ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF CUKUROVA UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Cilt Vol: **34** • **Sayı** No: **2** • **Yıl** Year: **2025** **E-ISSN**: 1304 – 8899

34

SOSYAL SOCIAL BİLİMLER SCIENCES

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Cukurova University Institute of SocialSciences

Cilt: 34
Sayı: 2
Yıl: 2025

Vol: 34
No: 2
Year: 2025

E-ISSN: 1304 – 8899

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Journal of Cukurova University Institute of Social Sciences

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 01330 Balcalı / ADANA
Tel: 0 (322) 338 65 74 • Faks: 0 (322) 338 69 47
E- Posta: sosbil@cu.edu.tr • www.sosyalbilimler.cu.edu.tr

Sahibi / Owner
ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Hüseyin GÜLER

Editörler / Board of Editors

Prof. Dr. Mustafa YAŞAR
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi (Baş Editör)

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Prof. C. Hakan ÇUHADAR
Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuarı

Prof. Dr. Haşim AKÇA
Çukurova Üniversitesi, İİBF

Prof. Dr. Engin ÇETİN
Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. F. Engin ALPAT
Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Sadık Erol ER
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER
Çukurova Üniversitesi, İİBF

Prof. Dr. Ayten Pınar BAL
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Aydın ÇAM
Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi,

Doç. Dr. Berna (KIRAN) BULĞURCU
Çukurova Üniversitesi, İİBF

Doç. Dr. Birsel AYBEK
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Fehime Yeşim GÜRANİ
Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Doç. Dr. Marella BODUR ÜN
Çukurova Üniversitesi, İİBF

Doç. Dr. Fatma Şahin
Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Bekir Tahir TAHİROĞLU
Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Nurcihan ÖZDOĞAN
Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KAYA
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Dil Editörleri

İngilizce
Arş. Gör. Dr. Sibel AYBEK Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Almanca
Dr. Öğr. Üyesi Nihat Yavuz, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Fransızca
Doç. Dr. Mustafa MAVAŞOĞLU Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

İstatistik Editörü

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL
Johann WolfgangGoethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEĞNKEL,
Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA
Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM
Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Todd Alan PRICE
National Louis University

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER
Deutsches Archäologisches Institut

Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR
Marmara Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Assistant Editor
Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER

Doç. Dr. Bekir Tahir TAHİROĞLU

Sekreterya
Doç. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ,
Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tasarım ve Mizanpaj / Design and Typesetting
Öğr. Gör. Dr. Mustafa Can KIZGINDEMİR
Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü

Son Okuyucu/ Proofreader
Dr. Öğr. Üyesi Ali KOÇAK,
Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Copyright©Ekim 2011 Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüDergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veyamekanik yöntemlerle (fotokopi dâhil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz.Dergimiz 2003-2013 yılları arasında ve 2018 yılı ilk sayısından itibaren Tübitak Ulakbim TR Dizinde taranmaktadır.

İçindekiler • Contents

ERGEN BİREYLERDE AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI VE YALNIZLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
ANALYSIS OF SMARTPHONE ADDICTION AND LONELINESS LEVELS AMONG ADOLESCENTS
Cemal GÜLER, Ünal ATICI
901-911
Araştırma Makalesi
Reserach Article

ZORUNLU DENETİM FİRMASI ROTASYONUNUN BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ
THE EFFECT OF MANDATORY AUDIT FIRM ROTATION ON INDEPENDENT AUDIT QUALITY: A LITERATURE REVIEW
Ayşe KAYA, Turgut ÇÜRÜK
912-924
Derleme Makalesi
Review Article

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KARŞI-BÜROKRATİK YAPILAR: SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ VE GELENEKSEL BÜROKRASİ ARASINDA DENGELENEN YENİ DİNAMİKLER
COUNTER-BUREAUCRATIC STRUCTURES IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: NEW DYNAMICS BALANCED BETWEEN SYSTEM CHANGE AND TRADITIONAL BUREAUCRACY
Adnan KARATAŞ
925-947
Araştırma Makalesi
Reserach Article

BAHRÎ MEMLÜKLER DÖNEMİNDE (648/1250-784/1382) YAHUDİ TOPLUM YAPISI
THE STRUCTURE OF THE JEWISH COMMUNITY DURING THE BAHRI MAMLUK PERIOD (648/1250-784/1382)
Mehmet Emin ESER
948-965
Derleme Makale
Review Article

ZİHİNLER GEVİŞ GETİRİR Mİ? "DÜŞÜNCE LABİRENTİ" KAVRAMI İLE RUMİNASYONUN YENİDEN TANIMLANMASINA YÖNELİK BİR ÖNERİ
DO MINDS RUMINATE? A CONCEPTUAL PROPOSAL FOR REFRAMING RUMINATION AS THE "THOUGHT LABYRINTH"
Filiz DEMİR
966-982
Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BİLİNÇLİ FARKINDALIK VE MUTLULUK: AFFETME VE ÖZ ANLAYIŞIN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

MINDFULNESS AND HAPPINESS IN UNIVERSITY STUDENTS: EXAMINING THE MEDIATING ROLE OF FORGIVENESS AND SELF-COMPASSION

Osman GÖNÜLTAŞ, Meral ATICI

983-996

Araştırma Makalesi
Reserach Article

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ SONRASI ERGENLERİN VE YETİŞKİNLERİN TRAVMA DÜZEYLERİNİN SOSYODEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

EXAMINING TRAUMA LEVELS IN ADOLESCENTS AND ADULTS AFTER THE KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKE IN TERMS OF SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES

Pınar AKA, İrfan KAPLAN, Gülsüm AKIŞ

997-1012

Araştırma Makalesi
Reserach Article

SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'İN FENN-İ SERVET (1898) ESERİNDE MODERN İKTİSADİ KAVRAMLARI HALKA AÇIKLAMAK VE ÖĞRETMEK

EXPLAINING AND TEACHING MODERN ECONOMIC CONCEPTS TO THE PUBLIC IN SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'S FENN-İ SERVET (1898) [SCIENCE OF WEALTH]

Gökhan KAYA

1013-1027

Araştırma Makalesi
Reserach Article

SAĞLIK YAPILARINDA DEPREM RİSKİNE KARŞI İÇ MEKAN TASARIM YAKLAŞIMLARI

INTERIOR DESIGN APPROACHES FOR EARTHQUAKE RISK IN HEALTHCARE FACILITIES

Elif ÖZGEN, Esra ORHAN YILMAZ

1028-1045

Araştırma Makalesi
Reserach Article

E-TATİL SİTELERİNDE HİZMET KALİTESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: ALANYA ÖRNEĞİ

AN EXPLORATORY QUALITATIVE STUDY ON SERVICE QUALITY IN E-HOLIDAY PLATFORMS: THE CASE OF ALANYA

Tahire HÜSEYİNLİ, Işıl KELLEVEZİR, Veli Can ŞEN, Emrah ERGİN

1046-1063

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

DIGITALES, AUF, COMMUNITY LANGUAGE LEARNING‘ BASIERENDES SPRACHLERNMODELL (CLL 2.0): EIN ZEITGENÖSSISCHER ANWENDUNGSVORSCHLAG DER COMMUNITY LANGUAGE LEARNING-METHODE

DİJİTAL TOPLULUK TEMELLİ DİL ÖĞRENME MODELİ (CLL 2.0): COMMUNİTY LANGUAGE LEARNING YAKLAŞIMINA ÇAĞDAŞ BİR UYGULAMA ÖNERİSİ

DIGITAL COMMUNITY-BASED LANGUAGE LEARNING MODEL (CLL 2.0): A CONTEMPORARY IMPLEMENTATION PROPOSAL OF THE COMMUNITY LANGUAGE LEARNING APPROACH

Yasemin DARANCIK

1064-1074

Araştırma Makalesi
Reserach Article

G7 VE E7 ÜLKELERİNDE DOĞUŞTA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ

G7 VE E7 ÜLKELERİNDE DOĞUŞTA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Merve EKİCİ

1075-1090

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ARAPÇA NAHİV İLMİNDE BULUNDUĞU KELİMEYE GÖRE TENVÎNİN ÇEŞİTLERİ

TYPES OF TANWĪN IN ARABIC SYNTAX ACCORDING TO THE WORD IT ACCOMPANIES

Halis DEDE, Zeki TURĞUT

1091-1104

Araştırma Makalesi
Reserach Article

TÜRKİYE'DEKİ GÜZEL SANATLAR LİSELERİNDE UZAKTAN VİYOLA EĞİTİMİ SÜRECİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

TEACHERS' PERSPECTIVES ON THE DISTANCE VIOLA EDUCATION PROCESS IN FINE ARTS HIGH SCHOOLS IN TURKEY

Duygu SÖKEZOĞLU ATILGAN, Ümit ÖZTÜRK

1105-1122

Araştırma Makalesi
Reserach Article

LIVING LIKE A TREE: NARRATIVES OF SLOW VIOLENCE IN ARUNDHATI ROY'S THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS

AĞAÇ GİBİ YAŞAMAK: ARUNDHATİ ROY'UN THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS ADLI ESERİNDE YAVAŞ ŞİDDET ANLATILARI

Elif GÜVENDİ YALÇIN

1123-1134

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

THE IMPACT OF AGRICULTURAL SUPPORT POLICIES ON AGRICULTURAL PRODUCTION IN TÜRKİYE
TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNE ETKİSİ
Muhittin EKİZ, Ozan Çağrı DEMİRAY
1135-1148
Araştırma Makalesi
Reserach Article

TÜRK ATASÖZLERİNDE DAMGALAMA
STIGMATIZATION IN TURKISH PROVERBS
Nilgün DAĞ, Mustafa Aydın BAŞAR
1149-1168
Araştırma Makalesi
Reserach Article

LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİNE GÖRE AVRUPA BİRLİĞİNE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN KÜMELENMESİ
CLUSTERING OF EUROPEAN UNION MEMBER AND CANDIDATE COUNTRIES ACCORDING TO THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEX
Neslihan AKIN ÖZDEMİR
1169-1182
Araştırma Makalesi
Reserach Article

HOT-DESKING SİSTEMİNDE KİŞİSEL ALAN ARAYIŞI VE MEKAN KURGUSU
THE QUEST FOR PERSONAL SPACE AND SPATIAL DESIGN IN HOT-DESKING SYSTEM
Özge DEVAL
1183-1199
Araştırma Makalesi
Reserach Article

THE ROLE OF BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS AND SENSE OF COHERENCE IN LIFE SATISFACTION: A MEDIATION MODEL
YAŞAM DOYUMUNDA TEMEL PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR VE BÜTÜNLÜK DUYGUSUNUN ROLÜ: BİR ARACILIK MODELİ
Hacı Arif DOĞANÜLKÜ, Dilek MURAZ
1200-1216
Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

ANADOLU'DA BAZEN BİR TÜRKÜ BAZEN BİR AĞIT: KIZILIRMAK

SOMETIMES A FOLK SONG, SOMETIMES A LAMENT IN ANATOLIA: KIZILIRMAK

Eser KARA

1217-1233

Araştırma Makalesi
Reserach Article

PANDEMİ SONRASI BORSA İSTANBUL SAĞLIK ŞİRKETLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE FİNANSAL DEĞERLENDİRİLMESİ

POST-PANDEMIC FINANCIAL EVALUATION OF BORSA ISTANBUL HEALTHCARE COMPANIES THROUGH CLUSTER ANALYSIS

Merve TEKİNARSLAN, Ahmet Bahadır ŞİMŞEK

1234-1249

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÇERÇEVE (FRAME) TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRK ATASÖZLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKISH PROVERBS WITHIN THE FRAMEWORK OF FRAME THEORY

Haktan KAPLAN

1250-1268

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÖĞRETMENLERİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARININ SESSİZ İSTİFA BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINING TEACHERS' PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN THE CONTEXT OF QUIET QUITTING

Kenan ÖZMEN

1269-1287

Araştırma Makalesi
Reserach Article

VİZYONER LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ-YAŞAM DENGESİNİN ARACI ROLÜ: ÇUKUROVA BÖLGESİ'NDE FAALİYET GÖSTEREN BANKALAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE MEDIATING ROLE OF WORK-LIFE BALANCE IN THE EFFECT OF VISIONARY LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH ON BANKS OPERATING IN THE CUKUROVA REGION

Nuri Barış ERYILMAZ, Azmi YALÇIN

1288-1304

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

NAVIGATING ONLINE PSYCHOLOGICAL COUNSELING: INSIGHTS FROM PROSPECTIVE COUNSELORS ON CHALLENGES, BENEFITS, AND TRAINING GAPS

ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANIN YÜRÜTÜLMESİ: ADAY PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN ZORLUKLAR, AVANTAJLAR ve EĞİTİM AÇIKLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK, Merih UĞUREL KAMIŞLI, Özlem ERDEN BAŞARAN, Hilal SEDA YILDIZ, Zehra YELER

1305-1321

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DİJİTAL AKTİVİZM KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR DEĞERLENDİRME

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DIGITAL ACTIVISM

Merve SÜDEMEN

1322-1335

Araştırma Makalesi
Reserach Article

VERGİ KANUNLARINDA YENİ BİR HUKUKİ STATÜ: "MÜKELLEF OLMAYANLAR

A NEW LEGAL STATUS IN TAX LAWS: "NON-TAXPAYERS"

Mustafa Sefa MAZLUM

1336-1352

Araştırma Makalesi
Reserach Article

KLASİK ARAP DİLİ ÂLİMLERİNİN FONEM TASAVVURUNA BAKIŞI

THE PERSPECTIVE OF CLASSICAL ARABIC LINGUISTS ON THE CONCEPT OF PHONEME

Ferit AKGÜN

1353-1364

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DİJİTAL SAĞLIK DİPLOMASİSİ: ÇİN ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN COVİD-19 SÜRECİNDEKİ TWITTER PLATFORMU STRATEJİLERİ

DIGITAL HEALTH DIPLOMACY: TWITTER PLATFORM STRATEGIES OF THE CHINESE EMBASSY IN ANKARA DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Ali ÇÖMEZ, Nargis ÖZGEN

1365-1389

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, MEKÂN TASARIMINA ETKİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MALZEME AĞI MODEL ÖNERİSİ
THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY, ITS IMPACT ON SPATIAL DESIGN AND A MODEL PROPOSAL FOR A SUSTAINABLE MATERIAL NETWORK
Melih KURNALI
1390-1408
Araştırma Makalesi
Reserach Article

İŞLEMSEL ESNEKLİK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE TURKISH VERSION OF THE OPERATIONAL FLEXIBILITY SCALE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY
Onur GÖZÜBÜYÜK, Arzu BULUT
1409-1422
Araştırma Makalesi
Reserach Article

COVID-19 PANDEMİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİLERİ: PANDEMİ ÖNCESİ VE PANDEMİ DÖNEMİ KARŞILAŞTIRMASINA YÖNELİK BİR NİTEL ARAŞTIRMA
THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR: A QUALITATIVE STUDY COMPARING PRE-PANDEMIC AND PANDEMIC PERIODS
Serap ÇABUK, Duygu GÜR
1423-1443
Araştırma Makalesi
Reserach Article

GIDA ETİKETLERİNDEKİ TATLANDIRICILAR: EV HANIMLARININ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA
SWEETENERS ON FOOD LABELS: A QUALITATIVE STUDY OF HOUSEWIVES' PERSPECTIVES
Doğukan BAYESEN, Eda GÜNEŞ
1444-1461
Araştırma Makalesi
Reserach Article

DENİZLİ İLİ ÖZELİNDE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI BAĞLAMINDA YAŞADIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
PROBLEMS EXPERIENCED BY CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS IN DENİZLİ IN THE CONTEXT OF THEIR DUTIES AND RESPONSIBILITIES AND PROPOSED SOLUTIONS
Bircan AŞUK, İbrahim ORGAN
1462-1479
Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

YUMURTALIK (AYAS) LİMANI'NI MODERNLEŞTİRME GİRİŞİMLERİ (1880-1914)
EFFORTS TO MODERNIZE THE YUMURTALIK (AYAS) PORT (1880-1914)
Namık SAÇLI
1480-1492
Araştırma Makalesi Reserach Article

DANİMARKA, FİNLANDİYA, KORE CUMHURİYETİ VE YENİ ZELANDA E-DEVLET UYGULAMALARI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
COMPARATIVE ANALYSIS OF E-GOVERNMENT APPLICATIONS IN DENMARK, FINLAND,THE REPUBLIC OF KOREA AND NEW ZEALAND
Melike ÇİÇEK
1493-1523
Araştırma Makalesi Reserach Article

RUSSIAN EXODUS: MOBILITY AND GRAVITY
RUS GÖÇÜ: HAREKETLİLİK VE YERÇEKİMİ
Senanur UYSAL, Canan ÇETİN
1524-1539
Araştırma Makalesi Reserach Article

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH IN THE FIELD OF EVOLUTIONARY PSYCHOLOGY BETWEEN 1894 AND 2024
EVRİMSEL PSİKOLOJİ ALANINDA 1894-2024 YILLARI ARASINDA YAPILAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
Fırat KOÇ
1540-1556
Araştırma Makalesi Reserach Article

MEDYA SEKTÖRÜNDE ENGELLİ BİREYLER: İSTİHDAM, ÇALIŞMA KOŞULLARI VE YAŞADIKLARI SORUNLAR
DISABLED INDIVIDUALS IN THE MEDIA SECTOR: EMPLOYMENT, WORKING CONDITIONS AND CHALLENGES
Alper OKÇUOĞLU, Erhan ARSLAN
1557-1587
Araştırma Makalesi Reserach Article

İçindekiler • Contents

THE SUKUK - GDP RELATIONSHIP AND CORPORATE-SOVEREIGN SUKUK DISTINCTION: EVIDENCE FROM NON-ISLAMIC AND ISLAMIC COUNTRIES

SUKUK- GSYİH İLİŞKİSİ VE KURUMSAL SUKUK – KAMU SUKUK FARKI: İSLAMİ OLMAYAN VE İSLAMİ ÜLKELERDEN KANITLAR

Melek Nur OSANMAZ, İbrahim Halil EKŞİ, Samet GÜRSOY, İfet BİLİR

1588-1598

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKÂ: AKADEMİK ÜRETİMİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC PRODUCTION

Elif ÇEVİK, Kübra ERDEN

1599-1614

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ENGELLİLİK VE GÜNDELİK DİRENİŞ: SAĞLAMCILIĞA KARŞI TAKTİKLER

DISABILITY AND EVERYDAY RESISTANCE: TACTICS AGAINST ABLEISM

Hasan Ozan ATİKASLAN, Ayşe Nevin YILDIZ

1615-1631

Araştırma Makalesi
Reserach Article

YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİYLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNANCE INDICATORS AND FOREIGN TRADE: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Abdullah TAKIM, Müsemma ÇÖKERDENOĞLU

1632-1651

Araştırma Makalesi
Reserach Article

AYGIT VE YENİDEN BİÇİMLENDİRME: OYUN İÇİ FOTOĞRAF MODLARI ÜZERİNDEN FOTOĞRAFI YENİDEN DÜŞÜNMEK

APPARATUS AND REMEDIATION: RETHINKING PHOTOGRAPHY THROUGH IN-GAME PHOTO MODES

Mehmet Uluç CEYLANİ

1652-1668

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

ÇOK KUŞAKLI YAŞAM ALANLARI: KONUT TASARIMINA GÜNCEL BİR BAKIŞ

MULTIGENERATIONAL LIVING SPACES: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE ON HOUSING DESIGN

İmran KAVAZ ALTUN, Güler KARABEKİR

1669-1686

Araştırma Makalesi
Reserach Article

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ WEB SİTESİNİN KENTSEL HİZMET SUNUMU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF THE HATAY METROPOLITAN MUNICIPALITY WEBSITE IN THE CONTEXT OF URBAN SERVICE PROVISION

Burak KARAOĞLAN

1687-1711

Araştırma Makalesi
Reserach Article

TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARININ İNŞASI: ANKARA'DA KADINLARIN KUAFÖRE GİTME ALIŞKANLIĞI VE TOPLUMSAL BEDEN ALGISI

THE CONSTRUCTION OF GENDER NORMS: WOMEN'S HAIR SALON PRACTICES AND SOCIAL BODY PERCEPTIONS IN ANKARA

Sevda TAŞTEKİN, Burak ŞAHİN

1712-1729

Araştırma Makalesi
Reserach Article

TÜRKİYE'DEKİ TURİZM ŞOKLARININ ETKİLERİ: HARCAMA KALEMLERİ ÜZERİNE BİRİM KÖK TESTLERİ İLE DEĞERLENDİRME

THE EFFECTS OF TOURISM SHOCKS IN TURKIYE: AN EVALUATION OF EXPENDITURE ITEMS THROUGH UNIT ROOT TESTS

Asiye TÜTÜNCÜ

1730-1747

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ANALYZING THE REACTIONS OF SAUDI ARABIA AND TÜRKİYE TO THE TURKISH SUPER CUP FINAL IN THE LIGHT OF HATE SPEECH

SUUDİ ARABİSTAN VE TÜRKİYE'NİN TÜRKİYE SÜPER KUPASI FİNALİ TEPKİLERİNİN NEFRET SÖYLEMİ IŞIĞINDA ANALİZİ

Meltem ÖZEL

1748-1761

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÇAĞDAŞ SANATTA ZANAAT ÖGELERİNİN YORUMLANMASI: ÖRME TEKNİĞİNİN SERAMİK ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

THE INTERPRETATION OF CRAFT ELEMENTS IN CONTEMPORARY ART: AN EXAMINATION OF THE KNITTING TECHNIQUE THROUGH CERAMICS

Canan GÜNEŞ, Nazan OSKAY

1762-1774

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂNIN ÜRETİM SÜREÇLERİNE ETKİLERİ: UZMAN GÖRÜŞLERİ, UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

THE IMPACT OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON MANUFACTURING PROCESSES: EXPERT OPINIONS, APPLICATIONS, AND FUTURE PERSPECTIVES

Sinan ÇIKMAK

1775-1797

Araştırma Makalesi
Reserach Article

COVİD-19 KRİZİNDE HAVA YOLU ŞİRKETLERİNİN KRİZ İLETİŞİMİ: LUFTHANSA VE TÜRK HAVA YOLLARI'NIN STRATEJİK YANITLARI

CRISIS COMMUNICATION IN THE COVID-19 ERA: STRATEGIC RESPONSES OF LUFTHANSA AND TURKISH AIRLINES

Faruk YAZAR, Kader UYAR, Ayda Nur KORKMAZDAĞ

1798-1816

Araştırma Makalesi
Reserach Article

Makalelerin sıralaması kabul tarihleri esas alınarak oluşturulmuştur.

The order of the articles is based on acceptance into the system.

Hakemler • Referees

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal.

Prof. Dr. Abdullah ÖZBOLAT
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Adem ÖGER
NEVŞEHIR HACI BEKTAŞ VELI ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ali ACARAVCI
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ali Şevket OVALI
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ayperi DİKİCİ SIĞIRTMAÇ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN
MERSIN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ayten İFLAZOĞLU SABAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Bilal YURTOĞLU
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Burcu İLTER
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Burak TANGÖR
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Burhan ÇAPRİ
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Bülent KIRMIZI
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Celalettin ÇEVİK
BALIKESIR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ceyhun OZAN
ATATURK UNIVERSITY

Prof. Dr. Dilek ALTAŞ KARACA
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Dilek DİRENÇ
EGE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Elif Özlem ÖZÇATAL
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Emre BELLİ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Erol TARKUM
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ersoy YILMAZ
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ferda AYSAN
Bir Kuruma Bağlı Değildır

Prof. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Gönül DİNÇ HORASAN
İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Gülsen KIRAL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hakan Behcet SAZYEK
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hamza ATEŞ
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hamit COŞKUN
BOLU ABANT BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hatice Derya ASLAN
NECMETTIN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hatice KUMCAĞIZ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Kalender Özcan ATILGAN
MERSIN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Kamuran TARIM
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mediha SARI
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mehmet GÜVEN
GAZİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mesut GÜN
MERSIN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Meysem SAMSUN
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mitat DURMUŞ
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Murat ATAN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Murat Cem DEMİR
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mustafa KIRLI
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Nahide ŞİMŞİR
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Nuran Bayram ARLI
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ömür Neczan ÖZMEN
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Özkan ÖZGUN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Öznur İŞÇİ GÜNERİ
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Selçuk KOÇ
KOCAELI ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Selvin YEŞİLAY
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Sibel ATAN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Sertif DEMİR
TÜRK HAVA KURUMU ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Şerife YORULMAZ
MERSIN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Şevket KOTAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Şükrü BALCI
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Tekin AKGEYİK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Umay UZUNOĞLU KOÇER
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Umut BALCI
BATMAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Veli DUYAN
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yavuz ÇİFTCİ
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yeliz YALÇIN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Zeki DOĞAN
NİĞDE ÖMER HALISDEMIR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Zeliha TRAŞ
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Zeyneb ÇAĞLIYAN İÇENER
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Abdullah BALCIOĞULLARI
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Abdurrahim ÖZMEN
DİCLE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ahmet İlkay CEYHAN
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Alper GÜRER
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Aynur KARABACAK ÇELİK
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Banu CİNGÖZ-ULU
ORTADOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Baki YEĞEN
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Bekir MEHMETALİ
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Bilgehan TEKİN
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Bilgütay Kaan ÖZTÜRK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Birsel AYBEK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Burcu ERDEN
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Bülent ARPAT
BANDIRMA 17 EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Cem GÜRLER
YALOVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Çağrı İLK
ACIBADEM ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Çiğdem AKMAN
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Doğan BOZDOĞAN
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ebru Kanyılmaz POLAT
ÇANAKKALE ONSEKIZ MART ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Efe Can KILINÇ
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Esra TARHAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Eyüp YILMAZ
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ezgi KIRICI TEKELİ
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ,

Doç. Dr. Fatih ÇAVDAR
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Faruk MİKE
OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Fatma Ceyda GÜNEY YÜKSEL
HALİÇ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Fatma İdil BAKTEMUR
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Fatma KOLSAL
ESKIŞEHIR TEKNIK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hacer AKER
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hadiye ÜNSAL
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hakan Gökhan GÜNDOĞDU
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hakan YÜKSEL
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Halil İbrahim KESKİN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hasan Selim KIROĞLU
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Haydeh FARAJİ
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hilal ZORBA BAYRAKTAR
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Huriye İrem KALAYCI KIRLIOĞLU
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hülya Soydaş ÇAKIR
FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hülya TUNCER
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. İrem ANLI
MUDANYA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mahmud KADDUM
BARTIN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet ÇETİN
SİVAS CUMHURIYET ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet ELA
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet Fatih YALÇIN
BİLECİK ŞEYH EDEBALİ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet SAĞLAM
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet SEVER
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Melda Medine SUNAY
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Melih AYDIN
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Melih SEVER
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Menşure ALKIŞ KÜÇÜKAYDIN
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Merve ÜNAL
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Muhammet BEYLER
YALOVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Murat CANPOLAT
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Münevver BAYAR
SOSYAL GÜVENLİK KURUMU BAŞKANLIĞI

Doç. Dr. Nazan DÜZ
UŞAK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nazan ŞAK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nigar ÜNLÜSOY DİNÇER
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nurcan YÜCEL
FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Oya BAYILTMIŞ ÖĞÜTCÜ
ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özhan DEMİRKOL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Recep CENGİZ
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sakine ÖNGÖZ
TRABZON ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Selçuk GEMİCİOĞLU
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Semin TOPALOĞLU PAKSOY
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Serhan KOYUNCU
ANKARA HACI BAYRAM VELI ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sevgi SEZER
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sibel ÖRK ÖZEL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Şule ERDEN ÖZCAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Talip DEMİR
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Tuba GEZER
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Turgut TÜRKDOĞAN
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ümral DEVECİ
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Veysel BABAHANOĞLU
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Victoria Bilge YILMAZ
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Yüksel Alper ECEVİT
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Zeynep Benan DONDURUCU
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aslı Pınar BİKET
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Buğra KAŞ
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Cem YÜCETÜRK
AMASYA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş TOPÇU
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı UTKAN
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çetin ÇİLDİR
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ
HARRAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Emir ÜZÜMÇEKER
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi ENGİN SARI
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Erkan ÇİÇEK
YILDIZ TEKNIK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Erman UZUN
MERSIN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Esra AKSOY
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAZANCI
İSTANBUL SABAHATTIN ZAIM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Şule TANRİVERDİ
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Faruk YAZAR
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fela ÖZBEY
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Feyzi KAYSİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Figen BALAMİR
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜRBÜZ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülkızılca YÜRÜR
AYDIN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatice MUTLU
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YIKILMAZ
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KURT
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Kayhan BAYRAM
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Kerem ÖNCÜ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KARACA
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet NORASLI
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Meltem Emen PARLATAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mert Çağıl TÜRKAY
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Merve EKİZ KAYA
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ÖZCAN
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Musa BARDAK
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem AKA
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Nihal DULKADİR YAMAN
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan TEKİN
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan BOZATLI
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Onur KILIÇ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Onur TÜRKER
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Onur TÜRKÖLMEZ
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Pelin KARAÇAR
İSTANBUL MEDIPOL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Görevlisi Pınar KURT
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Raziye GÜNAY BİLALOĞLU
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba GAYRET
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba UYAR SUİÇMEZ
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi TUNAHAN DEĞİRMENCİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep MÜFTÜOĞLU
ATILIM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Ahmet KANILMAZ
Bir kuruma bağlı değildir.

Dr. Ayşegül DEDE
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Berrin Balay TUNCER
ORTADOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Engin Cihad TEKİN
Bir Kuruma Bağlı Değildir

Dr. Gülşah KARYAĞDI
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Sebla AK
UNIVERSIDAD EMPRESARIAL DE COSTA RICA (UNEM)

Melisa GÖZET (Doktorant)
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Zübeyde ER (Doktorant)
ADANA BİLİM SANAT MERKEZİ

Damla Dilara Ersöz (Doktorant)
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

- Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması zorunludur.
- Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca ya da Almanca olarak yayımlanabilir. Eğer makale İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinden biriyle yazılırsa, mutlaka Türkçe özete yer verilmelidir.
- Makaleler Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uygun yazılmalıdır.
- Makaleler, Microsoft Word 2003 veya üzeri sürümlerde yazılıp internet üzerinden online olarak gönderilmelidir.
- Makalelerin başlığı metne uygun, ortalı; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
- Yazar adı, makaleye ortalanmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazarlara ait bilgiler (Üniversite adı, Fakülte adı, e-mail adresi, Orcid No) dipnotta verilmelidir.
- Makalenin ilk sayfası sadece ÖZ ve ABSTRACT'tan oluşmalı, bu sayfa Makale Şablonu'na yerleştirilerek oluşturulmalıdır (bk. Makale Şablonu)
- Makalelerde kâğıt boyutu: A-4 dikey, sayfa yapısı alt: 2,5 cm, üst: 2,5 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2,5 cm, üst bilgi: 3 cm, alt bilgi: 3 cm, yazı tipi: Times New Roman, punto: 10, satır aralığı: tek olarak ayarlanmalıdır. Makalenin tümü 8000 kelimeyi geçmemelidir.
- Dipnotlar Times New Roman fontu kullanılarak 8 punto ile ve satır aralığı "tek" olacak şekilde yazılmalıdır. Eski harfli metin çalışmalarına dair notlar ve çalışmaya dair önemli açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır.
- Öz 8 punto ve Times New Roman fontuyla yazılmalıdır. Bir paragraftan oluşmalı (birkaç paragraftan oluşsa da bir paragrafa sığdırılmalı), satır aralığı "tek" olacak şekilde ayarlanmalıdır. En az 150 en fazla 250 kelimeden meydana gelmelidir. Öz büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
- Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
- GİRİŞ (en fazla 3 sayfa) LİTERATÜR TARAMASI YÖNTEM ARAŞTIRMA BULGULARI SONUÇ
- Yukarıdaki ana bölüm başlıkları bold olarak büyük harfle sola yaslı yazılmalıdır. Başlıklara numara verilmemeli, paragraf girintisi olmamalıdır.
- Alt bölüm başlıkları her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde italik ve koyu yazılmalı, 0,5 cm. içeriden başlamalıdır. Bütün paragraf girintileri aynı hizada olmalıdır.
- Metinde tablolara yer verilecekse tablolar şu şekilde gösterilmelidir: "Tablo 1.". Tablo ismi her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde tablonun üzerine ortalı bir şekilde yazılmalı, italik olmamalıdır. Şekillerde ise "Şekil 1." denilerek her harfi büyük olacak şekilde şeklin altına ortalı yazılmalıdır. Şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimlerin çözünürlüğü yüksek olmalı, numaralandırılmalıdır.
- Çalışmada hipotezlere yer verilecekse, hipotez gösterimi şöyle olmalıdır: "H1:". Hipotezler italik yazılmamalıdır.
- Makalede yararlanılan kaynaklar "SONUÇ" bölümünden sonra "KAYNAKLAR" başlığı altında verilmelidir. Times New Roman fontuyla 10 punto, sağ-sol 0, asılı 1,25, satır aralığı "tek" olacak şekilde hazırlanmalıdır. Her kaynaktan sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır.
- Makaledeki kaynaklar APA 7 (https://apastyle.apa.org/) stiline uygun olarak yazılmalıdır. Örnek kaynak gösterimini ve makale yazımında uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak inceleyebilmek için Makale Şablonu'na bakabilirsiniz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Guidelines for writing articles to be sent to the journal:

- The Journal of Institute of Social Sciences of Cukurova University is a peer-reviewed journal published at least twice a year.
- Papers must be submitted on the understanding that they have not been published elsewhere.
- The articles can be written in Turkish, English, French or German. If the article has been written in English, French or German, a summary in Turkish must also be included.
- The articles should be written in accordance with the spelling rules of the Turkish LanguageAssociation.
- Articles should be written in Microsoft Word 2003 or higher and they should be submitted through the online system.
- Use a concise and clearly written title that reflects the paper's content. Use capital letters and center alignment.
- Author names should be center aligned on the article; if there is more than one author, their names shouldbe written side by side. Authorship information (University name, Faculty name, e-mail address, ORCID number) should be given in the footnote.
- The first page of the article should consist of only SUMMARY and ABSTRACT using the Article Template (see Article Template).
- Please adhere to the following formatting guidelines: Paper size: A-4 vertical
- Page layout: bottom 2.5 cm, top: 2.5 cm, left: 2.5 cm, right: 2.5 cm, header: 3 cm, footer: 3 cm. Font: Times New Roman 10.
- Use single line spacing. The entire article should not exceed 8,000words.
- Write the footnotes using Times New Roman 8 and single line spacing. Footnotes should not be used except for end notes about studies on texts with archaic letters and important explanation about the study.
- The summary should be written using Times New Roman, 8 font size. It should not exceed one paragraph(it should fit into one paragraph if it should exceed one). Use single line spacing. The word length should be at least 150 and at the most 250. Align the summary to the left-hand side of the text.
- Please adhere to the following formatting guidelines for the sections of the paper: INTRODUCTION (max. 3 pages) LITERATURE REVIEW METHODOLOGY RESEARCH FINDINGS RESULTS/CONCLUSION
- The section headings above should be written in bold with uppercase letters and aligned to the left. Titles should not be numbered and indented.
- The subtitles should be written in italics and in bold starting each word with a capital letter. Indent the start of a paragraph 0.5 cm. and align all the paragraphs.
- Guidelines for the tables in your article:
- Add a numbered caption such as "Table 1.". The caption should be written above each table and center aligned starting with a capital letter, not italic. For the figures, add a numbered caption such as "Figure 1." below each figure and center align starting with a capital letter. Use the table-function of your word processor. Provide each figure in a high-resolution format and number eachone.
- If hypotheses are to be included in the study, they should be given as follows: "H1:" Hypotheses should not be written in italics.
- The references section should appear at the end of the article after the "CONCLUSIONS" section and titled as "REFERENCES. Use Times New Roman 10 with left-right 0 and hanging 1,25. Use single line spacing and leave 1 space after each reference.
- Make sure that the information in each reference is complete and accurate according to the APA style guide, 7th edition (https://apastyle.apa.org/). Refer to the Article Template for a detailed review of samples and the rules to follow in article writing.

Sunuş

Değerli okurlar

Dergimizin 2025 yılı Ekim sayısını sizlerle buluşturmanın memnuniyetini yaşıyoruz. Bu sayımızda farklı disiplinlerden araştırmacıların katkılarıyla hazırlanmış toplam elli iki makale yer almaktadır. Çalışmalar, sosyal bilimler, yönetim, psikoloji, mimarlık, sanat, ekonomi, iletişim ve dil alanlarında yürütülmüş olup disiplinler arası bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu sayının temel eğilimlerinden biri, sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve toplumsal dönüşüm kavramlarının farklı alanlardaki yansımalarının incelenmesidir. Sağlık yapılarında deprem riskine karşı iç mekân tasarım yaklaşımlarını ele alan çalışmalar, afet bilincine ve güvenli yapı tasarımına yönelik önemli öneriler sunmaktadır. Benzer biçimde sürdürülebilir malzeme kullanımı, çok kuşaklı yaşam alanları ve çevre duyarlılığı üzerine yapılan araştırmalar, günümüz mimarlık ve tasarım anlayışına katkı sağlamaktadır.

Dijitalleşme ve teknoloji teması etrafında toplanan makaleler, üretken yapay zekâ, e-devlet uygulamaları, dijital diplomasi ve dijital aktivizm konularını farklı yönleriyle tartışmaktadır. Bu çalışmalar, teknolojinin toplumsal yapıyı ve iletişim biçimlerini nasıl dönüştürdüğünü göstermesi açısından önem taşımaktadır. Dijital süreçlerin akademik ve yönetsel alanlara etkisini inceleyen bu araştırmalar, çağdaş bilimsel üretim için yeni bir referans alanı oluşturmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, etik ve psikolojik iyilik hâli ekseninde hazırlanan makaleler, birey ve toplum arasındaki ilişkileri çok boyutlu biçimde ele almaktadır. Ergen bireylerde akıllı telefon bağımlılığı, üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ve mutluluk, engellilik ve toplumsal dışlanma gibi konular çağdaş toplumun karşılaştığı temel insani sorunlara odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, hem sosyal bilimler literatürüne katkı sağlamakta hem de toplumsal farkındalığı güçlendirmektedir.

Ekonomi, yönetim ve kamu politikaları alanındaki araştırmalar da bu sayının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Lojistik performans, yönetişim göstergeleri, finansal denetim, dış ticaret ilişkileri ve bölgesel kalkınma konularını ele alan çalışmalar, küresel ölçekte karşılaştırmalı analizler sunmaktadır. Bu makaleler, karar verme süreçlerinde bilimsel veriye dayalı yaklaşımın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sanat, kültür ve edebiyat alanlarında yer alan makaleler, çağdaş sanat pratiklerinden kültürel bellek çalışmalarına kadar uzanan geniş bir çerçevede değerlendirmeler içermektedir. Estetik ve anlam arasındaki ilişkiyi irdeleyen bu çalışmalar, kültürel üretimin dönüştürücü gücüne dikkat çekmektedir. Bu yönüyle dergimizin bu sayısı, hem kuramsal hem uygulamalı araştırmalar arasında güçlü bir denge kurmaktadır.

Yayımlanan her çalışma, bilimsel etik ilkeler çerçevesinde değerlendirilmiş, özgünlük ve nitelik bakımından titizlikle incelenmiştir. Sürece katkı sağlayan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize ve yayın kurulumuza teşekkür ederim. Bilimsel bilginin paylaşımını sürdüren bir platform olarak, gelecekte de farklı disiplinlerden nitelikli çalışmalara yer vermeye devam edeceğiz.

Saygılarımla

Prof. Dr. Mustafa YAŞAR
Editör

ERGEN BİREYLERDE AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI VE YALNIZLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF SMARTPHONE ADDICTION AND LONELINESS LEVELS AMONG ADOLESCENTS

Cemal GÜLER, Ünal ATICI

51

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 901-911
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1441893

Geliş Recieved: **23.02.2024**
Kabul Accepted **01.04.2025**

ERGEN BİREYLERDE AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI VE YALNIZLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF SMARTPHONE ADDICTION AND LONELINESS LEVELS AMONG ADOLESCENTS

Cemal GÜLER [1], **Ünal ATICI** [2]

Anahtar Kelimeler:
Akıllı telefon,
Telefon bağımlılığı,
Yalnızlık,
Ergen bireyler.

Keywords:
Smartphone,
Phone addiction,
Loneliness,
Adolescents.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ergen bireylerin akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik çalışmadır. Çalışma betimsel tarama modeli kullanılarak tasarlanmıştır. Araştırmada örneklem seçiminde olasılıksız örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem yönetimi kullanılarak İstanbul ili Avrupa yakasında Eyüp ilçesinde ikamet eden 45,8'i (92) Kadın, %54,2'si (109) Erkek toplam 201 ergen birey dahil edilmiştir. Çalışma betimsel tarama modeli kullanılarak tasarlanmıştır. Katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı düzeylerini tespit etmek için Kwon ve ark. (2013) tarafından geliştirilmiş, Noyan ve ark. (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmış "Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği" ve katılımcıların yalnızlık düzeylerini ölçmek amacıyla Russel ve ark. (1980) tarafından geliştirilmiş ve düzenlenmiş, Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Demir (1989) tarafından yapılan "Ucla Yalnızlık Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada veriler elde edilirken katılımcıların sosyo demografik özelliklerini belirlemek için yüzde ve frekans analizleri kullanılmıştır. Aynı zamanda verilerin normal dağılım gösterdiği bulunmuş, buna bağlı olarak parametrik testlerden bağımsız örneklem t-testi ve one-way anova testleri uygulanmıştır. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde cinsiyet ve akıllı telefon kullanım süresine göre akıllı telefon bağımlılık düzeyleri arasında, aile gelir düzeyi, okul türü ve akıllı telefon kullanım süresine göre ise yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ders başarı durumuna göre akıllı telefon bağımlılık ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Sonuç olarak katılımcıların sosyo demografik özelliklerine göre akıllı telefon bağımlılık düzeyleri ile yalnızlık düzeyleri farklılık göstermektedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between smartphone addiction and loneliness levels of adolescent individuals. The study was designed using descriptive survey model. A total of 201 adolescent individuals, with 45.8% (92) female and 54.2% (109) male, residing in Eyüp district on the European side of Istanbul, were included in the study by using a purposive sampling management from non-probability sampling methods in sample selection. The study was designed using descriptive survey model. To measure participants' smartphone addiction levels, the "Smartphone Addiction Scale" developed by Kwon et al. (2013) and adapted into Turkish by Noyan et al. (2015) was used. the "UCLA Loneliness Scale" developed and edited by Russell et al. (1980) and validated in Turkish by Demir (1989) was used to measure the participants' levels of loneliness. The study used percentage and frequency analyses to determine the participants' sociodemographic characteristics. At the same time, it was found that the data showed normal distribution, and accordingly, independent sample t-test and one-way Anova tests were applied from parametric tests. When evaluating the research results, a significant difference was found between smartphone addiction levels according to gender and duration of smartphone use. Similarly, significant differences in loneliness levels were identified based on family income, type of school, and smartphone usage duration. No significant difference was found in smartphone addiction or loneliness levels based on achievement performance. In conclusion, smartphone addiction and loneliness levels vary according to the participants' sociodemographic characteristics.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-0912-7732

[2] Öğretim Görevlisi, Şişli Meslek Yüksekokulu, Spor Yönetimi Programı, ORCID: 0000-0002-4219-4654

Alıntılamak için/Cite as:
Güler C. ve Atıcı Ü., (2025). Ergen Bireylerde Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 901-911

GİRİŞ

Toplumların gelişmişlik seviyesini artırmada genç nüfusun önemi büyüktür. Türkiye genel olarak genç bir demografik yapıya sahip bir coğrafyadır. Bu bağlamda, ergenlik dönemindeki gençlerin fiziksel, zihinsel ve psikolojik durumlarını anlamak amacıyla, akıllı telefon bağımlılığı ve sosyalleşme düzeyleri ile yalnızlık arasındaki ilişkiyi incelemek, sağlıklı ve psikolojik olarak daha iyi bireyler yetiştirilmesine önemli katkılar sağlayacak ve yapılacak bir sonraki çalışmalar için kaynak olacağı düşünülmektedir.

"Ergen" sözcüğü Batı kaynaklarında "adolescent" kelimesinin zıttı olarak ifade edilir. Bu kelime Latincede büyümek, olgunlaşmak anlamında ifade edilen "adolescere" eyleminin kökünden çıkmaktadır. Ergenlik şimdiki zamanda şahısta izlenen hızlı ve devamlı bir gelişme süreci olarak ifade edilmektedir (Yavuzer, 2013). Ergenlik dönemi çocukluk ile yetişkinlik arasında yer alan orta dönemdir (Kulaksızoğlu, 2014). Diğer yandan ergenlik devri, bulûğ dönemine erişmesi nedeniyle biyopsikolojik açıdan çocukluğun bitmesiyle, sosyal hayatta sorumluluk üstlenme çağı olan yetişkinlik devrinin başlangıcı arasında duran bir gelişim ilerlemesi olarak tanımlanmaktadır (Koç, 2004). Ergenlik, çocuklar ve ebeveynlerinde çoğu yeniliğin ortaya çıktığı bir devri kapsar. Çocuklar, hormonları yoluyla yetişkin olmaya adım attıkça fiziksel manada değişime uğrar ve duygusal olarak da farklı tepkimeler oluştururlar. Kimi zaman mutlu kimi zaman neşesiz olurlar ve çoğunlukla da hislerinin sebeplerini ifade edemezler. Fakat, bu dönemde olan kişiler karşı karşıya kaldıkları tüm bu problemlerle baş ederken aynı zamanda bilişsel, sosyal ve duygusal yönden olgunluğa erişirler (Türnüklü ve Şahin, 2004). Ergenlik çağının üreme uzuvlarının büyümesi, gelişmesi ve işlevlerine başlanmasıyla sonuçlandığı uygun görülmüştür. Fakat yalnızca fiziksel olgu değil, öteki olguları da kapsayan bir yaşam devridir (Şahin ve Özçelik, 2016). Araştırmacılar tarafından yalnızlık kavramı, bireyin yakın ve toplumsal ilişkilerindeki noksanlığının özlem, umutsuzluk ve bilişsel farkındalığa eşlik eden duygusal boşluk tepkileri şeklinde tanımlanmıştır (Yılmaz ve Duy, 2014). Yalnızlık, bireyin diğer kişiler tarafından anlaşılmadığı ya da reddedildiği durumlarda, sosyal bütünleşme ihtiyacının ve arzulanan etkinlikler için uygun akranların eksikliğinin yaşandığı, süreklilik gösteren bir duygusal zorlanma hâlidir (Karataş ve Uzun, 2021). Yalnızlık, ergenlerde oluşan "kimlik krizinin" sonucunda meydana gelen bir durum olarak tanımlanmaktadır. Ergenlik çağında meydana gelen yalnızlığın sebepleri arasında aile ilişkiler, sosyal çevre, öğretmen ilişkileri, okul çevresi, arkadaş iletişimi ve ergenlik çağında ortaya çıkan problemler olarak listelenmektedir (Aral vd., 2006). Yalnızlık, bireyin kişiliğinin ve davranışlarının başkaları tarafından algılanma biçimi üzerinde de etkiler yaratabilir. Geçmiş araştırmalar, yalnızlık üzerine yapılan öz-bildirimlerin ebeveynler, arkadaşlar ve romantik partnerler gibi dış gözlemciler tarafından yapılan değerlendirmelerle makul bir doğrulukla örtüştüğünü göstermektedir (Matthews vd., 2022; Luhmann vd., 2016). Bireyin sosyal ilişkilerinde mutsuz duygu ve sıkıntılı düşünce algıları yalnızlığı kapsamaktadır. Yalnız duygusu yaşayan kişilerde, negatif düşünceler kapsamında, şahsına ve etrafındaki bireylere güven olgusunda sorun yaşamaktadır. Birey başarıya konsantre olmakta zorluk çekmekte ve çevresiyle iletişim ve etkileşim sorunu yaşamaktadır. (Doğan ve Karakuş, 2016). Bireysel ve toplumsal değişkenlerin etkisiyle yalnızlığında çevredeki kişilere ihtiyaç hissetmekle birlikte kendini göstermektedir. Ergenin örnek aldığı insanların öyle olmadıklarını gördüklerinde umudunu yitirmektedir. Yalnızlık daha çok kişilerarası ilişkilerin kalitesini gösterir. Ergenlik döneminde yer alan bireyler diğer bireylere göre yalnızlığı daha çok tecrübe etmektedir (Türkel ve Dilmaç, 2019).

Akıllı telefonların ortaya çıkışı topluma önemli faydalar sağlamıştır. Ancak, birçok kişi, insanların cihazlarına bağımlı hale gelme olasılığı da dahil olmak üzere, akıllı telefonların zarar verici olabileceğini ve bu durumun davranışsal bir bağımlılık düzeyine ulaşabileceğini iddia etmektedir (James vd., 2023). Teknolojinin revaçta bir yapıtı olan akıllı telefonlar sosyal ağ ve getirdiği diğer imkanlar bakımından çevresel ögelerin değerini düşürmekte ve mahiyetini değiştirmektedir. Başlangıçta zararsız veya minimal düzeyde zararlı olduğu düşünülen ve teknolojik gelişmelerle "akıllı" özellikler kazanan cep telefonlarının kullanım sıklığının olağanüstü bir şekilde artması, bağımlılık oluşturma potansiyeli açısından olumsuz sonuçlara yol açmıştır (Bal ve Balcı, 2020). Artık bireyler toplumla daha az bağlantı kurmakta ve

telefonla özdeşleşmiş bir yaşam şekli başlamaktadır (Yusufoğlu, 2017). Daha önceki zamanlarda internet bağımlılığı kavramı yaygın hale gelmişken, şu an akıllı telefon bağımlılığı kavramı kanısı oluşmuştur (Kwon vd., 2013). Akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte, günlük yaşamda birçok aktivite bu cihazlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durum, insan yaşamını olumsuz etkileyen ve yeni nesil bir bağımlılık türü olarak tanımlanan akıllı telefon bağımlılığının (ATB) ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Dula ve Güler, 2022). Bu mevcut durum, internet düşkünlüğü, oyun düşkünlüğü ve telefon düşkünlüğü olan bireylerin bağımlılıklarını güçlendirirken, bu duruma düşkün olmayanların da bağımlı olmalarına zemin hazırlayabilmektedir (Demirci vd., 2014). Akıllı telefon kullanımı yaşantımı kolaylaştırmaya olanak tanısa da kullanım süresinin uzun olması ve günlük yaşamımızı olumsuz etkisi altına alması gibi problemlere de yol açabilmektedir. Akıllı telefonları maksatları haricinde kullanıp akıllı telefonlarından ayrıldıklarında huzursuz olan kişilerde, bu olayın sonucunda bazı fiziksel belirtiler de yaşamaktadırlar. Çok fazla akıllı telefon kullanan kişilerin başta ağrı, uykuda düzensizlik ve konsantrasyon bozukluğu gibi bazı fiziksel sorunlar görülebilmektedir (Göymen ve Ayas, 2019). Sosyal ortamlarda kendilerini tam manasıyla ifade edemeyen ergen kişiler, kendilerini özgürce ifade edebilecekleri ve değişik kimlik deneyebilecekleri internet ortamında bulabilmektedir. Bu şekilde kişilerarası iletişimin yerini akıllı cihazlar almakta ve ergen bireyler yalnız bir varlık haline gelebilmektedir (Coşkun ve Saray Kılıç, 2023). Günümüzün dijital çağında akıllı telefonlar gençlerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Teknolojik bağlanabilirlik gençler arasındaki sosyal etkileşimleri yeniden şekillendirirken, yalnızlık duygularını artırma potansiyeline de sahiptir. Dijital bağlantıya aşırı bağımlılıkla karakterize edilen akıllı telefon bağımlılığı, özellikle yalnızlıkla ilişkisi açısından kritik bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık arasındaki ilişkinin anlaşılması, günümüz gençliğinin karşılaştığı ruh sağlığı sorunlarının ele alınması için elzemdir. Bu çalışma, ergenlerde yalnızlık düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Çalışma betimsel tarama modeli kullanılarak tasarlanmıştır. Geniş gruplar üzerinde yürütülen, grupta yer alan bireylerin bir olay hakkındaki görüş ve tutumlarının alındığı ve betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Karakaya, 2012). Araştırmada örneklem seçiminde olasılıksız örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem yönetimi kullanılmıştır. Tablo 1'de yer alan verilere göre katılımcıların %45,8'i (92) Kadın, %54,2'si (109) Erkek toplam 201 ergen bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılar İstanbul ili Avrupa yakasında Eyüp ilçesinde ikamet eden ergen bireylerdir. Araştırmaya dahil olma kriterleri; okuma yazma bilmek, kamu veya özel okulda lise öğrencisi olmak ve akıllı telefona sahip olmaktır. Çalışmaya katılmadan önce katılımcılar konu ile ilgili bilgi aktarılmış ve katılımcılar tarafından onam formu doldurulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın ilk bölümünde araştırmacılar tarafından katılımcıların sosyo demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla cinsiyet, aile gelir düzeyi, ders başarısı, okul türü, akıllı telefon kullanım sıklığı ve sosyal faaliyetlere katılım durumlarını gösteren toplam 6 soru yer almaktadır.

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği

Araştırmanın ikinci bölümünde katılımcıların akıllı telefon bağımlılık düzeylerini tespit etmek için Kwon ve ark. (2013) tarafından geliştirilmiş, Noyan ve ark. (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmış "Akıllı telefon bağımlılığı ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 10 madde, tek alt boyut ve 6 likertten oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 1-6 arasından puanlandırılmıştır. Testten elde edilecek puanlar arttıkça bağımlılık riskinin arttığı değerlendirilmektedir. İç tutarlılık kat sayısı .92 olarak bulunmuştur.

Ucla Yalnızlık Ölçeği

Araştırmanın üçüncü bölümünde katılımcıların yalnızlık düzeylerini ölçmek amacıyla Russel ve ark. (1980) tarafından geliştirilmiş, Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Demir (1989) tarafından yapılmış "Ucla Yalnızlık Ölçeği" kullanılmıştır. 20 madde ve 4'lü likertten oluşan ölçeğin her maddeleri için 1-4 arasında puanlama

yapılmaktadır. Ölçekten alınacak en düşük puan 20, en yüksek puan ise 80'dir. Ölçeğin iç tutarlılık kat sayısı ise .77 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizleri SPSS 25 (Statistical Package for the Social Sciences) programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada katılımcıların sosyo demografik özelliklerini belirlemek için yüzde ve frekans yöntemleri kullanılmıştır. Verilerin skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerlerine bakılarak araştırmanın parametkrik dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Jondeau ve Rockinger (2003)' e göre alt boyutların çarpıklık ve basıklık katsayılarının +3 ile -3 arasında normal dağılım parametrelerine uygun şartlar taşıdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda verilerin normallik testlerden bağımsız örneklem t-testi ve one-way anova testleri uygulanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1'de Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği ile UCLA Yalnızlık ölçeği alt boyutlarına ilişkin puan dağılımları yer almaktadır.

Tablo 1'de yer alan puan dağılımlarına göre, akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinden elde edilen ortalama 2.48 ±1.18, UCLA yalnızlık ölçeğinin ortalaması 2.35 ±.44 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2'de katılımcıların sosyo demografik özelliklerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği ile UCLA Yalnızlık Ölçeğine ilişkin puan dağılımları

Ölçekler	Madde Sayısı	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	SS	Çarpıklık	Basıklık
ATBÖ	10	201	1.00	5.90	2.48	1.18	.782	-.261
UCLA YÖ	20	201	1.00	3.30	2.35	.44	-1.369	1.716

ATBÖ: Akıllı telefon bağımlılığı ölçeği; UCLA YÖ: UCLA yalnızlık ölçeği; SS: Standart Sapma

Tablo 2. Katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik analiz sonuçları

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	92	45,8
	Erkek	109	54,2
Aile gelir düzeyi	Düşük	16	8,0
	Orta	175	87,0
	Yüksek	10	5,0
Ders başarısı	Evet	164	81,6
	Hayır	37	18,4
Okul Türü	Kamu	153	76,1
	Özel	48	23,9
Akıllı telefon kullanım sıklığı	1 saatten az	14	7,0
	1-2 saat	62	30,8
	3-4 saat	84	41,8
	5 saatten fazla	41	20,4
Sosyal faaliyet	Evet	190	94,5
	Hayır	11	5,5
Toplam		**201**	**100,0**

Tablo 2'de yer alan analiz sonuçlarına göre; katılımcıların %54,2'si "Erkek", %87,0'ı "Orta" düzeyde aile gelir düzeyine sahip, "%81,6'sı derslerde kendisini başarılı buluyor, %76,1'i "Kamu" okulunda öğrenim görmekte, %41,8'i günde "3-4 saat" akıllı telefon kullanmakta, %94,5'i ise okulda dışında sosyal faaliyete katılım göstermektedir.

Tablo 3'te katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ve yalnızlık ölçeği ile cinsiyete göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 3'te analiz sonuçlarına göre; cinsiyet ile akıllı telefon bağımlılık düzeyleri arasında manidar farklılık tespit edilirken ($p<0.05$), yalnızlık düzeyleri ile cinsiyet arasında manidar farklılık tespit edilmemiştir ($p<0.05$).

Tablo 4'te katılımcıların katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ve yalnızlık ölçeği ile aylık gelir düzeyine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 4'te analiz sonuçlarına göre; aile gelir düzeyi ile yalnızlık düzeyleri arasında manidar farklılık tespit edilirken ($p<0.05$), farklılık düşük ve orta düzeyde aile gelirine sahip bireyler arasında tespit edilmiştir. Akıllı telefon bağımlılığı ile aile gelir düzeyi arasında manidar farklılık tespit edilmediği görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 5'te katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ve yalnızlık ölçeği ile ders başarısına göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 5'te analiz sonuçlarına göre; ders başarı durumları ile akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasında manidar farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 3. Cinsiyet değişkeni ile ölçeklere ilişkin t-testi sonuçları

Ölçek	Cinsiyet	N	Ort.	SS	T	p
Akıllı telefon bağımlılığı	Kadın	92	2,77	1,27	3,306	**,005**
	Erkek	109	2,23	1,04		
Yalnızlık	Kadın	92	2,38	,44	,758	,854
	Erkek	109	2,33	,44		

Tablo 4. Aylık gelir değişkeni ile ölçeklere ilişkin one-way Anova analizi

Ölçek	Aile gelir düzeyi	N	Ort.	SS	F	p	Tukey
Akıllı telefon bağımlılığı	Düşük	16	2,33	1,36	2,691	,070	
	Orta	175	2,44	1,13			
	Yüksek	10	3,31	1,51			
Yalnızlık	Düşük	16	2,09	,56	3,193	**,043**	**1-2**
	Orta	175	2,37	,42			
	Yüksek	10	2,40	,50			

Tablo 5. Ders başarı değişkeni ile ölçeklere yönelik t-testi sonuçları

Ölçek	Ders başarı	N	Ort.	SS	T	p
Akıllı telefon bağımlılığı	Evet	164	2,39	1,12	-2,105	,089
	Hayır	37	2,84	1,36		
Yalnızlık	Evet	164	2,36	,44	,265	,781
	Hayır	37	2,33	,43		

Tablo 6'da katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ve yalnızlık ölçeği ile okul türüne göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 6'da analiz sonuçlarına göre; okul türü ile yalnızlık düzeyleri arasında manidar farklılık tespit edilmişken ($p<0.05$), akıllı telefon bağımlılığı ile okul türü arasında manidar farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 7'de katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ve yalnızlık ölçeği ile akıllı telefon kullanım süresine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 7'de analiz sonuçlarına göre; akıllı telefon kullanım sıklığı ile akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık düzeyleri arasında manidar farklılık tespit edildiği görülmektedir ($p<0.05$). Akıllı telefon ile bağımlılığı ile akıllı telefon kullanım düzeyleri arasında tespit edilen bu farklılık 1 saatten az, 1-2 saat ve 3-4 saat akıllı telefon kullanan bireyler ile 5 saatten fazla kullanan bireylerde arasında görülmüştür. Yalnızlık düzeyleri ile akıllı telefon kullanımı arasındaki farklılık ise 1 saatten az, 1-2 saat, ve 5 saatten az kullanan bireyler ile 3-4 saat kullanan bireyler arasında görülmektedir.

Tablo 8'de katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ve yalnızlık ölçeği ile sosyal faaliyetlere katılım durumlarına göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 8'de analiz sonuçlarına göre; sosyal faaliyetlere katılım durumları ile akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık düzeyleri arasında manidar farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 6. Okul türü değişkeni ile ölçeklere ilişkin bağımsız örneklem t-testi

Ölçek	Okul türü	N	Ort.	SS	T	p
Akıllı telefon bağımlılığı	Kamu	153	2,53	1,21	1,107	,174
	Özel	48	2,31	1,07		
Yalnızlık	Kamu	153	2,31	,46	-2,170	**,015**
	Özel	48	2,47	,35		

Tablo 7. Akıllı telefon kullanım değişkeni ile ölçeklere ilişkin Anova testi

Ölçek	Akıllı telefon kullanım	N	Ort.	SS	F	p	Tukey
Akıllı telefon bağımlılığı	1 saatten az	14	1,77	,81	13,648	**,001**	**1,2,3-4**
	1-2 saat	62	2,12	1,03			
	3-4 saat	84	2,41	1,04			
	5 saatten fazla	41	3,38	1,29			
Yalnızlık	1 saatten az	14	2,16	,56	3,276	**,022**	**1,2,4-3**
	1-2 saat	62	2,27	,46			
	3-4 saat	84	2,46	,38			
	5 saatten fazla	41	2,33	,44			

Tablo 8. Sosyal faaliyetlere katılım değişkeni ile ölçeklere ilişkin bağımsız örneklem t-testi

Ölçek	Sosyal faaliyet	N	Ort.	SS	T	p
Akıllı telefon bağımlılığı	Evet	190	2,47	1,17	-,157	,456
	Hayır	11	2,53	1,34		
Yalnızlık	Evet	190	2,37	,42	2,417	,055
	Hayır	11	2,04	,62		

SONUÇ

Bu araştırmanın amacı ergen bireylerin akıllı telefon bağımlılık ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir çalışmadır. Araştırmaya %45,8'i (92) Kadın, %54,2'si (109) Erkek toplam 201 ergen birey katılmıştır.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, katılımcıların cinsiyete göre akıllı telefon bağımlılık düzeyleri arasında manidar farklılık tespit edilirken, gençlerde akıllı telefon kullanım ve bağımlılığı üzerine yapılan çalışmada cinsiyete göre akıllı telefon bağımlılık düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (Kuyucu, 2017). Lise öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı üzerine yapılan çalışmada ise anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Çakır ve Oğuz, 2017). Elde edilen bu sonuç toplumsal cinsiyet rollerinin, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının veya akıllı telefonları kullanım amaçlarının cinsiyete göre değişiklik göstermesinden kaynaklanabilir. Araştırmamızda yalnızlık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Literatürde yapılan bir başka çalışmada cinsiyetin yalnızlık düzeyi üzerinde anlamlı farklılığa neden olduğu saptanmıştır (Aral ve Gürsoy, 2000). Cinsiyete göre analiz sonuçları literatürde yer alan sonuçlara göre benzerlik ve farklılık göstermektedir. Katılımcıların sahip olduğu aile gelir düzey ile akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasında farklılık tespit etmek için Tablo 4'te akıllı telefon bağımlılığı ile aile gelir düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Yalnızlık düzeyleri ile aile gelir düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit edilirken orta düzey gelire sahip katılımcıların ortalama puanları incelendiğinde diğer katılımcılardan daha yüksek bulunmuştur. Literatürde lise öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı üzerine yapılan çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ile aile gelir düzeyi arasında manidar farklılık bulunmamıştır (Sarıgöz, 2023). Lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri üzerine yapılan çalışmada sosyo ekonomik düzeyleri ile yalnızlık arasında farklılığı rastlanmamıştır (Erözkan, 2010). Literatürde yer alan sonuçlara paralel ve farklı çalışma sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca ergen bireyler genellikle daha fazla sosyal imkân, okul dışı etkinlikler ve kaliteli sosyal ilişkiler geliştirme şansı bulurlar. Aynı zamanda yaşam tarzları bireyin yalnızlık düzeyini etkileyebilmektedir (Matthews vd., 2023). Ergen bireylerin ders başarı durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri yapılan analize göre manidar farklılık bulunmamıştır. Literatürde yapılan farklı bir çalışmada akademik başarı ile akıllı telefon bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (Gezgin vd., 2018). Lise öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada akademik başarı ile yalnızlık düzeyleri arasından anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırma sonuçları çalışma sonucumuz ile benzerlik göstermemektedir (Yabancı, 2019). Alinejad ve ark. (2022) tarafından yapılan çalışmada bireylerin akademik performansları ile yalnızlık düzeyleri arasında önemli ölçüde bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Birey akademik başarısını yüksek tuttukça sosyalleşme alanlarını daha da genişletebileceğini söyleyebiliriz. Katılımcıların okul türüne göre akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık düzeyleri arasında yapılan analiz sonuçlarına göre, okul türü ile yalnızlık düzeyi arasında anlamlı farklılık tespit edilirken, akıllı telefon bağımlılığı arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Literatürde yapılan çalışmada yalnızlık düzeyleri ile okul türü arasında anlamlı farklılık tespit edilmiş, yine aynı çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ile okul türü değişkeni arasında manidar farklılık bulunmamıştır (Çakır ve Oğuz, 2017). Katılımcıların akıllı telefon kullanım sıklığına göre akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasında Tablo 7'de yapılan fark testine göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Literatürde yapılan farklı bir çalışmada katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı düzeyine ilişkin algıları akıllı telefon kullanım süresi değişkenine göre anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Akyürek, 2020). Benzer şekilde literatürde yapılan diğer bir çalışmada akıllı telefon kullanım süresi ile yalnızlık düzeyleri arasından anlamlı fark ortaya çıkmıştır (Akar, 2021). Çalışmamızda Tablo 8'de sosyal faaliyetlere katılım durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasında yapılan analize göre anlamlı fark bulunmadığı görülmektedir. Literatürde yapılan farklı bir çalışmada fiziksel faaliyetlere katılan bireylerin akıllı telefon bağımlılığı arasında anlamlı fark tespit edilmiştir (Gedik ve Gezgin, 2022). Diğer bir çalışmada ise lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri üzerine yaptıkları çalışmada bireylerin

rekreasyon etkinliklerine katılım durumlarına göre yalnızlık algıları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (Ekinci vd., 2015). Goessens (2018) tarafından yapılan bir çalışmada ise sürekli yalnızlık hissine sahip olan bireylerde sosyalleşme sürecinde farklı insanlarla bağlantı kurarken başarısızlık ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar araştırma sonucumuz ile farklılık göstermektedir. Sonuç olarak akıllı telefon kullanımı gençlerde yaygın bir şekilde artmaya devam etmektedir. Haug ve ark. (2015) tarafından yapılan çalışmada akıllı telefon bağımlılığının gençler arasında daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yer alan bir başka sonuç ise çalışmamızın önemini göstermektedir. Akıllı telefon bağımlılığı ve internet kullanımının dünya genelinde ergenler arasında yalnızlığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Twenge vd., 2021). Özellikle eğitim kurumlarında tablet ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşması ergenlerin telefon kullanımını da arttırdığını söyleyebiliriz. Ergen bireylerin sosyo demografik özellikleri akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık düzeyleri açısından farklılık göstermektedir. Bu araştırma genç bireylerin dijital araçlarla ilişkilerinde sosyo-ekonomik koşulların ve diğer demografik faktörlerin rolünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gelecek çalışmalarda, yalnızlık ve bağımlılık üzerindeki etkilerin derinlemesine analiz edilmesi ve bu ilişkiyi etkileyen aile, sosyal çevre gibi daha fazla değişkenin incelenmesi önerilmektedir. Böylece dijital bağımlılığın etkileri hakkında daha kapsamlı stratejiler geliştirmek mümkün olacaktır. Yapılacak bir sonraki çalışmalarda yalnızlık ve akıllı telefon bağımlılığı ile nomofobi, gelişmeleri kaçırma korkusu ve yaşam doyumu konuları araştırılabilir. Üniversite öğrencileri ile ergen bireyler karşılaştırılabilir. Son olarak bireylerin yalnızlık ile akıllı telefon bağımlılığı düzeyleri üzerine yapılan çalışmalar, dijital medya kullanımının sosyal ilişkilere nasıl etki ettiğini anlamak adına önemli bir zemin sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

Akar, T. (2021). *Serbest Zamanda Sıkılma Algısı, Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Yalnızlık Düzeyi İlişkisi (Lise Öğrencileri Örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi].

Akyürek, M.İ. (2020). Lise öğrencilerinde akıllı telefon kullanımı ve bağımlılığı. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7(2), 42-63.

Alinejad, V., Parizad, N., Yarmohammadi, M. ve Radfar, M. (2022). Loneliness and academic performance mediates the relationship between fear of missing out and smartphone addiction among Iranian university students. *BMC psychiatry*, 22(1), 550.

Aral, N. ve Gürsoy, F. (2000). Gençlerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 25(116), 8-12.

Aral, M., Gürsoy, F. ve Yıldız Bıçakçı, M. (2006). Bıçakçı, M. Yetiştirme yurdunda kalan ve kalmayan kız ergenlerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 10-19.

Bal, E. ve Balcı, Ş. (2020). Akıllı cep telefonu bağımlılığı: kişilik özellikleri ve kullanım örüntülerinin etkinliği üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(1), 369-394.

Coşkun, S. ve Saray Kılıç, H. (2023). Ergenlerin internet ve akıllı telefon bağımlılığının yalnızlık, uyku kalitesi ve akademik başarı düzeyleri ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi,* 23(4), 511-521.

Çakır, Ö. ve Oğuz, E. (2017). Lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 13(1), 418-429.

Demir, A. (1989). UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Türk Psikoloji Dergisi,* 7(23), 14.

Demirci, K., Orhan, H., Demirdas, A., Akpınar, A. ve Sert, H. (2014). Validity and reliability of the Turkish version of the smartphone addiction scale in a younger population. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 24(3), 226-34.

Doğan, U. ve Karakuş, Y. (2016). Lise öğrencilerinin sosyal ağ sitleri kullanımının yordayıcısı olarak yalnızlık. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 57-71.

Dula, A. ve Güler, Ş. (2022). Akıllı Telefon Bağımlılığı Üzerinde Dijital Sosyal Baskının Rolünü Keşfetmek. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(4), 306-314.

Ekinci, N.E., Demirel, M., Demirel, D.H., ve Işık, U. (2015). Lise öğrencilerinin yalnızlık algılarının rekreasyonel etkinliklere katılımları ve bireysel değişkenlere göre incelenmesi. S*portif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* 2(2), 71-78.

Erözkan, A. (2010). Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ve yalnızlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 156-175.

Gedik, S. ve Gezgin, D.M. (2022). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığının rekreatif faaliyetlere katılım davranışları açısından incelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(28), 1-20.

Gezgin, D.M., Hamutoğlu, N.B., Samur, Y. ve Yıldırım, S. (2018). Genç nesil arasında yaygınlaşan bir bağımlılık: akıllı telefon bağımlılığının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(2), 212-231.

Goossens, L. (2018). Loneliness in adolescence: Insights from Cacioppo's evolutionary model. *Child Development Perspectives*, 12(4), 230-234.

Göymen, R. ve Ayas, G. (2019). Akıllı telefon bağımlılığı ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying,* 6(2), 36-52.

Haug, S., Castro, R.P., Kwon, M., Filler, A., Kowatsch, T. ve Schaub, M. P. (2015). Smartphone use and smartphone addiction among young people in Switzerland. *Journal of behavioral addictions*, *4*(4), 299-307.

James, R.J., Dixon, G., Dragomir, M.G., Thirlwell, E. ve Hitcham, L. (2023). Understanding the construction of 'behavior'in smartphone addiction: A scoping review. *Addictive behaviors*, *137*, 107503.

Jondeau, E. ve Rockinger, M. (2003). Conditional volatility, skewness, and kurtosis: existence, persistence, and comovements. *Journal of Economic Dynamics & Control*, 27, 1699 – 1737.

Karakaya, İ. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. A. Tanrıöğen (Edt.) Bilimsel araştırma yöntemleri. Anı.

Karataş, Z. ve Uzun, K. (2021). Ergenlerin Kendilerini, Başkalarını ve Durumları Affetme Eğilimlerinin Yordanmasında Mükemmeliyetçilik, Yalnızlık ve Öz-Şefkatin Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (58), 248-289.

Koç, M. (2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1(17): 231-238.

Kulaksızoğlu, A. (2014). *Ergenlik Psikolojisi*. (16. Baskı), Remzi Kitabevi.

Kuyucu, M. (2017). Gençlerde akıllı telefon kullanımı ve akıllı telefon bağımlılığı sorunsalı:"Akıllı telefon (kolik)" üniversite gençliği. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 328-359.

Kwon, M., Kin, D.J., Cho, H. ve Yang, S. (2013). The smartphone addiction scale: Development and validation of a short version for adolescents. *PLoS One*, 8(12): e83558.

Luhmann, M., Bohn, J., Holtmann, J., Koch, T. ve Eid, M. (2016). I'm lonely, can't you tell? Convergent validity of self- and informant ratings of loneliness. *Journal of Research in Personality*, 61, 50–60.

Matthews, T., Fisher, H. L., Bryan, B. T., Danese, A., Moffitt, T. E., Qualter, P. ve Arseneault, L. (2022). This is what loneliness looks like: A mixed-methods study of loneliness in adolescence and young adulthood. *International journal of behavioral development*, 46(1), 18-27.

Matthews, T., Qualter, P., Bryan, B.T., Caspi, A., Danese, A., Moffitt, T.E. ve Arseneault, L. (2023). The developmental course of loneliness in adolescence: Implications for mental health, educational attainment, and psychosocial functioning. *Development and psychopathology*, 35(2), 537-546.

Noyan, C.O., Enez-Darçın, A., Nurmedov, S., Yılmaz, O. ve Dilbaz, N. (2015). Akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa formunun üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 16, 73*-81, doi: 10.5455/apd.176101.

Russell, D., Peplau, L.A. ve Cutrona, C.E. (1980). The revised UCLA loneliness scale: concurrent and discriminant validity evidence. *J. Pers Soc Psychol*, 39: 472-480.

Sarıgöz, M. (2023*). Lise Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Sağlığı Geliştirme ve Koruyucu Davranışlar Üzerine Etkisi.* [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi].

Şahin, Ş. ve Özçelik, Ç.Ç. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1), 42-49.

Türkel, Z. ve Dilmaç, B. (2019). Ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki yordayıcı ilişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-70.

Türnüklü, A. ve Şahin, İ. (2004). 13-14 Yaş grubu öğrencilerin çatışma çözme stratejilerinin incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13): 45-61.

Twenge, J.M., Haidt, J., Blake, A.B., McAllister, C., Lemon, H. ve Le Roy, A. (2021). Worldwide increases in adolescent loneliness. *Journal of adolescence*, 93, 257-269.

Yabancı, C. (2019). *Lise Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumları ile Narsisizm ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi].

Yavuzer, H. (2013). *Ana-Baba-Çocuk*. (24. Baskı), Remzi Kitabevi.

Yıldız, M.A. ve Duy, B. (2014). Adaptation of the short-form of the UCLA loneliness scale (ULS-8) to Turkish for the adolescents. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 27, 194-203, doı: 10.5350/daj pn2014270302.

Yusufoğlu, Ö.Ş. (2017). Boş zaman faaliyeti olarak akıllı telefonlar ve sosyal yaşam üzerine etkileri: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2414-2434, doi.org/10.15869/ itobiad.333709.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar araştırmaya eşit şekilde katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı tarafından (13.06.2023 tarih ve 2023/262 sayılı karar) gerekli izinler alınmıştır.

ZORUNLU DENETİM FİRMASI ROTASYONUNUN BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

THE EFFECT OF MANDATORY AUDIT FIRM ROTATION ON INDEPENDENT AUDIT QUALITY: A LITERATURE REVIEW

Ayşe KAYA, Turgut ÇÜRÜK

52

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 912-924
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1619834

Geliş Recieved: **17.01.2025**
Kabul Accepted **12.05.2025**

ZORUNLU DENETİM FİRMASI ROTASYONUNUN BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ [1]

THE EFFECT OF MANDATORY AUDIT FIRM ROTATION ON INDEPENDENT AUDIT QUALITY: A LITERATURE REVIEW

Anahtar Kelimeler:
Denetim,
Zorunlu Denetim Firması Rotasyonu,
Denetim Kalitesi.

Keywords:
Audit,
Mandatory Audit Firm Rotation,
Audit Quality.

Ayşe KAYA [2], Turgut ÇÜRÜK [3]

ÖZ

Finansal skandalların ardından denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesine olan güvenin artması amacıyla 2002 yılında Sarbanes-Oxley Yasası (SOX) ile önerilen zorunlu rotasyon uygulaması gündeme gelmiştir. Bu uygulama akademik dünyada geniş bir şekilde araştırılmış, farklı ülkelerdeki örnekler, çeşitli rotasyon koşulları ve çok sayıda değişken üzerinden denetim kalitesine etkileri incelenmiştir. Birçok teorik ve ampirik çalışma, uygulamanın etkilerini farklı sektörler ve ülkeler açısından analiz ederken, zorunlu rotasyonun fayda maliyet dengesi üzerine farklı görüşler sunmuştur. Bu çalışmanın amacı, zorunlu denetim firması rotasyonu ile ilgili literatürde yer alan söz konusu çalışmaların toplu bir özetini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, literatürde yer alan 29 akademik (teorik ve ampirik) çalışma, zorunlu denetim firması rotasyonunun bağımsız denetim kalitesine etkisi konusundaki bulgular açısından değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede, literatürde zorunlu denetim firması rotasyonunun uygulanıp uygulanmaması, maliyetleri ve süresi gibi konularda birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, zorunlu denetim firması rotasyonunun fayda ve maliyet açısından değerlendirilebilmesi için kapsamlı ampirik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

ABSTRACT

After the financial scandals, the mandatory audit firm rotation proposed by the Sarbanes-Oxley Act (SOX) of 2002 has become a prominent topic in order to increase auditor independence and restore confidence in audit quality. This practice has been extensively researched in the academic literature, with numerous theoretical and empirical studies exploring its implications across different countries, sectors, and regulatory conditions. Many theoretical and empirical studies have analysed the effects of the practice in terms of different sectors and countries, and have presented different views on the cost-benefit balance of mandatory rotation. The purpose of this study is to present a comprehensive synthesis of the academic literature on mandatory audit firm rotation. In this context, 29 academic studies in the literature were evaluated in terms of their findings about the effect of mandatory audit firm rotation on independent audit quality. The evaluation reveals conflicting results regarding the implementation, duration, and associated costs of audit firm rotation. Furthermore, the literature highlights the need for more extensive empirical research to better assess the benefits and costs of mandatory rotation policies.

[1] Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında kabul edilen ve danışmanlığını Prof. Dr. Turgut ÇÜRÜK'ün yapmış olduğu "Denetim Firması ve Denetçi Rotasyonunun Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: BIST Şirketlerine Yönelik Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Kozan İşletme Fakültesi, akaya@cu.edu.tr, ORCID: 0009-0008-6152-9043

[3] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tcuruk@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4652-4080

Alıntılamak için/Cite as: Kaya A. ve Çürük T. (2025) Zorunlu Denetim Firması Rotasyonunun Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: Literatür Değerlendirmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 912-924

GİRİŞ

Finansal skandalların denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesine yönelik endişeleri artırmasından dolayı, birçok ülke ve düzenleyici kuruluş çeşitli önlemler geliştirmiştir. Bu kapsamda, ABD'de 2002 yılında yayımlanan Sarbanes-Oxley Yasası, özellikle denetçi ve müşteri işletme arasındaki uzun süreli yakın ilişkilerin sorunlara yol açtığını belirtmiş ve bu ilişkilere sınır getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yasada, denetçi bağımsızlığını korumak amacıyla belirli bir sürenin ardından denetçi-müşteri ilişkisinin sona erdirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. SOX Yasası'nın getirdiği düzenlemeler farklı ülkelerde çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Örneğin, İtalya, Brezilya ve Pakistan gibi ülkeler denetim firmasının rotasyonunu benimsemişken; ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkeler yalnızca denetçi rotasyonunu uygulamıştır. Türkiye, Çin, Hindistan, Polonya ve Singapur gibi ülkelerde ise hem denetim firması hem de denetçi rotasyonu tercih edilmiştir (Lennox, 2014, s. 90-95).

Rotasyonun süresi de ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, Almanya'da 7 yılda bir, Çin'de 5 yılda bir, İtalya'da 3 yıllık dönemlerle toplamda 9 yılda bir, Polonya'da ise 5 yılda bir uygulanmaktadır. Bu farklılıklar, rotasyon uygulamalarının ülkelerin düzenleyici yaklaşımlarına ve finansal sistemlerinin ihtiyaçlarına göre şekillendiğini göstermektedir. Bu uygulamalar, denetim süreçlerini daha şeffaf hale getirme ve denetim kalitesini artırma yaklaşımıyla geliştirilmiştir (Doğan, 2016, s. 8).

Ülkeler arasındaki söz konusu düzenleme farklılıkları, rotasyonun denetim kalitesine etkisiyle ilgili tartışmaları da gündeme getirmiştir. Literatürde denetim kalitesi genellikle fiili denetim kalitesi yerine algılanan denetim kalitesi üzerinden dolaylı olarak ölçülmektedir (Dang, 2004, s. 6). Denetim kalitesinin göstergesi olarak birçok araştırmacı, tahakkuk miktarları ve bunların içindeki ihtiyari tahakkuklar, işletme büyüklüğü, denetim firmalarının görev süresi, işletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizlik içeren denetim görüşü, finansal başarısızlık olasılığı, finansal raporların yayınlanmasındaki gecikme süreleri, denetim saatleri, denetim ücretleri, denetim görüşleri gibi değişkenleri kullanmıştır.

Rotasyona ilişkin düzenlemelerin farklılığı ve denetim kalitesi göstergelerinin fazlalığı literatürde çeşitli eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eleştiriler, çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Bunlar arasında, rotasyon ortamında gerçekleştirilmeyen çalışmaların rotasyon uygulaması gibi yorumlanması, denetim kalitesi göstergelerinin temsil yeteneklerinin tartışılması, denetim sürelerini dikkate alan çalışmaların rotasyon uygulaması olarak yorumlanması, denetim maliyetlerinin sadece denetimin ilk yılları ile sınırlandırılması, denetim firması rotasyonunun denetçi rotasyonu ile aynı kabul edilmesi yer almaktadır. Bu nedenle, rotasyonun denetim kalitesine etkisinin belirlenebilmesi için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki çalışmalara odaklanılması önemlidir. Bu çalışmalardan elde edilecek bulgular, denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisinin olup olmadığı konusunda doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Bu açıdan, bu çalışmanın amacı, bağımsız denetimde zorunlu denetim firması rotasyonu uygulamasını dikkate alarak, rotasyonun denetim kalitesine etkisi konusunda literatürde yer alan tartışmaların incelenerek zorunlu denetim firması rotasyonu konusunda literatürün toplu bir özetini sunmaktır. Bu doğrultuda, girişi takip eden birinci bölümde, bağımsız denetimde zorunlu rotasyon ile ilgili temel açıklamalara yer verilmiştir. İkinci bölümde, zorunlu denetim firması rotasyonuyla ilgili uluslararası çalışmalar, üçüncü bölümde ise Türkiye'deki çalışmalar ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde, literatürdeki araştırmaların bulguları ve sınırları değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

Zorunlu Denetim Firması Rotasyonu ve Bağımsız Denetim Kalitesi İlişkisi

2000'li yıllardan itibaren özellikle ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinde ardı ardına yaşanan finansal skandallar, ekonomik piyasalara olan güveni ciddi şekilde sarsmıştır. Bu skandalların tekrarını engellemek amacıyla ABD, kapsamlı reformlar başlatarak 2002 yılında Sarbanes-Oxley Yasası'nı (SOX) yürürlüğe koymuştur. Yasanın ikinci ana başlığı, denetçi bağımsızlığının sağlanması ve korunması gerekçesiyle rotasyon kuralını getirmiştir. Böylece, SOX Yasası ile birlikte rotasyon kavramı denetim literatürüne girmiştir. Yasaya göre zorunlu rotasyon,

bağımsız denetçilerin bir şirkette üstlenmiş oldukları denetim faaliyetlerinin belirli bir sürenin ardından sınırlandırılmasını ifade etmektedir (SOX Act, Title 2, Sec. 207, Library of Congress, 2002). Benzer şekilde, denetçinin bağımsızlığını korumak amacıyla Avrupa Birliği (AB) tarafından çeşitli çalışmalar yürütülmüş ve 2006 yılında 8. Direktif ile 2010 yılında Yeşil Kitap yayınlanmıştır. ABD ve AB'nin gerçekleştirdiği düzenlemeler denetçi rotasyonunu vurgulamaktadır. Ancak, birçok ülkede denetçi rotasyonunun yanı sıra denetim firması rotasyonunun da uygulanmasından dolayı, zorunlu rotasyon iki düzeyde gerçekleşmektedir. Zorunlu denetim firması rotasyonu, denetim firması ile denetlenen işletme arasındaki uzun süreli iş ilişkilerinden doğabilecek çıkar çatışmalarının önlenmesi ve denetçi bağımsızlığını koruyarak denetim kalitesinin artırılması amacıyla, belirli aralıklarla denetim firmasının değiştirilmesini ifade etmektedir (Yalçın, 2018/2).

Diğer taraftan, ABD'deki düzenleyici organlar tarafından yayımlanan Metcalf Raporu, Cohen Komisyonu Raporu, Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü Raporu, ABD Genel Muhasebe Ofisi Raporu ve Halka Açık Şirketler Muhasebe Gözetim Kurulu Raporu gibi raporlarda, zorunlu denetim firması rotasyonuyla ilgili değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir. Söz konusu raporlarda, zorunlu denetim firması rotasyonunun faydasına kıyasla maliyetlerinin daha fazla olduğu vurgulanmıştır. Konuya dair mevcut tartışmaların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, çalışmanın sonraki kısmında zorunlu denetim firması rotasyonuna ilişkin ulusal ve uluslararası araştırmalar detaylı bir şekilde ele alınmış ve bulgular değerlendirilmiştir.

Zorunlu Denetim Firması Rotasyonu-Denetim Kalitesi İlişkine Yönelik Uluslararası Çalışmalar

Zorunlu denetim firması rotasyonu, yasal düzenlemelerle bir işletmenin uzun süre aynı denetim firması tarafından denetlenmesini önlemek amacıyla denetim firmasının değiştirilmesini zorunlu kılan bir uygulamadır. Bazı durumlarda denetçi rotasyonunun tespit edilememesi, denetçinin değişmiş olmasına rağmen denetim ekibinin değişmemesi gibi durumlardan dolayı denetim firması rotasyonu denetçi rotasyonu ile birlikte veya bağımsız olarak uygulanmaktadır. Ayrıca, denetim firması rotasyonu durumunda denetçi rotasyonu da kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu kapsamda, zorunlu denetim firması rotasyonu ve denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen uluslararası akademik çalışmalar aşağıda özetlenmiş ve Tablo 1'de listelenmiştir.

Lennox (2007), literatür taramasına dayalı olarak, zorunlu denetim firması rotasyonu konusundaki araştırmaları ve farklı ülke uygulamalarını ele almıştır. Çalışmada, bu ülkelerdeki araştırmaların net sonuçlarının sunulmadığı ve bunun dışsal faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, denetçi isimlerinin açık bir şekilde belirtilmesi ve halka açık şirketler için rotasyonun zorunlu hale getirilmesinden önce olası sonuçların ayrıntılı olarak değerlendirilmesi önerilmiştir.

Literatür taraması niteliğindeki bir diğer çalışmada Carrera ve ark. (2007), İspanya'da önce zorunlu olup sonra kaldırılan denetim firması rotasyonunu incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, zorunlu denetim firması rotasyonunun faydalı olmadığı ve denetim firması rotasyonuna denetçilerin hiçbir aşamada zorlanmadıkları belirtilmiştir.

Kaplan ve Mauldin (2008) çalışmalarında, yatırımcıların bağımsızlık algıları üzerine zorunlu denetim firması ve denetçi rotasyonunun etkisini analiz etmiştir. Çalışmada, her iki düzeyde gerçekleşen rotasyonun yatırımcıların bağımsızlık algılarına herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Avustralya örnekleminde denetim kalitesi üzerine zorunlu denetim firması rotasyonunun etkisini araştıran Jackson ve ark. (2008), denetim kalitesi göstergesi olarak literatürde de sık sık kullanılan ihtiyari tahakkuklar ve işletmenin sürekliliği hakkındaki belirsizlik (GCO) görüşü gibi değişkenleri kullanmıştır. Analizler sonucunda, zorunlu denetim firması rotasyonu ile denetim kalitesi arasında olumlu bir ilişki bulunamamıştır. Denetçilerin işletmenin sürekliliği hakkındaki belirsizlik görüşü verme ihtimali zorunlu denetim firması rotasyonuyla birlikte azalmıştır. Ayrıca, zorunlu denetim firması rotasyonunun algılanan denetim kalitesinin arttırılmasında etkili olabileceği ifade edilmiştir.

Amerika'da Bamber ve Bamber (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, farklı düzeylerde gerçekleşen zorunlu rotasyonun denetim kalitesine etkisiyle ilgili literatür değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda zorunlu denetim firması rotasyonunun, zorunlu denetçi rotasyonuna kıyasla maliyet ve fayda açısından daha fazla etki yarattığı ifade edilmiştir. Bu iki sürecin maliyetinin ve faydasının farklı olmasından dolayı, denetim kalitesine olan etkileri net bir şekilde tespit edilememiştir.

Ruiz-Barbadillo ve ark. (2009), İspanya'da zorunlu denetim firması rotasyonunun denetçi bağımsızlığına etkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada denetçi bağımsızlığı, işletmenin sürekliliğiyle ilgili belirsizlik içeren görüş yayınlama olasılığıyla ölçülmüştür. Regresyon analizi sonuçları, zorunlu denetim firması rotasyonunun işletmenin sürekliliği hakkında belirsizlik içeren görüş yayınlama olasılığını olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir.

Kore'de Kwon ve ark. (2010), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim saatleri, ücretleri ve kalitesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olarak denetim kalitesi Düzeltilmiş Jones Modeli ile hesaplanan ihtiyari tahakkuklarla değerlendirilmiştir. Denetim firması rotasyonunun 2006 yılında zorunlu hale gelmesiyle denetim saatleri ve ücretlerinde artış yaşanırken, denetim kalitesinde kayda değer bir değişiklik meydana gelmemiştir. Ayrıca, zorunlu rotasyon uygulaması işletme ve denetim firmasının maliyetlerinde artışa sebep olmuştur.

Firth ve ark. (2012), Çin'de farklı düzeylerdeki (denetim firması/denetçi rotasyonu) ve yapılardaki (gönüllü/ zorunlu rotasyon) rotasyon-denetim kalitesi ilişkisini analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, denetim firmalarını gönüllü değiştiren işletmelerin, zorunlu olarak değiştiren işletmelere kıyasla, olumlu görüş dışında denetim görüşü alma ihtimali daha yüksektir. Bununla birlikte, zorunlu denetim firması rotasyonu ile denetim kalitesi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

İtalya, Brezilya ve Güney Kore örnekleminde Harris ve Whisenant (2012) tarafından yapılan çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonuçları, denetim firmasının zorunlu rotasyonunun denetim kalitesine olumlu yönde katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Lantau ve Ertman (2012), Avrupa Komisyonu Raporu ve ilgili literatürü ele alarak, zorunlu denetim firması rotasyonunu denetim kalitesi açısından incelemiştir. Araştırma sonucunda, bu uygulamanın avantajlarının fazla olmaması ve denetimin kalitesini arttırmamasından dolayı desteklenmediği belirtilmiştir.

Casterella ve Johnston (2013), zorunlu denetim firması rotasyonunun avantajı ve dezavantajlarının değerlendirilmesi amacıyla 2001-2013 yılına ait literatürü incelemiştir. İnceleme sonucunda, bu uygulamaya karşı olanların müşteriyle ilgili bilgi eksikliğine yol açacağını; destekleyenlerin ise uzun süreli denetçi-müşteri ilişkisinin denetim başarısını artıracağını savunduğu tespit edilmiştir. Ancak, yine de, zorunlu rotasyonun avantaj ve dezavantajlarına ilişkin kesin bir sonuca ulaşılamamıştır.

Ewelt-Knauer ve ark. (2013), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi ve denetçi bağımsızlığı üzerine etkisini ele alan literatürü incelemiş ve bu konuda yeterli kanıta ulaşamamıştır. Bu nedenle, düzenleyici otoritelerin bir politika uygulamadan önce, zorunlu rotasyonun uzun vadeli hedeflerini ayrıntılarıyla ele alması gerektiği vurgulanmıştır. Denetim kalitesini artırmaya yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu da vurgulanmıştır.

Güney Kore'de Kwon ve ark. (2014), denetim firması rotasyonunun yasal zorunluluğundan sonra denetim kalitesi ve ücretinin durumunu ele almışlardır. Analiz sonucunda, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim ücretlerine kıyasla denetim kalitesine daha az etkisi olmuştur. Ayrıca, zorunlu rotasyonun ardından denetim saatlerinde bir artış gözlenmiştir.

Said ve Khasharmeh (2014), Bahreyn'deki denetim firmalarının zorunlu rotasyona yönelik algılarını incelemiştir. Anket sonuçları, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim maliyetleriyle bağlantılı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, bu uygulamanın gerçek denetim kalitesinden çok algılanan denetim kalitesiyle bağlantılı olduğu vurgulanmıştır.

Tez çalışmasında zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkisini inceleyen Sotirios (2014), ABD örnekleminde 2002-2014 dönemine ilişkin

verileri kullanmıştır. Çalışma sonucunda, söz konusu etkinin olumsuz yönde olduğunu belirtmiştir.

Cameran ve ark. (2015), İtalya'da zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi, ücretleri ve saatleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda, zorunlu rotasyondan önceki son yılda denetim için daha az çaba harcanmasına rağmen, denetim ücretlerinin beklenenden yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Ayrıca, zorunlu rotasyondan sonraki ilk yılda, yeni denetim firması daha fazla denetim saati harcamasına rağmen denetim maliyetleri düşmüştür. İkinci yılda ise denetim maliyetlerinin arttığı gözlenmiştir. Bu durum, zorunlu denetim firması rotasyonunun maliyetleriyle ilgili belirsizliği ortaya koymuştur. Denetim kalitesi, zorunlu rotasyondan sonraki ilk üç yıllık süreçte, diğer yıllara göre daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyonu olumsuz sonuçlarından dolayı İtalya örnekleminde desteklenmemiştir.

Kim ve ark. (2015), zorunlu ve gönüllü denetim firması rotasyonu ile denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi Kore örnekleminde analiz etmiştir. En küçük kareler regresyon analizi sonuçlarına göre, gönüllü denetim firması rotasyonu ile karşılaştırıldığında, zorunlu denetim firması rotasyonu ardından yeni denetleyicilerin mali olarak başarısız durumda olan işletmelere süreklilikle ilgili belirsizlik içeren denetim görüşü verme olasılığının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, zorunlu rotasyon durumunda, gönüllü rotasyona kıyasla, daha düşük seviyede ihtiyari tahakkuk ve daha yüksek tahakkuk kalitesi ortaya çıkmıştır. Zorunlu denetim firması rotasyonu, gönüllü rotasyona kıyasla, denetim kalitesini daha fazla artırmıştır.

İtalya örnekleminde gerçekleştirdikleri çalışmada Cameran ve ark. (2016), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma, Milan Borsası'nda işlem gören finansal olmayan firmalara ait 1985-2004 dönemine ilişkin verileri temel almıştır. Regresyon analizi sonuçları, muhasebe muhafazakârlığının artmasıyla birlikte denetim kalitesinin de yükseldiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışmada zorunlu rotasyon sürecinin son üç yılı içerisinde denetçilerin daha muhafazakâr bir yaklaşım sergiledikleri belirlenmiştir.

Choi ve ark. (2017), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesine etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, işletmeleri gönüllü denetim firması rotasyonu uygulayanlar, bir önceki yıl zorunlu denetim firması rotasyonu uygulayanlar ve belirli bir dönemde zorunlu denetçi rotasyonu uygulayanlar olmak üzere üç farklı grupta incelemiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, buna karşılık zorunlu denetçi rotasyonunun denetim kalitesine olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca, dört büyük denetim firmasının, diğer denetim firmalarına kıyasla daha düşük seviyede ihtiyari tahakkuklara sahip olması nedeniyle denetim kalitesinde daha iyi bir performans sergilediği tespit edilmiştir. Çalışmada, denetim görev süresinin uzamasının da denetim kalitesini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kingstone ve ark. (2017), Zimbabve'de yaptıkları çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyonu ile denetim süresinin denetim kalitesine etkilerini anket uygulamaları ve literatür incelemesi yoluyla değerlendirmiştir. Çalışma sonuçları, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesiyle güçlü bir pozitif ilişkiye sahip olduğunu, buna karşın uzun denetim süresinin denetim kalitesini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Fathi ve Rashed (2021), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesine etkilerini Mısır'da dört büyük ve diğer denetim firmalarında görev yapan 239 denetçiye yönelik bir anket çalışmasıyla incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetçi bağımsızlığını ve mesleki şüpheciliği artırdığı tespit edilmiştir. Ancak, denetim firması rotasyonunun müşteriye özgü bilgi birikimini ortadan kaldırdığı da vurgulanmıştır.

Friedrich ve ark. (2023) çalışmasında, zorunlu denetim firması rotasyonunun Almanya'daki etkilerini analiz etmiştir. Araştırmanın sonuçları, zorunlu denetim firması rotasyonunun ve denetçi görev süresinin denetim kalitesi üzerindeki etkisini analiz eden bazı araştırma bulgularıyla çelişmektedir. Analiz sonucunda, zorunlu rotasyondan sonraki ilk yıllarda ihtiyari tahakkuklar, anormal işletme sermayesi tahakkukları ve toplam tahakkuklarda azalma meydana geldiği tespit edilmiştir.

Hassanpour (2024) çalışmasında, Pearson'ın doğrusal tork modelini kullanarak Tahran Borsası'nda listelenen şirketlerde denetim firması rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkinliğini araştırmıştır. Çalışmanın amacına ulaşmak için, 2016-2021 döneminde Tahran Borsası'nda işlem gören 90 şirkete ait 630 şirket/yıl verisi kullanılmıştır. İstatistiksel analiz sonuçları, denetim firmasının zorunlu rotasyonu ile denetim kalitesi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermiştir. Yapılan araştırma, "denetim kalitesi" faktörünün varyans katsayısının, zorunlu rotasyona tabi olan işletme sahipleri için rakip grubuna veya zorunlu rotasyona tabi olmayan işletme sahiplerine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Tablo 1. Zorunlu Denetim Firması Rotasyonu-Denetim Kalitesi İlişkine Yönelik Uluslararası Çalışmalar

Çalışma	**Yıl**	Ülke	**D. Kalitesi Ölçütü**	**Araştırma Bulguları**	
				Önemli Bulunan Bağımsız Değişkenler	**Rotasyonun Etkisi**
Kaplan ve Mualdin	2008	Genel	Anket	Yok	Yoktur
Jackson ve ark.	2008	Avustralya	İhtiyari tahakkuklar ve GCO görüşü	İşletmenin finansal riski, kaldıraç oranı	Vardır
Ruiz-Barbadillo ve ark.	2009	İspanya	GCO görüşü yayınlama olasılığı	Denetim firması büyüklüğü, Zmijewski (1984)'nin katsayıları kullanılarak hesaplanan başarısızlık olasılığı, işletmenin son iki yılın herhangi birinde zarar raporlaması durumu	Vardır
Kwon ve ark.	2010	Kore	İhtiyari tahakkuklar	Denetin firması büyüklüğü, GCO denetim raporu hazırlanması durumu	Yoktur
Firth ve ark.	2012	Çin	Denetim görüşü türü	Finansal kaldıraç oranı, alacaklar/ toplam varlıklar oranı, stoklar/ toplam varlıklar, (faaliyetlerden elde edilen gelir-diğer faaliyetlerden elde edilen gelir)/toplam varlıklar, firmanın kar/zarar durumu, denetim görüşünde değişiklik olması durumu, sermaye artırımında bulunma durumu, firmanın halka arzından itibaren geçen yıl sayısı	Belli değil
Kwon ve ark.	2014	Güney Kore	İhtiyari tahakkuklar	Toplam aktif, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı, kaldıraç oranı, işletmenin aynı denetim firması tarafından denetlendiği yıl sayısı	Vardır
Said ve Khasharmeh	2014	Bahreyn	Anket	Yok	Vardır

Sotirios	2014	ABD	Material weakness (maddi zayıflık durumu)	Yabancı işlemlerden elde edilen gelir, defter değeri, piyasa değeri, aktif karlılığı, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışları/toplam aktif	Vardır
Cameran ve ark.	2015	İtalya	Denetim ücretleri, saatleri ve anormal çalışma sermayesi tahakkukları	Yönetim kurulu başkanı ve genel müdürün aynı kişi olması durumu	Vardır
Kim ve ark.	2015	Kore	İhtiyari tahakkuklar ve GCO görüşü alma durumu	İşletme büyüklüğü, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı, piyasa değeri, kaldıraç oranı, dört büyük denetim firması tarafından denetlenme durumu, satışlar	Vardır
Bronson ve ark.	2016	İtalya, Brezilya ve Güney Kore	İhtiyari tahakkuklar	Net kar, faaliyetlerden nakit akışları	Vardır
Cameran ve ark.	2016	İtalya	Anormal işletme sermayesi tahakkukları	İşletme büyüklüğü, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı, aktif karlılığı, önceki yılda zarar raporlanması, firmanın t yılında halka arz edilme durumu, en büyük hissedarın oy haklarının >%50 olması	Vardır
Choi ve ark.	2017	Güney Kore	İhtiyari tahakkuklar	İşletme büyüklüğü, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı, piyasa değeri/defter değeri, aktif karlılığı, işletmenin kar/zarar durumu	Vardır
Kingstone ve ark.	2017	Zimbabve	Anket	Yok	Vardır
Fathi ve Rashed	2021	Mısır	Anket	Yok	Vardır
Friedrich ve ark.	2023	Almanya	İhtiyari tahakkuklar	Aktif karlılığı, işletmenin zarar durumu, vb. gibi	Vardır
Hassanpour	2024	İran	Bağımsız denetçi değişikliği	Aktif büyüklüğü, işletmenin faaliyetlerine başlamasından itibaren geçen yıl sayısı, finansal kaldıraç oranı, sektördeki payı, gelecekteki yatırım fırsatları	Vardır

Zorunlu Denetim Firması Rotasyonu-Denetim Kalitesi İlişkine Yönelik Ulusal Çalışmalar

Zorunlu denetim firması rotasyonunun bağımsız denetim kalitesine etkileri üzerine ulusal düzeyde yapılan ampirik çalışmalar, uluslararası literatürdeki kadar yaygın değildir. Türkiye örneklemindeki araştırmaların çoğunlukla literatür incelemelerine dayandığı ve ampirik çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu gözlenmiştir.

Tuan (2015), çalışmasında Türk Ticaret Kanunu'ndaki düzenlemeler çerçevesinde Türkiye'deki zorunlu rotasyon uygulamalarını ve Avrupa Parlamentosu tarafından alınan kararlarla AB'deki zorunlu rotasyon politikalarını ele alarak, konuyla ilgili literatürdeki tartışmaları değerlendirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, zorunlu rotasyonun denetçi bağımsızlığını ve denetim maliyetlerini artırdığı belirtilmiştir. Ancak, bu uygulamanın denetim kalitesine ve denetim sektöründeki rekabete etkisi konusunda net bir bulguya ulaşılamamıştır. Çalışmada ayrıca, müşteriye özgü bilgi birikimi kaybını önlemek ve denetim firmalarının etkin bir şekilde denetlenmesini sağlamak için, denetçi ile denetim komitesi arasında işbirliği ve koordinasyonun önemine dikkat çekilmiştir.

Doğan (2016) çalışmasında, dünyadaki zorunlu rotasyon uygulamalarını ve bu konudaki tartışmaları ele almıştır. Araştırma sonucunda, zorunlu rotasyon tartışmalarının ağırlıklı olarak denetçi rotasyonundan ziyade denetim firması rotasyonuna odaklandığı belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca, rotasyon kapsamındaki işletmeler ve rotasyon sürelerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiği vurgulanmıştır. Zorunlu rotasyonun, denetçi bağımsızlığını, denetim kalitesini ve rekabeti artıracağı, aynı zamanda denetime yeni bir bakış açısı getireceği savunulurken, uygulamanın ilk yıllarında hata riskini ve maliyetleri artırabileceği ve denetçi bağımsızlığını zedeleyebileceği yönünde zıt görüşlerin bulunduğu ifade edilmiştir.

Yaşar (2016), ABD, AB ülkeleri ve Türkiye'deki zorunlu rotasyon düzenlemeleri ile ilgili literatürü değerlendirdiği çalışmasında, zorunlu denetçi rotasyonu üzerine yapılan araştırmaların çoğunun, denetçi isimlerinin kamuya açıklanmadığı ülkelerde gerçekleştirildiğini ve bu durumun önemli bir sınırlama oluşturduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, denetim firması görev süresi dikkate alınarak yapılan çalışmaların da bu kısıtlamayı artırdığına dikkat çekilmiştir. Çalışmada, denetim kalitesini ölçmek için genellikle dolaylı göstergeler (örneğin, ihtiyari tahakkuklar veya kârı etkileme katsayısı) kullanılmasının da bir diğer önemli kısıt olduğu ifade edilmiştir. Bu tür kısıtlamalar nedeniyle, mevcut literatürün, ülkelerin zorunlu denetim firması ve denetçi rotasyonu uygulamalarına yönelik kararlarını destekleyecek yeterli ampirik kanıt sağlayamadığı belirtilmiştir.

Türkiye'deki 2003-2016 dönemine ait 124 imalat sanayi şirketinin verilerini kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında Yalçın (2018/1), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesine etkisini incelemiştir. Araştırmada, denetim kalitesini ölçmek için ihtiyari tahakkuklar Kothari, Leona ve Wasley Modeli (2005) aracılığıyla tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, zorunlu denetim firması rotasyonu uygulayan şirketlerin, gönüllü rotasyon uygulayan ya da hiç rotasyon uygulamayan şirketlere kıyasla daha yüksek bir denetim kalitesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yalçın (2018/2) tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, zorunlu denetim firması ve denetçi rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkisini inceleyen literatür araştırmaları ele alınmıştır. İncelenen çalışmaların, zorunlu rotasyonu savunanlar ve karşı çıkanlar olarak iki farklı görüşe ayrıldığı belirtilmiştir. Zorunlu rotasyonu savunanlar, denetçi ile müşteri işletme arasında uzun süreli ilişkilerin denetçi bağımsızlığını olumsuz etkileyeceğini öne sürerken, karşıt görüştekiler, rotasyonun artan maliyetlere yol açacağını ve bilgi birikiminin kaybına neden olacağını savunmuştur. Değerlendirmede, literatürdeki çalışmaların bazı kısıtlamalar içerdiği ifade edilmiştir. Bu kısıtlamalar arasında, çoğu çalışmanın arşiv araştırması niteliğinde olması, zorunlu rotasyonun uygulanmadığı ülkelerde elde edilen bulguların zorunlu rotasyon için genelleştirilmesi, denetim sürelerine dayalı çalışmaların zorunlu rotasyon olarak yorumlanması, denetim kalitesini ölçen göstergelerin tartışmalı olması ve denetim firması rotasyonu ile denetçi rotasyonunun eşdeğer kabul edilmesi gibi noktalar yer almıştır. Sonuç olarak, literatürde zorunlu rotasyonun hangi düzeyde uygulanması gerektiği, maliyetleri, süresi ve etkileri konusunda farklı sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, zorunlu

Tablo 2. Zorunlu Denetim Firması Rotasyonu-Denetim Kalitesi İlişkine Yönelik Ulusal Çalışmalar

Çalışma	**Yıl**	Ülke	**D. Kalitesi Ölçütü**	**Araştırma Bulguları**	
				Önemli Bulunan Bağımsız Değ.	**Rotasyonun Etkisi**
Yalçın	2018/1	Türkiye	İhtiyari tahakkuklar	Faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı, piyasa değeri/defter değeri, satışlardaki değişim, bir önceki yıl zarar etme durumu	Vardır
Özger ve Tuğay	2020	Türkiye	Anket	Yok	Vardır

rotasyonun sağlayacağı faydanın maliyetlerinden daha fazla olduğu yönünde ortak bir görüşe ulaşılamadığı için, bu konuya odaklanan fayda-maliyet analizlerine yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Özger ve Tuğay (2020), çalışmalarında zorunlu denetim firması ve denetçi rotasyonunun denetçi bağımsızlığı ile denetim kalitesine olan etkilerini incelemiştir. Türkiye örneklemine dayanan araştırmada, denetim firmalarında çalışan denetçilere yönelik bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, zorunlu denetim firması ve denetçi rotasyonunun denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, denetçi bağımsızlığının, rotasyon ile denetim kalitesi arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği de belirlenmiştir.

SONUÇ

Bağımsız denetim, sermaye piyasalarında finansal bilgi kullanıcılarının doğru ve güvenilir bilgiye erişimini sağlamak için kritik bir öneme sahiptir. Bu gereklilik, denetçinin bağımsızlığının korunması, yetkinliğinin artırılması ve denetim kalitesinin iyileştirilmesi ile yakından ilişkilidir. Denetçinin bağımsızlığını ve yetkinliğini desteklediği, dolayısıyla denetim kalitesini artırdığı öne sürülen denetim firması rotasyonu, birçok ülkede uygulanan bir sistemdir. Denetim firması rotasyonu, pratikte hem gönüllü hem de zorunlu şekilde gerçekleştirilebilmektedir.

Bu çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyonunun bağımsız denetim kalitesine etkisine yönelik uluslararası ve ulusal literatürdeki çalışmalar değerlendirilerek özetlenmiştir. Denetim kalitesi üzerine zorunlu denetim firması rotasyonunun etkisini inceleyen çalışmalarda, bu etkinin hem olumlu, hem olumsuz sonuçlar doğurduğu hem de hiç etkisinin olmadığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Bu nedenle, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesine olan etkisi hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır. Ayrıca, literatürdeki çalışmaların zorunlu denetim firması rotasyonunun karşıtları ve destekçileri olarak iki farklı görüş etrafında toplandığı görülmüştür. Rotasyon karşıtları, rotasyonun maliyet artışına yol açacağı ve denetçilerin müşteri firmayla ilgili bilgi birikiminin kaybolacağı yönünde argümanlar sunarken, destekçileri ise denetçi ile müşteri işletme arasındaki uzun süreli ilişkilerin menfaat temelli bağlar oluşturduğunu ve bunun denetçi bağımsızlığını zedelediğini öne sürmektedir. Değerlendirme sürecinde, literatürdeki çalışmaların çeşitli kısıtlamalar içerdiği belirlenmiştir. Bu kısıtlamalar arasında, araştırmaların çoğunun arşiv verilerine dayanması, zorunlu rotasyonun uygulanmadığı ülkelerde elde edilen bulguların bu uygulamaya genelleştirilmesi, denetim sürelerini temel alan çalışmaların zorunlu rotasyon olarak yorumlanması, seçilen denetim kalitesi göstergelerinin temsil yeteneğinin tartışmalı olması ve maliyetle ilgili bulguların yalnızca denetimin ilk yıllarını kapsaması gibi unsurlar yer almıştır. Ayrıca, denetim firması rotasyonlarının sorumlu ortak baş denetçi rotasyonları ile eşdeğer kabul edilmesi gibi sorunlar da gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, yapılan analizler, zorunlu rotasyonun sağlayacağı faydaların, rotasyondan kaynaklanacak maliyetleri karşılayacak ölçüde olup olmadığı konusunda literatürde ortak bir görüşün

bulunmadığını ortaya koymuştur.

Bu çalışma, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde denetçi bağımsızlığının sağlanması ve denetim kalitesinin iyileştirilmesi açısından zorunlu denetim firması rotasyonunun uygun bir çözüm olup olmadığını değerlendirmesi açısından önemlidir. Böylece, düzenleyici otoriteler ve diğer gelişmekte olan ülkeler, bu konuda karşılaştırmalar yaparak daha bilinçli kararlar alabileceklerdir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, denetim kalitesi ölçütü olarak Türkiye'deki denetim piyasasında henüz verileri bulunmayan denetim saatleri ve sınırlı sayıda veri toplanabilen işletmenin sürekliliğine dair belirsizlik içeren denetim görüşleri gibi göstergeler kullanılabilir. Bu tür göstergelerle yapılacak analizler, farklı sonuçlara yol açabilir. Özellikle, denetim saatleriyle yapılacak yeni analizler, denetim firması rotasyonunun maliyetleri artıracağı görüşünü savunanlar açısından önemli olacaktır. Ayrıca, imalat sanayi dışındaki sektörleri de kapsayan bir örneklem ile yapılacak analizlerde, denetim kalitesi ile denetim firması rotasyonu arasındaki ilişki hakkında farklı bulgular elde edilebilir.

KAYNAKLAR

Bamber, E. M. ve Bamber, L. S. (2009). Discussion of "mandatory audit partner rotation, audit quality, and market perception: Evidence from Taiwan". *Contemporary Accounting Research, 26*(2), 393–402.

Cameran, M., Francis, J. R., Marra, A. ve Pettinicchio, A. (2015). Are there adverse consequences of mandatory auditor rotation?. Evidence from the Italian experience. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, *34*(1), 1-24.

Cameran, M., Prencipe, A. ve Trombetta M. (2016). Mandatory audit firm rotation and audit quality. *European Accounting Review, 25*(1), 35-58.

Carrera, N., Gomez-Aguilar, N., Humphrey, C. ve Ruiz-Barbadillo, E. (2007). Mandatory audit firm rotation in Spain: A policy that was never applied. *Accounting, Auditing and Accountability Journal, 20*(5), 671-701.

Casterella, J.R. ve Johnston, D. (2013). Can the academic literature contribute to the debate over mandatory audit firm rotation?. *Research in Accounting Regulation 25*, 108–116.

Choi, J., Lim, H. ve Mali, D. (2017). Mandatory audit firm rotation and Big4 effect on audit quality: Evidence from South Korea. *Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance, 13*(1), 1-40.

Dang, L. (2004). *Assessing actual audit quality.* Doctoral Dissertation. Drexel University.

Doğan, A. (2016). Bağımsız denetimde zorunlu rotasyon. *Muhasebe ve Denetim Dünyası, 1*, 1-22.

Ewelt- Knauer, C., Gold, A. ve Pott, C. (2013). Mandatory audit firm rotation: A review of stakeholder perspectives and prior research. *Accounting in Europe, 10*(1), 27–41.

Fathi, E. ve Rashed, A. S. (2021). Exploring the impact of mandatory audit firm rotation on audit quality: An empirical study. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 25*(6), 1-18.

Firth, M., Rui, O. M. ve Wu, X. (2012). How the various forms of auditor rotation affect audit quality? Evidence from China. *The International Journal of Accounting, 47*(1), 109-138.

Friedrich, C., Pappert, N. ve Quick, R. (2023). The anticipation of mandatory audit firm rotation and audit quality. *Journal of International Accounting Research*, *22*(1), 59-81.

Harris, K. ve Whisenant, S. (2012). *Mandatory audit rotation: An international investigation.*

Hassanpour, S. (2024). The effectiveness of audit firm rotation on audit quality in companies listed on the Tehran Stock Exchange using Pearson's linear torque model. *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, *15*(1), 343-352.

Jackson, A. B., Moldrich, M. ve Roebuck, P. (2008). Mandatory audit firm rotation and audit quality. *Managerial Auditing Journal, 23*(5), 420-437.

Kaplan, S. E. ve Mauldin, E. G. (2008). Auditor rotation and the appearance of independence: Evidence from non-professional investors. *Journal of Accounting & Public Policy, 27*(2), 177–192.

Kim, H., Lee, H. ve Lee, J. E. (2015). Mandatory audit firm rotation and audit quality. *The Journal of Applied Business Research, 31*(3), 1089-1106.

Kingstone, G., Gerald, W., Dzidzai, C., Elizaberth, S., Nyasha, K., Trymore, M. ve Donnelie, M. (2017). Mandatory audit firm rotation and audit quality in Zimbabwe. *Research Journal of Finance and Accounting, 8*(6), 34-41.

Kwon, S. Y., Lim, Y. ve Simnett, R. (2010). *Mandatory audit firm rotation and audit quality: Evidence from the Korean audit market.* Working Paper, Kensington, NSW: University of New South Wales.

Kwon, S. Y., Lim, Y. ve Simnett, R. (2014). The effect of mandatory audit firm rotation on audit quality and audit fees: Empirical evidence from the Korean audit market. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, *33*(4), 167-195.

Lantau, M. ve Ertman, P. (2012). *Could mandatory audit firm rotation improve audit quality?*. Thesis (Degree Project in Accounting and Auditing), Lund University School of Economics and Management, Sweden.

Lennox, C. (2007). Auditor tenure and rotation. *Template: Royal A, Font.*

Lennox, C. (2014). Auditor tenure and rotation. In D. Hay, W. R. Knechel & M. Willikens (Eds.), *In The Routledge Companion to Auditing*, Oxon, UK: Routledge.

Özger, S. ve Tuğay, O. (2020). Bağımsız denetimde zorunlu rotasyonun denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesine etkisi ve rotasyon ile denetim kalitesi arasındaki ilişkide denetçi bağımsızlığının aracılık rolü: Bağımsız denetçilerin algılarına yönelik bir araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi, 87,* 33-52.

Ruiz-Barbadillo, E., Gomez-Aguilar, N. ve Carrera, N. (2009). Does mandatory audit firm rotation enhance auditor independence?. *Auditing: A Journal of Practice & Theory, 28*(1), 113-135.

Said, K. M. ve Khasharmeh H. A. (2014). Mandatory audit firm rotation and audit costs: A survey of auditing firms in Bahrain. *Journal of Finance and Accounting, 2*(6), 116-128.

Sarbanes Oxley Act (25.07.2002, H.R. 3763). www.soxlaw.com. Erişim tarihi: 16.04.2021.

Sotirios, M. (2014). The effects of mandatory audit firm rotation on audit quality: Evidence from the United States of America. Master Thesis, Erasmus University of Rotterdam, Holland.

Tuan, K. (2015). Bağımsız denetimde rotasyon uygulaması: Sistemin artıları-eksileri üzerine tartışmalar. *The Journal of Academic Social Science, 3*(16), 291-309.

Yalçın, N. (2018/1). Zorunlu denetim firması rotasyonunun bağımsız denetim kalitesine etkisi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. Doktora Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.

Yalçın, N. (2018/2). Zorunlu rotasyonun bağımsız denetim kalitesi üzerine etkisi: Literatür değerlendirmesi. *Artıbilim: Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2), 1-21.

Yaşar, A. (2016). Zorunlu bağımsız denetim firması ve sorumlu ortak başdenetçi rotasyonu üzerine uluslararası tartışmalar: Literatür değerlendirmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies 2*(3), 200-231.

YAZAR KATKI ORANI:

1 YAZAR: %50

2. YAZAR: %50

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KARŞI-BÜROKRATİK YAPILAR: SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ VE GELENEKSEL BÜROKRASİ ARASINDA DENGELENEN YENİ DİNAMİKLER

COUNTER-BUREAUCRATIC STRUCTURES IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: NEW DYNAMICS BALANCED BETWEEN SYSTEM CHANGE AND TRADITIONAL BUREAUCRACY

Adnan KARATAŞ

53

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 925-947
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1620811

Geliş Recieved: **15.01.2025**
Kabul Accepted **12.05.2025**

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KARŞI-BÜROKRATİK YAPILAR: SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ VE GELENEKSEL BÜROKRASİ ARASINDA DENGELENEN YENİ DİNAMİKLER

COUNTER-BUREAUCRATIC STRUCTURES IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: NEW DYNAMICS BALANCED BETWEEN SYSTEM CHANGE AND TRADITIONAL BUREAUCRACY

Adnan KARATAŞ [1]

Anahtar Kelimeler:
Bürokrasi,
Karşı-Bürokrasi,
Politika Kurulları,
Yatırım ve Finans Ofisi,
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.

Keywords:
Bureaucracy,
Counter-Bureaucracy,
Policy Boards,
Investment and Finance Office,
Presidential Government System.

ÖZ

Türkiye'nin tarihsel sürecinde politik, yönetsel ve hukuksal alanlarda önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yürütme içinde Cumhurbaşkanı, tek belirleyici aktör haline gelmiş ve bu pozisyonunu destekleyecek yeni yapılanmalar oluşturulmuştur. Özellikle kamu politikalarının geliştirilmesi, araştırmalar yapılması, projeler üretilmesi ve politikaların etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla politika kurulları ve bir ofis bulunmaktadır. Geleneksel kamu yönetimi teşkilatlanmasının dışında doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı olan bu yapılar, bürokratik vesayete karşı Cumhurbaşkanı'nın "karşı-bürokrasisi" olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışma, öncelikle karşı-bürokrasi olgusu üzerinden hareketle bürokrasi-siyaset ilişkisinde bürokrasinin güç kazanma süreçlerini değerlendirmektedir. Türkiye'de karşı-bürokrasi yapılarının özellikleri ve bu yapılar üzerinden yapılan tartışmalar ele alınmakta, geleneksel bürokratik yapılarla olan ilişkileri analiz edilmektedir. Özellikle kamu politikası oluşturma süreçleri ve idarenin bütünlüğü ilkesi açısından bu yapıların konumları incelenmekte, bürokrasi ve siyaset üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Bu analizler ışığında çeşitli öneriler sunulmakta olup, elde edilen değerlendirmelerin kamu politikası yapıcıları, kamu yöneticileri ve alanda çalışan araştırmacılar için önemli çıkarımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, kamu yönetimi ve siyaset bilimindeki kuramsal ve pratik tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

In Turkey's historical trajectory, significant changes and transformations have occurred in the political, administrative, and legal spheres. Under the Presidential Government System, the President has assumed the role of the sole determining actor in the executive branch, accompanied by the establishment of new institutional structures to reinforce this position. In particular, policy boards and an office directly affiliated with the President have been created to develop public policies, conduct research, generate projects, and evaluate policy impacts. These institutions, which operate outside the traditional public administration organization and are directly affiliated with the President, are characterized as the President's "counter-bureaucracy" in opposition to bureaucratic tutelage.

This study, building upon the concept of counter-bureaucracy, first evaluates the processes through which bureaucracy gains power within the bureaucracy-politics relationship. It examines the characteristics of counter-bureaucratic structures in Turkey and the debates surrounding these entities, analyzing their interactions with traditional bureaucratic institutions. Particular attention is given to their roles in public policy-making processes and their alignment with the principle of administrative unity. The impact of these structures on both bureaucracy and politics is critically assessed. In light of these analyses, various recommendations are offered, with the expectation that the findings will provide significant insights for public policymakers, administrators, and researchers in the field. The study aims to contribute to both theoretical and practical debates in public administration and political science.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, adnan.karatas@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2399-8013

Alıntılamak için/Cite as: Karataş A. (2025). Türk Kamu Yönetiminde Karşı-Bürokratik Yapılar: Sistem Değişikliği Ve Geleneksel Bürokrasi Arasında Dengelenen Yeni Dinamikler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 925-947

GİRİŞ

Demokratik ülkelerde toplumsal sistem, siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve bürokratik sistemlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir üst yapı olarak tanımlanabilir. Bu sistemler arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmakla birlikte, her birinin diğerleri üzerinde etkide bulunma kapasitesi de mevcuttur. Bununla birlikte, özellikle siyaset ve bürokrasi sistemlerinin birbirine derin bir şekilde entegre olduğu ileri sürülmektedir (Gökçe vd., 2002, s. 46). Başka bir deyişle, toplumsal üst yapı içinde güç, otorite ve iktidar ilişkileri ekseninde şekillenen siyasal sistem ile bürokrasi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Kamu yönetimi ise bu iki sistemin etkileşimiyle oluşan bir üst sistemdir. Bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişki, birbirini dışlayan değil, aksine tamamlayan bir yapı sergilemekte ve bu dinamik, daha etkin bir yönetim anlayışını mümkün kılmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bürokrasi ve siyaset her ikisi de birbirlerini etkilemekte ve aralarında keskin bir sınır konulamamaktadır. Diğer bir ifadeyle siyaset karar alır, bürokrasi bunu uygular gibi net bir ayrım yapmak oldukça güçtür.

Bürokrasi ve Siyaset arasındaki bu dikotomi, her birinin diğer üzerinde bir güç odağı haline gelmesine ve kimi durumda çekişmesine yol açmaktadır. Bürokrasi ve Siyasetin ayrı ayrı güç kaynakları kendi konumlarını ön plana çıkarmakta ve meşruluklarını pekiştirmeye fayda sağlamaktadır (Eryılmaz, 2022). Özellik bürokrasinin uzmanlık ve bilgi gücü, arızi nitelikli olan siyaset karşısında önemli bir katkı sağlamaktadır. Siyaset ise bürokrasinin sahip olduğu bu güç odağının dışına çıkabilmek amacıyla kendi içerisinde bilgi ve uzmanlık kaynağı oluşturacak birimler oluşturmaktadır. Özellikle siyasetçilerin danışmanları bu kapsamda düşünülebilir. Bununla birlikte çok çeşitli ülkelerde siyasete bürokrasi karşısında bilgi ve uzmanlık gücü kazandıracak kamu idareleri de teşkilatlandırılmaktadır. En bilindik örneğiyle ABD'de "Başkanın Yürütme Ofisi" bu kapsamda düşünülmektedir. Bu tarz yapılar için "karşı-bürokrasi" kavramı kullanılmaktadır (Heywood, 2016). Karşı-bürokrasiler, geleneksel anlamda bürokratik kamu kurumlarının yönetimiyle ilgilenmeyip, sadece kamu politikası oluşturulması noktasında ve siyasetçilere danışmanlık yapma noktasında görevlendirilmektedirler. Ülkemizde de Cumhurbaşkanlığına bağlı olan on farklı Politika Kurulları ve bir tane Yatırım ve Finans Ofisi bu kapsam içerisinde yer almaktadır.

2018 yılında uygulamaya başladığımız Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (Başkanlık sisteminin Türkiye örneği) bir hükümet sistemi değişikliği olduğu kadar, tüm kamu kurumlarının işleyişinde de önemli değişiklik yaşanmasını yol açmıştır. Ancak bu değişikliğin de öncesinde tarihsel süreç içerisinde siyasi, sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel şartlara bağlı olarak hükümet sistemi değişiklikleri birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yaşanmıştır. 1921-1924 yılları arasında meclis hükümeti sistemi, 1924-2018 yılları arası parlamenter hükümet sistemi ve 2018 sonrası başkanlık sistemi olarak uygulanmıştır. Özellikle uzunca bir süreyi kapsayan parlamenter hükümet sisteminde yargısal, yönetsel ve askeri bürokrasi siyasetin karşısında birer vesayet merkezi olarak ortaya çıkmıştır (Dinç & Yılmaz, 2022). Bu yapılar çeşitli zamanlarda siyasi, hukuki ve idari argümanlar veya araçlarla kamu politikalarını kendi taleplerine göre şekillenmesine yol açmıştır. Bürokratik aşkıncılık (Heper, 2015) olarak da isimlendirilen bu durum siyasetin karar alma noktasında, kendi uzmanlık alanlarının içerisinde yer alan bu odakların yönlendirmesine ve hatta engellerine maruz kalmıştır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında bu vesayet merkezi olarak değerlendirilen odaklar yerine siyasetin kendi içerisinde karar alıp bunları uygulamaya koyabileceği yeni yapılar tesis edilmiştir. Politika kurulları ve Yatırım ve Finans Ofisi siyasetin kendi içerisinde yer alan ve karar alma noktasında bakanlıkları dahi ikinci plana iten bir rol üstelenmişlerdir. Böylelikle siyasetin bürokrasi karşısında önemli bir güç elde etmesi sağlanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte ortaya çıkan karşı-bürokratik yapıları incelemek, bu yapıların geleneksel kamu bürokrasisiyle olan ilişkilerini değerlendirmek ve kamu politikası yapım süreçlerindeki rollerini analiz etmektir. Özellikle politika kurulları ve Yatırım ve Finans Ofisi gibi Cumhurbaşkanına doğrudan bağlı olarak faaliyet gösteren yapıların, bürokratik vesayete karşı siyasetin güçlenmesine nasıl katkı sağladığı ortaya konulmaktadır.

Çalışmanın özgünlüğü, Türk kamu yönetimi literatüründe

nadiren ele alınan "karşı-bürokrasi" kavramının sistematik bir şekilde incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'deki uygulamanın, başta ABD ve İngiltere olmak üzere diğer ülkelerdeki benzer yapılarla karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi; hem kavramsal hem de uygulamalı düzeyde özgün bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, idarenin bütünlüğü ilkesi, kamu tüzel kişiliği ve özerklik gibi anayasal ve yönetsel ilkeler bağlamında söz konusu yapıların konumlandırılması çalışmanın teorik derinliğini artırmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın kapsamı, 2018 sonrası hükümet sistemi değişikliği ile kurumsal yapıda yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün bürokrasi-siyaset ilişkilerine etkisiyle sınırlıdır. Politika kurulları ve Yatırım ve Finans Ofisi, karşı-bürokrasi perspektifinden detaylı biçimde ele alınmış, bu yapıların işlevleri, yetki alanları, karar alma süreçlerine etkileri ve geleneksel bakanlık yapılarıyla olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca idarenin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde olası yapısal sorunlar ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

Çalışmada yöntem olarak, nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Belgesel tarama tekniğiyle mevcut literatür, mevzuat (özellikle 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi), anayasal düzenlemeler ve ilgili ikincil kaynaklar analiz edilmiştir. Ayrıca, karşı-bürokratik yapılar konusunda örnek teşkil eden uluslararası modellerden (örneğin ABD'de Başkanın Yürütme Ofisi) yararlanılarak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece Türkiye'deki uygulamanın özgün yönleri, avantajları ve potansiyel riskleri kapsamlı biçimde ortaya konulmuştur.

Bu çalışma kapsamında ulusal literatürde çok fazla kullanılmayan "karşı-bürokrasi" olgusu üzerinden hareketle Türkiye'deki karşı-bürokratik yapıların geleneksel yapılarla olan ilişkileri analiz edilmektedir. Özellikle bakanlıklar aralarındaki ilişkiler, tüzel kişilik tartışmaları, özerklikleri ve idarenin bütünlüğü tartışmaları içerisinde karşı-bürokrasi ile geleneksel bürokrasi arasında dengelenen yeni düzen araştırılmaktadır. Bu düzeni sağlayan dinamikler ve araçları da değerlendirilerek çatışmaların önüne geçilmesi için ne gibi önlemler alınması gerektiği yönünde öneriler de geliştirilmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler kamu yönetimi alanındaki araştırmacılar, kamu yöneticileri ve siyasi karar vericiler açısından önemli çıkarımları içermektedir.

BÜROKRASİ OLGUSU VE SİYASETLE İLİŞKİSİ

Bürokrasi kavramı birçok dilde ve genellikle pejoratif bir anlamla, gereksiz idari rutin işler veya kırtasiyecilik olarak tanımlanmaktadır. Ancak bürokrasi bu olumsuz nitelendirilmesinin ötesinde sosyal bilimler alanında atanmış memurların riyaseti, hükümetin idari anlamda makinesi ve kurumların rasyonel örgütlenme şekli olarak tanımlanabilir (Heywood, 2015, ss. 270-271). Dahası bürokrasinin bu patolojik tanımlamasının ötesindeki, devlet olgusu dahi bürokrasi ile tanımlanabilmektedir (Övgün, 2010, s. 41). Dolayısıyla literatürde bürokrasi kavramıyla ilgili olarak temelde üç farklı tanımlama grubu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, gereksiz işleri ve karmaşık prosedürleri ifade eden kırtasiyecilik anlamıdır. İkincisi, bir tür örgütlenme modeli olarak Weber'in (2005) ortaya koyduğu ve belirli biçimsel özelliklerin olduğu yapıyı ifade etmektedir. Üçüncü tanımda ise bürokrasi, toplumsal ve ekonomik karar alma ve uygulama süreçlerini içeren devlet idaresi olarak tanımlanabilmektedir (Sauvy, 1975, s. 5).

Etimolojik olarak bürokrasi kelimesi Latince "burra" ve Yunanca "kratos" sözcüklerinden türetildiği kabul edilmektedir. "Burra" kelimesi masaları üzerinde kullanılan bir tür örtüyü ifade ederken, "kratos" kelimesi ise egemenlik anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bürokrasi kelimesi masaların veya büroların egemenliği anlamına gelmektedir (Eryılmaz, 2022, s. 240). Bir tür benzetme şeklindeki bu tanımlamada memurların egemenliği onların bulundukları oda (büro) veya kullandıkları araç (masa) ise tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bürokrasi kelimesi özü itibariyle atanmış memurların hükümranlığını ifade etmektedir. Bu tanımlama bürokrasinin dördüncü bir tanımı olarak memurlar tarafından yönetime karşılık gelmektedir (Mill, 2003, ss. 221-222). Fakat yüklenilen anlam açısından çok daha fazlasına karşılık gelmekte ve büyük yapılı örgütleri yani devlete ait bir olguyu ifade etmektedir (Övgün, 2010, s. 46).

Bürokrasiye ilişkin beşinci tanımı, bu çalışmada üzerinde daha çok durulan biçimiyle, kamu yönetimi olarak ele alınmaktadır. Buna göre bürokrasi, siyasal sistemin

yürütülmesine ilişkin faaliyet gösteren yürütme erkinin kamu yönetimi kolunu ifade etmektedir. Buna göre bürokrasi, devlet yönetimi içerisindeki işleri ve görevlerini yerine getirmek için hükümetler tarafından yönetilen, kamu kurumlarında ortaya çıkmış olan örgütlenme biçimini ifade etmektedir (Eryılmaz, 2022, s. 242). Dolayısıyla özel sektör kuruluşlarındaki örgütleme biçiminde bu yaklaşımdan faydalanılsa bile bürokrasi özü itibariyle kamu yönetimini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu türden bir tanımlama toplumsal gerçeklik içerisinde daha üst düzeyde devlet yönetimi içerisindeki hiyerarşi, otorite ve işbölümünü ifade ederken, alt düzeyde ekonomik alandaki yönetimleri de ifade edebilmektedir. Bu şekildeki bir yaklaşım ise bürokrasiyi evrensel bir yönetim yaklaşımı olarak ele alarak devlette ve büyük çaplı özel sektör kuruluşlarındaki yönetim biçimi olarak nitelendirmektedir (Fişek, 2005, s. 101).

Bürokrasiye ilişkin olarak farklı bakış açıları ve tanımlama perspektifleri olmakla birlikte bürokrasinin olgusunun özelliklerini ifade etmek gerektiğinde Weber'in ortaya koyduğu modelin daha fazla ilgi çektiği görülmektedir (Udy Jr, 1959, s. 792). Weber'in bu bürokrasi modeli "ideal tip" olarak tanımlanmaktadır. Ancak burada ideal olma durumu, yönetimde "en iyi tek yol" arayışındaki Taylor'un ve Fayol'un görüşlerinden farklı olarak arzu edilen durumu ifade etmektedir (San, 1971, ss. 24-25). Dolayısıyla örgütleme biçimi olarak bir tür ütopya ortaya konulmaktadır. Bu ütopyanın sahip olması istenilen özellikleri o kadar güçlü ve sistematik biçimde kurgulanmıştır ki kamu yönetimi alanında çağdaş yaklaşımların birçoğu ve hatta Post Yeni Kamu İşletmeciliği çatı kavramının içerisindeki yaklaşımlar bile bürokrasi yaklaşıma yönelik eleştirilere yönelmeye devam etmektedir (Karataş, 2019). Buna bağlı olarak bürokrasinin ütopik özelliklerinin çok güçlü olduğu ifade edilmelidir. Bu özellikler; yasalarla belirlenmiş yetki alanı, otoritenin kademelendirilmesi, yazılı belgelere dayalı yönetim, görev alanı içerisinde uzmanlaşma, kurallara bağlılık-biçimsellik, gayri şahsilik, kariyer yapısı ve kamu-özel hayatın ayrışması gibi başlıklarla incelenmektedir (Weber, 2005).

Bürokrasi olgusu sahip olduğu bu özellikleri ve fonksiyonları dolayısıyla siyasi aktörlerle birlikte faaliyet yürütmekte ve dolayısıyla devlete ait işlerin uygulanması rolünü üstlenmektedir. Burada bürokrasi kamu yönetimi gibi bir işleve sahip olmakla birlikte siyaset-yönetim ayrımından öte siyasetle yakın ilişkiler içerisine girmektedir. Üstelik siyasetle kimi durumda otorite mücadelesi içerisine girmektedir (Bendix, 1945). Bürokrasi, kural olarak siyasi yöneticilere bağlı ve onların görevlerine yerine getirmekle görevli yapılar olmasına karşın, zaman içerisinde siyasi otoriteleri etkileyen ve onları yönlendiren bir konuma çıkmaya çalışmaktadır (Eryılmaz, 2022, s. 255). Bürokrasinin, siyasetle bu mücadeleye girişmesinin arkasında yukarıda sıralanan özelliklerinin sağlamış olduğu otorite yer almaktadır. Bununla birlikte hem siyaset hem de bürokrasi diğerine karşı otoriteye sahip olabilmek için farklı kaynaklara sahip olmaktadır. Bu kaynaklarının her biri hem teorik olarak birer tartışma konusu hem de uygulamada önemli misyonları olan faaliyetleri kapsamaktadır.

Debbasch (1976, ss. 70-71), siyaset ile bürokrasi arasındaki bu ilişkiyi (otorite çekişmesini) tarihsel bağlamda üç temel evre üzerinden değerlendirmektedir. İlk evrede siyaset ve bürokrasi iç içe geçmiş, bütünleşik bir yapı arz eder; bu dönemde siyasal iktidar, bürokrasiyi kendi yapısında eritir. İkinci evrede ise bürokrasi, siyasal iktidardan ayrışarak bağımsız bir güç merkezi haline gelir. Üçüncü evrede, bürokrasi ve siyasal iktidar, özerk aktörler olarak karşı karşıya gelir ve birbirleriyle rekabet eder (Dursun, 2012). Günümüzde de devam eden bu etkileşimi ve çatışmayı daha iyi anlayabilmek için bürokrasinin siyaset karşısındaki güç kaynaklarını analiz etmek gerekmektedir.

Bürokrasinin gücünü oluşturan unsurlar arasında bilgi ve uzmanlık, karar alma yetkisi, politik destekçilerin varlığı, apolitik yapısı, kurumsal ideolojiye sahip olması, performansa dayalı etkinlik ve istikrarlı statünün sağladığı avantajlar yer almaktadır (Peters, 2001, ss. 234-237). Bir başka taksonomide ise bürokratik güç farklı bir perspektifle ele alınarak bu kaynakları dört ana kategoride sınıflandırmaktadır: yasal kaynaklar, maddi kaynaklar, stratejik örgütsel kaynaklar ve -siyasal yöneticilerin kararlarını uygulama konusundaki etkisiyle bağlantılı olarak- siyasal eylem kaynakları (Hill, 1992, ss. 234-236). Bürokrasinin güç kaynaklarının bu çalışma açısından önemli olanları aşağıda daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Bürokrasinin en güçlü dayanaklarından biri, politikacılara kıyasla daha fazla bilgiye ve uzmanlığa sahip olmasıdır (Peters, 2001, s. 234). Devletlerin sorumluluklarının artması, bürokrasinin kapsamının ve etkisinin genişlemesine neden olmuştur. Kamusal hizmetlerin çeşitlenmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte politika oluşturma süreci daha karmaşık hale gelmiş ve yüksek düzeyde bilgi ile uzmanlık gerektiren bir faaliyet halini almıştır. Bu süreçte hükümetlerin ihtiyaç duyduğu bilgi ve uzmanlığın bürokratların kontrolünde olması, bürokrasinin güç kazanarak siyasal sistemde merkezi bir aktör haline gelmesine zemin hazırlamıştır (Heywood, 2015, ss. 271-272). Aynı zamanda, modern toplumlarda profesyonel istihdamın giderek artması, bürokratik kurumlara daha fazla özerklik kazandırmıştır (Peters, 2001, s. 235).

Bürokrasinin temel işlevleri arasında bilgiyi toplamak, arşivlemek, işlemek ve yönetmek bulunmaktadır. Siyasi liderler, politika üretiminde teknik bilgi ve uzmanlık açısından yetersiz kaldıkları için bürokratlardan gelen bilgiye bağımlı hale gelmektedirler (Peters, 2001, s. 234). Bu bağımlılık, bürokrasinin siyaset karşısında bilgiye dayalı bir üstünlük elde etmesine olanak tanımaktadır. Bürokrasi, bu üstünlüğünü farklı stratejilerle kullanabilmektedir; örneğin, kararların belirli bir yönde şekillenmesini sağlamak amacıyla bilgi akışını kontrol etmekte, aşırı veya yetersiz bilgi paylaşmakta, bilgi akışını geciktirmekte ya da yanlış bilgi sunarak siyasi kurumların etkinliğini azaltabilmektedir (Eryılmaz, 2022, s. 256). Bu durum, bürokrasinin karar alma süreçlerinin zamanlamasını ve bilgi akışını büyük ölçüde kontrol edebilmesinden kaynaklanmaktadır (Peters, 2001, s. 235).

Siyasi kurumlar karşısında bürokrasinin sahip olduğu bu güç kaynağından kaynaklı olarak sahip olacağı otoriteyi kırabilmek veya azaltabilmek amacıyla sahip olduğu güç kaynakları da bulunmaktadır (Peters, 2001, ss. 236-237). Bürokrasinin önemli ölçüde güç kaybetmesine yol açacak kaynaklar; meşru otoriteyi temsil etme, bütçe yapma hakkı, yetki verme gücü ve halkı temsil etme ile ilgilidir (Eryılmaz, 2022, s. 257). Bu güç kaynaklarından her biri oldukça önemli olmakla birlikte bu çalışma kapsamında bir tanesi üzerinde durulacaktır. Siyasetin sahip olduğu bu güç kaynağı, yukarıda ifade edilen bürokrasinin güç kaynağını doğrudan azaltmaya yönelen bir unsurdur. Bu güç kaynağı siyasi mekanizmanın bürokrasinin uzmanlığı dışında kendine bağlı uzman personel çalıştırması ve bilgi edinme kaynakları geliştirmesidir. Siyasi yapı içerisinde yer alan aktörler ve bunların yer aldığı birimler aracılığıyla bürokrasinin bilgi ve uzmanlık tekeli kırılabilmektedir (Eryılmaz, 2022, s. 258).

Siyasi yapılar bu güç kaynaklarını ülkelerin hükümet sistemlerine göre farklı formel veya informel yapılarla organize edebilmektedir. Kimi zaman danışman/lar çalıştırarak, kimi zaman uzman veya müşavir unvanlı kişiler çalıştırarak kimi zaman da yeni kurum/kuruluş oluşturarak bu güç kaynağından faydalanmaktadır. Bu kişilerin ve/veya yapıların isimleri veya pozisyonları ne olursa olsun, özleri itibariyle karşı-bürokratik yapılar olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında da Türkiye'de mevcut durum itibariyle siyasetin önemli bir güç kaynağını temsil eden aktörlerin kamu yönetimi yapısı içirişindeki pozisyonu ve bunların geleneksel bürokratik yapılar ile ilişkileri ele alınmaktadır.

KARŞI-BÜROKRASİ OLGUSU

Siyaset-Bürokrasi ilişkisinde veya güç dengesinde önemli bir unsur olarak varlığını koruyan ve siyasetin güçlenmesine imkân sağlayan yapılara genel ifadesiyle karşı-bürokrasiler denilmektedir. Ülkelere göre çok farklı yapısal ve işlevsel özelliklere sahip biçimde ortaya çıkan bu olgunun tanımlanmasının temel amacının ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim Türk Kamu Yönetimi teşkilatı içerisinde bu yapıların izlerini sürebilmek ve geleneksel bürokratik yapılarla ilişkilerinin sınırlarını çizebilmek için bu kavramsallaştırma oldukça önemlidir.

Karşı-Bürokrasi Kavramı ve Yapılanması

Bir tür siyaset denetim mekanizması olarak da kabul edilen karşı-bürokrasiler (Heywood, 2016, s. 461), belirli bir süre için seçilen siyasetçilere kamusal görevlerinde destek olmak, yardım etmek veya geleneksel bürokratik yapılar karşısında siyaseti destekleyici ve uzmanlığa dayalı bilgi gücü (Trondal vd., 2015) karşısında dengeleyici ağırlığa sahip yapılardır. Bu şekildeki bir yapılanmanın en temel biçimi ve basit örneği günümüzde neredeyse tüm modern devletlerde görülebilen siyasi danışman diğer bir ifadesiyle dışardan danışmanların görevlendirilmesidir. Bu türden

yapılar bakanların yüklenen sorumlulukları ve görevleri paylaşmakta ve onlara danışmanlık sağlamaktadır.

İngiltere bu türden görevler büyük çoğunlukla Başbakanlık Ofisi (Prime Minister's Office) olarak adlandırılan yapılanma tarafından yerine getirilmektedir. Ofis bünyesinde yüz kişiden fazla siyasi danışman ve üst düzey bürokrat görev almaktadır. Başbakana tavsiyeler verme temel hedefi olan bu ofis, politika oluşturulması, uygulanması, iletişim ve hükümet içi ilişkiler konusunda faaliyetler yürütmektedir. Bunlarında dışında siyasal ve yönetsel yapıda etkinliği olmayan bu ofis, bürokrasinin yönetimine dair görevleri de yoktur (Karasu, 2020, s. 211). Ancak 1990'lı yıllardan itibaren bu ofisin Kabine Bürosu (Cabinet Office) ile birleştirilip, başbakanlığının ayrı bir bakanlık gibi örgütlendirilmesi önerisi sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak Blair Hükümeti (1997-2007) bu türden bir örgütlenmeyi tercih etmemiş ve bu ofisi temel alarak çeşitli düzenlemeler yapmıştır (Jones & Norton, 2014, s. 499). Dolayısıyla geleneksel bürokratik yapıların doğrudan bağlı olduğu Kabine Bürosu ile karşı-bürokrasi olarak varlığını sürdüren Başbakanlık Ofisi ayrı birer yapı olarak varlığını korumuştur.

Bürokrasinin yönetimi, başbakanlığa değil, doğrudan Kabine Bürosu'na bağlıdır. 1916 yılında faaliyet göstermeye başlayan bu birim, bakanlıklar ve diğer kamu kurumları arasındaki koordinasyonu sağlamakta ve olası uyuşmazlıkları gidermektedir. Ayrıca, hükümetin seçmenlere vaat ettiği stratejik kamu politikalarının ve projelerinin hazırlanmasından ve hayata geçirilmesinden sorumludur. İstihbarat kuruluşlarından elde edilen verilerin analizi bu büro tarafından gerçekleştirilirken, acil durumlarda bakanlıklar ve diğer bağlı kuruluşlar arasındaki iş birliğini ve uyumu sağlamaktadır. Kabine Bürosu'nun başkanlığını, kabine üyesi statüsündeki bir bakan (Minister for the Cabinet Office) üstlenmektedir (Punnett, 1980, ss. 232-233).

Başbakanlık Ofisi, başbakana uluslararası ilişkilerden, kamu politikası üretilmesine kadar çok çeşitli konularda destek sunan kamu görevlileri ve danışmanlardan oluşmaktadır. Bu ofis 1-Siyasa-Policy, 2-İletişim ve Strateji ve 3-Hükümet İlişkileri olmak üzere üç temel bölümden oluşturulmuştur (Seldon, 1995, ss. 107-114). Bu ofisler vasıtasıyla başbakanlar, bilhassa uluslararası ilişkiler ve ekonomi politikaları konusunda uzmanlardan faydalanarak ilgili bakanları saf dışı bırakabilmekte ve onları adete birer kukla rolüne getirebilmektedir (Rust, 1969, s. 137). Dolayısıyla bu ofis, İngiltere'de yürütme içerisinde güç dengeleri önemli rollere sahiptir (Akbulut, 2003, s. 74).

Bu türden yapılan Fransa gibi merkezi yönetimin güçlü olduğu ülkelerde de uzun süredir mevcuttur. İtalya, Avusturya başta olmak üzere Avrupa Birliği ülkelerinin genelinde de bu yapılar uygulanmaktadır. Bu ülkelerdeki yapılanmaların da temel amacı, politika üretilmesine katkı sağlamak ve bakanlıkların faaliyetlerini takip edilmesine imkân sağlamaktır. Aynı zamanda bakanların kişisel birer danışmanı gibi olan bu yapı çalışanları bakanların faaliyetlerin gerçekleştirmesinde ve sorumluluklarını yerine getirebilmesinde destekleyici niteliği vardır (Heywood, 2016, s. 461). Dolayısıyla bu ülkelerde bakanlıkların içerisindeki bir tür yapılanmayı oluşturmaktadır. Ancak bakanlığın geleneksel bürokratik yapısının dışarısında yer almaktadır.

Karşı-bürokrasi olgusu en disiplinde ve kavramın içeriğini dolduran biçimiyle ABD'de gelişmiştir. Başkanın Yürütme Ofisi (Executive Office of the President) olarak ifade edilen bu yapı ABD eski başkanı Roosevelt tarafından 1939 yılında kurulmuştur (Relyea, 2008). Başkanlık Yürütme Ofisi, Başkan'ın doğrudan çalışma ekibini içermesinin yanı sıra, Beyaz Saray Ofisi, Bütçe Yönetimi Ofisi, ulusal Güvenlik Konseyi, Ekonomik Danışmanları Konseyi gibi önemli kurumları da kapsamaktadır (Hess & Pfiffner, 2002). Bu yapıların temel işlevleri, üst düzey yönetim ve koordinasyonu sağlamak, kamu politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmak ve danışmanlık hizmetleri sunmaktır. Bu ofis içerisinde isimleri "ofis" veya "konsey" olan alt birimler yer almaktadır. Bunların sayıları ve çalışan personel sayısı başkanların görüşleri ve taleplerine göre değişiklik göstermektedir. Bu ofisin içerisinde yer alan bir alt birim olan Beyaz Saray Ofisi, Başkanın siyasi ve politik hedeflerini desteklemek amacıyla faaliyet gösteren bireylerden ve gruplardan oluşur. Bu kişiler veya ekipler, çeşitli unvanlar (örneğin, yardımcı, danışman, görev gücü üyesi, komite üyesi) altında görev yapar ve görev süreleri geçici ya da sürekli olabilir. Bu ofiste başkanın en yakın siyasi danışmanları yer almaktadır.

Başkana profesyonel danışmanlık hizmeti bunun gibi ofisler tarafından verilmektedir (Weko, 1995).

Karşı-Bürokrasilerin Amacı ve Potansiyel Olumsuzlukları

Karşı-bürokrasi olarak tanımlanan yapıların kurulmasının arka planında siyasete ve siyasetçilere bürokrasi ve bürokratlar karşısında bir güç kazandırmak gibi ideal bir hedef varlığından bahsedilmektedir (Eryılmaz, 2022). Siyasetçilerin bürokratlara göre sayıca daha az, geçici nitelikte ve belli konularda uzmanlıklarının olmaması gibi güç dengesizliğinin varlığından dolayı siyasete yardımcı olmak amacıyla bu tarz yapılar ortaya çıkmaktadır. Nitekim uzman, profesyonel ve daimî nitelikli olarak bürokrasinin ve bürokratların kendi alanlarıyla ilgili kamu politikalarının yapımı uygulama süreçlerine daha fazla hâkim olması, siyasetçilerin bu süreçlere müdahale edebilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bürokrasinin kendi alanları itibariyle bir tür tahakkümünün varlığı söz konusu olabilmektedir. Böyle bir durum ise kimi durumda "bürokratik vesayet" (Çolak, 2019; Söğütlü, 2010) şeklinde tanımlanabilmektedir.

Diğer taraftan siyasetin kendi içerisinde bürokrasi üzerinde bir güç sağlamak amacıyla oluşturduğu bu yapıların ve dolayısıyla siyasi bir denetim (Heywood, 2016, s. 462) meydana getirmesi çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirebilmektedir. Bu olumsuzluklardan biri devlet kurumlarının ikiz hale gelmesidir. Dolayısıyla aynı konularla ilgili kamu politikası yapımı ve karar alma süreçleriyle ilgilenen iki ayrı devlet kurumu (kamu idaresi veya kamu kurumu) ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak karar alma konusunda yetki çatışmaları ve dolaylı bürokratik bir iç çekişmeye yol açma potansiyeli vardır (Dickinson, 2005, s. 156). Böyle bir bürokratik kavga durumu ABD'de çoğu zaman karşı-bürokratik bir yapı olarak Ulusal Güvenlik Konseyi ile geleneksel bürokratik yapı olan Dışişleri Bakanlığı arasında belirgin bir hal almıştır (Heywood, 2016, s. 462).

Karşı-bürokratik yapıların taşıdığı ikinci olumsuzluk bu yapıların siyasi denetim mekanizması olarak bürokrasiyi kontrol etmesinin ötesinde, siyasi denetim sorununu daha fazla büyütebilmektedir. Örneğin İngiltere'de Margaret Thatcher döneminde kendi seçim sürecinde bilgi sızıntılarına sebep olarak zarar verici bir rolü olan Central Policy Review Staff (CPRS) birimini kapatmak durumunda kalmıştır. Benzer biçimde ABD'de Reagan döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) içerisinde yer kişilerin (Yarbay Oliver North) ulusal güvenlik zafiyetlerinin oluştuğu meselelerin ortasında yer almıştır (Heywood, 2016, s. 462). Dolayısıyla siyasetin kendi içerisinde bilgi, danışmanlık ve uzmanlık fonksiyonlarından faydalanmak amacıyla oluşturduğu kaşı bürokratik yapılar kendileri aleyhini potansiyel bir risk de taşıtabilmektedir.

Bu yapıların taşıdığı bir diğer olumsuzluk, siyasetçilerin etrafında yer alan bir yapıların siyasal ve toplumsal gerçeklikten uzaklaşarak, sadece siyasilerin istediklerini görmelerine veya duymalarına yol açabilmektedir. Dolayısıyla siyasilerin sadece duymak istediği şeyleri kendilerine söyleyen bir yapı, gerçekliklerden habersiz siyasilerin oluşmasını sağlayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle siyasilerin hoşuna giden şeyler onlara "-mış gibi" söylenerek suni bir gerçeklik de oluşturulabilmektedir. Karşı-bürokratik yapılara aşırı düzeyde bağımlı hale gelinmesi, bürokrasinin uzmanlığından ve kurumsallığının bir kenara itilmesi sorunuyla birlikte siyasetin kendi içerisinde çeşitli skandalları da meydan getirebilmektedir. Örneğin ABD'de Richard Nixon döneminde meydana gelen Watergate Skandalı siyasilerin karşı-bürokrasi ve buradaki danışmanlarına aşırı bağımlı hale gelmesinin bir sonucu olarak meydana gelmiştir (Heywood, 2016, s. 462). Böyle bir sorunun meydana gelmesi Nixon'un istifasına yol açmıştır. Dolayısıyla siyaseti destekleyen bir yapı olarak karşı-bürokrasi (ABD'deki Başkanın Yürütme Ofisi) siyaseti yerinden edecek bir sorunu da meydan getirme potansiyeli riski taşımaktadır.

KARŞI-BÜROKRASİLERİN TÜRK KAMU YÖNETİMİ İÇERİSİNDEKİ KONUMLARI

Türkiye'de uzun bir süre boyunca, daha etkin bir yönetim ve daha etkili, denetlenebilir bir bürokrasi oluşturma çabalarının başkanlık sistemi aracılığıyla gerçekleştirilebileceği yönünde tartışmalar sürmekteydi. Bu tartışmalar sonucunda, 2017 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yapılmıştır. Bu sistem, ABD'deki başkanlık sistemi

ile benzer özellikler taşıyarak, hızlı karar alma yeteneği, politikaların etkin bir şekilde uygulanması ve bürokrasinin daha verimli hale getirilmesi gibi avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, bürokrasinin etkin denetimi sağlanabileceği öngörülmektedir (Özer & Özmen, 2017, ss. 30-31).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yürütme yetkisini tek bir merkezde toplayarak, karar alma süreçlerini basitleştirmekte ve karmaşık çoklu aktör yapılarını ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda, başbakanlık ve bakanlar kurulu gibi geleneksel unsurlar kaldırılmış, böylece yürütme organı yalnızca Cumhurbaşkanı tarafından yönetilir hale getirilmiştir. Bu değişiklikler, Türkiye'nin siyasi yapısında önemli bir dönüşüm sağlamış ve yürütme ile yasama arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamıştır (Kırışık & Öztürk, 2020). Bu sistemin uygulanmasıyla birlikte, bürokrasinin işleyişinde de önemli iyileşmeler beklenmektedir (Temel, 2019, s. 24). Nitekim sistem değişikliği sonrasında kamu kurumları üzerinde yapılan değişiklikler bürokraside önemli değişiklikleri ortaya çıkarmıştır.

Hükümet sistemi değişikliğine bağlı olarak kamu politikası aktörlerinde ve politika üretme süreçlerinde önemli değişiklikler de meydana getirilmiştir (Karatepe & Altunok, 2019, s. 16). 24 Haziran 2018 yılında yapılan seçimlerde sonra ise fiili olarak uygulanmaya başlayan bu sistemde merkezi yönetimin teşkilatlanmasında önemli değişiklik meydana gelmiştir. Özellikle 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile neredeyse tüm kamu idarelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir ve yeni kamu idareleri veya kurumları teşkilatlandırılmıştır. Üstelik Cumhurbaşkanına kararnamelerle bakanlık veya kamu kurumu kurma yetkisi de tanınmıştır.

1 sayılı CBK'ya göre Cumhurbaşkanlığı teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Cumhurbaşkanına doğrudan bağlı kurum ve kuruluşlar, on farklı Politika kurulları ve bir tane ofisten (Yatırım ve Finans Ofisi) meydana gelmiştir (1 sayılı CBK, 2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde var olmayan bu politika kurulları ve ofis, Cumhurbaşkanının artan görevlerine bağlı olarak oluşturulan yapıları teşkil etmektedir. Nitekim yürütme yetkisinin doğrudan ve tek başına Cumhurbaşkanına verilmiş olmasından dolayı tüm siyasi ve idari işlerimi yerine getirirken kendisine yardımcı olacak yapılanmalara gidilmiştir. Bu CBK'nın ilk halinde sayıları daha farklı olan bu yapılar üzerinde 2018-2025 arasında önemli değimler olmuştur. En son 28 Mart 2025 tarihinde 183 sayılı CBK ile yapılan değişiklikle ile birlikte politika kurullarının sayısı 10'a çıkarılırken Ofislerin sayısı 4'den 1'e indirilmiştir. Eski halinde var olan İnsan Kaynakları Ofisi ve Dijital Dönüşüm Ofisi kapatılmıştır. Finans Ofisi ve Yatırım Ofisi ise birleştirilerek "Yatırım ve Finans Ofisi" adını almıştır (183 sayılı CBK, 2025).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, kamu politikalarının oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerinde Cumhurbaşkanının rolünü merkezi hale getirerek etkinliğini artırmıştır (Örselli vd., 2018, s. 316). Bu sistem, yürütme yetkisinin tek bir merkezde toplanmasını sağlayarak, karar alma süreçlerinin daha hızlı ve etkili bir biçimde gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır.

Cumhurbaşkanı, kamu politikalarının belirlenmesinde anahtar bir aktör olarak konumlandırılmıştır. Bu durum, yönetim süreçlerinin daha uyumlu ve bütüncül bir şekilde yürütülmesini sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ve Ofisi gibi yeni yapılar, Cumhurbaşkanına destek vererek politika geliştirme ve uygulama süreçlerinde önemli roller üstlenmektedir. Bu değişiklikler, bürokratik engellerin aşılmasına ve kamu hizmetlerinin daha etkili bir şekilde sunulmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde Cumhurbaşkanının etkinliği önemli ölçüde artırılmıştır (Dinç & Atmaca, 2023). Bu durum, yönetim anlayışında köklü bir dönüşüm sağlamakta ve bürokrasinin işleyişini daha rasyonel hale getirmektedir. Siyasi ve hukuki açıdan çeşitli değişiklikler getiren yeni sistem, aynı zamanda bürokrasinin rasyonel, etkin ve verimli yönetilmesi yönünde önemli gelişmelerin yaşanmasına olanak tanımaktadır (Çalışkan & Önder, 2017, s. 578). Bürokratik yapıyı sadeleştirip, bakanlık sayısını azaltarak ve doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlı politika kurulları kurarak bürokrasinin rasyonelleştirilmesini ve etkinliğinin artırılmasını hedeflemiştir. Bu değişiklikler, bürokrasinin

daha hızlı, etkin ve sistemli çalışmasına zemin hazırlamış, kamu yönetiminde reform ihtiyacını ortaya koymuştur.

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde yer alan bu ki farklı yapılanmanın Türk Kamu Yönetimi teşkilatı içerisindeki konumlarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Nitekim kamu politikaları konusunda birinci düzeyde yetkili olan bu yapıların geleneksel bakanlık tipi yapılanmalar karşısındaki konumu ve onlarla olan ilişkilerinin belirlenmesi aşamasında bu yapıların özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu iki yapılanmasının Türk kamu yönetimi içerisindeki konumları tüzel kişilikleri, özerklikleri ve idarenin bütünlüğü ilkesi açısından taşıdıkları nitelikler üzerinde durulmaktadır. Böylelikle karşı-bürokratik yapılanmalar olarak bu politika kurulları ve ofisin bürokratik yapılardan farkları, üstünlükleri veya zayıflıkları değerlendirilmektedir. Buradan hareketle ise geleceğe yönelik olarak bu yapılar hakkında değerlendirmeler ve öneriler geliştirilmektedir.

Politika Kurulları (Kamu Tüzel Kişiliği, Özerklik, İdarenin Bütünlüğü vb.)

Politika kurulları, yeni sistem çerçevesinde kamu politikası geliştirme sürecinde önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı içinde yer alan bu kurullar, "Cumhurbaşkanı ile doğrudan işbirliği yapma, bürokratik engelleri aşma, bakanlıklarla birlikte çalışma ve politika oluşturma veya geliştirme süreçlerine ilgili paydaşların katılımını sağlama" gibi avantajlara sahiptir (Ç. Akman, 2019, s. 664).

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, kamu politikalarının etkin bir şekilde oluşturulmasında Cumhurbaşkanının kullanacağı önemli bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Ülke uygulamalarına bakıldığında, bu kurulların genellikle danışma ve tavsiye niteliğinde yapılar şeklinde tasarlandığı görülmektedir. Bu nedenle, kurullar, kurmay birim olarak işlev görmektedirler. Ayrıca, farklı ülkelerde bu kurulların adlandırılması ve yapılandırılması çeşitlilik göstermektedir (Sobacı vd., 2018, s. 3).

Politika kurullarının temel işlevleri arasında bilgi toplama, danışmanlık yapma ve değerlendirme süreçlerini yürütme yer almaktadır (E. Akman, 2019, s. 45). Bu bağlamda, kurullar, toplumun çeşitli kesimlerinden bilgi toplayarak kamu politikalarının geliştirilmesine katkıda bulunmakta ve Cumhurbaşkanına ilgili konularda önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca, belirlenen politikaların uygulanma aşamasında bakanlıkların ve diğer kamu kurumlarının faaliyetlerini izleyerek geri bildirimde bulunmakta ve gerekli raporlamaları gerçekleştirmektedirler. Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinde kritik bir rol üstlenmekte ve bu yönüyle Türkiye'nin siyasi yapısında önemli bir dönüşüm sağlamaktadır.

Politika kurulları, kamu politikası oluşturma süreçlerinde çeşitli kurumlarla işbirliği yapmaktadır. Bu işbirlikleri, aşağıdaki gibi önemli aktörleri kapsamaktadır: 1-Bakanlıklar: Politika kurulları, görev alanlarına giren konularda bakanlıklarla yakın işbirliği içinde çalışarak, uygulanan politikaları izler ve Cumhurbaşkanına rapor sunar (Erol, 2020, s. 117). 2- Kamu Kurum ve Kuruluşları: Kurullar, kamu kurumlarıyla da işbirliği yaparak, bu kurumların görüşlerini alır ve ihtiyaç duydukları bilgi ve belgeleri talep edebilir (Babaoğlu & Kulaç, 2021, s. 111). 3- Kamu İktisadi Teşebbüsleri: Politika kurulları, kamu iktisadi teşebbüsleri ile de etkileşimde bulunarak, strateji ve politika önerileri geliştirmektedir (Erol, 2020, s. 118). 3-Sivil Toplum ve Özel Sektör Temsilcileri: Kurullar, genişletilmiş toplantılara sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcilerini davet ederek, farklı bakış açılarını ve uzmanlık alanlarını sürece dahil eder (Babaoğlu & Kulaç, 2021, s. 106). 4-Akademisyenler ve Uzmanlar: Politika geliştirme süreçlerinde akademisyenler ve yerli veya yabancı uzmanlar da yer alarak, politika önerilerinin daha sağlam bir temele oturmasına katkı sağlar (1 sayılı CBK, 2018). Bu işbirlikleri sayesinde politika kurulları, kamu politikalarının daha etkili bir şekilde oluşturulması ve uygulanması için gerekli bilgi akışını sağlamakta ve çeşitli paydaşların katılımını teşvik etmektedir.

ABD'deki Başkanın Yürütme Ofisi bünyesinde yer alan ofis veya konseyler, yalnızca bakanlar ve bürokratlardan oluşmakla kalmayıp, ayrıca ilgili sektör temsilcileri gibi daha sivil paydaşları da içerebilmektedir (Relyea, 2008). Ayrıca, başkanların geçici kurullar oluşturma ve kaldırma konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Türkiye ile ABD'deki bu yapıların karşılaştırılması sonucunda, başkanların bu yapılar

üzerindeki etkinliklerinin benzerlik gösterdiği ve benzer görevleri üstlendikleri gözlemlenmektedir (Ç. Akman, 2019, s. 665).

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, kamu tüzel kişiliğine sahip değildir; bu durum, onların devlet tüzel kişiliği altında faaliyet gösterdiği anlamına gelir. Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, en az üç üyeden oluşacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu kurulların üyeleri, Cumhurbaşkanı tarafından atanacak olup, atanan üyelerden biri başkan vekili olarak görevlendirilebilecektir. Cumhurbaşkanının atama yetkisi doğrultusunda oluşturulan on politika kurulu için, her biri en az beş ve en fazla on üye ile atanmıştır. Kurulların bütçe ve personel ihtiyaçlarının, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. (1 sayılı CBK, 2018, m. 21-22). Kurul üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanıyor olması bunların özerkliği sınırlandıran bir durumdur (Erol, 2020). Özerklikten yoksun olmaları, karar alma süreçlerinin merkezi yönetimle entegre bir şekilde yürütülmesini sağlar. Bu durum, idarenin bütünlüğü ilkesine uygun bir yapı sunar; zira farklı tüzel kişilikler arasındaki hiyerarşik ilişkiler, idari vesayetle sağlanmaktadır. Çankaya Köşkü'nde faaliyet gösterecek bu kurulların görev ve yetkileri de ilgili kararname ile net bir biçimde tanımlanmıştır (E. Akman, 2019, s. 46).

1982 Anayasası'nın 123. maddesi, idarenin kuruluş ve görevlerinin bir bütünlük içinde düzenlenmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, merkezi yönetimle olan ilişkileri açısından idarenin bütünlüğünü sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır (Erol, 2020, ss. 116-117). Hiyerarşi ve idari vesayet mekanizmaları, bu bütünlüğü korumak için kullanılır. Kurulların kararları genel olarak istişari nitelikte olup, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekmektedir; bu da merkezi yönetimin kontrolünü pekiştir.

Politika kurullarının kamu tüzel kişiliği olmaması, idarenin bütünlüğü ilkesinin korunmasına yardımcı olur. İdarenin bütünlüğü, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ve iş birliğini ifade eder. Bu bağlamda, kurulların merkezi yönetim altında faaliyet göstermesi, karar alma süreçlerinin daha koordineli ve entegre bir şekilde yürütülmesini sağlar. Böylece, farklı idari birimler arasında tutarlılık sağlanır ve kamu hizmetlerinin etkinliği artırılır.

Doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak çalıştıkları için, karar alma süreçleri daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bu durum, bürokratik engellerin azaltılmasına ve politika geliştirme süreçlerinin hızlanmasına katkı sağlar. Ayrıca, bu yapının bir sonucu olarak, kurulların önerileri ve politikaları doğrudan yürütme organı tarafından değerlendirilir ve uygulanır (E. Akman, 2019)

Bu yapılar, Cumhurbaşkanlığı bünyesinde belirlenen politika alanlarında stratejik öneriler geliştirmek ve mevcut politikaları izlemek amacıyla oluşturulmuştur. Kurullar, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde çalışarak, belirli konularda görüşler sunacak ve Cumhurbaşkanına raporlar hazırlayacaktır. Ayrıca, her bir kurulun sekretarya hizmetleri Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından yürütülecek ve gerekli personel atamaları bu başkanlık aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Kurulların bütçeleri ise her yıl Cumhurbaşkanlığı bütçesine dahil edilecek şekilde planlanmıştır. Bu çerçevede, kurulların etkin bir şekilde çalışabilmesi için gerekli tüm idari ve mali destek sağlanacaktır (1 sayılı CBK, 2018).

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, çeşitli alanlarda faaliyet göstermek üzere kurulmuş olup, 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde (CBK) bu kurulların görev ve yetkileri detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Kurulan politika kurulları şunlardır: 1-Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu, 2-Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu, 3-Ekonomi Politikaları Kurulu, 4-Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu, 5-Hukuk Politikaları Kurulu, 6-Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu, 7-Sağlık Politikaları Kurulu, 8-Sosyal ve Gençlik Politikalar Kurulu, 9-Tarım ve Gıda Politikaları Kurulu ve 10-Yerel Yönetim ve Afet Politikaları Kurulu (1 sayılı CBK, 2018, m. 20).

Bu kurulların genel görev ve yetkileri arasında, Cumhurbaşkanlığına yönelik kararlar ve politikalar geliştirmek, bu politikaların uygulanabilirliğini değerlendirmek, kamu kurumlarına danışmanlık yapmak ve ilgili alanlarda strateji önerileri sunmak yer almaktadır. Ayrıca, kurullar, bakanlıklar ve diğer ilgili kuruluşlarla

işbirliği içerisinde çalışarak, uygulanan politikaların izlenmesi ve raporlanması gibi önemli işlevleri de yerine getirecektir (1 sayılı CBK, 2018, m. 22).

Kurulların çalışma usulleri ise, Cumhurbaşkanı ile doğrudan etkileşim içinde olmalarını gerektirmekte; bu bağlamda bakanlıklar ve diğer kamu kuruluşlarıyla yakın işbirliği içerisinde bulunmaları beklenmektedir. Ayrıca, kurullar kendi görev alanlarıyla ilgili her türlü bilgi talebinde bulunma hakkına sahip olup, bu taleplerin öncelikli olarak değerlendirilmesi sağlanacaktır (1 sayılı CBK, 2018, m. 33).

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, Türkiye'nin çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarında stratejik kararların alınmasına katkıda bulunmak amacıyla oluşturulmuş önemli bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Bu kurulların etkinliği, Cumhurbaşkanlığı yönetim sisteminin başarısı açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, kamu politika yapım süreçlerinde çeşitli işlevler üstlenmektedir. Bu kurullar, öneride bulunma, alternatif tavsiyeler geliştirme ve görüş sunma gibi danışma işlevleri ile istişari bir nitelik taşırken (Atay, 2018, s. 279), aynı zamanda politika üretme, belirleme ve uygulamaları izleme gibi icrai görevleri ile de denetim işlevini öne çıkarmaktadır (Erol, 2020, s. 115).

Kurulların görevleri arasında, Cumhurbaşkanına yönelik strateji önerileri geliştirmek, kamu kurumlarıyla işbirliği içinde çalışarak uygulanan politikaları takip etmek ve bu konularda raporlar hazırlamak bulunmaktadır. Bu bağlamda, kurullar, hem danışmanlık hem de icra yetkisi olan bir yapı olarak değerlendirilmekte ve kamu idarelerinin politikalarının etkinliğini artırmak amacıyla önemli bir rol oynamaktadır (Gözler, 2019, ss. 367-368).

Politika kurulları, belirli alanlarda uzmanlaşmış ekiplerden oluşmakta ve bu ekipler, kamu politikalarının oluşturulmasında kritik bir bilgi kaynağı sağlamaktadır. Ayrıca, kurulların faaliyetleri sırasında elde edilen veriler ve analizler, Cumhurbaşkanlığına sunulmakta ve bu süreçte politika yapımında önemli geri bildirim mekanizmaları oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, bu kurulların işlevselliği, Türkiye'nin kamu yönetiminde daha etkili ve verimli sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Yatırım ve Finans Ofisi (Kamu Tüzel Kişiliği, Özerklik, İdarenin Bütünlüğü vb.)

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte, "ofis" biçimindeki yapılar yeni bir kamu politikası aktörü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılar, başkanlık sistemi uygulanan ülkelerde, doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı olarak kamu politikalarının oluşturulmasında gerekli veri ve bilgileri temin eden, saha bilgisi üreten ve bu bilgilere dayalı politika önerileri geliştiren yapılar olarak işlev görmektedir. Bazı ülkelerde ise bu yapılar, uygulamaların eşgüdümünü sağlama ve değerlendirme görevlerini de üstlenmektedir. Bu bağlamda, ofis biçimindeki yapılar kamu politikası oluşturma ve uygulama süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Sobacı vd., 2018, ss. 2-3).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk dönemlerinde sayıları dört olan ofisler 28 Mart 2025 tarihinde, 1 sayılı CBK'da 183 sayılı CBK ile yapılan değişiklikle sadece bir adet (Yatırım ve Finans Ofisi) ofis kalacak şekilde düzenlenmiştir. İnsan Kaynakları Ofisi ve Dijital Dönüşüm Ofisi kapatılmış, Yatırım Ofisi ve Finans Ofisi ile birleştirilerek Yatırım ve Finans Ofisi yeni adını almıştır. Böylelikle 2018 yılından 2025 yılına kadar faaliyet gösteren ve aşağıda detaylı biçimde kamu tüzel kişilikleri, özerklikleri ve idarenin bütünlüğü ilkesi açısından konumları değerlendirilen yapıların hem bu süreçteki rolleri hem de mevcut haliyle faaliyetlerini yürüten bir ofisin rolleri ele alınmaktadır.

Yatırım ve Finans Ofisinin görevleri arasında analiz, raporlama, proje geliştirme, koordinasyon sağlama ve işbirliği yapma gibi işlevler bulunmaktadır. Özellikle politika analizi, Türkiye'de politika yapım sürecinde önemli bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır. Ofisin etkin bir şekilde politika analizi yapabilmesi, Türkiye için önemli kazanımlar sağlamaktadır. Ayrıca, bu ofis kendi alanlarıyla ilgili konularda tüm kamu kurumları arasında eşgüdüm sağlamak amacıyla gerekli toplantıları düzenleme yetkisine sahiptir (1 sayılı CBK, 2018, m. 528).

Cumhurbaşkanlığına bağlı olan bu ofis, Cumhurbaşkanının öncelikleri doğrultusunda projeleri yönetmekte ve bakanlıkların icraatlarını takip etmektedir. Cumhurbaşkanının talep ettiği her türlü bilgi, analiz ve raporlar bu ofis aracılığıyla hazırlanacaktır. En önemlisi,

ofisten çıkan kararlar ve öneriler hükümet politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Ofis ayrıca, ihtiyaç duydukları bilgi ve belgeleri kamu kurumlarından talep etme yetkisine sahiptir. Ofiste görev yapan tüm çalışanlar, elde edilen bilgilerin gizliliğine riayet etmek zorundadır; bu bilgiler kişisel çıkarlar için kullanılamaz (1 sayılı CBK, 2018, m. 531).

Bu ofis, kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında kritik bir rol üstlenirken, aynı zamanda bakanlıklarla olan işbirliği ve koordinasyonu sağlamakta da önemli bir işlev görmektedir. Bu yapıların etkinliği, Türkiye'nin kamu yönetiminde daha verimli ve etkili sonuçlar elde etmesine katkıda bulunacağı düşünülebilir. Aynı zamanda uluslararası düzeydeki temasları düzenleme ve proje geliştirme yetkisine de sahiptir. Bu yönüyle hem iç hem de dış paydaşlarla işbirliği yaparak kamu politikalarının etkili bir şekilde hayata geçirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ofisin bu çok yönlü işlevselliği, Türkiye'nin kamu yönetiminde daha verimli ve etkili sonuçlar elde etmesine olanak tanımaktadır.

Yatırım ve Finans Ofisi, politika kurullarıyla benzer bir işlevsellik sergileyerek hem Cumhurbaşkanına hem de ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik görevlerini yerine getirirken, zaman zaman aracı, danışman ve eşgüdüm sağlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, ofis istişari bir nitelik taşırken, diğer yandan proje ve strateji geliştirme, inceleme, raporlama gibi icrai işlevleriyle de dikkat çekmektedir. Yatırım ve Finans Ofisi hem danışmanlık hem de icra yetkisi olan bir yapı olarak kamu politika yapım sürecinde önemli bir aktör konumundadır. Bu ofisin etkinliği, Türkiye'nin yönetim sisteminin başarısı açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Yatırım ve Finans Ofisinin kamu tüzel kişiliğine sahip olduğu, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde açık bir şekilde belirtilmiştir (1 sayılı CBK, 2018, m. 525). Bu durum, ofisin merkezi idarenin dışında yer alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Merkezi idarenin dışında yer alan yerinden yönetim idareleri, mahalli idareler ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Anayasa'da mahalli idareler il özel idaresi, belediye ve köy olarak tanımlandığı (T.C. Anayasası, 1982, s. m. 127) için, ofisin hizmet yönünden yerinden yönetim idareleri arasında sayılması gerekmektedir. Ayrıca, ofisin meslek kuruluşu niteliğinde olmadığı (Tan, 2016) ve kamu hukukundan doğan yetkiler kullanmadıkları göz önüne alındığında, "kamu kurumu" olarak nitelendirilmeleri gerektiği anlaşılmaktadır (Gözler, 2018, s. 111). Kimi araştırmacılar ise bu ofisi “hizmet yerinden yönetim kuruluşu” olarak nitelendirmektedir (Sancakdar vd., 2021, s. 117).

Yatırım ve Finans Ofisi, belirli görevleri yerine getirmek üzere kurulmuş olup, kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerklik elde etmiştir. Bu durum, ofisin kendi bütçelerini oluşturabilmelerini ve bağımsız bir şekilde faaliyet gösterebilmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Yatırım ve Finans Ofisinin 1 sayılı CBK'da ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içinde düzenlenmesi eleştirilmiştir. Ofisin kamu tüzel kişiliği ve idari mali özerkliği, merkezi yönetim hiyerarşisinin dışında bir yapı oluşturduğu için tartışmalara yol açmaktadır. Merkezi yönetimin bir parçası olan bu ofisin, aynı zamanda ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olması, idarenin bütünlüğü ilkesine aykırı bir durum teşkil etmektedir (Gözler, 2018, s. 112).

İdarenin bütünlüğü ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 123. maddesinde yer almaktadır. Bu ilke, idare kuruluşlarının bir bütün olarak çalışmasını ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında hiyerarşik bir ilişki olmasını gerektirir (Gözler, 2020). Ancak Yatırım ve Finans Ofisinin ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olması, bu ilkenin uygulanmasında bazı zorluklar yaratmaktadır. Özellikle, bu ofisin hiyerarşi içinde nasıl konumlandırılacağı ve merkezi yönetimle olan ilişkilerinin nasıl düzenleneceği tartışma konusu olmuştur (Çetin, 2023, s. 120).

Yatırım ve Finans Ofisinin hiyerarşi ve idari vesayet ilişkisi, Türkiye'nin yeni hükümet sisteminde önemli bir tartışma konusudur (Çetin, 2023; Gözler, 2020; Nacak, 2021). Bu ofis, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulmuş ve kamu tüzel kişiliğine sahip olan birimlerdir. Hiyerarşi ve idari vesayet kavramları, bu ofisin merkezi yönetimle olan ilişkisini anlamak için kritik öneme sahiptir. Cumhurbaşkanı, merkezi yönetim hiyerarşisinin en üstünde yer alır ve Cumhurbaşkanlığı ofisi üzerinde de bu hiyerarşik yetkilerini kullanma hakkına sahiptir. Ofisin

başında Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir başkan bulunmaktadır ve bu başkan, ofisin en üst hiyerarşik amiri olarak Cumhurbaşkanına karşı sorumludur (Nacak, 2021). Bu yapıda, ofis içerinde da bir hiyerarşi ilişkisi söz konusudur; yani ofis kendi içindeki birimlere karşı belirli bir otoriteye sahiptir. Yatırım ve Finans Ofisi, idari vesayet kapsamında değerlendirildiğinde, bu ofis faaliyetleri üzerinde Cumhurbaşkanının denetim yetkisi bulunmaktadır. Bu durum, ofisin bağımsız hareket etme kapasitesini sınırlayabilir (Ocak, 2019). Ancak, bu yapı içinde ofisin kamu tüzel kişiliğine sahip olması, belirli bir özerklik kazandırmaktadır.

Yatırım ve Finans Ofisinin kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları, çeşitli eleştirilere neden olmaktadır. Bu eleştirilerin başlıca sebepleri arasında, ofisin merkezi yönetimin hiyerarşisinin dışında yer alması ve bu durumun idari ve mali özerklikle çelişmesi bulunmaktadır (Nacak, 2021).

Öncelikle, ofisin kamu tüzel kişiliği, merkezi idarenin bir parçası olarak değil, bağımsız bir yapı olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu durum, merkezi yönetim ile ofis arasında hiyerarşik bir ilişki kurmayı zorlaştırmakta ve devletin bütünlüğü ilkesine aykırı bir durum yaratmaktadır. Eleştirmenler, bu ofisin ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olmasının, merkezi yönetimin etkinliğini zayıflatabileceğini ve kamu yönetiminde karmaşaya yol açabileceğini belirtmektedir (Gözler, 2020; Nacak, 2021)

Ayrıca, ofisin idari ve mali özerkliği konusundaki tartışmalar da önemli bir eleştiri kaynağıdır. Ofisin merkezi yönetimden bağımsız hareket edebilmesi beklenirken, aynı zamanda Cumhurbaşkanına bağlı olması, bu iki yapı arasında çelişkili bir durum yaratmaktadır. Bu çerçevede, ofisin kamu kurumu olarak nitelendirilmesi gerektiği vurgulanmakta ve bu durumun yasal düzenlemelerle netleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Nacak, 2021).

Sonuç olarak, Yatırım ve Finans Ofisi kamu tüzel kişiliği üzerindeki eleştiriler, idari yapıların etkinliği ve devletin bütünlüğü açısından önemli sorunlar ortaya koymaktadır. Bu nedenle, ofisin yapısal düzenlemelere ihtiyaç duyduğu ve mevcut durumun daha sağlıklı bir yönetim anlayışıyla yeniden ele alınması gerektiği sonucuna varılmaktadır (Yasin, 2019, s. 330). Bununla birlikte geçmişte sayıları dört olan "ofis" isimli yapıların günümüzde sayısının bire indirilmesine (183 sayılı CBK, 2025) bağlı olarak, bu yapısal sorunların devam etmekle birlikte; önemli ölçüde azalacağı düşünülebilir. Nitekim 28 Mart 2025 öncesinde İnsan Kaynakları Ofisi ve Dijital Dönüşüm Ofisi isimli yapıların kapatılmasına bağlı olarak bunların görevlerinin geleneksel bürokratik yapıları devredilmesini bu yönde yapılan somut çalışmalara örnek teşkil edebilmektedir.

GELENEKSEL YAPILAR İLE KARŞI-BÜROKRATİK YAPILAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Cumhurbaşkanı politika kurulları ve bakanlıkları arasındaki ilişki, Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi çerçevesinde önemli bir yapı taşını oluşturmaktadır. Bu ilişkiler, politika yapım sürecinin dinamiklerini ve işleyişini belirlemektedir.

Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki kurulları, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları, Eğitim ve Öğretim Politikaları, Ekonomi Politikaları gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Kurulların temel görevleri arasında: Cumhurbaşkanına yönelik politika önerileri geliştirmek, geliştirilen politikaların uygulanabilirliğini değerlendirmek, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarından görüş almak ve bu görüşleri raporlamak, bakanlıkların uygulamalarını izlemek ve gerektiğinde önerilerde bulunmak yer almaktadır (1 sayılı CBK, 2018).

Bu yapı, politika kurullarının doğrudan Cumhurbaşkanı ile çalışmasını öngörmekte ve bakanlıkların rolünü ikincil bir konuma indirmektedir (Karatepe & Altunok, 2019, s. 35). Bakanlıklar, esas olarak belirlenen politikaların uygulanmasıyla sorumlu tutulurken, politika kurulları strateji geliştirme aşamasında daha etkin bir rol oynamaktadır (Babaoğlu & Kulaç, 2021). Nitekim belirli konularda ilgili olarak politika oluşturma ve uygulama noktasında yapılan koordinasyon toplantılarına başkanlık etme yetkisi sırasıyla Cumhurbaşkanı, Politika Kurulu Başkanı ve Bakana verilmesi bu iddiayı pekiştirmektedir. Bakanın koordinasyon toplantısındaki rolü politika kurulundan sonraya itilmektedir.

Bakanlıklar, politika yapım sürecinde uygulayıcı birer

organ olarak konumlanmaktadır (Ç. Akman, 2019). Politika kurulları tarafından geliştirilen stratejilerin hayata geçirilmesi bakanlıkların sorumluluğundadır. Ancak bakanlıklar, bu süreçte sınırlı bir etkiye sahip olup, genellikle politika kurullarının önerileri doğrultusunda hareket etmektedirler (Örselli vd., 2018, s. 316). Bu durum, bakanlıkların kendi deneyim ve gözlemlerini politika üretme aşamasında yeterince yansıtamamaları anlamına gelebilir.

Cumhurbaşkanı, politika kurullarının başkanıdır ve bu kurulların çalışmaları üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Kurulların faaliyetleri sırasında bakanlıklarla işbirliği yapılmakta; ancak nihai kararlar Cumhurbaşkanı tarafından alınmaktadır. Eğer bakanlıklar ile politika kurulları arasında bir uyuşmazlık ortaya çıkarsa, bu durumun çözümü yine Cumhurbaşkanı tarafından sağlanmaktadır. Bu yapı, merkezi yönetimin etkinliğini artırmayı hedeflerken, aynı zamanda bakanlıkların bağımsız hareket etme yetkisini de sınırlamaktadır (Babaoğlu & Kulaç, 2021, s. 112).

Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve bakanlıklar arasındaki işbirliği, Türkiye'nin kamu politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır. İşbirliğinin somut örnekleri; koordinasyon toplantıları, genişletilmiş kurul toplantıları, ortak çalışma grupları, bilgi ve belge paylaşımı, politika izleme ve değerlendirme, kamu politikası planlama süreçleri şeklinde sıralanabilir.

Politika kurulları ve bakanlıklar, müşterek alanlarda görev ve faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak amacıyla düzenli olarak koordinasyon toplantıları yapmaktadır. Bu toplantılara Cumhurbaşkanı veya görevlendireceği bir temsilci başkanlık eder. Toplantılarda, politika kurullarının belirlediği esaslar ve stratejiler, bakanlıkların uygulamalarıyla birleştirilerek Cumhurbaşkanına sunulmaktadır (1 sayılı CBK, 2018).

Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ile bakanlıklar arasındaki koordinasyon, etkili bir kamu yönetimi için hayati öneme sahiptir. Bilgi akışı, işbirliği toplantıları ve çalışma grupları gibi mekanizmalar aracılığıyla bu iki yapı arasında sürekli bir iletişim sağlanmakta; böylece kamu politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması süreci daha etkin hale getirilmektedir. Ancak bakanlıkların uygulama aşamasındaki deneyimlerinin yeterince dikkate alınmaması, politika yapım sürecinin etkinliğini sınırlayabilir; bu nedenle bu durumun dengelenmesi önemlidir.

Yatırım ve Finans Ofisinin politika oluşturma sürecindeki rolü, Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi çerçevesinde oldukça kritik bir konumda yer almaktadır. Bu ofis, Cumhurbaşkanına bağlı olarak kamu politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli işlevler üstlenmektedir. Yatırım ve Finans Ofisi ile bakanlıklar arasındaki ilişki ise, işbirliği ve koordinasyon üzerine kuruludur. Ofis, bakanlıkların ihtiyaç duyduğu konularda danışmanlık yaparken; bakanlıklar da uygulama aşamasında ofisin önerilerini dikkate alarak hareket etmektedirler. Bu yapı sayesinde, kamu politikalarının daha etkin bir şekilde geliştirilmesi ve uygulanması hedeflenmektedir (Dinç & Atmaca, 2023; Erol, 2020; Nacak, 2021).

Türkiye'nin yeni yönetim modeli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde, Yatırım ve Finans Ofisi ile bakanlıklar arasındaki ilişki hem işlevsel hem de hiyerarşik bir yapıdadır. Ofis, politika geliştirme süreçlerinde kritik bir rol oynarken; bakanlıklar bu politikaların uygulanmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu ofis, Cumhurbaşkanına doğrudan bağlı olarak çalışmakta ve politika oluşturma süreçlerinde bakanlıklardan daha ön planda bir konumda bulunmaktadır.

Yatırım ve Finans Ofisi, Cumhurbaşkanına yönelik danışmanlık hizmetleri sunarak, belirlenen politikaların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde yardımcı olmaktadır. Bu ofis, Cumhurbaşkanının stratejileri doğrultusunda çalışarak, kamu politikalarının etkinliğini artırmayı hedeflemektedir. Ofis, kamu politikalarının temellendirilmesi için gerekli olan araştırmaları yapar ve veri toplar. Bu süreç, toplumun ihtiyaçlarını ve sorunlarını belirlemek için kritik öneme sahiptir (Ocak, 2019; Türkdamar, 2020). Bu ofis, belirli konularda projeler geliştirir ve bu projelerin uygulanmasını takip eder. Bu görevler, bakanlıklarla işbirliği içinde gerçekleştirilerek, kamu politikalarının hayata geçirilmesine katkıda bulunur (Öztürk, 2023). Ofis, bakanlıklar ve diğer kamu kurumları arasında koordinasyonu sağlayarak, kamu politikalarının uyumlu bir şekilde yürütülmesini temin eder. Bu işlev,

bürokrasinin azaltılması ve şeffaflığın artırılması açısından önemlidir (Dinç & Atmaca, 2023; Türkdamar, 2020).

Kamu Politikası Yapımı Sürecindeki İlişkileri

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları'nın kamu politikası yapım süreçlerindeki görevleri dört temel başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar 1-Danışma ve Stratejik Rehberlik, 2-Politika Önerileri Sunma, 3-Koordinasyon, 4- Denetim ve İzleme şeklindedir. Buna göre Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, ilgili alanlarda stratejik hedeflerin belirlenmesine katkı sağlar ve uzun vadeli vizyonların geliştirilmesinde Cumhurbaşkanına rehberlik eder. Kurullar, görev alanlarına giren konularda politika önerileri geliştirir ve Cumhurbaşkanına sunar. Politika önerilerinin Bakanlıklar ve diğer kamu kurumlarıyla uyumlu şekilde hazırlanmasını ve uygulanmasını sağlamak için koordinasyon görevini üstlenir. Kurullar, politika uygulamalarını izler ve Cumhurbaşkanına bu konuda geri bildirim sağlar.

Yatırım ve Finans Ofisinin kamu politikası süreçlerindeki görevleri; 1- Strateji ve Proje Geliştirme, 2- Cumhurbaşkanına Danışmanlık, 3-Koordinasyon ve İzleme ve 4-İleriye Dönük Vizyon Belirleme şeklinde dört başlık altında toplanabilir. Buna göre ofis, uzmanlık alanlarına uygun stratejiler geliştirmek ve bunları Cumhurbaşkanına sunmakla sorumludur. Örneğin, bu ofis finansal politikaların çerçevesini çizmektedir. Bu ofis, doğrudan Cumhurbaşkanına raporlar sunar ve politika önerilerinde bulunur. Ofis, belirli politikaların uygulanmasını izler ve sonuçlarını değerlendirerek Cumhurbaşkanına geri bildirim sağlar. Uzmanlık gerektiren alanlarda geleceğe yönelik ulusal vizyon ve stratejilerin belirlenmesinde liderlik ederler.

Bu süreçteki bakanlıkların rolleri ise 1-Kamu Politikalarını Uygulama, 2- Yasal ve İdari Düzenlemeler, 3- Sektörel Uzmanlık ve 4- Halka Hizmet Sunumu şeklinde dört başlık altına toplanabilmektedir. Buna göre bakanlıklar, politika kurulları tarafından önerilen ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan politikaların uygulanmasından sorumludur. Mevzuat hazırlıkları, yönetmelikler ve diğer düzenleyici işlemler Bakanlıklar tarafından yapılmaktadır. Bakanlıklar, kendi sektörleriyle ilgili uzmanlık ve saha bilgisi sağlar. Bu bilgiler, politika yapım sürecine önemli bir katkı sunmaktadır. Sağlık, eğitim, altyapı gibi alanlarda doğrudan vatandaşlara hizmet sunmaktadır

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ile Bakanlıklar arasında doğrudan bir hiyerarşik ilişki bulunmamaktadır. Ancak işlevsel anlamda iki türden ilişkinin olduğu görülmektedir. İlk olarak bağımlılık ve koordinasyon şeklinde ilişkileri vardır. Politika Kurulları, önerilerini Cumhurbaşkanına sunar. Cumhurbaşkanı bu önerileri kabul ederse, Bakanlıklar bu politikaları uygulamakla yükümlüdür. Bu nedenle Politika Kurulları, Bakanlıklara doğrudan emir verme yetkisine sahip değildir; ancak dolaylı olarak politikaların uygulanmasında belirleyici bir rol oynar. İkinci olarak ise Cumhurbaşkanına bağlılıkları bakımından ilişkileri mevcuttur. Hem Politika Kurulları hem de Bakanlıklar doğrudan Cumhurbaşkanına bağlıdır. Bu durum, tüm politika yapım ve uygulama süreçlerinde Cumhurbaşkanını nihai otorite olarak konumlandırır.

Yatırım ve Finans Ofisi ile Bakanlıklar arasındaki ilişki, doğrudan bir ast-üst ilişkisinden ziyade işlevsel bir tamamlayıcılık esasına dayanmaktadır. Ancak, her iki yapı da doğrudan Cumhurbaşkanına bağlıdır ve nihai otorite Cumhurbaşkanıdır. Hem bu ofis hem de bakanlıklar doğrudan Cumhurbaşkanına rapor verir. Bu bağlamda her iki yapı da eşdeğer düzeyde olmakla birlikte, yetki kullanımı bakımından farklılaşır. Yatırım ve Finans Ofisi, belirli alanlarda politika çerçevesini ve stratejik yönü belirler. Bakanlıklar ise bu çerçeveye uygun düzenlemeler yapar ve uygulama süreçlerini yürütür. Bakanlıklar, politikaların uygulanması ve icrasından sorumlu oldukları için sahada daha görünür bir rol oynar. Yatırım ve Finans Ofisi, belirli uzmanlık alanlarında politika üretiminde liderlik yaparken, Bakanlıklar bu politikaların hayata geçirilmesinde kilit rol oynar. Bu iki yapı arasındaki ilişki, bir ast-üst hiyerarşisi yerine işlevsel bir tamamlayıcılık ve Cumhurbaşkanına bağlılık temelinde şekillenmiştir. Ancak ofisin stratejik çerçeve belirleme gücü, bazı durumlarda uygulama süreçlerine dolaylı bir üstünlük sağlamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Karşı-bürokrasi olarak tanımlanan yapıların çok farklı ülke uygulamaları ve örnekleri tarihsel süreçte birçok ülkede uygulanmıştır. Temel amaçları geçici nitelikli olan siyasi

liderleri uzmanlık alanlarına göre desteklemektir. Bürokrasi karşısında siyasetçilere daha özgür ve geniş bir alan sağlaması bakımından oldukça önemli katkıları olmaktadır. Özellikle bürokrasinin seçilmişler karşısında bir tür vesayet makamı gibi hareket etmesinin önüne geçerek, bürokrasiyi uygulamaya çeken bir rolleri vardır.

Bu türden yapılar siyasi danışmanlar veya müşavirler olarak "de facto" biçimde kurumsal bir teşkilatlanmadan uzak biçimde ülkemizde geçmişten itibaren uygulana gelmiştir. Bunun kökenlerini Türk yönetim tarihi itibariyle çok daha eskilere dayandırmak mümkündür. Karahanlılar döneminde saray teşkilatında ve görevleri sadece sultana danışmanlık yapmak olan "Has Hacib" unvanı verilen vezir(bakan) eşdeğerinde kişiler görev yapmıştır. Bu dönemde yaşamış olan ve kamu yönetimi alanı açısından önemli bir eser olan Kutadgu Bilig'i yazan Yusuf Has Hacib bunlardan biridir. Türk yönetim tarihinin neredeyse her döneminde bu şekilde doğrudan hükümdarın yakınında olan uzmanlık bilgisiyle danışmanlık sağlayan ve politika öneren kişi/ler yer almıştır. Türkiye'de 2018 yılında yapılan hükümet sistemi değişikliği ile birlikte bu danışmanlık ve politika önerme işlemleri tabiri caizse "de jure" hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığına bağlı on farklı politika kurulu ve bir tane ofis bu kapsamda düşünülmelidir.

Bu kuruluşlar kamu politikası oluşturmak, bunun için araştırma yapmak ve proje geliştirmek gibi temel faaliyetleri yerine getirmektedir. Türkiye'deki uygulamasının oldukça yeni olması ve bir tür politika transferi örneği olarak ABD'de başkanın yürütme ofisinin benzeri biçimde yapılandırılmış olmalarından dolayı geleneksel yapıların teamüllerinin dışında bir durum meydana getirmiştir. Özellikle kamu politikası oluşturma konusunda geleneksel yapılar olan bakanlıklarda bu yetkiyi alması ve bakanlıkları sadece uygulayıcı olarak ikinci plana itmesi gibi bir durum meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak geleneksel yapıda bir tür çözülme yaşanmıştır. Nitekim bakanlıkların (ve hatta bakan yardımcılarının) siyasi bir atama ile göreve başlamalarından dolayı, bakanlıkların salt bürokratik yapılar olarak da düşünülmesi doğru değildir. Dolayısıyla bakanların politika önerme noktasında politika kurullarının başkanlarından sonra yer alması, teknik anlamda bakanlığın sekreterlik gibi bir hal almasına yol açabilmektedir.

Ancak bu karşı-bürokratik yapıların bakanlıklarla arasında hiyerarşik bir ilişkinin olmayışı ve aralarında işbirliğine dayalı koordinasyonun ön plana çıkmasından dolayı bir tür işlevsel tamamlayıcılık ilişkisi içerisine girmişlerdir. Nitekim yürütme yetkisinin anayasal olarak Cumhurbaşkanına verilmesinden dolayı bu karşı-bürokratik yapıların ve bakanlıkların alacağı kararlardan ziyade Cumhurbaşkanın alacağı kararlar daha etkili olacaktır. Dolayısıyla aralarda fikir uyumsuzluğun çözümünde kilit rol yine Cumhurbaşkanı üzerinde toplanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında Cumhurbaşkanına bağlı politika kurullarının ve ofisin Türk kamu yönetimi teşkilatı içerisinde konumları tüzel kişilikleri, görevleri, özerklikleri ve idarenin bütünlüğü ilkesi açısından değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirmeler ve literatürdeki tartışmalar sonucunda bu yapılardan Yatırım ve Finans Ofisine tüzel kişilik verilmiş olması, bürokratik yapının aksine daha hızlı karar alması gereken yapıları kendi içerisinde tekrardan bürokratikleşmeye itmektedir. Bundan dolayı karşı-bürokrasinin doğası gereğince bu türden özerklik atfedilecek bir kişiliğe kavuşturulması, pejoratif anlamda bürokrasiyi (kırtasiyecilik) daha fazla artırabileceği endişesini gündeme getirmektedir.

Bu yapıların kurmay bir fonksiyon taşıması gerekirken tüzel kişilik, mali özerklik elde etmesi tartışmaları beraberinde getirmektedir. Nitekim geleneksel yapıdaki bakanlıkların bu tarz özellikleri yokken, karşı-bürokrasiye böyle bir yetki sağlanmış olması yeni bir bürokratik mekanizmayı doğurma ihtimali taşımaktadır. Üstelik bunlarının nasıl denetleneceği ve bir bütün olarak devlet yönetimi içerisinde hangi türden bir kamu idaresine/kurumun (tüzel kişiliğe) karşılık geldiğini de belirlemek oldukça güçtür. Ayrı tüzel kişiliğin olması, devlet tüzel kişiliğini temsil eden Cumhurbaşkanı arasında idari vesayet ilişkisini gerekli kılarken, Cumhurbaşkanın emir ve talimatlarıyla hareket etmeleri, buna aykırı düşmektedir. Diğer taraftan bu yapıların Cumhurbaşkanına yardımcı olma fonksiyonlarına bağlı olarak vesayet yetkisi yerine hiyerarşik denetime tabi olmaları gerekmektedir. Böyle bir durum da olmadığından dolayı Cumhurbaşkanına yardımcı olan bir birim olma özelliğinden uzaklaşmaktadır.

Politika kurullarının ve Yatırım ve Finans Ofisinin bu

önemli ve güçlü özelliklerine bağlı olarak bakanlıklardan bir adım önde olmaları sağlanmıştır. Kamu politikaları bu yapılar içerisinde üretilecek, etki analizleri yapılacak ve nihayetinde sadece uygulanması noktasında bakanlıkla koordinasyona geçilecektir. Dolayısıyla böyle bir düzen içerisinde bakanlıkların siyasi bir makamdan ziyade sadece bir müsteşarlık gibi örgütlenmeleri gerektiği düşünülebilir. Dolayısıyla politikaları uygulamayı bürokratların yapacağı bir bakanlık teşkilatının daha uygun olacağı düşünülebilir. Buna bağlı olarak başta bakan yardımcılığı gibi bir makamın varlığının gereksizliği gibi bakanların da birer siyasi müsteşar rolünde yeniden düzenlenmesinin daha uygun olabileceği düşünülebilir. Sonuçta bu karşı-bürokratik yapılar politikayı üretirken, sadece uygulayıcı bürokratların olduğu siyasi müsteşarlık/sekreterlik daha uygun olabilir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte kamu yönetiminde hedeflenen en temel değişim, karar alma süreçlerinin hızlandırılması, bürokrasinin azaltılması ve siyasal otoritenin doğrudan kamu politikalarına yön verebileceği kurumsal bir mimarinin inşasıydı. Ancak yedinci yılına giren sistemin uygulamasına bakıldığında, yasal düzenlemelerde öngörülen işleyiş ile pratikteki karşılığı arasında bazı uyumsuzlukların oluştuğu gözlemlenmektedir.

1. Dijital Dönüşüm Politikalarında Kurumsal Yetki Çatışması: Dijital dönüşüm, yeni sistemin en önemli reform alanlarından biri olarak tanımlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, bu alanda merkezi aktör olarak konumlandırılmıştı. Ancak bu yapının 2025 yılında kaldırılması ve işlevlerinin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı arasında yeniden paylaştırılması, yetki çatışmalarının çözülmeden devam ettiğini göstermektedir. Dijital stratejilerin eşgüdümünde zaman zaman açıklama ve uygulama farklılıkları yaşanmış, örneğin "Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021–2025" belgesinin hem Cumhurbaşkanlığı hem TÜBİTAK hem de Sanayi Bakanlığı tarafından ayrı ayrı sahiplendiği görülmüştür (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021). Bu örnek, kurumsal bütünlüğün ve eşgüdüm mekanizmalarının pratikte zayıf kaldığını ve Cumhurbaşkanlığı'na bağlı yapıların merkezi rolü yerine geleneksel bürokrasinin yeniden öne çıktığını göstermektedir.

2. COVID-19 Sürecinde Karar Alma Mekanizmaları: Pandemi süreci, yürütme içinde koordinasyonun etkinliğini test eden olağanüstü bir dönem olmuştur. Kriz yönetiminde Sağlık Bakanlığı ön plana çıkarken, Cumhurbaşkanlığı Sağlık Politikaları Kurulu'nun süreçte görünür bir rol üstlenememesi dikkat çekmiştir. Alınan kararlar büyük ölçüde Bilim Kurulu ile Sağlık Bakanlığı'nın kontrolünde gerçekleşmiş, politika kurullarının pandemi gibi çok boyutlu bir kamu politikasına etkisi sınırlı kalmıştır. Bu durum, kurulların "stratejik danışmanlık" rolüne rağmen uygulamada zaman zaman sembolik işlev üstlendiğini, kriz yönetiminde geleneksel bürokratik yapıların ağır bastığını ortaya koymuştur.

3. Deprem Yönetimi ve Afet Politikaları: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası yürütülen kamu politikalarında Afet Politikaları Kurulu'nun etkisi oldukça sınırlı olmuştur. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı gibi geleneksel aktörler öne çıkarken, kurulların hazırlık süreçlerinde veya politika üretiminde aktif rol almadığı görülmüştür. Oysa CBK uyarınca bu kurulların afet stratejilerine katkı sağlaması beklenmekteydi. Gözlemler, politika kurullarının kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle uygulamada görünürlük sağlayamadığını göstermektedir. Bu vaka, uygulamada kurulların iddialı yetki alanlarına rağmen koordinasyon ve kriz yönetiminde aktif katkı sağlayamadığını göstermektedir.

4. Ekonomi Yönetimi: Kurul–Bakanlık İlişkisi: Ekonomi Politikaları Kurulu'nun 2018 sonrası dönemde Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilişkisi çoğu zaman sınırlı ve istişari düzeyde kalmıştır. Özellikle 2021–2023 arasında yaşanan ekonomik kriz döneminde, para politikası ve bütçe politikası gibi alanlarda alınan kararların tamamı Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde şekillenmiştir. Kurulun bu süreçteki etkisinin sınırlı kalması, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile çizilen görev alanlarıyla çelişmektedir. Bu durum, bakanlıkların uygulamada hâlâ stratejik politika üretiminde merkezi aktörler olduğunu ve kurulların karar alma gücünün sınırlandığını ortaya koymaktadır.

Literatürde 2018 sonrasında yapılan birçok çalışmada, politika kurullarının Cumhurbaşkanına danışmanlık yaptığı,

bakanlıkların ise uygulayıcı organlar konumuna geldiği vurgulanmaktaydı. Bu değerlendirme, 1 sayılı CBK'da açık biçimde desteklenmekteydi. Ancak geçen sürede, başta 183 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2025) olmak üzere çeşitli kurumsal revizyonlar yapılmıştır. Bu revizyonlar, politika kurulları ve ofislerin sayılarında ve işlevlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu durum, uygulamada sistemin dinamiklerinin öngörüldüğünden farklı işlediğine işaret etmektedir.

Örneğin, İnsan Kaynakları Ofisi ve Dijital Dönüşüm Ofisi gibi yapılar kapatılmış, işlevleri tekrar geleneksel bürokratik yapılara (başta Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gibi) devredilmiştir. Bu durum, başlangıçta hedeflenen "bürokrasiyi azaltma" idealinin her zaman istenildiği ölçüde gerçekleşmediğine dair bir ipucu olabilir. Ofislerin ve kurulların bürokrasiye alternatif olarak değil, onunla entegre olarak çalışmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Benzer şekilde, Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ile bakanlıklar arasındaki ilişkide, zamanla kurulların istişari rollerinin zayıfladığı ve karar alma süreçlerinde daha sembolik kaldıkları gözlemlenmiştir. Özellikle büyük çaplı kamu politikalarının oluşturulmasında hâlen bakanlıkların ve kamu bürokrasisinin güçlü bir rol oynadığı, birçok kararın teknik düzeyde bürokratik yapı içinde şekillendiği örnekler mevcuttur. Kurulların ise çoğu zaman stratejik plan ve vizyon belgelerinde katkı sunmakla sınırlı kaldıkları görülmektedir.

Ayrıca, politika yapım sürecinde koordine edici işlevin etkin bir şekilde sağlanıp sağlanamadığı da tartışmalıdır. Her ne kadar kurumsal düzeyde koordinasyon toplantıları yapılsa da, uygulamada aynı konuya ilişkin farklı kurumlar arasında görev ve yetki çatışmaları yaşandığına dair kamuoyuna yansıyan örnekler bulunmaktadır. Örneğin; yapay zeka stratejisi, dijital dönüşüm çalışmaları veya ekonomi yönetimi gibi alanlarda hem Cumhurbaşkanlığı birimlerinin hem de ilgili bakanlıkların farklı açıklamalarda bulunması, koordinasyonun her zaman sağlıklı işlemediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin getirdiği yapısal dönüşüm çerçevesinde, karşı-bürokratik yapıların işlevselliği belirli ölçüde sınırlı kalmıştır. Kurumsal kapasiteleri, insan kaynağı niteliği ve bürokratik gelenekle kurdukları ilişki bu yapıları zamanla ya bütünleştirmiş ya da etkisizleştirmiştir. Bu bağlamda, sistemin başlangıçtaki tasarımı ile günümüzdeki işleyişi arasında anlamlı farklılıklar oluşmuştur. Dolayısıyla bundan sonraki analizlerde, normatif beklentilerin ötesine geçerek uygulama verileri, kamuoyu raporları ve örnek olaylar üzerinden değerlendirme yapılması daha isabetli olacaktır.

Bu çalışma kapsamında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte kurumsallaşan karşı-bürokratik yapıların, Türk kamu yönetimindeki yerini ve geleneksel bürokratik yapılarla olan ilişkilerini analiz etmek amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu yapıların kamu politikalarının şekillendirilmesinde giderek artan bir etkiye sahip olduğunu ve siyasetin bilgi ve uzmanlık ihtiyacını karşılamada stratejik bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak bu yapılar, kamu yönetimi ilkeleri açısından hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen somut öneriler aşağıda sunulmuştur:

Yapısal Netlik Sağlanmalıdır: Politika kurulları ve Yatırım ve Finans Ofisi'nin yetki, sorumluluk ve görev alanları geleneksel bürokratik kurumlarla çakışmayacak şekilde netleştirilmelidir. Bu çakışma, karar alma süreçlerinde etkinliğin azalmasına ve bürokratik karmaşaya neden olmaktadır.

Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık Artırılmalıdır: Karşı-bürokratik yapıların kamu tüzel kişiliğine sahip olup olmamalarına bakılmaksızın, faaliyetlerinin denetlenebilir ve hesap verebilir olması kamu yönetimi ilkeleri açısından zorunludur. Bu bağlamda, yıllık raporlama, performans değerlendirme mekanizmaları ve Meclis'e veya kamuoyuna yönelik bilgilendirme yükümlülükleri oluşturulmalıdır.

Bakanlıklarla Etkin Koordinasyon Mekanizmaları Kurulmalıdır: Politika kurulları ve ofislerin, bakanlıklarla yatay ve eşgüdümlü biçimde çalışabilmesi için koordinasyon toplantıları ve ortak çalışma grupları gibi mekanizmalar kurumsallaştırılmalıdır. Bu mekanizmalar sayesinde bakanlıkların uygulama deneyimi ile kurulların stratejik yönelimi daha etkili şekilde entegre edilebilir.

Danışma Fonksiyonu Ön Planda Tutulmalıdır: Karşı-

bürokratik yapıların, özellikle politika üretimi aşamasında istişari ve danışmanlık işlevleriyle sınırlı kalması; geleneksel bürokrasinin icra görevlerini üstlenmemesi, idari yetki karmaşasını önlemek açısından önemlidir.

Akademik ve Sivil Katılım Teşvik Edilmelidir: Politika kurullarının çalışma süreçlerine akademisyenler, uzmanlar, STK'lar ve sektör temsilcilerinin katılımını sağlayacak yapılar güçlendirilmelidir. Bu katılım, politika önerilerinin meşruiyetini ve uygulanabilirliğini artıracaktır.

Yasal Çerçeve Gözden Geçirilmelidir: Yatırım ve Finans Ofisi'nin kamu tüzel kişiliği ve idari/mali özerkliği bağlamında Anayasa'nın 123. maddesinde öngörülen "idarenin bütünlüğü" ilkesiyle uyumlu hale getirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmalı veya mevcut düzenlemeler revize edilmelidir.

Uluslararası Deneyimler Takip Edilmelidir: ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki karşı-bürokratik yapıların işleyişi, avantajları ve karşılaşılan sorunlar düzenli olarak izlenmeli; Türkiye'deki uygulamaya dair karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmalıdır. Bu değerlendirmelerden hareketle sistemsel iyileştirmeler yapılabilir.

KAYNAKLAR

1 sayılı CBK. (2018). 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Cumhurbaşkanlığı. Erişim Tarihi: 11.09.2024. Erişim Adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf

183 sayılı CBK. (2018). Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası: 183). Erişim Tarihi: 18.04.2025. Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2025/03/20250328-11.pdf

Akbulut, Ö. (2003). Siyasal iktidarı kullanma aracı olarak Başbakan. Amme İdaresi Dergisi, 36(1), 49-82.

Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde politika kurulları: Sosyal politikalar kurulu üzerinden bir değerlendirme. Route Educational and Social Science Journal, 6(3), 659-676. https://doi.org/10.17121/ressjournal.1877

Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası aktörleri. Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, 15(1), 35-54.

Atay, E. E. (2018). İdare hukuku (Vol. 6). Turhan Kitabevi.

Babaoğlu, C., & Kulaç, O. (2021). Türkiye'de politika kurullarının işbirlikli yönetişim açısından değerlendirilmesi. Yasama Dergisi (44), 101-122.

Bendix, R. (1945). Bureaucracy and the problem of power. Public Administration Review, 5(3), 194-209. https://doi.org/10.2307/973057

Çalışkan, E., & Önder, M. (2017). Başkanlık sistemi ve mevcut kamu kurumları üzerine olası etkiler. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(49), 570-578.

Çetin, A. (2023). Cumhurbaşkanlığı teşkilatı ve idarenin bütünlüğü ilkesi: Cumhurbaşkanlığı ofisleri üzerinden bir değerlendirme. Adalet Yayınevi.

Çolak, A. Ö. (2019). Türkiye'de modernleşme, bürokratik vesayet ve 'Derin Devlet'. OPUS International Journal of Society Researches, 11(18), 2463-2505. https://doi.org/10.26466/opus.556357

Debbasch, C. (1976). Science administrative: Administration publique. Dalloz Publications.

Dickinson, M. J. (2005). The executive office of the president: The paradox of politicization. In J. D. Aberbach & M. A. Peterson (Eds.), The executive branch (ss. 135-173). Oxford University Press.

Dinç, Y. D., & Atmaca, Y. (2023). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası sürecinin yeni aktörleri: Politika kurulları ve ofisler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (76), 126-148. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1202489

Dinç, Y. D., & Yılmaz, V. (2022). Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yasama, yürütme, yargı organları ile taşra ve yerel yönetimlere etkilerinin değerlendirilmesi. Ombudsman Akademik, 8(16), 167-213.

Dursun, D. (2012). Siyaset bilimi (Vol. 6). Beta Yayınevi.

Erol, Ö. F. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı politika kurulları. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 26(1), 107-130. https://doi.org/10.33433/maruhad.725877

Eryılmaz, B. (2022). Kamu yönetimi (Vol. 15). Umuttepe Yayınları.

Fişek, K. (2005). Yönetim. Paragraf Yayınevi.

Gökçe, G., Şahin, A., & Örselli, E. (2002). Türkiye'de siyasetin bürokrasi üzerindeki etkisi: Siyasallaşma. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2(4), 45-58.

Gözler, K. (2018). Türkiye'nin yönetim yapısı. Ekin Yayınevi.

Gözler, K. (2019). İdare hukuku: Cilt I. Ekin Yayınevi.

Gözler, K. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin uygulamadaki değeri: Bir buçuk yıllık bir bilanço. In K. Gözler (Ed.), Türkiye nereye gidiyor?: Akademi ve hukuk üzerine gözlemler ve eleştiriler (ss. 519-582). Ekin Yayınevi.

Heper, M. (2015). Türkiye'de devlet geleneği (Vol. 5). Doğu Batı Yayınları.

Hess, S., & Pfiffner, J. P. (2002). Organizing the presidency. Brookings Institution Press.

Heywood, A. (2015). Siyasetin temel kavramları (H. Özler, Çev.; Vol. 2). Adres Yayınları.

Heywood, A. (2016). Siyaset (B. B. Özipek, B. Seçilmişoğ-

lu, A. Yayla, & H. Y. Başdemir, Çev.; Vol. 17). Liberte Yayınları.

Hill, L. B. (1992). The state of public bureaucracy. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315288536

Jones, B., & Norton, P. (2014). Politics UK (Vol. 8). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315740720

Karasu, K. (2020). İngiltere'de Kamu Yönetimi. In K. Karasu (Ed.), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri (Vol. 4, ss. 175-348). İmge Kitabevi.

Karataş, A. (2019). Post-new public management paradigm and its effects on public administration. International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 5(26), 1796-1805. https://doi.org/10.31576/smryj.392

Karatepe, Ş., & Altunok, H. (2019). Cumhurbaşkanlığı politika kurulları: Kamu politikasının yeni aktör ve süreçleri. A Kitap.

Kırışık, F., & Öztürk, K. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle kamu yönetiminin geliştirilmesi. Adalet Dergisi, 2(65), 167-200.

Mill, J. S. (2003). Hürriyet üstüne (M. O. Dostel, Çev.; Vol. 2). Liberte Yayınları.

Nacak, O. (2021). Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısına ilişkin değerlendirme. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(3), 1023-1041. https://doi.org/10.32709/akusosbil.893446

Ocak, K. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile idari vesayet yetkisi düzenlenmesinin bir örneği olarak cumhurbaşkanlığı ofisleri. Anayasa Yargısı, 36(1), 163-193.

Örselli, E., Babahanoğlu, V., & Bilici, Z. (2018). Kamu politikalarında yeni aktörler: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri. Turkish Studies: Economics, Finance and Politics, 13(30), 303-318. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14641

Övgün, B. (2010). Devlet ve planlama. Siyasal Kitabevi.

Özer, M. A., & Özmen, B. (2017). Parlamenter ve başkanlık sistemleri arasında konumunu arayan bürokrasi. Strategic Public Management Journal, 3(Özel Sayı), 17-34. https://doi.org/10.25069/spmj.343716

Öztürk, B. (2023). Bir politika transferi örneği: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 163-172. https://doi.org/10.58588/arujfeas.1383107

Peters, B. G. (2010). The politics of bureaucracy: An introduction to comparative public administration (Vol. 6). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203879146

Punnett, R. M. (1980). British government and politics. Dartmouth Publishing Company.

Relyea, H. (2008). The executive office of the president: An historical overview. Congressional Research Service, Library of Congress.

Rust, W. B. (1969). The pattern of government. Pitman Publishing.

San, C. (1971). Max Weber'de hukukun ve meşru otoritenin sosyolojik analizi. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.

Sancakdar, O., Burcu, L., Us Doğan, E., Kasapoğlu Turhan, M., & Seyhan, S. (2021). İdare hukuku teorik çalışma kitabı. Seçkin Yayınevi.

Sauvy, A. (1975). Bürolar ve bürokrasi (Y. Yayla, Çev.). Gelişim Yayınları.

Seldon, A. (1995). The cabinet office and coordination, 1979–87. In R. A. W. Rhodes & P. Dunleavy (Eds.), Prime minister, Cabinet and core executive (ss. 125-148). Palgrave.

Sobacı, M. Z., Miş, N., & Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim modeli ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatı. Seta Perspektif, 206, 1-6.

Söğütlü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiyesi'nde modernleşme ve bürokratik vesayet. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(19), 49-68.

T.C. Anayasası. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Erişim Tarihi: 01.10.2024. Erişim Adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf

Tan, T. (2016). İdare tukuku (Vol. 9). Turhan Kitabevi.

Temel, R. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi'nin Türk maliyesine getirdiği yenilikler. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 19(71), 13-29.

Trondal, J., Murdoch, Z., & Geys, B. (2015). Representative bureaucracy and the role of expertise in politi-

cs. Politics and Governance, 3(1), 26-36. https://doi.org/10.17645/pag.v3i1.65

Türkdamar, A. (2020). Cumhurbaşkanlığı politika kurulları. İdarecinin Sesi Dergisi (198), 36-40.

Udy Jr, S. H. (1959). "Bureaucracy" and "rationality" in Weber's organization theory: An empirical study. American sociological review, 24(6), 791-795. https://doi.org/10.2307/2088566

Weber, M. (2005). Bürokrasi ve otorite (H. B. Akın, Çev.). Adres yayınları.

Weko, T. J. (1995). The politicizing presidency: The White House personnel office, 1948-1994. University Press of Kansas. https://doi.org/10.2307/2960245

Yasin, M. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Türk idari teşkilat hukukuna etkileri. Anayasa Yargısı, 36(1).

BAHRÎ MEMLÜKLER DÖNEMİNDE (648/1250-784/1382) YAHUDİ TOPLUM YAPISI

THE STRUCTURE OF THE JEWISH COMMUNITY DURING THE BAHRI MAMLUK PERIOD (648/1250-784/1382)

Mehmet Emin ESER

54

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 948-965
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1620030

Geliş Recieved: **16.01.2025**
Kabul Accepted **12.05.2025**

BAHRÎ MEMLÜKLER DÖNEMİNDE (648/1250-784/1382) YAHUDİ TOPLUM YAPISI

THE STRUCTURE OF THE JEWISH COMMUNITY DURING THE BAHRI MAMLUK PERIOD (648/1250-784/1382)

Mehmet Emin ESER [1]

Anahtar Kelimeler:
Dinler Tarihi
Memlükler
Mısır
Yahudi
Müslüman.

Keywords:
History of Religions
Mamluks
Egypt
Jew
Muslim.

ÖZ

Bahrî (Türk) Memlükler dönemi (648/1250-784/1382), Yahudi toplumu için önemli bir gelişim süreci olmuştur. Bu dönemde, Yahudi toplumu, Memlük yönetimi altında siyasî, dinî, sosyal, ilmî ve kültürel alanlarda önemli değişiklikler yaşamıştır. Siyasî olarak, Yahudiler Memlük idaresinin tebaası olmalarına rağmen, dinî ve kültürel bağımsızlıklarını sürdürmüşlerdir. Sosyal açıdan, Yahudi toplumu iç dayanışmasını güçlendirmiş, eğitim ve kültürel faaliyetlere büyük önem vermiştir. Dinî eğitimde Arapça kullanımı yaygınlaşmış ve İbranice harflerle yazılan metinlerle dinî öğretinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, Yahudi ilmî çalışmaları, özellikle Rabbi Musa bin Nahman'ın Kudüs'e gelişiyle ivme kazanmış, Yahudi akademileri bilimsel ve kültürel merkezler haline gelmiştir. Kültürel açıdan, Yahudi şairleri ve yazarları, Arapça ve İbraniceyi aktif olarak kullanarak dönemin edebiyatına katkı sağlamışlardır. Sonuç olarak, Bahrî Memlükler dönemi, Yahudi toplumu için bilimsel, kültürel ve dinî alanda bir canlanma dönemi olmuştur. Yahudi toplumu, siyasî, sosyal ve kültürel bağlamda önemli gelişmeler kaydederken, özellikle dinî eğitimin güçlenmesi, kültürel faaliyetlerin artması ve ilmî üretimin gelişmesiyle hem kendi iç yapılarında hem de dış dünyada dikkat çeken bir toplum yapısı oluşturmuştur.

ABSTRACT

The Bahri (Turkish) Mamluks period (648/1250-784/1382) was a significant developmental phase for the Jewish community. During this era, the Jewish community experienced major changes in political, religious, social, intellectual, and cultural spheres under Mamluk rule. Politically, although Jews were subjects of the Mamluk state, they managed to maintain their religious and cultural independence. Socially, the Jewish community strengthened its internal solidarity and placed great importance on education and cultural engagement. The use of Arabic in religious education became increasingly widespread, and texts written in Hebrew script played a key role in dissemination of religious teachings. Moreover, Jewish scholarly activities gained momentum, particularly with the arrival of Rabbi Moses ben Nahman (Nachmanides) in Jerusalem, contributing to the emergence of Jewish academies as centres of intellectual and cultural life. Culturally, Jewish poets and writers contributed to the literature of the period by actively using both Arabic and Hebrew. As a result, the Bahri Mamluks era was a time of revival in religious, cultural, and scholarly terms for the Jewish community. While the community made significant advancements in political, social, and cultural domains, the strengthening of religious education, the increase in cultural activities, and the development of intellectual production helped create a remarkable societal structure that attracted attention both internally and externally.

[1] Mehmet Emin Eser, Dr., Milli Eğitim Müdürlüğü, mehmetemineser57@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6882-272X

Alıntılamak için/Cite as: Eser M. E. (2025). Bahrî Memlükler Döneminde (648/1250-784/1382) Yahudi Toplum Yapısı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 948-965

GİRİŞ

Bahrî Bahrî Memlükler dönemi (648/1250–784/1382), Memlük egemenliği altındaki Yahudi toplumu açısından siyasî, sosyal, dinî ve kültürel değişimlerin yoğunlaştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Memlük egemenliği altındaki Yahudi cemaatinin durumu, hem İslâm dünyasındaki gayrimüslimlerin statüsü hem de Orta Çağ Yahudi tarihi bağlamında incelenmeye değerdir. Ancak mevcut literatürde Memlükler dönemine dair yapılan çalışmaların çoğu askerî ve siyasî gelişmeler üzerine yoğunlaşmış; Yahudi cemaatine dair veriler genellikle sınırlı, dağınık ve genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda, Bahrî Memlükler dönemindeki Yahudi toplum yapısının çok yönlü bir şekilde ele alınması, literatürde önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, söz konusu dönemde Yahudilerin siyasî temsili, sosyal yaşamları, dinî kurumları, ilmî faaliyetleri ve kültürel etkileşimleri üzerine odaklanmaktadır. Özellikle Memlük sultanlarının uyguladığı siyasî ve idarî politikaların, Yahudi toplumunun iç yapısına etkileri ele alınacaktır. Ayrıca bu çalışmada, Arapça kaynaklar ve dönem seyyahlarının gözlemlerinden hareketle, Yahudi toplumunun yalnızca pasif bir zimmî topluluk olarak değil, aynı zamanda içinde bulunduğu coğrafya ile etkileşim kuran, dönüşen ve katkı sağlayan aktif bir yapı arz ettiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu yönüyle araştırma, Memlükler dönemi Yahudi cemaatine dair özgün bir analiz sunmakta; sosyal tarih, dinî cemaat yapıları ve gayrimüslim toplulukların İslâm dünyasındaki konumlarına dair mevcut çalışmalara yeni katkılar sağlamayı hedeflemektedir.

Bahrî Memlükler Döneminde Dinî Bir Cemaat Olarak Yahudiler ve Statüleri

Bahrî Memlükler döneminde (648/1250–784/1382), Yahudiler Memlük toplumunun en dikkat çeken gayrimüslim gruplarından birini oluşturuyordu. Ülkenin farklı bölgelerine dağılmış olmakla birlikte özellikle Kahire'de yoğun bir Yahudi nüfusu mevcuttu. Nitekim bu dönemde yalnızca Kahire'de yaklaşık on beş bin Yahudi'nin yaşadığı ve bunların önemli bir kısmının İstanbul, Bağdat, Şam, Halep ve Endülüs gibi İslam coğrafyasının farklı merkezlerinden göç ettikleri; ayrıca Fransa ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinden gelen Yahudilerin de topluluk içinde yer aldığı bildirilmektedir. Memlük Yahudileri, özellikle maliye ve ticaret alanlarında önemli roller üstlenmiş ve toplumsal yaşamda etkin olmuşlardır (Âşur, 1992, s. 48).

Dînî yapıları itibarıyla Yahudiler, Rabbânîler, Karâîler ve Sâmirîler olmak üzere üç ana mezhebe mensuptular. Ancak bu mezhepler içinde Rabbânîlerin çoğunluğu oluşturduğu ifade edilmektedir (Kalkaşendî, trs, 11/379-381; Âşur, 1992, s. 48; Kasım, 2003, s. 61-62). Memlük yönetimi, bu üç mezhebi temsil edecek ortak bir yapı kurmuş ve Yahudi toplumunu devlet nezdinde temsil etmesi amacıyla "Reisü'l-yehud" unvanını taşıyan bir lider belirlemiştir. Bu lider, Memlük sultanı tarafından onaylandıktan sonra Divanü'l-inşâ'da[2] düzenlenen "tevkî" adlı atama belgesiyle resmî statü kazanırdı. Böylece Yahudi cemaatinin idarî ve dinî temsiliyeti kurumsal bir çerçeveye oturtulmuş oluyordu (Kasım, 2003, s. 62; Yiğit, 2018, s. 126).

Siyasî Hayat

Yahudiler, tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda karşılaştıkları baskılar nedeniyle, Müslüman idareler altında görece daha güvenli bir yaşam alanı bulmuşlardır. Nitekim Endülüs'ün İslam hâkimiyetine girmesi, Hristiyanların baskısından kaçan Yahudiler tarafından memnuniyetle karşılanmış (Tuteyli, 2002, s. 12) ve bu durum, İslam devletlerinin zimmîlere tanıdığı koruma sisteminin ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Memlükler döneminde de bu koruma anlayışı devam etmiş; Yahudiler, cizye karşılığında zimmî statüsüyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir (İbn Kayyim, 1997, 1/79-90). Her ne kadar Memlük Devlet'i Yahudilere sosyal ve dinî hayatlarında belli bir serbestlik tanımışsa da, dönem dönem bazı siyasî ve toplumsal karışıklıklar nedeniyle kısıtlamalar ve olumsuz muameleler de yaşanmıştır. Dolayısıyla Memlükler döneminde Yahudilerle kurulan ilişkiler, sadece hoşgörü çerçevesinde değil, aynı zamanda zaman zaman sıkıntılı süreçleri de içeren çok yönlü bir yapıya sahiptir.

2 Memlükler döneminde en önemli devlet dairelerinden biri olan Dîvânü'l-inşâ, yabancı devletlerle yapılan yazışmaları, veliaht ve diğer görevlilerin atamalarıyla ilgili kararların ve belgelerin hazırlanması ve ayrıca sultanın tuğrasını/mührünü vurmakla görevliydi (Kopraman, 1994, 9/383; Taneri, 1994, 9/383).

658/1259 yılında, Tatarlar Halep'i ele geçirip burada katliam yaparak büyük tahribatlara yol açtılar (Halebî, 1988, 2/232-233). Zimmî halkı bu durumu sevinçle karşılayıp, Müslümanlara karşı isyan ettiler. Camileri ve minareleri tahrip ettiler, sokaklarda içki içip, içkilerini Müslümanların üzerine döktüler. Tatarlar Halep'ten çıktıktan sonra, Müslümanlar intikam almak için harekete geçip Şam'da Yahudilere saldırdılar ve onların mallarını yağmaladılar (Yûnînî, 1992, 1/362-363). 659/1260 yılında el-Müstansır Billâh (ö. 640/1242), yanındakilerle beraber Kahire'ye vardığında, Yahudiler Tevratlarıyla, Hristiyanlar İncilleriyle birlikte onu karşıladılar (İbnü'd-Devâdârî, 1971, 8/72-73; İbn Tağrîberdî, trs, 7/109; Makrîzî, 1997, 1/529).

Yahudilerin Memlükler döneminde el-Müstansır Billah'ı sevinçle karşılamaları, dönemin önemli din âlimlerinden İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) gayrimüslimlere yönelik görece hoşgörülü yaklaşımıyla ilişkilendirilmektedir. İbn Teymiyye, Tatarların eline esir düşen Yahudi ve Hristiyanlara, İslam hukukunun öngördüğü adalet ve insanlık ilkeleri doğrultusunda, Müslümanlara yakışır şekilde muamele etmiştir. Bu yaklaşımının sadece kişisel bir tutumdan ibaret olmayıp, hem dinî bir sorumluluk hem de siyasî bir duruş olduğu görülmektedir. Nitekim Kıbrıs Kralı'na gönderdiği bir mektupta, Tatar lideri Gazan'a (ö. 703/1303) hitaben, yanında bulunan Yahudi, Hristiyan, Müslüman fark gözetmeksizin, bütün esirleri serbest bırakmasını istemiştir (Beytar, 1972, s. 14-15; Faiza, 1992, s. 151).

Kudüs'te, Memlükler döneminde Yahudiler büyük bir hoşgörü ve adaletle yaşamışlardır. (Ali Seyyid, 1986, s. 51). Haçlılar tarafından sinagoglarında toplanıp ateşe verildikten sonra Müslüman Memlüklerin hoşgörüsü altında yaşamaları dikkat çekicidir (Ali, 1983, 1/254-255; Ali Seyyid, 1986, s. 100). Öyle ki, Ali Seyyid'e göre bu dönemde Filistin bölgesinde Yahudi nüfusu neredeyse kalmamıştır. Bu görüşü destekler nitelikte, Yahudi seyyah Betahya'nın 576/1180 yılında Filistin ve çevresine yaptığı seyahate dair aktarımlarında, Kudüs'te yalnızca bir Yahudi'ye rastladığını belirttiği ifade edilmektedir (Ali Seyyid, 1986, s. 100). Memlüklerin Kudüs'teki Yahudilere gösterdiği dinî hoşgörünün bir göstergesi ise, 666/1267 yılında Haham Moşe bin Nahman'ın (ö. 669/1270) Kudüs'e gelerek dinî ritüelleri yeniden canlandırması ve kendi adını taşıyan bir sinagog inşa etmesidir (Ali Seyyid, 1986, s. 102).

Zimmî topluluklara yönelik adaletli ve hoşgörülü tutumun en açık örneklerinden biri, 684/1285 yılına ait bir yetki belgesinde görülmektedir. Bu belgede Sultan Kalavun, Şeyh el-Muhazâb'i; Rabbânîler, Karâiler ve Sâmirîler de dahil olmak üzere, Şam'daki tüm Yahudi grupların başkanı olarak atamıştır. Üstelik bu kişinin meşhur bir doktor olduğu ifade edilmektedir (İbn Furât, 1936, 8/18; Makrîzî, 1997, 2/189; Vekad, 1999, s. 105). Mısır'da ise, Sultan Kalavun'un Yahudilerin çıkarlarını korumaya yönelik bir taahhütte bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma dair bilgi, dönemin divan kâtibi olan Kadı Muhyeddin bin Abdüzzahir'in eserinde yer verdiği bir belge aracılığıyla günümüze ulaşmıştır (İbn Abdüzzâhir, 1961, s. 218-219). Bu sayede sultan, Yahudilere kendi toplumsal hayatlarını düzenleme konusunda belirli bir özgürlük tanımış; ayrıca, toplulukla saray arasındaki ilişkileri yürütecek bir başkan tayin etmiştir. Zamanla bu yapı, Yahudilerin sadece dinî ve sosyal alanlarda değil, idarî kademelerde de yükselmelerine olanak tanımış; bazı bireylerin vezirlik makamına kadar çıkmalarını mümkün kılmıştır (Eser, 2023, s. 102).

Tarih kaynakları, Memlük sultanlarının Yahudilere gösterdiği iyi muameleyi en iyi şekilde belgelemektedir. 768/1366 yılında, Emîr Salahaddin bin Aram, Yahudi Yakub'u, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlardan oluşan İskenderiye esirlerini kurtarmak için Kıbrıs Kralı'yla müzakere etmesi amacıyla göndermiştir. Yakub, bir kayıkla liderin yanına ulaşır ve ona şu sözleri söyler: "Eğer kralsan, karaya çık ve Mısır ordusuyla karşılaş, yoksa bu yaptığın şey, krallara yakışmaz. Belki hırsızlar gibi davrandın, çaldın ve kaçtın." Bunun üzerine kral, Selahaddin'in kendisine Müslüman birini göndermediği, bir Yahudi gönderdiği için oldukça sinirlendiği ifade edilmektedir (Nüveyrî, 1970, 3/208-211).

663/1264 yılında Kahire'de 63 evi etkileyen büyük bir yangın meydana gelmiştir. Dönemin siyasî ortamında, bu olayın Sultan Baybars'ın daha önce bazı kiliseleri yaktırmasına misilleme olarak Hristiyanlar tarafından çıkarıldığına dair söylentiler yayılmıştır. Sultan Baybars, bu söylentilerin etkisiyle Hristiyanlar ve Yahudilerden

şüphelenmiş ve onları cezalandırma niyetiyle harekete geçmiştir. Yahudi ve Hristiyan toplulukların tamamen ortadan kaldırılması planlanmış, ancak çevresindekilerin araya girmesiyle bu karar hafifletilmiştir. Neticede, ağır bir para cezası uygulanmış; toplamda beş yüz bin dinar ödenmesi şartıyla topluluklar affedilmiştir. Bu meblağın tahsili için 'el-Habis' adlı bir keşiş görevlendirilmiş (Yûnînî, 1992, 2/320-321; Nüveyrî, H. 1423, 30/114), ancak yalnızca elli bin dinar toplanabildiği ifade edilmektedir (Kasım Abduh, 2003, s. 67). Bu hadise, Memlükler döneminde genelde uygulanan hoşgörülü siyasetin dışında, olağanüstü bir güvenlik krizi ve halk arasındaki gerilimlerin etkisiyle ortaya çıkmış geçici ve istisnai bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Memlük yönetimi, uzun vadede zimmî toplulukların varlığını ve temel haklarını korumaya devam etmiştir.

680/1281 yılında Tatarlar Halep'e saldırdığında, bir grup Arapla karşı karşıya gelerek çatışmışlardır. Bu gelişme üzerine Sultan Kalavun, divanlarda görev yapan zimmîlerin işlerinden ayrılmalarını emreden bir ferman yayımlamıştır. Fermana göre, bu emre uymayanların çarmıha gerileceği bildirilmiştir. Bu durum karşısında birçok zimmî, baskı altında kalarak İslam'ı kabul etmek zorunda kalmıştır (İbn Kesîr, 1988, 13/344). Ancak bu uygulama, sultanın zimmîlere karşı doğrudan bir düşmanlık ya da zulüm niyetiyle değil; devletin güvenliği açısından, onların bürokraside kalmalarının Müslümanların çıkarlarına zarar verebileceği düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Zira zimmîlerin Tatarlarla iş birliği yapabileceği, casusluk faaliyetlerinde bulunabileceği yönünde güçlü bir endişe söz konusuydu. Bu yolla sultan, hem içerideki güvenliği sağlamak hem de dış tehditlerin zimmîler üzerinden avantaj elde etmesini önlemek istemiştir. Tüm bu örnekler, Memlüklerin Yahudi ve Hristiyan zimmîlere yönelik siyasî, dinî ve idarî tutumlarının sabit bir çizgide ilerlemediğini; dönemin siyasî şartları, tehdit algısı ve toplumsal gerilimlerine bağlı olarak zaman zaman değişkenlik gösterebildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 689/1290 yılında Sultan Kalavun'un, Şam halkına yönelik çıkardığı başka bir fermanda da, Yahudi ve Hristiyan zimmîlerin devlet dairelerinde çalıştırılmaması ve görevde olanların da işten çıkarılması emredilmiştir. Bu da söz konusu politikaların süreklilikten ziyade, belli dönemsel krizlerin etkisiyle şekillendiğini göstermektedir (İbn Furât, 1936, 8/93).

690/1291 yılında Yahudiler Irak, Horasan ve Azerbaycan'ın Moğol yetkilisi Abga Argun'u (ö. 690/1291) öldürmekle suçlandılar. Zira Abga Argun zehirlenmiş olarak bulunmuştu *(İbnü'l-İmâd*, 1986, 7/719). Bunun üzerine, Moğolların, Irak'taki tüm şehirlerde Yahudilere karşı katliam, yağma ve esir alma eylemleri gerçekleştirdiklerini (İbn Kesîr, 1988, 13/382; *İbnü'l-İmâd*, 1986, 7/719) göz önünde bulundurduğumuzda, Memlük sultanlarının Yahudilere bazı kısıtlamaları getirmesi onların iyi muamelesini en iyi şekilde belgelemektedir. Nitekim bir gün, Fas Veziri Mısır'a gelir ve burada zimmîlerin gösterişli yaşamını görür. Bunu Fas'taki zimmîlerle kıyaslar ve durumlarına hayret eder. Ardından Sultan Kalavun ile konuşur. Sultan, konuyu fakihlerle ve Yahudi din adamlarıyla görüşür ve sonunda, zimmîlerin durumlarını, Hz. Ömer'in (r.a) halifeliği dönemindeki gibi düzenlemeye karar verir. 700/1300 yılında çıkarılan fermanla, Hristiyanlar mavi sarık, Yahudiler ise sarı sarık giymek zorunda bırakılmış, at binmeleri ve silah taşımaları yasaklanmıştır. Ayrıca, zimmî kadınlarına onları ayırt edebilecek bir işaret verilmiştir (Baybars el-Mansûrî, 1998, s. 351-352; Zehebî, 1999, 2/231; İbn Haldûn, 1988, 5/476-477; Sağlam, 2015, s. 114-115; Erol, 2020, s. 600-601). Bu yeni emirlere göre tüm yerleşim yerlerinde gayrimüslimlerin takacakları sarıkların renginin değiştirilmesine rağmen Kerek ve Şevbek halkının bu uygulamadan muaf tutuldukları ifade edilmektedir. Bu iki şehirde gayrimüslim nüfusun yoğun olması nedeniyle bu şehirlerde gayrimüslimler beyaz renk sarık takmaya devam etmişlerdir (Nüveyrî, H. 1423, 31/418-419; Makrîzî, 1997, 2/339; Erol, 2020, s. 603). Siyasî hayat bağlamında değerlendirildiğinde, bu tür kararnamelerin yalnızca gayrimüslimlerin dış görünüş bakımından Müslümanlardan ayırt edilmesini sağlamakla kalmayıp; aynı zamanda onların silah taşıma ve ata binme gibi toplumsal ayrıcalıklardan mahrum bırakılarak, statülerinin düşürülmesini ve psikolojik olarak da aşağılanmalarını hedeflediği anlaşılmaktadır (Eser, 2024 a, 270).

Haçlı Seferleri'nin de yoğun olarak yaşandığı Memlükler döneminde zimmîlere karşı kötü muameleler yaşanmışsa da o dönemdeki şiddetli olaylar, daha çok Hristiyanlarla

Müslümanlar arasında olmuş, Yahudiler ise bundan çok fazla etkilenmemiştir. Yahudilerin sayısının az olması veya siyasî güçlerinin yeterli derecede olmaması gibi nedenlerden dolayı bu tür şiddet olaylarına müdahil olmadıkları anlaşılmaktadır (Kasım Abduh, 2003, s. 181). Diğer yandan ise dışarıdan onları destekleyen siyasî bir gücün olmamış olmasıdır (Kalkaşendî, trs, 6/78). Ancak bu durum Hristiyanlar için geçerli değildi. Nitekim durumun böyle olması, Müslümanların Yahudiler ile olan ilişkisini olumlu yönde etkilemiştir. Böylece Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin, Yahudilerin Hıristiyanlar ile olan ilişkilerinden daha iyi olduğu zikredilmektedir. Öyle ki, Hıristiyanlar ile Yahudiler aynı bölgede sorunsuz bir şekilde yaşayamazken, Müslümanlarla Yahudiler huzur içerisinde birlikte yaşayabilmişlerdir (Taravine, 1982, s. 142; Faiza, 1992, s. 156; Eser, 2024 a, s. 262).

Kaynaklar, Yahudilerin çıkarlarını sağlamak amacıyla dış güçlerin bir girişimde bulunduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Hatta Kalkaşendî, Yahudilerin, İslam'ın galip gelmesinden sonra herhangi bir bölgede ayakta duran bir krallıkları kalmadığını iddia etmektedir. Bu da, onların başka ülkelerle bir ilişkilerinin olmadığını göstermektedir (Kalkaşendî, trs, 6/78).

Dinî Hayat

Yahudiler de tıpkı diğer dinî gruplar gibi, Memlükler döneminde kendi inançlarına göre dinî özgürlüklerini yaşamışlardır (Selam, 1119, s. 186). Yahudiler pek çok mezhebe ayrılmıştır ve bunlardan en önemlileri, Yahudiliği konusunda ittifak edilen Karâîler ile Rabbânîlerdir. İkinci mezhep ise, takipçileri olan Samirî Yahudileridir ve bunların Yahudi olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır (Kalkaşendî, trs, 13/256-271). Ancak Ebü'l-Fidâ, Mu'tezile'ye benzeyen birçok Yahudi mezhebinin varlığından da söz etmektedir (Ebü'l-Fida, 1119, s. 113). Bu mezhepsel yapı, Yahudi toplumunun dinî liderlik düzenini ve ibadet pratiklerini de şekillendirmiştir; söz konusu yapılar metnin ilerleyen bölümlerinde genel çerçeve içinde ele alınmaktadır.

Memlükler döneminde yalnızca Rabbânî mezhebinden seçilen bir reisin/başkanın atanması âdet haline gelmişti (Kalkaşendî, trs, 11/379). Reisü'l-yehud olarak ifade edilen bu başkan, Sultan'ın kendisine verdiği yetki ve imzaladığı bir fermanla göreve gelirdi (İbn Furât, 1936, 8/18; İbn Abdüzzâhir, 1961, s. 216; Vekad, 1999, s. 269-270). Örneğin, 684/1285 yılında Kahire'de, Yahudi şeyhi el-Muhazâb'in başkan olarak atandığı belge buna örnek olarak verilebilir. Başkanın görevleri arasında, Yahudi cemaatlerini bir araya getirmek ve onlara üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini sağlamakta vardı (Kalkaşendî, trs, 11/385-391).

Yahudi mezheplerinin, üzerine yemin ettikleri kutsal kitapları ve "On Emir" ile yemin ettikleri özel yeminleri vardır (Ömerî, 1988, s. 190-192). Bir zimmî Müslüman olduğunda, unvanı değişirdi. Örneğin "Sâidüddin", "Şemsüddîn", "Veliyyüddîn" olarak anılmaya başlanırdı (Kalkaşendî, trs, 5/460). İbnü'l-Uhuvve, Halife Ali bin Ebu Talib için kullanılan "Ebu'l-Hasan", Peygamber Efendimiz'in amcası Abbas için kullanılan "Ebu'l-Fazl" unvanlarının da Yahudiler tarafından kullanıldığına işaret etmektedir (İbnü'l-Uhuvve, trs, s. 42).

Yahudilerin dinî liderleri arasında, en tepede Reisü'l-yehud yer alır, ardından "hazan" gelir; hazan, namazları yönetir, vaaz verir ve hutbe okur. Onun ardından "şiliyehsebur" gelir, o da Yahudilerin ibadet yerlerinde imamlık yapar (Kalkaşendî, trs, 5/445). Ardından, "rabbân" adı verilen haham gelir; *rabbân*, cemaat üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle sorumlu olmanın yanı sıra dinî konularda emir ve yasak koyma yetkisine de sahiptir (Kasım Abduh, 2003, s. 111).

Yahudilerin başta Mısır ve Biladu'ş-Şam ve diğer Memlük topraklarında özgürce ibadet ettikleri sinagogları bulunmaktaydı. Kahire'de "Demva Sinagogu", "Musa bin İmran Sinagogu", "Rabbânîler Sinagogu", "İbnü'l-Şemîh Sinagogu" ve "Sâmirîler Sinagogu" bulunuyordu (Makrîzî, 1418, 4/362-374). Mısır'daki diğer sinagoglar arasında ise "Iraklı Yahudiler Sinagogu", "Şamlı Yahudiler Sinagogu" ve "Karâîm Yahudiler Sinagogu" yer alıyordu (İbn Dokmak, 1309, 4/108). Ayrıca Şam'da, "İbnü'l-Ebî Asrûn Medresesi"ne komşu bir sinagogları vardı (İbn Şeddâd, 1991, 1-1/343). Kudüs'te ise, aynı zamanda talebelerin eğitim merkezi olma işlevini gören, Yahudilerin ibadetlerini yerine getirdikleri bir sinagogdan bahsedilmiştir (Ali Seyyid, 1986, s. 168).

Yahudilerin ibadetlerini özgürce gerçekleştirebildikleri bu sinagoglar, Memlük yönetiminin dinî alanda genel bir hoşgörü politikası izlediğini göstermektedir. Ancak bu hoşgörünün mutlak ve kesintisiz olmadığını, bazı dönemlerde sınırlamalara gidildiğini gösteren örnekler de mevcuttur. Kudüs'teki Yahudiler, Memlük Sultanları döneminde dinî özgürlük ve hoşgörüden büyük ölçüde yararlanmışlardır (Ali Seyyid, 1986, s. 168). Öyle ki, Endülüs'ten Kudüs'e 734/1333 yılında göç eden İshak bin Yusuf bin Şilo'nun mektubunda şu ifadeler yer almaktadır: "Buradaki Yahudiler, her biri kendi durumuna ve gelirine göre mutluluk ve huzur içinde yaşamaktadırlar, çünkü yönetim adildir" (Ziyade, 1943, s. 110). Bununla birlikte Yahudiler, Memlük Sultanları döneminde Kudüs'ü yönetmiş olan Kral Davud, Kral Süleyman ve diğer bazı kralların da gömülü olduğuna inandıkları Sion Dağı'ndaki mezarlığı özgürce ziyaret etmişlerdir (Ali Seyyid, 1986, s. 260). Ancak bazen Yahudilerin, Müslümanların kutsal mekânlarını ziyaret etmeleri yasaklanmıştır. Örneğin 664/1265 yılında, Sultan Baybars'a, Yahudilerin ve Hristiyanların Halil'i ziyaret edip Mağara'da konakladıkları ve bu ziyaret için ücret ödedikleri haber verildiğinde, sultan bu durumdan hoşnut olmamış ve zimmî halkın kutsal mekâna girmelerini yasaklamıştır (Nüveyrî, H. 1423, 30/282-283).

Yahudiler, kimi dönemlerde bazı kişiler tarafından kötü muameleye maruz kalmışlardır; bu da genellikle kişisel duygusal tepkilerden kaynaklanmıştır. Örneğin, 669/1270 yılında Sultan Baybars'ın da şeyhi olan Şeyh Hıdır (ö. 676/1277), Şam'a gelmiş ve Şabat günü Yahudileri sinagoglarından çıkartmış ve onlara hakaret etmiştir. Bununla da yetinmeyen Şeyh Hıdır, burayı kendisi için bir zaviyeye dönüştürmüştür (Nüveyrî, H. 1423, 30/176). İbn Furât'a göre Hıdır, Sultan Baybars'a son derece yakın bir şahsiyetti. Bu yakınlık, onun sultanın iktidarı döneminde serbestçe hareket etmesine imkân tanımıştır. Ancak muhtemelen bu ayrıcalıklı konumunu istismar etmesi sebebiyle tutuklanmış ve cezaevinde vefat etmiştir (İbn Furât, 1936, 7/102).

700/1300 yılında Sultan Kalavun, zimmîlerin toplumsal yaşamlarına yönelik önemli kısıtlamalar getiren bir ferman çıkarmıştır. Bu ferman, daha önce zimmîlere yönelik hukukî açıdan getirilen düzenlemelerin bir parçası olarak, toplumsal düzeyde de geniş yankılar uyandırmıştır. Zimmîlerin kamusal görünürlükleri kısıtlanmış, Yahudilerin sarı, Hristiyanların ise mavi renkli kıyafet giymeleri zorunlu hale getirilmiş; çan çalmak ve kutsal kitapları yüksek sesle okumak yasaklanmıştır. Ayrıca, gayrimüslim ibadethanelerinin kapatılması ve yeni ibadethane inşaatının engellenmesi gibi ciddi sınırlamalar getirilmiştir (Baybars el-Mansûrî, 1998, s. 351-352; Zehebî, 1999, 2/231; İbn Haldûn, 1988, 5/476-477; Sağlam, 2015, s. 114-115; Erol, 2020, s. 600-601). Nitekim bu düzenlemeler, dinî hayata yönelik bir müdahale olup, aynı zamanda toplumsal yapıyı düzenleme amacını taşımaktadır. Neticede bu uygulamalar, halk arasında büyük tepkilere yol açmış ve bazı gayrimüslim ibadet yerleri, Şeyh Fakih Necmeddin Ahmed bin Muhammed bin er-Raf'a'nın (ö. 710/1310) fetvası doğrultusunda yıkılmıştır. Ancak, Kadiyü'l-Kudât Takiyüddin Muhammed bin Dakikü'l-İd'in, yalnızca İslamî dönemde inşa edilen gayrimüslim yapılarının yıkılabileceğini belirten görüşü, halkın bu yıkım kararından vazgeçmesini sağlamıştır (Makrîzî, 1997, 2/338-339). Sultan Kalavun'un söz konusu fermanı, içeriği itibarıyla Hz. Ömer'in (r.a) zimmîlerle yaptığı ahidnamenin[3] hükümlerine bir dönüş niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla uygulamanın, zimmîlerin sosyal statülerine dayalı olarak şekillendirildiği anlaşılmaktadır (İbn Besam, 1968, s. 207). Ancak bu kısıtlamalar kalıcı olmamış; nitekim 710/1310 yılında, Bizans elçilerinin talebi üzerine Kahire'deki Yahudi mâbedi yeniden açılmış ve 700/1300 yılında getirilen bazı kısıtlamalar hafifletilmiştir (Makrîzî, 1997, 2/458).

Şam'da başlangıçta Karâîlerin toplandığı bir ev, Yahudiler tarafından onarılmış ve bir sinagoga dönüştürülmüştür. Sinagogun bulunduğu sokak Yahudilere ait olduğundan ve Müslümanlar bu sokaktan geçmedikleri için durumdan habersiz kalmışlardı. Ancak, 721/1321 yılında, İslam fethinden sonra inşa edildiği anlaşılınca yıktırılmıştır (İbn Kesîr, 1988, 14/114; İbn Habib, 1982, 2/117; Eser, 2024 c, s. 206). Aynı şekilde 727/1326 yılında, Halep'teki

3 Hz. Ömer bin Hattab'a (r.a) atfedilen ve 'Eş-Şurûtu'l-Ömeriyye' veya 'Ahidnâme-i Ömer' olarak adlandırılan bu belgede yer alan şartlar, sonraki dönemlerde özellikle Memlükler döneminde gayrimüslimlerle ilgili sorunların çözümünde bir kaynak haline gelmiştir (Mâverdî, 2006, s. 224-226; Yüzbekî, 1983, s. 127-129; Özel, 1996, s. 426; Fayda, 2006, s. 177-181; Yaman, 2013, s. 438; Demir, 2014, s. 743; Erol, 2020, s. 594).

Şâfiî kadı Kemalüddin Muhammed bin ez-Zemlakânî (ö. 727/1326), Yahudilerin 'Miskâl' adlı sinagogunun bir okul haline getirilmesi gerektiğini emretmiş ve okula, Halep saltanat nâibi[4] olan Emîr Seyfeddin Argun en-Nâsıri'nin (ö. 727/1326) adını vererek 'Nâsıriye' adını koymuştur. Bunun üzerine Zeydinüddin bin el-Verdî, bu olayı sevinç ve mutluluk içinde dile getiren bir kaside yazmıştır (İbn Habib, 1982, 2/169-170).

Her ne kadar İslam şeriatı, zimmîleri şarap içmekten dolayı cezalandırmayıp onları uyarmakla yetinse de, Yahudi ve Hristiyanların içki satışları 668/1269 yılında yasaklanmış ve Şam'da şarap üretimi sona erdirilmiştir. Nitekim kendileri, artık şaraplarının kalmadığını ifade etmişlerdir (Zehebî, trs, 3/317).

755/1354 yılında, Yahudiler ve Hristiyanlar, binek, giyim ve inşa ettikleri binalar konusunda aşırıya kaçmışlardır. Bunun sonucunda, Kahire'de toplanan kadılar, Hz. Ömer'in (r.a) ahitnamesine atıfta bulunarak, bu iki grubun daha önce belirlenen şartlara uymalarını zorunlu kıldılar. Ahitname, zimmîlerin toplum içindeki sosyal statülerini belirleyen, onları belirli sınırlar içinde tutmaya yönelik düzenlemeler getirmişti. Ancak, aşırılıklar sebebiyle uygulamada bir denetim eksikliği yaşanmış ve bu durum, gerek hükümetin, gerekse halkın tepkisini çekmiştir. Müslümanlar, bu şartların yeniden uygulanması gerektiğini düşünen kadıların kararını cesaret verici bir gelişme olarak algılamış ve bunun sonucunda Yahudi ve Hristiyanların evlerini, kiliselerini yağmalamış, bazılarını ateşe vermiştir. Bu olay, hem Hz. Ömer'in (r.a) ahitnamesinin sağladığı hukukî zeminin hem de toplumdaki aşırı davranışların bir araya gelmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Abdu'l-Bâsıt el-Malatî, 2002, 1/266-267).

Bu açıklamalar çerçevesinde Yahudilerin sinagoglarına yönelik çıkarılan fermanlar onlara zulmetmek amacıyla olmadığı gibi keyfi ve bireysel duygularla da verilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim bu kararlar, zimmîlerin aşırılıkları ve Hz. Ömer'in (r.a) ahitnamesindeki şartlara uymamaları karşısında doğal bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, eğer zulme uğramışlarsa da, kadılar onlara karşı durmuş ve Allah'ın hükümleri doğrultusunda kendilerinin lehine fetva vermiştir (İbn Kesîr, 1988, 14/358-359; Süyûtî, 1967, 2/300). Nitekim Şeyh İbn Dakikü'l-İd'in ehl-i zimmîye yönelik fetvası bu konuda önem arz etmektedir (Makrîzî, 1997, 2/338-339).

Memlükler dönemindeki İslâm bilginlerinin ehl-i zimmîye yönelik hoşgörü ve toleransı onların mâbedlerine karşı yaklaşımlarında da görülmektedir. Nitekim Memlükler döneminde kilise ve sinagogların inşası ve restorasyonun, ancak hukukçuların ve kadıların resmî izni ile mümkün olduğu nakledilmektedir. Bu bağlamda 883/1478 yılındaki başvuruların kadı tarafından karşılıksız bırakılmadığı ve zorluk çıkarılmadan gerekli izinlerin verildiği ifade edilmektedir (Faiza, 1992, s. 152). Bundan dolayı Yahudiler, Müslümanların onlara gösterdiği hoşgörüyü hissederek, İslam toplumuna entegre oldular. Nil'in suyu azaldığında veya ülke felaketlere uğradığında, diğer Mısırlılarla birlikte hareket etmişlerdir. Örneğin, 775/1373 yılında tüm halkla birlikte istiskâ (yağmur) duası için ellerinde Tevrat'larını taşıyarak çıkmışlardır (*İbn İyâs*, 1975, 1/124). Aynı durumun, ülkeye veba veya benzeri hastalıklar yayıldığında da yaşandığı görülmüştür (*İbn* Battûta, 1987, 1/116).

Memlük Devleti'nin Yahudilere yönelik hoşgörü ve toleransı, Yahudilerin İslam'a olan ilgisini artırmış ve bunun sonucunda bir çok Yahudi asıllı Müslüman olmuştur. Bunlara mesâlime[5] denmektedir. 701/1301 yılında, doktor el-Muhazâb İshak bin Yahya, İslam'ı kabul etmiştir. Yahudilerin reisi olan bu kişi, İslam'ı büyük bir istekle kabul etmiş ve "Behaeddin Abdüs-Seyid" adını almış, âlimlerle oturmuş ve Kur'an'ı ezberlemiştir (Kasım Abduh, 2003, s. 164). Ayrıca 816/1413 yılında sultanın özel kâtibi olan Fethullah adındaki kişi bir Yahudi idi. Bu kâtip daha sonra Müslüman olup Sultan Berkuk ve oğlu en-Nasır Ferec'in hizmetinde bulunmuştur (Kasım Abduh, 2003, s. 168). Aynı şekilde 823/1420 yılında İspanya'dan Kudüs'e gelip burada mütercimlik yapan ve daha sonra Müslüman olan Nasreddin adındaki bu kişinin de bir Yahudi olduğu

4 Saltanat nâibliği görevini yürüten nâib, sultanın yanında sarayda bulunur ve sultanın hemen her işiyle ilgilenirdi. Ayrıca, sultanın tuğrasını koyduğu her türlü resmî belgeyi imzalama yetkisine de sahipti. Bununla birlikte, Mısır ve Şam gibi bölgelerdeki valilere de nâibü's-saltana ünvanı verilmiştir (Ayaz, 2006, s. 143).

5 Mesâlime hakkında konuyla ilgili yazılan Mehmet Emin Eser'in "Memlükler Döneminde Mesâlime'nin Toplumsal Konumu" adlı makalesine bakılabilir.

belirtilmektedir (Yiğit, 2018, s. 127). Nitekim, tıp ilminin yanı sıra astroloji ve felsefe gibi diğer ilimlerle de ilgilenen Yahudi asıllı Doktor Ahmed bin el-Mağribi, el-Eşref Halil bin Kalavun döneminde Müslüman olduğu belirtilmektedir (Makrîzî, 1997, 3/9).

İslâm dinini kabul etmiş Yahudi asıllı Müslümanlar Mısır toplumunun ayrılmaz bir parçası olmanın yanı sıra Mısır'ın sosyal, politik, ekonomik ve entelektüel yapılarına diğer bireyler gibi tâbi olmuşlardır. Dolayısıyla mesâlime, bu yapıları hem etkilemiş hem de şekillendirmiştir (Eser, 2024 b, s. 927).

Sosyal Hayat

Mısır'da zimmîler, toplumda önemli bir dinî azınlık olarak yer alıyordu. Memlükler döneminde, Kahire'deki Yahudi nüfusunun arttığına dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bir Batılı seyyah, Kahire'deki Yahudi nüfusunun on beş bin civarında olduğunu tahmin etmiştir (Âşur, 1992, s. 48). Aynı dönemde Benyamin el-Tutayli, 561/1165-569/1173 yılları arasında İskenderiye sancağı, Suriye sahilleri, Lübnan ve Filistin'deki Yahudi nüfusunun toplamda üç bin üç yüz altmış sekiz olduğunu kaydetmiştir. Ancak Tutayli'ye göre, Memlüklerin ilk dönemlerinde Filistin'deki Yahudi nüfusu oldukça azdı (Tutayli, 2002, s. 50). 666/1267 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Yahudi seyyah Nahmanides, şehirde yalnızca iki Yahudi kardeşin yaşadığını ve bunların boyacılık işi yaptığını belirtmiştir. Bu da, Memlükler döneminin ilk yıllarında Kudüs'te Yahudi nüfusunun çok sınırlı olduğunu göstermektedir (Ali Seyyid, 1986, s. 101.). Bu veriler, Memlüklerin ilk dönemlerinde Kudüs'teki Yahudi nüfusunun sınırlı kaldığını, ancak zamanla dinî politikaların ve hoşgörünün etkisiyle Kahire'deki Yahudi nüfusunun önemli ölçüde arttığını göstermektedir.

Bazı kaynaklara göre Memlük Devleti'nin sınırları içerisinde Yahudilere ait on bir mâbedin bulunduğu, Kahire'de Rabbânîler ve Karâîlere ait ikişer mâbedin, Sâmirî Yahudilerine ait ise tek bir mâbedin olduğu ifade edilmektedir (Yiğit, 2018, s. 125-127). Bazı kaynaklar, Yahudi mâbedlerinin sayıca az olmasını ülkedeki Yahudi nüfusu ile ilişkilendirmekte ve Mısır'daki Yahudi nüfusunun sanayi işleri ile geçimlerini sağladıkları ve bunların Kahire'de kendilerine ait bir çarşılarının olduğu belirtilmektedir (Kasım, 1415/1994, s. 95). Ayrıca onların isimleriyle anılan mahalleler, kapılar ve pazarlarda bulunmaktaydı. Öyle ki, Halep'te "Yahudi Mahallesi" olarak bilinen bir mahalle vardı (İbnüş-Şıhne, 1984, s. 242). Halep kapılarından "Bab el-Nasr" ise eski zamanlarda "Bab el-Yahud" olarak biliniyordu (*İbn Şeddâd*, 1991, s. 73). Kudüs'te de, onlara ait bir mahalle bulunuyordu ve bu mahalleye "Haret el-Yahud" (Yahudi Mahallesi) denirdi. Bu nedenle, Kudüs'teki kapılardan birine "Bab el-Haret el-Yahud" adı verilmişti. Yahudilerin yaşadığı evler bu mahalledeki ana caddenin her iki yanına sıralanmıştı (Ali Seyyid, 1986, s. 103).

Bu dönemde Yahudilerin çeşitli el sanatları ve mesleklerde çalıştığı görülmektedir. Tıp mesleği ise en çok tercih ettikleri ve diğerlerinden daha fazla başarı gösterdikleri alanlardan biriydi. Kaynaklar, birçok Yahudi hekimin adını zikretmektedir, bunlar arasında: Şeyhü'r-Reis Abdü's-Seyyid bin el-Muhazâb el-İsrailî (ö. 757/1356) (Zehebî, trs, 4/173), ünlü bir göz doktoru olan İshak bin Yahya Behaeddin bin el-Muhazâb (ö. 715/1315) (Safedî, 1998, 3/65) ve Memlük sultanı en-Nâsır Muhammed'in hekimlerinden biri olup burun tıkanıklığı tedavisiyle tanınan Sedid ed-Dimyati (ö. 743/1342) ün kazanmıştır (Safedî, 1998, 2/404). Ayrıca Yahudi hekim Useyde, cerrahi ve göz tedavisi alanlarına katkılar sağlamıştır (Safedî, 1998, 1/488-489). Aynı şekilde Yahudi Doktor Nefisüddin ed-Davudi (ö. 752/1351) de Memlükler döneminin tanınmış hekimler arasında yer alır. Bu doktorun 754/1354 yılında, eklem hastalığı tedavisi için Naib Kubilay'ı (ö. 756/1355) tedavi etmek üzere Tebriz'den geldiği belirtilmektedir (Abdu'l-Bâsıt el-Malatî, 2002, 1/261).

Müslümanlar, onlara güven duymamalarına ve hilekârlıklarını bilmelerine rağmen, tedavi olmak zorunda kalmışlardır. Çünkü onlar, beden sağlığı, göz tedavisi ve aritmetikte (hesap işlerinde) çalışarak, Müslümanların vücutlarına ve mallarına zarar vermişlerdir. Sonuç olarak, dinlerinde de bir bozulma meydana gelmiştir. İbnü'l-Hâc, onların Müslüman kadınlara saldırmayı denediği, bir Müslüman hastayı dininden saptırmayı ve ona kendi dinlerini kabul ettirmeyi hedeflediği gibi, ihanetlerine dair birçok hikâye aktarmıştır (İbnü'l-Hâc, trs, 4/111-114). Nitekim Mısırlı kadınların genellikle Yahudi bir doktora gitmeyi tercih ettikleri belirtmektedir. Kaynaklar Yahudi

Doktor el-Dimyatî'yi kastederek; "Ne oluyor bu kadınlara, yaşlı, salyaları akan bir Yahudi doktorun dışında başka doktorları tercih etmiyorlar" diyerek bu duruma işaret etmişler (İbn Hacer, 1972, 5/455; Safedî, 1998, 5/181).

Yahudiler, sarraflık gibi ekonomik getirisi olan mesleklerle de ilgilendikleri ifade edilmektedir (Vekad, 1999, s. 169-170). İbnü'd-Devâdârî, 652/1254 yılına ait olaylarda, Sultan İzzeddin Aybek ve beraberindekilerin Kerak çarşısına çıktığını ve bir Yahudi sarrafa gittiklerini, oradan eski altın dinarlar bozdurduklarını belirtmiştir (İbnü'd-Devâdârî, 1971, 8/27-28).

Yahudiler, Memlükler döneminde ticaretle de aktif olarak uğraşıyorlardı. En çok bilinen faaliyet alanlarından biri köle ticaretiydi ve bu işten önemli miktarda gelir elde etmişlerdir (Faiza, 1992, s. 123-124). Ayrıca, Mısır'daki Yahudiler şeker üretim tesislerinde çalışmış (İbn Dokmak, 1309, 4/41-44), malî işlerde görev almışlardır (Vekad, 1999, s. 124). Bununla birlikte bazı Yahudilerin, dönemin yaygın bilim dallarından biri olan astrolojiyle de ilgilendikleri bilinmektedir. Bunlardan birinin kırk yıl boyunca müneccimlik yaptığı rivayet edilmektedir (İbn Dokmak, 1309, 4/49). Öte yandan bazı Yahudi kadınları, seyyar olarak kapı kapı dolaşarak giysi, parfüm ve çeşitli ev eşyaları satmışlardır. Nitekim Yahudi parfümcü Yasmi'nin, ülkenin dört bir yanını dolaşarak parfüm sattığı kaydedilmiştir (Vekad, 1999, s. 189).

Bazı Yahudiler ise idarî görevlerde başarılı olmuşlardır (Kasım Abduh, 1994, s. 93). Bu dönemde Yahudiler'in kâtiplik, tercümanlık, danışmanlık, tabiplik, elçilik gibi görevlerin yanı sıra, sarraflık ve kuyumculuk gibi ekonomik alanlarda da faaliyet gösterdikleri görülmektedir (Yiğit, 2018, s. 127). Özellikle Memlük Devleti'nin ilk dönemlerinde, Yahudilere idarî ve malî işlerde önemli ölçüde görev verilmiştir. Öyle ki, bazı Müslüman kadı ve hukukçuların itirazlarına rağmen, Yahudilerin divanlarda çalışmasına izin verilmiştir (Kasım Abduh, 1994, s. 93; Vekad, 1999, s. 115; Eser, 2023, s. 108). Ancak zamanla, özellikle toplumsal kargaşaların ve Müslüman halktan gelen tepkilerin etkisiyle, gayrimüslimlerin devlet görevlerinden uzaklaştırılması yönünde fermanlar çıkarılmıştır. Nitekim 700/1300 yılında yayımlanan bir fermanla, Yahudi ve Hristiyanların Sultan'ın veya emîrlerin divanlarında görev almaları yasaklanmış, yalnızca Müslüman olmaları halinde görevlerine devam edebilecekleri belirtilmiştir. Bu karar, birçok Yahudi'nin idarî görevlerini sürdürebilmek için İslam'ı kabul etmesine yol açmıştır. Fermanın uygulanmasıyla birlikte, Müslüman olmayan Yahudilerin görevleri sonlandırılmış, özellikle tıp gibi alanlardaki faaliyetleri de kısıtlanmıştır (Kalkaşendî, trs, 13/377-378; Makrîzî, 1995, s. 127-128) Bu tür kısıtlamaların ardından, bazı Müslüman bireylerin, zimmî halkın haklarını gasp etmeye ya da bu kararları kendi çıkarlarına kullanmaya çalıştıkları da tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Dolayısıyla, alınan kararların sadece resmî boyutta kalmadığı, sosyal düzlemde de zimmîlere yönelik baskıların artmasına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır (Baybars el-Mansûrî, 1998, s. 351-352; Zehebî, 1999, 2/231; İbn Haldûn, 1988, 5/476-477; Sağlam, 2015, s. 114-115; Erol, 2020, s. 600-601).

Yahudiler, 754/1353 yılında Sultan Salih bin Muhammed bin Kalavun el-Salihi'nin fermanı ile tekrar divanlarda görev almaktan men edilmişlerdir (İbn Dokmak, 1982, 1/395). Çünkü Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: "Yahudileri ve Hristiyanları görevlendirmeyin, çünkü onlar dinlerinde rüşvetçidirler ve Allah'ın dininde rüşvet haramdır" (İbşîhî, 1419, s. 123). Ardından 755/1354 yılında bu ferman yenilenmiştir. Ayrıca onlara diğer Ömeri şartlar da uygulanmıştır (İbn Kesîr, 1988, 14/287-288).

Yahudilerin bayramları, onların sağladıkları istikrar ve refahın en büyük göstergesiydi. Yahudilikteki bayram ve kutlamalar Hz. İbrahim'le (s.a.v) birlikte başlayan ve peygamber Malaki'ye kadar devam eden önemli tarihi olaylara dayanmaktadır. Tarihi kaynaklar, Yahudilerin beş bayramı olduğunu belirtmektedir. Bu bayramlardan bazıları, Yahudilerin şeriatlarıyla ilişkilidir, bazıları ise tarihleri ve kültürel miraslarıyla bağlantılıdır (Nüveyrî, H. 1423, 1/195-197; Kalkaşendî, trs, 2/463,466; Makrîzî, 1418, 4/386; Arslantaş, 2011, s. 593-627). Nitekim Memlükler idaresinde Yahudilerin bayramlarını tıpkı ulusal bir bayram havasında kutladıkları rivayet edilmektedir. Ayrıca Yahudilerin bu özel günlerdeki kutlamalarına ve düzenledikleri şenliklerine Müslümanların da iştirak ettikleri nakledilmektedir (Vekad, 1999, s. 367; Eser, 2024 a, s. 113). Bu şekilde Müslümanlarla kaynaşmışlar ve bu kaynaşma sonucu hem Müslümanların geleneklerini

etkilemişler hem de onlardan etkilenmişlerdir. Mısırlı kadınların edindiği geleneklerden biri, Yahudi kadınlarının, cumartesi günü balık almayı veya evlerine girmesini yasaklamalarıydı. Ayrıca, cumartesi günü hamama gitmek, sabun almak veya çamaşır yıkamak gibi alışkanlıklardan da kaçınırlardı (İbnü'l-Hâc, trs, 1/278-279). Aynı şekilde özel hallerinde, buğday ve buğday türü mahsulleri ölçmekten sakınmaları da Yahudilerden edindikleri adetlerdendi (İbnü'l-Hâc, trs, 2/68).

Yahudilerin tıp alanındaki bilgi birikimleri, Memlükler döneminde hastalıklar ve veba gibi salgınlar karşısında onları tamamen koruyamamıştır. 764/1362 yılı Ramazan ayında, ülkedeki veba salgını ciddi şekilde kötüleşmiş ve Yahudi toplumu bu süreçte ağır kayıplar yaşamıştır. Bazı kaynaklarda, Şaban başından Ramazan başına kadar Yahudiler arasında yaklaşık bin kişinin vefat ettiği belirtilmektedir (İbn Kesîr, 1988, 14/345). Dönemin tıbbî bilgi ve imkânlarının sınırlılığı göz önüne alındığında, bu durum, sadece Yahudiler değil, tüm toplum kesimleri için kaçınılmaz bir tehdit oluşturmuştur. Yahudilerin diğer topluluklarla birlikte kamusal alanları —özellikle hamamları— kullanmaları ve evlerinin diğer dinî toplulukların evleriyle iç içe olması, salgının Müslümanlar gibi Yahudilerin arasında da yayılmasını hızlandıran sosyal bir etken olarak değerlendirilebilir. Bu durum aynı zamanda, Memlükler döneminde Yahudilerin Mısır toplumuyla iç içe, görece sosyal özgürlük içinde yaşadıklarının bir göstergesidir. Nitekim zimmî kadınlar, çarşı ve hamam gibi mekânlarda saygı görmekteydi; tüccarlar onlara özel ilgi gösterir (İbnü'l-Uhuvve, trs, s. 42-43; Âşur, 1992, s. 244), en güzel ürünlerini sunarlardı. Hatta dış görünüşlerinden zimmî oldukları anlaşılmazdı (Eser, 2024 a, s. 149). Öte yandan, bir zimmînin Müslüman komşularından daha yüksek bir ev satın alması, mahremiyet ihlali sayılmasına rağmen, zimmîler çoğu zaman bu yapıları yıkmazlardı. Bu da sosyal ilişkilerin karmaşıklığını ve dönemin çok katmanlı toplumsal yapısını yansıtmaktadır (Kasım Abduh, 2003, s. 145).

Kudüs'te, Memlükler döneminde üç dinî topluluk arasında bazı ortak sosyal alışkanlıklar ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, paraların yerin altına gizlenmesiydi; bu, modern kazılarla ortaya konan bir gerçektir. Diğeri ise nazara veya "kötü göz"e inanılmasıydı. İnsanlar, haset eden kişinin kıyafetinden bir parça alıp, nazara uğrayan kişinin üzerinde onu yakarak, bu kötülüğün etkisini ortadan kaldırmaya çalışırlardı. Ayrıca, Kudüs'teki üç topluluğu birleştiren bir başka gelenek ise sabah erken saatlerde ve gün batımında bahçelerde ve şehir surlarının etrafında dolaşmaktı (Ali Seyyid, 1986, s. 260-261).

Yukarıda belirtilenlere dayanarak, Yahudilerin huzurlu bir hayat sürdükleri ve tüm haklardan tam olarak yararlandıkları söylenebilir. Ne mağdur edildiler ne de dinî ve mezhebî temele dayalı bir ayrımcılığa tabi tutulmuşlardır. Ancak Memlük Devleti, sınırları aştıkları ve Müslümanlara karşı aşırıya kaçtıkları durumlarda onların günlük hayatlarına dair kısıtlamalar getirerek onlara baskı uygulamıştır. Nitekim sınırları aşmalarının bir sonucu olarak, Sultan Kalavun, onları Hz. Ömer'in (r.a) dönemindeki uygulamaya uymaya zorlamıştır (Makrîzî, 1995, s. 127-128). 700/1300'de yayımlanan bir kararnamede, Hristiyanlar için mavi, Yahudiler için sarı ve Sâmirîler için kırmızı elbiseler giymeleri zorunlu kılındı. Ayrıca, atlara binmeleri yasaklandı ve sadece eşeklere binmelerine izin verildi. Kısacası Sultan Kalavun bu kararname ile, ehl-i zimmîye uygulanan tüm Ömeri şartları geri getirmiştir (Nüveyrî, H. 1423, 31/417-419; İbn Habib, 1982, 1/233). 709/1309 yılında sultanın veziri olan İbn Halil, 700/1300 yılındaki kararnâme ile getirilen kısıtlamaların, belli bir meblağ karşılığında hafifletilebileceğini söylesede, cizye dışında herhangi bir ödemenin doğru olmayacağını düşünen dönemin kadısı İbn Teymiyye'nin buna itiraz ettiği belirtilmektedir. Böylece İbn Halil'in bu uygulamadan vazgeçmek mecburiyetinde kaldığı ifade edilmektedir (Süyûtî, 1967, 2/300).

Zimmîlerin dinî ve sosyal hayatlarına yönelik bu tür resmî düzenlemelerin yanı sıra, zaman zaman halktan gelen tepkiler ve saldırılar da söz konusu olmuştur. Nitekim 710/1310 yılında, Müslüman halk, Hristiyanlara karşı saldırıya geçmiş, onları buldukları yerde dövmüş ve soymuşlardır. Bu nedenle Hristiyanlar evlerinden çıkmaya cesaret edememiş, dışarı çıkmak zorunda kaldıklarında ise Yahudilerden aldıkları sarı renkli sarıklar takmışlardır (Makrîzî, 1418, 4/446-447; Makrîzî, 1997, 3/44; İbn Tağrîberdî, trs, 9/71). 754/1353 yılında ise, Sultan Salih bin Nâsır Muhammed'in (ö. 762/1360) yönetiminde, Kahire'den bir kararname yayımlanmıştır. Bu kararname, zimmîlere

sarıklarının on arşın uzunluğunda olmasını, Müslümanların yanında binek hayvanı kullanmamalarını, yalnızca eşeklere binmelerini, hamamlara ancak boyunlarında haçla girmelerini, kadınlarının Müslüman kadınlarla aynı hamama girmemelerini ve dışarı çıktıklarında ayakkabılarının farklı renklerde olmasını emrediyordu (İbn Dokmak, 1982, s. 395-396). İbnü'l-Kesîr, bu kararnameyi sultanın 755/1354 yılında çıkardığını belirtmiş ve ona göre, zimmî kadınların, bir ayağına siyah, diğerine ise beyaz renk birer terlik giymeleri şartı da koşulmuştur (İbn Kesîr, 1988, 14/288). Aynı şekilde 767/1365 yılında Kahire'de, zimmî kadınların Müslümanların hamamlarına girmemeleri, bunun yerine kendilerine özel hamamlara girmeleri gerektiği ilan edilmiştir. Ayrıca her birinin, biri beyaz, diğeri sarı renkte olmak üzere farklı renklerde iki terlik giymesi zorunlu kılınmıştır. Zimmî erkekler ise bu kararnameye göre Müslümanlarla birlikte hamama girebilecekti, ancak boyunlarına çan veya yüzük takmaları şartı koşulmuştu (İbn Kesîr, 1988, 14/361).

Şunu belirtmek gerekir ki, zimmîlere ait kanunları ve uygulamanın nasıl olduğunu denetlemek Muhtesib'in (kamu denetçisi) göreviydi. Muhtesib, erkek ve kadın zimmîlerin Ömeri şartlarına uymalarını sağlardı. Dolayısıyla kimi kaynaklara göre, Memlük sultanları döneminde önceki kararnamelerin uygulanmasını denetlemek, Muhtesib için önemli bir görevdi (İbnü'l-Uhuvve, trs, s. 40; İbn Besam, 1968, s. 207).

Ekonomi Hayat

Memlükler döneminde Yahudiler, geçimlerini sağlayacak ve her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir ekonomik hayata sahiptiler. Daha önce de bahsedildiği gibi Yahudiler, ticaret, tıb, sarraflık ve kuyumculuk gibi büyük kazançlar sağlayan mesleklerle meşgul olmuşlardır.

Devlet, onların mal varlıklarına doğrudan el koymamış, zenginliklerini sömürmemiştir. Zaman zaman bu servetler dikkat çekse de, genellikle sadece "cevâlî"[6] olarak bilinen cizye vergisiyle yetinilmiştir. Bu, her yıl belirli bir miktarda alınan cizye vergisiydi ve bu vergi, kadınlar, çocuklar, rahipler ve deliler dışında, yetişkin gayrimüslim erkeklerden alınırdı (Mâverdî, 2006, s. 223; Ebû Ya'lâ, 2000, s. 154; Nüveyrî, H. 1423, 8/236; Kalkaşendî, trs, 13/359). Memlükler döneminde vergi miktarı kişinin gelirine göre değişirdi. Zenginler dört dinar, orta düzeydekiler iki dinar, fakirler ise bir dinar öderdi (Kalkaşendî, trs, 3/530; Faiza, 1992, s. 80-81). Ehl-i zimmî başkanları ve önde gelenlerinden, cizye toplayıcıları ya da cevâlî vergisi memurlarına bu parayı toplamalarında yardımcı olmaları istenirdi (Nüveyrî, H. 1423, 8/242). Gayrimüslimlerin Müslüman olmasıyla cizye gelirleri sürekli azalmakta olduğunu düşünen kaynaklar da mevcuttur (Atiya, 2005, s. 103). Ayrıca Sultan Baybars (658/1260-676/1277) saltanatının üçüncü yılı olan 661/1262'de, zimmîlere "nafakatu ecned" (asker gider ücreti) adıyla yeni bir vergi koymuştur. Kişi başı bir dinar olan bu vergiler ordunun savaş hazırlığı için kullanılıyordu. Daha sonra bu vergiler 678/1279 yılında Sultan Kalavun tarafından kaldırılmıştır (Makrîzî, 1418, 1/199; Faiza, 1992, s. 85; Kasım, 2003, s. 67). Bununla birlikte dönemin en yetenekli doktorlarından biri olan Yahudi Doktor Esed'e büyük meblağda maaş bağlamıştır (Safedî, 1998, 1/505). Sultanların, Yahudilere malî haklarını verme konusunda ne kadar titiz olduklarını ve bu haklara müdahale etmediklerini gösteren bir diğer örnek, 658/1259 yılında gerçekleşen bir olaydır. Bu olayda, bir Yahudi, Câber Kalesi'nde altın takılarını toprağa gömmüştü. Aynı yıl, Tatarlar bölgeyi işgal ettiklerinde, bu Yahudi, ailesiyle birlikte Şam'a kaçmıştı. Daha sonra bu Yahudi, devlet yöneticilerine başvurmuş ve aldığı resmî yazıyla malını gömdüğü yerden çıkarmıştır. Ancak, kendisini takip eden bir Arap onu öldürüp parasını almak istediğinde, yanındaki resmî yazıyı görünce, onu serbest bırakmak zorunda kalmıştır (İbn Tağrîberdî, trs, 7/181).

Yahudilerin ekonomik faaliyetlerini serbestçe sürdürdüklerini gösteren bir diğer örnek, Mısır'da Yahudilere ait bir pazarın varlığıdır. Nitekim İbn Dokmak, bu dönemde üç Yahudi'ye ait üç şeker imalathanesinin olmasının yanı sıra Yahudilerin Kahire'de kendilerine ait pazarlarının olduğunu nakletmektedir (İbn Dokmak, 1309, 4/41-44). Ancak bu, onların diğer topluluklarla karışmadığı anlamına gelmediğini belirtmek isterim.

6 Cevâlî: Câliyenin çoğuludur. Mısır, Suriye ve Irak'ta bulunan zimmî ehline uygulanan cizye vergisi için kullanılmıştır (Faiza, 1992, s. 81; Kasım, 2003, s. 63; Seyyid Muhammed, 1993, s. 7/436).

Yahudiler, ekonomik olarak sulama tesislerinin bakım çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır; örneğin kanal kazımı ve köprü yapımı gibi işlerde yer almışlardır. 749/1348 yılında, Yahudiler, Nil Nehri'nin suyu çekildikten sonra nehir kenarında bir köprü inşa edilmesine katkı sağlamışlardır (Kasım Abduh, 1994, s. 94). Ayrıca, Yahudiler, ticaret yoluyla ülke genelinde mülk edinmişlerdir; bu da onları diğer topluluklara göre daha zengin yapmıştır. Kaynaklarda, onların zenginliğini kanıtlayan delillerden biri, 700/1300 Fas Veziri'nin Kahire'yi ziyaret ettiğinde, Hristiyanların lüks giysiler giydiğini ve atlara bindiklerini, Müslümanların ise onlara boyun eğip onlara hizmet ettiklerini görmesidir (Makrîzî, 1995, s. 127-128). Ayrıca İbnü'l-Uhuvve, dönemindeki Yahudi ve Hristiyanların kibirli tavırlarına şu şekilde dikkat çekmiştir: "Onların arasında şeytani tabiatlar ortaya çıkmıştı, otoriter bir el tarafından güçlendirilip desteklenmişti. Böylece, Müslümanların bindikleri bineklere binip ve en güzel kıyafetleri giydiler ve Müslümanları, Yahudi ve Hıristiyanların binekleri arkasında koşarken gördüm. Kadınları ise evlerinden çıkıp sokaklarda Müslüman kadınlardan ayırt edilmeyecek şekilde dolaştıklarını gördüm" (İbnü'l-Uhuvve, trs, 1/43).

Memlükler döneminde tanınan büyük Yahudi tüccarlardan biri, Abdulaziz bin Mansur el-Kerimi (ö. 713/1313), namıdiğer el-Karmi Tüccarı'dır. Söylenene göre, onun altı hizmetkârı vardı ve her birinin ticaret için 200 bin dinar parası vardı. Zenginliğiyle ünlenen bu Yahudi tüccarın kendi malının miktarını hesaplamakta zorlandığı ifade edilmektedir. İbn Hacer'e göre, bir keresinde Mısır'a getirdiği malların vergisi 40 bin dinar olmuştur (İbn Hacer, 1972, 3/182).

Dolayısıyla, Mısırlı zimmîler idarî makamlarda elde ettikleri kazançlar sayesinde lüks bir yaşam sürebilmişlerdir. Kasım Abduh, zimmîlerle Müslümanlar arasındaki gerilimin dinî sebeplerden ziyade sınıfsal farklardan kaynaklandığını belirtmektedir. Nitekim ona göre, zimmîlerin halkın tepkisiyle karşılaştığı bu gibi durumlarda, bazı Memlük sultanları hem zimmî görevlilerin biriktirdiği servetlere el koyma fırsatı yakalamış, hem de İslâm'ın koruyucusu rolünü üstlenerek meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir. Bu bağlamda zimmîler, zaman zaman siyasî ve ekonomik çıkarların bir aracı hâline gelmişlerdir (Kasım, 2003, s. 173-174). Nitekim burada, Kasım Abduh'un Memlük sultanlarına genel bir özellik atfettiği görülmektedir. Eğer tüm Memlük sultanları zimmîlerin malına göz dikmiş olsalardı, o zaman genel olarak gayrimüslimler, özelde ise Yahudiler, sahip oldukları zenginlikle tanınmazlardı.

İlmî ve Kültürel Hayat

Milattan sonra yaklaşık 70 yıllarında Romalıların mâbedi yıkmasından sonra Yahudiler dünyanın dört bir yanından sürgüne gönderildiler. Bu dönemden itibaren Yahudiler eğitimin önemini fark ettiler. Öyle ki, farklı milletlerin baskılarına karşılık başarısız isyanlar yerine eğitim ve öğretime daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır (Arslantaş, 2011, s. 311).

Yahudi cemaati, özellikle erkek çocukların eğitimine değer verdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Hıristiyan çocukların olduğu gibi Yahudi çocuklarının da eğitimine tahsis edilen özel okulları bulunmaktaydı (Ali Seyyid, 1986, s. 160; Faiza, 1992, s. 168). Mısır'daki Yahudiler arasında eğitim, çocuklarına özel olarak evde veya ilkokul amaçlı hazırlanmış bir okulda başlardı. Ayrıca Memlükler döneminde bazı Yahudi evlerinin çocukların eğitimine tahsis edildiği de olurdu (Sahâvî, 1896, s. 36-38). Yahudi çocukları bu okullarda, okuma, yazma ve aritmetik öğretiminin yanı sıra kendi dinlerinin prensiplerini ve kutsal kitapları ile ilgili belirli bölümleri öğrenip ezberliyorlardı (Ali Seyyid, 1983, s. 160; Faiza, 1992, s. 168).

İlk aşamayı tamamladıktan sonra, Yahudiler çocuklarını dinî akademilere gönderirlerdi. Burada ünlü bir öğretmen ya da hahamdan Yahudi yasalarını, dinî kuralları, kutsal tarihi ve İbraniceyi öğrenirlerdi. Ardından, teorik eğitimlerini tamamladıktan sonra, cumartesi günleri ve Yahudi bayramlarındaki dinî hizmetlere katılarak pratik eğitim almaya başlarlardı. Böylece Yahudi halkının eğitimi, genellikle dinî uygulamalara yönelik olduğu anlaşılmaktadır (Kasım Abduh, 2003, s. 134-135).

Kudüs'te, Yahudiler dinî öğretiler gereği, çocuklarını beşinci veya yedinci yaşlarından başlayarak, hatta on ikinci ve on üçüncü yaşlarına kadar okullara göndermeleri zorunluydu. Eğitmenlere karşılık olarak ise ücretler

ödenirdi. Fakir çocukların eğitim masraflarını ise Yahudi toplumu karşılıyordu. Öğrenciler, harflerin şekillerini öğrenir, sonra tekrar ederek kelimeler öğrenir ve din adamlarının özdeyişlerini ezberlerdi; böylece onlar ve sözleri yüceltilirdi. Ayrıca, Yahudi inançlarının temelleri ve ibadetleri üzerine de eğitim verilirdi. Bu okullar, sinagoga bağlıydı ve eğitimde Arapça kullanılır, bazen Arapça yazı İbranice harflerle yazılırdı. On iki yaşını geçtikten sonra ise çocuk, babasına işinde yardımcı olmak için çalışmaya başlardı (Ali Seyyid, 1986, s. 160-161).

Yahudilerin ünlü olduğu bilimler arasında tıp ve Asida el-Yehud'un da nam kazandığı fizyonomi (Yüz okuma) bilimi vardı. Bir gün, Asida el-Yehud bir vaizle caminin kapısında duruyordu ve bir kişi yaklaştı. Vaiz, o kişi yaklaşmadan önce ona: "Bu kişi hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. Asida, kişiyi incelemeye başladı, ona bazı sorular sordu. Sonunda, kişinin avcılıkla uğraştığını söyledi. Asida'nın değerlendirmesi doğru çıktı. Ayrıca, Asida'nın diğer alanlarda da geniş bir bilgiye sahip olduğu belirtilmektedir (Safedî, 2000, 9/7-8).

Edebî yazılar alanında, Yahudiler Nil Nehri ile ilgili mitler ve efsaneler şeklinde hikayeler yazmışlar ve onu, kaynaklarında hayali bir yer olarak tasvir etmişlerdir. Ayrıca bu dönemin edebi eserlerinde Nil, cennetin nehirlerinden biri olarak betimlenmişti. Seyyahlar, onun suyunun tatlılığını, içindeki deniz taşımacılığını ve Mısırlıların onunla ilgili kutlamalarını anlatan yazılar yazmışlardır (Kasım Abduh, 1978, s. 126-127). Yahudi alimlerinin farklı bilim dallarında da eserleri vardı. Süleyman bin Musa bin Ebu el-Alâ, hesap ve divan ilmî hakkında bir eser kaleme almıştır (Safedî, 1998, 2/457-458). Aynı şekilde Ahmed bin el-Mağribi el-İşbîlî (ö. 718/1318), tıp, felsefe ve burçlar alanlarında uzmanlaşmıştır (Makrîzî, 1997, 3/9).

Yahudi şairleri arasında, hicri 7. yüzyılda yaşamış olan Şair Musâ bin İbrahim ed-Dârî, şiirlerinde kendine has bir üslup geliştirmişti. Bununla birlikte, şiirlerinde Endülüs'teki Yahudi şairlerinin kullandığı şiirsel biçimleri ve teknikleri taklit etmeye dayalı bir yöntem izlemiştir. Dinî yazılar alanına gelince, Karâîm ve Rabbânîler arasındaki mezhebi mücadele İncil'in tercümesi etrafında yoğun bir edebî faaliyetin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Kasım Abduh, 1994, s. 107-108; Kasım Abduh, 2003, s. 157-158). Bu faaliyetlerde Rabbânîler, diğer mezheplerden daha fazla pay almışlardır. Dışsal etkilerine rağmen, onların edebî ürünleri çoğu zaman ruhu, amacı ve şekli bakımından Yahudi kalmaya devam etmiştir (Kasım Abduh, 2003, s. 157-158).

Memlükler döneminde Yahudiler, günlük yaşamlarında ağırlıklı olarak Arapça kullanmaktaydılar. Buna karşılık İbranice, daha çok dinî ve ideolojik mirasın dili olarak kabul edilmekteydi. Yahudi şiirleri genellikle İbranice kaleme alınmış olmakla birlikte, bu alanda yayımlanan eserlerin sayısı oldukça sınırlıydı. Yahudiler, kutsal metinleri özellikle Tevrat'ı açıklarken de Arapçayı tercih etmişlerdir. Bu tercihin birkaç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, dönemin kültürel ve idarî yapısı içerisinde Arapça ile yazmak daha az çaba gerektirmekteydi. İkincisi, bilimsel metinlerde kullanılan dil, şiirde olduğu gibi ideolojik anlamlar taşımamaktaydı. Üçüncü olarak ise, geniş çaplı tercüme hareketlerinin etkisiyle Arapça, kadim medeniyetlerden devralınan bilgilerin aktarımında baskın dil konumuna gelmiştir (Kasım Abduh, 2003, s. 35-36). Nitekim, seyahat eden bir katiple birlikte karısına mektup gönderen bir Yahudi'nin ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Memlükler döneminde Mısır'daki Yahudi toplumu içerisinde İbranice bilenlerin sayısı oldukça sınırlıydı. Söz konusu mektupta, yazının İbranice'den Arapça'ya çevrileceği açıkça belirtilmiştir (Kasım Abduh, 1994, s. 108; Kasım Abduh, 2003, s. 158).

Yahudilerin Müslümanlarla bilimsel ve kültürel meselelerdeki ilişkisine gelince, kaynaklardan anlaşıldığına göre, Müslümanlar ve Yahudiler, edebî ve dinî konularda tartışmak için bir araya geldikleri meclisler düzenliyorlardı. Bu meclislere, Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar katılırdı. Özellikle, Ebu Muhammed el-Anevî'nin edebî bir kişilik olarak düzenlediği meclise sıkça gidilirdi. Bu mecliste edebî meseleler ve çeşitli bilimsel konular tartışılmaktaydı (İbn Tağrîberdî, trs, 7/207). Nitekim Yahudi bilge Asida ile Şeyh Takiyüddin İbn Teymiyye arasında uzun münazaralar olurdu. Asida, Arap dili (nahiv) ve fıkıh usulleri üzerine de Müslüman bilginlerle tartışmalar yapardı. Ancak kaynaklara göre, Asida tartışmalarında sıklıkla alaycı ve küçümseyici bir üslup kullanır, muhataplarıyla ve rakipleriyle alay ederdi

(Safedî, 2000, 9/8). Nitekim Müslüman entelektüeller ile gayrimüslim entelektüeller arasındaki ilişki bazen öyle bir noktaya gelmişti ki, bazıları taraflar arasındaki bu sosyal yakınlaşmayı dinden uzaklaşma olarak değerlendirmiştir (İbnü'l-Hâc, trs, 2/46 vd).

Memlükler dönemi başlarında, Yahudi topluluğu, ünlü Yahudi öğretmenlerinden biri olan Rabbi Musa bin Nahman'ın gelmesiyle bilimsel bir faaliyet dönemi yaşamıştır. Rabbi Musa, Yahudi öğretmenler cemaatini canlandırmış, Yahudi eğitimi için bir merkez kurmuş ve adını taşıyan sinagogu inşa etmiştir. Ayrıca Eyyûbî döneminden bu yana Kudüs'te var olan ama faal olmayan Yahudi akademisini yeniden kurmuştur. Akademiye, Kuzey Afrika ve Avrupa ülkelerinden büyük miktarda para akışı sağlanmıştır. İspanya'dan gelen Yahudi göçmenlerin kültür ve zenginliklerini beraberlerinde getirmeleri sayesinde, Kudüs'teki Yahudilerin bilimsel durumu iyileşti. Birçok yetişkin, istirahat saatlerinde Tevrat'ı öğrenmek için gelirdi ve böylece dinî eğitimlerini alışkanlık haline getirmeye çalışırlardı (Ali Seyyid, 1986, s. 167-168).

Memlükler döneminde Yahudi toplumunda kız çocukların eğitimi neredeyse yok denecek kadar az olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde Yahudi şeriatına göre kız çocukların okula gönderilmelerinin yasak olduğu ifade edilmektedir. Ancak bazı belgelerden de anlaşıldığı üzere bu dönemde kız çocuklarına da eğitim için bazı imkânlar sunulmuştur. Nitekim bu dönemle ilgili belgelerden birinde, bir kör öğretmenin sınıfta okuyan kızlarla bir resminin British Müzesinde bulunduğu nakledilmektedir. Bu durum, Yahudi kız çocuklarının hangi şartlar altında okuduğunu göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Yahudi kadınların ve kızların dikiş nakış gibi kadınlara özgü sanatı öğrenmesi için kadın öğretmenlerin tayin edildiği zikredilmektedir. Ayrıca, kız çocukların veya kadınların dinlerini öğrenmesi için özel bir öğretmenin gelip onlara dinlerini öğrettiği de olurdu (Faiza, 1992, s. 168-169). Memlükler döneminde, Yahudi kadınların ve kız çocuklarının genel kültür ve dinî konularda eğitim almaları için özel öğretmenlerle sözleşmeler yapıldığı ve bu amaçla sınıflar açıldığı rivayet edilmektedir. Bazı kaynaklarda, bu eğitim merkezlerinde yalnızca Yahudi kadınların ders verdiği, bu öğreticilere de 'muallime' unvanının verildiği nakledilmektedir (Kasım 1993, s. 82; Vekad, 1999, s. 337). Yahudi çocuklarının eğitimi büyük ölçüde kadınların sorumluluğunda olmasına rağmen, kız çocuklarının eğitimi sınırlı örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, eğitim faaliyetlerinin varlığını inkâr etmese de, Yahudi toplumunda kızların eğitimine yönelik genel bir hassasiyetin yaygın olmadığını göstermektedir (Faiza, 1992, s. 169).

SONUÇ

Bahrî Memlükler dönemi (648/1250-784/1382), Yahudi toplumu için hem zorluklar hem de fırsatlar barındıran bir dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde Yahudi toplumu, Memlük yönetiminin sağladığı güven ortamından faydalanarak dinî, kültürel ve ilmî açıdan önemli bir gelişim süreci yaşamıştır. Toplum, özellikle eğitim alanında büyük ilerlemeler kaydetmiş, dinî metinlerin öğrenilmesi ve yayılması konusunda hem çocuklar hem de yetişkinler için fırsatlar oluşturulmuştur. Yahudi cemaatinin eğitim merkezleri ve sinagogları, dinî bilgilerin öğretildiği ve sosyal dayanışmanın güçlendiği alanlar haline gelmiştir.

Ayrıca, Yahudi toplumu, Arapçayı eğitim dili olarak kullanarak, Arap kültüründen ve biliminden önemli ölçüde etkilenmiş, bu da onların bilimsel birikimlerine katkı sağlamıştır. Fakat, bu süreçte toplumun dinî ve kültürel mirasına olan bağlılıkları da güçlenmiş, Yahudi kimliğinin korunması ve geliştirilmesi hususunda çabalar artmıştır.

Sonuç olarak, Bahrî Memlükler dönemi, Mısır'daki Yahudi toplumu için, hem geleneksel değerleri yaşatma hem de dönemin kültürel ve bilimsel gelişmeleriyle uyum sağlama açısından önemli bir dönem olmuştur. Hem dinî hem de sosyal yapılarında önemli bir dinamizm gösteren Yahudi toplumu, Memlükler döneminde kültürel ve ilmî açıdan gelişerek, sonraki yüzyıllarda da etkisini sürdüren bir miras bırakmıştır. Bu süreç, toplumun sadece dışsal etkilere uyum sağlaması değil, aynı zamanda kendi kimlik ve değerlerini güçlendirmesi adına da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

KAYNAKLAR

Abdu'l-Bâsıt el-Malatî, Z. H. (1422/2002). *Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*. (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî). 9 cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye.

Ali Seyyid, A. (1986). *el-Kudüs fi asri'l-memluki*. Daru'l-Fikr.

Ali, M. K. (1403/1983). *Hıtati'ş-Şam.* 6 cilt. Mektebetu'r-Rumi.

Arslantaş, N. (2011). *İslâm Toplumunda Yahudiler.* İz Yayıncılık.

Âşur, S. A. (1992). *el-Müctemau'l-Mısri fi asri'l-selatni'l-memalik.* Daru'l-Nehdeti'l-Arabiyye.

Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi.* (çev. Nurettin Hiçyılmaz). Doz Yayınları.

Ayaz, F. Y. (2006). Memlükler Döneminde Vezirlerin Görevleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 6(1), 142-182.

Baybars el-Mansûrî, R. N. (1419/1998). *Zübdetü'l-fikre fî târîḫi'l-hicre.* (thk. Donald S). Yayıncı yok.

Beytar, M. B. (1972). *Hayat Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye*. El-Mektebetu'l-İslami.

Dehman, M. A. (1990). *Mu'cemü''l-elfâz et-tarihiyye fi asril-memluki*. Daru'l-Fikr.

Demir, Ö. (2014). İslâm Hukuku'nda Zimmet Sözleşmesinin Hukukî Kapsamı Ve Osmanlı İmparatorluğundaki Görünümü. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* 72(1), 739-758.

Ebû Ya'lâ, M. H. (1421/2000). *el-Aḥkâmü's-sulṭâniyye.* (tsh. Muhammed Hâmid el-Fıkî). Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.

Ebü'l-Fida, İ. İ. (1119). e*l-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer.* (thk. Muhammed Zeynehum Muhammed *İzeb*). Daru'l-Mearif.

Erol, B. G. (2020). Memlûkler Döneminde Mısır'da Gayrimüslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler Ve Onlara Karşı Uygulanan Müeyyideler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22(2), 589-622. https://doi.org/10.16953/deusosbil.669919

Eser, M. E. (2023). Memlükler Döneminde (648-923/1250-1517) Ehl-i Zimme'nin İstihdamı. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi,* 9(1), 101-118. https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.1.07

Eser, M. E. (2024 a). *Memlükler Döneminde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*. Kitap Dünyası.

Eser, M. E. (2024 b). Memlükler Döneminde Mesâlime'nin Toplumsal Konumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(2), 926-946.* https://doi.org/10.51702/esoguifd.1470994

Eser, M. E. (2024 c). Sultan En-Nasır Muhammed Döneminde Kıptîler Ile *Müslümanlar Arasındaki Olaylar* Ve Nedenleri (721/1321 Olayları)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44, 190-214.* https://doi.org/10.35209/ksuifd.1427995

Faiza, A. H. (1412/1992). *Ehl zimme fi biladû'ş-Şam fi asr min el-Eyyûbî ve'l-Memlûkî.* Camiatu Yermük.

Fayda, M. (2006). *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Halebî, M. R. (1408/1988). *A'lâmi'n-nübelâ bi tarihi halebi şüheda*. (tsh. Muhammed Kemal). Daru'l-Kalemi'l-Arabi.

İbn Abdüzzâhir, M. (1961). *Teşrifû'l-eyyâm ve'l-usûr fi sireti'l-Meliki'l-Mansur*. (thk. Murat Kâmil). Vizaretü's-Sekafeti ve'l-İrşad.

İbn Battûta, E. Ş. (trs). *Riḥletü ibn Baṭṭûṭa tuḥfetü'n-nüẓẓâr fî ġarâ'ibi'l-emṣâr ve ʿacâ'ibi'l-esfâr.* (thk. Muhammed Abdu'l-Munim el-Uryan). Daru *İhyau'l*-Ulum.

İbn Besam, M. (1968). *Nihayetu'r-rutbe fi talebi'l-hisbe li ibni Besam el-Muhteseb.* (thk. Hüsameddin es-Sameraî). Matbaatu'l-Mearif.

İbn Dokmak, S. İ. (1309). *Kitâbü'l-intişâr li-vâsıṭati ʿikdi'l-emsâr.* 5 cilt. Matbaat-u Kübre'l-Amiriyye.

İbn Dokmak, S. İ. (1982). *el-Cevherü's-semîn fî siyeri'l-hulefâ' ve'l-mülûk ve's-selâṭîn.* (thk. Saîd Abdel-Fettâh *Âşûr*). Câmia'tu *Ümmi'l-Kurra*.

İbn Furât, N. M. (1936). *Târîhu ibni'l-Furât.* (thk. Kostantin Zerîk). Silsiletu Ulumü'ş-Şarkiyye, el-Matbaatu-l Amirkaniyye.

İbn Habib, H. Ö. (1982). Tezkiretu'n-nebiyye fi eyyami'l-Mansur ve benihi. (thk. Muhammed Muhammed Emin). el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Amme.

İbn Hacer, E. Ş. (1392/1972). *ed-Dürerü'l-kâmine* fî *a'yâ-*

ni'l-miʾeti's-sâmine. (thk. Muhammed Abdu'l-Muid). 6 cilt. Meclis-i Dairetü'l-Mearif-i Osmaniye.

İbn Haldûn, E. V. (1408/1988). *Divanü'l-mübtedeʾ ve'l-haber fî tarihi'l-ʿArab ve'l-Berber ve men-âsşarahüm min-ẕevi's-şani'l-ekber.* (thk. Halil *Şahade*). Daru'l-Fikr.

İbn İyâs, E. Z. (1395/1975). *Bedâiu'z-zühûr fi vekâii'd-dühûr.* (thk. Muhammed Mustafa). 5 cilt. Daru *İhyaü'l-Kütubi'l-Arabiyye*.

İbn Kayyim, E. Ş. (1418/1997). *Ahkam-ı ehl-i zimme.* (thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekri, Şakir b. Tevfik el-Arurî). 2 cilt. Remadi li'n-Neşr.

İbn Kesîr, E. İ. (1408/1988). *el-Bidâye ve'n-nihâye.* (thk. Ali *Şiri*). 14 cilt. Daru'l-*İhyau't*-Turasu'l-Arabi.

İbn Şeddâd, E. İ. (1991). *el-Aʿlâḳu'l-hatîre fî zikri ümerâʾi'ş-Şâm ve'l-Cezîre.* (thk. Yahya Zekeriya Abbare). 3 cilt. Vizaretü's-Sekafet-i *İhyau't*-Turasü'l-Arabi.

İbn Tağrîberdî, E. C. (trs). *en-Nücûmü'z-zâhire* fî *mülûki Mısr ve'l-Ḳāhire.* 16 cilt. Vizaretu's-Sekafe ve'l-İrşad el-Kavm-i, Daru'l-Kütub.

İbnü'd-Devâdârî, S. E. (1971). *Kenzü'd-dürer ve câmiʿu'l-ġurer (ed-Dürretü'z-zekiyye fi ahbâri'd-devleti't-Türkiyye).* (thk. Ulrich Haarmann). 9 cilt. el-Mehedu'l-Almani.

İbnü'l-Hâc, E. M. (trs). *el-Medhal.* 4 cilt. Daru't-Turas.

İbnü'l-İmâd, E. A. (1406/1986). *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb.* (thk. Mahmud Arnavut). 11 cilt. Daru İbn Kesir.

İbnü'l-Uhuvve, M. M. (trs). *Meâlimi'l-kurbe fi talebi'l-hisbe.* Daru'l-Funun.

İbnü'ş-Şıhne, E. M. (1404/1984). *Ed-Durru'l-muntehib fi tarihi memleketu Haleb.* Daru'l-Kütubi'l-Arabi.

İbşîhî, Ş. M. (1419). *el-Müsteṭraf fî külli fennin müsteẓraf.* Alemu'l-Kütub.

Kalkaşendî, E. Ş. (trs). *Subhu'l-aʾşâ fi sınâati'l-inşâ.* 15 cilt. Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.

Kasım Abduh, K. (1415/1994). *Asri selatini'l-memalik.* Daru'ş-Şuruk.

Kasım Abduh, K. (1978). *En-Nil ve'l-muctemiu'l-Mısri fi asri selatini'l-Memalik.* Daru'l-Mearif.

Kasım Abduh, K. (1993). *el-Yahud fi-Mısır.* Daru'ş-Şuruk.

Kasım Abduh, K. (2003). *Ehl-i zimme fi Mısır mine-l fethi-l İslâm hetta nihayetü-l memalik.* Dirasetu Vesaikiyye Ayn Diraset ve Buhus *İnsaniyye* ve *İctimaiyye*.

Kopraman, K. Y. (1994). "Memlüklerde Divan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, 383. TDV Yayınları.

Makrîzî, E. T. (1997). *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk.* (thk. Muhammed Abdulkadir Ata). 8 cilt. Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.

Makrîzî, E. T. (1418). *el-Mevâʿiz ve'l-iʿtibâr bi-ẕikri'l-ḫıṭaṭ ve'l-âsâr.* 4 cilt. Daru'l-Kütubil-İlmiyye.

Makrîzî, E. T. (1416/1995). *Tarihû'l-akbad.* (thk. Abdülmecid Diyab). Daru'l-Fazile.

Mâverdî, E. A. (2006). *el-Ahkâmü's-sultâniyye.* (thk. Ahmed Cad). Daru'l-Hadis.

Nüveyrî, E. Ş. (H. 1423). *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb.* 33 cilt. Daru'l-Kütub ve Vesâiku'l-Kavmiyye.

Nüveyrî, M. K. (1390/1970). *Kitâbü'l-İlmâm bi'l-iʿlâm fîmâ ceret bihi'l-aḥkâm ve'l-umûri'l-maḳdiyye* fî *vâḳıʿati (vaḳʿati)'l*-İskenderiyye. (thk. Aziz Suryâl Atiyye). Vizâretu'l-Mearif li'l-Hukümeti'l-Aliyye el-Hindiyye.

Ömerî, Ş. A. (1408/1988). *et-Taʿrîf bi'l-muṣṭalaḥi'ş-şerîf.* (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin). Daru'l-Kutbu *İlmiyye*.

Özel, A. (1996). "Gayri Müslim". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13, 418-427. TDV Yayınları.

Safedî, E. S. (1420/2000). *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. (thk. Ahmet Arnavut, Turkî Mustafa). 29 cilt. Daru *İhyaü't-Turas*.

Safedî. S. H. (1418/1998). *Aʿyânü'l-ʿaṣr ve aʿvânü'n-naṣ*. (thk. Ali Ebu Zeyd vd). 5 cilt. Daru'l-Fikri'l-Muasır.

Sağlam, A. (2015). *Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741 / 1285-1341*). (YÖK Tez Merkezi Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi.

Sahâvî, E. Ş. (1896). *et-Tibrü'l-mesbûk fî ẕeyli's-sülûk.* Matbaatü'l Amiriye.

Selam, M. Z. (1119). *el-Edebu fi'l-asri'l-Memluki*. Daru'l-Mearif.

Seyyid Muhammed, S. (1993). "Cevâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, 436-437. TDV Yayınları.

Süyûtî, E. C. (1387/1967). *Ḥüsnü'l-muḥâḍara fi tarih-i Mısır ve'l-Kahire.* (thk. Muhammed Ebû'l Fazl İbrahim). 2 cilt. Daru *İhyaü'l-Kütubi'l-Arabiyye*.

Taneri, A. (1994). "Büyük Selçuklularda Divan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 9, 383-385. TDV Yayınları.

Taravine. T. S. (1982). *Memleketü Safed fi ahdi'l-memâlik.* Daru'l-Afaku'l-Cedide.

Tutayli, B. (2002). *Rıhlet-u Bünyamin el-tutayli (561-569).* (Çev. Azra Hedad). El-Mecmuu's-Sekafi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Türk Tarih Kurumu.

Vekad, M. M. (1999). *el-Yehûd fi asri'l-memlük-i fi dev'i vesâiku'l-cenize.* El-heyet-u Mısriyyeti-l Ammet-i li'l-Küttab.

Yaman, A. (2013). "Zımmî / Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, 434-438. TDV Yayınları.

Yiğit, F. A. (2018). Memlûk Devleti İdaresinde Yahudiler. (M. Mustafa Kulu Ed). *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı* 123-129. Onyedi Eylül Üniversitesi.

Yûnînî, K. (1413/1992). *Zeylü mir'atiz-zamân.* 4 cilt. Daru'l-Kitabü'l-İslâm-i.

Yüzbekî, T. S. (1403/1983). *Tarihu ehli'z-zimme fi'l-Irak*. Daru'l-Ulum.

Zehebî, E. Ş. (trs). *el-*İber *fi haberi men gaber*. (thk. Ebu Hacer Muhammed Said). 4 cilt. Daru'l-Kütubi'l-İlmiye.

Zehebî, E. Ş. (1999). *Düvelü'l-İslâm*. (thk. Hüsnü İsmail Merve, Mahmud Arnavut). 2 cilt. Daru's-Sadr.

Ziyade, N. (1362/1943). *Revadu'ş-şarki'l-arabi fi usuri'l-vusta.* Beytu'l-Mukaddes el-Kulliyetu'l-Arabiye.

ZİHİNLER GEVİŞ GETİRİR Mİ? "DÜŞÜNCE LABİRENTİ" KAVRAMI İLE RUMİNASYONUN YENİDEN TANIMLANMASINA YÖNELİK BİR ÖNERİ

DO MINDS RUMINATE? A CONCEPTUAL PROPOSAL FOR REFRAMING RUMINATION AS THE "THOUGHT LABYRINTH"

Filiz DEMİR

55

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 966-982
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1520574

Geliş Recieved: **05.12.2024**
Kabul Accepted **13.05.2025**

ZİHİNLER GEVİŞ GETİRİR Mİ? "DÜŞÜNCE LABİRENTİ" KAVRAMI İLE RUMİNASYONUN YENİDEN TANIMLANMASINA YÖNELİK BİR ÖNERİ

DO MINDS RUMINATE? A CONCEPTUAL PROPOSAL FOR REFRAMING RUMINATION AS THE "THOUGHT LABYRINTH"

Filiz DEMİR [1]

Anahtar Kelimeler:
Ruminasyon,
Zihinsel Geviş Getirme,
Düşünce Labirenti

Keywords:
Rumination,
Mental Rumination,
Thought Labyrinth.

ÖZ

Yerli yazın incelendiğinde Türk dilinde ruminasyon kelimesine ilişkin kesin bir kavram birliğine varılamadığı, farklı çalışmalarda farklı kavramların kullanıldığı görülmektedir. "Zihinsel geviş getirme" de bunlardan birisidir. Zihinsel geviş getirme ifadesinin insana yönelik kullanımı gerek biyolojik ve kültürel uyumsuzluk gerekse alaycı bir algı oluşturabilmesi açısından tepki ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla ruminasyonun öncülleri ve bireyler ve örgütler üzerindeki etkilerine yönelik kapsamlı araştırmalar sonucunda oluşacak yerli bir kavrama ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir çalışmanın yapılması ruminasyon kelimesinin anlam kargaşasına açıklık getirerek hem kavramın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak hem de alandaki boşluğu dolduracaktır. Nitel araştırma desenlerinden keşifsel araştırma şeklinde tasarlanan çalışmada literatür taraması ve odak grup görüşmesi yöntemiyle elde edilen veriler, tematik analiz ve Meleis'in kavram geliştirme yöntemleri aracılığıyla incelenmiştir. Sonuç olarak "Saplantılı Zihinler," "Zihinsel Dönme", "Düşünce Girdabı" veya "Düşünce Sarmalı" gibi ifadeler üzerinde yoğunlaşılarak "Düşünce Labirenti" kavramının önerilmesinde karar kılınmıştır. "Düşünce Labirenti" kavramının ruminasyonun gerçek doğasını yansıtarak bilimsel literatüre daha uygun olabileceği düşünülmektedir. Labirent kavramının, ruminasyonun hem olumsuz hem de içinden çıkılamaz sürekli bir döngü özelliğini tek kelimeyle yansıtması, ifadeyi teknik ve anlamsal açıdan oldukça etkili kılan bir karşılıktır.

ABSTRACT

When the Turkish literature is examined, it is seen that there is no definitive consensus regarding the term rumination, with various studies employing different expressions. Mental rumination (juggling the ideas) is one of them. The use of that term for human beings has drawn criticism due to its potential for biological and cultural incongruity, as well as its somewhat derisive connotation when applied to humans. Therefore, there is a need for a local concept being formed as a result of comprehensive research on the antecedents of rumination and its effects on individuals and organizations. Conducting such a study will both contribute to a better understanding of the concept and fill the gap in the field by clarifying its ambiguity. Designed as an exploratory study, qualitative data from literature review and focus group interviews were analyzed using thematic analysis and Meleis's method of Concept Development. Thus, the decision was made to propose the concept of "Thought Labyrinth" by discussing expressions such as "Obsessive Minds", "Mental Rotation", "Thought Vortex", or "Thought Spiral". It is thought that the concept of "Thought Labyrinth" may be more appropriate to the scientific literature by reflecting complex and cyclical nature of rumination, capturing both its persistent and disorienting characteristics. The concept of the labyrinth, with its connotation of an inescapable, convoluted mental pathway, offers a succinct and semantically powerful alternative for the Turkish academic context.

[1] Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, filizdemir@kmu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5906-6982

Alıntılamak için/Cite as: Demir F. (2025). Zihinler Geviş Getirir Mi? "Düşünce Labirenti" Kavramı İle Ruminasyonun Yeniden Tanımlanmasına Yönelik Bir Öneri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 966-982

GİRİŞ

Ruminasyon, köken bilimsel olarak Latince "rumen" ve "ruminare" sözcüklerinden meydana gelen bir kavramdır. Rumen, geviş getiren hayvanlarda besinlerin ön sindiriminin gerçekleştiği midenin ilk bölümüne verilen isimdir (DePeters ve George, 2014). Bu kelimeden türeyen ruminasyon kavramı, İngiliz dilinde asıl anlamı olan "geviş getirme" teriminden sonra, "çok uzun süre muhakeme etmek" ve "derin düşüncelere dalmak" anlamında da kullanılmaya başlamıştır. Ruminasyon, ilk olarak 1960 yılında Ingram ve McAdam aracılığı ile literatüre geçmiştir. Psikoloji bilim alanında çalışmalar yürüten araştırmacılar ruminasyonu, saplantı zorlantı bozuklukları için "zihinsel geviş getirmek" anlamında incelemişlerdir (Ingram ve McAdam, 1960). Bu kapsamda ruminasyon çok geniş anlamıyla, zihinsel geviş getirme ve tekrarlayan düşünceleri temsil eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Law, 2005).

Türkçe literatürde de kavramsal bir değişikliğe gidilmeden, ruminasyon kavramının terimsel açıklaması çalışmalara olduğu gibi aktarılmıştır. Ruminasyon kavramının ulusal yazında "zihinsel geviş getirme" olarak aktarıldığı ve kullanıldığı ilk iki çalışmaya 2009 ve 2010 yıllarında Tıp ve Psikoloji alanlarında rastlanmıştır (Güzel ve Avcı, 2009; Işık, 2009; Kazkondu, 2010). Araştırmalarında zihinsel kavramının yerine bilişsel ve düşünsel kavramlarını tercih eden Kuzucu vd. (2015) küçük bir değişiklikle "bilişsel geviş getirme", Akgün (2023) ve Akcan (2013) ise "düşünsel geviş getirme" ifadelerini kullanmışlardır. Devam eden yıllarda ruminasyon kavramının zihinsel geviş getirme ile birlikte kullanıldığı çalışmaların yine Tıp ve Psikoloji alanlarında 2015 itibariyle kademeli olarak az da olsa artmaya başladığı görülmektedir (Bülbül ve Ketenci, 2020; Erzen ve Dikkatli, 2019; Kuzucu vd., 2015; Omay, 2019; Totan, 2015; Yağmur, 2018). 2019 yılından itibaren Ruminasyon kavramının iş yaşamıyla ilişkilendirilerek artık işletme, yönetim ve örgütsel davranış literatürüne de girdiği görülmeye başlanmıştır (Can ve Aydın, 2022; Dalbaşı ve Kısa, 2022; Karakavak vd., 2024; Karatepe, 2022; Oktaysoy vd., 2023; Sevinç, 2022; Yaşa, 2019; Yılmaz, 2023; Zengin, 2021) ancak çalışmalar nicelik açısından oldukça yetersiz kalmaktadır. Mevcut çalışmaların büyük oranda tez çalışmalarından oluşması da dikkat çekicidir. Bu durum, ulusal alanyazında ruminasyonla ilgili çalışmalarda bir boşluk olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, alanyazındaki bu boşluğun giderilmesine bir katkı sağlamasını amaçlamaktadır.

Alanyazındaki boşluk yalnızca çalışmaların niceliksel yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda, ruminasyon olgusunun Türkçeleştirilmesinde bir kavram kargaşası yaşandığını da söylemek mümkündür. Bu çalışmaya karar verilmeden önce iş ruminasyonu konusuyla ilgili planlanan ampirik bir çalışma kapsamında, çevrimiçi gruplar aracılığıyla bir grup akademisyene anket doldurmaları için ricada bulunulmuştur. Anketin açıklama kısmında ruminasyon, literatüre dayandırılarak "zihinsel geviş getirme" terimiyle açıklanmıştır. Ancak bu terim, grup içindeki akademisyenler tarafından olumsuz tepkiyle karşılanmıştır. "Geviş getirme mi? Bu şekilde mi Türkçeleştirilmiş? Şaşırdım doğrusu. Geviş getirme şeklinde hiç yazmamak lazım. Bu terim tepki alır, bizlere bu konuda çok iş düşüyor…" şeklindeki geri bildirimler bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Yapılan tartışmalar sonucunda ruminasyon kavramının ulusal alanyazın için yerli bir kavrama ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Ayrıca, tarayıcıda ruminasyon kavramı aratıldığında, sonuçlar arasında psikolojik anlamının yanı sıra yeme bozuklukları, süt inekleri, koyunlar ve keçilerle ilgili çalışmaların çıkması, bu kavramın disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmesi gerekliliğini daha da artırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın sorunsalı, ruminasyon kavramının alaycılıktan uzak ve Türk dili ve kültüründe anlam kargaşasına yol açmayacak şekilde nasıl tanımlanacağı ve bu tanımın çeşitli bilimsel mecralarda nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceği üzerine odaklanmaktadır.

Bu amaçla çalışmanın yöntemi ve deseni nitel araştırma yöntemlerinden keşifsel bir araştırma olarak tasarlanmış olup literatür taraması, odak grup görüşmesi ve Meleis'in kavram geliştirme yöntemleriyle tematik bir analize tabii tutulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ruminasyon, etimolojik olarak Latince kökenli "Rumen" kelimesinden gelmektedir. Bu kelime geviş getiren hayvanların midelerinin ilk bölümünü ifade etmektedir

(Lebel, 2017). Psikiyatri biliminde kaba tabirle "zihinsel geviş getirme" olarak tanımlanan ruminasyonun geniş tanımı yazardan yazara farklılık göstermektedir (Karataepe, 2010). Ruminasyon, daha önce işlenilmiş bir meselenin tekrar tekrar zihinde analize tabii tutulması anlamına gelmektedir. Özellikle geçmişte yaşanmış bir mesele hakkında sık sık, zorlayıcı ve istemsiz bir şekilde düşünme durumunu ifade etmektedir. Kaygı ve duygudurum bozuklukları ile ilişkili bulunan, tekrarlayıcı düşünce biçimlerinden olan ruminasyon kavramı, düşüncelerin sürekli olarak tekrarlanması, zihnin devamlı meşgul olması ve meditasyon hâlleri gibi durumlar olarak bilinmektedir (Kaplan ve Sadock, 2015: 282; Pravettoni vd., 2007; Rimé, 1995). Bir şeyler üzerine kafa yorma veya derin düşüncelere dalma sürecini ifade eden ruminasyon kavramı, bireyin yaşantıları sonucu ortaya çıkan, düşünceyi çağrıştıracak çevresel şartlar bulunmadığında dahi oluşan, zihinde dönüp duran tekrarlayıcı, anımsayıcı, problem çözücü ve beklenti içeren bir düşünme tarzıdır (Calhoun vd., 2000; Cropley vd., 2016; Martin ve Tesser, 1996).

Ruminatif düşünme biçiminde zihinden sıklıkla "Neden bunu yaşadım?", "Neden üzgün hissediyorum?" gibi yaşanan durumlara yönelik düşünceler geçmektedir (Nolen-Hoeksama ve Morrow, 1991). Ancak olayın sebep ve sonuçları üzerine tekrar tekrar düşünen bireyler içinde bulundukları durumdan çıkmak üzere eyleme geçmekte zorlanmaktadır, bu olumsuz duygu durumu ise depresif belirtileri arttırmaktadır (Blaney, 1986). Bu düşünme biçimi geçmiş zamana ait stresli olaylar, güncel sorunlar ve gelecek zaman endişeleri gibi durum ve konularda ortaya çıkabilir. Hangi sebeple olursa olsun, hepsinin ortak yanı düşüncelerin olumsuz, tekrarlı, uzun süreli ve yararsız olmasıdır (Baer, 2015).

Ruminasyon, hayatın her alanında olduğu gibi, iş hayatında da görülmektedir. İş ruminasyonu, zihinsel olarak işten uzaklaşamama ve işle ilgili olumsuz duygu durumu yaratan inatçı düşünceler bütünüdür (Geisler vd., 2019: 2). İşle ilgili konular üzerinde düşünmenin de aynı şekilde huzursuzluk, duygusal yorgunluk hissi, hayal kırıklığı gibi olumsuz duygularla sonuçlandığında bireylerin işsel ruminasyon yaşadıkları düşünülür (Querstret vd., 2017). İşle ilgili ruminasyon, işe ilişkin meseleleri sürekli olarak düşünmeyi ve akıldan çıkaramamayı ifade etmektedir. İnsanların iş hakkında düşünmelerini etkileyebilecek çeşitli faktörler vardır. Mesai saatleri dışında bile işini düşünmek, bazen işte yaşanan bir sorunun sonucu olabildiği gibi bazen de yoğun çalışma temposunun bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (Cropley ve Zijlstra, 2011).

Ruminasyonun açıklanmasıyla ilgili, çeşitli kuramlardan bahsedilebilir. Bunlardan ilk olarak Tepki Biçimleri Kuramı, Nolen-Hoeksama tarafından 1991 yılında önerilmiştir. Tepki Biçimleri Kuramına göre, depresif belirti gösteren insanlar bu belirtilerin muhtemel sebep ve sonuçları üzerinde yineleyici düşünceler bulundurmaktadır (Nolen Hoeksama, 2003). Buna benzer geliştirilen bir kuram da Üzüntü Hakkında Ruminasyon Kuramıdır. Conway vd. (2000) tarafından geliştirilen Kuram, "bireyin üzüntüsüne ve üzüntü nedenlerine ilişkin yinelenen düşünceler" biçiminde açıklanmaktadır. Teoriye göre, ruminasyon insanların depresyon seviyesini artırmaktadır (Peled ve Moretti, 2007). İki teori arasındaki fark; Tepki Biçimleri Kuramında depresyonun düşünceyi arttırıken, Üzüntü Hakkında Ruminasyon Kuramında ruminasyonun depresyonu arttırdığıdır. Nolen Hoeksama'nın 1991 yılında geliştirdiği kuramını büyütmek amacıyla geliştirilen bir diğer kuram da Stres Tepkisi Ruminasyon Modelidir. Stres Tepkisi Ruminasyon Modeline göre "kişinin yaşadığı stresli olayların kötü sonuçlarını tekrarlı şekilde düşünmesi" ruminasyonun bir özelliğidir (Robinson ve Alloy, 2003). Ruminasyonla ilgili oluşturulan bu kuramlardan farklılaşan bir kuram ise Martin ve Tesser (1996)'in geliştirdiği Hedefe İlerleme Kuramıdır. Kurama göre ruminasyon Zeigarnik etkisinin bir modelidir. Zeigarnik etkisinde, tamamlanmış işler eksik kalan işlere kıyasla hafızada daha fazla yer etmektedir. Dolayısıyla bu etkide, ruminasyonun tamamlanmamış ve gerçekleştirilmesi zor amaçlar üzerinde yoğunlaştığı öne sürülmektedir.

Görüldüğü gibi ruminasyonun sosyal ve iş hayatındaki etkileri ve bu olgunun altında yatan kuramsal açıklamalar, bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığını derinden etkileyen önemli faktörlerdir. Bu bağlamda, ruminasyonun doğasını anlamak ve bu durumu yönetebilmek hem bireysel refahı artırmak hem de iş performansını olumlu yönde etkilemek açısından kritik bir öneme sahiptir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu alandaki bilgi birikimini daha da derinleştirerek, ruminasyonun olumsuz etkilerini azaltmaya

yönelik stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayabilecektir.

YÖNTEM

Nitel araştırma desenlerinden keşifsel araştırma şeklinde tasarlanan çalışmada literatür taraması, odak grup görüşme yöntemi ve Meleis (2012)'in kavram geliştirme yöntemlerinden faydalanılmıştır. Odak grup görüşme yönteminin uygulanmasına "Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu" tarafından 10 Eylül 2024 tarihinde 12-2024/263 sayılı karar ile izin verilmiştir. Etik onay izninin ardından görüşme 15 Eylül 2024 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Türk dilinde ruminasyon kavramına ilişkin kesin bir kavram birliğine varılamadığı ve farklı çalışmalarda farklı terimlerin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle, "zihinsel geviş getirme" ifadesinin insana yönelik kullanımı, biyolojik ve kültürel uyumsuzluklar ile alaycı bir algıya neden olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, ruminasyon teriminin etrafındaki anlam karmaşasını gidererek kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve bu konuda ulusal alanyazında mevcut olan boşluğu doldurmaktır. Literatür için ortak bir terminoloji geliştirilmesi, gelecekteki çalışmaların daha tutarlı ve karşılaştırılabilir olmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, kavramın daha net ve anlaşılır bir şekilde tanımlanması için terminolojik çeşitliliği sistematik olarak ele almak çalışmanın bir alt amacıdır.

Geçerlik ve Güvenilirlik

Çalışma, sonuçlarının geçerli ve güvenilir olması amacıyla, tek bir yöntemle sınırlı kalınmamış; literatür taraması, odak grup görüşmesi ve Meleis'in kavram geliştirme yöntemi olmak üzere üç ayrı aşama ile pekiştirilmiştir. İlk aşamada odak grup görüşmesinin geçerliliğini sağlamak adına moderatörün konuya hâkim bir kişiden seçilmesine, görüşmeye yeterli sayıda (36 kişi) ve bilgi, birikim ve deneyime sahip katılımcının davet edilmesine ve katılımcıların fikirlerini özgürce ifade edebileceği bir ortamın oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca elde edilen verilerin eksiksiz bir şekilde deşifre edilebilmesi için görüşmenin yapıldığı Zoom toplantısı kayıt altına alınmıştır (Bader ve Rossi, 2002; Krueger ve Casey, 2000). Literatür taraması aşamasında, ruminasyon kavramına alternatif oluşturabilecek terimlerin geçtiği çalışmaların büyük bir bölümüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Alternatif terimlerin tekrar etmeye başlaması, çalışmanın bu aşamadaki güvenilirliğini sağlamaktadır. Son olarak, elde edilen verilerin Meleis'in kavram geliştirme yöntemiyle sistematik olarak analiz edilmesi, çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğine katkı sağlamaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma üç ayrı aşamada gerçekleştirilmiştir. "Zihinsel geviş getirme" terimiyle Türkçe literatüre geçen ruminasyon kavramına alternatif bir kavram önerisi geliştirebilmek adına literatür taraması, odak grup görüşme yöntemi ve Meleis'in kavram geliştirme yöntemleri izlenmiştir. Araştırmaya ilk olarak literatür taramasıyla başlanmıştır. Bu kapsamda ulusal alanyazında ruminasyon kavramına "zihinsel geviş getirme" terimi dışında farklı alternatif tanımlamalara yer veren bazı çalışmalar ve bilgileri aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ulusal Literatürde Ruminasyon Kavramı Tanımları

Yazar(lar) ve Yılı	Çalışmanın Başlığı	Çalışmada Geçen Ruminasyon Kavramına ait Tanımlamalar
Can ve Aydın, 2022	"Eylemsiz Düşünceler Sarmalına Kapılmak: Ruminasyon"	Eylemsiz düşünceler sarmalı
Oktaysoy vd., 2023	"Olumsuz Düşünce Döngüsü ve Kolektif Şükranın İşyeri Mutluluğuna Etkisi"	Olumsuz düşünce döngüsü
Karatepe, 2022	"Kritik Analitik Düşünmeye Tuzak Kuran İki Sinsi Kardeş; Ruminasyon ve Endişe"	Tekrarlayıcı düşünme biçimi, aşırı düşünme, saplantı haline getirme, kara kara düşünme, evirip çevirme, dert etme
Aydın ve Özcan (2021)	"Covid-19 Pandemi Sürecinde Sağlık Çalışanlarında Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Ruminatif Düşünme Biçimi ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri"	Ruminatif düşünme biçimi
Çetiner, (2023)	"Lider-Üye Etkileşimi ile Çalışanların Bağlamsal Performansları ve Ruminatif Düşünme Düzeyleri Arasındaki İlişki: Ampirik Bir İnceleme"	Ruminatif düşünme biçimi
Kalfa ve Alkar, 2019	"Üstün Yetenekli Çocuk ve Ergenlerde Mükemmelliyetçilik, Ruminasyon ve Depresyon İlişkisi: Derleme Çalışması"	Ruminatif düşünme biçimi, zihinde dolaşan tekrarlayıcı düşünceler
Yaşa, 2019	"Sağlık Çalışanlarının, Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejilerinin ve Öz Anlayış Düzeylerinin Anksiyete Düzeyleri ile İlişkisinin İncelenmesi"	Tekrarlayıcı düşünce
Zengin, 2021	"Hemşirelerde Tükenmişlik Düzeyinin Ruminatif Düşünce Biçimleri ve Örgütsel Affedicilik Açısından İncelenmesi"	Israrla düşünme süreci, tekrarlayıcı ve otomatik düşünceler
Pamuk ve Gökce, 2020	"Rehber Öğretmenlerin Psikolojik Sağlamlıklarının Öz Eleştirel Ruminasyon, Sıkıntıyı Tolere Etme ve Psikolojik Kırılganlık Bağlamında İncelenmesi"	Uyumsuz tekrarlayan düşünme şekli, sıkıntı semptomlarının olası sebeplerine ve sonuçlarına pasif olarak ve tekrar tekrar odaklanmayı içeren sıkıntıya cevap verme modu
Sevinç, 2022	"İş Gücünü Oluşturan Bireylerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Beceri Uyuşmazlığı, İşsel Ruminasyon ve Mesleki Doyum Kapsamında İncelenmesi"	Tekrarlanan ve kontrol edilmesi güç düşünceler, bireyin olumsuz yaşantısını tekrarlayıcı bir şekilde düşünmesi
Yılmaz, 2023	"Çalışma Yaşamında Ruminasyon"	Kişinin olumsuz bir yaşam olayına ya da yaptığı bir hataya ilişkin tekrar tekrar ve derinlemesine düşünüme durumu
Karakavak vd., 2024	"Algılanan Stresin Örgütsel Dinçlik ve İşe Odaklanma Üzerindeki Etkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü: Hemşireler Üzerine Bir Araştırma"	Kişinin duyguları ve sorunları hakkındaki tekrarlayıcı düşünme süreci
Özbay vd., 2024	"Yetişkin Eğitimi Açısından Ruminasyon, Sıkıntıya Dayanma ve Bilişsel Esnekliğin İncelenmesi"	Ruminatif Tepkiler
Bolat ve Yüksel Şahin, 2025	"Üniversite Öğrencilerinin Denetim Odağı Düzeylerinin Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumuna, Koşulsuz Kendini Kabule ve Ruminasyona Göre İncelenmesi"	Kişinin kendisi ve üzücü deneyimleri hakkında tekrarlayıcı, uzun süreli ve yineleyici olumsuz düşüncelere sahip olması

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türk yazınında çeşitli yazarlar, ruminasyon kavramını değişik ifadelerle açıklamışlardır. Bu durum, ruminasyonun Türkçe'de tek bir terimle net bir şekilde ifade edilmediğini ve farklı çalışmaların farklı terminolojiler kullandığını ortaya koymaktadır. Tablodaki tanımlamalara göre, "ruminatif düşünme biçimi" ve "tekrarlayıcı düşünceler" en sık kullanılan ifadelerdir. Bu iki terim, ruminasyonun temel özelliklerini, yani düşüncelerin tekrarını ve sürekli zihinsel meşguliyetini, açık bir şekilde ifade etmektedir.

Araştırmaya ikinci sırada odak grup görüşmesiyle devam edilmiştir. Görüşmenin başarılı geçmesi için görüşmenin gerçekleştirileceği yer ve zaman katılımcıların birbirine olan mesafeleri ile kısıtları ve konfor talepleri dikkate alınarak bir Zoom toplantısı şeklinde gerçekleştirilmiştir. 15.09.2024 tarihinde saat 20:00'de başlatılan toplantıya davetli 36 kişiden 17'si mazeret bildirerek 19 kişi katılım sağlamıştır, görüşme 75 dakika sürmüştür. Moderatör görüşmeyi ruminasyon kavramının kapsamlı bir tanımlamasını yaparak başlatmıştır. Akabinde ruminasyon kavramının aynı uluslararası literatürde olduğu gibi, ulusal literatüre de "zihinsel geviş getirme" olarak yerleştiğini ancak bunun bazı akademisyen grupları tarafından tepkiyle karşılandığından bahsetmiştir. Moderatör, yapılan toplantının ruminasyon kavramının "zihinsel geviş getirme" metaforuna alternatif bir kavram önerilmesi için gerçekleştiğini katılımcılara bildirmiştir. Görüşmenin devamında sırasıyla katılımcıların bu konudaki fikirleri ve görüşleri alınmıştır. Görüşme bilgilerinin başarılı bir şekilde deşifre edilebilmesi için toplantı kayıt altına alınmıştır. Odak grup görüşmesinden elde edilen veriler aşağıda Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Odak Grup Görüşme Verileri

Görüşmecinin Cinsiyeti, Yaşı, Mesleği, Mezuniyeti	**Görüşmecilerin Ruminasyon Kavramının "Zihinsel Geviş Getirme" ifadesine Yönelik Konuşmaları ve Alternatif Önerileri**
G1- Erkek (45), Edebiyat Öğretmeni ve Dil Bilimci, Yüksek Lisans	"Olumsuzluk döngüsü. Düşüncelerimizi olumsuzluklarla dolduruyoruz. Biri bizi olumluya sevk etmeye çalışsa da onu dikkate almıyoruz. Sanki bu döngü devam etsin istiyoruz. Olumsuz sonuca kendimizi hazırlamaya çalışıyoruz."
G2- Erkek (54), Mühendis, Yüksek Lisans	"Düşünce çalkantısı, zihindeki olumsuz düşüncelerin sürekli ve dinamik bir şekilde hareket etmesi diyebiliriz. Bu terim, ruminasyonun kişiyi zihinsel olarak nasıl sürekli ve dalgalı bir şekilde etkilediğini betimlerken, aynı zamanda bu sürecin bireyde yarattığı huzursuzluğu ve karışıklığı da yansıtabilir."
G3- Kadın (41), Psikolog, Doktora	"Kaygı bozuklugu, çünkü kaygı ve endişeler beyinde tekrar tekrar yenilenir. Zihinsel hazımsızlık, çünkü hazmedilemeyen düşünceler devamlı sindirilmeye çalışılır."
G4- Erkek (43), Yönetici, Yüksek Lisans	"Süreğen zihinsel saplantı, negatif duygu durum/düşünce bağımlılığı, tersten bakarsak pozitif duygu durum/düşünce yoksunluğu."
G5- Kadın (43), Uzlaştırmacı, Yüksek Lisans	"Zihnin negatif döngüsü, olumsuz düşünceler döngüsü, zihnin karamsar döngüsü, zihinsel olumsuz döngüler, zihinsel olumsuz çağrışımlar, zihinsel olumsuz çağrı sarmalı."
G6- Kadın (38), Edebiyat Öğretmeni, Lisans	"Tekrarlayan olumsuz düşünme, daimî bilişsel bozukluk, daimî takıntı hali, döngüsel takıntı hali, aşırı kötümser düşünme, yinelenen karamsarlık hali."
G7- Erkek (47), Akademisyen ve Dil Bilimci, Doktora	"Olumsuz derin düşünceler, takıntılı düşünceler, zihinsel tükenme, düşünce döngüsü."
G8- Kadın (53), Hukukçu, Lisans	"Zihinsel döngü, düşünce sarmalı. Bu ifade, ruminasyonun sürekli tekrarlayan ve sarmal şekilde devam eden düşünceleri betimlemek için kullanılabilir. Sarmal kelimesi, döngüsel ve içinden çıkılmaz bir yapıyı çağrıştırıyor."
G9- Kadın (35), Akademisyen ve Dil Bilimci, Yüksek Lisans	"Zihinsel girdap, düşünce labirenti denilebilir. Bir girdapta ya da labirentte insan çıkmazdadır, döner durur ama çıkışı bulamayınca başa sarar."

G10- Kadın (45), İngilizce Eğitmeni ve Dil Bilimci, Yüksek Lisans	"Takıntılı düşünme, zihinsel takıntı. Sürekli düşünüldüğü için takıntı haline geliyor olabilir."
G11- Erkek (42), Yönetici, Lisans	"Zihinsel sakız çiğneme, en azından benzer bir kavram çağrıştırıyor ve geviş getirme kadar ütopik olmuyor."
G12- Kadın (39), İnsan Kaynakları Yöneticisi, Doktora	"Etkisiz düşünceler döngüsü, düşünce labirenti, insan düşünceler arasında kaybolur, döner döner başa sarar."
G13- Erkek (37), Uzman Psikolog, Doktora	"Negatif düşünceler sarmalı, düşünce dolambaçı, düşünce dönemeçi, zihinsel dolambaç. Bu terimler, ruminasyonun kişinin zihninde sürekli dolanan, çıkmaz sokaklara girip duran düşünceleri simgeleyebilir."
G14- Erkek (65), Mühendis, Doktora	"Zihinsel sakız çiğneme, kişinin olumsuz düşünceleri zihninde sürekli olarak tekrar etmesini, tıpkı bir sakızı sürekli çiğner gibi bırakmamasını ifade edebilir. Zihinsel hazımsızlık, zihnin olumsuz düşünceleri sürekli olarak sindiremeyip tekrar tekrar işlemesi anlamına gelebilir."
G15- Erkek (40), Sosyal Güvenlik Uzmanı, Yüksek Lisans	"Saplantılı düşünceler girdabı, olumsuz düşünceler girdabı, zihinsel olumsuzlama. Zihinsel olumsuzlama, sürekli olarak olumsuz düşüncelere odaklanmayı ve bu düşüncelerden çıkamama durumunu yansıtabilir."
G16- Erkek (40), Dil Bilimci, Akademisyen Doktora	"Bir şeyi uzun uza düşünmek, bunun herhangi bir Türkçe karşılığını bulmak yerine terim olarak ruminasyon gibi kullanımına devam etmeyi öneririm, çünkü Türkçe tek kelime olarak bu sözcüğün karşılığını tam olarak bulmak mümkün görünmüyor."
G17- Kadın (28), Turizmci, Yüksek Lisans	"Düşünce kapanı, hayatımızda kötü olan duygu ve düşünceleri bırakamadığımız için sanki bir kapan içinde gibi sürekli bizimle beraberler."
G18- Erkek (54), Edebiyat Öğretmeni, Lisans	"Olumsuz kötü anlamına gelen 'bet' kelimesinin zihin kelimesi ile birleşmesiyle 'bet zihin' olabilir."
G19- Kadın (45), Akademisyen, Doktora	"Düşünce tutsaklığı, düşünceler tuzağı, tekrarlayan düşüncelere esir olmak, düşünceler döngüsü esareti. Çünkü bireylerin zihni düşüncelere esir olmuş durumda, bundan kurtulamamakta."

Tablo 2'de görüldüğü üzere odak grup görüşmesine 10'u erkek, 9'u kadın olmak üzere19 kişi katılmıştır. Görüşmecilerin yaşları 28 ile 65 arasında değişmektedir. Görüşmeciler arasında dil bilimi, edebiyat, psikoloji, yönetim, hukuk, sosyal güvenlik, mühendislik, turizm gibi farklı disiplinlerden gelen uzmanlar ve akademisyenler yer almaktadır. Eğitim düzeyleri lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde değişmektedir. Görüşmecilerin çoğunluğu, ruminasyon kavramını tanımlarken "tekrarlayan olumsuz düşünceler" ve "zihinsel döngü" gibi ifadeleri kullanmıştır. Bu terimler arasında "zihinsel hazımsızlık", "düşünce labirenti" ve "zihinsel sakız çiğneme" gibi yaratıcı ve betimleyici ifadeler öne çıkmaktadır.

Araştırmanın verileri Meleis'in kavram geliştirme süreci yardımıyla tematik bir analize tabii tutulmuştur. Aşağıda Şekil 1'de Meleis'in kavram geliştirme süreci ve aşamaları yer almaktadır.

SÜREÇ	GÖREV VEYA ETKİNLİK
Tanımlama	Kavramlarla ilgili deneysel göndergeler ile belirsizliği aydınlatıcı, doğruluğu artırıcı işlevsel tanımlamalar yapma ve kuramsal olarak oluşturma
Ayırt Etme	Geliştirilen kavram ve diğer kavramlar arasında benzerlikleri ve farklılıkları sınıflama
Öncekileri Betimleme	Kavramda algılanan ve meydana gelmesi beklenilen içeriksel koşullar altında tanımlama yapma
Sonuçları Betimleme	Kavramın sonucu oluşabilecek olan olayları, durumları veya koşulları tanımlama
Örnekleme	Kavramın bazı yönlerini örnekler (klinik göndergeler ve araştırma göndergeleri) ile belirleme ve tanımlama Örnekler aynı, örneklere benzer veya örneklerin zıddı olabilir
Karşılaştırma	Benzer ve daha kapsamlı çalışılmış diğer kavramlar veya olgular yoluyla kavramı betimleme
Sentezleme	Bulguları, anlamları ve özellikleri bir araya getirerek kuramsallaştırmada gelecek adımları keşfetme ve tanımlama

Şekil 1. Meleis'in Kavram Geliştirme Süreci (Kaynak: McEwen ve Wills, 2002)

Süreçte tanımlama, ayırt etme, öncekileri ve sonuçları betimleme, örnekleme, karşılaştırma ile sentezleme aşamalarını kapsayan bütünleştirilmiş yaklaşım yer almaktadır. Bu çalışmada yukarıdaki süreçten faydalanarak zihinsel geviş getirme kavramına literatür incelemesi ve odak grup görüşmesinden elde edilen veriler aracılığıyla alternatif bir kavram üretilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın bulguları aşağıda Tablo 3 içerisinde ayrıntılı ve aşamalı bir şekilde ele alınmaktadır.

Tablo 3. Meleis'in Kavram Geliştirme Süreci Yöntemiyle "Zihinsel Geviş Getirme" Kavramına Alternatif Üretme Adımları

SÜREÇ	GÖREV VEYA ETKİNLİK
Tanımlama Bu aşamada, "Zihinsel Geviş Getirme" (ruminasyon) kavramına alternatif olarak önerilen kavramlar kısaca tanımlanır.	Zihinsel Döngü/Düşünce Sarmalı: Ruminasyonun tekrarlayan ve sarmal yapısı. Olumsuz Düşünceler Döngüsü/ Zihnin Negatif Döngüsü/Olumsuzluk Döngüsü/Negatif Düşünceler Sarmalı/Tekrarlayan Olumsuz Düşünme/Olumsuz Derin Düşünceler: Olumsuz düşüncelerin zihinde sürekli döngü oluşturup tekrar etmesi. Süreğen Zihinsel Saplantı/Takıntılı Düşünme/Zihinsel Takıntı: Duygu ve düşüncelerin takıntı haline gelen saplantısı ve bu döngüden çıkılamaması durumu. Etkisiz Düşünceler Döngüsü: Sürekli tekrarlayan ve çözüm üretmeyen etkisiz düşünceler. Zihinsel Girdap/Düşünce Labirenti: Çıkmaz sokaklarda dolanan düşünceler, kişinin bir türlü sonuca varamayan ve kendini tekrar eden düşüncelerle boğuştuğu zihinsel kısır döngü. Düşünce Kapanı/Düşünce Tutsaklığı: Kötü duygu ve düşüncelerden kurtulamama. Zihnin tekrarlayan düşüncelere esir olması. Düşünce Çalkantısı: Zihindeki düşüncelerin dinamik ve sürekli hareketi. Zihinsel Hazımsızlık: Hazmedilemeyen düşüncelerin sürekli sindirilmeye çalışılması durumu. Zihinsel Sakız Çiğneme: Zihinde varolan düşüncelerin sürekli tekrarı. Bet Zihin: Olumsuz düşüncelerin zihinle birleşmesi.

Ayırt Etme

Bu aşamada, "Zihinsel Geviş Getirme" (ruminasyon) kavramına alternatif olarak önerilen kavramların nasıl farklılaştığı ve hangi ortak özellikleri paylaştığı incelenir.

Zihinsel Döngü/Düşünce Sarmalı

Bu kavramlar, yalnızca düşüncelerin belirli bir yapıdaki döngüsel hareketini ifade ederken ruminasyonun doğasındaki düşüncelerin olumsuz yapısını gözardı eder.

Olumsuz Düşünceler Döngüsü/Zihnin Negatif Döngüsü/Olumsuzluk Döngüsü/Negatif Düşünceler Sarmalı/Tekrarlayan Olumsuz Düşünme/Olumsuz Derin Düşünceler:

Bu kavramlar, olumsuz düşüncelerin zihinde sürekli döngü oluşturup tekrar etmesi durumunu ifade ederler. Zihinsel geviş getirme de bu olumsuz düşüncelerin sürekli sindirilmesi ve tekrar işlenmesini vurgular.

Süreğen Zihinsel Saplantı//Takıntılı Düşünme/Zihinsel Takıntı:

Takıntı veya saplantı genellikle belirli bir düşünceye ya da konuya odaklanıp ondan kopamazken, zihinsel geviş getirme bu düşüncelerin sürekli sindirilmesi ve tekrar işlenmesi sürecini içerir.

Etkisiz Düşünceler Döngüsü:

Etkisiz düşünceler döngüsü çözüm üretmeyen düşünceleri vurgularken, zihinsel geviş getirme bu düşüncelerin tekrar tekrar işlenmesi süreciyle soruna çözüm arar.

Zihinsel Girdap/Düşünce Labirenti:

Düşünce labirenti çıkmazda sürekli dolanan zihnin düşüncelerle boğuşması ve çıkış yolu aramasıyla ilgilidir. Olumsuz anlam içermektedir. Zihinsel geviş getirme de bu düşüncelerin sürekli zihinde dolanmasını vurgular.

Düşünce Kapanı/Düşünce Tutsaklığı

Düşünce kapanı/tutsaklığı, bireyin düşüncelerini ele geçirmesi suretiyle bireyi sınırlamasını ifade ederken, ruminasyon bu düşüncelerin uzun süre zihinde kalması ile ilgilidir. Olumsuz anlam içermektedir.

Düşünce Çalkantısı:

Düşünce çalkantısı, zihindeki düşüncelerin aktif, karmaşık ve dinamik hareket halinde olmasını ifade ederken, zihinsel geviş getirme sabit bir sürekliliği vurgular.

Zihinsel Hazımsızlık

Zihinsel hazımsızlık, düşüncelerin sindirilememesi ile ilgilidir. Zihinsel geviş getirme ise bu düşüncelerin sürekli sindirim sürecinde olması ve tekrar tekrar işlenmesini vurgular.

Zihinsel Sakız Çiğneme

Her iki kavram da düşüncelerin sürekli tekrarını ifade eder. Sakız çiğneme metaforu, genellikle düşüncelerin fiziksel bir hareket gibi tekrar etmesini vurgularken, ruminasyon daha çok zihinsel bir süreç ve olumsuz duygularla ilişkilidir.

Bet Zihin:

Bet zihin, olumsuz düşüncelerin zihinle birleşmesini vurgularken, zihinsel geviş getirme bu düşüncelerin tekrar tekrar işlenmesini vurgular.

Öncekileri Betimleme Bu aşamada, ruminasyon kavramının literatürdeki çeşitli tanımlamaları incelenir.	Eylemsiz Düşünceler Sarmalı (Can ve Aydın, 2022): Bu terim, bireyin düşüncelerini sürekli tekrarladığı, fakat bunları aşmak veya çözüm üretmek için harekete geçmediğini tanımlar. Olumsuz Düşünce Döngüsü (Oktaysoy vd., 2023): Olumsuz düşünce döngüsünde, kişini sürekli olarak negatif düşünceler içinde sıkışıp kalır ve bu düşünceler, daha fazla olumsuz düşünceyi tetikler. Tekrarlayıcı Düşünme Biçimi (Karatepe, 2022; Karakavak vd., 2024): Tekrarlayıcı düşünme biçimi, bireyin belirli düşünceleri tekrar tekrar düşünme eğiliminde olduğu bir durumu tanımlar. Ruminatif düşünme biçimi (Aydın ve Özcan, 2021; Çetiner, 2023): Kişinin geçmişte yaşanan olumsuz olayları veya durumları sürekli düşünmesi ve bu düşünceleri zihninde döndürmesi olarak tanımlanır.
Sonuçları Betimleme Bu aşamada, "Zihinsel Geviş Getirme" kavramına alternatif olarak belirlenen terimin ne tür sonuçlar ve olası etkiler doğurabileceği betimlenir.	Düşünce Labirenti Çıkmaz sokaklarda dolanan düşünceleri, kişinin bir türlü sonuca varamayan ve kendini tekrar eden düşüncelerle boğuştuğu zihinsel bir kısır döngüyü ifade eder. Bu terim, bireyin zihinsel olarak çıkış yolu bulamadığı ve sürekli olarak aynı düşüncelerle boğuştuğu olumsuz bir durumu anlatır. Bu tanım, döngü şeklinde devam eden olumsuz düşünceleri betimlemesi özelliği ile "Zihinsel Geviş Getirme" kavramına uygun bir alternatif oluşturmaktadır. Bu kavram önerisi diğer alternatiflerle karşılaştırılınca, ruminasyon kavramına en yakın seçenek olarak öne çıkmaktadır.
Örnekleme Bu aşama, ruminasyona alternatif olarak önerilen kavramın çeşitli yönlerini ve bu yönlerin nasıl tezahür ettiğini örneklerle açıklar.	Örneğin bir çalışan, önemli bir projede başarısız olma ihtimalinden dolayı endişeleniyor veya terfi alamadığı için kendine sürekli "Kariyerimde neden ilerleyemiyorum?" sorusunu soruyor. Bu düşünceler, bireyin zihninde devamlı dolanıp duruyor ve kariyer planlarını yaparken sürekli aynı çıkmaz sokağa giriyor. Bir yönetici, geçmişte verdiği bir kararın olumsuz sonuçlarını sürekli olarak düşünüyor. Ancak her seferinde aynı noktaya geri dönüyor ve bu düşünce labirenti içinde kayboluyor. Bu ve benzeri durumlar bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığını olumsuz yönde etkileyerek ve iş yaşamında zorluklar yaşamalarına neden olarak iş performanslarını düşürebilir.
Karşılaştırma Bu aşamada daha önce yapılan çalışmalarda ruminasyon kavramı için kullanılan betimlemeler yer alır.	Ruminasyon, bir konunun tekrar tekrar zihinde analiz edilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle geçmişte karşılaşılan bir meseleyle ilgili kaygı bozukluklarıyla ilişkisi bulunan ruminasyon, düşüncelerin sürekli tekrar edilmesi ve zihnin devamlı meşgul olmasıyla tanımlanır. Bir şeyler üzerine kafa yorma sürecini ifade eden ruminasyon kavramı, bireyin yaşantıları sonucu ortaya çıkan, düşünceyi çağrıştıracak çevresel şartlar bulunmadığında dahi oluşan, zihinde dönüp duran tekrarlayıcı, anımsayıcı, problem çözücü ve beklenti içeren bir düşünme tarzıdır (Calhoun vd., 2000; Cropley vd., 2016; Martin ve Tesser, 1996; Kaplan ve Sadock, 2015: 282; Pravettoni vd., 2007; Rimé, 1995).

Sentezleme Bu aşamada bulguların, anlamların ve ilgili kavramın özelliklerinin bütünleştirilmesi ile kuramsallaştırmada ortaya konacak aşamalar betimlenir.	Sentezleme aşamasında, ruminasyon kavramının çeşitli tanımları ve önerilen Türkçe karşılıkları bir araya getirilmiştir. Ortak özellikler ve anlamlar belirlenerek, kavramın kuramsallaştırılması için gelecek adımlar keşfedilmiştir. Bu adımlar, ruminasyonun kapsamını genişletmeyi, tanımlarını netleştirmeyi ve uygulamalı stratejiler geliştirmeyi içermektedir. Ruminasyon kavramının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve ele alınması için bu yönlerin detaylandırılması gerekmektedir. Bulgulardan elde edilen en sık kullanılan kelimelerin tanımlamada kullanılması gerektiği ancak terimin olabildiğince kısa tutulması adına anlamca daha fazla içeriğe sahip kelimelerin kullanılması önerilmektedir. En sık "düşünce" kelimesinin tekrar ettiği, "olumsuz" kelimesinin düşünce kelimesi kadar sık tekrar edilmediği görülmektedir. Burada içerik olarak olumsuz kelimesinin yerine olumsuz anlam içeren kavramlar kullanılarak kelime tasarrufu yapılmalıdır. Örneğin; Kara, girdap, esir, tutsak, kapan, tuzak, labirent gibi kelimeler anlamca bir olumsuzluk barındırmaktadır. Düşünce ve zihin kelimeleri de benzer anlamları çağrıştırdığından birbirlerinin yerine ikame edilebilir. Bu durumda kavramı tanımlayan kelime sayısı iki kelime ile sınırlandırılabilir. Buna istinaden ruminasyon kavramının yerine "düşünce labirenti", "Zihin sarmalı", "Düşünce Sarmalı", "Zihinsel Girdap", "Tutsak Düşünceler", "Esir düşünceler", "Saplantılı düşünceler", "Zihinsel Hazımsızlık", "Zihinsel Takıntı" kavramları önerilebilir. Kavramı en iyi karşılayabilecek terimin "Zihinsel labirent" ya da "düşünce labirenti" olduğu düşünülmektedir çünkü labirent bir döngü veya sarmal şeklinde olmanın yanı sıra hedefe varamadıkça sürekli başa sardıran olumsuz bir döngüdür. Bu, ruminasyon kavramının genel geçer tanımındaki "döngü" ve "olumsuz" kelimelerinin ikisini de birden karşılamaktadır. Zihinsel labirent ya da "düşünce labirenti" seçenekleri arasında kalınmıştır. Bu durum neticesinde "Düşünce labirenti" veya kavramlarının hem anlam bakımından hem de çeşitli çalışmaların başlıklarında ruminasyon kavramı yerine konulduğunda uyumluluk bakımından uygun bir kavramdır.

Yukarıda Tablo 3'te Meleis'in kavram geliştirme yöntemi aracılığıyla "Zihinsel Geviş Getirme" kavramına alternatif terimlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi süreci adım adım gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, önerilen alternatif kavramlar tanımlanmış ve ardından bu kavramların farklılaştığı ve paylaştığı ortak özellikler incelenmiştir. Daha sonra ruminasyonun mevcut literatürde çeşitli tanımları ele alınmış ve alternatif terimlerin olası etkileri değerlendirilmiştir. Örneklemelerle desteklenen sürecin sonunda, ruminasyonun döngüsel ve olumsuz doğasını etkili bir şekilde yansıttığı düşünülerek en uygun terim olarak "Düşünce Labirenti" önerilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada akademisyenlerin bilgi paylaşımı amacıyla yer aldığı bir whatsapp grubunda ruminasyon kavramının açıklanması esnasında gündeme getirilen "zihinsel geviş getirme" terimi eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmış ve akabinde konuya farklı bir kavram ile çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmanın gerekçesi olan "zihinsel geviş getirme" kavramının bazı akademisyen gruplar tarafından eleştirilmesi mevcut toplumsal yapıları eleştirel bir bakış açısıyla analiz ederek yeni kavramlar geliştirme süreci olan Eleştirel Kurama (Swingewood, 1998) dayalıdır. Kuramdan yola çıkarak "Zihinsel geviş getirme" kavramının ruminasyonu karşılamak için uygun bir ifade olmadığı düşünülmektedir. Bu terimin tercih edilmemesinin nedeni anlam karışıklığı yaratmasıdır. "Zihinsel geviş getirme", esasında hayvanların yiyeceklerini ikinci kez çiğnemek üzere ağızlarına geri getirme sürecini tanımlamaktadır. Bu biyolojik süreç, insan zihninde olan bir düşünce döngüsüyle doğrudan bağlantılı değildir. Law (2005), Yale Üniversitesi'nden psikolog Susan Nolen-Hoeksema'nın 2005 yılında Amerikan Psikoloji Derneği'nin Kongresinde yaptığı bir konuşmasında, geviş getirmenin ineklerin sindirimini kolaylaştırdığı halde, insanların ruh sağlığı için aynı etkiyi göstermediğini belirtmiştir. Bu durum, "zihinsel geviş getirme" metaforunun ruminasyonu

tanımlamak için uygun bir terim olmadığı düşüncesini desteklemektedir. Dolayısıyla, "geviş getirme" kelimesinin biyolojik çağrışımları, zihinsel bir durumu anlatmak için uygun bir metafor olmayabilir. Ayrıca "Geviş getirme" ifadesi, insanlar için kullanıldığında alaycı ya da küçültücü algılanabilir. Bu, kavramın ciddiyetini ve ruminasyonun olumsuz psikolojik etkilerini yeterince ifade etmeyebilir. Kavram, İngilizce litratüre o şekilde yerleşmiş ve kabul görmüş, dolayısıyla sorunsuz kullanılmaktadır. Ancak her kültürde belirli metaforlar ve ifadeler farklı anlamlar taşıyabilmektedir. "Geviş getirme" ifadesi, Türk kültüründe de farklı çağrışımlar yapabilir ve ruminasyonun gerçek anlamını tam olarak yansıtmayabilir. Ruminasyon kavramının Türkçeleştirilmesi, kavramın doğru ve etkili bir şekilde anlaşılması için oldukça önemlidir ve bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla "Zihinsel geviş getirme" terimine alternatif bir kavram geliştirilmeye çalışılmıştır. Literatürden elde edilen bilgiler ve odak grup görüşmesinde ortaya atılan önermeler tematik analiz ve Meleis'in kavram geliştirme yöntemi yardımıyla irdelenmiş, "Zihinsel geviş getirme" ifadesi yerine, ruminasyonun karmaşıklığını, olumsuz etkilerini ve döngüsel doğasını daha nötr ve anlaşılır kılan, bununla birlikte kavramın ciddiyetini yansıtan terimler önerilmiştir. "Saplantılı zihinler," "zihinsel dönme", "düşünce girdabı" veya "düşünce sarmalı" gibi ifadeler üzerine yoğunlaşılmış, netice olarak "Düşünce Labirenti" kavramının ruminasyonun gerçek doğasını daha iyi yansıtarak bilimsel literatürde daha uygun karşılıkta olabileceğine karar verilmiştir. Zira "labirent" kavramı, ruminasyonun hem olumsuz hem de sürekli olarak aynı düşüncelere dönme ve bu düşüncelerden kurtulamama halini vurgulaması açısından tek bir kelimeyle ifadenin iki özelliğini içeren etkili bir karşılıktır. Labirent kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre "karmaşık yolları ve çıkmazları olan yapı veya düzen" anlamına gelmektedir. Bu kelime genellikle içinden çıkılması güç, karmaşık ve zor çözülür durumları veya yapıları tanımlamak için kullanılır (TDK).

Düşünce labirentinin en belirgin yapısal özelliği, döngüsel yapısıdır. Bir kişi, bir düşünceden diğerine geçerken tekrar aynı düşüncelere dönüp dolaşabilir. Bu, özellikle endişe veya kaygı gibi olumsuz düşüncelerde sıkça görülür. Düşünceler, dolambaçlı ve dolaylı yollardan ilerler. Bir fikir, başka bir fikre atlar, daha sonra başka bir yöne sapar. Düşünce labirentinin bazı döngüleri, olumsuz ve kendini tekrar eden düşüncelerden oluşur. Örneğin, bir kişi bir hata yaptığında, sürekli olarak bu hatayı tekrar düşünebilir ve kendini suçlayabilir. Bu döngüsel yapı, çözüm bulmayı zorlaştırabilir ve kişiyi aynı düşünceler etrafında dönüp durmaya sevk edebilir. Labirentte olduğu gibi, düşünce labirentinde de çıkmazlar ve engeller bulunur. Kişi bir sonuca ulaşmak ya da bir sorunu çözmek için çabalarken, çeşitli zihinsel engellerle karşılaşabilir.

Zihinsel geviş getirme yerine "Düşünce labirenti" kavramının önerildiği bu çalışmada hem teorik hem de pratik anlamda önemli katkılar sağlanmaktadır. "Düşünce labirenti" kavramı, ruminasyonun karmaşıklığını, döngüselliğini ve olumsuz etkilerini açıkça tanımlayarak ruminasyonun anlaşılmasını, tanımlanmasını ve yönetilmesini kolaylaştırabilir. Ayrıca kavramı daha açık ve anlaşılır bir şekilde ifade eder. Bu, kavramın hem akademik dünyada hem de genel toplumda daha iyi anlaşılmasını sağlar. Labirent metaforu, ruminasyonun yapısını daha zengin ve görsel bir şekilde tanımlar iken düşünce süreçlerinin nasıl karmaşık ve dolambaçlı olduğunu ve kişinin bu düşünceler arasında nasıl kaybolabileceğini açıkça belirtir. Kavram, ayrıca ruminasyonun farklı boyutlarını ve etkilerini incelemek için yeni teorik çerçeveler oluşturulmasına olanak tanır. Bu da ruminasyonun teorik anlamda sebepleri, sonuçları ve çözüm yolları hakkında daha derinlemesine araştırmalar yapılmasını teşvik eder.

Pratik katkılar açısından bakıldığında "Düşünce labirenti" ifadesi, terapistler ve danışanlar arasında daha etkili bir iletişim sağlar. Terapistler, bu metaforu kullanarak danışanlarının ruminasyon döngülerini tanımlamalarına ve bu döngüleri kırmalarına yardımcı olabilirler. Danışanlar ise, ruminasyon süreçlerini "düşünce labirenti" olarak tanımlayarak bu durumun farkına varabilir ve kendi zihinlerindeki bu labirentten çıkış yolları arayabilirler. "Düşünce labirenti" metaforu, eğitim ve farkındalık programlarında da kullanılabilir. Bu, bireylerin ruminasyonun olumsuz etkilerini tanımalarına ve bu durumu yönetmelerine yardımcı olabilir. İş hayatında uygulamalar açısından bakıldığında, "işsel ruminasyon" süreçlerinin tanımlanması ve yönetilmesi

için kullanılabilir. İşverenler ve çalışanlar, bu metaforu kullanarak ruminasyonun iş verimliliği ve çalışan sağlığı üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilirler. Bu, çalışanların ruminasyonla başa çıkma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Gelecek çalışmalar için, “düşünce labirenti” teriminin ruminasyonu ifade etmede ne kadar etkili olduğunu belirlemek amacıyla daha geniş kapsamlı araştırmalar yapılması önerilmektedir. Özellikle, farklı demografik gruplarda bu terimin algılanışı ve kabul edilişi üzerine odaklanan çalışmalar, terminolojinin kültürel uygunluğunu değerlendirebilir. Ayrıca, “düşünce labirenti” teriminin kullanıldığı ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik testlerinin yapılması, bu kavramın psikometrik ölçümlerde etkin bir şekilde kullanılabilmesi için önem arz etmektedir. Eğitim ve farkındalık programlarında bu yeni terimin tanıtılması ve ruh sağlığı profesyonellerine yönelik eğitimlerde yer alması, kavramın yaygınlaşmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Son olarak, örgütsel davranış literatürü ve çalışmaları kapsamında, "düşünce labirenti" kavramının çalışanların iş performansı, iş tatmini ve tükenmişlik gibi değişkenler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar yapılması önerilmektedir. Bu bağlamda, örgüt içi ruminasyonun işyeri dinamikleri üzerindeki potansiyel etkileri ve bu etkileri azaltmaya yönelik stratejiler geliştirilebilir. Bununla birlikte, örgütsel davranış literatürüne “örgütsel ruminasyon” anlamını verebilecek bir “örgütsel düşünce labirenti” kavramının kazandırılması ve bu kavramın derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. “Örgütsel düşünce labirenti”, iş ortamında yaşanan olumsuz deneyim ve düşüncelerin işgörenlerin zihninde çalışma saatleri esnasında sürekli tekrar etmeleri olarak tanımlanabilir. Bu yeni kavramın geliştirilmesi, örgüt içi dinamiklerin ve çalışanların psikolojik hallerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

KAYNAKLAR

Akcan, G. (2013). *Mutlak gerçek ihtiyacı ölçeği geliştirme çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akgün, A. (2023). *Benlik uyuşmazlıkları ile kendine odaklanma paradoksunun depresyon ve anksiyete üzerindeki etkilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Aydın, A. ve Özcan, B. E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında belirsizliğe tahammülsüzlük, ruminatif düşünme biçimi ve psikolojik sağlamlık düzeyleri. *Cukurova Medical Journal*, 46(3), 1191-1200. https://doi.org/10.17826/cumj.925771

Bader, G. ve Rossi, C. (2002). *Focus groups: A step-by-step guide* (3rd Edition), The Bader Group.

Baer, R. A. (2015). *Mutluluk uygulamaları* (Çev.: E. Kıvılcım). Olimpos Yayınları.

Blaney, P. H. (1986). Affect and memory: A review. *Psychological Bulletin*, 99(2), 229-246. https://psycnet.apa.org/buy/1986-16307-001

Bolat, E. ve Yüksel Şahin, F. (2025). Üniversite Öğrencilerinin Denetim Odağı Düzeylerinin Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumuna, Koşulsuz Kendini Kabule ve Ruminasyona Göre İncelenmesi. Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 14(1), 44-56. https://doi.org/10.30703/cije.1428498

Bülbül, A. E. ve Ketenci, H. (2020). *Evlilik doyumu evlilikte güç algısı ve bağışlayıcılık*. Eğitim yayınevi.

Calhoun, L. G., Cann, A., Tedeschi, R. G. ve McMillan, J. (2000). A correlational test of the relationship between posttraumatic growth, religion, and cognitive processing. *Journal of Traumatic Stress*, 13(3), 521-527. https://doi.org/10.1023/A:1007745627077

Can, M. ve Aydın, N.C. (2022). Eylemsiz düşünceler sarmalına kapılmak: Ruminasyon. *Journal of Organizational Behavior Studies*, 2(1), 57-69. https://www.obstudies.org/index.php/obs/article/view/8

Conway, M., Csank, P. A. R., Holm, S. L. ve Blake, C. K. (2000). On assessing individual differences in rumination on sadness. *Journal of Personality Assessment*, 75(3), 404-425. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA7503_04

Cropley, M. ve Zijlstra, F. (2011). Work and rumination. J. Langan-Fox, & C. L. Cooper (Eds.), Handbook of stress in the occupations (pp. 487-502). Edward Elgar Publishing.

Cropley, M., Zijlstra, F. R., Querstret, D. ve Beck, S. (2016). Is work-related rumination associated with deficits in executive functioning? *Frontiers in psychology*, 7(1524), 1-8. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01524

Çetiner, N. (2023). Lider-üye etkileşimi ile çalışanların bağlamsal performansları ve ruminatif düşünme düzeyleri arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *14*(39), 930-945. https://doi.org/10.21076/vizyoner.1202088

Dalbaşı, R. İ. ve Kısa, C. (2022). Algılanan stres düzeyi ve ruminasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 8(1), 1-22. https://dergipark.org.tr/en/pub/aitdergi/issue/71503/1057201

DePeters, E. J. ve George, L. W. (2014). Rumen transfaunation. *Immunology letters*, 162(2), 69-76. https://doi.org/10.1016/j.imlet.2014.05.009

Erzen, M. Ü. ve Dikkatli, S. (2019). Travma sonrası stres bozukluğunda medyanın rolü. *Asya Studies*, 1(7), 51-61. https://doi.org/10.31455/asya.530943

Geisler, M., Buratti, S. ve Allwood, C. M. (2019). The complex ınterplay between emotion regulation and work rumination on exhaustion. *Frontiers in Psychology*, 10. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01978

Güzel, E. ve Avcı, A. (2009). *Çocuk ruh sağlığı ve hastalıkları kliniğine başvuran zekâ geriliği tanısı alan hastaların özellikleri* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi.

Ingram, I. M. ve McAdam, W. A. (1960). The electroencephalogram, obsessional illness and obsessional personality. *Journal of Mental Science,* 106 (443), 686-691. https://doi.org/10.1192/bjp.106.443.686

Işık, B. (2009). *Uludağ Üniversitesi öğrencilerinde yeme bozukluklarının araştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi.

Kalfa, E. ve Alkar, Ö. Y. (2019). Üstün yetenekli çocuk ve ergenlerde mükemmelliyetçilik, ruminasyon ve depresyon ilişkisi: Derleme Çalışması. *Journal of Gifted Education and Creativity*, *6*(1), 1-13. https://dergipark.org.tr/en/pub/jgedc/issue/45283/537905

Kaplan HI, Sadock BJ. (2015). *Kaplan & Sadock's synopsis of Psychiatry. Behavioral Sciences/ Clinical Psychiatry* (10'th ed.). Lippincott Williams & Wilkins.

Karakavak, Z., Tiryaki, S. ve Menteşe, F. G. (2024). Algılanan stresin örgütsel dinçlik ve işe odaklanma üzerindeki etkisinde ruminasyonun aracı rolü: hemşireler üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* 42, 95-110. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1342947

Karatepe, H. T. (2022). Kritik analitik düşünmeye tuzak kuran iki sinsi kardeş; ruminasyon ve endişe. *Academic Perspective Procedia*, 5(1), 289-293. https://doi.org/10.33793/acperpro.05.01.29

Kazkondu, İ. (2010). *Üniversite öğrencilerinde ortoreksiya nervoza (sağlıklı beslenme takıntısı) belirtilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Krueger, R.A. ve Casey, M.A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Sage Pub.

Kuzucu, Y., Tunçer, İ. ve Aksu, Ş. (2015). İlişkilerde bilişsel çarpıtmalar ve öz-kontrol ilişkisinde sürekli öfkenin aracılık rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 48-56. https://dergipark.org.tr/en/pub/aduefebder/issue/33899/375284

Law, B.M. (2005). Probing the depression-rumination cycle. *APA Monitor,* 36(10), 38-39. https://www.apa.org/monitor/nov05/cycle

Lebel R.D. (2017). Moving beyond fight and flight: A contingent model of how the emotional regulation of anger and fear sparks proactivity. *Academic Management Review,* 42(2), 190-206. https://doi.org/10.5465/amr.2014.0368

Martin L.L. ve Tesser A. (1996). *Some ruminative thoughts*. R. S. Wyer (ed.) Ruminative Thoughts Advances in Social Cognition. Psychology Press.

McEwen M. ve Wills E.M. (2002). *Theoretical basis for nursing*. Lippincott Williams & Wilkins.

Meleis, A.İ. (2012). *Theoretical nursing: development and progress* (5nd ed.). Wolters Kluwer Lippincott Williams & Wilkins.

Nolen- Hoeksema, S. ve Morrow, J. (1991). A prospective study of depression and posttraumatic stress symptoms after a natural disaster: The 1989 Loma Prieta earthquake. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(1), 115- 121. https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.1.115

Nolen-Hoeksema, S. (2003). The response styles theory. Costas Papageorgiou & Adrian Wells (Eds.), Depressive rumination: Nature, theory and treatment (pp. 107-124), London.

Oktaysoy, O., Kaygın, E. ve Topçuoğlu, E. (2023). Olumsuz düşünce döngüsü ve kolektif şükranın işyeri mutluluğuna etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 243-259. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1135816

Omay, Z. M. (2019). *Üniversite öğrencilerinin özanlayış düzeylerinin hayat memnuniyeti ve dindarlık yönelimleri açısından incelenmesi: MÜ ilâhiyat fakültesi öğrencileri örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özbay, A., Kahraman, S. ve Altun, N. (2024). Yetişkin eğitimi açısından ruminasyon, sıkıntıya dayanma ve bilişsel esnekliğin incelenmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, *4*(9), 20246-20246. https://uleder.com/index.php/uleder/article/view/536

Pamuk, M. ve Gökce, Z. (2020). Rehber öğretmenlerin psikolojik sağlamlıklarının öz eleştirel ruminasyon, sıkıntıyı tolere etme ve psikolojik kırılganlık bağlamında incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 63-78. https://dergipark.org.tr/en/pub/usakead/issue/56536/728906

Peled, M. ve Moretti, M.M. (2007). Rumination on an-

ger and sadness in adolescence: Fueling of fury and deepening of despair. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* (1), 66-75. https://doi.org/10.1080/15374410709336569

Pravettoni, G., Cropley, M., Leotta, S. N. ve Bagnara, S. (2007). The differential role of mental rumination among industrial and knowledge workers. *Ergonomics,* 50(11), 1931-1940. https://doi.org/10.1080/00140130701676088

Querstret, D., Cropley, M., ve Fife-Schaw, C. (2017). Internet-based instructor-led mindfulness for work-related rumination, fatigue, and sleep: Assessing facets of mindfulness as mechanisms of change. A randomized waitlist control trial. *Journal of occupational health psychology*, 22(2), 153-169. https://doi.org/10.1037/ocp0000028

Rimé, B. (1995). Mental rumination, social sharing, and the recovery from emotional exposure. J. W. Pennebaker (Eds.), Emotion, disclosure, and health (pp. 271-291). American Psychological Association, https://doi.org/10.1037/10182-013

Robinson, M. S. ve Alloy, L. B. (2003). Negative cognitive styles and stress-reactive rumination interact to predict depression: A prospective study. *Cognitive Therapy and Research* (3), 275-291. https://link.springer.com/article/10.1023/a:1023914416469

Sevinç, O. (2022). *İş gücünü oluşturan bireylerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin beceri uyuşmazlığı, işsel ruminasyon ve mesleki doyum kapsamında incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (Çev.: O. Akınhay). Bilim ve Sanat Yayınları.

Totan, T. (2015). Duygu düzenlenme anketi Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliği. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 3, 153-161. https://jcbpr.org/storage/upload/pdfs/1708347201-tr.pdf

Türk Dil Kurumu (TDK). Labirent. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 22.06.2024. https://sozluk.gov.tr/_

Yağmur, B. (2018). *Üniversite öğrencilerinde bağlanma stilleri, ruminasyon ve depresyon düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Yaşa, E. N. (2019). *Sağlık çalışanlarının, bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin ve öz anlayış düzeylerinin anksiyete düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, H. (2023). Çalışma Yaşamında Ruminasyon. Ömer Emre Arslan (Ed.) *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Uluslararası Araştırmalar XVIII* (1. Baskı), Eğitim Yayınevi.

Zengin, Ç. (2021). *Hemşirelerde tükenmişlik düzeyinin ruminatif düşünce biçimleri ve örgütsel affedicilik açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BİLİNÇLİ FARKINDALIK VE MUTLULUK: AFFETME VE ÖZ ANLAYIŞIN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

MINDFULNESS AND HAPPINESS IN UNIVERSITY STUDENTS: EXAMINING THE MEDIATING ROLE OF FORGIVENESS AND SELF-COMPASSION

Osman GÖNÜLTAŞ, Meral ATICI

56

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 983-996
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1591342

Geliş Recieved: **27.11.2024**
Kabul Accepted **13.05.2025**

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BİLİNÇLİ FARKINDALIK VE MUTLULUK: AFFETME VE ÖZ ANLAYIŞIN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

MINDFULNESS AND HAPPINESS IN UNIVERSITY STUDENTS: EXAMINING THE MEDIATING ROLE OF FORGIVENESS AND SELF-COMPASSION

Osman GÖNÜLTAŞ [1], Meral ATICI [2]

Anahtar Kelimeler:
Bilinçli farkındalık,
Mutluluk,
Affetme,
Öz anlayış,
Üniversite öğrencileri.

Keywords:
Mindfulness,
Happiness,
Forgiveness,
Self-compassion,
University students.

ÖZ

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz anlayışın aracı rolünü incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu yaşları 18 ile 45 arasında değişen 216'sı kadın ve 72'si erkek olmak üzere 288 lisans öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma verileri Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu, Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Öz-Anlayış Ölçeği ve Heartland Affetme Ölçeği ile toplanmıştır. Veri analizinde SPSS 25.0 ve SPSS AMOS 25 programları kullanılmış ve anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak alınmıştır. Aracı değişkenlerin rolü yol analizi incelenmiştir. Aracılık analizi sonuçlarına göre, bilinçli farkındalık affetmeyi, öz anlayışı ve mutluluğu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. Ayrıca affetme öz anlayışı pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordarken öz anlayış da mutluluğu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. Araştırmada son olarak, bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide öz anlayışın kısmi aracı rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular ilgili alan yazın ışığında tartışılarak bazı öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

The aim of the current study is to investigate the mediating role of forgiveness and self-compassion in the relationship between mindfulness and happiness among university students. The study group is comprised of 288 undergraduate students, 216 female and 72 male, aged between 18 and 45. The data of the study were collected by using the Short Form of the Oxford Happiness Questionnaire, the Mindful Attention Awareness Scale, the Self-Compassion Scale and the Heartland Forgiveness Scale. In the analysis of the collected data, SPSS 25.0 and SPSS AMOS 25 programs were used and the significance level was taken as $p < .05$. Path analysis was used to assess the role of the mediating variables. According to the mediation analysis results, mindfulness significantly and positively predicted forgiveness, self-compassion and happiness. In addition, while forgiveness significantly and positively predicted self-compassion, and self-compassion, in turn, positively and significantly predicted happiness. Finally, it was concluded that self-compassion has played a partial mediating role in the relationship between mindfulness and happiness. The results obtained were discussed in the light of the relevant literature and several suggestions were provided.

[1] Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Isparta Şehit Polis Mehmet Karacatilki Bilim ve Sanat Merkezi, ogonultasmlt@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1904-5121

[2] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, matici@egitim.cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0675-4439

Alıntılamak için/Cite as: Gönültaş O. ve Atıcı M. (2025). Üniversite Öğrencilerinde Bilinçli Farkındalık Ve Mutluluk: Affetme ve Öz Anlayışın Aracı Rolünün İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 983-996

GİRİŞ

Pozitif psikoloji yaşama tutunmayı ve yaşamın olumlu yönlerine odaklanmayı sağlayan ve bireyin bulunduğu noktadan daha iyi bir noktaya ilerlemesini sağlayan çağdaş bir psikoloji yaklaşımıdır (Peterson, 2000). Önleyici bakış açısı ile içinde bulunulan durumun iyileştirilmesi, güçlü yönlerin fark edilmesi ve birey için daha iyi bir yaşamın olması gerektiğini ifade eden pozitif psikoloji yaklaşımında çalışılan kavramlardan biri de mutluluktur (Diener, 1984; Martin, 2007; Seligman & Csikzentmihalyi, 2000). Mutluluk, bireyin yaşamından memnuniyet duyması, olumlu duyguları sıkça yaşaması ve olumsuz duyguları ise nadiren deneyimlemesiyle edilen hem duygusal hem de bilişsel unsurları içeren bir durumdur (Ryan & Deci, 2001). Bireyin neşe, hoşnutluk ve olumlu bir iyilik hâli yaşamasıyla birlikte, yaşamını anlamlı ve değerli olarak algılaması da mutluluğun temel göstergeleri arasında yer alır (Lyubomirsky, 2007). Frisch'e (2013) göre mutluluk, bireylerin kendi yaşamlarında anlamlı ve değerli buldukları hedeflere ulaşmaları ve önem atfettikleri ihtiyaçlarını karşılamalarıyla doğrudan ilişkilidir.

Günlük yaşamın önemli bir bileşeni olan mutluluk (Diener, 1984), genellikle genel bir olumlu duygusal durum olarak değerlendirilmektedir (Diener vd., 1997). Fredrickson (2001, 2003) ise olumlu duyguların bireyin düşünsel esnekliğini artırdığını ve yaşamın zorluklarıyla baş edebilmesini sağlayacak psikolojik kaynakların gelişimini desteklediğini öne sürmektedir. Böylece birey, bu kaynakları kullanarak sorunlarla daha etkili biçimde başa çıkabilir ve yaşamına yönelik daha olumlu bir bakış açısı geliştirebilir. Bu doğrultuda, bireyin mutluluğunun şekillenmesinde bilinçli farkındalık gibi içsel farkındalık süreçlerinin yanı sıra, affetme ve öz anlayış gibi kişilerarası ve kendilikle ilgili tutumların nasıl bir rol oynadığı önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, affetme ve öz anlayışın aracı değişken olarak ele alınmasıyla, mutluluğu etkileyen psikolojik süreçlerin daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılması hedeflenmektedir. Böylece, bireylerin mutluluğunu destekleyen psikolojik dinamikler hakkında alan yazına yeni ve bütüncül bir bakış açısı sunulması amaçlanmaktadır.

Araştırmada, mutluluğu etkileyen değişkenlerden biri olarak ele alınan bilinçli farkındalık, ön yargılardan bağımsız ve esnek olarak herhangi bir düşünce ya da duygulara takılı kalmadan yaşanılan bir bilinçli olma hali olarak tanımlanmaktadır (Brown vd., 2007). Neff'e (2003b) göre bilinçli farkındalık bireyin acı veya sıkıntı veren duygulardan kaçınmak veya duyguları bastırmak yerine bu duyguları olduğu gibi kabul etmesidir. Farkındalığa sahip olmak yargılamadan kabul edici bir tutumla dikkatin hem içsel deneyimlere hem de dış dünyaya yönlendirilerek şimdide kalabilmektir (Baer vd., 2006). Dolayısıyla bilinçli farkındalık, bireyin odaklandığı bir durumun olumlu yönlerinin farkına varmasını ve olumsuz durumları ise kontrol altına almasını sağlamaktadır (Crane vd., 2017).

Bilinçli farkındalık, bireyin sağlıklı bir yaşam sürdürmesinde etkili bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Ryan & Deci, 2000). Zarar verici olaylara karşı bireyin olumsuz duygularla dürtüsel tepkiler vermesini engelleyerek, daha bilinçli ve yapıcı tepkiler geliştirmesini sağlayan bilinçli farkındalık, sorunlarla yüzleşme ve içsel kaynakları etkin kullanma sürecine katkıda bulunmaktadır (Yıldız, 2021). Hanh'a (1987) göre bu farkındalık hâli, bireyin huzur ve mutluluk duygusunu artırmaktadır. Gürpınar (2021), bilinçli farkındalığın ruhsal bozukluklara karşı koruyucu bir özellik taşıdığını vurgularken, Çatak ve Ögel (2010) ise yüksek düzeyde farkındalığın bireylerin endişe, üzüntü ve beklentilere takılı kalmaksızın düşüncelerini serbest bırakabilmelerine olanak sağladığını belirtmiştir. Bu sayede, söz konusu olumsuz duyguların etkisi zamanla azalmaktadır. Brown ve Ryan (2003) da bilinçli farkındalığın bireyin iyilik hâlini desteklediğini ve mutluluk düzeyini artırıcı bir rol üstlendiğini ifade etmektedir.

Bu araştırmada ele alınan bir diğer değişken öz anlayıştır. Öz anlayış, öz-şefkat, ortak paydaşım ve farkındalık olmak üzere üç temel bileşeni içermektedir. Öz-şefkat, sert öz eleştiri ve yargılama yerine bireyin kendisine karşı nezaket ve anlayış göstermesidir. Ortak paydaşım, başarısızlık ya da acı veren durumlarda bireyin kendisini yalnız ve diğerlerinden ayrı hissetmek yerine diğerlerinin de benzer hisleri yaşayacağına inanması ve bu durumu insanlığın doğal bir parçası olarak algılamasıdır. Farkındalık ise bireyin acı veren duygu ve düşüncelerini onlarla aşırı özdeşleşmek yerine dengeli bir bilinçlilik içinde tutmasıdır

(Neff, 2003a). Yüksek öz anlayış bireyin pasif bir kişilik yapısına sahip olabileceğini düşündürebilir. Ancak birey öz anlayış tutumunu özümsemiş ise bu durum olası değildir. Çünkü öz anlayış bireyin kendisine yönelik eleştirel bir tutum sergilememesini gerektirse de bireyin hata ya da başarısızlıkları bilinçli bir şekilde kabul ederek olumsuz duyguları olumluya dönüştürme becerisini ifade etmektedir (Neff, 2003b).

Öz anlayış, bireyin acı verici ya da stresli durumlar karşısında duygularından kaçmak yerine, bu duygulara anlayış ve şefkatle yaklaşabilmesini sağlayan bir duygusal düzenleme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Leary vd., 2007). Bu çerçevede, Cerezo ve Jativa (2014), öz anlayışın zorlayıcı yaşam olaylarının birey üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmada etkili bir rol oynadığını ifade etmektedir. Neff'e (2003b) göre, yüksek düzeyde öz anlayışa sahip bireyler; sert öz eleştiri, olumsuz duygu ve düşüncelerin abartılması gibi eğilimlerden uzak durdukları için, düşük öz anlayışa sahip bireylere kıyasla psikolojik olarak daha sağlıklı bir yapıya sahiptir. Nitekim yapılan araştırmalar, öz anlayış düzeylerinin mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Hollis-Walker & Colosimo, 2011; Neff, 2009).

Araştırmada ele alınan son değişken olan affetme ise, hatalı bir eylem sonucunda gelişen öfke duygusuna rağmen suçlu olan kişiye karşı duyarlı, yardımsever ve hatta sevgi dolu bir yaklaşım sergilemek şeklinde tanımlanmaktadır (North, 1987). McCullough vd. (2000) ise affetmeyi bireyin kendisine veya çevresindekilere zarar verilmesinden dolayı ortaya çıkan olumsuz tutumlardan vazgeçerek ilişkiyi düzeltme adına olumlu tutum geliştirme süreci olarak tanımlamıştır. Günlük yaşamda karşılaşılan sorunlar kişide olumsuz duygulara yol açabilmektedir. Diğer taraftan yaşanan olumsuz durumlar bireyin kendisine ve çevresine karşı düşüncelerini de olumsuz etkilemektedir. Bu durumda olumsuz düşüncelerin olumluya dönüşmesinde affetme önemli bir rol oynamaktadır (Thompson vd., 2005). Enright vd. (1992) bireyin kendisini üzen bir kişiyi affetmesinin, o kişiye karşı hissedilen olumsuz duygu ve yargıların üstesinden gelmeyi, o kişiye merhamet göstermeyi ve onu koşulsuz kabul etmeyi kolaylaştırdığını belirtmiştir.

Affetme eğilimi, bireylerin düşmanlık ve olumsuz duygularını hafifletmelerine yardımcı olarak, kişiler arasında destekleyici ve şefkate dayalı ilişkilerin yeniden inşa edilmesini kolaylaştırmaktadır (McCullough, 2000). Bu eğilim, esasen kişilerarası bir uzlaşma süreci içerisinde anlam kazanmaktadır. Uzlaşma, zarar gören bireyin, hatayı gerçekleştiren kişi ya da kişilerle olan ilişkisini onarma ve geliştirme yönündeki bilinçli çabası olarak tanımlanmaktadır (McCullough vd., 1998). Affetme süreci, yalnızca sosyal ilişkileri onarmakla kalmayıp, bireyin psikolojik sağlığı üzerinde de olumlu etkiler yaratmakta; özellikle mutluluk düzeyini artırıcı bir rol üstlenmektedir. Nitekim araştırmalar, affetmenin öfke, kırgınlık ve intikam arzusu gibi olumsuz duyguları azaltırken; huzur, yaşamdan memnuniyet ve genel bir olumlu duygulanımı artırdığını ortaya koymaktadır (Maltby vd., 2005; Nelson vd., 2015; Toussaint & Webb, 2005).

Bu bağlamda, mevcut bulgular birlikte ele alındığında, bilinçli farkındalık, affetme ve öz-anlayış değişkenlerinin mutluluk üzerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca önceki araştırma bulguları bilinçli farkındalığın affetme ve öz anlayış üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan bir araştırmada, düşük bilinçli farkındalık affetmeme eğiliminin daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilmiştir (Johns vd., 2015). Abid'e (2016) göre bilinçli farkındalık bireyin affetme duygusunu deneyimlemesine olanak tanıyarak iyi oluşun artmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, Kabat-Zinn (2003) ve Braun vd. (2020) affetme davranışının geliştirilmesinde bilinçli farkındalık temelli uygulamaların etkili olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, bilinçli farkındalık temelli uygulamalarının öz anlayışı artırmada önemli rolü olduğu ortaya konmuştur (Kristeller & Johnson, 2005; Rimes & Wingrove, 2011). Pérez-Aranda vd. (2021) ise bilinçli farkındalık ile öz anlayış arasında anlamlı ilişkinin olduğunu bulmuştur. Bunun yanı sıra, öz anlayış, olumsuz duygu ve düşüncelere yönelik farkındalığı gerektirmektedir. Böylece birey bu duygu ve düşüncelere soğukkanlılıkla yaklaşabilir ve herhangi bir yargılama veya bastırma tepkisi olmaksızın şimdiki anın gerçekliğine deneyimsel olarak hazır olabilir (Bishop vd., 2004). Bu doğrultuda, alan yazındaki bulgular temel alınarak, araştırmada bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz-anlayış değişkenlerinin aracı rolünü

inceleyen bir yapısal model geliştirilmiştir.

Üniversite dönemi, bireylerin ergenliği geride bırakıp henüz tam anlamıyla yetişkinliğe ulaşmadıkları, ergenlik ve yetişkinlik arasında geçiş niteliğinde bir yaşam evresi olarak tanımlanmaktadır (Arnett, 2000). Bu dönem, bireylerin yeni sorumluluklar üstlendikleri, farklı sosyal çevrelerle etkileşime girdikleri, akademik ve sosyal yaşama uyum sağlamaya çalıştıkları ve kişisel gelişimlerini sürdürdükleri bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle üniversite yaşamı, bireylere çeşitli keyifli deneyimler sunarken; arkadaşlık ilişkileri, romantik ilişkiler, akademik beklentiler ve gelecek kaygısı gibi stres yaratıcı unsurları da beraberinde getirebilir (Gizir, 2005; Kermen & Sarı, 2014). Tıpkı yaşamın diğer evrelerinde olduğu gibi, bu dönemde de bireyler karşılaştıkları olumsuz durumlar sonucunda duygusal bir mücadele içerisine girebilmektedir (Siegel vd., 2009). Bu çerçevede, söz konusu zorlukların mutluluk düzeyi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği öne sürülebilir. Bu nedenle, üniversite öğrencilerinin mutluluk düzeyini etkileyen etmenlerin araştırılması, onların yaşam kalitesini ve ruh sağlığını artırma açısından anlamlı görülmektedir.

Bu araştırmada, mutluluğun bilinçli farkındalık, öz anlayış ve affetme değişkenleriyle ilişkisi yapısal bir model çerçevesinde incelenmiştir. Alan yazında bu üç değişkenin birlikte ele alındığı kapsamlı bir modellemeye rastlanmaması, mevcut araştırmayı özgün kılmakta ve bu bağlamda literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle, bu değişkenlerin mutluluk üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin aynı model içinde test edilmesi, pozitif psikoloji alanına bütüncül bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Araştırmadan elde edilecek bulguların, yalnızca kuramsal düzeyde değil, aynı zamanda uygulama alanında da katkı sağlaması beklenmektedir. Özellikle üniversite öğrencilerinin ruh sağlığına yönelik müdahale programlarının geliştirilmesinde, üniversitelerin psikolojik danışma ve rehberlik merkezlerinde görev yapan uzmanlara yol gösterici nitelikte veriler sunacağı öngörülmektedir. Böylece, öğrencilerin mutluluklarını desteklemeye yönelik önleyici ve güçlendirici psikoeğitsel uygulamalara bilimsel bir temel oluşturulması hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı, bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz-anlayışın aracı rolünü incelemektir. Bu amaç kapsamında geliştirilen araştırma soruları aşağıda sunulmuştur:

1. Bilinçli farkındalık, mutluluğu, affetmeyi ve öz anlayışı anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
2. Öz anlayış ve affetme, mutluluğu anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
3. Bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz anlayış aracı rol oynamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz anlayışın aracı rolünün belirlenmesine ilişkin olarak ilişkisel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu tarama modeli nicel araştırma yöntemlerinden biri olup iki veya daha fazla değişkenler arasında birlikte değişimin olup olmadığını ve bu değişimin düzeyini saptamak amacıyla kullanılan ve durumların, nesnelerin geçmişte ve bugün olduğu gibi açıklanmasını hedefleyen bir araştırma desenidir (Karasar, 2012). Araştırmada ele alınan değişkenler bütüncül bir yaklaşım benimsenerek analiz edilmiştir. Yapısal modelde doğrudan ve dolaylı etkileri belirlemek amacıyla yapısal eşitlik modeli uygulamalarından yol analizi tercih edilmiştir. Mutluluk, bilinçli farkındalık, affetme ve öz anlayış değişkenleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada, mutluluk bağımlı değişken, bilinçli farkındalık bağımsız değişken ve affetme ve öz anlayış ise aracı değişken olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu lisans eğitimine devam eden ve yaşları 18 ile 45 (Ort = 20.99±3.16) arasında değişen 288 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcıların 216'sı (% 75) kadın ve 72'si (% 25) erkektir. Çalışma grubunun oluşturulması sürecinde seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemde, ihtiyaç duyulan örneklem büyüklüğüne ulaşana kadar kolay erişilebilir katılımcılardan başlanarak çalışma gruplarının

oluşturulması esastır (Büyüköztürk vd., 2016).

Veri Toplama Araçları

Oxford Mutluluk Ölçeği (Kısa Form)

Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Doğan ve Akıncı-Çötok (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. 7 maddeden ve tek boyuttan oluşan kısa formun 29 maddeden oluşan orijinal formla arasında .93 (p<.001) korelasyon bulunmaktadır. Türkçe'ye uyarlama çalışması kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, 7 madden oluşan, öz-değeri 2.782 olan ve toplam varyansın % 39.74' ünü açıklayan tek faktörden oluşan bir yapıya ulaşılmıştır. Ulaşılan tek faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizi aracılığıyla test edilmiş ve uyum iyilik değerleri (χ2/ df=2.77, AGFI=0.93, GFI=0.97, NFI=0.92, CFI=0.95, IFI=0.95, RMSEA=0.074) olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenirliğini belirlemek için Cronbach alfa iç tutarlık ve test tekrar test katsayıları incelenmiştir. Buna göre ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .74, test tekrar test güvenirlik katsayısı ise .85 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının .76 olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu değere göre ölçeğin güvenirliğe sahip olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2014).

Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Özyeşil vd. (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. 6'lı likert tipi ölçek toplam 15 maddeden oluşmakta ve tek boyutlu yapıya sahiptir. Ölçekten en düşük 15, en yüksek ise 90 puan alınmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan bilinçli farkındalık düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin madde toplam korelasyonunda, bütün maddeler için .40'ın üzerinde ilişki tespit edilmiştir. Güvenirlik analizi sonucuna göre ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .80 ve test-tekrar test güvenirlik katsayısı .86 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .87 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu değere göre ölçeğin güvenirliğe sahip olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2014).

Öz-Anlayış Ölçeği

Neff (2003b) tarafından geliştirilen ölçeğin orijinali 26 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Deniz vd. (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda altı faktörlü yapının uyum göstermediği ortaya çıkmıştır (χ^2 = 1523,02 (df = 299, p < .01), (c2 /df) = 5.09, RMSEA = .123, GFI = .692 ve AGFI = .638). Sonrasında açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve analiz sonucuna göre toplam madde korelasyonu .30'dan küçük olan iki madde ölçekten çıkarılmış, diğer 24 maddenin ise tek faktöre yüklendiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, ölçeğin Türkçe formu orijinal formundan farklı olarak 24 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı göstermiştir. Ayrıca ölçeğin güvenirlik analizi için Cronbach alfa iç tutarlık ve test tekrar katsayıları hesaplanmış ve iç tutarlılık katsayısının .89 ve test-tekrar test katsayısının ise .83 olduğu görülmüştür. Bu araştırmada ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu değere göre ölçeğin güvenirliğe sahip olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2014).

Heartland Affetme Ölçeği

Thompson vd. (2005) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Bugay ve Demir (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir. 7'li likert tipi 18 maddeden oluşan ölçek kendini, diğerlerini ve durumu affetme şeklinde üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puan 18 ile 126 arasında ve alt boyutlarından alınabilecek puanlar ise 6 ile 42 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi affetme eğiliminin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ölçeğe ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçeğin 3 faktörlü yapısının uyum gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı kendini affetme alt boyutu için .64, diğerlerini affetme alt boyutu için .79, durumu affetme alt boyutu için .76 ve ölçeğin toplamı için ise .81 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .81 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu değere göre ölçeğin güvenirliğe sahip olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2014).

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada veri toplama süreci ölçek sahiplerinden mail yoluyla ölçek kullanım izni alınarak başlamıştır. Ölçek kullanım izni sonrası Türkiye'de bir üniversitesinin Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimsel Bulgular

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Mean	S	Skewness	Kurtosis
Bilinçli farkındalık	288	1.27	5.73	3.70	.83	-.06	-.07
Affetme	288	1.00	6.89	4.27	.80	.06	.79
Öz Anlayış	288	1.04	4.79	3.10	.68	.05	.14
Mutluluk	288	1.00	5.00	3.26	.65	-.32	.40

ve Yayın Etiği Kurulundan 29.02.2024 tarihli ve 6 nolu etik kurulu onayı alınmıştır. Gerekli izinler sonrası araştırma verileri Google form aracılığıyla hazırlanan online anket form kullanılarak toplanmıştır. İlgili formda katılımcılara araştırmanın amacı, ölçeklerin içeriği ve nasıl doldurulmasına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Veri toplama işlemi gönüllü katılımcılarla gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizine başlamadan önce ilk olarak hatalı veri girişi kontrolü yapılmış ve tüm verilerin normal ranj aralığında yer aldığı görülmüştür. Hatalı veri girişi olmadığı tespit edildikten sonra, tek değişkenli ve çok değişkenli uç değer analizlerine geçilmiştir. Bu kapsamda öncelikle, tek değişkenli uç değerlerin tespiti için z testi yapılmıştır. Örneklem sayısının 100'den fazla olması sebebiyle z puanlarının referans değer aralığı -4.00 ile +4.00 arası olarak alınmış (Mertler ve Vannatta, 2016) ve bu aralık dışında kalan veri olmadığı görülmüştür. Daha sonra çok değişkenli uç değer olup olmadığı tespit etmek amacıyla Mahalonobis uzaklık değerlerine bakılmış ve veri setinde .001'den küçük değere sahip çok değişkenli uç değer olabilecek herhangi bir verinin yer almadığı görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu sonuçlara göre herhangi bir veri kaybı yaşanmamıştır. Uç değer analizleri sonrası basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanarak verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı test edilmiştir. Her bir değişkene ilişkin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1.00 ve +1.00 aralığında olduğu ve buradan hareketle veri setinin normal dağılım gösterdiği bulunmuştur (Morgan vd., 2004). Ayrıca veri setinde çoklu bağlantı sorunu korelasyon analizi yapılarak incelenmiştir. Korelasyon analizi sonuçları, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermiştir (Çokluk vd., 2014; Kline, 2005). Sonuç olarak, veri analizinde parametrik testlerin kullanılabilmesi için ön gereklilik olarak kabul edilen tüm varsayımların karşılandığı söylenebilir. Analizlerde, SPSS 25 ve AMOS 25 programlarından yararlanılmış ve anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular ile bu bulgulara ilişkin yapılan yorumlara yer verilmiştir. İlk olarak araştırma değişkenlerinin en küçük ve en büyük değerleri, ortalama ve standart sapmaları, basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi bütün değerlerin olması gereken aralıklarda olduğu belirlenmiştir. Bilinçli farkındalık ortalaması 3.70±.83, affetme ortalaması 4.27±.80, öz anlayış ortalaması 3.10±.68 ve mutluluk ortalaması ise 3.26±.65 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Bilinçli farkındalık, mutluluk, affetme ve öz anlayış arasındaki korelasyon değerleri ise Tablo 2'de verilmiştir. Korelasyon değerleri incelendiğinde, bütün değişkenler arasında pozitif yönde ve orta ve yüksek düzeyde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkiler .438 ile .679 arasında değişmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi Değerleri

Değişkenler	Bilinçli farkındalık	Affetme	Öz Anlayış
Bilinçli farkındalık	1		
Affetme	.486**	1	
Öz Anlayış	.509**	.679**	1
Mutluluk	.438**	.459**	.627**

Bu araştırmanın temel amacı, bilinçli farkındalık ve mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz anlayışın aracı rolünü yol analizi ile incelemektir. Birinci adımda değişkenler arasındaki bütün yollar modele eklenmiştir. Ancak yürütülen analizler sonucunda affetme ve mutluluk arasındaki ilişkinin modelde anlamsız çıktığı görülmüştür ($p > .05$). Bu sebeple bu yol analizden çıkarılarak analiz yeniden yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar verinin model ile mükemmel düzeyde uyumlu olduğunu göstermiştir ($\chi2(1, n = 288) = .119$, $p > .05$, GFI = 1.00, AGFI = .99, NFI = 99, TLI = .98, CFI = 1.00 ve RMSEA= .01). Analiz sonrası oluşan yapısal model şekil 1'de sunulmuştur.

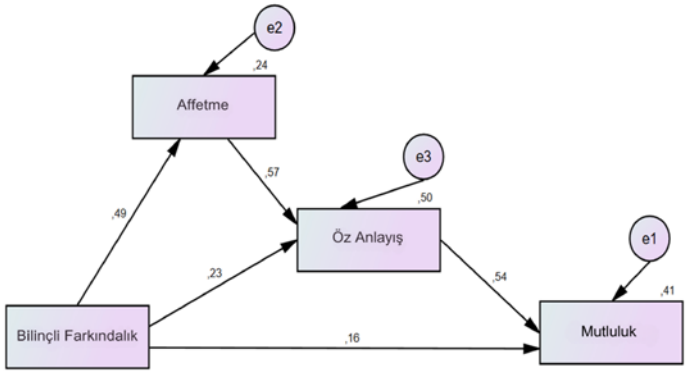

Şekil 1. Bilinçli Farkındalık ve Mutluluk Arasındaki İlişkide Affetme ve Öz Anlayışın Aracı Rolü

Aracılık analizi sonuçları incelendiğinde, bilinçli farkındalığın affetmeyi, öz anlayışı ve mutluluğu pozitif yönde ve anlamlı olarak yordadığı görülmüştür (sırasıyla; $\beta = .49$, $p < .001$; $\beta = .23$, $p < .001$; $\beta = .16$, $p < .01$). Ayrıca affetme öz anlayışı pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordarken ($\beta = .57$, $p < .001$) öz anlayış da mutluluğu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamaktadır ($\beta = .54$, $p < .001$).

Bilinçli farkındalık affetmedeki varyansın % 24'ünü açıklarken, bilinçli farkındalık ve affetme öz anlayıştaki varyansın % 50'sini açıklamaktadır. Ayrıca bilinçli farkındalık ve öz anlayış mutluluktaki varyansın % 41'ini açıklamaktadır. Modelde hem doğrudan hem de aracı etkiler mevcuttur. Bilinçli farkındalık affetmeyi doğrudan yordamakta; öz anlayışı hem doğrudan hem de affetme aracılığıyla dolaylı olarak yordamakta, mutluluğu ise hem doğrudan hem de öz anlayış aracılığıyla yordamaktadır. Affetme öz anlayışı doğrudan, mutluluğu ise sadece öz anlayış aracılığı ile yordamaktadır. Son olarak, öz anlayış mutluluğu doğrudan yordamaktadır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz anlayışın aracı rolü incelenmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular ilgili alan yazın dikkate alınarak tartışılmıştır. İlk olarak, *" Bilinçli farkındalık, mutluluğu, affetmeyi ve öz-anlayışı anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?"* araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular sunulmuştur. Araştırmanın ilk bulgusu, bilinçli farkındalığın mutluluğu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir. Bu doğrultuda, bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan bireylerin daha yüksek mutluluk düzeyine sahip olduğu ifade edilebilir. Elde edilen bu bulgu, bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki araştırmalarla da tutarlılık göstermektedir. Örneğin, Rosini vd. (2017), yüksek bilinçli farkındalığın daha düşük stres ve daha az olumsuz duygulanımla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Schutte ve Malouff (2011), bilinçli farkındalık düzeyindeki artışın olumlu duygulanımı artırdığını belirtmiştir. Brown ve Ryan (2003) ise bilinçli farkındalığın iyilik hâli ve mutluluk üzerinde doğrudan katkı sağlayıcı bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Coo ve Salanova'nın (2018) çalışması da farkındalık temelli bir müdahalenin katılımcıların mutluluk düzeylerini artırmada etkili olduğunu ortaya koyarak mevcut bulguyu desteklemektedir.

Araştırmanın ilk sorusuna ilişkin elde edilen bir diğer önemli bulgu, bilinçli farkındalığın affetmeyi pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığıdır. Bu bulgu, bilinçli farkındalığın affetme davranışını destekleyici bir psikolojik süreç olarak işlev görebileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim, konuya ilişkin daha önce yapılan araştırmalarda da benzer bir ilişki gözlemlenmiştir (Abid, 2016; Karremans vd., 2020; Lewis, 2017; Whitaker & Brannon, 2023). Foulk vd. (2017), bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin affetme eğilimini artırdığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, mevcut çalışmanın bulguları, literatürdeki mevcut eğilimle uyumluluk göstermektedir. Bilinçli farkındalık, bireylere olaylara daha açık ve

yargısız bir şekilde yaklaşma becerisi kazandırarak, öfkeyle özdeşleşmeyi azaltmakta ve duygusal iyileşmeyi kolaylaştırmaktadır (Johns vd., 2015). Bunun bir sonucu olarak, bilinçli farkındalığı yüksek bireylerin affetme davranışı göstermeye daha yatkın olabilecekleri ileri sürülebilir.

Araştırmanın ilk sorusuna ilişkin elde edilen son bulguya göre bilinçli farkındalık öz anlayışı pozitif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır. Böylece, bilinçli farkındalığın öz anlayışın artışına katkı sağladığı söylenebilir. Benzer şekilde, Sedighimornani vd.'nin (2019) yaptığı araştırmada da bilinçli farkındalık öz anlayışı anlamlı düzeyde yordamıştır. Bergen-Cico ve Cheon'a (2014) göre öz anlayışın gelişmesinde bilinçli farkındalık önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, Birnie vd. (2010) tarafından uygulanan bilinçli farkındalık temelli stres azaltma programı sonrasında katılımcıların öz anlayış düzeylerinde artışlar gözlenmiştir. Bilinçli farkındalık sevgi ve affetme duygularını besleyerek öz anlayış düzeyini artırmaktadır (Özyeşil, 2011). Nitekim bilinçli farkındalığın herhangi bir olumsuzluk durumunda bireyin kendisini eleştirmek yerine kendisini anlamaya çalışmasına katkı sağladığı ifade edilmektedir (Neff, 2003b).

İkinci olarak, "Öz anlayış ve affetme mutluluğu anlamlı düzeyde *yordamakta* mıdır?" sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu kapsamda, ilk bulgu öz anlayışın mutluluğu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığını ortaya koymaktadır. Buna göre, öz anlayış düzeyi yüksek bireylerin daha yüksek mutluluk düzeyine sahip olma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu bulgu, Hollis-Walker ve Colosimo'nun (2011) öz anlayışın bireylerin mutluluğa ulaşmasında destekleyici bir rol oynadığını belirttiği çalışmayla tutarlıdır. Benzer şekilde, Neff ve arkadaşları (2007), öz anlayışın olumsuz duyguların birey üzerindeki etkisini azaltmada koruyucu bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Öz anlayış düzeyi yüksek bireyler, kendilerine yönelik daha olumlu bilişsel değerlendirmeler yaparken; düşük öz anlayış düzeyine sahip bireyler, geçmiş olumsuz deneyimlere dayalı bilişsel önyargılar nedeniyle kendilerine ilişkin daha negatif algılar geliştirme eğilimindedir (Ge vd., 2019). Psikolojik olarak sağlıklı bir yaşam sürmede önemli bir kaynak olan öz anlayış, hoş olmayan yaşam deneyimlerinin hoşgörüyle karşılanmasına olanak tanıyarak olumsuz duygulanımı düzenlemeyi kolaylaştırmaktadır (Booker & Dunsmore, 2019; Neff & McGehee, 2010). Bu bağlamda, yüksek öz anlayış düzeyine sahip bireylerin olumsuz yaşam olayları karşısında dahi olumlu duygular geliştirme olasılıklarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir (Leary vd., 2007).

Araştırmanın ikinci sorusu kapsamında, bilinçli farkındalık ve öz anlayışın aksine affetmenin üniversite öğrencilerinin mutluluk düzeylerini anlamlı biçimde yordamadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, Safaria'nın (2014) üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada affetmenin mutluluk üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuyla tutarlıdır. Öte yandan, alan yazında affetmenin mutluluğu pozitif yönde yordadığına ilişkin sonuçlar da mevcuttur (Nelson vd., 2015; Sudirman vd., 2019). Bu farklılığın, çalışmaya katılan bireylerin yakın dönemde affetme deneyimi yaşamamış olmalarından ya da affetme süreçlerine dair farkındalıklarının düşük olmasından kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, yapısal modelde affetmeden mutluluğa giden doğrudan yol anlamlı bulunmasa da, affetmenin öz anlayış aracılığıyla mutluluğa dolaylı katkı sağladığı belirlenmiştir. Affetmenin öz anlayışla pozitif yönde ilişkili olduğu ve bu değişkeni anlamlı biçimde yordadığına dair önceki araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir (Kılıç & Tunç, 2020; Mistler, 2010). Nitekim Booker ve Perlin (2020), affetmenin bireyin öz anlayışını geliştirme ve teşvik etme sürecinde etkili olduğunu öne sürmüştür. Bu doğrultuda, affetmenin öz anlayışı artırarak mutluluğun yükselmesine katkı sunduğu söylenebilir. Mevcut çalışmada da korelasyon analizi sonuçları, affetme ile öz anlayış arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, affetmenin mutluluk üzerindeki etkisinin doğrudan değil, dolaylı yollarla ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir.

Araştırmada son olarak, "*Bilinçli farkındalık ile mutluluk arasındaki ilişkide affetme ve öz anlayış aracı rol oynamakta mıdır?*" sorusu doğrultusunda gerçekleştirilen analizler, öz anlayışın bu ilişkide kısmi bir aracı rol oynadığını göstermiştir. Bu bulgu, bireylerin bilinçli farkındalık düzeylerindeki artışın, öz anlayış düzeylerini de yükselttiğini ve bunun da mutluluk üzerinde olumlu bir

etkide bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, öz anlayışın bilinçli farkındalıkla etkileşim içerisinde çalışarak bireylerin mutluluk düzeylerini artırmada önemli bir psikolojik kaynak olarak işlev gördüğü söylenebilir. Araştırma kapsamında test edilen yapısal modelin, üniversite öğrencilerinin mutluluğunu destekleyen psikolojik süreçleri anlamada değerli bir çerçeve sunduğu değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar bazı sınırlılıklar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. İlk olarak, çalışma grubu uygun örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Nitekim bu durumun örneklemin temsil gücünü azaltabileceği söylenebilir. İkinci olarak, mevcut araştırmanın sadece üniversite öğrencileri ile yürütülmesi araştırma bulgularının farklı yaş gruplarına genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Üçüncü olarak, araştırma verilerinin öz bildirime dayalı ölçme araçlarıyla toplanması da bir sınırlılık olarak kabul edilebilir. Son olarak, mevcut araştırmada katılımcıların sosyo ekonomik düzey, akademik başarı gibi demografik değişkenleri ele alınmamıştır. Nitekim bu değişkenlerin de araştırma bulgularını etkileyebilecek potansiyele sahip olduğu dikkate alınmalıdır. Bu sınırlılıklara rağmen araştırma bulgularının ilgili alan yazına önemli katkılar sunabileceği düşünülmektedir. Özellikle, araştırma sonuçlarının üniversitelerin psikolojik danışma ve rehberlik uygulama ve araştırma merkezlerindeki alan uzmanlarının, öğrencilerin mutluluklarını artırmaya yönelik sunacakları psikolojik yardım hizmetlerine rehberlik edebileceği öngörülmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda bazı öneriler geliştirilmiştir. Gelecek araştırmalarda deneysel model yaklaşımı benimsenerek mevcut araştırmada ele alınan bağımsız değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkilerinin incelenmesi önerilmektedir. Böylece ilgili değişkenler arasında nedensel ilişkiler kurulabilir. Bununla birlikte değişkenler arasındaki ilişkiler farklı örneklem gruplarında incelenerek mevcut araştırmanın bulgularıyla karşılaştırılıp genellenebilirliğine dair karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

Abid, M. (2016). Examining the predictive role of mindfulness in forgiveness and happiness among psychiatric patients. *Peshawar Journal of Psychology and Behavioral Sciences (PJPBS)*, *2*(2), 163-176. https://doi.org/10.32879/pjpbs.2016.2.2.163-176

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist, 55*(5), 469-480. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469

Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J. Krietemeyer, J., & Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assesment, 13*(1), 27-45. http://dx.doi.org/10.1177/1073191105283504

Bergen-Cico, D., & Cheon, S. (2014). The mediating effects of mindfulness and self-compassion on trait anxiety. *Mindfulness*, *5*, 505-519. https://doi.org/10.1007/s12671-013-0205-y

Birnie, K., Speca, M., & Carlson, L. E. (2010). Exploring self-compassion and empathy in the context of mindfulness-based stress reduction (MBSR). *Stress and Health*, *26*(5), 359-371. https://doi.org/10.1002/smi.1305

Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., Segal, Z. V., Abbey, S., Speca, M., Velting, D., & Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice, 11*(3), 230-241. https://doi.org/10.1093/clipsy.bph077

Booker, J. A., & Dunsmore, J. C. (2019). Testing direct and indirect ties of self-compassion with subjective well-being. *Journal of Happiness Studies*, *20*, 1563-1585. https://doi.org/10.1007/s10902-018-0011-2

Braun, S. S., Cho, S., Colaianne, B. A., Taylor, C., Cullen, M., & Roeser, R. W. (2020). Impacts of a mindfulness-based program on teachers' forgiveness. *Mindfulness*, *11*, 1978-1992. https://doi.org/10.1007/s12671-020-01413-7

Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*(4), 822-848. https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.822

Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D. (2007). Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects. *Psychological Inquiry, 18*(4), 211-237. https://doi.org/10.1080/1047840070159829

Bugay, A., & Demir, A. (2010). A Turkish version of heartland forgiveness scale. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 5*, 1927-1931. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.390

Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı.* Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Pegem Akademi.

Cativa, R., & Cerezo, M. A. (2014). The mediating role of self-compassion in the relationship between victimisation and psychological maladjustment in a sample of adolescents. *Child Abuse & Neglect, 3*8(7), 1180-1190. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.04.005

Coo, C., & Salanova, M. (2018). Mindfulness can make you happy-and-productive: A mindfulness controlled trial and its effects on happiness, work engagement and performance. *Journal of Happiness Studies*, *19*, 1691-1711. https://doi.org/10.1007/s10902-017-9892-8

Crane, R. S., Brewer, J., Kabat-Zinn, J., Santorelli, S., Williams, J. M. G., & Kuyken, W. (2017). What defines mindfulness-based programs? The warp and the weft. *Psychological Medicine, 47*(6), 990-999. https://doi.org/10.1017/S0033291716003317

Çatak, P. D., & Ögel, K. (2010). Farkındalık temelli terapiler ve terapötik süreçler. *Klinik Psikiyatri, 13*, 85-91.

Çokluk, O., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları.* Pegem Akademi.

Deniz, M. E., Kesici, Ş., & Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability study of the Turkish version of self-compassion scale. *Social Behavior and Personality: An International Journal,* 36(9), 1151-1160. https://doi.org/10.2224/sbp.2008.36.9.1151

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin, 95*(3), 542-575.

Diener, E., Suh, E., & Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology,* 24, 25-41.

Doğan, T., & Akıncı-Çötok, N. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(36),165-172.

Enright, R. D., Gassin, E. A., & Wu, C. (1992). Forgiveness: A developmental view. *Journal of Moral Education, 21*(2), 99-114. https://doi.org/10.1080/0305724920210202

Foulk, M. A., Ingersoll-Dayton, B., & Fitzgerald, J. (2017). Mindfulness-based forgiveness groups for older adults. *Journal of Gerontological Social Work, 60*(8), 661-675. https://doi.org/10.1080/01634372.2017.1374314

Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist, 56*(3), 218-226. https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218

Fredrickson, B. L. (2003). The value of positive emotions. A*merican Scientist, 91*(4), 330-335.

Frisch, M. B. (2013). Evidence-based well-being/positive psychology assessment and intervention with quality of life therapy and coaching and the Quality of Life Inventory (QOLI). *Social Indicators Research, 114*(2), 193-227. https://doi.org/10.1007/s11205-012-0140-7

Ge, J., Wu, J., & Zheng, Y. (2019). Self-compassion and subjective well-being mediate the impact of mindfulness on balanced time perspective in Chinese college students. *Frontiers in psychology, 10*, 323160. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00367

Gizir, C. A. (2005). Orta Doğu Teknik Üniversitesi son sınıf öğrencilerinin problemleri üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(2), 196-213.

Gürpınar, A. C. (2021). Öğretmen adaylarının bilinçli farkındalık bilişsel esneklik ve ruhsal belirtilerinin incelenmesi, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.

Hanh, T. N. (1987). *The miracle of mindfulness: An introduction to the practice of meditation.* Beacon Press.

Hollis-Walker, L., & Colosimo, K. (2011). Mindfulness, self-compassion, and happiness in nonmeditators: A theoretical and empirical examination. *Personality and Individual Differences, 50*(2), 222-227. https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.09.033

Johns, K. N., Allen, E. S., & Gordon, K. C. (2015). The relationship between mindfulness and forgiveness of infidelity. *Mindfulness, 6*, 1462-1471. https://doi.org/10.1007/s12671-015-0427-2

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 144-156. https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016

Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Nobel Yayın Dağıtım.

Karremans, J. C., van Schie, H. T., van Dongen, I., Kappen, G., Mori, G., van As, S., ten Bokkel, I. M., & van der Wal, R. C. (2020). Is mindfulness associated with interpersonal forgiveness? *Emotion, 20*(2), 296–310. https://doi.org/10.1037/emo0000552

Kermen, U., & Sarı, T. (2014). Üniversite öğrencilerinde ihtiyaç doyumu ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi. A*bant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(2), 175-185.

Kılıç, D., & Tunç, E. (2020). Genç yetişkinlerde akılcı olmayan inanç ile öz-anlayış arasındaki ilişkide affetmenin aracı rolü. *OPUS International Journal of Society Researches*, *16*(Eğitim ve Toplum Özel sayısı), 6244-6270. https://doi.org/10.26466/opus.735586

Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. The Guilford Press.

Kristeller, J.L., & Johnson, T. (2005). Cultivating loving kindness: A two-stage model of the effects of meditation on empathy, compassion, and altruism. *Journal of Religion and Science, 40(*2), 391-408. https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2005.00671.x

Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Batts Allen, A., & Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology, 92*(5), 887-904. https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.5.887

Lewis, S. N. (2017). *Mindfulness and religiosity as predictors of forgiveness,* [Doctoral dissertation], Sam Hous-

ton State University.

Lyubomirsky, S. (2007). *The how of happiness: A scientific approach to getting the life you want.* New York: The Penguin Press.

Maltby, J., Day, L., & Barber, L. (2005). Forgiveness and happiness. The differing contexts of forgiveness using the distinction between hedonic and eudaimonic happiness. *Journal of Happiness Studies*, *6*, 1-13. https://doi.org/10.1007/s10902-004-0924-9

Martin, M. W. (2007). Happiness and virtue in positive psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour, 37*(1), 89-103. https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2007.00322.x

McCullough, M. E. (2000). Forgiveness as human strength: Theory, measurement, and links to well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology, 19*(1), 43-55. https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.43

McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. E. (2000). *Forgiveness: Theory, research, and practice.* Guilford.

McCullough, M. E., Rachal, K. C., Sandage, S. J., Worthington, E. L., Brown, S. W., & Hight, T. L. (1998). Interpersonal forgiveness in close relationships II: Theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*(6), 1586-1603. https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.6.1586

Mertler, C. A., & Vannatta, R. A. (2016). *Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation.* Pyrczak Publishing.

Mistler, B. A. (2010). *Forgiveness, perfectionism, and the role of self-compassion,* [Doctoral dissertation], University of Florida.

Morgan, G. A., Leech, N. L. Gloeckner, G. W., & Barrett, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation*. Psychology Press.

Neff, K. D. (2003a). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2*(2), 85-101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

Neff, K. D. (2003b). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity, 2*(3), 223-250. https://doi.org/10.1080/15298860309027

Neff, K. D. (2009). Self-Compassion. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of Individual Differences in Social Behavior* (pp. 561–573). New York: Guilford Press.

Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L., & Rude, S. S. (2007). Self-compassion and adaptive psychological functioning. *Journal of Research in Personality, 41*(1), 139–154. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.03.004

Neff, K. D., & McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and identity, 9*(3), 225-240. https://doi.org/10.1080/15298860902979307

Nelson, S. K., Kurtz, J. L., & Lyubomirsky, S. (2015). What psychological science knows about achieving happiness. In S. J. Lynn, W. T. O'Donohue, & S. O. Lilienfeld (Eds.), *Health, happiness, and well-being: Better living through psychological science* (pp. 250–271). Sage Publications, Inc. https://doi.org/10.4135/9781483385822.n15

North, J. (1987). Wrongdoing and forgiveness. *Philosophy, 42*, 499-508.

Özyeşil, Z. (2011). Öz-anlayış ve bilinçli farkındalık. Maya Akademi Yayınevi.

Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli farkındalık ölçeğini Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim, 36*(160), 226-227.

Pérez-Aranda, A., García-Campayo, J., Gude, F., Luciano, J. V., Feliu-Soler, A., González-Quintela, A., ... & Montero-Marin, J. (2021). Impact of mindfulness and self-compassion on anxiety and depression: The mediating role of resilience. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, *21*(2), 1-9. https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2021.100229

Peterson, C. (2000). The future of optimism. *American Psychologist, 55*(1), 44-55. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.44

Rimes, K. A., & Wingrove, J. (2011). Pilot study of Mindfulness-Based Cognitive Therapy for trainee clinical psychologists. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 39*, 235-241. https://doi.org/10.1017/S1352465810000731

Rosini, R. J., Nelson, A., Sledjeski, E., & Dinzeo, T. (2017). Relationships between levels of mindfulness and subjective well-being in undergraduate students. *Modern Psychological Studies, 23*(1),1-23.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55*(1), 68-78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology, 52*, 141-166. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141

Safaria, T. (2014). Forgiveness, gratitude, and happiness among college students. *International Journal of Public Health Science (IJPHS), 3*(4), 241-245. http://doi.org/10.11591/ijphs.v3i4.4698

Schutte, N. S., & Malouff, J. M. (2011). Emotional intelligence mediates the relationship between mindfulness and subjective well-being. *Personality and individual differences*, *50*(7), 1116-1119. https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.01.037

Sedighimornani, N., Rimes, K. A., & Verplanken, B. (2019). Exploring the relationships between mindfulness, self-compassion, and shame. *Sage Open*, *9*(3), 2158244019866294. https://doi.org/10.1177/2158244019866294

Seligman, M. E. P., & Csizkszenmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5-14. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5

Siegel, R. D., Germer, C. K. ve Olendzki, A. (2009). Mindfulness: What is it? Where did it come from? F. Didonna (Ed.), *Clinical Handbook of Mindfulness* (s. 17-35). Springer.

Sudirman, S. A., Suud, F. M., Rouzi, K. S., & Sari, D. P. (2019). Forgiveness and happiness through resilience. *Al-Qalb: Jurnal Psikologi Islam*, *10*(2). 113-132.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics.* Pearson

Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., … Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality, 73*(2), 313-360. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x

Toussaint, L., & Webb, J. R. (2005). Theoretical and empirical connections between forgiveness, mental health, and well-being. In E. L. Worthington Jr. (Ed.), *Handbook of forgiveness* (pp. 349–362). Routledge.

Whitaker, W. K., & Brannon, L. A. (2023). Mindfulness and implementation planning: Promoting self-reported and behavioral forgiveness. Psychological Reports, 126(6), 2707-2728. https://doi.org/10.1177/00332941221100450

Yıldız, F. (2021). *Tıp fakültesi araştırma görevlileri arasında bilinçli farkındalık ile mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi,* [Tıpta Uzmanlık Tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Yazar Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ SONRASI ERGENLERİN VE YETİŞKİNLERİN TRAVMA DÜZEYLERİNİN SOSYODEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

EXAMINING TRAUMA LEVELS IN ADOLESCENTS AND ADULTS AFTER THE KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKE IN TERMS OF SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES

Pınar AKA, İrfan KAPLAN, Gülsüm AKIŞ

57

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 997-1012
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1595638

Geliş Recieved: **03.12.2024**
Kabul Accepted **15.05.2025**

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ SONRASI ERGENLERİN VE YETİŞKİNLERİN TRAVMA DÜZEYLERİNİN SOSYODEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

EXAMINING TRAUMA LEVELS IN ADOLESCENTS AND ADULTS AFTER THE KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKE IN TERMS OF SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES

Pınar AKA [1] , İrfan KAPLAN [2], Gülsüm AKIŞ [3]

Anahtar Kelimeler:
Deprem,
Travma,
SosyoDemografik Faktörler,
Yetişkinler,
Ergenler.

Keywords:
Earthquake
Trauma,
SocioDemographic Factors,
Adults,
Adolescent.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, pnr_eraka@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9487-5224

[2] Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, irfan.kaplan24@ogr.atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7702-7488

[3] Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, gulsumakis@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7620-833X

Alıntılamak için/Cite as:
Aka P, Kaplan İ. ve Akış G., (2025). Kahramanmaraş Depremi Sonrası Ergenlerin Ve Yetişkinlerin Travma Düzeylerinin Sosyodemografik Değişkenlere Göre İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 997-1012

ÖZ

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında ergen ve yetişkin bireylerin travma düzeylerini sosyodemografik değişkenler açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma betimsel araştırma modeli ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Hatay illerinde yaşayan toplam 793 katılımcıdan (394 ergen, 399 yetişkin) elde edilen verilerle yürütülmüştür. Veriler, Kişisel Bilgi Formu ve Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Analizlerde normal dağılıma uygunluk çarpıklık ve basıklık değerleriyle değerlendirilmiş; ikili karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t-testi, üç ve üzeri gruplarda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Araştırma bulguları, travma düzeylerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve meslek demografik değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeğinin toplam puanı yaşa göre anlamlı farklılık göstermese de, alt boyutlarda farklılıklar gözlenmiştir. Kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek travma puanlarına sahip olduğu bulunmuştur. Eğitim düzeyi açısından, lise ve altı mezuniyete sahip bireylerin, üniversite mezunlarına göre daha yüksek travma düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Mesleki statüye göre ise, ev hanımı ve işçi grubundaki bireylerin travma düzeylerinin, memurlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, deprem sonrası psikososyal müdahale süreçlerinde bireylerin demografik özelliklerinin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Araştırma, topluma yönelik destek mekanizmalarının geliştirilmesi ve travmaya müdahale programlarının risk altındaki gruplara göre yapılandırılmasının önemini vurgulamaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine the trauma levels of adolescents and adults in terms of sociodemographic variables following the earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023. The research was conducted using a descriptive research model. The study was carried out with data collected from a total of 793 participants (394 adolescents and 399 adults) living in the provinces of Kahramanmaraş, Adıyaman, and Hatay. Data were collected using a Personal Information Form and the Post-Earthquake Trauma Level Assessment Scale. The normality of the data was assessed using skewness and kurtosis values. For the analyses, independent samples t-test was applied for binary comparisons between two groups, and one-way analysis of variance (ANOVA) was used for comparisons involving three or more groups. The findings revealed that trauma levels significantly differed according to age, gender, educational background, and occupation. Although the total score of the Post-Earthquake Trauma Level Assessment Scale did not show a significant difference by age, variations were observed in its sub-scale scores. It was found that females had higher trauma scores compared to males. In terms of educational level, individuals with a high school diploma or lower had higher trauma levels compared to university graduates. Regarding occupational status, housewives and workers experienced higher trauma levels than civil servants. The findings suggest that individuals' demographic characteristics should be taken into consideration in post-earthquake psychosocial intervention. The study highlights the need for tailored support mechanisms and trauma response programs targeted at high-risk groups.

GİRİŞ

Travma kavramı, DSM-5'te (2013) "*doğrudan yaşanılan, doğrudan tanıklık edilen ya da aile bireyi veya yakın arkadaşın başına gelen ya da mesleki olarak deneyimlenen, gerçek göz korkutucu bir biçimde ölümle ya da ağır yaralanmayla karşı karşıya gelmiş ya da cinsel saldırıya uğramış olma*" olarak tanımlanmaktadır. Travma, kişilerin ruh sağlığını ve beden bütünlüğünü tehdit eden çaresizlik, korku gibi duygular yaşamasına neden olan olaylardır (Garland, 2018). Kişinin fiziksel ve ruhsal durumunu yaralama veya incitme gibi farklı biçimlerde etkileyen olaylar, travmatik yaşantılar olarak adlandırılır (Kokurcan & Özsan, 2012). Travmatik yaşantılar, doğal afetler (sel, kasırga, volkan patlamaları) veya insan kaynaklı olaylar (savaş, kaza, yangın) gibi çeşitli yollarla ortaya çıkabilmektedir (Tanhan & Kardaş, 2014). Bu olayların çıkış noktası ne olursa olsun, genellikle birçok olumsuz fiziksel ve psikolojik sonuçları beraberinde getirmektedir (Tang vd., 2017).

Depremler, travmatik yaşantılar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ciddi yaralanma, can ve mal kayıplarına neden olmasının yanı sıra uzun süreli psikolojik yıkımlara yol açabilmektedir (Harada vd., 2015; Nakajima, 2012; Şalcıoğlu & Başoğlu, 2008). Literatürde, deprem sonrası travmanın hem yetişkinler hem de ergen bireyler arasında yaygın olduğu görülmektedir (Fong, 2023; Sönmez, 2022; Wang, vd., 2024). Tang vd. (2017), yapmış oldukları meta-analiz çalışmasında depremi yaşayan yetişkinlerde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) oranının %4.10 ile %67.07 arasında değiştiği sonucuna ulaşmışlardır. Pandey vd. (2023), ise 2015 yılında Nepal'de gerçekleşen depremden üç yıl sonra yetişkinler arasında TSSB'nin yaygınlığının devam ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Cénat & Derivois (2014), 2010 Haiti depreminden 30 ay sonra yetişkinler üzerinde yaptıkları bir araştırmada yetişkinlerde TSSB'nin ve depresyonun yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Pistoia vd. (2018), ise 2009 yılında İtalya'nın L'Aquila kentinde meydana gelen depremden sonra genç yetişkinlerde kaygı, tehdit beklentisi ve uyku problemlerinin yaygın olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Rumaolat (2023) ise 12 farklı çalışmayı incelediği meta-analiz çalışmasında, depremi yaşayan ergenlerde TSSB belirtilerinin %4 ile %95 arasında yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Chen vd. (2023), Wenchuan depremini yaşayan ergenler üzerinde yaptıkları araştırmada, depremden 10 yıl sonra bile ergenlerin kötü yaşam kalitesi ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, 2008 Wenchuan ve 2013 Lushan depremlerine maruz kalan ergenlerde TSSB ve depresyon düzeylerinin yüksek olduğu, TSSB ile depresyon arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tang vd. (2018), Ya'an depreminden 3 yıl sonra depremi yaşayan ergenler üzerinde yaptıkları bir araştırmada örneklem grubunun neredeyse yarısının anksiyete, depresyon, TSSB gibi ruh sağlığı problemlerinden en az 1'ine sahip olduğu ve ruh sağlığı sorunlarına sahip olan ergenlerde uyku bozukluklarının görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak literatürde yetişkinlerde ve ergenlerde deprem sonrası travma düzeyinin yaygınlığını bildiren araştırmalar yer almaktadır. Ancak bilindiği kadarıyla literatürde yetişkin ve ergenlerin deprem sonrası travma düzeyini karşılaştıran ve bu iki grup arasında travma düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığını inceleyen bir araştırma bulunmamaktadır. Böyle bir araştırmanın yapılmasının hem yetişkin hem de ergen bireylerde yaygın olarak görülen deprem sonrası travma düzeyine, müdahale açısından öncelikli bir müdahaleye gerek duyan bir yaş grubunun olup olmadığının belirlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir (Çevik, 2023).

Türkiye, büyük ve yıkıcı depremlerin sıkça yaşandığı bir ülkedir. Literatürde, Türkiye'de meydana gelen depremlerin psikolojik sonuçlarını inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır (Akay vd., 2024; Çağatay, 2024; Çelik, 2023; Kardaş & Tanhan, 2018; Sabuncuoğlu vd., 2003; Sakarya & Güneş, 2013). Karancı ve Rüstemli (1995), 1992 Erzincan depreminden 16 ay sonra yaptıkları araştırmada, depremden etkilenen bireylerin depresyon, fobik anksiyete ve somatizasyon düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Ceyhan ve Ceyhan (2006), 1999 Marmara depremini yaşayan üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, depremden altı yıl sonra bile üniversite öğrencilerinin depreme ilişkin korkularının devam ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Karamustafaalıoğlu vd. (2023), 1999 İzmit depremini yaşayan 198 kişiyi on yıl boyunca izleyerek, TSSB'nin ilk iki yıl azaldığını ancak on yıl boyunca sabit kaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye de ergenler üzerinde yapılan araştırmalarda depremin

ergen bireyler üzerinde de psikolojik etkilerinin uzun süreli devam ettiği görülmektedir. Bu konuda Dizer (2008), 1999 Marmara depreminden üç buçuk yıl sonra yaptığı araştırmada, ergenlerde TSSB, depresyon ve anksiyete belirtilerinin devam ettiğini bulmuştur. Bir diğer araştırma da Kurt ve Gülbahçe (2019), 2011 Van depreminden sekiz yıl sonra 12. sınıf öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, orta ve orta-ağır düzeyde TSSB belirtilerine rastlamışlardır.

Yakın zamanda, 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04.17'de Kahramanmaraş merkezli 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde yıkıcı depremler meydana gelmiştir (Utkucu vd., 2023). Meydana gelen depremler Adıyaman, Adana, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Şanlıurfa ve Osmaniye olmak üzere toplamda 11 ili etkilemiştir (Akçay vd., 2024). Bu depremler, Türkiye'de yaşanan en büyük depremler olarak ifade edilmektedir (İTÜ, 2023). "Asrın felaketi" olarak adlandırılan 6 Şubat depremleri sonucunda 50 binden fazla insan yaşamını yitirmiş ve 310.000'e yakın konut ve iş yeri yıkılmıştır (Marangoz & Çağrı, 2023; Özoruç & Sığırtmaç, 2024). Bu depremler, ruhsal açıdan kitlesel bir travma olarak değerlendirilmekte ve ciddi psikolojik etkiler yaratmaktadır (Yıldız vd., 2023).

Bu araştırmanın amacı, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremlerden 15 ay sonra, depremlerden etkilenen bireylerin travma düzeylerini sosyodemografik özellikler açısından incelemektir. Çalışma, Türkiye'de yaşanan depremler sonrasında hem ergenlerin hem de yetişkinlerin travma düzeylerini karşılaştıran öncül araştırmalardan biri olma özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda, deprem sonrası travmanın demografik faktörlerle ilişkisini daha iyi anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Büyük ölçekli doğal afetlerin ardından toplumda yaygın olarak gözlemlenen psikolojik etkileri anlamak ve yönetmek açısından bu araştırma değerli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Depremler, Türkiye gibi sık afet yaşayan ülkelerde uzun vadeli travmatik etkiler bırakabilmektedir. Bu doğrultuda, sosyodemografik faktörlerin travma düzeyleri üzerindeki etkisinin anlaşılması; afet sonrası psikososyal müdahalelerin daha etkin şekilde tasarlanmasına ve travmanın etkilerinin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Bu bağlamda çalışma, toplum temelli destek sistemlerinin geliştirilmesi ve travma sonrası müdahalelerin bireylerin demografik özelliklerine göre uyarlanması gerektiğini vurgulayan literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Depremi yaşayan bireylerin deprem sonrası travma düzeyi nedir?
2. Yaş gruplarına göre travma düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık göstermekte midir?
3. Cinsiyet değişkenine göre travma düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
4. Meslek gruplarına göre travma düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, deprem sonrası travma düzeylerinin demografik özelliklere göre incelenmesi amacıyla betimsel bir araştırma modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel araştırma modelleri, sosyal bilimlerde belirli bir olgu veya durumun detaylı bir biçimde tanımlanması ve mevcut durumu ortaya koyması açısından yaygın olarak kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2024). Katılımcıların travma düzeyleri "Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği" aracılığıyla ölçülmüş ve elde edilen veriler istatistiksel analizler ile değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın yürütülmesi amacıyla, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 28.03.2024 tarihinde E-95531838-050.99-98261 sayı numarası ile etik kurul onay izni alınmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmaya Kahramanmaraş, Adıyaman ve Hatay illerinde yaşayan yaşları 15-18 arasında olan 394'ü ergen birey ve yaşları 19-57 arasında olan 399'u yetişkin birey olmak üzere toplam 793 katılımcı dahil edilmiştir. Araştırma verileri uygun örnekleme yöntemi ile konteyner kentlerde yaşayan bireylerden toplanmıştır. Uygulama araştırmacı tarafından araştırmanın amacı, uygulama yöntemi ve mahremiyet gönüllülüğü ilkeleri anlatılarak gerçekleştirilmiştir. Gönüllü olmayan bireyler dahil edilmemiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Frekans ve Yüzde Dağılımları

		N	%
Yaş Grubu	Ergen	394	49.7
	Yetişkin	399	50.3
Cinsiyet	Kadın	442	55.7
	Erkek	351	44.3
Yetişkin Eğitim Durumu*	Lise ve Altı	191	47.9
	Üniversite ve Üzeri	208	52.1
Yetişkin Meslek*	Memur	140	35.1
	Ev Hanımı	63	15.8
	İşçi	152	38.1
	Diğer	44	11.0
Toplam		793	100.0

**=Sadece yetişkinlerden veri toplanmıştır.*

Tablo 1'de araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri görülmektedir. Tabloya göre, katılımcıların %49.7'si (394) ergen, %50.3'ü (399) yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Bireylerin %55.7'si (442) kadın iken %44.3'ü (351) erkektir. Yetişkinlerin %47.9'u (191) lise ve altı, %52.1'i (208) üniversite ve üstü mezunudur. Son olarak yetişkinlerin %35.1'i (140) memur, %15,8'i (63) ev hanımı, %38.1'i (152) işçi ve %11'i (44) diğer meslekleri yaptığını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve meslekleri ile ilgili bilgilerini toplamak amacıyla oluşturulmuştur.

Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği

Tanhan & Kayri (2013) tarafından oluşturulan Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği, deprem sonrası bireylerde ortaya çıkabilecek travma belirtilerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. *Ölçek, 15 ile 86 yaş arasındaki bireylere uygulanabilmektedir. 20 madde ve 5 boyuttan oluşan bu ölçeğin yapı geçerliliği analizleri sonucunda elde edilen model uyum indeksleri şu şekildedir: RMSEA = .000, GFI = .94, AGFI = .92, NFI = .88 ve RMR =.08.* Ölçeğin güvenilirliği, iç tutarlık katsayısı üzerinden değerlendirilmiş ve .87 olarak tespit edilmiştir. Ölçekten 52,385±5,051 puan alınması, bireylerin travmatize olduklarına işaret eden kritik bir eşik değeri olarak kabul edilmektedir. Bu puanın üstünde ya da altında alınan değerler, deprem sonrası travmatik belirtilerin yüksek veya düşük seviyede olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği ve Alt Boyutlarına Ait Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı

	Madde Sayısı	**Güvenirlik Katsayısı**
Davranış Problemleri	4	.722
Heyecansal Sınırlılık	5	.899
Duyuşsal	4	.788
Bilişsel Yapılandırma	4	.706
Uyku Problemleri	3	.752
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	20	.946

Tablo 2'de araştırmada kullanılan ölçeğe ve alt boyutlarına ait Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları verilmiştir. "Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme" ölçeğinin toplamı için güvenirlik katsayısı .946, "Davranış Problemleri" alt boyutu için güvenirlik katsayısı .722, "Heyecansal Sınırlılık" alt boyutu için güvenirlik katsayısı .899, "Duyuşsal" alt boyutu için güvenirlik katsayısı .788, "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutu için güvenirlik katsayısı .706 ve "Uyku Problemleri" alt boyutu için güvenirlik katsayısı .752 olduğu tespit edilmiştir. Analizler sonucunda araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Bu bölümde araştırmada elde edilen verilerin SPSS v.23 programı kullanılarak yapılan istatiksel analiz sonuçları verilmiştir. Araştırmadaki verileri analize sokmadan önce ölçekler için tekli uç değerler analizi ve çoklu uç değerler analizi yapılmıştır. Öncelikle veri setindeki ana değişkenler için tek değişkenli uç değerler analizi yapılarak z puanları hesaplanmıştır. Hesaplamalar sonucu, katılımcıların ana değişkenler için elde edilen z puanın ± 3 içinde yer alması nedeniyle veri setinde herhangi bir veri çıkartılmamıştır (Mertler & Vannatta 2005). Daha sonra çok değişkenli uç

değerlerin belirlenmesi için regresyon analizi yapılarak Mahalanobis uzaklığı hesaplanmıştır. Araştırmadaki dört demografik değişken bağımsız değişken olarak ele alınmış ve dört bağımsız değişken için Mah. <13.277 (.01 düzeyinde) olarak alınmıştır (Büyüköztürk, 2011). Bu ölçütü sağlamayan 9 katılımcıya ait verinin uç değer olduğu anlaşılmış ve uç değerler atıldığında geriye kalan 793 katılımcı ile analizler yapılmıştır.

Tablo 3. Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği ve Alt Boyutlarına Ait Normallik Testi Sonuçları

	Madde Sayısı	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
Davranış Problemleri	4	.126	-1.319
Heyecansal Sınırlılık	5	-.108	-1.611
Duyuşsal	4	-.268	-1.411
Bilişsel Yapılandırma	4	-.386	-1.077
Uyku Problemleri	3	-.018	-1.474
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	20	-.164	-1.660

Tablo 3'te çalışmaya ait ölçeğin ve alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığının tespiti için Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerine bakılmıştır. Bu değerlerin -2 ile +2 arasında olması durumunda verilerin normal dağıldığı kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Tablo 3'e bakıldığında ölçeğin ve alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında olup, normal dağılıma sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu sonuca göre ikili gruplar için bağımsız gruplar t testi, üç ve üzeri gruplarda ise tek yönlü varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 4

	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma
Davranış Problemleri	4.00	20.00	10.52	4.714
Heyecansal Sınırlılık	5.00	25.00	15.95	7.409
Duyuşsal	4.00	20.00	12.88	5.405
Bilişsel Yapılandırma	4.00	20.00	13.53	4.884
Uyku Problemleri	3.00	15.00	9.14	4.178
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	21.00	99.00	62.01	23.842

Tablo 4'te katılımcıların ölçeklerden ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puan, standart sapma, minimum ve maksimum puanlarına ait istatistikler görülmektedir. Analiz sonucunda "Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme" ölçeğinin toplam puan ortalaması 62.01±23.842, "Davranış Problemleri" alt boyutun puan ortalaması 10.52±4.714, "Heyecansal Sınırlılık" alt boyutun puan ortalaması 15.95±7.409, "Duyuşsal" alt boyutun puan ortalaması 12.88±5.405, "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutun puan ortalaması 13.53±4.884 ve "Uyku Problemleri" alt boyutun puan ortalaması 9.14±4.178 olduğu tespit edilmiştir.
Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların ölçekten ve alt boyutlarında orta düzeyde bir puan aldıkları söylenebilir.

Tablo 5. Katılımcıların Yaş Grubuna Göre Ölçekten Aldıkları Puan Ortalamalarının Farklılaşma Durumuna İlişkin Yapılan Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Yaş Grubu	n	x̄	SS	*t*	p
Davranış Problemleri	Ergen	394	9.24	3.952	**-7.897**	**.000***
	Yetişkin	399	11.78	5.057		
Heyecansal Sınırlılık	Ergen	394	16.48	7.823	**2.024**	**.043***
	Yetişkin	399	15.42	6.946		
Duyuşsal	Ergen	394	13.51	5.165	**3.330**	**.001***
	Yetişkin	399	12.25	5.566		
Bilişsel Yapılandırma	Ergen	394	14.71	3.772	**6.999**	**.000***
	Yetişkin	399	12.36	5.537		
Uyku Problemleri	Ergen	394	8.96	3.933	-1.177	.240
	Yetişkin	399	9.31	4.406		
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	Ergen	394	62.91	22.084	1.060	.290
	Yetişkin	399	61.12	25.456		

*=p<.05

Tablo 6. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Ölçekten Aldıkları Puan Ortalamalarının Farklılaşma Durumuna İlişkin Yapılan Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	x̄	SS	*t*	p
Davranış Problemleri	Kadın	442	10.83	4.769	**2.064**	**.039***
	Erkek	351	10.13	4.621		
Heyecansal Sınırlılık	Kadın	442	16.56	7.537	**2.618**	**.009***
	Erkek	351	15.18	7.181		
Duyuşsal	Kadın	442	13.59	5.276	**4.233**	**.000***
	Erkek	351	11.97	5.437		
Bilişsel Yapılandırma	Kadın	442	14.22	4.870	**4.519**	**.000***
	Erkek	351	12.66	4.769		
Uyku Problemleri	Kadın	442	9.57	4.327	**3.312**	**.001***
	Erkek	351	8.59	3.922		
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	Kadın	442	64.77	24.055	**3.681**	**.000***
	Erkek	351	58.54	23.143		

*=p<.05

Tablo 5'te katılımcıların yaş grubuna göre ölçek ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının farklılaşma durumuna yönelik olarak yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları görülmektedir. Bağımsız gruplar t-testi sonuçlarına göre; "Davranış Problemleri" alt boyutunda [$t_{(793)}$= -7.897; p<.05], "Heyecansal Sınırlılık" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 2.024; p<.05], "Duyuşsal" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 3.330; p<.05] ve "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 6.999; p<.05] katılımcıların yaş grubuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortaya çıkan anlamlı farklılığa göre, "Davranış Problemleri" alt boyutunda yetişkin katılımcıların düzeyleri ergen katılımcıların düzeylerinden daha yüksektir. "Heyecansal Sınırlılık", "Duyuşsal" ve "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutlarında ise ergen katılımcıların düzeyleri yetişkin katılımcıların düzeylerinden daha yüksektir. Ancak ölçek toplamında [$t_{(793)}$= 1.060; p>.05] ve "Uyku Problemleri" alt boyutunda [$t_{(793)}$= -1.177; p>.05] katılımcıların yaş grubuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 6'da katılımcıların cinsiyetine göre ölçek ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının farklılaşma durumuna yönelik olarak yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları görülmektedir. Bağımsız gruplar t-testi sonuçlarına göre; ölçek toplamında [$t_{(793)}$= 3.681; p<.05], "Davranış Problemleri" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 2.064; p<.05], "Heyecansal Sınırlılık" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 2.618; p<.05], "Duyuşsal" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 4.233; p<.05], "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 4.519; p<.05] ve "Uyku Problemleri" alt boyutunda [$t_{(793)}$= 3.312; p<.05] katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortaya çıkan anlamlı farklılığa göre, tüm boyutlarda kadın katılımcıların aldıkları puanlar erkek katılımcıların aldıkları puanlara göre daha yüksek düzeydedir.

Tablo 7'de yetişkin katılımcıların eğitim durumuna göre ölçek ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının farklılaşma durumuna yönelik olarak yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları görülmektedir. Bağımsız gruplar t-testi sonuçlarına göre; ölçek toplamında [$t_{(399)}$= 29.180; p<.05], "Davranış Problemleri" alt boyutunda [$t_{(399)}$= 20.036; p<.05], "Heyecansal Sınırlılık" alt boyutunda [$t_{(399)}$= 24.618; p<.05], "Duyuşsal" alt boyutunda [$t_{(399)}$= 24.358; p<.05], "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutunda [$t_{(399)}$= 23.951; p<.05] ve "Uyku Problemleri" alt boyutunda [$t_{(399)}$= 25.374; p<.05] yetişkin katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortaya çıkan anlamlı farklılığa göre, tüm boyutlarda lise ve altı mezuniyete sahip katılımcıların düzeyleri üniversite ve üzeri mezuniyete sahip katılımcıların düzeylerinden daha yüksektir.

Tablo 7. Yetişkin Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Ölçekten Aldıkları Puan Ortalamalarının Farklılaşma Durumuna İlişkin Yapılan Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	n	$\bar{x}$	SS	*t*	p
Davranış Problemleri	Lise ve Altı	191	15.48	2.523	**20.036**	**.000***
	Üniversite ve Üstü	208	8.39	4.373		
Heyecansal Sınırlılık	Lise ve Altı	191	21.00	3.258	**24.618**	**.000***
	Üniversite ve Üstü	208	10.29	5.274		
Duyuşsal	Lise ve Altı	191	16.71	2.784	**24.358**	**.000***
	Üniversite ve Üstü	208	8.15	4.150		
Bilişsel Yapılandırma	Lise ve Altı	191	16.76	2.762	**23.951**	**.000***
	Üniversite ve Üstü	208	8.31	4.193		
Uyku Problemleri	Lise ve Altı	191	12.90	2.170	**25.374**	**.000***
	Üniversite ve Üstü	208	6.01	3.191		
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	Lise ve Altı	191	82.86	9.455	**29.180**	**.000***
	Üniversite ve Üstü	208	41.16	18.094		

*=p<.05

Tablo 8. Yetişkin Katılımcıların Mesleklerine Göre Ölçekten Aldıkları Puan Ortalamalarının Farklılaşma Durumuna İlişkin Yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	Meslek	n	x̄	SS	F	p	Anlamlı Farklılık
Davranış Problemleri	(1) Memur	140	7.61	3.725	**143.133**	**.000***	**1<2,3 4<2,3**
	(2) Ev Hanımı	63	15.27	3.183			
	(3) İşçi	152	15.09	2.964			
	(4) Diğer	44	8.66	4.802			
Heyecansal Sınırlılık	(1) Memur	140	8.74	3.526	**250.802**	**.000***	**1<2,3,4 4<2,3**
	(2) Ev Hanımı	63	20.08	4.363			
	(3) İşçi	152	20.76	3.773			
	(4) Diğer	44	11.57	6.005			
Duyuşsal	(1) Memur	140	7.06	2.714	**216.062**	**.000***	**1<2,3,4 4<2,3**
	(2) Ev Hanımı	63	15.98	3.916			
	(3) İşçi	152	16.37	3.415			
	(4) Diğer	44	9.11	4.656			
Bilişsel Yapılandırma	(1) Memur	140	7.38	2.975	**179.287**	**.000***	**1<2,3 4<2,3**
	(2) Ev Hanımı	63	15.79	4.088			
	(3) İşçi	152	16.37	3.510			
	(4) Diğer	44	9.43	4.915			
Uyku Problemleri	(1) Memur	140	5.18	2.099	**224.485**	**.000***	**1<2,3,4 4<2,3**
	(2) Ev Hanımı	63	11.97	2.967			
	(3) İşçi	152	12.72	2.677			
	(4) Diğer	44	6.86	3.782			
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Toplamı	(1) Memur	140	35.97	10.525	**312.451**	**.000***	**1<2,3,4 4<2,3**
	(2) Ev Hanımı	63	79.09	16.035			
	(3) İşçi	152	81.32	12.693			
	(4) Diğer	44	45.64	21.988			

*=p<0.05

Tablo 8'de yetişkin katılımcıların mesleklerine göre araştırmada kullanılan ölçek ve alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının farklılaşma durumuna yönelik olarak yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları görülmektedir. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre; ölçek toplamında ($F_{(3-395)}$= 312.451; p<0.05), "Davranış Problemleri" alt boyutunda ($F_{(3-395)}$= 143.133; p<0.05), "Heyecansal Sınırlılık" alt boyutunda ($F_{(3-395)}$= 250.802; p<0.05), "Duyuşsal" alt boyutunda ($F_{(3-395)}$= 216.062; p<0.05), "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutunda ($F_{(3-395)}$= 179.287; p<0.05) ve "Uyku Problemleri" alt boyutunda ($F_{(3-395)}$= 224.485; p<0.05) yetişkin katılımcıların mesleklerine göre anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Ortaya çıkan anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için varyansların homojenlik durumuna göre LSD (Least Significant Difference) ve Tamhane testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, bütün boyutlarda memur ve diğer meslek sahibi katılımcıların ev hanımı ve işçi olan katılımcılara göre daha az travma yaşadıkları tespit edilmiştir. Ek olarak, heyecansal sınırlılık, duyuşsal, uyku problemleri alt boyutlarında ve ölçek toplamında memur olan katılımcıların diğer mesleklere sahip olan katılımcılara göre daha az travma yaşadıkları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerini yaşayan bireylerin travma düzeylerini demografik faktörler açısından inceleyerek önemli bulgular ortaya koymaktadır. Bulgular, yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve meslek demografik faktörleri açısından travma düzeylerinde anlamlı farklılaşmalar olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçları, yetişkinlerin Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeğinin "Davranış Problemleri" alt boyutundan daha yüksek puan aldığını, ergenlerin ise "Heyecansal Sınırlılık", "Duyuşsal" ve "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutlarından daha yüksek puanlar aldığını göstermektedir. Bu bulgu, ergenlerin travma sonrasında daha çok duygusal ve bilişsel tepkiler verdiklerini, yetişkinlerin ise daha fazla davranışsal problemler yaşadığını göstermektedir. Literatürde, ergenlerin gelişimsel olarak duygusal ve bilişsel esnekliklerinin yetişkinlere göre daha az olduğu ve bu nedenle travmatik olaylara karşı daha savunmasız oldukları belirtilmektedir (Brown vd., 2017; Fan vd., 2015). Cénat & Derivois (2015), 2010 yılında Haiti'de meydana gelen deprem sonrası çocuk ve ergenler üzerinde yaptıkları araştırma, bu gruplarda travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve depresyon semptomlarının uzun vadede yüksek oranlarda devam ettiğini göstermektedir. Tang vd. (2018), Ya'an depremi sonrası gerçekleştirdikleri araştırma ise, depremin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen ergenlerde yüksek düzeyde TSSB, anksiyete ve depresyon belirtilerinin devam ettiğini ve bu belirtilerin uyku problemleriyle güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Wang ve You'nun (2022) Çin'deki Wenchuan depremini yaşayan çocuklar ve ergenler üzerinde yaptığı çalışmada da benzer bulgular elde etmiştir. Ayrıca literatürde bu bulgularla benzerlik gösteren farklı araştırmalar mevcuttur (Forresi vd.,2020; Giannakopoulos & Kolaitis 2021; Wang, vd., 2020). Bu farklılığın nedeni olarak, ergenlerin bilişsel gelişim süreçlerinin devam etmesi nedeniyle duyguları tanıma, düzenleme ve mantıksal çerçevede değerlendirme becerilerinin henüz tam olarak gelişmemiş olması gösterilebilir. Bu durum, onların travma karşısında daha yoğun duygusal ve bilişsel tepkiler üretmesine neden olmaktadır. Öte yandan, yetişkinler sahip oldukları sosyal roller, sorumluluklar ve baş etme mekanizmalarını davranışa dökme eğiliminde oldukları için, yaşadıkları travmayı daha çok davranışsal düzeyde dışa vurabilmektedirler.

Araştırma sonucunda kadınların, erkeklere göre deprem sonrası travma düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kadınlar, Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeğinin tüm alt boyutlarında erkeklerden daha yüksek düzeyde puan almıştır. Bu sonuç, kadınların travmatik olaylara karşı daha hassas olduklarını ve daha yüksek düzeyde travma belirtileri gösterdiklerini belirten literatürü (Christiansen & Elklit, 2019; Kocoğlu vd., 2023; Olff, 2017; Yoosefi Lebni vd., 2020) desteklemektedir. Kadınlar sosyal rollerinden dolayı duygusal ve bilişsel olarak travmatik deneyimlerden daha fazla etkilenebilir, bu nedenle sosyal destek sistemlerine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar (Smith vd., 2017). Bu durum, kadınların yalnızca biyolojik ya da psikolojik etkenler nedeniyle değil, aynı zamanda toplumsal roller, beklentiler ve sorumluluklar nedeniyle de travmatik yaşantılardan daha yoğun etkilenebileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyetin, travma deneyimini şekillendiren önemli bir değişken olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmada, düşük eğitim seviyesine sahip yetişkinlerin (lise ve altı) daha yüksek travma düzeylerine sahip oldukları bulunmuştur. Buna karşılık, üniversite ve üzeri eğitim seviyesine sahip olanların travma düzeylerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, eğitim düzeyinin travma ile başa çıkma becerilerini artırabileceğini ve travmanın etkilerini azaltabileceğini göstermektedir. Eğitimli bireyler, travmatik olaylar karşısında daha etkili başa çıkma stratejilerine sahip olabilirler ve sosyal destek kaynaklarına daha kolay erişim sağlayabilirler (Sayed vd., 2015). Literatürde, eğitim seviyesinin yüksek olmasının travma sonrası psikolojik sağlığı olumlu etkilediğini gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Dai vd., 2016; Lu vd., 2020; Pino vd. 2021; Valenti vd.,2013). Hobfoll vd. (2006), eğitimli bireylerin daha geniş sosyal destek ağlarına sahip olduklarını ve stresle başa çıkmada daha etkili stratejiler kullanabildiklerini belirtmektedir. Ayrıca, eğitimli bireylerin travmatik olaylar sonrası psikolojik hizmetlere erişimlerinin daha kolay olduğu ve bu hizmetlerden daha fazla yararlandıkları bulunmuştur (Stein vd., 2023).

Araştırmada yetişkinler arasında mesleki statünün travma düzeylerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ev hanımları ve işçiler, memurlar ve diğer meslek gruplarına göre daha yüksek travma düzeylerine sahiptir. Bu bulgu, mesleki statü ve çalışma koşullarının travma ile başa çıkma üzerinde önemli bir etkisi olabileceğini göstermektedir. Alan yazında yer alan araştırmalar (Bosmans & Van der Velden, 2018; Brooks vd.., 2017; Coenen & Molen, 2021; Diene vd., 2012) bulgularımızı desteklemektedir. Memurların daha stabil ve destekleyici çalışma koşullarına sahip olmaları, travma düzeylerini azaltabilir (Carleton vd., 2019). Bu bulgular, mesleki statü ve çalışma koşullarının travma ile başa çıkma süreçlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu araştırmanın bulguları, literatürde yer alan birçok çalışmayla örtüşmekle birlikte (Cénat & Derivois, 2015; Tang vd., 2018; Olff, 2017), bazı yönleriyle farklılaşmaktadır. Örneğin, ergenlerin "Heyecansal Sınırlılık", "Duyuşsal" ve "Bilişsel Yapılandırma" alt boyutlarında daha yüksek puanlar alması, önceki çalışmalarda genellikle genel travma düzeyi üzerinden yapılan değerlendirmelerden ayrılmaktadır. Bu durum, ergenlerin travmaya verdiği tepkilerin alt bileşenler bazında incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, travma düzeyinin eğitim durumu ve meslek statüsüne göre farklılık göstermesi, daha önce çoğunlukla cinsiyet ya da yaş faktörlerine odaklanan çalışmaların ötesine geçerek (Christiansen & Elklit, 2019; Brooks vd., 2017), çok boyutlu bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmanın güçlü yönlerinden biri de, hem ergen hem yetişkin bireyleri kapsayan geniş bir örneklemle, Türkiye'de 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri gibi güncel ve büyük bir afet bağlamında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu kapsamda elde edilen bulgular, travma sonrası müdahale stratejilerinin yalnızca yaş veya cinsiyete değil, aynı zamanda eğitim ve meslek gibi sosyodemografik değişkenlere duyarlı şekilde yapılandırılması gerektiğini vurgulayarak literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, verilerin yalnızca konteyner kentlerde yaşayan bireylerden toplanmış olması, elde edilen sonuçların afet bölgesindeki tüm nüfusa genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Bu durum, bulguların yorumlanmasında dikkatli olunmasını gerektirmekte ve farklı yaşam koşullarındaki gruplarla yapılacak gelecekteki araştırmaların önemini ortaya koymaktadır.

Öneriler

1.Müdahale Programları: Araştırma bulgularında kadınların, düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin, ev hanımlarının ve işçilerin travma düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu nedenle, deprem sonrası geliştirilecek müdahale programları özellikle bu risk altındaki gruplara odaklanmalıdır. Kadınlar için duygusal destek; ev hanımları ve işçiler için ise sosyal destek ile psikoeğitim temelli programlar oluşturulmalıdır.

2.Eğitim ve Farkındalık Programları: Lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireylerde travma düzeyinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum, travmayla başa çıkma becerilerinin gelişmesinde eğitimin rolünü ortaya koymaktadır. Özellikle düşük eğitim düzeyine sahip bireyler için travma farkındalığı, stresle baş etme yöntemleri ve psikolojik sağlamlık konularını kapsayan eğitim programları düzenlenmelidir.

3.Psikososyal Destek Hizmetleri: Ergenlerin duygusal ve bilişsel; yetişkinlerin ise davranışsal belirtilerde daha yüksek puan aldığı saptanmıştır. Bu durum, psikososyal müdahalelerin yaşa özgü olarak yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Ergenlere yönelik duygu düzenleme ve bilişsel yeniden yapılandırma; yetişkinlere yönelik ise davranışsal baş etme stratejileri geliştirilmelidir.

4.Toplumsal Destek Mekanizmaları: Sosyal destek, travmayla başa çıkmada önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Özellikle mesleki statüsü düşük olan bireylerde (örneğin ev hanımları ve işçiler) daha yüksek travma düzeyleri gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, topluluk merkezleri, grup terapileri ve destek grupları gibi sosyal destek mekanizmaları yaygınlaştırılmalı ve bu grupların erişimi artırılmalıdır.

5.Gelecek Araştırmalar İçin Yönlendirme: Bulgular, travmanın demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, gelecekte yapılacak araştırmaların farklı yaş grupları, cinsiyetler, eğitim düzeyleri ve meslek grupları arasındaki farklılıkları daha ayrıntılı biçimde incelemesi; böylece daha hedeflenmiş ve etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

6.Ruh Sağlığı Uzmanlarına Yönelik Rehberlik: Bulgular, ruh sağlığı uzmanlarının müdahale programlarını sosyodemografik farklılıkları gözeterek planlamaları gerektiğini göstermektedir. Kadınlar, düşük eğitim seviyesine sahip bireyler, ev hanımları, işçiler ve ergenler gibi risk gruplarına yönelik yaşa ve duruma özgü psikososyal destek yaklaşımları geliştirilmelidir.

7.Politika Yapıcılara Yönelik Rehberlik: Çalışma, afet sonrası hizmetlerin planlanmasında politika yapıcılara stratejik bir yol haritası sunmaktadır. Kırılgan grupların ihtiyaçları doğrultusunda önceliklendirme yapılması, kaynakların etkili dağıtımı ve bölgesel farklılıklara duyarlı psikososyal hizmet modellerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Akay, G., Oğuzhan, H., & Tüfekci, F. G. (2024). Kahramanmaraş depremi sonrası üniversite öğrencilerinde algılanan stres düzeyleri ile öznel iyi oluş durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 40-47. https://doi.org/10.32329/uad.1358958

Akçay, S., Beydili Gürbüz, E., & Koca, E. (2024). Trauma Levels After the 2023 Kahramanmaraş Earthquakes in

Türkiye. *Journal of Social Service Research, 50*(4), 519-530. https://doi .org/10.1080/ 01488376.20 24.2 339967

Amerikan Psikiyatri Birliği, (2013). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal el kitabı, Beşinci Baskı (DSM-5)* (Çev: Köroğlu,E.), Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Brown, R. C., Witt, A., Fegert, J. M., Keller, F., Rassenhofer, M., & Plener, P. L. (2017). Psychosocial interventions for children and adolescents after man-made and natural disasters: A meta-analysis and systematic review. *Psychological Medicine, 47*(11), 1893-1905. https://doi.org/10 .1017 / S 0 0 3 3 2 9 1 717000496

Brooks, S. K., Dunn, R., Amlôt, R., Rubin, G. J., & Greenberg, N. (2017). Social and occupational factors associated with psychological wellbeing among occupational groups affected by disaster: a systematic review. *Journal of Mental Health*, *26*(4), 373–384. https://doi.org/10.1080/09638237.2017.1294732

Bosmans M. W. G., & Van der Velden P. G. (2018). The effect of employment status in postdisaster recovery: A longitudinal comparative study among employed and unemployed affected residents. *Journal of Trauma Stress. 31*(3):460-466. https://doi.org/10.1002/jts.22282

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2024). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (36. Baskı). Ankara: Pegem Akademi

Carleton, R. N., Afifi, T. O., Taillieu, T., Turner, S., Krakauer, R., Anderson, G. S.,... & McCreary, D. R. (2019). Exposures to potentially traumatic events among public safety personnel in Canada. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, *51*(1),37.-52. https: // doi. Org /10.1037/cbs0000115

Cénat, J. M., & Derivois, D. (2015), Long-term outcomes among chıld and adolescent survıvors of the 2010 haıtıan earthquake. *Depress Anxiety, 32*, 57-63. https://doi.org/10.1002/da.22275

Ceyhan, E., & Ceyhan A. A. (2006). 1999 Marmara bölgesi depremlerini yaşayan üniversite öğrencileri üzerinde depremin uzun dönemli sonuçları. *Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(2), 197-212.

Chen, X. Y., Shi, X., Liu, X., Zhou, Y., & Fan, F. (2023). Associations of negative life events with quality of life: A 10-year cohort of Chinese Wenchuan earthquake adolescents survivors. *Applied Research in Quality of Life, 18*(2), 709-728. https://doi.org/10.1007/s11482-022-10088-2

Christiansen, D. M., & Elklit, A. (2019). Sex differences in PTSD. In Post Traumatic Stress Disorder (pp. 61-85). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98222-8_4

Coenen P., & Molen H, F. (2021). What work-related exposures are associated with post-traumatic stress disorder? A systematic review with meta-analysis. *BMJ Open, 11*(8), 1-12. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-049651

Çağatay, A. (2024). Deprem sonrası travma, tükenmişlik ve yaşam doyumu üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15*(1-Deprem Özel Sayısı), 724-745. https://doi.org/10.54688/ayd.1412823

Çelik, A. K. (2023). Deprem sonrası travma belirtileri, umut ve iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi. *TRT Akademi, 8*(18), 574-591. https://doi.org/10.37679/trta.1275268

Çevik, G. B. (2023). Afet (Travma) Psikolojisi. Girgin, S. (Ed.) *Afetlerde Eğitim ve Yönetimi*, Efe Akademi Yayınları

Dai, W., Chen, L., Lai, Z., Li, Y., Wang, J., & Liu, A. (2016). The incidence of post-traumatic stress disorder among survivors after earthquakes:a systematic review and meta-analysis. *BMC Psychiatry 16*(188), 1-11. https://doi.org/10.1186/s12888-016-0891-9

Diene, E., Agrinier, N., Albessard, A., Cassadou, S., Schwoebel, V., Lang, T., & Scientific and Operational Committees. (2012). Relationships between impact on employment, working conditions, socio-occupational categories and symptoms of post-traumatic stress disorder after the industrial disaster in Toulouse, France. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, *47*, 1309-1319. https://doi.org/10.1007/s00127-011-0439-8

Dizer, D. (2008). *Sakarya ilindeki liseli ergenlerin 1999 Marmara depremi sonrası travmayı algılama, sosyal destek sistemleri ve umutsuzluk belirtilerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. Maltepe Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. https://openaccess. maltepe.edu.tr/serve r/api/core/ bitstream s/d4eeedaf-b911-405d-ae15 4dc5f6ecc7aa/content

Fan, F., Long, K., Zhou, Y., Zheng, Y., & Liu, X. (2015). Longitudinal trajectories of post-traumatic stress disorder symptoms among adolescents after the Wenchuan earthquake in China. *Psychological Medicine*, *45*(13), 2885-2896. https://doi.org/10.1017/s0033291715000884

Fong, K. N. (2023). A scoping review of the impacts of earthquakes and natural disaster management on physical and mental difficulties of earthquake survivors. K. N. K. Fong & B. Y. F. Fong (Ed.), *In Disaster Management and Emergency Medicine in the Asia-Pacific Region: Current Practices and Future Directions* (s. 43-61*)*. City University of HK Press

Forresi, B., Soncini, F., Bottosso, E., Di Pietro, E., Scarpini, G., Scaini, S., ... & Righi, E. (2020). Post-traumatic stress disorder, emotional and behavioral difficulties in children and adolescents 2 years after the 2012 earthquake in Italy: an epidemiological cross-sectional study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *29*, 227-238. https://doi.org/10.1007/s00787-019-01370-0

Garland, C. (2018). *Understanding trauma: A psychoanalytical approach*. Routledge.

Giannakopoulos G., & Kolaitis G. (2021) Sleep problems in children and adolescents following traumatic life events. *World Journal of Psychiatry, 11*(2), 27-34. https://doi.org/10.5498/wjp.v11.i2.27

Harada, N., Shigemura, J., Tanichi, M., Kawaida, K., Takahashi, S., & Yasukata, F. (2015). Mental health and psychological impacts from the 2011 Great East Japan Earthquake disaster: A systematic literature review. *Disaster and Military Medicine, 1*(17), 1-12. https://doi.org/10.1186/s40696-015-0008-x

Hobfoll, S. E., Tracy, M., & Galea, S. (2006). The impact of resource loss and traumatic growth on probable PTSD and depression following terrorist attacks. *Journal of Traumatic Stress, 19*(6), 867-878. https:// doi .o rg /10.1002/jts.20166

İTÜ. (2023). 06 Şubat 2023 04.17 Mw.7.7 Kahramanmaraş (Pazarcık, Türkoğlu), Hatay (Kırıkhan) 13.24 Mw 7.6 Kahramanmaraş (Elbistan, Nurhak-Çardak) Depremlerin Ön İnceleme Raporu. İstanbul. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Karancı, A. N., & Rüstemli, A. (1995). Psychological consequences of the 1992 Erzincan (Turkey) earthquake. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters, 19*(1), 39-54. https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.1995.tb00328.x

Karamustafalıoğlu, O. K., Fostick, L., Çevik, M., Zukerman, G., Tankaya, O., Güveli, M., ... & Zohar, J. (2023). Ten-year follow-up of earthquake survivors: Long-term study on the course of PTSD following a natural disaster. *The Journal of Clinical Psychiatry, 84(2),* 45763. http://doi.org/10.4088/jcp.22m14377

Kardaş, F., & Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi*

Kocoğlu, E., Demir, F. B., Öteles, Ü. U., & Özeren, E. (2023). Post-earthquake trauma levels of university students evaluation: Example of 6 february kahramanmaras earthquake. *Higher Education Studies*, *13*(2), 121-127. https://doi.org/10.5539/hes.v13n2p121

Kokurcan, A., & Özsan, H. H. (2012). Travma kavramının psikiyatri tarihindeki seyri. *Kriz Dergisi, 20*(1), 19-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000330

Kurt, E., & Gülbahçe, A. (2019). Van depremini yaşayan öğrencilerin travma sonrası stres bozukluğu düzeylerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *23*(3), 957-972.

Lu B., Zeng W., Li Z., & Wen J. (2020). Prevalence and influencing factors of post-traumatic stress disorder among survivors in the hard-hit areas ten years after the Wenchuan earthquake: a cross-sectional study. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 16*, 933-941. https://doi.org/10.2147/ndt.s247527

Marangoz, M., & Çağrı, İ. Z. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 24*(52), 1-30.

Mertler, C. A., & Vannatta, R.A. (2005). *Advanced multivariate statistical methods: Practical application and interpretation (3rd ed.)*. Glendale, CA: Pyrczak Publish

Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi, 28*(2), 150-155. http s://doi.org/10 .5222/otd.supp2.2012.150

Olff, M. (2017). Sex and gender differences in post-traumatic stress disorder: An update. *European Journal of Psychotraumatology, 8(1*),1-4. https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1351204

Özoruç, N., & Dikici Sığırtmaç, A. (2024). Okul öncesi öğretmenlerinin deprem kaygısı ve eğitim öğretim sürecine

yansımaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33*(1), 380-396. https://doi .org /10 .3 5379/cusosbil.1400448

Pandey, R. A., Chalise, P., Khadka, S., Chaulagain, B., Maharjan,

B., Pandey, J., ... & Pandey, C. (2023). Post-traumatic stress disorder and its associated factors among survivors of the 2015 earthquake in Nepal. *BMC Psychiatry, 23*(340), 1-12. https://doi.org/10.1186/s12888-023-04836-3

Pino, O., Pelosi, A., Artoni, V., & Mari, M. (2021). Post-traumatic outcomes among survivors of the Earthquake in Central Italy of August 24, 2016. A study on PTSD Risk and vulnerability factors. *Psychiatric Quarterly*, *92*(4), 1489-1511. https://doi.org/10.1007/s11126-021-09908-9

Pistoia, F., Conson, M., Carolei, A., Dema, M. G., Splendiani, A., Curcio, G., & Sacco, S. (2018). Post-earthquake distress and development of emotional expertise in young adults. *Frontiers in behavioral neuroscience*, *12*(91), 1-8. https://doi.org/10.3389/fnbeh.2018.00091

Rumaolat, W. (2023). A systematic review of the effect of social support on post-traumatic stress disorder in post-earthquake adolescents. *Journal Ners, 15(2*), 135-141. http://dx.doi.org/10.20473/jn.v15i2.18998

Sabuncuoğlu, O., Çevikaslan, A., & Berkem, M. (2003). Marmara depreminden etkilenen iki ayrı bölgede ergenlerde depresyon, kaygı ve davranış. *Klinik Psikiyatri*, *6*, 189-197.

Sakarya, D., & Güneş, C. (2013). Van depremi sonrasında travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin psikolojik dayanıklılık ile ilişkisi. *Kriz Dergisi*, *21*(1), 25-32. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000335

Sayed, S., Iacoviello, B.M. & Charney, D.S. (2015). Risk Factors for the Development of Psychopathology Following Trauma. Curr Psychiatry Rep 17, 70 https://doi.org/10.1007/s11920-015-0612-y

Smith, S. G., Chen, J., Basile, K. C., Gilbert, L. K., Merrick, M. T., Patel, N., et al. (2017). *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010–2012 State Report.* Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.

Sönmez, M. B. (2022). Depremin psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *Totbid Dergisi, 21*(3), 337-343. https://doi.org/10.5578/totbid.dergisi.2022.46

Stein, D. J., Kazdin, A. E., Munthali, R. J., Hwang, I., Harris, M. G., Alonso, J., ... & Vigo, D. V. (2023). Determinants of effective treatment coverage for posttraumatic stress disorder: findings from the World Mental Health Surveys. *BMC Psychiatry*, *23*(226), 1-12. https://doi.org/10.1186/s12888-023-04605-2

Şalcıoğlu, E., & Başoğlu, M. (2008). Psychological effects of earthquakes in children: Prospects for brief behavioral treatment. *World Journal of Pediatrics, 4*(3), 165-172. https://doi.org/10.1007/s12519-008-0032-8

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson.

Tanhan, F., & Kardaş, F. (2014). Van depremini yaşayan ortaöğretim öğrencilerinin travmadan etkilenme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education, 4*(1), 102-115. https://doi.org/10.19126/suje.52552

Tanhan, F. & Kayri, M. (2013). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 13*(2), 1013-1025.

Tang, B., Deng, Q., Glik, D., Dong, J., & Zhang, L. (2017). A meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder (PTSD) in adults and children after earthquakes. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 14*(12), 1-20. https://doi.org/10.3390/ijerph14121537

Tang, W., Lu, Y. & Xu, J. (2018). Post-traumatic stress disorder, anxiety and depression symptoms among adolescent earthquake victims: comorbidity and associated sleep-disturbing factors. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology,* 53, 1241–1251 https://doi.org/10.1007/s00127-018-1576-0

Utkucu, M., Durmuş, H., Uzunca, F., & Nalbant, S. (2023). 6 Şubat 2023 Gaziantep (Mw= 7.7) ve Elbistan (Mw= 7.5) depremleri üzerine bir değerlendirme. Sakarya Üniversitesi Afet Yönetim ve Araştırma Merkezi.

Valenti, M., Masedu, F., Mazza, M., Tiberti, S., Di Giovanni, C., Calvarese, A., ... & Sconci, V. (2013). A longitudinal study of quality of life of earthquake survivors in L'Aquila, Italy. *BMC Public Health*, *13*(1143), 1-7. https://doi.org/10.1186/1471-2458-13-1143.

Yıldız, M. İ., Başterzi, A. D., Yıldırım, E. A., Yüksel, Ş., Aker, A. T., Semerci, B., Çakıroğlu, S., Yazgan, Y., Sercan, M., Erim, B. R., Küçükparlak, İ., & Yıldırım, M. H. (2023). Deprem sonrası erken dönemde koruyucu ve tedavi edici ruh sağlığı hizmeti: Türkiye Psikiyatri Derneği uzman görüşü. *Türk Psikiyatri Dergisi, 34*(1), 39-49. https://doi.org/10.5080/u27305

Yoosefi Lebni, J., Khorami, F., Ebadi Fard Azar, F., Khosravi, B., Safari, H., & Ziapour, A. (2020). Experiences of rural women with damages resulting from an earthquake in Iran: a qualitative study. *BMC Public Health*, *20*(625), 1-13. https://doi.org/10.1186/s12889-020-08752-z

Wang, D., & You, X. (2022). Post-disaster trauma and cultural

healing in children and adolescents: Evidence from the Wenchuan earthquake. *The Arts in Psychotherapy*, *77*, 1-8. https://doi.org/10.1016/j.aip.2021.101878

Wang, Y., Xu, J. & Lu, Y. (2020). Associations among trauma exposure, post-traumatic stress disorder, and depression symptoms in adolescent survivors of the 2013 Lushan earthquake. *Journal of Affective Disorders, 264*(1), 407-413. https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.11.067

Wang, W., Li, Y., Yuan, H., & Wu, X. (2024). Interaction between posttraumatic stress symptoms and posttraumatic growth among adolescents who experience an earthquake: A repeated longitudinal study. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, *16*(2), 615-631. https://doi.org/10.1111/aphw.12507

1. yazarın araştırmaya katkı oranı %40, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30, 3. yazarın araştırmaya katkı oranı %30'dur.

Yazar 1: Bütün bölümleri katkı sunmuştur.

Yazar 2: Problem durumu ve sonuç

Yazar 3: Bulgular ve verilerin analizi

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 28.03.2024

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E-95531838-050.99-98261

SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'İN FENN-İ SERVET (1898) ESERİNDE MODERN İKTİSADİ KAVRAMLARI HALKA AÇIKLAMAK VE ÖĞRETMEK

EXPLAINING AND TEACHING MODERN ECONOMIC CONCEPTS TO THE PUBLIC IN SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'S FENN-İ SERVET (1898) [SCIENCE OF WEALTH]

Gökhan KAYA

58

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1013-1027
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1596874

Geliş Recieved: **05.12.2024**
Kabul Accepted **16.05.2025**

SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'İN FENN-İ SERVET (1898) ESERİNDE MODERN İKTİSADİ KAVRAMLARI HALKA AÇIKLAMAK VE ÖĞRETMEK

EXPLAINING AND TEACHING MODERN ECONOMIC CONCEPTS TO THE PUBLIC IN SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'S FENN-İ SERVET (1898) [SCIENCE OF WEALTH]

Gökhan KAYA [1]

Anahtar Kelimeler:
Yakınçağ Tarihi
Sokulluzâde Mehmed Ekrem
Fenn-i Servet
Modern İktisadi Düşünce
Halk, Ahlâk.

Keywords:
Modern Era
Sokulluzâde Mehmed Ekrem
Science of Wealth
Modern Economic Thought
Public, Ethics

ÖZ

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat tarihi dahil olmak üzere iktisadi konuları içeren başta nasihatnâme/ siyasetnâmeler olmak üzere çeşitli eserler bulunmaktaydı. Klasik dönemde yapılan ilim tasniflerinde iktisata denk düşen ilmin adı İlm-i Tedbir-i Menzil'di. Bu adlandırma, 19. yüzyılda Avrupa'dan aktarılan yeni bilgilerin, kavramların ve tekniklerin yanı sıra Osmanlı dışındaki dünyanın tanınmasının getirdiği siyasi, ekonomik, kültürel değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak yüzyılın sonunda İlm-i İktisad'a dönüştü. Bu bilimin içeriğini tanımak, anlamak ve anlatmanın araçları; İmparatorluğun 1860'dan itibaren iyice belirginleşen kültürel değişimin faillerinden olan gazeteler başta olmak üzere mecmualar, tercüme ve telif eserler, Osmanlı sefirlerinin yazdığı layihalar ile yabancı diplomatların görüşleri oldu. İmparatorluğun içinde bulunduğu olumsuz mali-ekonomik durumun da modern iktisat bilgisinin öğrenilmesi ve öğretilmesinde etkili oldu. Çalışmamızın konusu olan Sokulluzâde Mehmed Ekrem'in Fenn-i Servet adlı eseri, iktisadi akımların, İmparatorluğun mali-ekonomik durumunun bilgisini vermektense halkın modern iktisadi kavramlar hakkında bilgilendirilmesine yöneliktir. Sorular ve cevaplardan oluşan eser, iktisat ilmini; kişinin tasarruflu ve çalışkan olması gibi ahlâki özelliklerle ilişkilendirir.

ABSTRACT

Until the 19th century, number of works addressing economic matters, most notably nasihatnâmes and siyasetnâmes, were present within the Ottoman Empire, including those relevant to economic history. In the classification of the sciences in the classical period, the field corresponding to economics was known as "İlm-i Tedbir-i Menzil" (the science of household management). This designation evolved into "İlm-i İktisad" (the science of economics) by the end of the 19th century, as a result of the political, economic and cultural change and transformation as well as new knowledge, concepts and techniques transferred from Europe and the growing awareness of the world beyond the Ottoman domain. Tools for understanding, interpreting, and disseminating this science included newspapers, key agents of the cultural transformation that became increasingly visible after 1860, alongside journals, translated and original works, reports by Ottoman ambassadors, and observations by foreign diplomats. The deteriorating fiscal and economic situation of the Empire also played a significant role in the motivation to learn and teach modern economic knowledge. The subject of this study, Fenn-i Servet by Sokulluzâde Mehmed Ekrem, is less concerned with describing economic theories or the fiscal condition of the Empire than it is with informing the public about modern economic concepts. Structured in a question-and-answer format, the work connects the discipline of economics to moral virtues such as thrift and industriousness.

[1] Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gokhankaya71@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6652-5630

Alıntılamak için/Cite as: Kaya G., (2025). Sokulluzâde Mehmed Ekrem'in Fenn-İ Servet (1898) Eserinde Modern İktisadi Kavramları Halka Açıklamak ve Öğretmek, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1013-1027

GİRİŞ

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonlar, dış borçlanma, Düyun-ı Umumiye, ülkeye yabancı sermaye girişinin artması, Avrupa menşeili hayat tarzının yaygınlaşması, Batı'da üretilen malların çeşitliliği ve ucuz olması gibi olgularla karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sonucunda Klasik Dönem'in temel uygulamaları olan iyice zayıflamış olan tımar, iltizam lonca sistemi neredeyse ortadan kalkmış, yine Klasik Dönem iktisadi zihniyetinin ana ilkelerinden olan ihtiyaç için üretimdense pazar için üretim anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Geleneksel kurumlar, uygulamalar ve anlayışlar ortadan kalkarken Avrupa ekonomisine yarı bağımlı olmanın sonucu olan Avrupa sermayeli, orijinli bankalar, sigorta şirketleri, altyapı yatırımlarını yürüten yabancı şirketler, reji uygulamaları gibi yeni kurumlar ve uygulamalar Osmanlı ekonomisinin temel kurumlarından olmaya başlamıştır.[2] Bu gelişmeler birbirine bağlı iki sonuç daha doğurmuştur; Bunlar, Osmanlıların özellikle mali-ekonomik sorunları derinden fark etmeleri ile modern iktisat bilimini öğrenmenin ve anlamanın bir zorunluk haline gelmesiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Klasik Dönem ve hemen sonrasında iktisadi konuları barındıran metinler denilince ilk akla gelenler padişahların yazdığı adaletnâmeler,[3] devlet adamlarının yazdığı nasihatnâmeler/ siyasetnâmeler, layihâlar, risalelerdir.[4] Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Dönem Osmanlı iktisadi zihniyetinin[5] geride bırakıldığının bir göstergesi sayılabilecek modern iktisat ve maliye alanlarındaki yayınların ise Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren canlanma sürecine girdiği görülmektedir. Bizzat Ferman'ın içeriğindeki yeni iktisadi ve mali uygulamalar yeni bir dönemin başlangıcı olduğuna dair güçlü bir işarettir. Diğer somut kanıtlar ise III. Selim'e sunulan layihalardaki az da olsa iktisadi, mali değiniler,[6] Tanzimat Dönemi'nde Avrupalı iktisatçılardan yapılan tercümeler, Osmanlı sefirlerinin yazdığı layihâlar[7] yabancı elçiliklerde görevli kişilerle Osmanlı bürokratların iktisadi düşünceler hakkında yaptıkları konuşmalardır.[8] İlerleyen satırlarda bir kısmına değinilecek Tanzimat Dönemi'nde açılan modern okullarda[9] genel bir iktisat eğitimi olmasa da Mülkiye gibi okullarda okutulan dersler ile aşağıda bahsi geçen gazeteler[10] etkili olmuştur. II. Abdülhamid Döneminde ise iktisadi konuları kapsayan ders sayısındaki artışın yanı sıra modern iktisat bilgisini toplumun geniş kesimlerine ulaşmasında gazetelerin rolü etkili olmuştur. Gazete yazıları dışında özellikle halka hitap eden iktisat ve maliyeye dair temel kavramlar ile bu alanlar hakkında genel bilgi veren popüler risaleler, kitaplar da yazılmıştır. İktisadı konu edinen gerek gazetelerdeki yazıların gerekse de risale ve kitapların yazılma nedenlerinden en başatı İmparatorluğun iktisadi, mali şartlarının ağırlaşmasıydı. Bu durum adeta toplumun modern iktisat bilgisine sahip olmasını hatta öğrenmesini zorunlu kılmıştır, denilebilir.

2 Osmanlı ekonomisinin XIX. yüzyılda Avrupa ekonomisine başka bir deyişle kapitalizme entegre olması ve bunun sonuçları için Bkz. (Keyder, 1995, s. 39-71, Pamuk, 2005)

3 Adaletnâmeler için Bkz. (İnalcık, 1965, s. 49-145; Özkaya, 1974, s. 445-449).

4 Belli başlı nasihatnameler ve risaleler ve bu konu hakkında çalışmalar için Bkz. (Uğur, 1992; Fleischer, 1990, s. 67-77; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, 1992; Özvar, 1999, s. 135-151; Koca Sekbanbaşı Risalesi, 1974; Fodor, 1986, s. 217-240; Al-Haj, 1987, s. 17-30).

5 Klasik Dönem Osmanlı iktisadi zihniyetinin ana ilkeleri, bu ilkelerin altında yatan sosyo-ekonomik temeller için Bkz. (Genç, 2021-2023). Karl Polanyi'nin "insanın maddesel isteklerini tatmin eden araçları tedarik eden süreç" olarak gören iktisat tanımından yola çıkarak başka bir deyişle iktisadı "insanın madde ile kurduğu ilişkinin bir sonucu" gibi algılayan ve bu anlamda ilişkisel sosyal bilim anlayışından yola çıkarak Osmanlı'da İktisadi düşüncesini analiz eden çalışma için Bkz. Ermiş, 2020. Polanyi'nin tanımı şöyledir, "The Subsantive meaning of economic derives from man's dependence or his living upon nature and his fellows. It refers to the interchange with his natural and social environment, in so far as this results in supplying him with the means material want satisfaction" (Polanyi, 2018, s. 3).
Sosyal bilimlerde ilişkisel yaklaşıma dair ise Bkz. (Çeğin ve Göker, 2012; Powell ve Dépelteau, 2015).

6 Bu layihalardan birisi olan Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin layihasında hazine ve vergilerin tahsilinden, askeri harcamalara; vakıflardan tarımsal üretime, madenlerden israfa uzanan bir ekonomi-politik bir anlayış öne çıkar. bkz. (Çağman, 1999).

7 Bu raporlardan en bilinenlerden birisi Ebubekir Ratip Efendi'nin III. Selim'e sunduğu Büyük Layihadır. Layiha'da geçen ziraat, nüfus, ticaret, kamu ekonomisi gibi kavramların hangi bağlamda kullanıldığı, kullanılma biçim ve içerikleri için Bkz. (Yeşil, 2010, s. 229).

8 Bu tür konuşmalara verilebilecek en iyi örneklerden birisi İngiltere Elçiliğinde kâtip olan Sir Henry Layard'ın Ahmed Vefik Efendi'nin İngiliz Adam Smith ve Ricardo'nun eserlerindeki politik ekonomi konularını birlikte okuyup çalıştıklarına dair ifadelerdir (Mardin, 1990, s. 62-63).

9 XIX. yüzyılda Osmanlı'da eğitim ve öğretimin modernleşmesi için Bkz. (Somel, 2001).

10 Bu gazeteler için Bkz. (Demir, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda belirginleşmeye başlayan Avrupa başta olmak üzere Osmanlı dışı dünya ile kurulan diplomatik, iktisadi, askeri, ticari ve kültürel ilişkiler XIX. yüzyıla gelindiğinde hız ve yoğunluk kazanmıştır. Bu yüzyılda Avrupa ile olan iktisadi ilişkilerin derinleşmesi, Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki nüfûzunun en çok hangi alanda yoğunlaşacağının da habercisiydi. Bu nüfûzun oluşmasında, Osmanlının XIX. yüzyılın ortalarında başlayan Avrupa finans piyasalarına borçlanmasının payı önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu 1854-1864'ten 1865-1874'e kadar giderek artan ve keskin bir şekilde borçlandı.[11] Borçların ödenmesinde yaşanan zorluklar daha kötü şartlarda borçlanmayı beraberinde getirdi. Borcu yeni borçlarla ödemenin Avrupa ve Amerika'da yaşanan borsa krizlerinin de etkisiyle sürdürülemez hale gelmesi, Osmanlı maliyesinin 1873'te çökmesine neden oldu. 1881'de Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulmasıyla başka bir aşamaya geçildi. Osmanlı maliyesi üzerinde Avrupa kontrolü başladı (Pamuk, 1984, s. 112-113).

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda modern iktisadın öğrenilmesi ve öğretilmesi sürecinin başlamasında yukarıda kısaca özetini yaptığımız gelişmeler etkili oldu. Bu dönemde iktisadın nasıl adlandırılacağı konusunda çeşitli isimler ortaya çıkmıştır. Fransızca économie politique olan disiplinin adının farklı şekillerde tercüme edildiği görülmektedir. Osmanlı Klasik Dönemde Aristo'nun oikos-nemes (ev idaresi) adlandırmasından yola çıkarak XVI. yüzyılda Kınalızâde Ali Efendi ve Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin "ilm-i tedbir-i menzil" ifadesi kullanılmış kimi zaman da "tasarrufât-ı mülkiye" terimi ön plana çıkmıştır.1850'lerden itibaren Ahmed Midhat Efendi'nin Fransızca'dan tercüme ettiği "ekonomi politik", Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" eserini ölçüt alan Ohannes Paşa'nın "ilm-i servet-i milel" önerilerinin yanı sıra "fenn-i servet", "ilm-i tedbir-i servet", "ilm-i emvâl-i milliye" gibi adlandırmalar da mevcuttur (Sayar, 2000, s. 291-292; Kılınçoğlu, 2018, s. 19; Güler, 2005, s. 377, 386). Osmanlıda iktisat teriminin kullanıldığı ilk eser Mehmed Cavid Bey'in *İlm-i İktisad* isimli 1897-1899 yılları arasında 4 cilt halinde yayımlanan kitabıdır.[12] Bu kitap économie politique'in karşılığı olarak iktisat teriminin yerleşmesinde çok etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı tarzında yazılan ilk iktisat kitabı 1830'ların ortalarında yazılmış müellifi bilinmeyen *Risâle-i Tedbîr-i Umrân-ı Mülkî* adlı eserdir.[13] Aşağıda değineceğimiz Modern İktisatı öğreten ilk muallim olan Serendi Arşizen'in tercüme ettiği *Tasarrufât-ı Mülkiye* de 1830'lardaki ilk iktisat kitaplarındandır.[14]

XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren iktisatla ilgili kitapların sayısında artış görülür. Tanzimat Dönemi'nin ünlü paşaları Âli ve Fuad Paşalara tercümanlık ve danışmanlık yapan, 1852 yılında Tercüme Odası'na girmiş Sehak Abru Efendi'nin Jean-Baptiste Say'ın *Traité d'Economie Politique* isimli eserini *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla H.1268 / M.1851'de yayınlamasıyla Türkçe'deki ilk iktisat kitaplarından olmuştur (Sayar, 2000, s. 265; Tütengil, 1965, s. 141-142). İngiliz Şarkiyatçı Charles Wells'in Türkçe basılan ilk kitap olduğu iddiasıyla *İlm-i Tedbir-i Milk* [sic] ismiyle 1860 yılında Londra'da basılan eser yine bu konudaki ilk kitaplardandır. Mehmed Şerif'in hem ekonomi-politik kavramının karşılığı hem de kitabının ismi olan *İlm-i Emval-i Milliye* ise 1863 yılında çıkmıştır (Demir, 2019, s. 565). Ahmed Hilmi'nin Alman Otto Hübner'den tercüme ettiği *İlm-i Tedbir-i Servet*'i 1869'da, Ahmed Midhat'ın *Ekonomi Politik*'i 1874'de *Sevda-yı Sa'y ü Amel*'i 1879'da, *Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai*'si 1879'da çıkmıştır. Menâpirzâde Nuri Bey'in *Mebahis-i İlm-i Servet*'i 1882'de,[15] Sakızlı Ohannes Efendi'nin *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*[16] 1880'de, Mahmud Esat'ın *İlm-i Servet*'i 1884 yılında, Ahmet İhsan'ın *İlm-i Servet*'i 1885'te, Akyiğitzâde Musa'nın *İktisat Yahut İlm-i Servet*'i

11 Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanmasının nedenleri ve sonuçları ile borç dökümü için Bkz. (Özdemir, 2010, s. 46-96).

12 Mehmed Cavid. (1897-1899). *İlm-i İktisad*, Karabet Matbaası

13 Eserin ayrıntılı bir tahlili için bkz (Kılınçoğlu, 2018).

14 Eser için Bkz. Arşizen, S. (2011). *Tasarrufat-ı mülkiye: Osmanlı imparatorluğu'nda bir politik iktisat kitabı* (H. Genç & M. E. Özgür, Ed.). Kitabevi.

15 Menâpirzâde Nuri Bey'in *Mebahis-i İlm-i Servet*'i için Bkz. (Kılıçoğlu, 2017, s. 528-554).

16 Kitabın günümüz Türkçesine transkiripsiyonu için Bkz. Sakızlı Ohannes Efendi (2015). *Osmanlı'da modern iktisadın izinde 1, Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel* (H. Genç, F. Dığıroğlu. M.E. Özgür, Çev.), Dergâh Yayınları.

1896'da yayınlanmıştır.[17] Son olarak iktisat teriminin Osmanlı'da yerleşmesinde etkili olan Cavid Bey'in *İlm-i İktisat* adlı eseri ise 1897'de çıkmıştır.[18] (Çakır, 2003, s. 18). Bu kitaplar dışında iktisat-maliye alanına girebilecek kitaplar da yayınlanmıştır: Süleyman Sûdi'nin 1890'da yayınlanan *Defter-i Muktesid*; Abdurrahman Vefik'in 1910 ve 1912 yıllarında iki cilt halinde yayınlanan *Tekâlif Kavâidi*; son olarak da Hasan Ferid'in *Nakid ve İtibar-ı Malî*'sidir. Hasan Ferid'in üç cilt olarak yayınlanan bu eserinin ilk cildi *Meskûkât* 1914, ikinci cilt *Evrak-ı Nakdiyye* 1918, üçüncü cilt ise *Bankacılık* adıyla 1922'de yayınlanmıştır. Eserin önemi, XIX. yüzyıl ve son dönem Osmanlı para, kredi ve banka başka bir deyişle finans konularını ayrıntılı bir şekilde öğrenmek için başvurulan temel eser olmasıdır (Toprak, 2008, s. XIV-XVI).

Yukarıda belli başlılarını ifade ettiğimiz eserler dışında modern iktisat alanında yazıları barındıran gazeteler dikkat çekici sayıdadır. 1831'de çıkmaya başlayan *Takvim-i Vekayi*'nin iktisadi konuları içeren "Ticaret ve Es'âr [Fiyatlar]" bölümünün yanı sıra Fransız (Blacque) Blak Bey'in[19] çıkardığı gazetelerdeki yazılar ile İmparatorluğun resmî gazetesi olan *Le Moniteur Ottoman*'daki liberal iktisadi anlayışı yansıtan yazılar ilk örneklerdir. İngiliz Wilhelm Churchil'in çıkardığı *Ceride-i Havadis*'teki[20] aynı şekilde liberal iktisadi anlayışın anlaşılmasına yönelik yazıları ile 1861'de Münif Paşa'nın yine Ceride-i Havadis'te "idare-i mülkiye" başlığıyla yazdığı yazılar da iktisadı konu edinen ilk örneklerdendir (Çakır, 2003, s. 16). Ayrıca 1860'lardan itibaren *Tercüman-ı Ahvâl*, *Tasvir-i Efkâr*, *Mecmua-ı Fünûn*, *Mir'at* gibi gazetelerin sütunlarında iktisadi konuları içeren yazılar görülmeye başlamıştır (Çakır, 2003, s. 18; Demir 2018, s. 269).

Kitaplar ve gazeteler kadar etkisi olmasa da Modern iktisadın öğretildiği ve öğrenildiği diğer platform ise eğitim kurumları olmuştur. Bu anlamda Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde etkili olan üst dereceli Osmanlı bürokrasisinin bizzat Ferman'ın hayata geçirmeye çalıştığı ilkeler ve uygulamaları rasyonel ve modern bir bürokrasi eliyle yürütülmesi amacı, bu bürokrasinin yetiştirilmesi için Avrupa tarzı okulları açmaya zorlamıştır. Bu okullar, Klasik Osmanlı eğitiminin omurgasını oluşturan İslami anlayışın ev ekonomisi, mali başka bir deyişle gelir-gider temelli "İlm-i Tedbir-i Menzil" anlayışından modern iktisat bilgisinin öğrenilmesi ve zihniyetinin benimsenmesi açısından en önemli kurumlardandır. İlk modern iktisat dersleri 1838'de açılan Mekteb-i Tıbbıye'ye tayin edilen İtalyan asıllı esas mesleği doktorluk olan Serendi Arşizen tarafından verilmiştir. Fransız Rossi isimli bir iktisatçının Aleko Soçu tarafından *Tasarrufât-ı Mülkiye* adıyla tercüme edilen kitaba dayanarak dersleri veren kişi Mustafa Reşid Paşa tarafından Paris'e tıp eğitimi almak üzere gönderilen, ancak iktisat ve diğer sosyal bilimlere meraklı olan Serendi Arşizen'dir.[21] 1859'da açılan Mekteb-i Mülkiye'nin ikinci yıl müfredatında olan "Ekonomi Politik yani İstihsal-i Servet ve Yesari-i Mülk ve Tebaa" dersi Tercüme Odası'ndan Emin Efendi ardındanda Cevdet Efendi tarafından verilmiştir (Mücellidoğlu, 1968, s. 77). Sonrasında Mekteb-i Mülkiye'de Mikail Portakal, Mahmud Esad, Mehmed Cavid gibi kişiler "Mesalik-i İktisadiye", "Nakit, İtibar ve Borsa", "Mukayeseli Kavanîn-i Maliye ve İstikrazât", "İlm-i Maliye ve Kavanîn-i Maliye", "İktisad-ı İçtimaiye", "İktisadi Zirai" gibi dersler vermişlerdir (Çakır ve Akar, 1998, s. 273).

Yukarıdaki okullar dışında doğrudan halkı bilgilendirmek amaçlı Cemiyyet-i İlmiye-i Osmaniyye'ye Sadrazam Fuad Paşa tarafından 1862'de tahsis edilen Taş Mekteb'de Ohannes Efendi tarafından "İlm-i Servet" dersi verilmiştir (Budak, 2012, s. 220). 1877-1878 yılları civarında maliye memuru yetiştirme amacına yönelik açılan ve üç yıl boyunca açık kalan Maliye Mektebi'nde Ohannes Efendi'nin "İlm-i Servet" dersinin verildiği görülmektedir. Okul, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yeniden açılmış, Zühdü ve Kemal beyler tarafından" İlm-i İktisat" ile "İhsaiyat" [İstatistik] dersleri verilmiştir (Fındıkoğlu, 1946, s. 35-

17 *İktisat yahut İlm-i Servet* için Bkz. (Karaoğlu, 2008, s. 1-21).

18 Kitap günümüz Türkçesi ile yayınlanmıştır, Mehmed Cavid Bey (2022), *İktisat İlmi* (S. Alpun Çakmak, Çev.), Liberte Yayınları.

19 Blacque Bey'in çıkardığı ya da çıkarılmasında pay sahibi olduğu gazeteler şunlardır, İzmir'de çıkan *Le Spectateur Oriental* ve *Courrier de Smyrne*'dir. Daha önemlisi II. Mahmud Blacque Bey'i Devlet'in yarı resmî gazetesi *Le Moniteur Ottoman*'ın başına geçirmiştir (Aktepe, 1982, s. 256-257, 260).

20 *Ceride-i Havadis* Galata borsasındaki hareketleri, yerli ve yabancı paraların iniş çıkışları gibi bilgileri vermiştir (Koloğlu, 2010, s. 146).

21 İlk Modern İktisat dersleri için Bkz. (Sayar, 2003, s.115-127).

36). Bahsi geçen okullar dışında 1883 yılında açılan Ticaret Mektebi'nde 1897 eğitim yılında "İlm-i Servet" ve "İlm-i Malî" derslerinin verildiği görülmektedir. 1880'de eğitime başlayan Hukuk Mektebi'nin 1884 eğitim yılında "Ekonomi Politik" ve "Fenn-i İstatistik" dersleri mevcuttur. Darülfünûn'un 1912 Talimatnamesi gereğince iktisat derslerinin Edebiyat ve Hukuk şubelerinde verildiği görülür. Özellikle 1924'ten itibaren iktisat derslerinin gerek adet olarak gerekse de ders saatleri olarak arttığı görülür. Hukuk şubesinde "İlm-i İktisat", "İlm-i Malî", "Mesaliki-i İktisadiye", "İktisadi İçtimai ve Zirai", "İhsaiyat" gibi dersler verilmiştir (Çakır ve Akar, 1998, s. 274-275; Fındıkoğlu, 1946, s. 63). Bahsi geçen okullar dışında 1884'de açılan Mühendislik Mektebi'nde, 1892'de Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nde, 1912'de Şûrâ-yı Devlet kararıyla Yüksekokul olan Kadastro Memurları Mektebi'nde, 1911 yılında Evkaf Nezareti tarafından açılan Evkaf Memurları Mektebi'nde de iktisat dersleri okutulmuştur (Koç, 2013, s. 50-66).

Yüksekokullar dışında ortaöğretim kurumları olarak idâdiler ve sultâniler; meslek okulları içinde düşünülebilecek Kız Sanayi Mektebleri, Öğretmen Okulları; özel okul statüsünde değerlendirilebilecek Darüşşafaka ve Feyziye Mektebleri'nde, 1914'ten itibaren medreselerde "Malûmât-ı İktisadiye" adıyla iktisat dersleri verilmiştir (Koç, 2013, s. 69-91).

II. Abdülhamid Dönemi'nde iktisatı konu edinen eserlerin daha akademik olduğu göze çarpar. Özellikle Mekteb-i Hukuk'ta ders veren hocaların ders notlarından oluşan kitaplar neşrettikleri görülür. Örneğin Mahmud Esad Bey'in 1895 yılında yazdığı *İktisad* eseri Mekteb-i Hukuk'ta verdiği derslerden oluşuyordu. Aynı Okulda ders veren Mahmud Hayri Bey'in 1899'da yayınlanan *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel*, Mustafa Nail'in 1900 tarihli *Muhtasar İlm-i Servet*, Ahmed Muhtar'ın 1906'da çıkan *Ameli İktisad Dersleri*, Mehmed Cavid Bey'in 1908'de neşredilen *Malûmat-ı İktisadiye Mekâtibi İdadiye Mahsus İlm-i İktisad*; Abdülhalik Midhat'ın 1910 tarihli *Darülfünûn Dersleri*: *İlm-i İktisad*, Mehmed Tevfik Hamdi'nin 1912'de basılmış *İlm-i İktisad Ders Notları* gibi kitaplar Mekteb-i Hukuk başta olmak üzere çeşitli okullarda verilen iktisat derslerinden derlenmiştir (Koç, 2013, s. 141-142). II. Abdülhamid Dönemi'nde yazılmış yukarıda zikredilen eserlerden yarattığı etki açısından ayrılan birkaç eseri saymak gerekirse bunlar: 1880'de yayınlanmış Sakızlı Ohannes Efendi'nin yazdığı *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*, Münif Paşa'nın 1885 tarihli *İlm-i Servet* adlı eseri ile Musa Akyiğitzâde'nin 1900 yılında neşredilmiş *İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad* başlıklı kitaplardır. Akyiğitzâde'nin *İktisad yahut İlm-i Servet: Azâde-i Ticaret ve Usûl-i Himâye* isimli 1898'de çıkmış bir kitabı daha vardır (Koç, 2013, s. 142; Toprak, 1985, s. 637).

Bizim ele almaya çalışacağımız Fenn-i Servet adlı eser, yukarıda bahsi geçen popular risale türü yayınlardandır. Bâbıâli Tercüme Odası'nda görevli Sokulluzâde Mehmed Ekrem eserini yukarıda sözü geçen iktisadi, mali iflasın etkilerinin hala güçlü bir şekilde sürdüğü H.1316 / M.1898'de yazılmıştır. Eserin kapağında müellifin mesleği ve adı "Bâbıâli Tercüme Odası Hulefâsından Sokulluzâde Mehmed Ekrem" olarak ifade edilmiştir. Kapakta esere ilişkin diğer bilgiler ise şöyledir: "Sahib ve Nâşiri: Musavver Terakki Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Asır Matbaa, Kütübhane ve Mücellidhanesi Sahibi K.[irkor] Faik". 32 sayfadan oluşan eser bölümlerden değil 65 soru ve bu sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Ortalama okur-yazar kesiminin anlayabileceği sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Yazar didaktik bir usûl ile iktisadın, eseri okuyan herkes tarafından anlaşılmasını amaç edinmiştir. Çalışmamızda, eserden yola çıkarak halka modern iktisat bilgisi verilirken ne tür kavram, değer ve ilkelere önem verildiğini, diğer yandan da yazarın modern iktisat ve onun içeriği hakkındaki düşüncelerinin hangi önceliklere dayandığını belirlenmeye ve ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

SOKULLUZÂDE MEHMED EKREM'İN KISA BİR BİYOGRAFİSİ

Çalışmamızın konusu olan Fenn-i Servet adlı eserin yazarı Sokulluzâde Mehmed Ekrem hakkında ikinci el kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Mehmed Ekrem ismine sahip ve Fenn-i Servet yazarı ile aynı dönemde yaşamış birden fazla Mehmed Ekrem mevcuttur. Üstelik bu kişiler arasında gazete çıkaran, tercüme yapan dolayısıyla Osmanlı matbuatında yer edinmiş kişiler de mevcuttur. Ancak görebildiğimiz kadarıyla Sokulluzâde Mehmed Ekrem tam adı, ele aldığımız eseri Fenn-i Servet

dışında sadece 24 Eylül 1315 tarihli *Mecmua-i Lisân* gazetesinde "Vakit" yazısının yazarı olarak görülmektedir (Mecmua-i Lisân, 1898, s. 13). Sokulluzâde Mehmed Ekrem hakkındaki bu kısıtlı bilgiden dolayı kendisinin tercüme-i hâlini Osmanlı arşivlerinin bize verdiği sınırlı bilgiler ışığında aşağıdaki satırlarda ifade etmeye çalıştık.

Sokulluzâde Mehmed Ekrem Bey adından anlaşılacağı üzere "Merhûm ve mebrûr Sokullu Mehmed Paşa sülalesinden ve Mızıka-i Hümayûn yüzbaşılarından müteveffâ Süreyya Bey'in mahdumudur." 1290/1873'de İstanbul'da doğmuştur. Sütlüce Mekteb-i Rüşdiye-i Mülkiye'sinde ardından hastalığından dolayı terk etmek zorunda kaldığı Eyüp Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'de bir süre eğitim görmüştür. "Hüsn-i ahlâkına dair şehadetname" de bu okul tarafından verilmiştir. 1306/1889'da on yedi yaşında iken Bâbıâli Tercüme Odası'na girmiştir. Gayreti ve çalışkanlığından dolayı 1314/1897'de Tabiiyet Kalemi Mümeyyiz-i Sâniliğine, bir yıl sonra aynı kalemin evrak müdüriyetine nakil olmuştur. Mehmed Ekrem'in ikinci dereceden Mecidi Nişanı ile Hicaz Demiryolu'na beş Osmanlı altını ile elli Osmanlı altını arasında iane yapanlara[22] "nikelden ma'mûl Hamidiye Hicâz demir yolu madalyası ihsân buyurulmuştur" (BOA, DH. SAİDd. 37/253). Bir başka belgede ise, Almanya'da Fenn-i Hukuk okuyan ve İstanbul'a dönecek olan Hüsnü Bey'in yerine 1310/1892'de Mehmed Ekrem'in Almanya'ya gönderildiğini anlıyoruz (BOA, İ.HR, 339/32).

FENN-İ SERVET VE İÇERİĞİ

Sokulluzâde Mehmed Ekrem Fenn-i Servet'i yazma nedenini, II. Abdülhamid zamanında pek çok alanda matbu eser basıldığı halde fenn-i servet hakkında temel bilgileri içeren eser pek yazılmadığını, kendi eserinin yazılış nedenini bu alanda bilgi sahibi olmak isteyenlerin işini kolaylaştırmak olduğunu ifade eder. Eserini soru-cevap şeklinde yazmasını ise -eserin hedef kitlesini genişleterek- herkesin kolayca anlaması amacından dolayı olduğunu söyler (Sokulluzâde, 1898, s. 2).

Eser, Fenn-i Servet'in usûl ve esasını François Quesnay'ın keşfettiğini, 1776'da İngiltere'de Adam Smith'in bir kitap çıkararak[23] fenn-i serveti bir ilim haline getirdiğini, Jean Baptiste Say'ın bu ilim üzerine çalışarak günümüze getirdiğini belirtir (Sokulluzâde, 1898, s. 3). Ardından *Fenn-i Servet*'in neden bahsettiği sorusunu cevaplar: Sokulluzâde Mehmed Ekrem'e göre *Fenn-i Servet*, çalışma ve kişinin yapıp ettiği işlerin (amel) servet biriktirme ve serveti mümkün olduğunca arttırmanın önemini vurgular. Ayrıca servetin/sermayenin arttırılmasına engel olan şartların nedenlerinin neler olduğu ile bu nedenlerin ortadan kaldırılmasının nasıl mümkün olacağından bahseder (Sokulluzâde, 1898, s. 4).

Mehmed Ekrem, bu kadar önemli bir bilim olan Fenn-i Servet'in sadece memurların değil "herkesin kendi mesleğine dair kısmını" bilmesinin elzem olduğu bir bilgiler kümesi olarak görür (Sokulluzâde, 1898, s. 4). Devamında bu ilmin çeşitli tasarruf yolları ile değiş-tokuşa konu olan şeylerin yanı sıra Mehmed Ekrem, "faidesi ve kıymeti olmayan eşyayı faide ve kıymetlendirme" konusunu da içerdiğini daha mühimi faydası ve değeri olan şeyleri "bir kat daha ziyadeleştirmek usûlünü tavsiye" ettiğini de belirtir. Sonrasında iktisadın, özellikle yararlı ve değerli şeylerin fabrikalarda kulanılan makineler sayesinde başka bir deyişle seri üretim sayesinde fazlasıyla çoğaldığını belirttikten sonra teknolojiden ve makineleşmeden yana olduğunu ifade eder (Sokulluzâde, 1898, s. 5-6).

Mehmed Ekrem, insanların ihtiyaçlarının çeşitlenerek artmasının medeniyetin gelişmesinin sonucu olduğunu söyler. Bu ihtiyaçların artması ve çeşitlenmesinin başka bir deyişle medeniyetin ilerlemesinin yolunun ise tarım ve zanaatkârlığı iyileştirmekten, geliştirmekten geçtiğini belirtir. Ancak bu düşüncesinden sonra iki sektörün de çalışarak, öğrenerek, yeni gelişme ve teknolojileri takip ederek ilerletilebilecek alanlar olduğuna dair görüşüne, ilerlemenin "memleketlerin kabiliyetlerine göre mümkün olacağı" ifadesini de ekler. Zira ona göre bazı toplumlar tarıma bazılarının ise sanayiye uygundur (Sokulluzâde, 1898, s. 6-7).

Yazar ziraat ve sanayiyi geliştirmenin milletlerin -doğuştan ya da sonradan kazanıldığına dair bir yorumda bulunmadan- yetenekleri doğrultusunda olabileceğini

22 Hicaz Demiryolu'na iane yapanlara verilen madalyalara dair Bkz. (Çetin, 2010, s. 107).

23 Milletlerin Zenginliği kitabı kasdediliyor.

söyledikten sonra modern iktisadın bazı kavramlarını tanıtmaya geçer. Rekabet kavramını sanayin "muharriki" [harekete geçiren] olduğunu bunun gerçekleşmesi için herkesin sanatında serbest bırakılmasının zorunluluğunu belirtir. Ardından iş bölümü kavramı için ise günümüzde bir fabrikanın binlerce çeşitli türde mamûl eşya üretmesini mümkün kılan uygulama olduğunu ifade eder. (Sokulluzâde, 1898, s. 7-8).

Fenn-i Servet'te emek ve sermaye ile ilgili sorular ve cevaplar eserin dokuz ila onbirinci sayfaları arasındadır. Sâ'y ile sermaye" nin oluşabilmesi için bir araya getirilmiş başka bir deyişle ortaklaşa oluşturulmuş sermayeye ihtiyaç duyulduğu ifade eder. Bunun sağlanmasının tek başına yetmeyeceği yapılacak işin, üretimin iyi niyetli ve işi bilen kişilere verilmesi ve layıkıyla kullanılması halinde üretilen malın, metanın artacağını [fevâid-i kesire] belirtilir. Yazar Osmanlı İmparatorluğunda eserin yazıldığı dönemde de aktüel bir sorun olan sermaye birikiminin yetersizliğini çözmenin yollarından birisi olarak gördüğü bu düşüncesiyle yetinmez. Sermayenin nasıl arttırılabileceğinin bir diğer yolu da kişinin tasarruflu olmasını da ekler. Yazar'a göre "insanın kazandığının üçte birini tasarruf" etmesi zorunludur. Sokulluzâde Mehmed Ekrem'in sermaye birikimininin yollarından birisinin tasarrufla başka bir deyişle kişisel tutumluluğun bir ürünü gibi görmesi, iktisadın bireysel davranışlarla doğrudan bağına olan inancını yansıtır. Yazar sermaye ile ilgili görüşlerinin sermayenin sadece nakit paradan oluşmadığını: "İstihsâl-i servet sarf olunacak emvâlin kâffesine şamildir" ifadesiyle sermayenin tanımını genişletir; ona göre sermaye, çiftçinin sabanından demiryollarına, şimendifer ve kara yollarına, ulemânın ilminden okullardan yetişmiş insanlara kadar geniş bir yelpazeyi içerir (Sokulluzâde, 1898, s. 9-11).

Eserin devamında Mehmed Ekrem, çiftlik başka bir deyişle Osmanlı arazi rejimini,[24] Avrupa'daki örnekleriyle karşılaştırdığı ve tanıttığı bölüm vardır. Bu bölümde arazilerin doğrudan mülk sahibi kişi tarafından, tasarrufu başka bir kişiye vererek son olarak da köylü ile arazinin getirisinin köylü ile yarı yarıya paylaşıldığı yani ortakçı, yarıcı usûlü ile idare edildiğini belirtir. Bu üç çeşit idarenin birincisinin Almanya ve Belçika'da yaygın olduğunu, ikincisinin Osmanlının da tercih ettiği en yaygın usûlün olduğunu, üçüncüsünün ise en çok Rumeli'de uygulandığını belirtir[25] (Sokulluzâde, 1898, s. 11-13).

Arazi ile ilgili açıklamalardan sonra mülkiyet konusu işlenir. Mülkiyet hakkının İslam'daki yeri konusunda bu hakkın İslam ile çelişmediğini, zira bir araziyi ilk defa kim işlerse, ekip biçerse [hâl-i atâletten kim kurtardı ise] ona ait olacağı söylenir. Mülkiyet hakkının olmaması halinde ise gelişme ve ilerleme [terakkinin] olmayacağını ancak mülk sahibi kişinin imâr ve ihyâ faaliyetine giriştiği için terakkinin gerçekleştiğini söylemiştir (Sokulluzâde, 1898, s. 13-14).

Sokulluzâde Mehmed Ekrem eserin 14-16. sayfalarını şirketin tanımı, türleri, nasıl teşkil ettiğine dair kısa cevaplara ayırmıştır. Sekiz soruyu şirket konusuna ayıran yazar, verdiği cevapları Osmanlı İmparatorluğu'nda hem girişimciliğin somut hâli olan şirketlerin eksikliğini hem de şirketlerin ne türden işlevleri ve faydaları olduğunu dile getirmek için kısa, öz ve teşvik edici bir dilde yazmıştır: "Avrupalıların terakkisinesinin (…) bu şirket usulüne riayet ettiklerindendir" ifadesi, teşvik edici söylemin örneklerindendir. (Sokulluzâde, 1898, s. 14). Ayrıca *Fenn-i Servet*'de şirketlerin Osmanlı'da eksikliğine ve nedenlerine dair herhangi bir ifade bulunmasa da anonim şirketleri anlatılırken bu şirket türüne *Şirket-i Hayriye* örnek gösterilmiştir[26] (Sokulluzâde, 1898, s. 16).

Eserin 16. sayfasından itibaren para, banka, kredi, faiz, ücret gibi konular öne çıkar. Başka bir deyişle Mehmed Ekrem eserinin yarısını bu konulara ayırmıştır. Bu sayfalarda verilen tanımlardansa yazarın kendi görüşünü dile getirdiği yerleri ele almaya çalışacağız. Sözü edilen

24 Osmanlı Arazi rejimi için bkz Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de toprak meselesi*, Gözlem Yayınları.

25 "Arazi üç türlü idare olunur. Birincisi sahib-i arazi bizzat ikincisi bir müstecire vererek üçüncüsü köylü ile menâfi'ini taksim ederek idare etmektir. Birincisi alelekser Almanya'da ve Belçika'da vâkîdir. İkincisi en ziyade şayan-ı kabul addolunur. Hatta bizde dahi bu yolda caridir. Mamafih bir çiftliği uzun müddet ile icâra vermeli. Zira müstecir sînîn-i atiye-i menâfi'ini yine kendisine aid olduğunu bilip toprağı yormaz. Bizde müddet-i icar beş altı seneden ibarettir. İngiltere'de yirmi sene müddetle icâra verilir üçüncüsü Rumeli'de caridir. Köylü araziyi kendi malı gibi kullanır. Köylü âşârını ve kendi masrafını çıkardıktan sonra hasılât-ı mütebakiyi sahib-i arazi ile taksim eder. İşte bu nevi' araziyi idare eden köylüye bizde 'ortakçı' denir. Bir de yarıcı vardır ki ortakçı bilâveled vefat edecek olur ise yerine yarıcı geçer" (Sokulluzâde, 1898, s. 11-13).

26 Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu için Bkz. (Akyıldız, 2020, s. 453-455).

bu konularda yazar birbirleriyle yakından ilişkisi olan kavram ve olguları dile getirmeye gayret etmiştir. Örneğin, mübadeleyi "Kıymetleri birbirine müsâvi olan şeyleri yekdiğeriyle değişme" şeklinde tanımlar *"*Birbirleriyle ne mübadele olur*?* sorusuna ise "Hasılat ve mamulât birbirleriyle mübadele olunur ve yekdiğeriyle mübadele olan şeylerin kıymetleri itibâri olarak birbirlerine müsâvi olmak tabiidir" cevabını verir (Sokulluzâde, 1898, s. 16-17). Sonrasında okuyucunun bu iki soru ve cevapta geçen kıymet kavramının iktisadi tanımını verir: Bir şeyin taşıdığı maddî varlığa göre tespit edilen karşılık, hakkında biçilen değer anlamına gelecek bir tanım verir.[27] Kıymetin tanımı verilirken kullanılan fiyat kavramına ise "bir şeyin akçe ile takdir olunan bedelidir" denir (Sokulluzâde, 1898, s. 17). Fiyat kavramını sadece bu tanımla bırakmayan yazar piyasa mekanizmasının işleyişini: fiyatların artması ve azalması sorusuna konusunu da "Eğer arz çok olur ise fiyat azalır eğer azalır ise fiyat çoğalır." diyerek açıklık getirir. Bu tanımda geçen arz terimini ise Modern iktisatın terminolojisine göre "bir tüccarın satılığa çıkardığı maldır" şeklinde ifade eder (Sokulluzâde, 1898, s. 18).

Yazar mübadele ile başlayıp arz kavramıyla sonuçlandırdığı kısa tanımlardan oluşan bu bölümden sonra para, banka, faiz ve ücret kavramlarını tanımlamaya ve kısaca anlatmaya koyulur. Bu konular eserin 18 ila 32. sayfalarını kapsar. Sokulluzâde Mehmed Ekrem ilkin akçeyi tarif eder: "Akçe mübadeleye mahsus bir mikyasdır*."* Ardından altına ilişkin görüşlerini dile getirir: altının azlığı durumunun sanıldığı kadar kötü bir durum olmadığını mevcut olan altının idareli kullanılması ile bu durumun aşılabileceğini, altın bolluğunun zararının ise daha fazla olduğunu özellikle alacaklıların bu durumdan zarar göreceklerini söyler. Devamında altının bol ya da fazla olması durumlarından hangisinin tercih edilmesi gerektiğine dair düşüncesini dile getirir: altının azlığı ya da yokluğunun tercih edilmesinin daha doğru olduğunu, fazlalığının ise ticarette olumsuz sonuçlar doğuracağını söyler. Bu tercihin gerekçelendirmesini de altının azlığında bir liraya alınan şeyin çokluğunda altı liraya çıkması örneğiyle açıklar (Sokulluzâde, 1898, s. 19). Bu bölüme dair dikkat çeken hususlardan birisi Mehmed Ekrem'in fiyat kavramını tarif ederken piyasa mekanizmasının işleyişinden, arz-talep dengesinden ve bu dengenin bozulması durumda neler olacağından haberdfar olmasıdır diyebiliriz.

Akçe ve altına dair bilgi ve tanımlardan sonra yazar meskûkâtı [madeni para] anlatmaya başlar. İlkin meskûkâtın yani paranın hava ve su gibi dış tesirlerden bozulmayan, mahsûlât ve mamûlât gibi kıymeti çok değişmeyen altın ve gümüş gibi madenlerden yapılması gerektiğini söyler. Ardından paranın olmadığı tarihin eski dönemlerinde takas yöntemiyle alışverişin yapıldığını belirtir (Sokulluzâde, 1898, s. 20) ardından madeni para ayarında kullanılan başka şeyler ile bunların hangi şartlarda piyasa sürülmelidir, paranın en çok hangi ülkelerde tedavülde olduğu konularını anlatır:

> *"Meskûkât makamında müsta'mel [kullanılmış] olan kağıt ve nikel ve bakır para vardır ki eski değer ile darp olunduktan sonraki kıymeti beyninde[arasında] külli fark vardır, bunları çok tedavül ettirmemelidir. Bu kağıt paraların en ziyade tedavül olunduğu memleket İtalya, Avusturya ve Rusya'dır. Kağıdın itibarını muhâfaza ve idâme için elde mevcut olan meskûkât kadar kağıt para mevki-i tedâvüle çıkarmalıdır. Mesela altı yüz kuruşluk kağıt para için altı yüz kuruş nakit akçeye mâlik olmak iktiza eder" (Sokulluzâde, 1898, s. 21).*

Sokulluzâde kağıt paraların en fazla tedavülde olduğu ülkelere İtalya, Avusturya ve Rusya'yı saymış, bu ülkeleri kötü örnek olarak göstermiştir. Zira kendisinin verdiği bilgiye dayanarak söylemek gerekirse ona göre bu ülkelerin paralarının itibarına karşılık gelecek madeni parayı başka bir deyişle altını kasalarda mevcut tutmadığından dolayı bu ülkelerin mali durumlarının kötü olduğunu işaret eder. Ayrıca Osmanlının mali/finansal durumu konusunda yazar kişisel görüşünü dile getirmez. Başka bir deyişle müellif, bu konuda yukarıda bahsi geçen arazi ile ilgili soruya verdiği cevapta Osmanlıdaki uygulamaları anlatmasına benzer bir yaklaşımı benimsemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun mali/finansal durumunu bilmemesi pek mümkün olmadığına göre değinmemeyi tercih ettiğini söyleyebiliriz. Ancak bu konuda kurguladığı sorulara ve cevaplar aracılığıyla Modern iktisat kavram ve olgularını anlatmaya devam eder

27 "Kıymet bir şeyin eşya-ı saireyi istihsâle salahiyeti demektir. Bazı kere bahası az olan şey fiyatı çok olan şeyden daha ziyade sahibi için kıymetlidir." (Sokulluzâde, 1898, s. 17).

Eserin 22. sayfası mâli itibarı tanımlanır; yazara göre malî itibar aslında üretim potansiyelinden ziyade, ortaya çıkan somut, fiili üretim gücünün başka milletlerin nezdinde yarattığı bir etkidir. Devamında yazar mâlî itibarın temel şartlarının [şerâit-ı esâsiyesinin] doğruluk, işgüzarlık, emniyet olduğunu belirtir. (Sokulluzâde, 1898, s. 22). Yazarın bir ülkenin mali itibarının üretim potansiyelinden, finansal gücünden yahut endüstriyel altyapı, vergi toplama becerisi, borç alma ve geri ödeme yeterliliği gibi konulardan kaynaklanmadığını söylemesi dikkat çekicidir. Ayrıca mali itibarın bilfiil üretim gücü ile doğruluk, çalışkanlık gibi ahlâki normlar[28] ile kişilerin birbirlerine güvenmesi anlamında emniyet gibi ilkelerin içeriğiyle eşitlemesi de kişisel ahlâkı önceledeğinin göstergesidir.

Fenn-ı Servet'in 22. sayfasının sonundan 27. sayfanın başına kadar sırasıyla banknot, banknot ihracının şartı, çek, ciro, kambiyal [kambiyo], baş[29] ve banka kavramları kısa bilgilerle açıklanır. Bizim üzerinde duracağımız konu yazarın banka ve bankanın işlevine dair dört soru ve cevaplarıdır. Yazar ilkin bankayı tanımlar: bankaların, "müşterek sermayederân cemiyetleri" olduğunu söyledikten sonra bankaların faydasını, "Ticarete ve ahz ü itâya [alış-verişe] pek çok faydası vardır hatta bir küçük sarraf bile banka sayılır" şeklinde dile getirir. Bankaların "Ziraat ve ticaret birkaç misillü birkaç türlü banka vardır." Dedikten sonra bir anlamda ideal bankayı tanımlar: "Berlin'de bir banka vardır ki işbu bankanın nizâmnâmesi mucibince münasip gördüğü arsalar üzerine ihtiyaç-ı zamana göre binalar inşa ederek fürûht[satış] ediyor yahud başkasının tasarrufunda bulunan arsaya bina inşa ile sahibine teslim eder ve mesârifini [masraflarını] ceste ceste [azar azar] alır yahud binayı mesârif-i inşaiyesi ve faizi tediye oluncaya [ödenene] kadar tâlibine icâr eyle [kira öder]" (Sokulluzâde, 1898, s. 26). Banka ile ilgili verilen başk bir bilgi ise bankaların kredi vermesi ile ilgilidir. "Almanya'da bir çiftçiye yahud ameleye para iktizâ ettiği[gerekli olduğu] vakit bankaya gidip de ne vecihle[yüzle] para istikrâz edebilir [borç alabilir]?" sorusunun cevabı şöyledir: "Almanya'da çiftçi yahud ameleden biri bankaya gidip de elli lira talep etse ona kimse itibâr etmez lakin birkaç çiftçi veya amele birleşip içlerinden birisine para iktizâ ettiği vakit bankaya gidip onun namına ve fakat kefâlet-i müşterekeleri tahtında olarak istediği kadar akçe istikrâz edebilir" (Sokulluzâde, 1898, s. 26-27).

Mehmed Ekrem'in üçüncü soruda özellikle Berlin'deki banka diye tanımladığı bankanın Osmanlı İmparatorluğu'nda 1888'de faaliyete başlamış Deutsche Bank[30] olma ihtimali çok yüksektir. Nitekim yazar, bankaların bir ülkede konut ve diğer türden binaların yapımından insanlara kredi vermeye kadar ne türden faaliyetler içinde olabileceğine örnek olarak Deutsche Bank'ı göstermiştir. Bu anlamda özellikle bankadan kredi çekme, borçlanma ile ilgili soruya verilen cevabın *Fenn-i Servet*'i okuyacaklara pratik bilgi verme amacına yöneliktir denilebilir.

Mehmed Ekrem banka ve bankacılık konularından sonra ithalat ve ihracat konusuna gelir; "İthâlâtı çok olan memleket mi yoksa ihrâcâtı çok olan memleket mi kesb-i servet [zenginleşmek, servet edinmek] eder?" sorusuna, "İhrâcâtı çok olan memleket ithâlâtı çok olan memleketten daha ziyade kesb-i servet eder zannolunur lakin ithâlâta da icab-ı zaman [zamanın gereği] ve hâle göre ehemmiyet verilmelidir" (Sokulluzâde, 1898, s. 27). Yazarın cevabını değerlendirmek gerekirse şöyle söylenilebilir: Osmanlı Klasik Dönem iktisadi anlayışının üç ilkesinden birisi olan Provizyonizm (İaşecilik)[31] ilkesinin bir gereği olarak yurt içi ihtiyaçlarının tümü karşılandıktan sonra geri kalan malların ihracatına izin verilirdi. Başka bir deyişle Osmanlı için üretimin ana amacı sınırları içinde yaşayan insanların ihtiyaçlarını gidermekti. Bu anlayışın doğal sonucu ihracatın değil aksine içeride herhangi bir mal ve hizmet darlığı, kıtlığı olmaması için ithalat öncelikli olmasıdır. Sokulluzâde'nin cevabı, ihracatın önemli olduğunu vurgulasa da Klasik Dönem Osmanlı iktisadi zihniyetinin temel ilkesi olan iaşecilik anlayışının ilke bazında da olsa halen zihinlerde yer tuttuğunun bir göstergesidir. Ayrıca yazarın serbest ticaret yanlısı olduğu sonucunu da çıkarmak

28 Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi düşünce ve pratiğini ahlâki normlarla bağdaştırma konusunda Bkz. (Steininger, 2017, s.106-176).

29 Kambiyo işlemleri karşılığında sarrafın kazandığı para. (Sokulluzâde, 1898, s. 24).

30 Özellikle Deutsche Bank'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri bu faaliyetlerin nasıl bir arka planı olduğuna dair Bkz. (Feis, 1930, s. 65-80).

31 İaşecilik ilkesi için Bkz. (Genç, 2021, s. 62).

mümkündür ki eserin 27. ve 28. sayfalarında bu yanlılık kısmen de olsa ortaya çıkar.

Eserin 27. ve 28. sayfalarında Usûl-ü Himâye [Korumacılık] ile ilgili iki soru vardır. İlk soru, "Usûl-ü Himâye neye derler?" sorusudur. Cevap, herhangi bir yoruma yer bırakmayacak kadar nesneldir: "Mahsûlât ve mamûlât-ı dahiliyenin revaç bulması maksadıyla haricden bir şey almak için bir takım rüsûm-ı istifâ [mali vergiler] olunmak yani gümrük usûlüdür." İkinci soru yazarın doğrudan bu konudaki görüşünü dile getirmesine imkân veren bir sorudur: "Usûl-ü Himâye varidât-ı devletin tezâyüdüne [artmasına] beîs[engel] olur mu?" Mehmed Ekrem'in cevabı ise şöyledir: "Usûl-ü Himâye varidât-ı devletin tezayüdünü mûcib olmaz zira hiçbir memleket yalnız kendi mamûlât ve mahsûlâtıyla idare-i maişet edemez gümrük resmini [vergilerini] tezyîd etmek[arttırmak] ahaliye yine vergi tarh eylemek[koymak] demektir çünkü muhtaç oldukları eşyayı değerinden pahalı almaya mecbur olurlar" (Sokulluzâde, 1898, s. 28). Devamında, "Bir memleket dahilinde mübâdelet nasıl olmalıdır?" sorusuna verilen cevap bir önceki cevap gibi liberal iktisadi düşünceyi yansıtır: "Bir memlekette mübâdelet serbest olmak şarttır. Almanya'da ve bizde bir şehirden diğer şehre gönderilen eşya-i dahiliyeden resm-i gümrük alınır idi şimdi lağv oldu. Zira ecnebi eşyasının revacına badi olmakla [sebep olmak] mazarratı[zararları] müşâhede edildi" (Sokulluzâde, 1898, s. 29).

Sokulluzâde Mehmed Ekrem'in özellikle son iki soruya verdiği cevaptan onun Tanzimat Dönemi'ne büyük oranda etki eden liberal iktisadi düşünceden yana olduğunu çıkarabiliriz. Bu akımın Osmanlıda etkin olmasını sağlayan kişilerden ilki 1831'den 1837'ye kadar İngiliz Elçiliği'nde başkatiplik görevini sürdüren David Urquhart'tır. 1838'de imzalanan Baltalimanı Antlaşması'nın[32] imzalanması sürecinde bulunmuş Urquhart, Adam Smith'in devletin ekonomiye müdahaleciliği reddeden anlayışının Osmanlı için ideal olduğunu düşünüyordu, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu serbest ticarete uygun bir ülkeydi. Tanzimat Fermanı'nın fikir babası Mustafa Reşid Paşa'nın Urquhart'tan etkilendiği, Ferman'ın liberal yaklaşım ile yazılmasından anlaşılmaktadır. Reşid Paşa'nın yetiştirdiği Ali ve Fuad Paşaların yönetiminde de liberal yaklaşım esas olmuştur (Çakır, 2005, s. 98; Mardin,1990, s. 60). Mülkiye'nin ünlü hocalarından Ohannes Paşa'da gerek derslerinde gerekse de 1881'de yayınladığı *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel* adlı eserinde rekabetin yararlarını, mülkiyet hakkının önemini belirtip tekellere karşı çıkmıştır. Bu düşüncelerin yanı sıra Paşa'nın devletin iktisadi hayata müdahalesini reddetmesi gibi düşünceleri onu liberal iktisadi düşünceden yana olduğuna dair güçlü kanıtlardır. Liberal düşüncenin bir başka ünlü savunucusu son dönem Osmanlı aydın ve bürokratlarından, Maliye Bakanlığı yapmış Mehmed Cavid Bey'dir.[33] 1900'lerin başında yayınladığı *İlm-i İktisad* isimli kitabında; liberal iktisat ve ticaret düşüncesini, bireyciliğin toplumların ilerlemesindeki esas güç olduğunu, bunun en iyi kanıtının Avrupa olduğu yönündeki iddiaları Cavid Bey'in de liberal iktisadı savunan kanatta yer almasını sağlamıştır. Yukarıda bahsi geçen liberal iktisadi anlayışı savunan kişilere karşılık bu iktisadi düşünceye itiraz eden kişiler de mevcuttur. İlk itirazlardan birisi İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'dan gelmiştir. Palmerston Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi gelişmesinin, idari reformlarının ve istikrarlı bir düzenin kurulmasının devletin gözetim ve denetimi altında ve sayesinde olabileceğine inanıyordu.[34] Başka bir itiraz Mustafa Reşid Paşa'nın arkadaşı Tanzimat'ın fikir babalarından Sadık Rıfat Paşa'dan gelmişti. Ona göre ise liberal anlayışın kontrol edilmesi gerekiyordu. Bu anlamda Sadık Rıfat Paşa ılımlı himayecilik anlayışının ilk temsilcisi olarak adlandırılabilir. Ilımlı himayeciliği savunan diğer kişiler arasında Münif Paşa da vardır. Onun ismiyle anılan *Mecmua-i Fünûn* dergisi ile *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* ılımlı himayeciliği savunan dergilerdir (Çakır, 2005, s. 99-100; Mardin, 1990, s. 64-65).

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabıyla başlayan ve kısa zamanda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde hâkim anlayış haline gelen liberal iktisat anlayışına karşı himayeci

32 Balta Limanı Antlaşması için Bkz. Kütükoğlu, M. (2013). *Balta Limanı'na giden yol Osmanlı-İngiliz iktisadi münasebetleri (1580-1850)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

33 Cavid Bey için Bkz. Eroğlu, N. (2008). *İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. Ötüken Yayınları.

34 Tanzimat'la birlikte gelen iktisadi liberalizmin niçin yaygın bir şekilde benimsenemediğine dair Bkz. (Sayar, 2000, s. 242-243).

iktisadi anlayışı benimseyen özellikle Almanya'da Friedrich List'in[35] başını çektiği çeşitli iktisatçılar itiraz etmişlerdir. Bu iktisatçıların da katkısıyla Almanya'da, ülkenin özellikle İngiltere ile rekabetinde ülke sanayisinin korunması için serbest ticaretin değil gümrük vergilerinin yükseltilmesinin zorunlu olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Osmanlı'da ise 1870'lerden sonra himayecilik önem kazanmaya başlamıştır. Ahmed Cevdet Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Mehmed Şerif Efendi, Ahmed Midhat Efendi, ana amacı yerli sanayinin gelişmesi olan himayeci iktisadi anlayışı savunmuşlardır. Bu isimler dışında Mülkiye'de ders veren Akyiğitzâde Musa Bey, Mizancı Murad Bey, İsmail Safa, Aynızâde Hasan Tahsin, Kirkor Zohrap gibi kişiler de himayeci iktisadi anlayıştan yana olmuşlardır. II. Meşrutiyet İlanı sonrasında himayeci görüş[36] Yusuf Akçura ve Parvus Efendi tarafından savunulmuştur. XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın başının etkili düşünsel aktörlerinden olan bahsi geçen bu kişilerin de etkisiyle himayecilik, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulamaya konulan iktisat politikalarının ana gövdesini oluşturmuştur (Çakır, 2005, s. 99-100; Sayar, 2000, s. 279-395).

Fenn-i Servet'in 29. ve 30. sayfalarında irad, icâr, faiz, temettü gibi kavramların kısa tanımları verilmiştir. 30. sayfanın sonundan eserin son sayfası olan 32. sayfaya kadarki kısım ücret konusuna ayrılmıştır. Ücret ile ilgili soruların ilki, "Ücretin ziyâdeleşmesi [artması] ve azalması nedendir?" sorusudur. Cevap, "Ücretin ziyâdeleşmesi veya azalması ücret makamında çalışan ahâli ile gündelik ve ücret olarak mütedâvil olan [dolaşan] sermaye nisbetindedir." Amele ücretlerinin heryerde aynı olup olmadığına ise yazarın verdiği cevap, amele ücretinin tek tarzda belirlenmediğini, insanların yaşadığı yerlerin iktisadi durumuna göre bu ücretlerin belirlenmesi gerektiğini söyler. Verdiği örnek ise bir yerde amele soğan ekmek ile yetinirken diğer bir yerde bunun yeterli olmayacağını başka bir deyişle soğan ekmek ile yetinen amelenin ücreti az iken diğerininkinin fazla olmasının normal olduğunu söyler. Bu konuyla ilgili ikinci değinisi ise amele sayısı çok iş az ise ücretin az olacağı tersi durumda ise çok olcağıdır (Sokulluzâde, 1898, s. 31).

Yazarın bir diğer açıklaması, "götürü pazarlık etmenini mi yoksa gündelikli" pazarlığın mı daha iyi olduğuna dairdir. Mehmed Ekrem, işi talep edenin talebinin tam karşılanması ve zamanında teslim etmek şartıyla götürü pazarlığın daha ucuz olduğu için tercih edilmesini uygun olacağını belirtir. "İş gördürmek yalnız ücretli mi olur?" şeklindeki kurgulanan soruya ise "İş gördürmenin sadece ücretli olmadığı müştereken de olabileceği" şeklinde bir cevap verir. Bu konudaki örnek ise balıkçılıktan verilir: "Balık ne kadar tutulur ise üçte birini amele alır küsûru sahibine kalır." Ücretin her işte eşit olması konusunda ise Yazar'ın görüşü "üstâdın ücreti çıraktan daha ziyadedir" biçimindedir. Eserin ve bu bölümün son konusu yine ücret ile ilgilidir "Ücret her işte müsâvî olsa ne olur idi?" sorusudur. Bu sorunun cevabı eserdeki en net ve kısa cevaptır: "Herkes işin kolayını görür idi" (Sokulluzâde, 1898, s. 31-32).

Ücret kavramının iyi anlaşılması için Sokulluzâde Mehmed Ekrem olabildiğince kısa, tartışmaya imkân bırakmayacak netlikte sorular ve cevaplar kurgulamıştır. Bu konuya altı sorunun ayrılmış olması, eserin, toplumun her kesiminin yanı sıra ücretli çalışan insanlar tarafından okunulması isteğinin bir sonucudur denilebilir. Başka bir neden ise yazarın, toplumun en geniş kesimini oluşturan dar gelirli insanlara ödenen ücretlere ilişkin kısa ve net açıklama tavrının işçilerin aldıkları ücretlere dair olası itirazlarını önleme çabasını barındırdığı söylenebilir.[37]

35 Bu itirazların en belirgin olduğu kısım için Bkz. List, F. (1909). *The National system of political economy*. (Sampson S. Lloyd, Trans.), Longmans, Green and Co. pp. 125-146.

36 II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında himayecilik düşüncesinin dönemin gazetelerinde nasıl yansıdığına dair bk. Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı himaye düşüncesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 440-475.

37 Fenn-i Servet'in yazıldığı tarih 1898'dir. İşçilerin, ücretli çalışanların grevlerinin ve tepkilerinin tarihi eserin yazılmasından çok daha öncesine 1839'a kadar gitmektedir. 1872 Telgrafhane işçilerinin grev ile başlayan, 1873'de Haydarpaşa-İzmit demiryolu işçilerinin demiryolunu tahrip ederek verdikleri tepki; 1878 İstanbul terzi işçilerinin düşük ücretlerini protesto etmeleri; 1879 Şirket-i Hayriye'ye bağlı dökümhane işçilerinin kaime ile maaş almayı reddetmeleri; aynı yılın temmuz ayında Tersane işçilerinin yedi yılda dördüncü kez gerçekleşen, ücretlerinin altın parayla ödenmesi talebiyle greve gitmeleri dikkate değer bir durumdur. Ayrıca duvar işçileri, terziler, ayakkabı tamircileri gibi çalışan kesimlerin ekonomik şartlarının düzeltilmesi istemiyle sık sık greve gitmeleri de alışılmadık bir şey değildi. Dahası II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 Temmuz'undan aynı yılın aralık ayına kadar görülen, başlıcaları Makedonya'da ortaya çıkan Edirne-İstanbul hattına kadar genişleyen demiryolu işçileri, Alâtini Tuğla fabrikası işçileri, Varnalı şimendifer işçileri, Zonguldak maden işçileri, Şirket-i Hayriye işçileri, Kazlıçeşme deri işçileri, Manastır dokuma işçileri, İstanbul kömür yükleme ve tütün deposu işçileri grevleri olmak üzere grev sayısı 111'i bulmuştur. Bu grevler de tıpkı daha öncekiler gibi ekonomik şartların zorlaması sonucunda daha iyi ücret ve çalışma koşullarına kavuşma isteğinin bir sonucu olarak gelişmiştir. Bkz. (Karakışla, 1998, s. 29-32)
Bu anlamda Fenn-i Servet'in yazarı Mehmed Ekrem'in 1839'dan itibaren gerçekleşen grevlerden ve nedenlerinden haberdar olmaması ihtimalinin az olduğunu düşünecek olursak eserde ücret ile ilgili soru sayısının neden diğer konulardan daha fazla olduğu anlaşılabilir hale gelir.

SONUÇ

Sokulluzâde Mehmed Ekrem'in *Fenn-i Servet*'i yazma nedeni eserinin başında söylediği gibi herkesin iktisat hakkında temel bir takım malûmâta sahip olmasına katkı sağlamaktır. *Fenn-i Servet* dışında bir kısmını aktarmaya çalıştığımız gibi modern iktisadı konu edinen yazılar, eserler XIX. yüzyılın ikinci yarısında artış göstermiştir. Bu artışta hiç şüphesiz *Takvim-i Vekayi* ile başlayan gazete sayfalarında iktisadi konulara yer vermek geleneğinin artarak devam etmesinin payı büyüktür. Gerek gazete yazılarının tefrika edilmiş hâli gerekse de bağımsız telif eserlerin ve tercüme eserlerin artması da iktisat disiplininin içeriğini oluşturan iktisadi akımlar, kavramlar, bizzat disiplinin tarihi gibi konularda toplumda aşinalık, malûmat hatta bilgi birikiminin oluşmasının önünü açmıştır. Kısaca toplumu bilgilendirmek, bu bilgi ile kişinin kendi hayatında iktisadi, mâli pratiklerde başta tasarruflu olmak yahut Mehmed Ekrem'in iktisadın konularına dahil ettiği, kişinin çalışarak elde ettiği serveti nasıl çoğaltacağı bilgisi türünden bilgileri edinmesi için bu eserler yazılmıştır. Kişinin kendi yararına dolayısıyla da bütün ülkeye yararlı olacak rasyonel iktisadi bilgiyi öğrenmesi, pratiğe dökmesi hatta ahlâkının bir parçası yapması *Fenn-i Servet*'in yazılış nedenlerinden biridir. Diğeri ise 1838 Balta Limanı Antlaşması ile başlayıp Avrupa'nın diğer büyük ülkeleri ile imzalanan kapsamlı ticaret anlaşmalarının Osmanlı coğrafyasını Avrupa menşeili ucuz ve çeşitli mallarla dolmasının ülkedeki küçük sanayinin, zanaatkarlığın ve loncaların çökmesi ile başlayan 1881 yılında Düyûn-ı Umumiye ile iyice yerleşen Avrupa'nın ekonomik vesayetinin tamamlanmasıdır. İmparatorluğun mali-iktisadi ve sosyal şartlarını son derece olumsuz etkileyen bu vesayet ülkenin içinde bulunduğu özellikle iktisadi ve mali durumun bilinmesinive anlaşılmasını neredeyse zorunlu kıldı. Bu zorunluğun doğal sonucu okuma yazma bilen Osmanlıların her türden basılı eser vasıtasıyla iktisadi konularda asgari düzeyde bilgi sahibi olmasının sağlanması ile modern iktisadın özellikle orta ve üst kademe okullarda öğretilmesinin yaygınlaşmaya başlamasıdır.

Mehmed Ekrem, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ağır iktisadi ve mali duruma dair herhangi bir bilgi yahut yönetici kesime tavsiye, öğüt vermediği gibi yorum da yapmamıştır. Eser özellikle sıradan Osmanlıların gündelik iktisadi, mali pratik işlemlerinde tutumlu olmayı, çalışarak elde edilen mal varlığını çoğaltmayı dolayısıyla çalışmayı, verimli ve rasyonel olma açısından kişi hangi işi yapıyorsa o işle ilgili iktisadi bilgiye sahip olmasını salık verir. Bu anlamda eser makro sorunların çözümüne ilişkin düşünceler içermez. Sokulluzâde Mehmed Ekrem, kişinin gündelik hayatta iktisadi, mâli pratikler konusunda akli davranması ile ahlâki açıdan doğru ve iyi olan tasarruflu davranması, çalışkan olması gibi kişisel ahlâki tutumların birlikte gözetilmesi gerektiğini savunur. Zira eser, modern iktisat ile ahlâkın birbirlerini destekleyen iki alan olduğu düşüncesini savunan bir görüş doğrultusunda yazılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivi Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri

BOA., DH. SAİDd, 37/253, 29 Zilhicce 1290/ 17 Şubat 1874.

İradeler 1255-1310 Katalogları, Hariciye (İ.HR)

BOA.İ..HR, 339/32, 1 Rabiülevvel 1310/ 23 Eylül 1892.

Gazeteler

Vakit, 24 Eylül 1315/M.1898, No: 2, s. 13.

Kitap ve Makaleler

Aktepe, M. Münir. (1982). Dünkü Fransızlar Blak Bey ve oğlu, M. Alexandre Blacque ve Edouard Blacque, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (33), 255-270.

Akyıldız, A. (2020). *Şirket-i Hayriye'nin kuruluş meselesi, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (Cilt.6, 53-455). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Al-Haj, R. A. (1988). The Ottoman nasihatname as a discourse over morality. (A Temimi Ed.). *Melanges Professeur Robert Mantran* (s. 17-30). Zaghouan.

Budak, A. (2012). *Batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını Münif Paşa*, (2. Baskı) Bilge Kültür Sanat

Çağman, E. (1999). III. Selim'e sunulan bir ıslahat raporu: Mehmed Şerif Efendi layihası. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (2), 217-233.

Çakır Ç.ve Ş.K. Akar. (1998). İktisat eğitiminin beşiği İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin kuruluşu, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (49), 271-310.

Çakır Ç. (2003). Türkiye'de iktisat tarihi çalışmalarının tarihi üzerine bir deneme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 1(1), 7-63.

Çakır, Ç. (2005) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı iktisat düşüncesi. *Osmanlı Medeniyeti* (s. 87-105) Klasik Yayınları.

Çeğin, G. ve Göker, E. (2012). *Tözcülüğün tasfiyesi: İlişkisel sosyolojide temel yaklaşımlar*, NotaBene Yayınları.

Çetin, E. (2010). Türk basınına göre Hicaz Demiryolu, *History Studies, Middle East Special Issue*, 99-115. http://dx.doi.org/10.9737/historyS_565

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1992). *Devlet adamlarına öğütler*. (Hüseyin Ragıp Uğural, Sad.), (3. baskı). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demir, K. (2018). Modern iktisadın öğretilmesi gazetelerin rolü ve gazetelerdeki iktisat kitabı tefrikaları (1860-1870), *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30 260-280. https://doi.org/10.31123/akil.465653

Demir, K. (2019). İlk yerli iktisatçı Mehmet Şerif Efendi'nin iktisadi görüşleri. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 557-580.

Ermiş, F. (2020). *Osmanlı'da iktisadi düşünce tarihi*, (M. Tek, A. Edirneligil Çev.). Albaraka Yayınları.

Genç, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. Ötüken Neşriyat.

Güler, M. Nuri. (2005). Günümüzde iktisat (ekonomi) biliminin adlandırılma problematiği, *İslâmi Araştırmalar Dergisi,* 18 (4), 377-386.

Feis, H. (1930). *Europe The World's banker 1870-1914*. Yale University Press.

Fındıkoğlu, Z.F. (1946). *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve İktisat Fakültesi teşkilatı*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisadiyat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını.

Fleischer, C. H. (1990). From Seyhzade Korkud to Mustafa Âlî: Cultural of the Ottoman nasihatname. (H.W. Lowry & R.S. Hattox, Ed.) *IIIrd Congress on The Social and economic history of Turkey* (s. 67-77). The Isis Press.

Fodor, P. (1986). State and society, crisis and reform, in 15th-17th century Ottoman Mirror for Princes. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 40 (2-3), 217- 240.

İnalcık, H. (1965). Adaletnameler. *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, (3-4), 49-145.

Karakışla, Y. S. (1998), Osmanlı sanayi işçi sınıfının doğuşu. (D. Quataert ve E. J. Zürcher, Der.) *Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiyesi'ne işçiler* (s. 27-54). İletişim Yayınları.

Karaoğlu, Ö. (2008). Akyiğitzade Musa ve İlm-i iktisat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-21.

Keyder, Ç. (1995). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. (IV. Baskı). İletişim Yayınları.

Kılınçoğlu, Deniz T. (2017). Islamic economics in the late Ottoman Empire: Menâpirzâde Nuri Bey's Mebâhis-i İlm-i Servet, *History of Economics Thought*, 24(3), 528-554. http://dx.doi.org/10.1080/09672567.2016.1259342

Kılınçoğlu, Deniz T. (2018). *İslâm, iktisat, ordu ve reform: Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk iktisat eseri ve tarihsel Bağlamı, Risâle-i Tedbîr-i Umrân-ı Mülkî*, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Koca Sekbanbaşı Risalesi. (1974). (Abdullah Uçman Haz.). Tercüman 1001 Temel Eser.

Koç, S.İ. (2013). *Osmanlı Devleti'nde iktisat eğitiminin gelişimi (1859-1923)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı dönemi basının içeriği*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de iktisadi düşüncenin gelişmesi 1838-1918*, *Makaleler 2, Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yayınları.

Mehmed Cavid. (1897-1899). *İlm-i İktisad*. Karabet Matbaası.

Mücellidoğlu, A. Ç. (1968-1969). *Yeni Mülkiye tarihi ve mülkiyeliler,* (C.I). Mars Matbaası.

Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti dış borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları

Özkaya, Y. (1974). XVIII. yüzyılda çıkarılan Adalet-nâmelere göre Türkiye'nin iç durumu. *Belleten*, 38(151), 445-491.

Özvar, E. (1999). Osmanlı tarihini dönemlendirme meselesi ve Osmanlı nasihat literatürü. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (7)2, 135-151.

Pamuk, Ş. (1984). The Ottoman Empire in the Great Depression of 1873-1896, *The Journal of Economic History* 44 (01), 112-113. https://www.researchgate.net/publication/46544310_The_Ottoman_Empire_in_the_Great_Depression_of_1873-1896

Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820-1913*. (III. Baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Polanyi, K. (2018). The Economy as Instituted Process, (M. Granovetter & R. Swedberg, Eds.) *The Sociology of economic life* (3-21). Routledge.

Powell, C. ve Dépelteau, F. (Ed.). (2015). *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Ö. Akkaya, Çev.). (A. Esgin-G. Çeğin, Haz.). Phoenix Yayınevi.

Sayar, A.G. (2000) *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması (Klasik Dönem'den II. Abdülhamid'e)*, (2. Baskı). Ötüken Yayınları.

Sayar, A.G. (2003). İlk iktisat muallimi Serendi Arşizen. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (29), 115-127.

Serandi Arşizen, Osmanlıda bir politik iktisad kitabı: Tasarrufât-ı Mülkiye. (2011). (H. Genç ve M. Erdem Özgür, Der.). Kitabevi Yayınları.

Sokulluzâde Mehmed Ekrem. (1316/1898). *Fenn-i Servet. Konstantiniyye*: Asır Matbaası,

Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, otokrasi ve disiplin*. İletişim Yayınları.

Steininger, F. (2017). *Morality, emotions, and political community in the Late Ottoman Empire (1878-1908)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Berlin: Freie Universitat Berlin.

Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet Döneminde iktisadi düşünce. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (C. III, 635-640) İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (2008). Bir finansal tarih klasiği: Hasan Ferid'in Nakid ve İtibâr-ı Malî'si, içinde (XIV-XVI*). Hasan Ferid, Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, Cilt I – Meskûkat,* (M. H. Sağlam, Haz.) T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul

Tütengil, C.O. (1965). *Türkçede ilk iktisat kitabı konusu ve yeni bir eser üzerine notlar*. İstanbul İktisat Dergisi, 25(1-2), 141-150.

Uğur, A. (1992). *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*. Erciyes Üniversitesi Yayını.

Yeşil, F. (2010). *Aydınlanma çağında bir Osmanlı kâtibi: Ebubekir Râtib Efendi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

SAĞLIK YAPILARINDA DEPREM RİSKİNE KARŞI İÇ MEKAN TASARIM YAKLAŞIMLARI

INTERIOR DESIGN APPROACHES FOR EARTHQUAKE RISK IN HEALTHCARE FACILITIES

Elif ÖZGEN, Esra ORHAN YILMAZ

59

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1028-1045
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1405026

Geliş Recieved: **14.12.2023**
Kabul Accepted: **20.05.2025**

SAĞLIK YAPILARINDA DEPREM RİSKİNE KARŞI İÇ MEKAN TASARIM YAKLAŞIMLARI [1]

INTERIOR DESIGN APPROACHES FOR EARTHQUAKE RISK IN HEALTHCARE FACILITIES

Elif ÖZGEN [2], Esra ORHAN YILMAZ [3]

Anahtar Kelimeler:
Deprem ve hastane,
Deprem ve sağlık mekanları,
Hastane mekan tasarımı,
Sağlık yapıları,
Doğal afet.

Keywords:
Earthquakes and hospital,
Earthquakes and healthcare facilities,
Hospital space design,
Healthcare facilities,
Natural disaster.

ÖZ

2023 yılında Türkiye'de meydana gelen ve "Kahramanmaraş Depremleri" olarak adlandırılan büyük afet, sağlık yapılarının deprem dayanıklılığı ve iç mekân tasarımına ilişkin önemli eksiklikleri ortaya çıkarmıştır. Deprem nedeniyle 42 ağır hasarlı ve 94 az hasarlı hastanenin hizmet veremez hale gelmesi, sağlık hizmetlerinin sürdürülebi-lirliğini ciddi biçimde aksatmıştır. Bu durum, sağlık yapılarını depreme dayanıklı kıl-manın yalnızca yapısal müdahalelerle sınırlı kalmaması gerektiğini, iç mekân düzen-lemelerinin de kritik öneme sahip olduğunu göstermiştir. Mühendislik ve mimarlık alanlarında deprem riskleri geniş biçimde ele alınırken, iç mimarlık disiplininde sağlık yapılarının iç mekânlarının deprem risklerine yönelik standartlarının yeterince gelişti-rilmediği görülmektedir. Mevcut yönetmelikler, iç mekân parametrelerini yeterli ölçü-de kapsamamakta ve kullanıcı odaklı çözümler sunamamaktadır. Bu çalışmanın ama-cı, deprem sırasında ve sonrasında sağlık hizmetlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi için iç mekân tasarımında güvenliğin artırılmasına yönelik kriterler geliştirmek ve sağlık yapılarının iç mekân tasarımında faydacı yaklaşımların benimsenmesini sağlamaktır. Araştırma kapsamında Türkiye, İngiltere ve ABD'de uygulanan sağlık yapıları tasarım kılavuzları incelenmiş; yapıların afet sonrasında kesintisiz hizmet sunabilmesi için iç mekân tasarımında gerekli standartların oluşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle mobilya ve tıbbi ekipmanların sabitlenmesi, acil çıkışların açık ve güvenli tutulması, yangın dayanımı yüksek malzemelerin kullanılması gibi öneriler sunulmuş-tur. Sağlık yapılarının tasarımında disiplinler arası bütüncül yaklaşımların benimsen-mesi, yapısal ve iç mekânsal bileşenlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgu-lanmıştır. Bu bağlamda çalışma, sağlık yapılarının iç mekân tasarımına yönelik stan-dartların geliştirilmesi konusunda literatüre ve uygulamaya katkı sağlamayı hedefle-mektedir.

ABSTRACT

In 2023, the major disaster in Turkiye, known as the 'Kahramanmaraş Earthquakes,' revealed significant deficiencies regarding the earthquake resistance and interior design of healthcare buildings. Due to the earthquake, 42 hospitals were severely damaged and 94 were moderately damaged, rendering them inoperable and seriously disrupting the continuity of health services. This situation has shown that making health structures earthquake-resistant is critical. While earthquake risks are widely addressed in engineering and architecture, the standards for earthquake risks in the interiors of healthcare buildings have not been sufficiently developed in interior architecture. Existing regulations do not adequately cover interior space parameters and cannot provide user-oriented solutions. This study aims to develop criteria for increasing safety in interior design, ensuring uninterrupted continuity of health services during and after earthquakes, and adopting utilitarian approaches to the interior design of health structures. Within the scope of the research, design guidelines for healthcare buildings applied in Turkey, the UK, and the USA were analyzed. It was concluded that the necessary standards for buildings should be established in interior design to provide uninterrupted service after a disaster. In particular, suggestions such as securing furniture and medical equipment, keeping emergency exits clear and safe, and using materials with high fire resistance are presented. It is emphasized that interdisciplinary, holistic approaches should be adopted in the design of healthcare buildings, and structural and interior components should be evaluated together. In this context, the study aims to contribute to the literature and practice on the development of standards for the interior design principles for earthquake-resilient healthcare buildings.

[1] Çalışma 21 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen "1. International Conference on Earthquake Studies" konferansı için hazırlanan çalışmanın genişletilmiş versiyonudur.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniveritesi, Mimarlık Bölümü, elif.ozgen@ibu.edu.tr, ORCID:0000-0002-8081-2097

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, orhanesraa@gmail.com, ORCID:0000-0001-7213-2318

Alıntılamak için/Cite as: Özgen E. ve Orhan Yılmaz E. (2025) Sağlık Yapılarında Deprem Riskine Karşı İç Mekan Tasarım Yaklaşımları, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1028-1045

GİRİŞ

Türkiye, 6 Şubat 2023 tarihinde farklı büyüklük ve derinliklerde meydana gelen art arda depremler nedeniyle büyük bir felaket yaşamıştır. Resmi kayıtlara göre on ilde yaklaşık 50.000 kişi hayatını kaybetmiş, 100.000'den fazla kişi yaralanmış, 19.284 bina tamamen çökmüş ve toplamda 373.038 bina farklı derecelerde hasar görmüştür (Lead, 2023; T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). Depremlerin yıkıcı etkileri yalnızca konutlarla sınırlı kalmamış; endüstriyel yapılar, köprüler, kamu binaları, ulaşım sistemleri, limanlar ve altyapı tesisleri gibi pek çok yapı türü de ağır hasar almıştır. İlk tahminlere göre altyapıda doğrudan gerçekleşen maddi kayıpların 34 milyar doları aştığı belirtilmektedir (World Bank, 2023).

Deprem öncesinde Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin %12,5'i ve birinci basamak sağlık tesislerinin %17,5'i afet bölgesinde bulunmaktaydı. Bölgede ayrıca toplam 7.806 yatak kapasiteli 8 üniversite hastanesi de hizmet veriyordu. Deprem sonrası hazırlanan SBB Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu'na (2023) göre Sağlık Bakanlığı'na ait 27, üniversitelere ait 6 ve özel sektöre ait 9 hastane olmak üzere toplam 42 hastane binası ağır ve orta hasar almıştır. Az hasarlı hastanelerin sayısı ise Sağlık Bakanlığı'na ait 75, üniversitelere ait 12 ve özel sektöre ait 7 olmak üzere toplam 94 olarak rapor edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda sağlık sektöründe yıkım, güçlendirme ve iyileştirme çalışmalarının yaklaşık 80,9 milyar TL (4,3 milyar dolar) maliyete ulaşacağı öngörülmektedir.

Doğal afetler dünya çapında kamu tesisleri için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Kahramanmaraş Depremi gibi büyük ölçekli afetler, ciddi maddi ve manevi kayıplara neden olmaktadır. Deprem sırasında ve sonrasında kullanıcıların, özellikle acil durumlarda, kesintisiz hizmet alabilmeleri bazı yapı türlerini öncelikli hale getirmektedir. Bu bağlamda eğitim, kültürel yapılar, sanayi tesisleri, ticari ve idari binalar ile konutlar da deprem riski taşımakla birlikte, sağlık yapıları öncelikli olarak değerlendirilmelidir. Sağlık yapıları karmaşık işlevleri nedeniyle çeşitli donanım ve ekipmanlar içermekte, bu yapıların temel amacı ise insan sağlığını korumak ve iyileştirmektir. Ayrıca bu yapılar, çevre, insan ve mekân arasındaki ilişkiyi gözeterek toplumun fiziksel, sosyal ve psikolojik iyileşmesine de katkı sağlamaktadır.

Sağlık yapılarının tasarımı, olağan koşullarda ve afet durumlarında hizmetin sürekliliğini sağlayacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Deprem sırasında ortaya çıkan sağlık sorunları yine depremden etkilenen hastanelerde giderilmekte, bu durum hastanelerin diğer yapı türlerine göre daha dayanıklı ve hazırlıklı olmasını zorunlu hale getirmektedir (Ulrich ve diğerleri, 2010). Günlük yaşamda güvenilir ve steril mekânlar olan hastaneler, acil durumlarda kapasite ve işlevselliğini artırarak kullanıcılarını korumalı ve depremden zarar gören hasta ve yakınları için iyileştirici koşullar oluşturmalıdır.

Deprem kaynaklı hasarları azaltmak amacıyla hastane tasarım ve planlamalarında dayanıklı tasarım kriterlerinin benimsenmesi, gelişmiş teknolojilerin kullanılması ve sağlık hizmetlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi için gerekli sistemlerin kapsamlı bir şekilde ele alınması önemlidir. Bu yaklaşım, hastanenin konumunu, kullanılan malzeme ve teknolojileri ve sistemleri bütünleşik biçimde ele almayı gerektirir. Hastanelerin tasarım, inşa ve işletme süreçlerinde afetlerin potansiyel etkileri dikkate alınmalı; hastalar, sağlık personeli ve ziyaretçilerin güvenliği ile hizmetlerin devamlılığı sağlanmalıdır.

Deprem riski, yapı güvenliği açısından mühendislik ve mimarlık disiplinlerinde çeşitli ulusal ve uluslararası standartlarla sıkça ele alınmaktadır. Yapısal dayanıklılık, tasarım kararları, acil durum planları ve teknik altyapıya yönelik standartlar sağlık yapılarının inşasında öncelikli olarak uygulanmaktadır. Ancak sağlık yapılarının iç mekânlarının deprem riskine karşı nasıl daha güvenli hale getirilebileceğine ilişkin standartlar sınırlıdır. İç mekândaki unsurların deprem sırasında kullanıcıları nasıl etkilediği, özel araştırmalarla niteliksel olarak incelenmesi gereken önemli bir konudur. Afet sırasındaki travmatik deneyimlerin objektif aktarılması da ayrı bir zorluk teşkil etmektedir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin sürekliliği ve toplum sağlığı açısından hastanelerin iç mekânlarının deprem riskine yönelik açık ve kapsamlı standartlarla donatılması gerekmektedir.

Türkiye'de sağlık yapılarının iç mekân standartları, mühendislik ve mimarlık alanlarına kıyasla net olarak belirlenmemiştir. Sağlık yapılarının tasarım kılavuzları ve doğal afetlere ilişkin yönetmelikler, iç mekân tasarımı ve afet riskleri açısından yeterli bir çerçeveye ve veriye

sahip değildir. Bu durum ise kullanıcının birincil olarak deneyimlediği mekan özelinde önemli bir boşluk yaratmaktadır. Çalışma, mevcut kılavuzların deprem yaklaşımlarını karşılaştırarak bu eksikliği gidermeyi hedeflemektedir. Ayrıca iç mekân ölçeğinde deprem riskini azaltacak kullanıcı odaklı tasarım kriterlerine dikkat çekerek literatüre katkıda bulunmayı ve farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışmada ulusal ve uluslararası kaynaklar içerik ve tematik analizlerle değerlendirilerek bütüncül bir yaklaşım sunulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın literatür taraması, araştırma kapsamına uygun olarak güncel verilerin incelenmesini, yapıların deprem riski açısından ele alındığı farklı disiplinlerde tamamlanmış araştırma ve vaka çalışmalarının değerlendirilmesini ve ilgili literatürün okunmasını içermektedir. Teorik bilgilere ek olarak, özellikle 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen deprem sonrası hazırlanan rapor ve analizler de çalışma kapsamına dâhil edilmektedir. Ayrıca çalışma, ulusal ve uluslararası bağlamda mekânsal sınırlamalar gözetilerek hazırlanmakta, literatür taramasının yanı sıra basın ve yayın organlarında yer alan veri ve çıktılar da değerlendirmeye alınmaktadır.

İç mekân tasarımı, mühendislik ve mimarlık disiplinlerinden özellikle ölçek farklılığı nedeniyle ayrışmaktadır. İç mekân tasarımı çoğu zaman mekânsal ya da nesne odaklı diğer uygulama alanlarıyla çakışan bir disiplin gibi düşünülse de gerçekte disiplinlerarası bir etkinliktir (Brooker & Stone, 2011). Yaratıcı ve estetik yönü ile ön plana çıkan iç mekân tasarımı, özellikle deprem riski bağlamında, görsel açıdan kullanıcıyı tatmin etmenin çok ötesinde doğrudan etkileyen kritik bir konu haline gelmektedir. Tüm yapı tiplerinde olduğu gibi, sağlık yapılarında da işlevsel açıdan karşılanması zorunlu mekânsal standartlar bulunmaktadır. Mekân tasarımı, kişisel tercihler açısından farklılıklar gösterebilse de sağlık yapıları söz konusu zorunlu standartları karşılamakla yükümlüdür.

İç mekan tasarımının önemine dair açıklanan teorik veriler, deprem riskine karşı belirlenmiş önlemlerin iç mekan tasarımı çerçevesinde bütüncül olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. Kullanıcı sayısının fazla olması ve kompleks yapıları nedeniyle sağlık yapıları içinde özel bir öneme sahip olan hastaneler, bir ülkenin sağlık sisteminin temel bileşenleri arasında yer almakta ve doğal afetlerin sonuçlarıyla mücadelede öncelikli tesisler olarak kabul edilmektedir. Hastaneler, deprem sonrası kitlesel kayıpların etkin şekilde yönetilmesinde kritik bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle hastanelerin, her koşulda işlevselliklerini sürdürmeleri ve hizmet verebilir durumda olmaları zorunludur. Ayrıca deprem sırasında hastane binasının, iç mekânlarının ve ağır tıbbi ekipmanların korunması ve maddi hasarların azaltılması amacıyla mühendislik, mimarlık ve iç mekân tasarımı disiplinlerinin önceden koordineli şekilde kararlar alması gerekmektedir.

Deprem ve diğer doğal afetlere karşı alınması gereken önlemler arasında iç mekân tasarımı konusuna dair pek çok çalışma, rapor, kanun, yönetmelik ve kılavuz değerlendirilmiştir. Ancak yapılan literatür taramasında, deprem ve afetlere karşı güvenli iç mekân tasarımına ilişkin, özellikle "İç Mimarlık" disiplini özelindeki verilerin oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında gerçekleştirilen okumalarda, konuya uygun verilerin bir araya getirilmesi, incelenmesi, analiz edilmesiyle birlikte sağlık yapılarının depreme dayanıklı tasarlanması hususunda kritikler belirlemek amacıyla verilerin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Doğal Afetlere Karşı Hastane Tasarım Kriterleri

Mimarlık alanında tarihin ilk yazılı belgelerinden biri ve klasik çağdan günümüze ulaşan tek bilimsel eser olarak kabul edilen Vitruvius'un (2005) "De Architectura" adlı çalışması, mimarlık ve tasarım konularında temel kaynak niteliğinde bir yaklaşım sunmaktadır. Vitruvius'a göre mimarlık; dayanıklılık, uygunluk ve güzellik olmak üzere üç temel nitelik üzerine kurgulanmaktadır. Tüm yapılarda olduğu gibi sağlık yapılarında da bu üç kriterin karşılanması gerekmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında, deprem riskine karşı alınacak tedbirler açısından dayanıklılık ve uygunluk parametreleri ön plana çıkmakta, estetik gereksinimler ise güvenlik ihtiyaçlarına kıyasla daha geri planda kalmaktadır. Vitruvius'un aynı kaynakta belirttiği, mimari yapıların işlevlerine göre sınıflandırılması konusu ise alanda yapılmış ilk sınıflandırma niteliği taşımaktadır. On kitaptan oluşan bu temel çalışmada; dini

yapılar (tapınaklar), sahneler, idari yapılar, kamusal alanlar, konutlar ve hamamlar gibi farklı yapı türleri işlevlerine göre detaylandırılmaktadır. Günümüzde de mimari yapılar işlevlerine bağlı olarak mevzuata tabi tutulmakta ve uzmanlık alanlarına ayrılmaktadır. Bu bağlamda sağlık yapıları, modern kurumlar içinde en büyük ve karmaşık yapı tiplerinden biri olarak diğer yapı türlerinden ayrışmaktadır. Toplum sağlığının korunması gibi temel bir ihtiyacı karşılamak üzere tasarlanan sağlık yapılarının yönetimi, devasa bir bürokratik yapıyı gerektirmekte ve tasarım ve inşa süreçleri de mali koşullar ve kamu denetimiyle şekillenmektedir.

Sağlık mekânları, bilimsel laboratuvarlar ve sığınma alanları olarak işlev görmenin yanı sıra teşhis ve tedavi hizmetlerine ek olarak otel ve ofis işlevlerini de bünyesinde barındırmaktadır (Hosking & Haggard, 2002). Bu yapılar, entelektüel ve bilimsel sorgulamalara dayalı ileri teknolojiye sahip kaynaklarla donatılmıştır. Teknoloji alanındaki ilerlemeler ve tıbbi yöntemlerin gelişmesiyle beraber, sağlık yapılarına yönelik toplumsal talep ve beklentiler de artmakta ve bu nedenle sağlık tesislerinin tasarımı sürekli yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır.

Diğer yapı tiplerinden farklı olarak sağlık yapılarının tasarımı; işlevsellik, hijyen, güvenlik, kullanıcı konforu, enfeksiyon kontrolü, erişilebilirlik ve afetlere karşı dayanıklılık gibi özel gereksinimlere yanıt vermeyi hedeflemektedir. Sağlık yapıları hem işlevsel hem de psikolojik ihtiyaçları karşılamak üzere tasarlandığından mimari, mühendislik ve iç mekân düzenlemeleri açısından özel standartlara tabidir (Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu, 2010; Hussain & Babalghith, 2014; Adams, 2008). Örneğin mimari tasarımda; işlevsel sürekliliğin sağlanması, mekân büyüklük ve standartlarının iç işlevlere göre belirlenmesi, aydınlatma ve havalandırma parametrelerinin düzenlenmesi, mekân içinde yönlendirme ve yön bulma kolaylığı ile kültürel uyumluluğun sağlanması gibi yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Mühendislik açısından bakıldığında ise havalandırma ve iklimlendirme sistemlerinin enfeksiyon kontrolünü sağlayacak biçimde özel olarak tasarlanması, ameliyathane ve yoğun bakım gibi kritik alanlarda kontrollü çevre koşullarının oluşturulması ve deprem gibi durumlara karşı kesintisiz güç kaynakları ve direnç sağlayıcı sistemlerin entegrasyonu önem kazanmaktadır.

Mekânsal estetik ve teknik gereksinimler bağlamında, sağlık yapılarının iç mekan tasarımları diğer yapılara göre daha karmaşık özellikler barındırmaktadır (Ulrich ve diğerleri, 2010). Farklı tıbbi birimlerin ihtiyaçlarına uygun organizasyonun sağlanması yanında mekânların iyileştirici etkisini destekleyecek tasarım kriterlerinin de standartlara uygun olması gerekmektedir. İç mekân tasarımında kullanılacak malzeme, renk, doku, mobilya ve donatılar uzun süreli kullanıma imkân vermeli, dış mekânla etkileşim kurmalı ve enfeksiyon riskini azaltan, kolay temizlenebilen ve değiştirilebilen özellikler taşımalıdır (Adams, 2008; Day, 2004). Bu kriterler kapsamında değerlendirildiğinde sağlık yapılarının diğer yapı tiplerinden açıkça farklılık gösterdiği görülmektedir. Sağlık mekânlarının sürdürülebilirliği için, karşılaşılabilecek risklere yönelik iç mekân tasarım kararlarının uzmanlar tarafından önceliklendirilerek değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Sağlık yapılarının özellikle iç mekân tasarımı bağlamında diğer yapılardan ayrılmasının temel sebeplerinden biri; farklı işlev alanlarının, enfeksiyon riski gibi kritik faktörler nedeniyle birbirinden farklı mekânsal ve işlevsel standartlara sahip olmasıdır. Örneğin tüm kullanıcı gruplarına açık olan giriş, bekleme ve hasta kabul alanları ile ameliyathane ve yoğun bakım gibi üst düzey koruma gerektiren alanların iç mekân tasarım kriterleri, mobilya ve donatı seçimleri ile estetik gereksinimleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle hastane içindeki mekân organizasyonu, tasarım yaklaşımları ve teknik kararlar, söz konusu mekânların işlev özelliklerine göre ayrı ayrı değerlendirilmelidir (Şekil 1).

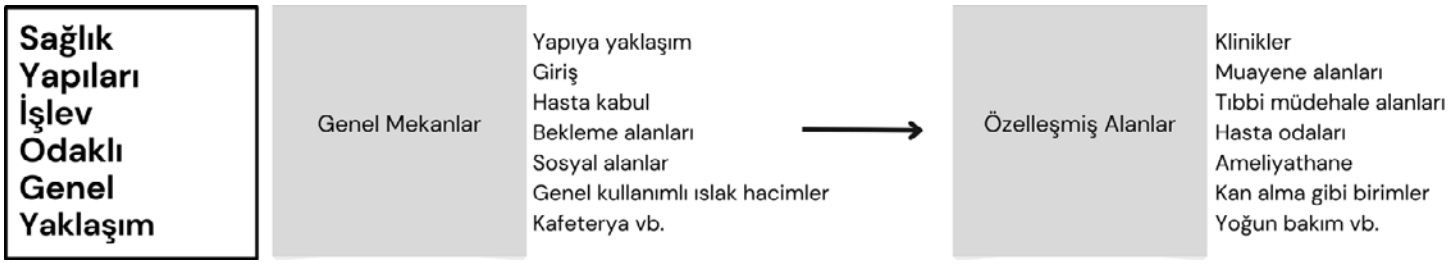

Şekil 1. İç mekan tasarımı yaklaşımının genel ve özel mekanlar bağlamında ayrılma prensibi (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Sağlık yapılarının tasarımı, öncelikle yerleşim kararları ve bu kararlara ilişkin yaklaşımların belirlenmesiyle başlamaktadır. Bu süreçte şehir ölçeğinde kurulan bağlantılar, görsel ve işitsel unsurların kent ve mekân bağlamındaki ilişkileri, iklim ve ekolojik koşullar, mevcut ve potansiyel arazi değerleri, yapının inşası sonrası oluşabilecek durumlar, şehir planlamasında bulunan diğer kamusal yapıların konumları, rüzgâr yönü, doğal afet riskleri ve altyapı değerlendirmeleri gibi parametreler göz önünde bulundurularak yapıların yer seçimi ve tasarım yaklaşımları belirlenmektedir. Ancak sağlık yapılarının tasarımında genel tasarım yaklaşımlarına ilişkin temel süreçlerin de takip edilmesi gerekmektedir. Bu tasarım süreçleri genelden özele doğru ilerleyerek öncelikle uygun tasarım parametrelerinin belirlenmesini, ardından uygulamaya yönelik çözüm arayışlarını ve son olarak uygulama aşamasını kapsamaktadır (Şekil 2). Tasarım süreci çoğunlukla problem tanımlama, araştırma ve analiz, kavramsal yaklaşım veya tasarım kararlarının geliştirilmesi, tasarım diyagram ve şemalarının oluşturulması ve tasarım geliştirme gibi basamakları içermekte; uygulama aşamasına yönelik süreçlerle birlikte gelişime veya değişime bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Yapının işlevine ve ihtiyaçlarına bağlı olarak tasarım sürecinde belirli tasarım girdileri ve teknik gereklilikler de bulunmaktadır (Şekil 3).

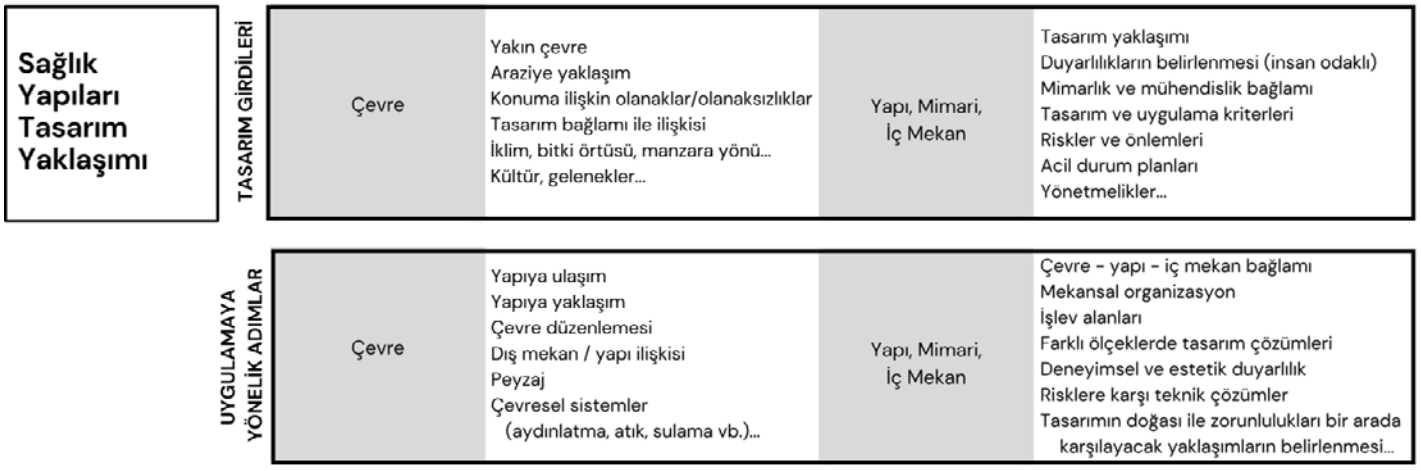

Şekil 2. Sağlık yapılarının deprem ve afetlere ilişkin tasarım unsurları ve hiyerarşisi (Yazar tarafından oluşturulmuştur (Frederic, 2007; Coleman, 2001; Lidwell ve diğerleri, 2003; Fawcett, 2003).

Şekil 3. Sağlık yapılarının deprem ve afetlere ilişkin tasarım yapı - içmekan unsurları ve hiyerarşisi (Yazar tarafından oluşturulmuştur (Frederic, 2007; Ronin, 2010; Coleman, 2001; Lidwell ve diğerleri, 2003; Fawcett, 2003)).

Sağlık yapılarının tasarım yaklaşımı, genel mekân tasarım ilkeleriyle ve işleyişle uyumlu olarak ilerlese de bazı parametreler yapıların işlevine özel olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, sağlık yapılarında tasarım duyarlılığı ve biçimsel kararlar gibi bütüncül tasarım yaklaşımları genellikle asgari düzeyde etkili olmaktadır. Büyük ölçekli tasarım yaklaşımlarının daha küçük ölçeklerle ilişkilendirilmesi ve uygulamaya yönelik kategorilerin oluşturulmasında önemli sınırlılıklar bulunmaktadır. Ancak bu durum, estetikten uzak ve sadece işlev odaklı hastane tasarımları inşa etmek anlamına gelmemektedir. Aksine, genel kullanıma açık mekânların yaratıcı ve estetik yönünün ön planda olması, sağlık yapılarının kullanıcı odaklı olmasına katkı sunmaktadır.

Türkiye'de daha sağlam ve depreme dayanıklı sağlık tesisleri tasarlanması ve inşa edilmesi amacıyla, 2010 yılında "Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu" yayınlanmış ve belirli asgari standartlar oluşturulmuştur. Bu standartlar; yer seçimi, yapısal tasarım, yapısal olmayan bileşenler ile acil durum hazırlık ve müdahale planlamasını içermektedir. Ülkemizde ayrıca binalar ve köprüler için sismik izolasyon tasarımına yönelik yönetmelikler bulunmaktadır. Bu yönetmeliklerle, yeni yapıların deprem kuvvetlerine dayanıklı olarak tasarlanması ve inşa edilmesi amaçlanmakta, ayrıca sismik izolasyon tasarımlarının uzmanlarca incelenmesi zorunlu tutulmaktadır.

Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları (2010) çerçevesinde; sağlık tesisleri için deprem ve diğer doğal afetlere ilişkin gereklilikler yapısal dayanıklılık, afet yönetimi, hizmet sürekliliği, bina yönetmelikleri ve zemin etüdü gibi farklı alanları kapsamaktadır. Yapıların doğal afetlere karşı dayanıklı tasarlanması, yapısal performans testlerinden geçirilmesi, afet planlarının önceliklendirilmesi, bina sistemlerinin performansı ve temel hizmetlerin sürekliliğini sağlayacak önlemlerin alınması öngörülmektedir. Ayrıca afet riski yüksek bölgelerde, can güvenliği ve kesintisiz hizmet sunumu öncelikli tutulmaktadır. Yapı tasarımı öncesi ve tasarım sürecinde zemin özellikleri, yer altı yapısı, heyelan riski ve toprak analizleri gibi faktörlerin de değerlendirilmesi ile güvenli ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

2010 yılı Kılavuzu'nda vurgulanan deprem dayanıklılık testleri, genel olarak gerçek ölçekli testler ve simülasyonlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Gerçek ölçekli testlerde yapılar veya yapısal bileşenler tam boyutlarıyla fiziksel olarak test edilmekte ve gerçek dünya koşulları altında yapıların performansı değerlendirilmektedir. Simülasyonlar ise matematiksel algoritmalar ve bilgisayar programları aracılığıyla yapıların deprem sırasındaki davranışlarını modelleyerek, sanal ortamda çeşitli senaryoları test etme ve performansı önceden tahmin etme imkânı sunmaktadır. Her iki yöntem de yapıların deprem dayanıklılığının belirlenmesi ve güvenliğinin artırılması için kritik öneme sahiptir.

Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları (2010), hastanelerde mühendislik hesaplamalarını ve yapısal kararları çeşitli yöntemlerle tanımlamaktadır. İç mekân tasarımına ilişkin kriterler ise daha çok organizasyon ve teknik tesisatların acil durumlarda risk oluşturmayacak biçimde planlanması, tesisatların kesilme olasılığını

önleyen güvenlik önlemleri kapsamında ele alınmaktadır. Afet ihtimali yüksek bölgelerde, sağlık hizmetlerinin sürekliliğini sağlamak amacıyla tasarım ve planlama aşamalarında kanunlar, yönetmelikler ve oda şartlarına uygunluk gözetilmektedir. Kılavuza referans oluşturan en önemli kaynaklardan biri, 18 Mart 2018 tarihli Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından yayımlanan "Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği"dir. Bu yönetmeliğe göre hastaneler birincil öneme sahip ve afet sonrası hemen kullanılması gereken yapı grupları arasında sınıflandırılmaktadır. Ancak ilgili yönetmelikte, yapısal tasarıma yönelik hesaplamalara yer verilmekte; iç mekân tasarımına ilişkin veriler ve mimari detaylara dair yaklaşımlar bulunmamaktadır.

Uluslararası ölçekte değerlendirildiğinde; İngiltere'de National Health System (NHS) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Facility Guidelines Institute (FGI) tarafından geliştirilen hastane inşaat standartları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu standartlar, yapısal ve yapısal olmayan bileşenler ile acil durum hazırlığı ve müdahale planlaması dâhil çeşitli tasarım kriterlerini ele almaktadır. İngiltere'de doğal afetlere yönelik hazırlık planları "Emergency Preparedness, Resilience and Response" (EPRR) tarafından belirlenmekte, NHS hastaneleri bu planlara uygun olarak yerel düzeyde acil durum müdahale planları geliştirmektedir. NHS hastane standartlarında iç mekân tasarımı konusunda modülerlik, esneklik, teknik altyapı ve mekânsal planlama ilkeleri öne çıkmakta; montaj ve demontaj kolaylığı, modüler planlama, teknik tesisatların duvar yüzeyinde minimum kullanımı gibi parametreler vurgulanmaktadır (HBN00-01, 2014; HBN00-03, 2013). Ancak sağlık binalarının deprem dayanıklılığına yönelik açık bir ifade bulunmamaktadır.

ABD'de ise Facility Guidelines Institute'nin (FGI) yayımladığı standartlara göre; yapılar sismik risk bölgelerine göre sınıflandırılarak ilgili kısıtlamalara uygun biçimde inşa edilmektedir. Hastaneler, itfaiye merkezleri ve acil durum operasyon merkezleri temel tesis olarak kabul edilmekte ve tasarımlarında ek gereksinimler bulunmaktadır. FGI kılavuzunda büyük depremler ender doğa olayları olarak tanımlanmakta ve asgari standartlarda bile yapıların hasar görmesi normal kabul edilmektedir. İç mekân tasarımında ise yapıların afet sonrası operasyonel sürekliliğini sağlamak üzere çeşitli teknik gerekliliklere yer verilmektedir. Risk değerlendirmesinin erken aşamada yapılması, iç mekân yüzeylerinin yük dağılımının eşit biçimde sağlanması, kayma, devrilme ve ölü yük direnci gibi risklerin planlama aşamasında düşünülmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca afet sırasında acil çıkışları engellemeyecek şekilde mobilyaların konumlandırılması ve depolama donatılarının sabitlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (FGI, 2022; FEMA, 2020).

Tasarım yönetmeliklerine ek olarak, Hindistan merkezli Ulusal Afet Yönetim Otoritesi (National Disaster Management Authority- NDMA) de hastanelerin sismik tasarımı için uluslararası nitelikte sınırlamalar getirmektedir. Bu kılavuzda, hastane binalarının afet sonrası kullanılabilir olması ve yapısal olmayan elemanların işlevini sürdürebilmesi amaçlanmakta, yapısal sistem, optimal yapı konfigürasyonu, duvar yoğunluğu ve tasarım parametreleri incelenmektedir. Ancak bu kılavuzda iç mekân tasarımıyla ilgili ayrıntılı verilere rastlanmamaktadır. Sonuç olarak dünya çapında kullanılan kılavuzlarda iç mekân ölçeğindeki parametrelerin çoğunlukla mimari tasarım ve mühendislik tesisat sistemleriyle ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir. Söz konusu kılavuzlarda yer alan mekânsal parametreler aşağıdaki tabloda bir araya getirilmektedir (Şekil 4). Kılavuzlarda yapılan irdelemeler doğrultusunda parlaklık, renk, doku, malzeme gibi iç mekân tasarım detaylarına nadiren yer verildiği görülmektedir.

Alan					Kılavuz		
Çevre "Arazi"	Mimari	Mühendislik	İç Mimari	Açıklama	Türkiye Sağlık Yapıları A.T.S. 2010	NHS	FGI
	o	o		Yapısal ve sistemsel testler yapılmalıdır.	o		
o		o		Doğa şartları ve deprem dayanıklılığına dikkat edilmeli, planlamanın en erken aşamalarında değerlendirilmelidir.	o		o
o	o	o	o	Doğal veya insan temelli tüm risklere yönelik yaklaşım belirlenmelidir.			o
	o	o	o	Mekansal gereklilikler dikkate alınmalı ve gereksinimler erken planlanmalıdır.		o	
	o	o	o	Afet planı bulunmalıdır.	o		o
	o	o	o	Hizmet devamlılığı sağlanmasına yönelik önlemler alınmalıdır. Afet durumunda mekansal dönüşüm planlaması yapılmalıdır. Kesintisiz hizmet için, kesintisiz güç kaynakları ve sistemlerden faydalanılmalıdır.	o		o
	o	o	o	Modüler mekan ve tesisat kurgusuna sahip olmalıdır.		o	
			o	Açıklık, genişlik ve kapalılıklar yük direncine ilişkin hesaplanmalı, montaj ve bağlantıları düşünülerek tasarlanmalıdır.		o	o
		o	o	Duvar yüzeylerinde asgari düzeyde tesisat çıkışı bulunmalıdır.		o	
		o	o	Yapısal ve teknik bağlantılar standartlaştırılmalıdır.		o	
		o	o	İç mekan yük dağılımı eşit olmalıdır.			o
	o		o	Mimari ve mekansal kararlar çökme ihtimaline karşı erişilebilirlik sağlanacak şekilde tasarlanmalıdır.			o
			o	Acil çıkışı engelleyecek mobilya ve donatılar sabitlenmeli ve desteklenmelidir.			o
		o		Asansörler ile ilgili ek güvenlik önlemleri almak gerekmektedir.			o

Şekil 4. Sağlık yapıları depreme yönelik önlemleri ve kılavuzlar ile ilişkileri (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Türkiye, İngiltere ve ABD sağlık yapıları kılavuzları, hastanelerin sismik dirençli, modüler, operasyonel sürekliliğe sahip, iç mekânsal güvenliği önceliklendiren ve afet yönetimi açısından kritik rol oynayan yapılar olması gerektiği konusunda ortaklaşmaktadır. Üç ülkenin kılavuzları da sağlık tesislerinin deprem ve diğer doğal afetler sonrası ayakta kalmasının, işlevselliğini sürdürmesinin ve operasyonel devamlılığın sağlanmasının önemini vurgulamaktadır. Ancak farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür: ABD'de FGI standartları daha teknik ve mühendislik detaylarıyla öne çıkarken, İngiltere'de NHS standartları modüler esnekliği ön planda tutmaktadır. Türkiye ise iç mekân tasarımı konusunda henüz açık ve net sınırlamalar getirmemiştir.

Bu sağlık yapıları kılavuzlarının yanı sıra TMMOB İçmimarlar Odası'nın iç mekân tasarımı ile ilgili görüşlerini içeren 18.02.2023 tarihli "Deprem Bildirgesi" önemli bir referans noktasıdır. Bildirge, iç mekân tasarımında afet güvenliğinin ihtiyaç değil, zorunluluk olduğunu vurgulayarak bu konuda gerekli önemin verilmediğini eleştirmektedir. Bildirge, hastaneler özelinde olmamakla birlikte iç mekân tasarımında güvenlik ve dayanıklılık açısından ortak yaklaşımlar sunmaktadır. Özellikle tasarımın sadece estetik ve fonksiyonellik açısından değil, afetlere karşı güvenli ve dayanıklı olması gerektiğinin altını çizmektedir. Yapısal olmayan bileşenlerin (mobilya, tesisat sistemleri, dolaplar vb.) sabitlenmesi, geçiş yollarının açık tutulması, gaz ve su tesisatında esnek bağlantılar kullanılması ve cam gibi kırılgan malzemelerin daha güvenli alternatiflerle değiştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca yangın güvenliği, acil durum tahliye yollarının erişilebilir ve güvenli olması, acil durum aydınlatma ve yönlendirme sistemlerinin kullanılması ve elektrik-gaz tesisatlarında otomatik kesme sistemleri gibi önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu önerilerle yapıların afet anında ve sonrasında işlevselliğini sürdürmesi amaçlanmaktadır. Bildirge, afet güvenliğinin disiplinler arası bütüncül bir yaklaşım gerektirdiğini vurgulayarak iç mekân bileşenleri ile mekânsal organizasyonun, yapının

genel dayanıklılığıyla birlikte ele alınması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Çalışmanın kapsamı, sağlık yapılarının iç mekân tasarım kriterlerinin belirlenmesi doğrultusunda şekillenmektedir. Araştırmanın çerçevesi, literatür taramaları, ulusal ve uluslararası kaynaklar, kılavuzlar, yönetmelikler, kanunlar ve basın-yayın organlarında yer alan bilgileri temel alarak oluşturulmaktadır. Bu doğrultuda, her bölgenin iç mekân ve deprem riskine yönelik farklı öncelikleri olmasına rağmen, tüm kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi, iç mekân tasarımlarının iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, sağlık yapılarının iç mekân tasarım kriterleri ulusal ve uluslararası standartlar, düzenlemeler ve bildirgeler doğrultusunda ele alınmakta; NHS ilkeleri, FGI standartları, Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları (2010) ve TMMOB İçmimarlar Odası Deprem Bildirgesi'nin sağlık tesislerinin afet dayanıklılığına yönelik farklı yaklaşımlar sunduğu belirlenmektedir. Bu kaynaklar yapısal dayanıklılık, iç mekân güvenliği, modüler sistemler, sismik risk azaltma yöntemleri ve acil durum düzenlemeleri gibi kapsamlı bir çerçeveyi içermektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Depremler, yapısal ve yapısal olmayan bileşenler üzerinde doğrudan etkiler ortaya çıkararak hastanelerin işleyişini ciddi şekilde aksatabilmektedir. Sağlık yapıları, afet anlarında kesintisiz hizmet vermesi gereken kritik altyapılar arasında yer aldığı için mekânsal organizasyonları, donatı bileşenleri ve teknik sistemleri açısından yüksek dayanıklılığa sahip olmalıdır. Ancak mevcut hastanelerin büyük bir kısmı güncellenmiş deprem yönetmeliklerine tam uyum sağlayamamakta ve özellikle eski yapı stoğunda, tasarım ve yapısal bütünlük açısından riskler bulunmaktadır. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan deprem sonrası yapı güvenliği konusunda önemli adımlar atılmış, sağlık yapıları dahil birçok bina sismik dayanıklılığı artıracak şekilde tasarlanıp inşa edilmiştir. Bununla birlikte, depremde hasar gören hastanelerin yalnızca mühendislik odaklı güçlendirilmesi, mimari ve iç mekân organizasyonu açısından değerlendirmelerin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Genellikle güçlendirme çalışmalarında mimari kararlar ikinci plana atılarak, yapının taşıyıcı sistemlerine yönelik mühendislik müdahalelerine öncelik verilmektedir (Arslan & Köken, 2016).

Acil durum yönetiminin temel unsurlarından biri olan hastanelerin, doğal afetler sırasında ve sonrasında çok sayıda mağdurla baş edebilecek kapasitede tasarlanması kritik öneme sahiptir. Türkiye'de 2023 depreminden önce yapılan birçok araştırmada, mevcut hastanelerin yaş ve sismik güçlendirme eksiklikleri nedeniyle deprem hasarına karşı savunmasız olduğu belirtilmiş ve acilen güçlendirilmesi veya yeniden inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Arslan & Köken, 2016b, s. 674). Kahramanmaraş depreminden sonra uzman ekipler tarafından gerçekleştirilen incelemelerde, birçok eski devlet hastanesinin orta düzeyde hasar aldığı ve hastanelerin boşaltılmak zorunda kaldığı görülmektedir.

İskenderun Devlet Hastanesi, Malatya'da yer alan Özel Malatya Yeşilyurt Divan Hastanesi, Adana ilinde yer alan Çocuk Hastanesi ve Antakya'da yer alan Özel Akademi Hastanesi, yıkılan ve hizmet veremeyen hastaneler arasında olmaktadır (Şekil 5). 2011 yılında hizmete açılan Özel Antakya Akademi Hastanesi'nin deprem sonrasında ağır hasar alarak kullanılamaz duruma gelmesinde; Hatay ilinin arazi özellikleri yer alırken, uygulamaya yönelik adımlarda meydana gelen teknik çözümler sebebiyle bina katlarında çökme olduğu görülmektedir. Söz konusu hastane örneklerinde, deprem sonrası hasar nedeniyle iç mekanlara girilememesi durumu, iç mekan unsurlarında deprem için sorun teşkil eden parametrelerin saptanamamasına neden olmaktadır. Bu sebeple çoğunlukla yapısal parametrelere ilişkin noksanlıklar belirlenebilirken, iç mekan parametreleri tasarım basamakları ve teknik çizim okumaları vasıtasıyla yapılabilmektedir.

Şekil 5: Özel Antakya Akademi Hastanesi Enkazı, 2023 (URL3).

Deprem sonrası sağlık yapılarının incelenmesine ilişkin çalışmalardan bir diğeri olan Qu ve diğ. (2023) yaşanan 2023 depremi sonrasında yayımlamış oldukları detaylı çalışma vasıtasıyla, deprem bölgesinde yer alan toplamda 12 hastanenin yapısal ve iç mekan durumlarına ilişkin verilere ulaşılmaktadır. Orijinali 2003 yılında inşa edilen ve 2015 yılında yükseltilen 2 katlı betonarme karkas hastane binası olarak hizmette bulunan Gaziantep ilinde bulunan Nurdağı İlçe Devlet Hastanesi, yapısal elemanlarında çok az hasar gözlemlenirken, yapısal olmayan elemanların büyük hasarlar aldığı belirtilmektedir (Qu ve diğerleri, 2023). Deprem sonrasında önemli tıbbi ekipman, tıbbi hizmetin yeniden başlatılması için dışarıdaki geçici hastanelere tahliye edilmiştir. Binanın kullanımını askıya alan yapısal olmayan hasarlar arasında duvar dolgularının geniş çaplı çatladığı, asma tavanların düştüğü, kaymış ve devrilmiş tıbbi ekipmanları ile mobilyaların saçılarak iç mekanın oldukça risk teşkil edecek bir duruma dönüştüğü gözlemlenmektedir (Şekil 6).

İlçe Devlet Hastanesi, 2015 yılında 25 yatak kapasiteli olarak hizmete açılmış olup, geleneksel temel sistemi ile inşa edilmiştir. Deprem sonrasında iç mekanda gerçekleşen tahribatın, özellikle tavan ve aydınlatma sistemlerinde meydana geldiği görülmektedir. Özellikle hareketli mobilyanın hareket kabiliyeti sebebi ile konumu ve yayılım performansının değerlendirilmesi gerekliliğine ilişkin sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda sağlık yapıları tasarım yaklaşımının deprem riski odağında yapısal bileşenlerindense, iç mekan parametrelerinde standartları sağlamadığı söylenebilmektedir.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın (SBB) 2025 Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu, sağlık yapılarının söz konusu problemlerine karşılık önemli bir çözüm sunmaktadır. Kahramanmaraş Depremi'nin etkilerine dair veriler, 11 il özelinde kamuoyu ile paylaşılmış olup ve sağlık yapıları dâhil olmak üzere kamusal binalarla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Rapora göre, deprem sonrası hasar gören kamu binalarının sayısı ve sağlık sektörünün etkilenen illerdeki kapasitesi, Türkiye genelinde önemli bir orana sahiptir. Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin %12,5'i ve birinci basamak sağlık tesislerinin %17,5'i deprem bölgesinde yer almaktadır. Bölgedeki 8 üniversite hastanesinin toplam yatak kapasitesi 7.806'dır. Türkiye genelinde on bin kişiye düşen yatak sayısı 31,3 iken, deprem bölgesinde bu oran 32,3 ile ülke ortalamasının üzerindedir. Ayrıca ülke genelindeki uzman ve pratisyen hekimlerin %16,5'i ile diğer sağlık personelinin %15,5'i bu 11 ilde görev yapmaktadır.

Depremden etkilenen bölgede, Sağlık Bakanlığı'na ait 27, üniversitelere ait 6 ve özel sektöre ait 9 olmak üzere toplam 42 hastane binası ağır veya orta hasarlıdır. Sağlık Bakanlığı

Şekil 6: Nurdağı Devlet Hastanesi İç Mekanı, 2023 (Qu ve diğ, 2023, s.14).

bünyesinde 75, üniversitelerde 12 ve özel sektörde 7 olmak üzere toplamda 94 bina az hasarlı hastane grubunda yer almaktadır. Deprem nedeniyle sağlık tesislerinde meydana gelen hasarların detayları 3 Mart 2023 tarihli verilere göre paylaşılmıştır. Örneğin, Hatay'da 11.639 sağlık tesisi az hasarlı, 44.940 orta hasarlı ve 12.669 tesis ağır hasarlı veya yıkılması gereken durumdadır. Bölge genelinde ise toplamda 28.279 az hasarlı, 128.684 orta hasarlı ve 320.802 ağır hasarlı ya da yıkılması gereken sağlık tesisi bulunmaktadır (SBB, 2023). Raporda iç mekânlara yönelik genel veya özelleşmiş alanların hasar durumlarına ilişkin detaylı verilere yer verilmemektedir. Tasarım girdileri açısından hastanelerin bulunduğu alanların deprem hattı üzerinde yer aldığı bilgisi mevcut olsa da çevre, yapı, mimari ve iç mekân tasarımına dair spesifik bir değerlendirme bulunmamaktadır.

Deprem sonrası sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla kapsamlı bir yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır. Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın 2025 yılı Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporu'na göre, bölgedeki sağlık altyapısını güçlendirmek üzere hasarlı tesislerin yerine toplam 13.589 yatak ve 360 ünite kapasiteli ikinci basamak hastane projeleri ile 426 birinci basamak sağlık tesisi yatırım programına alınmıştır. Ayrıca acil müdahale kapasitesini artırmak için 11 acil durum hastanesi tamamlanarak 1.484 yatak hizmete sunulmuştur. Mevcut hastanelerin güçlendirilmesi ve onarımı kapsamında makine-teçhizat temini ve bakım-onarım işlemleri için 2025 yılı itibarıyla 35,2 milyar TL kaynak ayrılmıştır (SSB, 2025). Mobil sağlık üniteleri ve geçici barınma alanlarında kurulan sağlık merkezleri ile acil sağlık hizmetlerinin sürekliliği sağlanmaktadır. Bu çalışmalar, afetlere karşı daha dayanıklı sağlık altyapısını hedeflemektedir. Raporda iç mekân tasarımı açısından makine-teçhizat yenilemelerinin yapıldığı belirtilse de iç mekân organizasyonu, modülerlik ve kullanıcı güvenliği gibi spesifik tasarım kriterleri hakkında doğrudan bilgi verilmediği görülmektedir.

Deprem riski gözetilerek inşa edilen sağlık yapıları, teorik olarak dayanıklı görünse de deprem sonrası süreçte yalnızca yapısal güçlendirmelerle değil, iç mekân organizasyonu ve tasarımına yönelik iyileştirmelerle de desteklenmelidir. Mimari ve iç mimari unsurların göz ardı edilmesi, hastanelerin işlevselliğini sınırlandırarak afet sonrasında sağlık hizmetlerinin devamlılığını tehdit etmektedir. Bu nedenle, sağlık yapılarının hem inşa hem de deprem sonrası dönüşüm süreçlerinde mühendislik ve mimarlık disiplinlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması önem arz etmektedir.

Deprem Riskine Karşı Hastane Tasarımlarına Dair Yaklaşım Önerileri

Yaşananlar ve veriler net bir şekilde göstermektedir ki hastaneler, afet anlarında kesintisiz hizmet vermesi gereken kritik yapılardır ve bu nedenle deprem riski göz önünde bulundurularak tasarlanmalıdır. Ancak yalnızca yapısal dayanıklılık değil, iç mekân organizasyonu, donatı güvenliği ve tahliye senaryoları gibi unsurlar da afet sonrası sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. 2023 yılında Türkiye'de meydana gelen Kahramanmaraş Depremi, sağlık tesislerinde depreme dayanıklı tasarımın kritik önemini bir kez daha vurgulamıştır. Hastanelerin tasarımında depreme dayanıklılık ilkeleri ve teknolojilerinin bir arada kullanılarak, deprem kaynaklı hasar ve aksaklıkların minimize edilmesi ve afet anlarında temel sağlık hizmetlerinin kesintisiz sürdürülmesi sağlanmalıdır. Geleneksel yöntemlerle inşa edilen yapıların, depremde genellikle büyük ekonomik ve can kayıplarına yol açtığı bilinmektedir (Jing ve diğerleri, 2023). Doğal afet riskine karşın yeni yöntemler geliştirmek ve teknolojilerden faydalanmak bu baplamda oldukça büyük öneme sahiptir.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve artçı depremlerle sürekli olarak etkilenen illerde, yapıların yıkılması veya hasar görmesi üzerine birçok araştırma ve rapor hazırlanmıştır (SBB, 2023; SBB, 2025; Lead, 2023; Şenol, 2023; World Bank, 2023; Qu ve diğerleri, 2023). Deprem sırasında medikal ekipmanların devrilmesi, enerji sistemlerinin zarar görmesi ve tahliye yollarının kapanması gibi ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, sağlık yapılarının tasarımında mühendislik ve mimarlık çözümlerinin yanı sıra yapı ve iç mekân unsurlarının birlikte değerlendirildiği bütüncül bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, sağlık yapılarının deprem riski açısından iç mekândan kaynaklanan sorunlar ve bunlara yönelik

çözüm önerileri konusunda veri eksikliği bulunmaktadır. Çevresel ve yapısal faktörlerin mimari, mühendislik ve iç mimari disiplinler tarafından incelenmesi sonucunda, bina güvenliği ve dayanıklılığını etkileyen faktörlerin çoğunlukla mimari ve mühendislik bağlamında ele alındığı tespit edilmiştir (Şekil 7).

Depremde zarar gören sağlık yapılarının güçlendirme çalışmalarının niceliksel sonuçları ve bu çalışmaların bina işlevine yapacağı etkiler, ilerleyen dönemde yapılacak uzmanlık çalışmalarıyla ortaya çıkacaktır. Ayrıca, belirlenen bütçe kapsamında tasarım parametreleri ile uygulama adımları arasındaki ilişkiye dair detaylı verilere 2025 yılı raporlarında henüz ulaşılamamaktadır. Yapılan çalışmaların daha çok mühendislik odaklı, hesaplamaya ve uygulamaya yönelik totaliter yaklaşımları içerdiği gözlenmektedir (SBB, 2025; SBB, 2023).

Sağlık yapılarının tasarımı, karmaşık bir sürece sahip olmanın yanı sıra birden fazla parametre ve disiplini de içerisinde barındırmaktadır. Tasarım ve uygulama kararlarının hiyerarşik olarak ele alınması gereklidir. Bu süreçte, yapıların şehir ölçeğindeki konumları, çevreyle ilişkileri, inşaat yöntemleri, malzeme seçimleri ve iç mekân tasarımı gibi birçok konu ülkelere göre belirlenen çeşitli zorunlulukları içermektedir. Kullanıcılarla doğrudan ilişkili kriterler arasında sağlığı koruyucu, dayanıklı, esnek ve uzun ömürlü yapı malzemelerinin seçimi bulunurken, arazi seçimi ve mühendislik kararları gibi dolaylı etkiye sahip kriterler de önem taşımaktadır.

Türkiye, deprem risklerini azaltmak amacıyla, kritik altyapının (okullar ve kamu binaları gibi) risk puanlamasına dayalı değerlendirilmesi ve güçlendirme önceliklerinin belirlenmesini içeren ulusal bir politika benimsemektedir. 2009 yılında kurulan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), afet ve acil durumlarda koordinasyonu sağlamakla sorumludur. Sağlık Bakanlığı Sağlık Yatırımları Genel Müdürlüğü de yüksek deprem riski taşıyan bölgelerdeki yeni şehir hastanelerinde, sismik taban izolatörleri kullanarak depreme karşı dayanıklılığı artırmaktadır.

Araştırma kapsamında yapılan güncel basılı kaynak taramasında, hastane yapılarının "iç mekân" özelinde risk parametresinin oldukça sınırlı olarak ele alındığı görülmektedir. İç mekân değerlendirmeleri genellikle yapı elemanlarının (tuğla, gaz beton, sıva, döşeme vb.) zarar görmesiyle sınırlı kalmakta, orta ve hafif hasarlı binalar ise öncelikli değerlendirme kapsamına alınmamaktadır. Sağlık yapılarında deprem sonrası tartışmalar çoğunlukla ağır hasar alan binaların jeolojik özellikleri ve mühendislik hatalarına odaklanmaktadır.

Bu çalışmada, sağlık yapılarının iç mekân tasarımına yönelik deprem risklerine dair yaklaşımlar; çevresel, mimari ve mühendislik standartlarından ayrıştırılarak ulusal ve uluslararası kılavuzlar aracılığıyla incelenmiştir. Hastane binalarının deprem sırasında belirli performans seviyelerini sağlaması beklenmektedir. Hastane iç mekânlarında

Alan				Açıklama
Çevre "Arazi"	Mimari	Mühendislik	İç Mimari	
	o	o	o	Binaların tasarım ve yapım kalitesindeki eksiklikler
o				Arazinin uygunluğu, temellerin oturduğu zeminlerin taşıma kapasitelerinin düşük olması
o				Fay hattına yakınlık, sismik riskli bölgelerin seçimi
	o	o		Yapı yoğunluğu oluşturan yüksek çok katlı yapılar sebebiyle mekansal bir yoğunlaşma
o				Kaçak yapılar
	o	o		Yatay mimari yerine, dikey yaklaşım tercihi
	o	o		Bitişik nizamda inşa edilen binaların kat seviyelerinin farklı olması
				Binaların performans seviyelerine göre periyodik olarak muayene ve denetiminin yapılmaması
				Yapı denetim hizmetlerinin kalitesinin artırılmaması
	o	o	o	Müteahhitlik hizmetlerinin sunumunda teknik kapasitenin ve tecrübenin dikkate alınmaması

Şekil 7. Deprem riski oluşturan faktörlerin mimari, mühendislik ve iç mimari disiplinleri açısından değerlendirilmesi (Yazar tarafından oluşturulmuştur (SBB, 2023; SBB, 2025).

ağır tıbbi ekipman ve mobilyaların ek kütlesi nedeniyle deprem sırasında ciddi yer değiştirme riski oluşmaktadır (Singh & Palissery, 2024; Gabbianelli ve diğerleri, 2020). Yapısal ve yapısal olmayan yüklerin önceden hesaplanarak yönetilmesi önemlidir; bu bağlamda büyük ve ağır tıbbi cihazların tasarımı ve yerleşimi kritik öneme sahiptir.

İç mekân malzemeleri, mobilyalar, donatılar ve tesisat elemanlarının estetik ve işlevsel olarak doğru detaylandırılması gerekmektedir. Malzeme seçiminde sadece teknik dayanıklılık değil, uzun vadeli performans ve kullanıcı deneyimi de dikkate alınmalıdır. Bazı malzemeler küçük müdahalelerle kolayca zarar görebilirken, aynı zamanda uzun yıllar dayanabilen paradoksal özellikler gösterebilmektedir (Özkan, 2022). Bu durum, malzeme seçiminde mühendislik kriterlerinin yanı sıra tarihsel bağlamın ve kullanıcı algısının da göz önüne alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle sağlık yapılarında, mekânsal deneyim ve psikolojik etkilerin öneminin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Önceki depremler sonrasında yapılan güçlendirme çalışmaları, kullanılan yönteme bağlı olarak iç mekân düzenlemelerinde değişikliklere neden olmaktadır. Özellikle zemin kat planındaki bu değişiklikler, binanın işlevselliğini doğrudan etkileyebilmektedir (Arslan & Köken, 2016). Ayrıca sağlık sisteminin afetlere dayanıklılığını artırmak ve müdahale kapasitesini güçlendirmek için, mekânsal ve organizasyonel acil durum stratejilerinin birlikte ele alınması önem taşımaktadır (Manirambona ve diğerleri, 2023).

Kaçış yollarının düzenlenmesi, acil durum alanlarının belirlenmesi ve tıbbi ekipmanların doğru yerleştirilmesi gibi iç mekân tasarım stratejileri, deprem sonrası hastanelerin etkili şekilde çalışmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca kullanıcıları deprem ve doğal afet durumlarına hazırlamak amacıyla, eğitsel amaçlı sanal gerçeklik oyunlarının prototiplenmesi ve uygulanması önerilmektedir (Lovreglio ve diğerleri, 2018; Smith & Trenholme, 2009).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Depremler, özellikle sağlık tesisleri açısından dünya genelinde büyük risk oluşturmaktadır. Hastaneler, sismik koşullara dayanıklı tasarım ilkeleri ve teknolojileri kullanılarak tasarlanmalı ve inşa edilmelidir. Böylece deprem sırasında ve sonrasında hastalar, personel ve ziyaretçiler için güvenli ve işlevsel kalmaları sağlanabilir. Hastanelerin tasarımında, inşasında ve işletmesinde en iyi uygulamaların benimsenmesi, bu kritik tesislerin deprem etkilerinden korunması için son derece önemlidir.

Depreme dayanıklı yeni teknolojilerin ve tasarım ilkelerinin sürekli araştırılması ve geliştirilmesi sağlık tesislerinin güvenliğini artırmak için kaçınılmazdır. Mimarlar, mühendisler ve sağlık yöneticileri, en son gelişmelerden haberdar olarak tesislerini depreme hazırlıklı hale getirmeli, bu alanda teorik ve pratik bilgileri kullanarak topluma katkıda bulunmalıdır. Türkiye'nin büyük bir bölümünün deprem riski taşıdığı düşünüldüğünde, bu konu daha da önem kazanmaktadır.

Günümüzde hastanelerin iç mekân tasarımı konusunda özellikle "deprem" riskine ilişkin belirlenmiş standartlarının yeterli olmadığı görülmektedir. Yapısal olarak deprem yönetmeliklerine uygunluk kontrol edilip onaylansa da iç mekânlara dair belirgin parametrelerin eksikliği nedeniyle afet durumunda iç mekânların koşullarını öngörmek zordur. Bu nedenle iç mekân tasarımında güvenilir parametrelerin belirlenmesi bir gerekliliktir.

Depremlerden yalnızca yapısal bileşenler değil, tıbbi ekipman, mimari unsurlar ve destekleyici sistemler gibi yapısal olmayan unsurlar da ciddi şekilde etkilenmektedir. Bu bileşenlerin doğru tasarımı ve kurulumu, deprem sırasında hastanenin işlevselliğini sürdürmesi açısından kritiktir. Bu kapsamda, yapının tasarım basamağında risklere ilişkin önlemlerinin alınarak, organizasyon ve planlama basamakları yanı sıra; ekipmanların sabitlenmesi, yardımcı sistemlerin sağlam ve esnek olması ve mimari unsurların yaralanma riskini azaltacak biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca hastanelerin, deprem sonrası durumla başa çıkabilmeleri için kapsamlı acil durum müdahale planlarına sahip olmaları, yedek güç kaynakları, acil su kaynakları ve gerekli diğer kaynakları içermeleri önemlidir. Personelin, acil durum prosedürleri ve ekipman kullanımı konusunda eğitilmesi de ayrıca önem taşımaktadır.

Bu çalışma iç mekân tasarımı ve deprem ilişkisine odaklanmış olsa da mühendislik kavramlarının genel anlamda göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır.

Mühendislik, mimarlık ve iç mimarlık disiplinleri birbirlerini tamamlamakta ve desteklemektedir. Bu bağlamda, depreme dayanıklı yapı malzemeleri ve tekniklerinin kullanılması zorunludur. Bu nedenle, yapı organizasyonu, konumu, iç mekân dizilimi, mekânsal ilişkiler, bitiş malzemeleri, tesisat sistemi ve mobilya seçimi gibi parametreler deprem riskini azaltmak için bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır (Tablo 8).

Sağlık Yapılarında Depreme Karşı Alınacak Önlemler	Mimarlık	Mühendislik	İç Mimarlık

Tablo 8. Sağlık yapılarında depreme karşı alınacak önlemlerin farklı disiplinleri içerek bütüncül yaklaşımı (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

İç mekan kapsamında ise; daha önce de değinildiği üzere tasarım süreci ve uygulama basamaklarını içeren bir yaklaşımla hareket edilmelidir. Bu çerçevede, iç mekânın deprem güvenliği açısından ele alınması gereken temel unsurları Şekil 9'te özetlenmiştir. Mekânsal organizasyondan malzeme seçimlerine, tesisat sistemlerinden kaçış yollarına kadar geniş bir yelpazede değerlendirilen unsurlar hem tasarım aşamasında hem de uygulama sürecinde dikkate alınmalı ve standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları (2010), National Health System (NHS) ve Facility Guidelines Institute (FGI) tarafından hazırlanan kılavuzlar incelenerek deprem riskine karşı iç mekân tasarımındaki sınırlılıklar belirlendiği bu çalışma kapsamında özellikle FGI kılavuzunun, diğer kaynaklara

No	Açıklama	Kategori
1	Mekansal organizasyon ve gereklilikler tasarım aşamasında risk unsurları dahil edilerek belirlenmelidir.	Tasarım basamağı
2	Risklere ilişkin kaçış planlamaları yapılmalıdır.	
3	İç mekana ilişkin tüm risklerin değerlendirilmeli ve yaklaşım belirlenmelidir.	
4	Mekansal kararlar çökme ihtimaline karşı erişilebilirlik sağlanacak şekilde tasarlanmalıdır.	
5	İç mekan yük dağılımı eşit olmalıdır.	
6	Açıklık, genişlik ve kapalılıklar yük direncine ilişkin hesaplanmalıdır.	
7	Afet durumunda mekansal dönüşüm planlamasına uygun esnek tasarımdan faydalanılmalıdır.	
8	Konfor, işlev ve estetik değerlerin yanı sıra, mekan içinde aktif ve pasif güvenlik önlemleri ile güvenli tasarım değerleri sağlanmalıdır.	Tasarım ve uygulama
9	Kesintisiz hizmet için, kesintisiz güç kaynakları ve sistemlerden faydalanılmalıdır.	
10	Hizmet devamlılığı sağlanmasına yönelik önlemler alınmalıdır.	
11	Duvar yüzeylerinde asgari düzeyde tesisat çıkışı bulunmalıdır.	
12	Modüler mekan ve tesisat kurgusuna sahip olmalıdır.	
13	Acil çıkışı engelleyecek mobilya ve donatı kullanımından kaçınılmalı, kullanılacak ise sabitlenmeli ve desteklenmelidir.	
14	Tüm çıkış, yangın merdiveni, tahliye koridorları ve yangın korunumlu alanlarda, ışıklı yönelim ve uyarı işaretleri kullanılmalıdır.	
15	Asansörler ile ilgili ek güvenlik önlemleri almak gerekmektedir.	
16	İç mekanın tamamında montaj ve bağlantıları düşünülerek tasarlanmalıdır. Yapısal ve teknik çıkışlar/bağlantı noktaları standartlaştırılmalıdır.	Uygulama basamağı
17	Taşıyıcı elemanlara zarar verecek iç mekan uygulamaları yapılmamalıdır.	
18	Kırıldığında insana verdiği zarar kapasitesi düşük cam tipleri tercih edilmelidir.	
19	Esnek bağlantı sisteminden, gaz ve su kaçaklarını engelleme veya geciktirme amacıyla faydalanılması önerilmektedir.	

Şekil 9. Sağlık yapılarında "iç mekan" kapsamında deprem riskine karşı tasarım önerileri (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

göre daha geniş kapsamlı olduğu sonucuna varılmıştır. TMMOB İçmimarlar Odası Deprem Yönergesi'in ise iç mekân tasarımı kriterlerinin yeterince ayrıntılı olmadığı görülmektedir. Yapı tiplerine özel (hastane, okul, ofis vb.) standartların oluşturulmasına katkı sunduğu açıktır. İncelenen tüm kaynaklar, doğal afetlere karşı tasarım ve planlama aşamasında önlemler alınmasının önemini ortak olarak vurgulamaktadır. Bu bağlamda, TMMOB İçmimarlar Odası'nın yayımladığı standartların da sağlık yapıları özelinde geliştirilmesi ve uygulanması gerekliliği dikkat çekmektedir.

Belirtilen kılavuzlarda yer alan kriterler çalışma içeriğince maddeler halinde belirtilmiştir. Hastane iç mekanları kapsamında ayrıca;

- Yatma, oturma, bekleme alanlarının pencerelerden ve ağır mobilyalardan uzak alanda planlanması ve raf tipi açık depolamalardan kaçınılması gerekmektedir.
- Özellikle merdiven gibi deprem sırasında kullanıcının dengesini kaybetmesine sebep olacak yapı öğeleri için kaymaz bitiş malzemeleri tercih edilmelidir. Merdiven korkuluklarında cam malzeme yerine daha sağlam ve kırılmaz nitelikte malzemelerin kullanımı ile, kolay temizlenebilir, uzun süre dayanımlı, el kayması riskini taşımayan uygulamalar tercih edilmelidir.
- İç mekanda kullanılan tüm bitiş elemanlarının (duvar, zemin, duvar ve tavan) yangına dayanıklı ve tutuşma geciktirici nitelikte olması gerekmektedir.

TMMOB Deprem Yönergesi'nde de vurgulandığı üzere, kamu binalarının iç mekân tasarımında iç mimarlık hizmetlerinin kullanılması; kamu harcamalarının azaltılması, ekonomik tasarruf sağlanması ve her şeyden önemlisi ülkemizin deprem bölgesinde bulunması nedeniyle toplum sağlığı ve can güvenliği açısından kritik önem taşımaktadır. Özellikle hastaneler, afet durumlarında kesintisiz hizmet sunabilmeleri ve acil müdahalelerin gerçekleştirilebilmesi nedeniyle diğer kamu yapılarına göre çok daha fazla önem arz etmektedir.

Bu nedenle, deprem risklerine karşı iç mekân tasarımında alınması gereken önlemlerin kılavuzlar, standartlar ve yönetmelikler çerçevesinde net olarak belirlenmesi ve bu standartların uygulanmasının uzman iç mimarlar tarafından, İç Mimari Proje zorunluluğu ve Proje Kontrolörlüğü kapsamında denetlenmesi günümüzde kaçınılmaz bir gereklilik halini almıştır. Ayrıca, deprem gibi doğal afetlere karşı hastanelere yönelik iç mekân tasarımı standartlarının kapsamının genişletilmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması da son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

Adams, A. (2008). *Medicine by design: The architect and the modern hospital, 1893–1943*. University of Minnesota Press.

Arslan, HD ve Köken, B (2016). *Evaluation of the Space Syntax Analysis in Post-Strengthening Hospital Buildings.* Architecture Research 2016, 6(4): 88-97.

Arslan, HD, Köken, B (2016b*). From The Architectural Point of View: Statistical Evaluation of the Existing and Strengthening Hospital Buildings.* International Journal of Scientific & Engineering Research, Volume 7, Issue 6, June-2016, s. 670-674, ISSN 2229-5518.

Brooker, G. ve Stone, S. (2011). *İç Mekan Tasarımı Nedir?* (1. baskı). Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Coleman, C. (2001). *Interior Design Handbook of Professional Practice.* McGraw-Hill Professional.

Day, C. (2004). *Places of the soul: Architecture and environmental design* (2nd ed.). Architectural Press.

Deprem Yönetmeliği (2023). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180318M1-2.htm

Fawcett. A. P. (2003). *Architecture Design Notebook*. Routledge.

Federal Emergency Management Agency-FEMA. (2020). *P-1050-2: NEHRP Recommended Seismic Provisions for New Buildings and Other Structures: Volume II: Part 3 Resource Papers.*

Federal Emergency Management Agency- FEMA2. (2020). *NEHRP Recommended Seismic Provisions for New Buildings and Other StructuresVolume I: Part 1 Provisions, Part 2 Commentary.*

Frederic, M. (2007). *101 Things I Learned in Architecture School.* The MIT Press.

Gabbianelli, G, Perrone, D, Brunesi, E, Monteiro, R (2020). *Seismic Acceleration and Displacement Demand Profiles of Non-structural Elements in Hospital Buildings*. Buildings MDPI 10 (12), s. 1–19, https://doi.org/10.3390/buildings10120243.

Hosking, S., Haggard, L. (2002). *Healing the hospital environment: design, management and maintenance of healthcare premises.* E & FN Spon.

Hussain, M.; Babalghith, A.O. (2014). Quality of hospital design in healthcare industry: History, benefits andfuture prospect. *Impact International Journal of Resesearch in Appllied Natural and Social Sciences*, Vol 2, Issue:5, 61–68.

Jing, WJ, Gao, S., You, YM ve Cao, HP (2023). The Structural Design of a Hospital in Hanian Province. Y. Yang, ve A. Rahman (Eds.), Frontiers of Civil Engineering and Disaster Prevention and Control Volume 1 (s. 184-190). CRC Press Taylor & Francis Group. https://doi.org/10.1201/9781003308577

Lead, FA (2023*). Preliminary Earthquake Reconnaissance Report: Turkiye Earthquake Sequence on February 6.*

Lidwell, W., Holden, K., Bulter, J. (2003). *Universal Principles of Design.* Rockport Publishers.

Lovreglio, R., Gonzalez, V., Feng, Z., Amor, R., Spearpoint, M., Thomas, J., ... & Sacks, R. (2018). *Prototyping virtual reality serious games for building earthquake preparedness: The Auckland City Hospital case study.* Advanced engineering informatics, 38, 670-682.

Manirambona, E., Obnial J.C., Musa, S.S., Miranda, A.V., Haruna, U.A., Shomuyiwa, D.O. (2023). *The need for health system strengthening in the wake of natural disasters: Lessons from the 2023 Türkiye–Syria earthquake*. Public Health Chall. 2023;2:e131. https://doi.org/10.1002/puh2.131

National Disaster Management Authority (NDMA), https://www.ndma.gov.in/

National Health Service (HBN00-01). (2014). *Health Building Note 00-01 General Design Guidance for Healthcare Buildings. https://www.england.nhs.uk/wp-content/uploads/2021/05/HBN_00-01-2.pdf*

National Health Service (HBN00-03). (2013). *Health Building Note 00-03 Clinical and Clinical Support Spaces.*

Qu, Z., Wang, F., Chen, X., Wang, X., & Zhou, Z. (2023). *Rapid report of seismic damage to hospitals in the 2023 Turkey earthquake sequences.* Earthquake Research Advances, 3(4), 100234.

Ronin, G. (2010). *Drawing for Interior Designers.* A&C Black Publishers.

Özkan, Ş. Ç. (2022). *Mezar Ögesi Olarak Seramik Yapıtlar*. idil, 92, s. 533–544. doi: 10.7816/idil-11-92-06

SBB Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu (2023), Türkiye Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu.

Singh, A., & Palissery, S. (2024). *Preferred Seismic Performance Attainment in Important Buildings*. Engineering Failure Analysis, 158, 107952.

Smith, S. P., Trenholme, D. (2009). *Rapid prototyping a virtual fire drill environment using computer game technology*. Fire Saf. J. 44, s. 559–569, https://doi.org/10. 1016/j.firesaf.2008.11.004.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri yeniden imar ve gelişme raporu. Cumhurbaşkanlığı Yayınları. https://www.sbb.gov.tr/rapor2025

Şenol, A. F. (2023). *Kahramanmaraş Depremleri (6 Şubat 2023) Sonrası Hatay İlindeki Yapıların Hasar Durumlarının Değerlendirilmesi*. In International Conference on Engineering, Natural and Social Sciences (Vol. 1, pp. 75-80).

The Facility Guidelines Institute (FGI). (2022). *Guidelines for Design and Construction of Hospitals.*

Ulrich, R. S., Berry, L. L., Quan, X., Parish, J. T. (2010). *A conceptual framework for the domain of evidence-based design. HERD*. Health Environments Research & Design Journal, 4(1), 95-114.

Vitruvius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Dördüncü Baskı). Çev. Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

World Bank. (2023). *Earthquake Damage in Türkiye Estimated to Exceed $34 billion: World Bank Disaster Assessment Report.* https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/27/earthquake-damage-in-turkiye-estimated-to-exceed-34-billion-world-bank-disaster-assessment-report.

URL1. İskenderun Eski Devlet Hastanesi'ne ilişkin haber (03.03.2025). https://www.bbc.com/turkce/articles/c06z73v2ypvo

URL2. İskenderun Eski Devlet Hastanesi Enkazı (10.05.2023) https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/son-dakika-iskenderunda-devlet-hastanesi-coktu-sozcu-muhabiri-goruntulendi-7581941/

URL3. Özel Antakya Akademi Hastanesi Enkazı (10.05.2023) https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/son-dakika-iskenderunda-devlet-hastanesi-coktu-sozcu-muhabiri-goruntulendi-7581941/

URL3. İstanbul Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Haberi (15.06.2024) https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/basaksehir-cam-ve-sakura-sehir-hastanesinde-2-bin-68-sismik-izolator-var/2817893

URL4. İstanbul Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Haberi2 (15.06.2024).

https://www.ekonomist.com.tr/makale/deprem-izalatoru-hakkinda-3-soru-3-cevap-39442

URL5. İstanbul Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Haberi3 (15.06.2024).

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52749036

Yazar Katkı Oranı

Araştırmanın tamamı yazarların ortak katkıları üzerine gerçekleştirilmiş olup birinci ve ikinci yazarın katkı oranları eşittir.

E-TATİL SİTELERİNDE HİZMET KALİTESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: ALANYA ÖRNEĞİ

AN EXPLORATORY QUALITATIVE STUDY ON SERVICE QUALITY IN E-HOLIDAY PLATFORMS: THE CASE OF ALANYA

Tahire HÜSEYİNLİ, Işıl KELLEVEZİR, Veli Can ŞEN, Emrah ERGİN

60

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1046-1063
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1607272

Geliş Recieved: **25.12.2024**
Kabul Accepted **20.05.2025**

E-TATİL SİTELERİNDE HİZMET KALİTESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: ALANYA ÖRNEĞİ

AN EXPLORATORY QUALITATIVE STUDY ON SERVICE QUALITY IN E-HOLIDAY PLATFORMS: THE CASE OF ALANYA

Tahire HÜSEYİNLİ [1], Işıl KELLEVEZİR [2], Veli Can ŞEN [3], Emrah ERGİN [4]

Anahtar Kelimeler:
Otel web sayfası
E-tatil siteleri
Konaklama hizmeti
Hizmet kalitesi
Müşteri memnuniyeti

Keywords:
Hotel web page
Holiday booking sites
Accommodation service
Service quality
Customer satisfaction

ÖZ

Günümüzde internet kullanımı, hayatın her alanına nüfuz ederek insanların tercihlerine, alışkanlıklarına ve alım satımlarına yön veren etkili bir araçtır. Farklı sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de insanlar internet aracılığı ile kolay bir biçimde gereken bilgiye ulaşarak, e-tatil siteleri aracılığıyla hızlı ve pratik şekilde rezervasyon yaparak tatil satın almaktadır. Günümüzde birçok otel tatil siteleri ile çalışmakta ve bu siteler aracılığıyla müşteri edinmektedir. Söz konusu e-tatil sitelerini kullanan müşterilerin ilgili web sitesinde yapmış olduğu olumlu veya olumsuz yorumlar, site üzerinden tatil satın alan ziyaretçilerin tercihlerine yön vermektedir. Konaklama işletmeleri ağırlıklı olarak satışlarını bu siteler aracılığıyla karşıladıkları için e-tatil sitelerinin işleyişi, hizmet kalitesi, erişilebilirliği ve sorunlara yönelik hızlı ve çözüm odaklı olması büyük önem taşımaktadır. Çalışmada Alanya ilçesinde bulunan 21 farklı otel işletmesi yöneticisi ile yapılan görüşmeler sonucunda yapılan keşifsel analiz ile tatil rezervasyon siteleri aracılığı ile tercih edilen otellerin yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda ilgili e-tatil siteleri tarafından sunulan hizmetin kalitesi ve sorunların tespiti amaçlanmıştır. Bu çalışma, otel yöneticileri ve e-tatil platformları için hem müşteri memnuniyetini artıracak hem de sektördeki rekabet avantajını güçlendirecek öneriler sunarak, sektörel uygulamalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

The contemporary utilization of the internet has permeated all facets of life, emerging as a potent instrument that shapes individuals' preferences, habits, and transactional behaviors. Analogous to various other sectors, within the tourism industry, individuals readily access requisite information via the internet and procure vacations through e-holiday platforms with expediency and practicality. Presently, a multitude of hotels collaborate with vacation websites, acquiring clientele through these digital channels. The positive or negative feedback articulated by patrons utilizing these e-holiday platforms on the respective websites significantly influences the choices of visitors purchasing vacations through the site. Given that accommodation establishments predominantly realize their sales through these platforms, the operational efficacy, service quality, accessibility, and the prompt, solution-oriented approach to addressing issues exhibited by e-holiday websites are of paramount importance. This study employs an exploratory analysis derived from interviews conducted with managers of 21 distinct hotel establishments located in the Alanya district. The research aims to ascertain the quality of services offered by these e-holiday websites and to identify extant problems, based on the perspectives of hotel managers whose establishments are favored through these reservation platforms. This research endeavors to provide guidance for sectoral practices by offering recommendations that will both enhance customer satisfaction and bolster competitive advantages within the industry for hotel managers and e-holiday platforms alike

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF,tahire.huseyinli@alanya.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7443-1434

[2] Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, isil.kellevezir@idu.edu.tr, 0000-0002-8817-9273

[3] Yüksek Lisans, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, SBE, velijan44@icloud.com, 0000-0003-1262-9351

[4] Yüksek Lisans, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, SBE, 07emrahergin@gmail.com, 0000-0002-9512-8685

Alıntılamak için/Cite as: Hüseyinli vd. (2025). E-Tatil Sitelerinde Hizmet Kalitesi Üzerine Nitel Bir Araştırma: Alanya Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1046-1063

GİRİŞ

Günümüzün kaçınılmaz bir gerekliliği haline gelen internet, iş yapma hızı ve biçimini her sektörde köklü bir biçimde değiştirmiştir. İnternet aracılığıyla kişi ve kurumlara doğrudan erişim sağlanarak, pazar olanakları ve tüketim seçenekleri açısından yeni fırsatlar yaratılmıştır. Tüketicilere hizmet sunan çevrimiçi platformlar tüketicilere tercih yapma, kıyaslama, sunulan hizmetlere yönelik geri bildirimde bulunma ve eleştirilerini iletme olanağı sunmaktadır. Turizm sektöründe de müşteriler tatil planlamalarını, rezervasyonlarını ve hizmet taleplerini internetin sağladığı bu kolaylıklarla gerçekleştirmektedir.

Tatil yapmayı planlayan tüketiciler, gerekli bilgilere internet üzerinden rahatlıkla ulaşabildikleri için, tatil planlamaları, rezervasyon işlemleri ve hizmet alımlarını da çevrimiçi olarak yapma eğilimindedir. Özellikle çevrimiçi rezervasyon sitelerinin yaygınlaşması, otellerin bu sitelerin hizmet kalitesine yönelik algılarını hem akademik literatürde hem de sektör uygulamalarında önemli bir araştırma konusu haline getirmiştir. Türkiye'nin yoğun turizm merkezlerinden biri olan Alanya gibi bölgelerde, otellerin rezervasyon sitelerine yönelik algıları ve yaşadıkları sorunlar üzerine daha fazla araştırma yapılmasının, bu sorunların giderilmesi için somut adımlar atılmasını sağlayabileceği öngörülmektedir. Tatil rezervasyon siteleri, hizmet satışında yarattıkları katma değer bakımından turizm sektöründe önemli bir paya sahiptir ve tüketicilerin beklentilerine uygun ürün sunumları sağlamak, bu sitelerin rekabet gücünü artırmaktadır (Tarakçı & Göktaş, 2020). Bu durum, yalnızca yerel pazarlarda değil, küresel ölçekte de çevrimiçi platformların rekabet avantajı yaratmada kritik rol oynadığını göstermektedir (Buhalis & Law, 2008; UNWTO, 2020).

Tatil rezervasyon siteleri, otellerin müşteri tabanını genişletmelerini sağlarken, aynı zamanda çevrimiçi yorumlar yoluyla konaklama tercihleri üzerinde kalıcı bir etki bırakmaktadır (Çubukcu, 2010). Rezervasyon sitelerinin sunduğu hizmetin kalitesi, tüketicilerin bu hizmetlere yönelik yorum ve değerlendirmeleriyle belirginleşmektedir. Bu bağlamda, web sitelerinin kaliteli bir hizmet sunması müşteri tabanının tercihlerine doğrudan yön verecektir. Özellikle Alanya'daki otellerin tercih ettiği platformlarda yaşanan sorunlar, yerel hizmet kalitesine yönelik algıları ve müşteri ilişkileri stratejilerini etkilemektedir. Araştırma kapsamında Alanya'nın seçilmesinin temel nedeni ise, Türkiye'nin en çok yerli ve yabancı turist çeken ilçelerinden biri olması ve bölgedeki otel yoğunluğunun dikkat çekici düzeyde bulunmasıdır. Ayrıca, Alanya'daki beş yıldızlı otel işletmelerinin daha profesyonel ve dijital altyapıyı etkin kullanan yapılar olmaları, bu bölgeyi çalışmaya dahil etmede belirleyici olmuştur (Ercan, 2020). Özellikle Alanya'daki otellerin tercih ettiği platformlarda yaşanan sorunlar, yerel hizmet kalitesine yönelik algıları ve müşteri ilişkileri stratejilerini etkilemektedir.

Müşteriler, internet üzerinden tatil sitelerine girerek rezervasyon yapabilmekte, tatil bölgesindeki gezilecek yerlerin görsellerine ulaşabilmekte ve restoranlar, oteller, uçak biletleri gibi bilgilere erişebilmektedir. Bu bağlamda, tatil yapmak isteyen tüketiciler için internetin sağladığı bilgi ve değerlendirme kolaylıkları önemli hale gelmektedir. İlgili tatil sitesinden tatil satın alan müşterilerin yaşadığı olumsuzlukların çevrimiçi geri bildirim yoluyla diğer müşterilerin tercihlerini etkilemesi de konaklama işletmeleri açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Çalışmada, tatil satın alınan konaklama işletmeleri yöneticileri ile gerçekleştirilen mülakatlar yoluyla, tatilin satın alındığı web siteleri ile konaklama işletmeleri arasındaki hizmet satış ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda, e-tatil sitelerinin sunduğu hizmetler genel olarak değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular nitel araştırma yöntemi ile ele alınmıştır. Araştırmada, otel işletmelerinin bu web sitelerine yönelik algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Mülakatlarda, web sitelerinin sağladığı satışlarla ilgili olarak otel yöneticilerinin hangi konulara öncelik verdikleri, bu siteleri tercih etme nedenleri ile rezervasyon sitelerinin sunduğu avantaj ve fırsatlar sorgulanmış; ayrıca ortaya çıkan sorunların belirlenmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışma, literatürde e-tatil sitelerinin hizmet kalitesine yönelik bölgesel odaklı nitel bir araştırmanın eksikliğini gidermektedir. Bulgular, otel yöneticilerinin müşteriye

erişimini iyileştirmek ve rekabet gücünü artırmak adına dikkate alması gereken kritik başarı faktörlerini ortaya koymaktadır. Araştırmanın neticesi, müşteri memnuniyetini artırmaya ve rekabet avantajı sağlamaya yönelik stratejik öneriler geliştirilmesi açısından sektöre yol gösterici niteliktedir. Literatürde e-hizmet kalitesi üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü, müşteri memnuniyeti, tüketici davranışları ve çevrim içi yorumlara dayalı olarak nicel araştırma yöntemleriyle yürütülmektedir. Bu çalışmalar, tatil web sitelerinin kullanıcı deneyimi, kullanım kolaylığı ve hizmet kalitesi gibi önemli unsurlarına dair kapsamlı veriler sunmakta ve hizmet alan müşterilerin tercihleri hakkında değerli bulgular ortaya koymaktadır (Çetinsöz, 2015; Cakir, E., & Akel, 2017; Görgülü & Kosova, 2021; Akdu & Düzgün).

Müşteri odaklı değerlendirmeler açısından kullanılan nicel yöntemler önemli ve genelleyici sonuçlar sunmakla birlikte, hizmeti sunan taraf olarak otel yöneticilerinin deneyimlerini, karşılaştıkları sorunları ve onların bu sorunlara yaklaşımlarının tespiti açısından tek başına yeterli olmayabilir. Dolayısıyla, nitel araştırma yöntemlerinin karar vericilerin bakış açılarını, hizmet sunum süreçlerindeki detaylar ve sektörel farklılıkları ele alma açısından tamamlayıcı bir yöntem olarak etkili sonuca ulaştırabileceği kanaatindeyiz. Nitekim, turizm sektörü bölgesel farklılıklara bağlı olarak dijital platform kullanımı, müşteri profili ve rekabet koşulları açsından farklılık göstermektedir. Alanya gibi yoğun turistik destinasyonlarda görev yapan otel yöneticilerinin tatil sitelerine ilişkin algılarının, doğrudan kendi deneyimlerine dayalı olarak aktarmaları, mevcut durumu daha sağlıklı biçimde değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Nitel yöntem, yöneticilerin bireysel deneyimlerini ve çalışma ortamlarına dair algılarını detaylı biçimde ortaya koyarak, hizmet kalitesi literatürüne farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu nedenle çalışmada, otel yöneticilerinin karşılaştıkları sorunları, değerlendirdikleri fırsatları ve hizmet kalitesi algılarını derinlemesine anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur.

TURİZM SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE WEB SİTELERİ KULLANIMI

Turizm Sektöründe İnternetin Önemi

Küreselleşme toplumsal yaşamın her alanına nüfus etmiş, insanların üretim ve tüketim biçimlerinde değişimler meydana getirmiştir. Özellikle bu süreç içinde gelişen iletişim teknolojilerinden, başta ekonomi olmak üzere bütün kurumsal ilişkiler etkilenmiş ve yeni bir süreç başlamıştır. Zaman içerisinde internet ve makinelerin bir araya getirilmesiyle süreç hız kazanmıştır (Bağçı & İçöz, 2019). İnternet, bilgisayar ve iletişim açısından önemli bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu değişim ile internet aynı anda dünya çapında bir yayın yeteneği, bilgi yayma mekanizması ve coğrafi konum gözetmeksizin bireyler ve bilgisayarları arasında iş birliği ve etkileşim için bir ortamı yaratmıştır (Leiner vd., 2009; Tanyıldız, 2021).

Dolayısıyla bireylerin yaşam biçimlerinde, istek, ihtiyaç, tüketim alışkanlıkları ve tercihlerinde internet belirleyici olmakta ve yön vermektedir. İnternet, dünya çapındaki potansiyel müşterilere kullanıma hazır bilgiler sağlayıp çağdaş turizm endüstrisinde önemli bir "iletişim ve pazarlama kanalını" temsil ederken, arz ve talep konularını etkin bir şekilde birleştirme yeteneğine sahiptir (Ivica, 2013). İnternet dünyada 4,66 milyar insan tarafından kullanılmakta olup kullanıcılar günde ortalama neredeyse yedi saat zaman harcamaktadır. Rakamlar ayrıca insanların her gün internette önceki yıllara göre daha fazla zaman geçirdiklerini göstermektedir (Kemp, 2021) İnternet kullanıcı sayısının ve geçirilen zamanın artması bu alanda e-ticaret hacminin ve insanlara sunulan tüketim olanaklarının artmasına neden olmaktadır.

Turizm alanında artan rekabet ortamında tatmin edici bir büyüme için, tanıtım, kaynaklar, bilgi ve kalite alanlarına çaba ve yatımlar yapılması gerekmektedir. Turizm sektöründe bulunan hizmet sağlayıcılarının satışlar yapabilmesi ve müşteri ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yeni teknoloji trendlerini takip etmeli ve gerekli bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Örneğin, bir seyahat acentesi, müşteri adına hareket eden ve turizm sağlayıcıları, havayolları, oteller, seyahat rehberleri vb. ile düzenlemeler yapan bir aracı acentedir. Çevrimiçi seyahat acentesi, fiziksel bir seyahat acentesi tarafından sağlanan seyahat hizmetlerinin tamamını ya da bir kısmını internet üzerinden aktarmayı içerir. Seyahat acenteleri, internet aracılığıyla yeni müşteriler kazanacaklarını ve hizmetlerinin büyük, yeni bir potansiyel müşteri kitlesine reklamını

yapabileceklerini düşünmektedir (Tzioras, 2018).

İnternet bağlantısı, turizm ofislerinin turizm müşterisi ile doğrudan ilişkiler kurmasını sağlayan çok çeşitli iletişim ağlarını oluşturmaktadır. Ürün satışı ve acentelik hizmetleri artık basılı kâğıt miktarına bağlı değildir ve bu sayede ilgili bilgiler milyonlarca kişiye internet aracılığı ile kolay bir biçimde ulaşabilmektedir (Shanghavi, 2018). İnternet turizm sektöründe satış ve pazarlama alanında olumlu ivme kazandırmaktadır Otel işletmeleri, ulaştırma işletmeleri ve seyahat işletmeleri, gerek rezervasyon, satış, tanıtım ve anlık bilgilendirme noktasında internet üzerinden tüm faaliyetlerini yürütebilmektedir (Karadağ, 2021).

İnterneti turizm sektöründe kullanmanın faydaları aşağıdaki şekilde açıklanmıştır (Ivica, 2013):

- Seyahat acenteleri, interneti modern dünyada faydalı bir seyahat tanıtım ve satış aracı olarak kullanabilirler.
- İnternetteki turizm ürün ve hizmetlerinin kaliteli reklam görüntüleri, insanlar üzerinde broşür ve kataloglardan daha iyi bir izlenim bırakabilir.
- Müşterilerin istek ve ihtiyaçları belirlemeye yardımcı olmak için internet etkili ve kullanışlı bir dağıtım kanalını temsil eder.
- Seyahat acenteleri internet aracılığı ile iletişimi hızlandırarak ve ihtiyaç duydukları tüm bilgileri sağlayarak verimliliğini artırmayı mümkün kılmaktadır.
- Turizm pazarındaki çağdaş iş, seyahat acentelerinin, otel zincirlerinin, havayollarının vb. iş sistemlerine çeşitli rezervasyon sistemlerinin uygulanması ile karakterize edilir.
- İnternet, verimli, yüksek kaliteli pazar araştırması ve endüstriyel benchmarking-kıyaslama- becerisi sağlar.
- Turizm sektörüne internetin girmesiyle birlikte afiş, gazete, televizyon, radyo, katalog gibi tanıtım araçlarının yerine çizim ve metin ile fotoğraf veya 3 boyutlu fotoğraflar daha çok kullanılmaktadır.
- Her potansiyel turist, sınırsız veri tabanı ve sınırsız dijital medya kapasitesi ile ürünlerin ücretsiz tanıtımına anında erişim sağlayabilmektedir.

Görüldüğü üzere, internet aracılığıyla mobil uygulamalar, akıllı telefonlar, sosyal medya ve genel olarak akıllı teknolojiler gibi araçlar sektör açısından önemlidir. Nitekim dijital yerli olarak adlandırılan, bilgi teknolojileri konusunda gelişmiş bilgi ve becerilere sahip olan yeni neslin doğumdan itibaren akıllı teknoloji ile tanışıklığı tüm sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de etkinliği arttırmaktadır (Güleryüz, 2022).

Otel İşletmeleri İçin Web Sitelerinin Kalitesi ve Etkisi

Teknolojinin gelişimi sayesinde, günümüzde aracı kişilerin aradan çıkarılması ve talep eden kişi ile arz edilen hizmetin doğrudan bir araya getirilmesi mümkün olmaktadır. Böylece hem fiyatın alıcı ve satıcı açısından daha optimum düzeyde tutulması, hem de bilginin daha doğru bir şekilde aktarımı gerçekleşmiştir (Sarı & Kozak, 2005). Yaygın olarak kullanılan internetle beraber işletmeler de artık yeni pazarlama stratejileri geliştirmek durumundadır. Bu durumda yeni bilişim teknolojisinden yararlanması gerekmektedir. Günümüzde turizm işletmeleri içinde internet kullanımının birçok faydalı etkileri olduğu görülmektedir (Özkan & Ulama, 2018). Ancak bu olumlu etkiler, söz konusu işletmelere ait internet sitelerinin kalite düzeyine ve kullanıcılara kolaylık sağlayacak niteliklerine bağlıdır. Teknik yeterliliğe malik ve aynı zamanda içerik ve kullanıcı odaklı tasarım açısından kaliteli internet siteleri müşteriler tarafından rağbetle karşılanmaktadır (Üstüneğilmez, 2013).

Günümüzde tatil siteleri ve konaklama işletmeleri interneti etkin bir şekilde kullanarak birçok avantaj elde etmektedir. Özellikle otel web sitelerinde, misafirlerin otelin fiziksel ortamında edinecekleri bilgilerle eşdeğer içeriklerin sunulması, kampanya ve promosyon gibi ikna edici unsurların yer alması ve geri bildirim almayı teşvik eden yöntemlerin kullanılması müşteri memnuniyetini artırmakla birlikte rezervasyon oranlarını da etkilemektedir (Özkan & Ulama, 2018). Dolayısıyla kaliteli internet siteleri müşteriyle güçlü bir ilişki kurmayı sağlayan stratejik bir unsur haline geldiğini göstermekte ve kaliteli tasarımı ile kullanıcı dostu ve teknik açıdan sorunsuz çalışan sitelerin müşteri memnuniyeti ve siteye tekrar dönüş üzerinde doğrudan etkili olduğu görülmektedir (Blut, 2016).

İnternet sitesi tasarımında yer alan bilgi tasarımı, navigasyon tasarımı ve grafik tasarımı gibi etkenler,

müşteri memnuniyeti ve satın alma davranışlarına olumlu yansımaktadır. Açık ve yönlendirici bilgilerin yer aldığı internet siteleri, kullanıcı davranışlarını etkisi ile işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır (Alhussein & Atılgan, 2021). Söz konmuşu rekabet sürecinde müşterilerin hizmet kalitesine ilişkin beklentileri yükselmekte olup, sadece ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı değil, aynı zamanda internet sitelerinden aldıkları hizmetin kalitesine çok önem verdikleri görülmektedir (Akdu & Düzgün, 2015). Bu bağlamda web sayfası kalitesi; satın alma niyeti, yeniden satın alma niyeti ve sadakat gibi müşteri davranışlarını doğrudan etkileyerek, mevcut müşteriyi elde tutmada önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Aydınhan & Erat, 2020). Buna rağmen, birçok işletmelerin hâlâ geleneksel yöntemleri tercih ettikleri ve bunun sonucu olarak da rekabet gücü ve müşteri memnuniyeti açısından dezavantajlı duruma düştükleri ifade edilmektedir (Doğan & Morkoç, 2015).

Web siteleri, bir yardıma ihtiyaç duymadan bilgilerin bir sistemde depolandığı ve internet yardımıyla ulaşımın sağlandığı yapıdır. Günümüzde birçok yerli ve yabancı misafir konaklayacağı yerleri bulmak için interneti yaygın olarak kullanırlar, bundan dolayı otellerin web sitelerinin önemi ön plana çıkmaktadır. Bu web sitelerinin otel işletmeleri için önemli bir iletişim aracı olmasının yanı sıra bu sitelerin sürekli güncel olması ve müşterilerin isteklerine hitap etmesi de önem arz etmektedir. Turistlerin web sitesini takip etmesinin nedenleri arasında zaman harcamamak ve fiyatları öğrenmek olduğu görülmüştür (Konak & Özhasar, 2019).

İnternetin sürekli gelişim göstermesi ve bu gelişime paralel olarak insanların da internet üzerinde alışveriş yapmaya başlayıp rezervasyon işlemlerini de internetten yapmasıyla oteller web sitelerini geliştirmeye başlamışlardır (Bayram, Bayram & Altunöz, 2016). Otel işletmeleri tarafından oluşturulan internet sitesinin temel amacı bilgi sağlamaktır. Bu bilgiler, genel nitelikte olan kültürel içerikler, iletişim/müşteri desteği sağlayan adres, telefon numarası, otel ve şehir haritası, bulunduğu yörenin bilgileri, iklim, ulaşım ve etkinlikleri gibi müşterilere birçok bilgi verecek hususları içermektedir. Otel web sitelerinde, otelin sınıfı, fotoğrafları, oda bilgileri, sunulan hizmetler, konum bilgileri, fiyatlar, geziler, turlar ve araç kiralama gibi konulara dair bilgilere yer verilmesi gerekmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda, birçok otelin web sitesinde bu başlıklara dair önemli bilgi eksiklikleri bulunduğu tespit edilmiştir (Karabağ, Mimaroğlu Özgen & Özgen, 2010). Nitekim sitelerin zengin bir içeriğe sahip olması, tasarım ve görsellik açsından ziyaretçilerin beğenisini kazanması, aranan bilgilere ulaşılabilmesi müşterilerin tercihlerinde etkili olacak ve satışlara olumlu yansıyacaktır.

İnternet kullanımı ile otel işletmeleri uluslararası düzeyde bir işletme konumuna ulaşabilecektir. Yapılan ürün tanıtımları ve pazara yönelik planlar internet sayesinde daha çok geliştirilebilecek, komisyoncular aradan çıkarılarak daha fazla kar sağlanabilecektir. İnternet kullanımı müşterilere birçok ülkeye seyahat için ulaşma kolaylığını sağlayacak ve sadece bir otelin bilgilerine bakmakla kalmayıp birçok yurtiçi ve yurt dışı otelle kıyas yapma fırsatı tanıyacaktır. Müşterilerle yapılacak olan çevrimiçi diyaloglar, reklam uygulamalarının genişletilmesi ve iletişim kanallarının doğru kullanılması seçkin ve nitelikli topluklara ulaşabilme fırsatı sunabilecektir. Ayrıca çevrimiçi reklamların kişiye özel yapılması müşteri açısından olumlu bir imaj yaratabilecektir (Ünal & Çelen, 2018; Özkul & Demirer, 2013: 175-176). Dolayısıyla konaklama işletmelerinde kullanılan web siteleri sadece sunulan hizmet ve ürünler hakkında bilgi veren bir yer değil, aynı zamanda işletmenin kâr sağlama gücüdür. İyi ve donanımlı bilgi ile işletme daha iyi tanınacak ve daha fazla fayda sağlayacaktır (Bayram & Yaylı, 2009).

Otel işletmelerine ait web siteleri sayesinde, misafirler günün her saatinde sunulan hizmetlere ulaşabilmektedir. Yüksek teknoloji ile satım işlemlerinin gerçekleştirilmesi ya da rezervasyonda kullanılması müşteriler açısından olumlu bir imaj oluştururken, diğer işletmelere karşı üstünlük sağlayabilecektir. Kullanılan internet sitesine istatistiksel veriler girerek gelen misafir sayısı ve bu misafirlerin satın aldığı hizmet hakkında ve seyahat etmek istedikleri ülkedeki vize uygulamaları hakkında da bilgi sahibi olabilecektir (Ünal & Çelen, 2018; Özkul ve Demirer, 2013: 175-176).

Geçmiş dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda otel işletmeleri için web sitesinin nasıl tasarlanması gerektiği konusunda genel geçer bir sonuca varılmamıştır (Yılmaz,

2017). Ancak araştırmalarda otel işletmelerinin web sitelerinde olması gereken hususlar ilgili çalışmalarda belirtilmiştir. Bunlar, e-posta özelliği, ulaşım ile ilgili veriler, işletmeye ait web linkinin bulunması, yer ayırmak için bilgilerin olması, internet üzerinde yer ayırmak için özelliklere sahip olması, fiyat bilgilerini güncel tutulması, diğer işletmeler ile iletişim sağlanması, sistem tarafından müşteriye bilgilerin geri verilebilmesi, internet aracılığıyla ödemenin gerçekleştirilebilmesi, farklı dilde işletme bilgilerinin verilebilmesi ve konaklama yerine ait bilgilere yer verilmesi hususları olarak sıralanabilir. Yine sayfaların göze ve kulağa hitap eden özelliklerinin olması ve misafirler tarafından sürekli sorulan soruların yanıtlanması müşteriler tarafından cazip görülmektedir (Karamustafa, Biçkes & Ulama, 2002).

Web sitelerinin etkili bir pazarlama ve satış aracı olarak kullanılabilmesi, yalnızca içerik açısından değil, teknik tasarım özellikleri açısından da önem taşımaktadır. Otel işletmelerinin daha fazla kullanıcıyı site üzerinde tutabilmesi ve dönüşüm sağlayabilmesi için, sitenin sade, hızlı ve kullanıcı dostu olması gerekmektedir. Sayfaların kolay gezilebilir olması, iletişim bilgilerinin ulaşılabilir bir biçimde sunulması ve grafiksel unsurların dengeli kullanımı bu etkiyi artırmaktadır (Şahin, 2012: 53).

Sektörde yapılan başka bir araştırmada da otelin internet sitesinin karmaşık olması halinde gözlerin etkilendiğine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle internet sayfası oluşturulurken göze hitap eden ve yardımcı araçların sitede olan kişinin dikkat ve sitede dolanma durumlarını etkilediği tespit edilmiştir (Atabay & Çizel, 2020). Başarılı bir internet sitesinde; bilgilerin detaylı olması, web sitesinin sürekli aktif tutulması, site içinde gezinenlere yol gösterici olması, birbirini etkileme ve geri bilgi aktarımı gibi niteliklere haiz olması da üzerinde durulan hususlardır (Ateş & Boz, 2015).

İnternet siteleri üzerine yapılan çalışmalarda misafirlerin, işletmelerin internet sayfalarında hoşnut olup olmadığının tespiti açısından yapılan bir çalışmada, site içeriğinin müşteri memnuniyetini etkilediği görülmüştür (Ceylan, 2018). İnsanlar itibarı yüksek olan sitelere karşı olumlu tavır sergilediğinden iyi tasarlanmış web sitesinin de itibarı ve kalitesi artmış olacaktır. İnsanların iyi bir itibarı olduğunu düşündüğü web sitelerinde yazılan bilgileri daha çok önemsediği kaydedilmiştir (Görgülü & Kosova, 2021). Konuya ilişkin çalışmalarda, Akdeniz ve Marmara kıyılarında yerleşen otel işletmeleri web sayfalarının içerik olarak teknik yeterlilik, kullanıcı dostu olma özelliği, site çekiciliği, pazarlama etkinliği, bağlantı popülerliği, seyahat planlayıcısı yardımı özelliği ve yasal sorumlulukların yer aldığı bir tasarım halinde düzenlendiği belirtilmiştir (Cengiz & Akkuş, 2015; Köroğlu & Geyik, 2011).

TATİL REZERVASYON SİTELERİ

Dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte, elektronik pazarlamanın turizm sektöründe yaygınlaşmasıyla beraber turizm sektöründe önemi de ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu sayede konaklama yerleri kendini tanıtmayı, işletmeleri hakkında bilgi vermeyi, görsellik kavramıyla rezervasyon ve oda satışları yapmayı uygulayabilmektedir. Elektronik pazarlama uygulamaları genel olarak turizm sektöründe turizmin alt bileşenleri kapsamında ele alınmaktadır (Karadağ & Şeker, 2021).

Çoğu konaklama işletmesi satışlarını gerçekleştirirken rezervasyon sitelerini ya da tur programları eşliğinde satışını gerçekleştirirler. Konaklama yerlerinin satışı bu programlar eşliğinde satışını ne kadar çok fazla yaparsa diğer konaklama işletmelerine karşı o kadar çok önde olur ve aynı zamanda daha çok tanınmış olacaktır (Tunçalp & İrge, 2018). Dijital teknolojilerdeki hızlı gelişmeler, elektronik pazarlamayı turizm sektöründe vazgeçilmez bir araç haline getirmiştir. İnternet üzerinden rezervasyon sistemi kullanılarak misafir ile iletişim kurulmaktadır. Dolayısıyla bu otellerin ve sunulan hizmetlerin reklamı da yapılmaktadır (Gökdemir & Erdem, 2017).

Tatil siteleri üzerinden çevrim içi olarak yapılan yorumların öneminin farkına varan rezervasyon siteleri bu platformu geliştirerek farkındalığı arttırmıştır. Söz konusu platformlar hem işletmeler hem de müşterilerin bilgi edineceği önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır (Yavuz, 2020). Bu sitelerin ortaya çıkış sebepleri, turistlere veriler sunma, tur programları yapma, kalacak yeri ayarlama, kişilerin kalacağa yere araç temin etme, sosyal faaliyetler oluşturma ve sonuç olarak satış gerçekleştirerek kâr sağlanması gözetilerek, sıralanabilir (Seçer, 2021).

Konaklama işletmeleri misafirlerin dikkatini işletme üzerine çekmek için misafirlerine teşvik edici paketler sunmaktadır. Bunun temel gayesi misafiri kendisine çekip rezervasyonlardaki talebi en yüksek seviyeye çıkarmaktır. Neticede aracı olan birçok komisyon şirketlerini aradan çıkarıp kâr marjını arttırabilecektir. Bundan dolayı bu siteler sürekli olarak güncelliğini korumalı, misafirin ne istediğini bilmeli, ilgi çeken siteler oluşturulmalı ve çevrimiçi konumda olmalıdır (Saçlı & Yurtlu, 2020).

İnternet varlığını daha çok alana yaymasıyla beraber çevrimiçi otel satışlarını gerçekleştiren şirketlerin varlığının artması sonucunda alışılmış acentelerin satışlardaki payı azalmaya başlamıştır. İnternet üzerinden yapılan satışlarda satın alınan hizmetin aynı zamanda diğer insanlarla paylaşılmasına olanak sağlamıştır. Bu noktada 1996 yılında kurulan booking.com sektörün lideri olarak varlığını devam ettirmekte ve 40'tan fazla yabancı dilde hizmet sunmaktadır (Seden Güngör, 2016).

Tatile çıkmak isteyen birey, internetin sağladığı kolaylıklarla gideceği yer hakkında bilgi sahibi olmayı kolaylıkla elde edebileceği için yapılan yorumlar tatil yeri için çok önemli bir hale gelmektedir (Doğan, Güngör & Güngör Yücel, 2018). Yapılan bir araştırma sonucunda da misafirler tarafından yapılan iyi yorumların diğer misafirlerin satın alma isteği üzerinde anlamlı bir ilişki olduğu kanısına varılmıştır. Dolayısıyla internet üzerinden yapılan yorumların otel işletmelerinin tanıtımında etkili olduğu görülmüştür (Özlem, 2014).

Rezervasyon sitelerinin artması ürünlerin farklılaşmasını sağlamakla kalmayıp sektörde rekabet ortamının da artmasına vesile olmuştur. Müşteri rezervasyon yaparken de birçok faktörü göz önüne alarak yapmaktadır. Bu faktörler seçicilik, rahat olması, fiyatların diğer sitelerle mukayese edilebilmesi, web sitesinin tasarımı, ödemelerin güvenli olması, kullanan kişilere yardımcı olabilmesidir (Curkan, 2020).

Misafirlerin internet aracılığıyla yaptığı rezervasyon kısmında en çok fiyatlara dikkat ettiği yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Söz konusu uygulamalar bu konuda etkili olmaktadır. Örneğin, çok sıklıkla kullanılan Trivago uygulaması ile genel olarak fiyat karşılaştırılması ve misafirleri uygun rezervasyon sitelerine yönlendirme yapılmaktadır (Curkan & Köroğlu, 2020). Nitekim Antalya'da ilk sırayı alan 10 otelin yorumlarına bakıldığında, misafirlerin hizmet bölümü, yiyecek, çalışanlar, odalar ve talep edilen hizmete verilen cevaplar ile alakalı kısımlara özellikle dikkat ettiği görülmüştür (Yavuz, 2020).

Müşterilerin taleplerini karşılamak ve şikayetleri önleme açısından otelin çevrimiçi pazarlama dağıtım sisteminin işleyişi önem arz etmektedir. Bu bağlamda otellerin pazarlama sistemini oluşturan dağıtım kanalındaki her unsur önem taşımaktadır. Hedef kitlelerine ulaşmak isteyen otel işletmeleri teknolojik gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte en az aracı kullanmak ve en düşük komisyon ödemek için uygun stratejiler hedeflemektedir (Saçlı & Yurtlu, 2019).

METODOLOJİ

Çalışma keşifsel bir çalışma olup, nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışma açık uçlu sorular aracılığıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, Alanya ilçesinde otel sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerine tatil rezervasyon siteleri aracılığıyla yapılan rezervasyon ve satışlar açısından rezervasyon siteleri ile konaklama işletmesi ilişkisinde verilen hizmetin kalitesine, web sitelerinin sağlamış olduğu avantajlar ve sorunlara ilişkindir.

Çalışmanın kapsamı Alanya'nın dört ve beş yıldızlı otelleridir. Çalışmanın amacı, Alanya'da bulunan dört ve beş yıldızlı otel yöneticilerinin, tatil rezervasyon sitelerinin elektronik ortamda sunduğu hizmet hakkındaki görüşlerinin araştırılması ve değerlendirilmesidir. Çalışmada elektronik ortamda sunulan hizmet kalitesini ölçmek amacıyla ilgili bölgede yerleşik otel yöneticileri, kartopu örneklemesi ile seçilmiş ve mülakatlarda sorular yönlendirilmiş ve tatil rezervasyon sitelerinin vermiş olduğu hizmetler değerlendirilmiştir. Çalışma için Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma Etiği Kurulundan 2023/14 sayılı ve 10.10.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

Tablo 1: Araştırma Tema/Kod Listesi

TEMALAR	KODLAR
Hizmet kalitesi	Hız
	Gizlilik ve güvenirlik
	Erişebilirlik ve ulaşabilirlik.
	Kullanım kolaylığı
e-Tatil sitelerin fırsat ve avantajları	Yeni müşteri kazandırması
	Rekabet gücünü artırması
Sorunlar	Maliyet sorunu
	Ulaşım sorunu

Bu çalışmada, literatürde hizmet kalitesine ilişkin genel kabul görmüş boyutlar dikkate alınarak, turizm sektörüne özgü açık uçlu sorular geliştirilmiş ve otel yöneticilerine yöneltilmiştir. Sorular doğrudan bir ölçekten alınmamış olup, sektörün dinamiklerine uygun olarak açık uçlu sorular şeklinde hazırlanmıştır. Katılımcı yanıtları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, temalar ve kodlar sahadan elde edilen bilgiler ışığında, araştırmacı tarafından manuel biçimde oluşturulmuştur.

Otel yöneticilerinin çevrimiçi rezervasyon siteleri açısından özellikle tercih etme nedenleri olan işlem kolaylığı, erişim, hız, güvenlik, güvenilirlik, kullanım kolaylığı, teknik altyapı, garanti, nezaket ve problem çözme gibi hizmet unsurları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu temalar, her ne kadar literatürde sıkça ele alınan hizmet kalitesi boyutlarıyla örtüşse de saha verileri doğrultusunda şekillenmiş ve bu çalışmaya uygun ifadelerle kodlanmıştır.

Bu araştırma, literatürde ağırlıklı olarak müşteri memnuniyeti temellinde, otel yöneticilerinin deneyimlerine dayanan verilerle çevrimiçi hizmet platformlarını ele alması bakımından özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Katılımcı sayısının 21 yöneticiyle sınırlı tutulması, nitel yöntemin doğasına uygun biçimde veri doygunluğuna ulaşıldığı noktada araştırmanın sonlandırılmasıyla ilişkilidir. Bu yönüyle çalışma, yapılandırılmış ölçüm modellerinden farklı olarak, sahaya dayalı gözlemlerle özgün bulgular üretmesi açısından keşifsel bir nitelik taşımaktadır.

Katılımcılara ait demografik bilgiler tablo 1'de sunulmuştur. Katılımcılar için kod isimler kullanılarak kişisel bilgilerinin paylaşılmamasına özen gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırma Katılımcı Demografik Verileri

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Eğitim durumu
K1	35	Erkek	Lisans
K2	42	Erkek	Lisans
K3	45	Erkek	Lisans
K4	38	Kadın	Y.lisans
K5	41	Erkek	Lisans
K6	37	Kadın	Lisans
K7	50	Erkek	Lisans
K8	52	Erkek	Lisans
K9	44	Erkek	Lisans
K10	41	Erkek	Lisans
K11	39	Kadın	Lisans
K12	38	Erkek	Lisans
K13	44	Erkek	Lisans
K14	52	Erkek	Lisans
K15	41	Erkek	Y. lisans
K16	53	Erkek	Lisans
K17	57	Erkek	Lisans
K18	32	Kadın	Lisans
K19	55	Erkek	Lisans
K20	58	Erkek	Lisans
K21	54	Erkek	Lisans

Katılımcıların Alanya'da faaliyet gösteren otellerde yönetici olarak çalışmaktadır. Görüşmeye katılan toplamda 21 katılımcıdan 17'si erkek ve 4'ü ise kadındır. Hepsi üst düzey yönetici olan katılımcıdan, 19 katılımcı lisans ve 2 katılımcı ise yüksek lisans mezunudur. 15 katılımcının turizm ve otelcilik bölümü, 5 katılımcının işletme bölümü ve 1 (bir) katılımcının ise muhasebe bölümünden mezun olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları 32 ile 58 arasında değişmektedir.

Katılımcılara sorulan, "*Otel sitenizle ilgili en sık kullandığınız elektronik tatil sitelerini sıralayınız.*" sorusu için, alınan cevap sonucunda, sıralamada en çok tercih edilme sırasına göre, "www.booking.com", "www.expedia.com", "www.trivago.com.tr", "www.ets.com", "www.odamax.com.tr" ve sonuncu olarak ise "www.tripadvisor.com" siteleri tercih sırasına göre sıralanmıştır.

Katılımcılara sorulan; *"kullanmakta olduğunuz internet sitesini ne kadar zamandır kullanıyorsunuz",* sorusuna cevap olarak 12 otel için genellikle 5 yıldan fazla kullanıldığı, 6 otel için 1- 5 aralığında kullandıkları ve 3 otel için ise bir yıldan az kullanıldığı cevabı alınmıştır. Nitekim e-tatil sitesini en çok tercih etmedeki sebepler olarak güvenilir, hızlı, ulaşılabilir ve dünya çapında en eski e-tatil sitesi olması en önemli etkenlerdir.

Nitel araştırmalarda tutarlılık, araştırmanın belirli bir zaman aralığında, aynı içerikle, aynı yöntemle ve aynı katılımcılarla tekrarlandığında benzer sonuçlara ulaşma derecesidir. Verilerin tekrarlanmaya başlaması ve yeni bilgi üretiminin azalması durumunda, veri doygunluğuna ulaşıldığı kabul edilmektedir (Morrow, 2005; Fusch & Ness, 2015). Veri doygunluğu, nitel araştırmalarda veri toplama sürecinde yeni verilerin artık anlamlı veya farklı bilgi sağlamadığının kabul edildiği bir noktadır (Charmaz, 2015). Bu çalışmada da 21 katılımcı ile yapılan görüşmelerde benzer yanıtların alınmaya başlaması, veri doygunluğuna ulaşıldığını göstermiş ve bu noktada veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

Görüşmeler, Alanya'daki ilgili otel işletmelerinde, katılımcıların makam odalarında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme 30 ila 60 dakika arasında sürmüş ve görüşmenin tamamı sesli olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşme öncesinde katılımcılardan ses kaydı alınmasına ilişkin yazılı onamları temin edilmiştir. Toplanan veriler daha sonra yazıya dökülerek içerik analizi yöntemiyle temalara ve kodlara ayrılmıştır. Kodlama süreci manuel olarak yürütülmüş ve aynı anlamı taşıyan ifadelerin farklı kodlara bölünmesini önlemek amacıyla bir veri dokümanı oluşturulmuştur. Katılımcılardan elde edilen ses kayıtları, kelimesi kelimesine yazıya aktarılarak araştırma amacına uygun şekilde kodlanmıştır.

Yöneticilerle yapılan görüşmelerin uzunluğu çalışmanın güvenilirliğini artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca elde edilen bulguların benzeri çalışmalarda da kullanmaya uygun nitelikte olması, nitel çalışmalarda önem taşıyan bir başka önemli husustur. Aynı yapıdaki sorular tüm katılımcılara sistemli biçimde yöneltilerek ve görüşmelerin tamamı kayıt altına alınarak çalışmanın güvenirliği sağlanmıştır. Değerlendirme sürecinde uzman görüşlerinden yararlanılması ve ham verilere sadık kalınması ise teyit edilebilirliği desteklemiştir. Araştırmanın tüm aşamalarında özenli ve tarafsız bir yaklaşım benimsenmiş ve dolayısıyla çalışmanın bilimsel geçerliliği ve güvenirliği korunmuştur.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları, içerik analizi yöntemi ile ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede e-tatil sitelerini kullanan otel işletmelerinin bu web sitelerine yönelik algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Web siteleri tarafından sunulan hizmette yararlanan otel işletmeleri yöneticileri ile yapılan mülakatta yolu ile nelere öncelik verdikleri ve tercih etme sebepleri belirlenmiştir.

Yapılan bu çalışmada, mülakat sonuçlarına göre elde edilen kodlar üç ana kategori altında değerlendirilmiştir: hizmet kalitesi, e-tatil sitelerinin fırsat ve avantajları ve sorunlar. Bu kategorilerdeki temalar ise hız, gizlilik ve güvenilirlik, erişebilirlik ve ulaşabilirlik, kullanım kolaylığı, yeni müşteri kazandırma, rekabet gücünü artırma, maliyet sorunu ve ulaşım sorunu olarak belirlenmiştir.

Hizmet Kalitesi: Elde edilen bulgulara göre, otel yöneticilerine elektronik ortamda en belirleyici unsur sunulan hizmetin kalitesidir. Memnuniyet teorisinin olumsuzluk paradigmasına dayanan hizmet kalitesi müşteri beklentilerinin karşılanma derecesinin ölçülmesi olarak kabul edilmektedir. Müşteriler tarafından algılanan hizmet kalitesi literatürde, tüketicilerin algıladıkları hizmet ile beklentilerinin karşılaştırılıp değerlendirmesi süreci olarak açıklanmaktadır. Bu açıdan e-ticaret yöneticileri tüketicilere sunulan hizmet kalitesinin doğru değerlendirilmesine önem vermektedirler. Tatil siteleri açısından sunulan hizmetle ilgili olarak bu hizmetin alıcılarının yorum ve değerlendirmeleri belirleyici olacaktır. Dolayısıyla web sitesinin kaliteli hizmet sunumu müşteri kitlesini etkileyecektir (Güllülü, Uçan & Karabulut, 2016: 123). Web hizmet sunucularının hizmet kalitesinin ölçülmesinde etkin ve verimli bir şekilde alışveriş yapabilme, satın almada sağlanan kolaylık, satın alma esnasında veya sonrasında ulaşılabilirlik, müşteri hizmetleri, güven ve gizlilik gibi birçok faktörler belirleyici olacaktır (Sevim, 2018: 108).

Hız faktörü web siteleri için en kritik faktörlerden birisi olarak, satın alınmak istenen hizmeti sağlamaktadır. Nitekim web kullanıcıları tercihte bulundukları web sayfasının hızlı açılmasına önem vermektedirler. Süre açısından sayfaların hızlı olmasının kriteri olarak on beş saniyeden daha az bir sürede açılması dikkate alınmaktadır (Bayram & Yaylı, 2009: 353).

Mülakat sırasında katılımcılardan K2, K3 ve K4, özellikle kullandıkları Booking.com, Expedia.com ve Trivago.com, ETS internet sitelerinin hızının orta derecede olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir katılımcı K16'da web sitelerinden memnuniyetini dile getirmekle birlikte, "…a*slında Trivago, Tripadvisor sitelerinin biraz daha hızlı olması çok daha iyi olurdu", şeklinde beyanda bulunmuştur.* Hız durumuna ilişkin soruya, K21: "*ETS ve Odamax internet sitelerinin hızları çok yavaştır"*. Bu eleştirilerle birlikte bazı katılımcılar hız sorunun olmadığını söylemişlerdir. Katılımcılardan K8, K9, K10, K12, K18 ve K20: *"Kullanmış olduğumuz web sitelerinin hızı oldukça iyidir. Çalışmalarımızı engelleyen bir durum bulunmamaktadır"*.

Kullanım kolaylığı web sitelerinin tercih edilmeleri açısından müşterilerin tercihlerini etkileyen en önemli etkenlerdendir. Örneğin, tüketicilerin sanal alışverişi tercih etmelerinde zaman kazanma, karşılaştırmalı alışveriş ve nakit para yerine kredi kartı kullanımı gibi kolaylıklar müşterileri celbetmektedir (Oz, 2002, 145). Nitekim internetin tüketicilere bilgiye ulaşmada kolaylığı sağlamaktadır. Dolayısıyla tüketicilerin satın alma fırsatları mal ve hizmetlere erişimdeki artışa ve satın almanın kolaylaşmasını sağlayan internet kullanımı ile sağlanan avantajlar günü günden genişlemektedir (Agcadağ, 2014: 29). Müşterilerin tercilerine uygun kolaylıklar sağlayacak şekilde web sitelerinin oluşturulması otel işletmeleri içinde kullanım kolaylığı sağlayacak ve tercih sebebi olacaktır.

Yöneticilerle yapılan görüşmelerde, kullanılan internet sitelerinin kullanım ve gezinme kolaylığı açısından verilen cevaplarda en çok booking, expedia ve trivago internet sitelerinin kullanımının kolay olduğunu söylemiştirler. Katılımcılardan K12: "*Müşterilerimizin yorumlarına göre hem ucuz hem de pahalı çeşitli kategorilerdeki otelleri aramak için bu siteler en uygun bir sitelerdir. Web siteleri üzerinden şehrin farklı bölgelerindeki otelleri aramak mümkündür. Bence de internet sitesinin kullanımı kolay olursa müşterilerin bizim otelleri de bulup seçmesine kolaylık sağlanacak. Biz otel işletmeciliği olarak, kullandığımız Trivago, Booking, Odamax, Expedia ve Ets sitelerinin kullanımını kolay bulmaktayız*". Katılımcılardan K1, "*Booking, Expedia, ETS ve Trivago sitelerinden otel seçmek ve rezervasyon yapabilmek kolaydır. Bu yüzden biz de bu sitelerle iş birliği yapmaktayız*". Katılımcılardan K14 ise kullanımını kolay buldukları diğer tatil sitelerinin ismini açıklamış ve "*Booking, Otelz, Otels.net, Holidaycheck ve Tripadvisor sitelerinin kullanımını ve tasarımını güzel bulmaktayım. Bu web sitelerinde bilgilere daha kolay ulaşabilmekteyiz*", demiştir.

Gizlilik ve güvenirlik kodlama frekansı yüksek olan faktörlerden biridir. Tatil sitelerini kullanan yöneticilerden gizlilik ve güvenlik boyutu ile ilgili olarak, sorulan sorularda aşağıdaki cevaplar alınmıştır. En çok kullanılan e-tatil sitesinde, 12 katılımcı kredi kartı ve ödemelerle ilgili tüm bilgilerin korunduğuna ilişkin olarak, evet cevabı vermiştir. Ayrıca 6 katılımcı emin olmamakta, dört katılımcı emin olmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan K3: "e-*Tatil siteleri uygulamalarını yedi yıldır kullanıyoruz. Kredi kartımla ödemeler yaptık ama bugüne kadar sorun yaşamadık*". K19: "*İnternet sitesinde işlem yaparken kendimi güvende hissetmekteyim. Kredi kartım ve ödemelerimle alakalı tüm bilgilerin korunduğunu ve herhangi olumsuz bir durumun yaşanmayacağını düşünüyorum*". Bazı katılımcılar uluslararası düzeyde tanınan web sitelerinin güvenirliğine dikkat çekmiş ve bu nitelikte bir siteden işlem yapılmasının olumsuz soruna yol açmayacağını ifade etmiştir. Nitekim katılımcılardan K1: "*Uluslararası tanınan bilinen ve güvenilen bir ticaret sitesi olduğu için booking.com'u tercih etmekteyim. Herhangi bir sorun yaşanacağı hususunda bir endişem bulunmamaktadır. Bu tip sitelerin bilgilerimizi gizli tutacağı konusunda endişem bulunmamaktadır*". Yine katılımcılar, web sitesi tercihlerinde güvenilir olması ve geniş müşteri kitlesi olmasına dikkat çekmiştir. Katılımcılardan K21: *"Booking ve Trivago daha geniş kitleye hitap ettiği ve güvenilir tatil sitesi olduğu için bu siteleri tercih etmekteyiz*". K14: "*Booking-Otelz siteleri hem güvenli site olduğu için hem de ödemeleri girişte*

olduğu için daha çok tercih ediyoruz". K4: "*Otelz-Trivago-Booking-Odamax-Expedia gibi sitelerde işlem yaparken kendimizi güven içinde hissederim*". Ancak bazı yöneticiler kendilerini güven içinde hissetmelerine rağmen diğer yönden endişelerden tam kurtulmuş olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim katılımcılardan K2, K10, K11 ve K17: *"Kredi kartı ve ödemelerle alakalı tüm bilgilerin korunduğunu düşünüyoruz ama çok da emin değiliz*" şeklinde bu endişelerini dile getirmişlerdir.

Görüldüğü üzere, web sitesi kullanımında tüketicilerin gizlilik endişesi ile tüketici güveni arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Tüketici bilgilerinin gizli tutulması, bu konuda herhangi olumsuz bir sorun yaşanmayacağı hususu müşteri ile hizmet sunucusu arasında güven zeminini oluşturacaktır. Gizlilik endişeleri, tüketiciyle işletme arasındaki güven eksikliğini ortaya çıkaracak ve tüketiciler web siteleri ile paylaşılan bilgilerin gizliliği hususunda risk algısı web sitelerine duyulan güveni de ortadan kaldıracaktır (Sönmezay & Özdemir, 2020: 4263). Nitekim kullanıcılar kişisel bilgileri vermek istememeleri ve verdikleri bu bilgilerin gizli tutulup farklı bir amaçla kullanılmayacağından emin olmadıkları için son anda satın almadan vazgeçebilmektedirler. Buna göre üyelik formunda müşterilerden talep edilen bilgilerin gizli tutulacağına ilişkin güvenin sağlanması gerekmektedir (Okur, 2010: 231).

Erişebilirlik veya ulaşılabilirlik e-tatil sitesini tercih etme nedenlerinden bir olarak bu sitelere erişmenin veya diğer deyimle ulaşabilmenin kolay olması aranan hususlardandır. Kullanıcıların internet sitelerinde istenen bilgilere erişim konusunda sorusuna on sekiz katılımcı istenen bilgilerin yeterli ve ulaşılabilir olduğunu belirtmiş, iki katılımcı ise orta düzeyde bilgiye sahip olduğunu düşündüğünü söylemiş, bir katılımcı ise gereğinden fazla bilgi yığınıyla dolu olduğunu ifade etmiştir.

Yapılan görüşmelerde katılımcılardan, internet sitesiyle işlem sırasında sorunlarla karşılaşan 16 katılımcı problemlerinin personel tarafından telefonla, e postayla ve 2 katılımcı ise WhatsApp grubu aracılığıyla anında çözüldüğünü söylemişlerdir. Diğer beş katılımcı ise bütün siteler için aynı şeyi söyleyemediğini vurgulamış, sorunların çözümü açısından sıkıntılarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğu "booking.com" sitesinin yaşanan problemlere geç cevap vermekte olduğunu belirtmiştir.

Erişebilirlik konusunda sorunları bertaraf etmek için katılımcılardan K10: *"Genellikle daha ulaşılabilir, erişim sorunu yolmayan ve olası bir problem durumunda geri dönüşü daha kısa sürede sağlayan acenteleri tercih ediyoruz". Katılımcılardan* K12: *"Booking erişimi, Expedia erişimine göre daha kolay ulaşılabilir".* K9: "*İnternet sitesiyle bir problem yaşadığımızda problemlerinin personel tarafından telefonla, e postayla ve WhatsAppla işlemlerin anında çözüldüğünü söyleyebilirim".* Katılımcılardan K4: "*Sorunların çözümünde tatil siteleri her zaman yardımcı olmaktadırlar ve gerekli desteği de vermektedirler. Tatil sitelerinden "Otelz" daha kolay ulaşıyoruz ve yaşanan sorunları çabuk ortadan kaldırıyorlar*". K14: "*Otels.net, Holidaycheck ve Tripadvisor siteleri gereken destek ihtiyacında geri dönüşüm sağlıyorlar. Sürekli aktif ve çağrı hizmetlerine de her zaman ulaşılabiliyor*". K7, K4 ve K12: "*Expedia, ETS Tur, Otelz ve Odamax otel siteleriyle bir problem olduğunda personele rahat ulaşabiliyorum ve işlemleri o gün mutlaka çözülüyorlar".* K3: "*Otelz, Trivago, Odamax ve Expedia sitesi bizim sorunlarımızın karşılanması ve zamanında vakit kaybetmeden çözülmesi için gerekli çabayı gösterirler*".

E-tatil sitelerinin fırsat ve avantajları: İlgili e-tatil siteleri ile çalışan otellere söz konusu siteler sağladığı fırsat ve avantajlar bakımından tercih edilebilirlik görüşmelerden de ortaya çıkarmış olduğumuz temel temalardandır. Bu temanın frekansları ise yeni müşteri kazandırması ve rekabet gücünü arttırmasıdır.

Yapılan görüşmelerde otel yöneticileri web sitelerini tercihlerinde müşterilerin bu sitelere olan rağbeti etkili olmaktadır. Örneğin, katılımcılardan K14: *"*Booking, Otels.net, Holidaycheck ve Tripadvisor gibi k*ullandığımız internet siteleri özellikle müşteriler tarafından beğenildiği için bu siteleri tercih etmekteyiz. Booking sitesi çok sorun yaşadığımız bir site olmasına rağmen müşteriler tarafından çok tercih edildiği için bizim de tercihlerimiz arasındadır*". K21*: "Çevrimiçi tatil siteleri otelimize daha önce bizi hiç tercih etmemiş olan veya çok farklı coğrafyalardan yeni müşteriler kazandırmaktadır". Yine katılımcılardan*

K18*: "En fazla müşteri Booking ve Xpedia gibi tanınan sitelerden geldiği için bu siteler tercihimizdir".* Konaklama sonrasında misafirler görüş ve düşüncelerini mutlaka paylaştıkları için kaldıkları otellerin veya ilgili tatil sitelerinin sayfalarında paylaşmaktadırlar. Misafirle birebir ilgilenen, iletişimi iyi, samimi ve güler yüzlü olan bir otel çalışanları misafirden belli başlı çevrimiçi yorum sitelerinde otel hakkında olumlu paylaşımlar yaparak puanlandırma yapmasını istedikleri için misafirler olumlu yorum yapmakta ve puanlama yapmaktadırlar (Tuzcu, 2023: 20). Dolayısıyla bu olumlu puan ve paylaşımlar da yeni müşterileri çekmektedir.

Rekabet içinde faaliyet gösteren oteller tarafından misafirlere verilen tatmin edici konaklama hizmetleri memnuniyet düzeyini arttırdıkça, bu düzey ilgili müşteri sağlayan web sayfalarına da yansıyacaktır. Nitekim katılımcılardan K14'ün de beyan ettiği üzere: *"Bütün yorum portallarında rekabete göre sıralamalar yapılmakta ve bu sıralamada ilk sıralarda yer alan siteler en çok tercih edilmektedir".* Yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere misafirler de en yüksek puanlı oteller genellikle ilk beşte yer alanları tercih edebilmektedir. Misafir memnuniyeti yüksekse oteller bu sıralamada en önlerde yer alacak ve bu da otelin rekabet gücünü gösterecektir. Dolayısıyla internet aracılığıyla hizmet sunan tatil siteleri bilgiye en hızlı şekilde ulaştırmakta, etkili bir iletişimi sağlamakta, işletmelerin gelişim sürecini artırmakta, müşteri odaklı çalışmaya aracılık ederek rekabet üstünlüğünü kazandırmaktadır (Çubukcu, 2010: 20).

Sorunlar: E-tatil sitelerinin sunmuş oldukları hizmetler kapsamında bazı sorunların da olduğu görülmektedir. Yapılan görüşmeler sırasında söz konusu sorunlar deşifre edilerek tespit edilmiştir.

Şikâyet edilen konuların başında maliyet faktörü gelmektedir. Katılımcılardan K2**:** "*Komisyon oranlarının yüksek olması maliyet açısından en önemli sorunlarımızdan birisidir. Booking.com, Expedia.com aracılığıyla rezervasyon aldığımızda yüksek komisyon ödüyoruz. Bence en önemli sorun budur ama buna bakmayarak otel siteleri daha fazla müşteri kazandırıyor".* Aynı şekilde K3: "*Tatil sitelerinin müşteri bulmada ve otelimizi tanıtmakta çok büyük rolü var, ama komisyon oranları çok yüksektir".*

Günümüzde turizm sektöründe çevrimiçi müşteri değerlendirmelerinin önemi ve popülerliği artmış olduğu için bu sitelerdeki yorumlar önem arz etmektedir. Örneğin, Tripadvisor günümüzde konaklama ve turizmde en fazla kullanılan çevrimiçi seyahat bilgilendirme platformlarından birisi durumunda olduğu için ziyaretçilerin tatil, gezi ve konaklama deneyimlerini paylaştıkları bağımsız bir değerlendirme sitesi rağbet görmektedir (Çuhadar, Köseoğlu & Gültepe, 2018: 229). Bu rağbeti ve göz önünde bulunduran birçok oteller tarafından tur operatörlerinin web sitelerindeki otel sıralamasında üst sıralarda görünmek yüksek komisyon, katkı bedeli, reklam vb. ödemesi yapılmaktadır. Bu sebeple ödeme yapan otellerin oranının %19 düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Amaç rakiplerden daha iyi görünmek olup, doğrudan çevrim içi yorum platformları manipüle edilmektedir (Sop, Atasoy & Günaydın, 2024: 26).

Ulaşılabilirlik açısından bazı web sitelerinde yaşanan sorunlar otel yöneticileri tarafından dile getirilmiştir. Katılımcılardan K3: *"Sorunlar ortaya çıktığında bazı işletmelere ulaşım açısından sorun yaşıyoruz.* "*Booking" sitesi bunlardan biridir. En önemli sorunların başında bu sitenin Türkiye'de müşteri temsilcisinin olmaması gelir. Personele ulaşamıyoruz ve onlara ulaşmak zamanımızı çok almaktadır*".

Bu şikayetlere rağmen "booking" sitesi birçok ülkelerde tercih sırasına göre ön sıralarda geldiği akademik araştırmalarda yer almıştır. Çevrimiçi seyahat acenteleri aracılığıyla seyahat satın almada İstanbul'a gelen turistler üzerine yapılan bir çalışmada katılımcıların uyruklarına göre seyahat satın almada en çok tercih ettikleri çevrimiçi seyahat acentelerine ilişkin yer alan bilgiler incelendiğinde, çevrimiçi seyahat satın almada booking.com, Fransa, Irak ve Türkiye uyruklu turistler tarafından tercih sırasına göre ilk sırada, Almanya Amerika uyruklu turistler tarafından tercih sırasına göre ikinci sırada tercih edilmektedir (Buluk & Boz, 2016: 511). Ancak ulaşılabilirlik kalitesindeki eksiklikler genel olarak e-hizmet kalitesini doğrudan etkileyecektir (Bayram & Şahbaz, 2016: 724).

SONUÇ

Turizm sektöründe internetin yaygın bir şekilde kullanılması sektörde bulunan konaklama işletmelerinin

uluslararası düzeyde tanınmasına ve tercih edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bilgi teknolojilerinin yoğun ve yaygın kullanılması sektörde hizmet kalitesinin ve söz konusu hizmetin tüketiciye ulaştırılmasını sağlamaktadır. Geleneksel konaklama işletmelerinde uygulanan tatil satışlarından farklı olarak günümüzde tatil satın alımlarında çeşitli araçlara başvurulmaktadır. Doğal olarak bu satışlara tatil rezervasyon sitelerinin geniş bir paya malik olduğunu vurgulamak gerekir. Çeşitli rezervasyon siteleri aracılığı ile otel tercihinde bulunan tatilciler verilecek turizm hizmetini karşılamak için rezervasyon siteleri, otel işletmeleri ve tatilciler arasında kaliteli, hızlı ve güvenilir bir hizmet sunumuna ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim yapılan bir çalışmada, dinamik fiyatlandırma yapan rezervasyon sitelerinde tüketicilerin marka güvenine dayalı olarak hizmetin güvenilirliğine ve tekrar satın alma niyetine daha fazla önem verdiği görülmektedir (Tarakçı & Göktaş, 2020). Dolayısıyla rezervasyon siteleri ile konaklama işletmeleri arasında bilgi değişimi ve etkin bir iletişim ağının kurulmasına ihtiyaç vardır.

Tatil rezervasyon siteleri aracılığı ile konaklama işletmelerinin ürün ve hizmet bilgisine ulaşılabilmekte, etkinliklere, bölgesel bilgilere ve diğer birçok hususlara ulaşan tatilciler ilgili işletmeyi tercih edebilmektedir. Doğal olarak, hizmet alımı sırasında ya da sonrasında yaşanabilecek sorunlarda müşteriler, genellikle ilgili otel işletmesine ya da rezervasyon sitesine başvurarak çözüm beklemektedir. Bu tür sorunların çözümü için ulaşılabilmesi ve sağlıklı bir çözüm üretilmesi müşterilerin beklentileri arasındadır. Çünkü olumsuz geri bildirimlerin yalnızca işletmeye değil, aynı zamanda potansiyel müşterilere de yansıma riski bulunduğundan, şikâyetlerin zamanında ele alınması büyük önem taşımaktadır (Tuzcu, 2023). Web sitesinin sunduğu hizmetler açısından bir sorun yaşandığında, sorunun çözümü için iletişim kanallarının açık olması ve site içi bağlantıların erişilebilirliği kritik rol oynamaktadır. Aksi durumda ulaşılabilirlik kalitesindeki eksiklikler e-hizmet kalitesini doğrudan etkileyecektir. Bu doğrultuda, çalışmada otel yöneticileriyle yapılan nitel görüşmeler sonucunda, rezervasyon siteleriyle kurulan hizmet ilişkilerinde ön plana çıkan faktörler belirlenmiştir.

İşletmeler tarafından turistlerin talep ve şikâyetleri doğrultusunda ivedilikle çözüm üretilmemesi durumu muhtemel yorum ve şikâyetlere zemin hazırlamaktadır. Bundan dolayı müşteriyi korumak, tekrar kazanabilmek, tatil sonrasında paylaşılan olumlu yorumlar yapmasını sağlamak ve çevrimiçi yapılan olumsuz eleştiriler almamak için rezervasyon siteleri ile konaklama işletmeleri arasında sürecin yönetilerek sorunların bir an önce çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Alanya'daki konaklama işletmelerinin tatil rezervasyon sitelerine ilişkin hizmet kalitesi algılarını ortaya koymaktır. Nitel veri analizinden elde edilen bulgular, otel yöneticilerinin özellikle hız, erişilebilirlik ve güvenilirliğe büyük önem verdiklerini göstermiştir. Ayrıca, bazı tatil sitelerine dair teknik sorunlar ve müşteri temsilcisi eksikliği gibi önemli bulgular da çalışmanın öne çıkan sonuçları arasındadır. Çalışmada tatil rezervasyon siteleri ile konaklama işletmeleri arasındaki sürdürülen hizmet ilişkisi değerlendirilmiş ve otel işletmelerinin yöneticilerinin web sitelerine yönelik algıları değerlendirilmiştir.

Mülakat yoluyla Alanya ilçesinde yerleşen otellerde gerçekleştirilen çalışmada otel işletmeleri yöneticileri ile yapılan görüşmeler sonucu web siteleri tarafından alınan konaklama hizmeti satış hizmetinde öncelikler, tercih sebepleri ve sitelerin sağlamış olduğu avantajlar ve fırsatlar ele alınmış ve bu hizmet sürecindeki sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır. Değerlendirme konusunun belirleyicileri; hizmet kalitesi, e-tatil sitelerinin sağladığı avantajlar, fırsatlar ve sorunlar olmak üzere üç tema altında toplanmıştır.

Çalışmada mülakat sonuçlarına göre hizmet kalitesinin boyutları hız, gizlilik, güvenirlik ve erişebilirlik olarak açıklanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, konaklama işletmeleri tatil rezervasyon siteleri ile hizmet ilişkisinde bu boyutlara önem verdikleri tespit edilerek, sorunların ortaya çıkması halinde hızlı bir şekilde işlemin yapılması veya geri dönüşüm yapılması beklentiler içindedir. Gizlilik, güvenilirlik hususunda genel katılımcıların tamamı bir sorun yaşamadıklarını, söz konusu işletmelerin bilgilerin gizliliği ve güvenirliği konusunda tedirginliklerinin olmadığını belirtmiştir. Erişilebilirlik konusunda ise beş katılımcı ise bütün sorunları dile getirmiş, özellikle "booking" sitesi ile bu konuda sıkıntılar yaşandığı belirtilmiş ve bu sorunun temel sebebinin ise Türkiye'de bir merkezlerinin olmamasından bu sorunun kaynaklandığı vurgulanmıştır.

Görüşmeler sonucu ulaşılan bulgular doğrultusunda ilgili tatil rezervasyon sitelerinin sağladığı fırsat ve avantajlar, otel yöneticileri tarafından ifade edilmiştir. Nitekim söz konusu sitelerin sağladığı fırsat ve avantajlar olarak özellikle işletmelerin yeni müşteriler kazandırmasına ve rekabet gücünü arttırmasına olanak sunduğu görülmüştür. Özellikle tatil siteleri üzerinden yapılan yorumlar ve değerlendirmelere göre en çok tercih edilen oteller ilk sırada görülmekte ve ilgili rezervasyon sitesini ziyaret eden tatilciler tarafından görülmekte ve tercihlerine yön vermektedir. Bu açıdan rezervasyon siteleri otellerin müşteriler nezdinde reklamını da gerçekleştirmektedir. İlgili oteller de müşterilerine konaklama süresi sonu da otelden ayrıldıklarında hizmetten memnun kaldıklarını geri bildirim olarak rezervasyon siteleri veya otel web sitelerinde olumlu yorumlarla belirmelerini istemektedirler. Dolayısıyla bu yorumlar rezervasyon siteleri sayfasında ilgili oteli ilk sıralara çıkarmaktadır. Bu durum, yorumların sadece potansiyel müşterileri etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda otellerin çevrim içi sıralamasında görünürlüğünü artırdığı ve müşteri ilişkilerinde stratejik bir araç olarak değerlendirildiğini göstermektedir (Yetkin, Üngüren & Kaçmaz, 2016).

Rezervasyon işletmesiyle konaklama işletmesi arasındaki yaşanan sorunların tespiti bu çalışmada yapmıştır. Katılımcıların bir kısmı, müşteri sorunlarının çözümünde rezervasyon sitesine erişimde güçlük yaşandığını belirtmiştir. Genellikle memnuniyet ifade eden görüşmecilerin yanı sıra katılımcılardan bir kısmı bu sorun üzerinde durmuştur. Ama ulaşabilme açısından sorun yaşadıkları rezervasyon işletmesinin tanınırlığı ve müşteri tarafından çok tercih edilen bir site olması sebebiyle bu sorunun olmasına rağmen ilgili rezervasyon sitesi ile çalışmaların sürdürüldüğü gerçeği de ortaya konmuştur. Yapılan bir araştırma sonucuna göre eğer e-tatil web sitesi pazarlamacıları algılanan kullanım kolaylığı, güven ve algılanan riskler üzerine önemli stratejiler geliştirirlerse tutum üzerine önemli bir etki yaratabileceklerdir (Çetinsöz, 2015)

Bu çalışma, Alanya örneği üzerinden elektronik hizmet kalitesi ve çevrimiçi rezervasyon sistemlerine ilişkin literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Otel yöneticileriyle yapılan nitel görüşmeler sonucunda, çevrimiçi rezervasyon platformlarına yönelik algılar, tercih gerekçeleri ve karşılaşılan sorunlar kapsamlı biçimde ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, dijitalleşen turizm hizmetlerinin konaklama sektörü üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek mevcut literatürü zenginleştirmesi beklenmektedir.

Sonuç olarak, çalışmada Alanya'da faaliyet gösteren 21 otel yöneticisi ile yapılan nitel görüşmeler sonucunda konaklama işletmelerinin tatil rezervasyon sitelerine ilişkin hizmet kalitesi algıları kapsamlı biçimde değerlendirilmiş, hizmet kalitesi, avantajlar ve karşılaşılan sorunlar olmak üzere üç ana tema altında bulgular sunulmuştur. Katılımcılar, özellikle hız, gizlilik, güvenilirlik ve erişilebilirlik gibi faktörlerin ön plana çıktığını belirtmiş, yaşanan sorunların bu alanlarda yoğunlaştığını ifade etmiştir. Son olarak, e-tatil web sitesi yöneticilerinin algılanan kullanım kolaylığı, güven unsuru ve risk yönetimi konularında stratejik düzenlemelere gitmeleri, kullanıcı tutumları üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Bu çalışma, elektronik hizmet kalitesi ve dijital rezervasyon sistemleri konularında hem sektörel hem de akademik düzeyde özgün katkılar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Agcadağ, İ. (2014). Sanal alışveriş. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, *4*(1), 21-33.

Akdu, U., & Düzgün, E. (2015). İnternet üzerinden tatil rezervasyonu yapan müşterilerin e-hizmet kalitesi algıları ile müşteri tatmini ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir araştırma. 16. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, *267-286*.

Alhussein, H., ve Atılgan, K. Ö. (2021). İnternet sitesi tasarımının müşteri güveni, müşteri memnuniyeti ve satın alma niyetine etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 351-375.

Atabay, E., & Çizel, B. (2020). İmleç izleme yöntemiyle otel web sitesi ziyaretçilerinin görsel ilgisinin analizi*, Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(1), 41-58.

Ateş, U., & Boz, M. (2015). Konaklama işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesi: Çanakkale örneği, *JEBPIR*, *1*(1), 63-84.

Aydınhan, E., & Erat, S. (2020). Web Sayfası Kullanım Kalitesi, Yeniden Satın Alma Niyeti ve Canlı Destek İlişkisi: Online Alışveriş Siteleri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *12*(1), 779-797.

Bağçı, E., & İçöz, O. (2019). Z ve Alfa kuşağı ile dijitalleşen turizm, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 232-256.

Bayram, A. T., & Şahbaz, R. (2016). Seyahat acentalarının e-hizmet uygulamalarının kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine etkisi: Ankara örneği, *Journal of International Social Research*, *9*(47), 722-730.

Bayram, G. E., Bayram, A. T. & Altunöz, Ö. (2016). Otel işletmeleri web siteleri ve facebook hesaplarının değerlendirilmesi: Muş ilindeki otel işletmeleri üzerine bir çalışma, *UNDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı.* Muş.

Bayram, M., & Yaylı, A. (2009). Otel web sitelerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, *8*(27), 347-379.

Blut, M. (2016). E-service quality: development of a hierarchical model. *Journal of retailing*, *92*(4), 500-517.

Buhalis, D. and Law, R. (2008). Progress in ınformation technology and tourism management: Twenty years on and 10 years after the internet: The State of Etourism Research. *Tourism Management*, 29, 609-623.

Buluk, B. & Boz, M. (2016). Online seyahat acenteleri aracılığıyla seyahat satın almada turist memnuniyeti: İstanbul örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6*(2), 504-529.

Cakır, E., & Akel, G. (2017). Evaluation of service quality of hotel and holiday reservation web sites in Turkey by integrated SWARA - Gray Relationship Analysis method. *PressAcademia Procedia, 3*(1), 81–95.

Cengiz, G., & Akkuş, Ç. (2015). Erzurum ili turizm işletmeleri web kullanımı ve web sitelerinin değerlendirilmesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *29*(3), 441-457.

Ceylan, S. (2018). Termal otellerin web siteleri içerik analizi, *SET-SCI Conference Indexing System,* Sayı: *3,* 124-128.

Charmaz, K. (2015). *Gömülü (Grounded) teori yapılandırması* (R. Hoş, Çev.), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Curkan, S. C. & Köroğlu, A. (2020). Yerli turistlerin online otel rezervasyonu yapma davranışlarının belirlenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 40, 489-513.

Curkan, S. C. (2020). Bireysel kültürün online otel rezervasyonu yapma niyetine etkisi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 45, 353-371.

Çetinsöz, B. (2015). Yerli turistlerin e-satın alma eğilimlerinin teknoloji kabul modelinde analizi (TKM). *Elektronik* Sosyal Bilimler Dergisi, 14(53), 242-258.

Çubukcu, M. İ. (2010). Konaklama işletmeleri web site içeriklerinin değerlendirilmesi, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, *1*(1), 39-59.

Çuhadar, M., Köseoğlu, S., & Gültepe, Ö. (2018). Isparta ilindeki konaklama işletmelerine yönelik çevrimiçi müşteri değerlendirmelerinin incelenmesi: Tripadvisor örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(1), 227-239.

Doğan, M., & Morkoç, D. K. (2015). Seyahat acentalarının web sitelerini kullanma düzeyi: "Çanakkale 2015" teması üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, *5*(2), 99-115.

Doğan, S., Güngör O., & Güngör Yücel, M. (2018). Bookıng.com web sitesindeki puanlamalara göre Avrupa'da farklı şehirlerde bulunan 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin karşılaştırılması, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (2),113-128.

Doğan, S., Güngör, M., & Güngör, O. (2016). Booking.com web sitesindeki tüketici değerlendirmelerine göre Kuşadası'ndaki konaklama işletimlerinin incelenmesi. *3rd İnternational Congress on Social sciences,* China to Adriatic, Antalya, 258-264.

Ercan, F. (2020). Resort otel işletmeleri web sitelerinin dijital pa-

zarlama performanslarının analizi: Alanya'daki beş yıldızlı otel işletmeleri üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 1727-1745.

Fusch, P. I. ve Ness, L. R. (2015). Are we there yet? Data saturation in qualitative research. The Qualitative Report, 20(9), 1408-1416. https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article= 1466&context=facpubs, 01.04.2025.

Gökdemir, S., & Erdem, S. H. (2017). Seyahat acentelerinde internet kullanımı ve sosyal medya, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 23-38.

Görgülü, V. & Kosova, M. (2021). Elektronik ağızdan ağıza iletişim (Ewom), web sitesi itibarı ve güvenilirliğinin, otel rezervasyon sitelerinden rezervasyon yapma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 23(3), 1071-1097.

Güleryüz, Ö. (2022) Otel Yöneticilerinin Akıllı Turizme Bakışı. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 22(3),* 951-966.

Güllülü, U., Uçan, Ö. F., & Karabulut, T. (2016). E-S-QUAL kullanarak, kitap satışı yapan web-sitelerin hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bu hizmet kalitesinin algılanan değer ve sadakat niyeti üzerine etkisi: Erzincan Üniversitesi akademisyenleri üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 121-141.

Güzel F. Ö. (2014). Deneyimsel kritik değer sürücülerinin elektronik ağızdan ağıza iletişimle seyahat 2.0 bilgi kanallarına yansıması: Trıpadvısor.com üzerinde bir içerik analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(2), 192-210.

Ivica, B. (2013). The role and importance of the internet in contemporary tourism in travel agencies business. *International Journal of Cognitive Research in science, engineering and education, 1*(2), 119-122.

İmik Tanyıldızı N. (2021). *Dijital Dünyada Halkla İlişkiler*, İKSAD Yayınevi, Ankara.

Karabağ, S. F., Mimaroğlu Özgen, H., & Özgen, H. (2010). Bir iletişim aracı olarak web siteleri: Türkiye'deki otel web sitelerinin etkinliği üzerine bir araştırma, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 9(33), 17-32.

Karadağ, L., & Şeker, S. (2021). Tatil kararlarında elektronik pazarlamanın (B2c) rolü: İstanbul örneği, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(51), 385-402.

Karamustafa, K., Biçkes, D. M., & Ulama, Ş. (2002). Türkiye'deki konaklama işletmelerinin internet web sitelerini değerlendirmeye yönelik bir çalışma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19, 51-92.

Kemp, S. (2021). Digital 2021: The latest insights into the 'state of digital', https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/ (26.04.2022).

Konak, S., & Özhasar, Y. (2019). Türkiye'deki glamping işletmelerinin web site içeriklerinin analizi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *7*(2), 937-949.

Köroğlu, A., & Geyik, S. (2011) "Otel işletmelerinin web sayfalarının içerik analiziyle değerlendirilmesi: karşılaştırmalı bir çalışma", *1. Uluslararası Turizm ve Otelcilik Sempozyumu*, 29 Eylül-1 Ekim, ss. 253-265.

Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., & Wolff, S. (2009). A brief history of the internet. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review, 39*(5), 22–31.

Morrow, S. L. (2005). Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology. *Journal of Counselling Psychology,* 52(2), 250-260.

Okur, M. (2010). E-ticaret web sitelerinde alışveriş sepeti terk etme sebepleri, *Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*, 227-234.

Özkan, N. & Ulama, Ş. (2018). Marmara bölgesindeki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesi, Gastroia: *Journal of Gastronomy and Travel Research*, 2(2), 13-33.

Özkul, E., & Demirer, D. (2013). Turizmde e-pazarlama, Ş. A. Tükeltürk ve M. Boz (Ed.), *Turizmde güncel konu ve eğilimler*, (ss.165-186), Detay Yayıncılık. Ankara.

Saçlı, Ç., & Yurtlu, M. (2019). Otellerin rezervasyon motorlarının trip advisor'daki etkinliği: Hatay örneği, Futourism Congress, Mersin: *Turizm Fakültesi Yayınları*. 26-36.

Saçlı, Ç., & Yurtlu, M. (2020). Otellerin çevrimiçi rezervasyon motoru kullanımı ve yorum siteleri entegrasyonu üzerine nitel bir araştırma: Hatay otelleri örneği, *Turizm Akademik Dergisi, 7*(2), 37-59.

Sarı, Y., & Kozak, M. (2005). Turizm işletmelerinde doğrudan pazarlama çabaları kapsamında bilgi teknolojilerinin kullanımı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *19*(1), 359-383.

Seçer, T. (2021). Otel sözleşmelerinde rezervasyonun yapılması, iptali ve neticeleri, *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, *5*(1), 131-181.

Sevim, N. (2018). Çevrimiçi e-müşteri sadakatinin oluşumunda e-hizmet kalitesi, e-güven ve e-tatminin etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, *6*(1), 107-127.

Shanghavi B. R. (2018). Applications of Information and Communication Technology in Tourism Industry, *Jetir*, 5(12), 142-151.

Sop, S. A., Atasoy, F., & Günaydın, Y. (2024). Resort otellerde çevrim içi yorum manipülasyonu, *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, *7*(1), 16-31.

Sönmezay, M. & Özdemir, E. (2020). E-ticarette tüketici güvenini etkileyen faktörler ve tüketicilerin çevrim içi satın alma niyeti üzerinde güvenin etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *12*(4), 4252-4268.

Şahin, T. (2012). Otel işletmelerine ait web sitelerinin, Türkiye'de faaliyet gösterdikleri bölgelere göre değerlendirilmesi. *Turar Turizm & Araştırma Dergisi*, *1*(2), 51-75.

Tarakçı, İ. E. & Göktaş, B. (2020). Dinamik fiyatlandırma yapan tatil rezervasyon sitelerinin tercih edilmesinde marka bilinirliği ve marka güveninin rolü, *Türk Turizm Araştırma Dergisi*, 4(1), 447-464.

Tekin, Z. (2019). Otel işletmelerindeki web/bulut tabanlı teknolojilere dayalı yönetim sistemleri ve işletme başarısı ilişkisi, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *6*(11), 131-137.

Tunçalp, O., & İrge, N. (2018). Turizm pazarlamasında çevrimiçi sitelerindeki müşteri yorumları ve puanlama sisteminin otel satış fiyat tercihlerine etkisi, *Uluslararası Global Turizm Araştırma Dergisi, 2*(1), 42-57.

Tuzcu, N. (2023). Çevrimiçi internet sayfalarında paylaşılan tatil deneyiminin etkilerini belirlemeye yönelik Belek/Antalya bölgesinde nitel bir araştırma. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, *8*(1), 1-26.

Tzioras, N. (2018). *The internet as an important tool in the tourism industry and its use in customer service*. Nikolaos Tzioras.

UNWTO. (2020). *International tourism highlights: 2020 edition*. World Tourism Organization. https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422456, 12.04.2025.

Ünal, A., & Çelen, O. (2018). Türkiye'deki otel işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21(40), 607-636.

Üstüneğilmez, M. (2013). *Bankacılık Sektöründe İnternet Sitesi Kalitesi Boyutlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 147–158.

Yavuz, C. (2020). Ordu ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerin trıvago.com web sitesindeki puanlama ve yorumlara göre değerlendirilmesi, *Journal of Recreation and Tourism Research, 7*(4), 575-591.

Yetkin, M., Üngüren, E., & Kaçmaz, Y. Y. (2016). Otel Yöneticilerinin Otel Değerlendirme Sitelerine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *12*(28), 99-122.

Yılmaz, Ö. D. (2017). Türkiye'deki yerli ve yabancı otel zincirlerine yönelik web tabanlı içerik analizi, *Journal of Yasar University*, *12*(48), 237-248.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Etik kurul onay belgesi için gerekli olan etik kurul izni, T.C. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 10.10.2023 tarih, 2023/14 sayılı komisyon kararı ile alınmıştır.

DIGITALES, AUF, COMMUNITY LANGUAGE LEARNING‘ BASIERENDES SPRACHLERNMODELL (CLL 2.0): EIN ZEITGENÖSSISCHER ANWENDUNGSVORSCHLAG DER COMMUNITY LANGUAGE LEARNING-METHODE

DİJİTAL TOPLULUK TEMELLİ DİL ÖĞRENME MODELİ (CLL 2.0): COMMUNİTY LANGUAGE LEARNING YAKLAŞIMINA ÇAĞDAŞ BİR UYGULAMA ÖNERİSİ

DIGITAL COMMUNITY-BASED LANGUAGE LEARNING MODEL (CLL 2.0): A CONTEMPORARY IMPLEMENTATION PROPOSAL OF THE COMMUNITY LANGUAGE LEARNING APPROACH

Yasemin DARANCIK

61

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1064-1074
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1684885

Geliş Recieved: **27.04.2025**
Kabul Accepted **24.05.2025**

DIGITALES, AUF, COMMUNITY LANGUAGE LEARNING‘ BASIERENDES SPRACHLERNMODELL (CLL 2.0): EIN ZEITGENÖSSISCHER ANWENDUNGSVORSCHLAG DER COMMUNITY LANGUAGE LEARNING-METHODE [1]

DİJİTAL TOPLULUK TEMELLİ DİL ÖĞRENME MODELİ (CLL 2.0): COMMUNITY LANGUAGE LEARNING YAKLAŞIMINA ÇAĞDAŞ BİR UYGULAMA ÖNERİSİ

DIGITAL COMMUNITY-BASED LANGUAGE LEARNING MODEL (CLL 2.0): A CONTEMPORARY IMPLEMENTATION PROPOSAL OF THE COMMUNITY LANGUAGE LEARNING APPROACH

Yasemin DARANCIK [2]

KURZFASSUNG

Diese Studie schlägt das ‘Digitale Community Language Learning Modell’ (CLL 2.0) vor, um die Kommunikationsfähigkeiten zu verbessern und die Sprechangst im Fremdsprachenunterricht zu verringern. Das Modell basiert auf dem klassischen Community Language Learning-Ansatz, der lernerzentriert und auf emotionale Unterstützung ausgerichtet ist; es wird mit modernen digitalen Kommunikationswerkzeugen wie Zoom und WhatsApp neu strukturiert. Das CLL 2.0-Modell zielt darauf ab, die Interaktion der Sprachlernenden in Online-Umgebungen zu erhöhen, vertrauensbasierte Gemeinschaften zu schaffen und die Lernenden in die Lage zu versetzen, selbstbewusster und produktiver in der Zielsprache zu kommunizieren. Das Modell fördert sowohl die mündliche als auch die schriftliche Produktion durch den Austausch von Sprachnachrichten und Gruppenarbeit, während gleichzeitig das individuelle Denken und die Fähigkeiten zur Sofortkommunikation entwickelt werden. Dieser Ansatz, der die Lernenden dabei unterstützt, ihren Gebrauch der Zielsprache in einer angstfreien Umgebung zu verbessern, bietet eine innovative Alternative, die das kollaborative Lernen, insbesondere im Online-Sprachunterricht, stärkt. Das Modell CLL 2.0 bezweckt, das Fremdsprachenlernen durch vertrauensbasierte Interaktion, Sprachproduktion und effektive Integration digitaler Tools zu einem dynamischeren und motivierenderen Prozess zu machen. In diesem Zusammenhang besteht das Ziel dieser Studie darin, die theoretischen Grundlagen des Modells CLL 2.0 vorzustellen, das unter Berücksichtigung der Grundprinzipien der CLL-Methode entwickelt wurde, und das Potenzial dieses Modells zu diskutieren, einen alternativen Ansatz für Online-Anwendungen im Fremdsprachenunterricht zu bieten. Darüber hinaus analysiert diese Studie im Detail die zentralen Elemente, die für einen effektiven und erfolgreichen Sprachunterricht bei der Entwicklung von Sprechfertigkeiten in Online-Kursen berücksichtigt werden sollten.

ÖZ

Bu çalışma, yabancı dil öğretiminde iletişim becerilerini geliştirmek ve konuşma kaygısını azaltmak amacıyla Dijital Topluluk Temelli Dil Öğrenme Modeli'ni (CLL 2.0) önermektedir. Model, öğrenci merkezli ve duygusal destek odaklı klasik Community Language Learning yaklaşımını esas almakta; Zoom ve WhatsApp gibi çağdaş dijital iletişim araçlarıyla yeniden yapılandırılmaktadır. CLL 2.0 modeli, çevrim içi ortamlarda öğrenci etkileşimini artırmayı, güvene dayalı topluluklar oluşturarak öğrencilerin hedef dilde daha özgüvenli ve üretken iletişim kurmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Model, sesli mesaj paylaşımları ve grup çalışmaları yoluyla hem sözlü hem de yazılı üretimi teşvik ederken, bireysel düşünme ve anlık iletişim becerilerini de geliştirmektedir. Öğrencilerin düşük kaygı ortamında hedef dil kullanımını artırmalarını destekleyen bu yaklaşım, özellikle çevrim içi dil öğretiminde işbirlikli öğrenmeyi güçlendiren yenilikçi bir alternatif sunmaktadır. CLL 2.0 modeli, güven temelli etkileşim, dil üretimi ve dijital araçların etkili entegrasyonu yoluyla, yabancı dil öğrenimini daha dinamik ve motive edici bir süreç haline getirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, CLL yönteminin temel ilkelerine bağlı kalınarak geliştirilen CLL 2.0 modelinin kuramsal temellerini ortaya koymak ve bu modelin yabancı dil eğitiminde çevrim içi uygulamalara yönelik alternatif bir yaklaşım sunma potansiyelini tartışmaktır. Ayrıca bu çalışma, etkili ve başarılı bir dil öğretimi için çevrim içi derslerde konuşma becerisinin geliştirilmesinde dikkat edilmesi gereken temel unsurları da farklı boyutlarıyla ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

ABSTRACT

This study proposes a Digital Community Based Language Learning Model (CLL 2.0) to enhance communication skills and reduce speaking anxiety in foreign language teaching. The model is based on the classical Community Language Learning approach, which is learner-centered and emotional support-oriented; but it is restructured through the integration of contemporary digital communication tools such as Zoom and WhatsApp. CLL 2.0 model aims to increase student interaction in online environments, foster confidence-based communities that enable learners to communicate more confidently and productively in the target language. The model encourages both oral and written production through voice message sharing and group work, while developing individual reflection and real-time communication skills. This approach, which supports learners to increase their use of the target language in a low-anxiety environment, offers an innovative alternative that strengthens collaborative learning in online language teaching. The CLL 2.0 model aims to make foreign language learning a more dynamic and motivating process through trust-based interaction, language production and effective integration of digital tools. In this context, the aim of this study is to establish the theoretical foundations of the CLL 2.0 model, which is built upon the core principles of the CLL approach and to discuss the potential of this model as an alternative approach for online applications in foreign language teaching. In addition, this study discusses in detail the key elements that should be considered in the development of speaking skills in online language courses for effective and successful language teaching.

[1] Diese Studie wurde als Vortrag auf dem 13. Balkankongress für Sozialwissenschaften präsentiert. / Çalışma, 13. Balkan Sosyal Bilimler Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ydarancik@cu.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5682-9123

Schlüsselwörterr:
Fremdsprachenunterricht
Community Language Learning Online-Sprachlernen
Sprechangst
Digitale Bildungsmodelle

Anahtar Kelimeler
Yabancı Dil Eğitimi
Community Language Learning
Çevrim İçi Dil Öğrenimi
Konuşma Kaygısı
Dijital Eğitim Modelleri

Keywords
Foreign Language Education Community Language Learning Online
Language Learning
Speaking Anxiety
Digital Education Models

EINLEITUNG

Die Entwicklung der Sprechfertigkeit im Fremdsprachenunterricht ist von entscheidender Bedeutung für den Erwerb kommunikativer Kompetenz. Insbesondere gilt die Sprechfertigkeit als Indikator sowohl für den produktiven Sprachgebrauch als auch für die Fähigkeit zur unmittelbaren Kommunikation. Es wird jedoch häufig berichtet, dass die Lernenden große Angst empfinden und Schwierigkeiten haben, sich bei sprechbasierten Aktivitäten in traditionellen Klassenzimmern oder auf Online-Bildungsplattformen auszudrücken (Horwitz, 1986; MacIntryre & Gardner, 1991; Balcı, 1993).

Der Ansatz des Community Language Learning (CLL), der auf der Grundlage dieser Problematik entwickelt wurde, zielt darauf ab, ein auf Vertrauen basierendes Kommunikationsumfeld zu schaffen, indem er sich auf die emotionalen Bedürfnisse der Lernenden im Lernprozess konzentriert. Der von Charles A. Curran entwickelte CLL-Ansatz stellt den Lernenden in den Mittelpunkt des Lernprozesses und versetzt den Lehrer in die Rolle eines unterstützenden Beraters. Auf diese Weise werden die Ängste der Lernenden vor dem Sprachgebrauch abgebaut und sie werden ermutigt, die Zielsprache selbstbewusster zu verwenden.

Ziel dieser Studie ist es, die Community Language Learning-Methode (CLL), deren Grundprinzip die Reduzierung der Sprechangst und die Steigerung der Lernmotivation durch gemeinschaftliche Unterstützung ist, unter Beibehaltung ihrer zentralen Prinzipien an moderne Online-Kursumgebungen anzupassen. Das in dieser Richtung entwickelte digitale gemeinschaftsbasierte Sprachlernmodell (CLL 2.0) interpretiert die Grundprinzipien von CLL in einem modernen Rahmen mit der Integration von technologiegestützten Kommunikationswerkzeugen neu. Das Modell wurde entwickelt, um die Kommunikationsangst, die beim Sprachenlernen insbesondere in Online-Umgebungen häufig auftritt, zu verringern, die Interaktion zwischen den Lernenden zu erhöhen und das gemeinschaftliche Lernen zu unterstützen.

In diesem Zusammenhang besteht das Ziel dieser Studie darin, die theoretischen Grundlagen des Modells CLL 2.0 vorzustellen, das unter Berücksichtigung der Grundprinzipien der CLL-Methode entwickelt wurde, und das Potenzial dieses Modells zu diskutieren, einen alternativen Ansatz für Online-Anwendungen im Fremdsprachenunterricht zu bieten. Darüber hinaus analysiert diese Studie im Detail die wichtigsten Elemente, die bei der Entwicklung von Sprechfertigkeiten in Online-Kursen für einen effektiven und erfolgreichen Sprachunterricht berücksichtigt werden sollten.

THEORETISCHER RAHMEN

In diesem Abschnitt wird zuerst die Community Language Learning-Methode ausführlich beschrieben, um einen ausführlichen Überblick zu erhalten. Dieser Überblick hat den Zweck das vorgeschlagene Modell besser zu realisieren.

Die Community Language Learning-Methode (CLL) im Überblick

Community Language Learning (CLL) ist ein lernerzentrierter und auf emotionale Unterstützung ausgerichteter Ansatz für den Fremdsprachenunterricht, der von Charles A. Curran (1976) entwickelt wurde. CLL behandelt das Sprachenlernen nicht nur als kognitiven Prozess, sondern auch als emotionalen und sozialen Prozess. Die Lernenden übernehmen im Lernprozess die Rolle von "Klienten", während die Lehrkraft die Rolle eines "Beraters" einnimmt. Ziel ist es, dass die Lernenden ihren eigenen Lernprozess kontrollieren können, durch die Unterstützung der Gruppe gestärkt werden und Selbstvertrauen in die Sprachverwendung gewinnen (vgl. Balcı, 1991).

Die CLL-Methode basiert auf der Gruppendynamik. Die Lernenden lernen die Zielsprache in einem Umfeld des gegenseitigen Vertrauens und der Zusammenarbeit und erleben dabei einen Prozess, der auf ihre emotionalen Bedürfnisse eingeht. Die beim Sprachenlernen auftretenden Ängste, Befürchtungen und Sorgen, Fehler zu machen, werden durch die Unterstützung der Gemeinschaft zu verringern versucht. Nach Curran (1986) wird das Sprachenlernen schneller und dauerhafter, wenn die emotionale Sicherheit des Lernenden gewährleistet ist.

Psychologische Grundlagen von Community Language Learning-Methode (CLL)

Der psychologische Hintergrund der CLL-Methode basiert auf der „Counselling-Learning Theory“ von Curran. Diese Theorie besagt:

- **Lernen ist ein Beratungsprozess:** Der Lernende wird als Individuum gesehen, das Unterstützung und Anleitung benötigt.
- **Emotionale Unterstützung ist unerlässlich:** Die Verringerung der Ängste des Lernenden während des Lernprozesses ist eine Voraussetzung für den erfolgreichen Spracherwerb.
- **Gruppenbeziehungen sind wichtig:** Lernen findet in einer Gemeinschaft statt, durch gegenseitiges Vertrauen und Unterstützung.
- **Die Kommunikation steht im Mittelpunkt:** Sprache ist nicht nur ein Mittel zur Übermittlung von Informationen, sondern auch ein Mittel zur Schaffung von Bedeutung und zum Aufbau von Beziehungen.

In Übereinstimmung mit diesen psychologischen Ansätzen misst die CLL-Methode dem emotionalen Zustand des Einzelnen im Lernprozess besondere Bedeutung bei und baut die kognitive Entwicklung auf emotionaler Sicherheit auf (Richards & Rodgers, 2014).

Grundprinzipien der Community Language Learning-Methode

Community Language Learning (CLL) ist ein lernerzentrierter, auf emotionale Unterstützung ausgerichteter Ansatz für den Fremdsprachenunterricht, der von Charles A. Curran (1976) entwickelt wurde. Die Grundprinzipien der CLL-Methode lauten wie folgt

- **Lernerzentriertheit:** Die Bedürfnisse, Wünsche und emotionalen Zustände der Lernenden stehen im Mittelpunkt des Prozesses.
- **Lehrer als Vermittler:** Der Lehrer ist keine autoritäre Figur, sondern ein Vermittler, der es den Lernenden ermöglicht, sich in einer sicheren Lernumgebung auszudrücken.
- **Gruppendynamik:** Die Lernenden bilden eine „Lerngemeinschaft“; sie lernen voneinander und unterstützen sich gegenseitig.
- **Unterstützung in der Muttersprache**: Vor allem in der Anfangsphase können die Sprachlernende ihre Muttersprache verwenden; der Lehrer unterstützt sie, indem er Äquivalente in der Zielsprache bereitstellt.
- **Emotionale Sicherheit:** Es wird ein Umfeld geschaffen, das die Ängste der Lernenden beim Sprachenlernen abbaut.
- **Kommunikativer Ansatz:** Sprache wird als Mittel zur Schaffung und zum Austausch von Bedeutung gelehrt, nicht nur als eine Struktur von Regeln.
- **Reflektierendes Lernen:** Am Ende des Prozesses erhalten die Sprachlernenden die Möglichkeit, über ihre Erfahrungen zu reflektieren und ihre Gefühle auszutauschen.

Die Phasen der Community Language Learning-Methode

Die klassische CLL-Anwendung, die von Curran definiert wurde, verläuft in fünf Hauptphasen:

1. Vertrauensphase: Die Lernenden lernen sich und die Lehrkraft kennen und schaffen eine vertrauensvolle Atmosphäre.

2. Die Übersetzungsphase: Der Lernende sagt den Satz, den er/sie ausdrücken möchte, in seiner/ihrer Muttersprache; der Lehrer übersetzt ihn in die Zielsprache.

3. Die Phase des strukturierten Ausdrucks: Die Lernenden lernen Strukturen und Muster in der Zielsprache, indem sie die von der Lehrkraft vorgegebenen Ausdrücke wiederholen.

4. Unabhängige Ausdrucksphase: Die Lernenden beginnen, ihre eigenen Sätze in der Zielsprache zu bilden.

5. Die Selbsteinschätzungsphase: Die Sprachlernenden reflektieren ihre eigenen Lernprozesse und identifizieren ihre Stärken und verbesserungswürdigen Bereiche.

Anwendungsphasen der Community Language Learning-Methode

1, Phase: Aufwärmen

Beim gemeinschaftlichen Sprachenlernen sitzen die Lernenden in einem Kreis mit kreisförmig angeordneten Stühlen. In der Mitte des Kreises steht ein Kassettenrekorder oder ein anderes technisches Gerät, das Ton aufzeichnen kann. Die Lehrkraft befindet sich außerhalb des Kreises. In dieser Phase besteht die Hauptaufgabe des Lehrers darin, eine sichere und angenehme Lernumgebung zu schaffen und die Lernenden zu ermutigen, sich freiwillig und bequem an dem Prozess zu beteiligen.

2. Phase: Aufnahme

In dieser Phase produziert einer der Lernenden einen Ausdruck in der Zielsprache, soweit möglich und falls nötig in der Muttersprache. Wenn der Lernende oder die Lernende Schwierigkeiten hat, sich auszudrücken, bittet er den Lehrer um Hilfe. Die Lehrkraft steht hinter dem/der Lernenden und flüstert ihm den Ausdruck in der Zielsprache zu. Dabei baut der Lehrer die Sätze so einfach und klar, wie es dem Verständnis des/der Lernenden entspricht. Falls erforderlich, vereinfacht er/sie den Ausdruck und spricht die Wörter langsam und deutlich aus. Der Lernende oder die Lernende wiederholt den von der Lehrkraft geflüsterten Ausdruck in der Zielsprache.

Dieser Wiederholungsprozess wird so lange fortgesetzt, bis der/die Lernende sich bereit fühlt, in die Mitte des Kreises zu gehen und seinen Satz über das Mikrofon aufzunehmen.

Dann folgt ein anderer Lernender demselben Prozess. Dieser Zyklus wird so lange fortgesetzt, bis alle Lernenden mitmachen. Durch die Interaktion zwischen den Lernenden entwickelt sich ein natürlicher Gruppendialog. Die Lehrkraft beendet diese Phase, wenn sie überzeugt ist, dass eine ausreichende Sprachproduktion erreicht wurde.

3. Phase: Analyse

Der aufgezeichnete Gruppendialog wird von der Lernergruppe mindestens dreimal angehört. Dieser Prozess zielt sowohl auf die Festigung des Verständnisses als auch auf die Verinnerlichung der Sprachstrukturen und -muster ab. Die gehörten Ausdrücke werden Wort für Wort, Satz für Satz an die Tafel geschrieben. Anschließend wird jeder fremdsprachliche Ausdruck in die Muttersprache übersetzt. Während dieses Analyseprozesses werden Wörter und grammatikalische Strukturen im Detail analysiert, Fragen der Lernenden beantwortet und grammatikalische Erklärungen von der Lehrkraft gegeben. Auf diese Weise entdecken die Lernenden die strukturellen Merkmale der Zielsprache und entwickeln ein Bewusstsein für die Muttersprache, indem sie Vergleiche anstellen.

4. Phase: Produktion

Nach der Analysephase wird der Text mehrmals von der Lehrkraft vorgelesen, wobei auf die Betonung und die richtige Aussprache geachtet wird. Anschließend halten die Lernenden den Text in ihren Heften fest. Diese Aufzeichnungen bilden den ersten Teil des von den Lernenden erstellten gemeinsamen Unterrichtsmaterials (z. B. Klassenbuch).

In der nächsten Phase teilen sich die Lernenden in Paare oder größere Gruppen auf und fügen dem Text Sätze mit ihren individuellen Beiträgen hinzu. Die Lehrkraft spielt dabei eine leitende Rolle.

Die hinzugefügten Sätze werden dann der Klasse vorgelesen; die Lehrkraft bewertet die Sätze inhaltlich und gibt Feedback, um den Sinn zu verbessern. Dabei wird der kommunikative Inhalt stärker betont als die formale Genauigkeit. Darüber hinaus erstellen die Lernenden Dialoge unter Verwendung der gelernten Strukturen und entwickeln ihre mündlichen Ausdrucksfähigkeiten, indem sie diese Dialoge nachspielen.

5. Phase: Reflexion

Am Ende der Unterrichtsstunde tauschen die Lernenden ihre Gefühle und Gedanken über ihren Lernprozess aus. Dieser Austauschprozess unterstützt die Lernenden dabei, sich ihres eigenen Lernens bewusst zu werden und sich selbst zu bewerten. Die Lehrkraft wertet den gesamten Prozess aus und trifft Vorkehrungen für künftige Unterrichtsstunden.

METHODE

In dieser Studie wurde eine theoretische Modellentwicklungsmethode angewandt. Das „Digital Community Language Learning Model“ (CLL 2.0) wird vorgeschlagen, indem der Ansatz des Community

Language Learning an Online-Lernumgebungen angepasst wird. Das Modell basiert auf interaktiven Anwendungen, die über digitale Kommunikationsmittel wie Zoom, WhatsApp und Google Docs durchgeführt werden sollen.

Forschungsmodell

Bei dieser Studie handelt es sich um eine Modellentwicklungsstudie, die im Rahmen eines qualitativen Ansatzes durchgeführt wurde. Basierend auf den Grundprinzipien der Methode des Community Language Learning (CLL) wurde ein neues Modell vorgeschlagen, das an Online-Bildungsumgebungen angepasst ist: Digital Community Language Learning Modell (CLL 2.0).

In der Studie wurde keine experimentelle Anwendung durchgeführt. Der Entwurf des Modells basiert auf konzeptionellen Analysen der vorhandenen Literatur, der Sprachlerntheorien und der Online-Lernplattformen. Dementsprechend wurden einige hypothetische Erwartungen (Hypothesen) über die möglichen Auswirkungen und die Funktionsweise des vorgeschlagenen Modells entwickelt.

Hypothesen der Studie

Obwohl es in dieser Studie keine direkte experimentelle Anwendung gibt, werden die folgenden Annahmen (Hypothesen) in Übereinstimmung mit dem vorgeschlagenen digitalen gemeinschaftsbasierten Sprachlernmodell (CLL 2.0) aufgestellt:

- H1: Die Sprechangst der Lernenden wird in Online-Fremdsprachenkursen, die nach dem CLL 2.0-Modell unterrichtet werden, abnehmen.
- H2: In Online-Kursen, die nach dem CLL 2.0-Modell unterrichtet werden, steigt die Produktivität der Lernenden in der Zielsprache.
- H3: Das Modell CLL 2.0 wird sich positiv auf die Einstellung der Lernenden zum Online-Lernen auswirken.
- H4: Das CLL 2.0-Modell wird das Gemeinschaftsbewusstsein und die Lernmotivation der Lernenden erhöhen.
- H5: Das Modell CLL 2.0 wird die Fähigkeit der Lernenden verbessern, selbstbewusster und fließender in der Zielsprache zu kommunizieren.
- H6: Dank des CLL 2.0-Modells wird die Interaktion in der Gruppe über Zoom die Hör- und Verstehensfähigkeiten der Lernenden stärken.
- H7: Dank des CLL 2.0-Modells wird der Austausch von Sprachnachrichten über WhatsApp die Fähigkeiten der Lernenden zur eigenständigen Produktion und das Denkverhalten in der Zielsprache fördern.

Instrumente zur Datenerhebung

In dieser Studie wurde keine direkte Datenerhebung durchgeführt. Im Rahmen des Modellentwicklungsprozesses wurde eine Literaturrecherche durchgeführt; die Grundprinzipien des Community Language Learning-Ansatzes, klassische Anwendungsphasen und moderne Bildungstechnologien wurden untersucht und ein Modellvorschlag erstellt.

Prozess der Modellentwicklung

Das Modell CLL 2.0 wurde an Online-Umgebungen angepasst, wobei die Bausteine der klassischen CLL-Methode beibehalten wurden. In dem Modell wird die synchrone Gruppeninteraktion über die Zoom-Plattform ermöglicht, während asynchrone Sprachnachrichten und schriftliche Reflexionsprozesse über WhatsApp-Gruppen durchgeführt werden.

Bei der Entwicklung des Modells wurden die folgenden Punkte berücksichtigt:

- Abbau von Kommunikationsängsten in Online-Umgebungen,
- Unterstützung von kollaborativen Lernprozessen mit digitalen Tools,
- Effektiver Einsatz von unmittelbaren Feedback-Mechanismen,
- Stärkung des Gemeinschaftsgefühls und der Zugehörigkeit unter den Lernenden,
- Förderung sowohl des produktiven als auch des reflektierenden Sprachgebrauchs der Lernenden.

- Die detaillierten Implementierungsphasen des Modells werden im nächsten Abschnitt vorgestellt.

DIGITALES COMMUNITY LANGUAGE LEARNING-METHODE (CLL 2.0)

Das in dieser Studie vorgeschlagene Sprachlernmodell ist eine angepasste Version der Community Language Learning-Methode (CLL), der von Charles A. Curran entwickelt wurde, mit modernen Online-Kommunikationstechnologien. Das Modell zielt darauf ab, eine lernerzentrierte und auf emotionale Unterstützung ausgerichtete Lernumgebung zu schaffen, indem es die synchronen und asynchronen Kommunikationsmöglichkeiten der Plattformen Zoom und WhatsApp kombiniert.

In dem vorgeschlagenen Modell ist der Implementierungsprozess in die folgenden Phasen unterteilt:

Phase 1: Digitale Lernatmosphäre und Gemeinschaftsbildung (Zoom)

- Die Sprachlernenden und der Lehrer treffen sich auf der Zoom-Plattform.
- Die Lehrkraft gibt eine kurze Einführung in die Grundprinzipien des Modells und des Prozesses.
- Die Teilnehmer führen einfache Aktivitäten durch, um Vertrauen aufzubauen und sich mit der Umgebung vertraut zu machen.
- Die Teilnehmer sehen sich gegenseitig in der „Galerieansicht“ auf dem Bildschirm und haben das Gefühl, einen digitalen „Kreis“ gebildet zu haben.
- Die Lehrkraft fördert die individuelle Teilnahme, um das Vertrauensverhältnis zu stärken.
- Das Hauptziel in dieser Phase ist es, eine vertrauensbasierte digitale Lerngemeinschaft zu schaffen.

Phase 2: Ausdruck und Übersetzung (WhatsApp)

- Ein Thema wird mit den Sprachlernenden festgelegt. Dabei kann es sich um ein Thema handeln, das die Lernenden in einer früheren Stunde gelernt haben, oder um ein neues Thema, das der Lehrer mit den Lernenden bespricht.
- Die Lernenden werden ermutigt, die Zielsprache in einer bestimmten Reihenfolge in ihren Äußerungen zu verwenden, aber es steht ihnen auch frei, die Muttersprache zu benutzen, wenn es nötig ist.
- Die Lehrkraft übersetzt sofort in die Zielsprache und gibt den Lernenden Rückmeldung über die richtige Aussprache.
- Sobald die Lernenden sicher sind, d. h. sie sind sich sicher, dass es keine Fehler in Ausdruck und Aussprache gibt, senden sie die Audioaufnahme über die von der Lehrkraft eingerichtete WhatsApp-Gruppe. Dies hat den Zweck, die korrekten Aufnahmen jeweils an einem bestimmten Ort zu fixieren. Auf diese Weise haben die Lernenden die Möglichkeit, die korrekten Aufnahmen zu überprüfen.
- Nachdem die Sprachaufnahmen aller Sprachlernenden aufgenommen wurden, wird die nächste Phase eingeleitet.

Phase 3: Interpretation und Musteranalyse

- In der Zoom-Sitzung werden Sprachnachrichten, die auf WhatsApp geteilt wurden, abgespielt und analysiert.
- Die Lernenden hören sich die Audioaufnahmen an und schreiben das Gehörte, wobei sie ihre Fähigkeiten des aktiven Zuhörens und des schriftlichen Ausdrucks entwickeln.
- Die Lehrkraft legt Wert auf grammatikalische Strukturen, Wortwahl und Kommunikationsstrategien.
- Falls erforderlich, gibt die Lehrkraft kleine grammatikalische Erklärungen. Die Lehrkraft demonstriert die Struktur mit einer kurzen Folie oder einem gemeinsamen Bildschirm. Die Lernenden werden dann aufgefordert, ähnliche Muster zu bilden. Die Lernenden konstruieren ihre eigenen Sätze und geben sie mündlich oder schriftlich wieder. Auch die Grammatik wird verstärkt.
- Ziel: Das Bewusstsein wird durch das Aufzeigen von Satzstrukturen geschärft.

- Die Rolle des Lehrers ist hier erklärend und unterstützend und vermeidet direkte Korrekturen.

Phase 4: Reproduktion in der Zielsprache und Gruppenarbeit (Zoom)

- Die Lernenden erstellen neue Sätze oder kurze Dialoge unter Verwendung der analysierten Ausdrücke.
- Die Lernenden werden in kleine Gruppen eingeteilt, indem sie die Funktion „breakout rooms“ von Zoom nutzen.
- Die Originaldialoge werden in den Kleingruppen vorbereitet und nach der Rückkehr in die Hauptsitzung mit der Klasse geteilt.
- Dieser Prozess fördert die Produktivität und die Sprachgewandtheit in der Zielsprache.

Phase 5: Freie Produktion und Erweiterung

- Die daraus resultierenden Aussagen können einzeln in das Heft geschrieben werden und der Text kann erweitert werden.
- Im Zusammenhang mit dem Thema werden kleine Aufgaben gestellt, wie z. B. das Aufnehmen einer Sprachnachricht oder das Erfinden einer Geschichte.
- Die Zeitform von Ausdrücken kann geändert werden.
- Ausdrücke mit visueller Unterstützung (z. B. ein Foto senden und über den Tag sprechen)
- Zielsetzung: Entwicklung von Fähigkeiten zur unabhängigen Produktivität.

Phase 6: Reflexion und Prozessbewertung (Zoom und WhatsApp)

- Am Ende jedes Moduls werden die Lernenden mit offenen Fragen in der Zoom-Sitzung aufgefordert, über den Lernprozess nachzudenken.
- Die Lernenden teilen ihre Gefühle und Erfahrungen in der Zoom-Chatbox oder mündlich mit.
- Darüber hinaus werden schriftliche Reflexionen in der WhatsApp-Gruppe gesammelt.
- In dieser Phase werden die Lernenden ermutigt, über den Lernprozess nachzudenken und ihren eigenen Fortschritt zu bewerten.

DISCUSSION

Das in dieser Studie entwickelte Modell des digitalen gemeinschaftsbasierten Sprachenlernens (CLL 2.0) wurde mit modernen digitalen Bildungswerkzeugen neu strukturiert, wobei die Grundprinzipien des traditionellen Ansatzes der Community Language Learning-Methode beibehalten wurden. Das Modell zielt darauf ab, die Sprachproduktion der Lernenden zu fördern, Sprechängste abzubauen und das interaktionsbasierte Lernen zu stärken, insbesondere in Online-Lernumgebungen. In der Literatur wird häufig die Notwendigkeit sicherer Lernumgebungen hervorgehoben, um die Kommunikationsangst zu bewältigen (Aksöz, 2021), die eines der häufigsten Probleme von Lernenden in Online-Bildungsprozessen ist. In dieser Richtung fand MacIntyre (2007) heraus, dass die Unterstützung durch die Gemeinschaft in Online-Kursen die Ängste der Lernenden verringert. Die natürliche emotionale Unterstützungsstruktur von CLL bietet eine Grundlage, die direkt auf dieses Bedürfnis reagieren kann. Das Modell CLL 2.0 bezweckt dabei, diese Unterstützung in kleinen Gemeinschaften aufrechtzuerhalten, die durch digitale Tools geschaffen werden.

Andererseits wird in der Literatur auch bestätigt, dass durch die Integration von Sprachnachrichten und schriftlichen Plattformen eine Steigerung der Sprachproduktion erreicht wird (Blake, 2008). Insbesondere der Austausch von Sprachnachrichten über WhatsApp und aktive Produktionsaktivitäten in Zoom-Sitzungen bieten den Sprachlernenden die Möglichkeit, sowohl ihre mündlichen als auch ihre schriftlichen Fähigkeiten zu verbessern. Darüber hinaus belegen Forschungsergebnisse, dass Sprachlernende, die eine sichere Lernumgebung vorfinden, weniger Angst haben, Fehler zu machen, und mehr in der Zielsprache produzieren (Young, 1991).

In dem vorgeschlagenen Modell entwickeln die Lernenden durch synchrone Interaktionen über Zoom ihre Kommunikationsfähigkeiten in Echtzeit, während sie durch asynchronen Austausch von Sprachnachrichten und schriftliche Reflexionen über WhatsApp in die Lage versetzt werden, Sprache in einer durchdachten und unabhängigen Weise zu produzieren. Diese Struktur steht im Einklang mit Vygotskys Theorie des Lernens durch soziale Interaktion (1978).

Die Stärken des Modells sind folgende:

- - Angst reduzierende Gemeinschaftsumgebung: Durch die Schaffung einer sicheren digitalen Umgebung soll die Angst der Sprachlernenden vor Fehlern reduziert und ihr Selbstvertrauen gestärkt werden.
- - Kollaboratives Lernen: Durch Zoom-Sitzungen und Gruppenarbeit werden die Lernenden dabei unterstützt, voneinander zu lernen.
- - Förderung der eigenständigen Produktion: Individuelle Sprachnachrichten und schriftliche Produktionsaufgaben über WhatsApp ermöglichen es den Lernenden, ihre eigenen Ausdrücke in der Zielsprache zu entwickeln.
- - Integration mehrerer Fertigkeiten: Das Modell zielt auf die ganzheitliche Entwicklung der Fähigkeiten Sprechen, Hören, Schreiben und Lesen ab.

Allerdings hat das vorgeschlagene Modell einige Einschränkungen:

- Technologische Zugangsprobleme: Der Zugang der Lernenden zu digitalen Plattformen und eine stabile Internetverbindung können die Anwendbarkeit des Modells beeinträchtigen.
- Unterschiedliche Beteiligung: Die freiwillige Teilnahme an digitalen Umgebungen kann je nach Motivationsniveau der Lernenden variieren.
- Privatsphäre und Datensicherheit: Insbesondere bei Aktivitäten, die über Plattformen wie WhatsApp und Zoom durchgeführt werden, kann der Schutz persönlicher Daten ein wichtiges Problemfeld darstellen.

In Anbetracht dieser Einschränkungen scheint es wichtig, technische Unterstützung, Schulungen zur digitalen Kompetenz und klare Datenschutzrichtlinien für die erfolgreiche Umsetzung des CLL 2.0-Modells anzubieten.

Die begrenzte direkte Interaktion von Angesicht zu Angesicht bei Online-Anwendungen der CLL-Methode kann als Nachteil angesehen werden. Mit den richtigen digitalen Werkzeugen und pädagogischen Ansätzen ist es jedoch möglich, in Online-Umgebungen ein hohes Maß an sozialer Interaktion und emotionaler Unterstützung zu bieten. In diesem Zusammenhang erweist sich die Stärkung der digitalen Kommunikationsfähigkeiten der Lehrkräfte als eine wichtige Notwendigkeit.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass das Modell der digitalen Community Language Learning-Methode (CLL 2.0) ein erhebliches Potenzial in Bezug auf den produktiven Sprachgebrauch und den Abbau von Kommunikationsängsten besitzt, da es einen lernerzentrierten und unterstützenden Ansatz für den Online-Sprachunterricht bietet. Es sind jedoch weitere empirische Untersuchungen erforderlich, um die Wirksamkeit des Modells zu bewerten.

SCHLUSSFOLGERUNG UND EMPFEHLUNGEN

In dieser Studie wird ein Modell vorgeschlagen, das auf kooperativem Online-Lernen basiert, um die Sprechfertigkeit in einer Fremdsprache zu verbessern. Das Modell CLL 2.0, das auf der Grundlage des CLL-Ansatzes entwickelt wurde, zielt darauf ab, kollaboratives Lernen in einer digitalen Umgebung effektiv zu unterstützen. Das Modell strebt an, die Interaktion der Lernenden beim Sprechen zu erhöhen, sofortiges Feedback zu geben und den Lernprozess dynamischer zu gestalten. Zusätzlich zu den Sprechfertigkeiten erwerben die Lernenden auch Hör-, Schreib- und Lesefertigkeiten. In dieser Hinsicht leistet CLL 2.0 einen innovativen Beitrag zum Online-Sprechunterricht. Wie Warschauer (1997) betont, können digitale Kommunikationsmittel Lernende dabei unterstützen, authentische Sprachpraxis in virtuellen Gemeinschaften zu erleben.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass das Modell CLL 2.0 einen wichtigen konzeptionellen Schritt bei der Anpassung einer klassischen Methode an das digitale Umfeld darstellt. Es sind jedoch weitere Forschungen und angewandte Studien erforderlich, um die Wirksamkeit des vorgeschlagenen Modells zu überprüfen.

Im Einklang mit dieser Studie können die folgenden Vorschläge gemacht werden:

- In Sprachausbildungsprogrammen sollte die Einbeziehung von kollaborativen Online-

Sprechaktivitäten und die Integration von modernen Modellen wie CLL 2.0 unterstützt werden.

- In der Lehrerausbildung sollten angehenden Lehrern die Fähigkeiten vermittelt werden, Online-Sprechumgebungen zu gestalten und durchzuführen.
- In der zukünftigen Forschung sollte die Anwendbarkeit des CLL 2.0-Modells auf verschiedenen Ebenen (Grundschule, Gymnasium, Universität) untersucht und die Auswirkungen des Modells in verschiedenen Kontexten bewertet werden.
- Im Hinblick auf die Nutzung der Technologie sollten Online-Sprechaktivitäten durch die Integration verschiedener digitaler Tools (Zoom, WhatsApp, Google Docs usw.) effektiver gestaltet werden.

LITERATURVERZEICHNIS

Aksöz, M. (2021). Grupla dil öğretim yöntemi ile yabancı dilde edebiyat öğretimi. In *Schriften zur Sprache und Literatur V*, (S. 177–189). İstanbul/Konya: Çizgi Yayınevi.

Balcı, T. (1991). Der Fremdsprachenunterricht in der Türkei: Methodische und lerntheoretische Überlegungen. *Ankaraner Beiträge*, (1), 133–139.

Balcı, T. (1993). Türkiye'de pek uygulanmayan yabancı dil öğretim yöntemleri üzerine. *Öğretmen Dünyası*, (158), 7–11.

Blake, R. J. (2013). *Brave new digital classroom: Technology and foreign language learning*. Georgetown University Press.

Curran, C. A. (1976). *Counseling-learning in second languages*. Counseling-Learning Publications.

Horwitz, E. K. (1986). Preliminary evidence for the reliability and validity of a foreign language anxiety scale. *TESOL Quarterly*, 20(3), 559–562. https://doi.org/10.2307/3586302

MacIntyre, P. D. (2007). Willingness to communicate in the second language: Understanding the decision to speak as a volitional process. *The Modern Language Journal*, 91(4), 564–576.

MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1991). Methods and results in the study of anxiety and language learning: A review of the literature. *Language Learning*, 41(1), 85–117. https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1991.tb00677.x

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Warschauer, M. (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. In S. Fotos & C. M. Browne (Eds.), *New perspectives on CALL for second language classrooms,* (S. 3–17). Routledge.

Young, D. J. (1991). Creating a low-anxiety classroom environment: What does language anxiety research suggest? *The Modern Language Journal*, 75(4), 426–439.

G7 VE E7 ÜLKELERİNDE DOĞUŞTA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING LIFE EXPECTANCY AT BIRTH IN G7 AND E7 COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS

Merve EKİCİ

62

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1075-1090
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1643594

Geliş Recieved: **21.02.2025**
Kabul Accepted **28.05.2025**

G7 VE E7 ÜLKELERİNDE DOĞUŞTA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING LIFE EXPECTANCY AT BIRTH IN G7 AND E7 COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS

Merve EKİCİ [1]

Anahtar Kelimeler:
Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi
G7 Ülkeleri
E7 Ülkeleri
Panel Eşbütünleşme Analizi.

Keywords:
Life Expectancy at Birth
G7 Countries
E7 Countries
Panel Cointegration Analysis

[1] Öğr. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Kozan MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, mekici@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0974-3498

Alıntılamak için/Cite as: Ekici M. (2025) G7 Ve E7 Ülkelerinde Doğuşta Beklenen Yaşam Süresine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi: Panel Veri Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1075-1090

ÖZ

Doğuşta beklenen yaşam süresi ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmişlik düzeyleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bireyin ortalama kaç yıl yaşayacağını ifade eden bu gösterge, ülkelerin refah standartları ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada G7 (Almanya, İtalya, Fransa, Japonya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık) ve E7 (Çin, Endonezya, Türkiye, Brezilya, Rusya, Hindistan, Meksika) ülkeleri için 2007-2022 yıllık veriler kapsamında doğuşta beklenen yaşam süresi (LIFE) ile ekonomik performans puanı (ECO), çevresel performans endeksi (EPI) ve sosyal gelişim endeksi (SPI) arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada ekonomik performans puanının elde edilmesinde ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) yöntemlerinden CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve CoCoSo (Combined Compromise Solution) analiz yöntemi kullanılmıştır. Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik tespit edilmiştir. Ardından Boot-IPS ikinci nesil birim kök testi uygulanarak Panel LM eşbütünleşme testi ve AMG (Genişletilmiş Ortalama Grup) uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Buradan elde edilen bilgilere göre G7 ülkelerinde EPI değişkenindeki bir birimlik artış LIFE bağımlı değişkenini 0.017 birim artıracağı tespit edilmiştir. E7 ülkelerinde ise ECO, EPI ve SPI değişkenlerinin LIFE bağımlı değişkenini sırasıyla 0.002, 0.001 ve 0.018 birim artıracağı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Life expectancy at birth is a crucial metric for evaluating the economic, social and environmental development levels of countries. This indicator, which is used to express the average number of years that an individual is expected to live, is directly related to the welfare standards of countries. This study examines the relationship between life expectancy at birth (LIFE) and economic performance score (ECO), environmental performance index (EPI) and social development index (SPI) for G7 (Germany, Italy, France, Japan, Canada, the United States of America and the United Kingdom) and E7 (China, Indonesia, Turkey, Brazil, Russia, India and Mexico) countries based on annual data from 2007 to 2022. In the present study, the economic performance scores was obtained by employing MCDM (Multi Criteria Decision Making) methods specifically the CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) and CoCoSo (Combined Compromise Solution) analysis methods. The presence of cross-sectional dependence and heterogeneity were detected among the variables. Subsequently, the Boot-IPS second generation unit root test was employed, followed by the Panel LM cointegration test and the AMG (Augmented Mean Group) long-run coefficient estimation. The findings of this study indicate that a one-unit increase in the EPI variable within G7 countries associated with a 0.017 unit rise in the LIFE dependent variable. In E7 countries, ECO, EPI and SPI variables have been found to increase the LIFE dependent variable by 0.002, 0.001 and 0.018 units, respectively.

GİRİŞ

Doğuşta beklenen yaşam süresi, bir bireyin hayatı boyunca ortalama ömrünü ifade eden bir kavramdır. Ayrıca bu kavram bir ülkenin veya bölgenin ekonomik, sosyal ve çevresel gelişimini değerlendirmek için önemli bir gösterge niteliğindedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bakıldığında bu gösterge değerinde farklılıklar olduğu görülebilir. Bunun en temel sebebi ise sosyoekonomik ve çevresel faktörlerin yaşam beklentisi üzerinde farklı etkiye sahip olmasıdır. Dolayısıyla gelişmişlik düzeyi ile yaşam beklentisinin doğru orantılı olduğu söylenilebilir (Halıcıoğlu, 2011). Yaşam beklentisi sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin yanı sıra sağlık hizmetlerinin etkinliğine göre de değişkenlik göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi milyonlarca insanın daha uzun ve daha kaliteli bir hayat yaşaması açısından ve doğrudan getirileri olan önemli bir alandır. Ayrıca yapılan iyileştirmelerin ekonomik büyümeyi hızlandırarak dolaylı getirilerinin de olduğu hususunda giderek artan bir fikir birliği vardır (Acemoğlu & Johnson, 2007). Çünkü doğuşta beklenen yaşam süresi hem ülke ekonomisi hem de birey ve davranışlar üzerinde önemli etkilere sahiptir (Jie ve diğerleri, 2001).

Her ülkenin temel amaçlarından biri ölüm oranlarının mümkün olan en düşük seviyeye indirilerek nüfusun ortalama yaşam süresinin uzatılmasıdır. Gelişmiş ülkelerin yüksek yaşam standartlarına sahip olması ortalama yaşam süresini artırmakta ve ölüm oranlarını azaltmaktadır. Bu hususta özellikle beşeri sermaye ve ekonomik büyüme oranlarının yüksek olduğu gelişmiş ülkelere bakıldığında dengeli ve sağlıklı beslenme konularına da ayrı bir önem verildiği görülmektedir (Bilas ve diğerleri, 2014). İnsanların sağlıklı bir şekilde çalışması ve katma değer üretebilmesi için iyileştirilmiş yaşam kalitesine ihtiyaçları vardır. Söz konusu ekonomik gelişmenin amacı mutlu, sağlıklı ve uzun bir hayat sürülmesidir. Ekonomik gelişme ile birlikte toplumun sağlık ve eğitim düzeyi artarken, diğer yandan da bu niteliklere sahip insanlar ülke ekonomisinde önemli bir girdiyi oluşturmaktadır (Günsoy, 2005). Nüfusun ortalama yaşam beklentisindeki iyileşmelerin ekonomik büyümeye üretim alanında %4 oranında bir artış sağladığı belirlenmiştir. Bu oranın eğitim, işgücü piyasası ve tasarruf aracılığıyla ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Yaşam süresinin artması eğitime yapılan beşeri sermaye yatırımlarını hızlandırarak nitelikli insan altyapısının sunulmasına imkan sağlamaktadır. Daha sağlıklı bir işgücüne sahip olmak işgücü piyasasında daha fazla üretkenliğin olmasına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla çalışanlar daha az hastalık veya engellilik durumları ile karşı karşıya kalmaktadır. Yaşam süresindeki artış hem çalışma hem de emeklilik dönemlerinin süresini etkilemektedir. Uzun bir emeklilik dönemi ise bireysel tasarrufların artmasını teşvik etmektedir (Gedikli ve diğerleri, 2019). Grossman (1972)'nın sağlık sermayesi teorisine göre; bireylerin sahip olduğu sağlığın kalitesi boş zamandan elde edilen ek çalışma süresi ve fayda aracılığıyla insan sermayesini önemli ölçüde etkilemektedir. İyi bir sağlığa sahip olmak kısa vadede sadece bireylerin üretim ve tüketimlerini iyileştirmekle kalmayıp uzun vadede üretim faaliyetlerine yapılan yatırımların da iyileştirilmesini sağlamaktadır (Linden & Ray, 2017). Bir ülke nüfusunun genel refahının temel noktasını sağlık oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, ülke ekonomilerinin refahlık anlayışının sadece hastalık veya sakatlığın olmamasıyla değil, tam bir fiziksel, ruhsal ve sosyal refah durumu ile ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak söz konusu bu durum nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşam beklentisi oranlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Ţarcă ve diğerleri, 2024).

Dünya genelinde çevresel tahribatların artması sağlıklı ve dengeli yaşam anlayışının zarar görmesine neden olmuştur. Yaşanan çevresel kirlilik toplumun sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratarak farklı hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum en çok sağlık harcamalarını ve insanların ortalama yaşam süresini etkilemiştir (Bayar ve diğerleri, 2021). Bu çalışmada gelecekte kişilerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin tehlikeye atılmadan, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma modelinin tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla son yıllarda ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarda yaşanan krizler, bozulmalar ve dalgalanmalar bireylerin yaşam beklentisi üzerinde doğrudan bir etki oluşturmuştur. Bu amaçla çalışmada doğuşta beklenen yaşam süresini etkileyebileceği düşünülen ekonomik performans puanı,

çevresel performans endeksi ve sosyal gelişim endeksi adlı bağımsız değişkenler ele alınarak G7 ve E7 ülkeleri için 2007-2022 dönem verileri analiz edilmiştir. Analize konu olan bu değişkenlerin seçilme sebebi ise; ülke ekonomilerinin değerlendirilmesi çok sayıda göstergeye dayanmaktadır. Bazı ülkeler belirli göstergelerde yüksek performans sergilerken, diğerlerinde daha düşük düzeyde kalabilmektedir. Bu nedenle, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleri oluşturan alt bileşenlerin ayrı ayrı değil, bir bütün olarak ele alınması daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, çevresel ve sosyal politikaların yaşam beklentisi ve refah standartlarına etki edip etmediğinin tespit edilmesidir. Araştırılan analiz döneminin 2007-2022 veri aralığını içermesi söz konusu değişkenlerin bu yıl aralığı için ortak bir veri paydasına sahip olmasıdır. Çalışmada analiz için G7 ve E7 ülke grubunun seçilmesinin temel sebebi ise; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kıyaslamasını yapabilmek ve analiz bulgularından daha net bir politika önerisi sunabilmektir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, öncelikle çalışma ile ilgili literatür incelemesine dair örnekler sunulacaktır. Ardından, bu çalışmada kullanılan veri seti ile analiz yöntemleri tanıtılacak; son olarak elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise bulguların anlamı ve politika önerileri üzerinde durulacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Doğuşta beklenen yaşam süresini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik birçok araştırmanın yapıldığı belirlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde doğuşta beklenen yaşam süresi ağırlıklı olarak ekonomik, sağlık ve demografik gibi değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. Bu bölümde doğuşta beklenen yaşam süresi ile ilgili uluslararası ve ulusal çalışmalara yer verilerek yapılan analizler ile elde edilen bulgular sunulacaktır.

Gelir, ekonomik büyüme ve yaşam beklentisinin ele alındığı çalışmalar literatürde ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bunlardan Rogers (1979), gelişmiş ülkelerde söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve gelir arttıkça yaşam beklentisinin azalan oranda artışlar sergilediği sonucuna ulaşmıştır. Wang ve ark. (1997), çalışmalarında 1960-1992 dönemi için 33 ülkeyi analize dahil etmiş ve analiz sonucunda ölüm oranlarının gelir düzeyine kıyasla yaşam beklentisi üzerinde daha fazla bir etkiye sahip olduğunu ve ayrıca gelirin yaşam beklentisi üzerindeki etkisinin erkeklerde daha fazla olduğunu belirlemiştir. Acemoğlu ve Johnson (2007), 75 ülkenin örneklem olarak belirlendiği çalışmalarında ortalama yaşam beklentisinin ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını ve yaşam beklentisindeki artışların toplam nüfus sayısında artışlara neden olduğu tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmada ise Kabir (2008), çoklu regresyon analizi gerçekleştirmiş ve kişi başına düşen gelir, eğitim, sağlık harcamaları, temiz suya erişim ve kentleşme gibi birçok sosyoekonomik faktörlerin doğuşta beklenen yaşam süresini her zaman etkilemediği, yaşam beklentisinin iyileştirilebilmesi için sektörel politikalara ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Chetty ve ark. (2016) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için 1999-2014 veri dönemlerini kapsayan çalışmalarında; gelir düzeyi ve yaşam beklentisi arasındaki ilişki bölgesel ve coğrafik anlamda farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Bu farklılıkların daha yüksek gelir grubuna sahip bölgelerde yaşam beklentisinin daha uzun olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Blázquez-Fernández ve ark. (2018) başka bir çalışmasında gelir eşitsizliğinin doğuşta beklenen yaşam süresi üzerine olan etkisini seçilmiş Avrupa ülkeleri için analiz etmiş, Avrupa ülkelerinde gelir eşitsizliğinin doğuşta beklenen yaşam süresini azaltmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Eğitim düzeyi ve yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da yer almaktadır. Bunlardan Williamson ve Boehmer (1997), çalışmalarında kadınların eğitim durumunun yaşam beklentisi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Bilas ve ark. (2014), 28 Avrupa Birliği ülkesi için yaptıkları çalışmada eğitim düzeyinde yaşanan artışların doğuşta beklenen yaşam süresini pozitif etkilediği, eğitim düzeyinde yaşanacak herhangi bir azalmanın ise doğuşta beklenen yaşam süresini negatif etkileyeceğini belirlemişlerdir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve sağlık harcamalarının doğuşta beklenen yaşam süresini etkileyip etkilemediğine dair literatürde yer alan benzer çalışmalar bulunmaktadır.

Jaba ve ark. (2014), yaptıkları çalışmalarında 175 ülke için 1995-2010 dönem aralığını kapsayan analiz yapmışlardır. Analizde gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen sağlık harcamalarının doğuşta beklenen yaşam süresini artırdığı tespit edilmiştir. Nijerya'nın örneklem olarak seçildiği Sede ve Ohemeng (2015) çalışmasında VAR analiz yöntemi kullanılmış, sağlık harcamaları ve döviz kurunda yaşanan olumlu gidişatın söz konusu ülkenin yaşam beklentisini iyileştirebileceğini öne sürmüştür. Blázquez-Fernández ve ark. (2016), OECD Asya-Pasifik bölgesinin örneklem grubu olarak seçildiği çalışmada ortalama yaşam süresi ve sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişki 1995-2013 veri dönemi kapsamında incelenmiştir. Analiz bulgularında sağlık harcamalarında yaşanan her artışın olumlu bir etki yaratmayacağı ve yaşam beklentisinin artırılması için devletin sağlık harcamalarının verimli bir şekilde yapması gerektiği belirlenmiştir. Roffia ve ark. (2022), 1999-2018 dönemi için OECD ülkelerini ele aldıkları çalışmalarında kişi başına sağlık harcamaları, iş gücüne katılım oranı ve toplam nüfusun doğuşta beklenen yaşam süresi üzerinde pozitif bir etkide bulunduğunu ortaya koymuştur.

Doğuşta beklenen yaşam süresi ile ekonomik büyüme, gelir düzeyi, sağlık harcamaları arasında anlamlı ilişkiler bulan diğer çalışmalar ise; Lichtenberg (2002), Fayissa ve Gutema, (2005), Shang ve Goldman (2007), Deshpande ve ark. (2014), Hauck ve ark. (2016), van den Heuvel ve Olaroiu (2017) şeklinde sıralanabilir.

Ulusal literatürde özellikle doğuşta beklenen yaşam süresine etki edebilecek ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin belirlenebilmesine yönelik analizler yapılmıştır. Bu kapsamda Gürbüz ve Karabulut (2008), çalışmalarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan 15 ülkenin doğuşta beklenen yaşam süresi ile çevresel, demografik ve sağlık harcamalarının anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Tüylüoğlu ve Tekin (2009), çalışmalarında 176 ülke örneklem grubu seçilerek ekonomik kalkınmanın önemli ölçütlerinden biri olan doğuşta beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı arasındaki ilişki çoklu regresyon analiz yöntemiyle incelemiştir. Analize gelir düzeyi ve sağlık harcamaları da dahil edilerek çalışmanın ekonomik sonuçları değerlendirilmiştir. Bulgularda doğuşta beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerinde sağlık harcamalarının etkili olduğu, sadece gelir düzeyinde yaşanan artışların bu iki önemli değişken üzerindeki etkisinin yetersiz olabileceği tespit edilmiştir. Tıraş ve Özbek (2020), 28 OECD ülkesi için 1980-2018 dönem aralığını kapsayan çalışmalarında doğuşta beklenen yaşam süresi ile kişi başı GSYH, kaba doğum oranı, kentleşme ve kişi başı CO2 emisyonu arasındaki ilişki eşbütünleşme ve katsayı tahmin analiz yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Analizde doğuşta beklenen yaşam süresi ile kişi başı GSYH ve kentleşme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve yaşam beklentisi ile kaba doğum oranı ve kişi başı karbondioksit emisyonu arasında anlamsız bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tıraş ve Özbek (2021), E7 ülkelerinin örneklem grubu olarak seçildiği çalışmalarında 1991-2019 dönem verileri doğuşta beklenen yaşam süresini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için eşbütünleşme analizi ve AMG katsayı tahmini yapılmıştır. Analiz sonucunda yaşam beklentisi ile işsizlik oranı, kişi başı GSYH, kaba doğum oranı ve kentleşme oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Türkiye üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında ise; Halıcıoğlu (2011) 1965-2005 veri aralığı için Türkiye'de yaşam beklentisinin belirleyici faktörleri üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu doğrultuda sağlık harcamalarının ve beslenmenin yaşam beklentisini pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Acar (2020), Türkiye için 1975-2017 dönem aralığını kapsayan çalışmasında kişi başına düşen GSYH, sağlık harcamaları ve doğuşta beklenen yaşam süresi arasındaki ilişki VAR ve Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda sağlık harcamaları ve doğuşta beklenen yaşam süresinin kişi başına düşen GSYH'nın bir nedeni olduğu tespit edilmiştir. Son olarak Yağış (2024) ise çalışmasında 1961-2021 dönemi için yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme, kentleşme ve doğum oranı arasındaki ilişkiyi Fourier Kantil Toda-Yamamoto nedensellik analiziyle belirlemeye çalışmıştır. Ampirik sonuçlarda söz konusu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Literatür kısaca değerlendirildiğinde; ECO değişkenini oluşturan ekonomik büyümenin LIFE değişkenini en çok etkilediği ve aralarında pozitif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle E7 ülkelerinde ECO değerinin yüksek olması toplumsal refahı doğrudan etkileme

gücüne sahiptir. G7 ülkelerinde ECO değeri yüksek olduğu için LIFE değişkeninin çok tepki vermediği söylenilebilir. EPI değişkenini oluşturan çevresel kirliliğin yaşam beklentisi üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişken olduğu ve LIFE değişkenini olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliğinin sanayileşme çabalarından dolayı yüksek olması LIFE değişkeni üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu yorumlanabilir. SPI değişkenini oluşturan eğitim harcamaları ve sağlık sistemleri LIFE değişkenini etkileyen en temel değişkenler olarak tespit edilmiştir. Çünkü eğitim ve sağlık alanlarında yapılacak her türlü iyileşmeler yaşam kalitesinin artması ile sonuçlanmaktadır.

Bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrılan temel özelliği analize konu olan iki farklı ülke grubu ve ele alınan değişkenlerdir. Çalışmada özellikle bağımsız değişkenler puan ve endeks olarak seçilmiştir. Bu durumun temel sebebi ise; endekslerin alt boyutlarının olması ve birçok değişkenin bir araya gelmesiyle oluşturulmasıdır. Literatür incelendiğinde ülkelerin yaşam beklentisini ekonomik büyüme, sağlık, eğitim, sürdürülebilirlik, gelir dağılımı vb. birçok değişkenin etkileyebileceği analiz edilmiştir. Fakat endeks; içerisinde birçok değişkeni barındırması bakımından ayrışmaktadır. Endeksler genel itibariyle makroekonomik olarak bir yorum yapabilme imkânı da sunmaktadır. Bu noktada literatürden ayrışması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyan en belirgin özelliktir. Hem G7 hem de E7 ülkelerinin örneklem olarak seçilmesi elde edilen analiz sonuçlarının kıyaslanması ve daha etkin politika önerilerinin ortaya çıkarılması açısından önem kazanmaktadır. Ayrıca, çalışmanın güncel verilerle yapılan güncel analizlere dayalı olması ele alınan dönemi kapsayarak mevcut literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

METODOLOJİ, VERİ SETİ VE ANALİZ

Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın alt boyutunu temsil eden ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler ele alınarak, bu üç farklı alt boyutun doğuşta beklenen yaşam süresine olan etkisi G7 (Almanya, İtalya, Fransa, Japonya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık) ve E7 (Çin, Endonezya, Türkiye, Brezilya, Rusya, Hindistan, Meksika) ülkeleri ele alınarak 2007-2022 yıllık veriler kapsamında araştırılmıştır. Araştırılan analiz döneminin 2007-2022 yıllık veri aralığını içermesi söz konusu değişkenlerin söz konusu dönem aralığı için ortak bir veri paydasının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum araştırmanın sınırlılığını ifade etmektedir. Seçilen örneklem grubunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri temsil etmesi analiz sonuçlarının karşılaştırılmalı olarak yorumlanabilmesi açısından tercih edilmiştir. Bu çalışmanın amacı gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarında doğuşta beklenen yaşam süresinin ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler ile bir ilişkisinin olup olmadığının analiz edilmesidir. Bu kapsamda oluşturulan çalışmanın modeli Denklem (1)'de verilmiştir.

$$LIFE_{it} = b_0 + b_1 ECO_{it} + b_2 EPI_{it} + b_3 SPI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'de gösterilen değişkenlerden LIFE; doğuşta beklenen yaşam süresini, ECO; ekonomik performans puanını, EPI; çevresel performans endeksini, SPI ise sosyal gelişim endeksini ifade etmektedir. Bu kapsamda, i yatay kesiti, t zaman boyutunu ve ε_{it} hata terimini sembolize etmektedir.

ÇKKV yönteminin kullanılmasının başlıca sebebi; ülkelerin ekonomik performansları değerlendirilirken genellikle gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) rakamlarında yaşanan değişimler ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme veya kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla rakamlarının artması ülkelerin ekonomik performanslarının arttığının temel göstergesi olduğuna dair birçok görüş bulunsa da ekonomik performansın sadece bir gösterge üzerinden değerlendirilmesi yeterli değildir. Bu nedenle ülkelerin ekonomik performansı değerlendirilirken GSYH haricinde diğer makroekonomik değişkenlerin de analize dahil edilmesi gerekmektedir (Kahreman, 2023). Çalışmanın bağımsız değişkenlerinden ekonomik performans puanı ÇKKV yöntemi ile elde edilmiştir. Bu kapsamda OECD'nin 1987 yılında ortaya koymuş olduğu sihirli elmas veya sihirli kare (magic diamond-magic square) yaklaşımını oluşturan ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik ve cari işlemler dengesi değişkenleri kullanılarak ÇKKV yöntemi ile ekonomik performans puanı hesaplanmıştır. Dolayısıyla ÇKKV yöntemi kullanılarak elde edilen ekonomik performans puanı ülkelerin ekonomik performans dinamikleri hakkında bir bilgi oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerle ilgili detaylı açıklamalar Tablo 1'de yer almaktadır. Veriler çeşitli ekonometrik programlar kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikli olarak kullanılan değişkenler ve analizler hakkında detaylı açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra çalışmaya ait elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Kısaltmalar, Açıklamalar ve Kaynaklar

Kod	Ele Alınan Göstergeler	Kaynak
LIFE	Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi	Dünya Bankası
ECO	Ekonomik Performans Puanı	Entegre ÇKKV yöntemi ile elde edilmiştir.
EPI	Çevresel Performans Endeksi	Dünya Bankası
SPI	Sosyal Gelişim Endeksi	Social Progress Imperative

Tablo 1'de kullanılan değişkenler ile ilgili olarak bilgiler sunulmuştur. Bağımsız değişkenlerden EPI ülkelerin çevresel sağlığı koruma, çevre kirliliği, ekosistem canlılığını artırma ve iklim değişikliğini azaltma konusundaki performanslarına göre sıralama yapan bir göstergedir. Bu gösterge, ülkelerin belirli çevresel sorunları için uluslararası olarak belirlemiş olduğu sürdürülebilirlik hedeflerini karşılamaya ne kadar yakın olduğunu ölçmektedir.

EPI, Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi tarafından 2008 yılında üretilen ve ülkeleri çevresel hedeflere ulaşma performanslarına göre değerlendiren ve sıralayan bir göstergedir (Wendling ve diğerleri, 2018). Yale Üniversitesi bu endeksi üç temel konu, on bir gösterge ve elli sekiz alt bileşen ile açıklamıştır. Endeksi oluşturan temel konular; iklim değişikliği, çevre kirliliği, ekosistem canlılığı ve çevre sağlığı olarak belirlenmiştir. Bir ülkenin EPI değerinin yüksek olmasını ise sürdürülebilir çevre politikalarının etkisi ile ilişkilendirmiştir (Block ve diğerleri, 2024). SPI ise; bir ülkenin vatandaşlarının temel insani ihtiyaçlarını karşılama ve bu vatandaşların yaşam kalitelerini artırmalarına ve sürdürmelerine olanak tanıyan bir göstergedir. Özellikle sosyal ve çevresel sorunları çözmek için mevcut kaynakların daha iyi bir şekilde kullanılmasını teşvik etmektedir. Bu endeksin yüksek olması sosyal refah düzeyinin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca SPI uzun vadede sürdürülebilir kalkınmanın temel aracı olarak kabul edilmektedir (Kahreman, 2024). AlTi Global SPI (2025) raporuna göre endeksin hızlı gelişmeler kaydedebilmesi için endeksi oluşturan küresel sağlık alanının (açlık, sağlık hizmetleri, su ve hijyen) bazı alt konularda belirlenen standartları taşıması gerekmektedir. Modelde yer almayan değişkenler (sağlık ve eğitim harcamaları, çevre kirliliği, gelir dağılımı) ülkelerin çevresel performans endeksi ve sosyal gelişim endeksi hesaplanırken dahil edilen alt konulardan oluştuğu için modele ayrı olarak dahil edilmemiştir. Çalışmada ülkelerin ekonomik performans puanlarının hesaplanması ve daha sonrasında ise ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik ve cari işlemler dengesi değişkenleri ile aralarındaki ilişki test edilmiştir. Bu kısımda ilk olarak ekonomik performans puanlarının elde edilmesi için ele alınan değerlendirme kriterleri ve bilgileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Değerlendirme Kriterleri

Kodlar	Kriterler	Optimizasyon Yönü	Kaynak
GDP	GSYH	Maksimizasyon	Dünya Bankası
CAB	Cari İşlemler Dengesi	Maksimizasyon	Dünya Bankası
INF	Enflasyon Oranı	Minimizasyon	Dünya Bankası
UNEMP	İşsizlik Oranı	Minimizasyon	Dünya Bankası

Tablo 2'de yer alan kriterler ÇKKV yöntemleri kullanılarak ülkelerin ekonomik performans puanları elde edilmiştir. Yapılan analizlerde öncelikle ele alınan kriterlerin önem düzeyleri CRITIC yöntemi ile belirlenerek ele alınan alternatiflerin (ülkelerin) ekonomik performans puanları CoCoSo yöntemi ile hesaplanmıştır. Ekonomik performans analizi için CRITIC ve CoCoSo yöntemleri hem ilk iki adımının aynı olması hem de her iki yöntemin avantajlarını birleştirerek daha güçlü sonuçlar elde edilmesi amacıyla kullanılmıştır.

CRITIC Yöntemi

CRITIC yöntemi, ÇKKV yöntemlerinde kriterlerin önem düzeylerini belirlemek ve bu kriterlerin etkilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu yöntem, kriterlerin ağırlıklarını hesaplama sürecinde normalize edilmiş karar matrisini temel alır. Kriterlerin standart sapma değerleri ve diğer kriterlerle olan ilişkilerini gösteren korelasyon matrisi dikkate alınarak kriter ağırlıkları belirlenir. CRITIC yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları 0 ile 1 arasında değişmekte olup, ağırlıklarının toplamı bir sayısına eşittir. Bu yöntem, toplam altı adımdan oluşan bir süreci kapsamaktadır. Bunlar; (Diakoulaki ve diğerleri, 1995).

Adım 1: Karar matrisinin düzenlenmesi:

$$C = [Z_{ij}]_{m*n} = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \cdots & z_{1n} \\ z_{21} & z_{12} & \cdots & z_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ z_{m1} & z_{m2} & \cdots & z_{mn} \end{bmatrix} \quad (2)$$

Adım 2: Değerlerin normalize edilmesi:

$$r_{ij} = \frac{z_{ij} - z_j^{min}}{z_j^{max} - z_j^{min}} \quad \text{(Fayda temelli kriterler için)} \quad (3)$$

$$r_{ij} = \frac{z_j^{max} - z_{ij}}{z_j^{max} - z_j^{min}} \quad \text{(Maliyet temelli kriterler için)} \quad (4)$$

Adım 3: Kolerasyon matrisinin oluşturulması:

$$y_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r}_j)^2 (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad \text{j,k=1,2,…,n} \quad (5)$$

Adım 4: Standart sapmanın hesaplanması:

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{1}{n-1}\sum_{i=1}^{m}(x_{ij} - \bar{x}_j)^2}\,; \quad \text{j,k=1,2,…,n} \quad (6)$$

Adım 5: Her bir kriterin içermiş olduğu bilgi miktarının hesaplanması:

$$s_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n}(1 - p_{jk}) \quad \text{j=1,2,…,n} \quad (7)$$

Adım 6: Her bir kriterin ağırlığının hesaplanması:

$$w_j = \frac{s_j}{\sum_{k=1}^{n} s_j} \quad \text{"j=1,2,…,n"} \quad (8)$$

CoCoSo Yöntemi

Simple Additive Weighting (SAW) ve Exponically Weighted Product (EWP) yöntemleri birleştirilerek 2019 yılında CoCoSo yöntemi literatüre kazandırılmıştır. Bu yöntem aşağıdaki adımları içermektedir; (Yazdani ve diğerleri, 2019).

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

$$D = X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \cdots & X_{1j} \\ X_{21} & X_{12} & \cdots & X_{2j} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ X_{i1} & X_{i2} & \cdots & X_{ij} \end{bmatrix} \quad (9)$$

Adım 2: Normalize karar matrisinin oluşturulması

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad \text{, (Fayda kriteri için)} \quad (10)$$

$$r_{ij} = \frac{\max x_{ij} - x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad \text{, (Maliyet kriteri için)} \quad (11)$$

Adım 3: Ağırlıklı karşılaştırılabilirlik S_i ve P_i değerinin bulunması

$$S_i = \sum_{j=1}^{n}(w_j r_{ij}) \quad (12)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^{n}(r_{ij})^{w_j} \quad (13)$$

Adım 4: Alternatiflerin göreceli ağırlıklarının hesaplanması

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^{m}(P_i + S_i)} \quad (14)$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{\min S_i} + \frac{P_i}{\min P_i} \quad (15)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1-\lambda)(P_i)}{\lambda(\max S_i) + (1-\lambda)(\max P_i)} \quad ; \quad 0 \le \lambda \le 1 \quad (16)$$

Denklem 16'da yer alan λ değeri 0≤λ≤1 koşuluyla karar vericinin alabileceği bir değerdir. Yazdani ve ark. (2019) çalışmalarında bu değeri 0.5 olarak almışlardır. Bu sebeple yapılan bu çalışmada da λ değeri 0.5 olarak ele alınmıştır.

Adım 5: Alternatiflerin sıralanması

$$k_i = (k_{ia}k_{ib}k_{ic})^{1/3} + \frac{1}{3}(k_{ia} + k_{ib} + k_{ic}) \quad (17)$$

Elde edilen değerleri ele alınan alternatiflerin ekonomik performans puanlarını göstermektedir.

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD Test)

Panel veri çalışmalarında CD test öncelikli olarak yapılması gerekmektedir. Çünkü bu test, kaçıncı nesil birim kök testinin uygulanacağına dair bilgiler vermektedir. Bu kapsamda yatay kesitin bağımsız olduğu durumda birinci nesil birim kök testlerinden birinin uygulanması gerekirken, yatay kesitin bağımlı olduğu durumlarda ise ikinci nesil birim kök testleri uygulanmaktadır. CD testi, panelin zaman ve yatay kesit boyutuna göre testler uygulanmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi kullanılırken, hem zaman hem de kesit boyutunun büyük olduğu durumlarda Pesaran (2004) tarafından önerilen Cross-Section Dependence testi kullanılmaktadır (Pesaran, 2004). Son olarak, yatay kesit bağımlılığı test edilmeden elde edilen sonuçların yanıltıcı veya tutarsız olabileceği göz ardı edilmemelidir. Breusch-Pagan (1980) LM testine ait örneklem Denklem (18)'de, Pesaran (2004) CD test istatistiğine ait örneklem ise Denklem (19)'da verilmiştir.

$$LM_1=T\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\tilde{\rho}_{ij}^2 \qquad (18)$$

$$CD=\sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{\rho}_{ij} \qquad (19)$$

Denklem (19)'da yer alan asimptotik olarak N(N-1)/2 serbestlik derecesinde ki-kare dağılımını ifade etmektedir. Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık testi iki şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki N ve T'nin büyük olduğu durumlarda kullanılabilen yatay kesit bağımlılığı testidir. Pesaran (2004) CD test istatistiğine ait hipotezler;

H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Homojenlik Testi

Panel veri analizinde eğim katsayılarının homojen veya heterojenlik durumuna karar verilmesine yönelik ilk ampirik çalışmalar Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) bu testi geliştirmiş ve yeni bir eşbütünleşme denklemi elde etmiştir.

$$Y_{it}=\alpha+\beta_i X_{it}+\varepsilon_{it} \qquad (20)$$

Yukarıda verilen Denklem (20) bir eşbütünleşme analizine ait denklemdir. Burada β_i eğim katsayıları hakkında bilgiler vermektedir. Teste ait temel hipoteze ait bilgiler ise aşağıda verilmiştir.

H_0: = $\beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir.

H_1: = $\beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları homojendir.

Eğim katsayılarının homojen veya heterojenlik durumuna karar verilmesine yönelik diğer çalışmalar ise Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testleri ile belirlenmiştir. Bu testler Denklem (21) ve (22)'de gösterilmiştir.

$$\tilde{\Delta}=\sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}S-k}{\sqrt{2K}}\right) \qquad (21)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj}=\sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}S-E(Z_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}}\right) \qquad (22)$$

Denklemde yer alan $\tilde{S}$ düzeltilmiş Swamy istatistiğini, $\tilde{Z}_{it}$ sınırlı ortalama varyansa sahip rastgele bağımsız değişkenleri, $E(\tilde{Z}_{it})$ k'yı, $Var(\tilde{Z}_{it})$ ise 2k(T-k-1)/T+1'i ifade etmektedir.

Boot-IPS Birim Kök Testi

Panel veri analizi yapılırken yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumda birinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Bunlar; Levin ve ark. (2002), Im ve ark. (2003), Breitung (2000), Hadri (2000), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001)'dir. Ancak yatay kesit bağımlılığının olduğu durumda ise ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Bunlar; SUR-ADF, Boot-IPS, Boot-Hadri, Hadri Kurazmi, Pesaran (2007) CIPS ve Bai-Ng (2004)'dür. Bu doğrultuda çalışmada yatay kesit bağımlılığının olması, heterojenliği ve grup etkisini dikkate alması ve N küçük olduğunda bile iyi bir performans göstermesi sebebiyle ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan Boot-IPS birim kök sınaması kullanılmıştır.

Söz konusu testte $\bar{t}$ test istatistiğinin sonuçları kullanılmaktadır. Temel hipotez birim kök olduğu

varsayımına dayanmaktadır. $\bar{t}$ test istatistiği, Im ve ark. (2003)'nın geliştirdiği ve IPS olarak isimlendirilen istatistiğin bootstrap versiyonu olarak belirtilmiştir. Bu istatistik Denklem (23)'deki gibi hesaplanmaktadır (Hurlin & Mignon, 2007).

$$\bar{t} = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} t_i T \qquad (23)$$

Panel LM Eşbütünleşme Testi

Panel veri analizinde değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına ilişkin testler yapılmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine karar verebilmek için Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran Panel LM eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Test eşbütünleşme denkleminde otokorelasyon ve değişen varyansa izin vermesi, küçük örneklemlerde bile etkili sonuçlar sunması bakımından tercih edilmiştir. Testte H_0 hipotezi eşbütünleşmenin olduğunu ifade etmektedir. McCoskey ve Kao (1998)'nun Lagrange çarpanı testine dayalıdır ve test yatay kesitler arasında korelasyonun ve değişen varyansın olmasına izin vermektedir.

$$y_{it} = a_i + x'_{it}\beta_i + z_{it} \qquad (24)$$

Denklem (24)'de y_{it} skalar varyantını, t=1,…,N zaman boyutunu, i=1,…,N ise yatay kesit boyutunu ifade etmektedir. x_{it} vektörü regresörleri içermekte ve regresörlerin saf rassal yürüyüş süreci izledikleri varsayılmaktadır.

$$z_{it} = u_{it} + v_{it} \qquad (25)$$

$$v_{it} = \sum_{j=1}^{t} \eta_{ij} \qquad (26)$$

$$\eta_{it} = \sigma_i^2 \qquad (27)$$

z_{it} hata terimini, Denklem (26) sıfır ortalamayı ve Denklem (27)'de yer alan varyans ile bağımsız ve özdeş bir süreci temsil etmektedir.

Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) Tahmin Edicisi

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı eşbütünleşme testlerinden sonra uzun dönem katsayı tahminlerinin yapılması ile net bilgilere ulaşılmaktadır. Kesitler arası bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan test Eberhardt ve Bond (2009) tarafından AMG yöntemi olarak geliştirilmiştir. AMG testi Denklem (28), (29) ve (30) olarak ifade edilmektedir.

$$y_{it} = \beta_i' x_{it} + u_{it} \text{ ve } u_{it} = \alpha_i + \lambda_i' f_t + \varepsilon_{it} \qquad (28)$$

$$x_{mit} = \pi_{mi} + \delta'_{mi} g_{mt} + p_{1mi} f_{1mt} + \cdots + p_{nmi} f_{nmt} + v_{mit} \text{ ve m= 1,…, k} \qquad (29)$$

$$f_t = \theta' f_{t-1} + \epsilon_t \text{ ve } g_t = K' g_{t-1} + \epsilon_t \qquad (30)$$

Yukarıda verilen denklemlerde x terimleri gözlenen açıklayıcı faktörleri, i ve t indisleri ise sırasıyla kesit ve zaman boyutlarını göstermektedir. Bu yöntemde α_i özel sabit etkileri, f_t ortak faktörleri, λ_i' ülkelere özgü faktör yüklerini ifade etmektedir. g_t ve f_t gözlemlenemeyen ortak faktörler olarak nitelendirilmektedir.

AMPİRİK BULGULAR

ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan analizde örnek temsil etmesi açısından E7 ülkeleri için 2007 yılına ait bulgular sunulmuştur. E7 ülkeleri 2007 yılı ekonomik performans puanının hesaplanması için öncelikle ele alınan başlangıç karar matrisi Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Başlangıç Karar Matrisi

	GDP	CAB	INF	UNEMP
Türkiye	5.0435	-5.4227	8.7562	10.285
Çin	14.2309	9.9479	4.8168	4.35
Hindistan	7.6608	-0.6637	6.3729	8.534
Meksika	2.0779	-0.8446	3.9668	3.628
Rusya	8.5	5.5546	9.0073	6.002
Brezilya	6.0699	-0.1971	3.6413	9.28
Endonezya	6.345	2.4273	6.4066	8.06

Başlangıç karar matrisi CRITIC yöntemi ile kriterlerin optimizasyon yönlerine göre Denklem (2) ve Denklem (3) kullanılarak normalize edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. CRITIC ve COCOSO Yöntemi Normalize Karar Matrisi

	GDP	CAB	INF	UNEMP
Türkiye	0.2440	0.0000	0.0468	0.0000
Çin	1.0000	1.0000	0.7809	0.8915
Hindistan	0.4594	0.3096	0.4909	0.2630
Meksika	0.0000	0.2978	0.9393	1.0000
Rusya	0.5284	0.7142	0.0000	0.6434
Brezilya	0.3285	0.3400	1.0000	0.1510
Endonezya	0.3511	0.5107	0.4847	0.3342

Bir sonraki aşamada ise Denklem (4) yardımıyla kriterler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon matrisi elde edilmiş ve aşağıda verilen tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. CRITIC Yöntemi Korelasyon Matrisi

	GDP	CAB	INF	UNEMP
GDP	1	0.8174	-0.0540	0.2180
CAB	0.8174	1	0.1328	0.6247
INF	-0.0540	0.1328	1	0.3504
UNEMP	0.2180	0.6247	0.3504	1

Son olarak kriterlerin standart sapma (σ_j) değerleri, kriterlerin içerdiği bilgi miktarı (s_j) ve önem düzeyleri (w_j) hesaplanmış ve Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. CRITIC Yöntemi 2007 Yılı İçin Elde Edilen Bulgular

GDP	CAB	INF	UNEMP
0.3082	0.3249	0.4019	0.3814
0.6222	0.4630	1.0332	0.6890
0.2216	0.1649	0.3680	0.2454

CoCoSo yönteminde de Tablo 3'de başlangıç karar matrisi kullanılmış ve Denklem (10) ve Denklem (11) yardımıyla kriterler optimizasyon yönüne göre normalize edilmiştir. Bu aşamada CRITIC yöntemi ile aynı olması sebebiyle CoCoSo yönteminde de ulaşılan bulgular Tablo 4'te verilmiştir. Bu aşamadan itibaren ağırlıklı karşılaştırılabilirlik değerlerinin devreye girmesiyle CoCoSo yöntemi ayrışmaktadır. Denklem (12) ve Denklem (13) kullanılarak ağırlıklı karşılaştırılabilirlik S_i ve P_i değerleri elde edilmiştir. Bu aşamada CRITIC yöntemiyle elde edilen kriterlerin önem düzeyleri (w_j) CoCoSo yönteminde kullanılmıştır. Son aşamada ise kriterlerin göreceli ağırlıkları (k_{ia}, k_{ib}, k_{ic})ve ekonomik performans puanları (k_i) hesaplanmıştır. Hesaplanan bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. CoCoSo Yöntemi 2007 Yılı İçin Elde Edilen Bulgular

	S_i	P_i	k_{ia}	k_{ib}	k_{ic}	k_i
Türkiye	0.0713	1.0556	0.0481	2.0000	0.2359	1.0674
Çin	0.8928	3.8852	0.2040	16.2010	1.0000	7.6125
Hindistan	0.3981	3.1560	0.1517	8.5730	0.7439	4.0828
Meksika	0.6403	2.7962	0.1467	11.6281	0.7192	5.1497
Rusya	0.3928	2.7116	0.1325	8.0776	0.6497	4.2356
Brezilya	0.5339	3.2471	0.1614	10.5644	0.7913	4.6510
Endonezya	0.4224	3.2183	0.1554	8.9733	0.7620	4.3694

Uygulanan bu adımların tamamı her yıl ayrı ayrı hem E7 ülkelerine hem de G7 ülkelerine uygulanmıştır. Böylece E7 ve G7 ülkelerinin 2007-2022 dönemi ekonomik performans puanları CRITIC temelli CoCoSo yöntemini içeren entegre bir ÇKKV modeli ile hesaplanmıştır. Bu kısımda makalenin amacının dışına çıkılmaması ve makalenin bütünlüğünün kaybolmaması adına sadece E7 ülkelerinin 2007 yılına ait bulgularına yer verilmiştir.

Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının varlığı ele alınan ülkelerde oluşabilecek bir şok dalgasının diğer ülkeler üzerinde de etkili olabileceği anlamına gelmektedir. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesi analizin ilerleyen aşamalarına yön vermekte ve analizin yöntemine karar verilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada modele ait değişkenlerin CD test sonucu Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Test	İstatistik	Olasılık
G7 Ülkeleri	LM	89.31	0.000
	LM adj*	17.79	0.000
	LM CD*	7.481	0.000
E7 Ülkeleri	LM	60.58	0.000
	LM adj*	10.03	0.000
	LM CD*	5.243	0.000

Tablo 8'de yer alan CD test sonuçları incelendiğinde her iki ülke grubuna ait olasılık değerlerin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgu H_0 hipotezinin yatay kesitin bağımlı olmadığı

yönündeki temel hipotezin kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla G7 ve E7 ülke grubuna ait değerlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç ikinci nesil birim kök testlerinden kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Birim kök analizi yapılmadan önce ise homojenlik ve heterojenlik sınamasının yapılması gerekmektedir. Çünkü delta homojenlik test sınaması en uygun birim kök ve diğer hangi analiz yöntemlerinin kullanılması gerektiğine dair net bilgiler sunmaktadır. Bu kapsamda delta homojenlik test sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Delta Homojenlik Test Sonuçları

	Test	Delta	Olasılık
G7 Ülkeleri	$\tilde{\Delta}$	2.742	0.006
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	3.307	0.001
E7 Ülkeleri	$\tilde{\Delta}$	4.062	0.000
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.899	0.000

Tablo 9'da her iki ülke grubuna ait delta homojenlik test sonuçları verilmiştir. Sonuçlarda her iki ülke grubunda da olasılık değerlerinin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla temel hipotezin homojen olduğu H_0 hipotezi reddedilerek H_1 kabul edilir. Yani her iki ülke grubunun heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda analize ikinci nesil birim kök testlerinden Boot-IPS birim kök testi ile devam edilmiştir.

Tablo 10. Boot-IPS Test Sonuçları

		Düzey		Birinci Farkında	
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
G7 Ülkeleri	LIFE	-1.527	0.895	-4.230	0.002
	ECO	-4.195	0.083	-5.049	0.002
	EPI	-0.657	0.926	-4.018	0.000
	SPI	-0.987	0.618	-3.715	0.007
E7 Ülkeleri	LIFE	-2.036	0.150	-4.250	0.020
	ECO	-1.733	0.102	-5.247	0.002
	EPI	-0.714	0.933	-4.171	0.001
	SPI	-1.010	0.980	-3.249	0.010

Tablo 10'da G7 ve E7 ülkelerine ait Boot-IPS birim kök test sonuçları görülmektedir. Ampirik bulgular değerlendirildiğinde, her iki ülke grubunda da doğuştan sonra yaşam beklentisini ifade eden LIFE, ekonomik performans puanını temsil eden ECO, çevresel performans endeksini temsil eden EPI ve sosyal gelişim endeksini temsil eden SPI değişkenlerinin birinci farkında durağan hale geldiği görülmektedir. Bu analiz sonuçlarına göre her iki ülke grubunda da değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Panel LM eşbütünleşme testi ile sınanmıştır.

Tablo 11. Panel LM Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Değişkenler	LM İstatistik	Bootstrap p-değeri
G7 Ülkeleri	ECO	8.409	0.000
	EPI	8.357	0.000
	SPI	8.139	0.000
E7 Ülkeleri	ECO	5.748	0.005
	EPI	7.455	0.011
	SPI	3.051	0.023

Panel LM eşbütünleşme testi bootstrap ve asimptotik olasılık değerlerine ait sonuçlar vermektedir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate aldığı için tercih edilen bu testte bootstrap olasılık değerlerine bakılmaktadır. Bu doğrultuda Tablo 11'de G7 ve E7 ülkelerine ait Panel LM eşbütünleşme test sonuçları incelendiğinde; G7 ve E7 ülkelerine ait bootstrap değerlerine göre bütün değişkenlerin %5 anlamlılık seviyesinden yani 0.05 olasılık değerinden küçük olduğu görülmektedir. Söz konusu bu sonuçlar uzun dönemde G7 ve E7 ülkelerinde LIFE ile ECO, EPI ve SPI arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlere AMG analiz yöntemi kullanılarak uzun dönem katsayı tahmini yapılması gerekmektedir.

Tablo 12. Panel AMG Test Sonuçları

		Katsayı	Standart Hata	Olasılık
G7 Ülkeleri	ECO	0.181	0.021	0.363
	EPI	0.017	0.005	0.029
	SPI	0.007	0.068	0.911
E7 Ülkeleri	ECO	0.002	0.034	0.017
	EPI	0.001	0.007	0.002
	SPI	0.018	0.161	0.026

Tablo 12'de uzun dönem katsayı tahminine ait sonuçlar yer almaktadır. Bu sonuçlardan hareketle G7 ülkelerine ait uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre; EPI değişkeninde yaşanacak bir birimlik artışın LIFE bağımlı değişkenini 0.017 birim artıracağı tespit edilmiştir. G7 ülkelerinde sürdürülebilirliğin her alanda sağlanmaya çalışılması çevre bilincinin ve çevresel politikaların gittikçe artmasını sağlamaktadır. Söz konusu bu durum refah standartları ile doğrudan ilişkilidir. Bu ilişki doğuşta beklenen yaşam sürelerini de artıran temel etkenlerden biridir. ECO ve SPI değişkenlerine ait olasılık değerleri %5 anlamlılık seviyesinden büyük olması nedeniyle istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. E7 ülkelerine ait uzun dönem katsayı değerlerine bakıldığında ise ECO, EPI ve SPI değişkenlerinde yaşanacak bir birimlik artışın LIFE bağımlı değişkenini sırasıyla 0.002, 0.001 ve 0.018 birim artıracağı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla elde edilen bu sonuç ile E7 ülkelerinde ekonomik, çevresel ve sosyal gelişmelerin yaşam beklentisi üzerinde pozitif bir etkide bulunduğu yorumu yapılabilir. Özellikle sanayi odaklı üretim çevresel tahribatları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle E7 ülkelerinde gözlemlenen minimum bir iyileşme direkt olarak yaşam kalitesine olumlu etkilerde bulunmaktadır. Söz konusu bu durum ülke grubunda yeni yeni çevresel politikalara yer verilmesi, gelişmiş ülkelerin örnek alınması, sürdürülebilirlik kavramının daha anlamlı hale getirilmesi ve yeşil odaklı politikaların gündemde olması ile açıklanabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir ülkenin refah düzeyi hakkında önemli bilgiler veren doğuşta beklenen yaşam süresi ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkili olan bir göstergedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme) uluslararası insani gelişme endeksinin hesaplanmasında eğitim ve gelir değişkenlerinin yanı sıra üçüncü değişken olarak da doğuşta beklenen yaşam süresini kullanmıştır (Tıraş & Özbek, 2020). Sağlıklı ve uzun bir yaşama sahip olmak, bilgi edinme ve iyi bir ömür için kaynaklara hızlı bir şekilde ulaşmak insani gelişmenin önemli göstergelerini oluşturmaktadır. Bu kapsamda sağlıklı, uzun ve kaliteli bir yaşama sahip olabilmek için daha iyi bir gelir ve eğitim düzeyine ihtiyaç vardır. Doğuşta beklenen yaşam süresi ise bu yaşam fırsatlarının genişletilmesi için önemli bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla ülkeler ekonomik, sosyal ve çevresel alanlara yönelik politikalar uygulayacağı zaman doğuşta beklenen yaşam süresine etki eden faktörlerin belirlenmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda doğuşta beklenen yaşam süresi gelir düzeyi, sağlık harcamaları, eğitim, kentleşme, çevre kirliliği ve ölüm oranı gibi birçok değişkenlerle ilişkilendirilerek araştırmalara konu olmuştur.

Bu çalışmada doğuşta beklenen yaşam süresi ile ekonomik performans puanı, çevresel performans endeksi ve sosyal gelişim endeksi arasındaki ilişki G7 ve E7 ülkeleri örnekleminde 2007-2022 dönem verileri için panel veri analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Örneklem grubu seçilirken gelir grubu dikkate alınmış ve iki ülke grubunun kıyaslanması sağlanarak daha net bir şekilde politika önerilerinin sunulması amaçlanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni LIFE ile bağımsız değişkenlerini oluşturan ECO, EPI ve SPI arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Ardından kurulan modele yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmış ve yatay kesitin bağımlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda analize delta homojenlik testi yapılarak devam edilmiş ve modelin heterojen olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen bu bilgi ile modele ikinci nesil birim kök testinin uygulanabileceği anlaşılmıştır. Değişkenlere uygulanan Boot-IPS test bulgularına göre değişkenlerin birinci farkında durağan hale geldiği belirlenmiştir. Ardından değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını sınamaya yönelik Panel LM eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bu analiz ile değişkenler arasında anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Uzun dönemli katsayı tahmini ise Panel AMG testi ile yapılmıştır. Buradan elde edilen bilgilere göre G7 ülkelerinde EPI değişkenindeki bir birimlik artış LIFE bağımlı değişkenini 0.017 birim artıracağı tespit edilmiştir. E7 ülkelerinde ise ECO, EPI ve SPI değişkenlerindeki bir birimlik artışın LIFE bağımlı değişkenini sırasıyla 0.002, 0.001 ve 0.018 birim artıracağı sonucuna ulaşılmıştır.

G7 ülkelerinde ekonomik refah seviyesinin yüksek olması nedeniyle ekonomik performans puanı doğuşta beklenen yaşam süresine herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Bu ülkeler sürdürülebilir kalkınma politikalarına ayrı bir önem vermektedir. Özellikle nitelikli ve bilinçli bir nüfus oranına sahip olması doğuşta beklenen yaşam süresinin çevresel

performans endeksinden etkilendiğini göstermektedir. Bu sonuçtan hareketle G7 ülkelerinin ayrı bir önem verdiği sürdürülebilirlik politikalarının çevresel performans endeksi ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. E7 ülkelerinde ise bu durum ekonomik ve birtakım yapısal zorluklardan kaynaklı olarak farklılıklar göstermektedir. Söz konusu ülkelerde sanayinin hızla gelişmesi, beşeri sermaye, sağlık ve eğitim harcamaları, sürdürülebilirlik anlayışı ve atık yönetimi gibi birçok ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin iyileştirilmeye çalışılması doğuşta beklenen yaşam süresini doğrudan etkilemektedir. E7 ülkelerinde yaşanan bu iyileştirilmeler sayesinde ortalama ömrün uzaması sağlanarak, gelecek nesillerin daha sağlıklı ve bilinçli bir şekilde yetişmesine zemin hazırlayacaktır. Bu duruma ek olarak E7 ülkelerinde eğitim seviyesinin yükseltilmesi, bölgesel farklılıkların giderilmesi, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, sosyal hakların korunması, tedarik zincirinin iyileştirilmesi, gelir eşitsizliğinin minimuma indirilmesi, çevre ve atık bilinci gibi birçok sosyal gelişim endeksini oluşturan bu konuların ön planda tutulması ve genişletilmesi bu ülke grubunun belirli bir refah standartlarına sahip olmasını ve ortalama yaşam süresinin uzatılmasını sağlayacaktır. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda G7 ve E7 ülke grubunun birçok farklı politikalara sahip olması doğuşta beklenen yaşam süresini etkilediği anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar literatürde yer alan Gürbüz ve Karabulut (2008), Halıcıoğlu (2011), Bilas ve ark. (2014), Blázquez-Fernández ve ark. (2018) çalışmaları ile benzer bulgulara sahip iken, Tıraş ve Özbek (2021) çalışması ile farklı bulgulara sahiptir.

KAYNAKLAR

Acar, Y. (2020). Sağlık harcamaları, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ve doğuşta beklenen yaşam süresi arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *BMIJ*, 8(1), 624-639.

Acemoğlu, D. & Johnson, S. (2007). Disease and development: The effect of life expectancy on economic growth. *Journal of Political Economy*, 115(6), 925-985. doi:10.1086/529000 .

AlTi Global SPI. (2025). https://www.socialprogress.org/alti-global-social-progress-index (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

Bai, J. & Ng, S. (2004). A panic attack on unit roots and cointegration. *Econometrica,* 72(4), 1127-1178.

Bayar, Y., Gavriletea, M.D., Pintea, M.O. & Sechel, I.C. (2021). Impact of environment, life expectancy and real GDP per capita on health expenditures: Evidence from the EU member states. *Int J Environ Res Public Health*, 18(24):13176. doi: 10.3390/ijerph182413176.

Bilas, V., Franc, S. & Bosnjak, M. (2014). Determinant factors of life expectancy at birth in the European union countries. *Collegium Antropologicum*, 38(1), 1-9. PMID: 24851591.

Blázquez-Fernández, C., Cantarero-Prieto, D. & Pascual-Saez, M. (2018). Does rising income inequality reduce life expectancy? New evidence for 26 European countries (1995–2014). *Global Economic Review*, 1-16.

Block, S., Emerson, J.W., Esty, D.C., de Sherbinin, A. & Wendling, Z.A. (2024). 2024 Environmental performance ındex. *New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy,* epi.yale.edu.

Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data. *Advances in Econometrics,* 15, 161-177.

Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1980). The lagrange multiplier test and ıts application to model specification in econometrics. *Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier tesReview of Economic Studies*, 47, 239-253.

Chetty, R., Stepner, M., Abraham, S., Lin, S., Scuderi, B., Turner, N., Bergeron, A. & Cutler, D. (2016). The association between income and life expectancy in the United States, 2001-2014. *JAMA*, 315(16), 1750-66. doi: 10.1001/jama.2016.4226.

Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance,* 20, 249-272.

Deshpande, N., Kumar, A. & Ramaswami, R. (2014). The effect of national healthcare expenditure on life expectancy. *World Bank Report, Washington, D.C.*

Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.

Eberhardt, M. & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *MPRA Paper No. 17692,* 1-26.

Fayissa, B. & Gutema, P. (2005). Estimating a health production function for SubSaharan Africa (SSA). *Applied Economics*, 37(2), 155-164.

Gedikli, A., Erdoğan, S., Kırca, M. & Demir, İ. (2019). An analysis of relationship between health expenditures and life expectancy: The case of Turkey and Turkic Republics. *Bilig*, 91, 27-52.

Grossman, M. (1972). On the concept of health capital and the demand for health. *The Journal of Political Economy*, 80(2), 223-255.

Günsoy, G. (2005). İnsani gelişme kavramı ve sağlıklı yaşam hakkı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 35-52.

Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2008). SSCB'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Ortalama Yaşam Süresi ile Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(1), 69-83.

Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal,* 3, 148-161.

Halıcıoğlu, F. (2011). Modelling life expectancy in Turkey. *Economic Modelling*, 28(5), 2075-2082.

Hauck, K., Martin, S. & Smith, P.C. (2016). Priorities for action on the social determinants of health: Empirical evidence on the strongest associations with life expectancy in 54 low-income countries, 1990-2012. *Social Science Medicine*, 167, 88-98. doi: 10.1016/j.socscimed.2016.08.035.

Hurlin, C. & Mignon, V. (2007). Second generation panel unit root tests. *Working Papers,* halshs-00159842, HAL.

Im, K.S., Pesaran, M.H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics,* 115, 53-74.

Jaba, E., Balan, C.B. & Robu, I.B. (2014). The relationship between life expectancy at birth and health expenditures estimated by a cross-country and time-series analysis. *Procedia Economics and Finance*, 15, 108-114.

Jie, Z., Zhang, J. & Lee, R. (2001). Mortality decline and long run economic growth. *Journal of Public Economics*, 80(3), 485-507.

Kabir, M. (2008). Determinants of life expectancy in developing countries. *The Journal of Developing Areas*, 41(2), 185-204.

Kahreman, Y. (2023). G20 ülkelerinin ekonomik performanslarının 2008 krizi döneminde LOPCOW-COCOSO yöntemi ile değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(3), 786-803.

Kahreman, Y. (2024). Comparison of economic and social development performance of G10 countries. *Turkish Studies - Economy,* 19(4), 1333-1351. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.77098

Levin, A., Lin, C.F. & Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics,* 108, 1-24.

Lichtenberg, F.R. (2002). Sources of U.S. longevity increase, 1960-1997. *NBER, Working Paper* , No.8755.

Linden, M. & Ray, D. (2017). Life expectancy effects of public and private health expenditures in OECD countries 1970-2012: Panel time series approach. *Economic Analysis and Policy*, 56, 101-113. https://doi.org/10.1016/j.eap.2017.06.005.

Maddala, G.S. & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics,* 61, 631-652.

McCoskey, S. & Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. Econometric Reviews, Vol. 17, No. 1, 57-84.

Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge Working Paper*, 0435.

Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics,* 22, 265-312.

Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Roffia, P., Bucciol, A. & Hashlamoun, S. (2022). Determinants of life expectancy at birth: a longitudinal study on OECD countries. *International Journal of Health Economics and Management*, 23(2), 189-212. doi: 10.1007/s10754-022-09338-5.

Rogers, G.B. (1979). Income and inequality as determinants of mortality: An international cross-section analysis. *Population Studies*, 33(3), 343-351.

Sede, P. & Ohemeng, W. (2015). Socio-economic determinants of life expectancy in Nigeria (1980-2011). *Health Economics Review*, 5:2. doi: 10.1186/s13561-014-0037-z.

Shang, B. ve Goldman, D. (2007). Does age or life expectancy better predict health care. *Health Economics*, 17, 487-501.

Swamy, P.A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.

Țarcă, V., Țarcă, E. & Moscalu, M. (2024). Social and economic determinants of life expectancy at birth in Eastern Europe. *Healthcare (Basel)*, 12(11), 1148. doi: 10.3390/healthcare12111148.

Tıraş, H.H. & Özbek, S. (2020). OECD ülkelerinde doğuşta yaşam beklentisinin belirleyicilerinin ekonometrik analizi. *BMIJ*, 8(3), 2893-2923.

Tıraş, H.H. & Özbek, S. (2021). Doğuşta yaşam beklentisini etkileyen faktörlerin tahmini: E-7 ülkeleri örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 145-167.

Tüylüoğlu, Ş. & Tekin, M. (2009). Gelir düzeyi ve sağlık harcamalarının beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkileri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 1-31.

van den Heuvel, W. J. & Olaroiu, M. (2017). How important are health care expenditures for life expectancy? A comparative, European analysis. *Journal of the American Medical Directors Association*, 18(3), P276.E9-276.E12.

Wang, J., Jamison, D.T., Bos, E. & Vu, M.T. (1997). Poverty and mortality among the elderly: measurement of performance in 33 countries 1960-92. *Tropical Medicine & International Health*, 2(10), 1001-1010.

Wendling, Z., Emerson, J., Esty, D., Levy, M. & de Sherbinin, A. (2018). Environmental Performance Index (EPI). https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34995.12328.

Westerlund, J. & Edgerton, D.L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97, 185-190.

Williamson, J.B. & Boehmer, U. (1997). Female life expectancy, gender stratification, and level of economic development: a cross national study of les developed countries. *Social Science and Medicine*, 45(2), 305-317.

Yağış, O. (2024). Doğuşta beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme: Dalgacık dönüşümlü Fourier Kantil Toda-Yamamoto nedensellik testi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 389-410.

Yazdani, M., Zarate, P., Zavadskas, E.K. & Turskis, Z. (2019). A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. *Management Decision*, 57(9), 2501-2519.

ARAPÇA NAHİV İLMİNDE BULUNDUĞU KELİMEYE GÖRE TENVÎNİN ÇEŞİTLERİ

TYPES OF TANWĪN IN ARABIC SYNTAX ACCORDING TO THE WORD IT ACCOMPANIES

Halis DEDE, Zeki TURĞUT

63

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa:1091-1104
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1607272

Geliş Recieved: **28.02.2024**
Kabul Accepted **28.05.2025**

ARAPÇA NAHİV İLMİNDE BULUNDUĞU KELİMEYE GÖRE TENVÎNİN ÇEŞİTLERİ

TYPES OF TANWĪN IN ARABIC SYNTAX ACCORDING TO THE WORD IT ACCOMPANIES

Halis DEDE [1], Zeki TURĞUT [2]

Anahtar Kelimeler:
Arap Dili ve Belagatı,
Arapça,
Gramer,
Nahiv,
Tenvîn.

Keywords:
Arabic Language and Rhetoric,
Arabic,
Grammar,
Syntax,
Tanwīn.

ÖZ

Arapça, tarih boyunca en yaygın dillerden biri olmasının yanı sıra, İslamiyet'in temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere tüm İslami ilimlerin dili olması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Cahiliye döneminde ve İslam'ın ilk yıllarında Arapça, farklı lehçelere sahip olsa da akıcı ve hatasız bir şekilde konuşulmaktaydı. Ancak İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte, Arap olmayan toplulukların bu dili öğrenmesi bazı dil yanlışlıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumu fark eden İslam âlimleri ve yöneticileri, Kur'an ve Sünnet'in doğru anlaşılmasını sağlamak ve dilde meydana gelen hataları gidermek amacıyla Arap dili üzerine çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çabalar, Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin öncülüğünde başlamış ve nihayetinde Arapça gramerinin temelleri atılmıştır. Sîbeveyhi'nin el-Kitâb adlı eseriyle bu kurallar sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Zamanla nahiv alanında pek çok eser kaleme alınmış ve günümüzde de Arap dili üzerine çalışmalar devam etmektedir. Bu araştırma, nahiv ilminin önemli konularından biri olan tenvîn kavramını ele almaktadır. Farklı ilim dallarında çeşitli yönleriyle incelenen tenvîn, burada nahiv perspektifinden değerlendirilmiş ve bulunduğu kelimeye göre sınıflandırılarak her türün tanımı ve işlevi ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Çalışmanın temel amacı, nahiv alanında önemli bir konu olan tenvînin farklı metinlerde nasıl karşımıza çıkabileceğini göstermenin yanı sıra, okuyucunun bir cümlede yer alan tenvînin türünü ve işlevini kolayca belirleyebilmesine yardımcı olmaktır. Nitel bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi tekniğiyle gerçekleştirilen bu çalışma, kavramsal çerçevede belirtilen alana ilişkin literatürdeki mevcut boşluğun giderilmesine yönelik anlamlı bir katkı sağlaması açısından önem art etmektedir.

ABSTRACT

Arabic has held great significance throughout history, not only as one of the most widely spoken languages but also as the language of all Islamic sciences, particularly the two primary sources of Islam: the Qur'an and the Sunnah. During the pre-Islamic era and the early years of Islam, Arabic was spoken fluently and accurately, despite the existence of different dialects. However, with the expansion of Islam and the inclusion of non-Arab communities, certain linguistic errors began to emerge. Recognizing this issue, Islamic scholars and leaders undertook various efforts to preserve the integrity of the Arabic language and ensure the accurate understanding of the Qur'an and Sunnah. These efforts were initiated under the leadership of Abu al-Aswad al-Duʾalī, laying the foundation of Arabic grammar. The rules of grammar were later systematized with the work of Sībawayh in his renowned book Al-Kitāb. Over time, numerous works on syntax (nahw) have been written, and studies on the Arabic language continue today. This study examines the concept of tanwīn, one of the key topics in Arabic grammar. Although tanwīn has been examined from different perspectives in various fields of knowledge, this research analyzes it through the lens of syntax. It classifies tanwīn based on the words in which it appears and provides a detailed explanation of its definition and grammatical functions for each type. The primary aim of this study is not only to highlight how tanwīn appears in different sentence structures but also to help readers easily identify its type and syntactic role within a given sentence. This study, conducted through the document analysis technique as a qualitative research method, is significant in that it provides a meaningful contribution toward addressing the existing gap in the literature related to the field outlined in the conceptual framework.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, halis.dede@usak.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2388-5406

[2] Diyanet İşleri Başkanlığı, vaizzeki571632@gmail.com, Orcid: 0009-0002-0389-3302

Alıntılamak için/Cite as: Dede H. ve Turğut Z. (2025). Arapça Nahiv İlminde Bulunduğu Kelimeye Göre Tenvînin Çeşitleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1091-1104

GİRİŞ

İnsanların tarih boyunca birbirleriyle iletişim kurmada kullandıkları en etkili aracın dil olduğu noktasında herhangi bir kuşku yoktur. Dil, her toplumun duygu ve düşüncelerini özel bir şekilde ifade ederken kullandığı sözcüklerden ibarettir (Ünal, 2015, s. 102). Dolayısıyla dil insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır.

İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet başta olmak üzere bütün İslami ilimlerin dili Arapçadır. Bu iki kaynağın anlaşılması noktasında Arap dilinin önemi apaçık ortadadır. Arap Yarımadası'nda yaşayan Araplar cahiliye ve İslâm'ın ilk dönemlerinde dil selîkaları gereği Arapçayı hatasız konuşmuşlardır. Ancak İslamiyet'in doğuşuyla beraber gerçekleşen fetihlerle Arapların yabancılarla birlikte yaşama zorunluluğu neticesinde lahın denilen bir takım dil hataları ortaya çıkmaya başlamıştır (ez-Zebîdî, 1119, s. 11; Çetin, 2003, ss. 55-56; Kocabıyık, 2022b, ss. 100-110; Tilkitaş, 2023, s. 400). Ortaya çıkan bu dil hataları kelime sonlarıyla sınırlı olmayıp bizzat kelime yapısında da görülmüştür.

Dil hataları (lahn) Araplar nezdinde pek hoş karşılanmamış ve Hz. Peygamber (s.a.v.) zaman zaman bu hususa dikkat çekmiştir. Nitekim bir defasında bir adam onun huzurunda hatalı konuşunca Hz. Peygamber (s.a.v): «أَرْشِدُوا أَخَاكُمْ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ» "Kardeşinizi yönlendirin! Çünkü doğrudan sapmıştır" diyerek uyarıda bulunmuştur (Ahmed Muhammed, 1983, s. 6; el-Hamevî, 1414, s. 1/25; el-Luġavî, 1430, s. 19; el-Hâkim en-Nîsâbûrî, t.y., s. 2/477; İbn Cinnî, 1952, s. 2/8; Tantâvî, 1995, ss. 13-14). Hz. Ebû Bekir (r.a.) de (ö. 13/634), lahnı çirkin görmüş ve insanları bundan sakındırarak şöyle demiştir: لَأَنْ أَقَعَ فَأَسْقُطُ أَهْوَنُ عَلَيَّ مِنْ أَنْ أَقْرَأَ فَأَلْحَنَ "Bana göre yere düşmem bir metni okuyup da hata yapmamdan daha önemsizdir" (Ahmed Muhammed, 1983, s. 6; el-Enbârî, 1987, s. 244; el-Luġavî, 1430, s. 19; Tantâvî, 1995, s. 16). Hz. Ömer (r.a.) de (ö. 23/644) iyi ok atmayı bilmeyen bir grubun yanından geçerken onları bu davranışlarından dolayı azarlamıştır. Bunun üzerine onlar da: إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ (Biz daha öğrenmeye çalışan bir halkız.) şeklinde hatalı bir ifade kullanınca Hz. Ömer (r.a.) buna daha da çok öfkelenmiş ve konuşma hatalarının ne kadar çirkin olduğunu gösteren şu ifadeyi kullanmıştır: "Allah'a yemin ederim ki, konuşurken yaptığınız bir hata, iyi ok atamamak kadar değil, ondan daha da ağır gelir bana. Peygamber Efendimizden (s.a.v.): "Allah, konuşmasını güzel yapan kimseye rahmet etsin." buyurduğunu işittim." (Ahmed Muhammed, 1983, s. 8; el-Hamevî, 1414, ss. 16-17; Tantâvî, 1995, s. 16).

Yine bir defasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 662/1263) kâtibi "مِنْ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِي إِلَى عُمَرَ" şeklinde hatalı bir ifadeyle başlayan mektubu Hz. Ömer'e (r.a.) gönderir ve Halife hatayı görünce Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye o kâtibe kırbaç vurmasını ve maaşını bir yıl ertelemesini emretmiştir (Ahmed Muhammed, 1983, s. 8; el-Luġavî, 1430, s. 19; İbn Cinnî, 1952, s. 2/8; Kocabıyık, 2022a, ss. 70-80). Dil hatalarına dair rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadarla yetinilmiştir.

Özellikle dinimizin temel iki nassı olan Kur'an ve Sünnetin sahih bir şekilde anlaşılmasını sağlamak ve Arap dilindeki konuşma hatalarının önüne geçmek için İslâm âlimleri büyük bir özveriyle gayretlerini ortaya koymuşlardır (Ünal, 2020, s. 84; Gezer, 2024, ss. 42-44). Yapılan çalışmalar neticesinde ibdâl, hazif, kalb, i'lâl ve iştikâk açısından kelime yapısını ele alan sarf ilmi ile i'rab ve binâ yönünden kelimenin cümle içindeki konumundan bahseden nahiv ilmi olmak üzere iki ilim dalı varlık sahasına çıkmıştır. Sahih rivayete göre nahiv ilminin kurucusu, Ali b. Ebî Tâlib'dir (r.a.) (ö. 40/661). Nitekim buna dair gelen rivayetler Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) işaret etse de bizzat Ebu'l-Esved, bu ilmin ilk nüvelerini Hz. Ali'den (r.a.) aldığını ifade etmiştir. Nitekim nakledilen bir rivayete göre "Bu nahiv kaidelerini nereden buldun?" diye kendisine sorulunca o, Hz. Ali'den aldığını beyan etmiştir (el-Enbârî, 1987, ss. 21-22; Kocabıyık, 2020, ss. 110-141).

Dil hatalarının en yoğun olarak görüldüğü yer Irak-Basra olduğu için dil ve gramer çalışmaları ilk orada başlamıştır. Günümüze ulaşan en eski nahiv çalışması Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ıdır. Bu eserde nahivden başka sarf ilmine dair ve imâle, i'lâl, idğâm, hemz gibi fonetik meseleler, kıraat ve lehçe farklılıkları, hatta bazı edebî ve belâğî anlatımlar iç içedir. Bu anlayış sonraki yüzyıllarda el-Muktedab (Müberrid), el-Mufassal (Zemahşerî) ve el-Elfiyye (İbn Mâlik) gibi eserlerde de devam ettirilmiştir (Ali, 1404, s. 2/381-382).

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de tenvin üzerine dört çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri, tecvid ve kıraat alanına yönelik olup Arapça dilbilgisinin dışında kalmaktadır. Bir diğer çalışma ise yine aynı alana ait olmakla birlikte kısmen Arapça ile de ilişkilidir. Kalan iki çalışma ise doğrudan Arapça alanında gerçekleştirilmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Özli, Muzaffer. "Kıraatçılar ve Nahivciler'e Göre Sakin Nûnun ve Tenvînin Hükümleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, cilt: IX, sayı: 1, s. 123-137.Sevinç, R. Resul. "Arapçada
- Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı", *EKEV Akademi Dergisi* - Sosyal Bilimler -, 2012, cilt: XVI, sayı: 51, s. 307-324.
- Doğan, Yusuf. "Tenvînin Kur'an Belâgatındaki Yeri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2014, cilt: 2, sayı: 2, s. 257-307.

İlk çalışma, özetinde şu şekilde ifade edilmiştir:

> *Sâkin nûn denilince, cezmli Nûn akla gelir. Tenvîn, yani iki üstün (-ً) iki esre (-ٍ) ve iki ötre (-ٌ) de ağızdan çıkan lâfız bakımından Sâkin nûn (ن) (gibi kabul edilir. Çünkü tenvîn, "Nun gibi okumak" manasında bir tabirdir. Bu sebepten ğunne ile ilgili konularda, "Tenvîn ve sâkin nûn" terimleri daima birlikte kullanılagelmiştir. Kıraatçılara ve Nahivcilere göre Tenvîn ve sâkin nûn'un dört hali vardır: 1- İzhâr, 2- İhfâ, 3- İklâb, 4 -İdğâm. (Özli, 2009, s. 123).*

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, söz konusu çalışma daha çok tecvid ve kıraat ilmi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

> *İkinci çalışma da yazarın şu ifadesiyle yüzeysel ve kısmi bir inceleme olarak nitelendirilmiştir: Konumu ve kapsamı itibariyle bir makale hacmini aşması nedeniyle, tamamlayıcı olması açısından daha sonra diğer özellikleri ve farklı yönleriyle ele alınması planlanan tenvinin anlamı, özellikleri ve kullanımı… (Sevinç, 2012, s. 323).*

Bu bağlamda, çalışmamız belirtilen eksiklikleri gidererek konuyu daha bütüncül bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır.

Üçüncü çalışma, başlığından da anlaşılacağı gibi, belağat ilmi çerçevesinde Kur'an-ı Kerim bağlamında ele alınmıştır. Buna karşılık, bizim çalışmamız konuyu nahiv ilmi perspektifinden değerlendirmektedir.

1. Tenvîn (التَّنْوِينُ)

Arap dilinde birçok fonksiyon ve özelliklere sahip olan tenvîn olgusu, farklı ilim dallarında birtakım hükümler ve özellikler açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Belagat ilminde, kelime, harf veya cümlenin hazfedilip bunların yerine 'ivaz olarak gelen tenvîn, îcaz sanatıyla ilişkili olduğu açıktır (Ünal, 2016, s. 423). Kıraat ilminde ise sâkin nûnla birlikte ihfâ, izhâr, idğâm ve iklâb gibi birtakım tecvîd hükümleri açısından incelenmektedir. Ancak sarf ve nahiv ilimlerinde tenvîn geniş bir yer kaplamıştır. Nitekim nahiv ilminde, kelimenin türlerinden biri olan ismin ayırt edici bir özelliği olarak ele alınan tenvin, aynı zamanda Arap dilcilerinin büyük çoğunluğuna göre kelimenin diğer bir kısmı olan harfin bir türü sayıldığından, harf bahsinde 'التنوين' başlığı altında ayrıca incelenmiştir.

Ancak bu çalışmada gramer (nahiv) ilmi açısından tenvînin tanımı ve ismin bir özelliği olarak değil genel manada bulunduğu kelimeye göre çeşitleri ele alınarak ifade ettiği mana incelenmeye çalışılacaktır.

1.1. Tenvînin Tanımı

Tenvîn sözlükte "نَوَّنتُ الْكَلِمَةَ" ifadesinde geçen "nevvene" fiilinin mastarı olup "kelimeye nûn harfini bitiştirdim" anlamını ifade etmektedir (el-Câmî, 2009, s. 2/452; el-Vakkâd, 2006, s. 1/23; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/275). Istılahta ise, نُونٌ سَاكِنَةٌ تَلْحَقُ الآخِرَ لَفْظًا لَا خَطًّا لِغَيْرِ تَوْكِيدٍ: te'kîd amacı olmaksızın yazıda bulunmayıp kelimenin sonuna tâbi olan, telaffuzda kendini gösteren ve harekesi olmayan zâid bir nûndur (el-Câmî, 2009, s. 2/453; E. M. A. b. Y. İbn Hişâm, 2004, s. 29; İbnu'n-Nâzım, 2000, s. 8).

Tanımda geçen "harekesi olmayan" kaydı, davetsiz misafir anlamındaki "ضَيْفَنٍ" (el-Hudarî, 2003, s. 1/28; es-Sabbân, t.y., s. 1/71; E. M. A. b. Y. İbn Hişâm, t.y., s. 2/392) ile "رَعْشَنٍ" (el-Vakkâd, 2006, s. 1/23) sözcüklerindeki nûnu ((ن tanımın kapsamından çıkarmak içindir. Zira söz konusu kelimelerdeki nûn, tenvîn olmayıp bulunduğu kelimeleri "جَعْفَرٌ" sözcüğüne ilhak etmek için ilâve edilmiştir (es-Sabbân, t.y., s. 1/71; el-Vakkâd, 2006, s. 1/23).

"Zâid" kaydı ise "إذن" kelimesindeki nûnu, kök harf

olmasından ötürü tanımın dışında bırakmaktadır (el-Hudarî, 2003, s. 1/28; es-Sabbân, t.y., s. 1/71). "Kelimenin sonuna tâbi olan" kaydı da sonda olmayıp ortada mevcut olduğundan "انْكَسَرَ مُنْكَسِرٌ،" (el-Hudarî, 2003, s. 1/28; el-Vakkâd, 2006, s. 1/23; İbn Hişâm, t.y., s. 2/392) gibi ifadelerde yer alan nûnu, muarrefin (tanımlanan) kapsamından çıkardığı gibi kelimenin sonuna tabi olmayıp bizzat kelimenin son harfi konumunda olduğu için "إِذَنْ" ifadesindeki nûnu da tanımın dışında bırakmaktadır (el-Hudarî, 2003, s. 1/28).

"Yazıda bulunmayıp" ifadesine gelince bununla mutlak kâfiyelerin sonuna bitişen tenvîn-i terennüm ile mukayyet kâfiyelerin ahirinde bulunan et-tenvînü'l-ğâlî'yi tanım dışı bırakır. Zira bunlar "ال" takısı, fiil ve harflerle birlikte bulundukları için hakikatte tenvîn sayılmamaktadır. Ancak bunlara tenvîn isminin verilmesi mecaz yoluyladır (el-Hudarî, 2003, s. 1/28; el-Vakkâd, 2006, s. 1/23; es-Sabbân, t.y., s. 1/71-72; E. M. A. b. Y. İbn Hişâm, t.y., s. 2/395-396; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/283).

Son olarak tanımda yer alan "te'kîd amacı olmaksızın" kaydı da te'kîd manasını ifade etmek üzere fiillerin sonuna bitişen nûnu, tanımın dışında bırakır. Zira buna da ıstılahta tenvîn denilmemektedir. "كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ" "Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden yakalarız" (Alak, 96/15) ifadesinde geçen "لنَسفعا" kelimesi buna örnektir (el-Câmî, 2009, s. 2/453; el-Hudarî, 2003, s. 1/28-29; el-Meylânî, t.y., s. 435; el-Vakkâd, 2006, s. 1/23; es-Sabbân, t.y., s. 1/75; E. M. A. b. Y. İbn Hişâm, t.y., s. 2/392).

1.2. Gramer (Nahiv) İlminde Bulunduğu Kelimeye Göre Tenvînin Çeşitleri

Klasik nahiv eserleri incelendiği zaman tenvîn genellikle müstakil bir başlık altında değil, daha çok ismin ayırt edici özellikleri başlığı altında ele alındığı göze çarpmaktadır. Yani başka konulara bağlı olarak ele alınmaktadır (el-Çârperdî, 2013, s. 9; es-Suyûtî, 2000, s. 69; İbn Mâlik, t.y., s. 70; İbn Ya'îş, 2001, s. 1/85; Şener, 1993, ss. 230-231). Buna bağlı olarak dil bilginleri tenvîni; tenvîn-i temekkün/temkîn, tenvîn-i tenkîr, tenvîn-i mukâbele ve tenvîn-i 'ivaz olmak üzere dört kısma ayırmışlardır (el-Câmî, 2009, s. 1/54; el-Vakkâd, 2006, s. 1/24; es-Sabbân, t.y., s. 1/75; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/17).

Ancak burada ismin bir özelliği olarak değil, genel manada bulunduğu kelimelere göre tenvînin çeşitleri ele alınıp bunların tanım ve işlevleri beyan edilmeye çalışılacaktır. Sîbeveyhi ve nahivcilerin çoğunluğuna göre tenvînin çeşitleri: tenvîn-i temekkün/temkîn, tenvîn-i tenkîr, tenvîn-i mukâbele, tenvîn-i 'ivaz ve tenvîn-i terennüm olmak üzere beş çeşittir. Sîbeveyhi'nin öğrencisi el-Ahfeş el-Evsat (ö. 315/927), et-tenvînü'l-ğâli'yi ilâve ederek çeşitlerin altı tane olduğunu ifade etmiş ancak, Sîrâfî (ö. 368/979) ve Zeccâc (ö. 316/928) söz konusu tenvîni inkâr etmişlerdir. Bazı nahivciler ise bunu, tenvîn-i terennümün bir ferdi/kısmı olduğunu iddia etmişlerdir (E. M. A. b. Y. İbn Hişâm, t.y., s. 2/392; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/275-276; Sevinç, 2012, ss. 310-323; Doğan, 2014, ss. 264-277). İhtilaflı olan söz konusu bu tenvîn çeşidi tarafımızca burada ayrı bir tür olarak incelenecektir. Şimdi mezkûr tenvînlerden her biri müstakil başlıklar altında aşağıda izah edilmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Tenvîn-i Temekkün (تَنْوِينُ التَّمَكُّن)

تَنْوِينُ التَّمْكِينِ وَهُوَ اللَّاحِقُ لِلْاسْمِ الْمُعْرَبِ الْمُنْصَرِفِ إِعْلَامًا بِبَقَائِهِ عَلَى أَصْلِهِ وَأَنَّهُ لَمْ يُشْبِهِ الْحَرْفَ فَيَبْنَى وَلَا الْفِعْلَ فَيَمْنَعَ الصَّرْفَ وَيُسَمَّى تَنْوِينَ الْأَمْكَنِيَّةِ أَيْضًا وَتَنْوِينَ الصَّرْفِ: Tenvîn-i temkîn, tenvîn-i emkeniyet ve tenvînü's-sarf gibi isimlerle de anılan tenvîn-i temekkün, marife olsun nekire olsun cemi müennes sâlim olan kelimeler hariç mu'reb ve munsarıf olan isimlerin çoğuna bitişen tenvîndir. Örneğin: ﴿فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَراً زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي اَزْوَاجِ اَدْعِيَائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾ (Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Ahzâb, 33/37), ﴿وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ﴾ (Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Bu elçilere uyun." Yâsin, ٢٠/٣٦) ayetlerinde geçen "زَيْدٌ"," رَجُلٌ"" vb. isimlerdeki tenvîn gibidir (el-Câmî, 2009, s. 2/454; el-Ğalâyinî, 1994, s. 1/10; el-Vakkâd, 2006, s. 1/24; es-Sabbân, t.y., s. 1/75-76; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/17; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/275). İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ile bazı nahivciler " رَجُلٌ" kelimesi gibi nekire isimlerde bulunan tenvînin temekkün tenvîni olduğunun delilinin, nekire ismin nakil yoluyla birine 'alem (özel isim) kılındığında -ki bu durumda isim marifelik kazanmış olur- tenvînin zail olmayışının olduğunu ifade etmişlerdir

(el-Hudarî, 2003, s. 1/29; el-Vakkâd, 2006, s. 1/24; es-Sabbân, t.y., s. 1/76). Buna karşın nekire isimlerde bulunan tenvînin tenkîr için olduğunu iddia edenler ise, nekire isim nakil yoluyla ‘alem yapıldığı takdirde tenkîr için olan tenvîn zaîl olup yerine temekkün tenvîninin geldiği, dolayısıyla İbnü’l-Hâcib’in ileri sürdüğü delîlin yerinde olmadığı görüşündedirler. Bazı nahiv âlimleri ise nekire isimlerde bulunan tenvînin, bulunduğu ismin munsarıf olması açısından temkîn tenvîni, nekire olması açısından da tenkîr tenvîni olduğunu, dolayısıyla farklı bakış açılarıyla söz konusu her iki vasfı alabileceğini söylemişlerdir (el-Hudarî, 2003, s. 1/29; es-Sabbân, t.y., s. 1/76).

Bu bağlamdaki açıklamalardan hareketle özellikle altı çizilmesi gereken husus; رَجُلٌ ve benzeri irâb edilebilen kelimelerde yer alan tenvînin, zannedildiği gibi belirsizlik (tenkîr) bildiren bir unsur değil, bilakis kelimenin isimlik vasfının yerleşikliğini ve irâba elverişli oluşunu ifade eden temkîn tenvîni olduğudur. Bu itibarla, söz konusu kelime özel isim olarak kullanıldığında, yani tenkîr anlamı ortadan kalksa bile, tenvîn yapısı korunmakta, zira burada tenvîn, anlam değil yapısal bir işlev taşımaktadır (İbn Hişâm, 1985, s. 445).

Bu tenvînin işlevine gelince, tenvîni temekkün mu‘reb ve munsarıf olmasından ötürü bulunduğu ismin hafifliğine delâlet etmektedir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/24). Aynı zamanda yer aldığı ismin ismiyyet babında kök saldığını gösterir. Yani isim köklü olmada/isimlik vasfında derinleşmiştir. Dolayısıyla ne mebni olan harfe benzemektedir -ki benzeseydi onun gibi mebni olurdu-, ne de fiile benzemektedir -ki benzeseydi munsarıflıktan engellenmiş olurdu- (el-Câmî, 2009, s. 2/454; el-Hudarî, 2003, s. 1/29; el-Meylânî, t.y., s. 435; el-Vakkâd, 2006, s. 1/24; es-Sabbân, t.y., s. 1/76; İbn Hişâm, t.y., s. 2/392; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/276; İbn Ya‘îş, 2001, s. 5/154).

1.2.2. Tenvîn-i Tenkîr (تَنْوِينُ التَّنْكِير)

تَنْوِينُ التَّنْكِيرِ وَهُوَ اللَّاحِقُ لِبَعْضِ الْأَسْمَاءِ الْمَبْنِيَّةِ فَرْقًا بَيْنَ مَعْرِفَتِهَا وَنَكِرَتِهَا وَيَقَعُ فِي بَابِ اسْمِ الْفِعْلِ بِالسَّمَاعِ كَصَهٍ وَمَهٍ وَإِيهٍ وَفِي الْعَلَمِ الْمَخْتُومِ بِوَيْهِ بِقِيَاسٍ نَحْو جَاءَنِي سِيبَوَيْهٍ: Tenvîn-i tenkîr, ma‘rife ile nekire isimleri birbirinden ayırt etmek için bazı mebni olan isimlere bitişen ve bulunduğu ismin nekire yani belirsiz olduğunu ifade eden tenvîndir. Mesela “جَاءَنِي سِيبَوَيْهٍ” (Bana bir Sîbeveyhi geldi.) kelimesi tenvînli olarak telaffuz edildiği takdirde nekire bir isim olup bununla müsemmâ olan şahıslardan belli olmayan bir fert kastedilir. Fakat “جَاءَنِي سِيبَوَيْهِ” (Bana Sîbeveyhi geldi.) olarak tenvînsiz bir şekilde okununca ma‘rife bir isim olur ki bu durumda nahiv ilminde otorite olan İmâm Sîbeveyhi’yi ifade etmiş olur. Keza mütekellim, muhatabın herhangi bir konu hakkında konuşmamasını, tamamen susmasını talep ettiği vakit “صَهٍ” (sus, hiç konuşma) şeklinde tenvînli olarak telaffuz eder. Ancak belli bir konuya dair susmasını isteyince tenvîni getirmeden “صَهْ” ifadesini kullanır (el-Câmî, 2009, s. 2/454; el-Ğalâyinî, 1994, s. 1/10; el-Vakkâd, 2006, s. 1/24; es-Sabbân, t.y., s. 1/76; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/276).

Bu tenvîn kurala bağlı olan (kıyâsî) ve herhangi bir kurala bağlı olmayan semâ‘î (kuralsız) olmak üzere iki çeşittir. “هِيْوَ” ile biten isimlerde kıyasen yani kurala bağlı olarak, “هِيْوَكَسْمِ، هِيْوَتسرُدُ، هِيْوَطفْـنِ هِيْوَبَيسِ” gibi “لِهَيْحَ، هِيصَ، هِيإِ” gibi isim fiiller ve “قِاغَ قِاغَ” vb. ses isimlerde ise semâ‘en yani kuralsız olarak bulunur (el-Hudarî, 2003, s. 1/29; el-Vakkâd, 2006, s. 1/24; es-Sabbân, t.y., s. 1/76; İbn Hişâm, t.y., s. 2/392-393; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/276).

1.2.3. Tenvîn-i Mukâbele (تَنْوِينُ الْمُقَابَلَةِ)

تَنْوِينُ الْمُقَابَلَةِ، وَهُوَ اللَّاحِقُ لِجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ الصَّحِيحِ لِيُقَابِلَ النُّونَ فِي جَمْعِ الْمُذكرِّ السَّالِمِ: Zâid olan elif ((ıve te (تَ) ile cemi kılınan yani cemi müennes sâlim olan isimlerin sonuna bitişen tenvîne tenvîni mukâbele denir. “مُسْلِمَاتٌ مُؤْمِنَاتٌ، نَاصِرَاتٌ،” vb. kelimelerde bu isimle anılmasının gerekçesi, Arapların bu tenvîni “و” ve “ن” ile çoğul yapılan cemi müzekker sâlimin nûnuna mukabil olarak getirmiş olmalarıdır (el-Câmî, 2009, s. 2/456; el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13; el-Vakkâd, 2006, s. 1/25; İbn ‘Akîl, t.y., s. 1/17; İbn Ya‘îş, 2001, s. 5/159).

Nahivciler buradaki mukâbele ifadesini farklı şekilde yorumlamışlardır. Büyük dil bilimcilerinden Radî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287) şöyle demiştir:

مَعْنَاهُ أَنَّهُ قَائِمٌ مَقَامَ التَّنْوِينِ الَّذِي فِي الْوَاحِدِ فِي الْمَعْنَى الْجَامِعِ لِأَقْسَامِ التَّنْوِينِ فَقَطْ وَهُوَ كَوْنُهُ عَلَامَةً لِتَمَامِ الْاسْمِ كَمَا أَنَّ النُّونَ قَائِمَةٌ مَقَامَ التَّنْوِينِ الَّذِي فِي الْوَاحِدِ فِي ذَلِكَ

Bunun anlamı, tıpkı cemi müzekkerdeki nûn (ن) müfretteki tenvîne benzer bir şekilde ismin tamam olduğuna delâlet ettiği gibi cemi müennesteki mukâbele tenvîni de müfretteki tenvîn misâli bulunduğu ismin tamam olduğunu

ifade eder (el-Vakkâd, 2006, s. 1/25).

el-Lübâb'ın şârihi ise mukâbele ifadesini şöyle yorumlamıştır:

إِنَّ جَمْعَ الْمُذَكَّرِ السَّالِمَ زِيدَ فِيهِ حَرْفَانِ، وَفِي الْمُؤَنَّثِ لَمْ يَزِدْ فِيهِ إِلَّا حَرْفٌ وَاحِدٌ؛ لِأَنَّ التَّاءَ مَوْجُودَةٌ فِي مُفْرَدِهِ، فَزِيدَ التَّنْوِينُ فِيهِ لِيُوَازِيَ النُّونَ فِي جَمْعِ "الْمُذَكَّرِ، كَمَا أَنَّ الْحَرَكَةَ فِي "مُسْلِمَات" مُوَازِيَةٌ لِحَرْفِ الْعِلَّةِ فِي "مُسْلِمِينَ

Cemi müzekker salimde iki harf eklenmiştir; buna karşılık cemi müennes salimde yalnızca bir harf eklenmiştir. Çünkü müennesin müfredi (tekili) zaten te' (ـة) harfini içerdiğinden, ona sadece tenvîn eklenmiştir ki bu da müzekker cemide eklenen nûn harfine denk gelmiştir. Aynı şekilde, "مُسْلِمَات" kelimesindeki hareke de, "مُسْلِمِينَ" kelimesindeki illet harfiyle dengelenmiştir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/25; el-'Ukberî, 2009, s. 92).

Ancak bu ikinci yorum pek isabetli görülmemiştir. Çünkü müfrette bulunan te (تَ) harfi cemide mevcut olan te ((تَile aynı değildir. Ayrıca elif ve te'nin ilâvesiyle oluşan cemi müennes, sonunda müenneslik alâmeti bulunan isimlere özgü olmayıp bilakis manevi müennes ve bazen müzekker isimlerde de bulunur. "هِنْدَاتٌ،اِصْطَبْلَاتٌ" vb. kelimeler buna örnek verilebilir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/25).

Bazı dil bilginleri de elif (ا) ve te (ت)'nin çoğul manasına delâlet ettiği için vâv'ın, tenvîn ise nûn'un mukabilinde olduğunu ifade ederek mukâbele kavramını farklı şekilde izah etmişlerdir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/25). el-Uşmûnî, Şerhu'l-Uşmûnî ismiyle meşhur olan *Menhecü'l-mesâlik ila Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı eserinde nasb konumunda bu tenvînin fethadan 'ivaz olduğu söyleminin merdut olduğunu, dolaysıyla tenvîn değil de kesranın 'ivaz olarak geldiğini ifade etmiştir (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/14).

Molla Câmî ise (ö. 898/1492) *el-Fevâidu'd-diyâiyye* adlı eserinde bu tenvîne dair başka bir görüşe değinerek şöyle demiştir:

وَتَوَهَّمَ بَعْضُهُمْ أَنَّهُ لِلتَّمَكُّنِ وَهُوَ خَطَأٌ؛ لِأَنَّهُ إِذَا سُمِّيَتْ بِمُسْلِمَاتٍ مَثَلًا امْرَأَةٌ يَثْبُتُ التَّنْوِينُ، وَلَوْ كَانَتْ لِلتَّمَكُّنِ لَزَالَتْ لِلْعِلَّتَيْنِ: العَلَمِيَّةِ، والتَّأْنِيثِ. وَظَاهِرٌ أَنَّهُ لَيْسَ تَنْوِينَ التَّنْكِيرِ لِوُجُودِهِ فِيمَا كَانَ عَلَمًا كـ: (عَرَفَاتٍ) وَلَا تَنْوِينَ العِوَضِ لِعَدَمِ مَسَاعَدَةِ المَعْنَى، وَلا تَنْوِينَ التَّرَنُّمِ لِوُجُودِهِ في غَيْرِ أَوَاخِرِ الأَبْيَاتِ وَالْمَصَارِيعِ فَتَعَيَّنَ أَنْ يَكُونَ لِلْمُقَابَلَةِ؛ لِأَنَّهَا مَعْنًى مُنَاسِبٌ لِحَمْلِ التَّنْوِينِ عَلَيْهِ

Bazı nahivciler cemi müennesteki tenvînin, temekkün tenvîni olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak bu hatadır. Zira "مُسْلِمَاتٌ" gibi cemi bir isim 'alem kılındığı takdirde de tenvîn sabit kalır. Şayet temekkün tenvîni olsaydı 'alem olan cemide bulunan alemiyyet ve müenneslikten dolayı zâil olması gerekirdi. "عَرَفَاتٌ" gibi 'alem isimlerde bulunduğu için tenvîni tenkîr olmadığı da açıktır. Aynı şekilde mana açısından uygunluk göstermediği için de tenvîni 'ivaz da olamaz. Keza beyitlerin ve mısraların sonlarının dışında da yer aldığı için de tenvîni terennüm olması da mümkün değildir (el-Câmî, 2009, s. 2/456).

1.2.4. Tenvîn-i 'İvaz (تَنْوِينُ العِوَض)

تَنْوِينُ الْعِوَضِ وَهُوَ اللَّاحِقُ عِوَضًا مِنْ حَرْفٍ أَصْلِيٍّ أَوْ زَائِدٍ أَوْ مُضَافٍ إِلَيْهِ مُفْرَدًا أَوْ جُمْلَةً: Tenvîn-i ta'vîz de denilen bu kısım tenvîn; cümleden 'ivaz, müfretten 'ivaz ve harften 'ivaz olmak üzere üç çeşittir (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/17; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/276).

1.2.4.1. Cümleden 'İvaz Tenvîn (عِوَضٌ عَنْ جُمْلَةٍ)

Bu tenvîn, zaman zarfı olan "يوم، إذْ ساعة،" sözcüklerinin muzâf olduğu cümlenin hazfedilmesiyle bunlara 'ivaz olarak gelen tenvîndir (el-Câmî, 2009, s. 2/455; el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13; el-Vakkâd, 2006, s. 1/26; İbn Hişâm, t.y., s. 2/394; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/17). ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ﴾ "O vakit müminler Allah'ın yardımına sevinecekler" (Rûm, 30/4-5) ayeti buna örnektir. Zira bu ayetin -müfessirlerin ifade ettiği gibi- aslı ﴿وَيَوْمَئِذٍ غَلَبَتِ الرُّومُ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ﴾ (Rumlar galip geldiği vakit müminler Allah'ın yardımına sevinecekler) şeklinde idi. Görüldüğü üzere muzâfun ileyh konumunda olan "غَلَبَتِ الرُّومُ" cümlesi hazfedilmiş, î'caz (kelamda kısalık) ve tahsîn (kelâma güzellik katmak) için tenvîn 'ivaz olarak gelmiştir.

Burada tenvîn ve "إِذْ"'in son harfi sâkin olduğundan iki sâkinin bir araya gelme durumunun önüne geçmek için kurala binaen "إِذْ"'in sonu kesra ile harekelenmiştir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/26).

Büyük dil bilimcilerden el-Ahfeş "إِذْ"'in izâfe ile mecrûr olduğunu iddia etmiştir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/26). Ancak bu zarfın vaz'da (oluşturmada/icat edilmede) ve daima cümleye ihtiyaç duyma noktasında harfe benzediğinden mebni olduğu ve şair Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin (ö. 33/654) şu beytinde:

نَهَيْتُكَ عَنْ طِلاَبِكَ أُمَّ عَمْرٍو بِعَاقِبَةٍ وَأَنْتَ إِذٍ صَحِيحُ[3]

Nihayette, sen sağlam ve sıhhatli iken Ümmü Amr'ı sevmekten, arzu etmekten sakındırmıştım seni.

Der (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13).

Cer hâlini gerektirmeyen bir âmilin bulunmamasına rağmen kesralı olarak geldiği gibi gerekçelerle el-Ahfeş'in görüşü reddedilmiştir (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13; el-Vakkâd, 2006, s. 1/26).

1.2.4.2. Müfretten 'İvaz Tenvîn (دِرَفْمُ نْعَ ضْوَعِ)

Bu çeşit tenvîn, "كُلٌّ", "بَعْضٌ" ve "أيٌّ" sözcüklerinin kendisine izâfe edildikleri müfret kelimenin hazfedilmesiyle bunlara ivaz olarak gelen tenvîndir (el-Ğalâyinî, 1994, s. 1/10-11; el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13; İbn Hişâm, t.y., s. 2/394; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/17). "كُلٌّ قَائِمٌ" cümlesi buna örnektir. Zira bu cümlenin aslı "كُلُّ إِنسَانٍ قَائِمٌ" şeklindedir. Muzâfun ileyh olan "إِنسَانٍ" kelimesi hazfedilmiş ve buna 'ivaz olarak tenvîn gelmiştir. "بعض" ve "أي" sözcüklerinde de durum bu şekildedir.

Şeyh Hâlid el-Ezherî, (ö. 905/1499) *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh* adlı eserinde, İbn Hişâm'ın, (ö. 761/1360) mevzubahis olan tenvînin izâfetle beraber sâkıt olduğunu, izâfet olmayınca da sâbit kaldığını, dolayısıyla hakikatte 'ivaz değil temkîn tenvîni olduğu gerekçesine dayanarak bu tür tenvîni zikretmediğini ifade etmiştir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/26). Ancak Muhammed b. Ali es-Sabbân, (ö. 1206/1792) *Hâşiyetü's-Sabbân 'ale'l-Uşmûnî* isimli eserinde bu görüşe karşın bazı nahivcilerin, söz konusu tenvînin hem temkîn hem de 'ivaz tenvîni olarak itibar edilmesine bir engelin olmadığı görüşünü ifade ettiklerini dile getirmiştir. Zira muzâfun iley olan sözcük için 'ivaz olduğu kadar bulunduğu ismin munsarıf olmasından ötürü de temkîn içindir (es-Sabbân, t.y., s. 1/78-79).

1.2.4.3. Harften 'İvaz Tenvîn (عِوَضٌ عَنْ حَرْفٍ)

"جَوَارٍ" ve "غَوَاشٍ" gibi "فَوَاعِلُ" kalıbında olan mu'tel cemilerin (el-Ğalâyinî, 1994, s. 1/11; el-Hudarî, 2003, s. 1/30) veya "أُعَيِّمَ" gibi mankûs kelimelerin ism-i tasğîrlerinin sonuna 'ivaz olarak bitişen tenvîndir (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/13; el-Vakkâd, 2006, s. 1/25; İbn Hişâm, t.y., s. 2/393-394; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/18; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/276).

Dil bilimciler, bu çeşit tenvînin neye 'ivaz olduğuyla ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Sîbeveyhi ve nahivcilerin kahir ekseriyetine göre söz konusu kalıpta olan cemilerin ref ve cer konumunda iken sonlarından hazfedilmiş olan " "يharfine 'ivazdır (el-Hudarî, 2003, s. 1/30; el-Vakkâd, 2006, s. 1/25; es-Sabbân, t.y., s. 1/77). el- Müberrid (ö. ٢٨٦/٩٠٠) ve Zeccâc'a göre " "يharfinin dammesi ile kesraya nâib olan fethaya 'ivazdır (el-Hudarî, 2003, s. 1/31; İbn Hişâm, t.y., s. 2/393). el-Ahfeş ise ""ي harfinin hazfedilmesiyle söz konusu cemilerin ""فَواعِلُ kalıbından çıktıkları için bu tenvînin 'ivaz değil, sarf (temkîn) tenvîni olduğunu iddia etmiştir (el-Hudarî, 2003, s. 1/31; İbn Hişâm, t.y., s. 2/393-394). Bu türe, cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak şu ayet gösterilebilir: "لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ" "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üzerlerinde de cehennemden örtüler vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız." (A'râf, 7/41). Ayette geçen غَوَاشٍ kelimesinin aslı الغَوَاشِي olup, sonundaki "ي" harfi düştüğü için, bu harfin yerine 'ivaz olarak kelimenin sonuna tenvin getirilmiştir.

1.2.5. Tenvîn-i Terennüm (تَنْوِينُ التَّرَنُّم)

تَنْوِينُ التَّرَنُّمِ هُوَ مَا يَلْحَقُ الْقَافِيَةَ الْمُطْلَقَةَ بَدَلًا عَنْ حَرْفِ الْإِطْلَاقِ، وَهِيَ الْقَافِيَةُ الْمُتَحَرِّكَةُ الَّتِي تَوَلَّدَتْ مِنْ حَرَكَتِهَا إِحْدَى حُرُوفِ الْمَدِّ وَاللِّينِ: Tenvîni terennüm, inşâdı (şiirin ahenkli, duygulu ve edebi kurallarına uygun şekilde sesli okunmasını) güzelleştirmek amacıyla mutlak kâfiyelere yani sondaki harekenin işbâ' (doyurulması, uzatılması) edilmesiyle tevellüd eden "ا", "و" ve "ي" harflerinin, ahirinde bulundukları kâfiyelere bitişen tenvîndir. Zira tenvîn sesin genizde kolayca yankılanmasını sağlar ve nağmenin güzel çıkmasına sebep olur (el-Câmî, 2009, s. 2/456; el-Meylânî, t.y., s. 437; el-Vakkâd, 2006, s. 1/26-27; İbn Ya'îş, 2001, s. 5/157; İbnu'n-Nâzım, 2000, s. 8).

Molla Câmî, *el-Fevâid*'de bu tenvînin mısra ve beyitlerin ortalarında da vuku bulmasına rağmen tanımda sadece kafiyelerden söz edilmesine dair şöyle bir beyanda bulunmuştur:

وَإِنَّمَا اعْتَبَرُوا مَا لَحِقَ أَوَاخِرَ الأَبْيَاتِ والمَصَارِيعِ وَإِنْ كَانَ لُحُوقُهَا بِالحُرُوفِ وَالكَلِمَاتِ الْوَاقِعَةِ فِي أَثْنَائِهَا جَائِزًا، بَلْ وَاقِعًا كَمَا نُشَاهِدُ مِنْ أَصْحَابِ الْغِنَاءِ؛

3 Bu dize, vâfir bahrinde kaleme alınmış olup Ebû Züeyb el-Hüzelî'ye (ö. 28/648-49) nispet edilen dokuz beyitlik bir manzûmenin parçasını teşkil etmektedir. Dizede geçen "بِعَاقِبَةٍ" kelimesinin bazı kaynaklarda "بِقِبَاعَبِ" şeklinde geçtiği ifade edilmiştir. Bk. (el-Huzeliyyûn, 1965, s. 1/68).

لِأَنَّ مَحَلَّ التَّغَنِّي بِهِ إِنَّمَا هُوَ الْآخِرُ، لِئَلَّا يَخْتَلَّ سِلْكُ النَّظْمِ بِتَخَلُّلِهِ بَيْنَ كَلِمَاتِ الأَبْيَاتِ وَالمَصَارِيعِ، وَلَا يُخِلُّ بِفَهْمِ المَعَانِي.

Ortalarda vuku bulması câiz olsa da tanımda sadece beyit ve mısraların sonlarının muteber olduğunun ifade edilmesinin nedeni, teganninin yerinin sonda olmasıdır. Zira mısraların ortalarında gerçekleşmesi mananın anlaşılmasına halel getirmese de nazmın bozulmasına neden olabilir (el-Câmî, 2009, s. 2/457).

İbn Ya'îş, (ö. ١٢٤٥/٦٤٣) tenvînin gunne sıfatına sahip olduğunu ifade ederek "تنوين الترنم" tabirinde izâfenin, sebebin müsebbebe izâfesi kabilinden olduğuna işaret etmiştir. el-Lübâb'ın şârihi de mısranın sonunda yer alan illet harfinin boğazda uzatıldığını, dolayısıyla bu harf tenvîn ile ibdâl edilince terennümün meydana geldiğini söylemiştir. Nahivcilerden bir grup ise tenvînin terennümden bedel olduğunu iddia etmişlerdir. Sîbeveyhi ve başka muhakkik nahivciler ise burada bir muzâfın hazfedildiğini, dolayısıyla terkîbin aslının "تَنْوِينُ تَرْكِ التَّرَنُّمِ" şeklinde olduğunu beyan etmişlerdir. Çünkü onlara göre teganni anlamına gelen terennümün sesin uzamasına sebep olan itlâk harfleriyle (medd harfleri) ortaya çıktığı için şairler şiir söyleyip terennümde bulunmak istemedikleri takdirde itlâk harfinin yerine tenvîni getirmişlerdir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/26). Tenvîni terennüm isim, fiil ve harf olmak üzere kelimenin bütün türlerinde bulunur (el-Vakkâd, 2006, s. 1/29-30).

İsme örnek:

وقُولِي إِنْ أَصَبْتُ لَقَدْ أَصَابَنْ؛ أَقِلِّي اللَّومَ عَاذِلُ والْعِتَابَنْ

Ey kınayan kadın! Kınamayı azalt (terk et)! Şayet isabet ettiysem, gerçekten isabet ettin de! (el-Câmî, 2009, s. 2/457; el-Meylânî, t.y., s. 437; el-Vakkâd, 2006, s. 1/27).

Şiirde görüldüğü üzere "الْعِتَابَنْ" sözcüğü isim olup sonunda terennüm tenvîni bulunmaktadır. Zira bu kelimenin aslı "الْعِتَابَا" şeklinde idi. Kelimenin sonunda bulunan be "ب" harfinin fethası işbâ' edilince med harfi olan elif " "ا ortaya çıkmış oldu. Teganni esnasında elifin yerine tenvîn getirildi ve bu nedenle "terennüm tenvîni" olarak adlandırılmış oldu (el-Vakkâd, 2006, s. 1/27).

Fiile örnek:

Yukarıda isme örnek olarak verilen beyit, aynı zamanda fiile de örneklik teşkil etmektedir. Beytin sonunda yer alan "أَصَابَنْ" ifadesi bir fiil olup sonundaki tenvîn, terennüm tenvînidir (el-Câmî, 2009, s. 2/457).

Harfe örnek:

أَزِفَ التَّرَحُّلُ غَيْرَ أَنَّ رِكَابَنَا لَمَّا تَزُلْ بِرِحَالنَا وَكَأَنْ قَدِنْ

Göç vakti yaklaştı, ancak bineklerimiz hâlâ yerinde duruyor, sanki çoktan yola çıkmışız gibi (el-Vakkâd, 2006, s. 1/27; İbn Hişâm, t.y., s. 2/395; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/279).

Bu beytin sonunda bulunan "قَدِنْ" kelimesi harftir. Aslı "قَدِي" şeklinde olup med harfi olan "ي" hazfedilince teganni için tenvîn getirilmiştir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/28).

el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh*'te kâfiyelerin dışında başka yerlerde de tenvînin med harfine bedel geldiğini ifade etmiş ve ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ﴾ "Geçip giden geceye ant olsun (ki müşrikler azaba uğrayacaklardır)" (Fecr, 89/4) ayetini örnek olarak vermiştir. Nitekim bazı kıraat imamları da ayetin sonunu tenvînle okumuşlardır (el-Vakkâd, 2006, s. 1/28).

1.2.6. Tenvîn-i Ğâlî (يِلِاغَلا نْيِوِنْتَّ)

التَّنْوِينُ الْغَالِي وَهُوَ اللَّاحِقُ لِلْقَوَافِي الْمُقَيَّدَةِ، أَيْ: الَّتِي يَكُونُ حَرْفُ رَوِيِّهَا سَاكِنًا لَيْسَ حَرْفَ مَدٍّ، زِيَادَةً عَلَى الْوَزْنِ، وَمِنْ أَجْلِ هَذَا سُمِّيَ غَالِيًا، أَيْ: لِتَجَاوُزِهِ حَدَّ الْوَزْنِ: et-Tenvînü'l-Ğâlî, vezne ilâve olarak mukayyet, yani son harfi med harflerinden olmayan kâfiyelere bitişen tenvîndir. Bu tenvîn isim, fiil ve harf olmak üzere kelimenin bütün türlerinde bulunur (el-Câmî, 2009, s. 2/458; el-Meylânî, t.y., s. 438; el-Vakkâd, 2006, s. 1/28; İbn

4 Beyit, usta şairlerden biri olan Cerîr b. Atiyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî'ye (ö. ١١٠/٧٢٨ [?]) aittir. Beyitte geçen أَقِلِّي kelimesi: Bırak anlamındadır; zira Araplar azlığı ifade eden kelimeleri yasaklama ve olumsuzlama anlamında da kullanırlar. عَاذِلُ kelimesinin aslı عَاذِلَةُ'dir; sonundaki ة harfi terhîm (hafifletme) amacıyla düşürülmüştür. Cerîr bu dizede şöyle der: Ey azarlayan kadın! Bırak artık bu kınamayı ve azarlamayı, çünkü ben senin benden uzak durmamı istediğin şeylerden uzak durmayacak, beni yapmamaya yönlendirdiğin şeyleri de yapmayacağım. Senin için en hayırlı olan, benim yaptıklarımın doğruluğunu kabul etmendir. Bk. (İbn Cinnî, 2000, s. 2/136).

5 Bu beyit, Cahiliye dönemi büyük şairlerinden biri olan Ebû Ümâme en-Nâbiga ez-Zübyânî'ye (ö. 604 [?]) aittir. Kendisi, bu dönemin birinci tabaka (en üstün) üç şairinden biridir ve Ukaz panayırında hakemlik yapmıştır. Beyit, en-Nu'mân b. el-Münzir'in (ö. 602'den sonra) eşi Müncerede'yi tasvir ettiği bir kasideden alınmıştır. "أَزِفَ" kelimesi 'yaklaştı, zamanı geldi' anlamındadır. Bazı rivayetlerde أفد şeklinde geçer; bu da hem vezin hem anlam bakımından 'yola çıkmak' anlamındaki التَّرَحُّلُ ile aynıdır. Bu dizede şair şöyle demektedir: Artık yolculuk vakti yaklaştı, ancak sevdiğimiz kişilerin konakladığı yerden yüklenmiş binek hayvanları (kervan) henüz ayrılmadı. Sanki bu ayrılık vakti yaklaştığı için (vedaya hazırlanarak) yerlerinden oynamış gibiler. Bk. (İbn 'Akîl, t.y., s. 1/19).

Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/280; İbnu'n-Nâzım, 2000, s. 9). Bu türlerin her biri, aşağıda görüldüğü üzere birer örnekle izah edilmeye çalışılmıştır.

İsme örnek:

وقاتِمِ الأَعْماقِ خاوِي المُخْتَرَقْنْ مُشْتَبِهِ الأَعْلامِ لَمّاعِ الخَفَقْنْ[6]

Etrafı toz duman, yolları boş ve geniş, geçiş işaretleri karmakarışık ve serabı dalgalı nice çölleri kat ettim (İbn Hişâm, t.y., s. 2/395; İbn 'Akîl, t.y., s. 1/20).

Görüldüğü üzere beytin ilk dizesinde bulunan "المُخْتَرَقْنْ" ifadesi ile ikinci dizesinde yer alan "الخَفَقْنْ" sözcüğü isim soylu kelimeler olup sonlarına et-tenvînü'l-ğâlî bitişmiş durumdadır.

Fiile örnek:

أَحَارِ بْنَ عَمْرٍو كَأَنِّي خَمِرْنْ وَيَعْدُو عَلى الْمَرْءِ مَا يَأْتَمِرْنْ[7]

Ey Amr'ın oğlu Hâris! Sanki hasta olmuş gibiyim, insanın düşündüğü şey başına gelirmiş (es-Sabbân, t.y., s. 1/73; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/280; Şahin & Turğut, 2023, ss. 175-178).

Bu misalde ise "يَأْتَمِرْنْ" ifadesi fiildir ve sonunda et-tenvînü'l-ğâlî yer almıştır.

Harfe örnek:

قَالَتْ بَنَاتُ الْعَمِّ يَا سَلْمَى وَإِنْ كانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا قَالَتْ وَإِنْ[8]

Amcakızları, "Ey Selma! Fakir de olsa bu kocayı kabul eder misin?" dediler. O da "Evet kabul ederim" dedi (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/12; es-Sabbân, t.y., s. 1/73).

Burada beytin her iki dizesinde geçen "نْ إِوَ" kelimesi harftir ve sonuna et-tenvînü'l-ğâlî bitişmiştir.

Dil bilginleri bu kısım tenvînin "الغالي" adıyla adlandırılmasına dair farklı gerekçeler ortaya koymuşlardır. el-Ahfeş'e göre bu ismi almasının nedeni, beytin sonuna eklemenin yapılmış olmasıdır (el-Vakkâd, 2006, s. 1/28; İbn Ya'îş, 2001, s. 5/158). Zira guluvv (الغُلُوُّ) ifadesi sözlükte ziyade anlamına gelmektedir. İbn Hâcib'e göre ise bu tenvînin kullanımı az olduğu için bu ismi almıştır (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/12). Ancak es-Sîrâfî (ö. 368/978) ve ez-Zeccâc bu görüşü reddetmişlerdir (el-Vakkâd, 2006, s. 1/28).

Mevzubahis olan tenvînden önceki harfle ilgili el-Ezherî'nin *Şerhu't-Tasrîh* adlı eserinde şöyle bir açıklama yapılmıştır:

وَالْمَشْهُورُ تَحْرِيكُ مَا قَبْلَهُ بِالْكَسْرَةِ كَمَا فِي "صَهٍ وَيَوْمَئِذٍ". وَاخْتَارَ ابْنُ الْحَاجِبِ الْفَتْحَ حَمْلًا عَلَى حَرَكَةِ مَا قَبْلَ نُونِ التَّوْكِيدِ، كَـ"اضْرِبًا"، وَقَالَ هُوَ أَشْبَهُ قِيَاسًا عَلَى مَا لَهُ أَصْلٌ فِي الْمَعْنَى، ثُمَّ قَالَ الْمُوَضِّحُ: وَسَمِعْتُ بَعْضَ الْعَصْرِيِّينَ يُسَكِّنُ مَا قَبْلَهُ، وَيَقُولُ: السَّاكِنَانِ يَجْتَمِعَانِ فِي الْوَقْفِ، وَهَذَا خِلَافُ مَا أَجْمَعُوا عَلَيْهِ.

Tenvînden önceki harfin "صَهٍ يَوْمَئِذٍ،" gibi kesralanması meşhur olan hâldir. İbn Hâcib ise " "اِضْرِبًاfiilinde olduğu gibi te'kîd bildiren nûndan önceki harfin harekesine hamlederek fethayı tercih etmiş ve manada işlevi bulunan harfe yani te'kîd bildiren nun harfine kıyas edilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir. el-Muvazzih de: "Asriyyûndan (modern dilbilimciler) bazılarının önceki harfi sâkin olarak okuduğunu ve vakıfta iki sâkin bir arada bulunur dediğini işittim" demiştir. Ancak bu, ittifak edilen hususa muhalif bir durumdur (el-Vakkâd, 2006, s. 1/28).

Nahivciler, tenvîni terennüm ve et-tenvînü'l-ğâlînin tenvîn olup olmadıkları hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

6 Bu beyit, Ebu'l-Cuhhâf künyesiyle tanınan Rü'be b. Accâc et-Temîmî es-Sa'dî'ye aittir. Rü'be, fesahat bakımından öne çıkan ve recz tarzındaki şiirleriyle meşhur olan şairlerden biridir. Şiirleri, Arap dili açısından bir otorite kabul edilmiş ve dilsel delil olarak kullanılmıştır. Hicrî 145 yılında vefat etmiştir. Beyit, recz vezninde kaleme alınmıştır. Metinde geçen bazı önemli kelimeler şunlardır: "قاتِم", kırmızıya çalan tozlu bir renk tonunu ifade eder. "الأَعْماق", çöllerin ulaşılması güç, derin ve uçsuz bucaksız bölgelerini belirtir; kelime hem fetha hem damme ile okunabilir. "خاوي", ıssız ve boş yer anlamına gelir. "المُخْتَرَقْنْ", çöllerin geçildiği, yolculuk yapılan bölgelere işaret eder. "الأَعْلام", yol gösterici dağlar anlamındadır; bu dağların birbirine benzemesi hâlinde yön tayini zorlaşır ve bu durum "a'lâmın karışıklığı" şeklinde ifade edilir. "الخَفَقْنْ", gündüz vakti göz aldatıcı şekilde dalgalanan serapları tanımlar. Şair bu beyitte, yön tayin etmenin neredeyse imkânsız hâle geldiği, yer şekillerinin birbirine karıştığı ve serapların görüşü zorlaştırdığı pek çok ıssız çölü korkusuzca geçerek devesini sürdüğünü dile getirmektedir. Bu anlatım, onun cesaretini ve zorlu yolculuklardaki tecrübesini öne çıkarmaktadır. Bk. (İbnu's-Sâiğ, 2004, s. 1/161).

7 Beyit, yaklaşık ٥٤٠ yılında vefat eden İmruülkays b. Hucr'a aittir ve divanının 154. sayfasında yer almaktadır. Kelime düzeyinde değerlendirildiğinde: خَمِرْنْ (hamir): Hastalığa ya da acıya yakalanmış kimse anlamına gelir. يَعْدُو (ya'dû): İsabet etmek, etkilemek anlamındadır. يَأْتَمِر (ye'temiru): Bir şeyi yapmaya niyet etmek, onu içten tasarlamak demektir. Beytin anlamı şu şekilde ifade edilebilir: "Ey Hâris b. Amr! Sanki bir hastalığa ya da acıya yakalanmış gibiyim; çünkü insanı, kendi içinde niyet ettiği şey etkiler." Bir diğer yoruma göre ise: "Sanki nefsim bana bir şeyi emretti, ben de onu yerine getirdim." anlamı kastedilmektedir. Bk. (el-Uşmûnî, 1955, s. 1/29).

8 Beytin sahibi Rü'be b. Accâc'dır ve beyit altılı recz veznindendir. Kelime düzeyinde değerlendirildiğinde: Şair, "سَلْمَى" ismini hem küçültme (tasğîr) hem de büyütme (tekbîr) hâliyle zikretmiştir. "مُعْدِمًا": Hiçbir malı, mülkü olmayan, tamamen yoksul kişi demektir. Bazı rivayetlerde beyit "وَإِنْ كَانَ عَيِيًّا مُعْدِمًا" şeklinde geçer. Bu şekliyle beyti Şeyh Ebû Hayyân nakletmiştir. Beytin anlamı şu şekilde ifade edilebilir: (Kadınlar) dediler ki: Ey Selmâ, bu kadar yoksul bir adamla evlenmeye razı mısın? O da şöyle cevap verdi: Evet, bu hâlde bile onunla evlenmeye razıyım. Bk. (el-Murâdî, 2008, s. 1/281).

Bazılarına göre bunlar tenvîn olup "ال" takısıyla ve ismin dışında diğer kelime türleriyle birlikte bulunmaları gibi bazı hususiyetleri haizdirler. İbn Ma'zûz, (ö. 625/1227) tenvîni terennümün illet harfine bedel olduğu görüşünü ileri sürmüş, bunun da Sîbeveyhi'nin sözünün zahirinden de anlaşıldığını iddia etmiştir ve et-tenvînü'l-ğâlînin ise aslında "إنْ" olup hemzesinin hazfedildiğini söylemiştir. İbn Mâlik (ö. 672/1273)'in *et-Tuhfe* adlı eserinde kaydettiği üçüncü ve hak olan görüşe göre ise bunlar: "ال" takısıyla, ismin dışında fiil ve harf ile de beraber bulunduklarından hakikatte tenvîn değil, vakıfta ilâve edilmiş nûnlardır (el-Vakkâd, 2006, s. 1/30).

Molla Câmî *el-Fevâid*'de et-tenvînü'l-ğâlîyi tenvîni terennümün bir türü olarak saymış ve şöyle bir beyanda bulunmuştur:

وَاعْلَمْ أَنَّ تَنْوِينَ التَّرَنُّمِ لَيْسَ مَوْضُوعًا بِإِزَاءِ مَعْنًى مِنَ المَعَانِي، بَلْ هُوَ مَوْضُوعٌ لِغَرَضِ التَّرَنُّمِ؛ لِأَنَّ مَعْنَاهُ التَّرَنُّمُ، كَمَا أَنَّ حَرْفَ التَّهَجِّي مَوْضُوعٌ لِغَرَضِ التَّرْكِيبِ، لَا بِإِزَاءِ مَعْنًى مَنَ المَعَانِي، فَفِي عَدِّهِ تَنْوِينَ التَّرَنُّمِ مِنْ أَقْسَامِ الْحُرُوفِ، الَّتِي مِنْ أَقْسَامِ الكَلِمَةِ المُعْتَبَرَةِ فِيهَا الْوَضْعُ تَسَاهُلٌ وَتَسَامُحٌ.

Bil ki! Tenvîni terennüm herhangi bir anlamı ifade etmek üzere konulmamıştır. Bilakis hece harflerinin, herhangi bir manaya değil ancak kelimenin terkîbi amacıyla vaz' edilmesi gibi bu tenvîn de terennüm amacıyla vaz' edilmiştir. Dolayısıyla bu çeşit tenvînin kelimenin türü olan harfin bir ferdi olarak sayılması mecaz ve tesâmüh tariki iledir (el-Câmî, 2009, s. 2/458-459).

Tanımlarını ve bazı özelliklerini açıkladığımız bu altı çeşit tenvîn, Arap kelamında çokça vuku bulmakta ve doğal olarak kelimelerde yer almaktadır. Klasik nahiv eserlerini incelediğimizde bu sayılanların dışında, bulunduğu konuma göre farklı sebeplerle sözcüklere bitişen başka bazı tenvîn çeşitlerinden bahsedildiği görülmüştür. Okuyucu herhangi bir eseri okurken incelediğimiz tenvîn çeşitlerinden başka tenvînlere muttali olması elbette ki mümkündür. Buna binaen sair tenvinleri kısa bir şekilde ele almamız okuyucuya kolaylık sağlayacağı kanaatindeyiz. Klasik nahiv eserleri, yukarıda bahsedilenlerin dışında tenvîni hikâye, tenvîni zarûret, tenvîni şuzûz ve tenvîni münasebet olmak üzere dört çeşit tenvînden de söz etmişlerdir (el-Hudarî, 2003, s. 1/32; el-Vakkâd, 2006, s. 1/30-31; es-Sabbân, t.y., s. 1/75; es-Suyûtî, t.y., s. 2/140; E. M. A. b. Y. İbn Hişâm, t.y., s. 2/396). Bunlar, yukarıdaki tenvînlerin devamı mahiyetinde örnekler verilerek aşağıdaki şekilde ele alınmıştır.

1.2.7. Tenvîn-i Hikâye (تَنْوِينُ الحِكَايَة)

تَنْوِينُ الْحِكَايَةِ مَثَلَ أَنْ تُسَمِّيَ رَجُلًا بِعَاقِلَة لَبِيبَةً فَإِنَّكَ تَحْكِي اللَّفْظَ الْمُسَمَّى بِهِ وَهَذَا اعْتِرَافٌ مِنْهُ بِأَنَّهُ تَنْوِين الصّرْفِ لِأَنَّ الَّذِي كَانَ قبل التَّسْمِيَةِ حُكيَ بَعْدَهَا:
Bu tenvîn çeşidi, bir kadına (Bazı kaynaklarda adama özel isim yapılmak istendiğinde şeklinde geçmiştir. Bk. (İbn Hişâm, 1985, s. 449)) özel isim olan "عَاقِلَة" kelimesinin tenvîni gibidir. Zira bu kelime özel isim olunca alemiyyet ve müenneslik illetlerinden dolayı gayrı munsarıf konumunda olur ki gayrı munsarıf olan bir isme tenvîn bitişmez. Ancak söz konusu ismin alemiyyetten önceki durumuna itibar edilerek tenvîn getirilmiştir (el-Hudarî, 2003, s. 1/32; es-Sabbân, t.y., s. 1/75; İbn Hişâm, t.y., s. 2/396).

1.2.8. Tenvîn-i Zarûret (تَنْوِينُ الضَّرُورَة)

تَنْوِينُ الضَّرُورَةِ وَهُوَ اللّاحِقُ لِمَا لَا يَنْصَرِفُ وَالْمُنَادَى الْمَضْمُومِ: Bu tenvîn çeşidi özellikle şiir dizelerinde zaruretten dolayı kelimeye bitişen tenvindir. Örneğin: "وَيَومَ دَخَلتُ الخِدرَ خِدرَ عُنَيْزَةٍ" ifadesinde gayrı munsarıf olarak bulunan "عُنَيْزَةٍ" kelimesinin tenvîni şiir zaruretinden dolayı gelmiştir. Aynı şekilde " سَلامُ اللهِ يا مَطَرٌ عَلَيْهَا" şiirinde yer alan munâdânın tenvîni de şiir zaruretinden ötürü bitişmiştir (el-Hudarî, 2003, s. 1/32; el-Vakkâd, 2006, s. 1/31; es-Sabbân, t.y., s. 1/75; İbn Hişâm, t.y., s. 2/396; İbn Ümmi Kâsım, 2001, s. 1/282).

1.2.9. Tenvîn-i Şuzûz (تَنْوِينُ الشُّذُوذ)

تَنْوِينُ الشُّذُوذِ حَكَى هَؤلَاءِ قَوْمُكَ بِتَنْوِينِ هؤلَاءِ لِتَكْثِيرِ اللَّفْظِ: Lafzı çoğaltmak amacıyla "هَؤُلَاءِ قَوْمُكَ" şeklinde mebni olan ismi işâret tenvînle okunmuştur. Buna tenvin-i şüzûz denmiştir (es-Sabbân, t.y., s. 1/75).

1.2.10. Tenvîn-i Münâsebet (تَنْوِينُ المُنَاسَبَة)

﴿إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا﴾ "Şüphesiz ki biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır" (İnsan, ٤/٧٦) ayetinde munsarıf olarak geçen "وَأَغْلَالًا" kelimesine uyum sağlaması amacıyla gayrı munsarıf olan "سَلَاسِلَ" sözcüğü tenvîn ile okunmuş ve bu çeşit tenvîne tenvîni münâsebet denilmiştir (es-Sabbân, t.y., s. 1/75).

Yukarıda zikredilen on çeşit tenvîn, aşağıdaki şiir dizelerinde şu şekilde cem‘ edilerek ele alınmıştır:

1 أَقْسَامُ تَنْوِينِهِمْ عَشْرٌ عَلَيكَ بِهَا فَإِنَّ تَقْسِيمَهَا مِنْ خَيْرِ مَا حُرِزَا

2 مَكِّنْ وَعَوِّضْ قَابِلْ وَالمُنَكَّرَ زِدْ رَنِّمْ أَوِ احْكِ اضْطَرِرْ غَالٍ وَمَا هُمِزَا[9]

1. Tenvînlerin kısımları ondur. Onları öğren/al! Çünkü bu taksim, elde edilebilecek en iyi şeylerdendir (en değerli bilgidir)

2. (Bunlar): مكِّن (tenvîni temkîn), عوِّض (tenvîni ivaz), قابل (tenvini mukâbele), والمُنَكَّر (tenvîni tenkîr), رَنِّم (tenvîni terennüm), احْكِ (tenvîni hikâye), اضْطُرِر (tenvîni zarûret)[10], غالٍ (et-tenvînü’l-ğâlî) ve وماهُمِز (tenvîni şüzûz)’dur (el-Hudarî, 2003, s. 1/33; el-Vakkâd, 2006, s. 1/31; es-Suyûtî, t.y., s. 2/140).

Görüldüğü üzere şair, on çeşit tenvîni sıralarken, onları ezberlenmesi kolay olacak şekilde şiirsel bir düzende sunmuştur. Bu şiir, Arapça gramerde on farklı tenvîn türünü açıklamak için ezberlenmesi kolay bir şekilde düzenlenmiştir. Özellikle klasik Arapça eğitimi alanlar için önemli bir bilgidir.

SONUÇ

Her dilde olduğu gibi Arap dilinin de kendine özgü kuralları vardır. Özellikle İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur’ân ve Sünnetin dilinin Arapça olması ile Arap dilinde ortaya çıkan konuşma hataları gibi nedenler bu dile yönelik gramer çalışmalarının başlamasına etki etmiş ve ortaya konulan çabalar neticesinde nahiv ve sarf gibi iki alandan oluşan Arap dili grameri varlık sahasına çıkmıştır. Günümüze kadar da bu çalışmalar muhtelif metotlarla devam etmiştir.

Bu çalışmanın konusu olan tenvîn olgusu, nahiv ilminde geniş bir şekilde bazen müstakil bir başlık altında bazen de isim konusu gibi başka konulara bağlı olarak ele alınmıştır. Dil bilimcilerin çoğu tenvîni genel manada altı kısma ayırırken bazıları da et-tenvînü’l-ğâlî’yi, tenvîni terennüme dâhil ederek tenvîn türlerinin beş olduğunu ifade etmişlerdir. Genel olarak tenvînin türlere taksiminde nahivciler arasında birlik bulunsa da anılan isimlerle isimlendirmeye dair sunulan gerekçeler hususunda ihtilaf edilmiştir.

Burada çeşitleriyle birlikte ele alınan tenvîn, bir başka açıdan isim, fiil ve harf olmak üzere kelimenin bütün nevilerinde bulunan tenvîn ve sadece isme bitişen tenvîn şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Ancak dil bilginleri, nahiv ilminde isim konusu bağlamında ismin ayırt edici bir özelliği olarak ele aldıkları için tenvîni, çalışmanın başında zikredilen tanımla tarif etmişlerdir. Dolayısıyla bu tanım tenvîni terennüm ile et-tenvînü’l-ğâliyi kapsamamıştır.

Dil bilginlerinin özel bir tanımdan sonra tenvîni genel bir taksime tabi tutmalarının nedeninin, tenvîni bütün çeşitleriyle ele alıp araştırmacı veya okuyucuya kolaylık sağlama düşüncesinin olduğu kanaatindeyiz. Zira klasik nahiv eserleri genişçe incelendiği zaman müelliflerin bu üslubu çokça kullandıkları mülâhaza edilmektedir.

Makalenin başlığından da anlaşıldığı üzere konu, gramer ilminin nahiv kısmıyla sınırlı olduğu için buna riayet edilerek konu işlenmeye çalışılmıştır. Anca burada makale çalışıldıktan ve sonuna varıldıktan sonra bir öneri kabilinden zihnimizde bir fikir hâsıl oluşmuştur. O, da: ister müstakil olsun veya herhangi bir konu bağlamında olsun tenvînin nahiv, sarf, belagat ve kıraat gibi farklı ilim dallarında çeşitli münasebetlerle mevzubahis olması ve buna dair kaynakların yeterince bulunması bir yüksek lisans ya da doktora tez konusu olarak çalışılmasının gerekli ve faydalı olacağıdır.

9 Bu dizelerin aidiyeti tarafımızca tespit edilememiştir.

10 Bu kısım gayr-ı munsarıf ve münada konularında ele alındığı için iki tane sayılmıştır.

KAYNAKLAR

Ahmed Muhammed, M. eş-Şâtır. (1983). *El-Mûcez fî neş'eti'n-nahv*. Mektebetu'l-Kulliyyâti'l-Ezheriyye.

Ali, E.-M. (1404). *Ḥavle'l-müşkilâti'l-menheciyye fî mü'ellefâti'n-naḥvi't-ta'lîmî*. Buḥûṯu Külliyyeti'l-luġati'l-'Arabiyye.

Çetin, A. (2003). Lahn. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 55-56). TDV Yayınları.

Doğan, Y. (2014). Tenvînin Kur'an Belâgatındaki Yeri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
 Tokat İlmiyat Dergisi*, *II*(2), Article 2.

el-Câmî, A. (2009). *El-Fevâidu'd-diyâiyye*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

el-Çârperdî, A. b. H. (2013). *El-Muġnî fi'n-nahv*. el-Mektebetu'l-Hâşimiyye.

el-Enbârî, E. B. M. b. el-Kâsım. (1987). *Kitâbu'l-Ezdâd*. el-Mektebetu'l-Asriyye.

el-Ğalâyinî, M. b. M. (1994). *Câmi'u'd-durûsi'l-Arabiyye* (30. bs). el-Mektebetu'l-Asriyye.

el-Hamevî, Ş. A. Y. b. A. (1414). *Mu'cemu'l-udebâ'/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* (Vols. 1-7). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

el-Hudarî, M. (2003). *Hâşiyetu'l-Hudarî 'alâ Şerhi İbni 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. Dâru'l-Fikr.

el-Huzeliyyûn, eş-Ş. (1965). *Dîvânu'l-Huzeliyyîn* (Vols. 1-3). ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâ'i ve'n-Neşr.

el-Luġavî, E. T. (1430). *Merâtibu'n-nahviyyîn*. el-Mektebetu'l-Asriyye.

el-Meylânî, M. b. Ö. (t.y.). *Şerhu'l-Muġnî fi'n-nahv*. el-Mektebetu'l-Hâşimiyye.

el-Murâdî, E. M. B. H. b. K. (2008). *Tevdîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi-Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik* (1. bs, Vols. 1-3). Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

el-Uşmûnî, E.-H. N. A. b. M. (1955). *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

el-Vakkâd, E.-V. Z. H. b. A. b. E. B. el-Ezherî. (2006). *Şerhu't-tasrîh 'ale't-Tevdîh* (2. bs). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, İ.-B. E. A. M. b. A. (t.y.). *El-Mustedrak 'ala's-sahîhayn* (1. bs, Vols. 1-4). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

el-' Ukberî, E.-B. M. 'Abdullah b. H. el-Bağdâdî. (2009). *El-Lubâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb* (1. bs). Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

es-Sabbân, M. b. A. (t.y.). *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. el-Mektebetu't-Tevfîkiyye.

es-Suyûtî, C. A. b. E. B. (t.y.). *El-Eşbâh ve'n-nezâir*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

es-Suyûtî, C. A. b. E. B. (2000). *El-Behcetu'l-merdiyye fî şerhi'l-Elfiyye*. Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye.

ez-Zebîdî, E. B. M. b. H. (1119). *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (2. bs). Daru'l-Ma'ârif.

Gezer, İ. (2024). *Dua ve Mukteza-i Hal Çerçevesinde Aydın Güzelhisarlı Muhammed b. Âlim Muhammed'in Dua Ayetleri Tefsiri ve Tahkiki* (M. Ünal & H. Dede, Ed.; 1. bs). Klm Yayınları.

İbn Cinnî, E.-F. O. (1952). *El-Hasâis*. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.

İbn Cinnî, E.-F. O. (2000). *Sirru sinâ'ati'l-i'râb* (1. bs, Vols. 1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Hişâm, C. A. b. Y. (1985). *Muġni'l-lebîb 'an kutubi'l-a'ârîb* (6. bs, Vol. 1-1). Dâru'l-Fikr.

İbn Hişâm, E. M. A. b. Y. (t.y.). *Muġni'l-lebîb 'an kutubi'l-a'ârîb*. el-Mektebetu'l-Asriyye.

İbn Hişâm, E. M. A. b. Y. (2004). *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (4. bs). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

İbn 'Akîl, B. el-Hemedânî. (t.y.). *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (20. bs). Dâru't-Turâs.

İbn Mâlik, E. A. el-Endelusî. (t.y.). *Elfiyyetu İbn Mâlik fi'n-nahvi ve es-sarf*. Mektebetu Dâri'l-Minhâc.

İbn Ümmi Kâsım, el-H. b. K. el-Murâdî. (2001). *Tevdîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi-Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

İbn Ya'îş, M. E.-B. (2001). *Şerhu'l-Mufassal*. Dâru'l-Kutbi'l-İlmiyye.

İbnu'n-Nâzım, M. b. M. (2000). *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbnu's-Sâiğ, E. A. Ş. M. b. H. (2004). *El-Lemha fî Şerhi'l-Muhla* (1. bs, Vols. 1-2). 'İmâdetu'l-Bahsi'l'İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye.

Kocabıyık, H. İ. (2020). Arap Dilinde Okuma Kavramı. *Kilitbahir [Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *17*, Article 17.

Kocabıyık, H. İ. (2022a). Arap Nahiv İlminin Doğuşu. İçinde A. Yıldız (Ed.), *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1* (ss. 69-94). Palet Yayınları.

Kocabıyık, H. İ. (2022b). Arap Nahiv İlminin Gelişimi. İçinde A. Yıldız (Ed.), *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1* (ss. 95-128). Palet Yayınları.

Özli, M. (2009). Kıraatçılar ve Nahivciler'e Göre Sakin Nûnun ve Tenvînin Hükümleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *IX*(1), Article 1.

Sevinç, R. R. (2012). Arapçada Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı. *EKEV Akademi Dergisi*, *XVI*(51), Article 51.

Şahin, R., & Turğut, H. (2023). *Mef'uller Ve Münâdânın Amili Konusunda Basra Ve Kûfe Nahiv Ekolleri Arasındaki Nahiv İhtilafları*. *6*(2), 174-179. https://doi.org/10.59372/turajas.1394687

Şener, M. (1993). Çârperdî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 230-231). TDV Yayınları.

Tantâvî, M. (1995). *Neş'etu'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nuhât* (2. bs). Daru'l-Ma'ârif.

Tilkitaş, S. (2023). Kur'an-ı Kerim'de Bazı Bedî' Sanatlarının Kullanımı = The Use of Some Bedi' Arts in the Quran. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *X*(39), Article 39.

Ünal, M. (2015). Hıfzî'nin 16. Yüzyılda Yazdığı Atasözleri Derlemesi: Manzûme-i Durûb-ı Emsâl. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi SBD*, *35*, 101-126.

Ünal, M. (2016). *Osmanlı Türkçesi Grameri Sözlüğü*. El-Yay Yayıncılık.

Ünal, M. (2020). *Türk-İslam Edebiyatı*. Lisans Yayınları.

Katkı Oranı Beyanı

Makaleye her iki yazar da %50 oranında katkı sunmuştur.

TÜRKİYE'DEKİ GÜZEL SANATLAR LİSELERİNDE UZAKTAN VİYOLA EĞİTİMİ SÜRECİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

TEACHERS' PERSPECTIVES ON THE DISTANCE VIOLA EDUCATION PROCESS IN FINE ARTS HIGH SCHOOLS IN TURKEY

Duygu SÖKEZOĞLU ATILGAN, Ümit ÖZTÜRK

64

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1105-1122
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1499415

Geliş Recieved: **11.06.2024**
Kabul Accepted **31.05.2025**

TÜRKİYE'DEKİ GÜZEL SANATLAR LİSELERİNDE UZAKTAN VİYOLA EĞİTİMİ SÜRECİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ [1]

TEACHERS' PERSPECTIVES ON THE DISTANCE VIOLA EDUCATION PROCESS IN FINE ARTS HIGH SCHOOLS IN TURKEY

Duygu SÖKEZOĞLU ATILGAN [2], Ümit ÖZTÜRK [3]

Anahtar Kelimeler:
Viyola,
Viyola eğitimi,
Güzel sanatlar lisesi,
Uzaktan eğitim,
Covid-19 pandemisi

Keywords:
Viola,
Viola education,
Fine arts high school,
Distance education,
Covid-19 pandemic.

ÖZ

Viyola, mesleki müzik eğitimi kurumlarda eğitimi verilen ve orkestralarda önemli bir göreve sahip bir çalgıdır. Bu araştırma, Türkiye'deki güzel sanatlar liselerinde uygulamalı bir ders olan viyola dersinin uzaktan eğitim sürecinde nasıl yapıldığını, bu süreçte derslerde karşılaşılan sorunların ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin neler olabileceğinin ortaya konulması, ayrıca Covid-19 sürecinden önce çok kullanılmayan uzaktan eğitimin yüz yüze geçilen bu dönemde nasıl kullanılabileceğine ve uzaktan eğitime tekrar geçilmesi durumunda derslerin nasıl işlenebileceğine dair fikir vermesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, güzel sanatlar liselerinde viyola dersine giren, rastlamsal olarak seçilen ve ulaşılabilen 9 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma, betimsel yönteme dayalı nitel bir araştırmadır. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmış, formdan elde edilen veriler betimsel analize dayalı olarak işlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmada, viyola eğitiminde yüz yüze eğitimin uzaktan eğitime göre daha verimli olduğu, uzaktan eğitimin ise yüz yüze eğitimi destekleyici nitelikte kullanılabileceği, internet altyapısı ve senkronizasyon problemleri nedeniyle derslerin sağlıklı yürütülemediği, bu süreçte en çok gösterip yaptırma yönteminin kullanıldığı, pandemi süreci uzadıkça öğretmen ve öğrencilerin motivasyonlarının düştüğü sonuçları saptanmıştır.

ABSTRACT

Viola is an instrument taught in vocational music education institutions. It also has an important role in orchestras. This research was conducted in order to reveal how the viola course is taught in fine arts high schools in Turkey in the distance education process. In this process, the problems encountered in the courses and potential solutions for these problems were emphasised. Additionally, it seeks to offer insight into how the rarely used distance education format before the Covid-19 pandemic might be integrated into face-to-face education, and how viola lessons could be managed if a return to distance learning becomes necessary. The study group of the research consists of 9 randomly selected and accessible teachers who teach viola in fine arts high schools. The research is a qualitative research based on a descriptive method. Research data were collected using a semi-structured interview form. The data obtained from the interview form were processed and interpreted based on descriptive analysis. In the research, it was concluded that face-to-face education is more efficient than distance education in viola education. It is understood that distance education can be used to support face-to-face education. It was concluded that the courses could not be conducted properly due to internet infrastructure and synchronization problems. In addition, it was determined that the most common method used in this process was demonstration, and the motivation of teachers and students decreased as the pandemic process prolonged.

[1] Bu makale, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Türkiye'deki Güzel Sanatlar Liseleri'nde Viyola Eğitiminin Uzaktan Eğitim Sürecinde Sürdürülmesine İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri" başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiştir.

[2] Duygu SÖKEZOĞLU ATILGAN, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, duygusokez@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2755-4225

[3] Ümit ÖZTÜRK, Müzik Öğretmeni, Denizli Necla Ergun Abalıoğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, umitttt664@gmail.com, ORCID: 0009-0005-7739-2190

Alıntılamak için/Cite as: Sökezoğlu Atılgan D. ve Öztürk Ü. (2025) Türkiye'deki Güzel Sanatlar Liselerinde Uzaktan Viyola Eğitimi Sürecine İlişkin Öğretmen Görüşleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1105-1122

GİRİŞ

Mesleki müzik eğitimi, müzik alanında profesyonel bireyler yetiştirilmesine yönelik bir eğitimdir. Mesleki müzik eğitimi gören bireyde müzik yeteneğinin bulunması gereklidir. Ülkemizde mesleki müzik eğitimi alan bireyler müzik eğitimi, müzik bilimi, yorumculuk, bestecilik, şeflik, müzik teknolojisi gibi alanlarda görev alabilmektedir. Mesleki müzik eğitimi ülkemizde Konservatuvarlarda, Eğitim Fakültelerinin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümlerinin Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında, Güzel Sanatlar Fakülteleri ve daha farklı isimler altında bulunan Fakültelerin Müzik Bölümlerinde, Güzel Sanatlar Liselerinde, Silahlı Kuvvetler Bando Komutanlığına bağlı ön lisans düzeyinde Astsubay Mesleki Okullarında verilmektedir.

Mesleki müzik eğitimi veren kurumların hepsinde zorunlu olarak çalgı eğitimi, müzik eğitiminin diğer boyutlarıyla aynı anda verilmektedir. Çalgı eğitimi, müzik eğitiminin bir boyutudur ve bireyin çalgısını tanıması, o çalgıyı algılamasıyla başlayan bir eğitimdir. Çalgıda ilerlemek için bireyin uzun süre planlı ve programlı bir şekilde çalgısına çalışması gerekir.

Ülkemizde birçok kurumda çalgı eğitimi verilmektedir. Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda mesleki açıdan zorunlu olarak; Halk Eğitim Merkezlerinde, özel dershanelerde, özel olarak verilen kurslarda vb. kurumlarda amatör ve isteğe bağlı olarak; genel müzik eğitimi verilen kurumlarda da müzik öğretmeninin beklentilerine göre çalgı eğitimi verilmektedir.

Çalgı eğitimi, bir çalgının çalınabilmesinde uygulanan yöntemler bütününe denir. Bireysel olarak yapılan çalgı eğitiminde öğrencilere çalgısını doğru bir teknikle çalma, çalışma süresini çalgıdaki verimini arttıracak şekilde ayarlama, çalgısı yoluyla müzik kültürünü öğretme, müzikal becerilerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapma gibi beceriler kazandırma çalgı eğitiminin başlıca amaçları arasında sayılmaktadır (Parasız, 2009, s. 19).

Çalgı eğitiminin belirli bir çerçeve ve program dâhilinde yürütülmesi gerekmektedir. Belirli bir program ve sıralama izlenmeden verilen çalgı eğitimi, bazı becerilerin yanlış öğrenilmesine ve eksik kalmasına yol açabilir. Bundan dolayı çalgı eğitiminin o çalgının uzmanı olan kişilerce verilmesi daha doğru bir yaklaşımdır.

Çalgı eğitiminde en önemli faktörlerden biri öğretmendir. Özmenteş (2013), öğretmenin çalgıya yönelik motivasyon geliştirmede öğrenciyi etkileyen önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Özmenteş, çalgı öğretmeninin, öğrencinin çalgıya yönelik motivasyonunu en az aile, arkadaşlar ve önceki müziksel deneyimler kadar etkileyen önemli bir dışsal motivasyon kaynağı olduğunu, öğretmen ve öğrenci arasındaki karşılıklı sevgi, saygı ve fikir alışverişine dayalı bir ilişkinin, öğrencinin motivasyonunu olumlu yönde etkileyeceğini, bu yüzden de çalgı eğitiminin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için öğrenci ve öğretmen ilişkisinin dengeli bir şekilde seyir etmesi gerektiğini savunmaktadır (2013, s. 321).

Öğretmenin çalgı eğitiminde bir başka yeri ise iyi bir program oluşturmaktır. Eğitimde program, öğretimsel içeriğin nasıl ve hangi sıra ile öğretileceği ile ilgilidir. Çalgı eğitimi boyutunda öğretmen öğrencisinin seviyesine uygun bir repertuar sunmalı, bu repertuarı sunarken öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyini dikkate almalıdır (Özmenteş, 2013, s. 321). Bunun yanında öğretmenin, öğrencinin çalgısını nasıl çalışması gerektiğine yönelik çalışmalar da sunması beklenmektedir.

Çalgı eğitimi sürecinde, bireyin çalgıyı çalışma sürecini planlı, programlı bir şekilde yürütmesi gerekmektedir. Kişinin çalgısında iyi bir seviyeye gelebilmesi için aldığı eğitimin yanı sıra bireysel çalışmalarını, çalışma alışkanlıklarını, çalgısına ayırdığı süreyi iyi kullanabilmesi gereklidir.

Viyola, mesleki müzik eğitimi kurumlarında eğitimi verilen çalgılardan biridir.

Viyola, yaylı çalgıların kemana göre ikinci büyüklükteki üyesidir. Kemanla tutuş ve görünüşünde benzerlik olsa da ses aralıkları, boyut ve tını bakımından farkları bulunmaktadır.

Viyola kemandan 1/7 oranında büyüktür. Kemana göre beş ses pese akort edilir. Alt perdelerdeki seslerin çalgıdan çıkabilmesi için telleri kemana oranla daha kalın yapılmıştır. Böylece viyolanın karakteristik ve içli tınısı oluşmaktadır. Esas olarak do anahtarı, tizlerde ise geçici

olarak sol anahtarı kullanılır (Albuz, 2001, s. 11). Viyola, keman kadar olmasa bile solo bir çalgı ve orkestranın vazgeçilmez unsurudur. Telleri do, sol, re, la perdelerine akortlanır ve koyu, mistik bir ton elde edilir (Yayla, 1999, s. 5).

Viyola eğitimine küçük yaşlarda başlanabilir fakat bireyin fiziksel durumu göz önünde bulundurulmalıdır. "Viyola eğitimi, genelde küçük yaştaki bireylere öğretilirken kemana viyola teli takılması veya bir süre keman eğitimi alındıktan sonra viyolaya geçilmesiyle başlanmaktadır" (Usluer, 2021, s. 13).

Viyola eğitiminin amaçladığı temel beceriler arasında doğru tutuş, doğru duruş, sesleri temiz çalabilme, çalgının yapısını ve özelliklerini bilme, belli düzeydeki etüt ve eserleri seslendirebilme vb. gibi bir takım konular yer almaktadır (Uslu, 2012, s. 2).

Ülkemizde viyola eğitimi, mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda verilmektedir. Bu çalışmada, bu kurumlardan biri olan güzel sanatlar liselerinde Covid-19 pandemisi sürecinde verilen viyola eğitimi değerlendirilmiştir.

Güzel sanatlar liseleri ülkemizde mesleki müzik eğitimi veren kurumların temel taşını oluşturan okullardan biridir. Bu liselerde yetişen öğrenciler lisans düzeyinde mesleki müzik eğitimi veren kurumlara sınavla girebilmektedirler. Bu gözle bakıldığında güzel sanatlar liseleri için ülkemizin lisans düzeyinde mesleki müzik eğitim veren kurumların önemli öğrenci kaynaklarından biridir diyebiliriz.

Bu liseler, ortaöğretimin genel amaçlarının yanı sıra, öğrencilere güzel sanatlarla ilgili alanlarda temel bilgi ve beceriler kazandırmayı ve güzel sanatlar alanında nitelikli insan yetiştirilmesine kaynaklık etmeyi amaçlamaktadır.

Güzel sanatlar liselerinde müzik bölümü öğrencilerine, Türk ve Batı müziği çalgıları, piyano, Batı müziği koro eğitimi, Türk müziği tarihi, Batı müziği tarihi, müziğe giriş gibi alan derslerinin yanında Türkçe, Matematik gibi kültür derslerinin eğitimi de verilmektedir. Ayrıca bakanlık tarafından belirlenen dersler içerisinden seçmeli dersler de müfredata dâhil edilmiştir. Bölümlerde kendi alan dersleri yoğun olarak verilmekle birlikte, lisans eğitiminde farklı bir bölümde devam etmek isteyen öğrenciler için de önemli olan alan dışı derslere önem verilmektedir. Bu okullarda eğitimini tamamlayan öğrenciler, lisans eğitimi kapsamında müzik alanından bir bölüm seçebildikleri gibi lisans yerleştirme sınavına tabi olarak farklı bir bölümde de eğitim hayatlarına devam edebilmektedirler (Tanrıkulu, 2019, s. 38).

Diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi güzel sanatlar liselerinde de Covid-19 pandemisi ile birlikte uzaktan eğitim sürecine geçilmiş ve bu süreçte dersler uzaktan yürütülmüştür.

Uzaktan Eğitim Süreci

"Gelişen ve değişen dünyada teknolojik yeniliklerden eğitim de kendine düşen payı almaktadır. Gelişim tarihi iki asırlık bir zamanla sınırlı olsa da uzaktan eğitim dünya genelinde teknolojik gelişmelere bağlı olarak baş döndürücü bir gelişme göstermiştir" (Saygı, 2021, s. 116).

Uzaktan eğitim, farklı yerlerde bulunan eğitmen ve öğrencinin iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirdiği eğitim türüdür. Covid-19 pandemisi öncesinde de kullanılan uzaktan eğitim, Covid-19 pandemisi ile birlikte ülkemizde ve dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve bu araştırmanın ana unsurlarından biri olmuştur.

Uzaktan eğitim, farklı ortamlarda bulunan öğrenci ve öğretmenlerin öğrenme-öğretme faaliyetlerinin, iletişim teknolojileri ile gerçekleştirdikleri bir eğitim sistemi modelini ifade eder. Ayrıca, bireylere kendi kendine öğrenme imkânı sağladığı, geleneksel eğitime göre daha esnek ve birey koşullarına uygulanabilir bir eğitimdir (İşman, 2011, s. 23). Diğer bir tanıma göre uzaktan eğitim, öğrenci ile öğretenin birbirinden uzakta olmalarına karşın eş zamanlı ya da ayrı zamanlı olarak bir araçla iletişim kurdukları bir eğitim sistemidir. Uzaktan eğitim programı ise, öğrencilerin eğitimlerinin internet yoluyla uzaktan gerçekleştirmesine yardımcı olmak için hazırlanan ders programları ile gerçekleştirilen çalışmaya verilen addır (Dinçer, 2006, s. 4).

Uzaktan eğitim modellerinin en önemli amacı, büyük bir kitlenin gerekli eğitimleri bulundukları yerde ve zamanda almalarıdır. Eğitimi alacak kişiye sunulan bu esneklik, eğitimin alınmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca tam anlaşılmamış konuların birden çok tekrar edilmesi, sınav

ve testlerin çokluğu, bu eğitimin verimini artırmaktadır (Dinçer, 2006, s. 5).

Uzaktan eğitim sunumları birçok yolla olmaktadır. Günümüzdeki popüler uzaktan eğitim sunumları web tabanlı olarak sunulmaktadır. Uzaktan eğitim, Covid-19 pandemisi döneminde hiç olmadığı kadar rağbet görmüştür.

Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde okulöncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim kademelerinde eğitim kısa süreliğine durdurulmuş, ardından 23 Mart 2020 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından alınan karar ile birlikte yüz yüze eğitime ara verilmiş ve yerine uzaktan eğitim sürecine geçilmiştir. Covid-19 pandemisi, Türkiye'de olduğu gibi birçok ülkenin de eğitim sistemini etkileyerek, eğitimin uygulanma biçiminde bazı zorunlu değişikliklere neden olmuş ve bu kapsamda ülkeler geleneksel olarak yapılan yüz yüze eğitim yerine uzaktan eğitime geçiş yapmışlardır. Covid-19 pandemisinden önce gündemde olan ve üzerine çalışmalar yapılan uzaktan eğitim büyük bir hızla eğitim hayatının her boyutunda kendine yer bulmuştur. Covid-19 pandemisi sürecinde ülkemizde uzaktan eğitim MEB bünyesinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sistemi üzerinden canlı ders ve öğrencilerin dersleri takip edebilmesi adına televizyon kanalları kurularak yapılmıştır.

2021-2022 eğitim-öğretim yılı başından itibaren MEB'e bağlı bütün okullar yüz yüze eğitime geçmiştir. Okulda herhangi bir pozitif veya temaslı kişi olduğu zaman, okulun tamamı değil sınıf karantinaya girmiş, kapatılan sınıf derslerine online olarak EBA veya Zoom programları üzerinden uzaktan eğitimle sürdürmeye devam etmiştir. Bu uygulama da kuralların esnetilmesiyle birlikte kaldırılmış, tüm sınıf değil sınıfta pozitif veya temaslı olan kişi karantinaya alınmıştır. 2022-2023 eğitim-öğretim yılından itibaren uzaktan eğitim sonlandırılmıştır. Ülkemizde 6 Şubat 2023'te yaşanan deprem felaketi sonrası üniversitelerin yurtlarının kullanılması amacıyla uzaktan eğitim tekrardan gündeme gelmiş, 2022-2023 eğitim-öğretimin ikinci dönemi ertelemeli olarak başlamış ve üniversiteler derslerini uzaktan eğitimle sürdürmüştür. Buradan da anlaşılacağı gibi Covid-19 pandemisiyle birlikte bütün eğitim kademelerinde hayatımıza giren uzaktan eğitim, ihtiyaç duyuldukça kullanılabilir bir eğitim yöntemi olmuştur.

Uzaktan eğitimin avantajlı yanları bulunmaktadır. Öğretmen ve öğrenciler okula gidip gelmediği için günlük hayatlarında kendilerine daha çok vakit ayırabilmektedir. Bu zaman diliminde özellikle öğretmenlerin kendilerine zaman ayırarak mesleki gelişimlerine de katkıda bulundukları düşünülebilir. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerin bilişim teknolojileriyle daha yakından ilgilenmek durumunda kaldıkları da söz konusudur.

Bunların yanında öğretmenler uzaktan eğitimi kullanarak (videolar göndermek, konuyla ilgili yazılar göndermek gibi) öğrencilerin hazırbulunuşluğundan faydalanarak bilgilerini uygulamak, sınıf içi etkileşimi yükseltmek, öğrenci merkezli olan aktif öğrenme stratejilerini kullanmak için daha fazla zaman kazanmış olurlar ve geleneksel eğitime göre öğrencilerin evde çalışma sürelerini de organize ederek bu süreci daha verimli hale getirebilirler (Sever, 2014, s. 28).

Uzaktan eğitime geçişin avantajları olduğu gibi dezavantajlı yönleri yapılan araştırmalar sonucunda görülmüştür. Uzaktan eğitim sürecinin öğrenciler üzerinde ağırlıklı olarak korku, kaygı, tedirginlik, üzüntü, sıkıntı, stres, öfke, karmaşa, çöküntü ve aşırı titizlik gibi olumsuz etkileri olmuştur. Uzaktan eğitim sürecinde derse katılımın az olduğu ve internet bilişim aygıtları bulunmayan öğrencilerin derslere katılamadığı, bunun fırsat eşitsizliğine neden olduğu söylenebilir (İnal vd., 2021, s. 249). Ayrıca uzaktan eğitimde öğrencilerin ev ortamında bulundukları için okuldaki gibi ders başlama ve bitiş saatlerine dikkat etmedikleri görülmüştür. Uygulamalı derslerde aksaklıklar olabildiği, bu derslerin teorik kısımlarının uygulamaya göre daha rahat yapılabildiği gözlemlenmiştir (Tulgay, 2021, s. 51).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türkiye'deki güzel sanatlar liselerinde uygulamalı bir ders olan viyola dersinin uzaktan eğitim sürecinde nasıl yürütüldüğünü, bu süreçte derslerde karşılaşılan sorunların ve bu sorunlara ilişkin ne gibi çözüm önerileri geliştirildiğini ortaya koymak, ayrıca Covid-19 sürecinden önce çok kullanılmayan uzaktan eğitimin yüz yüze geçilen bu dönemde de nasıl kullanılabileceğine ve

uzaktan eğitime tekrar geçilmesi durumunda derslerin nasıl işlenebileceğine dair fikir vermesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın Problem Durumu

"Güzel sanatlar liselerinde viyola derslerinin uzaktan eğitim sürecindeki durumuna ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?" sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır.

Araştırmanın alt problemleri aşağıdaki gibidir:

1. GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim ile ilgili bilgileri nelerdir?

2. GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinin avantaj ve dezavantajları ile ilgili düşünceleri nelerdir?

3. GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları genel durumlar nelerdir?

4. GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ve öğrenci motivasyonuna ilişkin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Covid-19 pandemisi döneminde güzel sanatlar liselerindeki viyola derslerinin nasıl yürütüldüğünü tespit etmek amacıyla hazırlanan betimsel bir çalışmadır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde Türkiye'deki güzel sanatlar liseleri arasından rastlamsal olarak seçilen ve ulaşılabilen 9 güzel sanatlar lisesinde viyola dersine giren 9 öğretmen oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan okullar; Ankara GSL, Ankara Mimar Sinan GSL, Antalya Ticaret ve Sanayii Odası GSL, Denizli Hakkı Dereköylü GSL, Erzurum Yakutiye GSL, İstanbul Bakırköy GSL, Kütahya Ahmet Yakupoğlu GSL, Ordu Penpe-İzzet Şahin GSL, Samsun İlk Adım GSL'dir.

Yapılan bu araştırmada, bilimsel etik kuralları gereği çalışma grubunun isimleri araştırmacıda gizli tutulmaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Cinsiyet	**Sayı**	**%**
Kadın	3	33,33
Erkek	6	66,66
Mesleki Kıdem		
0/5 Yıl	-	-
6/10 Yıl	-	-
11/15 Yıl	5	55,55
16/20 Yıl	-	-
21 ve Üzeri	4	44,44
Mezun Olduğu Kurum		
Müzik Eğitimi Anabilim Dalı	9	100
Öğrenim Durumu		
Lisans	6	66,66
Yüksek Lisans	2	22,22
Doktora	1	11,11
Ana Çalgısı		
Viyola	9	100
Okulunda Görev Türü		
Kadrolu	9	100

Tablo 1'e bakıldığında, görüşmenin yapıldığı 9 (%100) öğretmenin 3'ünün (%33,33) kadın, 6'sının (%66,66) erkek olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin mesleki kıdemlerine bakıldığında 5 (%55,55) öğretmenin 16/20 yıl ve 4 (%44,44) öğretmenin 21 yıl ve üzeri görev yaptığı anlaşılmaktadır. Buradan da görüşme yapılan öğretmenlerin alanında deneyimli öğretmenler olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan 9 öğretmenin 9'unun da (%100) eğitim fakültesi mezunu olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin tamamı eğitimci olarak yetiştirilmiştir. Öğretmenlerin öğrenim durumuna bakıldığında 6 (%66,66) öğretmenin Lisans, 2 (%22,22) öğretmenin Yüksek Lisans ve 1 (%11,11) öğretmenin Doktora derecesine sahip olduğu görülmektedir. Öğretmenler arasında akademik alanda da kendini geliştirmekte olan öğretmenler bulunmaktadır. Bütün öğretmenlerin ana çalgıları viyoladır. Alanında eğitim almış ve deneyimli öğretmenlerle görüşme yapıldığı düşünülmektedir. 9 (%100) öğretmenin de bulundukları okulda kadrolu olarak görev yaptıkları tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada, Türkiye'deki güzel sanatlar liselerinde viyola dersine giren 9 öğretmen ile görüşme yapılmıştır. Covid-19 pandemisi döneminde viyola derslerinin nasıl yapıldığı hakkında bilgi almak amacıyla viyola öğretmenlerine "Yarı Yapılandırılmış Görüşme" formu uygulanmıştır. Hazırlanan görüşme formunda 21 soru yer almıştır. Görüşme formu için dört uzmanın (1 Doçent, 3 Dr. Öğr. Üyesi) görüşleri alınmıştır. Görüşler doğrultusunda görüşme sorularına son şekli verilmiştir. Sorularda açık ve anlaşılır ifadeler kullanılmasına, soruların farklı yorumlara neden olmamasına ve yönlendirici olmamasına dikkat edilmiştir.

Görüşmelere başlamadan önce tüm öğretmenlerin rızaları alınmış, her görüşme bireysel olarak yapılmış ve 20-25 dakika kadar sürmüştür. Görüşmeler, Covid 19 pandemi sürecinde olunduğundan yüz yüze yapılamamış, öğretmenlerin müsaitlik ve programları kullanabilme durumlarına göre Zoom, Whatsapp ve telefon görüşmesi olarak yapılmıştır. Zoom üzerinden yapılan görüşmelerde video ve ses kaydı alınırken Whatsapp ve telefon görüşmelerinde sadece ses kaydı alınmıştır. Bazı öğretmenler ses kaydı ve video kaydı alınmasını istemediği için video ve ses kaydı istemeyen öğretmenlerde herhangi bir kayıt alınmamış, bu görüşmeler yazılı olarak kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için, yapılan görüşmelerden elde edilen veriler yazıya aktarılmış ve katılımcıların cevapları betimsel analiz yöntemiyle işlenmiştir. Betimsel analizde veriler, önceden belirlenen başlıklar altında özetlenir ve yorumlanır. Veriler, araştırma sorularına göre sınıflandırılabileceği gibi, veri toplama aşamalarında elde edilen ön bilgiler ışığında da düzenlenebilir. Bu analizin amacı, ham haldeki verilerin okuyucuların anlayabileceği şekle sokulmasıdır. Bu amaçla elde edilen veriler önce mantıklı bir sıraya konulur, daha sonra yapılan bu betimlemeler (sınıflandırmalar) yorumlanır ve sonuçlara ulaşılır. Bu analiz türünde, görüşülen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak için doğrudan alıntılara yer verilir. Veri kaynaklarından bazı alıntılar yapmak, çalışmanın güvenilirliği açısından da yararlıdır (Altunışık vd., 2004, s. 234). Bu araştırmada, görüşme sorularına göre anlamlı ve birbiriyle ilişkili sınıflandırmalar yapılmış ve bulgular kısmında sistematik bir şekilde açıklanmıştır. Bulgular sunulurken, görüşülen öğretmenlerin ifadelerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Etik Konular

Araştırmada, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 15.10.2021 tarihli 2021/355 nolu kararıyla onaylanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim ile ilgili bilgileri nelerdir?"

Bu alt problemde araştırmaya katılan viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitimle ilgili bilgi birikimlerini ve uzaktan eğitim sürecinde hangi programları kullandıklarını öğrenmeye yönelik; "Pandeminin ilk çıktığı zamanlarda uzaktan eğitim hakkında bir bilginiz var mıydı? Bilginiz varsa ne gibi bilgilere sahiptiniz?" "Uzaktan eğitim sürecinde canlı ders yapmak için EBA haricinde farklı platformlar (Zoom, Adobe Connect, Google Hangout, Meet, Skype vb.) kullandınız mı? Kullandıysanız hangilerini kullandınız?" soruları yöneltilmiştir.

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim ile İlgili Bilgileri

Elde edilen veriler incelendiğinde, 5. viyola öğretmeni hariç diğer öğretmenler, pandemi döneminden önce uzaktan eğitim ile ilgili bilgilerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Verilen cevaplar göz önünde bulundurulduğunda, pandemi dönemine -birçok alanda olduğu gibi- viyola öğretmenlerinin hazırlıksız yakalandığı ve pandemiyle birlikte uzaktan eğitim sürecini deneyimlediklerini söyleyebiliriz.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ5: "…Diğer meslektaşlarımdan önce uzaktan eğitim

projesinin içinde bulundum. Yani uzaktan eğitim hakkında diğer öğretmenlerden önce haberim ve bilgim vardı…"

VÖ7: "Kapsamlı bilgi sahibi olmamakla birlikte pandemi ile birlikte keşfettim."

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinde Kullandığı Programlar

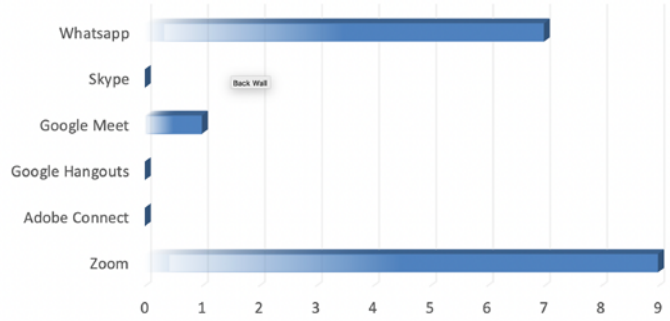

Şekil 1. Öğretmenlerin EBA Haricinde Kullandığı Programlar

Şekil 1 incelendiğinde tüm öğretmenlerin EBA platformu haricinde programlar tercih ettikleri söylenebilir. Öğretmenlerin en çok tercih ettiği platformun 9 kişiyle Zoom, 7 kişiyle Whatsapp programı olduğu söylenebilir. Bunun yanında 1 öğretmenin Google Meet programını kullandığı; Skype, Google Hangouts ve Adobe Connect programlarının öğretmenler tarafından tercih edilmediği görülmektedir. Google Meet programını kullanan öğretmenimiz, okul toplantılarının Google Meet üzerinden yapıldığını ve kullanabildiği bir program olduğu için Zoom programının yanında Google Meet programını tercih ettiğini söylemiştir. Öğretmenler tarafından verilen bilgiler doğrultusunda, Whatsapp programının uzaktan eğitim sürecinden önce de kullanıldığı fakat Zoom programının süreçle beraber kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin teknolojiyle zorunlu olarak iç içe olması olumlu bir sonuç olarak görülebilir. Bu soruya verilen cevaplardan yola çıkılarak, uzaktan viyola eğitiminde öğretmenlerin genel olarak EBA, Zoom ve Whatsapp programlarını tercih ettikleri söylenebilir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ1: "En çok Whatsapp kullandım, daha sonra Zoom programını duydum ve kullandım. Whatsapp uygulamasını, öğrencileri tatildeyken de takip etmek için kullanıyordum. Pandemide de acemilik yaşamadım."

VÖ5: "…Yönetmelik doğrultusunda hareket etmeye çalışan bir öğretmenim. Bundan dolayı farklı bir platform kullanmamayı tercih ettim. Milli Eğitimin daha sonrasında Zoom programına izin vermesi üzerine EBA harici sadece Zoom programını kullandım."

VÖ8: "EBA'yı çok sağlıklı kullanamadık daha çok Zoom ve Whatsapp üzerinden ders yapabildim."

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinin avantaj ve dezavantajları ile ilgili düşünceleri nelerdir?"

Bu alt problemde araştırmaya katılan viyola öğretmenlerine uzaktan eğitim sürecinin avantaj ve dezavantajlarını tespit etmeye yönelik; "Uzaktan eğitim sürecinde viyola öğrencilerinizin derse katılım durumu nasıldı?", "Uzaktan eğitim sürecinde viyola derslerinizde ne gibi zorluklarla karşılaştınız?", "Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerinizle çalışırken akort problemi yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu problemi nasıl çözdünüz?", "Uzaktan eğitimin viyola dersiniz için avantaja çevirebildiğiniz yönleri nelerdi?", "Yüz yüze eğitime geçtiğimiz bu zamanda uzaktan eğitim sürecinden nasıl yararlanabiliriz?" soruları yöneltilmiştir.

Uzaktan Eğitim Sürecinde Viyola Öğrencilerinin Derse Katılım Durumu

Viyola öğretmenleri, viyola öğrencilerinin derse katılımlarının sürece ve yaşadıkları yerlere göre farklılıklar gösterdiğini söylemişlerdir. 4, 8 ve 9. viyola öğretmenleri uzaktan eğitime katılımın başlarda iyi olduğunu fakat sürecin uzamasıyla katılımların azaldığını belirtmişlerdir. Burada pandemi sürecinin belirsiz olmasının öğrencilerin derse katılma motivasyonunu olumsuz etkilediği düşünülebilir. 3, 5 ve 8. viyola öğretmenleri, öğrencilerinin internet altyapısı gibi sorunlar yaşadıkları için derse katılamadıklarını belirtmişlerdir. 8. viyola öğretmeni bu sorunu, öğrencilerin genelde kırsal kesimde ikamet ettiği için yaşadığını dile getirmiştir. Bu cevaplardan yola çıkarak eğitimde fırsat eşitsizliğinin olduğunu ve bu sorunlardan dolayı derslere katılamayan öğrencilerin sağlıklı bir

eğitim süreci geçiremedikleri söylenebilir. Bunun yanında 8. viyola öğretmeni uzaktan eğitim sürecinde bazı öğrencilerin bu durumu fırsata çevirip derse ilgisinin arttığını belirtmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplar doğrultusunda, uzaktan viyola eğitiminde genel olarak derslere katılım sağlandığı, fakat internet altyapısı, teknik problemler ve sürecin uzaması gibi sebeplerden ötürü öğrencilerin derse katılma noktasında sıkıntılar yaşadıkları söylenebilir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ5: "Örgün eğitimdeki gibi dersler birebir olmadığı için ve teknik problemlerden dolayı derse katılım daha azdı ve öğrencilerde odaklanma problemleri yaşadık. Fakat teknik problemler yaşamayan öğrencilerimde çok eksilme yaşamadım."

VÖ6: "Toplu derslere oranla daha iyiydi. Ders saatinde eğer bir sıkıntı yaşadıysak (internet bağlantısı, ses / video kamera açamama gibi…) öğrenciler video kaydı alıp daha sonra yolladılar."

VÖ8: "Derse katılım çok çok azdı. Başlarda derse katılım iyiydi fakat daha sonradan derslere katılım azaldı. Kırsal kesimden öğrencilerimiz olduğu için internet altyapısı vb. sıkıntılardan dolayı katılım az oldu. Tam tersine bunu fırsata çevirip katılımı artan öğrencilerimiz de oldu."

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinde Viyola Derslerinde Karşılaştıkları Genel Zorluklar

Elde edilen verilere bakıldığında, uzaktan eğitim sürecinde bütün öğretmenlerin viyola dersinde çeşitli zorluklar yaşadıkları anlaşılmıştır. 2. viyola öğretmeni, çalgı saatlerinin sabah saatlerine denk geldiği zamanlar derslerinde aksama olduğunu belirtmiştir. Viyola sesinin gür olmasından dolayı evde erken saatlerde yapılan derslerde problem yaşanabileceği söylenebilir. 7. viyola öğretmeni, en büyük problemin akort problemi olduğunu dile getirmiş, ayrıca kameralarda öğrencileri bütünsel olarak göremediğini belirtmiştir. Kameraların tek yönlü olmasından dolayı öğrenciler bütünsel gözlemlenememiştir. Ayrıca özellikle çalgı eğitimine yeni başlayan öğrencilerde akort yapma problemleri yaşanabilmektedir. Bunun yanında 4, 5, 6, 7 ve 9. viyola öğretmenleri, internet altyapısı sorunları ve senkronizasyon problemleri yaşadıklarını belirtmişlerdir. Senkronizasyon problemlerinde sesin öğrenciye ve öğretmene sonradan gitmesinden dolayı aynı anda çalamama, öğrenciye anında müdahale edememe gibi sorunlar beraberinde gelmektedir. Ayrıca 3, 4 ve 6. viyola öğretmenleri öğrencilerin el, kol tutuşlarına müdahale edemedikleri için derslerde zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. 8. viyola öğretmeni, çalgıyı öğrenciyle aynı anda çalamadığı için entonasyon problemleri yaşadığını belirtmiştir. Burada öğretmenler genel olarak internet altyapısının sağlıklı olmamasından dolayı sorunlar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanında viyola gibi perdesiz bir çalgıyla yapılan derslerde öğrenciyle aynı anda çalmak, öğrencinin eseri doğru tanıması, sesleri doğru algılaması için önemlidir fakat senkronizasyon probleminden dolayı bu uygulamanın yapılamadığı anlaşılmaktadır. Uzaktan eğitimde öğrencinin el, kol ve tutuşuna müdahale edilememesi de beraberinde tutuş bozukluklarını getirebilir. Özellikle çalgısına yeni başlayan 9. sınıf öğrencilerinde duruş problemlerine anında müdahale edilmemesi, yanlış oturan pozisyonların ilerleyen zamanlarda düzeltilmesini zorlaştıracaktır.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ2: "…Özellikle sabah saatlerinde çalgının sesinin çok çıkmasından dolayı problemler yaşadık."

VÖ5: "Uygulamalı bir ders olduğu için öğrenciyle aynı anda çalamama, internet altyapısı, sesi net duyamama gibi sorunlar yaşadım."

VÖ6: "Bağlantı problemleri, ses senkronu sorunları, akort problemleri, teknik gösterim yapamamak (elini, yayını, tutuşunu düzeltememek), öğrencilerde çok sık dikkat dağınıklığı, motivasyon problemleri, öğretmenin gereğinden çok konuşması gibi."

VÖ7: "En önemli sorun akort oldu. Bu sorunu özellikle alt sınıflarda yaşadım. Kamerada öğrencileri tam anlamıyla gözlemleyemiyordum. Kamera tek yönden olduğu için bütünsel olarak gözlemleyemedim…"

VÖ9: "EBA ilk başlarda hazır değildi. Kopukluklar yaşandı, senkronize problemleri yaşadım..."

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinde Yaşadığı Akort Problemi ve Bu Probleme Yönelik Çözüm Önerileri

Yapılan görüşmeler sonucunda, 1. viyola öğretmeni haricindeki bütün öğretmenlerin akort problemi yaşadığı ortaya çıkmıştır. 1. viyola öğretmeni akordu derslerinde öğrettiği için sorun yaşamadığını söylemiştir. 2. viyola öğretmeni özellikle 9. ve 10. sınıflarda akort problemi yaşadığını ve akortlarını öğrencileriyle birlikte yaptığını belirtmiştir. Ayrıca akortlarını kendileri yaptığı için daha kısa zamanda öğrendiklerini de eklemiştir. Buradan yola çıkarak öğrencilerin yüz yüze eğitimde de akortlarını kendisinin yapması istenmesi durumunda öğrencilerin akort problemini daha kısa sürede çözebileceği söylenebilir. 7. viyola öğretmeni bu problemin uzaktan eğitimdeki en büyük problemlerden biri olduğunu belirtmiştir. Akortlu bir çalgıyla çalmak, sesleri doğru algılayabilmek için çok önemlidir. Akort problemini çözemeyen öğrencilerin bu sorunu yaşadığı düşünülebilir. Uzaktan eğitimde çalgı akordunun önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 8. viyola öğretmeni akort problemi yaşadığını, fakat ilerleyen süreçte 9. sınıftaki öğrencilerinin dahi bu problemi çözebildiğini belirtmiştir. Yüz yüze eğitimde zaman kaybetmemek için çalgıların akordunu öğretmenler yapabilmektedir fakat uzaktan eğitim sürecinde öğrenciler kendi akortlarını kendileri yapmak zorunda kalmıştır. Bir başka deyişle akordun sorumluluğu öğrenciye kalmıştır ve yüz yüze eğitime nazaran bu sorunu daha erken çözdükleri görülmektedir. Yüz yüze eğitimde de bu sorumluluğun öğrenciye verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ1: "Hayır, 9. sınıflar haricindeki diğer sınıflar akort yapmayı öğrendikleri için sorun yaşamadım. 9. sınıflara da uzaktan eğitimde akort yapmayı öğrettim."

VÖ2: "9. ve 10. sınıflarda akort problemi yaşadım. Diğer sınıflar uzaktan eğitimde akort problemlerini kendileri çözdüler. 9. ve 10. sınıflarda derse başlamadan beraber yaptık ve yüz yüze derslerde akortları öğretmenleri olarak ben yapıyordum, uzaktan eğitimde akortlarını kendileri yaptığı için daha kısa zamanda öğrendiler."

VÖ7: "En büyük problemlerden biriydi. Özellikle ilçelerde yaşayan öğrencileri oradaki müzik öğretmenlerine yönlendirdik. Merkezde olan çocukları aralıklı okula çağırıp akortlarını yaptık. Çözebilenler ile telefondan akort programları aracılığıyla yapmaya çalıştık."

VÖ8: "Akort çok büyük bir sıkıntı oldu, bazı öğrencilerim yapamadı. Fakat bunun yanında 9. sınıf öğrencilerimin bile akort problemini zamanla çözdüğünü gözlemledim. Şuan çoğu öğrencim derse akort yapıp gelebiliyor."

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecini Avantaja Çevirebildikleri Yönleri

1, 3, 4 ve 9. viyola öğretmenleri, uzaktan eğitim sürecini avantaja çevirebildikleri yönleri olmadığını belirtirken; 2, 5, 6, 7 ve 8. viyola öğretmenleri, uzaktan eğitim sürecini avantaja çevirebildikleri yönleri olduğunu belirtmişlerdir. 9. viyola öğretmeni öğrencilerinin derslerden kopuk ve isteksiz olduklarını, bu durumun derslere yansıdığını belirterek, uzaktan eğitimde avantajdan çok dezavantaj yaşadığını söylemiştir. Bunun yanında 2, 6 ve 7. viyola öğretmenleri uzaktan eğitimin vakit açısından avantaj sağladığını ve ayrıca 2. viyola öğretmeni, öğrencilerde sorumluluk duygusunun arttığını belirtmiştir. 5. viyola öğretmeni bilgisayar ortamında (nota, video vb.) materyalleri anında öğrencilere yansıttığını ve bona, solfej gibi konuların daha çok üstünde durduğunu söylemiştir. 6. viyola öğretmeni uzaktan eğitimin daha hijyenik bir ortam sağladığını; 7. viyola öğretmeni de, gelişmiş kamera ekipmanları sayesinde tutuş ve pozisyonları daha ayrıntılı bir şekilde çekerek öğrencilere yansıttığını ve olumlu sonuçlar alındığını ifade etmiştir. 2, 5, 6, 7 ve 8. viyola öğretmenlerine göre, uzaktan eğitim sürecinin avantaja çevrilebilen yönleri olduğu söylenebilir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ1: "Herhangi bir avantajı olmadı."

VÖ2: "Vakit anlamında avantaja çevirebildim. Öğrencilerde sorumluluk duygusunun daha arttığını düşünüyorum."

VÖ5: "Materyal yönünden rahat oldu, istediğim materyalleri hemen öğrencilere yansıtabiliyordum. Bona ve solfeje daha çok önem verdim, bu yönüyle uzaktan

eğitimi avantaja çevirebildim. Yüz yüze eğitime geçtiğimiz bu dönemde uzaktan eğitimde işlediğim bona ve solfejden dolayı öğrencilerimin nota okumalarında ilerleme gördüm."

VÖ 6: "Avantajı, pandemi koşullarında hijyenik bir çalışma ortamı sağlamasıydı ve zaman açısından kendimize daha çok vakit ayırmamız."

VÖ7: "Öğrencilere yakından göstermek istediğim pozisyonları, kamera ekipmanlarım sayesinde gösterdim ve çok güzel dönüşler aldım. Kendimize daha çok zaman ayırabildik".

VÖ8: "Bazı öğrencilerimle okul harici ders yapabildim. Okulun açıldığı zamanlarda da uzaktan eğitimde de ders harici zamanlarda öğrencilerimle ders yapıp onlardan videolar isteyip yönlendirebiliyorum."

VÖ9: "Sürecin daha çok dezavantajını gördüm diyebilirim. Çocuklarda bir kopukluk ve isteksizlik vardı. Bu durum da ders işlenirken kopukluklara, hatta yüz yüze eğitime de yansıdı."

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinden Yararlanma Durumları

Elde edilen verilere bakıldığında, 3. viyola öğretmeni haricindeki diğer öğretmenler, uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimi destekleyici nitelikte kullanılabileceğini söylemişlerdir. 3. viyola öğretmeni, öğrencileri okul disiplininden koparmadan derslerin yüz yüze yapılması gerektiğini belirtirmiştir. 4. viyola öğretmeni, uzaktan eğitimin öğrencinin seviyesinin iyi olduğu takdirde kullanılabileceğini; 5. viyola öğretmeni EBA gibi platformların daha etkin kullanılarak yüz yüze eğitimin uzaktan eğitimle desteklenebileceğini; 6. viyola öğretmeni de ders saatlerinin yetersiz olduğunu, ders haricindeki zamanlarda uzaktan eğitimle ek ders olarak ders saatlerinin artırılmasının yararlı olabileceğini ve öğrencilerle eser, nota ve video paylaşımları yaparak yüz yüze eğitimin daha etkili olabileceğini dile getirmiştir. Teknolojinin geliştiği bu zamanlarda uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimi destekleyici nitelikte olması, öğretmenlerin çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Öğrencilerin teknolojiyle iç içe olduğu düşünülerek bu durum avantaja çevrilebilir. Öğrencilerin keyifle kullanabileceği programlar hazırlanıp, yüz yüze eğitim desteklenebilir. Ders saatinin az olmasından kaynaklı olarak zaman ayrılamayan eser dinleme gibi kazanımlar, uzaktan da yürütülebilir. Bunun yanında yaylı çalgılarda duruş ve tutuşu doğru öğrenmek önemli bir durumdur. Başlangıç seviyesindeki öğrencilere yaylı çalgı öğretirken, duruş ve tutuşunun yanlış olduğu zamanlarda anında müdahale etmek gerekmektedir. Uzaktan eğitimde bu mümkün olamamaktadır. Bu durum da 4. viyola öğretmenini destekler niteliktedir. Özellikle duruş ve tutuşu tam olarak kavrayamayan öğrencilere uzaktan eğitimde daha çok dikkat edilmesi gerektiği düşüncesi yanlış olmayacaktır.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ3: "Kültür derslerinin birçoğu yapılabilir fakat çalgı derslerini yüz yüze yapmak daha doğru geliyor. Bir de eğitimi okul disiplininden koparmamak gerekiyor. Okula gelmek aslında disipline olmak anlamına da geliyor. Uzaktan eğitim tam anlamıyla sağlıklı olmuyor."

VÖ4: "Öğrencinin seviyesi yüksekse bu yöntem etkili olabilir fakat başlangıç ve orta seviyedeki öğrenciler için uzaktan eğitim zorlayıcı olabiliyor."

VÖ5: "…Bundan sonraki süreçte de EBA üzerinden etkileşimli çalışmalar kullanabiliriz. Kazanımları dijital platformlar üzerinden de yapmaya devam edebiliriz. Oyunlaştırılmış programlar da yüz yüze eğitim haricinde kullanılabilir."

VÖ6: "Ders saatlerimiz çok yetersiz. Bir viyola öğrencisi haftada sadece 20 dk. viyola dersi alabiliyor. Online eğitim desteği ile ders saatleri artırılabilir."

VÖ8: "…Sosyal medyada yakaladığım en ufak bilgileri öğrencilerimle paylaşıyorum. Bu paylaşımlar yüz yüze eğitimde de devam edebilir."

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

"GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları genel durumlar nelerdir?"

Bu alt problemde araştırmaya katılan viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları genel durumları (uyguladıkları farklı öğretim yöntem ve teknikler, sınavlar) belirlemeye yönelik; "Uzaktan viyola eğitiminde dersin içeriğine göre uyguladığınız

farklı öğretim yöntem ve teknikler nelerdi?", "Uzaktan eğitim sürecinde sınavlarınızı nasıl yürüttünüz?" soruları yöneltilmiştir.

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinde Uyguladıkları Farklı Öğretim Yöntem ve Teknikler

Elde edilen veriler doğrultusunda, 9. viyola öğretmeninin farklı bir yöntem geliştirmediği; 1, 2, 3 ve 4. viyola öğretmenlerinin de gösterip yaptırma yöntemini kullandıkları belirlenmiştir. 8. viyola öğretmeni kamera açılarından ve çözünürlükten dolayı ödevleri Youtube platformuna yükleyip öğrencilere gönderdiğini; 6. viyola öğretmeni sanatçıların konser videolarını paylaştığını ve bu durumun sınıf içinde mümkün olmadığını; 5. viyola öğretmeni de çalgının teorik kısmıyla alakalı bona ve solfeje ağırlık verdiğini söylemiştir. 5, 6, 7 ve 8. viyola öğretmelerinin farklı yöntem ve teknikler kullanarak, farklı arayışlara girerek uygulamalı olarak yapılan çalgı derslerini daha anlaşılır ve işlevsel hale getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca yüz yüze eğitimde olduğu gibi uzaktan eğitimde de gösterip yaptırma tekniğinin öğretmenler tarafından kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Farklı yöntemler geliştiren öğretmenlerin, yüz yüze derslerinde zaman bulamadıkları için yapamadıkları uygulamaları, uzaktan eğitimle daha rahat yapabildikleri görülmektedir. Buradan yola çıkarak yüz yüze ve uzaktan eğitimin iç içe olduğu bir eğitim modelinin çalgı eğitimini daha etkili kılabileceği düşünülebilir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ3: "Farklı bir yöntem uygulamadım. Yüz yüze olduğu gibi gösterip yaptırma tekniğini uygulamaya devam ettim."

VÖ5: "Çalgının teorik kısmıyla alakalı olan bona, solfej kısmına daha çok ağırlık verdim. Böylece okunan ve algılanmış bir eserin daha iyi çalınabileceğini düşünüyorum."

VÖ6: "Viyola sanatçılarının konser videolarını paylaştım. Bunu sınıf içinde yapmamız mümkün olmuyor."

VÖ7: "Gösterip yaptırmayı sıklıkla kullandık. Bağlantı problemlerini aşabilmek için etütleri eserleri video kaydı ile gönderdik. Ya da daha ayrıntılı kayıtlar alarak Youtube ortamına aktarıp yüksek çözünürlükle izlemelerini hedefledik."

Viyola Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinde Sınavlarını Yürütme Durumu

Uzaktan eğitim sürecinde sınavlarını yürütme durumuyla ilgili olarak verilen cevaplar incelendiğinde 1. ve 3. viyola öğretmenlerinin, öğrencilerden video isteyerek sınav yaptığı; 5. viyola öğretmeninin solfej ve bona yaptırarak sınav yaptığı; 8. viyola öğretmeninin çalgı çaldırmak haricinde derse katılıma ve sürece göre öğrencilerine not verdiği, ayrıca 2, 4, 5, 7, 8 ve 9. viyola öğretmenlerinin sınavlarını okulun açıldığı dönemde yüz yüze yaptığı tespit edilmiştir. 6. viyola öğretmeni de, öğrencilerin sorumluluk almaları üzerine değerlendirme yapıp puan verdiğini söylemiştir. Verilen cevaplara bakıldığında öğretmenlerin sınavlarını video isteyerek, bona ve solfej yaptırarak, derse katılıma dikkat ederek, öğrencilerin sorumluluk almalarına göre farklı kriterlerle yaptıkları, okulun açıldığı dönemde de yüz yüze yaptıkları anlaşılmaktadır. 6. viyola öğretmeni, MEB'in aldığı kararla, öğrencilerin yıl sonunda geçeceğinin farkında oldukları için notlarını öğrencilerin sorumluluk almaları üzerine verdiğini belirtmiştir. Burada öğretmen, bu dönemde öğrencilerinde sorumluluk bilincini kazandırmaya çalışmaktadır. Bu bilinci kazanan öğrencinin diğer derslerinde de sorumluluk alıp üzerine düşen görevleri yerine getireceği düşünülebilir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ1: "Video isteyerek puan verdim."

VÖ2: "Okulların açıldığı dönemde sınavlarımı yüz yüze yapabildim fakat sınavları komisyon olarak değil bireysel olarak yaptık."

VÖ5: "Uzaktan eğitimde öğrencilerle solfej ve bona yaptırdığımı söylemiştim. Bundan dolayı sınavları da solfej ve bona yapmalarını isteyerek yaptım. Sınavlarımı açıldığımız dönemde yüz yüze yapabildim."

VÖ6: "Her öğrencinin sınıfı geçeceğini biliyordum. Değerlendirmemi, derse katılım, ödev ve sorumlulukları yerine getirme üzerinden yaptım."

VÖ8: "Açıldığımız zaman yüz yüze yaptık çalgı çalma

haricinde derse katılımı ve süreci değerlendirerek not verdim. Komisyonla yapamadık, bireysel değerlendirdik."

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

"GSL viyola öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ve öğrenci motivasyonuna ilişkin görüşleri nelerdir?"

Bu alt problemde araştırmaya katılan viyola öğretmenlerine uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ve öğrenci motivasyonuyla ilgili; "Yüz yüze eğitim ile kıyasladığınızda uzaktan eğitim sürecinde sizin ve öğrencilerinizin motivasyonu nasıldı?" sorusu yöneltilmiştir.

Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmen ve Öğrenci Motivasyonu

Bu soruda 1, 2 ve 5. viyola öğretmenleri motivasyon anlamında sorun yaşamadıklarını belirtirken; 6. viyola öğretmeni motivasyonunun değişken olduğunu, okulların açılmasıyla motivasyonunun arttığını; 3. viyola öğretmeni hem kendisinin hem de öğrencilerinin motivasyonunun düşük olduğunu; 4, 7, 8 ve 9. viyola öğretmenleri, online eğitimin evde yapılmasının ilk başlarda motive ettiğini fakat sürecin uzamasıyla kendilerinin ve öğrencilerinin motivasyonlarının düştüğünü söylemişlerdir. Pandemi sürecinde sürecin uzamasının, öğretmen ve öğrenciler üzerinde motivasyon düşüklüğüne yol açtığı söylenebilir. Okullara göre öğrenci ve öğretmen motivasyonlarının değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Viyola öğretmenlerinin soruya vermiş oldukları cevapların örnekleri aşağıda verilmiştir.

VÖ2: "Motivasyon anlamında kendimle ilgili bir problemim olmadı. Ama öğrencilerin motivasyonunu yükseltmek için ekstra çalışmalar yaptım…"

VÖ3: "Uzaktan eğitimde yüz yüze eğitime nazaran motivasyonum kötüydü çünkü öğrenciyle birebir iletişim kurarak ders yapmayı seven bir öğretmenim. Öğrencilerimin de motivasyonu oldukça düşüktü."

VÖ6: "Değişkendi. Önceleri bilgisayarı iyi kullanmak, zamanla yarışmak, EBA'ya hakim olmak vs. bir çok konuda bocaladık. Bir süre sonra alıştık, ancak elbette ki okullar açılınca çalışma motivasyonumuz çok daha arttı."

VÖ9: "Başlangıçta motivasyonlar yüksekti. İlk zamanlarda derslerin ev ortamında online olarak yürütülmesi bizleri motive etti açıkçası. Fakat pandeminin uzaması, aksaklıklar ve dersin işlenememesi motivasyonu düşürdü."

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Covid-19 salgını nedeni ile Türkiye'de okulların tatil edilmesi ve uzaktan eğitime geçilmesi sürecinde güzel sanatlar liselerinde uygulamalı bir ders olan viyola dersinde öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecine ilişkin edindikleri deneyimlerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları, alanyazından elde edilen ilgili araştırma sonuçları ile birlikte ele alınarak tartışılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgularda; 9 öğretmen arasından sadece 1 viyola öğretmeninin uzaktan eğitim başlamadan önce bu sürece dair bilgisinin olduğu, buna göre viyola öğretmenlerinin çoğunluğunun uzaktan eğitimi nasıl işleyeceğine dair pandemi öncesi bilgi sahibi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aksoy, Güçlü ve Nayir (2020) yaptıkları araştırmada, Milli Eğitime bağlı özel kursların pandemiden önce uzaktan eğitim yöntemi kullanmadığı, pandemiyle birlikte uzaktan eğitime geçtikleri ve bu süreçte uzaktan eğitim hakkında daha çok bilgi sahibi oldukları sonuçlarına ulaşmışlardır. Avcı ve Akdeniz (2021), araştırmalarına katılan öğretmenlerin oldukça büyük bir bölümünün (%81) daha önce uzaktan eğitim yapmadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmacılar, katılımcı öğretmenlerin online eğitimleri yürütmek ve online eğitime hazırlık konusunda zorlandıkları sonuçlarına ulaşmışlardır. Avcı ve Akdeniz (2021), öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecine ayak uydurabilmek için uzaktan eğitim araçları konusunda hem meslektaşlarından yardım aldıklarını hem de bu araçların kullanımına ilişkin araştırmalar yaptıklarını tespit etmişlerdir. Yapılan bu araştırmalara da bağlı olarak Covid-19 pandemisi ile birlikte öğretmenlerin uzaktan eğitim hakkında daha çok bilgi sahibi oldukları ve derslerini nasıl işleyeceklerine dair kazanım elde ettikleri düşünülebilir.

Covid-19 salgınının tüm kıtalarda özellikle eğitim öğretim süreçlerini etkileyerek, tarihteki en büyük eğitim kesintisine yol açtığı söylenebilir. Salgın, örgün eğitimden yaygın eğitime, okul öncesi eğitimden yükseköğretime, mesleki teknik eğitim kurumlarından üniversitelere kadar

tüm eğitim kademelerindeki öğrenciler ve öğretmenler üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte her düzeydeki eğitim kurumları, öğrencilerin eğitimlerinden geri kalmamaları için çeşitli yollarla uzaktan eğitim sürecini başlatmışlardır. Bu vesileyle uzaktan eğitim deneyimi olan veya olmayan her eğitimci ve öğrenen, uzaktan eğitim ile ders vermek veya ders almak durumunda kalmıştır (Durak, Çankaya ve İzmirli, 2020; Asandaş ve Hacıcaferoğlu, 2021). Özellikle salgın süreci ile ilk kez karşılaşan eğitmenlerin uzaktan eğitim ve uzaktan eğitim materyali hazırlama konusunda bilgi ve becerilerinin sınırlı olduğu düşünülürse, uzaktan eğitim derslerinin kusursuz yürütülemeyeceği söylenebilir. Uzaktan eğitim kuramsal temelli bir bilim alanıdır, dolayısıyla eğitim uygulamaları için bu kuramsal temeller göz önünde bundurularak planlamalar yapılmalıdır (Shattuck, Dubins ve Zilberman, 2011'den akt; Durak, Çankaya ve İzmirli, 2020).

Araştırmadan elde edilen bulgularda, uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin hepsinin MEB'in bir platformu olan EBA harici programlar kullandıkları, EBA haricinde en çok Whatsapp ve Zoom programlarını tercih ettikleri, uzaktan eğitim sürecinin başlarında öğretmenlerin EBA'da kopma, bağlanamama gibi problemler yaşadıkları için farklı programlara yöneldikleri ve kullandıkları sonuçlarına varılmıştır. Bunun yanında Saygı (2021) sınıf öğretmenleriyle yaptığı araştırmasında, sınıf öğretmenlerinin EBA'nın içerik ve alt yapı olarak yeterli olduğu değerlendirmesi yanında çeşitli uzaktan eğitim uygulamalarının da kullanıldığını saptamıştır. Aynı araştırmada, çok daha fazla kullanıcıya hitap edebilmek için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından EBA alt yapısının daha da geliştirilerek bağlantı kapasitesinin arttırılması önerilmektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, öğrencilerin başlarda uzaktan eğitime katılımlarının iyi olduğu fakat uzaktan eğitim sürecinin uzamasıyla katılımların düştüğü, öğrencilerin internet altyapısı sorunları yaşadığı, kırsal kesimde ikamet eden öğrencilerin ise internetleri ve katılacak cihazları olmadığı için derslere katılamadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Alanyazında bu konuda yapılmış araştırmalar incelendiğinde benzer sonuçların olduğu görülmektedir. Tulgay (2021) yaptığı çalışmada, uzaktan eğitimde derse katılımın az olduğu, internet ve bilişim aygıtları bulunmayan öğrencilerin derse katılamadığı, bunun fırsat eşitsizliğine neden olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Gökçe'nin (2022) yaptığı araştırmada, müzik alanında uzaktan eğitim teknolojisi araç ve ortamları için gerekli kaynaklara ve olanaklara sahip olmadığını düşünen ya da bu konuda kararsız olanların oranının oldukça yüksek olduğu tespit edilmiş, henüz ekonomik özgürlüğünü kazanmamış olan öğrencilerin bu tür teknolojik materyallere ulaşma konusunda zorlandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Gönülcan (2023) ise yapmış olduğu araştırmada, müzik eğitiminin uygulamaya yönelik bir ders olması sebebiyle, uzaktan eğitim yoluyla kısmen sürdürülebileceği, eğitimin uzaktan eğitimle sürdürülebilmesi için internet altyapısı, ekipman eksikliği gibi eksikliklerin giderilmesi gerektiği sonuçlarına ulaşmıştır. Bunların yanında Avcı ve Akdeniz (2021) araştırmalarında, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin çeşitli nedenlerden dolayı bağlantı sorunları yaşamalarının ve canlı derslere katılamamalarının eğitimde fırsat eşitsizliğine neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacılar, uzaktan eğitimin çeşitli fırsatlar sunduğu kadar bazı olumsuzlukları da içinde barındırdığını, en büyük riskin ise mevcut eğitim sisteminde bulunan eşitsizlikleri daha da derinleştirmesi olduğu tespitinde bulunmuşlardır. Canpolat ve Yıldırım (2021) araştırmalarında, uzaktan eğitim sürecinde erişim ve alt yapı ile ilgili sorunlar yaşandığını dile getirmiş ve bu sorunları; öğrencilerin TV erişimi, internet erişimi ve derse katılabileceği bilgisayar, tablet veya akıllı telefon gibi araçlarının olmaması sebepleriyle öğrencilerin EBA platformundan ve canlı derslerden yararlanamaması olarak sıralamışlardır. Araştırmacılar, birçok öğrencinin internete erişimlerinin ve internete girebilecek cihazlarının olmamasını, öğrencilerin uzaktan eğitim faaliyetlerine katılımını büyük oranda düşürdüğünü belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmada, özellikle sosyal adaletin sağlanmasında, eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmasında her öğrenciye eşit imkânların sunulması konusuna değinilmiş, bu doğrultuda öğrencilere ve gereksinim duyan öğretmenlere sınırsız internet erişimi, internete girebileceği bir cihazın ücretsiz olarak verilmesi dile getirilmiştir. Uzaktan eğitim Covid-19 pandemisiyle birlikte hayatımızda önemli bir yer edinmiştir. Benzer durumların (afetlerin) tekrar yaşanabileceği düşüncesi ile

uzaktan eğitimde sosyal adalet, fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanabilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve bu süreçte öğrencilere ücretsiz ve sınırsız internet desteğinin sağlanması zaruri görülmektedir.

Araştırmada, uzaktan eğitimde öğrencilerin bütünsel olarak gözlenemediği, duruş ve tutuş kontrolünde zorluklar yaşandığı tespit edilmiş, internet altyapısı ve senkronizasyon problemleri nedeniyle derslerin sağlıklı yürütülemediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Benzer şekilde Topalak (2021) yapmış olduğu araştırmada, katılımcıların teknolojik programlardan kaynaklanan senkron hataları, cihazlara ulaşma, altyapı ve internet erişimi gibi sorunlar yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmanın uzaktan eğitim sürecinin avantajları ile ilgili bulgularında, zaman yönetimi açısından bazı öğretmenlerin avantaj yaşadıkları, günlük hayatlarında kendilerine daha çok vakit ayırdıkları ve kişisel gelişimleri için zaman buldukları sonucuna ulaşılmıştır. İnal, Sakarya ve Zahal'ın (2021) yapmış oldukları araştırmada, Covid-19 sürecinin, öğretmenlerin kendilerini mesleki bakımdan geliştirebilmeleri için daha çok zaman kazandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. İnal, Sakarya ve Zahal'ın (2021) ulaştığı bu sonuç ile araştırmanın bu bulgusu benzerlik göstermektedir. Bunların yanında yapılan bu araştırmada öğretmenlerin, materyal yönünden daha rahat oldukları, istedikleri materyalleri anında öğrencilere yansıtabildikleri için zaman kaybı yaşamadıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca çalgı derslerinde çalışmaya vakit bulunamayan bona, solfej gibi konulara uzaktan eğitimde daha çok yer verildiği tespit edilmiştir. Orhan'ın (2022) yaptığı araştırmada, uzaktan eğitim sürecinde teori derslerinin sorunsuzca işlenebildiği, uygulama derslerinin ise daha güç olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Uzaktan eğitimin öğretmenlere zaman yönetimi açısından faydaları olduğu gibi yüz yüze eğitimin yapılamadığı bir dönemde alternatif olabilmesi, ayrıca öğretmen ve öğrencilerin teknolojiyi kullanma yeterliliklerini geliştirmesi açılarından da avantajlara sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgularda öğretmenlerin, uzaktan eğitimi daha işlevsel hale getirmek için farklı yöntem ve teknikler kullandıkları görülmüş ve uzaktan eğitimde gösterip yaptırma tekniğini daha çok kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Urhal ve Can (2019) araştırmalarında, yay tutuş ve çekiş öğretirken eğitimcilerin %76'sının anlatım ve gösterip-yaptırma tekniğini uyguladıkları sonucuna ulaşmıştır. Urhal ve Can'ın (2019) ulaştığı sonuç ile bu araştırmanın sonucu benzer niteliktedir.

Ayrıca araştırmada, öğretmenlerin çoğunluğunun ve öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinin uzamasıyla motivasyonlarının düştüğü tespit edilmiştir. Benzer şekilde Duman (2020) araştırmasında, öğretmen adaylarının uzaktan eğitim sürecinde dikkat ve motivasyon kaybı yaşadıklarını belirlemiştir. Yüz yüze eğitime geçilen bu zamanlarda ders saatlerinin yetersizliği sebebiyle video paylaşımları yaparak, uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimi desteklemek amacıyla kullanılmasının eğitim ve öğretimin kalitesini artıracağı ve yüz yüze eğitimin mümkün olamayacağı (deprem, pandemi gibi olağan dışı sebeplerden) durumlarda uzaktan eğitimin ve yüz yüze eğitimin birlikte (hibrit olarak) kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Sakarya ve Zahal (2020) araştırmalarında, derslerin eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan şekilde harmanlandığı bir hibrit program uygulanmasının daha doğru olacağı, öğrenciler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini söylemektedirler. Benzer şekilde Avcı ve Akdeniz (2021) araştırmalarına katılan öğretmenlerin, uzaktan eğitimin öğretim boyutuyla gelecekteki eğitim sistemleri arasında yer bulacağı ve uzaktan eğitimde, eğitim boyutunun eksik kalmasından dolayı yüz yüze eğitim ile birlikte yürütülmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiklerini belirtmişlerdir. Duman (2020), eğitim fakültesi son sınıf öğrencileriyle yaptığı araştırmasında, öğretmen adaylarının uzaktan eğitimi genel olarak olumlu değerlendirseler de yüz yüze eğitimle birlikte kullanılması gereken bir sistem olarak düşündüklerini belirtmiştir. Araştırmacı, uzaktan eğitimde etkileşimin az olmasından dolayı yüz yüze eğitimle desteklendiğinde daha anlamlı olacağı, yüz yüze eğitimdeki zaman ve mekân kısıtlamasının uzaktan eğitimde bulunmaması ile eğitim sürecinin daha esnek bir hale gelebileceği yorumunda bulunmuştur.

Bugün tüm dünya ülkelerinin yaşadığı Covid-19 salgını, sel baskını, depremler, tsunamiler, erozyonlar, hortumlar, yangınlar ve bulaşıcı hastalık salgınları vb. yaşanan

tüm bu sarsıcı olaylar karşısında ülkeler "Acil Durum Eylem Planı" kapsamına uzaktan eğitim sürecine yönelik öğrenme-öğretme ortamını öncelikli bir şekilde alması gerektiğini bizlere göstermiştir. Gelişmiş ülkelerin salgında uzaktan eğitim sürecine geçişi kolaylıkla tamamladığı görülürken; gelişmekte olan ülkelerin zorlandığı ve eğitime erişimde sorunlar ortaya çıktığı görülmüştür (Oyedotun, 2020'den akt. Avcı ve Akdeniz, 2021, s. 141-142).

Alanyazın incelendiğinde Covid-19 pandemi süreci uzaktan eğitim faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmaların geniş bir yelpazede ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu salgının şuan için geçmiş olması bir daha tekrarlanmayacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla müzik eğitiminin önemli bir boyutu olan çalgı eğitimi ile ilgili çalışmaların da genelde çalgı eğitimi, özelde ise her çalgı özelinde ayrı ayrı ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın, viyola çalgısı özelinde yapılarak bu alanda bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma sonunda öğretmenlerin uzaktan eğitim süreci ile ilgili bilgilendirici seminer ve eğitimler alması, uzaktan eğitim sürecine hazırlıklı olmak için öğrencilerin internet altyapısı ve katılacak cihazlarında iyileştirmeler yapılması, derslerin daha etkili kılınması adına öğrencilerin okul dışında uzaktan eğitim ile video paylaşımları yapılarak desteklenmesi, uzaktan eğitim süreçlerine hazırlıklı olmak için öğretmenlerin özellikle 9. ve 10. sınıf öğrencilerine çalgı akortlamasını daha erken öğretmeleri, MEB'in EBA programının altyapısını güçlendirmesi, eğitim-öğretimde uzaktan ve yüz yüze eğitimin beraber kullanılacağı hibrit modelin geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Aksoy, Y., Güçlü, O. ve Nayir, A. E. (2020). Özel müzik kurslarının pandemi sürecindeki uzaktan eğitim durumları. *Milli Eğitim Dergisi*, *49* (1), 947-967. https://doi.org/10.37669/milliegitim.827709

Albuz, A. (2001). *Viyola* öğretiminde geleneksel *türk* müziği ses sistemine ilişkin dizilerin kullanımı ve bu sistem kaynaklı çokseslilik yaklaşımları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (3. baskı). Sakarya Yayıncılık.

Asandaş, N. ve Hacıcaferoğlu, S. (2021). Koronavirüs (Covid-19) döneminde uzaktan eğitim süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *5* (7), 213-223. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1786392

Avcı, F. ve Akdeniz, E. C. (2021). Koronavirüs (Covid-19) salgını ve uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlar konusunda öğretmenlerin değerlendirmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, *3* (4), 117-154. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1442067

Canpolat, U. ve Yıldırım, Y. (2021). Ortaokul öğretmenlerinin COVID-19 salgın sürecinde uzaktan eğitim deneyimlerinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, *7* (1), 74-109. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1446616

Dinçer, S. (2006). Bilgisayar destekli eğitim ve uzaktan eğitime genel bir bakış. *Akademik Bilişim*, 65-68. https://www.researchgate.net/publication/298192658_Bilgisayar_destekli_egitim_ve_uzaktan_egitime_genel_bir_bakis

Duman, S. N. (2020). Salgın döneminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecinin değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *49* (1), 95-112. https://doi.org/10.37669/milliegitim.768887

Durak, G., Çankaya, S. ve İzmirli, S. (2020). COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'deki üniversitelerin uzaktan eğitim sistemlerinin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, *14* (1), 787-809. https://doi.org/10.17522/balikesirnef.743080

Gökçe, O. (2022). *Müzik alanında uzaktan eğitim teknolojilerinin kullanılması.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.

Gönülcan, K. (2023). *Uzaktan eğitim sürecinde müzik derslerinin gerçekleştirilmesi sırasında karşılaşılan güçlükler hakkında öğretmen görüşleri (Bartın ili örneği).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.

İnal, İ., Sakarya, G. ve Zahal, O. (2021). Covid-19 Pandemi döneminde EBA platformunda gerçekleştirilen müzik derslerine ilişkin öğretmen görüşleri. *EJMD Dergisi,* (18), 232-253. https://doi.org/10.31722/ejmd.960092

İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim* (4. baskı). Pegem Akademi.

Orhan, U. G. (2022). *Mesleki müzik eğitimi veren kurumların uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi.

Özmenteş, S. (2013). Çalgı eğitiminde öğrenci motivasyonu ve performans. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *2* (2), 320-331. https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/116393/makaleler/2/2/arastrmx_116393_2_pp_320-331.pdf

Parasız, G. (2009). Eğitim müziği eksenli keman öğretiminde kullanılmakta olan çağdaş Türk müziği eserlerinin tespitine yönelik bir çalışma. *Sanat Dergisi*, (15), 19-24. https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunigsfd/issue/2603/33508

Sakarya, G. ve Zahal O. (2020). Covid-19 Pandemi sürecinde uzaktan keman eğitimine ilişkin öğrenci görüşleri. *Turkish Studies, 15* (6), 795-817. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/64786184/558bc88d_dcad_4962_ade4_07f9dbe4bc60-libre.pdf?1603839541=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DCovid_19_Pandemi_Surecinde_Uzaktan_Keman.pdf&Expires=1741082575&Signature=B4LwQwNUb9JoSkklvEWt-n5F3z3z5KmaoJ8AFDamA0GarCTJ2edL3cWkjp941IseGfKnB66hbvlPWKrI0pRw~Fxs985JgzvIpzqZ7vmxw6-AYzBQ~AAAt7FUfoC-XHdXdleo5ek1NRFylf6MdEvoAQ60qyanHrfhcAVfDC-Ifef2hWniEhQKoIfvhW9tIaaIF9vYLVD3ez47hpZcTq-eXlpfMm4-o6aKb55tHkv5UoFu9esEb1VdA5om~Qf6KumLa-g42VRznhY9FLhIy2Vnm1SWjEkUJ49EJhZCa51whPT531Bfif6WCemIeYxKu8hY5R9zmUzyAHtv5LNzihj9Pw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Saygı, H. (2021). Covid-19 pandemi uzaktan eğitim sürecinde sınıf öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, *7* (2), 109-129. https://doi.org/10.51948/auad.841632

Sever, G. (2014). Bireysel çalgı keman derslerinde çevrilmiş öğrenme modelinin uygulanması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 2* (2), 27-42. https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.3s2m

Tanrıkulu, B. (2019). *Anadolu güzel sanatlar liselerinde "grafik tasarım 11" kitabının grafik tasarım açısından incelenmesi ve bir tasarım örneği.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.

Topalak, Ş. (2021). Müzik öğretmenlerinin bakış açısından pandemi döneminde online eğitim. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17* (2), 291-308. https://doi.org/10.17860/mersinefd.935863

Tulgay, O. (2021). *Müzik* öğretmenlerinin uzaktan müzik eğitimi hakkındaki görüşleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Uslu, M. (2012). Nitelikli keman eğitimine yönelik yaklaşımlar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1* (4), 1-11. http://jret.org/FileUpload/ks281142/File/2012.4.complete.pdf#page=7

Usluer, M. (2021). *Viyola ile işitme eğitiminin çalgı entonasyonuna etkisi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Urhal, N. ve Can, Ü. K. (2019). Viyolonsel eğitiminde başlangıç yay tekniklerinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8* (3), 1949-1967. https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/issue/49273/629396

Yayla, F. (1999). *Eğitim fakültesi müzik eğitimi bölümü anaçalgı viyola eğitiminde kullanılan metotların incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi.

Yazar Katkı Oranı
Araştırmada yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

LIVING LIKE A TREE: NARRATIVES OF SLOW VIOLENCE IN ARUNDHATI ROY'S THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS

AĞAÇ GİBİ YAŞAMAK: ARUNDHATİ ROY'UN THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS ADLI ESERİNDE YAVAŞ ŞİDDET ANLATILARI

Elif GÜVENDİ YALÇIN

65

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1123-1134
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1609231

Geliş Recieved: **29.12.2024**
Kabul Accepted **31.05.2025**

LIVING LIKE A TREE: NARRATIVES OF SLOW VIOLENCE IN ARUNDHATI ROY'S THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS

AĞAÇ GİBİ YAŞAMAK: ARUNDHATİ ROY'UN THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS ADLI ESERİNDE YAVAŞ ŞİDDET ANLATILARI

Elif GÜVENDİ YALÇIN [1]

Keywords:
Postcolonial Ecocriticism,
Slow Violence
Environmental Justice
Arundhati Roy
The Ministry of Utmost Happiness

Anahtar Kelimeler:
Postkolonyal Ekoeleştiri
Yavaş Şiddet
Çevresel Adalet
Arundhati Roy
The Ministry of Utmost Happiness

[1] Assist. Prof. Dr., Gümüşhane University, eguvendiyalcin@gumushane.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7780-16132

Alıntılamak için/Cite as: Güvendi Yalçın E. (2025) Living Like A Tree: Narratives of Slow Violence In Arundhati Roy's The Ministry Of Utmost Happiness, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1123-1134

ABSTRACT

This article bridges postcolonial studies and ecocriticism to explore the entanglement of environmental degradation and systemic marginalization in Arundhati Roy's The Ministry of Utmost Happiness. Mainly anchored in the theoretical framework of Nixon's concept of "slow violence," this study examines how colonial and neo-colonial ideologies perpetuate ecological exploitation and social inequality. Through characters such as Anjum and Gulabiya, Roy critiques the intersection of environmental injustices, displacement, and socio-political exclusion. Anjum's existence within a graveyard, which is a symbolic site of ecological decay, exemplifies the gradual violence inflicted upon marginalized communities, while the extinction of white-backed vultures symbolizes the ecological ramifications of industrial modernity. Additionally, the Narmada Bachao Andolan and the Bhopal disaster serve as critical case studies of environmental racism, highlighting the disproportionate burdens borne by the Global South in the name of development. By engaging with colonial legacies such as deforestation and industrial expansion, the article underscores how contemporary globalization replicates the exploitative dynamics of imperialism. Roy's narrative strategies amplify the silenced experiences of the dispossessed while critiquing the ethical failures of anthropocentrism and capitalist modernity. The article concludes by emphasizing the role of literature as an activist medium, capable of rendering visible the imperceptible impacts of ecological and social violence. In doing so, it advocates for postcolonial ecocriticism as an essential lens for addressing global environmental and cultural issues.

ÖZ

Bu makale, Arundhati Roy'un The Ministry of Utmost Happiness adlı kitabında çevresel bozulma ve sistemik dışlanma arasındaki bağlantıyı incelemek için postkolonyal çalışmalar ve ekoeleştiri arasında köprü kurmaktadır. Temel olarak Nixon'ın "yavaş şiddet" teorisine dayanan bu çalışma, sömürgeci ve yeni-sömürgeci ideolojilerin ekolojik sömürüyü ve toplumsal eşitsizliği nasıl sürdürdüğünü incelemektedir. Roy, Anjum ve Gulabiya gibi karakterler aracılığıyla çevresel adaletsizlikler, yerinden edilme ve sosyo-politik dışlanmanın birbirlerini nasıl etkilediğini ele almaktadır. Anjum'un bir tür ekolojik çürüme alanı olan mezarlıktaki varlığı, marjinalleştirilmiş topluluklara uygulanan kademeli şiddeti örneklerken, beyaz sırtlı akbabaların neslinin tükenmesi de endüstriyel modernitenin ekolojik sonuçlarını simgelemektedir. Ayrıca, Narmada Bachao Andolan ve Bhopal felaketi, kalkınma adına Küresel Güney'in üstlendiği orantısız külfeti vurgulayarak çevresel ırkçılığın ciddi vaka analizleri olarak öne çıkmaktadır. Roy'un anlatı stratejileri, mülksüzleştirilenlerin susturulmuş olan sesini duyururken, insanmerkezciliğin ve kapitalist modernitenin etik başarısızlıklarını da eleştirmektedir. Bu makale, ekolojik ve toplumsal şiddetin algılanamayan etkilerini görünür hale getirebilme kapasitesine sahip aktivist bir araç olarak edebiyatın rolünü vurgulayarak sona ermektedir. Bunu yaparken, postkolonyal ekoeleştiriyi küresel çevre ve kültür sorunlarına yaklaşımda temel bir mercek olarak kullanmayı savunmaktadır.

INTRODUCTION

The intersection of postcolonial studies and ecocriticism has emerged as a critical framework for analyzing the socio-environmental consequences of colonialism and globalization. These fields collectively illuminate how ecological degradation is inextricably linked to the legacies of imperialism, exposing the historical and ongoing injustices experienced by marginalized communities. The colonial enterprise, with its extractive economic systems and anthropocentric ideologies, redefined the relationship between humans and the natural world, often imposing environmental disruptions on colonized regions while preserving ecological stability in the metropole. This ecological imbalance, as scholars such as Graham Huggan and Helen Tiffin have argued, is emblematic of the broader asymmetries of power that define colonial and postcolonial relationships (2010, p. 6). The postcolonial subject, caught within these systems of exploitation, frequently becomes both the agent and the victim of environmental transformation.

At the heart of this analysis is the concept of "slow violence," introduced by Rob Nixon, which articulates the gradual and often imperceptible harm inflicted through environmental degradation and displacement (2011, p. 4). This form of violence disproportionately affects marginalized communities in the Global South, whose experiences remain underrepresented in dominant environmental discourses. Slow violence operates in tandem with what Val Plumwood identifies as the anthropocentric and Eurocentric foundations of Western thought, which have long justified the subjugation of both human and non-human subjects (2002, pp. 10-11). By critiquing these ideologies, postcolonial ecocriticism offers a vital lens for understanding the persistent inequalities that shape the Anthropocene.

Expanding on this theoretical foundation, the works of authors such as Arundhati Roy demonstrate how literature can serve as a compelling medium for interrogating these intersections of ecological and social injustice. As an Indian author and activist, Roy has consistently addressed critical socio-political and environmental issues through her writing, carving out a distinct space in contemporary Indian literature. Roy does not separate "nature" from "culture," suggesting instead that environmental issues and political struggles deeply intersect and cannot be addressed independently of each other (Roos & Hunt, 2010, p. 18). Her second novel, *The Ministry of Utmost Happiness* (2017), exemplifies this commitment by situating the struggles of marginalized communities within India's complex socio-political and ecological landscape. While her debut, *The God of Small Things* (1997), has largely confined its focus to caste and familial dynamics in Kerala, *The Ministry of Utmost Happiness* expands its scope across the breadth of India, weaving narratives from Old Delhi to the conflict-ridden Kashmir valley. Roy's ability to intertwine the extinction of vultures, the Bhopal gas tragedy, and the forced displacement of indigenous populations highlights the cumulative impacts of colonial legacies and neoliberal exploitation. In doing so, her richly layered narratives resonate with the themes of "slow violence," offering a powerful critique of global capitalism and environmental racism. By amplifying the voices of those relegated to the margins, Roy's work exemplifies the transformative potential of postcolonial ecocriticism in exposing and challenging the inequities of the Anthropocene.

This study seeks to bridge the theoretical insights of postcolonial ecocriticism with Roy's literary activism, examining how her works challenge dominant perceptions of development, progress, and environmental justice. Drawing on key theoretical contributions from Nixon, Huggan, Tiffin, and Plumwood, the analysis underscores the necessity of addressing the uneven impacts of environmental degradation through a postcolonial lens. In doing so, it explores how literature can serve as a form of resistance, offering new modes of representation that reveal the often hidden forms of ecological and social violence. Through this interdisciplinary approach, the article aims to contribute to the growing dialogue between postcolonial studies and ecocriticism, emphasizing the critical role of narrative in fostering environmental and social equity in a postcolonial world.

THEORETICAL FRAMEWORK

Recent scholarship has demonstrated significant progress in bridging postcolonial studies and ecocriticism, establishing crucial theoretical foundations for understanding

environmental challenges through a postcolonial lens. In his essay *Environmentalism and Postcolonialism*, Rob Nixon describes four significant divergences between postcolonial studies and ecocriticism. First, postcolonial scholarship often emphasizes hybridity and cross-cultural exchange, whereas ecocriticism is more inclined toward narratives of environmental purity (Nixon, 2005, p. 235). Second, while postcolonial studies are predominantly preoccupied with themes of displacement, ecocriticism focuses on works of literature rooted in specific places (Nixon, 2005, p. 235). Third, postcolonialism has historically championed cosmopolitanism, in contrast to environmental literature and criticism, which have typically evolved within nationalistic and nationally-bound frameworks (Nixon, 2005, p. 235). Finally, postcolonial studies often seek to recover and interrogate marginalized histories, whereas environmental literature frequently prioritizes timeless, solitary engagements with nature, often disregarding historical contexts (Nixon, 2005, p. 235). Despite these disparities, scholars such as Nixon, Huggan and Tiffin, and DeLoughrey and Handley argue that fostering greater collaboration between postcolonialism and ecocriticism could yield mutual benefits, enriching the critical discourses of both fields.

Postcolonial studies increasingly recognize that environmental concerns are intricately tied to European conquest and global domination. These issues are not merely incidental but deeply embedded in the ideologies of imperialism and racism that "historically-and persistently" underpin these colonial projects (Huggan and Tiffin, 2010, p. 6). The colonial expansion into indigenous lands introduced profound ecological disruptions. Settlers brought with them crops and domesticated animals, altering native ecosystems by clearing vast areas for agriculture and imposing Western agricultural systems (Huggan and Tiffin, 2010, p. 7). In line with this, Edward Said states that a significant amount of "plants, animals, and crops as well as building methods gradually turned the colony into a new place, complete with new diseases, environmental imbalances, and traumatic dislocations for the overpowered natives" (1994, p. 225). In stark contrast, the plants, animals, and human specimens transported from colonies to Europe were treated as "isolated exotics," carefully controlled to prevent any substantial impact on European ecosystems (Huggan and Tiffin, 2010, p. 7). Over time, indigenous populations were coerced or gradually assimilated into Western perceptions of the environment, a process that significantly hindered cultural and ecological restitution, rendering such efforts exceedingly complex, if not entirely unattainable (Huggan and Tiffin, 2010, p. 6). This asymmetry underscores the imperialist intent to dominate colonial environments while maintaining ecological stability in the metropole.

Val Plumwood's critique of anthropocentrism and Eurocentrism provides a critical lens for understanding the intertwined dynamics of ecological and colonial exploitation. Plumwood highlights the ethical failures in Western thought, where dominant human societies are neither ecologically situated nor extend ethical consideration to non-human species. This "hegemonic centrism" perpetuates environmental racism and institutionalized speciesism, rationalizing the subjugation of animals and animalized humans within a "reason-centered culture" that has shaped Western ideologies for millennia (Plumwood, 2001, pp. 2-8). Central to this ideology is the construction of humanity as dependent on its contrast with the "not-human," a category encompassing the uncivilized, the animalistic, and the non-European. This binary fueled colonial justification for invasions, perceiving non-European lands, peoples, and animals as "unused, underused or empty" spaces ripe for exploitation (Plumwood, 2003, p. 53). Plumwood further argues that this anthropocentric worldview, though historically rooted in European thought, has been naturalized across cultures, legitimizing the prioritization of human interests over the "silenced majority" of non-human beings (2003, p. 53). This constructed hierarchy justified the exploitation of both land and people, embedding a narrative of domination that continues to inform contemporary environmental and cultural discourses.

DeLoughrey and Handley, in the introduction to their edited collection, advocate for fostering an ongoing dialogue between postcolonial and ecocritical studies, identifying both the reasons for their historical divergence and the imperative to bring them into closer conversation (2011, p. 24). Their theoretical framework highlights

that "an ecological frame is vital to understanding how geography has been and still is radically altered by colonialism", while emphasizing postcolonial studies' engagement with "questions of agency and representation of the nonspeaking or subaltern subject" (2011, pp. 24-25). In other words, postcolonial ecocritics have a more complex history (rhizomatic), borrowing ideas from many fields, including histories of empire, decolonization studies, Marxism, geography, ecofeminism, political ecology, and environmental justice (DeLoughrey, 2014 p. 321). The emphasis lies not merely on the physical reshaping of landscapes through extractive imperial practices such as plantation agriculture, resource mining, or forced displacement but also on the epistemological violence enacted by colonial mappings that erased indigenous relationships to land and reordered ecological systems through European modes of classification and control.

Building on this foundation, Dipesh Chakrabarty (2012) extends the discussion by complicating the Anthropocene's framing of humanity as a unified species. His analysis challenges the notion of humans as "constitutively one, a species, a collectivity whose commitment to fossil fuel based, energy consuming civilization is now a threat to that civilization itself" (2012, p. 2). Instead, Chakrabarty emphasizes that these differences necessitate a deconstruction of humanity into distinct groups, given the disparate effects of climate change across various communities (2012, p. 14). This theoretical framework becomes particularly significant when examining what Chakrabarty terms "the uneven impacts of climate change" (2012, p. 14). The recognition of anthropological differences necessitates understanding how various groups contribute to and experience environmental degradation differently.

Rob Nixon's concept of "slow violence" complements Chakrabarty's analysis by providing a lens to examine the gradual, often invisible processes of environmental degradation. The concept of "slow violence," as articulated by Rob Nixon in his *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*, provides a vital lens within this framework. Nixon describes "slow violence" as "a violence of delayed destruction that is dispersed across time and space, an attritional violence that is typically not viewed as violence at all" (2011, p. 2). This framework encompasses the current climate crisis, which is manifested through processes such as the thawing cryosphere, toxic drift, deforestation, ocean acidification, and other environmental degradations that evolve over extended temporal and spatial scales (Nixon, 2011, p. 2). Unlike traditional forms of violence that are sudden and visible, "slow violence" is "incremental and accretive, its calamitous repercussions playing out across a range of temporal scales" (Nixon, 2011, p. 2). Nixon underscores a pressing concern: "slow violence" often goes unrecognized, slipping past the immediacy that typically draws public and media engagement. He points to a fundamental challenge in depicting this type of violence, noting that it frequently "remain[s] outside our flickering attention spans and outside the purview of a spectacle-driven corporate media" (2011, p. 6). In this way, Nixon draws attention to the limitations of media coverage, which tends to prioritize visible, instantaneous events over the gradual unfolding of environmental and social harm that characterizes "slow violence".

Unlike more obvious or immediate forms of violence, "slow violence" gradually seeps into the everyday lives and landscapes of marginalized groups, especially within postcolonial societies. Because this type of violence unfolds slowly and often out of sight, its seriousness frequently goes unnoticed. Thus, it becomes necessary to view it not just as a form of environmental harm, but as an ongoing struggle over resources, space, and ultimately, the experience of time itself. To challenge the hidden character of slow violence, storytelling and various representational strategies become crucial. They help make these subtle but harmful effects visible and understandable, potentially shaping policies on environmental justice. Postcolonial ecocriticism therefore not only investigates the lasting ecological damage caused by colonialism but also highlights how narrative can reveal injustices that otherwise remain hidden. This perspective enables a broader consideration of how colonial exploitation has cumulatively impacted both humans and their natural environments, cultivating a deeper, integrated view of postcolonial relations between people and the natural world.

A compelling and innovative means of addressing incremental and often hidden forms of violence against nature, termed "slow violence," is through the medium of writing, which has the potential to awaken public awareness to the profound consequences of human actions on the environment. This literary approach equips writers with new language to express the extensive damage that often manifests in unanticipated and enduring ways. Postcolonial writers, as Huggan and Tiffin assert, have increasingly used literature as a platform for global consciousness-raising, drawing attention to both social and environmental injustices that remain critical across various (post)colonial contexts (2010, p. 33). Through literature's aesthetic qualities and its capacity to convey ecologically oriented social and political messages, writers engage in a unique form of advocacy that bridges artistic expression with environmental justice. Likewise, the role of the writer-activist, as described by Nixon, is to "make the unapparent appear, making it accessible to the immediate senses. […] challenge perceptual habits that downplay the damage slow violence inflicts[…]The narrative imaginings of writer-activists[…] thus offer us a different kind of witnessing: of sights unseen (2011, p. 15). These narratives, by reconfiguring what counts as visible or urgent, disrupt dominant frames of perception and reinsert marginalized voices and landscapes into the moral imagination. In doing so, they restore depth to flattened temporalities and reframe environmental crises as matters of justice and memory.

Writing, particularly within postcolonial contexts, therefore, serves to challenge perceptual tendencies that minimize the impact of "slow violence". Nixon argues that imaginative writing disrupts established perceptual habits, which often overlook the gradual but devastating effects of environmental degradation. By integrating reflections on empire, resistance, and aesthetic strategy, writers can foreground the long-lasting impact of colonial and neocolonial exploitation on the environment and its inhabitants, particularly in the Global South. Arundhati Roy exemplifies this form of writer-activism by vividly depicting the socio-environmental damages inflicted through colonial violence. According to Roy, she is labelled as a writer activist because of her three political essays which address significant issues like nuclear tests, big dams, and privatization. She questions why her political essays earn her the title of "activist," while her novel, which is also political in nature, keeps her labeled as a "writer." (2001, p. 10). Roy suggests that this distinction arises because her essays take clear sides on contentious topics and openly seek support for her views, which is seen as unfashionable or too direct in modern writing (2001, p. 11). Roy explains that even fifty years after gaining independence, India is still dealing with the effects of colonialism and trying to prove itself against the stereotypes created by the West (2001, p. 13). Her work underscores the interconnectedness of mobile, immobile, and marginalized communities with environmental degradation in postcolonial contexts.

UNVEILING SLOW VIOLENCE IN *THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS*

The Ministry of Utmost Happiness unfolds through two major segments, addressing themes of marginalization and environmental degradation, and centers on the lives of Anjum, a transgender individual, and Tilottama, who navigates the turbulent landscape of Kashmiri politics. Through its fragmented structure and layered storytelling, the novel amplifies the voices of the marginalized, interrogating systemic injustices while drawing attention to ecological decay. The novel's opening scene vividly underscores the symbiotic relationship between human society and the natural world. The character of Anjum, who resides in a graveyard, becomes a living embodiment of resilience. Her relationship with the graveyard space symbolizes her alienation from mainstream society while also positioning her as a custodian of forgotten histories and neglected ecologies. Roy's description of Anjum, "living in the graveyard like a tree," emphasizes her rootedness in this marginal space, a metaphor that blurs the boundaries between human and nature (2017, p. 3). Her identification with a tree aligns her with the nonhuman, challenging anthropocentric hierarchies that have historically underpinned colonial and patriarchal systems of oppression. By presenting Anjum as arboreal, Roy situates her narrative within an ecocritical lens that critiques these systems, where her marginalization as a transgender or *hijra* mirrors the ecological degradation of spaces colonized by human exploitation and disregard.

Anjum's choice to reside in a graveyard which is a space associated with death and marginalization serves as a striking metaphor for the environmental abandonment faced by the disenfranchised. The graveyard, transformed into the "Jannat Guest House," represents not only Anjum's reclamation of space but also a form of environmental resistance, a gesture of creating life and community in a landscape otherwise deemed disposable by urban authorities and elite society. Roy's characterization of the graveyard as both a refuge and a site of despair underscores the environmental dimension of social injustice, as those marginalized by society are forced to inhabit spaces that symbolize both exclusion and ecological decline. As a marginalized transgender Anjum's presence in the graveyard exemplifies what Rob Nixon terms "slow violence," which is the gradual and often invisible violence inflicted upon the poor through environmental degradation. Nixon argues that such disasters represent "a violence that occurs gradually and out of sight, a violence of delayed destruction that is dispersed across time and space" (2011, p. 2). Throughout the novel, Roy uses Anjum's environment as a microcosm for larger environmental injustices faced by the poor and marginalized communities in urban India. Nixon's assertion that people like Anjum "are the principal casualties of slow violence" aligns with environmental justice critiques arguing that the urban poor are often forced to live in the most environmentally hazardous conditions, exposed to waste and pollution that the more affluent classes can avoid or manage (2011, p. 4).

For Anjum, the graveyard becomes a sanctuary where she carves out a form of agency in a society that denies her belonging. Her "high branches" confer with "ghosts of vultures," whose absence signifies ecological imbalance caused by human intervention (Roy, 2017, p. 3). This spectral imagery critiques the broader ecological ramifications of colonial and capitalist exploitation, suggesting a world where the marginalized, both human and nonhuman, are forced to occupy the peripheries. The extinction of white-backed vultures serves as a potent metaphor for the environmental costs of India's economic modernization. On the opening page of the novel, Roy describes these birds as "custodians of the dead for more than a hundred million years," representing an ancient ecological balance disrupted by modern agricultural practices (2017, p. 1).

Roy's depiction of vultures "tumbling off their branches, dead" (2017, p. 1) from diclofenac poisoning exemplifies Nixon's concept of "slow violence", where environmental degradation unfolds incrementally, disproportionately affecting communities relegated to modernity's "sacrifice zones" (Nixon, 2011, p. 4). As the city indulges in the pleasures of modern consumption, symbolized by "ice cream, butterscotch-crunch, nutty-buddy and chocolate-chip" the vultures, unable to adapt to the shifting conditions of capitalist-driven ecological change, succumb silently (Roy, 2017, p.1). Their deaths, unregistered in the dominant discourse of progress, exemplify what Judith Butler terms *ungrievable lives*, lives that do not elicit collective mourning because they fall outside the realm of human-centric concern (Butler, 2009, p. 91). Butler's concept of *ungrievable lives* illuminates the silent deaths of vultures in Roy's narrative, revealing how capitalist modernity dismisses both non-human species and postcolonial communities as unworthy of mourning. By exposing this dual marginalization, Butler's framework bridges postcolonial and environmental studies, showing how "slow violence" renders certain lives invisible in sacrifice zones. Grieving these losses becomes a political act, challenging colonial legacies and demanding accountability for modernity's ecological and cultural toll. For postcolonial ecocriticism, this means engaging literature and activism as tools to restore visibility and value to lives historically written out of the dominant narratives of progress.

The industrial use of diclofenac reflects how global capitalism disproportionately affects the Global South, where ecological damage is externalized, and the socio-economic vulnerabilities of marginalized groups intensify. By situating the graveyard within a rapidly urbanizing city, Roy critiques the imperialist ideologies that frame nature as a resource to be exploited in service of human progress. This resonates with Nixon's concept of "slow violence," where the long-term degradation of ecosystems and non-human species remains invisible, overshadowed by the immediacy of urban growth and consumerism (2011, p. 2). Nixon contends that in an era dominated by visual

spectacles, it is imperative to shift our focus toward a subtler form of violence, which is neither overtly dramatic nor instantaneous, but rather accumulates gradually over time incrementally and imperceptibly (2011, p. 2). In Roy's narrattive the poisoning accumulated, unnoticed by most, until a keystone species nearly went extinct: "Not many noticed the passing of the friendly old birds. There was so much else to look forward to" (2017, p. 1). Here the novel directly comments on society's inattention to slow-moving catastrophe. The extinction of the vultures and the parallel disappearance of sparrows from the city did not produce the spectacle that galvanizes action. On the other hand, it was quiet, creeping, and conveniently overshadowed by the consumerist optimism of a "modernizing" India.

Anjum's ability to "confer with the ghosts of vultures" and feel their presence "like an ache in an amputated limb" suggests an ecological mourning that transcends species boundaries (Roy, 2017, p. 3). Her interactions with these ghostly remnants critique the disconnection of modern urban life from the natural world and serve as a postcolonial ecocritical commentary on the lasting scars of colonial exploitation, which have devastated both cultural and ecological systems. In line with this, Poray-Wybranowska states that the contemporary focus on environmental stability and sustainability can be directly linked to the ecological disruptions caused by colonial interventions in the landscapes of colonized regions (2021, p.37). The vultures' extinction parallels the societal erosion within urban spaces like Delhi, where both humans and non-humans endure the consequences of unchecked development and environmental neglect.

Roy's depiction of the Narmada Bachao Andolan (NBA), a real-life movement against dam construction that led to mass displacement, underscores the novel's engagement with environmental justice as a site of resistance. In the novel Gulabiya Vechania living under a plastic sheet by a billboard advertising a luxury car, represents the disenfranchised rural migrants displaced by large-scale development projects like dams. Gulabiya's memories paint a vivid picture of his village as it once was, untouched by the dam's reservoir. He recalls a time when "[…]fish didn't swim through his windows. Crocodiles didn't knife through the high branches of the Silk Cotton trees. Tourists didn't go boating over his fields, leaving rainbow clouds of diesel in the sky" (Roy, 2017, p. 113). This imagery effectively emphasizes the physical inundation caused by dam construction, but it also highlights the psychological trauma of displacement. Anthropologist Thayer Scudder coins the term "developmental refugees" to refer to individuals displaced by megadams, which have displaced an estimated 30 to 60 million people globally (Nixon, 2011, p. 152). These projects, often funded by institutions like the World Bank, have overwhelmingly led to declines in living standards, including nutrition, health, infant mortality, and life expectancy, despite their stated developmental goals (Nixon, 2011, p. 152). In other words, ironically while these dams are supposed to represent development and progress, they are causing some people like Gulabiya and his whole family to become refugees in their own country.

Such displacement is not isolated but emblematic of what Deane Curtin identifies as "environmental racism," the systemic connection between race, environmental degradation, and oppression (2005, p. 145). Curtin observes that, "the oppression of one is connected to, and supported by, the oppression of the other" (2005, p. 145). Furthermore, Huggan and Tiffin explain that environmental racism manifests sociologically in the discriminatory treatment of marginalized communities, often through the transference of ecological burdens from industrialized nations to economically disadvantaged regions (2010, p. 4). This includes the rerouting of commercial waste or the placement of polluting industries in vulnerable areas (Huggan and Tiffin, 2010, p. 4).

The manifestations of environmental racism identified by Curtin and elaborated by Huggan and Tiffin find powerful literary expression in Roy's depiction of displaced communities, where former landowners become servants and squatters in landscapes they once called "home". For example, Gulabiya's mother "worked as a sweeper in a dam-engineer's house that was built on the land that she once owned," and she has "to steal mangoes from her own trees" or she "live[s] in a resettlement colony in a tin hut with tin walls and a tin roof that was so hot you could fry onions on it" (Roy, 2017, p. 113). Here, the once-familiar landscape becomes a site of alienation, exclusion, and servitude. This scenario echoes

environmental justice discourse, which emphasizes the need for equitable distribution of both environmental benefits and burdens (Huggan and Tiffin, 2010, p. 5). In this narrative, the original landowners suffer from the burdens of displacement and environmental degradation while remaining excluded from the proclaimed benefits of development.

Roy also sheds light on the large-scale displacement of indigenous adivasi communities, driven by the government's attempts to clear forests for mining and industrial projects:

> *In 2008 the situation much worst inside the forest. Operation Green Hunt is announced by Government. War against People. Thousands of police and paramilitary are in the forest. Killing adivasis, burning villages. No adivasi can stay in her house or their village. They sleep in the forest outside at night because at night police come, hundred, two hundred, sometimes five hundred police. They take everything, burn everything, steal everything. Chickens, goats, money. They want adivasi people to vacate forest so they can make a steel township and mining. Thousands are in jail (Roy, 2017, p. 421).*

The contemporary displacement of Adivasis under Operation Green Hunt, marked by the burning of villages, looting, and the militarized occupation of forests, closely resembles the colonial-era strategies aimed at alienating indigenous communities from their lands. As Graham Huggan notes, "current ecological crises cannot be separated from historical legacies of imperialistic exploitation and authoritarian abuse" (2004, p. 702). During British rule, the dispossession of Indigenous groups was systematically enforced through legal and administrative frameworks designed to render their traditional use of resources illegal. In a similar vein, the modern Indian state's deployment of paramilitary forces to clear forests for industrial development perpetuates this legacy of environmental and cultural erasure. As Gadgil and Guha document, Britain's unprecedented deforestation efforts by the mid-19th century were fueled by demands for shipbuilding, iron-smelting, agriculture, and railway construction (1993, p. 118). These activities, intertwined with geopolitical rivalries, transformed vast forested landscapes into sites of environmental degradation and dispossession. A colonial forest conservator remarked that Britain exhibited unparalleled "disregard for the value of the forests," a sentiment mirrored in the Indian state's prioritization of mining and steel townships over the rights and livelihoods of Adivasi communities (Gadgil and Guha, 1993, p. 119), This sentiment finds a disturbing parallel in the ecological damage wrought by contemporary mining and industrialization projects in South Asia. The colonial and postcolonial state's approaches share a fundamental disregard for the sustainability of forest ecosystems and the traditional knowledge systems of Indigenous populations.

Beside growing environmental decay due to deforestration and displacement of people, Roy also draws attention to another environmental disaster. The Bhopal gas tragedy, one of the most catastrophic industrial disasters in history, profoundly impacted thousands of lives in India. The incident resulted in numerous fatalities, while others suffered permanent blindness and severe health complications. As Roy describes:

> *The Union Carbide pesticide plant in Bhopal sprang a deadly gas leak that killed thousands of people. The newspapers were full of accounts of people trying to flee the poisonous cloud that pursued them, their eyes and lungs on fire. There was something almost biblical about the nature and the scale of horror (2017, p. 151).*

This tragic event underscores the exploitative tendencies directed toward marginalized communities, who bear the disproportionate burden of industrialization and economic development, often at the cost of their health and well-being. The Bhopal disaster exemplifies the systemic inequalities where the poor are sacrificed to sustain national economic growth, exposing deep fissures in socio-economic structures. Nixon's concept of "slow violence," offers a crucial framework for analyzing the extended consequences of the Bhopal disaster. Although the immediate loss of life and severe injuries received significant global attention, the enduring suffering of survivors remains a critical aspect of the tragedy. This suffering includes long-term health complications, the contamination of local water supplies, and the ecological degradation of the affected region. These outcomes demonstrate the insidious nature of "slow violence",

which emerged from Union Carbide's inadequate safety measures and the subsequent failure to address the disaster's aftermath. The long-term effects of this neglect disproportionately burdened marginalized communities, thereby deepening existing social and economic inequalities.

Roy's critique of globalization in her *Power Politics*, including the rallying cry of "Trade Not Aid," provides a critical lens through which the Bhopal disaster can be understood (2001, p. 17). She argues that contemporary globalization operates as a form of neo-colonialism, where transnational corporations exploit local resources and populations without direct oversight, thus ensuring profit without accountability. As Roy notes, "Creating a good investment climate is the new euphemism for third world repression" (2001, p. 17). This rhetoric parallels the circumstances of the Bhopal disaster, where economic growth and industrial development were prioritized at the expense of human lives and ecological balance. The disaster, framed within Roy's critique, becomes emblematic of the global economic order's systemic inequalities, in which the marginalized are sacrificed for the interests of corporate and state elites. Furthermore, Roy states that:

> *[i]n India, in order to clear the way for "development projects," the government is in the process of amending the present Land Acquisition Act (which, ironically, was drafted by the British in the nineteenth century) and making it more draconian than it already is. State governments are preparing to ratify "anti- terrorist" laws so that those who oppose development projects (in Madhya Pradesh, for example) will be counted as terrorists. They can be held without trial for three years. They can have their lands and cattle seized (2001, p. 17).*

The parallels between the colonial past and the neoliberal present are starkly evident in Roy's comparison of the Land Acquisition Act, a relic of British colonialism, and its contemporary amendments to facilitate "development projects". These legislative changes not only displace vulnerable communities but also criminalize dissent, as seen in the labeling of protestors as "terrorists" under draconian anti-terror laws. Such measures mirror the systemic neglect and repression exemplified by the Bhopal tragedy, where corporate malfeasance and state complicity combined to produce one of history's most devastating industrial disasters. In other words, the disaster underscores the enduring colonial dynamics that shape the postcolonial world, where the language of development and progress often conceals the deepening of socio-economic inequalities and environmental degradation.

CONCLUSION

The intersection of postcolonial studies and ecocriticism offers a powerful lens for understanding the intricate dynamics of environmental degradation and social injustice. By foregrounding the colonial origins of ecological disruptions and their lingering impact on postcolonial societies, this framework reveals the persistent asymmetries of power that continue to shape environmental and cultural discourses. The works of Huggan, Tiffin, Plumwood, Chakrabarty, Nixon, and others collectively emphasize that environmental challenges cannot be divorced from histories of colonial exploitation and systemic marginalization. Central to this analysis is the recognition of Nixon's concept of "slow violence," that illuminates the incremental and often invisible harm inflicted upon marginalized populations and ecosystems, challenging conventional perceptions of violence.

Arundhati Roy's *The Ministry of Utmost Happiness* exemplifies how postcolonial literature can serve as an activist medium, bridging the aesthetic and the political to critique ecological and social injustices. Through vivid imagery and fragmented storytelling, Roy explores the intertwined narratives of marginalized individuals and degraded environments, positioning her novel as a potent commentary on the enduring legacies of colonial and neoliberal exploitation. Characters such as Anjum and Gulabiya embody the human cost of environmental degradation, while the extinction of vultures and the destruction of indigenous communities illustrate the ecological consequences of unchecked development.

Roy's engagement with real-world issues, such as the Narmada Bachao Andolan, Operation Green Hunt, and the Bhopal gas tragedy, further underscores the critical role of literature in exposing the hidden costs of globalization and industrialization. Her critique of "development" as a euphemism for exploitation resonates with contemporary

discussions on environmental racism and the neocolonial dimensions of global capitalism. By situating these issues within a broader historical and ecological context, Roy not only critiques the systemic inequalities that underpin modernity but also advocates for a more equitable and sustainable vision of the future. Ultimately, the synthesis of postcolonial and ecocritical perspectives demonstrates the necessity of addressing environmental issues through a multifaceted and inclusive lens as can be seen in Arundhati Roy's *The Ministry of Utmost Happiness*. This approach challenges dominant narratives of progress and development, foregrounding the voices of those most affected by environmental degradation. By amplifying these perspectives, both in academic discourse and through literary activism, scholars and writers alike contribute to a deeper understanding of the enduring connections between colonial histories and contemporary ecological crises. Through such efforts, postcolonial ecocriticism fosters a vital dialogue that bridges the human and the nonhuman, the past and the present, and the local and the global, offering a path toward environmental justice and cultural restitution.

REFERENCES

Chakrabarty, D. (2012). Postcolonial studies and the challenge of climate change. *New Literary History, 43*(1), (pp.1–18). https://doi.org/10.1353/nlh.2012.0007

Curtin, D. (2005). *Environmental ethics for a postcolonial world*. Rowman and Littlefield.

Butler, J. (2009). *Frames of War: When is Life Grievable?* Verso.

DeLoughrey, E., & Handley, G. B. (2011). Introduction: Toward an aesthetics of the earth. In E. DeLoughrey & G. B. Handley (Eds.), *Postcolonial ecologies: Literatures of the environment* (pp. 3–39). Oxford University Press.

DeLoughrey, E. (2014). Postcolonialism. In G. Garrard (Ed.), *The Oxford handbook of ecocriticism* (pp. 320–340). Oxford University Press.

Gadgil, M., & Guha, R. (1993). *This fissured land: An ecological history of India*. University of California Press.

Huggan, G. (2004). Greening postcolonialism: Ecocritical perspectives. *MFS: Modern Fiction Studies,* 50(3), 701–733. https://www.jstor.org/stable/26286314

Huggan, G., & Tiffin, H. (2010). *Postcolonial ecocriticism: Literature, animals, environment*. Routledge.

Nixon, R. (2005). Environmentalism and postcolonialism. In A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, & J. Esty (Eds.), *Postcolonial studies and beyond* (pp. 233–251). Duke University Press.

Nixon, R. (2011). *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Harvard University Press.

Plumwood, V. (2002). *Environmental culture: The ecological crisis of reason*. Routledge.

Plumwood, V. (2003). Decolonizing relationships with nature. In W. H. Adams & M. Mulligan (Eds.), *Decolonizing nature: Strategies for conservation in a post-colonial era* (pp. 51–78). Earthscan.

Poray-Wybranowska, J. (2021). *Climate change, ecological catastrophe, and the contemporary postcolonial novel*. Routledge.

Roy, A. (2001). *Power politics*. South End Press.

Roy, A. (2017). *The ministry of utmost happiness*. Penguin Random House.

Roos, B., & Hunt, A. (Eds.). (2010). *Postcolonial green: Environmental politics and world narratives*. University of Virginia Press.

Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. Vintage Books.

THE IMPACT OF AGRICULTURAL SUPPORT POLICIES ON AGRICULTURAL PRODUCTION IN TÜRKİYE

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNE ETKİSİ

Muhittin EKİZ, Ozan Çağrı DEMİRAY

66

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1135-1148
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1647356

Geliş Recieved: **26.02.2025**
Kabul Accepted: **05.06.2025**

THE IMPACT OF AGRICULTURAL SUPPORT POLICIES ON AGRICULTURAL PRODUCTION IN TÜRKİYE [1]

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNE ETKİSİ

Muhittin EKİZ [2], Ozan Çağrı DEMİRAY [3]

Keywords:
Agricultural Production, Agricultural Support, Turkish Economy, ARDL.

Anahtar Kelimeler:
Tarımsal Teşvikler, Tarımsal Üretim, Türkiye Ekonomisi, ARDL.

ABSTRACT

In this study, we investigate the impacts of agricultural support on agricultural produc-tion in the Turkish economy. We use annual data from 1994 to 2023. In this context, we examine the effects of agricultural subsidies, agricultural credits, agricultural employment and fixed capital formation in the agricultural sector on agricultural production. We apply ARDL approach, which consists of the estimation of ARDL model, error correction model and ARDL bounds tests for cointegration. According to our results, agricultural employment does not have any significant impact, and fixed capital formation and agricultural credits have significant positive impacts on agricultural production. Agricultural subsidies exhibit a relatively lower effect on agricultural production, implying that credits are more efficient than subsidies. The results also indicate that the production imbalances caused by short-term shocks in the agricultural sector quickly recover within a year. Our findings imply that agricultural support policies should be organized with a comprehensive approach that prioritizes credit access and reevaluates the allocation of subsidies. The effectiveness and efficiency of the implemented policies should be carefully monitored by policymakers. Therefore, a balanced and strategic agricultural support approach is essential for promoting a sustainable and productive agricultural sector.

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde tarımsal desteklerin tarımsal üretim üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Çalışmada 1994-2023 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Bu kapsamda, tarımsal sübvansiyonlar, tarımsal krediler, tarımsal istihdam ve tarım sektöründeki sabit sermaye oluşumunun tarımsal üretim üzerindeki etkileri incelenmiştir. Uygulamada ARDL yaklaşımı (ARDL modeli, hata düzeltme modeli ve ARDL sınır testi) kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, tarımsal istihdamın tarımsal üretim üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır; buna karşılık sabit sermaye oluşumu ile tarımsal kredilerin tarımsal üretim üzerinde anlamlı pozitif etkileri vardır. Tarımsal sübvansiyonlar, tarımsal üretim üzerinde daha düşük bir etkiye sahiptir; bu da kredilerin sübvansiyonlardan daha verimli olduğuna işaret etmektedir. Sonuçlar ayrıca, tarım sektöründe kısa vadeli şokların neden olduğu üretim dengesizliklerinin bir yıl içinde hızla düzeldiğini göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, tarımsal destek politikaları, kredi erişimini önceliklendiren ve potansiyel olarak sübvansiyonların tahsisini yeniden değerlendiren kapsamlı bir yaklaşımla düzenlenmesi gerekmektedir. Uygulanan politikaların etkinliği ve verimliliği politika yapıcılar tarafından dikkatlice izlenmelidir. Bu nedenle, sürdürülebilir ve üretken bir tarım sektörünün teşvik edilmesi için dengeli ve stratejik bir tarımsal destek yaklaşımı esastır.

[1] Bu çalışma, 'Tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretim üzerine etkisi' (2025) adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Sayıştay Denetçisi, Sayıştay Başkanlığı, muhittin.ekiz@sayistay.gov.tr, ORCID: 0009-0003-4807-9205.

[3] Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, odemiray@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2050-2158.

Alıntılamak için/Cite as: Ekiz M. ve Demiray O. Ç. (2025) The Impact Of Agricultural Support Policies On Agricultural Production In Türkiye, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1135-1148

INTRODUCTION

Agricultural production is highly dependent on natural conditions and lacks sufficient division of labor and specialization. This leads governments to implement various support policies for the agricultural sector. The main purpose of these policies is to stabilize the incomes of the agricultural producers, and to ensure food security. The agricultural sector's vulnerability to unpredictable and unavoidable natural risks necessitates interventions to protect producers' incomes, to maintain stability in agricultural production, and to guarantee food security. Therefore, evaluating the efficiency of these support policies is essential.

Government support is crucial for stabilizing market prices, ensuring food security, and promoting rural development. Such support helps farmers adopt new technologies, increase productivity, mitigate risks associated with weather and market fluctuations, and improve overall agricultural productivity. In developing countries, where agricultural production is the primary source of income, agricultural support makes substantial contributions to employment, especially in rural areas. Agriculture continues to play a crucial role in the development of industry and services in the later stages of economic development despite its diminishing share in the economy. Even countries with high levels of development provide substantial financial support to the agricultural sector due to its strategic importance.

The specific implementation of these policies can vary significantly across countries and over time. For instance, Türkiye reduced its agricultural subsidy budget and shifted towards privatization policies, limiting the state's role in the sector particularly in the 1990s under the structural adjustment programs of the IMF and the World Bank. In the early 2000s, new regulations were introduced to align with the EU's Common Agricultural Policy, such as Direct Income Support (DIS) and rural development projects. While the DIS implementation and the Farmer Registration System (FRS) made significant contributions to the institutionalization and sustainability of the sector, they also led to a decrease in the production share of small farmers. With the termination of the DIS system in 2009, the area-based support system was implemented, which aimed to support the production of pre-determined products on an input basis.

The share of the agricultural sector in GDP gradually decreased in Türkiye, falling from 15% in 1995 to 9% in 2010, and further to 6.2% in 2023. A similar decline was observed in agricultural employment, with the share of agriculture in total employment falling from 41% in the 1990s to 23.3% in 2009 and 14.8% in 2023. However, the agricultural sector remains important in the Turkish economy due to its fundamental functions.

Figure 1 demonstrates the trend of the variables in the agriculture sector for the Turkish economy from 1994 to 2023. The variables are real values and in logarithmic form. Agricultural production appears to have followed a steady path, while agricultural employment has decreased gradually in this period. The increasing mechanization in agriculture, the small-scale structure of agricultural land ownership, and the impact of migration from rural areas to urban areas confirm this fact. Agricultural credits have been on a downward trend in the late 1990s and have gradually increased after the structural reforms in financial sector implemented after the 2001 banking crisis. In the early 2000s, the agricultural support policies were restructured with the stand-by agreement signed with the IMF. This restructuring has induced agricultural subsidies to show limited growth until 2008 and has moved horizontally after 2008 with a slight decline in recent years. Following 2008, the observed trends in the agricultural subsidy payments and credits indicate a policy shift towards relying on bank credits rather than public resources to finance agriculture. Agricultural fixed capital investments, on the other hand, have generally followed a balanced path, although they have shown some increases and decreases over the years.

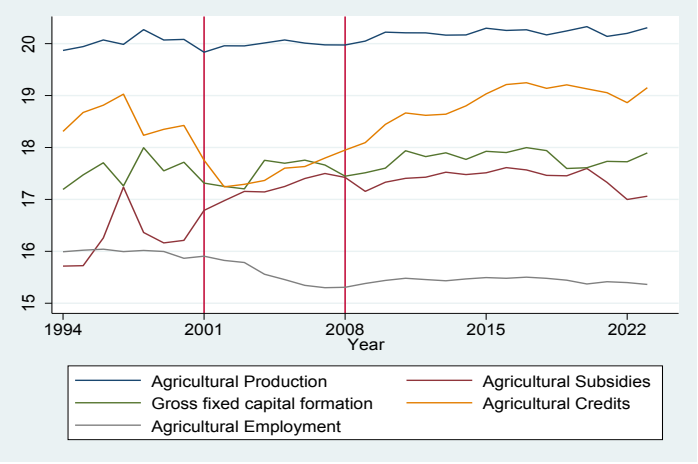

Note: Red lines indicate 2001 Turkish financial crisis and 2008 Global financial crisis. The variables are in real values and in logarithmic form.

Figure 1. Trends of Variables

In this study, we investigate the impacts of agricultural support on agricultural production for Turkish economy. We use yearly data from 1994 to 2023. In this context, we examine the effects of agricultural subsidies, agricultural credits, agricultural employment, and fixed capital formation in the agricultural sector on agricultural production. In our empirical model, we use real values, and the variables are in logarithmic form. We apply ARDL estimation approach. In our estimation process, we first determine the stationary levels and lag structure for the empirical model. Then, we estimate the ARDL model and error correction model to reveal long-run relationships and short-run dynamics. In the final stage of the application, we implement ARDL bounds test for cointegration and apply several diagnostic tests to see if our estimates are robust.

The remaining sections of this study are organized as follows. Section 2 reviews empirical literature. Section 3 introduces the methods applied. Section 4 exhibits empirical results, and Section 5 concludes the study.

LITERATURE

In the empirical literature, the impacts of agricultural subsidies on agricultural production have been widely studied for Turkish economy using various models. Erdal and Erdal (2008) investigate the relationship between the prime payments, and the production of cotton, sunflower, soybean, canola, corn and safflower for Türkiye from 1980 to 2006 using Granger causality analysis. According to their findings, there is one-way causal relationship from the prime payments to the canola production, and a two-way causal relationship between prime payments and the corn production. Erdal and Erdal (2008) find no causal relationship between prime payments and the production of cotton, sunflower, and soybean. Uzmay (2009) investigates the impact of deficiency payments and support purchases on the cotton production using partial equilibrium for Türkiye between 1990 and 2006. Her results indicate that both support policies lead to an increase in cotton production. Furthermore, Uzmay (2009) points out that support purchases are more costly in terms of budget burdens, whereas deficiency payments are more beneficial in terms of consumer welfare. Terin et al. (2013) examine the factors that affect the agricultural sector in Türkiye between 1990 and 2012 using Johansen cointegration technique. The results of their study demonstrate that total fixed capital investments in agriculture, agricultural subsidies, and the share of agriculture in GDP have positive effects on agricultural growth, while the increase in the number of people employed in the agricultural sector has a negative effect on agricultural growth.

Işık and Bilgin (2016) use the Johansen cointegration technique to analyze the effects of agricultural subsidies on agricultural product production in Türkiye between 1986 and 2015. According to their findings, agricultural subsidies increase agricultural production in general, and market price support plays a significant role in this increase. Demirdöğen et al. (2016) evaluate the effects of agricultural output and input support on the cotton and corn production in Adana province between 2008 and 2012. The results of the study show that both types of support have positive effects on production, but input support is more effective than deficiency payments. Yılmaz and Çobanoğlu (2017) investigate the effects of different agricultural subsidies implemented in Türkiye between 1986 and 2015 on the value of agricultural production using the ordinary least squares (OLS) method. Their findings demonstrate that market price support, variable input use, and marketing and agricultural support have positive effects on agricultural production. Şaşmaz and Özel (2019) evaluate the effects of agricultural subsidies on the development of the agricultural

sector in Türkiye between 1980 and 2016 using the ARDL and Toda-Yamamoto causality methods. The ARDL analysis reveals that agricultural subsidies do not play a statistically significant role in the development of the agricultural sector. Causality analyses, on the other hand, show that there is a one-way causal relationship from developments in the agricultural sector to agricultural subsidies.

Bulut (2020) examines the effects of area-based direct supports and deficiency payments on agricultural production in Türkiye during the 2002-2018 period using the panel ARDL analysis. His findings indicate that both types of support have a positive and statistically significant effect on agricultural production. However, deficiency payments have a relatively stronger positive effect on agricultural production compared to area-based direct support, both in the short and long term. Akça and Altuntaş (2022) analyze the effects of agricultural subsidies on agricultural output in Türkiye with data from 1991 to 2019 using ARDL and Toda-Yamamoto causality tests. Their research reveals that agricultural subsidies do not have a statistically significant effect on agricultural output. Gezer and Gezer (2022) examine the effects of support and credits provided to the agricultural sector on agricultural production in Türkiye with the NARDL model with quarterly data from the 2006Q1-2021Q3 period. The results obtained from the research indicate that while agricultural supports and credits increase production in the short term, positive support shocks decrease production in the fourth lag period. In the long term, on the other hand, the positive and negative shocks of agricultural support decrease agricultural production, and these findings reveal that agricultural support does not have permanent effects and that there are structural problems in the agricultural sector. Oğul (2022) analyzes the relationship between agricultural subsidies and agricultural production in the Turkish economy from 2006Q1 to 2021Q3 using ARDL bounds test approach. According to her findings, agricultural subsidies reduce agricultural production in the short-term while increasing in the long-term. Merdan (2023) evaluates the economic factors that have impact on agricultural growth with the regression analysis using yearly data from the 2000 to 2022. In his study, agricultural subsidies, agricultural fixed capital investments of the public and private sectors, the share of agriculture in GDP and agricultural employment are examined. The findings reveal that agricultural subsidies and fixed capital investments have a positive effect on growth, while agricultural employment has a negative effect on growth.

Our study differs from previous empirical research on the Turkish economy by jointly examining the effects of subsidies and credits alongside fundamental production factors.

METHOD

This study examines the determinants of agricultural production in Turkish economy for the 1994-2023 period. The empirical model is in the form of a production function:

$$AP_t = f(AS_t, GFC_t, AC_t, AE_t) \quad (1)$$

$$AP_t = \beta_0 {AS_t}^{\beta_1} {GFC_t}^{\beta_2} {AC_t}^{\beta_3} {AE_t}^{\beta_4} e^{\varepsilon_t} \quad (2)$$

AP_t is the agricultural production at the given year t and the dependent variable in the empirical model. AS_t is the agricultural subsidies, GFC_t is the gross fixed capital formation in agriculture, AC_t is the agricultural credit measure and AE_t is the agricultural employment level at the given time t. β_k are the estimated coefficients for each independent variable and ε_t is the error term. The nominal values in the model are converted into real values using the domestic producer price index (D-PPI).

$$\log AP_t = \beta_0 + \beta_1 \log AS_t + \beta_2 \log GFC_t + \beta_3 \log AC_t + \beta_4 \log AE_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

The data used in the study are yearly data and obtained from the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) Electronic Data Delivery System (EVDS), Turkish Statistical Institute (TurkStat), Presidency of Strategy and Budget (SBB) and Banks Association of Türkiye (TBB). The variables are introduced in Table 1, and descriptive statistics are provided in Table 2.

Table 1: The Units and Sources of the Variables

Abbreviation	Variables	Unit	Source
AP	Agricultural Production	Thousand TRY	EVDS
AS	Agricultural Subsidies	Thousand TRY	EVDS
GFC	Gross fixed capital formation in agriculture	Thousand TRY	SBB
AC	Agricultural Credits	Thousand TRY	TBB
AE	Agricultural Employment	Thousand	TurkStat

Table 2: Descriptive Statistics

Variable	Observation	Mean	Std Dev.	Min.	Max.
AP	30	20.11	0.137	19.835	20.328
AS	30	17.07	0.558	15.715	17.612
GFC	30	17.66	0.242	17.192	17.997
AC	30	18.46	0.632	17.242	19.247
AE	30	15.60	0.259	15.299	16.041

In this study, the effects of the determinants of agricultural production in Türkiye are analyzed by the ARDL approach with ARDL bounds test for cointegration and error correction model. The following two conditions must be met in order to apply ARDL model. First, the integration order of the variables must be I(1). This is only possible when the dependent variable is stationary at first difference I(1) and independent variables are I(0) or I(1). Second, the variables should be cointegrated (Pata & Isik, 2021). The existence of an equilibrium relationship between a dependent variable y_t and a set of independent variables with K elements $x_t=(x_{1t},x_{2t},\ldots,x_{Kt})'$ is expressed as follows:

$$y_t = b_0 + b_1 t + x_t'\theta + e_t \qquad (4)$$

Here, b_0 represents the intercept of the regression model and b_1 represents the slope coefficient of the linear time trend. The data represents observations over time, $t=1,2,\ldots,T$. If the error term is not stationary due to the non-stationarity states of the y_t and x_t variables, a spurious regression problem will arise when the coefficients are estimated by the ordinary least squares (OLS) method in such a static model. The model (4) continues to be a valid regression model if some of or all the variables independent x_t and dependent y_t are cointegrated when y_t and x_t are individually individually I(1) . However, a linear combination of these variables yields a stationary error term (Kripfganz & Schneider, 2023). Equation (4) shows the conditional long-term equilibrium relationship. Although it describes the long-run equilibrium, it is necessary to consider additional dynamic factors to understand the process's behavior during periods of disequilibrium.

To solve the problems arising from such a static model, we need to expand the regression equation with the lagged values of the dependent and independent variables. In this case, we can add a set of z_t exogenous variables with L elements. Here, although the selected z_t variables affect the short-term fluctuations of y_t, they will not affect the long-term equilibrium path. Following Kripfganz and Schneider (2023), a complete dynamic model is established with the model expanded in this way:

$$y_t = c_0 + c_1 t + \sum_{i=1}^{p} \phi_i y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q} \beta_i' x_{t-i} + \gamma' z_t + u_t \qquad (5)$$
$$t = 1 + p^*, \ldots, T$$

Equation (5) is a standard ARDL *(p,q,…,q)* model with an intercept c_0, linear trend $c_1 t$ and lagged values of $p\epsilon(1,p^*)$ and $q\epsilon(0,p^*)$. We posit that the ARDL model (5) contains sufficient lags to address residual serial correlation. This ensures they act as long-run forcing variables, meaning there is no instantaneous or contemporaneous feedback from y_t to x_t. Once the optimal lag orders p and q are found, then we can utilize the model by setting p*=max(p,q). In the presence of a stable long-run relationship, standard asymptotic theory is applicable for statistical inference on the coefficients, even if some variables are non-stationary (Pesaran & Shin, 1998).

To gain a better insight from the regression coefficients, we can express the ARDL model in an error correction representation (Hassler & Wolters, 2006):

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t - \alpha(y_{t-1} - \theta x_{t-1}) + \sum_{i=1}^{p-1} \psi_{yi} \Delta y_{t-i} + \omega' \Delta x_t + \sum_{i=1}^{q-1} \psi_{xi}' \Delta x_{t-i} + \gamma' z_t + u_t$$
$$\alpha = 1 - \sum_{i=1}^{p} \phi_i \quad \text{and} \quad \theta = \sum_{j=0}^{q} \beta_j / \alpha \qquad (6)$$

The deviations from the hypothesized long-run relationship between y_t and x_t from equation (4), $e_{t-1}=y_{t-1}- \theta x_{t-1}$, can be found again in the error correction model (6) if we ignore the intercept and linear trend. The speed-of-adjustment parameter α indicates the rate of convergence of y_t to its long-run equilibrium after a disruption. A value of α=1 signifies instantaneous adjustment in the subsequent period, in the absence of short-run fluctuations. A value of α=0 suggests that the process will not revert to its equilibrium. The values of α between 0 and 1 represent a partial adjustment mechanism, where the equilibrium gap is reduced gradually over time (Kripfganz & Schneider, 2023).

ESTIMATION RESULTS

In the first stage of our application process, we apply unit root tests to identify the stochastic properties of the variables. Augmented Dickey-Fuller (1981) (ADF) unit root test is employed, and results are given in Table A.1 in the appendix. ADF test determines if a variable follows a unit-root process. The null hypothesis posits a unit root, while the alternative suggests a stationary variable. The results in the first column contain a constant term, while the results in the second columns contain a constant term and a trend. According to results, the dependent variable AP is I(1) at the 5% significance level, but I(0) at the 10% level. For the remaining variables, GFC is I(0) and AS, AC and AE are I(1). As the results indicate, all the variables are either I(0) or I(1). In this situation, we are able proceed with the ARDL approach since none of the variables are I(2). Following this, an unrestricted intercept is included ($c_0 \neq 0$) but time trend is excluded ($c_1 = 0$). This is appropriate if y_t appears to be trending in an I(1) process with drift under the null hypothesis. The alternative hypothesis implies that is trend stationary or cointegrated with x_t.

Tablo 3: Correlation Matrix

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
AP	1.000				
AS	0.452	1.000			
GFC	0.765	0.366	1.000		
AC	0.684	0.161	0.471	1.000	
AE	-0.453	-0.816	-0.440	-0.145	1.000

Table 3 demonstrates the correlation matrix and reveals that agricultural production is in positive correlation with gross fixed capital formation, agricultural credit, and agricultural subsidies. It also shows a negative correlation between agricultural employment and agricultural production.

Table 4: Optimal Lags

Lag	LL	LR	df	p-value	AIC	SBIC
0	16.653				-0.832	-0.594
1	103.408	173.51	25	0.000	-5.243	-3.816
2	137.059	67.302	25	0.000	-5.861	-3.245

Autocorrelation Test	chi2	df	Prop>chi2
Durbin-Watson	0.202	1	0.6543

According to Table 4, the Akaike Information Criterion (AIC) recommends that the ARDL model should be estimated at the second lag, whereas Schwarz Bayesian Information Criterion (SBIC) recommends for the first lag. The ARDL model is established by SBIC which provides fewer lags since our data consists of annual observations. Moreover, according to the Durbin-Watson (1971) autocorrelation test, there is no autocorrelation problem at the first lag. The Log-Likelihood (LL) and the df (degrees of freedom) results support the first lag criterion and p-value shows that selected lags are statistically significant.

Table 5 presents the ARDL long-run estimation results using OLS estimator with a restriction at the first lag. Results indicate that AS L.1, GFC and AC have positive and statistically significant impacts on agricultural production. AS, AP L.1 and AE do not appear to have any significant impact on the real agricultural output.

Table 5: ARDL Results

ARDL Model (1,1,0,0,0)	Coefficients
AP L.1	*-0.071 (0.162)*
AS	*-0.032 (0.056)*
AS L.1	*0.124 (0.055)***
GFC	*0.186 (0.830)***
AC	*0.114 (0.031)****
AE	*0.063 (0.103)*
Constant	*13.601 (3.483)****
Observation	29
R2	0.781
F (6,22): 13.04 (0.000)	

Note: ****, ** and * indicate a 1%, 5% and 10% significance, respectively.*

Tablo 6: Error Correction Model

Error Correction Model (1,1,0,0,0)	Coefficients
Speed of adjustment (ADJ)	
AP L1.	*-1.072 (0.162)****
Long-Run (LR)	
AS	*0.086 (0.047)**
GFC	*0.174 (0.077)***
AC	*0.106 (0.023)****
AE	*0.059 (0.095)*
Short-Run (SR)	
AS D1.	*-0.124 (0.055)***
Constant	*13.601 (3.483)****
Observation	29
R2	0.702

Note: ****, ** and * indicate a 1%, 5% and 10% significance, respectively.*

The error correction model (ECM) examines the process of returning to long-term equilibrium by analyzing both short-run and long-run relationships. The results from ECM are displayed in Table 6 and the coefficients are divided into three categories. The ECM is useful for making predictions and separating long-term relationships from short-term dynamics. Long-term coefficients are shown under Long-Run (LR), short-term coefficients under Short-Run (SR) and the speed of adjustment under Speed of adjustment (ADJ). Long-term coefficients represent the equilibrium effects of independent variables on the dependent variable. In the presence of cointegration, it corresponds to the negative cointegration coefficients once the dependent variable's coefficient is normalized. Under LR, it shows how much a 1% permanent increase in the coefficients of the independent variables affects real agricultural output in the long run. According to this, a 1% increase in AS, GFC and AC positively affects real agricultural output in the long run by 0.086%, 0.174% and 0.106%, respectively. On the other hand, the effect of agricultural employment is found to be statistically insignificant in the long run.

Short-term coefficients are shown in the SR output section and account for short-term fluctuations not caused by deviations from the long-term equilibrium. According to the findings, agricultural subsidies have a negative effect on agricultural production in the short term at the 5% level. In other words, a 1% increase in agricultural subsidies in the short run reduces real agricultural production by 0.124%. This shows that agricultural subsidies have an inverse effect on agricultural production in the short run.

The error correction coefficient is negative and reported in the ADJ section. Accordingly, the coefficient of the AP L1. variable is estimated as -1.072 and is found to be statistically significant at the 1% level. This shows how strongly the dependent variable AP reacts to the deviation from the equilibrium relationship in a period, in other words, how quickly such an equilibrium disruption is corrected. According to the ADJ result, short-run imbalances quickly disappear and the system returns to its long-term equilibrium.

We need to apply ARDL bounds test for cointegration to interpret the results obtained from Table 6 if there exists a

long-run relationship. The bounds test does not directly indicate cointegration among the independent variables themselves. A rejection of the bounds test null hypothesis always means that there is evidence for a long-run relationship including the dependent variable.

Tablo 7: ARDL Bounds Test for Cointegration

Test Statistics	Significance	Critical Values	
	F-statistics	**I (0)**	**I(1)**
8.988	1%	5.029	6.963
	5%	3.433	4.897
	10%	2.790	4.090
	p-value	0.000	0.002
	t-statistics	I (0)	I(1)
-6.593	1%	-3.719	-5.044
	5%	-2.937	-4.117
	10%	-2.563	-3.672
	p-value	0.000	0.001

Table 7 presents the results of the Pesaran et al. (2001) ARDL bounds test, based on the critical values determined by Kripfganz and Schneider (2020). With the bounds test procedure, we can draw a definitive conclusion without knowing the degree of integration of the variables, whether it is I(0) or I(1) (Pesaran et al., 2001). The bounds test examines the existence of a long-term relationship based on the error correction representation of the ARDL model. There is a long-run relationship between the independent and dependent variables in the ARDL model according to the calculated F-statistic and t-statistic values. In the presence of a long-term relationship, the coefficients estimated in the ARDL model are reparametrized using the error correction model.

The reliability and stability of the coefficients are revealed as a result of the CUSUM test. In Figure 2, the 95% confidence intervals of the CUSUM tests result are given. The test based on recursive residuals does not reject the null hypothesis of parameter stability at the 5% significance level. Accordingly, there is no structural break in the ARDL boundary test model and the coefficient results in the model follow a stable path.

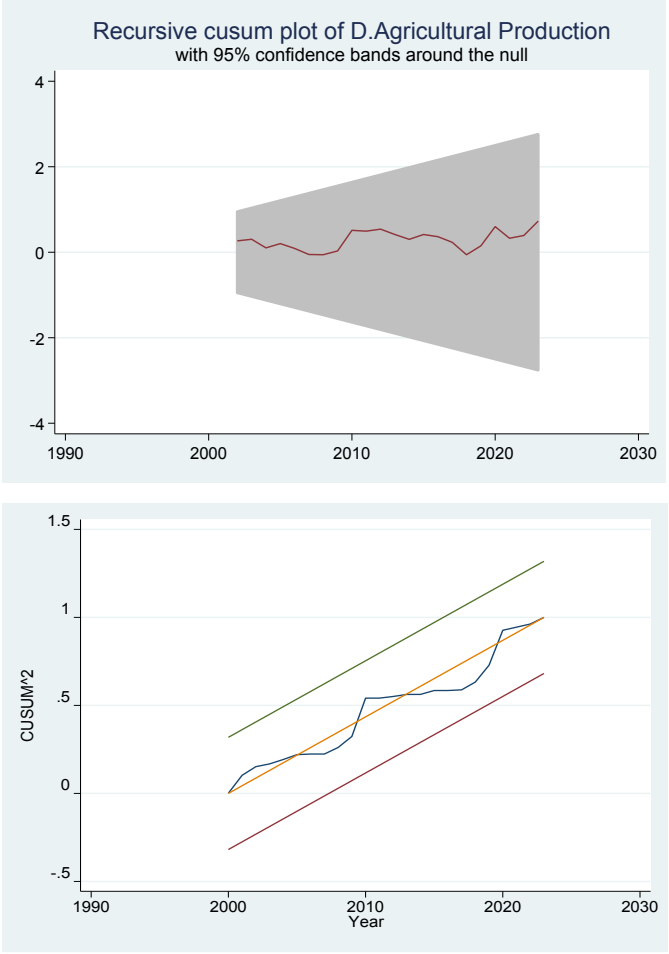

Figure 2. CUSUM and CUSUMSQ plots for Parameter Stability

Diagnostic tests are tools used to test the validity of a model's assumptions. Table 8 lists the diagnostic tests that examine whether the estimated model is stable. The heteroskedasticity, kurtosis and skewness of the model are checked with the Cameron and Trivedi (1990) test. The results indicate that there is no heteroskedasticity, kurtosis and skewness problem in the analysis. Similarly, according to the heteroskedasticity test developed by Breusch and Pagan (1979) the errors are homoscedastic. According to the Durbin-Watson (1971) autocorrelation test, there is no autocorrelation in the model. And Ramsey RESET (1969) test result suggests that there is no omitted variable error in the model.

Tablo 8: Diagnostic Tests

Method	chi2	df	p-value
Heteroskedasticity	28.170	27	0.402
Skewness	7.970	6	0.240
Kurtosis	0.540	1	0.462
	chi2	**df**	**Prop>-chi2**
Durbin-Watson	0.202	1	0.6543
	chi2	**Prop>-chi2**	
Breusch-Pagan	0.25	0.6195	
	F (3, 19)	**Prop>F**	
Ramsey	1.26	0.3152	

CONCLUSION

In this study, we investigate the impacts of agricultural support on agricultural production for Turkish economy using annual data from 1994 to 2023. For our analysis, we employ ARDL estimation approach which consists of ARDL model, error correction model, and ARDL bounds test for cointegration. Our results from the ARDL model indicate that agricultural credits, fixed capital formation in agriculture and the first lag of agricultural subsidies have statistically significant positive effects on agricultural production. In the same model, agricultural employment, agricultural subsidies, and the first lag of agricultural production do not have statistically significant effects on agricultural production. For the error correction model, agricultural credits (at 1% level), fixed capital formation in agriculture (at 5% level), and agricultural subsidies (at 10% level) have positive effects on agricultural production in the long run. But agricultural subsidies have a negative impact on agricultural production in the short run. These results suggest that agricultural support through credit is more efficient and in a stable structure than agricultural subsidies. This finding is in line with Gezer and Gezer's (2022) and Oğul's (2022) results.

Agricultural employment does not have any impact on agricultural production in the error correction model. Beyond this, along with our bivariate correlation analysis, Merdan (2023) and Terin et al. (2013) find that agricultural employment has a negative impact on agricultural production for Türkiye. These findings suggest that there is a negative correlation between agricultural employment and agricultural production since agricultural employment has decreased while agricultural productivity has increased in the 1994-2023 period. But our results from the ARDL model and error correction model propose that these revealed negative relationship from other estimations could only be circumstantial and not statistically significant. The error correction coefficient of the model shows how quickly the short-term shock will be corrected in the long term, and it is expected that this value will be negative and significant. According to the analysis, the error correction coefficient is estimated as -1.072 and is found to be significant at the 1% level. The fact that the error correction coefficient is statistically significant and negative shows that the imbalances in agricultural output tend to quickly return to the long-term equilibrium in the short run. Considering the positive effect of fixed capital investments made in agriculture, entrepreneurs should be encouraged to increase investments to be made in the agricultural sector, the bureaucracy in this area should be simplified, and appropriate project-based grants and loans should be offered. The project-based grants and loans should be audited, and their effectiveness and efficiency should be carefully measured.

Agricultural support plays a crucial role in shaping production levels and ensuring food security. These interventions can stimulate investment, encourage innovation, and alleviate risks. However, the design and implementation of these supports must be carefully monitored to avoid unintended consequences such as market distortions. Therefore, a balanced and strategic approach to agricultural support is essential for promoting a sustainable and productive agricultural sector.

REFERENCES

Akça, H., & Altuntaş, H. (2022). Tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *31*(2), 560–572. https://doi.org/10.35379/cusosbil.1125443

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica*, *47*(5), 1287. https://doi.org/10.2307/1911963

Bulut, E. (2020). *Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarının üretim etkisi* [PhD]. İstanbul Universitesi.

Cameron, A. C., & Trivedi, P. K. (1990). *The information matrix test and its implied alternative hypotheses*.

Demirdöğen, A., Olhan, E., & Chavas, J.-P. (2016). Food vs. fiber: an analysis of agricultural support policy in Turkey. *Food Policy*, *61*, 1–8. https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.12.013

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, *49*(4), 1057. https://doi.org/10.2307/1912517

Durbin, J., & Watson, G. S. (1971). Testing for serial correlation in least squares regression.III. *Biometrika*, *58*(1), 1–19. https://doi.org/10.1093/biomet/58.1.1

Erdal, G., & Erdal, H. (2008). Türkiye'de tarımsal desteklemeler kapsamında prim sistemi uygulamalarının etkileri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, *25*(1), 41–51.

EVDS Data Central. (n.d.). Central Bank of the Republic of Turkey. Retrieved July 7, 2024, from https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket

Gezer, T., & Gezer, M. A. (2022). Tarımsal destek ve kredilerin tarımsal üretim üzerindeki etkinliği. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, *9*(4), 1102–1113. https://doi.org/10.30910/turkjans.1151057

Hassler, U., & Wolters, J. (2006). Autoregressive distributed lag models and cointegration. *Allgemeines Statistisches Archiv*, *90*(1), 59–74. https://doi.org/10.1007/s10182-006-0221-5

Işık, H. B., & Bilgin, O. (2016). The effects of agricultural support policies on agricultural production: the case of Turkey. *2nd Multidisciplinary Conference*, 111–119. https://doi.org/10.19275/RSEPCONFERENCES017

Kripfganz, S., & Schneider, D. C. (2020). Response surface regressions for critical value bounds and approximate p-values in equilibrium correction models1. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, *82*(6), 1456–1481. https://doi.org/10.1111/obes.12377

Kripfganz, S., & Schneider, D. C. (2023). ardl: estimating autoregressive distributed lag and equilibrium correction models. *The Stata Journal: Promoting Communications on Statistics and Stata*, *23*(4), 983–1019. https://doi.org/10.1177/1536867X231212434

Merdan, K. (2023). Türkiye'de tarımsal büyümeye etki eden ekonomik faktörler (bir regresyon analizi). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, *25*(45), 1125–1142.

Oğul, B. (2022). Tarımsal destekler ve tarımsal üretim ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bulgular. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, *8*(1).

Pata, U. K., & Isik, C. (2021). Determinants of the load capacity factor in China: a novel dynamic ARDL approach for ecological footprint accounting. *Resources Policy*, *74*, 102313. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102313

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, *58*(1), 17–29. https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3), 289–326. https://doi.org/10.1002/jae.616

Ramsey, J. B. (1969). Tests for specification errors in classical linear least-squares regression analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, *31*(2), 350–371. https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x

Şaşmaz, M. Ü., & Özel, Ö. (2019). Tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *61*, 50–65.

SBB. (n.d.). Presidency of Strategy and Budget. Retrieved September 9, 2024, from https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekt%C3%B6rler-%C4%B0tibar%C4%B1yla-Sabit-Sermaye-Yat%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1-Toplam.pdf

TBB Data Query System. (n.d.). Banks Association of Türkiye. Retrieved July 7, 2024, from https://verisistemi.tbb.org.tr/index.php?/tbb/report_bolgeler

Terin, M., Aksoy, A., & Güler, İ. O. (2013). Tarımsal büyümeye etki eden ekonomik faktörlerin belirlenmesi üzerine bir çalışma. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *3*(3), 41–50.

TurkStat. (n.d.). Turkish Statistical Institute Data Portal for Statistics. Retrieved September 9, 2024, from https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-veUcret-108

Uzmay, A. (2009). Türkiye'de pamukta uygulanabilir destekleme araçlarından destekleme alımı ve fark ödeme sisteminin refah etkileri: kısmi denge analizi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, *46*(1), 53–62.

Yılmaz, H. İ., & Çobanoğlu, F. (2017). Türkiye'de tarım sektörünü desteklemeye yönelik sağlanan çeşitli araçların tarımsal üretim değeri üzerine etkilerinin analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, *23*(2), 145–155. https://doi.org/10.24181/tarekoder.364880

Author Contributions

All the authors have equal contributions.

APPENDIX

Table A.1: ADF Unit Root Test Results

Variables	Constant	Constant and Trend
AP	-2.576	-3.790
	(0.0981)*	(0.0171)**
1%	-3.723	-4.343
5%	-2.989	-3.584
10%	-2.625	-3.230
ΔAP	-7.669	-7.510
	(0.0000)***	(0.0000)***
1%	-3.730	-4.352
5%	-2.992	-3.588
10%	-2.626	-3.233
AS	-2.753	-2.341
	(0.0653)*	(0.4116)
1%	-3.723	-4.343
5%	-2.989	-3.584
10%	-2.625	-3.230
ΔAS	-5.133	-5.544
	(0.0000)***	(0.0000)***
1%	-3.730	-4.352
5%	-2.992	-3.588
10%	-2.626	-3.233
GFC	-3.860	-4.523
	(0.0024)***	(0.0014)***
1%	-3.723	-4.343
5%	-2.989	-3.584
10%	-2.625	-3.230
ΔGFC	-8.589	-8.417
	(0.0000)***	(0.0000)***
1%	-3.730	-4.352
5%	-2.992	-3.588
10%	-2.626	-3.233
AE	-1.234	-0.999
	(0.6587)	(0.9442)
1%	-3.723	-4.343
5%	-2.989	-3.584
10%	-2.625	-3.230
ΔAE	-3.774	-3.843
	(0.0032)***	(0.0145)**

1%	-3.730	-4.352
5%	-2.992	-3.588
10%	-2.626	-3.233
AC	-0.890	-1.450
	(0.7914)	(0.8455)
1%	-3.723	-4.343
5%	-2.989	-3.584
10%	-2.625	-3.230
ΔAC	-4.396	-4.472
	(0.0003)***	(0.0017)***
1%	-3.730	-4.352
5%	-2.992	-3.588
10%	-2.626	-3.233

Note: The p-values in parentheses indicate the stationarity levels and higher p-values indicate that the variable contains a unit root. .

TÜRK ATASÖZLERİNDE DAMGALAMA

STIGMATIZATION IN TURKISH PROVERBS

Nilgün DAĞ, Mustafa Aydın BAŞAR

67

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1149-1168
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1654614

Geliş Recieved: **10.03.2025**
Kabul Accepted **05.06.2025**

TÜRK ATASÖZLERİNDE DAMGALAMA

STIGMATIZATION IN TURKISH PROVERBS

Nilgün DAĞ [1] **, Mustafa Aydın BAŞAR** [2]

Anahtar Kelimeler:
Atasözleri,
Damgalama,
Ayrımcılık,
Stereotipleştirme,
Etiketleme.

Keywords:
Proverbs,
Stigma,
Discrimination,
Stereotyping,
Labeling

ÖZ

Bu çalışmada, Türk atasözleri damgalama açısından eleştirel söylem analizi kullanılarak incelenmiştir. Pala'nın ortaöğretim çağı gençliğini hedef alan "Dünden Bugüne Atasözleri" adlı eserinde yer alan 993 atasözü bu çalışmanın veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Verilerin analizinde, Braun ve Clarke'nin tematik analize dayalı altı adımı izlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, çalışmanın veri kaynağını oluşturan 993 atasözünün 218'inde beş farklı damgalama (toplumsal kimlik temalı damgalar, karakter özelliğinden kaynaklı damgalar, statüsel damgalar, kitlesel damgalar ve bedensel damgalar) olduğu tespit edilmiştir. Bu atasözlerinden 83'ünün toplumsal kimlik temalı olduğu; 40'ının karakter özelliğinden kaynaklı damgalar içerdiği; 35'inin statüsel, 32'sinin kitlesel ve 28'inin de bedensel damgalar içerdiği saptanmıştır. Bu 218 atasözünde toplam 63 damga tespit edilmiş ve toplumsal kimlik temalı damgaların daha fazla, kitlesel damgaların ise daha az olduğu saptanmıştır. Araştırma bulguları, atasözlerindeki damgaların heterojenliğine dair kanıtlar sunmakta ve damgalama türlerine ilişkin çıkarımlar ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, atasözlerindeki damgalama olgusunu resmetmekle birlikte atasözlerinde damgalamanın hangi formlarda işlendiğini de göstermektedir.

ABSTRACT

In this study, Turkish proverbs were examined in terms of stigmatization using critical discourse analysis. 993 proverbs in Pala's book "Dünden Bugüne Atasözleri", which targets secondary school youth, were used as the data source of this study. In analysing the data, Braun and Clarke's six steps thematic analysis was followed. As a result of the analysis, that 218 of the 993 proverbs contained five different stigmatizations: stigma based on social identity, character traits, status, collectivity, and physical attributes. 83 of these proverbs are on the theme of social identity; 40, character traits; 35, status-related, 32, collective and 28, physical stigmas. A total of 63 stigmas were identified in these 218 proverbs, and it was determined that social identity-themed stigmas being the most prevalent and collective stigmas the least. The findings provide evidence of the heterogeneity of stigma in Turkish proverbs and offer insights into the types and forms of stigmatization present. Additionally, the results illustrate not only the presence of stigmatizing discourse in proverbs but also how these forms of stigma are constructed and transmitted through traditional sayings.

[1] Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ndag@mersin.edu.tr, 0000-0002-5084-6472

[2] Dr.Ö.Ü., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mbasar@comu.edu.tr, 0000-0003-3678-4647

Dağ, N., & Başar, M. A. (2025). Türk atasözlerinde damgalama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34(2), 1149-1168.

GİRİŞ

Damgalama, dünyanın her yanındaki ulus ve kültürlerde görülen; ırksal, dinsel, cinsel veya mental açıdan hepimizi hedef alabilen; hepimizce şikâyetlenilen ve fakat bugünün dünyasında araçsallaşmış zorlayıcı bir durumdur. 21. yy'ın yoğun iletişim ortamında, artık sadece damgalamanın muhatabı ve mağduru değil; bunun failiyiz de. Başkalarının durduğu yeri tespit ve tayin etme gibi masum bir amaçla dahi kullandığımızda, damgalamaya bir kimlikleme, kategorize etme ve işaretleme olarak ayrıştırıcı bir işlev yükleriz. Onu, başkalarını sınır dışı etmede kullandığımızda ya da genom temelli etiketlerin (örneğin depresyon, şizofreni, suça eğilim, kanser vb. için olasılık gösteren istatistiki genom verileri) yapıştırılabileceği bir veri tabanı (Baltaoğlu, 2009) olarak araçsallaştırdığımızda ise habis ve bencil bir mekanizma (Beyazyüz, 2009) hâline getiririz. Damgalama, imaj endüstrisinin dünyanın neredeyse her yerindeki insanlara -giyim, aksesuar, kozmetik vb. yollarla- benzer görünümler kazandırmasıyla (İlyasoğlu, 2009) belirdiğinde ise, benzer görünmeyenlerin ayrıştırılması olarak karşımıza çıkar.

Bu çerçevede bakıldığında, damga yememiş insan yoktur ve her birey yüz yüze etkileşimin dinamiğinde damga riskiyle karşı karşıyadır (Ünsaldı, 2022). Çünkü damgalar, insanların doğasında yoktur; sosyal olarak inşa edilirler. Sosyal ilişkiler ve insanlar arası iletişim, damgalanmanın ortaya çıkmasında, yaygınlaşmasında, sürdürülmesinde ve buna tepki verilmesinde merkezî bir rol oynar (Hoffner, 2023). Bu bakımdan damga, sabit bir nitelik değildir; bir ilişki türüdür, sıfat ve stereotip arasındaki bir ilişki biçimidir (Ünsaldı, 2022) ve kimlik normlarının hâkim olduğu her yerde işler hâlde bulunan bir usuldür (Goffman, 2022). Dolayısıyla damgalar kişisel, kişiler arası ve yapısal düzeylerde meydana gelerek birçok kültürde, kurumda ve sosyal ortamda yaygınlaşırlar. Bu bakımdan damgalar, sadece damgalanan kişiye yönelik olumsuz tutumların bir toplamı olarak değil; aynı zamanda insanların tutumlarının çeşitli şekillerde birbirine bağlı olduğu bir sosyal yapıya ait olarak da düşünülmelidir (Allison, 2023).

Damga, sözlü kültür ürünleri olan atasözlerinde de karşımıza çıkar. Atasözleri, sadece bir topluluğa, topluma veya kültüre dair incelik ve derinlikleri içermekle kalmaz; aynı zamanda o topluluk, toplum ya da kültürdeki olumlu ve olumsuz duyguların, düşüncelerin, yargıların ve tutumların öğrenilmesi ve içselleştirilmesinde de rol oynar. Çünkü atasözleri, kolektif bilincin somut yansımalarıdır; gündelik yaşamın olgusal yorumunu sunan ve bir topluluğun düşünme, davranma ve yaşama şeklini ortaya koyan en temel söz birimleridir. Ayrıca atasözleri, sadece konuşmayı süslemekle veya estetize etmekle kalmaz; aynı zamanda yasal/hukuki formüller sağlar; bir topluluğun üyeleri arasındaki sosyal ilişkileri geliştirmede veya yönetmede tavsiye veya uyarı amacıyla kullanılır ve bir topluluğun deneyimini genelleme görevi görürler (Herzof, 1936). Bu nedenle atasözleri, damgalama açısından dikkate alınması gereken önemli bir kültürel bağlamdır ve atasözleri ile damgalama arasındaki bağlantıyı incelemek önemlidir.

Alanyazında, atasözlerinin toplumsal cinsiyet (Tekin, 2023; Okray, 2015), toplumsal kabul (Tapan, 2023), ötekilik (Kurtoğlu-Zorlu, 2018), akıl (Gökkaplan, 2022; Biray, 2017), kelime sıklığı (Güzel & Karadağ, 2013), çocuk (Duran & Cengiz, 2022) vb. çeşitli bağlamda araştırıldığı bir dizi çalışma vardır. Ancak, araştırma verilerinde damgalama bağlamında belirgin bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türk atasözlerindeki damgalama örnekleri eleştirel söylem analizi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmaya, "Türk atasözlerindeki damgalar nelerdir ve bu damgalar hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilir?" araştırma sorusu rehberlik etmiştir. Mevcut çalışma, atasözlerindeki damgalama olgusunu resmetmekle birlikte atasözlerinde damgalamanın hangi formlarda işlendiğini de ortaya koymaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Damgalama

Damgalama, bir kişiye onu işaretleyen, lekeleyen ve toplum tarafından dışlanmasına yol açan bir etiketin verilmesidir. Link ve Phelan (2001), damgalamayı *etiketleme* (labeling), *stereotipleştirme* (stereotyping), *ayırma* (separation), *statü kaybı* (status loss) ve *ayrımcılık* (discrimination) bileşenlerinin bir arada ortaya çıkması olarak tanımlarlar. Bu bileşenlerden ilki, etiketlemedir; insanlar, insanî farklılıkları ayırt eder ve etiketlerler. İkincisinde baskın kültürel inançlar, etiketlenen kişileri

istenmeyen özelliklere (olumsuz stereotiplere) bağlar. Üçüncüsünde, etiketlenen kişiler farklı kategorilere yerleştirilir. Dördüncüsünde, etiketlenen kişiler eşitsiz sonuçlara yol açan statü kaybı ve ayrımcılığa maruz kalırlar. Dolayısıyla damgalama, tüm bu unsurların bir arada ortaya çıkması hadisesidir. Yani damgalama, farklılığın belirlenmesine, stereotiplerin oluşturulmasına, etiketlenen kişilerin farklı kategorilere ayrılmasına ve onaylamama, reddetme, dışlama ve ayrımcılığın tam olarak uygulanmasına olanak tanıyan sosyal, ekonomik ve politik güce erişime bağlıdır (Link ve Phelan, 2001).

"X alkoliktir", "Y delidir", "Eşcinsel Z", "A'nın oğlu B", "Genç doktor C", "Biz Batılılar", "Kadınlar duygusaldır"... Bunlar, bugünün dünyasında hem kişisel hem de kitlesel düzeyde karşımıza çıkan, varlığı ve yaygınlığından hepimizin haberdar olduğu damgalama örneklerinden bazılarıdır. İnsan zihni, damgalama konusunda o kadar üretkendir ki benlik sınırının dışında kalan her şeyi ve her varlığı damgalamanın hedefi hâline getirebilir. Kişi, benlik sınırını belirleyen halkanın dışını damgaladıkça benliğini şişirir. Çünkü benlik, edinilenlerle değil; başkalarındaki eksikliğin farkına varılmasıyla şişer (Beyazyüz, 2009). Bunun, bir irrasyonel zihin işleyişi olduğu kabul edilse de damgalama insan zihninde gizliden gizleye işleyen ve farklı biçim ve içeriklerle hayatlarımızda beliren zorlayıcı bir durumdur. Üstelik damgalar, damgalanan kişilere yönelik olumsuz tutumların bir toplamı değil; insanların tutumlarının çeşitli şekillerde birbirine bağlı olduğu bir sosyal yapıya aittir (Allison, 2023). Çünkü damgalar, hedef alınan kişilerin taşıdıkları ya da taşıdıklarına inanılan ayırt edici özelliklerden doğar ve bu özellikleri dolayısıyla kişilerin değersizleştirilmesine ve itibarsızlaştırılmasına sebep olurlar (Crocker, Major & Steele, 1998). Damgalama, "itibarsızlaştırılabilir ya da itibarsızlaştırılmış bir vasfa sahip olma" ve "bu vasıf üzerine kişiyi anormal olarak tanımlamaya götüren bir yargıda bulunma" hadisesidir (Ünsaldı, 2022, s. 16). Dolayısıyla insanlık durumuna ilişkin bir meseledir.

Damga, damgalanmış kişi üzerinde normatif ve değerlendirici bir baskı oluşturur. Kişiyi kategorize etme, ona ya bir toplumsal kimlik atfetme ya da o kimlikten sapma aracı olarak işlev görür. Damga, kişinin kusurlu, kabahatli ya da suçlu olduğuna ve başkalarının bunlardan kaçınması gerektiğine gönderme yapar. Dolayısıyla damgalama; belirli özellikler, koşullar ya da sağlık belirtileriyle ilişkili herhangi bir olumsuz tutum, önyargı veya yanlış inanış anlamına gelir. Damgalanmanın sonucu, damgalananların eğitim, barınma, istihdam, sağlık ve sosyal bakım gibi yaşam fırsatlarından sistematik olarak dışlanmasıdır. Çünkü damgalama, başkalarının belirli özelliklerini "değersiz" ve dolayısıyla "itibarsız" olarak yorumlamak için kullanılır (Liamputtong & Rice, 2021).

Damgalama, üç unsuru içeren kapsayıcı bir terim olarak görülür: Bilgi sorunları (cehalet veya yanlış bilgi); tutum sorunları (önyargı); davranış sorunları (ayrımcılık) (Thornicroft vd., 2010). Sosyal psikologlar ise damgalama sürecini üç yapı açısından incelerler: Stereotipler (bilişsel), önyargı (duygusal) ve ayrımcılık (davranışsal). Stereotipler, sosyal gruplarla ilgili olarak gerçeğin bir kısmına dayanan ve kaba bir tarzda yapılan genellemelerdir (Atalay, 2009). Önyargı, bir kişiye bir gruba mensup olmasından ötürü duyulan tiksindirici veya düşmanca tutumu ve bu nedenle o gruba atfedilen sakıncalı ve uygunsuz nitelikleri (Alloport, 1958) ifade eder. *Ayrımcılık* ise, bir gruba diğerine göre farklı muamele edilmesini ve grup üyelerinin haklarının ve yaşam olanaklarının kısıtlanmasını içerir (Atalay, 2009).

Goffman (2022), birbirinden farklı üç damga tipi tanımlamıştır: (1) Bedensel korkunçluklar (aşırı kilo, obezite, vb.), (2) bireysel karakter bozuklukları (bağımlılık, alkolizm, eşcinsellik, işsizlik vb.) ve (3) etnolojik damgalar. Birinci tip damgalar yara izlerini, fiziksel engelleri veya bir kişiyi diğer kişilerinden açıkça farklı kılan diğer faktörleri içeren fiziksel deformasyonları ifade eder. İkinci tip damgalar, bireysel karakter bozukluklarından kaynaklanan damgaları imler. Kabile damgalaması olarak da adlandırılan üçüncü tip damgalar ise ırk, etnik köken, din, ideoloji vb. nedenlerle olan damgaları içerir.

Bazı damgalar (cinsiyet, şişmanlık vb.) kolayca görünürken bazıları görece gizlidir ve bunlar bir etiket ya da çağrışım şeklindedir (Atalay 2009). Ayrıca damgalama, yalnızca damgalayanlar tarafından değil; çoğu zaman damgalananlar tarafından da bağlı kalınan inançlardan kaynaklanır. Damgalı sınırda olandır; gruba hem ait olan hem de olmayandır ancak bizatihi varlığıyla ve grupla ilişkisiyle grubu yapılandırandır (Ünsaldı, 2022).

Atasözleri

Atasözleri, dilsel etkileşimin temel taşı ve folklorumuzun en önemli malzemesidir. Nesilden nesile aktarılan tarihi ahlâk ve bilgelik ifadeleridir (Fayemi, 2009). Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşmuş hikmetli sözlerdir (Pala, 2021). Yol gösterici, öğüt verici ve didaktik bir muhtevaya sahiptirler. Atasözleri, ulusal bir kültürel mirası temsil eden ve bir toplumun kültürel değerlerini, inançlarını ve bilgeliğini yansıtan; o toplumun tarihine, gelenek ve yaşam tarzına dair bilgiler sunan; rehberlik ve ilham kaynağı olarak hizmet eden hikmetli sözlerdir. Yani ait oldukları toplumun düşünce yapısı, gelenek ve öğretileri, yaşayış şekli, inanışı gibi niteliklerini yansıtırlar. Dolayısıyla atasözleri, derin yaşam deneyimlerini özetlemek için mecazi bir dil ve metafor kaynağı olmakla birlikte bir toplumun veya kültürün sembol sistemlerine de ışık tutarlar. Nitekim atasözlerinin bilgeliği, binlerce yıldır insanlara sosyal etkileşimlerinde rehberlik etmiştir (Mieder, 2004). Dolayısıyla atasözleri gelenek ve görenekleri yansıtan, bazı inançları ortaya koyan ve bir düşüncenin kişisellik çizgisini aşarak toplumun bütününü kucaklayan ifadelerdir.

Kültür tarihçisi Pei-kai (2020), atasözlerinin yalnızca nesilden nesile aktarılan geleneksel ifadeler olmadığını; bir kültürün önyargılarını, düşüncelerini ve yaşam biçimini ortaya çıkardığını ve bu bakımdan bir ülkenin atasözlerini anlamanın onları kullanan insanları anlamak olduğuna dikkat çeker. Lauhakangas (2007), atasözlerinin, belirli bir kültürün katılaşmış tutumlarını veya geleneksel düşünce tarzlarını koruyabilmelerine rağmen günlük akıl yürütmenin de çok işlevli ve esnek araçları olduğunu vurgular. Atasözleri, insan zihninin soyutlama ve genelleme kapasitesinin bir tezahürüdür ve halkın kolektif uzun vadeli hafızasında saklanır (Načisčione, 2020). Dolayısıyla atasözleri, toplumun düşünce yapısıyla yakından ilgilidir.

Özetle atasözleri, bir yandan dil olgusudur; diğer yandan mantıksal birimlerdir (yargılardır, çıkarımlardır, deneyimlerdir). Hem sabit bir formdaki sanatsal minyatürlerdir hem de kültürel metinler olarak büyük anlamsal potansiyele sahiptirler (Babič & Voolaid, 2023). Atasözleri, kolektif olgular olup kültürel bir bağlamda var olurlar ve bir toplulukta paylaşılan değerleri ve inançları aktarırlar. Atasözlerinin kullanımı, bilişsel işlemler gerektirir ve bunların tam anlamları etkileşimsel bağlama bağlıdır. Dolayısıyla bir atasözünün en az üç önemli hususu içermesi gerekir: "Kültür", "biliş" ve "bağlam" (Krikmann 1974a, 1974b; Akt: Andersson, 2013).

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, Türk atasözlerindeki damgalama örnekleri eleştirel söylem analizi kullanılarak incelenmiştir. Söylem analizi, söylemi esas alan ve probleme ilişkin kesin çözümler sunmayan ama problemi daha kavrayıcı bir bakış açısı ile algılama imkânı veren bir araştırma yöntemidir (Baş, 2008). Eleştirel söylem analizi ise söylemlerin toplumsal eşitsizlikleri inşa etme, sürdürme ve meşrulaştırma yollarını eleştirel olarak tanımlamaya, yorumlamaya ve açıklamaya yönelik nitel bir analitik yaklaşımdır (Mullet, 2018). Bu yaklaşım, kültürel bir araç olarak dilin sosyal etkileşimlerde, kurumlarda ve bilgi yapılarında güç ve ayrıcalık ilişkilerine nasıl aracılık ettiğine odaklanır (Rogers, 2016).

Bu araştırma, mevcut doküman (Pala, 2021) içindeki atasözleri incelendiği için ULAKBİM TR Dizin kriterleri gereği etik kurul kararı gerektiren çalışmalar kapsamında yer almamakta olup araştırma ve yayın etiğine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplama Süreci

Pala'nın (2021) ortaöğretim çağı gençliğini hedef alan "Dünden Bugüne Atasözleri" adlı eserinde yer alan 993 atasözü bu çalışmanın veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Atasözlerinin incelenme gerekçesi, kültürel değerleri ve inançları yansıtmasıdır. Damgalamanın konu edilme gerekçesi ise yaşamımızdaki yeri ve önemidir. Damgalama, her düşüncede ve çağda görülebilen evrensel bir hadise olsa da deneyimleri bakımından yerel bir nitelik gösterir (Murthy, 2002) ve toplumların bilgiye bakış açıları, olayları değerlendirme biçimleri ve içinde yaşanılan dönemin bilgi paradigması (Ören, 2022) damgalamanın özelliğini belirler. Bu nedenle bu çalışmada, bir yandan damgalamanın kültürel bağlamına ışık tutmak bir yandan da ne tür damgalar olduğunu tespit etmek amacıyla atasözlerine odaklanılmıştır.

Çalışmada, atasözlerinin betimsel yönüne ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Atasözleri, birbiriyle uyuşmayan farklı eğilimleri/unsurları (örneğin, Bekâra karı boşamak kolaydır; Bekârlık sultanlıktır) barındırması hasebiyle monoblok veya bir bütün olarak ele alınmamıştır. Her bir atasözü, özerk bir fenomen olarak ele alınmış ve damgaların atasözleri içinde nasıl işlendiği betimlenmeye çalışılmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından çıkarılan Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü yanında alan uzmanları tarafından oluşturulmuş Atasözleri Sözlükleri de vardır. Söz konusu kitaplar incelenmiş ve Pala'nın (2021) eserinin çalışmada veri toplama kaynağı olarak alınmasına karar verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, Braun ve Clarke'nin (2006) tematik analize dayalı altı adımı izlenmiştir. Tematik analiz, verilere kodlar atayarak ve kodları temalara indirgeyerek nitel verilerin anlamını sistematik olarak tanımlamaya ve yorumlamaya ve ardından bu temaların analizine ve sunumuna yönelik bir yöntemdir. Tematik analiz süreci, kodlar ve kodlama kavramları etrafında döner. Süreç, ilk olarak verilerin kodlanmasını; ardından, kodların temalar hâlinde gruplandırılmasını ve ikinci (ve/veya üçüncü de olabilir) bir kodlama turu içerir. Bunu, kodların ve temaların görsel temsilleri takip edebilir (Wæraas, 2022).

Kodlar, tematik analizin yapı taşlarıdır. Kod, "dile dayalı veya görsel verilerin bir kısmı için özetleyici, göze çarpan, özü yakalayan ve/veya çağrıştırıcı bir niteliği sembolik olarak atayan" bir kelime veya kısa ifadedir (Saldana, 2016). Kısaca ifade etmek gerekirse kod, bir kodlama birimine atanan ve o birimin anlamını yakalamaya yönelik etikettir (Wæraas, 2022). Temalar ise, kodların aktardığı anlamları kapsayan ve kodlardan daha üst düzey teorik yapılardır. Yani temalar, "merkezi bir kavram etrafında birleşen ortak anlam kalıplarıdır" (Braun & Clarke, 2020; Braun & Clarke, 2006, s. 82).

Tablo 1. Araştırmanın Temaları ve Kodları

Temalar	Kodlar
Bedensel Damgalar	Güzel, kör, kel, hasta, el, köse, kaş-göz, sağır, sarışın, yüz
Karakter Özelliğinden Kaynaklı Damgalar	Adam, yiğit/arslan, deli, abdal/aptal, cömert, âşık, cahil, yalancı, arsız, gafil, gammaz, garib
Toplumsal Kimlik Temalı Damgalar	Dost/arkadaş, insan, kadın, kız, baba, ana, avrat, komşu, öksüz, kardeş, ağa, bekâr, çocuk, erkek, gelin, akraba, hanım, kaynana, koca
Statüsel Damgalar	Hırsız, fakir/fukara, imam, kul, hacı, hekim, zengin, hoca, bezirgân, derviş, dilenci, eren, padişah, papaz, terzi, züğürt
Kitlesel Damgalar	El, herkes, kimse, çingene, kendi, gavur

Braun ve Clarke'nin (2006) tematik analizindeki altı adımına göre; ilk olarak veriler yazıya dökülmüş, okunmuş ve ilk fikirler not edilmiştir. Buna göre çalışmada, araştırmacılar tarafından 993 atasözünden damgalamayla ilgili olan toplam 218 atasözü tespit edilmiştir. Bu tespitin yapılabilmesi amacıyla, eserde (Pala, 2021) damgalama vurgusuna sahip olan ve/veya olabilecek atasözleri belirlenmiş ve her bir atasözü özelinde dalgalanmaya dair özellik taşıyıp taşımadığı araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Damgalama özelliği taşıyan 218 atasözü değerlendirmeye alınmıştır. Ardından, veriler sistematik bir şekilde kodlanmıştır. Üçüncü aşamada, kodlar potansiyel temalar hâlinde harmanlanmış ve bir sonraki aşamada temaların araştırma sorusuyla ilgili olarak kodlanmış verilerin özünü yansıtıp yansıtmadığı ve temaların tüm veri setinde işe yarayıp yaramadığı kontrol edilmiş ve analizin tematik bir haritası oluşturulmuştur. Beşinci aşamada, her tema için net tanımlar ve isimler belirlenmiştir (bkz. Tablo 1). Altıncı ve son aşamada ise, analizin arka planı araştırma sorusu ve literatürle ilişkilendirilmiş ve analizin bilimsel bir raporu üretilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Veri analizi sonucunda, çalışmanın veri kaynağını oluşturan 993 atasözünün 218'inin damgalama unsurları (stereotipleştirme, etiketleme, statü kaybı, ayırma ve ayrımcılık) içerdiği ve bu 218 atasözünde damgalamanın ağırlıklı olarak beş farklı formda (bedensel damgalar, karakter özelliğinden kaynaklı damgalar, toplumsal kimlik temalı damgalar, statüsel damgalar ve kitlesel damgalar) işlendiği saptanmıştır. Bu 218 atasözünden 83'ünün toplumsal kimlik temalı olduğu; 40'ının karakter özelliğinden kaynaklı damgalar içerdiği; 35'inin statüsel, 32'sinin kitlesel ve 28'inin de bedensel damgalar içerdiği belirlenmiştir. Bu atasözleri arasında toplumsal kimlik temalı 19 damga; statüsel 16 damga; karakter özelliklerden kaynaklı 12 damga; bedensel 10 damga ve kitlesel 6 damga olmak üzere toplam 63 damga tespit edilmiş ve toplumsal kimlik temalı damgaların daha fazla, kitlesel damgaların ise daha az olduğu saptanmıştır.

Toplumsal Kimlik Temalı Damgalar

Toplumsal kimlik temalı damgalar, toplumun belirli bir özelliğe sahip insanlar hakkında sahip olduğu genel duygu ile kişiye ve/veya gruplara hukuki ya da sosyolojik olarak atfedilen kimliklerinden kaynaklı damgaları yansıtmaktadır. Aidiyet, kadınlık, erkeklik, komşuluk, dostluk, azınlık, çoğunluk, etnisite, globallik, yerellik vb. bu tema kapsamında değerlendirilebilen damgalardır. Buna göre, toplumsal kimlik temalı damgalar içeren 83 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinde, toplumun belirli bir özelliğe sahip insanlar hakkında sahip olduğu genel duyguya ve onlara atfettikleri kimliklere yönelik 19 damga (dost/arkadaş, insan, kadın, kız, baba, ana, avrat, komşu, öksüz, kardeş, ağa, bekâr, çocuk, erkek, gelin, akraba, hanım, kaynana, koca) saptanmıştır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Toplumsal Kimlik Temalı Damgalar İçeren Atasözleri

Kod	Atasözleri	f
Dost/Arkadaş	Arkadaşını söyle; kim olduğunu söyleyeyim.	20
	Ayıpsız yâr (dost) arayan (isteyen); yârsız (dostsuz) kalır.	
	Deveci ile dostluk eden kapısını büyük açmalıdır.	
	Dost acı söyler.	
	Domuz derisinden post, eski düşmandan dost olmaz.	
	Dost başa (bakar), düşman ayağa (bakar).	
	Dost ile ye iç; alışveriş etme.	
	Dostluk başka; alışveriş başka(dır).	
	Dostun iyisi kara günde belli olur.	
	Düşenin dostu olmaz (hele bir düş de gör).	
	Eski dost düşman olmaz (yenisinden vefa gelmez).	
	Güvenme dostuna, saman doldurur postuna.	
	Hatır için çiğ (pişmemiş) tavuk (bile olsa) yenir.	
	İyi dost, kara günde belli olur.	
	Yakın (hayırlı) dost (komşu), hayırsız hısımdan (akrabadan) yeğdir (iyidir).	
	Sık gidersen dostuna; yatar arka üstüne.	
	Şeytanın dostluğu darağcına kadardır.	
	Kişi arkadaşlarından bellidir.	
	Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur (Sen dost kazan, düşman ocağın başından çıkar.).	
	Her şeyin yenisi, dostun eskisi (makbuldür).	

İnsan	İnsan beşer; kuldur şaşar.	13
	İnsan çeşit çeşit; yer damar damar.	
	İnsan doğduğu yerde değil; doyduğu yerde.	
	İnsan göre göre; hayvan süre süre (alışır).	
	İnsanın (adamın/bir kimsenin) adı çıkacağına canı çıksın.	
	İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında.	
	İnsan ikrarından (sözünden); hayvan yularından tutulur.	
	İnsan insanın (adam adamın) şeytanıdır.	
	İnsan kendini beğenmese çatlar (ölür).	
	İnsanoğlu çiğ süt emmiş.	
	İnsan söyleşe söyleşe (konuşa konuşa) hayvan koklaşa koklaşa.	
	İnsan yedisinde ne ise, yetmişinde (de) odur.	
	Suyun yavaş akanından; insanın yere bakanından kork.	
Kadın	"Gökyüzünde düğün var" deseler, kadın merdiven kurmaya kalkar.	7
	Kadının fendi, erkeği yendi.	
	Pekmezi küpten, kadını kökten al.	
	Ocağın yakıştığı odun; evin yakıştığı kadın.	
	Kadının (cahilin) sofusu, şeytanın maskarası.	
	Kadın vardır vezir eder, kadın vardır rezil eder.	
	Yuvayı yapan dişi kuştur.	
Kız	Kız evi, naz evi.	7
	Kızı gönlüne (kendi hâline) bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya.	
	On beşinde kız ya erde gerek, ya yerde.	
	Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı; kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.	
	Kızını dövmeyen, dizini döver.	
	Bir evde iki kız; biri çuvaldız biri biz.	
	Oğlan dayıya, kız halaya (çeker).	
Baba	Baba (oğul) ekmeği zindan ekmeği; koca ekmeği meydan ekmeği.	5
	Baba koruk (erik, ekşi elma) yer, oğlunun dişi kamaşır.	
	Baba oğluna bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.	
	Babasından mal (ev) kalan, merteği içinden bitmiş sanır.	
	Bir baba dokuz oğulu (evladı) besler de dokuz oğul (evlat) bir babayı besleyemez.	
Ana	Ana gibi yâr (Bağdat gibi diyar) olmaz.	4
	Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez).	
	Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.	
	Ağlarsa anam ağlar; gerisi yalan ağlar.	
Avrat	Avrat var ev yapar; avrat var ev yıkar.	4
	Avrat malı, kapı mandalı (tokmağı).	
	Evi ev eden avrat (yurdu şen eden devlet).	
	Oynaşına inanan avrat ersiz kalır.	

Komşu	Komşu komşunun külüne muhtaçtır.	4
	Komşunun iti komşuya ürümez.	
	Komşunun tavuğu komşuya kaz; (karısı kız) görünür.	
	Kötü komşu insanı mal (eşya) sahibi eder (yapar).	
Öksüz	Öksüz kuzu toklu (öveç) olmaz.	3
	Öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser.	
	Öksüzün karnına vurmuşlar "Vay arkam!" demiş.	
Kardeş	Kardeş kardeşi atmış; yar başında tutmuş (Kardeş kardeşi bıçaklamış; dönmüş yine kucaklamış).	3
	Kardeş kardeşin (hısım hısımın) ne öldüğünü ister; ne olduğunu.	
	Kardeşten (karındaştan) karın (çocuğun) yakın; kulaktan burun yakın.	
Ağa	Ağanın eli tutulmaz.	2
	Ağır ol; ağa (molla, bey, paşa) desinler.	
Bekâr	Bekâra karı boşamak kolaydır.	2
	Bekârlık sultanlıktır.	
Çocuk	Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider.	2
	Çocuktan al haberi.	
Erkek	Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.	2
	Erkeğin şeytanı kadındır.	
Gelin	Yerine düşmeyen güzel (gelin) yerine yerine; boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir.	1
Akraba	Akraba ile ye iç; alışveriş etme.	1
Hanım	Hanım kızarsa kaza, halayık kırarsa ceza.	1
Kaynana	Kaynana öcü; oğlu cici.	1
Koca	Kocana göre bağla başını; harcına göre pişir aşını.	1
TOPLAM		**83**

Toplumsal kimlik temalı bu atasözleri genel olarak incelendiğinde; stereotipleştirme (örneğin, Kardeş kardeşin (hısım hısımın) ne öldüğünü ister; ne olduğunu), etiketleme (örneğin, Ana gibi yâr (Bağdat gibi diyar) olmaz; Yuvayı yapan dişi kuştur), statü kaybı (örneğin, Kadının fendi, erkeği yendi), statü kaybı, ayırma (belirgin bir ötekilik) ve ayrımcılık (sosyal ve ekonomik yaşama tam olarak katılma becerisine müdahale) (örneğin, Erkeğin şeytanı kadındır; Kaynana öcü; oğlu cici; Dost ile ye iç; alışveriş etme; Akraba ile ye iç; alışveriş etme) içerdiği ve bu atasözleri içerisinde cinsiyet temelli damgaların (kadın, kız, baba, ana, avrat, erkek, gelin, hanım, kaynana, koca) daha fazla olduğu söylenebilir.

Atasözlerinde, toplumsal kimlik temalı damgaların bu kadar yoğun işlenme nedeni ise Türk kültüründe kolektivist bir yönelimin bulunması (Diener vd., 2009), hatta bu kolektivist retoriğin adeta kültürün merkezinde yer alması nedeniyle bireyin sosyal ilişkilerden soyutlanarak değerlendirilememesi ile izah bulabilir. Damgalanmanın hedefi, bireyler değil gruplardır; ancak, damgalamanın kurbanı bireylerdir (Andersen vd., 2022). Bu açıdan bakıldığında toplumsal kimlik, damgalamanın önemli bir yönüdür. Damgalama, "belirli bir sosyal bağlamda değersizleştirilen bir sosyal kimliği ileten bazı nitelik veya özellikleri" içerir (Crocker vd., 1998, s. 505).

Link ve Phelan (2001), damgalanmanın beş bileşeni (etiketleme, stereotipleştirme, ayırma, statü kaybı ve ayrımcılık) olduğunu bildirirler ve damgalamayı bu bileşenlerin bir arada ortaya çıkması olarak tanımlarlar. *Stereotipleştirme* (stereotyping), bir grup insana onların özellikleri hakkında olumlu veya olumsuz inançlar atfetmedir (Torino & Sue, 2010). Cinsiyet stereotipleri

dendiğinde, kadın ve erkek özellikleri veya davranışları hakkında sosyal olarak inşa edilmiş anlamlar (Jones, 2024) kastedilir. *Etiketleme* (labeling), farklılıkların tanınması ve bu farklılıklara sosyal önem verilmesidir. Ancak etiketleme, yalnızca birisinin farklı olduğu algısını değil; aynı zamanda bu farklılığa toplumsal önem atfetmeyi de içerir. *Ayırma* (separation), başkalarının farklılıklara gösterdiği tepkilerin belirgin bir "ötekilik" duygusuna yol açmasıyla ortaya çıkar. *Statü kaybı* (status loss) ve *ayrımcılık* (discrimination) ise damgalanmanın bireyin içinde bulunduğu toplumun sosyal ve ekonomik yaşamına tam olarak katılma becerisine müdahale etmesi durumunda ortaya çıkar. Bireyler, olumsuz olarak değerlendirilen farklılıkları nedeniyle statülerini kaybettiklerinde veya ayrımcılığa maruz kaldıklarında damgalanmayı deneyimlerler (Green vd., 2005).

Buna göre araştırmada, toplumun belirli bir özelliğe sahip insanlar hakkında sahip olduğu genel duyguya ve onlara atfettikleri kimliklere yönelik 83 atasözü ve 19 damga tespit edilmiştir. Baataar, Agana ve Akapule (1), cinsiyet eşitsizliğinin kültürün bir bileşeni olan atasözlerinde belirgin olabileceğini bildirir. Atasözlerindeki cinsiyet kavramları, eril tahakkümü ve dişil boyun eğdirmeyi teşvik ederek bir toplumsal cinsiyet hegemonyası sistemi oluşturur (Andersson, 2012).

Günindi-Ersöz'ün (2010) araştırması, Türk atasözlerinin kadına yönelik stereotipler içerdiğini ortaya koymakta ve kadının özel alanda "eş" ve "anne" kimliği ile yer aldığına ve kadının birey olarak değil, ailenin bir üyesi olarak nitelendiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Yine van der Geest'in (1975) araştırması, Kwahu'da kadının konumuna ve rolüne değinen atasözlerinde kadınların konumunun itaat ile karakterize edildiğini ve toplumda erkeklerin üstünlüğüne olan inancın daha yoğun olduğunu bildirmektedir. Köroğlu-Türközü'nün (2023) Türk ve Kore atasözlerinde kadın algısını ele aldığı araştırması, kadının her iki toplumda da edilgen olduğu ortaya konmuştur. Türk atasözlerinde ise kadın, bir kahramandan değersiz bir varlığa kadar geniş bir perspektifte tanımlanmıştır (Okray, 2015).

Toplumsal cinsiyet rolleri, kişileri bir kalıba sokar ve bu yolla kişilerden beklentiler gelişmesine neden olur. Hatta bu algı, insanlığın her daim tek ve mutlak gerçekliğiymiş gibi sorgulanmaksızın çoğunluk tarafından da kabul görmesine yol açar. Bu kabul, toplumsal cinsiyetin meşruiyetini yaratır. Cinsiyet temelli damgalar, toplumsal açıdan kadını-erkeği belli bir tipe indirger ve bunlar üzerinden bir beklentiler algısı oluşturarak kadını-erkeği bu yönde bir gözetleme ve merak kuşatması altında bırakır (Öz, 2009). Atasözleri ise, bir topluluğun nasıl davrandığı ve yaşadığı hakkında kültüre özgü kabul edilmiş gerçekleri tasvir etmesiyle toplumsal cinsiyet stereotipleri ve inşası için zemin hazırlar ve kadının/erkeğin yerini ve rolünü tanımlamada önemli bir rol oynar (Gyan vd., 2020).

Karakter Özelliğinden Kaynaklı Damgalar

Bu kategorideki damgalar, sosyal açıdan baskıcı veya doğal olmayan tutkular ile sapkınlık, hainlik, katı inançlar, ahlâksızlık ve sahtekârlık olarak algılanan bireysel karakter bozuklukları ile kişinin dışında, başkalarının geliştirdiği işaretlemeleri (abdallık, delilik, cömertlik vb.) de kapsamaktadır. Buna göre, karakter özelliğinden kaynaklı damgalar içeren 40 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinde, bireysel karakter bozuklukları ile kişinin dışında, başkalarının geliştirdiği işaretlemelere (abdallık, delilik, cömertlik vb.) yönelik 12 damga (adam, yiğit/arslan, deli, abdal/aptal, cömert, âşık, cahil, yalancı, arsız, gafil, gammaz, garib) saptanmıştır (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Karakter Özelliğinden Kaynaklı Damgalar İçeren Atasözleri

Kod	Atasözleri	f
Adam	Adamın iyisi alışverişte belli olur.	8
	Adamın iyisi iş başında belli olur.	
	Adam olacak çocuk b..undan bellidir.	
	Adam olana bir söz yeter.	
	Adam öküz derdinde; gelin sakız derdinde.	
	Er olan ekmeğini taştan çıkarır.	
	Bir adamın adı çıkacağına canı çıksın.	
	Kalıp kıyafetle adam, adam olmaz.	
Yiğit/Arslan	Arslan (yiğit) yatağından belli olur.	7
	Yiğidin malı meydandadır.	
	Yiğit arkasından vurulmaz.	
	Yiğit lakabıyla anılır.	
	Borç yiğidin kamçısıdır.	
	Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.	
	Her yiğidin gönülde bir arslan yatar.	
Deli	Bir deli kuyuya bir taş atmış; kırk akıllı çıkaramamış.	6
	Deli deliyi görünce değneğini saklar.	
	Deli ile devletli bildiğini işler.	
	Deliye bal tattırmışlar; çarşıda katran bırakmamış.	
	Delidir, ne yapsa yeridir.	
	Deliye her gün bayram.	
Abdal/Aptal	Abdala "Kar yağıyor!" demişler; "Titremeye hazırım." demiş.	4
	Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.	
	Abdalın karnı doyunca gözü pabucunda olur.	
	Aptala malum olur.	
Cömert	Cennetin kapısını cömertler açar.	3
	Cömertle nekesin harcı birdir.	
	Cömert derler maldan ederler; yiğit derler candan ederler.	
Âşık	Âşığın gözü kördür (kör olur).	3
	Âşıka Bağdat sorulmaz (ırak değil).	
	Çok naz âşık usandırır.	
Cahil	Cahilin dostluğundan âlimin düşmanlığı yeğdir.	2
	Cahile söz (laf) anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur.	
Yalancı	Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.	2
	Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.	
Arsız	Arsızın yüzüne tükürmüşler; "Yağmur yağıyor" demiş.	2
	Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin.	
Gafil (Aymaz)	Gafile kelam, nafile kelam	1
Gammaz	Gammaz olmasa, tilki tavuk pazarında gezer.	1
Garib	Garibe bir selam, bir altın değer.	1
TOPLAM		**40**

Karakter özelliğinden kaynaklı bu atasözleri genel olarak incelendiğinde; stereotipleştirme (örneğin, Deli ile devletli bildiğini işler; Arslan (yiğit) yatağından belli olur; Aptala malum olur; Cennetin kapısını cömertler açar), etiketleme (örneğin, Âşığın gözü kördür (kör olur); Adamın iyisi alışverişte/iş başında belli olur; Adam olana bir söz yeter), statü kaybı, ayırma ve ayrımcılık (örneğin, Delidir, ne yapsa yeridir) içerdiği ve bu atasözleri içerisinde toplumsal yargılar (yani, toplum genelinin kusuru olan kişi(ler) için takındığı yargılar) içeren damgalamaların daha fazla olduğu söylenebilir.

Karakter özelliğinden kaynaklı atasözleri içerisinde toplumsal yargılar içeren damgalamaların daha fazla olduğu söylenebilir. Örneğin, "deli" damgasını içeren atasözleri incelendiğinde, genel itibarıyla tuhaf davranışları ve sosyal yetersizlikleri olan kişileri vurgulayan olumsuz tasvirler içerdiği; dolayısıyla olumsuz, değersizleştirici ve ötekileştirici bir muhtevaya sahip olduğu görülmüştür. Oysa deli sözcüğünün Türkçe Sözlük'teki ilk anlamı "aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan"dır. Bu sözcük, kimi zaman normal sınırını aşan, sınır tanımayan, ölçüsüz, dengesiz, uyumsuz, sözlerinde ve hareketlerinde pervasız, aşırı, aklını yerinde ve gereği gibi kullanmayan kişiler için de söylenir. Ama aynı zamanda deli, kimi zaman şaşkın, çılgın gibi bazen sevgi, bazen sitem ifadesi taşıyan bir hitap sözü olarak da kullanılır (Atalay, 2009).

Statüsel Damgalar

Bu kategorideki damgalar, kişinin statü hiyerarşisindeki konumundan kaynaklanan damgalardır. Buna göre, statüsel damgalar içeren 35 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinde, kişinin statü hiyerarşisinde alt basamaklara yerleştirilmesine ve içinde bulunduğu toplumun sosyal ve ekonomik yaşamına tam olarak katılma becerisine müdahale edilmesine yönelik 16 damga (hırsız, fakir/fukara, imam, kul, hacı, hekim, zengin, hoca, bezirgân, derviş, dilenci, eren, padişah, papaz, terzi, züğürt) saptanmıştır (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Statüsel Damgalar İçeren Atasözleri

Kod	Atasözleri	f
Hırsız	Hırsıza kilit (kapı-baca) olmaz.	5
	Hırsız evden/içerden olursa kapı kilit istemez.	
	Kırk hırsız bir çıplağı soyamaz (soyamamış).	
	Yavuz hırsız ev sahibi bastırır.	
	Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.	
Fakir/Fukara	Fakir hırsızlığa çıkınca ay akşamdan doğar.	5
	Fakirin (fukaranın) tavuğu tek tek yumurtlar.	
	Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.	
	Fukaranın düşkünü beyaz giyer kış günü.	
	Umut fakirin ekmeğidir.	
İmam	İmam bildiğini okur.	3
	İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz.	
	İmam osurursa; cemaat s.çar.	
Kul	Kul azmayınca Hak yazmaz.	3
	Kul bunalmayınca (sıkışmayınca) Hızır yetişmez.	
	Kuldur şaşar.	
Hacı	Hacı hacı olmaz gitmekle Mekke'ye, dede dede olmaz gitmekle tekkeye.	3
	Hacı hacıyı Mekke'de, (derviş dervişi tekkede) bulur.	
	Onmadık (talihsiz) hacıyı deve üstünde yılan sokar.	

Hekim	Hekimden sorma, çekenden sor.	3
	Hekimsiz (ve) hâkimsiz yerde oturulmaz.	
	Yarım hekim (doktor) candan (eder); yarım hoca (imam) dinden eder.	
Zengin	Zengin arabasını dağdan aşırır; züğürt düz ovada yolunu şaşırır.	3
	Zenginin iki dünyası da mamurdur.	
	Zenginin malı züğürdün çenesini yorar.	
Hoca	Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma (Hocanın söylediğini yap, gittiği yoldan gitme).	2
	Hocanın (öğretmenin) vurduğu yerde gül biter.	
Bezirgân	Müflis bezirgân eski defterlerini karıştırır.	1
Derviş	Dervişin fikri ne ise, zikri odur.	1
Dilenci	Oduncunun gözü omçada; dilencinin gözü çömçede.	1
Eren	Erenlerin sağı solu (belli) olmaz.	1
Padişah	Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar.	1
Papaz	Papaz her gün pilav yemez.	1
Terzi	Terzi kendi söküğünü (dikişini) dikemez.	1
Züğürt	Züğürt olup düşünmektense, uyuz olup kaşınmak yeğdir.	1
	TOPLAM	**35**

Statü kaynaklı bu atasözleri genel olarak incelendiğinde, stereotipleştirme (örneğin, İmam bildiğini okur; Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt düz ovada yolunu şaşırır), etiketleme (örneğin, Terzi kendi söküğünü (dikişini) dikemez; Erenlerin sağı solu (belli) olmaz; Hocanın vurduğu yerde gül biter), ayırma, statü kaybı ve ayrımcılık (örneğin, Umut fakirin ekmeğidir) içerdiği söylenebilir.

Statü kaynaklı atasözleri, kişilerin toplumsal statü hiyerarşisindeki yerine ilişkin somut kanıtlar sağlamaktadır. Statü toplumlarında birey, "kim" olduğuyla değil; rolü ve konumu itibarıyla tanımlanır ve değerlenir. Özen'e (1996) göre Türk kültürü, "yapmak" değil; "olmak" kültürü niteliği taşır; bu bağlamda bir statü toplumu özelliği gösterir.

Kitlesel Damgalar

Bu kategorideki damgalar ise ortak sosyal niteliklere sahip olan kişilerin oluşturduğu damgaları; yani, sosyal ve kültürel açıdan büyük bir türdeşlik gösteren damgaları içermektedir. Buna göre, kitlesel damgalar içeren 32 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinde, işaretlenmiş kişilere karşı ön yargılı, ötekileştirici ve ayrımcı yaklaşımlara yönelik 6 damga (el, herkes, kimse, çingene, kendi, gavur) saptanmıştır (bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Kitlesel Damgalar İçeren Atasözleri

Kod	Atasözleri	f
El	Çalma (elin) kapısını; çalarlar kapını.	12
	Çam ağacından ağıl (olmaz); el çocuğundan oğul olmaz.	
	El ağzına (sözüne) bakan, karısını tez boşar.	
	El, elin eşeğini türkü söyleyerek arar.	
	El, elden üstündür.	
	El için kuyu kazan önce kendi düşer.	
	Elin ağzı torba değil ki (çekip) büzesin.	
	El yarası onulur, dil yarası onulmaz.	
	El yumruğu yemeyen, kendi yumruğunu değirmen taşı sanır.	
	El mi yaman; bey mi yaman?!	
	Elde bulunan beyde bulunmaz.	
	El ile gelen düğün bayram.	
Herkes	Herkes aklını pazara çıkarmış, yine kendi aklını almış.	7
	Herkes davul çalar; ama tokmağı makama uydurmaz.	
	Herkesin aklı bir olsa, koyuna çoban bulunmaz.	
	Herkesin arşınına göre bez vermezler.	
	Herkesin geçtiği köprüden sen de geç.	
	Herkesin tenceresi kapalı kaynar.	
	Herkes kaşık yapar; ama sapını ortaya getirmez.	
Kimse	Kimse ayranım (yoğurdum) ekşi demez.	6
	Kimseden kimseye hayır yok (gelmez).	
	Kimse kendi ayıbını görmez.	
	Kimse kimsenin kısmetini (rızkını) yemez.	
	Kişinin kendi ettiğini kimse (âlem bir yere gelse) edemez.	
	Suç samur kürk olsa, kimse üstüne almaz.	
Çingene	Çingene ciğer pişirir, yemeden karnını şişirir.	3
	Çingene'nin ipini kendisine çektirirler.	
	Çingene'ye beylik vermişler; önce babasını asmış (kesmiş).	
Kendi	Kendi düşen ağlamaz.	3
	Kendini beğenen şeytan.	
	Parası (akçesi) ucuz olanın, kendisi kıymetli olur.	
Gavur	Gavurun ekmeğini yiyen, (gavurun) kılıcını sallar.	1
TOPLAM		**32**

Araştırmada ortaya çıkan dikkat çekici sonuçlardan biri, kitlesel damgaların daha az işlenmiş olmasına ilişkindir. Ancak, çalışma kapsamında belli bir eserde (Pala, 2021) yer alan atasözlerinin incelendiği ve damgalamanın ilgili eserdeki atasözleri bağlamında soruşturulduğu unutulmamalıdır. Kitlesel damgalar içeren atasözleri genel olarak incelendiğinde; stereotipleştirme (örneğin, El, elden üstündür; Kimse ayranım ekşi demez; Herkes kaşık yapar, ama sapını ortaya getirmez), etiketleme (örneğin, Çingene ciğer pişirir, yemeden karnını şişirir; Çingene'nin ipini kendisine çektirirler; Kendini beğenen şeytan), ayırma, statü kaybı ve ayrımcılık (örneğin, Çingene'ye beylik vermişler; önce babasını asmış (kesmiş)) içerdiği söylenebilir.

Bedensel Damgalar

Bu kategorideki damgalar, insan bedeninde ve insanın görünür olan özellik ve/veya kusurları üzerinden yapılan damgalamaları içermektedir. Her ne kadar damgalama, kabul görmeyen özelliklere sahip dışlanmış kişi ve/veya grupları ifade eden bir kavram olarak tanımlansa da aynı zamanda yaşanma süreci ile kişilerin ve/veya grupların yaşamları üzerindeki etkileri bakımından çift yönlü bir kavramdır. Yani güzellik damgası, başarı damgası, zeka damgası, zenginlik damgası, seksilik damgası, bağımsızlık damgası, mutluluk damgası, güçlülük damgası, peygamberlik damgası vb. olumlu damgalar gibi görülse de bunlar aynı zamanda kişilerin yaşamlarını zorlaştıran, yalnızlığa neden olan, günlük yaşamda normal yaşamayı kısıtlayan, psikolojik sıkıntı yaratan da bir durumdur. Ünlü bireylerin hayatlarında karşılaştıkları zorluklar, olumlu damgalanmanın en iyi örnekleridir (Erçetin vd., 2016). Bu bakımdan bu çalışmada engellilik, ruhsal ve/veya kronik hastalıklar, fiziki deformasyonlar kadar güzellik, başarı, zekâ, zenginlik gibi damgalar da fiziksel özellikler temelindeki damgalamalar olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, bedensel damgalar içeren 28 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinde, insan bedenine ve insanın görünür olan özellik ve/veya kusurlarına yönelik 10 damga (güzel, kör, kel, hasta, el, köse, kaş-göz, sağır, sarışın, yüz) saptanmıştır (bkz Tablo 6).

Tablo 6. Bedensel Damgalar İçeren Atasözleri

Kod	Atasözleri	f
Güzel	Güzele bakmak sevaptır.	8
	Güzele ne yakışmaz (yaraşmaz).	
	Güzeli herkes sever.	
	Güzellerin talihi çirkin olur.	
	Güzellik ondur; dokuzu dondur.	
	Kusursuz güzel olmaz.	
	Her güzelin bir kusuru (huyu) vardır.	
	Rağbet güzel ile zenginedir.	
Kör	Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez.	7
	Körler memleketinde şaşılar padişah olur.	
	Körle yatan şaşı kalkar.	
	Kör ölür badem gözlü (olur); kel ölür sırma saçlı olur.	
	Körün istediği iki göz; biri ela biri boz.	
	Körün istediği bir göz; iki olursa ne söz (Allah verdi iki göz).	
	Garip (kör) kuşun yuvasını Allah yapar.	
Kel	Kel ölür sırma saçlı (olur); kör ölür badem gözlü olur.	4
	Kelin ayıbını takke örter.	
	Kel yanında kabak anılmaz.	
	Kelin ilacı olsa (kendi) başına sürer.	

Hasta	Hastaya döşek sorulmaz.	3
	Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür.	
	Hastaya bakmaktan, hasta olmak yeğdir.	
El	El öpmekle dudak aşınmaz.	1
Köse	Köseyle alay edenin top sakalı kara gerek.	1
Kaş-Göz	Kaş ile göz, gerisi (kalanı/artanı/dahası) söz.	1
Sağır	Sağır duymaz, yakıştırır.	1
Sarışın	Sarışının adı var, esmerin tadı var.	1
Yüz	Yüzü güzel olanın huyu da güzel olur.	1
	TOPLAM	**28**

Bedensel/Fiziksel kaynaklı bu atasözleri genel olarak incelendiğinde; stereotipleştirme (örneğin, Yüzü güzel olanın huyu da güzel olur; Güzellerin talihi çirkin olur), etiketleme (örneğin, Körle yatan şaşı kalkar), statü kaybı, ayırma ve ayrımcılık (örneğin, Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez) içerdiği söylenebilir.

Beden biyolojinin, tıbbın ve fizyolojinin ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve hukuki yönü olan çok boyutlu bir olgudur. Dolayısıyla beden olgusu kültürel değerlerden, iktidar ilişkilerinden, kadınlık ve erkeklik kimliklerinden, kadın bedenine yüklenen anlam ve söylemlerden azade ele alınamaz. Beden, bireyselliğin ve toplumsallığın kesiştiği bir noktada yer alır. Yani beden, sadece bir et parçası değildir; aynı zamanda çeşitli damgaların üzerinde üretildiği bir mekândır, içinden çıktığı toplumun, tarihin ve kültürün ürünüdür. Bireyin toplumsal konumunu, anlam haritasını ve ilişkilerini belirleyen bir kurgudur. Bu anlamda, bedene ilişkin temsiller ve anlamlar (ve hatta damgalar), onun toplumsal konumuna ilişkin ipuçlarını da içinde barındırır. Yani insanın dış dünyayla bağ kurmasını sağlayan beden, onun aidiyeti, yaşı, sınıfsal konumu, mesleği, cinsel kimliği vb. hakkında çeşitli bilgilerin sağlayıcısıdır (Timurturkan, 2023).

Bir kişinin sahip olduğu özellikler veya nitelikler nedeniyle itibarsızlaştırılması, değersizleştirilmesi ve utandırılması anlamına gelen damgalar izolasyon, reddedilme, ötekileştirilme ve ayrımcılık gibi olumsuz sosyal deneyimlere yol açarlar (Subu vd., 2021). Atasözlerinin anlamları, insanların eylem veya eylemsizliklerine sıklıkla yansır. Bu tip damgalayıcı inançlar, yıkıcı olabilir; benlik duygularına potansiyel bir tehdit oluşturabilir ve sosyal yalnızlık, verimsizlik, olumsuz duygu düzeylerinde artış gibi çeşitli sosyal ve duygusal sonuçlar ortaya çıkarabilir.

SONUÇ

Sonuçlar, 993 atasözünden 218'inde bedensel (fiziksel), karakter özelliğinden kaynaklı, toplumsal kimlik temalı, statüsel ve kitlesel bağlamda damgalar içerdiğini ortaya koymuştur. Bu atasözlerinden 83'ünün toplumsal kimlik temalı olduğu; 40'ının karakter özelliğinden kaynaklı damgalar içerdiği; 35'inin statüsel, 32'sinin kitlesel ve 28'inin de bedensel damgalar içerdiği saptanmıştır. Bu 218 atasözünde toplam 63 damga tespit edilmiş ve toplumsal kimlik temalı damgaların daha fazla, kitlesel damgaların ise daha az olduğu saptanmıştır. Toplumsal kimlik temalı atasözlerinin bu denli yoğun olması, atasözlerinin sosyokültürel alanı örtülü olarak resmetmesiyle açıklanabilir.

Toplumsal kimlik temalı atasözleri incelendiğinde; stereotipleştirme, etiketleme, statü kaybı, ayırma (belirgin bir ötekilik) ve ayrımcılık (sosyal ve ekonomik yaşama tam olarak katılma becerisine müdahale) içerdiği ve bu atasözleri içerisinde cinsiyet temelli damgaların (kadın, kız, baba, ana, avrat, erkek, gelin, hanım, kaynana, koca) daha fazla olduğu görülmüştür. Kitlesel damgalar içeren atasözleri incelendiğinde ise; stereotipleştirme, etiketleme, ayırma, statü kaybı ve ayrımcılık içerdiği saptanmıştır. Karakter özelliğinden kaynaklı atasözleri içerisinde toplumsal yargılar içeren damgalamaların daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda özetlenen sonuçların dikkati hak eden birkaç önemli çıkarımı vardır. İlk olarak, çalışmamız damgalamanın atasözleri bağlamındaki durumuna ışık tutmasıyla damgalama literatürüne katkıda bulunmaktadır. Çalışmamız, atasözlerinde damgalamanın nasıl tasvir edildiğine ve ne tür damgalar içerdiğine dair bir inceleme sağlamakta ve bu yöndeki farkındalığın artırılmasına odaklanmak gerektiğini önermektedir. Ayrıca mevcut çalışma, damgalama içerikli atasözlerinin farklı eserlerde nasıl işlediğine dair yeni bir araştırma alanı da açmaktadır. İkinci olarak, damgalamanın belli bir eserde yer alan atasözleri bağlamında incelendiğini vurgulamak istiyoruz. Damgalamanın daha geniş bir atasözü havuzundaki durumunun incelenmesi hâlinde sonuçların farklılık gösterebileceğine dikkat çekmek isteriz. Gelecekteki çalışmaların, daha fazla sayıda atasözü veya eser üzerinde yapılmasını öneriyoruz.

KAYNAKLAR

Allison, E. (2023). Stigma: The shaming model. *European Journal of Philosophy*, 1-16. https://doi.org/10.1111/ejop.12883

Allport, G. W. (1958). The nature of prejudice. Addison-Wesley, Reading, Mass.

Andersen, M. M., Somogy, V., & Folker, A. P. (2022). On the definition of stigma. *Journal of Evaluation in Clinical Practice, 28*(5), 847-853. 10.1111/jep.13684

Andersson, D. (2012). Courting is like trading horses, you have to keep your eyes open: Gender-related proverbs in a Peasant Society in Northern Sweden. *Journal of Northern Studies*, 6, 9-36.

Andersson, D. (2013). Understanding figurative proverbs: A model based on conceptual blending. *Folklore*, *124*(1), 28-44. https://doi.org/10.1080/0015587X.2012.734442

Atalay, H. (2009). Psikiyatride stigma. *Psikeart*, 2, 10-19.

Babič, S., & Voolaid, P. (2023). A sociocultural view of Estonian and Slovenian proverbs on alcohol and drinking. *Folklore*, *134*(3), 370-394. https://doi.org/10.1080/0015587X.2023.2175972

Baltaoğlu, F. (2009). Bilim stigmaları silebilir mi?. *Psikeart*, 2, 30-35.

Baataar, C., Agana, T. A., & Akapule, S. A. (2023). Wise saying or "foolish" saying: Assessing the views on the impact of some Ghanaian proverbs and sayings on gender relations in the Frafra traditional area of Ghana. *Open Access Library Journal*, *10*(2), 1-14. 10.4236/oalib.1109770.

Baş, T. (2008) *Nitel araştırma yöntemleri: Nvivo 7.0 ile nitel veri analizi*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Beyazyüz, M. (2009). Stigmatizasyon: Küçük kapatılma. *Psikeart*, 2, 20-25.

Biray, N. (2017). Türk dünyasının ortak değeri olarak "akıl" konulu atasözleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 81, 133-150.

Braun, V., & Clarke, V. (2020). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis?. *Qualitative Research in Psychology, 18*(3), 328-352. https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238

Clarke, V., & Braun, V. (2014). Thematic analysis. In: Michalos, A. C. (eds), *Encyclopedia of quality of life and well-being research*, Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_3470

Crocker, J., Major, B., & Steele, C. (1998). Social stigma. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th Ed., pp. 504-553). McGraw-Hill.

Diener, E., Diener, M., & Diener, C. (2009). Factors predicting the subjective well-being of nations. In: Diener, E. (eds) Culture and well-being. Social indicators research series, Vol 38, Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2352-0_3

Duran, E., & Cengiz, Ş., (2022) Türk atasözlerinde çocuk ve çocukluk kavramı. *Folklor Akademi Dergisi*, *5*(3), 674-697.

Ercan, R. (2014). Türk atasözlerinde çocuk imgeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(27), 15-31.

Erçetin, Ş. Ş., Güngör, H., & Açıkalın, Ş. N. (2016). Different sides of a reality: "Positive stigma". In *handbook of research on chaos and complexity theory in the social sciences* (pp. 125-132), Ş. Ş. Erçetin & H. Bağcı (Eds.), IGI Global, New-York.

Fayemi, A. K. (2009). Deconstructing proverbs in African discourse: The Yoruba example. *Afroeuropa: Journal of European Studies*, 3, 1-18.

Goffman, E. (2022). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Türkçe Söyleşenler: Ş. Geniş, Ş. Ünsaldı & S. N. Ağırnaslı, 2. Baskı, Ankara: Heretik Yayınları.

Gökkaplan, Y. (2022). Atasözleri ve deyimlerde akıl kavramı. *Dil Araştırmaları*, *16*(31), 43-63. 10.54316/dilarastirmalari.1097784

Green, S. *et.al*. (2005). Living stigma: The impact of labeling, stereotyping, separation, status loss, and discrimination in the lives of individuals with disabilities and their families. *Sociological Inquiry*, *75*(2), 197-215. 10.1111/j.1475-682x.2005.00119.x

Günindi-Ersöz, A. (2010). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet rolleri. *Gazi Türkiyat*, *1*(6), 167-182.

Güzel, A., & Karadağ, Ö. (2013). Kelime sıklığı açısından Türk atasözleri üzerine bir değerlendirme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *9*(1), 274-280.

Gyan, C., Abbey, E., & Baffoe, M. (2020). Proverbs and patriarchy: Analysis of linguistic prejudice and representation of women in traditional Akan communities of Ghana. *Social Sciences*, *9*(3), 10.3390/socsci9030022

Hoffner, C. A. (2023). Stigma communication. In: E. Y. Ho, C. L. Bylund, J. C. M. van Weert, I. Basnyat, N. Bol & M. Dean (eds), *The international encyclopedia of health communication*. https://doi.org/10.1002/9781119678816.iehc0977

İlyasoğlu, A. (2009). Etkilet ve damgalama. *Psikeart*, 2, 42-45.

Jones, L. C. (2024). Gender stereotypes and victimization. In *The Encyclopedia of women and crime*, F.P. Bernat & K. Frailing (Eds.). https://doi.org/10.1002/9781118929803.ewac0228

Köroğlu-Türközü, H. (2023). Atasözleri bağlamında Türk ve Kore kadını. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 29-43.

Kurtoğlu-Zorlu, Ö. (2018). Türkçe ve İngilizce atasözlerinde "ötekilik". *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *4*(3), 483-500. https://doi.org/10.24289/ijsser.428635

Lauhakangas, O. (2007). Use of proverbs and narrative thought. *Folklore: Electronic Jpurnal of Folklore*, 35, 77-84.

Liamputtong, P., & Rice, Z. S. (2021). Stigma, discrimination, and social exclusion. In: Liamputtong, P. (eds), Handbook of social inclusion. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89594-5_6

Link, B. G., & Phelan, J. C. (2021). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

Mieder, W. (2004). *Proverbs: A handbook*. Greenwood Press, Westport.

Mullet, D. R., (2018). A general critical discourse analysis framework for educational research. *Journal of Advanced Academics*, *29*(2), 116-142. https://doi.org/10.1177/1932202X18758260

Murthy, R. S. (2002). Stigma is universal but experiences are local. *World Psychiatry*, *1*(1), 28.

Načisčione, A. (2020). Proverbs in the system of language and their creative use: A cross-cultural view. *Culture Crossroads*, 1, 4-15.

Okray, Z. (2015). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın imgesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 93-102.

Ören, M. F. (2022). Modernization, stigmatization and religion: The example of the Yaprak newspaper. *The Journal of Near East University Faculty of Theology*, *8*(2), 210-226. https://doi.org/10.32955/neu.ilaf. 2022.8.2.04

Öz, Y. (2009). Cinsel yönelim üzerinden etkiletlenme. *Psikeart*, 2, 80-85.

Özen, Ş. (1996). *Bürokratik kültür 1: Yönetsel değerlerin toplumsal temelleri*. Ankara: TODAİE Yayınları.

Pala, İ. (2021). *Dünden bugüne atasözleri*. 7. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları.

Pei-Kai, C. (2020). Proverbs and sayings: Understanding a culture's biases, thoughts and way of life. *Think China*, available at: https://www.thinkchina.sg/proverbs-and-sayings-understanding-cultures-biases-thoughts-and-way-life

Rogers, R. (2016). Critical discourse analysis in education. In: Wortham, S., Kim, D., May, S. (eds), Discourse and education. *Encyclopedia of language and education*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02322-9_3-1

Saldana, J. (2016). *The coding manual for qualitative researchers* (3rd ed.). Sage.

Subu, M. A., *et al.* (2021). Types of stigma experienced by patients with mental illness and mental health nurses in Indonesia: A qualitative content analysis. *International Journal of Mental Health System*, 15, 77. doi: https://doi.org/10.1186/s13033-021-00502-x

Tapan, A. (2023). Türk atasözlerinde toplumsal kabulün şartları: Kalıpyargılar ve simgesel sınıflar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 679-702. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1235956

Tekin, F. (2023). Türk dünyası atasözlerinde toplumsal cinsiyet: "Kadın", "erkek". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *23*(2), 543-572. https://doi.org/10.32449/egetdid.1345814

Thornicroft, G., et.al. (2010). Stigma and discrimination. In C. Morgan & D. Bhugra (Eds.), *Principles of Social Psychiatry* (2nd Ed., pp. 331-340). Wiley Blackwell. https://doi.org/10.1002/9780470684214.ch26

Timurturkan, M. (2023). Kadın bedeni ve bedene gömülü iktidar pratikleri. *Beden ve Anlam* (s. 189-216), Edt. A. Aydın, İstanbul: VakfBank Kültür Yayınları.

Torino, G. C., & Sue, D. W. (2010). Stereotyping. In: Clauss-Ehlers, C.S. (eds) *Encyclopedia of Cross-Cultural School Psychology*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71799-9_401

Ünsaldı, L. (2022). Takdim ve *Heretik*'in onuncu kitabı vesilesiyle. *Stigma* (ss. 7-19), 8. Baskı, Ankara: Heretik Yayınları.

Van der Geest, S. (1975). Appearance and reality: The ambiguous position of women in Kwahu, Ghana". In: Kloos, P. and van der Veen, K.W., Eds., *Rule and reality: Essays in honour of André J. F. Köbben* (pp. 50-65), Antropologisch-Sociologisch Centrum, Amsterdam.

Wæraas, A. (2022). Thematic analysis: Making values emerge from texts. In: Espedal, G., Jelstad Løvaas, B., Sirris, S., Wæraas, A. (eds), Researching values. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90769-3_9

Araştırma ve Yayın Etiği

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar, araştırmaya eşit düzeyde (1. yazar %50, 2. yazar %50) katkı sunmuştur.

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu Yazar-1 (%90) - Yazar-2 (%10)

Çıkar Çatışması

Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir. Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Finansman

Bu araştırma için herhangi bir finansman sağlanmamıştır.

LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİNE GÖRE AVRUPA BİRLİĞİNE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN KÜMELENMESİ

CLUSTERING OF EUROPEAN UNION MEMBER AND CANDIDATE COUNTRIES ACCORDING TO THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEX

Neslihan AKIN ÖZDEMİR

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1169-1182
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1609231

Geliş Recieved: **21.07.2024**
Kabul Accepted **09.06.2025**

LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİNE GÖRE AVRUPA BİRLİĞİNE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN KÜMELENMESİ

CLUSTERING OF EUROPEAN UNION MEMBER AND CANDIDATE COUNTRIES ACCORDING TO THE LOGISTICS PERFORMANCE INDEX

Neslihan AKIN ÖZDEMİR [1]

Anahtar Kelimeler:
Lojistik Performans Endeksi,
Kümeleme Analizi,
K- Kırpılmış Ortalamalar.

Keywords:
Logistics Performance Index,
Cluster Analysis,
Trimmed K-Means

ÖZ

Lojistik ve taşımacılık, uluslararası ticari ilişkilerde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa Birliği dünyanın en dışa dönük ekonomilerinden biri olmasının yanında dünyanın en büyük tek pazar alanıdır. Üyeleri arasındaki serbest ticaret, AB'nin kuruluş ilkelerinden biridir ve aynı zamanda dünya ticaretine de açıktır. Dünya Bankası, ülkelerin lojistik performanslarını etkileyen değişkenleri, güçlü ve zayıf yönlerini belirlemelerine yardımcı olmak amacıyla ilk kez 2007 yılında Lojistik Performans Endeksi'ni (LPI) yayınlamıştır. Bu çalışmada Dünya Bankası'nın 2023 yılında yayınlamış olduğu Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriteri (uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama) kullanılarak Avrupa Birliğine üye 27 ülke ve 8 aday ülkenin lojistik performansları açısından benzer ülkelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Benzer ülkelerin belirlenmesi için kümeleme yöntemlerinden aykırı gözlemlere karşı dirençli olan k kırpılmış ortalamalar yöntemi kullanılmıştır ve yöntem R Studio'da uygulanmıştır. K-kırpılmış ortalamalar analiz sonucuna göre küme sayısı 3 olarak belirlenmiş ve kümelerde sırasıyla 18, 11 ve 5 ülke yer almıştır. Arnavutluk aykırı gözlem olarak belirlenmiştir.

ABSTRACT

Logistics and transportation play an increasingly important role in international trade relations. The European Union is one of the world's most outward oriented economies, as well as the world's largest single market area. Free trade among its members is one of the founding principles of the EU and it is also open to global trade. The World Bank first published the Logistics Performance Index (LPI) in 2007 to help countries determine the variables, that affect their logistics performance as well as their strengths and weaknesses. In this study, it is purposed to adjust similar countries in terms of logistics performance among 27 EU member countries and 8 candidate countries using the six criteria of the Logistics Performance Index (customs, infrastructure, international shipments, service quality, tracking and tracing and timeliness) published by the World Bank in 2023. To determine similar countries, the k-trimmed means method, which is robust to outlier observations among clustering methods, was used and the method was applied in R Studio. In proportion to the K-trimmed means analysis result, the number of clusters was found to be 3, with the countries distributed across the clusters as 18, 11 and 5, respectively. Albania was identified as an outlier.

[1] Öğr. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Alaplı Meslek Yüksekokulu, neslihan.aozdemir@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6577-2525.

Alıntılamak için/Cite as: Akın Özdemir N. (2025) Lojistik Performans Endeksine Göre Avrupa Birliğine Üye Ve Aday Ülkelerin Kümelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1169-1182

GİRİŞ

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, internet kullanımının yaygınlaşması, değişen tüketim alışkanlıkları, şehirleşme gibi faktörler ülkeler arasındaki rekabetin artmasına neden olmuştur. Günümüzde küresel alanda artan rekabetin bir sonucu olarak, ülkelerin uluslararası ticarette ön plana çıkabilmeleri rekabet avantajına bağlıdır (Işık, Aydın ve Koşaroğlu, 2020, s. 549). Ülkelerin küresel entegrasyon yoluyla küresel ekonomik rekabet gücüne erişmek istemeleri; ürünlerin mobilitesini kolaylaştıran, güvenlik ve teslimat hızlarını garantileyen, ülkeler arası uluslararası ticaretin arttığı dönemlerde maliyetlerin azaltılmasını sağlayan lojistiğin öneminin artmasına neden olmuştur (Marti ve diğerleri, 2017, s. 170).

Lojistik performansında yeterli düzeyde rekabet gücü, hem bir işletmenin iş sonuçları hem de işletmenin faaliyet gösterdiği ülkenin genel lojistik verimliliği üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Lojistik verimliliğini artırmak, en son teknolojilerin (IoT, sensörler vb.) kullanılması, ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, yasalara ve düzenlemelere uyum yeteneğinin artırılması ve ulaşım ağının genişletilmesi gibi çeşitli etkenlere bağlıdır. Ülkeler kamu kaynakları ile birçok lojistik altyapı projesi finanse ederek kamu refahını ve gayri safi yurtiçi hasılalarını artırmayı hedeflemektedir (Ju ve diğerleri, 2024, s. 1; Bayraktar ve diğerleri, 2024, s. 2). Bu bağlamda, ticareti ve taşımacılığı kolaylaştırmak, ekonomik kalkınmayı teşvik etmenin temelinde yer aldığından, birçok ülke kapsamlı ulusal lojistik stratejileri geliştirmeye başlamıştır (Arvis ve diğerleri, 2018, s. 4).

Ülke ekonomilerinin temel itici güçlerinden biri haline gelen lojistiğin, performansının hesaplanması ve iyileştirilmesi gerekmektedir. Ülkelerin ve şirketlerin lojistik performansı farklı ölçütlerle değerlendirilebilir (Mercangoz ve diğerleri, 2020, s. 239). Dünya Bankası, ülkelerin ticaret lojistiği alanında karşılaştıkları zorlukları ve fırsatları ve bu bağlamda verimliliklerini arttırmak için neler yapabileceklerini belirlemelerine yardımcı olmak amacıyla 2007 yılında Lojistik Performans Endeksi'ni (LPI) yayınlamıştır (Aboul-Dahab ve İbrahim, 2020, s. 2). Ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyan LPI; verileri altı bileşene dayalı olarak analiz eder (Liu ve diğerleri, 2018, s. 283):

1. Rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığı (Uluslararası sevkiyat);
2. Sevkiyatları takip etme ve izleme yeteneği (Takip ve izleme);
3. Gümrük ve sınır yönetiminin etkinliği (Gümrük yönetimi);
4. Lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi (Hizmet kalitesi ve yeterliliği);
5. Ticaret ve ulaştırma altyapısının kalitesi (Altyapı) ve
6. Sevkiyatların alıcılara planlanan veya beklenen teslimat süreleri içinde ulaşma sıklığı (Zamanlama).

Bir ülke için, zaman içinde ve ülkeler arasında ticaret ve ulaştırmayı kolaylaştırma politikası çabalarını daha iyi değerlendirmek ve hedeflemek için lojistik performansını anlamak gerekir. Lojistik performansı açısından rekabet avantajı, bir ülkenin uluslararası ticaret potansiyelini artırmasına, yeni pazarlara ulaşmasına ve ticareti teşvik etmesine yardımcı olabilir (Kabak ve diğerleri, 2018, s. 69). LPI, ülkelerin mevcut konumlarını anlamalarına ve dünya çapındaki ticaretteki performanslarını iyileştirmeye yönelik strateji ve politikalar geliştirmelerine yardımcı olur (Göçer ve diğerleri, 2022, s. 21).

Avrupa Birliği dünyanın en dışa dönük ekonomilerinden biri olmasının yanında dünyanın en büyük tek pazar alanıdır. Üyeleri arasındaki serbest ticaret, AB'nin kuruluş ilkelerinden biridir ve aynı zamanda dünya ticaretine de açıktır. AB, ülkelerle ticaret anlaşmaları müzakere etmek için aktif olarak çalışmaktadır. Bu anlaşmalar hem AB'nin hem de ilgili ülkelerin pazarlarına karşılıklı yarar sağlayan erişim sağlar. Üye devletlerdeki şirketler işlerini büyütebilir ve üretim için kullandıkları hammaddeleri daha kolay ithal edebilirler (European Union). AB ticaretinin sorunsuz işleyebilmesi için etkin bir lojistiğe ihtiyaç olduğu açıktır. Dolayısıyla; i) AB'ne üye ülkeler ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı aday ülkelerin LPI yönünden benzer ve farklı olan ülkelerin belirlenmesi ve Türkiye'nin diğer ülkelere göre kendi durumunu mukayese edebilmesi, ii) Türkiye'nin lojistik performansının zayıf ve güçlü yönlerinin tespit edilmesi, iii) Türkiye'nin tespit edilen zayıf yönlerinin geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı mevcut çalışmada, Avrupa Birliğine üye 27 ülke (Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, İrlanda, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Slovenya, Macaristan, , Lüksemburg, , Letonya, Litvanya, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Yunanistan, İspanya) ve 8 aday ülkeden (Türkiye, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk, Karadağ, Moldova, Ukrayna ve Bosna Hersek) lojistik performanslarına göre benzer ülkelerin belirlenmesi amaçlanmış ve Lojistik Performans Endeksi kullanılmıştır. İlgili veride uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama olmak üzere Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriteri yer almaktadır. Benzer ülkelerin belirlenmesi için kümeleme yöntemlerinden aykırı gözlemlere karşı dirençli olan k kırpılmış ortalamalar yöntemi RStudio'da NbClust (Charrad vd., 2014) ve factoextra (Kassambara ve Mundt, 2017) paketleri kullanılarak uygulanmıştır.

Çalışmanın devamı şu şekilde düzenlenmiştir; 1.bölümde konuyla ilgili literatüre değinilmiştir. 2. bölümde k kırpılmış ortalama yönteminden bahsedilmiştir. 3. bölümde analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Lojistik performans endeksine yönelik olarak yerli ve yabancı literatürde kümeleme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Farklı ülke grupları için yapılan uygulamalı çalışmaların bir kısmına aşağıda yer verilmiştir.

Faria ve diğerleri, (2015), Brezilya ve 39 ülkeyi kapsayan çalışmalarında kümeleme analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanmışlardır. Çalışmada Kümeleme analizi ile Brezilya'nın ABD, Almanya, Japonya ve Kanada gibi ana rakiplerine henüz ulaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Brezilya'nın kendi kümelerindeki ülkelerle karşılaştırıldığında Çin, Hindistan, Meksika, Şili gibi rakiplerinin gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Brezilya'nın zamanlama kriteri açısından yüksek lojistik performans grubuna çok yakın, gümrük kriteri açısından ise düşük lojistik performans grubuna çok yakın olduğu belirtilmiştir.

Danacı ve Nacar (2017), Türkiye ve AB üyesi ülkeler için hiyerarşik kümeleme analizini kullandığı çalışmada analiz sonucunda ülkeler beş kümeye ayrılmıştır. Türkiye'nin Portekiz, Macaristan, Polonya, Letonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya'nın bulunduğu dış ticaret performansı açısından orta seviyede olan ülkeler kümesinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Roy ve diğerleri, (2018), 129 ülke için k- ortalamalar ve çok değişkenli uyarlanabilir regresyon eğrileri yöntemini (MARS) kullandıkları çalışmada; LPI veri seti, ülkelerin kişi başına GSYH ve genel LPI skoru temelinde kümelendirilmiş ve 5 küme elde edilmiştir. İkinci aşamada ise LPI boyutları ile kişi başına GSYİH arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamaya yönelik olarak MARS modelleri geliştirilmiştir.

Orhan (2019) Türkiye ile Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının ENTROPİ ağırlıklı EDAS yöntemiyle kıyaslandığı çalışmada örneklemdeki LPI sırası ile EDAS yöntemiyle yapılan analizler sonucunda tespit edilen sıralamalar kıyaslandığında 5 ülkenin (Hollanda, Türkiye, Litvanya, Danimarka ve Lüksemburg) daha üst sıraya çıktığı, 6 ülkenin ise (Slovakya , Belçika, Portekiz, Bulgaristan, Kıbrıs ve Avusturya) daha aşağı sıraya düştüğü ve 19 ülkenin ise (Birleşik Krallık, İsveç, Almanya Finlandiya, İtalya, İspanya, , Norveç, Fransa, Macaristan, Çekya, Polonya, Estonya, İrlanda, Slovenya, Yunanistan, Letonya, Malta ve Hırvatistan) sırasını koruduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin sırası LPI'ye göre örneklemde 23. sırada yer alırken analiz sonucunda 22. sıraya yükseldiği görülmüştür.

Aboul-Dahab ve İbrahim (2020), 22 Arap ülkesini dikkate aldıkları çalışmada k- ortalamalar ve MARS yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada ülkelerin lojistik performans endeks skorlarına göre ve kişi başına GSYH temelinde beş kümeye ayrıldığı belirlenmiştir. LPI boyutlarının ülke nominal GSYİH'si açısından öneminin ülke gelir grubuna göre değiştiği tespit edilen diğer bir bulgudur.

Bazani ve diğerleri, (2020), Brezilya ve 41 ülkeyi dahil ettiği çalışmada kümeleme analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanmıştır. Brezilya'nın diğer ülkelerle karşılaştırıldığında orta düzeyde bir lojistik performansına sahip olduğunu; en kötü performansı gümrük boyutunda,

en iyi performansı ise zamanlama konusunda gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin çoğunlukla lojistik performansı yüksek olan kümelenmede gruplandığı belirtilmiştir.

Yıldız ve diğerleri, (2020), dış ticaret hacmi en yüksek 90 ülkeyi dikkate aldıkları çalışmada hiyerarşik kümeleme analizi kullanmışlardır. Türkiye'nin lojistik performansı açısından Katar, Portekiz, Çin, Polonya, Macaristan, Malezya, Çekya ve Güney Afrika Cumhuriyeti ile aynı kümede yer aldığı tespit edilmiştir. Türkiye, yer aldığı kümede altyapı değişkeni açısından aynı kümede yer alan ülkelere göre daha iyi performans gösterdiği; lojistik hizmet kalitesi, gümrük, uluslararası sevkiyat, ve dakiklik değişkenleri açısından ise aynı kümede yer alan ülkelerin performansının altında kaldığı ve izleme değişkeninde ise grup ortalaması seviyesinde performans gösterdiği belirlenmiştir.

Acar (2021) Türkiye ile Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında lojistik etkinlik kıyaslaması yaptığı çalışmasında 2007 yılından beri yayınlanan altı farklı LPİ'ye göre, Türkiye ile AB ülkeleri için Veri Zarflama Analizi (VZA) ve Malmquist yöntemi ile etkinlik analizi gerçekleştirmiştir. Türkiye, AB'ne üye ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin etkinlik değerinin yıllar itibariyle dalgalandığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin, LPI'nin tüm alt boyutlarını iyileştirme adına gerekli teknik ve hukuki düzenlemeleri yapması önerilmiştir.

Eren ve Ömürbek (2021), OECD ülkeleri için kümeleme analizi (Canopy algoritması) kullandığı çalışmada ülkelerin lojistik performans krtiterleri açısından dört kümeye ayrıldığı tespit edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen kümelerin lojistik performans endeksi kriterleri açısından anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin tespiti için Kruskal-Wallis Testi kullanılmıştır. Uygulanan test sonucunda tüm değişkenler açısından kümelerin, anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Ulkhaq (2023), 160 ülke için üç farklı kümeleme algoritmasını (k-ortalamalar, k-medoids ve CLARA) kullandığı çalışmasında; dirsek yöntemine göre k-ortalamalar, k-medoids ve CLARA algoritmaları için küme sayısı üç olarak belirlenmiştir. Birinci kümede yer alan ülkeler lojistik performansı açısından en iyi performansı sergileyen ülkeler olarak kabul edilirken, üçüncü kümede yer alan ülkeler ise en kötü performansı sergileyen ülkeler olarak değerlendirilmiştir.

Avşar (2023), 120 ülke için k-ortalamalar yöntemini kullandığı çalışmasında Türkiye'nin; Bahreyn, Çekya, Portekiz, Tayland, Güney Afrika, Şili, Katar, Slovenya, Macaristan Suudi Arabistan ve Malezya ülkeleriyle aynı kümede yer aldığı tespit edilmiştir. 7. Kümenin diğer kümelere göre daha iyi performans gösteren ülkelerden oluştuğu belirlenmiştir. Türkiye'nin 7. kümede yer alabilmesi için lojistik performans endeksi göstergeleri açısından çabalaması gerektiği belirtilmiştir.

Arman ve Organ (2023) AB'ye üye 27 ülke ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu 8 aday ülkenin lojistik performansını MEREC ve CoCoSo yöntemleri ile analiz etmişlerdir. CoCoSo yöntemi uygulama sonuçlarına göre, 2023 yılı için en yüksek LPI gösteren ilk beş ülke içerisinde Finlandiya, Almanya, Danimarka, Hollanda'nın yer aldığı tespit edilmiştir. AB'ye aday ülkeler içerisinde, Türkiye en yüksek, Arnavutluk ise en düşük lojistik performansına sahip ülke olarak bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin 2023 yılı için AB'ye üye olan 9 ülkeden daha yüksek lojistik performans gösterdiği saptanmıştır.

Bayraktar ve diğerleri, (2024), LPI panel verilerine dayanarak, ülkelerin lojistik verimliliğini değerlendirmek için çıktı odaklı bir VZA modeli geliştirilen çalışmada 145 ülke dikkate alınmıştır. Öncelikle, ülkeler lojistik performanslarına göre kümelenmiş ve düşük, orta ve yüksek performans gösteren ülkeler olarak gruplandırılmıştır. Daha sonra, VZA modeli oluşturulmuştur. Son on yıldaki uluslararası sevkiyat uygulamalarının yanı sıra son zamanlardaki takip ve izlemenin iyileştirme potansiyellerine rağmen artık ülkelerin rekabet gücüne katkıda bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Ju ve diğerleri, (2024), Avrupa Birliği üye ülkelerinin lojistik performanslarını CRITIC, MEREC, Entropy ve Bulanık ROV yöntemlerinden oluşan çok kriterli karar verme yaklaşımını kullanarak incelemişlerdir. LPI'nın altı faktörünün ağırlık katsayıları ilk üç yöntemle net biçimde elde edilmiş, böylece Üçgensel Bulanık Sayıya dönüştürülmüştür. Geliştirilen modelin sonuçları ve

uygulanan adımlar, Dünya Bankası raporuna kıyasla sıralamalarda belirli farklılıklar olduğunu ancak en iyi sırada yer alan ülkelerin konumlarını koruduğunu göstermiştir. Ayrıca, orijinal olarak elde edilen sonuçların doğrulama testleri oluşturulmuş, değerlendirme parametre değerlerinin önemi ve LPI sıralamasına olan etkisi vurgulanmıştır.

Pehlivan ve diğerleri, (2024), G20 ülkelerinin 2023 yılı performans sıralamalarını ve kümeleme analizlerini yaparak elde ettikleri sonuçları Dünya Bankası tarafından yayınlanan LPI puanlarıyla karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Her iki analiz sonucunda da elde edilen bulguların, Dünya Bankası tarafından sunulan LPI sıralamasına büyük ölçüde benzediği saptanmıştır.

Yu ve Rakshit (2025) LPI'yı oluşturan kategorilerin ve alt göstergelerin nesnel önemini araştırmak ve bu LPI göstergelerinden hangisinin en büyük öneme sahip olduğunu belirlemek amacıyla ağırlık kısıtlı hiyerarşik veri zarflama analizini kullanmışlardır. 160 ülkenin dikkate alındığı çalışmada, önerilen yöntem sonucunda elde edilen sıralamalar ile Dünya Bankası'nın sıralamaları arasında önemli bir fark olmadığı belirtilmiştir. Hizmet sunum performansının LPI için politika düzenlemelerinden daha hayati olduğu bulunmuştur. Global ağırlıklandırma açısından, altı alt göstergeden zamanlama en önemli gösterge olarak bulunmuştur.

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde, farklı ülke ya da ülke gruplarına, Türkiye ve AB'ne üye ülkelere yönelik olarak LPI kapsamında farklı kümeleme yöntemlerinin ve farklı çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara rastlanılmıştır. Ancak literatürde AB'ne üye ülkeler ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı aday ülkelere yönelik olarak yapılmış sadece 1 çalışmaya rastlanmıştır. Ancak AB'ne üye ve aday ülkelerin LPI'ne göre değerlendirilmesinde k kırmış ortalamalar yönteminin kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmanın bu yönleri ile literatürdeki boşluğu doldurması ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

YÖNTEM

Mevcut çalışmada, Avrupa Birliğine üye 27 ülke ve 8 aday ülkeden lojistik performanslarına göre benzer ülkelerin belirlenmesi amaçlanmış ve Lojistik Performans Endeksi kullanılmıştır. İlgili veride uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama olmak üzere Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriteri yer almaktadır. Benzer ülkelerin belirlenmesi amacıyla kümeleme yöntemlerinden aykırı gözlemlere karşı dirençli olan k kırpılmış ortalamalar yöntemi kullanılmıştır ve analiz R programlama dili kullanılarak uygulanmıştır.

Kümeleme yöntemleri, eğitim, sağlık, sosyoloji, biyoloji, finans ve benzeri diğer birçok alanda veri analizinde kullanılan oldukça popüler araçlardır. Bu yöntemde çok sayıda ve karmaşık yapıda veri içeren bir alandaki veriler gruplandırılır ve oluşan gruplar karşılaştırılır. Kümelemenin amacı, küme içi benzerliği en üst düzeye çıkarma ve kümeler arası benzerliği ise en aza indirgeme ilkesine göre nesneleri gruplamaktır. Kümeleme analizi veri setindeki belirli bir tür doğal yapıyı ortaya çıkarırken genellikle belirli bir benzerlik veya farklılık ölçüsünden yararlanır (Tekin, 2018: s. 403-404; Tekin, 2015: s. 392; Phanich ve diğerleri, 2010, s. 2; Wierzchoń ve Kłopotek, 2018, s. 9).

Kümeleme literatüründe, iki veri noktasının veya iki kümenin benzerliğini veya farklılığını nicel olarak tanımlamak için benzerlik ölçüleri, benzerlik katsayıları, farklılık ölçüleri veya uzaklıklar kullanılır.. Nesnelerinin farklılığını açıklamak için Öklid uzaklığı, Manhattan uzaklığı ve Minkowski uzaklığı gibi uzaklık türleri kullanılabilir. Yaygın olarak kullanılan ise Öklid uzaklığıdır. Öklid uzaklığı aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$d(i,j) = \sqrt{|x_{i1} - x_{j1}|^2 + |x_{i2} - x_{j2}|^2 + \cdots |x_{ip} - x_{jp}|^2}$$

burada i ve j veri kümesindeki farklı veri nesneleridir (Gan ve diğerleri, 2007, s. 5; Li, 2010, s. 459).

Kümeleme yöntemleri hiyerarşik kümeleme ve hiyerarşik olmayan kümeleme şeklinde 2 sınıfa ayrılabilir (Kalaycı, 2016, s. 358).

Hiyerarşik kümelemede veriler, tek bir adımda belirli sayıda sınıfa veya kümeye bölünmez. Bunun yerine kümeleme tüm nesneleri içeren tek bir kümeden her biri tek bir nesne içeren n kümeye kadar çalışabilen bir dizi

bölümlemeden oluşur. Hiyerarşik kümeleme algoritmasının sonucu dendrogram adı verilen grafiksel bir ağaç şeklinde görüntülenir (Everitt ve diğerleri, 2011, s.71; Tekin, 2020: s. 339).

Hiyerarşik olmayan kümeleme algoritmalarındaki temel felsefe ise, n farklı veri noktasından k farklı küme oluşturmaktır. Şöyleki her bir veri noktası, kümelerden en az biri ile tanımlanır ve her bir küme, en az bir veri noktası içerir (boş değil) ve başka bir kümeyle örtüşmez. En bilinen hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi k-ortalamalar yöntemidir (Saxena ve diğerleri, 2015, s. 30).

K-ortalama, varyans analizi temeline dayanan basit bir algoritmadır. Bu yöntemde, bir dizi veri önceden belirlenmiş kümeye sayısına göre kümelenir. İstenilen kümeler için rastgele merkezlerin belirlenmesi, önceden belirlenmiş bir uzaklık ölçüsü kullanılarak örneklerin kümelerle ilişkilendirilmesi, kümelerin merkezinin yinelemeli olarak değiştirilmesi ve ardından örneklerin yeniden ilişkilendirilmesi esasına dayanır. Yeniden atama prosedürü bir yakınsama kriteri (örneğin, yineleme sayısı veya belirli bir yineleme sayısından sonra küme sonuçlarında değişiklik olmaması) dikkate alınarak sonlandırılır (Armano ve Farmani, 2014, s. 142; Gelbard ve diğerleri, 2007, s. 158).

Hiyerarşik olmayan kümelemede bir veri kümesindeki optimal küme sayısının belirlenmesi temel bir konudur. Optimal küme sayısı benzerlikleri ölçmek için kullanılan yönteme ve bölümleme için kullanılan parametrelere bağlıdır. Hiyerarşik kümeleme kullanılarak üretilen dendrogramın incelenmesi basit ve popüler bir çözümdür. Bu yaklaşım aynı zamanda özneldir. Optimal küme sayısının belirlenmesine yönelik olarak, Dirsek yöntemi, Silhouette Yöntemi ve Gap istatistiğinden yararlanılabilir (Kassambara, 2017, s. 128).

Aykırı gözlem(ler), verilerin geri kalan kısmından büyük ölçüde farklı olan bir değer(ler)dir. Aykırı gözlemler, veri toplama sırasında ölçüm hataları, veri işleme hataları, örnekleme hataları vb. nedenlerle ortaya çıkabilirler. Birçok klasik istatistiksel teknik aykırı değerlere karşı dirençli değildir ve bu nedenle aykırı gözlemlerin varlığında güvenilir olmayan sonuçlar verir. Klasik kümeleme yöntemleri veri setinde aykırı gözlemlerin varlığı halinde, aralarında büyük heterojenlik bulunan homojen grupları oluşturmada yetersiz kalmaktadır. Örneğin, heterojen yapıya sahip birçok grup yapay olarak tek bir kümeyi oluşturuyormuş gibi görünebilir veya yalnızca aykırı gözlemlerden oluşan bazı sahte kümeler tespit edilebilir (García-Escudero ve diğerleri, 2010, s. 93; Dash ve diğerleri, 2023, s. 100163; Croux ve diğerleri, 2007, s. 151). Bahsedilen bu nedenlerle robust kümeleme algoritmaları geliştirilmiştir. Literatürde en çok kullanılan robust kümeleme yöntemi kırpılmış k-ortalamalar yöntemidir (Garcia-Escudero ve Gordaliza, 1999; Cuesta-Albertosa ve Fraiman, 2007; Jedi ve Adnan, 2012; Fritz, García-Escudero ve Mayo-Iscar, 2012; Giray, Yorulmaz ve Ergüt, 2016; Georgogiannis 2016; Gubu ve Rosadi, 2021; Dorabiala ve diğerleri, 2022; Insolia ve Perrotta, 2024; García-Escudero ve Mayo-Iscar, 2024; Rafflesia ve diğerleri, 2025). Mevcut çalışmada da bu yöntem tercih edilmiştir.

Kırpılmış k-ortalamalar yöntemi k-ortalamaların kullanımına dayanıklı bir alternatif olarak geliştirilmiştir. K-ortalamalar yönteminin en büyük dezavantajı aykırı gözlemlere karşı duyarlı olmasıdır. K-ortalamalar yönteminin kırılma noktası 0'a eşittir. Başka bir ifadeyle, tek bir aykırı gözlem dahi, k-ortalamalar yöntemini tamamen bozabilir. Ayrıca, olasılık ölçümleri uzayında tanımlanan fonksiyoneller olarak, k-ortalama merkezleri tahmin edicileri sınırsız etki fonksiyonlarına sahiptir. K-kırpılmış ortalamalar yöntemi

$$\underset{Y}{\operatorname{argmin}} \min_{m_1,\ldots,m_k} \sum_{x_i \in Y} \min_{j=1,\ldots,k} \left\| x_i - m_j \right\|^2 \qquad (1)$$

Denklem 1'de verilen minimizasyon problemini çözmeye çalışır. Burada Y; örneklem () içindeki n(1-α) adet gözlem grubunu ifade etmektedir (García-Escudero ve diğerleri, 2010, s. 93,95).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Mevcut çalışmada, Avrupa Birliğine üye 27 ülke ve 8 aday ülkenin lojistik performanslarına göre benzer ülkelerin belirlenmesi amaçlanmış ve Lojistik Performans Endeksi kullanılmıştır. İlgili veri Dünya Bankası'ndan sağlanmış olup 2023 yılını içermektedir. İlgili veride uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama olmak üzere Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriteri yer almaktadır. Tablo 1'de, çalışmada kullanılan veri setine yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Veri Seti

Ülkeler	Gümrük Skoru	Altyapı Skoru	Sevkiyat Skoru	Hizmet Kalitesi Skoru	Zamanlama Skoru	Takip ve İzleme Skoru
Finlandiya	4,0	4,2	4,1	4,2	4,3	4,2
Danimarka	4,1	4,1	3,6	4,1	4,1	4,3
Almanya	3,9	4,3	3,7	4,2	4,1	4,2
Hollanda	3,9	4,2	3,7	4,2	4,0	4,2
Avusturya	3,7	3,9	3,8	4,0	4,3	4,2
Belçika	3,9	4,1	3,8	4,2	4,2	4,0
İsveç	4,0	4,2	3,4	4,2	4,2	4,1
Fransa	3,7	3,8	3,7	3,8	4,1	4,0
İspanya	3,6	3,8	3,7	3,9	4,2	4,1
Yunanistan	3,2	3,7	3,8	3,8	3,9	3,9
İtalya	3,4	3,8	3,4	3,8	3,9	3,9
Estonya	3,2	3,5	3,4	3,7	4,1	3,8
İrlanda	3,4	3,5	3,6	3,6	3,7	3,7
Lüksemburg	3,6	3,6	3,6	3,9	3,5	3,5
Polonya	3,4	3,5	3,3	3,6	3,9	3,8
Letonya	3,3	3,3	3,2	3,7	4,0	3,6
Litvanya	3,2	3,5	3,4	3,6	3,6	3,1
Portekiz	3,2	3,6	3,1	3,6	3,6	3,2
Türkiye	3,0	3,4	3,4	3,5	3,6	3,5
Hırvatistan	3,0	3,0	3,6	3,4	3,2	3,4
Çek Cumhuriyeti	3,0	3,0	3,4	3,6	3,7	3,2
Malta	3,4	3,7	3,0	3,4	3,2	3,4
Slovak cumhuriyeti	3,2	3,3	3,0	3,4	3,5	3,3
Slovenya	3,4	3,6	3,4	3,3	3,3	3,0
Bulgaristan	3,1	3,1	3,0	3,3	3,5	3,3
Kıbrıs	2,9	2,8	3,1	3,2	3,5	3,4
Macaristan	2,7	3,1	3,4	3,1	3,6	3,4
Romanya	2,7	2,9	3,4	3,3	3,6	3,5
Kuzey Makedonya	3,1	3,0	2,8	3,2	3,5	3,2
Bosna Hersek	2,7	2,6	3,1	2,9	3,2	3,2
Karadağ	2,6	2,5	2,8	2,8	3,2	3,2
Sırbistan	2,2	2,4	2,9	2,7	3,4	2,9
Arnavutluk	2,4	2,7	2,8	2,3	2,5	2,3
Moldova	1,9	1,9	2,7	2,8	3,0	2,8
Ukrayna	2,4	2,4	2,8	2,6	3,1	2,6

Tablo 1'de, gümrük kriteri açısından Danimarka; altyapı kriteri açısından Almanya; sevkiyat kriteri açısından Finlandiya; hizmet kalitesi kriteri açısından Finlandiya, Almanya, Hollanda, Belçika, İsveç; zamanlama kriteri açısından Finlandiya ve Avusturya ve takip ve izleme kriteri açısından ise Danimarka en yüksek skorlara sahip ülkelerdir. Finlandiya, Danimarka ve Almanya'nın birçok LPI alt kriteri açısından en iyi skora sahip ülkeler oldukları söylenebilir. Bununla birlikte Moldova gümrük, altyapı ve sevkiyat kriterleri açısından en düşük skora sahip ülke olurken; Arnavutluk ise hizmet, zamanlama, takip ve izleme kriterleri açısından en düşük skora sahip ülke olarak tespit edilmiştir.

AB'ne üye ve aday ülkeler lojistik performansını oluşturan her bir kriter için büyükten küçüğe doğru sıralandığında

- Türkiye gümrük skoru açısından Hırvatistan ve Çek Cumhuriyeti ile aynı skora (3.0) sahiptir. Aynı skora sahip olan bu ülkeler en kötü 10. ülke konumunu paylaşmaktadır.
- Türkiye altyapı skoru (3.4) ve hizmet kalitesi skoru (3.5) ile 20. ülke konumundadır.
- Türkiye sevkiyat skoru açısından İsveç, İtalya, Estonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Macaristan ve Romanya ile aynı skora (3.4) sahiptir. Bu ülkeler 13. ülke konumunu paylaşmaktadır.
- Türkiye zamanlama skoru açısından Litvanya, Portekiz, Macaristan ve Romanya ile aynı skora (3.6) sahiptir. Bu ülkeler 17. ülke konumunu paylaşmaktadır.
- Türkiye takip ve izleme skoru açısından Lüksemburg ve Romanya ile aynı skora (3.5) sahiptirler. Bu ülkeler 16. ülke konumunu paylaşmaktadır.

Türkiye'nin lojistik performası kendi özelinde değerlendirildiğinde ise gümrük kriteri açısından en düşük skora ve zamanlama kriteri açısından ise en yüksek skora sahip olduğu görülmüştür.

Veri seti oluşturulduktan sonra veri setinde aykırı gözlem olup olmadığı araştırılmıştır. Bunun için Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriteri verilerine ilişkin Kutu-Bıyık diyagramları çizilmiş ve Şekil 1'de görülen grafik elde edilmiştir.

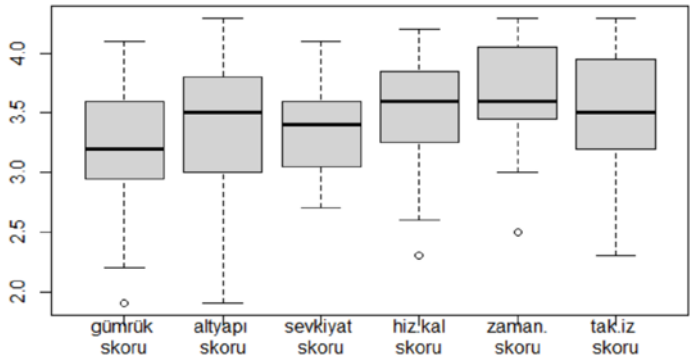

Şekil 1. Kutu Diyagramı

Şekil 1 incelendiğinde, gümrük, hizmet kalitesi ve zamanlama kriterlerinin Kutu diyagramında "o" simgesi görülmektedir. Bu, veriler arasında aykırı gözlem ya da gözlemler olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle klasik kümeleme yöntemlerinin veri setinde aykırı gözlemlerin bulunması halinde aralarında büyük heterojenlik bulunan homojen grupları oluşturmada yetersiz kaldıkları için benzer ülkelerin belirlenmesi amacıyla aykırı gözlemlere karşı dirençli olan k kırpılmış ortalamalar yöntemi kullanılmıştır. Kümeleme analizine yönelik olarak küme sayısını belirmek için Elbow (Dirsek) ve Silhoutte yöntemlerinden yararlanılmış ve elde edilen sonuçlara Şekil 2 ve Şekil 3'de yer verilmiştir.

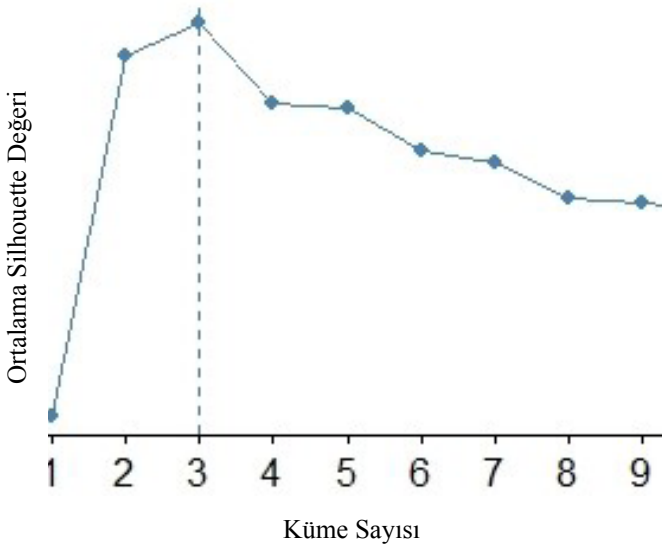

Şekil 2. Elbow Yöntemi Sonucu Optimum Küme Sayısı

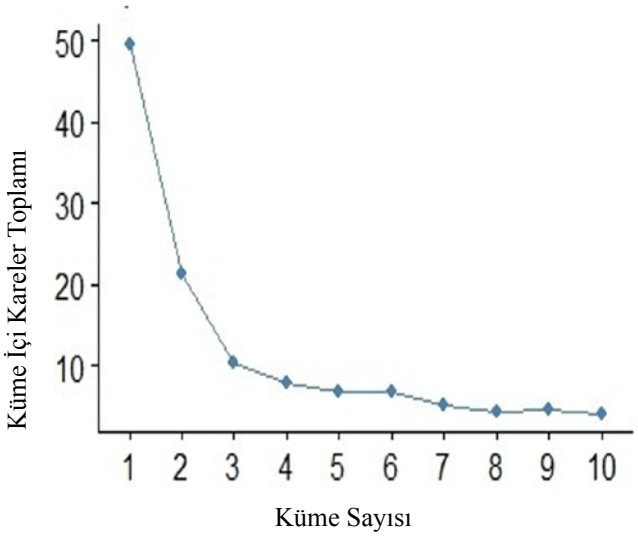

Şekil 3. Silhoutte İndeksi Sonucu Optimum Küme Sayısı

Hem Elbow (Dirsek) yöntemi hem de Silhoutte indeksi sonuçlarına göre küme sayısı 3 olarak belirlenmiştir. Küme sayısı 3 olarak dikkate alınarak veri setine k-kırpılmış ortalamalar yöntemi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

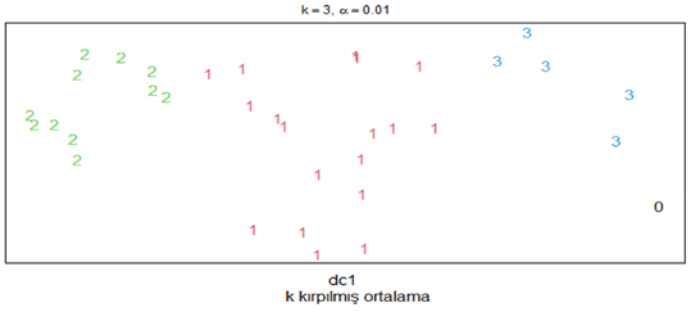

Şekil 4. K Kırpılmış Ortalama Yöntemine Göre Belirlenen Kümeler

Şekil 4'de "1" küme 1'de yer alan ülkeleri "2" küme 2'de yer alan ülkeleri, "3" küme 3'de yer alan ülkeleri ve "0" ise aykırı gözlem olan Arnavutluk'u göstermektedir.

K kırpılmış ortalamalar yöntemi ile yapılan kümeleme analizi sonucunda oluşan kümeler Tablo 2' de yer almaktadır.

Tablo 2. Ülkelerin Kümeleme Sonuçları

Küme	Ülkeler
Küme 1	Estonya, İrlanda, Lüksemburg, Polonya, Letonya, Litvanya, Portekiz, Türkiye, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Malta, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Kıbrıs, Macaristan, Romanya, Kuzey Makedonya
Küme 2	Finlandiya, Danimarka, Almanya, Hollanda, Avusturya, Belçika, İsveç, Fransa, İspanya, Yunanistan, İtalya
Küme 3	Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, Moldova, Ukrayna

Küme üyeliklerine ilişkin bilgiler değerlendirildiğinde kümelerde sırasıyla 18, 11 ve 5 ülke yer almıştır. Arnavutluk'un herhangi bir kümeye atanmadığı görülmektedir. Küme 2'de Almanya, İtalya, Fransa gibi gelişmiş ülkeler yer almaktadır. Bu kümede Hollanda dışında yer alan diğer ülkeler yüksek gelirli ülkelerdir. Ayrıca bu kümede yer alan ülkelerin tamamı Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdir. Avrupa Birliği'ne aday 8 ülken 5'i ise Küme 3'ü oluşturmaktadır. Türkiye'nin yer aldığı Küme 1'de Avrupa Birliği'ne aday sadece 2 ülke yer almaktadır. Bunlar Türkiye ve Kuzey Makedonya'dır. Bu kümedeki diğer küme üyeleri Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdir.

Kümeleme analizi sonucunda ülkeler ait oldukları kümedeki ülkelerle aynı, diğer kümelerdeki ülkelerle farklı renkte gösterildiğinde; genel olarak aynı kümedeki ülkelerin coğrafi olarak da birbirlerine yakın oldukları görülmektedir (Şekil 5).

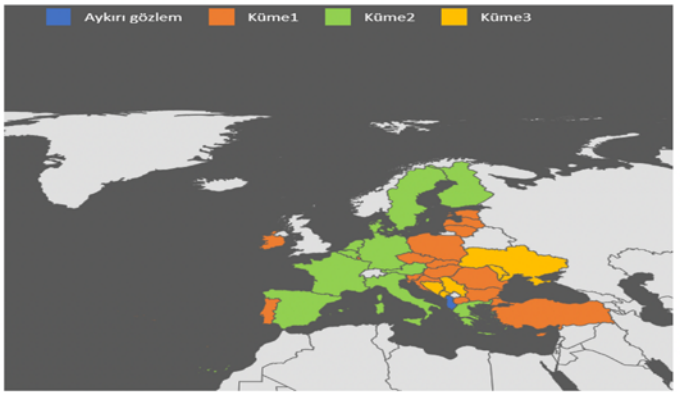

Şekil 5. Elde Edilen Kümelerin Haritada Gösterimi

Analiz sonucunda elde edilen kümelerde yer alan ülkelerin Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriterine ilişkin skorlarının ortalamaları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. K Kırpılmış Ortalamalar Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Küme Merkezleri

	C1	C2	C3
Gümrük	3.155556	3.763636	2.36
Altyapı	3.300000	4.009091	2.36
Uluslararası sevkiyat	3.283333	3.700000	2.86
Lojistik hizmet kalitesi	3.466667	4.036364	2.76
Zamanlama	3.588889	4.118182	3.18
Takip ve izleme	3.405556	4.100000	2.94

Tablo 3' de yer alan bulgular değerlendirildiğinde; Küme 2'nin (C2) Lojistik Performans Endeksinin altı kriteri olan uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama açısından diğer iki kümeye göre daha iyi olduğu görülmektedir. Küme 2'yi oluşturan ülkelerin LPI 2023 değerlerinde genellikle üst sıralarda yer alan ülkeler olduğu görülmüştür. Özellikle Finlandiya, Danimarka ve Almanya'nın birçok LPI alt kriteri açısından en iyi skora sahip ülkeler oldukları söylenebilir. Tablo 1'den elde edilen bu bulgular bu gruplandırmayı desteklemektedir. Küme ortalamaları değerlendirildiğinde Türkiye'nin yer aldığı Küme 1 (C1) bahsi geçen altı kiter açısından Küme' 2nin gerisinde kalmıştır. Küme 1 kendi içerisinde değerlendirildiğinde altı kriter içerisinde en düşük ortalamaya gümrük skoru sahiptir. Küme 3 ise altı kriter için diğer kümelerin küme ortalamalarından daha düşük performans göstermiştir. Bu kümeyi oluşturan ülkelerin LPI 2023 değerlerinde genellikle alt sıralarda yer alan ülkeler olduğu görülmüştür. Özellikle Moldova'nın birçok LPI alt kriteri açısından en kötü skora sahip ülke olduğu söylenebilir. Küme 3'ü oluşturan ülkeler Tablo 1'den elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Türkiye'nin de içinde yer aldığı Küme 1, 5 Avrupa Birliği'ne aday ülkeden oluşan Küme 3'ten bu altı kriter açısından daha iyi durumdadır.

Türkiye'nin, gümrük kriteri açısından aynı kümede yer alan ülkelerin performansının altında kaldığı; zamanlama kriteri açısından küme ortalaması seviyesinde performans gösterdiği ve sevkiyat, takip ve izleme, hizmet kalitesi ve altyapı kriterleri açısından ise aynı kümede yer alan ülkelere göre daha iyi performans gösterdiği belirlenmiştir.

SONUÇ

Uluslararası ticaret açısından önemli bir rekabet avantajı elde edilmesini sağlayan lojistik sektörünün performansının belirlenmesi önemli bir konudur. Lojistik performansının doğru ölçülmesi ve karşılaştırılması, ülkelerin performanslarını iyileştirmeye yönelik strateji ve politikalar geliştirmelerine yardımcı olur. Dolayısıyla mevcut çalışmada, Avrupa Birliğine üye 27 ülke ve 8 aday ülkeden lojistik performanslarına göre benzer ülkelerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde, farklı ülke ya da ülke gruplarına, OECD'ye üye ülkelere, Türkiye ve AB'ne üye ülkelere yönelik olarak LPI kapsamında farklı kümeleme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara rastlanılmıştır. Ancak literatürde AB'ne üye ülkeler ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı aday ülkelere yönelik olarak yapılmış sadece 1 çalışmaya rastlanmıştır. Ancak AB'ne üye ve aday ülkelerin LPI'ne göre değerlendirilmesinde k kırmış ortalamalar yönteminin kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmanın bu yönleri ile literatürdeki boşluğu doldurması ve literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Mevcut çalışmada Dünya Bankası'nın 2023 yılında yayınlamış olduğu Lojistik Performans Endeksi'nin altı kriteri (uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama) kullanılarak Avrupa Birliğine üye 27 ülke ve 8 aday ülke için kümeleme işlemi yapılmıştır. Benzer ülkelerin belirlenmesi için kümeleme yöntemlerinden aykırı gözlemlere karşı dirençli olan k kırpılmış ortalamalar yöntemi kullanılmıştır. Küme üyeliklerine ilişkin bilgiler değerlendirildiğinde Küme 1'de 18, Küme 2'de 11 ve Küme 3'te ise 5 ülke yer almıştır. Arnavutluk'un ise herhangi bir kümeye atanmadığı görülmüş ve aykırı gözlem olarak tespit edilmiştir. Oluşan kümelerin Lojistik Performans Endeksinin altı kriteri olan uluslararası sevkiyat, takip ve izleme, gümrükler, hizmet kalitesi, altyapı ve zamanlama açısından küme ortalamaları kıyaslandığında Küme 2'nin her bir kriter açısından diğer

kümelere göre küme ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kümede yer alan ülkelerin tamamı Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdir. Avrupa Birliği'ne aday 8 ülken 5'i ise Küme 3'ü oluşturmaktadır. Küme 3, altı kriter için diğer kümelerin küme ortalamalarından daha düşük performans göstermiştir. Bu kümeyi oluşturan ülkelerin LPI 2023 değerlerinde genellikle alt sıralarda yer alan ülkeler olduğu görülmüştür. Özellikle Moldova'nın birçok LPI alt kriteri açısından en kötü skora sahip ülke olduğu söylenebilir

Türkiye'nin içinde yer aldığı Küme 1'in en iyi 2. küme olduğu görülmektedir. Bu küme Estonya, İrlanda, Lüksemburg, Polonya, Letonya, Litvanya, Portekiz, Türkiye, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Malta, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Kıbrıs, Macaristan, Romanya, Kuzey Makedonya olarak şekillenmiştir. Küme 1'de Avrupa Birliği'ne aday sadece 2 ülke yer almaktadır. Bunlardan biri Türkiye iken diğeri ise Kuzey Makedonya'dır. Bu kümedeki diğer küme üyeleri Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdir. Bu durum Türkiye'nin küme 3'de yer alan AB'ne aday ülkelerden lojistik performası açısından daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin, sevkiyat, takip ve izleme, hizmet kalitesi ve altyapı kriterleri açısından ise aynı kümede yer alan ülkelere göre daha iyi performans gösterdiği; zamanlama kriteri açısından küme ortalaması seviyesinde performans gösterdiği ve gümrük kriteri açısından aynı kümede yer alan ülkelerin performansının altında kaldığı belirlenmiştir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu Küme 1 ülkeleri; LPI puanının hesaplandığı alt başlıklar içinde gümrük skoru açısından en düşük ortalamaya sahiptir. Türkiye'nin lojistik performansı kendi özelinde değerlendirildiğinde de gümrük kriteri açısından en düşük skora sahip olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, hem Türkiye hem de Küme 1'de yer alan diğer ülkelerin gümrük işlemlerini daha etkin hale getirmesi gerekmektedir. Gümrük işlemleri süreci üzerinde yapılan detaylı bir araştırma, bu süreçteki en büyük engellerin fiziksel inceleme nedeniyle gümrük işlemleri süresinin uzunluğu, ithalat ve ihracat için çok sayıda acente varlığı ve ithalat ve ihracat izni için gereken çok sayıda belge gibi bürokratik sorunların olduğu göstermiştir (Faria, Souza ve Vieira, 2015, s. 231). Dolayısıyla gümrük süreciyle ilgili yukarıda bahsedilen sorunlara çözümler üretilerek gümrük işlemlerini daha etkin hale getirilebilir. Ayrıca gümrük işlemlerini daha etkin hale getirecek projelere yatırım yapılmasının yanında da diğer alt başlıklara da yatırım yapılarak Küme 2 ülkelerinin seviyesine erişilmeye çalışılmalıdır.

Elde edilen sonuçları Türkiye'nin üyesi olduğu kümeyi oluşturan ülkeler açısından değerlendirdiğimizde Danacı ve Nacar (2017); Yıldız ve diğerleri, (2020) ve Eren ve Ömürbek (2021)'in çalışmalarından elde ettikleri sonuçlarla benzer oldukları söylenebilir.

Mevcut çalışmada kullanılan veri yatay kesit verileridir. Yapılan kümeleme analizi 2023 yılı verileri ile gerçekleştiği için, çalışma 2023 yılına ait mevcut durumu göstermektedir. Aynı veri setinde yer alan ülkelerin LPI'leri son 5 yıl baz alınarak araştırılabilir. Gelecek çalışmalara yönelik olarak araştırmacılar veri setini ülkelerin dış ticaret hacimlerini ya da gelir seviyelerini baz alarak oluşturabilirler.

KAYNAKLAR

Aboul-Dahab, K. M. (2020). Logistics performance index (LPI) and insights on the logistics performance improvement in the Arabian region. *The International Journal of Business Management and Technology*, *4*(2), 1-15.

Acar, M. F. (2021). Lojistik performans indeks: Türkiye-Avrupa Birliği karşılaştırması. *International journal of advances in engineering and pure sciences*, *33*(3), 422-428.

Arman, K., & Organ, A. (2023). AB'ye üye ve aday ülkelerin lojistik performanslarının Merec ve Cocoso yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 36-46.

Arvis, J. F., Ojala, L., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Dairabayeva, K., & Kiiski, T. (2018). Connecting to compete 2018: Trade logistics in the global economy.

Avşar, İ.İ. (2023). Lojistik performans endeksine göre seçilmiş ülkelerin k-ortalamalar yöntemi ile kümelenmesi: Türkiye'nin durumu. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 44-61.

Bazani, C.L., Pereira, J.M. & Leal, E.A. (2020). Logistics performance index: What is Brazil's logistics performance in the international market. *Int. J. Logistics Systems and Management*, *37*(1), 38–54. doi: https://doi.org/10.1504/IJLSM.2020.109658

Bayraktar, E., Eryarsoy, E., Kosanoglu, F., Acar, M. F., & Zaim, S. (2024). Unveiling the drivers of global logistics efficiency: insights from cross-country analysis. *Sustainability*, *16*(7), 2683.

Charrad, M., Ghazzali, N., Boiteau, V. & Niknafs, A. (2014). NbClust: an R package for determining the relevant number of clusters in a data set, *Journal of Statistical Software*, *61*, 1-36.

Croux, C., Gallopoulos, E., Van Aelst, S., & Zha, H. (2007). Machine Learning and Robust Data Mining. *Computational Statistics & Data Analysis, 52(1), 151–154.*

Cuesta-Albertos, J. A., & Fraiman, R. (2007). Impartial trimmed k-means for functional data. *Computational Statistics & Data Analysis*, *51*(10), 4864-4877.

Danacı, T. & Nacar, R. (2017). Comparing the foreign trade and logistic performance of Turkey and EU members with cluster analysis. *PressAcademia Procedia* (PAP), *3*, 31-36. doi: https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.389

Döring, C., Lesot, M. J., & Kruse, R. (2006). Data analysis with fuzzy clustering methods. *Computational Statistics & Data Analysis*, *51*(1), 192-214. doi: https://doi.org/10.1016/j.csda.2006.04.030

Dash, C. S. K., Behera, A. K., Dehuri, S., & Ghosh, A. (2023). An outliers detection and elimination framework in classification task of data mining. *Decision Analytics Journal*, *6*, 100164.

Dorabiala, O., Kutz, J. N., & Aravkin, A. Y. (2022). Robust trimmed k-means. *Pattern Recognition Letters*, *161*, 9-16.

Eren, H. & Ömürbek, N. (2021). OECD ülkelerinin lojistik performansları açısından kümelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *26*(2), 153-166.

European Union. "Towards open and fair world-wide trade". Erişim: 15 Nisan 2024. https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/trade_en.

Faria, R. N. D., Souza, C. S. D., & Vieira, J. G. V. (2015). Evaluation of logistic performance indexes of Brazil in the international trade. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, *16*, 213-235.

Fritz, H., García-Escudero, L. A., & Mayo-Iscar, A. (2012). tclust: An R package for a trimming approach to cluster analysis. *Journal of Statistical Software*, *47*, 1-26.

Garcia-Escudero, L. A., & Gordaliza, A. (1999). Robustness properties of k means and trimmed k means. *Journal of the American Statistical Association*, *94*(447), 956-969.

García-Escudero, L. A., Gordaliza, A., Matrán, C., & Mayo-Iscar, A. (2010). A review of robust clustering methods. *Advances in Data Analysis and Classification*, *4*(2), 89-109. doi: 10.1007/s11634-010-0064-5.

García-Escudero, L. A., & Mayo-Iscar, A. (2024). Robust clustering based on trimming. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics*, *16*(4), e1658.

Giray, S., Yorulmaz, Ö., & Ergüt, Ö. (2016). Ülkelerin Gini Katsayısı, Göç, Suç Ve Mutluluk Değişkenleri Açısından Bulanik ve Dayanıklı Kümeleme Metotlari İle Sınıflandırılması. *Journal Of Awareness*, *1*(2), 1-16.

Georgogiannis, A. (2016). Robust k-means: a theoretical revisit. *Advances in Neural Information Processing Systems*, *29*.

Gelbard, R., Goldman, O., & Spiegler, I. (2007). Investigating diversity of clustering methods: An empirical comparison. *Data & Knowledge Engineering*, *63*(1), 155-166. doi: https://doi.org/10.1016/j.datak.2007.01.002

Göçer, A., Özpeynirci, Ö., & Semiz, M. (2022). Logistics performance index-driven policy development: An application to Turkey. *Transport policy*, *124*, 20-32. doi: https://doi.or-

g/10.1016/j.tranpol.2021.03.007.

Gubu, L., & Rosadi, D. (2021). A new approach for robust mean-variance portfolio selection using trimmed k-means clustering. *Industrial Engineering & Management Systems*, *20*(4), 782-794.

Işik, Ö., Aydin, Y., & Koşarolu, S. (2020). The Assessment of the logistics performance index of CEE countries with the new combination of SV and MABAC methods. *LogForum*, *16*(4), 549-559. doi: http://doi.org/10.17270/J.LOG.2020.504.

Insolia, L., & Perrotta, D. (2024). Fast and robust clustering of general-shaped structures with tk-merge. *International Journal of Approximate Reasoning*, *168*, 109152.

Ju, M., Mirović, I., Petrović, V., Erceg, Ž., & Stević, Ž. (2024). A Novel Approach for the Assessment of Logistics Performance Index of EU Countries. *Economics*, *18*(1), 20220074.

Kabak, Ö., Ülengin, F., & Ekici, Ş. Ö. (2018). Connecting logistics performance to export: A scenario-based approach. *Research in Transportation Economics*, *70,* 69-82. doi: https://doi.org/10.1016/j.retrec.2018.05.007

Kassambara, A., & Mundt, F. (2017). "Package 'factoextra'", Extract and Visualize the Results of Multivariate Data Analyses, 76.

Liu, J., Yuan, C., Hafeez, M., & Yuan, Q. (2018). The Relationship between environment and logistics performance: Evidence from Asian countries. *Journal of Cleaner Production*, *204*, 282-291. doi: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.08.310

Martí, L., Martín, J. C., & Puertas, R. (2017). A DEA-Logistics performance index. *Journal of Applied Economics, 20*(1), 169–192. doi: 10.1016/s1514-0326(17)30008-9

Mercangöz, A. B., Yıldırım, B. F., & Kuzu Yıldırım, S. (2020). Time period based COPRAS-G method: Application on the logistics performance index. *LogForum*, *16*(2), 239-250. doi: http://doi.org/10.17270/J.LOG.2020.432.

Orhan, M. (2019). Türkiye ile Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının Entropi ağırlıklı EDAS yöntemiyle karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 1222-1238.

Pehlivan, P., Aslan, A. I., David, S., & Bacalum, S. (2024). Determination of Logistics Performance of G20 Countries Using Quantitative Decision-Making Techniques. *Sustainability*, *16*(5), 1852.

Rafflesia, U., Rosadi, D., Sari, D. P., & Novianti, P. (2025). Analysis of Seismic Data in Sumatra using Robust K-Means Clustering. *Journal of Applied Data Sciences*, *6*(1), 391-404.

Roy, V., Mitra, S. K., Chattopadhyay, M., & Sahay, B. S. (2018). Facilitating the extraction of extended insights on logistics performance from the logistics performance index dataset: A two-stage methodological framework and its application. *Research in Transportation Business & Management*, *28*, 23-32. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.rtbm.2017.10.001

Tayal, M. A., & Raghuwanshi, M. M. (2010). Review on various clustering methods for the image data. *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences*, *2*, 34-38.

Tekin, B. (2015). Temel Sağlık Göstergeleri Açısından Türkiye'deki İllerin Gruplandırılması: Bir Kümeleme Analizi Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 389-416.

Tekin, B. (2018). Ward, K-Ortalamalar ve İki Adımlı Kümeleme Analizi Yöntemleri ile Finansal Göstergeler Temelinde Hisse Senedi Tercihi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(40), 401-436.

Tekin, B. (2020). Covıd-19 Pandemisi Döneminde Ülkelerin Covıd-19, Sağlık ve Finansal Göstergeler Bağlamında Sınıflandırılması: Hiyerarşik Kümeleme Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *5*(2), 336-349.

Ulkhaq, M. M. (2023). Clustering countries according to the logistics performance index. *JATISI (Jurnal Teknik Informatika dan Sistem Informasi)*, *10*(1), 1010-1018. doi: https://doi.org/10.35957/jatisi.v10i1.4755

Yıldız, A., Aydoğan, K., & Kartum, G. (2020). Türkiye'nin uluslararası lojistik performans endeksindeki konumunun kümeleme analizi ile araştırılması. *Turkish Studies-Social*, *15*(3), 1659-1679.

Yorulmaz, Ö. (2016). *Dayanıklı istatistiksel y*öntemler ve R *uygulamaları*. 1. Baskı, Beta Yayınları.

Yuan, J., Li, J., & Hao, J. (2023). A dynamic clustering ensemble learning approach for crude oil price forecasting. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, *123*, 106408.

Yu, M. M., & Rakshit, I. (2025). An alternative assessment approach to global logistics performance evaluation: Common weight H-DEA approach. *International Transactions in Operational Research*, *32*(2), 839-862.

HOT-DESKING SİSTEMİNDE KİŞİSEL ALAN ARAYIŞI VE MEKAN KURGUSU

THE QUEST FOR PERSONAL SPACE AND SPATIAL DESIGN IN HOT-DESKING SYSTEM

Özge DEVAL

69

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1183-1199
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1607792

Geliş Recieved: **26.12.2024**
Kabul Accepted **12.06.2025**

HOT-DESKING SİSTEMİNDE KİŞİSEL ALAN ARAYIŞI VE MEKAN KURGUSU

THE QUEST FOR PERSONAL SPACE AND SPATIAL DESIGN IN HOT-DESKING SYSTEM

Özge DEVAL

Anahtar Kelimeler:
Hot-desk,
Açık ofis,
İç mekân tasarımı,

Keywords:
Hot-desk,
Open office,
Interior design,

ÖZ

Günümüzde birçok insan, zamanının büyük bir kısmını ofis ortamında geçirmektedir ve bu durum ofislerin yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda kullanıcıların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan bir yer olmasını gerektirir. Ofis tasarımında, mekânın kişiselleştirilebilmesi, çalışanların refahını artırmak, işten memnuniyetlerini sağlamak ve bireylerin kimliklerini ifade edebilmesine olanak tanımak açısından kritik bir role sahiptir. Bunun yanı sıra, kişiselleştirme, iş ortamından kaynaklanan stresi azaltmada da etkili bir faktördür. Bu makale, hot-desk sistemi uygulanan ofislerde kişisel alan arayışı bağlamında mevcut durumun mekânsal bağlamda analiz edilmesini hedeflemektedir. Hot-desk yöntemi, ofis kaynaklarını daha verimli kullanarak maliyetleri azaltmayı hedefleyen bir sistemdir. Ancak, bu yöntemin en büyük zorluklarından biri, tahsis edilen çalışma alanlarının kullanıcı ihtiyaçlarına uygunluğudur. Çalışanların kendi mekânlarını tanımlama ve kişiselleştirme ihtiyacı, bu sistemde genellikle göz ardı edilmektedir.

Bu çalışmada, hot-desk sistem uygulanan ofislerde kullanıcı deneyimlerine odaklanılarak niteliksel bir içerik analizi yöntemiyle seçilen örnek ofisler incelenmiş, kullanıcı yorumları mekânsal verilerle birlikte değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, kişisel mekânsal aidiyetin sınırlı düzeyde geliştiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, ofis tasarımında kişiselleştirme unsurlarının yalnızca estetik değil, aynı zamanda kullanıcıların sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını destekleyici bir potansiyel taşıdığı değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

Nowadays, many people spend a significant portion of their time in office environments, which necessitates that offices not only serve functional purposes but also meet the physical and psychological needs of users. In office design, the ability to personalize space plays a critical role in enhancing employee well-being, ensuring job satisfaction, and allowing individuals to express their identities. Additionally, personalization is an effective factor in reducing stress caused by the work environment. This article aims to analyze the current situation spatially within the context of the search for personal space in offices where the hot-desking system is implemented. The hot-desk approach is a system designed to reduce costs by using office resources more efficiently. However, one of the major challenges of this method is the suitability of assigned workspaces to users' needs. The need for employees to define and personalize their space is often overlooked in such systems.

In this study, selected sample offices with hot-desk system were examined using a qualitative content analysis method, focusing on user experiences. User feedback was evaluated alongside spatial data. The findings indicate that the development of a sense of personal spatial belonging is limited. As a result, personalization in office design is shown to be not merely an aesthetic consideration but a functional necessity that supports the social and psychological needs of employees.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, ozge.deval@fbu.edu.tr, Orcid No. 0000-0003-3405-2290.

Alıntılamak için/Cite as: Deval Ö. (2025) Hot-Desking Sisteminde Kişisel Alan Arayışı ve Mekan Kurgusu, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1183-1199

GİRİŞ

Ofis ortamı, birçok insanın günlük yaşamında önemli bir yer tutmakta olup, bireylerin davranışlarını, duygularını ve genel iyilik hallerini doğrudan etkileyen bir fiziksel çevre sunar. Zamanla, teknolojik gelişmeler ve değişen iş gereksinimleri, ofis tasarımlarını işlevsel, fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları karşılayacak şekilde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, geleneksel kapalı ofislerden açık plan ofislere, hatta daha esnek sistemlere doğru bir evrim sürecini beraberinde getirmiştir. Ancak, bu süreçte sıklıkla göz ardı edilen en kritik unsurlar arasında kullanıcıların sosyal ve psikolojik ihtiyaçları bulunmaktadır. Mahremiyet, kişisel alan, iletişim kontrolü ve mekân kişiselleştirme gibi unsurlar, çalışanların memnuniyetini ve verimliliğini artırmada belirli bir öneme sahiptir (Wells, 2000; Vischer, 2007).

Son yıllarda, çalışma düzenlemelerinin dinamik evrimi, kuruluşları uzaktan çalışma ve yerinde bulunmanın uyum içinde olduğu hibrit ofis ortamlarını benimsemeye sevk etmiştir. Bu bağlamda, hot-desking (paylaşımlı ofis), çalışma alanı kullanımını optimize etmek ve iş birliğini teşvik etmek için esnek bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel kapalı ofislerin ve açık plan ofislerin hem avantajları hem de sınırlılıkları, ofis düzenlerinde daha esnek ve maliyet etkin çözümlere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Özellikle artan gayrimenkul maliyetleri, şirketleri yeni yöntemler aramaya itmiştir. Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda maliyetleri düşürmeye yönelik bir çözüm olarak hot-desking (paylaşımlı ofis) adı verilen bir çalışma düzeni geliştirilmiştir (Elsbach, 2003; Kim et al., 2016). Hot-desking, çalışanların sabit bir masaya sahip olmaları yerine, o gün ofiste mevcut olan boş masaları seçmelerine olanak tanır. Bu sistem, özellikle büyük şehirlerde artan kira maliyetlerine karşı ekonomik bir çözüm olarak tasarlanmıştır. Ancak, tahsis edilen masaların çalışanların bireysel ihtiyaçlarını karşılayamaması, memnuniyetsizliğe yol açarak sistemin beklenen faydalarını azaltabilmektedir.

Teknolojik yenilikler, hot-desking gibi sistemlerin eksikliklerini gidermek için önemli fırsatlar sunmaktadır. Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi dijital araçlar, ofis düzenlemelerini daha verimli ve kullanıcı odaklı hale getirebilecek veri setleri üretebilmektedir. Örneğin, masa tahsisi, gürültü seviyeleri, ekipman ihtiyaçları ve geçmiş kullanım verileri gibi faktörler, bireylerin ihtiyaçlarına daha uygun bir çalışma ortamı oluşturmak için kullanılabilmektedir. Bu tür dijital yenilikler hem çalışan memnuniyetini artırmak hem de enerji tasarrufu ve alan optimizasyonu gibi çevresel faydalar sağlamak için kullanılmaktadır (Appel-Meulenbroek et al., 2020). Ayrıca, hot-desking sisteminin sadece ekonomik ve çevresel faydaları değil, sosyal etkileri de dikkatle ele alınmalıdır. Çalışanların iş yerinde mahremiyet ve kişiselleştirme ihtiyaçları, işten duydukları tatmini ve genel refahlarını doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışma, hot-desking sisteminin uygulandığı yeni nesil ofislerde, çalışanların kişisel alan arayışının mekân kurgusu üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Literatürde yer alan güncel araştırmalar incelenerek, bu sistemin çalışan memnuniyetine ve mekânsal deneyime yansımaları değerlendirilmiştir. Herhangi bir saha çalışması gerçekleştirilmemiş olup, mevcut bilimsel çalışmalar üzerinden kullanıcı ihtiyaçları, mekânsal kişiselleştirme olanakları ve tasarım yaklaşımları analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, hot-desking uygulamalarında kişisel alan ihtiyacının nasıl karşılandığına, hangi mekânsal stratejilerin benimsendiğine ve bu dönüşümün ofis tasarımına etkilerine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, günümüz ofis tasarımlarında, sadece maliyet ve işlevsellik değil, aynı zamanda çalışanların sosyal, psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, hot-desking gibi sistemler, dijital yeniliklerle desteklenerek eksikliklerinin giderilmesi halinde, çalışan memnuniyeti ve verimliliği artırmada güçlü bir araç haline gelebilir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölüm, çalışmayla ilişkili literatürü iki perspektiften ele almaktadır: pandemiden sonra alternatif bir model olarak ortaya çıkan ortak çalışma alanlarının (co-working space) gelişimi ve mekânsal düzenlemenin kişisel alan arayışı üzerindeki etkisinin incelenmesi.

Akademik literatür taraması, Scopus, Google Scholar ve Web of Science veri tabanları üzerinden gerçekleştirilmiş;

bunun yanı sıra medya kaynakları ve kurum raporlarından elde edilen çevrim içi içerikler destekleyici bilgi olarak değerlendirilmiştir. Kullanılan anahtar kelimeler arasında yalnızca "hibrit çalışma", "çalışma alanı", "ofis" gibi bağlamı tanımlayan terimler değil, aynı zamanda "esnek yerleşim", "kişisel alan", "çalışma düzeni" ve "mekânsal organizasyon" gibi mekân kurgusuna ilişkin ifadeler de yer almaktadır.

Ofis olarak adlandırılan çalışma mekânlarının tasarımı, 19. yüzyılın sonlarında Amerika'da yaşanan ekonomik ve politik dönüşümlerle birlikte önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren, sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik ve mimari gelişmelerin etkisiyle ofis tasarımı daha dinamik, değişken ve kullanıcı ihtiyaçlarına duyarlı hale gelmiştir (Göçer vd., 2018). Bu gelişmeler, zamanla esnek ofis modellerinin çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Literatürde esnek ofisler; kapalı ve açık düzenin bir araya geldiği kombi ofisler, çalışanların sabit masalara sahip olmadığı paylaşımlı ofisler (hot-desking), rezervasyon sistemiyle işleyen otel tipi ofisler (hotelling) ve farklı ihtiyaçlara göre adapte edilebilen esnek ofisler (flexi offices) gibi alt türlerde sınıflandırılmaktadır (Wohlers ve Hertel, 2016).

Günümüzün hızla değişen çalışma ortamında, kuruluşlar uzaktan çalışmayı yüz yüze mevcudiyetle harmanlayan hibrit ofis modellerini benimsemektedir. Bu değişim, çalışan deneyimlerini etkileyen çeşitli fırsatları ve zorlukları beraberinde getirmiştir (Smith vd., 2022). Çalışanların bireysel ihtiyaçlarını karşılayan bir ofis ortamı oluşturmak, iş memnuniyetini, üretkenliği ve genel refahı artırmak adına kuruluşlar için temel bir hedef haline gelmiştir. Ancak az kullanılan ofis alanlarının yüksek maliyetlerini azaltmak ile çalışanların sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını dengelemek, önemli bir tasarım ve organizasyon zorluğu teşkil etmektedir (Vivian, 2012). Özellikle hibrit modellerde, çalışanların ofis mekânlarını nasıl deneyimlediklerini ve bu deneyimlerin davranış, iş birliği ve kurum kültürü üzerindeki etkilerini anlamak kritik bir öneme sahiptir (Bosua vd., 2017). Al'ın (2024) çalışmasında belirtildiği üzere, bu modeller liderlik anlayışında da dönüşüm yaratmış; dijital liderlik, sanal ekip yönetimi bağlamında literatürde öne çıkan bir konu haline gelmiştir.

Hibrit çalışma düzenlemeleri, geleneksel "ofis içi" ve "uzaktan" çalışma modellerini harmanlayarak esnek çalışma koşulları sunar. Çalışanların ev, ortak alan, kahve dükkanı gibi farklı ortamlardan çalışmasına olanak sağlayan bu model, ofis tasarımını da dönüştürmüştür (Cooper vd., 2017). Halford'a (2005) göre hibrit düzen, işin ve yönetimin doğasını fiziksel, dijital ve sosyal mekânlar arasında yeniden kurgulamaktadır. Bu dönüşümle birlikte hot-desking gibi sistemler, hem ekonomik hem operasyonel nedenlerle popülerlik kazanmıştır. Hot-desking, çalışanların sabit masa yerine mevcut boş masaları kullanmasına dayalı esnek bir ofis düzenidir. 1990'lı yıllarda maliyetleri azaltmak amacıyla geliştirilen bu model, ofis alanlarının %30'a kadar küçültülmesine imkân tanımıştır (BBC, 2014). Günümüzde ise daha çok "çalışan odaklı" bir yaklaşım çerçevesinde yeniden ele alınmaktadır. Ancak bu sistem, her çalışanın mahremiyet ve kişiselleştirme ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle eleştirilmektedir (Kampf-Dern & Konkol, 2017). Öge ve Çetin (2021), kullanıcı odaklı uygulamaların dijital çalışan deneyimini nasıl iyileştirebileceğine dair kapsamlı rehberinde, bu sistemlerin insan odaklı tasarlanmasının önemine dikkat çekmektedir.

Hot-desking sisteminin gelişimi, artan ofis maliyetleri, çalışma alanlarının optimize edilmesi gerekliliği, dijitalleşme ve mobil çalışma pratiklerinin yaygınlaşmasıyla doğrudan ilişkilidir. Çalışma kültüründeki dönüşüm, sabit mekân ihtiyacını azaltmış, mekânsal esneklik ve kaynak verimliliği öncelik kazanmıştır (Elsbach, 2003; Kim et al., 2016). Hot-desking sisteminin uygulanabilirliği, yalnızca masa paylaşımı ile sınırlı değildir. Bu sistemle uyumlu çalışan ofislerde, ergonomik ve modüler mobilyalar, bireysel odaklanma alanları (focus zones), paylaşımlı dolap sistemleri gibi çözümler tasarımsal bütünlüğü destekler (Appel-Meulenbroek et al., 2020). Ayrıca, mahremiyet ihtiyacını dengeleyebilmek için sessiz kabinler, akustik paneller ve esnek bölücü elemanlar kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar, çalışanların kişiselleştirme imkânının kısıtlanmasının mekânsal aidiyet hissini zayıflattığını ve iş doyumunu olumsuz etkileyebileceğini ortaya koymuştur (Wells, 2000; Elsbach, 2003). Kimliksel tehdit algısı, anonimleşme hissi ve mekânsal güvensizlik, hot-desking sistemlerinde dikkat edilmesi gereken önemli konulardır. Literatürde hot-

desking sistemi, kimi zaman hotelling ya da combi office gibi alternatif sistemlerle karıştırılsa da, bu modeller farklı düzeylerde mekânsal aidiyet ve kontrol sunmaktadır. Hotelling sisteminde rezervasyon yoluyla masa kullanımı yapılırken, combi office düzeninde hem açık hem kapalı alanların birlikte sunulması sayesinde kullanıcıya daha fazla kontrol ve çeşitlilik sağlanmaktadır (Wohlers & Hertel, 2016)."

Literatürde hot-desking uygulamalarının sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri geniş yer bulsa da, dijital yeniliklerin bu sistemlere entegrasyonu ve çalışan deneyimlerine etkisi hâlen yeterince araştırılmamıştır.

Verimlilik çoğu zaman, bireylerin sundukları hizmetin kalitesini ve miktarını artırma kapasiteleriyle ilişkilendirilse de, bu süreçte çalışan sağlığı ve refahı da temel belirleyicilerden biri haline gelmektedir (Lederer vd., 2000; Clements-Croome, 2000). Aydınlı ve diğerlerinin (2024) çalışmasında, dijital dönüşümün iş tatmini üzerindeki olumlu etkisi gösterilmiş ve bu bağlamda iş-yaşam dengesi gibi aracı faktörler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, hot-desking sistemleri, hibrit ofis düzenlemelerinde uygun şekilde tasarlanıp çalışan ihtiyaçlarıyla örtüştüğünde, memnuniyet ve verimliliği artırmada etkili bir araç olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu sistemlerin uzun vadeli etkilerinin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesi, yeni modellerin geliştirilebilmesi açısından önemlidir.

Tablo 1. Literatür özeti

	Etki (Impact)	**Temel Sonuç**	**Kaynak**
İç Mekân Kalitesi	Memnuniyetsizlik	Memnuniyeti etkileyen başlıca unsurlar: mahremiyet, temizlik, alan	Al Horr et al. (2016)
Akustik ve Mahremiyet	Memnuniyetsizlik, Etkileşim	Gürültü ve mahremiyet kaybı açık ofislerde memnuniyetsizliğin başlıca nedenidir.	Kim & de Dear (2013)
Aydınlatma	Ruh hali, memnuniyet	Aydınlatma tercihi ile deneyimlenen ışık düzeyi çalışan ruh halini etkiler.	Boubekri et al. (2014)
Masa Sahipliği ve Kişiselleştirme	Kimlik aidiyeti, iş doyumu	Sabit masa eksikliği aidiyet duygusunu ve iş doyumunu azaltmaktadır.	Wells (2000); Elsbach (2003)
Esnek Mekânsal Organizasyon	İşlevsellik, kullanıcı memnuniyeti	Bölgeleme, sessiz alanlar ve modüler mobilyalar kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamaktadır.	Appel-Meulenbroek et al. (2020)
Hot-desking Sisteminin Gelişimi	Alan verimliliği, maliyet	Bu sistemler ofis alanında %30'a kadar tasarruf sağlamıştır.	BBC (2014)
Kullanıcı Tercihleri ve Mekânsal Planlama	Mekânsal tercih motivasyonları	Kullanıcılar, gün ışığı, havalandırma ve ergonomik erişim gibi fiziksel özelliklere göre oturma alanlarını seçmektedir.	Pan et al. (2024)
Termal Konfor ve Fiziksel Kontrol	Kişisel konfor, mekânsal kontrol	Bireyselleştirilmiş konfor sistemleri, kullanıcıların fiziksel çevre üzerindeki kontrol hissini artırmaktadır.	Laing & Kühl (2020)
Sabitlik ve Mekânsal Aidiyet	Aidiyet, mekânsal süreklilik	Sabit masa kullanımı, çalışanların mekâna aidiyet geliştirmesini desteklemektedir.	Danielsson et al. (2024)

Pandemi sonrasında esnek ofis anlayışı yaygınlık kazanmış olsa da, literatürde bu dönüşümün temelleri daha erken dönemde atılmıştır. Bu nedenle, çalışmada hem pandemi öncesi hem sonrası döneme ait kaynaklar değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taramasının özet bulguları Tablo 1'de sunulmaktadır. Bu tablo, hot-desking sistemine ilişkin farklı dönemlerde yapılmış çalışmalarda öne çıkan mekânsal etkileri, tasarıma ilişkin çıkarımları ve temel sonuçları sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Tabloda yer alan bilgiler, araştırmanın alan analizine kuramsal bir çerçeve sunmakta ve mekânsal çözümlemelerin yorumlanmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu literatür taramasının bulguları göstermektedir ki, hot-desking sistemleri üzerine yapılan çalışmalar, mekânın fiziksel kurgusunun kullanıcı davranışları ve mekânsal aidiyet hissi üzerindeki etkisini farklı açılardan ele almaktadır. Bazı kaynaklar, kişisel alanın sabitlik ile doğrudan ilişkili olduğunu vurgularken; diğerleri esnek düzenlemelerin iyi kurgulandığında kullanıcı ihtiyaçlarına yanıt verebildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle pandemiden sonra şekillenen hibrit modellerle birlikte, tasarımsal stratejilerin çeşitliliği artmış; bu da literatürdeki bulguların zamansal ve bağlamsal olarak farklılaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle çalışmada, yalnızca belirli yıllara ait kaynaklar değil, sistemin tarihsel gelişimini ve güncel dönüşümünü kavrayacak şekilde kapsamlı bir inceleme yürütülmüştür. Literatürdeki çeşitlilik, hot-desking uygulamalarının tek tip bir tasarıma indirgenemeyeceğini, kullanıcı odaklı esneklik ve mekânsal aidiyet arasında hassas bir dengenin kurulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ofis Tasarımında Mekânsal Düzenlemelerin Dönüşümü

Çalışma ortamlarının Ofis mekânları, tarihsel süreç içerisinde işlevsel gereklilikler, sosyal dinamikler ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda çeşitli tasarım yaklaşımlarıyla evrilmiştir. Erken dönem ofisler, çoğunlukla ofis işlevi gözetilmeden inşa edilmiş yapılardan dönüştürülmüş, küçük odaların yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştur. Bu yapı düzeni, literatürde "Honeycomb system" (Petek sistemi) olarak tanımlanmakta; bireysel çalışmaya olanak tanırken etkileşimi sınırlandıran kapalı bir mekânsal organizasyonu temsil etmektedir (Göçer vd., 2018; Wohlers & Hertel, 2016).

Zamanla, iş dünyasındaki dönüşümler ve kullanıcı ihtiyaçlarının çeşitlenmesi, yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal gereksinimleri karşılayan ofis düzenlerinin gelişmesine neden olmuştur. Bu kapsamda ortaya çıkan kapalı planlı ofisler, bireysel ve grup çalışmaları için mahremiyet sunan, duvar ya da yüksek bölücülerle ayrılmış alanlardan oluşur. Özellikle "cellular office" (hücresel ofis) planlarında, her çalışana ayrı bir oda verilerek mekânsal aidiyetin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Oldham & Brass, 1979; Kim & de Dear, 2013). Bu ofis tipi, bireysel konsantrasyonu desteklese de iletişimi sınırlayabileceği düşünülmektedir. Buna karşılık olarak geliştirilen açık planlı ofisler, hızlı kurulum, maliyet avantajı ve esnek organizasyon yapısıyla öne çıkmıştır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, bu tür planlamaların yoğun gürültü, dikkat dağınıklığı ve mahremiyet eksikliği gibi nedenlerle çalışan memnuniyetini olumsuz etkilediğini göstermektedir (Brennan et al., 2002; De Been & Beijer, 2014; Appel-Meulenbroek et al., 2020). Marmot ve Eley (2007) ise açık planlı ofislerde mekân tahsisinin çoğu zaman çalışanların kıdemiyle ilişkili olarak yapılandırıldığını ve bu durumun iş ortamında hiyerarşik algıyı pekiştirebileceğini vurgulamaktadır.

Son on yıl içinde yapılan araştırmalar, mahremiyet kavramının özellikle açık ofislerde giderek önem kazandığını ortaya koymaktadır. Sundstrom vd. (1980) ve daha güncel olarak Haapakangas vd. (2018), açık plan ofislerin çalışanların dikkatini olumsuz etkilediğini ve bu durumun stres, yorgunluk ve iş performansında düşüşle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Elsbach (2003) ve Wells (2000) ise mekânsal kişiselleştirmenin sınırlı olduğu ortamlarda, çalışanların kimlik hissinin zayıflayabileceğine ve bunun da aidiyet duygusunu olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekmiştir.

Çalışma ortamlarının fiziksel özellikleri yalnızca işlevselliği değil, aynı zamanda psikolojik iyilik halini de doğrudan etkilemektedir. Hava kalitesi, ısı, aydınlatma, ergonomi, ses düzeyi ve bölme sistemleri gibi fiziksel unsurlar; çalışanların performansını, memnuniyetini ve sosyal etkileşim düzeyini belirleyen başlıca faktörler

arasında yer almaktadır (Clements-Croome, 2018; Frontczak & Wargocki, 2011). Ayrıca, teknolojik destekli düzenlemeler sayesinde bu fiziksel koşullar daha kullanıcı odaklı hale getirilebilmekte, bu da hem bireysel verimliliği hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (Appel-Meulenbroek et al., 2020).

Bu bağlamda, günümüzde ofis tasarımında yalnızca sabit planlar değil, esnek ve dijitalleşmiş ofis tipolojileri de önem kazanmıştır. Hot-desking, co-working, hibrit, sanal ve hazır ofis gibi modeller; çalışan ihtiyaçlarına göre çeşitlenen, sabit mekân kullanımını yeniden tanımlayan uygulamalardır. Sanal ofisler, fiziksel bir mekâna bağlı olmaksızın dijital araçlarla çalışma imkânı sunarken; hazır ofisler kısa süreli kiralanabilen, tüm altyapısı sağlanmış modüler çözümler sunar. Bu tipolojiler, fiziksel mekân ile çalışan arasındaki ilişkinin dönüşümünü simgelerken, aynı zamanda aidiyet, mahremiyet ve kişiselleştirme gibi mekânsal deneyim unsurlarını da yeniden tanımlamaktadır (Vivian, 2012; Halford, 2005).

Ofis mekânlarının bu evrimi, yalnızca fiziksel sınırlar üzerinden değil, aynı zamanda mekân kurgusu bağlamında da değerlendirilmektedir. Mekân kurgusu; dolaşım alanlarının yönlendirilmesi, ortak ve bireysel alanların dağılımı, oturma düzeni, malzeme kullanımı, ışık ve akustik gibi katmanlı unsurların tasarımsal bütünlük içinde ele alınmasıdır. Bu bağlamda yapılan analizlerde, ofislerin mekânsal stratejileri yalnızca işlevsellik değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda okunmalıdır.

Bu çalışma kapsamında incelenen ofislerin planlarına doğrudan erişim sağlanamasa da görsel materyaller üzerinden yapılan analizlerle yerleşim mantığı, kullanıcı dolaşımı, mahremiyet seviyesi ve sosyal alan entegrasyonu gibi unsurlar değerlendirilmiştir. Tasarım kurgusunun kullanıcı deneyimine nasıl yansıdığını anlamaya yönelik ipuçları sunmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Yöntemsel olarak betimsel içerik analizi esas alınmış ve kuramsal bir çerçevede literatür taramasına ve mekânsal analizlere dayandırılmıştır. Araştırmanın temel amacı, hot-desking sisteminin uygulandığı ofislerde kişisel alan ihtiyacının nasıl karşılandığını, kullanıcı deneyimlerinin mekânsal kurgulara nasıl yansıdığını ve bu sistemin çağdaş ofis tasarımına etkilerini anlamaktır.

Çalışmada öncelikle, hot-desking sistemine ilişkin akademik literatür incelenmiş; kullanıcı memnuniyeti, mekânsal kişiselleştirme, mahremiyet, aidiyet hissi ve üretkenlik gibi kavramlarla ilişkili bulgular analiz edilmiştir. Ardından, dijital platformlar, mimarlık dergileri, kurumsal ofis tasarım raporları ve iç mekân görselleri aracılığıyla sistemin uygulandığı örnek ofisler değerlendirilmiştir. Bu ofisler, hot-desking uygulamalarının en yoğun görüldüğü ve dijital dönüşümle birlikte gelişen çalışma biçimlerini temsil ettiği için seçilmiştir. Uluslararası örnekler, sistemin farklı kültürel ve yönetsel bağlamlardaki etkilerini karşılaştırmalı olarak gözlemlemeye olanak sağlamıştır. Mekânsal analiz sürecinde; renk kullanımı, kişiselleştirme olanakları, plan tipi (açık, kapalı, karma), mahremiyet düzeyi, oturma düzeni, bireysel ve ortak kullanım alanlarının dağılımı ile teknolojik altyapı gibi ögeler değerlendirme ölçütü olarak kullanılmıştır. Bu kriterler, ofis mekânlarının çalışan davranışları üzerindeki etkilerini irdeleyen güncel literatür doğrultusunda oluşturulmuştur (Al Horr et al., 2016; Küller et al., 1994; Cooper et al., 2017). Değerlendirmeler, görsel materyaller ve metinsel açıklamalarla desteklenmiş; içerik çözümlemesi yöntemiyle yorumlanarak literatür bulgularıyla ilişkilendirilmiştir.

Araştırmada herhangi bir kullanıcıyla doğrudan görüşme yapılmamış, uygulamalı veri toplanmamış; bunun yerine literatür ve dokümantatif kaynaklar temelinde kuramsal bir çözümleme geliştirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, kavramsal düzeyde ofis mekânlarının dönüşümünü irdeleyen betimleyici bir model sunmaktadır. Örnek ofislerin seçimi, hot-desking sisteminin görünür biçimde uygulandığı, kamusal olarak erişilebilen mimari dokümantasyon, iç mekân görselleri ve tasarım raporlarının bulunduğu uluslararası kurumsal ofisler arasından yapılmıştır. Bu ofisler, sistemin farklı bağlamlarda nasıl yorumlandığını gözlemleme olanağı sağlaması açısından tercih edilmiştir. Türkiye'de hot-desking uygulamalarına dair sınırlı akademik çalışma bulunmakla birlikte, büyük ölçekli teknoloji şirketleri ve uluslararası ofislerin İstanbul

merkezli kampüslerinde bu sistemin yer yer uygulandığı gözlemlenmiştir. Ancak bu örneklerin sayısal olarak ne düzeyde olduğu, mevcut literatürde açık biçimde yer almamaktadır.

Söz konusu analiz kriterleri, hot-desking sisteminin doğası gereği çalışanlara kalıcı bir alan sunmaması nedeniyle önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, renk kullanımı gibi unsurlar mekânsal aidiyetin görsel ipuçlarıyla desteklenip desteklenmediğini; aydınlatma, mahremiyet ve oturma düzeni gibi fiziksel öğeler ise kişisel alan arayışının hangi çözümlerle karşılandığını ortaya koymaktadır. Hot-desking sisteminde kişiselleştirme olanakları sınırlı olduğundan, bu unsurlar sistemin kullanıcı deneyimine etkisini sorgulamak açısından kritik öneme sahiptir. Analiz süreci, her ofis örneğinde bu kriterlerin mekânsal kurguyla nasıl ilişkili olduğuna odaklanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde, seçilen beş farklı ofis örneği üzerinden yapılan görsel analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Bulgular, hot-desking sisteminin fiziksel mekâna etkisini anlamaya yönelik olarak; masa düzeni, renk kullanımı, ışık, esnek alan organizasyonu, mahremiyet ve kişiselleştirme gibi kriterler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Görsel veriler üzerinden yapılan yorumlarda, çalışanın mekâna aidiyet hissetme durumu ve fiziksel çevrenin çalışan memnuniyetine etkisi de dikkate alınmıştır. Her bir ofis örneği bu ölçütler çerçevesinde analiz edilerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Unilever Türkiye Yeşil Ofisi

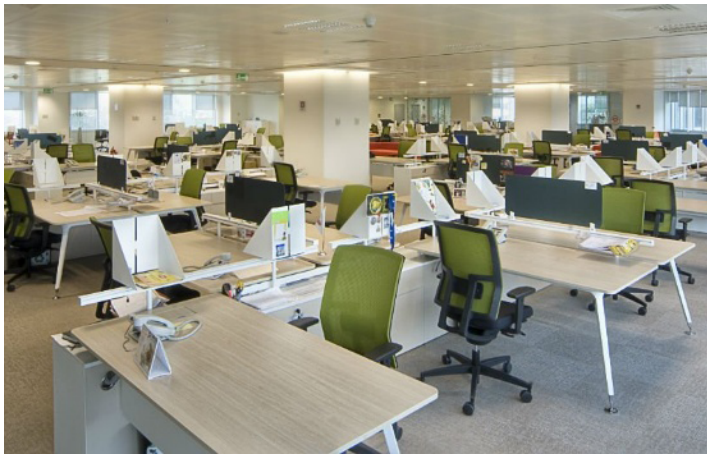

Görsel1

Görsel2

1. Kişiselleştirme İmkânı: Görsellerde bireysel eşya, sabit kullanıcıya ait nesne ya da kişisel dolap bulunmamaktadır. Masalar anonim kullanım için düzenlenmiş; sadece temel iş ekipmanları (evrak düzenleyici, masaüstü ekranlar vb.) yer almaktadır. Bu durum, hot-desking sisteminin gereği olan kişiselleştirmeden uzak, geçici kullanımı öne çıkaran bir yapı sunmaktadır.

2. Mahremiyet: Mekânda modüler masa bölücülerine yer verilmiş olsa da bu bölücüler görsel ya da işitsel mahremiyet sağlamaktan uzaktır. Açık plan anlayışıyla tasarlanan alanda bireysel odaklanmayı destekleyecek yeterli ayrışma sağlanamamaktadır.

3. Sosyal Etkileşim Alanı: İlgili görsellerde çalışanlar arası sosyal etkileşimi destekleyecek özel bir alan (örneğin lounge, toplantı köşesi, informal oturma düzeni) yer almamaktadır. Bu da sosyal bütünleşmenin rastlantısal temaslarla sınırlı kalabileceğini göstermektedir.

4. Mekânsal Akışkanlık: Masalar arasında geniş geçiş boşlukları bırakılmış, kullanıcıların hareket özgürlüğü ön planda tutulmuştur. Bu durum mekânda fiziksel akışkanlığı artırmakta ve farklı kullanıcı ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bir dolaşım imkânı sunmaktadır.

5. Doğal Işık Kullanımı: Ofisin geniş pencerelerle çevrili olması sayesinde iç mekân doğal ışıkla etkin şekilde aydınlatılmaktadır. Açık renk paleti ile birleşen bu doğal ışık, mekâna ferahlık katmakta ve çalışanların motivasyonunu artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Edwards & Torcellini, 2002).

6. Renk Kullanımı:Yeşil tonlarının özellikle sandalyelerde ve bölücülerde kullanılması dikkat çekicidir. Literatürde yeşil, zihinsel yorgunluğu azaltıcı ve odaklanmayı artırıcı etkisiyle tanımlanmaktadır (Kaya & Epps, 2004). Duvar ve zeminlerde kullanılan açık tonlar (beyaz, gri) ise mekânsal açıklığı desteklemektedir.

UCB Farma Milan

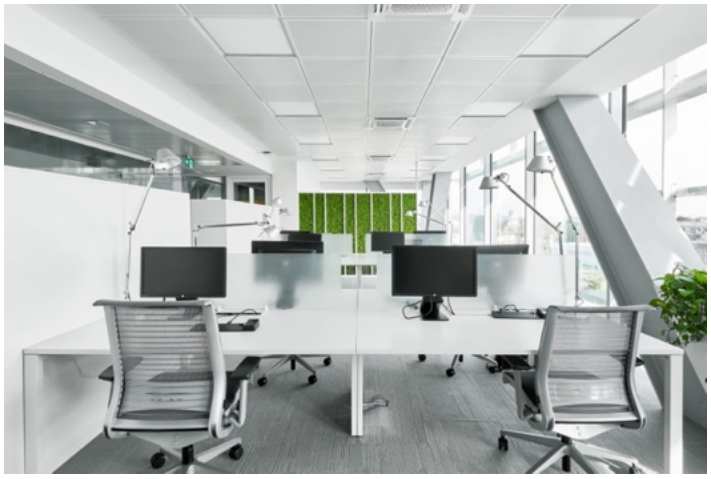

Görsel 3

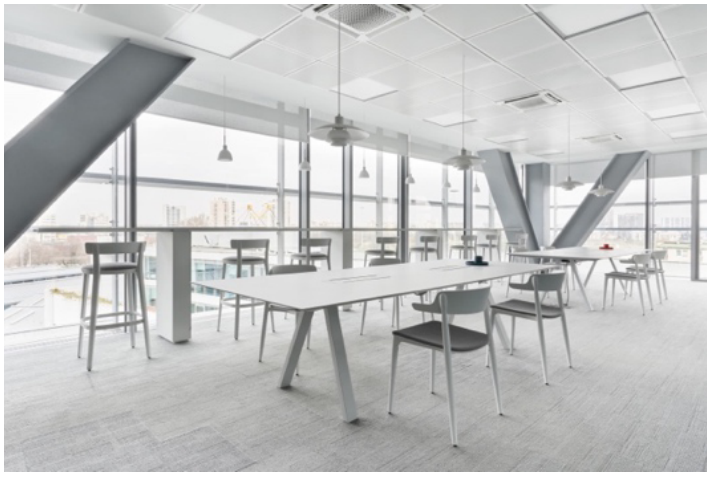

Görsel 4

1. Kişiselleştirme İmkânı:Ofis, hot-desking sistemine uygun olarak sade ve standart bir masa yerleşimi ile tasarlanmıştır. Görsellerde kişisel objelere, sabit kullanıcı izlerine ya da bireysel dolaplara rastlanmamaktadır. Masalar, geçici kullanım ilkesine göre düzenlenmiş; bu durum kullanıcılar arasında mekânsal aidiyetin gelişmesini zorlaştırmaktadır.

2. Mahremiyet:Masa aralıklarının geniş tutulduğu görülmekle birlikte, fiziksel mahremiyet sağlayacak herhangi bir bölücü, yarı kapalı alan ya da kabin yer almamaktadır. Açık ofis tasarımı nedeniyle görsel ve işitsel mahremiyet oldukça sınırlıdır.

3. Sosyal Etkileşim Alanı:Görsellerde toplantı ya da sosyal etkileşim için ayrılmış bir mekânsal düzenlemeye rastlanmamaktadır. Bu eksiklik, çalışanların gayriresmî etkileşimlerinin spontane ve mekânsal olarak yönlendirilmemiş biçimde gerçekleştiğini düşündürmektedir.

4. Mekânsal Akışkanlık:Masalar geniş bir alana yayılmış ve sandalye sayısı sınırlandırılmıştır. Bu tasarım, kullanıcıların rahat hareket etmesini sağlamakta, aynı zamanda mekânın esnek kullanımına olanak tanımaktadır. Farklı yüksekliklerdeki oturma düzenleri, bireysel odaklanma ile ekip çalışması arasında denge kurulmasını desteklemektedir.

5. Doğal Işık Kullanımı:Geniş pencereler sayesinde iç mekân bol miktarda doğal ışık almaktadır. Bu durum, çalışanların görsel konforunu ve motivasyonunu olumlu yönde etkileyen bir tasarım tercihi olarak öne çıkmaktadır (Edwards & Torcellini, 2002).

6. Renk Kullanımı:Ofiste beyaz ve gri tonlarının hâkim olduğu nötr bir renk paleti tercih edilmiştir. Bu renkler dikkat dağıtmadan odaklanmayı kolaylaştıran bir atmosfer yaratmaktadır. Görsellerde dikkat çeken dikey yeşil bitki paneli ise mekâna doğal bir dokunuş katarak görsel rahatlık sunmaktadır. Literatürde yeşil rengin stresi azalttığı ve dikkat düzeyini artırdığı belirtilmektedir (Kaya & Epps, 2004).

Sahibinden İstanbul Ofisi

Sahibinden.com'un İstanbul Ataşehir'de yer alan ofisi yaklaşık 5000 metrekarelik geniş bir alana kuruludur. Ofis çevresi, koşu bandı ve yürüyüş yolu olarak düzenlenmiş, 250 metrelik bu yol boyunca ginger araçlarla ofis içinde ulaşım sağlanmaktadır. Yürüyüş yolu boyunca yerleştirilen ağaç ve çiçekler sayesinde doğayla bütünleşik bir atmosfer oluşturulmuştur. Ofisin iç mekânında ayrıca profesyonelce tasarlanmış botanik bir bahçe, alt katta 150 kişilik bir konferans salonu ve çalışanların gün boyu kullanabildiği bir fitness salonu yer almaktadır. Tasarım, yalnızca işlevsel ihtiyaçları değil, aynı zamanda çalışan refahını ve motivasyonunu da gözeten çok yönlü bir yaklaşım sergilemektedir.

Görsel 5

Görsel 6

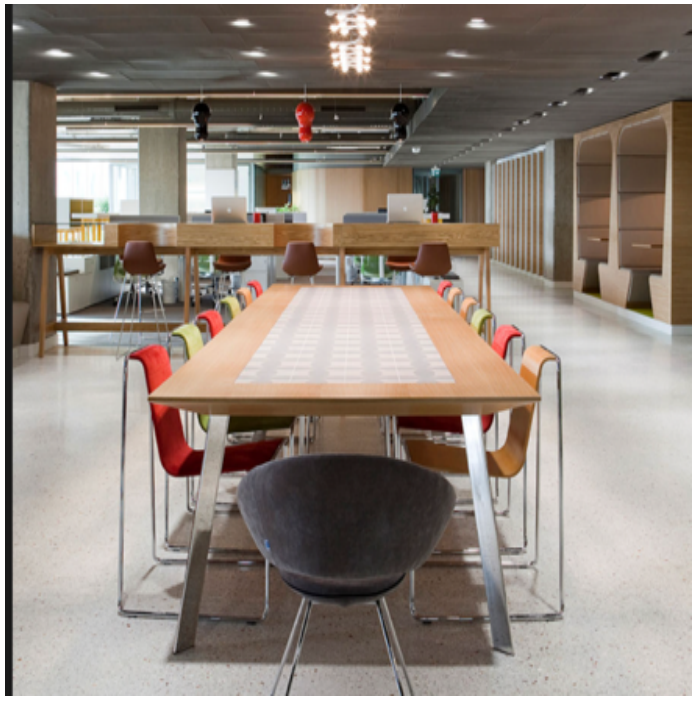

Görsel 7

1. Kişiselleştirme İmkânı:Ofiste kullanılan masa düzeni, hot-desking sistemine uygun olarak sabit kullanıcıya göre tanımlanmamıştır. Masalarda kişisel eşya, dekoratif unsur ya da bireysel dolap bulunmamaktadır. Paylaşıma dayalı bu yapı, kullanıcıların mekâna bireysel iz bırakmasını sınırlamakta; kişiselleştirmeyi azaltarak anonim bir kullanım biçimi sunmaktadır.

2. Mahremiyet: Mekân açık planlı olarak kurgulanmış ve mahremiyet sağlayacak fiziksel ayrımlara yer verilmemiştir. Masalar arasında bölücü paneller ya da yarı kapalı alanlar bulunmadığı için hem görsel hem işitsel mahremiyet düzeyi oldukça düşüktür. Bu durum, bireysel odaklanma gerektiren işlerde zorluk yaratabilir.

3. Sosyal Etkileşim Alanı: Sahibinden ofisinde sosyal etkileşimi teşvik eden çok sayıda destekleyici alan bulunmaktadır. Yürüyüş yolu boyunca yerleştirilen doğa ögeleri, alt katta yer alan konferans salonu ve çalışanların kullanımına açık fitness alanı, çalışanlar arası gayriresmî etkileşimleri desteklemekte ve sosyal bütünleşmeye katkı sunmaktadır. Renkli sosyal alanlar, bu amaca hizmet eden mekânsal kurgunun bir parçasıdır.

4. Mekânsal Akışkanlık: Ofis planlamasında geniş geçiş alanları, yürüyüş yolları ve açık dolaşım aksları sayesinde kullanıcıların mekân içinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmıştır. Mekânın yatayda genişlemesi ve alanlar arası geçişlerin akışkan olması, farklı ihtiyaçlara göre kullanım çeşitliliğini mümkün kılmaktadır. Bu durum, hem bireysel hem grup çalışmaları için esneklik sağlamaktadır.

5. Doğal Işık Kullanımı: Ofisin büyük cam yüzeyleri sayesinde iç mekânda doğal ışık yoğun biçimde kullanılmaktadır. Aydınlatma çözümünde doğal ve yapay ışığın birlikte kullanılması, görsel konforu artırmakta ve kullanıcıların motivasyonunu desteklemektedir. Doğal ışığın verimlilik ve ruh hali üzerindeki olumlu etkisi çeşitli araştırmalarda da vurgulanmaktadır (Edwards & Torcellini, 2002; Al Horr et al., 2016).

6. Renk Kullanımı: Ofiste sıcak renklerin sosyal alanlarda kullanımı dikkat çekicidir. Turuncu ve sarı gibi renkler, dinamik ve samimi bir atmosfer yaratarak sosyal etkileşimi artırmaktadır (Hemphill, 1996; Kaya & Epps, 2004). Bu renklerin stratejik olarak sosyal alanlarda kullanılması, mekânsal işlevle uyumlu bir estetik yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir.

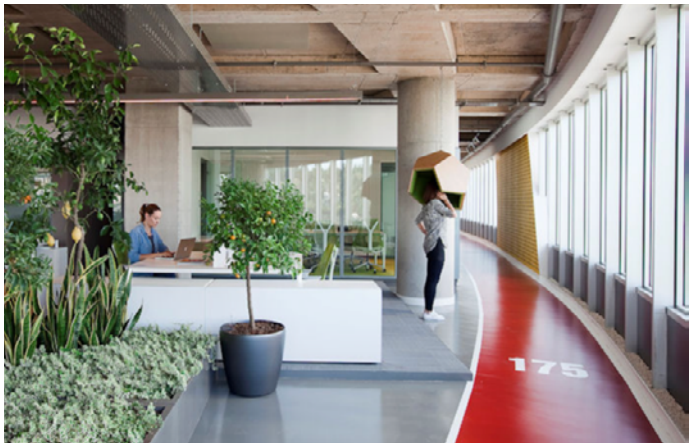

Görsel 8

Görsel 9

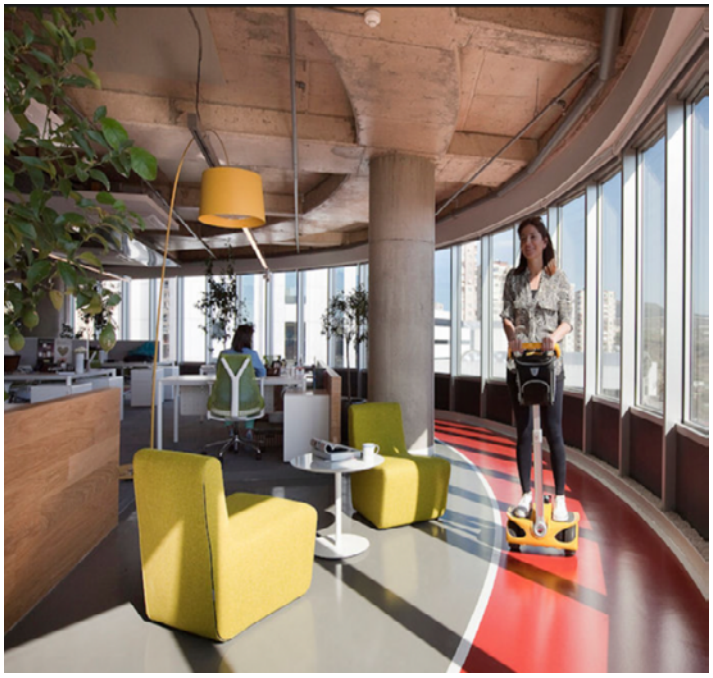

Görsel 10

Deloitte Ofisi

Deloitte'un ofis tasarımı, modern çalışma anlayışını ve esnek mekânsal organizasyonu yansıtan bir yapıya sahiptir. Çalışan verimliliğini artırmak ve iş birliğini desteklemek amacıyla sade, işlevsel ve paylaşımlı kullanım esasına dayalı alanlar tasarlanmıştır.

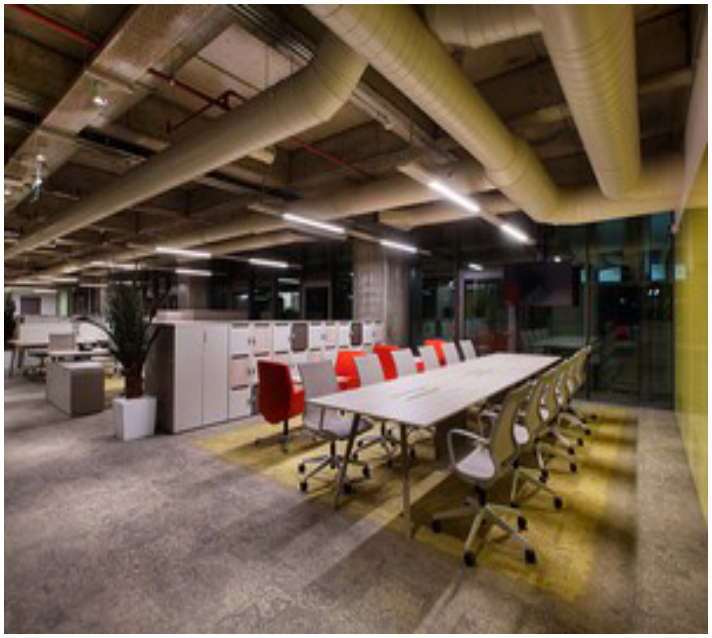

Görsel 11

Görsel 12

Görsel 13

1. Kişiselleştirme İmkânı: Ofisteki masa düzeni, sabit kullanıcıya göre tanımlanmamış, farklı ekiplerin dönüşümlü olarak kullanabileceği şekilde kurgulanmıştır. Masalarda kişisel objelere, bireysel dolaplara veya süs eşyalarına yer verilmemiştir. Bu yapı, hot-desking sisteminin anonim kullanım ilkesine uygun şekilde, kişiselleştirmeden uzak bir çalışma ortamı oluşturmaktadır.

2. Mahremiyet: Görsellerde açık ofis planının hâkim olduğu, bireysel mahremiyeti destekleyen fiziksel sınırların yer almadığı görülmektedir. Masa bölücülerinin veya yarı kapalı alanların olmaması, hem görsel hem işitsel mahremiyetin düşük düzeyde tutulduğunu göstermektedir. Bu durum, yüksek odak gerektiren görevler için sınırlayıcı olabilir.

3. Sosyal Etkileşim Alanı: Görseller doğrudan sosyal etkileşim alanlarını yansıtmamakla birlikte, açık ve dönüşümlü kullanım alanları, ekip içi iletişimi destekleyecek biçimde planlanmıştır. Masaların grup çalışmasına uygun uzunlukta ve düzenle konumlandırılmış olması, gayriresmî toplantıların masa başında gerçekleşmesine olanak tanımaktadır.

4. Mekânsal Akışkanlık: Geniş masa düzenleri ve açık dolaşım alanları, çalışanların mekân içinde rahatça hareket etmesini sağlamaktadır. Toplantı ve bireysel alanların keskin ayrımlarla sınırlanmamış olması, mekânsal esnekliği ve akışkanlığı destekleyen bir yapı sunmaktadır.

5. Doğal Işık Kullanımı: Cephe boyunca yer alan geniş cam yüzeyler sayesinde iç mekân homojen şekilde doğal ışık almaktadır. Bu durum, yapay aydınlatma ihtiyacını azaltmakta ve çalışanların görsel konforunu artırmaktadır. Literatürde doğal ışığın çalışanların uyku kalitesi, fiziksel aktivite düzeyi ve genel yaşam kalitesine olumlu katkı sunduğu belirtilmektedir (Edwards & Torcellini, 2002; Boubekri et al., 2014).

6. Renk Kullanımı: Genel olarak gri, beyaz ve açık sarı gibi nötr renklerin tercih edildiği ofiste, dikkat dağıtmayan bir atmosfer yaratılmıştır. Belirli noktalarda kullanılan mor panel ve kırmızı sandalye gibi canlı renkler, mekâna enerji katmakta ve görsel ilgiyi artırmaktadır. Bu renkler, stratejik olarak yerleştirilmiş ve motivasyonu destekleyici niteliktedir (Kaya & Epps, 2004).

Sony Ofisi

Sony'nin ofis tasarımı, sade ve minimal bir anlayışla oluşturulmuş; bireysel kullanım yerine ortak ve dönüşümlü kullanımı destekleyen bir mekânsal düzenleme tercih edilmiştir. Tasarımın genel amacı, farklı ekiplerin aynı alanı verimli şekilde paylaşabileceği esnek ve düzenli bir çalışma ortamı sunmaktır.

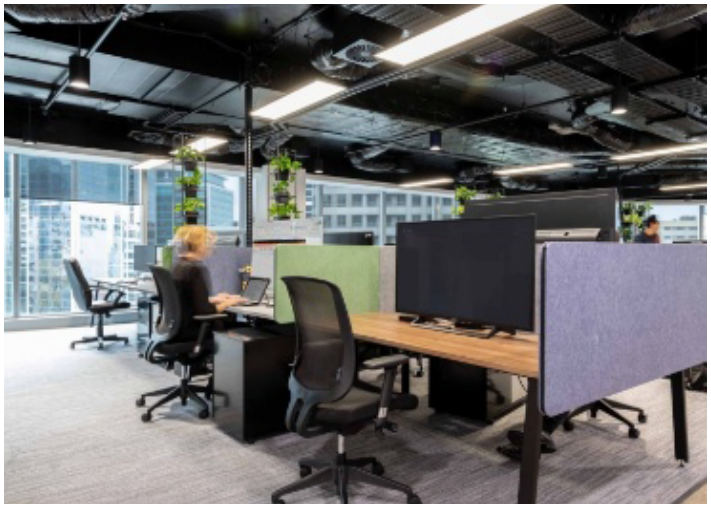

Görsel 14

Görsel 15

Görsel 16

1. Kişiselleştirme İmkânı:

Sony ofisinde masalar, sabit kullanıcıya göre değil; dönüşümlü ve anonim kullanımı destekleyecek biçimde düzenlenmiştir. Masalarda kişisel eşya bulunmamakta, yalnızca birkaç örnekte geçici nesneler (örneğin mont, su şişesi) gözlemlenmektedir. Kişiye özel dolap veya alanların yer almaması, hot-desking sistemine uygun olarak kişiselleştirmeyi sınırlamaktadır.

2. Mahremiyet:

Ofis düzeninde açık plan tasarım benimsenmiş ve mahremiyeti destekleyen fiziksel ayrımlara

rastlanmamaktadır. Görsellerde bölücü paneller veya bireysel odaklanma alanları bulunmamaktadır; bu durum çalışanlar arasında etkileşimi kolaylaştırsa da mahremiyet ihtiyacını karşılamamaktadır.

3. Sosyal Etkileşim Alanı:

Görsellerde doğrudan sosyal etkileşim alanlarına dair net bir unsur gözlemlenmemektedir. Ancak açık plan düzen ve ortak kullanım alanları, informal iletişimi destekleyebilecek potansiyele sahiptir. Bu durum, sosyal etkileşimi doğrudan yönlendirmekten çok, spontane karşılaşmalar yoluyla gelişmesini mümkün kılmaktadır.

4. Mekânsal Akışkanlık:

Masa düzeni geniş aralıklarla planlanmış, kullanıcıların rahat dolaşabilmesi için geçiş alanları açık bırakılmıştır. Toplantı alanları ve bireysel alanlar arasında sert sınırlar bulunmamakta; bu da farklı kullanım biçimlerinin aynı mekânda bir arada bulunmasını desteklemektedir.

5. Doğal Işık Kullanımı:

Geniş cam yüzeyler sayesinde iç mekâna doğal ışık homojen biçimde yayılmaktadır. Bu ışık kullanımı, enerji tasarrufu sağlamanın yanı sıra çalışanların görsel konforunu da artırmaktadır. Literatürde doğal ışığın yapay aydınlatma ihtiyacını %20–60 oranında azalttığı belirtilmektedir (U.S. General Services Administration, 2014).

6. Renk Kullanımı:

Ofisin genelinde beyaz, gri ve siyah gibi nötr renkler tercih edilmiştir. Bu sade renk paleti, dikkat dağıtmayan bir atmosfer oluşturarak odaklanmayı kolaylaştırmaktadır. Bir görselde yer alan yeşil cam panel, mekâna hem doğal bir etki katmakta hem de bölgelendirme aracı olarak işlev görmektedir. Yeşil tonların zihinsel rahatlamayı destekleyici etkisi, ilgili literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Kaya & Epps, 2004; Küller et al., 1994).

Çalışmada incelenen ofis örneklerinin plan şemalarına her zaman erişilememesi, mekân kurgusunun görsel materyaller üzerinden analiz edilmesini gerektirmiştir. Bu durum, çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almakla birlikte; kullanılan içerik analizi yöntemiyle planlamaya dair ipuçları, mekânsal organizasyonlar ve bölge dağılımları görsel okumalarla desteklenmiştir. Ayrıca, görsel materyallerin mimari açıklamalar, proje tanıtım metinleri ve kullanıcı deneyimlerine dair yorumlarla birlikte değerlendirilmiş olması, tekil fotoğrafların ötesinde bir çözümleme olanağı sunmuştur.

Analiz edilen beş ofis örneği, hot-desking sisteminin fiziksel mekânda nasıl uygulandığını ve kullanıcı deneyimini nasıl şekillendirdiğini göstermesi açısından anlamlıdır. Ortak nokta olarak tüm ofislerde kişiselleştirme imkânlarının sınırlı olduğu, mahremiyetin düşük düzeyde tutulduğu ve açık plan düzeninin benimsendiği gözlemlenmiştir. Bu bulgular, literatürde hot-desking sistemine yönelik dile getirilen anonimleşme, mekânsal aidiyet kaybı ve odaklanma zorlukları gibi sorunlarla örtüşmektedir (Kim et al., 2016; Wapshott & Mallett, 2012).

Ancak örnekler arasında belirgin farklar da vardır: Örneğin Sahibinden Ofisi, sosyal etkileşim alanları ve çalışan refahına yönelik destekleyici işlevleriyle diğerlerinden ayrışmaktadır. Unilever ve UCB Farma ofisleri, daha nötr ve sade renk paletleriyle anonim kullanımı pekiştirirken, Deloitte ve Sony ofisleri, sınırlı da olsa stratejik renk kullanımıyla görsel konfor sağlamaya çalışmaktadır. Bu farklılıklar, kurum kültürü, çalışan profili ve marka değerleri ile ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada incelenen ofis örneklerinin plan şemalarına her zaman erişilememesi, mekân kurgusunun görsel materyaller üzerinden analiz edilmesini gerektirmiştir. Bu durum, çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almakla birlikte; kullanılan içerik analizi yöntemiyle planlamaya dair ipuçları, mekânsal organizasyonlar ve bölge dağılımları görsel okumalarla desteklenmiştir. Ayrıca, kullanılan görsel materyaller, mimari platformlarda yer alan proje sunumları ve kurumların tanıtım dili üzerinden değerlendirilmiş; analiz sürecinde, literatürde yer alan bulgularla paralel şekilde yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Böylece, yalnızca betimleyici bir anlatım yerine, bağlamsal çözümler sunulması hedeflenmiştir.

SONUÇ

Ofis ortamları, çalışanların davranışlarını, duygularını ve genel refahını doğrudan etkileyen fiziksel çevrelerdir. Bu çalışmada, hot-desking sisteminin uygulama alanları

ve etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hot-desking, esnek yapısıyla artan gayrimenkul maliyetlerine karşı ekonomik bir çözüm sunmuş olsa da, kullanıcıların bireysel ihtiyaçlarını karşılamadaki eksiklikleri nedeniyle memnuniyetsizlik yaratabileceği görülmüştür. Özellikle mahremiyet, mekân kişiselleştirme ve sosyal ihtiyaçların göz ardı edilmesi, çalışan deneyimini olumsuz etkileyen önemli faktörler olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, hibrit çalışma düzenlemelerinde kullanıcı odaklı tasarımların önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

Bulgular, bölgesel olmayan çalışma alanlarının odaklanmış çalışma, iş birliğine dayalı çalışma ve toparlanma olmak üzere üç temel faaliyet etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu faaliyetler, bireysel ve grup çalışmaları şeklinde gerçekleşmekte olup, etkin bir şekilde desteklenmeleri için özel tasarlanmış alanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Her katta farklı çalışma türlerine hizmet eden altı farklı bölgesel çalışma alanı vurgusu, özellikle UCB Pharma Milan Ofisi gibi projelerde gözlemlenmiştir. Bu yapıların kat planlarında farklı işlevlere hizmet eden zonlar, çalışanların bireysel ve grup odaklı ihtiyaçlarına göre çeşitlenmektedir.

Gelecekteki ofis tasarımlarında dijital altyapıların entegrasyonu, kullanıcı ihtiyaçlarına duyarlı çözümler üretmek açısından önem taşımaktadır. Mekân tasarımında kullanılan yeşil paneller ve bitkiler, ortamın soğuk görünümünü yumuşatarak daha doğal bir atmosfer oluşturmuştur. Minimalist dekorasyon anlayışı, çalışanların odaklanmasını artırsa da, kişiselleştirme eksikliğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, mekânın daha dinamik bir atmosfer sunabilmesi için renk kullanımının genişletilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Odaklanmayı artıracak renk paletlerinin mekâna entegre edilmesi ve çalışanların kişisel dokunuşlar eklemesine olanak tanıyan düzenlemeler, tasarımları daha kullanıcı dostu hale getirebilir.

Bu bağlamda, ofis ortamında alınan her bir tasarım kararının, çalışanların motivasyonu, performansı ve kuruma olan aidiyet duygusu üzerinde doğrudan etkisi olduğu unutulmamalıdır. Günümüzün esnek ve dijitalleşmiş iş yapılarıyla bütünleşen hot-desking sistemi, yalnızca fiziksel mekânların yeniden organizasyonunu değil, aynı zamanda çalışan psikolojisinin ve deneyiminin yeniden tanımlanmasını da gerektirmektedir. Tasarım bu noktada yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda davranışsal etkiler yaratan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ofis mekânlarının başarıyla kurgulanması, çalışan bağlılığı, memnuniyeti ve üretkenliği açısından stratejik bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulara dayanarak şu öneriler sunulmaktadır:

- Mekânsal Düzenleme: Hot-desking alanlarına modüler ve kişiselleştirilebilir tasarım unsurları entegre edilmelidir. Bu, çalışanların mekânı kendilerine ait hissetmelerine yardımcı olabilir.
- Renk ve Tasarım Kullanımı: Daha dinamik bir atmosfer yaratmak ve çalışanların odaklanmasını artırmak için renk paletleri genişletilmeli, minimalist tasarıma kişisel dokunuşlar ekleme fırsatı sağlanmalıdır.
- Teknolojik Uygulamalar: Çalışanların masa seçimlerini kolaylaştıracak ve kişiselleştirme imkânlarını artıracak sistemler geliştirilmelidir. Gürültü seviyeleri ve ekipman ihtiyaçlarına dayalı akıllı çözümlerle kullanıcı deneyimi desteklenebilir.
- İleri Araştırmalar: Hot-desking sisteminin farklı sektörlerdeki uygulamaları ve uzun vadeli kullanıcı deneyimleri analiz edilmelidir. Bu tür araştırmalar, daha kapsayıcı ve kullanıcı dostu tasarımların geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, hot-desking sistemi, dijital yeniliklerle desteklenerek eksikliklerinin giderilmesi halinde çalışan memnuniyeti ve verimliliği artırmada güçlü bir araç olarak kullanılabilir. Çalışan refahını, üretkenliği ve iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen bu sistemler, uygun mekân tasarımı ve teknolojik entegrasyonla hibrit çalışma düzenlemelerinin başarısını önemli ölçüde artırabilir.

Kişisel alan arayışının yalnızca fiziksel düzenlemelerle değil; kurum içi sosyal dinamikler, liderlik tarzları ve örgütsel kültürle de şekillendiği bilinmektedir. Ancak bu çalışmada doğrudan kurumsal verilere erişim sağlanamadığından, analizler yalnızca mimari veriler, kullanıcı deneyimlerine dair kamuya açık yorumlar ve görsel materyallerle sınırlı tutulmuştur. Bu durum çalışmanın bir sınırlılığı olarak değerlendirilmekte; kişisel alan arayışının daha kapsamlı anlaşılması için gelecek araştırmalarda etnografik ya da kullanıcı temelli yöntemlerin kullanılması önerilmektedir.

KAYNAK

Akar, İ., & Meçik, O. (2021). *Çalışma yaşamında yenilikler: Pandemi ile dijitalleşme deneyimi*. Journal of Life Economics, 8(4), 403-411.

Al, B. (2024). *Uzaktan ve hibrit çalışma modellerinde liderliğin dönüşümü: Dijital liderlik ve sanal ekip yönetimi üzerine bibliyometrik bir analiz.* Sosyal Bilimler Metinleri, 2024(2), 121-140.

Aydınlı, A., Erkasap, A., & Özcan, A. (2024). *Dijitalleşmenin iş tatminine etkisinde iş yaşam dengesinin aracılık rolü.* Akademik Hassasiyetler, 11(24), 375-399.

Appel-Meulenbroek, R., Groenewegen, P., Janssen, I., & Rözer, J. (2020). *User preferences for office support services and facilities.* Journal of Corporate Real Estate, 22(1), 63–85.

Al Horr, Y., Arif, M., Katafygiotou, M., Mazroei, A., Kaushik, A., & Elsarrag, E. (2016). *Impact of indoor environmental quality on occupant well-being and comfort: A review of the literature.* International Journal of Sustainable Built Environment, 5(1), 1–11. https://doi.org/10.1016/j.ijsbe.2016.03.006

Baker, S., Sim, T., & Kanade, T. (2001, July). *A characterization of inherent stereo ambiguities.* In Proceedings Eighth IEEE International Conference on Computer Vision (Vol. 1, pp. 428-435). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICCV.2001.937545

Büyükbeşe, T., & Doğan, Ö. (2022). *Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı ve iş performansı üzerine etkisi.* Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 14(26), 172-186.

BBC. (2014). *Is hot desking all good?* BBC Guides. Retrieved June 24, 2016, from www.bbc.co.uk/guides/zgjmtfr

Boubekri, M., Cheung, I. N., Reid, K. J., Wang, C. H., & Zee, P. C. (2014). *Impact of windows and daylight exposure on overall health and sleep quality of office workers: A case-control pilot study.* Journal of Clinical Sleep Medicine, 10(6), 603–611. https://doi.org/10.5664/jcsm.3780

Bosua, R., Kurnia, S., Gloet, M., & Moza, A. (2017). *Telework impact on productivity and well-being: An Australian study. In J. Choudrie, S. Kurnia, & P. Tsatsou (Eds.),* Social inclusion and usability of ICT-enabled services (pp. 187-207). Routledge.

Brill, M., Weidemann, S., & BOSTI Associates. (2001). *Disproving widespread myths about workplace design.* Buffalo, NY: BOSTI.

CABE, B. (2005). *The impact of office design on business performance. Commission for Architecture and the Built Environment*, British Council Office, London.

Clements-Croome, D. (2000). *Indoor environment and productivity.* In D. Clements-Croome (Ed.), Creating the productive workplace (pp. 3-17). E & FN Spon.

Clements-Croome, D. (2018). Creating the Productive Workplace. Routledge.

Cooper, P. B., Maraslis, K., Tryfonas, T., & Oikonomou, G. (2017). *An intelligent hot-desking model harnessing the power of occupancy sensing data.* Facilities, 35(13/14), 766-786. https://doi.org/10.1108/F-01-2016-0002

De Been, I., & Beijer, M. (2014). *The influence of office type on satisfaction and perceived productivity support.* Journal of Facilities Management, 12(2), 142–157.

Elsbach, K. D. (2003). *Relating physical environment to self-categorizations: Identity threat and affirmation in a non-territorial office space.* Administrative Science Quarterly, 48(4), 622–654.

Edwards, L., & Torcellini, P. (2002). *A literature review of the effects of natural light on building occupants.* National Renewable Energy Laboratory.

Halford, S. (2005). *Hybrid workspace: Re-spatialisations of work, organisation and management.* New Technology, Work and Employment, 20(1), 19-33. https://doi.org/10.1111/j.1468-005X.2005.00142.x

Haapakangas, A., Hallman, D., Mathiassen, S. E., & Jahncke, H. (2018). S*elf-rated productivity and employee well-being in activity-based offices*. Journal of Environmental Psychology, 59, 46–58.

Hemphill, M. (1996). *A note on adults' color–emotion associations.* The Journal of Genetic Psychology, 157(3), 275–280

Höpfl, H., & Hirst, A. (2011). *Settlers, vagrants and mutual indifference: Unintended consequences of hot-desking.* Journal of Organizational Change Management, 24(6), 767-788. https://doi.org/10.1108/09534811111175742

Kampf-Dern, A., & Konkol, J. (2017). *Performance-oriented office environments: Framework for effective workspace design and the accompanying change processes.* Journal of Corporate Real Estate, 19(4), 208-238. https://doi.org/10.1108/JCRE-11-2016-0036

Kim, J., Candido, C., Thomas, L., & de Dear, R. (2016). *Desk ownership in the workplace: The effect of non-territorial working on employee workplace satisfaction.* Journal of Environmental Psychology, 45, 26–38.

Kaya, N., & Epps, H. H. (2004). *Relationship between color and emotion: A study of college students.* College Student Journal, 38(3), 396–405.

Küller, R., Ballstaedt, A., & Heinemann, G. (1994). *Color, arousal, and performance—A comparison of three experiments.* In: Color Research & Application, 19(1), 55–62.

Kim, J., & de Dear, R. (2013). *Workspace satisfaction: The privacy-communication trade-off in open-plan offices.* Journal of Environmental Psychology, 36, 18–26.

Leaman, A., & Bordass, B. (1999). *Productivity in buildings: The 'killer' variables.* Building Research & Information, 27(1), 4-19. https://doi.org/10.1080/096132199369615

Lederer, A. L., Maupin, D. J., Sena, M. P., & Zhuang, Y. (2000). *The technology acceptance model and the World Wide Web.* Decision Support Systems, 29(3), 269-282. https://doi.org/10.1016/S0167-9236(00)00076-2

Marmot, A., & Eley, J. (2007). *Office space planning.* John Wiley & Sons.

Öge, E., & Çetin, M. (2021). *Covid-19 pandemisi: İnsan kaynakları yönetimi açısından olası etkileri.* In Covid-19 süreci ve örgütsel yönetim (pp. 13-28). İstanbul: Beta Yayınevi.

Smith, M. D., Vicenzino, B., Brown, W. J., Gilson, N. D., Gane, E. M., & Johnston, V. (2022). *Symptom characteristics in office workers using standing workstations: A cross-sectional study.* Brazilian Journal of Physical Therapy, 26(2), 100393. https://doi.org/10.1016/j.bjpt.2021.12.001

U.S. General Services Administration. (2014). *Integrated daylighting and electric lighting.* GSA Public Buildings Service. Retrieved from https://www.gsa.gov/system/files/GPG_Findings_015-Integrated_Daylighting.pdf

Vivian, P. (2012, April 10). *Typological revolution of the workplace. ArchitectureAU.Com*. Retrieved from https://architectureau.com/articles/typological-revolution-of-the-workplace/

Vischer, J. C. (2007). *The effects of the physical environment on job performance: Towards a theoretical model of workspace stress.* Stress and Health, 23(3), 175–184.

Wyon, D. P. (2004). *The effects of indoor air quality on performance and productivity. Indoor Air,* 14(s7), 92-101. https://doi.org/10.1111/j.1600-0668.2004.00278.x

Wells, M. M. (2000). *Office clutter or meaningful personal displays: The role of personalization in employee and organizational well-being.* Journal of Environmental Psychology, 20(3), 239–255.

Göçer, Ö., Karahan, E., & OYGÜR İLHAN, I. (2018). *Esnek Çalışma Mekânlarının Çalışan Memnuniyetine Etkisinin Akıllı Bir Ofis Binası Örneğinde İncelenmesi.* Megaron, 13(1).

Görsel Kaynaklar:

Görsel 3 ve Görsel 4: UCB Farma Milan. Retrieved March 29, 2022, from https://officesnapshots.com/2022/03/29/ucb-pharma-offices-milan/

Görsel 5, Görsel 6, Görsel 7, Görsel 8, Görsel 9, Görsel 10: Sahibinden Ofis Binası. Retrieved from https://www.arkiv.com.tr/proje/sahibindencom-ofis-binasi/1619

Görsel 11 ve Görsel 12, Görsel 13; Deloitte Values House. Retrieved from https://www.arkiv.com.tr/proje/deloitte-values-house/4177

Görsel 14, Görsel 15 ve Görsel 16: Sony Ofis Binası

Sony Offices - Sydney | Office Snapshots

THE ROLE OF BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS AND SENSE OF COHERENCE IN LIFE SATISFACTION: A MEDIATION MODEL

YAŞAM DOYUMUNDA TEMEL PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR VE BÜTÜNLÜK DUYGUSUNUN ROLÜ: BİR ARACILIK MODELİ

Hacı Arif DOĞANÜLKÜ, Dilek MURAZ

70

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1200-1216
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1626033

Geliş Recieved: **24.01.2025**
Kabul Accepted **14.06.2025**

THE ROLE OF BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS AND SENSE OF COHERENCE IN LIFE SATISFACTION: A MEDIATION MODEL

YAŞAM DOYUMUNDA TEMEL PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR VE BÜTÜNLÜK DUYGUSUNUN ROLÜ: BİR ARACILIK MODELİ

Hacı Arif DOĞANÜLKÜ [1], Dilek MURAZ [2]

Keywords:
Sense of Coherence,
Self-Determination Theory,
Psychological Needs,
Life Satisfaction.

Anahtar Kelimeler:
Bütünlük Duygusu,
Öz-Belirleme Teorisi,
Psikolojik İhtiyaçlar,
Yaşam Doyumu.

ABSTRACT

Life satisfaction is an important indicator of mental health. Therefore, research aimed at identifying the variables and models related to life satisfaction is essential for informing interventions that seek to enhance life satisfaction. The relationship between basic psychological needs and life satisfaction is well-established in the literature. However, the role of the sense of coherence in this relationship has been supported only by theoretical references and has not been empirically tested. The present study, which aims to fill this gap, examines the mediating role of the sense of coherence in the relationship between psychological needs and life satisfaction. The participants are Turkish university students. A total of 354 students participated in the study, of whom 212 were female and 142 were male. Participants' ages ranged from 18 to 37, with an average age of 21.03. "The Balanced Measure of Psychological Needs Scale", "the Sense of Coherence Scale", and "the Satisfaction with Life Scale" were used as measurement tools. Pearson correlation analysis was employed for examining relationships between variables, while PROCESS Macro Model 4 was used for mediation analysis. Significant relationships were found among all variables. The findings revealed that the sense of coherence mediates the relationship between the satisfaction of psychological needs and life satisfaction.

ÖZ

Yaşam doyumu önemli bir ruh sağlığı göstergesidir. Bu nedenle yaşam doyumuna ilişkin değişkenleri ve modelleri belirlemeye yönelik araştırmalar, yaşam doyumunu artırmaya yönelik çalışmalara ışık tutması açısından önemlidir. Temel psikolojik ihtiyaçlar ile yaşam doyumu arasındaki ilişki alan yazında iyi bilinmektedir. Ancak bütünlük duygusunun bu ilişkideki rolü yalnızca teorik referanslarla desteklenmiş ve ampirik olarak test edilmemiştir. Bu boşluğu doldurmayı amaçlayan bu çalışma, psikolojik ihtiyaçlar ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide bütünlük duygusunun aracılık rolünü incelemektedir. Katılımcılar Türk üniversite öğrencileridir. Araştırmaya 212'si kadın (%59,9) ve 142'si erkek (%40,1) olmak üzere toplam 354 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların yaşları 18 ile 37 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 21,03'tür. Ölçme aracı olarak "Psikolojik İhtiyaç Doyumunda Denge Ölçeği", "Bütünlük Duygusu Ölçeği" ve "Yaşam Doyumu Ölçeği" kullanılmıştır. İlişki analizi için Pearson korelasyon analizi, aracılık analizi için PROCESS Macro Model 4 kullanılmıştır. Tüm değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bulgular, psikolojik ihtiyaçların tatmini ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiye bütünlük duygusunun aracılık ettiğini ortaya koymuştur.

[1] Assist, Prof., Çukurova University, Faculty of Education, adoganulku@cu.edu.tr, 0000-0003-2055-7511

[2] Master's Student, Çukurova University, Faculty of Education, dilekmurazz@gmail.com, 0009-0009-5496-1492

Alıntılamak için/Cite as: Doğanülkü H. A. ve Muraz D. (2025) The Role Of Basıc Psychologıcal Needs And Sense Of Coherence In Lıfe Satısfactıon: A Medıatıon Model, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1200-1216

INTRODUCTION

Positive psychology emerged as an antithesis to the traditional psychological perspective, which focuses on pathology, and has facilitated a more holistic approach to human psychology by emphasizing positive phenomena. In positive psychology research, elements aimed at strengthening mental health frequently appear (Hefferon & Boniwell, 2011; Seligman, 2002; Seligman et al., 2005). In this context, life satisfaction is considered one of the most important components of positive psychology and serves as an indicator of subjective well-being (Diener et al., 2002; Eid & Larsen, 2008; Karataş et al., 2021).

Seligman, in explaining life satisfaction, focused on the predictive roles of pleasure, meaning (eudaimonia), and flow. He empirically tested this view, emphasizing the importance of achieving a satisfying life through balance and demonstrated the independent predictive value of these three factors (Peterson et al., 2005). However, there are other perspectives in the literature that address the concept of life satisfaction more comprehensively than Seligman's explanation. Diener (1984) defines life satisfaction as an individual's cognitive evaluation of their life, considering it a component of subjective well-being. Moreover, it is argued that life satisfaction is not merely the arithmetic mean of an individual's happiness but rather a general assessment of their life (Diener et al., 2002). In short, life satisfaction is a general (Ayhan & Özel, 2020) and subjective (Deneme, 2021; Karataş & Tagay, 2021) evaluation of how an individual perceives the gap between what they have and their expectations. One of the key variables influencing this subjective evaluation is the extent to which an individual's psychological needs are fulfilled.

Psychological needs are always open to additions (Vansteenkiste et al., 2020); however, in Self-Determination Theory (SDT), they are defined by three core elements: “autonomy, competence, and relatedness” (Ryan & Deci, 2017). Autonomy refers to the need to regulate one's experiences and actions in alignment with inner values and interests, while competence represents the need to be effective and successful. Relatedness is defined as the need to feel socially connected. These needs are considered fundamental and universal for human development, integrity, and well-being within SDT (Guay, 2022). Moreover, the universality of these psychological needs was empirically validated in a study involving university students from four countries (Chen et al., 2015).

Experiences of psychological needs provide individuals with guidance for making healthy choices and building a satisfying life (Vansteenkiste et al., 2023). BPN primarily aims to explain well-being outcomes related to the satisfaction of autonomy, competence, and relatedness needs (Deci & Ryan, 2000; Deci & Ryan, 2012). This theoretical framework has been followed by studies that seek to provide relevant empirical evidence (e.g., Reis et al., 2000). According to a common classification, subjective well-being is considered a component of overall well-being (Linley et al., 2009). It is also essential to note that life satisfaction is an element of subjective well-being (Diener et al., 2002). In Self-Determination Theory, the fulfillment of basic psychological needs is described as an integrative process that supports internal coherence. In the literature, the sense of internal integration is commonly examined within the framework of the concept of “sense of coherence”.

Sense of Coherence (SOC) is a concept developed from Antonovsky's salutogenic model, which explains an individual's capacity to cope with stressful situations and refers to their ability to perceive the world as comprehensible, manageable, and meaningful (Braun-Lewensohn et al., 2021). In the salutogenic model, the necessity of SOC for humans is explained by the assumption that culture and historical context create psychosocial stressors for individuals (Mittelmark & Bauer, 2022). According to this model, SOC consists of three components: comprehensibility, manageability, and meaningfulness. Comprehensibility refers to an individual's perception of their internal and external environments as logical, consistent, and predictable; manageability refers to the belief that they have the necessary resources to cope with situations they encounter; and meaningfulness refers to the motivation derived from viewing life as emotionally meaningful and important (Braun-Lewensohn et al., 2021). SOC is known to play an important role in enhancing resilience against distress factors (Schäfer et al., 2020). Many theorists agree that subjective well-being, including

life satisfaction, is influenced by life conditions (Diener et al., 2002).

SOC is also considered an important construct within the context of BPN. The salutogenic model theoretically posits that the level of SOC serves as a strengthening factor in coping with challenges (Kravetz et al., 1993). Ryan (1995) highlighted the interaction between psychological needs and contextual support systems such as SOC, and later, Deci and Ryan (2000; 2008) conceptualized the satisfaction of these needs as an integrative process for the self. In their 2017 study, they reported that individuals whose psychological needs were met exhibited higher levels of SOC. Similarly, the salutogenic approach views BPN as a natural and intrinsic tendency essential for self-development (Mittelmark & Bauer, 2022). Supporting this view, a study by Idan and Margalit (2014) found a positive and significant relationship between the satisfaction of psychological needs and SOC levels. These theoretical explanations and initial empirical findings suggest that the fulfillment of basic psychological needs may enable individuals to evaluate their lives as more meaningful, manageable, and comprehensible—thus predicting higher levels of SOC. This sense of internal coherence is also closely associated with indicators of subjective well-being, such as life satisfaction. SDT posits that need satisfaction is a process that enhances internal consistency, and life satisfaction is regarded as a cognitive outcome of this process. Accordingly, SOC—which reflects perceiving life as comprehensible, manageable, and meaningful—may emerge from the fulfillment of psychological needs and function as a mechanism that supports life satisfaction. The theoretical framework thus proposes a dual pathway: a direct effect of BPN on life satisfaction, and an indirect effect mediated by SOC.

Empirical studies on the topic indicate that research based on Self-Determination Theory (SDT) highlights not only the positive outcomes of need satisfaction but also the negative consequences of need frustration (Ryan & Deci, 2019; Vansteenkiste et al., 2020). The three basic needs identified in SDT are critical for human motivation and well-being: their fulfillment is strongly linked to vitality and well-being, while their obstruction can lead to motivational depletion (Deci & Ryan, 2017). Persistent frustration of these needs may lead to various psychological issues (Formosa et al., 2022). Furthermore, Cantarero et al. (2021), through two consecutive studies, demonstrated the importance of satisfying basic psychological needs. Their first study revealed that BPN is associated with well-being, while their second study reported that an intervention aimed at increasing BPN led to improvements in mental well-being and reductions in perceived stress. Collectively, these findings emphasize that fulfilling BPN consistently reduces stress levels and enhances well-being, as shown in the literature. Additionally, empirical evidence supports the three main postulates of the theory (Sheldon et al., 2001), showing that the failure to satisfy these needs generates a desire to fulfill unmet experiences (Sheldon & Gunz, 2009). There is also empirical evidence indicating how the satisfaction of basic psychological needs predicts motivational orientation variables (internal and external motivation sources) within SDT (Alamer, 2022). Moreover, frustration related to the fulfillment of individuals' psychological needs has been found to correlate with perceived stress levels (Neufeld et al., 2020).

In summary, theoretically, the satisfaction of BPN is understood to predict individuals' subjective well-being and, consequently, their life satisfaction. Indeed, a relevant study examining the relationship between psychological needs and life satisfaction found that satisfying autonomy, relatedness, and competence needs positively affects life satisfaction (Šakan et al., 2020). Another study reported that the positive relationship between life goals and life satisfaction is mediated by the satisfaction of the competence need, while the indirect effect of extrinsic goals on life satisfaction is significant through the autonomy need (Olčar et al., 2019). Additionally, a study reported that the satisfaction of all psychological needs positively influences leisure satisfaction, with autonomy and relatedness satisfaction increasing job satisfaction; both satisfaction areas (leisure and job) positively affect overall life satisfaction (Walker & Kono, 2018). SDT posits that the satisfaction of autonomy, competence, and relatedness is essential for psychological integrity, and well-being. Life satisfaction is therefore expected to be positively influenced by need satisfaction. In line with these theoretical knowledge and findings, other studies have focused on

the total BPN score and reported that BPN satisfaction increases life satisfaction (Butkovic et al., 2020; Okur & Özekes, 2020). A more complex explanation is offered by a study that revealed the cross-sectional and longitudinal connections between job satisfaction and life satisfaction are mediated by the satisfaction of psychological needs in the workplace (Unanue et al., 2017). Based on theoretical explanations and past research findings, it can be hypothesized that university students' psychological needs may predict their life satisfaction. Therefore, the following hypothesis has been developed for testing:

H_1 : Psychological needs are significant and positive predictors of life satisfaction.

In addition to the direct effect of BPN on life satisfaction, previous research has also examined the role of SOC in this relationship. Empirical evidence suggests that SOC is significantly associated with both BPN and life satisfaction. Several studies have also shown that as perceived stress increases in individuals, the level of meaning in life decreases, which in turn predicts low levels of SOC (Güngör, 2022). Additionally, SOC is known to contribute to individuals' psychological resilience (Braun-Lewensohn et al., 2021). Similarly, studies in the literature report that SOC is positively correlated with self-differentiation and negatively correlated with alexithymia (Yıldız, 2020), anxiety, and depression (Li et al., 2021). Furthermore, SOC positively predicts self-esteem (Günaydın & Uzdil, 2023), self-satisfaction (Çeçen & Mert, 2023), optimism, and psychological well-being (Yıldız & Önder, 2021), while negatively predicting psychological distress (Çeçen & Mert, 2023), anxiety, depression (Greco et al., 2022), and emotion- and avoidance-focused stress coping styles (Konaszewski et al., 2021).

Experimental research on SOC is also present in the literature. Some studies report that therapeutic sessions based on the salutogenic approach contribute to adaptation and resilience (Aci & Kutlu, 2022) and that interventions for burnout increase individuals' SOC levels over time (Kähönen et al., 2012). These findings provide empirical evidence that SOC levels in individuals can be increased (Kähönen et al., 2012). Additionally, an experimental study shows that individuals with high SOC levels perform better cognitively under stress compared to those with lower levels (Kimhi, 2015).

Empirical findings show that SOC mediates the effect of stress on life satisfaction, such that high levels of stress reduce SOC and, consequently, life satisfaction (Dymecka et al., 2022). Another study on the topic found that SOC predicts life satisfaction when age and individual stressors are controlled for (Moksnes & Haugan, 2015). Additionally, a study in the literature reports that SOC directly predicts life satisfaction (Dymecka et al., 2021). A study by Langeland and colleagues demonstrates that individuals with a high level of SOC are able to enhance their life satisfaction despite experiencing ongoing psychological symptoms (Langeland et al., 2007). In parallel, another study has demonstrated that SOC is a strong predictor of life satisfaction (Moksnes et al., 2013). Taken together, these findings provide strong evidence that SOC is a significant predictor of life satisfaction.

As seen from the statements above, SOC is a variable related to both BPN and life satisfaction. Moreover, SDT conceptualizes need satisfaction as an integrative process, suggesting that it fosters internal coherence. SOC, defined as one’s perception of life as comprehensible, manageable, and meaningful, can thus emerge from fulfilled psychological needs and function as a resilience-promoting mechanism that further contributes to life satisfaction. Both theoretical frameworks and research findings suggest that BPN could be a predictor of SOC. Additionally, SOC is viewed as an important predictor of life satisfaction, both theoretically and empirically. In other words, SOC can be considered an outcome variable in the context of BPN and a predictor variable in terms of life satisfaction. Thus, SOC may mediate the relationship between BPN and life satisfaction. In this context, the following hypothesis has been developed for testing:

H_2: SOC has a mediating role in the relationship between psychological needs and life satisfaction.

Life satisfaction is an important variable because of its close relationship with individuals' positive coping styles (Ding et al., 2024; Erduran-Tekin, 2024), their ability to regulate emotions (Graça & Brandão, 2024), and emotional intelligence (Kartol et al., 2024). When examining

relational studies on life satisfaction, it has been found that psychological resilience (Gündoğan, 2021), finding meaning in life (Arslan et al., 2020; Karataş et al., 2021), social support (Papi & Cheraghi, 2021), and mindfulness (Arı et al., 2020) positively predict life satisfaction. In contrast, psychological distress (Duong, 2021), separation, and unemployment negatively predict life satisfaction (Krämer et al., 2023). Additionally, high levels of life satisfaction are known to be associated with low levels of depression (Beutel et al., 2010; Koivumaa-Honkanen et al., 2004; Yalçın et al., 2022), low levels of anxiety (Beutel et al., 2010; Tahoon, 2021), and low levels of stress (Holinka, 2015; Yalçın et al., 2022). Furthermore, life satisfaction has been positively correlated with mindfulness (Yalçın et al., 2022), a meaningful life, psychological flexibility (Arslan & Allen, 2022), and resilience (Karataş & Tagay, 2021; Yalçın et al., 2022). Moreover, individuals who report higher levels of life satisfaction also tend to have higher levels of hope (Karataş et al., 2021).

In addition, life satisfaction has been shown to reduce work-family conflict (Karaköse et al., 2021). Experimental studies on life satisfaction have demonstrated that mindfulness meditations significantly increase life satisfaction and that life satisfaction can significantly improve within a two-month period (Gupta & Verma, 2020). Another experimental study found that life satisfaction can be influenced by reflecting on both positive and negative life events (Gärling & Gamble, 2012). Similarly, a longitudinal experimental study reported that asking individuals to report their satisfaction in specific areas before reporting their overall life satisfaction subsequently increased their overall life satisfaction averages (Angelini et al., 2017).

Given all this information, it is clear that researchers have extensively explored the relationship between life satisfaction and various variables. When these studies are considered together, it becomes evident that an increase in life satisfaction contributes to overall psychological improvement. Therefore, interventions and studies aimed at increasing life satisfaction should be conducted to promote individuals' psychological wellness. At this point, it is essential to identify the variables associated with individuals' life satisfaction. This way, guidelines can be created for research aimed at enhancing life satisfaction.

Positive psychology emphasizes the importance of life satisfaction (Snyder & Lopez, 2001). Life satisfaction, along with individuals' evaluations of their emotions (both positive and negative), forms their subjective well-being (Harrington, 2013). It is also the most complex component of subjective well-being (Eid & Larsen, 2008) and is considered the most stable measure among its components (Eid & Larsen, 2008). When examining the benefits of life satisfaction for individuals, high life satisfaction is found to be associated with lower levels of depression, anxiety, and stress (Yalçın et al., 2022) and is positively correlated with a meaningful life, psychological flexibility (Arslan & Allen, 2022), hope (Karataş et al., 2021), and resilience (Karataş & Tagay, 2021; Yalçın et al., 2022). Investigating individuals' life satisfaction to promote these benefits is one of the motivations behind this study.

Another important aspect of life satisfaction is that its level and stability are influenced by life events (Eid & Larsen, 2008). One of the factors affecting life satisfaction is the fulfillment of BPN (Butkovic et al., 2020; Walker & Kono, 2018). A study examining the BPN levels of university students found that these levels vary across the subdimensions of the concept and certain demographic variables (age and gender) (Aydın & Kahraman, 2020). A notable finding from this study is that students, on average, score highest in relatedness, followed by competence, and then autonomy. In another study conducted with university students, self-esteem and social support were found to significantly predict the fulfillment of BPN, which in turn significantly predicts well-being and resilience (Kardaş & Yalçın, 2021). These findings provide insights into the needs of the university student population discussed in this study but offer limited information on the relationship between BPN and life satisfaction among university students. It has been concluded that further enrichment of the national literature on this topic is needed.

Additionally, the ultimate goal of life satisfaction research is centered on program planning and evaluation (Eid & Larsen, 2008). A second motivation for this study is the expectation that its findings will serve as a reference for necessary interventions. This study is expected to contribute current empirical knowledge to the development

of SDT-based life satisfaction interventions. In this context, university students emerge as an important population to reach, as they are in a significant transitional period in their lives, experiencing processes such as identity exploration, adapting to changing life circumstances, and feeling in between adolescence and adulthood (Arnett, 2023). Enhancing life satisfaction in this age group can support their resilience (Karataş & Tagay, 2021; Yalçın et al., 2022) and help them navigate emerging adulthood in a healthy manner. Conversely, the prevalence of mental disorders during this period (Arnett, 2007) underscores the need for preventive interventions.

Another issue is the lack of recent empirical studies testing theoretical explanations regarding the relationship between BPN and SOC (e.g., Idan & Margalit, 2014). Consequently, evidence-based knowledge on SOC's mediation role in the prediction of life satisfaction by BPN is limited. In the literature, studies that empirically present original information within mediation models are considered to contribute empirical knowledge to the field (Adu & Miles, 2023). In this regard, the present study contributes to the empirical literature by constructing a unique mediation model related to the factors influencing university students' life satisfaction. This study aims to assess university students' current levels of BPN, SOC, and life satisfaction and to add evidence-based knowledge to the literature by investigating the impact of BPN and SOC on life satisfaction. The hypothesized model is shown in Figure 1.

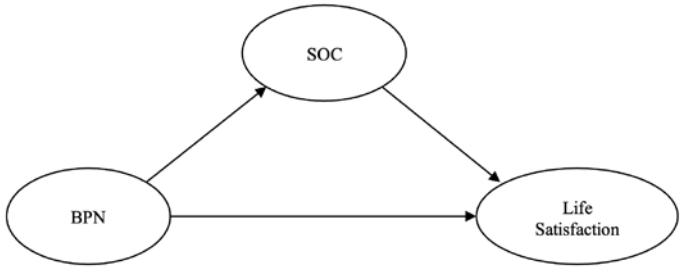

Figure 1. The Hypothesized Model

METHOD

This study is a mediation study designed within a relational model based on a quantitative paradigm. The predictor variable is psychological needs, the predicted variable is life satisfaction, and the mediating variable is the sense of coherence.

Participants

The study was conducted at a university in the Eastern Mediterranean region of Turkey, with university students included as participants. Participants were selected using the convenience sampling method. A total of 354 students participated in the study, of whom 212 were female (59.9%) and 142 were male (40.1%). Participants' ages ranged from 18 to 37, with an average age of 21.03. Among the students, 76 (21.5%) were freshmen, 75 (21.2%) were sophomores, 72 (20.3%) were juniors, and 131 (37%) were seniors.

Measures

Balanced Measure of Psychological Needs Scale (BMPNS): The BMPNS was developed by Sheldon and Hilpert (2012), and its Turkish adaptation was conducted by Kardaş and Yalçın (2018). The scale consists of 18 items and includes three sub dimensions (relatedness, competence, and autonomy). The BMPNS is a 5-point Likert scale, ranging from "I strongly disagree (1)" to "I strongly agree (5)." Higher scores indicate greater satisfaction of individuals' psychological needs. In the adaptation study, the results of the confirmatory factor analysis conducted for validity indicated that the original three-factor structure of the scale showed a good fit (χ^2/df = 2.92; NNFI = .89; CFI = .92; GFI = .87; RMSEA = .082). As part of the reliability analyses, the Cronbach's alpha coefficients were found to be .70 for relatedness, .71 for competence, and .74 for autonomy. In the current study, the Cronbach's alpha coefficients were calculated as .74 for relatedness, .75 for competence, and .77 for autonomy.

Sense of Coherence Scale (SOCS): The SOCS was developed by Antonovsky (1987), with the Turkish adaptation conducted by Scherler and Lajunen (1997). The scale consists of 13 items and includes three dimensions (comprehensibility, manageability, and meaningfulness). The SOCS is a 7-point Likert scale. Higher scores indicate a greater sense of coherence among individuals. In their cross-cultural study, Scherler and Lajunen (1997) reported that the scale demonstrated a three-factor structure (comprehensibility, manageability, and meaningfulness) based on a confirmatory factor analysis conducted with 152 Turkish university students. Regarding the reliability analyses, the internal consistency coefficients (Cronbach's

alpha) were calculated as .57 for comprehensibility, .54 for manageability, .62 for meaningfulness, and .69 for the overall scale. In the present study, the Cronbach's alpha coefficients were found to be .69 for comprehensibility, .71 for manageability, .72 for meaningfulness, and .71 for the total scale.

Satisfaction With Life Scale (SWLS): The SWLS was developed by Diener et al. (1985), with the Turkish adaptation conducted by Köker (1991). The scale consists of 5 items and is unidimensional. It is a 7-point Likert scale, ranging from (1: Strongly disagree to 7: Strongly agree). Higher scores indicate a greater level of life satisfaction. In the validity analyses, the original unidimensional five-item structure of the scale was found to be a good fit for the Turkish population. In the reliability studies, the test-retest reliability coefficient was reported as .85, and the item-total correlations ranged between .71 and .80. Yetim (1991) reported a corrected split-half reliability of .75 and a Kuder-Richardson 20 (KR-20) value of .78. In the current study, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient was calculated as .86.

Procedures and Ethics

The study involved volunteer university students who participated in face-to-face data collection using paper and pencil. Written informed consent was obtained from all participants, with no collection of personally identifiable information. The study adhered to the Declaration of Helsinki and received approval and registration from the Ethics Committee of Çukurova University. The necessary ethics committee approval for this research was obtained from the Social Sciences Ethics Committee of Çukurova University with document number E.1061441 dated 12.09.2024

Data Analysis

Initially, the normality of the data collected from participants was assessed by examining kurtosis and skewness values. A normal distribution is indicated when kurtosis and skewness values fall between +1 and -1 (Tabachnick & Fidell, 2007). The data was observed to follow a normal distribution (Table 2). Next, Pearson correlation analysis was used to explore the relationships among psychological needs, sense of coherence, and life satisfaction. To examine the mediating role of sense of coherence in the relationship between psychological needs and life satisfaction, we employed PROCESS v3.4 (Model 4) by Hayes (2018).

Before conducting the mediation analysis, assumptions for PROCESS Model 4 including normality, homogeneity, linearity, autocorrelation, and multicollinearity were verified. The data showed a homogeneous distribution, and a linear relationship was observed in the scatter plot between the dependent, independent, and mediator variables. No multicollinearity was detected. Autocorrelation was tested with the Durbin-Watson coefficient, with values found between 1.81 and 2.11. As values around 2 indicate no autocorrelation issues (Kalaycı, 2006), no such problem was detected. In addition, multicollinearity was assessed using Variance Inflation Factor (VIF) and tolerance values. The results showed that all VIF values were below 10 and all tolerance values were above .10, indicating no multicollinearity problem (Field, 2016). For bootstrapping, 10,000 bootstrap samples were generated, with 95% confidence intervals. SPSS 24.0 was used to perform the analyses, including Pearson correlation and checks for normality, linearity, homogeneity, autocorrelation, and multicollinearity.

FINDINGS

Findings Regarding the Correlation Analysis between the Variables

Table 1 presents the correlation coefficients and descriptive statistics for the study variables.

Table 1. Descriptive Statistics and Correlation Analysis Results

Variables	1	2	3
1. Psychological Needs	-		
2. Sense of Coherence	.49**	-	
3. Life Satisfaction	.47**	.59**	-
Mean	67.29	53.20	18.08
Standard Deviation	9.39	7.84	2.50
Kurtosis	-.20	-.14	.02
Skewness	-.18	.57	-.17

As shown in Table 1, life satisfaction has a significant positive relationship with both psychological needs (r = .47, p < .01) and sense of coherence (r = .59, p < .01). Additionally, a significant positive relationship was found between psychological needs and sense of coherence (r = .49, p < .01). In summary, increases in the satisfaction of psychological needs and sense of coherence were found to be associated with higher levels of life satisfaction.

Mediation Analysis Findings

The study tested the mediating role of sense of coherence in the relationship between psychological needs and life satisfaction. The path coefficients between the variables are presented in Figure 2.

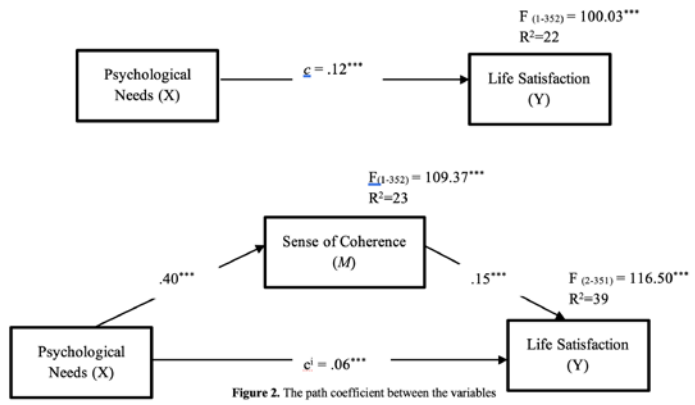

Figure 2. The path coefficient between the variables

As shown in Figure 2, the path coefficient between satisfaction of psychological needs and life satisfaction was first examined. Satisfaction of psychological needs was found to be a significant positive predictor of life satisfaction (β = .12, p < .001), accounting for approximately 22% of the variance in life satisfaction (R^2 = .22, p < .001). Next, sense of coherence was included in the model examining the relationship between satisfaction of psychological needs and life satisfaction. In this three-variable model, satisfaction of psychological needs was found to be a significant positive predictor of sense of coherence (β = .40, p < .001), and sense of coherence was also found to be a positive and significant predictor of life satisfaction (β = .15, p < .001). Together, satisfaction of psychological needs and sense of coherence account for approximately 39% of the variance in life satisfaction (R^2 = .39, p < .001). Additionally, with the inclusion of sense of coherence in the analysis, the path coefficient between satisfaction of psychological needs and life satisfaction remained significant but decreased in strength (β = .06, p < .001). The statistical significance of the indirect effect tested in this study, along with the upper and lower limits of the 95% confidence intervals and bootstrapping results, is presented in Table 2.

Table 2. The Findings of Bootstrapping Coefficients and Confidence Intervals

Effect	Bootstrap[a] Coefficient	SE	*t*	Lower Limit[b]	Upper Limit[b]
Total effect	.125	.012	10.00	.100	.150
Direct effect	.062	.013	4.97	.037	.087
Indirect effect	.063			.043	.085

Note [a] Unstandardized; Based on 10,000 bootstrap samples, [b] %95 confidence intervals

As shown in Table 2, the indirect effect of psychological need satisfaction on life satisfaction through sense of coherence was found to be significant (β = .063, 95% CI = .043, .085). Additionally, the direct effect of psychological need satisfaction on life satisfaction was also significant (β = .062, 95% CI = .037, .087). In other words, sense of coherence plays a partial mediating role in the relationship between psychological need satisfaction and life satisfaction. This finding indicates that the satisfaction of psychological needs not only directly enhances life satisfaction, but also partially contributes to it indirectly through the development of individuals' sense of coherence.

DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study, the relationship between university students' basic psychological needs, sense of coherence, and life satisfaction was examined. The results indicated that the fulfillment of basic psychological needs (BPN) predicts life satisfaction. Another finding of the study is that sense of coherence (SOC) mediates the relationship between basic psychological needs and life satisfaction. The following section discusses these findings within the framework of theoretical explanations covered in the relevant literature and the empirical findings of previous research.

When the first hypothesis (H_1) of this study was tested, it was confirmed that BPN is a predictor of life satisfaction. Consequently, H_1 was accepted. According to this finding, the fulfillment of individuals' basic psychological needs enhances their life satisfaction. The results of this study are consistent with those of similar research. Previous studies have also emphasized the positive effect of BPN on life satisfaction, supporting existing trends in the literature (e.g., Butkovic et al., 2020; Leversen et al., 2012; Okur & Özekes, 2020). The fulfillment of individuals' BPN contributes to their well-being (Chang et al., 2015; Ryan & Deci, 2000). Moreover, within the framework of SDT, individuals are considered proactive organisms inclined to optimize their lives rather than being passive entities (Vansteenkiste & Ryan, 2013). Thus, it is likely that individuals who exhibit more proactive behaviors experience increased well-being and, consequently, greater life satisfaction. Indeed, studies have shown that proactivity increases life satisfaction (e.g., Maurer & Chapman, 2018; Siebert et al., 2020). Additionally, research indicates that BPN acts as a mediator between gratitude and life satisfaction (Unanue et al., 2022). Another mediation model shows that BPN mediates the relationship between a lifestyle of voluntary simplicity and life satisfaction (Rich et al., 2017). Furthermore, other findings in the literature suggest that self-esteem is as significant a predictor of life satisfaction as BPN (Butkovic et al., 2020). The aforementioned factors may contribute to BPN's predictive power on life satisfaction in this study.

When the second hypothesis (H_2) of this study was tested, it was confirmed that SOC plays a mediating role in the relationship between BPN and life satisfaction. Consequently, H_2 was accepted. In other words, SOC serves as a mediator between BPN and life satisfaction, where an increase in SOC, associated with the fulfillment of BPN, leads to higher life satisfaction. Considering the source of this predictive relationship, BPN is conceptualized within SDT as a structure aimed at integration (Ryan & Deci, 2000). Furthermore, researchers in the field of SDT frequently refer to sense of coherence, theoretically arguing that the fulfillment of BPN enhances SOC (e.g., Deci & Ryan, 2000; Ryan & Deci, 2008; Reis et al., 2000). These theoretical explanations have been supported by empirical studies in the literature, reinforcing this theoretical claim (e.g., Idan & Margalit, 2014). Moreover, an increase in the fulfillment of an individual's BPN is known to boost their motivation (Deci et al., 2017). Individuals with high levels of motivation are more likely to engage in activities that enhance their SOC and take an active role and responsibility in their daily routines. A review of the relevant literature reveals numerous studies examining the relationship between SOC and motivation focused on specific activities (e.g., Vogt et al., 2016; Lipowski et al., 2019; Yang et al., 2021). It is possible that self-regulation skills, which predict motivation, are also predictors of BPN (Orkibi & Ronen, 2017). In summary, motivation is an evidence-based predictor of SOC. On the other hand, the finding that SOC predicts life satisfaction in this study is consistent with the relevant literature (Dymecka et al., 2021; Dymecka et al., 2022; Moksnes & Haugan, 2015). In the literature, these concepts have often been studied in relation to stress in separate studies (for SOC, e.g., Gómez-Salgado et al., 2020; Ruiz-Frutos, 2020; for life satisfaction, e.g., Thompson et al., 2022; Kwok et al., 2022). At this point, SOC's role as a protective factor in coping with stress (Betke et al., 2021) and its predictive power in guiding individuals toward different activities and in facilitating communication with others during stressful situations (Konaszewski et al., 2021) may stem from the motivation derived from BPN satisfaction. Moreover, as SDT is a motivation theory, it has frequently been studied in relation to life satisfaction (e.g., Butkovic et al., 2020; Okur & Özekes, 2020; Walker & Kono, 2018). Since SOC increases in accordance with SDT, it is expected to enhance life satisfaction by serving as a protective factor in coping with stress and by helping individuals maintain an active role in stress management. Research has also shown that coping with stress in a healthy manner positively predicts life satisfaction (Ding et al., 2024; Milas et al., 2021). In conclusion, previous empirical findings have shown that BPN predicts SOC, and SOC, in turn, predicts life satisfaction. A study by Idan and Margalit (2014) revealed that BPN and SOC are positively correlated, while a study by Dymecka et al. (2021) demonstrated that SOC predicts life satisfaction. This indicates that SOC can serve as a mediating variable between BPN and life satisfaction—a finding also supported by our research.

Study Limitations

This study has some limitations. First, all data were collected through self-report measures, which may be influenced by social desirability bias. As a result, the findings related to the variables in this study are also based on self-reported data. Future studies may consider using alternative measurement tools to address this limitation. Second, as our research is cross-sectional, it is not suitable for making definitive causal inferences. Experimental studies could be designed to allow for stronger causal inferences between the variables examined in this study. This research was conducted with Turkish students from a university in the Mediterranean region, which also presents a limitation. The generalizability of the results could be improved by conducting similar studies with individuals from diverse regions, communities, and cultures. Another limitation of the study is that the potential effects of participants' sociodemographic characteristics on the relationships between variables were not controlled.

Based on the findings of this study, several recommendations are proposed for researchers and practitioners. The results of this study are expected to provide empirical contributions to future research and practice. The relevant recommendations are detailed below. Firstly, despite the study's limitations, the findings contribute to the literature on positive psychology. Researchers could design studies to identify moderating variables that either weaken or strengthen the mediating role of sense of coherence in the relationship between basic psychological needs (BPN) and life satisfaction. Additionally, to gain a clearer understanding of the cause-and-effect relationship, experimental research (Adu & Miles, 2023) could be conducted, along with qualitative, paradigm-based research to provide in-depth information on how sense of coherence influences the relationship between basic psychological needs and life satisfaction. Furthermore, it has been observed that cross-sectional methods are frequently used to support the mediation model in the literature, while longitudinal studies are scarce. To provide stronger evidence for the mediation model and to understand the variance in findings arising from methodological differences, it would be beneficial to replicate studies using longitudinal methods. Additionally, investigating the variance caused by cross-cultural differences in the outcomes of these studies would be beneficial. Another point is that research on positive psychology theories often focuses on the benefits that the presence of certain variables provides to individuals, influenced by the researcher's perspective. However, understanding the outcomes of the absence or low levels of these variables is also necessary for a more holistic perspective. Therefore, future studies could benefit from analyses that separately evaluate the effects of both high and low levels of the relevant variables.

This study offers important insights for the restructuring of student support policies in higher education institutions and for various practices aimed at enhancing individuals' life satisfaction. The findings reveal that meeting basic psychological needs and supporting the development of a sense of coherence can significantly enhance life satisfaction. Accordingly, university counseling units can design structural and psychoeducational interventions that address students' psychological needs and foster a sense of coherence. Student-centered counseling systems, social clubs, and meaning-oriented seminars can support students' needs for autonomy, competence, and relatedness, thereby enhancing their overall life satisfaction. Moreover, the implications of the findings extend beyond the academic context and hold practical relevance for real-world applications. Professionals who play a role in individual development—such as parents, teachers, and social workers—should be made aware of the importance of recognizing and supporting psychological needs through the relationships they establish. These efforts are essential not only at the individual level but also for the reorganization of educational environments and the development of sustainable well-being policies. Interventions aimed at increasing life satisfaction, whether individual or group-based, should focus on satisfying basic psychological needs and fostering a sense of coherence, thus supporting individuals in building a more meaningful and coherent life.

REFERENCES

Aci, O. S., & Kutlu, F. Y. (2022). The effect of salutogenic approach-based interviews on sense of coherence and resilience in people with schizophrenia: A randomized controlled trial. *Perspectives in Psychiatric Care*, *58*(4), 1754-1762. https://doi.org/10.1111/ppc.12985

Adu, P., & Miles, D. A. (2023). *Dissertation research methods: A step-by-step guide to writing up your research in the social sciences*. Taylor & Francis.

Alamer, A. (2022). Basic psychological needs, motivational orientations, effort, and vocabulary knowledge: A comprehensive model. *Studies in Second Language Acquisition*, *44*(1), 164-184. https://doi.org/10.1017/S027226312100005X

Angelini, V., Bertoni, M., & Corazzini, L. (2017). Unpacking the determinants of life satisfaction: a survey experiment. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, *180*(1), 225-246. https://doi.org/10.1111/rssa.12190

Antonovsky, A. (1987). Health promoting factors at work: The sense of coherence. In Kalimo, R., El-Batawi, M. A., & Cooper, C. L. (Eds.), *Psychosocial factors at work and their relation to health* (pp. 153-167). World Health Organization Publications.

Antunes, R., Frontini, R., Amaro, N., Salvador, R., Matos, R., Morouço, P., & Rebelo-Gonçalves, R. (2020). Exploring lifestyle habits, physical activity, anxiety and basic psychological needs in a sample of Portuguese adults during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(12), 4360. https://doi.org/10.3390/ijerph17124360

Arı, Ç., Ulun, C., Yarayan, Y. E., Dursun, M., Mutlu, T., & Üstün, Ü. D. (2020). Mindfulness, healthy life skills and life satisfaction in varsity athletes and university students. *Progress in Nutrition*, *22*(2), 1-8. https://doi.org/10.23751/pn.v22i2-S.10561

Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for?. *Child Development Perspectives*, *1*(2), 68-73. https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x

Arnett, J. J. (2023). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*(3rd Ed.). Oxford University Press.

Arslan, G., & Allen, K. A. (2022). Exploring the association between coronavirus stress, meaning in life, psychological flexibility, and subjective well-being. *Psychology, Health & Medicine*, *27*(4), 803-814. https://doi.org/10.1080/13548506.2021.1876892

Arslan, G., Yıldırım, M., Karataş, Z., Kabasakal, Z., & Kılınç, M. (2020). Meaningful living to promote complete mental health among university students in the context of the COVID-19 pandemic. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(2), 930–942. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00416-8

Aydın, A., & Kahraman, N. (2020). Hemşirelik öğrencilerinde kendini sabotaj: psikolojik ihtiyaçlar ve öz-duyarlık üzerine etkisi. *Cukurova Medical Journal*, *45*(4), 1625-1633. https://doi.org/10.17826/cumj.748170

Ayhan, B., & Özel, B. (2020). Examining the relationship between leisure attitude and life satisfaction levels of university students. *International Journal of Sport Culture and Science*, *8*(3), 154-166. https://doi.org/10.14486/IntJSCS.2020.605

Battaglio, R. P., Belle, N., & Cantarelli, P. (2022). Self-determination theory goes public: experimental evidence on the causal relationship between psychological needs and job satisfaction. *Public Management Review*, *24*(9), 1411-1428. https://doi.org/10.1080/14719037.2021.1900351

Betke, K., Basińska, M. A., & Andruszkiewicz, A. (2021). Sense of coherence and strategies for coping with stress among nurses. *BMC Nursing*, *20*(1), 107. https://doi.org/10.1186/s12912-021-00631-1

Beutel, M. E., Glaesmer, H., Wiltink, J., Marian, H., & Brähler, E. (2010). Life satisfaction, anxiety, depression and resilience across the life span of men. *The Aging Male*, *13*(1), 32-39. https://doi.org/10.3109/13685530903296698

Braun-Lewensohn, O., Abu-Kaf, S., & Kalagy, T. (2021). Hope and resilience during a pandemic among three cultural groups in Israel: the second wave of Covid-19. *Frontiers in Psychology*, *12*, 637349. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.637349

Butkovic, A., Tomas, J., Spanic, A. M., Vukasovic Hlupic, T., & Bratko, D. (2020). Emerging adults versus middle-aged adults: Do they differ in psychological needs, self-esteem and life satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, *21*(3), 779-798. https://doi.org/10.1007/s10902-019-00106-w

Cantarero, K., Van Tilburg, W. A., & Smoktunowicz, E. (2021). Affirming basic psychological needs promotes mental well-being during the COVID-19 outbreak. *Social Psychological and Personality Science*, *12*(5), 821-828. https://doi.org/10.1177/1948550620942708

Cattaneo, G., Solana-Sánchez, J., Abellaneda-Pérez, K., Portellano-Ortiz, C., Alviarez Schulze, V., Tormos, J. M., ... & Bartrés-Faz, D. (2022). Sense of coherence mediates the relationship between cognitive reserve and cognition in

middle-aged adults. *Frontiers in Psychology*, *13*, 835415. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.835415

Cecen, A. R., & Mert, M. A. (2023). Sense of Coherence, Family Sense of Coherence and Psychological Distress: The Mediating Role of Self Satisfaction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-15. https://doi.org/10.1007/s11469-023-01185-w

Chang, J. H., Huang, C. L., & Lin, Y. C. (2015). Mindfulness, basic psychological needs fulfillment, and well-being. *Journal of Happiness Studies*, *16*, 1149-1162. https://doi.org/10.1007/s10902-014-9551-2

Chen, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W., Boone, L., Deci, E. L., Van der Kaap-Deeder, J., … & Verstuyf, J. (2015). Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion, 39*, 216-236. https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1

Deci, E. L., Olafsen, A. H., & Ryan, R. M. (2017). Self-determination theory in work organizations: The state of a science. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, *4*(1), 19-43. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032516-113108

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The" what" and" why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, *11*(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, *49*(1), 14-23.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2012). Self-determination theory. In Van Lange, P. A. M., Higgins, E. T., Kruglanski, A. W. (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* Vol. 2 (1st ed., pp. 416-436). Sage Publications.

Deneme, S. (2021). Investigation of the life satisfaction levels of Turkish EFL Teachers in terms of several variables. *World Journal of Education*, *11*(3), 11-17. https://doi.org/10.5430/wje.v11n3p11

Dirzyte, A., Perminas, A., & Biliuniene, E. (2021). Psychometric properties of satisfaction with life scale (Swls) and psychological capital questionnaire (pcq-24) in the lithuanian population. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(5), 2608. https://doi.org/10.3390/ijerph18052608

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, *95*(3), 542–575. https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, *49*(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2002). Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In Snyder C. R., & Lopez S. J. (Eds.) *Handbook of Positive Psychology* (2nd ed., pp. 63-73). Oxford University Press.

Ding, S., Shi, W., Ding, L., Chen, Y., Dai, J., Yuan, H., & Zhou, G. (2024). The relationship between life events, life satisfaction, and coping style of college students. *Psychology, Health & Medicine*, *29*(2), 398-409. https://doi.org/10.1080/13548506.2022.2115181

Duong, C. D. (2021). The impact of fear and anxiety of Covid-19 on life satisfaction: Psychological distress and sleep disturbance as mediators. *Personality and Individual Differences*, *178*, 110869. https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110869

Dymecka, J., Gerymski, R., & Machnik-Czerwik, A. (2022). How does stress affect life satisfaction during the COVID-19 pandemic? Moderated mediation analysis of sense of coherence and fear of coronavirus. *Psychology, Health & Medicine*, *27*(1), 280-288. https://doi.org/10.1080/13548506.2021.1906436

Dymecka, J., Gerymski, R., Machnik-Czerwik, A., Derbis, R., & Bidzan, M. (2021). Fear of COVID-19 and life satisfaction: The role of the health-related hardiness and sense of coherence. *Frontiers in Psychiatry*, *12*, 712103. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.712103

Eid, M., & Larsen, R. J. (Eds.). (2008). *The science of subjective well-being* (1st ed.). Guilford Press.

Erduran Tekin, Ö. (2024). Coping through humor predicts life satisfaction of teachers working in special education institutions: A quantitative and qualitative study. *Current Psychology*, *43*(18), 16210-16227. https://doi.org/10.1007/s12144-023-05555-4

Field, A. 2016. *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage

Formosa, J., Johnson, D., Türkay, S., & Mandryk, R. L. (2022). Need satisfaction, passion and wellbeing effects of videogame play prior to and during the COVID-19 pandemic. *Computers in Human Behavior*, *131*, 107232. https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107232

Gómez-Salgado, J., Domínguez-Salas, S., Romero-Martín, M., Ortega-Moreno, M., García-Iglesias, J. J., & Ruiz-Frutos, C. (2020). Sense of coherence and psychological

distress among healthcare workers during the COVID-19 pandemic in Spain. *Sustainability*, *12*(17), 6855. https://doi.org/10.3390/su12176855

Graça, L., & Brandão, T. (2024). Religious/spiritual coping, emotion regulation, psychological well-being, and life satisfaction among university students. *Journal of Psychology and Theology*, *52*(3), 342-358. https://doi.org/10.1177/00916471231223920

Greco, A., Brugnera, A., Adorni, R., Tasca, G. A., Compare, A., Viganò, A., ... & Steca, P. (2022). The role of sense of coherence in reducing anxiety and depressive symptoms among patients at the first acute coronary event: a three-year longitudinal study. *Journal of Psychosomatic Research*, *160*, 110974. https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2022.110974

Guay, F. (2022). Applying self-determination theory to education: Regulations types, psychological needs, and autonomy supporting behaviors. *Canadian Journal of School Psychology*, *37*(1), 75-92. https://doi.org/10.1177/0829573521105535

Gundogan, S. (2021). The mediator role of the fear of COVID-19 in the relationship between psychological resilience and life satisfaction. *Current Psychology*, *40*(12), 6291-6299. https://doi.org/10.1007/s12144-021-01525-w

Gupta, S., & Verma, H. V. (2020). Mindfulness, mindful consumption, and life satisfaction: an experiment with higher education students. *Journal of Applied Research in Higher Education*, *12*(3), 456-474. https://doi.org/10.1108/JARHE-11-2018-0235

Günaydin, Y., & Uzdil, N. (2023). The mediating effect of sense of coherence in the relationship between eating attitudes and self-esteem in adolescents. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, *36*(4), 278-285. https://doi.org/10.1111/jcap.12422

Güngör, A. (2022). Üniversite öğrencilerinde algılanan stres ve anksiyete arasındaki ilişkinin araştırılması: yaşamda anlamın ve bütünlük duygusunun seri aracılık rolü. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *55*(55), 275-291. https://doi.org/10.15285/maruaebd.1026649

Gärling, T., & Gamble, A. (2012). Influences on current mood of eliciting life-satisfaction judgments. *The Journal of Positive Psychology*, *7*(3), 219-229. https://doi.org/10.1080/17439760.2012.674547

Harrington, R. (2013). *Stress, health & well-being: Thriving in the 21st century.* (1st ed.) Wadsworth, Cengage Learning.

Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, *85*(1), 4-40. https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100

Hefferon, K., & Boniwell, I. (2011). *Positive psychology: Theory, research and applications* (1st ed.). McGraw-Hill Education Open University Press.

Holinka, C. (2015). Stress, emotional intelligence, and life satisfaction in college students. *College Student Journal*, *49*(2), 300-311.

Idan, O., & Margalit, M. (2014). Socioemotional self-perceptions, family climate, and hopeful thinking among students with learning disabilities and typically achieving students from the same classes. *Journal of Learning Disabilities*, *47*(2), 136-152. https://doi.org/10.1177/0022219412439608

Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.

Karakose, T., Yirci, R., & Papadakis, S. (2021). Exploring the interrelationship between covid-19 phobia, work–family conflict, family–work conflict, and life satisfaction among school administrators for advancing sustainable management. *Sustainability*, *13*(15), 8654. https://doi.org/10.3390/su13158654

Karataş, Z., & Tagay, Ö. (2021). The relationships between resilience of the adults affected by the covid pandemic in Turkey and Covid-19 fear, meaning in life, life satisfaction, intolerance of uncertainty and hope. *Personality and Individual Differences*, *172*, 110592. https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110592

Karataş, Z., Uzun, K., & Tagay, Ö. (2021). Relationships between the life satisfaction, meaning in life, hope and COVID-19 fear for Turkish adults during the COVID-19 outbreak. *Frontiers in Psychology*, *12*, 633384. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.633384

Kardaş, F., & Yalçın, İ. (2018). Psikolojik ihtiyaç doyumunda denge ölçeği: Türkçe uyarlama çalışması. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, *47*(2), 357-383. https://doi.org/10.14812/cuefd.408515

Kardaş, F., & Yalcin, I. (2021). The broaden-and-built theory of gratitude: Testing a model of well-being and resilience on Turkish college students. *Participatory Educational Research*, *8*(1), 141-159. https://doi.org/10.17275/per.21.8.8.1

Kartol, A., Üztemur, S., Griffiths, M. D., & Şahin, D. (2024). Exploring the interplay of emotional intelligence,

psychological resilience, perceived stress, and life satisfaction: A cross-sectional study in the Turkish context. *BMC Psychology*, *12*(1), 1-11. https://doi.org/10.1186/s40359-024-01860-0

Kimhi, S. (2015). Sense of coherence and gender as a predictor of the effect of laboratory induced stress on cognitive performance. *The Journal of Psychology*, *149*(4), 412-426. https://doi.org/10.1080/00223980.2014.895696

Koivumaa-Honkanen, H., Kaprio, J., Honkanen, R., Viinamäki, H., & Koskenvuo, M. (2004). Life satisfaction and depression in a 15-year follow-up of healthy adults. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *39*, 994-999. https://doi.org/10.1007/s00127-004-0833-6

Konaszewski, K., Kolemba, M., & Niesiobędzka, M. (2021). Resilience, sense of coherence and self-efficacy as predictors of stress coping style among university students. *Current Psychology*, *40*(8), 4052-4062. https://doi.org/10.1007/s12144-019-00363-1

Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeyinin karşılaştırılması* [Unpublished master's thesis]. Ankara Üniversitesi.

Kravetz, S., Drory, Y., & Florian, V. (1993). Hardiness and sense of coherence and their relation to negative affect. *European Journal of Personality*, *7*(4), 233-244. https://doi.org/10.1002/per.2410070404

Krämer, M. D., Rohrer, J. M., Lucas, R. E., & Richter, D. (2023). Life events and life satisfaction: Estimating effects of multiple life events in combined models. *European Journal of Personality*, 7(4), 233-244. https://doi.org/10.1002/per.2410070404

Kähönen, K., Näätänen, P., Tolvanen, A., & Salmela-Aro, K. (2012). Development of sense of coherence during two group interventions. *Scandinavian Journal of Psychology*, *53*(6), 523-527. https://doi.org/10.1111/sjop.12020

Kwok, O.-M., Chien, H. Y., Zhang, Q., Chang, C.-N., Elliott, T. R., & Bell, A.-S. (2024). Parallel processing modeling in longitudinal designs: An example predicting trajectories of distress and life satisfaction. *Rehabilitation Psychology, 69*(4), 301–314. https://doi.org/10.1037/rep0000545

Langeland, E., Wahl, A. K., Kristoffersen, K., Nortvedt, M. W., & Hanestad, B. R. (2007). Sense of coherence predicts change in life satisfaction among home-living residents in the community with mental health problems: a 1-year follow-up study. *Quality of Life Research*, *16*, 939-946. https://doi.org/10.1007/s11136-007-9199-z

Leversen, I., Danielsen, A. G., Birkeland, M. S., & Samdal, O. (2012). Basic psychological need satisfaction in leisure activities and adolescents' life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*, *41*, 1588-1599. https://doi.org/10.1007/s10964-012-9776-5

Li, M., Xu, Z., He, X., Zhang, J., Song, R., Duan, W., ... & Yang, H. (2021). Sense of coherence and mental health in college students after returning to school during COVID-19: The moderating role of media exposure. *Frontiers in Psychology*, *12*, 687928. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.687928

Linley, P. A., Maltby, J., Wood, A. M., Osborne, G., & Hurling, R. (2009). Measuring happiness: The higher order factor structure of subjective and psychological well-being measures. *Personality and Individual Differences*, *47*(8), 878-884. https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.07.010

Lipowski, M., Krokosz, D., Łada, A., Sližik, M., & Pasek, M. (2019). Sense of coherence and connectedness to nature as predictors of motivation for practicing karate. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *16*(14), 2483. https://doi.org/10.3390/ijerph16142483

Maurer, T. J., & Chapman, E. F. (2018). Relationship of proactive personality with life satisfaction during late career and early retirement. *Journal of Career Development*, *45*(4), 345-360. https://doi.org/10.1177/0894845317697381

Milas, G., Martinović Klarić, I., Malnar, A., Saftić, V., Šupe-Domić, D., & Slavich, G. M. (2021). The impact of stress and coping strategies on life satisfaction in a national sample of adolescents: A structural equation modelling approach. *Stress and Health*, *37*(5), 1026-1034. https://doi.org/10.1002/smi.3050

Mittelmark, M. B., & Bauer, G. F. (2022). Salutogenesis as a Theory, as an Orientation and as the Sense of Coherence. In Mittelmark et al. (Eds.), *The handbook of salutogenesis* (2nd ed.), 11-17.

Moksnes, U. K., & Haugan, G. (2015). Stressor experience negatively affects life satisfaction in adolescents: the positive role of sense of coherence. *Quality of Life Research*, *24*, 2473-2481. https://doi.org/10.1007/s11136-015-0977-8

Moksnes, U. K., Løhre, A., & Espnes, G. A. (2013). The association between sense of coherence and life satisfaction in adolescents. *Quality of Life Research*, *22*, 1331-1338. https://doi.org/10.1007/s11136-012-0249-9

Neufeld, A., Mossière, A., & Malin, G. (2020). Basic psychological needs, more than mindfulness and resilience, relate to medical student stress: A case for shifting the focus

of wellness curricula. *Medical Teacher*, *42*(12), 1401-1412. https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1813876

Okur, S., & Özekes, M. (2020). Relationship between basic psychological needs and problematic internet use of adolescents: The mediating role of life satisfaction. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, *7*(4). https://doi.org/10.5152/ADDICTA.2020.20041

Olčar, D., Rijavec, M., & Ljubin Golub, T. (2019). Primary school teachers' life satisfaction: The role of life goals, basic psychological needs and flow at work. *Current Psychology*, *38*, 320-329. https://doi.org/10.1007/s12144-017-9611-y

Orkibi, H., & Ronen, T. (2017). Basic psychological needs satisfaction mediates the association between self-control skills and subjective well-being. *Frontiers in Psychology*, *8*, 936. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00936

Papi, S., & Cheraghi, M. (2021). Multiple factors associated with life satisfaction in older adults. *Menopause Review/ Przegląd Menopauzalny*, *20*(2), 65-71. https://doi.org/10.5114/pm.2021.107025

Park, N., Peterson, C., & Ruch, W. (2009). Orientations to happiness and life satisfaction in twenty-seven nations. *The Journal of Positive Psychology*, *4*(4), 273-279. https://doi.org/10.1080/17439760902933690

Peterson, C., Park, N., & Seligman, M. E. (2005). Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. *Journal of Happiness Studies*, *6*, 25-41. https://doi.org/10.1007/s10902-004-1278-z

Reis, H. T., Sheldon, K. M., Gable, S. L., Roscoe, J., & Ryan, R. M. (2000). Daily well-being: The role of autonomy, competence, and relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *26*(4), 419-435. https://doi.org/10.1177/0146167200266002

Rich, S. A., Hanna, S., & Wright, B. J. (2017). Simply satisfied: The role of psychological need satisfaction in the life satisfaction of voluntary simplifiers. *Journal of Happiness Studies*, *18*, 89-105. https://doi.org/10.1007/s10902-004-1278-z

Ruiz-Frutos, C., Ortega-Moreno, M., Allande-Cusso, R., Ayuso-Murillo, D., Dominguez-Salas, S., & Gomez-Salgado, J. (2021). Sense of coherence, engagement, and work environment as precursors of psychological distress among non-health workers during the COVID-19 pandemic in Spain. *Safety Science*, *133*, 105033. https://doi.org/10.1177/0146167200266002

Ryan, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, *63*(3), 397-427. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1995.tb00501.x

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Publications.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2019). Brick by brick: The origins, development, and future of self-determination theory. *Advances in Motivation Science, 6*, 111-156. https://doi.org/10.1016/bs.adms.2019.01.001

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). The darker and brighter sides of human existence: Basic psychological needs as a unifying concept. *Psychological Inquiry*, *11*(4), 319-338. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_03

Scherler, R. H., & Lajunen, T. (1997, July). A comparison of Finnish and Turkish university students on the short form of the sense of coherence scale. In *Fifth Congress of European Psychology* (Vol. 6, No. 11).

Schäfer, S. K., Sopp, M. R., Schanz, C. G., Staginnus, M., Göritz, A. S., & Michael, T. (2020). Impact of COVID-19 on public mental health and the buffering effect of a sense of coherence. *Psychotherapy and Psychosomatics*, *89*(6), 386-392. https://doi.org/10.1159/000510752

Seligman, M. E. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. In Snyder C. R., & Lopez S. J. (Eds.) *Handbook of Positive Psychology* (2nd ed., pp. 3-12). Oxford University Press.

Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions. *American Psychologist*, 60(5), 410–421. https://doi.org/10.1037/0003-066x.60.5.410

Sheldon, K. M., & Hilpert, J. C. (2012). The balanced measure of psychological needs (BMPN) scale: An alternative domain general measure of need satisfaction. *Motivation and Emotion*, *36*, 439-451. https://doi.org/10.1007/s11031-012-9279-4

Siebert, J. U., Kunz, R. E., & Rolf, P. (2020). Effects of proactive decision making on life satisfaction. *European Journal of Operational Research*, *280*(3), 1171-1187. https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.08.011

Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (Eds.) (2001). The future of positive psychology: A declaration of independence. In Snyder C. R., & Lopez S. J. (Eds.) *Handbook of Positive Psychology* (2nd ed., pp. 3-12). Oxford University Press.

Šakan, D., Žuljević, D., & Rokvić, N. (2020). The role of basic psychological needs in well-being during the COVID-19 outbreak: A self-determination theory perspective. *Frontiers*

in Public Health, *8*, 583181. https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.583181

Sheldon, K. M., Elliot, A. J., Kim, Y., & Kasser, T. (2001). What is satisfying about satisfying events? Testing 10 candidate psychological needs. *Journal of Personality and Social Psychology*, *80*(2), 325-339. https://psycnet.apa.org/buy/2001-16163-011

Sheldon, K. M., & Gunz, A. (2009). Psychological needs as basic motives, not just experiential requirements. *Journal of Personality*, *77*(5), 1467-1492. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00589.x

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Experimental designs using ANOVA*. Thomson/Brooks/Cole.

Tahoon, R. (2021). Effects of test anxiety, distance education on general anxiety and life satisfaction of university students. *Psycho-Educational Research Reviews*, *10*(1), 107-117. https://perrjournal.com/index.php/perrjournal/article/view/95

Thompson, E. J., Stafford, J., Moltrecht, B., Huggins, C. F., Kwong, A. S., Shaw, R. J., ... & Patalay, P. (2022). Psychological distress, depression, anxiety, and life satisfaction following COVID-19 infection: evidence from 11 UK longitudinal population studies. *The Lancet Psychiatry*, *9*(11), 894-906. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(22)00307-8

Unanue, W., Gómez, M. E., Cortez, D., Oyanedel, J. C., & Mendiburo-Seguel, A. (2017). Revisiting the link between job satisfaction and life satisfaction: The role of basic psychological needs. *Frontiers in Psychology*, *8*, 239579. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00680

Unanue, J., Oriol, X., Oyanedel, J. C., Unanue, W., & Gómez, M. (2022). Basic psychological needs satisfaction and frustration prospectively mediates the link between dispositional gratitude and life satisfaction: Longitudinal evidence from a representative sample in Chile. *Personality and Individual Differences*, *193*, 111608. https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111608

Vansteenkiste, M., & Ryan, R. M. (2013). On psychological growth and vulnerability: basic psychological need satisfaction and need frustration as a unifying principle. *Journal of Psychotherapy Integration*, *23*(3), 263-280. https://doi.org/10.1037/a0032359

Vansteenkiste, M., Ryan, R. M., & Soenens, B. (2020). Basic psychological need theory: Advancements, critical themes, and future directions. *Motivation and Emotion*, *44*(1), 1-31. https://doi.org/10.1007/s11031-019-09818-1

Vansteenkiste, M., Soenens, B., & Ryan, R. M. (2023). Basic psychological needs theory: A conceptual and empirical review of key criteria. In Ryan, R. M. (Ed.) *The Oxford handbook of self-determination theory*, (1st ed., pp. 84-123).

Vogt, K., Hakanen, J. J., Jenny, G. J., & Bauer, G. F. (2016). Sense of coherence and the motivational process of the job-demands–resources model. *Journal of Occupational Health Psychology*, *21*(2), 194. https://doi.org/10.1037/a0039899

Walker, G. J., & Kono, S. (2018). The effects of basic psychological need satisfaction during leisure and paid work on global life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, *13*(1), 36-47. https://doi.org/10.1080/17439760.2017.1374439

Yalçın, İ., Can, N., Mançe Çalışır, Ö., Yalçın, S., & Çolak, B. (2022). Latent profile analysis of COVID-19 fear, depression, anxiety, stress, mindfulness, and resilience. *Current Psychology*, *41*(1), 459-469. https://doi.org/10.1007/s12144-021-01667-x

Yang, W., Morita, N., Ogai, Y., Saito, T., & Hu, W. (2021). Associations between sense of coherence, psychological distress, escape motivation of internet use, and internet addiction among Chinese college students: A structural equation model. *Current Psychology*, 1-10. https://doi.org/10.1007/s12144-021-02257-7

Yetim, Ü. (1991). *Kişisel projelerin organizasyonu ve örüntüsü açısından yaşam doyumu*. [Unpublished master's thesis]. Ege Üniversitesi.

Yıldız, B. (2020). Investigation the mediator role of sense of coherence in the relationship between self-differentiation and alexitymia in university students. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, *10*(59), 603-616.

Yıldız, M. C., & Önder, F. C. (2021). Özel gereksinimli çocuğu olan annelerde bütünlük duygusu ve psikolojik iyi oluş: İyimserliğin aracı rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*(3), 432-484. https://doi.org/0.17860/mersinefd.929413

Author Contributions

All the authors have equal contributions.

ANADOLU'DA BAZEN BİR TÜRKÜ BAZEN BİR AĞIT: KIZILIRMAK

SOMETIMES A FOLK SONG, SOMETIMES A LAMENT IN ANATOLIA: KIZILIRMAK

Eser KARA

71

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1217-1233
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1635630

Geliş Recieved: **13.02.2025**
Kabul Accepted **14.06.2025**

ANADOLU'DA BAZEN BİR TÜRKÜ BAZEN BİR AĞIT: KIZILIRMAK

SOMETIMES A FOLK SONG, SOMETIMES A LAMENT IN ANATOLIA: KIZILIRMAK

Eser KARA [1]

Anahtar Kelimeler:
Türkü,
Türk Halk Türküleri,
Hikâyeli Türküler,
Kızılırmak,
Kızılırmak Türküleri

Keywords:
Folk Song,
Turkish Folk Songs,
Narrative Songs,
The Kızılırmak River,
Ballads About
The Kızılırmak River

ÖZ

Bu çalışma, Anadolu'nun en uzun akarsularından biri olan Kızılırmak'ın halk kültüründeki yeri ve özellikle halk türküleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Kızılırmak, tarih boyunca hem geçim kaynağı hem de doğayla mücadeleyi simgeleyen bir unsur olarak halkın yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Çalışmada, Kızılırmak'a dair söylenen türkülerin ve bu türkülerin ardında yatan anlatıların kültürel bağlamları analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle alanyazın taraması yapılmış, ardından sosyal ve dijital platformlarda paylaşılan hikâyeler ve efsaneler değerlendirilmiştir. Ayrıca, halk ozanlarının Kızılırmak temalı eserlerinden örnekler incelenmiştir. Türkülerin ortaya çıkışına neden olan olaylar, anlatılar ve ağıtlar hem bireysel hem de toplumsal hafızanın izlerini taşımaktadır. Bu tür yaratımların sadece geçmişi aktarmakla kalmayıp, kolektif kimliği besleyen ve sürdüren bir rol oynadığı görülmüştür. Bu bağlamda Kızılırmak ile ilgili türkülerin sadece bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda birer kültürel hafıza nesnesi olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada, Kızılırmak'ın Anadolu halkının duygu dünyasına, yaşam mücadelesine ve kültürel üretimlerine yansımalarına ilişkin çeşitli bulgulara ulaşılmıştır.

ABSTRACT

This study examines the place of the Kızılırmak River, one of the longest rivers in Anatolia, in folk culture, with a particular focus on its influence on Turkish folk songs. Throughout history, Kızılırmak has played a significant role in the lives of people, both as a source of livelihood and as a symbol of the human struggle against nature. The study analyzes the cultural contexts of the folk songs and narratives related to Kızılırmak. As part of the research, a literature review was conducted, followed by the evaluation of stories and legends shared on social and digital platforms. In addition, examples of works by folk bards focusing on the Kızılırmak theme were examined. The events, stories, and laments that inspired these songs reflect traces of both individual and collective memory. These cultural creations not only convey the past but also serve to nourish and sustain collective identity. In this context, songs about Kızılırmak are shown to function not merely as forms of expression but also as vessels of cultural memory. The study presents various findings regarding the reflections of Kızılırmak in the emotional world, life struggles, and cultural productions of the Anatolian people.

[1] Dr., Bağımsız Yazar (Kurum yok), eserkara44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6825-0813

Alıntılamak için/Cite as: Kara E. (2025) Anadolu'da Bazen Bir Türkü Bazen Bir Ağıt: Kızılırmak, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1217-1233

GİRİŞ

Türkler, kadim dönemlerden itibaren evrenin ve doğanın çeşitli unsurlarının bir ruh taşıdığına inanmış; onları canlı varlıklar olarak görmüş ve bu doğrultuda saygı göstermiştir. Bu inanç, kimi zaman ay, güneş ya da yıldızlar gibi gök cisimlerine, kimi zaman ise ağaç, orman, dağ, tepe, mağara, nehir ve benzeri doğal unsurlara yönelmiştir. İnsan yaşamı için önem taşıyan bu varlıklar, sadece ihtiyaç ve geçim kaynağı değil; aynı zamanda korunması ve kimi zaman kutsallık atfedilmesi gereken unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Türk milleti dünya üzerinde birçok coğrafyada varlık göstermiştir. Tabii olarak insanın doğada var olması için doğayı koruması gerektiği gibi onun çetin şartlarıyla da mücadele etmesi gerekmektedir. Doğada var olan bu varlıklar insanlara ihtiyaç ve geçim anlamında birçok şey kazandırırken yeri geldiğinde insanlardan çok şey de götürebilmektedir. Doğanın gücü, insanı kimi zaman canıyla, kimi zaman da sevdikleriyle ya da geçim kaynaklarının kaybıyla sınamış; bu sınama geçmişte olduğu gibi bugün de sürmektedir.

Türkler, yalnızca hayata bakış açılarını değil; doğa karşısında yaşadıkları olayların bıraktığı duygusal izleri de maddi ve manevi kültürel yaratımlarına yansıtmıştır. Bu duygular bazen bir sandıkta, bazen bir mendilde ya da bir halı motifinde kendini göstermiştir. Ancak Türkler, bu yansımaları yalnızca maddi kültürle sınırlı tutmamış; aynı zamanda sözlü kültür ürünlerinde de bu izlere yer vermiştir. Bu duygular, kimi zaman bir masal, kimi zaman bir destan, kimi zaman da bir türkü aracılığıyla gün yüzüne çıkmış ve yaşam bulmuştur. Hem Türkiye'deki hem de yurt dışındaki Türk topluluklarına ait türküler, bu bakımdan büyük bir kültürel zenginlik taşımaktadır.

Türk toplumunun Kızılırmak'a yönelik algısı, yaşanan çeşitli olaylar doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda, Kızılırmak'a yakılan türküler incelendiğinde, bireysel ve toplumsal düzeyde, özellikle Kızılırmak çevresinde yaşayan ve onunla iç içe olan kesimlerin psikolojisini, dünya görüşünü ve karşılaşılan olaylar karşısındaki tutumlarını anlamak açısından önemli veriler sunduğu görülmektedir. Kızılırmak'ın geçtiği yerlerdeki insanları nasıl etkilediği, onların hayatına ne derece dokunduğu belki de en iyi şekilde Kızılırmak'a yakılan türkülerde kendini gösterecektir. Nitekim yaşanan olaylar hakkında bilgi vermesi de tarihten bir kesit olma, bir belge olma özelliğinin yanı sıra yine türkülerin oluşumunu tetikleyen unsurları bize göstermesi açısından da son derece kıymetlidir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi esas alınmıştır. Çalışmanın verilerini, Kızılırmak'la ilgili olarak derlenmiş hikâyeli türkü metinleri oluşturmaktadır. Bu metinler hem yazılı kaynaklardan hem de dijital ve sosyal medya mecralarından temin edilmiştir. Seçilen türkü metinleri içerik çözümlemesi yöntemiyle değerlendirilmiş; tekrar eden temalar, imgeler ve anlatı kalıpları belirlenmiştir. Türkülerin barındırdığı kültürel motifler, anlatılarla olan ilişkileri çerçevesinde ele alınmış ve toplumsal hafıza ile bağlantıları yorumlanmıştır.

Yapılan literatür taramaları, önceki saha çalışmaları ve Kızılırmak ile ilgili türkü derlemelerinin incelenmesi sonucunda çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Sosyal medya ve dijital platformlardan elde edilen Kızılırmak'la ilgili hikâyeler ve bu hikâyelere dayanan türküler de bu araştırmalara dâhil edilmiştir. Tüm bu incelemeler, Kızılırmak'ın sadece geçtiği bölgelerdeki insanları değil, aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde anlatılan hikâyeler aracılığıyla bu türküleri dinleyen herkesi derinden etkilediğini ortaya koymuştur. Kızılırmak'ın geçtiği bölgelerdeki insanların yaşamlarına ne kadar dokunduğu ve onların hüzünlerini ifade etmede önemli bir araç olduğu da gözlemlenmiştir. Araştırmalar sonucunda, Kızılırmak üzerine yakılan türkülerin çoğunun yaşanan olumsuz olaylar sebebiyle hüzünlü olduğu ve büyük bir kısmının ağıt niteliği taşıdığı elde edilen tespitler arasındadır. Kızılırmak türkülerine ve bu türkülerin meydana gelmesinde önemli bir rol oynayan hikâyelere geçmeden önce konunun iyi anlaşılabilmesi açısından türkü ve hikâyeli türkü hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

TÜRKÜ

Anadolu coğrafyası birçok konuda olduğu gibi sözlü kültür ürünlerinin yaratıcılığında da zengin bir yapıya sahiptir. Bu zenginliğin kendisini en iyi şekilde gösterdiği yaratımlardan bir tanesi de *Türkü*lerdir. Türküler diğer

sözlü kültür ürünlerinde olduğu gibi dinamik bir yapıya sahiptirler. Bu anlamda türküler, gelişime ve değişime açık oldukları gibi Türk kültürüne dair birçok unsuru da bünyelerinde korumuşlardır. Türkü Türk halkının aynı zamanda ezgi, melodi ve ritim anlayışının da eşsiz bir göstergesidir. Nitekim türkünün tanımında dahi bu özelliklerinin sıkça vurgulandığını görürüz.

TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde türkü "1. Çoklukla dörder mısralı bentlerden oluşan, 11'li hece vezniyle yazılan ve kendine özgü bir besteyle okunan halk edebiyatı nazım birimi; 2. Halk müziğinin, güftesi halk şiiri olan ve halk ezgileriyle bestelenmiş yaygın formu" (URL 1) şeklinde tanımlanmıştır.

Araştırmacıların türkü tanımlarına bakıldığında, ortak noktanın genellikle bu sözlü edebiyat ürününün hem lirik hem de melodik bir form olarak kültürel bellekteki yerine vurgu yaptığı görülmektedir. Mirzaoğlu (2005, s. 34), türküyü bir kültürün en geniş biçimde yayılan şiir ve müzik formu olarak tanımlayarak onun hem söz hem de ezgi bakımından taşıdığı işlevselliğe dikkat çeker. Elçin (2011, s. 195) ise türküleri atasözleri, bilmeceler ve maniler gibi geleneksel sözlü ürünler arasında değerlendirirken, bu türlerin kökeninde kişisel yaratımın bulunduğunu ve zamanla anonimleştiğini vurgular; ayrıca musikisiz bir türkü düşünmenin mümkün olmadığını belirtir. Bu yaklaşımı destekleyen Köprülü (2012, s. 236), türkülerin estetikten çok müzikal yapı temelinde şekillendiğini ifade ederek, müzikal çeşitliliğin bu ürünlerin doğası gereği olduğunu savunur. Yakıcı (2013, s. 58) ise türkülerin, bireyin doğumdan ölüme kadar yaşadığı tüm duyguları ve deneyimleri yansıtan; belirli mekânlarda ve toplumsal bağlamlarda söylenen, zamanla anonimleşen edebî ve melodik bir tür olduğunu vurgular. Bu tanımlar türkülerin yalnızca sözlü değil, aynı zamanda melodik olarak da toplum belleğinde güçlü bir yer edindiğini göstermektedir.

Çobanoğlu'na (2013, s. 4) göre türkü, Türk halk şiirinin en köklü ve yaygın türlerinden biri olarak kabul edilir. Ayrıca türküler, sadece sözlü anlatımlar değil, aynı zamanda Türk müziğinde belirli bir düzen içinde bütünlük oluşturan melodi grupları kapsamında müzikal bir form olarak değerlendirilir. Bu yaklaşım, türkünün hem edebi hem de müzikal bir tür olduğunu ortaya koyar. Öte yandan Boratav (2016, s. 171), türkülerin yazarı bilinmeyen ve nesilden nesile aktarılırken hem içerik hem de biçim açısından çeşitli değişikliklere uğrayabilen dinamik yapılar olduğunu vurgular. Ona göre, türküler genellikle bir melodi eşliğinde söylenir ve bu süreç türkülerin zenginleşmesine, ancak aynı zamanda orijinal hallerinden farklılaşmasına da yol açar. Böylece türkü, sabit bir halk şiiri formu olmaktan çıkarak, yaşayan ve değişen bir kültürel miras biçimi haline gelir.

Türküye ilişkin yapılan tanımları ve bu bağlamda ortaya konan görüşleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, temel bir hususu vurgulamak gerekir: Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, türküleri diğer halk edebiyatı türlerinden ayıran en belirleyici ve vazgeçilmez özellik, onların belirli bir ezgi ve melodiye sahip olmasıdır.

Türküler, sadece Anadolu'ya özgü bir tür olmayıp, Türkiye dışındaki çeşitli Türk topluluklarında da farklı adlarla anılmaktadır. Bu durum, türkü kavramının Türk dünyasında zengin bir çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyar. Örneğin, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğünde belirtildiği üzere, Azeri Türkleri türkülere "mahnı" derken, Başkurtlar "halk yırı", Kazaklar "türki" veya "türik halık ânı", Kırgızlar "eldik ır" veya "türkü", Özbekler "türki" ve "halk koşigi", Tatarlar "halık cırı", Türkmenler "halk aydımı", Uygur Türkleri ise "nahşa" veya "koça nahşisi" terimlerini kullanmaktadır (Yakıcı, 2013, s. 49). Bu çeşitlilik, türkülerin hem biçim hem de kültürel bağlam açısından farklı halklar tarafından özgünleştiğini göstermektedir. Sakaoğlu ve Alptekin (Sakaoğlu ve Alptekin'den akt. Yakıcı, 2006, ss. 49-50) ise türkü kelimesinin etimolojik gelişimine dikkat çekerek, adının "Türk" kelimesine eklenen nispetî ekle önce "türkî" biçimini aldığını, zamanla ise günümüzdeki "türkü" şekline evrildiğini belirtir. Ayrıca, farklı coğrafyalarda ve lehçelerde türkü kavramının karşılıklarının değişiklik gösterdiğine dikkat çekerler: Doğu ve kuzey Türkleri arasında cır, jır, yır, kojan gibi sözcükler kullanılırken, Kırgızistan'da "türkü", Türkmenistan'da "halk aydımı", Tataristan'da "halk cırı", Azerbaycan'da "mahnı" gibi çeşitli terimler görülmektedir. Anadolu'da ise bazen türkü yerine şarkı, deme, deyiş ya da hava gibi sözcükler de tercih edilmektedir. Benzer biçimde, Doğan Kaya (2010a, s. 733) da türkü kavramının Türk dünyasında farklı adlandırmalarla karşılandığını vurgular. Ona göre Altaylar "kojon", Başkurtlar "halk yırı", Hakaslar

“tahpah”, Çuvaşlar “yurri”, Karaçaylar “cır” derken; Kazaklar “türki” ve “türik halık eni”, Kırgızlar “eldik ır” ve “türkü”, Özbekler “türki”, “halk koşiğı” ve “koşık”, Tatarlar “halık cırı”, Türkmenler “halk aydımı”, Kumuklar “yır”, Uygurlar ise “nahşa” ve “koça nahşisi” terimlerini kullanmaktadır. Bu durum, türkülerin Türk topluluklarının dilsel ve kültürel zenginliklerini yansıtan önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Bu farklı adlandırmalar, türkülerin sadece isim açısından değil, muhtemelen içerik, biçim ve fonksiyon açısından da çeşitlilik taşıdığına işaret eder. Dolayısıyla türkü, Türk dünyasında hem ortak bir kültürel mirasın parçası hem de her topluluğun kendine özgü sesini ve anlatımını barındıran dinamik bir türdür.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da türkülerin tasnifi meselesidir. Türkülerin tasnifi konusu, halk edebiyatı çalışmalarında üzerinde önemle durulan ve farklı araştırmacılar tarafından çeşitli açılardan ele alınan bir alandır. Pertev Naili Boratav (2016, ss. 171-172), türküyü hem konularına hem de kullanıldığı yerler ve işlevlerine göre iki ana başlık altında incelemiştir. Ona göre türkülerin konusal tasnifi, lirik türkülere (aşk, askerlik, ninni, ağıt, gurbet gibi temalar), taşlama ve yergi türlerine, güldürü türlerine ve anlatı türlerine (efsane, tarihsel ya da bölgesel/bireysel konulara özgü türküler) ayrılır. Boratav’ın tasnifi, türkünün içerdiği tema çeşitliliği ile sosyal fonksiyonlarının birlikte değerlendirilmesi açısından önemlidir. Boratav’ın işlevsel yaklaşımı ise türküyü, kullanıldığı tören ve ortamlar doğrultusunda üç gruba ayırır: tören türküleri (örneğin bayram, düğün ve dini törenlere ait türküler), iş türküsü ve oyun ile dans türküleridir. Bu ayrım, türkünün toplumdaki ritüel ve eğlence işlevlerine işaret ederken, türkülerin çok katmanlı sosyal rollerini ortaya koyar. Diğer yandan, Doğan Kaya (2010a, ss. 735-741) türküyü daha çok yapısal, tematik ve ezgi yönlerinden ele alarak tasnif ederken, Yakıcı (2013, ss. 197-316) ise tasnifte geniş bir perspektif benimseyerek türküyü vezin, yapı, konu, ezgi, icra ortamı ve coğrafi bölge açısından kategorize etmiştir. Bu kapsamlı tasnifler, türkünün hem müzikal hem edebi boyutlarıyla birlikte, icra bağlamı ve coğrafi dağılımının da analiz edilmesini sağlar.

Bu farklı tasnif modelleri, türkünün sadece sözlü edebiyat unsuru değil, aynı zamanda müzik, sosyal işlev ve coğrafi çeşitlilik gibi çok boyutlu bir kültürel form olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, türkülerin sınıflandırılması, onların hem tematik zenginliklerini hem de toplumsal ve kültürel bağlamlarını anlamada önemli bir araçtır.

Türk milletinin duygularını, düşüncelerini ve hayata bakışını yansıtan türküler (Vural, 2011, s. 398), her ortamda icra edilmiş, yaşamın her anına eşlik etmiştir. Bağdan bahçeye, okuldan törenlere kadar mekân ayırt etmeksizin söylenmiş; kadim Türklerden günümüze uzanan köklü bir kültürel miras olmuştur. Bu yönüyle türküler, geçmiş ile gelecek arasında duygu, düşünce ve olaylara dair bir köprü işlevi görmüştür. Türküler, Anadolu/Türkiye sahasıyla tüm Türk dünyasının ortak yaratımı olup, ortak kültür ve belleğin ürünüdür. Kadim Türklerle birlikte var oldukları için yaşam, evren, inançlar, ritüeller ile maddi ve manevi kültür öğelerini yansıtırlar. Estetik bir sözlü anlatımın ötesinde, Türk kültürünün derin yapısal katmanlarına açılan birer bellek alanıdırlar. Mirzaoğlu’na (2005, s. 34) göre, Türk mitolojisi inanç sistemi gibi kadim bir geleneğin izi türkülerin tematik dokusunda yaşamaya devam etmektedir. Bu durum, türküleri bireysel duyguların ötesinde, kolektif inanç ve kültür birikiminin taşıyıcısı kılar.

Köprülü (1999, ss. 57-58) bu savı daha da ileriye taşıyarak, ilk türkülerin şamanlar tarafından ritüel esnasında söylenen dualar ve söylemlerle ilişkili olduğunu ifade eder. Bu görüş, türkülerin kökeninde dini-törensel bir işlev bulunduğuna işaret eder ve onların yalnızca halk şiirinin değil, inanç temelli sözlü anlatımın da bir uzantısı olduğunu gösterir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, türkülerin sadece edebi veya müzikal değil, aynı zamanda kült-anlatı niteliği taşıyan metinler olduğu anlaşılmaktadır.

Şamanlar, sadece dinî değil, aynı zamanda estetik ve performatif bir rol üstlenmişlerdir. Hoppál’a (2012, ss. 47-48) göre, her şamanın kendine özgü şarkı ve melodileri bulunur; bu ezgiler, davul ritimleriyle birlikte ruhlarla iletişimin temel araçlarıdır ve şamanın ait olduğu kültürün dünya görüşünü yansıtır. Bu ritüel ezgiler, günümüz türkülerinin kökeniyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim Hoppál (2015, ss. 89-90), bu şarkıların hem şamanın ruhani seyahatlerini anlatma aracı olduğunu hem de içerdiği melodi, ritim ve tempo unsurlarıyla kutsal törenlere hizmet

ettiğini belirtir. Bu bağlamda, şaman müziği sadece anlatı değil, aynı zamanda bir güç aktarımı işlevi de görmektedir. Türküler bu kültürel varlıkları içlerinde simge, sembol ve motiflerle var ederler ve yine bunlar aracılığıyla da gelecek kuşaklara aktarırlar. Türkülerdeki bu simge, sembol ve motifler tesadüfi değil bilakis bilinçli bir şekilde var edilen ve yaratım içerisinde varlık gösteren olgulardır. Bizler bunları bir türkü içerisinde kimi zaman direkt kimi zaman da dolaylı bir biçimde (Mirzaoğlu, 2005, s. 35) görebiliriz.

Mirzaoğlu'nun A. Lomax'tan aktardığı gibi türküler bir uzlaşım aracıdırlar (Mirzaoğlu, 2001, s. 81). Türküler, toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutma, birliği beraberliği güçlendirme, ortak hissiyatı uyandırma gibi birçok işleve sahiptir. Çalışmasında türkülerin işlevleri meselesine detaylı bir şekilde yer veren Mirzaoğlu'nun da ifadeleri (Mirzaoğlu, 2001, ss. 78-89) göz önünde bulundurulduğunda türkülerin işlevleri ile ilgili şu bilgileri verebiliriz: Türküler, kültürel birikimi kuşaklara aktaran sözlü ürünlerdir. Coğrafyaya özgü değerleri taşıyarak zamanlar ve nesiller arasında bağ kurar, bireyler arasında aidiyet ve dayanışma duygusu oluşturur. Eğlence ve törenlerde yer alarak bu etkinliklere anlam kazandırır; sosyal rolleri düzenlerken bireyin iç dünyasını da yansıtır. Ayrıca sanatsal yaratıcılığı ve hayalî sembolik evrenleri besler. Türkünün işlevlerinde belirtilen *türkünün belli bir coğrafyaya özgü kültürün kuşaklar arasında iletiminde etkili olması* meselesi türkü ve coğrafya arasındaki ilişkiye dikkati çekmektedir. Türkü ve coğrafya ilişkisiyle ilgili olarak Gürbüz ve Şahin (2012, s. 1634) şunları ifade eder: Coğrafya ile Türk halk müziği, ilk bakışta farklı alanlar gibi değerlendirilse de derinlemesine incelendiğinde aralarındaki güçlü bağ açıkça fark edilmektedir; bahsi geçen bağ, hem türkülerin sözlerinde geçen coğrafi unsurların dağılımı hem de müzikal özelliklerin (söz yapısı, usûl, ayak, tür vb.) farklı bölgeler ve yöreler arasında gösterdiği benzerlikler ve farklılıklar üzerinden takip edilebilir.

Türkülerin oluşum süreciyle coğrafya arasındaki ilişki, pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır. Gürbüz ve Şahin'in (2012, s. 1634) aktardığına göre, Türk halk müziğinde kullanılan dilsel yapıların benzerlik ve farklılıkları, çoğu zaman bu müziğin beslendiği coğrafi özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Bu durum, türkülerin yalnızca sözlü kültür unsurları değil, aynı zamanda yaşanılan çevrenin fiziksel ve toplumsal yansımalarını içeren kültürel belgeler olduğunu göstermektedir. Nitekim Uğur (2015, s. 240), türkülerde hem doğa hem de insan etkileşimlerinin bir anlatı formuna dönüştüğünü vurgulayarak, bu ürünlerin sadece müzik ve edebiyat disiplini içinde değil, aynı zamanda coğrafya ve sosyoloji gibi alanlarda da anlamlı veri sunduğunu belirtir. Bu bağlamda türkü, içinde doğduğu ortamın hem doğasını hem de insan ilişkilerini yansıtan çok katmanlı bir kültürel metin olarak değerlendirilebilir. Akpınar'ın (2012, s. 254) "İnsan, ortam (mekân-çevre) ve zaman, edebiyat ile coğrafyayı birleştiren ortak unsurlardır" ifadesi de türkülerin bu çok yönlü yapısını destekleyen bir yaklaşımdır.

Türkülerin işlevleri bağlamında, hikâyeli türküler bu işlevlerin önemli bir parçasıdır. Kültürel mirası aktarmanın yanı sıra duygu ve deneyimleri derinlemesine yansıtarak dinleyiciyi etkilerler. Yaşanmış olaylara dayanan bu türküler, toplumsal hafızayı canlandırır, bireyin kökleriyle bağ kurmasını sağlar. Sadece eğlendirmekle kalmaz, anlamlı bir iletişim aracı işlevi görürler. Bu yönleriyle geleneksel işlevleri güçlendirerek kültürel mirasa katkı sunarlar. Kızılırmak türküleri de bu sınıfa girer; nehirle yaşanan olayların ardından doğmuşlardır. Bu nedenle, hikâyeli türkülerin iyi anlaşılması gerektiği düşüncesindeyiz.

HİKÂYELİ TÜRKÜLER

Hikâyeli türküler, Türk halk müziğinin zengin bir dalını oluşturur. Bu türküler, genellikle geçmişten gelen ve nesilden nesile aktarılan, belirli bir olayı, hikâyeyi veya bir efsaneyi anlatırlar. Hikâyeli türkülerde, genellikle aşk, özlem, kahramanlık, acı, sevinç gibi duygular yoğun bir şekilde işlenir. Bu türküler, dinleyicilere sadece melodik bir zevk sunmakla kalmaz, aynı zamanda bir hikâye anlatarak dinleyicilerin duygusal olarak da etkilenmelerini sağlar.

Hikâyeli türküler, olay örgüsü ve karakterlerle zenginleşen, başlangıç, gelişme ve sonuç içeren yapılardır. Bölgesel özellikler taşıyabilir, yöresel kültür, tarih ve toplumsal olayları yansıtır. Ayrıca halkın yaşam tarzı, inanç ve geleneklerini koruyup aktarma işlevi görürler. Her bir türkü, o toplumun belleğinde önemli bir yer tutar ve dinleyenlere o dönemin ruhunu yansıtır. Bir türküye

ilham veren her türlü olay, koşul ve hissedilen duygu, o türkünün hikâyesinin temelini oluşturur (Topalak, 2022, s. 114). Bu bağlamda Karakaş'ın (2011, s.1) ifadelerinden hareketle şunlar söylenebilir: Her türkünün bir ortaya çıkış nedeni olduğu kabul edilir ve bu neden aynı zamanda o türkünün hikâyesini oluşturur. Bazı türkülerde bu hikâye birkaç cümleyle özetlenebilirken, bazılarında ise daha kapsamlı anlatılarla karşılaşılır. Ancak zamanla bu hikâyeler unutulabilmekte, hikâyesi bilinen türküler ise dinleyici tarafından daha kolay anlaşılmaktadır. Özellikle nazım kısmı esas olan hikâyeli türkülerde, zamanla nesir bölümlerinin ağırlık kazanmasıyla birlikte büyük halk hikâyelerine dönüşen örnekler de mevcuttur.

Hikâyeli türkülerde türkünün ortaya çıkışını sağlayan olayın bilinmesi türkünün yansıttığı duyguların hissedilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Nitekim hikâyeli türkülerin öne çıkan yönlerinden biri, türkü icra edilirken ya da hikâyesi anlatılırken dinleyicilerin anlatıya kolaylıkla dâhil olabilmesidir (Daştan, 2018, s. 315). Bu noktada, hikâye ile müzik arasındaki ilişkinin doğası da göz ardı edilmemelidir. Hikâye ile müzik arasında doğal ve bütünleyici bir ilişki vardır. Bu ilişki sayesinde, hikâyenin teması müzik yoluyla dinleyiciye daha güçlü ve etkileyici bir biçimde iletilir (Tatu, 2025, s. 64). İfade etmek gerekir ki hikâyeli türkü ve türkülü hikâye arasında vurgu farkı vardır. Yakıcı'nın (Yakıcı, 2013, s. 118) aktardığı bilgiler temel alınarak şu çıkarımlar yapılabilir: Türküler çoğunlukla yaşanmış olaylara dayandığı için, pek çok türkünün ortaya çıkış hikâyesi, onu söyleyenler, ozanlar, kaynak kişiler, derleyiciler ve yorumcular tarafından bilinir. Kimi zaman bu türkülerden önce, onların kökenine dair anlatılar paylaşılır. Ayrıca, âşık edebiyatında "hikâyeli türkü söyleme" geleneği belirli bir program dahilinde sürdürülmektedir. Halk şairleri sanatlarını genellikle saz eşliğinde icra eder ve repertuarlarında en az bir hikâyeli türküye yer verdikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra, "türkülü hikâye" geleneği de mevcuttur ve her ikisi de anlatıya dayalı olmasına rağmen, bu iki tür birbirinden ayrılır. "Hikâyeli türkü"de vurgu genellikle "türkü"dedir, ancak "türkülü hikâye"de vurgu hikâye üzerindedir. Kısacası, *Hikâyeli türkü*de *türkü* vurgulanırken *türkülü hikâye*de türkünün *hikâyesi* vurgulanmaktadır.

Bu anlatı biçimlerinin aktarımında ve yaşatılmasında icracıların üstlendiği rol ise dikkat çekicidir. Karakaş'ın (2021, s. 1350) Çukurova türkülerinin icra ortamını incelediği çalışması, icracıların bu gelenekte hayati bir role sahip olduğunu, hatta belki de en önemli unsuru teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. İcracılar sayesinde hem anonim hem de usta işi hikâyeli türküler yaygınlaşmakta, hem de yeni türküler söylenerek kültürümüz zenginleşmektedir. Karakaş'a göre, türkü söyleme geleneğinin devamlılığı büyük ölçüde icracılara, özellikle de âşıklara bağlıdır. Âşıkların icra esnasındaki en önemli beklentisi ise sessiz bir ortamdır, zira bu durum onların performanslarına odaklanmalarını ve türkülerini etkili bir biçimde sunmalarını kolaylaştırmaktadır.

Hikâyeli türküler, nazım ve nesir bölümlerinden oluşan çift katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, nazım ve nesir unsurlarının ilişkisi söz konusu olduğunda, Karakaş'ın (2011, s. 34) Çukurova (Adana-Osmaniye) özelinde gerçekleştirdiği çalışmada hikâyeli türkülere dair şu çıkarıma ulaşılmıştır: Bu türkülerde esas olan nazım bölümleridir; hikâyeler, nazmı destekleyici ve açıklayıcı nitelikte kısa nesir parçalarıyla tamamlanır. Halk hikâyelerinin aksine, burada anlatı unsuru değil, şiirsel yapı ön plandadır. Ayrıca hikâyeli türküler yalnızca âşıklar tarafından saz eşliğinde değil, halk tarafından da çalgı kullanılmadan söylenebilmektedir. Nazım kısmının kuşaktan kuşağa aktarılmasındaki sürekliliğe karşın, nesir bölümlerinin zamanla unutulduğu da dikkat çeken bir diğer noktadır.

Hikâyeli türkülerin yapısal özelliklerinin yanı sıra içeriksel yönleri de dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Türkiye'deki hikâyeli türkülerin tematik çeşitliliği üzerine yapılmış çalışmalar önemlidir. Merdan Güven (2005, s. 286), incelediği birçok hikâyeli türküden sonra şu sonuca ulaşmıştır: Çalışmada en dikkat çekici unsur, hikâyeli türkülerin tematik çeşitliliğidir. Özellikle ölüm temalı türküler, Türkiye genelinde yaygın örneklerdendir. Ölüm, derin acı ve çaresizliği yansıtmasıyla evrensel bir tema olup, Türk halk müziğinde önemli bir yer tutar. Genelde idealize edilen kişilere yakılsa da sıradan veya talihsiz ölümler için de söylenir. Lirik ve ağır tempolu olmalarına karşın, bazı örneklerde zamanla daha ritmik yapılara dönüşmüşlerdir.

Pertev Naili Boratav'ın ninniler gibi ağıtları da türkü sınıfı içerisinde değerlendirdiği bilinmektedir (Açа, 2013, s. 247). Hikâyeli türkülerin çoğu zaman ağıt özelliği taşıdığı belirtilmelidir. Ruhi Kara'nın Erzincan'daki hikâyeli türkülere dair bulguları (Kara, 2019, s. 179) bu görüşü destekler: Çoğu türkü, yaşanmış olayların izlerini taşır; beklenmedik ölümler ya da dokunaklı olaylar sonrası söylenmiş, ağıt niteliği kazanmıştır. Belirlenen yirmi beş türküden on dördünde ölüm teması yer alırken, diğerlerinde ayrılık, göç ve hüzün işlenmiştir. Genellikle yöre halkının sevinçlerini değil, hüzünlerini yansıtan bu türküler, Anadolu'daki birçok hikâyeli türkünün ağıt niteliğinde olduğunu göstermektedir.

R. F. Baumeister, E. Bratslavsky, C. Finkenauer ve K. D. Vohs'un, olumsuz olayların duygusal dinamiklerde daha hızlı ve belirgin bir etki yarattığı, olumlu olaylara kıyasla daha güçlü bir iz bırakma eğiliminde olduğu ve bu etkinin evrimsel ve psikolojik açıdan nasıl açıklanabileceği gibi konularını ele aldıkları *Negative Bias in Fast Emotion Dynamics: On the Disproportionate Power of Bad Things* adlı çalışmalarından yola çıkarak insan psikolojisinde derin etkiler bırakan üzücü olayların daha kalıcı bir özelliğe sahip olduğunu (R.F. Baumeister vd., 2001) söyleyebiliriz. Bu nedenle hüzünlü bir olaydan kaynaklanan türkülerin kalıcılığı ki buna ağıtlar da dahil, yaşanan diğer olaylara göre daha fazladır. İşte tam olarak bu nedenden Kızılırmak da coğrafi olarak geçtiği yerlerdeki insanların hayatına dokunmuştur bununla birlikte maalesef bu dokunuşun insanları mutlu ettiğini söylemek de pek mümkün değildir. Bu nedenle Kızılırmak türküleri kimi zaman hüzünlü bir türkü olarak yakılmış kimi zaman da bir ağıta dönüşmüştür.

Her ne kadar birçok hikâyeli türkü belirli bir olaya dayansa da bazı türküler zamanla halk arasında anlatılan hikâyelerle ilişkilendirilmiş olabilir. Bu tür yakıştırmalar, halk anlatıcılığının ve kültürel hafızanın doğal bir sonucudur. Ayrıca her türkü, dışsal bir olaya bağlanmasa bile kendi içinde duygusal ve yapısal bir anlatı barındırır. Bu anlatı, türkünün sözlerinde, melodisinde ve icrasındaki duygusal yoğunlukta kendini gösterir. Dolayısıyla her türkü, bir hikâyeye dayansa da dayanmasa da halkın yaşanmışlıklarını, beklentilerini ve iç dünyasını yansıtan bir "iç hikâye"ye sahiptir. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Kızılırmak türkülerinin yalnızca dışsal olaylara değil, aynı zamanda sözlü kültürün şekillendirdiği ortak duygu ve düşünce yapısına dayandığı söylenebilir.

Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Aksaray, Çankırı, Çorum illerinden geçip Sinop-Samsun sınırına uzanan Kızılırmak, birçok dere ve çayın birleştiği bir nehirdir. Coğrafi konumu nedeniyle Anadolu insanını etkilemiş, türkülere konu olmuştur. Türkiye'deki pek çok olaydan beslenen Kızılırmak anlatıları ve türküler, halkın duygu ve düşüncelerini, nehirle etkileşimde bulunan bölgelerin insanlarını ve onların Kızılırmak'a bakışını anlamak açısından önemlidir.

TÜRKİYE'DE ANLATILAN KIZILIRMAK HİKÂYELERİ VE BU HİKÂYELER NETİCESİNDE MEYDANA GELEN KIZILIRMAK TÜRKÜLERİ

Türk kültürünün zengin ve derin bir yansıması olan türküler, genellikle coğrafi özelliklerden, tarihî olaylardan ve hayatın içinden çeşitli kesitlerden esinlenir. Bu bağlamda, Türk halk müziğinde sıklıkla karşılaşılan bir tema olan Kızılırmak hem tarihî hem de coğrafi önem taşıyan bir nehir olarak Anadolu'nun kalbinde yer alır. Kızılırmak'la ilgili anlatılar, efsaneler ve yaşanmış olaylara dayanan zengin bir kültürel miras sunar. Bu hikâyelerden doğan türküler, zamanla bölgenin kültürel dokusunu işleyerek Türk müziğinde önemli bir yer edinmiştir. Kızılırmak, yalnızca coğrafi değil, kültürel bir simgedir. Aşk, özlem, doğa ve tarih temalı bu hikâyeler, halkın duygularını yansıtırken, türküler de genellikle nehrin hırçın suları, yarım kalan aşklar ve kavuşmalar gibi temaları işler. Türkiye'de anlatılan Kızılırmak hikâyeleri hem tarihî derinlikleri hem de kültürel zenginlikleriyle Türk müziğine ilham verir. Kızılırmak türküleri, bu hikâyelerin izinden giderek Anadolu'da yaşanan aşklar ve tarihî olaylar aracılığıyla zengin bir müzikal miras oluşturur. Bu türküler, Anadolu'nun topraklarında yeşeren bir kültürel dokunun izini sürerek, Türk halkının duygusal zenginliğini yansıtan önemli bir sanatsal ifade biçimidir.

Kızılırmak türküleri ve ağıtları, Anadolu'nun geniş coğrafyasında tanınan ve Türk kültürüne önemli katkılar sunan bir folklor unsurudur; bu nehrin geçtiği ya da hiç uğramadığı yerlerde bile, bu ezgiler halk arasında yaygın

biçimde bilinmekte ve söylenmektedir (Feyzioğlu, 2010, s. 84).

Anadolu'da varlık gösteren Kızılırmak türkülerine göz atıldığında, genellikle Kızılırmak'ın tabii felaketler nedeniyle insan hayatına son vermesi, özellikle de gelinlerin selde kaybolması gibi olayları konu alan temaların sıkça işlendiği görülür (Güneş, 2020, s. 104). Kızılırmak ile ilgili efsanelerde de bu durumun ağır bastığı görülür. Sivas'ta var olan bir Kızılırmak efsanesini vermeden önce ifade etmek gerekir ki Kızılırmak'ın direkt kendisiyle ilgili efsanelerden ziyade diğer efsaneler içerisinde de dolaylı olarak yer ettiği görülebilir. Bu efsanelerden bir tanesi Kızılırmak'ın dolaylı olarak da olsa yer ettiği *Sivas Dikili Taş* efsanesidir ki efsanede olaylar şöyle cereyan etmiştir: Sivas'ın ilçesi olan Zara'da varlıklı aileler yaşarmış. Bu ailelerden birinin oğlu evlenmek üzereymiş. Düğün dernek kurulmuş. Zenginlere yakışır bir düğün alanı hazırlanmış, çeşit çeşit yemeklerin yer aldığı büyük bir ziyafet verilmiş. Yemekler yenmiş, halaylar çekilmiş. Ertesi gün, gelini köyünden getirmek için Seymenler yola koyulmuş. Düğün sahibi, yani erkek tarafı, dönüşü izlemek üzere Tolos Tepesi'ne çıkmış. Seymenler dönerken, ellerinde mavzerlerle ateş ede ede düğün evine yaklaşmışlar. Bu sırada kör bir kurşun damadı yaralamış ve damat ölmüş. Durumu öğrenen gelin ise kendini Kızılırmak'ın sularına atmış. Muratlarına kavuşamayan bu iki genç, Tolos Tepesi'ne gömülmüş. Mezarlarının başına iki büyük taş dikilmiş. Bu taşlara zamanla *Dikili Taş* denmiş. (URL 2).

Sivas'taki Kızılırmak efsanesine dönüldüğünde ise Özen'in aktardığı anonim anlatıya göre olay şu şekilde gelişmiştir: Bundan seneler önce, Sivas'a ait bir köyden bir grup tarafından gelin alınmış. Düğün alayının köyüne geri dönebilmesi için Kızılırmak'tan geçmesi gerekiyormuş. Irmak üzerinde bulunan Eğriköprü'yü geçtikleri sırada, Kızılırmak dile gelmiş ve gelini aldıklarını belirterek bunun bedelini istemiş. Alayda bulunanlar bu seslenişe yanıt vermemiş. Kızılırmak bu sözünü üç kez tekrarlamış. Ancak yanıt alamayınca büyük bir sel oluşmuş; köprüdeki gelinle üç yüz atlı sel sularına kapılarak kaybolmuş (Özen, 2001, ss. 186-187). Anlatım anonimdir; anlatıcının ve olayın taraflarının kimliklerine dair bilgi verilmemiştir.

Kızılırmak köprüsünün yıkılmasıyla suya kapılıp boğulan gelinlerden biri olan Hürü adlı gelin için yakılan ağıtın sözleri şöyledir:

Altı kardeş idik bindirdik ata
Hürü'yü yolladık üç köyden öte
Kızılırmak'a varınca oldu bir hata
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Evde kaynanası evi bezetir
Yolda kaynatası yolu gözetir
Gelinsiz hâneyi kime bezetir
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Atlılar da Kapaltı'nı dolaşır
Yengeler de kuzu gibi meleşir
Kara haber güveyiye ulaşır
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Köprüye varınca köprü yıkıldı
Üç yüz atlı birden suya döküldü
Nice yiğitlerin beli büküldi
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Elinin kınası soldu mu ola
Gözünün sürmesi yoydu mu ola
Evde kaynatası duydu mu ola
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Kızılırmak parça parça olaydın
Her bir parçan bir yerlerde kalaydın
Sen de benim gibi yârsız kalaydın
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi (Dilçin, 1983, s. 295).

Yine Hürü gelin anlatısı ile ilgili olarak Kaya (Kaya, 2010b, s. 79) şu bilgileri verir: Sivas'ın Şarkışla bölgesinde, iki ayrı köyden bir genç çiftin nişanı gerçekleşir. Birkaç ay sonra, mart ayının sonlarına doğru düğün yapma kararı alınır. Düğün günü geldiğinde, kız evinden alınan gelin ile düğün kervanı, Kızılırmak üzerindeki köprüden geçerken köprü çöker ve gelinle düğün alayı coşkulu akan Kızılırmak sularına karışır. Bu trajik olayda birçok insan hayatını kaybeder. Olayın ardından, bu acı hadiseye dair ağıtlar yakılır. Aşağıda paylaşılan ağıt, o ağıtlardan biridir ve aynı zamanda türkü

olarak da seslendirilmektedir.

Önceki ağıttan biraz farklı olarak, Selahaddin Bekki, ağıt metnini şu şekilde verir:

Altı gardaş idik bindirdik ata
Hürü'yü yolladık üç köyden öte
Kızılırmak'a varınca oldu bir hata
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Evde kaynanası evi bezedir
Yolda kaynatası yolu gözedir
Gelinsiz haneyi kime bezedir
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Köprüye varınca köprü yıkıldı
Üç yüz atlı birden suya döküldü
Nice yiğitlerin beli büküldü
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Atlılar da Kap'altı'nı dolaşır (Kapıaltı)
Yengeler de kuzu gibi meleşir
Kara haber güveyiye ulaşır
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Tüfek getirin de şu kartalı vuralım
Dalgıç getirin de allı gelini bulalım
Biz gelinsiz nasıl köye varalım
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Elinin kınası soldu mu ola
Gözünün sürmesi soldu mu ola
Evde kaynatası duydu mu ola
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi

Kızılırmak parça parça olaydın
Her bir parçan bir yerlerde kalaydın
Sen de benim gibi yârsız kalaydın
N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi (Bekki, 2004'ten akt. Kaya, 2010b, ss. 79-80).

Hikâyesinin benzer olmasının yanında bir diğer Kızılırmak hikâyesi şöyledir: Bir düğün alayı, Kızılırmak'ı aşarak gelin alma merasimi için yola çıkmıştır. Gelin, ailesindeki yedi erkek kardeşin arasında tek kız çocuktur. Ailesi tarafından ata bindirilerek uğurlanan gelin, nehrin karşı kıyısından gelen Seymen alayı tarafından teslim alınır ve alay, dönüş yolculuğuna başlar. Ancak, Kızılırmak Köprüsü'nü geçtikleri esnada, köprü alayın ağırlığını kaldıramayarak çöker. Bu elim kazada gelinle birçok kişi hayatını kaybeder. Kazadan sağ kurtulan bazı kişiler, olayı gelinin ve damadın ailelerine haber vermekle görevlendirilir. Haberin ulaşmasının ardından, gelinin erkek kardeşi Kızılırmak'ın kıyısında derin acısını bir türkü ile dile getirir. Benzer şekilde, durumu öğrenen damat da köprü başına gelerek aynı şekilde yasını ifade eder. Felaketin ardından yerel halk, nehir boyunca dizilerek kayıpları aramış, bulunan cenazeler ait oldukları köylere götürülerek defnedilmiştir. Bu trajik hadise, zamanla halkın kolektif hafızasında derin bir yer edinmiş ve sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır (URL 3).

Gelinin kardeşinin ve damadın söylediği ağıt göz önüne alınırsa küçük farklılıklar olmasına rağmen Kaya'nın yukarıda aktardığı ağıtın (Bekki, 2004'ten akt. Kaya, 2010b, ss. 79-80) aynısı olduğu, sadece bu ağıttan farklı olarak damadın yaktığı ağıtta "Bileydim de nazlı yâre varaydım / Atının başından tutup yedektim / Düşüyorum dedikçe de sıkı sıkı tutaydım / Ne yaptın Kızılırmak ne yaptın allı gelini /Gerdanı beş karış benim yârimi" (URL 3) dörtlüğünün var olduğu görülür.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus, Kızılırmak'tan geçerken suya düşen gelin olayında bir kartalın rol oynadığı inancıdır ve bu bağlamda şu bilgi verilmiştir: "Olay Kırıkkale keskin Köprüköyü'nde olmuştur. Gelin kayık üzerinde ata bindirilmiş. Kayık karşı tarafa giderken bir kaya üzerinde kartal havalanmış at ürkmüş gelin suya düşmüş (URL 4). Bu açıdan bakıldığında türkünün "Avcıyı getirin de şu kartalı vursun / Dalgıcı getirin de gelini bulsun" sözleri anlam kazanmaktadır.

Kızılırmak türküleri ve ağıtları Türk halkına mal olmuş bir yaratımdır. Kızılırmak anlatıları ve bu anlatılar sonucunda meydana gelen türküler ve ağıtlar halkı o denli etkilemiştir

ki bu anlatıların ve söylencelerin varyantları meydana gelmiş ve hatta bazen olayın kahramanları bile değişmiştir. Ayşe Coşkun adlı kaynak kişiden derlenen Kızılırmak türküsüne bakıldığında türkünün hikâyesi aslında Sivas'ta yaşanmış bir olaya dayanmaktadır ve burada gelinin adının Meryem (Meyram) (Feyzioğlu, 2010, ss. 85-86) olduğu görülür.

Derlemenin yapıldığı kaynak kişi bilinmemekle birlikte, Kızılırmak olayını bizzat yaşamış olan ve olay sırasında çocuk yaşta bulunan bir kişinin anlatımından hareketle olay özetle şu şekilde aktarılabilir: Anlatıcı o zamanlar yedi yaşındaymış ve ailesiyle birlikte şehirden uzak, küçük bir köyde yaşıyormuş. Köyde herkesin saygı duyduğu yaşlı bir çoban varmış. Onun oğlu İbrahim de babası gibi iyi yürekli, çalışkan ve mert bir genç olarak tanınırmış. Bir gün, İbrahim babasıyla birlikte sürüyü otlatmaya giderken, komşu köyün beyi olan İsmail Ağa'nın kızını görmüş. Kız, arkadaşlarıyla kuşburnu topluyormuş. İbrahim, onu görür görmez âşık olmuş. Bu derin sevgi kısa sürede köyde dilden dile dolaşmaya başlamış. Ancak İsmail Ağa, kızını bir çobanın oğluna vermeye yanaşmıyormuş. Köylüler, İbrahim'in ne kadar dürüst ve güvenilir biri olduğunu anlatarak İsmail Ağa'yı ikna etmeye çalışmışlar. Hatta "Çoban olmak suç mu? İbrahim, sevgiye ve saygıya layık bir gençtir!" diyerek onu yumuşatmaya çalışmışlar. Uzun süren ısrarlar sonucu İsmail Ağa razı olmuş ve düğün hazırlıkları başlamış. Köyde büyük bir sevinç havası hâkimmiş. Herkes elinden geleni yapıyor, çevre köylerden misafirler davet ediliyormuş. Düğün günü hava açık ve güneşliymiş. Gelin alayı davul ve zurna eşliğinde büyük bir coşkuyla yola çıkmış. Ancak öğleye doğru hava aniden değişmiş. Gece boyunca süren yağmur sabah kesilmiş, fakat Kızılırmak'ın suları kabarmış. Anlatıcı, köyde sabırsızlıkla gelin alayının dönüşünü beklerken saatler geçmiş, fakat hâlâ haber gelmemiş. Köylüler endişelenmeye başlamış, hatta birkaç kişi haberci göndermeye hazırlanıyormuş ki, uzaklardan bir atlı belirmiş. Soluk soluğa köye gelen bu kişi, köprünün çöktüğünü ve gelinle birçok atlının sulara kapıldığını haber vermiş. O anda köyde derin bir sessizlik olmuş, ardından ağıtlar yükselmeye başlamış. Kızılırmak'ın azgın sularına kapılanlar için türküler yakılmış, gözyaşları sel olmuş ve köy yasa bürünmüş (URL 5). Bu olayda Kızılırmak için yakılan türkü şu şekildedir:

Allah Allah deyip yola koyulduk leyli can
Hayır dua ilen yola gönderdik
Kıble tarafından elden aldırdık leyli can
Nettin Kızılırmak allı gelini heyy Zilha gelini

Kızılırmak bırakmamış huyunu huyunu
Kurban etmiş sürüleri koyunu koyunu
Göremedi güveyinin boyunu boyunu
Nettin Kızılırmak Zilha gelini

Martin getir şu kartalı vuralım vuralım
Dalgıç getir şu gelini bulalım bulalım
Biz gelinsiz köye nasıl varalım varalım
Nettin Kızılırmak Zilha gelini (URL 5).

Yukarıda verilen Kızılırmak türküsüne bakıldığında bu anlatı sonucu meydana gelen türkünün sözlerinden gelinin adının Zeliha (Zilha) olduğu çıkarımına varıyoruz. Anlatılan hikâyeler veya kahramanlar değişse de çeşitli varyantlara bürünse de Kızılırmak ve onun insanlara yaşattığı derin acı toplumun hafızasında, ortak bellekte halen yaşamaktadır. Yine bu sözlere sahip Kızılırmak türküsünü, Türk halk müziği sanatçılarından başta Cengiz Özkan *Zilha Gelin* (URL 6) adıyla olmak üzere, birçok sanatçı icra etmiştir.

Kızılırmak'a yakılan türküler ve ağıtlar dilden dile gezmiş bu durum, olayı yaşayanların, şahit olanların yanında bu hikâyeyi duyanlar tarafından da benimsenmiştir. Bu nedenle Kızılırmak üzerine birçok türkü ve ağıt, Türk halkı tarafından var edilmiştir. Hürü/Hörü gelini konu edinen bu güzel ağıtlardan bir tanesini de şöyle vermek mümkündür:

Allanır pullanır kınalar yakar oy
Sürme ile nazara kimler girer oy
Hörü, gelin olmuş da ata biner oy
Yollar uzun ince beller sorulmaz oy

Allı gelin allı gelin oy oy
Al kuşakla bağlı gelin oy oy
Kızılırmak yaran olmaz oy oy
Atlılara baş bu gelin oy oy

Al kuşağı dolar idi gardaşı oy
Boz eyeri ata vurdu yoldaşı oy
Üç köy öte varmak idi maksadı oy
Eller ırak nice kader sorulmaz oy

Allı gelin pullu gelin oy oy
Dualarda güllü gelin oy oy

Kızılırmak canan olmaz oy oy
Canlar ile baç bu gelin oy oy

Damlar boş kalırmış gelin gidince oy
Yollar tozuturmuş güvey gelince oy
Köprüler yıkılırmış kavuşunca oy
Kimler uzun nice canlar sorulmaz oy

Boylu gelin poslu gelin oy oy
Yiğitlere yaslı gelin oy oy
Kızılırmak nadim olmaz oy oy
Kimler ile göçtü gelin oy oy

Görümceler yengeler kaynanalar oy
İmamlar beyler nicedir ağalar oy
Yandı yandı köz köz oldu ciğerler oy
Kimler yanar nice hallar sorulmaz oy

Allı gelin pullu gelin oy oy
Domurları terli gelin oy oy
Kızılırmak gonca bilmez oy oy
Ağıtlarda yazgı gelin oy oy

Ulak saldım yarim gele kavuşak oy
Üç yüz atlı beş yüz yaya buluşak oy
Kapaltı'nda atlıları tozutak oy
Köprü gider canlar düşer sorulmaz oy

Allı gelin zorlu gelin oy oy
Meleklere Hörü gelin oy oy
Kızılırmak taze bilmez oy oy
Azrail'e sözlü gelin oy oy

Köprüler yıkılır yiğitler ölür oy
Yazgılar çözülür kötüler kalır oy
Dua okunur ağıtlar yakılır oy
Gelin gider yiğit ağlar sorulmaz oy

Allı gelin akça gelin oy oy
Gönüllere gökçe gelin oy oy
Kızılırmak iman bilmez oy oy
Allah'ına kul bu gelin oy oy

Kızılırmak zalımsın zalım zalım oy
Koç yiğitler yutar oldun yanayım oy
Beş köprü de sırtına ben vurayım oy
Giden gitsin sular çağlar sorulmaz oy

Allı gelin şallı gelin oy oy
Ağıtlara düştü gelin oy oy
Kızılırmak edep bilmez oy oy
Muhammed'e koştu gelin oy oy (URL 7).

Kızılırmak ve onun insanlara yaşattığı derin acı halkın dili, kulağı ve sesi olan halk ozanlarının da dikkatinden kaçmamıştır. Türk halk müziği ve türkülerinin önemli isimlerinden Âşık Veysel de Kızılırmak üzerine türkü yakmıştır. Türküde Kızılırmak'ın yediği birçok canın yanı sıra Mehmet Özbek'in de ölümden dönmesine gönderme vardır. Bilindiği üzere Mehmet Özbek, Âşık Veysel'in köyü Sivrialan'a yaptığı ziyaretlerde sanatçıyla birebir görüşmeler gerçekleştirmiş; bu süreçte eserlerini derleyip notaya almış ve kayıt altına almıştır. "Kızılırmak seni seni" adlı türkü de bu derlemeler arasında yer almaktadır. Özbek'in bu çalışmaları, Âşık Veysel'in eserlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Türküye dönüldüğünde sözleri şu şekilde vermek mümkündür:

Bahar gelir kudurursun
Kızılırmak seni seni
Ne uyursun ne durursun
Kızılırmak seni seni

Gelin yedin kızlar yedin
Nice ela gözler yedin
Seksen doksan yüzler yedin
Kızılırmak seni seni

Gençler yersin koca yersin
Gündüz yersin gece yersin
Hâkim benden sormaz dersin
Kızılırmak seni seni

Yakının var ırağın var
Zemheri de bir çayın var
Bir de buzdan tuzağın var
Kızılırmak seni seni

Atı sürdü Mehmet Özbek
Yüzü tutmuş sanki buz berk
Az kaldı ki ola helak
Kızılırmak seni seni

Parça parça etsem seni
Fabrikaya tutsam seni
Deniz olsam yutsam seni
Kızılırmak seni seni

Söyler Veysel sözü sana

Yılda kıyan üç beş cana
Selleri eylen bahane
Kızılırmak seni seni (URL 8).

Kızılırmak üzerine yakılan bir diğer türkü de Ozan Emekçi'ye aittir. Türkünün sözleri şöyledir:

Çiçekleri sevdirmezler
Ağla Kızılırmak ağla
Sevdiğini öldürmezler
Ağla Kızılırmak ağla
Çağla Kızılırmak çağla

Ağlamak var türlü türlü
Kimi arı kimi kirli
Ne korkulu ne kibirli
Çağla Kızılırmak çağla

Birbirini bozan izler
Kendini kendinde gizler
Ağ boyalı kara yüzler
Ağla Kızılırmak ağla
Çağla Kızılırmak çağla

Ağlamak var türlü türlü
Kimi arı kimi kirli
Ne korkulu ne kibirli
Çağla Kızılırmak çağla

Emekçi bilir hatırı
Bir ömür aldık götürü
Biraz da bizden ötürü
Ağla Kızılırmak ağla
Çağla Kızılırmak çağla (URL 9).

Kızılırmak Can İncitme adlı yaratım da Kızılırmak üzerine yakılan ve öne çıkan ağıtlardan biridir. Mehmet Özbek'in *Folklor ve Türkülerimiz* adlı çalışmasında, kaynak kişinin Bayram Satılmış olarak verildiği ve TRT İstanbul Radyosu tarafından 1969 yılında derlenen bu ağıt hakkında şu bilgiler verilir: Türküde anlatılan olay, yaklaşık 300-350 yıl öncesine ait bir hikâyedir. Bu türkü, genellikle Sivas ve Samsun bölgelerinde yaygındır. Hikâye, birbirine âşık olan iki genç arasında geçer. Gençlerin mutlu geçen düğününden sonra gelin, törenle delikanlının köyüne götürülecektir. Gelin alayının yolu Kızılırmak üzerindeki bir köprüden geçer. Ancak alay köprüden geçerken, beklenmedik bir şekilde köprü yıkılır. Gelin, Kızılırmak'ın bulanık sularında kaybolur ve tüm arama çabaları boşa gider. Kızılırmak, allı gelini sessiz sularında boğmuştur. Bu acı olayı yaşayan güvey derin bir üzüntü içinde bu ağıtı yakar (URL 10).

Bu ağıtı, Türk Halk müziğinin önemli isimlerinden ve "Bozkırın Tezenesi" olarak bilinen Neşet Ertaş da icra etmiştir, ağıtın sözleri şöyledir:

Kızılırmak can incitme sen bugün
Mübarek günlerde sel bayram eder
Kitabın kavlince dağlar al geymiş
Karışmış çiçeğe çöl bayram eder

Bülbül ile saka hep uçan kuşlar
Gece bu aylarda figana başlar
Eser yel eğilir dallar ağaçlar
Mübarek günlerde dal bayram eder

Yavru şahin bir kekliği salaklar
Bugünlerde kabul olur dilekler
Cennette huriler gökte melekler
Sevinir mahlukat kul bayram eder (URL 11).

Belirtmek gerekir ki Ertaş'ın da icra ettiği Kızılırmak ağıtı Kırşehirli ozan olan Âşık Said'e aittir ve son kıtası da şöyledir:

"Günüm yetti artık mezardır önüm
Allah'ın aşkına kıbleye yönüm
Daimî ağlamak bu benim kârım
Said ağlamakta il bayram eder" (Obruk, 1983, s. 160).

Kırşehir'li Âşık Said adlı çalışmasında Cahit Obruk, Âşık Said'in Kızılırmak üzerine yazdığı türkülere de yer verir. Âşık Said oğlu Nuri ve yeğeni Zilfi'yi kaybeder, bu kayıplardan yine Kızılırmak sorumludur. Olay şöyledir; 1290 yılında meydana gelen şiddetli kıtlık sırasında, Âşık Said'in oğlu ve yeğeni bir kayığa binerler, karşı kıyıya geçip keme toplamaktır amaçları. Fakat geçmeye çalışırken kayık alabora olur ve içindekiler boğularak hayatını kaybeder (Obruk, 1983, s. 157) ve bunun üzerine Âşık Said de Kızılırmak'a şunları söyler:

B*ağlar ıssız kaldı bülbül ötmeye*
Evler viran kaldı figan etmeye
Kızlar azık aldı üç gün gitmeye
Zilfiyi Sorguna çal Kızılırmak

Kızılırmak ne belâlı başın var
Hakka yaramadık senin işin var
Nuri yavrucuğum üç kardeşi var
Al gitme Nuri'mi dur Kızılırmak

Ala ördek olsam uçmam kıyından
Zaten hoşlanmazdım senin huyundan
Âbı zemzem olsa içmem suyundan

Suyunu böğrüme çal Kızılırmak

Kanlı Kızılırmak pek coşkun akar
Ayrılık ateşi ciğerim yakar
Gözleyin Nuri'mi nereden çıkar
Nuri'mi kenara vur Kızılırmak

Kızılırmak etrafın hep dağ mıdır
Dört tarafın lâle sünbül bağ mıdır
Haber ver nerede Nurim sağ mıdır
Ciğerin acısı zor Kızılırmak

Kızılırmak talkın verir kuşları
Akar durmaz gözümüzün yaşları
Nittin adadaki kanlı leşleri
Hasret kefenine sar Kızılırmak

Gark olup gemimiz deryaya daldı
Gelin kız kalmadı yüzüne ağdı
Zilfi hanımdan bir haber gelmedi
Zilfiyi Sorguna sür Kızılırmak

Bahar gelir senin suyun çoğalır
Eser poyraz düz ovaya dağılır
Pek zor etme Nuri'm suda bunalır
Nuri'mi kenara çal Kızılırmak

Nuri'min bahçesi bülbülün yurdu
Çıkar tan yüzüne feryad ederdi
Bahçesinde elvan güller biterdi
Nice canlar yedim der Kızılırmak

Der Said'im arşa çıktı figanım
Elimden uçurdum bir çift doğanım
Biri yiğenimdi biri ciğerim
Mahşerde davacın var Kızılırmak (Obruk, 1983, ss. 157-158).

Kızılırmak üzerine dörtlüklerin kimi zaman parça parça söylendiği, bilinen ağıtların değiştirilerek söylendiği ve bu yolla yeni türkü ve ağıtların ortaya çıktığı (Doğan, 1989, s. 29) bilinmektedir. Âşık Said'in Kızılırmak üzerine yazdığı *El Kızılırmak* adlı türkünün sözleri, Kırşehir ve çevresinde toplanan bilgiler ile birçok kişinin katkısıyla oluşturulmuştur; şiirin bazı bölümleri çeşitli kişilerce kısmen bilinse de bugüne kadar metnin tamamını eksiksiz olarak bilen bir kişiye ulaşılamamıştır ki bu nedenle eldeki parçalı bilgiler bir araya getirilerek bütünlük sağlanmış ve türkü metni bu şekilde oluşturulmuştur, türkünün sözleri şöyledir:

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Ömrüm dert gölünde sal Kızılırmak
Gamdan kurtulamam kendim bileli
Sen de benim gibi kal Kızılırmak

Kızılırmak coşar coşar çağlarsın
Aylar geçmez bağırcığım dağlarsın
Ah vah alma bir gün yanar ağlarsın
Kayığıma yol ver al Kızılırmak

Nereden gelirsin Hint'ten Yemen'den
Korkum geçmez senin gibi zalimden
Aldın şahanımı alın elimden
Bundan kelli olmaz ol Kızılırmak

Köpürür taşarsın benzersin kana
Kıvrılı çevrili giden bir yana
Tabiatın senin kıyarsın cana
Ne kötü huyun var sel Kızılırmak

Engin öter şu ırmağın kuşları
Yanar durur ciğerimin başları
Önüne yığılsa köyün taşları
Ahdim gitmez sen del(i) Kızılırmak

Der Said çok coşma burulun bir gün
Akıbet ah çeken yorulun bir gün
Bağlarlar bendini durulun bir gün
Yeter kuruyası el Kızılırmak (Obruk, 1983, ss. 161-162).

Kızılırmak üzerine söylenen türkülerin halk kültürümüzde köklü bir geçmişe sahip olup bölgenin tarihi, sosyal yapısı ve insanlarının duygu dünyasını yansıttığı verilen örneklerde görülmüştür. Bu türküler, sadece bireysel duyguları değil, aynı zamanda toplumsal değerleri, doğayla olan bağı ve tarihsel olayları da dile getirir. Örneklerde de görüldüğü gibi, Kızılırmak'ın çevresinde yaşayan insanların bu türkülere yükledikleri anlam, nehirle olan derin bağlarını gösterir. Kızılırmak türkülerinin yaratılması ve yakılması, bölgedeki halkın yaşadığı zorluklar, kayıplar ve umutlarla yakından ilişkilidir. Halkın yaşanmışlıklarını ortak bir hafızaya aktarırken nehir çevresinde gelişen olaylar da nesilden nesile aktarılmıştır. Kızılırmak'ın akışı, tıpkı türkülerde olduğu gibi, durmaksızın devam eden bir hayatı simgeler. Türkülerin yaratım sürecinde bu doğal akış, doğa ile insan arasındaki duygusal ve sembolik bağları güçlendirmiş ve bu süreç, halkın toplu olarak duygularını ifade etmesine vesile olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, Kızılırmak üzerine yakılmış türküler aracılığıyla Türk halkının doğayla kurduğu ilişkiyi, geçmişte yaşadığı olayları ve bu olayların bıraktığı duygusal izleri analiz etmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki, Kızılırmak türkülerinin büyük bir kısmı hüzün ve kayıpla örülüdür. Bu türküler, genellikle sel, köprü yıkılması ya da düğün alaylarının felaketle sonuçlanması gibi trajik olaylardan sonra doğmuş; özellikle gelin kayıpları teması öne çıkmıştır. Bu durum, Kızılırmak'ın halk belleğinde sadece bir coğrafi unsur değil, aynı zamanda *can alan*, *öfkesine uğranan* ve hatta *konuşan* bir varlık olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Türkülerde sıkça karşılaşılan motifler arasında *gelin figürü, kayıp ve ölüm, doğaya yakarış, Kızılırmak'ın kişileştirilmesi, kartal imgesi, dalgıç veya arayıcı çağrısı, topluca yok olma, bedel ve kefaret* gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Bu motifler aracılığıyla halkın doğa karşısındaki çaresizliği, kader inancı, törelere bağlılığı ve yas ritüelleri dile getirilmiştir. Özellikle kadın figürünün (gelin) vurgulanması, bu türkülerin sadece bireysel dramlar değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin ve kadın kimliğinin halk belleğinde nasıl şekillendiğine dair ipuçları sunmaktadır.

Ayrıca yapılan analizler, bu türkülerin yalnızca Kızılırmak'ın geçtiği illerde değil, Anadolu'nun farklı bölgelerinde de bilindiğini ve söylendiğini göstermektedir. Bu da Kızılırmak türkülerinin bölgesel değil, *kolektif bir kültürel hafıza unsuru* hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Farklı ağızlarda, farklı varyantlarla yaşamasına rağmen bu türkülerde esas tema -kayıp ve buna bağlı olarak Kızılırmak'a yöneltilen sitem- hiç değişmemektedir. Bu durum, halk anlatılarının değişebilir ama özünde süreklilik taşıyan doğasına işaret etmektedir.

Metodolojik olarak bu çalışmada yapılan halk anlatıları çözümlemeleri, sadece birer türkü metnini incelemekle kalmamış; aynı zamanda bu metinlerin dayandığı kültürel arka planı, yaşanmışlıkları, değerleri ve kolektif hafızayı anlamaya da katkı sunmuştur. Çalışma boyunca kullanılan örnekler, yalnızca estetik bir müzik anlayışını değil; aynı zamanda toplumsal travma, kolektif yas ve geleneksel ritüel aktarımı gibi sosyal olguları da açığa çıkarmıştır.

Bu çalışma, sadece belirli bir coğrafyaya ait sözlü ürünlerin değil, bu ürünlerin taşıdığı anlam dünyasının da çözümlenebileceğini göstermiştir. Gelecek araştırmalar, bu yöntemi başka nehirler, bölgeler veya kültürel varlıklar için uygulayarak nehir-türkü ilişkisinin Türkiye halk müziğindeki izdüşümlerini karşılaştırmalı olarak ele alabilir. Ayrıca Kızılırmak türkülerinin dijital arşivlere kazandırılması, yerel müzik eğitimi bağlamında değerlendirilmesi ve kültürel sürdürülebilirlik çerçevesinde korunması da gelecek kuşaklara aktarım açısından önemlidir.

Sonuç olarak, Kızılırmak türkülerinin yalnızca bir nehrin çevresinde yaşanan olayların ifadesi değil; *Türk halkının duygusal, toplumsal ve kültürel hafızasının bir izdüşümü* olduğu görülmektedir. Bu türküler aracılığıyla halk hem geçmişini hatırlamakta hem de yaşadığı acıları kolektif bir biçimde anlamlandırmaktadır. Bu bağlamda Kızılırmak, türküler aracılığıyla kültürel sürekliliğin, dayanışmanın ve yasın taşıyıcısı olmuştur.

KAYNAKLAR

Açа, M. (2013). Halk şiirinde tür ve şekil. İçinde M. Ö. Oğuz (Ed.), *Türk halk edebiyatı el kitabı* (ss. 239-286). Ankara: Grafiker Yayınları.

Akpınar, E. (2012). Eğin türkülerinin coğrafî analizi. *Electronic Turkish Studies*, *7*(4), 253-274. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4180

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C., & Vohs, K. D. (2001). Negative bias in fast emotion dynamics: On the disproportionate power of bad things. *Review of General Psychology*, *5*(4), 323-370.

Boratav, P. N. (2016). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Bilgesu Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2013). *Halk edebiyatına giriş 2*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Daştan, N. (2018). Bayburtlu halk şairi İmdat Sancar'dan derlenen hikâyeli türküler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (63)*, 305-323.

Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, İ. (1989). Kırşehir'de Kızılırmak üzerine söylenen türküler. *Millî Folklor*, *3*, 27-29.

Elçin, Ş. (2011). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları.

Feyzioğlu, N. (2010). Gelin ağıtları üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* (43), 73-92.

Güneş, M. (2020). "Kızılırmak" ve "Karakoyun" efsaneleri bağlamında kültürün yeniden üretiminde halk anlatılarının işlevselliği. *Millî Folklor, 16*(125), 100-109.

Gürbüz, M. & Şahin, M. (2012). Türk halk müziği söz varlığında coğrafi motifler ve benzerlik analizi. *International Journal of Human Sciences [Online],9*(2), 1633-1656.

Güven, M. (2005). *Türkiye sahasındaki hikâyeli türküler üzerine bir araştırma* [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. https://www.atauni.edu.tr/yuklemeler/c6ca0865468e185cd8e5c0891fe3aa76.pdf

Hoppál, M. (2012). *Avrasya'da şamanlar* (B. Bayram & H. Ş. Çağatay Çapraz, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Hoppál, M. (2015). *Şamanlar ve semboller* (F. Sel, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Kara, R. (2019). Erzincan folklorunda hikâyeli türküler. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(1), 177-210.

Karakaş, A. (2011). *Çukurova türkü söyleme geleneğinde hikâyeli türküler (Adana-Osmaniye)*. (Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=-9BnMAVVIj0qtS8e_T5Mlw&no=u6ZCY7L6nc8DOTcMOLoanw

Karakaş, A. (2021). Çukurova türkülerinin icra bağlamı. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature, 7*(4), 1340-1354.

Kaya, D. (2010a). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü.* Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2010b). Sivas'ta suda boğulmalara ve sel baskınlarına bağlı söylenmiş ağıtlar. *Türk Yurdu, 269*, 77-84.

Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat araştırmaları.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. F. (2012). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar.* Akçağ Yayınları.

Mirzaoğlu, F. G. (2001). Türkülerin işlevleri ve zeybek türküleri. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 76-91.

Mirzaoğlu, F. G. (2005). Türkülerde mitolojik unsurlar. *Türkbilig, 10*, 34-53.

Obruk, C. (1983). *Kırşehir'li Âşık Said.* Ulus Matbaası.

Özen, K. (2001). *Sivas efsaneleri.* Dilek Ofset Matbaacılık.

Tatu, İ. B. (2025). *Elazığ yöresine ait hikâyeli türkülerin müzikal analizi* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Topalak, H. İ. (2022). *Gâvur Dağı (Amanoslar) yöresinde hikâyeli türküler: Osmaniye ve ilçeleri* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Uğur, A. (2015). Müzik coğrafyası: Türkülerdeki coğrafya. *Bilig, 74*, 239-260.

Vural, F. G. (2011). Türk kültürünün aynası: Türküler. *Fine Arts e-Journal of New World Sciences Academy*, *6*(3), 397-411.

Yakıcı, A. (2013). *Halk şiirinde türkü.* Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL 1: Türk Dil Kurumu. (2024, 13 Ekim). Türkü. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/

URL 2: NeOldu. (2023, 4 Mart). Sivas Dikili Taş Efsanesi. *NeOldu*. https://www.neoldu.com/sivas-dikilitas-efsanesi-6953h.htm

URL 3: Samsun03. (2023, 16 Haziran). Kızılırmak hikayesi ve türküsü. *Blogcu.* http://samsun03.blogcu.com/kizilirmak-efsanesi/952187

URL 4: @anatolian8616. (2016, 10 Şubat). Olay Kırıkkale [Yorum]. *YouTube.* https://www.youtube.com/watch?v=LAiJ6vfjS1A

URL 5: Sivaslilar. (2007, 7 Mayıs). Kızılırmak Türküsü ve Hikâyesi. *Sivaslilar.* http://www.sivaslilar.net/forum/showthread.php?t=11208

URL 6: Kalan Müzik. (2016, 10 Şubat). Cengiz Özkan-Zilha Gelin [Video]. *YouTube.* https://www.youtube.com/watch?v=LAiJ6vfjS1A

URL 7: ahikirsehir. (2012, 25 Eylül). Kızılırmak nettin allı pullu gelini (Ağıt). *ahikirsehir.* https://www.ahikirsehir.com/kizilirmak-nettin-alli-pullu-gelini-agitalli-

pullusurmehoruatince-bellerkizilirmakyarangelinal-kusakgardasegeryoldasellerkaderduacanancanbacdamguveykopru-yikilmisyigitgocgorum.html

URL 8: sav an. (2008, 26 Nisan). Aşık Veysel-Kızılırmak Seni Seni [Video]. *YouTube.* https://www.youtube.com/watch?v=6AWsWP7B68k

URL 9: TürküSözü. (2024, 22 Ekim). Ağla Kızılırmak Ağla. *TürküSözü.* https://www.turkusozu.net/agla-kizilirmak-agla/

URL 10: Türkü Dostları. (2024, 22 Ekim). Kızılırmak Can İncitme. *Türkü Dostları.* https://www.turkudostlari.net/hikaye.asp?turku=3835

URL 11: Kalan Müzik. (2014, 22 Şubat). Neşet Ertaş-Kızılırmak [Video]. *YouTube.* https://www.youtube.com/watch?v=5HMZ65jn_8c

PANDEMİ SONRASI BORSA İSTANBUL SAĞLIK ŞİRKETLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE FİNANSAL DEĞERLENDİRİLMESİ

POST-PANDEMIC FINANCIAL EVALUATION OF BORSA ISTANBUL HEALTHCARE COMPANIES THROUGH CLUSTER ANALYSIS

Merve TEKİNARSLAN, Ahmet Bahadır ŞİMŞEK

72

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1234-1249
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1643022

Geliş Recieved: **19.02.2025**
Kabul Accepted **14.06.2025**

PANDEMİ SONRASI BORSA İSTANBUL SAĞLIK ŞİRKETLERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE FİNANSAL DEĞERLENDİRİLMESİ

POST-PANDEMIC FINANCIAL EVALUATION OF BORSA ISTANBUL HEALTHCARE COMPANIES THROUGH CLUSTER ANALYSIS

Merve TEKİNARSLAN [1], Ahmet Bahadır ŞİMŞEK [2]

Anahtar Kelimeler:
Covid-19
Sağlık sektörü
Finansal performans
Kümeleme analizi
Borsa İstanbul

Keywords:
Covid-19
Healthcare sector
Financial performance
Cluster analysis
Borsa Istanbul.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mervetekinarslan@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1054-0946

[2] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, abahadirsimsek@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7276-2376

Alıntılamak için/Cite as: Tekinarslan M. ve Şimşek A. B. (2025) Pandemi Sonrası Borsa İstanbul Sağlık Şirketlerinin Kümeleme Analizi İle Finansal Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1234-1249

ÖZ

Covid-19 pandemisi, sağlık sektöründe büyük değişimlere yol açmış ve ekonomik dengeleri derinden etkilemiştir. Bu çalışma ile pandemi sonrası Türkiye sağlık sektöründeki şirketlerin finansal performanslarının analiz edilmesi ve benzer özelliklere sahip şirketlerin belirlemesi amaçlanmıştır.

Çalışmada, 2019 yılının son çeyreğinden 2024 yılının ikinci çeyreğine kadar olan dönemi kapsayan, 12 sağlık şirketinin likidite, kârlılık, borçlanma ve varlık yönetimi gibi finansal göstergeleri incelenmiş ve K-ortalamalar algoritması ile şirketler arasında finansal farklılıklar sınıflandırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; pandemi döneminde sağlık sektörü şirketlerinin finansal göstergelerinde heterojen bir yapı sergilediği ve alt sektörler bazında farklılaşma gösterdiği ortaya çıkmıştır. Pandemi sonrası dönemde ise sektör genelinde finansal performansın homojenleştiği ve şirketler arasında istikrarın arttığı gözlemlenmiştir.

Çalışma, pandemi sonrası sektördeki finansal dayanıklılık ve performans farklılıklarını detaylı bir şekilde analiz ederek sektöre dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Son olarak, kriz dönemlerine karşı daha dirençli finansal stratejiler geliştirilmesine yardımcı olacak öngörüler sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışma sağlık sektörünün büyümesini desteklemek amacıyla stratejik bir yol haritası oluşturmaktadır.

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has led to significant changes in the healthcare sector and deeply affected economic balances. This study aims to analyze the financial performance of healthcare companies in Turkey after the pandemic and identify companies with similar financial characteristics.

The study examines the financial indicators, such as liquidity, profitability, debt, and asset management, of 12 healthcare companies over the period from the last quarter of 2019 to the second quarter of 2024. The companies are classified based on financial differences using the K-means clustering algorithm. The analysis revealed that during the pandemic, healthcare companies exhibited a heterogeneous financial structure and sector-specific variations. In the post-pandemic period, however, a trend toward homogenization of financial performance and increased stability across companies was observed.

The study provides an in-depth understanding of the financial resilience and performance differences within the sector after the pandemic. Finally, it provides insights that will help develop more resilient financial strategies in times of crisis. In this context, the study aims to create a strategic roadmap to support the growth of the healthcare industry in Turkey.

GİRİŞ

Covid-19 pandemisi, küresel ölçekte ekonomik dengeleri sarsarak derin ve yaygın etkiler yaratmıştır. Ekonomik aktivitenin kısıtlanması, ticaretin yavaşlaması ve iş gücü piyasalarındaki belirsizlikler, tüm sektörleri farklı derecede etkilemiştir (Rothwell, Cojocaru, Srinivasan ve Kim, 2024). Bu süreçte, sağlık hizmetlerine yönelik artan talep ve tedarik zincirindeki kesintiler sağlık sektörünün dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir (Younis, Alsharairi, Younes ve Sundarakani, 2023). Pandeminin sağlık sektörüne etkileri hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele alınabilir. Olumsuz tarafta, sağlık sistemleri üzerindeki aşırı yük, insan kaynağı krizleri ve tedarik zinciri problemleri gibi faktörler sektörde ciddi darboğazlar yaratmıştır. Özellikle ilk dönemlerde yoğun bakım ünitelerinin yetersizliği, koruyucu ekipman eksiklikleri ve personel tükenmişliği gibi sorunlar, sektördeki kırılganlıkları gözler önüne sermiştir (Shahin ve Alabed, 2023). Olumlu tarafta ise sağlık teknolojilerinde hızlanan inovasyon, dijital sağlık hizmetlerinin benimsenmesi ve tele-tıp uygulamalarının yaygınlaşması gibi gelişmeler, sektördeki dönüşüm sürecini hızlandırmıştır (Kamble ve Bharte, 2023). Bu süreç, uzun vadede sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini ve verimliliğini artırma potansiyeline sahiptir.

Pandeminin sağlık sektöründeki şirketlerin finansal göstergeleri üzerindeki etkisi de dikkate değerdir. Kısa vadede, özellikle kişisel koruyucu ekipman, aşı, test ve ilaç üreticileri gibi alt sektörlerde faaliyet gösteren şirketler, talep patlaması nedeniyle yüksek gelir artışları yaşamıştır (Fiscarina ve Paranita, 2023). Ancak bu durum, sektör geneli için homojen bir tablo sunmamaktadır. Bazı alt sektörler, özellikle isteğe bağlı ameliyatlar ve tedavilerin ertelenmesi veya durdurulması nedeniyle önemli gelir kayıpları yaşamıştır. Dolayısıyla pandeminin etkisi, şirketlerin faaliyet alanlarına göre farklılık göstermiştir. Pandemi sonrası dönemde, sağlık sektöründeki bu konjonktürel etkilerin azalmasıyla birlikte, şirketlerin bireysel performansları ve rekabet avantajları daha belirgin hale gelmiştir (Golubeva, 2021). Pandemi döneminde yüksek performans sergileyen bazı şirketlerin başarısı, büyük ölçüde talep artışı gibi dışsal faktörlerden kaynaklanmıştır. Buna karşın, pandemi sonrası dönemde başarılı stratejiler geliştiren ve sürdürülebilir büyüme sağlayan şirketler, diğerlerinden ayrışmaktadır (Lu ve Khan, 2023). Bu ayrışma hem sektör dinamiklerini hem de yatırım kararlarını etkileyerek, paydaşlara değerli içgörüler sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel motivasyonu, pandemi sürecinde sağlık sektöründe ortaya çıkan konjonktürel etkilerin ortadan kalkmasının ardından şirketler arasında oluşan performans ve rekabet farklarını anlamaktır. Pandemi döneminde oluşan geçici talepler ve kısıtlamalar, sektörün alt dallarında farklı mali sonuçlara yol açmıştır. Bu etkilerin azalmasıyla, sağlık sektöründe şirketlerin gerçek ve sürdürülebilir performans göstergelerinin değerlendirilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda, benzer özelliklere sahip şirketlerin belirlenmesi, sektörel dinamikleri anlamak, kaynak tahsisi ve stratejik kararlar için kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın temel amacı, Covid-19 pandemisinin etkilerinin azalmasıyla birlikte Borsa İstanbul'da işlem gören sağlık sektörü şirketlerinin finansal performanslarını değerlendirmek ve sektörde benzer özelliklere sahip şirketleri belirlemektir. Çalışma, pandeminin getirdiği geçici etkilerin ortadan kalkmasının ardından, sağlık sektöründeki şirketlerin sürdürülebilir performans göstergelerini analiz etmek için kümeleme analizini kullanmaktadır. Araştırma, 2019'un son çeyreğinden 2024'ün ikinci çeyreğine kadar olan dönemi kapsamakta, 12 sağlık sektörü şirketinin likidite, kârlılık, borçlanma ve varlık yönetimi gibi temel finansal göstergeleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Bu çalışma, sağlık yönetimi perspektifinden üç önemli katkı sunmaktadır. İlk olarak, pandemi sonrası dönemde sağlık sektöründe şirketler arası finansal performans farklılıklarını ortaya koyarak sektörel dinamiklere dair kapsamlı bir analiz sağlamaktadır. İkinci olarak, benzer finansal özelliklere sahip şirketlerin belirlenmesiyle kaynak tahsisi, risk yönetimi ve stratejik planlama süreçlerine rehberlik edecek veriler sunmaktadır. Üçüncü olarak, kriz dönemlerine karşı daha dirençli finansal stratejiler geliştirilmesi için yatırımcılara, politika yapıcılara ve sektör liderlerine değerli fikirler sunmaktadır.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir:

Bölüm 2, literatür taraması kapsamında sağlık sektörünün Covid-19 pandemisindeki performansını ve diğer sektörlerden ayrışan dinamiklerini ele almakta, küresel ve yerel düzeyde yapılan çalışmalardan elde edilen bulguları sunmaktadır. Bölüm 3, çalışmada kullanılan veri setini ve analiz yöntemlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamakta, finansal göstergelerin seçimi ve K-ortalamalar kümeleme algoritmasının uygulanmasına dair teknik detayları içermektedir. Bölüm 4, elde edilen bulguları sunmakta, pandemi dönemi ve sonrasında sağlık sektörü şirketlerinin finansal performanslarındaki ayrışmaları ve dönemsel farklılıkları detaylandırmaktadır. Bölüm 5 ise, çalışmanın genel bir değerlendirmesini yapmakta, bulguların sağlık sektörü ve paydaşları için taşıdığı stratejik önemi tartışmakta ve gelecekte yapılabilecek çalışmalar için öneriler sunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Covid-19 pandemisi, sağlık sektörünü ekonomik ve operasyonel açıdan derinden etkileyerek sektörü diğerlerinden ayıran dinamikleri ortaya çıkarmıştır. Literatürde sağlık sektörünün krizlere karşı dayanıklılığı, alt sektörler arasındaki performans farklılıkları ve inovasyon süreçlerinin bu zorlu dönemdeki rolü dikkat çekmektedir. Bu bölümde, pandemi sürecinde sağlık sektörünün esneklik, adaptasyon ve finansal başarı odaklı performansı ele alınmakta; ayrıca kümeleme analizinin sektörel değerlendirmelerdeki önemi vurgulanmaktadır.

Sağlık sektörü, pandemilerin yarattığı ekonomik dalgalanmalara karşı diğer sektörlerden daha dirençli bir yapı sergilemiştir. Piech (2022), pandemi sürecinde sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının arttığını ve bunun, sektörün toplumsal ihtiyaçlara hızlı yanıt verme kapasitesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Çalışmada gelir düzeyine bağlı olarak bu dayanıklılık değişse de sağlık sektörünün genel olarak krizlere karşı esnek bir yapı sergilediği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, Waitzberg vd. (2021), Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de sağlık hizmetlerinin pandemiye daha hazırlıklı olduğunu ve bu nedenle ekonomik etkilenmenin daha sınırlı kaldığını ifade etmektedir. Çalışma, sağlık sektörünün diğer sektörlere kıyasla kriz dönemlerinde istikrarını koruma kapasitesine sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum, sağlık sektörünün diğer sektörlerden farklı olarak, insan sağlığına doğrudan katkıda bulunma rolünden kaynaklanmaktadır. Hastanelerin performansına odaklanan Al-Amin vd. (2023) ise, değer odaklı satın alma programlarının sağlık sektöründe uygulanan etkin stratejilerden biri olduğunu göstermektedir. Pandemi sürecinde bu programların sağladığı esneklik, sağlık sektörünün diğer sektörlere göre daha az zarar görmesine katkı sağlamıştır. Bu bulgular, sağlık sektörünün hem bireysel hem de kurumsal düzeyde güçlü bir adaptasyon yeteneğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sağlık sektörünün pandemide sergilediği performansın, sağlık teknolojisi ve ilaç gibi alt sektörlerle daha da pekiştirildiği görülmektedir. Kgatla vd. (2021) özellikle bu alt sektörlerin pandemiden olumlu etkilendiğini ve küresel piyasalarda büyüme kaydettiğini belirtmiştir. Bu durum, sağlık sektörünün kriz dönemlerinde sadece dayanıklılık göstermekle kalmayıp ekonomik büyüme sağlayabileceğini göstermektedir.

Pandemi, sağlık sektörü şirketlerinin finansal performansı üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Ratten vd. (2021) özellikle ilaç ve sağlık teknolojisi şirketlerinin pandemide öncü bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Araştırma, bu şirketlerin hisse senedi değerlerinde kayda değer artışlar yaşandığını göstermiştir. Sağlık sektörü şirketlerinin bu başarısı, kriz dönemlerinde sağlıklı bir finansal yapı sürdürebilme kabiliyetine işaret etmektedir. Ihm vd. (2021) kamu-özel ortaklığıyla işletilen sağlık hizmetlerinin, diğer modellere kıyasla daha istikrarlı bir mali performans sergilediğini ortaya koymuştur. Bu modelin sağladığı finansal güvence, pandemi koşullarında sağlık sektörü şirketlerinin faaliyetlerini kesintisiz sürdürmesine olanak tanımıştır. Asya-Pasifik bölgesine odaklanan Jalilian vd. (2023), bölgedeki sağlık sektörü şirketlerinin pandemiye hızlı bir yanıt verdiğini göstermiştir. Çalışma, bu şirketlerin finansal kayıplarının sınırlı olduğunu ve pandeminin ilk dönemlerinden itibaren toparlanma sürecine girdiklerini ortaya koymuştur. Bu durum, esnek mali yapılar ve bölgesel iş modellerinin kriz yönetiminde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Sağlık sektörünün pandemideki performansı, diğer sektörlerden belirgin şekilde ayrılmıştır. Sektör hem küresel hem de yerel düzeyde dayanıklılığını korumuş, hatta birçok ülkede büyüme göstermiştir. Çeşitli çalışmalar, sağlık

sektörünün kriz dönemlerinde toplumsal ihtiyaçlara hızlı yanıt verebilme kapasitesi ve güçlü adaptasyon yeteneği sayesinde ekonomik açıdan dirençli bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle ilaç ve sağlık teknolojisi gibi alt sektörler bu süreçte öncü bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, küresel ölçekte inovasyon süreçlerine ağırlık veren şirketler dikkat çekmektedir. Lavalle vd. (2021), sağlık sektörünün pandemide inovasyon kapasitesini artırarak finansal büyüme sağladığını göstermektedir. Aşı geliştiren ve dijital sağlık çözümleri sunan firmalar, bu süreçte sektörün finansal başarısında merkezi bir rol oynamıştır. Bu bulgular, sağlık sektörünün pandemi gibi küresel krizlerde hem ekonomik hem de sosyal açıdan stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kümeleme, farklı veri türlerini anlamlandırmak için güçlü bir yöntemdir. Foong vd. (2022) ekonomik etkilerin sektörel büyüklüklerle ilişkilendirildiği çalışmalarında, veri sınıflandırması ve kümelenme süreçlerini ekonomik önceliklendirme ile bağdaştırarak analiz etmişlerdir. Bu çalışma, kümeleme yöntemlerinin ekonomik karar almadaki rolünü vurgulamakta ve sağlık sektörüne uygulanabilirliğini işaret etmektedir. COVID-19 pandemisinin sağlık sistemleri üzerindeki finansal etkilerini inceleyen Shahzad vd. (2021) finansal verilerin kümeleme analizleri ile sınıflandırılmasının, kriz dönemlerinde kaynakların daha etkin tahsis edilmesine olanak sağladığını göstermiştir. Bu araştırma, kümeleme yöntemlerinin kriz yönetimindeki önemini ortaya koymakta ve sağlık hizmetlerinin sürdürülebilir finansmanı için yeni modeller sunmaktadır. Ueda vd. (2023) pandemiye özgü yüksek riskli olayları belirlemek için kümeleme yöntemlerini kullanmış ve sağlık politikalarının finansal planlamasını desteklemiştir. Bu bağlamda, kümeleme analizlerinin halk sağlığı finansmanında kritik kararlar almayı kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle, pandemi dönemindeki hızlı veri değişimleri, bu tür yöntemlerin önemini daha da artırmıştır. Gierusz vd. (2022) kümeleme yöntemlerini finansal şeffaflık bağlamında ele alarak, sağlık sektöründe mali risklerin yönetimini incelemişlerdir. Çalışmaları, COVID-19'un yarattığı ekonomik belirsizlikler ışığında, farklı finansal risk kategorilerinin kümelenmesiyle elde edilen bulguların karar alma süreçlerine katkısını vurgulamıştır. Bu bağlamda, kümeleme yöntemleri hem mevcut finansal risklerin sınıflandırılmasında hem de gelecekteki risklerin öngörülmesinde etkili bir araç olarak konumlandırılmıştır.

Ulusal veya küresel ekonomik, politik ve genel sağlık alanında yaşanan krizler firmaların finansal performanslarını etkilemektedir ve daha önce yapılan pek çok çalışmada, küresel kriz dönemlerinde şirketlerin performanslarının incelenmesinde finansal oranlar kullanılmıştır (Tan, 2012). COVID-19 pandemisi, sağlık sektörünü küresel ölçekte etkilerken, Türkiye'de Borsa İstanbul (BIST) sağlık sektöründeki şirketlerin finansal performans ve stratejik yönelimlerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda, pandemi sonrası dönemde yapılan çalışmalar, sağlık sektörünün mali dayanıklılığını, krizlere adaptasyon yeteneğini ve piyasa tepkilerini anlamak için kritik bir veri kaynağı sağlamıştır. Erdem ve Yıldız (2022), pandemi sürecinde sağlık sektörü hisselerinin volatilitesini ve yatırımcı duyarlılığına etkisini analiz etmiş ve bu hisselerin kriz dönemlerinde güvenli liman olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur.

Karakoç ve Öztürk (2021), pandemi sonrası dönemde sağlık sektörü firmalarının finansal oranlarındaki değişimleri inceleyerek özellikle kârlılık ve likidite oranlarında pozitif yönde değişiklikler gözlemlemiştir. Bu durum, sağlık sektörünün pandemi sırasında artan ilaç ve tıbbi cihaz talebinden olumlu etkilendiğini göstermektedir.

Kümeleme analizleri, sağlık sektörü şirketlerini benzer finansal ve operasyonel performans kriterlerine göre gruplamak için etkili bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Özdemir ve Arslan (2023), tarafından yapılan bir çalışmada, pandemi sonrası dönemde BIST sağlık sektörü şirketlerinin performansı kümeleme analiziyle incelenmiş ve şirketlerin büyüklük, borçluluk ve kârlılık oranlarına göre belirgin gruplar oluşturduğu saptanmıştır. Çalışma, büyük ölçekli şirketlerin pandemiden daha az etkilendiğini, ancak küçük ölçekli şirketlerin esneklik ve yenilikçi yaklaşımlarıyla krizden çıkış sürecinde rekabet avantajı sağladığını vurgulamıştır.

Orhan ve Tırman (2020) yaptıkları çalışmada “Sağlık ve ilaç endüstrisi” (HPI)’nın 2018'de negatif getiriye (-%5,62) ve nispeten düşük riske (0,028) sahipken, 2019'un aynı döneminde pozitif getiriye (%2,27) sahip olduğunu ortaya

koymuştur. Ayrıca, HPI'nın sadece en yüksek getiriye (%9,21) değil, aynı zamanda Covid-19 pandemisinin erken dönemlerinde diğerleri arasında en göze çarpan sektör olarak en yüksek riske (0,47) sahip olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, pandeminin başlangıcında sağlık ve ilaç sektörünün öneminin arttığını, ancak aynı zamanda belirsizlik kaynaklı risk düzeyinin de yükseldiğini ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde, çalışmanın veri yapısı, analiz tekniği ve değerlendirme süreci açıklanarak, araştırma sorusuna sistematik biçimde nasıl yaklaşıldığı ortaya konulmaktadır. Finansal göstergeler, işletme paydaşlarına finansal verileri anlamlı bilgilere dönüştürerek geçmiş ve mevcut mali durumu analiz etme, planlama ve karar alma süreçlerinde rehberlik eden stratejik bir yönetim aracı olarak kullanılmaktadır. Bu göstergeler sayesinde diğer şirketler ile karşılaştırmalar yapılarak işletme performansının iyileştirilmesine katkı sağlanabilmektedir (Suarez, Lesneski ve Denison, 2011). Bu çalışmada, 2019'un son çeyreğinden 2024'ün ikinci çeyreğine kadar olan toplam 19 dönemde Borsa İstanbul'da işlem gören 12 sağlık sektörü şirketine ait finansal oranlar ele alınmıştır. İncelenen şirketlerin faaliyet alanları Tablo 1'de sunulmuştur. Bu şirketler, ilaç üretimi, biyoteknolojik ürün geliştirme, hastane işletmeciliği ve tıbbi malzeme üretimi gibi çeşitli sağlık alt sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

Şirketlerin finansal performansları, temel finansal fonksiyonları temsil eden dört ayrı grup altında incelenmiştir. Bu yaklaşım, şirketlerin finansal yapılarını daha net ve sistematik biçimde değerlendirmek amacıyla benimsenmiştir. Her gruba ait finansal göstergelerin hesaplama yöntemleri ve teknik açıklamaları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1. Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sağlık Sektörü Şirketlerinin Faaliyet Alanları

Şirket Kodu	Şirket Adı	Faaliyet Alanı
DEVA	Deva Holding A.Ş.	İlaç üretimi, pazarlama ve ihracat.
ECILC	Eczacıbaşı İlaç, Sınai ve Finansal Yatırımlar A.Ş.	İlaç, sağlık ürünleri üretimi, finansal yatırımlar.
LKMNH	Lokman Hekim Engürüsağ Sağlık Hizmetleri A.Ş.	Hastane işletmeciliği, sağlık turizmi, eğitim.
RTALB	RTA Laboratuvarları A.Ş.	Laboratuvar hizmetleri, biyoteknolojik ürünlerin geliştirilmesi ve üretimi.
SELEC	Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A.Ş.	İlaç dağıtımı ve lojistik hizmetleri.
SEYKIM	Seyitler Kimya Sanayi A.Ş.	İlaç, kimyasal ürün üretimi ve ticareti.
MPARK	MLP Sağlık Hizmetleri A.Ş.	Hastane işletmeciliği, sağlık hizmetleri sunumu.
TRILC	Türk İlaç ve Serum Sanayi A.Ş.	İlaç ve serum üretimi, biyoteknolojik ürün geliştirme.
MEDTR	Meditera Tıbbi Malzeme Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Tıbbi malzeme üretimi, ithalat ve ihracat.
GENIL	Gen İlaç ve Sağlık Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	İlaç ve sağlık ürünleri üretimi, Ar-Ge faaliyetleri.
EGEPO	Egepol Sağlık Hizmetleri A.Ş.	Hastane işletmeciliği, sağlık hizmetleri sunumu.
ANGEN	Anatolia Tanı ve Biyoteknoloji Ürünleri A.Ş.	Tanı kitleri, biyoteknolojik ürünlerin üretimi ve geliştirilmesi.

Tablo 2. Veri Setindeki Finansal Göstergeler ve Teknik Detayları

Gösterge Grubu	Finansal Gösterge	Formül	Açıklama
Grup 1: Likidite Göstergeleri (*Kısa vadeli borç ödeme kapasitesi*)	Likidite Oranı	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar	Şirketin kısa vadeli yükümlülüklerini karşılamak için mevcut varlıklarını etkin kullanma düzeyini ölçer.
	Nakit Oran	(Nakit + Nakit Benzerleri) / Kısa Vadeli Borçlar	Şirketin kısa vadeli borçlarını yalnızca nakit ve benzeri varlıklarla karşılama kapasitesini ifade eder.
Grup 2: Finansal Risk (Kaldıraç) Göstergeleri (*Borçluluk düzeyi ve finansal yapı*)	Kaldıraç Oranı	Toplam Borçlar / Toplam Özkaynaklar	Şirketin finansal yapısında borç kullanımının özkaynaklara oranını gösterir; şirketin finansal riskini yansıtır.
	Borç Oranı	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Şirket varlıklarının ne ölçüde borçla finanse edildiğini ifade eder; finansal dayanıklılığın temel göstergesidir.
Grup 3: Faaliyet (Verimlilik) Göstergeleri (*Varlık kullanımının etkinliği*)	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar / Toplam Aktifler	Şirketin sahip olduğu varlıkları gelir yaratmak için ne ölçüde etkin kullandığını gösterir.
	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar / Ticari Alacaklar	Ticari alacakların tahsil edilme hızını ölçer; şirketin alacak yönetiminin etkinliğini gösterir.
	Özkaynak Devir Hızı	Net Satışlar / Toplam Özkaynaklar	Şirketin özkaynaklarını kullanarak gelir yaratma kapasitesini ve etkinliğini değerlendirir.
Grup 4: Kârlılık Göstergesi (*Gelir yaratma ve kârlılık düzeyi*)	Aktif Kârlılık Oranı	Net Kâr / Toplam Aktifler	Şirketin sahip olduğu toplam varlıklar ile ne kadar kâr yarattığını gösteren temel performans ölçütüdür.

Bu gruplandırma, şirketlerin finansal yapılarının fonksiyonel açıdan daha doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlamakta ve finansal performansın farklı boyutlarının sistematik olarak analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

Çalışmanın kısıtlılığı olarak yalnızca Borsa İstanbul'da işlem gören 12 sağlık sektörü şirketine ait veriler kullanılıyor olması gösterilebilir. Dolayısıyla, bulgular tüm Türkiye sağlık sektörü için genellenemez. Ayrıca, kullanılan finansal göstergeler dışındaki faktörler (örneğin, sektör dışı ekonomik etkiler) analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışmada öncelikle şirketlerin ilgili dönemde dikkate alınan göstergelerdeki değişkenlikler hakkında fikir edinmek için varyasyon katsayıları incelenmiştir. Varyasyon katsayısı, bir göstergenin standart sapmasının aritmetik ortalamasına oranlanarak değişkenliğin boyutunu ifade eder. Bu çalışmada şirketler arasındaki heterojenliği anlamak için önemli bir ölçüttür.

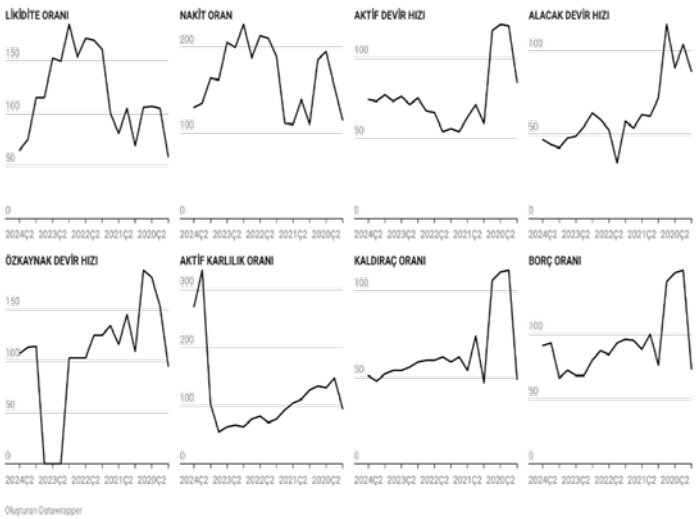

Şekil 1. Finansal Göstergeler Bazında Şirketler Arasındaki Varyasyon Katsayıları

Şekil 1'de, 19 dönem boyunca şirketler arasındaki finansal göstergelerin varyasyon katsayıları gösterilmektedir. Likidite, nakit oranı ve aktif devir hızı gibi göstergelerde dönemsel değişkenlik gözlenirken, aktif kârlılık ve borç oranı şirketler arasında yüksek heterojenlik sergilemiştir. Bu durum, şirketlerin finansal stratejilerindeki çeşitliliği ve pandeminin farklı etkilerini yansıtmaktadır. Zaman içinde devam eden bu farklılıklar, sistematik bir kümeleme analizi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Varyasyon katsayıları, finansal performanstaki süreklilik arz eden farklılıkları doğrulamış ve sektörel dinamiklerin netleştirilmesi için kümeleme analizinin gerekliliğini göstermiştir.

K-ortalamalar Algoritması

K-ortalamalar algoritması, veri setindeki her bir şirketi finansal göstergeler temelinde kümeleyerek benzer özelliklere sahip gruplar oluşturur. Optimal küme sayısı, Silhouette Skoru ile belirlenmiştir. Analizde, finansal oranların birbirinden farklı ölçeklerde olması nedeniyle veriler kümeleme öncesinde normalize edilmiştir. Çünkü K-ortalamalar algoritması, öklidyen uzaklık esasına göre çalıştığından, büyük ölçekli değişkenler küçük ölçekli olanlara kıyasla orantısız şekilde kümelenme sonucunu etkileyebilir. Normalizasyon, bu tür ölçek farklılıklarını ortadan kaldırarak tüm değişkenlerin mesafe hesaplamalarına eşit düzeyde katkı yapmasını sağlamaktadır.

K-ortalamalar kümeleme algoritması, farklı veri kümelerine kolayca uygulanabilen, yapısal olarak sade ve hesaplama süresi açısından oldukça hızlı bir yöntemdir. Bu özelliği sayesinde büyük veri setlerinde bile düşük işlem maliyetiyle etkili sonuçlar üretme kapasitesine sahiptir. Ancak algoritma, başlangıçta belirlenen küme merkezlerine duyarlı olduğundan, genellikle yerel optimumlara ulaşır; bu da kümeleme kalitesini olumsuz etkileyebilecek önemli bir sınırlılık oluşturur (Karaboga ve Öztürk, 2011). Pokharel vd. (2021) kümeleme görevlerindeki performanslarını karşılaştırmak için K-ortalamalar algoritmasını ve varyasyonlarını kullanmıştır. K-ortalamalar kümeleme algoritması, küme analizinde temel bir yöntem olmakla birlikte, devam eden araştırmalar algoritmanın performansını iyileştirmeyi, sınırlamalarını ele almayı ve çeşitli alanlardaki uygulamalarını keşfetmeyi amaçlamaktadır.

K-ortalamalar kümeleme algoritması çeşitli alanlarda sıklıkla tercih edilmektedir. Wahyuni vd. (2023) seçmen örüntülerine dayalı seçim kümelerini tahmin etmek için K-ortalamalar algoritmasını kullanmış. Muttaqin (2022) Sumatra'nın ilçe ve şehirlerini İnsani Gelişme Endeksi göstergelerine göre yüksek, orta ve düşük alanlar olarak sınıflandırmak için K-ortalamalar küme analizini kullanmıştır. Wang (2023) biyokimyasal verilere dayalı fiziksel sağlık planlamasına yardımcı olan bir öğrenci sağlığı izleme sistemi oluşturmak için K-ortalamalar küme analizini kullanmıştır. Zamani vd. (2023) benzerlik ve farklılıklara göre farklı kümelere ayırmak için K-ortalamalar kümeleme algoritmasını kullanarak kamu hizmeti memnuniyetini analiz etmiştir. Fa'rifah ve Pramesti (2022) Doğu Java bölgelerini kapsayıcı ekonomik kalkınma göstergelerine göre gruplandırmak ve ortalamanın üzerinde veya altında ekonomik büyümeye sahip kümeleri belirlemek için K-ortalamalar küme analizini kullanmıştır. Chi (2021) öğrenci başarı verilerini analiz etmek, proje gruplamasına yardımcı olmak, kişiselleştirilmiş öğretime yardımcı olmak ve eğitim iyileştirmeleri için dersin önemini tahmin etmek için K-ortalamalar kümelemesini uygulamıştır. Muttaqin ve Zulkarnain (2020) Endonezya'nın ilçelerini/şehirlerini İnsani Gelişme Endeksi'ne göre sınıflandırmak ve farklı özelliklere sahip yüksek, orta ve düşük alanları belirlemek için K-ortalamalar küme analizini kullanmıştır.

Yinelemeli bir sürece sahip olan K-ortalamalar algoritmasının aşamaları aşağıdaki gibidir (Likas, Vlassis and J. Verbeek, 2003).

1. Veri kümesinden rastgele k küme merkezi belirlenerek bir başlangıç kümelemesi oluşturulur. $C=\{c_1, c_2,\ldots,c_k\}$ rastgele seçilen k küme merkezinden oluşur. Her c_i merkez bir veri noktasını temsil eder. $D=\{x_1,x_2,\ldots,x_n\}$ veri noktaları kümesidir.
2. Her veri noktası için tüm küme merkezlerine olan uzaklıklar hesaplanır ve veri, küme merkezine daha yakın olan kümeye atanır. Her veri noktası x_i için, onu en yakın küme merkezine atar. Eğer , x_i,c_j'ye atanırsa, o zaman $x_i \in S_j$ olur.
3. $S_j = \{x_i: \|x_i - c_j\| \leq \|x_i - c_l\| \; \forall \, l, 1 \leq l \leq k\}$ burada $\|\square\|$ Öklid uzaklığını temsil eder. Yeni küme merkezleri, kümelere atanan tüm veri noktalarının

ortalaması ile yeniden hesaplanır.

$$c_j = \frac{1}{|S_j|} \sum_{x_i \in S_j} x_i$$

4. Oluşturulan kümelerin merkez noktaları önceki merkez noktalarıyla aynı ise işlem sonlandırılır, değilse 2. adımdan itibaren yeni küme merkezleri üzerinden işlem tekrarlanır.

Kümeleme kalitesi, kümelerin iç tutarlılığı ve farklı kümeler arasındaki ayrım ile değerlendirilir (Shahapure and Nicholas, 2020). İyi bir kümeleme sonucunda, aynı kümedeki gözlemler birbirine yüksek benzerlik gösterirken, farklı kümelerdeki gözlemler belirgin şekilde ayrışmalıdır. Bu çalışmada kümeleme kalitesi, Rousseeuw (1987) tarafından geliştirilen ve literatürde yaygın kabul gören Silhouette Skoru ile değerlendirilmiştir. Bu metrik, bir gözlemin kendi kümesindeki diğer noktalara benzerliği ile en yakın farklı kümeye olan benzerliği arasındaki farkı ölçerek, kümelenmenin ne ölçüde başarılı olduğunu ortaya koyar.

Silhouette Skoru, -1 ile +1 arasında değerler alır; +1'e yakın değerler güçlü bir kümelenmeyi, 0'a yakın değerler sınırda bir kümelenmeyi, negatif değerler ise hatalı atamaları gösterir. Özellikle K-ortalamalar algoritmasında, öklidyen uzaklığa dayalı olarak oluşturulan kümelerin geçerliliğini değerlendirmede etkili olduğu çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır (Halkidi vd., 2001; Kaufman ve Rousseeuw, 2009). Bu nedenle, analizde farklı küme sayıları için hesaplanan Silhouette Skorları karşılaştırılmış ve en yüksek skoru veren küme sayısı optimal olarak kabul edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Kümeleme analizi sonuçları (Tablo 3), 2019'un son çeyreğinden 2024'ün ikinci çeyreğine kadar Borsa İstanbul'da işlem gören sağlık sektörü şirketlerinin finansal performansları arasındaki farklılıkları sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Şirketlerin Dönemler Bazında Kümeleme Sonuçları ve Küme Geçişleri

	2024			2023			2022			2021					2020			2019	
Çeyreklikler	**Ç2**	**Ç1**	**Ç4**	**Ç3**	**Ç2**	**Ç1**	**Ç4**	**Ç3**	**Ç2**	**Ç1**	**Ç4**	**Ç3**	**Ç2**	**Ç1**	**Ç4**	**Ç3**	**Ç2**	**Ç1**	**Ç4**
Küme Sayısı	2	2	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	4	4	4	2
Silhouette	0,29	0,25	0,27	0,35	0,37	0,44	0,41	0,45	0,47	0,47	0,47	0,43	0,32	0,37	0,30	0,51	0,57	0,64	0,36
DEVA	C1	C1	C3	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C4	C1	C1	C1
ECILC	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C1	C1	C3	C4	C2	C2
LKMNH	C1	C1	C3	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C3	C1	C1
RTALB	C2	C2	C2	C1	C1	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C4	C1	C2	C2
SELEC	C1	C1	C1	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C4	C1	C1	C1
SEYKIM	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C3	C1	C4	C1	C4	C1
MPARK	C1	C1	C3	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C3	C1	C1
TRILC	C1	C1	C3	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C3	C1
MEDTR	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C1	C2	C2	C2	C3	C1
GENIL	C1	C1	C3	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C3	C1
EGEPO	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C1	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C2	C3	C1
ANGEN	C2	C2	C4	C1	C1	C1	C2	C1	C1	C1	C1	C1	C1	C3	C1	C2	C2	C3	C1

Tablo 4. Çeyrek ve Küme Bazında Finansal Göstergelerin Genel Ortalamaya Göre Karşılaştırmalı Durumu

Çeyreklik	Küme	Likidite O.	Nakit O.	Aktif Devir H.	Alacak Devir H.	Özkaynak Devir H.	Aktif Karlılık O.	Kaldıraç O.	Borç O.
2019Ç4	C1	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2019Ç4	C2	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2020Ç1	C1	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2020Ç1	C2	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2020Ç1	C3	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2020Ç1	C4	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2020Ç2	C1	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2020Ç2	C2	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2020Ç2	C3	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2020Ç2	C4	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında
2020Ç3	C1	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2020Ç3	C2	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2020Ç3	C3	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında
2020Ç3	C4	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2020Ç4	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2020Ç4	C2	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2021Ç1	C1	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2021Ç1	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2021Ç1	C3	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2021Ç2	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2021Ç2	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2021Ç3	C1	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2021Ç3	C2	Altında	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2021Ç4	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2021Ç4	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2022Ç1	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2022Ç1	C2	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2022Ç2	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2022Ç2	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2022Ç3	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2022Ç3	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2022Ç4	C1	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde
2022Ç4	C2	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2023Ç1	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2023Ç1	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2023Ç2	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2023Ç2	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde
2023Ç3	C1	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2023Ç3	C2	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde
2023Ç4	C1	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında
2023Ç4	C2	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında
2023Ç4	C3	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2023Ç4	C4	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2024Ç1	C1	Altında	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2024Ç1	C2	Üstünde	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında	Altında
2024Ç2	C1	Altında	Altında	Üstünde	Altında	Üstünde	Üstünde	Üstünde	Üstünde
2024Ç2	C2	Üstünde	Üstünde	Altında	Üstünde	Altında	Altında	Altında	Altında

Tablo 4 kümelerin finansal performans seviyelerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Göstergelerin yönelimlerine göre yapılan analizde, likidite, aktif kârlılık ve alacak devir hızı gibi pozitif yönelimli göstergelerde genel ortalamanın üstünde, borç ve kaldıraç oranı gibi negatif yönelimli göstergelerde ise altında yer alan kümeler, finansal açıdan yüksek performansa sahip olarak değerlendirilmiştir. Yeşil renkle vurgulanan hücreler finansal açıdan güçlü, kırmızı hücreler ise daha zayıf finansal yapılara işaret etmektedir. Bu tablo sayesinde her bir kümenin finansal durumunu net olarak tanımlamak ve şirketlerin zaman içindeki küme geçişlerini performans gelişimi bağlamında yorumlamak mümkün hale gelmiştir. Böylece hangi kümelerin daha iyi veya daha kötü performans sergilediği belirlenebilmekte, şirketlerin belirli dönemlerde performans farklılıklarıyla nasıl ayrıştıkları da anlaşılır kılınmaktadır.

Çalışma kapsamında şirketlerin zaman içinde farklı kümelerde yer alması, sektördeki finansal dinamiklerin çeşitliliğini ve dönemsel değişimlerini göstermektedir. Bulgular alt başlıklarda detaylı olarak irdelenmiştir.

Küme Sayıları ve Silhouette Skorlarından Çıkarımlar

Pandemi sonrası dönemde sağlık sektörü şirketlerinin finansal göstergelerine dayalı kümeleme analizi, sektör içindeki çeşitlilik ve farklılaşmayı anlamak için değerli bilgiler sunmaktadır. Şekil 2'de gösterilen küme sayıları ve Silhouette skorları, bu farklılıkların değerlendirilmesinde kritik rol oynamaktadır.

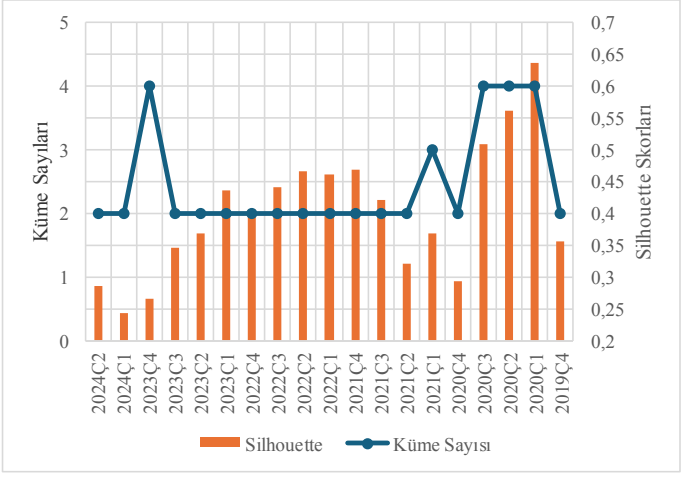

Şekil 2. Küme Sayısı ve Siluet Skorlarının Dönemsel Değişimi

Küme sayıları, şirketler arasındaki finansal çeşitliliği yansıtmaktadır. Belirli dönemlerde küme sayısının artması, şirketlerin finansal göstergelerinde farklılaşmanın yoğun olduğunu gösterirken, daha düşük küme sayıları, sektör genelinde finansal yapıların homojenleştiğine işaret etmektedir. Örneğin, 2020Q2 ve 2020Q3 dönemlerinde küme sayısının 4'e çıkması, pandemi etkisiyle şirketler arasındaki finansal performans farklarının belirgin hale geldiğini göstermektedir. Buna karşılık, 2024Q1 ve 2024Q2 gibi dönemlerde küme sayısının 2'ye düşmesi, sektörde daha homojen bir yapının oluştuğunu işaret etmektedir.

Silhouette skorları, kümelerin içsel tutarlılığı ve kümeler arasındaki ayrışmayı değerlendirmektedir. Yüksek Silhouette skorları (örneğin, 2020Q2'de 0,561) kümelerin güçlü bir ayrışma gösterdiğini ve şirketlerin benzer finansal özelliklere göre iyi gruplandırıldığını belirtmektedir. Daha düşük skorlar (örneğin, 2024Q1'de 0,242), kümeler arasındaki ayrımın zayıfladığını ve sektörde genel bir yakınsama eğilimi olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, pandemi sonrası dönemde finansal yapılar arasındaki farklılıkların azaldığını yansıtmaktadır.

Küme sayıları ve Silhouette skorları birlikte değerlendirildiğinde, pandemi dönemi boyunca şirketler arasında belirgin finansal farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların kümeler arasında net bir şekilde ayrıştığı gözlemlenmiştir. Özellikle 2020Q3'te, hem yüksek küme sayısı (4) hem de güçlü Silhouette skoru (0,509), finansal göstergelerdeki çeşitliliğin yoğun olduğu ancak bu farklılıkların kümeler arasında anlamlı bir şekilde ayrıldığı bir dönemi işaret etmektedir. Buna karşılık, 2022Q3 gibi daha düşük küme sayısına rağmen yüksek Silhouette skorlarının gözlemlendiği dönemler, finansal yapıların homojenleştiğini ancak belirli grupların içsel tutarlılığını koruduğunu göstermektedir.

Bu dönemsel değişimler, sağlık sektörü şirketlerinin finansal performans dinamiklerini ve pandeminin bu dinamikler üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Pandemi döneminde sektör içindeki ayrışma belirginleşmiş, pandemi sonrası dönemde ise finansal yapıların konsolide olduğu bir süreç yaşanmıştır. Küme sayıları ve Silhouette skorlarının bu bağlamdaki analizi, sektörel dinamiklerin incelenmesinde güçlü bir temel sağlamaktadır.

Kümeler Arası Geçişlerin Analizi

Küme İstikrarı Analizi

Çalışmada incelenen dönem boyunca şirketlerin kümelerdeki istikrarı analiz edildiğinde, bazı şirketlerin yüksek düzeyde istikrar sergilediği, bazılarının ise dönemsel olarak sıkça geçiş yaptığı görülmektedir. Hastane işletmeciliği alanında faaliyet gösteren MPARK, LKMNH ve EGEPO şirketleri, finansal göstergeler bakımından benzer davranışlar sergileyerek çoğunlukla yüksek performansa sahip kümelerde sabit kalmıştır. Bu durum, söz konusu şirketlerin istikrarlı gelir yapıları ve operasyonel etkinliklerinin yanı sıra, kriz dönemlerinde dahi finansal sürdürülebilirliklerini koruyabildiklerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, ilaç dağıtımı yapan SELEC ve ilaç üretim sektöründeki GENIL, finansal performanslarındaki tutarlılık sayesinde genellikle aynı kümelerde istikrarlı biçimde kalmıştır. Buna karşılık, RTALB, ANGEN ve SEYKIM gibi şirketler, likidite ve borç yönetimindeki dalgalanmalar nedeniyle sıkça kümeler arasında geçiş yapmak zorunda kalmıştır. Bu şirketlerin dönemsel finansal değişkenlikleri, küme içi istikrarlarının düşük olduğunu ve finansal yapılarını yönetme kapasitelerinde daha fazla esnekliğe ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Özetle, küme istikrarı, şirketlerin finansal göstergelerindeki süreklilik ve kriz dönemlerine adaptasyon becerilerinin önemli bir göstergesidir. İstikrarlı şirketler, finansal yönetim yetkinliklerini başarıyla kullanarak uzun vadede avantaj sağlarken, istikrarsız şirketlerin ise daha dinamik finansal stratejilere yönelmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Geçiş Kalıplarının Analizi

Şirketlerin kümeler arasındaki geçiş kalıpları incelendiğinde, pandemi döneminde (özellikle 2020 ve 2021 yıllarında) finansal göstergelerdeki belirgin dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Bu dönemde küme sayılarının artmasıyla birlikte, şirketlerin daha sık ve keskin geçişler yaptığı gözlemlenmektedir. Örneğin, özellikle 2020 üçüncü çeyreğinde finansal yapıların ciddi şekilde ayrışması sonucu bazı şirketler (DEVA, RTALB, SEYKIM ve ANGEN) en düşük performansa sahip C4 kümesine düşerken, takip eden dönemlerde hızlı biçimde yüksek performansa sahip kümelere geçiş yapmıştır. Bu durum, pandemi kaynaklı belirsizliklerin ve kısa vadeli finansal zorlukların şirketlerin finansal göstergelerine ciddi etkiler yaptığını ortaya koymaktadır.

Pandemi sonrası dönemde, özellikle 2022'nin ikinci çeyreğinden itibaren şirketlerin küme geçişlerinde bir stabilizasyon ve genel anlamda finansal göstergelerde iyileşme eğilimi görülmektedir. Şirketlerin çoğu bu dönemden sonra daha iyi performansa sahip kümelerde uzun süreli olarak kalmış, küme içi istikrar belirginleşmiştir. Özellikle hastane işletmeciliği sektöründeki şirketler (MPARK, LKMNH ve EGEPO) ile ilaç dağıtımı ve üretimi yapan şirketlerin (SELEC, GENIL) daha yüksek performanslı kümelerde sabit kalmaları, bu alt sektörlerin kriz sonrası dönemde güçlü finansal yapılara sahip olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, kümeler arası geçişlerdeki azalma ve finansal istikrarın artması, şirketlerin pandemi sürecinde geliştirdikleri adaptasyon ve iyileştirme stratejilerinin etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, RTALB, ANGEN ve SEYKIM gibi şirketlerin pandemi sonrası dönemlerde bile dönemsel dalgalanmalar göstermesi, bu şirketlerin finansal göstergelerindeki hassasiyet ve volatilitenin sürdüğüne işaret etmektedir.

Şirket Bazlı Geçişlerin Detaylı İncelemesi

Şirketlerin kümeler arasındaki geçişleri finansal performansları bağlamında incelendiğinde, özellikle pandemi sürecindeki heterojen yapı ve pandemi sonrası dönemde artan istikrar dikkat çekmektedir. Örneğin, DEVA, 2020'nin üçüncü çeyreğinde, finansal performansın görece zayıf olduğu C4 kümesinde yer alırken, sonraki çeyreklerde finansal göstergelerini iyileştirerek daha iyi performansa sahip C1 ve C2 kümelerine geçiş yapmıştır. Bu durum, DEVA'nın pandemi kaynaklı talep artışını etkin bir şekilde yöneterek finansal yapısını güçlendirdiğini göstermektedir.

Hastane işletmeciliği yapan MPARK ve LKMNH şirketleri, pandemi döneminde yüksek finansal performans gösteren C1 ve C2 kümelerinde genellikle sabit kalmış, nadiren daha düşük performansa sahip kümelere gerilemişlerdir. Bu istikrar, hastane işletmeciliği sektörünün pandemi sürecinde finansal yapısını koruyabildiğini ve benzer dinamiklere sahip şirketlerin bir arada hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

İlaç üretimi ve dağıtım sektöründeki GENIL ve SELEC şirketleri, büyük ölçüde benzer finansal göstergeler sergileyerek birçok dönemde aynı kümelerde yer almıştır. Ancak özellikle 2020 ve 2021 yıllarında yaşanan pandemi etkisiyle kısa süreli performans düşüşleri yaşamış ve bazı dönemlerde görece daha düşük performansa sahip kümelere geçiş yapmışlardır. Bu durum, pandemi kaynaklı tedarik zinciri ve operasyonel belirsizliklerin, finansal yapılar üzerinde farklı dönemlerde farklı etkilere yol açtığını göstermektedir.

Öte yandan, RTALB ve SEYKIM gibi şirketler, pandemi döneminde sıklıkla kümeler arasında hareket etmişlerdir. RTALB, 2020'nin üçüncü çeyreğinde düşük finansal performansa sahip C4 kümesine düşerken, sonraki dönemlerde hızla daha güçlü kümelere geçmiştir. Bu durum, RTALB'nin kısa vadeli finansal dalgalanmalara açık olduğunu ancak aynı zamanda finansal esnekliğe sahip olduğunu da göstermektedir. Benzer şekilde SEYKIM, 2021 yılı içerisinde sürekli olarak kümeler arasında geçiş yaparak finansal performansının dalgalı bir seyir izlediğini göstermiştir.

MEDTR ve EGEPO şirketleri ise özellikle pandemi sonrası dönemde finansal göstergelerinde belirgin bir istikrar sergileyerek, uzun süreler boyunca aynı kümelerde kalmışlardır. Bu durum, şirketlerin pandemi sonrası finansal yapılarının oturmuş ve güçlenmiş olduğunu vurgulamaktadır.

Son olarak ANGEN, pandemi döneminde finansal açıdan oldukça değişken bir yapı sergileyerek farklı kümelerde yer almıştır. Özellikle araştırma-geliştirme faaliyetleri nedeniyle likidite ve kârlılık oranlarındaki dalgalanmalar, şirketin kümeler arasındaki geçişlerinin temel sebebi olarak değerlendirilebilir.

Bu şirket bazlı analiz, sektördeki finansal dinamiklerin anlaşılması için önemli ipuçları sunmaktadır. Kümeler arasındaki geçişlerin finansal performans ile doğrudan ilişkili olduğu ve bu geçişlerin şirketlerin kriz dönemlerindeki adaptasyon ve stratejik yönetim kapasitelerini yansıttığı anlaşılmaktadır.

Kümeler Arası Geçişleri Tetikleyen Faktörler

Şirketlerin kümeler arası geçişlerini etkileyen faktörler incelendiğinde, finansal göstergelerdeki dönemsel değişimlerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle likidite ve nakit oranları gibi kısa vadeli finansal göstergelerde yaşanan dalgalanmalar, şirketlerin bulundukları kümelerden farklı kümelere geçmelerinde önemli rol oynamıştır. Pandemi döneminde ortaya çıkan belirsizlik ortamında, kısa vadeli borçların yönetilmesi ve nakit akışındaki sürdürülebilirlik şirketlerin performans farklarını belirginleştiren ana unsurlar olmuştur. Örneğin, 2020 yılında düşük performansa sahip C4 kümesine geçen şirketlerde özellikle likidite ve nakit oranlarının genel ortalamanın altında kalması dikkat çekicidir. Benzer şekilde, aktif kârlılık oranındaki dalgalanmalar, şirketlerin daha iyi veya daha kötü finansal yapıya sahip kümelere geçiş yapmasını tetiklemiştir. Örneğin, DEVA ve RTALB gibi şirketlerin kümeler arası hızlı geçişlerinde aktif kârlılık oranındaki önemli iyileşmelerin rolü büyüktür. Ayrıca, borç ve kaldıraç oranlarında gözlemlenen artış veya azalışlar da geçişlerin temel sebepleri arasındadır. Özellikle RTALB, SEYKIM ve ANGEN gibi şirketlerin borç yüklerindeki değişimler, bu şirketlerin finansal göstergelerini önemli ölçüde etkilemiş ve kümeler arasında hareketlilik yaratmıştır. Likidite yönetimi, kârlılık performansı ve borçlanma yapısındaki değişimler, şirketlerin kümeler arasında geçiş yapmasına neden olan temel finansal faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu faktörlerin yönetilmesi, şirketlerin kriz dönemlerinde finansal yapılarını koruyabilme ve geliştirebilme kapasitelerini belirlemektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, pandemi sonrası dönemde Borsa İstanbul'da işlem gören sağlık sektörü şirketlerinin finansal performans farklılıklarını kümeleme yöntemiyle değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kümeleme sonuçları sektörel heterojenliği detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Pandemi, sağlık sektörü şirketleri üzerinde önemli finansal etkiler yaratmış ve şirketler arasında belirgin performans farklılıklarına neden olmuştur. Kümeleme analizi sonuçları, pandemi döneminde sektör genelinde finansal göstergelerin heterojen bir yapı sergilediğini ve şirketlerin farklı finansal yapılar sergilediğini göstermektedir. 2020 ve 2021 yıllarında küme sayısının artması, şirketler arasındaki

finansal ayrışmaların en belirgin olduğu dönemlere işaret etmektedir. Buna karşın, pandemi sonrası dönemde küme sayısının azalması ve finansal göstergelerdeki benzerliklerin artması, sektör genelinde bir toparlanma ve istikrar eğilimini yansıtmaktadır.

Çalışma kapsamında 19 dönem boyunca elde edilen kümeleme sonuçları, sağlık sektörü şirketlerinin alt sektörlere göre farklılaşan finansal dinamiklerini de gözler önüne sermiştir. Örneğin, hastane işletmeciliği yapan şirketler genellikle finansal olarak benzer yapılar sergileyerek aynı kümelerde yer almış, buna karşılık ilaç üretimi ve biyoteknoloji alanında faaliyet gösteren şirketler, belirli dönemlerde farklı kümelerde yer alarak finansal ayrışma göstermiştir. Bu bulgu, alt sektörlerin farklı finansal ve operasyonel dinamiklere sahip olduğunu doğrulamaktadır.

Bulgular, yalnızca finansal performans analizi ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda sağlık yönetimi açısından stratejik çıkarımlar sunmaktadır. Şirketlerin krizlere karşı finansal dayanıklılık düzeylerinin belirlenmesi, sağlık yönetiminde kaynak tahsisi, risk yönetimi ve uzun vadeli stratejik planlama süreçlerine katkı sağlayabilecek önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, finansal göstergelere dayalı bu analiz, gelecekteki olası krizlere hazırlık aşamasında sağlık sektörünün hangi alanlarda daha fazla desteklenmesi gerektiği konusunda da rehberlik etmektedir.

Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören sağlık sektörü şirketlerinin finansal performanslarının sektörel farklılıklarını detaylandırmış ve pandemi sonrası dönemde sektördeki toparlanma eğilimlerini ortaya koymuştur. Bu bulgular, sağlık yönetimi, yatırımcılar ve politika yapıcılar için değerli içgörüler sunarak, sektörün krizlere karşı dayanıklılığını artırmaya yönelik stratejik kararlar alınmasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

Al-Amin, M., Li, K., Hefner, J., & Islam, M. N. (2023). Were hospitals with sustained high performance more successful at reducing mortality during the pandemic's second wave? *Health Care Management Review, 48*(1), 70–79. https://doi.org/10.1097/HMR.0000000000000354

Celebi, M. E., Kingravi, H. A., & Vela, P. A. (2013). A comparative study of efficient initialization methods for the k-means clustering algorithm. *Expert Systems with Applications, 40*(1), 200–210. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.07.021

Chi, D. (2021). Research on the application of K-means clustering algorithm in student achievement. In *2021 IEEE International Conference on Consumer Electronics and Computer Engineering (ICCECE)* (pp. 435–438). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICCECE51280.2021.9342164

Fa'rifah, R. Y., & Pramesti, D. (2022). Cluster analysis of inclusive economic development using K-means algorithm. *Jurnal Varian, 5*(2), 171–178. https://doi.org/10.30812/varian.v5i2.1894

Fahim, A. M., Salem, A.-B. M., Torkey, F. A., & Ramadan, M. A. (2006). An efficient enhanced k-means clustering algorithm. *Journal of Zhejiang University-SCIENCE A, 7*(10), 1626–1633. https://doi.org/10.1631/jzus.2006.A1626

Fiscarina, K. D., & Paranita, E. S. (2023). Financial performance of health service providers sub-industry companies before and during the Covid-19 pandemic. *Journal of Applied Management Research, 3*(1), 51–61. https://doi.org/10.36441/jamr.v3i1.1648

Foong, S. Z. Y., Andiappan, V., Aviso, K. B., Chemmangattuvalappil, N. G., Tan, R. R., Yu, K. D. S., & Ng, D. K. S. (2022). A criticality index for prioritizing economic sectors for post-crisis recovery in oleo-chemical industry. *Journal of the Taiwan Institute of Chemical Engineers, 130*, 103957. https://doi.org/10.1016/j.jtice.2021.06.051

Gierusz, M., Hońko, S., Strojek-Filus, M., & Świetla, K. (2022). The quality of goodwill disclosures and impairment in the financial statements of energy, mining, and fuel sector groups during the pandemic period—Evidence from Poland. *Energies, 15*(16), 5763. https://doi.org/10.3390/en15165763

Golubeva, O. (2021). Firms' performance during the COVID-19 outbreak: International evidence from 13 countries. *Corporate Governance, 21*(6), 1011–1027. https://doi.org/10.1108/CG-09-2020-0405

Halkidi, M., Batistakis, Y., & Vazirgiannis, M. (2001). On clustering validation techniques. *Journal of Intelligent Information Systems, 17*(2–3), 107–145. https://doi.org/10.1023/A:1012801612483

Ihm, L., Zhang, H., van Vijfeijken, A., & Waugh, M. G. (2021). Impacts of the Covid-19 pandemic on the health of university students. *The International Journal of Health Planning and Management, 36*(3), 618–627. https://doi.org/10.1002/hpm.3145

Jalilian, H., Mohammad Riahi, S., Heydari, S., & Taji, M. (2023). Performance analysis of hospitals before and during the COVID-19 in Iran: A cross-sectional study. *PLOS ONE, 18*(6), e0286943. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0286943

Kamble, A. M., & Bharte, A. D. (2023). Covid 19 effect on medical technology. *International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology*, 524–533. https://doi.org/10.48175/IJARSCT-11679

Kanungo, T., Mount, D. M., Netanyahu, N. S., Piatko, C. D., Silverman, R., & Wu, A. Y. (2002). An efficient k-means clustering algorithm: Analysis and implementation. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence, 24*(7), 881–892. https://doi.org/10.1109/TPAMI.2002.1017616

Karaboga, D., & Ozturk, C. (2011). A novel clustering approach: Artificial Bee Colony (ABC) algorithm. *Applied Soft Computing, 11*(1), 652–657. https://doi.org/10.1016/j.asoc.2009.12.025

Kaufman, L., & Rousseeuw, P. J. (2009). *Finding groups in data: An introduction to cluster analysis*. John Wiley & Sons. https://doi.org/10.1002/9780470316801

Kgatla, M. N., Mothiba, T. M., Sodi, T., & Makgahlela, M. (2021). Nurses' experiences in managing cardiovascular disease in selected rural and peri-urban clinics in Limpopo Province, South Africa. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(5), 2570. https://doi.org/10.3390/ijerph18052570

Lavalle, C., Magnocavallo, M., Straito, M., Santini, L., Forleo, G. B., Grimaldi, M., ... Ricci, R. P. (2021). Flecainide how and when: A practical guide in supraventricular arrhythmias. *Journal of Clinical Medicine, 10*(7), 1456. https://doi.org/10.3390/jcm10071456

Likas, A., Vlassis, N., & Verbeek, J. (2003). The global k-means clustering algorithm. *Pattern Recognition, 36*(2), 451–461. https://doi.org/10.1016/S0031-3203(02)00060-2

Lu, J., & Khan, S. (2023). Are sustainable firms more profitable during COVID-19? Recent global evidence of firms in developed and emerging economies. *Asian Review of Accounting, 31*(1), 57–85. https://doi.org/10.1108/ARA-04-2022-0102

Muttaqin, M. F. J. (2022). Cluster analysis using K-means method to classify Sumatera regency and city based on human development index indicator. *Seminar Nasional Official Statistics, 2022*(1), 967–976. https://doi.org/10.34123/semnasoffstat.v2022i1.1299

Muttaqin, M. F. J., & Zulkarnain. (2020). Cluster analysis using K-means method to classify Indonesia regency/city based on human development index indicator. In *Proceedings of the 3rd Asia Pacific Conference on Research in Industrial and Systems Engineering 2020* (pp. 81–85). ACM. https://doi.org/10.1145/3400934.3400951

Piech, K. (2022). Health care financing and economic performance during the Coronavirus pandemic, the war in Ukraine and the energy transition attempt. *Sustainability, 14*(17), 10601. https://doi.org/10.3390/su141710601

Pokharel, M., Bhatta, J., & Paudel, N. (2021). Comparative analysis of K-means and enhanced K-means algorithms for clustering. *NUTA Journal, 8*(1–2), 79–87. https://doi.org/10.3126/nutaj.v8i1-2.44044

Ratten, V., da Silva Braga, V. L., & da Encarnação Marques, C. S. (2021). Sport entrepreneurship and value co-creation in times of crisis: The COVID-19 pandemic. *Journal of Business Research, 133*, 265–274. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.05.001

Rothwell, J. T., Cojocaru, A., Srinivasan, R., & Kim, Y. S. (2024). Global evidence on the economic effects of disease suppression during COVID-19. *Humanities and Social Sciences Communications, 11*(1), Article 78. https://doi.org/10.1057/s41599-023-02571-4

Rousseeuw, P. J. (1987). Silhouettes: A graphical aid to the interpretation and validation of cluster analysis. *Journal of Computational and Applied Mathematics, 20*, 53–65. https://doi.org/10.1016/0377-0427(87)90125-7

Shahapure, K. R., & Nicholas, C. (2020). Cluster quality analysis using silhouette score. In *2020 IEEE 7th International Conference on Data Science and Advanced Analytics (DSAA)* (pp. 747–748). IEEE. https://doi.org/10.1109/DSAA49011.2020.00096

Shahin, M. A. H., & Alabed, H. H. (2023). Healthcare management challenges and opportunities during COVID pandemic. *Current Research in Public Health, 3*(1), 53–59. https://doi.org/10.31586/crph.2023.666

Shahzad, S. J. H., Bouri, E., Kristoufek, L., & Saeed, T. (2021). Impact of the COVID-19 outbreak on the US equity sectors: Evidence from quantile return spillovers. *Financial Innovation, 7*(1), 14. https://doi.org/10.1186/s40854-021-00228-2

Ueda, M., Hayashi, K., & Nishiura, H. (2023). Identifying high-risk events for COVID-19 transmission: Estimating the risk of clustering using nationwide data. *Viruses, 15*(2), 456. https://doi.org/10.3390/v15020456

Wahyuni, S. N., Khanom, N. N., & Astuti, Y. (2023). K-means algorithm analysis for election cluster prediction. *JOIV: International Journal on Informatics Visualization, 7*(1), 1. https://doi.org/10.30630/joiv.7.1.1107

Waitzberg, R., Quentin, W., Webb, E., & Glied, S. (2021). The structure and financing of health care systems affected how providers coped with COVID-19. *The Milbank Quarterly, 99*(2), 542–564. https://doi.org/10.1111/1468-0009.12530

Wang, C. (2023). Development of student biochemical index monitoring system based on K-means cluster analysis. In *2023 IEEE International Conference on Integrated Circuits and Communication Systems (ICICACS)* (pp. 1–5). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICICACS57338.2023.10100254

Younis, H., Alsharairi, M., Younes, H., & Sundarakani, B. (2023). The impact of COVID-19 on supply chains: Systematic review and future research directions. *Operational Research, 23*(3), 48. https://doi.org/10.1007/s12351-023-00790-w

Zamani, F. E., Kusnandar, T., Silmi, F. E., & Rachman, R. (2023). Analysis of public service satisfaction using artificial intelligence K-means cluster. *Majalah Bisnis & IPTEK, 16*(1), 181–187. https://doi.org/10.55208/bistek.v16i1.428

Yazar Katkı Oranı

Bu makalede, yazar katkı oranları, çalışmanın tüm aşamalarında eşit bir iş bölümüne dayanmaktadır. İlk yazar, metodoloji geliştirme, sonuçların yorumlanması, tartışma kısmının yazımı ve revizyon sürecinde %50 ikinci yazar ise literatür taraması, veri toplama, analiz ve yazının ana bölümlerinin hazırlanması gibi temel görevlerde %50 katkı sağlamış. Bu eşit katkı oranı, makalenin ortaya konulan bulgularının her iki yazarın da disiplinli ve bütüncül çabalarının bir sonucu olduğunu göstermekte olup, iş birliğine dayalı çalışmanın güvenilirliğini ve kalitesini artırmaktadır.

ÇERÇEVE (FRAME) TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRK ATASÖZLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKISH PROVERBS WITHIN THE FRAMEWORK OF FRAME THEORY

Haktan KAPLAN

73

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1250-1268
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1677078

Geliş Recieved: **15.04.2025**
Kabul Accepted **14.06.2025**

ÇERÇEVE (FRAME) TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRK ATASÖZLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKISH PROVERBS WITHIN THE FRAMEWORK OF FRAME THEORY

Haktan KAPLAN [1]

Anahtar Kelimeler:
Frame Teorisi,
Atasözleri,
Yapay Zekâ,
ChatGPT,
DeepSeek.

Keywords:
Frame Theory,
Proverbs,
Artificial Intelligence,
ChatGPT,
DeepSeek

ÖZ

Çerçeve teorisi, bireylerin ve toplumların bilgiyi, olayları ve durumları nasıl algıladığını, yorumladığını ve organize ettiğini açıklayan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre, her insan çevresindeki bilgiyi belirli zihinsel çerçeveler (yani şemalar) kullanarak yapılandırır. Bu çerçeveler, hangi unsurların öne çıkarılacağı, hangi detayların göz ardı edileceği ve genel olarak nasıl bir yorum geliştirileceği konusunda belirleyici rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Çerçeve (Frame) Teorisi bağlamında Türk atasözleri incelenmiştir. Atasözlerinin dilsel yapılarındaki bileşimsel rolü ele alınarak, çerçeve teorisinin temellerine dair genel bir bakış sağlanmış ve bu teorinin atasözlerinin anlam dünyasına katkıları tartışılmıştır. Çalışmada öncelikle Çerçeve (Frame) Teorisi detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmış, çerçeve kavramının ne olduğuna dair birtakım bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın ana kısmında ise araştırma yöntemi olarak "nitel içerik analizi" vasıtasıyla Türk Dil Kurumu'nun kurumsal web sayfasında "e-sözlük" olarak kullanıma açtığı 2.396 atasözünü içeren "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" isimli veri tabanı kullanılmıştır. Bu veri tabanında yer alan atasözlerine "belgesel tarama" metodu uygulanarak önceden belirlenen 30 anahtar kelime vasıtasıyla 140 atasözü örneklem olarak alınmıştır. Bu anahtar kelimeler belirlenirken ilgili kelimelerin iletişim unsuru barındırmasına dikkat edilmiştir. Örneklem grubu atasözleri daha sonra temel veri birimlerini oluşturan kategorilere ayrılmış ve her bir kategori için üç atasözü içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda öncelikle atasözlerinin e-sözlükteki anlamı, ChatGPT ve DeepSeek'teki anlamları ve çerçeve anlamları verilmiştir. Araştırma sonucunda Frame Teorisi'nin dilin ve kültürün etkileşimini açıklamada önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir. Sözlü kültür ürünlerinden olan atasözlerinin kültürel ve dilsel değerlerinin şekillenmesinde çerçevelerin ne denli önemli bir unsur olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

Frame theory is an approach that describes how individuals and societies perceive, interpret, and organize information, events, and situations. According to this theory, each person structures the information around him using certain mental frameworks (i.e., schemas). These frameworks play a decisive role in determining which elements to highlight, which details to ignore, and what kind of interpretation to develop in general.

In this study, Turkish proverbs were examined through the lens of Frame Theory. By discussing the compositional role of proverbs in their linguistic structure, an overview of the foundations of frame theory is provided and the contributions of this theory to the world of meaning of proverbs are discussed. Initially, the Frame Theory is explained in detail, along with an introduction to the concept of "frame." In the main part of the study, the database named "Dictionary of Proverbs and Idioms", which contains 2,396 proverbs, and is available as an "e-dictionary" on the official website of the Turkish Language Association (TDK) was used as the primary data source. The analysis was conducted through qualitative content analysis. By applying the "documentary review" method to the proverbs in this database, 140 proverbs were taken as a sample through 30 keywords. These keywords were chosen based on their inclusion of communicative elements. The sample group of proverbs was then divided into categories that formed the basic data units, and three proverbs for each category were subjected to content analysis. In this context, the meaning of proverbs in the e-dictionary, their interpretations from ChatGPT and DeepSeek compared and accompanied by the frame-based interpretation. As a result of the research, it has been determined that the Frame Theory is an important tool in explaining the interaction of language and culture. It has been seen how important the frames are in shaping the cultural and linguistic values of proverbs, which are among the products of oral culture.

[1] Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü Başkanlığı, haktan.kaplan@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-6693-6766.

Alıntılamak için/Cite as: Kaplan H. (2025) Çerçeve (Frame) Teorisi Bağlamında Türk Atasözlerinin Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1250-1268

GİRİŞ

Çerçeve yahut çerçeveleme teorisi günümüzde gerek betimleme gerekse çözümleme amaçlarıyla toplum bilimleri ve psikoloji, dilbilim ve söylem analizi iletişim ve medya araştırmaları, siyaset bilimi gibi farklı alanlarda yaygın olarak kullanılan bir metottur (Bateson, 1972; Van Dijk, 1977; Tversky ve Kahneman, 1981). Bu teori bağlamında toplumsal ilişkilere dair bir sorunun kapsamı çerçevelenirken aynı zamanda bağlamın ipuçlarını sunan değerler, inançlar ve farklı bakış açıları tanımlanmış olur.

Çerçeve teorisi veya bilinen adıyla Frame teorisi, bilgiyi ve deneyimleri anlama, yorumlama ve yapılandırmada kullanılan zihinsel çerçeveleri ifade etmektedir. Dolayısıyla bireyin belirli bir konuyu anlaması, o konunun nasıl çerçevelendiğine bağlıdır. Frame teorisi, özellikle dil ve iletişimde, insanların dünyayı nasıl algıladıklarını ve anlamlandırdıklarını açıklamak için kullanılan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre, insanlar bilgi ve deneyimleri belirli zihinsel çerçeveler içinde düzenlerler. Bu çerçeveler, bilgiye anlam katmak için kullanılan yapılandırılmış düşünce kalıplarıdır. Çerçeve teorisi, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi açıklayan güçlü bir teoridir. Bu teoriye göre her bireyin zihni çerçevelerden ve şemalardan oluşmaktadır. Birey zihninde bulunan çerçeveler ve şemalar vasıtasıyla elde ettiği bilgiyi yapılandırır ve organize eder. Böylece bireylerin dünya görüşü, değerleri ve kültürel unsurları zihinlerinde bulunan çerçevelerin oluşumuna imkân sağlar (Goffman, 1974). Bu bağlamda çerçeve teorisi günümüzde bir toplumdaki dili, medyayı, politikayı ve bireylerin düşünsel süreçlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çerçeve teorisi ilk olarak 1972 yılında Gregory Bateson tarafından ortaya atılmıştır. G. Beteson, psikolojik çerçeveleri, bir tür meta iletişim olarak işlemiş ve bu teoriyi etkileşimli mesajlar kümesinin mekânsal ve geçici bir şekilde sınırlandırılması olarak tanımlamıştır (1972, s. 197). Çerçeve teorisinin temeli, medyanın dikkatini belirli olaylara odaklaması ve ardından bunları bir anlam alanına yerleştirmesi ile hız kazanmıştır. Kavramı medya çalışmalarında yoğun olarak kullanan Entman'ın meşhur tanımına göre; çerçeveleme "algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçip onları bir iletişim metninde daha önemli hâle getirerek belli bir problem tanımını, neden sonuç yorumunu, ahlaki yargıyı ve/veya çözüm önerisini destekleyecek biçimde kullanmak" (1993, s. 52) demektir. Bu tanıma göre çerçevelemenin asli unsurları seçim ve öne çıkarma yoluyla önem atfetmedir. Entman'a göre çerçeveler sorunu tanımlar, nedenini teşhis eder, çareler önerir, meşrulaştırır ve çerçeveleniş biçimine göre farklı etkiler doğurabilir (1993, s. 52; Güran ve Özarslan, 2015, s. 37). Dolayısıyla çerçeve teorisi özünde; bir şeyin izleyiciye, dinleyiciye veya okuyucuya nasıl sunulduğunu; insanların bu bilgileri nasıl işleyecekleri konusunda yaptıkları seçimleri etkilemektedir. Böylece toplumun sahip olduğu çerçeveler vasıtasıyla verilmek istenen mesaj düzenlenip yapılandırılabilir.

Çerçeve teorisi yukarıdaki bilgilerden hareketle birçok alanda uygulanabilir. Söz gelimi; politika, eğitim gibi alanlarda bireyleri yönlendirmek bazı bilgilerin kabul edilebilir olmasını sağlamak için çerçeve teorisine başvurulabilir. Çerçeve teorisinin kullanıldığı bir diğer disiplin ise psikoloji bilimidir. Bu disiplinde çerçeve teorisi, insanların bilgi işleme süreçlerini ve düşünme biçimlerini anlamak için kullanılır. Medya ve iletişim alanında ise kullanılan dil ve anlatım biçimleri, belirli çerçeveleri aktive ederek halkın olayları veya durumları nasıl algıladığını gösterir. Böylece çerçeve teorisi kelimeler, ifadeler vasıtasıyla dinleyicilerin, izleyicilerin veya okuyucuların olayları yahut durumları nasıl anlamlandırdığını, dildeki anlamın nasıl oluştuğunu açıklamakta yardımcı olabilmektedir. Ezcümle çerçeve (frame) teorisi belirli bir bağlam içinde anlam ve bilgi organizasyonu sağlayan zihinsel bir yapı veya şablondur. Herhangi bir olayı, durumu veya nesneyi çerçevelenmiş şekilde düşünmemizi ve yorumlamamızı sağlar.

Çerçeve teorisi yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı disiplinlerde kullanılmıştır. Uzun uzadıya onları burada ele almak çalışmamızın kapsamı gereği mümkün olmayacaktır. Çalışmada Türk atasözleri çerçeve teorisi kapsamında ele alınmıştır. Ancak öncelikle çerçeve teorisinin daha iyi anlaşılabilmesi için çerçeve kavramının ve özelliklerinin üzerinde durulması gerektiği kanısındayız. Bu kapsamda aşağıda çerçeve kavramı ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

1. Çerçeve Kavramı ve Özellikleri

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalarda, dış dünya hakkında bilgi edinme ve bu bilginin işlenme süreci, edebiyat ve dil araştırmalarının merkezine girmiştir. Bu süreç; insanın kendisini, çevresini tanıma ve değerlendirme çabasını yansıtan bilişsel faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. 1980'li yıllardan itibaren hızla gelişen bilişsellik kavramı insan dili, davranışı ve düşüncesiyle şekillenen zihinsel süreçlerdeki kalıpları ortaya koymayı amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla bilişsellik; bireyin kendisini çevreleyen gerçeklikle ilgili edindiği bilgilerin değişimlerini incelemektedir.

Bilişsel açıdan bakıldığında, çerçeve teorisi, atasözlerinin iletişim süreçlerindeki ve folklor söyleminin düzenlenmesindeki rolünü anlamada önemli bir vasıtadır. Atasözlerinin semantik çerçevede incelenmesi ve çerçeve yapısının inşası, genel anlamda folklor metinlerinin çerçeve modelini oluşturmak için örnek teşkil edebilir. Dolayısıyla çerçeve teorisinin temel varsayımı, bir konunun farklı bakış açılarıyla ele alınabileceği ve bu farklı bakış açılarının, çeşitli değer veya düşünceler ışığında çıkarımlar ve yorumlar üretilebileceği fikrine dayanır. Daha kesin bir ifadeyle çerçeve; bir bireyin tutumunu, herhangi bir nesneye ilişkin değerlendirici inançlarının toplamını geleneksel bir beklenti-değer modeliyle sunar.

1.2. Çerçeve ve Kültür

Çerçeve, geleneksel kültürel bilgiye dayanır ve daha da önemlisi, bir çerçevede depolanan bilgi, bir dil topluluğundaki insanlar tarafından paylaşılır. Bu durum, çerçevenin kültürle sayısız bağlantısı olduğunu kanıtlar. Aynı vatanda, aynı coğrafyada yaşayan insanlar aynı tarihi geçmişi ve benzer gelenekleri paylaştıklarından aynı kültüre mensup bireyler olarak bilinirler. Neticede deneyimlerinin benzerliği, aynı olaylar için aynı çerçeveleri paylaşma olasılığını üretir.

Çerçeve (Batı bilim terminolojisinde frame) teorisinin esası E. Goffman tarafından "Frame Analysis" (Çerçeve Analizi) adlı kitapta konulmuştur (1974). Goffman, insanların dünyalarında olup biteni birincil çerçeveler aracılığıyla yorumladıklarını ileri sürer. E. Goffman'ın çerçeve analizi aslında sosyolojik bir yaklaşım olup daha sonra kültüre, tarihe ve özellikle de dilbilime uygulanmıştır. Özetle çerçeve teorisi, dil ve düşünce arasındaki ilişkileri anlamak ve bilgi işleme süreçlerini açıklamak için kullanılan bir teoridir. Çerçeve teorisi, bilgiyi anlamak, organize etmek ve iletmek için zihinsel çerçevelerin nasıl kullanıldığını inceler. Başka bir ifadeyle çerçeve (frame) analizi dil ve iletişimde, insanların dünyayı nasıl algıladıklarını ve anlamlandırdıklarını açıklamak için kullanılan bir yaklaşımdır. Daha somut şekilde insanlar bilgi ve deneyimleri belirli zihinsel çerçeveler içinde düzenlerler. Bu çerçeveler, bilgiye anlam katmak için kullanılan yapılandırılmış düşünce kalıplarıdır.

Çerçeveler, kullanıcı tarafından doğal kabul edildiği için birincil modelleştirici sistem olarak kabul edilir. Goffman, birincil çerçeveler içinde iki ayrım olduğunu belirtir ve toplumumdaki günlük yaşamda, iki geniş birincil çerçeve sınıfı arasında, yani doğal ve sosyal çerçevelerin varlığını bildirir. Her ikisi de bireylerin verileri yorumlamasına yardımcı olma rolünü oynar. Deneyimleri daha geniş bir toplumsal bağlamda anlaşılabilir olan bu birincil çerçevede doğal ve sosyal çerçeveler arasındaki fark işlevseldir (Goffman, 1974).

Doğal çerçeveler, olayları fiziksel olaylar olarak tanımlar, doğal alıntıyı tam anlamıyla alır ve olayların nedenselliğine herhangi bir sosyal güç atfetmez. Somut şekilde doğal çerçeveler, yönlendirilmemiş, tayin edilmemiş, canlandırılmamış, istikametlendirilmemiş, "tamamen fiziksel" olarak görülen olayları tanımlar. Sosyal çerçeveler, olayları diğer sosyal oyuncuların (insanların) kaprisleri, hedefleri ve manipülasyonları nedeniyle sosyal olarak yönlendirilen olaylar olarak görür. Sosyal çerçeveler, doğal çerçeveler üzerine kuruludur. Bu çerçeveler ve iletişimimizde oluşturdukları çerçeveler, verilerin nasıl yorumlandığını, işlendiğini ve iletildiğini büyük ölçüde etkiler.

Frame teorisinin uygulanabilecek alanlarından bir de iletişimsel araç olan paramiyolojik birimler yani atasözleri ve deyimlerdir. Nitekim modern dilbilimin temel sorunlarından birisi de iletişimsel oluşumların iç yapısının, özellikle genel ve özel, eski ve yeni vb. unsurlar arasındaki ilişki açısından tanımlanmasına olanak sağlar.

Atasözlerinin yapısı çerçeve anlayışı ile örtüştüğünden

Türk atasözlerinin çerçeve (frame) teorisi bağlamında incelemek bu kalıp ifadelerin zihinsel mekanizmasını anlamaya yardımcı olacaktır. Böylece çerçeve teorisi sayesinde dilin yalnızca gramatikal bir yapı olmadığını aynı zamanda çevremizi anlamlandıran, deneyimlerimizi organize eden ve bilişsel süreçlerimizi şekillendiren bir sistem olarak ele alınmasını sağlamış olacağız.

2. Çerçeve (Frame) Teorisine Göre Türk Atasözleri

Birey dil aracılığıyla içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırır. Ayrıca bir toplumun karakteri, düşünce ve sanatsal dünyasının özellikleri yine dil aracılığıyla anlaşılabilir. Atasözleri de bu minvalde oldukça önemli bir işlevi üstlenmektedir. Toplumların manevi dünyası, bilgi birikimi gibi birçok unsur atasözleri vasıtasıyla anlaşılabilmekte ve gelecek kuşaklara taşınabilmektedir.

Atasözlerinin çerçeve (frame) teorisi kapsamında incelenmesi, kültürel, toplumsal ve ahlaki değerlerin dilsel ifadeler aracılığıyla nasıl aktarıldığını ortaya çıkarmaya katkı sunmaktadır. Çerçeve (frame) teorisi, dilin dünyayı nasıl şekillendirdiğini, insanları nasıl düşündürdüğünü ve belirli sosyal bağlamlarda anlamların nasıl yapılandığını analiz etmek için güçlü bir yaklaşımdır. Atasözlerinin frame teorisi açısından incelenmesi bir toplumu dilsel ve kültürel açıdan anlamanın yanı sıra sosyoloji, psikoloji, gibi kültürel çalışmalar ve diğer sosyal bilimler için önemli bilimsel katkılar sağlayabilir. Bu katkılardan bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

Çerçeve teorisi aracılığıyla dil ve anlam yapısı belirlenebilir. Bu teori aracılığıyla insanların kullandığı dile nasıl bir anlam yüklendiği, bireylerin nasıl algıladığı öğrenilebilir. İşte bu anlamlandırma ekseninde çalışmamızın konusu olan atasözleri büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü atasözleri belirli bir durumu veya olayı bir çerçeve içinde sunar ve bu çerçeve atasözlerinin ait olduğu toplumun olayları algılama biçimini de gözler önüne serer. Dolayısıyla atasözlerinin kapsamında yer alan birtakım değerler örneğin, adalet, dostluk, dürüstlük, aile vb. unsurların toplumda nasıl inşa edildiği atasözleri aracılığıyla algılanabilir. Frame teorisi de bu kapsamda belirli çerçeveleri açıklamada bizlere yardımcı olmaktadır. Örneğin, "İyilik yap denize at, balık bilmese de hâlik bilir." (Çobanoğlu, 2020, s. 294) atasözü kötülüğe karşı iyilik yapılması gerektiğini, iyiliğin herhangi bir karşılık beklemeden olması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu durum toplumun yapısını belirli çerçeveler üzerinden anlaşılmasını kolaylaştırmakadır.

Sosyal ve kültürel normları inceler. Çerçeve teorisinin atasözleri bağlamında bir diğer önemli işlevi de toplumların kültürel değerlerini ve toplumsal normlarını ele almasıdır. Söz gelimi; "Ülkeden geçilir, töreden geçilmez." (Çobanoğlu, 2020, s. 494) atasözü uzun yıllardır Türk sözlü kültüründe var olan bir ifadedir. Bu ifadenin bir benzeri DLT de yer almaktadır. "El qalır, törü kalmas." (Atalay, 2013) Yukarıda ifade edilen atasözleri devletten vazgeçilebileceğini ancak töreden vazgeçilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türk kültüründeki sosyal ve kültürel normların oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. İşte bu bağlamda çerçeve teorisi Türk kültürünü çerçevelerken sosyal ve kültürel normaları, kaideleri göz önünde bulundurur.

Sosyal ve psikolojik perspektifler sunar. Atasözlerinin bir diğer önemli özelliği ise ait olduğu toplumdaki bireylerin davranışlarını ve psikolojik özelliklerini yansıtmasıdır. Bu kapsamda Türk atasözlerine baktığımız zaman hatalardan ders çıkarmanın önemine işaret eden birçok atasözüne tesadüf etmekteyiz. Türk atasözlerinde hata yapmanın psikolojik olarak bireyi motive ettiğine dair birçok veri bulunmaktadır. Örneğin dillere pelesenk olmuş "Hatasız kul olmaz" (Çobaoğlu, 2020, s. 263) atasözünün arka planında bir motivasyon unsuru bulunmaktadır. DLT'de yer alan "Yazmas atım bolmas, yangılmas bilge bolmas" (Atalay, 2013) (Hiç ıskalamayan atıcı olmaz ve hiç yanılmayan bilgin olmaz) atasözü de bu minvalde oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu atasözleri Türk toplumunun zorluklar karşısında yılmadığına dair bir çerçeve çizmektedir.

Ahlaki ve etik değerler hakkında bilgi verir. Yukarıda da çoğu kez belirttiğimiz gibi atasözleri bir toplumun ahlaki ve etik değerleri hakkında ipuçları sunar. Örneğin; "Ayağını yorganına göre uzat.", "Bugünkü işini yarına bırakma.", "Yolda kal, yoldaştan kalma." (Çobanoğlu, 2020, s. 14) vb. atasözleri Türk toplumunun ahlaki çerçevesi hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Frame teorisi bu tip atasözlerinin nasıl bir ahlaki çerçeve çizdiğini Türk

toplumunun bu değerleri nasıl koruduğunu anlamaya imkân sağlar.

Toplumsal güç dinamiklerini etkiler. Atasözlerinde bir toplumun sosyal farklılıklarını, inançlarını ve geleneksel yapılarını görmek mümkündür. Bunun yanında atasözleri; toplumun hiyerarşik yapısını, cinsiyet rollerini, sınıf farklılıklarını ve diğer sosyal dinamiklerini çerçeveler hâlinde sunar. Ayrıca atasözlerinde toplumun yapısı gereği dikotomik bir bağlantı söz konusudur. Bir başka ifadeyle atasözlerinde kadının doğa, erkeğin ise akılla ilişkisi söz konusudur (Eroğul, 2025, s. 47). Örneğin; "Dost başa bakar, düşman ayağa.", "Ananın bahtı kızına.", "Baykuşun kısmeti ayağına gelir.", "Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan." (Çobanoğlu, 2020, s. 14, 27) bu atasözlerinde Türk toplumunun sosyal ilişkilerini, topluma yön veren duygu ve düşünceleri görmek mümkündür.

Anlamsal ilişkileri inceler. Atasözlerinin en önemli işlevlerinden biri de içerisinde yer alan anlam özellikleridir. Bir atasözü ait olduğu toplumun dil özelliklerinin yanında metaforlara da yer verir. Bu metaforlar ait oldukları toplumun dünya görüşünü ve olaylara yaklaşımını yansıtır. Örneğin; "Yazın başı pişinen kışın aşı pişer.", "Yel esmese yaprak kıpırdamaz.", "Yer doymadıkça il doymaz." (Çobanoğlu, 2020, s. 441-443) atasözlerinde yer alan anlam metaforları Türk toplumunun yapısı hakkında bir çerçeve çizer.

Atasözleri ortaya çıktığı zamanı kapsadığı gibi zamanla farklı anlamları da bünyesine alır, konseptual inceleme yapar. Konseptualizm olarak yorumlayabileceğimiz bu durum atasözleri üzerinde de görülmektedir. Yani atasözleri zamanla ve mekânla bağlantılı olarak farklı anlamlar kazanabilir. Ancak özü itibarıyla kastedilen şey aynıdır. İşte burada frame teorisi devreye girer ve bir atasözünü açıklarken tarihsel bağlamları yani çerçeveleri gün yüzüne çıkarır. Atasözlerinin çerçeve bakımından analizi, bu kelimelerin zamanla nasıl geliştiğini ve çeşitli bağlamlarda nasıl yorumlandığını anlamaya yardımcı olur. Örneğin, "Yogurqanda artuq adaq kösülse üşiyür" (Çobanoğlu, 2020, s. 106) atasözü döneminde, ayağını yorgandan fazla uzatırsan üşür, anlamında kullanıldığı gibi insanın haddini bilmesini öğütlemek için de kullanılmıştır. Ancak günümüzde ise bu anlamlarından sıyrılan bu atasözü ekonomik tasarrufu öğütlemek için kullanılmaktadır. Sonuç olarak tarihsel bağlantıları da göz önüne alırsak bahsi geçen bu atasözü içerisinde yer aldığı çerçevenin dışına çıkmamıştır.

Evrensel ve kültürel farklılıkları inceler. Atasözlerinin frame teorisi aracılığıyla incelenmesi birtakım evrensel değerlerin kültüre özgü değerlere nasıl dönüştüğünü anlamamıza yardımcı olur. Örneğin; bir İngiliz atasözü olan "Roma'da Romalılar gibi davran.", atasözü "Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz." (Arık, 2013, s. 18) atasözüne dönüşmüştür. Bu dönüşüm evrensel bir değerin kültüre özgü bir değere dönüştüğünün en somut örneğidir. Bu dönüşümün altında yatan ise çerçevelerdir. Frame teorisi ise bu çerçeveleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bir başka örnek olarak DLT'de yer alan "Emgek eginde qalmas" (Atalay, 2013) (Zorluklar yoksunların ve eziyet çekenlerin omuzlarına yüklenmiş kalmaz) atasözünü gösterebiliriz. Bu atasözü İnşirah suresinin 5. ayetine atıf niteliğindedir. İlgili ayette geçen "Muhakkak, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır." (İnşirah/5) ifadesi DLT'de yer alan atasözünde çerçeveler yardımıyla kültürel bir değere dönüşmüştür.

Tüm bunlardan yola çıkarak Türk kültürüne haiz olan çerçeveler gerek yazılı gerekse sözlü kültür ürünlerini şekillendirmiştir. Atasözleri ise bu çerçeveleri etkileyebilir, şekillendirebilir ve yeniden yapılandırabilir. Buradan hareketle Türk atasözleri arasından birtakım anahtar kelimeler vasıtasıyla seçilen atasözleri üç aşamalı olarak bir analize tabii tutulacaktır. Öncelikle seçilen atasözlerinin Türk Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü'ndeki anlamı, sonrasında yapay zekâdaki anlamı ve en son frame (çerçeve) teorisine göre yorumu yapılacaktır.

YÖNTEM

Araştırmada yöntem olarak nitel içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Bahsi geçen yöntem kapsamında birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi, anlaşılır bir biçimde düzenlenmesi ve yorumlanmasından oluşan bir dizi işlem gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya kelime/söz temelinde yapılan taramayla sözlü iletişim olgusu/unsuru/edimlerine yönelik gönderiler taşıdığı tespit edilen

140 Türk atasözünün derlenmesi ve örneklem grubuna dâhil edilmesiyle başlanmıştır. Daha sonra ise örneklem grubu atasözleri sözlü iletişim sürecine ilişkin kavramsal çerçeveye istinaden belirlenen ve "temel veri birimleri"ni oluşturan kategorilere ayrılmış ve her bir kategori için üç atasözü içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

1. Veri Toplama

Araştırma kapsamında verilerin toplanması "ikincil kaynaklar" vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Birincil kaynaklar; konuyla ilgili olarak yazılmış ya da derlenmiş olan ilk-ham- bilgilerin yer aldığı kaynakları; ikincil kaynaklar ise birincil kaynaklara dayanarak yapılmış olan çalışmaları kapsamaktadır (Dinler, 2012, s. 74). Araştırmada veri toplama aracı olarak "belgesel tarama" yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında uygulanan "belgesel tarama", elektronik sözlük üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın verilerinin toplanması için Türk Dil Kurumunun resmi web sayfasında yer alan "Türk Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü" kullanılmıştır.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini TDK'nın web sayfasında e- sözlük olarak yer alan ve 2.396 atasözünü içeren "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" veri tabanı oluşturmaktadır[2]. Araştırmanın örneklem grubu; anahtar kelimeler doğrultusunda TDK'nın "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" üzerinden yapılan tarama ile oluşturulmuştur.

Bahsi geçen web sitesinde gerçekleştirilen taramayla veri tabanında sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimlerine ilişkin açık/örtük gönderimler taşıdığı düşünülen atasözleri tespit edilmiştir. Atasözleri kelime itibarıyla sözlü iletişime aracılık eden "dil", kulak", "ağız", "diş" gibi uzuv isimleri; "söz", "gem", "haber", "dedikodu", "sohbet", "dırdır", "birlik", "nasihat" terimleri ve "konuşmak", "söylemek", "anlatmak", "açıklamak", "buyurmak", "sormak", "demek", "duymak/işitmek", "dinlemek", "susmak", "paylaşmak" eylem isimleri vasıtasıyla taranmış ve sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri açısından anlamlı bulunanlar çalışma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada örneklem grubunun belirlenmesi için kullanılan anahtar sözcüklerin listesi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmanın Örneklem Grubunun Belirlenmesi İçin Kullanılan Anahtar Sözcükler

Örneklem Grubunun Belirlenmesi için Kullanılan Anahtar Sözcükler		
İSİM		FİİL
Söz/Laf/Kelam/Gem	Yardım	Konuşmak
Dil	Nasihat	Söylemek
Ağız	Doğru	Demek
Kulak	Zikir	Anlatmak
Dedikodu	Sağır	Açıklamak
Birlik	Diş	Duymak/İşitmek
Dır Dır	Talkın	Dinlemek
Sohbet	Yalan	Susmak
Sükût	Haber	

"Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü" Tablo 1'de sunulan anahtar sözcükler vasıtasıyla taranmış, sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri açısından anlamlı bulunan atasözleri araştırma kapsamına alınarak çalışmaya dahil edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Örneklem grubunu oluşturan atasözleri incelendiğinde sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri kapsamında toplam 140 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinden 99'unun(%70) fiil, 41'inin (%30) ise isim odaklı bir mesaj aktarımı gerçekleştirdikleri görülmektedir. Atasözlerinin yarıdan fazlasının fiil odaklı olmasının sebebi; alıcıların davranışlarını değiştirmeye ve onları arzu ettikleri yönde harekete geçirmeye verilen önem ile açıklanabilir.

Çalışma kapsamında incelenen 140 atasözünün, niceliksel özellikleri itibarıyla tespit ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir: Sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri gönderimde 140 atasözünden 41'inin (%29,29) "söz"; 27'sini (%19,29) "söylemek; 23'ünün (%16,43) "demek"; 22'sinin (%15,71) "dil"; 12'sinin (%8,57) "anlatmak"; 12'sinin (%8,57) "duymak/dinlemek", 3'ü (%2,14) "konuşmak" temalı olduğu görülmektedir. "Söz" sözcüğünün diğer anahtar sözcüklere oranla belirgin bir fazlalık taşımasının nedenini, bu sözcüğün örneklem grubuna "söz söyleme"nin dışında "söz verme-yemin etme" (8 gönderim) ve "nasihatte bulunma" anlamları (5 gönderim) ile dâhil edilmesi oluşturmaktadır. Şekil 1'de bu durum gözler önüne serilmiştir.

2. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri, Erişim tarihi: 20.02.2025.

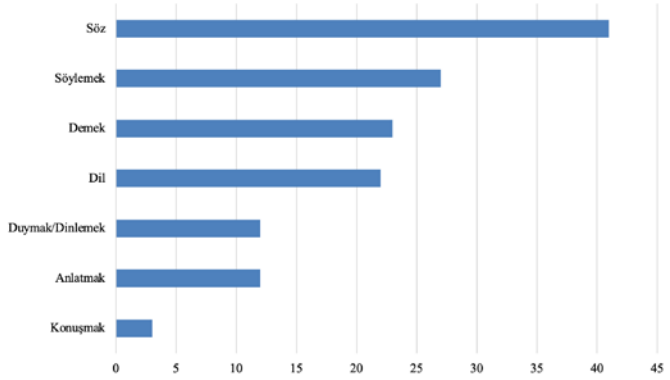

Şekil 1. Örneklem Grubunu Oluşturan Atasözlerinin İçerdiği Anahtar Sözcüklerin

Tabloda yer alan oranlar incelendiğinde en fazla "söz" temalı atasözlerine, en az ise "konuşmak" temalı atasözlerine rastlanmıştır. "Anlatmak" ve "duymak/dinlemek" temalı atasözlerinin oranı ise aynıdır. Örneklem grubunu oluşturan atasözlerinin sayısının fazla olması; söz konusu atasözlerinin sözlükteki, yapay zekâdaki ve frame (çerçeve) teorisine göre anlamının tek bir başlık altında sunulmasına engel olmaktadır. Bu kapsamda ilgili atasözleri;

- "Dil" ve "Söz" Sözcüklerini İçeren Atasözleri
- "Konuşmak", Söylemek-Demek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri
- Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözleri
- "Duymak/İşitmek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

hâlinde gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma sonucunda 140 atasözünden rastgele seçilen toplamda 21 atasözü frame teorisi bağlamında analiz edilmiştir. Yukarıda yer alan kategorilerde analiz edilen atasözlerinin sayısı şu şekildedir: "Dil" ve "Söz" sözcüklerini içeren atasözlerinden 6; "Konuşmak", "Söylemek" ve "Demek" sözcüklerini içeren atasözlerinden 9; "Anlatmak" sözcüğünü içeren atasözlerinden 3; "Duymak-İşitmek" sözcüklerini içiren atasözlerinden ise 3 atasözü analiz edilmiştir.

1. "Dil" ve "Söz" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

Çalışmada yer alan bulgular incelendiğinde, örneklem dâhilinde sunulan 140 atasözünden 41'inin (29,29) söz; 22'sinin (%15,71) "dil" sözcüğüne gönderimde bulunduğu görülmüştür. Atasözlerinde insanı tanımlayan ve toplumda olumlu/olumsuz olarak genel kabul gören pek çok insan niteliğinin dilden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Buna göre insanın yapı taşının, onun dilinde gizli olduğuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla bireyin benliği ve kimliği, dilini kullanma şekliyle doğrudan ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir (Pazarkaya, 2011, s. 67-68; Gönen, 2015, s. 185).

Aşağıdaki tabloda "dil" ve "söz" sözcüklerini içeren atasözlerinin tam listesi yer almaktadır. Görüldüğü üzere toplam 63 atasözü tespit edilmiştir. Çalışmamızın kapsamı gereği bu anahtar kelimeleri (dil ve söz) içeren atasözlerinden toplam 6 tanesi frame teorisi bağlamında açıklanacaktır.

Tablo 2. “Dil” ve “Söz” Sözcüğünü İçeren Atasözleri

	“Dil” Sözcüğünü İçeren Atasözleri	“Söz” Sözcüğünü İçeren Atasözleri
1	Baş dille tartılır.	Ağanın gözü, yiğidin sözü.
2	Bıçak yarası geçer (onulur), dil yarası geçmez (onulmaz).	Ağlar gözden, sahte sözden kendini sakın.
3	Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır.	Akıllı, sözünü akılsıza söyletir.
4	Borçlunun dili kısa gerek.	Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.
5	Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?	Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar.
6	Bülbülün çektiği dili belası.	Dost sözü acıdır
7	Dil ebsem (olsa) baş esen (esendir).	İnsan sözünden (ikrarından), hayvan yularından tutulur.
8	Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur.	İyi insan sözünün üstüne gelir.
9	Dile gelen ele gelir.	Karı koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır.
10	Dili olsa da söylese (anlatsa).	Sakalım yok ki sözüm dinlensin.
11	Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.	Sözü mü olur?
12	Dilin cirmi küçük, cürmü büyük.	Sözü söyle alana, kulağında kalana.
13	Dilin kemiği yok.	Suyun sessizinden, insanın sözsüzünden korkmalı.
14	El elden kalmaz, dil dilden kalmaz.	Tarlada izi olmayanın harmanda sözü (yüzü) olmaz.
15	Dilsizin dilinden anası anlar.	Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır.
16	Dille düğümlenen, dişle çözülmez.	Yiğidin sözü, demirin kertiği.
17	İki kulak bir dil için.	Söz sözü açar
18	İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var.	Çok söz (laf) yalansız, çok para (mal) haramsız olmaz.
19	Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz).	Laf (söz) torbaya girmez.
20	Sofrada elini, mecliste dilini sakla.	Lafla (söz ile) peynir gemisi yürümez.
21	El yarası onulur, dil yarası onulmaz.	Selam para, kelam (söz) para.
22	Dilini eşek arısı soksun.	Kuru laf (söz) karın doyurmaz.
23		Büyük lokma ye büyük söz söyleme.
24		Gafile kelam (söz), nafile (söz) kelam.
25		Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir.
26		Söz gümüşse sükût altındır.
27		Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün.
28		Tatsız aşa su neylesin, akılsız başa söz neylesin.
29		Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır.
30		Söz var gelir geçer, söz var deler geçer.
31		Söz ağızdan çıkar.
32		Söz dediğin yaş deridir, nereye çekersen oraya gider.
33		Doğru söz yemin istemez.
34		Ağaç ucuna yel değer, güzel kişiye söz değer.
35		Haklı söz, haksızı Bağdat’tan çevirir.
36		Adam olana bir söz yeter.
37		Bin nasihatten bir musibet yeğdir.
38		İyi nasihat verilir, iyi ad verilemez.
39		Bir felaket bin nasihatten yeğdir.
40		Dervişin fikri ne ise zikri de odur.
41		Ele verir talkını (telkini), kendi yutar salkımı.

1.1. "Dil" ve "Söz" Sözcüklerini İçeren Atasözlerinin Analizi

Baş dille tartılır.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Kişinin aklı, söylediği sözlerle ölçülür.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, bir insanın değerinin ya da yetkinliğinin, yalnızca sahip olduğu bilgi ve düşüncelerle değil, bunları nasıl ifade ettiğine de bağlı olduğunu anlatır. Yani, zekâ, fikir ve tecrübe gibi nitelikler, iyi bir dille ortaya konulabiliyorsa daha anlaşılır, ikna edici ve etkili olur. Toplumda, özellikle de tartışma ve münazaralarda, kişinin sözlerinin ve anlatım becerisinin ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Çerçeve teorisi bağlamında bahsi geçen atasözü kişinin aklının yetenekleri ve bunun neticesinde ortaya koyduğu cümlelerle ölçülür. Dolayısıyla bu atasözü aynı zamanda toplumsal statüye de vurgu yapmaktadır. Bireyin eğitimi, çevresi ve ailesi onun kelime dağarcığını ve düşünme yeteneğini etkilemektedir. Yani bu atasözü zekâ, fikir, tecrübe ve eğitim çerçevelerini içermektedir.

Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Hakaret, ağır söz vb. gönül kırıcı davranışların hiçbir zaman unutulmaz.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, fiziksel yaraların (örneğin bıçak yarasının) zamanla iyileşip geçebileceğini, ancak sözlerin (dil yarası) insan ruhunda kalıcı ve derin izler bırakabileceğini ifade eder. İnsanların söyledikleri, özellikle kırıcı veya incitici sözler, uzun süre akıldan çıkmayıp kalıcı duygusal yaralara neden olabilir. Bu yüzden, sözlerimizin gücünü göz önünde bulundurarak, karşılarımızdaki bireylere karşı daha dikkatli ve özenli olmamız gerektiğini anlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Çerçeveler katmanında düşünüldüğünde bu atasözü; bireyin düşünüp de konuşması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla metnin alt katmanında düşünce ve söz ilişkisi yatmaktadır. Bir başka deyişle çok düşünüp az söylemeyi vurgulamaktadır. Aksi takdirde kırıcı, incitici bir sözün bıçak yarasından daha çok can acıttığı ve yıllar geçse de insanın hafızasından silinemeyeceğini çerçeveler bağlamında ifade etmektedir.

Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Ortaya atılan bir söz çok çabuk yayılır.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, bir kişinin söylediği sözlerin ne kadar hızlı ve geniş kitlelere ulaşabileceğini vurgular. Yani, tek bir ağızdan çıkan söz, kolaylıkla binlerce farklı kulaktan duyulabilir; bu da özellikle söylenti, dedikodu veya yanlış anlaşılmaların kontrolsüz yayılmasına işaret eder. Dolayısıyla, sözlerimizi seçerken ve ifade ederken dikkatli olmamız gerektiğini hatırlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı söz ve düşünce ilişkisini barındırmaktadır. Bir sözün düşünülmeden söylenmesi yanlış anlaşılmalara yol açacağından bu durumun kişinin kontrolünden çıkacağını ifade etmektedir. Bu metnin çerçeve boyutunu değerlendirirken sizin ne konuştuğunuzdan ziyade karşıdakinin ne anladığını göz ardı etmemek gerekir.

Ağlar gözden, sahte sözden kendini sakın.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Kendini acındıranlardan kork.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, insanları gözyaşlarına ve samimiyetsiz sözlere karşı dikkatli olmaya çağıran bir öğüttür. Bu ifade, bazen insanların duygularını manipüle etmek için gözyaşlarını veya yalan sözleri kullanabileceğini hatırlatır. Dolayısıyla, her gözyaşına veya söze hemen inanmamak, temkinli olmak gerektiğini vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanında tecrübe olgusu barındıran bu sözde her ağlayana ve her güzel söz söyleyene kanılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla frameler düşünüldüğünde bu atasözü tecrübe çerçevesinde bir öğüt vermektedir.

Akıllı, sözünü akılsıza söyletir.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Başkası adına konuşmak, insanın başını derde sokar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, zeki ya da kurnaz kişilerin kendi çıkarlarını ya da düşüncelerini doğrudan ifade etmek yerine, daha az düşünceli veya akılsız

insanların ağzından çıkarmayı tercih ettiklerini anlatır. Böylece, asıl gücün ve niyetin kimin arkasında olduğunun fark edilmesi zorlaşır. Bu deyim, söylenen sözün kaynağını sorgulamanın önemine dikkat çeker; çünkü herkesin ağızdan çıkan söz aynı derecede güvenilir olmayabilir.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Yukarıdaki atasözüne benzer olarak alt katmanında tecrübe barındıran bir metindir. Akıllı kişiler kendi çıkarları için düşüncelerini dolaylı olarak kendinden daha akılsız olanlara söyletir. Dolayısıyla frameler bağlamında tecrübeyi ve zekâyı ifade eden bir atasözüdür.

Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Ardıç ağacının ateşi çabuk geçer, kül olur; yalancının sözü de böyledir, ona da güvenilmez.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, yalancının sözünün temelinin olmadığı, yani güvenilirliğinin sıfır olduğu anlamını taşır. "Ardıcın kökü olmaz" ifadesi, ardıç ağacının görünür bir kökü olmaması gibi, yalancının da sağlam bir temeli, yani doğru ve dürüst bir söz kaynağı bulunmadığını ima eder. Bu yüzden, yalancıların sözlerine güvenilmemesi gerektiğini vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözü doğayla ilişki kurarak bir olguyu sunmuştur. Nasıl ki ardıç ağacının kökü görünmüyorsa yalancı bir kişinin de sözünün görünmeyeceği, güvenilir olmayacağı ifade edilmiştir. Alt metninde öğüt, tecrübe ve doğa ilişkisi üçgeninde bireyi topluma hazırlamaktadır.

İlk gruptaki atasözlerinin frame teorisi açısından değerlendirilmesi, zihinsel çerçevelerin nasıl oluşturulduğunu ve bunların bireyin veya varlığın doğal özellikleri ve eğilimleriyle, yaşadığı deneyimler ve elde ettiği sonuçlarla nasıl ilişkilendirildiğini gösterir. Bu çerçeveler, belirli bir bağlamda gücün ve etki alanının nasıl işlediğini, gözlem, deneyim ve akıl yoluyla öğrenmenin önemini, kişisel gelişim ve çabanın rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca, deneyim ve bilgi birikiminin, kişisel başarıya ulaşma ve yön bulmada nasıl belirleyici faktörler olduğunu, gerçek durumu anlayabilme becerisinin ne kadar önemli olduğunu ve yüzeysel değerlendirmelerle daha derinlemesine analizlerin nasıl farklı sonuçlara yol açabileceğini de ortaya koymaktadır.

Yukarıda yer alan her bir atasözü frameler bağlamında bir şeyin ya da kişinin değerini belirlemede önemli olan unsurları içerir ve bu unsurlar sosyal, bireysel veya doğa olgularına dayalı olarak kültürel bir çerçeve sunar. Bu tür çerçeveler, sadece atasözlerinin dilsel yönlerini değil, aynı zamanda toplumsal değerler ve algıların nasıl şekillendiğini de anlamamıza olanak sağlar. Ayrıca analiz edilen her bir atasözü, belirli bir sosyal bağlamı veya bireysel durumu yansıtarak üzerinde düşündüğümüz değerlerin, normların ve bilgi süreçlerinin nasıl iç içe geçtiğini ve toplumsal düzeyde nasıl bir etkileşim yarattığını da göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise yapay zekâ araçları ile atasözleri açıklamalarının paralellik göstermesidir. Dolayısıyla bu durum kültüre ait çerçevelerin sözlü kültür ürünlerinin açıklanmasında da katkı sağladığını kanıtlamaktadır.

2. "Konuşmak", "Söylemek", "Demek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

Araştırma bulgularının neticesinde, örneklem dâhilinde ele alınan toplam 140 atasözünün sadece 3 tanesinde (%2,14) "konuşmak" sözcüğüne gönderimde bulunduğu görülmüştür. Bunun dışında 27'sinde (%19,29) "söylemek" sözcüğüne, 23'ünde ise (%16,43) "demek" sözcüğüne gönderimde bulunulmuştur.

Aşağıdaki tablolarda "konuşmak", "söylemek" ve "demek" sözcüklerini içeren atasözlerinin tam listesi yer almaktadır. Çalışmamızın kapsamı gereği bu anahtar kelimeleri (konuşmak, söylemek ve demek) içeren atasözlerinden toplam 9 tanesi frame teorisi bağlamında açıklanacaktır.

Tablo 3.“Konuşmak”, “Söylemek” ve “Demek” Sözcüklerini İçeren Atasözleri

	“Konuşmak” Sözcüğünü İçeren Atasözleri	“Söylemek” Sözcüğünü İçeren Atasözleri	“Demek” Sözcüğünü İçeren Atasözleri
1	Eğri oturup doğru konuşalım.	Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz.	Tencere (çömlek) demiş dibim altın, kaşık (kepçe) demiş ben neredeyim? (girdim, çıktım).
2	Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa.	Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.	Hak deyince akan sular durur.
3	Deveci ile konuşan kapısını büyük açar.	İnsan gönlünün artığını söyler.	Boşboğazı ateşe atmışlar, odunum yaş (az) demiş.
4		Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma.	Arsızın yüzüne tükürmüşler yağmur yağıyor demiş.
5		Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işit).	Aç ne yemez, tok ne demez.
6		Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin.	Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler.
7		Çok bilen (söyleyen) çok yanılır.	Köylü, misafir kabul etmeyiz demez, konacak konak yoktur der.
8		Ağzından hayır çıkmazsa bari şer söyleme.	Köprüden (köprüyü) geçinceye kadar ayıya dayı derler.
9		Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.	Sen bilirsin deyince (değirmende) kavga olmaz.
10		Acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler.	Elma da alma da demesini biliriz.
11		Akil isen açma sırrın dostuna, çünkü dostun dostu vardır, o da söyler dostuna	Bir adama kırk gün (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur) ne dersen o olur.
12		Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.	Eşeğe cilve yap demişler, çifte atmış.
13		Söyleyene bakma, söyletene bak.	Eşeği düğüne çağırmışlar ya odun eksik ya su demiş.
14		İstediğini söyleyen istemediğini işitir.	Gel demesi kolay ama git demesi güçtür.
15		Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.	Yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz.
16		Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek.	Sür git dememişler, gör geç demişler.
17		Doğru söyleyenin tepesi delik olur.	Katıra baban kim? Demişler, dayım at demiş.
18		Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar (olur)	Ağır ağır demeli, çabuk çabuk yemeli.
19		Var varlatır, yok söyletir.	Ateş demekle ağız yanmaz.
20		Dert ağlatır, aşk söyletir.	Şaşı, çakır demektense kör de, kurtul.
21		Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.	Bal bal demekle ağız tatlanmaz.
22		Az söyle çok dinle.	İstemem diyenden korkmalı.
23		İki dinle bir söyle.	Alçacık dağları ben yarattım demek.
24		Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır.	
25		Isıracak it (köpek) dişini (dişlerini) göstermez.	
26		Herkesin ağzı torba değil ki büzesin.	
27		El ağzına bakan, karısını tez boşar.	

1.2. "Konuşmak", "Söylemek" ve "Demek" Sözcüklerini İçeren Atasözlerinin Analizi

Eğri oturup doğru konuşalım.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Birisine karşı tutumumuz ne olursa olsun doğruyu söylemeliyiz.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, fiziksel veya davranışsal kusurlarımız olsa bile, sözlerimizde dürüst ve doğru olmamız gerektiğini vurgular. Yani, nasıl oturduğumuz, görünüşümüz veya eksikliklerimiz önemli değildir; önemli olan, konuşmalarımızın içten, açık ve doğru olmasıdır. Bu anlayış, samimiyetin ve güvenilirliğin değerini öne çıkarır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı kültürel örüntüler çerçevesinde dürüstlüğü vurgulamaktadır. Dürüstlük her kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de önem arz etmektedir. Bir insanın fiziksel kusurları, kötü görüntüsü olsa dahi dürüstlüğünün, doğruluğunun ve samimiyetinin daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Frameler çerçevesinde düşünüldüğünde samimiyet ve güvenirliğin en önemli unsurunun dürüstlük olduğu ifade edilmektedir.

Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsanlar konuşarak birbirlerini daha iyi anlarlar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, hayvanların doğal ve içgüdüsel iletişim biçimlerini, insanların ise daha karmaşık ve bazen yüzeysel olan konuşmalarını karşılaştırır. Hayvanlar, örneğin koklama yoluyla doğru ve dürüst bir şekilde iletişim kurarlar; insanlar ise bazen gereksiz yere uzun konuşmalar yaparak kendi duygu ve niyetlerini gizleyebilirler. Bu deyim, insanların sözle fazla zaman harcarken gerçek duygularının geride kaldığını ima edebilir.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Konuşmak, anlaşmak kavramlarının hayvanlar üzerinden aktarılması bir anlam metaforu oluşturmuştur. Dolayısıyla bu atasözü, insan olmanın gerekliliğinin konuşmak, muhabbet etmek olduğuna atıf yapmaktadır. Bireylerin anlaşmasının yegâne yolunun bağırmaktan, kavga etmekten ziyade konuşmaktan geçtiğini çerçeveler bağlamında çizmektedir.

Deveci ile konuşan kapısını büyük açar.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Yüksek makam sahibi kimselerle ilgisi olanlar durumlarının gerektirdiği özveriyi göze almalıdırlar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, karşımızdaki kişinin yaşam tarzına ve diline uygun, içten ve samimi bir üslupla konuşmanın ne kadar değerli olduğunu anlatır. Deveci, sıradan ve doğrudan bir yaşamı simgeler; onunla aynı dilden konuşan, samimi yaklaşım sergileyen kişi, karşı tarafın güvenini kazanır ve kendisine kapılar geniş bir biçimde açılır. Yani, hitap ettiğiniz kişinin anlayabileceği ve kendini rahat hissedeceği şekilde konuşmak, sıcak karşılanmanın anahtarıdır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metinde yer alan deve, yükseklik ile birbirini tamamlayan bir çerçevedir. Dolayısıyla yukarı makamlarda olan biriyle konuşacak yahut o makama ilgisi olan bir kimsenin; o makama ulaşmak için çekmesi gereken zorluklar metaforik bir planda belirtilmiştir. Ayrıca bu atasözü, kişinin emelleri nedeniyle maruz kalabileceği olumsuz sonuçlara da kendini hazırlaması gerektiğini de ifade etmektedir. Başka bir deyişle emek olmadan yemek olmayacağını metaforik bir çerçevede sunmaktadır.

Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsan sıkıntısını başkasına açıklayarak giderebilir.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, yaşadığımız sıkıntıları ve dertleri paylaşmanın, çözüm bulmanın ilk adımı olduğunu vurgular. İçimizde tuttuğumuz dertler, ifade edilmediği sürece kimsenin yardımına ulaşamaz, dolayısıyla derman (çare) bulmak zorlaşır. Derdimizi açıkça dile getirdiğimizde, çevremizden veya uzman kişilerden destek alarak daha hızlı ve etkili çözümlere ulaşabiliriz. Bu yaklaşım, yalnızca kişisel sağlığımız ve psikolojik iyileşmemiz için değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerde de samimiyet ve güvenin sağlanması açısından önem taşır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu metnin alt katmanında aşk ağlatır, dert söyletir gibi atasözlerinden psikolog-danışan görüşme teknikleri ve terapi metotlarına kadar takip edilebilecek silsile güdülmüştür. Anlatmanın,

anlatıların, yazıların, sözlerin vb. birçok aktarım yolunun önemi vurgulanan bu sözde frameler çerçevesinde insanların rahatlaması için dertlerini içine atmaması konuşması gerektiği ifade edilmiştir.

Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Gerçek dost uyarmak, kusurun düzeltilmesini sağlamak amacıyla ayıbı yüze karşı söyler.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, gerçek dostluğun dürüstlük ve samimiyet üzerine kurulu olduğunu vurgular. Gerçek bir dost, sizi sevdiği ve önemsediği için, yanlışlarınızı gizlemez; yapıcı bir şekilde, hatalarınızı yüzünüze vurur. Bu eleştiri, sizi geliştirip daha iyi bir insan olmanız için yapılır. Dolayısıyla, dostunuzun eleştirilerini alırken, içten gelen iyi niyeti ve sizi düşündüğünü unutmamak gerekir.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı gerçek dostun bireyin ayıbını gizlemesi yerine yüzüne söylemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çerçeveler bağlamında ise bu atasözü samimiyet ve dürüstlük örgüsü çizmektedir. Ayrıca toplumun gelişmesi için eleştirinin önemini de ifade etmektedir.

İnsan gönlünün artığını söyler.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsanlar şaka yaparken içlerinden geçeni yansıtırlar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, insanın içinde biriken duyguların ve düşüncelerin zamanla dışa vurulduğunu, samimi ifadelerin ise yürekten geldiğini anlatan bir öğüttür. Bu ifadeye göre, kişinin ağzından çıkan sözler, gönlünde taşıdığı fazlalıkları (birikmiş hisleri, yüreğindeki gerçekleri) yansıtır. Yani insan, içinde tutamadığı duygularını, ister istemez sözlerle dışarıya aktarır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanında insanın ağzından çıkan her sözün yaşantıları, bilgi ve tecrübelerinin olduğu ifade edilmektedir. Bir başka deyişle insanın içerisinde biriktirdiği duygular, aklında yer alan düşünceler zamanla dışa vurur. İnsanın sosyal bir varlık olduğuna da vurgu yapan bu atasözü çerçeveler bağlamında tecrübe ve yaşanmışlıkları kültürel bağlamda ise bunların ifade ediliş biçimlerini anlatmaktadır.

Tencere (çömlek) demiş dibim altın, kaşık (kepçe) demiş ben neredeyim?

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İçyüzünü iyi bilen kimseye karşı, kusurlarını gizlemeye çalışan ve yüksek nitelikleri bulunduğunu söyleyerek övünmeye kalkışan kişi, gülünç duruma düşer.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, kişinin kendi değerini abartmasına rağmen başkalarının emeğini veya konumunu görmezden gelmesini eleştiren nükteli bir anlatımdır. İki nesne arasındaki diyalog üzerinden insan ilişkilerindeki benmerkezcilik, kibir ve adaletsizlik gibi durumları hicveder.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Zıt bağlamlı altın ve bakır metaforu tencere ve kaşık sözcükleri ile pekiştirilmiştir. Kaşık tencerenin yalan ifadesini çürüterek framein iki kutbunu belirtmiştir. Bu atasözü, kişinin kendi içsel değerleri ile toplumsal değerler arasındaki uyumu ifade etmektedir. Tencere, özel değer; kaşık ise toplumsal değeri anlatmaktadır. Dolayısıyla kişinin hem bireysel hem de toplumsal değerlerle uyumlu olması gerektiğini ifade eder. Ayrıca içsel değerlerin ve toplumsal değerlerin bir arada uyum içinde olması gerektiği de vurgulanır.

Hak deyince akan sular durur.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Bir anlaşmazlıkta adalet, tarafsızlık, hakkaniyet devreye girdiğinde kimsenin söyleyecek sözü kalmaz.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, gerçeğin ve adaletin tartışılmaz gücünü vurgulayan derin bir anlama sahiptir. Sözlü anlamıyla, "Hak (adalet/gerçek) sözü söylendiğinde, akan sular bile durur." Mesajını taşır. Metaforik olarak, hakikatin her türlü çatışma, karmaşa veya belirsizliği sonlandırabilecek mutlak bir otoriteye sahip olduğunu ifade eder.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı dindarlıktır. Kültürel ve dinî örüntüler bağlamında ise bireyin Allah karşısında doğruyu söylemesi gerektiği ifade edilmiştir. Yani bireyin Hak karşısında takınması gereken tavrı vurgulamaktadır. Değer, inanç bağlamında bir çerçeveye sahip olan bu atasözü; iyi insan olma, dürüst olma gibi değerlerin önemine atıfta bulunmaktadır.

Boşboğazı ateşe atmışlar, odunum yaş (az) demiş.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Çenesi düşükler umulmadık anlarda densizce konuşabilirler.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, kişinin kendi hatasını görmek yerine, sonuçlara bahane bulmasını eleştiren nükteli bir anlatımdır. Sözlü anlamıyla, "gevezeliği yüzünden ateşe atılan biri, cezayı hak ettiğini kabul etmek yerine, odunun yaş (yakmaya elverişsiz) veya az olduğunu söyler" şeklinde çevrilebilir. Metaforik olarak, sorunun kaynağıyla yüzleşmekten kaçınan, bahanelere sığınan insan davranışını hicveder.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Çerçeve teorisi bağlamında bu atasözü gereksiz ve boş konuşulmamasının altını çizmektedir. Tüm dünya kültürlerinde buna benzer atasözlerinin varlığı mevcuttur. Ancak Türk kültürü kapsamında düşünüldüğünde buna benzer bazı atasözleri bulunmaktadır. Örneğin; "Söz ola bitire savaşı, söz ola kestire başı" atasözü de bu minvalde ele alınabilir. Dolayısıyla metnin alt katmanı zekâya, bilgiye ve tecrübeye atıfta bulunmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu atasözlerinde dikkat edilmesi gereken birkaç önemli nokta bulunmaktadır. İlk olarak, değerler ve nitelikler arasında bir karşılaştırmanın yapıldığı görülecektir. Bireysel nitelikler ve kişisel özellikler neticesinde ortaya çıkan etkiler ve sonuçlar bireylerin davranışlarını ve niteliklerini belirler. Frame teorisi perspektifinden bakıldığında ise atasözlerinin arkasındaki kültürel ve bilişsel çerçeveler ortaya çıkmaktadır. Yani atasözlerinin, kültürel kodları ve toplumsal değerleri nasıl aktardığı bu çerçeveler aracılığıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yukarıda analiz ettiğimiz atasözlerinin hemen hemen hepsinde bilgi ve tecrübeye atıf yapılmaktadır. Bu ise Türk kültürünün en önemli çerçevesinin bilgi ve tecrübe olduğunu göstermektedir.

Özetle, frame teorisi perspektifinde yapılan bu değerlendirme, bahsi geçen atasözlerinin, dilin, düşüncenin ve kültürel değerlerin nasıl etkileşim içinde olduğunu ve bu etkileşimin toplumsal yapıları ve bireyleri nasıl şekillendirdiği konusunda ipuçları sunmaktadır. Analiz edilen atasözleri ile ilgili bir diğer tespit ise tıpkı diğer başlıkta olduğu gibi yapay zekânın açıklaması ile sözlük açıklamalarının benzerlik göstermesidir.

1.3. "Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözleri

Araştırma bulguları kapsamında, örneklem atasözlerinden 12'sinin (%8,57) "anlatmak" sözcüğünü içerdiği tespit edilmiştir. "Anlatmak" sözcüğünü içeren atasözlerinin listesi Tablo 4'te sunulmuştur. Tablonun devamında frame teorisi bağlamında üç atasözünün analizi verilmiştir.

Tablo 4. "Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözleri

1	Şüyuu vukuundan beter.
2	Bir karıyla bir koca, dırdır eder her gece.
3	Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz.
4	Çocuktan al haberi.
5	Dili olsa da söylese (anlatsa)
6	İş anlatılıncaya kadar baş elden gider
7	Leyleğin ömrü (günü) laklakla geçer.
8	Maksat muhabbet olsun.
9	Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir.
10	Anlatışa göre verirler fetvayı.
11	Tilki tilkiliğini anlatıncaya kadar post elden gider.
12	Cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur).

Tabloya bakıldığında anlatma kategorisinin içine dâhil edilebilecek "muhabbet/sohbet/dedikodu/dır dır/lak lak/haber" sözcüklerini içeren atasözleri de yer almaktadır.

1.3.1. "Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözlerinin Analizi

İş anlatılıncaya kadar baş elden gider.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Kızışmış bir kavgada veya herhangi bir olayda meram anlatmaya fırsat kalmadan olacak olur.

Yapay zekânın yorumu: Bu söz, bir işe başlamadan önce işin detaylarının ve gerekliliklerinin tam olarak açıklanmasının ne kadar önemli olduğunu vurgular. Eğer işin nasıl yapılacağı, hangi yöntemlerin kullanılacağı ve hedeflerin ne olduğu netleştirilmezse, işi yürütecek kişi ya

da kişiler yanlış anlamalara düşebilir, kontrolü kaybedebilir veya hatalar yapabilir. "Baş elden gider" ifadesi, bu belirsizlik ve eksik bilgi yüzünden işin, kontrolünü ve verimliliğini yitirmesine işaret eder. Yani, herhangi bir işe başlamadan önce yeterince bilgi ve yönlendirme sağlanmasının, sağlıklı bir başlangıç ve başarılı sonuçlar elde etmek için kritik olduğunu anlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Atasözünün alt metninde öfke olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öfke hâlinde kişi duygularının etkisi altında olduğu için kendini açıkça ifade edemez. Alıcıya gönderdiği iletide düşüncelerinden çok duyguları ağır basar. Bu sebeple aldığı dönüt kişiyi memnum etmez. Bu sebeple öfke nöbetindeki kişi, "Tam olarak ne söylemek istiyorum?" sorusunu kendisine sorarak hazır zamanı ve imkânı varken kendini sağlıklı bir şekilde ifade etmelidir. Çerçeveler bağlamında bu atasözü öfkenin bireye verdiği zararı aktarmada bir aracı olarak düşünülmelidir.

Anlatışa göre verirler fetvayı.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Haksız kişi, olayı kendisini haklı gibi göstererek anlatırsa dinleyen ona hak verir.

Yapay zekânın yorumu: Bu ifade, bir konuda verilecek sonucun, olayın veya durumun nasıl anlatıldığına bağlı olarak değişebileceğini vurgular. Yani, bir meseleye dair fetva—veya genel olarak herhangi bir hüküm—konunun sunuluş biçimine, vurgulanan detaylara ve anlatımın içeriğine göre şekillenir.

Örneğin, bir olayın tüm yönleriyle ve eksiksiz anlatılması, değerlendiricinin (burada fetva veren kişinin) konuyu doğru anlamasına olanak tanır; ancak anlatımda bazı ayrıntıların atlanması ya da çarpıtılması, sonucun farklı olmasına neden olabilir. Bu da demek oluyor ki, karar verme süreci, elde edilen bilginin kalitesi ve nasıl aktarıldığıyla doğru orantılıdır. Sonuç olarak, "Anlatışa göre verirler fetvayı" ifadesi, bir meseleye dair nihai kararı veya hükmü etkileyen en önemli unsurun, o konunun bize nasıl sunulduğunu anlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözünün alt metninde adalet değeri bulunmaktadır. Ancak bu adalet kişinin herhangi bir olayı veya olguyu nasıl aktardığıyla ilgilidir. Dolayısıyla bir olayda haklıysanız bunu aktarırken düzgün aktarılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Aksi takdir haksız olan bir kişi olayı aktarışına göre adaleti kendi istediği gibi sağlayabilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu atasözü çerçeveler bağlamında adaleti ve bunun aktarılış biçimi üzerinde durmaktadır.

Cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur)

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın deve hendekten atlatılamaz, cahile söz anlatmak bundan da zor bir şeydir.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, aklı kapalı ya da bilgiye direnç gösteren kişilere mantıklı ve sağlıklı açıklamalar yapmanın ne kadar güç olduğunu anlatır. Deveye hendek atlatmak neredeyse imkansızken, cahile söz anlatmak da benzer derecede zordur. Bu, bazı insanlarla ne kadar uğraşılsa da mantık ve akıl yoluyla etkileşime girilmesinin mümkün olmayacağını vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözüyle aklın; zihni ve bireyi idare edici güç olduğu, cahil ve bilgisiz kimseleri eğitmenin en zor işlerden daha güç olduğu anlatılır. Frameler bağlamında bu atasözü; sabır ve bilgi düzleminde bir işleve sahiptir. Nasıl ki devenin hendek atlamasının imkânsız olması söz konusuysa, cahil bir insana bir şeyi anlatmak da neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla bu atasözü, özellikle sabır gerektiren ve anlayışsız kişilerle iletişim kurmanın zorluğuna vurgu yapmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Frame teorisi bağlamında yukarıda örneklerini verdiğimiz atasözlerinin toplumsal düzeyde ne gibi faydalar sağladığı/sağlayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, atasözleri, bireyin içsel değerleri ile dışsal davranışları arasındaki uyumun önemine değinir. Bu da her bireyin içsel değerleriyle dışsal değerleri arasında bir tutarlılık oluşturmasının gerekliliğini gösterir. İnsanların içsel değerlerini korumaları, aynı zamanda toplumsal algı ve kalıcılık üzerinde büyük bir etki yaratır. İçsel ve toplumsal değerler arasındaki uyum, kişisel değerlerin toplumsal düzeyde uzun süreli bir iz bırakmasını katkı sağlar. Bu bağlamda, frame teorisi; dilin, düşünce ile nasıl bağlantı kurduğunu ve bu bağlantının toplumsal ve kültürel çerçevelerle nasıl şekillendiğini daha

iyi anlamamıza yardımcı olur. Her bir atasözü, belirli bir çerçeve içinde değerlendirilen sosyal, bireysel ve kültürel değerleri yansıtarak, toplumsal yapının birey üzerindeki etkilerini göstermektedir. Böylece sözlü kültürün birer parçası olan atasözlerinin, bireylerin düşünce yapılarına, davranışlarına ve toplumsal değerlere nasıl katkı sağladığını yahut onları nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olur.

Bu başlık altında da analiz edilen atasözleri yapay zekâ ile paralellik göstermiştir. Böylece frameler (çerçeveler) sözlü kültür ürünlerini açıklamada önemli katkılar sunmaktadır.

1.4. "Duymak/Dinlemek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

Araştırma bulgularından örneklem dâhilinde ele alınan toplam 140 atasözünden 12'sinin (%8,57) "duymak -işitmek/ dinlemek/sağır olmak/kulak" sözcükleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu Sözcükleri içeren atasözlerinin listesi Tablo 5'de sunulmuştur. Tablonun devamında frame teorisi bağlamında üç atasözünün analizi verilmiştir.

Tablo 5

1	Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır).
2	Bir dokun bin ah işit (dinle) (kâseifağfurdan).
3	Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma.
4	Kendi söyler kendi dinler.
5	Kös dinleyen, davula kulak vermez
6	Mısır'daki sağır sultan bile duydu.
7	Baş ağır gerek, kulak sağır.
8	Yerin kulağı var.
9	Sözü söyle alana, kulağında kalana.
10	Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz.
11	Sağır için iki kere keramet olmaz.
12	Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır.

1.4.1. "Duymak/Dinlemek" Sözcüklerini İçeren Atasözlerinin Analizi

Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır).

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Sağır, yanında konuşulan şeyleri işitmez ama konuşanların durumuna bakarak ve anladığını sanarak bir şeyler yakıştırıp söyler.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, dinlemeyi veya doğru bilgi edinmeyi reddeden kişilerin, duyduklarını tam olarak kavrayamadıkları için kendi hayal gücüyle veya uydurdukları yorumlarla gerçek bilgiden uzak sonuçlara vardıklarını ifade eder. Örneğin, bir söylenti duyulduğunda gerçekleri öğrenmeye çalışmayan biri, eksik veya yanlış bilgiyi kendi çıkarımlarıyla doldurur. Böylece gerçek bilgiye dayanmayan uydurmalar ortaya çıkar.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözünün alt metni dinlemenin önemine işaret etmektedir. Öyle ki bir konuyu anlamak için ilgili konunun dinlenmesi gerekir. Çerçeveler bağlamında düşünüldüğünde ise bu atasözü Türk kültüründeki bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. O ise dinlemektir. Türk kültüründe dinleme, önemsenen bir de kavramdır. Batı toplumlarında, iletinin anlaşılırlığı konuyu aktaranın sorumluluğundayken; Türk toplumunda ise iletiyi anlamanın sorumluluğu dinleyiciye atfedilmiştir. Bu atasözünde de bu durum gözler önüne serilmiştir. Frameler bağlamında ise Türk toplumunda dinlemenin önemine dikkat çekilmiştir.

Bir dokun bin ah işit (dinle) (kâseifağfurdan).

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsanları konuşturmak için biraz dertlerini deşmek yeter.

Yapay zekânın yorumu: Bu söz, dinlemenin derin anlamlara ulaşmakta ne kadar önemli olduğunu vurgular. Kaseifağfurdanın ifade ettiği üzere, yüzeyde belki basit, ufak bir dokunuş ya da söz, ardında binlerce duygu, endişe veya yaşam tecrübesi barındırabilir. Yani, karşıdakini iyi dinlersen, söylenenin ötesinde yatan hikmet, acı ve sevinçleri, incelikli anlatımları fark edebilirsin. Böylece, sadece duyduklarını değil, aralarındaki duygusal derinliği de kavrayarak daha anlayışlı ve duyarlı olursun.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Atasözünün alt metni söz ve dinleme ilişkisi çerçevesinde kurulmuştur. Bir başka deyişle bireyin içinde sakladığı duygu ve düşünceler kimi zaman bir sözle karşılık bulur ve dökülmeye başlar. Frameler açısından bakıldığında söz ve dinleme ilişkisinin Türk kültüründe oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Büyüklerin verdiği her öğüt yaşadıkları veya tanık oldukları bir olaya dayanır, bir büyüğün kulak ardı ettiğimiz sözünün önemini, başımız derde girip sızlanmaya başladığımız zaman anlarız.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, bilge ve deneyimli kişilerin söylediklerine kulak asmayanların sonrasında yalnızca kendi pişmanlıkları ve sızılarıyla baş başa kalacaklarını anlatır. "Ulu söz" burada, derin tecrübelerin ve aklın ifadesi olan değerli öğütleri; "uluyakalır" ise bu öğütleri dinlemedikleri için pişmanlık içinde, yalnız ve şikâyet eder hâlde kalmayı simgeler. Kısacası, doğru ve yerinde tavsiyeleri dinlemenin, ileride oluşabilecek zorluklardan kaçınmak açısından önemine dikkat çeker.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözü bilgi, deneyim ve tecrübenin sözle ifade edilmiş şeklidir. Türk kültüründe büyüklerin sözüne, bilgisine ve deneyimine işaret etmekle birlikte onların gösterdiği yolun doğru olacağını, onların sözüne itibar edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Dört grup hâlinde ele aldığımız atasözleri sosyal, bireysel ve kültürel çerçevede var olan değerleri ve bilgileri yansıtmaktadır. Frame Teorisi, bu atasözlerinin sunduğu anlamları daha derinlemesine anlamamıza olanak sağlar. Alt çerçeveler aracılığıyla, atasözlerinin içerdiği anlamların ne şekilde daha da belirginleştiği ve bu anlamların toplumsal normlarla nasıl örtüştüğü açık bir şekilde görülür. Sonuç olarak, atasözlerinin, kültürel kodların ve değerlerin nasıl bir dilsel çerçeve içinde şekillendiğini anlamak hem bireysel hem de toplumsal bağlamda dilin ne denli önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Frame Teorisi, medya, siyaset, iletişim ve özellikle dil çalışmalarında, bir mesajın nasıl sunulduğunu yani nasıl çerçevelendiğini ve bunun insanların düşünce ve davranışları üzerindeki etkisini anlamaya yönelik kullanılan önemli bir zihinsel analiz aracıdır. Bu teori çerçevesinde Türk atasözlerinin incelenmesi, Türk toplumunun değerlerini, dünya görüşünü ve kültürel çerçevelerini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Söz gelimi yukarıda frame teorisi kapsamında ele aldığımız atasözlerinin halkın ortak değerlerini, ahlaki normlarını ve sosyal yapısını yansıtan, kuşaktan kuşağa aktarılan özlü ifadeler olarak önemli bir işlev gördüğü tespit edilmiştir. Frame Teorisi kapsamında incelenen atasözlerinin sadece sözlüksel anlamları değil, dilin, düşüncenin ve toplumsal yapının nasıl etkileşimde bulunduğunu ve kültürel değerlerin nasıl şekillendiğini anlamamıza olanak sağlamıştır. Atasözlerinin içinde yer alan çerçeveler, kültürlere yönelik davranışları ve gerçeklik algısını yönlendiren araçlar olarak işlev görmektedir. Bu durum, popüler kültürden ziyade, dil ve çerçevelerin ortak ahlaki ve sosyal ilkeleri iletmek amacıyla nasıl etkileşime girdiğinin bir kanıtıdır.

Frame Teorisi, dilbilimsel, kültürel, sosyolojik ve psikolojik alanlardaki araştırmalara önemli katkılar sağlamış, dilin toplumları nasıl şekillendirdiğine, toplumsal normları nasıl pekiştirdiğine ve bireylerin dünyayı nasıl algıladığına dair derinlemesine bir anlayış sunmuştur.

Çalışmada başvurduğumuz yapay zekâ araçları arasında chatgpt ve deepseek yer almaktadır. Her iki yapay zekâ aracı incelemeye aldığımız atasözlerini tanımlarken ve akıl yürütürken benzer ifadeleri ortaya koymuştur. Her iki yapay zekâ aracının benzer ifadeler ortaya koyması framelerle yani çerçevelerle bağlantılı olmasından dolayıdır. Yazımızın başında da belirttiğimiz üzere bir kültürde yer alan değerler, normlar, gelenek ve görenekler bir çerçeve çizer. Yapay zekâ araçları da herhangi bir şeyi yorumlarken o kültüre ait çerçeveleri kullanır. Bir başka deyişle bu yapay zekâ araçları başka bir kültürle ilişkili bir şekilde kullanıldığında o kültüre ait çerçeveler vasıtasıyla farklı sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Söz gelimi Batı toplumunda bir konunun anlaşılabilirliği anlatıcının sorumluluğundayken Türk toplumunda ise bu durum tam tersi bir vaziyet göstermektedir. Yani bir konunun anlaşılabilirliği dinleyiciyle ilişkilidir. Örneğin; yukarıda da analiz ettiğimiz Sağır işitmez (duymaz) uydurur atasözü bu minvalde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Frame Teorisi, kültürlere özgü çerçeveler çizmektedir. Dolayısıyla diğer sözlü kültür ürünlerinde de olduğu gibi atasözlerinin anlamı da sadece dilsel düzeyde değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlamlarda çerçeveler çizmektedir. Bu ise o kültürü anlamada ve anlamlandırmada daha etkili bir olanak sağlar. Bu çalışma kapsamında Frame Teorisi'nin dilin ve kültürün etkileşimini açıklamada ne denli etkili bir araç olduğunu ve atasözlerinin kültürel ve dilsel değerlerinin şekillenmesinde çerçevelerin önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Arık, E. (2013). Kültürlerarası iletişim bağlamında atasözlerinin evrenselliği üzerine bir inceleme. *Atatürk İletişim Dergisi* (5), 11-24.

Atalay, B. (2013). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind: collected essays in anthropology, psychology, evolution and epistemology*. CA: Chandler.

Çobanoğlu, Ö. (2020). *Tarihte ve günümüzde Türk boylarının ortak atasözleri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.

Dinler, Z. (2012). *Bilimsel araştırma ve e-kaynaklar*. Ekin Basım Yayın.

Entman, R. M. (1993). Framing: Towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43 (4), pp. 51-58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

Eroğul, N. (2025). Türk Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet: İdealize Edilen Kadın Kimliği Üzerinden Erkekliği Okumak. Haktan Kaplan (Ed.), *Türkoloji Araştırmaları*. Özgür Yayınları. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub697.c2964

Goffman, E. (1974). *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Harvard University Press.

Gönen, Y. Ö. (2015). Türk atasözlerinde sözlü iletişim unsurlarının sunumu [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Güran, M., ve Özarslan, H. (2015). Çerçeveleme teorisi ve toplumsal Hareketler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(1), 36-50. https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000080211

Pazarkaya Y. (2011). *İnsan dilden yeter dilden biter atasözlerinde dil felsefesi*. Kanes Yayınları.

Tversky, A. and Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, vol. 211, pp. 453-458.

Van Dijk, T. A. (1977). *Text and context: explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. Longman Press.

Elektronik Kaynaklar

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri. Erişim tarihi: 20.02.2025.

https://chat.deepseek.com/, Erişim tarihi: 21. 02.2025.

https://chatgpt.com/. Erişim tarihi: 21.02.2025.

ÖĞRETMENLERİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARININ SESSİZ İSTİFA BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINING TEACHERS' PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN THE CONTEXT OF QUIET QUITTING

Kenan ÖZMEN

74

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1269-1287
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1518414

Geliş Recieved: **19.07.2024**
Kabul Accepted **18.06.2025**

ÖĞRETMENLERİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARININ SESSİZ İSTİFA BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINING TEACHERS' PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN THE CONTEXT OF QUIET QUITTING

Kenan ÖZMEN

Anahtar Kelimeler:
Öğretmen,
Çalışma Hayatı,
Sessiz İstifa,
Psikolojik İyi Oluş,
Karma Yöntem.

Keywords:
Teacher,
Working Life,
Quiet Quitting,
Psychological Well-Being,
Mixed Method.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik bakış açılarını ve psikolojik iyi oluş hallerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda karma yöntem araştırma metodu tercih edilmiştir. Araştırmanın nicel boyutunda toplam 577 gönüllü öğretmen ile sessiz istifa ve psikolojik iyi oluş ölçekleri kullanılarak veriler toplanmıştır. Nitel boyutta ise araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak 30 gönüllü öğretmenden veri toplanmıştır. Ölçekten elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analizler ve parametrik testler kullanılırken, bireysel görüşmelerle elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmanın nicel bulguları; öğretmenlerin sessiz istifa durumunda psikolojik iyi oluş düzeylerinin azaldığını, psikolojik iyi oluş ölçeğinden elde edilen puanların medeni duruma göre farklılık gösterdiği ancak cinsiyet ve öğrenim durumlarına göre farklılaşmadığı, sessiz istifa ölçeğinde ise cinsiyet, medeni durum ve öğrenim durumları arasında herhangi bir anlamsal farklılığa rastlanmadığı tespit edilmiştir. Nitel boyutta öğretmenlik mesleğinin toplum tarafından kutsal olarak değerlendirilmesine rağmen toplumdaki saygınlığının azaldığını ve öğretmenlerin karamsar bir ruh haline sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin sessiz istifa eğilimleri üzerine daha derinlemesine araştırmalar yapılması önerilmektedir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine teachers' perspectives on the concept of quiet quitting and their psychological well-being. For this purpose, a mixed methods research approach was adopted. In the quantitative dimension of the study, data were collected from 577 volunteer teachers using the Quiet Quitting Scaleand Psychological Well-Being Scale. In the qualitative dimension, data were collected from 30 volunteer teachers using a semi-structured interview form developed by the researcher. While descriptive analyses and parametric tests were employed to analyze the data obtained from the scale, the data derived from individual interviews were analyzed through content analysis. The quantitative findings of the research revealed that teachers' levels of psychological well-being decreased in cases of quiet quitting, the scores obtained from the psychological well-being scale varied according to marital status but did not differ by gender or educational level, and no significant differences were found on the Quiet Quitting Scale with respect to gender, marital status, and educational level.. In the qualitative phase, it was found that although the teaching profession is considered sacred by society, its respect has diminished, and teachers have a pessimistic outlook. According to the results of the study, it is recommended that more in-depth research be conducted on teachers' tendencies toward quiet quitting.

[1] Doktor Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, k.ozmen@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4179-9712.

Alıntılamak için/Cite as: Özmen K. (2025) Öğretmenlerin Psikolojik İyi Oluşlarının Sessiz İstifa Bağlamında İncelenmesi , Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1269-1287

GİRİŞ

Kötüleşen işgücü piyasası koşullarında, çalışanlar hoşlanmadığı işlerde sıkışıp kalmaktadır. Çalışanlar, bu tür durumlarda işlerini bırakamama endişesiyle karşı karşıya kalarak, çalışmak istemedikleri işlerde sessiz istifa (quiet quitting) yöntemini tercih etmektedir. Sessiz istifa, iş sorumluluklarından kademeli olarak ayrılma anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, sessiz istifa çalışanların genellikle işverenlerine belirli sınırlar koydukları ve iş gerekliliklerinin dışında ekstra çaba göstermedikleri bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Tsemach & Barth, 2023). Sessiz istifa, dünya genelinde ve farklı platformlarda giderek endişe kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Xueyun vd., 2024). GALLUP'ın 2023 Küresel İş Yeri Durumu raporuna göre, 2022 dünya genelinde işe bağlılık düzeyi %23 olarak belirlenmiş ve bu oran 2023'de aynı düzeyde kalmıştır. Ayrıca raporda, çalışanların %62'sinin işlerine duygusal olarak bağlı olmadığı; yani sadece işlerini yaparak, minimum düzeyde performans gösterdiklerini ve işlerinden ilham almadıkları tespit edilmiştir. Dahası, çalışanların %15'inin kötü bir yönetici tarafından yönetildiğini ve iş ortamlarının mutsuz edici olduğunu, bu nedenle de yeni bir iş arayışı içinde olduğu belirtilmiştir (GALLUP, 2023).

Öğretmenlerin sessiz istifa kararı genellikle kişisel, kurumsal ve dışsal faktörlerin karmaşık bir etkileşimiyle şekillenir. Bu faktörlerin derinlemesine anlaşılması, eğitim ortamlarında öğretmen devir hızını ele almak ve öğretmenlerin işlerinde kalma oranlarını artırmak için etkili stratejiler geliştirmenin önemini ortaya koymaktadır. Eğitim alanında, öğretmenler arasında "sessiz istifa" kavramı, yıpranma oranları, iş yükü ve iş tatmini gibi faktörler nedeniyle dikkat çekmektedir. "Sessiz istifa", yüksek sesle ya da açık bir şekilde duyurulmaksızın bir meslekten ya da işten üstü kapalı bir şekilde ayrılma anlamına gelmektedir. Bu olgu, yüksek iş gücü devir oranları, tükenmişlik ve COVID-19 pandemisi gibi olayların etkisi gibi dış faktörler de dâhil olmak üzere öğretmenlerin karşılaştığı çeşitli zorluklara yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Tsemach & Barth, 2023).

Sessiz İstifa Kavramı Nedenleri ve Sonuçları

Öğretmenlerin istifası üzerine yapılan önceki çalışmalar, bu olguya katkıda bulunan çeşitli faktörler tespit etmiştir. Araştırmalar, öğretmenlerin iş tatminsizliği ve öğrencilerden kopuk hissetme gibi kişisel özelliklerinin istifa etme niyetlerini etkileyebileceğini göstermiştir (Macovei vd., 2023). Meslektaşlardan ve yöneticilerden destek görmeme, iş yüklerinin fazla olması ve gerçekçi olmayan beklentiler, öğretmenlerin işten ayrılmaya karar vermelerinin önemli nedenleri olarak kabul edilmiştir (Khairuddin vd., 2016; Mieila vd., 2015). Ayrıca araştırmalar, okul yönetiminin desteği, öğrenci motivasyonu, disiplin sorunları ve öğretmenlerin karar alma süreçlerinde etkili olamaması gibi örgütsel faktörlerin öğretmenlerin işten ayrılmaları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Owings vd., 2005). Öğretmenlerin psikolojik durumu, özellikle de stres ve düşük öğretim kalitesinden kaynaklanan iş tükenmişliği, istifa kararlarıyla ilişkilendirilmiştir (Wang vd., 2022). COVID-19 krizide öğretmenlerin karşı karşıya kaldığı stresi artırmış, potansiyel olarak hastalık izni, devamsızlık ve düşük iş performansı vakalarının artmasına yol açarak istifalara katkıda bulunmuştur (Ozamiz-Etxebarria vd., 2021). Bu çerçevede, öğretmenlerin işten ayrılmalarına neden olan faktörler yalnızca fiziksel istifa ile sınırlı kalmamaktadır. Son yıllarda literatürde giderek daha fazla yer bulan sessiz istifa kavramı, öğretmenlik mesleğinde de dikkat çeken bir olgu haline gelmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik düşüncelerini ölçmek için yapılan çalışmalarla karşılaşmak mümkündür (Yücedağlar vd., 2024; Yılmaz vd., 2024; Özen vd., 2024).

Son yıllarda, eğitim sektöründe sessiz istifa olgusu yalnızca bireysel tükenmişlik ya da iş tatminsizliği ile açıklanmamakta; aynı zamanda öğretmenlerin işyerlerinde anlam eksikliği, mesleki otonomi kaybı ve duygusal tükenmişlik gibi daha derin yapısal problemlerle ilişkilendirilmektedir (Formica & Sfodera, 2022). Sessiz istifa, öğretmenlerin doğrudan iş bırakmak yerine, görev tanımları dışına çıkmaktan kaçındıkları, duygusal ve bilişsel bağlılıklarını azaltarak mesleki rollerine daha mesafeli yaklaştıkları bir süreçtir. Bu durum, özellikle öğretmenlerin artan idari yükler, performans değerlendirme baskıları ve sınırlı profesyonel gelişim fırsatları gibi sistemik sorunlara karşı geliştirdiği bir tür savunma mekanizması olarak görülmektedir. Sessiz

istifa, öğretmenlerde sadece bireysel bir sorun değil, aynı zamanda eğitim politikalarının, okul ikliminin ve liderlik yaklaşımlarının doğrudan bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Tsemach & Barth, 2023). Bu bağlamda, öğretmenlerin sessiz istifaya yönelmesi, yalnızca kişisel tercihlerinin bir sonucu değil, aynı zamanda eğitim sisteminin yapısal eksikliklerine verilen kolektif bir tepki olarak da anlaşılmalıdır.

Psikolojik İyi Oluş

Öğretmenlerin psikolojik iyi oluşu; stres, kaygı ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkların bulunmamasını içeren çok önemli bir unsurdur (Kong, 2021). Araştırmalar, öğretmenlerin okul ortamlarından memnuniyetlerinin ve öznel psikolojik iyi oluşlarının, ruh sağlığı sorunları olan öğrencileri desteklemeye hazır olmalarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir (Sisask vd., 2013). Ayrıca, olumlu ve olumsuz duygular arasındaki dengeyi temsil eden pozitiflik oranı, öğretmenlerin işe bağlılıklarında ve genel olarak iyi olma hallerinde önemli bir rol oynamaktadır (Rusu & Colomeischi, 2020). COVID-19 salgını, öğretmenler üzerindeki psikolojik etkiyi vurgulayarak, onların ruh sağlığı ve refahını ele almanın öneminin altını çizmiştir (Cheng & Lam, 2021). Araştırmalar, öğretmen liderliği, liderlere duyulan güven, öğretmen yeterliliği ve genel refah arasındaki bağlantıyı vurgulayarak öğretmen refahını şekillendirmede işbirliğine dayalı sürecin altını çizmiştir (Liu vd., 2023).

Öğretmen stresini ve tükenmişliğini hedef alan müdahaleler, öğretmenler arasında sıkıntıyı azaltma, refahı artırma ve işe bağlılığı artırma konusunda umut verici sonuçlar ortaya koymuştur (Carroll vd., 2021). Özellikle COVID-19 kilitlenmesi gibi zorlu dönemlerde öğretmenlerin iş motivasyonu ve iyi olma hali arasındaki ilişki, psikolojik iyi olma halinin sürdürülmesinde başa çıkma stratejilerinin önemini vurgulayan bir ilgi konusu olmuştur (Karamushka vd., 2021). Ayrıca, öğretmenlerin iyi olma hali, eğitimcilerin etkililiği ve öğrencilerin iyi olma hali için gerekli olan yeterlilik, akademik iyimserlik ve duygusal zeka ile ilişkilendirilmiştir (Song, 2022). Sonuç olarak, öğretmenlerin psikolojik iyi oluşu okul ortamı, işe bağlılık, liderlik ve kişisel başa çıkma stratejileri gibi çeşitli faktörlerden etkilenen çok yönlü bir kavramdır. Öğretmenlerin iyi olma halinin ele alınması yalnızca eğitimcilerin ruh sağlığı için değil, aynı zamanda eğitimin genel kalitesi ve öğrenci çıktıları için de çok önemlidir.

Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Öğretmenlerin iyi olma halinin ve sessiz istifa olgusunu anlamak, eğitim çıktılarıyla doğrudan ilişkili olmaları nedeniyle çok önemlidir. Öğretmenlerin psikolojik olarak iyi olma hali daha yüksek iş tatmini, daha az tükenmişlik ve daha iyi öğrenci performansı ile ilişkilidir (Kidger vd., 2016; Braeunig vd., 2018). Buna karşılık, öğretmenler arasında depresyon ve tükenmişlik belirtileriyle karakterize edilen psikolojik sağlığın bozulması, işten ayrılma niyetlerinin artmasına neden olabilir ve sonuçta eğitim ortamını ve öğrenci sonuçlarını etkileyebilir (Fatima vd., 2019). Bu araştırma, okul faaliyetlerine katılımın azalması ve öğretmenlik görevlerinden genel olarak geri çekilme şeklinde ortaya çıkabilen (Yücedağlar vd., 2024) ve genel okul performansında düşüşe yol açan (Boyd vd., 2011; Unggara & Monika, 2021) sessiz istifanın eğitim sektöründeki sessiz ancak önemli etkisini vurgulamayı amaçlamaktadır. Eğitim sektörü, öğretmenlerin psikolojik refahının ve sessiz ayrılma olgusunun eğitim kalitesi üzerindeki etkisinin giderek daha fazla farkına varmaktadır. Öğretmenlerin psikolojik sağlığı, yalnızca kişisel ve mesleki tatminleri için değil, aynı zamanda öğrenci başarısına elverişli öğrenme ortamlarını teşvik etmedeki etkinlikleri için de ayrılmaz bir unsurdur. Psikolojik olarak sessiz istifa içerisinde olan öğretmenlerin deneyimlerini anlamak ve çalışma ortamlarındaki memnuniyetsizlikleri belirlemek önem arz etmektedir. Ancak bu olgu eğitim alanında yeterince incelenmemiştir (Yoğurtcu vd., 2024). Bu araştırma, bu iç içe geçmiş dinamikleri incelemekte ve öğretmen bağlılığını ve refahını sürdürmek için eğitim kurumları içinde sağlam destek sistemlerine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu araştırma sonucunda elde edilecek bulgular; sessiz istifanın eğitim sektöründeki etkilerinin anlaşılması ve öğretmenlerin işlerine duygusal bağlılıklarını sürdürebilmeleri ve psikolojik sağlıklarını koruyabilmeleri açısından etkili sosyal politikaların geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu araştırma, karma yöntem yaklaşımıyla tasarlanmış olup, geniş bir örneklemden elde edilen nicel sonuçlarla birlikte derinlemesine görüşmelerden elde edilen elde edilen nitel

verileri bir araya getirerek, her iki tür veriyi sentezlemeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın temel araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir:

Öğretmenlerin sessiz istifa durumları ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin belirlenmesidir.

Bu temel soruya ek olarak araştırmada aşağıdaki alt sorulara da cevap aranmıştır:

Öğretmenlerin sessiz istifa ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki düzeyleri nedir.

Öğretmenlerin sessiz istifa ve psikolojik iyi oluş düzeyleri cinsiyet, medeni durum, hizmet yılı ve öğrenim durumuna göre anlamlı farklılık göstermekte midir.

Nitel araştırma kapsamında araştırma soruları ise şunlardır.

Öğretmenlerin mesleki yaşamlarında karşılaştıkları sorunları tanımlamak.

Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin toplumsal algılarını ve mesleki saygınlığa dair değerlendirmelerini ortaya koymak.

Öğretmenlerin mesleki yaşamlarına ilişkin psikolojik durumlarını ve ruhsal eğilimlerini ortaya koymak.

Bu temel sorulara ek olarak araştırmada aşağıdaki alt sorulara da cevap aranmıştır:

Öğretmenlerin sessiz istifa ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki düzeyleri nedir.

Öğretmenlerin sessiz istifa ve psikolojik iyi oluş düzeyleri cinsiyet, medeni durum, hizmet yılı ve öğrenim durumuna göre anlamlı farklılık göstermekte midir.

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın yöntemsel çerçevesi sunulmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın deseni, katılımcı özellikleri, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analiz yöntemleri ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Araştırma Deseni

Bu çalışma, öğretmenlerin sessiz istifa hakkındaki düşünceleri ve psikolojik iyi olma durumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Öğretmenlerin mesleğe yönelik görüşlerini derinlemesine anlamak için karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Johnson vd., (2007), karma yöntemi, nitel ve nicel araştırma metotlarının birlikte kullanıldığı bir araştırma türü şeklinde açıklamışlardır. Bu yöntem tercih edilerek nitel ve nicelin zenginliklerinden istifade edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma deseni olarak ise Creswell (2017, s. 220)'in önerdiği yakınsayan paralel karma yöntem deseni (NİC+NİT) tercih edilmiştir. Bu desende, nicel ve nitel veriler eş zamanlı olarak toplanır daha sonra veriler karşılaştırılarak ilişkilendirilir ve yorumlanır. Bu kapsamda, nicel ve nitel veriler eş zamanlı olarak toplanmış, analiz edilmiş ve bulgular karşılaştırılarak birleştirilmiştir. Nicel veriler öğretmenlerin psikolojik iyi oluş ve sessiz istifa düzeylerini sayısal olarak ortaya koyarken, nitel veriler bu bulguların arkasındaki nedenleri derinlemesine açıklamıştır. Bu yöntemsel yapı, karma yöntemin temel gerekliliklerinden olan veri bütünleştirme, karşılaştırma ve sentezlemeyi içermektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada etik kurallara riayet edilmiştir. Araştırmanın verileri toplanmadan önce Muş Alparslan Üniversitesi Etik Kurulundan 07/03/.2024 tarih ve 134724 sayılı yazısı ile "Etik Yönden Uygun Bulunmuştur" onay belgesi alınmıştır. Araştırmada karma yöntem kullanıldığı için iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır.

Nicel veriler:

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı (anket), öğretmenlerin sosyo-demografik özelliklerini kapsayan bölümün haricinde iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm öğretmenlerin sessiz istifa konusu hakkındaki görüşlerini içeren ölçekten oluşurken, ikinci bölüm psikolojik iyi oluşa yönelik ölçekten oluşmaktadır. Birinci bölümde Boz vd., (2023, s. 24, 25) tarafından geliştirilen Sessiz İstifa Ölçeği (SİÖ) yer almaktadır. SİÖ, hiç katılmıyorum (1) ile tamamen katılıyorum (5) arasında değişen 5'li Likert tipi bir ölçektir. Ölçek, 25 ters soru; iletişimsizlik, aidiyet, değersizlik, tutarsızlık, güvensizlik olmak üzere 5 alt faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirliğine ilişkin yapılan değerlendirmede Cronbach's Alpha katsayısı 0.969'dur. Bu çalışmada ise Cronbach's Alpha değeri 0.772 olduğu tespit edilmiştir. İkinci bölümde

ise sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek için Diener vd. (2010) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Telef (2013) tarafından yapılan ölçme aracı bulunmaktadır. Bu ölçek, 7'li (kesinlikle katılmıyorum [1] ile kesinlikle katılıyorum [7]) likert tipi bir ölçektir. Ölçek, 8 maddeden oluşup alt boyutu bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0.80'dir. Bu çalışmada ise ölçeğe ait Cronbach's Alpha katsayısı 0.836 olarak tespit edilmiştir.

Nitel veriler:

Araştırmanın nitel verileri araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Form birkaç aşamadan geçirilerek oluşturulmuştur. Birinci aşama, ilk önce araştırmanın amacı doğrultusunda yedi soru hazırlanmıştır. İkinci aşama, hazırlanan sorular eğitim ve nitel araştırmada uzman iki Doç.Dr. tarafından incelenmiştir. Bu uzmanlar, soruların netliği, konuyla ilgisi ve uygunluğu konusunda geri bildirimde bulunarak soru sayısını dörde indirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Üçüncü aşama, bu aşamada soru sayısı dörde indirilmiş ve pilot uygulama yapılmıştır. Son aşama, pilot uygulamadan sonra soru sayısı üçe indirilmiş ve forma son şekli verilmiştir. Form iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm demografik verileri içerirken ikinci bölüm araştırma kapsamında üç sorudan oluşmaktadır. Formda yer alan araştırma soruları bulgular kısmında kategoriler ile birlikte verilmiştir.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın nicel verileri için: Milli Eğitim Bakanlığı'nda (MEB) 2022-2023 eğitim öğretim yılı itibariyle 702.516 kadın, 451.867 erkek olmak üzere toplam 1.154.383 öğretmen çalışmaktadır (MEB, 2023). Bu öğretmen sayıları temel alınarak Raosoft Örneklem Büyüklüğü Hesaplayıcısı aracılığıyla yapılan örneklem hesaplamasında %95 güven aralığında 385 kişiye (254 kadın, 151 erkek) ulaşılmasının yeterli olacağı görülmüştür (Raosoft, 2004). %5 hata oranı (error margin) düşünüldüğünde 400 bireye ulaşılmasıyla örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmada, Muş Merkez ve ilçelerde çalışan öğretmenler arasından tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi ile 577 kişiye (302 kadın, 275 erkek) ulaşılmıştır. Katılımcılara ait diğer demografik veriler bulgular kısmında sunulmuştur.

Araştırmanın nitel verileri için: Nitel veriler için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda amaçlı örnekleme sıklıkla kullanılmakta ve katılımcılar araştırmanın amacına uygun şekilde seçilmektedir (Başkale, 2016). Araştırmanın nitel verileri için veri doygunluğu ve araştırma probleminin amacına uygunluk ölçüt alınmıştır. Veri doygunluğu nitel araştırmalarda veri toplama aşamasının sonlandırılması için kullanılan bir ölçüttür (Yağar, 2023: Akçay & Koca, 2024). Bu araştırmada nitel veriler için 30 katılımcıya ulaşılmıştır. Muş il merkezi ve ilçelerinden katılımcılarla yüz yüze görüşmelerin yanı sıra video konferans aracılığıyla da görüşmeler gerçekleştirilmiş ve ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin transkriptini oluşturmak için Microsoft Office Word programı kullanılmış ve toplam 42 sayfa doküman elde edilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1.de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri.

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni durum	Hizmet süresi (Yıl)	Kadro durumu
Ö1	Erkek	40	Evli	15	Kadrolu
Ö2	Erkek	40	Evli	10	Kadrolu
Ö3	Kadın	24	Bekâr	2	Sözleşmeli
Ö4	Kadın	28	Evli	5	Kadrolu
Ö5	Erkek	38	Evli	12	Kadrolu
Ö6	Erkek	41	Evli	16	Kadrolu
Ö7	Kadın	23	Bekâr	1	Sözleşmeli
Ö8	Kadın	38	Evli	12	Kadrolu
Ö9	Kadın	38	Evli	13	Kadrolu
Ö10	Kadın	24	Bekâr	3	Sözleşmeli
Ö11	Erkek	31	Bekâr	5	Kadrolu
Ö12	Erkek	33	Bekâr	8	Kadrolu
Ö13	Kadın	34	Evli	12	Kadrolu
Ö14	Kadın	28	Evli	5	Kadrolu
Ö15	Erkek	30	Bekâr	10	Kadrolu
Ö16	Erkek	32	Evli	8	Kadrolu
Ö17	Erkek	29	Bekâr	7	Kadrolu
Ö18	Erkek	34	Evli	13	Kadrolu
Ö19	Kadın	29	Evli	5	Kadrolu
Ö20	Kadın	33	Evli	9	Kadrolu
Ö21	Kadın	31	Evli	8	Kadrolu
Ö22	Erkek	32	Evli	9	Kadrolu
Ö23	Erkek	33	Evli	11	Kadrolu
Ö24	Kadın	28	Bekâr	5	Kadrolu
Ö25	Kadın	37	Evli	13	Kadrolu
Ö26	Kadın	28	Evli	6	Kadrolu
Ö27	Erkek	30	Bekâr	7	Kadrolu
Ö28	Kadın	27	Evli	3	Sözleşmeli
Ö29	Kadın	28	Evli	2	Sözleşmeli
Ö30	Erkek	32	Evli	9	Kadrolu

Tablo 1 verilerine göre araştırmaya katılan katılımcıların 16'sı kadın ve 14'ü erkeklerden oluşmaktadır. Bu veri, araştırmanın cinsiyet açısından dengeli bir örnekleme stratejisi izlediğini göstermesi açısından önemlidir. Görüşülen katılımcıların mahremiyetinin gizli kalması amacıyla gerçek isimlerine yer verilmemiş, bunun yerine Ö1,Ö2,Ö3….Ö29,Ö30 kodları kullanılmıştır. Katılımcıların yaşları 23-41 yaşları arasında ve yaşlarının ortalaması 31.76'dır. Bu demografik özellik, katılımcı grubunun genç ve orta yaş aralığında olduğunu göstermektedir. Katılımcıların medeni durumları üzerine yapılan analize göre, toplamda 30 katılımcıdan 16'sının evli olduğu, 14'ünün ise bekâr olduğu görülmüştür. Hizmet süreleri ise 1-15 yıl arasında değişmektedir. Kadro durumları ise 25 katılımcı kadrolu 5 katılımcı ise sözleşmelidir.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Bu araştırmada karma yöntem kullanıldığı için geçerlilik ve güvenirliği sağlamak için çeşitli işlemler yapılmıştır. Nicel verilerin toplanmasında kullanılan ölçeklerin güvenirlik ve geçerlilik değerleri veri toplama araçları bölümünde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Creswell (2021, s. 254) nitel araştırmalarda güvenirliğin sağlanması için dış denetimin önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmada güvenirliği sağlamak amacıyla dış denetimden yararlanılmıştır. Dış denetim kapsamında, kodlayıcılar arası uzlaşı nitel araştırmalarda önemli bir güvenirlik ölçütü olarak kabul edilmekte olup, literatürde %80'in üzerindeki uzlaşı oranları güvenilirlik açısından yeterli düzeyde olarak değerlendirilmektedir (Saldaña, 2022:37). Kodlayıcılar arası uzlaşıyı sağlamak amacıyla, kodlama süreci tamamlandıktan sonra nitel araştırma alanında uzman iki akademisyen tarafından bağımsız olarak kodlama yapılmıştır. Yapılan kodlamalar karşılaştırılmış ve kodlayıcılar arasında %90 oranında uyum sağlandığı tespit edilmiştir. Geçerlilik için Creswell (2021, s. 254) zengin betimlemeyi önermektedir. Buna göre, geçerliliğin sağlanabilmesi nitel kısmın detaylı bir şekilde açıklanmalı ve araştırma alıntılarla desteklenmelidir. Bu araştırmada da nitel kısım detaylı bir şekilde açıklanmış ve elde edilen veriler katılımcı alıntılarıyla desteklenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel verilerinin analizi için SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır. Nitel verilerin analizinde ise MAXQDA 2020 Pro bilgisayar programı kullanılmıştır. Çalışmanın nitel kısmı içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Yıldırım & Şimşek (2005, s. 227, 230), içerik analizinde verilerin tema-kategori-kod üçlemesiyle sunulduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmada veriler tema-kategori-kod üçlemesiyle sunulmuş dolaysıyla tümevarımsal bir kodlama yöntemi kullanılmıştır. Veriler çözümlenirken ilk önce kodlar belirlenmiş kodlardan yola çıkılarak kategorilere ulaşılmış kategorilerden de yola çıkılarak temaya ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Nicel Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların demografik verileri ile öğretmenlerin sessiz istifa ve psikolojik iyi oluşlarının bazı sosyo-demografik bilgi sorularına göre dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdeler

Değişkenler	*N*	*%*
Cinsiyet		
Kadın	302	52,3
Erkek	275	47,7
Medeni durumu		
Evli	390	67,6
Bekâr	187	32,4
Öğrenim Durumu		
Lisans	481	83,4
Lisansüstü	93	16,6

Tablo 2 verilerine göre, araştırmaya katılan toplam 577 öğretmenin demografik dağılımları incelendiğinde, cinsiyet bakımından katılımcıların %52,3'ünü kadınlar (n=302), %47,7'sini ise erkekler (n=275) oluşturmaktadır. Bu dağılım, örneklemde cinsiyet açısından görece bir denge sağlandığını göstermektedir. Medeni durum değişkenine göre öğretmenlerin çoğunluğunu evli bireyler oluşturmaktadır (%67,6; n=390), bekâr öğretmenlerin oranı ise %32,4'tür (n=187). Öğrenim durumu değişkeni incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun lisans düzeyinde eğitim aldığı (%83,4; n=481), buna karşın lisansüstü eğitim düzeyine sahip öğretmen oranının görece düşük kaldığı (%16,6; n=93) görülmektedir.

Tablo 3. Bazı Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Sessiz İstifa ve Psikolojik İyi Oluş Puanları (T Testi ve ANOVA)

							t testi	
			N	%	$\bar{x}$	SS	t	p
		Cinsiyet						
Sessiz İstifa		Kadın	302	52,3	2,25	,390	-0,573	0,567
	Erkek		275	47,7	2,27	,444		
		Medeni Durum						
	Evli		390	67,6	2,27	,400	0,616	0,538
	Bekâr		187	32,4	2,25	,450		
		Öğrenim Durumu						
	Lisans		481	83,4	2,25	,403	-1,478	0,14
	Lisansüstü		93	16,6	2,32	,478		
		Cinsiyet						
Psikolojik İyi Oluş		Kadın	302	52,3	5,59	,865	1,08	0,28
	Erkek		275	47,7	5,51	,904		
		Medeni Durum						
	Evli		390	67,6	5,60	,812	2,089	0,037*
	Bekâr		187	32,4	5,44	1,010		
		Öğrenim Durumu						
	Lisans		481	83,4	5,52	,897	-1,512	0,131
	Lisansüstü		93	16,6	5,67	,806		
							ANOVA Testi	
							F	**p**
		Hizmet Yılı						
Sessiz İstifa		5 yıl ve daha az	202	35,0	2,25	,412	,817	,485
6-10 yıl			195	33,8	2,26	,387		
11-15 yıl			109	18,9	2,32	,482		
16+ yıl			71	12,3	2,23	,404		
		Hizmet Yılı						
Psikolojik İyi Oluş		5 yıl ve daha az	202	35,0	5,49	,935	1,455	,226
6-10 yıl			195	33,8	5,54	,886		
11-15 yıl			109	18,9	5,54	,829		
16+ yıl			71	12,3	5,74	,798		

* p<,05

Tablo 3'te öğretmenlerin bazı sosyo-demografik bilgilerinin sessiz istifa ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden elde edilen t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Öğretmenlerin cinsiyet, medeni durum ve öğrenim durumlarının sessiz istifa ölçeğinden alınan puanlara göre dağılımları incelendiğinde, gruplar arasında herhangi bir anlamsal farklılığa rastlanmamıştır (p>,05). Öğretmenlerin cinsiyet, medeni durum ve öğrenim durumlarının psikolojik iyi oluş ölçeğinden alınan puanlara göre dağılımları incelendiğinde, medeni durum hariç diğer iki değişkenin grupları arasında herhangi bir anlamsal farklılığa rastlanmamıştır (p>,05). Öğretmenlerin medeni durumu ile psikolojik iyi oluşu arasındaki farklılığa bakıldığında ise, evli olan bireylerin psikolojik iyi oluş ortalamalarının bekâr olanlara göre anlamsal olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır (p<,05). Bu durum evli olan bireylerin diğer bireylere göre psikolojik iyi oluşlarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğretmenlerin hizmet yılına göre sessiz istifa ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden elde edilen puanlar arasındaki farklılığın tespiti için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Varyansların homojenliği sağlanarak gerçekleştirilen analizde (p>0.05), gruplar arasında herhangi bir anlamsal farklılığa rastlanmamıştır (p>,05).

Tablo 4. Sessiz İstifa İle Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki

	Ölçütler	Psikolojik iyi oluş
Sessiz istifa	*Pearson Correlation*	-,285**
	Sig.	,000
	N	577

Tablo 4'te görüldüğü gibi Sessiz istifa ile Psikolojik iyi oluş arasındaki negatif yönde (Pearson= -0,285) anlamlı (p=0,000<0,05) bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum bir değerin artmasıyla diğerinin azalması anlamına gelmektedir. Her ne kadar iki değişken arasındaki ilişki çok güçlü olmasa da elde edilen sonuçlara bağlı olarak, katılımcıların psikolojik iyi oluşları arttığında sessiz istifa eğilimlerinin azalabileceğini söylemek mümkündür.

Nitel Bulgular

Kelime Bulutu

Nitel programların çözümlenmesinde Maxqda 2020 Pro bilgisayar programı kullanılmış ve program aracılığıyla kelime bulutu oluşturulmuştur. Kelime bulutları, kullanıcıya bir metnin veya belgenin içeriğindeki kelimelerin sıklığına göre görsel olarak sunan bir görselleştirme tekniğidir (Tessem vd., 2015). Oluşturulan bulut sayesinde metnin önemli kelimelerini gözlemlemek mümkündür. Kelimelerin boyutları kullanım sıklığına göre değişmektedir.

Şekil 1. Kelime Bulutu

Şekil 1'de görüldüğü üzere öğretmenlerin en çok kullandıkları kelimelerin kutsal, ekonomik, sorun, öğretmenlik, maddi gibi araştırmanın amaçlarına uygun kelimelerinin olduğu görülmektedir.

Tema, Kategori ve Alt Kategoriler

Araştırma sürecinde, katılımcılara üç soru yöneltilmiştir. Elde edilen cevaplar temel alınarak, bir tema belirlenmiş ve bu tema altında üç kategori ile bunların altında da sekiz alt kategori oluşturulmuştur. Tema, kategori, alt kategori ve kodlardan ikişer tane örnek Tablo 4 te sunulmuştur.

Tablo 5. Tema, Kategori, Alt Kategori ve Kodlar.

Tema, Kategori, Alt Kategori	Kodlar
Tema: Öğretmenler ve Öğretmenlik Mesleği	
Kategori 1: Öğretmenlerin Psikolojik Durumları	
Alt Kategori 1: Karamsar Bir Ruh Haline Sahip Olma	İç açıcı ruh hali yok, karamsar
Alt Kategori 2: İyimser Bir Ruh Haline Sahip Olma	İyimser, mutlu
Kategori 2: Öğretmenlik Mesleğinin Toplumdaki Yeri ve Önemi	
Alt Kategori 1: Kutsal Bir Meslek	Kutsal, peygamber mesleği
Alt Kategori 2: Mesleki Saygınlığının Azalması	İtibarsızlaştırılan, değersizleştirilen
Kategori 3: Öğretmenlere Göre Mesleğin Sorunları	
Alt Kategori 1: Ailelerle İletişim Zorlukları	Anlayışsız veliler, çokbilmişliği
Alt Kategori 2: Objektif Olmayan Atamalar	Liyakatsiz atama, keyfi tutum
Alt Kategori 3: İş Yükü ve Sınıf Yönetimi Zorlukları	Kalabalık sınıflar, bürokratik işler
Alt Kategori 4: Öğretmenlerin Maaşları ve Farklı İstihdam Şekilleri	Maaşın yetersizliği, özlük haklar

Kategori 1: Öğretmenlerin Psikolojik Durumları

Katılımcılara, 'Bir öğretmen olarak ruh halinizi (psikolojik yapınızı) tasvir eder misiniz?' sorusu yöneltilmiş gelen cevaplar doğrultusunda iki alt kategori oluşturulmuştur. Alt kategoriye ait veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmenlerin Psikolojik Durumları

Alt Kategoriler	f	Katılımcılar (Ö)
Karamsar bir ruh haline sahip olma	16	1,2,5,6,7,8,9,10,11, 20,23,25,27,28,29,30
İyimser bir ruh haline sahip olma	14	3,4,12,13,14,15,16,17 18,19,21,22,24,26
Toplam	30	30

Tablo 6'da belirtildiği gibi, öğretmenlerin psikolojik durumlarıyla ilgili alt kategoriler şunlardır: Karamsar bir ruh haline sahip olma ve iyimser bir ruh haline sahip olma. Tabloda frekans ve katılımcılarda verilmiştir.

Alt Kategori 1: Karamsar Bir Ruh Haline Sahip Olma

Araştırmaya katılana katılımcıların 16 katılımcı karamsar bir ruh haline sahip olduklarını ifade etmiştir.

> *Ö5: Öğretmenlik mesleği çobanlık değildir. Toplum nazarında öğretmenliğe verilen değerin azalması biz öğretmenlerin ruh halini olumsuz etkilemektedir. Maddi ve manevi değerini almadığını düşünüyorum. Özellikle de işten atılmanın son zamanlarda kadar kolay olması bizi gelecek endişesi taşımamıza sebep oluyor. Bu da ruh sağlığımızı olumsuz etkiliyor.*

> *Ö29: Öğretmenlin şu an tek düşüncesi geçim derdi. Bu yüzden pek iç açıcı bir ruh haline sahip olduğumu söyleyemem.*

Örnek alıntılardan görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmenler, karamsar bir ruh haline sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum, öğretmenlik mesleğine toplum tarafından yeterince değer verilmediği hissinin ve mesleki memnuniyetsizliğin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle maddi ve manevi olarak yeterince değer görmediklerini düşünen öğretmenler bu durumdan psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedirler. Ayrıca, iş güvencesinin azalması ve işten çıkarılma riskinin artması gibi düşünceler, öğretmenler arasında büyük bir endişe kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu durum, öğretmenlerin ruh sağlıklarını olumsuz etkileyerek iç açıcı bir ruh haline sahip olmalarını engellemektedir.

Alt Kategori 2: İyimser Bir Ruh Haline Sahip Olma

Araştırmaya katılana katılımcıların 14'ü iyimser bir ruh haline sahip olduklarını ifade etmiştir.

> *Ö16: Psikolojim nasıl olursa olsun sınıfa girince düzeliyor. Bu yüzden pozitif bir ruh haline sahip olduğumu söyleyebilirim.*

> *Ö26: Mutlu ve pozitif biri olduğumu düşünüyorum. Bunda sevdiğim mesleği yapıyor olmanın önemli bir payı olduğunu düşünüyorum.*

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar pozitif bir ruh haline sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlik mesleğini sevme ve mesleki tatminin, öğretmenlerin genel ruh sağlığına olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Mesleki

tatmin ve işteki mutluluk, öğretmenlerin ruh halini olumlu yönde etkileyebilmekte ve sınıf içinde pozitif bir atmosfer yaratmalarına yardımcı olabilmektedir.

Kategori 2: Öğretmenlik Mesleğinin Toplumdaki Yeri ve Önemi

Katılımcılara, 'Öğretmenlik mesleğine yönelik görüşleriniz nelerdir? ' sorusu yöneltilmiş gelen cevaplar doğrultusunda iki alt kategori oluşturulmuştur. Alt kategorilere ait veriler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlik Mesleğinin Toplumdaki Yeri ve Önemi

Alt Kategoriler	f	Katılımcılar (Ö)
Kutsal Bir Meslek	19	1,2,3,4,5,7,8,11,12,14 15,16,17,19,20,21,22 24,29
Mesleki Saygınlığının Azalması	11	6,9,10,13,18,23,25,26 27,28,30
Tamam	30	30

Tablo 7'de belirtildiği gibi, öğretmenlerin mesleğe yönelik görüşlerine ait alt kategoriler şunlardır: Kutsal bir meslek ve mesleki saygınlığının azalması. Tabloda frekans ve katılımcılarda verilmiştir.

Alt Kategori 1: Kutsal Bir Meslek

Araştırmaya katılana katılımcıların 19'u öğretmenliğin kutsal bir meslek olduğunu ifade etmiştir.

> *Ö16: Öğretmenlik meslekler içerisinde en önemli meslektir. Herkes bu meslekten etkilenmektedir. Bu yüzden peygamberlik mesleği denilerek kutsallaştırılmıştır. Bende bu şekilde olduğunu düşünüyorum.*

> *Ö11: Öğretmenlik mesleği sorumlulukları sebebiyle çok kutsal bir meslektir. Çünkü anne babadan sonra çocukların ilk karşılaştıkları ve zaman geçirdikleri kişi öğretmenleridir. Biz öğretmenler anne ve babalarından daha çok çocukların hayatlarına yön veririz. Toplumda iyi bireylerin yetişmesi iyi öğretmenlere bağlıdır.*

Öğretmenlik mesleğinin toplum içindeki önemine dair katılımcıların ifadeleri dikkate değerdir. Örneğin, bir katılımcı mesleği "en önemli meslek" olarak tanımlayarak herkesi etkilediğini ve bu nedenle "peygamberlik mesleği" olarak kutsallaştırıldığını belirtmiştir. Bu görüş, öğretmenlik mesleğinin toplumsal ve kültürel açıdan nasıl algılandığını yansıtması açısından önemlidir. Diğer bir katılımcı ise öğretmenlik mesleğini "sorumlulukları sebebiyle çok kutsal bir meslek" olarak değerlendirmekte ve öğretmenlerin çocukların hayatlarına anne ve babalarından sonra en fazla yön veren kişiler olduğunu vurgulamaktadır. Bu düşünce, öğretmenlerin toplumda nasıl bir rol üstlendiklerini ve toplum için ne kadar kritik olduklarını ortaya koymaktadır. Öğretmenlik mesleğinin sadece eğitim vermekten öte, toplumun değerlerini ve geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin mesleki sorumluluklarının farkında olmaları ve toplumsal etkilerini doğru yönde kullanmaları büyük önem taşımaktadır.

Alt Kategori 2: Mesleki Saygınlığının Azalması

Araştırmaya katılan katılımcıların 11 katılımcı öğretmenlik mesleğinin mesleki saygınlığının azaldığını ifade etmiştir.

> *Ö18: Gün geçtikçe eski ihtişamını yitiren, zedelenen, değer kaybeden bir meslektir öğretmenlik. İnsanların hayalini süsleyen bir meslekten hiç olmazsa öğretmen olursun vb. söylemlerle düşürülen maddi ve manevi olarak küçümsenen bir mesleğe dönüştürülmüştür.*

> *Ö25: Öğretmenlik, önemli ve anlamlı bir meslek olmasına rağmen toplum içindeki eski itibarını kaybetmiş durumdadır. Öğretmenin değersizleştirilmesi aslında toplumun değerlerinin de aşındırılması demektir. Öğretmenler, geleceğimizi şekillendiren bireylerin yetişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak maddi ve manevi olarak desteklenmeyen, sürekli değişen politikalar ve artan iş yükü gibi zorluklarla karşı karşıya kalan öğretmenlerin motivasyonları da zedelenmektedir. Toplum olarak, eğitim ve öğretmenlik mesleğine verdiğimiz değeri yeniden gözden geçirmeli, bu mesleğin itibarını ve saygınlığını yeniden tesis etmeliyiz.*

Örnek alıntılardan görüldüğü üzere, katılımcıların bir kısmı öğretmenlik mesleğini zaman içinde değer kaybeden ve toplumda eski prestijini yitiren bir meslek olarak algılamaktadır. Eskiden insanların hayallerini süsleyen bir meslek olan öğretmenlik, günümüzde ise maddi ve manevi olarak küçümsenen bir konuma düştüğü ifade edilmiştir. Bu durum, öğretmenliğin toplumsal anlamda

önemli bir meslek olmasına rağmen, itibarının zamanla azaldığını göstermektedir. Öğretmenler, gençlerin eğitimini ve gelişimini şekillendirmede önemli bir role sahiptirler. Ancak, maddi ve manevi olarak yeterince desteklenmeyen, sürekli değişen eğitim politikaları ve artan iş yükü gibi zorluklarla karşı karşıya kalan öğretmenlerin mesleki motivasyonları olumsuz etkilenmektedir.

Kategori 3: Öğretmenlere Göre Mesleğin Sorunları

Katılımcılara, Öğretmenlik mesleğini icra ederken karşılaştığınız problem veya sorunlar hakkında bilgi verir misiniz? ' sorusu yöneltilmiş gelen cevaplar doğrultusunda dört alt kategori oluşturulmuştur. Bu soruda katılımcılar birden fazla sorunlarını ifade etmiştir. Alt kategorilere ait veriler Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 8. Öğretmenlere Göre Mesleğin Sorunları

Alt Kategoriler	f	Katılımcılar (Ö)
Öğrencilerin aileleri ile yaşanan iletişim zorlukları	18	3,5,6,7,8,9,10,11,13,15 18,20,21,22,23,24,25,27
Objektif olmayan atamalar	10	3,4,5,6, 9,11,12,13 22,30
İş Yükü ve Sınıf Yönetimi Zorlukları	10	3,4,5,11,15,16,17,19,27 28
Öğretmenlerin Maaşları ve Farklı İstihdam Şekilleri	8	1,2,4,8,11,14,26,29
Toplam	30	46

Tablo 8'de belirtildiği gibi, öğretmenlere göre mesleğin sorunlarının ait alt kategoriler şunlardır: Öğrencilerin aileleri ile yaşanan iletişim zorlukları, objektif olmayan atamalar, iş yükü ve sınıf yönetimi zorlukları ve öğretmenlerin maaşları ve farklı istihdam şekilleri. Tabloda frekans ve katılımcılarda verilmiştir.

Alt Kategori 1: Öğrencilerin Aileleri İle Yaşanan İletişim Zorlukları

Katılımcıların 18'i öğretmenlerin mesleki yaşamlarında en büyük sorunların öğrencilerin aileleriyle olan ilişkilerinde yaşandığını ifade etmiştir.

> *Ö5: Velilerin çocuklarıyla ilgilenmemesi ama öğretmenlere gelip hesap sorması ve işlerimize karışmaları bizim için büyük bir sorun.*

> *Ö22: Velilerin ilgisiz olmaları ve aynı zamanda okula gelip hesap sormaları biz öğretmenler açısından büyük bir sorundur. İlgisizlik, öğrenci başarısını olumsuz yönde etkileyebilirken, aynı zamanda velilerin okuldaki süreçler hakkında bilgi sahibi olmamalarına da neden olmaktadır. Diğer yandan, velilerin aşırı talep ve baskıları, biz öğretmenlerin üzerinde stres yaratıp işimizi yapmamızı zorlaştırmaktadır. Bu durum, eğitim ortamında işbirliğini ve olumlu ilişkileri zorlaştırmakta, bu da eğitim ve öğretime zarar vermektedir.*

Öğretmenler, bazı velilerin çocuklarına karşı ilgisiz olmalarına rağmen okulda öğretmenlere hesap sormalarını bir sorun olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Öğrenci velilerinin aşırı talep ve baskıları, öğretmenler üzerinde stres oluşturmakta ve işlerini yapmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum, işbirliği ve olumlu ilişkilerin geliştirilmesini zorlaştırarak eğitim kalitesini ve öğretmen motivasyonunu olumsuz etkilemektedir.

Alt Kategori 2: Objektif Olmayan Atamalar

On katılımcı, objektif olmayan atamaların öğretmenler arasında sorunlara neden olduğunu ifade etmiştir.

> *Ö9: Liyakatsiz atamalar sonucunda ortaya çıkan idari ayrımcılıklar ve baskılar biz öğretmenler açısından büyük bir sorun.*

> *Ö30: İdarenin keyfi tutumları en büyük sorunlarımızdandır. Liyakatsiz atamalar keyfi tutumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.*

Alıntılardan görüldüğü üzere liyakatsiz atamaların sonucunda ortaya çıkan idari ayrımcılıklar ve baskılar, öğretmenler için önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Özellikle liyakatsiz atamaların idari keyfiyetleri tetiklediği düşünülmektedir. Bu durum, yöneticilerin objektif kriterler yerine kişisel tercih veya dış etkenlere dayalı olarak atama yapmalarına ve bu durumun adil olmayan uygulamalara yol açmasına sebep olabilir. Öğretmenlerin karşı karşıya kaldığı bu durum, hem mesleki adalet hem de motivasyon açısından ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Eğitim kurumlarında liyakat esaslı atamaların güçlendirilmesi ve idari süreçlerin daha şeffaf ve objektif bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Alt Kategori 3: İş Yükü ve Sınıf Yönetimi Zorlukları

Katılımcıların 10'u iş yüklerinin fazla olması ve sınıfların kalabalık olmasının sorun olduğunu belirtmiştir.

Ö17:….Diğer sorunlara gelince benim için en büyük sorun evrak hazırlamak. Etkinlik yapınca bunu evraka dökmek gerekiyor bu yüzden etkinlikten kaçınıyoruz.

Ö28: Mesleği icra ederken karşılaştığımız en büyük zorluklardan biri, sınıflarımızın çok kalabalık olmasıdır. Bu durum, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamamızı ve her öğrenciye yeterli zaman ayırmamızı güçleştirmektedir.

Alıntılardan görüldüğü üzere, öğretmenler iş yüklerinin fazla olması ve sınıfların kalabalık olmasını sorun olarak değerlendirmektedirler. Özellikle öğretmenlerin sınıf yönetimi ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yeterince zaman ayıramama sorununu sınıfların kalabalık olmasıyla ilişkilendirmektedirler. Öğretmenlerin öğrencilere yeterli düzeyde bireysel ilgi gösterememesi, öğrencilerin öğrenme süreçlerini engelleyebilir ve öğretmenler üzerinde büyük bir stres yükü oluşturabilir. Eğitim sisteminin, öğretmenlerin iş yüklerini ve sınıf büyüklüklerini azaltacak şekilde yeniden yapılandırılması ve öğretmenlerin daha verimli çalışabilmeleri için gerekli destek ve kaynakların sağlanması gerekmektedir.

Alt Kategori 4: Öğretmenlerin Maaşları ve Farklı İstihdam Şekilleri

Sekiz katılımcı, öğretmenlerinin maaşlarının ve özlük haklarının düzeltilmemesini sorun olarak değerlendirmektedirler.

Ö1: Yaptığımız işin karşılığında aldığımız maaşın yeterli olmadığını düşünüyorum. Bu bence çok büyük bir problem. Dersi işlerken insanın maddiyatı düşünmemesi gerekmektedir. Ancak hemen hemen tüm öğretmenler ekonomik olarak çok sıkıntı çekmekte.

Ö29: En büyük problemin, öğretmenler arasındaki ücretli, sözleşmeli ve kadrolu ayrımları olduğunu düşünüyorum. Bu ayrımlar, öğretmenlerin iş güvencesi, sosyal hakları ve mesleki motivasyonları üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu yüzden, okullardaki diğer sorunlardan önce bu sorunların çözülmesi gerektiğini düşünüyorum.

Öğretmenlerin ifade ettiği bu sorunlar, eğitim sisteminin temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Öğretmenlerin maaşlarının yetersizliği ve ekonomik sıkıntılarının, mesleki performanslarını etkileyebileceği açıktır. Bir öğretmenin ders işlerken maddi endişeler içinde olması, ders kalitesinin düşmesine ve öğrenciler üzerinde olumsuz bir etki yaratmasına neden olabilir. Ücretli, sözleşmeli ve kadrolu öğretmen ayrımları, iş güvencesi ve sosyal haklar konusunda adaletsizliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durum, öğretmenler arasında motivasyon kaybına neden olabilir ve mesleki tatminlerini düşürebilir. Dolayısıyla, öğretmenler arasındaki bu ayrımların giderilmesi, eğitim ortamında daha istikrarlı bir çalışma atmosferi sağlayabilir ve öğretmenlerin kendilerini daha güvende hissetmelerine katkıda bulunabilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik düşüncelerini ve psikolojik iyi oluş hallerini karma yöntem kullanılarak derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın bulguları, bu olguyu anlamak ve mesleki memnuniyetsizliğin kökenlerini anlamlandırmak için daha önceki çalışmalarla karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Bu araştırma sonucunda öğretmenlerin sessiz istifa ölçeğinden elde edilen puanları ile cinsiyet, medeni durum ve öğrenim durumları arasında herhangi bir farklılığa rastlanamamıştır. Literatür incelendiğinde, öğretmenler arasında işten ayrılma niyetini (Den Brok vd., 2017; Guarino vd., 2006) etkileyen faktörler üzerine yapılan araştırmalar mevcuttur; ancak öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik düşüncelerini inceleyen çalışmalar sınırlıdır (Özen vd., 2024; Tsemach & Barth, 2023). Sessiz istifanın medeni durum, cinsiyet ve öğrenim durumu üzerine ise literatürde herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu durum, bu konuya yönelik ihtiyacı vurgulayarak sessiz istifanın medeni durum, cinsiyet ve öğrenim durumu ile ilişkisine yönelik araştırma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu yönde gerçekleştirilecek çalışmalarla öğretmenlerin sosyo-demografik bilgilerinin sessiz istifa üzerindeki etkisi incelenebilir ve buna dair literatüre katkıda bulunulabilir.

Araştırmanın bulguları, öğretmenlerin psikolojik iyi oluş ölçeğinden alınan puanlarının cinsiyet ve öğrenim durumlarına göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum farklı çalışmalarla desteklenmektedir (Özer vd., 2023; Köylü & Gündüz, 2019; Yakut & Yakut, 2018). Bu bulguların aksine literatürde cinsiyet ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı farklılığın kadınların lehine ortaya koyan

çalışmalarla karşılaşmak mümkündür (Ertürk vd.,2016). Bu durum cinsiyet değişkenine göre psikolojik iyi oluş puanlarında farklılıklar olabileceğini ve bu konuya dair yapılacak çalışmaların ihtiyacını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, literatürdeki çalışmalar öğrenim düzeyinin de öğretmenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerini etkileyebileceğini göstermektedir. Örneğin, lisans mezunu öğretmenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin lisansüstü mezunu öğretmenlere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Bozgeyikli & Şat, 2014). Sonuç olarak, cinsiyet ve öğrenim durumu gibi değişkenlerin öğretmenlerin psikolojik iyi oluş ve dayanıklılık düzeyleri üzerindeki etkilerini anlamak için daha kapsamlı çalışmaların yapılmasının önemli olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, psikolojik iyi oluş ölçeğinden elde edilen puanların medeni duruma göre farklılık gösterdiği ve evli olanların bekâr olanlara kıyasla daha yüksek psikolojik iyi oluş puanlarına sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu literatürle de desteklenmektedir (Özer vd., 2023). Evli öğretmenlerin aldıkları psikolojik iyi oluş ölçeği puanlarının bekâr öğretmenlere göre daha yüksek olması, evliliğin sağladığı destek, güvenlik hissi, sosyal destek ve duygusal bağlantının psikolojik iyilik üzerindeki etkisini yansıtabilir. Ayrıca, evlilikle birlikte gelen düzenli yaşam düzenlemeleri, sorumluluk paylaşımı ve birlikte karar alma süreçleri gibi faktörlerin de evli öğretmenlerin daha iyi psikolojik sağlık düzeylerine sahip olmalarına katkıda bulunduğu düşünülebilir. Bu çalışmanın aksine literatürde anlamlı farklılığın olmadığı çalışmalarla karşılaşmak mümkündür (Gündüz & Çağırga, 2023). Bu durum literatürde yer alan çalışmaların farklılık gösterdiğini ortaya koymakla birlikte bu yönde çalışmalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Bu araştırmanın bulguları, öğretmenlerin sessiz istifa durumunda psikolojik iyi oluş düzeylerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Sessiz istifa, çalışanların işlerine duydukları memnuniyetsizlik sonucu verilen görevlerin dışında işyerine karşı ilgisiz olmalarını ve görev alanı dışına çıkmamayı ifade eder (Formica & Sfodera, 2022). Bu durum, öğretmenlerin çalışma ortamlarındaki problemler veya memnuniyetsizliklerin psikolojik sağlık ve genel iyi oluş üzerinde olumsuz etkilere sahip olabileceğini işaret etmektedir. Öğretmenlerin mesleklerini icra ederken yaşadıkları çeşitli zorluklar, eğitim sistemimizin temel yapı taşlarından biri olan öğretmenlik mesleğinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bu araştırmanın bulguları, öğretmenlerin mesleki yaşamlarında en önemli sorunların öğrencilerin aileleriyle olan iletişim zorlukları, objektif olmayan atamalar, iş yükü ve sınıf yönetimi zorlukları ile maaş ve özlük haklarındaki adaletsizlikler olduğu ve öğretmenlerin karamsar bir ruh haline sahip oldukları tespit edilmiştir. Öğretmenler ve veliler arasındaki işbirliği, çocukların eğitim sürecinde ve öğretmen motivasyonunun artmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Ünveren vd., 2024). Öğretmenlerin öğrencilerin aileleriyle yaşadıkları iletişim zorlukları ve ailelerin ilgisizliği öğrenci başarısını olumsuz etkilemenin yanı sıra, veli-öğretmen işbirliği ve olumlu ilişkilerin geliştirilmesini de engelleyebilmektedir. Velilerin aşırı müdahaleci ve eleştirel tutumları, okula yükledikleri sorumluluklar, sürekli talepler ve şikayet alışkanlıkları gibi faktörler, öğretmenler için önemli zorluklar oluşturabilmektedir (Özdemir vd., 2024). Öğretmenlerin velilerle sağlıklı iletişim kuramaması, veli katılımını ve desteğini azaltabilir ve bu durum da öğrenci motivasyonu ve başarısını olumsuz etkileyebilir. Bu bulgu, literatürde de desteklenmektedir; önceki çalışmalar velilerin çocuklarının eğitimine olan ilgisizliklerinin öğrenci başarıları üzerinde ve öğretmenlerin motivasyonları üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Şahin & Gürbüzkol, 2024; Yıldız Demir & Budancamanak, 2024; Günaydın vd., 2024; Ünveren vd., 2024). Araştırmalarda veli öğretmen arasındaki iletişim zorluklarının genellikle karşılıklı anlayış eksikliği, güven problemleri veya farklı beklentilerden kaynaklandığını ortaya koymuştur (Günaydın vd., 2024). Öğretmenlerin, velilerin çocuklarıyla ilgili beklentilerini anlamak ve velilerin de öğretmenlerin mesleki deneyim ve bilgilerinden yararlanmalarını sağlamak için etkili iletişim stratejileri geliştirmeleri önemlidir.

Öğretmenlerin ifade ettiği sorunlardan bir diğeri objektif olmayan atamaların varlığıdır. Bu sorun, eğitim kurumlarında liyakatin öneminin azaldığını ve atama süreçlerinin adaletsizliklere yol açabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Objektif kriterlerin yerine kişisel tercihler veya dış etkenlerin etkili olduğu atama süreçleri, öğretmenler arasında motivasyon kaybına (Diktaş Yerli,

2023) ve mesleki adaletsizlik (Şen & Tankutay, 2021) algısının güçlenmesine neden olmaktadır. Diktaş Yerli (2023)'de benzer bulgulara ulaşmıştır. Ayrıca araştırmalar, liyakatsız atamaların varlığının, öğretmenlerin yönetici pozisyonlarını tercih etmemelerine neden olduğunu göstermektedir (Özdemir vd., 2024). Öte yandan, iş yükü ve sınıf yönetimi zorlukları da öğretmenlerin karşı karşıya olduğu başka bir önemli sorundur. Araştırmalarda da öğretmenlerin iş yüklerinin fazla olduğu tespit edilmiştir (Khairuddin vd., 2016; Mieila vd., 2015). İş yükünün fazlalığı ve kalabalık sınıfların yönetimi, öğretmenlerin bireysel öğrenci ihtiyaçlarına yeterince zaman ayıramamalarına neden olmaktadır. Bu durum, öğrenci başarılarını olumsuz etkileyebilir ve öğretmenler üzerinde büyük bir stres yükü oluşmasına neden olabilir.

Ücretli, sözleşmeli ve kadrolu öğretmenlerin özlük haklarındaki farklılıklar, eğitim sektöründeki çalışma koşullarının ve öğretmenlerin mesleki memnuniyetinin belirleyici unsurlarından biridir. Bu araştırmada da öğretmenler farklı istihdam biçimlerinin varlığını ve maaşlarının düşük düzeyde olmasını bir sorun olarak değerlendirmişlerdir. Ülkemizde ücretli öğretmenler, genellikle bir eğitim öğretim süresi boyunca çalıştıkları için emeklilik hakları, izin süreleri, sosyal haklarda eksiklikler yaşamakta ve geçici olarak (Polat, 2014) görülmektedirler. Sözleşmeli öğretmenler ise belirli bir süre için sözleşmeyle görevlendirilmiş olmalarına rağmen, kadrolu öğretmenlere göre daha sınırlı iş güvencesi ve kariyer ilerleme imkânlarına sahiptirler. Araştırmalarda kadrolu öğretmenlerin sözleşmeli öğretmenlere göre okula bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Savgun Doğruöz, 2009). Öğretmenler, eğitim sektöründe önemli bir rol oynamalarına rağmen, maaşlarının ekonomik koşullara uygun olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, öğretmenler arasında mesleki memnuniyetsizliğe ve motivasyon kaybına yol açabilmektedir. Öğretmenler, toplumun geleceği için kritik öneme sahip olmalarına rağmen, maddi olarak tatmin edici düzeyde bir gelir elde edememektedirler. Bu durum, öğretmenlerin işlerine olan bağlılıklarını etkileyebilirken, eğitim kalitesi üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilir. Dolayısıyla, öğretmenlerin maaşlarının adil bir şekilde belirlenmesi ve ekonomik koşullara uygun hale getirilmesi, eğitim sektöründe çalışanların motivasyonunu artırmak ve kaliteli eğitim hizmeti sunmak açısından kritik öneme sahiptir.

Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin toplum tarafından kutsal olarak değerlendirildiği, ancak son zamanlarda bu mesleğin yeteri kadar itibar görmediği sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlik mesleğinin toplumda kutsal olarak değerlendirilmesi ancak yeterli itibar görmemesi, eğitim sistemimizin ve toplumsal algının karmaşıklığını yansıtması açısından önemlidir. Benzer şekilde araştırmalar, öğretmenlerin mesleklerinin önemine ve toplumsal katkılarına rağmen, güncel koşullarda hak ettikleri değeri göremediklerini ortaya koymaktadır (Atmaca, 2020: Ünsal, 2018:Yoğurtcu vd., 2024: Demir & Arı, 2013). Bu durum, eğitim politikalarının ve kamuoyunun öğretmenlik mesleğine yönelik algısının nasıl şekillendirilmesi gerektiğine dair önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin sessiz istifa eğilimleri üzerine daha derinlemesine araştırmalar yapılması önerilmektedir. Bu araştırmalar, öğretmenlerin iş memnuniyetsizliği, iş yükü, yönetim tarzı gibi faktörlerin sessiz istifayı etkileyip etkilemediğini anlamak için farklı yöntemlerle desteklenmelidir. Öğretmenlerin karşı karşıya olduğu iş yükünü azaltmak için politika ve uygulamalarda reformlar yapılmalıdır. Sınıflardaki öğrenci sayılarının azaltılması, öğretmenlere idari destek sağlanması ve eğitim yönetimindeki objektiflik artırılmalıdır. Ücretli, sözleşmeli ve kadrolu öğretmenler arasındaki özlük haklarında yaşanan farklılıkların giderilmesi için düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

Atmaca, T. (2020). Öğretmenlerin toplumsal saygınlık ve imajlarına olumsuz etki eden faktörlerin incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim, 34*(1), 152-167. https://doi.org/10.33308/26674874.2020341165

Akçay, S., & Koca, E. (2024). Nitel araştırmalarda veri doygunluğu. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(3), 829-848.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9*(1), 23-28.

Boyd, C. M., Bakker, A. B., Pignata, S., Winefield, A. H., Gillespie, N., & Stough, C. (2011). A longitudinal test of the job demands-resources model among Australian university academics. *Applied Psychology*, *60*(1), 112-140. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2010.00429.x

Boz, D., Duran, C., Karayaman, S., & Deniz, A. (2023). *Sessiz istifa ölçeği*. C. Duran (Ed.),Sessiz İstifa içinde (s. 9-40). Eğitim Yayınevi

Bozgeyikli, H., & Şat, A. (2014). Öğretmenlerde psikolojik dayanıklılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi: Özel okul örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3*(5), 172-191.

Braeunig, M., Pfeifer, R., Schaarschmidt, U., Lahmann, C., & Bauer, J. (2018). Factors influencing mental health improvements in school teachers. *PLoS One, 13*(10), e0206412. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0206412

Carroll, A., York, A., Fynes-Clinton, S., Sanders-O'Connor, E., Flynn, L., Bower, J., … & Ziaei, M. (2021). The downstream effects of teacher well-being programs: improvements in teachers' stress, cognition and well-being benefit their students. *Frontiers in Psychology*, 12, https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.689628

Cheng, L. & Lam, C. (2021). The worst is yet to come: the psychological impact of covid-19 on hong kong music teachers. *Music Education Research, 23*(2), 211-224. https://doi.org/10.1080/14613808.2021.1906215

Creswell, J.W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (Selçuk Beşir Demir, Çev. Ed.). Eğiten Kitap

Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi

Demir, M. K., & Arı, E. (2013). Öğretmen sorunları-Çanakkale ili örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 32*(1). 107-126.

Den Brok, P., Wubbels, T., & Van Tartwijk, J. (2017). Exploring beginning teachers' attrition in the Netherlands. *Teachers and Teaching, 23*(8), 881–895. https://doi.org/10.1080/13540602.2017.1360859

Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97, 143–156.

Diktaş Yerli, G. (2023). Eğitim Sosyolojisi Perspektifinde Eğitimin İşlevi ve Sosyal Değişme Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 11*(37), 51-83. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1401984

Ertürk, A., Keskinkılıç Kara S. B., & Zafer Güneş, D. (2016). Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş: Bir yordayıcı olarak yönetsel destek algısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(4), 1723-1744.

Fatima, T., Bilal, A. R., & Imran, M. K. (2019). Workplace ostracism and employee reactions among university teachers in Pakistan. *The Qualitative Report, 24*(11), 2759-2777.

Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The Great Resignation and Quiet Quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management, 31*(8), 899–907. https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2136601

GALLUP. (2023). *3 Key Insights Into the Global Workplace*. Erişim adresi: https://www.gallup.com/workplace/645416/key-insights-global-workplace.aspx

Guarino, C. M., Santibañez, L., & Daley, G. A. (2006). Teacher Recruitment and Retention: A Review of the Recent Empirical Literature. *Review of Educational Research, 76*(2), 173-208. https://doi.org/10.3102/00346543076002173

Günaydın, A., Yurdakul, M., Yurdakul, N., & Aydoğan, M. (2024). Öğretmenlerin velilerle etkili iletişimlerine ve iş birliğine yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi, 4*(1), 422-435.

Gündüz, Y., & Çağırga, T. (2023). Öğretmenlerin tolerans düzeyi ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 997-1028. https://doi.org/10.30561/sinopusd.1257148

Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. A. (2007). Toward a definition of mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research, 1*(2), 112-133. https://doi.org/10.1177/1558689806298224

Karamushka, L., Kredentser, O., Tereshchenko, K., Lazos, G., & Klochko, A. (2021). Relationship between teacher work motivation and well-being at different stages of covid-19 lockdown. *Social Welfare Interdisciplinary Approach, 11*, 19-32. https://doi.org/10.15388/sw.2021.11.12

Khairuddin, K., Dally, K., & Foggett, J. (2016). Collaboration between general and special education teachers in malaysia. *Journal of Research in Special Educational Needs*, *16*(1), 909-913. https://doi.org/10.1111/1471-3802.12230

Kidger, J., Brockman, R., Tilling, K., Campbell, R., Ford, T., Araya, R., King, M., & Gunnell, D. (2016). Teachers' wellbeing and depressive symptoms, and associated risk factors: A large cross sectional study in english secondary schools. *Journal of Affective Disorders*, 192, 76-82. https://doi.org/10.1016/j.jad.2015.11.054

Kong, X. (2021). Chinese english as a foreign language teachers' self-efficacy and psychological well-being as predictors of their work engagement. *Frontiers in Psychology*, 12. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.788756

Köylü, D., & Gündüz, Y. (2019). Öğretmenlerin karar alma sürecine katılım düzeylerinin örgütsel bağlılık ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(15), 279-299.

Liu, P., Chen, X.F., Cheng, Y.X. & Xiao, S.S. (2023). Understanding the relationship between teacher leadership and teacher well-being: the mediating roles of trust in leaders and teacher efficacy. *Journal of Educational Administration, 61*(6), 646-661. https://doi.org/10.1108/JEA-09-2022-0152

Macovei, C., Bumbuc, Ş., & Martinescu-Bădălan, F. (2023). Personality traits, role ambiguity, and relational competence as predictors for teacher subjective wellbeing. *Frontiers in Psychology*, 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1106892

MEB (2023). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/2023*. Erişim adresi: https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=508

Mieila, M., Popescu, C., Tudorache, A., & Toplicianu, V. (2015). Modelling discrete choice variables in assessment of teaching staff work satisfaction. *Plos One, 10*(4), e0115735. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0115735

Owings, W., Kaplan, L., & Nunnery, J. (2005). Principal quality, isllc standards, and student achievement: a virginia study. *Journal of School Leadership, 15*(1), 99-119. https://doi.org/10.1177/105268460501500105

Ozamiz-Etxebarria, N., Santxo, N., Mondragón, N., & Santamaría, M. (2021). The psychological state of teachers during the covid-19 crisis: The challenge of returning to face-to-face teaching. Frontiers in Psychology, 11. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.620718

Özdemir, Ç., Ayhaner, F., Bayhan, L. M., & Karnapoğlu, A. (2024). Öğretmenlerin okul yöneticiliğini tercih etmeme nedenlerine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi, 4*(2), 694-715. https://doi.org/10.5281/zenodo.10695349

Özen, H., Korkmaz, M., Konucuk, E., Çeven, B., Sayar, N., Menşan, N. Özge, & Chan, T. C. (2024). Evaluation of Quiet Quitting: Is the Bell Ringing?. *Journal of Qualitative Research in Education*, (38), 108–142. https://doi.org/10.14689/enad.38.1910

Özer, S., Nuri, C., & Bağlama, B. (2023). Özel eğitim öğretmenlerinin COVID-19 pandemisinde psikolojik iyi oluş düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 508-521.

Polat, S. (2014). Ücretli öğretmenlik istihdamının yarattığı sorunlar üzerine nitel bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(28), 67-88.

Raosoft (2004). *Sample size calculator*. Erişim adresi: http://www.raosoft.com/samplesize.html

Rusu, P. & Colomeischi, A. (2020). Positivity ratio and well-being among teachers. the mediating role of work engagement. *Frontiers in Psychology*, 11. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01608

Saldaña, J. (2022). Nitel araştırma için kodlama el kitabı (Aysel Tüfekçi, Çev. Ed.). Pegem Akademi

Savgun Doğruöz, S. (2009). *Kadrolu ve sözleşmeli öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Sisask, M., Värnik, P., Värnik, A., Apter, A., Balázs, J., Bálint, M., … & Wasserman, D. (2013). Teacher satisfaction with school and psychological well-being affects their readiness to help children with mental health problems. *Health Education Journal, 73*(4), 382-393. https://doi.org/10.1177/0017896913485742

Song, K (2022) Well-being of teachers: The role of efficacy of teachers and academic optimism. *Frontiers in Psychology*. 12, https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.831972

Şahin, M., & Gürbüzkol, H. (2024). Sınıf öğretmenlerinin perspektifinden bir ilçe özelinde eğitim sorunları ve çözüm önerileri. *Siirt Eğitim Dergisi, 4*(1), 28-50. https://doi.org/10.58667/sedder.1398544

Şen, E., & Tankutay, H. K. (2021). Okul yöneticilerinin atanma usulüne ilişkin öğretmen görüşleri. Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(2), 297-312.

Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(3), 374-384.

Tessem, B., Bjørnestad, S., Chen, W., & Nyre, L. (2015). Word cloud visualisation of locative information. *Journal of Location Based Services, 9*(4), 254–272. https://doi.org/10.1080/17489725.2015.1118566

Tsemach, S., & Barth, A. (2023). Authentic leadership as a predictor of organizational citizenship behaviour and teachers' burnout: What's 'quiet quitting' got to do with it? *Educational Management Administration & Leadership. 0*(0), https://doi.org/10.1177/17411432231212288

Unggara, J. A., & Monika, M. (2021). Distance learning in Indonesia: How are our teachers doing?. [Konferans Sunumu]. *In International Conference on Economics, Business, Social, and Humanities*, 570, 1185-1190. Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/assehr.k.210805.186

Ünsal, S. (2018). Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin statüsüne ilişkin bir pareto analizi. *Sakarya University Journal of Education, 8*(2), 111-130. https://doi.org/10.19126/suje.379040

Ünveren, C., Hız, A., İmre, Ö., Aydoğdu Gül, H., (2024). Okul öncesi öğretmenlerinin velilerle yaşadığı problemler. *International Journal of Original Educational Research, 2*(1),14-30.

Wang, Y., Xiao, B., Tao, Y., & Li, Y. (2022). The relationship between mindfulness and job burnout of chinese preschool teachers: the mediating effects of emotional intelligence and coping style. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(12), 7129. https://doi.org/10.3390/ijerph19127129

Xueyun, Z., Al Mamun, A., Yang, Q., Naznen, F., & Ali, M. H. (2024). Modeling quiet quitting intention among academics: Mediating effect of work addiction and satisfaction. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 1–37. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2323636

Yağar, F. (2023). Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün belirlenmesi: veri doygunluğu. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(2), 138-152. https://doi.org/10.38122/ased.1030365

Yakut, S., & Yakut, İ. (2018). Öğretmenlerde psikolojik iyi oluş ve iş yerinde dışlanma ilişkisi. *Electronic Turkish Studies, 13*(18). 1357-1377. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13883

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık

Yıldız Demir, C. & Budancamanak, C. (2024). Köy Okullarındaki Eğitim Kahramanlarının Zorluklarla Dolu Yolculuğu: Öğretmen ve İdarecilerin Karşılaştığı Sorunlar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori Ve Uygulama, 15*(29), 1-28. https://doi.org/10.58689/eibd.1376686

Yılmaz, K., Arık, R. S., & Çelik, M. (2024). Öğretmenler için sessiz istifa ölçeğinin geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *13*(2), 426-438. https://doi.org/10.33206/mjss.1405854.

Yoğurtcu, B., Sezgin, F., & Koşar, S. (2024). Sessiz istifa: Lise öğretmenlerinin görüşlerine dayalı nitel bir araştırma. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(1), 83-108

Yücedağlar, A., Gılıç, F., Uzun, N. B., & İnandı, Y. (2024). Öğretmenlerde sessiz istifa ölçeği: Bir geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 69, 227-251. https://doi.org/10.21764/maeuefd.1313367

VİZYONER LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ-YAŞAM DENGESİNİN ARACI ROLÜ: ÇUKUROVA BÖLGESİ'NDE FAALİYET GÖSTEREN BANKALAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE MEDIATING ROLE OF WORK-LIFE BALANCE IN THE EFFECT OF VISIONARY LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH ON BANKS OPERATING IN THE CUKUROVA REGION

Nuri Barış ERYILMAZ, Azmi YALÇIN

75

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1288-1304
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1587924

Geliş Recieved: **19.11.2024**
Kabul Accepted **28.06.2025**

VİZYONER LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ-YAŞAM DENGESİNİN ARACI ROLÜ: ÇUKUROVA BÖLGESİ'NDE FAALİYET GÖSTEREN BANKALAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA [1]

THE MEDIATING ROLE OF WORK-LIFE BALANCE IN THE EFFECT OF VISIONARY LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH ON BANKS OPERATING IN THE CUKUROVA REGION

Nuri Barış ERYILMAZ [2], Azmi YALÇIN [3]

Anahtar Kelimeler:
Liderlik,
Vizyoner liderlik,
İş-yaşam dengesi,
Örgütsel bağlılık,

Keywords:
Leadership,
Visionary leadership,
Work-life balance,
Organizational commitment.

ÖZ

Küreselleşmenin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği sektörlerden biri olan bankacılık sektörü, hem ekonomik gelişime vermiş olduğu destek hem de sahip olduğu yüksek istihdam potansiyeli nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir yere sahiptir. Günümüz iş dünyasında örgütlerin başarılı olabilmeleri ve rekabet üstünlüklerini koruyabilmeleri için en önemli kaynaklarından biri olan insan kaynağının örgütsel bağlılığı ve kendini geliştirebilmesi çok önemlidir. Bunu sağlayabilmek için örgütlerin vizyon, bilgi ve empati sahibi liderlere ve ayrıca, iş-yaşam dengesini sağlıklı bir şekilde kurabilmiş çalışanlara ihtiyaçları vardır. Bu çalışmada modern liderlik türlerinden vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi incelenmiş olup, iş-yaşam dengesinin söz konusu ilişkideki aracılık rolü araştırılmıştır. Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini ve iş-yaşam dengesinin bu ilişkideki aracılık rolünü test etmek üzere bankacılık sektöründe bir uygulama yapılmış ve 450 banka çalışanından anketler vasıtasıyla veriler elde edilmiştir. Verilerin analiz edilmesi neticesinde elde edilen bulgulara göre; vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu etkisinin olduğu ve vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin kısmi aracılık etkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The banking sector, which is one of the sectors where the effects of globalization are felt intensely, has an important place in Türkiye as well as in the whole world, due to the support it has given to economic development and the high employment potential it has. In today's business world, organizational commitment and self-development of human resources, which is one of the most important resources, is very important for organizations to be successful and maintain their competitive advantage. In order to achieve this, organizations need leaders with vision, knowledge and empathy, as well as employees who can establish a healthy work-life balance. In this study, the effect of visionary leadership, one of the modern leadership types, on organizational commitment was examined, and the mediating role of work-life balance in this relationship was investigated. In order to test the effect of visionary leadership on organizational commitment and the mediating role of work-life balance in this relationship, an application was made in the banking sector and data were obtained from 450 bank employees through questionnaires. According to the findings obtained as a result of the analysis of the data; It has been concluded that visionary leadership has a positive effect on organizational commitment and that work-life balance has a partial mediation effect on the effect of visionary leadership on organizational commitment.

[1] Bu çalışma, "Vizyoner Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İş-Yaşam Dengesinin Aracı Rolü: Çukurova Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Bankalar Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Dr., Çukurova Üniversitesi, İşletme Bölümü, nuribaris.eryilmaz@gmail.com, ORCID:0009-0002-5857-7331

[3] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İşletme Bölümü, azmiyalcin@cu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9323-3350.

Alıntılamak için/Cite as: Eryılmaz B. E., Yalçın A. (2025) Vizyoner Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinde İş-Yaşam Dengesinin Aracı Rolü: Çukurova Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Bankalar Üzerine Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1288-1304

GİRİŞ

Rekabetin etkisini giderek artırdığı, bilginin merkeze alındığı ve çok büyük bir hızla kendini yenilediği iş dünyasında, kurumların elde ettikleri başarıların ve sahip oldukları işlerin sürdürülebilirliği liderlerin etkinliğine, işgörenlerin kuruma sadakatlerine ve hem kurum içinde hem de kurum dışında üstendikleri rollerin iyi şekilde anlaşılmasına bağlıdır (Xie, 2019).

Bankacılık sektörü sürekli yenilenen ve gelişen yapısı, bilgi ağları ve teknolojisi ile dinamik bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte, her geçen yıl artan rekabet ortamı ve bu rekabet ortamı içinde başarılı olabilmenin yarattığı stres ve iş-yaşam dengesini sağlayabilmek için gösterilen ekstra çaba da banka çalışanları üzerinde önemli derecede baskı oluşturmaktadır (Advani, 2015). İşgörenlerin başarılı olabilmeleri ve bulundukları kurumlara bağlılık göstererek katkı sağlayabilmelerinde beraber çalıştıkları liderlerinin göstermiş olduğu liderlik biçiminin ve söz konusu işgörenlerin kurabildikleri iş-yaşam dengelerinin önemi son derece büyüktür (Anwar, 2013).

Liderlik bir örgüte yön, destek ve rehberlik sağlayarak örgütün çevreyle uyum içinde olması, örgüt içinde verimli olmayan davranış kalıplarının daha verimli olanlarıyla değişimi ve örgütün üstlenmiş olduğu misyonunun gerçekleştirilmesi için güçlü bir zemin oluşturur (Uddin, Fan ve Das, 2016). Lider, izleyenler üzerinde etki bırakabildiği ölçüde başarılıdır (Örücü ve Çoban, 2017). "Vizyoner liderlik" alanyazında mevcut olan diğer liderlik türlerinden ayrı olarak son zamanlarda yoğun biçimde kendinden söz ettiren liderlik biçimidir. Vizyoner liderlik, liderlerin önderlik ettikleri kurumu, proaktif ve hümanist bir yaklaşımla önceden konulan realist bir hedef çerçevesinde, hizmette bulunduğu kişileri merkeze alarak yönlendirmesine ve devamlı gelişim içerisinde tutmasına dayanır (Bulut ve Uygun, 2010). Vizyoner lider, ekip arkadaşı olan, insanı odağa alan, paylaşımcılığı hayat felsefesi haline getiren, katılımcılığı benimseyen, güdüleyici, açık, esnek ve vizyoner bir insandır (Drucker, 2000; Tanrıbil, 2016).

Örgütsel Bağlılık; örgütsel davranış ile psikolojinin en önemli konuları arasında bulunmakta olup, bugünün dünyasındaki değişmelere koşut olarak konuyla ilgili çalışmaların giderek arttığı ve derinleştiği görülmektedir. Örgütsel bağlılık, personelin bulunduğu kuruma değişik nedenlerden ötürü sadakat duyması bakımından, kurumların devamlılığına yönelik olarak yaşamsal önemde bir kavramdır. Bu yönüyle bakıldığında bağlılık, bireyin kurumda kalmasını sağlamaya yönelik bir köprü görevi görmektedir. İşgörenin bulunduğu kuruma karşı duyduğu bağlılığın kuvvetini ortaya koyan örgütsel bağlılığın örgütsel performans üzerinde olumlu etkide bulunduğu, işe geç kalma, devamsızlıkta bulunma, işten ayrılma vb. olumsuz etkileri azalttığı düşünülmektedir (İşcan ve Naktiyok, 2004).

İşgörenlerin bireysel ve iş yaşamlarındaki memnuniyet düzeyleri, sağlayabildikleri iş-yaşam dengeleri örgütleri etkilemektedir. İşgörenlerin iş ve özel yaşamlarında kendilerini geliştirebilmeleri için ihtiyaç hissettikleri zamanlarının bulunması, yapılan işin kalitesini artırırken aynı zamanda işgörenlerin kendi kabiliyetlerine yönelik algılarını da yükseltmektedir; bu da direkt olarak verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Örgütlerce uygulanmakta olan bireysel hayatın sürekliliğini destekleyen politikalarla kurallar, personelin işlerine ve örgütlerine karşı hissettikleri sadakati artırmakta, devamsızlığı azaltmakta ve verimlilikle beraber üretkenlikte artış sağlamaktadır (Khan, 2010). Bu kapsamda, vizyon sahibi liderler ile iş yaşam dengesini sağlamış ve örgütlerine bağlı bireylerin önemi her geçen gün artmaktadır.

"Vizyoner liderlik" son yıllarda araştırmacıların oldukça önem verdiği liderlik özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Groves, 2006). Vizyon sahibi lider, geleceğe yönelik fikirleri yansıtabilen, örgüt içerisinde eşsiz düşüncelerin filizlenmesini sağlayabilen, ilham verebilen ve takım ruhunu oluşturabilen liderdir (Aydın ve Karaman, 2022). Yapılan araştırmalarda, vizyoner liderliğin hem örgütsel hem de bireysel anlamda çıktılarla pozitif ilişkili olduğu görülürken, araştırmaların çoğunun doğrudan etkiler üzerine yoğunlaştığı, diğer örgütsel değişkenlerle birlikte vizyoner liderliğin sağlayabileceği dolaylı etkilerin görece ihmal edildiği görülmüştür (Dhammika, 2016). Bu çalışma, vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerine etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolünü temel alması bakımından diğer çalışmalardan ayrışmaktadır. Mevcut

alanyazın taramasında, Vizyoner Liderlik, Örgütsel Bağlılık ve İş-Yaşam Dengesiyle ilgili konuları farklı farklı veya bu üç faktörden ikisini birlikte ele alan birçok araştırma bulunduğu görülmekle birlikte; söz konusu üç unsuru bir arada inceleyen ve iş-yaşam dengesinin aracı rolünü bankacılık sektörü üzerinde araştıran çalışmaya rastlanılmamış olması bu araştırmanın özgünlüğünü ortaya çıkarmaktadır. Araştırmanın örnekleminde hem kamu hem de özel sektör banka çalışanlarından derlenecek verilerin analize tabi tutulacak olması da çalışmanın önemini artırmaktadır. Ayrıca, bu çalışma, insan kaynağını etkin bir şekilde yönetebilmek ve örgütlerin uzun dönemli yaşam sürmelerini sağlayabilmek üzere birbirleriyle ilgili olduğuna inanılan söz konusu terimlerden yöneticilerin yararlanmasını ve işgörenlerin verimliliğini artıran insan kaynağı politikalarının üretilip geliştirilebilmesine yardım etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada Türkiye'deki bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalarda görev yapan işgörenler içerisinden ele alınan bir örneklemde vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerine etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü araştırılacaktır. Böylece, örgütün etkinliğine, verimliliğine, uzun dönemde yaşamasına, rekabet avantajı elde etmesine büyük katkı sağlayan işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin, vizyoner liderlik davranışlarından ne derece etkilendiği ve bu etkide iş yaşam dengesinin varsa aracı rolü açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Liderlik Kavramı

Liderlik tarihsel süreç içerisinde kademeli bir şekilde esasları oluşturulan ve zaman içerisinde değişen şartlara uyum sağlayarak bugüne gelebilmiş yönetim adına belki de en önemli kavramlardan biridir (Algahtani, 2014). Özellikle de yönetimin bir bilim olarak ele alınmasıyla başlayan ve yönetimin yürütme fonksiyonunda hayati öneme sahip olan liderlik, örgütlerin amacına ulaşmasında önemli rol oynamaktadır (Şahne ve Şar, 2015).

"Liderlik" sözcüğünün kökü Latinceye ve sonradan İngilizceye dayanır. Eylem şekli "lead" olan sözcüğün "yönlendirmek, yol göstermek, öncülük yapmak ve rehberlik etmek vb." anlamı vardır. Söz konusu eylemi yapan, yapan halini belirten "leader" sözcüğünün rehber, kılavuz, yönlendirici ve öncü gibi anlamları bulunmaktadır. Türk dilinde karşılık olarak "önder" sözcüğü önerilmiş ise de İngilizceden aynen aktarılan "lider" kelimesi daha fazla kullanılır (Eraslan, 2004).

Liderlik insanlığın var oluşu kadar eski bir kavram olup, liderlik, lider ve takipçi kavramları 5000 yıllık Mısır yazıtlarında temsil edilmiştir. Juluis Ceasar'ın Roma Senatosu önünde yaptığı konuşmada, Homeros'un İlyada ve Odysseia adlı eserinde, Platon ve Aristo tarafından kaleme alınan eserlerinde lider ve liderlik hakkında düşüncelerini ifade ettikleri belirtilmektedir (Nanus, 1992).

Vizyoner Liderlik

Liderlik, İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren iki veya daha fazla kişinin olduğu yerde kendi gösteren, yaşamın her alanında etkisini hissettiren, farklı açılardan bakıldığında farklı yönleri görülebilen bir kavramdır. Bundan dolayı, liderliğin ne anlama geldiği konusunda farklı araştırmacılar tarafından birçok tanım yapılmış olmasına rağmen tam anlamıyla fikir birliği oluşturulamamıştır. Söz konusu farklılıkların en mühim sebebi liderliğin tek bir yolun üstünde değil, insanların yaşamının tüm alanlarında bulunmasıdır. Uzun dönemi görebilmek, anlayabilmek, ikna edici vizyon ile hedef tayin ederek takipçileri yönlendirmek liderliğin önemli unsurları arasındadır. Buradan hareketle liderlik, geleceği görebilmeyi, kurumun geleceğiyle ilgili inandırıcı vizyonlarla hedefler saptamayı, çalışanları da bu hedefleri gerçekleştirmek üzere harekete geçirmeyi kapsamaktadır (Gilfoyle, 1987).

Liderlik, işletmenin değişimlere uyabilmesine yönelik olarak gereken yeniliklerle değişimleri, dönüşümleri gerçekleştirmek, kuruma yeni bir vizyon vermek ile alakalıdır. Liderlik sürekli olarak değişim ile alakalıdır, tüm değişimler de liderlik gerektirmektedir (Bargau, 2015).

Vizyoner Liderlik, özellikle 1990 yılından bu yana eğitim (Fehlis 2005; Ylimaki 2006), politik bilimler ve yönetim (Fechter ve Horowitz 1991; Nanus 1992; Dilts 1996) gibi birçok alanda araştırmacı ve uygulayıcıların dikkatini çeken bir konu olmuştur. McLamey ve Rhyno (1999)'a göre vizyona sahip liderlik olgusunun kökeni Mary Parker Follett'ın yaklaşık 100 yıl öncesindeki (günümüze göre)

liderlik, grup üyeliği, katkı, katılım ve iş birliği konulu çalışmasına dayanmaktadır. Vizyoner liderlik, bugünün karmaşık ve çalkantılı çevresinde örgütlerin yaşamlarını idame ettirerek başarılı bir gelişim yakalayabilmeleri için altın anahtar rolündedir (Algahtani, 2014).

Örgütsel Bağlılık

Örgütlerle ilgili olarak önemli sonuçlarının bulunduğu düşünülen ve tüm toplumsal sistemlerde bulunan "bağlılık" terimine, değişik disiplinlerdeki araştırmacılar birbirinden değişik anlamlar yüklemiştir (Seymen, 2008).

Bilginin ve teknolojinin etkisini her geçen gün artırdığı günümüzde, örgütlerin karşı karşıya kaldıkları rekabet ortamı ve kendi içlerinde yaşadıkları yönetim tarzları da çok hızlı değişim göstermektedir. Örgütlerin ve yöneticilerin bu hızlı değişime ayak uydurabilmeleri, işgörenlerle olan iletişim ve çalışma biçimlerini gözden geçirerek tekrar yapılandırmalarına bağlıdır. Söz konusu ilişkideki önemli noktalardan biri olan örgütsel bağlılık, işgörenin faaliyette bulunduğu, çalıştığı ve emek harcayarak üretime katkı sağladığı örgütüne yönelik hissetmiş olduğu bağlılığın bir yansımasıdır (Çöl ve Gül, 2005).

Örgütsel bağlılıkla ilgili olarak yapılan birçok araştırma olmasına karşın, örgütsel bağlılığın kavramsal açıdan ne manaya geldiği hususunda fikir birlikteliği oluşturularak resmedilen ve betimlenen tanım yoktur (Mottaz, 1989; Joolideh ve Yeshodhara, 2009). Bunun en önemli nedenlerinden birisi, sosyoloji, toplumsal psikoloji, örgütsel davranışla örgütsel psikoloji vb. farklı alanlardan gelen araştırmacı ve düşünürlerin konuyu kendi uzmanlıkları ve bakış açıları merkezinde incelemeleridir (Oliver, 1990). Bundan dolayı, söz konusu kavram farklı araştırmacılar tarafından çalışılan (Mottaz, 1989; Joolideh ve Yeshodhara, 2009), her araştırmacının kendi bakış açısını ve düşüncesini yansıtarak farklı tanımlar üretebildiği bir temelde biçimlenmiştir (Oliver, 1990).

İş-Yaşam Dengesi

"İş", genel olarak bir değer yaratan emeği ifade ederken; "denge", duygusal ve zihinsel uyum ya da ahenk ve istikrar olarak tanımlanmaktadır (Akın, Ulukök ve Arar, 2017). Farklı bir tanıma göre iş, ücretli istihdam olarak; yaşam, iş dışı aktiviteler, çalışılmayan zaman, aile sorumlulukları ve aileyle geçirilen zaman şeklinde ifade edilebilmektedir (Tuğsal, 2018). İş-yaşam dengesi bakımından iş, kariyer ve bireysel çabaları belirtirken; yaşamsa, sağlılık, mutluluk, aile ile zaman geçirmeyi özetler (Lewis, Gambles ve Rapoport, 2007).

İş-aile çalışmaları, önemli sayıda kadın işgücünün istihdama katılımıyla birlikte, çalışan kadınlara bilhassa da çalışan annelere odaklanmaya başladığında filolojik değişime uğramış ve iş-yaşam dengesi araştırmaları olarak çalışmalar yapılmıştır (Sharma ve Nayak, 2016). Söz konusu dengeye yönelik yapılan programların başlangıcının 1930'lu yıllara kadar uzandığı ifade edilmesine rağmen kavramın ilk kez 1970'li yılların sonlarına doğru kullanıldığı ve bu kavramın ilk ortaya çıkış nedeninin, aileye ayrılan zamanı kullanır iken işyerindeki taleplerini görmezden gelememe ve bu iki olguyu entegre etme çabaları olduğu belirtilmektedir (Korkmaz ve Erdoğan, 2014; Kaliannan, Perumal ve Dorasamy, 2016). Bununla birlikte, iş yaşamının aile yaşamını olumsuz yönde etkilemesinin insanların dikkatini daha çok çekmeye başlaması sonucunda, 1980'li yılların ortalarından itibaren iş-yaşam dengesi konulu çalışmalar alanyazında yoğun olarak işlenmeye başlamıştır (Arthur, 2004).

Geçmişten günümüze farklı alanlardan araştırmacıların ilgisini çeken iş yaşam dengesini konu alan çalışmalar her geçen gün artış göstermektedir. İş-yaşam dengesi kavramı özellikle zaman konusunda yaşanan ve sosyal yönden hissedilen kısıtlılığı ifade etmektedir. İkilem iş ve iş dışı yaşamın özellikle aile yaşamının yönetimi ile ilgilidir (Delecta, 2011).

YÖNTEM

Araştırmanın kapsamı Çukurova Bölgesi'nde (Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye illeri) faaliyet gösteren bankalarda bulunan işgörenlerin vizyoner liderlik algıları, iş-yaşam dengeleri ve örgütsel bağlılık düzeylerini incelemek olarak belirlenmiştir.

Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini ve iş-yaşam dengesinin bu ilişkideki aracılık rolünü inceleyebilmek amacıyla anket çalışması uygulanmıştır. Anketin ilk bölümünde işgörenlerin demografik

özelliklerini tespit edebilmeye yönelik sorular oluşturulmuştur. Ankette sorulan sorulardan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, sektördeki mesleki deneyim süresi ve çalışılan departman tanımlayıcı demografik analiz sorularıdır. Anketin ikinci bölümünde kişinin vizyoner liderlik algısını, üçüncü bölümünde kişinin örgütsel bağlılık düzeyini ve dördüncü bölümünde kişinin iş-yaşam dengesi düzeyini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Anketteki sorular 5'li Likert ölçeğinde hazırlanmıştır.

Bu bağlamda vizyoner liderlik (VL) çalışmada bağımsız değişken; örgütsel bağlılık (ÖB) bağımlı değişken; iş-yaşam dengesi (İYD) aracı değişken olarak ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında bağımsız değişkenin, bağımlı değişken ve bunun alt boyutları üzerine etkisine, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerine etkisine, aracı değişkenin bağımlı değişken ve bunun alt boyutları üzerine etkisine bakılmıştır. Daha sonra bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerine etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü incelenmiştir. Belirtilen kavramlar üzerinde daha iyi yorumda bulunabilmek amacıyla tanımlayıcı istatistikler temelinde araştırma yapılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik yöntemlerinden frekans tabloları, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış, ayrıca korelasyon analizi yapılarak t-testlerine yer verilmiştir.

Evren Örneklem

Araştırmanın evrenini Çukurova Bölgesi kapsamında bulunan Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye illerinde faaliyet gösteren bankalarda görev yapan işgörenler oluşturmaktadır. Türkiye Bankalar Birliği tarafından yayınlanan banka ve sektör bilgilerine göre; Adana ilinde 3.484, Mersin ilinde 2.265, Hatay ilinde 1.510 ve Osmaniye ilinde 387 kişi olmak üzere toplam 7.646 banka çalışanı bulunmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği, 2022). Zaman, yoğun çalışma temposu ve ulaşılabilirlik gibi nedenlerle araştırma evreninde yer alan her öğeye ulaşmanın mümkün olmaması sebebiyle Çukurova Bölgesi'nde faaliyet gösteren (Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye illeri) banka çalışanlarından 450 kişiye anket ulaştırılmıştır. Hatalı kodlama yapılması nedeniyle bir anket analize dahil edilememiş olup 449 adet anket analiz edilmiştir.

Kullanılan ölçekler

Bu çalışmada veri toplamak için nicel araştırma yöntemlerinden anket metodu uygulanmıştır. Veriye ulaşmada yararlanılan anket formu dört bölümü içermekte olup, birinci bölümde ankete katılım gösteren işgörenlerin demografik yapıları ile ilgili bilgi almaya yardımcı olabilecek sorular bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde sırasıyla katılımcıların, vizyoner liderlik algıları, örgütsel bağlılık ve iş-yaşam dengesi düzeylerini ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Anket tüm katılımcılara online olarak ulaştırılmıştır. Ankete katılım gösteren işgörenlere 5'li Likert tipi bir değerlendirme ölçeği vasıtasıyla anket içinde bulunan sorulara katılım dereceleri sorulmuştur. Araştırma kapsamında uygulanan anketler aracılığı ile elde edilen veri SPSS'de analiz elde edilmek üzere veri setine dönüştürülmüştür. Anket çalışmasında kullanılan ölçekler aşağıda verilmiştir.

Bu çalışmada, Sashkin (1996) tarafından geliştirilen, Tanrıbil'in (2015) ve Yeyrek'in (2018) çalışmalarında kullanmış olduğu Vizyoner Liderlik Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Ölçeğe ait güvenilirlik katsayısı 0,988 olarak hesaplanarak, söz konusu ölçeğin yüksek seviyede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vizyoner liderlik ölçeği 5 boyut ve 25 ifadeyi kapsamaktadır.

Örgütsel bağlılık davranışlarının belirlenebilmesi amacıyla, Meyer ve Allen (1991)'in üç boyutlu örgütsel bağlılık modeli temelinde; Wasti (2000) tarafından oluşturulan ve Ertan (2008)'ın ve Sevgin (2019)'in kullanmış olduğu, 22 maddeyi kapsayan, genel Cronbach Alfa değeri 0,82 (duygusal bağlılık için 0,83, devam bağlılığı için 0,77 ve normatif bağlılık için 0,87) olan örgütsel bağlılık ölçeği esas alınmıştır.

Bireylerin, iş-yaşam dengesi algılarını belirlemek amacıyla Apaydın (2011) tarafından geliştirilen, 4 farklı boyutu (iş yaşam uyumu, yaşamı ihmal etme, kendine zaman ayırma ve yaşamın işten ibaret olması) içeren, toplam güvenirliği 0,91 olan "İş Yaşam Dengesi Ölçeği" kullanılmıştır.

Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli, alanyazında yer alan kavramsal bilgilere göre şekillendirilmiştir. Bu bağlamda; araştırmamızda

vizyoner liderlik, iş-yaşam dengesi ve örgütsel bağlılık olmak üzere 3 değişken vardır. Bu değişkenlerden vizyoner liderlik bağımsız değişken, örgütsel bağlılık bağımlı değişken ve iş-yaşam dengesi aracı değişken olmaktadır. Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir. Modelde belirtilen değişkenlere, bu değişkenlerin aralarındaki ilişkilere ve alanyazında yapılan araştırmalar neticesinde kavramsal çerçevede belirtilen bilgiler ışığında oluşturulan çalışma hipotezlerine aşağıda yer verilmiştir.

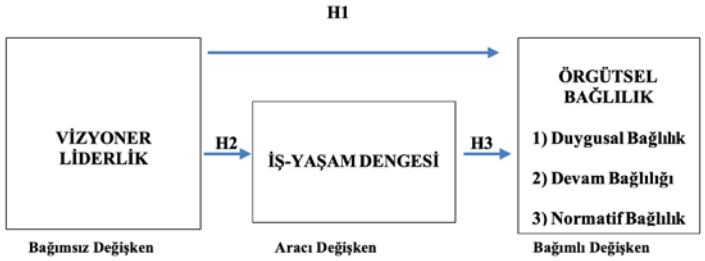

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1'de resmedilen araştırma modelinde; araştırmanın bağımlı değişkeni örgütsel bağlılık, bağımsız değişkeni vizyoner liderlik ve aracı değişkeni iş-yaşam dengesidir.

Kuramsal açıklamalarda yapılan tanımlamalar ve bu kapsamda hazırlanan modelde belirtilen değişkenlere göre aşağıdaki hipotezler belirlenmiş ve test edilmiştir.

H1: Vizyoner Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Vizyoner Liderliğin İş-Yaşam Dengesi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3: İş-Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H4: Vizyoner Liderliğin Örgütsel Bağlılık üzerindeki etkisinde İş-Yaşam Dengesinin aracı değişken olarak anlamlı bir etkisi vardır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Veriler

	N	%
Cinsiyet		
Kadın	199	44.32
Erkek	250	55.68
Yaş		
25 ve daha az	49	10.91
26-35	149	33.19
36-45	144	32.07
46-55	91	20.27
56 ve üstü	16	3.56
Medeni Durum		
Evli	322	71.71
Bekar	127	28.29
Eğitim Durumu		
Lise	30	6.68
Ön Lisans	82	18.26
Lisans	223	49.67
Yüksek Lisans	109	24.28
Doktora	5	1.11
Sektör Deneyim Süresi		
5 yıl ve daha az	103	22.9
6-10 yıl	126	28.06
11-15	101	22.50
16-20	52	11.58
21 ve üstü	67	14.92
Departman		
Şube	209	46.55
Bölge Müdürlüğü Birimleri	240	53.45
Toplam	**449**	**100**

Tablo 1.'e göre erkek katılımcılar n=250 (%55.68) ve kadın katılımcılar n=199 (%44,32)'dur.

Katılımcıların yaşa göre en çok (n = 149, %33,19) 26-35 yaş, sonrasında ise (n = 144, %32.07) 36-45 yaş, (n = 91, %20.27) 46-55 yaş, (n = 49, %10.91) 25 ve daha az olduğu görülmektedir. En az (n= 16, %3.56) 56 ve üzeri yaş aralığı bulunmaktadır.

Medeni durumlarına göre (n= 322, %71.71) evli, (n= 127, %28.29) bekâr olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim durumuna göre (n = 223, %49.67) lisans, (n = 109, %24.28) yüksek lisans, (n = 82, %18.26) ön lisans, (n = 5, %1.11) doktora ve ayrıca, (n = 30, %6.68) lise mezunu bulunmaktadır.

Sektör deneyim süresine göre en çok (n = 126, %28.06) 6-10 yıl aralığında, daha sonra (n = 103, %22.94) 5 yıl ve daha az, (n = 101, %22.50) 11-15 yıl olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte (n= 67, %14.92) 21 yıl ve üzeri ve (n = 52, %11.58) 16-20 yıl aralığında olduğu görülmektedir.

Çalışılan departmana göre en çok (n = 240, %53.45) bölge müdürlüğü birimleri çalışanı, daha sonra (n = 209, %46.55) şube çalışanı bulunmaktadır.

Tablo 2. incelendiğinde yaşa göre Duygusal Bağlılık [$F_{(3-447)}$ = 10.615, p < .05], Devam Bağlılığı [$F_{(3-447)}$ = 14.170, p < .05] ve İş-Yaşam Dengesi [$F_{(3-447)}$ = 12.782, p < .05] puan ortalamaları anlamlı farklılığa sahip olup, bu farklılığın hangi gruplar arasında mevcut olduğunu anlayabilmek için post-hoc testi uygulanmıştır. Post-hoc testi verileri temelinde Duygusal Bağlılık için yaşları 46 ve üzerindekilerin ortalama puanı ($\overline{X}$= 32.16), 25 yaş ve daha az olanların ($\overline{X}$= 25.81), 26-35 yaş aralığında ($\overline{X}$= 28.29), 36-45 yaş kapsamındakilerin ortalama puanından ($\overline{X}$= 28.83) daha yüksektir. Devam Bağlılığı için yaşları 46 ve üzeri olanların puan ortalaması ($\overline{X}$= 25.98), 25 yaş ve daha az olanların ($\overline{X}$= 19.97), 26-35 yaş aralığında ($\overline{X}$= 22.92), 36-45 yaş kapsamındakilerin ortalama puanından ($\overline{X}$= 23.69) daha yüksektir. Ayrıca yasları 36-45 yaş aralığında olanların sıra ortalaması ($\overline{X}$= 23.69), 46 ve üzeri olanların sıra ortalamasından ($\overline{X}$= 25.98) daha düşüktür. İş-Yaşam Dengesi için yaşları 46 ve üzeri olanların puan ortalaması ($\overline{X}$= 73.91), 25 yaş ve daha az olanların ($\overline{X}$= 64.41), 26-35 yaş aralığında ($\overline{X}$= 66.45), 36-45 yaş kapsamındakilerin ortalama puanından ($\overline{X}$ =67.34) daha yüksektir.

Tablo 2. Çalışanların Duygusal Bağlılık, Devam Bağlılığı ve İş-Yaşam Dengesi Puan Ortalamalarının Yaşa Göre ANOVA Sonuçları

Ölçek/Boyut	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Duygusal Bağlılık	Gruplar Arası	1638.790	3	546.263	10.615	.001	1-4, 2-4, 3-4
	Gruplar İçi	22849.574	444	51.463			
	Toplam	24488.364	447				
Devam Bağlılığı	Gruplar Arası	1318.481	3	439.494	14.170	.001	1-3, 1-4, 2-4, 3-4
	Gruplar İçi	13771.362	444	31.017			
	Toplam	15089.843	447				
İş-Yaşam Dengesi	Gruplar Arası	4746.011	3	1582.004	12.782	.001	1-4, 2-4, 3-4
	Gruplar İçi	54951.034	444	123.764			
	Toplam	59697.045	447				

Tablo 3. Çalışanların Örgütsel Bağlılık, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık ve İş-Yaşam Dengesi Puan Ortalamalarının Eğitim Durumlarına Göre ANOVA Sonuçları

Ölçek/Boyut	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Örgütsel Bağlılık	Gruplar Arası	2218.048	3	739.349	2.303	.076	-
	Gruplar İçi	142202.504	443	320.999			
	Toplam	144420.552	446				
Devam Bağlılığı	Gruplar Arası	138.399	3	46.133	1.369	.252	-
	Gruplar İçi	14925.771	443	33.692			
	Toplam	18112.502	446				
Normatif Bağlılık	Gruplar Arası	585.024	3	195.008	4.929	.002	1-3, 1-4, 2-3, 2-4
	Gruplar İçi	17527.478	443	39.565			
	Toplam	59697.045	446				
İş-Yaşam Dengesi	Gruplar Arası	1040.706	3	346.902	2.620	.050	-
	Gruplar İçi	58645.446	443	132.382			
	Toplam	59686.151	446				

Tablo 3. incelendiğinde eğitime göre Normatif Bağlılık puan ortalamaları anlamlı farklılık göstermektedir [$F_{(3-446)}$ = 4.929, $p < .05$]. Bu farklılığın hangi gruplar arasında mevcut olduğunu anlayabilmek için post-hoc testi uygulanmıştır. Post-hoc testi verileri temelinde, Normatif Bağlılık için lise mezunu olanların puan ortalaması ($\overline{X}$ = 26.82), lisans ($\overline{X}$ = 23.41) ve lisansüstü mezunlarının ortalama puanlarından ($\overline{X}$ = 23.04) daha yüksektir. Ayrıca ön lisans mezunlarının ortalama puanı ($\overline{X}$ = 25.43), lisans ($\overline{X}$ = 23.41) ve lisansüstü mezunu olanların puan ortalamasından ($\overline{X}$ = 23.04) daha yüksektir.

Eğitim durumuna göre Örgütsel Bağlılık [F(3-446) = 2.303, $p > .05$], Devam Bağlılığı [F(3-446) = 1.369, $p > .05$] ve İş Yaşam Dengesi [F(3-446) = 2.620, $p > .05$] puan ortalamaları anlamlı farklılık göstermemektedir. Bir başka ifadeyle, katılımcıların eğitim düzeyleri Örgütsel Bağlılık, Devam Bağlılığı ve İş Yaşam Dengesi puanlarını etkilememektedir. Bu konularda farklı eğitim düzeylerindeki katılımcıların benzer düşündükleri ifade edilebilir.

Tablo 4. Çalışanların Vizyoner Liderlik, Örgütsel Bağlılık (duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık) ve İş-Yaşam Dengeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (n = 449)

Ölçek/boyut	Vizyoner Liderlik	Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	İş Yaşam Dengesi
Vizyoner Liderlik		.58**	.63**	.45**	.51**	.48**
Örgütsel Bağlılık			.93**	.88**	.94**	.58**
Duygusal Bağlılık				.70**	.82**	.60**
Devam Bağlılığı					.77**	.40**
Normatif Bağlılık						.59**
İş Yaşam Dengesi						

*: .05 düzeyinde anlamlı, **: .01 düzeyinde anlamlı

Korelasyon testi sonuçlarını gösteren Tablo 4. incelendiğinde Vizyoner Liderlik ile Örgütsel Bağlılık düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişki bulunduğu görülmektedir ($r = .58$, $p < .05$). Vizyoner Liderlik ile Duygusal Bağlılık düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($r = .63$, $p < .05$). Vizyoner Liderlik ile Devam Bağlılığı düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişki bulunduğu görülmektedir ($r = .45$, $p < .05$). Vizyoner Liderlik ile Normatif Bağlılık düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($r = .51$, $p < .05$). Vizyoner Liderlik ile İş Yaşam Dengesi düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişki bulunduğu görülmektedir ($r = .48$, $p < .05$).

Örgütsel Bağlılık ile Duygusal Bağlılık ($r = .93$, $p < .05$), Devam Bağlılığı ($r = .88$, $p < .05$) ve Normatif Bağlılık ($r = .94$, $p < .05$) düzeyleri arasında pozitif, yüksek düzeyde ve anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon katsayısı değerleri incelendiğinde, Normatif Bağlılık alt boyutunun Örgütsel Bağlılık ile daha yüksek korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde örgütsel bağlılığın alt boyutlarının kendi aralarında pozitif, yüksek düzeyde ve anlamlı ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel Bağlılık ile İş Yaşam Dengesi düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($r = .58$, $p < .05$).

Duygusal Bağlılık ile İş Yaşam Dengesi düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r = .60$, $p < .05$).

Devam Bağlılığı ile İş Yaşam Dengesi düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($r = .40$, $p < .05$).

Normatif Bağlılık ile İş Yaşam Dengesi düzeyleri arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r = 59.$, $p < .05$).

Tablo 5 Vizyoner Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	Standardize edilmiş katsayı (β)	*t*	*P*	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart tahmin hatası	*F*
Model 1 Örgütsel Bağlılık	Vizyoner Liderlik	0.582	15.134	< 0.001	0.339	0.337	14.657	229.029

Tablo 6. Vizyoner Liderliğin İş-Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

	Bağımsız değişken	Standardize edilmiş katsayı (β)	*t*	*P*	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart tahmin hatası	*F*
Model 2 İş-Yaşam Dengesi	Vizyoner Liderlik	0.482	11.638	<0.001	0.233	0.231	10.137	135.452

Tablo 7. İş-Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	Standardize edilmiş katsayı (β)	t	P	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart tahmin hatası	F
Model 3 Örgütsel Bağlılık	İş-Yaşam Dengesi	0.583	15.177	< 0.001	0.340	0.339	14.643	230.336

Tabloya göre Vizyoner liderlik Örgütsel bağlılığı anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($\beta = 0.582$, $t = 15.134$, $F = 229.029$, $p < .05$). Buna göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Vizyoner liderlik Örgütsel bağlılıktaki varyansın (değişkenliğin) yaklaşık %34'ünü açıklamaktadır ($R^2 = 0.339$, Düzeltilmiş $R^2 = 0.337$). İlişkinin yönü pozitiftir. Vizyoner liderlik puanları arttığında Örgütsel bağlılık puanları da artış göstermektedir. "Vizyoner liderliğin Örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir etkisi vardır." H1 hipotezi desteklenmektedir.

Tabloya göre Vizyoner Liderlik İş Yaşam Dengesini anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($\beta = 0.482$, $t = 11.638$, $F = 135.452$, $p < .05$). Buna göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Vizyoner Liderlik İş Yaşam Dengesindeki varyansın yaklaşık %23'ünü açıklamaktadır ($R^2 = 0.233$, Düzeltilmiş $R^2 = 0.231$). İlişkinin yönü pozitiftir. Vizyoner Liderlik puanları arttığında İş-Yaşam Dengesi puanları da artış göstermektedir. "Vizyoner Liderliğin İş-Yaşam Dengesi üzerinde pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir etkisi vardır." H2 hipotezi desteklenmektedir.

Tabloya göre İş-Yaşam Dengesi Örgütsel Bağlılığı anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($\beta = 0.583$, $t = 15.177$, $F = 230.336$, $p < .05$). Buna göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İş-Yaşam Dengesi Örgütsel Bağlılıktaki varyansın yaklaşık %34'ünü açıklamaktadır ($R^2 = 0.340$, Düzeltilmiş $R^2 = 0.339$). İlişkinin yönü pozitiftir. İş-Yaşam Dengesi puanları arttığında Örgütsel Bağlılık puanları da artış göstermektedir. "İş-Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık üzerinde pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir etkisi vardır." H3 hipotezi desteklenmektedir.

Şekil 2. Aracılık Modeli 1

a: bağımsız değişken ve aracı arasındaki ilişki için standartlaştırılmamış regresyon katsayısı.

Sa: standart a hatası

b: aracı ve bağımlı değişken arasındaki ilişki için standartlaştırılmamış regresyon katsayısı.

Sa: standart b hatası

c: bağımsız değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişki için standartlaştırılmış regresyon katsayısı

Örgütsel Bağlılığın Vizyoner Liderlik tarafından yordanmasında *c doğrudan etkiyi göstermektedir.* a, İş-Yaşam Dengesinin Vizyoner Liderlik tarafından yordanmasını; b, Örgütsel Bağlılığın İş-Yaşam Dengesi tarafından yordanmasını *göstermektedir. Ayrıca a*b Örgütsel Bağlılığın Vizyoner Liderlik tarafından* yordanmasında *İş-Yaşam Dengesinin aracılık etkisini göstermektedir.* Regresyon modelleri Tablo 8'da verilmiştir.

Tablo 8. Regresyon Modeli (Örgütsel Bağlılığın Yordanması)

Yol	B	B Std. Hata	β	P
c	0.492	0.033	0.582	< .001
a	0.262	0.023	0.482	< .001
b	0.614	0.062	0.394	< .001

R^2 = 0.458 (model), R^2 = 0.233 (İş-Yaşam Dengesi)

Tablo 8. incelendiğinde tüm yolların anlamlı olduğu görülmektedir ($p < .05$). Model bir bütün olarak değerlendirildiğinde Örgütsel Bağlılıktaki varyansın yaklaşık %46'sı model tarafından açıklanmaktadır. İş-Yaşam Dengesindeki varyansın yaklaşık %23'ü Vizyoner Liderlik tarafından açıklanmaktadır. Aracılık etkilerinin anlamlılığı Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Aracılık Etkisi Testi Sonuçları

Yol	B	β	P
ab	0.161	0.185	< .001

Tablo 9. incelendiğinde ab yolunun anlamlılığı görülmekte olup ($p < .05$), bu doğrultuda; Örgütsel Bağlılığın Vizyoner Liderlik tarafından yordanmasında İş-Yaşam Dengesi anlamlı bir aracılık etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. c yolu, bir başka ifadeyle Örgütsel Bağlılığı Vizyoner Liderliğin doğrudan açıkladığı yol, hem aracılık öncesi hem de aracılık sonrası anlamlı olduğu için de aracılığın kısmi aracılık olduğu ifade edilebilir. Bu sonuca göre H4 hipotezi desteklenmektedir.

SONUÇ

Araştırmada vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini ve iş-yaşam dengesinin bu ilişkideki aracılık rolünü incelemek amacı ile bankacılık sektöründe bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Uygulama Çukurova Bölgesi'nde (Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye illeri) faaliyet gösteren bankalarda bulunan işgörenleri kapsamakta olup, 450 banka çalışanının katılımı ile anket vasıtasıyla veri toplanmıştır. Hatalı kodlama yapılması nedeniyle bir anket analize dahil edilememiş olup 449 adet anket üzerinden elde edilen veriler uygun istatistiksel programlar ile analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar kavramlar arasındaki ilişkilere dayanarak değerlendirilmiştir.

Bağımsız değişken vizyoner liderliğin bağımlı değişken olan örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini test etmek için regresyon analizi uygulanmış olup, analiz sonucunda ulaşılan veriler vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu yönünde oluşturulan hipotezi desteklemektedir. Bu durumda vizyoner liderlik algısı arttıkça örgütsel bağlılığın da artacağını söylemek mümkündür.

Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik bulunan sonuçlar alanyazındaki benzer çalışmalarla uyumluluk göstermektedir. Aydın ve Karaman (2022), otel çalışanları; Basri, Dewi ve Purba (2021), özel üniversite öğretim üyeleri; Widodo ve Chandrawaty (2021), öğretmenler; Kesumayani vd., (2020), farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirket çalışanları; İşcan ve Tanrıbil (2016), banka çalışanları; Dhammika (2016), özel sektör ve kamu sektörü çalışanlarından oluşan yüksek lisans öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmalarda vizyoner liderlik davranışlarının bireylerin örgütsel bağlılıkları üzerinde önemli derecede olumlu etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. İşgörenlerin çalıştıkları örgüt bünyesinde vizyoner liderlik algılarının yüksek seviyede oluşması, söz konusu işgörenlerin örgütlerine olan bağlılık seviyelerinin de yüksek olmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, bağımsız değişken vizyoner liderliğin aracı değişken olan iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisini test etmek için regresyon analizi uygulanmış olup,

analiz sonucunda ulaşılan veriler vizyoner liderliğin, işgörenlerin iş-yaşam dengesi üzerinde pozitif ve anlamlı yönde etkisinin olduğu biçiminde oluşturulan hipotezi desteklemektedir. Bu durumda vizyoner liderlik algısı arttıkça, iş-yaşam dengesi düzeyinin de artacağını söylemek mümkündür.

Vizyoner liderliğin iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisine yönelik bulunan sonuçlar alanyazındaki genel olarak liderliğin ya da spesifik olarak vizyoner liderliğin iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisine yönelik benzer çalışmalarla uyumluluk göstermektedir. Wang vd., (2022), vizyoner liderliğin farklı sektörlerde çalışan bireylerin iş-yaşam çatışması; Kesumayani vd., (2020), vizyoner liderliğin farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerde bulunan işgörenlerin iş-yaşam dengeleri; Mattock (2015), liderlerin travma tedavisinde çalışan sağlık personelinin iş-yaşam dengeleri üzerinde önemli etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bulundukları örgütte vizyoner liderlik algıları yüksek olan bireylerin iş-yaşam dengesi seviyelerinin de yüksek olduğu görülebilmektedir.

Bu çalışmada, aracı değişken olan iş-yaşam dengesinin bağımlı değişken olan örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini test etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları iş-yaşam dengesinin, işgörenlerin örgütsel bağlılıkları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu yönünde oluşturulan hipotezi desteklemektedir. Bu durumda işgörenlerin iş-yaşam dengesi düzeyleri arttıkça, örgütsel bağlılık düzeyinin de artacağını söylemek mümkündür.

İş-yaşam dengesinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik bulunan sonuçlar alanyazındaki benzer çalışmalarla uyumluluk göstermektedir. Sethi (2015), bankacılık sektöründe görev yapan kadın çalışanlar; Tayfun ve Çatır (2014), devlet hastanelerinde görev yapan hemşireler; Zhao, Qu ve Liu (2014), otel çalışanları; Chimote ve Srivastava (2013), çağrı merkezi çalışanları üzerine yaptıkları çalışmalarda iş-yaşam dengesinin bireylerin örgütsel bağlılıkları üzerinde olumlu etkisinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Çalıştığı örgütte iş-yaşam dengesini sağlayabilen bireylerin örgütsel bağlılık seviyelerinin de yüksek olduğu görülebilmektedir.

İçinde bulunulan yüzyıl, inanılmaz hızda değişimin ve gelişmelerin yaşandığı, bu değişim ve gelişmeleri izleyebilmenin ve onlara uyum gösterebilmenin çok önemli olduğu ve bu doğrultuda yoğun çaba gösterilmesinin gerektiği bir çağ olarak betimlenebilir. Bilgiye ulaşmanın daha kolay olması, bilginin kendini sürekli olarak yenilemesi, bilişim teknolojilerinin sürekli değişmesi, ikame edilebilir ürünlerin hızlı şekilde sektörlerde yerini alması ve artan maliyetler gibi pek çok faktör örgütlerin iş yapış şekillerinde değişikliğe gitmesine ve daha az personel ile daha çok iş yapılması yönünde işgörenler üzerinde baskı oluşturmasına neden olmuştur. Bu baskılardan kurtulabilmek amacıyla işgörenler daha hızlı ve yoğun çalışmakta, mesai sonrası işlerini evlerine taşımakta ve çoğu zaman hafta sonları da çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Yaşanan bu durum işgörenlerin iş dışı yaşamlarını olumsuz etkilemekte, kendilerine, ailelerine ve arkadaşlarına zaman ayıramamalarına neden olmakta ve işlerine motive olarak enerjik bir şekilde çalışmalarını engellemektedir. Bu aşamada, işgörenlerin iş-yaşam dengelerini kurmaları zor bir hal almaktadır. Bu dengenin sağlanması yönünde işgören-örgüt iş birliği oldukça önemlidir (Apaydın, 2020).

Alanyazın incelendiğinde; vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolünü inceleyen az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Kesumayani vd., (2020), çimento ve hazır beton sektöründe yapılan bir çalışmada vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolünü araştırmışlardır. Söz konusu çalışmada verilerin analizi neticesinde, vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık ve iş-yaşam dengesi üzerinde pozitif yönde ve önemli etkisinin bulunduğu, iş-yaşam dengesinin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönlü ve önemli etkisinin olduğu ve ayrıca, vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vizyoner liderlik, yüksek örgütsel bağlılık ve iş-yaşam dengesini sağlamış olan işgörenler bir örgütün sürdürülebilir başarıyı yakalamasını sağlayan temel yapı taşlarıdır (Eryılmaz, 2024).

Bankacılık sektöründe gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak gelecek çalışmalara yönelik olarak araştırmacılara şunlar önerilebilir:

Çukurova Bölgesi'nde (Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye illeri) faaliyet gösteren bankalarda görev yapan işgörenlerin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada 450 kişiye anket ulaştırılmış, hatalı kodlama yapılması nedeniyle bir anket analiz dışı tutularak 449 adet anket analiz edilmiştir. Gelecek çalışmalarda bu örneklemin genişletilerek sonuçların daha genelleştirilmiş hale getirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, aynı araştırma farklı şehirlerde faaliyet gösteren banka çalışanlarının katılımıyla gerçekleştirilebilir.

Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılığa etkisi ya da iş-yaşam dengesine etkisi ya da ikili ilişkiler daha önce yapılan çalışmalarda ele alınsa da bankacılık sektöründe vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerine etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü inceleyen araştırmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı, araştırmamızda bankaların seçilmiş olması çalışmaya özgünlük kazandıran unsurlardan biridir. Kesumayani vd., (2020), Endonezya'da çimento ve hazır beton sektöründe faaliyet gösteren özel bir şirket bünyesinde gerçekleştirdikleri çalışmada vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolünü araştırmışlardır. Gelecek çalışmalarda söz konusu değişkenlerin kullanıldığı farklı sektörler seçilebilir.

Kamu ve özel sektör arasında karşılaştırmalı sonuçların elde edilebileceği ve farklı sektörlerin incelenebileceği çalışmalar yapılabilir. Örneğin, sağlık ve eğitim sektörleri tercih edilebilir. Farklı liderlik tarzlarının karşılaştırmalı olarak örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve bu etkide iş-yaşam dengesinin aracılık rolü araştırılabilir. Farklı liderlik türleri ile kıyaslandığında vizyoner liderliğin etkisinin daha az ya da çok olduğu ele alınabilir.

Araştırma değişkenlerinden vizyoner liderlik ve iş-yaşam dengesi kavramları genel ortalamaları dikkate alınarak değerlendirilmiş olup, söz konusu değişkenlerin boyutları göz önünde bulundurularak daha detaylı değerlendirme yapılabilir. Vizyoner liderliğin bağımsız değişken ve iş-yaşam dengesinin aracı değişken olduğu araştırma modelinde bağımlı değişken olarak örgütsel bağlılığın dışında işgören devir oranı ve örgütsel etkililik gibi kavramlar yer alabilir.

Vizyoner liderliğin bağımsız değişken, örgütsel bağlılığın bağımlı değişken olduğu ve bankacılık sektörünü temel alan araştırma modelinde lider-üye etkileşimi ve akış deneyimi gibi kavramlar aracı değişken olarak değerlendirilebilir. Vizyoner liderliğin olumsuz sonuçlar doğurup doğurmadığı ya da hangi durumlarda örgütsel bağlılığa neden olmadığı analiz edilebilir. Çalışanların iş-yaşam dengesi farklılaşmasının vizyoner liderlik ile örgütsel bağlılık ilişkisini nasıl etkilediği incelenebilir.

KAYNAKLAR

Advani, A. (2015). Impact of transformational and transactional leadership styles on employees' performance of banking sector in Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research: Administration and Management, 15*(5).

Akın, A., Ulukök, E., ve Arar, T. (2017). İş-yaşam dengesi: Türkiye'de yapılan çalışmalara yönelik teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19*(1), 113-124.

Algahtani, A. (2014). Are leadership and management different? A review. *Journal of Management Policies and Practices, 2*(3), 71-82.

Anwar, H. (2013). Impact of paternalistic leadership on employees' outcome–A study on the banking sector of Pakistan. *IOSR Journal of Business and Management*, *7*(6), 109-115.

Apaydın, Ç. (2020). *İşe bağımlılık (İşkoliklik), iş-yaşam ve aile yaşam dengesi*. Pegem Akademi.

Arthur, L. (2004). Work-life balance. *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe, 12*(2), 137-153.

Aydın, M., ve Karaman, A. (2022). Vizyoner liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 265-277.

Azeem, S. M., & Akhtar, N. (2014). The influence of work life balance and job satisfaction on organizational commitment of healthcare employees. *International Journal of Human Resource Studies, 4*(2), 18.

Bargau, M. A. (2015). Leadership versus management. *Romanian Economic and Business Review, 10*(2), 197.

Basri, B., Dewi, R., & Purba, S. (2021). The influence of visionary leadership style on organizational commitment of private university lecturers. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan, 13*(3), 1799-1805.

Bulut, Y. B., ve Uygun, S. (2010). Etkin bir yönetim için vizyoner liderliğin önemi: Hatay'daki kamu kurumları üzerinde bir uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(13), 29-47.

Chimote, N. K., & Srivastava, V. N. (2013). Work-life balance benefits: From the perspective of organizations and employees. *IUP Journal of Management Research, 12*(1).

Çöl, G., ve Gül, H. (2005). Kişisel özelliklerin örgütsel bağlilik üzerine etkileri ve kamu üniversitelerinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19*(1), 291-306.

Delecta, P. (2011). Work life balance. *International Journal of Current Research, 3*(4), 186-189.

Dhammika, K. A. S. (2016). Visionary leadership and organizational commitment: the mediating effect of leader member exchange (LMX). *Wayamba Journal of Management, 4*(1).

Dilts, R. (1996). *Visionary leadership skills: Creating a world to which people want to belong.* Meta Publications.

Drucker, P. F. (2000). *Gelecek için yönetim 1990'lar ve sonrası* (F. Üçcan Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

Eraslan, L. (2004). Liderlik olgusunun tarihsel evrimi, temel kavramlar ve yeni liderlik paradigmasının analizi. *Milli Eğitim Dergisi, 162*(3).

Eryılmaz, N. B. (2024). *Vizyoner liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracı rolü*. Akademisyen Kitabevi.

Evans, P., & Bartolomé, F. (1984). The changing pictures of the relationship between career and family. *Journal of Organizational Behavior, 5*(1), 9-21.

Fechter, W. F., & Horowitz, R. B. (1991). Visionary leadership needed by all managers. *Industrial Management, 33*(4), 2-5.

Fehlis, C. P. (2005). A call for visionary leadership. *The Journal of Extension, 43*(1), 2.

Gilfoyle, E. M. (1987). Leadership and management. *The American Journal of Occupational Therapy, 41*(5), 281-283.

Gregory, A., & Milner, S. E. (2009). Work-life balance: a matter of choice?. *Gender, Work and Organization, 16*(1), 1-13.

Groves, K. S. (2006). Leader emotional expressivity, visionary leadership, and organizational change. *Leadership & Organization Development Journal*, *27*(7), 566-583.

İşcan, Ö. F., ve Naktiyok, A. (2004). Çalışanların örgütsel bağdaşımlarının belirleyicileri olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algıları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 59*(1), 185.

İşcan, Ö. F., ve Tanrıbil, S. (2016). Vizyoner liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel bağlılıklarına ve adalet algılarına etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(3).

Joolideh, F., & Yeshodhara, K. (2009). Organizational commitment among high school teachers of India and Iran. *Journal of Educational Admi*nistration.

Kaliannan, M., Perumal, K., & Dorasamy, M. (2016). Developing a work-life balance model towards improving job satisfaction among medical doctors across different generations. *The Journal of Developing Areas, 50*(5), 343-351.

Kesumayani, H., Eliyana, A., Hamidah, A. M., & Sebayang, K. D. (2020). Boosting Organizational Commitment Through Visionary Leadership and Work Life Balance. *Systematic Reviews in Pharmacy, 11*(9), 312-322.

Khan, A. (2010). The dillema of leadership styles and performance apprasial: Counter strategies. *Journal of Managerial Sciences, 5*, 12-13.

Korkmaz, O., ve Erdoğan, E. (2014). İş yaşam dengesinin örgütsel bağlılık ve çalışan memnuniyetine etkisi. *Ege Academic Review, 14*(4).

Lewis, S., Gambles, R., & Rapoport, R. (2007). The constraints of a 'work–life balance'approach: An international perspective. *The International Journal of Human Resource Management, 18*(3), 360-373.

Malone, E. K., & Issa, R. R. (2013). Work-life balance and organizational commitment of women in the US construction industry. *Journal of Professional Issues in Engineering Education and Practice, 139*(2), 87-98.

Mattock, S. L. (2015). Leadership and work–life balance. *Journal of Trauma Nursing, 22*(6), 306-307.

McLarney, C., & Rhyno, S. (1999). Mary Parker Follett: Visionary leadership and strategic management. *Women in Management Review*.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review, 1*(1), 61-89.

Mottaz, C. J. (1989). An analysis of the relationship between attitudinal commitment and behavioral commitment. *The Sociological Quarterly, 30*(1), 143-158.

Naiemaha, S. U., Aas, A., & Ruswahidac, I. R. (2019). The relationship between organizational commitment, employee engagement, job satisfaction and turnover intention: Evidences in the Malaysian hospitality sector. *International Journal of Advanced Science and Technology, 28*(13), 473-482.

Nanus, B. (1992). *Visionary Leadership: Creating a compelling sense of direction for your organization.* Jossey-Bass Inc.

Nayak, T., & Sahoo, C. K. (2015). Quality of work life and organizational performance: The mediating role of employee commitment. *Journal of Health Management, 17*(3), 263-273.

Novitasari, D., Asbari, M., Wijaya, M. R., & Yuwono, T. (2020). Effect of organizational justice on organizational commitment: Mediating role of intrinsic and extrinsic satisfaction. *International Journal of Science and Management Studies (IJSMS), 3*(3), 96-112.

Oliver, N. (1990). Rewards, investments, alternatives and organizational commitment: Empirical evidence and theoretical development. *Journal of Occupational Psychology*, *63*(1), 19-31.

Örücü, E., ve Çoban, M. (2017). Kamu ve özel bankalarda uygulanan liderlik tarzlarının kıyaslanması üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 1-15.

Sashkin, M. (1996). *The visionary leader: Trainer's guide*. Human Resource Development Pr.

Sakthivel, D., & Jayakrishnan, J. (2012). Work life balance and organizational commitment for nurses. *Asian Journal of Business and Management Sciences, 2*(5), 1-6.

Sethi, U. J. (2015). Influence of work life balance on organisational commitment: A comparative study of women employees

working in public and private sector banks. *International Journal of Management, IT and Engineering, 5*(1), 243-255.

Sevgin, M. N. (2019). *Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik davranışının iş yaşam kalitesi ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi.

Seymen, O. A. (2008). *Örgütsel bağlılığı etkileyen örgüt kültürü tipleri üzerine bir araştırma*. Detay Yayıncılık.

Sharma, N., & Nayak, P. (2016). Study on work life balance and organisation policy in IT sector in NCR. *Amity Global Business Review, 11*.

Şahne, B. S., ve Şar, S. (2015). Liderlik kavramının tarihçesi ve Türkiye'de ilaç endüstrisinde liderliğin önemi. *Marmara Pharmaceutical Journal, 19*(2), 109-115.

Tanrıbil, S. (2015). *Vizyoner liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel bağlılık ve adalet algılarına etkisi: Erzurum ili bankacılık sektöründe yapılan bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.

Tayfun, A., ve Çatır, O. (2014). An empirical study into the relationship between work/life balance and organizational commitment. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 16*(1), 20-37.

Tuğsal, T. (2018). *İş-yaşam dengesi, sosyal destek ve sosyo-demografik faktörlerin tükenmişlik üzerindeki etkisi*. Cinius Yayınları.

Ubaidillah, M., Christiana, R., & Sahrandi, A. (2019). The visionary leadership strategy in advancing educational institutions. *Erudio Journal of Educational Innovation, 6*(2), 206-215.

Uddin, M. A., Fan, L., & Das, A. K. (2016). A study of the impact of transformational leadership, organizational learning, and knowledge management on organizational innovation. *Management dynamics*, *16*(2), 42-54.

Wang, H., Zhang, H., Xie, J., & Zheng, J. (2022). Seeing the big picture during the COVID-19 pandemic: The spillover effects of visionary leadership on employees' work-to-family conflict. *Current Psychology*, 1-12.

Widodo, W., & Chandrawaty, C. (2021). Exploring the principals' visionary leaderships' effect on school organizational culture and teachers' affective commitment. *Technium Soc. Sci. J., 18*, 21.

Xie, L. (2019). Leadership and organizational learning culture: a systematic literature review. *European journal of training and development*, *43*(1/2), 76-104.

Yeyrek, M. (2018). *Geleneksel yönetim ve vizyoner liderlik davranışlarının, çalışanların performansına etkilerine yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Ylimaki, R. M. (2006). Toward a new conceptualization of vision in the work of educational leaders: Cases of the visionary archetype. *Educational Administration Quarterly, 42*(4), 620-651.

Zhao, X., Qu, H., & Liu, J. (2014). An investigation into the relationship between hospitality employees' work–family conflicts and their leisure intentions. *Cornell Hospitality Quarterly, 55*(4), 408-421.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

NAVIGATING ONLINE PSYCHOLOGICAL COUNSELING: INSIGHTS FROM PROSPECTIVE COUNSELORS ON CHALLENGES, BENEFITS, AND TRAINING GAPS

ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANIN YÜRÜTÜLMESİ: ADAY PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN ZORLUKLAR, AVANTAJLAR ve EĞİTİM AÇIKLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK, Merih UĞUREL KAMIŞLI, Özlem ERDEN BAŞARAN, Hilal SEDA YILDIZ, Zehra YELER

76

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1305-1321
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1613702

Geliş Recieved: **05.01.2025**
Kabul Accepted: **28.06.2025**

Keywords:
Online counseling,
Ethics,
Technology,
Therapeutic relationship,
Tricky topics technique.

Anahtar Kelimeler:
Çevrimiçi psikolojik danışma,
Etik,
Teknoloji,
Terapötik ilişki,
Zor konular tekniği

NAVIGATING ONLINE PSYCHOLOGICAL COUNSELING: INSIGHTS FROM PROSPECTIVE COUNSELORS ON CHALLENGES, BENEFITS, AND TRAINING GAPS

ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANIN YÜRÜTÜLMESİ: ADAY PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN ZORLUKLAR, AVANTAJLAR ve EĞİTİM AÇIKLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK [1], Merih UĞUREL KAMIŞLI [2], Özlem ERDEN BAŞARAN [3], Hilal SEDA YILDIZ [4], Zehra YELER [5]

[1] Doktor Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, burcu.ucok@tedu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7464-6136

[2] Doktor Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, merih.kamisli@tedu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8434-1678

[3] Doçent Doktor, TED Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ozlem.erden@tedu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0374-1942

[4] Doçent Doktor, Arden Üniversitesi, Akademik Mesleki Gelişim, hyildiz@arden.ac.uk, https://orcid.org/0000-0001-6680-1597

[5] Araştırma Görevlisi, TED Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, zehra.yeler@tedu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8192-6504

Alıntılamak için/Cite as: Üçok B. ve ark. (2025) Navigating Online Psychological Counseling: Insights From Prospective Counselors On Challenges, Benefits, And Training Gaps, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1305-1321

ABSTRACT

Online counseling has become a popular method for providing mental health services with the integration of technology into our everyday lives. Despite the fact that it offers many opportunities, it has also brought certain challenges. This qualitative exploratory case study research aimed to gather in-depth perspectives of 23 prospective counselors (aged between 20-32; 20 women and 3 men) on online psychological counseling via focus group meetings through the use of the Tricky Topics (TTs) technique. Initially, group interviews were conducted. The data collected from concept maps, audio recordings, and behavioral observations during these group sessions were analyzed by the researchers. Communication, technology, ethics, education, and environment were the five themes that emerged from the content analysis of the data. The discussion focuses on the implications and recommendations improving psychological counseling and guidance program curricula in order to facilitate effective online counseling practices and client experiences.

ÖZ

Çevrimiçi psikolojik danışma, teknolojinin hayatımıza dahil olmasıyla birlikte ruh sağlığı hizmeti sunmanın sıklıkla tercih edilen yollarından biri haline gelmiştir. Çevrimiçi psikolojik danışma, ruh sağlığı hizmeti alanına birçok fırsat sunmakla birlikte bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Gerek fırsatların gerek zorlukların incelenebilmesi amacıyla, nitel, keşfetmeye dayalı durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada zor konular tekniği kullanılarak, odak grup görüşmeleri yürütülmüş ve yaşları 20 ile 32 arasında değişen yirmi üç psikolojik (yirmi kadın ve üç erkek) danışman adayının çevrimiçi psikolojik danışmaya yönelik derinlemesine görüşlerine ulaşmak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için, öncelikle grup görüşmeleri yapılmıştır. Bu grup görüşmelerinde elde edilen kavram haritaları, ses kayıtları ve davranışsal gözlemleri içeren veriler araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Yapılan içerik analizi sonucuna göre beş tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar; iletişim, teknoloji, etik, eğitim ve çevre başlıklarında incelenmiştir. Çalışmanın tartışma bölümü, etkili çevrimiçi psikolojik danışma uygulamaları ve danışan deneyimleri için psikolojik danışmanlık ve rehberlik programı müfredatını iyileştirmeye yönelik çıkarımlar ve önerilere odaklanmıştır.

INTRODUCTION

The rapid advancement of internet technologies has steered the contemporary world to a revolution in various fields, including mental health services. One of the most crucial changes has been the emergence of online counseling, which has become an increasingly preferred way of delivering mental health services (Baker & Ray, 2011). Online counseling services have evolved over the years, incorporating both asynchronous (e.g., e-mails, forum pages) and synchronous (e.g., videoconference, or real-time chat) types of online communication (Yurayat & Seechaliao, 2022). While online counseling has been used as a substitute for or a complement to face-to-face (FtF) counseling (Baker & Ray, 2011), the COVID-19 pandemic accelerated the use of online counseling, making it an ideal method of providing and receiving mental healthcare services (Smith & Gillon, 2021). Along with the increasing prevalence of online counseling, its advantages in several aspects (Hanley, 2021), such as accessibility, cost-effectiveness (Andersson, 2010), freedom from concerns about social stigma (Zeren, 2015), time savings, and eliminating transportation issues, have come forth. However, it faces several ethical problems that limit its usefulness. These include maintaining the privacy of records, emotional and physical distance, trouble reading body language, and the need for new technology (Lewis et al., 2003). In addition, the therapeutic relationship, counselor competence, and clients' access to digital resources have all been the subject of concern due to the transition from FtF therapy to online counseling (Shklarski et al., 2021).

Although international literature has long documented studies on online counseling, studies on this particular topic have recently increased in Türkiye (Akalın & Güven, 2024; Tanrıkulu et al., 2024). The changes in psychological counselors' perception of online counseling as a need, especially after the COVID-19 pandemic, has facilitated an increase in studies about online counseling (e.g., Gök Kurşun, 2023; Kiye, 2022; Özkan Ordulu, 2023), but a systematic review, which Bayrı & Kabasakal (2025) examined studies on online counseling, shows that research on online counselling is a relatively developing research area as it has gained researchers' attention since 2016.

This review study reveals four umbrella themes that those studies covered: implications of online counseling, ethics in online counseling, differences between FtF and online modalities, and efficiency of online counseling. When observed, it is seen that international and national literature agree on conspicuous advantages and concerns/challenges regarding online counseling.

For example, a robust therapeutic alliance is a fundamental component of effective psychological counseling; however, there are still unanswered questions regarding the extent to which this therapeutic alliance can be entirely built online. Although online counseling provides accessibility and convenience as an advantage, the lack of physical presence and nonverbal cues can impede the development of rapport and emotional connection between counselors and clients, challenging counselors to accurately interpret their clients' emotions, leading them to rely on facial cues alone. Furthermore, as online sessions require concise, targeted content and thoughtful, introspective responses, counselors may find it difficult to convey warmth through body language and eye contact (Trepal et al., 2007). Supporting this argument, research conducted by Zeren et al. (2020) involving six Turkish participants who had undergone a minimum of six online counseling sessions found that establishing a therapeutic relationship online may not yield the same level of effectiveness for clients compared to traditional in-person counseling sessions. On the other hand, the structured nature of online communication may facilitate self-reflection and motivate clients to express their emotions more effectively (Christensen et al., 2024).

For the therapeutic relationship to be established online, other possible obstacles must also be considered, including the use of technology. When a counselor or a client tries to deal with the technological arrangements at the beginning or during the session, emotional cutoffs will inevitably occur between the counselor and the client. Aslan et al. (2021) mentioned that those barriers also matter in online group counseling. Unstable internet connection, technical problems related to computers or mobile phones, and especially issues with cameras were the outstanding findings of that study. Hence, counselors and clients must possess proficiency in digital platforms to engage in successful online counseling. The ability to employ video

conferencing software, implement data security measures, and adapt counseling techniques to an online format are among the key skills required, as mentioned by Cooper et al. (2019). The studies (e.g., Castelnuovo et al., 2003) show that online psychological counseling requires these competencies to develop practices and conduct effective sessions that cater to clients' needs.

Additionally, the increased use of online counseling has transformed it into a focal point for ethical discussions. A systematic review conducted by Tanrıkulu et al. (2024) depicted that psychological counselors and prospective counselors suffer from ethical concerns regarding the online counseling process. Specifically, Pulat and Barutçu Yıldırım's (2021) systematic review of 17 studies on online counseling in the last 20 years identified nine common ethical problems. These include preserving privacy and secrecy, requiring a unique ability to conduct online therapy, providing security, stepping in during emergencies due to physical distances, verifying clients' information, measuring risk assessment, drawing boundaries, and dealing with unclear circumstances originating from malpractices in online counseling. Besides, Tuzgöl (2020) categorized the ethical issues of online counseling as (1) autonomy, (2) well-being, (3) integrity, and (4) informed consent form, which were among the ethical problems listed above. Stoll et al. (2020) listed relevant arguments against online counseling based on specific ethical issues. The most prominent of which are privacy concerns, the need for special competence and training, communication issues stemming primarily from a lack of non-verbal cues, paucity of scientific and practical knowledge, the hardships encountered while intervening in a situation posing a threat to self or others, and vulnerability to misuse.

The environment in which online counseling occurs is another important factor that profoundly affects the counseling process (Kotera et al., 2021). Examining the counseling environment reveals both advantages and disadvantages. Özyiğit and Atik's (2021) study using the critical incident technique suggests that clients feel more comfortable and open themselves more easily due to their comfort in the home environment. However, online counseling faces disadvantages like overhearing, privacy concerns, and disruptions due to clients' eating and drinking habits. It is believed that online counseling can be conducted if suitable conditions are provided for the counseling process since it is even simpler to implement than FtF counseling due to accessibility and comfort zones.

Overall, online counseling is a viable alternative to FtF counseling, offering advantages and challenges across various aspects of its practice. In the literature, these benefits and challenges have been explored from the perspectives of different stakeholders. For example, a review paper has examined the sample characteristics of online counseling studies in Türkiye (Akalın & Güven, 2024). According to this study, 13 studies have primarily been conducted with clients, 10 with psychological counselors, 5 with psychologists, 5 with both psychological counselors and clients, and only 3 with prospective counselors. Among these studies, there is one study, which has examined the perspectives of prospective counselors in terms of online counseling, and has come up with four main themes: advantages of online psychological counseling, disadvantages of online psychological counseling, and prejudices about online psychological counseling, and factors that facilitate the online psychological counseling process (Eken & Esen, 2022). Tanrıkulu (2009) and Bastemur and Bastemur (2015) have also examined the attitudes of prospective counselors toward online counseling and have found that prospective counselors have positive attitudes toward online counseling but do not have the necessary information or training.

Actually, psychological counselors learn counseling skills in academic programs. In 2018, the Council of Higher Education (YÖK) launched the Undergraduate Guidance and Psychological Counseling (RPD) program at faculties of education, including academic and practical courses. The system is expected to give prospective psychological counselors all the counseling skills they may require in their counseling practices (Rust et al., 2013). The Practicum in Individual Counseling course, which is instructed in the fourth year of the academic programs, is important because it gives prospective psychological counselors their first real-world counseling experience. Different programs may administer the course differently, but prospective counselors encounter real clients, provide counseling services, and improve their abilities under

instructor supervision (Güllü & Yelpaze, 2024). As prospective counselors enter their careers after graduation from various universities, this course is vital in helping them develop and improve their counseling skills. The COVID-19 pandemic's remote learning greatly affected this course's execution. The lack of FtF counseling sessions for prospective counselors was a significant drawback. Many students had to conduct online counseling sessions without prior training, even though online counseling requires specific knowledge and skills. In this context, despite the increasing need for online counseling, most education programs had no emphasis on online counseling in their discussions, courses, or materials (Pipoly, 2013). The lack of an online counseling component in education programs caused confusion or misunderstanding among the counselors. It led prospective counselors to graduate from their programs without having online counseling skills (Trepal et al., 2007). Currently, several guidebooks are in the literature (e.g., Erdem, 2020; Yorulmaz et al., 2020) to eliminate the deficiency originating from the distinctions between the nature of online and FtF counseling. One of the guidelines is from the Turkish Psychological Counseling and Guidance Association, which outlines online therapy's definition, methods, and limitations (Erdem, 2020). The Turkish Association of Psychologists' telepsychology guide for online psychological treatments and applications is available to provide effective client sessions (Yorulmaz et al., 2020). Despite these guidelines, undergraduate and graduate programs in mental health and in-service counselor training still lack provisions for online counseling education. There are numerous attempts to improve online counseling practices, but it is necessary to have well-structured programs based on research. Özer et al. (2016) emphasized the need for structured training like a course in the related departments' curriculum to provide the prospective counselors with the knowledge and practices particular to online counseling. Almost six years after Özer et al.'s study, this need still subsists, and Gulden and Polat (2022) suggested that departments should include an online counseling course. Therefore, as Pipoly (2013) also suggests, it is essential to assess prospective counselors' perspectives and experiences in online counseling and determine the support they require to develop proficiency in this field since their perspectives are essential for identifying deficiencies in current training programs and developing courses that address the specific challenges of online counseling. Amos (2022) and Donat Bacıoğlu and Onat Kocabıyık (2019) propose that prospective counselors' insights could foster innovation and equip future counselors with the skills to navigate the challenges of online counseling environments. Given the literature, this study aims to gather prospective counselors' opinions on online psychological counseling and to investigate their perspectives on providing counseling services online and online counseling education. For this purpose, the following question is used to investigate how prospective counselors think about online counseling practices and their advantages and disadvantages based on their collaborative answers:

1. What are the issues of online counseling encountered by prospective counselors during their compulsory online counseling sessions as part of their counseling training?

METHODOLOGY

This study was designed as a qualitative exploratory case study, which allows researchers to gain a deep understanding of a condition, event, or phenomenon in its natural setting (Crowe et al., 2011). The study aimed to gain insights into issues in online counseling practices by analyzing the experiences of prospective counselors as part of their counseling training. The initial data for exploring the experiences of prospective counselors in compulsory online counseling sessions were collected through focus group discussions. The Tricky Topics (TT) technique was used in these focus group discussions to enable students to collectively unpack the rewarding and challenging aspects of their online counseling experiences (Cruz et al., 2016). The TT technique as a form of facilitation was preferred since prospective counselors' compulsory counseling practice was transformed to online counseling due to the COVID-19 pandemic, which bears potential critical issues to be discovered.

Participants Recruitment Procedure

Before participant recruitment and data collection, all the ethical permissions were obtained from the University

Human Research Ethics Committee (E-27535802-100-15322). The data were collected during the 2022-2023 academic year. This study consisted of two phases for recruiting participants. The first phase of the recruitment included conducting a quick demographic survey to find out how many students in the Department of Psychological Counseling and Guidance (PCG) had done online counseling as part of their Practicum in Individual counseling course, which was the selection criteria for the study. Although the Practicum in Individual Counseling course is typically offered in the fourth year of the PCG program, some irregular students -who were officially considered as juniors- were able to take that course in the case they fulfilled the ECTS requirements.

During the initial stage of the research endeavor, a 15-item demographic survey was conducted to ascertain the students' backgrounds, experiences, and demographic information to identify the individuals who would partake in the focus group discussions. Eighty-eight junior and senior students from the Department of Guidance and Psychological counseling comprised the sample for the initial phase. Seventy-four individuals (15.9%) were female, while 14 individuals (15.9%) were male. The individuals' ages varied from 20 to 32 years (M = 22.74, SD = 1.57). Fifty-one students were seniors, while 37 were juniors. Fifty-one students indicated that they had completed the Practicum in Individual Counseling course, which was a prerequisite for participation in the second phase, and they stated that they conducted sessions with clients under their instructors' supervision as part of the Practicum in Individual Counseling course for an academic year as part of the Department of PCG's program. In the second phase of participant recruitment, we asked those who completed their compulsory online counseling practicum to join the focus group discussions. Twenty-three students (20 female participants, 3 male participants), aged between 20-32 volunteered to join focus group discussions. The participants had experience in supervised online counseling practice for two academic semesters. Those who volunteered were randomly placed into a focus group, each of which had a maximum of five people. In total, we had five focus groups.

Data Collection Procedures

The Tricky Topics (TTs) were used to collect data for this qualitative exploratory case study. This data collection technique is an application to unpack the critical concepts of a topic (Cruz et al., 2016). TTs, as a data collection technique, also advance the deep exploration of the chosen issue through allowing participants to self-reflect on their professional and life experiences. The concepts discovered during TTs are called Threshold Concepts (TCs), which are specific issues that offer possible solutions to the discovered issues. TTs technique in these focus group discussions enabled participants to unpack their online counseling experiences both individually and collectively. Additionally, this technique allowed them to explore and understand the factors and problems that kept them from getting a deeper understanding of their experiences and or moving on to the next level of finding solutions to their problems. To call a discovered concept, a TC requires meeting at least one of the following characteristics: it must be transformative, irreversible, unifying, limited, or problematic (Meyer & Land, 2003). Therefore, a moderator to guide participants when they have difficulty in moving to a new area of self and group exploration and an observer to monitor the degree of moderators' involvement in participants' self and group exploration were present to ensure the authenticity of participants' responses. The moderator's role included monitoring the interaction of participants during the focus group discussions and encouraging participants to continue their discussions when they had difficulty moving on to the next issue. The observer's role was to monitor the moderators' role to prevent the moderator from sharing her personal opinions. During the data collection, the moderator helped participants concentrate on the key points of their conversation and stay on track and did not share her personal opinions. The moderator of the focus group discussion also had no background in counseling but had expertise in the use of the TTs technique in qualitative research. Therefore, she had no conflicts of interest with the participants as she did not have a background that affected the participants' professional experience in online counseling. Erden Basaran et al. (2023) showed that the

quality of enriched data was dependent on the moderators' experience in the use of TTs technique in qualitative research and was not determined by the moderators' expertise in the subject area.

The focus group discussions were divided into three 30-minute sub-sessions to help participants focus on different aspects of online counseling. There was a 15-minute break between each session. In the first session, the moderator introduced the TTs technique to the participants and encouraged them to talk about online counseling in general. In session two, participants identified threshold concepts related to online counseling and began visualizing the topics and concepts they discussed. In the final session, participants brainstormed solutions to the identified threshold concepts. As a final product of their discussion, they finalized the map they collaboratively created. While the participants were in their sessions, the observer took notes on group dynamics and nonverbal communication along with the moderators' guidance and involvement. After completing focus group discussions and interviews, observers held reflection sessions with participants and moderators to check the authenticity of the discussions.

Overall, this data collection procedure enabled us to gain a deeper understanding of the issues related to online counseling practices and to explore possible solutions to the threshold concepts identified.

Data Analysis

The data collected through TTs-based focus group discussions included the transcriptions of the voice recordings from the sessions, the images of the participants' mind maps, and observers' notes. All the collected data were categorized and organized in MAXQDA for a thematic analysis. Before the data analysis, the transcripts of the session recording were read by the researchers to gain a thorough understanding of the data and develop a general understanding of participants' online counseling experiences. Later, the researchers examined the other data sets (the images of the mind maps and the observer notes) and debriefed about the overall perspectives of the participants.

After the debriefing, each researcher independently coded the data sets to ensure the accuracy and reliability of the coding process and assess the intercoder reliability. The initial coding conducted was informed by the thematic propositions of the Tricky Topics technique (Cruz et al., 2016), such as the threshold concepts identified by the participants. The coded data reports were debriefed and merged to discuss the convergence and divergence of different codes. The researchers identified the themes by controlling code frequency and distribution. This strategy in thematic analysis enabled the research team to identify patterns in each data set and create meaningful sub-categories.

Lastly, the researchers re-examined the observation notes to explore whether the group dynamics, nonverbal communication, and other factors in the environment could change the main themes. The themes remained the same after separately examining the impact of observation notes. Overall, the use of MAXQDA in thematic analysis enabled researchers to gain a thorough understanding of the issues and themes raised during the focus group discussions about online counseling because of simultaneously analyzing and incorporating various data sets, such as transcripts, mind maps, and observation notes. Therefore, data trustworthiness and credibility were achieved through both investigator and data triangulation.

FINDINGS

As a result of the thematic analysis of three data sets, five themes were defined: (i) communication, (ii) technology, (iii) ethics, (iv) education, and (v) environment. These themes were explained in response to how prospective counselors think about online counseling practices and their advantages and disadvantages based on their collaborative answers.

Communication

Participants acknowledged that there were ongoing issues in online counseling, but at first, they had difficulty highlighting the communication between clients and counselors as an issue because communication was the core of their profession. However, as they began unpacking what hindered them from conducting effective

sessions, they were encouraged to share the importance of communication in their discussions, and they placed the communication issues at the center of their online counseling issues. Based on the discussion in each focus group, the participants reported the importance of counselor and client communication, and therapeutic relationship. One participant reported how she gave considerable thought to the issues of online counseling and came to the conclusion that communication skills were important factors in online counseling:

> *There is a distance at the computer. If we were to have normal (FtF) counseling, we would be closer, such as our chairs, where would you like to sit, and what else would you like, for example. Maybe we can show our closeness better when we start the first session. But there is always a distance online. Here, the image is not clear - maybe it is already related to the thing, but I think it is a bit of a problem in itself about communicating, because we cannot communicate face to face, and I think our skills. (S2; Group 2).*

Participants also mentioned that, unlike face-to-face sessions, online counseling requires them to communicate some components of their practice with the client due to the nature of the tools and being physically apart. Lack of in-person practice requires them to inform the client of the object/artifacts they need for their online session meetings. One of the participants explained what she experienced in a mindfulness session when she asked the client to bring a raisin (an object/artifact specific to the activity) for the next session. Her client searched why this particular object was used in online sessions. Another one said, “If you were having that session face-to-face, you would bring raisins to that session yourself. There would be no questioning of the client or investigation of this either.”

As stated above, participants were challenged and questioned when they needed to inform their clients upfront about the sessions. They had difficulty using effective communication skills and adapting to the communication differences in virtual environments. During their discussion about the adaptability of their FtF communication skills to online environments, they also underlined the necessity of practicing suitable online communication techniques that could possibly improve the quality of communication between clients and counselors.

Participants also drew attention to the difficulty of establishing the therapeutic relationship such as building rapport with their clients. For example, one of the participants stated, “...and one of the things that I am most stuck with is that I feel that there is a big obstacle in establishing rapport. You know, you are just a face on the screen” (S4; Group 5). The other groups also mentioned similar issues while establishing therapeutic relationships. The participants emphasized the variation in tone of voice experienced in the virtual environment. As one of the participants stated, “Yes, that tone of voice. I mean, even the tone of voice changes in the virtual environment. It is different from the current tone of voice in the daily conversation” (S1; Group 5).

Participants mentioned having issues in adjusting their voice tone during online sessions as they thought that their clients would not hear them. As one of the participants highlighted, the loud tone made clients feel negative, "I speak loudly so that my voice sounds clearer there. When I speak loudly, my voice becomes thinner. I always think that people may have an antipathy towards this, which was my first counseling, my first client in individual counseling told me this” (S4; Group 5).

Another point made on establishing therapeutic bonds was about the use of non-verbal language such as touching, eye contact, and seeing the clients’ body language as a whole. Similarly, one participant shared his concerns about the role of facial expressions in therapeutic relationships with clients. "When there is a minimum level of encouragement, do I convey that to the client or not? You know, we put on a facial expression, but does the other person get it clearly?”. Another one agreed, “Since we can't look at them as a whole anyway... we only see faces. It doesn't sound very productive to me either”.

Technology

The second theme, technology was related to the lack of competency in technology use and resources. Participants agreed that technological competency is essential in ensuring effective online counseling and suggesting it as a viable alternative to face-to-face practices. However, they also stated that not only the clients but also the counselors

themselves lack technology training. Participants (Group 1) emphasized clients' need for technological competence to benefit from online counseling as follows, "But for the client to get his education to use technological tools... For example, how to turn on Zoom, share screen, turn off the camera, the sound…is about it. Someone who does not know it at all? (posed the question to the group in wonder)". According to the participants, another challenge that arose was that counselors found themselves in need to direct their clients on how to use the technology. Another group (Group 4) declared that having technological competency was the clients' responsibility to ensure before attempting to get online counseling. For example, one participant explained, "There is this, we are in technology, we somehow learn it all at once, he (referring to the client) will learn it maybe in 10th times". Therefore, the lack of clients and counselors' competency in technology was an important issue to be discussed concerning successful counseling practice.

Participants also expressed that lack of resources and insufficiency of available technology were among the issues that influenced their online counseling practices. One of the participants explained how the available online setting he used was challenging him to complete his practice effectively. He said:

> *Because I mean, there is no picture, no sound, the internet freezes (DN: At this point, someone says, "The sound is cutting out"), you know, just like that, you say, I'm close, we've come to the main part, then I say, "Can you repeat that, the internet is down," okay (S1; Group 5).*

The experiences of participants showed similarities about access and sustainability of resources. Another participant said:

> *One of my biggest problems was related to, um, economic reasons and things, what was the name of it, huh, education. Because twice or so, once last year my computer completely broke down, and this year the computer I bought had a problem with its camera. Therefore, for example, I had to use other people's devices all the time... It was something that affected me a lot and affected the counselor a lot. Um, that is why I say education for economic reasons. (S3; Group 2).*

Ethics

Participants shared that they needed to reconceptualize ethical aspects in relation to disrespect, consent, and privacy. Among them, disrespect to the time scheduled or to the process in general through various behaviors such as answering a phone call or smoking in the middle of the session, lying down, etc., were outstanding. One participant (S2; Group 3) mentioned disrespect to the time scheduled and suggested that clients tended to reschedule or cancel an online session more comfortably than they would for face-to-face sessions. He said:

> *I think the thing is that planning online is more difficult than planning face-to-face. For example, in face-to-face sessions, the possibility of canceling or postponing the appointment you made is not as common.*

Similarly, another participant (S3; Group 3) shared an example of her client receiving a phone call during the session since she used her cell phone to sign in to the online session. She also found it disrespectful because she had warned the client about not using the cell phone in their last meeting.

Participants also shared that the recent consent form was not sufficient for online counseling practice. One participant shared the importance of the revised consent form as follows:

> *We have a consent form that determines the whole process at the beginning of the sessions. This is something that helps us a lot in determining the boundaries of both the counselor and the client. However, we did not prepare a consent form completely adapted to the online environment and calculate the points there. We presented the consent form that is generally used, which we present to the clients, but I observed that this might change at some point over time in their sessions. For example, we may have difficulty communicating with the client due to the lethargy of the environment. This is how I identified my problem. (S2; Group 5).*

It has been suggested that the consent form include some items directly related to the online sessions, such as cancellation or rescheduling policies and behavioral codes or procedures.

Participants shared that privacy during online counseling practices should be considered as it involves sharing personal and sensitive information with a counselor in a virtual setup. While mobile applications used for the sessions allow people to connect from anywhere, it challenges the counseling process in various ways for both parties. Participants shared that flexibility of access to the internet becomes an issue when privacy is not ensured. One of the participants explained:

> *There is something about being in a home environment. Not everyone is necessarily alone at home; for example, when we arrange for the client, the roommate is at home, in the other room. However, she also told me about her problem with her roommate. At this point, maybe ethical issues, that is, how much confidentiality it protects (S1; Group 5).*

Another one said:

> *"My father came to the room in the middle of counseling" (S4; Group 1).*

As in the examples, participants experienced potential risks to client privacy due to the physical restrictions of both their clients and themselves.

Education

The fourth theme, education, consisted of issues stemming from the lack of online counseling education before the pandemic, which also caused methodological challenges. Participants indicated that a lack of online counseling education is why they experienced some challenges during their online practices. They recognized that online counseling requires certain knowledge and skills that are different from traditional in-person counseling. Therefore, the prospective counselors suggest having a separate lesson or an elective course for the online counseling practice where they can learn about ethical concerns, technological skills, and theoretical approaches to online counseling.

For example, one participant explained: "There are techniques that we use, such as the empty chair. We cannot use them in the online environment automatically. Maybe we can call this a problem as well" (S2; Group 5). The experiences of participants suggest that online counseling requires the adaptation of certain methods used in face-to-face practices or the introduction of new methodologies that would ensure a comfortable and supportive space for online counseling and an enhanced therapeutic experience. The prospective counselors need to feel confident using a variety of methods to enhance communication skills and active listening techniques to compensate for the potential limitations of online communication.

Environment

The last theme, environment, discusses the issues related to the environmental distractors which hinders quality of online counseling. Participants complained about the physical environment in which they participated in online sessions with the clients. For example, one participant mentioned: "The environment where the counseling took place. When I was doing counseling, the boy was sitting in a café or something (Observation notes: A few students are laughing here, there was noise)" (S4; Group 1). Similarly, another prospective counselor mentioned:

> *The client is entering a place outside the house where he will be very distracted. Because I really had many problems. When he entered the mall, when he entered the park, and when he entered the mall, he was standing. So he talked to me standing for 40 minutes. That is why, I guess because he was standing a little bit, he was looking at the passersby, his eyes drifted to another place, and I felt that his attention was distracted a lot. It was like "Let's ask and be done, let's talk and be done". (S3; Group 4).*

So, finding a space where they can have privacy and a technological setup for online counseling has been an issue for them.

Participants noted that their clients would often turn off their cameras, and even the volume during sessions, particularly when someone entered their room or when background noise became disruptive. At that point, one participant mentioned: "The sound is not that much, but the client turns off the camera, either because of the quality of the internet, or because someone is passing by, you cannot focus there". As finding, or arranging a quiet, private space has been an issue for clients, it directly interferes with the effectiveness of the online sessions. One participant

explains the distractors also concerning the issue of privacy and says: “Privacy is breached as when that happens, you share the space with someone else”. Regarding the use of the camera, another participant explained how using the camera distracted her as she felt like watching herself from the camera during the session. Another participant mentioned turning the voice off among the distractors. She complained that she had to double-check with the clients. She said she had to keep asking "Do you hear me?” and explained that resulted in, "Not being able to focus, that is".

CONCLUSION, DISCUSSION, AND RECOMMENDATIONS

This study aimed to investigate the issues of online counseling encountered by prospective counselors during their compulsory online counseling sessions as part of their counseling training. The findings that emerged from thematic analyses of the data sets revealed the following five themes: (i) communication, (ii) technology, (iii) ethics, (iv) education, and (v) environment, which are discussed in detail below.

Communication/ Therapeutic Relationship

Among the themes that arose, communication was one of the most outstanding issues participants drew attention to. Thematic analysis depicted that there were challenges with regard to counselor and client communication, and their therapeutic relationship. Participants mostly referred to the physical distance in online counseling sessions, which hinders even the welcoming of the client to the session as it is in FtF counseling. Besides, the participants stated that even their tone of voice was different in online counseling sessions, which they perceived as an obstacle in terms of establishing rapport with their clients. Most importantly, they noted the lack of non-verbal cues transmitted from the body language, being unable to make eye contact, and seeing only the faces of clients instead of making observations on bodily reactions throughout the session, resulting in the inability to establish a healthy therapeutic relationship. Despite its advantages in terms of providing convenience for clients with time constraints and physical distance from the counselor, etc., there are still unanswered questions in the literature about the feasibility and methodology for establishing a therapeutic relationship and alliance online. For example, there are some findings indicating that FtF counseling is more effective than online counseling in terms of therapeutic alliance. Mercadal Rotger and Cabré (2022) have found that FtF counseling significantly outperforms online counseling in terms of the development of the therapeutic relationship. In addition, the studies in the literature also drew attention to the difficulty of effective communication and therapeutic relationship in online counseling sessions between the counselor and the client pointing out some threats in communication such as lack of body language and the complexity of the reflection of emotions since only the face of the client and the counselor is visible which also hinders counselors to convey warmth and empathy toward their clients (Trepal et al., 2007). Even the absence of direct eye contact may prevent an alliance from being formed between the client and the counselor. Another study (Erdem & Özdemir, 2020) which investigates the perceptions of potential clients on online counseling showed similar concerns. Participants of that study shared their concerns on lack of body language, and non-verbal cues. It has been discussed that lacking non-verbal cues, and difficulties in understanding client emotions and behaviors can block the therapeutic process (Moudatsou et al., 2024; Ochoa et al., 2024). Moreover, some professionals drew attention to its inadequacy in terms of therapeutic alliance while mentioning the convenience of its usage (Korkmaz & Şen, 2018). In this regard, as noted by the prospective counselors in this study, the findings in the literature also refer to the same issues and concerns about developing communication and therapeutic relationships in online counseling sessions. At this point, there are some suggestions in the literature at least to overcome the deficits accompanied by the lack of body language and eye contact. For example, Geller (2021) suggests using a camera and positioning it at a wide angle showing the clients’ whole body during the session to eliminate this shortcoming. Counselors are advised to make eye contact with the client by constantly looking at the middle point of the camera although it still does not exactly create the sense of genuine eye contact as the findings of this study indicate. Considering these results, it is recommended that there may be some communicative disconnections in online counseling, and researchers need to continue to offer their suggestions and studies to prevent these obstacles.

Technology

The other theme that arose in the study was about the challenges related to technology. The participants noted that from turning on the computer and then Zoom to turning on and off the camera and the audio in Zoom, getting and providing online counseling requires some competency in technology, otherwise the counselor takes a role to lead their clients in terms of how to use the technological tools required for conducting the online sessions. Moreover, the insufficiency of resources were among the important findings of the study. The participants stated that when the resources for connecting to an online counseling session are not enough, there emerge several issues such as cuts in the internet, the audio, and the camera.

These findings were consistent with what has been found in previous studies (eg., Ochoa et al, 2024) which emphasize the essentialness of technological competence. Issues related to technology have been discussed (Aslan et al., 2021), and unstable internet connection, problems related to video and audio, or utilizing mobile-phones rather than computers were mentioned as outstanding technological issues. Actually, in the case the aforementioned deficits regarding the technology use and competency in online counseling do not exist, the literature states that online counseling technology provides various advantages such as utilizing an online platform easily, providing convenience, saving both time and cash, and giving the opportunity to get counseling from a psychological counselor whom you would like to see despite miles between you (Yurayat & Tuklang, 2023). Furthermore, it seems indispensable to resist the changes in the digital age while online counseling offers people a wide range of flexibility which can be preferred by different types of clients (Java et al., 2021). However, before reaching these advantages, it is essential to provide training on how to use technological tools to both counselors and clients who may require such assistance.

Ethics

Arguably, the most challenging issues in providing mental health services online come in the area of ethical concerns. At the forefront of these concerns is the high risk of privacy and confidentiality invasion (Baker & Ray, 2011) which was among the findings about ethics in the study. Besides, disrespect for example not adhering to the agreed-upon time scheduled for the session, smoking in the session, and lying down came out as essential issues of online counseling in this study. This finding can be connected with the issues of consent. The findings indicate that consent forms can be comprehensive enough to capture every rule of online counseling sessions, by which the issues of disrespect can be prevented. Indeed, preparing and adhering to a consent form is associated with getting training on how to start online counseling and how to terminate it which will be discussed in the following section.

Although some studies (eg., Yazıcı et al., 2021) claim that there is no ethical concern specific to online counseling modalities, since there is a shortage of formal education and unexplored parts of online counseling, ethical issues should meticulously be considered. Overall, a precaution could be to have a comprehensive knowledge of how ethical concerns differ in online counseling compared to FtF counseling. This comprehensive knowledge can be obtained via guidebooks on the ethical dimensions of online counseling. For example, The American Psychological Association (APA), which defines the ethical codes for those working in the field of mental health, formed a task force and published an ethical code for online counseling in 2013. In this published statement, therapists' compliance with the existing ethical codes is mentioned as the most basic rule (Guidelines for the Practice of Telepsychology, 2013). In Türkiye, the Ethical Regulation was published by the Turkish Psychological Association in 2018 regarding online counseling. However, the ethical rules specified in both guides are not sufficient to address ethical concerns as these practices are unfamiliar to professionals as are their obligations and ethical principles. Therefore, the legal legislation, ethical principles, and standards of online therapy services, which are increasing all over the world, need to be further clarified (Tuzgöl, 2020).

Education

The fourth theme, education, includes challenges stemming from the lack of online counseling education before the

pandemic and the methodological difficulties that arose as a result. Participants attributed the challenges of online counseling to their lack of training on conducting sessions virtually and managing the issues that arise during them. They said that the skills and knowledge required for online counseling are different from the ones in FtF counseling. Besides, adapting the principles and techniques of FtF counseling to online counseling has challenged them. These highlighted issues experienced by the prospective counselors-sample of the study are aligned with the literature. For example, Trepal et al. (2007) posit that counseling skills needed for FtF counseling may greatly differ from the ones needed for online counseling sessions. A similar conclusion was reached by Richards and Viganó (2013). They underlined that online counseling has its unique dynamics, and formal education is necessary for counselors to be equipped with the particular skills needed during online counseling. Damar (2019) also proposed that it is necessary for the counselors to particularly educate themselves, and to have a familiarity to utilize the technology if they want to serve better in online environments.

Additionally, Pipoly (2013) points out the lack of emphasis in undergraduate or graduate programs' curricula on online counseling and suggests adding materials and courses to the programs where prospective counselors under the supervision of their instructor find a ground to discuss their challenges, develop alternative ways of handling these challenges, and developing materials adaptive to the nature of online counseling. Besides, as aforementioned, in Türkiye there are some guidebooks for example on the ethical principles of online counseling on the definition, methods, and limitations of online counseling (Erdem, 2020), and on providing effective online counseling sessions with clients (Yorulmaz et al., 2020), of which the prospective counselors may utilize.

To summarize, online counseling has become more alluring to professionals as the likelihood that it is a realistic career option rises. However, undergraduate, graduate, and in-service mental health programs still do not offer enough online counseling coursework. There are many initiatives to enhance online counseling practices, but well-structured, evidence-based programs are essential.

Environment

The last theme is related to the issues regarding the environment where the online counseling sessions are held. For sure, the emergence of online counseling brought comfort to clients because they do not need to get prepared for an FtF counseling session or they do not need to take a ride to the psychological counseling center where the session will be held, which brings ease to sign in a session home. These brought savings in time and money besides the advantages of feeling more comfortable disclosing themselves in their comfort zone- for example their home (Moudatsou et al., 2024; Özyiğit & Atik, 2021). However, as the study's findings reveal, clients may sign in to a session in a mall, in the car where there may be lots of noise and distractors for both the client and the counselor in addition to clients' smoking, drinking, eating something in their customary habitat, someone's entering into the room at home in the middle of the session threatening the privacy, confidentiality, and the immediacy of the session. Similarly, Ochoa et al. (2024) mentioned that there might be reduced engagement during online counseling sessions due to the nature of the digital environment. Although Özyiğit and Atik (2021) posit that despite these challenges since online counseling provides more accessibility and comfort zone to the clients, it is easier than FtF counseling if suitable environmental conditions are supplied. We in this regard suggest that the rules and the boundaries regarding where the online counseling sessions will be held on behalf of both the counselor and the client should be determined ahead of the sessions, ensured with the consent forms delivered to the clients.

Limitations and Recommendations

In addition to potential contributions to the literature such as having collected enriched and in-depth data from prospective counselors on the issues of online counseling and introducing a very up-to-date, new data collection method on tricky topics, this study has some limitations that warrant further research. Due to the qualitative research design adopted, the data-driven by the study can't be generalized to the whole population in Türkiye. Hence, future studies may extend the findings of this study to a larger sample utilizing a quantitative research design. The study used the Tricky Topics technique to gather

comprehensive data by having participants attend three 30-minute focus group discussions with 15-minute breaks. This took about two hours of commitment. Despite the motivation and learning from peers, there was a risk of dropout, which was not experienced in the study. Future researchers should consider this potential risk when using Tricky Topics for data collection. Also, this study only sheds light on the prospective counselors' views on online counseling. Future research could adopt a more holistic view by including supervisors and clients of prospective counselors. Hence, it would provide a stereoscopy and deeper understanding.

Practical Implications

Advancements in technology and the ease of online counseling, particularly for younger generations, are expected to increase due to client and counselor needs and the changing world. Psychological counselors must establish standards for supervision and practice. In line with the findings of the study supporting the literature, the basic issues identified are therapeutic relationships, technology, ethics, education, and environment. We think, psychological counselors who have recently graduated and who have previously finished graduate-level study may utilize continuing education programs or instruction in the intricacies of computer-mediated communication (CMC) and the unique ethical conundrums of online counseling. Since the basic ethical issues that arose among the findings of the study were disrespect, consent, and privacy/confidentiality, the psychological counselors may take a glance at their sessions to determine whether they experience these issues or not and refer to guidelines on the ethics of online counseling or get consultation and/or supervision.

Another implication might be designing a formal course curriculum on online counseling. Future researchers and counselor educators could fruitfully utilize the findings of this study. Considering similar recommendations of past literature, and fast-paced changes in technology, it is inevitable that prospective counselors, and also professional counselors should be equipped with the necessities of the time. Although its effectiveness has been debated, formal education seems like a must to mitigate its weaknesses.

Lastly, we know that in online counseling sessions non-verbal cues and body language except facial expressions cannot be observed. These situations challenge establishing a rapport and an effective therapeutic relationship between the client and the psychological counselor. In this regard, cognitive-behavioral interventions are suggested since the other techniques may suffer from the lack of non-verbal cues. Also, further interdisciplinary studies can be designed to mitigate the negative effects of the online environment, and to facilitate the interaction and communication. Mental health professionals and software developers can work together to develop a particular digital environment for online counseling. This study might provide a good starting point for designing such a project.

REFERENCES

Akalın, M. B., & Güven, M. (2024). Türkiye'de Çevrimiçi Psikolojik Danışma ile İlgili Yapılan Araştırmaların İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *44*(3), 1867-1890.

Amos, P. M., Adade, J. R. D., & Duodu, A. A. (2022). Online counseling: Perceptions of counselors, counselor educators and trainees. *Journal of Asia Pacific Counseling, 12*(1), 37-59. https://doi.org/ 0.18401/2022.12.1.3

Andersson, G. (2010). The promise and pitfalls of the internet for cognitive behavioral therapy. *BMC Medicine*, *8*(1), 1-5. https://doi.org/10.1186/1741-7015-8-82

Aslan, Ş., Akşab, G., Korkmaz, K., Türk, F., & Hamamcı, Z. (2021). Çevrimiçi grupla psikolojik danışmada yaşanan güçlükler ve çözüm önerileri. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi, 1*(2), 207-239. https://dergipark.org.tr/en/pub/ozelegitimrehberlikdergisi/issue/66067/1032734

Baker, K. D., & Ray, M. (2011). Online counseling: The good, the bad, and the possibilities. *Counseling Psychology Quarterly, 24*(4), 341-346. http://dx.doi.org/10.1080/09515070.2011.632875

Bastemur, S., & Bastemur, E. (2015). Technology based counseling: Perspectives of Turkish counselors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *176*(2015), 431-438. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.493

Bayrı, H., & Kabasakal, H. Z. (2025). Türkiye'de çevrimiçi psikoterapi ve psikolojik danışmanlık çalışmalarına genel bir bakış (değerlendirme). *Sosyal, Beşeri ve* İdari *Bilimler Dergisi, 8*(1), 9-27. https://doi.org/10.26677/TR1010.2025.1500

Castelnuovo, G., Gaggioli, A., Mantovani, F., & Riva, G. (2003). New and old tools in psychotherapy: The use of technology for the integration of the traditional clinical treatments. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, *40*(1), 33–44. https://doi.org/10.1037/0033-3204.40.1-2.33

Christensen, S. H., Heinrichsen, M., Møhl, B., Rubæk, L., Byrialsen,K. K., Ojala, O., Hellner, C., Pagsberg, A. K., Bjureberg, J., & Morthorst, B. (2024). Internet-delivered emotion regulation therapy for adolescents engaging in non-suicidal self-injury andtheir parents: A qualitative, online focus group study. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 00,* 1–20. https://doi.org/10.1111/papt.12541

Cooper, S. E., Campbell, L. F., & Smucker Barnwell, S. (2019). Telepsychology: A primer for counseling psychologists. *The Counseling Psychologist*, *47*(8), 1074-1114. https://doi.org/10.1177/0011000019895276

Crowe, S., Cresswell, K., Robertson, A., Huby, G., Avery, A., & Sheikh, A. (2011). The case study approach. *BMC Medical Research Methodology*, *11*(1), 1-9. https://doi.org/10.1186/1471-2288-11-100

Cruz, S., Lencastre, J. A., Coutinho, C., Clough, G., & Adams, A. (2016). Threshold concepts vs. tricky topics-exploring the causes of student's misunderstandings with the problem distiller tool. In *Proceedings of CSEDU 2016, 8th International Conference on Computer Supported Education* (Vol. 1, pp. 205-215). SCITEPRESS–Science and Technology Publications. Rome.

Damar, E. (2019). Çevrimiçi *psikolojik danışmaya yönelik psikolojik danışmanların görüşleri: Nitel bir* çalışma [MA Thesis]. Akdeniz University.

Donat Bacıoğlu, S., & Onat Kocabıyık, O. (2019). Counseling trainees' views towards usage of online counseling in psychological services. *European Journal of Education Studies 5*(11), 46-60. https://doi.org/10.46827/EJES.V0I0.2335

Eken, E., Koç, I. ve Esen, E. (2022). Psikolojik danışman adaylarının çevrimiçi psikolojik danışma deneyimlerine ilişkin görüşleri: Bir durum çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *16*(40). https://doi.org/10.29329/mjer.2022.481.5

Erdem, A. (2020, March 27). Çevrimiçi-*online psikolojik danışma* özellikleri *kurallar sınırları*. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği. https://pdr.org.tr/2020/03/26/online-psikolojik-danisma/

Erden Basaran, O., Ugurel-Kamisli, M., Yildiz, H. S., Özgülük Üçok, S. B., & Yeler, Z., (2023). Methodological discussions on the use of tricky topics technique for the focus group discussions. *Journal of Higher Education and Science, 13*(2), 195-204. https://doi.org/10.5961/highereducsci.1226736

Erdem, A., & Özdemir, M. (2020). Çevrimiçi ve yüz yüze psikolojik danışmaya ilişkin algıları keşfetmek: nitel bir çalışma. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 12*(Supp 1), 331-363. https://doi.org/10.18863/pgy.793232

Geller, S. (2021). Cultivating online therapeutic presence: strengthening therapeutic relationships in teletherapy sessions. *Counseling Psychology Quarterly*, *34*(3-4), 687-703. https://doi.org/10.1080/09515070.2020.1787348

Gök Kurşun, Ş., Uygun, E., Dikeç, G. (2023). COVID-19 döneminde mültecilere çevrimiçi psikolojik destek sağlayan ruh sağlığı profesyonellerinin deneyimleri: Nitel çalışma. *Journal of Cognitive Behavioral Psychotherapy Research*, *12*(3), 264-278. https://doi.org/10.5455/JCBPR.155223

Guidelines for the practice of telepsychology. (2013). *American Psychologist*, *68*(9), 791–800. https://doi.org/10.1037/a0035001

Gülden, Ç. & Polat, K. (2022). The therapeutic relationship in synchronous text-based online counseling. *MAUN Journal of Education, 2*(2), 301-321. https://dergipark.org.tr/en/pub/maunef/issue/74412/1189415

Güllü, A., & Yelpaze, İ. (2024). Psikolojik danışman adaylarına pandemi döneminde danışmanlık becerilerinin kazandırılması: Bireyle psikolojik danışma uygulamalarına ilişkin değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam* Üniversitesi *Eğitim Dergisi*, *6*(1), 86-103.

Hanley, T. (2021). Researching online counselling and psychotherapy: The past, the present and the future. *Counselling and Psychotherapy Research*, *21*(3), 493-497. https://doi.org/10.1002/capr.12385

Java, S., Mohammed, H., & Bhardwaj, A. B. (2021). Psychological analysis of online counselling platforms offering mental health support. I*nternational Conference on Computing, Communication and Networking Technologies*, 1–7. https://doi.org/10.1109/ICCCNT51525.2021.9579871

Kiye, S. (2022). Covid-19 pandemisi sürecinde psikolojik danışmanların çevrimiçi çalışma deneyimleri: Metaforik bir analiz. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, *13*(Özel Sayı 1), 21-42. https://doi.org/10.51460/baebd.1065274

Korkmaz, B., & Şen, G. (2018). Psikoterapistlerin çevrimiçi yürütülen psikoterapilere yönelik algılarına ilişkin bir tematik analiz çalışması. *Klinik Psikoloji Dergisi, 2*(3), 140-152. https://doi.org/10.31828/kpd2602443829092018m000004

Kotera, Y., Kaluzeviciute, G., Lloyd, C., Edwards, A. M., & Ozaki, A. (2021). Qualitative Investigation into therapists' experiences of online therapy: Implications for working clients. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(19), 10295. https://doi.org/10.3390/ijerph181910295

Lewis, J., Coursol, D., & Wahl, K. H. (2003). Researching the cybercounseling process: A study of the client and counselor experience. *Educational Resources Information Center* (ERIC), 16, 307–325.

Mercadal Rotger, J., & Cabré, V. (2022). Therapeutic alliance in online and face-to-face psychological treatment: Comparative study. *JMIR Mental Health, 9*(5), e36775. https://mental.jmir.org/2022/5/e36775

Meyer, J., & Land, R. (2003). Threshold concepts and troublesome knowledge: Linkages to ways of thinking and practising within the disciplines. In *ETL Project*. Universities of Edinburgh, Coventry and Durham. http://www.etl.tla.ed.ac.uk/publications.html

Moudatsou, M., Stavropoulou, A., Rovithis, M., & Koukouli, S. (2024). Evaluation of online counseling through the working experiences of mental health therapists amidst the COVID-19 pandemic. *Healthcare, 12*(4), 495. https://doi.org/10.3390/healthcare12040495

Ochoa, J., Crisostomo, A., Tigno, M.A., Ranas, E. (2024). Volunteer online counseling during COVID-19: Insights, practices, and future directions. *Journal of Interdisciplinary Perspectives, 2*(12), 49-56. https://doi.org/10.69569/jip.2024.0417

Özer, O., Yıkılmaz, M., Altınok, A., & Bayoğlu, F. (2016). Psikolojik danışmanların çevrimiçi (online) psikolojik danışmaya yönelik tutumlarının danışan perspektifinden incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi, 58*(Kasım-Aralık 2016), 549-559.

Özyiğit, M. K., & Atik, Z. E. (2021). COVID-19 sürecinde psikolojik danışma ve süpervizyon:# evdekal deneyimi. *Başkent University Journal of Education*, *8*(1), 253-274. https://buje.baskent.edu.tr/index.php/buje/article/view/385

Pipoly, L. (2013). Counselor education curriculum and online counseling. *Journal of Instructional Research*, *2*(2013), 48-57. https://eric.ed.gov/?id=EJ1127652

Pulat, M., & Barutçu Yıldırım, F. (2021). Online counseling and ethics: A systematic review of empirical research. *Klinik ve Ruh Sağlığı Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, *1*(2), 1-12. https://dergipark.org.tr/en/pub/krspdder/issue/73516/1209015

Richards, D., & Viganó, N. (2013). Online counseling: A narrative and critical review of the literature. *Journal of Clinical Psychology, 69*(9), 994–1011. https://doi.org/10.1002/jclp.21974

Rust, J. P., Raskin, J. D., & Hill, M. S. (2013). Problems of professional competence among counselor trainees: Programmatic issues and guidelines. *Counselor Education and Supervision*, *52*(1), 30-42.

Shklarski, L., Abrams, A., & Bakst, E. (2021). Will we ever again conduct in-person psychotherapy sessions? Factors associated with the decision to provide in-person therapy in the age of COVID-19. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, *51*(3), 265-272. https://doi.org/10.1007/s10879-021-09492-w

Smith, J., & Gillon, E. (2021). Therapists' experiences of providing online counseling: A qualitative

study. *Counseling and Psychotherapy Research*, *21*(3), 545-554. https://doi.org/10.1002/capr.12408

Stoll, J., Müller, J. A., & Trachsel, M. (2020). Ethical issues in online psychotherapy: A narrative review. *Frontiers in Psychiatry*, *10*, 1-15. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2019.00993

Tanrıkulu, İ. (2009). Counselors-in-training students' attitudes towards online counseling. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1*(1), 785-788. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.140

Tanrıkulu, İ., Aslan, Ş., & Korkmaz, K. (2024). Türkiye'de çevrimiçi psikolojik danışma: Sistematik bir alanyazın taraması. *Baskent University Journal of Education*, *11*(2), 117-131.

Trepal, H., Haberstroh, S., Duffey, T., & Evans, M. (2007). Considerations and strategies for teaching online counseling skills: Establishing relationships in cyberspace. *Counselor Education and Supervision*, *46*(4), 266-279. https://doi.org/10.1002/j.1556-6978.2007.tb00031.x

Tuzgöl, K. (2020). Online psikoterapi ve danışmanlıkta etik. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi, 3*(6), 67-86. https://dergipark.org.tr/en/pub/bpd/issue/55067/758963

Yazıcı, H., Altun, F., Tosun, C., Özdemir, M. (2021). Covid-19 salgının ilk aylarında gözlenen psikolojik problemler ve ruh sağlığı uzmanlarının bu problemlere çevrimiçi (online) yollarla müdahale etmeye ilişkin deneyimleri. *Atatürk* Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25*(4), 1460-1484. https://doi.org/10.53487/ataunisosbil.900363

Yorulmaz, O., Derin, S., Göcek, E., Gültekin, G., & Baş, S. (2020). Çevrimiçi *psikolojik müdahale ve uygulamalar için telepsikoloji kılavuzu.* Türk Psikologlar Derneği.

Yurayat, P., & Seechaliao, T. (2022). Undergraduate students' attitudes towards online counseling since the COVID-19 pandemic. *Higher Education Studies*, *12*(1), 1-72. https://eric.ed.gov/?id=EJ1335206

Yurayat, P., & Tuklang, S. (2023). University student counselees' attitudes and experiences towards online counseling during the Covid-19 pandemic: A mixed methods study. *Journal of Higher Education Theory & Practice, 23*(4), 222-238. https://doi.org/10.33423/jhetp.v23i4.5902

Zeren, Ş. G. (2015). Yüz yüze ve çevrimiçi psikolojik danışma: Danışanların sorunları ve memnuniyetleri. *Eğitim ve Bilim*, *40*(182), 127-141. http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.4696

Zeren, Ş. G., Erus, S. M., Amanvermez, Y., Buyruk Genç, A., Yılmaz, M. B., & Duy, B. (2020). An experimental study of online counseling in Türkiye: Clients' subjective well-being. *European Journal of Educational Research*, *9*(2), 825-834. https://doi.org/10.12973/eu-jer.9.2.825

Authors' Contribution Statement

All authors contributed equally to this study.

DİJİTAL AKTİVİZM KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR DEĞERLENDİRME

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DIGITAL ACTIVISM

Merve SÜDEMEN

77

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1322-1335
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1633734

Geliş Recieved: **05.02.2025**
Kabul Accepted **28.06.2025**

DİJİTAL AKTİVİZM KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR DEĞERLENDİRME

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DIGITAL ACTIVISM

Merve SÜDEMEN [1]

ÖZ

Ekran kültürü, bireylerin dijital cihazlar, bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar ve televizyon gibi ekranlar aracılığıyla bilgiye, eğlenceye, iletişime ve toplumsal etkileşime erişimini ifade eder. Dijital aktivizm ise bu ekran kültürü içerisinde, dijital teknolojileri kullanarak toplumsal ve politik değişim için çalışan bir aktivizm biçimidir. Ekransız bir dünya düşünemediğimiz bir zaman diliminde, aktivizmin de dijitalde yoğunluk kazanması olası bir durumdur. Bu bağlamda, bu çalışma, ekran kültürü ile dijital aktivizmin iç içe olduğu bu kavramlar üzerine, DergiPark internet sitesinde yayınlanmış ve "dijital aktivizm" anahtar kelimesi ile ortaya çıkan 45 bilimsel makaleden elde edilen bibliyometrik bir analiz sunmaktadır. Araştırma Ocak 2024 ve Şubat 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, çalışmaların yıllara göre dağılımı, yayınlandığı dergiler, araştırma deseni, araştırma yöntemleri, tema dağılımları ve evreni analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, dijital aktivizmin akademik literatürde nasıl ele alındığını incelemek ve gelecekte yapılacak araştırmalar için bir çerçeve sunmaktır. Elde edilen bulgular, dijital aktivizmin ekran kültürü ile nasıl iç içe geçtiğini göstermekte ve bu alanda artan akademik ilgiyi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler:
Ekran,
Ekran Kültürü,
Dijital,
Aktivizm,
Dijital Aktivizm

ABSTRACT

Screen culture refers to individuals' access to information, entertainment, communication, and social interaction through digital devices such as computers, tablets, smartphones, and television. Digital activism is a form of activism that works for social and political change using digital technologies within this screen culture. In a time period when we cannot imagine a world without screens, it is possible that activism will also intensify in the digital world. In this context, this study presents a bibliometric analysis of the interplay between screen culture and digital activism, obtained from 45 peer-reviewed articles retrieved from the DergiPark database using the keyword "digital activism". Conducted between January and February 2024, the research examines the distribution of these publications over time, their outlet journals, research designs, methodologies, thematic foci, and sampling frames. The aim of the study is to examine how digital activism is addressed in academic literature and to provide a framework for future research. The findings demonstrate how digital activismhas become intertwined with screen culture and reveal the increasing academic interest in this area.

Keywords:
Screen,
Screen Culture,
Digital,
Activism,
Digital Activism

[1] Doktorant, Aksaray Üniversitesi Disiplinlerarası İletişim Bilimleri, mervesudemen@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-2571-383891

Alıntılamak için/Cite as: Südemen M. (2025) Dijital Aktivizm Kavramına Yönelik Bibliyometrik Bir Değerlendirme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1322-1335

GİRİŞ

Geleneksel medyanın yerini gün geçtikçe yeni medyaya daha fazla bırakan dijital dünyada ekran kültürü de hayatın içerisinde daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Galeano (2017, s. 263), "Bütün dünya, git gide eşyaların birbirine baktığı ancak dokunamadığı büyük bir ekrana dönüşmektedir" ifadesini kullanır.

''Ekran'' sözcüğünün kökenine bakıldığında, Türkçeye Fransızca "ecran-escran" kelimesindeki ekran sözcüğü uzun yıllar kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına değin manası medya ve iletişim ile uyuşmayacak biçimdedir (Huhtamo, 2009, s. 329). Fransızca kökenli olan bu kelime, İngilizce'de "screen" olarak yerleşmiş ve ana dile geçmiştir. Korumak, örtmek anlamında kullanılmaktadır.

Net olarak bilinmese de 19. yüzyılda "ekranlar", bilginin görüntülendiği ve iletildiği sistemler olarak adlandırılmaya başlandı. Daha sonra medya departmanının önemli bir konumunda yer almıştır (Huhtamo, 2009, s. 330). Günümüzdeki ekran kelimesi bir teknoloji ürünü olmakla birlikte teknolojinin getirdiği imkânlar dâhilinde gelişimini sürdürmektedir. Taşınabilir ekranlar ve benzeri türevler yaygınlaşmakta ve hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş durumdadır. Öyle ki, Çakmak (2018)'in belirttiği üzere, günümüzde insanlar sabah yüzlerini bile yıkamadan ilk iş olarak ekrana bakmaktadır.

Ekran kültürü, bireylerin yaşamlarının önemli bir parçası haline gelmiş durumdadır. İnternet ile diğer dijital platformlar aracılığıyla, insanlar haberlere erişirler. Aynı zamanda eğlence bulur, birbirleriyle iletişim kurar ve toplumsal meseleler hakkında bilgi sahibi olurlar. Ancak, bu ekran kültürü aynı zamanda dikkat dağıtıcı, bağımlılık yapıcı ve mahremiyet endişelerine yol açabilen birçok sorunu da beraberinde getirir.

Dijital aktivizm ise bu ekran kültürünün avantajlarını kullanarak toplumsal değişim için mücadele eden bir yaklaşımı temsil eder. Aktivistler, dijital platformlar aracılığıyla mesajlarını yaymaya, organize olmaya ve farkındalık yaratmaya çalışırlar. Sosyal medya, online kampanyalar, hacktivizm ve diğer dijital araçlar, aktivistlerin seslerini daha geniş bir kitleye duyurmasına yardımcı olur. Bununla birlikte, dijital aktivizm de fake haberler, siber saldırılar ve bilgi manipülasyonu gibi riskleri içermektedir.

Aktivizm, "toplumsal değişimi desteklemek ya da buna karşı çıkmak için gösterilen her türlü çaba" olarak tanımlanabilir (Turhan, 2017). Aktivizmin tanımına göre dijital aktivizm, "dijital platformları kullanan her türlü aktivizm örneği" olarak da ifade edilebilir (Sivitanides 2011: 2). Dijital aktivizimin tarihi, internetin tarihiyle eş zamanlı olmakla birlikte ilk network deneyimlerine kadar gider (Özcan, 2012).

Aktivistlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini ve bu teknolojilerin oluşturduğu ağları çeşitli amaçlarla kullanması oldukça yaygındır ve siber, bilgi, elektronik aktivizm, çevrimiçi ve internet aktivizmleri ile elektronik savunuculuğu içermektedir (Uçkan, 2011). Ancak Web 2.0 dönemi olarak adlandırılan internet dönemi kullanıcı deneyimini ön plana çıkarmış, etkileşim boyutunu derinleştirmiş ve dijital aktivizm kavramının önemini artırmıştır. Sosyal ağlar bu tür faaliyetler için ayrıcalıklı bir ortam olmaktadır. Dijital mecraların sunduğu yeni etkileşim olanakları, geleneksel sivil toplum pratiklerini kökten dönüştürerek 'internet aktivizmi'nin hem biçimsel hem de işlevsel açıdan yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır.

İnternet, coğrafi engelleri ortadan kaldırarak farklı ölçeklerdeki aktivist grupların birbirleriyle hızla bağ kurmasına ve ortak eylemler geliştirmesine imkân tanır. Bu bağlamda, Benkler'in (2006) "peer production" kavramı, dijital ağların üretim ve iletişim süreçlerini nasıl demokratikleştirdiğini ortaya koyar; bireyler, hiyerarşik yapılara ihtiyaç duymadan kolektif amaçlar doğrultusunda bir araya gelebilirler.

Çevrimiçi topluluklar, sosyal medya platformları ve forumlar üzerinden protesto ve savunuculuk eylemlerini örgütlerken yeni dijital taktikler geliştirirler. Shirky (2011), hashtag'lerin gücünü ve online imza kampanyalarının kitlesel mobilizasyonu nasıl hızlandırdığını inceler. Böylece geleneksel sokak eylemleri, hızla geniş kitlelere yayılabilen ve anlık koordinasyon sağlayabilen çevrimiçi kampanyalarla iç içe geçer.

Aynı zamanda, sosyal ağlar geleneksel medyanın tek yönlü akışından farklı olarak "karma medya" kullanımıyla öne çıkar. Tüfekçi'nin (2017) "networked protest" kavramı, Twitter, Facebook gibi mecraların protesto dalgalarını nasıl şekillendirdiğini, hem kitlenin hem de medyanın dinamiklerini nasıl yeniden düzenlediğini gösterir. Bu modelde, dijital içerik hızla yayılırken hem aktivistlerin hem de izleyicilerin rolü aktif olarak dönüşür.

Ancak günümüzde en önemli gelişmelerden biri, çevrimiçi ve çevrimdışı araçları birleştiren "connective action" modelidir. Bennett ve Segerberg (2012), bireylerin kişiselleştirilmiş mesajlarla katılımını esas alan bu yaklaşımın, hem dijital hem de fiziksel dünyada eş zamanlı stratejiler yürütülmesine imkân tanıdığını savunur. Örneğin; sosyal medya üzerinden çağrısı yapılan bir eylem, aynı anda sokakta kitlesel bir buluşmaya dönüşebilmektedir.

Türkiye özelinde bakıldığında, Gezi Parkı protestoları bu dinamizmin önemli bir örneğidir. Coşkun Tuna ve Türkömez (2023), yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm üzerine yaptıkları nitel içerik analizinde Gezi Parkı'nda sosyal medyanın hem protestonun örgütlenme sürecini hızlandırdığını hem de eylemlerin yayılımını küresel ölçekte desteklediğini göstermişlerdir. Yazarlar, hashtag kullanımı ve paylaşılan görsel-işitsel içeriklerin, katılımcıların eyleme dair algılarını şekillendirdiğini ve fiili sokak eylemlerinin hem planlanmasında hem de koordinasyonunda kritik rol oynadığını ifade ederler (Coşkun Tuna & Türkömez, 2023). Öztunç'un (2023) çalışması ise, #İstanbulSözleşmesiYaşatır kampanyasında dijital platformların hem kamuoyu baskısı oluşturma hem de fiziksel eylemleri motive etme işlevini birlikte yürüttüğünü ortaya koyar. Bu çerçevede, Gezi Parkı'ndan İstanbul Sözleşmesi savunusuna uzanan dijital aktivizm pratiği, sosyal medyanın mekânsal sınırları ortadan kaldırarak bilgi akışını hızlandırdığı ve kolektif eylem kapasitesini güçlendirdiği dinamik bir dönüşüm örneği teşkil etmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Dijital Aktivizm ve Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, toplumdaki çeşitli sorunları dile getirmek, toplumsal talepleri örgütlemek, sorunlara çözüm bulmak ve toplumsal değişim sağlamak amacıyla dayanışma ağları kurularak gerçekleştirilen kolektif eylemler olarak tanımlanabilir (Özmen, 2022).

Aktivist hareketlerin hangi konuları, olguları ve durumları gündeme getireceği toplumun olaylara bakış açısına, kültürel yapılara ve aktivist liderlerin etkinlik düzeyine bağlıdır (Acar Şentürk, Tos ve Dıvrak, 2022). Aktivist hareketlerin konuları kimi zaman şiddet, sosyal yapılanma, savaş gibi konular olabilirken (Gregg, 2016), kimi zaman da gıda güvenliğinin tartışıldığı su ve tarım gibi konulardan (Holland ve Correal, 2013) çevre konularındaki hassasiyete (Vasi ve King, 2012) kadar uzanabilmektedir.

Toplumsal hareketler ve dijital aktivizm arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, sosyal medya platformları, çevrimiçi forumlar ve iletişim araçları toplumsal hareketlerin şekillenmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. İşte bu bağlamda bazı önemli noktalar:

Bilgi ve Farkındalık Oluşturma: Dijital aktivizm, hızla ve geniş kitlelere ulaşma potansiyeli olan bir araçtır. Sosyal medya ve internet platformları, haberlerin, görüşlerin ve taleplerin hızla paylaşılmasını, geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlar. Bu da toplumsal hareketlerin farkındalığını artırabilir.

Örgütlenme ve Mobilizasyon: Dijital platformlar, insanları kolayca bir araya getirme ve harekete geçirme imkânı sunar. Aktivistler, çevrimiçi ortamlarda bir araya gelerek etkili bir şekilde örgütlenip hareket başlatabilir veya katılımı artırabilir.

Sesin Güçlenmesi: Dijital aktivizm, bireylerin sesini duyurmasına olanak tanır. Çeşitli sosyal medya platformları veya bloglar aracılığıyla insanlar, konuları hakkında seslerini duyurabilir, görüşlerini paylaşabilir ve toplumsal değişim için taleplerini iletebilir.

Dünya Çapında Etki: Dijital aktivizm, sınırları aşabilir ve dünya çapında etki yaratabilir. Özellikle sosyal medya platformları, farklı ülkelerdeki insanların bir araya gelmesini ve ortak bir amaç için birleşmesini sağlar.

Tüm bu avantajlarının yanında, dijital aktivizmin dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin, çevrimiçi ortamlarda yayılan yanlış bilgiler veya manipülatif

içerikler, toplumsal hareketlerin güvenilirliğini ve etkisini azaltabilir. Ayrıca, çevrimiçi platformlarda yapılan aktivizm, bazen gerçek dünya eylemleriyle somut bir sonuç elde etme konusunda yetersiz kalabilir.

Dijital aktivizmin hashtag aktivizmi, slaktivizm/kliktivizm (tıklamacılık) ve hactvizmdir olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır (Uzunoğlu, 2022).

Hashtag Aktivizmi: Hashtag aktivizmi, bireylerin sosyal medya platformlarında popüler olan belirli bir konu veya kampanya etrafında birleştiği, o konuyla ilgili gönderileri belirli hashtaglerle eşleştirdiği, görsel ve metin tabanlı içerik desteği sağladığı bir dijital aktivizm hareketidir (İli, 2023). Bu kavram genellikle Twitter'da konuları duyurmak için yaygın olarak kullanılan hashtag (#) ile özetlenir (Mishra, 2018: 51).

Hashtag aktivizmi, sosyal medya platformlarında gündem oluşturmayı, farkındalık yaratmayı ve insanları belirli bir konuda harekete geçirmeyi amaçlar. Hashtagler aracılığı ile (sosyal medyada) gündemde tutulacak konu en üst seviyeye taşınır böylelikle hem daha çok kişiye ulaşılır hem de istenilen konu özetle popüler olur. Böylelikle kullanıcılar, belirli bir hashtag'i paylaşımlarında kullanarak, o konuyla ilgili diğer paylaşımları bulabilir, katkıda bulunabilir ve birlikte hareket etmeyi sağlayabilirler.

Ancak, hashtag aktivizmi bazen yalnızca çevrimiçi alanda kalarak gerçek dünyada somut bir değişime yol açmayabilir. Bu aktivizm türü, sosyal medyada popüler olan bir konuyu destekleyebilir ancak gerçek eyleme dönüşmesi için daha fazla çaba ve planlama gerektirebilir. Dolayısıyla, hashtag aktivizmi genellikle bir konuya dikkat çekmek için başlangıç noktası olarak kullanılabilir ancak kalıcı değişim için diğer aktivizm yöntemleriyle birlikte düşünülmelidir.

Slaktivizm: “Slaktivizm” ve “Tıklamacılık” günümüzde dijital aktivizmin en önemli örnekleridir. Bir aktivist eylemini internet üzerinden desteklemek için rol oynamak olarak tanımlanabilecek Slacktivizm, “sözde” aktivizm olarak da adlandırılmaktadır. Benzer şekilde slaktivizm, tıklamacılık, sosyal medyayı ve diğer çevrimiçi yöntemleri kullanarak bir amacı desteklemeyi ifade eder (Yegen, 2014).

Slaktivizm, çevrimiçi ortamda sosyal veya politik konularda farkındalık yaratma veya destek gösterme amacıyla yapılan düşük çaba gerektiren eylemlerdir. İnsanların çoğunlukla sembolik veya minimal katılım göstererek, gerçek bir değişim yerine sadece görünüşte destek verdikleri veya farkındalık oluşturdukları eylemler olarak tanımlanabilir.

Bu tür eylemler genellikle sosyal medya platformlarında paylaşımlar yapmak, bir imza kampanyasına katılmak, bir hashtag'i paylaşmak gibi kolay ve hızlı yöntemleri içerir. Bunlar, kişilerin belirli bir konuda destek verdiğini gösterirken aslında derinlemesine bir katılım veya aktif eylem gerektirmeyen eylemlerdir.

Aslında tıklamacılık kavramı slacktivizmi sağlıyor. İnsanlar, clicktvist sayesinde internet üzerinden dijital bir eylemi “tıklama” ile destekliyorlar ve slacktivist olan kişi, clicktvist uygulamalarını sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla paylaşabiliyor. Böylece insanlar hem dijital eylemlere katılıyor hem de güncel haberlerden haberdar oluyor. Ayrıca, Slacktivizm veya tıklamacılıkta bir gruba katılmak için herhangi bir sınırlama veya bağış gibi bir sahiplik getirmez (Yegen, 2014).

Hacktvizm: Bu kavram İngilizcedeki ‘’hacking” ile ‘’activism” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Belirli bir amaca yönelik olarak siber ağlar üzerinden yanıt vermeyi amaçlayan Hacktivizm, en açık tanımıyla politik doğruluk gerekçesiyle bilgisayar korsanlığı faaliyetlerinde bulunmak anlamına gelir ve aynı zamanda siber suç olarak da kabul edilir (Kelly, 2012).

Yamich ve Smith'e (2012) göre hacktivizm uygulayanlar hacktivistlerdir. İyi niyetli olmayan bilgisayar korsanları gibi yıkıcı eylemler gerçekleştirmezler, bunun yerine şirketlere ve hükümet politikalarına yönelik saldırılar da dâhil olmak üzere misilleme biçiminde sosyal veya politik mesaj ileten bir davaya dikkat çekerler.

Hacktivizm, diğer aktivizm türleriyle birlikte düşünüldüğünde, bilgi özgürlüğü, sansürün engellenmesi ve diğer politik amaçlar için dikkat çekme amacı taşıyan bir eylem şeklidir. Ancak, bu tür eylemler yasal sonuçları ve etik boyutları nedeniyle tartışmalı olduğu bir gerçektir.

Dijital Aktivizm ve İnternet Kültürü

19. yüzyıla basılı kültür, 20. yüzyıla elektronik kültür, 21. yüzyıla ise dijital kültür adı verilmektedir. Burada şu soru ortaya çıkıyor: Dijital kültür ne anlama geliyor ve neleri içeriyor? (Karagöz, 2013:139). Dijital kültür birçok araştırmacı tarafından farklı şekilde ifade edilmektedir. Manovich'in (2001: 19) belirttiği gibi: "Bugün yeni bir medya devriminin ortasındayız: tüm kültür, bilgisayar destekli üretim, dağıtım ve iletişim biçimlerine dönüşmektedir. Castells'e (2001) göre bu, kültür, "İnternet kültürü" olarak anılır ve Jones'a (1998) göre "sanal kültür" ve "siber toplum" olarak anılır.

İnternet kültürü, internetin yaygın kullanımıyla ortaya çıkan ve çevrimiçi platformlarda oluşan benzersiz normlar, davranışlar, dil kullanımı, paylaşım biçimleri ve toplumsal dinamiklerdir. İnternetin etkileşimli doğası, insanların çevrimiçi ortamda kendilerini ifade etme, bilgi paylaşma, etkileşime geçme ve kültürel anlamda birbirlerine etkileşimde bulunma biçimlerini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Bugün, toplumsal hareketler ve aktivist eylemler günümüzde kamuoyu veya medya açısından sürpriz değil, demokrasilerimizde rutin oluşturmuştur. Yeni medya, bu aktivist eylemlerin dijital ortamda düzenlenmesinde ciddi bir yer edinmektedir. Yeni medyanın en belirgin etkisi yeni anlatılar üretme ve karşıt siyasi seslere ses verme yeteneğidir (Karagöz, 2013).

İnternet, dijital aktivizmin gelişmesi ve yayılmasında önemli bir rol oynar çünkü bu aktivizm türü, çevrimiçi platformlarda sosyal, politik veya kültürel değişimleri teşvik etmek için dijital araçları kullanır.

İnternet, dijital aktivistler için birbirleriyle bağlantı kurmaları, fikirlerini yaymaları ve destek bulmaları için çok önemli bir ortamdır. Sosyal medya platformları, bloglar, forumlar ve diğer çevrimiçi alanlar, aktivistlerin kitlelere ulaşmalarını, bilgi yaymalarını ve farkındalık yaratmalarını sağlar.

İnternet kültürü ise dijital aktivizmin şekillenmesinde belirleyici bir faktördür. İnternetin kendine özgü bir dili, sembolleri, mizahı ve normları vardır. Dijital aktivistler, bu kültüre adapte olurlar ve etkileşimde bulunurken bu kültürel kodları kullanarak mesajlarını iletmeye çalışırlar. Hashtag'ler, çevrimiçi imzalama kampanyaları, canlı yayınlar, interaktif haritalar, blog ve vlog serileri, mobil uygulamalar üzerinden düzenlenen eylem çağrıları, dijital sanat ve meme'ler ile sanal gerçeklik destekli protesto simülasyonları gibi araçlar, dijital aktivizmin internet kültürüyle iç içe geçmiş bir şekilde nasıl işlediğini gösterir.

İnternet kültürü ve dijital aktivizm birbirini besleyen ve etkileyen unsurlardır. İnternet, aktivistler için bir platform sağlarken, aktivizm de internet kültürünün bir parçası haline gelir ve çevrimiçi etkileşimleri şekillendirir.

Ekran kültürü ve dijital aktivizm, günümüzde teknoloji ve iletişim araçlarının yaygın olarak kullanılması nedeniyle mühim bir araştırma konusu olmaya başlamıştır. Ekran kültürü ve dijital aktivizm, modern toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu iki kavram, teknolojinin toplumsal, kültürel ve politik etkilerini anlamak ve toplumsal değişim için çaba harcamak isteyen bireyler için önemli konulardır. Her iki alan da avantajları ve zorlukları içerir ve gelecekte daha da önemli hale gelmeye devam edecektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz taraması yapılmıştır. Bibliyometrik analiz, dokümanlar ve onların özelliklerinin ölçümlenmesine dayanan bir araştırma yöntemidir (Thelwall, 2008). Bibliyometri terimi, Yunanca kökenli "biblion" (kitap) ve "metrik" (ölçüm) sözcüklerinin birleşiminden türemiştir (Hussain ve Fatima, 2011). Her ne kadar kavram daha eski dönemlerde de kullanılmış olsa da, bilimsel anlamda tanınırlığı ve yaygın kullanımı Pritchard'ın 1969 yılında yayımladığı "Statistical Bibliography or Bibliometrics?" başlıklı çalışmasıyla sağlanmıştır. Pritchard, bibliyometrinin tanımını; kitaplar ve diğer bilgi taşıyıcı materyaller üzerine matematiksel ve istatistiksel analiz yöntemlerinin uygulanması olarak yapmıştır (Pritchard, 1969).

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yönteminin tercih edilme sebebi; dijital aktivizm konusunun, hızla değişen dijital teknolojiler ve sosyal medya platformlarıyla birlikte sürekli evrilen, çok boyutlu ve güncel bir araştırma alanı olmasıdır. Literatürde bu alana ilişkin çalışmalar artsa da,

Türkiye özelinde dijital aktivizm konusunun bütüncül bir haritası henüz çıkarılmamıştır. Bu durum, konuyla ilgilenen araştırmacıların mevcut literatürü takip etmesini ve yeni çalışma alanları belirlemesini zorlaştırmaktadır. Bibliyometrik analiz, bu boşluğu doldurarak mevcut yayınları sistemli biçimde incelemeye, öne çıkan temaları, yöntemleri, yayın eğilimlerini ve araştırma boşluklarını belirlemeye olanak tanır. Böylece çalışma, hem araştırmacılar hem de politikacılar için dijital aktivizm alanında güncel ve yönlendirici bir kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bibliyometrik analizin bir başka tanımı ise, veritabanlarındaki akademik yayınlardan elde edilen çıktılar aracılığıyla belirli bir alandaki küresel araştırma eğilimlerini inceleyen bir araştırma yaklaşımı (Alsharif, Salleh ve Baharun, 2020) olduğudur. Bilim insanları, ortaya çıkan eğilimleri belirlemek, dergi performansını değerlendirmek, iş birliği modellerini analiz etmek ve mevcut literatürde belirli bir alandaki araştırmanın kompozisyonunu incelemek için bibliyometrik analizi kullanırlar (Gök Demir, Sümer ve Karakaya, 2020). Ayrıca bu analiz yöntemi, matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanarak bir araştırma alanındaki unsurların performansını sınıflandırmak, ölçmek ve sıralamak suretiyle incelenen alandaki bilimsel iletişimi yansıtan entelektüel, kavramsal ve sosyal yapıyı haritalama teknikleriyle görselleştirmeyi amaçlar (Şimşir, 2021). Böylelikle bibliyometrik analiz, belirli bir konuyla ilgili literatürü tarayarak mevcut araştırma eğilimlerini ve boşlukları belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bu da, yeni bir araştırma projesi başlatırken veya bir literatür derlemesi yazarken araştırmacılara son derece kolaylık sağlamaktadır.

1 Ocak 2024 ve 1 Şubat 2024 tarihinde Dergi Park İnternet sitesinde "dijital aktivizm" anahtar kelimesi kullanılarak yapıldığında toplam 45 makale çıkmaktadır. 45 makalenin 4'ü derleme, 41'i araştırma makalesidir. Araştırmaya 45 makalenin tamamı dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada, 1 aylık kısa zaman diliminin tercih edilmesinin temel nedeni, dijital aktivizm alanının dinamik ve hızla değişen doğasıdır. Dijital aktivizm, sosyal medya platformları ve çevrimiçi etkileşimler aracılığıyla şekillenen, güncel olaylara hızlı tepkiler veren bir alan olduğundan, literatürdeki gelişmeler de kısa süreler içinde önemli değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle, kısa zaman dilimleriyle yapılan bibliyometrik analizler, alandaki güncel eğilimleri ve araştırma odaklarını daha etkili bir şekilde tespit etme imkânı sunmaktadır.

Özellikle 1 Ocak – 1 Şubat 2024 tarihleri, yeni yıl sonrası oluşan toplumsal hassasiyetler, gündeme gelen olaylar ve çevrimiçi etkileşimlerin artış gösterdiği bir zaman dilimi olması bakımından anlamlıdır. Ayrıca bu kısa dönem, belirli bir zaman aralığında akademik ilginin odaklandığı konuları belirlemeye olanak tanımaktadır. Kısa zaman pencereleri, özellikle yoğun bilgi akışının olduğu alanlarda, daha rafine ve odaklı sonuçlar elde etmeyi sağlar (Miritello vd., 2013). Bu nedenle, bu zaman aralığı hem dijital aktivizmin doğasına uygun hem de çalışmanın amacına hizmet eden bir seçim olarak tercih edilmiştir.

Yapılan bu çalışmada altı araştırma sorusu bulunmaktadır. Araştırmanın analizi bu altı soru üzerinden yapılmıştır:

1. Dijital aktivizm çalışmalarının yıllara göre dağılımı nedir?
2. Dijital aktivizm çalışmalarının yayınlandığı dergiler nelerdir?
3. Dijital aktivizm çalışmalarının araştırma deseni nedir?
4. Dijital aktivizm çalışmalarında hangi araştırma yöntemleri kullanılmıştır?
5. Dijital aktivizm çalışmalarının tema dağılımları nedir?
6. Dijital aktivizm çalışmalarının evreni nedir?

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma kapsamında 45 makale ayrı ayrı incelenmiştir. İnceleme sonucunda araştırma soruları analizleri tablolar halinde gösterilmiş, ardından bulgulara ilişkin yorum ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu yorumlar aracılığıyla, dijital aktivizm alanındaki eğilimlerin daha bütüncül biçimde anlaşılması amaçlanmıştır.

Tablo 1. İncelenen Çalışmaların Yıla Göre Dağılımları

Kategori	Frekans (f)	Yüzde (%)
2013	1	2,2
2014	3	6,6
2015	1	2,2
2016	1	2,2
2017	4	8,8
2018	5	11,1
2019	4	8,8
2020	7	15,5
2021	4	8,8
2022	9	20
2023	5	11,1
2024	1	2,2
Toplam	45	100

Tablo 1'de, dijital aktivizm hakkında yayınlanan makalelerin yıllara göre dağılımı ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde, 9 yayınla (%20) en fazla 2022 yılında dijital aktivizm hakkında yayın yapıldığı görülmektedir. Bu artış, hem pandemi sonrası dijital ortamlara yönelimin etkisiyle hem de dijitalleşmenin toplumsal hareketler üzerindeki etkisine yönelik ilginin artmasıyla açıklanabilir. 2022 yılında çeşitli sosyal olayların ve dijital mecralarda yükselen tartışmaların da bu artışa katkı sunduğu düşünülebilir. Aynı zamanda, bu durum dijital aktivizm alanının güncel ve dinamik bir araştırma konusu olduğunu göstermekte, akademik çevrelerdeki ilginin yakın dönemde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Önceki yıllarda sınırlı sayıda çalışma yapılmış olması, konunun görece yeni bir alan olarak gelişim göstermeye devam ettiğini düşündürmektedir.

Tablo 2. İncelenen Çalışmaların Dergilere Göre Dağılımları

Kategori	Frekans (f)	Yüzde (%)
İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	2	4,4
Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi	2	4,4
Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi	2	4,4
Istanbul University Journal of Communication Sciences	2	4,4
Mülkiye Dergisi	1	2,2
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi	1	2,2
Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	2,2
Ankara Üniversitesi İlef Dergisi	1	2,2
Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi	1	2,2
Erciyes İletişim Dergisi	1	2,2
Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	1	2,2
Intermedia International E-journal	1	2,2
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi	1	2,2
Selçuk İletişim	1	2,2
Turkish Online Journal of Design Art and Communication	1	2,2
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	2,2
Middle Black Sea Journal of Communication Studies	1	2,2
İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal	1	2,2
Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	2,2
Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi	1	2,2
Sanat ve Tasarım Dergisi	1	2,2
Middle Black Sea Journal of Communication Studies	1	2,2
OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi	1	2,2
Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi	1	2,2
Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi	1	2,2

R&S - Research Studies Anatolia Journal	1	2,2
Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi	1	2,2
Beykoz Akademi Dergisi	1	2,2
Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi	1	2,2
Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi	1	2,2
Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi	1	2,2
Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi	1	2,2
AJIT-e: Academic Journal of Information Technology	1	2,2
NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi	1	2,2
İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi	1	2,2
İletişim ve Diplomasi	1	2,2
Sakarya İletişim	1	2,2
Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları	1	2,2
Folklor/Edebiyat	1	2,2
Anasay	1	2,2
Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1	2,2
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi	1	2,2
Toplam	45	100

Tablo 2'de, dijital aktivizm ile ilgili yayınlanan makalelerin hangi dergilerde yayınlandığına ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre, %4,4 oranları ile İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2), Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (2), Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi (2) ve Istanbul University Journal of Communication Sciences (2) dergilerinde en fazla yayın yapıldığı görülmektedir. Bu sonuç, dijital aktivizm konusunun özellikle iletişim bilimleri ve sosyal bilimler alanında faaliyet gösteren dergilerde yoğunlaştığını göstermektedir. Söz konusu dergilerin konuya olan akademik ilgiyi yansıttığı ve bu alandaki bilimsel üretimi teşvik ettiği söylenebilir. Ayrıca, makalelerin belirli dergilerde kümelenmesi, dijital aktivizm araştırmalarının henüz belirli yayın organlarında odaklandığını, dolayısıyla alandaki akademik yayılımın bazı dergilerde yoğunlaştığını ve çeşitliliğin sınırlı olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, ilerleyen dönemlerde farklı disiplinlere ait dergilerde de dijital aktivizm konusunun daha fazla yer bulma potansiyeline işaret etmektedir.

Tablo 3. İncelenen Araştırma Desenine Göre Dağılımları

Araştırma Deseni		
Kategori	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Nitel	37	82,2
Nicel	2	4,4
Karma	3	6,6
Derleme	4	8,8
Toplam	45	100

Tablo 3'te, yayınlanan makalelerin desen dağılımı ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde, yüzde 85,2'lik oran ile en çok nitel araştırmaların yayınlandığı tespit edilmiştir. Yüzde 85,2 gibi yüksek bir oranla nitel araştırmaların tercih edilmesi, dijital aktivizm konusunun çoğunlukla betimleyici, anlamaya ve yorumlamaya dayalı yöntemlerle ele alındığını göstermektedir. Bu durum, dijital aktivizm olgusunun dinamik, bağlamsal ve öznel yönlerinin araştırmacılar tarafından daha çok önemsendiğine işaret etmektedir. Diğer yandan, derleme türündeki çalışmaların oranı %8,8 olup, bu alanda teorik çerçeve oluşturmaya dönük katkıların da azımsanmayacak ölçüde yer aldığı görülmektedir. Karma yöntemlerin %6,6 oranında kullanılması ise, hem nitel hem de nicel verileri bir arada değerlendirme eğiliminin henüz sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Nicel araştırmaların oranı ise %4,4 ile oldukça düşüktür. Bu durum, dijital aktivizmin ölçülebilir boyutlarının henüz yeterince incelenmediğini, özellikle istatistiksel analizlere dayalı çalışmalara alanda daha fazla ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Genel tablo, nitel

yaklaşımın hâkimiyetini ve alandaki yorumlayıcı eğilimin güçlü bir şekilde sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Dijital Aktivizm Çalışmalarında Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Araştırma Yöntemleri		
Kategori	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
İçerik Analizi	12	26,6
Vaka	8	17,7
Literatür Çalışması	8	17,7
Tarama	4	8,8
Anket (yüz yüze, telefonla, çevrimiçi)	4	8,8
Derinlemesine Mülakat	2	4,4
Kartopu Yöntemi	1	2,2
Workbenchdata Programı	1	2,2
Yapısal Anlatı	1	2,2
Çok Modlu Eleştirel Söylem	1	2,2
Uyum Analizi	1	2,2
Doküman İncelemesi	1	2,2
Dijital Etnografi	1	2,2
Toplam	45	100

Tablo 4'te, dijital aktivizm çalışmalarında kullanılan araştırma yöntemleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde, %26,6'sının içerik analizi yönteminin en fazla tercih edildiği görülürken, onu 17,7 ile vaka analizi ve 17,7 ile literatür çalışmasını takip ettiği görülmektedir. Bu durum, dijital aktivizme dair yapılan araştırmaların çoğunlukla metin, görsel ve sosyal medya içerikleri gibi yazılı-görsel veriler üzerinden yürütüldüğünü ve simgesel-iletişimsel yönlerinin ön planda tutulduğunu göstermektedir. Ayrıca vaka analizlerinin ve literatür çalışmalarının da önemli bir orana sahip olması, alanda hem belirli olayların derinlemesine incelendiğini hem de kuramsal çerçeveler oluşturulmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Alan araştırmaları ve doküman incelemesi gibi saha temelli yöntemlerin daha düşük oranlarda tercih edilmesi ise, dijital aktivizm üzerine yapılan çalışmaların henüz daha çok masa başı araştırmalara dayandığını düşündürmektedir.

Tablo 5. Dijital Aktivizm Çalışmalarında Kullanılan Tema Dağılımı

Tema Dağılımları		
Kategori	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Aktivist/Aktivizm İncelemesi	19	42,2
Toplumsal Hareketler	6	13,3
Aktivist Katılımı	4	8,8
Örgüt Tanımı	4	8,8
Aktivizm Tanımı	2	4,4
Siyasi Katılım	2	4,4
Kadına Yönelik Çalışma	2	4,4
Toplumsal Dönüşüm	2	4,4
Toplumsal Bellek	1	2,2
Aktivizm Farkındalığı	1	2,2
Kamuoyu Oluşturma	1	2,2
Hayvan Hakları	1	2,2
Toplam	45	100

Tablo 5'e göre, yayınlarda ele alınan temalar yönünden % 42,2'lik bir oranla Aktivist/Aktivizm İncelemesi ilk sırada yer alırken, % 13,3 ile toplumsal hareketler ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise %8,8'lik olanları ile aktivist katılımı ve örgüt tanımı gelmektedir. Bu dağılım, dijital aktivizm alanında yapılan çalışmaların büyük ölçüde bireysel eylem biçimlerine, dijital platformlardaki aktivist davranışlara ve bu aktörlerin stratejilerine odaklandığını göstermektedir. Toplumsal hareketler teması ise, dijital aktivizmin kolektif eylemlerle ilişkisini anlamaya dönük çabaların önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Aktivist katılımı ve örgüt tanımı gibi temaların daha düşük oranlarda ele alınması ise, dijital ortamda örgütlenme biçimlerinin ve katılımcı profillerinin yeterince derinlemesine incelenmediğini ya da bu alandaki çalışmaların henüz sınırlı olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 6. Dijital Aktivizm Çalışmalarının Evreni

Çalışma Evreni		
Kategori	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Yeni Medya	25	55,5
Web Siteleri	8	17,7
Bireyler	7	15,5
Dijital Doküman	5	11,1
Toplam	45	100

Tablo 6'ya göre, dijital aktivizm çalışmalarının evreni %55,5 ile en çok yeni medyanın tercih edildiği görülmektedir. Yeni medyayı takiben, %17,7 ile web siteleri; %15,5 ile bireyler ve %11,1 ile dijital dokümanların tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, dijital aktivizm alanındaki çalışmaların büyük bir kısmının, araştırmacıların sosyal medya platformları ve diğer dijital mecralar üzerinden gerçekleştirilen etkinlikleri incelediğini göstermektedir. Yeni medya, daha geniş ve hızlı erişim sağlayan platformlar sunduğundan, dijital aktivizm konusunda yapılan araştırmaların çoğu bu alanda yoğunlaşmaktadır. Web siteleri, bireyler ve dijital dokümanlar ise daha spesifik ve doğrudan aktivist içeriklerin analizine olanak tanımaktadır. Bu dağılım, dijital aktivizmin farklı düzeylerde ve araçlarda nasıl şekillendiğine dair önemli bir içgörü sunmaktadır.

SONUÇ

Kırk beş makalenin analiziyle, dijital aktivizm üzerine gerçekleştirilen araştırmaların genel eğilimleri ve bulguları belirlenmesine göre, farklı örneklemler, araştırma desenleri, araştırma yöntemleri ve temalar tercih edilerek dijital aktivizm kavramı üzerine yapılan çalışmaların çok çeşitli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalar, dijital aktivizmin yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal hareketlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan bir olgu olarak ele alındığını göstermektedir. Yeni medya araçlarının, dijital aktivizmi hem küresel hem de yerel düzeyde etkili bir hareket biçimi haline getirdiği bulgusu, son yıllarda yapılan birçok çalışmada doğrulanmıştır (Çelik & Yıldırım, 2020; Coşkun Tuna & Türkömez, 2023). Özellikle sosyal medya platformları, aktif katılım ve örgütlenme için büyük bir potansiyel taşımaktadır (Öztunç, 2023).

Literatür tabanlı araştırma sonuçları, dijital aktivizm kavramının son yıllarda önemli bir ilgi odağı olduğunu ve bu alanda yayınlanan bilimsel makalelerin artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dijital aktivizm, çağımızın dinamik, sosyal ve politik ortamında önemli bir role sahiptir. Bu çalışma, dijital aktivizmin etkilerini ve sınırlamalarını anlamak için bir temel sağlamaktadır.

Çalışmanın bulgularına göre, dijital aktivizm üzerine yapılan çalışmaların en yoğun olduğu yıl 2022'dir. Bu yıl, toplam yayınların %20'sini oluşturarak dijital aktivizm konusuna yönelik akademik ilginin özellikle bu dönemde arttığını göstermektedir. Benzer şekilde, Özdemir ve Usanmaz (2025) tarafından Web of Science veri tabanında gerçekleştirilen çalışmada da, "digital activism" anahtar kelimesiyle ulaşılan 376 araştırma makalesi incelenmiş; en fazla çalışmanın 2023 yılında yapıldığı, bunu ise 2022 yılının takip ettiği tespit edilmiştir. Bu paralellik, bibliyometrik analizlerde sıkça karşılaşılan bir durumu da yansıtmaktadır: Analizin yapıldığı yıla yakın dönemlerdeki yayınlar, genellikle daha yüksek oranlarda görülmektedir. Nitekim, Özdemir ve Usanmaz (2025)'ın çalışması 2024 yılında yürütülmüş ve 2023 yılı öne çıkarken; bu çalışmada tarama 2024 yılının başında yapıldığından, bir önceki yıla yakın olan 2022'nin öne çıkması bu durumu desteklemektedir. Bu durum, dijital teknolojilerdeki hızlı gelişimle birlikte sosyal medya platformlarının yaygın kullanımının etkisiyle dijital aktivizme duyulan akademik ilginin zamanla ivme kazandığını da göstermektedir.

Dijital aktivizmle ilgili en fazla makale yayınlayan dergiler arasında İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi ve Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi yer almaktadır. Her birinin aynı oranda katkı sağladığı görülmüştür. Bu dergilerin ortak noktası iletişim alanında yayın yapıyor olması, dijital aktivizmin özellikle iletişim disipliniyle olan teorik ve pratik ilişkisini yansıtmaktadır. Ancak, dijital aktivizm konusunun sadece birkaç iletişim dergisinde yoğunlaşmaması, benzer oranlarda farklı dergilerde de ele alınması, bu alanın çokdisiplinli doğasına işaret etmektedir. Nitekim Hands (2011), dijital aktivizmin sadece medya ve iletişim çalışmaları içinde değil, siyaset bilimi, sosyoloji ve kültürel çalışmalar gibi farklı akademik alanlarda da incelendiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, belirli

dergelerdeki yoğunluk tesadüfi olabileceği gibi, editoryal politika, özel sayılar veya çağrılı dosyalar gibi faktörlerle de şekillenmiş olabilir.

Dijital aktivizm üzerine yapılan çalışmalarda en yaygın araştırma deseni nitel araştırmalardır. Nitel araştırmalar, bu alandaki derinlemesine analizler için tercih edilmiştir. Diğer araştırma desenleri ise daha az bir orana sahiptir. Dijital aktivizm üzerine yapılan çalışmalarda nitel araştırma yöntemlerinin yaygın olarak tercih edilmesinin nedenleri, hem araştırma konusunun doğası hem de literatürdeki eğilimlerle açıklanabilir. Öncelikle, dijital aktivizm, bireylerin ve grupların çevrimiçi platformlarda gerçekleştirdiği karmaşık, bağlamsal ve dinamik etkileşimleri içerir. Bu tür etkileşimlerin derinlemesine anlaşılması, nitel araştırma yöntemlerinin esnek ve kapsamlı analiz yetenekleri sayesinde mümkün olmaktadır. Örneğin, Jafari ve Jafari (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, sosyal medyanın politik bir arena olarak nasıl işlev gördüğü ve çevrimiçi aktivizmi nasıl kolaylaştırdığı, niteliksel veri toplama ve analiz teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Buna ek olarak; Özkula, Reilly ve Hayes (2022) tarafından yapılan sistematik bir derlemede, dijital aktivizm araştırmalarında nitel yöntemlerin baskın olduğu ve bu eğilimin, araştırmacıların dijital platformlardaki kullanıcı davranışlarını, motivasyonlarını ve etkileşimlerini daha iyi anlamalarına olanak tanıdığı belirtilmiştir.

Çalışmalarda en fazla tercih edilen araştırma yöntemi içerik analizi olmuştur. Nitekim içerik analizi, sosyal bilimlerde araştırma yapmak için en popüler ve hızla genişleyen tekniklerden biri haline gelmiştir. İletişim, gazetecilik, sosyoloji, psikoloji ve iş dünyasında uzun bir kullanım geçmişine sahip olan bu teknik, artan sayıda araştırmacı tarafından sıklıkla tercih edilmektedir (Alanka, 2024). Bu bağlamda, dijital aktivizm çalışmalarında içerik analizinin öne çıkması şaşırtıcı değildir; çünkü bu yöntem, dijital mecralardaki metin, görsel, söylem ve etkileşimleri sistematik biçimde değerlendirme imkânı sunmaktadır.

En fazla ele alınan tema "Aktivist/Aktivizm İncelemesi" olmuştur. Çalışmalarda en fazla ele alınan temanın "Aktivist/Aktivizm İncelemesi" olması, dijital aktivizmin temel aktörlerini, yani bireysel ve kolektif aktivistleri, dijital ortamlarda nasıl konumlandıklarını ve nasıl eylemlerde bulunduklarını anlamaya yönelik akademik ilginin bir sonucudur. Aktivist kimliklerinin, motivasyonlarının ve eylem repertuarlarının dijital ortamlarda daha görünür hale gelmesi, bu incelemelerin daha ulaşılabilir ve uygulanabilir olmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, aktivizm ya da aktivist incelemeleri genellikle belirli bir vaka ya da örnek olay üzerinden yapılabildiği için, araştırma tasarımı açısından daha sade ve yönetilebilir bir yapı sunar. Bu durum, nitel analiz tekniklerinin yaygınlığı ile de örtüşmektedir; nitekim Bozkurt ve Öztürk (2022), sosyal bilimlerde nitel yöntemlerin giderek daha fazla tercih edildiğini ve bu eğilimin özellikle karmaşık sosyal olguların derinlemesine anlaşılmasında etkili olduğunu belirtmektedir.

Yapılan çalışmada, araştırma evreni noktasında; dijital aktivizm çalışmalarının çoğunluğunda yeni medya tercih edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, yeni medya platformlarının dijital aktivizmin temel aracı olarak öne çıktığı ve dijital dokümanlar, web siteleri gibi diğer araçların da önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sivitanides & Shah (2011)'e göre: "Dijital aktivizm," dijital ağ altyapılarını kullanan tüm aktivizm örneklerini kapsayan geniş bir çerçeve sunar ve bu nedenle, dijital mecralar üzerinden gerçekleştirilen tüm eylemleri ele almak için en uygun terim olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma sonucu, gelecekteki araştırmalarda dijital aktivizm kavramının daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Dijital aktivizm repertuarının daha geniş bir yelpazesine odaklanılması ve bu alandaki yeni ve yükselen uygulamaların daha fazla incelenmesi önemlidir. Bu, dijital aktivizm alanında derinlemesine anlayış sağlayacak ve alanda daha etkili stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Ayrıca, dijital aktivizmin sosyal, politik ve kültürel etkilerinin daha iyi anlaşılması için multidisipliner araştırmalara daha fazla vurgu yapılması gerekmektedir. Bu tür araştırmalar, dijital aktivizmin rolünü, etkisini ve sınırlarını daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir ve gelecekteki dijital aktivizm çalışmaları için temel oluşturabilir. Gelecekteki araştırmalar, dijital aktivizmin daha etkili ve sürdürülebilir olması için stratejiler geliştirmeye odaklanmalıdır. Dijital aktivizmin evrimi, teknolojik ilerlemelerle birlikte devam edecektir ve bu nedenle bu alandaki çalışmaların da güncel kalması önemlidir.

KAYNAKLAR

Acar Şentürk, Z., Tos, O., & Dıvrak, E. (2022). Yeni Medyada Dijital Aktivizm Göstergeleri: Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Örgütleri Üzerine Bir İnceleme. Selçuk İletişim, 15(2), 702-736. https://doi.org/10.18094/josc.1114480

Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. Kronotop İletişim Dergisi, 1(1), 64-84.

Alsharif, A. H., Salleh, N., & Baharun, R. (2020). Research trends of neuromarketing: A bibliometric analysis. Journal of Theoretical and Applied Information Technology, 98(15), 2948-2962.

Benkler, Y. (2006). The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom. Yale University Press.

Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. Information, Communication & Society, 15(5), 739–768. https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661

Bozkurt, M., & Ozturk, F. (2022). Qualitative Research in Social Sciences: A Research Profiling Study. *Educational Policy Analysis and Strategic Research, 17*(1), 247-277. https://doi.org/10.29329/epasr.2022.248.1

Coşkun Tuna, P., & Türkölmez, O. (2023). Yeni Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm. Kamu Yönetimi Ve Politikaları Dergisi, 4(2), 211-240. https://doi.org/10.58658/kaypod.1314396

Çakmak, V. (2018). Mobil iletişim kültürü bağlamında mobil oyunlar: Yürü, keşfet, yakala, biriktir, Pokemon GO! V. Çakmak & S. Çavuş (Ed.), Dijital kültür ve iletişim içinde (ss. 309-333) Literatürk Academia.

Castells, M. (2001). The ınternet galaxy. reflections on the ınternethe ınternet galaxy. reflections on the ınternet. Business and Society, Oxford University Press.

Galeano, E. (2017). Tepetaklak: tersine dünya okulu. (B. Kale, Çev.). Sel Yayıncılık.

Gök Demir, Z., Erendağ Sümer, F., & Karakaya, Ç. (2020). A bibliometric analysis of public relations models. Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, (58), 105-132. https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2020-0015

Gregg, H. S. (2016). Three theories of religious activism and violence: Social movements, fundamentalists, and apocalyptic warriors. Terrorism and Political Violence, 28(2), 338-360. https://doi.org/10.1080/09546553.2014.918879

Hands, J. (2011). *@ is for Activism: Dissent, Resistance and Rebellion in a Digital Culture*. Pluto Press. https://doi.org/10.2307/j.ctt183pbtr

Holland, D., & Correal, D. G. (2013). Assessing the transformative significance of movements & activism: Lessons from a postcapitalist politics. Outlines - Critical Practice Studies, 14(2), 130-159. https://doi.org/10.7146/ocps.v14i2.9796

Huhtamo, E. (2009). The sky is (not) the limit: Envisioning the ultimate public media display. Journal of Visual Culture, 8(3), 329-348. https://doi.org/10.1177/1470412910364291

Hussain, A., Fatima, N. A (2011). Bibliometric analysis of the 'Chinese Librarianship: an International Electronic Journal, (2006-2010)'. Chinese Librarianship: an International Electronic Journal, 31.

İli, B. (2023). Hashtag Aktivizmi Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13 (4), 900-915.

Jafari, Z., & Jafari, M. (2022). Social Media as a Political Arena: A Qualitative Analysis of Online Activism. *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics*, *1*(2), 19 25. https://doi.org/10.61838/kman.isslp.1.2.4

Jones, S.(1998). Cybersociety 2.0: revisiting computer-mediated community and technology. London: Sage.

Karagöz, K. (2013). Yeni medya çağında dönüşen toplumsal hareketler ve dijital aktivizm hareketleri. İletişim Ve Diplomasi(1), 131-156.

Kelly, B. Brian, (2012), Investıng ın a centralızed cybersecurıty ınfrastructure: why "hacktıvısm" can and should ınfluence cybersecurıty reform. Boston University Law Review, 92 (1663), 1663-1711.

Manovich, L. (2001). The language of new media. Cambridge: The MIT Press.

Miritello, G., Moro, E., Lara, R., Martínez-López, R., Belchamber, J., Roberts, S. G. B., & Dunbar, R. I. M. (2013). Time as a limited resource: Communication strategy in mobile phone networks. Social Networks, 35(1), 89–95. https://doi.org/10.1016/j.socnet.2013.01.003

Mishra, R. (2018). Social media and hashtag activism: A case study of #Metoo. Campaign. Advance and Innovative Research, 5(3), 51-54.

Pritchard, A.(1969). Statistical bibliography or bibliometrics? Journal of Documentation, 25, 348–349.

Shirky, C. (2011). The political power of social media: The political power of social media. Foreign Affairs, 90(1), 28-41.

Sıvıtanıdes, M. (2011). The Era of Digital Activism. Conference

for Information Systems Applied Research.

Sivitanides, M., & Shah, V. (2011). The era of digital activism. Conference for Information Systems Applied Research, 4(1842), 01-08.

Şimşir, İ. (2021). Bibliyometri ve bibliyometrik analize ilişkin kavramsal çerçeve. O. Öztürk ve G. Gürler (Ed.), Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz (2, s. 7-33). Nobel Akademik Yayıncılık.

Özcan, F. F. (2012). Yeni medya ve dijital aktivizm. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, N., & Usanmaz, A. (2025). Dijital Aktivizm Konularını İçeren Çalışmaların Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi. Selçuk İletişim, 18(1), 462-491. https://doi.org/10.18094/josc.1573316

Özkula, S. M. (2020). The construction of digital identities by social movement activists in the UK. *Media, Culture & Society, 42*(4), 538–555. https://doi.org/10.1177/0163443719855302

Özkula, S. M., Reilly, P. J., & Hayes, J. (2022). Easy data, same old platforms? A systematic review of digital activism methodologies. *Information, Communication & Society*, *26*(7), 1470–1489. https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.2013918

Özmen, Y. P. (2022). Dijital Çağda Siyasal Katılım: Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler. Mülkiye Dergisi, 46(3), 767-793.

Öztunç, M. (2023). Digital Activism In Turkey: Istanbul Convention As A Symbol Of Women's Movement. Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13(2), 407-423. https://doi.org/10.7456/tojdac.1234097

Thelwall, M. (2008). Bibliometrics to webometrics. Journal of information science, 34(4), 605- 621. https://doi.org/10.1177/0165551507087238

Turhan, D. G. (2017). Dijital aktivizm. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(26), 26-44.

Tüfekçi, Z. (2017). Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest. Yale University Press.

Uçkan, Ö. (2011). Akıllı ağ çeteleri ve wikileaks. Digitalage, 1, 90-91.

Uzunoğlu, A. (2022). Yeni toplumsal hareketler ve dijital medya. Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 9, 81-95.

Vasi, I. B., & King, B. G. (2012). Social movements, risk perceptions, and economic outcomes. American Sociological Review, 77(4), 573-596. https://doi.org/10.1177/0003122412448796

Yamıch, J. & Smıth, A. (2012). Anonymous and LulzSec: The impact hacktivist organizations have on our perceptions of hackers and information security, Purdue University.

Yegen, C. (2014). Bir dijital aktivizm biçimi olarak slaktivizm: change.org örneği. Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 84-108.

VERGİ KANUNLARINDA YENİ BİR HUKUKİ STATÜ: "MÜKELLEF OLMAYANLAR"

A NEW LEGAL STATUS IN TAX LAWS: "NON-TAXPAYERS"

Mustafa Sefa MAZLUM

78

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1336-1352
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1633998

Geliş Recieved: **05.02.2025**
Kabul Accepted **28.06.2025**

VERGİ KANUNLARINDA YENİ BİR HUKUKİ STATÜ: "MÜKELLEF OLMAYANLAR"

A NEW LEGAL STATUS IN TAX LAWS: "NON-TAXPAYERS"

Mustafa Sefa MAZLUM [1]

Anahtar Kelimeler:
Mükellef olmayanlar
Kayıt dışı ekonomi
Tahsilat
Ödeme,
Tevsik.

Keywords:
Non-taxpayers
Informal economy
Collection
Payment
Substantiation

ÖZ

Devleti toplumun diğer tüm güç unsurlarından üstün güçlerle donatan egemenlik yetkisinin mali alanda görünümlerinden biri de vergilendirme yetkisinin kullanımıdır. Vergilendirme ilişkisi, devletin alacaklı, mükellefin borçlu sıfatıyla taraf olduğu bir ilişki olsa da, bu ilişkinin sağlıklı sonuçlar vermesi adına, sayılan taraflar arasında olmasa da ödevlendirilmiş diğer kişileri de bünyesine alabilmektedir. Devletin faaliyetlerini sorunsuz şekilde sürdürmesi, bu ilişkinin doğumundan itibaren sağlıklı bilgi sahibi olmasını, kayıt dışı alanları kontrol altına almasını gerekli kılmaktadır. Bu gibi sebeplerle Vergi Usul Kanunu'ndan hareketle Bakanlıkça kapsamı belirlenen "mükellefler", tahsilat ve ödemelerini banka veya finans kurumları aracılığıyla yapma ve bu kurumlarca düzenlenen belgelerle tevsik etmekle ödevlendirilmiştir. Ancak bu yetki, kayıt dışıyla mücadelede yetersiz kaldığı gerekçesiyle, hukuki güvenlik ve yasallık ilkelerini zedeler şekilde "mükellef olmayanlar" hukuki statüsü yaratılarak genişletilmiştir. Yasayla getirilen bu belirsiz kavramın içeriği tebliğle belirlenmiş, farklı vergi türleri itibariyle mükellef olanlar "mükellef olmayan" statüsüne alınmıştır. Çalışmada açıklanan gerekçelerle kavramın Kanun'dan çıkarılması, yerleşik ilkelere uygun düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

ABSTRACT

One manifestation of sovereign authority in the fiscal domain, which endows the state with powers superior to all other societal power elements, is the exercise of taxation authority. While the taxation relationship constitutes a legal arrangement wherein the state functions as creditor and the taxpayer as debtor, the achievement of sound outcomes from this relationship necessitates the incorporation of other obligated parties beyond these primary stakeholders. The state's requirement to conduct its operations without impediment mandates that it maintain comprehensive information from the inception of this legal relationship and exercise control over informal economic sectors. For such reasons, "taxpayers" whose scope is determined by the Ministry pursuant to the Tax Procedure Law have been obligated to conduct their collections and payments through banking or financial institutions and to document these transactions with instruments issued by such institutions. However, this authority has been expanded through the creation of a legal status for "non-taxpayers," which undermines the principles of legal certainty and legality, justified by the assertion that existing powers proved insufficient in combating the informal economy. The content of this ambiguous concept introduced by legislation has been determined through communiqués, whereby individuals who qualify as taxpayers under different tax categories have been classified under "non-taxpayer" status. Based on the rationale articulated in this study, it is imperative that this concept be removed from the Law and that regulations conforming to established legal principles be implemented.

[1] Vergi Başmüfettişi, Öğretim Görevlisi, Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F., mustafasefamazlum@hotmail.com, ORCİD: 0000-0002-8433-5291

Alıntılamak için/Cite as:
Mazlum M. S. (2025) Vergi Kanunlarında Yeni Bir Hukuki Statü: "Mükellef Olmayanlar", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1336-1352

GİRİŞ

Toplum içerisinde yer alan çeşitli güçlerden devleti ayıran ve ona üstün zorlama ve emretme gücü tanıyan egemenliğin, mali alanda görünümü mali egemenliktir. Mali egemenliğin önemli bir parçasını, vergilendirme yetkisi oluşturmaktadır. (Çağan, 1982, s. 1-2) Vergilendirme yetkisi, devletin ülkesi sathında vergi alabilmesini sağlayan fiili ve hukuki güç olarak tanımlanmaktadır. (Kırbaş, 1988, s. 55) Bu yetkiden hareketle devlet, kamu giderlerini karşılamak amacıyla kişilerden vergi uygulamalarıyla tek taraflı olarak ekonomik değerler almaktadır. Kurulan bu hukuki ilişkinin alacaklı tarafını "vergi alacaklısı" olarak devlet oluştururken, borçlu tarafını ise "vergi borçlusu" sıfatıyla mükellefler oluşturmaktadır. (Erginay, 1977, 3, s. 51-52) (Kırbaş, 1988, s. 55-56) Ancak vergilendirme ilişkisi içerisinde, herhangi bir vergi yönünden vergiyi doğuran olayla teması olmadığı için mükellef statüsünde olmasa da, vergi alacağının doğru şekilde tespit ve tahsili için bilgi verme gibi ödevler yüklenen üçüncü kişiler de bulunmaktadır. Bu sebeple yazında mükellefleri ve bu kişileri de kapsayacak şekilde "vergi ödevlisi" kavramı kullanılmaktadır. (Şenyüz vd., 2023, s. 124)

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele amacıyla vergi ödevlisi kişilere farklı ödevler getirilebilmektedir. Bunlardan biri de 4369 sayılı Kanunla[2] 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun (VUK) mükerrer 257. maddesinde yapılan düzenlemeyle "mükelleflere" ödemelerini ve tahsilatlarını banka veya finans kurumları aracılığıyla yaparak doğruluğunu belgelerle kanıtlama (tevsik) mecburiyeti getirilmesidir. 1998 yılında Maliye Bakanlığına kanunla verilen bu yetkiye istinaden birçok genel tebliğ yayınlanmış, getirilen zorunluluğa dair kapsam, usul ve esaslar belirlenerek uygulamaya yön verilmiştir. Söz konusu yetki, 2 Ağustos 2024 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 7524 sayılı Kanun[3] ile "mükelleflere ve mükellef olmayanlara" uygulanabilecek şekilde genişletilmiş, böylece vergi kanunlarımıza hukuki güvenlik ve yasallık ilkelerini zedeler şekilde, kimlerin oluşturduğu belli olmayan ve kullanımını sakıncalı bulduğumuz "mükellef olmayanlar" hukuki statüsü eklenmiştir. Bu durum, kanımızca vergi hukuku açısından oldukça önemli bir tartışma noktası oluşturmaktadır.

Mükellef olmayanlar hukuki statüsü ve sakıncalarının ortaya konması ve öneriler getirilmesi adına, çalışma dört bölümden oluşacak şekilde kurgulanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde mükellef kavramı, unsurları ve yakın kullanımları itibariyle tanımlanmakta, farklı vergi türleri itibariyle milyonlarca mükellefin varlığı ortaya konmakta, sonrasında "mükellef olmayanlar" kim olabilir sorusuyla bölüm bitirilmektedir. İkinci bölümde, vergi kanunlarında oluşturulan yeni hukuki statü olarak "mükellef olmayanlar" kavramının kanunlarımıza girişi süreci anlatılmaktadır. Kanımızca, mevzuatımızda "mükellef olmayanlar" kavramına ihtiyaç duyulmadığı yakın kullanımlardan hareketle gösterilmekte, ayrıca kavramın muğlaklığı belirlilik ilkesine, düzenleme biçimi yasallık ilkesine aykırılık oluşturacak şekilde yapıldığından hukuki güvenliği zedeler nitelikte olduğu bilgisiyle değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde, tevsik ödevi getiren ve uygulamanın kapsam, usul ve esaslarını düzenleyen genel tebliğlerde yapılan düzenlemelerin neler olduğu, ödevli kılınan mükelleflerin ve mükellef olmayanların nasıl tanımlandığı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede 4369 sayılı Kanun ile mükelleflere yönelik ödev getirme yetkisinin mükellefler dışında kalanlara sirayet edecek şekilde nasıl kullanıldığı ile 7524 sayılı kanundan alınan yetkinin kullanımında mükelleflerin nasıl "mükellef olmayanlar" şeklinde tanımlanarak kendilerine ödev getirildiği ortaya konmaktadır. Dördüncü bölümde ise, konuyla ilişkili anayasal ilkeler kısıtı altında, kendisini de hukukla sınırlandıran hukuk devletinin, birey hak ve özgürlüklerine vergilendirme eliyle müdahalede bulunurken hukuki güvenlik ilkesi çerçevesinde yasallık ve belirlilik ilkelerine uygun düzenleme ve işlemleri ne şekilde yapması gerektiği açıklanmaktadır. Tüm bu tespit ve açıklamalar, mükellef olmayanlar kavramının kullanımının sakıncaları da ortaya konarak çalışmanın sonunda değerlendirilmekte, öneriler getirilmektedir.

2 Resmi Gazete (Sayı: 23417)

3 Resmi Gazete (Sayı: 32360)

TÜRK VERGİ HUKUKUNDA "MÜKELLEF" KAVRAMI VE KAPSAMI

Mükellef Kavramının Tanımlanması

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 73. maddesi "vergi ödevi" başlığını taşımaktadır. Bu maddede, herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğu düzenlenmiştir. Doğrudan mükellef kavramını tanımlamaksızın, soyut anlamda mükellef tanımlaması (Şenyüz vd., 2023, s. 102) yapılan bu hüküm doğrultusunda 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 8. maddesinde mükellef kavramı tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, "vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu terettübeden gerçek veya tüzelkişiler" mükelleftir.[4] Soyut bir çerçeve içerisinde bu şekilde tanımlanan mükellef, uygulama kanunlarıyla somut bir görünüm kazanmaktadır. (Coşkun Karadağ ve Mazlum, 2019, s. 7-10) VUK'un 8. maddesiyle yapılan mükellef tanımında yer verilen bazı kavramları anlamak, mükellef kavramının neyi ifade ettiğini anlayabilmek ve kavramı somutlaştırmak adına önemlidir. Bu nedenle öncelikle açıklanması ve anlaşılması gereken kavramlar, "vergi kanunu", "vergi borcu" ve "kişilik" kavramlarıdır.

Mükellef tanımında yer alan "vergi kanunu" ibaresi VUK'un 3. maddesinde düzenlenmiştir. Madde hükmüne göre, vergi kanunu tabiri VUK ile bu kanuna bağlı vergi, resim ve harç kanunlarını ifade etmektedir. Bu durumda sayılan kanunlarla kendisine vergi borcu düşen kişiler mükellef olarak değerlendirilmelidir. Mezkur kanuna bağlı kanunlar ifadesinden ise, kanunun kapsamını düzenleyen 1. maddesinin lafzından hareketle, "gümrük ve tekel vergileri" başlığı altında 2. maddede yazılanlar dışında kalan genel bütçeye giren vergi, resmi ve harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim, harçların anlaşılacağı, bu gelirlere bağlı olan vergi, resim ve zamlar ile kaldırılan vergi, resim ve harçların da bu kapsamda olduğu anlaşılmaktadır.

"Vergi borcu" kavramını ise vergiyi doğuran olay kavramı ile birlikte ele alarak açıklamak gerekir.[5] Anayasanın 73. maddesinde vergiyi doğuran olayla ilişki kurabilecek potansiyele sahip "herkes" lafzı ile "soyut mükellef" tanımı yapılmıştır. Bu soyut mükellefiyet, vergiyi doğuran olayla ilişki kurulması sonucu somutlaşmakta ve "mükellef" kavramını doğurmaktadır. (Şenyüz vd., 2023, s. 102) Vergi hukukumuzda yer alan her verginin, üzerinden alındığı iktisadi değeri gösteren bir konusu, verginin doğumunu bağladığı bir olayı ve verginin konusu ile vergiyi doğuran olayı gerçekleştiren bir mükellefi vardır. (Özbalcı, 2010, s. 110) VUK'un 19. maddesine göre, vergi alacağı mükellef bakımından vergi borcunu oluşturmaktadır. Vergiyi doğuran olay başlığı altında düzenlenen bu maddeye göre vergi alacağının doğması, vergi kanunlarının kendisini bağladığı olayın oluşması veya hukuki durumun tamamlanmasına bağlanmıştır. Bu anlamda vergilendirme sürecinin başlangıcını ifade eden vergiyi doğuran olay, kanunun öngördüğü şekilde mükellef ile verginin konusu arasında ilişki oluşması ile gerçekleşirken, devletin alacağının, mükellefin ise borcunun soyut doğumu anlamına gelir. Böylece nezdinde vergiyi doğuran olay gerçekleşen kişi mükellef konumuna gelir. Gelir vergisi gibi vergilerde belli bir dönemde oluşan vergiyi doğuran olaylar birlikte dikkate alınırken, veraset ve intikal vergisi gibi vergilerde ise dönem söz konusu olmaksızın belli bir anda oluşan tek bir olay söz konusudur. Dar anlamıyla mükellefle verginin konusu arasında ilişkiyi düzenleyen bu olay, geniş anlamda istisna, muafiyet ve indirimleri de dikkate alır. Vergiyi doğuran olay sonucunda kanunlara uygun bir matrahın oluşması gerekirken, sayılan unsurlar, tarhın çıkmasını engelleyip hukuki sonuç olarak borcun tamamen ya da kısmen etkisizleşmesine başka deyişle matrahın oluşumunu engellemesine bağlı olarak vergiyi doğuran olayın tek başına anlam ifade etmemesine sebep olur. (Şenyüz vd., 2023, s. 126-128) Muafiyet kavramı, aslında mükellef olması gerekenlerin açık kanun hükmü gereği vergi dışı bırakılmasını ifade etmesi sebebiyle konumuz açısından ayrı bir özellik taşımaktadır.[6] (Kırbaş, 1988, s. 76)

Vergi hukukumuzda vergi borcunun maddi ve şekli

4 Vergi Usul Kanunumuz "mükellefiyeti" tanımlamasa da mükellefi tanımlanmış, vergi kanunlarımızsa genelde konudan sonra yükümlünün kim olduğunu belirtmiştir. (Edizdoğan vd., 2021, s. 155-156) Bu noktada VUK'un 8 ve 9.maddelerinden hareketle mükellef kavramına dair temel özelliklere ulaşılabilir. Açıklama ve örnekler için bkz. (Özbalcı, 2010, s. 109-112) (Edizdoğan vd., 2021, s. 154-157)

5 İlke olarak vergi borcu ve mükellefiyetinin doğumu, vergiyi doğuran olayın ortaya çıkmasıyla olur. Böylece, mükellef bakımından sübjektif, verginin konusu bakımından objektif mükellefiyet gerçekleşir. (Kırbaş, 1988, s. 76)

6 Bazı mükellefler vergiyi doğuran olayla bağlantı kursa da sosyal, ekonomik, teknik ve siyasi nedenlerle geçici, sürekli, şarta bağlı ya da değil vergi dışına çıkarılır. Mükellefler için getirilen bu ayrıcalık ya da daraltmaya muafiyet denir. Hemen hemen her kanunda muafiyet hükmü bulunmaktadır. (Şenyüz vd., 2023, s. 105)

anlamda iki boyutlu olduğunu ifade edebiliriz. Vergi kanunlarımızda tanımlanmasa da, kişinin vergi kanunlarından kaynaklı olarak vergiye bağlı olması sebebiyle kanunlardan kaynaklanan maddi ya da şekli tüm ödevleri "mükellefiyet" olarak tanımlanmaktadır. (Edizdoğan vd., 2021, s. 154-157) Bu kapsamda mükellefi; bildirim, beyanname verme, defter ve belgeleri muhafaza gibi "şekli", parasal borcun ödenmesi bakımından "maddi" vergi ödevlerini yerine getiren kişi olarak anlamak gerekir.[7] (Kırbaş, 1988, s. 57) Vergi dairesinin mükellefi öncelikle usul ve şekli anlamıyla, sonra ise vergi borçlusu anlamıyla izlediği ifade edilebilir. (Eroğlu, 1989, s. 26) Vergi ilişkisi içinde maddi ve şekli ödevler genelde birlikte bulunmakla birlikte, zarar eden mükellefin maddi borcu olmaksızın şekli borcu ya da ücretlinin şekli borcu olmaksızın maddi borcu olması da mümkündür. (Şenyüz vd., 2023, s. 101-102) Açıklanan sebeplerle vergi mükellefi kavramının, maddi anlamda vergi borçlusu kavramından daha geniş olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. (Şenyüz vd., 2023, s. 102) Geniş anlamıyla vergi mükellefi olarak da ifade edilebilen, kendilerine maddi, şekli ve usuli görevler yüklenen mükellefler, malvarlığından vergiyi ödemek zorunda olması ve kişiliğinde vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesi sebepleriyle vergi sorumlusundan ayrılır. (Edizdoğan vd., 2021, s. 155-156) Bu iki husus mükellef olmak için aynı anda olması gereken şartlardır. (Şenyüz vd., 2023, s. 102)

VUK'ta yapılan mükellef tanımını anlamak için üzerinde durulması gereken son husus, "vergisel kişilik" olarak ifade edilen durumdur. Her ne kadar tanımda mükelleflerin, gerçek ve tüzelkişilerden oluştukları ifade edilse de, belirtilen anlamda kişilikleri olmasa dahi cemaatler ve adi ortaklıklar gibi bazı hukuki varlıklara da vergisel anlamda kişilik ve vergi ehliyeti tanındığı görülmektedir.[8] (Şenyüz vd., 2023, s. 103)

Mükellef Kavramına Yakın Kavramlar ve Kavramın Farklı Kullanımları

Mükellef kavramı yerine yazında yükümlü tabiri de kullanılmaktadır. Ayrıca, kavramın farklı boyutlarda ele alınması sonucu yazında ve uygulamada farklı anlamlar içerecek şekilde kullanımları da görülmektedir.[9]

Konumuzla doğrudan ilgisi bakımından burada mükellefi de içine alan vergi ödevlisi kavramını tanımlamak yerinde olacaktır. Vergi kanunları, vergilendirme sürecinde mükellefler ve sorumlular dışında kalan, vergi kanunlarının mükellef tanımı içine girmeyen kişilere de bir takım ödevler yükleyebilmektedir. Bu sebeple, vergi kanunlarımızda tanımı yer almasa da, mükellefleri, sorumluları ve haricen ödev yüklenen bu kişileri tanımlayan bir üst kavram olarak vergi ödevlisi kavramı geliştirilmiştir. Mükellefler dışında kalan kişiler, gerek vergi alacağının doğru şekilde tespiti gerekse de hukuka uygun şekilde tahsili için önemlidir. Bu kişilere, perakende satış fişi almak zorunda olanlar, vergi incelemesinde istenen bilgileri vermek zorunda olanlar ve ölüm olayını vergi dairesine bildirmek zorunda olan muhtarlar gibi kişiler örnek gösterilebilir. Mükellef ya da sorumlu olmayan bu ödevliler, zorunluluklara uymaması halinde cezaya muhatap olacak diğer kişilerdir. (Şenyüz vd., 2023, s. 124)

VUK'un 148. maddesinde, kamu idare ve müesseseleri ve mükelleflere ek olarak mükellef olup olmadıklarına bakılmaksızın mükelleflerle ilişki kuran diğer gerçek ve tüzel kişiler bilgi verme ile ödevlendirilmiştir. Bu örnek bize "mükellef olmayanlar" şeklinde bir ibare kullanılmaksızın, mükellef olup olmadığına bakılmaksızın kişilerin vergi ödevlisi kılınabildiğini göstermektedir.

7 Uygulamada vergi yükümlülüğünün muafiyetler ve dar mükellefiyet gibi durumlarla daraltıldığı, müşterek ve müteselsil sorumluluk hükümleriyle de genişletilebildiği görülmektedir. (Edizdoğan vd., 2021, s. 154-155)

8 Bu bağlamda, durumun özelliklerine göre, vatandaş ya da yabancı kişiler, özel bir kişi veya kamu kurumu, (Öncel vd., 2023, s. 91) ile vergisel anlamda kişilik tanımlanan hukuki varlıklar mükellef olabilmektedir.

9 Bkz. kanuni yükümlü (Edizdoğan vd., 2021, s. 154-157) aracı ödeyici (Özbalcı, 2010, s. 111) aracı yükümlü, vergi yüklenicisi (Edizdoğan vd., 2021, s. 154-157) iktisadi mükellef (Şenyüz vd., 2023, s. 105) tam, dar, potansiyel mükellef, sürekli/süreksiz yükümlülük (Coşkun Karadağ ve Mazlum, 2019, s. 9-10)

Vergi Kanunlarına Göre Mükellef Olabilenlerin Ulaştıkları Sayısal Boyut

Mükellef kavramı tanımlanırken, VUK'un ilk üç maddesinden hareketle "vergi kanunu" tabirinin kapsamı ifade edilmişti. Bu çerçevede, genel bütçeye giren vergi, resim, harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim, harçla[r10] noktasında mükelleflerin kim olduğu yasallık ilkesi çerçevesinde ilgili kanunlarda belirlenmektedir.[11] Bu geniş yelpaze içerisinde mükellef olabilen kişilerin sayısına erişmek kolay olmasa da bazı değerlendirmeler yapılabilir.

2025 Nisan dönemi resmi verilerinde sınıflandırılan gruplarla sınırlı olarak Türkiye'de yaklaşık 12 milyon gelir ve kurumlar vergisi mükellefi olduğu görülmektedir. (Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB], 2025) Ayrıca, bu veride yer almasa da yaklaşık 16 milyon kişinin (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024) ücret yönünden gelir vergisi, 42 milyon elektrik tüketicisinin (Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu [EPDK], 2024) elektrik ve havagazı vergisi mükellefi, yaklaşık 41,3 milyon konutu (TCCB, 2023, s. 410) kullananların çevre temizlik vergisi, 32 milyonu aşan sürücü belgesi sahibinin (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2022) trafik harcı ve yaklaşık 32 milyon trafiğe kayıtlı araçtan (TÜİK, 2025) adına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilenlerin motorlu taşıtlar vergisi olduğu söylenebilir.

O halde sorulması gereken soru şudur. Her birimiz bir şekilde mükellef olabiliyorken "mükellef olmayanlar" kimdir ve kavram nasıl tanımlanabilir?

"MÜKELLEF OLMAYANLAR" KAVRAMI VE HUKUKİ TEMELİ

Mükellef Olmayanlar Kavramının Vergi Hukukumuza Girişi

4369 sayılı Kanunla VUK'un mükerrer 257. Maddesinin 1.fıkrasının 2.bendinde, "mükelleflere" banka veya finans kurumları aracılığıyla ödeme ve tahsilatlarını yapmaları ve bunlarca düzenlenen belgelerle tevsik etmeleri mecburiyeti getirme noktasında Bakanlığa yetki verilmiştir. İlgili madde gerekçesinde,12 Bakanlığın zorunluluk "kapsamını" da yetkisi dâhilinde belirleyebileceği, bu sebeple zorunluluğun belli bir mükellef grubuna yönelik olabileceği, çok yüksek nakit hareketlerinin taraflarının izlenebilmesine olanak sağlamak suretiyle de kayıt dışı ekonominin kavranabilmesine olanak sağlayacağı belirtilmiştir. Alınan yetkiye istinaden birçok tebliğ yayınlanmıştır.[13]

2 Ağustos 2024 günü yürürlüğe giren 7524 sayılı Kanun[14] düzenlemesiyle ise, "mükelleflere" yönelik ödev getirme yetkisi veren madde hükmünden sonra gelmek üzere "ve mükellef olmayanlara," ibaresi eklenmiştir. [15] Kanun gerekçesinden, yetersiz görülen yetkinin "kayıt dışı ekonomiyle mücadele amacıyla" "mükellef olmayanlar" hukuki statüsü yaratılarak genişletildiği anlaşılmaktadır.

Vergi Kanunlarımızda "Mükellef Olmayanlar" Kavramına Benzer Kullanımlar

Mükellef olmayanlar şeklindeki bu kullanım tespit edebildiğimiz kadarıyla mevzuatımızda yeni bir kullanımdır.[16] Zira geçmiş düzenlemelerde genellikle

10 Kapsama girenlerin başlıcaları için bkz. Kurumlar, katma değer, özel tüketim, banka ve sigorta muameleleri, motorlu taşıtlar, veraset ve intikal, damga, konaklama, özel iletişim, şans oyunları, dijital hizmet, emlak, değerli konut, elektrik ve havagazı tüketim, çevre temizlik, eğlence, haberleşme, yangın sigortası vergileri ile harçlar kanunu ve belediye gelirleri kanunu kapsamındaki harçlar

11 Bu kanunlarda vergilendirmenin tarafı olsun/olmasın kişilere çeşitli ödevler tanımlanabilmektedir. Örneğin, harçlar Kanununa göre, işlem tesis eden memurun mükellefle birlikte müteselsilen sorumluluğu.

12 Bakınız. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c055/tbmm20055103ss0626.pdf.

13 268, 320, 323, 324, 332, 337 ve 459 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliğleri

14 Resmi Gazete (Sayı: 32620)

15 Maddenin 1. fıkrasının (2) numaralı bendinde yer alan yetki maddesine teklifin altıncı maddesinde önerilen düzenleme ile ekleme yapılmıştır. Yetki: Mükerrer Madde 257 "Maliye Bakanlığı; 2. Mükelleflere ve mükellef olmayanlara, muameleleri ile ilgili tahsilat ve ödemelerini banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etmeleri zorunluluğunu getirmeye ve bu zorunluluğun kapsamını ve uygulamaya ilişkin usul ve esaslarını belirlemeye… yetkilidir." (7524 sayılı Kanunla bu bende "Mükelleflere" ibaresinden sonra gelmek üzere "ve mükellef olmayanlara," ibaresi eklenmiştir.)

16 Genel Uygulama Tebliğinde söz konusu kavram KDV ile mükellef olmayanları işaretle, iki ayrı noktada kullanılmıştır. ÖTV Uygulama Genel Tebliğlerinde kullanımı yoktur.

kanunların yetki maddelerinde mükellefler dışındaki kişilere de ödev getirilebilmesi amacı taşıdığı değerlendirilen aşağıdaki gibi ibarelere yer verilmiş olduğu ya da ilgili vergi kanununda o vergiye dair mükellef olmadığını anlatacak düzenleme yapıldığı görülmektedir.[17]

VUK'un 11. maddesinin, "ödeme yapılan kişilerin mükellef olup olmamasına… bakılmaksızın, vergiye tabi işlemlere taraf veya aracı olanlara vergi kesintisi yaptırmaya" hükmü ile 148.maddesinin "Kamu idare ve müesseseleri, mükellefler veya mükelleflerle muamelede bulunan diğer gerçek ve tüzel kişiler, …istiyecekleri bilgileri vermeye mecburdurlar." hükmü, GVK'nın 94. maddesinde yer verilen "ödeme yapılanın mükellef olup olmadığına bakılmaksızın … kesinti yapılır." "ödeme yapılan kişilerin mükellef olup olmadıklarına … göre… farklı oranlar tespit edilmek suretiyle de kullanılabilir.", Kurumlar vergisi kanununun 30.maddesinin "ödeme yapılan kurumun mükellef olup olmadığına bakılmaksızın % 30 oranında vergi kesintisi yapılır." ve katma değer vergisi kanununun 23. maddesinin "…mükelleflerce, katma değer vergisi mükellefi olmayanlardan (mükellef olanlardan istisna kapsamında yapılan alımlar dâhil) alınarak…" hükümlerinde yer alan kullanımları bu durumlara örnek gösterebiliriz.

Görüleceği üzere kanun koyucu günümüze dek "mükellef olmayanlar" kavramı yerine, durumun özelliğine göre ilgili vergi kanunları bakımından mükellef olarak tanımlanmayan kişileri de içerecek şekilde kelimeler kullanmayı tercih etmektedir. Bu sebeple kimi ifade ettiği açık olmaksızın hukukumuza ilk kez giren "mükellef olmayanlar" hukuki statüsünün tanımlanması gerekmektedir.

GENEL TEBLİĞLERLE YAPILAN DÜZENLEMELER

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliğlerinde Yapılan Düzenlemeler

Söz konusu kavrama ulaşabilmek adına öncelikle, 213 sayılı VUK'un mükerrer 257.maddesinde yapılan düzenlemeyle Bakanlığa "mükelleflere" tevsik ödevi getirme noktasında verilen bu yetki bağlamında, geçmişten bugüne "mükellef olanların" ya da "mükellef kılınanların" kim olduğunun ortaya konması yerinde olacaktır. Zira bu açıklamalarla tevsik zorunluluğu kapsamında "mükellef olmayanlar" kavramına neden ihtiyaç duyulduğu ve kavramın ne ifade ettiği daha iyi anlaşılabilecektir.

213 sayılı VUK'un mükerrer 257. maddesinde yapılan düzenlemeyle Bakanlığa "mükelleflere" tevsik ödevi getirme noktasında verilen bu yetki, 2003 yılında yayınlanan 320 sıra numaralı VUK Genel Tebliği[18] ile "ticari işlemler ve finansal hareketlerin taraflarının izlenmesi ve vergiyi doğuran olayların mali kurumların kayıt ve belgeleri yardımıyla tespit edilmesi" amacıyla kullanılmış, tevsik zorunluluğuna hayat verilmiş, uygulamanın kapsam, usul ve esaslarına dair düzenlemelere yer verilmiştir. Söz konusu düzenlemeyle 1 Ağustos 2003 tarihinden itibaren, birinci ve ikinci sınıf tüccarlar, basit usulde kazancı tespit edilenler, defter tutması zorunlu çiftçiler, serbest meslek erbapları ve vergiden muaf esnafların kendi aralarında yapacakları ticari işlemleriyle Türkiye'de yerleşik olmayan yabancılar dışında kalan nihai tüketicilerden yapacakları mal veya hizmet bedeli olarak 5 milyar TL'yi aşan tahsilat ve ödemelerin banka veya özel finans kurumları[19] aracılığıyla yapılması, bunlarca düzenlenen dekont, hesap bildirim cetveli ile belgelendirilmesi zorunlu kılınmış, zorunluluğa uymayan mükelleflere her bir işlem için aynı kanunun mükerrer 355. maddesinde tanımlı özel usulsüzlük cezasının uygulanacağı ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere, "mükelleflere" ödev getirme noktasında verilen yetkiyle, tebliğ metninde ödev getirilen mükelleflerin kim olduğu açıkça tanımlanmamıştır. Ancak tevsik zorunluluğu kapsamında olmayan işlemleri düzenleyen bölümünde "tevsik zorunluluğu kapsamına giren kişiler ile nihai tüketicilerin" belli işlemleri kapsam dışında bırakıldığı için nihai tüketiciler dışında kalanların tevsikle ödevlendirildiği, nihai

17 Konuyla ilgili bazı kullanımlar için bkz. "mükellef veya … yetkisi verilmiş gerçek veya tüzel kişiye … iletilir." (VUK md.28) "Zirai kazançlar il ve merkez komisyonları … sair gerçek ve tüzelkişilerden her türlü bilgileri istiyebilirler." (VUK md.86) " Tahakkuk fişinden gayri, … bilümum vesikalar ve yazılar adresleri bilinen gerçek ve tüzel kişilere … tebliğ edilir." (VUK md.93) "Kamu idare ve müesseseleri …ile gerçek ve tüzelkişiler … bilgileri … vermeye mecburdurlar." (VUK md.149) ".. resmi makamlarla gerçek ve tüzel kişiler, …. bildirmeye mecburdurlar." (VUK md.150) .. bilgi istenilen gerçek ve tüzel kişiler, … imtina edemezler. (VUK md.151) "Maliye Bakanlığı, … mükellefler ile bu bilgisayar programlarını üreten gerçek ve tüzel kişilerce uyulması gereken kuralları … belirlemeye yetkilidir." (VUK md.175) "… gerçek ve tüzel kişiler ile mükerrer 257 nci madde ile getirilen zorunluluklara tabi olanlar… zorundadırlar." (VUK md.256) "mükellefe, vergi sorumlusuna veya bunların … diğer belgeleri gönderme yetkisi verdiği gerçek veya tüzel kişiye elektronik ortamda tebliğ etmeye.." (VUK mük.md.257)

18 Resmi Gazete, (Sayı: 25158)

19 PTT Genel Müdürlüğü aracılığıyla tevsik, 323 nolu VUK GT ile mümkün olmuştur.

tüketicilerin ise kendilerinin tevsik yükümlülüğü olmasa da belirtilen işlemlere taraf olarak dolaylı şekilde belirlenen ödemelerde banka ve benzeri kanallardan ödeme yapmaya yönlendirildiği değerlendirilebilir.

Daha sonra sırasıyla sırasıyla 323[20], 324[21], 332[22] sıra numaralı VUK Genel Tebliğleriyle tevsike konu işlem alt limitine ve uygulamada birlik sağlamaya dair açıklamalar yapılmış,[23] son olarak 13 Ağustos 2004 tarihinde 337 sıra numaralı VUK Genel Tebliğinde[24] yapılan açıklamalarla, uygulamanın mükellefleri, kapsamı, usul ve esaslarına dair çerçeve yaklaşık bir yıllık süreçte daha net belirlenmiştir. Söz konusu tebliğlerde, getirilen zorunluluğu ifade etmek adına "mükelleflerin ticari işlemleri ile nihai tüketicilerden mal veya hizmet bedeli olarak yapacakları tahsilat ve ödemeler" için zorunluluk getirildiği lafzı kullanılmış, mükelleflerin belirlenen tutar üzerindeki işlemlerinin tevsik zorunluluğunda olduğu belirtilmiştir.[25]

Söz konusu düzenlemelere, nihai tüketicilere de zorunluluk getirildiği ve kanun hükmünün genişletildiği eleştirisi yapılmıştır. (Üstün, 2007, s. 274) Benzer şekilde, 320 sıra numaralı tebliğle yapılan düzenleme iki gerekçe ile dava konusu edilmiştir. Bunlardan ilki, düzenleme kapsamına vergiden muaf esnaf ve nihai tüketicilerin de alınması, diğeri ise zorunluluğa uymayanlara ceza kesilmesi olup, dayanak kanun maddesi dahil olmak üzere düzenlemelerin Anayasaya ve VUK'a aykırılığı iddia olunmuş, Bakanlık yapılan düzenlemeyle nihai tüketiciler ve vergiden muaf esnafa ödev getirilmediği ve VUK'un mükerrer 257 ve mükerrer 355. maddesinde yapılan düzenlemelerin yasal dayanağı bulunduğunu savunmuştur. Danıştay, Anayasaya aykırılık iddialarını ciddi bulmayarak 22.12.2004 tarihli kararını vermiştir. Söz konusu kararda, iddia edilenin aksine tevsik zorunluluğu ve uymayanlara ceza getirilmesinin yasal dayanağının bulunduğu, tevsik zorunluluğu getiren düzenlemeye dayanak teşkil eden madde metni ve gerekçesinden de hareketle idarenin getirilecek mecburiyetin kapsamını da belirleme yetkisinin olduğu, bu yetkiyi belli bir mükellef grubu için de kullanabileceği, vergiden muaf esnaf ve nihai tüketicilerin yapılacak ticari işlemlerin tarafı olarak tebliğde yer aldığı gerekçe gösterilerek dava reddedilmiştir.[26]

"Vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayı, belli kurumların kayıt ve belgeleri yardımıyla tespit etmek ve böylece kayıt dışılığı önlemek amacı doğrultusunda tahsilat ve ödemelerde tevsik zorunluluğu getirilmesi" amacıyla konuya dair yapılan son düzenleme ise 24 Aralık 2015 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 459 sıra numaralı VUK Genel Tebliği ile yapılmıştır.[27] Söz konusu Tebliğ ile gelişen koşullar dâhilinde uygulamanın kapsamı, usul ve esasları gözden geçirilerek düzenlenmiştir. Söz konusu Tebliğin 3. maddesinde daha önce tebliğ metninden çıkarımla ulaşılan "tevsik zorunluluğu kapsamında olanlar" bu kez tanımlanmış, "Bu Tebliğ uygulaması bakımından, Vergi Usul Kanununun 232. maddesinin birinci fıkrası kapsamında fatura almak zorunda olan birinci ve ikinci sınıf tüccarları, serbest meslek erbabını, kazançları basit usulde tespit olunan tüccarları, defter tutmak mecburiyetinde olan çiftçileri, vergiden muaf esnaf" oldukları ifade edilmiştir. Yine aynı maddede yukarıda sayılanlar dışında kalanlar ise "tevsik zorunluluğu kapsamında olmayanlar" şeklinde tanımlanmıştır. Sayılanların "kendi aralarında ve tevsik zorunluluğu kapsamında olmayanlarla yapacakları" işlemlerin tevsik zorunluluğu kapsamında

20 Resmi Gazete, (Sayı: 25186)

21 Resmi Gazete, (Sayı: 25273)

22 Resmi Gazete, (Sayı: 25445)

23 Daha sonra, tevsik zorunluluğunun kapsamını belirleyen en önemli unsurlardan işlem limiti, "herhangi bir aksaklığın ortaya çıkmaması ve uygulamanın tüm tarafların gönüllü katılımı ile gerçekleştirilebilmesi" amacıyla 01.08.2003 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 323 nolu VUK Genel Tebliği ile 10 milyar TL olarak belirlenmiş, 324 nolu VUK Genel Tebliğiile "uygulamada birlik sağlayıcı" açıklamalar yapılmıştır. Ancak 332 nolu VUK Genel Tebliği ile limit, 01.05.2004 tarihinden geçerli olmak üzere 8 milyar TL olarak yeniden belirlenmiştir.

24 Resmi Gazete, (Sayı: 25552)

25 323 nolu tebliğde "mükelleflere … cezası kesilecektir." "mükellefler arası ticari işlemlerde birinin tahsilatı diğerinin ödemesi olacağından özel usulsüzlük cezası her iki mükellef için de uygulanacaktır." ibareleriyle ceza uygulamasında işleme taraf olan mükelleflere ceza uygulanacağı belirtilmiştir.

26 Danıştay 4.Dairesi, E.2003/1715, K.2004/2587

27 Resmi Gazete, (Sayı: 29572) Daha sonra, 572 ve 575 nolu VUK genel tebliğleriyle değişiklikler yapılmıştır.

olduğu belirtilmiştir. Burada dikkat çeken ve önceki düzenlemelerden ayrılan hususlardan biri, zorunluluğa tabi "mükelleflerin" tanımlanması diğeri ise nihai tüketici kavramının kullanımının tercih edilmemesidir. Ayrıca tevsik zorunluluğu kapsamındaki işlem tutarı 1 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren bu tebliğe göre 7 bin TL olarak yeniden belirlenmiş, belirlenen zorunluluğa uymayan "ilgililere" başka deyişle tevsikle yükümlü mükelleflere ceza uygulanacağı tekrar belirtilmiştir.

Çalışmanın amacını aşmaması adına, getirilen düzenlemelerin ana hatlarının bu şekilde olduğu, tevsik zorunluluğu kapsamında 213 sayılı VUK'un mükerrer 257.maddesine istinaden "mükelleflere" getirilen tevsik ödeviyle "mükellef" olanların ve olmayanların açıklanan şekilde belirlendiğini söyleyebiliriz. Görüleceği üzere bu düzenlemelerde "tevsik zorunluluğu kapsamında olanlar" şeklinde getirilen tanımlama, uygulama kapsamında VUK'a göre üzerine tevsik ödevi bağlamında vergi borcu düşen kişileri yani mükellefleri ifade etmekte olup bunlar dışında kalanlar ise bu bağlamda mükellef olarak nitelenmemiştir. Hal böyle iken, 7524 sayılı Kanunla 213 sayılı VUK'un Maliye Bakanlığına belli konularda düzenleme yapma yetkisi veren mükerrer 257.maddesinin 1. fıkrasının 2. bendinde yapılan düzenlemeyle, kayıt dışı ile mücadele amacı çerçevesinde Bakanlığa verilen yetkinin genişletilmesi gerekçe gösterilerek "mükelleflere" tevsik ödevi getirmeyi içeren yetki düzenlemesi yeterli görülmemiş "mükellef olmayanlar" kavramı madde bendine eklenerek bahsi geçen amaca yönelik hem yeni bir hukuki statü getirilmiş, hem de yapılacak düzenlemeler için yetki alınmıştır.

Söz konusu yetkinin kullanımı adına, 459 sıra numaralı VUK Genel Tebliğinde değişiklik yapılmasını konu alan 572 sıra numaralı VUK Genel Tebliği taslağı yayınlanmıştır.[28] Söz konusu taslakta yukarıda yer verilen ve "tevsik zorunluluğu kapsamında olanlar" tanımlamasının sonuna "vergiden muaf esnaf" ibaresinden sonra gelmek üzere "mükellef olmayanlar" kavramı da eklenerek kim olduğu net şekilde ortaya konmayan kişiler tevsik zorunluluğu kapsamına alınmıştır. Böylelikle, yukarıda kim olduklarına yer verilen ve mükellef olmayanları da içerecek şekilde genişletilen tevsik zorunluluğu ödeviyle yüklenenlerin, mükellef olmayanların kendi aralarında yapacakları işlemler haricinde kalan ve 7 bin TL sınırının üzerindeki "her türlü" tahsilat ve ödemelerinin tevsiki zorunlu kılınmak istenmiştir. Önce taslak metinde bu haliyle yer verilip, daha sonra yayınlanan tebliğ metninde de yer verilen örnekten görüleceği üzere, söz konusu düzenlemenin ücret gelirleri sebebiyle GVK açısından "mükellef" sayılan kamu görevlilerini mükerrer 257. maddeyle hukukumuza eklenen "mükellef olmayanlar" olarak tanımladığı ve tevsikle ödevlendirdiği görülmüştür. Bu noktada açık olmaksızın getirilen düzenleme ilk bakışta nihai tüketicileri kapsadığı şeklinde değerlendirilse de, çalışmanın ilk bölümünde çeşitli kanunlar yönünden mükellef sayılan söz konusu kişilerin "mükellef olmayanlar" tanımı içerisine alınmasının ve tevsik zorunluluğu kapsamında bu şekliyle ödevli hale getirilmelerinin hukuki belirlilikten yoksun şekilde geneli ilgilendirdiği görülmektedir.

Bu noktada çalışmalara katkı sunmak üzere iletilen bazı eleştirilerimiz de gözetilmiş 572 sıra numaralı VUK Genel Tebliği bir kısım eklemelerle yayınlanmıştır.[29] Böylece tevsik zorunluluğu kapsamında olanlar arasında mükellef olmayanlar da yerini alırken, mükellef olmayanların kim olduğu "Bu Tebliğ uygulaması bakımından, Vergi Usul Kanununun 232. maddesinin birinci fıkrası kapsamında fatura almak zorunda olan birinci ve ikinci sınıf tüccar, serbest meslek erbabı, kazançları basit usulde tespit olunan tüccar, defter tutmak mecburiyetinde olan çiftçi, vergiden muaf esnaf dışında kalanları" ifade eder şekilde tanımlanmış ve 459 sıra numaralı VUK Genel Tebliğinin tanımları içeren 3. maddenin (d) bendinde yerini almıştır. VUK'un mükerrer 257.maddesinde yer alan yetki kuralında tanımı olmayan "mükellef olmayanlar" kavramının VUK Genel Tebliğinde VUK'ta tanımlı fatura almakla mükellef kılınanlar dışındaki kişileri işaret ettiği tanım maddesinden hareketle görülmüş, bu kişilerin kendi aralarında yaptıkları işlemler hariç 7 bin TL üzerindeki işlemlerini tevsik

28 Taslak metin GİB web sayfası üzerinden https://gib.gov.tr/vergi-usul-kanunu-genel-tebligi-sira-no-459nde-degisiklik-yapilmasina-dair-teblig-taslagi ve https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/mevzuatek/vuktebligtaslak459degisiklik09092024.pdf linkleri aracılığıyla paylaşılsa da, bu linklere erişim izleyen zamanda mümkün olmamıştır. Ancak farklı kaynaklardan (https://www.muhasebetr.com/guncelmevzuat/mevzuat_oku.php?mevzuat_id=6632) erişim mümkündür.

29 Resmi Gazete, (Sayı: 32696)

etmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu tutar, 30 Kasım 2024 günü yayınlanan 575 sayılı VUK Genel Tebliği ile bu tarihten itibaren geçerli olmak üzere 30 bin TL'ye yükseltilmiştir.[30] Başka bir deyişle, bu kişiler fatura almakla zorunlu kılınan kişilerle yapacakları ve belirli tutarı aşan işlemleri tevsik etmek zorundadır. Bu kişiler daha önce tevsik zorunluluğu kapsamında "mükellef" olarak tanımlanan kişiler olduğuna ve mükellef olmayanların kendi aralarında yapacakları işlemler tevsik kapsamında olmadığına göre, biz bu durumu "mükellefler ve mükelleflerle muamelede bulunan kişiler" tevsik zorunluluğu kapsamındadır şeklinde tanımlayabiliriz.

Gelir Vergisi Kanunu (GVK) Genel Tebliğlerinde Yapılan Düzenlemeler

Konuya dair bir diğer düzenleme ise 268 sıra numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliğini[31] yürürlükten kaldıran 328 sıra numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliğidir.[32] Söz konusu tebliğleri konumuz bakımından irdelediğimizde, 2008 yılında yayınlanan 268 sıra numaralı tebliği ile "mükelleflere" tevsik zorunluluğu getirilmesi noktasında Bakanlığa yetki veren 213 sayılı VUK'un mükerrer 257. maddesinden alınan yetkiyle konutlarda, her bir konut için aylık 500 TL ve üzerinde kira geliri elde edenler ile işyerinde, işyerini kiraya verenler ile "kiracıların", mükellef sayılarak, yapacakları tahsilat ve ödemeleri 1 Kasım 2008'den itibaren banka veya PTT Genel Müdürlüğünce düzenlenen belgelerle tevsik etmelerinin zorunlu olduğu düzenlenmiştir. Bu çerçevede, her bir konut için aylık tutarı 500 TL altındaki konut kira gelirleri ile icra ve mahkeme kanalıyla yapılan işyeri ve konut kira tahsilatları kapsam dışında tutulmuştur. Yapılan düzenlemede işyeri kiralayanlar, kim oldukları, mükellef olup olmadıkları dikkate alınmaksızın her koşulda "mükellef" kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. Söz konusu tebliğin düzenlenmesine yetki veren madde "mükelleflere" zorunluluk getirme noktasında Bakanlığa yetki verdiğine ve söz konusu tebliğ ile Gelir Vergisi açısından düzenleme yapıldığı dikkate alınırsa, kiracıların gelir vergisi açısından mükellef olup olmadıkları ya da mükellef olup olmadıklarının dikkate alınmadığı düşünülebilir. Başka bir deyişle söz konusu düzenleme yapılırken ya kiracıların her koşulda VUK'ta tanımı yapılan ve ödevler yüklenen bir mükellef oldukları kabul edilmiş ya da mükellef olmamalarına rağmen kendilerine ödev yüklenmiş ve "mükellef olmayanlar" kavramına ihtiyaç duyulmamıştır.

Yaklaşık 16 sene yürürlükte kalan söz konusu tebliğ, 17 Ekim 2024 tarih ve 32695 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 328 sıra numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği ile yürürlükten kaldırılmıştır. Konuya dair yeni düzenlemenin amaç ve kapsam başlıklı 1. maddesi incelendiğinde, VUK'un mükerrer 257. maddesiyle "mükelleflere ve mükellef olmayanlara" tevsik zorunluluğu getirilebileceğine dair yetki maddesini esas alarak yapıldığı ancak bu kez de "gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri ile mükellef olmayanların" gerçekleştirdikleri iş yeri ve konut kiralama işlemlerine ilişkin tevsikin zorunlu kılınıp "mükellef olmayanlar" kavramının tanımsız bırakıldığı görülmektedir. Kapsamı belirleyen 2. maddenin ilk fıkrasına göre konutlarda ve işyerlerinde, konutunu ve işyerini kiraya verenler ve bunları kiralayanların, kiraya ilişkin tahsilat ve ödemelerini bankalar veya PTT AŞ tarafından düzenlenen belgelerle tevsiki zorunlu kılınmıştır.[33] Böylece, gelir ya da kurumlar vergisi mükellefi olan ya da olmayan herkesin tutarına ve süresine bakılmaksızın kira sebebiyle tahsilat ve ödemelerini bankadan yapmaları zorunluluğu düzenlenmiştir. Hal böyle iken söz konusu mükellefleri "mükellef olup olmadıklarına bakılmaksızın kiralama işlemine taraf kişiler" tevsik zorunluluğu kapsamındadır diyebiliriz.

30 Resmi Gazete, (Sayı:32738)

31 Resmi Gazete, (Sayı: 26951)

32 Resmi Gazete, (Sayı: 32695)

33 Tebliğde yer alan örneklere baktığımızda, ilk örnekte kira geliri yönünden gelir vergisi mükellefi olan kişinin konutunu "mükellefiyeti bulunmayan" B'ye kiraya vermesi, ikinci örnekte ise aynı durumdaki kişinin konutunu "vergi mükellefi olmayan" D'ye kiraya vermesi örneklenmiştir. Yedinci örnekte ise konutunu kısa süreli kiralama faaliyetinden işletme hesabına tabi ticari kazanç mükellefinin "on beşer günlük konaklayan müşterileri N ve O" olduğu belirtilmiş, mükellefiyet durumlarına dair ise bilgi verilmemiş, uygulanacağı belirtilen cezaya dayanak madde hükmünden hareketle, birinci ya da ikinci sınıf tüccar, basit usul, defter tutan çiftçi ya da serbest meslek erbabı dışında kalacağı anlaşılmıştır. Diğer örneklerde ise kira geliri elden tarafın muhatabı ticari kazanç ya da serbest meslek kazancı sahibi gerçek kişiler ile bir anonim şirket olarak gösterilmiştir.

YARATILAN HUKUKİ STATÜNÜN HUKUKİ GÜVENLİK VE YASALLIK İLKELERİ AÇISINDAN ELE ALINMASI

Hukuki Güvenlik İlkesi Açısından

Bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, bireylerin tutum ve davranışlarını önceden bildiği, öngörebildiği kurallara göre güven içinde düzenleyebilmesi ve yasal düzenlemeler yapılırken bu güven ortamını zedeleyen usullerden kaçınılması[34], kendisini de hukukla sınırlandıran hukuk devletinin gereğidir. (Öncel vd., 2023, s. 50-59)

Adalet, genellik ve öngörülebilirliğin esas alındığı, (Arslan, 2001, s.81) keyfiyetin yerine yasaların egemen olduğu hukuk devletinde, (Özlem, 2001, s. 15) bireylerin temel hak ve özgürlüklerine önemli bir müdahale teşkil eden vergilendirme yetkisinin kullanımında da yasama ve yürütmenin keyfiyeti engellenmeli, bireylere müdahaleleri öngörüp pozisyon alabilmelerini temin eden hukuki güvenlik sağlanmalıdır. (Öncel vd., 2023, s. 50-59)

Hukuki güvenlik gereğince, vergilendirme yasalara uygun ve doğru bir süreçte yapılmalıdır. Bunun için de, vergilendirme yetkisini kullananlara sürecin her aşaması için bağlayıcı sınırlar çizilmeli, bireylere de hak ve güvence sağlanmalıdır. (Kumrulu, 1979, s. 150-152) Yasallık ilkesiyle çizilen bu sınır, hukuk devletinin keyfiyeti önleme ve hukuki güvenliği sağlama amaçlarına hizmet eder. (Güneş, 2008, s. 52)

Vergi hukukunda hukuki güvenlik ilkesi, belirlilik[35], kıyas yasağı ve geriye yürümezlik alt ilkelerini bünyesinde barındırır. Bu ilkelerden yasallık ilkesinin bir boyutu olan, hukukun güvenilir olmasını amaçlayan belirlilik ilkesi, hukukun öngörülebilir, erişilebilir olmasını, kesinlik, açıklık ve istikrar niteliklerini taşımasını gerektirir. Bu özellikler, yasal düzenlemelerde kullanılan dil ve kavramların açık ve net olmasını, muğlak düzenlemeler yapılmamasını gerektirir. (Güneş, 2008, s.53) Bu durumda, yasal düzenlemeler herhangi bir şüphe, keyfiyet ve tereddüde mahal vermeyecek şekilde açık ve anlaşılır ise kesinlik özelliğini taşıyacaktır. (AYM, B. No:2015/941) Karmaşık ve yamalı bohça haline getirilmeden yasal düzenleme yapılması ise istikrarı sağlayacaktır. (Karakoç, 2004, s.94)

Çalışmanın geride kalan bölümlerinde mükellef kavramının belirliliği karşısında, yaratılan "mükellef olmayanlar" hukuki statüsünün belirsizliği ortaya konmuştur. Söz konusu kavram, kimi ifade ettiği noktasında açık ve anlaşılır olmaktan uzak, muğlak, tereddüt oluşturan bir kavramdır. Zira esasında birçok vergi kanunu açısından mükellef olabildiğini ortaya koyduğumuz milyonlarca kişi, idareye bırakılan ve keyfiyete sebebiyet verebilecek genişlikteki tanımlama yetkisinin kullanımıyla "mükellef olmayanlar" olarak nitelenmiştir. (Ücret yönünden mükellef kamu görevlisinin mükellef olmayan şeklinde nitelenmesi gibi) Şüphesiz vergiyi doğuran olayla temas ettikleri vergi kanunları açısından mükellef olan kişiler, diğer kanunların uygulanması noktasında mükellef statüsüne haiz olmayabilir. Ancak bu kişilerin vergi ödevlisi olarak belli konularda ödevli kılınması mümkündür. Hal böyleyken "mükellef olmayanlar" kavramının yasa hükmü haline getirilerek hayatımıza girmesinden önce, vergi ödevlisi olmakla birlikte mükellef statüsüne haiz olmayanlar için tercih edilen kavramların tercih ve kullanımında hukuki istikrar olduğu, yaratılan bu yeni hukuki statünün istikrarı bozduğu açıkça görülmektedir.

Açıklanan gerekçelerle, öngörülebilir, kesin ve açık olmayan, hukuki istikrarı bozar nitelikte vergi hukukumuzda yaratılan bu yeni hukuki statünün, hukuki güvenliği zedelediği açıktır.

Yasallık İlkesi Açısından

Anayasa Mahkemesi (AYM) yerleşik içtihadına göre, yasallık ilkesinin amacı, takdiri, keyfi, sınırsız ölçülere dayalı uygulamalara yer verilmemesidir.[36] (Güneş, 2008, s. 12-17) (AYM, E. 1976/54, K. 1977/8, E. 1986/20, K. 1987/9, E. 2014/183, K. 2015/122, B. No: 2015/941,

34 AYM, E. 2009/39, K. 2011/68

35 AYM, E.2020/80, K.2021/34, AYM, E.2024/61, K.2024/209

36 Verginin temel ögelerinin kanunlarla belirlenmesi gerekmekle birlikte, kanunun her konuda ayrıntılı ve kapsamlı düzenleme imkânı olmadığı durumlarda, yürütmeye uygulamaya dair konularda tamamlayıcı ve açıklayıcı düzenleyici işlem yapma yetkisi verilmesi mümkündür. Ancak bu durumda, çizilen çerçeve ve sınırlar dahilinde kalınması gerekir. (AYM, E.2014/183, K.2015/122)

E.2019/110, K.2021/85) Bu çerçevede, vergilendirmede yasallık ilkesiyle de, hukuk devletinde meşru vergilendirmenin usul ve esaslarını belirlenmektedir. (Öz, 2004, s. 42) Diğer ilkeler için biçimsel bir temel oluşturan yasallık ilkesinin bireyi ilgilendiren boyutları, temsilsiz ve yasasız vergi olamayacağını, verginin belirgin olması gerektiğini düzenler. Buna göre, vergi kanunları, verginin ana ögelerini taşıyan yapıda olmalı, vergiye dair tüm ana ögeleri (vergiyi doğuran olay, mükellef, konu, oran, matrah, tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil, mükellef ödevleri, denetimi, yaptırımlar, uyuşmazlıklarda izlenecek usul, alacağı kaldıran nedenler gibi vergiden doğan ödev ve yöntem (usul) ilişkileri) kesin şekilde belirlemelidir. (Güneş, 2008, 12-21, 117-133, 245)

Görüleceği üzere mükellef verginin ana ögelerinden biridir. Haliyle kim oldukları açıkça kanunda gösterilmelidir. (Kırbaş, 1988, s.58-59) Aksi durum hukuki güvenliğe aykırı sonuçlara ve keyfiyete sebebiyet vereceği gibi muhatabın kim olduğunun belirsiz olması yasaların da uygulanabilirliğini ortadan kaldıracaktır. (Akdoğan, 2020, s. 156)

Yasallık ilkesi, vergi idarelerinin eylemlerini de kapsar.[37] (Erginay, 1977, s. 6) Böylece, verginin yasallığı ilkesine eylemsel olarak anlam ve canlılık kazandıran idarenin yasallığı ilkesi eliyle de kişilerin hukuki güvenlik gereksinimi karşılanır.[38] (Güneş, 2008, s. 12-17, 101-109) Bu ilke, idarenin kuruluş ve işleyişinde, temel hak ve özgürlük alanını ilgilendiren, kişileri yükümlülük altına sokan davranışlarında yasal dayanağa sahip olmasını gerektirir. (Gözübüyük, 1983, s. 19-22)

İdarenin vergi ödevlilerine yaptırım uygulayabilmesi noktasında da kabahatlerde yasallık ilkesi gereğince güvence sağlanmaktadır. İlke gereğince, kabahatlerin kanunla ya da kapsam ve koşullarına, idarenin kabahat belirleme yetkisine yer veren çerçeve kanuna bağlı olarak oluşturulan düzenleyici işlemlerle belirlenmesi gerekir. Ayrıca, yaptırımın türü, süre ve miktarı mutlaka kanunla belirlenmelidir. Kabahatler Kanununun bu belirlemeleri doğrultusunda, vergisel kabahat oluşturan fiiller, doğrudan kanunda ya da Bakanlığa verilen yetkiye göre tebliğlerde görülür. (Şenyüz, 2011, s. 28-29)

Mükelleflere ve mükellef olmayanlara tevsik zorunluluğu getirilmesi noktasında Bakanlığa yetki veren VUK'un mükerrer 257. maddesi, kabahat fiillerinin belirlenmesi ve kaldırılması noktasında oldukça kapsamlı ve önemli bir maddedir. Maddeyle verilen yetkiye istinaden getirilen zorunluluklara uymamak, mezkur kanunun mükerrer 355. maddesine göre özel usulsüzlük kabahati oluşturur. Çalışma kapsamında da olduğu gibi, maddenin verdiği yetkiye istinaden tebliğlerle yapılan düzenlemelerde kabahate konu mükellef ve konuyu genişletmenin, cezada değişiklik yapmanın yetki açısından sorunlu olacağını da ifade etmek yerinde olacaktır. (Şenyüz, 2022, s. 13) O halde, kabahatin kanuni unsuru ve vergi cezası uygulanmasını olanaklı kılan düzenlemelerin, tüm unsurlarıyla ve açıkça kanunla yapılması gerekmektedir. (Şenyüz, 2011, s. 32-39)

Bir diğer konu ise, mükelleflere ve mükellef olmayanlara zorunluluk getirme, zorunluluğun kapsamıyla uygulamaya dair usul esasları belirleme noktasında Bakanlığa verilen takdiri nitelikteki yetkidir. Bu yetki, kamu yararı amacıyla, kamu hizmetinin gerekleri dâhilinde, hukukun genel ilkelerine, anayasal ilke ve kurallara uygun, gerekçeli ve kötüye kullanıma sebep olmaksızın kullanılmalıdır. (Üstün, 2007, s.40-44) Yasallık ilkesi çerçevesinde vergilendirmede, mükelleflere ek mali külfet getiren asli nitelikli yük getiren düzenlemelerin kanunla yapılması gerekirken, ek külfet getirmeyen tali nitelikli şekli yükümlülükler noktasında idareye yetki verilebilmektedir. Ancak yazında, herhangi bir şekli yükümlülüğü olmayanlara tali nitelikte de olsa yükümlülük getirilemeyeceği ifade edilmektedir. Anayasa Mahkemesine göre, esaslı düzenlemeler kanunla yapıldıktan sonra idareye, ayrıntıya, uygulamanın teknik düzenlemelerine dair kanunla detaylı düzenlenmesi zor olan uzmanlık konularında takdir yetkisi verilmesi zorunluluktur. Bu düzenlemeler, herhangi bir yükümlülük ya da mali külfet getirici değişiklik yapmazlar. Vergi

37 Anayasa'nın 123.maddesine göre, idare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir.

38 Yasallık ilkesi, bireyin güvenlik ve gelişim gereksinimlerini karşılar. Şöyle ki, vergilendirmeyle kişinin temel hak ve özgürlükleri alanına girmeden ya da anayasal ölçüler aşılmadan ancak yasama organına verilen yetkiyle yasayla girilmesiyle, yasal idarenin sağlanmasıyla güvenlik gereksinimi sağlanır. Aksi halde en başta mülkiyet hakkı ve çalışma özgürlüğü ve gibi hakları tehlike altına girebilmektedir. (Güneş, 2008, s. 42-53) İlke sayesinde, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler noktasında, bireyin insan onuruyla bağdaşır şekilde gelişme gereksinimi de sağlanır. (Güneş, 2008, s. 54-55)

idaresi, kendisine tanınan yetkiyi vergi yasalarının sınırları içinde kullanmalı, kanunda tanımlanan ya da tanımlanmayan kavramları açıklarken bu hususa dikkat etmelidir.[39] (Üstün, 2007, s. 67-69, 211-214, 228)

Bu durumda, verginin yasallığı ilkesi gereğince vergilendirmenin ana ögelerinden olan mükellefe dair düzenlemelerin ve vergiden doğan ödev ilişkilerinin açıkça kanunla yapılması, idarenin de bu ilkeye anlam kazandıracak şekilde temel hak ve özgürlük alanını ilgilendiren, kişileri yükümlülük altına sokan davranışlarında yasal dayanağa sahip olması gerekmektedir. VUK'un mükerrer 257.maddesinde getirilen "mükellef olmayanlar" hukuki statüsü, ilk bakışta vergilendirmeyle ilişkisi olsun ya da olmasın, kanunun mükellef tanımının dışında bıraktığı anlaşılan herkesi kapsar şekilde anlaşılmaktadır. Bu geniş alanda tanınan takdir yetkisinin kullanımıyla, tebliğlerde yapılan tanımlamalardan hareketle, milyonlarca mükellefin farklı vergi türleri itibariyle mükellef olmalarına rağmen mükellef olmayanlar statüsüne sokuldukları anlaşılmaktadır. O halde bu yeni statü, belirsiz, istikrarsız, çelişkili, anayasal ilkeleri zedeleyen, sakıncalı bir durum yaratmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vergilendirme ilişkisinin aktif öznesi alacaklı sıfatıyla devlet, pasif öznesi ise borçlu sıfatıyla mükelleftir. Vergiyi doğuran olayla kanunların öngördüğü şekilde ilişki kurarak maddi ya da şekli ödevler yüklenen mükellef, vergilendirmenin ana ögelerinden olup, mükellefe dair tüm belirlemelerin açıkça ve kanunla yapılması yasallık ilkesinin gereğidir. Vergi sorumlusuna da şamil bu mükellef kavramına ek olarak, vergilendirme sürecinin sağlıklı şekilde işlemesi adına kendilerine kanunlarla bazı ödevler yüklenen kişilerde bulunmaktadır. Bu sebeple, tüm bu kişileri kapsayan bir üst kavram olarak "vergi ödevlisi" kavramı kullanılmaktadır.

Günden güne değişen ve gelişen kamusal ihtiyaçların karşılanması noktasında önemi giderek artan kamu gelirlerinin belirli ilkeler temelinde sağlıklı şekilde toplanması oldukça önemlidir. Bu çerçevede, yasallık ilkesi uyarınca, idarenin temel haklara etki eden ve kişilere külfet getirecek düzenlemelerde açıkça yetkisinin olması, kabahatlere dair kapsam, koşulların, yaptırım türü, süresi ve miktarının kanunda gösterilmesi ve bu çerçevede ceza verilmesini mümkün kılan tüm unsurların açıkça kanunda gösterilmesi, vergi kanunlarının temsilsiz ve yasasız vergi olmaz ilkeleri ile belirlilik ilkelerine uygun hazırlanması gerekir. Söz konusu belirlilik, muğlak olmayan istikrarlı düzenlemeler yapılmasını ve vergilendirmenin mükellef, konu, oran gibi kurucu öğeleri kadar usule dair kurallarını da içermektedir. Bu ilke, devlete zorla alım ve cebri icra yetkilerini tanırken, mükelleflerin ve ödevlilerin güvenlik ve gelişim gereksinimlerini karşılamaktadır. Ayrıca, kanunlarla idareye tanınan takdir yetkisi kullanılırken ve belirsiz kavramlar yorumlanırken de kanunların belirlediği sınırlar içinde kalınmalıdır.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden, "mükellef olmayanlar" hukuki statüsünü yaratan yasal düzenlemeyle, idareye tanınan yetki "mükellef olmayanlar" statüsünü içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu muğlak düzenlemeyle, VUK'un 8. maddesinde yapılan mükellef tanımının dışında bırakıldığı anlaşılan ancak vergi kanunlarına göre mükellef olabilen milyonlarca kişi, yaratılan "mükellef olmayanlar" statüsü altında ödevli kılınabilmektedir. Mükellef olanların mükellef sayılmadıkları düzlemde yaratılan karmaşa, hukuk devletinin taşıması gereken hukuki güvenlik, yasallık, belirlilik ve hukuki istikrar gibi ilkeleri zedelemektedir.

Ayrıca, 459 VUK Genel Tebliği ile daha önceki yetki kullanımı bağlamında yayınlanan düzenleyici işlemlerle sadece "mükelleflere" (VUK çerçevesinde fatura almakla ödevli kılınan birinci ve ikinci sınıf tüccarlar, basit usulde kazancı tespit edilenler, defter tutması zorunlu çiftçiler, serbest meslek erbapları ve vergiden muaf esnaflara) getirilen yükümlülüğün "mükellef olmayanlara" (bunların dışında kalanlara) sirayet ettirilecek şekilde genişletildiği, yazında herhangi bir şekli yükümlülüğü olmayanlara tali nitelikte de olsa yükümlülük getirilemeyeceği ifade edilse de bu kişilerin tebliğle tanımlanmalarıyla, hukuki güvenliği zedeleyecek ve keyfiyete mahal verebilecek şekilde "vergi ödevlisi" haline getirilebilecekleri anlaşılmaktadır.

572 VUK Genel Tebliğinde yer alan örnekle, "mükellef olmayanlar" statüsüne sokulan kamu görevlisinin ücret

39 AYM, E.1996/75, K.1997/50

yönünden gelir vergisi mükellefi olduğu açıktır. Anılan tebliğe göre mükellef olmayanların (VUK'a göre fatura almakla mükellef kılınanlar dışındakiler) kendi aralarında yapacakları işlemler tevsik ödevi kapsamına alınmadığından, geriye kalan düzlemde sadece fatura almakla mükellef olanlar ile yaptıkları işlemler sebebiyle bu kişilerin ödevli olacağı düşünüldüğünde VUK'un mükerrer 257.maddesinde yapılan tanımlamada "mükellef olmayanlar" yerine aşağıda belirtilen ibarenin kullanılması yoluyla da amaçlanan kayıtdışı ile mücadelenin sağlanabileceği değerlendirilmektedir. Esasen mükellef olmayanlar kavramına benzer kullanımlara yer verdiğimiz bölümden de görüleceği üzere, bugüne dek mükellefler dışında kalanlar vurgulanmak istendiğinde, amacını aşar şekilde çelişkili "mükellef olmayanlar" statüsü yaratılmak yerine, istikrarlı düzenlemeler yapılmış, bu sebeple herhangi bir sorun dile getirilmemiştir.

Hukuk devletinin gereği olarak, idarenin, ceza ve vergilendirmenin yasallık temelleri bağlamında değerlendirilmesi, idarenin görevlerini yasal bir zeminde icrasını teminen mükelleflerin kanunla, kabahatler açısından ödevlilerin en azından çerçeve kanunla belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca, vergi kanunlarının kendi içinde çelişkili sonuçlar yaratan hükümler barındırmaması da elzemdir. Salt vergi kanunlarına göre üzerine vergi borcu düşen gerçek veya tüzel kişiler mükellef olabildiklerine göre, vergiyi doğuran olayla kanunun öngördüğü şekilde temas kurmayan gerçek ve tüzel kişilerin mükellef olmayacakları esas olacaktır.[40]

Bu durumda öncelikle, milyonlarca mükellefi de ifade edebilecek şekilde hayatımıza giren mükellef olmayanlar lafzının kanundan çıkarılması yerinde olacaktır. Böylece, mükellef olanların mükellef sayılmadıkları düzlemde, hukuk devletinin taşıması gereken hukuki güvenlik, yasallık, belirlilik ve hukuki istikrar gibi ilkelerin zedelenmesinin ve yaratılan karmaşanın önüne geçilebilecektir. İkinci aşamada ise, mükellef olmayanlar hukuki statüsüyle amaçlanan kayıt dışıyla mücadele için hukuki düzenlemeler yeniden yapılabilecektir. Mükellef olarak tanımlanan kişiler dışındaki kişilere de tevsik ödevi getirilebilmesi amacı doğrultusunda, gerek idareye takdir yetkisi verilirken gerekse de bu yetki kullanılırken yasallık ilkesinin gereklerine uygun davranılmalı, herhangi bir şekli yükümlülüğü olmayanlara tali nitelikte de olsa yükümlülük getirilemeyeceği eleştirileri gözetilmelidir. İdarenin tevsik zorunluluğu getirilmesi noktasında kendisine tanınan takdir yetkisini kullanma noktasında iradesi irdelendiğinde, mükellef olmayanlar olarak kabul edilen kişilerin mükelleflerle olan ilişkilerinin belgelendirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. O halde, takdir yetkisini veren düzenlemenin "mükelleflere ve mükelleflerle ilişkide bulunanlara" şeklinde yapılması, buna bağlı olarak tali mevzuatın yeniden düzenlenmesi, hukuki güvenlik ve yasallık açısından daha uygun olacaktır.

Bir diğer durum ise, VUK'un mükerrer 257.maddesinin ilgili dönemde "mükelleflere" tevsik ödevi getirme noktasında Bakanlığa tanıdığı yetki çerçevesinde, 268 sıra numaralı GVK Genel Tebliği ile kira ödeme ve tahsilatlarına dair getirilen tevsik ödevi zorunluluğunda gelir unsurunu edinen kiraya verenler yanında işyeri açısından kiracıların da ödevli kabul edilmesidir. Esasında bu kabul işyerini ancak mükellefler kiralar gibi bir kabulden ileri geldiği değerlendirilmekte ise de bu durumun aksi de mümkündür. Bu düzenleme mezkur madde ile Bakanlığın salt mükelleflere dair düzenleme yapma yetkisi olduğu düşünüldüğünde, ya kiracıların her koşulda VUK'ta tanımı yapılan ve ödevler yüklenen bir mükellef oldukları kabul edilmiş ya da mükellef olmamalarına rağmen kendilerine ödev yüklenmiştir.

Haliyle yukarıda belirtildiği şekilde birinci duruma göre oluşan bu kabul, VUK'un 8. maddesinde yer alan mükellef tanımının vergiyi doğuran olayla bağı kurulmayacak

40 Pozitif temelden yoksun olup eşyanın tabiatından türeyen güvenlik ihtiyacını gideren temel yorum ilkelerine göre, asli niteliğin varlığı, arızi niteliğin yokluğu asıldır. Mecellede yer alan bu ilkeden hareketle "asıl olan kuraldır, arızi olan şey istisnadır." ilkesi türetilmiştir. Bir diğer temel ilke ise, aslın aksini ispat için delili gerekli kılan ilkeden hareketle türetilen ve asıl olanın değil, arızi olanın varlığının ispata muhtaç olduğunu belirten ilkedir. Genel kural ve istisnanın metodolojik ilkeleri ise, kendiliğinden istisna olmayacağı, istisnanın kuralı koyan makam ya da bu makamın açıkça yetkilendirdiği makamca konması gerektiği, yorum yoluyla istisna türetilemeyeceği, kaidelerin ve istisnanın istisnasının geniş, istisnaların ise dar yorumlanacağı ve kıyas yapılamayacağıdır. (Gözler, 2012, s. 33-67) Anayasa ve VUK'ta yer alan hükümlerden hareketle, belli kriterleri taşımayan kişiler mükellef olamadığından, mükellefiyet istisna bir durumdur. Bu durumda, genel ve aslolan durum mükellef olmama durumudur. Kişiler arasından ancak mali gücü olup vergiyi doğuran olayla temas edenler mükellef olabildiklerine göre, ancak bu durumun varlığının ispatı gerekecektir. Açıklanan sebeplerle, mükelleflerin kanunla belirlenmesi durumu karşısında, herhangi bir kanun hükmü gereğince mükellef olmayanların ödevli kılınabilmesi adına, kişilere mükellef olup olmadıklarına bakılmaksızın ödev yüklenmesine dair yetki alınması daha doğru olacaktır.

şekilde yorumlanması, bu bağın kurulamaması sebebiyle mükellef ya da sorumlu olmadığı için "vergi ödevlisi" olarak tanımlanan bu kişilerin, tevsik zorunluluğu gibi üzerine düşen şekli "vergi borcu" sebebiyle mükellef tanımı içinde kabul edildiğini gösterebilecektir. İkinci durum ise idarenin "mükellefler" için kullanmak üzere aldığı yetkinin sınırlarını aşması ya da hatalı/eksik değerlendirme bulunduğu anlamına gelebilecektir. İşyeri kiracılarını mükellef olup olmadıklarına bakmaksızın tevsik ile ödevli kılan 268 sıra numaralı tebliğini yürürlükten kaldıran 328 sıra numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği ise, Kanunun yetki maddesiyle "mükellef olmayanlara" dair düzenleme alanı bulmuş, bu kişilerin kim olduğuna dair tanımlama yapmamış, tebliğ "gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri ve mükellef olmayanların" işlemlerine dair düzenleme yapacağını belirtmekle yetinmiştir. Mezkur tebliğin kapsam maddesine konut ve işyerini kiraya verenlerin ve kiracıların tamamı alınmış, bu sayede gelir ya da kurumlar vergisi mükellefleri ile mükellef olmayan herkesin tutarına ve süresine bakılmaksızın tahsilat ve ödemelerini banka/PTT kanalıyla yapma noktasında ödevli olduğu düzenlenmiştir. Bu noktada da amaçlar gözetildiğinde, yukarıda yapılan açıklamalara benzer şekilde idareye takdir yetkisi veren yasal düzenlemenin ""mükelleflere ve mükelleflerle ilişkide bulunanlara" yönelik verilmesi, buna bağlı olarak tali mevzuatın yeniden düzenlenmesi, hukuki güvenlik ve yasallık açısından daha uygun olacaktır.

Çalışma kapsamında vergi hukukumuza dahil edilen yeni bir hukuki statü olarak "mükellef olmayanlar" kavramı ele alınmıştır. Gerek taşıdığı belirsizlik ve yarattığı karmaşa, gerekse de vergi usul hukukumuzda tanımlanan mükellef kavramıyla çelişen, istikrarsızlık yaratan durumların varlığı başta olmak üzere, çalışma kapsamında açıklanan hususlar bütün halinde ele alındığında, söz konusu hukuki statünün vergi hukukumuza alınmasının hukuki güvenlik ve yasallık ilkelerini zedelediği değerlendirilmektedir. Bu kavramın vergi kanunlarımızda kullanılmaması, kayıt dışı ile mücadele amacına hizmet edecek şekilde, yetki maddesi ve bağlı mevzuatın açıklamalar dâhilinde gözden geçirilmesi yerinde olacaktır. Bu sayede, yasallık ve belirlilik ilkesine uygun şekilde öngörülebilir, açık, istikrar kazanmış uygulamalar yoluyla karmaşa ve keyfi uygulamalar önlenebilecek, hukuk devletinin ana prensiplerinden hukuki güvenlik sağlanabilecektir.

KAYNAKLAR

Akdoğan, A. (2020). Vergi hukuku. Gazi Kitabevi.

Anayasa Mahkemesi, E. 1976/54, K. 1977/8, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1977-8-nrm.pdf

Anayasa Mahkemesi, E. 1986/20, K. 1987/9, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1987-9-nrm.pdf

Anayasa Mahkemesi, E.1996/75, K.1997/50, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1997/50122-nrm.pdf.

Anayasa Mahkemesi, E. 2009/39, K. 2011/68, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2011-68-nrm.pdf

Anayasa Mahkemesi. E.2014/183, K.2015/122. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2015-122-nrm.pdf.

Anayasa Mahkemesi, B. No: 2015/941. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/941

Anayasa Mahkemesi. E.2019/110, K.2021/85, Anayasa Mahkemesi. E.2020/80, K.2021/34, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2021-34-nrm.pdf

Anayasa Mahkemesi. E.2020/80, K.2021/34, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2021-34-nrm.pdf

Anayasa Mahkemesi. E.2024/61, K.2024/209, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2024-209-nrm.pdf

Arslan, Z. (2001). Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 4, 13

Coşkun Karadağ, N. ve Mazlum, M.S. (2019). Yasal, idari ve yargısal boyutuyla vergi incelemelerinde mükellef hakları., Karahan Kitabevi.

Çağan, N. (1982). Vergilendirme yetkisi. Kazancı Hukuk Yayınları.

Emniyet Genel Müdürlüğü. (2022). Ehliyet sayısı. https://www.trafik.gov.tr/ehliyet-ozellikli-kimlik-karti-sahibi-sayisi-3-milyon-31-bin-930a-yukseldi-merkezicerik

Danıştay 4.Dairesi. E.2003/1715, K.2004/2587. https://www.yargitaykararlari.com.tr/ictihatdetay-8254-danistay-Danistay-4-Daire-2003-1715-Esas-2004-2587-Karar-Sayili-Ilami.html.

Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2021). Kamu maliyesi. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2024). Elektrik piyasası aylık sektör raporları. https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-167/resmi-istatistikler

Erginay, A. (1977). Vergi hukuku. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Eroğlu, N. (1989). Açıklamalı ve içtihatlı vergi usul kanunu. Sevinç Matbaası.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2025). *Nisan ayı mükellef sayıları*. https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20251.htm

Güneş, G. (2008). Verginin yasallığı ilkesi. XII Levha Yayınları.

Gözler, K. (2012, Eylül). Yorum ilkeleri. Anayasa hukukunda yorum ve norm somutlaşması. TBB ve Kamu Hukukçuları Platformu (s. 15-119). Ankara, Türkiye. https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/468.pdf

Gözübüyük, A. Ş. (1983). Yönetim hukuku. Sevinç Matbaası.

Kırbaş, S. (1988). Vergi hukuku. Siyasal Kitabevi.

Kırbaş, S. (1997). Vergi hukuku. Siyasal Kitabevi.

Kumrulu, A. (1979). Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri, AÜHF Dergisi, 36, 1-4,

Öncel, M., Çağan, N., Kumrulu, A. ve Göker, C. (2023). Vergi hukuku. Turhan Kitabevi.

Öz, E. (2004). Vergilendirmede kanunilik ve Türk vergi sistemi. Gazi Kitabevi.

Özbalcı, Y. (2010). Vergi usul kanunu yorum ve açıklamaları. Oluş Yayıncılık.

Özlem, D. (2021) Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 4, 13

Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/

Şenyüz, D. (2011). Vergi ceza hukuku. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Şenyüz, D. (2022) Vergi ceza hukuku. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2023). Vergi hukuku. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2024). Vergi hukuku. Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 2024 yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/10/2024-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi.pdf.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Ağustos ayı Ücretli çalışan istatistikleri. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ucretli-Calisan-Istatistikleri-Agustos-2024-53581.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, Mart). Motorlu kara taşıtları istatistikleri. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Tasitlari-Mart-2025-54049.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2709, (1982).

Üstün, Ü.S. (2007). Türk vergi hukukunda idarenin takdir yetkisi. Turhan Kitabevi.

7524 sayılı Kanun, teklifi ve gerekçesi, (2024). https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T2/WebOnergeMetni/75ed27bb-edb9-4375-835e-30c626ab6507.pdf.

Vergi Usul Kanunu, 213, (1961).

KLASİK ARAP DİLİ ÂLİMLERİNİN FONEM TASAVVURUNA BAKIŞI

THE PERSPECTIVE OF CLASSICAL ARABIC LINGUISTS ON THE CONCEPT OF PHONEME

Ferit AKGÜN

79

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1353-1364
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1648886

Geliş Recieved: **28.02.2025**
Kabul Accepted **28.06.2025**

KLASİK ARAP DİLİ ÂLİMLERİNİN FONEM TASAVVURUNA BAKIŞI

THE PERSPECTIVE OF CLASSICAL ARABIC LINGUISTS ON THE CONCEPT OF PHONEME

Ferit AKGÜN [1]

Anahtar Kelimeler:
Dilbilim,
Fonem,
Arap Âlimleri,
Harf,
Hareke.

Keywords:
Linguistics,
Phoneme,
Arabic Scholars,
Letter,
Diacritial Mark

[1] Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, feritakgun43320@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0123-7539 .

Alıntılamak için/Cite as: Akgün F. (2025) Klasik Arap Dili Âlimlerinin Fonem Tasavvuruna Bakışı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1353-1364

ÖZ

Arapların dil araştırmalarına olan yaklaşımları, Kur'ân metnine olan ilgilerinden dolayı dillerini arındırma ve ses açısından güzelleştirme gayretlerinden kaynaklanmaktaydı. Araplar dilin seslerini tanımlarken birtakım yöntemler geliştirmek suretiyle, sese dair araştırmaların ortaya çıkmasında üstün çaba göstermişlerdir. Yeni dilbilimsel araştırmalar bağlamında klasik Arap dili mirasının incelenmesi, bu dilin birçok dille alakalı yönünü ortaya çıkarabilir ve daha önce bilinmeyen, dille ilintili kavramların anlaşılmasına yardımcı olabilir. Buradan hareketle makalemiz; Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından harfin noktalanmasıyla başlatılan fonem çalışması Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, İbn Cinnî ve İbn Sîna gibi Arap dili âlimlerinin incelemeleriyle devam etmiştir. Bu âlimlerin fonem kavramına ilişkin yaklaşımlarına ışık tutmayı, bir yandan klasik dilbilim çalışmalarının değerini vurgulamayı, diğer yandan da fonemin modern fonolojik incelemelerde klasik Arap dili tasavvuruyla bağdaşan boyutunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bugün fonem olarak adlandırılan bu kavram, klasik dönem âlimleri tarafından ele alınan harf ve harekenin işlevi üzerine yaptıkları çalışmalarda bahsedilen konular arasında yer almaktadır. Bu âlimler, Arap dil sisteminin her bir harf ve harekesinin işlevine, kelime ve cümle yapısı ilişkisine uygun dilbilimsel çıkarımlar geliştirmiştir. Çalışmanın neticesine göre fonem kavramı özü itibarıyla Arap dili mirasında mevcut olmasına ve Batı'dan önce incelenmesine rağmen Arap dili düşüncesi sisteminde kuramsal kimlik kazanabilmiş değildir.

ABSTRACT

The Arab approach to linguistic research, was largely shaped by their deep engagement with the Qur'anic text and their efforts to purify and aesthetically refine their language. Arab scholars have adopted many correct methods when describing the sounds of the language and have made outstanding efforts in the emergence of phonetic research. Re-examining the classical Arabic linguistic heritage in the context of modern research can uncover various linguistic aspects of the language and contribute to the understanding of previously unknown linguistic concepts. Building on this, our article explores the study of phonemes, which began with Abu'l-Aswad ad-Du'ali's introduction of diacritical marks and was later expanded upon by Arabic linguists such as Khalil Ibn Ahmad, Sibawayh, Ibn Jinni, and Ibn Sina. This study aims to highlight these scholars' perspectives on phonemes, underscoring the significance of classical linguistic research, and demonstrating how the phoneme aligns with modern phonological studies within the framework of classical Arabic linguistic thought. The concept now referred to as the "phoneme" already appeared in the classical discussions on the function of letters and diacritics. These linguists developed insights into the function of each phoneme within the Arabic linguistic system and its relationship to word and sentence structures. The study concludes that, although the concept of the phoneme was inherently present in the Arabic linguistic tradition and was analyzed before its emergence in Western scholarship, it did not develop into a fully established theoretical framework within the Arabic linguistic framework.

GİRİŞ

Modern dilbilimin ortaya çıkışı, on dokuzuncu yüzyılın başlarında dilbilimin kurucusu sayılan İsviçreli bilim adamı Ferdinand de Saussure ile ilişkilendirilmiştir (Vardar vd. 1999, s. 13). O, bunu yaparken dilin tarihsel ve filolojik incelenmesinden, bilimsel ve betimsel incelemesine geçerek dilbilimsel araştırmaların tarihinde belirleyici bir devrim yarattı. Bu kavramın ışığında dünyanın çeşitli yerlerinde modern dil okulları ortaya çıktı. Saussure'ün dilde aykırılıklardan başka bir şey yoktur' deyişinden ilham alan Prag Dilbilim Çevresi dil bilimcileri, ayrılığın ilk önce bilinen karşıtlığın ardından olacağını öne sürmüşlerdir. Dilde var olan aykırılıklarda karşıtlığı oluşturan birimler, faaliyetlerine göre ele alınmaları işlevselliği yansıttığından Prag Okulu'nun yapısalcılık yönüne çoğu zaman işlevselcilik denilmiştir (Yüksel ve Gündüzöz, 2005, s. 212). Dil yaklaşımındaki özellikleri ve ayırt edici yönleri yavaş yavaş benimsenmeye başlanmıştı. Saussure'ün çalışmalarından etkilenen ve onun yaklaşımını takip eden "Prag Dilbilim Çevresi" olarak bilinen işlevsel okulun kurucularından N. Trubetskoy, sesbirim kavramını dilsel işlev yönünden en küçük ayırıcı birim olarak nitelemiştir (Rifat, 2008, s. 2). Sesbirim (fonem), bir yandan fonolojik çözümlemenin temel birimi olması nedeniyle, diğer yandan da kendisine ilgi duyulan ve onu dilden uzaklaştıran kavram ve düşünceler nedeniyle sesbiliminin temel ögesi sayılır.

Tarihsel açıdan bakıldığında işlevsel fonolojinin ilk izlerinin Baudoin de Courtenay'in (1845-1929) fikirleriyle başladığını söyleyebiliriz. George Monan'ın "Günümüzde Baudouin'ne olan özel ilgimiz, ses birimlerinin dilsel doğasını araştırmış olmasıdır." şeklinde sözü bunu teyit etmektedir. Fonemin dilsel değerine dair bu derin farkındalık, 1869'da yayınlanan makalesinde (Changement du S) (ss), açıkça görülmektedir. Bu makalede konuşmadaki ham ses veya başka bir deyişle, konuşmanıcının gerçekte telaffuz ettiği şey ile başka bir şey arasında ayrım yapılması gerektiğine inanmakta ve bunun fonem olduğunu söylemektedir. O fonemi, konuşmacının söylediğini düşündüğü, dinleyicinin de dinlediğini düşündüğü şey olarak tanımlamıştır. (Hassânî, 2013, s. 213).

Fonem kavramı ilk defa 1875 yılında insan telaffuzunun temel birimi olarak takdim edildi. Kazan Üniversitesinde 1875-1895 yıllarında Jan Baudouin de Courtenay ve Mikolaj Kruszewesky'nin ses ile alakalı yürüttükleri araştırmalar neticesinde fonem kuramı şekillenmiştir. Bu üniversiteye bağlı dilbilim okulunda, fonemlerin, insan telaffuzunun zihinsel karşılığı olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Baudouin'in yaklaşımında fonem, temelde konuşmacının zihin dünyasında oluşur. Ses, zihindeki imgenin ve psikolojik izlenimidir, diğer bir ifadeyle insan telaffuzunun psikolojik karşılığı biçiminde yorumlanmıştır. Telaffuz sırasında ortaya çıkan ses kişinin zihin dünyasındaki imge yahut psikolojik algıyı dışa vurma eylemi olarak anlaşılabilir olsa da konuşma her zaman fonetik bağlantı ile gerçekleşmektedir (Demirci, 2011, s. 360).

Anlam ayırt edici fonetik birim olan fonem "phoneme, فونيم " çağdaş bir dilsel terimdir. Avrupa dillerindeki telaffuzu, Yunanca (phonema) sözcüğünden uyarlanmıştır. Ses anlamına gelen (phone) sözcüğü ve isimlerle ilgili bir şey veya birim anlamına gelen (emat=ema) sözcüğünün birleşimiyle "phonema" terimi oluşmuştur (el-Kamâtî, 2003, s. 131; et-Teyyârî, 2018, s. 59). "Phone" kelimesi dilbilimde kullanıldığında tek ses, yani laboratuvardaki hassas aletlerle kaydedilebilen basit ses anlamına gelmektedir. Daha sonra bu terimden başka bir kavram türetilir ki o da fonem (phonema) olarak adlandırılır. Fonemden kastedilen "ses birimleri الوَحْدةُ الصوْتيةُ " veya konuşmanın temel düzeyidir. Dilimizden örneklerle bu konuyu şöyle örneklendirelim: Konu-kolu-koşu sözcüklerinde /n/, /l/, /ş/ sesleri dışındaki sesler benzerdirler. Bu ses terkiplerine birbirinden tümüyle farklı ve ayrı ayrı manalar katan sözcükler şekline getiren /n/, /l/, /ş/, sesbirimleridir. Modern dilbilim uzlaşmalı bir şekilde sesbirimleri (fonem) iki taksim / / arasında, alt sesbirimleri (alofon) ise iki köşeli parantez [ ] arasında göstermektedir (Demirci, 2011, s. 361).

Fonem kavramının altına bir grup ses veya organ dâhil edilebilir, buna aynı zamanda "allophone" de söylenebilir (Demirci, 2011, s. 362). Alofon kavramı karşılığında Arap dilciler: "صوت, صوت جزءي, موقعي صوت" veya " ألوفون " terimini tercih etmişlerdir (Abdulazîz, 1982, s. 33) Alofon, fonem gibi algılanmakta fakat fonem olmayan seslerden müteşekkildir. Örneğin, sigara=cigara(c,s),

jandarma=candarma (j,c), beg=bey (g,y), kaymak=gaymak (k,g). Bu örneklerde ayrı gibi duran ortak çit sesliler mana açısından birbirinin aynısıdır. Bölgesel şiveler veya bireysel konuşmalara bağlı değişim gösteren telaffuz farklılığı kelimelerde farklı sesler olarak belirmektedir. Ses değişikliklerinin çoğunluğu yeni sesbirimler olmayıp genellikle belirli bir sesbirimin alt sesbirimleri yani serbest değişimlerdir (Demirci, 2011, s. 362).

Fonolojide fonemler, iki yönden incelenmektedir. Parçalarüstü sesbirimler ve parçalı sesbirimler. Vurgu, ezgi, tonlama, uyum, durak ve uzunluk gibi unsurlar, parçalarüstü sesbirimleridir. Parçalı fonemler ise kelimeleri oluşturan vokal/ünlüler ve konsonant/ünsüzlerdir. Parçalarüstü sesbirimler, dilsel açıdan anlam farklılığına yol açmadığından genellikle hitabet ve şiirsel anlatımlarda sesin uyumu ve melodisi çerçevesinde ihtiyaç duyulan birimlerdir. Parçalı sesbirimler anlamı doğrudan etkilerken parçalarüstü sesbirimler dolaylı yoldan etkiler (Kılıç, 2024, s. 406).

Konuşma dizgesi içerisinde bir sesin daima benzer nitelikte söylenilmesi düşünülemez. Aynı foneme özgü farklı sesler (alofonlar) olunca ses ile fonem ilişkisini gözden geçirmek gerekir. Ses, dilin bölünemeyen en küçük birimidir. Fonem ise zihinsel imge veya psikolojik etkilerdir. Örneğin /a/ fonemi söylendiğinde "a" ünlüsüne özgü belli bir ses amaçlanmaz, fonetik nitelikleri bakımından birbirinden bir yönüyle farklılaşan, fakat belli bir dilin konuşma dizgesinde "a" olarak işitilen seslerin tamamını kapsar. Bundan dolayı telaffuz şekli ve işitsel yönden birbirinden ayrılan bütün "a" değişimleri, /a/ foneminin simgelediği seslerdir.

Modern dilbilimsel çalışmalarda dilbilimciler, fonem kavramının insanın çizim yönteminden sonra alfabetik yazı ya da alfabeye yöneldiği, uzak bir geçmişe dayanan çok eski bir fikir olduğu görüşünü savunmaktadır. Bundan sonra bir öncekine göre daha kolay bir yöntem olması için düşüncesini geliştiren insan, artan iletişim ve haberleşme ihtiyacını karşılamak için kelimeleri oluşturan seslerin zihinsel tasavvurlarını anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmıştır. (Atâ, 2015, s. 707).

Yakın zamanda yapılan modern araştırmalar bu görüşü destekleyen ve doğrulayan sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İnsan dillerindeki çeşitli alfabelerin harfleri yazılı bir biçim olmadığı gibi, yalnızca telaffuz edilen sesler de değildir, her biri sayı içeren bölümlerdir. Belli bir oranda birleşen, işitme ve görme alanına giren seslerdir. Dolayısıyla bu, insan kasına dayalı bir süreç değil, zihinsel bir fikirdir (Hassân, 2001, s. 126-129) ve buna bağlı olarak modern araştırmaların harf için ortaya attığı bu kavram, Batı terminolojisinde fonem (Abdüttevvab, 1985, s. 83) kavramıyla ifade edilmiştir (Hassân, 1990, s. 126).

Harf, Batı terminolojisindeki ses kavramıyla eşdeğerdir. Dilbilimsel açıdan sesin fiziki yönünü temsil eden eski Arapça bir kavramdır. Ses, akciğerlerden pompalanan havanın belirli mahreç (eklemleme) yerlerinde engellenme/daraltma veya tıkama sonucu gerçekleşir. İbn Cinnî'nin (ö:١٠٠٢/٣٩٢) isimlendirdiği gibi ses bir arazdır. Sesin telaffuz sürecinin oluşması ve sıfatlarının belirlenmesi için bu arazın hava yolunda ya daraltılma ya da tıkanmaya uğraması gerekir. İbn Cinnî bu konu hakkında şunları söylemiştir: "Bil ki ses, nefesle birlikte sürekli ve uzayarak ortaya çıkan bir arazdır. Öyle ki bu araz, boğaz, ağız ve dudaklarda sesin uzunluğunu ve sürekliliğini engelleyen (makta) eklemlerle karşılaşır ve eklemlemeye (inkıtaya) uğrarsa harf meydana gelir. Harflerin tınıları eklemleyicilerin farklılığına göre değişir." (İbn Cinnî, 1993, c.1, s. 6).

Harf ve fonemi aynı anlamda inceleyen dilbilim araştırmacısı Daniel Jones'in(1881-1967) fonem anlayışı büyük ölçüde İbn Cinnî'nin harf kavramıyla örtüşmektedir. Ona göre, harf veya fonemin her ikisi de mahreçte (çıkış yeri) yakınlaşan ve temel sesle tutarlı, tamamlayıcı bir modelde dağıtılan bir fonetik aileye mensubiyeti vardır (Hassân, 1990, s. 126).

Çalışmamız, dilbilim araştırmalar ışığında klasik Arap dili fonem yapısı ile ilgili olarak Arap dili âlimlerinin fonem tasavvurunun ilk örnekçelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Fonem olgusu hem klasik hem de modern perspektiflerle ele alınacaktır. Böylece, fonem kavramının Arap dili mirasındaki ilk örnekleri sunulacak ve modern yaklaşımlarla benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Arap sesbiliminin klasik dönemdeki fonem temelleri de belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışmada durum tespiti ve betimsel açıklama yöntemi

izlenecektir. Klasik Arap dili âlimlerinin eserleri sesbilim eksenli bir okumayla değerlendirilecektir.

1. Klasik Arap Âlimlerinin Araştırmalarında Fonem Olgusu

Arapların fonem düşüncesini ve işlevini harf kavramı aracılığıyla ve Arapça kelimenin inşasındaki rolü üzerinden bildiklerini kabul edebiliriz. Klasik Arap dilcileri, kelime yapısı bağlamında, anlamsal bir değere sahip olduğunda sesle ilgileniyorlardı. Bugün dilde anlam ifade eden daha küçük ögelere fonem denir, klasik Araplar bunları aslî harfler olarak tanımladı. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin (ö: ٦٨٨/٦٩) kısa ve uzun ünlüler arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere giriştiği noktalama faaliyeti yeterince aydınlatıcı değildi. Ardından el-Halîl b. Ahmed (ö:٧٩١/١٧٥) geldi ve kısa sesli harfler için uzun olanlardan türetilen yeni rumuzlar koydu. Bu konu hakkında "el-Muhkem" adlı eserde şu ifadelere yer verilmiştir: "Şekil (hareke), el-Halîl'in incelediği kitabında, harfin biçimlerinden esinlenilmiştir. Damme yazıdaki vâv ile karıştırılmasın diye harfin en üstündeki küçük vâv, kesre harfin altındaki yâ, fetha ise harfin üzerine serilen eliftir." (ed-Dâni, 1960, s. 7). Kısa ünlülerin bu şekilde türetilmesi, başlı başına salt bir fonem çalışmasıdır.

Arap âlimleri harfler, sesler ve fonetik farklılıklar arsında ayrım yapmamışlardır, çoğu bilim adamı için bu durum değişmez bir olgudur. Bunun nedeni, klasik Arap âlimlerinin harfleri seslerden çıkarsamaya çalışması, modern sesbilimcilerin ise aksi yönde eğilim göstermesidir. Modern sesbilim araştırmaları seslerle başlar, harflerle biter. Zira araştırmacı gözlemlediği ve tanımladığı sesleri düzenleyerek her birini harf adı verilen gruplara ayırır. Bu, sesleri toplayıp tek bir başlık altında yani النون/nûn harfinde toplamak gibidir (Hassân, 1994, s. 50-51; el-Behnesâvî, 2005, s. 124).

Klasik Arap dilcilerinden Kutrub (ö: ٨٢٥/٢١٠?), "Müselles" adlı kitabında ünsüzleri aynı, kısa ünlüleri/harekeleri farklı olan fonemlerin anlamsal değişimini müselles kavramıyla ele almıştır. Örneğin, " غ-م-ر " lafzı, suyun bol olması غَمْر, nefret غِمْر, ve cahil غُمْر anlamlarında kullanılmıştır (el-Hanbelî, 2007, s. 28). Yine İbn Fâris (ö: ١٠٠٤/٣٩٥) kısa ünlü fonemlerin Arapça kelimenin yapısını belirtmedeki rolünü gösteren birçok uygulama örneği sunarak konuyu şöyle izah etmeye çalışmıştır: "Araplarda olup diğer milletlerden olmayan uygulamalardır. Araplar hareke ve hareke dışındaki şeylerle kelime anlamında ayrım yapıyorlar. Şöyle derler: (مِفتاح / anahtar) bir şeyi açan alet, (مَفتح /açılma yeri), (مِقص / makas) kesim aleti, (مَقص /hikâye edilen, anlamındadır" (İbn Fâris, 1993, s. 197). Klasik Arap âlimleri hareke (vokal) değişimi için, ilk önce sözcük yapısında meydana gelen biçimsel/morfolojik işleve dikkat çekerek ardından oluşan anlam farklılaşmasını fonem açısından incelemişlerdir.

Fonetik ibdâl, diğer adıyla iştikâk-ı ekber kuramı (Yüksel ve Gündüzöz, 2005, s. 219), klasik dilciler arasında dil çalışmalarında geniş yer kaplar. Bu fonetik olguyu fark eden Arap bilginleri arasında, "Mekâyîsu'l-Luğa" isimli sözlüğünün müellifi İbn Fâris de vardır. Kelimelerin harflerinden (konsonantlarından) elde edilen fonetik ibdâlin sesel değişiminin çok sayıda örneğini sunar. Ona göre her ünsüz/sessiz harf başka ünsüz harfin ilettiği manadan farklı bir anlam taşır. Aşağıdaki örneklerde üçüncü fonemin değişimiyle birlikte ibdâl kaidesine bağlı olarak kelimenin anlamının değiştiği sözcüklerdir: , فلم , فلن , فلو , فلت , فلج , فلح , فلذ , فلز , فلس , فلص , فلط , فلع , فلق , فلك vb. (İbn Faris, 1972, c. 4, s. 446-452).

Fonem olgusundan söz eden âlimler arasında İbn Dureyd (ö:٩٣٣/٣٢١), es-Sa'lebî (ö:١٠٣٥/٤٢٧) ve Fârâbî (ö:٩٥٠/٣٣٩) ve Suyutî'nin yapıtında bu türden çok sayıda lafızlara yer vermiştir. Bu lafızların çoğu ibdâl olgusu etrafında dönmektedir. Örneğin bu lafızlar: (الجَمْجَمة/erkeğin göğsünde bir şey saklaması), (الحَمْحَمَة/atın kişnemeden sesini tekrarlaması), (الدَحْدَاح /boyu kısa erkek), (الرَحْرَاح/ geniş kısa kâse), (الجَفْجَفَة /yürüyüşte hışırtı çıkarma), (الحفْحفَة /kuşun kanatlarının çırpması) gibi (Atâ, 2015, s. 709). Bu olgu Batılı bilginlerin "iştikâk-ı asgar" başlığı altında değindikleri en önemli konular arasında sayılır. Robins bunun hakkında şunları söylemektedir: "Bu ikili (sünâî) değişimler bir kelimede bulunursa, sesleri ayırt etmeye uygundurlar." Bu sünâîler, الجَمْجَمة , الحَمْحَمَة, الدَحْدَاح, الرَحْرَاح, الجَفْجَفَة, الحَفْحَفَة, gibi sözcüklerde iki farklı fonem ve alofona mensubiyetini ispatlamaya yetkindir. (الجيم والحاء, والدال والراء, والجيم والحاء) (Atâ, 2015, s. 710).

Ses birimi işlevsel açıdan Arap dil mirasında mevcuttu

fakat kesin bir teori hüviyetini kazanmış değildi. Bu konuda Ramazan Abdüttevvab şunları dile getirmiştir: "Klasik Arap âlimleri eserlerinde ses ve harf ıstılahlarını kullanmışlardır. Bazen iki kelimeyi aynı anlamda kullanmış, bazen de kullanımda her iki kelimeyi farklı şekillerde ele almışlardır." (Abdüttevvab, 1985, s. 84).

Fonem kavramı hakkında her ne kadar farklı yaklaşımlar ileri sürülse de aslının Arap âlimlerin kendi dönemlerindeki çabasına bağlamak yerinde olacaktır. Modern araştırmacılar, klasik Arap âlimlerinin yürüttükleri çalışmaların kendi dönemlerine göre büyük önem taşıdığını ve bununla Arap diline ve telaffuzuna özellikle Kur'an icrasına hizmet etmeyi istediklerini, bu kişilerin Arap rönesansı dönemlerine yakın olduklarını ifade etmişlerdir.

Bu bilgilerden yola çıkarak Arap dili âlimlerinin kendi dönemlerinden hareketle ses ve harf yaklaşımlarını fonem kavramıyla ilişkilendirilen tanım ve yöntemleri ele alacağız.

1.1. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Fonem Yaklaşımı

Dilbilimciler arasında nakledilen rivayetler arasında bir bedevinin,

اَنَّ اللّٰهَ بَرِيۡٓءٌ مِنَ الۡمُشۡرِكِيۡنَۙ وَرَسُوۡلُهٗ

"Şüphe yok ki Allah ve Peygamberi, müşriklerden beridir." (et-Tevbe 9/3).

Ayetini "Rasul" kelimesindeki lâm harfini damme yerine kesre ile okuduğu, dilsel açıdan atıf hükmünü nazara aldığı rivayet edilmektedir. Buradan melodinin fonemle alakalı bir melodi olduğu anlaşılmakta, lâm harfinin fonem harekesinin ihlali sonucu mananın değişimi söz konusu olmaktadır (İbnu'n-Nedîm, t.y, s. 60). Bu ihlal, Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi kelimelerin sonunda üstün, esre ve ötreyi gösteren noktaları koymaya teşvik etmekteydi.

Bu bağlamda Kur'an noktalama girişimi esnasında Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö:٦٨٦/٦٧) kâtibe, "Eğer benim harfle ağzımı açtığımı görürsen, üstüne bir nokta koy; ağzımı kapatırsam harfin önüne bir nokta bırak, dudaklarımı kapattığımda noktayı harfin altına, şayet ardından ğunne gelirse nokta yerine iki nokta koy." demiş, kâtip de bunları uygulamıştır (İbnu'n-Nedîm, t.y, s. 60). Burada iki şey öne çıkmaktadır: Birincisi, Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından icra edilen bu fonetik kodlama işleminin sözel biçimlerden başlayıp ses birimi (fonem) olan bu şekillerin (noktanın) konulmasıyla sona ermesidir. İkincisi, esas bu âlimin mahareti ortaya çıkmakta, en az rumuzla ses ailesinin ayırt edici özelliklerini resmetmekte, aynı zamanda tüm bunlar sesin yüksekliği, alçaklığı ve zayıflığıyla ilişkilendirilmektedir.

Bu da Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin modern araştırmacıların ünlü (sesli) olarak isimlendirdiği ve sesin çeşitliliğiyle ilişkili dudakların rolünü fark ettiğini göstermektedir. Kısa harekeleri o zaman için isimlendirmemiş olsa da dudakların şekline ve telaffuz etmedeki konumuna göre resmetmesi ve bu şekilde bir yöntem belirlemiş olması makul görünmektedir. Harflerin harekelendirme işlemi için başlatılan bu girişim fonem çalışması açısından oldukça önemli bir husustur. Burada esas olan dudakların hareketine dayalı organsal noktalamadır. ed-Düelî'nin başlatmış olduğu bu yöntem, daha sonra modern araştırmalarda incelenen sesin fiziksel-maddi tekniği teorisini sunan Daniel Jones tarafından da benimsenmiştir. Daniel Jones fonemi şu şekilde ele almaktadır: "Fonem, belirli bir dildeki benzer özelliklere sahip ve üyelerinin birinin diğeriyle aynı dilsel bağlamda bir kelimede bulunmasına izin vermeyecek şekilde dizimlenen ses ailesidir." (el-Behnesâvî, 2005, s. 159).

Öyleyse, Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin yaptığı her ne kadar Kur'an dilini korumaya yönelik olsa da aslında o, seslerle en sağlam ilişki kuran âlimlerden idi. Ayrıca harfleri noktalamada olduğu gibi Arapça seslerin sağlamlığını sürdürmedeki motivasyonunu artıran olgu, Arapça seslerle ilişkili hususları garanti altına almaktı.

1.2. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Fonem Yaklaşımı

el-Halîl b. Ahmed (ö:٧٩١/١٧٥), "Kitâbu'l-'Ayn" isimli kitabında harf tabirini kullandığı gibi fonetik kalıplar sistemiyle ilgili çalışma yürüten âlimlerdendir (Halîl, 1988, s. 74). Bunu göz önünde bulundurarak el-Halîl'in harf kavramını kullandığı ve bununla modern anlamda ses birimini (fonem) kastettiğini anlamaktayız (Halîl, 1992, s. 7; et-Teyyârî, 2018, s. 77). Fonetik kalıplar, modern dilbilim araştırmalarında fonem teorisinin dayandığı en önemli temellerdendir (et-Teyyârî, 2018, s. 77).

el-Halîl, harf ıstılahını hem ses hem de fonem kavramını

ifade etmek için kullanmıştır. Ona göre harf mahreç, hayyiz ve medrec ile bağlantılıysa ses anlamındadır. el-Halîl, fonemi değişim değeri ve her bir sesi ayırt edici özellikleri açısından belirlemiştir. Dolayısıyla Arap dili seslerinin fonemler açısından bazı özelliklerini açıkça fark etmiştir. Bunu iki şekilde ele almıştır: (Mustafaî, 2021, s. 244)

1. Her sesin ayırt edici özellikleri veya karşılıkları, الخصائص المميزة او التقابلات المميزة لكل صوت

2. Yapı içerisindeki her bir fonemin veya her bir sesin değişim değeri, القيمة التبادلية لكل صوت أو فونيم داخل البنية

O, bu ayrıma dayanarak ses birimlerinin (fonemlerin) belirli bir yapıya dâhil edilmesi açısından Arapça kelimenin yapısı için fonolojik özellikleri tahmin etmeye başlamıştır. Örneğin, genel olarak mahreçlerin yakınlaşmasının iki ses biriminin tek bir yapıda bir hayyizden (el-Halîl, 1988, c. 1, s. 57) girmesini engelleyen nedenlerden biri olduğunu bulmuş, ayrıca seslerin birbirleriyle olan ilişkileriyle ilgili genel bir kaide oluşturmuştur. Bunu zelâka/dil ucu sesler yasası olarak isimlendirebiliriz. el-Halîl, Arapça kelime yapısında zelâka/dil ucu seslerinin (م ب ف ن ل ر) daha fazla rollerinin olduğunu ve telaffuzu kolaylaştırdıklarını fark etmiştir. Bu istatiksel gözleme dayanarak fonolojik bir yasa çıkarmıştır. Arapçada dörtlü ve beşli yapıdaki kelimeler ve yapısal fonolojik yöntemler hakkında çıkarımda bulunmuştur (Mustafaî, 2021, s. 244).

el-Halîl, Arap dilinin bazı sesleri için şu şekilde bir ses tahlili yapmıştır: (el-Halîl, 1988, c. 1, s. 57),

Boğazın dibinden önce العين ardından الهاء harfi çıkar. Şayet الهاء sesinde kısıklık/gerginlik olmazsa mahreç yakınlığı sebebiyle العين sesine benzer. Böylece tek bir kelimede birleşme olmaz. Ayrıca bu durumالحاء sesi için de geçerli olur. Fakat الهاء ve الحاء gibi her biri ayrı anlam taşıyan bu harfler Arapların şu sözünde olduğu gibi iki kelimede (حَّي هَل) bir araya gelir; bunun sonucunda fiile dönüşüp keskinlik manası ifade eder (el-Halîl, 1988, c. 1, s. 57-61; İbni Dureyd, 1987, s. 47; Kalaç, 2023, s. 151).

Başka bir konuda el-Halîl şöyle açıklamada bulunmaktadır: "Fetha, kesre ve damme harekeleri ilavedir. Bu harekeler konuşmak için harflere eklenirler. Konuşmada fazlalık olmayan sakin harfler asli yapıdır. Fetha eliften, kesre yâ'dan, damme vâv'dan oluşur." (Sîbeveyhi, 1988, c. 4, s. 241-242). Öyleyse sâkin kelime yapısının ayırt edici özelliğini oluşturur ve anlamın değişmesine yol açar. Sakin harflerin modern dilsel araştırmalardaki karşılığı fonemdir. el-Halîl'de ünsüz yapının (fonem) ayrıştırılamayan kısım olduğu ortaya çıkar. Bu yapı (fonem), ancak harekelendirme vasıtasıyla işleve geçen kısımdır. Bu da sesin kelime içindeki konumuna ve ona komşu olan seslere bağlıdır. Örneğin, fonemin sessiz veya sesli harften önce gelmesi ya da iki sesli harf arasında bulunması veyahut mechûr/ötümlü mehmûs/ötümsüz sese bitişik olması. Daha önce de belirttiğimiz gibi Daniel Jones, fonemleri alofonlara benzer özelliklere sahip bir ses ailesi olarak değerlendirmiştir. Bu benzerlik açıkça görülmektedir.

el-Halîl; vâv, yâ ve elif'le birlikte hemzeyi bir hayyize (bölge) yerleştirir. "Vâv, yâ, elif-i leyyine ve hemze hevâidir. Tek bir hayyizleri vardır. Bunlar, boğaz veya küçük dildeki eklemleme noktalarının herhangi birinden olmadığı için boşluk (cevf) diye isimlendirilmiştir. Bunlara hiçbir şey ilişmez. Yani bunlar boşluktadır." (el-Halîl, 1988, c. 1, s. 57). Onun "Bunlara hiçbir şey ilişmez." sözüyle havanın bu sesi çıkarmasına hiçbir engel olmadığı anlaşılmaktadır.

el-Halîl, hemze konusunda "Hemzeye gelince mahreci boğazın dibindedir; vurgulu ve baskılıdır. Hemzeden bu vurgu hafifletilirse yumuşar; yâ, elif ve vâv'a dönüşür." (el-Halîl, 1988, c. 1, s. 52) derken ünlü alofonların ünsüzlere göre daha fazla ses çeşitliliğine sahip olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca ünlü alofonlar, ses çıkışlarında hiçbir engele uğramaması, yüksek hassasiyetleri ve bitişik ortamın etkisiyle sesi değişken hâle getirirler. el-Halîl burada beyne beyne hemzenin gerçekleşen alofon çeşitliliğine işaret etmektedir.

el-Halîl'in bu alanda benimsediği metodoloji, her sesin çıkışına ilişkin kapsamlı bir planlamanın çizilmesi ve hayyizin (bölge) ayarlanmasına dayanmaktadır. Bu konu hakkında görüşünü şu şekilde dile getirmektedir:

Harflerin en uzağı العين ardından الحاء gelir. Şayet الحاء sesinde kısıklık/gerginlik olmasaydı mahreci sebebiyle العين ardından الهاء sesine benzerdi. Yine الهاء sesinde hette sıfatı olmasaydı mahreç yakınlığı sebebiyle الحاء sesine benzerdi. Bunlar bir hayyizde var olan üç harftir, bazısı bazısından daha yüksektir. Ardından tek bir hayyizden tamamı boğaz

harfleri الخاء ve الغين gelir. Daha sonra küçük dil harfleri القاف ve الكاف gelir. Peşinden tek bir hayyizde الجيم والشين والضاد gelir. Sonra tek bir hayyizde السين والزاء والصاد daha sonra tek bir hayyizden الطاء والدال والتاء peşinden de tek bir hayyizden الفاء ardından tek bir hayyizden الراء وللام والنون والباء والميم gelir. Daha sonra tek bir hayyizdenالألف والواو والياء harfleri gelir. Hemze hevâidir. Ona nisbet edilecek bir hayyiz yoktur (el-Halîl, 1988, c. 1, s. 57-58).

1.3. Sîbeveyhi'nin Fonem Yaklaşımı

Sîbeveyhi (ö:۷۹٦/۱۸۰), Arap dilbilim sahasında ünsüzlere (konsonantlara) ait seslerin varyasyonlarını inceleyerek fonem ve alofon farkını en belirgin şekilde ortaya koymuştur. Sîbeveyhi, kitabında ses ve harf terimlerini zikretmiş, diğer bazı âlimlerde olduğu gibi bu iki terim arasında ayrım yapmamıştır. Sîbeveyhi, seslerden bahsederken Arap dilinin harflerinin asıllarının yirmi dokuz harf (fonem) olduğuna dikkat çekmiş, bu asıllara altı fer'i harfi (alofonu) eklemiştir (Sîbeveyhi, 1988, c. 4, s. 434; et-Teyyârî, 2018, s. 77-78).

Sîbeveyhi, Kur'an kıraatı ve şiirlerde bazı harfleri mustahsen (güzel bulunan) şekilde tanımlamıştır. Bu harfler: "Nûnu hafife, beyne beyne hemze, şiddet sıfatı ile imâle yapılan elif, cîm, şîn, zây sâd ve kalın elif'dir." (Sîbeveyhi, 1988, c. 4, s. 432). Kur'ân kıraatında ve şiirlerde gayri mustahsen (güzel bulunmayan) fer'i harflere gelince bunlar: "Zayıf olan ض /dâd, ك /kef, ص /sâd, ث/se, ظ/zâ, ف/fâ ve ب/bâ harfidir." Fer'î harfler, alofonlara veya harfin konuşulan ses dizisinde yer aldığı fonetik şekillere karşılık gelir. Öyleyse buradan hareketle Sîbeveyhi'nin sunduğu bu örnekte fonem için esas ve tali üyeler dizisi üzerinden açık bir işaret olduğu söylenebilir. Daha yaygın ve daha önemli olan üye seslerinden biri vardır ki o da ayrı ayrı telaffuz edilen seslerdir. İkincil üyelerin sesine gelince Sîbeveyhi'nin açıkladığı gibi bunlar: Nûnu' muhfat, beyne beyne hemze, elif-i mumâle... Bu tanım, sınırlamalarıyla birlikte Daniel Jones'in fonem ailesinin tasnifinde birkaç kavramla alofonlar ve yardımcı üyeler olarak isimlendirmesinde görülmektedir. Jones sözlerine şöyle devam ediyor: Bir fonem birden fazla üyeye sahip olduğunda, belki daha yaygın olduğu için ya da bir ayrılık durumunda kullanıldığı veyahut aşırı üyeler arasında ortada olduğu için seslerden biri diğerinden daha önemli görünür (Ömer, 1998, s. 200). Böylece Sîbeveyhi'de kelime kökünde işleve neden olan harf ve onun içinde ortaya çıktığı ve gerçekleştiği şekiller yani fonem ve alofonlar arasındaki ince ayrımı görüyoruz.

Klasik dillerde sessizlik/harekesizlik ölümle eş anlamlıdır. Sakin harf ölüdür ve konuşanın zihni dışında fark edilemez. Bu, hareketliğin, uygun bir ses ortamının yani sesli harflerin varlığıyla sağlanır. Ünlülerin bu şekilde adlandırılması, sözcüğün canlandırılmasında oynadıkları rolden kaynaklanmaktadır. Yani konuşmayı canlandırırlar. Fonem sözlü kullanımda işlevsel rolü sayesinde kelimeyi harekete geçirmekte ve canlandırmaktadır. Sîbeveyhi, hareke yerine حيّ sözcüğünü kulanmış, ismin sonundaki حيّ harekenin kelimeyi canlandıracağını belirtmiştir (Sîbeveyhi, 1988, c. 3, s. 423).

1.4. İbn Cinnî'nin Fonem Yaklaşımı

İbn Cinnî'ye (ö:392/1002) göre harf, sesin kesintiye uğradığı nokta, kenar veya sınırdır. (İbn Cinnî, 1993, c. 1, s. 14). Ses yolundaki engel yerlerinin farklı olması nedeniyle harflerin sesleri birbirinden ayrı olmaktadır. İbn Cinnî, makta/kesinti kavramını engel ve tıkayıcılar için kullanmıştır. İbn Cinnî sesi "Nefesle birlikte sürekli uzayarak akan bir araz" olarak tanımlamıştır (İbn Cinnî, 1993, c. 1, s. 6).

Böylece İbn Cinnî'nin ses ve harf olmak üzere iki terimi tanımladığını ve tanımlarından anlaşılan şeyin, bunlar arasında ayrım yaptığıdır, ancak bu ayırım modern araştırmacılarla aynı değildir. Modern araştırmalarda fonem kavramını ifade etmek için dilsel ses terimi kullanılırken klasik Arap dili âlimleri harf ıstılahını tercih etmişlerdir. Duyduğumuz sesi ifade etmek için de ses terimini kullanmışlardır (Henûn, t.y, s. 93-94). Bunun nedeni çoğu zaman ses ve harf kavramını bir arada bulmamızdır. Örneğin İbn Cinnî'nin "Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb" adlı yapıtında علم الاصوات والحروف ses ve harf mefhumlarını yan yana görmekteyiz (İbn Cinnî, 1993, c. 1, s. 7). İbn Cinnî harf ile ses kavramını aynı manada kullanıyor olabilir, çünkü onun benzeşme ile ilgili sözlerinde böyle bir anlam çıkıyor. Sesi ses ile yakınlaştırırken başka bir yerde harfi harf ile yakınlaştırmaktadır.

İbn Cinnî şunları ekleyerek, "Bil ki, bu yirmi dokuz harfe

altı harf eklediğinde otuz beş harf oluncaya kadar dallanıp budaklanır, bunlar kabul olunan harflerdir. Bundan sonra, bu harflere sekiz harf eklenebilir, bunlar kabul olunmayan harflerdir." (İbni Cinni, 1993, c. 1, s. 51). İbni Cinnî'nin kabul olunan ve kabul olunmayan olarak isimlendirdiği şeyler harflerdir. Ancak bu, bilinen yirmi dokuz harfin fonetik çeşitliliğinden yani alofonlardan başka bir şey değildir.

İbn Cinnî fonem kavramını ele almış, fonemin kelimeler arasını ayırmada ve her bir hareke ve harfte gerçekleşen temel işlevi göstermeye çalışmıştır. Örneğin, harekelerin yaptığı işlevsel rolü İbn Cinnî'nin şu sözünde görmekteyiz: "Onların merdiven için sözleri: مِرقاة 'basamak' anlamında kullanılmış, وللدرجة مَرقاة 'yükseltilmiş dereceler' cümlesinde ise yükselme, ilerleme anlamındadır. الميم ibaresinin kesreli oluşu onun nakledilen, aktarılan bir şey olduğuna delalet etmektedir (İbn Cinnî, 1952, c. 3, s. 100; Bû'afiye, 2020, s. 34). Başka bir örnekte, مِطْرقة والمِئزر والمِنْجَل " tırpan, önlük, çekiç" sözcükleri ve الميم harfinin fethalı/üstün geldiği مَرْقاة kelimesinde, bu sözcükler konumu sabit olan deniz feneri ve sığınak gibi anlamlara delalet etmektedir (İbn Cinnî, 1952, c. 3, s. 100). Yani kelimenin başında fethalı/üstün الميم harfi bulunursa mana konumu sabit olan şeylere hamledilir.

Bu harekenin oynadığı işlevsel rolün açık ve net göstergesidir. Böylece İbn Cinnî مِرقاة ve مَرقاة kelimelerini birbirinden ayırmıştır. İbn Cinnî bunun daha da ötesine geçerek tecvitte harekedeki sesi belli etmek için "revm" (harekeyi kısık bir sesle seslendirme) yapılan yerin işlevsel rolüne değinmiştir. Bunu الساكن والمتحرك bölümünde görmekteyiz. Bu konu hakkında İbn Cinnî şunları dile getirmektedir:

İşmâma gelince, o göz içindir, kulak için değildir. Fakat harekeli revm, neredeyse harfi bir sesli yapacaktı. Duraklama halinde انْتَ 'eril' ve انْتِ 'dişil' arasını ayırırken sözlerine dikkat etmiyor musun. Şayet burada ayırt edici olarak bir ses olmasaydı aralarında farklılık bulamazdın (İbn Cinnî, 1952, c. 2, s. 328; Bû'afiye, 2020, s. 34).

Burada İbn Cinnî, Arap dilinin özelliklerine ilişkin bilgisi sayesinde Arapçada harekenin basit bir parçası kabul edilen revm'in işlevsel bir rol oynadığını, zira onun aracılığıyla müzekker ve müennes olan iki kelimeyi (انتَ وانتِ) ayırdığını ifade etmiştir. Bu sadece Kur'an tilavetine özgü bir husustur.

İbni Cinnî sesin konuşmada oynadığı işlevsel role , تصاقب في إمساس ألالفاظ أشباه المعاني başlıklı ve الألفاظ لتصاقب المعني bölümlerde açık bir şekilde değinmiştir.

İbni Cinnî birinci bölümde هز ve أز kelimeleri arasındaki ayrımın الأف و الهاء harfleri arasındaki farkını da içeren birçok örnek getirmiştir. Bu onun şu sözünden anlaşılmaktadır: "Allah'ın şu sözü bununla ilgilidir:

اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزاً

"Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık." (Meryem 19/83).

تَؤُزُّهُمْ اَزاً ibaresindeki anlam onları rahatsız etmek ve endişelendirmek içindir. Hemze sesi ha sesine hem anlam açısından hem de mahreç açısından yakın ilişki içerisindedir. Sanki bu harfler bu anlam için özel gayelere matufturlar. Çünkü hemze sesi hâ sesinden daha kuvvetlidir. از kelimesinin anlamı هز kelimesinden mana olarak nüfuz bakımından daha büyük etkiye sahiptir. Çünkü önemli olmayan şeyleri ağacın gövdesini ve dallarını sallayabilirsin. Buradaki her iki fiil de salladı, titretti manasında kullanılmış, ancak از sözcüğü insana özgü iken هز kelimesi cansız varlıklar için söz konusudur (İbni Cinnî, 1952, c. 2, s. 146; Kaya, 2011, s. 65-66).

İbn Cinnî ikinci bölümde sınırlı olmamak üzere konuyla ilgili birçok örnek getirir. (خضم - قضم) sözcükleri bu örneklerdendir. خَضِمَ sözcüğü yaş yiyecekler salatalık ve kavun vb. şeyler için, قَضِمَ sözcüğü ise kuru ve sert yiyeceklerin tüketilmesi anlamında kullanılmıştır. الخاء harfi rihave/yumuşaklık ve ötümsüz/mehmus, القاف harfi ise şedid/sert ve ötümlü/mechur sıfatı taşımaları sebebiyle anlamsal farklılık belirmiştir. Bu örnekte, kuvvetli fiil kuvvetli harf ile zayıf fiil ise zayıf harfle ilişkilendirilmiştir (İbn Cinnî, 1952, c. 2, s. 157-158; Kaya, 2011, s. 61-62).

Diğer bölümlerde, bir kelimeye herhangi bir harf eklemenin anlamda bir değişikliğe yol açtığını söyler ve bunu iki bölümde (باب في السلب) ve (باب في قوة اللفظ لقوة المعنى) ele alır. İlk bölümde الراء sesinin zayıflaması yoluyla مَرِضَ و مَرَّضَ kelimelerin arasındaki farkı açıklar. مَرِضَ fiili hastalığın vaki olması, doğrulanması anlamında kullanırken, مَرَّضَ fiili ise hastalığın giderilmesi ve tedavi

edilmesi anlamında kullanmıştır (İbn Cinnî, 1952, c. 3, s. 77).

İkinci bölümde خَشُنَ واخْشَوْشَنَ sözcükleri arasındaki harfin ziyadesiyle ortaya çıkan anlam farkına dikkat çeker. Ona göre اخشوشن fiilindeki aynul harfinin ve vav harfinin ziyadesiyle خَشُنَ fiiline nispetle anlam farklılaşmıştır (İbn Cinnî, 1952, c. 3, s. 264). İbn Cinnî, harfleri değiştirmenin anlamsal değişikliğe yol açacağını, bunun bir tür sese bağlı anlam türlerinden bir tür olduğunu ve netice itibarıyla harfin bağımsızlığının idrak edilebileceğini öne sürmüştür. Harfi istikrarında ve konumundaki değişikliğinde anlamla bağlantılı bir sesbirim olarak ele almıştır.

Anlam değişikliğine yol açan harflerin değişimine gelince, bunu el-Hasâis adlı eserinin

في إمساس ألالفاظ أشباه المعاني adlı bölümünde zikretmiştir. Bu bölümde İbn Cinnî, doğal seslerin taklidinin yanı sıra farklı fonetik anlam türlerine de değinmiştir. Örneğin, sesin çağrısının anlamsal yönünü ifade etmek için, "çekirgenin sesindeki uzama nedeniyle صَرَّ, cırcır böceğinin sesindeki kesinti için صَرْصَرَ ." (İbn Cinnî, 1952, c. 2, s. 152) kavramları kullanılmıştır.

Ayrıca فعلان veznine dayanan şekil gibi morfolojik formlardan elde edilen manaya dikkat çekerek bunun karışıklık, hoplama, kaynama ve mide bulantısı gibi hareketlilik bildiren anlamlara geldiğini ve zayıf dörtlü mastarları titreme ve endişe gibi tekrarlama ifade ettiğini öne sürmüştür (İbn Cinnî, 1952, c. 2, s. 152-153).

İbn Cinnî bir harfin yerine başka bir harfin mana değişikliği yapılarak konulmasının fonetik manasına ilişkin yaklaşımında şöyle demektedir:

Kelimelerin olayların seslerine uygun sözcüklerle eşleştirilmesi konusuna gelince, bu büyük ve geniş bir bölüm olup, belirsiz bir yaklaşım takip edilmektedir. Bunun nedeni çoğu zaman harflerin seslerini ifade edildikleri olayların seslerine denk yorumlayarak veya onlara uygun örneklerle değiştirerek örtüştürmektedirler. Bu tahmin ettiğimizden ve hissettiğimizden daha fazladır. (İbn Cinnî, 1952, c. 2, s. 157).

İbn Cinnî, ses birimlerinin (fonemlerin) anlam açısından önemli bir role sahip olduğu görüşünü destekleyen pek çok örnek sunmuştur. Her ne kadar bunu belirtmese de bu örneklere ilişkin analizleri bunu göstermiştir. (İbn Cinnî, 1952, c. 2, s. 157-168).

Özetle, İbn Cinnî'nin düşüncesinde fonemin çekirdek olarak mevcut olduğunu ve dolayısıyla fonemin bir kelimeyi diğerinden anlamsal boyutta ayırdığı sonucuna varmaktayız. Onun vardığı bu sonuç, ses biriminin en önemli işlevi sayılmaktadır. İbn Cinnî, kelimelerin anlamlarının değişiminde her bir harfin ve harekenin icrasının işlevsel rolünü göstermede büyük bir itibara sahiptir. Fonem kavramını doğrudan dile getirmese de fonem kuramının kelime ve cümle yapılarındaki etkin işlevinin farkında olduğu aşikârdır.

1.5. İbn Sînâ'nın Fonem Yaklaşımı

İbn Cinnî'nin ses ve harfin anlamına dair anlayışını İbn Sînâ'da da (ö:428/1037) görmekteyiz. O, "Harflerin Oluşum Sebepleri" adlı eserinin ilk bölümünde "Ses oluşumunun sebepleri", ikinci bölümünde ise "Harflerin oluşum sebepleri" başlığı altında ses ve harf konularını ele almıştır (İbn Sîna, 1983, s. 56-59; et-Teyyârî, 2018, s. 78). İbn Sîna her bir sesi ve harfi birbirinden ayırmış, aralarındaki farkın boyutunun bilincinde olduğunu ve bunları tek bir anlamda kullanmanın imkânsızlığının delilini "Sesin Oluşum Sebepleri" adlı başlıkta belirtmiştir. Burada sesi şöyle tarif etmektedir: "Ses, havanın hızlı bir şekilde sebebi ne olursa olsun dalgalanmasından kaynaklanır." (İbn Sîna, 1983, s. 56). İbn Sîna harfi ise şöyle tanımlamaktadır: "Harf, sese arız olan görünümdür, örneğin, bir ses diğerinden yoğunluk, ağırlık ve işitmedeki farklılıkla ayrılır." (İbn Sîna, 1983, s. 60). Burada İbn Sînâ sesi yoğunluk, ağırlık ve işitmedeki değişkelere göre sınıflandırarak bir nevi fonemlerin akustik ya da fiziksel tahlilini sunmuştur.

Böylece hassas dilsel anlayış, klasik Arap âlimlerini el-Halîl, Sîbeveyhi, İbn Cinnî ve diğerlerini ses ile harf arasında ayrım yapmaya sevk etmiştir. Anatomi ve tıp biliminin ilkelerine ilişkin geniş bilgi, İbn Sîna'nın harflerin mahreçleri ve dilsel seslerin telaffuz yerleri hakkında daha fazla bilinçlenmesine yol açmıştır. Nitekim ses ve harf arasındaki farkı özellikle açıklığa kavuşturmak için dilsel bir eser yazmıştır. Konuyla ilgilenen birçok araştırmacı ister geçmişte ister günümüzde olsun onun verilerine dayanarak çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Bazı bilim adamları, Arap alfabesinin, bir ses fikrinin benimsenmesi ve bu sesin ifade edilmesi ilkesini tüm

hassasiyet ve açıklıkla dikkate aldığına inanmaktadır. Örneğin الثاء , التاء الباء vb. konuşma dilinde her ne kadar bu fonemlerin birçok biçimi olsa da tek bir rumuza sahiptirler (Bişr, 2000, s. 492). Aynı şekilde modern dilsel araştırmalarda fonemler, ibdâle uğramaları ve dilsel birimlerde konumlarını değiştirmeleri açısından ayırt edilebilir özellikteki sesler olması itibarıyle, ortalamayı aşan ölçüde büyük türetmedeki değişim ve fonetik kalıplar düşüncesiyle uyumludur. el-Halîl'in sözlüğündeki fonetik kalıplar konusu, fonemlerin dizilimindeki değişimlerden başkası değildir. Böylece yeni kelimelerin inşasına yol açar. Bu, ünsüz seslerin (consonant) ve ünlü seslerin (vowels) fonemlerinde tam bir doğrulukla gerçekleşmiştir (Bişr, 2000, s. 492). Nitekim tecvid biliminde iklab kavramıyla adlandırılan olgu, sakin nûn'dan sonra bâ harfinin gelmesi sonucu sakin nûn'un mîm'e dönüşmesi, fonem değişiminin açık bir görünümüdür.

SONUÇ

Klasik Arap âlimlerinin sesin doğasına ilişkin erken ve doğru bir anlayışa işaret eden sesbilim araştırmalarında övgüye değer çabaları vardı. Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından ilk defa uygulamaya konulan fonetik kodlama prensibi noktalama yoluyla gerçekleştirilmiştir. Öte yandan el-Halîl b. Ahmed'in fonetik kalıplar sistemi ile incelediği konular, modern dilbilim araştırmalarında fonem teorisinin dayandığı ilkelerden sayılmaktadır. el-Halîl'den sonra Sîbeveyhi'de kelime aslının işlevine neden olan harf ve onun içinde ortaya çıktığı ve gerçekleştiği biçimler yani fonem ve alofonlar arasındaki ince farkı görmekteyiz.

Yine ilk dönem âlimlerinden İbn Cinnî'nin fonetik alanındaki görüşlerinin ele alınmasıyla temsil edilen Arap dili mirasına ilişkin bu araştırmada, onun Arap dilinin özelliklerinden hareketle ulaşabildiği birçok dilsel kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar, modern bilim adamlarına göre yeni kabul edilir. Bunların keşfi, yirminci yüzyılın başında sesbilimin ortaya çıkışıyla bağlantılıdır. İbn Cinnî'nin ulaştığı en önemli kavramlardan biri sesin işlevidir. İbn Cinnî'nin dil sisteminde sesin işlevini keşfetmesi, günümüzde sesbilimcilerin fonem adını verdiği kavramla eşdeğerdir.

İbn Cinnî, harf olgusunu çağdaş Batı dil araştırmalarında fonem ismiyle bilinen bağlamda düşündüğü için ses ile harf arasındaki farkı ilk ortaya koyan kişi olmuştur. O, dil sisteminin her bir harf ve harekesinin işlevine ve ilişkisine uygun dilbilimsel çıkarımlar geliştirmiştir. İbn Cinnî'den sonra gelen İbn Sîna, sesi yoğunluk, ağırlık ve işitmedeki değişkelere göre sınıflandırarak bir nevi fonemlerin akustik açıdan incelemiştir.

Klasik Arap âlimlerinin harf ve ses meselesi için tek bir terim üzerinde anlaşamadıkları sonucunu çıkarıyoruz. Bazıları sese ses, onun yazılı sembolüne de harf der ve ses ile sembolü birbirinden ayırır. Bazıları ise harf terimini tamamen terk etmeye çalışmıştır. Oysaki modern araştırmalarda dilsel sesi belirtmek için fonem (phonéme) kavramı kullanılmıştır. Fonemlerin bağımsız birimlerden oluştuğuna ve belirli bir sesin başka bir sese bitişik olarak değil, ayrı olarak telaffuz edilebileceğine inanılmaktadır.

Klasik Arap âlimlerin fonem düşüncesi, bu âlimlerce belirsiz bir şekilde ele alınmış olsa bile, Arap menşelidir. Bu âlimlerin eserlerinde ve yorumlarında da anlaşılacağı üzere fonem; kodlama, uygulama ve fonetik analizin temelidir.

Klasik Arap âlimleri isimlendirmedeki farklılıklara rağmen sesbirimlerin incelenmesine ilişkin bazı görüşlerde Batı'dan önce çıkarımlarda bulunmuşlardır. Batı da ancak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yürütülen çalışmalar sonucu fonem fikri fonoloji bilimi içerisinde yapılan çalışmalarla şekillenmiştir.

Bilimsel iletişim araçlarında olduğu gibi sesbilimine önem vermek gerekir. Sesbirim bir kelimeyi diğerinden ayırır ve böylece kelimeler arasında morfolojik, gramer ve anlamsal açıdan farklılık oluşturur. Ayrıca sesbiriminin, konuşmacının farklı dilsel bağlamlarda ulaşmaya çalıştığı konumda zihinsel bir devrimi ve işlevi vardır. Şunu da kabul etmek gerekir ki bir dilde sesbirimi olarak kabul edilen bir şey, başka bir dilde sesbirimi olarak kabul edilmeyebilir ve yalnızca bir sesbirim çeşitliliği olarak kabul edilebilir. Örneğin Arapçada س, ص, ت, ط, ق, خ seslerinin karşılığı diğer dillerde olmayabilir.

Fonetik kavramların çevrelerinden aktarılmasına ilişkin kanunların ortaya çıkarılması, bu kavramların mahiyetinin ve aralarında var olan ilişkilerin bilinmesi ve ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi için Arap dilinin kökenleriyle bağlantı kurabilmeyi gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

Abdulazîz, M. H. (1990). *Medhal ilâ 'ilmi'l-luğa.* Kulliyetu Dari'l-Ulum - Cami'atu'l-Kahire

Abdüttevvâb, R. (1985). *Medhal ilâ ilmi'l-luğa ve menâhicu'l-bahsi'l-luğavî.* Mektebetu'l-Hancî.

Ata, A. İ. M. B. (2015). el-Fûnîm beyne't-turâsi'l-'Arabî ve'd-dersi'l-lisâni'l-ğarbî. *Mecmû'atu'l-Buhûs, el-Luğatu'l-'Arabiyye Esâsu's-Sekâfeti'l-İnsâniyye,* (Ağutos 2015), 641-916.

Bişr, M.K. (2000). 'İlmu'l-asvât. Dâr Garîb.

Bû'afiye, M.N. ve Sîbûkar, İ. (2020). Mefhûmu'l-fûnîm 'inde 'ulemâi's-savtiyyâti'l-'Arab - İbn Cinnî enmûzecen-. *Mecelletu'd-Devliyyetu li-Buhûsi ve Dirâsâti'l-'Ulûmi'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâiyye*, 1 (1), 27-40.

Demirci, K. (2011). Fonem Teorisinin Önemi Hakkında. *Turkish Studies*, 6 (2) (Bahar 2011), 359-366.

ed-Dânî, Ebu Amr. (1960). *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif.* (İ. Hasan, Neşir.). Matbû'atu Mudîriyyeti İhyai't-Turâsi'l- Kadîm.

el-Behnesâvî, H. (2005). *ed-Dirâsâtu's-savtiyye 'inde'l-'ulemâi'l-'Arab ve'd-dersi's-savti'l-hadîs.* Mektebetu Zehrâu'ş-Şarkî.

el-Halîl b. A. (1988). *Kitâbu'l-'ayn.* (Cilt 1-8). (M. el-Mahzûmî,-İ. es-Sâmirrâi, Neşr.) Müessesetü'l-A'lemî.

el-Hanbelî, İ.İ. (2007). *Manzûmetun fî şerhi müsellesâti Kutrub*. (V. Abdullah, Neşr.). Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

el-Kamâtî, M.M. (2003). *el-Esvât ve vezâifuhâ*. Dâru'l-Velîd.

et-Teyyârî, İ.M. (2018). Nazariyyetu'l-fûnîm fi'l-luğa, *el-Mecelletu'l-Câmi'a*, 20 (2), 55-94.

Halîl, H. (1988). *et-Tefkîru's-savti 'inde'l-Halîl.* Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye.

Halîl, H. (1992*). Mukaddimetu li'd-dirâseti fıkhi'l-luğa*. Dâru'l-Marifeti'l-Cami' î.

Hassân, T. (1990). *Menâhicu'l-bahsi fi'l-luğâ.* Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye.

Hassân, T. (1993). *el-Luğâtu'l- 'Arabiyye: me'nâhâ ve mebnâhâ*. Dâru's-Sekâfe.

Hassân, T. (2001). *el-Luğatu beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye*. 'Alemu'l-Kutub.

Hassânî. A. (2013). *Mebâhis fi'l-lisâniyyât*. Menşûrâtu Külliyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabiyye.

Henûn, Z. (t.y.). el-Bahsû's-savtî 'inde İbn Cinnî 'alâ dav'i'd-dirâsâti'l-hadîse, *Mecelletu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 15, 89-112.

İbn Cinnî. (1993). *Sırru sınâ'ati'l-i'râb.* (Cilt 1-2). (H. Hindâvî, Neşr.), Dâru'l-Kalem.

İbn Cinnî. (1952). *el-Hasâis.* (Cilt 1-3). (M. A. Neccâr, Neşir.) 'Alemu'l-Kutub.

İbn Fâris. (1972). *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. (Cilt 1-6). (A. M. Harun, Neşr.) . Dâru'l-Ceyl.

İbn Fâris. (1993). *es-Sâhibî* fî *fıkhi'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*. (Ö. F. et-Tebbâ', Neşr.), Mektebetu'l-Meârif.

İbn Sîna. (1983). *Esbâbu hudûsi'l-hurûf.* (M. H. el-Tayyan., & Y. M. 'Alem, Neşir.). Matbû'atu Mecma'i'l-Luğati'l-'Arabiyye Bi'd-Dımeşk

İbni Dureyd. (1987). *Cemheretü'l-luğa.* (Cilt 1-3). (R. M. Baalbekî, Neşr.) Dâru'l-Alemi'l-Melâyîn.

İbnu'n-Nedîm. (t.y). *el-Fihrist.* Dâru'l-Ma'rife.

Kalaç, H. (2023). Ebû 'Alî el-Fârisî'nin El-Hücce Eserinde Kıraat Olgusu. *Van İlahiyat Dergisi, 11/19* (Aralık 2023), 138-154.

Kaya, M. (2011). *Arap dili fonetiği, Ses anlam ilgisi*. Eser Ofset.

Kılıç, R. (2024). Dil Felsefesi Açısından Vokallerin Semantik Mahiyeti: Arap dili örneği, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 34 (Haziran 2024), 401-431.

Mustafaî, Y. (2021). Nazariyyetu'l-fûnîm fi'd-dersi's-savtî'l-'Arabî ve'l-Ûrubî. *Mecelletu Külliyyetil 'Âdâb ve'l-Luğat Cami'atu Bevyire,* 09(03), 235-249.

Ömer, A. M. (1998). *Dirâsetu's-savti'l-luğavî.* Âlemu'l-Kutub.

Rifat, M. (2008). *XX. Yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları*. Yapı Kredi Yayınları.

Sîbeveyhi. (1988). *el-Kitâb*. (Cilt 1- 4). (A. M. Harun, Neşir.) Mektebetu'l-Hancı.

Vardar, B., Demircan, Ö., Ergun, E., Güz, N., Işık, G., Ozil, Ş., Öztokat, E., Senemoğlu, O., Sevil, N. & Sözeri E. (1999). *Yirminci yüzyıl dilbilimi (kuramcılardan seçmeler)*. Multılıngual Yayınları.

Yüksel, A. ve Gündüzöz, S. (2005). Arap Filolojisindeki İştikâk-ı Ekber-Sünâiyye Kuramları ve Müsellesât Olgusuna Courtenay'ın Fonem Kuramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım Denemesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 9 (22), (Kış 2005), 211-224.

DİJİTAL SAĞLIK DİPLOMASİSİ: ÇİN ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN COVİD-19 SÜRECİNDEKİ TWITTER PLATFORMU STRATEJİLERİ

DIGITAL HEALTH DIPLOMACY: TWITTER PLATFORM STRATEGIES OF THE CHINESE EMBASSY IN ANKARA DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Ali ÇÖMEZ, Nargis ÖZGEN

80

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1365-1389
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1586229

Geliş Recieved: **15.11.2024**
Kabul Accepted **29.06.2025**

DİJİTAL SAĞLIK DİPLOMASİSİ: ÇİN ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN COVİD-19 SÜRECİNDEKİ TWITTER PLATFORMU STRATEJİLERİ [1]

DIGITAL HEALTH DIPLOMACY: TWITTER PLATFORM STRATEGIES OF THE CHINESE EMBASSY IN ANKARA DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Ali ÇÖMEZ [2], Nargis ÖZGEN [3]

Anahtar Kelimeler:
Çin Ankara Büyükelçiliği
Covid-19 pandemisi
Dijital sağlık diplomasisi
Twitter

Keywords:
Chinese Embassy in Ankara
Covid-19 pandemic
Digital health diplomacy
Twitter

ÖZ

Bu çalışma, Covid-19 pandemisi sürecinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından yürütülen dijital sağlık diplomasisini incelemektedir. Dijital sağlık diplomasisi, küresel sağlık krizlerinde bilgi paylaşımını hızlandırma, iş birliklerini güçlendirme ve toplumu bilinçlendirme amacıyla dijital teknolojilerin kullanılmasını kapsar. Literatürde, dijital diplomasi, özellikle acil durumlarda uluslararası iş birliği ve halk bilgilendirmesi açısından önemli görülmektedir ve büyükelçiliklerin dijital platformları kullanımı stratejik bir alan olarak öne çıkar. Bu çalışma, 31.12.2019-31.12.2020 tarihleri arasında Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter üzerinden gerçekleştirdiği faaliyetleri içerik analizi yöntemiyle incelemektedir. Bulgular, büyükelçiliğin stratejisinin bilgilendirme, sağlık iş birliği ve imaj oluşturma odaklı olduğunu göstermektedir. Paylaşımlar genellikle Çin medyası ve Dünya Sağlık Örgütü içeriklerine atıfta bulunmuştur. Türkiye'deki sağlık, dışişleri ve içişleri bakanlıklarıyla sınırlı iletişim kurulurken, mention kullanımı düşük kalmış; paylaşımlar Türkçe yapılmış ancak yönlendirmeler Çin medyasına olmuştur. Bu stratejik eksiklik, hedef kitle ile etkili iletişimi sınırlamaktadır. Dijital sağlık diplomasisi, Çin'in Türkiye ile olan sağlık diplomasisi bağlamında kriz dönemlerinde etkili bir araç olarak uluslararası iş birliğini güçlendirmiştir. Çalışma, dijital sağlık diplomasisinin modern diplomasi pratiğinde nasıl merkezi bir rol oynadığını ve küresel sağlık sorunlarına karşı nasıl önemli bir strateji oluşturduğunu vurgulamaktadır.

ABSTRACT

This study examines the digital health diplomacy undertaken by the Embassy of the People's Republic of China in Ankara during the Covid-19 pandemic. Digital health diplomacy refers to the development of digital technologies to accelerate information sharing, strengthen cooperation, and raise public awareness during global health crises. In the literature, digital diplomacy is seen as important for international cooperation and public information, especially in emergencies, and the use of digital platforms by embassies stands out as a strategic domain. It examines the Chinese Embassy's Twitter activity between 31.12.2019-31.12.2020 using content analysis. The findings show that the embassy's strategy is focused on information, health cooperation and image building. Posts often referenced Chinese media and the World Health Organization content. While there was limited communication with the Turkish ministries of health, foreign affairs and interior, the use of mentions was low; and although tweets were in Turkish, they directed audiences toward Chinese media sources. This strategic deficiency limited effective communication with the target audience. In the context of China's health diplomacy with Turkey, digital health diplomacy has strengthened international cooperation as an effective tool during crisis periods. The study shows how digital health diplomacy plays a central role in modern diplomacy practice and how it is an important strategy to address global health challenges.

[1] Bu çalışma Ali Çömez'in Dr.Öğr. Üyesi Nargis Özgen danışmanlığında yürüttüğü "Kamu diplomasinin bir alt türü olarak dijital sağlık diplomasisi: Pandemi döneminde Çin büyükelçiliği Twitter kullanımı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi İletişim Çalışmaları Ana Bilim Dalı, alicomez.1@gmail.com, ORCID 000-0003-2931-0638

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, nargis.ozgen@hbv.edu.tr, 0000-0003-4502-659X

Alıntılamak için/Cite as: Çömez A. ve Özgen N. (2025) Dijital Sağlık Diplomasisi: Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Covid-19 Sürecindeki Twitter Platformu Stratejileri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1365-1389

GİRİŞ

Diplomasi, devletlerin birbirleriyle iletişim kurmak amacıyla kullandığı temel bir araçtır. Devletler genellikle çıkarlarını korumak ve imajlarını olumlu bir şekilde yansıtmak amacıyla müzakere ve uzlaşma süreçlerinde diplomasiye başvururlar. Bu nedenle, dış politikada görev alan devlet yetkililerinin ve dış kamuoyunun etkili bir şekilde bilgilendirilmesi hayati önem taşır. İletişim, diplomasi için vazgeçilmez bir unsurdur; zira Covid-19 salgını döneminde diplomatik ilişkilerin iletişim kanallarının geleneksel yöntemlerden dijital ortamlara kaydığı gözlemlenmiştir.

Diplomatik süreçlerde güvenilir ve doğrudan bilgi akışının sağlanabilmesi adına, devletlerin diğer ülkelerde elçilik bulundurması büyük bir önem taşımaktadır. Elçilikler; askeri, ekonomik, siyasi, kültürel, bilimsel ve sağlık gibi farklı alanlarda ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine katkı sunar. Özellikle Covid-19 gibi küresel sağlık krizleri sırasında ülkeler arası iş birliği ve etkili iletişim, dış politika açısından zorunlu hale gelmiştir. Elçilikler, dijital platformlar aracılığıyla bulundukları ülkelerdeki halka ulaşarak, kendi ülkelerinin imajını olumlu bir şekilde yansıtma, gündem oluşturma, propaganda yapma ve dünya genelinde süregelen gelişmelere yönelik açıklamalar yapma gibi işlevler üstlenmektedir.

Diplomasi, tarih boyunca değişen koşullara uyum sağlayarak evirilmiş ve bu süreçte yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sağlık, insanlık tarihi boyunca gündemde kalmış bir konu olup, küreselleşme ile birlikte sağlık sorunları da küresel bir boyut kazanmıştır. Bu durum, uluslararası ilişkilerde sağlık diplomasisinin önemini artırmıştır. Kitle iletişim araçlarının etkisiyle şekillenen küresel dinamikler, dijital diplomasi kavramının doğmasına yol açmıştır. Dijital sağlık diplomasisi ise küresel sağlık krizlerine karşı yürütülen diplomatik faaliyetleri tanımlamaktadır.

Dijital sağlık diplomasisi kavramı çerçevesinde yapılan çalışmalar, sağlık verilerinin dijital platformlar aracılığıyla paylaşılması üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmaların temel amacı, uluslararası aktörlerin birbiriyle entegre bir şekilde hareket ederek sağlık verilerinin alışverişini gerçekleştirmeleridir. Bu bağlamda, küresel sağlık alanında siber güvenliğin sağlanması amacıyla dijital sağlık diplomasisinin kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır (Godinho vd., 2022; Yin, 2021; Martins, 2020). Covid-19 salgınıyla birlikte hayatımıza giren dijital sağlık diplomasisi kavramı, henüz yeni olup, bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut çalışmalar, sağlık verilerinin devletler ve devletlerle bağlantılı aktörler arasında işlenmesine odaklanmış olup, devletler arası ya da devletlerle bağlantılı aktörler arasında bir iletişim süreci söz konusudur. Bu çalışmada ise, Covid-19 salgınının dijital dönüşümde bir dönüm noktası olduğu vurgulanarak, küresel sağlık krizlerinin yaşandığı bu süreçte gerçekleşen diplomatik ilişkileri tanımlamak amacıyla dijital sağlık diplomasisi kavramı ele alınmıştır.

2003 yılında ortaya çıkan SARS salgını krizinden sonra Çin Halk Cumhuriyeti küresel sağlık politikalarında daha görünür bir aktör olma yönünde stratejik adımlar atmıştır. Küresel Sağlık Diplomasisi literatüründe "yardım temelli iş birliği" yaklaşımı ile bilinen Çin, sağlık alanındaki dış politika uygulamalarında "yumuşak güç" (soft power) hem ve "kamu diplomasisi" araçlarını aktif biçimde kullanmaktadır (Chan vd., 2010). Söz konusu dağlık diplomasisi politikaları Afrika ülkelerine tıbbi ekipman ve uzman göndermekten, Asya-Pasifik bölgesinde halk sağlığı projelerine destek olmaya kadar yayılan geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan pandemi döneminde de Çin benzer bir strateji izleyerek sağlık yardımlarını küresel ölçekte dış politika aracı olarak kullanmıştır. Bu dönemde ülke sağlık yardımlarını küresel ölçekte dış politika aracı olarak kullanmış, sağlık teknolojisi üretiminde (maskeler, test kitleri, aşılar), bu ürünlerin dağıtımı ve tanıtımında aktif bir diplomasi yürütmüştür. "Mask Diplomacy" (Maske diplomasisi) olarak bilinen bu süreç, Çin'in küresel imajını güçlendirmek ve pandemideki rolünü yeniden konumlandırmak amacıyla geliştirdiği bir sağlık diplomasisi stratejisi olarak değerlendirilmiştir (Huang, 2020). Çin Halk Cumhuriyeti, "aşı diplomasisi" stratejisi kapsamında gelişmekte olan ülkelere önemli miktarda tıbbi malzeme ve aşı desteği sunmuştur. 2020-2022 yılları arasında Çin, yaklaşık 4,6 milyar ABD doları tutarında tıbbi ekipman ve aşı bağışı gerçekleştirmiştir (AidData, 2023). Bu yardımlar insani destek olmakla kalmamış

Çin'in küresel sağlık liderliği rolünü pekiştirme ve Batı etkisinin sınırlı olduğu bölgelerde nüfuzunu artırma hedeflerinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (AidData, 2023). Çin'in aşı yardımları alıcı ülkelerde politik veya diplomatik taviz beklentisiyle ilişkilendirilmiştir (Garcia & Islam, 2022). Özellikle şeffaflık eksikliği, bilimsel veri paylaşımındaki yetersizlikler ve Çin'in pandemi sürecindeki genel bilgi politikası, yardım stratejisine yönelik güveni zedelemiştir (Song & Zhou, 2023, Huang, 2021). Bu süreçte başta Twitter4 olmak üzere dijital mecralar Çin'in sağlık yardımlarını duyurmak, olumlu algı oluşturmak ve kamuoyunu yönlendirmek için etkin biçimde kullanılmıştır (Falk, 2021). Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı Çin'in Covid-19 salgını öneminde Türkiye'de dijital sağlık diplomasisi oluşturmak amacıyla Twitter'ı nasıl kullandığını incelemektir. Çin'in Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabı üzerinden 31.12.2019 ile 31.12.2020 tarihleri arasında paylaşılan tweetler, kullanılan etiketler çerçevesinde içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler, ay bazında frekans ve yüzdelik analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, Çin'in Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabı üzerinden pandemi döneminde Türkiye'de dijital sağlık diplomasisini oluştururken witter'ı nasıl kullandığını ortaya koyarak, dijital sağlık diplomasisi kavramının uygulamadaki örneklerini sunmaktadır. Çalışmanın amacı, Covid-19 salgını döneminde Çin Halk Cumhuriyeti'nin küresel sağlık diplomasisi stratejileri çerçevesinde, Türkiye'de dijital sağlık diplomasisini nasıl yürüttüğünü incelemektir. Bu kapsamda, Çin'in sağlık diplomasisi kavramına nasıl yaklaştığı, pandeminin başlangıcında nasıl bir dış politika izlediği ve bu süreci dijital platformlarda nasıl yürüttüğü genel hatlarıyla ele alınmıştır. Ardından, Çin'in Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabı üzerinden 31.12.2019 ile 31.12.2020 tarihleri arasında yapılan paylaşımlar, kullanılan etiketler çerçevesinde içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler ay bazında frekans ve yüzdelik analizleri ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, Çin'in Türkiye'de dijital sağlık diplomasisini nasıl yapılandırdığını ve bu süreçte Twitter'ı etkin bir diplomatik araç olarak kullandığını göstermektedir. Böylece çalışma, dijital sağlık diplomasisi kavramının uygulamadaki örneklerini sunarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

1. Dijital Diplomasi

1860'lı yıllarda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, ilk telgraf mesajını aldıktan sonra "Aman Tanrım, bu diplomasinin sonu" şeklinde bir tepki göstermiştir. Diplomasi, telgrafın yanı sıra radyo, faks, telefon ve televizyon gibi çeşitli teknolojik yeniliklerle evrimleşmeye devam etmiştir. Her yeni teknolojik yenilik, Palmerston'un tepkisine benzer tepkiler doğurmuştur. 1960'larda Harold Nicolson, diplomatik ilişkilerde kullanılan araçlarla ilgili yaptığı çalışmalarda, telefonu "bilgi iletip talimat vermek için küçük ama tehlikeli bir araç" olarak nitelendirmiştir (Hocking ve Melissen, 2015: 14). Hocking ve Melissen'in telgraf üzerine yaptığı açıklamalar, teknolojik gelişmelerin diplomasi açısından hem devletler arası hem de bireyler arasındaki iletişimde kolaylık sağladığını göstermektedir. Günümüzde, internetin ortaya çıkışıyla lektronik postalar (e-posta) belgelerin anlık olarak iletilmesine olanak tanımaktadır.

Klasik diplomasinin tüm yöntem, kural, aktör, süreç ve araçlarını dönüştürebilen, sınırları ortadan kaldırabilen ve protokolü önemsemeyen bir kavram olarak Diplomasi 4.0 ortaya çıkmıştır. Devlet binaları kapanırken internet 7/24 açık kalmakta ve tüm işlemler gerçek zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Devletlerin ve ilgili devlet kurumlarının dijital diplomasiyi, dijital dönüşümlerini tamamlayabilmek için bir rehber kavram olarak benimsemeleri gerekmektedir (Yücel, 2016: 748). İnternetin ortaya çıkışı, hükümet politikalarında olduğu gibi dış politikada da büyük etkiler yaratmıştır. Teknoloji, bilginin dünya genelindeki akışını kontrol ederek, dış politikanın temel aracı olan haberleşmeyi daha hızlı, daha kolay ve hemen her yere ulaşılabilir kılmıştır (Grant, 2004: 5). Bu nedenle diplomasi, iletişim biçimleri ve araçlarına uyum sağlama zorunluluğundadır. Her bireyin gittikçe daha fazla bağlantıda olduğu bir dünyada, herhangi bir bilgiyi geniş kitlelere yayma ve toplama yeteneği, devlet liderlerine yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatlardan biri,

4 Araştırmanın yapıldığı tarih aralığında Twitter olarak adlandırılan sosyal medya platformu, 23 Temmuz 2023 tarihi itibarıyla X olarak yeniden markalanmıştır.

halklara yeterli bilgi sağlayarak resmi kaynaklardan gelen bilgilerin doğruluğunu teyit etmek ve yanlış bilgilerin hızla çürütülmesidir.

İnternetin diplomasi ve politika üzerindeki etkisiyle yeni aktörler sahneye çıkmış ve diplomasi hızla evrilmeye başlamıştır. Westcott'a göre, internetin diplomatların ve Dışişleri Bakanlıklarının sunduğu hizmetleri dönüştürdüğü ve etkilediği görülmektedir. Westcott, dijital diplomasiyi üç aşamada ele almaktadır. İlk aşamada, diplomatlar ve Dışişleri Bakanlıklarının sunduğu hizmetler ile iletişim yöntemlerinin dijitalleşmesi süreci yaşanmıştır. Bu dönemde diplomatlar hem kendi aralarında hem de kamu ile olan iletişimlerinde internet kullanımını artırmışlardır. Hizmetler, dijital platformlarda tanıtılmaya başlanmış ve uygulama alanı bulmuştur. Ayrıca, internetin sunduğu olanaklar sayesinde karar alma süreçleri hızlanmıştır. İkinci aşamada, dijital iletişim ağları, fikirlerin ve argümanların serbestçe dolaşıp değiş tokuş edilebildiği bir ortam sunmuştur. Bu durum, sadece diplomatlar ve devlet yetkilileri değil, dünya genelinde kamuoyunu etkilemek isteyen herkesin interneti bir bilgi kaynağı olarak kullanmasına neden olmuştur. Kamu diplomasisi açısından, her türlü fikir, politika ve argümanın dünya kamuoyuna sunulması, resmî açıklamaların bu platformlar üzerinden yayılması ve kamuoyunun dijital ortamda ikna edilmesi, internetin yeni bir iletişim aracı olarak önemini göstermiştir. Üçüncü aşama ise çevrim içi sosyal ağların Dışişleri Bakanlıkları ve elçilikler tarafından sağlanan hizmetlerde kullanılmasıdır. Ticaret ve yatırım desteği, seyahat tavsiyeleri, pasaport ve vize başvuruları gibi hizmetler artık çevrim içi olarak sunulmaktadır. Fiziksel belgeler ve varlık gerektiren işlemler ise mümkün olan her durumda minimize edilmektedir. Dijitalleşme ile ortaya çıkan sanal ağların etkin kullanımı büyük önem taşımaktadır. Dış politikayı yönlendirenler, sanal ortamdaki bilgi ağına katılarak, çevrim içi alanda bilgi ve güvenilirlik konusunda üstünlük sağlama çabası içine girmişlerdir (Westcott, 2008: 13-15).

Dijital diplomasi literatürüne bakıldığında, sosyal medya platformlarının, hükümetlerin katılım ve diyalog yoluyla olumlu bir imaj oluşturmasına yardımcı olduğu vurgulanmaktadır. Ciolek'e göre dijital diplomasi, Facebook, Twitter ve YouTube gibi platformların kamu diplomasisi hedeflerini köklü bir şekilde değiştirmemekle birlikte, izleyicilerle etkileşimi kolaylaştıran yeni araçlar olarak kullanılmaktadır (Ciolek, 2010: 2). Twiplomacy'nin 2020 yılında yaptığı araştırma, Birleşmiş Milletler üye devletlerinin hükümet başkanları ve dışişleri bakanlarına ait 951 Twitter hesabı bulunduğunu ve bu hesapların %98'inin resmi bir varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Twiplomacy, 2020). Dijital platformlar, yetkililere küresel kitlelerle doğrudan bağlantı kurma fırsatı sunmaktadır. Twitter ve Facebook, hükümetler, diplomatlar ve kurumlar arasında en çok tercih edilen sosyal ağlardır (Tomiczek, 2012: 1). Bjola ve Holmes, dijital diplomasiyi geniş bir perspektiften ele alarak, sosyal medyanın diplomatik amaçlarla kullanımını vurgulamaktadır. Onlara göre, dijital diplomasi, diplomatların bilgi yönetimi, kamu diplomasisi, strateji planlaması, uluslararası müzakereler ve kriz yönetiminde önemli bir dönüşüm sağlayabilir (Bjola ve Holmes, 2015: 4). Dijital diplomasi, genellikle kamu diplomasisinin bir biçimi olarak tanımlanır. Devletler, yabancı halklarla hızlı ve maliyet etkin bir şekilde iletişim kurmak için dijital teknolojileri ve sosyal medya platformlarını kullanır. Dijital diplomasi, geleneksel diplomasinin yerini almaz, ancak bu geleneksel yaklaşımla yeni iletişim teknolojilerini birleştirerek birlikte çalışmalarını mümkün kılar. Devletler, internet aracılığıyla dış politikalarında hem kendi vatandaşlarını hem de diğer ülkelerin vatandaşlarını etkileyebilir ve cazip bir ortam yaratabilir. Twiplomacy raporunda da belirtildiği üzere, Birleşmiş Milletler üye devletlerinin ve hükümet yetkililerinin %98'inin Twitter'da resmi bir varlığa sahip olması, Twitter'ın dijital diplomasi için önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Twitter, çevrim içi ağların önde gelen platformlarından biri olarak, yeni medyanın önemli bir parçası haline gelmiş ve politik iletişimde giderek daha fazla rol oynamaya başlamıştır. İnternet, mobil telefon ve bilgisayar teknolojisinin evrimiyle şekillenen medya sisteminin kritik bir bileşeni olarak görülen Twitter, gazeteciler, politikacılar ve diğer siyasi aktörler tarafından bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Teknolojik ilerlemeler sayesinde, Twitter üzerinden resim ve video paylaşımı mümkün hale gelmiştir. Ayrıca, gerçek zamanlı bir ağ sistemi içinde faaliyet gösteren Twitter, bilgi alışverişini, kullanıcılar

arasındaki bağlantıları, önemli haberlerin hızlı yayılmasını ve YouTube ile Facebook gibi daha karmaşık sitelere yönlendirme yapmayı kolaylaştırmaktadır (Lakomy, 2014: 4-5). Twitter'ın en belirgin özelliği, kısa ve öz içeriklerin hızla paylaşılabilmesidir. Bu özellik, kullanıcıların takip ettikleri diğer kullanıcılar hakkında gerçek zamanlı olarak her yeni bilgiyi takip etmelerini sağlamaktadır. Bu durum, Twitter'ı önemli bir konuma getirmiş; kısa ve öz bilgiyi doğrudan kaynağından almak isteyen siyasetçilerin ve onların yakın takipçisi olan gazetecilerin işini kolaylaştırmıştır. Siyaset sahnesindeki aktörler, iç ve dış politikadaki gelişmelere hızlı tepki verebilmek için bu aracı kullanırken, gazeteciler aynı anda birçok politikacıyı takip edebilme olanağına sahip olmuştur. Twitter'ın sağladığı cevap verebilirlik özelliği, geniş kitlelere hitap eden bilgilerin kamuoyuna hızla ulaştırılması açısından önemlidir. Twitter aracılığıyla yürütülen diplomasiye bakıldığında, devlet yetkililerinin ve kurumlarının dış politika amaçları doğrultusunda açıklamalar yapmasına veya tepkiler vermesine imkân tanıdığı görülmektedir. Hem iç hem de dış politikada bir araç olarak Twitter diplomasisinin, hükümet yetkilileri tarafından neden tercih edildiğini, diplomatik ilişkiler açısından ne ifade ettiğini ve hükümetlerin bu ilişkileri nasıl yönettiğini araştırmak büyük önem taşımaktadır.

2. Sağlık Diplomasisi

Sağlık diplomasisi kavramı, Peter Bourne tarafından 1978 yılında "Tıbbi diplomasi" olarak ortaya atılmıştır. Bu kavram, sağlık sorunları üzerinden diyalog kurarak diplomatik engelleri aşmayı ve uluslararası ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Bourne, 1978: 121). Bu kavramın kökenleri, devletler arası ilk organize sağlık iş birliklerine kadar uzanmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla düzenlenen uluslararası sağlık konferansları, sağlık diplomasisinin temellerini atmıştır. Örneğin, 1851 yılında Paris'te gerçekleştirilen ilk Uluslararası Sağlık Konferansı, kolera salgınlarının önlenmesi amacıyla düzenlenmiş olup, sağlık diplomasisinin ilk önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Fidler, 2001: 56). Sağlık diplomasisi, yumuşak güç bağlamında ele alındığında, ihtiyacı olan ülkelere tıbbi tedavi sunmak amacıyla uzman personel göndererek, insanların kalplerini ve güvenini kazanmayı amaçlamaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, "tıbbi diplomasi" kavramını genişletmiş ve politika yapıcılar ile araştırmacılar arasında "Küresel Sağlık Diplomasisi" çerçevesinde bir fikir birliğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Rebecca vd., 2011: 504). Diplomasi, genellikle ülkeler arasındaki sorunların savaş yerine karşılıklı görüşmeler, müzakereler ve uzlaşmalar yoluyla çözülmesini ifade eder (Hayran, 2016: 2). Küreselleşmenin etkisiyle, küresel çevre kirliliği, iklim değişikliği ve salgın hastalıklar gibi konuların ülkeler için birer güvenlik sorunu haline gelmesi, sağlık meselelerini giderek daha önemli kılmıştır. Bu doğrultuda, ülkeler diplomatik stratejilerini mevcut sorunlar çerçevesinde şekillendirmektedir.

Küresel sağlık diplomasisi kavramı yerine sağlık diplomasisine odaklanan araştırmacılar, bu tür diplomasinin amaçlarını, ülkelerin stratejik hedefleri doğrultusunda tanımlama eğilimindedir. Örneğin, Drager ve Fidler, sağlık diplomasisini bir ülkenin dışındaki sağlık risklerini yönetme mekanizmaları olarak tanımlamaktadır (2007: 162). Katz ve diğerleri, ABD'nin küresel sağlığa yaptığı yatırımların, ABD'ye yönelik olumlu algıları güvence altına almaya hizmet ettiğini belirtmektedir. Katz ve diğerlerinin, Vanderwagen'den aktardığına göre, sağlık diplomasisi kalpleri ve zihinleri kazanmanın bir yolu olarak görülmektedir (Katz vd., 2011: 503-523). Feldbaum ve Michaud'un belirttiği gibi, bu tür tanımlar, ülkelerin sağlık müdahalelerini ulusal çıkarları etrafında şekillendirdiğini göstermektedir (Feldbaum ve Michaud, 2010: 1-6). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2021), sağlık diplomasisinin önemini ve ana hedeflerini vurgulamakta; pandemiler, bulaşıcı hastalıklar ve biyoterörizmi ulusal ve küresel güvenliğe doğrudan tehdit olarak görmektedir. Sağlık, ekonomik, jeopolitik, güvenlik ve sosyal adalet gibi diğer gündemlerin yanı sıra insan hakları ve iç-dış politikalarla da entegre olarak stratejik bir öneme sahiptir. Sağlık dışındaki alanlarda, özellikle ticaret ve ekonomik kalkınmada, politikaların çevre ve sağlıkla uyumlu hale getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Küresel düzeyde, sağlık diplomasisi, sağlıkla ilgili küresel politikaların şekillenmesi ve halk sağlığını etkileyen çeşitli aktörlerin bir araya gelmesi için önemli bir platform

oluşturmaktadır. Sağlık diplomasisinin başlıca hedefleri şunlardır:

- Sağlık güvenliği ve nüfus sağlığını koruma,
- Devletler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve sağlık düzenlemelerinin uygulanmasında çeşitli aktörlerle iş birliği yapma,
- Yoksulluğun azaltılması ve hakkaniyetin artırılması hedeflerini destekleyen adil sonuçlar elde etme (WHO, 2021).

Sağlık diplomasisi, ülkeler arasındaki iş birliğini ve etkileşimi sağlık alanında tanımlayan önemli bir kavramdır. Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin planlanması ve uygulanması, özellikle COVID-19 pandemisi gibi olağanüstü durumlarda stratejik bir önem taşımaktadır. Politikaların oluşturulması ve etkili uygulamaların ülkeler arasında transferi, sağlık hizmetlerinin gelişiminde kilit bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin sağlık diplomasisi, uluslararası sağlık iş birliği ve bilgi paylaşımı yoluyla küresel sağlık güvenliğine katkıda bulunmaktadır (Ak, 2023)

Sağlık diplomasisinin bu tanımları, uluslararası müzakereler, çeşitli aktörlerin varlığı ve küresel politika gibi temalar etrafında şekillenmektedir. Ayrıca, sağlık diplomasisinin disiplinler arası bir alan olduğu ortak teması ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, sağlık diplomasisinin diğer ülkelerdeki bireylerin sempati ve güvenini kazanma amacıyla bir yumuşak güç unsuru olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti COVID-19 pandemisi sürecinde bu stratejiyi etkin şekilde kullanarak hem bölgesel hem de küresel ölçekte sağlık diplomasisi yürütmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin 150'den fazla ülkeye tıbbi malzeme, maske, solunum cihazı ve aşı desteği sağlaması sağlık diplomasisinin yumuşak güç stratejisiyle nasıl kesiştiğini gösteren önemli bir dış politika pratiği olarak değerlendirilmiştir (Ak, 2023). Özellikle Asya, Afrika ve Balkanlar'da yapılan yardımlar Türkiye'nin sağlık sisteminin prestijini artırma yönünden etkili olmuştur (Mutlu, 2023). **Örneğin, Covid-19** pandemisinin başlangıcında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Çin'e tıbbi malzeme ve ekipman göndermesi bu duruma bir örnek olarak verilebilir. Mutlu'nun (2023) "Dijital Sağlık Diplomasisi: Sistematik Derleme" başlıklı çalışmasında da belirtildiği üzere, e-Nabız, HES Kodu, dijital aşı kartları gibi uygulamalar iç kamuoyuna güven verirken uluslararası platformlarda Türkiye'nin dijital sağlık kapasitesinin göstergesi olmuştur. Bu dijitalleşme, kamu diplomasisi araçlarıyla birleşerek Türkiye'nin küresel sağlık sistemindeki etkinliğini ve görünürlüğünü artırmıştır.

YÖNTEM

Dünya Sağlık Örgütü, sağlık diplomasisi alanında yürütülen çalışmalara ilişkin bir dizi öneride bulunmuştur. Bu önerilerden biri, medyanın küresel sağlık diplomasisine dâhil edilerek kamu diplomasisi çabalarının bir parçası haline getirilmesi gerekliliğidir. Özellikle sosyal medya platformlarının sağlık diplomasisi çerçevesinde daha etkin bir şekilde kullanılabileceği ve dijital diplomasinin bu sürece destek sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışmada dijital sağlık diplomasisi, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabı (@ ChinaEmbTurkey) üzerinden yapılan paylaşımlar kullanılarak incelenmiştir. Bu incelemenin büyükelçiliğin resmi hesabı üzerinden yapılması önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü, sağlık diplomasisi alanında yürütülen çalışmalara ilişkin bir dizi öneride bulunmuştur. Bu önerilerden biri, medyanın küresel sağlık diplomasisine dâhil edilerek kamu diplomasisi çabalarının bir parçası haline getirilmesi gerekliliğidir. Özellikle sosyal medya platformlarının sağlık diplomasisi çerçevesinde daha etkin bir şekilde kullanılabileceği ve dijital diplomasinin bu sürece destek sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışmada dijital sağlık diplomasisi, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabı (@ ChinaEmbTurkey) üzerinden yapılan paylaşımlar kullanılarak incelenmiştir. Bu incelemenin büyükelçiliğin resmi hesabı üzerinden yapılması önem arz etmektedir.

Araştırmada dijital sağlık diplomasisinin kullanımı, nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ile ele alınmıştır. Cohen ve Mitra, çevrim içi mecralar üzerinde yapılan çalışmalarda elde edilen verilerin çeşitli sebeplerle kaybolabileceği veya erişilemez hale gelebileceğini belirtmektedir. İnternet ortamındaki veriler hipermetinsellik özelliği taşıdığından, içeriklerin her an kaldırılabilmesi ya da değiştirilebilmesi mümkündür (Mitra ve Cohen, 1999:

191-197). Bu nedenle, araştırmada kullanılan veriler kayıt altına alınmıştır.

Araştırmada dijital sağlık diplomasisinin kullanımı, nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ile ele alınmıştır. Dijital içeriklerin doğası gereği, çevrim içi mecralarda yer alan veriler çeşitli nedenlerle zamanla erişilemez hale gelebilmektedir. Literatürde de vurgulandığı üzere, dijital platformlardaki içerikler hipermetinsellik yapıları nedeniyle sürekli olarak değişebilir, silinebilir ya da erişim kısıtlamalarına maruz kalabilir (Ayres, 2022; Kim & Lee, 2021). Bu nedenle, araştırmada kullanılan tüm çevrim içi veriler sistematik olarak arşivlenmiş ve analiz öncesi tarih damgası ile kayıt altına alınmıştır.

Nicel içerik analizine dayanan web tabanlı araştırmalarda, örneklem olarak internet siteleri ve sosyal medya profilleri (örneğin Facebook, Twitter, Instagram) seçilebilmektedir. Twitter üzerinde profil bazlı veya belirli bir konuya yönelik olarak oluşturulmuş etiketler üzerinden içerikler analiz edilebilir (Binark vd., 2018: 45). Bu sebeple, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabı üzerinden konuya uygun tweet'lerin seçilmesi amacıyla etiketler oluşturulmuş ve bu tweet'ler her ay ayrı bir Word dosyasında saklanmıştır. Ekran görüntüleri, Snipping Tool (Ekran Alıntı Aracı) yardımıyla alınmış ve kaydedilmiştir. Twitter'ın açık API'si sayesinde, güncellenmiş tweet'lerin toplanması mümkün olmuştur. Bu bağlamda, Covid-19 salgınının dünyaya duyurulduğu 31/12/2019 ile 31/12/2020 tarihleri arasındaki bir yıllık dönemde Workbench MySQL kullanılarak Çin Ankara Büyükelçiliği'nden toplam n=1753 Tweet ve Quote Tweet5 toplanmıştır. Amaçlı örnekleme dayalı olarak, belirlenen etiketler listesinde yer alan anahtar kelimeler Twitter'ın gelişmiş arama motoru aracılığıyla taranmış ve toplam 517 tweet'e ulaşılmıştır.

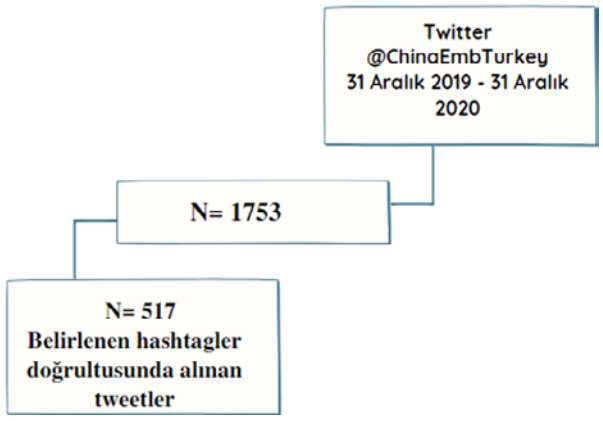

Şekil 1. Araştırmanın Örneklem Şeması

Tablo 1. Araştırma Kapsamında Kullanılan Etiketler

#COVID19,	#quarantine,
#COVID19,	#karantina,
#COVID_19,	#korona,
#COVİD_19,	#koronavirüs,
#Covid19,	#evdekal,
#covid19,	#EvdeKal,
#Covid_19,	#birliktebasaracagiz,
#COVID,	#BirlikteYeneceğiz,
#coronavirus,	#FightVirus,
#koronavirus,	#FightCOVID19,
#2019nCoV,	#FightagainstCoronavirus,
#Covid19out,	#Pandemic,
#EvdeHayatVar,	#koronawirus,
#EvdeKal,	#Coronavirus,

Silverman'a göre, içerik analizi, yazılı veya görsel veri setlerinin analizinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir.

5 **Tweet**: Twitter platformunda kullanıcıların kendi düşüncelerini, bilgilerini, görsellerini veya videolarını paylaşarak oluşturdukları orijinal gönderi türünü ifade etmektedir. Bu gönderiler, kullanıcının takipçileri tarafından görüntülenebilmekte ve doğrudan etkileşim kurulabilmektedir. **Quote Tweet (Alıntı Tweet)**: Başka bir kullanıcının tweet'inin, üzerine yorum eklenerek yeniden paylaşılması işlemini ifade etmektedir. Alıntı tweet, orijinal tweet'in içeriğini korurken paylaşan kişinin eklediği değerlendirme veya yorumla birlikte sunulmaktadır; böylece hem orijinal içerik hem de yorum bir arada görünmekte, mesajın bağlamı genişlemektedir.

Bu yöntemde, araştırmacı, incelenen konuya uygun kategoriler geliştirmekte ve daha sonra bu kategorilere giren görselleri, kelimeleri veya cümleleri saymaktadır. Kategori geliştiren araştırmacı, benzer çalışmaları yürüten diğer araştırmacıların da benzer sonuçlara ulaşabilmesi için kategorilerin net ve tutarlı bir şekilde oluşturulması gerektiğini vurgular (Silverman, 2001: 16-22). Bu bağlamda, çalışma süresince yanıt aranacak sorulara uygun kategoriler geliştirilmiş ve bu kategoriler Büyükelçiliğin Twitter hesabı üzerinden paylaşılan tweetler incelenerek oluşturulmuştur. Kodlama cetveli bu doğrultuda hazırlanmış ve veri analizi bu cetvel doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Kodlama cetvelinde, Binark ve arkadaşlarının belirttiği gibi, çok seçenekli ve kapsamlı alanlar oluşturulabileceği gibi yalnızca "evet-hayır" veya "var-yok" şeklinde yanıtlar da kullanılabilir (Binark vd., 2018: 47). Bayraktutan ve arkadaşlarının Twitter üzerindeki çalışmalarını örnek vererek, tweetlerin "mention" ya da "etiket" içermesi ile ilgili bölümlerin "evet-hayır" şeklinde kodlandığı ve paylaşılan tweetlerin dilinin "Türkçe, Kürtçe, İngilizce, Ermenice, diğer" şeklinde kodlandığı belirtilmiştir. Bu yaklaşım, inceleme sürecinde kullanılan kodlama cetvelinin anlaşılabilirliğini artırmakta ve veri analizi sürecinde standart bir yapı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, kodlama cetvelinin oluşturulmasında bu unsurlar dikkate alınmış ve istatistiksel analizler için SPSS programı kullanılmıştır. Veriler, ay bazında gönderi frekansları, yüzdelikler ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Bu yöntem, verilerin sistematik bir şekilde analiz edilmesini ve sonuçların güvenilir bir biçimde yorumlanmasını sağlamaktadır.

Araştırma Soruları

İçerik analizi, görseller, belgeler, metinler veya hiper metinler gibi çeşitli materyalleri incelemeyi hedefleyen ve önceden belirlenmiş sorularla kategorilere ayırarak sistematik bir tekrarlanabilirlik sağlayan bir yöntemdir. Bryman'a göre, nicel araştırmalarda araştırma sorularının net bir şekilde belirlenmesi, hem analiz edilecek medya türünün seçimini hem de kodlama cetvelinin oluşturulmasını yönlendirmektedir (Bryman, 2021: 291-292).

Bu çalışmada, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabı üzerinden gerçekleştirilen içerik analizi çerçevesinde yanıt aranan araştırma soruları aşağıda belirtilmiştir:

1. Çin Ankara Büyükelçiliği, paylaşımlarında sağlık diplomasisini bir yumuşak güç[6] unsuru olarak kullanmakta mıdır?
2. Çin Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabındaki dijital sağlık diplomasisi paylaşımları hangi konu başlıkları altında toplanmaktadır?
3. Çin Ankara Büyükelçiliği, kamu ile iletişim kurarken hangi medya türlerini (metin, video, link, fotoğraf, afiş vb.) kullanarak görünürlük sağlamaktadır?
4. Çin Ankara Büyükelçiliği, Twitter paylaşımlarındaki linklerle kamuoyunu hangi kaynaklara (makale, yetkili kişi, haber sitesi vb.) yönlendirmektedir?
5. Çin Ankara Büyükelçiliği, Twitter üzerinden kamu ile iletişim kurarken hangi saat dilimlerini ve günleri tercih etmektedir?
6. Çin Ankara Büyükelçiliği, Twitter hesabında mention kullanarak en çok hangi aktörlere yer vermektedir?
7. Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabında kullanılan dilin yabancı dillere (İngilizce, Çince vb.) göre oranı nedir?
8. Çin Ankara Büyükelçiliği, Twitter hesabında en çok hangi konu hakkında bilgilendirme yapmaktadır?
9. Çin Ankara Büyükelçiliği, Twitter üzerinden Covid-19'a karşı bireysel veya toplumsal tedbirlerle ilgili paylaşımda bulunmuş mudur?
10. Çin Ankara Büyükelçiliği, Covid-19 hastalığıyla ilgili Twitter'da bilgilendirme yapmış mıdır?
11. Çin Ankara Büyükelçiliği, Twitter hesabında sağlık diplomasisi faaliyetlerine[7] yönelik paylaşımlar yapıyor mu?

6 Yumuşak güç (soft power) kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemde Joseph Nye tarafından ortaya atılmıştır. Nye'ye göre yumuşak güç, sert güçten farklı olarak dolaylı yollarla başkalarını etkileme ve yönlendirme yeteneğidir (Nye, 2005:7).

7 Sağlık diplomasisi, küresel sağlık iş birliğini teşvik eden çeşitli faaliyetleri içermektedir. Bu kapsamda, uluslararası sağlık anlaşmaları yapılarak küresel sağlık politikaları oluşturulmakta, salgın hastalıklar ve afetler gibi kriz anlarında sağlık yardımları sağlanmaktadır. Ayrıca, aşı ve tıbbi teknoloji paylaşımı ile sağlık alanında eşit erişim desteklenirken, tıbbi eğitim ve uzman değişim programları sayesinde ülkeler arasında bilgi ve deneyim aktarımı gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra, sınır ötesi sağlık hizmetleri aracılığıyla hasta sevkleri ve sağlık turizmi gibi alanlarda iş birlikleri yürütülmektedir (Kickbusch, Silberschmidt & Buss, 2007: 230).

12. Covid-19 salgınının ilk ortaya çıktığı ülke olan Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabı üzerinden ülke imajını nasıl oluşturmaktadır?

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin, Covid-19 salgınının dünya kamuoyuna resmi olarak duyurulduğu 31/12/2019 ile 31/12/2020 tarihleri arasında salgına yönelik etiketlerle sınırlı Twitter paylaşımlarına içerik analizi yapılmıştır. Veriler, SPSS programı kullanılarak frekans ve ANOVA analizleri ile değerlendirilmiştir. Aşağıda, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabından dijital sağlık diplomasisi bağlamında elde edilen bulgular sunulmaktadır:

Tablo 2. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarının Türü

	Paylaşım türü nedir?					
	Tweet		Quote Tweet		f	Total %
	f	%	f	%		
Ocak	18	**4,4**	1	**0,9**	19	**3,7**
Şubat	136	**33,4**	25	**22,7**	161	**31,7**
Mart	151	**37,1**	52	**47,3**	203	**39,3**
Nisan	63	**15,5**	11	**10,0**	74	**14,3**
Mayıs	18	**4,4**	4	**3,6**	22	**4,3**
Haziran	5	**1,2**	2	**1,8**	7	**1,4**
Temmuz	9	**2,2**	12	**10,9**	21	**4,1**
Ağustos	6	**1,5**	1	**0,9**	7	**1,4**
Eylül	0	**0,0**	1	**0,9**	1	**0,2**
Ekim	1	**0,2**	1	**0,9**	2	**0,4**
Total	407	**100**	110	**100**	517	**100**

İlgili elçiliğin araştırmanın sınırlılığı çerçevesinde belirlenen etiketler doğrultusunda yapılan analizlerde hiç retweet yapmadığı ve bir yıllık süre zarfında Kasım ile Aralık aylarında paylaşımına rastlanılmamıştır. Bu yüzden oluşturulan tablolara yazılmamıştır. Çin Ankara Büyükelçiliği'nin aylık Twitter paylaşımlarını inceleyen bu çalışmada, gönderiler üç başlık altında kategorize edilmiştir: Tweet, Retweet ve Alıntı Tweet (Quote Tweet). Toplamda 517 paylaşımın analiz edildiği araştırmada, Ocak ayında %4,4 (18) Tweet ve %0,9 (1) Alıntı Tweet; Şubat ayında %33,4 (136) Tweet ve %22,7 (25) Alıntı Tweet; Mart ayında %37,1 (157) Tweet ve %47,3 (52) Alıntı Tweet; Nisan ayında %15,5 (63) Tweet ve %10,0 (11) Alıntı Tweet; Mayıs ayında %4,4 (18) Tweet ve %3,6 (4) Alıntı Tweet; Haziran ayında %1,2 (5) Tweet ve %1,8 (2) Alıntı Tweet; Temmuz ayında %2,2 (9) Tweet ve %10,9 (12) Alıntı Tweet; Ağustos ayında %1,5 (6) Tweet ve %0,9 (1) Alıntı Tweet; Eylül ayında hiç Tweet paylaşımı yapılmamışken (0), %0,9 (1) Alıntı Tweet paylaşılmış; Ekim ayında ise %0,2 (1) Tweet ve %0,9 (1) Alıntı Tweet paylaşılmıştır. Genel olarak, 407 Tweet ve 110 Alıntı Tweet tespit edilmiştir. Aylar itibarıyla incelendiğinde, Mart ayında, Türkiye'de COVID-19 vakalarının görülmeye başlandığı dönemde paylaşımların yoğunlaştığı belirlenmiştir. Büyükelçiliğin Alıntı Tweet'leri genellikle Çin medyasına ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Çin lehine olan açıklamalarına dayanmaktadır.

Tablo 3. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarında Kullanılan Mention Oranı

	Paylaşımda mention var mı?					
	f	Var %	f	Yok %	f	Total %
Ocak	1	**2,2**	18	**3,8**	19	**3,7**
Şubat	22	**47,8**	139	**29,5**	161	**31,1**
Mart	15	**32,6**	188	**39,9**	203	**39,3**
Nisan	5	**10,9**	69	**14,6**	74	**14,3**
Mayıs	3	**6,5**	19	**4,0**	22	**4,3**
Haziran	0	**0,0**	7	**1,5**	7	**1,4**
Temmuz	0	**0,0**	21	**4,5**	21	**4,1**
Ağustos	0	**0,0**	7	**1,5**	7	**1,4**
Eylül	0	**0,0**	1	**0,2**	1	**0,2**
Ekim	0	**0,0**	2	**0,4**	2	**0,4**
Total	46	**100**	471	**100**	517	**100**

Twitter gönderilerinde, @ işaretiyle belirtilen hesaplar genellikle konuya dahil edilmesi istenen kişi veya kuruluşları ifade eder ve bu, iş birliği ve diyalog süreçlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, ilgili elçiliğin mention kullanımı analiz edilmiştir ve şu sonuçlar elde edilmiştir: Mention kullanımı Ocak ayında %2,2 (1), Şubat ayında %47,8 (22), Mart ayında %32,6 (15), Nisan ayında %10,9 (5) ve Mayıs ayında %6,5 (3) olarak kaydedilmiştir; diğer aylarda ise mention kullanılmamıştır. Çin Büyükelçiliği'nin dijital sağlık diplomasisi stratejisini desteklemek amacıyla incelediği gönderilerde en sık mention yapılan hesaplar Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Türk haber medyası ve Dünya Sağlık Örgütü'ne aittir. Bu durumun nedeni mention yapılan hesapların ortak takipçileri tarafından da görülebilmesi, böylece elçiliğin Türk vatandaşlarıyla olan etkileşimini artırmasıdır.

Çin Büyükelçiliği Ankara Twitter hesabı, dijital sağlık diplomasisi stratejisinin bir parçası olarak, COVID-19 ile ilgili gönderilerinde takipçilerine daha fazla bilgi sunmak ve onları ikna etmek amacıyla link kullanımına başvurmaktadır. Linklerin aylara göre kullanımına dair yapılan analizde şu bulgular elde edilmiştir: Ocak, Eylül ve Ekim aylarında linklere rastlanmış, Şubat ayında %31,6 (25), Mart ayında %40,5 (32), Nisan ayında %13,9 (11), Mayıs ayında %6,3 (5), Haziran ayında %1,3 (1), Temmuz ayında %5,1 (4) ve Ağustos ayında %1,3 (1) oranında link paylaşımı yapılmıştır. Mart, Şubat ve Nisan ayları, en fazla link paylaşımının yapıldığı dönemler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 4. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarındaki Link Oranı

	Paylaşımlarda link var mı?					
	Var		Yok			
	f	%	f	%	Total	
Ocak	0	**0,0**	19	**4,3**	19	**3,7**
Şubat	25	**31,6**	136	**31,1**	161	**31,1**
Mart	32	**40,5**	171	**39,0**	203	**39,3**
Nisan	11	**13,9**	63	**14,4**	74	**14,3**
Mayıs	5	**6,3**	17	**3,9**	22	**4,3**
Haziran	1	**1,3**	6	**1,4**	7	**1,4**
Temmuz	4	**5,1**	17	**3,9**	21	**4,1**
Ağustos	1	**1,3**	6	**1,4**	7	**1,4**
Eylül	0	**0,0**	1	**0,2**	1	**0,2**
Ekim	0	**0,0**	2	**0,5**	2	**0,4**
Total	79	**100**	438	**100**	517	**100**

Tablo 5. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarında Linklerin Yönlendirildiği Yerler

	Halkı, linklerle Covid-19 ile bilgilendirme amaçlı nereye yönlendirmektedir?											
	Makale		Yetkili Kişi/Merci		Haber Sitesi/ Basın Bülteni		Siyasi Aktör/ Aktörler		DSÖ		Yönlendirme Yok	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Ocak	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	19	**4,5**
Şubat	0	**0,0**	1	**25,0**	21	**28,0**	1	**12,5**	0	**0,0**	138	**32,6**
Mart	4	**80,0**	0	**0,0**	31	**41,3**	4	**50,0**	2	**100,0**	162	**38,3**
Nisan	0	**0,0**	1	**25,0**	11	**14,7**	0	**0,0**	0	**0,0**	62	**14,7**
Mayıs	1	**20,0**	1	**25,0**	1	**1,3**	1	**12,5**	0	**0,0**	18	**4,3**
Haziran	0	**0,0**	1	**25,0**	3	**4,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	3	**0,7**
Temmuz	0	**0,0**	0	**0,0**	7	**9,3**	1	**12,5**	0	**0,0**	13	**3,1**
Ağustos	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**1,3**	0	**0,0**	0	**0,0**	6	**1,4**
Eylül	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**0,2**
Ekim	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**12,5**	0	**0,0**	1	**0,2**
Total	5	**100**	4	**100**	75	**100**	8	**100**	2	**100**	423	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabındaki paylaşımlar incelendiğinde, halkın yönlendirildiği içerikler beş kategoriye ayrılmıştır: makaleler, yetkili kişiler/merciler, haber siteleri/basın bültenleri, siyasi aktörler ve DSÖ. Ay bazında yapılan değerlendirmelerde, linklerin en çok haber siteleri/basın bültenleri (75), ardından siyasi aktörler (8), makaleler (5), yetkili kişiler/merciler (4) ve DSÖ (2) şeklinde kullanıldığı belirlenmiştir. Mart ayında makalelere yönlendirme oranı %80, haber sitelerine %41,3, siyasi aktörlere ve DSÖ'ye %50 oranında gerçekleşmiştir. Bu veriler, Mart ayından itibaren Çin Büyükelçiliği'nin COVID-19 ile ilgili bilgilendirme ve infodemiyle mücadele kapsamında halkı çeşitli kaynaklara yönlendirdiğini göstermektedir.

Tablo 6. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarındaki Kullanılan Dillerin Oranı

	Paylaşımın dili nedir?									
	Türkçe		Çince		İngilizce		Türkçe-Çince		Total	
	f	%	f	%	f	%	f	%		
Ocak	14	**2,8**	3	**30,0**	2	**18,2**	0	**0,0**	19	**3,7**
Şubat	150	**30,3**	7	**70,0**	4	**36,4**	0	**0,0**	161	**31,1**
Mart	197	**39,8**	0	**0,0**	5	**45,5**	1	**100,0**	203	**39,1**
Nisan	74	**14,9**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	74	**14,3**
Mayıs	22	**4,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	22	**4,3**
Haziran	7	**1,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	7	**1,4**
Temmuz	21	**4,2**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	21	**4,1**
Ağustos	7	**1,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	7	**1,4**
Eylül	1	**0,2**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**0,2**
Ekim	2	**0,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	2	**0,2**
Total	495	**100,0**	10	**100,0**	11	**100,0**	1	**100,0**	517	**100,0**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter paylaşımlarının dili incelendiğinde, gönderilerin %95,7'sinin (495) Türkçe, %1,9'unun (10) Çince, %2,1'inin (11) İngilizce ve %0,2'sinin (1) Türkçe-Çince karışık olduğu belirlenmiştir. Ay bazında incelendiğinde, Türkiye'de COVID-19 vakaları görülmeye başladıktan sonra Çince ve İngilizce paylaşımların durdurulduğu ve paylaşımların yalnızca Türkçe olarak devam ettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 7. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarının Hafta İçinin Hafta Sonuna Oranı

	Covid-19 salgınıyla ilgili paylaşımların hafta içinin hafta sonuna oranı nedir?				f	Total %
	Hafta içi		Hafta sonu			
	f	%	f	%		
Ocak	19	**4,5**	0	**0,0**	19	**3,7**
Şubat	120	**28,7**	41	**41,4**	161	**31,1**
Mart	156	**37,3**	47	**47,5**	203	**39,3**
Nisan	69	**16,5**	5	**5,1**	74	**14,3**
Mayıs	17	**4,1**	5	**5,1**	22	**4,3**
Haziran	6	**1,4**	1	**1,0**	7	**1,4**
Temmuz	21	**5,0**	0	**0,0**	21	**4,1**
Ağustos	7	**1,7**	0	**0,0**	7	**1,4**
Eylül	1	**0,2**	0	**0,0**	1	**0,2**
Ekim	2	**0,5**	0	**0,0**	2	**0,4**
Total	418	**100**	99	**100**	517	**100**

Tablo 8. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarının Zaman Dilimi

	Elçilik Covid-19 salgınıyla ilgili hangi saat aralığında paylaşım yapmaktadır?								f	Total %
	00.00-05.59		06.00-11.59		12.00-17.59		18.00-23.59			
	f	%	f	%	f	%	f	%		
Ocak	0	**0,0**	1	**0,6**	15	**9,9**	3	**3,1**	19	**3,7**
Şubat	31	**27,0**	72	**46,8**	36	**23,8**	22	**22,7**	161	**31,1**
Mart	79	**68,7**	56	**36,4**	33	**21,9**	35	**36,1**	203	**39,3**
Nisan	4	**3,5**	8	**5,2**	32	**21,2**	30	**30,9**	74	**14,3**
Mayıs	1	**0,9**	2	**1,3**	16	**10,6**	3	**3,1**	22	**4,3**
Haziran	0	**0,0**	4	**2,6**	3	**2,0**	0	**0,0**	7	**1,4**
Temmuz	0	**0,0**	7	**4,5**	10	**6,6**	4	**4,1**	21	**4,1**
Ağustos	0	**0,0**	3	**1,9**	4	**2,6**	0	**0,0**	7	**1,4**
Eylül	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**0,7**	0	**0,0**	1	**0,2**
Ekim	0	**0,0**	1	**0,6**	1	**0,7**	0	**0,0**	2	**0,4**
Total	115	**100**	154	**100**	151	**100**	97	**100**	517	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Covid-19 ile ilgili Twitter paylaşımlarının çoğunluğunun hafta içi (418), azınlığının ise hafta sonu (99) yapıldığı tespit edilmiştir. Aylar bazında incelendiğinde, hafta içi paylaşımlar en fazla Mart ayında %37,3 (156) oranında, en az ise Eylül ayında %0,2 (1) oranında yapılmıştır. Hafta onu paylaşımları ise en fazla %47,5 (47) ile Mart ayında gerçekleşmiş, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında hafta sonu paylaşımı yapılmamıştır.

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter paylaşımlarının en yoğun olduğu saat dilimi 06.00-11.59 arasıdır. Aylar bazında incelendiğinde, 00.00-05.59 arası paylaşımlar Mart ayında %68,7 (79) ile zirvedeyken, 06.00-11.59 arası paylaşımlar Şubat ayında %46,8 (72) oranında yoğunlaşmıştır. 18.00 sonrası paylaşımlar genellikle siyasi görüşmelere ayrılmıştır ve Çin Hükümeti COVID-19'a dair mesajlarını bu saat diliminde paylaşmıştır. Özellikle 19.00'dan sonra Büyükelçi Deng Li, Türk haber kanallarında yer almıştır. Sabah saatlerindeki paylaşımlar, akşam saatlerine göre daha az etkileşim almış ve bu durum Çin'in şeffaflık çabasının aslında Twitter kullanıcılarından kaçınma amacı taşıyabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Tablo 9. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarındaki Multimedya Sıklığı

	Covid-19'a yönelik olarak paylaşımlarda hangi multimedya içeriği ne sıklıkla kullanılmaktadır?					
	Metin		Görsel		Metin ve Görsel	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Ocak	14	**7,4**	0	**0,0**	5	**1,5**
Şubat	73	**38,6**	2	**66,7**	86	**26,5**
Mart	52	**27,5**	0	**0,0**	151	**46,5**
Nisan	22	**11,6**	0	**0,0**	52	**16,0**
Mayıs	11	**5,8**	0	**0,0**	11	**3,4**
Haziran	2	**1,1**	0	**0,0**	5	**1,5**
Temmuz	12	**6,3**	1	**33,3**	8	**2,5**
Ağustos	1	**0,5**	0	**0,0**	6	**1,8**
Eylül	1	**0,5**	0	**0,0**	0	**0,0**
Ekim	1	**0,5**	0	**0,0**	1	**0,3**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin salgınla ilgili Twitter paylaşımları, metin, görsel ve metin/görsel kombinasyonları olarak incelenmiştir. Bir yıl içinde paylaşımların %36,56'sı (189) yalnızca metin, %0,58'i (3) yalnızca görsel, %62,86'sı (325) ise metin ve görsel birlikte kullanılarak yapılmıştır. Metin paylaşımları en çok Şubat %38,6 (73) ve Mart %27 (52) aylarında yoğunlaşmıştır. Yalnızca görsel içeren paylaşımlar nadirdir ve en çok Şubat %66,7 (2) ayında görülmüştür. Metin ve görselin birlikte kullanıldığı paylaşımlar, özellikle Mart %46,5 (151) ve Şubat %26,5 (86) aylarında en yüksek orana ulaşmış ve bu paylaşımlar en fazla etkileşim almıştır.

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin 31.12.2019-31.12.2020 tarihleri arasındaki paylaşımları dört ana kategoriye ayrılmıştır: bilgilendirme/açıklama, mizah, teşekkür ve ümit etmek. Bu paylaşımların %87,4'ü (450) bilgilendirme/açıklama konusunu içermektedir ve bu, salgın döneminde dijital sağlık diplomasisi oluşturmak için en çok tercih edilen içerik türüdür. Aylık dağılımda, bilgilendirme/açıklama paylaşımları en yoğun olarak Mart %39,3 (177) ve Şubat %30,0 (135) aylarında yapılmıştır.

Mizah içerikli paylaşımlar ise sadece %0,39 (2) oranında olup, Şubat ve Mart aylarında birer tane yapılmıştır. Teşekkür içerikli paylaşımlar %2,13 (11) oranında olup, en çok Mart ayında %45,5 (5) görülmüştür. Ümit etmek konulu paylaşımlar %10,44 (54) oranında olup, en fazla Mart %42,6 (23) ve Şubat %37 (20) aylarında yapılmıştır. Ocak, Haziran, Eylül ve Ekim aylarında bu konularda paylaşım yapılmamıştır. Genel olarak, bilgilendirme/açıklama içerikleri en yaygın olan paylaşımlardır ve bu paylaşımların büyük çoğunluğu COVID-19 vaka sayılarına odaklanmaktadır.

Tablo 10. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarının Konusu

	Paylaşımın konusu nedir?							
	Bilgilendirme /Açıklama		Mizah		Teşekkür		Ümit Etmek	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Ocak	18	**4,0**	0	**0,0**	1	**9,1**	0	**0,0**
Şubat	135	**30,0**	1	**50,0**	5	**45,5**	20	**37,0**
Mart	177	**39,3**	1	**50,0**	2	**18,2**	23	**42,6**
Nisan	64	**14,2**	0	**0,0**	2	**18,2**	8	**14,8**
Mayıs	21	**4,7**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**1,9**
Haziran	7	**1,6**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**
Temmuz	20	**4,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**1,9**
Ağustos	5	**1,1**	0	**0,0**	1	**9,1**	1	**1,9**
Eylül	1	**0,2**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**
Ekim	2	**0,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**
Total	450	**100**	2	**100**	11	**100**	54	**100**

Tablo 11. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarının İçeriği

	Elçilik en çok ne hakkında paylaşım yapmaktadır?											
	Vaka Sayısı /Karantina		Aşı-İlaç		Farkındalık		İnfodemi ile Mücadele		İşbirliği		Diğer	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Ocak	4	**1,5**	0	**0,0**	5	**7,4**	0	**0,0**	6	**5,6**	4	**20,0**
Şubat	116	**42,8**	2	**6,7**	14	**20,6**	5	**25,0**	17	**15,7**	7	**35,0**
Mart	114	**42,1**	8	**26,7**	25	**36,8**	8	**40,0**	43	**39,8**	5	**25,0**
Nisan	22	**8,1**	8	**26,7**	15	**22,1**	3	**15,0**	24	**22,2**	2	**10,0**
Mayıs	4	**1,5**	6	**20,0**	1	**1,5**	2	**10,0**	9	**8,3**	0	**0,0**
Haziran	3	**1,1**	2	**6,7**	0	**0,0**	1	**5,0**	0	**0,0**	1	**5,0**
Temmuz	6	**2,2**	3	**10,0**	5	**7,4**	1	**5,0**	5	**4,6**	1	**5,0**
Ağustos	1	**0,4**	1	**3,3**	1	**1,5**	0	**0,0**	4	**3,7**	0	**0,0**
Eylül	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**1,5**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**
Ekim	1	**0,4**	0	**0,0**	1	**1,5**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**
Total	271	**100**	30	**100**	68	**100**	20	**100**	108	**100**	20	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin koronavirüsle ilgili Twitter paylaşımları, dijital sağlık diplomasisinin nasıl oluşturulduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Paylaşımlar, "vaka sayısı/karantina", "aşı/ilaç", "farkındalık", "infodemi ile mücadele" ve "iş birliği" olmak üzere beş kategoriye ayrılmıştır. Genel dağılım şu şekildedir: vaka sayısı/karantina %41,97 (271), iş birliği %20,89 (108), farkındalık %13,15 (68), aşı/ilaç %5,80 (30) ve infodemi ile mücadele %3,87 (20). Vaka sayısı/karantina içerikleri en yoğun olarak Şubat %42,8 (116) ve Mart %42,1 (114) aylarında paylaşılmıştır. Aşı/ilaç ile ilgili paylaşımlar Mart ve Nisan aylarında %26,7 (8) oranında, farkındalık paylaşımları ise Mart %36,8 (25) ve Nisan %22,1 (15) aylarında en yüksek seviyelerdedir. İnfodemi ile mücadele kapsamında paylaşımlar Mart %40 (8) ayında yoğunlaşmıştır. İş birliği üzerine yapılan paylaşımlar Mart %39,8 (43) ve Nisan %22,2 (24) aylarında zirve yapmış, Temmuz, Eylül ve Ekim aylarında bu konuda paylaşım yapılmamıştır.

Tablo 12. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarının Sağlık Diplomasisi Kapsamındaki Faaliyetleri

	Sağlık diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği hangi faaliyetlerine yönelik bilgi var?									
	Fiziki ve Beşeri Kapasite Geliştirme		İnsani,koruyucu, önleyici ve tedavi edici ekipman desteği		Sağlık personeli temini		Sistem Transferi		Hiçbiri	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Ocak	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	19	**4,1**
Şubat	0	**0,0**	4	**13,8**	2	**20,0**	0	**0,0**	155	**33,7**
Mart	9	**64,3**	15	**51,7**	6	**60,0**	2	**50,0**	171	**37,2**
Nisan	2	**14,3**	1	**3,4**	0	**0,0**	0	**0,0**	71	**15,4**
Mayıs	3	**21,4**	1	**3,4**	0	**0,0**	2	**50,0**	16	**3,5**
Haziran	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	7	**1,5**
Temmuz	0	**0,0**	5	**17,2**	1	**10,0**	0	**0,0**	15	**3,3**
Ağustos	0	**0,0**	3	**10,3**	1	**10,0**	0	**0,0**	3	**0,7**
Eylül	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**0,2**
Ekim	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	2	**0,4**
Total	14	**100**	29	**100**	10	**100**	4	**100**	460	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin dijital sağlık diplomasisi faaliyetleri dört kategori altında toplanmıştır. En çok paylaşılan konu insani, koruyucu, önleyici ve tedavi edici ekipman desteğidir. Bu kategori %5,61 oranında (29) yer almıştır. Bunu %2,71 ile (14) fiziki kapasite geliştirme, %1,93 ile (10) beşerî kapasite geliştirme ve %0,77 ile (4) sistem transferi izlemektedir. Mart ayında insani ve ekipman desteği paylaşımları en yüksek orana ulaşmıştır ve bu paylaşımlar, büyük ölçüde bu ayda yapılmıştır. Aynı zamanda fiziki kapasite geliştirme ve beşerî kapasite geliştirme paylaşımlarının çoğunluğu da yine Mart ayında gerçekleşmiştir. Çin Ankara Büyükelçiliği, dijital sağlık diplomasisi çerçevesinde en fazla insani ve koruyucu ekipman desteği üzerine yoğunlaşmıştır.

Tablo 13. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarında Bireysel ya da Toplumsal Tedbirler

	Paylaşımlarda Covid-19 salgınını azaltmaya yönelik bireysel ya da toplumsal tedbirler/tedbir örnekleri var mı?			
	Var		Yok	
	f	**%**	**f**	**%**
Ocak	8	**5,8**	11	**2,9**
Şubat	15	**10,8**	146	**38,6**
Mart	70	**50,4**	133	**35,2**
Nisan	15	**10,8**	59	**15,6**
Mayıs	8	**5,8**	14	**3,7**
Haziran	1	**0,7**	6	**1,6**
Temmuz	13	**9,4**	8	**2,1**
Ağustos	7	**5,0**	0	**0,0**
Eylül	1	**0,7**	0	**0,0**
Ekim	1	**0,7**	1	**0,3**
Total	139	**100**	378	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabında Covid-19 salgınına yönelik bireysel veya toplumsal tedbirleri içeren paylaşımlar %26,89 (139) oranında yer almıştır. Aylık olarak incelendiğinde, bu paylaşımlar en çok Mart ayında %50,4 (70) oranında yapılmıştır. Diğer aylarda ise Şubat %10,8 (15), Nisan %10,8 (15) ve Temmuz %9,4 (13) oranında tedbirlerle ilgili paylaşımlar öne çıkmaktadır. Mart 2020, Türkiye'de koronavirüs vakalarının artmaya başladığı dönemde, Büyükelçilik tarafından tedbirlere en fazla vurgu yapılan ay olmuştur.

Tablo 14. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarında Covid Salgınına Yönelik İş Birliği İçerikli Paylaşımlar

	Salgına için iş birliği yapılmasına yönelik paylaşım var mı?			
	Var		Yok	
	f	**%**	**f**	**%**
Ocak	7	**4,2**	12	**3,4**
Şubat	20	**11,9**	141	**40,4**
Mart	71	**42,3**	132	**37,8**
Nisan	38	**22,6**	36	**10,3**
Mayıs	12	**7,1**	10	**2,9**
Haziran	3	**1,8**	4	**1,1**
Temmuz	12	**7,1**	9	**2,6**
Ağustos	5	**3,0**	2	**0,6**
Eylül	0	**0,0**	1	**0,3**
Ekim	0	**0,0**	2	**0,6**
Total	168	**100**	349	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabında, salgına yönelik iş birliği çağrısı içeren paylaşımlar tüm gönderilerin %32,5'ini (168) oluşturmaktadır. Aylık değerlendirmelerde, bu paylaşımlar en çok Mart ayında %42,3 (71) oranında yapılmıştır. Diğer aylarda ise Nisan %22,6 (38), Şubat %11,9 (20) ve Mayıs ile Temmuz aylarında %7,1 (12) oranında iş birliği paylaşımları öne çıkmıştır. Eylül ve Ekim aylarında bu tür paylaşımlara rastlanmamıştır. Bu verilere göre, Çin Ankara Büyükelçiliği en yoğun şekilde Mart ayında iş birliği konusunu gündeme getirmiştir.

Tablo 15. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarında Sağlık Diplomasisi Aktörlerinin Oranı

	Paylaşımlarda en çok sağlık diplomasisi aktörlerinden hangilerine yer verilmiştir?					
	Resmi Statüye Aktörler Sahip		Sivil Aktörler		Hiçbiri	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Ocak	11	**11,8**	0	**0,0**	8	**2,1**
Şubat	20	**21,5**	8	**22,2**	133	**34,2**
Mart	33	**35,5**	14	**40,0**	156	**40,1**
Nisan	14	**15,1**	4	**11,4**	56	**14,4**
Mayıs	7	**7,5**	2	**5,7**	13	**3,3**
Haziran	3	**3,2**	0	**0,0**	4	**1,0**
Temmuz	4	**4,3**	6	**17,1**	11	**2,8**
Ağustos	0	**0,0**	0	**0,0**	7	**1,8**
Eylül	0	**0,0**	1	**2,9**	0	**0,0**
Ekim	1	**1,1**	0	**0,0**	1	**0,3**
Total	93	**100**	35	**100**	389	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin paylaşımlarında en çok yer verilen aktörler, dijital sağlık diplomasisi stratejisi kapsamında resmi statüye sahip olanlardır. Bu aktörler, tüm paylaşımların %17,99'unu (93) oluşturmaktadır. Sivil aktörlere yer verilen paylaşımlar ise %6,77 (35) oranındadır. Resmi aktörlerle ilgili paylaşımlar en çok Mart %35,5 (33) ve Şubat %21,5 (20) aylarında yapılmıştır. Sivil aktörler ise en fazla Mart %40,0 (14) ve Şubat %22,2 (8) aylarında öne çıkmıştır. Ocak, Haziran ve Ekim aylarında sivil aktörlerle ilgili paylaşım yapılmamıştır. Veriler, resmi ve sivil aktörlerin en fazla Mart ayında paylaşımlara dahil edildiğini göstermektedir.

Tablo 16. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarında Türk, Çin ve Diğer Haber Medyalarının Dağılımı

	Paylaşımlarda hangi haber sitelerine yer verilmektedir?							
	Türk Haber Medyası		Çin Haber Medyası		Diğer Haber Medyaları		Hiçbiri	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
Ocak	0	**0,0**	0	**0,0**	0	**0,0**	19	**5,4**
Şubat	4	**16,7**	34	**25,4**	2	**22,2**	121	**34,6**
Mart	10	**41,7**	60	**44,8**	4	**44,4**	129	**36,9**
Nisan	8	**33,3**	17	**12,7**	2	**22,2**	47	**13,4**
Mayıs	0	**0,0**	2	**1,5**	0	**0,0**	20	**5,7**
Haziran	0	**0,0**	4	**3,0**	0	**0,0**	3	**0,9**
Temmuz	1	**4,2**	15	**11,2**	1	**11,1**	4	**1,1**
Ağustos	0	**0,0**	1	**0,7**	0	**0,0**	6	**1,7**
Eylül	0	**0,0**	1	**0,7**	0	**0,0**	0	**0,0**
Ekim	1	**4,2**	0	**0,0**	0	**0,0**	1	**0,3**
Total	24	**100**	134	**100**	9	**100**	350	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği, Covid-19 salgınına yönelik Twitter paylaşımlarında en çok Çin haber medyasına %25,92 (134), Türk haber medyasına %4,64 (24) ve diğer haber medyalarına %1,74 (9) oranında yer vermiştir. Ay bazında incelendiğinde, Türk haber medyasına en çok Mart, Nisan ve Şubat aylarında; Çin haber medyasına ise en fazla Mart, Şubat ve Nisan aylarında yer verilmiştir. Genel olarak, Büyükelçilik paylaşımlarında en çok kendi medya kanallarını öne çıkarmıştır.

Tablo 17. Çin Ankara Büyükelçiliği Twitter Paylaşımlarındaki Covid-19 Salgının İçeriğiyle İlgili Bilgi Paylaşım Oranı

	Elçiliğin paylaşımlarında Covid-19 hastalığının içeriğiyle ilgili bilgi var mı?			
	Evet		Hayır	
	f	**%**	**f**	**%**
Ocak	0	**0,0**	19	**4,0**
Şubat	4	**11,1**	157	**32,6**
Mart	18	**50,0**	185	**38,5**
Nisan	11	**30,6**	63	**13,1**
Mayıs	2	**5,6**	20	**4,2**
Haziran	0	**0,0**	7	**1,5**
Temmuz	1	**2,8**	20	**4,2**
Ağustos	0	**0,0**	7	**1,5**
Eylül	0	**0,0**	1	**0,2**
Ekim	0	**0,0**	2	**0,4**
Total	36	**100**	481	**100**

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter hesabında Covid-19 hastalık içeriğiyle ilgili bilgi paylaşımı oldukça sınırlı kalmıştır. Verilere göre, paylaşımların %6,96'sı (36) bilgi içerirken, %93,4'ü (481) bu konuda herhangi bir bilgi içermemektedir. Bilgi verilen paylaşımlar, en çok Mart, Nisan, Şubat, Mayıs ve Temmuz aylarında yapılmıştır. Bu durum, Büyükelçiliğin genel olarak hastalık içeriği hakkında bilgi paylaşmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Dijital sağlık diplomasisi, küreselleşen dünyada artan sağlık tehditlerine karşı dijital teknolojilerin diplomatik süreçlere entegrasyonunu ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, kamu diplomasinin bir alt türü olan sağlık diplomasisinin dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesini kapsar. Özellikle salgın gibi küresel sağlık krizlerinde, dijital sağlık diplomasisi bilgi paylaşımını hızlandırma, iş birliklerini güçlendirme ve toplumları bilinçlendirme açısından kritik bir rol oynamaktadır. Dijital sağlık diplomasisinin temel amacı, dijital araçlar ve sosyal medya platformları aracılığıyla küresel sağlık sorunlarına yönelik farkındalık yaratmak, politikaları şekillendirmek ve uluslararası iş birliğini teşvik etmektir. Bu süreç, hükümetler, uluslararası organizasyonlar ve sağlık otoriteleri tarafından dijital platformlar aracılığıyla sağlıkla ilgili bilgilerin geniş kitlelere ulaştırılmasını ve bu kitlelerle çift yönlü bir iletişim kurulmasını sağlar. Böylece hem politika yapıcılar hem de halk sağlık alanındaki gelişmeler hakkında bilgilendirilir ve gerekli önlemleri alabilmek için harekete geçebilir. Dijital sağlık diplomasisi, sağlık politikalarının küresel çapta yayılması ve anlaşılması açısından olduğu kadar, kriz dönemlerinde hızlı ve etkili iletişim sağlanması açısından da önemlidir. Özellikle salgın sırasında, dijital sağlık diplomasisi hastalık hakkında doğru bilgilerin hızlı bir şekilde yayılmasını, tedavi yöntemlerinin ve önleyici tedbirlerin paylaşılmasını sağlar. Bu, yanlış bilgilerin yayılmasını engelleyerek toplumların daha bilinçli hareket etmesini sağlamaktadır.

Çalışmada, Çin Ankara Büyükelçiliği'nin COVID-19 salgını süresince dijital sağlık diplomasisini nasıl uyguladığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Analiz, büyükelçiliğin salgın dönemindeki Twitter paylaşımlarının bilgilendirme ve açıklama odaklı olduğunu, özellikle Mart 2020'de Türkiye'de salgının yayılmaya başlamasıyla bu paylaşımların yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bulgular, Çin'in dijital sağlık diplomasisini kullanarak Türk halkına yönelik sağlıkla ilgili bilgilendirme, iş birliği mesajları ve uluslararası imaj oluşturma çabalarını etkin bir şekilde yürüttüğünü göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, büyükelçiliğin paylaşımlarında genellikle resmi aktörlerle etkileşimde bulunması ve dijital diplomasi araçlarını kullanarak halkla doğrudan iletişim kurmaya çalışmasıdır. Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter üzerinden yürüttüğü dijital sağlık diplomasisi, kriz anlarında uluslararası iş birliğini güçlendirme ve kamuoyunu doğru bilgilendirme açısından kritik bir rol oynamıştır

Çin Ankara Büyükelçiliği'nin resmi Twitter hesabı üzerinden yapılan paylaşımların analizi sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Mart 2020'de Türkiye'de COVID-19 vakalarının

görülmeye başlamasıyla Çin Ankara Büyükelçiliği'nin Twitter üzerinden yaptığı paylaşımlar önemli bir artış göstermiştir. Büyükelçilik, bu dönemde yoğun bir şekilde paylaşımda bulunmuş, ancak retweet yapmayarak Çin'e ait medya ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) içeriklerini alıntı tweet olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu strateji, büyükelçiliğin mesajlarını doğrudan kendi kaynaklarından iletme ve bilgi akışını kontrol etme çabasını yansıtmaktadır. Gönderilerde mention kullanım oranı düşük olmasına karşın, kullanılan mentionlar Türkiye'deki sağlık, dışişleri ve içişleri bakanlıkları, Türk medyası ve DSÖ ile iletişime yöneliktir. Bu durum, büyükelçiliğin sağlık diplomasisi çerçevesinde yetkili mercilerle doğrudan ilişki kurma ve iş birliği sağlama stratejisini gösterirken, mention kullanımının sınırlı olması, etkileşimlerin daha geniş bir kitleye ulaşmasını kısıtlamaktadır. Paylaşımların çoğunun Türkçe yapılması, ancak yönlendirmelerin genellikle Çin haber medyasına olması, hedef kitleyle etkili bir dijital sağlık diplomasisi kurma açısından stratejik bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Türkçe içerik üretimi ve yerel medya ile daha güçlü bir etkileşim sağlanması, büyükelçiliğin mesajlarının etkisini artırabilir ve daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayabilirdi. Sosyal medya paylaşımlarının hafta içi 06:00-17:59 saatleri arasında yoğunlaşması, büyükelçiliğin iş günleri ve mesai saatleri içinde aktif olmayı tercih ettiğini gösterirken, akşam saatlerinde yapılan paylaşımlar daha çok siyasi içerikli ve yumuşak güç oluşturma amaçlıdır. Vaka sayılarıyla ilgili bilgilendirme paylaşımlarının sosyal medya kullanıcılarının en az aktif olduğu saatlerde yapılması, bu tür içeriklerin geniş kitlelere ulaşma potansiyelini sınırlayabilir. Metin ve görsel unsurların birlikte kullanıldığı bilgilendirme, vaka sayıları ve iş birliği konularına yoğunlaşan paylaşımlar, görsel materyallerin bilgiyi daha etkili bir şekilde iletme ve halkın dikkatini çekme potansiyelini artırmaktadır. Sağlık diplomasisi çerçevesinde insani yardım, koruyucu ve tedavi edici ekipman desteğiyle ilgili paylaşımlar ise olumlu bir imaj oluşturma ve Çin'in yardımlarını görünür kılma amacı taşımaktadır. Mart 2020'den itibaren bireysel ve toplumsal tedbirlere dair paylaşımların artması, sağlık diplomasisi stratejisi kapsamında büyükelçiliğin en çok resmi aktörlerle etkileşimde bulunduğunu ortaya koymakta; bu durum, sağlık krizlerinin yönetiminde proaktif bir yaklaşımı ve uluslararası sağlık iş birliğine dair kararlılığı yansıtmaktadır.

Dijital sağlık diplomasisi, sağlıkla ilgili küresel krizlerin yönetiminde dijital araçların sağladığı avantajları ve olanakları en üst düzeyde değerlendiren yeni bir diplomasi biçimidir. Bu kavram hem devletler hem de uluslararası organizasyonlar için, sağlık konularında daha hızlı, etkili ve geniş kitlelere ulaşan diplomatik süreçlerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Dijital sağlık diplomasisi, bilgilendirme ve iş birliği süreçlerinde dijital platformların sunduğu geniş erişim ve anlık etkileşim imkânlarından faydalanarak, kamuoyunu bilinçlendirme ve uluslararası iş birliğini güçlendirme açısından kritik bir rol oynamaktadır. Dijital sağlık diplomasisinin sunduğu bu avantajlar, geleneksel diplomasi yaklaşımlarının sınırlamalarını aşarak, sağlık krizleri gibi acil durumlarda daha hızlı ve etkili çözümler üretme kapasitesini artırmaktadır. Özellikle COVID-19 gibi küresel sağlık krizlerinde, dijital sağlık diplomasisi bilgi akışını hızlandırmakta, uluslararası yardımlaşmayı teşvik etmekte ve toplumları sağlıkla ilgili konularda bilgilendirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dijital sağlık diplomasisinin etkinliği, bilgi teknolojilerinin ve sosyal medya platformlarının geniş kapsamlı kullanımına dayanmakta ve böylece devletler ve uluslararası organizasyonlar arasında daha etkili ve dinamik bir diplomatik etkileşim imkânı sunmaktadır. Bu süreç, sağlıkla ilgili bilgilerin ve stratejilerin daha hızlı yayılmasını, doğru bilgilerin toplumlara ulaşmasını ve yanlış bilgilendirmelerin önlenmesini sağlamaktadır. Dijital sağlık diplomasisi, küresel sağlık sorunlarıyla başa çıkma stratejilerinin modernleşmesine ve uluslararası sağlık iş birliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunarak giderek daha önemli bir diplomatik araç haline gelmektedir. Bu yönüyle hem kriz durumlarında hem de olağan zamanlarda, dijital sağlık diplomasisinin sağlık iletişimi ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi, gelecekteki diplomatik uygulamalarda dikkate alınması gereken önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

AidData. (2023). *Mapping China's COVID-19 aid footprint*. William & Mary Global Research Institute. https://www.aiddata.org/publications/mapping-chinas-covid-19-aid-footprint

Ak, S. (2023). Türkiye'de kamu sağlık politikasında COVID-19 süreci ve sağlık diplomasisi rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *49*(1), 130–147.

Ayres, D. (2022). Digital research ethics in public health: Managing data volatility. *Journal of Digital Health Research*, *8*(3), 145–159.

Binark, M. (2018). *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri*. Ayrıntı Yayınları.

Bjola, C., & Holmes, M. (Eds.). (2015). *Digital diplomacy: Theory and practice*. Routledge.

Bourne, P. G. (1978). A partnership for international health care. *Public Health Reports*, *93*(2), 114–123.

Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4th ed.). Oxford University Press.

Chan, L. H., Chen, L., & Xu, J. (2010). China's engagement with global health diplomacy: Was SARS a watershed? *PLOS Medicine, 7*(4), e1000266. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000266

Ciolek, M. (2010). *Understanding social media's contribution to public diplomacy*. USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School. https://www.uscpublicdiplomacy.org/research/understanding-social-medias-contribution-public-diplomacy

Defining health diplomacy: Changing demands in the era of globalization. (2011). *The Milbank Quarterly, 89*(3), 503–523. https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2011.00656.x

Falk, D. (2021). Digital diplomacy in pandemic times: Reputational strategy and soft power. *Journal of International Communication, 27*(2), 187–203. https://doi.org/10.1080/13216597.2021.1903052

Feldbaum, H., & Michaud, J. (2010). Health diplomacy and the enduring relevance of foreign policy interests. *PLOS Medicine, 7*(4), e1000273. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000273

Fidler, D. P. (2001). The globalization of public health: The first 100 years of international health diplomacy. *Bulletin of the World Health Organization, 79*(9), 842–849. https://www.who.int/bulletin/archives/79(9)842.pdf

Garcia, B. L., & Islam, S. (2022). Vaccine diplomacy or geopolitics? China's COVID-19 vaccine donations and global influence. *Global Affairs, 8*(3), 245–263. https://doi.org/10.1080/23340460.2022.2045397

Godinho, M. A., Martins, H., Al-Shorbaji, N., Quintana, Y., & Liaw, S. T. (2022). "Digital health diplomacy" in global digital health? A call for critique and discourse. *Journal of the American Medical Informatics Association, 29*(5), 1019–1024. https://doi.org/10.1093/jamia/ocab282

Grant, R. (2004). *The democratisation of diplomacy: Negotiating with the internet* (Research Report No. 5). Oxford Internet Institute.

Hayran, O. (2016). *Küresel sağlık sorunları ve sağlık diplomasisi*. İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1–4.

Hocking, B., & Melissen, J. (2015). *Diplomacy in the digital age*. Clingendael Netherlands Institute of International Relations.

Huang, Y. (2020). China's mask diplomacy. *Council on Foreign Relations*. https://www.cfr.org/blog/chinas-mask-diplomacy

Huang, Y. (2021). The politics of vaccine diplomacy in the pandemic era. *Survival, 63*(3), 141–156. https://doi.org/10.1080/00396338.2021.1915984

Katz, R., Kornblet, S., Arnold, G., Lief, E., & Fischer, J. E. (2011). Defining health diplomacy: Changing demands in the era of globalization. *The Milbank Quarterly, 89*(3), 503–523. https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2011.00656.x

Kickbusch, I., Silberschmidt, G., & Buss, P. (2007). Global health diplomacy: The need for new perspectives, strategic approaches, and skills in global health. *Bulletin of the World Health Organization, 85*(3), 230–232.

Kim, S., & Lee, H. (2021). Ephemerality of online data and implications for digital content analysis. *New Media & Society, 23*(6), 1189–1204. https://doi.org/10.1177/1461444820912541

Lakomy, M. (2014). Tweets on top: Responsive policy. *Studia Medioznawcze / Media Studies, 2*(57). https://doi.org/10.5117/2014.057.lako

Mutlu, H. (2023). Dijital sağlık diplomasisi: Sistematik derleme, küresel sağlık diplomasisi ve Türkiye. *Akademik Hassasiyetler, 10*(2), 142–164.

Nye, J. S., Jr. (2019). *Yumuşak güç: Dünya siyasetinde başarının anahtarı* (R. İ. Aydın, Çev.). BB101 Yayıncılık.

Kim, S., & Lee, H. (2021). Ephemerality of online data and implications for digital content analysis. *New Media & Society, 23*(6), 1189–1204. https://doi.org/10.1177/1461444820912541

Silverman, D. (2011). *Interpreting qualitative data* (4th ed.). SAGE.

Song, W., & Zhou, L. (2023). Public trust and vaccine nationa-

lism: China's vaccine diplomacy in the Global South. *Asian Journal of Comparative Politics*. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/20578911231145725

Tomiczek, M. (2012). About communication in social media: An analysis of the Polish Presidency Facebook profile from a perspective of social communication theory. *Journal of Education Culture and Society, 3*(1), 47–60. https://doi.org/10.15503/jecs20121-47-60

Twiplomacy Study. (2018). *Twiplomacy*. https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2018/

Westcott, N. (2008). *Digital diplomacy: The impact of the internet on international relations* (Research Report No. 16). Oxford Internet Institute. https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/publications/Westcott2008.pdf

World Health Organization (WHO). (2020). The WHO's available statistics show that over 45% of WHO member states have fewer than 1,000 physicians per 1,000 population. *Global Health Observatory (GHO) data*. https://www.who.int/gho/health_workforce/physicians_density/en/

Yücel, G. (2016). Dijital diplomasi. *TRT Akademi, 1*(2), 748–760.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirtmemiştir.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, MEKÂN TASARIMINA ETKİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MALZEME AĞI MODEL ÖNERİSİ

THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY, ITS IMPACT ON SPATIAL DESIGN AND A MODEL PROPOSAL FOR A SUSTAINABLE MATERIAL NETWORK

Melih KURNALI

81

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1390-1408
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1666735

Geliş Recieved: **27.03.2025**
Kabul Accepted **01.07.2025**

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, MEKÂN TASARIMINA ETKİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MALZEME AĞI MODEL ÖNERİSİ

THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY, ITS IMPACT ON SPATIAL DESIGN AND A MODEL PROPOSAL FOR A SUSTAINABLE MATERIAL NETWORK

Melih KURNALI [1]

ÖZ

Bu çalışma, sürdürülebilirlik kavramını tarihsel gelişimi, küresel ve yerel ölçekli etkileri bağlamında ele alarak mekân tasarımı üzerindeki yansımalarını irdelemektedir. Literatürdeki sürdürülebilirlik yaklaşımları, iç mekân tasarımına olan etkileriyle birlikte çok boyutlu olarak analiz edilmiştir. Türkiye özelinde sürdürülebilirlik politikalarının tarihsel seyri değerlendirilmiş, çevresel krizlerin mekânsal kararları nasıl şekillendirdiği ortaya konmuştur. Çalışmada, sürdürülebilirlik ilkelerinin sadece enerji verimliliği ya da yapı ölçeğindeki teknik çözümlerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda kullanıcı sağlığı, malzeme seçimi, yerel kaynaklara erişim ve iç mekân kalitesi gibi parametrelerin de dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın özgün katkısı olarak, sürdürülebilir malzemelere erişimi kolaylaştıracak, yerel üreticiler ile iç mimarları buluşturmayı amaçlayan Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı (YSMA) isimli bir sistem modeli önerilmiştir. Model; gömülü emisyonların azaltılmasını, yerel kalkınmayı desteklemeyi ve doğa dostu tercihlere yönlendirmeyi hedefleyen dijital bir altyapı sunmaktadır. Ayrıca, önerilen sistemde yerel yönetimlerin destekleyici rolü ve karar destek modülleriyle kullanıcıya sağlanan çevresel katkı analizlerinin önemi vurgulanmaktadır. Çalışma, sürdürülebilirlik olgusunun kuramsal ve pratik boyutlarını bütüncül şekilde değerlendirmeyi amaçlamakta; önerdiği modelle hem literatüre teorik bir katkı sunmakta hem de uygulama alanı için çözüm üretmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler:
Sürdürülebilir mimari, Sürdürülebilir mekân, Yerel malzeme ve sürdürülebilirlik, Geleneksel yapım teknikleri, Sürdürülebilir malzeme ağı.

ABSTRACT

The present study examines the concept of sustainability in the context of its historical development, global and local scale effects, and its implications for spatial and interior design. Existing sustainability approaches in the literature are analyzed from a multidimensional perspective, particularly regarding their influence on interior environments. The historical course of sustainability policies in Turkey is evaluated and it is revealed how environmental crises shape spatial decisions. The study emphasises that sustainability principles extend beyond mere energy efficiency or technical solutions at the building scale. It also underscores the significance of parameters such as user health, material selection, access to local resources, and interior quality in achieving sustainable building objectives. In this context, the study puts forward a system model called the Local Sustainable Materials Network (LSSM), which aims to facilitate access to sustainable materials by connecting interior designers with local producers. The model provides a digital infrastructure that aims to reduce embedded emissions, support local development, and encourage environmentally conscious choices. Furthermore, the supportive role of local governments in the proposed system and the significance of environmental contribution analyses provided to the user through decision support modules are emphasised. The objective of the present study is to evaluate the theoretical and practical dimensions of the sustainability phenomenon in a holistic manner. The proposed model makes a theoretical contribution to the existing literature and aims to produce solutions for real-world implementation.

Keywords:
Sustainable architecture, Sustainable space, Local materials and sustainability, Traditional construction techniques, Sustainable material network.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, mkurnali@ktun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0267-9101

Alıntılamak için/Cite as: Kurnalı M. (2025) Sürdürülebilirlik Kavramı, Mekân Tasarımına Etkisi Ve Sürdürülebilir Malzeme Ağı Model Önerisi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1390-1408

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik kavramı doğal çevre tahribatı, kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliği gibi dünyayı ve ülkemizi etkileyen krizlerin artmasıyla mimarlık ve iç mimarlık disiplinlerinde temel paradigmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda kavramın ortaya çıkışı, tarihsel süreçte nasıl geliştiği ve günümüzde nasıl detaylandırıldığı, sürdürülebilir mekân ve mimarlığın anlaşılmasına katkı sağlayarak güncel çalışmaların sağlam bir temele oturtulmasına yardımcı olacaktır. Yapılı çevrenin doğa üzerindeki etkileri, sürdürülebilirliğin yalnızca enerji verimliliği ya da karbon ayak izi ile sınırlı olmayıp malzeme seçimi, kullanıcı konforu, mekânsal sağlık konuları, iç hava kalitesi, malzemenin yaşam döngüsü, geri dönüşüm potansiyeli ve gömülü emisyon gibi çok boyutlu değişkenleri bütüncül şekilde ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir mimarlık ve iç mimarlık çalışmaları yoğunlaşmış ve kavram önemli ölçüde işlenmiştir, ancak çalışmaların bir kısmı literatürün tekrarı niteliğinde kalmakta ve özgünlükten yoksunlaşmaktadır. Bu çalışma, iç mimari ve mimari sürdürülebilirliğin tarihsel gelişimini ve uygulamalarını ele alarak, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla sürdürülebilir mekân tasarımının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tarihsel süreçleri incelemek, başlangıçta göz ardı edilen ya da fark edilemeyen eğilimleri ve bağlantıları anlamaya olanak tanımaktadır. Bu nedenle, çalışmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak, geçmişte gözden kaçan veya yeterince değerlendirilmeyen bilgi ve deneyimlerin gün yüzüne çıkarılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmanın özgün katkısı, yerel ve sürdürülebilir malzemelere erişimi kolaylaştıracak, gömülü emisyonu azaltmayı amaçlayan yeni bir "Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı Modeli" önermesidir. Model yalnız iç mimarlık pratiğine değil aynı zamanda yerel sürdürülebilir malzeme üreticilerinin ve tedarik zincirlerinin sürdürülebilirlik yaklaşımında yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamayı da amaçlamaktadır.

Modelin temel bileşenlerini, malzeme veri tabanı, gömülü emisyon hesaplama ve raporlama sistemi, kullanıcıya yönelik doğaya katkı oranı hesaplayıcı, yerel ve genel yönetimlerin desteklerini gösteren teşvik modülü ile sürdürülebilir tasarım kararlarını yönlendirecek etkileşimli bir arayüz oluşturmaktadır. Çalışma bu şekilde pratik çözüm önerilere odaklanarak literatürdeki ve sektördeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Bu çerçevede çalışma, sürdürülebilirlik olgusunun tarihsel hareketlerini ve bunların mekânsal kararlara olan yansımalarını açıklamaktadır. Bunun yanında özellikle iç mimarlık odağında sürdürülebilir malzeme kullanımı ve kullanıcı sağlığı gibi konuları özgül alanlarda malzemeye ulaşımın teknolojik bir çözümü olarak sürdürülebilir malzeme ağı modelini sunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Mimarlık alanında sürdürülebilir yaklaşımları tanımlayan ve değerlendiren çalışmalar literatürde geniş bir yer tutmaktadır (Özmehmet, 2007; Özorhon, 2013; From Zero to Hero, 2018; Guy ve Farmer, 2001). Bu çalışmalar, sürdürülebilirliği belirli açılardan (örneğin çağdaş yaklaşımlar) ele alarak verimlilik açısından değerlendirmektedir. Türkiye'de sürdürülebilir mimarlık alanındaki gelişmelere ilişkin kronolojik çalışmalar ise literatürde eksikliği hissedilen alanlardan biridir. Bu konuya yönelik kapsamlı bir çalışmaya yalnızca tek bir kaynakta rastlanmıştır (Arsan, 2008). Sürdürülebilirlik tarihine yönelik araştırmaların disiplinler arası dağılımı değişkenlik göstermekte olup, bu çalışmaların çoğunlukla ekonomi odaklı olduğu görülmektedir (Şen vd., 2018). Konunun literatürdeki gelişimine dair önemli çalışmalara rastlanmış olmasıyla birlikte (Eyüboğlu ve Büyükçam, 2023; Baweja, 2014), bu çalışmaların mimarlık disiplini çerçevesinde ele alındığı tespit edilmiştir. Sürdürülebilirlik bilinci ve eğitimine yönelik çalışmaların yaygın olduğu, özellikle geri dönüşüm gibi alt kategorilerde bilinçlenme ve eğitim gereksinimlerine dair araştırmaların sıklıkla gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Kaya vd., 2010).

İç mimarlık bağlamında sürdürülebilirlik üzerine yapılan yayınların çoğunlukla malzeme odaklı olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirliğin iç mekân disiplinine yansıması, birey sağlığını doğrudan etkileyen ince yapı malzemeleri üzerinden ele alınmaktadır (Ayalp, 2012; Hayles, 2015; Naaz ve Jain, 2024; Alfuraty, 2020; Rashdan ve Ashour, 2017). Ayrıca, son on yılda iç mekânda

sürdürülebilirliği uygulamaya yönelik araştırmaların yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, özellikle iç mimarlık alanında sürdürülebilir malzemeler ve yenilenebilir enerji kaynakları (güneş, rüzgâr vb.) teknolojiler üzerine yapılan araştırmalar dikkat çekmektedir (Tufan ve Özel, 2018; Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2009).

Mekân tasarımı, sürdürülebilirlik ilkeleri ile bütünleştirildiğinde, pasif iklimlendirme çözümleri, doğal havalandırma, gün ışığının etkili kullanımı ve malzeme performansı gibi parametrelerle zenginleşmektedir. Ancak Türkiye örneğinde sürdürülebilir mekânsal tasarım pratiklerinin gelişimi, genellikle makro düzeydeki yapısal ve kavramsal yaklaşımlar üzerinden yürümüş, iç mekân ölçeğindeki entegrasyon süreçleri sınırlı kalmıştır (Altınışık, 2012). Bu durum, sürdürülebilirliğin iç mekânda nasıl bütüncül şekilde ele alınabileceğine dair çalışmalara olan ihtiyacı artırmaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilirlik üzerine yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak ekonomik ve sosyal boyutlara odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmaların, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarını belirleme, yıllara göre gerçekleştirilen eylemleri raporlama ve yapılarda enerji verimliliğini artırmaya yönelik devlet teşvikleri gibi konular çerçevesinde şekillendiği tespit edilmiştir (Ertan, 2018; Bolayır ve Eroğlu, 2024; Değirmendereli ve Durukan, 2021). Ulusal Mimarlık Akımları döneminde gözlemlenen kültürel ve geleneksel öğelerin önemi, modern yapım sistemleri ve betonun yaygınlaşması ile terk edilmiş; yerel ustalık ve malzeme bilgisinin gerilemesine neden olmuştur. Öyle ki yerel yapım gelenekleri, malzemeler ve inşaat yöntemleri bir dönem mahalli idarelerce yasaklanmış ve yeni yapılarda beton kullanımı zorunlu hale getirilmiştir (Sonad, 1948, s. 5). Son 15 yılda artan farkındalık ve resmi kaynaklarla alınan yönetmelik ve benzeri gibi önlemler ile sürdürülebilirlik sistematik biçimde gündemde tutulmaktadır. Gelişmelere rağmen sürdürülebilirliğe yönelik bilinçsizlik, yerel malzeme tedarik ağlarının eksikliği, sürdürülebilir malzemelere iç mimar ve mimarların erişiminin sınırlı oluşu, uygulamaya yönelik sistem eksiklikleri oluşturmaktadır.

Tablo 1. Literatürde Sürdürülebilirliğe Yönelik Belirlenen Eksiklikler

Eksiklik Alanı	Literatürdeki Gözlem	Gereken Katkı
Yerel malzeme erişimi	Yetersiz tedarik, ağ sistemleri ve bilgi eksikliği (Ashby, 2009).	Bölgesel malzeme ağı modeli
İç mekân düzeyinde sürdürülebilirlik	Teorik düzeyde kalmakta, mekânsal analiz ve deneysel veriler eksiktir.	Uygulama ölçekli analizler
Gömülü emisyon farkındalığı	Geniş ama dağınık veri, bütüncül sistem önerisi bulunmamaktadır (Pomponi vd., 2016).	Gömülü emisyon odaklı karar destek modülü
Uygulama ve yerel yönetim iş birliği	Yönetmeliklerle sınırlı, teşvik sistematiği zayıf (Değirmendereli ve Durukan, 2021).	Yerel yönetime bütünleşmiş teşvik mekanizmaları

İncelenen çalışmalar, genel sürdürülebilirlik çerçevesinde belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmiş araştırmaları kapsamaktadır. Güncelliği korumak adına özellikle son on yıllık çalışmalar incelenmiş ancak alan açısından önemli görülen araştırmalara yönelik istisnalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda, sürdürülebilirlik kavramına ilişkin çok farklı yaklaşımların bulunduğu ve ekonomik sürdürülebilirliğin ağırlıklı olarak incelendiği tespit edilmiştir. Ayrıca, sürdürülebilirliğin tarihine disiplinler arası bir bakış açısıyla yeterince değinilmediği ve mekân bağlamındaki çalışmaların genellikle malzeme odaklı olduğu görülmüştür.

Bu çalışma, literatürdeki karmaşayı gidermeyi amaçlamakta, sürdürülebilirlik kavramına ilişkin bütüncül bir tanım sunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, sürdürülebilirlik tarihine küresel ve özellikle Türkiye bağlamında bir perspektif kazandırarak, alandaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Çalışma, sürdürülebilirliğin mekâna doğrudan etkisini ele alarak, kavramın günümüze yansıyan etkilerini yaşamın merkezinde yer alan mekân perspektifinden değerlendirmekte ve bu kapsamda literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Buna ek olarak çalışma, gömülü emisyon temelli yerel sürdürülebilir malzeme ağı modeli önererek yukarıdaki ihtiyaç alanlarına çözüm

sunma amacı taşımaktadır. Böylece yalnızca literatürdeki bilgi eksikliklerine değil, aynı zamanda uygulamada karşılaşılan sistemsel boşluklara da katkı sağlanması hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma sürdürülebilirlik kavramının tarihsel gelişimini, mekân tasarımına etkilerini ve Türkiye özelindeki yansımalarını ele almak amacıyla çok katmanlı bir yöntem yaklaşımı benimsemektedir. Nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde yapılandırılan çalışma, üç temel araştırma stratejisi etrafında şekillenmiştir; literatürün sistematik taraması, eleştirel değerlendirme ve yeni model önerisinin sunulması.

Çalışma kapsamında, Mimarlar Derneği tarafından yayımlanan Mimarlık Dergisi'nin 1941-1953 yılları arasındaki sayıları ve Mimarlar Odası'nın yayın organı olan Mimarlık Dergisi'nin 1963-2023 yılları arasındaki sayıları taranmıştır. Bu tarama sürecinde "sürdürülebilirlik" ve "iklim" anahtar kelimeleri kullanılarak ilgili yayınlar incelenmiş, Türkiye'de sürdürülebilirlik sürecinin izlenmesi amaçlanmıştır. Belirlenen anahtar kelimeler doğrultusunda özellikle son 10 yıla ait çalışmalar tasnif edilerek kronolojik bir çerçeve oluşturulmuş, sürdürülebilirlikle ilişkili başlıklar altında Türkiye'nin sürdürülebilirlik süreci ortaya konulmuştur.

Bu veriler doğrultusunda uygulama, kuram ve politika yaklaşımları sınıflandırılmış Türkiye bağlamındaki dönüşüm ve eksiklikler eleştirel bir perspektifte analiz edilmiştir. Son aşamada ise bu verilerden erişilen eksikliklerden en önemlileri arasındaki gömülü emisyon, yerel malzeme kullanımı ve erişiminin çözümüne yönelik iç mimarlar, mimarlar ve tasarımcılar ile yerel ve sürdürülebilir malzeme üreticileri arasında köprü kurmayı amaçlayan Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı (YSMA) adlı sistem önerisi sunulmuştur. Model; dijital erişimli altyapısı, gömülü emisyon hesaplama modülü, teşvik mekanizmaları ve yerel yönetim iş birliklerini içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımla kurgulanmıştır. Model, doğa katkı yüzdesi gibi kullanıcıya yönelik performans çıktıları da sağlayan yenilikçi özellikler içermektedir. Çalışmanın anlaşılabilirliğini ve uygulama olanaklarını artırmak adına, önerilen analiz tablosu ve YSMA modeli grafikleştirilmiş; süreç şemaları ile desteklenmiştir. Bu görseller, hem önerilen modelin sistematiğini görünür kılmakta hem de tasarım kararlarının sürdürülebilirlik ilkeleri ile nasıl entegre edilebileceğini göstermektedir. Modelin aynı zamanda projelendirilmesi planlanmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Sürdürülebilirliğin Türkiye'deki kronolojik gelişimine yönelik literatürde eksiklik görülmüş ve bu alana yönelik çalışmaların geç tarihli kaldığı tespit edilmiştir. İç mekânda sürdürülebilirlik kararlarının çoğunlukla enerji verimliliği ve malzeme odağında ele alındığı ancak bunların iç mekân özelinde kullanıcı konforu, hava kalitesi, malzeme döngüsü, esneklik gibi değişkenler uyarınca bütüncül şekilde ele alınmadığı saptanmıştır. Ayrıca malzemelerin tercihleri için gömülü emisyon ve sürdürülebilir özelliklerin belirlenmesinde kolay bir yol bulunmadığı görülmüştür. Malzeme seçimi, sürdürülebilir tasarımın en kritik bileşenlerinden biri olmasına rağmen; iç mimarların yerel, düşük gömülü emisyona sahip malzemelere ulaşımında sistematik bir yönlendirme ya da dijital altyapı bulunmamaktadır. Bu bağlamda hem kaynak verimliliği hem de karbon ayak izinin azaltılması için yeni modellerin gerekliliği öne çıkmaktadır. Tüm bu bulgular doğrultusunda, literatürdeki kavramsal boşlukları ve uygulama eksikliklerini gidermeye yönelik olarak geliştirilen Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı (YSMA) önerisi, sürdürülebilirlik ilkelerini iç mekân ölçeğinde somutlaştırabilecek bütüncül bir çözüm olarak değerlendirilmiştir. Model, tasarımcı-malzeme üreticisi-kamu iş birliğini destekleyen, veri temelli ve etkileşimli bir yapıyı temel almaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE GÜNCEL DURUMU

Sürdürülebilirlik; doğal, toplumsal ve ekonomik kaynakların sürekliliğinin sağlanmasını; herhangi bir üretim sürecinde kullanılan kaynağın yerine aynı şekilde konulabilmesini ve doğal yaşam döngüsünün etkin, eksiksiz ve tavizsiz bir şekilde işletilebilmesini hedefleyen ve tanımlayan bir kavramdır.

Kavram; ekonomi, kalkınma, şehircilik, tarım, teknoloji, sosyal yaşam, çevre, bina tasarımı ve sağlık gibi birçok bağlamda kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. Bu

denli geniş kullanım alanına sahip bir kavramın, farklı bağlamlarda çeşitli şekillerde algılanması ve yorumlanması kaçınılmazdır.

Guy ve Farmer (2001, s. 141) sürdürülebilirliği, birbiriyle çekişme içinde olan mantık kuramları çerçevesinde ele almakta ve eko-teknik, eko-sentrik, eko-estetik, eko-kültürel, eko-medikal ve eko-sosyal başlıkları altında incelemektedir. Bu yaklaşımlar, sürdürülebilirliğe ulaşmak için farklı yöntemleri benimsemekte ve mevcut kuramların eksikliklerini gidermeye yönelik çeşitli perspektifler sunmaktadır. Kuramların amaçlarını ve sürdürülebilirlik yaklaşımlarını kısaca özetleyecek olursak:

Eko-teknik yaklaşım, çevre sorunlarının çözümünü daha fazla endüstrileşme ve teknolojik ilerlemeyle ilişkilendirmektedir. Çevresel sorunlara teknik çözümler getirilmesi hedeflenmekte, sürdürülebilirlik ise yalnızca sayısal veriler üzerinden değerlendirilerek ele alınmaktadır.

Eko-sentrik yaklaşım ise sürdürülebilirliğin sağlanmasında merkezde olması gereken temel düşünceyi vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, enerji verimliliğini sağlamak, karbon ayak izini azaltmak gibi geçici çözümler yerine, doğanın ve doğal yaşamın korunmasını esas almaktadır. Mevcut yapı üretim yaklaşımlarının ve yaşam konforu için zorunlu kabul edilen sistemlerin (örneğin klimaların) terk edilmesi gerektiğini savunarak, doğaya minimum etki eden bir yaşam biçimini önermektedir. Ancak bu yaklaşımın tüm insanlık tarafından benimsenmesi olası görünmemektedir.

Eko-estetik yaklaşım, doğu felsefesi, estetik ve duygusal algıları ön plana çıkarmaktadır. Endüstrinin standartlaştırıcı ve kirletici etkisine karşı çıkarak, bireyin zihinsel ve bedensel kurtuluşunun doğadan gelen özgün form ve estetik anlayışta aranması gerektiğini savunmaktadır.

Eko-kültürel yaklaşım da benzer şekilde, endüstrinin standartlaştırıcı ve küreselleştirici etkilerine belirli ölçüde karşı durmaktadır. Bölgesel malzeme ve geleneksel üretim yöntemlerinin kullanılması, yerel kimliğin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bölgeye özgü yapı üretimi, malzemelerin uzak mesafelerden taşınmasını önleyerek gömülü enerji miktarını azaltmakta ve bu yönüyle sürdürülebilirliğe katkı sunmaktadır. Ancak günümüzde küreselleşme ve kitle iletişim araçlarının etkisiyle yerel kültürlerin hızla kaybolması, bu yaklaşımın uygulanmasını zorlaştırmaktadır. YSMA Modeli bu araçları kullanarak Eko-kültürel yaklaşımı etkinleştirmeyi hedeflemektedir.

Eko-medikal yaklaşım ise daha çok iç mekân ve iç mekân malzemelerine odaklanmaktadır. Doğal malzemelerden uzaklaşılması, bireylerin sağlığını doğrudan etkilemekte, mekânların formu, dış çevreyle kurdukları ilişkiler ve güneş ışığı gibi unsurların yetersizliği ise zihinsel sağlığı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle doğayla güçlü ilişkiler kuran ve doğal malzemelerden üretilmiş sağlıklı mekânlar, sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi açısından kritik rol oynamaktadır.

Eko-sosyal yaklaşım ise sürdürülebilirlik sorunlarının toplumsal yapıya dayandığını savunmaktadır. Üst sınıfların sürekli kazanç ve üretim odaklı yaklaşımının mevcut çevresel ve toplumsal krizlerin temel nedeni olduğunu öne sürmekte ve sürdürülebilirliğin ancak yeni bir toplumsal düzen, tam anlamıyla işleyen bir demokrasi ve sınıfsal ayrımların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini iddia etmektedir (Guy ve Farmer, 2001, s. 141).

Bu farklı yaklaşımlar sürdürülebilirliği hedeflemekteyken, bazıları diğer kuramları tamamen dışarıda bırakmaktadır. Sadece bu yaklaşımların incelenmesi bile sürdürülebilirlik konusundaki derin tartışmaları gözler önüne sermektedir. Günümüzde sürdürülebilirlik kavramı insan sağlığı, refah, sosyal yaşam, çevre kalitesi, teknoloji ve toplumsal düzen gibi birçok alana genişlemiş durumdadır.

Bu çeşitlilik, sürdürülebilirliğin mimarlık alanında biçim dili, işlev ya da teknoloji ile belirli sınırlar içinde ele alınmasını ve tarihlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Diğer mimarlık akımları gibi kesin tarih aralıkları içinde tanımlanması ve belirli formlar ya da teknolojilerle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Özellikle geleneksel yapım yöntemlerinin sürdürülebilirlik açısından yeniden değerlendirilmeye başlandığı göz önünde bulundurulursa, kavramın tarihsel gelişim sürecini belirlemek daha da güçleşmektedir. Geleneksel yapım teknikleri, iklime duyarlı, enerji tüketmeyen pasif çözümlerle sürdürülebilirliğin geçmişte de başarıyla uygulanabildiğinin kanıtıdır.

Sonuç olarak, sürdürülebilirlik kavramı, çağdaş ihtiyaçlar ve bunlara karşılık gelen tasarım biçimlerinin sürekli yeniden yorumlanmasını içeren dinamik bir paradigmadır (Tabb, 2013, s. 14). Kavramın içindeki farklı yaklaşımlar da bu fikri desteklemekte ve her biri günün koşullarının getirdiği sorunlara güncel çözümler üretmeyi amaçlamaktadır.

Temel sözlük anlamının ötesinde, sürdürülebilirlik kavramı iç mimarlık ve mimarlık disiplinlerinde malzemenin, ısıtma-soğutma için kullanılan kaynakların ve benzer unsurların sürekliliğini sağlamak anlamında da ele alınmaktadır. Karabıçak ve Özdemir, sürdürülebilirlik kavramının literatüre resmî olarak girişini 1987 tarihli Brundtland Raporu ile ilişkilendirmektedir (Karabıçak ve Özdemir, 2015, s. 45).

Sürdürülebilir tasarım ilkeleri, erken dönem mimarlık yazınında da kendine yer bulmuştur. Örneğin, Mimarlık dergisinin 1947 tarihli 1-2. sayısında yayımlanan "Güneş ve Mimarlar" başlıklı yazıda bu konu ilk kez vurgulanmıştır. Günümüzde yaygın bir yaklaşıma dönüşen kavram, o dönemde yeni bir konu olarak ele alınmıştır (Mimarlık, 1947, s. 25). Benzer şekilde, derginin 1949 tarihli 1. sayısında Altan Baltacıoğlu, "Teknik Gelişmeler" başlıklı yazısında, güneş enerjisinin evlerin güney cepheye yönlendirilmesiyle daha verimli kullanılabileceğine dair yurt dışı araştırmalarını aktarmaktadır (Baltacıoğlu, 1949). Günümüzde iç mekân düzenlemelerinde verimlilik esaslı yaklaşımlar bu bağlamda hâlâ önemini korumaktadır.

Geçmiş uygulamaları incelemek, mevcut teknik ve bilgilerle en verimli çözümleri geliştirebilmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Örneğin, çöl ikliminin etkili olduğu coğrafyalardan Pakistan'ın Haydarabad kentindeki rüzgâr yakalayıcılar, yeşil mimarinin ve dolayısıyla sürdürülebilirliğin önemli bir uzantısıdır. Güneşli gün sayısının fazla olduğu bu bölgede, mekanik havalandırmaya alternatif olarak geliştirilen bu yapı elemanları, enerji etkin tasarımın günümüz sürdürülebilirlik anlayışıyla bağdaştırılabilecek çözümleri arasında değerlendirilmektedir (Tabb, 2013, s. 4). Yerel malzemelerle, iklime duyarlı ve enerji etkin olarak inşa edilen bu yapı elemanlarını "gerçekleştirilmiş sürdürülebilirlik" olarak tanımlamak mümkündür. Ancak modern dünya düzeninde, yerel kültürlerin geleneksel değerleri, küresel enerji bağımlı teknolojilere teslim edilmektedir. Küreselleşen dünyada iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve liberal ekonomi ile ticari ilişkilerin artması, farklı bölgelerde üretilen ürünlerin hızla yayılmasını sağlamıştır. Bu durum, bölgeye hiçbir katkısı olmayan ürünlerin yaygınlaşmasına neden olmuş, dolayısıyla geleneksel yapı kimliği ve toplum belleğinin kaybına yol açmıştır. Örneğin, rüzgâr yakalayıcıların yerini klimalar almış; bu geçişle birlikte mimari kimlik kaybolmuş, ayrıca klima ve buzdolaplarında kullanılan gazların ozon tabakasına verdiği zarar ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Farklı coğrafi ve iklimsel koşullara bağlı olarak şekillenen geleneksel konutlar, sürdürülebilir tasarımın tarihsel sürecini yansıtan örnekler sunmaktadır. İsviçre'nin dağ evleri, yeşil çatı çözümlü Norveç kabinleri, İngiliz kulübeleri, Kuzey Kutbu'nun igloları, Amazon Havzası'nın yükseltilmiş platformlu konutları, Orta Amerika'nın kerpiç yapıları, Çin'deki yer altı konutları ve Pakistan'ın rüzgâr evleri, içinde bulundukları bağlama özgü biçimsel özellikler taşımaktadır (Tabb, 2013, s. 4). Benzer şekilde, Karadeniz'in ahşap konutları, İç Anadolu'nun kerpiç evleri, Doğu Anadolu'nun kalın taş duvarlı evleri ve Akdeniz havzasının beyaz renkli, düz çatılı konutları da bulundukları bağlamla uyumlu biçim, malzeme ve renk seçimlerine sahiptir. Marcus Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap adlı eserinde iklime bağlı mimarinin önemine vurgu yapmış ve iklimin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuştur.

Sürdürülebilir tasarımın modern mimarlık disiplini ile ilişkilendiriliyor olması, Tabb'a göre büyük ölçüde modernizm hareketleriyle ilişkilidir (2013, s. 6). Modernizmin saf işlevsellik temelli, süsten uzak eserleri, iklim tasarım ilkelerini modernist formlar, teknolojiler ve malzemelerle bütünleştirme eğiliminde olmuştur. Ancak modernizmin soyut geometrik formlara, yeni malzemelere ve endüstriyel üretime yönelmesi, bölgesel ve iklime duyarlı mimarlık anlayışının terk edilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, modernizmin işlevsellik eksenli yaklaşımına karşı olarak, eko-teknik ve eko-kültürel sürdürülebilirlik yaklaşımları geliştirilmiştir. Sürdürülebilir mimarlık, modernizmin doğurduğu sorunlara tepki olarak ortaya çıkmış ve özellikle 1960'lardan itibaren mimarlık pratiğinde belirgin bir şekilde yer almaya başlamıştır.

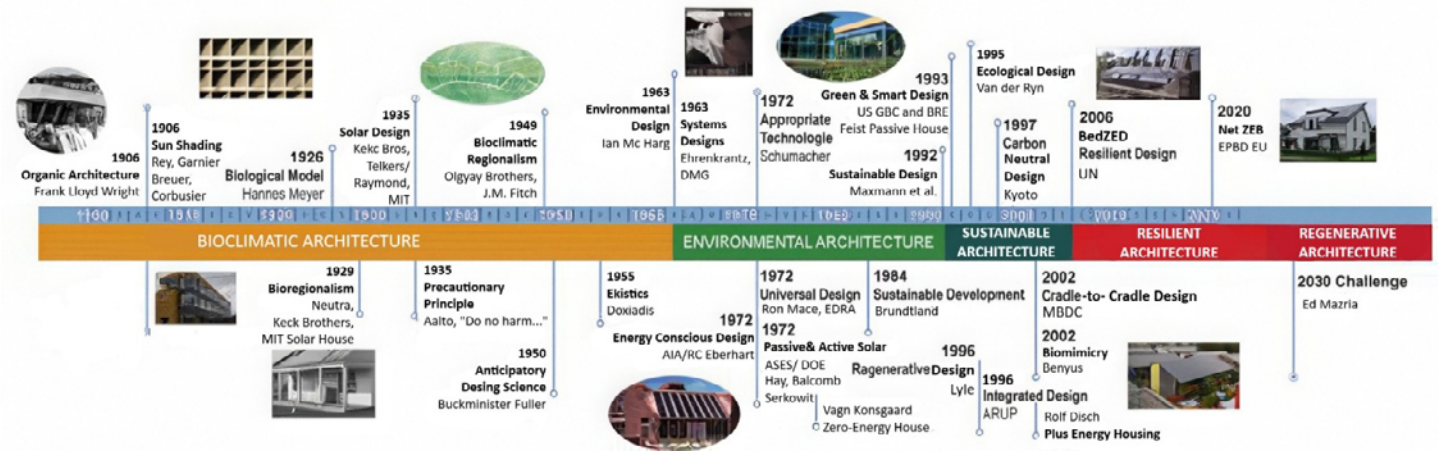

Şekil 1. Modern Sürdürülebilirlik Tarihi (Kaynak: (Kaynak: Attia, 2018, s. 8)

MODERN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN TARİHİ VE MEKÂN TASARIMINA ETKİLERİ

Rachel Carson, 1962 yılında yayımlanan *Sessiz Bahar* adlı kitabında pestisitlerin doğal yaşam, çevre ve insan üzerindeki ölümcül etkilerini ortaya koymuş ve bu çalışma, çevre farkındalığının başlangıç noktalarından biri olarak kabul edilmiştir (Özdağ, 2011, s. 182). Ancak bunun öncesinde "Küresel düşün, yerel hareket et" anlayışı, 1915 yılında Patrick Geddes tarafından ortaya konmuş ve küresel sorunların yerel çözümlerle ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bölgesel faktörler, sürdürülebilir mimariyi özgünlük, uyum ve verimlilik açısından zenginleştirirken, küresel ölçekte benzer bölgelere yönelik tekrar eden araştırmalar yerine, eş zamanlı ve verimli uygulamaların geliştirilmesine olanak tanımıştır (Tabb, 2013, s. 20).

İkinci Dünya Savaşı sonrası kentleşme hızla artmış ve buna bağlı olarak yeşil alanlar tahrip edilmiştir. Beton, hızlı ve tükenmez bir kaynak olarak yapı üretiminde yaygınlaşmış, bu durum bölgesel olmayı, yerel malzeme üretimini ve yerel zanaatkârları tehdit etmeye başlamıştır. Motorlu araç kullanımı yaygınlaşmış ve bu durum kentlerde gürültü, hava kirliliği gibi problemlerin artmasına sebep olmuştur. Tarım ilaçları toprak kirliliğine yol açmış ve tarım ürünleri insan sağlığını tehdit etmeye başlamıştır. Hızlı kentleşme, altyapı sorunlarını da beraberinde getirmiş; özellikle kanalizasyon sistemlerindeki yetersizlikler nedeniyle su kaynakları ciddi şekilde kirlenmiştir. Doğaya etki eden kimyasal faktörler ve enerjiye erişimde yaşanan zorluklar, belirli bir kesimin mimarlıkta doğal malzemelere yönelmesine ve doğal ışık, doğal havalandırma, ısı yalıtımı gibi pasif tasarım yöntemlerini kullanmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler, mekân sürdürülebilirliğinin kavramsal ilk çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

1973 Petrol Ambargosu'nun derin etkisi, mimarlıkta "biçim-işlev" anlayışından "biçim-performans" anlayışına geçişi hızlandırmıştır (Tabb, 2013, s. 19). Batı ülkelerinin petrole dayalı ekonomisi, üretimi ve sosyal yaşantısı, alternatif çözümler arayışını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 1970'li yıllarda enerji üretimi ve tasarrufu önlemleriyle birleşen güneş enerjisi teknolojileri ön plana çıkmıştır.

1970'li yıllar, merkezi klima ve havalandırma sistemlerinin yaygınlaştığı dönem olarak kabul edilmektedir (Mckoy, vd., 2023, s. 3). 1970'li yıllar aynı zamanda petrol krizleriyle, "pasif ev" tasarımlarının ilkel örneklerinin ortaya çıkmasına ve özellikle krizden önemli ölçüde etkilenen Batı ülkelerinde bu alandaki araştırmaların artmasına neden olmuştur.

1980'li yıllar, sürdürülebilirlik konularının resmî olarak ele alınmaya başlandığı dönemdir. Brundtland Raporu, 1987 yılında yayımlanarak sürdürülebilirlik kavramını literatüre kazandırmış ve birçok alanda sürdürülebilirliğin gerekliliğini vurgulamıştır. Klima sistemlerinde kullanılan gazların ozon tabakasına zarar vermesi ve küresel ısınmaya etkisi konusundaki tartışmalar ise 1987 yılında Montreal Protokolü ile gündeme gelmiştir (Karakoç, 2013, s. 863).

1988 yılında "pasif ev" terimi ortaya atılmış ve ilk pasif ev, 1991 yılında Almanya'da sertifikalandırılmıştır. Bu yapılar, düşük enerji tüketimi ile hatta yalnızca vücut ısısı ile bile ısınabilen enerji verimli yapılardır. Bu dönemde rüzgâr enerji santralleri daha fazla kurulmuş ve 1984 yılında Amerika'da Luz Corporation, ilk endüstriyel güneş enerjisi üretimini gerçekleştirmiştir (Kapluhan, 2014, s. 74).

1990 yılında yayınlanan "Building Research Establishment Environmental Assessment Method (BREEAM)", sürdürülebilir yapıları değerlendirmek amacıyla geliştirilen ve dünya çapında ilk olma özelliği taşıyan bir sürdürülebilir yapı sertifika programı olarak kabul edilmektedir. 1993 yılında sürdürülebilir inşaat kavramı ortaya atılmış, 1994 yılında düzenlenen Sürdürülebilir İnşaat Konferansı ile inşaat sektörünün sürdürülebilirlik ilkeleri belirlenmiştir (Tufan ve Özel, 2018, s. 10). Aynı yıl, Amerikan Yeşil Bina Konseyi kurulmuş, sürdürülebilir yapı uygulamalarının gelişimine yön veren önemli bir organizasyon haline gelmiştir.

1990'lı yıllarda Arup, Calatrava, Grimshaw, Piano ve Rogers gibi mimarlar, büyük ölçekli projelerde eko-teknolojileri entegre ederek sürdürülebilirliği ana akım bir yaklaşıma dönüştürmüştür. Ken Yeang ve Emilio Ambasz, bitki örtüsü ile kaplı mimari yaklaşımlar geliştirerek, binaları doğayla bütünleştirmeye yönelik önemli projeler üretmişlerdir. Bu yaklaşımlar, yeşil çatı, yeşil duvar, sera ve gökyüzü bahçeleri gibi tasarım unsurlarını içermekte olup, binaların doğal örtüyle entegre edilmesine olanak tanımıştır.

2000'li yıllarla birlikte sürdürülebilirlik konusu daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Leadership in Energy & Environmental Design (LEED) sertifikalandırma sistemi, 2000 yılında Amerikan Yeşil Bina Konseyi tarafından oluşturulmuş ve yapı sektöründe sürdürülebilirlik kriterlerinin yaygınlaştırılmasına katkı sağlamıştır.

2002 yılında inşaat uygulamalarının ve malzemelerinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine dair araştırmalar yapılmış ve önemli çevresel riskler belirlenmiştir. Ayrıca, ithal edilen inşaat malzemelerinin gömülü enerji tüketimi konusundaki endişeler artmıştır. Yabancı malzemeler sürdürülebilir özelliklere sahip olsalar da bunların farklı bölgelere taşınması için harcanan enerji miktarı sürdürülebilirlik açısından büyük bir sorun teşkil etmiştir (Tabb, 2013, s. 19).

Bu dönemde sürdürülebilir kentsel projeler de önem kazanmıştır. Serenbe Topluluğu ve 2015 yılında bir bölümü tamamlanan Masdar Şehri, iklim duyarlılığı, arazi koruma ve yenilenebilir enerji teknolojileri gibi konulara odaklanarak, sürdürülebilir kentleşme yaklaşımlarına örnek teşkil etmiştir. Bölgesel özelliklere uygunluk, kültürel değerlere dayalı arazi kullanımı, yerel malzeme kullanımı, kentsel bütünleşmiş tarım faaliyetleri, sürdürülebilir ulaşım sistemleri ve temiz enerji reformları, küresel iklim değişikliklerinin etkisiyle daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

2008 yılında Avrupa Parlamentosu, ısıtma ve soğutma ihtiyacı bulunan tüm yeni binaların 2011 yılından itibaren pasif ev veya eşdeğer konut dışı standartlara göre inşa edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca, 2008 yılından itibaren pasif ısıtma ve soğutma çözümlerinin uygulanması yönünde bir karar alınmıştır (European Parliament, 2008).

Sürdürülebilirliğin mimarideki kronolojik gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, iç mekânlar için de benzer bir gelişim sürecinin yaşandığı görülmektedir. Ancak, sürdürülebilirlik ilk aşamada inşaat malzemeleri ve mimari yapı elemanları üzerinden ele alınmış, iç mekân tasarımına yönelik uygulamalar ikincil planda kalmıştır. Sürdürülebilirliğin, yalnızca yapısal unsurlar üzerinden değil, insan sağlığı ve yaşam kalitesi açısından da değerlendirilmesi gerektiği düşünüldüğünde, iç mekân tasarımı ve malzeme seçimi konularının önemi giderek artmaktadır.

Günümüzde sürdürülebilirlik, her anlamda küresel bir öncelik haline gelmiş olsa da iç mekân tasarım tercihleri bu sürece entegre edilmede yeterince hızlı ilerleyememektedir. İç mimarların, sürdürülebilir iç mekânlar konusunda donanımlı olması, bu bilinci yaygınlaştırmaları ve iç mekân tasarım süreçlerinde aktif rol almaları büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde tüm iç mekânların iç mimarlar tarafından tasarlanmadığı dikkate alındığında, sürdürülebilir iç mekân anlayışının yaygınlaşması giderek zorlaşmaktadır. Oysaki, iç mekânların sürdürülebilir özelliklerle tasarlanması, kullanıcı sağlığı, ekonomik verimlilik ve doğal kaynak tüketimi açısından kritik bir konudur.

Yıllara göre önemli gelişmelerin ele alındığı sürdürülebilirlik tarihinde, alınan kararlar, geliştirilen teknolojiler ve malzemeler, iç mekânları ve yaşam biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Dünyada sürdürülebilirlik süreçleri belirli bir gelişim çizgisi izlerken, ülkemizde bu süreç daha farklı dinamiklerle ilerlemiş ve çeşitli gecikmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda, ülkemiz için yerel sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesi, farkındalık yaratılması ve iç mekân tasarımlarında sürdürülebilirlik kriterlerinin benimsenmesi, gelecek nesiller için sağlıklı ve yaşanabilir mekânlar oluşturmanın temel taşlarını oluşturmaktadır.

TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Küresel sürdürülebilirlik tarihinin 1960'lı yıllara dayandığı birçok kaynaktan takip edilebilmekteyse de, ülkemizde sürdürülebilirliğin başlangıcını bu dönemlerle ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir. Kapalı bir ekonomik sisteme sahip olan ve teknoloji üreten değil, daha çok dışarıdan edinen bir ülke konumunda bulunmamız, sürdürülebilirliğin ülkemize girişinde gecikmelere yol açmıştır.

1960'lı yıllarda güneş enerjisinin alternatif bir kaynak olarak kullanımına yönelik çalışmalar, güneş enerjili yapılara ilişkin araştırma ve projeleri beraberinde getirmiştir. Ancak, bu dönemde Türkiye'de geleneksel yapım tekniklerinin kırsal ölçekte devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, 1940'lı yıllardan itibaren beton malzemenin yaygınlaşması, geleneksel yapı üretim süreçlerini tehdit etmeye başlamıştır.

1970'li yıllarda küresel ölçekte yaşanan petrol krizleri, güneş enerjisi sistemlerine yönelik ilginin artmasına neden olmuş ve petrol fiyatlarındaki yükseliş, ekonomik politikaları önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda, Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından binalarda ısı yalıtımına yönelik ilk standart dizini yayımlanmış ve 1977 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından çıkarılan "Isıtma ve Buhar Tesislerinin Yakıt Tüketiminde Ekonomi Sağlanması ve Hava Kirliliğinin Azaltılması Yönetmeliği" yürürlüğe girmiştir. 1970'li yıllarda Türkiye'de güneş enerjisi daha çok ısıtma amaçlı kullanılmaktaydı. Bu doğrultuda, 1976 yılında ODTÜ bünyesinde Güneş Evi projesi hayata geçirilmiş ve aynı yıl üniversite olanaklarıyla tamamlanmıştır (Canpolat, vd., 1980, s. 41). 1978 yılında ise Ege Üniversitesi Güneş Enerjisi Enstitüsü kurulmuştur (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2009).

Türkiye'de 1981 yılında Isı Yalıtım Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. 1980'li yıllarda konutlarda ısıl amaçlı güneş enerjisi kullanımına başlanmış, 1980'lerin ortalarında ise güneşten elektrik enerjisi üretimine yönelik araştırmalar üniversiteler bünyesinde yürütülmeye başlamıştır. Süreç içerisinde güneş enerjisi ve sürdürülebilir enerji teknolojilerinin gelişimi hızlanmış ve santrallerin kurulumu gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, 1984 yılında ülkemizin ilk jeotermal enerji santrali olan Denizli Kızıldere Jeotermal Enerji Santrali faaliyete geçmiş ve sürdürülebilir bir enerji kaynağının kullanımı sağlanmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye'de ilk eko köy hareketleri başlamıştır. Bu girişimler, sürdürülebilirliğin eko sosyal mantık kuramına dayalı olarak toplum düzeninin sürdürülebilirlik temelinde yeniden şekillendirilmesini amaçlayan lokal çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda ekolojik tarım, sürdürülebilir turizm gibi uygulamalar yaygınlaştırılmaya çalışılmışsa da ülke genelinde yeterli bilincin oluşturulamadığı ve eko köylerin yaygınlaşamadığı görülmektedir. Günümüzde Küresel Eko Köy Ağı'na (Global Ecovillage Network- GEN) üye olabilmiş hiçbir eko köy girişimimiz bulunmamaktadır.

1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat II Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı, Türkiye'de sürdürülebilir mimarlığa yönelik ilgiyi artıran önemli bir etkinlik olarak kabul edilmektedir (Arsan, 2008, s. 21).

2005 yılında, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan raporda Türkiye, sera gazı salınımı en hızlı artan ülke olarak tespit edilmiştir (Şanlı ve Özekicioğlu, 2007, s. 474). Buna ek olarak, bu dönemde de Türkiye'nin küresel iklim değişikliğine etkisi ve iklim krizini önlemeye yönelik çabaları konusunda devlet politikalarının oluşturulmasında ciddi gecikmeler yaşandığı görülmektedir (Şanlı ve Özekicioğlu, 2007, s. 479). Ortaya çıkan yeni teknolojiler ve sürdürülebilir araçlar, çevre koruma amacıyla değil, çoğunlukla enerji verimliliği ve ekonomik kazanç hedefleri doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'de

enerji verimli yapı projeleri geliştirilmişse de özel sektör girişimlerinin yaygın olmadığı ve bu konuda literatürde yeterli sayıda örnek bulunmadığı görülmektedir.

Türkiye'de enerjinin verimli kullanımı ile ilgili ilk yasal düzenleme olan "Enerji Verimliliği Kanunu" 2007 yılında kabul edilmiştir (Enerji Verimliliği Kanunu, 2007). Ancak, bu yasa sadece endüstriyel işletmelere belirli oranlarda teşvik sağlamakta, en fazla enerji tüketen konut sektörüne yönelik herhangi bir destek mekanizması sunmamaktadır. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından "Binalarda Isı Yalıtımı Yönetmeliği", "Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanımında Verimliliğin Artırılmasına Dair Yönetmelik" ve "Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği" gibi çok sayıda ikincil ve üçüncül mevzuat yayımlanmıştır (Değirmendereli ve Durukan, 2021, s. 565). Ancak, yönetmelik bazlı dönüşümler yeterince hızlı gerçekleşmemiş ve denetim mekanizmaları yetersiz kalmıştır. Mevcut binalarda sürdürülebilir uygulamaların nasıl hayata geçirileceği konusundaki belirsizlikler de dönüşüm sürecini yavaşlatan faktörler arasında yer almaktadır.

2007 yılında yürürlüğe giren kanuna paralel olarak, Pamukkale Üniversitesi tarafından Denizli'de "Temiz Enerji Evi" kurulmuştur (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2009). Yapının ısıtma ve elektrik üretimi için güneş enerjisi altyapısı kullanılmış olup, elektrik üretimi aynı zamanda hidrojen enerjisiyle desteklenmiştir (PAU Temiz Enerji Evi, 2009).

2008 yılında ise Muğla Üniversitesi Rektörlük binasında, Türkiye'deki ilk binaya bütünleşmiş fotovoltaik cephe kaplaması uygulaması gerçekleştirilmiştir (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2009). Aynı yıl Diyarbakır Belediyesi tarafından "Diyarbakır Güneş Evi" açılmış ve güneş enerjisiyle çalışan damla sulama sistemleri tarım sektöründe yaygınlaşmaya başlamıştır (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2009). Bu bağlamda, binalarda enerji verimliliğini artırmak amacıyla "Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği" 2010 yılında yürürlüğe girmiştir (Bina Enerji Performansı Yönetmeliği, 2008).

Türkiye'deki ilk pasif ev, 2014 yılında inşa edilmiş olup, günümüzde ülke genelinde toplam dört adet pasif sertifikalı yapı bulunmaktadır (Passive House Institute, 2025). Avrupa'da pasif evlerle ilgili yasal düzenlemeler ise yukarıda belirtildiği gibi 2008 yılında yürürlüğe girmiştir.

2016 yılında Konya Karatay'da Kızören Güneş Enerji Santrali kurulmuş ve o dönemde Türkiye'nin en büyük ve en yüksek üretim kapasiteli güneş enerji santrali olmuştur.

2017 yılında yürürlüğe giren "Binalar ile Yerleşmeler için Yeşil Sertifika Yönetmeliği", 2022 yılında güncellenerek bütünleşik bina tasarımı, yapım ve yönetimi, yapı malzemesi ve yaşam döngüsü değerlendirmesi, iç ortam kalitesi, enerji kullanımı ve verimliliği, su ve atık yönetimi gibi başlıklarda değerlendirme kriterleri belirlenmiş ve yapılar ulusal ölçekte sertifikalandırılmaya başlanmıştır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Mesleki Hizmetler Genel Müdürlüğü, 2022).

Türkiye'nin ilk ve tek dikey orman konseptiyle tasarlanan Greenox Residence projesi, 2018 yılında International Finance Corporation (IFC) tarafından EDGE Yeşil Bina Sektörel Gelişim Programı kapsamında Türkiye'nin ilk inşaat sonrası EDGE Yeşil Bina Sertifikasını almaya hak kazanan pilot proje olmuştur.

2020 yılında Kalyon Karapınar Güneş Enerjisi Santrali işletmeye alınmış ve Avrupa'nın en büyük güneş enerji santrali haline gelmiştir.

2021 yılında Erginoğlu & Çalışlar Mimarlık, Palanga Sanat ve Mimarlık Çiftliği için sıkıştırılmış toprak duvarlı bir keçi korunağı inşa etmiştir. Her ne kadar yapı bir keçi korunağı olarak tasarlanmış olsa da, proje sürecinde doğal malzeme kullanımı, geleneksel işçilik ve ustalıkla diyalog, akademik destekle malzeme ve üretim sürecinin sınanması gibi unsurlar öne çıkmış, alternatif ve disiplinler arası mimari yaklaşımlar açısından önemli bir deneysel süreç gerçekleştirilmiştir (Erginoğlu ve Çalışlar, 2021). Sürdürülebilirlik odaklı yapılar bağlamında, bu proje bir dönem gerçekleştirilen saman balyası evlerle ilgili çalışmaları hatırlatır niteliktedir.

Şekil 2. Palanga Keçi Korunağı (Kaynak: (Çalışlar vd., 2021)

2022 yılında Türkiye'deki ilk yeşil bina sertifikalandırma uygulaması Yes-TR adıyla uygulanmaya başlamıştır.

2023 yılında SO? Mimarlık ve Fikriyat tarafından tasarlanan İki Yüz Evi, yerel malzeme ve iklim özelliklerine uyumlu sürdürülebilir bir yapı üretme amacıyla inşa edilmiştir. Eski bir köy evinden kalan taş malzemeler, yeni yapının inşasında kullanılmıştır. Güney cephede konumlandırılan taşlar, Akdeniz'in uzun güneşli gün sayısında önemli bir ısı bariyeri oluştururken, bol açıklıklı kuzey cephesi, yapının ikinci yüzünü meydana getirmektedir. Yapının taşıyıcı sistemi ahşap konstrüksiyon ile tasarlanmış, böylece doğal malzeme kullanımı tamamlanarak nefes alan bir yapı oluşturulmuştur (SO? Architecture and Ideas, 2025).

Şekil 3. İki Yüz Evi (Kaynak: (Göktaş, 2023)

Mart 2024'te yürürlüğe giren "Ahşap Binaların Tasarım, Hesap ve Yapım Esaslarına Dair Yönetmelik", ahşap yapıların inşaat sürecini belirli bir standarda oturtan önemli bir yasal düzenleme olarak değerlendirilmiştir.

Arsan (2008) çalışmasında, Türkiye'de sürdürülebilirlik yaklaşımının yetersiz olduğuna dikkat çekmiş ve akıllı ev gibi teknoloji ve konfor odaklı yaklaşımların daha fazla rağbet gördüğünü belirtmiştir (2008, s. 25). Günümüzde, yalnızca yüksek teknoloji ile verimlilik sağlamak yeterli olmayıp, sürdürülebilirliğin gerçekleştirilebilmesi için kaynak kullanımının önemli oranda azaltılması gerekmektedir. Mevcut konfor standartlarından feragat edilmediği sürece, tam anlamıyla sürdürülebilir bir yapılı çevre oluşturulması mümkün görünmemektedir. Mevcut uygulamalar yalnızca süreci uzatmaktadır.

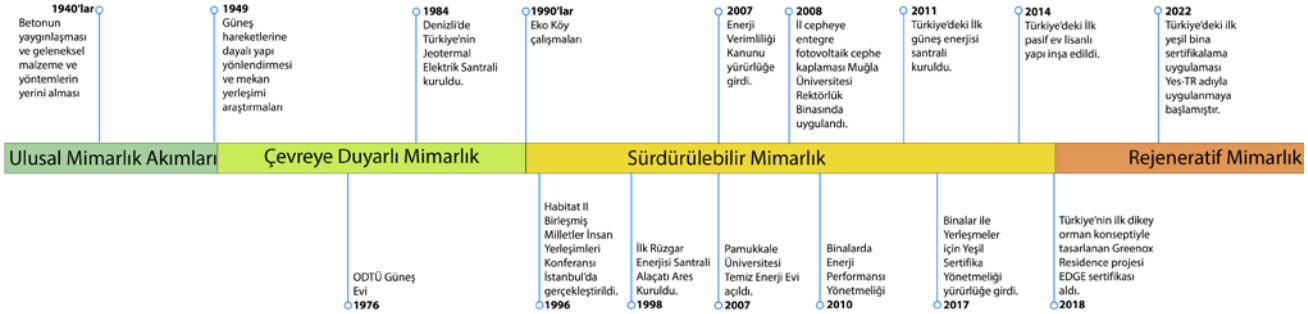

Şekil 4. Türkiye'de Sürdürülebilirlik Tarihi(Kaynak: Yazar)

Arsan (2008) çalışmasında, Türkiye'deki sürdürülebilirlik girişimlerini analiz etmiş ve ülkedeki literatür ile yapı eksikliğini vurgulamıştır. Günümüzde de çalışmasında bahsettiği eksikliklerin devam ettiği görülmektedir. Türkiye'de sürdürülebilir yapı teşebbüsleri ve yapı stoku konusunda literatürde hâlâ önemli boşluklar bulunmaktadır.

Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği tarafından, LEED ve BREEAM gibi uluslararası kuruluşlarca sertifikalandırılmış sürdürülebilir yapılar dijital ortamda envantere kaydedilmiştir. Ancak, bu yapılar genellikle büyük ölçekli projelerden oluşmaktadır. Küçük ölçekli ve geleneksel malzeme kullanımına dayalı sürdürülebilir yapılar ile ilgili eksiklikler, gelecekteki çalışmaların altyapısını oluşturacak mevcut verilerin kullanımını zorlaştırmaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilirliğin gelişim süreci incelendiğinde, küresel eğilimlerden başlangıçta uzak bir seyir izlediği, ancak günümüze yaklaştıkça mevcut trendleri takip etmeye başladığı görülmektedir. Türkiye'de sürdürülebilirlik tarihini, ulusal mimarlık akımları ile başlatmak yerinde olacaktır. Bu akımlarda gelenekselliğe ve kültürel öğelere yer verilmesi biçimsel olarak önemli görülmüş, ancak beton kullanımının yaygınlaşması, yerel malzemelerin, bölgesel mimari kimliğin ve geleneksel yapı ustalarının kaybolmasına neden olmuştur. Bu süreç, geleneksel ve aynı zamanda sürdürülebilir mimari anlayışın büyük ölçüde terk edilmesine yol açmıştır. Bu uygulamanın rasyonel bir açıklaması bulunmamakla birlikte, benzer durumların farklı bölgelerde de yaygınlaşmış olabileceği düşünülmektedir. 2018 yılında tamamlanan Türkiye'nin ilk dikey orman konseptli konut bloğu, rejeneratif mimarlığın ülkemizdeki ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmenin ardından, 2022 yılında Yes-TR sertifika uygulaması hayata geçirilmiş ve yeşil bina konseptleri ulusal düzeyde akredite edilmeye başlanmıştır.

Yapılan düzenleme ve gelişim adımlarına genel olarak bakıldığında İç Mimarlık bağlamında sürdürülebilir özellikli malzeme tercihlerinin seçimini kolaylaştıracak, yerel üreticilerle tasarımcıyı buluşturabilecek bir alt yapının ve bunu oluşturmaya yönelik teşebbüslerin eksik olduğu görülmüş ve buna yönelik bir model önerisinin çalışmanın bu kısmında irdelenmesi uygun görülmüştür. Dünyada ve ülkemizde sürdürülebilirliğin mevcut durumunu anlamak kavramsal karmaşaları gidermek ve kuramsal konuları bütüncül bir şekilde ele alma sonucunda "Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı" model önerisi ve detayları sunulmuştur.

YEREL SÜRDÜRÜLEBİLİR MALZEME AĞI MODELİ

Bu çalışma kapsamında sürdürülebilir iç mekân ve yapı tasarımına doğrudan katkı sağlayacak, yerel kalkınmayı destekleyen ve gömülü karbon emisyonlarını azaltmayı hedefleyen Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı (YSMA) önerisi geliştirilmiştir. Model, sürdürülebilirlik ilke ve kriterlerini yalnızca kuramsal düzeyde ele almakla kalmayıp, bu ilkelerin uygulamaya geçirilebilmesi için somut, işlevsel ve çok aktörlü bir sistem önermektedir.

YSMA, iç mimarlar, mimarlar, tasarımcılar, yapı inşa kuruluşları ve benzeri sektör üyeleri ile yerel üretici ve tedarikçileri buluşturmayı;

- Malzeme seçiminde yerellik ve çevresel etki kriterlerini öncelikli hale getirmeyi,
- Gömülü karbon emisyonlarını minimuma indirmeyi,
- Sertifikalı ve doğal malzeme bilgisini erişilebilir kılmayı,
- Kamu destekli teşvik mekanizmalarını tasarım süreçlerine entegre etmeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda YSMA'nın yapısal bileşenleri ve işleyişine yönelik ön görülen alt yapı aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. YSMA'nın yapısal bileşenleri ve işleyişi

Bileşenler	İçerik	İşleyiş
Veri tabanı Katmanı (Malzeme Bilgi Havuzu)	Malzeme özellikleri (ısı iletkenliği, VOC (Uçucu Organik Bileşikler) içeriği, yaşam döngüsü verileri vb.) sistematik olarak sunulur.	Her malzemenin gömülü emisyon değeri hesaplanarak listelenir.
Karar Destek Modülü	Tasarımcı, bulunduğu bölgeye ve proje tipolojisine (konut, eğitim yapısı vb.) göre önerilen malzeme kombinasyonlarını görebilir. Seçilen malzeme kombinasyonuna göre sistem, doğaya katkı puanı (% katkı katsayısı) üretir.	Bu skor; karbon salımı, yerel kalkınma desteği, kullanıcı sağlığı kriterlerine göre oluşturulur.
Gömülü Emisyon Hesaplama ve Raporlama Aracı	Kullanıcı tarafından seçilen malzeme gruplarının taşınma mesafesi, üretim süreci ve çevresel etkileri göz önünde bulundurularak toplam gömülü karbon emisyonu hesaplanır.	Bu verilerle proje bazında karbon ayak izi raporu oluşturulabilir. Aynı zamanda modülün bölge dışından gelen malzemeler için de kullanılabilir olması ile yerel malzeme ile aradaki farkın vurgulanması sağlanır.
Yerel Yönetimler ve Teşvik Entegrasyonu	Belediyeler ve ilgili kamu kurumları ile koordineli olarak, düşük emisyonlu projelere teşvik ve vergi avantajları sağlanması önerilmektedir.	YSMA platformu bu teşvikleri görünür kılarak tasarımcıya yol gösterici olur. Kullanılan malzeme ile teşvik oranını göstererek yerel ve sürdürülebilir malzeme kullanımını artırabilecektir.

Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı basitçe bu temelde çalışacak ve uygulayıcılar ile tasarımcılar arasında direkt iletişim sağlayarak sürdürülebilir malzemeleri ve proje uygulamalarını artırabilecektir.

Şekil 5. YSMA Modeli

YSMA modelinin temel hedefleri şunlardır:

- İç mimarlar, tasarımcılar ve uygulayıcılar için yerel ve sürdürülebilir malzemelere kolay erişim sağlamak.
- Malzeme seçiminde gömülü emisyon verilerinin şeffaf bir biçimde sunulmasını sağlamak.
- Her bir tercihin doğaya katkı oranını hesaplayarak tasarımcıya geri bildirim vermek.
- Yerel üreticilerin teşvik edilmesi için yerel yönetimlerle ve kamu kurumlarıyla etkileşimli bir yapı kurmak.
- Sürdürülebilirlik kriterlerine göre filtrelenmiş malzeme bankası üzerinden seçim yapılmasını sağlamak.

Bu model, sürdürülebilirliğin yalnızca teknik parametrelere değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlara da dayandığını göstermektedir. Önerilen sistem sayesinde hem yerel ekonomiler desteklenecek hem de karbon ayak izi azaltılarak doğal çevre üzerindeki yük hafifletilecektir. Ayrıca, geleneksel üretim tekniklerinin yeniden gündeme getirilmesiyle kültürel süreklilik sağlanacaktır. Bölge kültürü korunarak toplumsal belleğin korunması sağlanacaktır.

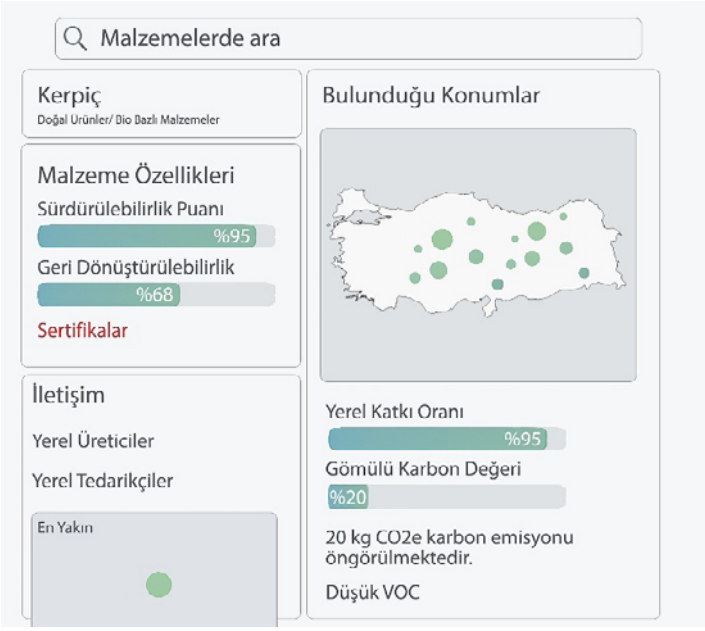

Şekil 6. YSMA Uygulaması

Kademeli olarak sürdürülebilir malzeme ağı fikrinin bu şekilde çalışması öngörülmektedir. YSMA, hem akademik alanda bir boşluğu dolduracak hem de iç mekân tasarım süreçlerinin sürdürülebilirlik kriterleriyle bütünleşmesini kolaylaştıracaktır. Model; yerel kaynakların etkin kullanımı, tasarım kararlarının doğrudan çevresel etkisinin analiz edilebilmesi ve karar destek süreçlerinin dijitalleştirilmesi gibi konularda özgün ve uygulanabilir bir çözüm önermektedir. Doğal ve sürdürülebilir malzemelerin kullanımı özellikle iç mekanların sağlık düzeyini de artıracaktır. Doğal ürünler, iç mekân hava kalitesini olumlu etkileyip, sıcaklık nem ve hava sirkülasyonunda zararlı emisyonların ortaya çıkmasını engelleyecektir. Dolayısıyla doğal ve sürdürülebilir malzemeler ile termal konfor öğelerinde de olumlu sonuçlar elde edilmiş olacaktır. Tasarımcıların doğal havalandırma odaklı çözümleriyle desteklenen bu kararlar ile pasif evlere benzer şekilde sürdürülebilir ve doğa dostu tasarımlar yaygınlaşabilecektir.

Tablo 3. Sürdürülebilir Tasarım İlkeleri

1. Enerji Verimliliği	Enerji Tasarrufu	Enerji verimli ürünler ile doğal kaynak kullanımı sınırlandırılabilir. Yapılan her türden tasarruf emisyon seviyelerini de düşürmektedir (Ör. Isı Pompaları vb.)
	Yenilenebilir Enerji Kaynakları	Enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların kullanımı. Bu uygulamaların bireysel kullanıma sunulması ile konut ölçeğinde enerji üretiminin sağlanması. (Güneş, rüzgâr, jeotermal vb.)
2. İç Mekân Kalitesi	Hava Kalitesi	VOC emisyonları (Uçucu Organik Bileşikler) hava kalitesine ve insan sağlığına zarar vermektedir. İç mekân hava kalitesinin sağlanması doğal malzeme kullanımı ve işlenmiş ürünlerin terk edilmesi ile mümkündür. Örneğin PVC bazlı ürün ve kaplamalar güneş ışığı etkisi altında hava kalitesini ve kullanıcı sağlını bozmaktadır.
	Termal Konfor	İç mekânda termal kontrolün pasif sistemlerle sağlanması emisyon üretimi açısından önemlidir. Aynı zamanda klima gibi sistemlerde kullanılan gazlar ozon tabakasına direkt zarar vermektedir.
3. Malzeme Seçimleri	Doğal ve sürdürülebilir malzemeler	Doğal malzemeler, tekrar kullanım olanağı sunmaları ile de sürdürülebilirdir.
	Geri dönüştürülmüş malzemeler	Geri dönüştürülmüş malzemeler hem maliyet açısından hem de yeni kaynak tüketmemek açısından önemlidir.
4. Su kullanımı	Su tasarrufu	Yapının genel su kullanımının tasarruflu hale getirilmesinin yanında, malzeme üretim süreçlerinde su kullanımını azaltmak.
	Yağmur suyu toplama sistemleri	Yağmur suyunu depolama ve ikincil kullanımda (temizlik, rezervuar vb.) yararlanmak.
5. Gömülü Emisyon	Emisyon değerleri	Yapı elemanları yerel kaynaklı olmadığında lojistik için kullanılan araçların doğaya yaydığı emisyon malzemenin gömülü emisyonudur.

Bu bağlamda uygulamanın kullanımını önemli ölçüde etkileyecek yönetim bazlı teşvik kararlarının alınması önem arz etmektedir. Avrupa'da kabul edilen yeni yapılarda pasif yapı standartları zorunluluğunun yanında sürdürülebilir malzeme kullanımını destekleyen kararların alınması hayati önem taşımaktadır.

SONUÇ

Tüm mekanlar için genel kabul edilebilecek sürdürülebilirlik kararları için önemli başlıkları tablo haline getirdiğimizde karşımıza beş önemli madde çıkmaktadır.

Tabloda sürdürülebilir bir yapı tasarlama aşamasında dikkat edilmesi gereken temel ilkeler sıralanmıştır. Bu ilkelerle tasarlanan yapılar sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Bu ilkeleri gerçekleştirmede dikkat çeken en önemli sorunlar arasında ise sürdürülebilir malzemeye erişim, maliyet ve planlama bulunmaktadır (Brooks ve Rich, 2016: 15; Utam vd., 2012'den aktaran Yang vd., 2019: 3). Bunlar sürdürülebilir malzeme tercihlerinin önündeki en büyük engelleri göstermektedir ve müşterilerde ön yargılı bakış geliştirmiştir. Kaynaklardan anlaşılacağı üzere küresel bazda durum bu şekildedir.

Türk mimarisinde sürdürülebilirlik uygulamalarının konumu, önemi ve yerel düzeydeki katkıları üzerine sunulan değerlendirmeler, alana hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde katkı sağlamaktadır. Tarihsel bir çerçevede ele alınan sürdürülebilirlik kavramı, küresel ve ulusal dinamikler doğrultusunda mimarlık ve iç mimarlık bağlamında çok boyutlu biçimde irdelenmiş; yerel gelişmelerin küresel eğilimlerle nasıl etkileşime girdiği kapsamlı biçimde ortaya konmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren çevresel krizlerle hız kazanan sürdürülebilirlik düşüncesi, Türkiye'de modernleşme süreciyle birlikte geleneksel yapı yöntemlerinden uzaklaşma, betonlaşma ve ithal malzeme kullanımı gibi eğilimlerle farklı bir biçimde gelişmiştir. Bu dönüşüm, gömülü emisyonların artmasına ve çevresel etkilerin derinleşmesine yol açarken, kültürel sürekliliğin de zayıflamasına neden olmuştur.

Sürdürülebilirliğe yönelik literatürdeki yaklaşım çoğunlukla çevresel etkilerle sınırlı kalırken, bu çalışma sürdürülebilirliğin toplumsal yapı, ekonomik sistem, kullanıcı sağlığı, mekânsal konfor ve kültürel bağlamla ilişkili çok katmanlı bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Mimarlık tarihinde geliştirilen çeşitli kuram ve yaklaşımlar değerlendirilmiş; Türkiye'deki gelişim çizgisi küresel örneklerle karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir.

İç mekânlara yönelik sürdürülebilirlik değerlendirmelerinde genellikle çevresel ve yapısal ölçütlerin öne çıktığı; malzeme seçimi, kullanıcı konforu ve iç hava kalitesi gibi kullanıcı odaklı parametrelerin ise ikincil düzeyde kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, sürdürülebilir iç mekân tasarımı odağında, iç mimarların yerel ve düşük gömülü emisyona sahip malzemelere ulaşımını kolaylaştırmayı hedefleyen özgün bir model geliştirilmiştir. Yerel Sürdürülebilir Malzeme Ağı (YSMA) olarak adlandırılan bu model, karbon salımının azaltılması, bölgesel üretimin desteklenmesi ve kültürel sürekliliğin sağlanması gibi hedefleri bütüncül biçimde ele almakta; dijital altyapısı, karar destek modülleri ve teşvik mekanizmalarıyla birlikte görsel diyagramlarla desteklenmiştir. Böylece sürdürülebilirlik, yalnızca kuramsal bir söylem olarak değil, uygulamaya dönük araçlarla da güçlendirilmiştir.

Bu bağlamda öneriler:

- Saha temelli çalışmalarla YSMA modelinin bölgesel uygulanabilirliği test edilmeli, veri setleri oluşturulmalıdır.
- Yerel yönetimlerin bu sürece dahil edilmesi ve teşvik sistemlerinin yapılandırılması gereklidir.
- İç mimarlık ve tasarım eğitiminde, malzeme seçiminde gömülü emisyon ve doğaya katkı gibi kriterlerin aktif biçimde öğretilmesi sağlanmalıdır.
- Bu model, dijital bir platform aracılığıyla uygulamaya aktarılmalı, açık kaynaklı bir sistem üzerinden yaygınlaştırılmalıdır. Gelecek çalışmalarda, farklı bölgelere özel karşılaştırmalı analizler ile YSMA'nın etkileri somutlaştırılabilir. YSMA modelinin gerçekleştirilmesi için projelendirilmesi planlanmaktadır.

YSMA teknolojik bir çözüm önerisi olmasına rağmen günümüz koşullarında sürdürülebilirliğin yalnızca teknolojik yeniliklerle değil, yaşam tarzı dönüşümü

ve yerel potansiyellerin yeniden değerlendirilmesiyle sağlanabileceği açıkça ortaya konmuştur. Mimarlık ve iç mimarlık bağlamında, sürdürülebilirlik yalnızca bir tasarım ilkesi değil, aynı zamanda üretim ve yaşam biçimi olarak yeniden tanımlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Alfuraty, A. B. (2020). Sustainable environment in interior design: design by choosing sustainable materials. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 881(1), 012035. (ss.1–18). https://doi.org/10.1088/1757-899x/881/1/012035

Arsan, Z. D. (2008, 340). Türkiye'de Sürdürülebilir Mimari. *Mimarlık*, *340*, 21–30.

Attia, S. (2018). *Regenerative and Positive Impact Architecture Learning from Case Studies.* SpringerBriefs in Energy. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66718-8

Ayalp, N. (2012). Environmental sustainability in interior design elements. Altawell, N., Volkov K., Matos C., Arroyabe P. (Eds.), *Recent Researches in Environmental & Geological Sciences* (ss. 163–167). WSEAS Press.

Baltacıoğlu, A. (1949). Teknik Gelişmeler. *Mimarlık Dergisi, 23*(1), 25–32.

Baweja, V. (2014). Sustainability and the architectural history. *Enquiry the ARCC Journal for Architectural Research, 11*(1), 40–51. https://doi.org/10.17831/enq:arcc.v11i1.207

Bolayır, S. ve Eroğlu, İ. (2024). Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma. *Sakarya İktisat Dergisi, 13*(1), 1–22.

Canpolat, İ., Turan, M. ve Ilgıt, F.(1980). ODTÜ Mimarlık Fakültesi Güneş Evi. *Mimarlık 18*(1), 41–42.

Çalışlar, H., PAAF, Çavuş, M., Demiralp, D., & Tufan, A. (2021, 19 Mayıs). *Palanga Goat Shelter / Erginoğlu & Çalışlar Architects.* Archdaily: https://www.archdaily.com/987407/palanga-goat-shelter-erginoglu-and-calislar-architects/62fccee096724107112bb5e4-palanga-goat-shelter-erginoglu-and-calislar-architects-photo adresinden alındı

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Mesleki Hizmetler Genel Müdürlüğü. (2022,13 Haziran). *Binalar İle Yerleşmeler İçin Yeşil Sertifika Yönetmeliği*. Binalar İle Yerleşmeler İçin Yeşil *Sertifika Yönetmeliği:* https://meslekihizmetler.csb.gov.tr/binalar-ile-yerlesmeler-icin-yesil-sertifika-yonetmeligi-haber-272022

Değirmendereli, A., & Dubukan, L. (2021). Enerji Verimliliği Kapsamında Konutlara Yönelik Vergi Teşvikleri: Bir Vergi Teşvik Mekanizması. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(24), 562–577.

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi. (2009). *Dünya'da ve Türkiye'de Güneş Enerjisi.* Ankara: Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi.

Erginoğlu ve Çalışlar. (2021, 10 Aralık). *Kentsel Tasarım Palanga Keçi Korunağı.* Ecarch: https://ecarch.com/projeler/palanga-keci-korunagi/

Ertan, Y. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlanması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, *11*(3). 463–478.

European Parliament. (2008, 31 Ocak). *European Parliament resolution of 31 January 2008 on an Action Plan for Energy Efficiency: Realising the Potential (2007/2106(INI)).* European Parliament: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2008-0033_EN.pdf

Eyüboğlu, H., & Büyükçam, S. F. (2023). Tracing the Evolution of Sustainable Architecture: An Analysis Spanning Five Decades. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, *12*(1) 46–74.

From Zero to Hero. (2018). *Yapılı Çevreler için Enerji Verimli Çözümler.* Doğa Yayıncılık.

Göktaş, O. (2023, 19 Mayıs). *Two Face House / SO? Architecture and Ideas.* Archdaily: https://www.archdaily.com/1024836/two-face-house-so-architecture-and-ideas/67616ba240f1570001988cca-two-face-house-so-architecture-and-ideas-photo?next_project=no

Guy, S., & Farmer, G. (2001). Reinterpreting Sustainable Architecture: The Place of Technology. *Journal of Architectural Education, 54*(3), 140–148.

Hayles, C. S. (2015). Environmentally sustainable interior design: A snapshot of current supply of and demand for green, sustainable or Fair Trade product for interior design practice. *International Journal of Sustainable Built Environment, 4*(1), 100–108.

Kapluhan, E. (2014). Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Güneş Enerjisinin Dünya'daki ve Türkiye'deki Kullanım Durumu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, s. 70–98.

Karabıçak, M. ve Özdemir, B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi 6(13)*, 44–49.

Karakoç, M. Z. (2013). Klimalarda Enerji Verimliliği Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: Ekserjetik

Verimlilik Oranı ve Çevresel Etki Oranı. *11. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 859–879). İzmir: TMMOB Makine Mühendisleri Odası.

Kaya, N., Çobanoğlu, M. T. ve Artvinli, E. (2010). Sürdürülebilir kalkınma için Türkiye'de ve dünyada çevre eğitimi çalışmaları . *6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, (ss. 407–418). Eskişehir.

Mckoy, D. R., Tesiero, R. C., Acquaah, Y. T., & Gokaraju, B. (2023). Review of HVAC Systems History and Future Applications. *Energies*, *16*(17), 6109. 1–15. https://doi.org/10.3390/en16176109

Mimarlık. (1947). Güneş ve Mimarlar. *Mimarlık Dergisi, 14(1-2)*, 25.

Naaz, S., & Jain, K. (2024). Sustainable Interior Design: Strategies for Creating Eco-Friendly Spaces. *ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts, 5*(1), 50–61. https://doi.org/10.29121/shodhkosh.v5.i1.2024.1327

Özdağ, U. (2011). Sessiz Bahar'dan Sonra Ses Getiren Elli Yıl: Kadın, Çevre, Sağlık. *Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28*(2), 179–199.

Özmehmet, E. (2007). Avrupa ve Türkiye'deki Sürdürülebilir Mimarlık Anlayışına Eleştirel bir Bakış. *Journal of Yaşar University*, *2*(7), 809–826.

Özorhon, G. (2013). Sürdürülebilir Mimarlık, Yarının Binaları ve Bir Örnek. *11. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 1473–1478). İzmir: TMMOB Makina Mühendisleri Odası.

Passive House İnstitute. (2025, 12 Ocak). *World map of certified buildings.* Passive House: https://passivehouse.com/03_certification/02_certification_buildings/02_certification_buildings.htm

PAU Temiz Enerji Evi. (2009, 23 Mart). *PAÜ Temiz Enerji Evi Nedir?* Pamukkale Üniversitesi Temiz Enerji Evi: http://tee.pau.edu.tr/amac.html

SO? Architecture and Ideas. (2025, 12 Şubat). *Two Face.* So İstanbul: https://www.soistanbul.com/Two-Face

Sonad, S. (1948). Yapıcılığımızda Mahalli İmkan ve Şartlar. *Mimarlık, 21*(5), 5–10.

Şanlı, B. ve Özekicioğlu, H. (2007). Küresel Isınmayı Önlemeye Yönelik Çabalar ve Türkiye . *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 2007*(2), 456–482.

Şen, H., Kaya, A., ve Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel Bir Perspektif. *Ekonomik Yaklaşım, 29(107)*, 1–47. https://doi.org/10.5455/ey.39101

Tabb, P. (2013). Origins of Green Architecture. P. J. Tabb, & S. Deviren (Ed.) içinde, *The Greening of Architecture A Critical History and Survey of Contemporary Sustainable Architecture and Urban Design* (ss. 1–21). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315239293

Tufan, M. Z. ve Özel, C. (2018). Sürdürülebilirlik Kavramı ve Yapı Malzemeleri için Sürdürülebilirlik Kritelerleri. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi, 2*(1), 6–13.

İŞLEMSEL ESNEKLİK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE TURKISH VERSION OF THE OPERATIONAL FLEXIBILITY SCALE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Onur GÖZÜBÜYÜK, Arzu BULUT

82

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1409-1422
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1597649

Geliş Recieved: **06.12.2024**
Kabul Accepted **05.07.2025**

İŞLEMSEL ESNEKLİK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE TURKISH VERSION OF THE OPERATIONAL FLEXIBILITY SCALE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Onur GÖZÜBÜYÜK [1], Arzu BULUT [2]

Anahtar Kelimeler:
İşlemsel Esneklik,
Geçerlilik,
Güvenirlik

Keywords:
Operational flexibility,
Reliability,
Validity.

ÖZ

Çalışmanın amacı, İşlemsel Esneklik Ölçeği (İEÖ) Türkçe formunun psikometrik özelliklerini incelemek, geçerlilik ve güvenirliğini test etmektir. Araştırma, Şubat-Nisan 2024 tarihleri arasında, bir kamu hastanesinde görev yapan 213 hemşire üzerinde yürütülmüştür. Ölçek, çevrimiçi anket yöntemiyle uygulanmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile ölçeğin yapı geçerliliği, Cronbach's α ve McDonald's ω katsayılarıyla güvenirliği değerlendirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde R (Sürüm 4.4.1) ve JASP (Sürüm 0.18.1) programları kullanılmıştır. DFA Sonuçları, ölçeğin 10 maddeden oluşan 2 faktörlü yapısı doğrulanmıştır ($\chi 2/df=2.221$, CFI=0.929, TLI=0.906, RMSEA=0.084 ve SRMR=0.053). Maddelerin faktör yükleri 0.501-0.782 aralığında değişmektedir. Ölçeğin geneli için Cronbach's α katsayısı 0.851, McDonald's ω katsayısı 0.855 ve kompozit güvenirlik ise 0.872'dir. Yakınsak geçerlilik için faktörler arasındaki korelasyon katsayısı incelenmiş ve ölçüt geçerlilik duygusal ve psikolojik esneklik ölçekleri ile ilişkisi analiz edilmiştir. Değişkenler arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Sonuçlar, Türkçe İEÖ'nin, işlemsel esnekliği değerlendirmek için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu doğrulamaktadır. İEÖ, sağlık hizmetlerinde hemşirelerin stratejik ve operasyonel süreçlerinin etkinliğini değerlendirmeye ve esneklik geliştirme stratejilerine rehberlik etmeye katkı sağlayabilir.

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the psychometric properties of the Turkish version of the Operational Flexibility Scale (OFS) and to test its validity and reliability. The study was conducted between February and April 2024, involving 213 nurses working at a public hospital. The scale was administered using an online survey method. Construct validity was assessed through Confirmatory Factor Analysis (CFA), while reliability was evaluated using Cronbach's α and McDonald's ω coefficients. The data were analysed using R (Version 4.4.1) and JASP (Version 0.18.1) software. CFA results confirmed the two-factor structure of the scale, consisting of 10 items ($\chi^2/df = 2.221$, CFI = 0.929, TLI = 0.906, RMSEA = 0.084, and SRMR = 0.053). Factor loadings for the items ranged between 0.501 and 0.782. Cronbach's α coefficient for the overall scale was 0.851, McDonald's ω coefficient was 0.855, and composite reliability was 0.872. For convergent validity, the correlation between the factors was examined, and the scale's relationship with emotional and psychological resilience measures was analysed. A moderate and positive correlation was found between the variables ($p < 0.01$). As a result, the Turkish version of OFS is a valid and reliable measurement tool for assessing operational flexibility. The OFS can help evaluate the effectiveness of nurses' strategic and operational processes in healthcare services and guide the development of flexibility strategies.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ogozubuyuk@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6150-1488.

[2] Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, abulut@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7362-5667.

Alıntılamak için/Cite as: Gözübüyük O. ve Bulut A. (2025) İşlemsel Esneklik Ölçeği Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri: Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1409-1422

GİRİŞ

Modern işletmeler, dinamik ve öngörülemeyen iş çevrelerinde rekabet üstünlüğü kazanabilmek için operasyonel süreçlerinde esneklik sağlaması günümüzde artık bir gerekliliktir. Bu esnek yapıların etkin bir şekilde yönetilmesi ve kalite standartlarıyla bütünleştirilmesi, özellikle sürdürülebilir başarı için belirleyici rol oynamaktadır. Sektörel bağlamda farklılık gösterse de, işletmelerin değişen koşullara uyum kapasiteleri, uzun vadede varlıklarını sürdürmede kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Kelime olarak esneklik, dinamik bir ortamda değişime uyumu ifade etmektedir (Ivanov, Das ve Choi, 2018; Ward ve diğerleri, 2015). Esneklik ilk olarak 1970'li yıllarda imalat sektöründe ortaya atılmış, teknolojinin hızlı gelişimine bağlı olarak rekabetin daha da kızıştığı 1990'lı yıllarda daha fazla gelişmeye ve dikkat çekmeye başlamıştır (Weick ve Sutcliffe, 2011; Ward ve diğerleri, 2015). Başlangıçta imalat endüstrisinde ortaya çıkan esneklik, zamanla üretim ve hizmet gibi farklı sektörlerde gelişimine devam etmiştir (Alolayyan, Ali ve Idris, 2012). Üretim sektöründe esnekliğin boyutları çıktı ve süreç odaklı olarak çıktının hacim, çeşitlilik ve yeni ürün esnekliği üzerinedir (Yousuf ve diğerleri, 2019).

Temelde durumsallık teorisine dayanan örgütsel esneklik, çevresel koşullara uygun olarak örgütü yapısal bir şekilde konumlandırmasına dikkat çekmektedir (Reed ve Blunsdon, 1998). Durumsallık, öngörülemeyen sonuçları önlemeye olanak tanıyan bir yaklaşımdır ve esnek örgütsel yapılarla desteklenmektedir (Sharm, Sushil ve Jain, 2010). Esneklik, hızlı çevresel değişimlere yanıt verme yeteneğini ifade ederken, işlemsel esneklik, bunun yanı sıra değişimlere karşı işlemsel hazır olma durumunu ifade etmektedir.

İşlemsel esneklik, örgüt süreçlerinin geliştirilmesi için değişimlere karşı tahmin yeteneğinin artırılmasını, fonksiyonel bir düşünme yaklaşımının oluşmasını ve bu sayede hareket yönüne ilişkin kararların daha etkili bir şekilde alınmasını sağlar (Srinivasan ve Swink, 2018). Pazar ve talep değişikliklerine hızlı yanıt verebilmek için esnek bir yapının oluşturulmasında bilginin etkin kullanımı önemli bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır (Grawe, Daugherty ve Roath, 2011).

Sağlık sektörü, yapısal karmaşıklığı ve yüksek belirsizlik düzeyi nedeniyle operasyonel esnekliğin stratejik önem taşıdığı kritik alanlardan birisidir. Sektörün kendine özgü dinamikleri; hasta taleplerindeki öngörülemez dalgalanmalar, acil müdahale gerektiren durumların sıklığı, tıbbi teknolojilerin hızlı evrimi ve kaynak tahsisindeki zorluklar, işlemsel esneklik mekanizmalarının kurumsal yapıya entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde ise iç ve dış esneklik genellikle stratejik yönetim çerçevesinde inceleme olanağı bulmuştur. Ağırlıklı olarak da finansal performans, tedarik zinciri yönetimi, maliyet kontrolü ve tesis tasarımı gibi konulara odaklanmıştır (Babbu, 2016; Dias ve Escoval, 2014; Ginn, Lee ve Ellis, 2006; Yu, Zhao, Liu ve Song, 2021). İşlemsel esneklik stratejik açıdan farklı kriterlere göre değerlendirilebilmektedir (Evans, 1991; Golden ve Powell, 2020); bunlar (1) süresel kapsam (kısa, orta ve uzun vadeli); (2) öngörülebilir ve öngörülemeyen alansal; (3) amaca yönelik saldırgan ya da savunma yönelimli; (4) iç ve dış odak nokta şeklindedir.

Değişim hızına adaptasyon, yalnızca sağlığın gelişimi açısından değil, stratejik üstünlük elde etme bakımından da kritik bir faktördür. Hastaneler sistemsel olarak incelendiğinde, girdi, süreç ve çıktılardaki esneklik ön plana çıkmaktadır (Chahal, Gupta ve Lonial, 2018). Hastanelerin çevreleriyle olan etkileşimlerinde, çevresel değişimlere ve taleplere yanıt verebilme kabiliyeti, iç ve dış esneklik boyutlarıyla yakından ilişkilidir. Bu boyutlar, esneklik ve hazır bulunuşluk kapsamında stratejik bir önem taşımaktadır (Alolayyan ve diğerleri, 2012).

İşlemsel esnekliğin ölçümünün sağlık kuruluşlarına yönelik kapsamı incelendiğinde, bu kavramın genellikle kurum süreçlerinin içsel dinamikleriyle sınırlı olduğu görülmektedir. Chahal ve ark. (2018), işlemsel esnekliği Sawhney'in (2006) dönüşüm süreci modeli çerçevesinde ele alarak girdi, süreç ve çıktı esnekliği boyutlarıyla sağlık yönetimi profesyonelleri üzerinde ampirik olarak test edilmiştir. Bu yaklaşım, iç kaynak yönetimi, organizasyonel süreçler ve kurumsal çıktılar üzerinde yoğunlaştığından, işlemsel esnekliğin daha çok içsel bir perspektif taşıdığı söylenebilir. Benzer şekilde, Jana ve

Dawn (2025) tarafından geliştirilen işlemsel esnekliğin geçerlilik ve güvenirlik analizleri sağlık çalışanları örnekleminde test edilmiş olup, ölçeğin boyutları yine girdi, süreç ve çıktı esnekliği temelinde yapılandırılmıştır. Kumar (2022) ise sağlık kuruluşlarının iç esnekliğini değerlendirmek amacıyla ekipman esnekliği, çalışan esnekliği, malzeme taşıma esnekliği ve destekleyici esneklik gibi alt boyutları içeren bir ölçek geliştirmiştir.

Öte yandan, Dias ve Escoval (2014), hastane performansını etkileyen örgütsel esneklik faktörlerini iç ve dış çevre esnekliği olarak ikiye ayırmıştır. Alolayyan ve ark. (2012) ise hastanelerdeki işlemsel esnekliği çevresel uyuma yönelik dış esneklik ve dayanıklılığa yönelik iç sağlamlık boyutlarıyla inceleyerek kavramın çok boyutlu yapısını vurgulamıştır.

Türkiye'de literatür incelendiğinde sağlık hizmetleri ile birlikte diğer hizmet sektörlerinde de işlemsel esnekliğin ölçümünde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı bulunmamaktadır. Bu eksiklikten hareketle bu çalışmanın amacı, İşlemsel Esneklik Ölçeği (İEÖ) Türkçe formunun psikometrik özelliklerini incelemek, geçerlilik ve güvenirliğini test etmektir. Bu çalışma ile değişen koşullara karşı örgütlerin iç dayanıklılığın ve dış esnekliğinin gelişimine katkıda bulunabileceği ve bu sayede kendilerini daha etkili bir şekilde konumlandırabileceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Türü

Bu araştırma, İEÖ'nün Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi amacıyla yürütülen metodolojik türde bir araştırmadır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma bir kamu hastanesinde yürütülmüş ve hastanede görevli hemşireler araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde literatürde öne çıkan çeşitli yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Araştırmacılar, genellikle örneklem büyüklüğünün ölçeğin madde sayısının beş ile on katı arasında olması gerektiğini belirtmektedir (Bentler ve Chou, 1987; Bollen, 1989; Bryant ve Yarnold, 1995; Nunnally, 1978). Jackson (2003) ise bu oranı 20:1 veya en az 10:1 olarak önermiştir. Bu çalışmada, örneklem büyüklüğünün, madde sayısının 20 katı olması gerektiği görüşü benimsenmiştir. İEÖ, toplam 10 maddeden oluştuğu için kültürler arası ölçek uyarlamalarında önerilen kriterler doğrultusunda, en az 200 katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir (10 madde x 20). Bu kapsamda 213 katılımcıya uygulanmış ve hedeflenen örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır.

Verilerin Toplama Araçları

Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmacılar tarafından hazırlanan "Tanıtıcı Bilgi Formu", ikinci bölümde Alolayyan ve ark. (2012) tarafından geliştirilen ve orijinal ismi Operational Flexibility Scale (OFS) olan İşlemsel Esneklik Ölçeği, üçüncü bölümde Duygusal Esneklik Ölçeği ve dördüncü bölümde ise Psikolojik Esneklik Ölçeği yer almaktadır.

Kişisel Bilgi Formu: Hemşirelerin kişisel ve mesleki özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek) sorgulayan altı kapalı uçlu sorudan oluşmaktadır.

İşlemsel Esneklik Ölçeği (İEÖ): Alolayyan ve ark. (2012) tarafından sağlık profesyonellerinin işlemsel esnekliğini değerlendirmek amacı ile geliştirilmiştir. İEÖ, dış esneklik (5 madde), iç sağlamlık (5 madde) olmak üzere 2 faktör ve 10 maddeden oluşan Likert türü bir ölçektir (Alolayyan ve diğerleri, 2012). Ölçek, beş derecelendirme (1= kesinlikle katılıyorum; 5 kesinlikle katılmıyorum) kullanılarak tanımlanmıştır. Ölçekte bir madde ters puanlanmaktadır. Ölçeğin toplamı için Cronbach's alfa (α) katsayısı 0.951, dış esneklik faktörü için 0.954, iç sağlamlık faktörü için 0.929'dur (Alolayyan ve diğerleri, 2012).

Duygusal Esneklik Ölçeği (DEÖ): Duygusal esneklik ölçeği, Fu, Chow, Li ve Cong (2018) tarafından duygusal esneklik düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması İme ve Ümmet (2022) tarafından yapılmıştır. Ölçek 10 madde ve 3 alt ölçekten oluşan yedili Likert yapısına sahiptir (1 hiç doğru değil, 7 tamamen doğru). Ölçekten alınan düşük puanlar duygusal esneklik düzeyinin düşük olduğunu, yüksek puanlar ise duygusal esneklik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach's alfa katsayısı 0.74 olarak bulunmuştur. Alt faktörleri için iç tutarlılık güvenirlik katsayısı, değerler olumlu duyguların

düzenlenmesi için 0.94, olumsuz duyguların düzenlenmesi için 0.89 ve duyguların iletişim faktörü için 0.84 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada DEÖ Cronbach's α katsayısı 0.680, McDonald's omega (ω) 0.614 olarak bulunmuştur.

Psikolojik Esneklik Ölçeği (PEÖ): Uygur ve Karaca (2020) tarafından psikolojik enekliği değerlendirmek amacı ile geliştirilmiştir. PEÖ, kabul (4 madde), an ile esnek temas halinde olmak (3 madde), bir bağlam olarak benlik (3 madde), ayrışma (3 madde) ve benimsenen değerler ve bu değerlere uygun davranışlar içinde olmak (3 madde) olmak üzere 5 faktör ve 16 maddeden oluşan Likert türü bir ölçektir (Uygur ve Karaca, 2020). Ölçek, beş derecelendirme (1= kesinlikle katılıyorum; 5 kesinlikle katılmıyorum) kullanılarak tanımlanmıştır. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin toplamı için Cronbach's α değeri 0.83, alt faktörleri için sırası ile 0.70, 0.66, 0.67, 0.73, 0.70 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada PEÖ Cronbach's α katsayısı 0.828, McDonald's ω 0.846 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırma, Şubat 2024 ve Nisan 2024 tarihleri arasında bir kamu hastanesinde görev yapan ve çalışmaya katılmaya gönüllü 213 hemşireyle yürütülmüştür. Katılımcılara ulaşmada zaman ve maliyet sınırlılıkları nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek formu çevrimiçi anket yöntemiyle katılımcılara ulaştırılmış ve anketin ilk sayfasında hemşirelere araştırmanın amacı, araştırma ekibi ve iletişim bilgileri paylaşılmış ve bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Araştırmada eksik ya da hatalı yanıtlanan anket bulunmadığı için analizler 213 kişilik veri seti üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Prosedür

Belirli bir kültüre uyarlanan bir ölçme aracı için uyarlama sürecinde belirli adımlar olsa da tam bir fikirbirliği yoktur (Gjersing, Caplehorn ve Clausen, 2010). Mevcut çalışmada Gjersing ve ark. (2010) ölçek uyarlama süreçlerine yönelik önerdiği adımlar takip edilmiştir. Ayrıca, kavramsal ve madde eşdeğerliği değerlendirilmiş; dil geçerliğini sağlamak amacıyla Brislin, Lonner ve Thorndike'nin (1973) önerdiği yöntem uygulanmıştır.

Kavramsal ve Madde Eşdeğerliği

Çalışmada öncelikli olarak araştırmacılar tarafından literatür taraması yapılmış ve kavramsal ve madde eşdeğerliği incelenmiştir. Bu aşamada, ölçeğin temel kavramla olan ilişkisinin hem orijinal dilde hem de hedef dilde uyumlu olup olmadığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra, orijinal ölçeğin kapsadığı alanların yeni ölçek bağlamındaki uygunluğunu değerlendirmek amacıyla üç uzmanın görüşüne başvurulmuştur (Reichenheim ve Moraes, 2007). Uzmanların değerlendirmeleri sonucunda ölçek maddelerinde herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek görülmemiştir.

Çeviri Çalışması

İEÖ'nin Türkçe'ye çeviri sürecinde Brislin ve ark. (1973) tarafından önerilen yöntem takip edilmiştir. Çeviri çalışmasına başlamadan önce, öncelikle ölçeği geliştiren iletişimden sorumlu yazar ile iletişime geçilmiş ve ölçeğin Türkçeye uyarlanması için gerekli izin alınmıştır. Öncelikli olarak anadili Türkçe olan ve İngilizceye hakim 3 uzman ölçeğin Türkçe çevirisini yapmıştır. Yapılan ilk çeviri, alanda uzman 3 kişilik bir değerlendirme grubu tarafından anlaşılırlık, kelime ve cümle yapıları ile kültüre uygunluğu dikkate alınarak gözden geçirilmiştir. Düzenlenmiş Türkçe çeviri, ilk çevirileri yapanlardan bağımsız, İngilizceye hakim 2 uzman tarafından tekrar orijinal dile çevrilmiştir. Bu geri çeviri, orijinal ölçekle karşılaştırılmış ve anlam üzerinde önemli bir fark yaratmayacak şekilde bazı küçük düzeltmeler yapılmış ve ölçeğin son hali oluşturulmuştur. Yeni formun anlam ve dilbilgisi açısından orijinal formdan farklı olmadığı tespit edilmiştir. Son aşamada, ölçeğin çeviri ve yapı açısından uygunluğunu değerlendirmek için, alanda uzman, akademik yeterliliği yüksek ve ileri düzey İngilizce bilgisine sahip 2 uzmandan görüş alınmıştır. Uzman değerlendirmelerinden geri dönüşlerin olumlu olması sonucu ölçeğin ön-nihai versiyonunun pilot çalışma için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Pilot Çalışması

Bu aşamada, dil ve kapsam geçerliği sağlanan ölçek maddelerinin anlaşılabilirliğini değerlendirmek amacıyla,

örneklem grubu dışında yer alan 25 hemşireyle bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada, hemşirelerden her bir maddeyi açıklamaları istenmiş ve ilgili maddeleri doğru anlayıp anlamadıkları araştırmacılar tarafından not edilmiştir (Reichenheim ve Moraes, 2007). Pilot çalışmadan elde edilen geri bildirimler doğrultusunda, ölçek üzerinde anlamsal düzeltmeler yapılmıştır. Ardından, üç hemşire ile ölçeğin işlemsel esnekliği konusunda görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu aşamaların ardından Türkçe ölçeğin son hali oluşturularak mevcut araştırma kapsamında 213 hemşireye uygulanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

İEÖ'nin faktör yapısını belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. DFA kapsamında, ölçeğin model uyumunu değerlendirmek amacıyla yaygın kabul gören uyum indeksleri dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, χ^2/df (ki-kare/serbestlik derecesi), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation), CFI (Comparative Fit Index), TLI (Tucker-Lewis Index) ve SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) değerlerinin raporlanması önerilen temel ölçütler arasında yer almaktadır. Uyum indeksinin kabul edilebilir düzeyde olması için χ2/df 3'ten küçük olması (Kline, 2011), CFI ve TLI değerleri 0.95'e eşit ya da üstünde olması (Bentler, 1990; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Tucker ve Lewis, 1973), RMSEA 0.10'dan küçük olması, (MacCallum, Browne ve Sugawara, 1996), SRMR 0.08'den küçük olması (Browne ve Cudeck, 1993; Hu ve Bentler, 1999; Jöreskog ve Sörbom, 1996) verilerin modele iyi uyum sağladığına kanıt oluşturmaktadır. Ayrıca ayırt edici geçerlilik bağlamında; %27'lik alt ve üst gruplar arasında farklılığın olup olmadığını saptamak amacıyla t-testi (independent samples t test) yapılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizi için Cronbach's α, McDonald's ω ve kompizit güvenirlik (CR) iç tutarlılık ölçümü, madde analizi kapsamında düzeltilmiş madde-toplam korelasyon ölçümü yapılmıştır. Madde toplam korelasyon katsayısı için 0.40 değeri ölçüt olarak alınmıştır (Uysal ve Özcan, 2011). İEÖ alt faktörler arası korelasyonlar Pearson korelasyon katsayısı kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliliğini değerlendirmek için işlemsel esneklik, duygusal esneklik ve psikolojik esneklik arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. İstatistiksel analizler R (Version 4.4.1) ve JASP (Version 0.18.1) programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. DFA için analizler R programında yer alan lavaan paketi (Rosseel, 2012) ile yapılmıştır. DFA sonrası elde edilen yapısal modeller lavaanplot paketi (Lishinski, 2018) kullanılarak görselleştirilmiştir. Anlamlılık düzeyi α=0.05 olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Etik Yönü

İEÖ'nün kullanımı için sorumlu yazarla e-posta yoluyla görüşülerek izin alınmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için, 14.12.2023 tarihinde Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 2023-230 sayılı karar ile etik kurul onayı ve verilerin toplanacağı kurumdan araştırma uygulama izni alınmıştır. Araştırmaya katılma kriterlerini sağlayan ve katılmayı kabul eden hemşirelere araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve onay alınmıştır. Tüm araştırma süreci, Helsinki Deklarasyonu'na uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcıların Kişisel ve Mesleki Özelliklerine İlişkin Bulgular

Hemşirelerin tanımlayıcı özellikleri incelendiğinde %85'inin (n=181) kadın olduğu, yaşlarının 22 ile 50 yıl arasında değiştiği ($\bar{X}_{Yaş}$=30.19±5.92), %67.6'sının (n=144) lisans mezunu olduğu, %58.2'sinin evli olduğu belirlenmiştir.

İEÖ'nin Madde Analizlerine İlişkin Bulgular

Çalışmada DFA aşamasına geçilmeden önce düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ile madde silindiğinde Cronbach's α değerleri incelenmiştir (Tablo 1). Güvenirlik kapsamında iç tutarlılık için Cronbach's α değerleri hesaplanmıştır. Bu işlemden sonra düzeltilmiş madde-toplam korelasyon değeri 0.20'nin altında olan maddeler ayrıca değerlendirilmiştir. İEÖ'nin madde-toplam korelasyon katsayıları 0.34 ile 0.70 arasında değişmektedir. Düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyon katsayısı 0.40'ın üzerinde olan maddeler ayırt edicilik özelliği "çok iyi", 0.21 ile 0.40 arasında olan maddeler ayırt edicilik özelliği "iyi" ve 0.20'nin altında olan maddeler ayırt edicilik özelliği "kötü" olarak değerlendirilir. Ayırt edicilik düzeyi düşük (0.20'nin altında) olan maddeler, ölçeğin güvenirliğini olumsuz etkileyebileceğinden, bu maddelere ölçeğin son halinde yer verilmemesi önerilmektedir (Şencan, 2005).

Tablo 1. Madde Analizi Sonuçları

Faktörler	Maddeler	X̄	SS	Çarpıklık	Basıklık	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach's α
Dış Esneklik	M 1	3.26	0.99	-0.60	-0.24	0.61	0.83
	M 2	3.44	0.86	-0.89	0.33	0.66	0.83
	M 3	3.25	0.95	-0.43	-0.46	0.61	0.83
	M 4	3.55	0.83	-1.08	0.93	0.70	0.82
	M 5	3.55	0.88	-0.81	0.49	0.70	0.82
İç Sağlamlık	M 6	3.71	0.94	-0.90	0.72	0.60	0.83
	M 7	4.28	0.72	-1.09	2.25	0.44	0.85
	M 8	2.57	1.02	0.15	-0.74	0.34	0.86
	M 9	3.39	0.93	-0.59	-0.09	0.44	0.85
	M 10	3.26	0.99	-0.69	0.40	0.61	0.84

Tablo 2. İEÖ İçin Alt-Üst %27'lik Grupların Madde Ortalama Puanları Arasındaki Farklar

Maddeler	%27 Üst Grup		%27 Alt Grup		t	p
	X̄	SS	X̄	SS		
M1	3.95	0.69	2.41	0.92	10.194	< 0.001
M2	4.05	0.48	2.62	0.88	10.947	< 0.001
M3	4.02	0.58	2.41	0.80	12.426	< 0.001
M4	4.12	0.38	2.69	0.82	12.057	< 0.001
M5	4.21	0.52	2.71	0.86	11.37	< 0.001
M6	4.34	0.55	2.90	0.97	9.919	< 0.001
M7	4.72	0.45	3.71	0.84	8.142	< 0.001
M8	3.19	1.07	1.91	0.84	7.143	< 0.001
M9	3.98	0.74	2.74	0.89	8.182	< 0.001
M10	4.26	0.55	3.21	0.85	7.897	< 0.001

İEÖ için Alt-Üst %27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların anlamlılığı Tablo 2'de sunulmuştur.

İEÖ'de yer alan maddelerin alt ve üst gruplar arasında anlamlı bir ayrım yapabilmesi, ölçeğin ayırt edici geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, ölçeğin ölçtüğü yapıyı diğer benzer yapılardan bağımsız ve tutarlı bir biçimde değerlendirebildiğini, dolayısıyla yeterli düzeyde yapı geçerliliğine sahip olduğunu desteklemektedir.

İEÖ'nin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Türkçeye uyarlanan ölçeğin son hali 213 kişilik ana örneklem ile test edilmiştir. Çalışmada iki alt faktör ve 10 maddeden oluşan İEÖ'nin birinci düzey çok faktörlü yapısını test etmek için DFA yapılmıştır. DFA kapsamında ölçeğin orijinal çalışmasında önerilen "iç sağlamlık" (5 madde) ve "dış esneklik" (5 madde) olmak üzere iki faktörlü yapısı R yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan DFA sonucunda $\chi 2/df = 2.221$, CFI= 0.929, TLI= 0.906, RMSEA= 0.084 ve SRMR= 0.053 kabul edilebilir

uyum değerlerine ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar İEÖ'nin öngörülen kuramsal yapısının (2 faktörlü) doğrulandığını göstermektedir. Birinci düzey DFA yapısal model Sekil 1'de sunulmuştur.

DFA sonrası elde edilen faktör yükleri, standart hata, z ve p değerleri aşağıda Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde İEÖ madde faktör yükleri 0.368 ile 0.782 arasında değişmektedir. Maddelere ait z değerleri ise 4.94 ile 10.39 arasındadır ve tüm z değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0.001).

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonrası Elde Edilen Faktör Yükleri, Standart Hata, z ve p Değerleri

Faktörler	Maddeler	SH	z	p	Faktör yükü
Dış Esneklik	M1	0.063	10.39	< 0.001	0.667
	M2	0.053	12.51	< 0.001	0.767
	M3	0.060	11.46	< 0.001	0.720
	M4	0.050	12.92	< 0.001	0.782
	M5	0.054	11.89	< 0.001	0.740
İç Sağlamlık	M6	0.064	10.09	< 0.001	0.692
	M7	0.051	6.99	< 0.001	0.501
	M8	0.075	4.96	< 0.001	0.368
	M9	0.069	7.19	< 0.001	0.534
	M10	0.057	7.64	< 0.001	0.544

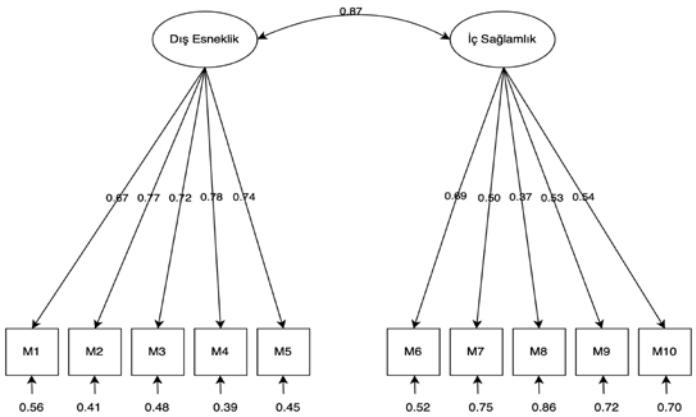

Şekil 1. Birinci Düzey DFA Ölçüm Modeli

Ölçüt Bağıntılı Geçerliliğe İlişkin Bulgular

Ölçüt bağıntılı geçerlilik kapsamında İEÖ ile birlikte DEÖ ve PEÖ uygulanmıştır. Ölçekler arasında elde edilen korelasyon katsayıları Tablo 4'te verilmiştir. İEÖ alt faktörleri arasındaki korelasyon katsayıları Evans (1996) tarafından hazırlanan makalede yer alan referans korelasyon katsayılarına (0.00-0.19: çok zayıf, 0.20-0.39: zayıf, 0.40-0.59: orta, 0.60-0.79: güçlü ve 0.80-1.00: çok güçlü) göre yorumlanmıştır (Evans, 2016). Buna göre, iç sağlamlık ile dış esneklik arasında anlamlı, pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki (r = 0.650, p <0.001) olduğu saptanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Değişkenlere Ait Korelasyonlar

	α	ω	X̄	SS	1	2	3
[1]İEÖ-Dış Esneklik	0.852	0.855	17.05	5.58	-		
[2]İEÖ-İç Sağlamlık	0.645	0.658	17.65	2.85	0.650***	-	
[3]Duygusal Esneklik	0.680	0.614	51.76	6.79	0.446***	0.414***	-
[4]Psikolojik Esneklik	0.828	0.846	56.49	7.82	0.308***	0.351***	0.426***

***p<0.001.

İEÖ-Dış esneklik ile duygusal esneklik (r = 0.446, <0.001), İEÖ-Dış esneklik ile psikolojik esneklik arasında (r = 0.308, <0.001) pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İEÖ-İç sağlamlık ile duygusal esneklik (r = 0.414, *p* <0.001), İEÖ-İç sağlamlık ile psikolojik esneklik arasında (r = 0.351, *p* <0.001) pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar İEÖ'nün geçerliğine kanıt olarak değerlendirilebilir.

Güvenirlik Analizlerine İlişkin Bulgular

İEÖ'nin güvenirliği Cronbach's α, McDonald's ω ve CR değerleri ile incelenmiştir (Tablo 5). Ölçeğin toplamı için iç tutarlılık katsayıları sırası ile 0.851, 0.855, 0.872 bulunmuştur. İEÖ-Dış esneklik faktörü için sırası ile 0.852, 0.855, 0.855; İEÖ-İç sağlamlık faktörü için sırası ile 0.645, 0.658, 0.662 olarak bulunmuştur. Cronbach's α, McDonald's ω ve CR değerinin 0.70'ten büyük olması ölçek maddelerinin iyi bir iç tutarlılığına kanıt oluşturmaktadır (DeVellis, 2014; Gliem ve Gliem, 2003; Nunnally, 1978). Cronbach's α değerinin 0.95'in üzerinde olması tesadüfi bir tutarlılığı göstermiş olabileceği için istendik bir durum değildir (Şencan, 2005).

TARTIŞMA

Günümüzde çağdaş örgüt yapıları, esnekliği hem bir gereklilik hem de doğal bir eğilim olarak kabul etmektedir (Bal ve Izak, 2021). Özellikle olağan dışı durumlar, tüm sektörlerde esnek yapılara olan ihtiyacı artırırken, bu durumdan en çok etkilenen alanların başında sağlık sektörü gelmektedir. Hastanelerin, çevresel belirsizliklerle başa çıkabilmesi ve beklenmedik durumları etkin bir şekilde yönetebilmesi, esneklik yeteneklerini geliştirmelerine bağlıdır. Bu doğrultuda, hastane, hasta, tedarikçi ve çalışanlar arasındaki entegrasyonun başarısı kritik bir rol oynamaktadır (Yu ve diğerleri, 2021). İşlemsel esneklik kavramını benimseyen ve bunu yönetmeyi hedefleyen kurumlar ile yöneticiler, özellikle sağlık hizmetleri gibi hızlı değişim yaşanan alanlarda rekabet avantajı sağlamak ve yenilik yeteneğini sürdürülebilir kılmak için esnekliklerini geliştirmelidir (Ojha, Struckell, Acharya ve Patel, 2021). Mevcut çalışma, işlemsel esnekliğin iç sağlamlık ve dış esneklik faktörleri doğrultusunda ölçülmesini amaçlayan bir ölçeğin Türkçeye kültürel uyarlama sürecini ele almakta ve bu doğrultuda, söz konusu aracın psikometrik özelliklerini değerlendirmektedir.

İşlemsel Esneklik Ölçeği, Alolayyan ve ark. (2012) tarafından hastanelerde işlemsel esnekliği ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Türkiye'de esneklikle ilgili psikolojik, duygusal ve bilişsel esneklik ölçümüne yönelik çeşitli araçlar bulunsa da işlemsel esnekliği değerlendiren bir ölçme aracı bulunmamaktadır (Uygur ve Karaca, 2020; Karakuş ve Akbay, 2020; İme ve Ümmet, 2022). Bu eksikliği gidermek amacıyla çalışmada, işlemsel esneklik ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Ayrıca, uyarlanan ölçme aracının, duygusal ve psikolojik esneklik ölçekleriyle olan ölçüt bağlantısının geçerliliği de bu araştırmanın kapsamı dahilinde değerlendirilmiştir.

Bir ölçme aracının geçerlilik ve güvenirlik değerleri, kültürel bağlam farklılıklarından dolayı, çok yakın kültürlerde bile değişkenlik gösterebilmektedir (Çapık, Gözüm ve Aksayan, 2018). Bu çalışmada uyarlanan ölçme aracının güvenirliği için Cronbach's α katsayısı 0.851 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin orijinal versiyonunda ise Cronbach's α değeri 0.951 olarak rapor edilmiştir (Alolayyan ve diğerleri, 2012). İlk versiyonu sonrası aynı ölçek Idris ve ark. (2013) tarafından farklı hizmet sektörleri çalışanları üzerinde de doğrulanmıştır. Bu çalışmada da Cronbach's α değeri 0.877 olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda ölçeğin iç tutarlılığı için McDonald's ω katsayısı da değerlendirilmiştir. McDonald's ω, Cronbach's α'ya göre daha düşük varsayımlar gerektiren ve madde çıkarımına dayalı durumlarda güvenirliği daha gerçekçi şekilde yansıttığı ifade edilen bir ölçüttür (Bonniga ve Saraswathi, 2020). Çalışmamızda McDonald's ω katsayısı 0.855 olarak hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra ölçeğin kompozit güvenirliği 0.872 olarak hesaplanmış olup, CR>0.70 koşulu ölçeğin güvenirliğini desteklemektedir.

Hastanelerde operasyonel esnekliği ölçmek için geliştirilen diğer bir ölçek de benzer geçerlilik sonuçları ortaya koymuştur. Örneğin, Chahal ve ark. (2018) tarafından geliştirilen üç boyutlu hastane operasyonel esneklik ölçeğinin Cronbach's α değeri 0.871 olarak rapor edilmiştir. Mevcut çalışmada elde edilen Cronbach's α katsayısı (0.851), sağlık profesyonelleri örnekleminde yapılan testlerin birbiriyle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Alolayyan ve ark. (2022) sağlık sektörü *çalışanal*arı üzerinde yürüttüğü bir başka çalışmada İşlemsel Esneklik Ölçeği 8 madde ve 2 faktörlü bir yapı ortaya koymuştur (Alolayyan ve ark., 2022). Mevcut çalışma bulgularımız operasyonel esnekliğinin önceki çalışmalarda (Harvey ve diğerleri, 1997; Idris ve diğerleri, 2010) önerildiği gibi iki faktörlü (dış esneklik ve iç sağlamlık) yapısını desteklemektedir.

Çalışmalar, sağlık hizmetlerinden küresel üretime kadar çeşitli bağlamlarda işlemsel esnekliğin önemini vurgulayarak, verimliliği artırma, riski yönetme ve rekabet avantajları yaratmadaki rolünü ortaya koymaktadır (Haksöz ve diğerleri, 2018; Kogut ve Kulatilaka, 1994; Ward ve diğerleri, 2015). Bu bulgular, kaynak tahsisini optimize etmede ve farklı sektörlerde sistem performansını iyileştirmede işlemsel esnekliğin stratejik değerini ön plana çıkarmaktadır. Sağlık hizmetlerinde ise, özellikle acil servislerdeki uygulamalarda, işlemsel esneklik; fiziksel, insan kaynağı, hacim, davranışsal ve kavramsal boyutlarıyla hasta ihtiyaçlarına hızlı adaptasyonu mümkün kılarak hizmet kalitesini ve değerini artırmaktadır (Ward ve diğerleri, 2015). İşlemsel esnekliğin, hastane performansı, yönetsel kapasite ve çalışan katılımı üzerinde olumlu etkileri olduğu ortaya konmuştur (Alolayyan ve Alyahya, 2023). Ayrıca, sağlık çalışanlarının bilgi edinme, fikir üretme ve çözüm uygulama gibi yenilikçi davranışlarını destekleyen operasyonel esneklik yapılarından faydalandıkları gösterilmiştir (Kessel ve diğerleri, 2012). Bu bağlamda, farklı meslek gruplarının esneklik düzeyleri değişkenlik gösterebilmekte; doktorlar bilgi edinmede, hemşireler ve terapistler ise fikir üretiminde daha etkin roller üstlenmektedir (Wise ve diğerleri, 2017). Bu nedenle, hemşirelerde işlemsel esnekliğin düzeyini değerlendirmek, hasta bakım kalitesini artırmak ve yenilikçi uygulamalara zemin hazırlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Çalışmamızda İEÖ'nin geçerliliği, DFA ile incelenmiştir. Genel olarak DFA sonuçlarının değerlendirilmesinde şu kriterler dikkate alınmaktadır: $\chi 2/df \leq 3$ koşulu (Kline, 2011); CFI, TLI için ≥ 0.95 koşulu (Bentler ve Bonett, 1980; Marsh, Hau, Artelt, Baumert ve Peschar, 2006; Lomax ve Schumacker, 2004); (SRMR) ≤ 0.10 koşulu (Browne ve Cudeck, 1993; Büyüköztürk, 2002) ve RMSEA ≤ 0.08 (veya<0.10) (Kline, 2011; Anderson ve Gerbing, 1984; Schreiber, Nora, Stage, Barlow ve King 2006). MacCallum, Browne ve Sugawara (1996), RMSEA değerinin 0.10'dan küçük olması durumunda modelin kabul edilebilir uyum sağladığını ileri sürmüşlerdir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar ($\chi 2/df= 2.221$, CFI= 0.929, TLI= 0.906, RMSEA= 0.084 ve SRMR= 0.053) ölçeğin kabul edilebilir düzeyde bir uyum sağladığını göstermektedir.

İEÖ'nin geçerliliğini değerlendirmek amacıyla, ölçeğin alt faktörleri arasındaki ilişkiler ile diğer ölçme araçlarıyla olan ilişkiler üzerinden ölçüt bağıntılı geçerliği de incelenmiştir. Elde edilen bulgular, iç sağlamlık ve dış esneklik faktörleri arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, ölçeğin kavramsal bütünlüğünü desteklemekte ve ölçtüğü yapının geçerliliğine ilişkin ek kanıt sunmaktadır. Benzer şekilde, iç esnekliğin hem duygusal esneklik hem de psikolojik esneklik ile orta düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Dış sağlamlık da benzer şekilde hem duygusal esneklik hem de psikolojik esneklik ile orta düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı ilişki sergilemiştir. Bu bulgular, ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliliğini desteklemekte ve kavramsal olarak ilişkili yapılarla tutarlı bir şekilde ilişkilendiğini ortaya koymaktadır.

Alan yazında, hemşirelerin işlemsel esnekliği üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, özellikle bakım süreçlerinde daha belirgin bir şekilde dikkat çekmektedir (Gnanlet, Sharma, McDermott ve Yayla 2021). Esneklik, sağlık sektöründe yalnızca bir gereklilik olarak görülmekle kalmayıp, belirsizlikler ve ani gelişen olaylara hızlı yanıt verebilme açısından da kritik bir öneme sahiptir (Butler ve Ewald, 2000; Nancarrow, 2015). Hizmet sektörünün en yoğun ve karmaşık olduğu alanlardan biri olan sağlık hizmetlerinde, hasta bakımı süreçlerini yürüten hemşirelerin işlemsel esneklik düzeylerini artırmak, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Türk hemşirelerde işlemsel esnekliği değerlendirmek için Türkçe uyarlama çalışması olarak yürütülen bu araştırma sonunda İEÖ Türkçe formunun 10 madde ve 2 faktörden oluşan yapısı doğrulanmıştır. Ölçeğin farklı meslek gruplarında ve farklı sektörlerde farklı yapılar göstereceği unutulmamalıdır. Bunun için daha fazla geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılmasını önermekteyiz.

SONUÇ

Esneklik, çevresel değişim hızına uyum sağlama ve stratejik üstünlük elde etme açısından hem üretim hem de hizmet sektörlerinde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. İşlemsel esneklik, özellikle sağlık hizmetlerinin dinamik ve belirsiz yapısı içinde, stratejik yönetim ve operasyonel süreçlerin etkinliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, mevcut çalışma İEÖ'nün Türkçe formunun geçerlilik ve güvenirlik analizlerini gerçekleştirerek, ölçeğin hemşirelerde işlemsel esneklik düzeylerini ölçmedeki kullanılabilirliğini değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, ölçeğin "iç sağlamlık" ve "dış esneklik" olmak üzere iki faktörlü yapısını başarıyla ölçtüğünü ve yüksek düzeyde güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir. DFA sonuçları, ölçeğin yapı geçerliliğini desteklemekte ve sağlık sektöründe hemşirelerin stratejik ve operasyonel süreçlerinin değerlendirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, öncelikle, ölçeğin farklı sağlık meslek gruplarında (örn. hekimler, paramedikler, sağlık yöneticileri) kullanılması, işlemsel esnekliğin mesleki roller bağlamında nasıl farklılaştığını ortaya koyacaktır. Ayrıca, bu ölçeğin kullanılacağı boylamsal tasarımlar aracılığıyla kriz dönemlerinde (örn. pandemiler, doğal afetler) esneklik düzeylerindeki değişim izlenebilir. Buna ek olarak, işlemsel esnekliğin sağlık çalışanlarının iş doyumu, tükenmişlik, örgütsel bağlılık ve hasta bakım kalitesi gibi çıktılarla ilişkisi ileri istatistiksel modellerle analiz edilmelidir. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları yalnızca geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda sağlık hizmetlerinin dinamik yapısı içerisinde esnekliğin kuramsal ve uygulamalı boyutlarını keşfetmek için yeni araştırma alanları önermektedir.

KAYNAKLAR

Alolayyan, MN, Ali, KAM ve Idris, F. (2012). The influence of operational flexibility on hospital performance results: a structural equation modelling (SEM) approaches. *International Journal of Services and Operations Management*, *13*(4), 478-497.

Alolayyan, M., Al-Qudah, M., Hunitie, M., Akour, I., Alneimat, S., Al-Hawary, S. ve Alshurideh, M. (2022). Validating the operational flexibility dimensions in the medical service sectors. *Uncertain Supply Chain Management, 10*(4), 1397-1404.

Alolayyan, MN ve Alyahya, MS. (2023). Operational flexibility impact on hospital performance through the roles of employee engagement and management capability. *BMC Health Services Research,* 23(1), 19.

Anderson, JC ve Gerbing, DW. (1984). The Effect of Sampling Error on Convergence, Improper Solutions, and Goodness of Fit Indices for Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis. *Psychometrika, 49*,155-173. https://doi.org/10.1007/BF02294170

Babbu, AH (2016). Flexibility: a key concept in hospital design. *Int J Appl Innov Eng Manag,* 5, 24-28.

Bal, PM ve Izak, M. (2021). Paradigms of flexibility: A systematic review of research on workplace flexibility. *European Management Review, 18*(1), 37-50.

Bentler, PM ve Bonett, DG. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin, 88*(3), 588–606. https://doi.org/10.1037/0033-2909.88.3.588

Bentler, PM ve Chou, CP. (1987). Practical Issues in Structural Modeling. *Sociological Methods & Research,* 16, 78-117. https://doi.org/10.1177/0049124187016001004

Bollen, KA (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. New York: Jon Wiley & Sons. https://doi.org/10.1002/9781118619179

Bonniga, R. ve Saraswathi, DA. (2020). Literature review of cronbachalphacoefficient and mcdonald's omega coefficient. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7*(06).

Bright, TJ, Wong, A., Dhurjati, R., Bristow, E., Bastian, L., Coeytaux, RR, ... ve Lobach, D. (2012). Effect of clinical decision-support systems: a systematic review. *Annals of Internal Medicine, 157*(1), 29-43.

Brislin, R., Lonner, W. ve Thorndike, R. (1973). Cross-cultural Research Methods. New York: John Wiley.

Browne, MW ve Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. In K. A. Bollen ve J. S. Long (Eds.), Testing structural equation models. (pp. 136-162). Newbury Park, CA.

Browne, MW ve Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociol Methods & Research, 21*(2), 230-258.

Butler, TW ve Ewald, J. (2000). The fundamentals of flexibility. *Hospital Topics, 78*(3), 11-18.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 32*(32), 470–483.

Chahal, H., Gupta, M. ve Lonial, S. (2018). Operational flexibility in hospitals: Scale development and validation. *International Journal of Production Research, 56*(10), 3733-3755.

Çapık, C., Gözüm, S. ve Aksayan, S. (2018). Kültürlerarası ölçek uyarlama aşamaları, dil ve kültür uyarlaması: Güncellenmiş rehber. Florence Nightingale Journal of Nursing, 26(3), 199-210.

DeVellis, RF (2014). Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar (Çev. Ed. T. *Totan)*. Ankara: Nobel.

Dias, C. ve Escoval, A. (2014). Organizational flexibility as a strategic option: fostering dynamic capabilities of hospitals. *Healthcare Quarterly, 17*(2), 38-43.

Evans, JD. (1996). Straightforward statistics for the behavioral sciences. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.

Fu, F., Chow, A., Li, J. ve Cong, Z. (2018). Emotional Flexibility: Development and application of a scale in adolescent earthquake survivor. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 10*(2), 246–252. https://doi.org/10.1037/tra0000278

Ginn, GO, Lee, RP ve Ellis, T. (2006). Community orientation, strategic flexibility, and financial performance in hospitals. *Journal of healthcare Management, 51*(2), 111.

Gjersing, L., Caplehorn, JR ve Clausen, T. (2010). Cross-cultural adaptation of research instruments: Language, setting, time and statistical considerations. *BMC Medical Research Methodology*, 10, 13.

Gliem, JA ve Gliem, RR. (2003). *Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for likert-type scales*. Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education, The Ohio State University, Columbus, OH.

Gnanlet, A., Sharma, L., McDermott, C. ve Yayla-Kullu, M. (2021). Impact of workforce flexibility on quality of care: moderating effects of workload and severity of illness. *International Journal of Operations & Production Management,*

41(12), 1785-1806.

Haksöz, Ç., Katsikopoulos, K. ve Gigerenzer, G. (2018). Less can be more: how to make operations more flexible and robust with fewer resources. Chaos: *An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science,* 28(6), 1-9.

Harvey, J., Lefebvre, LA ve Lefebvre, E. (1997). Flexibility and technology in services: a conceptual model. International Journal of Operation and Production Management, 17, 1, 29-45

Hu, LT ve Bentler, PM. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: a Multidisciplinary Journal, 6*(1), 1-55.

Idris, F., Hassan, MEM. ve Rahman, NA. (2010). The impacts of structural and infrastructural elements to service operations flexibility: the influence of technology. In 2010 International Conference on Education and Management Technology (pp. 27-31). IEEE.

Idris, F., Rahman, NMNA, Hassan, MEM, Aminudin, N. ve Alolayyan, MN (2013). Validating dimensions of operations flexibility in Malaysian service firms: a confirmatory factor analytics approach. *International Journal of Services and Operations Management, 14*(1), 79-94.

İme, Y. ve Ümmet, D. (2022). Adaptation of Emotional Flexibility Scale: Its association with subjective well being and resilience during Covid-19 pandemic. Child Indicators Research, 15, 2141–2154. https://doi.org/10.1007/s12187-022-09959-9

Jackson, DL (2003). Revisiting sample size and number of parameter estimates: some support for the N:q hypothesis. *Structural Equation Modeling,* 10, 128-141. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM1001_6

Jana, S. ve Dawn, SK. (2025). Operational flexibility, employee engagement, and management capability: A trifecta for enhanced hospital performance. *International Journal of Research in Management, 7*(1): 301-308.

Jöreskog, KG. ve Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.

Karakuş, S. ve Akbay, SE. (2020). Psikolojik esneklik ölçeği: Uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 32-43.

Kessel, M., Hannemann-Weber, H. ve Kratzer, J. (2012). Innovative work behavior in healthcare: The benefit of operational guidelines in the treatment of rare diseases. *Health Policy, 105*(2-3), 146-153.

Kogut, B. ve Kulatilaka, N. (1994). Operating flexibility, global manufacturing, and the option value of a multinational network. *Management Science, 40*(1), 123-139.

Kline, RB (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. 3rd Edition. New York: The Guilford Press.

Kumar, P. (2022). Internal flexibility in health-care organizations: a value-laden perspective on sustainability. *International Journal of Organizational Analysis, 30*(3), 721-742.

Lishinski, A. (2018). *LavaanPlot: Path diagrams for Lavaan models via DiagrammeR*. R package.: https://cran.r-project.org/web/packages/lavaanPlot/index.html

Lomax, RG ve Schumacker, RE. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates. https://doi.org/10.4324/9781410610904

MacCallum, RC, Browne, MW ve Sugawara, HM (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological methods, 1*(2), 130.

Marsh, HW, Hau, KT, Artelt, C., Baumert, J. ve Peschar, JL. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: Cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing, 6*(4), 311–360. https://doi.org/10.1207/s15327574ijt0604_1

Nancarrow, SA. (2015). Six principles to enhance health workforce flexibility. *Human resources for health,* 13, 1-12.

Nunnally, JC (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw Hill.

Ojha, D., Struckell, E., Acharya, C. ve Patel, PC. (2021). Managing environmental turbulence through innovation speed and operational flexibility in B2B service organizations. *Journal of Business & Industrial Marketing, 36*(9), 1627-1645.

Reed, K. ve Blunsdon, B. (1998). Organizational flexibility in Australia. *International Journal of Human Resource Management, 9*(3), 457-477.

Reichenheim, ME ve Moraes, CL. (2007). Operationalizing the cross-cultural adaptation of epidemological measurement instruments. *Revista De Saúde Pública,* 41, 665-673.

Rosseel, Y. (2012). Lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of Statistical Software, 48*(2), 1-36.

Sawhney, R. (2006). Interplay between Uncertainty and Flexibility across the Value-Chain: Towards a Transformation Model of Manufacturing Flexibility. *Journal of Operations Management, 24*(5): 476–493.

Schreiber, JB, Nora, A., Stage, FK, Barlow, EA ve King, J. (2006).

Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research, 99*(6), 323-338. https://doi.org/10.3200/JOER.99.6.323-338

Sharma, MK, Sushil ve Jain, PK. (2010). Revisiting flexibility in organizations: exploring its impact on performance. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 11, 51-68.

Şencan, H. (2005). Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık Sanayi ve Ticaret AŞ., Ankara, 499-559.

Tucker, LR ve Lewis, C. (1973). A reliability coefficient for maximum likelihood factor analysis. *Psychometrika, 38*(1), 1-10.

Uygur, SS ve Karaca, R. (2020). Psikolojik Esneklik Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliği ve Güvenirliği. *Turkish Studies,* 15, 5.

Uysal, H. ve Ozcan, Ş. (2011). A Turkish version of myocardial infarction dimensional assessment scale (TR-MIDAS): reliability–validity assesment. *European Journal of Cardiovascular Nursing, 10*(2), 115-123.

Ward, MJ, Ferrand, YB, Laker, LF, Froehle, CM, Vogus, TJ, Dittus, RS, ... ve Pines, JM. (2015). The nature and necessity of operational flexibility in the emergency department. *Annals of emergency medicine, 65*(2), 156-161.

Wise, S., Duffield, C., Fry, M. ve Roche, M. (2017). Workforce flexibility–in defence of professional healthcare work. *Journal of Health Organization and Management, 31*(4), 503-516.

Yousuf, A., Haddad, H., Pakurár, M., Kozlovskyi, S., Mohylova, A., Shlapak, O. ve János, F. (2019). The effect of operational flexibility on performance: A field study on small and medium-sized industrial companies in Jordan. *Montenegrin Journal of Economics, 15*(1), 47-60.

Yu, W., Zhao, G., Liu, Q. ve Song, Y. (2021). Role of big data analytics capability in developing integrated hospital supply chains and operational flexibility: An organizational information processing theory perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120417.

Yazarların Katkıları

Araştırma fikri ve tasarımı: OG ve AB; Veri toplama ve/veya Veri İşleme: AB ve OG; Verilerin analizi: AB; Sonuçların yorumlanması: OG ve AB; Araştırma metnini hazırlama: OG ve AB; Eleştirel inceleme: OG ve AB. Tüm yazarlar araştırma sonuçlarını gözden geçirdi ve araştırmanın son halini onayladı.

COVID-19 PANDEMİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİLERİ: PANDEMİ ÖNCESİ VE PANDEMİ DÖNEMİ KARŞILAŞTIRMASINA YÖNELİK BİR NİTEL ARAŞTIRMA

THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR: A QUALITATIVE STUDY COMPARING PRE-PANDEMIC AND PANDEMIC PERIODS

Serap ÇABUK, Duygu GÜR

83

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1423-1443
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1589455

Geliş Recieved: **21.11.2024**
Kabul Accepted **13.07.2025**

COVID-19 PANDEMİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİLERİ: PANDEMİ ÖNCESİ VE PANDEMİ DÖNEMİ KARŞILAŞTIRMASINA YÖNELİK BİR NİTEL ARAŞTIRMA [1]

THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR: A QUALITATIVE STUDY COMPARING PRE-PANDEMIC AND PANDEMIC PERIODS

Serap ÇABUK [2], Duygu GÜR [3]

Anahtar Kelimeler:
Sürdürülebilir tüketim, Covid-19 pandemi, Tüketici davranışı, Organik gıda tüketimi, Organik gıda

Keywords:
Sustainable consumption, Covid-19 pandemic, Consumer behaviour, Organic food consumption, Organic food

ÖZ

Bu çalışmanın amacı tüketicilerin sürdürülebilir tüketime yönelik tutumlarını ve COVID-19 pandemisi sürecinde değişen tüketim davranışlarını keşfetmektir. Araştırma sürecinde yaşanılan Covid-19 salgını, katılımcıların pandemi dönemi değişen tüketim alışkanlıklarını keşfetmek üzere karşılaştırmalı bir analiz yapılmasına zemin hazırlamıştır. Derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak 33 katılımcıdan toplanan veriler NVivo14 Programı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. COVID-19'un ortaya çıkışıyla birlikte, tüketicilerin sağlık ve çevre bilincinde artış gözlenmiş, bu durum sürdürülebilir tüketime yönelik tutumlara olumlu yansımıştır. Pandemi öncesi katılımcıların çevre bilincinin ve çevreci ürünlere yönelik farkındalığın yüksek olduğu gözlenmiş olmasına rağmen bu bilincin satın alma davranışına tamamen yansımadığı tespit edilmiştir. Pandemi sürecinde, sağlıkla ilgili endişelerin artması, tüketicilerin çevreci ürünlerden ziyade hijyen odaklı ürünleri tercih etmelerine neden olmuştur. Ancak, özellikle gıda kategorisinde organik içeriklere duyulan ilginin arttığı dikkat çekmektedir. Gelecek çalışmalarda, kuşaklar arası farklılıkların belirginleştiği tüketim davranışlarının incelenmesi ve işletmelerin organik ürünlerine yönelik tüketici güveninin araştırılması, literatüre anlamlı katkılar sunacaktır.

ABSTRACT

The aim of this study is to explore consumers' attitudes toward sustainable consumption and the changes in their consumption behaviors observed during the COVID-19 pandemic. The outbreak of COVID-19 during the research process provided an opportunity to conduct a comparative analysis focusing on shifts in participants' consumption habits during this period. Data were collected from 33 participants using in-depth interviews and analyzed through content analysis using NVivo14 software. Following the emergence of COVID-19, an increase in both health and environmental awareness among consumers was observed, which positively influenced their attitudes toward sustainable consumption. Although participants demonstrated a high level of environmental awareness and recognition of eco-friendly products before the pandemic, this awareness did not fully translate into purchasing behavior. During the pandemic, rising health concerns led consumers to prioritize hygiene-oriented products over environmentally friendly alternatives. However, increased interest in organic products, particularly in the food category, was observed. Future research should investigate generational differences in consumption behaviors and explore consumer trust toward organic products offered by businesses, as such inquiries may provide valuable contributions to the literature.

[1] Bu çalışma Prof. Dr. Serap ÇABUK danışmanlığında, Duygu GÜR tarafından Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 27.01.2022 tarihinde tamamlanan "Çevresel ve Sosyo-Psikolojik Faktörlerin Organik Gıda Tüketim Niyeti Üzerine Etkileri" başlıklı Doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, serapcabuk1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1677-8098.

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, duygugur@cag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8000-1430.

Alıntılamak için/Cite as: Çabuk S. ve Gür D. (2025) Covid-19 Pandemisinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerine Etkileri: Pandemi Öncesi ve Pandemi Dönemi Karşılaştırmasına Yönelik Bir Nitel Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1423-1443

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, insanın güvenliği, refahı ve sağlığı için gerekli çevresel ve sosyal koşulların sağlanmasını hedefleyen bir dönüşüm sürecidir (Barbier & Burgess, 2017; Costanza vd. 2007; McMichael vd., 2003; Uralovich vd., 2023; World Health Organization, 2005, 2024; Wu, 2013). İklim değişikliği, hızlı nüfus artışı, kentleşme, sosyal ve ekonomik eşitsizlik ile biyolojik çeşitlilik kaybı gibi küresel krizler, Dünya'nın sürdürülebilirliğini tehdit etmekte olup bu krizlerle başa çıkabilmek için tüm sistemleri kapsayan bütüncül ve dönüştürücü yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır (Allen vd., 2018; Elliot, 2012; Ripple vd.. 2020; Rosa vd. 2020;). Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeteneklerinden ödün vermemeyi ilke edinmektedir (WCED, 1987).

Tüketicilerin çevreye zarar veren davranışlarını değiştirmeleri, azaltmaları veya yeni davranışlar benimsemeleri sürdürülebilir bir yaşam biçimi açısından kaçınılmazdır (Gansser & Reich, 2023; Han, 2021; Olya vd., 2024; Steg & Velk, 2009; White vd., 2019; Young vd., 2010). Sürdürülebilir tüketim kavramı, tüketim eyleminden kaynaklanan çevresel zararın en aza indirilerek bugünün ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının tatminini, öz kaynakların verimli kullanımı ile toplumların sosyal gelişimini, ekonomik kalkınmayı, rekabet gücünün teknolojik inovasyonlar ile dengeli şekilde arttırılmasını kapsamaktadır (Fischer vd., 2017; Haider vd., 2022; Hansmann vd., 2012; Prothero vd., 2011; Quoquab & Mohammad, 2020). Ürünlerin geri dönüştürülmesi, tekrar kullanım alanlarının yaratılması, ürün yaşam ömrü bitiminde içeriklerinin geri dönüştürülmesi Dünya'nın devamlılığını sağlamak ve iyi bir yaşam kalitesine ulaşmak için örnek gösterilebilecek davranışlardır (Aiguobarueghian vd., 2024; Gatt & Refalo, 2022; Odeyemi vd., 2024; Scott & Weaver, 2018).

Tüketicilerin önemli bir çoğunluğunun sürdürülebilirliğe karşı olumlu tutumlara sahip olmasına rağmen, çevreye zarar vermeyen ürünleri satın alma oranlarının düşük olduğu gözlenmektedir. Bu durum, literatürde "attitude-behavior gap" yani tutum ve davranış arasındaki uyumsuzluk olarak adlandırılmakta ve bireyin çevreye ilişkin olumlu tutumları ile gerçek tüketim davranışları arasında bir tutarsızlık olduğunu ifade etmektedir (ElHaffar vd., 2020; Jung vd., 2020; Munro vd., 2023; Peattie, 2015; Stern, 2000; Wang vd., 2021; Zhang & Boamah, 2023; Zhuo vd., 2022). Bu uyumsuzluk psikolojik, sosyolojik, ekonomik, yasal ve teknolojik bağlamlarda çeşitli etkenlere bağlıdır. 2019 yılında başlayan COVID-19 salgını, küresel çapta yaşanan bir sağlık krizi olarak tüketicilerin tutumları, davranışları ve tercihleri üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Degli vd., 2021; Hesham vd.,2021; Zwanka & Buff, 2021). Pandemi ile değişen tüketim dinamiklerini inceleyen çalışmalar tüketicilerin ürün tercihleri, kullanım şekilleri ve satın alma karar süreçlerinin pandemiden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Akyüz & Aytekin, 2022; Chauhan & Shah, 2020; Gordon-Wilson, 2022; Doraiswamy vd., 2024; Kaya & Erbaş, 2021; Nicolosi vd., 2023; Sheth, 2020). Bu doğrultuda, çalışmanın amacı; COVID-19 pandemisi sürecinde tüketim davranışlarını sürdürülebilirlik perspektifiyle ele almak ve tüketicilerin sürdürülebilir tüketime yönelik tutumlarının yanı sıra, salgının yaygın tüketim pratikleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilir Tüketim

Sürdürülebilirlik; çevrenin korunması, öz kaynakların verimli kullanımı, su ve hava kirliliğinin önlenmesi gibi çevresel hedeflerin yanı sıra, teknolojik gelişmelerin insan yaşamına uyarlanmasını kapsayan çok boyutlu bir kavramdır (Mızıkacı, 2021). Bu yaklaşım, doğal kaynakların tüketiminde denge sağlanmasını ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulmasını gerektirir (Birleşmiş Milletler, 2020).

Ekonomik gelişme ve artan harcanabilir gelir, tüketimi bir yaşam tarzı unsuru haline getirmiştir (Hayta, 2009). Ancak aşırı tüketim ve sürdürülebilir olmayan alışkanlıklar, sürdürülebilir kalkınmanın önünde önemli bir engel teşkil etmektedir (Tatar, 2021).

Sürdürülebilir tüketim, temel ihtiyaçların karşılanması ve yaşam kalitesinin artırılması amacıyla çevre dostu, sorumlu tercihler yapılmasını içerir (Haider vd., 2022). Bu anlayış, tüketicinin yalnızca satın alma aşamasında değil, kullanım ve elden çıkarma süreçlerinde de çevre üzerindeki

etkisini azaltmayı hedefler (Prothero vd., 2011; Corona vd., 2024). Yeniden kullanım, paylaşım ve geri dönüşüm gibi uygulamalar sürdürülebilir tüketim davranışlarının önemli örneklerindendir (De Guimarães vd., 2023; Geiger vd., 2018).

Bireylerin bu yönde davranış geliştirmesi için bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Liu vd., 2016). Organik, yerel ve uzun ömürlü ürünlere yönelimin artırılması; paylaşım ekonomisi uygulamalarının benimsenmesi ve atık azaltıcı yaklaşımların desteklenmesi sürdürülebilir tüketimi teşvik etmektedir (Sonck-Rautio vd., 2024 ; Peña-Vinces vd., 2020; Rondoni & Grasso, 2021).

COVID-19 Pandemisinin Tüketim Davranışı Üzerine Etkileri

COVID-19 Pandemisi, bütün toplumlar için son derece tehlikeli ve endişe yaratıcı olarak algılanmış bir sağlık krizidir. İnsanların sağlık anlamında yaşadığı endişelerin yanı sıra çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal sorumluluk ve yaşam kalitesi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu süreçte, karantina, sosyal izolasyon ve sağlık krizi gibi faktörler, insanların çevresel farkındalıklarını, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını ve toplumsal eylemlerini etkileyerek önemli değişikliklere neden olmuştur (Bezerra vd., 2020; Echegaray, 2021; Hosseinzadeh vd., 2022; Severo vd., 2020; Severo vd., 2023).

Pandeminin sürdürülebilir tüketim davranışı ve tüketici bakış açısı üzerine etkilerini araştıran çalışmalar tüketici davranışlarının her toplum nezdinde değişime uğradığını göstermektedir (Degli Esposti vd., 2021; Foroudi vd., 2023; Hesham vd., 2021; Minh & Quynh, 2024; Tanrikulu, 2021; Valenzuela-Fernández vd., 2023). Pandemi dönemi başlangıcında sürecin belirsizliğinin yarattığı endişe ile tüketiciler şişe su, konserve ürünler, dezenfektanlar ve temizlik ürünleri gibi belirli kategorilerdeki ürünleri stoklama yolunu tercih etmişlerdir(Blundell vd. 2020; Degli Esposti vd., 2021; Kirk & Rifkin, 2020). Pandeminin ilerleyen günlerinde ise ana ihtiyaçların ihtiyatlı satın alımı ve lüks ürün satın alımından kaçınım gözlenmiştir (Mehta vd., 2020; Hobbs, 2020). Karantina koşullarının getirdiği şartlar restoran içi yemek yeme alışkanlığına ara vererek, tüketicileri evde kendi yemeklerini pişirmeye yöneltmiştir. Aynı zamanda dışardan yemek siparişi oranlarında artış yaşanmıştır.

Mağaza içi alışverişin yerini çevrim içi alışverişe bıraktığı pandemi dönemi ürün gönderiminde kullanılan fazla paketlemenin yarattığı atıkların da fark edilir oranda artmasına yol açmıştır (Cramer-Flood, 2020). Seyahat engelleri, tüketicilerin ulaşım ve turizm hizmetlerine olan talebi azaltırken, çevresel etki açısından değerlendirildiğinde özellikle hava ve kara yolu ulaşım ve taşımacılığından kaynaklanan karbon salınımının azaldığı gözlenmiştir(Qiu vd, 2020; Perkins vd., 2021).

Jribi, Ismail, Doggui ve Debbabi (2020) tarafından Tunus'ta yapılan araştırma, COVID-19 yaşanılan sosyal kısıtlamalarının gıda satın alımındaki davranışlarını tasarruf etme ve yeterli seviyede satın alma yaparak artırdığını ve gıda israfı konusunda ve olumlu bir davranış değişikliğine yol açtığını göstermiştir. Ancak yazarlara göre, tüketicilerin gıda israfını önleme konusundaki değişiklikleri, çevresel endişenin aksine COVID-19 kısıtlamalarının sosyo ekonomik bağlamdan dolayı yani gıda bulunabilirliği, sokağa çıkma kısıtları sebebiyle sınırlı hareket ve gelir kaybının motive etmesi sebebiyle ortaya çıkmış olduğu görüşündedirler. Qi ve Ploeger (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, Çinli tüketicilerin sağlık konusundaki artan kaygıları ve yeşil ürün tüketiminin doğru olduğuna dair ahlaki normları, yeşil gıda tüketim niyetlerini artırmıştır. Sokağa çıkma kısıtlamaları öncesi durumla karşılaştırıldığında, riskten kaçınan ve riski tolere eden tüketicilerin gıda satın alma davranışlarında daha az sürdürülebilir davranışlar sergilemelerine neden olduğu gözlenmiştir.

Severo ve ark. (2020), Brezilya ve Portekiz'de tüketiciler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, pandeminin çevresel farkındalık, sürdürülebilir tüketim ve sosyal sorumluluk konularındaki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, pandemiyle birlikte bireylerin önce sürdürülebilir tüketim davranışlarında, ardından çevresel farkındalık ve sosyal sorumluluk alanlarında değişimler yaşadığı belirlenmiştir. Pandemi döneminde üretim koşullarını olumsuz etkileyen karantinalar nedeniyle birçok ürün kategorisinde stoklar tükenmiş ve ürün fiyatları artmıştır. Cervellati ve ark.

(2022), İtalya'da tüketici gruplarının bu fiyat artışına verdiği tepkileri incelemiştir. Yetişkin tüketicilerin gençlere kıyasla satın alımlarında daha az değişiklik yaşadığı, bunun ise gelir seviyeleriyle ilişkilendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Janssen ve ark. (2021), Danimarka, Almanya ve Slovenya'da ilk karantina dönemlerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, tüketicilerin yaşam tarzları ve gıda tüketim alışkanlıklarının COVID-19 sürecindeki değişimini ortaya koymuşlardır. Slovak tüketicilerin taze et tüketimini azaltırken, düşük risk algısına sahip tüketicilerin ekmek tüketimlerini artırdığı gözlenmiştir. Danimarka, Almanya ve Slovenya'da, çocuklu aileler dışında insanlar genellikle taze gıda tüketimini azaltmaya eğilim göstermiştir. Pandemi döneminde azalan alışveriş sıklığı ve artan risk algısı tüketim davranışlarını şekillendirmiştir. Degli Esposti ve ark. (2021), pandeminin sürdürülebilir ürün ve hizmet seçimleri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, çevresel bilgi, farkındalık ve kaygı, tüketici tercihlerinde etkili olmuştur.

Bu araştırma, tüketicilerin sürdürülebilir tüketime yönelik tutumları ve satın alma davranışları ve davranışlara etken temel faktörleri inceleme amacını taşımaktadır. Ayrıca, özellikle COVID-19 salgınının tüketicilerin ürün ve hizmet tercihleri ile tüketim alışkanlıklarında yarattığı değişimleri odağına alarak, bu sürecin tüketicilerin çevreci ürünlere yönelik tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, COVID-19 pandemi öncesi ve COVID-19 pandemi sürecinde tüketicilerin ürün tercihleri, kullanım ve elden çıkarma alışkanlıklarındaki değişim ile bu süreçte değişen çevreci tutumlarını nitel araştırma yaklaşımıyla keşfetmeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Tasarımı

Bu araştırma tüketicilerin çevreci ürünlere yönelik tutumları, davranışları ve davranışlarını etkileyen faktörleri keşfetmek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı ile tasarlanmıştır. Nitel araştırmanın çerçevesi araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal çerçevesinden veya görüşme de yer alan boyutlardan yola çıkarak oluşturulur (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu çerçeve ise verilerin hangi temalar altında toplanacağına işaret etmektedir. Bu araştırmada, nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan veri toplama yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formları aracılığıyla katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Çalışma aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

- Tüketicilerin günlük yaşamlarındaki ürün tercihlerini ve satın alma kararlarını etkileyen başlıca faktörler nelerdir?
- Tüketicilerin çevreci ürünleri satın alma kararlarını etkileyen faktörler nelerdir?
- COVID-19 pandemisi, tüketicilerin ürün tercihleri üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır?
- COVID-19 pandemisi, tüketicilerin çevreci ürünlere yönelik tutum ve tercihlerinde ne tür değişimlere yol açmıştır?

Bu araştırma sorularına yanıt aramak amacıyla, görüşme soruları ilgili literatüre dayanarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 18 yaş ve üzeri bireyler oluşmaktadır. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Amaçlı örnekleme, eldeki sınırla kaynakların etkin şekilde kullanılabilmesini sağlayan bir nitel araştırma yöntemi olarak, ilgili konu hakkında bilgi veya deneyim sahibi kişilere ulaşılmasını sağlamaktadır (Patton, 2002). Amaçlı örnekleme araştırmanın dış geçerliliğini arttırmak adına araştırmacıların çalışmanın amacına en uygun olan bireyleri tercih etmesine sebebiyet veren, olasılıksız ve genellikle nitel yaklaşımın benimsendiği bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Eğitim düzeyi, meslek ve gelir seviyesi gibi faktörlerin çevresel bilinç ve sürdürülebilir tüketim davranışlarıyla pozitif ilişkiye sahip olduğu literatürde vurgulanmıştır (Çabuk & Keleş, 2008; Sargisson vd., 2020; Carducci vd. 2021; Piao & Managi, 2023; Joshi vd., 2024). Bu nedenle, araştırma; kadın ve erkek, 18 yaş ve üzeri, en

az lise mezunu bireylerden oluşan bir örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, araştırmanın amaçlarını karşılayacak bilgi derinliğine ulaşmak amacıyla belirlenmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Katılımcı sayısı, "anlamlı veri doygunluğu" ilkesine uygun olarak belirlenmiş ve Adana ile Mersin illerinde yaşayan 33 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Verilerin Toplanması

Nitel araştırmalarda sık kullanılan veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme, katılımcıların birinci elden kendini ifade edebilmesine olanak tanımaktadır. Bu yöntem, araştırmacı katılımcıların bakış açılarını, içinde bulundukları duruma duyguları, düşünceleri ve deneyimlerini derinlemesine anlama imkânına sahip olur (McCracken,1988). Derinlemesine görüşmeler, veri zenginliği açısından diğer nitel veri toplama tekniklerine kıyasla daha avantajlıdır (Karahan vd., 2022).

Görüşme sorularının niteliği, elde edilecek verinin kalitesi üzerinde doğrudan etkilidir. Bu nedenle, sorular teşvik edici, geri bildirime açık, yansız ve empatik olacak şekilde hazırlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Görüşme soruları, sürdürülebilir tüketim davranışı alanındaki mevcut literatür dikkate alınarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Literatür taraması sürecinde pandemi öncesi ve pandemi dönemine ilişkin tüketim eğilimleri, sürdürülebilirlik bilinci ve bireysel davranış kalıpları üzerine yapılan nitel çalışmalar incelenmiş; bu incelemeler neticesinde tematik çerçeveye uygun sorular yapılandırılmıştır. Soruların kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla, biri tüketici davranışları, diğeri sürdürülebilir pazarlama alanında uzman iki akademisyenden birebir yüz yüze görüşmeler yoluyla uzman görüşü alınmıştır. Bu süreçte, her iki uzmanın önerileri doğrultusunda soru formunda içerik bütünlüğü ve ifade netliği sağlanmıştır.

Açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış form kullanılarak 33 katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pandemi koşulları nedeniyle görüşmeler hem yüz yüze hem de çevrim içi platformlar aracılığıyla yapılmıştır. Görüşmelerin süresi 40 ila 55 dakika arasında değişmiş, toplamda yaklaşık 1650 dakikalık veri toplanmıştır. Tüm görüşmelerde katılımcıların onayı alınarak ses kaydı gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ikinci araştırmacı tarafından deşifre edilmiş ve doğruluk kontrolü amacıyla tekrar gözden geçirilmiştir. Deşifre sonucunda 67 sayfalık görüşme verisi elde edilmiştir.

Nitel Verilen Analizi

Bu araştırmada, nitel verilerin sistematik ve derinlemesine analiz edilebilmesi amacıyla içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin temel amacı toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmektir. Bu sebeple elde edilen verilerin önce kavramsallaştırması, daha sonra belirlenen kavramların düzenlenmesi ve mantık çerçevesinde açıklanabilmesi adına veriyi açıklayan temalar saptanması sağlanmıştır (Miles & Huberman, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Verilerin daha düzenli, anlamlı ve görsel biçimde işlenebilmesi için bilgisayar destekli nitel veri analiz programı olan NVivo 14 tercih edilmiştir. NVivo programı, veriler üzerinde kodlama, tematik analiz, görselleştirme (model, matris, grafik) ve raporlama gibi işlemleri kolaylaştırarak, araştırmacıya sistemli bir analiz imkânı sunmaktadır. Kodlama, metne dönüştürülen verinin çeşitli yönlerini belirlemek amacıyla, anlamlı, küçük parçalara ayrılması, etiketlenmesidir (Corbin & Strauss, 2008; Creswell, 2013). Kodlama, verilerin bir araya getirilmesi ve kategorilere ayrılarak ortak temalar altında sıralanmasını sağlamaktadır. Nitel verilerin anlamlı bölümlere ayrılması ve her bölümün kavramsal olarak ne ifade ettiğinin literatür desteği ile ortaya konulması ile temalar ortaya çıkmaktadır (Corbin & Strauss, 2008; Creswell, 2013).

Analiz sürecinde ilk olarak yazıya dökülen her bir katılımcı görüşme dosyası NVIVO' ya aktarılmıştır. Katılımcılar K1, K2, ... , K33 şeklinde kodlanarak kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. İçerik analizinin ilk aşaması verilerin kodlanmasıdır(Yıldırım ve Şimşek, 2016). Her görüşme verisi satır satır incelenmiş, anlamlı ifadeler belirli kodlar altında sınıflandırılmıştır. Kodlama aşamasında, kodlanmış veriler araştırmacılar tarafından tekrar okunarak incelenmiş bu sayede veri kaybının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Benzer nitelikteki kodlar gruplanarak alt temalar oluşturulmuş, bu temalar araştırma soruları doğrultusunda

ana temalarla bütünleştirilmiştir. Kodlar ve temalar, mevcut literatürle karşılaştırılmış ve analiz edilen verilerin teorik temele dayandırılması sağlanmıştır. Kodların frekans dağılımları incelenerek en fazla tekrar eden kavramlara dikkat çekilmiş, bu kavramlar tüketici davranışlarındaki öncelikleri göstermesi açısından anlamlı bulunmuştur.

Kodlar arası ilişkililik, matris sorgusu (matrix coding query) ile incelenmiş; sık tekrar eden kodlar arasındaki bağlamlar belirlenmiştir. Ayrıca kod hiyerarşi grafikleri kullanılarak, temaların yapısal dağılımı ve referans yoğunlukları görselleştirilmiştir.

Analiz süreci, pandemi öncesi ve pandemi dönemi olmak üzere iki ayrı zaman diliminde gerçekleştirilmiş; dönemsel temalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede, tüketim davranışlarındaki değişim nitel veriler üzerinden kapsamlı biçimde ortaya konulmuştur. Veriler, iki ayrı zaman dilimi (pandemi öncesi ve pandemi dönemi) için ayrı ayrı kodlanmış; tematik yapılar dönemsel karşılaştırmalara imkân tanıyacak şekilde yapılandırılmıştır. Kodlar arası ilişkiler matris sorgusu (matrix coding query) ile analiz edilerek, belirli kavramların birlikte anılma sıklıkları değerlendirilmiştir. Ayrıca, kod hiyerarşi grafikleri kullanılarak temaların yapısal dağılımı ve göreli önemleri görselleştirilmiştir. Katılımcı görüşleri, analiz edilen temalarla ilişkilendirilerek doğrudan metne entegre edilmiş; tipik veya temsili ifadeler alıntılanmıştır. Bu alıntılar, ilgili bulgulara anlam derinliği kazandırmak ve analizle bütünlük sağlamak amacıyla seçilmiştir.

Tematik kodlamada, her bir temanın altındaki verilerin anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmaması iç tutarlılığı; ortaya çıkan tüm temaların araştırmada elde edilen verileri anlamlı bir biçimde açıklaması ise dış tutarlılığı yansıtmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırmada kullanılan tematik kodlama süreci, geçerlik ve güvenirlik ilkeleri doğrultusunda dikkatle yürütülmüştür. Her temanın altındaki verilerin anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığı iç tutarlılık açısından, tüm temaların araştırma verilerini açıklayıcı niteliği ise dış tutarlılık açısından değerlendirilmiştir. Veri setinin geçerli biçimde temsil edilebilmesi için araştırmacılar, tüm verileri dikkatle inceleyerek temaların kapsamına giren ifadeleri titizlikle belirlemiştir. Temaların anlamlılığı ve temsiliyeti sağlanırken literatürde kabul gören tema ve kategorilerden faydalanılmış, böylece içerik analizinin geçerliği desteklenmiştir (Baş & Akturan, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2016). Ayrıca, analiz sürecinde elde edilen temaların güvenirliğini artırmak amacıyla araştırmacılar arası görüş alışverişinde bulunulmuştur. Bu yaklaşım, tematik kodlamanın iç ve dış tutarlılığı açısından sağlam temellere oturduğunu ve nitel veri analizinin bilimsel ilkeler doğrultusunda gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada belirlenen iki ana tema şu şekildedir:

- Tema 1: Pandemi Öncesi Tüketim Davranışları
- Tema 2: Pandemi Döneminde Değişen Tüketim Davranışları

Belirlenen temalar, hem COVID-19 pandemisi öncesi ve pandemi dönemine yönelik karşılaştırmalı olarak değerlendirme olanağı sunmakta ve tüketicilerin çevresel farkındalık, algı ve davranışlarındaki değişimi anlamaya katkı sağlamaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcıların demografik dağılımları Tablo 1.' de yer almaktadır. Görüşmeler 23 kadın, 10 erkek katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar 25-61 yaş aralığında, lise ve üzeri eğitim seviyesine sahip olup, çeşitlenmiş meslek dağılımına sahiptirler.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Dağılımları

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Meslek
K1	Kadın	36	Yüksek Lisans	Bekar	1	Mali Müşavir
K2	Kadın	56	Üniversite	Evli	2	Mali Müşavir
K3	Kadın	50	Lise	Evli	1	İdari Personel
K4	Erkek	25	Yüksek Lisans	Bekar	0	Akademisyen
K5	Kadın	29	Yüksek Lisans	Bekar	0	Akademisyen
K6	Kadın	37	Üniversite	Bekar	0	Bilgisayar Mühendisi
K7	Erkek	61	Yüksek Lisans	Bekar	2	Akademisyen
K8	Kadın	50	Yüksek Lisans	Bekar	0	Akademisyen
K9	Kadın	32	Üniversite	Evli	2	Ev hanımı
K10	Erkek	41	Yüksek Lisans	Bekar	0	Pazarlama
K11	Kadın	38	Üniversite	Evli	1	Danışmanlık
K12	Kadın	29	Yüksek Lisans	Bekar	0	Akademisyen
K13	Erkek	41	Yüksek Lisans	Evli	0	Akademisyen
K14	Erkek	30	Yüksek Lisans	Bekar	0	Akademisyen
K15	Kadın	37	Yüksek Lisans	Evli	0	İletişim Danışmanı
K16	Kadın	36	Yüksek Lisans	Bekar	0	Uzman Psikolog
K17	Kadın	37	Yüksek Lisans	Evli	2	Pazarlama
K18	Kadın	38	Yüksek Lisans	Evli	2	Organizasyon
K19	Kadın	38	Yüksek Lisans	Evli	2	Matematik Öğretmeni
K20	Kadın	36	Üniversite	Evli	2	Ev Hanımı
K21	Kadın	36	Yüksek Lisans	Evli	1	Yönetici Danışmanlığı
K22	Erkek	36	Yüksek Lisans	Evli	1	İnsan Kaynakları
K23	Kadın	41	Yüksek Lisans	Evli	2	Avukat
K24	Kadın	42	Yüksek Lisans	Evli	1	Mimar
K25	Erkek	42	Üniversite	Evli	1	Turizm ve Otel İşletmeciliği
K26	Erkek	34	Üniversite	Bekar	0	İç Mimar
K27	Kadın	48	Lise	Evli	2	Ev Hanımı
K28	Kadın	38	Yüksek Lisans	Evli	2	Piyanist
K29	Kadın	40	Üniversite	Evli	2	Endüstri Mühendisi
K30	Erkek	41	Yüksek Lisans	Evli	2	Çiftçi
K31	Kadın	51	Lise	Evli	2	Serbest Meslek
K32	Erkek	55	Üniversite	Evli	1	İhracatçı
K33	Kadın	41	Üniversite	Bekar	0	Endüstri Ürünleri Tasarımcısı

Tablo 2. Tema 1, Alt Temalar ve Kodlar

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Kaynak	Referans
COVID 19-Pandemisi Öncesi Tüketim Davranışları	Tüketicilerin Satın Alma Tercihleri	Doğal-organik	12	17
		Lezzet	12	13
		Güven	9	9
		Ürün bulunabilirliği	7	7
		Tavsiye	4	6
		Alışkanlık	5	5
		Marka bilinirliği	5	5
		Ürün kalitesi	5	5
		Yerel Üretim	5	5
		Fiyat odaklılık	3	3
		Reklam	1	1
		Sağlık	1	1
	Marka Sadakati	Marka sadakati- yüksek	28	29
		Marka sadakati -düşük	5	6

1. Tema 1: COVID 19-Pandemisi Öncesi Tüketim Davranışları

COVID-19 pandemisi öncesi döneme ilişkin tüketim davranışları gıda ve temizlik kategorisi satın alma tercihleri üzerinden sorgulanmıştır. Katılımcılara bu kategorilerdeki ürün ve marka tercihleri ile satın alma karar süreçleri keşfedilmeye çalışılmıştır. Pandemi öncesi tüketim davranışlarına dair yapılan kodlamalar, ilgili alt temalar ve ana tema Tablo 2' de yer almaktadır.

Şekil 1 Pandemi öncesi satın alma kararlarına ilişkin kodlar arası matris sorgusu sonuçları sunulmaktadır. Katılımcı ifadelerinde en çok referanslanan temalar sırasıyla doğal/ organik, lezzet, güven, ürün bulunabilirliği ve tavsiye olmuştur. Bu bulgular, pandemi öncesinde tüketici tercihlerinde ürünün doğal içeriği, tat beklentisi ve güven algısının belirleyici olduğunu, ayrıca erişilebilirlik ve sosyal çevreden alınan önerilerin de önemli rol oynadığını göstermektedir.

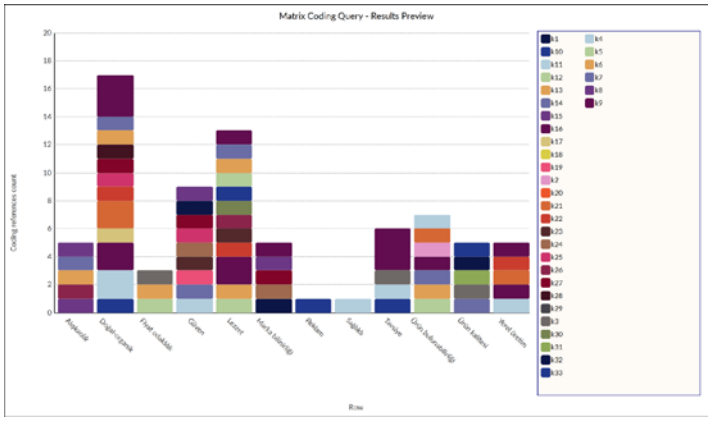

Şekil 1. Pandemi Öncesi Tüketim Davranışı- Kodlar Arası Matris Sorgusu Sonuçları

Şekil 2'de yer alan Kod hiyerarşi grafiği, katılımcı ifadelerinde öne çıkan temaların göreli önemini ve yapısal dağılımını görselleştirmektedir. Kodlara yapılan referans sıklığına göre oluşturulan bu grafik, pandemi öncesi gıda satın alma davranışlarını etkileyen faktörleri hiyerarşik düzende sunmaktadır. Grafikte yer alan marka sadakati teması, "yüksek" ve "düşük" alt kodlarıyla ikiye ayrılmış olup, katılımcıların bu konuda farklılaşan tutumlara sahip olduğunu göstermektedir. Yüksek marka sadakati kodunun, düşük sadakat koduna kıyasla daha büyük bir alana sahip olması, pandemi öncesinde bazı tüketicilerin alışkanlıklarına bağlı kalarak belirli markaları tercih etmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak, düşük sadakat düzeyine yapılan atıfların da göz ardı edilemeyecek düzeyde olması, diğer bir tüketici grubunun marka bağlılığından ziyade ürünün niteliği, fiyatı ya da bulunabilirliği gibi işlevsel faktörlere öncelik verdiğini göstermektedir.

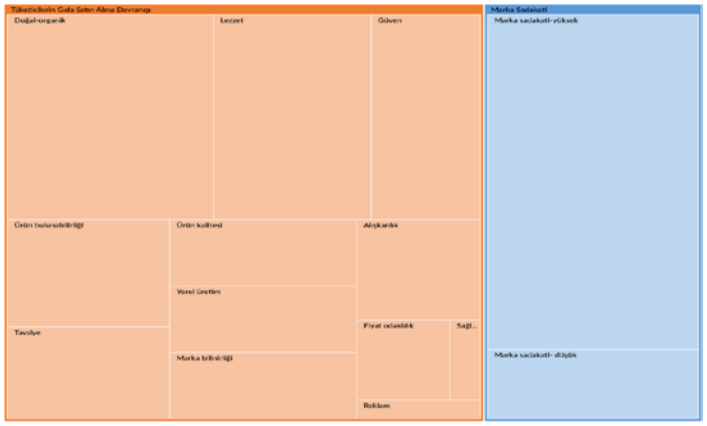

Şekil 2. Pandemi Öncesi Tüketim Davranışı-Kod Hiyerarşi Grafiği

1.1. Tüketicilerin Satın Alma Tercihleri

Tüketicilerin günlük rutinlerinde sergiledikleri satın alma kararları tüketim davranışlarını şekillendirmektedir. Araştırma katılımcılarının COVID-19 pandemisi öncesindeki tüketim davranışları incelendiğinde, günlük alışveriş kararlarının büyük ölçüde rutinleşmiş, alışkanlıklara ve kolaylıklara dayanan bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Özellikle temel ihtiyaç ürünlerinde (süt ve süt ürünleri, temizlik maddeleri) belirli markalara yönelim, karar verme sürecini kolaylaştırmakta ve tüketicilerin alışveriş süresini kısaltmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu ev içi alışverişlerin sorumluluğunun kadın bireylerde olduğunu belirtmiş; bu durum, kadınların hane içi satın alma kararlarında belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur.

COVID-19 öncesi dönemde tüketim davranışlarıyla ilişkilendirilen kodlar arasında "doğal-organik", "lezzet", "güven", "ürün bulunabilirliği" ve "tavsiye" gibi unsurlar yer almaktadır. Bu temalar, kodlar arası matris sorgusu ve kod hiyerarşi grafiği ile birlikte değerlendirildiğinde, tüketicilerin satın alma kararlarında ürünün doğal içeriği, tat algısı ve güvenilirliği gibi niteliksel faktörlerin öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca erişilebilirlik ve sosyal çevreden alınan öneriler de karar sürecini etkileyen önemli değişkenlerdir. Bu durumu destekleyen kullanıcı yaklaşımları "alışveriş sırasında rafta bulabildiği ürünü almak" ya da "markette hangi ürün varsa onu değerlendirmek" gibi kullanıcı yaklaşımlarının sergilendiği görülmüştür. Bu tutum, tüketim davranışlarında pratiklik ve erişim kolaylığına verilen önemi göstermektedir.

Bununla birlikte, bazı katılımcılar yeni ürünlere karşı deneme eğiliminde olduklarını ancak bu durumun genellikle promosyon, indirim ya da özel etiket gibi dışsal uyarıcılara bağlı olduğunu belirtmiştir. Örneğin, "fiyat farkı çok değilse yeni bir ürünü denerim" ya da "ilk kez bir reklamda gördüğüm için denedim" gibi ifadeler, satın alma kararlarının sadece alışkanlıkla değil, aynı zamanda duygusal ya da ekonomik dürtülerle de şekillendiğini göstermektedir.

Katılımcı görüşlerinden örnekler:

K3: "Ben yaparım... Genelde sabit benim. Çok nadir değiştiririm. Bir şey yeni çıktıysa o anda yoksa alabilirim."

K14: "Şu an için ben yapıyorum, yalnız yaşıyorum. Ürünlerde çok oynamam. Ne alıyorsam hep aynısı."

*K9: "Süt ür*ünlerini genelde *Z (bölgeye ait yerel bir marka)'dan alıyoruz. Üreticilerini az çok tanıyoruz, gözü kapalı alın diyorlar."*

Sonuç olarak, katılımcıların pandemi öncesi dönemdeki alışveriş kararları, doğal/organik içerik, lezzet, güven, erişilebilirlik ve pratiklik gibi faktörlerin etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu bulgu, tüketim davranışlarının genel olarak düşük riskli, öngörülebilir ve güven temelli tercihlere dayandığını göstermektedir.

1.1.1.Organik/Doğal Ürün Tercihi

Doğal içerikli ürünler katılımcılar tarafından sağlıklı ve doğaya ve kendine duyarlı olmak hisleri ile bağdaştırılmaktadır. Organik ve çevreci kavramları katılımcılarının çoğunluğu için anlam farkı taşımayan, birbiri yerine kullanılabilen terimlerdir. Ambalaj üzerindeki organik etiketinin satın almaya yönelttiği ve özellikle annelerin organik ürünlerle ilgilendikleri gözlenmiştir. Organik etiketi bazı katılımcıların ilgisini çekmezken, katılımcıların çoğunluğu organik ürünlere dair bilgi eksikliği yaşandığının altını çizmiştir. Katılımcılar organik ürünlere dair bilgiyi sosyal medya reklamları, arkadaş tavsiyesi, ambalaj üzerindeki ibareler ve web sitesi tanıtımları aracılığıyla edindiklerini belirtmiştir. Katılımcıların organik ürünlere yönelik görüşlerine aşağıda örneklerle yer verilmiştir:

K1: "Hala güvenmiyorum organik lafına. Ama yumurtada da mesela yeşil kürenin organik tavuğunu kullandığım için yeşil kürenin yumurtasını alırım. Bir kere kullandığım için ya da sözüne güvendiğim birinden duyduysam şayet o markayı tercih ederim.."

K10: "*Yani, ister istemez göz göre göre mesela yumurtada normal şey değil de daha organik almaya çalışıyorum. Bazı ürünlerin maddi olarak sömürmek amacıyla olduğuna inanıyorum. Bazı ürünleri de çok büyük şey fark etmiyorsa göz göre göre niye alayım? Değilse bile kendi içimi rahatlatmak babında yumurtayı organik alıyorum..."*

K4 kodlu katılımcı ise "*Gıda da organik yazması etkiliyor bazen. Ailem tarımla ilgileniyor, eğer bahçeden gelmemişse bence organik değil, pakete giriyor çünkü ürün. Diğer türlü kimyasal var"* ifadesini kullanmıştır.

Yerel, doğal ve organik ürün tercihi sıkça vurgulanmıştır. Katılımcılar çoğunlukla üreticisini tanıdıkları, doğal yöntemlerle üretilen gıdalara yönelmiştir.

K9: "*Yerel ve organik önemli bizim için... peynirde B markasını (bilinirliği yüksek peynir markası) tercih ediyoruz*."

K16: "T Kooperatifi'ni tercih ediyorum. Yerel ve doğal olduğu için."

K24: "Pazardan alıyorum. Market ürünlerinin çoğuna güvenmiyorum."

Temizlik ürünü satın alımlarında organik, ekolojik gibi çevre dostu ürün içeriklerini tercih ettiğini belirten az sayıda (K8, K11, K16) katılımcı olduğu görüşmüştür. Bu katılımcılar kimyasal içeriği tercih etmediklerine dair görüşlerini ifade ederken, limontuzu, beyaz sirke, elma sirkesi, sıvı arapsabunu gibi doğal ürünleri ya da doğal içeriği olduğuna inandıkları markette satılan bir alman markasını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Özellikle bulaşık deterjanı konusunda hem iyi temizlemesi hem de kimyasal içeriğinin düşük olmasının önemli olduğu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Çamaşır deterjanı konusunda ise "anneden gelen alışkanlıkların" marka tercihini etkilediği vurgulanmıştır.

1.1.2. Lezzet

Tüketiciler için ürünün lezzeti gibi duyusal kalite öğeleri, özellikle süt ve süt ürünleri gibi kategorilerde, satın alma kararında belirleyici olmaktadır (Baran vd., 2024). Katılımcıların "damak tadıma hitap eden" ifadeleriyle aktardığı gibi, lezzet, çevreci ya da organik olmasından bağımsız olarak ürünü tercih etme nedeni olabilmektedir.

Tüketicilerin damak tadına uygunluk, satın alma davranışlarını etkileyen önemli bir diğer unsurdur.

K7: "S (bilinirliği yüksek süt ürünleri markası) damak tadıma daha iyi geldi."

K5: "S (bilinirliği yüksek süt ürünleri markası) kaymaksız yoğurdunu tadı için tercih ediyorum."

K13: "T (süt ürünleri markası) markasının tadını sevdiğim için tercih ediyorum."

Benzer şekilde, Sánchez-Bravo ve arkadaşları (2021), sürdürülebilir ürünlerin pazarlanmasında lezzetin öne çıkarılmasının tüketici niyeti üzerinde olumlu etkiler yarattığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, çevre dostu ürünlerin başarılı bir şekilde konumlandırılabilmesi için yalnızca çevresel faydalar değil, duyusal tatmin gibi hedonik değerlerin de vurgulanması gerektiği anlaşılmaktadır.

1.1.3. Güvenilirlik

Gıda ve temizlik ürünlerinin ambalajlarında karşılaşılan organik/doğaya/çevreye duyarlı gibi ifadelere olan güven problemi sıklıkla katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Gıda güvenliği ve bilinen üreticilere duyulan güven, seçimlerde belirleyici olmuştur.

K11: "R (Ege yöresinden organik bir marka) alıyoruz... İzmirli bir firma olması güven veriyor."
K19: "Güvenilir buluyorum... özellikle *T gibi bilinen markaları."*
K23: "Markaya güvendiğim için alıyorum. F (organik yumurta markası) gibi mesela."

Tüketicinin organik etiketli/ ambalajlı ürünlere yönelik algısı incelendiğinde özellikle ürünlerin son kullanım tarihlerine dikkat ettikleri, daha sonrasında ise içeriğine baktıkları ortaya çıkmıştır. İçerik konusunda katılımcılar, ürünün sağlığa zararı olan bileşenlerinin olup olmadığı ve özellikle katkı maddesi içerip içermediğini kontrol ettiklerini ifade etmişlerdir. Ambalajın geri dönüştürülebilir, çevre dostu olması ve ürünün fiyatı, katılımcıların ambalajda dikkat ettikleri diğer önemli unsurlardır. Ambalajdaki "organik", "eko", "yeşil" gibi ifadeler katılımcıların ilgisini çekmekle birlikte güven problemi yaygındır. Bu konuda alınmış bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

K1: "Organik lafına güvenmiyorum... ama tanıdık tavsiyesi varsa alırım."

K10: "Organik ürünler bazen içimi rahatlatıyor ama çoğu zaman çok güvenemiyorum."

K4: "Bahçeden gelmemişse organik değildir... Pakettekine güvenmiyorum."

1.2. Marka Sadakati

Katılımcılar çoğunlukla uzun süredir kullandıkları markalardan vazgeçmediklerini ifade etmiştir. Katılımcıların temizlik ürünlerini tercih sebeplerinde birden fazla sebep etkili olabilmektedir. Temizlik ürünleri kategorisinde ürün satın alma sebeplerine en fazla etkisi olduğu tespit edilen konular temizlik ve hijyendir. Katılımcıların çoğunluğu temizlik ürünleri kategorisinde piyasada marka bilinirliği yüksek olan markaları tercih ettikleri ve bu tip ürünlerin hijyen seviyesinin yüksek olduğunda hem fikir oldukları görülmüştür. K1 ve K14 kodlu katılımcıların temizlik ürün tercihi konusundaki görüşleri şu şekildedir;

K1: "Markete gittiğimde direk reyona gider bu ürünü alırım, diğer ürünleri incelemem. Uzun zamandır aynı markayı kullanıyorum, çok sabitimdir kolay kolay marka değiştirmem."

K14: "Temizlik ürünlerinde marka takıntım var. Başka bir markaya yönelmiyorum. Geçmiş deneyimlerimden kaynaklı….Yeni bir ürün çıktığını gördüğümde bazen denemek için alırım, beğenmezsem eskiye dönerim".

Gıda ürünleri kategorisinde ürün tercihlerine yönelik katılımcı görüşleri şu şekildedir:

K1: "Markete gittiğimde direk reyona gider bu ürünü alırım. Uzun zamandır aynı markayı kullanıyorum."

K15: " D, S" (marka bilinirliği yüksek markalar) kullanıyorum. Alışkanlık yıllardır, memnunum."

K10: "Sabit aldığım markalar var. Ama bazen birilerinden duyar denerim."

2. Tema 2: Pandemi Döneminde Değişen Tüketim Davranışları

COVID-19 salgını bireylerin tüketim davranışlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Tablo'3 de, COVID-19 pandemisinin tüketici davranışlarında yarattığı değişim dört alt tema altında özetlenmiştir. Alışveriş Davranışında Değişim kapsamında market ziyaretlerinin azaldığı, alışverişlerin daha planlı hale geldiği ve temel ihtiyaçlar dışındaki ürünlere yönelik harcamaların azaldığı görülmektedir. Sağlık ve Güven Odaklılık temasında ise hijyen kaygısı belirleyici olmuş; ambalaj, içerik ve kimyasal ürün tercihleri öne çıkmıştır. Tüketim Önceliklerinin Değişimi başlığı altında çevrim içi alışveriş ve sadeleşme eğişimi dikkat çekmektedir. Son olarak, Çevreci Tutumlarda Değişim temasında çevreye duyarlılığın ve çevreci ürünlere ilginin arttığı gözlenmiştir.

Tablo 3. Tema 2, Alt Temalar ve Kodlar

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Kaynak	Referans
Tema 2: COVID-19 Pandemi Döneminde Değişen Tüketim Davranışları	Alışveriş Davranışında Değişim	Market ziyaret sıklığının azalması	27	31
		Ürün başına alım miktarında artış	13	15
		Listeyle alışveriş yapma / planlı alışveriş	9	9
		Kozmetik ve giyim harcamalarını azaltma	7	7
		Stok yapma eğilimi	5	5
		Marka sadakatinin korunması	8	8
	Sağlık ve Güven Odaklılık	Ambalajda hijyen kaygısı yaşama	29	29
		Doğal ve organik ürünlere yönelim	13	14
		Hijyen koşullarına göre ürün seçimi	7	7
		Hijyenik-kimyasal içerikli ürünlere yönelim	21	24
		Plastik tüketiminde azalma	1	1
		Temizlik yapma eğiliminde artış	3	3
		Ürün içeriğine yönelik artan hassasiyet	3	3
	Tüketim Önceliklerinin Değişimi	Fiziki mağaza yerine çevrim içi alışveriş	21	22
		Tüketimi azaltma ve sadeleşme eğilimi	24	25
	Çevreci Tutumlarda Değişim	Çevre sorunlarına artan hassasiyet	19	21
		Çevreci ürünlere artan ilgi	13	13

Şekil 3, pandemi sürecinde değişen tüketim davranışlarının katılımcı bazlı dağılımını kodlar arası matris sorgusu grafiği ile ortaya koymaktadır. En fazla referanslanan kodlar markete gitme sıklığının azalması, ambalaj hijyeni ve hijyenik ürün tercihleridir. Ayrıca çevrim içi alışveriş, sadeleşme eğilimleri ve çevresel konulara artan hassasiyet de dikkat çekmektedir. Bu bulgular, sağlık kaygılarının yanı sıra erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik arayışlarının da tüketici kararlarında etkili olduğunu göstermektedir.

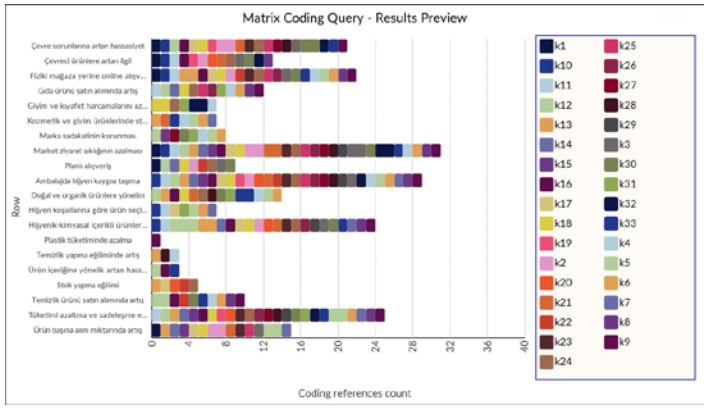

Şekil 3. Pandemi Sürecinde Tüketim Davranışı- Kodlar Arası Matris Sorgusu Sonuçları

Şekil 4' de yer alan hiyerarşi grafiği, COVID-19 pandemisinin tüketici davranışları üzerindeki etkisini alt temalar ve kodlar düzeyinde görselleştirmektedir. Grafikte dikkat çeken nokta, "Sağlık ve güven odaklılık" temasının hem çeşitlilik hem de yoğunluk açısından en geniş kod alanına sahip olmasıdır; bu durum, pandemi döneminde hijyen, içerik güvenliği ve sağlık kaygılarının tüketici kararlarını belirleyici şekilde etkilediğini göstermektedir.

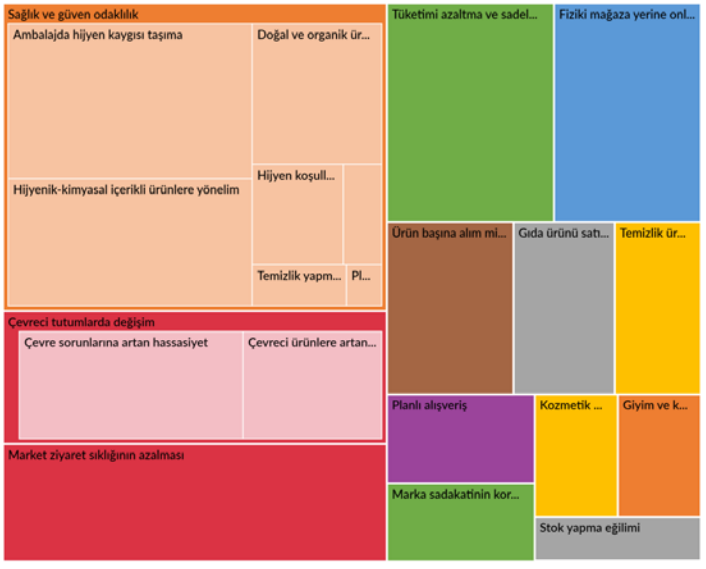

Şekil 4. Pandemi Süreci Tüketim Davranışı-Kod Hiyerarşi Grafiği

2.1. Alışveriş Davranışında Değişim

Pandemi sürecinde katılımcıların markete gitme sıklıklarında belirgin bir azalma yaşandığı, buna karşılık ürün satın alma miktarlarını artırarak stoklama eğilimine girdikleri ve tüketim davranışlarını daha çok ihtiyaç önceliği doğrultusunda şekillendirdikleri görülmüştür. Katılımcılar, bu dönemde giyim ve kişisel bakım ürünleri gibi birincil olmayan kategorilerdeki harcamalarını önemli ölçüde kısıtladıklarını ifade etmiştir. Buna karşın, salgının marka tercihi üzerinde belirgin bir değişiklik yaratmadığı dikkat çekmiştir. Pandemi ile birlikte katılımcıların markete uğrama sıklığında azalma yaşanmış, ancak alışveriş başına alınan ürün miktarında artış gözlemlenmiştir. Katılımcılar, olası karantina ya da kısıtlamalara karşı hazırlıklı olma amacıyla stok yaptıklarını belirtmiştir. Bunu ifade eden bazı katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

K12: "*Pandemide daha az markete gittim ama gittiğimde çok fazla aldım. Özellikle temizlik ürünleri için stok yaptım."*

K18: "*Herkes gibi ben de raflar boşalmasın diye alabileceğimin fazlasını aldım.* Özellikle kolonya, makarna gibi şeyleri."

Ayrıca katılımcılar markete gitme sıklıklarını azaltmış, kalabalıktan kaçınmak adına alışverişlerini daha az ama yoğun yapmıştır. Bu davranışlar, tüketicilerin pandemi döneminde planlı, kontrollü ve kaygı temelli bir tüketim pratiği geliştirdiğini göstermektedir. Ayrıca, sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde bu tür alışkanlıkların israfı azaltma ve fazla tüketimi önleme açısından potansiyel olumlu etkileri olduğu da söylenebilir. Bu durumu destekleyen katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

K14: "Market ziyaretimi haftada bire düşürdüm ama listeyle gittim, ne lazımsa aldım."

K21: "*Eskiden aklıma geldikçe markete uğrardım ama pandemide bu değişti. Artık listeyle gidiyorum, ne gerekiyorsa alıp hemen çıkıyorum. Kalabalıkta oyalanmak istemiyorum."*

2.2. Sağlık ve Güven Odaklılık

Katılımcıların COVID-19 pandemi döneminde belirli markaları tercih etmelerine en çok etkisi olan faktörlerin ürünlerin fiziki üretim koşulları ve hizmet alım noktalarında çalışanların hijyen ve sağlık koşullarına verdiği önem olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların artan market alışveriş miktarlarının içine dezenfektan, arap sabunu veya tek kullanımlık anti bakteriyel ürünler gibi sağlık ve hijyen kategorilerinden yeni ürünlerin eklendiği ortaya çıkmıştır. Katılımcılar kullandıkları ürünlerin temizlik ve hijyen performansının ön plana çıktığını vurgulamışlardır. Özelikle artan çamaşır suyu kullanımına dair fikirlerini açıklayan katılımcıların bir kısmı, "çamaşır suyu kullanımımız oldukça arttı' ifadesini kullanarak artan kimyasal içerikli ürün kullanımı ile çevresel açıdan olumsuz sonuçlar doğuracak tüketim davranış kalıplarının tekrar arttığı dikkat çekmektedir. Sağlık kaygısının ürün tercihlerinde belirleyici hale geldiğini gösteren bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

K5: "*Pandemide temizlik ürünlerinde daha seçici oldum. Antibakteriyel olsun istedim."*

K14: *"Daha çok temizlik malzemesi stokladım. Marka değiştirmedim ama daha çok aldım."*

2.3. Tüketim Önceliklerinin Değişimi

Katılımcılar, salgın döneminde yaşadıkları sağlık kaygısı nedeniyle fiziki mağaza alışverişlerini azaltarak çevrim içi kanallara yöneldiklerini belirtmiştir. Bu süreçte, doğal ve organik ürünlere yönelik ilginin arttığı, bu ürünlerin sağlık ve güçlü bağışıklıkla ilişkilendirildiği görülmüştür. Katılımcılar organik ürünler hakkındaki görüşlerini "daha çok önemsiyorum" ve "farkındalığım arttı" ifadeleriyle aktarmıştır. Ayrıca, dışarı çıkma kısıtlamaları nedeniyle sosyal hayattan uzak kalmanın genel tüketimi azalttığı; aşırı satın alımdan kaçınma, çevreye zarar vermeme ve kendi imkanlarıyla üretime yönelme gibi davranışların öne çıktığı anlaşılmıştır. Pandemi sonrası artan risk algısının, tüketicilerde güven arayışını güçlendirdiği belirlenmiştir.

K23: "Pandemiden sonra güvenmediğim markaya yönelmiyorum."

K11: "Yerel ve bilinen markalar daha öncelikli oldu."

2.4.Çevreci Tutumlarda Değişim

COVID-19 pandemi sürecinin katılımcıların çevreye yönelik tutumlarını farklı açılardan etkilediği tespit edilmiştir. Katılımcıların bir kısmı çevresel hassasiyetlerini sürdürdüğünü ifade ederken, çoğunluk ise bu dönemde "önceliklerinin değiştiğini" ve çevre duyarlılığının yerini sağlık, hijyen ve güvende hissetme ihtiyacına bıraktığını belirtmiştir.

Pandemi sürecinde tek kullanımlık ürünlere yönelim, plastik tüketimindeki artış ve geri dönüşüm alışkanlıklarında azalma gibi davranış değişimleri sıkça dile getirilmiştir. Bu durum, çevresel değerlerin istikrarlı olmadığını; olağanüstü koşullarda geri planda kalabildiğini göstermektedir. İlgili katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

K1: "Pandemide plastik kullanımım arttı. Sağlıktan önemli değil diye düşündüm."

K17: "Çevreciyim ama o dönemde önce sağlık diyordum."

K5: "Bez torba taşıyordum, pandemide bıraktım çünkü hijyenik gelmedi."

K19: "*Pandemide çevre konularını biraz arka plana attım. Daha çok hijyen* düşündüm."

K22: "Normalde kimyasal içeriğe dikkat ederdim ama o dönemde daha güçlü ürünler kullandım."

K26: "Evet çevre önemli ama önce can güvenliği. Elimi kolonyasız silmeden bir şey almaz oldum."

Bu bulgular, pandemi sürecinde çevre duyarlılığının ikinci plana atıldığını göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, tüketicilerin sürdürülebilir tüketime yönelik tutumlarını ve satın alma davranışlarını, COVID-19 pandemisi öncesi ve pandemi süreci bağlamında nitel bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamıştır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular, tüketici davranışlarının hem alışkanlık temelli rutinlerden hem de kriz dönemlerine özgü yeni ihtiyaç ve kaygılardan beslendiğini göstermektedir (Geiger vd. 2018). Sürdürülebilir tüketime yönelik alan yazında yer alan çalışmalara göre, bireylerin sergiledikleri sürdürülebilir tüketim davranışları etkisi olan faktörler çeşitlilik göstermektedir (ElHaffar vd., 2020; Ghaffar & Islam, 2024; Han, 2020; Zeng vd., 2023;). Araştırma sürecinde yaşanan COVID-19 salgını tüketicilerin yaşam tarzları üzerinde etkili olmuş, bu sayede pandemi dönemi değişen tüketim davranış şekillerini keşfetmeye fırsatı yakalanmıştır.

Pandemi öncesi dönemde tüketim kararları; doğal/organik içerik, güvenilirlik, lezzet, marka sadakati gibi faktörlerle şekillenmiş, tüketiciler genellikle bilindik ve güvenilir markaları tercih etmişlerdir. Bu tercihlerde fiyat, alışkanlık, erişim kolaylığı ve düşük bilişsel efor etkili olmuştur. Alışkanlıklar, satın alma kolaylığı ve geçmiş deneyimlerin bilişsel yükü azaltarak tüketici davranışının şekillenmesine etki etmektedir (Duarte vd., 2024). Ancak bu dönemde dahi çevreci ya da organik ürünlere yönelik bilgi eksikliği ve güven problemi belirgin biçimde ortaya çıkmıştır (ElHaffar vd., 2020). Sürdürülebilirlik değerleri yüksek olan bireylerde bile alışkanlık temelli satın alma davranışının değişime dirençli olduğunu bilinmektedir (Rozenkowska, 2023). COVID-19 salgını ile pandemi dönemine geçişin yaşattığı sağlık kaygısı, kişilerin tüketim davranışlarında çeşitli etkiler yaratmıştır (Bezerra vd., 2020; Echegaray, 2021; Hosseinzadeh vd. 2022; Severo vd., 2020; Severo vd., 2023). Araştırmanın katılımcılarının COVID-19 pandemisiyle birlikte tüketim davranışlarında önemli değişimler gözlemlenmiştir. Alışveriş sıklığında azalma, sağlık ve güven odaklı kaygılar ve seçimler, tüketimin sadeleşmesi, çevrim içi alışverişe yönelim gibi faktörler ön plana çıkmıştır. Bu dönemde sağlık ve güvenlik kaygıları tüketici davranışlarını belirlerken, çevresel kaygılar ikinci plana atılmış olsa da katılımcılar tarafından bu konularda artan bir hassasiyet gösterildiği saptanmıştır (Bezerra vd., 2020; Severo vd,, 2020).

Araştırmanın bulguları, tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere yönelik olumlu tutumlarına rağmen bu tutumların her zaman davranışa dönüşmediğini ortaya koymuştur. Özellikle ürün içeriklerine duyulan güvensizlik ve marka sadakati bu dönüşümün önündeki temel engeller olarak belirlenmiştir (Stern, 2000; Zeng vd., 2023). Üreticilerin üretim süreçleri ve içerikler hakkında daha şeffaf bir yaklaşımda bulunması ve son kullanıcıya doğru iletişimini sağlaması güven probleminin üstesinden gelinmesinde fayda sağlayabilecektir. Çevre dostu ürünlerin yüksek

fiyatları, tüketici tarafından her zaman rasyonel biçimde gerekçelendirilememekte; bu da satın alma kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Katılımcıların çevreci ürünlere yönelik bilgi kaynakları arasında sosyal medya, ambalaj üzerindeki açıklamalar ve yakın çevre önerileri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, pandemi döneminde çevrimiçi kanalların alışveriş amaçlı kullanım oranının oldukça artmış olması, çevresel konulara ve ürünlere dair farkındalık yaratmak ve potansiyel alıcılara ulaşmak adına bu kanallarının kullanımına dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir tüketime geçişin önündeki temel engellerin başında doğal/organik içerik beklentisi, marka ve ürün içeriğine güven, lezzet ve ürünün ulaşılabilirliği yer almaktadır. Pandemi süreci, çevresel duyarlılığın öncelik sıralamasında geriye düştüğü, ancak aynı zamanda farkındalığın arttığı ikili bir yapı ortaya koymuştur. Bu bağlamda, çevreci ürünlerin pazarlamasında yalnızca çevresel faydalar değil; ekonomik, duyusal ve psikolojik tatmin de dikkate alınmalıdır (Han, 2020). İleriki araştırmalarda, özellikle organik ürünlere yönelik güven algısının ve kuşaklar arası tutum farklılıklarının daha derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, çevrim içi platformların tüketim alışkanlıklarına etkisi, sürdürülebilirlik iletişiminde kritik bir alan olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu bulgular ışığında, politika belirleyiciler ve işletmelerin, tüketicilerle daha şeffaf ve güven temelli bir iletişim kurmaları; yeşil yıkamadan kaçınarak gerçek sürdürülebilirlik vaatlerini açık biçimde sunmaları önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Aiguobarueghian, I., Adanma, U. M., Ogunbiyi, E. O., & Solomon, N. O. (2024). Waste management and circular economy: A review of sustainable practices and economic benefits. *World Journal of Advanced Research and Reviews, 22*(2), 1708–1719. https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.22.2.1517

Akyüz, H. Ö., & Aytekin, İ. (2022). Covid-19 sürecinde koruyucu sağlık ve hijyen ürünlerinin satışı ve tüketimi üzerine bir inceleme. *Medical Research Reports, 5*(1), 27–39.

Allen, M., Dube, O. P., Solecki, W., Aragón-Durand, F., Cramer, W., Humphreys, S., & Kainuma, M. (2018). Special report: Global warming of 1.5 °C. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 677. doi:10.1017/9781009157940.003

Baran, J., Kowalczyk, K., & Tereszkiewicz, K. (2024). Determinants of changes in perception of the quality of dairy products by polish consumers. *Journal of Entrepreneurship & Sustainability Issues*, 12(1). http://doi.org/10.9770/jesi.2024.12.1(20)

Barbier, E. B., & Burgess, J. C. (2017). The Sustainable Development Goals and the systems approach to sustainability. *Economics, 11*(1), 20170028. https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-28

Baş, T., & Akturan, U. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri, Nvivo ile nitel veri analizi, örnekleme, analiz, yorum*. Seçkin Yayıncılık, 2.

Bezerra, A. C. V., Silva, C. E. M. D., Soares, F. R. G., & Silva, J. A. M. D. (2020). Factors associated with people's behavior in social isolation during the COVID-19 pandemic. *Ciencia & Saude Coletiva, 25*, 2411–2421. DOI: 10.1590/1413-81232020256.1.10792020

Blundell, R., Griffith, R., Levell, P., & O'Connell, M. (2020). Could COVID-19 infect the consumer prices index? *Fiscal Studies, 41*(2). https://doi.org/10.1111/1475-5890.12229

Birleşmiş Milletler. (2020). Sustainable consumption and production. United Nations. [Erişim tarihi 20.10.2021] .https://sdgs.un.org/topics/sustainable-consumption-and-production

Carducci, A., Fiore, M., Azara, A., Bonaccorsi, G., Bortoletto, M., Caggiano, G., ... & Ferrante, M. (2021). Pro-environmental behaviors: Determinants and obstacles among Italian university students. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(6), 3306. https://doi.org/10.3390/ijerph18063306

Cervellati, E. M., Stella, G. P., Filotto, U., & Maino, A. (2022). How COVID-19 changed Italian consumers' behavior. *Global Finance Journal, 51*, 100680. https://doi.org/10.1016/j.gfj.2021.100680

Chauhan, V., & Shah, M. H. (2020). An empirical analysis into sentiments, media consumption habits, and consumer behaviour during the coronavirus (COVID-19) outbreak. *Purakala with ISSN: 0971-2143*.

Cramer-Flood, E. (2020, June 22). Global ecommerce 2020: Ecommerce decelerates amid global retail contraction but remains a bright spot. *eMarketer*. https://bit.ly/3svJJ8d

Creswell, J. W. (2013). *Steps in conducting a scholarly mixed methods study*.

Corbin, J., & Strauss, A. (2008). The basics of qualitative research (3rd ed.) Los Angeles, CA: Sage.

Corona, B., Tunn, V. S., & van den Broek, K. L. (2024). Integrating consumer behaviour into the environmental assessment of circular packaging: A scoping review. *The International Journal of Life Cycle Assessment, 29*(1), 80–98. https://doi.org/10.1007/s11367-023-02218-1

Costanza, R., Fisher, B., Ali, S., Beer, C., Bond, L., Boumans, R., ... & Snapp, R. (2007). Quality of life: An approach integrating opportunities, human needs, and subjective well-being. *Ecological Economics, 61*(2–3), 267–276. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.02.023

Çabuk, S., & Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(1), 85–102.

De Guimarães, J. C. F., Severo, E. A., Klein, L. L., Dorion, E. C. H., & Lazzari, F. (2023). Antecedents of sustainable consumption of remanufactured products: A circular economy experiment in the Brazilian context. *Journal of Cleaner Production, 385*, 135571. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135571

Degli Esposti, P., Mortara, A., & Roberti, G. (2021). Sharing and sustainable consumption in the era of COVID-19. *Sustainability, 13*(4), 1903. https://doi.org/10.3390/su13041903

Doraiswamy, S., Cheema, S., Al Mulla, A., & Mamtani, R. (2024). COVID-19 lockdown and lifestyles: A narrative review. F1000Research, 10, 363. https://doi.org/10.12688/f1000research.52535.2

Duarte, P., e Silva, S. C., Mangei, I., & Dias, J. C. (2024). Exploring ethical consumer behavior: a comprehensive

study using the ethically minded consumer behavior-scale (EMCB) among adult consumers. *International Review on Public and Nonprofit Marketing, 21*(4), 841-862. https://doi.org/10.1007/s12208-024-00404-x

Echegaray, F. (2021). What post-COVID-19 lifestyles may look like? Identifying scenarios and their implications for sustainability. *Sustainable Production and Consumption, 27*, 567–574. https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.12.021

ElHaffar, G., Durif, F., & Dubé, L. (2020). Towards closing the attitude-intention-behavior gap in green consumption: A narrative review of the literature and an overview of future research directions. *Journal of Cleaner Production, 275*, 122556. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122556

Elliott, J. (2012). *An Introduction to Sustainable Development*. Routledge.

Fischer, D., Böhme, T., & Geiger, S. M. (2017). Measuring young consumers' sustainable consumption behavior: Development and validation of the YCSCB scale. *Young Consumers, 18*(3), 312–326. https://doi.org/10.1108/YC-03-2017-00671

Foroudi, P., Marvi, R., Cuomo, M. T., Bagozzi, R., Dennis, C., & Jannelli, R. (2023). Consumer perceptions of sustainable development goals: Conceptualization, measurement and contingent effects. *British Journal of Management, 34*(3), 1157–1183. DOI: 10.1111/1467-8551.12637

Geiger, S. M., Fischer, D., & Schrader, U. (2018). Measuring what matters in sustainable consumption: An integrative framework for the selection of relevant behaviors. *Sustainable development,* 26(1), 18-33. https://doi.org/10.1002/sd.1688

Haider, M., Shannon, R., & Moschis, G. P. (2022). Sustainable consumption research and the role of marketing: A review of the literature (1976–2021). *Sustainability, 14*(7), 3999. https://doi.org/10.3390/su14073999

Han, H. (2020). Theory of green purchase behavior (TGPB): A new theory for sustainable consumption of green hotel and green restaurant products. *Business Strategy and the Environment, 29*(6), 2815-2828. https://doi.org/10.1002/bse.2545

Han, H. (2021). Consumer behavior and environmental sustainability in tourism and hospitality: A review of theories, concepts, and latest research. *Sustainable Consumer Behaviour and the Environment*, 1-22. https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1903019

Hansmann, R., Mieg, H. A., & Frischknecht, P. (2012). Principal sustainability components: Empirical analysis of synergies between the three pillars of sustainability. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology, 19*(5), 451-459. https://doi.org/10.1080/13504509.2012.696220

Hayta, A. (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(3), 143-151.

Hesham, F., Riadh, H., & Sihem, N. K. (2021). What have we learned about the effects of the COVID-19 pandemic on consumer behavior?. *Sustainability, 13*(8), 4304. https://doi.org/10.3390/su13084304

Hobbs, J. E. (2020). Food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics, 68*, 12237. https://doi.org/10.1111/cjag.12237

Hosseinzadeh, P., Zareipour, M., Baljani, E., & Moradali, M. R. (2022). Social consequences of the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Investigacion y Educacion en Enfermeria, 40*(1). https://doi.org/10.17533/udea.iee.v40n1e10

Joshi, N., Raghuvanshi, R. S., & Dutta, A. (2024). Who has a pro-ecological worldview among educated Indian adults with internet access, and what are the influencing factors? *Environment, Development and Sustainability, 26*(1), 1903-1938. https://doi.org/10.1007/s10668-021-01411-9

Jribi, S., Ben Ismail, H., Doggui, D., & Debbabi, H. (2020). COVID-19 virus outbreak lockdown: What impacts on household food wastage? *Environment, Development and Sustainability, 22*, 3939–3955. https://doi.org/10.1007/s10668-020-00740-y

Jung, H. J., Choi, Y. J., & Oh, K. W. (2020). Influencing factors of Chinese consumers' purchase intention to sustainable apparel products: Exploring consumer "attitude–behavioral intention" gap. *Sustainability, 12*(5), 1770. https://doi.org/10.3390/su12051770

Karahan, S., Uca, S., & Güdük, T. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme türleri ve görüşme tekniklerinin uygulanma süreci. *Nitel Sosyal Bilimler, 4*(1), 78-101. https://doi.org/10.47105/nsb.1118399

Kaya, B. E., & Erbaş, İ. (2021). COVID-19 pandemi döneminin tüketicinin tüketim alışkanlıkları ve tüketim mekânlarına bakış açısı üzerindeki etkisi. *İdealkent, COVID-19 Sonrası Kentsel Kamusal Mekânların Dönüşümü*, 277-300. DOI:10.31198/idealkent.879408

Kirk, C. P., & Rifkin, L. S. (2020). I'll trade you diamonds for toilet paper: Consumer reacting, coping and adapting

behaviors in the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Research, 117*, 124–131. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.028

Liu, W., Oosterveer, P., & Spaargaren, G. (2016). Promoting sustainable consumption in China: A conceptual framework and research review. *Journal of Cleaner Production, 134*, 13-21. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.124

McCracken, G. (1988). *The long interview*. Sage Publications.

McMichael, A. J., Butler, C. D., & Folke, C. (2003). New visions for addressing sustainability. *Science, 302*(5652), 1919-1920.

Mehta, S., Saxena, T., & Purohit, N. (2020). The new consumer behaviour paradigm amid COVID-19: Permanent or transient? *Journal of Health Management, 22*(2), 0972063420940834. https://doi.org/10.1177/0972063420940834

Mızıkacı, M. (2021). *Sürdürülebilirlik ve İklim Değişimi*. Sürdürülebilir Yaşam Rehberi, 32.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.

Minh, T. C., & Quynh, N. N. T. (2024). Factors affecting sustainable consumption behavior: Roles of pandemics and perceived consumer effectiveness. *Cleaner and Responsible Consumption, 12*, 100158. https://doi.org/10.1016/j.clrc.2023.100158

Munro, P., Kapitan, S., & Wooliscroft, B. (2023). The sustainable attitude-behavior gap dynamic when shopping at the supermarket: A systematic literature review and framework for future research. *Journal of Cleaner Production, 138740*. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138740

Nicolosi, A., Laganà, V. R., & Di Gregorio, D. (2023). Habits, health, and environment in the purchase of bakery products: Consumption preferences and sustainable inclinations before and during COVID-19. *Foods, 12*(8), 1661. https://doi.org/10.3390/foods12081661

Odeyemi, O., Usman, F. O., Mhlongo, N. Z., Elufioye, O. A., & Ike, C. U. (2024). Sustainable entrepreneurship: A review of green business practices and environmental impact. *World Journal of Advanced Research and Reviews, 21*(2), 346-358. https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.2.0461

Olya, H., Kim, N., & Kim, M. J. (2024). Climate change and pro-sustainable behaviors: Application of nudge theory. *Journal of Sustainable Tourism, 32*(6), 1077-1095. https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2201409

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Sage Publications.

Peattie, K. (2015). Sustainability marketing. In *Handbook of research on sustainable consumption* (pp. 101-117). Edward Elgar Publishing.

Peña-Vinces, J., Solakis, K., & Guillen, J. (2020). Environmental knowledge, the collaborative economy, and responsible consumption in the context of second-hand perinatal and infant clothes in Spain. *Resources, Conservation and Recycling, 159*, 104840. https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104840

Perkins, K. M., Velazquez, L., & Munguia, N. (2021). Reflections on sustainable consumption in the context of COVID-19. *Frontiers in Sustainability, 2*, 647542. https://doi.org/10.3389/frsus.2021.647542

Piao, X., & Managi, S. (2023). The international role of education in sustainable lifestyles and economic development. *Scientific Reports, 13*(1), 8733. https://doi.org/10.1038/s41598-023-35173-w

Prothero, A., Dobscha, S., Freund, J., Kilbourne, W. E., Luchs, M. G., Ozanne, L. K., & Thøgersen, J. (2011). Sustainable consumption: Opportunities for consumer research and public policy. *Journal of Public Policy & Marketing, 30*(1), 31-38. https://doi.org/10.1509/jppm.30.1.31

Qi, X., & Ploeger, A. (2021). Explaining Chinese consumers' green food purchase intentions during the COVID-19 pandemic: An extended theory of planned behaviour. *Foods, 10*. https://doi.org/10.3390/foods10061200

Qiu, R. T. R., Park, J., Li, S., & Song, H. (2020). Social costs of tourism during the COVID-19 pandemic. *Annals of Tourism Research, 84*, Article 102994. https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102994

Quoquab, F., & Mohammad, J. (2020). A review of sustainable consumption (2000 to 2020): What we know and what we need to know. *Journal of Global Marketing, 33*(5), 305-334. https://doi.org/10.1080/08911762.2020.1811441

Ripple, W. J., Wolf, C., Newsome, T. M., Barnard, P., & Moomaw, W. R. (2020). World scientists' warning of a climate emergency. *BioScience, 70*, 8–12.

Rondoni, A., & Grasso, S. (2021). Consumers' behaviour towards carbon footprint labels on food: A review of the literature and discussion of industry implications. *Journal of Cleaner Production, 301*, 127031. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127031

Rosa, I. M., Purvis, A., Alkemade, R., Chaplin-Kramer, R., Ferrier, S., Guerra, C. A., ... & Pereira, H. M. (2020). Challenges in producing policy-relevant global scenarios

of biodiversity and ecosystem services. *Global Ecology and Conservation, 22*, e00886. https://doi.org/10.1016/j.gecco.2019.e00886

Rozenkowska, K. (2023). Theory of planned behavior in consumer behavior research: A systematic literature review. *International Journal of Consumer Studies,* 47(6), 2670-2700. https://doi.org/10.1111/ijcs.12970

Sánchez-Bravo, P., Chambers, S., Noguera-Artiaga, L., Sendra, E., Cámara, M., & Carbonell-Barrachina, Á. A. (2021). Consumers' attitude towards sustainability and purchase intention of sustainable food products: A review. *Foods,* 10(9), 2106. https://doi.org/10.3390/foods10092106

Sargisson, R. J., De Groot, J. I., & Steg, L. (2020). The relationship between sociodemographics and environmental values across seven European countries. *Frontiers in Psychology, 11*, 2253. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02253

Scott, K. A., & Weaver, S. T. (2018). The intersection of sustainable consumption and anticonsumption: Repurposing to extend product life spans. *Journal of Public Policy & Marketing, 37*(2), 291-305.

Severo, E.A, De Guimarães, J.C.F., & Dellarmelin, M. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on environmental awareness, sustainable consumption and social responsibility: Evidence from generations in Brazil and Portugal. *Journal of Cleaner Production, 286*, 124947. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124947

Severo, E. A., De Guimarães, J. C. F., Wanderley, L. S. O., Gueiros, M. M. B., & Jabbour, C. J. C. (2023). Influence of the COVID-19 pandemic on the use of social media on awareness' socio-environmental and sustainable consumption: Consolidating lessons from the pandemic. *Environmental Development*, *46*, 100865. https://doi.org/10.1016/j.envdev.2023.100865

Sheth, J. (2020). Impact of COVID-19 on consumer behavior: Will the old habits return or die? *Journal of Business Research, 117*, 280–283. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.059

Sonck-Rautio, K., Lahtinen, T., & Tynkkynen, N. (2024). Consumer meaning-making of packaging functions for sustainable food packaging–Insights from qualitative research in Finland. *Current Research in Environmental Sustainability, 7,* 100259. https://doi.org/10.1016/j.crsust.2024.100259

Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology, 29*(3), 309-317. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004

Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues, 56*(3), 407–424. https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175

Tanrikulu, C. (2021). Theory of consumption values in consumer behaviour research: A review and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies, 45*(6), 1176-1197. https://doi.org/10.1111/ijcs.12687

Tatar, A. (2021). Çevresel sorunlara duyarlılığın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi. *International Journal of Management and Administration, 5*(9), 103-117. https://doi.org/10.33083/ijma.2021.5.9.103

Valenzuela-Fernández, L., Escobar-Farfán, M., Guerra-Velásquez, M., & García-Salirrosas, E. E. (2023). COVID-19 effects on environmentally responsible behavior: a social impact perspective from Latin American countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 20*(4), 3330. https://doi.org/10.3390/ijerph20043330

Wang, J., Shen, M., & Chu, M. (2021). Why is green consumption easier said than done? Exploring the green consumption attitude-intention gap in China with behavioral reasoning theory. *Cleaner and Responsible Consumption, 2*, 100015. https://doi.org/10.1016/j.clrc.2021.100015

WCED. (1987). Our Common Future. http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf [Erişim tarihi 22.09.2023].

White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019). How to SHIFT consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of Marketing, 83*(3), 22-49. https://www.jstor.org/stable/26973065

World Health Organization. (2005). *Ecosystems and human well-being: health synthesis: a report of the Millennium Ecosystem Assessment*. World Health Organization. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43354/9241563095.pdf [Erişim tarihi 17.10.2023].

World Health Organization. (2024). *Achieving well-being: a global framework for integrating well-being into public health utilizing a health promotion approach*. World Health Organization. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/health-promotion/framework4wellbeing-(draft).

pdf?sfvrsn=c602e78f_29&download=true [Erişim tarihi 25.05.2024].
Wu, J. (2013). Landscape sustainability science: ecosystem services and human well-being in changing landscapes. *Landscape Ecology, 28*, 999-1023. https://doi.org/10.1007/s10980-013-9895-5
Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
Young, W., Hwang, K., McDonald, S., & Oates, C. J. (2010). Sustainable consumption: green consumer behavior when purchasing products. *Sustainable Development, 18*(1), 20-31. https://doi.org/10.1002/sd.394
Zeng, Z., Zhong, W., & Naz, S. (2023). Can environmental knowledge and risk perception make a difference? The role of environmental concern and pro-environmental behavior in fostering sustainable consumption behavior. *Sustainability, 15*(6), 4791. https://doi.org/10.3390/su15064791
Zhang, Y., Du, J., & Boamah, K. B. (2023). Green climate and pro-environmental behavior: Addressing attitude-behavior gaps towards promoting sustainable development. *Sustainable Development, 31*(4), 2428-2445. https://doi.org/10.1002/sd.2520

Zhuo, Z., Ren, Z., & Zhu, Z. (2022). Attitude-Behavior Gap in Green Consumption Behavior: A Review. *Journal of Economics, Management and Trade, 28*(12), 12-28. DOI: 10.9734/JEMT/2022/v28i121065

Zwanka, R. J., & Buff, C. (2021). COVID-19 generation: A conceptual framework of the consumer behavioral shifts to be caused by the COVID-19 pandemic. *Journal of International Consumer Marketing, 33*(1), 58-67. https://doi.org/10.1080/08961530.2020.1771646

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Etik kurul onay belgesi için Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 14.07.2021 tarih, E-950704281-604.02.02-141559 sayılı komisyon kararında araştırmada kullanılan verilerin etik açıdan uygun olduğu görüşünü belirtmiştir.

GIDA ETİKETLERİNDEKİ TATLANDIRICILAR: EV HANIMLARININ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

SWEETENERS ON FOOD LABELS: A QUALITATIVE STUDY OF HOUSEWIVES' PERSPECTIVES

Doğukan BAYESEN, Eda GÜNEŞ

84

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1444-1461
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1637562

Geliş Recieved: **11.02.2025**
Kabul Accepted **22.08.2025**

GIDA ETİKETLERİNDEKİ TATLANDIRICILAR: EV HANIMLARININ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

SWEETENERS ON FOOD LABELS: A QUALITATIVE STUDY OF HOUSEWIVES' PERSPECTIVES

Doğukan BAYESEN [1], Eda GÜNEŞ [2]

ÖZ

Bu çalışma, ev hanımlarının gıda etiketlerinde bulunan tatlandırıcılarla ilgili bilgi düzeylerini, algılarını ve tüketime yönelik davranışlarını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada nitel yöntemler kullanılarak İstanbul'da yaşayan 20 ev hanımı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bulgular, katılımcıların çoğunluğunun gıda etiketlerini bildiğini ve okuduğunu, ancak tatlandırıcılar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle son kullanma tarihi, üretim tarihi ve içindekiler bilgisine dikkat ederken; tatlandırıcılar, koruyucular ve renklendiriciler gibi katkı maddelerinin sağlık üzerindeki etkileri konusunda endişelerini dile getirmiştir. Tatlandırıcılar genellikle şeker alternatifleri olarak algılanmakta, ancak sağlık üzerindeki etkileri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Doğal tatlandırıcılar (bal, pekmez, meyve özleri) olumlu karşılanırken, yapay tatlandırıcılar (aspartam, sakarin) kilo alımı, obezite ve diğer sağlık sorunlarıyla ilişkilendirilmektedir. Katılımcılar, tatlandırıcı içermeyen ürünlere yönelmeye çalışsalar da alternatiflerin sınırlı olması nedeniyle bu tür ürünleri sıklıkla tüketmektedir. Araştırma, tatlandırıcıların sağlık etkileri hakkında bilinçlendirme çalışmalarının artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, doğal tatlandırıcıların daha erişilebilir hale getirilmesi ve etiket bilgilerinin daha açık ve anlaşılır şekilde sunulması önerilmektedir. Sonuç olarak, tatlandırıcılarla ilgili farkındalığın artırılması hem tüketici sağlığını destekleyecek hem de bilinçli tüketim alışkanlıklarının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler:
Tatlandırıcılar,
Gıda Etiketi,
Tüketici Tercihleri,
Beslenme Alışkanlıklar,
Ev Hanımları.

ABSTRACT

This study aims to examine the knowledge levels, perceptions, and consumption behaviors of housewives regarding sweeteners on food labels. Qualitative methods were employed, and semi-structured interviews were conducted with 20 housewives living in Istanbul. The findings reveal that while most participants are aware of and read food labels, they lack sufficient information about sweeteners. Participants primarily focus on expiration dates, production dates, and ingredient lists, while expressing concerns about the health effects of additives such as sweeteners, preservatives, and colorants. Sweeteners are generally perceived as sugar alternatives, but opinions differ regarding their health effects. Natural sweeteners (honey, molasses, fruit extracts) are viewed positively, while artificial sweeteners (aspartame, saccharin) are associated with weight gain, obesity, and other health issues. Although participants strive to choose products without sweeteners, limited availability of alternatives often lead them to consume such products. The study emphasizes the need for increased awareness campaigns about the health impacts of sweeteners. Additionally, it recommends improving the accessibility of natural sweeteners and presenting label information more clearly and understandably. In conclusion, enhancing awareness about sweeteners will support consumer health and promote more informed consumption habits.

Keywords:
Sweeteners,
Food Label,
Consumer Preferences,
Dietary Habits,
Housewives.

[1] Öğr. Gör., Doğukan BAYESEN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, dogukan.bayesen@rumeli.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7697-7051

[2] Doç. Dr., Eda GÜNEŞ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, egunes@erbakan.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7422-9375

Alıntılamak için/Cite as: Bayesen D. ve Güneş E. (2025) Gıda Etiketlerindeki Tatlandırıcılar: Ev Hanımlarının Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1444-1461

GİRİŞ

Tüketiciler satın almak istediği gıda ürünlerinde gıdanın içeriği, sağlığa faydası ve güvenilirliğine dikkat etmektedir. Günümüzde giderek yükselen refah seviyesi tüketicilerin sağlıklı ve doğal beslenmeye yönelik arzusunu artırmıştır. Bu durum, tüketicilerin satın aldıkları ürünlerde gıda etiketlerini kontrol etme gereksinimi duymasına neden olmaktadır (Sánchez vd., 2001; Cebeci & Güneş, 2017). Gıda etiketi, tüketicilerin tükettikleri ürünler hakkında doğru ve sağlıklı bilgi edinebilmesini sağlayan yardımcı bir araçtır. Bu etiketler, gıdanın içeriği, alerjen bilgisi ve kullanılan tatlandırıcılar ile gıda katkı maddeleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Aynı zamanda gıda etiketi, sağlıklı beslenme niyetiyle satın alma işlemi gerçekleştiren tüketicilere gerekli bilgileri verme amacıyla ortaya çıkan stratejilerden biridir (Pride & Ferrell, 2013). Türk Gıda Kodeksi ise etiketlemeyi "Gıdaya eşlik eden veya atıfta bulunan herhangi bir ambalaj, belge, bildirim veya etiket üzerinde yer alan, gıda ile ilgili herhangi bir yazı, bilgi, ticari marka, resimli unsur veya işaretleri." olarak tanımlamaktadır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2011).

Temel prensibi satın almayı kolaylaştırmak ve tüketicilerin doğru tercihler yapabilmesini sağlamak olan gıda etiketlerinde bazı bilgilerin bulundurulması zorunludur (Özgen, 2007). Bir gıda ürünü içerisine eklenmiş her türlü bileşenin vurgulandığı içindekiler bilgisi bunlardan biridir. Gıda ürünlerinin içeriğinde koruyucular (antimikrobiyaller ve antioksidanlar), yapı, hazırlama ve pişme özelliğini geliştiriciler (pH düzenleyiciler, topaklanma önleyiciler, emülsifiyeler, stabilizörler) aroma ve renk geliştiriciler, besin değerini koruyucu geliştiriciler ve tatlandırıcılar yaygın olarak kullanılan gıda katkı maddeleridir (Boğa & Binokay, 2010). Gıda ürünlerinde yer alan içindekiler bilgisi, giderek büyüyen ve gıda maddelerini yoğun olarak kullanan işlenmiş gıda sektörü sayesinde önem kazanmaktadır (Çelebi vd., 1991).

Tatlandırıcılar, Kodeks Alimentarius Komisyonu (CAC) tarafından şeker olmayan, ancak gıda ürünlerine tatlı tadını veren maddeler olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2007). Tatlandırıcılar özellikle işlenmiş gıda sektörünün gelişip büyümesiyle hayatımızda yer edinmeye başlamıştır. Sanayileşmenin başlamasıyla işlenmiş gıda ürünlerinin üretiminde doğal tatlandırıcılar, şeker alkolleri ve yapay tatlandırıcıların kullanımı giderek artmıştır (İşgören & Sungur, 2019).

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, tüketicilerin gıda etiketlerinde en çok üretim tarihi, son kullanma tarihi, marka ve içindekiler bilgisini incelediği görülmektedir (Cebeci & Güneş, 2017). Ancak literatürde, ev hanımlarının gıda etiketinde yer alan tatlandırıcılar ile ilgili görüşlerini değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bazı tatlandırıcıların uzun süreli tüketiminin sağlık problemlerine neden olduğu ve toplumsal normlar sebebiyle ev hanımlarının günlük yemek işleri ile ilgilendiği düşünüldüğünde çalışmanın önemi anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile literatürde yer alan bu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı ise ev hanımlarının gıda etiketinde yer alan tatlandırıcılar ile ilgili bilgilerini değerlendirmekle birlikte bu konudaki tutum ve davranışlarının nedenleri ve süreçlerini derinlemesine incelemektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Tatlandırıcılar üzerine yapılan geniş kapsamlı literatür taraması ile ev hanımlarının tatlandırıcılarla ilgili tutum ve davranışlarını derinlemesine inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürde yer alan çalışmaların büyük bölümü tatlandırıcıların insan sağlığı üzerindeki etkilerine yöneliktir. Örneğin, Luetkemeyer (2016) tarafından yapılan bir çalışmada yapay tatlandırıcıların kilo alımı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Söz konusu çalışmada elde edilen bulgular, yapay tatlandırıcıların kilo verme sırasında tüketebileceğini ve kilo alımına doğrudan sebep olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, Swithers vd. (2010) tarafından fareler üzerinde yapılan çalışmada sakarin gibi yüksek tatlandırma gücüne sahip yapay tatlandırıcıların kilo alımına sebep olduğu görülmüştür. Kardeşler (2016) tarafından yapılan çalışmada da benzer olarak fareler üzerinde yapay tatlandırıcıların etkileri araştırılmıştır. Çalışmada aspartam ve monosodyum glutamata yönelik tüketim arttıkça öğrenme ve bellek ile ilgili işlevlerin azaldığı tespit edilmiştir. Farklı olarak yapılan bazı çalışmalar tatlandırıcıların glukoz intoleransı, diyabet ve diyabet

kaynaklı yara iyileşmesi üzerinde olumsuz herhangi bir etkisinin bulunmadığını belirtirken (Tordoff & Alleva, 1990; Fitch & Keim, 2012; Gardner vd., 2012; Sylvetsky, 2013; Carocho vd., 2017; Örkü, 2020; Kunt, 2024), bazı çalışmalar yapay tatlandırıcıları sinir hasarı, meme kanseri, kilo alımı ve Tip II diyabet üzerinde etkili olduğuna vurgu yapmaktadır (Horwitz vd., 1988; Fagherazzi vd., 2013; Ashok vd., 2014; Suez vd., 2014; Amin vd., 2016; Budak & Tezcan, 2019). Ayrıca Bleich vd. (2014) tarafından yapılan bir araştırmada, glukoz tüketiminin sakkaroz alımına kıyasla GLP-1 ve GIP hormonlarının daha yüksek düzeyde salgılanmasını tetiklediği belirlenmiştir. Bu bulgu, glukozun tokluk hissini artırmada ve iştahı kontrol etmede daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca elde edilen veriler, yapay tatlandırıcıların tüketilmesi, yemek yeme arzusunu tetikleyerek iştahın artmasına sebep olabileceğini göstermektedir.

Yapılan literatür taramasında tatlandırıcıların sağlık etkilerinin araştırıldığı çalışmaların yanı sıra yeni ürün geliştirme çalışmalarına da rastlanılmıştır. Nakamura (2023) tarafından yapılan bir çalışmada çocuklara öğle yemeklerinde dağıtılan çikolatalı sütlerde yer alan şeker miktarını azaltmak amacıyla tatlandırıcılardan faydalanılıp faydalanılamayacağı araştırılmıştır. Çalışmada, şeker ilavesiz ve laktozsuz sütlerin beğeni oranı diğer sütlerle aynı kalarak tatlandırıcıların sağlıklı süt seçenekleri yaratmada kullanılabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Özdemir (2021) tarafından yapılan farklı bir çalışma ise stevia, kırmızı pancarlı probiyotik yoğurt üretiminde kullanılmış ve bireylerin beğeni düzeyleri ölçülmüştür. Yapılan çalışmada kırmızı pancar ile doğal olarak renklendirilen stevia'lı probiyotik yoğurtların diğer yoğurtlara kıyasla herhangi bir fark içermeden beğenildiği gözlemlenmiştir. Kulaksız Günaydı (2022) benzer bir çalışmayı kefir üzerinde uygulamıştır. Çalışmada kefir üretiminde stevia, sakkaroz ve aspartam gibi tatlandırıcılar kullanılmış ve tüketicilere duyusal analizler uygulanmıştır. Elde edilen veriler en kabul edilebilir olan kefirlerin aspartam ve şeker kamışı şekeri içeren ürünler olduğunu göstermiştir. Yoğurtla ilgili Crown (2023) tarafından yapılan bir çalışmada ise tüketicilerin yoğurtlarda yer alan tatlandırıcılara yönelik algıları ölçülürken, diğer taraftan farklı tatlandırıcılar ile üretilmiş yoğurtlar ile duyusal analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda tatlandırıcılar ile ilgili bilgiler verilmiş olsada olmasa da tüketicilerin tatlandırıcı içeren yoğurtlara yönelik beğeni seviyeleri yüksek bulunmuştur. Farklı olarak Dolunay (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada aspartam ve stevia kullanılarak höşmerim ürünü geliştirilmiştir. Çalışma sonucunda stevia ve sofra şekeri karışımıyla üretilen höşmerimler alternatif ürün olarak değerlendirilmektedir. Acun vd. (2024) tarafından gerçekleştirilen benzer bir çalışmada ise doğal tatlandırıcılar ile glutensiz muffin kek üretimi yapılmıştır. Çalışma neticesinde gerçekleştirilen kalite değerlendirilmelerinde sofra şekerine kıyasla doğal tatlandırıcılar ile yapılan bazı örneklerin tüketiciler tarafından daha fazla beğenildiği görülmüştür. Benzer bir çalışma Şengül & Ünver (2022) tarafından kızılcık pestilleri üzerinde denenmiştir. Sonuç olarak farklı tatlandırıcılar ile üretilen kızılcık pestillerinin kül, indirgen şeker ve asitlik dereceleri gibi fizikokimyasal farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Kaya vd. (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise Hindistan cevizi marmelatının fizikokimyasal ve duyusal özellikleri değerlendirilmiştir. Söz konusu marmelat, stevia ile hazırlanmış ve üretimden sofra şekerinin çıkarılması ile benzer fizikokimyasal özelliklerde Hindistan cevizi marmelatının hazırlanmasının mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Gıda Etiketi

Gıda etiketi, gıda ambalajlarının üzerine basılan her türlü bilginin yer aldığı damga, bilgilendirici yazı, marka, işaret ve ürünü tanıtan bildirim şeklinde tanımlanmaktadır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2011; Kaleli, 2014). Bu etiketler, ürün ile ilgili bilgileri aktaran ve bu bilgileri sağlıklı bir biçimde tüketiciye ileten araçlardır. Aynı zamanda tüketicilerin sağlıklı gıdaya ulaşabilmeleri amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca gıda etiketlerinde alerjen ürünler gibi sağlık açısından önemli bilgiler de yer almaktadır. Bu etkenler tüketicilerin sağlıklı seçimler yapabilmelerinde etkili olmaktadır (Çoşkun & Kayışoğlu, 2016; Pride & Ferrell, 2013; Özgül & Aksulu, 2006). Örneğin Amerikan Gıda ve İlaç Kurumunun yaptığı bir çalışma, tüketicilerin doymuş yağ asitlerine dikkat ettiği

takdirde, kalp rahatsızlıklarından yılda 600 ile 1200 kişinin etkilenmeyeceğini ortaya koymuştur (Özgül & Aksulu, 2006). Aynı durumun tatlandırıcılar içinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yapay tatlandırıcıların kilo alımı, obezite ve tip II diyabet sorunlarına neden olduğu bilinmektedir (Sanyaolu vd., 2018). Gıda etiketlerinde yer alan tatlandırıcıların incelenmesiyle çeşitli sağlık sorunlarına yönelik bilincin yükseleceği tahmin edilmektedir.

Yine de tüketicilerin satın alma davranışları konusunda çelişkili sonuçlarda görmek mümkündür. Örneğin Fransa'da yapılan bir çalışmada pazara sunulan GDO'lu ürünlerin gıda etiketlerinde içeriğin belirtilmesine rağmen satın alma oranın düşmediği tespit edilmiştir. ABD'de yapılan farklı bir çalışmada ise şişe sulara yönelik bilgi düzeyleri ölçülen tüketicilerin bilgili olduklarını söyledikleri halde bilgi düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlarla birlikte, gıda içeriğine yönelik gerekli bilgilerin yer almasına rağmen, tüketicilerin gıda etiketlerine dikkat etmediği görülmektedir (Noussair vd., 2002).

Tatlandırıcılar

Tatlandırıcılar, şeker tüketimindeki artış ve bu artışa bağlı olarak ortaya çıkan obezite ve diş çürümesi gibi sorunların ortadan kaldırılması ve gereksiz enerji alımını düşürmesi amacıyla 1800'lü yıllarda ortaya çıkmıştır (Priya vd., 2011). CAC tarafından şeker olmadığı halde gıdayı tatlandıran madde olarak tanımlanmakta ve üretim şekillerine göre doğal ve yapay olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Yılmaz, 2007; Carocho vd., 2017).

Doğal tatlandırıcılar

Doğal tatlandırıcılar, bitkiler ve bitkilerin kök, yaprak gibi çeşitli bölgelerinden elde edilen organik bileşiklerdir. Monosakkarit ve disakkarit gibi basit şekerler dâhil olmak üzere çeşitli bitki ve bitki parçalarından elde edilebilen kimyasal formdaki tatlandırıcılardır. Yaygın olarak kullanılan monosakkaritler glukoz, fruktoz ve galaktozdur. İki monosakkarit molekülünün birleşimiyle oluşan disakkaritlerin en yaygın kullanılanları ise laktoz, maltoz ve sakkarozdur (İşgören & Sungur, 2019).

Glukoz

Monosakkaritler grubuna giren glukoz, tatlı tadı olan doğal tatlandırıcılardan biridir. Meyve ve sebzelerin çoğunda doğal olarak bulunmaktadır. Ayrıca hücreleriminiz enerji kaynağı olarak oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple insan diyetinin değişmez bir parçası olmakla birlikte uzun süredir tüketildiği bilinmektedir. Tüketimi çok eski tarihlere dayanan bal önemli oranda glukoz içermektedir. Bu sebeple glukoz kolay erişilebilir bir şekerdir. Bu durum balın tarihinin MÖ 2100'lü yıllara dayandığı düşünüldüğünde glukozun hayatımızda ki yerini daha iyi yansıtmaktadır. Glukoz şekerinin tatlılık derecesi 50, glisemik indeksi 100 ve kalori değeri ise 4'tür (Edwards vd., 2016).

Fruktoz

Sakkaroz şekerinin enzimatik metabolizasyon ürünü olan fruktoz, monosakkaritler grubuna giren diğer bir doğal şekerdir. Aynı zamanda meyve şekeri olarakta isimlendirilmektedir. İsmiyle bağdaştırabileceğimiz gibi meyve ve sebzelerde doğal olarak bulunmakta ayrıca sakkaroz ile birlikte balın yaklaşık olarak %50'sini oluşturmaktadır (Hallfrisch, 1990).

Fruktozun sindirimi insülinden bağımsız olarak gerçekleşir. Bu durum doğal yolla alınan fruktozun (meyve ve sebzelerden) diyabet hastaları için herhangi bir sorun teşkil etmemesine neden olmaktadır. Ancak yine de fruktozun insan sağlığı üzerinde olumsuz özelliklerinin olduğu da unutulmamalıdır. Bunlardan ilki fruktozun fazla tüketilmesiyle kandaki yağ asidi düzeyini arttırarak vücutta yağ birikimine sebep olmasıdır (Stanhope vd., 2013; İşgören & Sungur, 2019). Fruktozun tatlılık derecesi 150-180, glisemik indeksi 19-23 ve kalori değeri ise 4'tür (Edwards vd., 2016).

Galaktoz

Galaktoz ilk kez 1856 yılında Pasteur tarafından sütte keşfedilerek laktoz olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra yunanca süt anlamına gelen galakt kelimesinden türetilerek galaktoz olarak adlandırılmıştır. Galaktoz, monosakkarit yapılı bir şekerdir (Coelho vd., 2015). Fermente süt ürünlerinin yanı sıra meyve ve yemişlerde de bulunsa da

oldukça nadirdir (Asp, 1996). Galaktozun tatlılık derecesi 26, glisemik indeksi 23 ve kalori değeri ise 4'tür (Edwards vd., 2016).

Laktoz

Laktoz, süt şekeri olarak bilinen disakkarit yapılı bir şekerdir. Doğal olarak yalnızca memelilerin sütünde bulunurken birkaç istisna mevcuttur. Örneğin yetişkin bireylerin idrarlarında da laktoza rastlamak mümkündür. Laktoz oranı en yüksek memeli sütü ise %7,3'lük oranla babunlara aittir. En düşük ise vizonlarda (%2) bulunmaktadır. İnsan sütünün ise yaklaşık %7'si laktoz şekerinden oluşmaktadır (Holsinger, 1988). Laktoz şekeri yalnızca bebeklikte önemli bir enerji ve besin kaynağıdır. Onun haricinde yetişkin insanlar için besinsel bir önemi bulunmamaktadır. Ancak yine de gıda endüstrisinde ürünlere iyi bir doku vermesi ve renk bileşenlerini bağlaması amacıyla kullanılmaktadır. Laktozun tatlılık derecesi 20-40, glisemik indeksi 46 ve kalori değeri ise 4'tür (Edwards vd., 2016).

Maltoz

İki glukozun birbirine bağlanmasıyla oluşan maltoz, disakkaritler grubunda yer alan şekerlerdendir. Doğada serbest halde bulunmayan maltoz, polisakkarit yapılı olan nişastanın hidrolize olmasıyla meydana gelmektedir. Tatlılık derecesi 40, glisemik indeksi 105 ve kalori değeri ise 4'tür (Yenil vd., 2009).

Sakkaroz

Bir fruktoz ve bir glukoz molekülünden oluşan sakkaroz, disakkaritlerin en bilinenidir (Koch, 2004). Sofra şekeri olarakta isimlendirilen sakkaroz genellikle şeker kamışı veya şeker pancarından elde edilmektedir. Sakkaroz için gerekli bitkilerin çoğu (yaklaşık %38'i) Asya bölgesinde üretilmektedir. Bu şeker türünün tatlılık derecesi 100, glisemik indeksi 61-65 ve kalori değeri ise 4'tür (Clarke, 1995; Edwards vd., 2016).

Stevia

Stevia, Stevia rebaudiana Bertoni bitkisinden elde edilen, doğal ve kalorisiz bir şekerdir. Tatlandırıcının elde edilebilmesi için yapraklarından faydalanılmaktadır. Glikozit karışımı olan bu şeker türü farklı oranlarda steviosit, rebaudiosit A, rebaudiosit C, dulcoside A, rebaudiosit D, E ve F içermektedir. Sofra şekeri olarak bilinen sakkarozdan 200-300 kat daha tatlıdır (Goyal vd., 2010; İşgören & Sungur, 2019).

Şeker alkolleri

Şeker alkolleri, selülozdan oksidasyon, hidroliz ve hidrojenasyon dahil olmak üzere çeşitli kimyasal reaksiyonlar ile sentezlemekte veya geleneksel olarak mısır şurubundan elde edilmektedir (Martínez-Monteagudo vd., 2019). Şeker türevi olan bu alkollerin glisemik indeksi düşüktür. Ayrıca az kalorili ve sofra şekerine kıyasla %25-100 oranında daha tatlıdır (Shankar vd., 2013; İşgören & Sungur, 2019). Şeker alkolleri ticari amaçlı üretilebildikleri gibi bazı meyve sebzelerde doğal olarak az miktarlarda bulunabilmektedir (Zumbé vd., 2001). Bu gruptaki şeker türlerini izolmalt, sorbitol, laktitol, maltitol, mannitol, ksilitol ve eritritol olarak sıralamak mümkündür. Ayrıca şeker alkolleri, hacim tatlandırıcılar veya şeker ikameleri olarakta isimlendirilmektedir (Kroger vd., 2006).

İzomalt

İzomalt, sakkaroza oldukça benzeyen ve dünya çapından kullanılan bir şeker alkolüdür. Vücut tarafından yavaş ve kısmen sindirildiği bilinmektedir. Kimyasal olarak izomalt sorbitol, glukopiranosil ve mannitol poliollerinin bir karışımıdır ve sakkarozdan elde edilmektedir. İzomalt şeker alkolünün tatlılık derecesi 45-65, glisemik indeksi 2 ve kalori değeri ise 2.0'dır (Edwards vd., 2016; Carocho vd., 2017).

Sorbitol

Sorbitol 1872 yılında üvez meyvelerinde keşfedilmiştir. Birçok gıda ürününde kullanılmakla birlikte nemlendirici ve doku verici olarakta kullanılmaktadır. Sorbitol glukozun hidrojenlenmesiyle üretilmekte ve aynı zamanda çok çeşitli meyve ve yemişlerde de doğal olarak bulunmaktadır. Bu şeker alkolü türünün tatlılık derecesi 50-100, glisemik indeksi 9 ve kalori değeri ise 2.6'dır (Calorie Control Council, 2009; Edwards vd., 2016).

Laktitol

Laktitol ilk olarak 1920 yılında Senderens tarafından raporlanan, süt ve gıda ürünleriyle birlikte farmasötik alanda da kullanılan çok yönlü bir bileşiktir. Doğada bulunmayan laktitol, laktozun endüstriyel olarak işlenmesiyle üretilmektedir. Laktitol şeker alkolünün tatlılık derecesi 35-40, glisemik indeksi 6 ve kalori değeri ise 2.4'tür (Edwards vd., 2016; Martínez-Monteagudo vd., 2019).

Maltitol

Maltitol, nişasta hidrolizatları kullanılarak hidrojenasyon yoluyla üretilmektedir. Vücutta emilimi yavaş gerçekleşmektedir. Ağızda yer alan bakteriler tarafından besin maddesi olarak tüketilmediği için diş çürümesini etkilemeyen bir şeker alkolü türüdür. Tatlılık derecesi 50-90, glisemik indeksi 35-52 ve kalori değeri ise 3.0'dır (Ruskoné-Fourmestraux vd., 2003; Edwards vd., 2016; Gültekin vd., 2017).

Mannitol

Mannitol doğada en bol bulunan şeker alkollerinden biridir. Doğal olarak oluşan 6 karbonlu bir poliol olan mannitol, balkabağı, soğan ve kereviz gibi bitkilerde bulunmaktadır. Tatlılık derecesi 50-72, glisemik indeksi 0 ve kalori değeri ise 1.6'dır (Wisselink vd., 2002; Edwards vd., 2016).

Ksilitol

Ksilitol, 19. Yüzyılın sonlarında keşfedilen 5 karbonlu bir şeker alkolüdür (Peterson, 2013). Meyve ve sebzelerde doğal olarak az miktarlarda bulunabilmekle birlikte huş ağacı gibi sert kabuklu ağaçlardan da üretilebilmektedir. Hem diş çürüğüne iyi gelmesi hem de sakkaroz gibi enerji miktarının yüksek olmaması sebebiyle diş macunu ve sakız gibi ürünlerin tatlandırılması amacıyla kullanılmaktadır. Vücutta emilimi yavaş gerçekleştiği için aşırı ksilitol tüketiminde ishal yan etkisi görülebilmektedir (Lynch & Milgrom, 2003). Bu şeker alkolü türünün tatlılık derecesi 100, glisemik indeksi 7-13 ve kalori değeri ise 3.0'dır (Edwards vd., 2016).

Eritritol

Eritritol, farklı karbonhidrat gruplarında yer alan aldehit veya keton gruplarının hidroliz işlemleri neticesinde oluşmaktadır (Moon vd., 2010). Armut, üzüm ve kavun gibi meyvelerde ve fermente ürünlerde doğal olarak bulunmaktadır. Diş yapısına zarar vermediği bilinmektedir. İnsan bağırsaklarında hızla emilen eritritol, zayıf metabolize olmaktadır. Ayrıca insan vücudunda herhangi bir işlevi bulunmamakta ve değişmeden idrar yoluyla atılmaktadır (Calorie Control Council, 2009). Eritritol şeker alkolünün tatlılık derecesi 60-80, glisemik indeksi 0 ve kalori değeri ise 0.2'tür (Edwards vd., 2016).

Yapay tatlandırıcılar

Yapay tatlandırıcılar, artan kalorisiz gıda ürünü talebine yönelik ortaya çıkmış genellikle sıfır kalorili olan ve tatlı tadı veren şeker ikameleridir (Gültekin vd., 2017). Düşük kalorili tatlı tadını isteyen tüketiciler için diyet seçeneği olan yapay tatlandırıcılar, özellikle obez ve şeker hastaları tarafından kullanılmaktadır (Chattopadhyay vd., 2014). Ancak sağlık açısından yapay tatlandırıcılar hakkında birbirinden farklı değerlendirmeler bulunmaktadır (Pepino, 2015).

Kullanımı Amerika Birleşik Devletleri Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) tarafından onaylanmış ve yaygın olarak kullanımda olan yapay tatlandırıcıları aspartam, asesülfam potasyum, advantam, neotam, sakarin ve sukraloz olarak sıralamak mümkündür (Whitehouse vd., 2008).

Aspartam

Aspartam, 1965 yılında anti ülser ilacı üzerinde çalışan bir James Schlatter tarafından yanlışlıkla keşfedilmiştir. 1981 yılında FDA tarafından onaylandıktan sonra sakız, puding ve şekerleme gibi birçok gıdada kullanımı yaygınlaşmıştır (Whitehouse vd., 2008). Bu kullanım yoğunluğunun sebebi aspartamın sakkaroza olan mükemmel benzerliğidir. Hem kalorisiz oluşu hem de sakkarozu mükemmel bir şekilde taklit ediyor oluşu sebebiyle gıda endüstrisinde devrim yaratmıştır (Kim & Dubois, 2013). Günümüzde ise sağlığa zarar verdiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Aspartam şekerinin tatlılık derecesi 18,000-20,000, glisemik indeksi 0 ve kalori değeri ise 4'tür (Edwards vd., 2016).

Asesülfam potasyum

Asesülfam potasyum veya diğer adıyla asesülfam K, aspartama benzer şekilde Clauss ve Jansen tarafından yanlışlıkla keşfedilen bir şeker alkolüdür. Mükemmel

bir stabiliteye sahip olan Asesülfam, beyaz kristal bir toz formundadır. Serin bir alanda veya bir çözelti içerisinde saklandığında neredeyse sonsuz bir raf ömrüne sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca pastörizasyon ve sterilizasyondan etkilenmediği gibi yüksek sıcaklıklara dayanabildiği için unlu mamullerde kullanımı yaygındır. Çabuk algılanabilen ve temiz bir tada sahip olan asesülfam potasyum yalnızca yüksek konsantrasyonlarda acı bir tat bırakabilmektedir (O'Brien Nabors & Gelardi, 2013). Acı tadın önüne geçebilmek için genellikle diğer bileşiklerle birlikte kullanılmaktadır (Chattopadhyay vd., 2014). Yoğunlukla kullanıldığı alanlar ise unlu mamuller, doldurulmuş tatlılar, pastiller, şekerleme ve içeceklerde kullanılmaktadır (Whitehouse vd., 2008). Asesülfam potasyumun tatlılık derecesi 20,000, glisemik indeksi ile kalori değeri ise 0'dır (Edwards vd., 2016).

Advantam

Ajinomoto tarafından geliştirilen advantam, etkili ve bir tatlandırıcı ve lezzet arttırıcıdır. Advantam, sıfır kalorili, istenmeyen herhangi bir tadı barındırmayan, temiz ve şekere benzer bir tada sahip yapay şekerlerden biridir. Yüksek karbonhidratlı tatlandırıcılarla karışıma uygun bir yapıya sahiptir. Tatlılık derecesi ise 20,000'dir (Bishay & Bursey, 2016).

Neotam

Neotam 60'tan fazla ülkede onaylanmış etki derecesi yüksek bir lezzet arttırıcı ve tatlandırıcıdır. Metalik acı veya istenmeyen bir lezzet içermeyen neotam, şekere yakın bir tada sahiptir. Çok çeşitli içecek ve yiyeceklerde fonksiyonel ve stabil olmakla birlikte piyasada bulunan diğer tatlandırıcılara göre en uygun maliyetli olandır. Tatlılık derecesi ise 7,000-13,000'dir (Mayhew vd., 2016).

Sakarin

Sakarin, 1870'lerin sonlarında Ira Remsen ve Constantine Fahlberg isimli iki kimyager tarafından keşfedilmiştir. Acımsı-tatlı bir tada sahiptir ve genellikle diğer tatlandırıcılar ile kombinasyon oluşturularak kullanılmaktadır. Böylelikle daha tatlı hale gelerek acı tat ortadan kaldırılmaktadır. Meyve suları, jelatinli tatlılar, sakız, şekerleme ve diş macunu gibi geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır (O'Brien Nabors & Gelardi, 2013). Sakarinin tatlılık derecesi 30,000-50,000, glisemik indeksi ile kalori değeri ise 0'dır (Edwards vd., 2016).

Sukraloz

Sukraloz, üç hidroksil grubunun seçici olarak yer değiştirilmesiyle elde edilmektedir. Tat olarak sakkaroza yakın olmasına rağmen stabilitesi ve tatlılık yoğunluğu açısından oldukça farklıdır. Sakkaroz gibi beyaz ve kristalimsi bir yapıya sahiptir (Lee Grotz vd., 2016). İçecekler, meyve suları, dondurulmuş tatlılar, sakız ve jelatin üretiminde kullanılmaktadır (Whitehouse vd., 2008). Tatlılık derecesi 60,000, glisemik indeksi ile kalori değeri ise 0'dır (Edwards vd., 2016).

YÖNTEM

Bu çalışmada, ev hanımlarının gıda etiketiyle ilgili bilgi düzeyleri ve okuma alışkanlıkları ile gıda etiketinde yer alan tatlandırıcılara yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak algı ve olayların nitel araştırma yöntemi ile gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi ve öznel-yorumlayıcı bir şekilde ele alınması hedeflenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Nitel araştırma süreci, algıların ve olayların kapsamlı ve gerçekçi bir şekilde anlaşılmasını sağlayan bir yöntemdir (Greene vd., 2004). Nitel araştırma, bireylerin yaşantılarını, deneyimlerini ve bu yaşantılara yükledikleri anlamları derinlemesine incelemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Yorumlayıcı paradigmaya dayanan bu yaklaşımda, gerçeklik sabit değil, bireylerin algılarına göre şekillenen çoklu yapılardan oluşturmaktadır (Lincoln & Guba, 1985). Bu bağlamda çalışma, ev hanımlarının bireysel deneyimlerini, algılarını ve anlamlandırma biçimlerini temel alarak, sosyal gerçekliğin öznel doğasına uygun bir şekilde tasarlanmıştır.

Çalışmanın evrenini İstanbul'da yaşayan ev hanımları oluşturmaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yaklaşımına uygun şekilde, olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden biri olan amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde, araştırmacı kendi bilgi ve deneyimlerini kullanarak ana kütle içinden belirli bir örneklem seçmektedir (Karagöz, 2023). Bu doğrultuda İstanbul Silivri'de yaşayan 20 ev hanımı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veri toplama amacıyla çalışmada, görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği, katılımcıların belirli bir konudaki duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Görüşmenin temel amacı, bireyin iç dünyasını keşfederek onun bakış açısını anlamaktır. Bu yöntemle, katılımcının deneyimlerine, düşüncelerine, tutumlarına, niyetlerine ve yorumlarına, ayrıca doğrudan gözlemlenemeyen zihinsel algılarına ve tepkilerine ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda çalışma konusuyla ilgili derinlemesine ve kapsamlı veriler elde etmek hedeflenmektedir (Karataş, 2015). Nitel araştırmada araştırmacı yalnızca veri toplayan değil, aynı zamanda süreci yorumlayan ve veriye anlam katan bir özne konumundadır. Bu doğrultuda araştırmacı, veri toplama ve analiz sürecinde katılımcıların söylemlerine duyarlı olmuş ve anlamların ortaya çıkarılmasında kendi konumunun farkındalığıyla hareket etmiştir. Yararlanılan görüşme tekniği ile birlikte veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Görüşme soruları, araştırmacı tarafından yapılan literatür taraması ile alanında uzman akademisyenlerin görüşü alınarak hazırlanmıştır. Görüşme sorularının içeriğini ev hanımların gıda etiketi okuma durumları, gıda etiketi hakkındaki bilgileri, tatlandırıcı hakkındaki bilgileri ve tatlandırıcıları tanıma durumları ile ilgili sorular oluşturmaktadır. Veri toplama aşamasına geçilmeden önce, görüşmeyi kabul eden 5 katılımcı ile pilot görüşme yapılarak araştırma soruları ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Görüşmelerin tamamı 29.01.2025-05.02.2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen verilerin incelenmesinde betimsel analiz ve içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizinin temel hedefi, toplanan verilerdeki kavram ve ilişkileri ortaya koymaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizi sayesinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu yöntemle, betimsel yaklaşımla belirlenemeyen kavram ve temaların analiz süreci sonunda açığa çıkması mümkündür (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla veriler analizler edilirken objektif davranılmış ve bulgular içerisinde doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Demografik bulgular

Elde edilen verilere göre çalışmaya katılan ev hanımlarının %40'ını 31-40 yaş aralığında kişiler oluşturmaktadır. Bulgular detaylı incelendiğinde, çalışmaya katılanların %30'unu 18-30 yaş aralığında, %25'ini 41-50 yaş aralığında ve %5'ini ise 51+ yaş aralığında ev hanımlarının olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada ev hanımlarının hane geliri de sorularak, gelir durumları belirlenmek istenmiştir. Bulgular incelendiğinde, araştırmaya katılan ev hanımlarının hanelerine giren gelirlerin %40'ı 0-17.002 ₺ aralığında, %35'i 17.003-30.000 ₺ aralığında ve %25'i 30.000+ ₺ aralığında olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılanların öğrenim durumları hakkında elde edilen bulgular, ev hanımlarının %35'inin lisans mezunu, %25'inin lise mezunu, %20'sinin önlisans mezunu, %15'inin lisansüstü mezunu ve %5'inin ise ilkokul/ortaokul mezunu olduğunu göstermektedir. Demografik veriler ile ilgili detaylı veriler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Verilere İlişkin Bulgular

		f	%
Yaş	31-40	8	%40
	18-30	6	%30
	41-50	5	%25
	51+	1	%5
Hane Geliri	0-17.002 ₺	8	%40
	17.003-30.000 ₺	7	%35
	30.000+ ₺	5	%25
Eğitim Durumu	Lisans	7	%35
	Lise	5	%25
	Önlisans	4	%20
	Lisansüstü	3	%15
	İlkokul/Ortaokul	1	%5

Katılımcıların gıda etiketi bilgisi ve okuma durumlarına yönelik bulgular

Katılımcılara ilk olarak gıda etiketini bilip bilmedikleri sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı gıda etiketini bildiğini (19) belirtirken yalnızca bir katılımcı tam olarak

bilmediğini belirtmiş, ancak yine de gıda etiketini doğru tanımladığı görülmüştür. Katılımcılar, gıda etiketini tanımlarken sırasıyla en fazla gıdanın içeriği ve hazırlanışı (13), son kullanma ve üretim tarihleri (7) ve markasını, alerjen bilgileri, gramajı ve besin değerini (4) içerdiğini belirtmiştir.

K1: "*Evet biliyorum, gıda etiketi gıdanın içeriği, hazırlanışı gibi tüm bilgileri içeren tüketiciler için bilgilendirici bir metindir.*"

K6: "*Tam olarak bilmiyorum ama gıda ürünün arkasında yer alan içindekiler kısmı gibi bölümlerin yer aldığı etiket olduğunu düşünüyorum. Aklıma bu geliyor.*"

Katılımcılara sorulan ikinci soru ise gıda etiketi okuma alışkanlıklarını öğrenmek amacıyla sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı gıda etiketini okuduğunu (13), bir kısmı ise okumadığını (5) belirtmiştir. Ayrıca birkaç katılımcı gıda etiketini dikkat çekiciyse okuduğunu (2) aksi takdirde unuttuğunu belirtmiştir. Gıda etiketini okuyan ev hanımları okuma sebeplerini olarak daha önce tüketmedikleri ürünlerin içeriklerini öğrenmek (6), bisküvi, kraker ve çikolata gibi çocuklara alınan atıştırmalıklardaki katkı maddelerini görmek (4) ve son kullanma tarihine bakmak (4) olarak belirtmektedir. Okumadığını belirten katılımcılar ise unuttukları için okumadıklarını dile getirmiştir.

K3: "Gıda etiketlerini çok dikkat çekici olduğunda okuyorum. diğer türlü okumayı ve incelemeyi genellikle unutuyorum. Ayrıca her zaman aldığım ürünlere pek bakmıyorum ama eğer yeni bir ürün alacaksam göz gezdiriyorum."

K14: "*Evet var. Son kullanma tarihine özellikle dikkat ederim.*"

K20: "*Evet var. Daha önce almadığım marka ürünlerin etiketini okumaya çalışıyorum. Özellikle Çocuklara aldığım atıştırmalıkların etiketini okumaya daha fazla dikkat ediyorum.*"

Katılımcılara sorulan diğer bir soru ise gıda etiketlerini okuduklarında nelere dikkat ettiklerini belirlemek amacıyla sorulmuştur. Bu doğrultuda gıda etiketlerini okuyan ev hanımlarının büyük çoğunlukla son kullanım ve üretim tarihlerine (12) ve tatlandırıcı ile yapay katkı maddelerine dikkat ettikleri (11) görülmüştür. Diğer yandan katılımcılar, içindekiler bölümünde (3), alerjen ve intoleransa sebep olabilecek içerikler (3), koruyucu ve renklendiriciler (2), yağ içeriği (2), marka ve menşei (2) ve besin değerlerine de (1) dikkat ettiklerini belirtmiştir.

K8: "*Üretim ve son kullanma tarihi ayrıca içindeki ürünlere bakıyorum. Mesela tatlandırıcılar, ne kadar şeker kullanıldığı ve yağ oranı hakkında bilgi almak amacıyla bakıyorum.*"

K16: "*Katkı maddelerine, alerjen durumlar ve gıda intolerans için içeriğine dikkat ediyorum.*"

K19: "*Genellikle zararlı bildiğim zararlı kodların olup olmadığına dikkat ediyorum. Birde kendi gıda hassasiyetimden ötürü gluten, tatlandırıcı ve süt ürünleri içeriklerinden uzak durmak için daha çok bunlardan muaf olanları tercih ediyorum.*"

Katılımcılara sorulan bir diğer soruda ise gıda etiketinde yer alan içindekiler bilgisini okuma alışkanlıkları sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunluğu okuduğunu (14), bir kısmı ise okumadığını (6) belirtmiştir. Okuduğunu belirten ev hanımları, içindekiler bilgisini okuma sebebi olarak alerjen sebepler (3), gıda katkı maddeleri (3) ve yeni bir ürün aldığında kontrol amaçlı olduğu söylemiştir. Okumadığını belirten katılımcılar ise genellikle unuttuklarını (3) dile getirmiştir. Ayrıca katılımcılar arasında dikkat çekiciyse (1), satın aldıktan sonra (1) veya diyet yaptığında özellikle dikkat ettiğini (1) belirten ev hanımları da bulunmaktadır.

K2: "*Nadiren okuyorum. Genellikle aklıma geldiğinde bakıyorum ama ürünü çoktan satın almış oluyorum.*"

K5: "*Aklıma geldikçe göz gezdiriyorum ama çok ayrıntılı bakmıyorum, yani kullanılan şeker oranına vs. bakmıyorum.*"

K17: "*Evet söylediğim gibi alerjen ürünlere dikkat ettiğim için özellikle okuyorum.*"

Katılımcılara son olarak gıda etiketinde yer alan içindekiler bilgisinde en çok neye dikkat ettiği ve satın aldıkları ürünlerde bulunmamasını istediği bileşenlerin neler olduğu sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunluğu katkı maddelerini (13) incelediğini, diğer

katılımcıların ise içeriğinde yer alan gıda ürünlerini (7) incelediği görülmüştür. Katkı maddelerine dikkat ettiğini belirtilen katılımcılar satın aldıkları gıda ürünlerinde sırasıyla en çok renklendiriciler (5), tatlandırıcılar (4), koruyucular (4) ve jelatinin (2) bulunmamasına dikkat ettiklerini belirtmiştir. İçerik kısmında gıda ürünlerine dikkat eden katılımcılar ise, domuz ürünleri (5) ve trans yağın (3) bulunmamasına özen gösterdiklerini dile getirmiştir.

K4: "*Glukoz şurubu, palm yağı, koruyucular, gıda boyaları gibi içerikleri olan ürünleri almamaya çalışıyorum. bunların ikamesi olan diğer markaları inceleyip almaya çalışıyorum. örneğin palm yağı yerine pamuk yağı veya glukoz şurubu yerine rafine şeker olan ürünleri tercih ediyorum ...*"

K13: "*Herhangi bir koruyucunun olmaması benim için önemli.*"

K15: "*İçerik kısmında en çok jelatine dikkat ediyorum.*"

Katılımcıların gıda etiketi ve içindekiler bilgisi hakkındaki bilgi ve okuma durumlarına yönelik yapılan içerik analizi ile tema, alt kategori ve ifadeler belirlenmiştir. Yapılan içerik analizi sonuçları tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Gıda Etiketine Yönelik Bilgi ve Okuma Durumları ile İlgili İçerik Analizi Sonuçları

İfadeler	Alt Kategoriler	Tema
Bilmediğim bir marka alıyorsam okurum (6)	Gıda Etiketi Okuma Durumu	Gıda Etiketi Bilgisi
Okuma alışkanlığım yok (5)		
Çocuklarım için alıyorsam okurum (4)		
Son kullanma tarihine bakıyorum (4)		
Dikkat çekiciyse okuyorum (2)		
Son kullanım ve üretim tarihi (13)	Gıda Etiketinde Dikkat Edilenler	
Gıda katkı maddeleri (7)		
Alerjen ve intolerans bilgisi (3)		
Yağ oranı (2)		
Marka ve menşei (2)		
Doku vericiler (1)		
Renklendiriciler (1)		
Aroma vericiler (1)		
Koruyucular (1)		
Okuyorum (14)	İçindekiler Okuma Durumu	İçindekiler Bilgisi
Alerjen sebeplerden dolayı okuyorum (3)		
Aroma vericileri ve tatlandırıcıları kontrol etmek amacıyla okuyorum (3)		
Kolay bozulabilir ürünlerde okuyorum (1)		
Dikkat çekiciyse okuyorum (1)		
Satın aldıktan sonra okuyorum (1)		
Diyet yaptığımda okuyorum (1)		
Renklendiriciler (5)	İçindekiler Etiketinde Dikkat Edilenler	
Domuz ürünleri (5)		
Tatlandırıcılar (4)		
Koruyucular (4)		
Jelatin (2)		
Trans yağ (2)		

Katılımcıların tatlandırıcılar hakkındaki görüşlerine yönelik bulgular

Katılımcılara ilk olarak tatlandırıcıların ne olduğunu bilip bilmedikleri sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunluğu tatlandırıcıları lezzet vermek amacıyla gıdalara eklenen şeker veya katkı maddesi (9) olarak tanımlamıştır. Bazı katılımcılar tatlandırıcılar doğal ya da yapay şekerleri içeren aroma vericiler (4) olarak tanımlarken, bazıları ise sofra şekerine alternatif olarak üretilen tatlandırıcılar (3) olarak tanımlamıştır. Farklı olarak tatlandırıcıları ürünü şekerli hale getirmek amacıyla kullanılan bileşenler (2) ve şeker hastalarının kullanması için üretilen ve sofra şekeri barındırmayan ürünler (1) olarak tanımlayan katılımcılarda bulunmaktadır. Son olarak bir katılımcı ise tatlandırıcılar ile ilgili bilgisinin bulunmadığını belirtmiştir.

K7: "*İçine konulan ürünün tadını daha cezbedici hale getiren katkı maddesidir.*"

K11: "*Herhangi bir bilgim yok.*"

K20: "*Şeker yerine kullanılan daha düşük besin değeri olan maddeler.*"

Katılımcılara sorulan diğer bir soruda bildikleri tatlandırıcıların neler olduğunu sorulmuştur. Katılımcılardan alınan yanıtlar incelendiğinde ev hanımlarının çoğunluğu (16) tatlandırıcılara örnekler verebilirken bir kısmı bilgim yok (4) yanıtını vermiştir. Bildikleri tatlandırıcıları sıralayan katılımcılar, glukoz şurubu (9), sakkaroz/sofra şekeri (7), aspartam (5), fruktoz (5), sakarin (5), stevia (4), asesülfam k (1), monosodyum glutamat (1) ve maltoz (1) örneklerini vermiştir.

K6: "*Maalesef herhangi bir bilgim yok.*"

K12: "*Monosodyum glutamat, glukoz şurubu ve fruktoz şurubunun tatlandırıcı olarak kullanıldığını biliyorum.*"

K18: "*Pek fazla bilgim yok.*"

Katılımcıların tatlandırıcılar hakkındaki bilgilerini öğrenmek adına gıda haricinde kullanım alanları ile ilgili soru yöneltilmiştir. Katılımcıların neredeyse tamamı tatlandırıcıların gıda dışındaki kullanım alanları ile ilgili bilgisi olmadığını (19) belirtmiştir. Yalnızca bir katılımcı takviye edici gıdalarda da kullanıldığını belirtmiştir.

K3: "*Hayır bu konu üzerinde herhangi bir bilgim yok.*"

K7: "*Besleyici gıda olarak bal ve pekmez gibi ürünlerin kullanıldığını biliyorum. bu ürünler takviye gıda amacıyla kullanılıyor.*"

Sorulan diğer bir soru ev hanımlarının tatlandırıcıların sağlık üzerindeki etkileri hakkındaki görüşlerini elde etmek amacıyla sorulmuştur. Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre ev hanımları sırasıyla tatlandırıcıların işlem görmüş ve yapay olanların zararlı olduğunu (7), kilo aldırdığı ve obeziteye sebebiyet verdiğini (5), özellikle aspartamın zararlı olduğunu (3), şeker hastalığına neden olduğunu (2) belirtmiştir. Ayrıca katılımcılardan birkaçı tatlandırıcıların sağlık üzerindeki etkileri hakkında bilgi sahibi olmadığını (6) dile getirmiştir.

K1: "*Bununla ilgili aspartamın sağlık açısından oldukça zararlı olduğunu fakat bizim ülkemizde istenildiği gibi kullanıldığını duymuştum. Ayrıca tatlandırıcıların bazı ülkelerde yasak veya sınırlı olarak kullanıldığını fakat ülkemizde herhangi bir sınır olmadan kullanıldığını biliyorum. Bunların haricinde doğalları hariç herhangi bir işlem görmüş veya yapay olanların zararlı olduğunu düşünüyorum.*"

K10: "*Uzun süre kullanımından sonra obezite gibi sorunlara sebep olduğunu biliyorum.*"

K17: "*Doğal olmayan tatlandırıcıların sağlığa zararlı olduğunu ve ülkemizde fazlasıyla aspartam kullanıldığını biliyorum.*"

Katılımcılara sorulan sorulardan biride tatlandırıcı olan ürünleri alıp almadığını belirlemek amacıyla sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse yarısı tatlandırıcıların her üründe kullanıldığını dolayısıyla mecburen aldıklarını (9) belirtmiştir. Bazı katılımcılar dikkatlerini çektiği takdirde almadığını (5) belirtirken, bazı katılımcılar ise tatlandırıcı bulunduran ürünleri nadiren (3) aldığını dile getirmiştir. Katılımcılardan birkaçı ise sevdiği bir ürün olduğu takdirde satın aldığını (2), bir katılımcı ise özellikle glukoz şurubu olan ürünleri almadığını belirtmiştir.

K3: "*İncelemediğim ürünlerde mutlaka tatlandırıcı vardır. yani alıyorumdur ancak fark ettiğim takdirde almam.*"

K13: "*Almamaya dikkat ediyorum.*"

K19: "*Sevdiğim bir ürünse açıkçası çok da uzak durmuyorum.*"

Katılımcılara sorulan sorulardan biride tatlandırıcılar yerine sofra şekerinin kullanımının satın alma davranışlarını etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu tatlandırıcı yerine rafine şeker kullanılan gıda ürününü tercih edeceğini (8) belirtmiştir. Ancak katılımcıların önemli bir kısmı da eğer ürün sevdikleri bir ürünse içerisinde tatlandırıcı olsada alacaklarını (6) dile getirmiştir. Bazı katılımcılar ise eğer tat farkı olmayacaksa rafine şekeri tercih edeceklerini (5) söylemiştir.

K9: "*Ürünün tadını etkileyecekse içerisinde tatlandırıcı olan ürünü tercih ederim. Ürünün tadını etkilemeyecekse rafine şeker olanı tercih ederim.*"

K18: "*Çoğu zaman etkilemez.*"

Son olarak katılımcılara gıdalarda tatlandırıcı yerine nelerin kullanılabileceği sorulmuştur. Konu ile ilgili birden fazla öneri sunan katılımcılar genellikle pekmez çeşitleri (13), bal (13), meyveler ve meyve özleri (9) ve kuru meyvelerin (2) kullanılabileceğini dile getirmiştir. Ancak katılımcılar ortak olarak lezzetin değişeceğini ve ürünlerin tercih edilme ihtimalini belirtmiştir.

K1: "*Doğal içeriğe sahip tüm yardımcı bileşenler kullanılabilir. Normal bir şeker yerine ürün meyveler, pekmez ve hurma ile tatlandırılabilir. Özellikle evde bunları kullanıyorum ama aralarında tat farkı oluyor. Doku ve lezzet açısından bu ürünlerin kullanılması daha kötü oluyor. Damak tadımız artık tatlandırıcılara alıştığı için doğal ürünlerle hazırlanmış gıdalarda sanki bir şeyler eksikmiş gibi geliyor çünkü bir alışmışlık var.*"

K12: "*Bal, incir, pekmez veya keçi boynuzunun bu konuda oldukça kullanılabilir olabileceğini düşünüyorum.*"

Katılımcıların tatlandırıcılara yönelik görüşlerine dair yapılan içerik analizi ile tema, alt kategori ve ifadeler belirlenmiştir. Yapılan içerik analizi sonuçları tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Tatlandırıcılara Yönelik Görüşleri ile İlgili İçerik Analizi Sonuçları

İfadeler	Alt Kategoriler	Tema
Lezzet verici katkı maddesi (9)	Tatlandırıcının Tanımı	Tatlandırıcı Bilgisi
Aroma verici (4)		
Sofra şekerine alternatif olarak üretilen lezzet verici (3)		
Şekerli tat verme amacıyla üretilen yapay ürün (2)		
Şeker hastaları için üretilen alternatif (1)		
Glukoz şurubu (9)	Bilinen Tatlandırıcılar	
Sakkaroz (7)		
Aspartam (5)		
Fruktoz (5)		
Sakarin (5)		
Stevia (5)		
Asesülfam K (1)		
Monosodyum Glutamat (1)		
Maltoz (1)		
Mecburen satın alma/ Alternatif bulamama (17)	Satın Almaya Yönelik Görüşler	Satın Alma ve Tatlandırıcılara Alternatifler
Dikkatini çekerse almama (10)		
Satın alırım (8)		
Nadiren satın alma (3)		
Pekmez çeşitleri (13)	Tatlandırıcılara Yönelik Alternatifler	
Bal (13)		
Meyveler ve meyve özleri (9)		
Kuru meyve (2)		

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, ev hanımlarının gıda etiketleri üzerinde bulunan tatlandırıcılarla ilgili bilgi düzeylerini, algılarını ve bu algıların tüketim davranışlarına olan etkilerini incelemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırma bulguları, ev hanımlarının genel olarak gıda etiketlerini bildiğini ve belirli özelliklere dikkat ettiğini ortaya koymaktadır. Özellikle son kullanma tarihi, üretim tarihi ve içindekiler bilgisi en fazla dikkat edilen unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, tatlandırıcılar hakkındaki bilgi düzeyinin sınırlı olduğu ve bu konuda daha fazla bilgilendirme çalışmasının gerekliliği dikkat çekmektedir.

Katılımcıların büyük bir bölümü, gıda etiketlerini okuma alışkanlıkları olmasına rağmen, etiketlerdeki tatlandırıcılarla ilgili detaylara sıklıkla göz atmamakta ya da bu bilgileri tam anlamıyla değerlendirememektedir. Tatlandırıcılar genellikle şeker alternatifleri veya gıdalara lezzet katmak için kullanılan bileşenler olarak algılanmakta, ancak sağlık etkileri konusunda yeterli bilgi sahibi olunmadığı gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar, özellikle yapay tatlandırıcıların (aspartam, sakarin vb.) potansiyel zararlı etkilerine dikkat çekmekte, bu bileşenlerin obezite, şeker hastalığı gibi sorunlarla ilişkili olduğuna dair endişelerini dile getirmektedir.

Gıda tüketim alışkanlıklarında tatlandırıcı içeren ürünlerin tercih edilme durumu, genellikle farkındalık ve bilgi düzeyine bağlıdır. Katılımcıların bir kısmı, tatlandırıcı içermeyen ürünlere yönelme eğilimi göstermekte, ancak çoğu zaman piyasadaki alternatiflerin sınırlı olması sebebiyle mecburen tatlandırıcı içeren ürünleri tüketmektedir. Doğal tatlandırıcılara (bal, pekmez, meyve özleri vb.) yönelik genel bir olumlu algı bulunmakla birlikte, bu bileşenlerin tüketici tercihlerini tamamen değiştirecek kadar yaygın olmadığı da vurgulanmaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara dayanarak birkaç öneri geliştirilmiştir. Öncelikle, tüketicilerin gıda etiketlerinde yer alan tatlandırıcılar ve diğer katkı maddeleri hakkında daha bilinçli kararlar alabilmesi için kamu kurumları ve özel sektör tarafından bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmelidir. Tatlandırıcıların sağlık etkileri konusunda şeffaf bilgiler sunulmalı ve ürün ambalajları daha açık, anlaşılır bir şekilde tasarlanmalıdır.

Ayrıca, doğal tatlandırıcıların gıda endüstrisinde daha yaygın hale gelmesi ve bu ürünlerin fiyat ve bulunabilirlik açısından tüketiciler için daha erişilebilir olması sağlanmalıdır.

Son olarak, gelecekteki araştırmalarda tatlandırıcıların tüketici sağlığı üzerindeki etkileri daha geniş örneklemlerle incelenmeli ve bu çalışmalar kamuoyu ile etkin bir şekilde paylaşılmalıdır. Bu sayede, tüketici davranışları üzerinde olumlu etkiler yaratılacak ve sağlıklı, bilinçli tüketim alışkanlıklarının gelişmesine katkı sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

Acun, S., Gül, H., Ulutürk, Ş., Çevik, H. E., & Yaver, Y. (2024). Şeker ikamesi olarak doğal tatlandırıcılar ile glutensiz muffin kek üretimi ve kalite değerlendirmesi. *Aydın Gastronomy*, *8*(1), 15-30.

Amin, K. A., Al-muzafar, H. M., & Elsttar, A. H. A. (2016). Effect of sweetener and flavoring agent on oxidative indices, liver and kidney function levels in rats. *IJEB, 54*(01), 56-63.

Ashok, I., Sheeladevi, R., & Wankhar, D. (2014). Effect of long-term aspartame (artificial sweetener) on anxiety, locomotor activity and emotionality behavior in Wistar Albino rats. *Biomedicine & Preventive Nutrition*, *4*(1), 39-43. https://doi.org/10.1016/j.bionut.2013.04.002

Asp, N.-G. (1996). Dietary carbohydrates: Classification by chemistry and physiology. *Food Chemistry*, *57*(1), 9-14. https://doi.org/10.1016/0308-8146(96)00055-6

Bishay, I. E., & Bursey, R. G. (2016). Advantame. L. O'Brien-Nabors (Ed.), Alternative sweeteners. CRC Press. http://dx.doi.org/10.1201/b11242

Bleich, S. N., Wolfson, J. A., Vine, S., & Wang, Y. C. (2014). Diet-Beverage consumption and caloric intake among us adults, overall and by body weight. *American Journal of Public Health*, *104*(3), 72-78. https://doi.org/10.2105/AJPH.2013.301556

Boğa, A., & Binokay, S. (2010). Gıda katkı maddeleri ve sağlığımıza etkileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, *19*(3), 141-154.

Budak, G., & Tezcan, E. (2019). Gıdalarda sıklıkla kullanılan doğal ve yapay tatlandırıcıların sağlık üzerine etkileri. *Sağlık ve Spor Bilimleri Dergisi*, *2*(3), 74-78.

Calorie Control Council. (2009, Temmuz 6). *Sorbitol*. Calorie Control Council. https://caloriecontrol.org/sorbitol/

Carocho, M., Morales, P., & Ferreira, I. C. F. R. (2017). Sweeteners as food additives in the XXI century: A review of what is known, and what is to come. *Food and Chemical Toxicology*, *107*, 302-317. https://doi.org/10.1016/j.fct.2017.06.046

Cebeci, A., & Güneş, F. E. (2017). Türkiye ve Avrupa'daki tüketicilerin gıda etiketi okuma tutumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *6*(4), 261-267.

Chattopadhyay, S., Raychaudhuri, U., & Chakraborty, R. (2014). Artificial sweeteners – a review. *Journal of Food Science and Technology*, *51*(4), 611-621. https://doi.org/10.1007/s13197-011-0571-1

Clarke, M. A. (1995). Technological value of sucrose in food products. M. Mathlouthi & P. Reiser (Ed.), *Sucrose: Properties and Applications* (ss. 223-247). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-2676-6_9

Coelho, A. I., Berry, G. T., & Rubio-Gozalbo, M. E. (2015). Galactose metabolism and health. *Current Opinion in Clinical Nutrition & Metabolic Care*, *18*(4), 422. https://doi.org/10.1097/MCO.0000000000000189

Crown, E. E. (2023). *Utilizing survey methodologies and consumer acceptance testing to understand consumer perception of sweeteners in yogurt* [M.S.]. https://www.proquest.com/docview/2890693492/abstract/20426D23901452CPQ/1

Çelebi, K., Kavas, A., & Kavas, A. (1991). Besin etiketi: tüketici algılaması tercihi ve içerik analizi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, *20*(2), 209-219.

Çoşkun, F., & Kayışoğlu, S. (2016). Investigation of the effect of consumer age on food label reading habits. *Journal of Human Sciences*, *13*(3), 4876-4890.

Dolunay, G. (2019). *Farklı tatlandırıcılar ile üretilen höşmerimin (peynir/kaymak helvası) akrilamid miktarının ve bazı özelliklerinin belirlenmesi* [Master Thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü]. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/271096

Edwards, C. H., Rossi, M., Corpe, C. P., Butterworth, P. J., & Ellis, P. R. (2016). The role of sugars and sweeteners in food, diet and health: Alternatives for the future. *Trends in Food Science & Technology*, *56*, 158-166. https://doi.org/10.1016/j.tifs.2016.07.008

Fagherazzi, G., Vilier, A., Saes Sartorelli, D., Lajous, M., Balkau, B., & Clavel-Chapelon, F. (2013). Consumption of artificially and sugar-sweetened beverages and incident type 2 diabetes in the Etude Epidémiologique auprès des femmes de la Mutuelle Générale de l'Education Nationale–European Prospective Investigation into Cancer and Nutrition cohort. *The American Journal of Clinical Nutrition*, *97*(3), 517-523. https://doi.org/10.3945/ajcn.112.050997

Fitch, C., & Keim, K. S. (2012). Position of the academy of nutrition and dietetics: use of nutritive and nonnutritive sweeteners. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, *112*(5), 739-758. https://doi.org/10.1016/j.jand.2012.03.009

Gardner, C., Wylie-Rosett, J., Gidding, S. S., Steffen, L. M., Johnson, R. K., Reader, D., & Lichtenstein, A. H. (2012). Nonnutritive Sweeteners: Current Use and Health Perspectives. *Circulation*, *126*(4), 509-519. https://doi.org/10.1161/CIR.0b013e31825c42ee

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2011). *Türk Gıda Kodeksi Etiketleme Yönetmeliği*. https://ambalaj.org.tr/files/es/mevzuat/g-etiketleme.pdf

Goyal, S. K., Samsher, & Goyal, R. K. (2010). Stevia (Stevia re-

baudiana) a bio-sweetener: A review. *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, *61*(1), 1-10. https://doi.org/10.3109/09637480903193049

Greene, J. C., Kreider, H., & Mayer, E. (2004). *Research methods in the social sciences.* B. Somekh & C Lewin (Eds.), Sage Publication.

Gültekin, F., Öner, M. E., Savaş, H. B., & Doğan, B. (2017). Sweeteners, glucose ıntolerance and microbiota. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, *1*, 34-38.

Kulaksız Günaydı, E. Z. (2022). *Meyveli kefir üretiminde sükroz ile birlikte doğal ve yapay tatlandırıcı kullanımının ürün kalitesine etkisi* [Doctoral Thesis, Sakarya Üniversitesi]. https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/101093

Hallfrisch, J. (1990). Metabolic effects of dietary fructose. *The FASEB Journal*, *4*(9), 2652-2660. https://doi.org/10.1096/fasebj.4.9.2189777

Holsinger, V. H. (1988). Lactose. Içinde N. P. Wong, R. Jenness, M. Keeney, & E. H. Marth (Ed.), *Fundamentals of dairy chemistry* (ss. 279-342). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7050-9_6

Horwitz, D. L., McLane, M., & Kobe, P. (1988). Response to single dose of aspartame or saccharin by NIDDM Patients. *Diabetes Care*, *11*(3), 230-234. https://doi.org/10.2337/diacare.11.3.230

İşgören, A., & Sungur, S. (2019). Tatlandırıcılar. *Lectio Scientific*, *3*(1), 19-32.

Kaleli, S. (2014). *Sağlıklı beslenme ve besin etiketi okuma eğitimlerinin ortaokul öğrencilerinin besin tercihlerine etkisinin değerlendirilmesi* [Master Thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/492417

Karagöz, Y. (2023). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (4. bs). Nobel Akademik.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, *1*(1), 62-80.

Kardeşler, A. (2016). *Yapay tatlandırıcıların bazı omurgalı canlılar üzerindeki etkisi*. [Doctoral Thesis, Pamukkale Üniversitesi] https://gcris.pau.edu.tr/handle/11499/1572

Kaya, C., Yücel, E. E., Topuz, S., & Bayram, M. (2024). Farklı tatlandırıcılar kullanılarak üretilen hindistan cevizi marmelatlarının özelliklerinin belirlenmesi. *Journal of New Results in Engineering and Natural Sciences*, *2023*(19), 10-18.

Kim, S. H., & Dubois, G. E. (2013). Natural high potency sweeteners. S. Marie & J. R. Piggott (Ed.), *Handbook of Sweeteners*. Springer Science & Business Media. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=-UP2BwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=S.-H.+KIM+and+G.E.+DUBOIS+(2013).+-Marie,+S.,+%26+Piggott,+J.+R.+(Ed.).+in+Handbook+of+sweeteners.+Springer+Science+%26+Business+-Media.&ots=27LKKFA_F2&sig=3kHbHmy3kF9s57b3PkmqwM6SOAs&redir_esc=y#v=onepage&q=S.-H.%20KIM%20and%20G.E.%20DUBOIS%20(2013).%20Marie%2C%20S.%2C%20%26%20Piggott%2C%20J.%20R.%20(Ed.).%20in%20Handbook%20of%20sweeteners.%20Springer%20Science%20%26%20Business%20Media.&f=false

Koch, K. (2004). Sucrose metabolism: Regulatory mechanisms and pivotal roles in sugar sensing and plant development. *Current Opinion in Plant Biology*, *7*(3), 235-246. https://doi.org/10.1016/j.pbi.2004.03.014

Kroger, M., Meister, K., & Kava, R. (2006). Low-calorie sweeteners and other sugar substitutes: A review of the safety issues. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, *5*(2), 35-47. https://doi.org/10.1111/j.1541-4337.2006.tb00081.x

Kunt, N. (2024). *Oral yolla uygulanan doğal tatlandırıcı stevia'nın diyabetik yara iyileşmesi ve serum antioksidan parametreleri üzerine etkisi.* [Doctoral Thesis, Gazi Üniversitesi]. https://avesis.gazi.edu.tr/yonetilen-tez/6e8ef4e9-c2d8-4438-bc59-5011ee926739/oral-yolla-uygulanan-dogal-tatlandirici-stevianin-diyabetik-yara-iyilesmesi-ve-serum-antioksidan-parametreleri-uzerine-etkisi

Lee Grotz, V., Molinary, S., Peterson, R. C., Quinlan, M. E., & Reo, R. (2016). Sucralose. L. O'Brien-Nabors (Ed.), *Alternative Sweeteners*. CRC Press. http://dx.doi.org/10.1201/b11242

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.

Luetkemeyer, I. R. (2016). *The effects of artificial sweeteners on weight loss and weight loss maintenance in adults* [M.S.] https://www.proquest.com/docview/1795570193/abstract/926E762EA34C4946PQ/1

Lynch, H., & Milgrom, P. (2003). Xylitol and dental caries: an overview for clinicians. *Journal of the California Dental Association*, *31*(3), 205-208. https://doi.org/10.1080/19424396.2003.12224154

Martínez-Monteagudo, S. I., Enteshari, M., & Metzger, L. (2019). Lactitol: production, properties, and applications. *Trends in Food Science & Technology*, *83*, 181-191. https://doi.org/10.1016/j.tifs.2018.11.020

Mayhew, D. A., Meyers, B. I., Stargel, W. W., Comer, C. P., Andress, S. E., & Butchko, H. H. (2016). Neotame. L. O'Brien-Nabors (Ed.), *Alternative sweeteners*. CRC Press. http://dx.doi.org/10.1201/b11242

Moon, H.-J., Jeya, M., Kim, I.-W., & Lee, J.-K. (2010). Biotechnological production of erythritol and its applications. *Applied Microbiology and Biotechnology*, *86*(4), 1017-1025. https://doi.org/10.1007/s00253-010-2496-4

Nakamura, R. P. (2023). *The role of sugar reduction on flavor and acceptance of school lunch chocolate milk* [M.S.]. https://www.proquest.com/docview/2890688900/abstract/6C85B-7CE4814D9EPQ/1

Noussair, C., Robin, S., & Ruffieux, B. (2002). Do consumers not care about biotech foods or do they just not read the labels? *Economics Letters*, *75*(1), 47-53. https://doi.org/10.1016/S0165-1765(01)00594-8

O'Brien Nabors, L., & Gelardi, R. C. (2013). Intense sweetners. S. Marie & J. R. Piggott (Ed.), *Handbook of sweeteners*. Springer Science & Business Media. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=-UP2BwAAQBAJ&oi=fnd&pg=-PA1&dq=L.+O%27BRIEN+NABORS+and+R.c.+GELARDI+(2013).+Marie,+S.,+%26+Piggott,+J.+R.+(Ed.).+in+-Handbook+of+sweeteners.+Springer+Science+%26+Business+Media.+Intense+sweetners.&ots=27LKKEC5K1&-sig=bRoMhLWIMOVaPA3Rbbv-mQHotz8&redir_esc=y#v=onepage&q=L.%20O'BRIEN%20NABORS%20and%20R.c.%20GELARDI%20(2013).%20Marie%2C%20S.%2C%20%26%20Piggott%2C%20J.%20R.%20(Ed.).%20in%20Handbook%20of%20sweeteners.%20Springer%20Science%20%26%20Business%20Media.%20Intense%20sweetners.&f=false

Örkü, Ş. E. (2020). *Aspartam, sakarin, sükraloz ve asesülfam-k tatlandırıcılarının glukoz toleransı üzerine etkilerinin belirlenmesi* [Doctoral Thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/212053

Özdemir, T. (2021). *Kırmızı pancarlı probiyotik yoğurt üretiminde şeker ikamesi olarak stevia kullanımı* [M.Sc.]. https://www.proquest.com/docview/2556409489/abstract/45A683459D-34403BPQ/1

Özgen, L. (2007). Tüketicilerin besin etiketi tercihleri. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*, 117-127.

Özgül, E., & Aksulu, İ. (2006). Ambalajlı gıda ürünlerinde tüketicilerin etiket duyarlılığındaki değişimler. *Ege Academic Review*, *6*(1), 1-9.

Pepino, M. Y. (2015). Metabolic effects of non-nutritive sweeteners. *Physiology & Behavior*, *152*, 450-455. https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2015.06.024

Peterson, M. E. (2013). Xylitol. *Topics in Companion Animal Medicine*, *28*(1), 18-20. https://doi.org/10.1053/j.tcam.2013.03.008

Pride, M. W., & Ferrell, O. C. (2013). *Foundations of marketing*. (5. baskı). Cengage Learning. http://archive.org/details/foundationsofmar0000will

Priya, K., Gupta, V. R. M., & Srikanth, K. (2011). Natural sweeteners: A complete review. *Journal of Pharmacy Research*, *4*(7), 2034-2039.

Ruskoné-Fourmestraux, A., Attar, A., Chassard, D., Coffin, B., Bornet, F., & Bouhnik, Y. (2003). A digestive tolerance study of maltitol after occasional and regular consumption in healthy humans. *European Journal of Clinical Nutrition*, *57*(1), 26-30. https://doi.org/10.1038/sj.ejcn.1601516

Sánchez, M., Sanjuán, A. I., & Akl, G. (2001). The influence of personal attitudes and experience in consumption on the preferences for lamb and veal. *Presentado en el 71th European A. of Agricultural Economics Seminar, Zaragoza (España)*, 19-20.

Sanyaolu, A., Marinkovic, A., Gosse, J., Likaj, L., Ayodele, O., Okorie, C., & Verner, O. (2018). Artificial sweeteners and their association with Diabetes: A review. *J Pub Health Catalog*, *1*(4), 86-88.

Shankar, P., Ahuja, S., & Sriram, K. (2013). Non-nutritive sweeteners: review and update. *Nutrition, 29*(11-12), 1293-1299. http://dx.doi.org/10.1016/j.nut.2013.03.024

Stanhope, K. L., Schwarz, J.-M., & Havel, P. J. (2013). Adverse metabolic effects of dietary fructose: Results from the recent epidemiological, clinical, and mechanistic studies. *Current Opinion in Lipidology*, *24*(3), 198. https://doi.org/10.1097/MOL.0b013e3283613bca

Suez, J., Korem, T., Zeevi, D., Zilberman-Schapira, G., Thaiss, C. A., Maza, O., Israeli, D., Zmora, N., Gilad, S., Weinberger, A., Kuperman, Y., Harmelin, A., Kolodkin-Gal, I., Shapiro, H., Halpern, Z., Segal, E., & Elinav, E. (2014). Artificial sweeteners induce glucose intolerance by altering the gut microbiota. *Nature*, *514*(7521), 181-186. https://doi.org/10.1038/nature13793

Swithers, S. E., Martin, A. A., & Davidson, T. L. (2010). High-intensity sweeteners and energy balance. *Physiology & Behavior*, *100*(1), 55-62. https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2009.12.021

Sylvetsky, A. C. (2013). *Non-nutritive Sweeteners: Consumption trends, consumers perceptions, and metabolic effects*

[Ph.D.]. https://www.proquest.com/docview/1426647250/abstract/804122B0BD4D4A5EPQ/1

Şengül, M., & Ünver, H. (2022). Farklı tatlandırıcılar ile üretilen kızılcık pestillerinin bazı fizikokimyasal özellikleri. *ATA-Gıda Dergisi*, *1*, 1-6.

Tordoff, M., & Alleva, A. (1990). Effect of drinking soda sweetened with aspartame or high-fructose corn syrup on food intake and body weight. *The American Journal of Clinical Nutrition*, *51*(6), 963-969. https://doi.org/10.1093/ajcn/51.6.963

Whitehouse, C. R., Boullata, J., & McCauley, L. A. (2008). The potential toxicity of artificial sweeteners. *AAOHN Journal*, *56*(6), 251-261. https://doi.org/10.1177/216507990805600604

Wisselink, H. W., Weusthuis, R. A., Eggink, G., Hugenholtz, J., & Grobben, G. J. (2002). Mannitol production by lactic acid bacteria: A review. *International Dairy Journal*, *12*(2-3), 151-161. https://doi.org/10.1016/S0958-6946(01)00153-4

Yenil, N., Kuzu, S., Ay, K., & Ay, E. (2009). Monosakkarit birimlerinin o-glikozidik bağlanması; o-disakkarit oluşumları. *Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *5*(1), 59-74.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

Yılmaz, N. (2007). *Yapay tatlandırıcılar ve gıda sanayiinde kullanımları* [Master's]. https://www.proquest.com/docview/2606899440/abstract/905EC4C51E6E46EEPQ/1

Zumbé, A., Lee, A., & Storey, D. (2001). Polyols in confectionery: The route to sugar-free, reduced sugar and reduced calorie confectionery. *British Journal of Nutrition*, *85*(S1), S31-S45. https://doi.org/10.1079/BJN2000260

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

DENİZLİ İLİ ÖZELİNDE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI BAĞLAMINDA YAŞADIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

PROBLEMS EXPERIENCED BY CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS IN DENİZLİ IN THE CONTEXT OF THEIR DUTIES AND RESPONSIBILITIES AND PROPOSED SOLUTIONS

Bircan AŞUK, İbrahim ORGAN

85

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1462-1479
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1651286

Geliş Recieved: **05.03.2025**
Kabul Accepted: **22.08.2025**

DENİZLİ İLİ ÖZELİNDE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI BAĞLAMINDA YAŞADIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ *

PROBLEMS EXPERIENCED BY CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS IN DENİZLİ IN THE CONTEXT OF THEIR DUTIES AND RESPONSIBILITIES AND PROPOSED SOLUTIONS

Anahtar Kelimeler:
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM), Görev, Sorumluluk

Keywords:
Certified Public Accountants (CPA), Duty, Responsibility.

Bircan AŞUK [1], İbrahim ORGAN [2]

ÖZ

Vergi gelirlerinin etkin ve verimli bir şekilde toplanmasında önemli bir role sahip olan ve vergi idaresiyle mükellefler arasında köprü görevi gören serbest muhasebeci mali müşavir (SMMM) meslek mensuplarının hizmet verdikleri mükellefleri ile yaptıkları sözleşmelere istinaden ve ilgili vergi mevzuatı ile meslek kanunu çerçevesinde yerine getirmek zorunda oldukları görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Muhasebe bilgisine ihtiyaç duyan kişi, kurum ve kuruluşların söz konusu bu bilgi ihtiyacını zamanında ve eksiksiz bir şekilde karşılamayı hedefleyen SMMM meslek mensuplarının yerine getirdikleri görev ve sorumlulukları kapsamında, diğer profesyonel meslek gruplarında olduğu gibi çözüm bekleyen bazı sorunları bulunmaktadır. Bu çalışma ile SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumluluklarına ilişkin olarak yaşamış oldukları sorunların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle SMMM meslek mensuplarının yaşadıkları sorunlar, geçmişte yapılan araştırmalar ışığında ele alınmıştır. Ardından, derinlemesine mülakat tekniğiyle yapılan görüşmelerle Denizli ilinde faaliyet gösteren SMMM meslek mensuplarının yaşamış oldukları sorunlar ortaya konmuştur. Daha sonra ise yapılan çalışmadan elde edilen bulgularla literatürde bu konuda yapılan çalışmalar birlikte değerlendirilmek suretiyle benzerlik ve farklılıklar bağlamında çözüm önerileri ortaya konmuştur.

ABSTRACT

Certified Public Accountants (CPAs), who play a crucial role in the effective and efficient collection of tax revenues and act as a bridge between tax authorities and taxpayers, have duties and responsibilities that they must fulfill in accordance with their contracts with the taxpayers they serve, as well as within the framework of relevant tax legislation and professional law. CPAs aim to meet the information needs of individuals, institutions and organizations that need accounting information in a timely and complete manner However, CPAs also face certain challenges in fulfilling their duties and responsibilities. This study aims to identify the problems experienced by CPAs concerning their duties and responsibilities. In this context firstly, the problems that have been experienced by CPAs were discussed in detail in the light of previous research. Secondly, in-depth interviews were conducted with CPAs operating in Denizli to uncover the problems they encounter in practice. After the comprehensive explanations related to in-depth interviews results, the findings obtained from this study were evaluated alongside existing literature on the subject, and solution proposals were presented in terms of similarities and differences.

* Bu makale, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Programında Prof.Dr İbrahim Organ'ının danışmanlığında Bircan Aşuk tarafından hazırlanan ve 10.01.2025 tarihinde savunulan "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Yetki ve Sorumluluklarının Değerlendirilmesi: Denizli İli Örneği" yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[1] Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bircanasuk@gmail.com, ORCID: 0009-0004-0043-1561

[2] Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, iorgan@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4986-0805

Alıntılamak için/Cite as:Aşuk B. ve Organ İ. (2025) Denizli İli Özelinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Görev Ve Sorumlulukları Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1462-1479

GİRİŞ

Muhasebe; finansal nitelik taşıyan işlem ve olayları bir araya getiren, kayıt altına alan, sınıflandıran, özetleyen ve ilgili işletmenin ilerleyen zamanlarda karşı karşıya kalabileceği riskleri muhasebeye taraf olan kişi ve kurumlara raporlar halinde sunan bir bilgi sistemidir (Hacırüstemoğlu, 2009: 18). İşletmelerde muhasebe faaliyetlerinin ve işlemlerinin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işleyişini sağlamak, bu işlem ve faaliyetler ile ilgili kayıtları yapmak, ilgili işletmelerin finansal durumu ve faaliyet sonuçları ile ilgili, mevzuat çerçevesinde denetleme işlemlerini gerçekleştirmek ve sonucunda söz konusu finansal durum ve faaliyet sonuçları hakkında analiz, değerlendirme ve yorumlarda bulunarak, işletmenin gerçek durumunu muhasebe bilgi kullanıcılarına tarafsız bir şekilde sunma görevini üstlenen, yüksek mesleki standartlara sahip, topluma karşı sorumluluk duygusu ile muhasebe mesleğini icra eden kişiler bulunmaktadır. Bu bağlamda da Türkiye'de 13.06.1989 tarihli ve 20194 Sayılı Resmi Gazete ile yürürlüğe giren 3568 Sayılı "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'(SMMM-YMMK)nun" 2/A ve 2/B maddelerinde yazılı işlemleri yapan, aynı kanunun 4, 5 ve 9. maddelerinde belirtilen genel ve özel şartları sağlayan kişilere "muhasebe meslek mensubu" denmektedir (Ayboğa, 2003: 331). Muhasebe meslek mensuplarının, çalıştıkları işletmelerin muhasebe ile ilgili süreçlerini yürütmek ve söz konusu işletmelerin mali-ekonomik istikrar ve gelişimini sağlamak gibi görevlerinin yanı sıra, toplumda muhasebe bilgisinden faydalanan birey, kurum ve/veya kuruluşların istikrarının ve gelişiminin sağlanmasında da önemli rolleri bulunmaktadır (Jui and Wong, 2013).

01.06.1989 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilip, 13.06.1989 tarih ve 20194 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 3568 Sayılı SMMM-YMMK ile muhasebe mesleği yasal bir statüye kavuşmuştur (Sallabaş, 1996: 15). Türkiye'de 3568 Sayılı Meslek Kanunu'nun 1989 yılında yürürlüğe girmesinden itibaren 1990 yılında hızlı bir odalaşma süreci başlamış ve ilk kurulduğunda 55'i Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve 6'sı Yeminli Mali Müşavir (YMM) Odası olmak üzere toplam 61 odada 30.000'e yakın üyesi bulunan meslek örgütü yıllar içerisinde sürekli ve hızlı bir büyüme sergilemiştir (Büyükmirza, 2009, akt. Utku ve Kurtcebe, 2019: 12). 2024 yıl sonuna gelindiğinde ise, 77'si SMMM ve 8'i YMM Odası olmak üzere toplam 85 odada; 5.164'ü YMM, 122.279'u SMMM ve 5.779'u Serbest Muhasebeci (SM) unvanına sahip toplam 133.222 meslek mensubu üye bulunmaktadır (2024 TÜRMOB Çalışma Raporu, 2025: 8).

3568 Sayılı Meslek Yasası'nın kabul edildiği 1989 yılından bu yana SMMM meslek mensupları aynı sorunlarla veya içinde bulunulan dönemin şartlarına göre değişen ve yeni eklenen sorunlarla mücadele etmektedirler (Akpınar ve Küçükgöksel, 2020: 34). Söz konusu bu sorunlar bazı durumlarda, SMMM meslek mensuplarının 3568 Sayılı Meslek Yasası'nda[3], ilgili yönetmeliklerde[4], ve mecburi meslek kararlarında[5] bahsi geçen görevleri bağlamında yaşanmaktadır. SMMM meslek mensuplarının sorunlarının bazıları ise; mükelleflerle aralarında imzalanan ve birbirlerine karşı sorumluluklarını konu alan vekâlet sözleşmesinden, müşterek ve müteselsil sorumluluğunu konu alan kanun maddelerinden[6] özen borcundan doğan sorumlulukları konu alan kanun maddelerinden[7] ve son olarak cezai sorumluluklarını konu alan kanun maddelerinden[8] kaynaklı olabilmektedir.

3 Ayrıntılı bilgi için bakınız: 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Madde: 2, 13.06.1989 tarihli, 20194 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20194.pdf

4 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Madde: 27., 28., 50., 03.01.1990 tarihli, 20391 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20391.pdf; Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerce Tutulacak Defter ve Kayıtlar ile Meslek Mensuplarının Bildirim Mecburiyeti Hakkında Yönetmelik, Madde: 5-13, 15.07.1992 tarihli, 21285 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21285.pdf

5 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serbest Muhasebeci ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Vergi Usul Kanunu'nun Mükerrer 227. Maddesine Göre İmzalanacak Vergi Beyannamelerinde Uyulacak Esaslara İlişkin Mecburi Meslek Kararı,Madde 3 ve 4., 18.10.2001 tarihli, 24557 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011018.htm

6 Ayrıntılı bilgi için bakınız: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Madde: 227, 10.01.1961 tarihli, 10703 Sayılı Resmi Gazete web sitesi, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10703.pdf; 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu,Madde: 7 ve 557 14.02.2011 tarihli, 27846 Sayılı Resmi Gazete, https://resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2011-02-14

7 Ayrıntılı bilgi için bakınız: 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Madde: 471, 04.02.2011 tarihli, 27836 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm

8 Ayrıntılı bilgi için bakınız: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Madde: 344., 351., 352., 353., 355 ve 359., 10.01.1961 tarihli, 10703 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10703.pdf

Bu çalışmada öncelikle SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumlulukları ile ilgili yaşadıkları sorunlar geçmişte yapılan araştırmalar/çalışmalar bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada daha sonra, Denizli ilinde yapılan araştırma ile SMMM meslek mensuplarının sorunlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümü ise, bu araştırma kapsamında tespit edilen sorunların geçmişte yapılan araştırma sonuçları ile karşılaştırılması ve söz konusu sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirilmesi amacı taşımaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan birçok akademik araştırmada/çalışmada SMMM'lerin vergi mükellefleri adına yerine getirdikleri ödevler kapsamında yaşadıkları ortak sorunlar belirlenmiş ve çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Bu ortak sorunların en önemlilerini; "SMMM'lerin sürekli kendilerini yenilemeleri ve güncel tutmaları ile ilgili eğitim sorunları", "mali müşavirlerin yapmış oldukları görevlerin ve vermiş oldukları hizmetlerin toplumda yanlış algılanması ile ilgili sorunlar", "haksız rekabet sorunları (asgari ücret tarifesinin düşüklüğü, asgari ücret tarifesinin altında ücret teklifi, ücret tahsilatında yaşanan problemler)", "bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve yavaşlığı ile kamu kurumları ile ilişkilerden kaynaklanan sorunlar", "mevzuatın sürekli/sık değişmesi, karışık olması ile ilgili sorunlar", "çalışma sürelerinin uzunluğu, yoğun iş stresi ve kapasitesinin üzerinde iş kabulünden kaynaklanan sorunlar", "etik kurallarla ilgili sorunlar", "meslek mensuplarının kariyer ilerlemesi ile ilgili sorunlar", "belgesiz, ehil olmayan, kaçak ve korsan olarak mesleği ifa edenler ile ilgili sorunlar", "meslek mensuplarının mükellefleri ile ilişkilerinden kaynaklanan sorunlar", "teknolojik gelişmeler konusunda yaşanan sorunlar", "vergi kayıp kaçakları (kayıt dışı ekonomi) ile ilgili yaşanan sorunlar" ve "mükelleflerin eğitim ve bilinç düzeyinin düşük olması ile ilgili sorunlar" olarak ifade etmek mümkündür (Hepaksaz, 2018: 239-243; Arslan, 2022: 8-14; Taşçı, 2019: 74-76; Akgün, 2018: 16-22; Güçlü, 2007: 25-29; Akpınar ve Küçükgöksel, 2020: 47-52).

SMMM meslek mensuplarının görevleri bağlamında yaşadıkları sorunlara ilişkin yapılan araştırmalar/çalışmalar Tablo 1'de detaylıca sunulmuştur.

Tablo 1. Meslek Mensuplarının Görevleri Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar

SMMM MESLEK MENSUPLARININ SORUNLARI	YAZAR/ YAZARLAR	ARAŞTIRMA SONUÇLARI
EĞİTİM SORUNLARI	Banar ve Ekergil (2010); Işık vd. (2015); Aydemir (2015); Öztürk ve Şimşek (2017); Alvi Mohsin (2017); Ede ve Karahan (2020)	Yapılan çalışmalar; muhasebe meslek mensuplarının müşteri memnuniyeti açısından sürekli ve nitelikli bir eğitim almalarının gerekli olduğunu, bunun özellikle mesleklerini icra ederken kullanmak zorunda oldukları yeni teknoloji ve bilgiye dayalı yazılım programlarının kullanmaları açısından bir gereklilik olduğunu ortaya koymuştur. Ancak yine yapılan çalışmalarda meslek mensuplarının kendilerine bu konuda yeterince zaman ayırmadıkları gibi meslek içi eğitim çalışmalarına da katılamadıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarda katılımcılar, üniversitelerde verilen eğitimlerin yetersiz olduğunu ve uygulama ile uyuşmadığını sorun olarak ifade etmişlerdir.
YANLIŞ ALGILANMA SORUNU	Kalaycı ve Tekşen (2006); Yayla (2007); Biyan (2012); Yıldırım ve Güney (2012), Alvi Mohsin (2017); Üstüntaş Aratoğlu (2020)	Yapılan çalışmalarda mükellefler arasında en az vergi ödeten muhasebecinin en iyi muhasebeci olduğu algısının, meslek mensuplarının rahatsız olduğu sorunların başında geldiği belirlenmiştir. Meslek mensupları, mükelleflerin muhasebeyi/muhasebeciyi gereksiz görmelerinin bir sonucu olarak mesleklerine toplumda yeterince saygı duyulmamasını da ayrı bir sorun orun olarak ifade etmişlerdir.

HAKSIZ REKABET SORUNU	Uzay ve Güngör Tanç (2004), Kalaycı ve Tekşen (2006); Alagöz ve Ceran (2007); Bilen (2008); Biyan (2012); İbrahimoğlu vd. (2014); Gündüz ve Özen (2016); Çelik ve Şendurur (2020)	Yapılan çalışmalarda muhasebe meslek mensuplarının en önemli sorunlarından birinin, mükelleflerden ücretlerini tahsil edememeleri olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda meslek mensupları, meslektaşlarının asgari ücretin altında diğer bir deyişle olması gerekenden daha ucuza defter tuttuğunu, bunun da haksız rekabete sebep olduğunu belirtmişlerdir. Meslek mensuplarına göre aldıkları ücret emeklerini karşılamamaktadır.
BÜROKRATİK İŞLEMLERİN YOĞUNLUĞU VE KAMU KURUMLARI İLE İLİŞKİLERDE YAŞANAN SORUNLAR	Alagöz ve Ceran (2007); Bilen (2008); Özulucan vd. (2010); Karcıoğlu ve Yazarkan (2011); Yıldırım ve Güney (2012); Aydemir (2015); Öztürk ve Şimşek (2017)	Yapılan çalışmalarda meslek mensupları; vergi daireleri, SGK, mahalli idareler vb. kamu kurumları ile ilgili olan işlemlerde yasal düzenlemelerin çok fazla olmasının ve bu yasal düzenlemelerin de çok sık değişikliğe uğramasının uygulama aşamasında karmaşaya yol açtığını, bunun da çözülmesi gereken önemli bir sorun olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda söz konusu yasal düzenlemelerin, uygulama aşamasında herhangi bir hata ve/veya düzensizlik yaşanması durumunda meslek mensuplarının bir takım cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalma olasılıkları da onlar için önemli bir sorundur. Vergi dairelerinde çalışan bazı kişilerin muhasebe bilgisinin yetersiz olması da meslek mensupları tarafından önemli bir sorun olarak gösterilmiş, bu yüzden de hizmet alma konusunda problemler yaşandığı belirtilmiştir. Ayrıca bazı meslek mensuplarına göre, devlet dairelerindeki bazı işlemlerde evrakların aslının istenmesi veya vekâlet kabul edilmemesi de önemli bir sorundur. Kamu kurum ve kuruluşlarından yeterince bilgi alamamak ve bu kurum ve kuruluşlarda çalışan bazı kişilerin muhasebecilere karşı ön yargılı tutumları da meslek mensuplarının bu başlık altında değindiği diğer hususlar olmuştur. Son olarak, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kişilerin mali müşavirleri kendi çalışanları gibi görmeleri ve kendilerinin yapması gereken işleri meslek mensuplarından beklemeleri de bu başlık altında ifade edilen diğer bir sorundur.
MEVZUAT ENFLASYONUNDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	Kalaycı ve Tekşen (2006); Alagöz ve Ceran (2007); Özulucan vd. (2010); Biyan (2012); Aydemir (2015); Öztürk ve Şimşek (2017); Üstüntaş Aratoğlu (2020)	Yapılan çalışmalarda meslek mensuplarının çoğu, kanunlarda sık sık yapılan değişiklikleri takip edemediklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda yeni düzenlemelerle artan iş yükü de kendileri için önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Mevzuatın sık sık değişmesinin/yeni düzenlemeler getirilmesinin yanı sıra söz konusu bu düzenlemelerin karmaşık olması/anlaşılamaması da meslek mensuplarının sorun olarak belirttiği bir diğer konudur. Diğer bir deyişle çıkarılan kanunların, yönetmeliklerin, tebliğlerin, genelgelerin, sirkülerin vb. düzenlemelerin yeterince açıklayıcı /anlaşılır olmaması bu yüzden de uygulamada karışıklığa yol açması, meslek mensuplarının mevzuatla ilgili yaşadıkları önemli bir sorundur.

İŞ YAŞAMINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	Uzay ve Güngör Tanç (2004); Yayla (2007); Yıldırım (2007); Gökgöz ve Zeytin (2012); İbrahimoğlu vd. (2014); Aydemir (2015); Öztürk ve Şimşek (2017); Çelik ve Şendurur (2020)	Yapılan araştırma sonuçlarına göre meslek mensupları, görev ve sorumluluklarının çok fazla olduğunu diğer bir deyişle iş yüklerinin her geçen gün arttığını hatta bu yüzden de özel yaşamlarına yeterince zaman ayıramadıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda çok fazla olan ve giderek artan iş yükleri, stresli bir ortamda çalışmalarına sebep olmakta bu yüzden de meslek mensupları ciddi sağlık problemleri yaşayabilmektedirler. Bazı meslek mensupları ise, iş yüklerinin fazla olmasından dolayı mevzuatı yeterince takip edememekte, aynı zamanda kendilerini mesleki anlamda geliştirmek için zaman ayıramamaktadırlar.
ETİK KURALLARLA İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR	Kutlu (2008); Kısakürek ve Alpan (2010); Yıldız (2010); Çetin ve Şahin Dağlı (2014); Yılmaz, Yıldırım ve Bahar (2015); Özçelik ve Angı (2017); Yel (2018)	Yapılan araştırmalarda meslek mensuplarının iş hayatı içerisinde çok fazla etik ikilem yaşadıkları durumların olduğu tespit edilmiş, diğer bir deyişle bazı durumlarda etik dışı davrandıkları belirlenmiştir. Bir araştırmada meslek mensuplarını etik dışı davranışlara yönlendiren birinci derecede önemli baskı grubunun mükellefler olduğu tespit edilmiş bunu sırasıyla yasaların, meslek üyelerinin, toplumun değer yargılarının, kamu kurumlarının ve meslek odasının takip ettiği belirlenmiştir. Bazı meslek mensuplarına göre ise etik dışı davranışlarda, kişilerin çok fazla para kazanma tutkusu, ahlaki zayıflığı ve eğitim eksikliği önemli etkenlerdir. Yapılan diğer bir araştırmada, mali denetim yetersizliği, kamudaki kayırmalar, kayıt dışı ekonomi, ekonomik istikrarsızlık ve meslek mensupları arasındaki politik ve siyasi görüş farklılıkları da etik dışı davranılmasının sebepleri arasında gösterilmiştir. Bir diğer araştırma sonucunda ise, meslek etiğine uyulmasında; meslek örgütünün denetimlerinin, cezai yaptırımların, vicdani yaptırımların, dini inançların ve kültürel çevre ile ilgili değerlerin etkisinin büyük olduğu belirlenmiştir.
KARİYERDEKİ YAVAŞ İLERLEMEDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR	Terzi (2010); Gökgöz ve Zeytin (2012); Aydemir (2015); Gülçin (2018)	Yapılan bir çalışmada, "muhasebe mesleğinin Türkiye'de artık profesyonel bir kimlik kazandığı" ifadesi katılımcılar tarafından kabul edilmemiştir. Bu bağlamda meslek mensuplarının kariyer ilerlemesi hakkında endişe duydukları diğer bir deyişle, kariyerdeki ilerleme konusunda çok da umutlu olmadıkları anlaşılmaktadır. Bazı meslek mensupları ise, meslekte yükselmek için çok fazla sınavın olduğunu belirtmiş ve bu yüzden de kariyerde ilerleme endişesi duyduklarını ifade etmişlerdir. Bazı meslek mensuplarına göre, muhasebe mesleği cazibesini giderek yitirmekte ve bu yüzden kariyer ilerlemesi ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaktadır.
BELGESİZ, EHİL OLMAYAN, KAÇAK VE KORSAN OLARAK MESLEĞİ İFA EDENLERLE İLGİLİ SORUNLAR	Yayla (2007); Bilen (2008); İbrahimoğlu vd. (2014); Aydemir (2015); Kızıl, Aslan ve Kızay (2019); Çelik ve Şendurur (2020)	Meslek mensuplarına göre, korsan (belgesiz) muhasebecilik yapanlar ve aynı zamanda mesleki yeterliliği olmayan kişilerin mesleği ifa etmesi önemli bir sorundur. Bu bağlamda yetkisiz ve mesleki yeterliliği olmayan kişilerin muhasebe mesleğini yapması hem haksız rekabeti artırmakta hem de mesleki kaliteyi düşürmektedir. Bazı meslek mensuplarına göre ise, mesleğe giriş için yeni bir yasal düzenleme getirilmeli ve söz konusu bu yasal düzenleme ile mesleğe girişler zorlaştırılmalıdır. Bir araştırmada ise meslek mensupları, bazı meslektaşlarının diplomalarını ve belgelerini işin ehli olmayan kimselere kiraya verdiklerini ifade etmiş ve bu konuda da denetimlerin ve cezaların artırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

MÜKELLEFLERLE İLİŞKİLERDE YAŞANAN SORUNLAR	Alagöz ve Ceran (2007); Özulucan vd. (2010); İbrahimoğlu vd. (2014); Tugay ve Tekşen (2014); Deran ve Beller (2017); Kızıl, Aslan ve Kızay (2019)	Yapılan araştırma sonuçlarına göre, mükelleflerle yaşanan en önemli sorunlardan birinin, bilgi ve belge akışı ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, mükelleflerin bilgi ve belgelerini zamanında ve eksiksiz ulaştırmamaları meslek mensuplarının mükelleflerle yaşadığı en önemli sorunlardan biridir. Aynı zamanda mükelleflerin muhasebeyi önemsiz görmeleri, muhasebecilere olan güvensizlikleri ve yine mükelleflerin muhasebecilerden kanun/usul dışı isteklerde bulunmaları da meslek mensuplarının mükellefleri ile ilişkilerinde yaşadıkları diğer önemli sorunları oluşturmaktadır. Bazı araştırma sonuçlarında ise, mükelleflerin meslek mensuplarının üstlendikleri sorumluluklardan ve yaşadıkları sorunlardan habersiz oldukları tespit edilmiş ve mükelleflerin meslek mensupları ile oluşturdukları resmi (yazılı) kurallara uymamalarının önemli bir sorun teşkil ettiği belirlenmiştir.
TEKNOLOJİK GELİŞMELER KONUSUNDA YAŞANAN SORUNLAR	Tetik, Kınay ve Ciğer (2008); Özyürek (2009); Yıldırım ve Güney (2012); Gökgöz ve Zeytin (2012); Deran ve Beller (2017)	Yapılan bir araştırmada meslek mensupları; elektronik haberleşme, veri entegrasyonu, ve mükelleflerin kendi bilgilerine erişim olanağının sağlanması gibi konularda da teknolojiden yararlanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bir diğer araştırmada ise, meslek mensuplarının kırtasiye masraflarının azalması, bürokrasinin azalması ve meslek mensupları ile idare arasındaki iletişimin daha sağlıklı olması açısından Elektronik Vergi Dairesi Otomasyon (EVDO) programının kendi kullanımlarına açılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda araştırmalarda, gelişen ve değişen teknolojik uygulamalara yönelik olarak bilgilendirme toplantılarının ve eğitim seminerlerinin meslek odaları tarafından daha sık verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.
KAYIT DIŞILIK YÖNÜDEKİ BASKILARDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR	Kalaycı ve Tekşen (2006); Yıldız (2010)	Yapılan araştırmalarda meslek mensupları, mükelleflerin sahte belge düzenleme ve kullanma yönünde çok fazla istekte bulunduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda mükellefler kendi çıkarlarını yasalardan ve etik değerlerden daha üstün tutmaktadırlar.
MÜKELLEFLERİN EĞİTİM VE BİLİNÇ DÜZEYİNİN DÜŞÜK OLMASI İLE İLGİLİ SORUNLAR	Yıldırım ve Güney (2012); Deran ve Beller (2017); Öztürk ve Şimşek (2017); Çelik ve Şendurur (2020)	Yapılan bazı araştırmalarda, mükelleflerin muhasebe konusunda yeterli eğitim ve bilince sahip olmadığı bu yüzden de muhasebeyi gereksiz gördükleri tespit edilmiştir. Bazı araştırma sonuçlarında ise, mükelleflerin muhasebeye sadece vergi boyutu ile yaklaştığı ve muhasebe süreçleri hakkında da detaylı bilgi sahibi olmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda meslek mensuplarına göre, mükellefler muhasebe süreçleri ve bu süreçlerde kendilerine düşen sorumluluklar konusunda eğitimli ve bilinçli olmalıdırlar.

SMMM meslek mensupları ile ilgili yapılan akademik çalışmaların/araştırmaların sonuçları göstermektedir ki meslek mensupları; mükellefler ile aralarında imzalanan vekâlet sözleşmesine istinaden ve ilgili kanun maddeleri sebebiyle üstlendikleri sorumluluklar konusunda da ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. SMMM meslek mensuplarının sorumlulukları bağlamında yaşadıkları sorunlara ilişkin bugüne kadar yapılan araştırma/çalışma sonuçları Tablo 2.'de detaylıca sunulmuştur.

Tablo 2. Meslek Mensuplarının Sorumlulukları Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar

SMMM MESLEK MENSUPLARININ SORUNLARI	YAZAR/ YAZARLAR	ARAŞTIRMA SONUÇLARI
SMMM MESLEK MENSUPLARININ SORUMLULUKLARI BAĞLAMINDA YAŞADIKLARI SORUNLAR	Kalaycı ve Tekşen (2006)	Araştırma sonucunda, meslek mensuplarının Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği'nden (TÜRMOB) beklentilerinin başında sorumluluklarının azaltılması amacıyla konu ile ilgili kurumlarla istişare sıklığının artırılması gelmektedir. Meslek mensupları, mesleklerinin icrasına ilişkin sorumluluklarının çok olduğunu, hatta yoğun iş akışında çalıştıkları için hata yapma olasılıklarının arttığını ve bu hataların cezai müeyyidelerinin ağır olduğunu belirtmişlerdir
	Tugay ve Tekşen (2014)	Araştırma sonucuna göre meslek mensuplarının, "muhasebecilerin sorumluluklarının biraz azaltılması için ilgili kurumlarla istişare edilmesi" yönünde TÜRMOB'dan talepleri bulunmaktadır.
	Kaya (2015)	Araştırma sonuçlarına göre meslek mensupları, VUK madde 227'ye göre imzaladıkları vergi beyannamelerinde yer alan bilgilerin defter kayıtlarına ve belgelere uygun olmaması durumunda; vergi, ceza ve gecikme faizlerinden mükellefle birlikte sorumlu tutulmayı sorun olarak belirtmişlerdir.
	Atabay (2016)	Yapılan araştırmada, muhasebe meslek mensupları arasında işkoliklik olarak adlandırılabilecek "iş mükemmeliyetçiliği" düzeyinin abartılı bir boyuta ulaştığı görülmüştür. Muhasebe meslek mensuplarının yasal sorumluluklarının çok fazla olması ve bu sorumlulukları zamanında ve doğru olarak yerine getirmemeleri halinde cezai yaptırımlarla karşılaşacak olmaları, onların işkoliklik (mükemmeliyetçilik) düzeyini dolayısıyla da iş stresini arttırmaktadır.
	Katkat Özçelik (2018)	Araştırma sonuçlarına göre muhasebe meslek mensupları, devletin muhasebecilere angarya işler yüklediğini ve bu konuda TÜRMOB'un muhasebecilerin yanında olmadığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda denilebilir ki, meslek mensupları devletin de kendilerine başka işler yükleyerek sorumluluk vermesini bir sorun olarak görmektedirler.
	Kızıl, Aslan ve Kızay (2019)	Araştırma sonucuna göre meslek mensupları, sorumluluklarının fazla olmasına rağmen, kazançlarının düşük olmasını mesleki bir sorun olarak görmektedirler.
	Çeltikli (2019)	Araştırma sonucunda meslek mensupları, birçok beyannamenin sıklıkla verilmesinin hizmet kalitesini düşürdüğünü belirtmişlerdir. Aynı zamanda meslek mensupları yanlış beyanda bulunmanın cezasının çok yüksek olduğunu ve bu sebepten dolayı maddi sorumluluklarının çok ağır olduğunu ifade etmişlerdir.
	Çelik ve Şendurur (2020)	Araştırma sonucuna göre katılımcı meslek mensupları, yaptıkları hataların karşılığındaki yaptırımları kabul etmekte ancak, mükelleflerden kaynaklanan hataların sorumluluğunu almak istemediklerini belirtmektedirler.
	Akpınar ve Küçükgöksel (2020)	Araştırma sonucuna göre meslek mensupları, mali mevzuat harici çıkarılan yasalardan da sorumlu olduklarını ve bunun da ek iş yükü yarattığını belirtmişlerdir.
	Yanık, Toptan ve Yıldız (2023)	Araştırma sonuçlarına göre muhasebe meslek mensupları, sorumluluklarının sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedirler. Bu bağlamda da Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan beklentileri söz konusudur.
	Gümüş ve Karaca (2024)	Araştırma sonucuna göre muhasebe meslek mensuplarının, meslek kuruluşlarından sorumluluklarının yeniden belirlenmesi şeklinde beklentileri bulunmaktadır.

Bu araştırma kapsamında geçmişte yapılan çalışmalardan farklı olarak, Denizli ilinde bağımsız olarak faaliyet gösteren SMMM meslek mensupları ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görev ile sorumlulukları bağlamında yaşadıkları sorunlar derinlemesine mülakat yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma yaşanan sorunları detaylı bir şekilde araştırması ve bu sorunlara ilişkin uygulanabilir çözüm önerileri de sunması bakımından oldukça önemli ve ulusal literature katkı sağlayacağı öngörülen bir çalışmadır.

DENİZLİ İL ARAŞTIRMASI

YÖNTEM

SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumlulukları bağlamında yaşadıkları sorunlarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, kullanılan verileri tüm açıklığı ile ortaya koyabilmek adına Denizli ilinde ve Denizli SMMM Odasına kayıtlı bağımsız olarak faaliyet gösteren 20 (yirmi) SMMM meslek mensubu ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek derinlemesine mülakatlar yapılmış ve konu ile ilgili nitel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma kapsamındaki 20 (yirmi) SMMM meslek mensubuna kartopu yöntemi kullanılarak ve yarı yapılandırılmış soru formu aracılığı ile ulaşılmıştır.

1'i kadın, 19'u erkek katılımcının yaşları 37 ile 66 arasında değişmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde, toplam 20 katılımcıdan 1 tanesinin lise, 16 tanesinin lisans, 3 tanesinin yüksek lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların mesleki deneyim süreleri incelendiğinde ise toplam 20 katılımcıdan 2 tanesinin 11-20 yıl arasında mesleki deneyime sahip olduğu belirlenirken, 18 tanesinin 20 yıldan fazla deneyime sahip olduğu tespit edilmiştir.

NİTEL VERİLERE DAYANAN BULGULAR

Araştırma kapsamında; SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumlulukları bağlamında yaşadıkları sorunlar aşağıda detaylandırılan 5 (beş) farklı kategoride incelenmiştir.

Vergi Yasalarına İlişkin Sorunlar

Bilindiği üzere vergi yasalarında tüm dünyada gerekli olduğu ölçüde değişikliğe/güncellemeye gidilebilmektedir. Bu değişikliklerin/güncellemelerin en önemli nedeni hiç şüphesiz ki değişen ekonomik koşullardır. Ancak ülkemizde bu değişikliklerin/güncellemelerin çok sık olması ve dolayısıyla da karışıklığa sebep olması SMMM meslek mensupları açısından önemli bir sorun olarak ifade edilmektedir. Nitekim yapılan saha araştırmasında, meslek mensuplarının vergi yasalarından kaynaklı sorunlar kategorisinde en çok üzerinde durdukları konu, mevzuatın sık değişmesi ve dolayısıyla karışıklığa sebep olması hususu olmuştur.

Aynı zamanda, SMMM meslek mensupları açısından değişen/güncellenen vergi yasalarının ne kadar uygulanabilir olduğu konusu önem taşımaktadır. Yapılan saha araştırmasının sonuçlarına göre; SMMM meslek mensuplarının vergi yasalarından kaynaklanan problemlerinin başında değişen mevzuatın yeterince uygulanabilir olmaması gelmektedir. Kısaca vergi yasalarında yapılan değişiklik çözümden ziyade yeni sorunlara ve karmaşalara yol açabilmektedir.

VUK mükerrer madde 227'ye göre "Maliye Bakanlığı vergi beyannamelerini 3568 sayılı kanuna göre yetki almış serbest muhasebeci, serbest muhasebeci mali müşavir veya yeminli mali müşavirler tarafından imzalanması mecburiyetini getirmeye, bu mecburiyeti beyanname çeşitleri, mükellef grupları ve faaliyet konuları itibariyle ayrı ayrı uygulatmaya yetkilidir. Bu fıkra hükmüne göre ise beyannameyi imzalayan meslek mensupları imzaladıkları beyannamelerde yer alan bilgilerin defter kayıtlarına ve bu kayıtların dayanağını teşkil eden belgelere uygun olmamasından dolayı ortaya çıkan vergi ziyaına bağlı olarak salınacak vergi, ceza, gecikme faizlerinden mükellefle birlikte müştereken ve müteselsilen sorumlu tutulmaktadırlar." VUK'ta yer alan mükerrer madde 227'deki bu ifadeye istinaden SMMM'ler açısından, mükellefin muhasebe işlemlerinden dolayı müştereken ve müteselsilen sorumlu tutulmak bazı durumlarda sorun teşkil etmektedir. Çünkü vergi beyannamelerinin imzalanması konusunda yapılan uygunluk denetimi "sınırlı uygunluk denetimi" olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, SMMM meslek mensupları, vergi beyannamelerinde yer alan bilgilerin defter kayıtlarına ve bu defter kayıtlarının dayanağını oluşturan belgelere uygunluğunu araştırmak zorunda olup, belgelerin yanıltıcı

olup olmadığının araştırılması bu uygunluk denetiminin kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak bu konu çoğu zaman SMMM meslek mensupları ve vergi idaresi arasında bir ikilem oluşturmakta, hatta bazı durumlarda söz konusu mevzu yargıya intikal ettirilmektedir. Sonuç olarak mükellefle birlikte müştereken ve müteselsilen sorumlu olma konusu SMMM meslek mensupları açısından sorun teşkil etmektedir.

Ayrıca, günümüzde yeni çıkarılan birçok vergi yasası sonucunda SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumluluk alanları genişlemiş ve iş yükleri de artmıştır. Dolayısıyla yapılan bu saha araştırmasının sonucunda, SMMM meslek mensuplarının önemli bir sorun olarak beyan ettikleri diğer bir konunun da vergi yasalarının her geçen gün SMMM meslek mensuplarına daha fazla görev ve sorumluluk yüklemesiyle beraber iş yüklerinin artması olduğu belirlenmiştir.

SMMM meslek mensuplarına göre görev ve sorumlulukları bağlamında vergi yasalarına ilişkin bir diğer sorun ise, vergi yasalarının yeteri kadar açıklayıcı olmaması, yoruma açık olması ile ilgilidir. Çeşitli vergi yasalarında bazı maddeler yeteri kadar açıklayıcı olmamakla birlikte, farklı kişiler tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Farklı yorumlanan vergi yasalarının uygulanması aşamasında ise sorunlar ortaya çıkmakta ve SMMM meslek mensupları arasında uygulama birliğinin olmasına engel teşkil etmektedir.

Kamu Kurum ve Kuruluşlarından (GİB, Defterdarlıklar, Vergi Dairesi Müdürlükleri, SGK vb.) Kaynaklanan Sorunlar

Mevzuat tek ve tüm vergi daireleri için aynı yasal düzenlemeler geçerli olmasına rağmen, uygulama aşamasında farklılıkların olması SMMM meslek mensupları tarafından önemli bir sorun olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin değişik illerinde yer alan vergi daireleri arasında uygulama farklılıklarının olmasının yanı sıra, aynı il içinde bulunan vergi dairelerinde bile uygulama aşamasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Nitekim yapılan saha araştırması kapsamında katılımcılar tarafından söz konusu hususun ciddi bir sorun teşkil ettiği ifade edilmiştir.

SMMM meslek mensupları, mükelleflerin işlemleri dolayısıyla kamu kurum ve kuruluşlarına gittiklerinde buralarda çalışan memurlarla ilgili çeşitli problemler yaşayabilmektedirler. Yaşanan bu problemlerden bazıları; ilgili kamu kurum ve kuruluşlarında konunun uzmanı, bu işin eğitimini almış kişilerin görev yapmamasından kaynaklı olup, bazı durumlarda ise yine bu kurum ve kuruluşlarda çalışan memurların işlem yapma konusunda fazla yetkilerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda ise sorun, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan, işin asıl muhatap kişisiyle iletişim kuramamaktan kaynaklanmaktadır.

İnternet kullanımının yaygınlaşması ile beraber SMMM meslek mensuplarının bizzat kamu kurum ve kuruluşlarında yapmış olduğu çoğu işlem dijital ortama taşınmaya başlamıştır. Dijital/elektronik ortama geçilmesi birçok muhasebe sürecinin tamamlanması açısından kolaylık sağlamasının yanı sıra, bazı sorunların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunlardan bazılarını ise; kamu kurumlarında çalışan memurların iş yükünün azalmasıyla, SMMM meslek mensuplarının iş yüklerinin artması, gerekli web sitelerinin olması gerektiği gibi standart bir şekilde oluşturulamaması dolayısıyla web siteleri arasında karmaşanın ortaya çıkması ve web uygulamaları için gerekli internet altyapısının yetersiz olması şeklinde ifade etmek mümkündür. Nitekim saha araştırması kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda bu sorunların varlığı hakkında daha detaylı bilgiye ulaşılmıştır.

Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurların mevzuatı yeteri kadar takip etmemeleri ve dolayısıyla mevzuat hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları ve bunların sonucu olarak da kendilerine danışan kişileri daha üst kurumlara yönlendirmeleri de, SMMM meslek mensupları açısından önemli birer sorun haline gelmektedir. Ayrıca bazı durumlarda ilgili kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurların yeni çıkan uygulamalar konusunda da geride kalması/bilgi eksikliğinin olması da SMMM meslek mensuplarının işini zorlaştırmakta ve çözülmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İlgili kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bazı memurların SMMM meslek mensuplarına karşı tutum ve davranışları da söz konusu meslek mensupları açısından sorun teşkil etmektedir.

Meslek Örgütlerine (Denizli SMMM Odası, TÜRMOB) İlişkin Sorunlar

3568 sayılı meslek yasasında da belirtildiği üzere odaların ve birliğin (TÜRMOB) görevlerinden biri de; SMMM ve YMM mesleklerinin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmesini sağlamak ve mesleğin geliştirilmesi ile ilgili diğer çalışmaları yapmaktır. Bu bağlamda, odalar ve TÜRMOB tarafından farklı zamanlarda, çeşitli eğitimler düzenlemektedir. Ancak bazı durumlarda düzenlenen bu eğitimler yetersiz kalmakta, bazı durumlarda ise eğitimin planlanması gecikmektedir. Eğitimlerin çok aktif ve verimli geçmemesi de SMMM meslek mensuplarının eğitimlerle ilgili sorun olarak gördüğü bir diğer konudur.

Ayrıca, 3568 sayılı meslek yasasında da belirtildiği üzere odaların ve TÜRMOB'un en önemli görevlerinden biri, meslek mensuplarının sorunlarını dinleyerek gerekli ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ancak, yapılan bu saha araştırmasına katılan birden çok katılımcı, odaların ve TÜRMOB'un meslek mensuplarının sorunlarını çözmede ve gerekli hizmetleri verme konularında yetersiz kaldığını beyan etmişlerdir.

Meslek odalarında ve TÜRMOB'da görev alacak üyelerin belirli bir bilgi birikimine ve tecrübeye sahip kişilerden oluşması önemli bir konudur. Çünkü görev alanların mesleğin sorunlarını ve meslekte çözülmesi gereken konuları çok iyi bilmesi ve diğer üyeleri temsil edebilecek düzeyde olması gerekmektedir. Ancak bazı durumlarda gerek meslek odalarında gerekse TÜRMOB'da yeterli tecrübeye ve bilgi birikimine sahip olmayan üyeler görev alabilmekte ve bu durum da temsil edilen diğer SMMM meslek mensupları açısından ciddi sorunlar oluşturabilmektedir.

Aynı zamanda, meslek odalarının görev ve sorumluluklar ile ilgili herhangi bir sorun olduğunda ve bu sorunun çözümü için yetkili mercilere başvurması gerektiğinde ya da mesleki konularda yine yetkili mercilere görüş ve öneri bildirilmesi gerektiğinde, söz konusu yetkili mercilerle odalar/meslek mensupları arasındaki iletişimi TÜRMOB sağlamaktadır. Ancak, TÜRMOB'un yetkili mercilerle odalar/meslek mensupları arasında görüş/öneri alışverişini sağlarken yaşamış olduğu sorunlar da mevcuttur. Nitekim yapılan bu saha araştırmasında bazı katılımcılar, TÜRMOB'un meslek mensuplarının kendilerine danışarak yasama organına ilettikleri görüş ve önerileri hakkında sorun yaşadığını beyan etmişlerdir.

Mükelleflere İlişkin Sorunlar

Mükelleflerin yapmış oldukları ve muhasebe süreçlerini ilgilendiren bazı işler konusunda SMMM meslek mensuplarının iş sahibi mükellefleri bilgilendirmesi ve yanlış olan durum ve süreçlerle ilgili de uyarması gerekmektedir. SMMM meslek mensuplarının yapmış oldukları uyarıların, mükellefler tarafından dikkate alınmaması ve dolayısıyla mükellefler tarafından gerekli saygınlığı ve itibarı göremediklerini düşünmeleri, söz konusu meslek mensupları tarafından ciddi bir sorun olarak algılanmaktadır.

SMMM meslek mensupları, mükelleflerin kendilerine sunmuş olduğu bilgi ve belgeler aracılığı ile muhasebe kayıtlarını tutmakta ve sonucunda gereken finansal tabloları ve beyannameleri hazırlayabilmektedirler. Diğer bir deyişle, mükelleflerden gelen bilgi ve belgelerle, SMMM meslek mensupları gereken muhasebe işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Ancak söz konusu bilgi ve belge aktarımının doğru ve zamanında yapılmaması, hem meslek mensuplarının işlerini aksatmakta yani doğru işlem ve sonuçlar çıkarmalarına engel olmakta hem de zaman zaman devletin vergi gelirlerinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, SMMM meslek mensupları açısından mükellefleriyle yaşadıkları bir soruna dönüşmektedir.

Mükelleflerin vergi yasaları konusundaki eğitim ve bilinç düzeylerinin düşük olması, SMMM meslek mensupları açısından ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü vergi yasaları konusunda eğitimsiz ve bilinçsiz olan mükellefler hem meslek mensuplarının işlerini zorlaştırmakta hem de devletin elde edeceği vergi gelirlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda, SMMM meslek mensupları ve gerektiğinde diğer meslek odaları her ne kadar ödenmesi gereken vergiler konusunda (gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi gibi) tüm mükelleflerini bilgilendirseler de söz konusu mükelleflerin bazılarının bu durumu önemsememeleri/gereksiz görmeleri dolayısıyla vergi borçlarını ödeme konusunda isteksiz davranmaları SMMM meslek mensupları açısından bir sorun haline

gelmektedir. Mükelleflerin bilinçsiz olması, gerekli eğitimleri almamış olmaları ve muhasebecileri her işleriyle ilgilenmesi gereken kişiler olarak görmeleri, SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumlulukları dışındaki farklı işlerle de ilgilenmek zorunda kalmalarına sebep olmaktadır. Hatta bazı durumlarda meslek mensupları farklı işleri yapmaktan/angarya işleri üstlenmekten dolayı asıl işlerine gereken zamanı ayıramamakta ve fazladan mesai yapmak durumunda kalmaktadırlar.

Zaman zaman hükümet tarafından çıkarılan vergi afları ve matrah artırımları konusu bazı SMMM meslek mensupları ile mükellefleri arasında sorun yaşanmasına sebep olmaktadır. Çünkü sık sık çıkarılan/çıkarılması beklenen vergi afları ve matrah artırımlarından dolayı, mükellef vergisini ödememek konusunda ısrar etmekte, aynı zamanda çıkarılacak matrah artırımlarının da bir kurtarıcı olacağını düşünerek yasal olarak olmaması gereken kayıt ve işlemleri SMMM meslek mensuplarına yaptırma konusunda tekliflerde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konu, meslek mensuplarının mükellefleriyle yaşadıkları ve önemle üzerinde durdukları bir sorun olarak belirtilmekle birlikte, çoğu zaman vergi gelirlerini de olumsuz yönde etkileyen bir durum niteliği kazanmaktadır.

Diğer Temel Sorunlar

SMMM meslek mensuplarının bürolarında ve özel şirketlerin muhasebe finans departmanlarında, ticaret lisesi mezunları ve ticaret meslek lisesinde okumakta olan stajyerler çalışabilmektedir. Bu bağlamda, muhasebe eğitimin daha ortaöğretimde (lisede) başlamasıyla, kariyerine erken yaşta muhasebe alanında devam etmek isteyen öğrenciler/mezunlar SMMM meslek mensuplarının bürolarında ya da özel şirketlerin muhasebe-finans departmanlarında çalışmayı ve dolayısıyla okulda öğrendikleri teorik bilgiyi pratikte uygulamayı tercih edebilmektedirler. Ancak bu noktada SMMM meslek mensuplarının, ticaret meslek lisesinde okuyan stajyerler ve mezun çalışanlar ile ilgili olarak yaşadıkları bazı sorunlarda söz konusu olabilmektedir. Ticaret meslek liselerini eskiden olduğu gibi başarılı öğrencilerin tercih etmemesi ve söz konusu liselerde okuyan öğrencilerin yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadan mezun olmaları gibi durumlar, meslek mensuplarının meslek liseleriyle ilgili en çok üzerinde durdukları hususları oluşturmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak, Türkiye'deki üniversitelerin işletme, iktisat, maliye gibi lisans programlarından ve muhasebe ile ilgili meslek yüksekokullarından mezun olan kişilerle ilgili olarak da benzer sorunlar gündeme gelebilmektedir. Bu bağlamda söz konusu bölümlerden mezun olarak kariyerlerine muhasebe alanında devam etmek isteyen kişilerin yeterli bilgi birikimine sahip olmamaları ve okulda öğrendikleri teorik bilgiyi pratikte uygulayamamaları SMMM meslek mensuplarının bu başlık altında vurguladıkları diğer hususlar olmuştur.

SMMM meslek mensuplarının unvanlarından da anlaşılacağı üzere, muhasebe hizmetini vermelerinin yanı sıra bazı durumlarda mali müşavirlik/danışmanlık vasfını kullanarak bu hizmeti de vermeleri gerekmektedir. Ancak söz konusu meslek mensupları gerek muhasebe süreçleri anlamında iş yüklerinin çok fazla olmasından dolayı gerek mükelleflerin ve kamu kurum ve kuruluşlarının angarya işlerini üstlenmelerinden dolayı gerekse de toplumun kendilerini sadece muhasebe süreçleri anlamında kayıt tutan, finansal tabloları hazırlayan, beyanname tahakkuk ettirip vergi hesaplayan kişiler olarak algılamasından dolayı asıl işlerinden biri olan müşavirlik/danışmanlık hizmetini verememeyi bir sorun olarak görmektedirler.

SMMM meslek mensuplarının üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklar ile ilgili olarak herhangi bir mesleki hataya düşmeleri sonucunda, ağır cezai yaptırımlarla karşılaşma durumları söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında SMMM meslek mensuplarının ve birlikte çalıştıkları yardımcı personellerin/stajyerlerin de işlerini yaparken çok dikkatli, titiz ve özverili olmalarının yanı sıra yeterli bilgi ve tecrübeye de sahip olmaları gerekmektedir. Bu sebepten dolayı da ilgili meslek mensupları beraber çalışacakları personellerin kalifiye (nitelikli) elemanlardan oluşmasına dikkat etmektedirler. Ancak durum bu şekilde olsa da SMMM meslek mensupları kalifiye eleman bulmakta zorlanmakta ve bunu da önemli bir meslek sorunu olarak görmektedirler. SMMM meslek mensuplarının mesleklerini icra ederken karşılaştıkları önemli bir diğer sorun da bürolarda çalışan muhasebe elemanlarına yeterli ücret verememeleridir.

3568 sayılı meslek yasası ile bu mesleği bağımsız/

serbest çalışan olarak yapmanın şartları belirlense de (SMMM belgesi/ruhsatı alma zorunluluğu getirilse de) yine de mesleği kaçak veya korsan olarak, diğer bir deyişle SMMM ruhsatı sahibi olmadan yapmaya çalışan kişiler de bulunmaktadır. Mesleği bu şekilde ifa eden kişiler öncelikle gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olmadıklarından, mükelleflerin muhasebe süreçleri konusunda risk oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda mesleki kaliteyi düşürmenin yanı sıra haksız rekabete de sebep olmaktadırlar. Dolayısıyla, mesleği bu şekilde ruhsatı/belgesi olmadan ifa etmeye çalışan kişiler, diğer meslek mensupları ile toplumun muhasebe bilgisini kullanan diğer tarafları açısından önemli bir sorun teşkil etmektedirler.

SONUÇ

3568 Sayılı SMMM ve YMM Kanunu ile beraber muhasebe mesleği her ne kadar yasal statüye kavuşup bir düzen içerisinde yürütülmeye çalışılsa da her geçen gün mesleğe ilişkin farklı sorunlar gündeme gelmekte ve değişen ekonomik koşullar ve yasal düzenlemeler neticesinde bu sorunlar artarak devam etmektedir.

Bu sorunların neler olduğu yönünde çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da Denizli ili özelinde yaşanan sorunlar ile diğer illerde yaşanan sorunların benzer sorunlar olup olmadığı tespit edilerek bu sorunlara çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda SMMM meslek mensuplarının sorunlarını belirlemek için Denizli ilinde bağımsız olarak faaliyet gösteren 20 (yirmi) meslek mensubu ile yüz yüze görüşmeler yapılarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. SMMM meslek mensuplarının; vergi yasalarına ilişkin, kamu kurum ve kuruluşlarına ilişkin ve meslek örgütü ile mükelleflere ilişkin sorunlarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada da katılımcı meslek mensupları, geçmiş araştırmaların sonuçlarına benzer nitelikteki sorunları tekrar dile getirmişlerdir. SMMM'lerin bu araştırma kapsamında belirtmiş oldukları sorunlarla geçmişte yapılan çalışmaların sonuçları karşılaştırıldığında; söz konusu meslek mensupları, geçmiş çalışmalarda çıkan sonuçlara benzer şekilde, vergi yasalarında sık sık yapılan değişiklikleri/güncellemeleri takip edememelerini, yine vergi yasalarının yeterince açıklayıcı/anlaşılır olmamasını, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurlarla ilgili yaşanan problemleri ve yine kamu kurum ve kuruluşlarında gereken saygınlığı/itibarı görememelerini önemli sorunlar olarak ifade etmişlerdir. Geçmiş çalışmalarda da gündeme getirilen SMMM meslek mensuplarının; vergi yasalarından kaynaklı olarak mükellefle birlikte müşterek ve müteselsil sorumlu tutulması durumu, ilgili meslek mensupları tarafından bu araştırma kapsamında da önemle üzerinde durulan sorunlardan birini oluşturmaktadır. SMMM meslek mensupları, bu araştırma kapsamında da geçmiş araştırmalarda olduğu gibi, yaptıkları uyarıların mükellefler tarafından dikkate alınmamasını ve gereken saygınlığı görememelerini, mükelleflerden bilgi ve belge akışının yeterli ve gereken düzeyde olmamasını, yine mükelleflerin vergi yasaları konusundaki eğitim ve bilinç düzeylerinin düşük olmasını önemli sorunlar olarak dile getirmişlerdir. SMMM meslek mensupları yine geçmiş çalışmalarda çıkan sonuçlara benzer şekilde, üniversitelerde verilen eğitimlerin yetersiz kalmasını ve belgesi/ruhsatı olmayan kişilerin muhasebe mesleğini icra etmesini çözülmesi gereken mesleki sorunlar olarak ifade etmişlerdir.

Aynı zamanda geçmiş çalışmaların sonuçlarından farklı olarak bu çalışmada SMMM meslek mensupları; yeni çıkarılan/güncellenen vergi yasalarının gerektiği şekilde uygulanabilir olmamasını, kanun koyucu tarafından yeni çıkarılan/güncellenen yasalarla söz konusu meslek mensuplarına çok daha fazla iş yüklenmesini, kamu kurum ve kuruluşlarından olan vergi daireleri arasında uygulama farklılıklarının olmasını, dijital kamu kurumlarından/elektronik ortamdan kaynaklı problemlerin çok sık yaşanmasını, meslek örgütlerinden olan odaların ve TÜRMOB'un düzenlenen eğitimler ve diğer hizmetler konusunda yetersiz kalmasını, yine meslek odalarında ve TÜRMOB'da mesleki tecrübesi/bilgisi yetersiz üyelerin görev almasını, SMMM meslek mensuplarının sorunlarının çözümü noktasında ve görüş ile önerilerinin yasama organına iletilmesi noktasında TÜRMOB'un gereken hizmeti sağlayamamasını meslekle ilgili önemli sorunlar olarak ifade etmişlerdir. Yine geçmişte yapılan çalışmaların/araştırmaların sonuçlarından farklı olarak SMMM meslek mensupları, vergi aflarının ve matrah artırımlarının mükelleflerle olan ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmişler ve diğer mesleki sorunlar konusunda da meslek liselerinden mezun olan çalışanların

ya da bu liselerde okuyan stajyer öğrencilerin eğitim ve bilgi seviyesinin düşük olduğundan, asıl işlerinden biri olan danışmanlık hizmetini veremediklerinden, kalifiye eleman bulamadıklarından ve muhasebe bürolarından çalışan kişilere verilen ücretlerin yetersiz kaldığından bahsetmişlerdir.

Bu çalışma kapsamında belirlenen mesleki sorunlara ilişkin olarak gerek ankete katılan meslek mensuplarının gerekse çalışma yazarları tarafından dile getirilen çözüm önerilerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Vergi yasalarından kaynaklanan sorunlara ilişkin çözüm önerileri: Vergi yasalarının daha sade bir hale getirilmesi ve bu sayede yasa hükümlerinden etkilenen tüm taraflar arasında ortaya çıkan karmaşıklığın bertaraf edilmesi, aynı zamanda söz konusu yasaların kesin, net ve kalıcı bir şekilde çıkarılması, anlık olarak değişen, günü kurtaran vergi yasalarına ve uygulamalarına yer verilmemesi gerekmektedir. Bu konuda vergi yasalarının uygulanabilirliği konusunda yaşanan sorunların çözümüne istinaden, yeni çıkan yasalarla gelen bazı uygulamaların öncelikle pilot illerde denenmesi/uygulanması, sonra mevzuata geçirilmesi söz konusu olabilir. Vergi yasalarından kaynaklı müşterek ve müteselsil sorumluluk konusunda yaşanan sorunlara istinaden, SMMM meslek mensuplarının hak ve yetkilerinin de sahip oldukları sorumluluklar oranında genişletilmesi gerekmektedir. Çünkü SMMM meslek mensuplarının birçoğuna göre, meslekte yetkisiz sorumluluk söz konusudur ve bu sorun da ancak ya sorumlulukların azaltılması/sınırlandırılması ya da sahip olunan hak ve yetkilerin sorumluluklar oranında artırılması ile çözüme kavuşturulabilecektir. Kanun koyucu tarafından yeni çıkan yasalarla SMMM meslek mensuplarına çok fazla iş yüklenmesi sorununa ilişkin olarak, devletin vergi yasaları ve meslek kanunu aracılığı ile SMMM meslek mensuplarının çalışma usul ve esaslarını tekrar düzenlemesi gerekmektedir.

- Kamu kurum ve kuruluşlarından kaynaklı sorunlara ilişkin çözüm önerileri: Vergi daireleri arasında farklı uygulamaların olması sorununa ilişkin olarak, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının kendi aralarında uygulama birliğini sağlaması gerekmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarında memurlarla ilgili yaşanan sorunlara ve SMMM meslek mensuplarının gereken saygınlığı/itibarı görememeleri sorunlarına istinaden, ilgili kurum ve kuruluşlarda liyakatli kişilerin görev yapması ve bu kurum ve kuruluşlarda çalışan kişilerin SMMM meslek mensuplarına yardımcı olması önem taşımaktadır. Dijital kamu kurum ve kuruluşlarından/elektronik ortamdan kaynaklanan sorunlara ilişkin olarak, yeterli internet altyapısının oluşturulması ve ilgili web sitelerinin daha iyi tasarlanması gerekmektedir. Diğer bir deyişle dijital kamu kurum ve kuruluşlarının/elektronik ortamın çalışma şekillerine düzenleme getirilmesi SMMM meslek mensuplarına yarar sağlayacak bir uygulama olacaktır.

- Meslek örgütlerinden kaynaklı sorunlara ilişkin çözüm önerileri: Meslek odalarının ve TÜRMOB'un eğitimler konusunda yetersiz kalması ve yine odaların ve TÜRMOB'un üyelerine hizmet verme ve sorunlarıyla ilgilenme konusunda yeterli olamaması sorunlarına ilişkin olarak, söz konusu meslek odalarının ve TÜRMOB'un üyelerinin sorunlarını dinlemesi ve bu sorun ve ihtiyaçlara istinaden kaliteli hizmet vermesi gerekmekle birlikte, aynı zamanda mesleki eğitimlerin daha verimli, etkin ve zamanında olması gerekmektedir. Aynı zamanda meslek odalarında ve TÜRMOB'da çalışacak kişilerin/yönetimin belli bir bilgi birikimine sahip, tecrübeli kişilerden oluşması da önem taşımaktadır. Eğitimlerin sanal ortamdan ziyade yüz yüze eğitim şeklinde olması kaliteyi artıracaktır.

- Mükelleflerden kaynaklı sorunlara ilişkin çözüm önerileri: SMMM meslek mensuplarının yaptıkları uyarıların mükellefler tarafından dikkate alınmaması, yine mükellefler tarafından gereken saygınlığı/itibarı görememeleri ve mükelleflerden bilgi aktarımın yeterli ve gereken şekilde olmaması sorunlarına istinaden, mükelleflerle olan iletişim kalitesinin artırılması ve yine mükelleflerden bilgi ve belge akışının zamanında ve eksiksiz olarak yapılması gerekmektedir. Mükelleflerin eğitim ve bilinç düzeylerinin düşük olması ve tahakkuk eden vergileri ödeme konusunda da isteksiz olmaları sorunları ile ilgili olarak, mükelleflerin bağlı bulundukları odaların da üyelerine gereken bilgilendirmeleri yapmaları/eğitimler vermeleri gerekmektedir. Aynı zamanda, devlet tarafından da mükelleflerde ve tüm toplumda vergi bilincinin oluşturulması önem taşımaktadır. Ayrıca SMMM meslek mensuplarının görev ve sorumluluk alanları

dışında mükelleflerin diğer işleriyle de ilgilenmek zorunda kalmamaları için söz konusu mükelleflerin bazı işleri kendilerinin yapması ve SMMM meslek mensuplarına angarya iş yüklememeleri gerekmektedir.

- ***Diğer temel sorunlara ilişkin çözüm önerileri:*** Meslek liselerinden mezun olan çalışanların ya da bu liselerde okuyan stajyer öğrencilerin eğitim ve bilgi düzeylerin yetersiz olması ve üniversitelerde verilen muhasebe derslerinin yetersiz olması sorununa ilişkin olarak, serbest muhasebeci mali müşavirlik meslek eğitiminin meslek liselerinde ve üniversitelerde teorik ve pratik olarak tüm yönleri ile verilmesi gerekmektedir. Yine bu konuda, üniversitelerde ders müfredatı tamamen serbest muhasebeci mali müşavirlik mesleği ile ilgili olan bölümler oluşturulmalı ya da mesleğe yönelik seçmeli dersler ilgili bölümlerin ders müfredatına eklenmelidir. Danışmanlık/müşavirlik hizmetini verememeleri sorununa ilişkin olarak, 3568 Sayılı meslek yasasının tekrar gözden geçirilerek günümüz şartlarına uyarlanması gerekmektedir. Bu konuda özellikle SMMM meslek mensuplarının görev tanımlarına yönelik olarak çalışma usul ve esaslarına düzenleme getirilmesi önem taşımaktadır. Muhasebe bürolarında çalışanlara verilen ücretlerin yetersiz kalması ve kalifiye eleman bulunamaması sorunlarına ilişkin olarak devletin ve meslek örgütlerinin; SMMM meslek mensuplarını, çalışanlarını ve meslek mensubu aday stajyerlerini maddi-manevi olarak desteklemesi gerekmektedir. Belgesi/ruhsatı olmayan kişilerin muhasebe mesleğini yapmalarını engellemek için de ilgili yasalar tarafından gerekli tedbirler alınmalı ve söz konusu bu kişilerin mesleği icra etmeleri durumunda gereken yaptırımların uygulanması konusu ile ilgili olarak bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akgün B. (2018). *Türkiye'de muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve çözüm önerileri,* [Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi].

Akpınar T. ve Küçükgöksel N. Ç. (2020). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin iş yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(1), 34-53.

Alagöz A. ve Ceran Y. (2007). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları, meslek örgütünden beklentileri ile mesleki vizyon algılarını belirlemeye yönelik bir araştırma: Konya ili uygulaması, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 7(14), 291-312.

Alvi M. (2017). *Critical issues in accounting,* Critical Issues in Accounting Munich Personal RePEc Archive https://mpra.ub.uni-muenchen.de/87398/1/MPRA_paper_87398.pdf

Arslan İ. (2022). Muhasebe mesleğinin temel sorunları ve çözüm önerileri, *Erciyes Akademi Dergisi,* 36(1), 1-18. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1086487

Atabay İ. (2016). Muhasebe meslek mensuplarında işkoliklik düzeyinin tespitine yönelik bir alan araştırması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* ICAFR 16 Özel Sayısı, 729-742.

Ayboğa M. H. (2003). Globallaşme sürecinde ülkemizde muhasebe mesleği ve meslek mensuplarının eğitimi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,* 18(1), 327-359.

Aydemir O. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunlar ve beklentiler, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 67, 71-84. https://doi.org/10.25095/mufad.396577

Banar K. ve Ekergil V. (2010). Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi: sunulan hizmetlerin kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi Eskişehir uygulaması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(1), 39-60.

Bilen A. (2008). Doğu Anadolu Bölgesindeki muhasebe meslek mensuplarının profilleri, etik kurallarına bakışları ve meslek sorunları üzerine bir araştırma, *Mali Çözüm Dergisi,* 85, 27-42.

Biyan Ö. (2012). Muhasebe meslek mensuplarına yönelik bir çalışma: meslek mensuplarının demografik durumları, mesleki sorunları ve değerlendirilmesi, *Sosyo Ekonomi Dergisi,* 17(17), 105-134.

Çelik Y. ve Şendurur U. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştığı sorunlar ve beklentileri: Muş ve Ağrı illeri örneği, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi,* 13(1), 25-50. https://doi.org/10.29067/muvu.568083

Çeltikli Ö. (2019). *Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve beklentileri: İzmir ilinde bir uygulama,* [Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi].

Çetin A. C. ve Şahin Dağlı S. (2014). Muhasebe meslek etiği ve meslek mensuplarının etik hakkındaki görüşleri üzerine Isparta ilinde bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20, 55-84.

Deran A. ve Beller B. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunlar ve bağlı bulundukları meslek odasından beklentileri üzerine bir araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi,* 50, 37-56.

Ede Y. ve Karahan M. (2020). Serbest muhasebeci mali müşavirlik meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: Gaziantep uygulaması, İzmir YMMO Dergisi, 2(2), 115-128.

Gökgöz A. ve Zeytin M. (2012). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: Bilecik ve Yalova illeri uygulaması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 17(1), 477-493.

Güçlü A. D. (2007). *Türkiye'de muhasebe mesleğinin sorunları ve çözüm yolları,* [Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi].

Gülçin K. (2018). Muhasebe mesleğinin gelişimi ve meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 669-682. http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2581

Gümüş A. ve Karaca H. (2024). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve beklentileri: Malatya ilinde nitel bir çalışma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 99-116.

Gündüz M. ve Özen E. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve mesleki memnuniyetlerinin analizi: Uşak ili örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 70, 67-90. https://doi.org/10.25095/mufad.396681

Hacırüstemoğlu R., (2009). Muhasebede uzmanlaşma, *Mali Çözüm Dergisi,* 93, 17-27.

Hepaksaz E. (2018). Vergi mükellefi - mali müşavir ilişkilerinde yetki - sorumluluk sorunsalı (Genel sorunlar ve bazı yargı kararları ışığında değerlendirmeler), *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20(1), 233-251. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.406279

Işık A., Selvi Yavuz Ö., Işık H., Cavlak H. ve Şeren G. Y., *Tekirdağ'daki muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve çözüm önerileri,* Namık Kemal Üniversitesi, https://bapbs.nku.edu.tr/dosyalar/331/rapor_313BDA43-AF56-99DF-AE0A-730273091753.pdf

İbrahimoğlu N., Kara E. ve Karaca C. (2014). Muhasebe meslek mensuplarının yönetimsel sorunları algılamaları üzerine bir araştırma, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 13(3), 589-605. https://doi.org/10.21547/jss.256808

Kalaycı Ş. ve Tekşen Ö. (2006). Muhasebecilik mesleğinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Isparta il merkezi uygulaması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 31, 90-101.

Karcıoğlu R. ve Yazarkan H. (2011). Muhasebe meslek mensuplarının faaliyetleri sırasında kamu kurumlarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin ampirik bir araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi,* 34, 1-12.

Katkat Özçelik M. (2018). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin sorunları ve bu sorunların cinsiyet boyutu: Artvin ve Rize örnekleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 15(58), 99-125.

Kaya G. A. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve çözüm önerileri: Elazığ'da bir araştırma, *The Journal of Academic Social Sciences Studies,* 41, 207-231. http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3089

Kısakürek M. ve Alpan N. (2010). Muhasebe meslek etiği ve Sivas ilinde bir uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 47, 213-228.

Kızıl C., Aslan T. ve Kızay Ö. (2019). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve ilgili çözüm önerileri: Kocaeli örneği", *Muhasebe ve Maliye Dergisi,* 2(1), 23-37.

Kutlu H. A. (2008). Muhasebe meslek mensupları ve çalışanlarının etik ikilemleri: Kars ve Erzurum illerinde bir araştırma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 63(2), 143-170. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002067

Len Jui and Jessie Wong. (2013). *Roles and importance of professional accountants in business,* IFAC, https://www.ifac.org/news-events/2013-10/roles-and-importance-professional-accountants-business

Özçelik H. ve Angı G. G. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiği ve etik ikilem algıları: Antalya ili örneği, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 50, 141-158.

Öztürk M. ve Şimşek A. (2017). Erzurum'daki muhasebe meslek mensuplarının yaşadıkları sorunlar ve sorunların tükenmişlikleri üzerine etkisi, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(29), 851-876.

Özulucan A., Bengü H. ve Özdemir F. S. (2010). Muhasebe meslek mensuplarının güncel sorunları, uygulamada karşılaştıkları yetersizlikler ve meslek odalarından beklentilerinin unvanları ve mesleki deneyim süreleri yönüyle incelenmesi: Türkiye genelinde bir araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi,* 31, 41-64.

Özyürek H. (2009). *Türkiye'de muhasebe ve muhasebe mesleğinin tarihi, muhasebecilerin iş tatmini, beklentileri, karşılaşılan sorunlar,* [Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi].

Sallabaş K. (1996). *Muhasebe mesleği ve 3568 sayılı serbest muhasebeci, serbest muhasebeci mali müşavirlik ve yeminli mali müşavirlik kanununun incelenmesi ve uygulamada karşılaşılan sorunlar,* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Madde: 27., 28., 50., 03.01.1990 tarihli, 20391 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20391.pdf

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerce Tutulacak Defter ve Kayıtlar ile Meslek Mensuplarının Bildirim Mecburiyeti Hakkında Yönetmelik, Madde: 5-13, 15.07.1992 tarihli, 21285 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21285.pdf

Serbest Muhasebeci ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Vergi Usul Kanunu'nun Mükerrer 227. Maddesine Göre İmzalanacak Vergi Beyannamelerinde Uyulacak Esaslara İlişkin Mecburi Meslek Kararı, Madde: 3 ve 4., 18.10.2001 tarihli, 24557 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011018.htm

Taşçı D. (2019*). Türkiye'de muhasebe mesleği, meslek mensupları ve çalışanlarının sorunları ve beklentileri: Kars - Ardahan - Iğdır illerinde bir araştırma,* [Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi].

Terzi A. (2010). *Muhasebe mesleği ve Rize'deki meslek mensuplarına yönelik bir araştırma,* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi].

Tetik N., Kınay F. ve Ciğer A., (2008). Antalya ilindeki muhasebe meslek mensuplarına yönelik durum analizi ve beklentilerini saptamaya dönük bir araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38, 70-79.

Tugay O. ve Tekşen Ö. (2014). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları: Burdur ilinde bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 223-232.

Utku M. ve Kurtcebe E. (2019). *Muhasebe meslek*

örgütlenmesinin Türkiye'deki tarihi ve TÜRMOB'un mesleki eğitimdeki yeri, Researchgate, https://www.researchgate.net/publication/336687301_Muhasebe_Meslek_Orgutlenmesinin_Turkiye'deki_Tarihi_ve_TURMOB'un_Mesleki_Egitimdeki_Yeri

Uzay Ş. ve Güngör Tanç Ş. (2004). Muhasebecilerin sorunları ve beklentileri: Kayseri ve Nevşehir illeri uygulaması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 22, 94-104.

Üstüntaş Aratoğlu T. (2020). *Muhasebe meslek mensuplarının yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri: Zonguldak-Bartın-Karabük örneği,* [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi].

Yanık A., Toptan M. ve Yıldız F. (2023). Muhasebe meslek mensuplarının hizmet verirken karşılaştıkları Sorunlar ve beklentileri, *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(2), 220-240.

Yayla H. E. (2007). Serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavirlerin iş tatmini düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Orta ve Doğu Karadeniz Bölgeleri örneği", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi,* 23, 113-126.

Yel T. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiği hakkındaki görüşlerine ilişkin Bolu'da bir araştırma, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi,* 18(2), 165-184.

Yıldırım S. (2007). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerine ilişkin anket sonuçlarının değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi,* 23, 33-46.

Yıldırım S. ve Güney S . (2012). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin genel sorunları: Erzurum ili örneği, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 36, 35-48.

Yıldız G. (2010). Muhasebe mesleğinde meslek etiği ve Kayseri il merkezinde bir uygulama, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi,* 36, 155-178.

Yılmaz E., Yıldırım S. ve Bahar H. H. (2015). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin mesleki etik algısı: Samsun örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 65, 27-42. https://doi.org/10.25095/mufad.396513

2024 TÜRMOB Çalışma Raporu, TÜRMOB, https://online.fliphtml5.com/nitus/deah/#p=1

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Madde: 2, 13.06.1989 tarihli, 20194 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20194.pdf

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Madde: 227, 344., 351., 352., 353., 355 ve 359., 10.01.1961 tarihli, 10703 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10703.pdf

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Madde: 7 ve 557, 14.02.2011 tarihli, 27846 Sayılı Resmi Gazete, https://resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2011-02-14

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Madde: 471, 04.02.2011 tarihli, 27836 Sayılı Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma için Pamukkale Üniversitesi'nin 12/08/2024 tarihli ve 14-2 toplantı/karar nolu etik kurul toplantısında görüşülerek etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

YUMURTALIK (AYAS) LİMANI'NI MODERNLEŞTİRME GİRİŞİMLERİ (1880-1914)

EFFORTS TO MODERNIZE THE YUMURTALIK (AYAS) PORT (1880-1914)

Namık SAÇLI

86

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1480-1492
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1674469

Geliş Recieved: **11.03.2025**
Kabul Accepted **04.09.2025**

YUMURTALIK (AYAS) LİMANI'NI MODERNLEŞTİRME GİRİŞİMLERİ (1880-1914)

EFFORTS TO MODERNIZE THE YUMURTALIK (AYAS) PORT (1880-1914)

Dr. Namık SAÇLI

Anahtar Kelimeler:
Yumurtalık,
Ayas,
Cebel-i Bereket,
Liman,
Modernizasyon.

Keywords:
Yumurtalık,
Ayas,
Cebel-i Bereket,
Port,
Modernization.

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde Yumurtalık (Ayas) Limanı'nın modernizasyonuna dair girişimler ele alınmıştır. Söz konusu dönem Osmanlı limanlarının modernize edildiği bir dönemdir. Sahip olduğu doğal limanı ile eski ve orta çağlarda Doğu Akdeniz'de faal bir durumda olan şehrin etkisi zaman içinde azalmıştır. Mersin ve İskenderun gibi daha büyük iki liman arasında kalan Yumurtalık, denizcilik faaliyetlerinde atılım yapamamıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarında Yumurtalık'a modern bir liman inşa etme fikri ortaya çıkmıştır. Bu girişim için İstanbul'da sırasıyla iki müteşebbise imtiyaz verilmiş olmasına rağmen liman inşa edilememiştir. Akabinde Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı bölgenin ticaretinin geliştirilmesi için liman talebinde bulunmuştur. Mutasarrıflık süreç içinde talebinin gerekçelerine kamu sağlığı harcamaları ve güvenlik gibi sebepleri de eklemiştir. Yerel idarenin bu taleplerinin arkasında gelirlerin artırılma çabalarının olduğu tespit edilmiştir. Merkezî hükümet tarafından karşılanamayan liman talebi zamanla demirden tek bir iskele inşasına evrilmiştir. Ancak Osmanlı devrinde iskele talebi için yürütülen çabalar da sonuçsuz kalmıştır. Çalışma Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) belgeleri temel alınarak kronolojik bir tema ile hazırlanmıştır.

ABSTRACT

This study examines the modernization attempts regarding the Yumurtalık (Ayas) Port during the late Ottoman period. The period in question corresponds to a time when many Ottoman ports underwent modernization. The city, which had a natural harbor and played an active role in the Eastern Mediterranean during antiquity and the Middle Ages, gradually lost its influence. Located between two major ports, Mersin and İskenderun, Yumurtalık could not make a breakthrough in maritime activities. However, towards the end of the 19th century, the idea of building a modern port in Yumurtalık emerged. Although concession rights were granted to two separate entrepreneurs in Istanbul, the port was never constructed. Subsequently, the Cebel-i Bereket District Governorship requested the construction of a port to enhance regional trade. Over time, public health expenses and security concerns were added to the rationale behind this request. These local demands were essentially driven by efforts to increase revenue. The initial demand for a port, which the central government could not meet, eventually evolved into the construction of a single iron pier. However, this initiative also failed during the Ottoman era. This study is structured around a chronological thematic framework and is primarily based on documents from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye (BOA).

[1] Dr., namiksacli@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5680-0152

Alıntılamak için/Cite as: Saçlı N. (2025) Yumurtalık (Ayas) Limanı'nı Modernleştirme Girişimleri (1880-1914), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1480-1492

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nde altyapının modernleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Özellikle liman kentlerinde rıhtım ve antrepo projeleri ön plana çıkmıştır. Bu süreçte yalnızca limanlar değil, kara ve diğer su yolları da dönüşüm projelerinin konusu haline gelmiştir. Bu kapsamda Selanik'te modern bir rıhtım tesisi inşa etme çabaları 1867 senesinde başlamıştır (Bayram, 2009, s. 41). 1867'de Selanik'in yanı sıra İzmir ve Varna limanları için de imtiyazlar verilmiştir. Beyrut rıhtım imtiyazı ise 1887'de sağlanmış ve çalışmalara bir sene içinde başlanmıştır. Bu dönemde ülkenin çeşitli limanlarında girişilen modern rıhtım faaliyetlerinin arkasında Baltalimanı Antlaşması'ndan sonraki süreçte Osmanlı dış ticaretinin artışı yatmaktadır. Bu artış yapısal düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Kütükoğlu'na göre bu süreçte liman şehirlerinin iç kısımlarla bağlantıları arttıkça yeni rıhtımlara ihtiyaç bir zorunluluğa dönüşmüştür. Bu bağlamda Selanik örneğinde de liman girişimi şehrin demiryolu ve karayolu inşaatlarına müteakip düşünülmüştür (Kütükoğlu, 2011, s. 496-503).

Selanik ve İzmir örneklerinde demiryolu bağlantıları rıhtım projelerini tetiklerken, İzmit örneğinde ise durum kısmen farklıdır. Kaynar, 1873 yılında devlet imkânlarıyla tamamlanan Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattının inşa sürecinde deniz ulaşımından yararlanıldığını; bu amaçla da Bostancı ile İzmit arasındaki iskelelerin takviye edildiğini ifade eder. Yazar ayrıca bu hattın denize çok yakın ve paralel olmasına da dikkat çekmiştir (Kaynar, 2015, s. 136-139). İzmir'de olduğu gibi burada da demiryolu ile liman altyapısı arasında işleve dayalı bir etkileşim kurulmuştur; ancak İzmit'teki düzenleme daha çok inşaat lojistiğiyle ilişkilidir. Özetle, İzmir'de demiryolları doğrudan rıhtım projelerini tetiklemişken, Bostancı-İzmit hattında ise demiryolu inşaatının kendisi, mevcut iskelelerinin güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Diğer şehirlerde olduğu gibi aynı dönemde benzer bir gelişim çizgisi İstanbul'da da izlenmiştir. Başkentteki mevcut iskele ve rıhtımların trafik artışına yanıt verememesi bu dönüşüme sebep olmuştur. İlk girişimler Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde başlamış olsa da sonuçsuz kalmıştır (Örenç, 2016, s. 205-207). Galata ve Eminönü rıhtımlarının inşaatına 1894'te başlanmış; 1900'de başlatılan Haydarpaşa Limanı inşası ise üç senede tamamlanabilmiştir (Bilgili, 2016, s. 41-49, 96-100). Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerindeki tüm bu örnekler Osmanlı'nın son döneminde deniz ticaretinin etkinliğini artırma hedefi doğrultusunda limanların ve bağlantılı altyapıların modernleştirilmesinin merkezî bir devlet politikası haline geldiğini göstermektedir. Bu çerçevede küçük limanlarda dahi modernleşme politikasının izlerine rastlanmaktadır. Çalışmada ele alınacak Yumurtalık Limanı örneği, bahsi geçen eğilimin Doğu Akdeniz'deki bir yansımasıdır.

Bu çalışma tarihsel araştırma yöntemi ile hazırlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na bağlı Osmanlı Arşivi (BOA) belgeleri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Arşiv'de 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Yumurtalık'a (Ayas) dair tespit edilen belgelerin tamamı temin edilmiştir. Bu belgeler kronolojik ve tematik bir sıra ile incelemeye tabi tutularak sürecin gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada incelenen dönem, modernizasyon girişimlerine dair ilk belgenin tarihine dayanarak 1880 senesiyle başlamakta ve savaş koşulları nedeniyle girişimlerin kesintiye uğradığı 1914'te sona ermektedir.

Ayas üzerine akademik çalışmalar büyük ölçüde limanın önemli bir merkez olduğu daha erken dönemlere odaklanmaktadır. Bu konuda İslamî döneme dair doğrudan yapılmış yegâne çalışma ise Akkuş Yiğit'e aittir. Bahse konu eserde yazar, limanın eski ve orta çağda Akdeniz ve Asya ticareti için önemi ile coğrafî özellikleri ve bölgenin muhafazasında oynadığı kritik rolü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur (Akkuş Yiğit, 2016). Osmanlı son dönemine ait literatürde ise doğrudan Yumurtalık Limanı'na dair çalışma bulunmamaktadır. Limana dair sınırlı bilgiler ise Chester projesi gibi dolaylı başlıklar üzerinden aktarılmaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından biri söz konusu eksikliği gidermektir. Ayrıca Osmanlı'nın son senelerinde Yumurtalık Limanı'na yönelik modern liman tesis etme girişimlerini hem bölgesel ihtiyaçlar ve yerel talepler hem de merkezî karar alma süreçleri açısından da incelemeyi amaçlamaktadır. Son olarak belirtmek gerekir ki liman tarihî olarak çok uzun bir süre Ayas adıyla anılmıştır. Ancak Osmanlı'nın son döneminde Yumurtalık ismi ön plana çıkmıştır. Dönem boyunca üretilen resmî belgelerde

her iki isim de yoğun şekilde zikredilmekle birlikte zamanla Yumurtalık ismi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Nitekim 1914 senesinde de kaza adı resmî olarak Ayas'tan Yumurtalık'a çevrilmiştir (Karlangıç, 2022, s. 89).

Yumurtalık (Ayas) Limanı'nın Tarihsel Konumu ve Dönüşüm Gerekçeleri

Tarihî kaynaklar Ayas'ın eski çağlardan itibaren Doğu Akdeniz'de önemli bir liman şehri olduğunu göstermektedir. Demir, şehrin Yunanca ismi Aigeai'nin (Αἰγέαι) keçi (αίγα) kelimesinden türemiş olabileceğini ifade etmektedir. Aigeai ve Aegeae isimlendirmeleri zamanla Ajazzo, Lajazzo ve İslamî dönemde de Ayas ismini almıştır. Şehrin çevresinde yer alan ve ovaya yayılan höyükler her ne kadar erken dönemlere ait olsa da doğrudan şehir merkezindeki buluntular Hellenistik Dönem öncesine tarihlenmemektedir (Demir, 2016, s. 2).

Orta çağda İran ve devamında Asya'ya giden yollar içinde "en kısa ve güvenilir" güzergâhın Ayas Limanı'ndan başladığı belirtilmektedir. Özellikle "Tarsus Limanı'nın alüvyonlarla dolmaya başlamasından sonra" önemi daha da artmış ve İlhanlı döneminde de önemli bir transit ticaret noktası olarak bu özelliğini korumuştur (Karakoç, 2013, s. 69). Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin [ö. 1193] Ortadoğu'daki güçlü varlığından ötürü liman, Latinler tarafından Asya içlerine giden bir güzergahın başlangıcı olarak kullanılmıştır (Turan, 1988, s. 147). Aynı dönemde Avrupalı ticaret kervanları, Kayseri ve Sivas gibi Anadolu'nun iç bölgelerine gitmek üzere bu limandan karaya çıkmışlardır (Altan, 2005, s. 73). 1211-1212 senesinde bölgeyi ziyaret eden din adamı Wilbrand von Oldenburg Kıbrıs'a geçerken uğradığı Ayas Limanı'nın durumunu olumlu ifadelerle aktarmıştır (Ersan, 1999, s. 283). Benzer şekilde, Marco Polo'nun [ö. 1324] meşhur Asya seyahatine Ayas'tan başladığı da bilinmektedir (Şakiroğlu, 1990, s. 588). 14. yüzyılda limanın bu kadar önem kazanmış olması, İskenderun gibi çevre limanların sönük kalmasına neden olmuştur (Tuncel, 2000). 1337 senesinde Memlûk Devleti idaresine geçen liman, yaşanan el değiştirmeler sonrasında nihayetinde I. Selim devrinde Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Akkuş Yiğit, 2016, s. 451).

1891 yılında Yumurtalık ile Samsun arasında bir demiryolu hattının inşası için imtiyaz sözleşmesi yapılmış, böylece Karadeniz ile Akdeniz arasında doğrudan bir ulaşım ağı kurulması hedeflenmiştir. Projenin ilk aşamasında Samsun-Bafra-Çeltik-Vezirköprü-Amasya-Zile-Sivas-Kayseri güzergâhı belirlenmiştir. Devamında ise hattın Kayseri-Niğde-Gülek Boğazı-Adana üzerinden Yumurtalık'a kadar uzatılması öngörülmüştür. Bu kapsamlı ulaşım projesi yalnızca kara hattını değil, aynı zamanda Samsun ve Yumurtalık limanlarında modern iskele ve rıhtımların inşasını da içermektedir (İnan, 1989, s. 117-118).

Benzer şekilde Bağdat Demiryolu projesi yapım aşamasında Yumurtalık'tan geçirilmesi de gündeme gelmiş, ancak hattın nihaî güzergâhının dışında bırakılmıştır (Völay & Münir, 1998, s. 75). Bununla birlikte, büyük savaşların yaşandığı II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Yumurtalık Limanı'na askerî ilginin arttığı gözlenmektedir. Trablusgarb Savaşı sürerken, 28 Ekim 1911 tarihinde İskenderun ve Yumurtalık açıklarında İtalya torpidolarının tespit edilmesi, bölgenin güvenlik açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır (Umar, 2001, s. 732).

Osmanlı'nın son ve Cumhuriyetin ilk senelerinde gündemde olan Chester Projesi çerçevesinde, Çukurova'dan başlayan demiryolu hattının ilk istasyonu olarak yine Yumurtalık planlanmıştır (Yavuz, 2003, s. 119; Özer, 2010, s. 289). Bu tercih Osmanlı tarafının doğrudan bir talebidir (Beşirli, 2004, s. 221). 1911 senesinde Meclis-i Mebusan oturumunda hükümetin bahsi geçen talebi müzakere edilmiştir. Yüklenici şirket bu isteği kabul etmekle birlikte bölgenin coğrafî durumunun ray döşeme maliyetlerini artırmasından ötürü finansmanın hükümet tarafından karşılanmasını istemiştir (Özüçetin & Altay, 2013, s. 1206). Cumhuriyet döneminin ilk senelerinde Chester Projesi TBMM'de 1923 senesinde müzakere edilip yine kabul edilmiştir. Sözleşmeye göre şirketin talep etmesi hâlinde Yumurtalık'ta bir liman inşa edebileceğine dair bir hükme de yer verilmiştir (Tezel, 1970, s. 297; As, 2015, s. 679-680).

Zamanla tarihî önemini yitiren Ayas'a yönelik Osmanlı'nın son döneminde yeniden artan bir ilgi gözlenmektedir. Bunun temelinde sadece bölgesel ticaretin yeniden canlandırılması değil, aynı zamanda yerel idarenin kamu gelirlerinin artırılmasına yönelik taleplerinde yaşanan

artış da yatmaktadır. Yumurtalık (Ayas) stratejik konumu sayesinde Osmanlı'nın son döneminde bölgesel kalkınma düşüncelerinin bir parçası hâline gelmiştir.

Merkezî Girişimlerden Yerel Taleplere Erken Dönem Teşebbüsler (1880-1884)

1880 senesinde Osmanlı vatandaşı Ernest de Lens ile imzalanan bir imtiyaz antlaşması, Çukurova bölgesine yönelik çok yönlü ve kâr odaklı bir bayındırlık projesini içermektedir. Söz konusu imtiyaza göre de Lens, bataklıkları kurutup tarıma açacak, nehirlere setler inşa edecek ve ilaveten Yumurtalık'ta bir liman tesis edebilecektir. Liman projesi; yükleme ve ihracat işlemleri için bir rıhtım, doklar (depolar), havuzlar ve gemi tamiri için tezgâhlar (tersane) gibi unsurları da kapsayacak şekilde planlanmıştır. Ayrıca yüklenicinin limana yanaşan her gemiden rıhtım ve şamandıra rüsumu alabileceği de kabul edilmiştir (BOA Y.A.RES 6/41, lef. 1, 2, 3, 4; BOA ŞD 2121/14, lef. 2). Ancak şartnamesi dahi hazırlanan bu girişim sadece teşebbüs aşamasında kalmış, uygulamaya geçirilememiştir.

Benzer içerikli bir imtiyaz 1883 senesinde bu sefer Spiraki Assani'ye verilmiştir. Belgelere göre o dönemde Yumurtalık'a birtakım gemilerin yanaşabildiği ancak mevcut demirleme alanının (mersânın) iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. 1880 tarihli mukavele-nâmeye benzer şekilde imtiyaz sahibi, liman inşası için yapacağı yatırım masrafları karşılığında limana gelen gemilerden belirli oranlarda ücret tahsil etme hakkına sahip olacaktır. Assani ile yapılan sözleşmede -de Lens'inkinden farklı olarak- tahsil edilecek ücretler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre altın hesabıyla ton başına yirmi kuruş rıhtım ve dört kuruş şamandıra veya yanaşma ücreti alınacaktır (BOA İ.MMS 73/3342, lef. 1, 2, 3, 5; BOA HR.SFR.3 293/7; BOA A.}DVN.MKL 24/3). Ayrıca Assani'nin elde edeceği gelirler vergiden muaf tutulacak ve projede kullanılacak keresteler, devlete ait ormanlardan temin edilecektir (Yılmazçelik & Erdem, 2014, s. 195).

Başkentte verilen imtiyaz sözleşmeleriyle liman projeleri gündeme gelmekle birlikte, yerel düzeyde ilk somut talebe 1883 yılının sonlarında rastlanmaktadır.[2] Bu dönemde liman meselesi bölge halkının ihtiyaçları doğrultusunda yeniden gündeme gelmiştir. Cebel-i Bereket Mutasarrıfı tarafından merkeze gönderilen takrirde, tüm ahalinin çiftçilikle uğraştığı, ancak ürünlerini ihraç edebilecek uygun bir merkezin bulunmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle ziraî ürünler 40 saat mesafedeki Mersin'e sevk edilmektedir.[3] Ancak ödenen nakliye ücretleri, mal bedelinin yarısından fazlasını aşabilmektedir. Mutasarrıfa göre bu durum, Mersin üzerinden ticareti sürdürülemez hâle getirmekte ve tüccarların ticaretten, çiftçilerin ise ziraattan vazgeçme riskini doğurmaktadır. Bu çerçevede, alternatif bir çıkış noktası olarak Yumurtalık önerilmiştir. Takrirde, Cebel-i Bereket ile Yumurtalık arasında hâlihazırda bir şose yolunun inşa edilmekte olduğu hatırlatılmıştır. Bu elverişli koşullarda ahali içinden isteyenlere 12-15 saat mesafedeki bu liman sahasında ürünlerini koyabilecekleri mağazalar yapabilmeleri için ücretsiz arazi verilmesi talep edilmiştir (BOA ŞD 2121/14, lef. 6, 7 Kasım 1883). Bu sırada nahiye merkezinin Yumurtalık'a taşınmış olması da bölge için idarî anlamda yeni planlar yapılmasını gerektirmiştir. Böylece hem yeni bir limanın vücuda getirilmesi hem de liman faaliyetlerini besleyecek dükkân ve mağazalar için yer tahsisleri üzerine yazışmalar yapılmıştır. Fakat bu girişimlerin hayata geçirilebilmesi için öncelikle en son imtiyaz alan Spiraki Assani'nin liman alanına ilişkin bir harita hazırlayarak devlete sunması gerekmektedir. Söz konusu haritanın 17 Ocak 1884 tarihine kadar arz edilmesi planlanmışsa da bu süreç geciktiğinden ötürü dükkân ve mağazalar için yeni bir adım atılamamıştır. Ancak Assani'nin talebi ve Bâb-ı Âlî'nin onayıyla haritanın takdimi için müteşebbise on sekiz ay daha verilmiştir. Bundan ötürü yeni eklenen süre de bitene kadar yükleniciden bir talepte bulunulmaması kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak, 2 Ağustos 1884 tarihinde on iki ay daha bekleme süresi verilmesi uygun görülmüştür (BOA ŞD 2121/14, lef. 2, 2 Ağustos 1884).

Yukarıda bahsedilen girişimlerden sonra, Yumurtalık Limanı'na ilişkin belgelerde uzun bir süre sessizlik göze

2 İmar faaliyetlerine dair modernizasyona talepleri birçok yerde benzerdi. Şehirler ürünlerini uluslararası pazarlara açmak istiyorlardı. Benzer girişimler Konya, Antalya gibi şehirlerden de gelmekteydi. Özellikle İzmir demiryolunun Konya, Antalya, Burdur ve Isparta gibi şehirlere uzatılması dönemin idarecilerinin de dile getirdiği düşüncelerdi (Ünver, 2022, s. 302-303).

3 Fransız gazeteci Paul Fesch de Konya'nın ihracata konu tarım ürünlerinin Antalya'yla birlikte Mersin'e develerle gönderildiği belirtir (Fesch, 1999, s. 560).

çarpmaktadır. Limandan susam gibi bazı tarım ürünlerinin yüklendiği bilinmekle birlikte, bu dönemde limana dair yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmemiştir. 19. yüzyılın sonlarına yaklaşırken, susam başta olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin Yumurtalık Limanı'ndan farklı tacirler tarafından yüklenmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Susam yüklemelerine ilişkin bilgiler, arşiv belgelerine ilk kez 1895 yılında meydana gelen bir gemi batması vakasıyla; daha sonra ise 1898 ve 1899 yıllarında liman idaresi ile yükleyiciler arasında yaşanan bazı anlaşmazlıklar nedeniyle yansımıştır (BOA HR.H 386/27, 5 Kasım 1895; BOA HR.TH 219/40, 12 Kasım 1898; BOA DH.ŞFR 230/98, 1 Ocak 1899; BOA DH.MKT 2156/71, 4 Ocak 1899; BOA DH.MKT 2162/97, 24 Ocak 1899; BOA HR.TH 221/86, 24 Ocak 1899). Yükleme detayları her ne kadar konumuz dışında olsa da söz konusu dönemde limanda bir müdüriyet teşkilatının kurulu olduğunu ve kolcuların istihdam edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Kısacası belgelerde bir dönem sessizlik göze çarpsa da susam gibi bazı tarım ürünlerinin yüklendiği liman âtıl bir vaziyete düşmemiştir.

1900'lere yaklaşılan süreçte Yumurtalık Limanı ve çevresi stratejik bir bölge olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin, hâlihazırda dalyancılık yapılan bölgede yeni bir dalyan inşaatı başlatılmış ancak bölgenin "ehemmiyet-i fevkaladesi" gerekçe gösterilerek durdurulmuştur (BOA BEO 1348/101089, 2 Ağustos 1899; BOA DH.MKT 2235/153, 20 Ağustos 1899). Bu dönemde özellikle Ermeni Meselesi'nin giderek şiddetlenmesi, yalnızca sahil hattını değil, Adana ve Misis şehir merkezlerinden geçerek Yumurtalık Körfezi'ne dökülen nehir yollarını da daha sıkı güvenlik önlemleri altına almayı gerekli kılmıştır. Arşiv belgelerinde, bu kıyı şeridinin Ermenilerin özellikle Amerika başta olmak üzere yurtdışına firar ettikleri bir çıkış noktası olarak kullanıldığına dair bilgiler yer almaktadır (Örnek için bkz.: BOA BEO 1523/114169, lef. 5, 26 Haziran 1900). Ayrıca İngiltere'nin Akdeniz filosuna erzak temin eden bir tüccarın Yumurtalık'ta bu iş için barakalar inşa etme talebi üzerine yapılan yazışmalarda, Adana Valisi bölgenin stratejik ehemmiyetine atıfla, yabancıların gayrimenkul edinmelerine sıcak bakmadığına dair mütalaa vermiştir (BOA DH.MKT 539/76, lef. 2, 3 Ekim 1903).

Demirden İskele Projesi: Gerekçeler, Girişimler ve Güvenlik Kaygıları (1906-1913)

1883 senesinde sonuçsuz kalan ihale girişiminin ardından, 1906'da Yumurtalık ve hatta Burnaz sahillerine demirden iskeleler inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Ancak bu gelişmenin doğrudan denizciliği geliştirme amacı taşımaktan ziyade, Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'nın Adana Valiliği aracılığıyla ilettiği talepler doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Adana Valisi, 30 Haziran tarihli ilk takririnde Cebel-i Bereket'te belediye gelirlerinin yetersizliği nedeniyle kamu sağlığına yönelik gerekli önlemler alınamadığını belirtmektedir. Salgın hastalıklarla mücadele için ihtiyaç duyulan doktor, aşı memuru, ebe (kabile) ve eczacı gibi sağlık personelinin yıllık giderlerinin karşılanamadığını ifade etmektedir. Bu çerçevede, liva merkezi ile Bahçe, Islahiye ve Hassa kazalarında hizmet verecek sağlık görevlilerinin maaşlarını finanse edebilmek amacıyla, Burnaz ve Ayas kıyılarında mevcut ahşap iskelelerin yerine demirden modern iskeleler yapılması talep edilmiştir. Bu modernizasyon sayesinde ihracat ve ithalat işlemlerinde hem hız hem de kolaylık sağlanacağı, böylece dış ticarete konu olan ürünlerden elde edilecek vergi gelirlerinin kamu sağlığı harcamalarına yönlendirileceği öngörülmüştür. Adana Valisi, söz konusu demir iskelelerin inşası ve bu yapılardan alınacak rüsum gelirlerinin düzenlenmesine ilişkin ilk takririnden yaklaşık bir buçuk ay sonra, Dahiliye Nezareti'ne ikinci bir yazı göndererek sürecin hızlandırılmasını talep etmiştir (BOA ŞD 2136/11, lef. 1, 2; BOA ŞD 2136/14, lef. 1, 2).

Bu talepten yaklaşık bir yıl sonra, 26 Ağustos 1907 tarihinde Cebel-i Bereket İdare Meclisi konuyu bir kez daha ele almış ve demir iskele inşası yeniden gündeme getirilmiştir. Bu defaki başvuruda yalnızca kamu sağlığı harcamalarına kaynak sağlama amacı değil, aynı zamanda ekonomik ve güvenlik temelli gerekçeler de öne sürülmüştür. Yumurtalık, çevresindeki geniş tarım arazilerinde üretilen ürünlerin ihracı açısından doğal bir mahreç noktasıydı. Ancak modern bir iskelenin bulunmaması, bölgedeki ticaretin karmaşık ve kontrolsüz bir şekilde yürütülmesine neden olmaktadır. Tüccarlar, sahil boyunca ve evlerinin alt katlarında kurdukları mağazalarda ithalat ve ihracat faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu denli çok sayıda ve dağınık ticaret noktasının gümrük prosedürleri

çerçevesinde etkin bir biçimde denetlenmesi oldukça zordur. Kasabanın iç kısmında bulunan mevcut gümrük idaresi geniş bir alana düzensiz bir şekilde yayılmış olan dış ticaret faaliyetlerine nezaret edememektedir. Bu durum yalnızca vergi kaçağına yol açmakla kalmayıp aynı zamanda silah vb. tehlikeli ve yasaklı eşyanın ülkeye sokulması riskini de doğurmaktadır. Talepte, sahilde inşa edilecek tek bir iskele sayesinde mevcut dağınık düzeni tek merkezde toplayarak yalnızca bir polisle bile etkili bir denetim sağlanabileceği belirtilmiştir (BOA DH.MKT 1184/56, lef. 4, 5).

1907 senesi Ekim ayında, Yumurtalık'ta bir iskele inşa edilmesine yönelik ilk kez fizibilite çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle Yumurtalık'ta inşa edilecek demir iskelenin yaklaşık maliyetinin belirlenmesi istenmiştir. Aynı zamanda Cebel-i Bereket livasında istihdam edilmesi gereken doktor ve ebelerin yıllık maaş giderleri ile bu giderleri karşılamakla yükümlü belediyelerin gelir durumları da sorgulanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, söz konusu demir iskelenin inşa maliyetinin yaklaşık 400 lira olacağı tahmin edilmiştir. Bu meblağın, iskele üzerinden sağlanacak gelir fazlası teminat gösterilerek banka aracılığıyla borçlanma (istikrâz) yoluyla temin edilmesi planlanmıştır. İskele rüsûmundan elde edilecek gelirin yıllık 150.000 kuruşu aşacağı öngörülmüştür. Buna karşılık doktor ve ebe maaşlarının yıllık toplamı ise 97.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, liva merkezi ve bağlı belediyelerin mevcut gelirlerinin temizlik hizmetleri gibi temel harcamalara bile yetmediği belirtilmiştir. Üstelik, liva merkezi olan Erzin'in bir köy statüsünde bulunması nedeniyle burada yol açma ve kamulaştırma (istimlâk) gibi altyapı harcamaları da öngörülmüştür. Bu çerçevede, inşa edilecek iskelenin sağlayacağı gelir fazlasının yalnızca sağlık giderlerini değil, aynı zamanda bu tür altyapı ihtiyaçlarını da karşılaması beklenmiştir (BOA ŞD 2137/25, lef. 1, 3, 4 Kasım-3 Aralık 1907; BOA BEO 3239/24917, lef. 2).

Gümrüğe gelip gidecek mallardan alınacak iskele vergisinin uygulanabilirliği tartışılmaya devam ederken, bu süreçte Osmanlı dış ticaret rejiminin temel olarak yabancı devletlerle yapılan kapitülasyonlara ve ticaret anlaşmalarına dayandığı unutulmamalıdır. Nitekim 11 Ocak 1908 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nde yapılan görüşmede, ithalat vergileri meselesi yeniden gündeme gelmiş ve kısa süre önce yabancı devletlerin sadece %3'lük ek vergi uygulamasını kabul ettiğine dikkat çekilmiştir.[4] Bu bağlamda, Ayas'ta planlanan iskelenin uygulamaya konulacak vergisinin yabancı devletler nezdinde şikâyete konu olup olmayacağının araştırılması talep edilmiştir. Aynı oturumda, Cebel-i Bereket sancağındaki kazalarda görev yapacak doktor ve ebelerin maaşlarının iskele gelirlerinden karşılanması yönündeki önerinin gerekçesi de sorgulanmıştır (BOA MV 117/133; BOA BEO 3239/242917, lef. 1, 3; BOA ŞD 2769/51, lef. 2). Bu talep, aslında sürecin en başından itibaren Cebel-i Bereket İdare Meclisi tarafından dile getirilmiş ve yaklaşık üç yıl boyunca ısrarla tekrarlanmıştır. Ancak Maliye Dairesi, uygun bir dille doktor ve ebe tayinlerinin, kamu sağlığı önlemlerinin, yolların tamiri ve benzeri imar faaliyetlerinin belediyelerin asli görevleri arasında yer aldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, Ayas'ta bir iskelenin bulunup bulunmaması ya da bu iskeleden elde edilecek gelirlerin yeterli olup olmaması, yerel idarelerin bu görevlerini yerine getirip getirmeyeceğine dair meşru bir gerekçe olarak kabul edilmemiştir. Bu nedenle, söz konusu harcamalar için gerekli kaynağın doğrudan belediye bütçeleri içinden tahsis edilmesi önerilmiştir (BOA BEO 3239/24917, lef. 2, 11 Ocak 1908).

Modern ve demirden bir iskele inşasının gündemde olduğu bu süreçte, Ayas'ta tüccarlar tarafından inşa edilmiş çok sayıda hususî iskele zaten mevcuttur. Ancak Cebel-i Bereket İdare Meclisi, bu dağınık yapılanmanın çeşitli sakıncalar doğurduğunu belirterek, özel iskelelerin kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Zira her bir iskelenin denetlenmesi oldukça zor görülmektedir. Belgelerde, bu hususî iskeleler aracılığıyla kimliği belirsiz şahısların ve firari Ermenilerin bölgeye giriş-çıkış yaptığı, hatta silah sevkiyatı gerçekleştirildiği yönünde tespitler yer

4 Osmanlı Devleti 1905 senesinde %8 olan ithalat vergisine %3 daha eklemek istemiştir. Ancak bu talep Batılı Devletler ile uzun süreli bir diplomatik kriz ortaya çıkarmıştır. Hatta yabancı elçiler söz konusu krize misyoner mekteplerin tanınması, Maâdin Nizâm-nâmesinin değiştirilmesi ve Makedonya ıslahatı gibi farklı başlıklar da ilave ederek sorunu iyice karmaşık bir hale getirmişlerdir. Nihayet 1907 senesi içinde uzlaşı sağlanmış ve ithalat vergisinin %11'e çıkarılabilmesi kabul edilmiştir. Belgede "Memâlik-i ecnebiyeden gümrük idârelerine vürûd edecek eşyâdan %3 nisbetinde resm-i munzamm ahzına devletlerin ahiren muvâfakatı istihsâl olunarak" ifadesiyle bu sürece açıkça atıf yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Saçlı, 2024, s. 108-112).

almaktadır. Ayrıca yabancı gemilerde bulunan mürettebat ve yolcuların sahilin herhangi bir noktasından kontrolsüz biçimde karaya çıkmaları da güvenlik açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Tüm bu nedenlerle, demir iskele projesinin vakit kaybedilmeksizin tamamlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu aşamada yaklaşık üç yıldır her çuval ya da sandık eşyadan alınması planlanan onar para iskele resminin, beşer para olarak belirlenmesi gündeme gelmiştir. Söz konusu verginin ahzına sebep olarak ise bu sefer, iskelede görev yapacak memurun maaşı ile ileride doğabilecek tamirat giderleri gösterilmiştir. Zira bunun dışındaki nedenlerin "şâyân-ı kabûl olamayacağı" ifade edilmiştir.[5] Ayrıca verginin uygulanabilmesi için yerel halk ve tüccarların rızasının alınmasının gerekliliği de vurgulanmıştır (BOA DH.MKT 1254/62, 15 Mayıs 1908; BOA ŞD 2138/3, lef. 1, 12 Nisan 1908; BOA Y.A.RES 158/42, lef. 2, 19 Temmuz 1908). İskeleden alınacak verginin meşruiyetini temellendirmek için ise Mersin Limanı'nın uzun süredir benzer bir vergi uygulaması yaptığı emsal olarak gösterilmiştir (BOA DH.MKT 2779/24).

1908 senesi sonrasında bir süre kesintiye uğrayan yazışmalar, üç yıl aradan sonra yeniden başlamıştır. 13 Şubat 1911 tarihli ve Ümraniye (Dörtyol) kazasından gönderilen takrirde, söz konusu iskelenin hâlâ inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Daha önce yaklaşık 400 lira olarak hesaplanan iskele inşa maliyeti bu kez 10.000 kuruş olarak öngörülmüş ve bu bedelin belediye sandığından karşılanması uygun bulunmuştur. Ayrıca iskelenin masrafını iki üç sene içerisinde telafi edebileceği tahmin edilmiştir. Projeden elde edilecek gelirle belediye bütçesinin güçlendirilmesi ve uzun süredir gündemde olan doktor ile ebe maaşlarının karşılanması da hedeflenmiştir. Bu dönemde, geçmiş yıllardan farklı olarak vergi miktarları doğrudan belirlenmemiş; bunun yerine bir tarife hazırlanarak değerlendirilmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e sunulması istenmiştir. Ayrıca sürecin bir diğer dikkat çekici yönü, iskele inşa edilecek mevkiinin adı üzerinde tartışmaların başlamasıdır. Bu durum, projede somut bir aşamaya geçildiğini göstermektedir. 1911 yılına gelindiğinde merkezî yönetimin konuya yaklaşımında da önemli bir değişim gözlenmektedir. Daha önceki yıllarda Adana Valiliği, tüm girişimlerinde Bâb-ı Âlî'den onay alma yoluna gitmiştir ki; bu da Osmanlı bürokratik teamüllerine uygun bir tutumdur. Ancak bu defa Dahiliye Nezâreti, iskele inşasının ilgili yerel idarelerin yetki sahasında bulunduğunu belirterek, merkezin iznine ihtiyaç olmadığını bildirmiştir. "İskele inşâ'sı mahallinin dâire-i salâhiyeti dâhilinde bulunduğuna nazaran muhtaç-ı istîzân mevâddan değildir" ifadesiyle, karar alma yetkisi ilk kez doğrudan yerel yönetime bırakılmıştır. Bu yetki devri aynı zamanda masraf ve sorumlulukların da devri anlamına gelmektedir (BOA DH.İD 75 1/30, lef. 2, 3, 5, 6).

Bir yandan iskele inşası gündemdeki yerini korurken, diğer yandan Yumurtalık Limanı'nın gerektiğinde askerî amaçlarla kullanılabilecek bir liman hâline getirilmesine yönelik planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Her ne kadar bölge resmen müstahkem bir mevki statüsünde olmasa da ilerleyen dönemler için bu yönde bir tasavvur söz konusudur. Bu çerçevede, liman çevresindeki mirî ve boş arazilerin yabancılara satılmaması gerektiği vurgulanmış; sahil hattı boyunca tapulu olan bazı arazilerin ise zamanla istimlâk edilmesinin zorunlu olabileceği ifade edilmiştir. Ancak bu tür bir istimlâk sürecinin, yüksek maliyet doğurma ihtimali ve arazi sahiplerinin fiyat spekülasyonuna yönelme riski nedeniyle dikkatli biçimde, zamana yayılmış olarak yürütülmesi önerilmiştir. Aynı dönemde Mersin'de faaliyet gösteren Avusturya konsolosluk tercümanının bölgeden arazi satın alma girişiminde bulunduğu da belgelerde yer almaktadır. Arazi meselesi bu çalışmanın kapsamı dışında kalsa da dönemin sonunda bazı kıyı bölgelerinde mülkiyetin kamu yararı gözetilmeden birkaç kişi üzerinde toplandığı ve devlet arazilerinin hileli işlemlerle el değiştirdiğine dair endişelerin kayıtlara geçtiği görülmektedir (BOA ŞD 16/25, lef. 1-7, 17 Eylül 1910-19 Nisan 1911; BOA BEO 4195/314588, lef. 3, 4, 25 Mayıs-7 Haziran 1913).

SONUÇ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Yumurtalık Limanı'nı modern bir liman haline getirme çabalarını ortaya koymuştur. 1880'lerden 1914'e kadar uzanan süreçte hem merkezî idare hem de yerel aktörler

5 1900 senesinden itibaren Antalya limanında "özel bir tarife üzerinden alınan vergi" de tüccarın itirazına konu olmuştu. Teke Mutasarrıflığı ise Yumurtalık'taki tartışmaya benzer bir şekilde verginin liman inşaatı masraflarını karşılamak üzere alındığını savunmuştur (Ünver, 2022, s. 307).

tarafından farklı zamanlarda çeşitli projeler gündeme getirilmiştir. Bu projeler ekonomik, idarî, sağlık ve güvenlik temelli gerekçelerle şekillenmiştir. Başlangıçta imtiyaz sözleşmeleri yoluyla başkentten yönetilmeye çalışılan girişimler zamanla yerel taleplerin belirleyici olduğu bir sürece evrilmiştir. Ermeni Meselesi'nin yoğunlaştığı 1900'e giden süreç limana güvenlik stratejisi temelli yaklaşımın da belirginleştiği bir dönemdir.

Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı tarafından 1883'ten itibaren kamu sağlığı hizmetlerinin finanse edilmesi, vergi kayıplarının önlenmesi, kaçakçılığın ve silah sevkiyatının engellenmesi gibi gerekçelerle iskele inşası talep edilmiştir. Belgelerde zaman zaman "liman", "rıhtım" ve "iskele" ifadeleri arasında geçişler yapılarak birbirinin yerine kullanılmakla birlikte süreç ilerledikçe özellikle "demirden tek bir iskele" ifadesinin öne çıkması, fiziki projenin kapsamındaki daralmayı da işaret etmektedir. Sürecin sonunda ise karar alma yetkisinin taşraya bırakılmasıyla, merkez-taşra ilişkilerinde dikkat çekici bir dönüşüm yaşandığı dikkat çekmektedir. Çukurova'nın tabiî bir limanı olan Yumurtalık, bu bağlamda Osmanlı'nın geç dönem kalkınma projeksiyonlarında Akdeniz'e açılan stratejik bir menzil olarak konumlandırılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret - Mukâvelenameler (A.}DVN.MKL): 24/3.

Babıali Evrak Odası (BEO): 1348/101089; 1523/114169; 3239/242917; 3239/24917; 3239/24917; 4195/314588.

Dahiliye Nezâreti - İdare (DH.İD): 75 1/30.

Dahiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi (DH.MKT): 1184/56; 1254/62; 2156/71; 2162/97; 2235/153; 2779/24; 539/76.

Dahiliye Nezâreti - Şifre Kalemi (DH.ŞFR): 230/98.

Hariciye Nezâreti - Hukuk (HR.H): 386/27.

Hariciye Nezâreti - Londra Sefareti (HR.SFR.3): 293/7.

Hariciye Nezâreti - Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH) 219/40; 221/86.

İrâde - Meclis-i Mahsûs (İ.MMS): 73/3342.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 117/133.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 16/25; 2121/14; 2136/11; 2136/14; 2137/25; 2138/3; 2769/51.

Yıldız - Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES): 158/42; 6/41.

İkincil Kaynaklar

Akkuş Yiğit, F. (2016). Doğu Akdeniz'in önemli liman-kalesi: Ayas. İçinde Y. Kurt & M. F. Sansar (Ed.), *Tarihte Adana ve Çukurova: C. I* (s. 451-467). Akademisyen Kitabevi.

Altan, E. (2005). Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonra Anadolu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, *42*.

As, E. (2015). Lozan Barış Antlaşması'nda demir yollarına yönelik alınan kararlar ve cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan gelişmeler. *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, 13-15 Kasım 2013 Ankara*, *I*, 663-698.

Bayram, S. (2009). *Osmanlı döneminde Selanik Limanı: 1869-1912* [Doktora]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beşirli, M. (2004). Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *XI*(23).

Bilgili, N. (2016). *İstanbul Limanları'nın modernizasyonu: Dersaadet Rıhtım ve Anadolu Demiryolları Şirketlerinin inşa faaliyetleri (1890-1934)* [Yüksek Lisans]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Demir, F. (2016). Kilikya'daki Aigeai kenti ve tarihi. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 1-13. http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1059

Ersan, M. (1999). Wilbrand von Oldenburg Seyahatnamesine göre XIII. yüzyılın başlarında Çukurova. *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Ankara*, 279-285.

Fesch, P. (1999). *Abdülhamid'in son günlerinde İstanbul* (E. Üyepazarcı, Çev.). Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

İnan, A. (1989). Samsun-Kayseri Demiryolu yapım sözleşmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *60*.

Karakoç, F. D. (2013). 19. yüzyıl sonunda Halep'te İngiliz belgelerine göre toplum, yönetim ve konsoloslar arasındaki ilişkiler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *XXIV*(24).

Karlangıç, O. (2022). Kuruluşundan lağvedilişine kadar Cebel-i Bereket Sancağının idari yapısı [1879-1933]. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, *15*. https://doi.org/10.21021/osmed.1155659

Kaynar, İ. S. (2015). Haydarpaşa-İzmit Demiryolu ve iskelelerle ilişkisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *5*(12).

Kütükoğlu, M. (2011). İzmir Rıhtımı inşaatı ve işletme imtiyazı. *Tarih Dergisi*, *32*.

Örenç, A. F. (2016). Modern İstanbul Limanı'nın inşası sürecinde Galata ve Eminönü semtlerinde kentsel değişim. *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016*, 205-258.

Özer, S. (2010). Chester Projesi'nin Hakimiyet-i Milliye gazetesine yansıması. *History Studies*, 287-299.

Özüçetin, Y., & Altay, E. (2013). Demiryolu inşası fikri ve sahibinin adıyla ifade edilen bir proje: "Chester Projesi". *JASSS: The Journal of Academic Social Science Studies*, *VI*(1).

Saçlı, N. (2024). *Osmanlı Devleti'nde Amerikan ekonomik varlığı (1850-1908)*. Filiz Kitabevi.

Şakiroğlu, M. H. (1990). Venedikli seyyah Marco Polo ve eseri (hakkında yapılan en yeni metin neşri vesilesiyle). *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, *VI*(17).

Tezel, Y. S. (1970). Birinci Büyük Millet Meclisi anti-emperyalist miydi? : Chester ayrıcalığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *25*(04). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001284

Tuncel, M. (2000). İskenderun. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, s. 580-582). TDV Yayınları.

Turan, Ş. (1988). Karadeniz ticaretinde Anadolu şehirlerinin yeri. *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986, Samsun*, 147-158.

Umar, Ö. O. (2001). Trablusgarb Savaşı sırasında İtalya'nın Beyrut'u bombardımanı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *XVII*(51).

Ünver, M. (2022). Osmanlı Devleti'nin son döneminde kara ve demir yolu ulaşımının Antalya Limanı'nın ihracat ve ithalatına etkisi. İçinde F. Şimşek (Ed.), *Antalya'nın Denizcilik ve Deniz Ticareti Tarihi* (s. 299-319). İMEAK Deniz Ticaret Odası Antalya Şubesi Yayınları.

Völay, Ş., & Münir, F. (1998). Balkan Harbinden sonra Akdeniz sorunu ve Osmanlı Asyasını tehdit eden tehlikeler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, *12*.

Yavuz, B. S. (2003). Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında uluslararası rekabet alanı olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin ekonomik ilişkileri (13 Ekim 1921 Kars Antlaşması Sonrası). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, *II*(4).

Yılmazçelik, İ., & Erdem, S. (2014). Sultan II. Abdülhamid devri deniz ulaşımı ağı ve denizlerarası nakliyat. *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013, Türk Denizcilik Tarihi*, *V*, 157-220.

EKLER

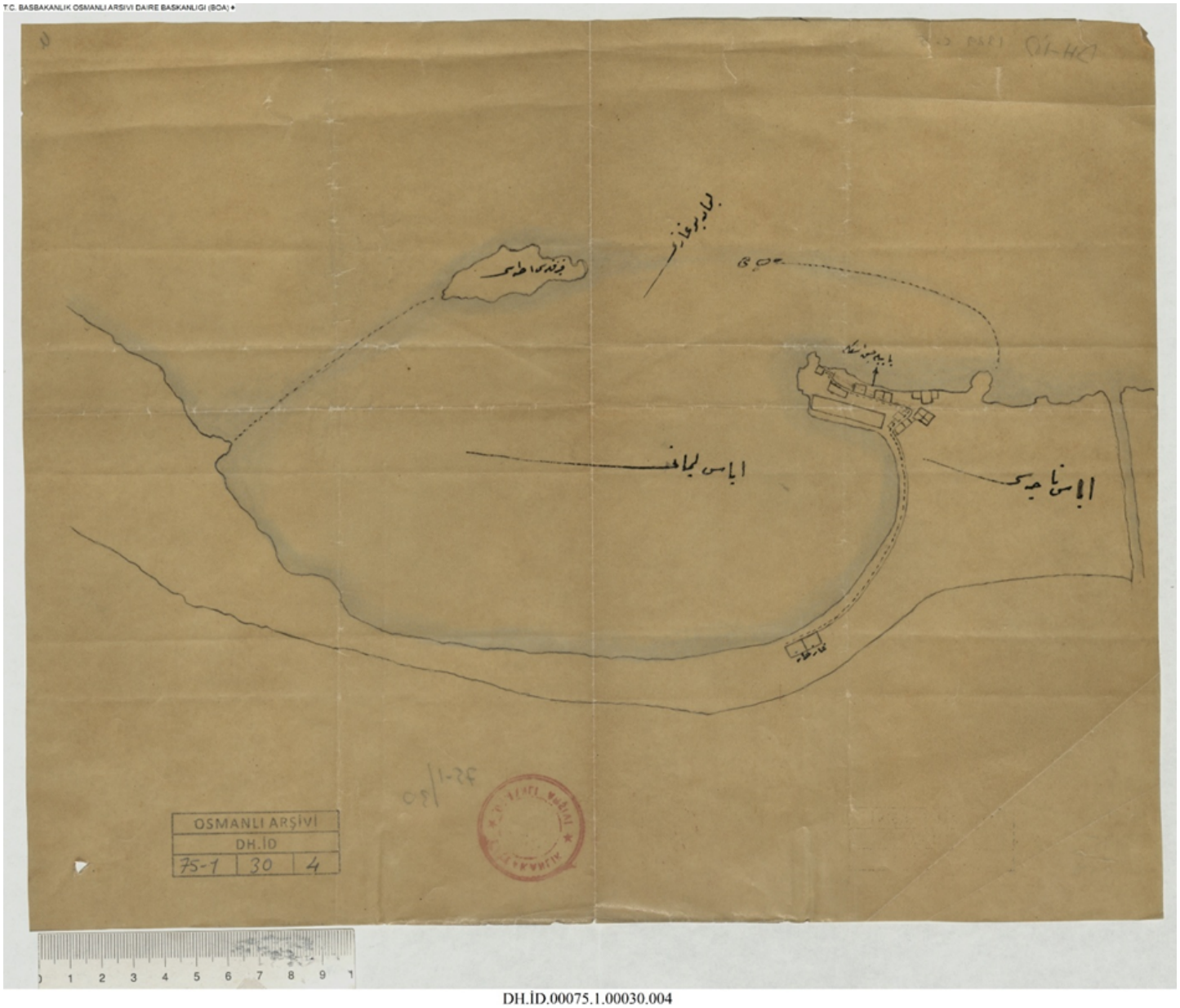

Harita 1. Yumurtalık (Ayas) Limanı Haritası (BOA DH.İD 75 1/30)

Harita 2. Yumurtalık (Ayas) Limanı Haritası (BEO 4195/314588)

DANİMARKA, FİNLANDİYA, KORE CUMHURİYETİ VE YENİ ZELANDA E-DEVLET UYGULAMALARI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

COMPARATIVE ANALYSIS OF E-GOVERNMENT APPLICATIONS IN DENMARK, FINLAND,THE REPUBLIC OF KOREA AND NEW ZEALAND

Melike ÇİÇEK

87

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1493-1523
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1586083

Geliş Recieved: **15.11.2024**
Kabul Accepted **06.09.2025**

DANİMARKA, FİNLANDİYA, KORE CUMHURİYETİ VE YENİ ZELANDA E-DEVLET UYGULAMALARI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

COMPARATIVE ANALYSIS OF E-GOVERNMENT APPLICATIONS IN DENMARK, FINLAND,THE REPUBLIC OF KOREA AND NEW ZEALAND

Melike ÇİÇEK

Anahtar Kelimeler:
E-Devlet,
E-Devlet Gelişmişlik Endeksi,
Karşılaştırmalı Analiz,
Erişebilir Hizmetler.

Keywords:
E-Government,
E-Government Development Index,
Comparative Analysis,
Accessible Services.

ÖZ

Bu çalışma Birleşmiş Milletler (BM) tarafından geliştirilen E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) kapsamında 2022 yılında ilk dört sırada yer alan Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarını analiz etmektedir. Çalışmada, bu ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kamu hizmetlerini sunma yetkinlikleri; kullanıcı dostu arayüzler, erişilebilirlik, veri güvenliği, kişisel veri koruması, yenilikçi çözümler ve vatandaş katılımı gibi temel bileşenler çerçevesinde incelenmiştir. Analiz sonuçları her ülkenin e-Devlet uygulamalarındaki güçlü yönlerini ve geliştirilmesi gereken alanları ortaya koyarak daha etkin, güvenli ve kapsayıcı dijital kamu hizmetleri oluşturulmasına yönelik politika önerileri sunmaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde betimsel vaka analizi, metin analizi ve kasıtlı yargısal örnekleme teknikleriyle gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar göstermektedir ki başarılı e-Devlet uygulamalarında etkinlik, kullanıcı dostu tasarım, veri güvenliği ve vatandaş katılımı öne çıkmaktadır. Ele alınan dört ülke kendi sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamlarına uygun çözümler geliştirerek küresel ölçekte dijital yönetişim alanında öncü konumda yer almaktadır. Bu ülkelerin deneyimleri, kamu yönetimini dijitalleştirmek isteyen ülkeler için model teşkil etmekte ve dijital kamu hizmetlerinin vatandaş odaklı bir yaklaşımla daha etkin şekilde sunulmasına katkı sağlamaktadır.

ABSTRACT

This study analyzes the e-Government applications of Denmark, Finland, the Republic of Korea and New Zealand, which are ranked in the top four in 2022 within the scope of the E-Government Development Index (EDGI) developed by the United Nations (UN). In the study, the competencies of these countries to provide public services using information and communication technologies were examined within the framework of basic components such as user-friendly interfaces, accessibility, data security, personal data protection, innovative solutions and citizen participation. Employing qualitative research methods,the study uses descriptive case analysis, textual analysis, and purposive judgmental sampling techniques. The results show that efficiency, user centered design, data security and citizen participation stand out in successful e-Government applications. The four countries examined are pioneers in the field of digital governance on a global scale by developing solutions appropriate to their own social, economic and cultural contexts. The experiences of these countries constitute a model for countries that want to digitalize public administration and contribute to the more effective delivery of digital public services with a citizen-centered approach. The study concludes with policy recommendations for building more effective, secure, and inclusive digital public services based on the strengths and areas for improvement identified in each case.

[1] Doktora Öğrencisi,Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, melkeglmz@hotmail.com, ORCID: 0009-0009-0412-2113.

Alıntılamak için/Cite as: Çiçek M. (2025) Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti Ve Yeni Zelanda E-Devlet Uygulamaları Karşılaştırmalı Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1493-1523

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal yapılar, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak dönüşüme uğramıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, üretim biçimlerinde ve toplumsal dinamiklerde köklü değişimlere yol açmış; üretim süreçleri tarıma dayalı ekonomik modelden makineleşme ile fabrikalara aktarılarak sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Bu dönüşüm yalnızca ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, yaşam biçimlerini ve yönetim biçimlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, önceki dönüşümlerden çok daha kapsamlı bir şekilde gerçekleşmiş, dijitalleşmenin etkisiyle kamu yönetimi süreçlerinde köklü değişimlere neden olmuştur.

Bilgi toplumu bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) ilerlemelerle şekillenmiş olup, bilginin üretimi, yönetimi ve dağıtımının toplumun tüm alanlarında belirleyici olduğu bir sistem ortaya çıkarmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, zaman ve mekan sınırlamalarını ortadan kaldırarak bireylerin, kurumların ve devletlerin birbirleriyle etkileşim biçimlerini değiştirmiştir. Bu bağlamda bilgi toplumu, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerde derinlemesine bir değişim süreci başlatmıştır. Kamu yönetimi de bu değişimden etkilenmiş ve vatandaş odaklı hizmet sunumunu geliştirmeye yönelmiştir.

Bu değişim sürecinin en önemli bileşenlerinden biri e-Devlet uygulamalarıdır. E-Devlet, kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunulmasını sağlayarak vatandaşların kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmayı, bürokratik süreçleri azaltmayı ve kamu yönetiminde etkinliği artırmayı amaçlayan bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen hızlı ilerleme, e-Devlet uygulamalarının sürekli olarak gelişmesini ve dönüşmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm yalnızca teknik altyapının yenilenmesini değil aynı zamanda hizmet kalitesinin artırılmasını, veri güvenliği ve gizliliğin korunmasını ve dijitalleşmenin kapsayıcılığının genişletilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda ülkeler arasında e-Devlet uygulamalarına yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmekte ve bu durum da dijital kamu hizmetlerinin yönetilmesi ve teknik boyutlarında farklılıkları da ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma BM tarafından geliştirilen e-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) kapsamında 2022 yılında ilk dört sırada yer alan Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarını kullanıcı dostu arayüzler, erişilebilirlik, veri güvenliği, kişisel veri koruması, yenilikçi çözümler ve vatandaş katılımı gibi temel bileşenler çerçevesinde analiz etmektedir. Bu ülkelerin güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilerek, diğer ülkelerin dijital kamu hizmetlerini daha etkin, güvenli ve kapsayıcı hale getirmeleri için politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarının nasıl farklılık gösterdiği ve bu farklılıkları etkileyen temel faktörlerin neler olduğu sorularına odaklanmaktadır. Çalışmada bu dört ülkenin e-Devlet politikaları ve uygulamaları karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilerek literatürde eksik kalan yönlerin tamamlanması amaçlanmaktadır. Özellikle yönetimsel ve teknik boyutlar açısından incelenen bu ülkelerin e-Devlet sistemleri yalnızca dijitalleşme seviyeleri açısından değil, aynı zamanda kullanıcı deneyimi, veri güvenliği, yönetişim süreçleri ve kamu kurumları arasındaki entegrasyon açısından nasıl farklılaştığı bağlamında ele alınmıştır.

Mevcut literatürde e-Devlet gelişimine yönelik çalışmaların büyük ölçüde teknik altyapı unsurlarını ele aldığı görülmektedir. Ancak bu çalışma vatandaş deneyimi, dijital kapsayıcılık ve veri güvenliği gibi önemli faktörleri de içeren kapsamlı bir analiz sunarak literatüre farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Çalışmanın temel farkı yalnızca ülkelerin dijitalleşme seviyelerini değil, aynı zamanda e-Devlet uygulamalarının uzun vadeli toplumsal etkilerini ve yönetişim süreçlerine nasıl entegre edildiğini analiz etmesidir.

Çalışmanın pratik katkısı başarılı e-Devlet uygulamalarının detaylı bir analizinin sunulması ve bu doğrultuda diğer ülkeler için dijital dönüşüm süreçlerinde benimseyebilecekleri politika önerilerinin geliştirilmesidir. Çalışmada incelenen ülkelerin güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek gelecekteki politika yapıcılar için yol gösterici nitelikte çıkarımlar sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda e-Devlet sistemlerinin yalnızca teknolojik gelişmişlik açısından değil kamu yönetimi süreçlerine

etkileri bakımından da değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada dijital devlet kavramı yalnızca teknolojik altyapı ve e-hizmetlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda veri yönetimi, yönetişim yapıları ve vatandaş katılımı bağlamında da ele alınmaktadır. Çalışmanın temel hedeflerinden biri, incelenen ülkelerin dijital devletleşme sürecini teknik altyapı ile yönetişim süreçleri ve politika yapımı perspektifinden değerlendirmektir. Bu doğrultuda Danimarka zorunlu dijital devletleşme ve veri güvenliği politikalarıyla ön plana çıkarken Finlandiya vatandaş odaklı katılım mekanizmaları ve açık veri politikaları ile dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Kore Cumhuriyeti yapay zeka destekli e-Devlet hizmetleri ve büyük veri kullanımı ile güçlü konumdayken Yeni Zelanda kullanıcı merkezli dijital kamu hizmetleri stratejisiyle dijital devletleşmede öncü bir model sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma dijital yönetişim süreçlerinin farklı yönetim sistemlerine nasıl entegre edildiğini inceleyerek kamu yönetiminde dijitalleşme, dijital dönüşüm ve dijital yönetişim kapsamında sistematik bir analiz sunmaktadır.

Yöntem ve Sınırlılıklar

Çalışma kapsamında yapılan araştırmada Betimsel Vaka Çözümlemeleri, Metin Analizi ve Kasıtlı Yargısal Örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Betimsel vaka analizi yöntemi belirli bir olgunun veya sürecin detaylı olarak ele alındığı sistematik bir çerçevede incelendiği nitel bir araştırma yöntemidir. Bu bağlamda çalışmada EDGI kapsamında ilk dörtte yer alan ülkelerin e-Devlet politikaları, hukuki düzenlemeleri ve uygulamaları tarihsel bağlamda ele alınarak analiz edilmiştir. Betimsel vaka analizi yöntemi ile e-Devlet sistemlerinin yapıları, işleyişleri ve vatandaşlar üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda her ülkenin e-Devlet stratejileri, politikaları ve uygulamaları ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

Metin Analizi e-Devlet uygulamalarına ilişkin raporlar, akademik makaleler, resmi dokümanlar ve web siteleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem ile nitel veriler sistematik bir şekilde incelenmiş ve önemli noktaları ortaya çıkarılmıştır. Her bir ülke için literatürdeki bilgilerin yanı sıra, hükümetin yayımladığı belgeler ve uluslararası e-Devlet raporları da analiz edilmiştir.

Kasıtlı Yargısal Örnekleme Yöntemi çalışmada belirli kriterlere göre seçilen ülkelerin incelenmesini sağlamıştır. Bu yöntem, e-Devlet uygulamalarında öne çıkan ve dünya genelinde başarılı kabul edilen ülkeleri seçmek için kullanılmıştır. Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda, e-Devlet alanında uluslararası alanda tanınmış ve farklı coğrafi bölgeleri temsil eden ülkeler olarak seçilmiştir. Ayrıca Kasıtlı Yargısal Örnekleme Yöntemi dünya genelinde öne çıkan ülkelerin seçilmesine olanak tanıyarak en iyi uygulamaların incelenmesini sağlamıştır.

Çalışmada, Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) 2022 yılı verilerinin kullanılması metodolojik ve analitik açıdan önemli nedenlere dayanmaktadır. Öncelikle 2022 yılı küresel dijitalleşme süreçlerinde önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olup COVID-19 pandemisinin etkisiyle birçok ülke dijital yönetişim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Bu bağlamda 2022 yılı EGDI verileri pandemi sonrası devletlerin dijitalleşme kapasitelerini ve kamu hizmetlerinde dönüşüm süreçlerini en güncel ve kapsamlı şekilde değerlendiren bir ölçüm seti sunmaktadır. İkinci olarak 2022 yılı EGDI raporu e-Katılım Endeksi, Çevrimiçi Hizmet Endeksi ve Telekomünikasyon Altyapı Endeksi gibi bileşenlerde önemli metodolojik güncellemeler içermekte ve e-Devlet sistemlerinin kapsayıcılığı, veri güvenliği, kullanıcı dostu hizmetleri ve yapay zeka destekli kamu hizmetleri gibi unsurları daha detaylı analiz etmektedir.

Çalışmada Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın seçilme nedeni sadece genel sıralamada ilk dörtte yer almaları değil aynı zamanda farklı kıtalardan gelen ve farklı yönetim sistemlerine sahip olmalarına rağmen küresel çapta en başarılı dijital yönetişim modellerini geliştirmiş olmalarıdır. Bu ülkeler, sadece belirli bir bölge veya alt bölgenin değil küresel anlamda e-Devlet gelişiminde öncü olarak kabul edilen devletlerdir. Çalışmanın amacı belirli bir bölge veya ülke grubu için değil küresel düzeyde uygulanabilir politika önerileri geliştirmek olduğu için bölgesel liderler yerine genel sıralamada en yüksek başarı gösteren ülkeler tercih edilmiştir. Bu doğrultuda çalışma dünya lideri

konumundaki bu dört ülkenin farklı yönetim sistemleri, dijital altyapı stratejileri ve politika süreçleriyle nasıl başarılı olduklarını analiz ederek kamu yönetimini dijitalleştirmek isteyen ülkelerin kendi dijital dönüşüm süreçlerinde benzer başarılar elde edebilmesine yönelik yol gösterici bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan veriler BM 2022 EGDI'ye dayanarak güncel ve güvenilir kaynaklardan elde edilmiştir. E-Devlet uygulamaları sürekli olarak geliştiği için çalışmanın bulguları, belirli bir zaman dilimindeki durumu yansıtmaktadır. Bu durum, mevcut durumu anlamak ve gelecekteki araştırmalar için sağlam bir temel oluşturmak açısından önem arz etmektedir. Öte yandan kamuya açık kaynaklarla çalışılmış olması, şeffaf ve erişilebilir verilerin kullanılması açısından avantaj sağlamıştır.

Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın farklı kültürel ve dilsel bağlamlara sahip olmaları e-Devlet uygulamalarının çeşitliliğini ve yenilikçi yaklaşımlarını daha iyi değerlendirme imkanı sunmuştur. Bu çeşitlilik farklı kültürel perspektiflerin e-Devlet uygulamalarına nasıl yansıdığını değerlendirme fırsatı sunarken farklı dokümanların incelenmesi, araştırmanın kapsamını da zenginleştirmiştir.

E-Devlet uygulamaları sürekli olarak gelişen ve yenilenen bir alan olması nedeni ile çalışmanın bulguları, mevcut durumu en iyi şekilde göstermeyi amaçlamaktadır. Bu durum, gelecekte yapılacak araştırmalar için de sürekli güncellenen bir bilgi kaynağı ve dayanak noktası oluşturabilecektir.

Bu itibarla çalışmada ele alınan dört ülkenin e-Devlet uygulamalarının bir arada karşılaştırmalı analizine yönelik literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunması göz önünde bulundurularak araştırmanın özgünlüğü ve katkı potansiyeli değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın sınırlılıkları bağlamında gelecekte yapılacak araştırmalarda bölgesel karşılaştırmalar ve uzun vadeli dijital dönüşüm süreçlerini inceleyen analizler için öneriler sunulmuştur. Böylece bu araştırma ile e-Devlet uygulamalarının gelişimi üzerine yapılan çalışmalara yeni bir perspektif kazandırılması ve literatüre özgün bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Devlet ve E-Devlet Kavramlarının Kavramsal Çerçevesi

Devlet, belirli bir coğrafi alanda yaşayan insan topluluğu üzerinde egemenlik hakkına sahip olan, hukuki düzenlemeler yapabilen, bir ulusun siyasi ve toplumsal varlığını temsil eden siyasi bir yapıdır. Devlet olgusu var olduğundan bu yana sürekli dönüşüm halinde olmuştur. Devletin tarihsel süreçte geçirdiği değişim en temelde toplumların ihtiyaçları, beklentileri ve dinamikleri ile şekillenmektedir. Bu nedenle devletin zaman içindeki değişimi ve dönüşümü teknolojik ilerlemelerle, ekonomik şartlarla, uluslararası ilişkilerle, demografik ve sosyal değişimlerle belirlenmektedir. Devletin en temel fonksiyonlarından biri hizmet sunma durumudur. Günümüz modern devletlerinde mevcut iktidarların yeniden seçilebilmesi sundukları kamu hizmetlerinin etkinliğiyle belirlenmektedir. Bu kapsamda devletin kamu hizmetlerini verimli, etkin, ucuz ve ulaşılabilir biçimde sunması gerekmektedir (Krejnus, et al., 2023, s.21).

Klasik devlet anlayışında, devlet merkeziyetçi ve bürokratik bir yapıya sahipti. Devlet yasaların uygulanması ve kamu hizmetlerinin sunumu gibi temel fonksiyonlarını hiyerarşik bir yapı içerisinde yerine getirmekteydi. Vatandaşların fiziksel olarak devlete erişimi ve bürokratik süreç, devletin hizmet sunumunda yavaş ve verimsiz olmasına neden oluyordu. 20.yy. sonlarında bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler devlet yapısında köklü değişiklikleri getirmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren özel sektör alanında internetin kullanılmaya başlanması ile kamu sektörü açısından da internet üzerinden hizmet verilmesi durumu gündeme gelmeye başlamıştır. Bilgiye kolay ulaşılması ve bilginin depolanması ile bunların belli şartlar dahilinde ilgililere uzaktan erişim ile sunulabilecek olması kamu hizmetlerinin verimliliğini ve etkinliğinin arttırılabileceğini ortaya çıkarmıştır. Bu itibarla bilgi ve iletişim teknolojilerinin devlet hizmetlerinde kullanılması e-Devlet yaklaşımını ortaya çıkarmıştır (Tunç,2019, s.77). E-Devlet yaklaşımı ile devletin kamu hizmetlerini dijital ortamda sunması daha etkin, hızlı ve şeffaf bir yönetim anlayışını getirmiştir. Bu anlayış vatandaşların devlet ile olan ilişkilerini kolaylaştırmış ve kullanıcı dostu bir kamu hizmet sürecini ortaya çıkarmıştır. E-Devletin kamu

hizmeti sunma araçları olan E-Devlet uygulamaları ile zaman ve maliyet tasarrufu sağlanırken, vatandaşların karar alma süreçlerine daha aktif katılımı ile demokratik yönetim anlayışına da katkı sağlanmaktadır. Bu kapsamda kamu yönetiminde dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte e-Devlet yalnızca klasik ve modern devlet anlayışları arasındaki bir dönüşüm değil aynı zamanda verimlilik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi temel ilkelerin dijital teknolojiler aracılığıyla güçlendirilmesini sağlayan bir yönetim modeli haline gelmiştir.

E-Devlet'in kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte OECD'ye göre e-Devlet, daha etkin bir yönetişime ulaşmak adına bilgi ve iletişim teknolojilerinin özellikle de internetin bir araç olarak kullanılması şeklinde ifade edilmektedir (OECD, 2003). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere e-Devlet kavramı doğrudan yönetişim ile bağlantılıdır ve dijital teknolojilerin yönetişim süreçlerine entegrasyonunu ifade etmektedir.

Yönetişim kavramı ilk olarak Dünya Bankası'nın 1989 yılında yayımladığı Sahra Altı Afrika: Krizden Sürdürülebilir Büyümeye raporunda kullanılmış olup, Afrika'da yaşanan krizi açıklamak için 'yönetişim krizi' ifadesi tercih edilmiştir. Dünya Bankası, yönetişimi bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının kalkınma amacıyla yönetilmesi sürecinde iktidarın nasıl kullanıldığı üzerinden tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler (BM) yönetişimi bir ülkenin her türlü ekonomik, siyasi ve yönetsel işinde otoritenin kullanım biçimi olarak ele almaktadır (Kalkışım,2019,s.20). Türk Dil Kurumu ise yönetişimi resmi ve özel kuruluşlarda idari, ekonomik ve politik otoritenin ortak kullanımı olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu,2024.) Bu bağlamda, e-Devlet, yönetişimi dijital araçlar aracılığıyla daha şeffaf, katılımcı ve etkin hale getirmeyi amaçlayan bir model olarak öne çıkmaktadır.

Kavramsal olarak 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Ulusal Performans İncelemesi tarafından ilk kez kullanılan e-Devlet, internetin de dahil olduğu dijital araçların kullanımı ile kamu hizmetlerine ilişkin hizmetlerin çevrimiçi olarak vatandaşlara sunulmasını kapsamaktadır. BM ile Amerikan Kamu Yönetimi Topluluğu tarafından bilgi ve hizmet sunumunda internetten ve World Wide Web'ten yararlanmak olarak tanımlanan e-Devlet'te salt teknoloji kullanımından ziyade yönetişimde etkinliğin sağlanması, demokratik değerlerin ve mekanizmaların teşvik edilmesi de öncelenmektedir(Demir, 2018, s.3). E-devlet bir anlamda dijitalleşen dünyada yeni devlet anlayışının bir yansıması olabilmektedir.

E-Devletin dört aşamalı bir olgunlaşma süreci bulunmaktadır. Bunlardan ilki bilgi (listeleme) aşamasıdır. Bilgi aşamasında web sayfasında kurum ve hizmetlere yönelik bilgi bulunur, sadece okuma-erişim imkanı vardır. İkincisi etkileşim (online) aşamasıdır. Bu aşamada devlet ile halk arasında etkileşim gerçekleşmektedir. Vatandaşların e-posta aracılığıyla soru sorabilmesi gibi basit işlemler bu aşamada yapılabilmektedir. Üçüncü aşama işlem(dikey) aşamasıdır. Bu aşamada çeşitli resmi işlemler yapılabilmektedir. Çevrimiçi vergi ödeme, oy kullanma, kamu alım ihalelerine katılım vb. işlemler yapılabilmektedir. Son aşama ise dönüşüm(yatay) aşamasıdır. Bu aşamada da tek portal üzerinden tüm işlemlerin tek bir sanal adresten yapılabildiği bütünleşik bir aşamadır (Delibaş, Akgül, 2010, s.108; Tunç, 2019, s.77; Demirel,2006, s.86-87). Bu aşamalar arasındaki geçiş durumu teknolojik seviyelere de atıf yapmaktadır. İlk aşama daha temel bilgi ve iletişim seviyesi ile oluşturulabilirken, daha sonraki aşamalar daha ileri teknolojiler ve teknoloji, beşerî ve kurumsal altyapı gibi faktörlerin oluşmasına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. E-Devlet kullanımı konusunda gelişmiş olan ülkeler kullanıcılarına online olarak da işlem yapma imkanı sağlarken, e-Devlet uygulaması konusunda başlangıç aşamasında olan ülkeler daha basit düzeyde bilgi verme ve form indirme gibi hizmetler sunmaktadır (Naralan,2010, s.458).

Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm ve Dijital Yönetişim: Teorik Bir Çerçeve

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişimi, kamu yönetiminin geleneksel yapısını değiştirerek dijitalleşme, dijital dönüşüm ve dijital yönetişim süreçlerini kaçınılmaz hale getirmiştir. Dijitalleşme, kamu yönetiminde verinin dijital ortama aktarılması ve hizmetlerin elektronik ortamda sunulması sürecini ifade ederken, dijital dönüşüm kamu yönetiminin organizasyonel yapısını, işleyiş süreçlerini ve hizmet sunum modellerini köklü şekilde değiştirerek yeni yönetim paradigmalarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Dijital yönetişim ise, demokratik katılım,

şeffaflık, hesap verebilirlik ve veri güvenliği ilkeleri çerçevesinde bu dönüşümün etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır(Idzi & Gomes, 2022, s. 429).

Dijital çağ, kamu yönetiminin işleyişini köklü bir biçimde değiştirmiş ve kamu hizmetlerinin geleneksel süreçlerini elektronik ortama taşıyarak daha hızlı, verimli ve erişilebilir hale getirmiştir. Dijitalleşme, e-Devlet sistemleri sayesinde kamu hizmetlerine çevrimiçi erişimi kolaylaştırarak bürokrasinin azalmasını, işlem süreçlerinin hızlanmasını ve kamu kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır (Brennen & Kreiss, 2016). Bununla birlikte, dijitalleşme yalnızca teknik bir dönüşüm olarak ele alınmamalı; aynı zamanda büyük veri analitiği, yapay zeka destekli politika oluşturma ve kişiselleştirilmiş kamu hizmetleri gibi unsurların entegrasyonu açısından değerlendirilmelidir.

Dijitalleşmenin kamu yönetimi üzerindeki en belirgin etkilerinden biri, merkeziyetçi yapıların esnemesi ve hizmet sunumunda yerelleşme eğiliminin artmasıdır. Yerel yönetimlerin dijital dönüşüme daha hızlı adapte olması, vatandaşlara yönelik hizmetlerin daha esnek ve kişiselleştirilmiş bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır. İnternet tabanlı hizmetler, yapay zeka destekli karar alma mekanizmaları ve akıllı şehir uygulamaları, dijitalleşmenin kamu yönetimine kazandırdığı en önemli yenilikler arasında yer almaktadır. Kamu yöneticileri ve politika yapıcıları, dijitalleşme sürecini etkili bir şekilde yönetebilmek için kamu hizmetlerini daha yenilikçi, esnek ve erişilebilir hale getirecek stratejiler geliştirmeli ve bu süreci sürekli iyileştirmelidir (Gül, 2017, s. 22-23).

E-Devlet ve dijital yönetişim süreçleri, kamu yönetiminde evrimsel bir dönüşüm olarak ele alınmaktadır. Dijital devletin gelişimi dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada kurum içi dijitalleşme ile kamu hizmetleri elektronik ortama taşınmakta, ikinci aşamada kurumlar arası bilgi paylaşımı ve iş birliği ile e-Devlet yapısı güçlenmektedir. Üçüncü aşamada çok aktörlü yönetişim mekanizmaları ve hesap verebilirlik ön plana çıkarken son aşamada politikaya dayalı e-yönetişim ile karar alma süreçlerinde dijital teknolojilerin belirleyici rolü artmaktadır. Başlangıçta e-Devlet uygulamaları yalnızca kamu kurumlarının iç süreçlerini dijitalleştirme amacını taşırken zamanla kamu yönetiminde organizasyonel dönüşüm sağlayan bir araca dönüşmüştür. Günümüzde ise çok disiplinli bir yönetişim modelinin temelini oluşturmaktadır. Dijital yönetişim, varlık, etkileşim, işlem, dönüşüm ve dijital yönetişim olmak üzere beş temel evreden oluşmaktadır. İlk evrede, kamu kurumları temel bilgileri dijital ortamda sunarken; etkileşim aşamasında, vatandaşlarla çevrimiçi iletişim ve bilgi paylaşımı sağlanmaktadır. İşlem aşamasında kamu hizmetleri tam anlamıyla dijital ortama taşınmakta, dönüşüm aşamasında ise kurumlar arası entegrasyon gerçekleştirilerek daha bütünleşik bir yönetim anlayışı benimsenmektedir. Son aşamada ise vatandaş odaklı ve katılımcı bir dijital yönetişim modeli oluşturularak kamu karar alma süreçlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve çok kanallı iletişim ön plana çıkmaktadır (Saylam, 2022, s. 2136-2137).

Dijitalleşme kamu yönetiminin geleceğini şekillendiren en kritik süreçlerden biridir. Kamu politikalarının dijitalleşmeye uyum sağlaması, yönetişim süreçlerinin daha etkin hale gelmesini, vatandaş katılımını artırmasını ve hizmet kalitesini yükseltmesini sağlayacaktır. Ancak, bu dönüşüm sürecinde yalnızca teknolojik altyapının geliştirilmesi değil; dijital okuryazarlık, veri güvenliği, etik düzenlemeler ve kapsayıcılık gibi unsurlar da öncelikli olarak ele alınmalıdır. Dijital kamu yönetimi anlayışına geçiş yalnızca hizmetlerin dijital ortama taşınmasını değil aynı zamanda yönetim süreçlerinde köklü değişimlerin gerçekleşmesini de gerektirmektedir. Bu bağlamda, kamu yöneticilerinin ve politika yapıcılarının dijitalleşme sürecini sürdürülebilir, erişilebilir ve güvenli hale getirecek adımları vakit kaybetmeden atmaları gerekmektedir(Uslu,2023,s.18.).

Dijitalleşmenin kamu yönetiminde etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, kamu kurumlarının teknolojik altyapılarını güçlendirmesi, yasal düzenlemeleri oluşturması ve kurum içi dijital kapasiteyi artırması gerekmektedir. Aksi takdirde, dijitalleşme yalnızca hizmetlerin elektronik ortama taşınmasıyla sınırlı kalacak ve kamu yönetiminde radikal bir dönüşüm sağlanamayacaktır. Dijital dönüşüm, yapay zeka, büyük veri analitiği ve blokzincir gibi yenilikçi teknolojilerin kamu hizmetlerine entegrasyonu ile kamu yönetimini daha verimli, katılımcı ve şeffaf hale getirmektedir. Dijital

dönüşüm sürecinin temel bileşenlerinden biri teknolojik entegrasyon olup kamu yönetiminde yapay zeka destekli sistemler, büyük veri analitiği ve otomasyon teknolojileri kullanılarak süreçlerin daha etkin hale getirilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, hizmet tasarımının yeniden yapılandırılması, kamu hizmetlerinin daha kullanıcı odaklı hale gelmesini teşvik etmekte ve vatandaşların ihtiyaçlarına duyarlı çözümler üretmektedir. Veriye dayalı yönetim ise kamu politikalarının oluşturulmasında büyük veri analitikleri ve yapay zeka destekli süreçlerin kullanımını artırarak kanıta dayalı karar alma mekanizmalarının gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Uslu,2023,s.19-20)

Dijital yönetişim kamu yönetiminde dijitalleşme ve dijital dönüşüm süreçlerinin demokratik mekanizmalarla bütünleştirilmesini sağlayarak daha şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir yönetim anlayışının benimsenmesini mümkün kılmaktadır. Geleneksel kamu yönetimi modelleri merkeziyetçi ve hiyerarşik bir yapıya sahipken, dijital yönetişim açık veri uygulamaları, dijital katılım platformları ve büyük veri destekli analizlerle yönetişim süreçlerini daha erişilebilir ve etkin hale getirmektedir. Şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması, vatandaşların kamu politikalarının belirlenmesine aktif katılımı ve veri temelli karar alma mekanizmalarının geliştirilmesi, dijital yönetişimin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Dijitalleşme, dijital dönüşüm ve dijital yönetişim süreçleri birlikte ele alındığında, kamu yönetiminin dijital devlet modeline evrilmesini sağlamaktadır.(Kaya,2024,s.133-134.) Bu bağlamda, kamu yöneticileri e-Devlet sistemlerinin etkinliğini artırmak, vatandaşların dijital katılımını teşvik etmek ve veri güvenliği politikalarını güçlendirmek için kapsamlı stratejiler geliştirmelidir.

Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişmişlik Endeksi

21.yy.'ın hızla gelişen ve değişen teknoloji dünyasında devletlerin sunmuş oldukları kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi, modern kamu yönetiminin en önemli unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan 'E-Devlet Gelişmişlik Endeksi'(EGDI) ülkelerin sunmuş oldukları dijital kamu hizmetlerinin gelişmişlik seviyesini değerlendiren küresel bir ölçüt olarak önem arz etmektedir. Esas olarak endeks üye ülkelerin ulusal web sitelerini ve temel hizmetlerini sağlaması için genel olarak ve belirli sektörlerde e-Devlet politika ve stratejilerini nasıl uygulandığını değerlendiren kapsamlı bir anket çalışmasıdır. BM 2002 yılından itibaren üyesi bulunan 193 ülke arasında yapmış olduğu EGDI'de devletlerin e-Devlet politikaları ve stratejilerini temel hizmetlerin sunulması anlamında nasıl uygulandığını analiz etmektedir (UN,2022, s.1). Endeks ülkelerin dijital altyapılarını, çevrimiçi hizmet sunumlarını, vatandaşların dijital erişimini detaylı bir şekilde incelerken, e-Devlet uygulamalarının etkinliğini ve yaygınlığını ölçmektedir. Endeks devletlerin vatandaşlarına etkili ve verimli kamu hizmeti sunma potansiyellerini artırmak ve aynı zamanda iyi yönetişim, şeffaflık ve daha katılımcı demokrasi prensiplerinin de geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Anket sonucu yapılan değerlendirmede, mutlak bir ölçümden ziyade teknolojinin gelişmesi ile paralel olarak ortaya çıkabilecek potansiyel dahilinde uygulanabilecek karşılaştırmalı bir çerçeve oluşturmak da hedeflenmektedir. (UN, 2024) Her iki yılda bir yapılan endeks Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Bölümü tarafından yürütülmektedir. Endeks karar vericilerin e-Devlet gücüne ve zorluklarına ilişkin e-Devlet politikalarını yönlendirmek adına bir araç görevi de görmektedir (Demir, 2018, s.8).

EGDI, devletlerin e-Devlete hazırlık aşamasında ne durumda oldukları ve Dünya devletleri açısından hangi konumda olduklarını göstermektedir. Bu kapsamda endeks üç farklı değişken üzerinden hesaplanmaktadır. Bunlar 'Çevrimiçi Hizmetler Endeksi' (Online Services Index), 'Telekomünikasyon Endeksi '(Telecommunications Infrastructure Index), 'İnsan Sermayesi Endeksi' (Human Capital Index) olarak sıralanmaktadır (UN, 2022, s.1). Çevrimiçi Hizmetler Endeksi, kamu hizmetlerinin sunulmasında kullanılan bilgi ve iletişim teknolojilerinin ölçen bir göstergedir (UN, 2022, s.18). Bu endekste, üye devletlerin vatandaşlarına sunmuş olduğu hizmet dağıtımına ilişkin veriler dikkate alınmaktadır. Çevrimiçi hizmet endeksi kapsamında beş basamak üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu aşamalar birbirleriyle bağlantılı, etkileşimli ve dinamik bir süreç içinde ilerleyen yapıdadır. Her bir aşama ülkelerin e-Devlet gelişiminde belirli bir olgunluk seviyesine ulaştığını gösterirken bu aşamalarda ilerleme kaydeden ülkeler

BM E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) sıralamasında daha üst konumlara yükselmektedir(Başar, et.al., s.161). Telekomünikasyon Endeksi her yüz kişiye düşen internet kullanıcı sayıları, bilgisayar sayıları, ana telefon bağlantıları, cep telefonları, yüksek hızlı internet vb. bileşenleri değerlendirmektedir. Genel olarak her bileşen endeks olarak %20'sini temsil etmektedir (Başar, et.al., s.161). İnsan Sermaye Endeksi ise yetişkin okuryazarlık oranı ile ilk orta ve daha yüksek eğitime kayıt oranlarını baz almaktadır. (Başar, et.al., s.162).

Şekil 1. E-Devlet Gelişmişlik Endeksi Üç Bileşeni (Kaynak: UN,2024)

EGDI kapsamındaki üç bileşen de birbirinden bağımsız olarak çıkarılabilen ve analiz edilebilen bileşik bir ölçüm şeklinde ele alınmıştır. Hesaplama yönetimde endeks üç alt endeksin normalleştirilmiş ağırlıklı ortalamasından oluşmaktadır. (EGDI = 1/3 (OSI normalleştirilmiş + TII normalleştirilmiş + HCI normalleştirilmiş) Bu üç bileşenli göstergenin normalleştirilmesi için öncelikle eşit şekilde kararlaştırılması amacıyla her bileşen göstergesi için Z-puanı Standardizasyon prosedüre uygulanmaktadır. Yani her bileşen endeksi Z-puanından sonra karşılaştırılabilir varyans sunmaktadır. Z-puanı standardizasyon işleminin yokluğunda, EGDI temel olarak en büyük dağılıma sahip bileşen indeksine bağlı olmaktadır(UN, 2024). Her bileşene ilişkin göstergenin standart Z-puanı hesaplaması, $X_{new} = (x - \mu)/ \sigma$ formülüyle belirlenmektedir. (x standartlaştırılacak ham bir puandır; μ popülasyonun ortalamasıdır; popülasyonun standart sapmasıdır.)

EGDI kapsamında 0 ila 1 aralığındaki değerler için şu şekilde bir değerlendirme yapılır:

0,75 ile 1,00 arası çok yüksek EGDI
0,7499 ile 0,50 arası yüksek EGDI
0,499 ile 0,25 arası orta EGDI
0,2499 ile 0,00 arası düşük EGDI

2022 yılı EGDI hesaplamasında teknoloji, hizmet sağlama, kurumsal çerçeve, içerik oluşturma, e-katılım üzerinden bir değerlendirme yapıldığı belirtilmiştir (UN, 2022, s.18). 2022 yılı EGDI diğer yıllarda yapılan değerlendirmelere ek olarak, Çevrimiçi Hizmet Endeksinin oluşturulmasına yönelik geliştirilmiş bir formül öngörülmüştür. Esas olarak Çevrimiçi Hizmetler Endeksi, kamu hizmetlerinin sunulmasında kullanılan bilgi ve iletişim teknolojilerinin ölçen bir gösterge olup, 2022 yılı için ek olarak hesaplamada teknoloji, hizmet sağlama, kurumsal çerçeve, içerik oluşturma, e-katılım faktörleriyle değerlendirme yapılmıştır (UN, 2022, s.18). Bu kapsamda Çevrimiçi Hizmetler Endeksinin beş alt endeksi ve yüzdelik dağılım oranları ise şu şekildedir:

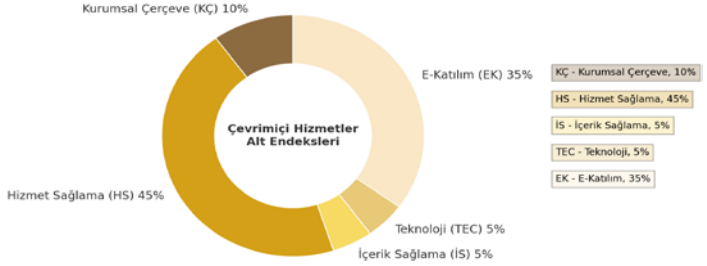

Şekil.2 Çevrimiçi Hizmetler Endeksinin Beş Alt Endeksi (Kaynak: UN,2024)

Çevrimiçi Hizmet Endeksinin alt bileşenleri olan teknoloji, hizmet sağlama, kurumsal çerçeve, içerik oluşturma, e-Katılım faktörleri oransal dağılım olarak ülkelerin teknolojik alt yapıları, dijital okur yazarlık seviyeleri, uygulanan politika ve stratejiler, bütçe ve mali kaynak imkanlarına ve idari yönetim kapasitelerine göre farklılıklar arz etmektedir.

Çevrimiçi Hizmetler Endeksi, Telekomünikasyon Endeksi ve İnsan Sermayesi Endeksi değişkenleri üzerinden

oluşturulan EGDI kapsamında ilk sıralarda yer alan ülkelerin analiz edilmesi diğer ülkelere örnek teşkil edebilmeleri açısından önemlidir. Bu kapsamda çalışmada 2022 yılı EGDI'de ilk dört sırada yer alan Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamaları değerlendirilecektir. Seçilen dört ülke endeks sıralamasında en iyi e-Devlet uygulamalarına sahip ilk dört ülke olması sebebiyle Kasıtlı (Yargısal) Örnekleme Yöntemiyle seçilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen bu dört ülkenin e-Devlet uygulamalarının detaylı bir biçimde analiz edilmesi diğer ülkelerin e-Devlet uygulamalarının geliştirilmesinde bir referans niteliği taşıyacaktır.

Tablo 2022 Birleşmiş Milletler (BM) E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) kapsamında ilk dört sırada yer alan Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın farklı e-Devlet bileşenlerindeki performanslarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Genel e-Devlet gelişmişliği açısından Danimarka en yüksek puanı alarak 1. sırada yer almaktadır. Dijital platformlarda vatandaşların yönetime katılımını ölçen E-Katılım Endeksi'nde Yeni Zelanda ve Finlandiya en yüksek skoru paylaşırken, devletin sunduğu dijital hizmetlerin kapsamını değerlendiren Çevrimiçi Hizmet Endeksi'nde Finlandiya lider konumdadır. Telekomünikasyon altyapısının kalitesini ölçen Telekomünikasyon Altyapı Endeksi'nde Danimarka en yüksek skoru alarak güçlü bir dijital altyapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dijital dönüşüm için kritik olan eğitim ve beceri seviyesini belirleyen İnsan Sermayesi Endeksi'nde ise Yeni Zelanda en yüksek puana sahiptir. Bu veriler, ilk dört ülkenin her birinin farklı alanlarda güçlü yönlere sahip olduğunu ve e-Devlet gelişmişliği açısından farklı stratejiler izlediklerini göstermektedir. Danimarka dijital altyapıda, Finlandiya çevrimiçi hizmetlerde, Kore Cumhuriyeti teknoloji entegrasyonunda ve Yeni Zelanda insan sermayesinde öne çıkmaktadır. Bu farklılıklar, ülkelerin e-Devlet başarılarını belirleyen temel faktörlerin çok boyutlu olduğunu ve her ülkenin kendi sosyo-ekonomik yapısına uygun stratejiler geliştirdiğini ortaya koymaktadır.

Danimarka E-devlet Uygulamaları

Danimarka kamu yönetiminde dijitalleşme alanında lider ülkelerden biri olarak kabul görmekte olup BM'nin 2022 yılı EGDI sıralamasında da birinci sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Danimarka kapsamlı dijital stratejileri ve zorunlu dijital iletişim ilkesi ile dikkat çekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Danimarka'nın e-Devlet uygulamalarının tarihsel gelişimi, stratejik adımları ve mevcut uygulamalarına dair sistematik bir değerlendirme yapılacaktır.

Danimarka, Kuzey Avrupa'da Jutland Yarımadası ve 443 adadan oluşan bir ülkedir. Ülke doğuda İsveç, kuzeyde Norveç, güneyde Almanya ile komşudur. 9.yy.dan itibaren bağımsız bir krallık ile yönetilen ülke, resmi olarak 1849 yılında anayasal monarşi ile yönetilmeye başlanmıştır. 1973 yılında Avrupa Birliği'ne üye olan Danimarka Schengen Anlaşması ve Avrupa Tek Pazarı'na katılmış olsa da kendi

Tablo.1 2022 yılı BM E-Devlet Gelişmişlik Endeksi

	E-Devlet Gelişmişlik Endeksi		E-Katılım Endeksi		Çevrimiçi Hizmet Endeksi		Telekomünikasyon Altyapı Endeksi		İnsan Sermayesi Endeksi	
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks
Danimarka	1	0,9717	4	0,8864	3	0,9797	1	0,9795	3	0,9559
Finlandiya	2	0,9533	2	0,9545	1	0,9833	3	0,9127	2	0,964
Kore Cumhuriyeti	3	0,9529	3	0,9432	2	0,9826	2	0,9674	4	0,9087
Yeni Zelanda	4	0,9432	1	0,9545	4	0,9579	4	0,8896	1	0,9823

Kaynak: (UN,2024)

para birimi olan Danimarka kronunu kullanmaktadır (Akkurt,Akman,2023.)

Danimarka da kamu yönetimi, merkezi hükümet ile yerel ve bölgesel yönetimlerin dengeli çalıştığı bir yapıya sahiptir. Merkezi hükümet yasa yapıcı, yürütme ve yargı organlarını içermektedir. Yerel yönetimlerin ise geniş özerklik hakları ve sorumlulukları vardır. Bu kapsamda yerel yönetimler eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler ile alt yapı gibi önemli kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli rol üstlenmektedirler. Bu ademi merkeziyetçi yönetim yapısı, dijitalleşme süreçlerinin yerel düzeyde de etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır.

Danimarka'daki e-Devlet oluşumu 1983'ten bu yana yayımlanan ve 2001 yılından itibaren ise her dört yılda bir yenilenen stratejiler ve çoklu dijital hükümet planları ile desteklenmiştir (Yasuoka, et al., 2022, s. 2659). Bu plan ve stratejiler Danimarka iş birliği çerçevesinde ortaklaşa kabul edilen eylem planları ile yönetişime, iş birliğine ve kapasiteye yönelik yaklaşımı güçlendirmiştir. Bu bağlamda Danimarka'da e-Devletin gelişimi bütünleşik bir yapı olarak algılanmalıdır. Esas olarak bu süreç kamu alanındaki reform sürecinin bir parçası konumundadır (Jager et al., 2010, s.7). Ülkede yayımlanan ilk bilgi ve iletişim teknolojileri politikası raporunda e-Devlet kavramı tanım olarak yer almasa da kavram için hizmet sunumu ifadesi bulunmaktadır. Bu kapsamda e-Devlet terimi için hizmet sunumu, kamuya açık elektronik ağ şeklinde ifade edilmiştir (Jager et al., 2010, s.11).

Danimarka da ki bu süreç e-Devlet uygulamalarının gelişimi yalnızca teknik bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda kamu reformlarının bir parçası olarak da ele alınmıştır. Danimarka, bilişim politikalarını geliştirmek ve vatandaşların dijitalleşmeye uyumunu sağlama adına sürekli kendini yenileyen stratejiler geliştirmiştir.

Danimarka e-Devlet uygulamaları bakımından kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi, dijital dönüşüm, vatandaşlara ve özel sektöre yönelik portallar ve hizmetler sunan son yirmi yılda başat ülke konumundadır. Esas olarak e-Devlet uygulamaları kapsamında küçük ülkelerin basit hükümet yapıları, küçük veri tabanları gibi nedenlerle daha kolay ve daha az maliyetli olarak e-Devleti uygulayabilecekleri düşünülse de küçük yerlerdeki bürokratikleşmenin değiştirilmesi oldukça zordur(Yasuoka, et al., 2022, s.2658) Dolayısıyla e-Devlet uygulamalarının başarısı ülkelerin coğrafi olarak büyüklükleri, gelişmişlik düzeylerinden bağımsız ve karmaşık bir durumdur. BM EGDI'ye göre 2022 yılında Danimarka birinci ülke konumundadır. Aynı araştırmada çok daha gelişmiş bir ülke olan Japonya on dördüncü olurken, çok daha gelişmiş altyapıya sahip olan İsveç ve Hollanda Danimarka'nın çok gerisinde kalmıştır. Öte yandan coğrafi açından göreceli büyüklüğe sahip Brezilya, Çin ve Japonya gibi ülkeler de alt sıralarda yer almıştır.

Danimarka'da 1994 yılında Bilgi Toplumu ilan edildiğinden bu yana benimsemiş olduğu e-Devlet stratejileri Tablo.2'de belirtilmiştir.

Tablo.2 Danimarka e-Devlet Stratejileri

Yıl	Ana Öncelikler	Amaç
1994 2000	Merkezi Strateji olarak dijital	-Çeşitli sistemler, standartlar -Altyapı ve beceriler
2001 2004	Dijital İletişim	-Elektronik İmza -Vatandaşlara dijital posta alınması zorunluluğun -Kuruluşlar arası iletişim (Kağıttan Dijital Devlete Geçiş)
2004 2006	Kamu Kurumlarında Dijitalleşme	-Dijital İşlemler -Portallar -Güvenli İletişim
2007 2010	Ortak Altyapı	-Güvenli Kimlik -Kamu Kurumlarının Zorunlu Dijital Kullanımı
2011 2015	Dijital İletişim	-Zorunlu Dijital Posta -Zorunlu Self Servis -Dijital Refah -Temel Veri
2016 2022	Daha Güçlü ve Daha Güvenilir Dijital İletişim	-Verilerin Yeniden Kullanımı -Ortak Bir Kamu Elektronik Yapılanma -İş birliği -Veri Koruma ve Güvenlik

Kaynak: (Yasuoka, et al., 2022, s. 2660)

Tablo.2 'den de anlaşılacağı üzere, Danimarka 1994 yılından itibaren kademeli olarak geliştirdiği e-Devlet stratejileri ile dijitalleşme ve bilgi toplumunu başarı ile yönetmiştir. Bu kapsamda 2000, 2007 ve 2010 yıllarında

kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi ve vatandaşların dijital erişiminin arttırılması sağlanmıştır. Özellikle 2011 yılından itibaren zorunlu hale getirilen e-Boks ve NemID gibi dijital araçlar sayesinde vatandaşların dijital hizmetlere geçişi de hızlanmıştır. 2016 yılından itibaren ise sürdürülebilir, kapsayıcı ve yenilikçi dijital dönüşüm hedefleri ile Danimarka Dünya genelinde dijitalleşme konusunda öncü bir ülke haline gelmiştir. Danimarka da bu stratejilerin uygulanması, dijital kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde vatandaşlara ulaştırılmasını sağlarken, yönetişimde hesap verebilirlik ve şeffaflığı da artırmıştır.

Danimarka'da 2011 yılında Danimarka Dijitalleşme Ajansı (DIGST) kurulmuştur. Danimarka Dijitalleştirme Ajansı, 2010 yılından bu yana Danimarka e-Devlet vizyonundan, stratejilerinden, eylem planlarından ve stratejik girişimlerin günlük koordinasyonundan sorumludur(Nielsen, 2019, s.457). DIGST ile e-Devlet için politika üretimine yardımcı olunması hedeflenmiştir. Öte yandan Danimarka'da izleme, değerlendirme ve çatışma durumlarına yönelik çözüm üretilmesi adına koordinasyon halinde çalışan hükümetler arası istişare ve ortak karar almaya yönelik komiteler ve çalışma grupları kurulmuştur.

Danimarka'daki e-Devlet'in gelişiminde döngüsel bir süreç bulunmaktadır. Uygulanan stratejilerin eksik yönleri değerlendirilerek ve iyileştirilerek yeniden uygulamaya alınmaktadır. Performans iyileştirme durumunun sürekliliği ve yönetimde var olan koordineli iş birliği e-Devlet uygulamalarındaki başarıyı sağlamaktadır (Nielsen, 2019, s.460).

Danimarka gibi sosyal hizmet alanı geniş ve refah düzeyi gelişmiş ülkelerin dijitalleşme süreci kapsamlı ve karmaşık olabilmektedir. Bu bağlamda Danimarka'nın son yirmi yılda başat olma başarısının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz ülkede dijital uygulamalara yönelik uygulanan zorunluluk ilkesidir[2]. Danimarka 1990'lı ve 2000'li yıllardan itibaren vatandaşlarının dijitalleşme süreçlerine adaptasyonunun sınırlı kalması nedeniyle dijital devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını teşvik etmek amacıyla zorunlu düzenlemeler getirmeye başlamıştır. Bu süreçte özellikle 2001 yılında hayata geçirilen e-Devlet Stratejisi ve 2007 yılında başlatılan Dijital Posta Zorunluluğu gibi uygulamalar vatandaşların dijital kamu hizmetlerini benimsemesini hızlandırmak için kritik önlemler olarak görülmektedir. Ancak dijital kamu hizmetlerine yönelik vatandaş adaptasyonunun beklenen seviyeye ulaşmadığı ve kullanım konusunda isteksizlik gözlemlendiğinden Danimarka hükümeti dijital dönüşüm sürecinde karşılaşılan dirençle başa çıkmak amacıyla 2014 yılında tüm kamu hizmetlerinde zorunlu dijital iletişim modeline geçiş yapmış ve bu adım ülkenin dijital yönetişim politikalarında önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ulusal stratejiler ve girişimler ile standartlar mevzuat çerçevesinde vatandaşlara zorunlu katılım uygulaması getirilmiştir (Yasuoka, et al., 2022, s.2658).

Danimarka'nın e-Devlet politikalarında en önemli reformlardan biri 'Zorunlu İletişim İlkesi'dir. 2011-2015 strateji döneminde geliştirilen bu model kamu hizmetlerine erişimi dijital platformlar üzerinden zorunlu hale getirmiştir. Danimarka da zorunlu e-Devlet uygulamaları aşamalı olarak hayat geçirilmiştir. 2001 yılında başlatılan süreç 'Dijital Strateji' olarak belirtilen planın bir parçasıdır. Planın amacı kamu hizmetlerinin dijital platformlar aracılığı ile sunularak kamu hizmetlerinin verimliliği arttırmaktır. Bu kapsamda 2011-2015 yılları ortak kamu dijitalleşme stratejisi ile 'Digital Post Act 'isimli yasanın temelleri atılmıştır (Agency for Digital Goverment, 2024). 'Digital Post Act' isimli yasa ülkede esas alınan 'Zorunlu İletişim İlkesi'nin de temelini oluşturmaktadır. Yasa Danimarka Parlamentosu tarafından Haziran 2012'de kabul edilmiş ve 1 Kasım 2013'te işletmeler için, 1 Kasım 2014'te ise vatandaşlar için uygulanmaya başlamıştır (Agency for Digital Goverment, 2024). Bu kapsamda Danimarka'da vatandaşlar yaklaşık 20 yıldır ikametgah değişikliği, iş kurma bildirimi, yüksek öğrenime kabul işlemleri ve burs ile aile yardım başvuruları, çeşitli ruhsatlandırma işlemleri gibi çeşitli işlemlerini zorunlu olarak dijital platformlar aracılığıyla yerine getirmektedirler (Yasuoka, et al., 2022, s2660)

2 Danimarka'da e-Devlet uygulamaları, dijitalleşmenin getirdiği verimliliği en üst düzeye çıkarmak adına zorunluluk ilkesi ile yürütülmektedir. Bu ilke, vatandaşların ve işletmelerin kamu hizmetlerine dijital platformlar aracılığı ile erişmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu yaklaşım ile kamu hizmetlerinin daha hızlı, daha güvenilir ve daha az maliyet ile yerine getirilmesi mümkün kılınmaktadır. Öte yandan dijital dönüşüm kapsamında kamu politikaları daha şeffaf, katılımcı ve hesap verilebilir bir yönetim anlayışını da oluşturmaktadır. Ayrıca zorunluluk ilkesi ile hız kazanan bürokratik işlemler ile kamu yönetimi etkinliği artarken, vatandaş memnuniyeti ve güvenilirliği de pekişmektedir.

Ülkede ‘Zorunlu İletişim İlkesi’ kapsamında Digital Post, e-Boks, NemID, CPR (Centralt Personregistar), Borger.dk, Sundhed.dk, MitID, Virksomhedsguiden.dk uygulamaları ülkede vatandaşların ve işletmelerin kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilmiştir. ‘Zorunlu İletişim İlkesi’ kapsamında kullanılan uygulamaların içeriği ise şu şekildedir (Agency for Digital Goverment, 2024):

1924 – CPR (Centralt Personregistar) Temeli: Danimarka’da yaşayan her bireye verilen benzersiz kişisel kayıt numarasının yasal temeli 1924 Danimarka Sivil Kayıt Yasası’na dayanmaktadır.

1968 – CPR (Centralt Personregistar) Uygulamaya Konulması: Sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik, vergi işlemleri ve diğer kamu hizmetlerine erişimi sağlayan kişisel kayıt numarası (CPR) sistemi yürürlüğe girmiştir.

2001 – Digital Post (Dijital Posta): Vatandaşların ve işletmelerin resmî yazışmalarını dijital olarak almasını sağlayan ilk elektronik kamu haberleşme sistemi geliştirilmiştir.

2001 – E-Boks: Dijital Posta sisteminin alt kümesi olarak elektronik belge saklama ve iletişim platformu geliştirilmiş, yıllar içinde kapsamı genişletilmiştir.

2007 – Borger.dk: Kamu hizmetlerine çevrimiçi erişimi sağlamak amacıyla vatandaşlara yönelik ortak dijital platform olarak geliştirilmiştir.

2010 – NemID: Kimlik doğrulama ve dijital imza sağlayan güvenli dijital kimlik sistemi yürürlüğe girmiştir.

2013 – E-Boks Zorunlu Hale Getirilmesi: Danimarka’da 15 yaşından büyük tüm vatandaşlar ve işletmeler için e-Boks kullanımı zorunlu hale gelmiştir.

2013 – Sunhed.dk: Sağlık hizmetleriyle ilgili bilgilerin ve kişisel sağlık kayıtlarının dijital ortamda saklandığı sistem hayata geçirilmiştir.

2016 – NemLOGIN: NemID’yi kullanarak farklı kamu ve özel platformlara tek bir kimlik doğrulaması ile erişimi sağlayan sistem yürürlüğe girmiştir.

2019 – Virksomhedsguiden.dk: İşletmelerin devletle olan tüm resmî işlemlerini dijital olarak gerçekleştirebileceği bir platform oluşturulmuştur.

2021 – MitID: NemID’nin yerini alması planlanan yeni bir dijital kimlik sistemi duyurulmuş, daha gelişmiş güvenlik özellikleri ve kullanıcı dostu arayüz ile geliştirilmiştir.

Danimarka’da bu sistemlerin zorunlu hale getirilmesi, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesini hızlandırmış ve vatandaşların dijital hizmetleri benimsemesini sağlamıştır. Ayrıca Danimarka da 2002 yılından itibaren kullanılmaya başlanılan NemKONTO zorunlu olmayan ancak pratikte birçok kamu kurumu ödemeleri için kullanılan kolay hesap anlamına gelen bir banka hesap türü olarak kullanılmaktadır.

Danimarka’nın e-Devlet stratejisi, dijital kamu hizmetlerini kullanıcı dostu arayüzler, erişilebilirlik, güvenlik, kişisel veri koruması ve yenilikçilik gibi kritik faktörler temelinde şekillendirmiştir Kullanıcı dostu arayüzler açısından Danimarka’nın e-Devlet sistemleri basit, erişilebilir ve merkezi bir yapı ile tasarlanmıştır. Örneğin Borger.dk, vatandaşların sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerini kolayca tamamlamalarını sağlayan sade bir kullanıcı deneyimi sunan bir platformdur. Erişilebilirlik konusunda, Danimarka’da e-Devlet uygulamalarına herkesin katılımını sağlamak amacıyla zorunlu dijital kimlik doğrulama ve dijital posta sistemleri geliştirilmiştir. E-Boks uygulaması kamu hizmetlerine erişimi artırırken, NemID ve MitID sistemleri, devlet hizmetlerine girişte tek kimlik doğrulama prensibiyle erişimi daha hızlı ve güvenli hale getirmiştir. Güvenlik ve kişisel veri koruması kapsamında Danimarka Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) standartlarına uygun olarak güçlü şifreleme ve çok faktörlü kimlik doğrulama yöntemlerini benimsemiştir. Avrupa Birliği’nin 2016 yılında yürürlüğe giren Genel Veri Koruma Tüzüğü, biyometrik verilerin korunması konusunda katı bir düzenlemeyi kapsamaktadır. Tüzük kapsamında Avrupa Birliği hukukuna bağlı Avrupa Birliği ve Avrupa Ekonomik Alanı içerisinde yer alan herkes için koruma ve güvenlik sağlayan hükümler bulunmaktadır (Çiçek,2024,s.62).

Öte yandan NemID ve MitID gibi sistemler sadece vatandaşların değil işletmelerin de güvenli kimlik doğrulaması yapmasını sağlayarak dijital dolandırıcılık ve veri ihlali risklerini en aza indirmektedir. Yenilikçilik açısından Danimarka kamu hizmetlerini dijitalleştirmekle

kalmayıp aynı zamanda e-Devlet ekosistemini yapay zeka ve büyük veri analizleriyle destekleyen uygulamalar geliştirmektedir. Dijitalleşme sürecinde yapay zeka destekli karar alma mekanizmaları kamu hizmetlerinin daha etkin ve veri odaklı yönetilmesine olanak tanımaktadır. EGDI 2022 verileri çerçevesinde yapılan analizler Danimarka'nın özellikle dijital kamu hizmetlerine entegrasyon, veri güvenliği ve kullanıcı deneyimi açısından en başarılı ülkelerden biri olduğunu göstermektedir. Ancak yaşlı nüfusun dijital kamu hizmetlerine uyumu gibi alanlarda hala geliştirilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Danimarka'nın e-Devlet modeli zorunlu dijitalleşme politikaları ve veri güvenliği standartları ile diğer ülkeler için güçlü bir örnek teşkil etmekte ancak dijital kapsayıcılığın artırılması ve belirli kesimlerin daha etkin şekilde sisteme entegre edilmesi yönünde yeni adımlar atılması gerekmektedir.

Yukarıda yer verilen açıklamalar çerçevesince genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, Danimarka'nın e-Devlet politikalarının başarısını sağlayan temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:

-Zorunluluk Esasına Dayalı Dijitalleşme: Devlet hizmetlerinin büyük bir kısmının zorunlu olarak dijitalleştirilmesi vatandaşların dijital kamu hizmetlerine hızlı bir şekilde uyum sağlamasına neden olmuştur.

-Güçlü Hukuki ve Kurumsal Çerçeve: e-Devlet reformları için oluşturulan yasal düzenlemeler ile desteklenen kurumsal yapı e-Devlet uygulamalarının kesintisiz olarak sunulmasına imkan sağlamıştır.

-Kullanıcı Dostu Ara Yüzler: Erişilebilir ve etkin dijital platformlar vatandaşların istedikleri hizmetlere kolayca ulaşmasını sağlamıştır.

-Veri Güvenliği ve Mahremiyet: Biyometrik doğrulama ve şifreleme teknolojileri ile veri koruma stratejileri uygulanması vatandaşların güvenini kazanmıştır.

-Yerel Yönetimler ile Entegrasyon: E-Devlet hizmetlerinin yerel düzeyde uygulanması vatandaşlara daha hızlı hizmet sunulmasına imkan vermiştir.

Öte yanda Danimarka'nın e-Devlet sisteminde bazı zorluklar da bulunmaktadır:

-Dijital Uyum Sorunu: Yaşlı bireyler ve dijital teknolojilere erişimi kısıtlı olan gruplar için e-Devlet hizmetlerinin kullanımı zor olabilmektedir.

- Veri Güvenliği Endişeleri: Veri güvenliği ve biyometrik doğrulama ve şifreleme sistemleri yaygın olarak kullanılsa da vatandaşların kişisel verilerinin korunması ile ilgili bazı kaygıları halen devam etmektedir.

- Bürokratik Dijitalleşme Süreci: Kamu kurumları arasında uygulanabilen farklı prosedürler nedeniyle zaman zaman sorunlar çıkabilmektedir.

Sonuç olarak Danimarka'nın e-Devlet uygulamaları zorunlu dijitalleşme ilkesi, güçlü kurumsal yapısı ve kullanıcı dostu ara yüzleri ile dünya çapında örnek bir model olarak ele alınabilir. Bu modelin başarılı yönleri kadar karşılaşılan zorlukları da göz önüne alındığında gelecekte daha kapsayıcı ve erişilebilir dijital hizmetlerin geliştirilebilmesi de mümkündür. Bu bağlamda Danimarka'nın deneyimleri, dijital kamu hizmetlerini geliştirmek isteyen diğer ülkeler için önemli bir referans niteliğindedir.

Finlandiya E-Devlet Uygulamaları

Finlandiya, e-Devlet sistemlerinin gelişimi açısından Avrupa'nın en ileri ülkelerinden biri konumundadır. Finlandiya dijital kamu hizmetlerine erken dönemde geçiş yaparak kamu hizmetlerine yönelik işlemleri kolaylaştıran uygulamalar geliştirmiş ve bu süreçte teknolojik altyapıyı sürekli iyileştirmiştir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde Finlandiya'nın e-Devlet stratejileri, uygulamaları ve karşılaşılan zorluklar detaylı olarak ele alınmıştır.

Finlandiya Cumhuriyeti Kuzey Avrupa'da yer almaktadır. Ülke batı da Baltık Denizi üzerinden İsveç, kuzeybatıda Norveç, doğuda Rusya ve güneydoğuda yine Baltık Denizi üzerinden Estonya ile komşudur. 1917 yılında bağımsızlığını kazanan Finlandiya, 1995 yılında Avrupa Birliğine üye olmuştur. Avrupa Birliğine katılım ile Finlandiya ekonomik olarak gelişmeye başlamıştır. Finlandiya'da kamu yönetimi iki aşamalıdır. Bunlar; yerel ve merkezi yönetimdir. Yerel yönetimler, belediyeler, belediye birlikleri ve bölgesel kuruluşlardan oluşurken merkezi yönetim bakanlıklar, sekretarya, devlet ajans ve

daireleri, devlete ait iktisadi teşebbüslerden oluşmaktadır (Yılmaz, et al., 2023, s.120).Bu yapı, e-Devlet uygulamalarının tüm yönetim seviyelerinde etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır.

Finlandiya gelişmiş bir İskandinav Bilgi Toplumu olarak nitelendirilmektedir (Yürük et al.,2017, s.2142). Finlandiya'da 2001 yılında 'Bilgi Toplumu Dayanışma Kurulu' tarafından 'Yeni Binyılda Kamu Hizmetleri: 2002-2003 için Çevrimiçi Hükümeti Destekleme Eylem Planı' ile e-Devlet sistemi kapsamında ilk kez bir belge oluşturulmuştur (Yılmaz, et al., 2023, s.121).

Finlandiya'nın dijital dönüşüm süreci kademeli olarak ilerlemiş ve farklı stratejik belgelerle desteklenmiştir. Aşağıdaki tablo, ülkenin e-Devlet uygulamalarına yönelik temel stratejilerini özetlemektedir:

Tablo.3 Finlandiya e-Devlet Stratejileri

Yıl	Strateji/Uygulama	Ana Hedefler
2002	Suomi.fi Portalı	Vatandaşlara tek noktadan dijital kamu hizmetleri sunmak
2003	Elektronik İmzalar Kanunu ve e-Hizmetler	Resmi belgelerin ve kamu hizmetlerinin dijital ortamda yürütülmesi
2005	Bilgi Teknolojileri Direktörlüğü	Kamu hizmetlerinde dijital koordinasyonu sağlamak
2006	KuntaIT (Yerel Yönetimler İçin e-Devlet)	Belediye ve bölgesel yönetimlerde dijital hizmetleri artırmak
2007	FINESSI (Açık Erişimli Web Aracı)	İklim değişikliği ve çevre yönetimi için dijital çözümler üretmek
2010	Paikkatietoikkuna.fi Mekansal Veri Portalı	Coğrafi veri ve haritalama sistemlerinin dijital ortama taşınması
2014	Demokratia.fi Platformu	Vatandaş katılımını artırarak e-demokrasi sürecini güçlendirmek
2020	AuroraAI Programı	Kamu sektöründe yapay zeka tabanlı çözümler geliştirmek

Kaynak : Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu süreçte Finlandiya, vatandaşlarının kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için hem yasal düzenlemeler yapmış hem de dijital altyapısını güçlendirmiş olup ülkedeki e-Devlet sistemlerinin etkin kullanımını sağlamak için çeşitli dijital platformlar geliştirmiştir. Bu kapsamda Finlandiya'daki e-Devlet uygulamalarına ilişkin ayrıntılı süreç ise şu şekildedir (Yılmaz, et al., s.121-129, Ministry of Finance Finland,2024.):

- 2002 yılında vatandaşlara hizmet vermek üzere 'Suomi.fi' isimli vatandaş portalı açılmıştır.
- 2003 yılında 'Elektronik İmzalar Kanunu' ve 'Kamu Sektöründe Elektronik Hizmetler ve Haberleşme Hakkında Kanun' yürürlüğe girmiştir. 'RASKE2 Metavari Standardizasyon Projesi' ile e-Devlet sistemlerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.
- 2003 yılında hükümet tarafından 'Bilgi Toplumu Programı' ilan edilerek 'Bilgi Toplumu Konseyi' kurulmuştur.
- 2004 yılında 'Vatandaş Sertifikası' adında devlet garantili elektronik kimlikler oluşturulmuştur.
- 2005 yılında 'Bilgi Teknolojileri Direktörü' atanmış olup, aynı yıl vatandaşların adres değişikliklerini tek bir sistem üzerinden kamu ve özel kuruma göndermesine imkan sağlayan çevrimiçi bir uygulama oluşturulmuştur.
- 2006 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından 'belediye ve bölgesel makamlar 'arasında çevrimiçi uygulamaların koordinasyonunu sağlayacak 'KuntaIT' kurulmuştur. Ayrıca seyahat güvenliği bilgileri için kablosuz uygulama protokolü, kamu sektörü çalışanları için çipli kimlik kartı uygulaması başlatılmıştır.
- 2007 yılında iklim değişikliğinin etkisini araştırmak için açık erişimli web aracı (web tool) 'FINESSI' geliştirilmiştir.
- 2009 yılında üniversiteler için çevrimiçi ortak başvuru sistemi oluşturulmuş, kamu yönetiminde açık kaynak yazılım kullanımı politika belgesi hazırlanmış, aynı yıl 'Güçlü Elektronik Kimlik ve Elektronik İmzalar Hakkında Kanun' yürürlüğe girmiştir.

- 2010 yılında ‘Suomi.fi’ uygulaması güncellenmiş, aynı yıl ‘paikkatietoikkuna.fi’ isimli ulusal mekansal veri portalı hizmete sunulmuştur.
- 2011 yılında ‘Elektronik Müzayedeler ve Dinamik Satın Alma Sistemleri Kanunu’ yürürlüğe girmiştir. Kanun ile kamu sözleşmelerine yönelik mal, hizmet ve yapım sözleşmelerine ilişkin elektronik araçlarla daha kontrol edilmesi hedeflenmiştir. Aynı yıl ‘Kamu Yönetiminde Bilgi Yönetimi Yönetişimi’ kanunu yürürlüğe girmiştir.
- 2012 yılında vatandaşların bordro hesaplama ve raporlama hizmeti için ‘Palk.ka.fi’ hizmeti uygulamaya girmiştir. Aynı yıl ‘2012-2020 Kamu Yönetiminde Bilgi İşlem Teknolojileri Kullanımı İçin Bir Strateji Önerisi ‘yayımlanarak hem merkezi hem yerel düzeyde teknolojinin etkin kullanımı hedeflenmiştir.
- 2013 yılında Finlandiya sosyal sigorta kurumu ‘KELA’ bünyesinde online randevu sistemi kurulmuştur.
- 2014 yılında ‘Valtori Kanunu’ yürürlüğe girmiştir. Kurum içi bir uygulama amacı güden Valtori kanunuyla devlet yönetiminde tasarruf ve fonksiyonel fayda yaratmak hedeflenmiştir. Öte yandan aynı yıl ‘demokratia.fi’ adlı web portalı kurulmuştur. Bu portalla vatandaş katılımının artırılması ve kamu yönetiminde şeffaflık amaçlanmıştır.
- 2015 yılında ‘Hükümet Güvenlik Ağı ‘yürürlüğe girmiştir.
- 2016 yılında ‘E-Devlet için Ortak Destek Hizmetlerine İlişkin Kanun ‘ve ‘E-Devlet Bazı Ortak Destek Hizmetlerinin Verilmesine İlişkin Kanun’ yürürlüğe girmiştir. Finlandiya ve Estonya arasında düzenlenen ortak deklarasyon ile veri tabanları iki ülke arasında ortak hale getirilmiştir.
- 2017 yılında ‘Ulusal Dijital Hizmetler Mimarisi Programı ‘tamamlanmıştır.
- 2018 yılında Finlandiya ‘Avrupa Yüksek Performanslı Bilgi İşlem Bildirgesini’ imzalamıştır.
- 2019 yılında mülkiyet ve ipotek girişlerinin elektronik kaydı dolaşıma girmiştir. Bu gelişme kapsamında tüm emlak şirketleri dijitale geçiş yapmıştır.
- 2020 yılında önemli bir gelişme olan ‘Kamu Yönetiminde Bilgi Yönetimi Kanunu’ yürürlüğe girmiş, ‘Dijital ve Nüfus Veri Hizmetleri Kurumu’ kurulmuştur. Aynı yıl ‘AıuroraAI’ programı geliştirilerek kamu sektöründe dijitalleşme geliştirilmiştir.
- 2021 yılında bilgi ve işlem teknolojileri için ‘İklim ve Çevre Stratejisi’ yayımlanmıştır. Bu dönemde ayrıca ‘2021-2023 Dönemi İçin Büyük Ölçekli Bir Dijital Kimlik Geliştirme Projesi’ ve ‘Siber Güvenlik Geliştirme Programı’ geliştirilmiştir.

Finlandiya’da e-Devlet konusunda yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak Maliye Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir (Ministry of Finance Finland, 2024). Bakanlık bünyesinde bulunan Kamu Sektörü Bilgi İletişim Teknolojileri Birimi, dijitalleşme, bilgi politikası, siber güvenlik ve alt yapı isimli üç birimden oluşmaktadır (Yürük et al., s.2143). Finlandiya e-Devlet sistemi içinde denetim ise parlamentoya doğrudan bağlı bulunan Ulusal Denetim Ofisi tarafından sağlanmaktadır. Finlandiya’da ulus alt düzeyinde de e-Devlet uygulamalarına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda hizmet veren 342 belediye için 19 bölgesel konsey bulunmaktadır (Yılmaz, et al., 2023, s.130).

Finlandiya, e-Devlet hizmetlerinin etkinliği açısından kullanıcı dostu arayüzler, erişilebilirlik, güvenlik, kişisel veri koruması ve yenilikçilik gibi temel unsurları başarıyla entegre etmiş ülkelerden biridir. Dijitalleşme sürecini güçlü bir yasal çerçeve ile destekleyen Finlandiya vatandaş odaklı dijital kamu hizmetleri sunarak kamu yönetiminde verimliliği ve şeffaflığı artırmayı hedeflemiştir. Kullanıcı dostu arayüzler açısından değerlendirildiğinde Suomi. fi portalı Finlandiya’da tüm kamu hizmetlerine tek bir noktadan erişim sağlayan en kapsamlı platformlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu platform, sade ve kullanıcı dostu bir arayüze sahip olup vatandaşların işlemlerini hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Demokratia.fi platformu ise vatandaş katılımını artırmak ve yönetişim süreçlerine halkın daha fazla dahil olmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiş olup dijital demokrasi uygulamalarına örnek teşkil etmektedir.

Erişilebilirlik noktasında Finlandiya, dijital kamu

hizmetlerine 7/24 kesintisiz erişim sunarak vatandaşların devlet hizmetlerine herhangi bir fiziksel kuruma gitmeden ulaşmasını sağlamaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde internet altyapısının güçlendirilmesi yerel yönetimlerin dijital hizmetlerini genişletmesine katkı sağlamış ve halkın dijital hizmetlere olan erişimini artırmıştır. Bunun yanı sıra engelli bireylerin ve yaşlı nüfusun dijital hizmetlerden yararlanabilmesi için özel erişim kolaylıkları sunan uygulamalar geliştirilmiştir. Örneğin AuroraAI programı, kamu hizmetlerini yapay zeka tabanlı bir yapıyla optimize ederek kişiselleştirilmiş hizmet sunumu sağlamaktadır.

Güvenlik ve kişisel veri koruması bağlamında Finlandiya, Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) çerçevesinde güçlü yasal düzenlemeler uygulamaktadır. Elektronik İmzalar Kanunu ve Kamu Yönetiminde Bilgi Yönetimi Kanunu ile dijital kamu hizmetlerinde veri güvenliğinin sağlanmasına yönelik sıkı önlemler alınmıştır. Vatandaş Sertifikası adı verilen dijital kimlik sistemi, bireylerin çevrimiçi işlemlerini güvenli bir şekilde gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca 2021-2023 Dönemi Büyük Ölçekli Dijital Kimlik Geliştirme Projesi, e-Devlet sistemlerinde çok faktörlü kimlik doğrulama yöntemlerini geliştirerek güvenliği artırmayı hedeflemiştir. Siber güvenlik açısından ise, Hükümet Güvenlik Ağı (GOVSEC) ile kamu sektörü verileri korunarak siber saldırılara karşı kapsamlı önlemler alınmaktadır (Ministry of Finance Finland,2024).

Yenilikçilik açısından değerlendirildiğinde, Finlandiya, yapay zeka destekli kamu hizmetleri konusunda öncü ülkelerden biri olup, AuroraAI programı ile kamu hizmetlerini dijital ortamda daha etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirmiştir. Ayrıca paikkatietoikkuna.fi mekansal veri portalı, coğrafi veri analizlerini dijitalleştirerek kamu politikalarının daha veriye dayalı hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Kamu Yönetiminde Bilgi İşlem Teknolojileri Kullanımı Stratejisi, dijital hizmetlerin sürdürülebilir şekilde geliştirilmesini sağlarken, çevrimiçi hizmetlerin etkinliğini artırmak amacıyla açık veri kullanımını teşvik eden bir yaklaşımı benimsemiştir.

Ancak Finlandiya'nın e-Devlet uygulamalarında bazı zorluklar da bulunmaktadır. Dijital uyum sorunu, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan bireyler ve yaşlı nüfus için hala önemli bir engel teşkil etmektedir. Dijitalleşme sürecinde vatandaşların dijital becerilerini artırmaya yönelik eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Siber güvenlik riskleri de Finlandiya'nın karşı karşıya olduğu önemli konular arasında yer almaktadır. Artan dijitalleşme, kamu verilerinin kötüye kullanım riskini artırmakta bu nedenle güvenlik sistemlerinin sürekli güncellenmesi gerekmektedir. Ayrıca, yerel yönetimler arasındaki uyum zaman zaman sorunlara yol açmakta özellikle belediyeler arasında dijital hizmet entegrasyonunda teknik farklılıklar yaşanabilmektedir.

Yukarıda yer verilen açıklamalar çerçevesince, Finlandiya'nın e-Devlet politikalarının başarısını sağlayan temel faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- Güçlü Yasal Çerçeve: E-Devlet uygulamalarını destekleyen yasal düzenlemeler ile dijitalleşme kamu hizmetlerinde hızla yayılmıştır.
- Merkezi Koordinasyon :Maliye Bakanlığı içerisinde oluşturulan Kamu Sektörü Bilgi İletişim Teknolojileri Birimi dijitalleşme sürecinin etkin şekilde gelişmesine katkı sağlamıştır.
- Vatandaş Katılımı: Demokratik katılımı teşvik eden dijital platformlar, vatandaşların kamu yönetimine daha fazla katılmasına imkan sağlamıştır.
- Gelişmiş Altyapı: Ülke çapında yüksek hızda internet erişimi dijital hizmetlerin erişimim kolaylaştırmıştır.
- Diğer taraftan Finlandiya'nın e-Devlet uygulamalarında karşılaştığı bazı zorluklar ise şunlardır:
- Dijital Uyum Sorunu: Özellikle yaşlı nüfusun ve kırsal kesimde yaşayan bireylerin dijital hizmetlere erişiminde zorluklar yaşanabilmektedir.
- Siber Güvenlik Riskleri: Artan dijitalleşme, veri güvenliği ve kişisel bilgilerin korunması ile ilgili yeni riskleri de beraberinde getirmektedir.
- Yerel Yönetim Birimleri Arasındaki Uyum: Yerel yönetimler arasındaki dijital uygulamaların entegrasyonu zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır.

Sonuç olarak Finlandiya'nın e-Devlet dönüşümü, kapsamlı bir strateji, güçlü yasal çerçeve ve gelişmiş dijital altyapı ile başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Suomi.fi, Demokratia.fi ve AuroraAI gibi platformlar vatandaşlara erişilebilir, hızlı ve şeffaf hizmetler sunmaktadır. Ancak dijital dönüşüm sürecinde karşılaşılan zorluklar göz önüne alındığında, özellikle kırsal bölgelerdeki dijital kapsayıcılığı artırmak ve veri güvenliğini sağlamak gibi alanlarda yeni politikaların geliştirilmesi de gerekmektedir. Diğer taraftan Finlandiya'nın dijitalleşme süreci, diğer ülkeler için de önemli bir model oluşturmaktadır ve e-Devlet uygulamalarının başarıyla yönetilmesi için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Kore Cumhuriyeti E-devlet Uygulamaları

Kore Cumhuriyeti, kamu yönetiminde dijitalleşmeyi en erken benimseyen ve dünyada e-Devlet uygulamalarını yasal mevzuata bağlayan ilk ülkelerden biri olmuştur. Kore'nin dijital dönüşüm süreci, ülkenin ekonomik kalkınma stratejileriyle birlikte ilerlemiş ve bilgi toplumuna geçiş süreci güçlü bir kurumsal ve yasal altyapıyla desteklenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Kore Cumhuriyeti'nin dijitalleşme sürecinin temel dinamikleri ve uygulamaları tarihsel gelişimi içinde değerlendirilecektir.

Kore Cumhuriyeti Kore yarımadasının güney bölümünde, Doğu Asya'da yer almaktadır. Kuzeyinde Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore), doğusunda Japonya, batısında Çin bulunmaktadır. Kore yarımadası 1945 yılında İkinci Dünya Savaşından sonra Japonya'nın işgali altından kurtulmuş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Kore Cumhuriyeti,1950-1953 yılları arasındaki Kore Savaşı sonra Kuzey Kore ile 1953 yılında yapılan ateşkes ile kurulmuştur. Resmi adı Kore Cumhuriyeti olan ülke Güney Kore olarak da anılmaktadır. Kore Cumhuriyeti Başkanlık Sistemi ile yönetilen üniter bir devlettir(T.C.Dışişleri Bakanlığı,2024)

Kore Cumhuriyeti, Kore Savaşı'nın ardından tarım ekonomisinden sanayileşmiş bir ülkeye dönüşerek önemli bir kalkınma modeli oluşturmuştur. Ülke sanayileşme sürecinde gecikmiş olmasına rağmen, dijital dönüşümde öncü olma hedefini benimseyerek sanayi ve akademi arasındaki etkileşimi güçlendirmiştir (Kurban, 2023, s.176). Bu stratejinin temel taşlarından biri olarak bilişim teknolojileriyle uyumlu insan kaynağı yetiştirmek amacıyla eğitim sistemine yatırım yapılmış ve ilk ile ortaokul seviyesinde bilim, teknoloji, mühendislik, sanat ve matematik disiplinlerini bütünleştiren STEAM eğitim[3] yaklaşımı benimsenmiştir (Kurban, 2023, s.177). STEAM eğitimi yalnızca akademik başarıyı artırmakla kalmayıp öğrencilerin erken yaşta teknoloji okuryazarlığı kazanmasını ve yenilikçi çözümler üretmesini teşvik ederek dijital becerilerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Bu yaklaşım Kore'nin dijitalleşme süreçlerini hızlandıran ve bilişim teknolojileri alanında küresel rekabet gücünü artıran önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla eğitim reformlarının vurgulanması Kore Cumhuriyeti'nin dijitalleşme stratejisini teknolojik altyapı ve insan kaynağı odaklı bir perspektifle geliştirdiğini göstermektedir.

Ülkede 1967 yılında ilk kez hem kamu hem özel sektörde yapılan işlemlerde bilgisayar kullanılmış olup 1970 yılında Ulusal Bilgisayar Merkezi adında kamu alanında bilişimden sorumlu politikalar oluşturan bir merkez oluşturulmuştur(Choong,2022). Kore Cumhuriyet'inde ilk e-Devlet stratejisi 1998 yılında ilan edilmiştir. Yayımlanan planda e-Devlet, tek seferlik online açık yönetim olarak tanımlanmıştır. Ülkede e-Devlet uygulamasına geçişte iki gerekçe bulunmaktadır. Birincisi kamu hizmetlerinde günün şartları dahilinde bir reform gerçekleştirmek, ikinci ise sanayi temelli kalkınma stratejisini bilişime dayalı bir ekonomiye dönüştürmektir (Choong,2022). Genel olarak bakıldığında ise 1960-1980 yılları arasında bilgisayarın kamu yönetiminde kullanıldığı, 1980-1990 yılları arasında ulusal bilgi ve iletişim ağlarının yaygınlaştırıldığı, 1990-2000 yılları arasında ulusal yönetimin genel olarak enformasyona dönüştüğü, 2000- 2010 yılları arasında ülke geneline entegre edilmiş e-Devlet uygulamalarının oluşturulduğu ve nihayetinde 2010 yılı sonrasında devlet hizmetlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine entegre edildiği bir süreç yaşanmıştır. Akıllı dijital

3 STEAM sistemi, Kore Cumhuriyeti'nde 2000'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan bilim (science), teknoloji(technology), mühendislik(engineering), sanat(art) ve matematik(mathematics) disiplinlerini birleştirerek öğrencilere bütüncül bir eğitim sunmayı amaçlayan ve öğrencilere sadece akademik bilgi edinmelerini değil yaratıcılık, problem çözme yeteneklerini ve pratik becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir.

yönetimin kurulduğu dönem ise 2010 yılı sonrasında gerçekleştirilmiştir (Choong, 2022). Öte yandan e-Devlet uygulaması ulusal strateji olarak sektörel kalkınma planları ile bilişim teknolojilerindeki ilerlemeye bağlı olarak desteklenmiştir. Ayrıca beş yılda bir düzenlenecek planlar maddi olarak da desteklenmiştir.

Kore Cumhuriyeti'nde dijitalleşme süreci belirli aşamalar dahilinde ilerlemiş ve kamu yönetiminde teknolojik dönüşümü sağlamaya yönelik kapsamlı stratejiler geliştirilmiştir. Aşağıdaki tablo, e-Devletin gelişim aşamalarını özetlemektedir:

Tablo.4 Kore Cumhuriyeti e-Devlet Stratejileri

Dönem	Temel Stratejiler ve Uygulamalar	Ana Hedefler
1967-1980	Bilgisayarın kamu yönetiminde ilk kez kullanılması	Kamu yönetiminin bilişim teknolojileriyle tanışması
1980-1990	Ulusal bilgi ve iletişim ağlarının yaygınlaştırılması	Bilgi sistemlerinin entegrasyonu
1990-2000	Kamu yönetiminin enformasyon teknolojileriyle dönüşümü	Kamu hizmetlerinde dijitalleşme
2000-2010	E-Devlet uygulamalarının ülke geneline entegre edilmesi	Dijital devlet reformlarının kurumsallaşması
2010-2022	Akıllı dijital yönetimin kurulması	Yapay zeka destekli dijital hizmetlerin yaygınlaştırılması

Kaynak : Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu aşamalar, Kore'nin dijitalleşme sürecinin yalnızca bir teknoloji entegrasyonu olmadığını aynı zamanda devletin işleyişinde köklü bir dönüşüm yarattığını göstermektedir.

Kore Cumhuriyeti dünyada e-Devlet uygulamalarının ilk kez yasal mevzuat çerçevesinde kanunla düzenleyen ülkedir. Ülkedeki e-Devlet kapsamındaki yasal düzenlemeler şu şekildedir (Kurban, 2023, s.181-183):

- 1995 yılında yürürlüğe giren Bilişimin Teşviki Çerçeve Yasası kapsamında içerisinde e-Devletin de olduğu bilişim teşvikine yönelik plan,
- 1998 yılında e-Devletin vizyon ve stratejisinin kabulü,
- 2001 yılındaki 'Elektronik Devlet Yasası' ile e-Devlet için, sadece büro işlerinin dijitalleşmesi değil aynı zamanda ülke vatandaşlarının da dahil olduğu bir yönetim olduğu tanımın yapılması,
- 'Elektronik Devlet Yasası' kapsamında 11 ulusal amiral proje ve beş yıl boyunca nitelik artışı sağlamak adına 31 e-Devlet projesinin seçimi,
- 2016 Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) için daha duyarlı bir e-Devlet için kabul edilen e-Devlet 2020 Master Planının kabulü,
- Master Planı ile akıllı bilgi teknolojilerinin yönetim işlevlerinin temel araçları olarak kullanımı,
- Var olan hizmetlerin her kişinin ihtiyacına göre kişileştirilmesinin hedeflenmesi,
- 2018-2022 yıllarını kapsayan Altıncı Ulusal Bilişim Teşvik Planı ile 'Güney Kore Zekayla Mutlu Yaşıyor' vizyonu kapsamında, akıllı toplumun inşası, dijital yenilik yoluyla ekonomik gelişme sağlama ve güvenli akıllı ağ alt yapısı oluşturma, hiper bağlantılı zeka için proaktif yenilik ile ulusal büyümeyi amaçlama,
- 2020 yılında Dördüncü Sanayi Devrimi kapsamında Bilişim Teşvikine İlişkin Mevcut Çerçeve Yasası, Akıllı Bilişim Çerçeve Yasası olarak yenilenmesi,
- 2022 yılında açıklanan Kore'nin Dijital Stratejisinde ise 2030 yılından itibaren yatırım için, yapay zeka, yapay zeka yarı iletkenleri, 5Gve 6G iletişimi, kuantum, meta verse, siber güvenlik dahil olmak üzere yenilikçi dijital teknoloji alanında Ar-GE'ye odaklanma bu yasal düzenlemeler ile ülkede karar verme ve hizmetlerin etkin ve verimli uygulanması açısından büyük gelişmeler içeren düzenlemeler yapılmıştır.

Kore Cumhuriyeti e-Devlet stratejisi zaman-mekan sınırlaması olmaksızın kesintisiz bilgi akışının sağlanması ve şeffaflığın arttırılmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda vatandaş odaklı e-Devlet uygulamalarında 'Standart Çerçeve' bulunmaktadır. Standart Çerçeve, kapsamlı hizmet sunumu, kullanıcı dostu ara yüzler, güvenlik ve gizlilik standartları, mobil uygulamalar, hızlı ve etkili hizmet ile geri bildirim ve iyileştirme aşamalarına bağlı olarak geliştirilmiştir (Digital Goverment Korea,

2024). E-Devlet 'Standart Çerçevesi'nin uygulaması olan 'egovFrame' ise dünyadaki herkesin tüm e-Devlet projelerinde kullanılabileceği kamusal yazılım geliştirme ekosistemini barındırmaktadır (Kurban, 2023, s.188). Ülkede en çok kullanılan vatandaş odaklı e-Devlet uygulamaları ise Government24, Hometax, Ulusal Sağlık Sigortası, KorailTalk/SRT olarak sıralanabilir (Digital Goverment Korea,2024).

Kore Cumhuriyeti'nde e-Devlet uygulamalarının etkinliği konusundaki en önemli husus kuşkusuz bu uygulamalara sağlanan güçlü finansman desteğidir. Özellikle *Han Nehri Mucizesi* olarak adlandırılan kalkınma sürecinde ulusal bütçenin yüzde 1'inin e-Devlet uygulamalarına ayrılmış olması bunun en somut kanıtıdır. Ayrıca ülkede ulusal altyapı ağının oluşturması adına e-Devlet uygulamasının da temeli olarak Bilişim Teşvik Fonu oluşturulmuş, oluşturulan bu finansal kaynak ve teşvik mekanizmasıyla ülkenin dijital dönüşüm süreci desteklenmiştir (Çetin, et al.,2018). Bu bağlamda 2002 yılında başlatılan e-Korea Stratejisi ile dijital dönüşüm ve bilgi toplumuna geçiş sürecine hız kazandırmak hedeflenmiştir. Strateji ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı teşvik edilerek dijitalleşme ve teknolojiye dayalı ekonomik büyüme stratejilerinin temelleri oluşturulmuştur (Digital Goverment Korea,2024).

Genel olarak bakıldığında Kore Cumhuriyeti'nin özellikle 1970'li yıllardan itibaren ileri teknoloji odaklı kalkınma ekonomisi oluşturma çabası yönetim anlamında da ülkeye istikrarı getirmiştir. Özellikle e-Devlet uygulamaları mevzuat, politika ve finansman olarak da bir bütün şeklinde ilerlemektedir. Bu itibarla ülke dijital devlet reformu ile e-Devlet uygulamaları açısından verilebilecek iyi bir uygulama örneği sunmaktadır. Öte yandan ülkede teknoloji alanına yönelik sağlanan ARGE destekleri ile ilerde çok daha verimli e-Devlet uygulamalarının hayata geçirebileceğini göstermektedir.

Kore Cumhuriyeti kullanıcı dostu arayüzler, erişilebilirlik, güvenlik, kişisel veri koruması ve yenilikçilik gibi kritik unsurlar açısından dünya çapında öncü bir konumda yer almaktadır. Dijital devlet uygulamalarının başarısını sağlayan en önemli faktörlerden biri olan Standart Çerçeve ve egovFrame modüler, kullanıcı dostu ve güvenli dijital hizmetlerin oluşturulmasını sağlamaktadır.

Kullanıcı dostu arayüzler açısından, Government24, Hometax, Ulusal Sağlık Sigortası ve KorailTalk/SRT uygulamaları vatandaşların kamu hizmetlerine kolayca erişimini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Government24 tüm kamu hizmetlerini tek bir platformda toplayarak, vatandaşların devlet hizmetlerine anlık ve kesintisiz erişimine olanak tanımaktadır. Hometax ise vergi beyanları ve muhasebe işlemlerini çevrimiçi platformda yönetmek için tasarlanmış olup özellikle şirketler ve bireysel girişimciler için önemli bir araç haline gelmiştir. KorailTalk/SRT gibi ulaşım hizmetlerine yönelik e-Devlet uygulamaları ise ulaşım rezervasyonlarını dijitalleştirerek vatandaşların günlük yaşamlarını kolaylaştırmaktadır. Bu uygulamalar, kullanıcı dostu arayüzleriyle hızlı ve etkin bir hizmet deneyimi sunarken Kore'nin dijital kamu yönetimindeki başarısını pekiştiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Erişilebilirlik bakımından, Kore Cumhuriyeti 5G ve genişbant internet altyapısına yaptığı yatırımlarla dijital hizmetlerin ülke genelinde yaygın olarak erişilebilir olmasını sağlamaktadır. Dijital devlet hizmetlerinin mekan ve zaman sınırı olmaksızın kesintisiz çalışması hedeflenerek Standart Çerçeve sistemi üzerinden mobil uyumlu ve çok kanallı hizmet sunumu benimsenmiştir. Ancak kırsal bölgelerde ve düşük dijital beceriye sahip bireyler hala bir sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle, dijital kapsayıcılığı artırmaya yönelik eğitim programları geliştirilmekte ve yaşlı nüfusun e-Devlet hizmetlerine daha etkin bir şekilde adapte olması için kullanıcı dostu rehberlik sistemleri sunulmaktadır.

Güvenlik ve kişisel veri koruması, Kore Cumhuriyeti'nin dijital yönetim stratejisinde kritik bir yer tutmaktadır. Elektronik Devlet Yasası çerçevesinde vatandaşların kişisel verilerinin korunmasını sağlamak amacıyla çok faktörlü kimlik doğrulama sistemleri geliştirilmiştir. Ulusal Güvenlik ve Siber Savunma Stratejisi, e-Devlet sistemlerine yönelik siber saldırılara karşı güçlü koruma mekanizmaları oluşturulmasını hedeflemektedir. Dijital Kimlik Doğrulama ve Elektronik İmza Yasası vatandaşların devlet hizmetlerine güvenli bir şekilde erişebilmesi için biyometrik doğrulama ve yapay zeka tabanlı güvenlik sistemlerinin entegrasyonunu içermektedir (Digital Goverment Korea,2024). Ancak, yapay zeka ve büyük veri

kullanımının artmasıyla birlikte kişisel verilerin korunması konusundaki düzenlemelerin sürekli güncellenmesi gerekmektedir.

Yenilikçilik açısından Kore Cumhuriyeti büyük veri, yapay zeka, blokzincir ve 5G teknolojilerini kamu hizmetlerine entegre ederek dijital devlet uygulamalarında küresel lider konumuna gelmiştir. Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) stratejisi kapsamında, 2018-2022 yıllarını kapsayan Altıncı Ulusal Bilişim Teşvik Planı ile kamu hizmetlerinin daha yenilikçi bir yaklaşımla geliştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle akıllı şehir projeleri, otonom ulaşım sistemleri ve dijital sağlık hizmetleri gibi alanlarda, e-Devlet sistemleri yapay zeka ve büyük veri teknolojileriyle desteklenmektedir. 2022 yılında açıklanan Kore'nin Dijital Stratejisi, 2030 yılına kadar yapay zeka, 5G-6G iletişimi, kuantum teknolojileri ve siber güvenlik alanında büyük yatırımları içeren kapsamlı bir yenilik planını ortaya koymaktadır (Digital Goverment Korea,2024). Bu kapsamda, büyük ölçekli veri merkezleri ve dijital hükümet platformlarının geliştirilmesiyle kamu yönetiminde dijital dönüşüm sürecinin hızlandırılması amaçlanmaktadır.

Ancak Kore Cumhuriyeti'nin dijital dönüşüm sürecinde bazı zorluklar da bulunmaktadır. Dijital erişim farklılıkları kırsal bölgelerde yaşayan bireyler için hala bir sorun teşkil etmekte ve dijital kapsayıcılığın artırılması için internet altyapısının genişletilmesi ve dijital beceri eğitim programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Siber güvenlik tehditleri, artan dijitalleşme ile siber saldırılara karşı daha güçlü güvenlik politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, veri gizliliği konusunda, kamu hizmetlerinde büyük veri ve yapay zeka kullanımının artmasıyla birlikte kişisel verilerin korunmasına yönelik daha sıkı düzenlemeler getirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda yer verilen açıklamalar çerçevesince, Kore Cumhuriyeti'nin e-Devlet sisteminin başarısını sağlayan temel faktörler şunlardır:

- Güçlü Finansman Desteği: Han Nehri Mucizesi olarak adlandırılan ekonomik kalkınma sürecinde ulusal bütçenin %1'i e-Devlet uygulamalarına ayrılmıştır.
- Yasal ve Kurumsal Çerçeve: E-Devlet uygulamalarını destekleyen yasal düzenlemeler ile kamu hizmetleri dijitalleşme sürecine entegre edilmiştir.
- İleri Teknoloji Kullanımı:5G, yapay zeka, büyük veri ve blok zincir gibi ileri teknolojilerin kamu hizmetlerine entegre edilmesi sağlanmıştır.
- Sürekli Güncellenen Uygulamalar: Beş yıllık planlar çerçevesinde e-Devlet sistemleri sürekli olarak güncellenmekte ve iyileştirilmektedir.

Öte yandan Kore Cumhuriyeti'nin dijitalleşme sürecinde bazı zorluklar da ortaya çıkmıştır:

- Dijital Erişim Farklılıkları: Kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin dijital hizmetlere erişiminde dezavantajlar bulunmaktadır.
- Siber Güvenlik Tehditleri: Artan dijitalleşme, siber saldırılara karşı daha güçlü güvenlik önlemleri alınmasını gerekli kılmaktadır.
- Veri Gizliliği: Kamu hizmetlerinde yapay zeka ve büyük veri kullanımının artması, kişisel verilerin korunması konusunda yeni düzenlemeler de gerektirmektedir.

Sonuç olarak Kore Cumhuriyeti e-Devlet uygulamaları dijitalleşme sürecinin yanında ekonomik büyüme ve kamu yönetimi reformlarıyla entegre bir model olarak geliştirmiştir. Güçlü finansal destek, ileri teknoloji kullanımı ve vatandaş odaklı hizmetler sayesinde Kore Cumhuriyeti dijital devlet uygulamalarında dünya çapında örnek bir model teşkil etmektedir. Ancak, Kore Cumhuriyeti'nde siber güvenlik ve dijital erişim gibi konular gelecekte daha fazla politika geliştirilmesi gereken alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Kore Cumhuriyeti'nin deneyimleri, e-Devlet uygulamalarını geliştirmek isteyen ülkeler için önemli katkıları içermektedir.

Yeni Zelanda E-Devlet Uygulamaları

Yeni Zelanda, kamu yönetimi alanında hesap verebilirlik ilkesi ile başarılı bir yönetim modeli geliştirmesine rağmen 2000'li yıllara kadar dijital kamu hizmetlerine geçiş süreci sınırlı kalmıştır. Ancak ülke 2000 yılından itibaren e-Devlet uygulamalarına yönelik atılımlar gerçekleştirerek, küresel düzeyde dijitalleşmede önde gelen ülkelerden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda Yeni Zelanda'nın 2022 yılı

EGDI sıralamasında dördüncü sırada yer alması ülkenin bu alandaki başarısını göstermektedir. Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde Yeni Zelanda'nın dijital dönüşüm sürecindeki politikaları, yasal düzenlemeleri ve uygulamaları incelenmiştir.

Yeni Zelanda Büyük Okyanusun Güneyinde, Avustralya ana kıtasının güney doğusunda yer alan adalardan oluşan bir ülkedir. 1907 yılında İngiliz Kraliyet Dominyonu statüsüne yükselerek kendi kendini yönetme hakkı kazansa da 1947 yılında Westminster Statüsü[4]'nün kabul edilmesi ile tam bağımsız olmuştur. Yeni Zelanda parlamenter monarşi yönetim biçimi olsa da esas olarak iki parti ile yönetilen ve dünyanın önde gelen demokrasilerinden biri durumundadır. Yeni Zelanda 1990 yılından itibaren yeni kamu işletmeciliğinin gelişimiyle birlikte çıktı odaklı ve hesap verilebilirliği ön planda tutan ülkelerden biri olmuştur. Öte yandan Yeni Zelanda kamu yönetimi açısından sürdürdüğü bu başarıyı bilgi teknolojileri açısından 2000 yılına kadar gösterememiştir. 2000 yılından itibaren ise bilişim temelli atılımlara girişmiş ve daha bütüncül bir yönetim sistemi oluşturarak dünya konjonktüründe e-Devlet uygulamalarıyla önde gelen bir ülke konumuna ulaşmıştır (Çığman, 2023, s.255-256). Bu kapsamda nüfus ve yüzölçümü açısından küçük bir ülke olmasına rağmen Yeni Zelanda'nın 2022 yılı BM E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) sıralamasında dördüncü sırada yer alması ülkenin kamu yönetimi ve dijital yönetişim alanındaki başarılı uygulamalarının incelenmesini önemli kılmıştır.

Bilişim temelli atılımlarına ilk olarak Singapur ve Finlandiya gibi ülkelerin gelişimlerini izleyerek başlayan Yeni Zelanda, 2000 yılının ortalarında Ekonomik ve Kalkınma Bakanlığı'nın bünyesinde bir birim oluşturmuştur. 2001 yılında bu alandaki gelişmelerin sistemli şekilde sürdürülmesi için Ulusal E-Devlet Stratejisini ilan etmiştir (Çığman, 2023, s.256). Bu girişimlerle ülke vatandaşlarının kullanımına sunulan e-Devlet uygulaması 2006 yılında katılım ve kullanıcı odaklı bir yaklaşımla güçlendirilmiştir. Bu kapsamda Yeni Zelanda'daki e-Devlet yaklaşımı hem teknolojik gelişim hem toplumsal bir taban barındırması dolayısıyla hızlı ve olumlu sonuçlarla tüm ülke geneline yayılmıştır.

Yeni Zelanda'da e-Devlet uygulamaları sistemli bir dönüşüm süreciyle şekillenmiştir. 2001 yılında ilan edilen Ulusal E-Devlet Stratejisi, ülkenin dijitalleşme sürecinin temel taşı olmuştur. Aşağıdaki tablo, Yeni Zelanda'nın e-Devlet stratejilerini özetlemektedir:

Tablo.5 Yeni Zelanda e-Devlet Stratejileri

Dönem	Ana Stratejiler ve Uygulamalar	Ana Hedefler
2000-2006	Ekonomik ve Kalkınma Bakanlığı'nda e-Devlet biriminin oluşturulması	Kamu hizmetlerinin dijital dönüşüm sürecine girişi
2006-2010	Katılım ve kullanıcı odaklı e-Devlet uygulamalarının başlatılması	Vatandaşların kamu hizmetlerine daha kolay erişimi
2010-2016	Dijital yönetim süreçlerinin güçlendirilmesi	E-Devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılması
2016-2020	Kamu hizmetlerinin entegrasyonu ve veri paylaşımının artırılması	Kurumlar arası iş birliğinin sağlanması
2020-2022	Dijital İcra Dairesi'nin kurulması ve kırsal bölgelerde e-Devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması	Dijital kapsayıcılık ve güvenli dijital kimlik oluşturulması

Kaynak : Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu stratejiler doğrultusunda, Yeni Zelanda e-Devlet uygulamalarını teknik bir dönüşümün yanında sosyal ve yönetişimsel bir reform süreci olarak da ele almıştır.

Yeni Zelanda'da e-Devlet uygulamalarının iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, teknolojik sistemlerin artan paylaşım mekanizmalarını kurumlarla bütünleşmiş hale getirerek vatandaşlara daha kolay hizmet sağlamaktır. İkincisi ise, vatandaşlara ve özel sektöre basit ve verimli uygulamalar sunarak kamu hizmetinin kalitesini artırmaktır (Yürük, et al., s.2144). Yeni Zelanda'nın öncelikli gündemi bu dijital dönüşümün ülkenin tamamına yayılmasıdır. Bu kapsamda bazı bağlayıcı adımlar da atmıştır. Genel itibariyle strateji belgeleriyle sürdürülen e-Devlet uygulamaları bazı kanun metinleriyle de desteklenmiştir. Yeni Zelanda'da e-Devlet'e yönelik düzenlemelerin bulunduğu kanunlar şu şekilde sıralanabilir (Yürük, et al., s.2144-2145, New Zeland Government,2024):

4 Westminster Statüsü, 11 Aralık 1931 yılında Birleşik Krallık Parlamentosu tarafından kabul edilen ve İngiliz Dominyonları olan Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği ve İrlanda'nın yasama bağımsızlığını tanıyan bir yasadır. Statü ile dominyonların kendi yasalarını çıkarma ve Birleşik Krallık yasalarına tabi olmama hakkı sağlanmıştır.

- 2007 yılı İstenmeyen Elektronik İletiler Kanunu: Bu kanun, spam e-postalar ve diğer istenmeyen dijital iletişim türlerinin düzenlenmesi ve kontrol altına alınmasını sağlayarak vatandaşların dijital ortamda korunmasını amaçlamaktadır.
- 2012 yılı Elektronik Kimlik Doğrulama Kanunu: Yeni Zelanda'da çevrimiçi kimlik doğrulama süreçlerini düzenleyen bu yasa, e-Devlet hizmetlerine güvenli erişimi sağlamak amacıyla bireylerin dijital kimliklerini tanımlayan yasal çerçeveyi oluşturmuştur.
- 2015 yılı Zararlı Dijital İletişim Kanunu: Siber zorbalık, çevrimiçi taciz ve dijital alanda kişisel hak ihlalleriyle mücadele etmeyi amaçlayan bu kanun, bireylerin çevrimiçi güvenliğini artırmaya yönelik önlemler içermektedir.
- 2016 yılı Elektronik Mahkemeler Kanunu: Bu kanun, mahkemelerin dijitalleşmesini sağlayarak yargı süreçlerinde elektronik belge kullanımını, çevrimiçi dava yönetimini ve dijital delil sunumunu mümkün kılmıştır.
- 2017 yılı İstihbarat ve Güvenlik Kanunu: Yeni Zelanda'nın ulusal güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının dijital çağda faaliyetlerini düzenlemek amacıyla oluşturulan bu kanun, veri toplama ve gizlilik gibi konuları kapsamaktadır.
- 2020 yılı Kamu Hizmeti Kanunu: Yeni Zelanda'daki kamu yönetimi yapısını modernize eden ve kamu hizmetlerinin daha etkin, hesap verebilir ve vatandaş odaklı hale getirilmesini amaçlayan kapsamlı bir reform yasasıdır.

Yeni Zelanda'yı e-Devlet uygulamalarında öncü ülke haline getiren en önemli etken ülke genelinde gerçekleştirmeye çalıştığı dijital dönüşümü bağlayıcı kurallarla sürdürülebilir kılmasıdır. Öyle ki 2020 yılında Yeni Zelanda'da başlatılan reform hareketleri sonucunda yürürlüğe giren Kamu Hizmeti Kanunu bu alanda gerçekleştirilmek istenen dönüşümün temellerini sağlamlaştırmaktadır. Kamu kurumları arasındaki iş birliğinin sağlanması ve ülke vatandaşlarına daha verimli ve daha duyarlı bir kamu hizmeti sunulması hedefiyle oluşturulan bu kanunla e-Devlet uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sağlanmıştır (Çığman, 2023, s.260). Ayrıca 8 Eylül 2022 tarihinde kurulan Dijital İcra Dairesi'yle özellikle kırsal bölgelerin dijital dönüşümünün geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ülkenin dijitalleşmesinden sorumlu olan bu birim ülke genelinde dijital bölünmeyi azaltarak güvenli dijital kimlik oluşturmakta, kırsal bölgelere dijital dönüşümü ulaştırmakta ve dijital ekonomik değerin ölçülmesinde önemli uygulamalar sağlamaktadır. (Çığman, 2023, s.262).

Dijital bölünmüşlük, bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişimi olanlarla olmayanlar arasındaki farkı ifade etmektedir. Bu kavram, bireyler, haneler, işletmeler ve farklı sosyo-ekonomik seviyelerdeki coğrafi bölgeler arasında BİT'e erişim ve internet kullanımındaki eşitsizlikleri göstermektedir (Ertem,2019,s.16.). Yeni Zelanda, coğrafi yapısı nedeniyle dijital bölünmüşlükle karşılaşmaktadır. Ülkenin ada devleti olması özellikle kırsal ve uzak bölgelerde yaşayan vatandaşların yüksek hızlı internet ve diğer dijital hizmetlere erişimini zorlaştırmaktadır. Bu durum dijital hizmetlerin ülke genelinde eşit dağılımını engelleyerek dijital bölünmüşlüğü artırmaktadır. Bu sorunu aşmak için Yeni Zelanda hükümeti dijital altyapıyı geliştirmeye yönelik çeşitli projeler ve politikalar uygulamaktadır. Örneğin, kırsal alanlarda geniş bant internet erişimini artırmak amacıyla yatırımlar yapılmakta ve dijital okuryazarlığı teşvik eden programlar hayata geçirilmektedir. Bu çabalar, dijital bölünmüşlüğü azaltarak tüm vatandaşların e-Devlet hizmetlerinden eşit şekilde faydalanmasını hedeflemektedir.

Bu kapsamda Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarındaki en büyük sorun ada devleti olmasından kaynaklı yaşadığı dijital bölünmüşlük sorunudur. Bu soruna ek olarak ülke genelinde dev teknoloji şirketlerinin bulunmaması dijital katılım noktasında da Yeni Zelanda'yı dezavantajlı konuma getirmektedir. Bu dezavantajları bertaraf etmek için 2022 yılı Dijital Stratejisi güven, kapsayıcılık ve büyüme hedeflerini daha kapsamlı hale getirmiştir. Dijital bölünmüşlük sorununa çözüm olarak da farklı kesimlerdeki insanların dijitale erişim şartlarını kolaylaştırma yoluna gidilmiş ve dezavantajlı etnik gruplara yönelik dijital güçlendirme yapılması gerekliliği gündeme alınmıştır.

Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarında benimsediği bütüncül ve vatandaş odaklı yaklaşım, ülkenin 2022 Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişmişlik Endeksi'nde (EGDI) üst sıralarda yer almasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Öte yandan ülkede e-Devlet uygulamaları sadece teknolojiye indirgenmemiştir. Bu kapsamda vatandaşlar zorla dijitalleştirmeye çalışmamış aksine Yeni Zelanda kültüründe yer alan yüz yüze iletişim geleneğini göz ardı edilmeden, insanın teknolojiye eklemlenmesi değil teknolojinin insan hizmetine sunulması hedeflenmiştir.

Yeni Zelanda, kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve etkin yönetişim ilkelerini dijital dönüşümle entegre ederek başarılı bir e-Devlet modeli geliştirmiştir. 2000'li yıllara kadar dijitalleşme sürecinde sınırlı ilerleme kaydetmesine rağmen, stratejik planlar ve düzenlemelerle kamu hizmetlerinde dijitalleşmeyi hızlandırmış ve 2022 yılı Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişmişlik Endeksi'nde (EGDI) dördüncü sıraya yükselmiştir. Ülkenin kullanıcı dostu arayüzler, erişilebilirlik, güvenlik, kişisel veri koruması ve yenilikçilik gibi kritik unsurlar açısından öne çıkması e-Devlet politikalarını yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak değil, vatandaş odaklı bir reform süreci olarak ele almasından kaynaklanmaktadır.

Kullanıcı dostu arayüzler bağlamında, Yeni Zelanda, kamu hizmetlerine erişimi kolaylaştıran, basit ve anlaşılır tasarıma sahip e-Devlet platformları geliştirmiştir. Ülkenin merkezi devlet portalı olan govt.nz, pasaport başvuruları, vergi ödemeleri ve çalışma izni başvuruları gibi temel kamu hizmetlerini tek bir noktadan sunarak kullanıcı deneyimini güçlendirmiştir. RealMe sistemi, vatandaşların dijital kimlik doğrulamasını yapmalarına olanak tanıyarak, kamu ve özel sektör hizmetlerine güvenli ve kesintisiz erişim sağlamaktadır. Ayrıca, MyMSD platformu, vatandaşların sosyal yardım ve destek programlarına başvurmasını ve süreçleri çevrimiçi olarak takip etmesini mümkün kılmaktadır. SmartStart uygulaması ise ebeveynlere yönelik dijital hizmetleri tek bir çatı altında toplayarak, doğum kayıtları, ebeveyn izni başvuruları ve devlet destekleri gibi konularda rehberlik sunan yenilikçi bir dijital çözüm olarak öne çıkmaktadır(New Zeland Government,2024). Bu platformlar, e-Devletin kullanıcı odaklı hizmet anlayışını güçlendirmekte ve kamu yönetiminde dijitalleşmeyi daha etkin ve erişilebilir hale getirmektedir.

Erişilebilirlik açısından, Yeni Zelanda, özellikle kırsal bölgelerde dijital kamu hizmetlerine erişimi artırmak için önemli yatırımlar yapmıştır. Ülke, 2020 yılında Dijital İcra Dairesi'ni (Digital Executive Agency) kurarak, kırsal bölgelerdeki vatandaşların e-Devlet hizmetlerine erişimini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, dijital bölünmüşlük sorununu gidermek için dezavantajlı gruplara yönelik dijital beceri eğitim programları başlatılmıştır. Ada devleti olmanın getirdiği zorluklara rağmen, Yeni Zelanda telekomünikasyon altyapısını güçlendirmeye yönelik projeler geliştirerek dijital devlet hizmetlerini tüm vatandaşlara erişilebilir kılmaya yönelik adımlar atmıştır.

Güvenlik ve kişisel veri koruması, Yeni Zelanda'nın dijitalleşme stratejisinde öncelikli konular arasında yer almaktadır. Elektronik Kimlik Doğrulama Kanunu (2012) ve Zararlı Dijital İletişim Kanunu (2015) vatandaşların kişisel verilerini korumaya yönelik düzenlemeler içermektedir. Özellikle RealMe dijital kimlik doğrulama sistemi, vatandaşların kimlik bilgilerinin korunmasını sağlayarak, hassas kamu hizmetlerine güvenli erişim sunmaktadır. Elektronik Mahkemeler Kanunu (2016) ile dijital mahkeme süreçleri yürürlüğe girerken, İstihbarat ve Güvenlik Kanunu (2017) kapsamında siber tehditlere karşı ulusal güvenlik politikaları güçlendirilmiştir. Ancak, artan dijitalleşme ile siber güvenlik tehditleri ve veri gizliliği konularının sürekli güncellenen yasal düzenlemelerle desteklenmesi gerekmektedir.

Yenilikçilik Yeni Zelanda'nın e-Devlet stratejisinin temel bileşenlerinden biri olmuştur. 2022 Dijital Stratejisi, güven, kapsayıcılık ve büyüme odaklı bir yaklaşımla yenilikçi dijital çözümleri teşvik etmektedir. Büyük veri analitiği, yapay zeka ve blok zincir gibi yeni nesil teknolojiler kamu yönetimine entegre edilerek vatandaş deneyimini iyileştirmek ve dijital hizmetlerin verimliliğini artırmak hedeflenmektedir. Özellikle hizmetlerin kişiselleştirilmesi ve veri paylaşımının artırılması, kamu hizmetlerinin daha etkin hale getirilmesini sağlamaktadır. Yeni Zelanda vatandaşları zorla dijitalleştirmek yerine, yüz yüze iletişim kültürünü koruyarak teknolojiyi insanların hizmetine sunan bir strateji benimsemiştir.

Yukarıda yer verilen açıklamalar çerçevesince, Yeni Zelanda'nın e-Devlet sisteminin başarısını sağlayan temel faktörler şunlardır:

- Bağlayıcı Düzenlemeler: Dijital kamu hizmetlerinin yasalarla güvence altına alınması.
- Kapsayıcılık odaklı stratejiler: Kırsal bölgelerde dijital bölünmeyi azaltmaya yönelik politikaların arttırılması.
- Vatandaş dostu hizmetler: Kullanıcı dostu platformlar ile dijital hizmetlerin yaygınlaştırılması.
- Güvenli dijital kimlik uygulamaları: RealMe gibi kimlik doğrulama sistemlerinin geliştirilmesi.

Diğer yandan Yeni Zelanda e-Devlet sistemlerinin gelişiminde karşılaşılan bazı zorluklar ise şunlardır:

- Dijital bölünmüşlük: Ada devleti olmanın getirdiği dezavantajlar nedeniyle kırsal kesimlerde internet erişimi sorunları yaşanmaktadır.
- Dijital teknoloji şirketlerinin eksikliği: Ülkenin büyük teknoloji firmalarına sahip olmaması, inovasyon süreçlerini sınırlayabilmektedir.
- Siber güvenlik riskleri: Artan dijitalleşme, veri güvenliği ile ilgili yeni tehditler doğurmuştur.

Sonuç olarak Yeni Zelanda, e-Devlet alanında gerçekleştirdiği reformlarla dijital kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamış ve vatandaş odaklı bir yaklaşımı benimsemiştir. Özellikle kamu hizmetleri arasındaki entegrasyon, dijital kimlik doğrulama sistemleri ve kapsayıcı stratejiler ülkeyi dünya genelinde başarılı bir dijital devlet modeline getirmiştir. Ancak ülkede dijital bölünmüşlük ve siber güvenlik gibi konular, gelecekte üzerinde çalışılması gereken alanlar olarak öne çıkmaktadır. Yeni Zelanda'nın e-Devlet deneyimi, dijital dönüşüm sürecini başlatmak isteyen diğer ülkeler için önemli bir örnek olma konumundadır.

Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın E-Devlet Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi

Bu bölümde Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarındaki farklılıklar ve bu farklılıkları etkileyen faktörler analiz edilmiştir. 2022 yılı BM E-Devlet Gelişmişlik Endeksi sıralamasında ilk dörtte yer alan bu ülkelerin kendine özgü, gelişmiş e-Devlet uygulamaları bulunmaktadır. Ancak bu ülkelerin birbirinden farklı güçlü ve zayıf yönlerinin bulunması EGDI'daki konumunu ve durumunu farklı kılmaktadır. Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın genel görünümü şu şekildedir:

Tablo.6 Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda Karşılaştırılmalı İncelemesi

	Nüfus**	Gelir Durumu	Gelir Değeri*	İnternet Sitesi	İKKS ***	İBSES ****	BEOES *****	E-Devlet Kullanım Oranı *
Danimarka	5.882.000	Yüksek	55.220 ABD doları kişi başı GSMH	https://en.digst.dk www.borger.dk www.regeringen.dk	%98,9	%95,2	–	%80
Finlandiya	5.541.000	Yüksek	44.580 ABD doları kişi başı GSMH	www.sudmi.fi / http://www.stat.fi/	%92,8	%97,6	–	%85
Kore Cumhuriyeti	51.816.000	Yüksek	28.380 ABD doları kişi başı GSMH	www.gov.kr / http://www.kostat.go.kr/eng	%97,6	%100	%81	%90
Yeni Zelanda	5.185.000	Yüksek	38.970 ABD doları kişi başı GSMH	www.govt.nz / www.stats.govt.nz	%95,9	–	–	%85

* Kaynak: BM 2022 yılı E-Devlet Anketi verileridir.
** Kaynak: BM 2023 yılı Dünya İstatistikleri Cep Kitabına göre 2022 yılı verileridir.
*** İKKS: 100 kişi başına internet kullanan kişi sayısı. Kaynak: BM 2023 yılı Dünya İstatistikleri Cep Kitabına göre 2022 yılı veri
**** İBSES: İnternet Bağlantısına Sahip Ev Sayısı. Kaynak: OECD 2023 yılı ülke istatistikleri
***** BEOES: Bilgisayara Erişimi Olan Ev Sayısı. Kaynak: OECD 2023 yılı ülke istatistikleri

Tablo 3' e bakıldığında, Danimarka, 42.952 km^2 yüzölçümü ve 56.882.000 nüfusu ile yüksek gelirli bir ülkedir. Kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (GSMH) 55.220 ABD doları ile oldukça yüksektir. İnternet kullanım oranı %98,9, internet bağlantısına sahip ev sayısı %95,2 ve e-Devlet kullanım oranı %80'dir.Bu göstergeler Danimarka'nın dijitalleşme ve e-Devlet hizmetlerinde oldukça ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Finlandiya, 338.462 km^2 yüzölçümü ve 5.541.000 nüfusu olan gelişmiş bir diğer ülkedir. Kişi başına düşen GSMH 44.580 ABD dolarıdır. İnternet kullanım oranı %92,8 ve internet bağlantısına sahip ev sayısı %97,6'dır.E-Devlet kullanım oranı ise %85 ile oldukça yüksektir. Bu da Finlandiya'nın dijital hizmetlere erişiminde ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir.

Kore Cumhuriyeti 100.210 km^2 yüzölçümü ve 51.816.000 nüfusu ile yüksek gelirli bir ülkedir. Kişi başına düşen GSMH 28.380 ABD dolarıdır. İnternet kullanım oranı %97,6, internet bağlantısına sahip ev sayısı %100'dür.E-Devlet kullanım oranı ise %90'dır.Bu oranlar Kore Cumhuriyeti'nin dijitalleşme ve e-Devlet hizmetlerinde dünya çapında ne kadar ileri bir seviyede olduğunu kanıtlamaktadır.

Yeni Zelanda 268.021 km^2 yüzölçümüne sahip 5.185.000 nüfuslu bir diğer gelişmiş ülkedir. Kişi başına düşen GSMH 38.970 ABD dolarıdır. İnternet kullanımında oldukça yüksek bir oran olan %95,9'a sahiptir.E-Devlet kullanım oranı ise %81'dir.Bu oran halkın dijital hizmetlere erişiminde oldukça etkin olduğunu göstermektedir. Ancak internet bağlantısına ve bilgisayar erişimi olan ev sayısına dair spesifik veriler bulunmamaktadır.

Bu ülkeler karşılaştırıldığında dört ülkenin de yüz ölçümleri farklı olmasına rağmen nüfusları birbirine oldukça yakındır. Buna ek olarak dört ülke de yüksek gelir durumuna sahip gelişmiş ülkeler arasında bulunmaktadır. Dört ülkede dijitalleşme adına önemli adımlar atmışlardır. Danimarka ve Kore Cumhuriyeti internet kullanım oranları ve e-Devlet hizmetlerinde yüksek oranlarda öne çıkmaktadırlar. Finlandiya internet bağlantısına sahip evlerin yüzdesinde liderken, Yeni Zelanda dijital hizmetlerde önemli bir kullanım oranına sahiptir. Bu göstergeler, ülkelerin dijitalleşme ve e-Devlet hizmetlerine verdikleri önemi ve bu alandaki başarılarını ortaya koymaktadır.

2022 yılı BM EGDI sıralamasında yer alan Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın kendilerine özgü özellikleri bağlamında sunmuş oldukları e-Devlet uygulamalarının bazı avantajlı ve dezavantajlı yönleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda Tablo 4'te ülkelerin avantajlı yönleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Tablo.7 Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda E-Devlet Uygulamalarının Avantajlı Yönleri

Danimarka	Finlandiya	Kore Cumhuriyeti	Yeni Zelanda
-Sağlık, eğitim vergi ve sosyal hizmet gibi alanlarda kapsamlı e-devlet uygulaması -Yüksek teknolojiye sahip altyapı ve dijitalleşme düzeyi -Kullanıcı Dostu Arayüzler ve mobil uygulamalar -Veri Güvenliği -Gizlilik	-Vergi, sağlık, eğitim, iş bulma gibi alanlarda çeşitli e-devlet hizmetleri -İyi bir teknolojik altyapı ve geniş bant internet erişimi -Vatandaş odaklı hizmetler ve kullanıcı deneyimi -Veri Güvenliği -Gizlilik	-Gelişmiş dijital altyapı -Yüksek internet penetrasyonu -Dijital dönüşümü destekleyici aktif hükümet politikaları -Veri güvenliği ve gizlilik için sürekli yapılan iyileştirmeler	-Çeşitli e-devlet hizmetleri -İyi bir altyapı ve kullanıcı ara yüzleri -Veri güvenliği ve gizliliği konusunda sıkı önlemler alınmasına yönelik çalışmalar

EDGI kapsamında yapılan karşılaştırmada, Danimarka genellikle EGDI sıralamasında ilk sıralarda yer alır. Bunun sebebi ülkede özellikle sağlık, eğitim, vergi ve sosyal hizmetler gibi alanlarda kapsamlı e-Devlet hizmeti sunulmasıdır. Öte yandan Danimarka yüksek teknolojiye sahip altyapı ve dijitalleşme düzeyine sahip olup kullanıcı dostu ara yüzler ve mobil uygulamalar sunmaktadır. Ayrıca veri güvenliği ve gizliliği konusunda yüksek standartlara sahiptir.

Finlandiya genellikle EGDI sıralamasında Danimarka'nın hemen ardından gelmektedir. Finlandiya vergi, sağlık,

eğitim ve iş bulma gibi alanlarda çeşitli e-Devlet hizmetleri sunmaktadır. İyi bir teknolojik altyapıya ve geniş bant internet erişimine sahiptir. Ayrıca vatandaş odaklı hizmetler ve kullanıcı deneyimi sağlamakta olup, veri güvenliği ve gizliliği konusunda önemli önlemler almaktadır.

Kore Cumhuriyeti gelişmiş dijital altyapıya ve yüksek internet penetrasyonuna sahiptir. Hükümetin dijital dönüşümünü teşvik eden aktif politikaları vardır. Hızlı ve verimli e-Devlet hizmetleri sunmaktadır. Veri güvenliği ve gizliliği konusunda sürekli olarak iyileştirmeler yapmaktadır.

Yeni Zelanda'da vatandaşları için çeşitli e-Devlet hizmetleri sunmaktadır. İyi bir altyapıya ve kullanıcı ara yüzlere sahip olan Yeni Zelanda veri güvenirliği ve gizliliği konusunda sıkı önlemler almaya özen göstermektedir.

Her bir ülke e-Devlet hizmetleri, teknolojik altyapı, kullanıcı deneyimi ve veri güvenliği gibi alanlarda benzersiz güçlü yönler ve iyileştirme alanları sunmaktadır. Bu nedenle her bir ülkenin EGDI sıralaması ve performansı farklılık arz edebilmektedir. Bu kapsamda her ülkenin EGDI dahilinde bazı eksiklikleri de bulunmaktadır. Tablo.5'te ülkelerin e-Devlet uygulamaları açısından dezavantajlı yönleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Danimarka e-Devlet uygulamalarında bazı kullanıcı gruplarının ihtiyaçları tam olarak karşılayamaması gibi bazı sorunlar yaşamaktadır. Bu kapsamda Danimarka e-Devlet uygulamaları özellikle yaşlı veya dijital teknolojilere erişimi sınırlı olan kişiler için kullanıcı dostu olmayabilir. Bu nedenle Danimarka'da daha geniş kapsamlı e-Devlet hizmetleri sunularak vatandaşların daha fazla ihtiyacını karşılayacak yeni hizmetler eklenebilir. Yaşlı veya dijital teknolojilere erişimi sınırlı olan kesimlere yönelik kullanıcı dostu arayüzler ve destek hizmetleri geliştirebilir. Ayrıca veri güvenliği ve gizliliği konusunda sürekli iyileştirmeler yapılarak vatandaşların verilerinin daha iyi korunması sağlanabilir.

Finlandiya'nın da EGDI'si yüksek olsa da hala iyileştirme yapması gereken alanları mevcuttur. Örnek vermek gerekirse, e-Devlet hizmetlerinin kullanılabilirliğine daha fazla önem verilmesi veya daha geniş kapsamlı hizmetlerin sunulması gerekmektedir. E-Devlet hizmetlerinin kullanılabilirliğini artırmak için ara yüzlerin ve kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi, hizmetlerin daha etkili bir şekilde entegre edilmesi, dijital eğitim ve farkındalık programları aracılığıyla vatandaşların e-Devlet hizmetlerinden daha fazla faydalanmalarını sağlayacak önlemlerin alınması gerekli görülmektedir.

Kore Cumhuriyeti teknolojik olarak gelişmiş bir ülke olmasına karşın e-Devlet hizmetlerinde bazı kesimlerde erişebilirlik ve kullanılabilirlik sorunları yaşamaktadır. Bu kapsamda özellikle yaşlı nüfus veya dijital teknolojilere aşina olmayan kişiler için kullanıcı ara yüzle desteklenmiş hizmetler sağlamak önemlidir. Kore Cumhuriyeti daha geniş kapsamlı e-Devlet hizmetleri sunarak, vatandaş ihtiyaçlarını karşılamak için e-Devlet hizmetlerini artırarak erişebilirlik ve kullanılabilirlik sorunlarının üstesinden gelebilir. Bu öneriye ek olarak e-Devlet hizmetlerinin daha geniş kesimler tarafından kullanılabilir hale getirilmesi, dijital beceri eğitimi programları aracılığıyla dijital okuryazarlığın artırılması temelinde sağlanabilecektir.

Tablo.8 Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda E-Devlet Uygulamalarının Dezavantajlı Yönleri

Danimarka	Finlandiya	Kore Cumhuriyeti	Yeni Zelanda
-Yaşlı veya dijital teknolojilere erişimi sınırlı olan kişilerin bulunması	-Hizmet çeşitliliğinin yetersizliği	-Yaşlı nüfus ve dijital teknolojilere aşina olmayan kişilere yönelik uygulamaların eksikliği	-Erişebilirlik konusunda yetersizlik
-Vatandaşların veri korunması yönündeki geri bildirimleri	-Ara yüzlerin yetersizliği		-Altyapı yetersizliği
	-Kullanıcı deneyimlerinin değerlendirilmesinin eksikliği		-Kullanıcı Arayüzlerin ve Mobil Uygulamaların Yetersizliği

Yeni Zelanda'daki e-Devlet hizmetlerinin dezavantajlarından en önemlisi bazı kesimlerin e-Devlet hizmetlerine erişememesi sorunudur. Özellikle kırsal bölgelerde ortaya çıkan bu sorunun ortadan kaldırılması için dijital altyapının bu bölgelerde geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gereklidir. E-Devlet hizmetlerinde yer alan ara yüzlerin basit ve etkili hale getirilmesi de e-Devlet hizmeti alan vatandaşlar için gerekli olan ikinci önemli noktadır. Yeni Zelanda'da geliştirilmesi gereken bir diğer husus ise e-Devlet bünyesinde sunulan mobil uygulamaların geliştirilmesi ve arttırılmasıdır. Ülke genelinde önemli bir gelişim sağlayan e-Devlet uygulamasının sürdürülebilir şekilde devam etmesi için katılımcılığın desteklenmesi önerilmektedir. Bunun için yerel topluluklar ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirilecek iş birlikleri e-Devlet hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaşması için bir alternatif olabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda'nın e-Devlet uygulamalarının karşılaştırmalı analizi yapılmış, bu ülkelerin e-Devlet gelişmişlik düzeyleri ve vatandaşlarına sundukları dijital hizmetlerin etkinliği incelenmiştir. Çalışmada, Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) kapsamında bu ülkelerin çevrimiçi hizmetler, telekomünikasyon altyapısı ve insan sermayesi gibi bileşenlerdeki performansları değerlendirilmiştir. Çalışmada Betimsel Vaka Çözümlemeleri, Kasıtlı (Yargısal) Örnekleme Yöntemi ve Metin Analizi Yöntemleri bir arada kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında 2022 yılı E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) verileri temel alınarak değerlendirme yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, 2022 yılı endeksinde Danimarka ve Finlandiya e-Devlet uygulamaları açısından en yüksek endekslere sahip olup kullanıcı dostu arayüzler, hizmetlerin erişilebilirliği ve güvenlik önlemleri konularında diğer ülkelere kıyasla daha ileri düzeydedir. Kore Cumhuriyeti ve Yeni Zelanda ise 2022 yılı endeksinde güçlü performanslar sergilemiş, ancak belirli alanlarda iyileştirme fırsatlarına sahip oldukları da belirlenmiştir. Bu ülkelerin başarılı uygulamaları, diğer ülkeler için e-Devlet hizmetlerinin geliştirilmesinde örnek teşkil edebilecek potansiyele sahiptir.

Çalışmada 2022 yılı E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) verileri temel alınsa da BM tarafından yayımlanan 2024 EGDI raporunda ülkeler sıralamasında değişikler olmuştur. Bu kapsamda 2022 ve 2024 yılı karşılaştırmalı E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) verilerine aşağıda yer verilmiştir.

Tablo.9 2022 ve 2024 yılı E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EDGI) Karşılaştırması

	2022 yılı E-Devlet Gelişmişlik Endeksi		2024 yılı E-Devlet Gelişmişlik Endeksi	
	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks
Danimarka	1	0,9717	1	0,9847
Finlandiya	2	0,9533	9	0,9575
Kore Cumhuriyeti	3	0,9529	4	0,9679
Yeni Zelanda	4	0,9432	16	0,9265

Kaynak: (UN,2025)

Tablo.9 dan anlaşılacağı üzere, BM tarafından yayımlanan 2024 yılı EGDI raporuna göre 2022 yılında ilk dörtte yer alan ülkeler sıralamasında değişiklikler olmuştur. Bu durum, dijital kamu hizmetlerinin gelişiminde dinamik ve sürekli değişen bir sürecin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. 2024 EGDI verilerine göre; Danimarka hala 1. sırayı korumakta, onu 2. olarak Estonya ve 3. olarak da Singapur izlemektedir. Kore ise 4. sırada yer almakta olup Finlandiya ile Yeni Zelanda ise "çok yüksek EGDI" sınıfında yer almasına karşın ilk 4'te yer alamamıştır. Bu güncelleme e-Devlet gelişiminin değişken yapısını göstermekte ve özellikle çevrimiçi hizmetler, altyapı ve insan sermayesi alanlarında sürekli değişen performanslara dikkat çekmektedir. Gelecek çalışmalar için, 2024 verilerinin kapsamlı analizi; dijital stratejiler, güvenlik önlemleri, altyapı bileşenleri ve kullanıcı deneyimine dair karşılaştırmalı modellere zemin hazırlayabilecek ayrıca yeni araştırmacılar için metodolojik bir yol da sağlayabilecektir.

Öte yandan 2022-2024 döneminde global EGDI ortalaması 0.6102'den 0.6382'ye yükselmiş, "çok yüksek" kategorisinde yer alan ülkelerin oranı da artmıştır (UN, 2025). Bu gelişme e-Devlet uygulamalarının giderek daha fazla dijitalleşerek sürdürülebilir kalkınma hedefler ile uyum içerisinde ilerlediğinin göstergesidir.

Sonuç olarak EGDI sıralamaları dikkate alındığında e-Devlet uygulamalarını geliştirmek isteyen diğer ülkeler için şunlar önerilmektedir. E-Devlet uygulamalarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı dikkate alınmalıdır. Kullanıcıların ihtiyaçlarına yönelik sürekli güncellemeler ve yenilikçi çözümler sunulmalıdır. Bu kapsamda arayüzlerin basit, anlaşılır ve kullanıcıya rehberlik edici olması önem arz etmektedir. Kullanıcı arayüzlerinin test edilerek kullanıcı geri bildirimlerine dayalı olarak sürekli iyileştirilmesi önerilebilir. Vatandaşların dijital hizmetlere erişimini artırmak ve kişisel verilerin korunmasını sağlamak için güçlü güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir. Bu kapsamda güçlü şifreleme yöntemlerinin kullanılması, çok faktörlü kimlik doğrulama sistemlerinin uygulanması önerilmektedir. E-Devlet uygulamalarının verimliliğinin arttırılması için yapay zeka, blok zinciri gibi yenilikçi teknolojilerin entegrasyonuna önem verilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda e-devlet hizmetleri için gelişen teknolojinin takip edilmesi önerilmektedir. Son olarak e-Devlet hizmetleri ve uygulamaları için vatandaş geri bildirimleri analiz edilmelidir. Düzenli olarak kullanıcı anketleri ve geri bildirim formları düzenlenerek vatandaşların ihtiyaçlarının ve beklentilerinin değerlendirilmesi ve sunulan hizmetlerin bu doğrultuda iyileştirilmesi etkin, sürdürülebilir ve başarılı bir e-Devlet hizmeti sunulmasını sağlayabilecektir.

KAYNAKLAR

Makale ve Kitap Bölümler

Akkurt, İ., & Akman, Ç. (2024). Danimarka'da Yerel Yönetimler ve Mali Yapıları. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 1563-1592. https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1265183

Başar, M. S., & Bölükbaş, A. (2010). Gelişmişlik Göstergeleri ve E-Devlet İndeksi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 157-170.

Brennen, J. S., & Kreıss, D. (2016). Digitalization. The international encyclopedia of communication theory and philosophy, (pp. 1-11). https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiect111

Choong-Sik C., Hanbyul C., & Youngmin C. (2022) Analysis of Digital Governance Transition in South Korea: Focusing on the Leadership of the President for Government Innovation.J. Open Innov. Technol. Mark. Complex, 8(1),2,https://doi.org/10.3390/joitmc8010002

Çetin, R., & Karadaş, S. (2018). Han Nehri Mucizesi: Ekonomik Kalkınmada Güney Kore Örneği. İstanbul İktisat Dergisi, 68(1), 93-112.

Çiçek, M. (2024). Türkiye'de Biyometrik Veri Güvenliği: Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Çerçevesinde Etik Bir Değerlendirme. Kişisel Verileri Koruma Dergisi, 6(2), 54-76.

Çığman M. Z. (2023). Yeni Zelanda'da E-Devlet Uygulamaları, Yavuz Bozkurt, Derya Kaman (Ed.), E-Devlet Uygulamaları (250-279). Dora Basım.

Delibaş, K., Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye'de E-devlet Uygulamaları: Türkiye'de E-demokrasi ve E-katılım Potansiyellerinin Harekete Geçirilmesi. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 13(1), 100-144.

Demir, O. (2018). E-Devlet Kullanımına Etki Eden Faktörler ve Vatandaşların E- Devlet Algısı. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 4(1), 1-25. https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.1.01

Demirel, D. (2006). E-Devlet ve Dünya Örnekleri. Sayıştay Dergisi (61), 83-118.

Erten, P. (2019). Dijital Bölünme. Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, 5(1), 15-23.

Gül, H.(2017). Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Politikaları ile Bu Alanlardaki Araştırmalara Etkileri. Yasama Dergisi(36), 5-26.

Idzi, F. M., & Gomes, R. C. (2022). Digital governance: government strategies that impact public services. Global Public Policy and Governance, 2(4), 427-452.

Jæger B., & Löfgren K. (2010, September, 8-10). The History Of The Future: Changes in Danish E-Government Strategies 1994-2010, 32nd Egpa Annual Conference, Toulouse.

Kalkışım, Hasan Mahmut.(2019).Yönetişim Kavram ve Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme, Bekir Parlak, Kadir Caner Doğan, E-Yönetişim (19-32),Beta Basım.

Kaya, E. (2024). Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşüm ve Yapay Zeka Uygulamaları. Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi, 4(2), 126-141. https://doi.org//hepdergi.1588634

Krejnus, M., Stofkova, J., Stofkova, K. R., & Binasova V. (2023). The Use of the DEA Method for Measuring the Efficiency of Electronic Public Administration as Part of the Digitization of the Economy and Society. Applied Sciences,13,3672. https://doi.org/10.3390/app13063672

Kurban S., (2023). Güney Kore'de E-Devlet Uygulamaları, Yavuz Bozkurt, Derya Kaman (Ed.), E-Devlet Uygulamaları (174-203). Dora Basım.

Naralan, A. (2010). E-Devlet'e Etki Eden Faktörler. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), 457-468.

Nielsen Meyerhoff M. (2019, June 18-20). Governance lessons from Denmark's digital transformation, Research, dg.o 2019: 20th Annual International Conference on Digital Government Research Dubai United Arab Emirates https://doi.org/10.1145/3325112.3329881

Saylam, A. (2022). E-devlet kavramının dijital devlet ve elektronik/dijital yönetişim kavramları ekseninde değerlendirilmesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 57(3), 2144-2163. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.09.1887

Tunç, A. (2019). Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşüm ve E-Devlet İlişkisi. Bekir Parlak, Kadir Can Doğan (Ed.), E-Yönetişim Kavramsal/Kuramsal Çerçeve, Ülke İncelemeleri ve Türkiye'ye Yansımaları (459-488). Beta Yayınları.

Uslu, H. (2023). Dijital Dönüşüm ve Kamu Hizmetleri Yönetimde Yenilikçi Yaklaşımlar ve Zorluklar. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 9(3), 15-31. https://doi.org/10.25272/icps.1354693

Yasuoka, M., Meyerhoff Nielsen, M., & Iversen, K. E. (2022). The Exercise of Mandate: How Mandatory Service Implementation- Promoted the Use of E-Government

Services in Denmark. In T. X. Bui (Ed.),Proceedings of the 55th Annual Hawaii International Conference on System Sciences, HICSS 2022(2658-2667). HICSS. https://doi.org/10.24251/HICSS.2022.330

Yılmaz A., & Akdemir D. Ş., (2023). Finlandiya'da E-Devlet Uygulamaları. Yavuz Bozkurt, Derya Kaman (Ed.), E-Devlet Uygulamaları (118-144). Dora Basım.

Yürük, E., & Öztaş, N. (2017). E-Devlet Ana Kapıları Üzerine İnceleme: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 2133-2157.

Web Siteleri:

1. Agency for Digital Goverment. (2024, 5 Mayıs). Current legislation about Digital Post.Erişim adresi: https://en.digst.dk/systems/digital-post/current-legislation-about-digital-post/
2. Agency for Digital. (2024, 5 Mayıs). The Danish Digital Journey. Erişim adresi:
3. https://en.digst.dk/policy/the-danish-digital-journey/
4. Agency for Digital. (2024, 5 Mayıs). Background for Digital Post. Erişim adresi:
5. https://en.digst.dk/systems/digital-post/about-the-national-digital-post/background/
6. Digital Goverment Korea. (2024,12 Nisan). Erişim adresi: www.dgovkorea.go.kr
7. Digital and Population Data Services Agency. (2024,12 Nisan). Suomi.fi – The Digital Services for Citizens and Businesses in Finland. Retrieved [date], from https://www.suomi.fi
8. Ministry of Finance Finland. (2024,15 Nisan). Erişim adresi: https://vm.fi/en/digital-services
9. New Zeland Goverment. (2024, 15 Nisan). Erişim adresi: https://www.govt.nz/
10. OECD. (2003). The E-Government Imperative. https://doi.org/10.1787/9789264101197-en
11. T.C. Dışişleri Bakanlığı. (n.d.). Güney Kore - Siyasi Görünüm. Retrieved [Erişim tarihi], from https://www.mfa.gov.tr/guney-kore-siyasi-gorunumu.tr.mfa

Türk Dil Kurumu.(2025,26 Şubat).Erişim adresi: https://tdk.gov.tr

12. United Nations. (2024, 11 Nisan). E-Government Development Index (EGDI),
13. https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index United Nations. (2025, 18 Haziran). E-Government Development Index (EGDI),

https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Compare-Countries

14. United Nations. (2024,11 Nisan).E-Goverment Survey 2022,
15. https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-09/Web%20version%20E-Government%202022.pdf

RUSSIAN EXODUS: MOBILITY AND GRAVITY

RUS GÖÇÜ: HAREKETLİLİK VE YERÇEKİMİ

Senanur UYSAL, Canan ÇETİN

88

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1524-1539
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1623953

Geliş Recieved: **23.01.2025**
Kabul Accepted **06.09.2025**

RUSSIAN EXODUS: MOBILITY AND GRAVITY

RUS GÖÇÜ: HAREKETLİLİK VE YERÇEKİMİ

Senanur UYSAL [1] **,Dr. Canan ÇETİN** [2]

Keywords:
Military mobilisation, Gravity approach, Russian migrant, Russian- Ukraine war.

Anahtar Kelimeler:
Askeri seferberlik, Çekim Modeli, Rus göçmen, Rusya- Ukrayna savaşı.

ABSTRACT

The war between Russia and Ukraine has triggered large-scale internal and international displacement. This forced mobility has affected not only Ukrainians but also Russian citizens. Following President Putin's announcement of partial military mobilization on 21 September 2022, a significant number of Russians fled the country to avoid conscription. This study focuses on the most preferred destination countries, specifically Türkiye, Georgia, Armenia, Serbia, and Kazakhstan, examines the factors influencing migrants' destination choices. It analyzes these preferences through the lens of socioeconomic, cultural, linguistic, and geographical factors, using the gravity model approach. Rooted in Newton's Law of Gravitation, the gravity model is a migration theory that explains interactions between two locations based on factors such as distance and economic conditions. The study hypothesizes that the gravity model can effectively explain the settlement patterns of Russian migrants fleeing mobilization. Quantitative research methods will be employed, and data analysis will be conducted using SPSS software. This research aims to fill a significant gap in the literature, as there are currently only a limited number of studies addressing the migration triggered by Russia's military mobilization. Moreover, no existing study has applied the gravity model to this specific case, making this project a unique contribution to the field of migration studies.

ÖZ

Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, hem iç hem de dış göçü tetikleyerek geniş çaplı bir yerinden edilme sürecine yol açmıştır. Bu süreçten yalnızca Ukraynalılar değil, Rus vatandaşları da etkilenmiştir. Özellikle, Putin'in 21 Eylül 2022'de kısmi askeri seferberlik ilan etmesinin ardından, çok sayıda Rus vatandaşı askere alınmamak için ülkeyi terk etmiştir. Bu çalışma, göç eden bireylerin en çok tercih ettiği ülkeler olan Türkiye, Gürcistan, Ermenistan, Sırbistan ve Kazakistan'a odaklanarak varış yeri tercihlerini incelemektedir. Bu tercihlerin ardında yatan sosyoekonomik, kültürel, dilsel ve coğrafi faktörler, çekim modeli yaklaşımı çerçevesinde analiz edilecektir. Kökleri Newton'un yerçekimi yasasına dayanan çekim modeli, iki konum arasındaki etkileşimi mesafe ve ekonomik koşullar gibi değişkenler üzerinden açıklayan bir göç teorisidir. Çalışma, bu yaklaşımın seferberlikten kaçan Rus göçmenlerin yerleşim tercihlerine ilişkin örüntüleri anlamada etkili olabileceği hipotezine dayanmaktadır. Araştırmada nicel yöntemler kullanılacak ve veri analizi SPSS programı aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Bu çalışma, Rusya'nın askeri seferberliği sonucu ortaya çıkan göçü ele alan sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olmasının yanı sıra, çekim modeli yaklaşımını bu özgül duruma uygulayan ilk araştırma olma özelliğiyle de göç literatürüne özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

[1] Research Assistant at the Migration Research Foundation (GAV) and a Master's student at the London School of Economics and Political Science (LSE), s.uysal@lse.ac.uk and/or nur.senanursu@gmail.com, ORCID ID:0009-0000-2210-3025

[2] Visiting Research Fellow at University of Sussex, United Kingdom and Lecturer at Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Türkiye, ccc53@sussex.ac.uk and/or cetinc@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6228-6313

Alıntılamak için/Cite as: Uysal S. ve Çetin C. (2025) Russian Exodus: Mobility And Gravity, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1524-1539

INTRODUCTION

The world has witnessed many wars throughout history. Wars, on the other hand, affect larger areas in a more dangerous way with the developing weapon technologies. This can directly lead to the displacement of people. While the losers of the war may be forced to be displaced, fleeing may be the primary option for those who do not want to fight. The UN mentioned that over 114 million people had to be displaced by wars (UN, 2023). Russia's occupation of Ukrainian territory is one of the wars that force migration. The tension between Ukraine and Russia dates back to the 2010s. Many crises such as Ukraine's political shift away from Russia and approaching Europe, ethnically Russian citizens in Ukraine, the annexation of Crimea, etc. have formed the basis of this war. The war is still going on from 2022 until 2024, when this article was written, and the intensity of violence has differed over time. This violence has led to the displacement of many Ukrainians. According to the data published by UNHCR, 3.7 million Ukrainians had to migrate within the country, while 6.5 million Ukrainians received refugee status from different countries (UNHCR, n.d.). On the other hand, the process has been more challenging for Russian citizens. On 22 September 2022, Putin called for a partial military mobilisation of 300,000 men. According to The Economist, approximately 1 million people have fled the country to escape the war. In the same article, the most common destinations of these people are listed as follows: Kazakhstan, Serbia, Armenia, Turkey, the European Union, Israel, Montenegro, Georgia, the United States and others (The Economist, 2023).

The aim of this study is to provide information on Russian migrants fleeing mobilisation. The study aims to analyse the direction of migration from Russia after the announcement of mobilisation. For this reason, the gravity approach will be used for the preferences regarding the direction of migration. This approach is an adaptation of Newton's law of gravity to migration studies. The approach is based on the idea that migrants are predominantly attracted to places where there are certain factors (Beine et al., 2016; Muratoğlu & Muratoğlu, 2016; Parker, 2020; Poprawe, 2015). These factors may be economic development, distance of countries from other countries, and may vary from article to article. Therefore, it is important to determine the factors to be analysed and the scope of these factors. In this study, the factors were determined as language, language family, alphabet, culture, distance of countries from Russia, GDP, dollar equivalent of currencies, borders, visa exemption.

Firstly, the historical background of the war between Russia and Ukraine will be analysed and the resulting migration movements will be examined. In the next section, the literature similar to and differentiated from the article in terms of theory, subject and method will be examined and compared. The next section will explain the sample selection and matching, research design, research tools and the adopted methodology. This will be followed by a discussion section analysing the results of the study.

Historical Background

As a former Soviet country, Ukraine has been linked to Russia in many ways. Perhaps the most important of these is political allegiance. Ukraine, which gained independence in 1991 after the collapse of the Soviet Union, is a bridge between Europe and Russia. According to the most recent Ukrainian census a significant proportion of Ukrainian citizens (17.3%) are of Russian ethnicity (2001 Ukrainian Census, n.d.). Moreover, 1 in 3 Ukrainians use Russian as their first language (Bermel, 2022). Similar languages and common cultures have long brought the two countries closer to each other. On the other hand, Russia considered Ukraine as a part of itself and had and still has difficulties accepting its independence (Sezer, 2024). For the reasons mentioned above, the political relations between Russia and Ukraine are much more important than Russia's relations with other post-Soviet countries. As the Ukrainian government has been pursuing a pro-Russian policy for years, there have been no sharp crises in these relations. Towards the mid-2010s, the country began to approach the West socially and politically and to move away from Russian policies (Anghel & Džankić, 2023). In Ukraine, the growing public reaction against the pro-Russian government resulted in protests and a change of government. This was not appreciated by the citizens of Russian ethnicity in the Donbass region and by Moscow. In a short period of time, Ukraine was confronted with the Donbass crisis and the annexation of

Crimea. The annexation of Crimea was condemned by many countries. For instance, the EU has described this action as an unprovoked attack to a European country and created sanctions towards Russia (Kruk, 2019). Ukraine, on the other hand, has armed itself to protect its territorial integrity and occasionally engaged in armed conflicts with pro-Russian forces. These crises are still unresolved. Despite all these crises, Ukraine has continued its anti-Russian and pro-European policies and approached the European Union and NATO. Russia, in particular, perceived its approach to NATO as a security threat for itself. Using this threat as an excuse, it has placed military troops on the Ukrainian border (Congressional Research Service, 2022). However, when the dates reached 2022, Russia, using the argument that the Russian minority in Donbass and Lohansk was under threat, first started to arm itself on the borders and then entered Ukraine on February 28, 2022 (Walker, 2024). With the outbreak of armed conflicts, many people were displaced. Ukraine immediately declared military mobilisation. With this mobilisation, it restricted the departure of men capable of fighting while facilitating the departure of disadvantaged groups, especially women and children.

The European Union allocated a special budget (€3.5 billion) for this purpose and facilitated the procedures (European Commission, n.d.). Meanwhile, on the other side of the coin, the entry of Russian citizens into the European Union has been restricted. Some European countries have stopped issuing visas to Russian citizens altogether; some have only made it more difficult, while others have maintained their usual regulations (Fragomen Worldwide, 2024). Nevertheless, many Russian citizens fled to different countries. One of the most important triggers for this was the partial military mobilisation announced by Putin on September 21, 2022. However, people's personal preferences and thoughts about the war have made the situation more complicated. While a considerable portion of the population supports the ongoing conflict, a significant segment remains opposed. However, due to the authoritarian nature of the state, they refrain from expressing their dissent openly in public discourse (Gessen, 2022; Najibullah, 2022). One of the reasons for this is Putin's statement. On March 3, 2022, he said that the aim of the West is to destroy Russia and that 'traitors' with this Western thought will emerge and the Russian people will fight against them (Reuters, 2022; Henry & Plantan, 2022). These harsh statements, the arrest and torture of protesters, etc. led to the silencing of anti-war Russians. The dangers and uncertainties that come with war and the aforementioned pressures may lead people to flee. The part of the population that was not in favour of the war sought various ways out in order not to fight within the scope of mobilisation. In this article, the group that escaped from mobilisation by leaving the country will be examined.

According to the statement made by the Federal Security Service (FSB) on September 26, 2022; 5 days after the announcement of partial mobilisation, the number of people who left the country after the announcement of mobilisation was 261,000 (Novaya Gazeta, 2022). It can be assumed that this number has increased even more with the passage of time. A significant number of them crossed the land borders into Georgia. Armenia, Kazakhstan, Turkey, and Serbia have received many Russian migrants, both on land and by air. According to the data of airline companies, there was a significant increase in one-way ticket sales abroad (Petchenik, 2023).

Georgia is one of the leading countries receiving migration. The most important reasons for this are its common border with Russia and the fact that Russian citizens can reside in Georgia for 1 year without a visa (Ministry of Foreign Affairs of Georgia, 2024). In fact, in September 2022, the Georgian Interior Ministry announced that 222,274 people came to Georgia from Russia. However, this number was 36,407 in 2021, and in 2022, an increase of 511% was observed even before the end of the year (JAMnews, 2022).

In Kazakhstan, one of the other countries receiving Russian migration, Russian citizens can reside in Kazakhstan for 90 days without a visa (Ministry of Foreign Affairs of Republic of Kazakhstan, 2024). Ilyas Ispanov, Chairman of the Migration Committee of the Ministry of Labour and Social Protection of Kazakhstan, announced in December 2022 that 837,000 Russians crossed the border after the announcement of partial mobilisation in September (Khodjayev, 2023). The primary reason for this was seen as proximity and ease of entry conditions, and it was also

mentioned that some of the Russians were planning to leave Kazakhstan for countries such as Turkey, Georgia, and Eastern European countries (Askar, 2022).

Turkey is one of the countries hosting many Russians fleeing the war. One of the contributing reasons for this is that Russians can stay in the country for 60 days without a visa (Ministry of Foreign Affairs of Republic of Türkiye, 2024). According to the Turkish Statistical Institute (TUİK) data, the number of Russians residing in Turkey in 2021 was 22291 people, while this number increased to 99898 in 2022, with an increase of 348.83%, and these data do not include the number of tourists (Turkish Statistical Institute, 2022). This number would increase if Russian citizens who are travelling without a visa, i.e., tourists, were included in the data. According to the TÜİK International Migration 2021 and 2022 reports, the Russian Federation, which was not even in the top 5 in the ranking of foreigners entering the country in 2021, ranked first in 2022, with a rate of 25% in this ranking (Turkish Statistical Institute, 2023).

Fleeing the war, many Russians prefer Serbia, which has pro-Russian policies and allows visa-free residence for 30 days (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, 2024). The Serbian Ministry of Interior stated that more than 200,000 Russian citizens have arrived in Serbia since the beginning of the war (Ernst, 2023).

Armenia, which borders Russia, is one of the countries receiving the highest number of Russian immigrants in the post-war period. Armenia allows Russian citizens to stay 180 days without a visa (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2024). According to the data released by the Migration Service of Armenia, 372,086 Russian citizens arrived in Armenia in the first six months of 2022, compared to 156,496 in the same period last year (Avetisyan, 2022; Barnes, 2023; Helsinki Committee of Armenia, 2022).

To conclude, the main reason for this crisis between Ukraine and Russia is that Ukraine is not seen as an independent country by Russia. This war has displaced Russians as well as Ukrainians. Citizens who did not want to fight in the context of partial military mobilisation resorted to means such as fleeing the country. In this case, their preferred destinations were countries such as Georgia, Armenia, Turkey, and Kazakhstan, which are closer in location and offer visa exemption. Serbia, which is politically closer to Russia, was also among these countries. This fleeing process is a complex phenomenon with widespread economic, political, and social consequences and is an important issue to be considered in the context of international relations.

LITERATURE REVIEW

One of the factors that determines the significance of an article is how unique its contribution to the literature is. For this reason, the following articles were analysed in order to make comparisons regarding the theory, subject and method of this article.

The concept that forms the theoretical basis of this study is the Gravity Approach. Many articles were analysed within this theoretical framework. The main one is the article titled "A practitioners' guide to gravity models of international migration" written by Beine, Bertoli and Moraga. In this article, the authors briefly defined the gravity approach as follows: This concept, which is based on Newton's law of gravity and is now the subject of fields such as migration and economics, aims to analyse and make sense of the flow of people, goods and information based on a number of factors such as economy and distance (Beine, Bertoli & Fernández-Huertas Moraga 2016, p. 498). This article will contribute to the study in explaining the theory. Another article explaining the theory, its founders and users, and its history is Parker's "Migration patterns in Eastern Europe and the World: A gravity approach". In this article, he mentions that Jan Tinbergen used gravity in the field of migration for the first time in 1962, says that the theory analyses migration flows in terms of distance and size, and adds that it contributes to migration studies by providing insights on the effects of economic, cultural and political factors on migration waves (Parker, 2020, p. 68). In this context, the article will not only contribute to understanding the historical process of the theory but will also be one of the exemplary articles in the study.

In the article "Immigration to the OECD countries from Turkey in 1960-2010 period: A Gravity Model Approach" written by Gönül and Yusuf Muratoğlu, they analysed the migration from Turkey to OECD countries through the

Gravity approach with 50 years of data input. In doing so, demographic, cultural, social, historical, economic and political factors were used, and they were also categorised using the push-pull theory. As a result, it was observed that migration flows increased as the income size of the receiving country increased and decreased as the geographical distance increased, in relation to geographical location, economic size and other variables (Muratoğlu & Muratoğlu, 2016, p.66). In this way, this article has set an example for the study.

A couple of the articles that differ theoretically from this study can be listed as follows

'Mother Russia, Stepmother Hungary: New Home for Russian Migrants' by Popova, "Immigration of Russian citizens to Armenia during the Russian-Ukrainian war that began in 2022: pull-push factors" by Melkumyan and Melkonyan, "Migration to and from Azerbaijan" by Aliyev and 'Russian Immigrant Diaspora in Turkey: Language Use, Preference and Attitudes' by Antonova, et al.

Popova explains the migration from Russia to Hungary with the push-pull theory (Popova, 2021, p.17). Melkumyan and Melkonyan, on the other hand, focusing on the aftermath of the war in Ukraine, explained the Russians migrating to Armenia with the push-pull theory. Push factors include sanctions against Russia, military mobilisation, conscience factor, etc., while pull factors include visa-free entry, financial freedoms, Christianity and the use of the Russian language (Melkumyan & Melkonyan, 2023). Aliyev's article focuses on Azerbaijani migrants and migrants in Azerbaijan. The article emphasises that Russians are one of the most prominent groups in Azerbaijan, both as a minority and as an immigrant group (Aliyev, 2006). The article by Antonova et al. analyses Russian migrants in Turkey. Although the focus of the article is on the difficulties experienced by Russian immigrants and Turkey's policies, it also answers why Russians prefer Turkey. These are economic reasons, tourism and marriage (Antonova-Ünlü et al., 2015, p. 396). Although these articles differ theoretically from the study, they are utilised in the study as a historical perspective and contextual contribution.

This study examines migration from Russia post-2022, with a particular emphasis on the military mobilisation declaration. A substantial body of literature has been reviewed on this subject. One of them is Mühlfried's article "Between hospitality and hostility: Russian citizens in Georgia". In the article, he states that 30,000 Russians crossed the border with Georgia at the beginning of the war. This number increased to over 220,000 with the declaration of mobilisation. According to the sources of the article, between 60,000 and 100,000 people settled in Georgia. However, the Georgian people perceive Russia as an occupying power and the Russian language as a threat (Mühlfried, 2023). This article makes a significant contribution to the topic by providing evidence that Russians migrated to Georgia following the declaration of military mobilisation.

One of the articles similar to this study in terms of subject matter is "How Putin's partial mobilisation turned into total mobilisation of migrants" written by Vorobeva. This article is one of the limited articles that fully reflects the subject of the study. The author sees the military mobilisation decision as a factor that creates a migration wave. According to the author, most of this migration takes place in the form of brain drain. Apart from this, not only men but also their families migrate. The author also mentions that there are many people who have applied to leave and are waiting to leave. Although there is no information about which countries these migrants went to, it is mentioned that more than 700,000 people left the country after the war (Vorobeva, 2022, p. 2). This article is particularly valuable to the study, as it specifically explores the impact of military mobilisation on migration.

One more article supporting the subject is "Living in limbo: Digital narratives of migrants fleeing Russia after the Russian invasion of Ukraine" by Prashizky. In this article, it is mentioned that more than 1 million Russians have left their country since the war started. Georgia, Armenia, Kazakhstan and Turkey are among the top countries that Russians have fled to. However, many countries have closed their borders to Russians. In some countries, they are prevented from applying for many legal rights such as residence permit and refugee status. For this reason, many of them are in danger of becoming irregular migrants. In general, the migrant mass is educated, middle class,

people who are against war. In fact, many of them flee because they are close to the democratic values of the West, but many of them are left in uncertainty (Prashizky, 2023, p.11). This article discusses not only the number of Russians who fled but also their destinations, the characteristics of those who fled, and their experiences of victimisation, making it a valuable resource for this study.

A further article confirming the subject is "Brain Drain from Russia after February 24th 2022" by Korobkov, Zakharova, Tysiachniouk, Konnov, Vorobeva. One of the important findings of this article is that due to the economic and political instability of Russia and people's dissatisfaction with this situation, many people were thinking of emigrating and the mobilisation declaration has speeded up the process. In addition, another interesting finding is that unlike the migration in the 1990s, this time the destination countries are smaller and economically weaker countries. There is also an underlining of brain drain here, and it is highlighted that individuals in sectors such as engineering, marketing and IT are in the majority (Korobkov et al., 2022: p. 4-11). In this context, the article will be used as one of the articles utilised in the study.

Another article is "Russian Migration to Armenia and Georgia in 2022: Enclave Economy and Local Employment" by Kuleshova, Chigaleichik, Podolsky, and Baranova. According to this article, the majority of the migrants were young people with higher education from large cosmopolitan cities such as Moscow and St. Petersburg. The article states that the target countries of Russian migrants were mainly Armenia and Georgia (Kuleshova et al., 2023). The fact that the article has many different findings enriched the perspective of the study, and its content has been used extensively.

One of the articles with a similar subject is "Russian Migration Surge in Serbia" by Anna Khan. In this article, the positive relationship between Serbia and Russia is of crucial importance. Serbia's EU candidacy and good relations have increased Russia's trade relations with Serbia due to sanctions. In addition, the fact that Serbia does not require visas from Russian citizens makes Serbia important for Russian migrants. The increasing number of companies established by Russian migrants in Serbia has the potential to make significant contributions to the country's economy. However, the possibility of permanent, visa-free residence of Russian migrants in Serbia is limited. Therefore, starting a business is a more feasible way to obtain a permanent residence permit. Serbia should strive to maintain social cohesion while encouraging skilled migration. This will enable the country to utilise the potential of skilled migrants while protecting the interests of the country and the well-being of its citizens. In short, the article discusses the impact of Russian migrants on Serbia and the opportunities and challenges that this brings with it (Khan, 2023). This is one of the articles used to select the countries for the study. Another piece of content to be used is the one report prepared by Iryna Ulasiuk "National Minorities and Migration in Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, Russia and Ukraine". This report contains a lot of data on Russians living in the Post-Soviet countries in Eastern Europe and its migration movements (Ulasiuk, 2013). Considering that Russian minorities and Russian-speaking environments are a pull factor for migrants, this data makes significant sense. Although the report and the study do not match in terms of subject matter and timeliness, this report is crucial for the selection of the countries used in the study and for creating the infrastructure for this process.

The method of this study is regression analysis from quantitative research methods. In the study, data on GDP, population, Russian ratio, language, alphabet, language family, culture, visa exemption, number of Russians residing, common border, religion, distance and currencies between 2018 and 2022 for 6 countries were found and tabulated for regression analysis. The literature using this method was also analysed.

The first one is the article "Determinants of migration and the gravity model of migration-application on Western Balkan emigration flows" by Malaj and De Rubertis. In this article, the author used the gravity approach to analyse Western Balkan emigration flows. The author conducted regression analysis under three categories: living standards, corruption and unemployment between 2009-2015 (with data obtained from the official websites of the European Union). The conclusion of this paper is that the increase in the number of migrants from the Western Balkan countries is associated with factors such as economic and social

inequalities, visa liberalisation and corruption in the region (Malaj & de Rubertis, 2017). In this respect, the article is exemplary for the study and will contribute to the study in terms of application of regression analysis. A further article is "International Migration Flows in Turkey" by Koç and Solmaz: A Gravity Model Analysis". In this article, the authors applied regression analysis to 2016 and 2017 data from 83 countries. According to the article, low distance between countries, high income level, prosperity, common religion and nationality, speaking the same language and sharing culture are factors that positively affect migration flows (Koç & Solmaz, 2019). In this context, the outputs of the article support the theory of the study.

Another similar paper in terms of methodology is Kim and Cohen's "Determinants of International Migration Flows to and from Industrialized Countries: A Panel Data Approach Beyond Gravity". A regression analysis is applied with data from 17 Western countries between 1950 and 2007. The article quantitatively assessed the effects of demographic, geographical and social independent variables on migration flows. The results show that demographic (population size of the country of origin and destination) and geographical (distance between capitals and land area of the destination country) are the independent variables that affect migration flows the most. Social and historical determinants are less influential (Kim & Cohen, 2010). In this respect, the article contributes to the study by providing information about the theory as well as the methodology and findings. One of the similar articles with methodology is "On the relationship between corruption and migration: empirical evidence from a gravity model of migration" by Poprowe. In this article, the author applied the regression analysis method with data from many countries between 2000 and 2010. Although corruption data is the most focused data in the article, data such as distance, population, common language, common border and GDP are also taken into account. The conclusion of the article highlights corruption as a driving factor (Poprowe, 2015).

Among the articles that differ in terms of methodology, Ramos' "Gravity models: A tool for migration analysis" by Ramos. This article provides a content analysis on theory and method. It lists the good and bad aspects of using theory and method, and states that there is an increasing number of academics and policy makers using them (Ramos, 2016). Another article analysed in terms of methodology is "Emigration from Russia: New Trends and Forms". The article uses statistical analysis as a method. The article deals with migration from Russia. In this context, it is more similar to the subject. The article concludes that people leaving Russia are generally educated and qualified people, the reasons for migration are economic, social, personal and political factors, and that there are more Russian emigrants in foreign sources than in Russian sources (Iontsev et al., 2016). A further article is "Immigrants in Azerbaijan: Current Situation and Prospects of (Re)integration Policy"written by Rumyantsev. In this article, interview, one of the qualitative research methods, was used. The article focuses on migration movements in Azerbaijan. The article also provides information on the living conditions of migrants in Azerbaijan, employment processes, language and cultural integration, citizenship acquisition processes and other issues in Azerbaijan (Rumyantsev, 2014).

The findings from the literature review can be summarised as follows: Most studies have analysed migration movements from Russia and post-Soviet countries, primarily using the push and pull theory. However, no research has applied the gravity approach to Russian-origin migration. This study focuses on migration that followed the onset of the Ukraine-Russia war and the declaration of military mobilisation, a topic on which only a limited number of articles are available. All of these articles indicate an increase in migration. One article notes that while migration was already occurring, mobilisation significantly accelerated it. Most articles highlight that the emigrants are highly skilled, further exacerbating the brain drain from Russia. The majority of studies align in terms of both methodology and theory. Although the gravity approach is widely used in migration and economics research, there is no literature that applies it to Russian migration, especially in relation to the military mobilisation after 2022. In this respect, the present study will offer a unique contribution to the existing literature.

METHODOLOGY

The scope of this study includes a comprehensive analysis of the routes of Russians emigrating after the declaration of mobilisation and a specific explanation of the gravity approach. First of all, it requires the collection of quantitative data from the websites where competent governments publish statistical information. Then, in order to apply the gravity approach within the scope of the countries where Russians emigrate, elements such as language, language family, alphabet, culture, distance of countries from Russia, GDP, dollar equivalent of currencies, borders, visa exemption, etc. need to be classified and coded. These data will be classified, processed, and coded in an Excel file and then used to apply regression analysis, which is one of the quantitative research methods. The results will be analysed in comparison with the factors mentioned in the articles of scholars working on the gravity approach, such as Sciabolazza (2018) and Cohen and Kim (2010). The data mentioned above was collected by utilising the statistical websites of the governments of the relevant countries. The primary reason for this is to ensure the reliability of the data.

In the selection of the variables in this study, articles with similar theories and/or topics, such as Koç and Solmaz (2019), Muratoğlu and Muratoğlu (2016), Poprawe (2015), and Melkumyan and Melkonyan (2023), were utilised. Although unemployment and corruption rates were also used as variables in many theoretically similar articles, these variables were not used in this study due to a lack of resources, reliability of the source, and relevance to the subject. In the selection of countries, the influence of media and news channels is undeniable. At this point, the most used sources are the news article "Where have Russians been fleeing since mobilisation began?" published by Reuters (Reuters, 2022) and the content on the increase in flight statistics and one-way tickets published on Flightradar24, a website that collects and shares simultaneous flight statistics (Petchenik, 2023). Thus, Azerbaijan, Belarus, the United Arab Emirates, Armenia, Georgia, Israel, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Serbia, Tajikistan, Turkey, and Uzbekistan were selected as the countries to be analysed. However, due to the unavailability of the desired data in the scans conducted in Turkish, English, and Russian for all countries, this study focuses solely on Armenia, Georgia, Kazakhstan, Serbia, and Turkey. Although it was planned to collect data for 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, and 2023 for these five countries, some of these countries did not release their 2023 data. As a result, the data between 2018 and 2022 could be analysed. These five years were chosen to compare data before the war between Russia and Ukraine (2018, 2019, 2020, and 2021) with data after the start of the war (2022).

The study aims to answer the question, "What drives Russians fleeing military mobilisation to choose countries such as Georgia, Serbia, Turkey, Armenia, and Kazakhstan?". Within the scope of this question, the hypothesis of the study is H_1: *Russians fleeing from mobilisation prefer countries such as Georgia, Serbia, Turkey, Armenia, and Kazakhstan due to common variables such as common language, alphabet, language family, common borders, distance from Russia, common religion, common culture, visa exemptions, dollar equivalents of currencies, and GDP as defined by the Gravity Approach.*

The formulation of this hypothesis is

$$LogMijt=\beta0+\beta1Languageij+\beta2Alphabetij+\beta3 LanguageFamilyij+\beta4Bordersij+\beta5Religionij+\beta6 Cultureij+\beta7VisaExemptionij+\beta8log(DistanceToRussiaij)+\beta9log(CurrencyDollarEqij)+\beta10log(GDPij)+\beta11 log(Populationi)+uijt$$

In other words, the independent variables in this study are: language, alphabet, language family, borders, religion, culture, visa exemptions, distance to Russia, dollar equivalents of currencies, and GDP. The dependent variable of this study is the number of Russians residing in the country and the independent variable is the population of the country.

This study utilises many concepts in order to understand and analyse the dynamics of the subject matter. One of the most important concepts to be used in this study is the partial mobilisation announced in Russia in September 2022. 'Partial mobilisation' means that when states need military power, they call on people who have already fulfilled their military service. The purpose of this call

is to announce that those called up must re-enlist and fight. There is a large number of people fleeing from this mobilisation, and this is confirmed by state data (Novaya Gazeta, 2022). This situation in Russia is the main subject of this study. The motivations played by destination countries in the realisation of these migrations (by migration here we mean the movement of a person towards a different country) is an important question for this study. The concept of 'destination country' refers to the country where the migration will end up. Based on the literature review and data availability, the destination countries to be analysed in this study are Armenia, Georgia, Kazakhstan, Turkey, and Serbia. For these countries, data will be collected on population, Russian to population ratio, language, language family, alphabet, GDP, visa exemption, distance, and common borders. These data will be categorised and coded for each year mentioned above. The gravity approach will be applied to the data on these one-way migrations from Russia. The 'gravity approach' claims that the destination country has attractive factors in migration mobility based on Newton's law of gravity. In short, the study plans to analyse the migration mobility of Russians after partial mobilisation, which is the main focus of the study, with the concepts of visa exemption, language, border, culture, and GDP as independent variables. For this, it will use regression analysis from quantitative research methods with SPSS. As it was not possible to access the data of those who avoided military service, this study was carried out by using the data on Russians who emigrated after the war. Since there is no communication with any person while collecting the data for this study, there is no need for an ethics committee document.

RESULTS

Results of Correlation Analysis

Table 1. CORRELATION ANALYSIS RESULTS

Variable	Correlation	P-Value
GDP (Billion USD)	0.425	0.020
Visa Exemption	0.562	0.001
Shared Culture	0.379	0.050
Same Language Family	0.401	0.036
Shared Religion	0.292	0.117
Shared Alphabet	-0.412	0.030
Shared Language	0.538	0.002
Percentage of Russians	0.894	0.000
Distance (km)	0.132	0.497
Population	0.755	0.000

The correlation analysis reveals significant relationships between various factors and the number of Russian residents in different countries. Notably, the 'Percentage of Russians' shows a very strong positive correlation (0.894, $p = 0.000$), indicating that existing Russian communities attract more residents. 'Population' also has a strong positive correlation (0.755, $p = 0.000$), suggesting that larger populations are associated with more Russian residents. 'Visa Exemption' (0.562, $p = 0.001$) and 'Shared Language' (0.538, $p = 0.002$) both exhibit moderate positive correlations, highlighting the importance of mobility and linguistic similarities. Additionally, 'GDP' (0.425, $p = 0.020$) and 'Shared Alphabet' (0.412, $p = 0.030$) are moderately correlated with the number of Russian residents, while 'Same Language Family' (0.401, $p = 0.036$) and 'Shared Culture' (0.379, $p = 0.050$) are also

significant but to a lesser extent. In contrast, 'Distance' (0.132, p = 0.497) and 'Shared Religion' (0.292, p = 0.117) show weaker and statistically insignificant correlations. These results underscore the critical roles of demographic, economic, and cultural factors in shaping the distribution of Russian migrants.

Results of the Regression Model

The regression analysis for the pre-2022 period indicates several key factors influencing the number of Russian residents in various countries. The 'Constant' term is significant, highlighting a strong baseline effect. 'Percentage of Russians' has a positive coefficient (92887.316) with a p-value of 0.089, indicating a moderately significant impact, suggesting that existing Russian communities were a major draw for new Russian residents. 'GDP' shows a positive but non-significant effect (0.051, p = 0.188), indicating that wealthier countries might attract more Russian residents, though the relationship isn't strong. 'Distance' also has a positive but non-significant coefficient (24.197, p = 0.304), implying that proximity to Russia did not significantly influence the migration pattern before 2022. Notably, 'Shared Alphabet' and 'Shared Culture' have negative coefficients (-123622.484 and -112111.618, respectively), but they are not statistically significant, suggesting potential cultural or linguistic barriers. Other variables like 'Population', 'Shared Language', 'Shared Religion', 'Same Language Family', and 'Visa Exemption' also show non-significant impacts, indicating a complex interplay of factors influencing Russian migration before 2022.

Table 2. REGRESSION ANALYSIS RESULT FOR PRE-2022 PERIOD

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	P>|t|	95%Confidence Interval
Constant	771466.768	179837.268	4.291	0.000	[398418.883, 1144514.654]
Distance (km)	24.197	23.159	1.045	0.304	[-23.508, 71.903]
Percentage of Russians	92887.316	52089.289	1.784	0.089	[-15035.996, 200810.628]
GDP (Billion USD)	0.051	0.038	1.359	0.188	[-0.027, 0.129]
Shared Language	62475.981	71916.793	0.86	0.399	[-85769.342, 210721.304]
Shared Alphabet	-123622.48	74064.632	-1.670	0.109	[-278637.332, 31292.363]
Shared Religion	-57870.810	56756.447	-1.020	0.316	[-175878.066, 60136.446]
Same Language Family	-63415.470	75473.436	-0.840	0.414	[-218904.486, 92073.546]
Shared Culture	-112111.618	66918.046	-1.675	0.108	[-250429.117, 26205.880]
Visa Exemption	95289.619	69417.176	1.373	0.184	[-48931.076, 239510.314]
Population	0.001	0.005	0.278	0.784	[-0.008, 0.011]

Table 3. REGRESSION ANALYSIS RESULT FOR POST -2022 PERIOD

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	P>|t|	95%Confidence Interval
Constant	28709.346	174775.912	0.164	0.872	[-334597.608, 391016.301]
Distance (km)	-21.185	11.831	-1.791	0.095	[-46.459, 4.090]
Percentage of Russians	139604.379	38232.464	3.651	0.001	[61934.859, 217273.899]
GDP (Billion USD)	-0.022	0.024	-0.902	0.379	[-0.073, 0.028]
Shared Language	20841.922	41683.222	0.500	0.623	[-66380.540, 108064.385]
Shared Alphabet	-3391.799	35955.899	-0.094	0.926	[-76428.969, 69645.371]
Shared Religion	39929.014	26435.637	1.511	0.147	[-14511.510, 94369.537]
Same Language Family	-10565.969	35859.474	-0.295	0.770	[-85000.014, 63868.076]
Shared Culture	57215.927	27043.660	2.115	0.046	[1234.509, 113197.345]
Visa Exemption	15844.579	28328.070	0.559	0.581	[-42047.703, 73736.862]
Population	0.008	0.004	1.845	0.086	[-0.001, 0.018]

The post-2022 regression analysis reveals a shift in the factors affecting the number of Russian residents. 'Percentage of Russians' remains a significant factor with a higher coefficient (139604.379, p = 0.001), reinforcing the importance of established Russian communities in attracting new residents. 'GDP' now has a negative and non-significant coefficient (-0.022, p = 0.379), suggesting that economic wealth became a less important factor in attracting Russian residents post-2022. 'Distance' shows a negative and moderately significant coefficient (-21.185, p = 0.095), indicating that closer proximity to Russia has become less attractive or significant for migration. 'Shared Culture' has a positive and significant coefficient (57215.927, p = 0.046), highlighting a shift towards cultural similarities as a more important factor post-2022. Other variables, including 'Population' (0.008, p = 0.086), 'Shared Language', 'Shared Alphabet', 'Shared Religion', 'Same Language Family', and 'Visa Exemption', generally maintain non-significant effects, though the coefficients and significance levels have changed slightly.

The comparison between pre-2022 and post-2022 regression analyses highlight significant shifts in the factors influencing Russian migration. Before 2022, the 'Percentage of Russians' in a country was a moderately significant attractor, but its significance and impact have increased dramatically post-2022, underscoring the growing importance of established communities. The role of 'GDP' has diminished, with a shift from a positive to a negative coefficient, indicating that economic conditions became less of a pull factor. The significance of 'Distance' has also shifted, suggesting that geographical proximity to Russia became less attractive or relevant for migration decisions post-2022. The emergence of 'Shared Culture' as a significant positive factor in the post-2022 period points to a new trend where cultural affinity plays a crucial role in migration decisions. These changes may reflect broader geopolitical, economic, and social shifts influencing migration patterns, emphasising the evolving nature of migration dynamics in response to global events and changing priorities.

CONCLUSSION & DISSCUSSION

This study focuses on Russian migrants who emigrated from their country due to the conflict between Russia & Ukraine and the declaration of military mobilisation by Putin. In this context, Armenia, Kazakhstan, Georgia, Serbia and Turkey were selected and data such as common

language, alphabet, language family, common borders, distance from Russia, common religion, common culture, visa exemptions, dollar equivalents of currencies and GDP of these countries were collected and coded for SPSS analysis.

According to the results of the analysis, before 2022, the migration movements of Russians are consistent with the gravity approach. However, with the data for 2022, it is seen that the migration preferences of Russians shift away from the gravity approach. According to the results of the analysis, while GDP and Population were observed as important factors in determining migration destinations before 2022, the ratio of Russians in the destination country became more decisive in 2022. In short, before the outbreak of the war, Russians were making migration preferences in accordance with the Gravity approach. However, in 2022, it was observed that Russians showed a different tendency from the rationality offered by the Gravity approach in their destination choices. The outbreak of war in 2022 is an important factor to explain this deviation. In this context, the study concluded that the effect of the Gravity approach on migration preferences differs in war and peace conditions.

The analysis might be improved by including more country and year data. However, information for each category may not be available for all countries. Since this is one of the main limitations of the study, only 5 countries were analysed. In addition, data for the year 2023 could not be added to the study due to the fact that the Armenian government did not publish its statistics for that year. In this regard, suggestions for future studies can be as follows: Identifying and analysing the countries with the highest proportion of Russians, increasing the number of years covered by the analysis and conducting an analysis for Ukrainian refugees.

‘The authors report there are no competing interests to declare. This research did not receive any financial support from any institution.’

REFERENCES

2001 Ukrainian Census. (n.d.). https://2001.ukrcensus.gov.ua

Aliyev, A. (2006). Migration to and from Azerbaijan. *Migration perspectives, planning and managing labour*, 27-36. https://publications.iom.int/fr/system/files/pdf/migrationperspectives.pdf#page=34

Anghel, V., & Džankić, J. (2023). Wartime EU: consequences of the Russia–Ukraine war on the enlargement process. *Journal of European Integration, 45(3)*, 487-501. https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2190106

Antonova-Ünlü, E., Sağin-Şimşek, Ç., Ateşman, E., & Lozovska, A. (2015). Russian immigrant diaspora in Turkey: Language use, preference and attitudes. *Turkish Studies*, *16*(3), 391-410. https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1067864

Askar, A. (2022, November 01). What's Next for Russians Who Fled to Kazakhstan? *The Diplomat*. https://thediplomat.com/2022/11/whats-next-for-russians-who-fled-to-kazakhstan/

Avetisyan, A. (2022, October 2). Russian Migration Shakes Up Armenian Economy, Society. *The Moscow Times*. https://www.themoscowtimes.com/2022/10/02/russian-migration-shakes-up-armenian-economy-society-a78935

Barnes, S. (2023, June 23). Russian Migration Proves to Be a Major Boon to the Armenian Economy. *International Banker.* https://internationalbanker.com/finance/russian-migration-proves-to-be-a-major-boon-to-the-armenian-economy/

Beine, M., Bertoli, S., & Fernández-Huertas Moraga, J. (2016). A practitioners' guide to gravity models of international migration. *The World Economy, 39 (4)*, 496-512.

Bermel, N. (2022, March 7). Ukrainian and Russian: How similar are the two languages? *The Conversation*. https://theconversation.com/ukrainian-and-russian-how-similar-are-the-two-languages-178456

Congressional Research Service. (2022, February 7). Russian military buildup along the Ukrainian border (Report No. IN11806). https://crsreports.congress.gov

Ernst, A. (2023, April 21). Serbs Welcome Russian Refugees for the Wrong Reasons. *Neue Zürcher Zeitung (NZZ)*. https://www.nzz.ch/english/serbs-welcome-russian-refugees-for-the-wrong-reasons-ld.1734439

European Commission. (n.d.). European Commission - Employment, Social Affairs & Inclusion. Retrieved May 4, 2024, from https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1584&langId=en

Fragomen Worldwide. (2024, April 26). Update on Visa Suspensions for Russian Citizens. https://www.fragomen.com/insights/worldwiderussia-update-on-visa-suspensions-for-russian-citizens.html

Gessen, M. (2022, March 28). The Russians Fleeing Putin's Wartime Crackdown. *The New Yorker*. https://www.newyorker.com/magazine/2022/03/28/the-russians-fleeing-putins-wartime-crackdown

Henry, L. A., & Plantan, E. (2022, March 31). Russian activists in exile say Putin has outmanoeuvred them with protests. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/politics/2022/03/31/russian-activists-exile-putin-protests/

Helsinki Committee of Armenia. (2022). Monitoring of digitally mediated assemblies in Armenia. *European Center for Not-for-Profit Law Stichting (ECNL)*. https://ecnl.org/sites/default/files/2023-03/HCA%20Monitoring%20of%20DMAs%20in%20Armenia%202022.pdf

Iontsev, V. A., Ryazantsev, S. V., & Iontseva, S. V. (2016). Emigration from Russia: new trends and forms. *R-Economy. 2016. Vol. 2. Iss. 2, 2(2)*, 216-224. http://dx.doi.org/10.15826/recon.2016.2.2.019

JAMnews. (2022, October 20). 222,274 people came to Georgia from Russia in September. *JAMnews*. https://jam-news.net/222274-people-came-to-georgia-from-russia-in-september/

Khan, A. (2023). Russian Migration Surge in Serbia. *European Policy Center*. https://cep.org.rs/en/publications/russian-migration-surge-in-serbia/

Khodjayev, N. (2023, September 9). Central Asia blog: How many of the Russians who fled Putin's war machine for Kazakhstan stayed there?. *bne IntelliNews* . https://www.intellinews.com/central-asia-blog-how-many-of-the-russians-who-fled-putin-s-war-machine-for-kazakhstan-stayed-there-291989/

Kim, K., & Cohen, J. E. (2010). Determinants of International Migration Flows to and from Industrialized Countries: A Panel Data Approach beyond Gravity. *International Migration Review, 44(4)*, 899-932. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2010.00830.x

Koç, S., & Solmaz, A. R. (2019). International migration flows in Turkey: A gravity model analysis. *Journal of Life Economics*, *6*(4), 401-412. https://doi.org/10.15637/jlecon.6.024

Korobkov, A., Zakharova, D., Tysiachniouk, M., Konnov, A., & Vorobeva, E. (2022). Brain Drain from Russia after February 24th 2022. *Russian Analytical Digest (RAD)*, 288.

Kruk, K. (2019, May 7). The Crimean factor: How the European Union reacted to Russia's annexation of Crimea. *The*

Warsaw Institute Review. https://warsawinstitute.org/crime-an-factor-european-union-reacted-russias-annexation-/

Kuleshova, A., Chigaleichik, E., Podolsky, V., & Baranova, V. (2023, May 29). Russian Migration to Armenia and Georgia in 2022: Enclave Economy and Local Employment. *Caucasus Edition*. https://caucasusedition.net/russian-migration-to-armenia-and-georgia-in-2022-enclave-economy-and-local-employment/

Malaj, V., & de Rubertis, S. (2017). Determinants of migration and the gravity model of migration–application on Western Balkan emigration flows. *Migration Letters, 14(2)*, 204-220.

Melkumyan, Y., & Melkonyan, N. (2023). Immigration of Russian citizens to Armenia during the Russian-Ukrainian war that began in 2022: pull-push factors. *Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 2(1 (4))*, 137-147.

Ministry of Foreign Affairs of Georgia. (2024). Entering Georgia. Retrieved on May 4, 2024, from https://geoconsul.gov.ge/en/entering-georgia

Ministry of Foreign Affairs of Republic of Kazakhstan. (2024). Visa regime of the Republic of Kazakhstan for foreign citizens. Retrieved on May 6, 2024, from https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/6764?lang=en

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia. (2024). Visa requirements for foreigners. Retrieved on May 6, 2024, from https://www.mfa.am/en/visa/#:~:text=Citizens%20of%20foreign%20countries%20for,of%20the%20Republic%20of%20Armenia.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia. (2024). Visa regime for entering Serbia. Retrieved on May 4, 2024, from https://www.mfa.gov.rs/en/citizens/travel-serbia/visa-regime/ruska-federacija

Ministry of Foreign Affairs of Republic of Türkiye. (2024). Visa Information For Foreigners. Retrieved on May 4, 2024, from https://www.mfa.gov.tr/visa-information-for-foreigners.en.mfa

Muratoğlu, G., & Muratoğlu, Y. (2016). Immigration to the OECD countries from Turkey in 1960-2010 period: A Gravity Model Approach. *Bulletin of Economic Theory and Analysis, 1(1)*, 51-69. https://doi.org/10.25229/beta.266928

Mühlfried, F. (2023). Between hospitality and hostility: Russian citizens in Georgia. *Anthropology Today, 39(3)*, 17-20. https://doi.org/10.1111/1467-8322.12815

Najibullah, F. (2022, March 14). Russians Flee, Fearing Fallout From War in Ukraine. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. https://www.rferl.org/a/russians-flee-fearing-war-fallout/31752961.html

Novaya Gazeta. (2022, September 26). Sources: FSB reports 260,000 men left Russia, wants to close borders. *Novaya Gazeta*. https://novayagazeta.eu/articles/2022/09/26/sources-fsb-reports-260000-men-left-russia-wants-to-close-borders-news

Parker, E. (2020).Migration Patterns in Eastern Europe and the World: A Gravity Approach. *South East European Journal of Economics and Business,15(1),* 66-79. https://doi.org/10.2478/jeb-2020-0006

Petchenik, I. (2023, April 25). Where Are Flights Leaving Russia Going? Retrieved May 4, 2024, from https://www.flightradar24.com/blog/where-are-flights-leaving-russia-going/#:~:text=Of%20the%20more%20than%2075%2C000,destinations%20for%20flights%20departing%20Russia

Popova, E. (2021). Mother Russia, Step-Mother Hungary: New Home for Russian Migrants. *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok-Gazdálkodás-és Szervezéstudományi folyóirat*, (2), 28-46. https://doi.org/10.33565/MKSV.2021.02.02

Poprawe, M. (2015). On the relationship between corruption and migration: empirical evidence from a gravity model of migration. *Public Choice*, 163(3-4), 337-354. https://doi.org/10.1007/s11127-015-0255-x

Prashizky, A. (2023). " Living in limbo": Digital narratives of migrants fleeing Russia after the Russian invasion of Ukraine. *First Monday*. https://doi.org/10.5210/fm.v28i6.13174

Ramos, R. (2016). Gravity models: A tool for migration analysis. *IZA World of Labor*. https://wol.iza.org/articles/gravity-models-tool-for-migration-analysis/long

Reuters. (2022, March 16). Putin warns Russia against 'pro-Western traitors, scum'. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/putin-warns-russia-against-pro-western-traitors-scum-2022-03-16/

Rumyantsev, S. (2014). Immigrants in Azerbaijan: current situation and prospects of (re) integration policy. *International Migration, 52(5)*, 82-94. https://doi.org/10.1111/imig.12156

Sezer, S. (2024). Geopolitical consequences of the Russia-Ukraine War. *Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ömer Halisdemir University, 17 (1)*, 158-180. https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1331462

The Economist. (2023, August 23). Russians have emigrated in huge numbers since the war in Ukraine. *The Economist*. https://www.economist.com/graphic-detail/2023/08/23/russians-have-emigrated-in-huge-numbers-since-the-war-in-ukraine

Turkish Statistical Institute. (2022). International Migration Statistics (Report No. 2834). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=YLA4taLo/c0yavtvP0sC-2q9H53yNGsFComFWfM6MCTbN6S05nsrC067qhDcU-UW8g

Turkish Statistical Institute. (2023, April 6). International Migration Statistics, 2021 (Report No. 45814). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararasi-Goc-Istatistikleri-2021-45814#:~:text=T%C3%BCrkiye%27den%20yurt%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1na%20g%C3%B6%C3%A7,ini%20ise%20yabanc%C4%B1%20uyruklular%20olu%C5%9Fturdu

Turkish Statistical Institute. (2023, July 24). International Migration Statistics, 2022 (Report No. 49457). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=

Ulasiuk, I. (2013). National Minorities and Migration in Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, Russia and Ukraine. *Migration Policy Centre, CARIM-East Research Report, 2013/33*. https://hdl.handle.net/1814/29440

United Nations High Commissioner for Refugees. (n.d.). Ukraine emergency. Retrieved May 12, 2024, from

https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/#:~:text=Nearly%206.5%20million%20refugees%20from,(as%20of%20February%202024).&text=Approximately%2014.6%20million%20people%20are%20in%20need%20of%20humanitarian%20assistance%20in%202024

United Nations. (2023, October 19). UN chief: World needs 'peace, solidarity and renewed commitment to multilateralism'. *UN News*. https://news.un.org/en/story/2023/10/1142827

Vorobeva, E. (2022). How Putin's partial mobilization turned into total mobilization of migrants. R*ussian Analytical Digest, (288)*, 2-4. https://doi.org/10.3929/ethz-b-000582403

Walker, N. (2024, March 18). The European Union: a guide to terminology, procedures and sources. *UK Parliament*. https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9847/CBP-9847.pdf

Author Contribution Rate

The researchers contributed equally to this study. The investigators did not declare any conflict of interest.

Ethics Committee Approval

Since there is no human interaction in this study, obtaining an ethics committee approval document is not required.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH IN THE FIELD OF EVOLUTIONARY PSYCHOLOGY BETWEEN 1894 AND 2024

EVRİMSEL PSİKOLOJİ ALANINDA 1894-2024 YILLARI ARASINDA YAPILAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Fırat KOÇ

89

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1540-1556
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1626079

Geliş Recieved: **24.01.2025**
Kabul Accepted **06.09.2025**

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH IN THE FIELD OF EVOLUTIONARY PSYCHOLOGY BETWEEN 1894 AND 2024

EVRİMSEL PSİKOLOJİ ALANINDA 1894-2024 YILLARI ARASINDA YAPILAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Fırat KOÇ [1]

Keywords:
Bibliometric Analysis, Citation Analysis, Evolutionary Psychology, Keyword Analysis, Scientific Mapping.

Anahtar Kelimeler:
Bibliyometrik Analiz, Atıf Analizi, Evrimsel Psikoloji, Anahtar Kelime Analizi, Bilimsel Haritalama.

ABSTRACT

This study aims to conduct a bibliometric analysis of the scientific literature published in the field of evolutionary psychology between 1894 and 2024. Drawing on 9,679 publications indexed in the Scopus database, the analysis examines the distribution of publications by year, country, institution, author, and keyword to identify developmental trends in the discipline. Using VOSviewer software, the study visualizes co-authorship networks, citation patterns, and keyword clusters to map the intellectual landscape of the field. The results indicate that the highest publication output occurred in 2012, with journal articles being the dominant publication type (63.93%). The University of California, Los Angeles emerged as the most active institution, while T.K. Shackelford was identified as the most prolific author. "Bayes Factors" received the highest number of citations, and keywords such as "evolutionary psychology," "adaptation," and "cultural evolution" represented the field's core focus areas. The findings highlight not only the theoretical richness of evolutionary psychology but also its responsiveness to contemporary issues such as COVID-19. Additionally, subtopics such as consumer behavior, social media engagement, and technology adaptation are analyzed through the lens of evolutionary motives, demonstrating the applied potential of the discipline. The study also reveals a Western-centric pattern in the literature and emphasizes the importance of fostering cross-cultural research to enhance global inclusivity. Overall, this bibliometric study provides both a historical account and a strategic roadmap for future inquiry, encouraging the diversification of theoretical perspectives, global collaboration, and the exploration of underrepresented motivational systems within evolutionary psychology.

ÖZ

Bu çalışma, evrimsel psikoloji alanında 1894–2024 yılları arasında yayımlanan literatürü bibliyometrik yöntemlerle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Scopus veri tabanında indekslenen 9.679 yayın üzerinden gerçekleştirilen analizde, alandaki yayınların yıllara, ülkelere, kurumlara, yazarlar ile anahtar kelimelere göre dağılımı değerlendirilmiş; alandaki gelişim eğilimleri ortaya konmuştur. Analizlerde VOSviewer yazılımı kullanılarak işbirliği ağları, atıf analizleri ve anahtar kelime kümeleri görselleştirilmiştir. Sonuçlara göre, en fazla yayın 2012 yılında yapılmış, yayın türü olarak ise makaleler (%63,93) öne çıkmıştır. En aktif kurum University of California, Los Angeles; en üretken yazar ise Shackelford olarak belirlenmiştir. "Bayes Factors" en çok atıf alan çalışma olurken, "evolutionary psychology", "adaptation" ve "cultural evolution" gibi kavramlar alanın temel odak noktaları olarak öne çıkmıştır. Bulgular, evrimsel psikolojinin hem teorik zenginliğini hem de çağdaş meselelerle (ör. COVID-19) kurduğu etkileşimi ortaya koymaktadır. Ayrıca, tüketici davranışları, sosyal medya kullanımı ve teknolojik adaptasyon gibi alt temaların evrimsel güdülerle ilişkilendirilmesi, disiplinin uygulama potansiyelini vurgulamaktadır. Çalışma ayrıca literatürdeki Batı merkezli yönelimi belirleyerek, kültürlerarası araştırmaların önemine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle çalışma, evrimsel psikolojinin tarihsel gelişimini haritalandırmakla kalmayıp, gelecekteki araştırmalara yönelik kapsamlı bir yönlendirme de sunmaktadır.

[1] Doktor Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, kocfiratkoc@gmail.com, 0000-0002-8558-6308.

Alıntılamak için/Cite as: Koç F., (2025) Bibliometric Analysis Of Research in The Field Of Evolutionary Psychology Between 1894 And 2024, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1540-1556

INTRODUCTİON

Evolutionary psychology is a theoretical framework that posits human behaviors and cognitive processes have been shaped through evolutionary mechanisms (Barrett et al., 2002). This approach asserts that the human mind evolved as a set of adaptations in response to ancestral environmental challenges and aims to interpret cultural structures based on these biological foundations. Within this framework, culture is understood not merely as a social construct, but as a manifestation of evolved psychological mechanisms.

The theory of cultural evolution applies the principles of variation, selection, and transmission originally observed in genetic evolution to cultural information, thereby offering a framework that intersects with evolutionary psychology to elucidate the cognitive and social processes underpinning cultural change. Experimentally supported social learning strategies in social psychology such as conformity bias, model-based bias, and content bias—are regarded as core mechanisms that facilitate cultural transmission within this paradigm (Mesoudi, 2009). Conversely, cultural evolutionary theory contributes to understanding how individual-level evolutionary adaptations give rise to enduring social norms and structures at the population level.

Evolutionary psychology is grounded in a robust theoretical foundation shaped by natural selection and particulate inheritance. However, evolutionary theory has often been subject to reductionist interpretations, especially concerning cultural and cognitive phenomena, which has led to significant misunderstandings. Historical examples such as the extinction of Neanderthals and the decline of behaviorism's scientific influence have reintroduced evolutionary explanations as relevant to psychological inquiry. Evolutionary psychology provides an opportunity to reinterpret the human mind through theoretical and empirical developments unavailable during Darwin's era. The emergence of ethology as a response to environmental determinism underscored the biological underpinnings of social behavior.

In this context, key theoretical developments such as inclusive fitness theory, parental investment theory, and sexual selection have proven instrumental in explaining the evolutionary foundations of core psychological constructs, including kin relations, altruism, group dynamics, and aggression (Buss, 2024).

Despite its theoretical and empirical contributions, evolutionary psychology has encountered significant criticism in the social sciences, particularly regarding its interpretations of sex and gender differences (Winegard et al., 2014). These critiques often focus on how evolutionary arguments may be used to legitimize gender inequalities. For instance, evolutionary psychology frequently offers counterarguments to the "blank slate" perspective and tends to ground social disparities in biological explanations (Van Anders et al., 2005; Geary, 2010). Such interpretations structurally resemble self-legitimizing discourses commonly employed by socially privileged groups, albeit in a naturalized form.

At the core of evolutionary psychology lies the identification of adaptive cognitive mechanisms shaped in response to environmental challenges. Evolved psychological mechanisms are defined as modular, content-specific mental structures that respond selectively to particular environmental inputs. A broad methodological spectrum—including behavioral observation and experimental research—is utilized to empirically examine these mechanisms. For example, Karl Grammer's investigations into sexual signaling in semi-natural contexts illustrate the applicability of evolutionary models to observable human behaviors (Abdel Kader et al., 2025).

Contemporary perspectives in evolutionary science emphasize that inheritance occurs not solely through genetic transmission, but also via epigenetic mechanisms and learned information. These dimensions interact dynamically with the social and physical environments that individuals actively construct. While natural selection typically acts at the phenotypic level, genetic inheritance remains a central factor in evolutionary explanations. Importantly, epigenetic mechanisms—whereby behavioral traits are transmitted across generations independently of changes in DNA sequences—provide novel insights into the persistence of complex behaviors (Charney, 2012).

Emotional systems such as empathy and anxiety are also conceptualized within evolutionary psychology as evolved psychological adaptations. These responses function not only as individual emotional experiences but also as adaptive mechanisms that promote survival and social cohesion (Gnocchi, 2025). While empathy facilitates intra-group cooperation and supports social cohesion, anxiety plays a critical role in detecting and responding to potential threats (Izaki et al., 2024; Gamble et al., 2024). Evolutionary explanations thus contribute to a deeper understanding of how these emotional responses influence social interactions and decision-making processes.

Although evolutionary psychology has been increasingly applied across diverse domains, it remains underutilized in areas such as individual development, skill acquisition, and performance. Nevertheless, understanding how individuals adapt to environmental demands necessitates the integration of evolutionary perspectives into these domains. In this context, the distinction between proximate and ultimate explanations becomes theoretically significant. While ultimate explanations address the evolutionary function of behaviors, proximate explanations concern the biological, developmental, and environmental mechanisms that produce them (Baker et al., 2025).

To systematically assess the development and intellectual structure of the field, bibliometric analysis emerges as a rigorous and objective methodology in evolutionary psychology research (Van Eck & Waltman, 2010). This method enables a comprehensive understanding of academic literature through both descriptive and evaluative procedures (McBurney & Novak, 2002; Garfield, 1970). Due to its reliance on automated or semi-automated processing of quantitative data, bibliometric analysis minimizes subjectivity (Donthu et al., 2021; Lim et al., 2022; Zhao et al., 2023). Consequently, it has been widely employed to map the intellectual landscape of specific disciplines (Azam et al., 2021; Zhang et al., 2022).

Among the principal techniques in bibliometrics, citation analysis is employed to trace intellectual linkages and collaborative networks within and across fields (Osareh, 1996). However, it is crucial to recognize the limitations of citation metrics, as citations may not always indicate positive reception and can occasionally reflect critical engagement (Cronin et al., 2000).

The primary aim of this study is to systematically examine the academic literature published in the field of evolutionary psychology through bibliometric analysis methods and to reveal the structural characteristics, research trends, and intellectual development of the field. As a discipline inherently open to interdisciplinary interaction, evolutionary psychology encompasses both theoretical and empirical contributions across a wide range of topics. Therefore, mapping the accumulated knowledge in the field using objective and quantifiable data is essential for understanding its general landscape.

In this context, the study seeks to identify the temporal distribution of publications in evolutionary psychology, the most prolific authors, leading institutions, and the academic journals in which the research is disseminated. Furthermore, by analyzing prominent keywords, thematic clusters, and research domains, the study aims to uncover dominant theoretical orientations and focal topics within the literature. In addition, citation analysis will be used to determine the most highly cited works, influential scholars, and patterns of interdisciplinary interaction, thereby allowing for an objective evaluation of the field's scientific impact.

Another objective of the study is to examine the direction and intensity of scientific collaboration. In this regard, co-authorship, institutional, and international collaboration networks will be analyzed to explore the global distribution, patterns of interaction, and cooperation within the field of evolutionary psychology. Ultimately, this study aims to provide a comprehensive evaluation of the bibliometric patterns within evolutionary psychology, to make visible the prevailing theoretical directions and potential research gaps, and to propose a structural roadmap to guide future investigations.

METHODOLOGY

This study employed a descriptive bibliometric research design to systematically analyze the scientific literature in the field of evolutionary psychology. The primary aim was to examine the structural characteristics, intellectual

development, and research trends within the field through quantitative analysis of publications indexed in the Scopus database (Elsevier). Data collection was conducted by retrieving all documents categorized under the subject area of Evolutionary Psychology between the years 1884 and 2024, with the final data extraction performed on January 1, 2025. The inclusion criterion was the presence of the term "evolutionary psychology" in the title, abstract, or keywords of indexed publications. Only journal articles, reviews, and conference proceedings written in English and indexed as scientific documents were included in the analysis, while non-peer-reviewed content (e.g., editorials, book reviews, or notes) was excluded to ensure the reliability of the dataset.

The final dataset consisted of 9679 publications. Although this study did not involve human participants, the sampled units included scientific publications, and the analysis focused on variables such as authorship, country affiliation, publication year, citation counts, and keyword usage. As such, probabilistic or non-probabilistic sampling techniques were not applicable. However, rigorous inclusion and exclusion criteria were applied to ensure consistency and relevance of the sampled literature.

The data collection instrument was not a standardized scale but rather the Scopus database query interface. As the study relied on secondary data from a structured and validated database, no psychometric validation (e.g., reliability or construct validity) was necessary. However, to ensure methodological transparency and reproducibility, the search strategy, keywords used, and time frame were clearly specified.

The data analysis was conducted using bibliometric techniques, with a particular focus on citation analysis and co-word analysis to identify influential publications, emerging research topics, and author networks. VOSviewer software (Version 1.6.20) was employed to visualize co-authorship networks, citation networks, and keyword co-occurrence patterns. The clustering algorithms within VOSviewer allowed for the identification of thematic structures within the literature.

Although this study does not employ content analysis in the traditional qualitative sense, co-word analysis was used to extract thematic trends, and clusters of keywords were interpreted based on their frequency and proximity in the co-occurrence network. In this context, the coding process was automated through the software's internal algorithms, and thematic interpretation was based on both visual inspection and the density of keyword clustering. The methodological process was designed to ensure objectivity, replicability, and transparency, in line with established standards in bibliometric research.

RESULTS

A total of 9,679 publications related to evolutionary psychology were identified in the Scopus database. The distribution of these publications by year is shown in Table 1. According to the data, the highest number of publications occurred in 2012 (581 publications), followed by 2020 (541 publications) and 2017 (525 publications). Of these publications, 6,188 (63.93%) were journal articles, 1,323 (13.66%) were reviews, 994 (10.26%) were book chapters, 570 (5.88%) were books, 233 (2.40%) were conference papers, and 371 (3.87%) were categorized as other types of publications (e.g., letters to the editor, notes, corrections, bibliometrics, etc.) (Table 2, Figure 2).

Table 1: Number of Studies by Year

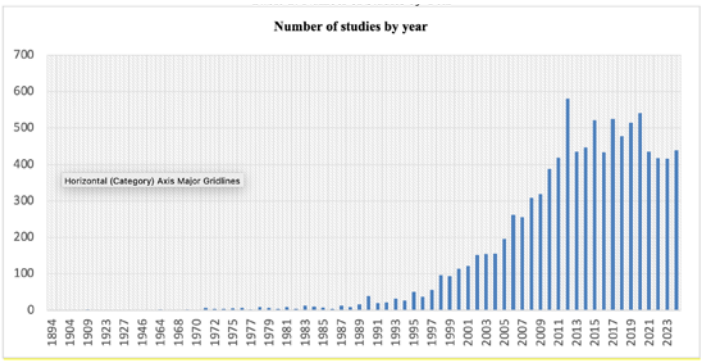

Table 2: Distribution of Publications

Publication Type	Number of Publications	Percentage
Article	6,188	63,93%
Review	1,323	13,66%
Book chapter	994	10,26%
Book	570	5,88%
Conference paper	233	2,40%
Note	160	1,65%
Editorial	98	1,01%
Short survey	47	0,48%
Letter	30	0,30%
Erratum	22	0,22%
Other Publications	14	0,14%
Total	9679	100%

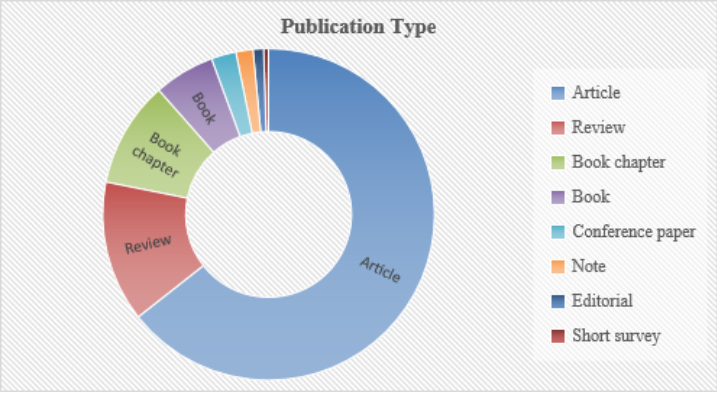

Figure 1: Distribution of Research Types

Active Institutions

The most prolific institution in the field of evolutionary psychology is the University of California, Los Angeles, with a total of 151 publications. This is followed by the University of Texas at Austin and the University of Oxford, both contributing 136 publications each (Table 3).

Table 3: Active Institutions

Affiliation	Research numbers
University of California, Los Angeles	151
The University of Texas at Austin & University of Oxford	136
Harvard University	132
Arizona State University & Florida Atlantic University	126
University of California, Santa Barbara	110
University of Michigan, Ann Arbor	109
University College London	105
Vrije Universiteit Amsterdam	104
The University of New Mexico	102
CNRS Centre National de la Recherche Scientifique	100
Aarhus Universitet	94
Florida State University & The University of British Columbia & Oakland University	88
The University of Arizona	83
University of Minnesota Twin Cities	78
London School of Economics and Political Science & University of Cambridge & University of Toronto	77

Active Journals

The leading journal in evolutionary psychology is Behavioral and Brain Sciences, publishing 210 articles in total. It is followed by Personality and Individual Differences and Frontiers in Psychology, both with 147 publications (see Table 4).

Table 4: Active Journals

Active Journals	Research numbers
Behavioral and Brain Sciences	210
Personality and Individual Differences & Frontiers in Psychology	147
Evolution and Human Behavior	140
Evolutionary Psychology	133
Plos One	122
Philosophical Transactions of the Royal Society Biological Sciences	114
Psychological Science & Journal of Social Evolutionary and Cultural Psychology	82
Evolutionary Behavioral Sciences	81
Human Nature	72
Evolutionary Psychological Science	61
Proceedings of The National Academy of Sciences of The United States of America	60
Journal of Personality and Social Psychology	59
Biology and Philosophy	58
American Psychologist & Archives of Sexual Behavior & Scientific Reports	55
Proceedings of The Royal Society Biological Sciences	54
PsycoloquyReview of General Psychology	52
Review of General Psychology	49
Behavioural Processes	46
Integrative Psychological and Behavioral Science	45
Psychological Bulletin	44

Active Countries

The United States leads the field of evolutionary psychology in terms of publication output, with a total of 4,399 publications. The United Kingdom and Canada follow, with 1,492 and 710 publications, respectively (Table 5; Figures 2 and 3).

Table 5: Active Countries

Active countries	Research numbers	Active countries	Research numbers
United States	4,399	Switzerland, Sweden	149
United Kingdom	1,492	Denmark	146
Canada	710	New Zealand	135
Germany	606	Belgium	129
Australia	485	Austria	115
Netherlands	380	Russian Federation & Israel	106
Italy	311	Poland	104
China	291	Norway	99
France	253	Finland	98
Spain	212	Hungary	88
Japan	167	Czech Republic	78
Brazil	162	Portugal	71

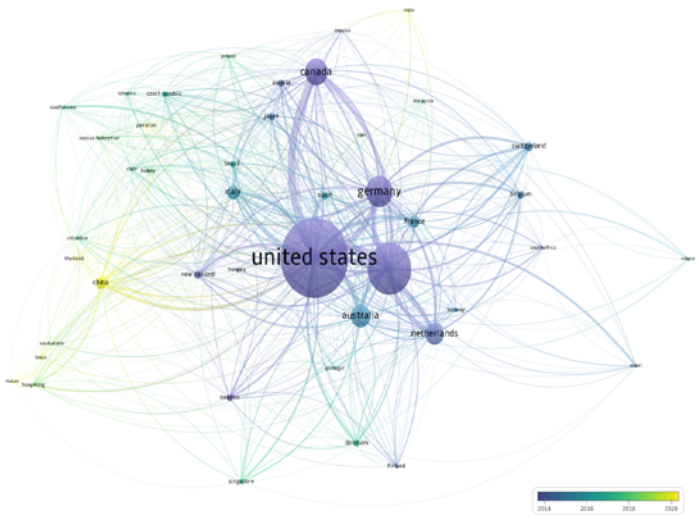

Figure 2: Active Countries by Year

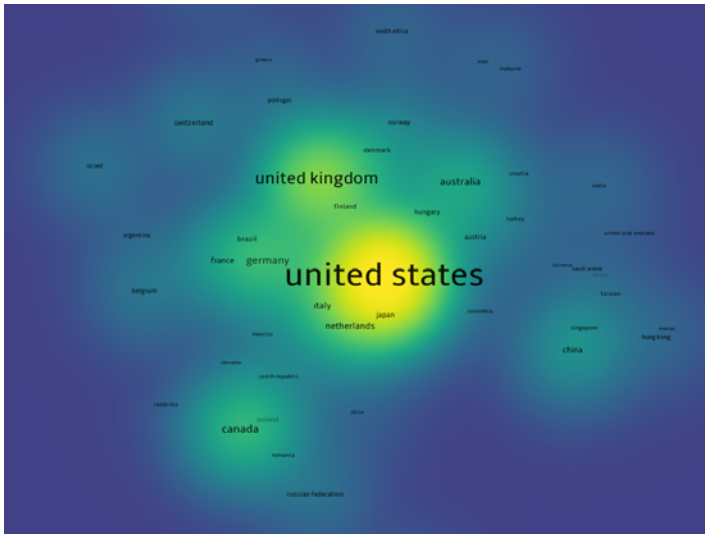

Figure 3: Research Intensity of Active Countries

Active Authors

Shackelford is the most prolific author in the field of evolutionary psychology, having published 147 works. Buss and Kanazawa follow with 93 and 51 publications, respectively (Table 6).

Most Cited Publications

The most highly cited study in the field of evolutionary psychology is Bayes Factors by Kass et al. (1995), with 12,591 citations. This is followed by Henrich et al.'s (2010) The Weirdest People in the World? with 8,282 citations, and Gross's (1998) The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review with 6,055 citations (Table 7).

Table 6: Active Authors

Authors	Research numbers
Shackelford, T.K.	147
Buss, D.M.	93
Kanazawa, S.	51
Bjorklund, D.F.	45
Jonason, P.K.	44
Li, N.P.	41
Kenrick, D.T.	40
Tooby, J., Maner, J.K.	39
Gangestad, S.W.	32
Petersen, M.B.	31
Griskevicius, V.	30
Saad, G.	29
Brown, M.	28
Fisher, M.L.	27
Henrich, J.	26
Goetz, A.T.	25
Jensen, A.R., Figueredo, A.J. Cosmides, L.	24

Table 7: Most Cited Publications

Article	Authors	Source	Citations
Bayes factors	Kass, R.E. , Raftery, A.E. (1995)	Journal of the American Statistical Association 90(430), pp. 773–795	12,591
The weirdest people in the world?	Henrich, J. , Heine, S.J. Norenzayan, A. (2010)	Behavioral and Brain Sciences 33(2-3), pp. 61–83	8,282
The emerging field of emotion regulation: An integrative review	Gross, J.J. (1998)	Review of General Psychology 2(3), pp. 271–299	6,055
The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment	Haidt, J. (2001)	Psychological Review 108(4), pp. 814–834	5,752
Mate selection-A selection for a handicap	Zahavi, A. (1975)	Journal of Theoretical Biology 53(1), pp. 205–214	3,759
Universal dimensions of social cognition: warmth and competence	Fiske, S.T. Cuddy, A.J.C. Glick, P. (2007)	Glick, P. Trends in Cognitive Sciences 11(2), pp. 77–83	3,149
Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition	Tomasello, M,. Carpenter, M. Call, J. , Behne, T., Moll, H. (2005)	Behavioral and Brain Sciences 28(5), pp. 675–691	3,089
Neuroscience: The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve?	Hauser, M.D. , Chomsky, N. , Fitch, W.T. (2002)	Science 298(5598), pp. 1569–1579	3,058
Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating	Buss, D.M., Schmitt, D.P. (1993)	Psychological Review, 100(2), pp. 204–232	2,964
Correlates of physical activity: Why are some people physically active and others not?	Bauman, A.E. , Reis, R.S. , Sallis, J.F. , ... Ogilvie, D. , Sarmiento, O.L. (2012)	The Lancet, 380(9838), pp. 258–271	2,872

Keyword Analysis and Trending Topics

A total of 16,636 keywords were identified across 9,679 Turkey-affiliated publications included in the keyword analysis. Among these, 1,097 keywords appeared in at least five publications. The 33 most frequently used keywords are presented in Table 8, while keyword-based network visualizations are shown in Figure 4. The visualizations indicate that core concepts in the field include “Evolutionary Psychology,” “Evolution,” “Sexual Selection,” and “Adaptation.” In addition, more recent and emerging trends are represented by keywords such as “Cultural Evolution,” “Covid-19,” and “Psychology,” reflecting the field’s responsiveness to contemporary scientific and societal developments.

Table 8: Most Frequently Used Keywords

Keywords	N	Keywords	N	Keywords	N
Human	3,240	Physiology	789	Adolescent	420
Humans	2,581	Cognition	759	Human Experiment	393
Evolutionary Psychology	2,436	Review	667	Social Psychology	388
Psychology	2,173	Biological Evolution	611	Learning	375
Article	1,910	Priority Journal	588	Sexual Behavior	373
Evolution	1,690	Social Behavior	574	Behavior	355
Female	1,648	Nonhuman	563	Psychological Aspect	341
Male	1,580	Emotion	455	Motivation	322
Adult	1,014	Controlled Study	455	Cooperation	315
Animals	897	Young Adult	450	Child	313
Animal	793	Decision Making	427	Perception	310

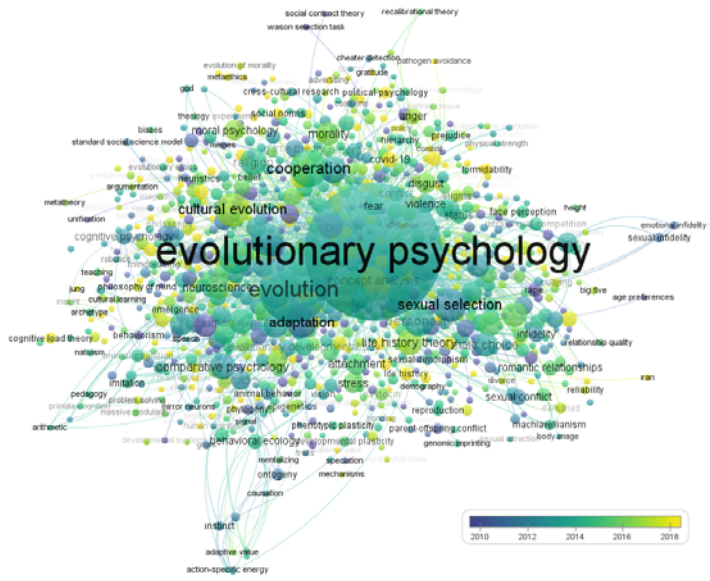

Figure 4: Network Visualization of the Most Frequently Used Keywords

Research Areas with the Most Publications

Within the field of evolutionary psychology, Psychology represents the most prominent research area, encompassing 4,748 publications. This is followed by Arts and Humanities with 2,277 studies and Social Sciences with 2,175 studies (Table 8).

Table 8: Research Areas with the Most Publications

Subject area	Research numbers
Psychology	4,748
Arts and Humanities	2,277
Social Sciences	2,175
Agricultural and Biological Sciences	1,300
Neuroscience	1,226
Medicine	1,159
Biochemistry, Genetics and Molecular Biology	853
Business, Management and Accounting	466
Computer Science	426
Multidisciplinary	334
Economics, Econometrics and Finance	300
Environmental Science	247
Mathematics	230
Nursing	217
Engineering	183
Immunology and Microbiology	119
Physics and Astronomy	60
Earth and Planetary Sciences	56
Decision Sciences	55
Pharmacology, Toxicology and Pharmaceutics	35

DISCUSSION

The bibliometric analysis findings in the field of evolutionary psychology provide significant insights into the historical and thematic development of the discipline. The results of the study, particularly the peak in the number of publications observed in 2012, indicate a turning point in the scientific productivity of this field. This trend points to a period during which evolutionary psychology expanded its theoretical and methodological framework to explain the evolutionary origins of human behavior. Among the types of publications, articles constituted the most common format with a share of 63.93%, while reviews and book chapters also held a notable portion. This

diversity highlights the discipline's structure, encompassing both theoretical and applied perspectives. Evolutionary psychology is a robust theoretical framework that seeks to explain human behavior through evolutionarily shaped motivational systems, and it has gained increasing attention in the context of consumer behavior in recent years. Nevertheless, while the existing literature has extensively examined some core motives such as mate acquisition, status seeking, and social affiliation, other fundamental motives—namely mate retention, disease avoidance, and kin care—have been largely overlooked in terms of their implications for consumer behavior (Thomas et al., Brick et al., 2023; 2019; Givi et al., 2023; Frias & O'Connor, 2024). For instance, behaviors such as secret consumption, brand compatibility, or gift-giving may be interpreted as manifestations of mate retention motives, whereas perceptions of food freshness, avoidance of second-hand goods, and health-related consumption choices can be regarded as expressions of the disease avoidance system (Gvili et al., 2017; Huang & Sengupta, 2020; Sharma & Kumar, 2023). Kin care motivations, on the other hand, have been associated with intra-family resource allocation and gift-related spending, and they may also explain consumers' willingness to expend greater cognitive effort in decision-making when outcomes affect their family or dependents (Saad et al., 2003; Durante et al., 2015; Li et al., 2019; Liang et al., 2023).

From a cognitive standpoint, evolutionary psychology may offer unique contributions to understanding consumer functions such as attention, information processing, and memory. For example, the well-documented tendency for individuals to rapidly detect evolutionarily relevant threats—such as snakes—suggests that similar perceptual prioritization may occur in consumption settings, where product attributes related to safety or caloric value may command early-stage attention (Kawai et al., 2016). These hypotheses can be empirically examined using eye-tracking methodologies, which, when integrated with established cognitive processing theories like the Elaboration Likelihood Model (Petty et al., 1983) or the Heuristic-Systematic Model (Chaiken, 1980), can advance theoretical and applied knowledge in consumer psychology (Campbell, 2023). Moreover, research on the representation of anthropomorphized brands in memory suggests that such representations may interact with fundamental motives, thereby influencing brand evaluations and consumer-brand relationships (Aggarwal et al., 2007; Waytz et al., 2010; Maeng et al., 2018;).

Contemporary digital platforms—particularly social media—frequently activate motives related to status, mate selection, and affiliation, especially among young adults (Sharifian et al., 2021; Vinuales et al., 2021; Di Domenico et al., 2021; Diaz Ruiz et al., 2023; Thomas et al., 2024). These patterns highlight the relevance of signaling theory in explaining how influencer behaviors shape consumer perceptions in digitally mediated environments (Connelly et al., 2011). By contrast, consumer reactions to emerging technologies are often characterized by concerns related to personal safety, social inequality, and existential threats, which suggests that such reactions are rooted in evolutionarily shaped protective mechanisms (Zhan et al., 2023; Bozkurt et al., 2023). In this regard, integrating evolutionary psychology with established frameworks like the Technology Acceptance Model (Davis, 1989) may enable more nuanced explanations of consumer hesitancy or acceptance across technology categories. The symbolic association between status and technological consumption—such as the perception of iPhones as indicators of leadership and social capital—further illustrates how evolutionary motives underpin modern consumer symbolism (Ma et al., 2019).

On another front, virtual influencers may trigger aversive reactions in consumers due to the "uncanny valley" effect, a phenomenon in which entities that appear almost—but not exactly—human are perceived as unsettling or eerie (Mori, 1970; Schmitt, 2020; Lou et al., 2023). At the same time, these artificial agents can elicit parasocial relationships and perceptions of attractiveness, potentially activating both affiliation and mate-seeking motives (Deng et al., 2023; Stein et al., 2024). While these effects may increase engagement, they also raise concerns about unrealistic self-comparisons and diminished self-esteem among consumers.

In retail contexts, findings that female consumers respond more positively to male salespeople (Prendergast et

al., 2014) may appear to contradict previous literature suggesting general consumer avoidance of sales interactions (DeCarlo, 2005) and women's lower propensity to engage in negotiations (Kugler et al., 2018). However, this discrepancy may be clarified through an evolutionary lens: in fixed-price environments, mate attraction motives may override negotiation-related inhibition, whereas in negotiation-intensive contexts (e.g., car sales), dominance and threat-related concerns may prevail (Fagerstrøm et al., 2017).

Finally, much of the evolutionary psychology literature still conceptualizes gender and romantic relationships within binary and heteronormative frameworks, thereby limiting the scope and inclusivity of its findings. As marketing academia continues to emphasize the importance of inclusivity and representation in marketplace research, it becomes imperative that EP-based studies also reflect these values by incorporating diverse identities and relational dynamics into their conceptual and empirical models (Rosenbaum et al., 2022; Montecchi et al., 2024).

The key terms that emerged in the study underscore that the fundamental concepts of evolutionary psychology are rooted in evolutionary processes. Terms such as "evolutionary psychology," "adaptation," and "cultural evolution" reflect the discipline's primary orientations toward explaining human behavior in biological and cultural contexts. Furthermore, contemporary issues like COVID-19 have been observed to enter the research focus of evolutionary psychology. This finding demonstrates the discipline's adaptability to current social and health crises, offering broader applicability. Keyword analysis suggests that this thematic diversity is a crucial factor in enhancing the scientific impact and practical potential of the field.

The citation analysis presented in the study provides valuable insights into the epistemological foundations of evolutionary psychology. Among the most cited publications, articles such as "Bayes Factors" and "The Weirdest People in the World?" exemplify the field's methodological contributions and theoretical advancements. It has been emphasized that citations should not only be evaluated quantitatively but also considered in their context. Whether the cited studies are critical or supportive and the context in which they are cited are critical to assessing the true scientific impact of research. This observation necessitates a deeper exploration of the main theoretical debates and methodological innovations in evolutionary psychology.

The study identifies the University of California, Los Angeles, and the University of Oxford as leading academic centers in the field. In addition, the contributions of authors such as Shackelford, Buss, and Kanazawa are noted to play a pivotal role in shaping evolutionary psychology. The work of these authors, in particular, has contributed to the strengthening of the theoretical foundation of the discipline by providing conceptual and experimental frameworks for understanding the evolutionary basis of human behavior. Additionally, collaborations between authors and institutions have been identified as a key factor in enhancing the international impact of the discipline.

Bibliometric studies commonly utilize two primary types of maps: distance-based maps and graph-based maps. In distance-based maps, the distance between two items represents the strength of the relationship between them; shorter distances indicate stronger relationships. While these maps are effective in identifying clusters of related items, the uneven distribution of items can lead to issues such as overlapping labels. In contrast, graph-based maps do not represent relationship strength through distance. Instead, connections between items are depicted using lines. These maps often distribute items more uniformly, reducing labeling issues. However, compared to distance-based maps, graph-based maps are less effective in visualizing relationship strength and identifying clusters of related items (Van Eck et al., 2010).

When conducting citation analysis, several critical considerations must be taken into account to ensure meaningful and reliable results. Over time, there has been a misconception that citation counts directly reflect the scientific quality of a study. However, relying solely on citation counts may not accurately represent a study's true impact. As Cole (2000) highlights, evaluating a study without considering the context and nature of its citations can lead to erroneous conclusions about its scientific significance or contribution. Some citations may indicate support, while others may highlight methodological shortcomings or critiques.

Additionally, differences in citation practices and publication norms across disciplines are significant factors to consider in citation analysis (van Raan, 1996). Ensuring consistency in author names, institutional affiliations, and other relevant metadata is crucial for accurate analysis. Moreover, self-citations and in-house citations (those from the same institution).

CONCLUSION

This study offers a comprehensive bibliometric overview of the evolutionary psychology literature spanning 1894 to 2024. By systematically analyzing 9,679 publications indexed in the Scopus database, it uncovers critical insights into the structural dynamics, intellectual foundations, and thematic evolutions that have shaped the discipline. The findings reveal a clear trajectory of scholarly expansion, marked by a significant increase in scientific productivity around 2012. Articles constituted the dominant publication type, while keywords such as “evolutionary psychology,” “adaptation,” and “cultural evolution” underscore the field’s foundational orientation toward understanding human behavior through evolutionary principles.

The results also identify leading contributors, including institutions like the University of California, Los Angeles, and prolific authors such as Shackelford and Buss, whose work has significantly shaped the theoretical landscape of evolutionary psychology. Furthermore, the citation analysis demonstrates not only the influence of foundational methodological contributions—such as "Bayes Factors" and "The Weirdest People in the World?"—but also the necessity of contextualizing citation counts within broader scholarly discourse to avoid simplistic interpretations of impact.

Importantly, the study illustrates the field’s responsiveness to contemporary issues, including global health crises like COVID-19, indicating a growing capacity for interdisciplinary integration and practical application. However, it also reveals a persistent geographical concentration of research in Western countries, pointing to the need for broader cross-cultural engagement to enhance the field’s universality and inclusivity.

Methodologically, the integration of co-word and citation analyses using VOSviewer has allowed for the visualization of thematic structures and collaboration patterns, supporting a deeper understanding of the field’s intellectual architecture. Yet, the study also underscores ongoing limitations in citation-based metrics and the importance of maintaining methodological rigor and interpretive nuance.

In sum, this bibliometric analysis provides not only a historical account but also a strategic roadmap for future research in evolutionary psychology. It encourages diversification in theoretical focus, greater global collaboration, and increased attention to underexplored motivational systems. These directions are essential for ensuring the discipline’s continued relevance and contribution to a holistic understanding of human behavior in both biological and cultural contexts.

REFERENCES

Abdul Kader, M. I., Morrison, E., & Gheorghiu, A. (2025). Better when I'm dancin': The role of dynamic cues, sex and sexual dimorphism in social perception. SSRN. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5254502

Aggarwal, P., & McGill, A. L. (2007). Is that car smiling at me? Schema congruity as a basis for evaluating anthropomorphized products. *Journal of Consumer Research, 34*(4), 468–479. https://doi.org/10.1086/518544

Azam, A., Ahmed, A., Kamran, M. S., Hai, L., Zhang, Z., & Ali, A. (2021). Knowledge structuring for enhancing mechanical energy harvesting (MEH): An in-depth review from 2000 to 2020 using CiteSpace. *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 150*, 111460. https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111460

Baker, J., & Johnston, K. (2025). An evolutionary psychology perspective on athletic development and performance: Differences between proximate and ultimate explanations. *Sports Medicine, 55*(1), 1–7.

Barrett, L., Dunbar, R. I., & Lycett, J. (2002). *Human evolutionary psychology*. Princeton University Press.

Bauman, A. E., Reis, R. S., Sallis, J. F., Wells, J. C., Loos, R. J., & Martin, B. W. (2012). Correlates of physical activity: Why are some people physically active and others not? *The Lancet, 380*(9838), 258–271. http://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60735-1

Bozkurt, A., & Gursoy, D. (2023). Artificial intelligence and consumers: The fear of the unknown. *Journal of Hospitality Marketing & Management, 32*(2), 123–138. https://doi.org/10.1080/19368623.2023.2165091

Brick, D. J., Fitzsimons, G. J., & Chartrand, T. L. (2018). Brand compatibility in relationships: When and why we relate to brands like we relate to people. *Journal of Consumer Psychology, 28*(1), 1–14. https://doi.org/10.1002/jcpy.995

Brick, D. J., Fitzsimons, G. J., & Chartrand, T. L. (2023). Secret consumption: Understanding why consumers hide their purchases. *Journal of Consumer Research, 50*(1), 22–41. https://doi.org/10.1093/jcr/ucad001

Buss, D. M. (2024). *Evolutionary psychology: The new science of the mind* (6th ed.). Routledge.

Buss, D. M., & Schmitt, D. P. (1993). Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review, 100*(2), 204–232.

Buss, D. M., & Schmitt, D. P. (2011). Evoutionary psychology and feminism. *Sex Roles, 64*, 768–787. https://doi.org/10.1007/s11199-011-9987-3

Campbell, M. C. (2023). Attention in consumer decision-making: A call for further research. *Journal of Consumer Psychology, 33*(2), 191–196. https://doi.org/10.1002/jcpy.1320

Chaiken, S. (1980). Heuristic versus systematic information processing and the use of source versus message cues in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*(5), 752–766. https://doi.org/10.1037/0022 3514.39.5.752

Charney, E. (2012). Behavioral genetics and postgenomics. *Behavioral and Brain Sciences, 35*, 331–410. https://doi.org/10.1017/S0140525X11002226

Cole, S. (2000). *Making science: Between nature and society*. Harvard University Press.

Connelly, B. L., Certo, S. T., Ireland, R. D., & Reutzel, C. R. (2011). Signaling theory: A review and assessment. *Journal of Management, 37*(1), 39–67. https://doi.org/10.1177/0149206310388419

Cronin, B., & Atkins, H. B. (2000). The scholar's spoor. In B. Cronin & H. B. Atkins (Eds.), *Web of knowledge: A festschrift in honor of Eugene Garfield* (pp. 1–7). Information Today, Inc.

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly, 13*(3), 319–340. https://doi.org/10.2307/249008

DeCarlo, T. E. (2005). The effects of sales message and salesperson behavior on consumer purchase intentions. *Journal of Consumer Psychology, 15*(1), 62–70. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1501_10

Deng, X., & Jiang, Y. (2023). Virtual influencers and consumer self-perception. *Journal of Interactive Marketing, 61*, 50–63. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2023.02.002

Diaz Ruiz, C. A., & Nilsson, T. (2023). The emotional impact of digital misinformation. *European Journal of Marketing, 57*(4), 1167–1193. https://doi.org/10.1108/EJM-08-2022-0651

Di Domenico, G., Visser, M., & Sharp, C. (2021). Fake news and psychological vulnerability: The role of cognitive reflection. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 24*(7), 496–502. https://doi.org/10.1089/cyber.2020.0344

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285–296.

Durante, K. M., Griskevicius, V., Hill, S. E., Perilloux, C., & Li, N. P. (2011). Ovulation, female competition, and product choice: Hormonal influences on consumer behavior. *Journal of Consumer Research, 37*(6), 921–934. https://doi.

org/10.1086/656575

Durante, K. M., Li, N. P., & Haselton, M. G. (2015). Sexual selection, the extended phenotype, and consumer behavior. *Journal of Consumer Psychology, 25*(1), 15–25. https://doi.org/10.1016/j.jcps.2014.02.002

Fagerstrøm, A., Arntzen, E., & Foxall, G. R. (2017). The prediction of grocery retail shopping using reinforcement sensitivity theory. The Psychological Record, 67(4), 449–460. https://doi.org/10.1007/s40732-017-0243-5

Fiske, S. T., Cuddy, A. J., & Glick, P. (2007). Universal dimensions of social cognition: Warmth and competence. *Trends in Cognitive Sciences, 11*(2), 77–83. https://doi.org/10.1016/j.tics.2006.11.005

Frias, A. R., & O'Connor, K. (2024). Health-related lies and consumer behavior. *Journal of Consumer Psychology, 34*(1), 88–104.

Gamble, R. S., Henry, J. D., Decety, J., & Vanman, E. J. (2024). The role of external factors in affect-sharing and their neural bases. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 105540*. https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2024.105540

Garfield, E. (1970). Citation indexing for studying science. *Nature, 227*, 669–671. https://doi.org/10.1038/227669a0

Geary, D. C. (2010). *Male/female: The evolution of human sex differences* (2nd ed.). Washington, DC: American Psychological Association.

Givi, J., Galoni, C., & Lee-Yoon, A. (2023). The psychology of gift giving: A review and a call for more diverse perspectives. *Journal of Consumer Psychology, 33*(1), 3–26. https://doi.org/10.1002/jcpy.1327

Gnocchi, C. D. (2025). The impact of anxiety on cognitive and affective empathy in undergraduate students: An evolutionary psychology perspective. https://doi.org/10.31234/osf.io/4dvqg_v1

Griskevicius, V., & Kenrick, D. T. (2013). Fundamental motives: How evolutionary needs influence consumer behavior. *Journal of Consumer Psychology, 23*(3), 372–386. https://doi.org/10.1016/j.jcps.2013.03.003

Gvili, Y., Levy, S., & Weitz, B. A. (2017). The effect of freshness perception on purchase intentions in online food retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services, 36*, 1–9. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.01.005

Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review, 108*(4), 814–834. https://doi.org/10.1037//0033-295X.108.4.814

Hauser, M. D., Chomsky, N., & Fitch, W. T. (2002). The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science, 298*(5598), 1569–1579. https://doi.org/10.1126/science.298.5598.1569

Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences, 33*(2–3), 61–83.

Huang, S. C., & Sengupta, J. (2020). Perceiving typicality versus atypicality: The influence of disease avoidance on consumer preference. *Journal of Consumer Psychology, 30*(2), 319–334. https://doi.org/10.1002/jcpy.1142

Izaki, A., Verbeke, W. J. M. I., Vrticka, P., et al. (2024). A narrative on the neurobiological roots of attachment system functioning. *Communications Psychology, 2*, 96. https://doi.org/10.1038/s44271-024-00147-9

Kass, R. E., & Raftery, A. E. (1995). Bayes factors. *Journal of the American Statistical Association, 90*(430), 773 795.

Kawai, N., & He, H. (2016). Rapid detection of snakes by Japanese children: Evolutionary origin of fear. *Japanese Psychological Research, 58*(3), 190–198. https://doi.org/10.1111/jpr.12110

Kugler, T., Reif, J., Kaschner, T., & Weber, E. (2018). Gender differences in bargaining: The role of competition and beliefs. *European Economic Review, 109*, 417–438. https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2018.08.003

Li, Y. J., Sun, M., & Karremans, J. (2019). Parental motivation and consumer decision-making. *Personality and Social Psychology Bulletin, 45*(8), 1163–1176. https://doi.org/10.1177/0146167218802836

Liang, Y., Liu, Y., & Chen, H. (2023). Family motivation and sustainable consumption: Evidence from Chinese consumers. *Sustainability, 15*(6), 5124. https://doi.org/10.3390/su15065124

Lim, W. M., Kumar, S., & Ali, F. (2022). Advancing knowledge through literature reviews: 'What', 'why', and "how to contribute". *The Service Industries Journal, 42*(7), 481–513.

Lou, C. (2022). Social media influencers and the parasocial interaction: A meta-analytic review. *Journal of Interactive Marketing, 57*, 1–19. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2022.03.003

Lou, C., Tan, C. T., & Tan, J. (2023). The paradox of virtual influencers: Engagement vs. eeriness. *Journal of Business Research, 156*, 113463. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113463

Ma, L., Li, X., & Zhang, X. (2019). Status consumption and mobile technology adoption in emerging markets: Evidence

from India. *Journal of Retailing and Consumer Services, 47*, 255–263. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.11.001

Maeng, A., & Aggarwal, P. (2018). Facing dominance: Anthropomorphism and consumer preference. *Journal of Consumer Research, 45*(5), 954–971. https://doi.org/10.1093/jcr/ucy043

McBurney, M. K., & Novak, P. L. (2002, September). What is bibliometrics and why should you care? In *Proceedings of the IEEE International Professional Communication Conference* (pp. 108–114). IEEE. https://doi.org/10.1109/IPCC.2002.1049094

Mesoudi, A. (2009). How cultural evolutionary theory can inform social psychology and vice versa. *Psychological Review, 116*(4), 929–952. https://doi.org/10.1037/a0017062

Montecchi, M., Pillai, K. G., & Edvardsson, B. (2024). Marketplace inclusion and marketing research: Where we are and where we need to go. *Journal of the Academy of Marketing Science, 52*, 7–27. https://doi.org/10.1007/s11747-023-00934-1

Mori, M. (1970). The uncanny valley. *Energy, 7*(4), 33–35.

Osareh, F. (1996). Bibliometrics, citations analysis, and co-citation analysis: A review of the literature. *Libri, 46*(3), 149–158. https://doi.org/10.1515/libr.1996.46.3.149

Petty, R. E., Cacioppo, J. T., & Schumann, D. (1983). Central and peripheral routes to advertising effectiveness: The moderating role of involvement. *Journal of Consumer Research, 10*(2), 135–146. https://doi.org/10.1086/208954

Prendergast, G., Tsang, A. S. L., & Chan, C. N. W. (2014). The effect of gender on consumer response to sales promotions. *Journal of Product & Brand Management, 23*(2), 123–130. https://doi.org/10.1108/JPBM-04 2013-0305

Rosenbaum, M. S., Ostrom, A. L., & Wu, C. H. J. (2022). Exploring LGBTQ+ consumer experiences: Challenges and opportunities for service providers. *Journal of Services Marketing, 36*(3), 281–292. https://doi.org/10.1108/JSM-05-2021-0160

Saad, G., & Gill, T. (2003). An evolutionary psychology perspective on gift giving among young adults. *Psychology & Marketing, 20*(9), 765–784. https://doi.org/10.1002/mar.10097

Schmitt, B. (2020). From atoms to bits and back: A research agenda for the consumer experience in the age of AI. *Journal of Consumer Research, 47*(1), 9–26. https://doi.org/10.1093/jcr/ucaa002

Sharma, A., & Kumar, V. (2023). Secondhand stigma: How used products influence perceptions. *Journal of Consumer Psychology, 33*(1), 101–119. https://doi.org/10.1002/jcpy.1323

Sharifian, N., Zahodne, L. B., & Tun, P. A. (2021). Age differences in emotional reactions to daily stressors on social media. *Psychology and Aging, 36*(5), 490–501. https://doi.org/10.1037/pag0000609

Stein, A., Fernandes, T., & Mahr, D. (2024). Parasocial relationships with virtual influencers: Drivers and outcomes. *Journal of Interactive Marketing, 65*, 74–89. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2024.01.003

Thomas, T., & Jewell, R. D. (2019). Secret self-gifting: Understanding the motives and outcomes. *Psychology & Marketing, 36*(2), 151–163. https://doi.org/10.1002/mar.21170

Thomas, T., Vinuales, G., & Ruiz, C. A. D. (2024). Understanding influencer motivations and status perceptions. *Journal of Marketing Research, 61*(1), 25–42. https://doi.org/10.1177/0022243723121234

Tomasello, M., Carpenter, M., Call, J., Behne, T., & Moll, H. (2005). Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition. *Behavioral and Brain Sciences, 28*(5), 675–691. https://doi.org/10.1017/S0140525X05000129

Van Anders, S. M., & Hampson, E. (2005). Testing the prenatal androgen hypothesis: Measuring digit ratios, sexual orientation, and spatial abilities in adults. *Hormones and Behavior, 47*(1), 92–98. https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2004.09.003

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics, 84*(2), 523–538. https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3

van Raan, A. F. J. (1996). Advanced bibliometric methods for the evaluation of universities. *Scientometrics, 36*(3), 457–468. https://doi.org/10.1007/BF02183032

Vinuales, G., & Thomas, T. (2021). Observational learning on social media and consumer behavior. *Journal of Business Research, 135*, 612–623. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.07.026

Waytz, A., Cacioppo, J., & Epley, N. (2010). Who sees human? The stability and importance of individual differences in anthropomorphism. *Perspectives on Psychological Science, 5*(3), 219–232. https://doi.org/10.1177/1745691610369336

Winegard, B. M., & Deaner, R. O. (2014). Misrepresentations of evolutionary psychology in sex and gender textbooks. *Evolutionary Psychology, 12*(3), 474–508. http://doi.org/10.1177/147470491401200

Zahavi, A. (1975). Mate selection—a selection for a handicap. *Journal of Theoretical Biology, 53*(1), 205–214.

Zhan, L., Tu, Z., & Liang, Y. (2023). Consumer resistance to

artificial intelligence: A review and future research agenda. *Technological Forecasting and Social Change, 189*, 122366. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122366

Zhang, S., Che, S., Nan, D., & Kim, J. H. (2022). MOOCs as a research agenda: Changes over time. *International Review of Research in Open and Distributed Learning, 23*(4), 193–210. https://doi.org/10.19173/irrodl.v23i4.6361

Zhao, X., Nan, D., Chen, C., Zhang, S., Che, S., & Kim, J. H. (2023). Bibliometric study for environmental, social, and governance research using CiteSpace. *Frontiers in Environmental Science, 10*, 2534. https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1087493

MEDYA SEKTÖRÜNDE ENGELLİ BİREYLER: İSTİHDAM, ÇALIŞMA KOŞULLARI VE YAŞADIKLARI SORUNLAR

DISABLED INDIVIDUALS IN THE MEDIA SECTOR: EMPLOYMENT, WORKING CONDITIONS AND CHALLENGES

Alper OKÇUOĞLU, Erhan ARSLAN

90

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1557-1587
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1652672

Geliş Recieved: **06.03.2025**
Kabul Accepted: **06.09.2025**

MEDYA SEKTÖRÜNDE ENGELLİ BİREYLER: İSTİHDAM, ÇALIŞMA KOŞULLARI VE YAŞADIKLARI SORUNLAR [1]

DISABLED INDIVIDUALS IN THE MEDIA SECTOR: EMPLOYMENT, WORKING CONDITIONS AND CHALLENGES

Alper OKÇUOĞLU [2], Erhan ARSLAN [3]

Anahtar Kelimeler:
Engellilik,
Medyada engelli istihdamı,
Engelli gazeteciler,

Keywords:
Disability,
Employment of disabled people in the media,
Disabled journalists,

ÖZ

Bu çalışma, engelli gazetecilerin ve medya içerik üreticilerinin meslek yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcılık, dışlanma ve yapısal engelleri sosyal model çerçevesinde inceleyerek çözüm önerileri sunmayı amaçlayan nitel bir araştırmadır. Çalışma, engelli bireylerin medya sektöründeki istihdamına ilişkin sorunları ortaya koyarak, çözüm önerileri geliştirmeyi ve ilgili kurumlara rehberlik etmeyi hedeflemektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle yürütülen çalışmada üç farklı katılımcı grubu yer almaktadır: engelli gazeteciler, medya meslek örgütlerinin temsilcileri ve medya kurumlarının yöneticileri. Her bir grup için farklı yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmış ve görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA Analytics Pro 2024 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmada beş tematik kod üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir: Ayrımcılık, Görüş Düşünce ve Öneri, İstihdam ve Mesleki Koşullar, Sosyal ve Ekonomik Haklar, Erişilebilirlik ve Ulaşılabilirlik. Elde edilen bulgular, engelli bireylerin medya sektöründe dolaylı bir ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir. Özellikle medya işverenlerinin, saha haberciliğini gerekçe göstererek engelli bireyleri istihdam etmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, engelli bireylerin sektörde kapsayıcı ve çeşitlilik içeren istihdam olanaklarından büyük ölçüde yoksun kaldığını ortaya koymaktadır. Çalışmada; engelli bireylerin meslek hayatında kabul görebilmek için fazladan çaba sarf ettiği, önyargılarla mücadele ettiği ve medyada temsiliyetin dönüşmesi için aktif rol aldığı görülmüştür. Engelli bireylerin medyadaki istihdamını artırmak ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmek adına medya çalışanları, meslek örgütleri ve kurumlar arasında etkili bir iş birliği zorunludur.

ABSTRACT

This qualitative study examines the discrimination, exclusion, and structural barriers faced by journalists and media content producers with disabilities in their professional lives within the framework of the social model, offering potential solutions. The study seeks to identify issues related to the employment of individuals with disabilities in the media sector, develop practical solutions, and provide guidance for relevant institutions. Conducted using semi-structured interview techniques, the study includes three distinct participant groups: Journalists with disabilities, representatives of media professional organizations, and media institution managers. Distinct semi-structured interview forms were prepared for each group, and the data obtained from the interviews were analyzed using the MAXQDA Analytics Pro 2024 software. The analysis was conducted through five thematic codes: Discrimination; Views, Opinions and Suggestions; Employment and Professional Conditions, Social and Economic Rights, and Accessibility and Availability. The findings reveal that individuals with disabilities in the media sector face indirect discrimination. Especially, media employers are reluctant to hire individuals with disabilities, often citing the demands of field reporting as a justification. This situation indicates that individuals with disabilities are largely deprived of inclusive and diverse employment opportunities in the sector. The study emphasizes that individuals with disabilities exert additional effort to gain recognition in their professional lives, confront deep-rooted prejudices, and actively engage in transforming media representation. Effective collaboration among media professionals, professional organizations, and media institutions is essential to enhance the employment of individuals with disabilities in the media and to develop sustainable solutions.

[1] Bu makale, Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 2024-TP2-5114 numaralı proje kapsamında desteklenen ve Mersin Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı'nda 30.01.2025 tarihinde kabul edilen, Doç. Dr. Erhan Arslan danışmanlığında Alper Okçuoğlu tarafından hazırlanmış "Medya Sektöründe Engelli Bireyler: İstihdam, Çalışma Koşulları ve Yaşadıkları Sorunlar" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Serbest araştırmacı, alperokcuoglu@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-5812-6840

[3] Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, erhanarslan@mersin.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-7633-9495

Alıntılamak için/Cite as: Okçuoğlu A. ve Arslan E. (2025) Medya Sektöründe Engelli Bireyler: İstihdam, Çalışma Koşulları Ve Yaşadıkları Sorunlar, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1557-1587

GİRİŞ

Engellilik, doğuştan olabileceği gibi bireyin ilerleyen yaşam dönemlerinde meydana gelen hastalık ve kaza sonucu da ortaya çıkabilmektedir. Engellilik durumu bireyin yaşamsal aktivitelerinde ve çalışma yaşamında da zorluklar oluşturabilmektedir. Yaşadıkları zorlukların bireylerin engel durumlarından kaynaklanmadığı, toplum içerisinde onlara dayatılmış olan stigmatizasyon sonucu ortaya çıktığı görülmektedir (Şarlak ve Celbiş, 2022, s. 142). Engelli bireyler toplumun bir ferdi olarak eğitimden, sağlığa ve iş yaşamına kadar birçok alanda sorunlar yaşamaktadır. Engelli bireylerin toplumun bir parçası olarak yaşadığı birçok durum sosyal bilimciler tarafından araştırma konusu olmuştur. Yapılan araştırmalar ile engelli bireylerin sorunlarının görünürlüğünün artması ve bazı çözüm önerilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Engellilik, insan olmanın bir parçasıdır ve insan deneyiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Tahminen 1,3 milyar insan- ya da küresel nüfusun %16'sı- bugün önemli bir engellilik yaşamaktadır. Bu sayı, bulaşıcı olmayan hastalıklardaki artış ve insanların daha uzun yaşaması nedeniyle artmaktadır. Engelli bireyler çeşitlilik gösteren bir gruptur ve cinsiyet, yaş, cinsel kimlik, cinsel yönelim, din, ırk, etnik köken ve ekonomik durum gibi faktörler yaşam deneyimlerini ve sağlık ihtiyaçlarını etkilemektedir (World Health Organization [WHO], 2023). Bununla birlikte bireysel hak ve özgürlüklerin genişlemesi ile yaşam içerisindeki birçok alanda engelli bireylerin yaşadığı sorunların görünürlüğünün arttığı gözlemlenebilir. Toplumsal hareketlerle birlikte hak arama mücadelelerinin yaşanması yeni temel ihtiyaçların doğmasına da neden olmuştur. Bununla birlikte tarihin birçok döneminde engelli bireyler ile ilgili farklı görüş ve düşüncelerin olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu çalışma, medya sektöründe engelli bireylerin istihdamı, çalışma koşulları ve karşılaştıkları sorunlara odaklanmakta olup; araştırmacılardan birinin engelli bir medya çalışanı olması, çalışmaya özdüşünümsel bir perspektif kazandırmıştır.

Özdüşünümsellik araştırmacının karmaşık iktidar ilişkileri içerisinde kendini konumlandırdığı yer üzerinden veri elde etmeye çalışması olarak tanımlanabilir. Bu da aynı araştırmayı yapan kişiler arasında dahi farklı sonuçlara ulaşılmasına sebep olabilir. Bilimsel çalışmalardaki amacın nesnel bilgiyi incelemek olduğu bilinmektedir. Ancak çalışmanın yapısı gereği araştırmacının öznelliğini dâhil etmesi yapılan araştırmada veri içerisinde yer alan iktidar gruplarıyla dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayabilir (Nuhrat, 2020, s. 132-133).

Engellilik kavramsal olarak düşünüldüğünde oldukça güç bir tanımlamaya sahip olduğu söylenebilir. Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Birleşmiş Milletlerin bile tanımları kendi içlerinde bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın temel nedeninin engelliliğe bakış açısıyla ilgili bir durum olduğu düşünülebilir. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı tanımlamalarda bireyin engellilik durumuna göre yorumlandığı dikkati çekmektedir (WHO, 2013). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 1983) ve Birleşmiş Milletlerin (BM, 2006) ise daha bütüncül bir bakış açısıyla tanımlama yaptıkları görülmektedir. (Yenipazarlı ve ark, 2020, s.79).

Engelliliğin genel tanımı düşünüldüğü zaman; doğuştan veya sonradan ortaya çıkan fiziksel, ruhsal sorunların yanı sıra toplumsal yaşam içerisinde çeşitli derecelerde dâhil olamama durumu olarak tanımlayabiliriz (Gönülaçan, 2016, s. 112). Toplumun kabul ettiği normlar çerçevesinde engelli bireylerin dâhil olma derecelerine göre ötekileştirmeye uğramaları veya destek görmeleri muhtemeldir. Engelli bireyler tarihsel süreç içerisinde farklılıklarından kaynaklı olarak çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmalarından dolayı bugün hâlâ dezavantajlı olarak kabul edilmektedirler.

Engelli bireylere yönelik sosyal politikaların oluşturulmasının I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında büyük yoğunluk kazandığı söylenebilir. Böylelikle engelli bireylerin sosyal yaşam içerisinde aktif katılımı ile iş gücü ve toplumsal aidiyet duygusuyla birlikte hareket etmeleri beklenmiştir. Oluşturulan sosyal politikaların bir tarafında rehabilitasyon süreci yatarken, diğer tarafında ise toplumsal katılımın etkin olması için istihdam kısmı yer almaktadır (Kanyılmaz Polat, 2020, s. 871). Engellilerin istihdamının ülkelerin ekonomik koşulları üzerinde etkisi olduğu kadar, sosyal yaşama yönelik de doğrudan ilişkisi vardır. Engelli bireylerin istihdam edilmesiyle birlikte etkin bir şekilde sosyal hayata katılım sağlamaları böylece

yaşadıkları dışlanma durumunun da tersine dönebilmesi mümkündür. Ancak bunun için Genç ve Çat'ın (2013) çalışmalarında bahsettiği sosyal içermeye ihtiyaç vardır. Yani engelli bireylerin sosyal hayata katılımlarında önemli bir eşik olan istihdam için ortaya çıkan engellemeler ve ötekileştirmenin azaltılarak toplumla bütünleşmenin sağlanması gerekmektedir.

Engelli bireylerin istihdam koşulları ile ilgili birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak medyada içerik üreten veya medyada istihdam edilen engelli bireyler ile ilgili çok sınırlı bir literatür mevcuttur. Medyada içerik üreten engellilere yönelik söz konusu bu çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmak açısından önem arz etmektedir.

"Medya" sözcüğü kullanıldığı zaman akla geleneksel medyanın dışında, dijital teknolojinin gelişmesiyle birlikte sosyal medya kavramının girdiği görülmektedir. Sosyal medyanın gelişmesi ile birlikte yeni iş kolları da ortaya çıkmıştır. Geleneksel medya ile sosyal medya arasındaki farklılıklar çalışmanın kapsamının genişlemesini ve internet teknolojisini kullanarak içerik üreten engelli bireylerin de çalışmaya dâhil edilmesini gerekli kılmıştır. Çalışma bu bağlamda hem geleneksel hem de yeni medyayı kapsayan bir çerçeveye sahiptir.

Bu çalışma, engelli bireylerin iş yaşamında karşılaştıkları fiziksel, ruhsal ve sosyal engellerin etkilerini analiz ederek, medya sektöründeki istihdam süreçlerine dair özgün çözüm önerileri sunmayı hedeflemektedir. Engelli bireylerin medya sektöründe daha fazla istihdam edilmesi ise toplumsal görünürlüklerini ve seslerini duyurma açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışma, sosyal bilimler alanında engellilik ve medya ilişkisini irdeleyen rehber niteliğinde bir kaynak olma potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgu ve önerilerin, engelli bireylerin istihdamına yönelik araştırmalar yürüten akademisyenler ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

ENGELLİLİK KAVRAMI

Engelliliğin tanımlanması ile ilgili birçok kavram kullanılmaktadır. Bu kavramlardan bazıları zaman içerisinde popülerliğini kaybetmiş olsa da birçok akademik araştırmada ve gündelik hayat içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlardan bazıları; engellilik, sakatlık, özürlülük, yeti yetimi ve son dönemlerde kullanılmaya başlanılan özel gereksinimli birey kavramı gibi sayısız adlandırma ile karşılaşılmaktadır. Üretilen kavramsal çeşitlilik engelli bireylere yönelik yürütülen çalışmaların ve bilimsel tartışmaların ne kadar canlı olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca bu farklılaşma zaman içerisinde kavramın geçirdiği değişimin de bir ispatı niteliğindedir.

Engelliliğe dair bir tanımlama yapılırken basit ve doğrusal çıkarımlar yapmak oldukça zordur. Çünkü bir kişinin sağlık koşullarını tanımlayabilmek için bireyin belirli bir alandaki işleyişi, sağlık koşulları, bağlamsal ve çevresel faktörlerle etkileşimi durumun tanımlanmasına yardımcı olabilir. Engellilik burada en fazla şemsiye terim olarak kullanılabilir (World Health Organization [WHO], 2013). Günümüzde engelliliği sadece bedendeki ya da anatomideki bir bozukluk veya hastalık olarak tanımlamaktan kaçınılmaktadır. Uluslararası standartlar oluşturmaya yönelik çabalar ve farklı yaklaşımlarla gerçekleştirilen tanımlarla birlikte bakış açısında gerçekleşen dönüşüm de gözler önüne serilmektedir. Çevresel faktörlerin tanım içerisinde olması engelli olma halini sosyal alanı da kapsayacak şekilde genişletmektedir. Sosyal alanın engelli bireyin kişisel ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda düzenlenmesini sağlamakla beraber, evrensel standartların oluşturulması konusunda da önemli bir yol gösterici olarak düşünülmektedir (Erbil Erdugan, 2010).

Ülkeler arasında engelliliğe bakış açısındaki farklılık da durumun değerlendirilmesinde kullanılabilir. Engelliliğe ilişkin hak savunuculuğu mücadelesini kapsamlı şekilde yürüten ABD, İngiltere gibi ülkelerde kavramsal tanımlamada "disability" kelimesi "sakat"lık kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Anlamsal olarak "ability" yapabilme becerisinin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bedensel veya zihinsel farklılığın dışında toplumsal algıya yönelik de olumsuz bir imaj oluşturmaktadır. Dolayısıyla bedendeki kusura işaret ederek bireyi ötekileştirmektedir. (Thomas, 2011, s. 31). Yeti yetimi ("impairment") ise toplumsal olgulardan bağımsız olarak fiziksel ve psikolojik işlevlerdeki eksikliği vurgulamaktadır. Yabancı literatürde sakatlık yerine, yeti yitimi kavramı tercih edilmektedir.

Çünkü engelli bireylere yönelik bedensel ve zihinsel durumun vurgulanmasını öncelemektedir (Kızılaslan ve ark., 2016, s. 184). Böylece engelli bireylerin sadece belirli işleri yapmadaki yetenek kaybı ortaya çıkarılmaktadır. Belirli yeteneklerin kaybı, bütünsel düşüldüğü zaman çoğu yetenek ve becerilerin bozulmadığına da işaret etmektedir.

Engelli kavramı ise bireylerin yaşadığı yer ve çevresel faktörlere atıf yapar. Bu, engelliliğin bireyin kendi yetersizliklerinden çok, toplumun tutumları, fiziki çevre ve sosyal yapının yetersizliklerinden kaynaklandığını vurgulayan makul ve çağdaş bir yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre, engel; bireyin kendisinde değil, onu saran sistemin ve toplumun yeterince kapsayıcı olmamasında yatmaktadır (Tasa & Mamatoğlu, 2018., Cavkaytar ve Diken, 2007). Engelliler Hakkında Kanun'un (2005) 3. Maddesinin a fıkrasına göre "Engelli: Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi," şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır.

Tanımlamalardaki benzerlikler sadece ulusal alanla sınırlı değildir. BM tarafından oluşturulan ve Türkiye'nin de taraf olarak imzaladığı "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin 1. maddesinde "Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir."

İnsanlık var olduğundan beri bazı cisimleri, nesneleri hatta insanları birbirinden ayırt edebilmek için kategorilere ve türlere ayırmaktadır. Bu ayrımın altında genellikle farklılığın vurgulanması ve normal olan ile anormal arasındaki farklılığın ayırt edilmesindeki amacın yattığı varsayılabilir. Bu kategorize etme durumu çoğu zaman ayrımcılığın temel çıkış noktasını oluştursa da tıp biliminin etkisi ile sağlığın bozulması ve sağlığın iyileştirilmesi amacıyla uzmanlık dallarının ayrılması için kullanılması olumlu bir etki yaratmaktadır. Tıp biliminin de etkisiyle engelli bireylerin yaşadıkları sağlık sorunları kendi içinde ayrılarak kategorize edilmektedir. Bu kategorilerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1- Bedensel Engelli,

2- Görme Engelli,

3- İşitme ve Duyma Engelli,

4- Zihinsel veya Bilişsel Engelli

İnsanlar yaşamak için bazı şeylere ihtiyaç duyar. Bunlardan bazıları fiziki ihtiyaçlar olsa da (yemek yemek, uyumak, üremek vb.) Maslow'a göre en sonunda birey kendini gerçekleştirme ihtiyacı hisseder. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre bireyin kendini gerçekleştirebilmesi için fizyolojik ihtiyaçlarını giderdikten sonra güvenlik ihtiyacının giderilmesi gerekmektedir. Bu güvenlik ihtiyacının içerisinde iş yaşamı ve istihdam da yer almaktadır. Birey çalışarak üretir ve tüketim sürecinin içerisine dâhil olur. Engelli bireyler de istihdam edilerek üretim ve tüketim süreci içerisinde kendilerine düşen rolü oynamak istemektedirler. İstihdam edilmek aynı zamanda sevgi, ait olma piramidinin de tamamlanması adına önemli bir adım olarak görülebilir. İstihdam sürecine dâhil olan engelli bireyler kendi öz saygıları ve toplumsal saygıyı kazanma yolunda yine önemli bir adım atarlar. Ancak bu şekilde içlerindeki kendini gerçekleştirme ve vizyonlarını ortaya koyabilme imkânı elde ederler (Çoban, 2021).

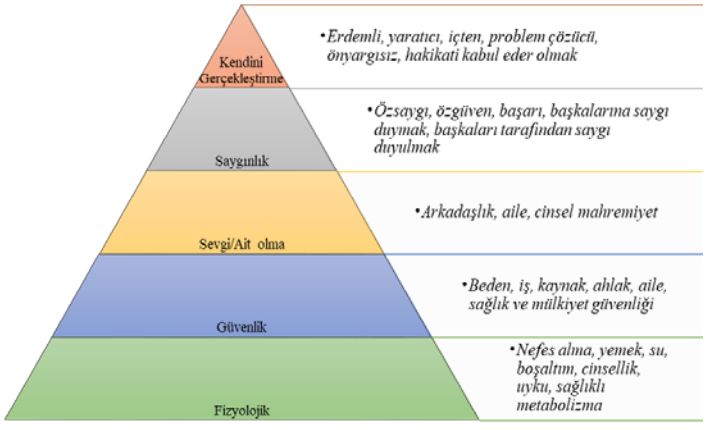

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi (Maslow, 1943; Çoban, 2021)

İstihdama dâhil olarak bireyin çalışması temel hak ve özgürlükler kapsamına girmektedir. Bireyin temel yani fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmesinin en temel çıkış noktası çalışmasıdır. Çalışan birey beslenme, giyinme

ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bireyi böylece başkasına muhtaç olmadan kendi yaşamına idame ettirme hakkını da sahip olabilir. Karataş (2002) ve Karaaslan'ın (2020) çalışmalarında belirttiği üzere engelli bireylerin istihdama dâhil edilmesi aynı zamanda toplumsal yaşama kabul anlamına gelmektedir.

Engelli bireylerin istihdam sürecinde hukuki hakları: Türkiye ve Avrupa Sosyal politikalardaki değişimin 19. yüzyılın sonuna doğru başlamasıyla birlikte engelliler de bu alanda takip edilen gruplar arasında yer almaya başlamıştır. O dönemden itibaren engelli bireylere yönelik istihdam politikalarının engelli bireyleri koruyan, çalışma yaşamına dâhil etmeye çalışan ve çalışma yaşamından uzaklaştırılmasının önüne geçilecek bazı kanun ve mevzuatlarla teminat altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu koruyucu sosyal politikalar aynı zamanda sağlık ve eğitim alanlarında da kendini aynı şekilde göstermektedir (Yurttakal, 2019, ss. 20-21).

Engelli bireylere yönelik istihdam ve diğer hakların korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerde Türkiye de taraf olarak yer almaktadır. Türkiye'nin taraf olarak yer aldığı ILO, Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi ve Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi gibi uluslararası hukuktan doğan sözleşmeler ile engelli bireylerin temel hak ve özgürlükleri de garanti altına alınmaktadır. Böylece Türkiye taraf olduğu uluslararası sözleşmelerdeki taahhütleri gereğince engelli bireylerin eğitim, iş ve sosyal hakları bakımından korunması için anayasal düzenlemeler yapma zorunluluğunda kalmaktadır.

Engelli bireylerin istihdam sürecine katılımı için devletler de bazı yöntemler uygulayarak hem istihdam açıklarını kapatmaya çalışmışlar hem de engelli bireylerin istihdam sürecine dâhil edilmesi için farklı yöntemler denemişlerdir. Bu yöntemlerden bazıları şöyledir;

1- Kota sistemi

2- Korumalı iş yerleri

3- Kişisel çalışma yöntemi

4- İşverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı

5- Evden çalışma

6- Kooperatif çalışma yöntemi

7- Sadece engellilerin çalıştırıldığı seçilmiş işlerde istihdam

8- İstihdam Teşvikleri (Öz ve Orhan, 2012).

Türkiye'de engelli istihdamı diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha geç başlamıştır. 1960'lı yıllarda başlayan engelli kitle hareketleri sonucunda ortaya çıkan uluslararası politikalar neticesinde düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren engellilere yönelik politikaların tıbbi bakım temelinde 30 yıl kadar sürdürüldüğü görülmektedir. 1950 yılından itibaren özel eğitimin engelli bireylere verilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak verilen özel eğitimin 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir (Güneri, 2014, ss. 16-20).

Engelli bireylerin istihdam sürecine dâhil edilmesiyle birlikte herhangi bir ayrımcılığa veya hak kaybına uğramamaları adına bazı kanun maddeleri uygulanmaktadır. Engelli bireylerin istihdam sürecine dâhil edilebilmesinin ilk yolu devlet hastanelerinden alınmış engelli bireylerin hangi işlerde çalışıp, hangi işlerde çalışamayacağını açıklayan sağlık kurulu raporu olmaktadır. Engelliliğe salt tıbbi bakış açısından bakıldığı dönemlerde engelli bireylerin yeti farklılığından ziyade sakatlık derecesine odaklanılmaktaydı. Engelli bireylerin rehabilitasyon sürecine yönelik yeterli uzmanın istihdam altında olmaması nedeniyle verilmiş olan sağlık raporları ilk zamanlarda çoğunlukla bireylerin engellilik derecesini gösteren raporlardan oluşmaktaydı. Ancak engelli bireyin yeti yitiminin iş yapabilme becerisine oranı elbette tam olarak bu raporlarda açıklanmamaktaydı. Günümüzde de engelli bireylere verilen sağlık raporlarında bireyin engellilik ölçütü verilmiş olsa da bireyin rehabilitasyon ve tedavi yöntemlerinin gelişmesi ile birlikte istihdam üzerindeki kaybının da ne kadar olabileceği uzmanlar tarafından saptanabilmektedir (Şen, 2018).

Engelli bireylerin haklarının korunması ve iyileştirilmesine yönelik olarak uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükler çerçevesinde anayasada bazı düzenlemeler yapılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu yasal düzenlemeler neticesinde engelli bireylere yönelik olumsuz algı ve ayrımcılığın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Engelli bireylerin istihdam alanındaki haklarını koruyan bazı kanun maddeleri şu şekildedir:

Engelli bireylerin sosyal ve ekonomik haklarının düzenlenmesi için 2005 yılında Resmi Gazete'de yayımlanan Engelliler Hakkında Kanun (2005) ile birlikte engelli bireylerin sosyal yaşamı, iş hayatı, ekonomik ve medikal hakları gibi birçok hakları güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Engelli bireylerin haklarını güvence altına alan bu kanun maddesi, aynı zamanda engelli bireylerin çeşitli kanun maddelerinde de referans alınarak hakların genişletilmesi bağlamında kullanılmaktadır. Çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen düzenlemelerle engelli bireyler İş Kanunu'nda, Devlet Memurları Kanunu'nda, Özelleştirme Hakkındaki Kanunda kendilerine yer bulmaktadır. Aynı zamanda engelli bireylerin devlet memurları kadrosunda istihdam edilmesi için Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı (EKPSS) olarak adlandırılan sınav yöntemi ile de engelli bireyler kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilebilmektedir. Bu sınav ile ilgili olarak da engelli bireylerin haklarının düzenlenerek eğitim seviyelerine bağlı olarak kura ile yerleştirme, sınav puanı ile yerleştirme ile engelli memur istihdamının takip ve denetimine imkân oluşturmaktadır. Konunun takibi için de Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik ile takip edilmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinde engelli bireylere yönelik bakış açısında toplumun tüm fertleriyle eşit haklara sahip bireyler olarak görme yönünde eğilim göstermektedir. Böylece engelli bireylerin ayrımcılık ve ötekileştirmeye maruz kalmasının önüne geçebilecek bazı yasal düzenlemelerin önünü açmaktadır. Bu durum neticesinde engelli bireylerin yeti farklılıklarına rağmen toplumla bütünleştirilmesi ve ötekileştirilmenin önüne geçilebilecek adımların atılması için belli başlı sosyal ve ekonomik süreçlerin başlatılmasına olanak tanınmıştır. Avrupa Birliği'nin bir politikası haline dönüşen fırsat eşitliği konusunun İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde (madde 25) engelli bireylerin eşit hak ve sorumluluklara sahip olduğu vurgusuyla ifade edilmektedir (UN., 1948). Avrupa'da engelli bireylerin haklarının korunması için Avrupa Konseyi bünyesinde çalışmalar yürütülmektedir. Avrupa ülkeleri engelli bireyleri bağımsız yaşam ve yaşama koşullarının iyileştirilmesi başlıklarında sosyal yaşam içerisine dâhil etmeye çalışmaktadır (Akyıldız, 2017, ss. 50 52).

Engelli bireylerin Avrupa Konseyi tarafından haklarının temelini oluşturan Avrupa Sosyal Şartı'nda engelli bireyler ve tüm istihdam sürecine katılan kişilerin hakları hakkında düzeltmeleri içermektedir. Avrupa Sosyal Şartı toplumdaki her bireyin istihdama adil ve eşit bir şekilde katılmasını sağlamaktadır. Sözleşme aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bir parçası olarak Avrupa Birliği ülkelerinin uymasının zorunlu olduğu hükümlerdir. Avrupa Sosyal Şartı'nı sadece Avrupa ülkeleri değil, dünyanın birçok ülkesinde de uygulandığı görülmektedir. Böylece engelli bireyler Avrupa ülkelerinin yanı sıra tüm ülkelerde eşit hak ve fırsatlara sahip olunmasına yönelik olarak temel referans noktasını oluşturmaktadır (Sözen, 2023).

ENGELLİLİK KURAMLARI

Engellilik kuramları, bireylerin yalnızca fiziksel ya da zihinsel farklılıklarından ziyade, toplumun ve çevrenin bu bireylerin yaşantılarını nasıl şekillendirdiği üzerine yoğunlaşır. Özellikle sosyal model, engelliliği toplumsal bir sorun olarak ele alır ve çözümün bireysel değil, toplumun engelleyici tutum ve yapılarında aranması gerektiğini savunur. Buna karşın tıbbi model, engelliliği kişisel bir eksiklik olarak değerlendirir ve çözümün bu eksikliklerin tedavi edilmesi ya da rehabilite edilmesi gerektiği yönündedir. Gazetecilik mesleği, topluma bu farklı yaklaşımları aktarmada önemli bir rol oynar; çünkü medya, engelliliği hangi perspektifle ele alırsa, kamuoyu da bu doğrultuda şekillenir. Bu nedenle, tıbbi modele dayalı haberler, engelliliği bireysel bir trajedi olarak sunarken, sosyal model çerçevesinde yapılan habercilik ise toplumun sorumluluğunu öne çıkarır. Dolayısıyla bu çalışmada engellilik kuramları; sosyal ve tıbbi model ile sınırlandırılmıştır.

Tıbbi Model

Aydınlanma sonrası ortaya çıkan bilimsel anlayış ile birlikte dine dayalı yaklaşımlardan vazgeçilmiştir. Böylece insanın zihinsel ve bedensel bütünlüğüne yönelik algı üzerine de norm biçimleri aranmaya başlanmıştır. İnsanın bedensel ve zihinsel bir bütün olduğu inancı normal ile anormal arasındaki farkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle de beden politikaları ile en çok ilgilenen bilim dalının tıp bilimi olması nedeni ile bu model ortaya çıkmaktadır. Tıp bilimi sağlığın iyileştirilmesi

ve geliştirilmesi üzerine tedavi politikaları oluşturmuş bu durumu toplumsal kabule giden bir yol olarak tanımlamıştır.

Michael Oliver'in (2011) tanımlamasına göre tıbbi modelin ortaya çıkışı ile ilgili olarak bireysel patoloji sonucunda bireyde bulunan çare bulunması gereken bir kusur olarak tanımlamaktadır. Tıbbi modelin ortaya çıkması engelli bireylerin dışlanma yolu ile denetim süreci içerisine alınması böylelikle engelliliğin tıp mesleğinin boyunduruğu altında tanımlanmasıyla ve hastalık yapıcı mikrop kuramının gelişimiyle bağlantılı olduğunu savunmaktadır.

Foucault'un Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Bakışın Arkeolojisi (2002) çalışmasında tıp biliminin sağlıkla ilgili eski uygulama ve düşünce sistemleriyle savaşmaya başlaması sonucunda tıbbi bilginin geliştiği bilgisini vermektedir. Uygulana gelen sağlık bilgisi yerine profesyonel olarak çalışan hekimlere bırakması sonucunda insan vücudu üzerinde kontrol ve müdahale imkânları artmıştır. Böylece herhangi bir patolojisi olmayan kişiler sağlıklı bireyler olarak kabul edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında tıbbi bilgi sağlık alanındaki uygulama ve yöntemlerle birleşmiş böylece tıbbi uygulamaların ve bu dönemde üretilen kavramların hâkim olmasını sağlamıştır. Foucault'a göre bu beden üzerindeki hâkimiyetten geliştirilen bir söylem olarak ortaya çıkmaktadır. Tıbbi modele göre sağlık dar alanda tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda ise tıbbi modelin sadece hasta, hastalık ve hastalığın tedavisine odaklanması ile insan bedenin tıpkı bozulan bir makine gibi tamir edilebilen nesneye dönüşmesine neden olmaktadır.

Böylece engellilik üzerine de sosyal yaşamın dâhil edilmediği bir bakış açısı gelişmiştir. Engelli bireyin sadece sağlık ve hastalık durumuna göre tanımlanması klinik müdahalelere bakım evleri ve modern anlamdan uzak bir anlayışla engelli bireyin ehlileştirildiği bir model ortaya çıkmaktadır. Bireyin toplumdan uzaklaştırılarak zihinsel ve bedensel tahakkümüne de sebep olan bu model aynı zamanda bireyi sadece sakatlık üzerinden tanımlamıştır.

Sosyal Model

Engellilik, sosyal model perspektifiyle toplumsal yapılar ve kültürel süreçler bağlamında ele alınmaktadır. Materyalist yaklaşım, engelliliğin ekonomik ve yapısal eşitsizliklerden kaynaklandığını savunurken; kültürel yaklaşım, engelliliğin kültürel söylem ve pratikler aracılığıyla biçimlendiğini ileri sürer. Bu iki kuramsal çerçeve, engelliliğin çok boyutlu doğasına farklı açılardan katkı sağlamaktadır (Thomas, 2011, s. 32-34).

Sosyal modele göre tek tip insan modeline göre standartların oluşturulması bedensel farklılıkları yok sayması nedeni ile engellilik/sakatlık bireysel değil toplumsal örgütlenmelerin sebep olduğu bir durum olarak açıklanmaktadır. Her anlamda erişilebilirlik standartları tam anlamıyla sağlanınca engellilik ile ilgili olumsuz fikir ve eylemler yok olacağı inanışı bu modelde görülmektedir. Engellilik/Sakatlık sadece sosyal bir sorun değil özellikle bireyin kimliğine yönelik belirleyici unsurlar taşıması sebebiyle siyasi bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Bu modele göre, engelli bireyler engellilik kimliğine sahip çıkarak hak ve savunuculuk faaliyetleri yoluyla siyasi arenada ve toplumsal örgütlenmeler aracılığıyla sağlamcı bakış açısının dönüşümünü sağlamayı amaçlamaktadır (Yardımcı, 2015).

Sosyal model aynı zamanda engelliliğin sosyal bilimler alanında araştırılması ve engelli bireylerin sosyal yaşamlarını şekillendiren ekonomi, barınma sorunları, kişiler arası iletişim, önyargı ve ayrımcılık, yoksulluk, temsiliyet, istihdam gibi farklı unsurları araştırarak politikacıların karar alma süreçlerine etkide bulunması amacıyla 1990'lı yıllarda bir disiplin olarak engellilik çalışmaları ortaya çıkartılmıştır. Sosyal modelden destek alan bu anlayışi engelli bireyleri damgalanmış ve marjinalleştirilmiş bir grup olarak görür. Engelliliğin bütün çeşitlerini kapsamı alanına alarak marjinalleştirilmenin önüne geçilmeye çalışılır. Engellik tarihine kültürel farklılıklara göre engelliliğin durumunu inceler sadece engelliliğin araştırılması değil bu yöntemle insanlığın incelenmesini de bir araç olarak engellik çalışmalarını kabul eder. Sosyal modelden kaynaklı olarak engellilik çalışmalarında tıbbi model ve bakış açısı reddedilir. Beden politikaları, güç, siyasi ve ekonomik katılım, bağımsız yaşam gibi alanları vurgulanır. Buradan yola çıkarak engelliler teknolojik gelişmeler ve alınan hizmetlerde müşteri olarak değil tüketici olarak konumlandırılması beklenilir (Meşe, 2014).

Tablo 1. Tıbbi Model ve Sosyal Model Karşılaştırması (Yardımcı, 2015)

Tıbbi Model	Sosyal Model
Kişisel trajedi teorisi	Toplumsal baskı teorisi
Kişisel sorun	Toplumsal sorun
Bireysel tedavi	Toplumsal eylem
Tıbbileştirme	Öz-müdahale [self-help]
Profesyonel egemenlik	Bireysel ve kolektif sorumluluk
Uzmanlık	Deneyim
Düzeltme (adjustment)	Olumlama [affirmation]
Bireysel kimlik	Kolektif kimlik
Önyargı	Ayrımcılık
Tutum	Davranış
Bakım	Haklar
Kontrol	Seçenekler
Politikalar (Policy)	Siyaset (politics)
Bireysel Uyum	Toplumsal Değişim

Yukarıda yer alan Tablo 1'de belirtilen tıbbi model ve sosyal model arasındaki farklılıklar ortaya konulmaktadır. Buradan yola çıkarak sosyal modelin toplumsal temelden çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla engellilerin bireysel özelliklerinden bağımsız olarak toplumsal yaşamın bir parçası olarak görüldüğünden bahsedebiliriz. Toplumsal değişimi ise engellilerin kendilerinin sağlayacağı inancı doğrultusunda siyasal bakımdan harekete geçmeyi teşvik eden sosyal model aynı zamanda kimlik savunuculuğu yönünden de tıbbi modelden farklılaşmaktadır. Haklar ve toplumsallaşmalar bakımından önemli katkıları olsa da sosyal modelin kişisel deneyim ve tecrübelere odaklanmaması bir sorun olarak görülebilir.

Engelli bireylerin gazeteci veya medya içerik yöneticisi olarak hak savunuculuğu temelinde programların yapılması ile birlikte engelli bireylerin kitle iletişim araçları ve internet teknolojisinin imkânları ölçüsünde yaşadıkları sorun ve problemlere yönelik siyasal ve toplumsal baskı gruplarını harekete geçirmek bakımından önemli bir pozisyonda olmalarını sağlamaktadır. Böylece, engelli bireylerin medya alanındaki temsiliyeti sosyal model perspektifiyle ele alınmış olur.

ENGELLİLİK KURAMLARI ÇERÇEVESİNDE GAZETECİLİK MESLEĞİ

Engelli bireylerin toplum içerisindeki temsillerinin nasıl olacağı yönünde medyanın önemli ölçüde yönlendirici bir gücü vardır. Engelli bireylerin toplumdaki temsili bir anlamda medya ile şekil bulmaktadır. Engelli bireylere yönelik daha önce belirtilen söylem biçimleri engellilik literatüründe yer alan kuramsal çerçevelerle örtüşmektedir. Medya şirketleri veya haberi yazan ve dolaşıma sokulmasını sağlayan kişiler kendi bakış açıları ölçüsünde haberi yeniden inşa etme sürecine girmektedir. Haberin inşası sürecinde hak odaklı bakış açısına sahip kişiler engelli bireylerin temsiliyetini de aynı doğrultuda kurgulamaktadır. Ancak olaya bakış açısı tıbbi bir yetersizlik, kimlik mücadelesi, acıma veya trajedi gibi çeşitli bakış açılarıyla da şekillenebilir. Dolayısıyla bakış açısı ve habere yaklaşımın yanı sıra sosyal bir grubun temsiliyeti söz konusu olduğu fark edilmelidir. Medyada üretilen söylem ve dil yapısı engelliliğin savunusuna da doğrudan etkide bulunmaktadır. Engelli bireylere yönelik üretilen haberlerde ön plana çıkan konu başlıkları engelli bireylerin politik ve sosyal gündemi üzerinde belirgin bir etkisi olmaktadır. Dolayısıyla atılan başlıkların haber içerisinde kullanılan kavramsal yapıların engelli bireylere yönelik toplumun bakış açısını da şekillendirdiği düşünülmektedir.

Engelli bireylerin medyada temsil ediliş biçimleri genellikle iki uç noktada şekillenmektedir: ya zayıf, yardıma muhtaç ve dezavantajlı ya da kahraman, başarılı ve kusursuz bireyler olarak betimlenmektedir. Bu çalışmanın yazarı, engelli bir araştırmacı olarak, engelli bireylerin yaşadığı sorunlara ilişkin genellenebilir varsayımları kişisel deneyimlerine dayandırmaktadır. Engelli bireyler engelli olmayan nüfusa göre daha yüksek işsizlik oranlarına sahiptirler. İşveren tutumu ve özellikle korkuları, engelli kişilerin düşük istihdam düzeylerinde önemli bir faktördür. Bu korkular üç kategoriye ayrılmıştır: iş yeterliliği/ performans endişeleri; engelli kişileri işe almanın getirdiği maliyetler; ve başkalarının tepkileri (Lengnick&Hall vd. 2008).

İş bulma süreçlerinde engelli bireylerin sıklıkla reddedildiği, iş arkadaşları tarafından yetersiz görüldüğü ve medyadaki temsillerinin akademik çalışmalarla örtüştüğü gözlemlenmiştir. Medyada engellilik ya görmezden gelinmekte ya da ikilikler üzerinden ötekileştirici bir şekilde sunulmaktadır.

Engelli bireyler toplumda ayrımcılığa maruz kalmakta, bu durum medyadaki istihdamlarına da yansımaktadır. Medyada engellilerin temsili üzerine araştırmalar bulunsa da istihdam edilen engelli bireylerin deneyimleri sınırlı şekilde ele alınmıştır. Bu eksiklik nedeniyle, medya yöneticileri ve meslek örgütlerinin ayrımcılığa yönelik tutumlarının incelenmesi gerekmektedir. Engelli bireylerin medya sektörü gibi toplumsal etkisi yüksek bir alanda çalışmaları hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Gazeteci, radyo sunucusu, podcast yapımcısı veya internet yayıncısı gibi rollerde yer alan engelli bireyler, medya aracılığıyla toplumsal sorunlarını duyurma fırsatı bulmaktadır. Bu çalışma, engelli bireylerin istihdam sürecinde karşılaştıkları fiziksel, ruhsal ve mesleki zorlukları, mobbing örneklerini ve işverenlerin engellilere yönelik önyargılarını incelemeyi amaçlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Engelli bireylerin medyadaki istihdam sürecine yönelik sınırlı bir literatür bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar ise yerel düzeyde veya kapsayıcılıktan, genelleştirilebilecek verilerden uzak olduğu için sorun ve problemlerin ulusal boyutta tartışılması bakımından sınırlılık taşımaktadır. Literatürde Türkiye'de yapılmış engelli bireylerin medyadaki istihdamı için önemli bir çalışmanın "Adana'daki Medya Kuruluşlarında Engelli İstihdamına İlişkin Görüşler ve Beklentiler" (Ünlü ve Berksun, 2022) olduğu görülmektedir. Bu çalışma Adana ilindeki medya kuruluşlarıyla sınırlandırılmış ve engelli çalışanlar, yöneticiler ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden veriler elde edilmiştir.

Bülbül'ün (2023) Engellilerin Erişilebilirlik Tepkisi ve Dayanışma Çağrısı adlı çalışmasında röportaj yaptığı Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü mezunu olan engelli gazeteci Alper Tolga Akkuş "Engelli gazetecilerin medyanın her alanında olması gerektiğini iade etmiştir. Akkuş, "Hayatın her alanına yüzde yüz bir erişim için gereken koşulların sağlanması gerekiyor. Sakat bireyin kendi özgün koşulları içinde bir gazetecilik faaliyeti yürüteceğinin peşinen kabul edilmesi, bunun bir 'imkansızlıklar bulutu' değil tam aksine 'farklı düşünce ve uygulamalar ihtimali' olduğunun farkına varılması gerekiyor" sözleriyle engelli gazetecilere destek verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Bülbül, 2023, s.88).

Uluslararsı literatürde ise engellileri konu alan yine sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi "Engelli Gazeteciler: Gazetecilerin Ayrımcılık Deneyimlerine İlişkin Nitel Bir Analiz" (Galinon ve Svanberg, 2020) isimli bir çalışmadır. Çalışma engelli gazeteciler üzerine yapılmıştır. Bu çalışma engelli bireylerin uğradığı ayrımcılıkların tespit edilmesi üzerine yapılan bir saha araştırmasıdır. Çalışmada kullanılan nitel analiz 5 engelli gazeteciyle yapılan derinlemesine görüşmeleri içermektedir.

Diğer bir çalışma ise görme engelliler üzerinedir. Kanada'da yapılan "Kanada'da Gazetecilik ve Engellilik: Görme Engelli ve Görme Engelli Gazeteciler Tartışıyor" (Jones, Saujani ve Zbitnew, 2021) adlı çalışmada dördü hiç görmeyen bir tanesi ise az gören 5 engelli gazetecinin pragmatik deneyimlerini ortaya çıkarmak üzere odak grup görüşmeleri yapılmıştır.

Kendisi de engelli bir gazeteci olan Shelle Page (2022)'in "Undue Hardship: A Scholarly Personal Narrative about Working with Invisible Disability in an Ableist Daily Newsroom Culture", isimli master tezinde 37 görünmez engelli gazeteci, yirmi bir sendika yetkilisi, haber odası yöneticisi ve çeşitli Kanada haber kuruluşlarından yöneticiler ile Röportaj yapılmıştır. Kanada'da günlük haber kuruluşlarında görünmez engelli gazetecilerin istihdamına odaklanan bu tez medya çeşitliliğinin ihmal edilmiş bir alanını ele almaktadır. Hem görünmez engelli gazetecileri günlük haber kuruluşlarından dışlayan yapısal sınırlamaları hem de bu günlük haber kuruluşlarındaki deneyimleri araştırılmıştır. Çalışmada engelli gazetecilerin özellikle istihdam hukuku, insan hakları hukuku, toplu pazarlık anlaşmaları, şikâyet süreci ve özel sağlık sigortacılarının etkisi üzerinde yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katie Ellis (2016) Disability Media Work Opportunities and Obstacles kitabında medya sektöründe engelli kişilerin istihdamına odaklanmıştır. Genel olarak, engelli kişilerin hem daha geniş iş gücünde hem de özellikle medyada engelli olmayan kişilere göre daha düşük istihdam oranları deneyimlediği belirtilmektedir. Medyada engelli temsillerini iyileştirmek, engelli kişilerin sosyal konumunu iyileştirmek için hayati öneme sahiptir ve engellilik deneyimi yaşayan kişileri dahil etmek bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Dijital ve katılımcı medyanın bir sonucu olarak medya endüstrisi önemli ölçüde değişmiş olsa da korku ve acıma etrafındaki ayrımcı tutumlar engelli kişilerin medyada iş bulup bulamayacaklarını etkilemeye devam ettiği açıklanmıştır. Kitap, bu konu üzerine 1990'larda yapılan araştırmalardan günümüze engelli medya çalışanlarını işe almaya yönelik tutumlarda önemli bir değişiklik olmadığını vurgulamaktadır.

"Medya Sektöründe Engelli Bireyler: İstihdam, Çalışma Koşulları ve Yaşadıkları Sorunlar" başlıklı bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan çok yönlü bakış açısı ve saha çalışması ile ayrışmaktadır. Çalışma kapsamında; engelli gazeteciler/medya içerik üreticileri, medya kuruluşlarındaki yöneticiler ve medya meslek örgütü temsilcisi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırma, engelli gazeteciler ve medya çalışanlarının mesleki deneyimlerinde karşılaştıkları sorunları, ayrımcılık örneklerini ve çevrelerinin etkilerini nitel yöntemlerle incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel yönteme sahip araştırmada, katılımcıların anlam dünyalarını derinlemesine analiz etmek için yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı, olguları bütünsel bir perspektifle ele alarak toplumsal bağlamdaki anlamları yorumlama olanağı sağlamaktadır. Bu yöntem, araştırmacıya esnek veri toplama ve katılımcıların öznel deneyimlerini keşfetme imkânı sunar (Karataş, 2015, s. 63).

Görüşme teknikleri arasından yarı yapılandırılmış modelin seçilmesi, önceden hazırlanmış soru formu çerçevesinde esnek ek sorular sormaya olanak tanımasıyla ilişkilidir (Balaban Salı, 2018, s. 144). Bu yöntem, katılımcılarla diyalog temelli bir etkileşim kurarak mekânsal kısıtlamalar durumunda dijital platformlar (e-posta, WhatsApp, video konferans) aracılığıyla veri toplanmasını mümkün kılmıştır. Araştırmacı, görüşme sürecinde soru formundaki maddeleri katılımcıların yanıtlarına göre uyarlayarak veya gerektiğinde atlayarak sistematik ancak dinamik bir veri derleme süreci yönetmiştir. Çalışmada, nitel verilerin incelenmesi için betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, katılımcıların doğrudan ifadelerine odaklanarak tematik kodlama ve alt kodlar aracılığıyla verilerin düzenlenmesini sağlamıştır (Karataş, 2015, s. 72). Betimsel analiz, araştırmacının önceden belirlenen temalara göre verileri sınıflandırmasına ve neden-sonuç ilişkileri kurmasına olanak tanımıştır (Baltacı, 2019, s. 379). Nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada örneklem yöntemi olarak, rastlantısal olmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örneklem yönteminde, çalışmanın konusu ile ilgili olarak referans kişiler seçilmekte ve bu kişiler aracılığı ile diğer kişilere ulaşılmaktadır (Pagano M. 1993, Kılıç S., 2013) bu doğrultuda, Türkiye'nin farklı illerindeki engelli gazetecilere "kartopu örnekleme" yöntemiyle ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, medyada içerik üretenler ifadesi ile sadece geleneksel medya pratiklerini kullanarak gazetecilik yapan veya bir radyo programını sunan kişiler nitelendirilmemektedir. Daha geniş bir bakış açısıyla internet medyası da çalışmaya dâhil edilmiştir. Engellilik durumu olan blog sahipleri, haber sitesi sahipleri, köşe yazarları, internet radyo programcıları gibi farklı gruplar çalışmanın örnekleminde yer almaktadır. Bununla birlikte çalışmanın ana hattı engelli gazeteciler üzerine kurulu olduğu için gazetecilik meslek örgütleri ve medya kurum sahipleri ya da yöneticileri de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Özetle çalışmanın örnekleminde 3 farklı grup yer almaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür; engelli içerik üreticileri, gazetecilik meslek örgütleri ve medya kurum sahipleri ya da yöneticileri. Her grup için ayrı ayrı yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmış ve çalışma kapsamında kullanılmıştır. Böylece çalışmanın objektifliğini ve nesnelliğini korunması amaçlanmıştır. Çalışma, 23 kişilik bir örneklem grubu üzerinden yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 16'sı engelli medya çalışanı veya içerik üreticisinden oluşurken, 6'sı medya meslek örgütlerini ve 1'i ise medya kurum yöneticisini temsil etmektedir.

Araştırma, engelli bireylerin iş bulma deneyimlerini ve medyadaki temsillerini analiz ederek, sosyal bilimler literatürüne rehber niteliğinde bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Engelliliğin medyadaki görünümüne ilişkin engelli bireylerin görüşleri alınarak, istihdam sürecindeki sorunlar tespit edilmiş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bilimsel tarafsızlığı sağlamak ve farklı perspektifleri yakalayabilmek amacıyla, medya yöneticileri ve meslek örgütleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Bu yaklaşım, konunun kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine ve engelli istihdamına ilişkin çok yönlü bir analiz yapılmasına olanak tanımıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme soruları; alanyazındaki bilgiler, uzman görüşleri ve araştırmacılardan birinin engelli bir medya çalışanı olması nedeniyle geliştirdiği emik (içerden bakış) temelli katkılar doğrultusunda oluşturulmuştur. Ayrıca, bu çalışma engellilik modelleri içinde sosyal model yaklaşımı merkeze konularak gerçekleştirilmiştir. Görüşme soruları ise araştırmacının mesleki deneyimlerine ve meslektaşları tarafından dile getirilen sorunlara dayanarak belirlenmiş; bu süreçte uzman görüşlerinden de yararlanılarak, uzun vadeli bir hazırlık süreci sonucunda yapılandırılmıştır. Engelli katılımcılara, medya kurumlarında çalışıyorlarsa istihdam süreçleriyle ilgili sorular yöneltilirken, bireysel olarak içerik üretenlerin yaşadıkları zorluklar ve katkılar sorgulanmıştır. Medya yöneticisiyle yapılan görüşmede, engelli çalışanlara yönelik tutumlar, erişilebilirlik ve makul uyumlaştırma süreçleri ele alınmıştır. Meslek örgütü temsilcilerinden ise engelli istihdamına ilişkin görüş ve öneriler alınmıştır.

Görüşmeler, e-posta, WhatsApp, sosyal medya veya telefon aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle sorular pilot niteliğinde örneklemin %10'luk bölümüne yöneltilmiştir. Pre-test uygulamasından alınan dönütler temelinde soru formunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu revizyonda anlaşılırlık düzeyi düşük sorular yeniden gözden geçirilmiş ve gözden kaçan noktalar için yeni sorular oluşturulmuştur. Yapılan revizyonların ardından form kesinleşmiştir. Katılımcılarla görüşmeler, 27.05.2024 ile 20.08.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görme engelli katılımcıların varlığı nedeniyle görüşmeler WhatsApp veya telefon aramaları yoluyla yapılmış, ses kayıtları alınmış ve bu kayıtlar daha sonra metne dönüştürülmüştür.

Araştırmanın veri analizi sürecinde MAXQDA Analytics Pro 2024 (Lisans seri numarası: MQSI00-E4fmXU-8Laqxt-zBnkYb-bVangz) yazılımı kullanılmış; veriler, iki bağımsız kodlayıcı tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve elde edilen kodlar arasındaki uyum doğrultusunda uzlaşı sağlanarak analiz tamamlanmıştır. Bu yöntem, araştırmacılar tarafından nitel veri analizinde güvenirliğin artırılması amacıyla tercih edilmiştir. Bu program aracılığıyla yarı yapılandırılmış görüşme formları temalara ayrılmış ve her tema altında kodlamalar oluşturulmuştur. Söz konusu temalar, sosyal model kapsamında engelli bireylerin sosyal yaşamlarını şekillendiren "ekonomi, barınma sorunları, kişiler arası iletişim, önyargı ve ayrımcılık, yoksulluk, temsiliyet, istihdam" gibi farklı unsurlardan yola çıkılarak dizayn edilmiştir. Bu unsurlar aynı zamanda katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlarda en fazla üzerinde durdukları konu başlıklarını oluşturmaktadır.

Katılımcıların kimliklerinin korunması amacıyla tüm gruplar kodlanmıştır. Engelli erkek katılımcılar "EEK", engelli kadın katılımcılar "EKK", medya yöneticisi "MKYEK", meslek örgütü temsilcileri ise "MMÖEK" veya "MMÖKK" şeklinde kodlanmıştır. Birden fazla katılımcı olan gruplarda, kodlamalara "1, 2, 3" gibi numaralar eklenerek bireyler birbirinden ayırt edilmiştir.

Medya sektöründe çalışan engelli medya çalışanlarının karşılaştıkları sorunları, medya yöneticilerinin engelli çalışanlarına yönelik tutumlarını ve meslek örgütlerinin engelli medya profesyonellerinin yaşadıkları sorunların giderilmesi adına ürettikleri politikalar ya da girişimleri sorgulamak için hazırlanan araştırma soruları ve varsayımları şu şekildedir:

Engelli gazetecilere yöneltilen sorular:

1. Engelli bir birey olarak meslek yaşamınızda pozitif veya negatif olarak ayrımcılığa uğradınız mı?
2. Engelli olmanızdan dolayı yaşadığınız zorluklar nelerdir? Bu zorlulukların ortadan kalkması için çözüm öneriniz nedir?
3. Şimdi bulunduğunuz pozisyondan daha üst bir yere geleceğinizi düşünüyor musunuz? Nedeniyle birlikte anlatır mısınız?
4. Çalışırken yapamayacağınız veya yapmakta

zorlandığınız görevleriniz oldu mu? Olduysa bu durum ile nasıl başa çıktınız?

5. Sahada haber yapma süreçlerine dâhil oldunuz mu? Eğer sahada haber yapma deneyimine sahipseniz engelli olmaktan dolayı yaşadığınız sorunlar oldu mu?
6. Bir engelli çalışan olarak çalıştığınız kurumdaki diğer çalışanlar ile eşit haklara sahip misiniz?
7. Engelli bir gazeteci olarak haber kaynaklarına ulaşma konusunda sıkıntı yaşıyor musunuz?
8. Çalıştığınız kurumda işe alınırken nasıl bir süreç izlendiğini anlatır mısınız? Kurumunuzun işe alım sırasındaki tepkileri nasıldı?
9. Çalıştığınız kurumun erişim ve ulaşılabilirlik konusunda nasıl olduğunu düşünüyorsunuz? Olumlu veya olumsuz yönlerini anlatınız.

Engelli gazetecilerle ilgili varsayımlar şunlardır: Medya sektöründe engelli bireyler istihdam açısından dezavantajlıdır. İş yerlerinde negatif ayrımcılığa maruz kalırlar ve kariyerlerinde ilerleme konusunda olumsuz düşüncelere sahiptirler. Ayrıca, çalışma ortamları engelli bireyler için uygun değildir.

Medya yöneticilerine yöneltilen sorular:

1. Çalıştığınız kurumdaki engelli çalışanlar da dâhil olmak üzere engelli istihdamı hakkındaki düşünceleriniz nedir?
2. Çalıştığınız kurumun engelli bireyler için erişilebilir ve ulaşılabilirlik açısından nasıl bulduğunuzu anlatır mısınız?
3. Engelli çalışanlarınıza karşı pozitif veya negatif ayrımcılığa uğrattığınızı hissettiğiniz oldu mu? Varsa lütfen anlatınız.
4. Engelli istihdamı ile ilgili teşvikler olmasa yine de istihdam sağlanmasını ister miydiniz? Engelli istihdam teşviklerini yeterli buluyor musunuz?
5. Kurumunuz bünyesinde yer alan engellilerin görevlerinde yükselmesi konusundaki düşünceleriniz nelerdir?
6. Kurumunuzda çalışan engelli gazetecileri ağırlıklı olarak hangi haberlerde görevlendiriyorsunuz?
7. Engelli gazetecilerinizi sahada haber içeriği üretmek için görevlendiriyor musunuz?
8. Kurumunuzda çalışan engelliler ile diğer çalışanlar eşit haklara sahip mi?

Medya yöneticileriyle ilgili varsayımlar ise şöyledir: Engelli istihdamı konusunda çekimser davranırlar ve pozitif ayrımcılık politikalarını yetersiz uygularlar. Fiziksel ve teknolojik altyapı engelli çalışanlar için yetersizdir. Engelli gazetecilerin kariyer gelişimi göz ardı edilir ve yöneticiler arasında engellilere yönelik önyargılar yaygındır.

Meslek örgütü temsilcilerine yöneltilen sorular:

1. Medya sektöründe engelli istihdamı hakkındaki düşünceleriniz nedir?
2. Meslek örgütünüz medya sektöründeki engelli çalışan bireyler için hangi çalışmalarda bulunuyor?
3. Engelli çalışanların işe uyum süreçleri hakkındaki gözlemleriniz nelerdir?
4. Engelli medya çalışanlarının pozitif veya negatif ayrımcılığa uğratıldığına tanık oldunuz mu? Varsa anlatınız.
5. Medya sektöründe engelli çalışanlar ile diğer çalışanlar arasında farklılık olduğunu düşünüyor musunuz?
6. Engelli medya çalışanları veya içerik üreticilerinin iş yaşamında sosyal ve ekonomik haklarını aldığını düşünüyor musunuz?

Meslek örgütleriyle ilgili varsayımlar da şu şekildedir: Engelli gazetecilerin haklarını savunmada yetersiz kalırlar ve kapsayıcı eğitim ve gelişim programları sunmazlar. Engelli bireylerin liderlik pozisyonlarına erişimi sınırlıdır. Meslek örgütleri, engelli istihdamını teşvik edecek politikalar geliştirmez ve çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik somut adımlar atmazlar.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, literatürde çalışmanın konusuyla benzer nitelikte yeterli sayıda çalışmanın bulunmaması yer almaktadır. Mevcut çalışmaların ise genellikle sınırlı katılımcı gruplarıyla yürütülmüş olması ve istihdam sürecindeki sorunları kapsamlı şekilde ele

almaması sınırlılıklar arasındadır. Ayrıca, katılımcıların engellilik durumları nedeniyle iletişim büyük ölçüde sosyal medya ve e-posta aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu durum yüz yüze etkileşimin sağlanamaması sebebiyle veri toplama sürecinin uzamasına neden olmuştur. Tüm bu sınırlılıklara rağmen, araştırmanın temel sorunsalını incelemek ve varsayımları test etmek için yeterli sayılabilecek bir örneklem grubuyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Medya sektöründeki engelli bireyler, yöneticiler ve meslek örgütü temsilcileriyle gerçekleştirilen görüşmeler öncesinde Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay (05.12.2022, Karar No: 403) alınmıştır. Ayrıca bu çalışma, Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) tarafından desteklenmiştir (Proje No: 2024-TP2-5114).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma toplam 23 katılımcı ile gerçekleştirildi. Katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığı zaman 2 kadın ve 21 erkek katılımcı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda katılımcıların 16'sı engelli bireylerden oluşurken, 7 katılımcı ise herhangi bir engellilik durumu olmayan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların 16'sı engelli medya çalışanı veya içerik üreticisinden oluşurken, 6'sı medya meslek örgütlerini ve 1'i ise medya kurum yöneticisini temsil etmektedir. Katılımcıların demografik özellikleri, engellilik durumları ve medya sektöründeki görev alanlarına ilişkin detaylı bilgiler tablo halinde aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik ve Mesleki Bilgileri ile Engellilik Durumları

Katılımcının cinsiyeti	Katılımcının yaşı	Katılımcının Eğitim durumu	Katılımcının engellilik durumu	Katılımcının alıştığı alan
Kadın	34	Yüksek Lisans	Görme engelli	Devlet radyosunda program yapımcısı ve sunucu.
Kadın	45	Lisans Mezunu	Bedensel Engelli	Özel televizyon kanalında muhabir olarak çalışmakta.
Erkek	57	Lise mezunu	Bedensel Engelli	Köşe Yazarı
Erkek	50	Lise mezunu	Bedensel Engelli	Köşe Yazarı
Erkek	44	Doktora mezunu.	Görme Engelli	Radyo programları ve podcastler hazırlamakta.
Erkek	36	Yüksek Lisans	Görme Engelli	Köşe yazarlığı ve Youtube platformunda engelli bireylerin gündemleri üzerine içerik üretmekte.
Erkek	54	Lisans Mezunu	Görme Engelli	Özel radyo kanalında içerik üretmekte
Erkek	26	Lise mezunu	Otizm	Özel radyolarda programlar hazırlayıp sunmaktadır.
Erkek	68	Yüksek Lisans	Görme Engelli	Engelli hakları üzerine köşe yazıları yazmakta.
Erkek	36	Lise mezunu	Görme Engelli	Özel bir radyo kanalında müzik programı sunucusu
Erkek	28	Lisans Mezunu	Bedensel Engelli	Serbest gazeteci
Erkek	44	Lise mezunu	Bedensel Engelli	Yerel gazetelerde köşe yazarlığı yapmakta.
Erkek	46	Lisans Mezunu	Ortopedik Engelli	2014 yılından bu yana kendi internet sitesinde haber yapmaktadır
Erkek	48	Önlisans mezunu	Ortopedik Engelli	Köşe Yazarı
Erkek	49	Lise mezunu	Çocuk felci	13 yıldır özel bir radyoda spor haberleri editör ve spikerliğini yapmaktadır.

Erkek	52	Lisans Mezunu	Spastik paraperezi	Özel bir internet radyosunda podcast programı yapmakta.
Erkek	43	Yüksek lisans	Engel durumu bulunmamaktadır	Meslek Örgütü temsilcisi serbest gazeteci
Erkek	52	Lisans Mezunu	Engel durumu bulunmamaktadır	Meslek Örgütü temsilcisi Radyo ve televizyon yayıncılığı yapmakta.
Erkek	53	Lise mezunu	Engel durumu bulunmamaktadır	Meslek Örgütü temsilcisi
Erkek	57	Lisans mezunu	Engel durumu bulunmamaktadır	Bir yerel televizyonun imtiyaz sahibi. Özel gazetelerin ve ajansta bölge sorumluluğu gibi görevlerde bulunmuştur.
Erkek	67	Lise mezunu	Engel durumu bulunmamaktadır	Meslek Örgütü temsilcisi
Erkek	64	Lise mezunu	Engel durumu bulunmamaktadır	Meslek Örgütü temsilcisi
Erkek	46	Lisans mezunu	Engel durumu bulunmamaktadır	Medya yöneticisi Kamuda radyo kanalında çalışmakta.

Görüşmelerde, geçmişte belirli bir dönemde medya sektöründe görev almış, ancak şu anda farklı bir alanda kariyerlerine devam eden engelli bireyler de yer almıştır. Ayrıca, radyo, podcast veya sosyal medya gibi platformlarda içerik üretici olarak faaliyetlerini sürdüren engelli bireyler de örneklem içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle, bazı katılımcıların hem gönüllü hem de ücretli çalışan kategorilerinde kodlanması gerektiği değerlendirilmiştir. Çalışmada, içerik üretici veya gazeteci olma kriterleri esas alınarak, farklı işlerde kariyerlerine devam eden bireylerin de kapsama dâhil edilmesi sağlanmıştır. Bundan dolayı, bir kişinin hem içerik üretici olarak hem de başka bir sektörde ücretli çalışan olarak istihdam edilmesi durumunda, bu kişi içerik üretici ve ücretli çalışan şeklinde kodlanmıştır.

Çalışmada beş tematik kod kullanılmıştır. Bu tematik kodlar, şu şekilde belirlenmiştir: Ayrımcılık, Görüş Düşünce ve Öneri, İstihdam ve Mesleki Koşullar, Sosyal ve Ekonomik Haklar, Erişilebilirlik Ulaşılabilirlik. Tematik kodlar, çalışmanın yöntem bölümünde ayrıntılı olarak yer verilen ve araştırmacı tarafından, yarı yapılandırılmış görüşme formlarında yer alan sorular ile engelli bireylerin istihdamını etkileyebilecek nedenler dikkate alınarak tanımlanmıştır.

Şekil 2'de tematik kodların altında sıralanmış olan ara kodların frekans değerleri verilmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme formlarından elde edilen verilerin frekanslarına dayalı olarak belirli tematik çerçeveler doğrultusunda kodlandığı ve bu kodların belirli anlam kümeleri etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Şekil 2'de beş ana tema öne çıkmakta, her ana tema altında ilgili alt temalar sıralanmaktadır. Söz konusu şekil, katılımcıların deneyimlerini kategorize ederek, meslek hayatındaki sosyal etkileşimlerden istihdam sürecindeki engellere, fiziksel ve teknolojik erişim sorunlarından eğitim ve iş yüküne kadar uzanan çok boyutlu sorunları sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Bu yapı, çalışmanın tematik analizini ve katılımcıların öncelikli konularını açıkça yansıtmaktadır.

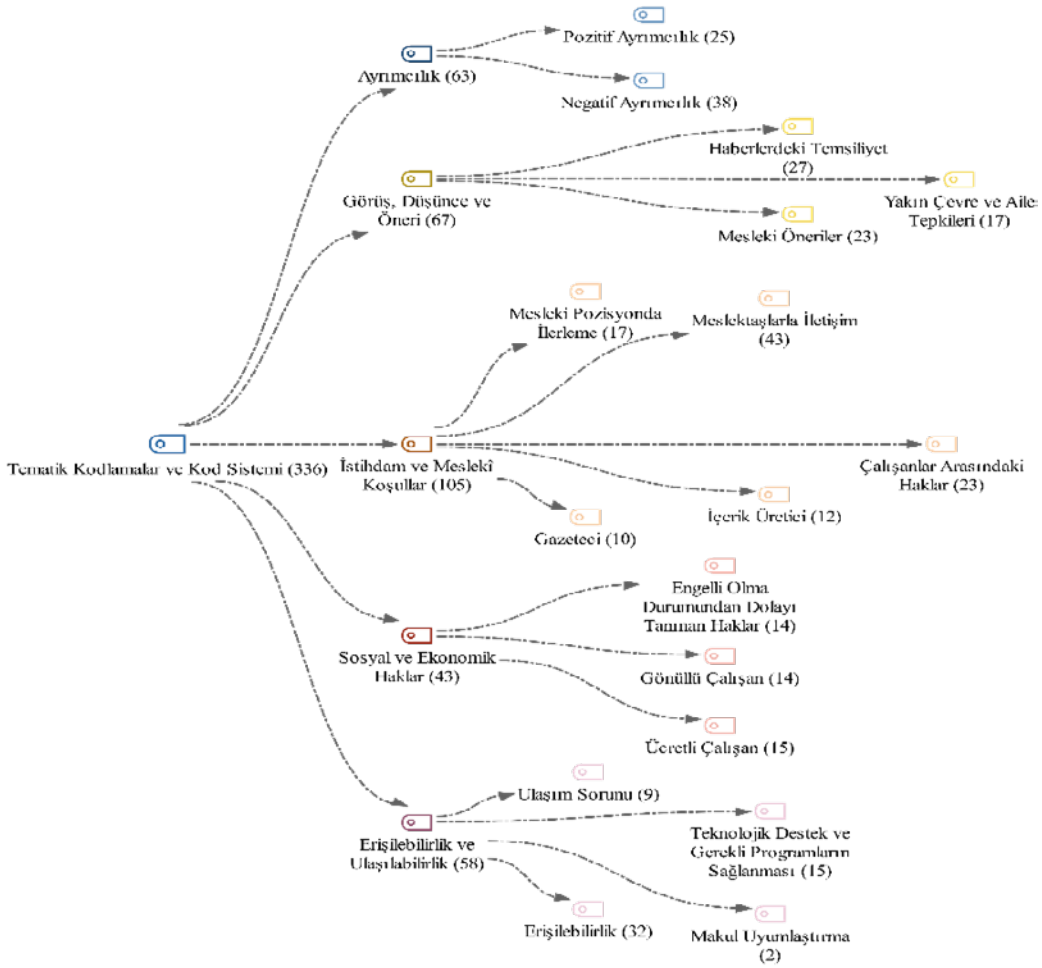

Şekil 2. Engelli Bireylerin Medya Sektöründeki İstihdamına İlişkin Tematik Analiz Haritası

Katılımcıların görüş ve düşüncelerinin de sınıflandırmaya dâhil edilmesi amacıyla bazı tematik kodların kapsamı genişletilmiştir. Aşağıda sıralanan tematik kodların belirlenmesinde etkili olan unsurlar ve bu kodların araştırma kapsamında taşıdığı anlamlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır:

Ayrımcılık: Engelli bireylerin istihdam sürecinde karşılaştıkları doğrudan veya dolaylı ayrımcı tutum ve davranışların belirlenmesi hedeflenmiş ve bu doğrultuda pozitif ile negatif kodlar altında sınıflandırılmasına çalışılmıştır. Katılımcılar tarafından aktarılan örnek olay ve durumların değerlendirilmesi sırasında ayrımcı tutum ve davranışların saptanmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Kullanılan kavram ve söylemlerin ayrımcı niteliğinin, bu kodlama çerçevesinde elde edilen verilerle ortaya çıkarılması sağlanmıştır.

Görüş, Düşünce ve Öneri: Katılımcı gruplarından, üç farklı kod üzerinden sorulara verdikleri yanıtlarla doğrudan görüşlerinin ifade edilmesi istenmiştir. Haberlerdeki temsiliyet başlığı altında, engelli bireylerin haber içeriklerinde kişisel trajedi veya yardım odaklı bir yaklaşımla mı temsil edildiği ve yeterli görünürlüğün sağlanıp sağlanmadığı üç gruba sorularak anlaşılmaya çalışılmıştır. Yakın çevre ve aile tepkileri koduyla, engelli bireylerin istihdam sürecine katılımında çevrenin etkisinin ve tepkilerinin bireyler üzerindeki sonuçlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Mesleki öneriler koduyla ise, tüm katılımcı gruplarından engelli bireylerin

istihdamına yönelik kişisel deneyimlerinin paylaşılması ve medya mensubu olarak istihdam edilmeleri için engelli meslektaşlarına tavsiyelerde bulunulması hedeflenmiştir.

İstihdam ve Mesleki Koşullar: Engelli bireylerin içerik üretici veya gazeteci olarak istihdam sürecine dâhil edilmesiyle karşılaştıkları mesleki koşulların, beklentilerinin ve meslektaşlarıyla kurulan kişiler arası iletişimin durumunun belirlenmesi için bu tema seçilmiştir. Mesleki pozisyonda ilerleme alt başlığında, engelli bireylerin mesleklerinde üst pozisyonlara yükselme beklentilerinin ve bu yöndeki çabalarının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Meslektaşlarla iletişim alt başlığında, engelli bireylerin çalıştıkları ortamlarda iş arkadaşlarıyla kurdukları iletişimin kapsayıcı veya dışlayıcı özelliklerinin saptanması denenmiştir. Çalışanlar arasındaki haklar alt başlığında ise, engelli bireyler ile medya kurum yöneticilerine yöneltilen sorularla, engelli çalışanlar ve diğer personel arasındaki hak farklılıklarının tespit edilmesi sağlanmıştır. Çalışmaya katılan engelli bireylerin içerik üretici veya gazeteci olarak sınıflandırılması için, beyan ettikleri işler ve ek iş olarak yaptıkları faaliyetler incelenerek kodlama yapılmıştır. İçerik üretici kategorisinde, radyo programı, podcast programı veya sivil toplum kuruluşları için içerik üreten engelli bireyler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Gazeteci kategorisinde ise, ek iş olarak veya doğrudan internet haber siteleri, televizyon ve sosyal medya üzerinden köşe yazısı yazma, haber üretme, yayınlama ve sunma gibi gazetecilik faaliyetlerinin birini ya da birkaçını gerçekleştiren bireyler bu kod altında analiz edilmiştir.

Sosyal ve Ekonomik Haklar: Engelli bireylerin istihdam edildikleri koşulların ve şartların daha iyi anlaşılması için tematik kodlama yöntemiyle inceleme yapılmıştır. Engelli olma durumundan dolayı tanınan haklar alt başlığında, istihdam sürecinde veya koşullarında engelli bireylere sağlanan haklar bu kodla ele alınmıştır. İşveren veya engelli bireye doğrudan verilen sosyal güvenlik teşvikleri, özel sağlık sigortası, ulaşım ve erişilebilirlik destekleri bu çerçevede incelenmiştir. Ayrıca, engelli bireylerin istihdam sürecine katılımı veya medya için içerik üretimi sırasında gönüllü mü yoksa gelir elde etme amacıyla mı çalıştıklarının ayrı ayrı kodlanması gerektiği düşünülerek, bu ayrım yapılmıştır.

Erişilebilirlik ve Ulaşılabilirlik: Engelli bireylerin istihdam edilirken veya iş yaparken bazen çeşitli desteklere ihtiyaç duymaları üzerinden yarı yapılandırılmış formda sorulan sorularla birlikte yaşadıkları sorun ve problemler tespit edilmek istenmiştir. Ulaşım sorunu; engelli bireyler sahip oldukları engellilik durumuna (görme engelli, işitme engelli, fiziksel engelli, ruhsal ve duygusal engellilik) göre şehir içi ve şehirlerarası seyahatlerinde sahip oldukları bazı ulaşım haklarını kullanma durumları, istihdam eden tarafından destek verilip verilmediği bu kod ile incelenmektedir. Teknolojik destek ve gerekli programların sağlanması; engelli bireyler çalışma koşulları kapsamında çeşitli teknolojik desteklere ihtiyaç duymaktadır. Bu konuda işveren tarafından veya engelli bireyin kendi bireysel çabası ile gerekli teknolojik araçlara ulaşma durumu tespit edilmek istenmiştir. Makul uyumlaştırma; literatürdeki yeni kavramlardan bir tanesi olarak anlamsal bakımdan erişilebilirlikten farklı bir anlam taşımaktadır. Makul uyumlaştırma engelli bireylerin insan hakları ya da temel özgürlükleri açısından diğer bireylerle eşit bir şekilde yararlanması için ihtiyaç duyulan ölçüsüz olmayan ve karşı tarafa aşırı yük getirmeyen düzenlemeler için kullanılmaktadır (Ersöz, 2020, s. 160). Erişilebilirlik; engelli bireylerin çalışma ortamlarına veya günlük hayatlarında yaşadıkları erişim sorunlarının tespit edilmesi için bu kod kullanılmaktadır. Erişilebilirlik evrensel standartlara uygun yapıların olmasını zorunlu tutması bakımından incelenmeye değer görülmüştür.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerin analizinde, sıkça tekrar eden kavramların belirlenmesi, çalışmanın tematik yönlerini ortaya koymak açısından önemlidir. Sözcük bulutu yöntemi, görüşmelerde öne çıkan kelimeleri görselleştirerek, hangi kavramların katılımcılar tarafından daha çok vurgulandığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu yöntem sayesinde, özellikle “engelli”, “medya”, “görme” ve “haber” gibi kavramların dikkat çekici şekilde öne çıktığı görülmüştür. Aşağıda yer alan şekil 3, katılımcıların medya sektörüyle ilişkili deneyimlerini ve algılarını yansıtan temel anahtar kelimeleri görsel olarak sunmaktadır.

Şekil 3. Katılımcı Görüşmelerinde En Çok Tekrar Eden Kavramların Sözcük Bulutu

Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda belirlenen tematik kodlara göre elde edilen bulgular şu şekildedir:

Engelli Bireylere Yönelik Pozitif Ayrımcılığa İlişkin Değerlendirmeler

Katılımcılara *yöneltilen "Engelli bir birey olarak meslek yaşamınızda pozitif veya negatif olarak ayrımcılığa uğradınız mı?"* sorusuna verilen cevaplara göre; pozitif ayrımcılığı, engelli bireylerin sosyal hayat içerisinde yaşamış oldukları çeşitli zorlu koşulların giderilmesi amacıyla eşitliği sağlamaya yönelik olarak durum ve koşulların diğer kişilerin haklarına zarar vermeden iyileştirilmesi olarak tanımlayabiliriz. Çalışma kapsamında engelli bireylerin istihdam süreci ile ilgili olarak yaşamış oldukları kota uygulaması, izin günleri, gönüllü olarak köşe yazıları yazmak gibi çeşitli hakların yanı sıra sadece engelli bireylerin şartlarına yönelik olarak yapılan düzenlemelerin değerlendirilmesi amacıyla da pozitif yönde ayrımcı tutum ve davranışlar tespit edilmiştir. Pozitif ayrımcılık ile ilgili algı ve söylemlerin tespit edilmesiyle birlikte; eşitsiz olan istihdam şart ve koşullarının iyileştirilmesine yönelik yapılan tutum ve davranışlar da anlaşılmaktadır.

Katılımcılar tarafından engelli bireylerin medyadaki istihdamında pozitif ayrımcılığa tanık olunduğu belirtilmektedir.

MKYKK-1, *"Engelli çalışanlarımız her zaman ihtiyaçları doğrultusunda gözetilmekte, bu konuda azami özen ve dikkat gösterilmektedir."* şeklinde bir ifade kullanmış; bu ifade, EEK-9 adlı diğer bir katılımcı tarafından, *"Gösteri yürüyüşleri haberini yaparken zorlanmıştım. Üstlerime bildirdikten sonra beni daha rahat haberlere gönderdiler."* denilerek desteklenmiştir. Böylece, engelli bireylerin eğitim, istihdam ve iş yapma süreçlerinde kolaylıklar sağlanarak öncelik tanındığı, eşitliğin sağlanması ya da dezavantajlı durumların tersine çevrilmesi amacıyla tedbir niteliğinde hareket edildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, engelli bireylerin istihdam süreçlerinin daha kolaylaştırıcı bir şekilde sürdürülmesi beklenmektedir.

Engelli katılımcılar tarafından, korumacı davranış modellerinin genellikle karşısındaki kişinin pozitif ayrımcılık yapmaya yönelik bir tutum sergilediği şeklinde değerlendirildiği görülmektedir.

EKK-1 *"Koruyucu davranmış olmaları."*, EEK-8 ise *"Pozitif olarak elbette insanlar engelli olduğum için biraz daha iltimas gösteriyorlar."* ifadeleriyle bu durumu dile getirmişlerdir. Ancak bazı katılımcılar tarafından bu davranışların bireyselliğe karşı olumsuz bir tutum olarak kabul edildiği belirtilmektedir.

EEK-4 tarafından, *"Engelli bireyler yardım istemeden koluna girilmesinin, yardım istemediği halde aşırı derecede hassas davranılmasının bireyselliğe verilmiş en büyük zararlardan biri olduğunu düşünüyorum."* denilerek bu görüş ifade edilmiştir. Aynı zamanda, saygı ve başarı kavramlarının bazı katılımcılarca pozitif ayrımcılık algısını güçlendiren bir araç olarak tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, EEK-2'nin *"Daha çok saygı görmemizi sağladı."* sözleriyle desteklenmiştir.

Engelli bireylere yönelik bazı mesleki eğitimlere katılım sağlanması ve engelli bireylerin görüş, düşünce ve fikirlerinin alınması da yine bazı katılımcılar tarafından pozitif ayrımcılık olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, MMÖEK-1'in şu sözleri örnek olarak gösterilebilir: *"Medya sektöründeki engelli çalışanlara yönelik özel bir çalışmamız yok. Ancak yürüttüğümüz projelerden yararlanacak gazetecilerin engelli olmaları halinde öncelik tanınması gibi pozitif ayrımcılık olarak değerlendirilebilecek uygulama ve kurallarımız var. Ayrıca engelli haklarına ilişkin eğitimlerimiz, engellilerle ilgili habercilikte izlenmesi gereken ilkeler ve etik kurallar gibi konuları işlediğimiz, bu konuya özgü eğitimlerimiz yapılıyor."*.

Engelli Bireylere Yönelik Negatif Ayrımcılığa İlişkin Değerlendirmeler

Ayrımcılığın bir kişinin sahip olduğu farklılıklara saygı duymamak ya da bu farklılıklara karşı yürütülen sistematik dışlama ve ötekileştirme olduğunu söyleyebiliriz. Negatif ayrımcılığı ise engellilik temelinde sosyal hayata entegrasyonun önüne geçebilmek adına yürütülen, kasıtlı olarak veya farkında olmadan gerçekleştirilen tüm ötekileştirmeler olarak tanımlayabiliriz. Negatif ayrımcılığın gerçekleşebilmesi için norm oluşturan ile bu normun dışında kalan arasında karşılıklı bir uyuşmazlığın oluşması gerekiyor. Engellilik temelinde ise bu sağlıklı olan ile olmayan arasında gerçekleşen çatışmadan doğmaktadır. Sağlamcı zihniyet ve düşünce yapısına sahip insanlar engelli bireylerin eğitim, sağlık, ulaşım ve erişilebilirlik ile ilgili yaşadıkları sorun ve problemlere karşı kayıtsız kalmaları, hatta yapılan düzenlemelerin karşısında yer almaları olarak tanımlayabiliriz. Engelli bireyler sadece fiziksel olarak ayrımcılığa maruz kalmaz, çoğu zaman sözlü bir şekilde gerçekleştirilen ayrımcılığa birçok kişi dikkat dahi etmez. Dolayısıyla engelli bireylere yönelik gerçekleştirilen sözlü ve fiziksel negatif ayrımcılığın istihdam süreci üzerinde olduğu kadar sosyal hayat içerisinde de derin etkileri vardır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu tarafından engelli ve negatif ayrımcılık kelimelerinin sıkça kullanıldığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda, engelli bireylerin çoğu tarafından yaşadıkları negatif ayrımcılığa dair örnek olayların anlatıldığı görülmektedir. Bu durum, engelli bireylerin yaşamı üzerinde negatif ayrımcılığın olumsuz etkilerinin hissedildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bazı katılımcılar tarafından, yalnızca istihdam sürecinde değil, eğitim hayatında da çeşitli ayrımcılıklara maruz kalındığı ifade edilmektedir.

Örneğin, EEK-10 kodlu katılımcı tarafından, *"Özellikle konuşmada yaşadığım güçlük nedeniyle insanlar bu mesleği yapamayacağımı düşündü."* sözleriyle bu durum dile getirilmiştir. Benzer şekilde, EEK-4 tarafından, *"Eğitim yaşamında bile birçok negatif ayrımcılığa uğradığım oldu."* denilerek bu deneyim paylaşılmıştır.

Engelli bireylerin, diğer katılımcı gruplarına kıyasla negatif ayrımcılığa tanık oldukları olayların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, diğer katılımcı grupları tarafından yeterli gözlemin yapılmamış olabileceği ya da yeterli farkındalığın sağlanamadığı yönünde çıkarımlara yol açmaktadır. EEK-12 kodlu katılımcı tarafından, *"Özellikle lütufkar ve merhametli yaklaşımlarla ayrımcı tutumlar çok oluyor."* ifadeleriyle bu görüş desteklenmiştir. EEK-6 tarafından, *"Negatif anlamda çok örnek anlatabilirim. İstanbul'da bulunan haber kanallarını bireysel olarak ziyaret edip, o kanalda görev yapan spiker ve sunucuları görmek istediğimde kanalları arıyorum. Engel durumumu söyleyene kadar bir şey olmuyor fakat otizmli olduğumu söyleyince yalan uydurup benden korkuyorlar."* denilerek bir başka deneyim aktarılmıştır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu tarafından, engelli bireylerin istihdam edilmesiyle ilgili önyargılar nedeniyle ayrımcı tutum ve davranışların sergilendiği belirtilmektedir. Engelli bireylerin istihdama dâhil edilmesi sürecinde fiziksel becerilere odaklanıldığı, emek sürecinde ücret talep edildiği, mobbinge maruz bırakıldıkları, engellilik durumundan kaynaklanan ve şaka olarak nitelendirilen ötekileştirici davranışlara maruz kaldıkları ile iş yapma becerilerine dair kaygıların duyulduğu, negatif ayrımcılık olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, EEK-12 kodlu katılımcı tarafından, *"Bir gün masamda çalışırken sağımdaki duvarda dik olarak yasladığım koltuk değneğim yoktu. Seslendirme metinlerinin çıktısını aldım, acilen montaj katına inmeliydim. Beni bekleyen kurgucum ile ses almam gerekiyordu. Ancak sağıma soluma masanın altına bakıyorum koltuk değneğim yok. Kanguru gibi zıplaya zıplaya diğer masaların yanına bakıyorum. Ben zıpladıkça arkadaki çalışma masasına gizlenmiş beni izlerken gülen kişilerin seslerini işitmiştim. Beni kurguda bekledikleri için stresimde arttı. 10-15 dk bulamadım. Sonuncu kattaki yangın merdivenlerinde buldum. O an orada avazım çıkıncaya kadar bağırmak istemiştim ama bunu yapmadım. Çünkü bunu yapsaydım öfkeme haklı da olsam yenilseydim. Beni dışlamaya hazır olan arkadaşlarım beni şakadan anlamayan biri olarak ötekileştireceklerdi."* sözleriyle çarpıcı bir örnek sunulmuştur.

Katılımcılar arasında, medya alanında engelli bireylerin istihdam edilmesinin zor, hatta imkânsız olarak görüldüğü değerlendirilmektedir. Bu durum, kapsayıcı ve çeşitliliğe yer vermeyen tekdüze bir istihdam sürecinin varlığına

işaret etmektedir. Ayrımcı tutum ve davranışların, engelli bireylerin istihdam sürecine başlayamamasına ya da farklı sektörlere yönelmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. MMÖEK-2 kodlu katılımcı tarafından, *"Engelli istihdamı genelde medya sektöründe çok tercih edilmiyor."* denilerek bu görüş desteklenmiştir.

Engelli Bireylerin İstihdamdaki Erişilebilirlik ve Ulaşılabilirlik Sorunları

Katılımcılara yöneltilen "Çalıştığınız kurumda işe alınırken nasıl bir süreç izlendiğini anlatır mısınız? Kurumunuzun işe alım sırasındaki tepkileri nasıldı?" ve "Çalıştığınız kurumun erişim ve ulaşılabilirlik konusunda nasıl olduğunu düşünüyorsunuz? Olumlu veya olumsuz yönlerini anlatınız." soruları ile istihdam ve erişilebilirlik sorunlarının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu konuda yöneltilen soruya verilen cevaplar Erişilebilirlik, Ulaşım Sorunları, Makul Uyumlaştırmaya İlişkin Görüşler, Teknolojik Destek ve Gerekli Programların Sağlanması alt temalarında açıklanmıştır.

Engelli Bireylerin İstihdamdaki Erişilebilirlik Sorunları

Erişilebilirlik, engelli bireylerin sosyal hayat içerisine dâhil olabilmesi için kullanımda olan binaların sokakların, caddelerin ve araçların evrensel tasarım ilkelerinin belirlediği ölçülerde olması şeklinde tanımlanabilir. Evrensel tasarım ölçütlerine uygun yapılan binalarda, engelli bireylerin yaşam alanında daha etkin ve aktif olarak katılım sağlaması gerçekleşir. İstihdam kısmında ise engelli bireylerin iş yaparken ihtiyaç duyduğu kolaylaştırıcı çözümlerin sunulmasını da erişilebilirlik kapsamında değerlendirebiliriz. Görme engelli bir birey, işitme engelli birey, ruhsal ve duygusal engelli bireyin ve fiziksel engelli bir bireyin ihtiyaçları tamamen aynı değildir. Erişilebilirliğin etkin bir şekilde uygulandığı durumda farklı engellilik türlerine sahip insanların da bu sorunları ortadan kaldırılmaktadır.

Bu konuda katılımcıların verdikleri cevaplarda en çok kullanılan kelimelerin erişilebilirlik, ulaşılabilirlik, engelli, bina ve sorun olduğu gözlemlenmektedir. Bu kavramlardan hareketle, erişilebilirlik ve ulaşılabilirlik kelimelerinin çoğunlukla birbirinin yerine ya da eşdeğer anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın istihdam süreciyle ilgili olması nedeniyle, erişilebilirliğin yalnızca binalardaki fiziksel koşullarla değerlendirildiği görülmekte ve bu durum, bina kelimesinin en çok kullanılan kelimeler arasında yer almasına neden olmaktadır. Sorun kelimesi ise, erişilebilirliğin bir problem olarak algılandığı ve bu sorunun çözümü için öneriler geliştirilmesi gerektiği yönünde bir anlamın çıkarılmasına olanak sağlamaktadır.

Bu bağlamda, EEK-12 tarafından, *"Ne yazık ki bu konuda olumlu bir şey söyleyemem. Çünkü medya şirketlerinin olduğu binalar gelişi güzel; özellikle yayın, stüdyo vb. gibi kriterlere göre seçilirken erişilebilirlik söz konusu olmadığı için çalışma koşulları zor oluyor. Ortopedik engeli olan bir birey olarak tek koltuk değneği kullandığım için merdivenler dışında zorlukları aşmak için şikâyet etmek yerine savaşçı gibi mücadele ediyordum. Zaten erişilebilirlik talebinde bulunursanız sizi dinleyecek kimse olmayacağı gibi kapının dışına atılırsınız."* ifadeleriyle bu durum açıklanmıştır.

EEK-8 , *"Eski bir binada olduğu için tüm engelliler adına uygun olduğunu söyleyemem. Asansör var ancak dar olduğu için tekerlekli sandalye için uygun değil. Görme engelli olarak ben bile binaya erişimde zorlanıyorum. Herhangi bir tabela, sarı çizgi ve benzeri bir şey yok…"* EKK-1, *"Program yapmak için odaya giderken odanın yerini bazen bulamıyordum. Arkadaşlarım koluma girip götürüyorlardı. Örneğin bilgisayarda yazı yazmak için uygun yazılım ve programlar yoksa yazı yazarken zorlanıyordum. Ancak zamanla tüm programları ve gerekli aplikasyonların sağlanması ile birlikte birçok işi diğer arkadaşlarınla birlikte yapabiliyorum."* şeklinde erişebilirlik ile ilgili sorunlarını dile getirmişlerdir.

Bunun yanı sıra erişebilirlik konusunda sorun yaşamadıklarını ifade eden katılımcılar da olmuştur: EEK-11 "*Erişim ve ulaşım noktasında kendi adıma bir problem yaşamadım şimdiye kadar.",* EEK-13 *"Çalıştığım kuruma ait olan binamız ülkemiz ve İstanbul genelinde en erişilebilir bina/iş yeri olduğunu söyleyebilirim.",* EEK-2 *"Büyük ve yeni bir bina sayılabilecek bir ofisi olduğu için erişilebilirlik konusunda çok büyük bir problem yaratmıyor. Hiçbir sorunumuz yok."*.

Yaşanan erişilebilirlik sorunlarının bazılarının negatif ayrımcılıkla ilişkilendirildiği de dikkat çekmektedir.

Katılımcılar arasında yer alan medya kurum yöneticileri ve medya meslek örgüt yöneticileri tarafından, kurumlarında herhangi bir erişilebilirlik sorununun olmadığına dair ifadeler kullanılmakta ya da erişilebilirlik konusunda neler yapabileceklerinin tam olarak bilinmediği belirtilmektedir. Bu duruma örnek olarak, MKYKK-1 *"Kurumumuzda engelli bireylerin ihtiyaçları gözetilerek uygun çalışma ortamı sağlanmaktadır. Engelli bireylerimiz ve engellilik adına yaptığımız yayınlarla da bu konuda farkındalık yaratmak, engellilerin sorunlarını, ihtiyaçlarını gündeme taşımak öncelikli yayın amaçlarımızdandır.",* MMÖEK-2 "*Cemiyetin merkez binası ve bina içerisindeki çalışma ortamı engelli dostu olarak dizayn edilmiştir. Engelli bireyler, Cemiyetteki çalışmalarında herhangi bir zorlukla karşılaşmamaktadırlar.",* MMÖEK-4 tarafından*, "Şu an için hangi meslek örgütünün engelli birey çalıştırdıklarını nasıl erişilebilir ve ulaşılabilirlik açısından neler yaptığı konusunda bilgim yok,"* denilerek bu belirsizlik ifade edilmiştir.

Engelli Bireylerin Yaşadığı Ulaşım Sorunları

Daha önceki bölümde erişilebilirlik kavramıyla ulaşılabilirlik kavramının karıştırıldığı belirtilmiştir. Ulaşılabilirlik yaşanılan bölge içinde bir alandan diğer alana seyahat etmeyi anlatmaktadır. Engelli bireyler çoğu zaman yaşadıkları yerde seyahat edebilmek için kendilerine uygun araç ve teknolojik desteğe ihtiyaç duymaktadır. Tekerlekli sandalye kullanan biri uygun bir araç olmaması durumunda toplu taşımayı kullanamamaktadır. Görme engelli birey refakatçi desteğiyle veya bireysel olarak seyahat etmek istediğinde teknolojik olarak donatılmış bir otobüs, metro durağında gerekli erişilebilirlik düzenlemelerin olması ile birlikte seyahat hakkından yararlanmaktadır.

Bu bağlamda, EKK-1 tarafından, *"En büyük yaşadığımız sorun ulaşım,",* EEK-4 *"En basitinden söylemek gerekirse sokağa çıktığımız andan, eve girdiğimiz ana kadar hemen hemen her an bir görme engelli için tehlike unsuru olabiliyor."*, EKK-2 "*Zaten çoğu kalırım engellilere uygun değilken bir de kaldırıma araç park ederek çok az olan kaldırımın engelliye uygun olan bölümünü işgal etmemeleri gerektiğini anlamak bu kadar zor olmamalı."* denilerek bu durum açıkça ortaya konmuştur.

Ulaşımın, erişilebilirlik ile birlikte en çok kullanılan kelime olduğu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda, katılımcılar tarafından ulaşım sorunlarının başlangıç noktasının evden çıktıkları an olarak ifade edildiği görülmekte ve bu durum, sokak ile caddelerde yürüme konusunda karşılaşılan zorluklara da işaret etmektedir. Özellikle ulaşım sorununa ilişkin bölümlerin kodlandığı belirtilmektedir. Engelli bireylerin, kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için çoğu zaman evlerine hızlı bir şekilde ulaşmak istedikleri, ancak bunu sağlayacak ulaşım araçlarıyla ilgili ciddi sorunlarla karşılaşıldığı vurgulanmaktadır.

Makul Uyumlaştırmaya İlişkin Görüşler

Makul uyumlaştırma, engellilerin her türlü temel özgürlüklerini toplumun diğer kesimleri ile eşit bir şekilde kullanmalarını ifade etmektedir. Makul uyumlaştırmanın gerçekleşebilmesi için temel olan kıstas ölçülülük ve aşırı yük getirmeyen düzenlemeler olmasıdır. Aynı zamanda makul yoğunlaştırmanın gerçekleştirilmesinde yaşanılan ülkenin hükümetine pozitif bir sorumluluk yüklediğini de söylemek mümkündür (Erten ve Aktel, 2020).

Mehmet Kızıltaş (2021)'a göre; "Makul uyumlaştırma, görme engelli bir öğrenci okul içinde güvenli hareketi için erişilebilir rehber yol ve dersleri takip edebilmesi için ders materyallerinin Braile baskılı sesli ve ders notlarını ses kayıt cihazı ile kaydedebilme olanağının sunulması, ev içinde kullandığı beyaz eşyaların Braile alfabeli, dokunmatik ve sesli olarak kullanıma uygun şekilde tasarlanması, tekerlekli sandalye kullanan bireylerin iş yerlerine erişimi için erişilebilir düzenlemelerin yapılması, ofiste kullanılan araçların erişilebilir olması gibi örnekler verilebilir.".

Çalışmada en az kodlama yapılan alan olarak dikkat çeken bu bölümde, her iki katılımcı tarafından iş yapma biçimlerine yönelik yaşadıkları durumlar ifade edilmektedir. EEK-5 tarafından, *"Çalışırken yazı yazma işlerini çok fazla yapamıyorum. Sekreter veya personel arkadaşlardan destek istiyorum."* denilerek bu süreç açıklanmıştır. EEK-10 kodlu katılımcı ise, engellilik durumundan kaynaklanan iletişim problemlerinin en aza indirilmesi amacıyla farklı bir iletişim biçimi olarak yazı yazmanın tercih edildiği ve bu yöntemin sorunu giderdiği ifade edilmektedir. Bu yöntemin de makul uyumlaştırma

kapsamında gerçekleştirildiği görülmektedir. EEK-10 tarafından, *"Konuşmada güçlük yaşamamdan dolayı bazen yazışarak anlaşmayı tercih ediyorum."* sözleriyle bu durum ortaya konmuştur.

Engelli Bireylere İstihdamda Teknolojik Destek ve Gerekli Programların Sağlanması

Engelli bireylerin eğitimden istihdama kadar geniş bir alanda yaşamını kolaylaştıran en önemli dönemin teknolojik gelişmeler olduğu görülmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte engelli bireylerin iş yapması kolay olmakta hatta tartışmalı olsa da birçok engellinin sosyalleşmesinin de bir aracı haline dönüşen internet teknolojisi ve bununla birlikte gelişen cep telefonları, bilgisayarlar gibi teknolojik cihazların yaşamlarımız üzerinde yeri yadsınamaz boyuttadır. Buradan hareketle ihtiyaç duyulan engelli bireylerin istihdamı için kolaylaştırıcı ve erişilebilirliği artırılmasına yönelik sağlanan teknolojik desteklerin işveren ve engelli bireyler tarafından durumu anlaşılmaya çalışıldı.

Katılımcılar tarafından internetin iş yapma süreçlerinde önemli bir rol oynadığı ifade edilmektedir. EEK-1 tarafından, *"İnternet benim için büyük bir kolaylık sağlamaktadır."* denilerek bu durum vurgulanmış; diğer bir katılımcı olan EEK-7 tarafından ise, *"İnternet üzerinden yazdığım köşe yazılarını mail olarak gönderiyorum."* ifadeleriyle internetin pratik bir kullanım örneği sunulmuştur. Ancak, buna karşılık birçok katılımcı tarafından bu konuda yeterli görüşün belirtilmediği dikkat çekmektedir. Buradan hareketle, çoğu katılımcının teknolojik anlamda ihtiyaç duyulan yazılım ve cihazlara sahip olamadığı sonucuna varılmaktadır. Kodlamalara göre, internet teknolojisinin en çok kullanıldığı ve engelli bireylerin işlerini genellikle bilgisayar, ses kayıt cihazları ve fotoğraf makineleriyle gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Engelli Olma Durumundan Dolayı Tanınan Haklar

Engelli bireyler, istihdam edilirken bazı destekler işveren tarafına ve engelli bireye yönelik verilmektedir. Ancak bununla birlikte istihdam süreci karmaşık bir yapıya sahip olduğu için yapılan işin durumuna göre çeşitli desteklerin sunulması gerekli olabilir. Bu destekler engelli bireyin istihdam sürecinde uğramış olduğu çeşitli engellerin kaldırılması bağlamında da etki etmektedir. Görme engelli bir birey iş yaparken asistana ihtiyaç duyabilir veya bedensel engelli birey için mekânsal erişilebilirlik ile ilgili önceden önlem almak gerekebilir.

Bu doğrultuda katılımcılara sorulan "Bir engelli çalışan olarak çalıştığınız kurumdaki diğer çalışanlar ile eşit haklara sahip misiniz?", "Kurumunuzda çalışan engelliler ile diğer çalışanlar eşit haklara sahip mi?", "Engelli medya çalışanları veya içerik üreticilerinin iş yaşamında sosyal ve ekonomik haklarını aldığını düşünüyor musunuz? sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir.

Engelli katılımcılar tarafından, yapmakta zorlanılan işlerle ilgili olarak iş yerinde ya da ev ortamında destek alındığı belirtilmektedir. EEK - 5 tarafından, *"Görme engelli olduğum için bazen ek destek talep edebiliyorum. Çalışırken yazı yazma işlerini çok fazla yapamıyorum. Bunun için de sekreter arkadaşlarımız veya müsait olan bir personel arkadaşımızdan destek istiyorum."* denilerek bu durum ifade edilmiş; EEK - 7 "*Önemli bir an veya olaya tanıklık ettiysem fotoğraf ve görsel çekilmesi için çevremdeki arkadaşlardan destek istiyorum"*. EEK - 13 tarafından ise *"Sahada röportajlarım oldu. Şartları önceden düzenleyerek gidiyorum,"* sözleriyle hazırlık sürecine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda, medya kurum yöneticisi olarak katılan bir katılımcı tarafından, farkındalık oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen bir programın engelli bir birey tarafından sunulduğu aktarılmaktadır.

Medya meslek örgütü temsilcileri tarafından da, genellikle işverenlerin ya da engelli bireylerin talebi doğrultusunda erişilebilirlik bağlamında düzenlemelere destek verildiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, MKYKK - 1 tarafından: *"Kurumumuzda engelli bireylerin ihtiyaçları gözetilerek uygun çalışma ortamı sağlanmaktadır. Engelli bireylerimiz ve engellilik adına yaptığımız yayınlarla da bu konuda farkındalık yaratmak, engellilerin sorunlarını, ihtiyaçlarını gündeme taşımak öncelikli yayın amaçlarımızdandır"*. *MMÖEK-1 "Yaklaşık 2 bin üyemiz var. Üyelerimiz arasında engelli bireyler var. Ancak üyelerimiz arasındaki engelli bireylere yönelik olarak, onlara özel olarak geliştirilmiş bir uygulamamız ya da politikamız yoktur." MMÖEK-2 "Engelli çalışanların talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda işverenleri ile ortak çalışmalar*

yapıyoruz. Bu genellikle engelli durumundan dolayı kısıtlanan habere ulaşmadaki hareket kabiliyetine çözüm bulmak şeklinde oluyor. Diğer özel talepleri de işveren ve cemiyet olarak birlikte karşılamaya çalışıyoruz." sözleriyle bu yaklaşım örneklenmiştir.

Çalışanların Sosyal ve Ekonomik Hakları

Bu tema ile medyada çalışan engelli bireyler ve diğer çalışanlar arasında hak bakımından herhangi bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Engelli bireylerin istihdam sırasında bazen maaş, sigorta ve diğer haklar bağlamında sağlıklı çalışanlara göre daha düşük seviyede haklarla istihdam edildikleri varsayımından yola çıkarak katılımcılara bu konuda şu sorular yöneltilmiştir: *"Bir engelli çalışan olarak çalıştığınız kurumdaki diğer çalışanlar ile eşit haklara sahip misiniz?", "Kurumunuzda çalışan engelliler ile diğer çalışanlar eşit haklara sahip mi?", "Medya sektöründe engelli çalışanlar ile diğer çalışanlar arasında farklılık olduğunu düşünüyor musunuz?", "Engelli medya çalışanları veya içerik üreticilerinin iş yaşamında sosyal ve ekonomik haklarını aldığını düşünüyor musunuz?"*

Engelli bireylerin çoğunluğu eşit şartlarda istihdam edildiklerini ifade etmişlerdir. EKK-1 tarafından, *"Kamu kurumlarında herkes derece ve kıdemine göre maaş alıyor. Bu yönden eşit olduğumuzu söyleyebilirim,"* denilerek bu görüş ortaya konmuştur. EEK-4 *"Haber sitesinde bir çalışan olmadığım için bir şey söyleyemeyeceğim. Sivil toplum çalışmalarında gönüllülük esasına dayalı hareket ettiğimiz için herkesin eşit haklara sahip olduğunu söyleyebilirim"*. EEK-5 *"Şu anda çalıştığım kurum bir devlet kurumu olduğu için herkes bulunduğu pozisyon içerisinde haklara sahip. Ben üst düzey yönetici pozisyondayım. Dolayısıyla birçoğunun amiri olduğumu söyleyebilirim. Bundan dolayı çoğundan daha fazla hakka sahip olduğumu da söylemem gerekiyor. İmza atma yetkisine sahip iki isimden birisi benim.",* EEK-9 tarafından *"Evet! Eşit haklara sahiptim,"* denilerek bu görüş desteklenmektedir. MKYKK-1'in *"Eşit haklara sahibiz. Kurumumuzda görevde yükselme sınavla yapılmaktadır. Engelli personelimiz de bu sınavlara diğer personeller gibi aynı şekilde girmektedirler."*

Ancak bazı katılımcıların sigortalarının yatırılmadığı ya da gönüllü köşe yazarlığı yaptıkları için ücret almadıkları belirtilerek, eşit istihdam koşullarına sahip olunmadığı görülmektedir. EEK-10 *"Haberlerimi yayınlayan medya kurumlarından herhangi ücret karşılığı olmadan köşe yazarlığı yaptığım için hayır eşit şartlarda değiliz"*. EEK-11 *"2014 yılından bu yana çalışmaktayım. Özel bir televizyon kanalından 4 yıl* önce *ayrılma nedenim sigortamın bir süre yatırılmaması."*

Meslek örgütlerinden katılanlar tarafından ise basın sektöründe eşit olmayan koşulların engelli istihdamında daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, MMÖEK - 1 tarafından: *"Engelli medya çalışanları diğerlerine göre çok daha fazla başarı göstermek zorunda kalıyor. Medya ve habercilik zaten çok zor. Üzerine bir de engel durumuyla ilgili zorluklar ve ayrımcılıklar eklenince sakat bir insanın sektörde kalma mücadelesinden galip gelmesi adeta süper güçlere sahip olmayı gerektiriyor. Pek çok engelli meslektaşımız da gururla görüyoruz ki bunu yapabiliyor. Medya sektörü çalışanlarının genel olarak haklarını alamadığını yürüttüğümüz mesleki memnuniyet anketleri ve bilimsel araştırmalarla da zaten ortaya koyuyoruz. Kaldı ki engelli meslektaşlarımız için durumun çok da kötü olduğunu söyleyebilirim."*. sözleriyle bu durum detaylandırılmıştır.

Diğer katılımcılar da benzer görüşleri dile getirmişlerdir: MMÖEK-2 *"Medya çalışanlarının iş yaşamında engelli olsun ya da olmasın sosyal ve ekonomik haklarını tam olarak alabildiklerine inanmıyorum"*. MMÖEK-3 *"Sadece bu meslekte yani basın sektöründe çalışan engelli bireyler değil, tüm fikir işçileri, medya sahipleri ve matbaa çalışanları sosyal olarak iyi konumda olmalarına karşın ekonomik olarak karşılığını alamamaktadır. Özellikle yerel medya tüm boyutlarıyla desteklenmelidir…"* MMÖEK-6 *"Normal bir medya mensubunun yapabileceği pratik işleri engelli bireyler yerine getiremez. Bu konuda devletimizin engelli medya mensubu arkadaşlarımız için ciddi bir çalışma koşulu düzenlemesi ve kolaylık sağlanması gerektiğini düşünüyorum."*.

Kamu kurumlarıyla ilgili olgu ise daha net bir şekilde olumlu olarak değerlendirilmektedir. *MMÖEK – 5 "Devlet kurumlarındaki engelli medya çalışanları ile kendi yağıyla kavrulan özel işletmelerdeki çalışanları elbette aynı*

kefeye koyamayız. Devlet kurumlarındaki çalışanlar bu haklarını yeterince alırken, özel işletmelerde aksaklıklar yaşanmaktadır. Engelli medya çalışanları veya içerik üreticilerinin iş yaşamında sosyal ve ekonomik haklarını tam aldığını düşünmüyorum.".

Meslektaşların Birbirleriyle Olan İletişimi

Engelli bireylerin istihdam edildikleri ortam ve koşullarda yer alan iş arkadaşları ile olan iletişim durumlarının nasıl olduğu anlaşılmak istenmiştir. Engelli bireylerin çalıştıkları ortamda iş arkadaşlarının davranışları kadar, engelli bireylerin de iletişim beceri ve yeteneklerinin yarattığı sorun ve problemler tespit edilmeye çalışıldı. Böylece karşılıklı iletişim kazaları, ayrımcı söylem ve tutumların sorgulanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılara *"Üstlerinizle olan iletişiminizi anlatır mısınız? Yaşadığınız sorunlar var mı?"* sorusu yöneltilmiştir.

Engelli bireylerin meslektaşlarıyla yaşadıkları iletişim kazaları ve maruz kaldıkları ayrımcı söylemlerin, genellikle tesadüfi olmayıp belirli bir amaç (yıldırmak, istifa ettirmek) doğrultusunda gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Aynı zamanda, medya kurum yapısından kaynaklı olsa da ast-üst ilişkilerinin yoğun bir şekilde yaşanmadığı, katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu durum, EKK-1 tarafından, *"Hiçbirimiz birbirimize ast, üst şeklinde davranmıyoruz."* denilerek doğrulanmıştır. Engelli bireylerin anlattığı örnek olaylarda, yaşanılan durumların çoğunlukla ayrımcı davranışların ardından ortaya çıkan iletişim çatışmaları şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. İfadelerden, engelli bireylerin çalıştıkları ortamdaki iş arkadaşlarına kendilerini kabul ettirme yönünde ayrı bir çaba gösterdikleri de anlaşılmaktadır. Hatta engelli bireyler tarafından, kendilerini kabul ettirebilmek adına diğer iş arkadaşlarından daha fazla çalışmanın bile göze alındığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, EEK - 12 tarafından; *"*İşinizi doğru yaptığınız sürece üstlerinizin takdirini alırsınız. Ben hep en *yüksek düzeyde* iş disiplini ile çalıştım. *Ç*ünkü program biterse engelli hakları mücadelemizin kitle iletişim aracı ile milyonlarca engeli olan kişiler ve bu alanda çalışanların da sesi kesilmiş olacaktı. Bu yüzden taşıdığım sorumluluk ülkemdeki tüm engelliler adına olduğu için yüküm ağır ve zordu*."* ifadeleriyle bu çaba ve sorumluluk vurgulanmıştır.

Engelli Bireylerin Mesleki Pozisyonda İlerleme Durumları

Medya sektöründe istihdam edilen veya medya için içerik üreten engelli bireylerin istihdam süreci içerisindeki kademe atlaması veya terfi hakkındaki beklentilerinin yanı sıra bu alanda kendi işlerini yapmaya yönelik isteklerinin anlaşılması adına katılımcılara, *"Şimdi bulunduğunuz pozisyondan daha üst bir yere geleceğinizi düşünüyor musunuz? Nedeniyle birlikte anlatır mısınız?", "Kurumunuz bünyesinde yer alan engellilerin görevlerinde yükselmesi konusundaki düşünceleriniz nelerdir" soruları yöneltilmiştir.*

Kodlamalarda, engelli bireylerin görevde yükselme ile ilgili hedeflerinin olduğu gözlemlenmektedir. Ancak işveren tarafından yeterli katılımın sağlanmadığı görülerek, yalnızca tek bir kodlamada kamu kurumunun görevde yükselme şartları aktarılmaktadır. Bu şartlar kapsamında, engelli bireyler adına herhangi bir olumsuz durumun tespit edilmediği anlaşılmaktadır. MKYKK-1 kodlu katılımcı tarafından, *"Kurumumuzda görevde yükselme sınavla yapılmaktadır. Engelli personelimiz de bu sınavlara diğer personeller gibi aynı şekilde girmektedirler,"* denilerek bu eşitlik vurgulanmıştır. Kodlamalardan, yalnızca çok az sayıda engelli bireyin mesleki ilerleme durumundan bahsettiği görülmektedir. EEK - 1 tarafından, *"Daha iyi bir pozisyona gelebileceğime inanıyorum, Bulunan pozisyondan daha üst bir düzey yer program yapımcısı, editör veya müdür olma ihtimalim elbette her zaman var"*. EEK-3 *"Akademi de ilerlemek için gerekli kriterleri sağlarsam elbette daha üst düzey bir pozisyon olabilir.",* EKK - 2 *"Şimdi bulunduğum pozisyondan daha üst bir yere gelme ihtimalim elbette var. Haber editörlüğü gibi bir iş yapabilirim.",* EEK-12 *"Aslında gelmek istemeyi hayal edemediğim bir yerdeyim. Çünkü 17 yıl engellilerle ilgili yaptığım program ile ülkeme ve engellilik davasına çok önemli kazanımlar sağlama fırsatını en güçlü iletişim aracı olan TV'de yaptım. 3 Dünya Ödülü aldım. Yüzlerce de ulusal ödüller takdir ve teşekkür belgeleri aldım. Elbette kazanımlarım yanında halen öğrenmeye devam ediyorum.*

2 kitap yazdım. Bunlardan biri çok satan 6. basımı çıkan diğeri de yine başlık ve içeriği ile önceki kitabım gibi ilk olan kitaplar oldu. Ülkemin engelliler için eşit yurttaşlık anlayışının en üst seviyelere ulaşması için hala yolumuz uzun ve bu yolda yürümeye devam ediyorum." ifadeleriyle bu beklenti dile getirilmiştir. Engelli bireylerin, yaptıkları işlerde kazandıkları tecrübe ve bilgi birikimi doğrultusunda kariyerlerinde yükselme olanaklarının beklendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu fırsata sahip olan katılımcı sayısının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim EEK-2, EEK-4, EEK-5, EEK-7, EEK-10, EEK-14 kodlu katılımcılar ise medya sektöründe kariyer hedeflerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Engellilerin Haberlerdeki Temsiliyetine Dair Görüşler

Engelli bireyler haberler içerisinde temsil edilirken bazı ön yargılar ile temsil edilebilmektedir. Önyargılar her zaman ayrımcılık amacıyla haberlere taşınmasa da çoğunlukla kahraman, başarı, aciz, yardıma muhtaç gibi uç noktalarda temellendirilmektedir. Buradan yola çıkarak medya sektörü içerisinde içerik üreten veya gazeteci olarak faaliyet gösteren bireylerin görüş ve önerilerinin önemli bir bakış açısı sunması beklenmektedir. Bu amaç doğrultusunda tüm katılımcılara *"Engelli insanlar hakkında medyada yer alan haberler çoğu zaman engelliliği kişisel trajedi, yardım odaklı ya da yeterli görünürlüğün sağlanmadığı yönünde birçok medya kuruluşu ve haberleri eleştirilmektedir. Bir meslek örgütü görevlisi olarak medyada engelliliğin temsilini ve görünürlüğünü nasıl buluyorsunuz? Eğer varsa düzeltilmesi gereken şeyler nelerdir? Çözüm önerilerinizle birlikte lütfen anlatınız." şeklinde bir soru yöneltilmiştir.*

Medya kurum yöneticisi olarak kodlanan katılımcı tarafından, engelli bireylerin basındaki görünürlüğünün artırılmasına yönelik radyo programlarının yapıldığı ifade edilmektedir. MKYKK-1 tarafından, *"Engelli ve dezavantajlı grupların medyada dramatize edilmeden, ötekileştirmeden, eşitlikçi bir yaklaşımla seslerinin duyurulmasını sağlanmalı, olumlu ve başarılı rol modelleri sunulmalı, sosyal hayata katılımları cesaretlendirilmeli, engellilerin hakları ile ilgili farkındalık yaratılmalı, sorunları görünür kılınmalı. Radyoda bu kıstaslara azami özen gösterilmekte, engelli vatandaşlarımıza yönelik yapılan programlarda bu amaçlar ön planda tutulmaktadır."* vurgusu yapılmıştır.

Medya meslek örgütleri tarafından ise engelli bireylerin haberlerdeki görünürlüğünün yetersiz olduğu konusunda ortak bir görüşün vurgulandığı görülmektedir. MMÖEK-1 *"Engelliler de pek çok grup gibi medyada maalesef çok kötü temsil ediliyor. Bunun değişmesi gerektiğini düşünen bir meslek örgütü olarak doğrudan bu konuya odaklanan eğitimler düzenlememizin nedeni de budur. Başta gazetecilerin, haber üretenlerin bakış açılarını düzeltmesi gerekir. Toplumun geneline sirayet etmiş bir yardım odaklı bakış açısı yerine, gazeteci, toplumun bakması gerektiği gibi bir bakış açısıyla topluma seslenmelidir. Çözüm önerilerimiz arasında daha fazla engelli gazeteci istihdamı, bu konudaki eğitimlerin arttırılması ve elbette bir engelli ya da sakat haberciliği için bir etik rehber oluşturulması gerekiyor.",* MMÖEK-2 *"Basın kuruluşları ve yayın mecraları engelli bireylerin gerçek sorunlarını ve haklarını bilimsel çerçevede ele alarak kamuoyuna duyurmalıdır.",* MMÖEK-3 *"Yapılan haberlerin bir ajitasyon şeklinde değil, engelli bireylerin hayat mücadelesini kolaylaştıracak çözümlerin sunulduğu, her birimizin engelli adayı olduğu ön planda tutulmalıdır.",* MMÖEK-5 tarafından, *"Bir meslek örgütü başkanı olarak medyada engelliliğin temsilini ve görünürlüğünü yetersiz buluyorum."* ifadeleriyle bu eksiklik dile getirilmiştir.

Öte yandan, engelliliğin belirli durumlarda suistimal edildiğine yönelik vakalar kamuoyuna yansıdığında, bu durumun haberleştirilmesi kamu yararı ve haber alma özgürlüğü çerçevesinde meşru ve gerekli bir ifade biçimi olarak değerlendirilmektedir. MMÖEK-6 tarafından, *"Bize şikâyet geldiğinde medya organlarına, siz de duyuyorsunuzdur bazı haberlerde engelli kılığına giren bir dilenci ancak atlet gibi sapasağlam bir birey bunların engelli bireylerin suistimal edildiğini de gösteriyor."* denilerek bu durum aktarılmıştır. Aynı zamanda, engelli bireyler tarafından Evrensel İnsan Hakları konusuna yoğun bir vurgunun yapıldığı tespit edilmektedir. EEK-1 *"Eşit haklara sahip bir birey olduklarının bilincinde olarak ve onların kişilik haklarına zarar vermeden yaklaşmalarıdır. Gazetecilik ilkeleri ve Evrensel İnsan Haklarını baz alınarak habercilik devam ettirilmeli.".*

EKK-2 *"Gazetecilik mesleği kişinin hak ve hürriyetlerini zarar vermeme üzerine kurulu bir iştir. (...) Onun yerine Evrensel İnsan Hakları ve insan onuruna uygun*

şekilde dizayn edilmiş habercilik anlayışının yerleşmesi, toplumun engelli bireylere karşı görüş ve düşüncelerini de etkileyecektir.", EEK-6 *"Engelli bireylere yönelik yapılan haberlerin dramatize edici boyutu çoğu zaman rahatsız edici olduğunu düşünüyorum.",* EEK-7 *"Engelli bireyler sadece özel gün ve haftalarda hatırlanmamalı sonra ve problemlerin çözülmesi için dikkatli ve düzenli bir dilin kullanılması gerektiğini düşünüyorum.",* EEK-8 ise *"Engellileri küçük gören haberlerin yapılmaması gerektiğini düşünüyorum."* sözleriyle bu hassasiyeti ortaya koymuşlardır.

Ayrıca, birçok katılımcı tarafından engelliliğin temsiliyetinin engelli bireyler tarafından gerçekleştirilebileceği yönünde görüşlerin paylaşıldığı görülmektedir. EEK-14 tarafından, *"Podcast programım tam da bu alanda, bir farkındalık sağlamak üzerine gazetecilik faaliyeti sürdürüyorum. Amacım olumsuz olan 'sakat' algısını tam tersi yönde dönüştürmek."* EEK-8 *"Kendi çevremden örnek vermek gerekirse tekerlekli sandalye ihtiyacı olan bir komşunun haberini yerel bir medya yaptığında belediye yetkilileri o kişiye evine kadar tekerlekli sandalye getirdi"*. denilerek bu çaba vurgulanmıştır.

Engelli Bireylerin İstihdamına Yönelik Yakın Çevre ve Aile Tepkileri

Bu kodlamada engelli bireylerin istihdama katılmalarına yönelik olarak yakın çevreleri ve ailelerinden gördükleri tepkileri aktarmaları istenmiştir. *Bu amaçla katılımcılara "Yakın çevrenizdeki insanların (aile, arkadaş vb.) çalışmanıza verdiği tepkiler nelerdir?"* sorusu yöneltilmiştir. Engelli bireylerin istihdam edilmesi bir ülke açısından katma değer sağlamasının yanı sıra aile içindeki gelire yönelik de katkı sunmaktadır. Bununla birlikte engelli bireyin özgüveni ve motivasyonunu da artırmaktadır. Ancak bazı durumlarda yakın çevre ve ailelerin engelli bireyin istihdama katılmasına sıcak bakmadığı durumlarda olabilmektedir. Bu durumlar genellikle ailenin engelli bireye karşı ön yargıları ve olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle olabildiği gibi korumacı bir anlayışın sonucunda da gerçekleşmektedir.

Kodlamalarda, engelli bireylerin çoğunlukla olumlu ifadelerin kullanıldığı gözlemlenmektedir.

EEK-1 *"Ailem ve çevremdeki insanlar da seviniyor ve takdir ediyorlardı, arkadaşlarım ve ailem çok fazla sevindiler.",* EEK-3 *"Ailem elbette her zaman olumlu karşıladı onların desteği ile eğitim hayatıma devam edebildim.", EEK-4 ve EEK-5 "Yakın çevremdeki arkadaşlarımın olumlu tepki verdiğini düşünüyorum.", EEK-10 "Pozitif tepkiler verdiler. Çünkü kendim gibi engelli bireylerin durumlarını anlatmaya çalıştım. Ailem de bu konuda destek oldu." ve EEK-12 "Ailem, arkadaşlarım ulusal bir TV kanalında engelli hakları mücadelesi veriyor olmamdan gurur duyarlar. En üst düzeyde de saygı görürdüm. Bu durum benim sorumluluk bilincimi ve elde ettiğimi başarımı korumak için daha disiplinli çalışma motivasyonumu da arttırırdı. Engeli olan bireyler için rol model ve ideallerindeki kişi gibi sonradan öğrendiğim çok geri bildirimler aldım." İfadeleriyle bu konu hakkındaki düşüncelerini aktarmışlardır.* Bu görüşlerde genelde; "sevinmek" ve "olumlu" kelimelerinin daha sık kullanıldığı dikkat çekmiştir. Çevreden gelen pozitif tepkiler aktarılmakla beraber; aile veya yakın çevre tarafından sergilenen korumacı ve negatif ayrımcılık olarak değerlendirilebilecek davranış ya da tutumların da olduğu anlaşılmaktadır.

EEK-14 tarafından, *"Üniversiteyi kazandığımda, Gazetecilik Bölümünü kazandığımı öğrenen istisnasız tüm yakın çevrem, tüm aile üyelerim bana tepki göstermişti, 'Bu halinle nasıl gazetecilik yapacaksın sen?'* diyerek," ifadeleriyle bu negatif tutum örneklendirilmiştir. Engelli bireylerin, çevreleri tarafından negatif ayrımcılığa maruz bırakılmalarına rağmen belirli alanlarda istihdam içinde yer aldıkları görülmektedir.

EEK-11 tarafından, *"Diyabet açıkça bende ağır geçmekte özellikle pandemi ile birlikte bağışıklık sistemimdeki çöküş nedeni ile çabuk yorulmaktayım. Bu nedenle ailem ve/veya arkadaşlarım yoğun tempoda çalışmamdan memnun olmayabiliyorlar ve sık sık uyarılarda bulunuyorlar."* denilerek hem istihdam durumu hem de çevreden gelen tepkiler paylaşılmıştır.

Gazeteciler ve İçerik Üreticilerine Mesleki Öneriler

Katılımcıların engelli bireylere ve diğer meslektaşlarına yönelik olarak yapmış oldukları öneriler bu başlık altında kodlanmıştır. Engelli bireyler açısından medya alanında

istihdam edilen veya bu alana yönelik uzmanlaşmak isteyen kişiler için deneyim ve tecrübelerini aktarmaları beklenmiştir. Bu amaçla gazeteci katılımcılara *"Engelli bireylerin meslek yaşamına katılımları hakkında verebileceğiniz önerileriniz var mı?"* ve yöneticilere ise *"Engelli gazeteci çalıştıran bir kurum olarak engelli istihdamına yönelik görüşlerinizi ve engelli bireylere önerilerinizi anlatır mısınız?" soruları yöneltilmiştir.*

Meslek örgütü katılımcıları ile medya yöneticisinin ise medya alanını hem engelli bireyler açısından hem de diğer meslektaşları açısından değerlendirmesi ve medya alanında istihdam edilmek isteyen ya da eğitim alan kişiler için öneriler sunmaktadırlar.

Engelli bireylerin ve diğer katılımcıların ifadelerinden yola çıkılarak, mesleki önermeler sırasında özellikle üniversite eğitiminin alınması gerektiği ve teknik konularda engelli bireylerin kendilerini geliştirmelerinin önemi vurgulanmaktadır. EEK-1 *"Öncelikle yaptıkları mesleği severek yapmalılar ve meslek alanında kendilerini yetiştirmeleri gerekmektedir.",* EKK-2 *"Gazetecilik gibi zor bir mesleğe başlayacaklarsa mesleğin içeriğini ve neler yapıldığını detaylı şekilde öğrenmeleri gerekiyor. Aynı zamanda üniversitelere giderek bu işin hocalarından eğitimini almak da önemli bir kazanım sağlayacaktır. Uluslararası bir dönem yaşadığımız için de elbette mümkün olduğunca çok dil bilmenin önünüzü açacağını söyleyebilirim.",* EEK-3 *"Engelli bireylerin kendilerine acımaması, başkasının acımasına da müsaade etmemesi gerekiyor.",* EEK-7 *"Yapacağınız meslek ne olursa olsun çok fazla mücadele etmeniz gerektiğini bilin. Hiçbir şey altın tepside size sunulmuyor. Hatta çoğu zaman dışlanma, ötekileştirme gibi kötü durumlarla da karşılaşmanız olası. Zamanla bunların azalacağını düşünüyorum."* ifadeleriyle mesleki eğitime vurgu yapılmıştır.

Bunun yanı sıra kavramsal olarak "inanç, gelişim, dijitalleşme, kapasite" kelimelerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmekte ve bu durum, kişisel motivasyonun yanı sıra bireysel kapasitelerin geliştirilmesi gerektiğine dair bir çıkarımın yapılmasına olanak tanımaktadır.

EEK-11 *"Ortopedik veya bir başka engel açıkça birlik ve beraberlik içerisinde rahatlıkla aşılır. Aşılamayan tek engel kendisini sağlam zannedip beyninde insanlar hakkında olumsuz düşünce taşıyıp empatiden yoksun insanlardır bana göre. Bu nedenle kendimize inandığımız müddetçe başarı kaçınılmaz olacaktır. 99 kapı yüzümüze kapansa 100. kapı mutlaka açık olacaktır. O nedenle vazgeçmediğimiz müddetçe kazanacağımıza inanıyorum.",* EEK-13 *"Mazeret üretmeden çalışalım ve kendi başarımızın mimarı da emekçisi de biz olalım. Evet! Kabul ediyorum, diğerlerine göre daha zor şartlarımız var. Ancak imkânsız değil. İletişim kuralım. Doğru ifadelerle taleplerimizi iletelim. Görmek zorundalar demeyelim biz gösterelim. Hem bizim için hem sonraki jenerasyonumuz için sokağa çıkmamız ve başarmamız gerek. Başlamadan bitti demeyelim."* ifadeleriyle bu motivasyon ve inanç vurgulanmıştır.

Katılımcılar tarafından, dijitalleşmenin etkisiyle engelli bireylerin istihdamında uzaktan çalışma veya hibrit çalışma modellerinin de kullanılabileceği belirtilmektedir.

EEK-12 "*Aslında medya her pozisyonu ile engeli olan bireylerin kolaylıkla yapabilecekleri bir meslek. Ancak bunun için medyada dönüşüm şart. Medya bizim çalıştığımız yıllardaki gibi değil. Dijitalleşme medyayı çok etkiledi. Kâğıt basılı gazeteler kapanırken dijital yayınlar arttı. Her birinin editör ihtiyacı da var."* ifadeleriyle medyadaki dönüşümün istihdam olanaklarına etkisi aktarılmıştır.

Medya meslek örgütleri ve medya yöneticisi olarak katılım sağlayan kişiler tarafından ise, özellikle devlet desteğinin ve teşviklerinin artırılması gerektiği ifade edilmektedir. MMÖEK-4 *"Her kamu kurum ve kuruluşu gibi tüm basın kuruluşlarında da engelli istihdamı mutlaka yapılmalıdır. Onlara çalışacakları huzurlu ortamı sağlamalıyız. Özellikle İnternet gazetelerinde çalışmaları daha uygun olacağından çalışmaları teşvik edilmelidir. Devletinde bu konuda teşvikleri olmalı. Sigorta vergi ücretlerini fondan desteklemeleri gibi."* sözleriyle bu öneriler sunulmuştur.

SONUÇ

Bu araştırma, engelli bireylerin medya sektöründe yaşadıkları istihdam deneyimlerini ve bu deneyimlerin arka planında yer alan yapısal, kültürel ve kurumsal dinamikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, engelli bireylerin medya alanındaki varlıklarının yalnızca

istihdamla sınırlı olmadığını; aynı zamanda toplumsal algı, temsiliyet, erişilebilirlik ve ayrımcılık gibi çok katmanlı sorunlarla da doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla engelli bireylerin medya sektöründeki istihdam süreçlerinin sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi, yalnızca mesleki koşulların değil; bireylerin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve fiziksel çevrenin de bütüncül biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler, engelli bireylerin iş yaşamında yalnızca bireysel performanslarıyla değil, aynı zamanda toplumsal önyargılarla da mücadele ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların çoğu, mesleki kabullerini ve yeterliliklerini kanıtlayabilmek adına ortalamanın üzerinde çaba sarf ettiklerini ifade etmiştir. Bu durum, engellilikle ilgili toplumsal ön kabullerin, bireylerin üretkenliğini gölgelediğini ve iş yapma kapasitelerinin sürekli olarak sorgulandığını göstermektedir. “Bu işi yapabilir mi?” gibi örtük ya da açık biçimde yöneltilen sorular, engelli bireylerin meslek hayatlarında sürekli bir ispat çabası içerisine girmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda, tıbbi modelin bireyi bireysel eksiklik temelinde tanımlayan yaklaşımının, medya sektöründe dolaylı biçimlerde de olsa sürdüğünü söylemek mümkündür.

Ancak çalışmanın genel sonuçları, engellilik meselesinin yalnızca bireysel bir eksiklik ya da tıbbi bir problem değil; toplumsal yapılar tarafından şekillendirilen bir olgu olduğunu göstermektedir. Sosyal modelin öne çıkardığı üzere, engelliliği sorunlu hale getiren asıl unsur bireyin fiziksel ya da zihinsel farklılıkları değil, toplumun bu farklılıklarla başa çıkmadaki yapısal yetersizlikleridir. Bu çerçevede, medya sektöründe engelli bireylerin varlığı yalnızca ekonomik bir kazanım değil, aynı zamanda toplumsal bir eşitlik ve adalet mücadelesidir.

Katılımcıların büyük bölümü, mesleklerini yalnızca bir geçim aracı olarak değil; aynı zamanda engelliliğe dair kalıplaşmış yargıları dönüştürebilecek bir etki aracı olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bu noktada medya, yalnızca engellilerin görünürlüğünü artıran bir platform değil aynı zamanda stereotiplerin yeniden üretimini engelleyen, toplumsal farkındalığı geliştiren bir araç haline gelebilir. Ancak bu potansiyelin hayata geçebilmesi için, yalnızca içeriklerin biçimi değil; bu içerikleri üreten bireylerin desteklenme biçimleri de gözden geçirilmelidir. Bu durum, sosyal modelin savunduğu hak temelli dönüşüm anlayışıyla da örtüşmektedir. Engelli bireylerin medya sektöründe aktif özne haline gelmesi, yalnızca temsiliyet açısından değil; söylem üretim süreçlerine dahil olabilmeleri bakımından da dönüşümsel bir değere sahiptir.

Araştırma bulguları, engelli bireylerin yalnızca gönüllü içerik üreticisi olarak değil; profesyonel, sürekli ve hak temelli bir yaklaşımla medya kurumlarında istihdam edilmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Gönüllülük temelli istihdam biçimlerinin, emeğin karşılık bulmaması ve istismara açık hale gelmesi nedeniyle uzun vadede sürdürülebilir olmadığı görülmektedir. Engelli bireylerin yalnızca istihdam edilmesi değil, sosyal modelin sunduğu hak ve eşitlik perspektifi doğrultusunda üretim süreçlerine dahil edilmesi, etik bir sorumluluk ve toplumsal zorunluluktur.

Medya meslek örgütlerinin engelli bireylerin medya sektörüne katılımı konusunda olumlu söylemler üretmelerine rağmen, uygulamada yapısal ve bütüncül adımlar atmadıkları tespit edilmiştir. Yerel medya örgütlerinin donanım ve kaynak eksiklikleri, erişilebilirlik çalışmalarının yaygınlaştırılmasını engellemektedir. Söz konusu durum çalışmanın varsayımları ile de örtüşmektedir. Bununla birlikte, bazı yerel örgütlerin teknik destek ve erişilebilirlik düzenlemeleri sunduğu örnekler, sosyal modelin pratikteki karşılıklarının mümkün olduğunu göstermektedir.

Medya içeriklerinin sorgulandığı çalışmalarda, medya içeriklerinde engelli bireylerin temsiliyetinin çoğunlukla fiziksel farklılıklar ve olağanüstü başarı öyküleriyle sınırlı kaldığının altı çizilmektedir. Bu anlatılar, engelli bireylerin toplumsal yaşamda sıradan bireyler gibi yer alma kapasitesini göz ardı etmekte ve ayrımcı temsiliyetin yeniden üretimine neden olmaktadır. Bu noktada medya çalışanlarının engellilik konusunda eğitilmesi, kullandıkları dil ve söylemler açısından farkındalık kazanmaları büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın önerileri hem medya meslek örgütlerine hem de işverenlere yönelik olarak iki düzeyde şekillenmiştir. Medya meslek örgütlerinin çatısı altında "Engelli Medya Çalışanları" birimi kurulması, “Engellilik ve Temsiliyet

Kılavuzu" hazırlanması ve mesleki eğitim programlarında engelli bireylerin öncelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, ayrımcılık yapan medya çalışanlarına yönelik yaptırımlar geliştirilmesi ve engelli bireylerin kendi meslek örgütlerini kurmaları için yasal ve kurumsal destek sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

İşverenler açısından ise, engelli bireylerin bilgi, beceri ve yeteneklerine göre istihdam edilmesi, yalnızca gönüllü pozisyonlarla sınırlı kalmayıp kadrolu görevlerde yer almalarının sağlanması ve çalışma ortamlarında erişilebilirliğe yönelik düzenlemelerin yapılması gereklidir. Ayrıca kamu kurumları, özellikle TRT ve İletişim Başkanlığı gibi alanın belirleyici aktörleri, bu alanda öncü rol üstlenmeli ve kapsayıcı istihdam modellerini teşvik etmelidir.

Araştırmanın sınırlılıklarından biri, medya yöneticilerinin çalışmaya katılımının düşük kalmasıdır. Bu durum, özellikle karar alma mekanizmalarının analizini sınırlamış; yönetsel süreçlerdeki engellerin doğrudan tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu eksikliğin giderilmesi ve karar verici pozisyondaki aktörlerin dahil edilmesi, literatür açısından daha derinlemesine bir çözümleme imkânı sunacaktır.

Sonuç olarak, engellilik kuramları yalnızca akademik tartışma alanına ait değildir; aynı zamanda toplumsal dönüşümün yol haritasını çizebilecek kuramsal araçlardır. Tıbbi model, bireyi toplumdan soyutlayarak normatif sağlık tanımları üzerinden sınırlandırırken; sosyal model, bu sınırların toplumsal yapı tarafından inşa edildiğini ve değiştirilebileceğini savunur. Medya sektörü, bu iki kuramın kesiştiği en kritik alanlardan biridir. Engelli bireylerin medya alanındaki varlığı, yalnızca istihdam açısından değil, söylem üretimi ve temsiliyet bakımından da sosyal modelin savunduğu hak temelli bir dönüşümün pratiğe yansımasıdır. Bu nedenle medya sektörünün her alanında, engelli bireylerin görünürlüğünü ve etkinliğini artıracak yapısal, kültürel ve kurumsal dönüşümlere ihtiyaç vardır. Engelli bireylerin yalnızca temsil edilmesi değil; nasıl temsil edildikleri ve bu sürece ne ölçüde dahil olabildikleri de belirleyici bir unsur olarak dikkate alınmalıdır. Bu doğrultuda yapılan her akademik çalışma, yalnızca alanyazına değil aynı zamanda engeliler adına; daha adil, eşitlikçi ve kapsayıcı bir toplumun inşasına katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

Akyıldız, N. A. (2017). Avrupa Birliği'nde engelli politikası. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies, 13,* 48-59. https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1332

Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı.* http://kaynasli.gov.tr/kurumlar/kaynasli.gov.tr/dosyalar/AVRUPA%20B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20TEMEL%20HAKLAR%20%C5%9EARTI.pdf (Erişim tarihi: 31 Mayıs 2024)

Balaban Salı, J. (2012). Verilerin toplanması. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (ss. 134-161). Anadolu Üniversitesi.

Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmesi. (2006), https://treaties.un.org/Pages/Home.aspx, (Erişim Tarihi: 29 Haziran 2025).

Bülbül,Y.Ö. (2023) Engellilerin Erişilebilirlik Tepkisi ve Dayanışma Çağrısı, *9. Köy Gazetecilik için dayanışma, engelliler ve medya özel sayı,* https://9koy.org/e-dergi (Erişim tarihi: 30 Haziran 2025)

Cavkaytar, A., & Diken, İ. H. (2007). *Özel eğitime giriş*. (3. Baskı). Kök Yayıncılık

Çoban, G. S. (2021). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizil yetenekler. *European Journal of Educational and Social Sciences, 6*(1), 111-118.

Deniz İş Kanunu. (1967, 29 Nisan). *Resmi Gazete (Sayı: 12586).* https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.854.pdf

Disabilty. (2023, 7 Mart). https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health?utm_source (Erişim tarihi: 29 Haziran 2025).

Ellis, K. (2016). *Disability Media Work.* Palgrave Macmillan US. Retrieved from https://www.perlego.com/book/3489274/disability-media-work-opportunities-and-obstacles-pdf (Original work published 2016). (Erişim tarihi: 30 Haziran 2025).

Engelliler Hakkında Kanun. (2005, 7 Temmuz). *Resmi Gazete (Sayı: 25868).* https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Erbil Erdugan, F. (2010, Kasım). *Türkiye'de özürlü yoksulluğu ve mücadele politikalarının değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören örneği.* https://aile.gov.tr/media/2636/fatma_-erbil.pdf (Erişim tarihi: 6 Mart 2024)

Ersöz, E. (2020). Engellilere yönelik ayrımcılık ve makul uyumlaştırma kavramı. *Necmettin Erbakan University School of Law Review, 3*(2), 149-163.

Erten, Ş., & Aktel, M. (2020). Engellilerin erişebilirlik hakkı: Engelsiz kent yaklaşımı çerçevesinde bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11*(28), 898-912. https://doi.org/10.21076/vizyoner.691690

Foucault, M. (2002). *Kliniğin doğuşu tıbbî algının arkeolojisi* (Ş. Ünsaldı, Çev.). Epos Yayınları.

Genç, Y., & Çat, G. (2014). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi, 8*(1), 363-394.

Gönülaçan, A. (2016). Engelli istihdamına yönelik işveren tutumları: Trabzon örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*(3), 111-130. https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455300

Güneri, H. (2014). *Türkiye'de engelli istihdamı: 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer alan engellilere ilişkin kota uygulaması* [Uzmanlık tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü]. https://www.csgb.gov.tr/media/34043/hande-gu-neri-uzmanlik-tezison.pdf

International Classification of Functioning, Disability and Health. (2024, 20 Şubat). *ICF Category.* https://icd.who.int/dev11/l-icf/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2ficd%2fentity%2f619527855?view=H1 (Erişim tarihi: 21 Şubat 2025)

International Labour Organization. (1983). *Convention No. 159: Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons)*. https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=-NORMLEXPUB:12100:0::NO::P 12100_INSTRUMENT_ID:312304. (Erişim tarihi: 29 Haziran 2025)

Kanyılmaz Polat, E. (2020). Engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara yönelik nitel bir araştırma: Çanakkale örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(39), 869-897. https://doi.org/10.46928/iticusbe.758135

Karaaslan, L. (2020). Geçmişten günümüze engelli istihdamı: Engelliler için nitelikli istihdamda yeni yaklaşımlar. *Çalışma İlişkileri Dergisi, 1,* 46-58.

Karataş, K. (2002). Özürlülere yönelik ayrımcılık ve ayrımcılıkla savaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 2*(1), 1-10.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 62-80.

Kızılaslan, A., Zorluoğlu, S. L., Yüce, A., & Sözbilir, M. (2016). Yeti yitimi modellerinin tarihsel süreci. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 183-197. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2016.16.1-5000182917

Kızıltaş, M. (2021). *Engellilerle iletişim engellilerle 360° kapsayıcı ve doğru iletişim metotları.* Ceres Yayınları.

Lengnick-Hall, M. L., Gaunt, P. M., Kulkarni, M. (2008). *Overlooked and underutilized: people with disabilities are an untapped human resource*, Human Resource Management, 47(2), 255-273. DOI:10.1002/hrm.20211

Maslow A. H. (1943). *A theory of human motivation*. originally published in psychological review, 50, 370-396., Classics in the History of Psychology An internet resource developed by Christopher D. Green York University, Toronto, Ontario ISSN 1492-3713, https://livros01.livrosgratis.com.br/ps000137.pdf (Erişim Tarihi: 30.06.2025)

Meşe, Y. D. D. İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, (33)*. https://doi.org/10.21560/spcd.17773

Nuhrat, Y. (2020). Sosyal ve kültürel antropolojide özdüşünümsellik: Sahadan örnekler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 23*(1), 130-156. https://doi.org/10.18490/sosars.728322

Oliver, M. (2011). Sakatlığın ideolojik inşası. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Ed.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (ss. 227-242). Koç Üniversitesi Yayınları.

Öz, C. S., & Orhan, S. (2012). Özürlü istihdam yöntemlerinin uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Çalışma İlişkileri Dergisi, 3*(2), 36-48.

Özdemir, B. & Atabek, N. (2020). Engele sahip insanlara ilişkin haberlerin Birgün, Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Şafak gazetelerindeki sunumu. *Dördüncü Kuvvet*. 3 (1). 1-20.

Sözen, H. (2023). Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde engellilere yönelik yasal düzenlemeler: Fransa, İspanya ve Almanya örneği. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 121-136. https://doi.org/10.57114/jswrpub.1296900

Şarlak D, Celbiş O. (2022). Engelli bireylere yönelik toplumsal tutumlar ve sosyal rehabilitasyon çalışmaları. In. Öztürk E. (edt). *Psikotravmatoloji. Türkiye Klinikleri*, (s.142-150).

Şen, M. (2018). Türkiye'de engellilere yönelik istihdam politikaları: Sorunlar ve öneriler. *Sosyal Güvenlik Dergisi, 8*(2), 129-152. https://doi.org/10.32331/sgd.493016

Tasa, H., & Mamatoğlu, N. (2018). Engelli bireylere yönelik tutum değişimi ve duyarlılık eğitimleri. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, 3(1), 11-21.

Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Ed.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (ss. 31-50). Koç Üniversitesi Yayınları.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (t.y.a). *Güncel Türkçe sözlük.* https://sozluk.gov.tr/?ara=ayrımcı (Erişim tarihi: 26 Nisan 2024)

United Nations. (1948, December 10). *Universal Declaration of Human Rights*, Article 25. Genel Kurul kararı 217 A(III). https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (Erişim tarihi: 1 Temmuz 2025)

World Health Organization. (2013, Ekim). *How to use the ICF: A practical manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).* https://cdn.who.int/media/docs/default-source/class. (Erişim tarihi: 29 Haziran 2025)

Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın tarihsel inşası. İçinde K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (Ed.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler* (ss. 7-18). Karekök Eğitim Basım Yayım.

Yenipazarlı, A., Çondur, F., & Cömertler, N. (2020). Engelli bireylerin kamu hizmetlerinden memnuniyeti: Nazilli ilçesi örneği. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(2), 77-93.

Yurttakal, E. (2019). *Türkiye'de bedensel engellilerin istihdamı: Kariyer meslekler örneği* [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=HAaDdZ9gVUz6RsuobN_hfQ&no=ah6ciPq3KBUqktvmsbng

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (05.12.2022, Karar No: 403) alınmıştır.

Teşekkür

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde katkıları olan Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine teşekkür ederiz.

Görüş ve deneyimlerini paylaşarak çalışmamıza değer katan tüm katılımcılara içtenlikle teşekkür ederiz.

THE SUKUK - GDP RELATIONSHIP AND CORPORATE-SOVEREIGN SUKUK DISTINCTION: EVIDENCE FROM NON-ISLAMIC AND ISLAMIC COUNTRIES

SUKUK- GSYİH İLİŞKİSİ VE KURUMSAL SUKUK – KAMU SUKUK FARKI: İSLAMİ OLMAYAN VE İSLAMİ ÜLKELERDEN KANITLAR

Melek Nur OSANMAZ, İbrahim Halil EKŞİ, Samet GÜRSOY, İfet BİLİR

91

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1588-1598
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1659088

Geliş Recieved: **16.03.2025**
Kabul Accepted: **06.09.2025**

Keywords:
Sukuk,
Economic Growth,
Non- Islamic countries and Islamic Countries,
Corparate- Sovereign Difference

Anahtar Kelimeler:
Sukuk,
Ekonomik Büyüme,
İslami Olmayan Ülkeler ve İslam Ülkeleri,
Kurumsal-Kamu Farkı

THE SUKUK - GDP RELATIONSHIP AND CORPORATE-SOVEREIGN SUKUK DISTINCTION: EVIDENCE FROM NON-ISLAMIC AND ISLAMIC COUNTRIES

SUKUK- GSYİH İLİŞKİSİ VE KURUMSAL SUKUK – KAMU SUKUK FARKI: İSLAMİ OLMAYAN VE İSLAMİ ÜLKELERDEN KANITLAR

Melek Nur OSANMAZ [1], İbrahim Halil EKŞİ [2], Samet GÜRSOY [3], İfet BİLİR [4]

ABSTRACT

At present, sukuk is an important financial instrument issued by governments, companies and banks in both Islamic and non-Islamic countries. In this context, the effects of sukuk issuances on national economies are an important research topic, especially in terms of whether they differ according to the type of issuer. The main purpose of this study is to analyze the economic impacts of sukuk issuances comparatively in the context of sovereign and corporate issuers. Aiming to contribute to the literature, this study examines the economic effects of sukuk from the perspective of issuer ownership and examines sovereign and corporate sukuk issuances as two separate categories. In addition, the analysis evaluates these effects within the framework of both Islamic and non-Islamic country samples. In this context, multiple regression analysis was applied to data from seven Islamic and seven non-Islamic countries for the period 2007-2023. The findings reveal that sovereign sukuk issuances in Non-Islamic countries have a statistically significant and negative impact on the Gross Domestic Product (GDP). In contrast, it was found that corporate sukuk issuances have a positive impact on the GDP of non-Islamic countries. On the other hand, it was concluded that sovereign sukuk issuances have a significant and positive impact on GDP in Islamic countries. These findings reveal that the economic effects of sukuk vary according to the structural and contextual characteristics of countries; therefore, such factors should be carefully considered in empirical analyses.

ÖZ

Günümüzde sukuk, hem İslami hem de İslami olmayan ülkelerde hükümetler, şirketler ve bankalar tarafından ihraç edilen önemli bir finansal araçtır. Bu bağlamda, sukuk ihraçlarının ulusal ekonomiler üzerindeki etkileri, özellikle ihraççının türüne göre farklılık gösterip göstermediği açısından önemli bir araştırma konusudur. Bu çalışmanın temel amacı, sukuk ihraçlarının ekonomik etkilerini egemen ve kurumsal ihraçlar bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Literatüre katkıda bulunmayı amaçlayan bu çalışma, sukukun ekonomik etkilerini ihraççı sahipliği perspektifinden ele almakta ve egemen ve kurumsal sukuk ihraçlarını iki ayrı kategori olarak incelemektedir. Ayrıca analiz, bu etkileri İslami olmayan ülkeler ve İslami ülke örnekleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda, 2007-2023 dönemi için yedi İslami olmayan ülke ve yedi İslami ülke seçilerek çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bulgular, İslam dışı ülkelerdeki egemen sukuk ihraçlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, kurumsal sukuk ihraçlarının İslam dışı ülkelerin GSYİH'si üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Öte yandan, İslam ülkelerinde egemen sukuk ihraçlarının GSYİH üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, sukukun ekonomik etkilerinin ülkelerin yapısal ve bağlamsal farklılıklarına göre değiştiğini ortaya koymaktadır; bu nedenle, analizlerde bu tür faktörlerin dikkate alınması önemlidir.

[1] Doktorant, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, osanmazmeleknur@gmail.com,ORCID: 0000-0002-4986-9538

[2] Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, eksihalil@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0239-3253

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, sametgursoy@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1020-7438

[4] Doktorant, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ifetbilir02@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9079-0218

Alıntılamak için/Cite as: Osanmaz M. N. ve ark. (2025) The Sukuk - Gdp Relationship And Corporate- Sovereign Sukuk Distinction: Evidence From Non-Islamic And Islamic Countries, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1588-1598

INTRODUCTION

In the context of global economic growth and increasing competition, financial markets have been developing rapidly. In this regard, new financial products are being designed and introduced to the market every day to meet diverse economic needs. In recent years, various financial instruments based on Islamic principles have emerged and made significant contributions to the development of Islamic finance. Among these instruments, sukuk has stood out as a prominent tool that has supported notable economic progress in countries where it is utilized.

As an interest-free investment instrument, sukuk is issued by numerous countries to finance a wide range of projects. Sukuk, issued by both sovereign authorities and private corporations, has reached considerable volumes worldwide. Especially in countries such as Saudi Arabia, Malaysia, and Indonesia, sukuk has become increasingly prevalent. Compliant with Islamic legal principles, sukuk began to gain traction in Western financial markets as an alternative instrument in the early 2000s. The first international sukuk issuance was realized in Malaysia in 2001 for USD 150 million, and the first sovereign sukuk issuance followed in 2002, again by the Malaysian government. Today, both sovereign and corporate sukuk issuances demonstrate a rising trend.

Between 2001 and 2021, the total volume of sukuk issued by corporate and sovereign institutions, both locally and internationally, reached USD 1.79 trillion. Of this amount, domestic sukuk issuances (issued for local markets) accounted for USD 1.376 trillion, while international sukuk (issued by international corporations and banks for foreign markets) reached USD 418 billion. As of 2022, Malaysia held the highest sukuk issuance volume, while Saudi Arabia and Indonesia also showed upward trends. Turkey and Bahrain have also been issuing sukuk regularly (IIFM, 2023, p. 29).

Sukuk has become a viable alternative to traditional bonds and a focal point for banks, investors, and corporations alike. It is widely used by Islamic banks, governments, investors, and financial institutions as a key liquidity management tool. Sukuk has gained popularity not only in Muslim-majority countries but also in various Western countries such as the United Kingdom, the United States, and Germany, offering a Sharia-compliant investment option on a global scale (Uddin & Hamad, 2019, p. 214; IFSB, 2023, pp. 81–82).

In Islamic countries, sukuk is primarily used to provide interest-free financing, equity ownership, and partnership rights in accordance with Islamic financial principles. In contrast, in Western countries, sukuk tends to serve functions similar to those of conventional financial instruments, often developed independently of Islamic finance principles. Sukuk in Western markets is generally designed to facilitate capital raising, risk sharing, and portfolio diversification. These distinctions shape the purposes and economic impacts of sukuk. In other words, while sukuk in Islamic countries promotes ethical and interest-free financing aligned with religious and cultural values, in the West, it tends to function as a market-oriented investment instrument (Keser, 2012, pp. 12–13).

The main objective of this study is to comparatively analyze the impact of corporate and sovereign sukuk issuances on economic growth. Accordingly, the study investigates whether this impact differs between Islamic and non-Islamic countries. Unlike existing studies in the literature that often focus on individual countries or specific types of sukuk, this research offers a unique perspective by integrating both geographic and typological dimensions. Utilizing multiple regression analysis, the study evaluates the effects of sukuk types on GDP and explores the broader role of sukuk within different financial systems.

The study seeks to answer the following key research questions:

I. Does the impact of sukuk on economic growth differ based on whether it is corporate or sovereign?

II. Are the economic effects of corporate and sovereign sukuk different between Islamic and non-Islamic countries?

Through this framework, the research aims to provide a comparative understanding of the economic effects of sukuk markets in both Islamic and non-Islamic contexts. By addressing a gap in the existing literature, this study contributes a novel analysis of sukuk types and their influence on national economies. Ultimately, the findings

shed light on the strategic importance of sukuk in global finance, offering insights into financial innovation and economic development.

LITERATURE REVIEW

When the relevant literature is examined, the number of studies emphasizing the importance of the sukuk market and comprehensively addressing the subject of sukuk has increased in recent years. Information on studies on sukuk and the findings obtained in the literature is given below.

In his study, Zulkhibri (2015) critically examined the theoretical and empirical literature on sukuk. He argues that the vast majority of the sukuk literature is qualitative rather than quantitative, and most of the academic studies consist of conference and seminar articles. He stated that Islamic finance is still relatively inadequate when compared to other studies. He argued that this underdeveloped situation of sukuk is due to the lack of reliable and consistent data, the limited number of academic institutions dedicated to Islamic economics and finance, the small number of high-quality peer-reviewed journals as potential outlets for Islamic finance research, the unresolved concept of sukuk among Sharia scholars, and the lack of a global standard and accreditation for Islamic finance courses.

Shaikh (2015) argued in his study that sukuk financing can be sufficient in providing public infrastructure. He argued that the improvement in public infrastructure will encourage investment in the economy, which can help increase the tax base and employment creation with the entry of companies, and as a result, the increase in the tax base can increase the government's capacity to effectively serve sovereign Sukuk.

Ledhem (2020) investigated whether sukuk financing increased economic growth in Southeast Asia (Malaysia, Indonesia and Brunei). In the analysis, data between the periods of 2013Q4–2019Q3 were analyzed using the dynamic panel one-step system generalized method of moments as the optimal estimation approach. The analysis results showed that sukuk financing increased economic growth in Southeast Asia.

In their study, Yıldırım et al. (2020) wanted to explain the relationship between economic growth and sukuk. Therefore, they conducted an analysis for the countries of Brunei, Indonesia, Jordan, Kuwait, Malaysia, Nigeria, Saudi Arabia, Pakistan and Turkey. The data of the periods between 2014Q1 and 2017Q4 were analyzed in the study. As a result of the study, it was found that there was a long-term cointegrated relationship between the sukuk market and economic growth. However, it was observed that sukuk development did not have an effect on economic growth in the short term.

Dilber (2022) examined the relationship between sukuk issued by participation banks in Turkey and economic growth. In the study, Engle-Granger cointegration and Granger causality tests were applied using sukuk issuance data for the period 2013Q4–2021Q3 and real GDP. According to the results obtained, it was determined that there was no significant long-term cointegration relationship between sukuk issuance and economic growth. However, a one-way causality relationship from real GDP to sukuk issuance was determined by the Granger causality test.

As a result, it was revealed that participation banks could not directly contribute to economic growth through sukuk; on the contrary, they were affected by economic growth. It was understood that the findings presented results contrary to expectations in the literature.

Elmorabit et al. (2023), in their study aimed to empirically test the impact of sukuk on the economic growth of Malaysia and Bahrain between 2001 and 2018. As a result, they showed that sukuk has a positive impact on economic growth.

Gürbüz et al (2023). analyzed the impact of sukuk issued by participation banks and the state on economic growth in Turkey. In this context, Johansen cointegration test and VECM Granger causality analyses were performed using data covering the period from the first quarter of 2013 to the fourth quarter of 2022. The findings revealed that sukuk issuance and economic growth move together in the long term. The results regarding the long-term coefficients show that sukuk issued by participation banks have a positive and significant impact on economic growth. In contrast, it was determined that sukuk issued by the state did not have a significant impact on economic growth. According to the

Granger causality test results, a unidirectional causality relationship was determined from gross domestic product to sukuk issuances of participation banks. These findings reveal that sukuk issuance both contributes to economic growth and benefits from economic growth.

Metoui & Ghorbel (2023) examined the impact of Sukuk sector development on economic growth in their study. This study focused on a sample of some Sukuk issuing countries in MENA and Southeast Asia regions during the period 1995-2015. The generalized method of moments (GMM) system proposed by Blundell and Bond (1998) was used to address potential endogeneity and simultaneity issues. The findings showed that Sukuk market development significantly affects economic growth even after controlling for various measures of financial market development and classical determinants of economic growth. The findings showed that the financial and service sectors have a greater impact on economic growth than other sectors. As a result, it was observed that there is a significant difference between the various sectors of Sukuk in the two regions.

In their study, Delle Foglie & Keshminder (2024) analyzed the literature studies on SRI sukuk to highlight the potential of instruments in financing more sustainable financial systems (SFSs). In this study, they examined the appearance of SRI sukuk development in the literature in 2016 and 2021. As a result of this study, they drew attention to the SRI problem.

As seen in the studies in the literature, there is no study that examines the impact of corporate sukuk and von economic growth. At the same time, the impact of this distinction in Non-Islamic Countries and Islamic countries has not been investigated. The main point that distinguishes this study from other studies is that while the impact of corporate sukuk and sovereign sukuk on economic growth is investigated within the scope of the purpose of the study, it also investigates the impact of this distinction in Non-Islamic Countries and Islamic countries.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Sukuk, also known as Islamic certificates, represent an alternative investment instrument that is particularly favored by investors in Muslim-majority countries. According to the definition provided by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), sukuk are described as: “Certificates of equal value representing undivided shares in ownership of tangible assets, usufructs, services, or in the assets of a specific project or investment activity” (AAOIFI, 2015, p. 460).

Malaysia, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Indonesia are the leading countries in the sukuk market, with various projects being financed through sukuk issuances. Among these, Malaysia holds the largest market share at 48.40%. It is followed by Saudi Arabia, Indonesia, and the United Arab Emirates. Turkey ranks among the top five sukuk-issuing countries with a market share of 5.28%. The fact that these countries are predominantly Islamic and possess legal frameworks supportive of sukuk issuance significantly influences their market shares in sukuk issuance rates (IFSB, 2023, pp. 81–82).

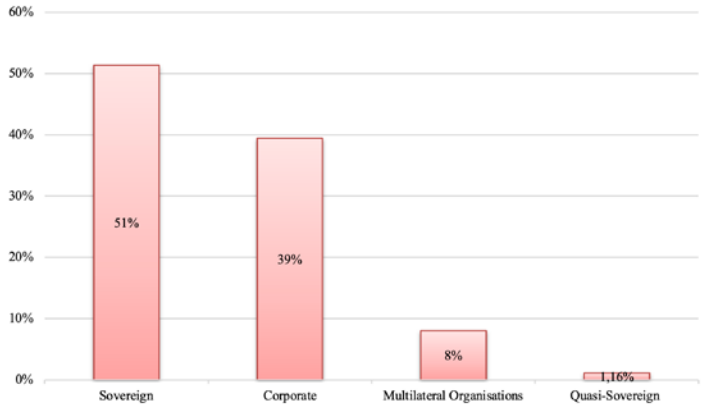

Figure 1. Sukuk By Issuer Type (2023) (Source: IFSB, 2024 p.58)

Sovereign sukuk

Sovereign sukuk are issued by governments to facilitate the development and financing of infrastructure projects. These instruments play a crucial role in deepening national financial markets by promoting private sukuk issuances. Sovereign sukuk can be denominated in both local and foreign currencies. The inaugural sovereign sukuk issuance was undertaken by the Government of Bahrain in 2001. According to the 2024 sukuk report published by the International Islamic Financial Market (IIFM), As in previous years, sovereign sukuk issuances remain

the primary driver of growth in the global sukuk market. In 2023, sovereign sukuk issuances increased by 21.9%, reaching USD 136.3 billion compared to USD 111.8 billion in 2022. Sovereign and quasi-sovereign issuers, led by countries such as Saudi Arabia, Indonesia, Malaysia, the UAE, Turkey, Bahrain, Qatar, and Nigeria, continue to provide a solid foundation for the sukuk market (IIFM, 2024, p. 44).

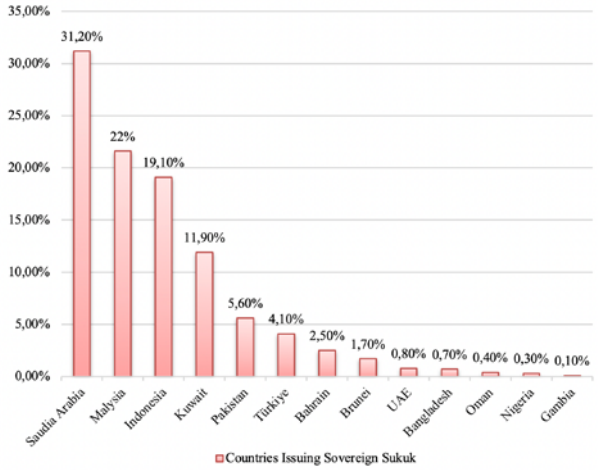

Figure 2. Countries Issuing Sovereign sukuk (2022) (Source: IFSB, 2023 p.53.)

Quasi- Sovereing Sukuk

Quasi-sovereign sukuk, which are issued by state-owned enterprises, bear similarities to sovereign sukuk. According to the International Islamic Financial Market (IIFM) 2024 sukuk report, the total global issuance of quasi-sovereign sukuk reached USD 2.1 billion by the end of 2023 (IIFM, 2024, p. 47).

Corporate Sukuk

Corporate sukuk issuances showed limited growth in 2023, reaching USD 33.10 billion, yet they have not surpassed the record issuance of USD 34.60 billion set in 2013. In 2023, alongside Malaysian corporates from various sectors, issuances have commenced in countries such as Indonesia, Egypt, Turkey, Pakistan, Tanzania, Nigeria, and several jurisdictions within the GCC, predominantly in local currencies. This trend is an encouraging indicator and is expected to further stimulate the sukuk market in the coming years. Although certain corporates and issuers in specific jurisdictions are currently facing difficulties and may undergo restructuring, these challenges are not anticipated to have a significant negative impact on the overall sukuk market. (IIFM, 2024, p. 45).

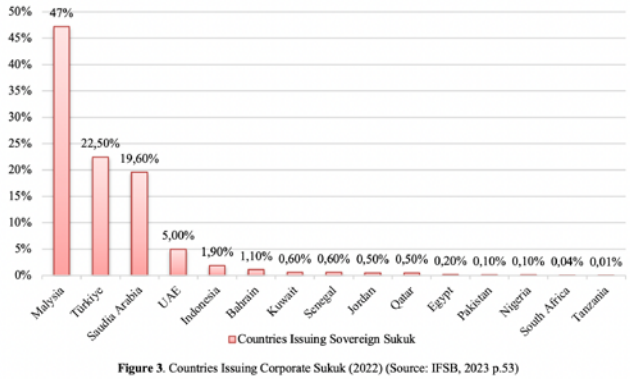

Figure 3. Countries Issuing Corporate Sukuk (2022) (Source: IFSB, 2023 p.53)

The regional distribution of global sukuk issuances issued by non-Islamic countries and Islamic countries is shown in the table below.

Table 1. Regional Distribution of Global Sukuk Issuances (January 2001 – December 2022)

Regions	Number of Issues	Amount Million USD	Total Value (%)
Asia & Far East	10.798	1.100.946	%61,38
GCC & Central Asia	1.117	439.958	%24,53
Africa	884	26.543	%1,48
Europe & Others	1.213	98.989	%3,54
Supranational	246	127.311	%7,10
Total	**14.258**	**1.793.747**	**%100**

Source: IFSB, 2023 p. 81-82.

An analysis of the regional distribution of global sukuk issuance reveals a dominant presence of Asia and the Far East, which together account for 61.38% of total sukuk issuances worldwide. The Gulf Cooperation Council (GCC) and Central Asian countries follow, representing 24.53% of the market share. Africa ranks as the region with the lowest sukuk issuance. Notably, the data indicates that sukuk issuance is not confined solely to Muslim-majority

countries; rather, both Islamic and non-Islamic countries participate in issuing sukuk. This trend underscores the evolution of sukuk from a purely Islamic financial instrument into a globally recognized financing tool.

Sukuk continue to be issued by both sovereign entities and corporate companies.

DATA SET AND METHOD

This study employs multiple regression analysis to examine the impact of corporate and sovereign sukuk issuances by both non-Islamic and Islamic countries on their respective economies. For this purpose, sukuk issuance data and GDP figures from a total of 14 countries were sourced from the Refinitiv Eikon database. The countries were categorized into two groups: seven non-Islamic countries and seven Islamic countries. The objective was to determine the extent to which corporate and sovereign sukuk issuances in both groups influence economic performance. Accordingly, the study analyzes the economic effects of annual corporate and sovereign sukuk issuances in these 14 countries over the period from 2007 to 2023. The selected countries are listed in Table 2.

Table 2. Countries Selected for Analysis

Non-Islamic Countries	Islamic Countries
USA	Türkiye
UK	Malaysia
France	Indonesia
Germany	Saudi Arabia
Japan	Pakistan
Canada	United Arab Emirates
Australia	Egypt

Multiple regression analysis was employed to assess the impact of corporate and sovereign sukuk issuances on economic indicators. Within this framework, several statistical tests were utilized, including R-squared, Adjusted R-squared, F-statistic, Durbin-Watson statistic, Akaike Information Criterion (AIC) and Bayesian Information Criterion (BIC). The R-squared and Adjusted R-squared values were used to evaluate the explanatory power of the model, while the F-statistic tested the overall significance of the independent variables. The Durbin-Watson statistic was applied to detect the presence of autocorrelation in the residuals. Finally, AIC and BIC were used to assess the model's goodness of fit and comparative suitability.

RESEARCH FINDINGS

Table 3 summarizes various statistical measures—including mean, standard deviation, minimum, percentiles, and maximum values—of three distinct financial variables: Sovereign Sukuk, Corporate Sukuk, and Gross Domestic Product (GDP). The data presented aims to facilitate a comparative analysis of the distributions and performance of these variables relative to one another.

The descriptive statistics table provides key summary measures for the primary variables used in this study, namely Sovereign Sukuk Issuance, Corporate Sukuk Issuance, and GDP. The table presents the mean, standard deviation, minimum, maximum, and quartiles (25%, 50%, and 75%) to facilitate a comprehensive understanding of the data distribution.

The average issuance of sovereign sukuk ranges between USD 20 billion and USD 80 billion, resulting in a mean issuance of approximately USD 50 billion. This indicates considerable variability in sovereign sukuk issuance across countries and years. Corporate sukuk issuance averages USD 30 billion, fluctuating between USD 5 billion and USD 50 billion. The interquartile range (USD 22 billion to USD 38 billion) suggests moderate variability. Regarding

Table 3. Descriptive Statistics

Variable	Mean (Billion USD)	Standard Deviation	Minimum	25th Percentile	Median	75th Percentile	Maximum
Sovereign sukuk	50	15	20	40	50	60	80
Corporate Sukuk	30	10	5	22	30	38	50
GDP	1000	500	200	700	1000	1300	2000

the economy's size, Gross Domestic Product (GDP) averages USD 1,000 billion, with a wide range spanning from USD 200 billion to USD 2,000 billion. The high standard deviation of USD 500 billion reflects significant economic size differences among the countries analyzed. These descriptive statistics provide an initial insight into how sukuk issuances are scaled and distributed, alongside the corresponding economic sizes within both non-Islamic and Islamic countries. Corporate and sovereign sukuk issuances were selected as independent variables, and their effects on the economy were analyzed separately for Non-Islamic and Islamic countries. The regression results for the selected countries are presented in Table 3.

Table 4. Correlation Matrix Analysis

Variable	Sovereign sukuk	Corporate Sukuk	GDP
Sovereign sukuk	1.000	0.074	-0.877
Corporate Sukuk	0.074	1.000	0.371
GDP	-0.877	0.371	1.000

Table 4 presents the correlation coefficients among the key variables. A strong negative correlation is observed between Sovereign Sukuk Issuance and GDP (r = -0.877), indicating that increased sovereign sukuk issuance is associated with a decline in GDP—particularly in the case of Non-Islamic countries, as highlighted in the findings. In contrast, the correlation between Corporate Sukuk Issuance and GDP (r = 0.371) is positive and moderate, suggesting that increased corporate sukuk issuance may support economic growth. The correlation between Sovereign Sukuk and Corporate Sukuk Issuance (r = 0.074) is weak, implying that these two forms of sukuk issuance operate largely independently of each other. These correlation results are consistent with the broader findings of the study and support the argument that corporate sukuk issuance has a more favorable impact on economic growth than sovereign sukuk issuance, particularly in Non-Islamic countries.

Corporate and sovereign sukuk issuances were designated as independent variables, and their effects on economic performance were examined separately for non-Islamic and Islamic countries. The regression results for the countries included in the analysis are presented in Table 3 below

Table 5. Regression Results

Variable	Non-Islamic Countries	Islamic Countries
R-squared	0.182	0.545
Adjusted R-squared	0.153	0.454
F-statistic	6.341 (p = 0.00326)	5.983 (p = 0.0196)
Observations	60	13
Sovereign sukuk	-33.0057 (p = 0.004)	2.12e+10 (p = 0.010)
Corporate Sukuk	19.9986 (p = 0.001)	1.453e+04 (p = 0.078)
Durbin-Watson	0.501	0.964
AIC	3347	805.7
BIC	3353	807.4

The explanatory power of the model, as measured by the R-squared value, is higher for Islamic countries (R^2 = 0.545) compared to non-Islamic countries (R^2 = 0.182). This indicates that the model more effectively captures the economic impact of corporate and sovereign sukuk issuances in Islamic countries. The F-statistic represents the overall significance of the regression model. According to the results, the p-values for both non-Islamic and Islamic country models are below 0.05, suggesting that the models are statistically significant and that the independent variables have a meaningful impact on the dependent variable.

In non-Islamic countries, the coefficient for sovereign sukuk issuance is -33.0057, with a p-value less than 0.05. This indicates a statistically significant negative impact of sovereign sukuk issuance on economic growth, suggesting that a one-unit increase in sovereign sukuk issuance is associated with a 33-unit decrease in economic output. In Islamic countries, the p-value for sovereign sukuk issuance is 0.010, also below the 0.05 threshold, indicating a statistically significant positive relationship. Furthermore, the R-squared value of 0.545 for Islamic countries demonstrates a better model fit compared to non-Islamic countries, implying that sovereign sukuk plays a more substantial role in influencing economic performance within Islamic economies.

Table 5 indicates that corporate sukuk issuance has a notably positive impact on the economies of non-Islamic countries. Specifically, a one-unit increase in corporate sukuk issuance is associated with a 20-unit rise in GDP, reflecting a strong and statistically significant contribution to economic growth. In contrast, the p-value for corporate sukuk issuance in Islamic countries exceeds 0.05, suggesting that the relationship is not statistically significant. Therefore, corporate sukuk issuance does not appear to have a meaningful effect on economic growth in Islamic countries.

The Durbin-Watson statistic, which tests for autocorrelation, is relatively low for non-Islamic countries, while it is close to 1 for Islamic countries, indicating potential autocorrelation in the latter. The Akaike Information Criterion (AIC) and Bayesian Information Criterion (BIC) values, which assess model fit and parsimony, suggest that the model is simpler and better fitting in the case of non-Islamic countries.

CONCLUSION AND DISCUSSION

This study examined the economic impacts of annual corporate and sovereign sukuk issuances in seven non-Islamic and seven Islamic countries over the period 2007–2023. The analysis revealed that the effects of sukuk issuances on economic growth vary significantly between country groups, indicating that the economic influence of sukuk is context-dependent and shaped by country-specific factors.

The findings of this study reveal that sovereign sukuk issuance has a statistically significant negative impact on the economies of Non-Islamic countries. This adverse effect may stem from factors such as governance practices, limited investor interest in sukuk instruments, and the availability of alternative financial tools. It is also possible that an increase in sovereign sukuk disrupts the financial dynamics in Non-Islamic countries. In contrast, corporate sukuk issuance shows a positive and significant effect on economic growth in these countries, highlighting its potential as a tool for private-sector financing and sustainable development. These findings carry important implications for policymakers, suggesting that economic growth in Non-Islamic countries may be better supported through increased corporate sukuk issuance rather than sovereign instruments.

Conversely, in Islamic countries, sovereign sukuk issuance demonstrates a statistically significant positive effect on economic performance. This aligns with prior research, including the findings of Ledhem (2020) and Yıldırım et al. (2020). On the other hand, corporate sukuk issuance is not found to have a statistically significant impact in Islamic contexts. Naeem et al. (2023) attribute this limitation to the underdeveloped institutional and regulatory architecture for corporate sukuk in Islamic countries, emphasizing the need for supportive financial infrastructure.

This study further contributes to the existing literature by drawing attention to the region-specific dynamics of sukuk. Metoui and Ghorbel (2023) demonstrated the overall positive impact of sukuk market development on economic growth, a finding that persists even after controlling for macroeconomic factors. Similarly, Elmorabit et al. (2023) confirmed this relationship in the cases of Malaysia and Bahrain. In the context of Turkey, Gürbüz et al. (2023) found a long-term relationship between sukuk issuance and growth, particularly highlighting the role of participation banks. Their Granger causality analysis revealed a unidirectional relationship from economic growth to sukuk issuance, suggesting a reactive rather than proactive function of sukuk in certain economies.

The broader discussion in this study also aligns with the observations of Aman et al. (2022), who found that sukuk issuance can negatively affect growth in mixed economies. This may reflect the structural inefficiencies or limitations in channeling financial resources effectively through Islamic financial instruments in certain contexts. Ballı et al. (2021) similarly point to mismatches within financial systems as a potential source of inefficacy. On the other hand, Yüce and Toor (2023) emphasize the role of corporate sukuk in diversifying financing options, especially for well-performing private enterprises in Non-Islamic economies. While Dilber (2022) found no significant long-term cointegration between sukuk issuance and economic growth, Granger causality results indicated that sukuk issuance may be more of an outcome of economic performance rather than a driver of it.

This study makes a meaningful contribution to the literature by providing comparative insights into the economic effects of sovereign and corporate sukuk across different country contexts. It highlights the need to distinguish between sukuk types and regional dynamics in policy formulation. Accordingly, Non-Islamic countries should investigate the underlying reasons for the negative effect of sovereign sukuk on growth and prioritize policies that promote corporate sukuk, which has demonstrated economic benefits. Meanwhile, Islamic countries should focus on enhancing their institutional and regulatory frameworks to support corporate sukuk development, in addition to continuing to leverage sovereign sukuk as an effective financing tool.

Finally, the most significant limitation of this study is the relatively limited sample size in terms of country coverage and observation years. Nevertheless, it provides a foundational basis for future research with larger and more comprehensive datasets. Expanding the sample scope and incorporating other macroeconomic control variables may yield more generalizable and robust conclusions regarding the role of sukuk in economic development.

REFERENCES

AAOIFI, Publication No:10/2015. Interest-Free Finance Standards, p.l.: TKBB Publications.

Aman, A., Naim, A. M., Isa, M. Y., & Ali, S. E. A. (2022). Factors Affecting Sukuk Market Development: Empirical Evidence from Sukuk Issuing Economies. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 15(5),*884-902.

Ballı, F., Ghassan, H., & Al Jeefri, E. H. (2021). Sukuk and Bond Spreads. *Journal of Economics and Finance, 45,* 529–543.

COMCEC Coordination Office. (2018, February). November 2024. The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/08/%C4%B0sedak-%C4%B0slami-Sermaye-Piyasalar%C4%B1nda-Sukukun-Rol%C3%BC.pdf

Delle F., A., & Keshminder, J. S. (2024). Challenges and Opportunities of SRI Sukuk Toward Financial System Sustainability: A Bibliometric and Systematic Literature Review. *International Journal of Emerging Markets, 19(10),* 3202-3225.

Dilber, C. (2022). The Relationship between Sukuk and Economic Growth: An Application on Türkiye. ÇAKÜ Social Sciences Institute Journal, 13(2). 343-364.

Elmorabit, F., Zaheer, S., Boussetta, M., & Achour, F. Z. (2023). The Potential Role of Sukuk in Promoting Economic Growth: Evidence from Malaysia And Bahrein. J. Econ. Financ. Manag. Stud, 6(01), 438-454.

Gürbüz, A., Tatlıyer, E., & Kılıç, M. (2023). Does the Sukuk Issuance ın Turkıye Impact on Economıc Growth? Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(3), 152-166. https://doi.org/10.35379/Cusosbil.1329519.

IIFM Sukuk Report 2024, International İslamic Financial Market, 1-170.

IFSB Stability Report 2024, Islamıc Fınancıal Servıces Industry Stabılıty Report, 1-123.

IFSB Stability Report 2023, Islamic Financial Services Industry, 1-133.

Keser, A. (2012). "On Sukuk" Bereket Journal, Issue 31, 1-64.

Ledhem, M. A. (2020). Does Sukuk Financing Boost Economic Growth? Empirical Evidence from Southeast Asia. *PSU Research Review, 6(3),* 141-157.

Metoui, M. & Ghorbel, A. (2023). Sukuk Sektörü Ekonomik Büyümeyi Teşvik Ediyor mu? MENA ve Güneydoğu Asya Bölgesinden Ampirik Kanıtlar. Uluslararası Ampirik Ekonomi Dergisi, 2(02). https://doi.org/10.1142/S2810943023500075.

Naeem, M. A., Rabbani, M. R., Karim, S., & Billah, S. M. (2023). Religion vs Ethics: Hedge and safe haven Groperties of Sukuk and Green Bonds for Stock Markets Pre- and during COVID-19. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 16(2), 234-252.*

Shaikh, S. A. (2015). Financing Public Infrastructure Using Sovereign Sukuk. *Journal of Islamic Banking and Finance Jan,* 11-22

Uddin, M. B., & Hamat, A. A. (2019). Ibn Khaldun's Economic Thought: A Role Model for Sukuk Market. İbn Haldun Çalışmaları Dergisi, 4(2), 213–231. https://doi.org/10.36657/ihcd.2019.61.

Yıldırım S., Yıldırım D. C., & Dipoglu P. (2020). Does Sukuk Market Development Promote Economic Growth? *PSU Research Review,* 4(3), 209-218.

Yüce, A., & Toor, U. (2023). Motivation of Firms to Issue Sukuks. *International Journal of Islamic Banking and Finance Research,* 11(1), 1-8.

Zulkhibri, M. (2015). A Synthesis of Theoretical and Empirical Research on Sukuk. *Borsa Istanbul Review,* 15(4), 237-248.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKÂ: AKADEMİK ÜRETİMİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC PRODUCTION

Elif ÇEVİK, Kübra ERDEN

92

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1599-1614
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1679001

Geliş Recieved: **18.04.2025**
Kabul Accepted **10.09.2025**

DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKÂ: AKADEMİK ÜRETİMİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ [1]

DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC PRODUCTION

Elif ÇEVİK [2], Kübra ERDEN [3]

Anahtar Kelimeler:
Dijitalleşme,
Yapay zekâ,
Bibliyometrik analiz,
Teknolojik İnovasyon,
Akademik Üretim.

Keywords:
Digitalization,
Artificial intelligence,
Bibliometric analysis,
Technological innovation,
Academic network.

ÖZ

Dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ), 21. yüzyılın temel dinamikleri olarak, bilimsel üretkenlikten endüstriyel yeniliklere ve toplumsal paradigmaların yeniden şekillenmesine kadar geniş bir yelpazede dönüştürücü etkiler yaratmaktadır. Bu çalışma, Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanında 2000-2025 yılları arasında yayımlanmış 2.438 eseri bibliyometrik yöntemle analiz ederek, bu alanların akademik üretkenliğini, tematik evrimini, coğrafi yoğunlaşmalarını ve küresel işbirliği ağlarını sistematik bir şekilde haritalandırmaktadır. VOSviewer aracılığıyla görselleştirilen bulgular, yayınların son yıllarda çarpıcı bir ivme kazandığını (2024'te 633 yayınla zirve), Almanya'nın lider konumda olduğunu (384 yayın, 5.177 atıf), Çin (312 yayın, 4.415 atıf) ve Rusya'nın (256 yayın) önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma alanlarında bilgisayar bilimleri (659 yayın), mühendislik (489 yayın) ve işletme ekonomisi (464 yayın) baskın olup, çevre bilimleri (152 yayın) ve sosyal bilimler (86 yayın) gibi alanlar da dikkat çekmektedir. Anahtar kelime analizleri, "artificial intelligence" (696), "digitalization" (650) ve "machine learning" (208) terimlerinin bu alanların omurgasını oluşturduğunu ve disiplinler arası bir ekosistem geliştirdiğini göstermektedir. Ortak yazarlık ağları, 12 küme ve 924 bağlantıyla yoğun küresel işbirliklerini (örneğin, Lulea Teknoloji Üniversitesi: 1.251 atıf) yansıtmaktadır. Literatüre özgün bir katkı olarak, bu çalışma, dijitalleşme ve yapay zekânın kesişimini bütüncül bir şekilde haritalandırmaktadır.

ABSTRACT

Digitalization and artificial intelligence (AI) are pivotal drivers of 21st-century technological transformation, profoundly influencing scientific productivity, industrial innovation, and societal paradigms. This study employs bibliometric analysis to examine 2,438 publications indexed in the Web of Science (WoS) Core Collection (2000–2025), systematically mapping academic productivity, thematic evolution, geographic distributions, and global collaboration networks in these domains. Visualized through VOSviewer, the results indicate a marked increase in publications, peaking at 633 in 2024, with Germany leading (384 publications, 5,177 citations), followed by significant contributions from China (312 publications, 4,415 citations) and Russia (256 publications). Research predominantly spans computer science (659 publications), engineering (489) and business economics (464) with emerging focus in environmental (152) and social sciences (86). Keyword analysis highlights "artificial intelligence," "digitalization," and "machine learning" as core concepts, underscoring an interdisciplinary research ecosystem. Co-authorship networks, comprising 12 clusters and 924 links, demonstrate robust global collaboration, with institutions like Lulea University of Technology (1,251 citations) at the forefront. This study provides a novel, comprehensive mapping of the interplay between digitalization and AI, elucidating their roles in fostering technological innovation, scientific networks, and societal transformation.

[1] Bu çalışma, 14–16 Mayıs 2025, Bakü, Azerbaycan'da düzenlenen 12. Uluslararası İletişim Günleri Sempozyumu'nda, sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Dr., Eğitim Uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı, nazlican95@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-4728-2450

[3] Dr., Öğretim Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, kerden@metu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2799-2428

Alıntılamak için/Cite as: Çevik E., Erden K. (2025) Dijitalleşme ve Yapay Zekâ: Akademik Üretimin Bibliyometrik Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1599-1614

GİRİŞ

Dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ), 21. yüzyılın teknolojik dönüşümünün temel itici güçleri olarak, bilimsel üretkenlikten endüstriyel yeniliklere ve toplumsal paradigmaların yeniden biçimlenmesine kadar geniş bir etki alanı oluşturmaktadır. Bu alanlar, yalnızca teknolojik yeniliklerin bir ürünü olmaktan öte, akademik iş birlikleri ve küresel inovasyon ekosistemlerinin dinamik bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu teknolojilerin akademik alandaki etkilerini ve gelişim süreçlerini sistematik bir şekilde incelemek, bilimsel ilerlemenin yönünü anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Bibliyometrik analiz, bu alanların akademik evrimini haritalandırmak ve bilgi üretiminin dinamiklerini ortaya koymak için güçlü bir yöntem sunmaktadır. Ancak, mevcut literatürde dijitalleşme ve YZ'nin kesişimine odaklanan bibliyometrik çalışmalar sınırlı olup, genellikle tek bir disipline veya coğrafi bölgeye yoğunlaşarak bütüncül bir perspektif sunmamaktadır. Bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişimini küresel iş birlikleri ve disiplinlerarası dinamikler çerçevesinde kapsamlı bir şekilde ele alarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Literatürde yer alan bibliyometrik çalışmalar, dijitalleşme ve YZ'nin akademik üretkenlikteki rolünü farklı açılardan ele almıştır. Örneğin, Keser Ateş ve diğerleri (2025), eğitimde YZ üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmiş ve bu alandaki yayınların 2015 sonrası hızla arttığını, özellikle bireyselleştirilmiş öğrenme ve eğitim teknolojileri temalarına odaklandığını ortaya koymuştur. Ancak, bu çalışma yalnızca eğitim disiplinine odaklanmış ve diğer sektörlerdeki YZ uygulamalarını kapsamamıştır. Benzer şekilde, Gündüz ve Eren (2024), sağlık sektöründe YZ'nin bibliyometrik analizini yaparak teşhis ve tedavi süreçlerindeki dönüştürücü etkilerini incelemiş, ancak küresel işbirliği ağlarını veya disiplinlerarası etkileşimleri detaylı bir şekilde ele almamıştır. Öte yandan, İkiel ve Yüksel (2023), coğrafi bilgi sistemleri ve YZ temelli ulaşım çalışmalarını analiz etmiştir. Bu çalışmalar, dijitalleşme ve YZ'nin belirli alanlardaki etkilerini başarıyla haritalasa da bu iki alanın kesişimini ve küresel akademik ağlar içindeki yayılım dinamiklerini bütüncül bir şekilde ele alan bir analiz eksikliği dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, dijitalleşme ve YZ alanındaki akademik üretimin gelişimini bibliyometrik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, şu sorulara yanıt aramaktadır: (1) Dijitalleşme ve YZ alanındaki akademik üretim zaman içinde nasıl bir evrim geçirmiştir? (2) Bu alanlarda öne çıkan tematik odaklar ve coğrafi yoğunlaşmalar nelerdir? (3) Ülkeler, kurumlar ve araştırmacılar arasındaki işbirliği ağları nasıl şekillenmiştir? (4) Bu gelişim, teknolojik inovasyon ve bilimsel üretkenlik bağlamında hangi küresel trendleri yansıtmaktadır? Çalışmanın temel amacı, dijitalleşme ve YZ'nin akademik literatürdeki yapısını ve gelişim sürecini kapsamlı bir şekilde haritalandırarak, bu teknolojilerin teknolojik evrim ve bilimsel üretkenlikteki rollerine dair bütüncül bir anlayış sunmaktır. Bu bağlamda, makale, bibliyometrik analiz yönteminin gücünü kullanarak, bu alanların yalnızca niceliksel büyümesini değil, aynı zamanda bilimsel ağlar, tematik çeşitlilik ve küresel yayılım açısından nasıl bir ekosistem oluşturduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu kapsamda Web of Science Core Collection veri tabanında, 28 Şubat 2025 tarihinde "digitalization" ve "artificial intelligence" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmış ve 2000-2025 dönemini kapsayan 2.438 yayın analiz edilmiştir. Veri seti, makaleler (1.543), konferans bildirileri (563), incelemeler (302) ve diğer belge türlerini içermektedir. Veriler, VOSviewer yazılımıyla görselleştirilerek, yayın trendleri, coğrafi dağılım, araştırma alanları, ortak yazarlık ağları ve anahtar kelime analizleri gibi çok boyutlu bir çerçevede incelenmiştir (Van Eck & Waltman, 2010). Bu yöntem, dijitalleşme ve YZ'nin akademik evrimini sayısal verilerle haritalarken, bu alanların teknolojik ve bilimsel gelişimdeki rolünü anlamaya yönelik teorik bir temel sağlamaktadır.

Bulgular, bu alanlardaki akademik üretimin son yıllarda çarpıcı bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır. Yayın sayıları 2024'te 633 ile zirveye ulaşmış; yayın üretiminde Almanya (384 yayın, 5.177 atıf) lider konumda yer alırken, Çin (312 yayın, 4.415 atıf) ve Rusya (256 yayın) önemli katkılar sunmuştur. Araştırma alanları arasında bilgisayar bilimleri (659 yayın), mühendislik (489 yayın) ve işletme ekonomisi (464 yayın) baskın konumdadır.

Ortak yazarlık analizleri, Vinit Parida (1.273 atıf) gibi yazarların ve Luleå Teknoloji Üniversitesi (1.251 atıf) gibi kurumların öne çıktığını; anahtar kelime analizleri ise "artificial intelligence" (696), "digitalization" (650) ve "machine learning" (208) terimlerinin bu alanların temelini oluşturduğunu göstermektedir. Bu bulgular, dijitalleşme ve YZ'nin teknolojik inovasyonun itici güçleri olarak küresel ölçekte nasıl bir akademik ekosistem oluşturduğunu yansıtmaktadır.

Literatüre özgün bir katkı olarak, bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişimini yalnızca yayın sayıları veya atıf yoğunluklarıyla değil, aynı zamanda bu alanların bilimsel ağlar, tematik evrim ve teknolojik yeniliklerin küresel yayılımı açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koyarak haritalandırmaktadır. Genellikle tek bir alana odaklanan önceki bibliyometrik çalışmaların yerine, bu makale iki alanın kesişimini inceleyerek, teknolojik evrim teorileri (Rogers, 2003) ve ağ analizi (Wasserman & Faust, 1994) çerçevesinde bu teknolojilerin birleşik etkisini ve akademik üretkenlikteki rolünü sistematik bir şekilde analiz etmektedir. Bu yaklaşım, dijitalleşme ve YZ'nin yalnızca teknolojik yeniliklerin bir sonucu olmadığını, aynı zamanda küresel bilimsel ekosistemde disiplinlerarası işbirlikleri ve inovasyon yayılımını şekillendiren dinamik bir sistem olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ), teknolojik yeniliklerin ötesinde, bilimsel üretkenliği, akademik işbirliklerini ve küresel inovasyon ekosistemlerini dönüştüren dinamik sistemler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, bu alanların akademik evrimini anlamak için bibliyometrik analizin klasik temellerini, teknolojik evrim teorileriyle birleştiren yenilikçi bir çerçeve benimsenmiştir. Bu çerçeve, üç temel eksen üzerine inşa edilmiştir: (1) Bibliyometrik analizin teorik temelleri, (2) Teknolojik inovasyon ve evrim dinamikleri ve (3) Küresel akademik ağların yapısal analizi. Bu hibrit yaklaşım, dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişimini yalnızca niceliksel bir harita olarak değil, aynı zamanda teknolojik ve bilimsel yeniliklerin küresel yayılımındaki rolüyle kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır.

Bibliyometrik Analizin Teorik Temelleri

Bibliyometri, bilimsel üretimin niceliksel desenlerini analiz etmek için geliştirilmiş bir disiplin olarak, Pritchard'ın (1969) "istatistiksel bibliyografya" tanımından bu yana önemli bir evrim geçirmiştir. Lotka'nın üretkenlik yasası (yazarların yayın dağılımı), Bradford'un dağılım yasası (dergilerin tematik yoğunluğu) ve Zipf'in kelime sıklığı yasası, bibliyometrik analizlerin temel taşlarını oluşturmaktadır (De Bellis, 2009). Bu yasalar, dijitalleşme ve YZ alanındaki yayın trendlerini, anahtar kelime ağlarını ve iş birliği yapılarını haritalandırmak için güçlü bir metodolojik temel sunar. Örneğin, Lotka yasası, az sayıda yazarın üretkenlikte baskın olduğunu öngörürken Bradford yasası tematik yoğunlaşmayı (örneğin, bilgisayar bilimleri) açıklamaktadır. Son yıllarda, bibliyometrik analizler, dijitalleşme ve YZ'nin akademik etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek için gelişmiş araçlarla desteklenmiştir. Örneğin, Aria ve Cuccurullo (2017), bibliometrix R paketini tanıtarak bilimsel haritalama süreçlerini kolaylaştıran kapsamlı bir analiz yöntemi sunmuştur. Benzer şekilde, Shi ve diğerleri (2022), Scopus veri tabanını kullanarak YZ ve dijitalleşme odaklı çalışmaların küresel eğilimlerini analiz etmiş ve bu teknolojilerin disiplinlerarası iş birliklerini artırdığını göstermiştir.

Rogers'ın Yenilik Difüzyon Teorisi Çerçevesinde Bir Analiz

Dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişimi, teknolojik inovasyonun bir sonucu olarak ele alınabilir. Rogers'ın (2003) yenilik difüzyon teorisi, bu teknolojilerin bilimsel topluluklar arasında nasıl yayıldığını ve kabul gördüğünü açıklamaktadır. Bu teoriye göre, dijitalleşme ve YZ'nin son yıllarda ivme kazanması (örneğin, 2021'den 2024'e %89'luk yayın artışı), bu teknolojilerin "erken çoğunluk" aşamasından "geç çoğunluk" aşamasına geçtiğini göstermektedir. Aşağıda WoS'ta yapay zekâ ve dijitalleşme alanında yapılan yayınların niceliksel sıralaması mevcuttur.

2000 öncesi: Mevcut değil.

2000-2015: Çok düşük artış (yıllık 1-5 yayın)

2016: 10 yayın (artış başlıyor)

2017: 14 yayın

2018: 52 yayın (dikkat çekici bir sıçrama)

2019: 142 yayın

2020: 205 yayın

2021: 335 yayın

2022: 449 yayın

2023: 508 yayın

2024: 633 yayın

2025: 62 yayın (Şubat ayı itibariyle elde edilen veridir-Artış sürüyor)

Bu verilere dayanarak Rogers'ın yenilik difüzyonu teorisine göre aşamalar şu şekildedir:

Yenilikçiler (%2,5).

Erken Benimseyenler (%13,5).

Erken Çoğunluk (%34).

Geç Çoğunluk (%34).

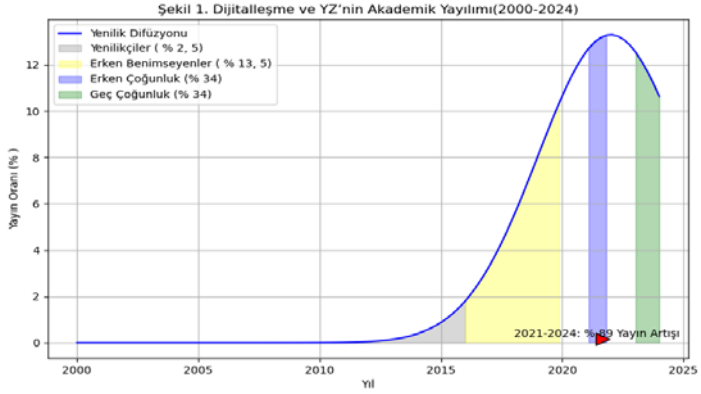

Şekil 1. Dijitalleşme ve YZ'nin Akademik Yayılımı (2000-2024) Kaynak: Web of Science (2000-2024) verilerine göre hazırlanmıştır. Rogers (2003) yenilik difüzyon teorisi araştırmacı tarafından uyarlanmıştır.

Toplamda 2376 yayın üzerinden yapılan değerlendirme, Rogers'ın (2003) yenilik difüzyon teorisi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu teoriye göre, yeniliklerin toplumda yayılımı beş aşamada incelenmektedir: yenilikçiler (%2,5), erken benimseyenler (%13,5), erken çoğunluk (%34), geç çoğunluk (%34) ve gecikenler (%16). Bu çalışmada, dijitalleşme ve YZ alanındaki akademik yayınların yayılım aşamaları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Yenilikçiler (%2,5): Toplam 2376 yayının %2,5'i yaklaşık 59,4 yayına denk gelmektedir. 2000-2015 yılları arasında 28 yayın tespit edilmiştir. 2016 yılında 10 yayın daha eklenerek toplam 38 yayına ulaşılmıştır. Bu nedenle, yenilikçiler aşaması 2000-2016 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Erken Benimseyenler (%13,5): Toplam yayınların %13,5'i yaklaşık 320,76 yayına karşılık gelmektedir. 2016-2018 yılları arasında 76 yayın (2016: 10, 2017: 14, 2018: 52) üretilmiştir. 2019'da 142 ve 2020'de 205 yayın eklenerek bu dönemdeki toplam yayın sayısı 423'e ulaşmıştır (2016-2020). Erken benimseyenler aşaması, 2016-2020 yılları arasında tamamlanmıştır.

Erken Çoğunluk (%34): Toplam yayınların %34'ü yaklaşık 807,84 yayına denk gelmektedir. 2021-2022 yılları arasında toplam 784 yayın (2021: 335, 2022: 449) üretilmiştir. Erken çoğunluk aşaması, 2021-2022 yıllarında gerçekleşmiştir.

Geç Çoğunluk (%34): Toplam yayınların %34'ü yaklaşık 807,84 yayına karşılık gelmektedir. 2023-2024 yılları arasında toplam 1141 yayın (2023: 508, 2024: 633) yayımlanmıştır. Geç çoğunluk aşaması, 2023-2024 yıllarında yoğunlaşmıştır.

Bu yayılım süreci, Şekil 1'de Rogers'ın yenilik difüzyon teorisine uygun bir çan eğrisi olarak görselleştirilmiştir. Grafikte, 2021-2024 yılları arasında gözlemlenen %89'luk yayın artışı (2021: 335 yayın, 2024: 633 yayın) özellikle vurgulanmıştır. Bu artış, dijitalleşme ve YZ'nin erken çoğunluk aşamasından geç çoğunluk aşamasına geçişini açıkça göstermektedir.

Bu analize 2025 yılı verileri dahil edilmemiştir. 28 Şubat 2025 itibarıyla WoS veri tabanında dijitalleşme ve YZ alanlarında 62 akademik çalışma tespit edilmiştir. Ancak, yıl boyunca bu alanda üretimin devam etmesi beklendiğinden, 2025 verileri analize dahil edilmemiştir.

Rogers'ın yenilik difüzyonu teorisinden hareketle, Brynjolfsson ve McAfee'nin (2014) teknolojik determinizm perspektifi, yapay zekâ ve dijitalleşme alanlarındaki akademik üretimi yalnızca yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda endüstriyel ve toplumsal dönüşümleri yönlendirdiğini öne sürmektedir. Örneğin,

"machine learning" (208 kez) gibi anahtar kelimelerin sıklığı, YZ'nin teknolojik evrimde bir katalizör olduğunu ve bu evrimin akademik literatüre yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu eksen, dijitalleşme ve YZ'nin bilimsel üretkenlikteki rolünü, teknolojik yeniliklerin evrimsel bir süreci olarak kavramsallaştırmaktadır.

Küresel Akademik Ağların Yapısal Analizi

Dijitalleşme ve YZ'nin akademik evrimi, yalnızca bireysel üretkenlik veya tematik odaklarla sınırlı değildir; aynı zamanda küresel akademik ağların yapısal dinamikleriyle şekillenmektedir. Wasserman ve Faust'un (1994) ağ analizi teorisi, bu çalışmada ülkeler (örneğin, 12 küme, 924 bağlantı) ve kurumlar (örneğin, Lulea Teknoloji Üniversitesi'nin 1.251 atıf liderliği) arasındaki işbirliklerini anlamak için bir çerçeve sunar. Bu teori, dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişiminin, ulusötesi araştırma ağlarının yoğunluğu ve çeşitliliğiyle beslendiğini öne sürmektedir. Örneğin, Almanya'nın liderliği (384 yayın, 5.177 atıf), Avrupa'daki güçlü AR-GE altyapısını ve ağ bağlantılarını yansıtırken, Çin'in yükselişi (312 yayın) devlet destekli teknoloji politikalarının bir sonucu olarak görülebilir. Bu eksen, dijitalleşme ve YZ'nin akademik literatürdeki yapısını, küresel bilimsel işbirliklerinin bir ürünü olarak analiz etmektedir.

Bu hibrit çerçeve, bibliyometrik analizin sayısal gücünü, teknolojik inovasyonun evrimsel dinamiklerini ve küresel akademik ağların yapısal analizini bir araya getirerek, dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişimine dair özgün bir perspektif sunmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) alanındaki akademik yayınların kapsamını belirlemek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri seti olarak, 28 Şubat 2025 tarihinde Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanı taranmış ve "digitalization" ve "artificial intelligence" anahtar kelimeleri eşzamanlı olarak taranmıştır. Tarama, WoS'un tüm kategorilerini (WOS.SCI, WOS.ESCI, WOS.ISTP, WOS.SSCI, WOS.ISSHP, WOS.BSCI, WOS.BHCI, WOS.AHCI, WOS.IC, WOS.CCR) kapsamaktadır.

Yayınları Dahil Etme Kriterleri:

- Yayınların Web of Science Core Collection'da indekslenmiş olması,
- 2000-2025 yılları arasında yayımlanmış olması,
- "digitalization" ve "artificial intelligence" terimlerinin her ikisini içermesi,
- Belge türleri olarak araştırma makaleleri, derleme makaleleri, erken erişim makaleleri, konferans bildirileri, editöryal yazılar, kitap bölümleri ve diğer (geri çekilen yayınlar, kitaplar, kitap incelemeleri, veri belgeleri, mektuplar, toplantı özetleri) kategorilere ait olması kriterleri uygulanmıştır.

Yayınları Dışlama Kriterleri:

- Eşanlamlı terimler ve kısaltmalar içeren ancak anahtar kelimelerden biri olmayan yayınlar,
- Web of Science dışındaki veri tabanlarında yer alan yayınlar (örneğin Scopus, Google Scholar vb.),
- Anahtar kelimelerden sadece birini içeren veya konu dışı olan çalışmalar,
- Dahil etme kriterlerinde belirtilen belge türleri dışındaki yayınlar çalışma kapsamına alınmamıştır.

Bu çalışmada, veri temizliği ve filtreleme süreçleri temel düzeyde gerçekleştirilmiştir. Veriler, Web of Science Core Collection veri tabanından titizlikle toplanarak VOSviewer yazılımına aktarılmıştır. Bu süreç, analizlerin temelini oluşturmak için sağlam bir zemin sunmuştur. Daha ileri düzey standartlaştırma ve filtreleme işlemlerinin gelecek çalışmalarda veri kalitesini ve analizlerin güvenilirliğini daha da güçlendireceği öngörülmektedir.

Yapılan tarama sonucunda, 2000 yılı öncesinde dijitalleşme ve yapay zekâ ile ilgili herhangi bir yayın bulunmamıştır. Veri tabanındaki çalışmaların zaman içindeki değişimini göz önünde bulundurarak, son tarama 28.02.2025 tarihinde yapılmış ve 2000-2025 yılları arasında toplam 2438 eser belirlenmiştir. Yayınlar, makale (araştırma makalesi, derleme makalesi ve erken erişim makalesi), konferans bildirisi, editöryal yazılar, kitap bölümleri

ve diğer belgeler (geri çekilen yayınlar, kitaplar, kitap incelemeleri, veri belgeleri, mektuplar, toplantı özetleri) gibi çeşitli türlerde kategorize edilmiştir. Bu çalışmada yapılan bibliyometrik analiz, belirtilen yıllar arasında Web of Science veri tabanındaki yapay zekâ ve dijitalleşme ile ilgili araştırmaların, yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak incelenmesini amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, tarama stratejisi ve veri analizi süreci, metodolojik şeffaflık ve tekrarlanabilirlik sağlamak amacıyla detaylı bir şekilde yapılandırılmıştır. Web of Science Core Collection veri tabanında, "digitalization" ve "artificial intelligence" anahtar kelimeleri kullanılarak, tüm WoS kategorilerinde (WOS.SCI, WOS.ESCI, WOS.ISTP, WOS.SSCI, WOS.ISSHP, WOS.BSCI, WOS.BHCI, WOS.AHCI, WOS.IC, WOS.CCR) tarama gerçekleştirilmiştir. Eşanlamlı terimler ("digitization", "AI") kapsam dışına alınarak analizin odaklanması sağlanmıştır.

Elde edilen analiz sonuçları, Van Eck ve Waltman (2010: 523) tarafından geliştirilen ve bibliyometrik haritalar oluşturmak için kullanılan VOSviewer programı aracılığıyla görselleştirilmiştir. VOSviewer yazılımında, ortak yazarlık ve anahtar kelime ağlarının görselleştirilmesi için minimum bağlantı gücü 5, kümeleme çözünürlüğü 1.0 olarak ayarlanmıştır. Bu parametreler, ağların yoğunluğunu ve tematik ilişkileri doğru bir şekilde haritalandırmak için optimize edilmiştir.

Analiz, şu boyutları içermektedir:

- Yayınların yıllara göre dağılımı,
- Ülkelerin ve kurumların yayın ve atıf sayıları,
- Ortak yazarlık ağları,
- Anahtar kelime analizleri.

Bu yöntem, dijitalleşme ve YZ'nin akademik literatürdeki yapısını kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir durum olarak veri kaynağı sınırlılığından bahsetmek gerekir. Bu çalışmanın temel veri kaynağı olan Web of Science Core Collection, her ülkenin tüm bilimsel üretimini bütünüyle yansıtmayabilir. Özellikle Türkiye gibi bazı ülkelerde, yayınların bir kısmı yerel veya alternatif veri tabanlarında yer aldığından, WoS kapsamındaki içerik bu ülkelerin bilimsel faaliyetlerini sınırlı ölçüde temsil edebilmektedir. Bu durum, özellikle ülke bazlı karşılaştırmalı analizlerde dikkatle değerlendirilmesi gereken önemli bir sınırlılık olup, bulguların yorumlanmasında bağlamsal özen gerektirir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma kapsamında, dijitalleşme ve yapay zekâ konularına ilişkin yapılan bibliyometrik analiz neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Konulu Yayınların Türleri

2000-2025 Yılları Arasında

Belge Türleri	Sayı
Makale	1543
Konferans Bildirisi	563
İnceleme	302
Erken Erişim	80
Kitap Bölümü	50
Editöryal materyal	44
Geri çekilen yayın	4
Kitap	1
Kitap İncelemesi	1
Veri belgesi	1
Mektup	1
Toplantı Özeti	1

VOSviewer programı ile gerçekleştirilen analizler sonucunda, 2000-2025 yılları arasında araştırma türlerine göre, 1543 araştırma makalesi, 563 konferans bildirisi, 302 inceleme, 80 erken erişim makalesi, 50 kitap bölümü, 44 editöryal yazı, 9 diğer türde (geri çekilen yayın, kitap, kitap incelemesi, veri belgesi, mektup, toplantı özeti) yayın tespit edilmiştir. Yayınlanan belge türleri Tablo 1'de, yayınların yıllara göre dağılımı ise Şekil 2'de gösterilmiştir.

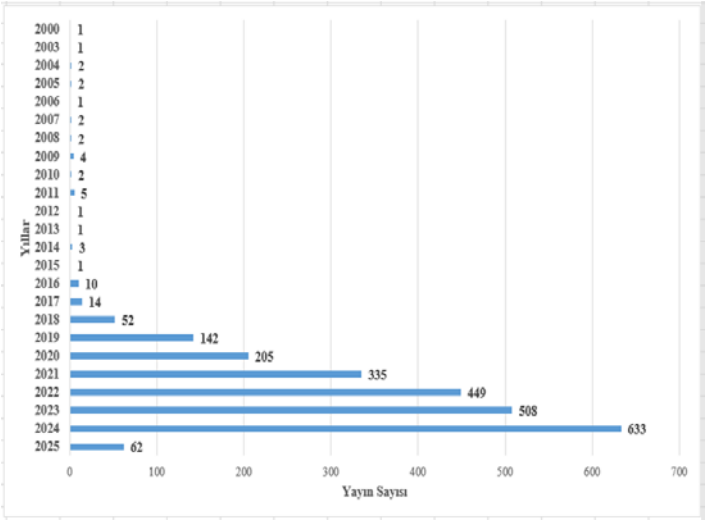

Şekil 2. 2000-2025 Döneminde Dijitalleşme ve YZ Yayınlarının Yıllık Dağılımı

Şekil 2'ye göre, yayınların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2024 yılı en yüksek sayıya ulaşarak 633 yayına sahip olmuştur. Bu yılı sırasıyla 2023 (508 yayın), 2022 (449 yayın) ve 2021 (335 yayın) yılları takip etmektedir. Son yıllarda yayın sayılarında belirgin bir artış gözlemlenirken, 2015 ve öncesindeki yıllarda daha düşük sayılar kaydedilmiştir. Özellikle 2000, 2003 ve 2013 yıllarında yalnızca bir yayın yapılmış olması, bu yıllarda araştırma faaliyetlerinin sınırlı olduğunu veya ilgilenen alanın henüz gelişim aşamasında olduğunu göstermektedir. Bu veriler, araştırma ve yayın faaliyetlerinde son yıllarda belirgin bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır.

Dijitalleşme ve yapay zekâ ile ilgili 2000-2025 yılları arasında en fazla araştırma yapılan ilk on beş ülke sıralaması Şekil 3'de gösterilmektedir.

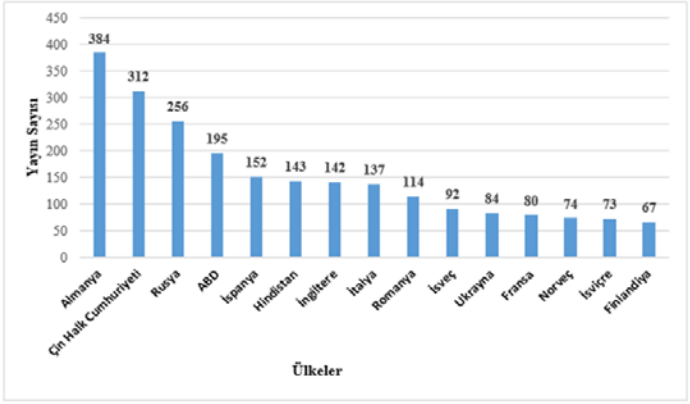

Şekil 3. Akademik Yayın Üreten Ülkelerin Yayın Sayıları

Şekil 3'e göre, Almanya, 384 yayınla en yüksek sayıya ulaşarak araştırma ve akademik yayınlar alanında öncü konumda bulunmaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla 312 yayınla Çin Halk Cumhuriyeti ve 256 yayınla Rusya takip etmektedir. ABD ise 195 yayınla, bu üç ülkenin gerisinde kalsa da hala önemli bir araştırma gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Avrupa'da İspanya (152 yayın), Hindistan (143 yayın) ve İngiltere (142 yayın) gibi ülkeler dikkat çekici sayılara ulaşmıştır. İtalya, 137 yayınla araştırma alanında güçlü bir varlık sergilerken, Romanya (114 yayın) ve İsveç (92 yayın) gibi ülkeler de önemli katkılarda bulunmuştur. Diğer Avrupa ülkelerinden Ukrayna (84 yayın), Fransa (80 yayın), Norveç (74 yayın), İsviçre (73 yayın) ve Finlandiya (67 yayın) ise bu alanda varlık gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu veriler, Almanya'nın küresel araştırma sahasında lider olduğunu ve güçlü bir araştırma altyapısı ile yaygın akademik etkileşime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Çin ve Rusya'nın büyük bir araştırma kapasitesine sahip oldukları, ABD'nin ise güçlü bir konumda olmasına rağmen diğer ülkelerle daha yakın bir farkla sıralandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye, bu sıralamada 21 yayınla 43. sırada yer alarak akademik üretimde sınırlı bir varlık sergilemektedir. Küresel olarak karşılaştırıldığında, Türkiye'nin yapay zekâ alanındaki akademik yayın hacminin sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Aydın yaptığı çalışmada (2024), Türkiye'nin YZ araştırmalarındaki yayınlarının özellikle son beş yılda artış gösterdiğini ancak uluslararası iş birliklerinin ve yüksek etkili dergilerde yayın oranlarının hala gelişim potansiyeli taşıdığını belirtmiştir. Bu durum, Türkiye'nin YZ alanında akademik yayınlarını artırmak için uluslararası iş birliklerini güçlendirmesi, yüksek etkili araştırma ağlarına daha aktif katılım sağlaması ve AR-GE yatırımlarını stratejik olarak yönlendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, TÜBİTAK'ın 2024 verilerine göre, Türkiye'de YZ alanındaki çalışmaların artırılması için ARF süper bilgisayarının ikinci faz kapsamında grafik işlemci destekli ARF-ACC kümesinin alımının yapılarak Kasım 2024 yılı itibariyle hizmete alındığı belirtilmiştir (TÜBİTAK, 2024). Bu bağlamda, Türkiye'nin YZ ekosistemini geliştirmek için donanımsal gelişmelerin yanında, Avrupa Birliği Horizon programları gibi uluslararası fon mekanizmalarından daha fazla

yararlanması ve disiplinlerarası araştırma merkezlerinin kapasitesini artırması önerilmektedir.

Dijitalleşme ve yapay zekâ konulu yayınların araştırma alanına göre ilk on sıralaması Şekil 4'te verilmiştir. Bu sıralama, dijitalleşme ve yapay zekâ ile ilgili en fazla yayının yapıldığı araştırma alanlarını göstermektedir.

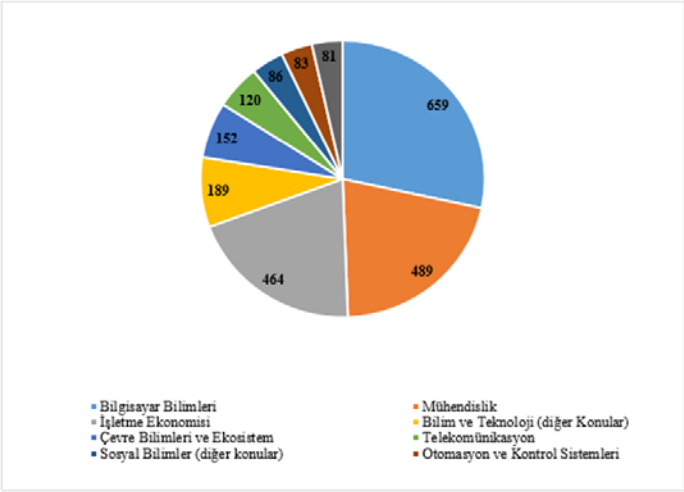

Şekil 4. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Konulu Yayınların (İlk 10) Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

Şekil 4'e göre, en fazla yayın yapılan araştırma alanı, 659 yayınla Bilgisayar Bilimleri olarak öne çıkmaktadır. Bu, bilgisayar bilimi ve teknoloji alanındaki yoğun araştırma faaliyetlerini ve bu alanda sağlanan ilerlemeyi göstermektedir. Mühendislik (489 yayın) ve İşletme Ekonomisi (464 yayın) alanları da önemli araştırma alanları arasında yer almakta ve bu alanlarda yoğun çalışmalar yapıldığını ortaya koymaktadır. Bilim ve Teknoloji (diğer konular) (189 yayın) ve Çevre Bilimleri ve Ekosistem (152 yayın) gibi daha özel konular da dikkate değer yayın sayılarıyla dikkat çekmektedir, bu da çevre ve teknoloji gibi kritik alanların önemini yansıtmaktadır. Telekomünikasyon (120 yayın) ve Sosyal Bilimler (diğer konular) (86 yayın) alanlarında ise araştırma faaliyetleri devam etmekle birlikte, diğer alanlara göre daha düşük yayın sayıları görülmektedir. Otomasyon ve Kontrol Sistemleri (83 yayın) gibi daha spesifik alandaki yayınlar, bu alandaki gelişmelerin belirli bir yoğunlukta gerçekleştiğini göstermektedir. Genel olarak, bilimsel araştırmaların çoğunlukla teknoloji, mühendislik ve ekonomi gibi temel alanlarda yoğunlaştığı söylenebilir.

Ortak Yazarlık Analizi

Ortak yazarlık ilişkilerini incelemek amacıyla, en az bir yayını ve bir atıfı bulunan yazarlar üzerinden bir ağ haritası oluşturulmuştur. Bu görsel ağ, yazarlar arasındaki iş birliği ve etkileşimleri ortaya koyarak, ortak yazarlık dinamiklerinin analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Yapılan analiz sonucunda, en fazla iş birliği yapan ve en güçlü bağlantılara sahip yazarlar belirlenmiştir.

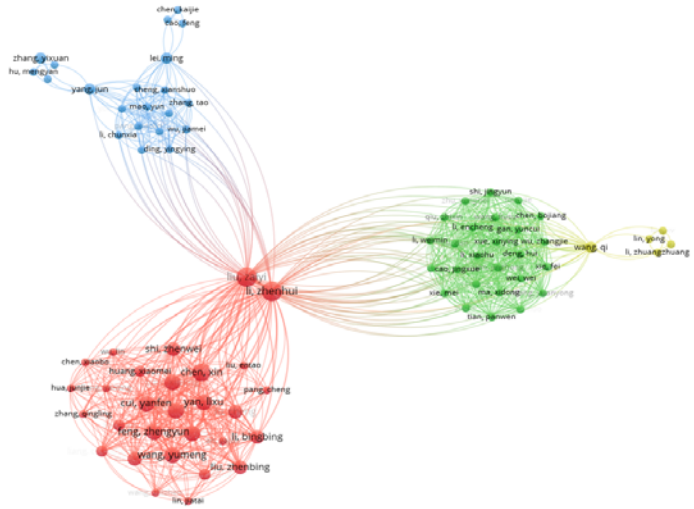

Şekil 5. Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Bağlantıları

Yapılan analizde, en yüksek bağlantıya sahip yazarlar arasında 81 birim ve 4 küme ile 887 bağlantı gözlemlenmiştir. Bu kümelerdeki en bağlantılı yazarların toplamda 1186 birim bağlantıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Dijitalleşme ve yapay zekâ alanında en fazla yayına sahip yazarlar, sırasıyla Anita Gehlot (17 yayın), Rajesh Singh (17 yayın) ve Shaik Vaseem Akram (12 yayın) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yazarlar, alandaki literatürün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak, atıf sayıları dikkate alındığında, etki gücü farklı bir durumda şekillenmektedir. En yüksek atıf sayısına sahip yazarlar ise sırasıyla 1273 atıfla Vinit Parida, 1202 atıfla Maximilian Waeger ve 1202 atıfla Karl S. R. Warner'dır. Bu durum, alanda yapılan çalışmaların yalnızca sayısal olarak değil, aynı zamanda yapılan araştırmaların etkisiyle de değerlendirildiğinde, Vinit Parida'nın daha fazla etkili olduğunu, Waeger ve Warner'ın ise benzer etki düzeylerine sahip olduklarını göstermektedir. Bu veriler, dijitalleşme ve

yapay zekâ alanındaki araştırmalarda etki ve verimliliğin önemli göstergelerinin atıf sayıları olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülkelerin Atıf Analizi

Ülkelerin atıf analizi, en az bir yayını ve bir atıfı bulunan yazarlar üzerinden yapılmış ve bir ağ haritası oluşturulmuştur. Bu harita, ülkeler arasındaki ortak yazarlık ilişkilerini görsel bir şekilde sunarak, ülkeler arasındaki iş birliği ve bağlantıları inceleme fırsatı sağlamaktadır. Yapılan analiz sonucunda, en fazla bağlantıya ve iş birliğine sahip ülkeler, Şekil 6'da gösterilmektedir.

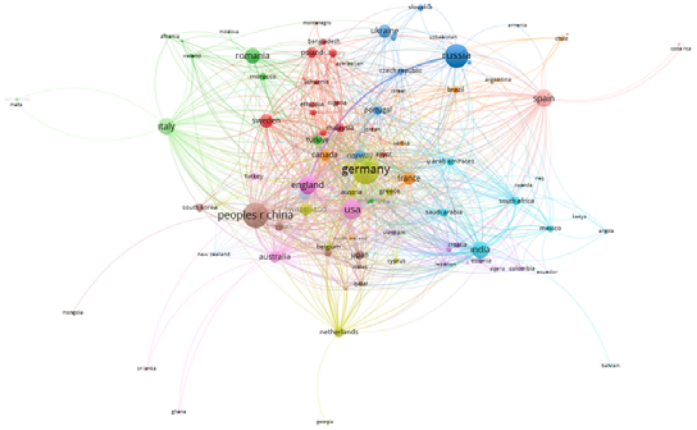

Şekil 6. 2000-2025 Döneminde Ülkelerin Atıf Analizi

En fazla atıf alan ülkeler sırasıyla Almanya (5177 atıf), Çin Halk Cumhuriyeti (4415 atıf) ve ABD (3663 atıf) olarak sıralanmıştır. En fazla yayın üreten ülkeler ise, 384 yayınla Almanya, 312 yayınla Çin Halk Cumhuriyeti ve 256 yayınla Rusya'dır. Bu verilere göre, Almanya hem en fazla atıf alan hem de en fazla yayın üreten ülke olarak bilimsel alandaki etkisini açıkça göstermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, yüksek atıf sayısı ve yayın üretiminde Almanya'yı takip ederek önemli bir bilimsel katkı sağlamakta, ABD ise daha düşük bir yayın sayısına rağmen yüksek atıf alarak araştırmalarının küresel etkisini ortaya koymaktadır. Rusya ise yayın üretiminde üçüncü sırada yer almasına rağmen, atıf sayılarında geride kalmaktadır, bu da yayınlarının etkisinin daha sınırlı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, yapılan ağ analizi sonucunda, toplamda 101 birim, 12 küme, 924 bağlantı ve 2330 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. Bu da ülkeler arasındaki bilimsel iş birliğinin yoğun olduğunu, ancak bazı ülkelerin bu bağlantılardan daha fazla faydalandığını ve bilimsel etkileşimde ön plana çıktığını göstermektedir.

Kurumların Atıf Analizi

Kurumların atıf analizi için, kurumlar arasındaki atıfları incelemek amacıyla, her kurumun en az bir eser yayınlaması ve bir atıf alması koşuluyla bir ağ haritası oluşturulmuştur. Bu analiz, kurumlar arasındaki ilişkileri temsil eden 1824 gözlem birimi üzerinden yapılmıştır.

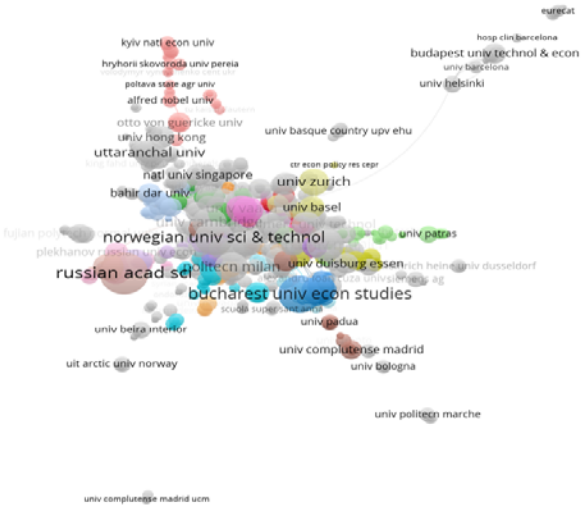

Şekil 7. Kurumların Atıf Bağlantıları

Russian Acad Sci (35 eser), Bucharest Univ. Econ Studies (27 eser) ve Norwegian Univ Sci & Technol (23 eser) en fazla yayına sahip kurumlar arasında yer alırken, en fazla atıf alan yayınların adres kurumları ise Lulea Univ Technol (1251 atıf), Univ Vaasa (1213 atıf) ve Edinburgh Napier Univ (1213 atıf) olmuştur. Yapılan analizde, toplamda 1824 birim 60 küme, 7490 bağlantı gücü ve toplamda 7952 bağlantı üzerinden yapılmıştır.

Anahtar Sözcük Analizi

Anahtar sözcük analizi yapıldığında, dijitalleşme ve yapay zekâ ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcükler sırasıyla "artificial intelligence (yapay zekâ)" (696), "digitalization (dijitalleşme)" (650) ve "machine learning (makine öğrenimi)" (208) ifadeleridir.

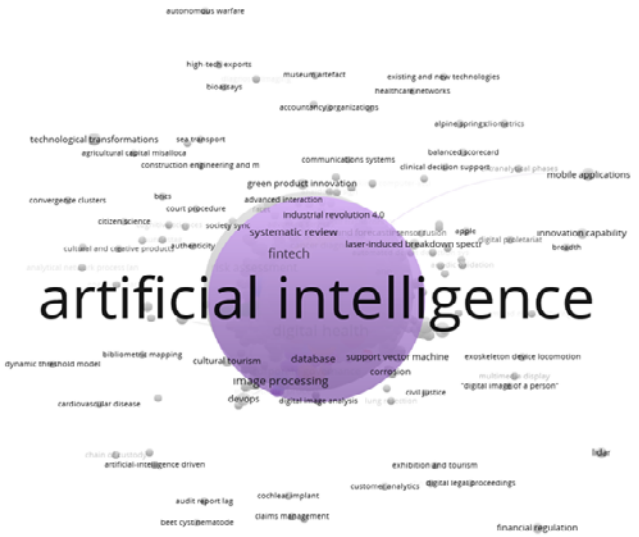

Şekil 8. En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Bağlantıları

Yapılan ilişki analizi, anahtar sözcükler arasında güçlü bir bağ bulunduğunu ve bu alanların birbirini besleyen disiplinler olarak geliştiğini göstermektedir. 6632 gözlem birimi kullanılarak elde edilen 241 küme, 33.819 bağlantı ve 37.911 toplam bağlantı gücü, bu konular arasındaki etkileşimin yüksek olduğunu ve araştırmaların büyük bir ağ yapısı içinde birbirine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, dijitalleşme ve yapay zekâ konularında yapılan çalışmaların küresel ölçekte yoğun iş birliği ve etkileşim içinde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Dijitalleşme ve YZ konulu yayınlar, 2000-2025 döneminde önemli bir artış göstermiştir. Şekil 1'e göre, 2024 yılı 633 yayınla zirveye ulaşmış, bunu 2023 (508 yayın), 2022 (449 yayın) ve 2021 (335 yayın) izlemiştir. 2015 öncesi düşük yayın sayıları (örneğin, 2000'de 1 yayın), bu alanların son yıllarda akademik ilgi kazandığını göstermektedir.

Bulguların Değerlendirilmesi

Bu çalışma, dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) alanındaki akademik üretimin 2000-2025 dönemindeki evrimini bibliyometrik bir yaklaşımla analiz etmiştir. VOSviewer ile gerçekleştirilen analizler, bu alanların zaman içindeki gelişimini, coğrafi dağılımını, tematik odaklarını ve işbirliği ağlarını detaylı bir şekilde haritalandırmaktadır. Aşağıda, bulgular kategorisel bir şekilde sunulmuştur.

Yayın Trendleri ve Türleri

Dijitalleşme ve YZ konulu yayınlar, 2000-2025 döneminde önemli bir artış göstermiştir. Toplam 2.438 yayın arasında makaleler (1.543), konferans bildirileri (563), incelemeler (302), erken erişim makaleleri (80), kitap bölümleri (50), editöryal yazılar (44) ve diğer türler (9) yer almaktadır (Tablo 1). Şekil 2'ye göre, 2024 yılı 633 yayınla zirveye ulaşmış, bunu 2023 (508 yayın), 2022 (449 yayın) ve 2021 (335 yayın) izlemiştir. 2015 öncesi düşük yayın sayıları (örneğin, 2000'de 1 yayın), bu alanların son yıllarda akademik ilgi kazandığını göstermektedir. Bu trend, dijitalleşme ve YZ'nin teknolojik inovasyonun hızlandığı bir dönemde bilimsel üretkenlikte baskın hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Coğrafi Dağılım

Şekil 2'ye göre, Almanya 384 yayın ve 5.177 atıfla lider konumdadır, bunu Çin (312 yayın, 4.415 atıf) ve Rusya (256 yayın) takip etmektedir. ABD (195 yayın, 3.663 atıf) yüksek atıf sayısıyla dikkat çekerken, Avrupa'da İspanya (152 yayın), İngiltere (142 yayın) ve İtalya (137 yayın) önemli katkılar sunmaktadır. Bu dağılım, dijitalleşme ve YZ'nin akademik gelişiminin belirli coğrafi merkezlerde yoğunlaştığını ve bu merkezlerin teknolojik kapasite ile araştırma altyapısına bağlı olduğunu göstermektedir.

Araştırma Alanları

Şekil 4'e göre, en fazla yayın yapılan alanlar sırasıyla bilgisayar bilimleri (659 yayın), mühendislik (489 yayın) ve işletme ekonomisidir (464 yayın). Diğer önemli alanlar arasında bilim ve teknoloji (189 yayın), çevre bilimleri (152 yayın), telekomünikasyon (120 yayın), sosyal bilimler (86 yayın) ve otomasyon kontrol sistemleri (83 yayın) yer almaktadır. Bu dağılım, dijitalleşme ve YZ'nin teknolojik ve endüstriyel uygulamalara yönelik güçlü bir yönelim sergilediğini, aynı zamanda çevre ve otomasyon gibi niş alanlarda da büyüdüğünü ortaya koymaktadır.

Ortak Yazarlık ve Atıf Analizi

Şekil 5, yazarlar arası işbirliği ağını göstermektedir. Anita Gehlot ve Rajesh Singh (17'şer yayın) en üretken yazarlar olurken, Vinit Parida (1.273 atıf) en etkili isimdir. Ülkeler arası analizde (Şekil 6), Almanya, Çin ve ABD yüksek

atıf sayılarıyla öne çıkmaktadır; toplamda 12 küme ve 924 bağlantı tespit edilmiştir. Kurumsal düzeyde (Şekil 7), Lulea Teknoloji Üniversitesi (1.251 atıf) ve Vaasa Üniversitesi (1.213 atıf) liderdir. Bu bulgular, dijitalleşme ve YZ'nin akademik evriminin yoğun işbirliği ağlarıyla desteklendiğini ve belirli aktörlerin bu ağlarda merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelime Analizi

Şekil 8'e göre, en sık kullanılan anahtar kelimeler "artificial intelligence" (696), "digitalization" (650) ve "machine learning" (208) olmuştur. Bu terimler, alanların birbirini besleyen doğasını ve teknolojik konverjansın akademik literatürdeki izlerini yansıtmaktadır. Toplamda 241 küme ve 33.819 bağlantı, bu konuların geniş bir ağ yapısı içinde geliştiğini göstermektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışma, dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) alanındaki akademik üretimin 2000-2025 döneminde çarpıcı bir büyüme sergilediğini ve bu büyümenin teknolojik inovasyon ile küresel bilimsel ağların kesişiminde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Yayın sayılarındaki artış, özellikle 2024 yılında 633 yayınla zirveye ulaşarak, bu alanların teknolojik evrimin ön saflarında yer aldığını göstermektedir. Almanya (384 yayın, 5.177 atıf), Çin (312 yayın, 4.415 atıf) ve Rusya (256 yayın) gibi ülkelerin liderliği, bu gelişimin coğrafi ve politik dinamiklerini yansıtmaktadır. Araştırma alanlarının bilgisayar bilimleri (659 yayın), mühendislik (489 yayın) ve işletme ekonomisi (464 yayın) gibi teknik disiplinlerde yoğunlaşması, dijitalleşme ve YZ'nin endüstriyel uygulamalara yönelik güçlü bir yönelim sergilediğini ortaya koymaktadır.

Almanya'nın lider konumu, Avrupa Birliği'nin Horizon 2020 ve Horizon Europe gibi araştırma ve geliştirme (AR-GE) programlarının sağladığı finansal destek ve güçlü akademik altyapıyla açıklanabilir. Bu programlar, dijitalleşme ve YZ'ye yönelik yatırımları teşvik ederek Almanya'nın yayın ve atıf sayılarında öne çıkmasını sağlamıştır. Çin'in yükselişi ise "Made in China 2025" gibi devlet destekli teknoloji politikalarının bir yansımasıdır; bu girişimler, YZ ve dijitalleşmeyi ulusal bir öncelik haline getirerek akademik üretimi artırmıştır (Kaplan & Haenlein, 2020). ABD'nin daha az yayın üretmesine rağmen yüksek atıf sayısı (195 yayın, 3.663 atıf), araştırmalarının yenilikçilik düzeyini ve küresel etkisini göstermektedir. Bu coğrafi desenler, dijitalleşme ve YZ'nin akademik evriminin yalnızca teknolojik bir süreç olmadığını, aynı zamanda ulusal politikalar, ekonomik stratejiler ve bölgesel AR-GE kapasiteleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Almanya ve Çin'in liderliği, güçlü devlet-üniversite-sanayi işbirliklerini yansıtırken, ABD'nin atıf yoğunluğu, özel sektör odaklı inovasyon ekosisteminin bir göstergesidir (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Araştırma alanlarının tematik yoğunluğu, dijitalleşme ve YZ'nin bilimsel ve endüstriyel paradigmaları dönüştürme potansiyelini vurgulamaktadır. Bilgisayar bilimleri ve mühendislik alanlarındaki baskınlık (sırasıyla 659 ve 489 yayın), YZ'nin algoritmik gelişimi ve dijitalleşmenin altyapısal dönüşümü üzerine odaklanıldığını göstermektedir. İşletme ekonomisi alanındaki 464 yayın, bu teknolojilerin Endüstri 4.0, akıllı üretim sistemleri ve veri odaklı iş modelleri gibi ekonomik yenilikleri nasıl yeniden şekillendirdiğini yansıtmaktadır. Ancak, çevre bilimleri (152 yayın) ve sosyal bilimler (86 yayın) gibi daha az yoğun alanlar, bu teknolojilerin disiplinler arası etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin, çevre bilimlerinde YZ, iklim değişikliği modellemesi ve sürdürülebilirlik analizlerinde giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu durum, dijitalleşme ve YZ'nin yalnızca teknik alanlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve çevresel sorunlara yönelik çözümler ürettiğini göstermektedir. Anahtar kelimeler ("artificial intelligence" [696], "digitalization" [650], "machine learning" [208]) arasındaki güçlü ağlar, bu alanların birbirini besleyen bir ekosistem oluşturduğunu ve teknolojik konverjansın akademik literatürdeki izlerini açıkça ortaya koyduğunu göstermektedir.

Küresel akademik ağların analizi, dijitalleşme ve YZ'nin evriminin ulusötesi işbirlikleriyle beslendiğini ortaya koymaktadır. Ülkeler arası 12 küme ve 924 bağlantı, bu alanların bilimsel gelişiminin yoğun bir ağ yapısı içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Örneğin, Lulea Teknoloji Üniversitesi (1.251 atıf) ve Vinit Parida (1.273 atıf) gibi aktörlerin liderliği, bu ağların belirli düğüm noktalarında yoğunlaştığını ve bu düğümlerin küresel etkiyi artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, ağ analizi

teorisiyle uyumludur (Wasserman & Faust, 1994) ve dijitalleşme ile YZ'nin akademik evriminin, bilimsel toplulukların bağlantısallığıyla doğrudan ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır.

Literatürdeki bibliyometrik analizler, genellikle belirli bir bağlama, sektöre veya uygulama alanına odaklanma eğilimindedir; çünkü akademik yayınlar, çoğunlukla disiplinler veya spesifik problem alanları etrafında şekillenmektedir. Akademik veri tabanlarında yapılan literatür araştırmalarında, özellikle yapay zekâ ve dijitalleşme gibi geniş kapsamlı konularda gerçekleştirilen bibliyometrik çalışmaların, eğitim, sağlık, ekonomi, pazarlama veya havacılık gibi belirli sektörlerdeki etkileri inceleyerek daha odaklı sonuçlar üretmeyi hedeflediği gözlemlenmiştir. Bu bağlamsal odaklanma, araştırmaların derinlemesine analiz edilmesini ve alana özgü trendlerin, anahtar kelimelerin ve önde gelen ülkelerin belirlenmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda literatürde genellikle tematik olarak tek bir boyuta derinlemesine odaklanan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Vorontsova ve diğerleri (2025), yapay zekâ ve ChatGPT araçlarının yükseköğretim kurumlarındaki ekonomik etkilerini bibliyometrik bir yaklaşımla incelemiş ve bu teknolojilerin eğitim süreçlerinde verimlilik artışına katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Bahroun ve diğerleri (2023), YZ'nin eğitimde kaynak kullanımını optimize ederek maliyet etkinliğini artırdığını ve öğretim süreçlerinde zaman tasarrufu sağladığını belirtmiştir. Ayrıca, Chan ve Hu (2023), Hong Kong'daki 399 öğrenciyi kapsayan bir anket çalışmasında, öğrencilerin YZ araçlarını akademik destek için yaygın şekilde kullandığını ve bu araçların öğrenme süreçlerini daha erişilebilir ve maliyet etkin hale getirdiğini rapor etmiştir. Bu çalışmalar, YZ ve ChatGPT'nin yükseköğretimde hem pedagojik hem de ekonomik faydalar sağladığını ortaya koyarak, bu teknolojilerin etik ve stratejik entegrasyonunun önemini vurgulamaktadır.

Yapay zekâ ve dijitalleşmenin belirli bir alandaki etkilerini ölçen çalışmaların yanı sıra, bu çalışma ile kesişen ve her iki alanı temel odak noktası olarak ele alan bazı paralel araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Bitzenis ve diğerleri (2024), dijitalleşme, makine öğrenmesi ve YZ'nin kesişimine odaklanan bir bibliyometrik çalışmada, bu alanların birleşik etkisinin özellikle veri analitiği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularda yoğunlaştığını ve küresel işbirliği ağlarının genişlediğini rapor etmiştir. Bu çalışma, yayın artış trendlerinin söz konusu çalışma ile uyumlu olduğunu (örneğin, 2018 sonrası yıllık %15'lik artış) ve coğrafi dağılımda Asya-Pasifik bölgesinin yükselişini teyit ettiğini göstermektedir. İlgili başka bir çalışmada, Niu ve diğerleri tarafından (2016) 1990-2014 yılları arasında küresel yapay zekâ araştırma eğilimlerini incelemek için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmış ve YZ yayınlarında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle "bilgisayar bilimi" ve "mühendislik" alanlarında yoğunlaşan yayınlar, 1990'lardan sonra yeni bir araştırma dalgasını işaret etmektedir. Makalemizle uyumlu şekilde bu çalışmadaki tematik odaklar doğrulanmaktadır. Öte yandan Shi ve diğerlerinin 2022 yılında yapmış olduğu bir çalışma, büyük veri, yapay zekâ ve nesnelerin interneti gibi teknolojileri bir arada ele alarak genel bir değerlendirme sunmaktadır. Scopus veri tabanından elde edilen verilerle gerçekleştirilen analiz, bu teknolojilerin küresel araştırma trendlerini, anahtar kelimelerini ve katkıda bulunan ülkeleri incelemekte; disiplinlerarası bir yaklaşımla, bu teknolojilerin birbiriyle kesişen etkilerini ve akademik üretkenliklerini değerlendirmektedir. Bu çalışma içerisinde dijitalleşme konulu akademik yayınların 2015 sonrası hızla arttığını ve bu yayınların özellikle stratejik yönetim, veri analitiği ve inovasyon temalarına yoğunlaştığı belirtilmiştir (Shi vd., 2022). Yapay zekâ ve dijitalleşmeyi bütüncül bir şekilde ele alan bu çalışma, Shi ve diğerlerinin yapmış olduğu analizi doğrular nitelikte olup 2015 yılından sonra bu alanlarda üretilen çalışmalarda yoğun bir artış tespit edilmiştir. Abanga ve Acquah tarafından yapılan bir başka bibliyometrik analiz, 2019-2023 yılları arasında yapay zekâ alanında Scopus veri tabanında indekslenen 7.030 belgeyi inceleyerek küresel araştırma eğilimlerini ortaya koymaktadır. Çalışma, YZ araştırmalarında yıllık %25,93'lük bir büyüme oranı olduğunu ve yayınların büyük ölçüde işbirlikçi ekipler tarafından üretildiğini (ortalama 4,28 yazar/makale) göstermektedir (Abanga ve Acquah, 2024). Bu bulgular göstermektedir ki, Web of Science Core Collection veri tabanında yer alan çalışmalardaki ivmelenme, Scopus veri tabanında da mevcuttur. Bu çalışmalar, yapay zekâ ve dijitalleşmenin

küresel araştırma ekosistemindeki hızlı yükselişini ve disiplinlerarası etkilerini vurgulamakta; bu alanların stratejik yönetim, veri analitiği ve sürdürülebilirlik gibi konularda artan önemini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, bu çalışmanın yalnızca Web of Science (WoS) veri tabanına dayanması bir sınırlılık olarak not edilmelidir. Scopus veya Google Scholar gibi ek veri tabanlarıyla yapılacak kapsamlı analizler, bulguların genellenebilirliğini artırabilir. Ayrıca, iletişim disipliniyle bağlantı, özellikle dijitalleşmenin medya, halkla ilişkiler ve veri odaklı iletişim stratejileri üzerindeki etkisi, daha derinlemesine tartışılabilir. Örneğin, YZ'nin sosyal medya analitiği veya kriz iletişiminde kullanımı, bu teknolojilerin iletişim alanındaki dönüştürücü rolünü ortaya koyabilir (Tufekci, 2017). Türkiye bağlamında, dijitalleşme ve YZ'nin yerel medya sektöründe (örneğin, haber üretiminde otomasyon) veya eğitimde (örneğin, kişiselleştirilmiş öğrenme sistemleri) nasıl uygulanabileceği tartışmaya dahil edilebilir.

Dijitalleşmenin ve yapay zekânın iletişim alanındaki etkileri de giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle dijital medya ortamlarında veri üretimi, dağıtımı ve analizinde YZ'nin kullanımı, medya içeriklerinin kişiselleştirilmesi ve algoritmik kontrolü gibi uygulamalar, iletişim araştırmalarında yeni kavramsal yaklaşımları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, sosyal medya analitiği, hedef kitle modelleme, dijital kamu diplomasisi ve kriz iletişimi gibi alt alanlar, YZ ile yeniden şekillenmektedir. Bibliyometrik bulgulara göre iletişim disipliniyle doğrudan ilişkilendirilen yayın sayısı sınırlı olmakla birlikte, dijitalleşme sürecinin medyadaki dönüşümle paralel ilerlediği ve YZ'nin iletişim biliminde hem araçsal hem de kuramsal etkiler yarattığı gözlemlenmektedir. Bu durum, gelecekte disiplinlerarası araştırmaların daha fazla önem kazanacağını ve iletişim araştırmalarının dijitalleşme ekseninde zenginleşeceğini göstermektedir. Bu bağlamda, akademik yayın süreçleri, dergi değerlendirme mekanizmaları ve bilgiye erişim dinamikleri de yeniden şekillenmektedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz Web of Science Core Collection veri tabanındaki yayınları kapsamaktadır (Web of Science Index: WOS.SCI, WOS.ESCI, WOS.ISTP, WOS.SSCI, WOS.ISSHP, WOS.BSCI, WOS.BHCI, WOS.AHCI, WOS.IC, WOS.CCR); Scopus, Google Scholar veya yerel indekslerde yer alan yayınlar bu kapsam dışındadır. Ayrıca, yalnızca "digitalization" ve "artificial intelligence" anahtar kelimeleri ile İngilizce tarama yapılması, kavramsal çeşitliliğin gözden kaçmasına neden olabilir. Bu tarama ile 13 farklı dilde akademik yayına ulaşılmış olup bu yayınların dili şu şekildedir: English, Russian, German, Spanish, Chinese, French, Ukrainian, Turkish, Croatian, Hungarian, Italian, Portuguese, Slovenian. Gelecek çalışmalarda, farklı veri tabanlarının kullanılması, Türkçe literatürün dahil edilmesi ve "big data", "smart technologies", "automated communication" gibi anahtar terimlerle daha kapsamlı analizlerin yapılması önerilmektedir.

Ayrıca, iletişim bilimleri özelinde YZ'nin medya üretimi, içerik etkileşimi ve dijital kamu politikaları üzerindeki etkileri tematik bibliyometrik analizlerle detaylandırılabilir. Türkiye bağlamında ise kamu üniversiteleri, özel sektör ve teknoloji girişimlerinin oluşturduğu ağların haritalandırılması, yerel dinamikleri daha iyi ortaya koyacaktır.

Gelecekteki araştırmalar, bu alanların kuantum bilişim, etik YZ ve sürdürülebilirlik gibi yeni yönelimlerini inceleyebilir. Örneğin, YZ'nin etik boyutları, özellikle veri gizliliği ve algoritmik önyargılar, Türkiye gibi veri koruma yasalarının gelişmekte olduğu ülkelerde önemli bir araştırma alanı olabilir. Ayrıca, çevre bilimleriyle YZ'nin kesişiminde, Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarına katkı sağlayacak akıllı sistemler üzerine çalışmalar teşvik edilebilir.

Çalışma, yalnızca akademik yayınlara odaklanmış; patentler, endüstri raporları veya gri literatür hariç tutulmuştur. Bu, analizin kapsamını akademik üretime sınırlamaktadır. Bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin akademik evrimini haritalandırarak hem küresel hem de yerel düzeyde bu teknolojilerin dönüştürücü potansiyeline dair bir temel sunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, 2000-2025 döneminde dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) alanındaki akademik üretimin evrimini bibliyometrik yöntemle haritalandırarak, bu teknolojilerin küresel ve yerel bilimsel ekosistemdeki rolünü sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır. Bulgular, yayın sayılarında çarpıcı bir artış olduğunu (2024'te 633 yayınla zirve), Almanya'nın (384 yayın, 5.177 atıf) lider konumda bulunduğunu, Çin (312 yayın, 4.415 atıf) ve Rusya'nın (256 yayın) önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. ABD, daha az yayın üretmesine rağmen yüksek atıf sayısı (195 yayın, 3.663 atıf) ile küresel etkisini sürdürmektedir. Araştırma alanları arasında bilgisayar bilimleri (659 yayın), mühendislik (489 yayın) ve işletme ekonomisi (464 yayın) baskın konumda olup, çevre bilimleri (152 yayın) ve telekomünikasyon (120 yayın) gibi spesifik alanlar da dikkat çekmektedir. Anahtar kelime analizi, "yapay zekâ" (696), "dijitalleşme" (650) ve "makine öğrenimi" (208) terimlerinin bu alanların temelini oluşturduğunu ve disiplinler arası bir ekosistem yarattığını ortaya koymaktadır.

Ortak yazarlık ve atıf analizleri, dijitalleşme ve YZ'nin yoğun uluslararası işbirlikleriyle beslendiğini göstermektedir. Almanya, Çin ve Rusya gibi ülkeler, küresel ağlarda merkezi roller üstlenirken, Lulea Teknoloji Üniversitesi (1.251 atıf), Vaasa Üniversitesi (1.213 atıf) ve Vinit Parida (1.273 atıf) gibi aktörler akademik etkiyi artırmaktadır. Ancak, Türkiye'nin bu ağlarda sınırlı varlığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Türkiye'nin dijitalleşme ve YZ alanındaki akademik potansiyelini tam olarak realize edemediğini göstermektedir. Türkiye'de TÜBİTAK destekli projeler ve teknoloji vadileri gibi girişimler, bu alanda üretkenliği artırmak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, İstanbul ve Ankara'daki teknoloji merkezleri, YZ tabanlı yeniliklerin geliştirilmesi için birer kuluçka merkezi olarak konumlanabilir.

Çalışmanın pratik etkileri hem küresel hem de yerel düzeyde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Akademik topluluk için, bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin kesişiminde yeni araştırma sorularını (örneğin, etik YZ, YZ'nin eğitimdeki rolü) gündeme getirerek literatüre yön vermektedir. Endüstri için, bulgular, YZ ve dijitalleşmenin sağlık (örneğin, teşhis sistemleri), eğitim (örneğin, kişiselleştirilmiş öğrenme platformları) ve üretim (örneğin, akıllı fabrikalar) gibi sektörlerde nasıl uygulanabileceğini göstermektedir. Türkiye bağlamında, bu teknolojiler, KOBİ'lerin dijital dönüşümünü hızlandırmak ve rekabet gücünü artırmak için kullanılabilir. Örneğin, tekstil veya otomotiv gibi sektörlerde YZ tabanlı kalite kontrol sistemleri, verimliliği artırabilir. Politika yapıcılar için, bu çalışma, AR-GE yatırımlarını teşvik edecek politikaların (örneğin, veri merkezi altyapıları, YZ eğitim programları) önemini vurgulamaktadır. Türkiye'nin "Milli Teknoloji Hamlesi" gibi girişimleri, bu alanda uluslararası rekabet gücünü artırmak için bir temel oluşturabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin akademik literatürdeki evrimini haritalandırarak, bu teknolojilerin teknolojik inovasyon, bilimsel işbirlikleri ve toplumsal dönüşümdeki rolünü ortaya koymaktadır. Türkiye bağlamında, bu teknolojilerin eğitim, sağlık ve sanayi gibi alanlarda uygulanması hem ekonomik büyümeyi destekleyebilir hem de küresel bilimsel ağlarda daha etkin bir rol oynanmasını sağlayabilir. Gelecekteki araştırmalar, Türkiye'nin bu alanlardaki potansiyelini (örneğin, yerel veri setleriyle YZ modelleri geliştirme) daha derinlemesine inceleyebilir ve etik, sürdürülebilirlik veya kültürel bağlam gibi yeni boyutları keşfedebilir. Bu çalışma, dijitalleşme ve YZ alanındaki akademik ve pratik çalışmalara rehberlik edecek bir referans noktası sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Abanga, E. A., & Acquah, T. (2024). A Bibliometric Analysis of Global Research Trends in Artificial Intelligence from 2019 to 2023. *Asian Journal of Research in Computer Science*, 17(12), 220–233. https://doi.org/10.9734/ajrcos/2024/v17i12540

Aydın, N. (2024). Türkiye'de yapay zekâ alanında yapılan çalışmal arın bibliyometrik analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27(52)*, 387-407. https://doi.org/10.31795/baunsobed.1545006

Bahroun, Z., Anane, C., Ahmed, V., & Zacca, A. (2023). Transforming education: A comprehensive review of generative artificial intelligence in educational settings through bibliometric and content analysis. *Sustainability*, 15(17), 12983. https://doi.org/10.3390/su151712983

Bitzenis, A., Koutsoupias, N., & Nosios, M. (2024). Artificial intelligence and machine learning in production efficiency enhancement and sustainable development: A comprehensive bibliometric review. Frontiers in Sustainability, 5, 1508647. https://doi.org/10.3389/frsus.2024.1508647

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.

Chan, C. K. Y., & Hu, W. (2023). Students' voices on generative AI: Perceptions, benefits, and challenges in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(43). https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8

De Bellis, N. (2009). Bibliometrics and citation analysis: From the science citation index to cybermetrics. Scarecrow Press.

Gündüz, T., & Eren, F. (2024). Sağlıkta yapay zekâ: Bibliyometrik bir analiz. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 11(2), 277-285. https://doi.org/10.52880/sagakaderg.1420580

İkiel, C. & Yüksel, A. (2023). Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Yapay Zeka Temelli Ulaşım Çalışmaları: Bibliyometrik Analiz Çalışması. In: Şahin, A. (ed.), Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler- VI. Özgür Yayınları. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub402.c1776

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2020). Rulers of the world, unite! The challenges and opportunities of artificial intelligence. *Business Horizons*, 63(1), 37–50. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.09.003

Keser Ateş, S., Kaleci, F., & Erdoğan, A. (2025). Artificial Intelligence In Education: A Bibliometric Analysis. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 14-36.

Niu, J., Tang, W., Xu, F., Zhou, X., & Song, Y. (2016). Global research on artificial intelligence from 1990–2014: Spatially-explicit bibliometric analysis. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 5(5), 66. https://doi.org/10.3390/ijgi5050066

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25(4), 348–349.

Rogers, E. M. (2003). Diffusion of innovations (5th ed.). Free Press.

Shi, L., Mai, Y., & Wu, Y. J. (2022). Digital Transformation: A Bibliometric Analysis. Journal of Organizational and End User Computing (JOEUC), 34(7), 1-20. https://doi.org/10.4018/JOEUC.302637

Tufekci, Z. (2017). Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest. Yale University Press.

TÜBİTAK. (2024). TÜBİTAK 2024 Yılı Faaliyet Raporu. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2025-03/TUBITAK_2024_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3

Vorontsova, A., Tarasenko, S., Duranowski, W., Durasiewicz, A., Soss, J., & Bilovol, A. (2025). A bibliometric analysis of the economic effects of using artificial intelligence and ChatGPT tools in higher education institutions. *Problems and Perspectives in Management*, 23(1), 101–114. https://doi.org/10.21511/ppm.23(1).2025.08

Wasserman, S., & Faust, K. (1994). Social network analysis: Methods and applications. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478

- Makale iki yazarlı olup her yazar çalışmaya eşit oranda (%50) katkıda bulunmuştur.
- Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ENGELLİLİK VE GÜNDELİK DİRENİŞ: SAĞLAMCILIĞA KARŞI TAKTİKLER

DISABILITY AND EVERYDAY RESISTANCE: TACTICS AGAINST ABLEISM

Hasan Ozan ATİKASLAN, Ayşe Nevin YILDIZ

93

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1615-1631
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1626914

Geliş Recieved: **27.01.2025**
Kabul Accepted: **17.09.2025**

ENGELLİLİK VE GÜNDELİK DİRENİŞ: SAĞLAMCILIĞA KARŞI TAKTİKLER [1]

DISABILITY AND EVERYDAY RESISTANCE: TACTICS AGAINST ABLEISM

Hasan Ozan ATİKASLAN [2], Ayşe Nevin YILDIZ [3]

Anahtar Kelimeler:
Gündelik Hayat,
Gündelik Direniş,
Engellilik,
Sağlamcılık

Keywords:
Everyday Life,
Everyday Resistance,
Disability,
Ableism.

ÖZ

Çalışma engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamcılığın görünümlerine karşı geliştirdikleri mikro-politik direnişleri incelemektedir. Engelli bireylerin gündelik hayatta karşılaştıkları sağlamcılık biçimleriyle nasıl mücadele ettikleri araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Engelli bireylerin sağlamcılığa karşı taktik adı verilen gündelik direniş biçimleri icra ettikleri ve bu taktiklerin sadece gündelik var olma mücadelesinin bir aracı olmakla kalmayıp, makro-politik anlamda toplumsal dönüşümlere yönelik potansiyeller içerdiği düşünülmektedir. Zayıfların silahı olan taktiklerin karşısında egemen yapıların baskıcı pratikleri ise strateji olarak kavramsallaştırılmakta. Bu dikotomi çerçevesinde çalışmada baskıcı ve ayrımcı bir ideoloji olan sağlamcılığın gündelik hayattaki görünümlerini strateji kavramı ile değerlendirmektedir. Araştırmanın kuramsal çerçevesini Michel de Certeau'nun gündelik hayat ve direnişe dair kavram ve düşünceleri oluşturmaktadır. Certeau, stratejiyi tahakkümcü yapıların mekânlar üzerindeki kontrolü ile ilişkilendirirken, taktikleri bu mekânlara zamanla sızarak fırsat anlarını değerlendiren gündelik direniş biçimleri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, engelli bireylerin icra ettikleri taktikler, sağlamcı düzenin mekânlarında ona karşı yürütülen mikro-politik direniş biçimleri olarak ele alınmıştır. Fenomenolojik yöntemle yürütülen bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilen veriler tematik analizle incelenmiş ve sonuçta 11 farklı taktik türü tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This study examines the micro-political resistances developed by individuals with disabilities against the manifestations of ableism in everyday life. The primary research question focuses on how individuals with disabilities contend with the forms of ableism they encounter in their everyday experiences. It is argued that the everyday forms of resistance, referred to as tactics, enacted by individuals with disabilities are not only instruments for their daily struggle for existence but also contain potential for broader socio-political transformations. In contrast, the oppressive practices of dominant structures are conceptualized as strategies. Within this dichotomy, the study evaluates the manifestations of ableism, a dominant and discriminatory ideology, in everyday life through the concept of strategy. The theoretical framework of the study is based on Michel de Certeau's concepts and ideas regarding everyday life and resistance. While Certeau associates strategy with the control of dominant structures over space, he defines tactics as forms of everyday forms of resistance that infiltrate these spaces over time by seizing opportunities. In this context, the tactics employed by individuals with disabilities are considered as micro-political resistance practices enacted within the spaces of the ableist order. In this phenomenological study, data obtained through semi-structured interviews were analyzed thematically, resulting in the identification of 11 distinct types of tactics.

[1] Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Ayşe Nevin YILDIZ danışmanlığında Hasan Ozan ATİKASLAN tarafından yazılmış "Engelli Bireylerin Sağlamcılığa Karşı Gündelik Direniş Pratikleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ozanatikaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1787-1227

[3] Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, newaysenevinyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0524-5029

Alıntılamak için/Cite as: Atikaslan H. O. ve Yıldız N. A. (2025) Engellilik ve Gündelik Direniş: Sağlamcılığa Karşı Taktikler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1615-1631

GİRİŞ

Bedenle ontolojik bir bağı olsa dahi engellilik sadece biyolojik bir fenomen değil gündelik hayat içerisinde kültürel anlatılarca şekillenen bir kimliktir. Bu kimliğin nasıl inşa edildiği, toplumsal hiyerarşilerdeki konumu, tahakkümcü yapılarla ilişkisi ve buna dair deneyimler de sosyal bilimlerin konusudur. Ancak ülkemizde engelliğin bir sosyal inşa olduğunun göz ardı edilmesi ve tıbbi bakışla sınırlandırılması bu olgunun sistematik bir şekilde hak odağında ele alınmasını engellemektedir.

Engellilik anlatısı Garland-Thomson'un (2011, s. 525) ifade ettiği gibi sosyal yaşamdaki statü, kaynak ve gücün haksız pay edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet meselelerinde cinsiyetçilik, etnisite meselelerinde ırkçılık gibi ayrımcı ve tahakkümcü ideolojilerden bahsedildiği gibi engellik mevzunda da sağlamcılık kavramı benzer bir yapıyı tanımlamaktadır. Sağlamcılık diğer yaygın ideolojiler gibi sosyal yaşamın dokusuna işlemesiyle görünmezleşebilse de engelliliğin ileri yaşlara gelebilmiş her bireye ve ailelere dokunan bir deneyim olmasıyla toplumlarda herkesin sonuçlarıyla karşılaştığı bir yapıdır.

Bunun yanında küresel olarak toplumlarda olumsuz kültürel anlatılarla tanımlanan engellilik (Burcu, 2011, s. 51-52) gündelik hayat içerisinde devamlı olarak inşa edilmekte ve diğer kimliklerle kesişimler yaşamaktadır. Bilhassa beden sosyolojisi perspektifinden bakıldığında engellilik ve kadınlığın direkt olarak bedensel dikotomiler üzerinden kurulan anlatılar olmasıyla bu iki toplumsal grup feminizmle ilişkilenebilmektedir. Garland-Thomson (2011, s. 521) engellilikte öjeni bağlamında olmak üzere engellilerin ve kadınların üreme meseleleri üzerindeki baskıların ortak tartışma konuları olmasını buna bir örnek olarak vermektedir. Bununla birlikte Davis'in (2011, s. 504) aktardığı üzere engelli kimliği diğer tüm kimlikleri bağlayıcı bir unsur olarak farklı bir yerde konumlanmaktadır. Toplumsalın her alanında işleyen iktidar ilişkilerinin bedenleri bir baskı aracı olarak kullanması onu politik bir hale getirmekte, bu nedenle bedenleri kartezyen düşünce biçiminde sağlamın karşısında "sakat" olan bedenleriyle engelliler anormal olarak stigmatize edilmektedir. Sağlamcı normlarca politikleştirilen engellilik deneyimi pek tabii buna karşı bir direnç de doğurmaktadır. Özellikle uluslararası alanda 1960'lı yıllardan itibaren engelli hakları hareketleri birçok mücadele vermiş ve geçen bu on yıllar içerisinde makro-politik düzeyde birçok kazanım elde etmiştir.

Ancak gündelik hayat literatürünün gösterdiği üzere marjinalize edilmiş gruplar gündelik hayatta mikro-politikalar mücadeleler de yürütmektedirler. Bu noktada Scott (1985) tarafından "zayıfın silahı" olarak tanımlanan bu gündelik direnişlerin sağlamcı toplumlarda yaşayan engelli bireyler tarafından icra edildiği varsayılabilmektedir. Engelli bireylerin deneyimlerine dayanan bu çalışma da gündelik direnişlerin hangi amaçlarla ve nasıl uygulandıklarını incelemekte, bunu yaparken Certeau'nün taktik ve strateji kavramsallaştırmalarını kullanmaktadır. Egemenlerin mekân sahipliğiyle belirlenen stratejilere karşılık fırsat anlarını kollayan taktikler gündelik direnişin biçimleri tanımlamaktadır. Araştırma bu dikotomide sağlamcılığı strateji, onunla gündelik hayat içerisinde girişilen mücadeleleri taktik olarak ele almaktadır.

Fenomenolojik bir yöntem izleyen bu araştırma kapsamında sağlamcı stratejilere karşı engelli bireylerin ne tür taktikler izlediklerini ortaya koyma maksadıyla 13 yetişkin bedensel engelli bireyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda 11 adet taktik teması tespit edilmiş ve bunlar bulgular kısmında tartışılmıştır.

Elde edilen bulgular literatüre sağlaması beklenen özgün katkıların yanı sıra gelecekte gerçekleşebilecek makro-politik dönüşümlere dair bir projeksiyon oluşturmasıyla da önemsenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Türkçe sosyal bilimler alanyazınında gündelik hayat sosyolojisi hakkında birçok çalışma bulunsa da gündelik direniş özelindeki çalışmalar sınırlı gözükmektedir. Engellilik sosyolojisinin de görece olarak ülkemizde yeni gelişen bir alan olması hasebiyle gündelik direnişleri engellilik kesişiminde ele alan araştırmalar yok denecek düzeydedir.

Bu kesişim dahilinde yapılan literatür taramasında yalnızca

Demir'in (2020) Bourdieu'nun kuramsal çerçevesini esas aldığı "Engelli Bireylerin Gündelik Hayat Stratejisi Olarak *Wheelchair Dancing Deneyimleri*" başlıklı makalesi tespit edilebilmiştir. Nitel yöntem olarak hem içerik analizi hem de derinlemesine görüşme kullanılan bu araştırmanın sonucunda dansın engelli bireylerin için dönüştürücü bir strateji olduğu tartışılmaktadır. Ancak bu araştırmanın 4 katılımcıyla gerçekleştirilmesi, bu katılımcıların tamamının aynı dans projesi dahilinde olması ve odağının gündelik hayatın sıradan rutinleri üzerine kurulmamasıyla oldukça sınırlı olduğu söylemek mümkündür.

Uluslararası literatürde ise İngilizce dilinde bu konuyu çeşitli kuramsal çerçeveler, yöntemler ve odaklar ile ele alan lisansüstü tez çalışmaları (Horowitz, 2020), araştırma makaleleri (Quinlan & Bates, 2012; Loja, Costa, Hughes, & Menezes, 2012; Hodge, 2016; Frederick, 2017; Kwon, 2024), kitap ve kitap bölümleri (Watson, 2003; Egard, Hansson, & Wästerfors, 2021; Butler-Rees, 2023) bulunmaktadır.

Bu araştırma ise gündelik hayatın zaman ve mekânlarında yürütülen sağlamcı stratejilere karşı engelli bireylerin icra ettikleri taktikleri ortaya koymasıyla Türkçe alanyazında özgün bir yere sahiptir.

Gündelik Hayat ve Direnişleri

Klasik sosyolojide gündelik hayat bireylerin sömürüsü ve tahakkümü üzerinden ele alınırken 19. Yy.'dan itibaren özneleri pasif olarak konumlandıran bu yaklaşımlara karşılık bireylerin aktif eyleyenliğini göz önüne alan başta fenomenoloji olmak üzere farklı perspektifler öne çıkmaya başlamıştır. Bennett'in (2013, s. 12-14) ifade ettiği üzere bu yüzyılın sonları ve 20. Yy.'ın başları itibariyle gündelik hayat birey ile karşılıklı anlamsal etkileşimi içerisinde çekişmeli ve devimsel bir alan olarak kavramsallaştırılmaya başlanmıştır. Bilim, sanat ve siyaset gibi önemsenen meşguliyetlerin yanında onların bir artığı gibi davranılarak görmezden gelinen gündelik hayat esasen gizemli ve verimli doğasıyla bu önemsenen etkinliklerin dayanağı olmasıyla açığa çıkarılabilecek potansiyeller içermektedir (Gardiner, 2016, s. 14-27).

Bu nedenle sosyoloji ölçeğini daha makro yapıların analizi üzerine kurarken onun bir alt dalı olan gündelik hayat sosyolojisi mikro düzeyde gündelik hayatın sıradan pratik ve rutinlerini ele almaktadır. Gündelik hayat sosyolojisinde uyumaktan telefon görüşmeleri yapmaya, iş hayatındaki deneyimlerden yayaların sokaktaki davranışlarına kadar birçok şey nitel araştırmanın konusu olabilmektedir (Marshall, 1999, s. 288). İnsanları tamamlayan ilişkilerin şekillendiği paydaş bir zemin olmasıyla gündelik hayat Lefebvre (1991, s. 97) için "insanın hammaddesidir". Her ne kadar muğlaklığı nedeniyle genel geçer ve üzerinde anlaşılmış bir tanımı olmasa da yeniden üretimin mekânı olması (Featherstone, 1995, s. 55), aşinalık (Heller, 1995, s. 5), rutinler, deneyimler ve pratikler (Esgin, 2018, s. 31) onu açıklayabilecek karakteristik özellikler olarak görülebilmektedir. Ancak zaten gündelik hayat çalışmalarının amacı ona bir tanım getirmekten ziyade onun içine gömülü olan toplumsal dönüşümleri ortaya çıkarabilecek eleştirel yaklaşımlar geliştirebilmektir (Kaplan & Ross, 1987, s. 1-4). Bu nedenle gündelik hayat araştırmacıları da birer eyleyici olarak gördükleri bireylerin sosyal durumları değiştirebilme potansiyellerine vurgu yapan siyasi ve ahlaki bir konumda durmaktadırlar (Gardiner, s. 25-26).

Bahsedilen potansiyellerse gündelik direniş kavramını tartışmaya açmaktadır. Balandier'e (1983) göre gündelik hayat niteliği gereği direnişi çağrıştırmaktadır. Ona göre "gündelik hayat savaşı" olarak adlandırdığı direniş süreçleri baskıcı yapıları sınırlı şekilde de olsa durdurabilmektir (s. 12). Certeau'nun (2008) gündelik hayat tartışmalarında bu süreç strateji ve taktik dikotomisiyle süregelen bir çekişme olarak anlatılmaktadır. Egemenlerin strateji zemini olarak mekânlara sahip olması onların kazanımlarını biriktirmesine olanak sağlarken baskı altındaki grupların elinde sadece taktiklerini icra edebilecekleri zaman bulunmaktadır. Bu nedenle fırsat anlarını kollayarak egemenlerin alanlarına sızarak gedikler açabilmekte ancak mekândan yoksun oldukları için bu kazanımları biriktirilememektedir. Certeau'ye (2008, s. 54-55) göre bu güçlü ile zayıfın arasında durmaksızın devam eden bir mücadeleyi açıklamaktadır.

Sağlamcılığın stratejik mekânlarında engelli bireyler de taktikleriyle süregelen bir mücadele içindedirler. Hatta bilhassa görünür fiziksel engelleri olan bireyler için taktiklerin kaçınılmaz olduğunu söylemek dahi

mümkündür. Zira bedenler kimliklerin somutlaştığı bir yer olmasının yanı sıra ötekinin varlığının farkına varılan ilk noktadır. Bahtin'de (2004, s. 385) birey bedeniyle kendini ötekine sunmakta ve bu alanda yoğun bir etkileşim gerçekleşmektedir. Bu nedenle toplum dışına itilmiş bireyler kimi zaman bedenlerini çeşitli müdahalelerle (dövme, piercing vb.) işaretleyerek bedenlerini bir tepki aracı haline getirebilmektedirler (Hardin, 1999, s. 85). Engelli bedenlerdeyse bu işaretleme bir seçimden ziyade Goffman'cı (2014) tabirle toplumun damgalaması olarak gözükmektedir. Sağlam bedenin oldukça güçlü bir norm olması bedenleri nedeniyle engelli bireyleri hem ahlaksal hem de toplumsal bir sapma olarak konumlandırmaktadır (Stiker, 1999, s. 40). Hatta öyle ki McRuer'e (2011, s. 552-553) göre sağlamcı normlar heteronormatif normlardan bile daha yaygın ve değişime kapalıdır. Gündelik hayatın sağlamcı mekânlarında engelli bedenlerin bu şekilde politikleştirilmesi gündelik direniş biçimlerini ya da Certeau'cü tanımla taktikleri mecburi kılmaktadır. Bu taktikler genellikle aşikâr bir kafa tutuş içermemesiyle sıradan etkileşimler olarak görülebilmekteyse de eleştirel bir lensle mikro-politik yapıları saptanabilmektedir. Örneğin Goffman'ın (2014) "gönüllü ifşa"[4] kavramı buna bir örnek teşkil etmektedir. Ona göre bilerek sakarlıklarda bulunarak veya erişilebilirlik araçlarını görünürleştirerek sağlam normlardan bir sapma olarak gizlemeleri beklenen bedensel *kusurlarını* göstermeyi seçen engelli bireyler aslında bu yolla egemen sağlamcı anlatının altını oymaktadırlar (s. 145-147).

YÖNTEM

Engelliliğe eleştirel olarak toplumsal bir inşa olarak yaklaşan bu araştırma fenomenolojik yaklaşımı benimsemekte ve bundan dolayı nitel bir yöntem izlemektedir. Gündelik hayatı merkezine alan araştırmalar için nitel yöntem kontrol edilebilir sınırlar belirleme ve var olan değişkenleri hesaba katabilme gibi imkanlar içermektedir (Kümbetoğlu, 2008, s. 23). Engelli bireylerin deneyimlerinden yola çıkan bu araştırmada nitel yöntem sayesinde görüşülen bireylerin süreç ve kavramlara dair duygu, düşünce, tanım ve izlenimleri hakkında bilgi edinilebilmesi hedeflemektedir (s. 43). Nitel yöntem ırkçılık, cinsiyetçilik gibi sebeplerle toplumsal alanda marjinalleştirilmiş bireylerin problemlerini anlamaya dair sosyal adaleti yorumlayıcı bir çatı görevi görebilmekte (Creswell, 2013, s. 34) bu da engellilik sosyolojisi kapsamındaki bir çalışma için uygun düşmektedir.

Katılımcıların yaşları 20 ile 51 arasında değişmektedir ve çoğunluğu genç yetişkinlerden oluşmaktadır. Cinsiyet dağılımı erkeklerin lehine olmakla birlikte kadın katılımcı sayısı da azımsanmayacak düzeydedir. Katılımcıların çoğu bekar ve üniversite mezunudur. Katılımcılar Türkiye'nin farklı şehirlerinden (özellikle Adana ve Mersin ağırlıklı) gelmekte ve serebral palsi, omurilik felci, görme engeli, SMA gibi hem doğuştan gelen hem de sonradan edinilmiş çeşitli engel türlerine sahiptirler. Bazı katılımcılar birden fazla engel türüyle yaşamaktadır. Bu çeşitlilik, çalışmanın farklı deneyimleri kapsayan derinlemesine bir analiz yapabilmesini olanaklı kılmaktadır.

Araştırma kapsamında Türkiye'de kentlerde yaşayan reşit ve fiziksel engel türlerine sahip bireylerle görüşülmüştür. Araştırmacının önceden tanıdığı ve süreçte ulaştığı bireylerden başlayarak kartopu örneklemi diğer ile katılımcılara ulaşılmıştır. Rastlantısal olmayan bu örneklem ile birbirleri ile direkt veya dolaylı bağlantıda olan bireylerle (Neuman, 2014, s. 324) görüşülmüştür. Kartopu örneklemi araştırmacının cevap aradığı sorulara karşın deneyimleri olan yetkin katılımcılılar bulabilmesine olanak sağlamıştır (Patton, 2015, s. 451). Verilerin elde edildiği bu süreçte tekrar eden cevaplar ile birlikte örneklemin doygunluğa ulaşıldığı düşünüldüğü andan itibaren örneklem sınırlandırılmıştır. Bu sayede olguya dair makul asgari örnekleme ulaşılabilmiştir (Patton, 2015, s. 475).

Yarı yapılandırılmış görüşmelerle verilerin elde edildiği araştırmada katılımcılara araştırma hakkında gerekli bilgiler verilmiş ve devamında aydınlatılmış onam formu açıklanarak imzalatılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formundan yola çıkarak yarı yapılandırılmış görüşmeler sayesinde engelli

4 Goffman (2014, s. 191) Damga adlı ilgili eserinde taktik altında değerlendirilebilecek engelli bireylerin farklı pratiklerine yer vermektedir. Bunlar beden dili ile kendini iletişime kapatarak rahatsız edici soru ve yorumlardan kaçınmaktan ayrımcılık yaşanan mekânlara kararlı bir şekilde tekrar tekrar ama nazik bir şekilde tekrar gitmek gibi eylemler olarak uzatılabilmektedir.

bireylerin deneyimleri birer veri olarak toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme araştırmacıya soru ve konuların sırasını değiştirme ile ekstra sorular sorabilme gibi olanaklar sağlayabilmesi nedeniyle tercih edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 130). Bu esnekliklerin yanı sıra sözsüz davranışların da gözlemlenebilmesi ile yanıt oranının bu veri toplama yönteminde yüksek olması da tercihte etkili olmuştur (Bailey, 1994, s. 271-272). Toplamda 13 katılımcı ile görüşülmüştür. Literatüre göre de fenomenolojik araştırmalarda en çok kullanılan veri toplamı yöntemi olan görüşmelerin 5 ile 25 arası katılımcı ile gerçekleştirilmesi araştırma hedefi kapsamında yeterli gözükmektedir (Güler, Halıcıoğlu, & Taşğın, 2015, s. 44).

Görüşmelerde katılımcıların sağlamcılıkla gündelik yaşamda nerelerde ve nasıl karşılaştıklarını, bu durumlara verdikleri tepkileri ve geliştirdikleri bireysel mücadele biçimlerini anlamak amacıyla ayrımcılık deneyimlerine, sosyal ilişkilerine ve direniş stratejilerine odaklanan açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Ayrıca dijital ortamlar, kamusal alanlar ve kişisel sınırlar gibi çeşitli bağlamlarda karşılaşmalarını irdelemeye yönelik sorular da dahil edilmiştir.

Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Araştırma Etik Kurulu'ndan 23.01.2024 tarihli oturumda, 2024/02-39 karar numarasıyla etik onay almıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Alınan etik kurul izni uyarınca 01 Şubat 2024 – 30 Temmuz 2024 tarihleri arasında yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tematik analiz sonucunda engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamcılığa karşı icra ettikleri 11 farklı taktik türü tespit edilmiştir. Bulguların ortaya koyduğu özgün taktiklerin yanı sıra ilgili literatürlerle benzeşen taktikler de tespit edilmiş ve bunlar belirtilmiştir. Bulgular şu alt başlıklar altında tartılmıştır;

1. Öfke Gösterme
2. Kaçınma/İzole Olma
3. Tavır Gösterme
4. Ayna Olma
5. Ortak Deneyimden Yararlanma
6. Sorgulatma ve Bilinç Kazandırma
7. Kestirme Kullanma
8. Sarkazma Başvurma
9. Özneleştirme
10. Engeli İfşa Etme
11. Ayrımcılığı Duyurma

Veriler, Braun ve Clarke'ın (2019, s. 893) ölçütlerine dayalı olarak tematik analizle kodlanmıştır. Kodlama aşamasında verinin her bir unsuruna eşit derecede önem verilmiş; yüzeysel ya da anekdotçu bir yaklaşımdan kaçınılmıştır. Kodlar kapsamlı ve çok yönlü biçimde oluşturulmuş, her bir temaya ait veriler gruplanarak temaların iç tutarlılığı ve birbirinden ayırt edilebilirliği sağlanmıştır. Kodlama süreci boyunca temalar, orijinal veri setiyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Öfke Gösterme

Araştırmada katılımcılardan yedisi öfke gösterimi teması olarak değerlendirilen taktik türünü icra etmiştir. Katılımcıların deneyimlerine göre aşağılama veya ayrımcılığa uğrama, bağımsız yaşamın engellenmesi ve engelliliğin batıl inançlarla eşleştirilmesi gibi sağlamcı pratikler bu taktik türünün kullanılmasını gerektirmiştir.

K1 ve K9'un deneyiminde bağımsız yaşamın engellenmesi ulaşım hakkı ile doğrudan ilişkilidir. K1'in deneyiminde bu ayrımcılık işe gitmek için kullandığı taksi durağında gerçekleşmiştir;

> *(...) bir gün aradım taksi durağını dediler ki taksi yok tamam mı, sonra ben şaşırdım. Birden sonra biri de açtı telefonu 'Taksi sana yok', tamam mı, 'Sana taksi yok' dedi bana. İşte Adanalıyız o şey yani ne kadar sakin de nazik de olsak Adanalı öfkesi vardır ya böyle şimdi ben de dedim saat 7-6 falan abi indim çıktım durağa gittim durakta taksiler duruyor girdim ama Allah kitap öyle girdim yani sinirden. İşte dediler bizim taksinin müdürü işte Rizeli miymiş neymiş, Rize'sine de bilmem ne diyorum, ama normal de değil gebertirler orada (...) Ben var ya o sinirle gittim (...) Bankaya gittim bir metin yazdım (...) işte öfkeli yazdım gönderdim, o metin patladı (...) 15 dakika sonra otobüsler federasyonu başkanı mı ne aradı (...). (K1)*

K1'in bu deneyimi daha sonra medyada da yankı bulmuş, K1'in aktardığı üzere taksi durağı tepkilerden sonra camlarına yazı yazarak yolcu ayırt etmediklerini belirtmek zorunda kalmışlardır. Deneyimin bu şekilde medyaya yansıması bu araştırmada ayrımcılığı duyurma olarak başlıklandırılan taktik türü ile de benzeşmektedir. Bu spesifik örnek gündelik hayatta taktiklerin geçişken olabileceğini de göstermektedir.

K9'un deneyimindeyse ulaşım hakkı için öfke gösterimi taktiğinin kullanımı K1'deki gibi bir son ile bitmemiş ve gündelik hayatının bir rutini haline gelmiştir;

Ulaşım hakkının engellenmesiyle mücadele ederken bu taktiği kullanan katılımcılardan biri de K9'dur. Üniversite öğrencisi olan K9, tekerlekli sandalyesiyle otobüse binerken şoförlerin panel açma görevini yapmadığını ve bu nedenle sık sık tartışmalar yaşadığını belirtmektedir. Şoförlerin görevlerini bilmemesi veya kabul etmemesi nedeniyle herkesin içinde azarlanıp haklarının çiğnendiğini ifade eden K9, diğer yolcuların da şoförleri desteklemesinden şikâyetçidir. Gaziantep'te bu sorunun çok yaygın olduğunu ve sürekli ilgili yerlere şikâyet etmesine rağmen bir çözüm bulunmadığını da vurgulamaktadır.

Bağımsız yaşamın önüne konulan bu tür engellerden dolayı öfke gösterimi taktiği kullanan katılımcılardan biri de K4'tür. 30'lu yaşlarında olan ve bir hastanede memur olarak çalışan K4 de gittiği Engelsiz Yaşam Merkezi'nde dahi bağımsız yaşamının engellenmeye çalışıldığını, buna karşılık öfke gösterimine devam ettiğini aktarmaktadır.

K2'nin deneyimindeyse engeli nedeniyle yaşadığı akran zorbalığı onu bu taktik türünü icra etmeye yöneltmiştir. İlk hatırladığı ayrımcılığı 6 yaşında deneyimleyen K2 ancak liseye geldikten sonra bu taktiği icra ederek karşılık vermeye başlayabildiğini söylemektedir; "Ben biraz büyüyünce dişli olmaya başladım. (…) ortaokulda sen engellisin diyene ağlardım, lisede diyene 'Sana ne' diyordum ya 'Sana ne', yani diklenebiliyordum. O özgüveni almıştım." (K2).

K7'nin deneyiminde öfke gösterimi taktiği sağlamcı önyargılara ve hiyerarşilere dayalı aşağılayıcı tavırlara karşı icra edilmektedir. K7 bilhassa otomobil kullanırken bazı kişiler tarafından dilenci sanıldığını söylemekte ve bu deneyimlerden birini şöyle aktarmaktadır;

> *(…) Onu bir keresinde ilk yaşadığımda o paraları pencereden atmıştım. 'Bu ne dedim?', 'Al al bu senin' dedi. Ya ben ne yapayım parayı dilenci miyim? Ondan sonra işte bıraktı gitti, istemem ben dedim atıyorum parayı (…) (K7)*

Sağlamcı kültürel kodlardan biri de engelli bireyleri yetersiz görmekle ilişkilidir. Örneğin K10 kendisi de dahil birçok görme engellinin teklifsiz yardımlarla karşılaşarak bağımsız yaşamlarının sekteye uğratıldığını aktarmakta ve bu deneyimlerinden birinde öfke gösterimi taktiği kullandığını söylemektedir;

> *(…) gerçekten hepimizin en rahatsız olduğu (…) 'Hadi gelin bize işte deneyim anlatın' denildiği zaman bile en bilgilisinden en bilgisizine kadar herkesin çıkıp söylediği şey şu ki, 'Arkadaşlar yolda gördüğünüzde lönk diye kolumuza girmeyin'. Yani ben bu yüzden metroda bir adama dirsek atmıştım. (K10)*

Bunun yanında görme engelli bireylerin sezgi gibi doğaüstü sayılabilecek yetenekleri olduğuna dair inanışlar da toplumlarda yaygındır (Gowman, 1957, s. 198). Sağlamcılığın bu farklı görünümü bir diğer görme engelli katılımcı K11'in de deneyimlediği ve karşılığında öfke gösterme taktiğine başvurduğu bir ayrımcılık biçimidir. K11, bir gün bilmediği bir metro istasyonunda kendisine yardım eden birinin, kendisini "aslında gördüğüne" ikna etmeye çalıştığını aktarmaktadır. Kendisinin görme engelli olduğunu defalarca belirtmesine rağmen kişinin ısrarcı olduğunu ve sonunda trip atarak uzaklaştığını ifade eden K11, bu durumu şaşkınlıkla karşılayıp arkasından "Hayır, ben körüm!" diye bağırdığını söylemektedir.

Esasında bireyden çok sağlamcılığın kendisine yönelen bu öfke plansız ve doğal bir tepki olarak görülmektedir. Katılımcıların yukarıdaki deneyimlerini aktarırken takındıkları jest, mimik ve ses tonu bu duygunun güçlü olduğu kadar engelli bireyler için yorucu ve yıpratıcı olduğuna dair bir izlenim de uyandırmaktadır.

Kaçınma/İzole Olma

Diğer taktiklerle arasında en çok geçişkenlik bu taktik türünde görülmektedir. Birçok katılımcı için geçmiş bir dönemde icra edilen kaçınma ve izole olma taktiği

engelli varoluşun kabulüyle sağlamcılığa bir tepki olarak araştırmada tartışılan aktif eylemsellikteki diğer taktik türlerine evrilebilmektedir.

Katılımcıların en çok icra ettiği taktik türünün kaçınma/izole olma temasında olduğu görülmektedir. Toplamda 8 katılımcı sağlamcılığın çeşitli görünümlerine karşı bu taktiği icra ettikleri deneyimleri aktarmıştır. Başlıklandırmanın önerdiği üzere her ne kadar bu taktik bir eylemsizliği veya amaçsızlığı çağrıştırabilse de gündelik hayat sosyolojisi literatüründe bu retreatism (toplumdan geri çekilme) yoluyla bir muhalefet aracı (Balandier, 1983, s. 12) olarak değerlendirilebilmekte, ötekileştirilmiş bireylerin bu kaçınma davranışından yüzleşmeye de geçiş yapabileceği (Goffman, 2014, s. 48-49) vurgulanmaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan Certeau'nün (s. 115-116) kavramsallaştırmasında mekânların egemenin sahipliğinde olması ve zayıfın kolladığı anlarda bu mekânlara sızması ile biriktiremediği gündelik "zaferler" de buradan okunabilmektedir.

Katılımcılardan kimileri için bu kaçınma ve izole olma geçmişte uyguladıkları ancak şu an devam etmedikleri bir taktik türü olarak gözükmektedir. BESYO öğrencisi bir sporcu olan K3 eskiden ayrımcılığa maruz kalmamak için başta oyun sahaları olmak üzere kalabalık ortamlara girmekten kaçındığını ancak üniversiteden itibaren öğrenci temsilciliği gibi aktif roller edinerek artık bu taktiği icra etmediğini söylemektedir. Şu an fizyoterapist olarak çalışan K8 de benzer bir şekilde ilkokul yıllarında akran zorbalığına uğramamak için ebeveynlerine yalan söyleyerek okula gitmekten kaçındığını, benzer sebeplerle yetişkinlik hayatında da bir süre sosyal hayattan kendini izole ettiğini aktarmakta, ancak o da K3 gibi artık bunu devam ettirmediğini söylemektedir.

Fakat bu taktiği güncel olarak devam ettiren katılımcılar da vardır. K4 başta çalıştığı devlet kurumunda olmak üzere insanların beden dilini okuyarak geleceğini bildiği rahatsız edici sağlamcı sorulardan kaçındığını söylemektedir. K4'ün en çok şikayetçi olduğu sorular engeli nedeniyle bağımsız yaşamının ve sosyal hayatının sorgulanması olarak gözükmektedir;

> *(...) gözlerinden mimiklerinden anlıyorsun. Onu bırakıyorum öyle bir şey olduğu zaman. (...) 'Baban mı gelecek annen mi?' diye soruyorlar. Dün çok az gördüğüm hemşire hanım bana 'Baban mı gelecek dedi?'. Ben de laf olsun diye 'Arkadaşım gelecek' dedim. 'Arkadaşın mı? Senin arkadaşın mı var?' diye afalladı. (...) çok garip bir şey. Biliyorsun çok aktif bir kadınım, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneğinin üyesiyim, kitaplarım var vs. yaşımı almış birisiyim (...) (K4)*

Sosyal çevresinin çok geniş olduğunu söyleyen, çocukluğundan beri yaşadığı şehirdeki yerel futbol takımına destek içi tribünlere giden ve burada bir çevre edinen K5 de hayatında önemli yer tuttuğunu söyleyen mekânlardan artık uzak durduğunu aktarmaktadır. Çocukluğundan beri Adana Demirspor tribününde uzun yıllardır sevdiği insanlarla birlikte olmasına rağmen engelinden dolayı dışlandığını hissettiğini belirtmektedir. Toplantılara çağrılmamak, pankart çalışmalarına dahil edilmemek ve stadyumda yardım etmek istediğinde engellenmek gibi durumların kendisini derinden üzdüğünü ifade eden K5, bu farklı muamelenin kendisini dışlanmış hissettirdiğini ve ona çok dokunduğunu söylemekte, bu nedenle artık tribünlere gitmediğini eklemektedir.

K6 ve K11 kodlu katılımcılarsa bu taktiği engelliliğin olumsuz kültürel tanımlarının pekiştirildiği ve engelliliğin politikacılar tarafından araçsallaştırıldığı mekânlardan kaçınarak gerçekleştirmektedirler.

K6, resmi toplantılardan kaçındığını, çünkü bu tür ortamlarda engelli bireylerin reklam amacıyla kullanıldığını hissettiğini ifade etmektedir. Kimi yetkililerin sorunlarını dinlemek yerine başını okşaması gibi davranışlarından bir yetişkin olarak rahatsız olduğunu belirten K6, toplantılarda sorunların dile getirilmesinin önceden engellendiğini ve bu durumun kendisini anlamsız bir gösterinin parçası gibi hissettirdiğini söylemektedir. Literatürde K6'ının bu deneyiminde olduğu gibi engelli bireylere çocuk muamelesi edilerek özerkliklerinin ihlal edilmesi ataerkil bir sağlamcılık biçimi olarak anılmakta ve sağlamcılığın en yaygın biçimi olarak gösterilmektedir (Nario-Redmond, Kemerling, & Silverman, 2019, s. 1). K6 aynı zamanda çevrimiçi mecralarda canlı yayınlar yaparak gazetecilik faaliyetlerinde bulunduğunu ancak engelliliği üzerine gelen saldırgan ve hakarete varan yorumlar nedeniyle artık bu çevrimiçi mekânlardan da kendini geri çektiğini söylemektedir.

Görme engelli olan üniversite öğrencisi K11 de aktardığı üzere engellilik hakkında sağlamcı önyargıları meşrulaştıran mekânlardan kaçınmaktadır;

> *Hak savunuculuğu yapmayan belediyeleri ve kamuyu aslında engelliliği yardım malzemesi olarak kullanan ve bu alanda çalışmaya çalışan sivil toplum örgütleri çok fazla kaçındığım yerler. Muhtaçlık hissini aşılamaya çalışan diyeyim daha doğrusu, aslında böyle olan her ortamdan kaçınıyorum. (K11)*

K11 çevrimiçi ortamlarda olumsuz bir durum yaşamamasına rağmen özellikle ergenlik döneminde arkadaşlık ilişkilerine zarar verebileceği düşüncesiyle sosyal medyaya fotoğraf yükleyerek engelliliğini görünür kılmaktan çekindiğini de aktarmakta ancak artık çevrimiçi mekânlardaki bu kaçınma davranışını icra etmediğini söylemektedir.

K9 ve K12'nin deneyimlerindeyse bu kaçınma/izole olma taktiği sağlamcı ideoloji tarafından düzenlenmiş erişilemez mekânlara karşı gerçekleşmektedir. Üniversite öğrencisi olan K9'un deneyiminde bu bağımsız yaşam ve sosyal ilişkileriyle doğrudan ilişkili gözükmektedir. K9, Gaziantep'te mekânların erişilebilir olmamasının günlük yaşamını zorlaştırdığını ifade etmektedir. Gideceği yerlerin girişlerinin uygun olup olmadığını sürekli sorgulamak zorunda olduğunu, bunun bağımsız hareket etmesini engellediğini belirtmekte, arkadaşlarıyla dışarı çıkarken onların planlarını bozuyormuş gibi hissetmemek için, buralara gitmekten bahaneler uydurarak kaçındığını dile getirmektedir.

K12'nin erişilemez çevrelerden kaçınmasındaysa doğrudan politik bir tavır göze çarpmaktadır;

> *(...) arkadaşlarımın evi, çoğunun evi uygundur hepsi genelde teker sandalye kullandığı için, onların evine gitmek. Yani biraz seçip hep doğru yere gitmek gibi bir şeyim var. (...) Küçük aksaklıkları da hadi neyse tolere ederim ama büyük asla. Gidip kapısından döndüğüm yer olmamıştır yani. (...) Seçerim öncesinde seçmişimdir zaten. (...) erişemeyeceğim bir yer, benim planlarıma bile giremez yani hiçbir şey şart altında (...). (K12)*

K12'in kaçınma taktiğini uyguladığı bir diğer sağlamcılık örneği de dindar insanların çoğunlukla bulunduğu mekânlar etrafında gerçekleşmektedir. Shakespeare (s. 201) dini inançları güçlü insanların engelli bireylere karşı toplumlarında takdir görecekleri rollere bürünebildiklerini ve/veya ilahi bir ödül beklentisiyle böyle bir yönelim içinde bulunabildiklerini söylemektedir. Sağlam ve sakat beden arasında hiyerarşi kuran, engelliliği araçsallaştırarak talihsizliklerle eşleştiren bu tutum sağlamcılığın görünümlerinden biridir. K12'in bu taktiği icra ettiği deneyimi buna bir örnek teşkil etmektedir;

> *(...) eskiden oturduğumuz ev cami ile karşılıklıydı. Ben ne zaman dışarı çıksam neredeyse ezan saatiyle aynı, hani onların içeri girsin, ben dışarı çıkayım falan filan (...) Çünkü niye işte herkes gelir başına (...) acıklı hikâyeyi ararlar yani. (...) Sevap peşinde koşan yaşlı adamlar böyle. (K12)*

Tavır Gösterme

Bir önceki taktik ile benzeşen yönleri olsa da tavır gösterme teması altında değerlendirilen bu taktik türünde engelli bireyler görünür bir eylemsellik sergilemektedirler. Bu taktik Goffman'ın (2014, s. 191) rahatsız edici bakışlarla acıyan yorum ve sorulardan kaçınmak teması önleyen veya kesen engellilerle ilgili anlatısıyla oldukça benzeşmektedir. Örneğin K9 kodlu katılımcı rahatsız edici bakışlar karşısında "Birine mi benzettiniz?" gibi sorular sorarak takındığı tavırla karşı tarafı utandırarak teması bitirmeye çalışmaktadır. Rahatsız edici bakışlara kendi ifadesiyle "iri yarı" bir adam olması nedeniyle diğer engelli bireylere göre daha az maruz kaldığını söyleyen K12 ise bu bakışlar ona uğradığında pozitif tavrıyla geçiştirdiğini söylemektedir; "Ben pozitif bir adamımdır yani şey yapmam, hem öyle şeyleri çok umursamam gülerim falan yani, bir de kimse haddini de aşmaz yani bana karşı" (K12).

K5'in aktardığı deneyimiyse bu iki katılımcıdan farklı olarak daha uzun bir süreci kapsamaktadır. Üniversitede daha önce samimi bir hocası tarafından arkadaşları içerisinde ayrımcılığa uğrayan K5 hocasıyla olan iletişimini 1 ay boyunca minimuma indirgediğini ve ona karşı soğuk bir tavır takınarak tepkisini belli ettiğini aktarmaktadır. K5'in bu deneyimi hocasının sonunda bu tavrı sorgulaması, K5'in bu ayrımcılığın kendi üzerindeki etkisini açıklayarak zarar gören hoca-öğrenci ilişkilerinin iyileştirilmesiyle sonuçlanmıştır;

(...) ama sonrasında ben hocaya ben tavır aldım. (...) 3-4 hafta belki de daha fazla, hoca bu tavrı tabi fark etmez mi? (...) Hoca da ne olduğunu, neye uğradığını şaşırıyor. (...) Neyse tatlıya bağlandı da tam değil, aramız limoni, kötü de değil çok böyle eski bir samimiyet içerisinde de değil. (K5)

Özgüvenli duruş ve değersizleştirmeyle mücadele sebepleriyle takınılan bu tavırda bir kırılganlık da sezilmektedir. Bunu da bedenin politikliği üzerinden okumak mümkündür. Bedenlerimizin sosyal kırılganlığı nedeniyle politikleştirildiğini söyleyen Butler (2004, s. 20) kırılganlık ve arzu nesnesi olması nedeniyle bedenin kamusallaşmasının onu fiziksel şiddet gibi risklere açık kıldığını söylemektedir. Ancak kırılganlığı bir politik direniş parçası olarak ele alan Butler (2016, s. 35) onun sadece kalınan bir şey değil, fail olmanın bir yolu olduğunu da söylemektedir.

Ayna Olma

Bu taktik türü katılımcılar tarafından yine rahatsız edici soru ve bakışlara karşı icra edilmektedir. Yaygın, egemen ve ayrımcı bir ideoloji olan sağlamcılığın mekânlarında uygulanan stratejilere engelli bireyler tarafından bu tür taktiklerle karşı konulmadığında engelli bireyler sosyal alanlardan izole edilebilmektedirler. Ayna olma taktiğini gündelik hayatında rahatsız edici bakışlara karşı icra eden K2 buna spesifik bir deneyim örneği de vermektedir;

Biri bana dik dik baktığında ben de onun gözünün içine içine bakıyorum. Mesela geçen genç bir kız karşıdan gelirken bana bakıyor devamlı, ben de bakmaya başladım ta ki o kafasını çevirene kadar. Bazen geçip gittikten sonra bile kafasını döndürüp bakanlar oluyor. (K2)

Kamusal alanlarda kendi deyimiyle baştan aşağı süzerek hakaret edercesine "Allah yardımcın olsun" ve "Ne kötüleri de var" gibi sağlamcı yorum yapan insanların bu davranışını tekrarlayarak karşı koyduğunu söyleyen K9'un deneyimi de benzer bir örnektir; "(…) bakışını fark ediyorum, ben kendi göz temasımı kuruyorum, 'Ne yaptığının farkındayım' dercesine gerekirse ters bakıyorum ama bunu yapmaktan kendini alı koymuyor, devam ediyor bakmaya daha rahatsız edici şekilde." (K9).

Geçmişte benzer sağlamcı yorumlara karşı bu tür aktif bir taktik icra etmediği zamanlarda kendini sosyal hayattan soyutladığını söyleyen K7'nin deneyimiyse gündelik direnişin ötekileştirilen insanlar için önemini hatırlatmaktadır. K7, insanların kendisine bakışlarından ve söyledikleri sözlerden dolayı bir dönem dışarı çıkmak istemediğini ifade etmektedir. Ancak zamanla bu duruma aldırmamayı öğrendiğini ve kendi hayatını yaşamaya karar verdiğini belirtmektedir. "Vah vah, ay yazık" gibi tepkilerle karşılaştığını, ancak bunları duymamış gibi yaptığını dile getirmektedir. Türkiye'de engelli olmanın sadece fiziksel değil, her alanda çok zor olduğunu vurgulamaktadır.

Ortak Deneyimden Yararlanma

Bu taktik türü sadece tek bir katılımcı tarafından icra edilmektedir. Certeau'ye göre mekândan yoksun olmasıyla taktiklerden elde edilen kazanımlar biriktirilemese de kesişimsel veya aynı kimliklerin deneyimlerinden öğrenilenler birer taktik olarak kullanılabilmektedir. Katılımcılardan okumak istediği bölüm gereği sağlık raporu alması gereken K3 de aile hekiminin sağlamcı tutumu nedeniyle eğitim hakkının engellenmesine karşılık diğer engelli insanların deneyimlerini örnek göstererek mücadele etmiştir;

(...) Aile hekimliğine gittim şey dedi sen koşamazsın, 'Senin engelin var veremem bu yazıyı'. Ben dedim 'Görme engelliler var' dedim, 'Bedensel engelliler var' dedim, 'Tekerlekli sandalyedekiler var' dedim, 'Ben rahat koşuyorum' dedim. Bana 'Çık hemen odamdan' falan dedi. Ben 'Çıkmıyorum istediğini söyle' dedim, direkt kulübü aradım, kulübüm de Ankara'yı Bakanlığı aradı, bizim sporcumuz var, siz de biliyorsunuz engelli öğrenciler BESYO okuyor rahat falan, kolu olmayanlar da rahat okuyor dedi kulüp başkanı. (...) Bayağı uğraştım, üniversite okumak için. (K3)

Sorgulatma ve Bilinç Kazandırma

Bazı katılımcılar sağlamcı pratikler karşısında bir taktik olarak kişiyi sorgulatmaya itme ve/veya engellilik hakkında bilinç kazandırmaya çalışmakta, bu sayede yaygın sağlamcı ideolojiyi törpülemeye çalışmaktadır.

Üniversitede kendisine ödev konusunda yardım etmek istemeyen sınıf arkadaşına "Neden böyle yapıyorsun?" gibi sorular soran, sınıfta kendisinden uzak duran kişilerden kendisinden çekinmemeleri gerektiğini "herkesin ilerde bir engelli adayı" olduğunu söyleyerek iletişim kuran K3 bu taktiği icra etmektedir.

Bazı katılımcılarda bu taktik sadece bu şekilde doğrudan ayrımcılık biçimlerinde değil, engellilik deneyimine karşı merak duyan insanlara yönelik de uygulanmaktadır. K11 gündelik hayattaki karşılaşmalarında özellikle çocukların beyaz bastonunu merak ettiğini ancak ebeveynlerinin "Ayıp" diyerek susturarak uzaklaştırdığını söylemekte, böyle bir deneyiminde ebeveyni durdurarak çocuğun tüm sorularını yanıtladığını aktarmaktadır. "Deniz yıldızı" mantığında olduğunu ve mümkün olduğu kadar insanları bilinçlendirerek sağlamcı önyargıları kırmak istediğini söyleyen K11 başka bir deneyimindeyse okul arkadaşlarını Karanlıkta Diyalog isimli bir etkinliğe götürdüğünü, bu sayede arkadaşlarının görme engelli olmaya dair bakışlarının çok değiştiğini de anlatmaktadır. K11'e göre engelliliğe ve erişime dair bilinçlenen kişiler çevreye dair eleştirel bir bakış kazanabilmekte, onlar da diğer insanları bilinçlendirebilmektedir.

Görme engelli insanların çokça şikâyet ettiği özellikle yabancılardan gelen teklifsiz yardımlar da bu taktikle savuşturulabilmektedir. Yine K11'in aktardığı bu deneyim sağlamcı zihniyeti sorgulatmaya yöneltmektedir;

> *Mesela yolda yürürken koluna girmeyi geçtim, birisi bastonumun ucundan tuttu beni çekiyordu resmen. Korkunç ya beni götürmeye çalıştığını zannediyor ve dokunmak istemiyor muhtemelen ama benim bastonumun yerden temasını kestiği zaman benim dünyayla bağlantımı kesiyor gibi bir şey oluyor. Ya da bana şey diyor mesela, 'Tamam tamam sen şimdi bastonunu kaldır senin yanında ben varım ben seni götüreceğim'. Ben de şey diyorum 'Ben sana gözünü kapat seni ben götüreceğim diyor muyum?' (K11)*

Konuşma bozukluğu nedeniyle insanların kendisini garipsediğini, rahatsız edici bakışlar attığını söyleyen K8 de buna karşılık kendi engeliyle ilgili açıklamalar yaptığını, ancak bu taktiğe K11 kadar politik yaklaşmadığı bir dönüşüm hedeflediğinden de bahsetmemektedir; "(…) Hani bir şey mi var gibisinden soruyorum veya hani kendimi açıklıyorum ama açıklamasam ne olur? Çok da umurumda değil açıkçası." (K8).

Bu taktik kimi katılımcılar tarafından daha açık ve doğrudan ayrımcılık biçimlerine karşı da uygulanabilmektedir. Literatürün gösterdiği üzere engelli bireyler işyerlerinde performanslarına ve yeteneklerine dayalı önyargılar nedeniyle ayrımcılığa uğrayabilmekte, bu nedenle eşit işe düşük ücret gibi adaletsizliklerle karşılaşabilmektedirler (Ren, Paetzold, & Colella, 2008, s. 192; Baldwin & Johnson, 2006, s. 149-150). Bilinen kurumsal bir firmada mühendis olarak çalışan K13 işyerinde kendisi ve diğer engelli iş arkadaşlarının maaş eşitsizliği nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını, işe engelli kadrosu ile girdikleri için yasal bir aksiyon alamasalar da kendisinin işyerinde önyargıları kırarak mücadele etmeye çalıştığını anlatmaktadır. K13 bu nedenle kendisiyle aynı pozisyonda çalışan engelli olmayan iş arkadaşlarından daha fazla emek sarfederek kendini göstermeye çalıştığını, bunun yanında görece daha rahat olan bir pozisyondan daha çok yorulacağı başka bir pozisyona kendi isteğiyle geçtiğini, hatta başka şirketlerde daha yüksek maaşlı fırsatlar yakaladığı halde kendinden sonrakileri de düşünerek şu anki işyerinde kalmayı seçtiğini söylemektedir. K13 umutlu olduğu bu hak arama sürecinde işyerindeki yetkili mercilere bu yapılanın bir ayrımcılık olduğunu hatırlatarak sorgulatma ve bilinçlendirmeye yönlendirmektedir.

Kestirme Kullanma

Sağlamcı tasarıma sahip ortamlarda bedensel yeti farklarına göre ayrılmadan yüklenen sorumluluklar nedeniyle engellenen bazı katılımcılar buna karşı bir taktik olarak kestirmelere başvurmaktadırlar. Bu taktiği icra eden 3 katılımcı da bu taktiği formal eğitim süreçlerinde kullanmaktadırlar.

K3 lisans eğitiminde hocalarının yeti yitimini göz ardı ettiğini, diğer öğrencilerin 2 saatte bitirebildiği ödevleri kendisinin 5-6 saatte bitirebildiğini ve kaynaklara ulaşmakta zorluk yaşadığını aktarmaktadır. K3 bu nedenle kendi deyimiyle "kısa kısa" yazılar yazdığını, anlatmak istediğini daha kısa cümlelerle aktarmayı öğrendiğini söylemektedir.

K4'ün deneyimindeyse bu taktik ilkokuldan liseye uzanan eğitim sürecinde icra edilmiştir. K4'ün annesi[5] bunu şu şekilde aktarmaktadır;

5 K4 aynı zamanda konuşma bozukluğuna sahiptir, bu nedenle annesi de bir katılımcı olarak araştırmaya alınmış ve iletişimde kolaylaştırıcılık görevi üstlenmiştir.

(...) İngilizcede o boşluk doldurma var (...) çok zor yazıyor, yazarken de çok zaman kaybediyor, kalkmış bu o boşluk doldurma kelimelerine 1, 2, 3, 4 diye rakam koymuş ondan sonra hangi cümleye hangisi yazılacaksa o rakamları oralara yazmış. (...) matematik sorusu çözüyor en sonunda diyelim ki 16'yı 4'e bölüp 4 yazacak ya o işlemi yapmadan 4 yazıyor. (...) İlkokulda da iki sayfa fiş yazacaklar ya, bu ancak iki satır yazardı ama o iki satırla ezberliyordu. (K4'ün annesi)

K6 ise bu taktiği en son yüksek lisans tezinde kullanmış ve erişilebilir teknolojilerden yararlanmıştır;

K6, fiziksel engelleri nedeniyle kitaplarını PDF formatına dönüştürüp bilgisayarında okuduğunu, kollarını kullanamadığı için bu yöntemi tercih ettiğini belirtmektedir. Ayrıca yüksek lisans tezini yazarken sesli kaydedip onu kardeşine metne döktürterek süreci kolaylaştırdığını, sonrasında sesle düzenleme yaparak metni tamamladığını anlatmaktadır. K6 bu yöntemle normalde birkaç ayda tamamlanacak bir çalışmayı sadece bir ayda bitirebildiğini vurgulamaktadır.

Bu taktik türü tartışılan diğerlerinin aksine doğrudan sağlamcı zihniyete bir karşı çıkışın değil onun düzeni içerisinde bir yaşam sürdürme amacını taşımaktadır. Bu noktada kaçınma ve izole olma olarak adlandırılan taktik türüyle benzerlik göstermektedir. Bu iki taktik türü de sağlamcı toplumda "yaşanabilecek makul bir dünya" (Coulon, 2015, s. 29) kurma çabası içermektedir.

Sarkazma Başvurma

Sağlamcı önyargılara karşı bazı katılımcılar bir taktik olarak sarkastik cevaplardan yararlanmaktadırlar. Görme engelli bir katılımcı olan K10 gündelik hayatında sürekli sarkazma başvurduğunu söylemekte ve bu deneyimlerinden birini şöyle aktarmaktadır;

(...) ben normalde normal merdivenden inmeyi çok seviyorum. Çünkü yürüyen merdivenden daha geniş normal merdiven ve daha hızlı inebiliyorum merdivenden ve şey bir tanesi arkadan çıkıp diyor ki 'Yok yok yürüyen merdiven orada' bilmem ne. Dedim ki, 'Benim merdivenin yürümesine gerek yok, ayaklarım yürüyor ya.' Ondan sonra şey dedi 'Yok, ben, şey' bilmem ne, dedim 'İsterseniz siz yürüyen merdivene binin ben buradan ineyim yarışalım.' (K10)

Kişisel trajedi teorisi olarak adlandırılan engelliliği acılar ve trajedilerle özdeşleştiren, engelli bireyleri talihsiz insanlar olarak görerek acıma duygusunu ortaya çıkaran sağlamcı paradigma medyadan dile, kültürden politikalara kadar toplumun her alanında oldukça yaygındır (French & Swain, 2004, s. 34). Yine görme engelli bir katılımcı olan K11 de bu tür sağlamcı yaklaşımlara karşı sarkastik yanıtlara başvurmaktadır;

(...) o acıma ses tonu var bir tane hemen yapacağım (taklit ederek), 'Aa canım', bir de mesela Ayşe'ye gören bir Ayşe'ye canım demez de sana canım der öyle bir şey var, 'Yolunu mu kaybettin?' dedi. 'Evet ya hayatımda yolunda gitmeyen çok şey var bulmama yardım eder misiniz?' dedim (gülüyor). (K11)

K11 görme engelli insanların paranormal yetenekleri olduğu inancına karşı da sarkastik yanıtlar vermektedir; "(…) bir teyzeye şey demiştim yine senin kalp gözün muhabbeti yapan bir teyzeye 'Teyze anahtarlarımı kaybettim kalp gözümle aradım, sabahtan beri bulamıyorum' demiştim. (…)" (K11)

K11'in deneyimlerinde bu taktik aynı zamanda öğretici bir işlev de görmektedir; "(…) şey demişti, üniversite öğrencisi bu arada bunu diyen, 'Sen bununla görüyor musun bastonunla?' dedi. Ben de şey dedim 'Ya kanka bazen canım sıkıldığında koyup uzayı bile izleyebiliyorum' (gülüyor)." *(K11)*

Bahtin (2004, s. 187-189) tarafından indirgenmiş karnaval gülüşü olarak tanımlanan ironi esasen "tacı geri alma ritüelidir". Ona göre gündelik hayatın diyaloglarına içkin olan bu ritüelistik davranış otorite ve hiyerarşinin dönüşümünü hedefleyen birer taklittirler (2005, s. 299). Araştırmanın katılımcılarının sağlamcı stratejilere karşı ironi kullanmaları sağlamcı cahilliğe hakiki bir tepki olmasının yanı sıra esasında sağlam-sakat beden hiyerarşini tersine çevirmek isteyen bir müdahale olduğunu söylemek mümkündür.

Özneleştirme

Engelliliğe dair olumsuz kültürel tanımlar engelli bireylerin otonomilerini yok sayarak onları en yakınlarındaki sağlam bedenli kişinin himayesine sokmaktadır. Bu sağlamcı bakış engelliliğin eksiklik ve yetersizlik tanımlarıyla

beraber fiziksel engellerin zihinsel engelleri beraberinde getirdiği yanlış inancından da kaynaklanmaktadır. Goffman (2014) toplumsal yapıların damgaladığı kişileri başka bir kişiye tabi kılarak onları tek bir birey olarak kabul ettiğini, engelliler için bu durumun engellinin anne ve babası arasında gerçekleştiğini söylemektedir. Ona göre bu engelliliğe atfedilen "itibarsızlığın" mecburi bir paylaşımıdır (s. 63). Özerkliğin bu şekilde elinden alınmasıyla güçsüzleştirilmeye ve görünmezleştirmeye karşı engelli bireyler kendi özneliklerini vurgulamaktadırlar.

Skolyoz nedeniyle bedeninde deformasyonlar olan K6 gündelik hayatta rahatsız edici bakışlarla karşılaştığını, meraklı yabancıların sorularını genellikle ona değil, yanındaki kişilere yönelttiğini söylemektedir. Bu yok sayılma karşısında hemen atılarak rahatsızlığını açıkladığını söyleyen K6, bunun insanların kendisinin zihinsel yeterliliğe sahip olmadığına dair yanlış varsayımlarından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Ancent'e (2010, s. 86) göre sakat bedenlerle karşılaşmak insanlara bedenlerinin tehlikede ve dönüşüme açık olduğunu hatırlatmaktan da ileri giderek hissettirmekte, bu huzursuzluk uzuv kaybı yaşayan birinden bunun bulaşabileceği gibi akıldışı düşünceleri doğurmaktadır. Bunun engelli insanların bedenlerine dair cüretkâr sorular sorduran merakı ortaya çıkarabildiği gibi deforme olmuş bedenleri "canavarlaştıran" bakışın bir nedeni olduğunu da söylemek mümkündür. K6, engelliliğinin, özellikle ebeveynler tarafından küçük çocuklara korkutma aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bir deneyiminde, bir annenin yanındaki çocuğuna kendisini göstererek "Bak seni abiye veririm, o sana kızar" gibi ifadelerle çocuğunu korkutmaya çalıştığını aktaran K6, bu bakışın mitolojik canavar imgeleriyle hikâyeleştirilen deformiteye dair eski kalıplardan kaynaklandığını düşünmektedir. İnsanların engelliliği hala bu şekilde, korkutma amacıyla kullandığını ve deformasyonları öne çıkartmaktan çekinmediklerini ifade etmektedir.

Görünürlük üzerinden kurulmasıyla bu taktik aynı zamanda bir sonraki alt başlıkta tartışılan ifşa taktiği ile de geçişkenlikler içerebilmektedir.

Engeli İfşa Etme

Sağlamcı normlara uymayan bedenlere sahip engelli bireyler gündelik hayatta kurdukları iletişimi yumuşatmak için engeliyle ilgili karşı tarafın merakını giderecek sohbetleri kendileri başlatabilmekte veya kimi semboller ve davranışlarla engelini bilinçli olarak ifşa etmeyi seçebilmektedirler (White, Wright, & Dembo, 1948, s. 25; Goffman, 2014, s. 146-147). Bu ifşa taktiği K7'nin deneyiminde olduğu gibi ayrımcılık ve dışlanma ihtimallerini önlemek için de kullanılabilmektedir. K7, sosyal medya üzerinden tanıştığı kişilerle iletişim kurarken engelini açıkladığında, bazı insanların görüşmeyi reddettiğini belirtmektedir. Başlangıçta engelini gizlemeyi tercih ettiğini, ancak sonra açıklamaya karar verdiğindeyse çoğu kişinin kendisiyle artık görüşmek istemediklerini, hatta bazen kendisiyle dalga geçtiklerini söylemektedir.

K7 engel ifşasını iletişimin daha sonraki aşamalarına saklamasının aksine K8 bu ifşayı yine çevrimiçi ortamlarda bir devamlılık içerisinde sunmaktadır. K8, daha önce dışlanma deneyimlerinden dolayı engelini gizlemeyi tercih ettiğini, ancak sosyal medyada kendi deneyimlerini paylaşmaya başladıktan sonra engelliliğini görünür kıldığını belirtmektedir. Sosyal medya üzerinden olumlu tepkiler aldıkça bu süreçte daha fazla içerik ürettiğini, bu sayede engellilikle ilgili farkındalık yaratmayı amaçladığını ifade etmektedir. İnsanlardan gelen olumlu geri bildirimlerin kendisini motive ettiğini ve engelli bireylerin algılarında değişiklikler gözlemlemesinin onu mutlu olduğunu söyleyen K8, sosyal medyada öncelikli olarak kendisini anlatmaya çalıştığını, böylece sağlamcı önyargılara karşı durduğunu aktarmaktadır.

Engellilik kimliğinin kadınlık gibi diğer kimliklerle kesişimler içinde olması da deneyimleri özgünleştirmektedir. Örneğin K9 sağlamcı normları lehine kullandığı kendi deneyiminde bir kadın olarak sosyal medyada yabancı erkeklerden gelen mesajları engelini ifşa ederek savuşturmaktadır;

> *(...) sürekli mesaj atılıyor, bunu her kadın yaşıyordur işte erkekler tarafından. En son şey denemiştim, çünkü kabul edilebilir gelmiyor, hesap gizliliğini açmadan bir teklif aldım, sonra hesap gizliliğini açarak bir hesabımı*

inceleyin isterseniz sonrasında karar verin falan. Çünkü hiç akıllarına gelmiyor, herkes sağlıklı, profil de gözükünce böyle bir durum olmadığını düşünüyorlar. (K9)

Ayrımcılığı Duyurma

Engellilik nedeniyle yaşanılan ayrımcılıkları duyurmak toplumsal bir bilinç oluşturma ve kolektif dayanışmanın önünü açmasıyla sağlamcılığa karşı yürütülen taktiklerden biri olarak gözükmektedir. Bu taktik sadece bir katılımcı tarafından tercih edilmiştir[6]. Katılımcılardan K8'in deneyiminde bu eğitim hakkının engellenme girişimiyle ilişkilidir. Şu an fizyoterapist olarak çalışan K8 lisans öğrenimi boyunca bir hocası tarafından engeli nedeniyle okulu bırakması yönünde tacizkâr telkinlerle karşılaştığını, bunun onu neredeyse okulu bırakacak raddeye getirdiğini, o dönem buna karşılık veremese de mezun olup engellilik üzerine içerikler üreten ve konuşmalar yapan biri olduktan sonra bu ayrımcılık deneyimini duyurarak sağlamcılığa karşı mücadeleye giriştiğini söylemektedir. K8 yıllar sonra konuşmacı olduğu bir panelde o hocasıyla karşılaştığını da aktarmaktadır;

Hocamız bu mesleği yapamayacağımı, okumamam gerektiğini, bırakmamı söylüyordu. Hastalarla iletişim kuramayacağımı düşünüyordu. (...) Her beni gördüğünde 'Okulu bırakmadın mı?' diye soruyordu. Benim arkamdan da hep 'Boşuna okuyor' diyordu. (...) Baş etmesi çok zordu. (...) gerçekten okulu bırakmayı bile düşündüm. Ben hani yapamayacağım dedim, hayalin olan bir mesleğe başlıyorsun okuyorsun ama bir kişi diyor ki sen bunu asla yapamayacaksın, inanılmaz büyük bir baskı var. (...) sonra biraz ara verdim okula, ama kopmadım. Sonra dedim kesinlikle bırakmam yani, kendimi toplayıp tekrar başladım. (...) Asla cevap vermedim. Ama mesela eninde sonunda okulu bitirdim ona rağmen. (...) üniversiteler beni çağırmaya falan başladı ve ben her konuşma yaptığımda bu olayı anlatıyorum yani tabii isim vermeden. İşte internette haberlerim çıktı, sosyal medyada çıktı bence en büyük cevap bu olmuştur. Hatta en son bir yerde ben konuşmacıydım o hoca konuşmacı değildi ve ona rağmen hayat hikâyemi anlattım kendisi olduğunu anladığına eminim. (K8)

Öfke gösterimi taktiği ile bu taktik arasında kesişimler olabilse de bu deneyimde bunun görünmemesinin sebebinin engellilik dışındaki hiyerarşik ilişkilerde olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Toplumlarda egemen olan ideolojik tahakkümcü yapılar nedeniyle kimi kesimler çeşitli ayrımcılık pratikleriyle marjinalize edilerek sosyal bariyerlerle engellenebilmektedirler. Engellilik özelinde bu yapı sağlamcılık olarak adlandırılmaktadır. Bedensel farklılıkları nedeniyle sağlamcı pratikler tarafından engelli haline getirilen bireyler diğer birçok marjinalize edilmiş grup gibi buna karşı çeşitli politikalar yürütmektedir. Ancak bu politikalar her zaman engelli haklarıyla ilgili yasal düzenlemeleri amaçlayan makro biçimlerde değil, gündelik direnişler olarak adlandırılan mikro biçimlerde de ortaya çıkmaktadır. Açık siyasi taleplerin aksine gündelik hayatın an ve mekânlarında icra edilen, Certeau'nün taktik olarak kavramsallaştığı bu icralar ancak eleştirel bir bakışla ortaya çıkarılabilmektedir.

Bu fenomenolojik araştırmanın bulguları fiziksel engelleri olan bireylerin gündelik hayatta sağlamcı ideolojiyi ve pratiklerini hedef alan 11 farklı taktik türü icra ettiğini ortaya koymaktadır. Bireylerin dönemleri ve karşılaşılan farklı stratejiler uyarınca birbirleri arasında geçişkenlik gösterebilen bu taktikler karşılaşılan ayrımcılıkların sonrasında veya ayrımcılığın en baştan önlenmesi amacıyla farklı anlar içerisinde icra edilebildikleri gibi özellikle engelli hakları konusunda politik bilinci olan bireyler tarafından genel olarak toplumda sağlamcı önyargıları yıpratmak için rutin bir pratik olarak uzun bir sürece yayılmaktadır.

Makro politik hareketlerin aksine her zaman elle tutulur ve planlanabilir bir dönüşüm hedeflemese de taktikler tahakkümcü yapılar içerisinde gedikler açarak esasında makro politik dönüşümler için bir potansiyel de yaratabilmektedir. Ayrıca bu araştırmada mikro politika olarak değerlendirilen öfke gösterimi gibi taktikler birçok makro politik protesto hareketinin de doğal parçası olarak değerlendirilmektedir. Gündelik direnişlerin güncel politikalarla olan bu diyalojik ilişkisi onun neden önemsenmesi gerektiğine dair bir vurguyu içerse de taktikleri icra edenler için daha pragmatik bir yönü bulunmaktadır. Bu çalışmanın bulgularında ortaya koyulduğu üzere engelli bireylerin birçoğu aslında kendileri için yaşayabilecekleri makul bir dünyayı inşa

6 Öfke gösterimi alt başlığında aktarılan K1'in deneyiminde bu taktikle kesişimler bulunmaktadır.

etmek için bu taktiklere başvurmaktadırlar. Toplumsal ve yasal düzlemde gerçek bir dönüşüm hak bilinci olsun olmasın katılımcıların hepsinin arzusu olsa da gündelik hayatın an ve mekânlarında yönelen rahatsız edici bakış ve sorulardan kaçmak gibi rutin sağlamcı stratejilerden sıyrılmak, belki de o anı kurtarmak birincil amaç olarak gözükmektedir.

Engellilik sosyolojisi Türkçe alanyazında görece kısıtlı bir durumdadır. Gelecekte yapılacak gündelik direniş araştırmalarında bir kimlik olarak engelliğin diğer marjinalize edilmiş kimliklerle kesişimsel olarak ele alınması hem gündelik hayat hem de engellilik sosyolojisi alanına yeni perspektifler sunma imkanları taşımaktadır. Böylece engelliliğin biyolojik bir fenomene indirgendiği tıbbi modelin bakış açısından sıyrılmak da mümkün olabilecek, engelliliği oluşturan sosyal yapılar tartışmaya açılarak olgu hak odaklı bir eksenden değerlendirilebilecektir.

Bu araştırmanın Türkçe alanyazında sınırlı olan engellilik sosyolojisi literatürüne özgün bir katkı sunması ve gündelik hayatın mikro-politikaları çerçevesinde engellilik üzerine yapılacak gelecekteki çalışmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir. Ayrıca engelliliğin biyolojik bir fenomenden çok sosyal bir inşa olduğunu vurgulayan araştırma, bu inşa sürecinde sağlamcılığın oynadığı roller hakkında da bir tartışma sahası açmaktadır. Gelecekte yapılacak benzer araştırmaların farklı metodolojiler izlemesi ve diğer kimlik kesişimlerini tartışmaya açmasıyla ilgili alanın özgün katkılarla gelişmesi öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

Ancet, P. (2010). *Ucube bedenlern fenomenolojisi.* (E. Topraktepe, Çev.) Yapı Kredi.

Bahtin, M. (2005). *Rabelais ve dünyası.* (Ç. Öztek, Çev.) Ayrıntı.

Bahtin, M. M. (2004). *Dostoyevski poetikasının sorunları.* (C. Soydemir, Çev.) Metis.

Bailey, K. D. (1994). *Methods of social research.* The Free.

Balandier, G. (1983). Essai d'identification du quotidien. *Cahiers Internationaux de Sociologie, 74*, s. 5-12. Ağustos 16, 2024 tarihinde http://www.jstor.org/stable/40690265 adresinden alındı

Baldwin, M. L., & Johnson, W. G. (2006). Handbook on the economics of discrimination. W. M. Rodgers (Dü.) içinde, *A critical review of studies of discrimination against workers* (s. 119-160). Edward Elgar.

Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat.* (N. Tokdoğan, B. Şenel, & U. Y. Kara, Çev.) Pnoenix.

Braun, V., & Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. (N. Şad, N. Özer, & A. Atli, Dü) *7*(2), s. 873-898. https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m

Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28*(1), 37-54.

Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence.* Verso.

Butler, J. (2016). Rethinking vulnerability and resistance. J. Butler, Z. Gambetti, & L. Sabsay (Dü) içinde, *Vulnerability in resistance* (s. 23-38). Duke University.

Butler-Rees, A. (2023). 'My existence is resistance': An analysis of disabled peoples everyday lives as an enduring form of resistance". *Critical geographies of resistance* (s. 124-137). içinde Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781800882881.00017

Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi 1: Eylem, uygulama, üretim sanatları.* (L. Arslan Özcan, Çev.) Dost.

Coulon, A. (2015). *Etnometodoloji.* Küre.

Creswell, J. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni.* (M. Bütün, & S. B. Demir, Dü) Siyasal.

Davis, L. J. (2011). Kimlik siyasetinin sonu ve dismodernizmin başlangıcı: İstikrarsız bir kategori olarak sakatlık üzerine. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk (Dü) içinde, *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (F. B. Aydar, Çev., s. 501-520). Koç Üniversitesi.

Demir, A. (2020). Engelli bireylerin gündelik hayat stratejisi olarak "Wheelchair Dancing" deneyimleri. *Asia Studies, 4*(14), s. 97-106. https://doi.org/10.31455/asya.815418

Egard, H., Hansson, K., & Wästerfors, D. (Dü). (2021). *Accessibility denied. Understanding inaccessibility and everyday resistance to inclusion for persons with disabilities.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003120452

Esgin, A. (2018). Gündelik hayat sosyolojisi: Tarihsel süreç ve temel ilkeler. A. Esgin, & G. Çeğin (Dü) içinde, *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* (s. 13-34). Phooenix.

Featherstone, M. (1995). *Undoing culture: Globalization, postmodernism and identity.* Sage.

Frederick, A. (2017). Visibility, respectability, and disengagement: The everyday resistance of mothers with disabilities. *Soc Sci Med*(181), s. 131-138. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.03.030

French, S., & Swain, J. (2004). Whose tragedy? Towards a personal non-tragedy view of disability. S. F. John Swain (eds.), J. Swain, S. French, C. Barnes, & C. Thomas (Dü) içinde, *Disabling barriers, enabling environments* (s. 34-40). Sage.

Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri.* (D. Özçetin, B. Taşdemir, & B. Özçetin, Çev.) Heretik.

Garland-Thomson, R. (2011). Sakatlığın dahil edilmesi, feminist kuramın Dönüştürülmesi. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk içinde, *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (F. Aydar, Çev., s. 521-548). Koç Üniversitesi.

Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar.* (L. Ünsaldı, Ş. Geniş, & S. N. Ağırnaslı, Çev.) Heretik.

Gowman, A. G. (1957). *The war blind in American social structure.* American Foundation for the Blind.

Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., & Taşğın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri: Teorik çerçeve – pratik öneriler 7 farklı nitel araştırma yaklaşımı – kalite ve etik hususlar.* Seçkin.

Hardin, M. (1999). Mar(k)ing the objected body: A reading of contemporary female tattooing. *The Journal of Dress, Body & Culture, 3*(1), s. 81-108. https://doi.org/10.2752/136270499779165734

Heller, A. (1995). Where are we at home? *Thesis Eleven, 41*(1), s. 1-18. https://doi.org/10.1177/072551369504100102

Hodge, N. (2016). Lives worthy of life: The everyday resistance of disabled people. *Journal of Applied Hermeneutics*, s. 1-7. https://doi.org/10.11575/jah.v0i0.53276

Horowitz, E. (2020). *Resistance reimagined: Disability and the hidden transcripts of everyday resistance.* Doktora tezi, University of Illinois Chicago. https://doi.org/10.25417/uic.13475076.v1

Kaplan, A., & Ross, K. (1987). Introduction. *Yale French Studies, 73*, s. 1-4. https://doi.org/10.2307/2930192

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyoloji ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma.* Bağlam.

Kwon, C.-k. (2024). Resistance from the margin: An autoethnographic account of academic ableism. *Human Resource Development Quarterly, 35*(1), s. 89-107. https://doi.org/10.1002/hrdq.21498

Lefebvre, H. (1991). *Critique of everyday life: Volume I.* (J. Moore, Çev.) Verso.

Loja, E., Costa, M. E., Hughes, B., & Menezes, I. (2012). Disability, embodiment and ableism: Stories of resistance. *Disability & Society, 28*(2), s. 190-203. https://doi.org/10.1080/09687599.2012.705057

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü.* (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Bilim ve Sanat.

McRuer, R. (2011). Zorunlu sağlam bedenlilik ve queer/sakat varoluş. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk (Dü) içinde, *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (F. B. Aydar, Çev., s. 549-562). Koç Üniversitesi.

Nario-Redmond, M. R., Kemerling, A. A., & Silverman, A. (2019). Hostile, benevolent and ambivalent ableism: Contemporary manifestations. *Journal of Social Issues, 0*, s. 726-756. https://doi.org/10.1111/josi.12337

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar 1. cilt.* (S. Özge, Çev.) Yayınodası.

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods : integrating theory and practice.* Sage.

Quinlan, M. M., & Bates, B. R. (2012). "Walking in the city": Performance of strategies and tactics in the 1985 bus accessibility protests. *Disability Studies Quarterly, 32*(1). https://doi.org/10.18061/dsq.v32i1.1636

Ren, L. R., Paetzold, R. L., & Colella, A. (2008). A meta-analysis of experimental studies on the effects of disability on human resource judgments. *Human Resource Management Review, 18*(3), s. 191-203. https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2008.07.001

Scott, J. C. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance.* Yale University.

Shakespeare, T. (2014). *Disability rights and wrongs revisited.* Routledge.

Stiker, H.-J. (1999). *A history of disability.* (W. Sayers, Çev.) University of Michigan.

Watson, N. (2003). Daily Denials: The routinisation of oppression and resistance . S. Riddel, & N. Watson (Dü) içinde, *Disability, culture and identity* (s. 34-52). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315847634

White, R. K., Wright, B. A., & Dembo, T. (1948). Studies in adjustment to visible injuries: evaluation of curiosity by the injured. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 43*(1), s. 13-28. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0057775

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Araştırmacılar çalışmaya eşit katkı göstermişlerdir. Araştırmacılar tarafından bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİYLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNANCE INDICATORS AND FOREIGN TRADE: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Abdullah TAKIM, Müsemma ÇÖKERDENOĞLU

94

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1632-1651
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1660494

Geliş Recieved: **18.03.2025**
Kabul Accepted: **17.09.2025**

YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİYLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNANCE INDICATORS AND FOREIGN TRADE: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Abdullah TAKIM [1], **Müsemma ÇÖKERDENOĞLU** [2]

Anahtar Kelimeler:
Yönetişim Göstergeleri,
İhracat,
İthalat,
Panel Nedensellik,

Keywords:
Governance Indicators,
Export,
Import,
Panel Causality

[1] Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, abdullahtakim@atauni.edu.tr. 0000-0003-0187-8862.

[2] Arş. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mcokerdenoglu@bandirma.edu.tr. 0000-0003-2905-2974.

Alıntılamak için/Cite as: Takım A. ve Çökendenoğlu M. (2025) Yönetişim Göstergeleriyle Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Oecd Ülkeleri Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1632-1651

ÖZ

Yönetişim kavramı son yıllarda, ekonomik büyüme literatüründe önemli bir yer edinmiş, ekonomik performansın belirleyici unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren iyi yönetişim uygulamaları yalnızca bir kalkınma hedefi olarak benimsenmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve sosyal gelişmenin kurumsal altyapısını oluşturan temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda, yönetişim kavramının ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir yapıya kavuşturulması ihtiyacı doğmuş, bu ihtiyaca yanıt olarak Dünya Bankası tarafından altı temel bileşenden oluşan Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) geliştirilmiştir. Ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri olan dış ticaret, ülkelerin üretim kapasitesini artırarak kalkınma süreçlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmada, dış ticaret ile yönetişim göstergeleri arasındaki ilişkiyi OECD ülkeleri örneğinde analiz ederek, kurumsal yapıların ticaret performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada 37 OECD ülkesine ait 2002-2022 dönemine ilişkin yönetişim göstergeleri ile dış ticaret verileri kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi aracılığıyla, her bir dış ticaret göstergesi için altı yönetişim ölçütüne dayalı iki ayrı model oluşturulmuş ve bu modeller nedensellik ilişkisi çerçevesinde karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, yönetişimin altı bileşeninin her birinin hem ihracat hem de ithalat ile karşılıklı (çift yönlü) nedensellik ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, yönetişim kalitesinin ülkelerin dış ticaret performansını doğrudan etkilediğini, aynı zamanda ihracat ve ithalatın da yönetişim göstergeleri üzerinde karşılıklı ve belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, yönetişim ve dış ticaret arasında dinamik bir etkileşimin olduğunu, ekonomik faaliyetlerin yalnızca yönetişimden etkilenmekle kalmayıp aynı zamanda kurumsal yapıları da dönüştürebildiğini göstermektedir.

ABSTRACT

In recent years, the concept of governance has gained significant prominence in the economic growth literature and has been regarded as one of the key determinants of economic performance. Since the 1990s, good governance practices have not only been adopted as a development goal but have also become one of the fundamental components forming the institutional foundation of economic and social development. In line with this, the need to render the concept of governance measurable and comparable has emerged in response to this need, the World Bank developed the Worldwide Governance Indicators (WGI), which consist of six key components. As one of the essential components of economic growth, foreign trade contributes significantly to development processes by enhancing countries' production capacities. This study aims to analyze the relationship between foreign trade and governance indicators within the context of OECD countries, with the objective of revealing the impact of institutional structures on trade performance. To this end, the study utilizes governance indicators and foreign trade data from 37 OECD countries covering the period from 2002 to 2022. Using the panel causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012), two separate models were constructed for each foreign trade indicator based on six governance measures, and these models were analyzed to determine the existence and direction of csusality relationships. The results indicate that each of the six governance dimensions exhibits a bidirectional (two-way) causal relationship with both exports and imports. The findings reveal that while the quality of governance has a direct impact on foreign trade performance, exports and imports also exert a reciprocal and significant influence on governance indicators. These results point to a dynamic interaction between governance and foreign trade, whereby economic activities are not only shaped by governance structures but may also play a transformative role in shaping institutiional structures.

GİRİŞ

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler ülkeler arasında farklılık göstermekte olup, bu farklılıkların temelinde makroekonomik istikrar, sermaye birikimi, dış ticaret hacmi, teknolojik gelişme, nüfus artışı, doğal kaynakların varlığı, beşerî sermaye düzeyi, enflasyon oranı, işsizlik ile siyasi, sosyal ve kültürel dinamikler yer almaktadır. Söz konusu faktörler, yalnızca bağımsız etkileriyle değil, aynı zamanda birbirleriyle etkileşim içinde olarak da ekonomik büyümenin gerçekleşmesine ve sürdürülmesinde önemli katkıda bulunmaktadır (Gallup ve diğerleri, 1999; Temple, 1999). Bununla birlikte, son yıllarda ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin çeşitliliğini ve ülkeler arası farklılıklarını açıklamada, belirtilen faktörlere ek olarak kurumsal yapı ve yönetişim kalitesi gibi kavramların da ön plana çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda, 1990'lı yıllardan itibaren North (1990), Barro (1996), Kaufmann ve ark. (1999), Acemoğlu ve ark. (2003), Rodrik (2003) gibi iktisatçılar, ülkelerin yönetişimsel nitelikleri veya yapısal özelliklerinin ekonomik büyüme üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koyan çalışmalarla literature önemli katkılar sunmuştur. Kurumsal yapı ve yönetişim etkinliği ekonominin istikrarı, verimliliği ve sürdürülebilirliği açısından temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. İyi işleyen bir kurumsal yapı veya yüksek düzeyde yönetişim kalitesi; piyasa aksaklıklarını giderme, pozitif dışsallık yaratma, finansal kaynakları etkin şekilde harekete geçirmektedir. Ayrıca bilgi akışını kolaylaştırmakta, işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik verimliliği desteklemekte ve kurumsal güvence yoluyla yatırım ortamını teşvik etmektedir. Güçlü kurumsal yapılar, risk ve belirsizlikleri azaltarak uzun vadeli ekonomik kararların daha öngörülebilir bir zeminde alınmasına imkan tanımaktadır. Bu çerçevede, ülkelerin yönetişim düzeyini uluslararası düzeyde karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmesi, yönetişim kavramının yapısal ve ölçülebilir bir çerçeveye kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu gereksinime yanıt olarak Dünya Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators – WGI), geliştirilmiştir. WGI, bir ülkenin yönetişim düzeyini; İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik, Siyasi İstikrar ve Şiddetin/Terörizmin Olmaması, Hükümet Etkinliği, Düzenleyici Kalite, Hukukun Üstünlüğü ve Yolsuzluğun Kontrolü olmak üzere altı başlıkta kapsamlı bir biçimde değerlendirmektedir.

Küreselleşmenin derinleştiği ve uluslararası ekonomik etkileşimlerin yoğunlaştığı günümüzde, yönetişim göstergeleri yalnızca ekonomik büyüme üzerinde değil; aynı zamanda ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri olan dış ticaret performansı üzerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Dış ticaretin şeffaf, güvenli ve öngörülebilir bir şekilde yürütülebilmesi büyük ölçüde yönetişim mekanizmalarının etkin işleyişine bağlıdır. Bu çerçevede, ekonomik büyümenin kurumsal temellerini anlamaya yönelik çalışmaların yanı sıra yönetişim ile dış ticaret arasındaki ilişki literatürde giderek ilgi gören araştırma alanı haline gelmiştir. Ancak mevcut literatürde yönetişim göstergelerinin dış ticaret üzerindeki etkileri çoğunlukla tek yönlü yaklaşım çerçevesinde ele alınmakta ya da yalnızca belirli yönetişim alt boyutlarına odaklanılmaktadır. Bu çalışma ise yönetişim ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi hem ihracat hem de ithalat yönünden altı temel yönetişim bileşeni üzerinden karşılıklı nedensellik çerçevesinde analiz etmesi bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, yönetim yapısının dış ticareti etkilediği kadar dış ticaretin de yönetim yapısı üzerinde belirleyici olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu çift yönlü yaklaşım analiz edilirken gelişmiş ekonomik yapıları ve yüksek dış ticaret hacmine sahip olması nedeniyle OECD ülkeleri örneklem olarak tercih edilmiştir.

Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve incelenerek yönetişim göstergeleri hakkında detaylı bilgi verilmiş; bu göstergelerin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi ele alınmış ve dış ticaret üzerindeki etkisi teorik açıdan değerlendirilmiştir. Ardından, konuya ilişkin mevcut çalışmalar incelenerek konunun kapsamı genişletilmiştir. Son bölümde ise yönetişim göstergeleri ile dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişki, panel nedensellik testi aracılığıyla ekonometrik olarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dünya Yönetişim Göstergeleri

Yönetişim kavramı, ilk kez 1989 yılında Dünya Bnakası tarafından yayımlanan "Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth" başlıklı raporda, ekonomik performanstaki zayıflamanın temel nedenlerinden biri

olarak ele alınmıştır. Kaufmann, ve ark. (1999) ise yönetişimi bir ülkede siyasi otoritenin kullanılma biçimini belirleyen geleneksel ve kurumsal yapıların bütünü olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede yönetişim; hükümetlerin nasıl seçildiği, kamu politikalarının nasıl oluşturulup uygulandığı ve devletin vatandaşlarla kurduğu ilişkinin niteliği gibi unsurları kapsamaktadır. 1990'lardan itibaren kalkınma kavramı üzerinde çalışan araştırmacı ve uygulayıcılar hem kalkınmayı başarmaya hem de kendi başına bir kalkınma hedefi olarak "iyi yönetişim" kavramına odaklanmışlardır. Dünya Bankası (1994), iyi yönetişim kavramını "açık ve aydınlanmış politika yapımının; profesyonel bir metot ile aşılanmış bir bürokrasinin; eylemlerinden sorumlu bir yürütme organının ve kamu işlerine katılan güçlü bir sivil toplumun ve hepsinin hukukun üstünlüğü altında hareket etmesini" şeklinde tanımlamıştır. Bir başka tanım da ise iyi yönetişim, "piyasalar için kurumlar oluşturma tarafından sunulan kurallar, uygulama mekanizmaları ve örgütler" şeklinde ifade edilmiştir (Kaufmann ve diğerleri, 2010; Levent, 2016). Kaufmann ve ark. (1999) yönetişim kavramını, bir ülkede otoritenin kullanıldığı gelenekler ve kurumlar olarak tanımlamış; hükümetlerin etkili ekonomik, sosyal ve kurumsal kalkınma politikaları formüle etme ve uygulama kapasitesi olarak ifade etmiştir. Bunun yanı sıra yönetişim, hükümetlerin uygulamaya koymuş olduğu kurum ve aracın, sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde sınır ve sorumlulukların paylaşımı ve güç birliği olarak ifade edilmektedir. Kuralları olan yönetimsel ağları içeren bu kavram, hükümet yetkisini kullanma ve yönetebilme gücüne dayanan işleri yapabilme becerisi olarak görülmektedir. Aynı zamanda, hükümetin yeni araç ve teknikler ile bu yeteneğini etkin bir şekilde kullanabilmesi ve yönlendirebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Stoker, 1998). Yönetişim; tarihsel, kültürel, sosyal ve politik belirleyicileri içeren hükümet performansı ve davranış bilimi şeklinde ifade edilmektedir. Ülkede uygun kurumlar kümesinin varlığı iyi yönetişimin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Mıra & Hammadache, 2017; Méndez Picazo ve diğerleri, 2012). Bu kapsamda yönetişim ile kurumlar arasında güçlü bir ilişki söz konusudur.

Ekonomik büyümenin nedenleri arasında olan yönetişim kavramı, kurumsal iktisatla ilişkilendirilmiş ve iyi bir yönetişimin kurumsal yapıyla doğrudan ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Kurumsal iktisat, ekonomik faaliyetleri ve performansı açıklamak için ekonomik aktörlerin davranışlarını şekillendiren kurallar, yasal düzenlemeler, normlar ve örgütler gibi kurumsal yapıların önemini vurgulayan bir ekonomi dalıdır (Doğan & Kurt 2016). Bu yaklaşım, piyasa mekanizmasının arz ve talep gibi ekonomik unsurlarının yanı sıra kurumsal çerçeveden de etkilendiğini ileri sürmektedir. Kurumsal iktisadi düşünce, iyi ve güçlü kurumların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olurken kötü ve zayıf kurumların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini varsaymaktadır. Acemoğlu ve ark. (2001), yatırım ve ekonomik gelişmelere zarar veren unsurlardan birinin kurumsal yapı olduğunu belirterek kurumsal yapının daha düşük seviyelerde olan ülkelerin daha fazla ekonomik istikrarsızlık yaşandığını ifade etmiştir. Literatürde yönetişim göstergelerinin ekonomik büyüme ile olan ilişkisine geniş biçimde değinildiği görülmektedir (Kaufmann & Kraay, 2002; Dollar & Kraay, 2003; Kaufmann & Kraay, 2003; Naude, 2004; Méon & Sekkat, 2005). Bu çalışmalar, iyi yönetişimin kalkınma ve büyüme için gerekli bir olgu olduğu vurgulamaktadır. Bir ülkenin ekonomik büyüme ve gelişimi açısından yönetişim, geniş kurumlar yapısının temel bileşenini oluşturmaktadır. Siyasi kurumlar, devlet kapasitesi ve ekonomik kurumlarının düzenlenmesi, yönetişimin en önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Bu unsurların ekonomik büyüme ile etkileşimi kurumlar arasındaki ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır (North ve diğerleri, 2008).

İyi bir yönetişim, ülkenin verimli iş bölümlerini, üretken yatırımlarını ve sosyal ekonomik politikaların hızlı bir şekilde uygulanmasını teşvik ederek daha yüksek ekonomik büyümeye yol açmaktadır (Birleşmiş Milletler 2005). Mauro (1995), kurum kalitesi ile büyüme arasındaki ilişkiyi yolsuzluk üzerinden incelemiş; yüksek yolsuzluk düzeylerinin yatırımları olumsuz etkilediğini ve bu durumun ekonomik büyümeyi azalttığını ileri sürmüştür. Butkiewicz ve Yanıkkaya (2006), hukukun üstünlüğü ve demokratik kurumların reel ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymuştur. Chang (2007), ekonomik büyüme için daha fazla kontrol ve dengeye sahip siyasi kurumların gerekli olduğunu ifade ederek;

aslında kurumların, belirli bir ekonomik refah seviyesine ulaşıldıktan sonra işleyebildiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle kurumlar, ekonomik büyüme için bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir. Kurumsal yapı, ekonomik performans üzerinde eksik bilgi nedeniyle ortaya çıkan piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırması ve bireylerin ile örgütlerin etkin kararlar alması açısından önemlidir (North, 1990). Etkin bir kurumsal yapının, ekonomik birimler arasında meydana gelen ekonomik işlemlerin daha güvenilir ve ucuz yapılmasını kolaylaştırmakta, bu durum ise işlemler ve birimler arasındaki etkinliği ve kaliteyi artırmaya imkan tanımkatadır (Rosenberg & Birdzell, 1986). Ayrıca kurumsal yapının etkin ve istikrarlı yapıya sahip olmsı ekonomik kaynakların verimsiz alanlarda kullanılmasını önleyerek kaynak israfının önüne geçmektedir (Aryeetey ve diğerleri, 2000). Bunun yanı sıra yoğun rekabet ve ticari riskle karşı karşıya kalan ekonomik birimlerin sahip olduğu güçlü kurumsal yapı, işlem ve bilgi maliyetlerini düşürmekte; böylece girişimcilerin risk almalarını ve yatırım yapmalarını kolaylaştırmaktadır (Dampare & Piesse, 2002).

Yönetişim kavramı günümüzde kamu yönetimi ve iktisat literatüründe sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramın ölçülmesine yönelik en kapsamlı veri setlerinden biri Dünya Bankası tarafından geliştirilen Dünya Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators - WGI)'dir. Bu endeks; İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik, Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Yokluğu, Hükümet Etkinliği, Düzenleyici Kalite, Hukukun Üstünlüğü ve Yolsuzluğun Kontrolü olmak üzere altı temel boyuttan oluşmaktadır. 200'den fazla ülke ve bölgeyi kapsayan bu göstergeler, ülkeler arası karşılaştırmalara olanak tanımakta ve ekonomide hane halkı, işletme ve vatandaşların yönetişim kalitesine ilişkin algılarını yakalamayı amaçlamaktadır. WGI, ticari bilgi sağlayacıları, uluslararası kuruluşlar, özel sektör firmaları, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının yer aldığı 32 farklı kaynaktan elde edilen 340 değişkenin, üç temel kritere göre istatistiksel olarak birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Kaufmann ve diğerleri, 2008). Dünya çapında tasarlanan yönetişim göstergeleri, araştırmacıların ülkeler genelinde yönetişim algılarını kapsamlı bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Altı temel yönetişim göstergesinin tanımları şu şekildedir:

Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Yokluğu (Political Stability and Absence of Violence): Bir ülkede hükümetin anayasaya aykırı ya da şiddet içeren yollarla, istikrarsızlaşma ya da devrilme olasılığına ilişkin algıların ölçülmesidir.

İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik (Voice and Accountability): Vatandaşların hükümetlerini seçmede göstermiş oldukları katılım derecesi, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile özgür medya hakkında algılarının ölçülmesini ifade etmektedir.

Hükümet Etkinliği (Government Effectiveness): Kamu hizmetlerinin kalitesi, siyasi baskılardan bağımsızlık derecesi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ile hükümetin bu politikalara olan bağlılığı, uygulanabilirliği ve güvenirliliğinin ölçülmesidir.

Düzenleyici Kalite (Regulatory Quality): Hükümetin, özel sektörün gelişimini destekleyen ve teşvik eden politikaları ve düzenlemeleri oluşturma ve uygulama becerisinin ölçülmesidir.

Hukukun Üstünlüğü (Rule of Law): Toplum kurallarına, sözleşmelerin uygulanmasına, polisin ve mahkemelerin kalitesine, suç ve şiddet olasılığına olan güven ve bağlılık düzeyine ilişkin algıların ölçülmesidir.

Yolsuzluğun Kontrolü (Control of Corruption): Kamu gücünün, küçük veya büyük yolsuzluk biçimlerini ayırt etmeksizin, devletin seçkinler ve özel çıkarlar tarafından ele geçirilmesi ve özel kazanç için ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algıların ölçülmesidir.

WGI, yönetişim performansını -2,5 ile +2,5 aralığında ölçen standartlaştırılmış bir endeks yapsına sahiptir. Bu ölçek doğrultusunda endeks değerinin +2,5'e yaklaşması yönetişim kalitesindeki iyileşmeyi, -2,5'e yaklaşması yönetişim performansındaki zayıflamayı ifade etmektedir. İlk kez 1996 yılında yayımlanan bu endeks, 2002 yılına kadar iki yılda bir sunulmuş; 2002 yılından itibaren ise her yıl düzenli olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada, 2002-2022 dönemine ait yıllık WGI verileri kullanılmıştır. Tablo 1'de çalışmanın örneklemini oluşturuan 37 OECD ülkesine ait yönetişim endeksi değerleri sunulmaktadır.

Tablo 1. OECD Ülkelerinin 2002 ve 2022 Yıllarına Ait Yönetişim Göstergeleri

Dünya Yönetişim Göstergeleri	Siyasi İstikrar ve Şiddet/ Terörizm Yokluğu		Hukukun Üstünlüğü		Yolsuzluğun Kontrolü		Hükümet Etkinliği		Düzenleyici Kalite		İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	
Ülkeler- Yıl	**2002**	**2022**	**2002**	**2022**	**2002**	**2022**	**2002**	**2022**	**2002**	**2022**	**2002**	**2022**
Avusturalya	1.19	0.93	1.77	1.51	1.76	1.76	1.66	1.53	1.42	1.89	1.41	1.32
Belçika	1.26	0.58	1.34	1.35	1.46	1.50	1.92	1.23	1.25	1.25	1.38	1.29
Kolombiya	-1.96	-0.64	-0.75	-0.43	-0.26	-0.36	-0.49	0.01	-0.02	0.14	-0.42	0.17
Çekya	1.0	0.82	0.86	1.10	0.36	0.66	0.92	1.09	1.11	1.39	1.02	1.04
Slovenya	1.30	0.71	0.88	0.97	0.7	0.77	0.79	1.07	0.85	0.69	1.13	0.97
Yeni Zelanda	1.32	1.31	1.79	1.73	2.26	2.16	1.68	1.34	1.56	1.87	1.50	1.64
Danimarka	1.52	0.87	1.88	1.90	2.31	2.40	2.02	1.99	1.71	1.84	1.53	1.59
Estonya	0.93	0.72	0.79	1.43	0.74	1.54	0.67	1.34	1.26	1.56	1.07	1.20
Finlandiya	1.75	0.89	1.90	1.96	2.37	2.25	2.10	1.76	1.82	1.78	1.55	1.60
Fransa	0.92	0.33	1.21	1.18	1.19	1.26	1.54	1.17	0.98	1.1	1.15	1.11
Almanya	1.10	0.61	1.63	1.53	1.89	1.82	1.66	1.29	1.51	1.52	1.41	1.41
Yunanistan	0.87	0.06	0.72	0.33	0.40	0.04	0.78	0.45	0.95	0.46	1.05	0.95
Avusturya	1.36	0.64	1.86	1.71	1.92	1.26	1.88	1.47	1.54	1.28	1.31	1.41
İzlanda	1.62	1.26	1.86	1.70	2.19	1.57	1.96	1.56	1.51	1.31	1.47	1.42
İrlanda	1.50	0.88	1.60	1.53	1.37	1.67	1.57	1.55	1.72	1.64	1.2	1.45
İsrail	-1.46	-1.29	1.07	0.95	1.20	0.78	1.03	1.24	0.92	1.21	0.59	0.67
İtalya	0.84	0.41	0.74	0.30	0.52	0.53	0.75	0.45	0.90	0.51	1.04	1.07
Japonya	1.18	1.07	1.15	1.56	0.94	1.54	1.02	1.62	0.50	1.44	1.01	1.02
Macaristan	1.26	0.64	0.87	0.42	0.57	-0.10	0.99	0.53	1.26	0.41	1.16	0.42
Güney Kore	0.24	0.56	0.92	1.16	0.49	0.75	0.80	1.35	0.75	1.15	0.75	0.87
Letonya	0.94	0.48	0.31	0.92	0.01	0.69	0.49	0.69	0.88	1.17	0.84	0.93
Litvanya	0.89	0.65	0.40	1.06	0.21	0.75	0.49	0.99	1.08	1.30	0.90	1.06
Meksika	-0.06	-0.69	-0.35	-0.87	-0.25	-1.01	0.22	-0.28	0.44	-0.15	0.35	-0.12
Lüksemburg	1.64	1.06	1.87	1.77	2.01	1.88	1.98	1.77	1.86	1.83	1.41	1.54
Hollanda	1.30	0.73	1.71	1.66	2.07	1.92	1.93	1.58	1.82	1.71	1.47	1.55
Norveç	1.61	0.86	1.85	1.76	2.11	2.07	1.83	1.94	1.22	1.52	1.49	1.77
Kanada	1.22	0.77	1.66	1.57	1.98	1.66	1.86	1.57	1.53	1.68	1.50	1.43
Polonya	0.74	0.50	0.67	0.43	0.3	0.51	0.4	0.2	0.65	0.72	1.09	0.60
Şili	1.09	0.12	1.26	0.69	1.4	0.97	1.08	0.55	1.32	0.98	1.09	0.97
Portekiz	1.44	0.80	1.31	1.11	1.22	0.73	1.15	1.00	1.25	0.76	1.30	1.26
Slovenya	1,30	0,71	0,88	0,97	0,77	0,77	0.79	1,07	0.85	0.69	1.13	0.98
Slovak Cumhuriyeti	0.94	0.44	0.29	0.62	-0.05	0.21	0.54	0.38	0.90	0.85	0.98	0.89
İspanya	0.44	0.27	1.23	0.80	1.32	0.69	1.79	0.92	1.33	0.80	1.27	1.01
İsveç	1.48	0.90	1.84	1.69	2.20	2.06	1.96	1.57	1.59	1.68	1.5	1.52
İngiltere	0.67	0.50	1.65	1.42	2.00	1.62	1.78	1.24	1.71	1.57	1.28	1.23
ABD	0.29	-0.04	1.5	1.37	1.87	1.10	1.62	1.26	1.55	1.42	1.34	0.85
Türkiye	-0.80	-1.04	-0.08	-0.46	-0.57	-0.47	0.05	-0.20	0.06	-0.24	-0.22	-0.93

Kaynak: Dünya Yönetişim Göstergeleri, Word Bank (2024).

Tablo 1'de 37 OECD ülkesine ait 2002 ve 2022 yıllarına ilişkin yönetişim endeksleri verilmiştir. Ülkelerin yönetişim

kalitesine ilişkin Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu, Hukukun Üstünlüğü, Yolsuzluğun Kontrolü, Hükümet Etkinliği, Düzenleyici Kalite ve İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik şeklinde altı temel göstergenin zaman içindeki seyri karşılaştırmalı olarak görülmektedir. Her bir gösterge -2.5 ile +2.5 aralığında ölçeklenmiş olup, yüksek pozitif değerler daha iyi yönetişim kalitesini ifade ederken, düşük ve negatif değerler yönetişim alanında zayıflıkları yansıtmaktadır.

Yönetişim Göstergeleri ile Dış Ticaret İlişkisi

Makroekonomik performansın en temel göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile ölçülmekte olup dış ticaret bu göstergenin başlıca bileşenleri arasına yer almaktadır. Ekonomik büyümenin dinamikleri arasında yer alan ihracat ve ithalat, ülkelerin kalkınma sürecini doğrudan etkileyen önemli değişkenler olarak öne çıkmaktadır. İktisat literatürü incelendiğinde, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gerek teorik yaklaşımlarda gerekse ampirik bulgularda uzun yıllardır önemini koruduğu görülmektedir. Bu iki faktör arasındaki ilişkiyi ilk olarak Adam Smith tarafından ele alınmış daha sonra David Ricardo ve John Stuart Mill gibi klasik iktisadın öncü isimleri karşılaştırmalı üstünlük ve mutlak üstünlük gibi teoremler aracılığıyla bu ilişkiyi teorik çerçevede derinleştirmiştir. Smith (2007), uluslararası ticaretin ülkeleri karşılaştırmalı üstünlüklerine uygun üretim yapmaya yönlendirerek, firmaların verimlilik düzeylerini artırmalarını teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu durum üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasına olanak sağlamakta, uzun vadede toplumun gelir ve refah düzeyinin yükselmesine katkı sunmaktadır. Klasik iktisatçılar, uluslararası ticaretin uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi gereği ülkeler arasında serbestçe gerçekleştirilebilmesi durumunda, küresel ekonomik büyümeye yol açtığını savunmuşlardır. Keynes ise dış ticaretin gelir düzeyini etkileyen bir unsur olduğunu vurgulayarak dış ticaret çarpanı yaklaşımını geliştirmiş ve dış ticaretin ekonomik refahı artırıcı rolüne dikkat çekmiştir.

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ihracata dayalı büyüme ve ithalata dayalı büyüme olmak üzere iki açıdan değerlendirirlmektedir. İhracat temelli büyüme teorilerine göre ihracat, yalnızca toplam çıktı içinde yer alan bir bileşen değil aynı zamanda kaynakların daha etkin dağılımını teşvik eden, teknolojik gelişmeyi destekleyen, kapasite kullanım oranlarını artıran ve ölçek ekonomilerini mümkün kılan bir mekanizma olarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen temel bir faktördür (Helpman & Krugman, 1985; Bahramian & Saliminezhad, 2019). İhracat yoluyla elde edilen döviz gelirleri, ülkelerin ithalatı finanse etme kapasitesini artırarak ekonomik istikrarı desteklemekte ve üretim potansiyelini olumlu yönde etkilemektedir (Doyle, 2001). Ayrıca ihracat, yalnızca iç piyasanın sınırlı talep hacminin ötesine geçerek üretim kapasitesinin genişletilmesine ve firmaların dış pazarlara yönelmesine olanak tanımaktadır. Bu süreçte ülkeler, artan üretim kapasitesiyle uluslararası pazarlarda daha aktif rol üstlenmekte ve küresel rekabet ortamına entegre olma imkanı bulmaktadır. İhracat yoluyla uluslararası piyasalara açılma, ölçek ekonomilerinden elde edilen getirile aracılığıyla da avanataj sağlamaktadır (Moschos, 1989; Panas & Vamvoukas, 2002). İthalata dayalı büyüme modelinde, üretim sürecinde ihtiyaç duyulan ara mallar, hammaddeler ve yatırım mallarının dış kaynaklardan temin edilmesi, ülkelerin üretim kapasitesini artırmakta ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi önemli ölçüde desteklemektedir. Bu kapsamda ithalat yalnızca fiziksel üretim girdilerinin sağlanmasını değil aynı zamanda bilgi ve teknolojiye erişim sağlayarak, üretim süreçlerinin niteliğinin artmasını da mümkün kılmaktadır. Coe ve Helpman (1995)'ın, ithalatın ara girdiler ve yabancı teknolojiye yerli firmalara erişimini sağlayarak gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere büyümeyi destekleyen AR-GE bilgisini aktararak uzun vadeli ekonomik büyümeyi artırma potansiyeli barındırdığını ifade etmektedir. Ülke içinde bulunmayan ya da yetersiz kalan malların temin edilmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla ithalat ekonomik büyümenin hem doğrudan hem de dolaylı biçimde desteklenmesine olanak sağlamaktadır (Yurdakul & Aydın, 2018).

Bu kapsamda ithalat ve ihracatın ekonomik büyümenin temel bileşenleri arasında yer aldığı ve büyüme sürecine çok yönlü katkılar sunduğu literatürde geniş kabul görmektedir. Ancak son yıllarda, dış ticaretin performansını etkileyen unsurlar arasında yalnızca ekonomik değişkenlerin değil, ayrıca kurumsal yapıların da belirleyici rol oynadığına dair bulgular artış göstermektedir. Bu

bağlamda, ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden olan ihracat ve ithalatın, yönetişim göstergeleri ile ilişkisini inceleyen literatür de iyi bir kurumsal ortamın uluslararası ticareti kolaylaştırmada kritik bir rol oynadığını ve uluslararası ticaret ile yönetişimin birbiriyle ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Guiso ve ark. (2009), yönetişimin belirli boyutlarının ikili ticaret hacmi üzerinde anlamlı etkiler yarattığını belirtmiş; özellikle düşük düzeyde kurumsal güvenin, ülkeler arası ticaretin azalmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Yu ve ark. (2015), etkin bir hukuk devleti yapısının ve gayri resmi kurumsal mekanizimaların işlevsel biçimde yönetilmesinin ticaretin önündeki yapısal engelleri azaltarak dış ticaretin kolaylaştıırlmasında kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Dollar ve Kray (2003), Berkowitz ve ark. (2006), Levchenko (2007), kurumların uluslararası ticaret üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekmiş, daha iyi kurumlara sahip olan ülkelerin daha fazla ticaret yapma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, iyi işleyen kurumların dış ticareti işlem maliyetleri ve üretim maliyetleri yoluyla doğrudan etkilediğini ifade etmiştir. Kurumsal kalitenin yüksek olduğu ekonomilerin daha az belirsizlik içeren bir ortama sahip olduğu ve bu durumun yatırım kararlarını olumlu yönde etkilediği vurgulanmaktadır (Mauro, 1995; Henisz, 2000; Mo, 2001; Meon ve Sekkat, 2005). Kurumsal güvenin yatırım ortamını iyileştirmesiyle birlikte artan yatırımlar beraberimde ara malı ve sermaye mallarına yönelik ithalatı artırmaktadır. Bu durum üretim kapasitesinin genişlemesine ve dolayısıyla ihracatın artmasına katkı sağlamaktadır (Rodrik, 1995). Ayrıca, yüksek kurumsal kalitenin üretkenlik düzeylerini artırdığı ve artan üretkenliğin ise firmaların uluslararası pazarlara giriş maliyetlerini düşürerek ihracatı artırdığını belirtmektedir (Hall & Jones, 1999, Bernard ve diğerleri, 2003). Diğer yandan Anderson ve Marcouiller (2002), zayıf kurumsal yapıların ihracat hacmini azalttığını; yüksek yönetişim kalitesinin ise kapsayıcı siyasi kurumlarla uluslararası ticaretin gelişimini destekleyen güven ortamını sağladığını savunmaktadır. Meon ve Sekkat (2008), hukukun üstünlüğü ve hükümet etkinliği gibi yönetişim göstergelerindeki iyileştirmelerin ihracat hacminde artışlara yol açabileceğini belirtmiştir. Anderson ve Marcouiller (2002), sözleşmelerin eksik uygulanmasının uluslararası ticarette hem işlem maliyetlerini hemde risk düzeyini artırarak ticareti faaliyetleri olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Söz konusu olumsuz durumların giderilmesi ise sözleşme uygulamalarının güçlendirilmesi ve mülkiyet haklarının güçlü bir şekilde korunması ile mümkündür. Bu bağlamda, ticari işlemlerin bir kesimin lehine tarifeler kotalar veya diğer müdahaleler yoluyla tekelleştirilmesini önlemekte; tüm ekonomik aktörler arasında adil bir rekabet ortamı sağlamaktadır (Álvarez ve diğerleri, 2018).

Hükümetlerin uygulamaya koyduğu düzenlemeler ve politikalar, ekonomik kaynakların hangi mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılacağını belirleyerek ekonomik yapının yönünü şekilllendirmektedir. Hükümetlerin oluşturduğu ekonomik ve politik süreçler üzerindeki etkinlikleri arttıkça firmaların sermaye birikimleri ve üretim çıktıları da artmaktadır (Güney, 2017). Sermaye birikiminde yaşanan artış, teknolojik gelişmeleri destekleyerek üretim becerilerinin gelişmesini ve daha kaliteli, rekabetçi ürünlerin ihracatını teşvik etmektedir. Bu süreci destekleyen unsur ise hükümetlerin dış ticareti kolaylaştırıcı politikalarıdır. Özellikle ihracat teşvikleri, gümrük prosedürlerinin sadeleştirilmesi ve ticari işlemlerde bürokrasinin azaltılması gibi uygulamaların firmaların üretim maliyetlerini düşürmekte ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı elde etmelerine ve daha yüksek pazar payı kazanmalarına olanak tanımaktadır. Hall ve Jones (1999), etkin bir hükümet yönetiminin toplumun sosyal yapısını olumsuz yönde etkileyecek sapmalara karşı koruma sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklediğini belirtmektedir. Buna karşılık işlevsiz bir yönetim; kamulaştırma politikaları, mülkiyet üzerindeki vergilendirmesi, yetersiz yönetmelikler ve kanunlar aracılığıyla ekonomide toplumsal sapmalara yol açabilmektedir. Tekrarlanan hükümet değişiklikleri, kitlesel gösteriler, iç çatışmalar ve savaşlar gibi siyasi istikrarsızlık unsurları ise ekonomik aktörler açısıdan belirsizliği artırmakta ve piyasa öngörülebilirliğini azaltmaktadır. Bu durum, firmaların güven kaybı yaşamasına, yatırım kararlarının ertelenmesine ve dış ticaret faaliyetlerine yönelik isteğin azalmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda siyasi huzursuzluklar ve grevler, altyapı yatırımlarının zarar görmesine ve firma verimliliğinin düşmesine neden

olarak ihracat sektörünü olumsuz etkilemektedir (Fosu, 1992; Gyimah-Brempong ve Traynor, 1999). Nitsch ve Schumacher (2004), terörizmin uluslararası ticaret üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ve bu etkileri üç temel mekanizma aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmektedir. İlk olarak, terörizmin varlığı güvensiz bir ortam yaratarak işlem maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. İkinci olarak, terör kaynaklı güvenlik endişeleri, ekonomik aktörlerin üretim ve tüketim davranışlarını olumsuz yönde değiştirerek ticaret hacmini daraltmaktadır. Son olarak, terörden kaynaklanan öngörülemeyen olumsuz olayların belirsizlik ve risk algısını artırmakta; hem yerli hem de yabancı yatırımcıların kaybedilmesine, aynı zamanda uluslararası üreticiler için piyasanın cazibesini yitirmesine yol açmaktadır. Terör olayları ayrıca güvenlik kaygılarını artırarak sınır kapılarında daha sıkı denetimlerin ve güvenlik önlemlerinin uygulanmasına neden olmaktadır. Bu durum, gümrük işlemlerinde yığılmalara neden olmakta ve malların teslim sürelerini uzatmaktadır. Teslimat sürelerindeki gecikmeler, özellikle dayanıksız tüketim mallarında ekonomik değer kaybına ve ürün kalitesinde bozulmalara yol açmaktadır. Bekleme sürelerine bağlı olarak ortaya çıkan nem, sıcaklık değişimi veya kimyasal reaksiyonlar gibi çevresel faktörler, ürünlerin niteliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Artan güvenlik önlemleri, ek vergi yükleri, taşıma maliyetleri ve sigorta giderleri gibi önemli maliyet unsurlarında da artışa neden olmaktadır. Bu durum dış ticaretin hem etkinliğini hem de rekabetçiliğini zayıflatmaktadır. Terörizmin yoğun yaşandığı bölgelere yönelik ihracatta ise artan güvenlik riskleri nedeniyle sigorta primlerinin yükselmesi, ürün fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, terör saldırılarının doğalgaz ve petrol boru hatları gibi kritik altyapılara yönelmesi, enerji arzında kesintilere neden olarak ilgili sektörleri doğrudan etkilemektedir. Bu sektörlerde ortaya çıkan üretim kayıpları, iç piyasada arz-talep dengesizliğine yol açmakta ve eksik kalan ürünlerin ithalat yoluyla karşılanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda ülkenin dış ticaret hacminde özellikle ithalat yönlü bir artış meydana gelebilmektedir (Julius ve diğerleri, 2019). Uluslararası ticaret, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, ülkelerin iç ve dış politikalarıyla doğrudan ilişkilidir ve bu nedenle karar alma süreçlerinde ve politik ekonomilerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ticaret ortakları arasında yaşanan siyasi gerilimler, ticari ilişkilerin sekteye uğramasına ve potansiyel ticaret savaşlarına zemin hazırlayabilirken; öte yandan stratejik ittifaklar ve dış politika uyumu çerçevesinde yeni ticaret anlaşmalarının veya karşılıklı imtiyazların doğmasına neden olabilmektedir. Kaufmann ve ark. (2011) tarafından geliştirilen "düzenleyici kalite" göstergesi hükümetlerin, özel sektörü gelişimini destekleyen politika ve düzenlemeleri oluşturma ve uygulama kapasitesini ölçmektedir. Bu gösterge; piyasa aksaklıklarının önlenmesi, adil rekabetin sağlanması ve ekonomik etkinliğin artırılmasına yönelik düzenlemeleri kapsamaktadır. Göstergenin hesaplanmasında haksız rekabet uygulamaları, fiyat kontrolleri, ayrımcı vergi ve gümrük tarifeleri, devlet müdahalesinin piyasa etkisi, ticari kısıtlamalar, iş kurma kolaylığı, anti-tröst politikaları, çevresel regülasyonlar ile yatırım ve finansal özgürlük gibi çok sayıda yapısal değişken dikkate alınmaktadır. Hükümetlerin özel sektörün gelişimini desteklemeye yönelik etkili düzenlemeler oluşturma kapasitesi, yerli firmaların uluslararası ticaret normlarına ve kalite standartlarına uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Bu tür düzenlemeler, idari ve bürokratik engelleri azaltarak ihracat işlemlerinin daha hızlı ve düşük maliyetli biçimde gerçekleştirilmesine katkı sunmaktadır. Aynı zamanda ihracata yönelik teşvik mekanizmalarının varlığı, yerli üreticilerin küresel pazarlara erişimini kolaylaştırmakta ve dış ticarette ürün çeşitliliğini artırmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde yönetişim göstergelerinin ekonomik büyüme ile olan arasındaki ilişkinin araştırılmasında yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda bir önceki bölümde yönetişim göstergeleri ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki teorik olarak ele alınmış ve ilgili literatürdeki çalışmalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise yönetişim göstergeleri ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi analiz eden ekonometrik çalışmalara yer verilmektedir.

MENA ülkelerine odaklanan Meon ve Sekakt (2004), kötü yönetilen kurumların ülkenin dünya ekonomisine katılımını engelleyip engellemediğini incelemiştir. Çalışmada ülke

düzeyinde veriler kullanılarak 1990'lardan itibaren panel veri yöntemleriyle ülke riskinin ihracat performansı ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, düşük kurumsal kalitenin ihracat performansı ve yatırım çekiciliği açısından düşük performansla ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Horsewood ve Voicu (2012), OECD ülkeleri, AB'nin yeni üyeleri ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bir veri seti kullanarak WGI'da yer alan yolsuzluk endeksinin ikili ticaret üzerindeki etkisini yerçekimi ticaret modeli ile incelemiştir. Analiz bulgularına göre ithalatçı ve ihracatçı ülkelerdeki yolsuzluk seviyeleri sınır ötesi işlemleri engellemekte, ticaret akışları üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Berden ve ark. (2014), 1998-2004 WGI değişkenlerini kullanarak yer çekimi modeli ile 28 OECD ülkesi ve potansiyel hedef ülke konumundaki124 ülke üzerinde ticaret ve doğrudan yabancı yatırımın etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda "söz hakkı ve hesap verebilirlik" göstergesinin ticaret üzerinde negatif ilişkili olduğu buna karşılık diğer beş yönetişim göstergesinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bojnec ve ark. (2014), BRICS ülkelerinin 1998-2009 yıllarına ait verilerini kullanarak yerçekimi modeli ile tarımsal gıda ihracatı üzerinde yönetişim göstergelerinin etkisini incelemiştir. Analiz sonuçları, tarımsal gıda ithal eden ülkeler ile BRICS ihracatçı ülkelerdeki yasal yapı, mülkiyet haklarının güvenliği ve uluslararası ticaret özgürlüğünün ihracatla pozitif ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Ali ve Mdhillat (2015), yerçekimi ticaret modeli ile15 MENA ve 22 AB ülkesinin 2002-2012 yıllarına ait verilerini kullanarak Yolsuzluk Algı Endeksi ve Yolsuzluk Kontrolü endeksini hem ihracatçı hem de ithalatçı açısından incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, yolsuzluk ticaret akışlarını olumsuz etkilemekte ancak yolsuzluğun kontrol altına alınması ticareti geliştirmektedir. Ayrıca yolsuzluğun MENA ülkelerinin bölgesel ticaret üzerindeki etkisinin AB ülkelerine kıyasla daha olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gylfason ve ark. (2015), 1995-2012 yıllarına ait 60 ihracatçı ve 150 ithalatçıya ilişkin ikili ihracat verilerini kullanarak, yerçekimi modeli ile Doğu Ortaklığı devletlerinin Rusya ve AB olan serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini tahmin etmiştir. Analiz de ayrıca yolsuzluk, siyaset ve kurumsal kalite göstergeleri kullanılarak bu değişkenlerin ihracat üzerindeli etkileri incelenmiştir. Sonuçlar, Doğu Ortaklığı ülkelerinin AB ile yaptıkları serbest ticaret anlaşmalarından önemli ölçüde kazanç sağladığını; buna karşılık Rusya ile yapılan serbest ticaret anlaşmalarından çok sınırlı kazanç elde edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu ülkelerde kurumsal kalitenin iyileştirilmesinin ihracatı teşvik etmede kritik bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bah ve ark. (2021), Sahra Altı Afrika ülkelerinde ihracat üzerinde yönetişim kalitesinin etkilerini 1996-2019 dönemine ait verilerle incelemiştir. 45 ülkeyi kapsayan bu çalışmada, panel veri Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi analizi kullanmıştır. Toplam ihracatın ve hizmet ihracatının altı yönetişim göstergesinden olumlu etkilendiğini üretilen malların da hükümet etkinliği haricinde yönetişim göstergeleriyle olumlu ilişkide olduğu tespit etmiştir. Siyasi istikrar, söz ve hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolünün mal ihracatı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varmıştır. Onafowora ve Owoye (2024), 2000-2021 yılları verilerini kullanarak LAC ülkelerinde ticaret açıklığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide yönetişim kalitesinin rolünü incelemiştir. Korelasyon ve dinamik panel analizi yapılan bu çalışmada, hukukun üstünlüğünün ve düzenleyici kalitenin ticaret açıklığı-ekonomik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkiye sahip iken söz hakkı ve hesap verebilirlik ile siyasi istikrarın ticaret açıklığı-ekonomik büyüme ilişkisi üzerindeki düzenleyici etkileri negatif etkili ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu analiz edilmiştir. Çalışmada her bir yönetişim boyutunun ticaret açıklığı-ekonomik büyüme bağı üzerinde farklı etkileri olduğu sonucuna varılmıştır.

Mevcut literatürdeki çalışmaların çoğunlukla belirli yönetişim alt boyutlarına odaklanan ya da tek yönlü etkilişimleri temel alan analizlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Ampirik çalışmalarda büyük ölçüde ikili ticaret ilişkilerinin merkeze alındığını yalnızca ihracat, ithalat yada ticaret açığı gibi faktörlerin değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çoğu çalışmada, yönetişim göstergeleri yalnızca kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır. Yönetişim kalitesinin, dış ticareti hem doğrudan hem de dolaylı yollardan etkileyebileceğini ortaya koysa da bu ilişkinin çift yönlü niteliği göz ardı edilmiştir. Ancak

yönetişim kalitesinin dış ticareti hacmini etkilediği kadar, dış ticaretin de yönetişim faktörlerini besleyebileceği yönündeki kuramsal ve ampirik boşluk yeterince araştırılmamıştır. Bu kapsamda dış ticaret hacmi yüksek olan OECD ülkeleri örneklem olarak seçilmiş; yönetişim göstergelerinin altı boyutunun dahil olduğu kapsamlı bir çerçeve sunulması hedeflenmiştir. Çalışma sonunda elde edilen bulgular dış ticaret politikalarının yönetişim kalitesi temelinde şekillendirilmesine katkı sağlayabileceği gibi yönetişim göstergelerinde yapılacak yapısal iyileştirilmelerin ticaret hacmi ve rekabet gücü üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Yöntem ve Veri Seti

Bu bölümde, yönetişim göstergeleri ile dış ticaret değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada 2002-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış olup; Avusturya, Belçika, Kolombiya, Çekya, Slovenya, Yeni Zelanda, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Avustralya, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Macaristan, Güney Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Norveç, Kanada, Polonya, Şili, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, ABD, Türkiye olmak üzere otuz yedi OECD ülkesi örneklem olarak seçilmiştir. İhracat ve ithalat değişkenleri, sabit fiyatlar (constant $) bazında alınmış olup, reel ticaret hacimleri analize dahil edilmiştir. Yönetişim kalitesini temsil eden altı farklı yönetişim endeksleri ve kısaltmaları; Siyasi Istikrar ve Şiddet/ Terörizm Yokluğu (PA), Hükümet Etkinliği (GE), Hukukun Üstünlüğü (RL), Düzenleyici Kalite (RQ), Yolsuzluğun Kontrolü (CC), ve İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik (VA) şeklinde sıralanmıştır. Değişkenlere ait veriler Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators – WDI) ve Dünya Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators – WGI) veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmada değişkenlere ilişkin özet bilgiler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Açıklama	Kaynak
LNEXP	İhracat (Constant $)	World Bank World Development Indicators (WDI)
LNIMP	İthalat (Constant $)	
PA	Siyasi İstikrar ve Şiddet/ Terörizmin Yokluğu Endeksi	Bank Worldwide Governance Indicators (WGI)
RL	Hukukun Üstünlüğü Endeksi	
CC	Yolsuzluğun Kontrolü Endeksi	
GE	Hükümet Etkinliği Endeksi	
RQ	Düzenleyici Kalite Endeksi	
VA	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik Endeksi	

Bu çalışmada, yönetişim göstergeleri ile ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmek amacıyla Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Bu yöntem, heterojen paneller için geliştirilmiş olup, panel birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığı durumunu dikkate almkata ve panelin yatay kesit (N) ile zaman boyutu (T) arasındaki oranı gözetmeksizin uygulanabilmektedir. Ayrıca dengesiz panel veri setleri içinde kullanılabilir olması testin geniş kullanım alanı sağlamaktadır (Dumitrescu & Hurlin, 2012). Testin uygulanabilmesi için değişkenlerin birim kök içermemesi, yani durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle, nedensellik analizine geçilmeden önce değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığı test edilmelidir. Elde edilen bağımlılık düzeyine göre, uygun panel birim kök testleri (birinci veya ikinci nesil) tercih edilmelidir. Eğer değişkenler durağan değilse, seriler birinci farkları alınarak durağan hale getirilmelidir (Baltagi, 2005; Lopez ve Weber, 2017).

Bu kapsamda, yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM (Lagrange Multiplier) testi ile Pesaran'ın (2004) önerdiği CDLM ve düzeltilmiş LM (LMadj) testleri aracılığıyla analiz edilmiştir. Ayrıca, paneldeki serilerin homojenlik veya heterojenlik

durumlarını test etmek için, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Homojenite Testi (Δ) kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testlerinin ardından, birinci nesil testlerin yatay kesit bağımlılığı dikkate alacak şekilde geliştirilmesiyle oluşturulan Im, Pesaran ve Shin birim kök testi yapılmıştır (Tatoğlu, 2017). Son aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini test etmek amacıyla, Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi uygulanmıştır. Analizler Stata 15 programı kullanılarak yapılmıştır. Çalışma kapsamında kurulan ekonometrik modeller Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Modeller

1. Model: LNEXP (İhracat)	**2. Model:** LNIMP (İthalat)
Model 1.1. $LNEXP_{it}=\beta0+\beta1PA_{it}+\epsilon_{it}$	**Model 2.1.** $LNIMP_{it}=\beta0+\beta1PA_{it}+\epsilon_{it}$
Model 1.2. $LNEXP_{it}=\beta0+\beta1RL_{it}+\epsilon_{it}$	**Model 2.2.** $LNIMP_{it}=\beta0+\beta1RL_{it}+\epsilon_{it}$
Model 1.3. $LNEXP_{it}=\beta0+\beta1CC_{it}+\epsilon_{it}$	**Model 2.3.** $LNIMP_{it}=\beta0+\beta1CC_{it}+\epsilon_{it}$
Model 1.4. $LNEXP_{it}=\beta0+\beta1GE_{it}+\epsilon_{it}$	**Model 2.4.** $LNIMP_{it}=\beta0+\beta1GE_{it}+\epsilon_{it}$
Model 1.5. $LNEXP_{it}=\beta0+\beta1RQ_{it}+\epsilon_{it}$	**Model 2.5.** $LNIMP_{it}=\beta0+\beta1RQ_{it}+\epsilon_{it}$
Model 1.6. $LNEXP_{it}=\beta0+\beta1VA_{it}+\epsilon_{it}$	**Model 2.6.** $LNIMP_{it}=\beta0+\beta1VA_{it}+\epsilon_{it}$

Yönetişim göstergeleri ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek amacıyla iki ayrı model oluşturulmuştur. Tablo 3'te bu modeller ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Kurulan modellerin anlaşılabilir olması ve değişkenlerin ihracat ve ithalat üzerindeki nedensellik ilişkilerinin daha ayrıntılı tespit edilebilmesi amacıyla, her bir gösterge ayrı olarak ele alınmıştır. İki ayrı model çerçevesinde bağımlı değişken olarak ihracat ve ithalat değerleri ele alınmıştır. Model 1'de ihracat bağımlı değişken olarak kullanılırken, Model 2'de ithalat bağımlı değişken olarak kullanılmış yönetişim göstergeleri değişkenleri karşılıklı olarak incelenmiştir. Ampirik literatürde değişkenler arası ilişkilerin doğrusal yapıda olmama olasılığından dolayı, bütün değişkenlerin logaritmik formda kullanılması önerilmektedir (Özşahin & Karaçor, 2013). Her iki modelde değişkenlerin logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

	Test	**LM (Breusch and Pagan (1980)**		**LM_{adj} Pesaran vd. (2008)**		**CD_{LM} Pesaran (2004)**	
	Modeller	**İstatistik**	**P-Değeri**	**İstatistik**	**P-Değeri**	**İstatistik**	**P-Değeri**
1.Model: LNEXP	**PA**	5538	0.0000*	335.5	0.0000*	67.04	0.0000*
	RL	5021	0.0000*	2999.2	0.0000*	63.77	0.0000*
	CC	4976	0.0000*	296	0.0000*	64.92	0.0000*
	GE	4025	0.0000*	230.1	0.0000*	56.52	0.0000*
	RQ	5251	0.0000*	315.5	0.0000*	66.84	0.0000*
	VA	5537	0.0000*	335.3	0.0000*	66.26	0.0000*
2. Model: LNIMP	**PA**	5431	0.0000*	328.1	0.0000*	67.85	0.0000*
	RL	5316	0.0000*	319.5	0.0000*	64.91	0.0000*
	CC	5426	0.0000*	327.1	0.0000*	68.36	0.0000*
	GE	4085	0.0000*	234.2	0.0000*	57.04	0.0000*
	RQ	5729	0.0000*	348.6	0.0000*	71.2	0.0000*
	VA	5605	0.0000*	340	0.0000*	67.35	0.0000*

(*), %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.
H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur. H1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 4'te her iki model kapsamında değişkenler için ayrı yapılan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları gösterilmektedir. Bu kapsamda Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM (Lagrange Multiplier) testi ile Pesaran (2008) tarafından geliştirilen CD_{LM} ile LM_{ADJ} test sonuçlarına göre p-değerlerinin 0.05'ten küçük olması her iki modelde de sıfır hipotezinin reddedilmesine ve dolayısıyla panelde yatay kesit bağımlılığının varlığına işaret etmektedir. Bu bulgu doğrultusunda, analizlerde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan alan ikinci nesil birim kök testleri kullanılması gerekmektedir. Ancak birim kök testlerine geçmeden önce, serilerin homojen ya da heterojen olup olmadığı Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Δ (delta) homojenlik testi ile incelenmiştir.

Tablo 5. Delta Testi Sonuçları

Model	Değişken	$\tilde{\Delta}$		$\tilde{\Delta}_{adj}$	
		İstatistik	P-Değeri	İstatistik	P-Değeri
1.Model: LNEXP	PA	14.146	0.000*	15.279	0.000*
	RL	23.764	0.000*	25.668	0.000*
	CC	19.847	0.000*	21.437	0.000*
	GE	20.983	0.000*	22.664	0.000*
	RQ	23.739	0.000*	25.641	0.000*
	VA	15.990	0.000*	17.271	0.000*
2. Model: LNIMP	PA	16.629	0.000*	17.961	0.000*
	RL	21.383	0.000*	23.096	0.000*
	CC	19.782w	0.000*	21.367	0.000*
	GE	20.288	0.000*	21.914	0.000*
	RQ	21.127	0.000*	22.820	0.000*
	VA	14.488	0.000*	15.649	0.000*

(*), %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.
H_0: Eğim katsayısı homojendir. H_1: Eğim katsayısı homojen değildir.

Tablo 5'te her iki modele ilişkin homojenlik ve heterojenlik test sonuçları yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre tüm modellerde p-değerleri %1 anlamlılık düzeyinin altında olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş ve katsayıların homojen olmadığı yani panelde heterojenliğin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları

Test	IM, PESARAN VE SHIN	
Modeller	İstatistik	P-Değeri
LNEXP	-3.453	0.0003*
PA	-5.4144	0.0000*
RL	-0.4272	0.3346
(Birinci Fark)	(-19.7175)	(0.0000) *
CC	-1.6292	0.0516***
GE	-3.5001	0.0002*
RQ	-1.9251	0.0271**
VA	-6.8594	0.0000*
LNIMP	-4.8218	0.0000*

(*), %1 (**), %5 (***), %10 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.
H_0: Seri durağan değildir. H_1: Seri durağandır.

Tablo 6'da çalışmada yer alan tüm değişkenler için Im, Peseran ve Shin (IPS) panel birim kök test sonuçları gösterilmektedir. Düzey değerleri incelendiğinde LNEXP, LNIMP, PA, GE, VA değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir. RQ değişkeninin %5, CC değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde durağan kabul edilmektedir. RL değişkeni ise düzeyde durağan çıkmamış; ancak birinci farkı alındıktan sonra %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Bu doğrultuda, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testinin temel varsayımı olan serilerin durağanlık koşulu sağlanmıştır. Durağan olmayan değişkenler için analizlerde birinci farkı alınmış seri kullanılmıştır. Bu durum, test sonuçlarının panel veri setindeki değişkenlerin analiz öncesi durağanlık koşullarının karşılandığını ve uygulanan nedensellik analizlerinin geçerliliğini desteklemektedir.

Tablo 7. Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Test Modeller	W İstatistiği	Z-bar İstatistiği	P-Değeri
İhracat → Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Yokluğu	10.0027	9.6229	0.0000*
Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Yokluğu → İhracat	9.6645	8.9723	0.0000*
İhracat → Hukukun Üstünlüğü	1.5967	2.5664	0.0103*
Hukukun Üstünlüğü → İhracat	3.6386	11.3493	0.0000*
İhracat → Yolsuzluğun Kontrolü	8.0391	5.8458	0.0000*
Yolsuzluğun Kontrolü → İhracat	14.0638	17.4345	0.0000*
İhracat → Hükümet Etkinliği	9.6835	9.0088	0.0000*
Hükümet Etkinliği → İhracat	13.6321	16.6042	0.0000*
İhracat → Düzenleyici Kalite	13.7023	16.7392	0.0000*
Düzenleyici Kalite → İhracat	2.2235	5.2625	0.0000*
İhracat → İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	10.5073	10.5935	0.0000*
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik → İhracat	10.7942	11.1454	0.0000*
İthalat → Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Yokluğu	9.4126	8.4879	0.0000*
Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Yokluğu → İthalat	1.7899	3.3974	0.0007*
İthalat → Hukukun Üstünlüğü	11.2994	12.1171	0.0000*
Hukukun Üstünlüğü → İthalat	2.7589	7.5653	0.0000*
İthalat → Yolsuzluğun Kontrolü	11.1942	11.9147	0.0000*
Yolsuzluğun Kontrolü → İthalat	11.5831	12.6628	0.0000*
İthalat → Hükümet Etkinliği	9.7446	9.1265	0.0000*
Hükümet Etkinliği → İthalat	15.8014	20.7769	0.0000*
İthalat → Düzenleyici Kalite	9.5942	8.8371	0.0000*
Düzenleyici Kalite → İthalat	1.9650	4.1507	0.0000*
İthalat → İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	11.1725	11.8731	0.0000*
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik → İthalat	10.4774	10.5359	0.0000*

Gecikme uzunluğu, Akaike Bilgi Kriteri (AIC)'ne göre 5 olarak belirlenmiştir.

(*), %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. →, nedenselliğin yönünü ifade etmektedir.
H_0: İncelenen değişkenler arasında Granger nedensellik yoktur.
H_1: İki değişken arasında en az bir birimde nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 7'de sunulan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçları, incelenen tüm modeller için olasılık değerlerinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu doğrultusunda H_0 hipotezi reddedilmiş yönetişim göstergeleri ile ihracat ve ithalat arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, yönetişim kalitesinin dış ticaret performansını etkilediği kadar, dış ticaret faaliyetlerinin de yönetişim yapıları üzerinde belirleyici olabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, OECD ülkelerinde yönetişim göstergeleri ile dış hicaret hacmi arasında karşılıklı etkileşimlerin bulunduğunu göstermekte ve politika yapıcılar açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında ekonomik büyüme ile yönetişim göstergeleri arasındaki yakın ilişki literatü çerçevesinde incelenmiş ve yönetişim olgusunun ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri olduğu ortaya konulmuştur.

Ekonomik büyümenin en önemli göstergelerinden ihracat ve ithalat bağlamında, altı farklı yönetişim göstergesi ile olan ilişki Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılarak iki faklı model aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre OECD ülkelerinde yönetişim göstergeleri ile ihracat ve ithalat arasında çift yönlü bir nedenselliğin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Hem teorik hem de ampirik bulgular ışığında ulaşılan sonuçlar literatürdeki benzer çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmekte ve yönetişim göstergeleri ile dış ticaret arasındaki ilişikiyi güçlü biçimde desteklemektedir.

Uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve kalkınmaya sağlamış olduğu katkı ile ülke ekonomilerinin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Dış ticaret ekonomik büyümenin ivme kazanmasını sağlayarak istihdamı artırmakta ve gelir artışına yol açmaktadır. Ayrıca uluslararası pazarlara erişim imkânı sunmakta, yerli ve yabancı yatırımları güçlendirerek ekonomik yapıyı olumlu yönde etkilemktedir. Bu nedenle ihracat ve ithalat süreçlerinin ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyecek bir biçimde gelişim göstermesi büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın bulguları yönetişim göstergeleri ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkinin anlaşılmasının kritik önemini ortayay koymaktadır. Analizler sonucunda siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü, hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, şeklinde altı yönetim göstergesi ile ihracat ve ithalat değişkenleri birbirlerini etkileyen ve besleyen unsurlar olduğu tespit edilmiştir.

Dış ticaret aktörleri için istikrarlı bir siyasi ortam ile düşük şiddet ve terör riski, ticaret partnerlerine daha güvenilir bir ortam yaratarak uzun vadeli anlaşmalar yapılmasını, uluslararası pazarlara güvenle ürün sunulmasını ve güvenilir tedarik imkanlarının oluşmasını sağlamaktadır. İhracat ve ithalatın ülke ekonomisine katkısı yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda toplumsal refahı ve siyasi istikrarı güçlendirerek huzursuzlukların azalmasına ve daha barışçıl bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Güçlü ve etkin bir hukuk sisteminin varlığı, ticaret faaliyetlerinin güvenliğini artıran en temel unsurlardan biridir. Uluslararası ticarette teslim ve ödeme şekillerine ilişkin hukuki sözleşmelerin güvence altına alınması, işletmelerin basitleştirilmesine ve taraflar arasında güvenin pekişmesine katkı sağlamaktadır. Etkin hükümet politikaları, gümrük süreçlerini hızlandırarak ve bürokrasiyi azaltarak ticaretin verimliliğini artırmaktadır. Ayrıca yatırımlar ve altyapı projeleri, üretim kapasitesini artırarak ihracatı teşvik etmekte ve lojistik maliyetleri düşürerek ithalatı kolaylaştırmaktadır. Yolsuzluğun azalması ise ticaret ortamının daha şeffaf ve güvenilir hale getirerek maliyetleri düşürmekte ve yatırımcı güvenini artırmaktadır. Bunun yanında ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ithal edilen ürünlerin kalitesinin denetlenmesinde ve tüketici haklarının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik ortamlarda, dış ticareti daha şeffaf biçimde yürütüldüğünden tüketici taleplerine ve güvenliğine daha fazla önem verilmektedir. Bu durum ithalatçı ve ihracatçıların daha kaliteli ürünler sunmalarını zorunlu kılmakta ve toplum üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Hükümetin özel sektörü destekleyen etkili düzenlemeler ve politikalar geliştirme becerisi, ticaret hacmini artırmasının yanı sıra yerli firmaların uluslararası standartlara uygun ürünler üretmesini ve ülkenin uluslararası ticaret sistemine entegrasyonunuda kolaylaştırmaktadır. İthalat ve ihracat süreçleri, yolsuzluğun kontrolüyle sağlanan şeffaflık ve verimlilikten karşılıklı olarak fayda sağlamaktadır. Yolsuzluk düzeyinin düşük olduğu ülkelerde ticaret politikaları daha öngörülebilir, adil ve şeffaf olmakta, bu durum yerli üreticilerin daha rekabetçi hale getirmektedir. Yolsuzluk düzeyinin düşük olduğu ülkelerde ticaret politikaları öngörülebilir, adil ve şeffaf olduğundan, uluslararası ticaret ortakları tarafından güvenilir olarak görülmektedir. Buna karşılık yolsuzluk düzeyi, düşük kaliteli veya sağlık standatlarına uygun olmayan ürünlerin ithalatına yol açabilmektedir. Yolsuzluğun kontrol edilmesi ise ithal edilen ürünlerin kalite standartlarına uygun olmasını sağlayarak hem tüketici güvenliğini hemde ticaretin sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Ayrıca, ithalatçı ülkenin ihracatçı ülkelerle kurulan ticari ilişkilerde güven unsurunu da pekiştirmektedir.

Bu bağlamda politikaların yönetişim kalitesini artırarak dış ticaretin geliştirilmesi, dış ticaretin gelişimi yoluyla da yönetişim kalitesinin iyileştirilmesi sağlanmalıdır. Bu kapsamda, dış ticaret politikalarıyla siyasi istikrarsızlıktan

kaynaklı ticaret riskleri azaltmaya yönelik stratejiler geliştirilmelidir. Belirsizliği en aza indirmek amacıyla ticaret ortaklarıyla uzun vadeli ekonomik iş birliği anlaşmaları yapılması önemlidir. Terör nedeniyle yaşanan ticari kayıplar veya ihracat ve ithalat süreçlerindeki aksaklıkların önlenebilmesi için bölgesel düzeyde önlemler alınmalı, alternatif ticaret kanalları oluşturulmalı ve tedarikçi çeşitliliği sağlanmalıdır. Dış ticaret politikalarında hukuki güvenceler artırılmalı ve ticari sözleşmelerin uygulanabilirliğini güçlendirmek için uluslararası ticaret hukuku reformları gerçekleştirilmelidir. Ayrıca gümrük işlemleri basitleştirilmeli denetim güçlendirilmeli ve dijital takip sistemleri yaygınlaştırılarak insan faktörüne dayalı yolsuzluk riski azaltılmalıdır. Dış ticaret politikalarına ilişkin kararların alınması ve uygulanmasında özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılmalıdır. Bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması ve işlemlerin hızlandırılması için dijital platformların oluşturulması ve mevcut sistemlere entegre edilmelidir. Dış ticaretin ekonomik büyümeye sürdürülebilir katkı sağlaması, yalnızca ticaret hacminin artmasıyla değil, aynı zamanda ticaretin verimli ve etkin bir biçimde yürütülmesiyle mümkündür.

Bu çalışmada, yönetişim göstergeleri ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi OECD ülkeleri örneklemiyle incelenmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmaların ise daha geniş bir analitik çerçeve sunması mümkündür. Bu kapsamda ilerleyen çalışmalarda yönetişim göstergeleri; tarım, sanayi veya hizmet gibi sektörler düzeyinde ele alınarak sektörel ticaret verileri ile daha ayrıntılı analiz yapılabilir. Ayrıca dinamik panel veri modelleri ya da zaman serisi analizlerini kullanarak hem kısa hem uzun dönemli etkiler birlikte değerlendirilebilir. Bununla birlikte sermaye, iş gücü, AR-GE harcamaları gibi önemli değişkenlerinde modele dahil edilmesi, araştırmaların kapsamını genişletecektir.

KAYNAKLAR

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review, 91*(5), 1369–1401. https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369

Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., & Thaicharoen, Y. (2003). Institutional causes, macroeconomic symptoms: Volatility, crises and growth. *Journal of Monetary Economics, 50*(1), 49–123. https://doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00208-8

Ali, M. S. B., & Mdhillat, M. (2015). Does corruption impede international trade? New evidence from the EU and the MENA countries. *Journal of Economic Cooperation and Development, 36*(4), 107–120. http://hdl.handle.net/10576/38667

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review, 91*(5), 1369-1401. https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369

Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., & Thaicharoen, Y. (2003). Institutional causes, macroeconomic symptoms: Volatility, crises and growth. *Journal of Monetary Economics, 50*(1), 49-123. https://doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00208-8

Álvarez, I. C., Barbero, J., Rodríguez-Pose, A., & Zofío, J. L. (2018). Does institutional quality matter for trade? Institutional conditions in a sectoral trade framework. World Development, 103, 72-87. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.10.010

Anderson, J., & Marcouiller, D. (2002). Insecurity and the pattern of trade: An empirical investigation. *The Review of Economics and Statistics, 84*(2), 342-352. https://www.jstor.org/stable/3211782

Aryeetey, E., & Goldstein, M. (2000). Ghana: Social-policy reform in Africa. In *Reforming social policy: Changing perspectives on sustainable human development*. IDRC, Ottawa, ON, CA.

Bah, M., Ondoa, H. A., & Kpognon, K. D. (2021). Effects of governance quality on exports in Sub-Saharan Africa. International Economics, 167, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.inteco.2021.05.003

Bahramian, P., & Saliminezhad, A. (2019). On the relationship between export and economic growth: A nonparametric causality-in-quantiles approach for Turkey. The Journal of International Trade Economic Development, 29(1), 131-145. https://doi.org/10.1080/09638199.2019.1648537

Baltagi, B. (2005). Econometric analysis of panel data (3rd ed.). John Wiley & Sons.

Barro, R. J. (1996). Determinants of economic growth: A cross-country empirical study (No. 5698). National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w5698

Berden, K., Bergstrand, J. H., & Etten, E. (2014). Governance and globalization. The World Economy, 37(3), 353-386. https://doi.org/10.1111/twec.12135

Berkowitz, D., Moenius, J., & Pistor, K. (2006). Trade, law, and product complexity. The Review of Economics and Statistics, 88(2), 363-373. https://doi.org/10.1162/rest.88.2.363

Bojnec, Š., Fertő, I., & Fogarasi, J. (2014). Quality of institutions and the BRIC countries' agro-food exports. China Agricultural Economic Review, 6(3), 379-394 https://doi.org/10.1108/CAER-02-2013-0034

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253. https://doi.org/10.2307/2297111

Butkiewicz, J. L., & Yanikkaya, H. (2006). Institutional quality and economic growth: Maintenance of the rule of law or democratic institutions, or both? Economic Modelling, 23(4), 648-661.

Chang, H. (2007). Understanding the relationship between institutions and economic development: Some key theoretical issues. In H.-J. Chang (Ed.), Institutional change and economic development. United Nations University Press.

Dampare, G. A., & Piesse, J. (2002). Financial development, political institutions, and economic growth in the ECOWAS sub-region: An empirical analysis. The Management Centre, King's College London.

Dollar, D., & Kraay, A. (2003). Institutions, trade, and growth. Journal of Monetary Economics, 50(1), 133-162. https://doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00206-4

Doyle, E. (2001). Export-output causality and the role of exports in Irish growth: 1950-1997. International Economic Journal, 15(3), 31-54. https://doi.org/10.1080/10168730100000042

Doğan, Z., & Kurt, Ü. (2016). Yeni kurumsal iktisadın dalları. *Journal of life Economics*, *3*(1), 115-130. https://

doi.org/10.15637/jlecon.118

Dumitrescu, E., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. Economic Modelling, 29(4), 1450-1460. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014

Fallon, J., & Richard, H. (1997). The rule of law as a concept in constitutional discourse. Columbia Law Review, 97(1), 1-56. https://doi.org/10.2307/1123446

Fosu, A. K. (2003). Political instability and export performance in Sub-Saharan Africa. The Journal of Development Studies, 39(4), 68-83. https://doi.org/10.1080/713869426

Gallup, J. L., Sachs, J. D., & Mellinger, A. D. (1999). Geography and economic development. International Regional Science Review, 22(2), 179-232. https://doi.org/10.1177/016001799761012334

Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2009). Cultural biases in economic exchange? The Quarterly Journal of Economics, 124(3), 1095-1131. https://doi.org/10.1162/qjec.2009.124.3.1095

Güney, T. (2017). Hükümet etkinliği ve ekonomik büyüme ilişkisi. International Review of Economics and Management, 5(4), 42-55. https://doi.org/10.18825/iremjournal.335671

Gyimah-Brempong, K., & Traynor, T. L. (1999). Political instability, investment, and economic growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of African Economies, 8*(1), 52-86. https://doi.org/10.1093/jae/8.1.52

Gylfason, T., Martínez□Zarzoso, I., & Wijkman, P. M. (2015). Free trade agreements, institutions, and the exports of Eastern Partnership countries. JCMS: Journal of Common Market Studies, 53(6), 1214-1229. https://doi.org/10.1111/jcms.12275

Hall, R. E., & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? The Quarterly Journal of Economics, 114(1), 83-116. http://dx.doi.org/10.1162/003355399555954

Helpman, E., & Krugman, P. R. (1985). Market structure and foreign trade: Increasing returns, imperfect competition, and the international economy. MIT Press.

Henisz, W. J. (2000). The institutional environment for multinational investment. Journal of Law, Economics, & Organization, 16(2), 334-364. https://doi.org/10.1093/jleo/16.2.334

Horsewood, N., & Voicu, A. M. (2012). Does corruption hinder trade for the new EU members? *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal, 6*, 2012-47. http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2012-47

Julius, S., Azu, N. P., & Muhammad, M. Y. (2019). Assessing the impact of terrorism in trade development in the SADC region: A gravity model approach. Asian Economic and Financial Review, 9(10), 1147-1159. https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2019.910.1147.1159

Kaufmann, D., & Kraay, A. (2002). Growth without governance. *Economia, 3*(1), 169-229.

Kaufmann, D., & Kraay, A. (2002). Growth without governance. World Bank Policy Research, Working Paper, 2928. https://hdl.handle.net/10986/19206

Kaufmann, D., & Kraay, A. (2003). Governance and growth: Causality which way? – Evidence for the world, in brief. *World Bank*.

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2004). Governance matters III: Governance indicators for 1996, 1998, 2000, and 2002. *The World Bank Economic Review, 18*(2), 253-288. https://hdl.handle.net/10986/18134

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2005). Governance matters IV: Governance indicators for 1996–2004. *World Bank*. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.718081

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2006). Governance matters V: Aggregate and individual governance indicators for 1996–2005. *World Bank*. http://documents.worldbank.org/curated/en/265051468322155295

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2006). The Worldwide Governance Indicators project: Answering the critics. *World Bank*. http://hdl.handle.net/10986/7203

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2007). Governance matters VI: Aggregate and individual governance indicators 1996–2006. *World Bank*. https://ssrn.com/abstract=999979

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2008). Governance matters VII: Aggregate and individual governance indicators 1996–2007. *World Bank*. https://hdl.handle.net/10986/6870

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *Hague Journal on the Rule of Law, 3*(2), 220-246. https://doi.org/10.1017/S1876404511200046

Kaufmann, D., Kraay, A., & Zoido-Lobatón, P. (1999). Aggregating governance indicators. *World Bank*. Kaufmann, Daniel and Kraay, Aart and Zoido, Pablo, Governance Matters (August 1999). https://ssrn.com/abstract=188568

Levchenko, A. A. (2007). Institutional quality and international trade. *The Review of Economic Studies, 74*(3), 791-819. https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2007.00435.x

Levent, A. (2016). Yönetişim ve yeni kurumsal iktisat. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 17-32.

Lopez, L., & Weber, S. (2017). Testing for Granger causality in panel data. *University of Neuchatel Institute of Economic Research, Irene Working Paper, 17*(03), 1-12. https://hdl.handle.net/10419/191498

Mădălina, R. (2015). Bucharest University of Economic Studies, Calea Dorobanţi, nr. 15-17, Bucharest, Romania. https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01324-6

Mauro, P. (1995). Corruption and growth. The Quarterly Journal of Economics, 110(3), 681-712. https://doi.org/10.2307/2946696

Méndez-Picazo, M. T., Galindo-Martín, M. Á., & Ribeiro-Soriano, D. (2012). Governance, entrepreneurship and economic growth. Entrepreneurship & Regional Development, 24(9-10), 865–877. https://doi.org/10.1080/08985626.2012.742323

Méon, P.-G., & Sekkat, K. (2004). Kurumların kalitesi MENA'nın dünya ekonomisine entegrasyonunu sınırlıyor mu? Dünya Ekonomisi, 27(9), 1475-1498.

Méon, P.-G., & Sekkat, K. (2005). Does corruption grease or sand the wheels of growth? Public Choice, 122(1–2), 69–75. https://doi.org/10.1007/s11127-005-3988-0

Mıra, R., & Hammadache, A. (2017). Good governance and economic growth: A contribution to the institutional debate about state failure in Middle East and North Africa. Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 11(3), 107-120. https://doi.org/10.1080/25765949.2017.12023313

Moschos, D. (1989). Export, expansion, growth and the level of economic development: An empirical analysis. Journal of Development Economics, 30, 93–102. https://doi.org/10.1016/0304-3878(89)90052-7

Naude, W. A. (2004). The effects of policy, institutions and geography on economic growth in Africa: An econometric study based on cross-section and panel data. Journal of International Development, 16, 821–849. https://doi.org/10.1002/jid.1129

Nitsch, V., & Schumacher, D. (2004). Terrorism and international trade: An empirical investigation. *European Journal of Political Economy, 20*(2), 423-433. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2003.12.009

North, D. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678

North, D., Acemoğlu, D., Fukuyama, F., & Rodrik, D. (2008). Governance, growth, and development decision making. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Onafowora, O. A., & Owoye, O. (2024). Trade openness, governance quality, and economic growth in Latin America and the Caribbean. International Economics, 179, 100527. https://doi.org/10.1016/j.inteco.2024.100527

Özşahin, Ş., & Karaçor, Z. (2013). Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olarak beşeri sermaye: yükseköğrenimin türkiye ekonomisi için önemi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 148-162.

Panas, E., & Vamvoukas, G. (2002). Further evidence on the export-led growth hypothesis. Applied Economics Letters, 9, 731-735. https://doi.org/10.1080/13504850210126840

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic test for cross-section dependence in panel. IZA Discussion Paper, 1240, 1-39.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. Journal of Applied Econometrics, 22(2), 265-312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. Journal of Econometrics, 142(1), 50-93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Rodrik, D. (Ed.). (2003). In search of prosperity: Analytic narratives on economic growth. Princeton University Press. http://www.jstor.org/stable/j.ctt1r2fkg.1

Rosenberg, N., & Birdzell, L. (1986). How the West grew rich: The economic transformation of the industrial world. Basic Books.

Saha, Ş., & Ben Ali, M. S. (2017). Corruption and economic development: New evidence from the Middle Eastern and North African countries. Economic Analysis

and Policy, 54, 83-95. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2903583

Smith, A. (2007). The wealth of nations: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations (J. B. Wight, Ed.). Harriman House Limited

Stoker, G. (1998). Governance as theory: Five propositions. International Social Science Journal, 50(155), 17-28. https://doi.org/10.1111/1468-2451.00106

Temple, J. (1999). The new growth evidence. Journal of Economic Literature, 37(1), 112-156. https://doi.org/10.1257/jel.37.1.112

Thomas, M. (2010). What do the worldwide governance indicators measure? European Journal of Development Research, 22, 31–54. https://doi.org/10.1057/ejdr.2009.32

World Bank. (1994). Governance: The World Bank's experience. Washington DC: World Bank.

Word Bank Worldwide. (2024). Governance Indicators. https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators

Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı. Beta Yayınları.

Yu, S., Beugelsdijk, S., & de Haan, J. (2015). Trade, trust and the rule of law. European Journal of Political Economy, 37, 102-111. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2014.11.003

Yazar Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır**.**

AYGIT VE YENİDEN BİÇİMLENDİRME: OYUN İÇİ FOTOĞRAF MODLARI ÜZERİNDEN FOTOĞRAFI YENİDEN DÜŞÜNMEK

APPARATUS AND REMEDIATION: RETHINKING PHOTOGRAPHY THROUGH IN-GAME PHOTO MODES

Mehmet Uluç CEYLANİ

95

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1652-1668
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1690762

Geliş Recieved: **03.05.2025**
Kabul Accepted: **17.09.2025**

AYGIT VE YENİDEN BİÇİMLENDİRME: OYUN İÇİ FOTOĞRAF MODLARI ÜZERİNDEN FOTOĞRAFI YENİDEN DÜŞÜNMEK

APPARATUS AND REMEDIATION: RETHINKING PHOTOGRAPHY THROUGH IN-GAME PHOTO MODES

Mehmet Uluç CEYLANİ [1]

ÖZ

Bu çalışma kapsamında, dijital medyanın dönüşüm süreci bağlamında oyun içi fotoğrafın ortaya çıkış dinamikleri, tekno-mekanik altyapısı ve görsel temsil pratikleri üzerindeki kültürel ve estetik etkileri disiplinlerarası bir perspektifle analiz edilmektedir. Ekran görüntüsü kültürünün dönüşümünden hareketle, oyun içi fotoğrafın sanatsal, belgesel ve deneyimsel boyutları ele alınmıştır. Geleneksel fotoğrafın estetik ve teknik prensipleri, video oyunlarındaki fotoğraf modları aracılığıyla dijital ortama taşınmış ve yeni bir görsel anlatım biçimi oluşturulmuştur. Çalışmanın amacı, ekran görüntüsü pratiğinin dijitalleşme sürecinde nasıl evrildiğini ve oyun içi fotoğrafın çağdaş dijital ortamlarda fotoğrafik temsil anlayışına nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktır. Yöntem olarak nitel araştırma tasarımı benimsenmiş; kavramsal çözümleme ve kuramsal yorumlama teknikleri doğrultusunda medya çalışmaları, fotoğraf teorisi ve oyun çalışmaları alanlarındaki literatürler incelenmiştir. Çalışmada, ekran görüntüsünün tarihsel gelişimi ve oyun içi fotoğrafa dönüşüm süreci ele alınmış; Flusser'in "aygıt" kavramı, Bolter ve Grusin'in "yeniden biçimlendirme" teorisi ve Casetti'nin "yeniden konumlandırma" yaklaşımı çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca oyun içi fotoğrafın temel türleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma, fotoğrafik temsil bağlamında oyun içi fotoğrafın ekran görüntüsünü pasif bir kayıt aracından sanatsal ve kültürel bir üretim pratiğine dönüştürdüğünü ortaya koymakta; dijital sanat ve görsel kültür üzerindeki etkisinin giderek artarak akademik ve sanatsal platformlarda önemli bir yer edineceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler:
Video oyunları,
Ekran görüntüsü,
Oyun içi fotoğraf,
Fotoğraf modları,
Görsel temsil.

ABSTRACT

This study analyzes the emergence dynamics, techno-mechanical infrastructure, and the cultural and aesthetic effects of in-game photography on practices of visual representation within the context of transformation of digital media. Based on the evolution of screenshot culture, it examines the artistic, documentary, and experiential dimensions of in-game photography. Traditional photography's aesthetic and technical principles have been transferred into digital environments through photo modes in video games, forming a new type of visual narrative. The study aims to demonstrate how screenshot-taking has evolved through digitalization and how in-game photography contributes to contemporary understandings of photographic representation in digital ecosystems. A qualitative research method was employed, combining conceptual analysis and theoretical interpretation techniques. Relevant literature from media studies, photographic theory, and game studies is reviewed. The study traces the historical development of screenshots and their transformation into in-game photography, framed through Flusser's concept of the "apparatus," Bolter and Grusin's theory of "remediation," and Casetti's notion of "relocation." It also identifies and examines key types of in-game photography. In conclusion, this study demonstrates that, within the context of photographic representation, in-game photography transforms the screenshot from a passive recording tool into an artistic and cultural practice of production. It further emphasizes that the growing influence of in-game photography on digital art and visual culture will increasingly secure its place in both academic and artistic platforms.

Keywords:
Video games,
Screenshot,
In-game photography,
Photo modes,
Visual representation

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü, ulucceylani@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-1379-3452

Alıntılamak için/Cite as: Ceylani U. M. (2025) Aygıt ve Yeniden Biçimlendirme: Oyun İçi Fotoğraf Modları Üzerinden Fotoğrafı Yeniden Düşünmek, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1652-1668

GİRİŞ

Teknolojiyle birlikte etrafımızı saran fiziki şartlar hatta kavramlar yavaş yavaş değişime uğramaktadır. Özellikle dijital teknolojiye dayalı ortamlardaki artış bireylerin fiziki çevresel yaşamlarını bu ortamlara aktarmalarına sebep olmuştur. Son derece hızlı gelişen bu dijital ortamlarsa günümüzde gerçek fiziki ortamların neredeyse eksiksiz bir uzantısı konumuna ulaşmıştır.

Dijital teknolojilerin hızla gelişimiyle birlikte görsel temsil biçimleri de dönüşüme uğramış ve yeni yeni medya ortamlarında farklı anlamlar kazanmıştır. Fotoğrafın belgesel niteliği ve sanatsal yönü, dijitalleşme süreciyle birlikte yalnızca fiziksel dünyayla sınır kalmamış sana ortamlara da taşınarak genişlemiştir. Bu bağlamda video oyunları ve sanal dünyalar, fotoğraf pratiğinin yeni bir biçimi olan oyun içi fotoğraf (in-game photography) ile görsel temsiliyetin dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir.

Oyun içi fotoğraf, oyunların sanal dünyada belirli estetik ve teknik kararlarla görüntü yakalama sürecini ifade etmektedir. Geleneksel fotoğraf ile benzer yöntemler kullanan bu pratik, dijital ortamın sağladığı esneklik ve manipülasyon imkanları sayesinde farklı bir görsel dil oluşturmuştur. Oyun geliştiricileri, oyuncuların oyun dünyasında serbestçe hareket edebilmesi ve profesyonel fotoğraf tekniklerini uygulayabilmesi için fotoğraf modları adı verilen özel araçlar geliştirmişlerdir. Bu modlar gerçek dünyadaki fotoğraf makinelerinin teknik özelliklerini kopyalayarak, oyunculara odak uzaklığı, diyafram, enstantane gibi ayarları kullanma ve değiştirme imanı sunmaktadır.

Bu çalışmada, oyun içi fotoğrafın gelişimi, teknik ve sanatsal yönleri, fotoğraf modları ile arasındaki ilişki ve dijital çağda fotoğrafik temsilin dönüşümü ele alınacaktır. Ayrıca Vilem Flusser'in aygıt kavramı, Jay David Bolter ve Richard Grusin'in yeniden biçimlendirme (remediation) teorisi ile Frencesco Casetti'nin yeniden konumlandırma (relocation) kavramı çerçevesinde oyun içi fotoğrafın medya ekosistemindeki yeri ve önemi analiz edilecektir. Bu bağlamda oyun içi fotoğrafın belgesel, sanatsal ve deneyimsel yönleri değerlendirilerek dijital medyanın fotoğrafik temsil üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Bu çalışma, geleneksel fotoğraf ile dijital medya da yer alan oyun içi fotoğraf arasındaki etkileşimi anlamak açısından önem taşımakta ve oyun içi fotoğrafın hem bir sanat formu hem de yeni bir görsel belge türü olarak nasıl konumlandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Dijitalleşen medya ortamlarında fotoğraf üretimi, yalnızca teknik bir eylem olmaktan çıkıp, kültürel, estetik ve teorik bir tartışma zeminine dönüşmüştür. Bu bağlamda, oyun içi fotoğraf pratiği, ekran görüntüsü kültürünün evrimiyle birlikte yalnızca sanal dünyaların belgelenmesi değil, aynı zamanda fotoğrafik temsilin dönüşümünü sağlayan yeni bir görsel ifade biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu dönüşümün anlaşılabilmesi için öncelikle klasik fotoğraf kuramları ile çağdaş medya teorileri arasında bir köprü kurmak gereklidir.

Vilem Flusser'in (2000) "aygıt" kavramı, fotoğraf makinelerinin ve dolayısıyla dijital oyunlardaki fotoğraf modlarının yalnızca teknik bir araç değil, kullanıcıyı belirli bir program dahilinde yönlendiren ideolojik yapılar olduğunu ortaya koyar. Oyun içi fotoğraf modları, kullanıcıya sunduğu estetik olanaklarla yaratıcılığı teşvik ederken aynı zamanda onu yazılımın belirlediği sınırlar içinde tutar. Bu durum, programlayan ve programlanan insan ayrımını dijital ortama taşır ve oyun modlarının Flusser'in aygıt teorisiyle yeniden yorumlanmasına olanak tanır.

Bolter ve Grusin'in (2000) "remediation" yani "yeniden biçimlendirme" kuramı, dijital oyunlardaki görsel üretimin önceki medya biçimlerini nasıl dönüştürdüğünü açıklar. Oyun içi fotoğraf modları, analog fotoğrafın teknik ve estetik kodlarını dijital ortama taşıyarak bir süreklilik inşa eder; bu hem geçmişe bir referans sunar hem de çağdaş dijital ortamda yeni anlatım biçimlerine zemin hazırlar. Bu kuram, oyun içi ekran görüntüsünün yalnızca bir kayıt eylemi değil, aynı zamanda estetik ve kültürel bir üretim süreci olduğunu vurgular.

Francesco Casetti'nin (2015) "relocation" yani "yeniden konumlandırma" kavramı ise, fotoğrafın yalnızca mekânsal olarak değil, anlam ve bağlam açısından da yeni medya ortamlarında nasıl dönüştüğünü tartışır. Oyun içi görüntüler, yalnızca oyun içinde değil; sosyal medya, sanat

galerileri ve akademik platformlarda da dolaşıma girerek çok katmanlı bir temsil sistemi oluşturur. Bu temsil sistemi, görsel üretimin fiziksel gerçekliğe bağlılığını sorgularken, dijital gerçekliğin kendine has kurallarını da kabul ettirir.

Ek olarak, Möring ve De Mutiis'in (2019) ortaya koyduğu "Camera Ludica" kavramı, oyuncunun oyunla olan ilişkisini görsel olarak kurma ve yeniden yapılandırma pratiğini açıklamak için önemli bir çerçeve sunar. Kamera, burada yalnızca görüntü kaydeden bir araç değil; oyuncunun estetik kararlarını yönlendiren bir aygıttır. Bu bağlamda oyun içi fotoğraf, klasik belgesel fotoğraf anlayışından farklı olarak, bilinçli bir çerçeveleme ve müdahale pratiği olarak şekillenir.

Oyun içi fotoğraf üzerine yapılan diğer çalışmalarda da, bu pratiklerin sanatsal ifade biçimi olarak konumlandığı görülmektedir. Jacop Gaboury (2022), oyun içi fotoğrafın geleneksel fotoğrafla teknik benzerlikler taşısa da, sanal ortamlardaki kompozisyon, ışık ve anlatı kurma becerileriyle yeni bir dijital sanat formu haline geldiğini savunur. Benzer şekilde Rizov (2021), oyun içi fotoğraf yalnızca görsel bir pratik değil; aynı zamanda anlatı, deneyim ve katılıma dayalı bir kültürel üretim alanı olarak tanımlar.

Son olarak, Julia Eckel (2022) ekran görüntüsünü "zamansal ve mekânsal bir müdahale" olarak değerlendirerek, dijital ortamların akışkanlığını durdurma ve görsel bir sabitlik kazandırma yönüyle fotoğrafla olan yakınlığını ortaya koyar. Bu da ekran görüntüsünün yalnızca teknik bir çıktı değil, teorik olarak da fotoğrafın ontolojik bir uzantısı olarak ele alınmasını gerektirir.

Bu literatür doğrultusunda, oyun içi fotoğraf modları; Flusser'in aygıt teorisiyle uyumlu bir biçimde programlı görsel üretim mekanizmaları olarak işlev görmekte; Bolter ve Grusin'in yeniden biçimlendirme kuramıyla geleneksel görsel estetikle ilişki kurmakta ve Casetti'nin yeniden konumlandırma yaklaşımıyla dijital ortamlardaki temsil biçimlerini dönüştürmektedir. Böylece oyun içi fotoğraf, yalnızca teknik bir faaliyet değil; aynı zamanda kuramsal olarak temellendirilmiş, çağdaş medya ortamında biçimlenmiş bir fotoğrafik temsil biçimidir.

YÖNTEM

Bu çalışma, dijital oyunlardaki fotoğraf modlarının, fotoğrafın temsil biçimlerini nasıl yeniden yapılandırdığını incelemek amacıyla nitel bir araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Temel yaklaşım olarak, eleştirel medya kuramları ve görsel kültür analizine dayanan kuramsal yorumlama (theoretical interpretation) tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, oyun içi fotoğraf modlarının yalnızca teknik işlevleriyle değil, aynı zamanda kültürel, estetik ve ideolojik düzeyde ne tür anlamlar ürettiğini çözümlemeyi hedeflemektedir.

Çalışma, betimsel nitelikli bir durum analizi (descriptive case analysis) temeline oturtulmuştur. Herhangi bir nicel veri çözümlemesine başvurulmadan, doğrudan oyun içi mekanizmaların, kullanıcı arayüzlerinin ve görsel üretim olanaklarının yapısal çözümlenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, oyun içi fotoğraf modları birer "temsil aracı" ve aynı zamanda "görsel aygıt" olarak değerlendirilmiş; temsil pratiklerinin biçimsel özellikleri, kullanıcıya sunduğu özgürlük alanları ve kısıtlamalar üzerinden analiz edilmiştir.

Araştırma sürecinde örneklem olarak, dijital oyunlarda yer alan farklı fotoğraf modları incelenmiştir. Bu bağlamda, The Last of Us Part II, Call of Duty: Vanguard, No Man's Sky gibi çeşitli türlere ait oyunlar seçilmiştir. Bu oyunların seçiminde, hem teknik olarak gelişmiş kamera modlarına sahip olmaları hem de farklı estetik yaklaşımlar sunmaları belirleyici olmuştur. Fotoğraf modlarının sunduğu işlevler —örneğin zamanı durdurma, serbest kamera hareketi, alan derinliği, renk filtreleri, yüz ifadesi düzenleme gibi özellikler— bu oyunlar üzerinden örneklendirilmiş ve çözümlenmiştir.

Ayrıca, oyuncu deneyimlerine dayalı ikincil kaynaklar (videolar, blog yazıları, röportajlar, geliştirici notları) görsel üretim süreçlerinin kullanıcı algısındaki etkilerini yorumlamak amacıyla bağlamsal veri olarak değerlendirilmiştir. Bu niteliksel veri kaynakları, çalışma kapsamında yalnızca destekleyici rol üstlenmekle kalmamış; aynı zamanda oyun içi fotoğrafın kültürel bağlamına dair anlam üretimine katkı sunmuştur.

Analitik süreçte, görsel kültür teorisi, aygıt kuramı (Flusser), yeniden biçimlendirme (remediation) kuramı (Bolter & Grusin) ve medya mekânı yeniden konumlandırma kuramı (Casetti) birer kavramsal çerçeve olarak kullanılmıştır. Bu kuramsal altyapı, oyun içi fotoğraf modlarının, hem klasik fotoğrafik pratiklerden nasıl ayrıldığını hem de yeni medya ortamlarında nasıl yeni anlamlar ürettiğini analiz etmede temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

Bu yönüyle araştırma ne deneysel ne de doğrudan katılımcı temelli bir saha çalışması içermemekte; bunun yerine, kuramsal sorgulama ve görsel örnekler üzerinden yapılan çözümlemelere dayalı bir yöntemsel yapı benimsemektedir. Bu yapı sayesinde, oyun içi fotoğraf modlarının işlevi, estetik olanakları ve temsil gücü çok katmanlı bir biçimde tartışılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışmada yürütülen kuramsal çözümleme ve bağlamsal değerlendirmeler neticesinde, oyun içi fotoğraf modlarının yalnızca teknik araçlar değil, aynı zamanda fotoğrafik temsilin dijital ortamdaki yeniden inşasında etkili aygıtlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular, özellikle oyunların sunduğu görsel üretim ortamlarının programlanmış estetik kararlar ile şekillendiğini; fakat oyuncuların bu ortam içinde yeniden çerçeveleme ve anlamlandırma yoluyla özgün görsel üretimler gerçekleştirdiğini göstermektedir.

İlk olarak, oyun içinde simüle edilmiş fotoğrafın bir oyun mekaniği olarak doğrudan oyun ilerleyişine entegre edildiği örneklerde (örneğin Life is Strange), oyuncunun yalnızca bir görüntü üreticisi değil, aynı zamanda anlatının yönlendiricisi olduğu görülmektedir. Fotoğraf çekme eylemi burada salt görsel bir üretim olmaktan çıkmakta, oyuncunun anlatı ile etkileşimini belirleyen yapısal bir unsur hâline gelmektedir. Bu yapı, Henri Cartier-Bresson'un belirlediği "karar anı" fikrini simüle etmekte ve fotoğrafı bir temsil değil, bir eylem olarak yeniden kurmaktadır.

İkinci olarak, Call of Duty: Vanguard oyunu özelinde gerçekleştirilen belgesel tarzı fotoğraf uygulaması, oyuncunun konumunun klasik gazeteci-fotoğrafçı pozisyonuna benzer bir biçimde oyun dünyasına yerleştirildiği ve burada fiziksel savaş muhabirliği pratiğinin sanal dünyada yeniden üretildiği bir model ortaya koymaktadır. Bu örnek, gerçek dünyadaki belgesel fotoğrafla dijital simülasyonlar arasında köprü kurarak, oyun içi temsillerin yalnızca kurguya değil, deneyimsel gerçekliğe de temas edebileceğini göstermektedir.

Üçüncü olarak, No Man's Sky video oyunu örneğinde olduğu gibi, fotoğrafik üretimin hem mekânsal hem de zamansal değişkenlik gösterdiği ortamlarda, oyuncuların farklı ışık koşulları ve atmosferik olayları kullanarak estetik kompozisyonlar oluşturdukları gözlemlenmiştir. Oyun içi ortamların prosedürel üretimi sayesinde her oyuncunun karşılaştığı görsel çevre benzersizdir ve bu durum, her fotoğrafın aynı zamanda kişisel bir keşif ve deneyim temsili olmasına yol açmaktadır.

Bununla birlikte, Grand Theft Photo projesinde olduğu gibi oyun kodlarına yapılan müdahalelerle yaratıcı kontrolün artırılması, oyunun sunduğu varsayılan estetik sınırlamaların aşıldığını ve oyuncuların sistemin dışına çıkarak alternatif görsel anlatılar inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Flusser'in "programlanan insan" kavramı çerçevesinde, sistemin sınırlarını ihlal eden yaratıcı üretim biçimlerinin de mümkün olduğunu göstermektedir.

Son olarak, The Last of Us Part II örneğinde görüldüğü gibi, oyun içi fotoğrafın anlatı dışına taşarak oyuncuların öznel bağlamlarda yeniden yapılandırdığı bir ifade alanına dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu oyunda oyuncular, dramatik anlatının ötesine geçerek sevgi, kayıp, empati gibi temaları kendi estetik seçimleriyle görünür hâle getirmekte ve bu yolla sosyal medya gibi platformlarda yeniden dolaşıma sokmaktadır.

Bu bulgular, oyun içi fotoğraf modlarının yalnızca görsel estetik araçlar olmadığını; aynı zamanda görsel üretimin kurgusal, temsilî ve deneyimsel boyutlarını yeniden biçimlendiren, oyuncuya öznel bakış alanı kazandıran dijital aygıtlar olduğunu ortaya koymaktadır. Her bir örnek, fotoğrafın dijital çağda nasıl yeniden kurulduğunu farklı bir yönüyle göstermekte; bu durum, oyun içi fotoğrafın hem temsilin hem de deneyimin görselleştirilmesi bakımından özgün bir medya pratiği olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

Fotoğrafik Belge Olarak Ekran Görüntüsü

Genel anlamda üretimi yüzyıllar öncesine dayanan belge ilk olarak yazılı gerçek bilgi olarak tanımlanmıştır. Devamında gelişen teknoloji ile birlikte her türlü bilgiyi, gerçeği, olguyu, yazılı ya da görsel (yazı, fotoğraf, resim, diyagram, sembol, vb.) olarak temsil eden her şey tanımına evrilmiştir (Olet ve Rayward, 1990, s. 105). Belgeler süreçle beraber tahmini ilk olarak duvarlara oradan kil tabletlere modern dönemde ise kağıtlardan, gelişen sayısal teknolojilerle dijital olarak çeşitli yüzeylerde kayıt altına alınmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde kayıt altına alınan belgelerin çoğu dijitalleşmiş ve bununla birlikte belgeleme yöntemleri şekillenmiştir. Bu duruma örnek olarak dijitalleşen fotoğrafik temelli ekran görüntüleri gösterilebilir.

Ekran görüntülemenin tarihsel başlangıcı Almanca "Schirmbild" (ekran görüntüsü) kelimesine dayandırmaktadır. Bu kelimeden türeyen Schirmbildfotografie terimi (ekran görüntüsü fotoğrafı) ise 1930'ların başında ilk olarak aydınlatmalı bir ekranın kamera kullanılarak fotoğraflanması anlamında kullanılmıştır (Gerling, 2018, s. 151). (Görsel 1)

Görsel 1: Bilinmeyen fotoğrafçı, Adolf Eichmann'ın duruşmasından ekran fotoğrafı., 6X6 rulo film negatifi. Almanya, 1961.

Ekran görüntüleri genel olarak bilgisayarın görsel verilerini yakalama eylemi olarak düşünülse de süreç bağlamında bu eylem sürekli evrimleşmiştir. 19. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu görselleştirme tekniği aynı dönemin sonunda ancak dijitalleşebilmiştir. Dijitalleşmeye kadar olan bölümde ekran verileri sıklıkla yazılı metinler ve rakamlardan oluşan verileri içermekteydi. Bu veriler de genellikle kağıtlar ve delikli kartlar gibi ortamlarda kaydedilmekteydi. Bilgisayar ekranlarında Bitmap (resimsel) temelli görüntülerin oluşturulması en büyük değişimi de beraberinde getirmiştir. Bir bakıma çağdaş görüntüleme sistemlerini ortaya koyan grafiksel arayüzlerle tasarlanmış bilgisayarların piyasaya çıkmasıyla ekran görülerine ihtiyaç daha da artmıştır. Bunların neticesinde Xerox gibi şirketler daha önceki baskı sistemlerini bir kenara bırakıp kullanıcıların ekranda gördükleri ister text, ister resimsel tüm görüntülerin birebir kağıda basılmasını sağlayan What You See Is What You Get (WYSIWYG), "Ne görürsen onu alırsın" sistemini geliştirmişlerdir (Gaboury, 2022, s. 91). Ekranın fotoğrafını çekip daha sonra bu fotoğrafı kağıda basmak yerine sistem direkt olarak ekranın görüntüsünü kağıda basmaya evrilmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte etkili fotoğrafik yapısıyla ekran görüntüsü; reklam, tasarım ve yayıncılık gibi alanlarda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Dijitalleşen çevreyle birlikte ekran görüntüsü, Victoriya Jaynes'in tanımıyla bir cihaza ait ekrandaki görüntülerin çoğaltılması, kaydedilmesi işlemidir (Jaynes, 2020, s. 1378). Benzer şekilde Winfried Gerling'in genişletilmiş açıklamasıyla: ekran görüntüsü, dijital bir cihazın ekranının tamamının ya da istenen bir bölümünün belirli bir anda cihazın kendisi tarafından alınan dijital görüntüsü şeklinde tanımlanmaktadır (Gerling, 2018, s.151). Teknik olarak dijital ekran görüntüsü, bir bilgisayar ya da mobil cihazın çevresel arabelleğinden (frame buffer), yani belirli bir anda ekranda görüntülenen görsel bilgileri saklayan bellek bölümünden bilgilerin (verilerin) çıkarılması ve cihaza bu bilgileri JPEG, PNG ve benzeri gibi bir görüntü dosyası formatı olarak yorumlaması için verilen talimatlarla oluşturulmaktadır. Net bir şekilde açıklanan bu tanımı irdelersek, arabellekten alınan görüntünün işlemciler aracılığıyla çeşitli görüntü formatlarında kaydedilmesi, birebir dijital fotoğraf makinalarının çalışma prensibi gibi görüntünün işlemciler aracılığı ile ara belleğe kaydedilmesi işleminin eşleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lev Manovich, aygıtların eylemlerini gerçekleştirmesini sağlayan çağdaş yazılım kültüründen bahsederken; yirminci yüzyıl öncesi kağıt vb. materyallere tutulan kayıtları statik belgeler olarak nitelerken, çağdaş yazılım kültürüyle beraber bu durum dijital kayıtlarda dinamik performanslara geçtiğini öne sürmektedir. Bu dinamik performanslar bilgisayar ve benzeri aygıtların ortamında zamansal ve mekânsal değişime uğrayıp geleneksel medyanın yerine geçen yeni bir gerçekliğe kavuşmaktadır. Birçok şey günlük yaşamın içinde de aygıtlarla beraber yazılımlar tarafından gerçek zamanlı olarak oluşturulmaktadır. Herhangi bir video oyunu veya bir web sitesi ara yüzü ya da kullandığımız bir cep telefonu uygulaması olsun statik belgelerle değil; bilgisayar, kamera, cep telefonu gibi aygıtların gerçekleştirdiği gerçek zamanlı hesaplamaların dinamik çıktılarıyla belgelendirilerek ya da görselleştirilerek ifade edilmektedir (Manoviç, 2013, s. 33). Geçmişten bugüne kullanılan fiziki görseller ya da yazılı metinlerin sabitliği gibi, çağdaş dijital medya kültüründe de ekran görüntüleri akıcı ve değişken yapıya anlık bir sabitlik kazandırdığı söylenebilir. Bununla birlikte; mekan olarak dijital ortamda ve herhangi bir zamanda (anda) alınan ekran görüntüsü Julia Eckel'in de belirttiği gibi: ", ekran görüntüsü, görüntü akışını durdurarak ve hem mekân hem de her şeyden önce zaman düzeyinde kesintiler oluşturarak dijital etkileşime dayalı görüntü ortamlarının akışkanlığını ve geçiciliğini kırabilen, esas olarak fotoğraf teorisi açısından yürütülen teorik söylemde bir araç" (Eckel, 2022, s. 343) olarak görülmektedir.

Kanıt, belge, mekan ve zaman kullanımıyla birlikte içerik olarak da iletişimsel potansiyeli belirtilen tekniklerdeki tanımından daha fazlası olduğu söylenebilir. Bu durum, en çok bilinen tweet olan Jack Dorsey'in "Just setting up my twttr" (Twitter'ımı kuruyorum) tweeti ve ekran görüntüsü ilişkisi üzerinden değerlendirilebilir.

2017 yılında ortaya çıkmış olmalarına rağmen 2021 yılında popülaritesi zirveye ulaşan değiştirilemez jeton (non-fungible token) anlamına gelen NFT'ler dijital ortamdaki özellikle görseller üzerinde yeni bir yapı ortaya koydu. Bu yapı, tüm dijital varlıklara kripto kodlarla benzersiz olma ve sahip olunabilme özelliği kazandırdı. Ardından popüler olan ya da olmayan birçok kişi dijital değerlerini NFT olarak dijital ortamlara dahil etti. Bu NFT'lerin başında da Jack Dorsey'in tweeti gelmektedir. Nft olarak ortaya çıkan bu görsel bir ekran görüntüsüdür. (Görsel 2)

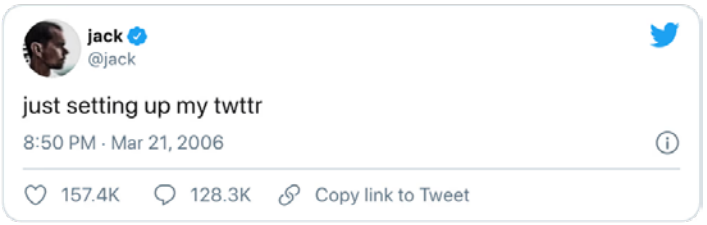

Görsel 2: Jack Dorsey'e ait ilk tweet. Kaynak: https://opensea.io/assets/matic/0x28009881f0ffe85c90725b8b02be55773647c64a/20

5 Mart 2021'de alınan bu ekran görüntüsü OpenSea adlı web sitesinde satışa konmuştur. Ardından nerdeyse tüm sosyal medya ağlarında, haber kanallarında, geleneksel ve çevrimiçi medyada yayınlanmış, haber olmuş ya da tartışılmıştır. Bu görsel kopyalanarak ya da tekrar ekran görüntüsü alınarak sürekli yeniden üretilmiştir. Paul Frosh, ekran görüntüleriyle ilgili yaptığı çalışmasında:

> *...medya nesnesi tek başına eksik işaretlere sahiptir. Buna karşılık ekran görüntüsü içeriğine ya da referans ortamına ait işaretlerle doludur... Ancak iletişimsel olarak ekran görüntüsü tamamen başka bir şeydir; aslında birkaç şeydir: ekran görüntüsü bir tür belge, bir tanıklık, şiirsel bir dünya ifşası ve yeniden düzenlenmiş bir fotoğraf biçimidir. (Frosh, 2019, s. 103)*

şeklinde konuya değinmektedir. Söz konusu tweet aslında sadece "Just setting up my twttr" şeklinde "text" olarak yazılı metinden ibarettir yani tek başına bir medya nesnesidir. Ancak içeriğinde barındırdığı öğelerle iletişimsel olarak da fotoğrafik bir görsel özellik kazandığı söylenebilir. Ekran görüntüsü içeriğinde text ile birlikte; Jack Dorsey'in fotoğrafı, kullanıcı adı, yayınlandığı gün-ay-yıl olarak tarihi ve saati, beğeni ve yorum sayısını gösteren semboller ve bulunduğu ortama ait Twitter logosu gibi göstergelere sahiptir. Tüm bunlar, ekran görüntüsünün fotoğrafik olarak izleyicisiyle kurduğu iletişimi göstermektedir. Kurulan bu iletişim göstermektedir ki; tek başına yazılı bir metinden oluşan medya nesnesi, ekran görüntüsüyle fotoğrafik bir görsele dönüşerek farklı bir ifade biçimini ortaya koymuştur. Fotoğrafik olarak ekran görüntüsü geleneksel analiz alanlarından belge, yeni ve eski medya, tasarım ve hatta sanat gibi çok farklı alanlara

doğru yeni bir yükseliş yaşayan temsil ve iletişimin hem dili hem de bağlamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ardından gelişen teknolojiler ile birlikte üretilen yazılımlar ve donanımlar sonucu ortaya çıkan fotoğrafik modlarla farklı bir boyuta evrilmiştir.

Video Oyunları Bağlamında Oyun İçi Fotoğraf

Oyun içi fotoğraflar genel olarak biri oyunun eylemsel, işlemsel arayüzünü ve kendine ait farklı ifadeleri yansıttığından kendi kültürel ortamların parçası olarak değerlendirilirler. Oyun içi fotoğraf genel adıyla In-Game Photography (IGP), video oyunları ile fotoğrafın ortak olarak hareket ettiği farklı teknolojileri ve uygulamaları kapsamaktadır. Marco De Mutiis'in açıklamasına göre: "Oyun içi fotoğraf, oyun dünyalarının sanatsal ve fotoğrafik bir yaklaşımla ekran görüntüsünü alma uygulamalarını tanımlamak için 2010'ların başında ortaya çıkan bir genel terimdir" (Deker, 2022, s. 50). Fakat ekran görüntüsü alma işlevi çok farklı bir boyuta evrilmiş hatta günümüzde oyun içi fotoğrafın bir türü olarak konumlanmıştır. Yaptıkları çalışmaların sonucunda Sebastian Möring ve Marco De Mutiis bu türleri 4 ayrı kategoriye ayırmışlar: Oyun koşullunun içinde yer alan simüle edilmiş fotoğraf, oyun kodlamalarına yapılan müdahale sonucu yaratıcı fotoğraf, sanatsal ekran görüntüsü alma ve fotoğraf modlarıdır (Möring ve Mutiis, 2019, s. 74).

Oyun içi fotoğraf türlerinden ilki oyun koşulunun içinde yer alan simüle edilmiş fotoğraf: Oynanan oyun içinde fotoğraf çekme eyleminin, direkt olarak oyunun amacını teşkil eden oyunları kapsamaktadır. Örnek olarak Life is Strange (2015) gibi oyunlarda, ana karakterin bir fotoğraf öğrencisi olması ve oyunun ilerleyişi içerisinde çektiği fotoğrafların oyun içinde kullanılması gibi basit bir eylem olarak üretilebilir, daha gelişmiş seçenekleriyle bir foto muhabir ya da gazetecinin ana karakter olarak oynandığı bir oyunda makine seçiminden objektif seçimine kadar daha komplike bir oyun mekaniği içerisinde fotoğrafların üretimi söz konusu olabilir. Yani oyun içinde verilen doğru karalarla çekilen fotoğraflar sayesinde oyuncu bir üst seviyeye geçebilir. Bu Tarz oyunlardaki fotoğrafik özellikler için Mörning ve Mutiis; "Doğru anı yakalamaya yönelik bu odaklanma, Henri Cartier-Bresson'un ufuk açıcı fotoğraf kitabı The Decisive Moment'te (1952) ifade edilen fikirleri hatırlatıyor; çünkü zamanın bir parçasını dondurmak, oyun mekaniğini yönlendiren bir fikir haline geliyor." (Möring ve Mutiis, 2019, 75) şeklinde yorumlamaktadır. Bu tarz oyun mekaniklerinde fotoğrafın başarılı olma koşulu, fotoğrafın simülasyon yolunu iyileştirmektedir. Fotoğraf kameraları en basit haliyle ikinci plandadır.

Oyun içi fotoğrafın ikinci yaklaşımı, Oyun kodlarına yapılan müdahale ile yaratıcı fotoğraf: Oyuncular/ fotoğrafçılar fotoğrafik vizyonlarını gerçekleştirmek için farklı yöntemleri tercih edebilmektedirler. Oyun içi fotoğrafta bu durum, oyun mekaniğinin temel parametrelerine ve kodlarına doğrudan müdahale ederek oyunun görsel görünümünü ve işlevselliğini değiştirme eylemidir. Yazılım bilgisi de gerektirecek bu oyun içi fotoğraf sanatçılarından Kent Sheely, savaş oyunlarında karakterlerin elinde bulunan silahları ortadan kaldırmak için oyunun kodlarına müdahale etmektedir. Silahı ateşleme tuşunu yani tetikleme tuşuna ekran görüntüsü alabileceği deklanşör tuşu olarak atayarak oyun içerisinde savaş fotoğrafçılığı yapmaktadır. Bu yöntemi biraz daha ileri götürmek isteyen Sheely kendi geliştirdiği ve değiştirdiği oyun konsolu kumandası ile ilgili:

> *Grand Theft Photo, simüle edilmiş şiddetiyle ünlü bir video oyunu olan Grand Theft Auto: San Andreas'ın interaktif bir alt üst oluşu ve oyun alanında fotoğrafla ilgili daha önceki deneylerin bir uzantısıydı. Kullanıcı, oyun dünyasını kamera şeklindeki kumandanın arkasındaki bir ekran aracılığıyla görüntülemekte ve fotoğraflamaktadır; bu ekran, kameranın sanal uzayda baktığı yönü değiştirmek için eğilip hareket ettirilebilmektedir. Normalde, oyuncu oyunun anlatısına doğrudan katılma ve karakterler ve dekorlarla etkileşime girme özgürlüğüne sahipken, oyunun kodunda yapılan değişiklik nedeniyle sadece onları gözlemleyebiliyor ve fotoğraflayabiliyor. (Sheely, 2024)*

Açıklamada bulunarak oyun içi fotoğrafı farklı bir boyutla tanıştırmıştır. Bu bağlamda ilginç olan bir başka durum ise fotoğrafın kaydedildiği yüzey aslında direk ekranın yine kendi yüzeyidir ve nihai olarak bu durum fotoğraf ve ekran görüntüsünü bir paradoks haline getirmiştir. (Görsel 3)

Görsel 3: Kent Sheely, Grand Theft Photo. Kaynak: https://kentsheely.com/grand-theft-photo/index.html

Üçüncü bir tür olarak sanatsal ekran görüntüsü almak: Ekran görüntüleri için belgelemeden sanatsal görüntüler almaya kadar çeşitli stratejiler için kullanılan şu ana kadar en yaygın eylem olarak bahsedilmiştir. Oyun içi fotoğraf üreten birçok sanatçı ekran görüntüsünü almak için kendi yöntemlerini geliştirmiştir. Fakat en temeldeki eylem bilgisayar klavyesindeki Print-Screen (PrtSc) tuşuna basmak ya da bir ekranın fotoğraf makinası yardımıyla fotoğrafını çekmek olarak nitelendirilir. Standart bir oyun içi ekran görüntüsünde; oyuna ait bileşenler olan haritalar, nişangah, süre göstergeleri, puan tabloları, karaktere ait enerji göstergeleri gibi oyun arayüzleri mevcuttur. Bu durum ekran görüntülerini sanat kaygılardan biraz uzaklaştırdığı, daha çok belge niteliği ya da reklam fotoğrafları üzerine yoğunlaştırdığı eleştirilerine maruz bırakmaktadır. Önde gelen oyun içi fotoğraf sanatçılarından Duncan Heris, Kill Screen dergisinden Trevor Talley ile yaptığı röportajda bu duruma; "Şöyle ki: ne kadar iyi kompoze edilmiş olursa olsun, büyük ölçüde durağan bir manzaraya doğru yürüyen bir karakter modelinin ekran görüntüsünü alırsanız, siz bir sanatçı değil, bir turist olursunuz" (Talley, 2015) şeklinde eleştiri getirmektedir. Yani fotoğrafçının turist olmadığı durumlar için, oyun tarafından sağlanmayan deneyimlerden ya da kişinin kendisinden bir şeyler eklediği ekran görüntüleri oyun içi fotoğrafta fotoğrafik olarak daha fazla anlam kazandığı söylenebilir.

Bu bölüme kadar bahsedilen türlerin üçünün de ortak yanı oluşturulan görüntülerin genelde oyunun oynanış görüntülerinden üretilmesidir. Bir başka değişle karakterin bulduğu ve oynandığı perspektiflerle sınırlıdır. Oyun içi fotoğraflar ya direkt görünen üzerinden elde edilir ya da ekstra teknik bilgi beceri ile geliştirilen kod müdahaleleriyle çekilmektedir. Daha gerçekçi bir fotoğraf için gerçek hayatta olduğu gibi kamerayı serbest bırakmak gerekmektedir. Yani oyun dünyası/uzayı/alanı/mekanı içerisinde oyunun oynanışının dışında serbestçe fotoğrafçının kamerasıyla gezebilmesi gerekmektedir. Bu gereksinimin sonucunda oyun üreticileri oyun içi fotoğraf için, oyun mekaniklerine fotoğraf modlama araçları geliştirmişlerdir.

Oyun içi fotoğraf türlerinden dördüncüsü fotoğraf modlarıdır. Bugün için ekran görüntüleme teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan fotoğraf modları sayesinde fotoğraf, fotoğrafçı, oyuncu ve video oyunları kavramları dijital medyada oyunu içi fotoğraf bağlamında farklı bir boyuta evrilmiştir.

Oyun İçi Mekaniği Olarak Fotoğraf Modları

Oyun içi fotoğraf modları, video oyunlarının yalnızca oynanabilir bir deneyimden çok görsel sanata dönüşen bir pratik haline gelmesinde kritik bir rol oynamıştır. Nvidia şirketinin piyasaya sürdüğü, adını Amerikalı fotoğrafçı Ansel Adams'dan alan "Nvidia Ansel" ekran kartı ve sürücüsü bu dönüşümün en önemli bileşenidir. Nvidia Ansel, oyunculara ve dijital sanatçılara, video oyununun sanal ortamındaki özgürce ayarlayabilecekleri görüntüleri bir fotoğraf perspektifiyle yeniden deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Bu teknolojinin ortaya çıkardığı oyun içi fotoğraf modları, oyun ortamında serbest kamera hareketi, çok yüksek çözünürlükte görüntüler, filtreleme, VR teknolojileri için stereoskopik 360 derece görüntü oluşturabilmenin yanı sıra fotoğrafın temel unsurlarını da bünyesinde barındırmaktadır (Poremba, 2007). Örneğin, diyafram, enstantane, odak uzaklığı, çekim açısı gibi standart fotoğraf teknikleri oyun içi fotoğraf modlarında birebir uygulanmaktadır. Bu eşdeğerlikler, ışık kullanımı, sanatsal kompozisyonlar gibi estetik kararların oyun

içi dijital dünyada da uygulanmasına olanak tanıyarak oyuncuları; bir fotoğrafçı gibi düşünmeye ve dijital dünyanın çerçevesini estetik bir bakış açısıyla yeniden inşa edebilmeye imkan tanımaktadır.

Fotoğraf makinelerinin temel mekanik ve teknik özellikleri, oyun içi fotoğraf modlarının arayüzü benzerlik göstermektedir. SLR/DSLR makinenin sunduğu manuel kontrol özellikleri oyun içi modlarda da bulunmaktadır. Tüm lens seçenekleri ve odak kontrolü, diyafram ve alan derinliği, enstantaneye dayalı hareket ve zamanlama kontrolü, iso gibi detaylar arayüzde mevcuttur. Vilem Flusser fotoğraf makinesini bir "aygıt" (aparatus) olarak tanımlarken aygıtın teknik bir program tarafından şekillendiğine dikkat çeker. Flusser'e göre fotoğraf makinesi sadece bir aygıt değil aynı zamanda kendi iç dinamiklerine sahip programlanmış ve programlayan bir sistemdir. Flusser bu aygıtın kullanıcıyı kendi sınırları içinde kontrol altında tuttuğunu belirtir (Flusser, 2000). Örneğin: fotoğrafçı, kameranın kendi standartlarında sunduğu programlar ya da ayarlarla bir fotoğrafın üretim biçimlerini önceden tanımlar. Ona göre bu durum programlayan ve programlanan ilişkisinden kaynaklı olarak fotoğrafçının, çevresel faktörlerden ziyade makinenin sunduğu olanaklar dahilinde özgür olduğunu ve bunun ötesine geçemediğini ifade eder. Flusser'in aygıt kavramı teknolojinin yalnızca işlevsel bir araç olmadığını aynı zamanda düşünsel, kültürel ve toplumsal bir yapı taşıdığını da gösterir. Görüntü üretim sürecini standartlaştıran fotoğraf makinesi, fotoğrafçıyı aygıtın sınırları dahilinde düşünmeye iter. Buradan yola çıkarak sadece bir görüntü üretim aracı değil modern insanın çevresini ne şekilde gördüğünü ve deneyimlediğini şekillendiren bir aygıttır. Aynı zamanda aygıtın teknolojisiyle insan arasındaki etkileşimi ele alırken, görüntü üretimi, özgürlük, kontrol gibi kavramlar arası gerilimi de ortaya koyar. Bu durum özellikle dijital fotoğraf ve onun gelişimiyle daha da belirgin hale gelmiştir çünkü dijital makineler, kullanıcıyı daha karmaşık ve çok yönlü programlarla çalışmaya zorlamaktadır.

Flusser değerlendirmelerini ve kavramlarını programlar üzerinden yoğun şekilde aktarır, fotoğrafik evreni tanımlarken: program, aygıt, bilgi ve görüntü olarak aktarmaktadır (Schwendener, 2016, s. 145). Fotoğrafçıyı tanımlarken aygıtın ve programlarının ötesine geçerek görüntü üreten kişi olarak yorumlar). Oyun dünyasında var olan bir oyuncuyu "işlevci" olarak yorumlayıp programlanmış aygıtlarla oynayan ve aygıtların işlevi gibi davranan kişi olarak tanımlar (Flusser, 2000, s. 117). Flusser'in program kavramı fotoğraf modları ve oyun içi fotoğraf bağlamında dikkat çekici şekilde ön plana çıkmaktadır. Fotoğrafı bir bilgisayarın ya da programların merceğinden yorumlamak başlangıçta alışılmadık görünebilir; ancak bilgisayar "yazılım" gibi analog fotoğrafın uygulayamadığı bir şeyi ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Yimeng Li çalışmasında şu bilgiyi aktarır:

> *Flusser, "Sanat ve Bilgisayar" adlı makalesinde şunları belirtir: Bilgisayarlar, bir programa göre bilgiyi işleyen aygıtlardır. Bu, kamera gibi basit olanlar da dahil olmak üzere tüm aygıtlar için geçerlidir. Ancak, bilgisayar söz konusu olduğunda, bu durum özellikle açıktır: Bir bilgisayar satın aldığımda, yalnızca donanımı değil, aynı zamanda ona eşlik eden yazılımı da edinmiş olurum. (Li, 20023, s. 18).*

Günümüzde donanım olarak fotoğraf makinesi satın almaktayız. Tıpkı bilgisayarlar gibi fotoğraf makinelerinin içinde de görüntüyü kaydetmek, işlemek vb. için yazılımların bulunmaktadır. Benzer şekilde, video oyun konsolları (PlayStation, Xbox gibi) ve bu platformlarda sunulan oyun içi fotoğraf modları, Flusser'in program ve yazılım ilişkisini doğrular niteliktedir. Fotoğraf modları, oyun geliştiricilerinin belirlediği yazılım programlarına dayanır. Oyuncular bu modları kullanarak sahneleri kadrajlayabilir, fotoğrafa dair tüm ifadeleri temsil edebilmektedir. Bu yaratıcı süreç, tamamen oyun içi fotoğraf modunun yazılımına bağlıdır. Oyuncu, bir "işlevci" olarak, sunulan program dahilinde oynar ve görüntüler üretir. Bununla birlikte, bir "fotoğrafçı" gibi davranarak, bu programın sınırlarını zorlayıp yeni anlamlar yaratmaya çalışabilir.

Vilem Flusser'in ortaya koyduğu bu kavramlar, günümüzde dijital teknolojilerin oyun içi fotoğraf modlarında nasıl uygulandığını anlamak için de kullanılabilir. Tıpkı fotoğraf makineleri gibi, oyun içi fotoğraf modları da belirli bir programlama mantığına dayanmaktadır ve kullanıcıların/fotoğrafçıların yaratıcılıklarını sistemin sunduğu çerçeveler içinde yönlendirir. Bununla birlikte fotoğrafçılar, aygıtın

önceden tanımlanmış ayarlarıyla görüntü üretirken, oyun içi fotoğraf modlarında da benzer şekilde, oyun motorlarının sunduğu algoritma modlarla görüntüyü üretebilmektedirler. Bu sebeple oyun içi fotoğraf modları Flusser'in aygıt kavramının dijital ortamdaki yansıması olarak ele alınabilmektedir. Bu durum, programlayan ve programlanan insan kavramını dijital ortamda yeniden düşünmemizi sağlamaktadır. Oyun içi fotoğraf modları görsel üretim süreçleri standardını yakalayarak hem yaratıcılığı teşvik etmekte hem de kontrolünü sağlamaktadır. Bu bağlamda oyun içi fotoğraf modları da dijital oyun dünyasında fotoğraf makinelerinin geleneksel işlevini devam ettiren yeni bir aygıt türü olarak karşımıza çıkmaktadır. (Görsel: 4)

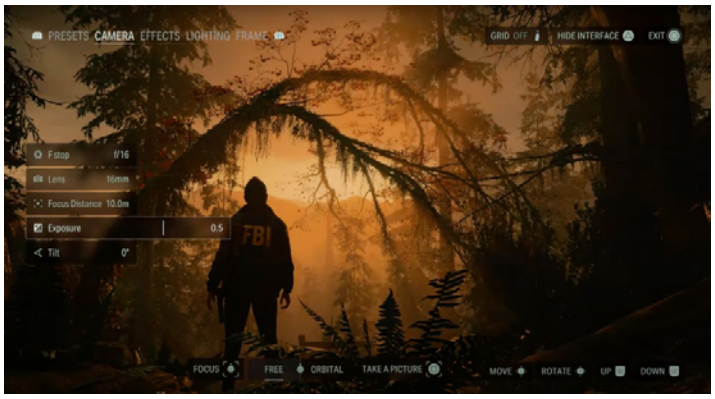

Görsel 4: Alan Wake 2, Photo Mod Play Station 5, 2024. Yazara ait görsel

Oyun içi fotoğrafta fotoğraf modları, geleneksel fotoğrafla benzer şekilde tamamen kurgusal ve manipüle edilebilir bir ortamda çalışmaktadır. Geleneksel fotoğrafı destekleyen Photoshop, Gimp, vb. yazılımların yapabilirlikleri fotoğraf modlarının yazılımlarında da karşımıza çıkaktadır hatta günümüzde yapay zeka destekli fotoğraf makinalarında da benzer yazılımları görmekteyiz. Fotoğraf modlarındaki bu durum oyuncuların sahneleri yeniden düzenleyerek ya da hayal güçlerini kullanarak kendi benzersiz kompozisyonlarını oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Beraberinde bu estetik sürecin gerçek dünyadaki fiziksel sınırlamalarından arınması fotoğraf modlarının ve oyun içi fotoğrafın gelecekteki yaratıcı süreçlerdeki yeri ve önemini daha da pekiştirmektedir.

Fotoğrafik Temsil Olarak Konumlandırılan Oyun İçi Fotoğraf

Günümüzde medya kavramları ile birlikte, dijital çağda fotoğrafik geleneğin nasıl yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü analiz edilebilmektedir. Bu argümanların temelinde de dijital fotoğrafın tarihsel olarak inşa edilmiş kanıtsal ve spektaküler gücünü dijital bağlamlara taşıdığı yönündedir. Fotoğrafın belge olarak kabul edilmesi ve dünyayı estetik bir nesneye dönüştürme kapasitesi, teknolojik bir zorunlulukla birlikte kültürel, kurumsal ve bağlamsal pratiklerle oluşmuş bir mirastan kaynaklanmaktadır. Bu miras ekran görüntüleri ya da oyun içi fotoğraf aracılığıyla dijital dünyaya aktarılırken "Yeniden Biçimlendirme" (Remediation) ve "Yeniden Konumlandırma" (Relocation) gibi yeni medya kavramları üzerinden açıklanabilmektedir.

Öncelikli olarak Jay David Bolter ve Richard Grusin'in "Yeniden Biçimlendirme" (remediation) kavramı bu dinamik süreci anlamlandırmak için kritik bir çerçeve sunar. Bolter ve Grusin' e göre yeni medya biçimleri, kendinden önce gelen geleneksel formları içselleştirir, dönüştürür ve böylece süreç içerisinde devamlılığını sağlar. Bu süreç iki farklı düzlemde gerçekleşebilmektedir: şeffaf yeniden biçimlendirme ve hiper yeniden biçimlendirme. Şeffaf yeniden biçimlendirme, yeni bir medya biçiminin eski bir medya deneyimini mümkün olduğunca sadık bir şekilde yansıtmasını ifade etmektedir (Bolter ve Grusin, 2000). Örnek olarak dijital fotoğraf, analog dönemin estetik kodlarını, teknik özelliklerini aynı şekilde taşımaktadır. Hiper yeniden biçimlendirme ise dijital ortamın sağladığı düzenleme ve paylaşım olanaklarını da kullanarak kültürel dağılıma ve genişlemeye odaklanmaktadır. Bu durumla birlikte ekran görüntüleri ya da oyun içi fotoğraf gibi çağdaş örnekler geleneksel kompozisyon tekniklerini dijital bir dünyaya taşıyarak fotoğrafın sınırlarını koruyan bir diyalog yaratmaktadır. Yeniden biçimlendirme bir bakıma medyanın geçmiş ile gelecek arasında kurduğu yaratıcı bir köprü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeniden biçimlendirme kavramını ele alarak sinema ve fotoğraf gibi medya bileşenlerini tekrar yorumlayarak

geliştiren Francesco Casetti "Yeniden Konumlandırma" (Relocation) kavramını ortaya koymuştur. Casetti'nin yeniden konumlandırma kavramı; medyanın geleneksel bağlamlarından koparak yeni ortamlara ve deneyimlere adapte edilmesini ifade etmektedir. Geleneksel olarak belirli bir mekanda tüketilen medya dijitalleşmeyle birlikte bulunduğundan farklı bağlamlara taşınarak yeniden anlam kazanabilmektedir. Bu kavram özellikle film, fotoğraf ve dijital medyanın değişen bağlamlar içinde nasıl anlamlandırıldığını ve izleyici deneyiminin nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Casetti, 2015). Casetti ilk olarak sinema üzerinden konuyu ele almaktadır. Bir medya formu farklı bir platforma taşındığında, yalnızca gösterim ya da izleniş biçimi değil, izleyici ile kurduğu iletişim de ilişki de değişir. Örnek olarak, sinemanın yalnızca sinema salonlarında deneyimlenen bir format olmaktan çıkıp mobil cihazlara ya da dijital platformlara taşınması, izleyicinin filmi tüketme biçimini ve filmle kurduğu etkileşimi dönüştürmüştür. Dijital platformlarda izlenilebilir olması çevresel ve kültürel faktörlerinin dönüşümünün yanı sıra izleyiciye teknik imkanların kullanımını da beraberinde getirmiştir. İzlenen bir filmin içinde yer alan sahne ya da kısa bir görüntünün filmin bütününden çıkarılarak; video gibi medyaya dönüştürülerek, üzerine farklı anlamlar yüklenerek tekrar farklı amaçlarla dağıtıma çıkarılmasına imkan tanımıştır. Bu durum hem filmi sinema ortamından koparıp dönüştürmekte hem de izleyiciye bu dönüşümde etken bir rol oynama şansı tanımaktadır.

Casetti yeniden konumlandırmayı üç temel bileşen üzerinden değerlendirir:

*Mekansal yeniden konumlandırma

*Bağlamsal yeniden konumlandırma

*Deneyimsel yeniden konumlandırma

Bu üç bileşen de fotoğrafın sürekli değişen dinamiklerini açıklamak için kullanılmaktadır. Fotoğrafik bir bileşen olarak kullanılan oyun içi fotoğraf yeniden konumlandırma süreçlerini içeren bir medya pratiğidir. Bir yandan fiziki dünyada üretilen fotoğrafın unsurlarını ödünç alarak bu pratiği dijital ortamda yeniden üretirken, diğer yandan fotoğrafı tamamen yeni bir bağlam içine yerleştirerek ona farklı bir işlev kazandırır.

Mekansal Yeniden Konumlandırma

Medyanın ve onu oluşturan bileşenlerin belirli bir fiziksel mekandan başka bir mekana taşınması; algılama, izleme ve kullanma biçimini etkili bir biçimde değiştirmektedir. Geleneksel olarak fotoğraf bilgisayar ekranlarından mobil cihazlara kadar her yerde izlenilebilir hale gelmiştir ve beraberinde bu fotoğraflara müdahale edebilme ve farklı mekanlara aktarılabilme yetisi kazandırmıştır. Oyun içi fotoğrafta bu kazanımların günümüzdeki en popüler haline ulaşmıştır. Mekan ve hatta zaman olarak oyun içi fotoğrafta yeniden konumlandırmaya iyi bir örnek No Man's Sky adlı video oyunudur.

Fiziksel dünyada çekilen fotoğraflarla sanal ortamlarda çekilen fotoğraflar arasında temel bir tartışma, sanal mekanların önceden tasarlanmış olması nedeniyle bu fotoğrafların gerçek olmadığı iddiasına dayanmaktadır. Ancak bu argüman hem gerçek dünyadaki fotoğraf pratikleri hem de sanal ortamın karmaşık simülasyon yetenekleri göz önüne alındığında farklı sonuç ortaya koymaktadır. Mimari fotoğraf bu bağlamda kritik bir örnektir. Bir binanın fotoğrafı, mühendisin hesaplamalarına, mimarın tasarımına dayanmaktadır ve bu mekanlar insan zekası tarafından tasarlanmış olsa da fotoğrafın sanatsal değeri veya belgesel niteliğini hiçbir şekilde azaltmamaktadır. Aynı mantık sanal dünyalar içinde ve özellikle oyun içi fotoğrafta da geçerlidir. Tasarım her iki durumda da insan yaratıcılığının bir ürünüdür. Video oyununda da oyundaki manzara, mekan ya da obje programcılar ve sanatçılar tarafından tasarlanmış olsa da bu eylem oyun içi fotoğrafta fotoğrafın teknik, estetik ve anlatısal değerini geçersiz kılmamaktadır.

No Man's Sky, prosedürel oluşum teknolojisiyle yaratılan devasa bir evrende geçen, keşif ve yaratıcılığı ön plana çıkaran bir bilim kurgu oyunudur (Hello Games). Gerçek dünya ve hatta bilinen evrende de olduğu gibi, oyundaki gezegenlerde günü farklı saatlerine ve mevsim değişikliklerine bağlı olarak ışık, gölge ve atmosferik olaylara kadar farklılık göstermektedir. Ayrıca Sanatçılar ve programcılar, fizik kurallarına bağlı kalarak gezegen atmosferini farklı renklerle oluşturabilmek için gazların ve parçacıkların hangi dalga boyunu yansıttığını; buna bağlı olarak flora ve faunası diğer oluşumların renk tonlarına

kadar algoritmalar aracılığıyla hesaplayıp oyun tasarımına dahil ettiler (Morin, 2018). (Görsel 5)

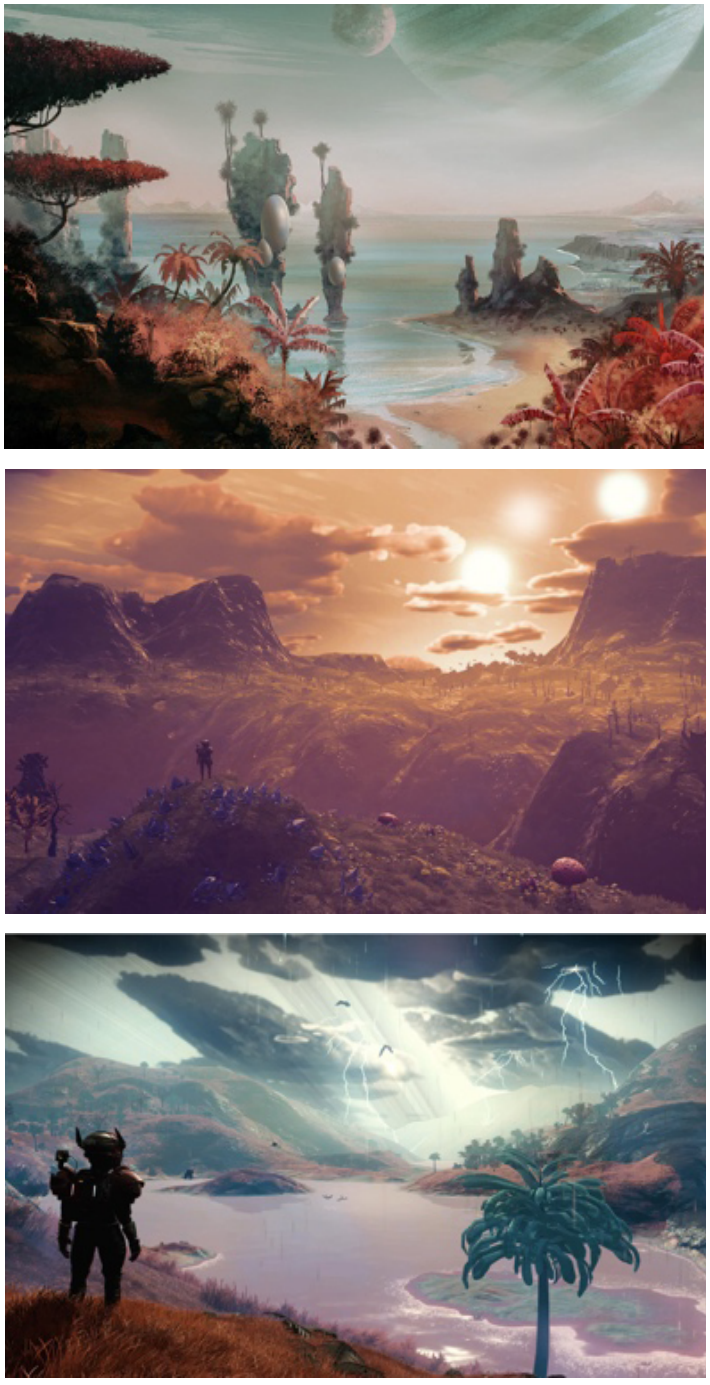

Görsel 5: No Man's Sky, Play Station 5, 2024. Yazara ait görsel

No Man's Sky gibi oyunlar sanal ortamlarda çekilen fotoğrafların gerçeklik tartışmalarını insan yaratıcılığının ve simülasyon teknolojisinin karmaşık etkileşimi üzerinden sorgulamaktadır. Mekansal olarak konum değiştirme kavramı üzerinden de ele alındığında gerek fiziki dünya gerekse oyun içi fotoğraf açısından fotoğrafın estetik, teknik ya da belgesel değeri, fotoğraf sanatının sınırlarını genişleten bir sahne olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bağlamsal Yeniden Konumlandırma

Bir medya bileşenin sadece fiziksel ve teknolojik olarak değil aynı zamanda kültürel ve anlamsal olarak da yeniden yapılandırılması sürecini ifade etmektedir. Teorinin bir bileşeni olarak medya içeriklerinin orijinal bağlamından koparılarak dinamik bir dönüşüme işaret etmektedir. Özelikle sosyal medya platformları, oyun içi fotoğraf ve interaktif dijital medya, bu sürecin en belirgin örneklerini sunmaktadır. Kullanıcılar belirli bir bağlam içinde üretilen içerikleri alıp onları farklı bir bağlamda yeniden sunarak, medyanın anlamlandırma biçimlerini değiştirebilmektedir. Örneğin sinema tarihinin ikonik filmlerinden "The Godfather" filminden bir sahneyi alıp sosyal medya aracılığı ile gerek fotoğrafik olarak gerekse video olarak mizahi ya da diğer bir bağlamda yeniden anlamlandırılabilir. Benzer şekilde video oyunlarından alınan oyun içi fotoğraf kareleri yalnızca oyunun kendi dünyasını ifade etmekle kalmayıp, sosyal medyada, sanat galerilerinde ya da farklı bir ortamda yeniden yorumlanabilmektedir. Örnek olarak Last of Us II video oyunu, post-apokaliptik bir dünyada geçen hayatta kalma mücadelesi ortaya koyan bir oyun olarak tasarlanmıştır. Ancak bu oyunda çekilen fotoğraflar yalnızca oyunun temasını yansıtmakla kalmaz, anlatının dışında sevgi, dostluk, kayıp, empati gibi farklı temaları da ortaya çıkabilir (Görsel 6). Bu hayatta kalma temasından uzaklaşmak isteyen kullanıcılar/fotoğrafçılar, oyunun fotoğraf modlarını kullanarak fotoğrafı nasıl çektiği, hangi açıyı ve ışık düzenini kullandığı, nasıl bir kurgu oluşturmak istedikleri gibi faktörlerle bağlamı tamamen değiştirebilirler.

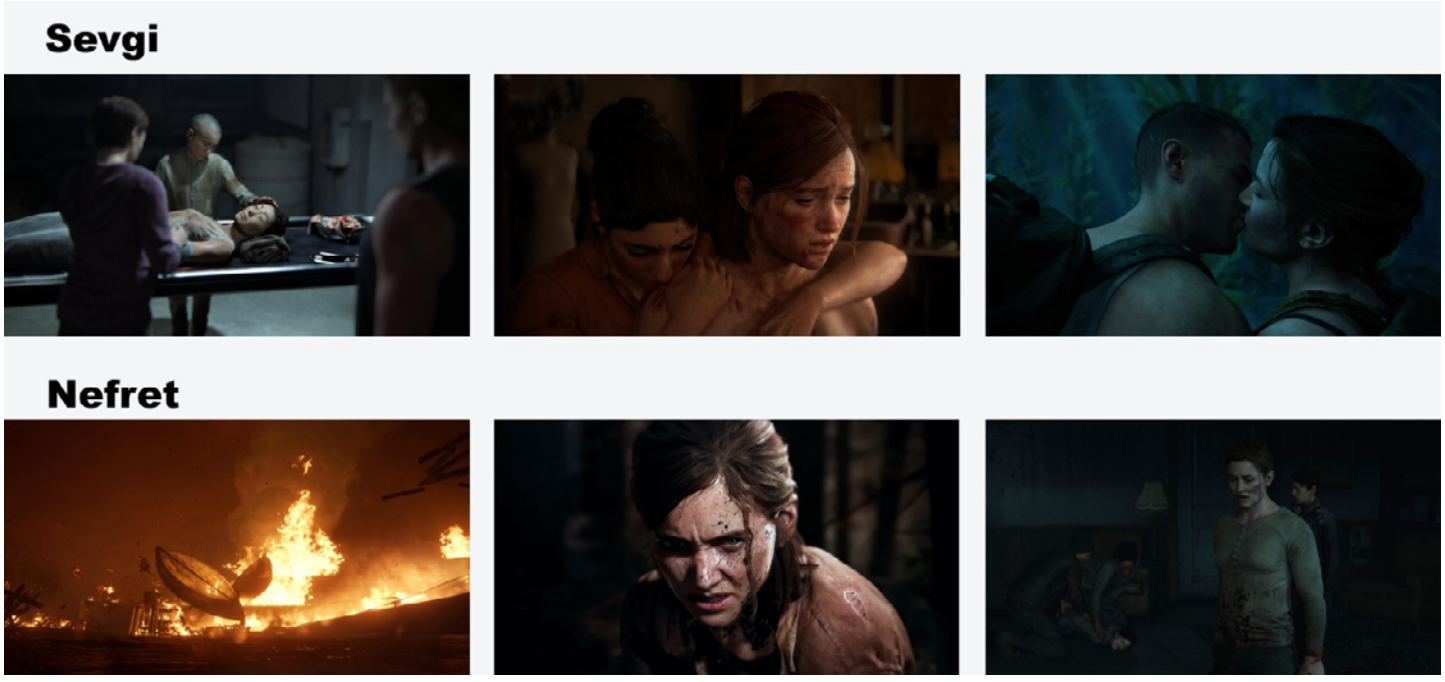

Görsel 6: Last of Us II, iki farklı bağlama ait görseller, Play Station 5. Yazara ait görsel

Last of Us II video oyununda olduğu gibi oyun içi fotoğraf pratiğinde oyuncuların bu fotoğrafları nasıl çektikleri, hangi estetik seçimleri yaptıkları ve hangi bağlamda sundukları, farklı anlatılara evrilmesine yol açmaktadır. Böylece oyun içi fotoğraflar da tıpkı fotoğrafın dinamikleri gibi sabit anlamlarını yitirerek çok katmanlı ve esnek bir anlam ağına dönüşür; bu da kültürel üretim ve tüketim pratiklerini kökten değiştiren bir paradigmayı işaret etmektedir.

Deneyimsel Yeniden Konumlandırma

Deneyimsel yeniden konumlandırma, medya bileşenlerini kullanan kullanıcıların bir içerikle kurduğu etkileşim biçiminin değişimini ifade eder. Geleneksel medya formatında izleyici genellikle pasif bir alıcı konumundayken, dijital medya bu dinamiği değiştirerek izleyiciyi aktif bir katılımcıya dönüştürmektedir (Casetti, 2015). Video oyunları, sanal gerçeklikler ve oyun içi fotoğraf gibi etkileşimli medya biçimleri, bu dönüşümün başında gelen örnekler arasında yer almaktadır.

Activision Blizzard'ın "Call of Duty: Vanguard" video oyunu için ortaya koyduğu özel fotoğraf projesi, deneyimsel yeniden konumlandırma sürecinin oyun içi fotoğraf ile nasıl kesiştiğini gösteren etkili bir örnektir. Gerçek foto muhabir ve savaş fotoğrafçıları olan Alex Potter ve Sebastiano Tomada Piccolomini, tıpkı fiziksel bir savaş alanında olduğu gibi oyunun dijital dünyasına girerek ve fotoğraf modlarını kullanarak savaşın içindeymiş gibi fotoğraf çektikleri bir deneyimi yaşayarak paylaştılar (Gadget). (Görsel 7)

Görsel 7: Alex Potter ve Sebastiano Tomada Piccolomini, Call Of Duty: Vanguard, Oyun içi fotoğraf, 2021. Kaynak: https://bleeckertrading.com/blogs/trade-night/captured-inside-call-of-duty-vanguard-event?_pos=1&_sid=99e31871b&_ss=r

Potter ve Piccolomini, Call of Duty: Vanguard dünyasında yer almakla gerçek savaş alanındaki gibi deneyim yaşadıklarını belirtmişlerdir. İlaveten, gerçek bir savaş alanında olduğu gibi, oyun dünyasında oyun içi fotoğrafla "doğru anı" yakalamaya çalışarak gerçekçi savaş sahneleri oluşturduklarını, oyun içi fotoğrafın yalnızca oyuncular için bir eğlence biçimi olmaktan çıkıp dijital medya ve gazetecilik açısından yeni bir araç haline geldiğini ve geleneksel savaş fotoğraflarını izleyen kitlenin artık bu tür sahneleri oyun içi fotoğrafla interaktif olarak deneyimlediklerini özetle belirtmişlerdir.

Oyun içi fotoğraf her türlü değişim ve düşümün bir parçası olarak zamanla fotoğrafın bir alt dalı haline gelme potansiyeline sahiptir. Gerek estetik kaygı gerekse estetik beceri gerektiren bu pratik, yalnızca bir oyuncu etkinliği olma durumundan çıkıp profesyonel bir sanat formuna evrilmektedir. Bu dönüşümün önemli göstergelerinden biri de oyun içi fotoğrafın geleneksel fotoğraf bağlamında resmi olarak tanınmaya başlamasıdır. Örneğin Canon'un 2023 yılında başlattığı ve halen devam eden uluslararası fotoğraf yarışması, oyun içi fotoğrafı bir kategori olarak bünyesine dahil etmiştir (Canon, 2023). Yarışmanın seçici kurulunda oyun içi fotoğraf sanatçısı Leonardo Sang, Canon lansman fotoğrafçısı Joey Palmroos ve Twitch yayıncısı ve oyuncusu Annie Fuchsia gibi alanında tanınmış isimler yer almaktadır. Benzer şekilde Ubisoft oyun içi fotoğrafa özel yarışmalar düzenleyerek bu sanat alanının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca New York'ta bulunan Glass Studio gibi prestijli sanat galerilerinde düzenlenen sergiler oyun içi fotoğrafın sadece dijital dünyada değil, fiziksel sanat alanlarında da kabul gördüğünün bir göstergesidir (Ubisoft).

SONUÇ

Bu çalışma, dijital oyunlarda yer alan fotoğraf modlarının yalnızca teknik donanımlar değil, aynı zamanda fotoğrafın temsili, üretimi ve algılanışı üzerinde doğrudan etkili olan kavramsal aygıtlar olduğunu ortaya koymuştur. Oyun içi fotoğraf pratiği, klasik fotoğraf anlayışının ötesine geçerek, oyuncuya zamansal müdahale, mekânsal yeniden konumlandırma ve estetik biçimlendirme imkânı sunan yeni bir görsel ifade biçimi olarak değerlendirilmelidir. İncelenen oyun örnekleri, bu üretimin yalnızca oyuncu deneyimiyle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda fotoğrafın anlam dünyasını yeniden kuran bir medya pratiği olarak işlediğini göstermektedir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan Flusser'in aygıt kuramı, Bolter ve Grusin'in yeniden biçimlendirme (remediation) ve Casetti'nin yeniden konumlandırma

(relocation) yaklaşımları aracılığıyla, oyun içi fotoğraf modlarının nasıl bir görsel programlama yapısı sunduğu açığa çıkarılmıştır. Bu modlar, oyuncuyu yalnızca görüntü yakalayan bir özne olmaktan çıkararak, aynı zamanda dijital estetiği biçimlendiren bir kullanıcı-üretici konumuna yerleştirmektedir. Fotoğraf burada artık bir anın kaydı değil; bilinçli bir kompozisyon, seçim ve yönlendirme pratiği hâline gelmektedir.

Araştırma bulguları, oyunların kendi iç anlatılarıyla entegre hâlde işleyen fotoğraf mekaniklerinin, oyuncuyu anlatıya katılan bir özneye dönüştürdüğünü; bazı örneklerde ise (örneğin Call of Duty: Vanguard veya No Man's Sky) oyuncunun deneyimlediği sanal ortamın dışına çıkarak görsel tanıklık, belge üretimi veya estetik yorum gibi daha geniş anlam katmanlarına ulaştığını göstermektedir. Bu durum, oyunun hem bir temsil alanı hem de bir üretim aracı olduğunu göstermekte; böylece oyuncunun görsel üretim üzerindeki etkinliğini artırmaktadır.

Sonuç olarak, oyun içi fotoğraf modları dijital çağın görsel kültüründe fotoğrafın rolünü ve anlamını yeniden tanımlayan, estetik ve teknolojik sınırları zorlayan bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu modlar, fotoğrafın klasik ontolojisini parçalayarak, onu yapay zekâ destekli estetik müdahaleye, yazılımla bütünleşik zaman-mekân kontrolüne ve kullanıcı merkezli yeniden yapılandırmaya açmaktadır. Oyun içi fotoğraf, yalnızca bir görüntü yakalama eylemi değil; temsil, deneyim, gözetim ve estetik üretim düzlemlerinde çalışan çok katmanlı bir medya pratiği olarak ele alınmalıdır.

Bu bağlamda, dijital oyunlar aracılığıyla üretilen fotoğraflar yalnızca oyun dünyalarının bir uzantısı değil; aynı zamanda görsel kültürün, medya teorisinin ve estetik tartışmaların merkezine yerleşen yeni bir temsil evreni olarak nitelendirilebilir. Gelecekte bu alanda yapılacak çalışmaların, dijital üretim biçimlerinin sanatsal, kültürel ve politik bağlamlarını daha da görünür kılması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

Bolter, J. D., Grusin, R. (2000). *Remediation: Understanding new media*. MIT Press.

Canon. (2023). https://www.canon.se/get-involved/for-creators-in-all-worlds/#id_2245215

Casetti, F. (2015). *The Lumière galaxy: Seven key words for the cinema to come*. Columbia University Press. doi.org/10.7312/case17242-010

Dekker, A. (2022). *In-game photography*. In documentation as art. Conversation with Marco De Mutiis. Routledge.

Eckel, J. (2023). Screencasting: documenting processuality. In W. Gerling, S. Möring, & M. de Mutiis (Eds.), *Screen images. Screenshot, screencast, in-game photography*. 342-369. Kadmos.

Flusser, V. (2000). *Bir fotoğraf felsefesine doğru*. Espas Yayınları

Frosh, P. (2019). *The poetics of digital media*. Polity Press

Gaboury, J. (2022). Paper computing and early screenshot cultures. In W. Gerling, S. Möring, & M. de Mutiis (Eds.), *Screen-images. screenshot, screencast, in-game photography*. 87-92. Kadmos. https://doi.org/10.25969/mediarep/19712

Gadget. (2021). https://gadget.co.za/war-journalists-go-inside-call-of-duty-vanguard/

Gerling, W. (2018). Photography in the digital: Screenshot and in-game photography. *Photographies,* 11(2-3), 149-167. https://doi.org/10.1080/17540763.2018.1445013

Hello Games. (2017). https://www.nomanssky.com/

Jaynes, V. (2020). The social life of screenshots: the power of visibility in teen friendship groups. *New media & Society,* 22(8), 1378-1393. https://doi.org/10.1177/1461444819878806

Li, Y. (2023). *Virtual vistas: exploring the art of in-game photography presence on social media*. LUNDS Universitet.

Manovich, L. (2013). *Software take commands*. Bloomsbury Academic. DOI 10.5040/9781472544988

Morin, R. (2018). Inside the artificial universe that creates itself. A Team of programmers has built a self-generating cosmos, and even they don't know what's hiding in its vast reaches. *The Atlantic*, https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/02/artificial-universe-no-mans-sky/463308/

Möring, S., De Mutiis, M. (2019). Camera ludica: Reflections on photography in video games. *Intermedia Games—Games Inter Media*. Doi: 10.5040/9781501330520.ch-003

Otlet, P., Rayward, W. B. (1990*). International organisation and dissemination of knowledge: Selected essays of Paul Otlet*. Elsevier Science Publishing

Poremba, C. (2007). Point and shoot: remediating photography in gamespace. *Games and Culture*, 2(1), 49–58. https://doi.org/10.1177/1555412006295397

Schwendener, M (2016) *The Photographic universe: Vilém Flusser's theories of photography, media, and digital culture*, (Ph. D. thesis, City University of New York). ProQuest Dissertations & Theses, 2016. 10002895.

Sheely, K. (2024). https://kentsheely.com/grand-theft-photo/index.html

Silverman, K. (2015). *The Miracle of analogy: or the history of photography, part 1*. Stanford University Press. doi.org/10.7312/kul-17602-020

Talley, T. (2015). *Kill screen*. "Dead end thrills talks screenshots and art". https://killscreen.com/previously/articles/dead-end-thrills-talks-screenshots-and-art/

Ubisoft. (2024). https://www.ubisoft.com/en-us/game/assassins-creed/news/1muRVnHFsb4kp272AE1vej/take-your-best-shot-for-ubisofts-photomode-contest-2024

ÇOK KUŞAKLI YAŞAM ALANLARI: KONUT TASARIMINA GÜNCEL BİR BAKIŞ

MULTIGENERATIONAL LIVING SPACES: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE ON HOUSING DESIGN

İmran KAVAZ ALTUN, Güler KARABEKİR

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1669-1686
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1660120

Geliş Recieved: **18.03.2025**
Kabul Accepted: **20.09.2025**

ÇOK KUŞAKLI YAŞAM ALANLARI: KONUT TASARIMINA GÜNCEL BİR BAKIŞ

MULTIGENERATIONAL LIVING SPACES: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE ON HOUSING DESIGN

İmran KAVAZ ALTUN [1] , Güler KARABEKİR [2]

Anahtar Kelimeler:
Çok Kuşaklı Konut,
Konut Tasarımı,
Kullanıcı Gereksinimleri.

Keywords:
Multi-Generational Housing,
Housing Design,
User Needs.

ÖZ

Dünya genelinde nüfusun yaşlanması, ortalama yaşam sürelerinin uzaması, göçler ve özellikle ekonomik sorunlar gibi birçok faktör, insanların yaşam biçimlerini etkilemektedir. Söz konusu sebeplerle birincil dereceden aile bağı olan üyelerle birlikte yaşama fikrine dair olumlu yaklaşım giderek artmaktadır. Ancak ülkemizdeki mevcut konut stoğu genel olarak çekirdek ailenin yaşayabileceği konut ideali üzerinden tasarlanan ve üretilen konutlar olup çok kuşaklı yaşama dair artan ihtiyaca cevap verecek nitelikte değildir. Bu çalışmanın amacı giderek tercih edileceği düşünülen çok kuşaklı konut tasarımına ilişkin kullanıcı gereksinimleri üzerine bir analiz yapmak ve çok kuşaklı konut uygulamalarında dikkat edilmesi gereken parametreleri belirlemektir. Farklı nesillerin bir arada yaşadığı konutların tasarımında kullanıcı gereksinimleri göz önünde bulundurularak belirlenen parametreler özelinde seçilen örnekler üzerinden vaka analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda konut tasarımında özellikle esneklik ve adaptasyon parametresi dikkate alınarak tasarım yapıldığında, bu tür yaşam alanlarının kullanıcıları için daha uzun süreli ve etkili bir yaşam çözümü sunacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca çok kuşaklı konut tasarımının kullanıcı gereksinimleri bağlamında güçlü ve zayıf yönlerine değinilirken, bu alanların bireysel, ailevi ve toplumsal düzeyde sunduğu faydalar da ortaya koyulmuştur.

ABSTRACT

Globally, many factors such aspopulation aging increased life expectancy, migration and particularly economic challanges are reshaping lifestyles. As a result, there is a growing positive inclination toward living with immediate family members under one roof. However, the existing housing stock in Turkey has predominantly been designed and produced in line with the ideal of the nuclear family residence, and therefore remains insufficient in meeting the increasing demand for multigenerational living. The aim of this study is to conduct an analysis on user requirements regarding multi-generational housing design, which is thought to be increasingly preferred, and to determine the parameters to be considered in multi-generational housing applications. Case studies were conducted on selected examples, specifically on the parameters determined by considering user requirements in the design of houses where different generations live together. The findings reveal that incorporating flexibility and adaptability as primary parameters in housing design provides longer-term and more effective living solutions for users. Furthermore, the study discusses the strengths and weaknesses of multigenerational housing in the context of user requirements, while also highlighting the benefits such spaces can offer at individual, familial, and societal levels.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, imran.kavaz@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8320-3396

[2] Arş. Gör. Dr., Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, gulerkarabekir@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9940-9169

Alıntılamak için/Cite as: Kavaz Altun İ. ve Karabekir G. (2025) Çok Kuşaklı Yaşam Alanları: Konut Tasarımına Güncel Bir Bakış, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1669-1686

GİRİŞ

Çok kuşaklı konut, aynı aileden iki ve daha fazla kuşak yetişkinin ya da birbirleriyle herhangi akrabalık bağı bulunmayan farklı yaş grubundan bireylerin bir evi veya mülkü paylaştığı yerdir. Günümüz toplumlarında demografik değişimler, ekonomik faktörler, savaşlar, göçler ve yaşlanan nüfus, çok kuşaklı yaşam alanlarına olan ihtiyacı artırmaktadır. Bunun yanı sıra giderek artan boşanma oranları (2020 yılı 136.570 kişi boşanırken 2024 yılında bu sayı 187.343'dir), evlenmeme ve aileyle birlikte yaşamayı sürdüren bireylerin tercihi kuşaklararası konut kavramının yeniden ele alınmasını gerektiren nedenlerdendir (Url 1). Özellikle bir arada yaşayan farklı nesillerin gereksinimlerinin karşılanması, mimarlık ve iç mimarlık disiplinleri açısından hem önemli bir zorluk hem de bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok kuşaklı yaşam, farklı yaş gruplarındaki bireylerin bir arada uyum içinde yaşayabileceği, herkesin ihtiyaçlarına cevap verebilecek esnek, erişilebilir ve farklı mahremiyet derecelerine cevap verebilen özel ve ortak alanları içeren mekânlar gerektirmektedir.

Bu araştırmanın temel konusu olan günümüz çok kuşaklı yaşam alanları, tarih boyunca birden fazla kuşağın aynı çatı altında bir arada yaşadığı yapısal ve toplumsal bir model olarak Türk Evinde de karşımıza çıkmaktadır. Avlu etrafında örgütlenen plan düzeni; sofa, selamlık ve haremlik gibi mekân tipolojileri, farklı kuşakların farklı mahremiyet ve sosyalleşme ihtiyaçlarını aynı anda karşılayacak biçimde tasarlanmıştır. Özellikle sofa, hem ortak yaşam ve karşılaşma mekânı olarak hem de ailenin merkezi odağı olarak kuşaklar arası etkileşimi teşvik etmiş; aile büyükleriyle çocukların, kadın ve erkek kuşakların uyum içinde bir arada kalabilmesini mümkün kılmıştır (Kuban, 1995). Ayrıca, Osmanlı döneminde geniş aile yapısının konut içerisindeki fiziksel yansıması olarak ortaya çıkan bu mekân kurgusu; farklı kuşakların günlük ritüellerine ve toplumsal hiyerarşiye uygun mahremiyet katmanları oluşturmuştur (Bozkurt, 2013). Farklı kuşakların bir arada yaşadığı konut biçimleri, yalnızca günümüze ait bir tartışma değildir; birçok kültürde geleneksel konut yapıları, bu ihtiyaca göre şekillenmiştir. Benzer şekilde, Asya ve Ortadoğu kültürlerinde de kuşaklar arası birlikte yaşamı destekleyen konut örneklerine rastlanır. Ancak bu çalışma, geleneksel konut tipolojilerinden biri ya da birkaçını temel alan ve onun iyileştirilmesine ya da yeniden yorumlanmasına yönelik bir analizden ziyade, günümüz toplumsal ve ekonomik koşulları doğrultusunda şekillenen çok kuşaklı yaşam biçimlerinin güncel konut tasarımında her toplum için geçerli olabilecek temel etkilerini incelemekte ve ona yönelik parametreleri belirlemektedir. Geleneksel yapılar ve biçimleniş şekilleri üzerinden bir çalışma tasarlamanın ancak belirlenen parametreler üzerine kültürel faktörlerin de eklenmesiyle özelleştirilebilecek nitelikte farklı çalışmalara konu olabileceği düşünülmektedir. Bu noktada çalışmanın odağını ise çağdaş kullanıcı ihtiyaçlarına yanıt verebilecek ve tüm kullanıcı tipleri için geçerli olabilecek ortak tasarım parametrelerini belirlemek oluşturmaktadır.

Modern dönem öncesi yalnızca Türk evinde değil, birçok kültürde yaygın bir yaşam biçimi olan çok kuşaklı yaşam biçimi, sanayi devrimi ve kentleşme sonrasında azalmıştır. Modern dönemde, ekonomik sıkıntılar, yaşlanan nüfus ve artan yaşam maliyetleri, savaş ve doğal afetler, göçler, çocuklu ailelerin bakım konusunda ihtiyaç duyduğu yardım ve destek gibi faktörler, çok kuşaklı yaşamı yeniden gündeme getirmiştir. Hızla artan yaşam süresinin uzamasıyla gelecek yıllarda çok daha karmaşık aile yapılarının oluşacağı düşünülmektedir (Gratton ve Scott, 2021). Çok kuşaklı aile yapısının artmasıyla fasulye sırığı (beanpole) veya bayrak direği (flagpole) olarak adlandırılan aile yapısındaki dikeyleşme gündeme gelmiştir (Taşçı ve Baran, 2023). Aile yapısındaki söz konusu dikeyleşmeyle birlikte önümüzdeki yıllarda çok kuşaklı konutlarda yaşayanların sayısının artmasının ötesinde bir ailede aynı anda yaşayan dört neslin ortaya çıkacağı düşünülmektedir (Gratton ve Scott, 2021). Mimarlık disiplininin çok kuşaklı kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun çözümler geliştirmesi gerekmektedir. Fiziksel, psikolojik, sosyal ve fonksiyonel gereksinimlerin dikkate alındığı bir tasarım yaklaşımı ile hem yaşlıların hem de çocukların güvenli, rahat ve destekleyici bir ortamda yaşaması sağlanmalıdır. Aynı zamanda, bu tür tasarımlar, bireylerin mahremiyetini korurken, aile içi etkileşimi ve bir arada yaşayabilmenin ve sosyalleşebilmenin yolunu da açmalıdır.

Dünya genelinde artan konut maliyetleri ile çocuk ve yaşlı bakımına ilişkin masraflardan dolayı çok kuşaklı konutlar

gelenek olmanın ötesinde hala geçerliliğini korumaktadır. Amerika'da çok kuşaklı evlerin sayısı üzerine yapılan bir araştırmada 2011'de %7 olan çok kuşaklı konut oranının 2021'de %26 ya çıktığı tespit edilmiştir. İngiltere'de ise 2040 yılına kadar çok kuşaklı konutların %17'ye ulaşacağı ön görülmektedir (Url 2). Ayrıca çok kuşaklı konutların gençler, göçmenler ve etnik nüfus ile yaşlanan nüfus için giderek daha uygun bir konut seçeneği olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde çok kuşaklı yaşam biçimi ekonomik sorunlarla yakından bağlantılıdır. Özellikle işsizlik, artan konut ve kira maliyetleri, çocuk bakım masraflarının artışı gibi faktörler başlangıçta genellikle geçici olması düşünülen durumu kalıcı hale getirebilmektedir.

Amerika'da "Boomerang" nesli olarak adlandırılan birçok genç insan, üniversite eğitimi sonrası ebeveynleri veya büyükanne ve büyükbabalarıyla birlikte çok kuşaklı konutlarda yaşamaya devam etmektedir. Amerika'da banliyölerde yaşayan insanlar arasında evin bahçesine ek, küçük ölçekte bir büyük ebeveyn evi yapmak yaygınlaşmaktadır. Ayrıca tek konut içerisinde aile büyükleri için süit oda tarzında mutfak-banyo içeren bölümler tasarlanabilmekte ya da iki ve üç katlı evler, her katta bir ailenin bağımsız yaşayabileceği ancak ortak alanların da olduğu şekilde tasarlanabilmektedir (Shin, 2012).

Çok kuşaklı konutlar, farklı yaş gruplarının bir arada yaşamalarına olanak tanıyan bir düzen sunarken, aynı zamanda tasarım, sosyal dinamikler ve ekonomik faktörler bakımından çeşitli güçlü ve zayıf yönlere sahiptir. Bu konutların bireyler ve aileler üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için güçlü ve zayıf yönlerin sistematik bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda çok kuşaklı yaşam alanlarına dair avantajlar ve dezavantajlar sunulmaya çalışılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Çok Kuşaklı Konutların Güçlü Ve Zayıf Yönleri

Kategori	Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Ekonomik	- Kaynakların paylaşılması maliyetleri azaltır. - Aile içi destek, kriz durumlarında finansal güvence sağlar (Niederhaus ve Graham, 2013) (He ve Jia, 2024).	- İleride doğabilecek maddi ve mali anlaşmazlıklara karşın birlikte yaşayan aile bireylerinin yasal bağlayıcılığı olan sözleşmeler yapması gerekebilir (Niederhaus ve Graham, 2013).
Sosyal	-Kuşaklar arası etkileşim, dayanışmayı ve empatiyi artırır (Klanten vd., 2021).	- Kuşaklar arası çatışma ve farklı yaşam tarzlarının uyumsuzluğu sorun yaratabilir (Klanten vd., 2021).
Psikolojik	- Çocuklar için sosyal ve duygusal gelişimi destekleyen bir ortam sağlar (Durrett ve McCamant, 2011). - Yaşlı bireyler için yalnızlık hissini azaltır. - Aile bağlarının güçlenmesine katkı sağlar (Bank, 2024).	- Mahremiyet eksikliği, bireyler arasında huzursuzluk yaratabilir (Durrett ve McCamant, 2011).
Fiziksel Mekân	- Ortak kullanım alanları, sosyal etkileşim için fırsatlar sunar (Durrett, 2009). - İyi planlanmış fiziksel mekânlar, erişilebilirliği artırır (Süvari ve Çeliktepe, 2023).	- Yetersiz tasarlanmış alanlar, kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayamayabilir. - Özel alanların eksikliği, bireylerin bağımsızlık hissini olumsuz etkileyebilir (Durrett, 2009).
Tasarım Esnekliği	- Esnek tasarım, değişen kullanıcı ihtiyaçlarına uyum sağlar (Dove, 2020).	- Esneklik sağlanmadığında, mekânlar kullanıcı ihtiyaçlarına uzun vadede cevap veremeyebilir (Süvari ve Çeliktepe, 2023).
Güvenlik	- Doğru tasarım ile yaşlılar ve çocuklar için güvenli erişim olanakları sunulabilir (Arer, 2020).	- Tasarım doğru kurgulanmadığında güvenlik eksikliği, düşme ve yaralanma risklerini arttırabilir (Çamur ve Songül, 2012).
Enerji Verimliliği	- Çok kuşaklı yaşam alanlarında ortak enerji kullanımı, toplam enerji tüketimini azaltabilir. - Yenilenebilir enerji kaynaklarıyla uyumlu tasarımlar, sürdürülebilirliği arttırır (Dove, 2020).	- Enerji verimli sistemlerin kurulum maliyetleri başlangıçta yüksek olabilir (Dove, 2020)

(Kaynak: Tablo verilen kaynaklarından yararlanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Çok kuşaklı yaşam alanlarının zayıf yönleri, kullanıcı odaklı mekân tasarımıyla büyük ölçüde aşılabilir. Örneğin, mahremiyet eksikliği gibi sosyal ve psikolojik zorluklar, her birey ya da ailenin bağımsız yaşam alanlarına sahip olmasını sağlayan tasarımlar ile çözülebilir. Esnek mekânlar, değişen ihtiyaçlara hızlı uyum sağlayarak kullanıcıların yaşam kalitesini artırabilir. Güvenlik sorunları, yaşlılar ve çocuklar için güvenli erişim yolları, kaymaz zeminler ve ergonomik tasarımlar gibi detaylarla ele alınabilir. Ayrıca enerji verimliliği düşük olan konutlar, yenilenebilir enerji sistemleri ve yalıtım tekniklerinin entegrasyonu ile daha sürdürülebilir hale getirilebilir. Bu doğrultuda, tasarımcılar, çok kuşaklı yaşam alanlarının zayıf yönlerini en aza indirgeyerek, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde fayda sağlayan mekânlar oluşturabilir.

Konut tasarım süreci gerek teknik yönleri ile gerekse kullanıcının gereksinimleri ile uyumlu olabilmesi ve değişimlere ayak uydurabilmesi gibi konulardan dolayı tasarımcılar için sürekli değişen ve zorlukları olan bir süreçtir. Kullanıcı çeşitliliği bu zorlukları arttırırken farklı nesillerin birlikte yaşayacağı bir konut tasarlamak daha karmaşık olabilmektedir. Çünkü nesil farklılıkları hem fiziksel hem de psikolojik ihtiyaçları çeşitlendirmektedir. Bu durumda tasarım yapan mimar ve iç mimarlar konutu kullanacak her bireyin bireyselliğini göz önünde bulundurarak herkesin bir arada yaşayabileceği bir mekân tasarlamalıdır.

Bu makalenin amacı, *çok kuşaklı konut tasarımına ilişkin kullanıcı gereksinimleri üzerine bir analiz yapmak ve çok kuşaklı konut uygulamalarında dikkat edilmesi gereken parametreleri belirlemektir*. Çalışmada çok kuşaklı yaşam alanlarının tasarımında dikkate alınması gereken temel parametreler belirlenerek bu parametrelerin kullanıcı isteği ile tasarlanan örnek projeler üzerinden analizi yapılmıştır. Makale, çok kuşaklı konutlarda kullanıcılarının gereksinimlerini değerlendirerek bu gereksinimlere paralel olarak öncelikli tasarım parametrelerini belirlemektedir. Ayrıca, farklı kültürlerdeki çok kuşaklı yaşam örneklerini ele alarak, küresel ölçekte başarılı uygulamaları ve yenilikçi yaklaşımları değerlendirmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışma, çok kuşaklı konut tasarımında kullanıcı gereksinimlerinin belirlenmesine yönelik olarak iki aşamalı bir yöntemsel yaklaşım benimsemektedir. İlk aşamada, bireylerin konut ortamından bekledikleri temel fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları tanımlamak amacıyla Abraham Maslow'un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramsal bir zemin olarak kullanılmıştır. Maslow (1943)'un fizyolojik gereksinimlerden başlayarak güvenlik, aidiyet ve kendini gerçekleştirme gibi daha üst düzey gereksinimlere uzanan modeli, konut tasarımında dikkate alınması gereken kullanıcı temelli ihtiyaçları sistematik biçimde sınıflandırmak açısından işlevsel bulunmuştur. Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, çalışmada kullanılan analiz parametreleri (mahremiyet, esneklik, sosyal etkileşim, kişisel alan, aidiyet) tanımlanmış ve bu parametreler üzerinden çok kuşaklı konut örnekleri değerlendirilmiştir.

İkinci aşamada, Maslow (1943)'dan türetilen bu parametrelerin çağdaş mimari tartışmalarda nasıl ele alındığını belirlemek amacıyla, Scopus ve Web of Science veri tabanlarında 2010–2025 yılları arasında yayımlanan akademik çalışmalar taranmıştır. "Multigenerational housing", "intergenerational living", "housing design" ve "residential privacy" gibi anahtar kelimeler kullanılarak yapılan literatür taraması, konuya dair güncel tartışmaları belirlemek ve kavramsal çerçevenin günümüz pratikleriyle ilişkisini kurmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Scopus ve Web of Science taramasıyla seçilen dokuz çalışma, Maslow (1943)'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden türettiğimiz beş parametrenin çok kuşaklı konut tasarımında nasıl somutlandığını göstermiştir. Xiu vd. (2024) göçmen ailelerde "adaptasyon" ve "güvenlik" gereksinimlerini aydınlatma ve mekânsal bütünleşme temalarıyla ilişkilendirirken, Baskoro vd. (2024) pandemi koşullarında ev içi dayanıklılığı "işlevsel yakınlık" ve "kaynak paylaşımı" ekseninde tartışmıştır. Choi &Ramaj (2024) ise konut erişilebilirliğinin ("yatay erişim") sosyo-ekonomik kırılganlıkla nasıl örtüştüğünü; Harvey ve Dunifon (2023) demografik dönemeçlerin ("misafir" vs. "ev sahibi") mahremiyet ve güvenlik algısını nasıl şekillendirdiğini

nicel verilerle ortaya koymuştur. Freeman vd. (2021) görüşmelerde elde ettikleri çok sesli veri akışından yola çıkarak "esneklik" ve "sosyal etkileşim alanları"nın kuşaklararası iletişimdeki rolünü vurgulamış; Shaweesh (2024) konut çeşitliliği bağlamında "modülerlik" ve "ortak alan kullanımı" örnekleri sunmuştur. He ve Jia (2024) çok nesilli kararların gelir, etnik kimlik ve eğitim düzeyi ile nasıl ilişkilendiğini betimlerken, Scheckler (2023) bölgesel ekonomik dalgalanmaların yaşlıların yalnız kalma olasılığını düşürüp, çok kuşaklı birlikteliğe geçişi nasıl tetiklediğini göstermiştir. Son olarak Dove'un (2020) radikal konut tasarımı eleştirisi, esneklik ile mahremiyet arasındaki dengeyi yeniden sorgulayarak, kullanıcı ihtiyaçlarının sürdürülebilir ve katılımcı modellerle karşılanmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, Maslow (1943) temelli esneklik, fiziksel mekân gereksinimleri, sosyal etkileşim alanları, mahremiyet ve güvenlik parametrelerinin çok kuşaklı konut tasarımında hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde geçerliliğini desteklemektedir.

Bu çalışmada kültürel bağlam ve kültürel uyum gibi parametreler, çok kuşaklı yaşam pratiklerini etkileyen önemli değişkenler olmalarına rağmen, analiz sürecinin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun nedeni, çalışmanın öncelikli olarak mekânsal gereksinimlerin evrensel düzeyde karşılanabilirliğini ortaya koymayı hedeflemesi ve kültürel farklılıkların yorumlanmasına dair ayrıca derinlemesine bir çalışma yapılmasının gerektiğinin düşünülmesidir. Dolayısıyla, bu araştırma, kültürel çeşitlilikten bağımsız olarak çok kuşaklı konutlara ilişkin temel kullanıcı ihtiyaçlarını mimari tasarım bağlamında ele almakta ve bu çerçevede sınırlı kalmaktadır.

Bu iki yönlü yöntemsel yaklaşım sayesinde, çalışmada hem teorik bir ihtiyaçlar modeli hem de güncel literatür bulguları üzerinden geliştirilen analiz parametreleriyle çok kuşaklı konutlara ilişkin sistematik ve karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.

Seçilen örneklem, internet veri tabanlarında İngilizce dilinde çok kuşaklı konutlar anahtar kelimesiyle araştırılmış ve basit olasılıklı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Seçim kriterleri daraltılırken konut seçiminde literatüre geçen (Archdaily ve Deezen mimarlık ve tasarım forumlarında tarama yapılmış) ve farklı ülkelerden örnekler olmasına dikkat edilmiş; özellikle tasarımın başından itibaren çok kuşaklı olarak tasarlanan ve gerekli çizim, görsellere erişilebilir olan örneklerin seçilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca konutun son on yıl içerisinde inşa edilmesine dikkat edilmiştir. Sonuç olarak son 8 yılda inşa edilmiş dört konutta karar kılınmıştır. Konutların diğer ortak özelliği ise yer aldıkları ülkelerde çok kuşaklı yaşam biçiminin yeniden canlanması ve üç farklı kuşağın birlikte barınma ihtiyacını karşılamasıdır. Analiz edilen örnekler Çin, Hindistan, Avustralya ve Amerika'dan seçilmiştir. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden betimleme tekniği kullanılmıştır. Maslow'un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisinden adapte edilen değerlendirme parametreleri yapı planları üzerinden okunarak analiz edilmiştir. Öncelikle yapıların görselleri ile planlarına dair genel özellikleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ardından Maslow'un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisiyle bağdaştırılarak türetilen, çok kuşaklı konutların sahip olması gerektiği düşünülen esneklik, erişilebilirlik/bağlantı, sosyal etkileşim alanları, mahremiyet ve güvenlik parametreleri ve alt kriterlerinde yapılar değerlendirilmiştir.

KULLANICI GEREKSİNİMLERİNİN BELİRLENMESİ

Kullanıcı gereksinimleri, doğal ya da yapılı çevrede bulunan bireylerin bir eylemi her yönüyle gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu en uygun koşulların sağlanması olarak tanımlanabilir. Yapılara bakıldığında her ne kadar asgari düzeyde ortak gereksinimlere sahip olduğu düşünülse de aslında kullanım işlevi ve kullanıcı grubu düşünüldüğünde her yapı kendi içerisinde farklı gereksinim düzeyi barındırabilmektedir. Bu yönüyle kullanıcı gereksinimleri birçok farklı araştırmacı tarafından incelenip farklı sınıflandırmalarda ele alınmıştır (Maslow, 1943; Bayazıt, 1982; Buğday, 1991; Gül, 1993).

Abraham H. Maslow, toplum içindeki insanın temel gereksinmelerini, genel bir yaklaşımla belirli bir sıralama düzeni içerisinde, en temel gereksinmelerden en karmaşık olana doğru sıralamıştır. Bunlar; fizyolojik, güvenlik, ait olma ve sevgi, saygı, kendini gerçekleştirme gereksinmeleridir (Maslow, 1943).

Çok kuşaklı yaşam alanları için Maslow (1943)'un ihtiyaçlar hiyerarşisine baktığımızda ortak yaşam için asgari düzeyde sağlanması gereken parametrelerin bu hiyerarşiyle bağdaştığı görülmektedir. Çok kuşaklı yaşam alanlarında kişilerin birlikte uyum içerisinde yaşayabilmeleri için temelde esneklik, mahremiyet, erişilebilirlik, bağlantı ve güvenlik, sosyal etkileşim mekânları ile fiziksel mekân /davranışsal gereksinimler (boyut) parametrelerinin sağlanması gerekmektedir (Şekil 1).

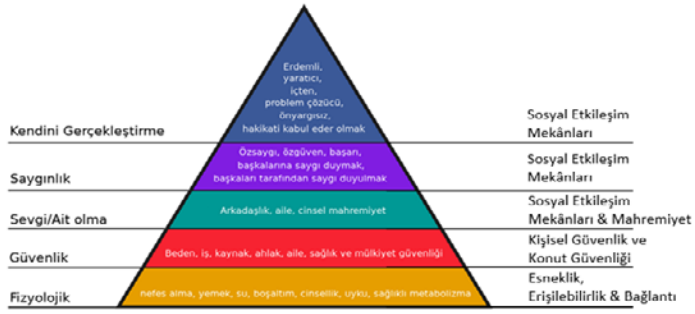

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi İle Çok Kuşaklı Konut Tasarım Parametrelerinin Eşleşmesi (Kaynak:Yazarlar tarafından Maslow (1943) un ihtiyaçlar piramidine eklemeler yapılarak geliştirilmiştir.)

Bu parametreleri Maslow (1943)'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan parametrelerle karşılaştırdığımızda esneklik, erişilebilirlik ve bağlantı piramidin tabanını oluşturan fizyolojik ihtiyaçlara denk gelmektedir. Güvenlik ihtiyacı ikinci basamaktaki hem konut güvenliği hem de kişisel olarak kendini diğerleriyle birlikte güvende hissetme ihtiyacıyla eşleşmekte olup mahremiyet parametresi de güvenlik basamağında ele alınabilir. Kullanıcının hem kişisel alanı olarak tanımlayacağı kendine özel mekânı hem de topluluk içerisinde mahremiyet sağlamasına olanak tanıyacak mekânları yaratmak çok kuşaklı yaşam alanlarında ön planda tutulması gereken bir parametre olduğu düşünülmektedir. Çok kuşaklı yaşam alanlarında sosyal etkileşim mekânları ise sevgi/ait olma, saygı ve kendini gerçekleştirme basamaklarının her üçünün sağlanmasına olanak tanımaktadır. Özellikle yaşlı kullanıcılar iletişime geçildiğinde, dinlenildiğinde, yaşam deneyimlerinden yararlanıldığında ya da diğer bireylere yardımcı olabildiklerinde kendini işe yarar hissetmekte, fikirlerine önem verildiğinde değerli olduğunu düşünmekte sevgi ve aidiyetle o grubun bir parçası olduğuna inanmaktadır (Kavaz Altun, 2023). Bu karşılıklı bir fayda ilişkisidir. Genç grup da yaşam alanı, çocuk bakımı ya da sadece psikolojik açıdan desteklendiğini hissedecek ve bu piramidin üst kısmında yer alan üç parametre (sevgi/ait olma, saygı ve kendini gerçekleştirme) beslenecektir.

Kullanıcı gereksiniminin tasarım sürecindeki yerini belirleme, yapının tasarım ve kullanım aşamasında yeterliliğini belirlemek açısından önem taşımaktadır. Kullanıcı gereksinimleri ile tasarım ilişkisi doğru kurulmadığında tasarımda kullanım amacına ters düşülür (Şener, 1977). Bu nedenle Maslow (1943)'un ihtiyaçlar hiyerarşisiyle eşleşen bu beş parametrenin çok kuşaklı yaşam alanlarında sağlanabilmesi önem taşımaktadır.

Esneklik: Farklı kullanıcı tipolojilerine göre, farklı biçimleniş çeşidi olasılığını içerisinde barındırabilen tasarımlardır. Kızmaz ve Koş (2015), konut tasarımında esnek yaklaşımların kullanıcı gereksinim ve ihtiyaçlarından doğduğunu savunur. Kullanıcı; cinsiyeti, yaşı, kültür ve tecrübeleri ile sağlık durumu gibi daha uzatabileceğimiz birçok faktör sebebiyle konut üzerinde değişim ve dönüşüm yapma ihtiyaçı hissedebilir. Esnekliği kişiselleştirme kavramı üzerinden yorumlayan Jusan'a (2007) göre ise kişinin konutta kendi bölgesini kendi değerleriyle alakalı hale getirme eyleminden bahseder. Değişiklik veya hareket biçiminde olan kişiselleştirme süreci kaçınılmaz olma eğilimindedir ve kullanıcının yaşam süresi boyunca ihtiyaçlarının değişmesi nedeniyle sürekli bir süreçtir. Ayrıca aynı yaşam alanını paylaşan farklı kullanıcı gruplarının olasılığı (bebek, çocuk, ergen, yetişkin, yaşlı gibi) konutu ister istemez esnek ve dönüştürülebilir bir kullanım alanı kurgusuna iter. Mimari tasarımlarda farklılaşan kullanıcı tipleri ile birlikte esneklik kavramı, adaptasyon, modülerlik, hareketlilik, değişim ve dönüşüm gibi yaklaşımlar ile sağlanabilir. Bu parametre kapsamında planlar üzerinden esneklik parametresi; modülerlik, hareketlilik ve adaptasyon kriterleri üzerinden değerlendirilecektir.

Erişilebilirlik/Bağlantı: Yapılar genellikle işlev, yakınlık ya da sirkülasyon yolu ile birbiri ile ilişkili çok sayıda mekândan oluşmaktadırlar. Bu mekânların birbirleri ile ilişki kurup, tutarlı biçim ve mekân örüntüleri şeklinde düzenlenebildiği temel konfigürasyonlar bulunmaktadır (

Ching, 2002). Konutu oluşturan mekânsal bölümlemeler de birbirleriyle ilişki kurup düzenlendiği şekliyle kullanıcıya mesajlar verir. Özgün bir durumda hangi türde bir organizasyonun kullanılacağı kararı; işlevsel yakınlık, boyutsal gereksinimler, mekânların hiyerarşik olarak sınıflandırılması, ışık ya da manzara gereksinimleri gibi ihtiyaçlar mekân konfigürasyonunun biçimini ya da gelişmesini sınırlandıran ya da özgürleştiren girdilerdir (Ching, 2002). Bu parametrede konutu kullanan özellikle yaşlı kullanıcılar göz önünde bulundurularak mekânların birbirleri arasındaki işlevsel yakınlık/bağlantı ve mekânlar arası erişim çözümü özellikleri irdelenmiştir.

Sosyal Etkileşim Alanları: "Her fiziksel çevre, bir sosyal çevrenin, her sosyal çevre de bir fiziksel çevrenin varlığını içermektedir" (Porshansky, 1983). Hangi ölçekte olursa olsun kişinin etrafını kuşatan çevresel sistem; fiziksel ve sosyal çevrenin bütünü olarak algılanmıştır. Bitişik mekânları, bağlı ama ayrık mekânlar haline getirirken yapılar, hareket ve karşılaşma örüntülerini yapılandırır, bu sebeple doğrudan sosyal ilişkileri etkiler (Sıramkaya, 2015). Bu nedenle konut içi ortak yaşam alanlarının tasarlanması kullanıcıyı bir araya getirerek pasif ya da aktif şekilde sosyalleşmesi için fırsat sunacaktır. Çalışma kapsamında sosyal etkileşim alanları konut içerisinde karşılaşma alanları ve ortak yaşama alanı üzerinden ele alınacaktır.

Mahremiyet: Mahremiyet, istenmeyen ilişkileri kontrol altına alabilme yani seçici bir kontrol mekanizması olarak kişisel alan, egemenlik sınırı, bölgesel davranış gibi insan davranışları ile ilgili konularda karşımıza çıkan ve birçok davranışı içerip sosyal sistemi etkileyen bir kontrol mekanizmasıdır (Önder, 1995). Rapoport mahremiyeti; seçme hakkına sahip olma, etki dengesini iyi kurma ve istenilen mahremiyet derecesini istenilen ilişki düzeyiyle sağlamak olarak tanımlar. Mahremiyette kesin bir çizgi bulunmaz ve birey kendini diğerlerinden net bir şekilde ayırmaz (Lang, 1987). Mekândaki düşey bölücülerin malzemesi, konumu, hareketli ya da sabit oluşu, mekânın genel kurgusundaki esnek tasarım kararları mahremiyetin somut ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dülgeroğlu vd. (1996) mahremiyet kavramının sosyal etkileşimin ön koşulu olduğundan ve sosyal ilişkileri düzenlemekte kullanılan sınır kurallarını belirlediğinden söz eder. Mahremiyetin konut kapsamında oda/konut düzeyi ve konut bloğu düzeyi olmak üzere iki düzeyde karşımıza çıktığından bahsedilebilir (Dülgeroğlu vd., 1996).

Mahremiyet ve buna bağlı olarak kullanıcıların yaşam biçimi, konuttaki mekânların çeşitliliği, plan şemaları, mekân kullanım kalıplarına bağlı donatı örgütlenmeleri gibi birçok faktör üzerinde etkilidir. Açıklık ve kapalılık, erişilebilirlik ve geçirgenlik, etkilenebilirlik gibi kavramlar mahremiyetle doğrudan ilişkilidir (Zorlu ve Keskin, 2017). Bu bağlamda mahremiyet parametresinin planlar üzerinden analizleri "*Açıklık, kapalılık, geçirgenlik*, *oda düzeyi"* mahremiyet parametresi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Mahremiyet gereksinimi, evrensel bir kavram olmakla birlikte, her coğrafya ve kültürün kendi normları çerçevesinde farklılaşır. Toplulukçu kültürlerde tüm aile bireylerinin bir arada bulunduğu, şeffaflık ve paylaşımın öncelendiği ortak mekânlar ön plana çıkarken, daha bireyci normlara sahip toplumlarda, bireysel mahremiyet beklentisi, ev içinde mahrem bölümlerin ayrılmasını gerektirir. Çok kuşaklı konut tasarımında mahremiyet, sosyal etkileşim ve paylaşım dinamikleri büyük ölçüde kültürel normlarla şekillenir. Örneğin, toplulukçu kültürlerde (Hindistan, Çin vb.) geniş ortak kullanım alanları ve çok işlevli kamusal bölgeler öne çıkarken, daha bireyci kültürlerde (Avustralya, ABD) özel yaşam alanlarına vurgu yapılmaktadır (Hofstede, 2001). Ayrıca aynı toplum içinde kuşaklar arasında mahremiyet beklentileri farklılaşabilir; genç kuşaklar açık plan ve geçirgenlik isterken, yaşlı kuşaklar daha kapalı, sınırlandırılmış bölgeleri tercih edebilir (Asadpour vd., 2022).

Güvenlik: Güvenlik konusu mekâna dışardan erişim ve mekânın kullanımı esnasında kazalara karşı sağlanacak güvenlik olarak iki başlıkta ele alınabilir. Mekâna dışardan erişim konusundaki güvenlik kurgusunda cephe tasarımı rol oynarken mekân içerisindeki güvenlikte kot farklılıkları ve kullanılan malzeme rol oynamaktadır. Yaşlılık genellikle yaşam alanının sınırlandığı bir dönemdir. Yaşlılar bu dönemde tanıdıkları bir çevrede olmak, kendi evlerinde yaşamak isterler. Çünkü kendilerini en rahat ve güvende hissettikleri mekân, kendi evleridir (Zorlu, 2017). Yaşlı bireylerin yaşam kalitesi zamanlarının büyük bir kısmını

geçirdikleri konut ve çevresinin koşulları ile doğrudan ilişkilidir. Aksi takdirde uygun olmayan fiziksel koşullar günlük yaşamla ilgili aktivitelerini azaltmakta, bağımsız hareket edebilmelerini olumsuz etkilemektedir (Lino vd., 2005; Kalınkara, 2010). Bu nedenle bu çalışma kapsamında güvenlik parametresi incelenecek örnekler içerisinde konut içerisinde yer alan kot farklılıkları, katlar arası erişimde ortaya çıkabilecek güvenlik sorunları ve bunların çözüm alternatifleri üzerinden değerlendirilecektir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın analiz kısmı için örneklem grubunu oluşturan konutlar Song House (Şekil 2-3), Stacked House (Şekil 4-5), Three Summits Residence (Şekil 6-7) ve Naples Street House (Şekil 7-8)'tur. Her bir konut kendi içerisinde değerlendirilip analiz bilgileri sunulmuştur.

Song House Örneği

Song House 2018 yılında Çin'nin Nalsong kırsal bölgesinde AZL Architects tarafından 280 m² bir konut olarak inşa edilmiştir. Tasarımın ilk aşamasından itibaren çok kuşaklı bir aileye hizmet edeceği bilinip tasarım kararları buna göre alınmıştır. 50'li yaşlardaki bir çift ile dönem dönem tekerlekli sandalye kullanımına ihtiyaç duyan üç yaşlı aile üyesine ev sahipliği yapan bir konuttur. Konutun sahibi yaşlı çift ve ailesi için tasarlanan ev, toplamda 3 kuşaktan sekiz kişiye hizmet edebilecek şekilde tasarlanmıştır. Song House köylerdeki geleneksel çiftlik evlerine gönderme yapan açık üstlü bir merkezi avlu etrafında tasarlanmıştır (Url-3) (Şekil 2).

Şekil **2**. Song House Yapı Görüntüleri. Çin, Nelsong, 2018 (Url 2)

Song House esneklik parametresi özelinde değerlendirildiğinde konuttaki bölücü duvarlar hareketsizdir. Mekânı dönüştürmeye olanak tanıyacak hareketli bölücü paneller ve modüler eşyalar yer almamaktadır. Konut katı hacimlerden oluşmaktadır ve birbirine adapte edilebilen mekânların varlığı söz konusu değildir.

Konut erişilebilirlik/ bağlantı parametresi için değerlendirildiğinde; ailenin tüm üyelerinin erişimine uygun olacak şekilde tasarlanmış olup, konutta birinci kattaki yatak odalarına erişim sağlayan harici bir tekerlekli sandalye rampası bulunmaktadır. Evin çok katlı tasarlanmasına karşılık olarak evde hem yaşlı ebeveynlerin yaşaması hem de ileride gelişebilecek fiziksel yeterliliklerdeki azalma öngörülmüş olup konut tasarımında rampaya yer verilmiştir. Ortak kullanım mekânlarının (mutfak, yaşam alanı gibi) zemin katta yer alması ve evin en yaşlı üyesinin yatak odasının bu katta yer alması bu işlevlere erişimine kolaylık sağlamaktadır. Bunun dışında diğer bireylerin yatak odalarından ana işleve sahip bu mekânlara erişim için rampa ya da merdiveni kullanmaları gerekmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Song House Zemin,1. ve 2. Kat Planları (Url 2)

Song House sosyal etkileşim alanları üzerinden değerlendirildiğinde; evde yaşayan büyük ebeveynlerin hareket alanı zemin katta yoğunlaşmıştır. Yatak odası oturma alanına bitişiktir ve aile üyeleri arasındaki etkileşimi artırmak için mekânları birbirinden ayıran duvarda küçük açıklıklar tasarlanmıştır. Böylelikle konutun yaşlı kullanıcıları yatak odalarındayken de ailenin ortak yaşam alanlarındaki seslerini duyup etkileşim içinde

olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra hem mutfak hem de ana yaşam alanının tek olması tüm aile üyelerinin bu mekânlarda buluşması ve karşılaşmasını sağlamakta ve onların birbirleriyle etkileşime geçebilmeleri için fırsat yaratmaktadır. Ayrıca birinci katta yer alan üç yatak odası çifte, kızları ile eşine ve yaşlı çiftin anne ve babasına aittir. Yatak odalarının dışında oluşturulan küçük yaşam alanı ise, kullanıcıların alt kattaki ana yaşam alanına gitmelerine gerek kalmadan kat içerisinde etkileşime girmelerine olanak sağlamaktadır. Evin kuzey tarafının dışını saran ve erişilebilirliği sağlayan rampa, dönemsel olarak tekerlekli sandalye kullanan büyük ebeveynler tarafından kullanılmaktadır. Yol, katlar arasında kolay erişimi sağlarken komşularla sosyalleşme fırsatı da sunmaktadır. Ayrıca konutun tüm ortak alanlarını görsel olarak birbirine bağlamak amacıyla merdiven ve koridor uçlarına aynalar eklenmiştir. Konutun sosyal etkileşimin ön planda tutularak tasarlandığı görülmektedir.

Song House mahremiyet parametresi üzerinden değerlendirildiğinde konutta beş yatak odası bulunmaktadır. Konutun yatak odaları bir yandan bağımsızlık ve kişisel mekân ortamı oluştururken, öte yandan aidiyet duygusunun oluştuğu mekânlardır. Tüm yatak odalarının aynı katta yer alması, özelleşmiş sessiz mekânların bir arada toplanması mahremiyet açısından olumlu olarak değerlendirilmektedir. Yatak odalarının dış mekâna karşı açılan pencereleri vardır, iç mekânda ise kapalı, opak yanal düzlemlerle sınırlandırılmıştır. Rampa erişimi her ne kadar üçüncü kata ulaşmasa da Song çifti ve kızlarının ailesinin kullanımına uygun olarak üçüncü katta bir sinema odası ve masa tenisi alanı bulunmaktadır. Burada büyükanne dışında evin üyelerinin yatak odası haricinde kendi başlarına ya da birlikte vakit geçirebilecekleri mekânlar tasarlanmıştır.

Son olarak konut güvenlik parametresi için değerlendirildiğinde; kat planları içerisinde bir ya da birkaç basamaktan oluşan kot farklılıkları bulunmamaktadır. Kat içerisinde doğrudan erişim sağlanabilmektedir. Fakat yapının üç katlı oluşu katlar arası bağlantı çözümünü sorgulatırken yapıyı çevreleyen rampanın katlar arası erişimi sağlaması yaşlı kullanıcılar için merdiven kullanımının ortaya çıkarabileceği kaza risklerini çözer niteliktedir.

Stacked House Örneği

Studio Lotus tarafından 2019 yılında Hindistan, New Delhi de 220 m² olarak inşa edilmiştir. Stacked House altı kişilik geniş bir aile için birbirine bağlı iki dubleks daire olarak tasarlanmıştır. Dört katlı ev, merkezi bir avlunun etrafında kesitleri kademeli olarak yükselen katlardan oluşmaktadır. Konutun sahibi, eşi ve iki çocuğu bir dubleks dairedeyken, yaşlı ebeveynleri ise ikinci dubleks dairededir (Url 4) (Şekil 4).

Yapının zemin katında konut çalışanlarının odaları yer almaktadır. Birinci ve ikinci kat büyük ebeveynler için tasarlanmıştır. Her ne kadar büyük ebeveynler için düşünülse de birinci katta tüm ailenin kullanımı için yeterli alana sahip büyük bir yaşam alanı, mutfak ve yemek alanı, bir ibadet odası ile küçük bir tuvalet yer almaktadır. İkinci katta ise büyük ebeveynlerin yatak odası, bir misafir yatak odası ve bu birimlere hizmet edecek giyinme odaları ile banyolara ek olarak bir yaşam alanı yer almaktadır.

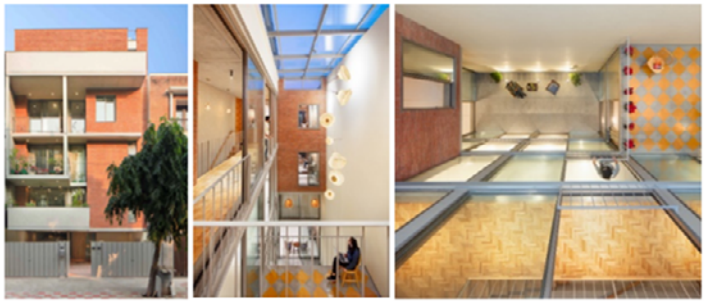

Resim 4. Stacked House Yapı Görüntüleri. New Delhi, Hindistan, 2019. (Url 3)

Yapının üçüncü ve dördüncü katına geldiğimizde bu alanlar konutun sahibi çift ve çocukları için tasarlanmıştır. Üçüncü katta bir mutfak, yemek alanı, bir yatak odası ve yaşam alanı bulunurken dördüncü katta ise iki çocuk odası ve banyoları, bir adet ebeveyn yatak odası ve ona ait banyosu ile giyinme odası mevcuttur. Tüm bu katlar arasında iki avluyla görsel erişim ve iletişim sağlanmaktadır (Şekil 5).

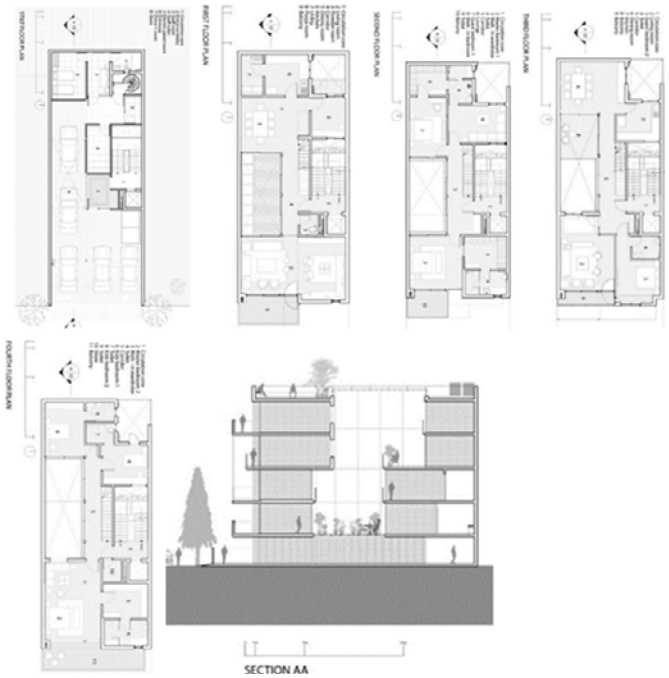

Şekil 5. Stacked House Plan ve Kesit Çizimleri (URL 3)

Stacked House esneklik parametresi üzerinden değerlendirildiğinde konuttaki bölücü duvarlar, hareketsizdir. Ortak yaşam alanında ya da diğer odalarda mekânları dönüştürmek birleştirmek ya da daha küçük birimlere ayırmak için herhangi bir hareketli bölücü panel ya da modüler eşyaların varlığı söz konusu değildir. Konut katı hacimlerden oluşmaktadır ve birbirine adapte edilebilen mekânlar yoktur.

Konut erişilebilirlik/ bağlantı parametresi için değerlendirildiğinde; Stacked House dar bir alanda tasarlandığından çok katlı plan çözümüne gidilmiştir. Fakat kullanıcı yelpazesinin genişliği düşünüldüğünde özellikle evin yaşlı kullanıcıları da düşünülerek tüm katlar arası erişimi sağlayan bir asansör sistemine sahiptir. Ayrıca bu asansörün yer aldığı koridorda tüm katlara erişimi sağlayan genel bir merdiven çözümü mevcuttur. Bunun yanı sıra konut içerisinde sadece aile üyelerinin kullanımına hizmet eden tek kollu tasarlanmış merdiven bulunmaktadır (Resim 5). Böylelikle aile üyelerinin istedikleri anda birbirlerine bir engel olmaksızın erişimi sağlanmıştır.

Sosyal etkileşim alanları üzerinden değerlendirildiğinde ise aile bireyleri için bağlantılı bir yaşam duygusunu kolaylaştırmada farklı birimler arasında güçlü bir görsel bağlantı yaratmaya çalışılmıştır. Dar uzun bir alanda üst üste kaydırılarak istiflenen mekânlar ve bu mekânların saydam yüzeyleri sayesinde avlu üzerinden tüm katlar arası etkileşim sağlanmaktadır. Bu sistem kat yüksekliklerini en üst düzeye çıkarmakta ve görsel engel olmadan kesintisiz görüş hatları oluşturmaktadır. Bu sayede görsel iletişim ve etkileşim alanları yaratmada oldukça başarılıdır. Bunun dışında büyük ebeveynlerin dubleksi içerisindeki 1.katta yer alan mutfak, yemek alanı ve yaşam alanı tüm ailenin ortak kullanımı düşünülerek uygun büyüklükte ve yeterli donatı elemanlarıyla tasarlandığı görülmektedir. Bu kat tüm ailenin birlikte vakit geçirmesine olanak tanıyarak hem büyük ebeveynlerin kendilerini yalnız hissetmesine engel olmada hem de tüm ailenin iletişim ve etkileşimi sürdürmeye destek olmasında etkilidir. Ayrıca çok sayıda balkon ve yürüyüş yolu, bu yaşam alanlarını birbirine bağlayarak, iç avluyu oluşturan zemin plakalarının karakteristik bir şekilde kademeli olarak düzenlenmesini sağlamaktadır.

Stacked House mahremiyet parametresi üzerinden değerlendirildiğinde konut kullanıcı grubu ikiye ayrılmış ve bu iki gruba kendi özel alanlarını hissettirebilmek adına konut da iki farklı dubleks olarak planlanmıştır. Böylelikle yapı içi erişim her ne kadar dikey sirkülasyonla bağlansa da konut özelinde iki farklı konut olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca konutlardaki yatak odaları avlu cephesinden uzak konumlandırılmaya çalışılmış, avluya cephesi olan iki yatak odası ise boydan boya cam yüzeyle kaplanmayıp pencere açıklığı bırakılmıştır. Böylece görsel anlamda iletişimin daha sınırlı ve kontrol edilebilir şekilde tasarlanması mahremiyeti sağlamıştır.

Güvenlik parametresine geldiğimizde ise; konutun kat planları içerisinde bir ya da birkaç basamaktan oluşan kot farklılıkları bulunmamaktadır. Kat içerisinde doğrudan erişim sağlanabilmektedir. Ayrıca yapının dört katlı oluşu ve katlar arası bağlantı çözümü düşünüldüğünde dikey sirkülasyonda merdivene alternatif olarak asansör kullanılması yaşlı kullanıcılar için ileride çıkabilecek sağlık problemlerinin düşünülüp güvenlik parametresinin dikkate alındığını göstermektedir.

Three Summits Residence Örneği

2023 yılında ABD, Montgomery'de inşa edilen ev, NÓS Tasarım Ofisi tarafından tasarlanmıştır. Amerika'da yer alan Three Summits Residence konutu üç kuşak aile üyesini bir araya getiren ortak alanlar sağlanarak tasarlanmıştır (Url 5). Ev, birbirine bağlı üç kabin yapısından oluşmaktadır. Birbirine bağlı bu üç kabin yapısından biri, arazi eğiminin elverişliliğini kullanıp iki kattan oluşurken diğer iki yapı tek katlıdır (Şekil 6).

Şekil 6. Three Summits Residence Yapı Görüntüleri. ABD, 2023. (Url 5)

Kapalı garajı da içerisine alan en yüksek birimde, konut çalışanlarının odası yer almakta ve mekâna doğrudan garajdan erişim sağlanabilmektedir. Mutfak, yemek alanı ve yaşam alanının yer aldığı birim ise ana girişten yarım metre daha aşağıda ve iki yapının ortasında yer almakta olup yapıları sirkülasyon koridorlarıyla birbirine bağlamaktadır. Üçüncü ve son birim ise iki kattan oluşmakta, üst kat ile alt kat arasında bu birimin ortasında konumlandırılmış merdivenle katlar arası doğrudan erişim sağlanabilmektedir. Üst katta iki yatak odası ve banyoları ile bir küçük yaşama alanı ve buhar odası gibi çeşitli işlevleri içeren üç adet mekân bulunmaktadır. Ayrıca bu birim ana girişten bağımsız doğrudan bahçeye açılımlıdır. Alt kata geldiğimizde ise bu birimde bir yaşama alanı, üç yatak odası ve banyoları ile bir masa tenisi bir de bilardo alanı bulunmaktadır. Birimler arası boşlukta bir peyzajlı avlu ve birimler arası bağlantıyı sağlayan, yapı içerisindeki erişim koridorları haricinde yapının çevresinde açık yürüyüş yolları bulunmaktadır **(Şekil** 7).

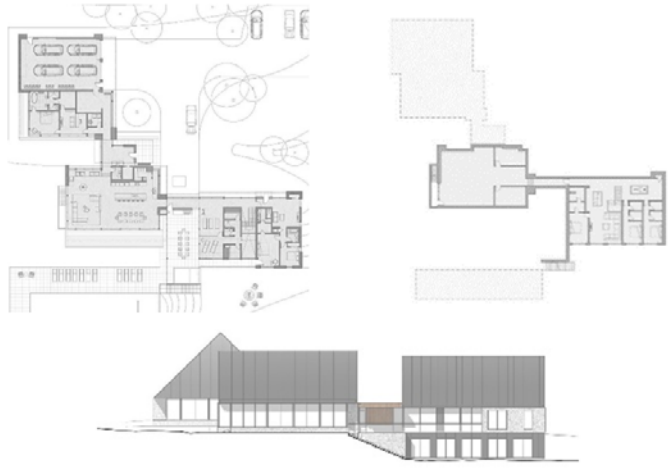

Şekil 7. Three Summits Residence Plan ve Kesit Çizimleri (Url 5)

Three Summits Residence esneklik parametresi üzerinden değerlendirildiğinde orta birim haricinde esnek, dönüştürülebilir mekânlar ile modülerliğe elverişli değildir. Ana yaşam alanı dışındaki diğer iki birimde bölücü duvarlar hareketsizdir. Odalarda mekânları dönüştürmek, birleştirmek ya da daha küçük birimlere ayırmak için herhangi bir hareketli bölücü panel ya da modüler eşyaların varlığı söz konusu değildir. Kapsadıkları alan özelinde de buna uygun değillerdir. Mekânlar birbirine adapte edilebilir değildir. Ortadaki yapı ise bölücü duvarlar olmaksızın geniş açıklığa sahip bir mekân olarak tasarlanmıştır. Her ne kadar bölücü, hareketli paneller olmasa da ihtiyaç duyulduğu takdirde bölünüp farklı birimlere dönüştürülebilecek büyüklükte alana sahiptir.

Sosyal etkileşim alanları üzerinden değerlendirildiğinde ise mekân içerisinde aile üyelerinin kullanımına hizmet edecek tek bir mutfak ve yemek alanı bulunmaktadır. Bu alan ayrıca ana yaşam alanıyla da birleştirilmiş durumdadır. Bu plan kurgusuyla ailenin temel gereksinimlerini karşılayabilmek için her gün aynı mekânda buluşması sağlanarak sosyal iletişim ve etkileşime olanak tanınmıştır. Bunun yanı sıra tüm yatak odalarının yer aldığı iki katlı birimde ise kullanıcılar özel mekânlarında kendilerine ait özel alanda vakit geçirseler bile sosyal etkileşimde

bulunmaları için fırsat yaratan, her iki katta ana yaşam alanına kıyasla daha küçük ölçekte yaşam mekânları bulunmaktadır. Yine bu iki katlı birimde birlikte masa tenisi, bilardo gibi oyunlarla iletişime geçebilecekleri oyun alanları bulunmaktadır.

Three Summits Residence, Erişim/ bağlantı parametresi için değerlendirildiğinde ise yapının tüm birimleri (bir birimin içerisindeki katlar da dahil olmak üzere) arasında hem mekânlar içerisinden hem de dışarıdaki avlu ve yürüyüş yolları vasıtasıyla erişim sağlanmaktadır. İki katlı birimin olduğu kısma bir asansör eklenmiş ve katlar arası erişime bir alternatif çözüm sunulmuştur. Ayrıca bu birimden havuz alanına erişim sağlanacağından asansör havuza erişime de hizmet etmektedir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde erişim ve bağlantının yeterli düzeyde sağlandığı görülmektedir.

Yapı mahremiyet parametresi için değerlendirildiğinde kullanıcıların yatak odaları özel mekânlarını oluşturmaktadır. Aile üyeleri ana yaşam mekânını kullanırken yatak odalarının yer aldığı kattaki küçük ortak kullanım alanlarında, bireysel olarak vakit geçirmek isteyen kullanıcılar için daha küçük ölçekte alanlar tasarlanmıştır. Bu durum kullanıcılar için kısmi mahremiyet sağlayabilecek düzeydedir. Bunun dışında yatak odaları geçirgen olmayan yüzeylerle tasarlanmış olup dışa açılım pencerelerle mahremiyet kontrolü sağlanabilecek şekildedir.

Güvenlik parametresine geldiğimizde ise; yapının oturduğu arazi göz önünde bulundurulduğunda ana giriş ile ortak yaşam alanını ve özel mekânları içinde barındıran birimler arasında 3-4 basamaklık kot farkının olduğu görülmektedir. Eğer orta konumdaki birimden havuz alanına ulaşmak istenirse yine bir dizi merdivenin inilmesi gerekmektedir ve başka bir alternatif kurgu oluşturulmamıştır. Eğer yaşlı ya da fiziksel kabiliyeti düşük olan kullanıcı garaj kısmından yapıya giriş yaparsa bu merdivenleri kullanmak zorundadır. Bu nedenle güvenlik her birim özelinde tam anlamıyla sağlanır nitelikte değildir.

Naples Street House Örneği

Konut 2023 yılında Avustralya, Melbourne'de Edition Office tarafından çok kuşaklı bir aile için tasarlanmıştır. Beton bir kaide üzerine inşa edilen Naples Street House, konut sahibinin üç nesilden ailesine ev sahipliği yapmaktadır. Evin kullanıcılarını ev sahibi çift, onların çocukları ve yaşlı ebeveynler (büyükanne ve büyük baba) oluşturmaktadır. Konut kübik bir forma sahip olup bina planının merkezinde yer alan avlu, mekânın yapı kurgusunun çıkış noktası niteliğindedir.

Konut kullanıcılarından ailenin en büyükleri için ikiz ana yatak odası süitleri evin zıt köşelerinde yer alır. Konut içerisindeki diğer mekânlar da merkezi avlu boyunca konumlanmaktadır. Mekânsal olarak bu, ev sakinlerine merkezi avluda dolaşırken yükselen ve alçalan çatı formunu döngüsel bir değişim olarak deneyimletmektedir (Url 6). Konutun içerisinde avlunun etrafını saran odalar ve koridorlar, avluya doğrudan komşu olanlarda ise tavandan tabana camlar yer almaktadır. Böylelikle manzarayla etkileşim sürekli kılınmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Naples Street House Yapı Görüntüleri. Avustralya, Melbourne, 2023. (Url 6)

Konutun içerisinde mutfak, yemek alanı ve yaşam alanı tek ve ortak kullanımlıdır. Naples Street House'un, iki tarafı sürgülü cam kapılarla çevrili büyük bir yaşam alanı, aile alanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Büyük ebeveynlerin yatak odası ortak yaşam alanıyla yan yanadır. Ana giriş koridorunda ailenin çocukları için iki yatak odası daha bulunmaktadır; bunlardan birinde özel banyo vardır (Şekil 9).

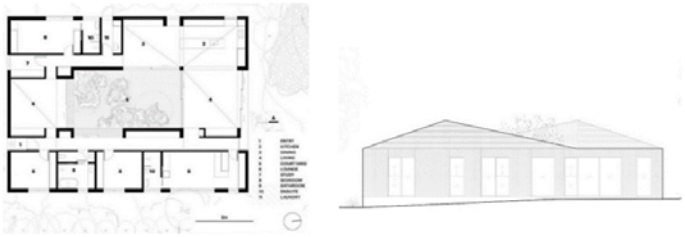

Şekil 9. Naples Street House Plan ve Cephe Çizimleri (Url 5)

Naples Street House esneklik parametresi üzerinden değerlendirildiğinde esnek, dönüştürülebilir mekânlar ile modülerliğe hizmet eden mobilyalar tasarımda kullanılmamıştır. Konuttaki bölücü duvarlar hareketsizdir. Odalarda mekânları dönüştürmek, birleştirmek ya da daha küçük birimlere ayırmak için herhangi bir hareketli bölücü panel ya da modüler eşyaların varlığı söz konusu değildir. Kapsadıkları alan özelinde de buna uygun değillerdir. Mekânlar birbirine adapte edilebilir nitelikte değildir.

Sosyal etkileşim alanları üzerinden değerlendirildiğinde ise konut içerisinde aile üyelerinin kullanımına hizmet edecek tek bir mutfak, yemek ve yaşam alanı bulunmaktadır. Bu üç alanın cephelerinden her biri cam malzemeden oluşturulmuş olup merkezi avluya komşudur. Kullanıcılar söz konusu mekânlarda temel gereksinimlerini giderirken birbirleriyle görsel etkileşimi şeffaf yüzeyler sayesinde sürdürebilmektedir. Ayrıca bu plan kurgusuyla ailenin temel gereksinimlerini karşılayabilmek için her gün aynı mekânda buluşması sağlanarak sosyal etkileşime olanak tanınmıştır.

Yapı mahremiyet parametresi üzerinden değerlendirildiğinde her bir kullanıcıya ait toplam dört yatak odası bulunmaktadır. Özellikle büyük ebeveynlerle ev sahibi çiftin yatak odalarının yapının plan düzleminde çapraz şekilde yerleştirilmesi görsel erişimi de engelleyen bir mahremiyet alanı yaratmaktadır. Fakat her bir kullanıcının dinlenme alanları dışında kendi kendine vakit geçirebileceği alternatif bir mekân bulunmamaktadır. Yatak odalarının dış mekânla etkileşimini en üst düzeyde sağlaması adına tek cephede tavandan tabana büyük pencereler kullanılmıştır. Bu etkileşim kullanılan perdelerle kontrollü hale getirilmiş dolayısıyla da mahremiyet sağlanmıştır.

Son olarak konut güvenlik parametresi için değerlendirildiğinde; kat planları içerisinde bir ya da birkaç basamaktan oluşan kot farklılıkları bulunmamaktadır. Tek kat plan çözümüyle tasarlanan yapı içerisinde erişim doğrudan sağlanabilmektedir. Ev içerisindeki mekânlar arası erişim avlu etrafını saran sirkülasyon koridorlarıyla kesintisiz sağlanmaktadır. Yaşlı ya da fiziksel yeterliliği düşük olan bireyler için güvenlik parametresi sağlanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışma, çok kuşaklı yaşam alanlarının tasarım ilkeleri bağlamında güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymaya çalışırken, bu tür alanların bireysel, ailevi ve toplumsal düzeyde sunduğu faydalara da dikkat çekmiştir. Çok kuşaklı yaşam alanları, yalnızca barınma ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, kuşaklar arası dayanışmayı ve toplumsal uyumu teşvik eden önemli bir sosyal yapı sunmaktadır. Özellikle çocukların sosyal ve duygusal gelişiminin desteklenmesi ve yaşlı bireylerin bakım ihtiyaçlarının karşılanması, bu yaşam alanlarının en belirgin faydaları arasında yer almaktadır.

Tasarım ilkeleri, bu yaşam alanlarının sürdürülebilirliğini ve etkinliğini artırmada merkezi bir rol oynamaktadır. Fiziksel mekân gereksinimleri, esneklik, sosyal etkileşim alanları, mahremiyet ve güvenlik gibi ilkeler, kullanıcıların günlük yaşamlarını kolaylaştıran ve yaşam kalitesini artıran önemli faktörlerdir.

Yapılan analizlerde kullanıcı isteği üzerine özel olarak tasarlanan ve bu nedenle kullanıcı gereksinimlerinin ön planda tutulduğu bu dört konutta; çalışma kapsamında belirlenen esneklik, fiziksel mekân gereksinimleri, sosyal etkileşim alanları, mahremiyet ve güvenlik parametrelerinin her birine dikkat edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Fakat en öne çıkan parametrelerin fiziksel mekân gereksinimleri, sosyal etkileşim alanları ve güvenlik parametresi olduğu saptanmıştır. Ez az dikkate alınan parametre ise esnekliktir. Mahremiyet parametresi daha çok herkesin uyuma işlevini gerçekleştirdiği yatak odasının varlığıyla sağlanmış gibi görünse de aslında tüm mekân içerisinde uyuma işlevi dışında kullanıcıların kendilerine ait özellikli (hobi odası, oyun alanı vb.) bir alanın varlığı göze çarpmamaktadır.

Esneklik, çok kuşaklı konut projelerinde kullanıcıların

değişen ihtiyaçlarına uyum sağlayabilen bir tasarım anlayışını ifade eder. Analize dahil edilen dört çok kuşaklı konut projesinden yalnızca 'Three Summits Residence' esneklik ve adaptasyon yeteneği ile öne çıkmaktadır. Bu projede mekânsal düzen, kullanıcı ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilebilecek bir sistem sunmaktadır. Diğer konut projelerinde esneklik parametresine rastlanmaması seçilen örneklemin esneklik-modülerlik odağında tasarlanmış projeleri kapsamamasıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla esneklik-modülerlik, çok kuşaklı konutların varlığını sağlayan zorunlu bir bileşen olmaktan ziyade, kullanıcı memnuniyetini ve kullanım ömrünü uzatan isteğe bağlı bir tasarım stratejisi olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede, esneklik parametresinin çok kuşaklı yapının temel işlevselliği üzerinde sınırlı bir etkisi olduğu; esas etkinin erişilebilirlik, mahremiyet, sosyal etkileşim ve güvenlik gibi diğer temel parametrelerde ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Ancak ileride esneklik-modülerlik odağında geliştirilmiş projelerin incelenmesi, bu parametrenin kullanıcı deneyimine katkısını daha net ortaya koyabilir.

Tablo 2. Analizi Yapılan Konutların Genel Değerlendirmesi

			Song House	Stacked House	Three Summits Residence	Naples Street House
Esneklik	*Modülerlik*					
	Hareketlilik					
	Adaptasyon				✓	
Fiziksel mekân gereksinimleri	*Mekânlar arası işlevsel yakınlık*		✓	✓	✓	✓
	Mekânsal boyut yeterliliği		✓	✓	✓	✓
Sosyal Etkileşim Alanları	*Karşılaşma alanlarının varlığı*		✓	✓	✓	✓
	Ortak yaşam alanı tektir		✓			✓
Mahremiyet	*Açıklık*					
	Kapalılık		✓	✓	✓	✓
	Geçirgenlik					
Güvenlik	*Kot farklılıkları*	*Yatay erişim*			✓	✓
		Düşey erişim	✓	✓	✓	✓

Fiziksel mekân gereksinimleri, mekânlar arası işlevsel yakınlık ve mekânsal boyut yeterliliği açısından incelenmiştir. Tüm projelerde hem işlevsel yakınlık hem de mekânsal boyut yeterliliği sağlanmıştır. Örneğin, Song House ve Stacked House projelerinde, kullanıcıların günlük yaşamda ihtiyaç duyabileceği alanlar arasındaki mesafeler en aza indirilmiştir. Bu durum, yaşlı bireylerin ve çocukların günlük ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilmesini mümkün kılmaktadır.

Çok kuşaklı yaşam alanlarında sosyal etkileşim, kullanıcıların bir araya gelmesini teşvik eden karşılaşma alanlarının varlığıyla desteklenebilir. Tüm projelerde, karşılaşma alanlarının bulunduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, Naples Street House, ortak yaşam alanlarını stratejik olarak tasarlayarak farklı kuşaklar arasındaki etkileşimi artırmayı başarmıştır. Bununla birlikte, Song House ve Naples Street House projelerinde ortak yaşam alanının tek bir mekânda yoğunlaşması, sosyal etkileşim açısından hem bir avantaj hem de sınırlama yaratmaktadır.

Mahremiyet, açıklık, kapalılık ve geçirgenlik dengesiyle sağlanabilir. Tüm projelerde kapalılığın önemli bir tasarım unsuru olarak ele alındığı görülmektedir. Özellikle Stacked House ve Three Summits Residence, bireylerin özel alanlarını korumalarını sağlayan mekânsal düzenlemeler içermektedir. Ancak açıklık ve geçirgenlik açısından herhangi bir yenilikçi yaklaşıma rastlanmamıştır.

Güvenlik, çok kuşaklı yaşam alanlarında özellikle çocuklar ve yaşlı bireyler için kritik bir öneme sahiptir. Analiz edilen projelerden Three Summits Residence ve Naples Street House, düşey ve yatay erişim kolaylığı sağlayarak kullanıcıların güvenliğini artırmayı başarmıştır. Örneğin, Naples Street House projesi, yatay erişim olanaklarıyla yaşlı bireylerin hareketlerini kolaylaştırırken, düşey erişim de çocukların güvenliğini sağlamaya yönelik olarak düşünülmüştür.

Analiz bulguları, çok kuşaklı konut tasarımında tüm parametrelerin bir arada ele alınması gerektiğini göstermektedir. Ancak kullanıcı memnuniyeti ve yaşam kalitesi bakımından erişilebilirlik ve güvenlik en yüksek önceliğe sahiptir; sosyal etkileşim ve mahremiyet ise tasarım dengesi sağlandığında anlam kazanır. Esneklik ise tamamlayıcı, kullanım ömrünü uzatan bir strateji olarak konumlanmalıdır. Çalışmadan elde edilen beş temel tasarım parametresine (erişilebilirlik, güvenlik, mahremiyet, sosyal etkileşim, esneklik) dayalı olarak önerilen kılavuz ilkeler şunlardır:

1. Yatay ve dikey dolaşım şemaları netleştirilmeli, yaşlı ve çocuk kullanıcılar için eşik ve kot farklılıkları en aza indirgenmeli.
2. Ortak kullanım alanları, küçük ölçekli karşılaşma hücreleriyle çeşitlendirilmeli.
3. Konut birimlerinde kullanıcıya özel "çekirdek odalar" tasarlanarak mahremiyet güvence altına alınmalı.
4. Esnek bölme ve modüler mobilya sistemleri, ihtiyaç değişimine hızlı cevap verecek şekilde yerleştirilmeli.

Çalışma dört örnek proje ile sınırlıdır; özellikle esneklik-modülerlik ağırlıklı tasarım örneklerini içermemesi, elde edilen bulguların genellenebilirliğini kısmen sınırlamaktadır. Ancak gelecek çalışmalarda, esneklik odaklı projelerin incelenmesiyle, modüler tasarımın uzun vadeli kullanıcı memnuniyeti üzerindeki etkisi değerlendirilebilir. Ayrıca kültürel farklılıkların mahremiyet ve sosyal etkileşim parametrelerini nasıl dönüştürdüğü, nitel mülakat ve etnografik çalışmalar ile derinleştirilebilir. Ayrıca dijital simülasyon ortamlarında kullanıcı davranışı çalışmalarıyla yeni model önerileri test edilebilir.

Bu çalışma, çok kuşaklı konut tasarımında kullanıcı gereksinimlerine dayalı beş temel parametre önermiştir. Elde edilen bulgular, erişilebilirlik ve güvenliğin mekânsal yerleşimde birincil öncelik taşıdığını; sosyal etkileşim ve mahremiyetin, mekânsal denge ve kullanıcı profiline göre kurgulanması gerektiğini; esnekliğin ise kullanım süresini uzatan tamamlayıcı bir strateji olduğunu göstermiştir. Mimari uygulamalara yönelik kılavuz ilkeler aracılığıyla, hem iç mimarlık pratiğinde hem de kentsel konut politikalarında daha insan merkezli, sürdürülebilir ve kullanıcı odaklı çözümler geliştirilebilir. Gelecek çalışmalarda esneklik-modülerlik odaklı projelerin ve kültürel etkilerin derinlemesine araştırılması, bu parametrelerin geçerlilik alanını genişletecektir.

KAYNAKÇA

Aging, N. C. (2024). How intergenerational connections can ease loneliness in older adults. https://www.ncoa.org/article/how-intergenerational-connections-can-ease-loneliness-in-older-adults. Erişim: 15.05.2025.

Asadpour, H., Razmara, M., Heidairi, A. A., & Taghipour, M. (2022). Privacy, patterns, and factors in urban open spaces (Case study: Jannat Park in Shiraz City). *Megaron*, 17(2), 195-208. https://doi.org/10.14744/MEGARON.2022.98965.

Bank, C. (2024). Advantages of multigenerational living. https://www.commercebank.com/personal/ideas-and-

tips/2024/advantages-of-multigenerational-living . Erişim 15.05.2025.

Baskoro, A. A., Prasetyoputra, P., Katherina, L. K., Prasojo, A. P. S., & Pitaloka, A. A. (2024). Understanding the Resilience of Garment Workers' Families Through a Mixed-Method Approach: Surviving the Economic Hardship During the Covid-19 Pandemic in Indonesia. *Social Indicators Research*, *175*(3), 1099-1130.

Bayazıt, N. (1982). *Tasarlama teori ve metotları: Planlamaya ve tasarlamaya katılma*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.

Bozkurt, G. (2013). 19. yy da Osmanlı konut mimarisinde iç mekân kurgusunun Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, *62*(2), 37-70.

Buğday, H. (1991). Endüstrileşmiş toplu konutta farklı kullanıcı gereksinmelerini karşılayıcı çözümler doğrultusunda bir mimari tasarım araştırması. Master's thesis, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ching, F. (2002). *Mimarlık biçim, mekân & düzen*. Gizem Parlak, (Çev.). İstanbul: Nobel Yayınları.

Choi, K. H., & Ramaj, S. (2024). Living arrangements and housing affordability issues of young adults in Canada: Differences by nativity status. *Canadian Review of Sociology/ Revue canadienne de sociologie*, *61*(1), 46-66.

Dove, C. (2020). *Radical Housing: Designing multi-generational and co-living housing for all*. RIBA publishing.

Durrett, C., McCamant, K. (2011). *Creating cohousing: Building sustainable communities*. New Society Publishers.

Dülgeroğlu, Y., Aydınlı, S., Yılmaz, Z., Pulat, G., Özgünler, M. (1996). Toplu konutlarda nitelik sorunu. *Konut Araştırmaları Dizisi*, 4, 1-2.

Freeman, C., Buttery, Y., & van Heezik, Y. (2021). Complexity and flexibility: Interviews with three-generation families in their homes. *Qualitative Research*, *21*(4), 531-549.

Gratton, L., Scott, A. (2021). *The 100-year life: Living and working in an age of longevity*. Bloomsbury Publishing.

Gül, B. (1993). Kullanıcı-çevre uyum probleminin tasarım sürecinde çözümlenmesi. Yüksek lisans tezi. İTÜ Fen

Bilimleri Enstitüsü.

Harvey, H., Dunifon, R. (2023). Why mothers double up: The role of demographic, economic, and family characteristics. *Journal of Marriage and Family*, *85*(3), 845-868.

He, W., Jia, S. (2024). Exploring multigenerational co-residence in the United States. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, *17*(2), 517-538.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage Publications. doi:https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00184-5

Kalınkara, V. (2010). Yaşlı bireyler için yaşam çevresinin ergonomik tasarımı. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 3(1), 54-64.

Kavaz Altun, İ. (2023). Kamusal iç mekanda aktif yaşlı bireylerin sosyalleşmesini destekleyecek mekan tasarım parametreleri: AVM örneği. Doktora Tezi. H.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Klanten, R., Stuhler, E., Plockova, J. (Eds.). (2021). *Come together: The architecture of multigenerational living*. Gestalten.

Kuban, D. (1995). Hayatlı Türk evi. *Eren Yayıncılık, İstanbul, s*, *29*.

Lang, J. (1987). *Creating architectural theory. The role of the behavioral sciences in environmental design*. New

York.: Van Nostrand Reinhold Company.

Lino, Y., Igarashi, Y., & Yamagishi, A. (2005). Study on the improvement of environmental humidity in houses for the elderly: Part 1-Actual conditions of daily behavior and thermal environment. *Environmental Ergonomics*, 3, 231-238. https://doi.org/10.1016/S1572-347X(05)80038-2

Maslow, A. (1943). A theory of human motivation. Psychological review, 50(4) 370-396.

Niederhaus, S. G., Graham, J. L. (2013). *All in the family: A practical guide to successful multigenerational living*. Rowman & Littlefield.

Önder, D. (1995). Kent otellerinde mekânsal kademelenmenin değerlendirilmesi için bir yöntem. İstanbul: Yıldız

Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Porshansky, H., Fabian, A., Kaminof, R. (1983). Place identity: Physical world and socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1): 57-83.

Sarco, A. (2013). Building a home for multiple generations. https://www.sarcoarchitects.com/building-a-home-for-multiple-generations. Erişim 14.05.2024.

Scheckler, S. (2023). Household Composition Under Strain: Regional Unemployment Rates and the Older American Housing Decision. *Journal of Aging & Social Policy*, *35*(2), 125-153.

Shaweesh, M. (2024). Multigenerational living: the housing experience of Lebanese Australian families. *Australian Geographer*, *55*(1), 137-156.

Shin, S. (2012). Planning for a multi-generational future: policies, regulations, and designs for multi-generational

housing in the United State. Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology.

Sıramkaya, S. (2015). Mekân konfigürasyonunun sosyal etkileşime olan etkisinin fakülte binalarında sentaktik

analizi. Doktora Tezi. Selçuk Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Şener, H. (1977). Geleneksel konutların onarım yenileme çalışmalarına ihtiyaçsal değerlendirme yolu ile bir

yaklaşım. Doktora Tezi. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

Taşçı, C., Baran, A. (2023). Yaşlanmanın Geleceği ve Yapı-Birey İlişkiselliği Çerçevesinde Yaşlılarda Yaşam Politikasının Önemi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 16(1), 34-48.

Xiu, D., Dyar, C., Pereira, G. F., Vaux, D. (2024). Multigenerational Living: Designing for Chinese Immigrant Families in the United States. *The International Journal of Architectonic, Spatial, and Environmental Design*, *19*(1), 143.

Zorlu, T. (2017). Yaşlılar için konutta iç mekan tasarımı ve ergonomi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 40-53.

Zorlu, T. ve Keskin, K. (2017). Kültür-Konut Etkileşiminde Mahremiyet Olgusu: Geleneksel Urfa- Akçaabat/Ortamahalle Evleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Online Journal of Art & Design*, 5(2), 72-89.

Url 1 - TUİK (2025). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194 adresinden 17.05.2025 tarihinde erişilmiştir.

Url 2 - Porjazoski, P., Blazanin, L., Porjazoski, M., & Chittleborough, R. (2019). *Multi-generational housing: Solving housing affordability and aged care in one.* Bent Architecture: https://www.bentarchitecture.com.au/articles/2019/multi-generational-housing-solving-housing-affordability-and-aged-care-in-one adresinden 14.01.2025 tarihinde erişilmiştir.

Url 3 - Han, S. (2019). *AZL Architects wraps wheelchair ramp around multi-generational house*. Dezeen: https://www.dezeen.com/2019/07/08/song-house-azl-architects-elderly-multi-generational-family-home-nansong-china/ adresinden 14.01.2025 tarihinde erişilmiştir.

Url 4 - Ghisleni, C. (2024). *Inter-generational homes: Addressing diverse needs under one roof.* ArchDaily: https://www.archdaily.com/1011354/inter-generational-homes-addressing-diverse-needs-under-one-roof adresinden 14.01.2025 tarihinde erişilmiştir.

Url 5 - Pintos, P. (2023). *Three summits residence/NÓS.* ArchDaily: https://www.archdaily.com/997023/three-summits-residence-n-s adresinden 14.01.2025 tarihinde erişilmiştir.

Url 6 - Abdel, H. (2025). *Naples street house / Edition office.* ArchDaily: https://www.archdaily.com/1018983/naples-street-house-edition-office adresinden 14.01.2025 tarihinde erişilmiştir.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ WEB SİTESİNİN KENTSEL HİZMET SUNUMU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF THE HATAY METROPOLITAN MUNICIPALITY WEBSITE IN THE CONTEXT OF URBAN SERVICE PROVISION

Burak KARAOĞLAN

97

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1687-1711
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1660120

Geliş Recieved: **18.03.2025**
Kabul Accepted: **20.09.2025**

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ WEB SİTESİNİN KENTSEL HİZMET SUNUMU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF THE HATAY METROPOLITAN MUNICIPALITY WEBSITE IN THE CONTEXT OF URBAN SERVICE PROVISION

Burak KARAOĞLAN [1]

Anahtar Kelimeler:
Hatay Büyükşehir Belediyesi
Kentsel Hizmetler
Çevrimiçi Platformlar
Kullanıcı Odaklılık

Keywords:
Hatay Metropolitan Municipality
Urban Services
Online Platforms
User Orientation

ÖZ

Bu çalışma, Hatay Büyükşehir Belediyesi (HBB) web sitesini, kentsel hizmetlerin çevrimiçi platformlar aracılığıyla sunumu bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Yerel yönetimlerde dijitalleşmenin artan stratejik rolü ve afet sonrası süreçlerde çevrimiçi hizmetlerin kritik önemi, HBB'nin dijital hizmet sunumunu önemli bir araştırma alanı haline getirmektedir. Araştırmada, HBB web sitesinde ulaşım, atık yönetimi, enerji yönetimi, afet yönetimi, sağlık hizmetleri ve çevre yönetimi gibi temel kentsel hizmet alanları değerlendirilmiştir. İncelemede betimsel analiz ve nitel içerik analizi teknikleri kullanılarak web sitesi sayfaları, içerik kategorizasyonu ve kullanıcıya sunulan dijital araçlar sistematik biçimde analiz edilmiştir. Çalışmanın odak noktaları; sitenin işlevselliği, erişilebilirliği, kullanıcı ihtiyaçlarına yanıt verme kapasitesi ve vatandaş katılımını teşvik eden mekanizmalardır. Bulgular, HBB web sitesinin toplu taşıma hizmetlerinde Türkiye ortalamasının üzerinde bir performans sergilediğini; buna karşın afet yönetimi, sağlık ve çevre yönetimi gibi kritik alanlarda belirgin yetersizlikler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında afet yönetimine ilişkin dijital altyapı eksiklikleri, çevrimiçi platformların kriz yönetimi ve toplumsal dayanıklılıktaki vazgeçilmez rolünü göstermektedir. Sonuç olarak, araştırma bulguları HBB'nin güçlü yönlerinin toplu taşımada yoğunlaştığını, kritik alanlarda ise gelişime ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymakta; bu durum yerel yönetimlerde sürdürülebilir dijital dönüşüm ve vatandaş merkezli hizmet anlayışı için önemli bir referans sunmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine the website of Hatay Metropolitan Municipality (HBB) in the context of urban service delivery via online platforms. The increasing strategic role of digitalization in local governments and the critical importance of online services in post-disaster processes make HBB's digital service delivery an important research area. This study evaluated key urban service areas such as transportation, waste management, energy management, disaster management, healthcare services, and environmental management on the HBB website. Using descriptive analysis and qualitative content analysis techniques, the website pages, content categorization, and the digital tools offered to users were systematically analyzed. The focus of the study is on the website's functionality, accessibility, responsiveness to user needs, and mechanisms that encourage citizen participation. The findings reveal that the HBB website performs above the national average in public transportation services, while exhibiting significant deficiencies in critical areas such as disaster management, healthcare, and environmental management. In particular, the deficiencies in digital infrastructure related to disaster management following earthquakes in Kahramanmaraş on February 6, 2023, demonstrate the indispensable role of online platforms in crisis management and societal resilience. In conclusion, the research findings reveal that HBB's strengths are concentrated in public transportation, while development is needed in critical areas; this provides an important reference for sustainable digital transformation and citizen-centered service approach in local governments.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü-Adalet Programı, burakkaraoglan@ardahan.edu.tr, Orcid No. https://orcid.org/0000-0001-9975-9217.

Alıntılamak için/Cite as: Karaoğlan B. (2025) Hatay Büyükşehir Belediyesi Web Sitesinin Kentsel Hizmet Sunumu Bağlamında Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1687-1711

GİRİŞ

Günümüzde yerel yönetimler, dijitalleşme sürecinin bir parçası olarak vatandaşlara sundukları hizmetlerin kalitesini artırmak ve hizmet sunumunu daha erişilebilir hale getirmek için dijital platformları giderek daha fazla kullanmaktadır. Belediyeler, geniş bir yelpazeye yayılan kentsel hizmetleri vatandaşlara etkin bir şekilde ulaştırma görevini üstlenmekte olup bu süreci desteklemek amacıyla web siteleri ve diğer çevrimiçi araçlardan yararlanmaktadır. Ulaşım, atık yönetimi, enerji yönetimi, afet yönetimi, sağlık hizmetleri ve çevre yönetimi gibi temel kentsel hizmetler, yerel yönetimlerin sorumluluk alanları ötesinde toplumun sürdürülebilir kalkınma hedeflerini destekleyen kritik alanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, belediye web siteleri yalnızca bilgi sunan bir araç olmaktan öte, bu hizmetlerin etkin bir şekilde yönetildiği ve vatandaşların aktif katılımının sağlandığı bir platform olarak düşünülmelidir.

Kentsel hizmetlerin dijital platformlar aracılığıyla sunulması, yalnızca hizmetlerin daha hızlı ve verimli bir şekilde iletilmesine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda vatandaşların ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasına, yönetim süreçlerine şeffaflığın kazandırılmasına ve yerel yönetimlerin hesap verebilirliğinin artırılmasına da olanak tanır. Ancak, dijital platformların bu potansiyelini gerçekleştirebilmesi için kullanıcı odaklı bir tasarım, işlevsellik ve kolay erişim gibi kriterlerin öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir. Bu tür platformların iyi tasarlanmış olmaması durumunda, sunulan hizmetler amacına ulaşamayabilir ve vatandaşlar tarafından yeterince benimsenmeyebilir. Yerel yönetimlerin hizmet sunumunda başarısız olmaması için bu platformların, yalnızca teknik altyapı değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve yönetsel faktörleri göz önünde bulunduran bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması gerekmektedir. Kullanıcı odaklı tasarıdan uzak olan platformlar, hizmetlerin yeterince etkin sunulamamasına ve vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersizliklere yol açabilmektedir. Bu durum, dijital platformların kullanımında ortaya çıkan fırsatların tam anlamıyla değerlendirilemediğini göstermekte ve iyileştirme gereksinimlerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle web sitelerinin, belediyelerin hizmet sunumunda oynadığı rol, yalnızca teknik altyapıdan ibaret değildir.

Özellikle e-belediyecilik uygulamaları ile akıllı şehir sistemleri, yerel yönetimlerin hizmet sunumunda hız, erişilebilirlik ve şeffaflık gibi temel ilkelerin güçlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu çerçevede belediye web siteleri, çevrimiçi başvuru, ödeme işlemleri, afet anında bilgi akışı ve şehir planlama verilerine erişim gibi işlevleri bir arada sunarak hem idari süreçlerin etkinliğini artırmakta hem de vatandaşların yerel hizmetlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Özellikle afet sonrası dönemlerde dijital platformların etkin ve kesintisiz kullanımı, kurumsal koordinasyonun sağlanması ve toplumsal ihtiyaçların zamanında karşılanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla belediye web sitelerinin, e-belediyecilik uygulamaları ve akıllı şehir teknolojileri ile bütünleşik biçimde geliştirilmesi, çağdaş yerel yönetim anlayışının stratejik gereklilikleri arasında değerlendirilmektedir.

Türkiye'deki yerel yönetimlerin dijital hizmet sunumuna ilişkin literatür, erişim kısıtlılıkları, teknik altyapı eksiklikleri, kullanıcı deneyimi sorunları ve şeffaflık yetersizliklerini temel problemler olarak tanımlamaktadır (OECD, 2022). Bu sorunlar, dijital platformların afet sonrası süreçlerde kritik rol üstlendiği Hatay gibi illerde daha görünür hale gelmektedir. Özellikle 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin çevrimiçi hizmet kanalları, afet bilgisi paylaşımı ve yardım başvuruları için yoğun biçimde kullanılmış; ancak altyapı yetersizlikleri, yüksek trafik karşısında sistemlerin yavaşlaması ve kullanıcı odaklı tasarım eksiklikleri, hizmetlerin etkinliğini sınırlamıştır. Benzer bulgular, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD, 2023) ve yerel yönetim dijitalleşmesi üzerine yapılan çalışmalarda da raporlanmıştır. Ayrıca, düşük dijital okuryazarlık seviyesine sahip kesimlerin platformları kullanmakta zorlanması, hizmetlere erişimde dijital eşitsizlik sorununu derinleştirmiştir.

Diğer yandan Türkiye'de e-belediyecilik sistemlerinin başarısız olmasına yol açan temel engeller olarak teknik altyapı eksiklikleri (İncekara ve Çetinkaya Bozkurt, 2024), kullanıcı deneyimi sorunları ve dijital okuryazarlık düzeyine yönelik yetersizlikler (Varnalı, 2025) sıkça vurgulanmaktadır. Ayrıca, interaktif yapı ve yerel

demokrasi ile ilişkilendirmede yaşanan eksikler (Kıraç ve Boyalı, 2024), şeffaflık ve katılımcılığın gelişmesini sınırlarken; akıllı kent teknolojilerinin entegrasyonunda ortaya çıkan büyük veri ve IoT altyapısı sorunları (Şen, 2023), dijital hizmetlerin etkinliğini azaltmaktadır. OECD (2022) raporu da kurumsal kapasite, dijital beceriler ve veri kullanım stratejileri gibi alanlarda yerel yönetimlerin iyileştirmeye açık olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin dijital hizmetlerinin sadece teknik altyapı boyutunda değil, erişim kolaylığı, kullanıcı deneyimi, şeffaflık, katılımcılık ve stratejik veri yönetimi eksenlerinde de bütüncül olarak güçlendirilmesi gerekmektedir.

Hatay Büyükşehir Belediyesi (HBB), kentsel hizmetlerini geniş bir alan yelpazesinde sunan bir yerel yönetim olarak, Türkiye'nin dijitalleşme sürecindeki belediyelerine önemli bir örnek teşkil etmektedir. Hatay'ın coğrafi ve sosyoekonomik özellikleri göz önüne alındığında, belediye hizmetlerinin çeşitliliği ve etkinliği büyük önem taşımaktadır. Özellikle deprem ve diğer doğal afetlerle mücadele gibi kritik alanlarda, afet yönetimi ve dayanıklılık artırıcı hizmetlerin etkin bir şekilde sunulması zorunludur. Buna ek olarak, çevre yönetimi ve enerji tasarrufu gibi sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen hizmetlerin dijital platformlar üzerinden erişilebilir kılınması, vatandaşların bu konulara olan farkındalığını artırmak ve katılımını sağlamak için güçlü bir araç sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, HBB web sitesini, yukarıda belirtilen kentsel hizmet alanlarında sunduğu hizmetlerin işlevselliği ve erişilebilirliği açısından değerlendirmektir. Çalışma, HBB web sitesinin teknik yeterliliklerini analiz etmenin ötesinde, sunulan hizmetlerin etkinliği, vatandaşların bu hizmetlere erişim ve kullanım deneyimleri ile hizmetlerin yerel ihtiyaçlara uygunluğu gibi konuları kapsamaktadır. Web sitesinin mevcut durumu, kentsel hizmetlerin daha etkin bir şekilde sunulması için iyileştirilmesi gereken alanları tespit etmek amacıyla derinlemesine incelenecek, mevcut sistemin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konacaktır. Bu bağlamda çalışma, yalnızca HBB özelinde değil, benzer yerel yönetimlerdeki dijital hizmetlerin geliştirilmesine dair genel çıkarımlar yapmayı hedeflemektedir.

HBB web sitesinin kentsel hizmet sunumu bağlamında değerlendirilmesi, literatürde doğrudan bu konuyu ele alan kapsamlı bir çalışma bulunmaması nedeniyle önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Mevcut araştırmalar, belediye web sitelerinin belirli yönlerine odaklanmış olsa da kentsel hizmetlerin sunumu açısından bütüncül bir değerlendirme sunan bir çalışma yapılmamıştır. Ayrıca belediye web sitelerine yönelik mevcut araştırmalar daha çok teknik altyapıya odaklanmakta, ancak kullanıcı deneyimi, hizmet erişilebilirliği ve yerel bağlam bütüncül biçimde analiz edilmemektedir.

Literatürde belediye web sitelerinin işlevselliği, teknik altyapısı ve kullanıcı deneyimi üzerine pek çok çalışma bulunmakla birlikte, kullanıcı katılımı ve dijital etkileşim boyutları genellikle yeterince ele alınmamıştır. Mevcut araştırmalar daha çok erişim ve performans sorunlarına odaklanırken, vatandaşların aktif katılımını destekleyen mekanizmalar ihmal edilmektedir. Bu çalışmada, Hatay Büyükşehir Belediyesi web sitesi örneğinde hem teknik altyapı hem de kullanıcı katılımı ve dijital etkileşim boyutları birlikte incelenerek literatürdeki bu eksiklik giderilmekte; böylece dijital belediyecilikte bütüncül bir değerlendirme ve geliştirme önerileri sunulmaktadır. Bu araştırma, belediye web sitelerinin etkinliği, vatandaşlara sağladığı faydalar ve iyileştirilmesi gereken alanlar konusunda özgün bir katkı sağlayarak gelecekteki çalışmalar için bir temel oluşturacaktır. Nitekim Türkiye'deki belediyelerin dijitalleşme süreçleri ve bu süreçlerin kentsel hizmet sunumuna etkisi üzerine yapılan çalışmalar genellikle büyükşehirler veya metropol bölgelerine odaklanmaktadır. Hatay da 6360 sayılı kanunun verdiği yetki ile 2014 yılında il mülki sınırlarında büyükşehir statüsüne geçiş yapmıştır; ancak Hatay gibi hem tarihi ve kültürel zenginliklere sahip hem de stratejik konumu itibarıyla önemli bir şehirde, yerel yönetimlerin dijitalleşme düzeyi ve bu dijitalleşmenin kentsel hizmet sunumuna etkisi üzerine araştırma yapılmamış olması, bu konuda bir eksiklik yaratmaktadır. Bu bağlamda, HBB web sitesinin kapsamlı bir analizinin yapılması hem Hatay özelinde yerel yönetimlerin dijital hizmet sunumundaki başarılarını ve eksiklerini değerlendirmek hem de diğer orta ölçekli belediyelere örnek teşkil etmek açısından değerli bir katkı sunabilir. Bu araştırmanın Hatay özelinde literatürdeki genel dijitalleşme çalışmalarında bir referans

noktası oluşturması ve diğer belediyelerin bu alandaki iyileştirme çabalarına rehberlik etme potansiyelinin olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın önemi hem yerel yönetimlerin dijitalleşme süreçlerine hem de kentsel hizmet sunumunun dönüşümüne ilişkin politika yapıcılar ve uygulayıcılar için yol gösterici bir çerçeve sunmasında yatmaktadır. Özellikle afet yönetimi, sağlık hizmetleri ve çevre yönetimi gibi kritik öneme sahip alanlarda sunulan hizmetlerin dijitalleşmesi, vatandaşların temel ihtiyaçlara hızlı bir şekilde erişimini sağlamanın yanı sıra bu alanlarda sürdürülebilirlik ve etkinlik hedeflerini destekleyecek bir zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, web sitesinin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkacak öneriler, HBB'nin dijital hizmet sunumunda ulusal ve uluslararası düzeyde bir model oluşturmasına katkıda bulunabilir. Çalışmanın sonunda elde edilen bulguların HBB ve benzer yapıdaki yerel yönetimlerin dijital dönüşüm süreçlerine katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu kapsamda çalışma, kentsel hizmetlerin dijital platformlar üzerinden sunumunu vatandaşlar ve yerel yönetimler için taşıdığı önemi vurgulamakta; HBB örneği üzerinden bu sürecin etkinliğini artırmaya yönelik somut bulgular ve öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede araştırma aşağıdaki şu tip sorulara yanıt aramaktadır:

-Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin resmi web sitesi, temel kentsel hizmetleri ne ölçüde işlevsel, erişilebilir ve kullanıcı dostu bir biçimde sunmaktadır?

-Mevcut web sitesi yapısı, vatandaş katılımını, dijital etkileşimi ve yerel demokrasi süreçlerini ne ölçüde desteklemektedir?

-Web sitesinin teknik altyapısı ve bilgi mimarisi, yüksek talep dönemlerinde (örneğin afet sonrası süreçlerde) hizmet sürekliliğini sağlama açısından ne kadar yeterlidir?

-Hatay Büyükşehir Belediyesi web sitesi, e-belediyecilik uygulamaları ne derece entegre çalışmakta ve bu entegrasyon kentsel hizmetlerin etkinliğine nasıl yansımaktadır?

Bu çalışma, beş aşamalı bir yapıda ilerlemektedir. İlk aşamada, web sitelerinin kentsel hizmet sunumundaki rolü ve önemi teorik çerçeve kapsamında ele alınmıştır. İkinci aşamada, araştırmanın yöntemi detaylandırılmıştır. Üçüncü aşamada, Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal tarihçesine değinilerek kurumun yapısı ve gelişimi incelenmiştir. Dördüncü aşamada ise belediyeye ait güncel bilgiler sunulmuş, ardından Hatay Büyükşehir Belediyesi web sitesinin genel görünümü ve site üzerinden sunulan öne çıkan kentsel hizmetler analiz edilmiştir. Beşinci aşamada, kentsel hizmetler bağlamında web sitesinin mevcut durumu değerlendirilmiş ve bu doğrultuda iyileştirme önerileri geliştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ışığında politika önerilerine yer verilmiştir.

WEB SİTELERİNİN KENTSEL HİZMET SUNUMUYLA İLİŞKİSİ

Hill vd. (1998), White ve Raman (1999), çalışmalarında, web sitelerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırdığı ve web sitelerinin sadece tanıtım aracı olmanın ötesinde, kurumsal bir araç olarak kamusal alanda önemli işlevleri üstlendiğini vurgulamışlardır. Yine Hill vd. e-belediyecilik uygulamalarının erken dönem modellerini ortaya koymuş ve dijital platformların yerel hizmetlerde kullanım potansiyelini vurgulamıştır. Ancak, bu çalışmalar teknolojinin hızla geliştiği günümüz bağlamında kullanıcı deneyimi ve altyapı sorunlarına dair güncel değerlendirmeler içermemektedir. Ayrıca teknolojik altyapı ve kullanıcı deneyimi gibi performans kriterlerine yönelik analizlere yer verilmemiştir. Bu nedenle, mevcut çalışma, güncel teknolojik gelişmeler ve afet sonrası dijital hizmetlerin önemi ışığında Hill vd.'nin ortaya koyduğu temel çerçeveyi güncelleyerek yeni bir perspektif sunmaktadır. Ilgın ve Ulupınar'ın (2020) vurguladığı gibi, web siteleri dijital iletişimin gelişmesiyle hem özel sektörde hem de kamu alanında yaygınlaşmıştır. Nitekim kamu kurumları, web siteleri hizmetlerini tanıtmak, hedeflerini paylaşmak, etkinliklerini duyurmak ve önemli bilgilendirmeler yapmak için web sitelerini temel bir araç olarak kullanmaktadır. Bu durum, web sitelerinin kamu kurumları için önemli bir halkla ilişkiler platformu haline geldiğini göstermektedir.

Günümüzde yerel yönetimlerin görevlerini etkili bir şekilde yerine getirebilmesi, dijital dönüşüme odaklanmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, belediyelerin bilgiyi etkin şekilde kullanması, verileri yönetmesi ve ürettikleri verileri kamuoyuyla paylaşması, dijital dönüşüm sürecinde kritik bir öneme sahiptir (Bojang ve Bwando, 2018). Literatürde Moon (2002), Pina vd. (2007) ve Torres vd. (2006) gibi araştırmalar, belediyelerin dijitalleşme süreçlerinde önceliğin genellikle teknik altyapı gereksinimi düşük ve hızlı sonuç alınabilecek alanlara verildiğini; buna karşın sosyal etkileşim, paydaş iş birliği ve yüksek koordinasyon gerektiren hizmetlerin görece ihmal edildiğini vurgulamaktadır.

Kamu hizmetlerinin çevrimiçi sunumunu içeren web siteleri, e-devlet uygulamaları ile birlikte e-bilgi, e-işlem ve e-katılım gibi kavramların kesişim noktasını oluşturur (Manoharan ve Ingrams, 2018, s.57). Belediyeler de yerel kamu hizmetlerini e-belediye ve benzeri uygulamaları aracılığıyla dijital web siteleri ortamında sunmaktadır. Geleneksel hizmet anlayışını tamamlayan bu uygulamalar, yerel yönetimlerde kaynak ve bütçe yönetimi, insan kaynağı optimizasyonu, bilgi yönetimi ve şeffaflık gibi alanlarda önemli faydalar sağlamaktadır (Bayona ve Marales, 2017, s.49-50). Henden'e (2004) göre, web teknolojileri belediyelere performans yönetimi, halkla ilişkiler, katılımcı yönetim, toplumsal sorumluluk ve erişim, hizmet ile ticaret gibi alanlarda yeni fırsatlar ve olanaklar sunmaktadır. Moon (2002) ise web sitelerinin kentsel hizmet sunumundaki rolüne farklı bir açıdan yaklaşmış ve belediyelerin büyüklüğünün bu bağlamda etkili olduğunu ifade etmiştir. Araştırmasında, belediye web sitesi uygulamalarının gelişmişliği ile belediye nüfusu arasında bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Nüfusun yoğun olduğu belediyelerde, e-belediye web sitesi uygulamaları daha gelişmiş bir düzeydedir. Bunun yanı sıra, belediyelerin teknik, mali ve personel kapasitesi de çevrimiçi hizmet sunumunda önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Moon, 2002, s.431). Türkiye'de, en küçük belde belediyelerinden büyükşehir belediyelerine kadar, neredeyse tüm belediyeler kendi resmi web sitelerini kurarak dijitalleşme sürecinde önemli bir adım atmışlardır. Ancak Moon, belediye büyüklüğü ile web sitesi gelişmişliği arasındaki ilişkiyi performans odaklı bir bakış açısıyla ele alırken bu ilişkinin analizi için kullandığı yöntem belirtilmemiştir. Bu da okuyucunun çalışmanın yöntemsel çerçevesini kavramasını zorlaştırmaktadır.

Web sitesi, bir kurumun iletişim programlarının en etkili ve en ekonomik araçlarından biridir. Hedef kitlelerle etkili ve verimli bir ilişki kurabilmek için sitenin bu kitleleri cezbedici özelliklere sahip olması kadar, gereksiz bilgilere yer verilmemesi de önemlidir. Ayrıca, kamuya açık sunulan bilgilerin kötüye kullanılma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, web sitesinde yer alan bilgilerin stratejik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Beard, 2001, s.47). Diğer yandan, Kotler ve Lee'nin (2007) "dağıtım kanalı" olarak tanımladığı internet ve web ortamlarının, kamu kuruluşlarının kentsel hizmet sunumunda üstlendiği kritik rol giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, web sitelerinin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kamu hizmetlerinin daha hızlı, daha erişilebilir ve daha verimli bir şekilde sunulmasını sağlayan bir platform haline geldiğini ortaya koymaktadır. Web ortamlarının, vatandaşların ihtiyaçlarına doğrudan ve etkili bir şekilde yanıt verebilmesi, kamu kuruluşlarının operasyonel süreçlerini kolaylaştırması ve kullanıcı odaklı hizmet sunumunu desteklemesi bu rolü daha da güçlendirmektedir. Hatta Hart-Teeter (2003), dünya genelinde birçok vatandaşın, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve farklı amaçlara ulaşmak için devlet kurumlarının web sitelerini ziyaret ettiğini, özellikle kentsel hizmetlerle bağlantılı olarak, vatandaşların resmi işlemlerini gerçekleştirmek, sağlık hizmetleri hakkında bilgi almak, turizmle ilgili detaylara ulaşmak ve resmi istatistikleri incelemek için bu platformları kullandığını ve 2003 yılında ABD'de yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların %59'unun, yerel yönetimlerin web sitelerini günlük olarak ziyaret ederek kentsel hizmetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını örnek göstererek belirtmiştir. Ancak Hart-Teeter (2003) gibi erken dönem çalışmalarda dijital belediyecilik uygulamaları, o dönemin teknolojik altyapısı ve dijitalleşme seviyesine göre ele alınmıştır. Günümüzde, özellikle akıllı şehir teknolojileri ve yüksek hızlı internet erişimi gibi gelişmelerle birlikte, dijital hizmetlerin kapsamı ve işlevselliği çok daha genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Bu nedenle, erken dönem yaklaşımlar günümüz dijitalleşme ortamını tam olarak yansıtmakta

yetersiz kalmakta; mevcut çalışma ise bu güncel gelişmeleri dikkate alarak Hatay Büyükşehir Belediyesi örneğinde çağdaş bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Ho (2002) ise, Amerika'daki en büyük 55 şehrin resmi web sitelerini analiz etmiş ve web sitesi sorumlularıyla yaptığı anket sonucunda, e-devlet dönüşümünü engelleyen temel sorunları tespit etmiştir. Bu sorunlar; yetersiz personel, finansman eksikliği ve farklı ırklar arasındaki dijital uçurum olarak belirlenmiştir.

Belediyeler, Bilişim ve İletişim Teknolojileri (BİT) kullanarak vatandaşların taleplerine daha hızlı ve etkili yanıt verebilmek için dijitalleşme adımları atmıştır. Türkiye'de nüfus yoğunluğundan bağımsız olarak, neredeyse tüm belediyeler web siteleri ve sosyal medya hesapları gibi dijital platformlar oluşturmuştur (Karaca ve Öztürk, 2019). Bu durum, belediyelerin vatandaşlarla daha doğrudan ve erişilebilir bir iletişim kurma çabasında olduklarını göstermektedir. Belediyelerde web site teknolojilerinin kullanımı bu yönleriyle önemli bir noktadadır. Web siteleri, vatandaşların belediye ile olan işlemlerini geleneksel yöntemlere kıyasla daha hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca belediyelerin web siteleri, vatandaşlara kent yönetimiyle ilgili bilgilere erişim sağlamakta ve internetin etkileşimli yapısı sayesinde çift yönlü iletişimi mümkün kılmaktadır.

Belediyelerin web siteleri, vatandaşlara belge ve bilgi sunmanın yanı sıra birçok interaktif hizmetler (ulaşım, atık yönetimi, enerji yönetimi, afet yönetimi, sağlık hizmetleri ve çevre yönetimi hizmetleri gibi) de sağlamaktadır. Bu kentsel hizmetlerin güvenilir ve kaliteli olması beklenirken, uzun vadede maliyetleri düşürücü etkisi öngörülmektedir. Başlangıçta müşteri odaklı yaklaşımdan uzak olan belediye web siteleri, zamanla vatandaşlarla etkileşimi artırmıştır. Ancak, kamu kurumları arasında dijital ağ oluşturma anlayışının yeterince benimsenmemesi, belediyelerin hizmetlerini büyük ölçüde kendi bireysel web siteleri üzerinden sunmaları sonucunu doğurmaktadır.

Erdoğan'ın (2019, s.558) belirttiğine göre, belediyeler tarafından yaygın olarak sunulan e-belediyecilik hizmetleri şunlardır:

- E-imza ve mobil imza uygulamaları,
- Araç takip sistemi, akıllı sinyalize kavşaklar, trafik ve hava durumu bilgisi, trafik canlı yayın kameraları, coğrafi bilgi sistemi, MOBESE uygulamaları,
- E-belge yönetim sistemleri,
- Güvenlik kameraları sistemi, kameralı araç takip sistemi,
- Hafriyat, atık takip ve kontrol takip sistemi, tıbbi atık yönetim sistemi,
- Belediye birimlerine çevrimiçi kullanılmalı hizmet başvurusu, hizmetlerle ilgili borç ödemeleri,
- Kent bilgi sistemi, nöbetçi eczane ve fırınlar,
- Ruhsat başvurusu, ihale takip sistemi, emlak, ilan, reklam, çevre ve temizlik vergisi takibi,
- Arsanın pafta, ada veya parsel numarasını girerek imar durumunu öğrenme, bilgi edinme dilekçesi verme,
- İçme ve inşaat suyu abonelik işlemleri, evlendirme işlemleri, mezarlık bilgi sistemi,
- Belediye meclis kararlarının halka duyurulması, meclis toplantılarının canlı yayınlanması.

Buna ek olarak Erdoğan (2019), e-belediyecilik uygulamalarında vatandaş katılımını teşvik eden uygulamaları belirtmiştir:

- Dijital anketler ve geri bildirim sistemi,
- Dijital katılım platformları,
- Açık veri inisiyatifleri,
- Sanal belediye meclisi toplantıları,
- Beyaz masa uygulamaları.

Kentsel hizmetlerdeki bu dijitalleşme eğilimi, yerel katılım ve yönetişim anlayışında önemli değişimlere yol açmıştır. Teknolojinin sunduğu olanaklar sayesinde vatandaşların bilgiye erişimi kolaylaşmış ve bu durum, vatandaşları temsilci-temsil edilen ilişkilerinden daha katılımcı ilişkilere yönlendirmiştir. Bu dönüşüm, geleneksel yönetim anlayışını yönetişim yaklaşımına dönüştürmüştür (Utlu ve Er, 2021, s.107).

Literatürde dijital belediyecilik ve yerel yönetimlerin web sitesi uygulamaları alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Birçok çalışma, web sitelerinin teknik altyapısı, erişilebilirlik düzeyi ve kullanıcı deneyimi gibi temel işlevsellik unsurlarını detaylı biçimde inceleyerek bu alanın gelişimine katkı sağlamıştır (İncekara ve Çetinkaya Bozkurt, 2024). Ayrıca, akıllı şehir teknolojileri ve e-belediyecilik kavramlarının tanımlanması, yerel yönetimlerin dijital dönüşüm süreçlerine dair kuramsal altyapı oluşturulmasında başarılı olmuştur (White ve Raman, 1999; OECD, 2022).

Bununla birlikte, literatürde kullanıcı katılımı ve dijital etkileşim boyutlarına ilişkin analizlerin sınırlı olduğu görülmektedir. Çoğu çalışma teknik ve performans odaklı kalırken, vatandaşların aktif katılımını destekleyen mekanizmalar ve afet sonrası dijital hizmetlerin sürekliliği yeterince ele alınmamıştır. Ayrıca, yöntemsel açıdan bazı çalışmaların kullanılan analiz tekniklerini ve araştırma yaklaşımlarını net olarak belirtmemesi, alanın yöntemsel haritasının çıkarılmasını güçleştirmektedir.

Bu çalışma, Hatay Büyükşehir Belediyesi örneği üzerinden hem teknik altyapı, kullanıcı deneyimi, erişilebilirlik gibi performans boyutlarını hem de vatandaş katılımı ve dijital etkileşim unsurlarını birlikte ele alarak literatürdeki bu boşlukları doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca, afet sonrası süreçlerde dijital hizmetlerin işlevselliğine özel vurgu yaparak, pratik ve stratejik iyileştirme önerileri sunması bakımından özgünlük taşımaktadır. Böylece çalışma, yerel yönetimlerin dijital dönüşümünü çok boyutlu ve güncel bir perspektiften değerlendiren önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda dijitalleşme yalnızca kamusal hizmetlerin sunumunu değil, aynı zamanda yönetim ve vatandaş katılımı anlayışını da köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Teknolojinin sağladığı erişilebilirlik, vatandaşları pasif birer hizmet alıcısı olmaktan çıkararak, daha aktif ve katılımcı birer paydaş haline getirmiştir. Bu durum, yerel yönetimlerin yalnızca hizmet sağlayıcı değil, aynı zamanda vatandaşların yönetime doğrudan katkıda bulunabileceği bir platform oluşturmasına olanak tanımıştır. Sonuç olarak, dijitalleşme, yerel yönetimlerde katılımcı demokrasiyi güçlendiren ve ihtiyaçlara daha hızlı yanıt verilmesini sağlayan bir araç haline gelmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, HBB web sitesinin kentsel hizmet sunumu açısından değerlendirilmesi amacıyla betimsel analiz ve nitel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma, 5 Ekim 2024-5 Mart 2025 tarihleri arasında farklı zaman dilimlerinde yapılan incelemelere dayanmaktadır. Araştırmada kullanılan web sayfası bağlantıları ve dijital içerikler, bu tarihler arasında toplanmıştır. Çalışmanın tamamlanmasının ardından bazı bağlantılar resmi web sitesinden kaldırılmış veya içerikler güncellenmiş olabilir. Bu nedenle analizler, yalnızca belirtilen tarihlerde geçerli olan içerikler ve erişilebilirlik durumu esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışma iki aşamada gerçekleştirilmiştir:

- Web Sitesi İncelemesi: HBB resmi web sitesi sistematik olarak analiz edilmiş; erişilebilirlik, kullanılabilirlik, içerik kalitesi, dijital entegrasyon ve etkileşim düzeyi gibi faktörler değerlendirilmiştir.
- Doküman Analizi: HBB'nin Stratejik Planı (2015-2029), Faaliyet Raporu (2015-2023), Performans Programı (2016-2025), Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu (2019-2024), İç Kontrol Uyum Eylem Planı (2019-2024), İhtisas Komisyonu Raporları (2022-2023), HATSU web sitesinde yer alan Raporlar ve HBB Resmi Web Sitesi taranmıştır. Bu inceleme, toplu taşıma, atık yönetimi, enerji yönetimi, afet yönetimi, sağlık hizmetleri ve çevre yönetimi gibi kentsel hizmet alanlarındaki dijitalleşme düzeyi ve erişilebilirliği kapsamaktadır.

Veriler, belirlenen temalar çerçevesinde kategorize edilerek analiz edilmiş ve belediyenin dijital hizmet sunumundaki güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuştur. Çalışma niceliksel değil, niteliksel bir yaklaşımla yürütülmüş olup içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak, HBB web sitesinin mevcut durumu değerlendirilmiş, geliştirilmesi gereken alanlar belirlenmiş ve kentsel hizmetlerin sunumuna dair öneriler sunulmuştur.

Elde edilen veriler belirlenen temalar çerçevesinde kategorize edilerek değerlendirilmiş ve bulgular yorumlamacı bir yaklaşımla anlatılmıştır. İnceleme, göstergebilimsel ya da metin çözümlemesi yöntemlerine

dayanmamaktadır. Değerlendirmeler de ve bulgular betimleyici ifadelere dayanmaktadır. Dolayısıyla metinlerin içeriklerinin, kullanılan kelimelerin, sembollerin, temaların ve fikirlerin ilişkilerinin belirli bir sistem çerçevesinde derlendiği ve incelendiği içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır (Krippendorff, 2013, s.24). İçerik analizi, sosyal bilimlerde araştırma yapmak için en popüler ve hızla genişleyen tekniklerden biri haline gelmiştir (Neuendorf, 2017, s.18-20). İçerik analizi, verilerin belirli temalar ve kavramlar etrafında birleştirilerek düzenlendiği bir süreçtir (Neuman, 2014, s.49). Göstergebilimsel analiz veya söylem analizi gibi diğer nitel yaklaşımlar, araştırmanın kapsamı ve çalışmanın amacına doğrudan hizmet etmediği için kullanılmamıştır. Zira araştırma, metinler arası anlam üretiminden veya söylemsel yapının çözümlenmesinden ziyade, web sitesinde sunulan içeriklerin işlevselliği, erişilebilirliği ve kapsamı gibi ölçülebilir ve sınıflandırılabilir unsurların incelenmesine odaklanmaktadır.

Bu yöntem çerçevesinde elde edilen bulgular, belediyenin dijital hizmet sunum kapasitesini değerlendirmek ve olası iyileştirme alanlarını belirlemek için kullanılacaktır. HBB özelinde ise web sitesinin kentsel hizmet sunumu ile olan ilişkisi doğrultusunda; mevcut durumu, zayıf yönleri, geliştirilmesi gereken alanları belirlenmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak HBB web sitesinin genel kullanım nitelikleri doğrultusunda mevcut durum ve öneriler geliştirilmiş ve HBB kentsel hizmetleri, farklı alanlarda detaylandırılmış ve bu detaylandırılan kentsel hizmetler çeşitli kriterler getirilerek analiz edilmiştir. Detaylandırma sürecinde, her bir boyut (kategori) doğal olarak kendi içinde çeşitli bileşenlerden oluşmuştur. Ölçütlerin nasıl olması gerektiği ise belirli beklentilere dayanarak belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan kaynaklar, HBB sitesi kaynaklarına yönelik olup teorik çerçevede ise literatürde yer alan birinci el ve ikinci el kaynaklar destekleyici olarak kullanılmıştır.

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN KURUMSAL TARİHÇESİ

HBB, 6 Aralık 2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 6360 sayılı kanun ile kurulmuştur. Kanun, 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulmasını ve 27 ilçe kurulmasını öngörüyordu. Bu kanun öncesinde Hatay, diğer il belediyeleri gibi yalnızca kentsel alanda görev ve faaliyetler yürütüyordu. Kanunla birlikte Hatay ilinin tüm mülki sınırları Hatay Büyükşehir Belediyesi sınırlarına dahil edilmiştir. 2014 yılında gerçekleştirilen mahalli idareler genel seçimi ile sınırları il mülki sınırları olmak üzere HBB kurulmuş ve Hatay, il belediyesinden büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür. Böylelikle 1'i büyükşehir belediyesi olmak üzere toplamda 15 belediyeye sahip olan Hatay, sadece kentsel merkez olan Antakya ilçesine değil il mülki sınırlarında hem kentsel hem de kırsal hizmetler görmeye başlamıştır. Bu hizmetleri ise 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (6360 sayılı değişiklik ile beraber), 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'na dayandırarak yürütmektedir.

Büyükşehir olmadan önce 11 ilçe ve 1 merkezden oluşan Hatay ili, yeni kanuni düzenleme ile bazı değişiklikler yaşamıştır (6360 sayılı Kanun). Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- Hatay'ın kentsel merkezi olarak adlandırılan Antakya ilçesinin merkezi ikiye ayrılarak kuzeyinde Antakya, güneyinde ise Defne ilçeleri oluşturuldu.
- İskenderun'un güneyinde yer alan Arsuz beldesi, Arsuz ilçesi olarak kuruldu.
- Dörtyol'un güneyinde yer alan Payas beldesi ise Payas ilçesi olarak kuruldu.
- Bütün beldeler ve köyler kapatılarak mahallelere dönüştürüldü.
- İl mülki sınırlarında büyükşehirin su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek amacıyla Hatay Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (HATSU) kuruldu.

Hatay'ın büyükşehir belediyesi olmasıyla birlikte ilk büyükşehir belediye seçimleri 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde yapılmış ve kanun öncesinde Adalet ve Kalkınma Partisi Antakya Belediye Başkanı görevini yürüten Lütfü Savaş, Cumhuriyet Halk Partisi'nin adayı olarak seçime girmiş ve %41,01'lik oy (Yüksek Seçim Kurulu Açık Veri Portalı, https://acikveri.ysk.gov.tr/secim-sonuc-istatistik/secim-sonuc) alarak Hatay Büyükşehir

Belediyesi'nin ilk büyükşehir belediye başkanı olmuştur. Üst üste iki defa seçilen Lütfü Savaş (2014 ve 2019 yerel seçimleri), 31 Mart 2014 yerel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi büyükşehir belediye başkan adayı Mehmet Öntürk'e %44,5'e %44,17 oy (Yüksek Seçim Kurulu Açık Veri Portalı, https://acikveri.ysk.gov.tr/secim-sonuc-istatistik/secim-sonuc) karşısında kaybetmiş ve Hatay'ın yeni büyükşehir belediye başkanı Mehmet Öntürk olmuştur.

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNE AİT GÜNCEL BİLGİLER

Kurumun Teşkilat Yapısı

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gereği büyükşehir belediye idareleri; büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediye encümeni ve büyükşehir belediye başkanından oluşur. Madde 12'ye göre "Büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediyesinin karar organıdır ve ilgili kanunda gösterilen esas ve usullere göre seçilen üyelerden oluşur. Büyükşehir belediye başkanı büyükşehir belediye meclisinin başkanı olup, büyükşehir içindeki diğer belediyelerin başkanları, büyükşehir belediye meclisinin doğal üyesidir". Madde 16'ya göre "Büyükşehir belediye encümeni, belediye başkanının başkanlığında, belediye meclisinin her yılın ilk olağan toplantısında kendi üyeleri arasından bir yıl için gizli oyla seçeceği beş üye ile biri genel sekreter, biri malî hizmetler birim amiri olmak üzere belediye başkanının her yıl birim amirleri arasından seçeceği beş üyeden oluşur. Belediye başkanının katılamadığı toplantılarda, encümen toplantılarına genel sekreter başkanlık eder." Madde 17'de ise "Büyükşehir belediye başkanı, büyükşehir belediye idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisidir. Büyükşehir belediye başkanı, ilgili kanunda gösterilen esas ve usullere göre büyükşehir belediyesi sınırları içindeki seçmenler tarafından doğrudan seçilir." hükmü yer almaktadır. Buna göre büyükşehir belediye meclisi, büyükşehirin karar organı iken büyükşehir belediye encümeni danışma organı, büyükşehir belediye başkanı ise büyükşehir belediye idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcilik görevini üstlenmektedir. HBB ise; 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun "Büyükşehir Belediyesi Teşkilatı" başlıklı 21. maddesinde teşkilat yapısına ilişkin olarak "Büyükşehir Belediyesi Teşkilatı; norm kadro esaslarına uygun olarak genel sekreterlik, daire başkanlıkları ve müdürlüklerden oluşur." hükmüne göre birimlere ayrılmıştır. HBB teşkilat yapısı ile diğer il belediyelerinin teşkilat yapısı kanun gereği birbirinden farklıdır. HBB'nin kanuna uygun olarak teşkilat yapısı şekildeki gibidir.

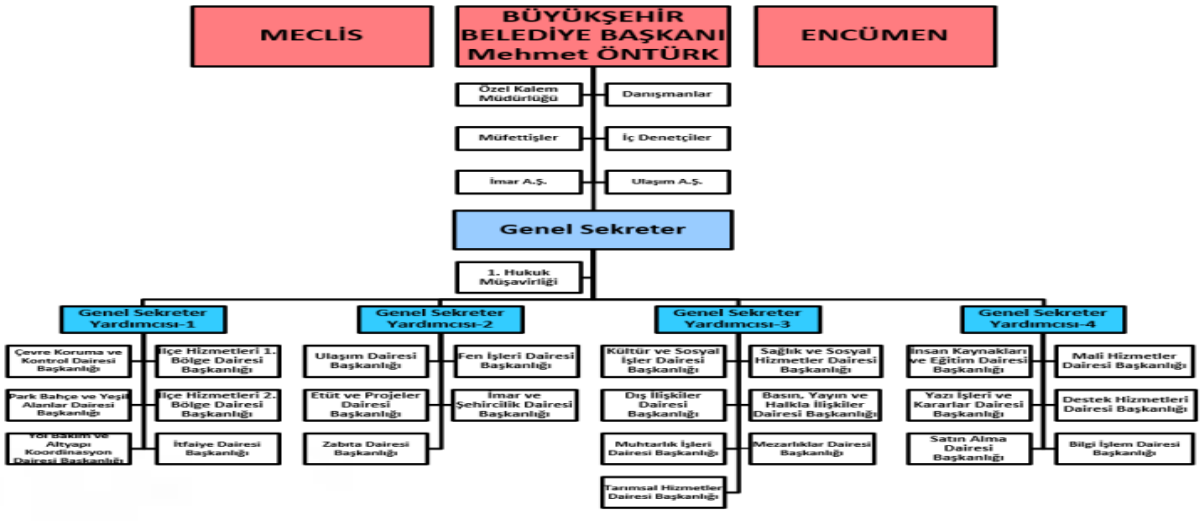

Şekil 1. HBB Teşkilat Şeması
Kaynak: HBB 2025 Yılı Mali Performans Programı, 2024: 14.

Kurumun Bilgi ve Teknolojik Kaynakları

HBB'nin çalışma amacına uygun olarak bilgi ve teknoloji kaynakları bu aşamada önem arz etmektedir. Çünkü HBB'nin tüm birimlerinde kurumsal iş ve işlemler, 2016 yılı itibarıyla kullanılan Süreç Tabanlı Kent Bilgi Sistemi (FlexCity) otomasyon programın ile yürütülmektedir. Personelin mutemet-maaş hazırlama, muhtarlık bilgi sistemi, HBB Meslek Edindirme Kursları (HATMEK) kurs portalı gibi kurumsal işlemlerde kullanılan ortalama 88 modül bulunmakta ve kurumdaki tüm iç ve dış yazışmalar, Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) üzerinden yapılmaktadır. Bu sistemle vatandaşlar; borç görüntüleme, borç ödeme, sosyal yardım hizmetleri, istek ve şikayetlerini otomasyon programı üzerinden yapabilmektedir. Aynı zamanda otomasyon sistemine entegre edilen web tapu, e-belediye gibi programların tek noktadan yönetilebilir ve her zaman ulaşılabilir durumdadır. Belediye otomasyonuna ait olan bazı modüller ise şunlardır; Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Bilgi Sistemi (NVİ) ve Tapu ve Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS) entegrasyonları, PTT entegrasyonu, Milli Eğitim Bakanlığı Öğrenci Sorgulama, Yüksek Öğrenim Kurumu Üniversite Öğrencisi ve Akademisyen Sorgulama, Gelir İdaresi Başkanlığı Sicil Sorgulama, Kimlik Paylaşım Sistemi entegrasyonu, E-Devlet entegrasyonları. Bu otomasyonlar, aşağıda yer alan envanter listesine göre gerçekleştirilmektedir (HBB 2025 Yılı Mali Performans Programı, 2024, s.17).

Tablo 1. Tüm Sistem Otomasyonlarına Ait Envanter Listesi

Sıra	Envanter İsmi	Adedi
1	Bilgisayar Kasaları	672
2	Dizüstü Bilgisayar	109
3	Tablet Bilgisayar	41
4	Nokta Vuruşlu Yazıcı	12
5	Yazıcı	3
6	Lazer Yazıcı	136
7	Lazer Yazıcı (Renkli)	27
8	Mobil Yazıcı	5
9	Çok Fonksiyonlu Yazıcı	78
10	Kesintisiz Güç Kaynağı	56
11	Projeksiyon Cihazı	14
12	Projeksiyon Perdesi	11
13	Yedekleme Sistemi	1
14	Ekranlar (Monitörler)	814
15	Tarayıcı	13
Toplam		**1.992**

Kaynak: HBB 2025 Yılı Mali Performans Programı, 2024: 17.

Kurumun İnsan Kaynağı

HBB'nin sunduğu kentsel hizmetlerin kalitesi ve verimliliği, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımına bağlıdır. Ulaşım, atık yönetimi, çevre koruma, afet yönetimi gibi alanlarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklardan yararlanmak, hizmetlerin daha hızlı, erişilebilir ve şeffaf bir şekilde sunulmasını sağlar. Bu nedenle, HBB'nin nitelikli personel istihdamına öncelik vermesi büyük önem taşımaktadır. Yazılım geliştirme, veri analizi, coğrafi bilgi sistemleri, iletişim teknolojileri gibi alanlarda uzmanlaşmış personel, HBB'nin kentsel hizmetlerini optimize etmesine, vatandaş memnuniyetini artırmasına ve kaynaklarını daha verimli kullanmasına katkı sağlayacaktır. Nitelikli personel, akıllı şehir uygulamaları, e-belediyecilik hizmetleri ve dijital dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesinde kritik bir rol oynayacaktır. Özellikle, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar sayesinde vatandaşlar, kentsel hizmetlere daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşabileceklerdir. Örneğin, online başvuru sistemleri, mobil uygulamalar ve interaktif web siteleri aracılığıyla,

vatandaşlar belediye hizmetlerine istedikleri zaman ve yerden erişebileceklerdir. Bu durum, vatandaşların belediye ile etkileşimini artıracak ve kentsel hizmetlerden daha fazla yararlanmalarını sağlayacaktır.

HBB'nin bilgi ve teknolojisinin etkin ve verimli kullanabilmesi, kentsel hizmetlerin sunumu, altyapı çalışmaları, kültürel etkinlikler ve sosyal projelerde birçok alandaki faaliyetlerini 5.489 personel ile görmeye çalışmaktadır. Personellere ait sayısal veriler aşağıdaki grafikte gösterilmiştir (HBB 2025 Yılı Mali Performans Programı, 2024, s.18).

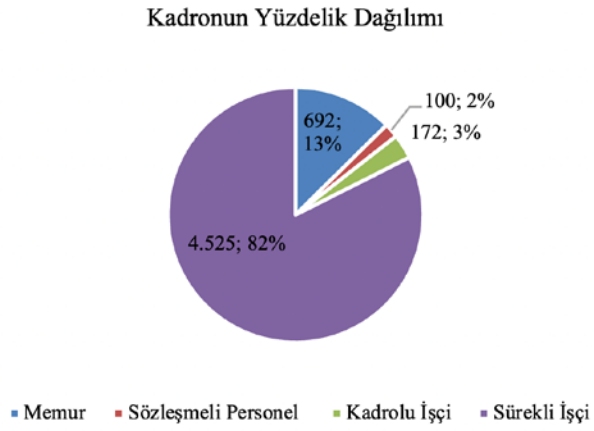

Grafik 1. HBB'nin Personel Dağılımı
Kaynak: HBB 2025 Yılı Mali Performans Programı, 2024: 18'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ WEB SİTESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

5216 sayılı kanunun 7. maddesi, büyükşehir belediyelerinin görevlerini spesifik olarak listelerken, bu görevlerin dışındaki yetkileri ilçe ve alt kademe belediyelerine bırakmaktadır. Bu yasal çerçeve içerisinde, büyükşehir belediyeleri, tanımlanmış sorumluluklarının bir kısmını dijital platformlar üzerinden vatandaşlara sunmakta veya bu hizmetlere dair çevrimiçi bilgilendirme sağlamaktadır. Bu bilgilere yer veren internet sitesinin ana sayfası ve çevrimiçi hizmet sekmelerinin görseli aşağıda yer almaktadır.

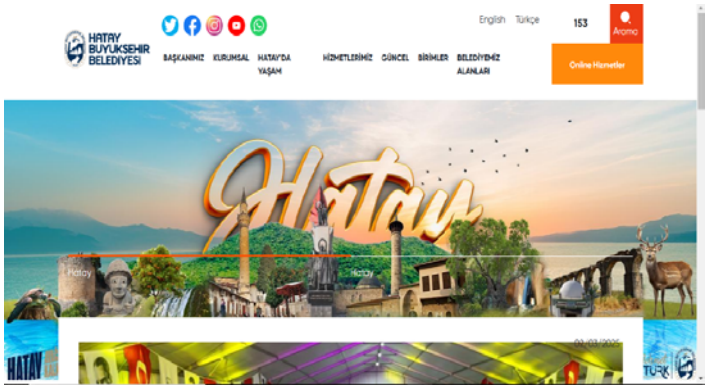

Şekil 2. HBB Resmi Web Sitesi Ana Sayfası
Kaynak: https://hatay.bel.tr/ 26.02.2025.

HBB'nin web sitesi, bu görünüm itibari ile vatandaşların bilgiye kolayca erişmesini ve belediye hizmetlerinden çevrimiçi olarak yararlanmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Ana sayfa, Hatay ile ilgili güncel haberlerin, duyuruların ve önemli projelerin öne çıkarıldığı dinamik bir yapıya sahiptir. Geniş bir renk paleti kullanımı ve düzenli bir menü tasarımıyla kullanıcı dostu bir deneyim hedeflenmiştir. Ana menüde belediyenin birimleri, projeleri, etkinlikleri ve e-belediye hizmetlerine hızlı erişim sağlayan bölümler yer almaktadır. Ayrıca vatandaşlar online işlemlerini e-Devlet girişi aracılığıyla da yapabilmektedir. Web sitesinin tasarımı hem masaüstü hem de mobil cihazlarda kullanılabilir şekilde optimize edilmiştir. HBB özelinde bu hizmetlere yönelik çevrimiçi bilgilendirmeler ve vatandaşların online şekilde gerçekleştirebilecekleri işlemler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. HBB e-Hizmet Uygulamasının Genel Görünümü

Sıra	Online Hizmetler	Durumu
1	E-Belediye	Aktif
2	HATSU	Aktif
3	Telefon Rehberi	Aktif
4	Hal Fiyatları	Aktif
5	Hatay Kart	Aktif
6	Nöbetçi Eczaneler	Aktif
7	Mezarlık Bilgi Sistemi	Aktif
8	Vergi Takvimi	Aktif
9	Eğitim Rehberi	Aktif
10	Bilgi Edinme	Aktif
11	Belediye Gelir Tarifesi	Aktif
12	Yönetmelikler	Aktif
13	Sosyal Yardımlar	Aktif
14	Dilek ve Şikayet	Aktif
15	Borç Bilgileri	Aktif
16	Tahsilat Bilgileri	Aktif
17	İmza Sorgulama	Aktif
18	Nikah Sorgulama	Aktif
19	E-Beyanname	Aktif
20	Online Ders Başvurusu	Pasif
21	Chatbot (Sanal Asistan)	Aktif
22	Hava Durumu Bilgisi	Aktif
23	Önemli Yerler (Gezilecek Yerler)	Aktif
24	e-Devlet Girişi	Aktif
25	Vergi Takvimi	Pasif

Kaynak: HBB Resmi Web Sitesi kullanılarak hazırlanmıştır.

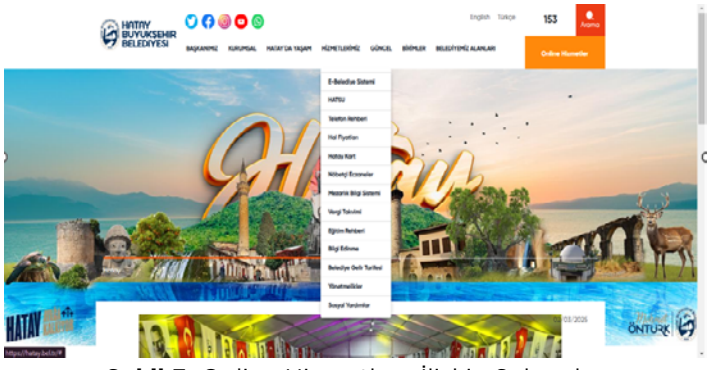

Şekil 3. Online Hizmetlere İlişkin Sekmeler
Kaynak: https://hatay.bel.tr/ 26.02.2025.

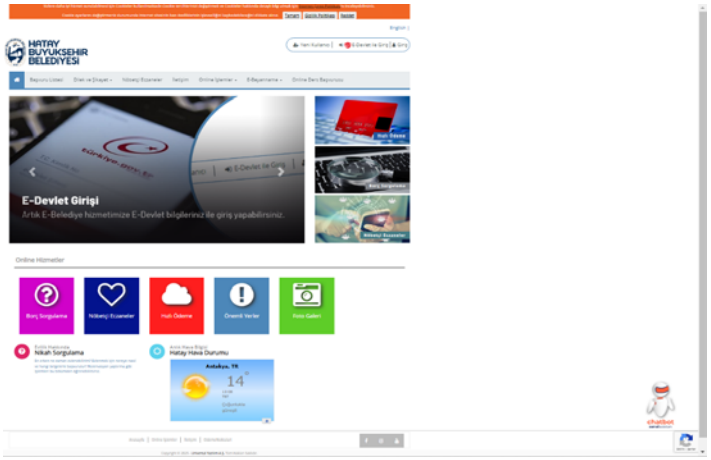

Şekil 4. Online Hizmetler Görseli
Kaynak: https://ebelediye.hatay.bel.tr/ 27.02.2025.

Özellikle e-belediye hizmetleri bölümü, vatandaşların çevrimiçi işlemlerini kolayca gerçekleştirebilmelerine olanak tanımaktadır. Bunun yanında, sık kullanılan bağlantılar ve sıkça sorulan sorular gibi bölümler, kullanıcıların ihtiyaç duydukları bilgilere daha hızlı erişimini sağlamaktadır. Bu yönüyle HBB web sitesi, şeffaflık ve katılımcılığı desteklemek amacıyla çeşitli geri bildirim mekanizmalarına da sahiptir. Vatandaşların görüşlerini iletebileceği form ve şikayet bölümleri, başvuru listesi gibi hizmetler, belediyenin vatandaşlarla olan etkileşimini güçlendirmektedir. Ayrıca sosyal medya hesaplarına verilen bağlantılar, belediyenin daha geniş kitlelerle iletişim kurmasını sağlamaktadır. Genel olarak HBB web sitesi; kullanıcı dostu tasarımı, bilgilendirici içeriği ve interaktif özellikleriyle vatandaşların ihtiyaçlarına yanıt vermeyi hedefleyen kapsamlı bir platform olarak öne çıkmaktadır.

HATAY BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ WEB SİTESİNDE ÖNE ÇIKAN KENTSEL HİZMETLER

HBB web sitesi, vatandaşların belediyeye ait hizmetlere kolayca erişmesini sağlamak amacıyla kentsel hizmetlere geniş bir yer ayırmıştır. Bu hizmetler, şehrin altyapı yönetiminden çevre düzenlemesine, ulaşımdan sosyal projelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (https://hatay.bel.tr/). HBB web sitesi, kullanıcı dostu arayüzü sayesinde bu kentsel hizmetlere hızlı ve etkili bir şekilde erişim sunmaktadır.

Altyapı ve Su Yönetimi Hizmetleri

HBB'nin altyapı ve su yönetimi hizmetleri, 6360 sayılı kanun değişikliği ile il mülki sınırlarında HATSU aracılığıyla sunulmaktadır. Hukuki dayanağı ise 20/11/1981 tarih ve 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu'dur. HATSU Genel Müdürlüğü, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun Esaslar başlıklı Madde 5 hükümleri dahilinde, Hatay ili il mülki sınırlarının tamamında yetkilidir. Bu düzenleme ile su ve kanalizasyon hizmetleri il genelinde merkezi bir yapı altında toplanarak daha etkin, hızlı ve organize bir şekilde sunulmaktadır. HBB web sitesi, bu kapsamda vatandaşların su ve kanalizasyon hizmetlerine dair ihtiyaç duyabilecekleri tüm bilgilere erişim sağlayan kapsamlı bir bilgi kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca HATSU ana sayfasında görme engelli vatandaşlar için ayrı olarak özel bir site kullanıma açılmıştır (https://www.hatsu.gov.tr/gorme_engelli/). HATSU web sitesi, su ve kanalizasyon hizmetlerine dair geniş ve kapsamlı bilgileri içermektedir. Bunları aşağıdaki başlıklar ile spesifik hale getirebiliriz.

Su Kesintileri ve Çalışmalar

Vatandaşlar, günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen su kesintileri ve planlı bakım çalışmaları hakkında düzenli olarak bilgilendirilmektedir. Bu bilgiler, hangi bölgede ne zaman su kesintisi yaşanacağını ve ne kadar süreceğini içerecek şekilde detaylandırılmıştır. Ayrıca, arıza durumlarında çevrimiçi arıza bildirimi yapılabilmekte (https://www.hatsu.gov.tr/index.php?sayfa=alo185) ve bu sayede HATSU ekipleri hızlı bir şekilde müdahale edebilmekte, su kesintileriyle ilgili planlı bakım ve onarım duyurularını takip edebilmektedir (https://www.hatsu.gov.tr/).

Su Faturası ve Borç Sorgulama

HATSU'nun entegre hizmetleri sayesinde su faturası ödeme ve borç sorgulama işlemleri çevrimiçi olarak hızlı bir şekilde yapılabilmektedir. Bu gibi mali işlemler, web sitesi üzerinden hızlı ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Vatandaşlar, HATSU'nun dijital hizmet altyapısı sayesinde şubeye gitmeden borçlarını sorgulayabilir, ödemelerini yapabilir ve geçmiş dönem faturalarına ulaşabilirler. Bu bilgiler, HATSU resmi web sitesinde kullanıcıların e-devlet şifresi ile entegre şekilde verilmektedir. Bu özellikler, su hizmetlerinin daha kullanıcı dostu ve erişilebilir bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır (https://www.hatsu.gov.tr/).

Altyapı Projeleri

Altyapı projelerinden en önemlileri kanalizasyon hizmetleridir. Özellikle 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında büyük zarar gören altyapı sistemlerinden olan kanalizasyon sistemleri yer altı borularının almış olduğu hasarlar nedeniyle atık suyun yayılması riskine neden olmuştur. Bu çerçevede web sitesinde hem deprem öncesi mevcut kanalizasyon altyapısının bakım ve onarım çalışmalarından hem de deprem sonrası yeni hat döşeme projelerine kadar pek çok bilgiye yer verilmiştir. Bunun yanı sıra yağmur suyu drenaj sistemlerinin geliştirilmesi ve taşkın önleme çalışmalarına dair duyurular da düzenli olarak paylaşılmaktadır. Hatay'ın altyapı projelerine ilişkin güncel bilgilere erişim sağlayan bu bölüm, vatandaşların şehirdeki altyapı yatırımlarını takip etmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca barajlardaki doluluk oranları, su analiz raporları, cazibeli su kaynakları ile ilgili bilgiler de görsellere dayalı şekilde sunulmaktadır. Belediye tarafından yürütülen boru hattı döşeme, yağmur suyu drenaj sistemleri ve atık su arıtma tesisleri gibi projeler hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir (https://www.hatsu.gov.tr).

Diğer yandan web sitesi, büyük ölçekli altyapı projeleri hakkında bilgilendirici içerikler sunmaktadır. Su kaynaklarının verimli kullanımı, atık su arıtma tesislerinin geliştirilmesi ve içme suyu şebekelerinin yenilenmesi gibi projeler hakkında detaylı açıklamalara yer verilmiştir. Bu projeler hem şehrin sürdürülebilir su yönetimi hedeflerine katkı sağlamakta hem altyapının modernizasyonunu desteklemektedir.

Ulaşım ve Toplu Taşıma Hizmetleri

HBB, şehir içi ulaşımı daha düzenli ve erişilebilir hale getirmek için çeşitli ulaşım hizmetlerini web sitesi üzerinden sunmaktadır (https://hatay.bel.tr/sayfa/toplu-tasima). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ulaşım ve toplu taşıma hizmetleri üzerindeki etkileri

oldukça kapsamlı ve yıkıcı olmuştur. Bu nedenle bu başlık altında verilen web sitesindeki bilgilendirmeler ve aktif duyurular çoğunlukla gecikmeli ve hatalı olmaktadır. Çünkü deprem, bölgedeki karayollarında ciddi çatlaklara, çökmelere ve heyelanlara neden olmuştur. Bu durum, özellikle kırsal bölgelerdeki ulaşımı büyük ölçüde aksatmıştır.

Hatay Kart İşlemleri

HBB'nin sunduğu ulaşım hizmetleri arasında Hatay Kart uygulaması da önemli bir yer tutmaktadır. Web site üzerinden (https://www.hataykart.com/wheremybus) Hatay Kart bakiye sorgulama, kart yükleme, kart başvurusu yapma gibi işlemler çevrimiçi olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu dijital platform, toplu taşıma kullanıcılarının ödeme işlemlerini hızlı ve güvenli bir şekilde yapabilmelerini sağlar. Ayrıca, Hatay Kart kullanıcılarına özel indirimli tarifeler, öğrencilere ve engelli vatandaşlara yönelik kolaylıklar da web sitesinde duyurulmaktadır.

Otobüs Saatleri ve Güzergahlar

Hatay'daki toplu taşıma ağını kullanan vatandaşlar için HBB web sitesi, toplu taşıma araçlarının güzergahları, otobüs durakları ve sefer saatleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu sayede kullanıcılar, hangi otobüslerin hangi bölgelerden geçtiğini, otobüslerin sefer saatlerini ve alternatif güzergahları öğrenebilmektedir. Özellikle şehir içi ulaşımda sıkışıklığı azaltmaya yönelik yapılan düzenlemeler ve güzergah değişiklikleri de web sitesinde duyurulmaktadır. Ayrıca, yeni hatlar eklenmesi ve ulaşım güzergahlarında yapılacak iyileştirmelerle ilgili bilgilere de vatandaşlar kolayca erişebilmektedir. Üstelik buna yönelik bilgilendirmeler, vatandaşların ulaşım planlamasını kolaylaştıracak şekilde güncellenmektedir (https://www.hataykart.com/wheremybus).

Trafik Durumu ve Duyurular

HBB web sitesinin ulaşım hizmetlerine dair bir diğer önemli özelliği, trafik düzenlemeleri ve yol çalışmalarına dair bilgilendirmeler sunmasıdır. Web sitesi, şehirdeki trafik yoğunluğu, yol kapalı alanlar, yol çalışmaları ve yeni yol bağlantıları hakkında anlık olarak güncellenen bilgiler sağlamaktadır. Bu sayede, özellikle yoğun saatlerde seyahat eden vatandaşlar, trafik sıkışıklığını önceden öğrenip alternatif güzergahları tercih edebilirler. Ayrıca, trafik kazaları ve acil durumlar gibi durumlarda, vatandaşların hızlıca bilgilendirilmesi sağlanmaktadır. Yol çalışmaları, trafik yoğunluğu ve alternatif güzergah önerileriyle ilgili bilgiler site üzerinden paylaşılmaktadır (https://www.hataykart.com/wheremybus) ancak çoğu zaman buna yönelik bilgilendirmeler bölgede yaşanan yıkıcı deprem nedeniyle yoğun inşaat çalışmaları neticesinde aksaklığa uğramaktadır. Diğer yandan enkaz kaldırma çalışmalarının devam etmesi, mahkeme sürecinde olan yapıların yıkımının gecikmesi gibi diğer durumlar, yolların güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Bu durum, trafiği ve buna yönelik çalışmaları olumsuz etkilemekte, günlük şehir içi ulaşım hareketliliğinin zorlaşmasına sebebiyet vermektedir.

Yenilikçi Ulaşım Projeleri

HBB web sitesinde ulaşım alanında çevre dostu çözümler de sunulmaktadır. Web sitesinde, elektrikli otobüslerin, skuterlerın (https://hatay.bel.tr/icerik/hbb-elektrikli-skuter-icin-calismalara-basladi 30/01/2025) ve bisiklet yollarının artırılması (https://hatay.bel.tr/icerik/hbb-bisiklet-yolu-projesinde-calismalarini-surduruyor 14/10/2021) gibi çevreye duyarlı ulaşım projeleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu tür yenilikçi ulaşım çözümleri şehir içi ulaşımın karbon ayak izini azaltırken vatandaşlara daha sağlıklı ulaşım alternatifleri sunmaktadır.

Çevre ve Temizlik Hizmetleri

HBB web sitesi incelendiğinde çevre ve temizlik hizmetleri, sürdürülebilir bir kent yaşamı oluşturmayı hedeflemektedir. Çevre ve temizlik hizmetleri sadece günlük bir görev olarak değil aynı zamanda sürdürülebilir bir kent yaşamı oluşturmanın temel taşı olarak görülmelidir. Bu vizyon doğrultusunda, HBB'nin çevre ve temizlik hizmetleri, geniş bir yelpazede ve uzun vadeli bir perspektifle ele alınmaktadır. Bunun yanında HBB'nin çevre ve temizlik hizmetleriyle ilgili raporlar ve istatistikler, çevre politikaları ve ilgili mevzuat web sitesinde yayınlanırken bu sayede hizmetlerin performansı ve sonuçları şeffaf bir şekilde paylaşılmaktadır. Harcamalar, projelerin maliyetleri gibi finansal bilgiler de web sitesinde yer almaktadır. Bu sayede vatandaşlar, çevre koruma konularındaki yasal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olabilmektedir (https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar).

Geri Dönüşüm ve Atık Yönetimi

Web sitede geri dönüşüm programları ile ilgili bilgilendirmeler eksik. Hatta buna yönelik olarak sadece bir adet haber duyurulmuştur (https://hatay.bel.tr/search?q=geri%20d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm). Yine de zaman zaman atık toplama günleri ve elektronik atıkların toplanması gibi hizmetler hakkında bilgi sağlanmaktadır. Vatandaşlar, geri dönüşüm kutularının konumlarını öğrenebilmektedir. Bu bilgilendirmelerde zaman zaman aksaklık yaşanmaktadır.

Çevre Bilinci Kampanyaları

Site, çevre temizliği ve enerji tasarrufu gibi konularda bilgilendirici içeriklere ve farkındalık kampanyalarına yer vermemektedir.

Arıza ve Temizlik Talepleri

Vatandaşlar, çevre temizliğiyle ilgili taleplerini veya sorunlarını site üzerinden belediyeye iletebilmektedir (https://www.hatsu.gov.tr/index.php?sayfa=alo185).

İmar ve Şehircilik Hizmetleri

Web sitesinde imar ve şehircilik alanındaki hizmetler detaylı bir şekilde yer almaktadır. Buna yönelik bilgiler genellikle HBB Meclisinde İhtisas Komisyonu Raporları ile beraber paylaşılmaktadır (https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar).

İmar Durumu Sorgulama

Vatandaşlar, arazileriyle ilgili imar durumu ve yapılaşma izinleri hakkında bilgi alabilmektedir. İmar durumu sorgulamadan yapı ruhsatı başvurularına, kentsel dönüşüm projelerinden yeşil alan düzenlemelerine kadar birçok başlık, kullanıcılara rehberlik edecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca vatandaşlar, web sitesi üzerinden kendi arazilerine ilişkin imar durumu sorgulamalarını yapabilmektedir. Bu sorgulama; arazi kullanımına dair sınırlar, arazi eğimi, parsel bilgileri, yerleşime uygunluk, 1/5000 nazım imar planı olan yerler, yapılaşma koşulları ve bölgeye özgü imar planları gibi detaylı bilgileri içermektedir. Diğer yandan yapı ruhsatı başvuruları ve inşaat izin süreçleriyle ilgili gerekli evraklar ve prosedürler hakkında da bilgilendirme yapılmaktadır. Böylece inşaat projeleriyle ilgilenen bireyler veya firmalar, belediye ile olan süreçlerini hızlı bir şekilde yürütebilmektedir (https://rehber.hatay.bel.tr/).

Kentsel Dönüşüm Projeleri

Hatay'da yürütülen kentsel dönüşüm projelerine dair bilgiler, bu projelerin hedefleri ve aşamaları açıklayıcı bir şekilde paylaşılmaktadır. Özellikle depreme dayanıklı yapılaşmayı ve şehirdeki çarpık kentleşmenin önlenmesini hedefleyen bu projeler hem mevcut durum analizi hem de planlanan dönüşüm alanları ile ilgili bilgiler sunmaktadır (HBB 2025-2029 Stratejik Plan, 2014, s.22, 45-46, 57). Vatandaşlar, dönüşüm projelerinin hangi mahalleleri veya bölgeleri kapsadığını, proje takvimini ve belediyenin sağladığı destekleri kolayca öğrenebilmektedir. Bu süreçte hak sahiplerinin bilgilendirilmesi ve sürece katılımının sağlanması amacıyla çeşitli açıklamalar da paylaşılmaktadır (HBB 2023 Faaliyet Raporu, 2023).

Yeşil Alan ve Park Projeleri

Ana sayfada yeni park(lar) ve yeşil alan projeleri ile şehir planlamasında yapılan düzenlemeler hakkında bilgi verilmektedir. Şehirdeki yeşil alanların artırılmasına yönelik projeler ve park düzenlemeleri de detaylı olarak yer almaktadır. Hatay'ın doğal dokusunu koruma ve şehir yaşamına estetik değer katma hedefiyle gerçekleştirilen bu çalışmalar, yeni parkların, oyun alanlarının ve dinlenme tesislerinin inşası gibi bilgileri içermektedir (https://hatay.bel.tr/search?q=ye%C5%9Fil%20alan). Yeşil alan projeleri, sürdürülebilir şehircilik anlayışının önemli bir parçası olarak vatandaşların bilgisine sunulmaktadır. Bu projeler, daha yaşanabilir bir şehir hedeflemektedir.

Böylelikle web sitesinde, imar ve şehircilik alanındaki hizmetler son derece kapsamlı ve detaylı bir şekilde vatandaşlara sunulmaktadır. Şehir planlaması ve yapılaşma sürecinin her aşamasını şeffaflıkla yansıtan bu hizmetler, vatandaşların bireysel veya kurumsal ihtiyaçlarını karşılamayı kolaylaştırmaktadır. İmar ve şehircilik hizmetleri, sadece bilgi sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda vatandaşlara şehir gelişimine aktif katılım imkânı tanımaktadır. Bu kapsamlı ve katılımcı dostu hizmetler hem bireysel ihtiyaçlara yanıt vermekte hem de Hatay'ın modern ve düzenli bir şehir olarak gelişimine katkı sağlamaktadır.

Afet ve Acil Durum Hizmetleri

Hatay tarihsel süreç içerisinde deprem ve yangın gibi doğal afetlere karşı hassas bir bölgede yer almaktadır. Afet yönetimi hizmetleri ise 2023 Kahramanmaraş Depremleri sonrasında hayati önem taşımaktadır. Deprem en yıkıcı etkisi ise Hatay'da gerçekleşmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Süleyman Soylu TRT Haber Özel Programı'na yaptığı açıklamada;

"Kahramanmaraş'ta bir deprem oldu, Pazarcık ve Elbistan merkezli ama Hatay'daki hasar Kahramanmaraş'takinden çok fazla." sözlerini ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Web Sitesi, Bakandan Haberler Sekmesi, 22/02/2023).

HBB, bu bilinçle afet ve acil durum hizmetlerine büyük önem verdiğini belirtmektedir ancak web sitesinde buna yönelik herhangi bilgilendirici temel veya spesifik bir içerik bulunmamaktadır. Web sitede İtfaiye Daire Başkanlığına bağlı Afet Koordinasyon Şube Müdürlüğü (AKOM) bulunmaktadır. Sitede "arama" sekmesine "afet ve acil" yazılıp arandığında ise afetlerle ile ilgili HBB İtfaiye Dairesi Başkanlığı'nın faaliyetlerinin (sadece 2 adet) paylaşıldığı görülür (https://hatay.bel.tr/search?q=afet). Ancak bu alan HBB 2025-2029 Stratejik Planı'nda (2014: 48) PESTLE analizinde sorun alanı olarak belirlenmiş, afet ve acil durumlara karşı kapasitenin ve denetimlerin artırılması gerekliliği vurgulanmıştır. Diğer yandan;

- Afet ve acil durumlarda haberleşmenin kesilmesi,
- Afet ve acil durumlarda kurumlar arası koordinasyonun yeterli düzeyde olmaması,
- Afet ve acil durumlar hakkında yeterince duyarlı olunmaması gibi risklerden bahsedilmiştir.
- HBB'nin web sitesi, bu hizmetlerin tanıtımı, bilgilendirilmesi ve vatandaşların bilinçlendirilmesinde önemli bir rol oynamalıdır.

Sosyal Hizmetler ve Destek Programları

HBB'nin sosyal hizmetler alanındaki çalışmaları, vatandaşların refahını artırmayı hedeflemektedir.

Kültürel ve Sosyal Etkinlikler

Şehirde düzenlenen kültürel etkinlikler, konserler, festivaller ve spor faaliyetleriyle ilgili bilgiler "haberler" sekmesinde (https://hatay.bel.tr/kategori/haberler) vatandaşlarla paylaşılmaktadır.

Eğitim ve Sağlık Destekleri

Çocuklar için eğitim bursları, kadınlar için meslek edindirme kursları yer almaktadır. Ancak ana sayfada "Hizmetlerimiz" sekmesinde yer alan "Eğitim Rehberi" aktif değildir (https://hatay.bel.tr/sayfa/egitim-rehberi). Diğer yandan "Online Hizmetler" sekmesinde yer alan "Online Ders Başvurusu"nun aktif olmadığı görülür (https://ebelediye.hatay.bel.tr/BilgiIstegi/Basvuru).

Sonuç olarak HBB web sitesi, kentsel hizmetler açısından oldukça kapsamlı bir içerik sunmaktadır. Altyapıdan ulaşıma, çevreden sosyal desteklere kadar birçok farklı alanda bilgi ve çevrimiçi işlem olanakları sağlaması, vatandaşların belediyeye dair işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Bu hizmetler, Hatay'da yaşanan kentsel gelişimi desteklerken aynı zamanda şeffaf ve katılımcı bir belediyecilik anlayışını da güçlendirmektedir.

KENTSEL HİZMETLER BAĞLAMINDA WEB SİTENİN MEVCUT DURUMU VE İYİLEŞTİRME ÖNERİLERİNE AİT ANALİZ

Bu çalışmada kullanılan değerlendirme kriterleri, New Jersey State University ve Sungkunkwan University tarafından 2003 yılında yürütülen ve 84 büyük dünya kentinin belediye web sitelerini karşılaştırmalı olarak inceleyen araştırmadan uyarlanmıştır. Söz konusu çalışmada, belediye web sitelerinin etkinliğini ölçmek amacıyla güvenlik ve gizlilik, kullanılabilirlik, içerik, hizmetler ve vatandaş katılımı olmak üzere beş temel unsur belirlenmiştir. Bu unsurlar hem akademik literatürde hem de e-belediyecilik ve dijital yönetişim alanında yaygın olarak kabul gören değerlendirme başlıkları olup web tabanlı kentsel hizmetlerin kapsamlı bir biçimde analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda iki ayrı tablo oluşturulmuştur (New Jersey State University ve Sungkunkwan University, 2003).

İlk tabloda HBB web sitesinin genel kullanım nitelikleri ile ilgili mevcut saptamalar yapılmış ve çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Tablo 3. HBB Web Sitesinin Genel Kullanım Nitelikleri

Kullanım Kriteri	Mevcut Durum ve Öneriler
Tasarım ve Kullanıcı Dostu Arayüz	Web sitesi modern ve düzenli bir tasarıma sahip. Menü yapısı basit ve kullanıcı dostu, ancak bazı bölümlerin tasarımı görsel açıdan daha çekici hale getirilebilir.
İçerik Düzeyi	Belediye hizmetleri, projeler ve duyurularla ilgili bilgiler sunuluyor. Ancak bazı sayfaların içerik bakımından daha sık güncellenmesi gerek.
Mobil Cihazlarla Uyumluluk	Mobil cihazlarla uyumlu bir tasarımı var.
Erişilebilirlik	Sekmeler, kolay erişilebilir durumda. Ancak görme ve işitme engelliler için daha fazla destekleyici özellik eklenebilir.
Sitenin Yüklenme Hızı	Web sitesi hızlı bir şekilde yükleniyor. Ancak yüksek çözünürlüklü görsellerin bulunduğu ve sayfa sayısının fazlaca olduğu (HATSU web sitesi ve Raporları) bazı sayfalar optimize edilebilir.
Görsel ve Multimedya Kullanımı	Görseller ve videolar yeterli sayıda değil. Bununla birlikte bazı görsellerin daha profesyonel bir şekilde düzenlenip güncellenebilir.
İnteraktif Özellikler	Online işlemler (Örneğin e-Devlet entegrasyonu, ödeme işlemleri) sunulmakta. Vatandaşların anlık sorularını yöneltebileceği bir chatbot sanal asistan bulunmakta.
Sosyal Medya Entegrasyonu	Vatandaşlarla etkili bir iletişim kurmak için Twitter, Facebook, Instagram, YouTube ve WhatsApp gibi sosyal medya bağlantıları mevcut ve aktif olarak kullanılıyor.
Güncellik ve Doğruluk	İçeriklerin çoğu güncel ve doğru. Ancak deprem nedeniyle bazı bilgilerin güncellenmesi ve eski etkinliklerin ve duyuruların arşivlenmesi veya temizlenmesi gerek.
Dil Seçenekleri	Dil seçeneği olarak sadece İngilizce mevcut. Uluslararası ziyaretçilere daha iyi hizmet sunmak için farklı dillerde destek eklenebilir.

İkinci tablo, New Jersey State University ve Sungkunkwan University'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği araştırma temel alınarak belirlenmiştir. HBB kentsel hizmetleri, farklı alanlarda detaylandırılmış, hizmetler çeşitli kriterler getirilerek analiz edilmiştir. Tablo analizinde, HBB'nin Stratejik Planı (2015-2029), Faaliyet Raporu (2015-2023), Performans Programı (2016-2025), Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu (2019-2024), İç Kontrol Uyum Eylem Planı (2019-2024), İhtisas Komisyonu Raporları (2022-2023), HATSU web sitesinde yer alan Raporlar ve HBB Resmi Web Sitesi verilerinden de yararlanılmıştır.

Tablo 4. Hatay Büyükşehir Belediyesi Web Sitesinin Kentsel Hizmetler Analizi

Kentsel Hizmetler	Detay Başlık	Mevcut Durum	Dijitalleşme	Erişilebilirlik	İyileştirme Önerisi
Toplu Taşıma	**Otobüs Hatları**	Toplu taşıma hatları belirlenmiş durumda.	Otobüs sefer ve saat bilgilerinin çevrim içi takibinde aksaklıklar var.	Vatandaşlar otobüs saat ve sefer bilgilerine erişebiliyor ancak zorlanıyor.	Dijital platformlarda otobüs saatlerinin ve sefer bilgilerin düzenli şekilde paylaşılması ve sitenin optimize edilmesi.
	Alternatif Ulaşım Seçenekleri	Bisiklet yolları var ancak bisiklet paylaşım veri sistemleri bulunmuyor.	Teknoloji entegrasyonu neredeyse yok; bisiklet yolları ve akıllı ulaşım sistemleri kullanılmıyor.	Çevre dostu ulaşım sistemlerine erişim mevcut değil.	Şehir genelinde bisiklet yolları oluşturulması ve çevre dostu ulaşım sistemlerinin teşvik edilmesi.
	Trafik Yönetimi	Trafik akışını optimize edecek altyapı çalışmaları sınırlı düzeyde.	Trafik yönetimi için gerçek zamanlı veri kullanımı henüz yok.	Vatandaşların yoğun trafik olan bölgelerde alternatif rotalarla ilgili web site erişimi sınırlı düzeyde.	Trafik yoğunluğunu azaltmak için alternatif rota öneren dijital bir uygulamanın geliştirilmesi.
Atık Yönetimi	**Geri Dönüşüm Hizmetleri**	Katı atık yönetimi var ancak geri dönüşüm bilinci ve altyapısı düşük seviyede.	Teknolojik bilgilendirme mevcut değil.	Geri dönüşüm altyapısının eksikliği vatandaşların bu konuda bilinçlenmesini zorlaştırıyor.	Geri dönüşüm altyapısının artırılması, bilgilendirme kampanyaları ve daha fazla geri dönüşüm noktası oluşturulması.
	Atıktan Enerji Üretimi	Katı atıkların biyogaz veya enerji üretiminde kullanılması üzerine sınırlı projeler var.	Enerji üretiminde teknolojik altyapının başlangıç seviyesinde.	Vatandaşların süreçle ilgili bilgisi oldukça sınırlı ve enerji projelerine dahil olmaları teşvik edilmiyor.	Enerji üretim projelerinin kapasitesinin artırılması ve vatandaşlara bilgi verilmesi.
	Temizlik Hizmetleri	Şehir merkezlerinde temizlik hizmetleri daha düzenli, ancak yeniden yapılanma-inşaat çalışmaları nedeniyle hem kentsel hem kırsal alanlarda bu hizmetler yetersiz.	Temizlik hizmetlerinde otomasyon kullanımı mevcut değil.	Temizlik hizmetlerinin şeffaflığı ve kapsamı konusunda bilgi paylaşımı eksik.	Kırsal alanlarda temizlik hizmetlerinin artırılması ve şeffaflık için online bilgilendirme platformlarının kurulması.

Tablo 4. Hatay Büyükşehir Belediyesi Web Sitesinin Kentsel Hizmetler Analizi

Kentsel Hizmetler	Detay Başlık	Mevcut Durum	Dijitalleşme	Erişilebilirlik	İyileştirme Önerisi
Enerji Yönetimi	**Yenilenebilir Enerji**	Güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanmak için küçük çaplı projeler yürütülüyor.	Yenilenebilir enerji projelerinde otomasyon kullanımı mevcut değil.	Enerji projelerine dair vatandaşın bilgilendirilmesi ve teşvik edilmesi eksik.	Daha fazla yenilenebilir enerji projelerinin (Örneğin güneş panelleri, rüzgar türbinleri) geliştirilmesi ve sürece vatandaş katılımının sağlanması.
	Kırsal Enerji Yönetimi	Kırsal alanlarda enerji altyapısında yenilikçi çözümler sınırlı.	Teknoloji entegrasyonu mevcut değil.	Enerji yönetimiyle ilgili bilgi erişimi mevcut değil.	Dijital çözümlerle enerji yönetiminin kolaylaştırılması.
Afet Yönetimi	**Deprem ve Doğal Afetler**	Afet yönetimi altyapısı ve hazırlıklar yetersiz.	Deprem erken uyarı sistemleri mevcut değil.	Vatandaşların afet anında nasıl hareket edeceğine dair bilgi erişimi yok.	Erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi, afet yönetimi tatbikatlarının artırılması ve eğitim projeleri düzenlenmesi.
	Afet Sonrası Yardım	Afet sonrası barınma, yiyecek ve su sağlama konularında belediye duyurular yapmakta ancak bu hizmetler sınırlı düzeyde.	Afet sonrası dijital koordinasyon yeterli düzeyde değil.	Vatandaşların afet sonrası süreçlerde dijital destek hizmetlerine ulaşımı mevcut değil.	Afet sonrası yardımların dijital platformlar üzerinden takip edilmesini sağlayacak bir sistem geliştirilmesi.
Sağlık Hizmetleri	**Mobil Sağlık Hizmetleri**	Mobil sağlık hizmetleri veya ücretsiz sağlık taramaları ile ilgili bilgilendirmeler mevcut değil.	Sağlık tarama araçları dijitalleşmeden yoksun.	Vatandaşların bilgilendirileceği dijital hizmetler mevcut değil.	Sağlık hizmetlerinin mobil araçlarla genişletilmesi ve dijital sağlık randevu sistemlerinin oluşturulması.
Çevre Yönetimi	**Hava Kalitesi İzleme**	Şehirde hava kalitesi ölçümü için yeterli istasyon yok.	Hava kalitesi verilerinin düzenli raporlanması veya dijital platformlardan paylaşılması sağlanmıyor.	Hava kirliliği verileri konusunda vatandaşların erişimi mevcut değil.	Hava kalitesine yönelik verilerin açık platformlardan paylaşılması.
	Yeşil Alan ve Parklar	Şehirde yeşil alan ve park projeleri sitede ve yayınlanan raporlarda mevcut.	Dijital planlama araçları mevcut değil.	Vatandaşların yeşil alan park projeleri ile ilgili spesifik bir web site erişimi mevcut değil.	Şehir genelinde park ve yeşil alanların yoğunluğu ile ilgili dijital ortamda bilgi portalının oluşturulması.

Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin dijital hizmet sunumunda ulaşımla ilgili hizmetlerde sağlanan görece gelişmiş içerik ve işlevsellik, Türkiye genelinde birçok yerel yönetimin dijitalleşme performansına kıyasla olumlu ve örnek teşkil edebilecek bir durumdur. Ancak atık yönetimi, enerji yönetimi ve sağlık hizmetlerinde sunulan bilgilerin sınırlılığı, bu alanlarda halen yaygın olan eksiklikleri yansıtarak Hatay'ın da bu genel eğilime uyduğunu göstermektedir. Özellikle afet yönetimi alanında bilgi sunumunun yetersizliği, 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası kritik önem taşımasına rağmen Hatay'da dijital platformlarda gerekli hazırlığın tam anlamıyla sağlanamadığını düşündürmektedir. Bu durum, afet yönetimi konusunda yerel yönetimlerin dijitalleşmede geri kaldığı bir alan olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin dijitalleşme performansı bazı hizmetlerde öncü nitelik taşırken, kritik alanlarda iyileştirme ihtiyacı bulunduğu görülmektedir. Bu bulgular, yerel yönetimlerin dijital dönüşüm süreçlerinde hizmet alanlarına göre farklılaşan performanslar gösterdiğini ve alan bazlı stratejilerin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin (HBB) dijital hizmet sunumundaki yeterliliklerini betimsel analiz ve nitel içerik çözümlemesi yöntemiyle değerlendirmiştir. Çalışma kapsamında, HBB'nin farklı kentsel hizmet alanlarındaki dijital platform işlevselliği ve erişilebilirlik düzeyi incelenmiş; toplu taşıma gibi bazı hizmetlerde güçlü ve erişilebilir içeriklerin sunulduğu, ancak afet yönetimi, sağlık ve çevre yönetimi gibi kritik alanlarda dijital hizmetlerin yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, eksik kalan alanların dijital altyapısının güçlendirilmesi ve kullanıcı etkileşiminin artırılması için somut öneriler geliştirilmiştir. Çalışmanın özgün katkısı, HBB web sitesinin kentsel hizmet sunumunu hem teknik altyapı hem de kullanıcı katılımı ve dijital etkileşim boyutlarıyla bütüncül bir şekilde analiz etmesidir.

Bulgular, HBB web sitesinin toplu taşıma gibi bazı hizmetlerde ortalamanın üzerinde bir dijital performans sergilediğini, ancak afet yönetimi, sağlık ve çevre yönetimi gibi kritik alanlarda belirgin eksiklikler bulunduğunu göstermektedir. Özellikle, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından afet yönetimi hizmetlerinde dijital platformların yetersizliği, literatürde sıkça ele alınmayan bir soruna işaret etmektedir. Özellikle afet yönetimi boyutundaki yetersizlikler, Hatay'ın yakın dönemde yaşadığı büyük deprem felaketi dikkate alındığında, dijital hizmetlerin kriz yönetimi ve toplumsal dayanıklılık açısından taşıdığı kritik önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin teknik altyapı açısından görece daha kolay uygulanabilir alanlarda hızlı ilerlediğini, yüksek koordinasyon, çok paydaşlı iş birliği ve sosyal kapsayıcılık gerektiren alanlarda ise yavaşladığını göstermektedir. HBB'nin afet bilgisi paylaşımı ve acil durum koordinasyonunda dijital altyapısının zayıf kalması, afet sonrası süreçlerde hizmet sürekliliğini sağlama konusunda ciddi bir eksiklik olarak öne çıkmıştır.

Elde edilen bulgular, mevcut literatürle de uyumlu bir tablo çizmektedir. Moon (2002), Pina vd. (2007) ve Torres vd. (2006) gibi çalışmalar, yerel yönetimlerde dijital hizmetlerin genellikle teknik açıdan kolay uygulanabilen alanlarda yoğunlaştığını, buna karşılık sosyal içerikli ve yüksek koordinasyon gerektiren hizmetlerde geride kalındığını belirtmektedir. HBB örneği bu genel eğilimle örtüşmekle birlikte, toplu taşımadaki dijitalleşme düzeyiyle Türkiye ortalamasının üzerinde bir başarı göstermekte ve önceki araştırmalarda nadir rastlanan olumlu bir sapma ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Hatay özelinde dijitalleşmenin stratejik olarak belirli alanlarda ilerleyebileceğine ve başarılı örneklerin diğer hizmet alanlarına da uyarlanabileceğine işaret etmektedir.

HBB web sitesi, vatandaşlara hızlı ve etkin hizmet sunmayı hedefleyen önemli bir dijital platform olarak öne çıkmaktadır. Kullanıcı dostu arayüzü ve kapsamlı içeriği ile temel bilgilere erişimi kolaylaştırmakla birlikte, mobil uyumluluk ve interaktif özellikler açısından da belirli bir gelişme göstermiştir. Ancak, bazı alt başlıkların güncellenmemiş olması ve erişilebilirlik alanındaki kısıtlamalar, platformun geliştirilmesi gereken yönleri olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de büyükşehir belediyelerinin web siteleri, kentsel hizmetlerin dijital ortamda paylaşımı açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, içeriklerin güncel tutulması

ve belediye projeleri, etkinlikleri ile hizmetlerine ilişkin bilgilere erişimin kolaylaştırılması, vatandaş katılımını artıracak önemli bir unsurdur. Ayrıca, sosyal medya entegrasyonu ve çevrimiçi hizmetlerin çeşitlendirilmesi kentsel iletişim süreçlerini güçlendirmekte, chatbot ve sanal asistan gibi dijital etkileşim araçlarının varlığı ise kullanıcı memnuniyetini artırma potansiyeline sahiptir.

Erişilebilirlik alanında yapılacak iyileştirmeler, platformun sosyal kapsayıcılığını artırarak tüm bireylerin eşit yararlanmasını sağlayacaktır. Özellikle görme ve işitme engelli bireyler için kapsamlı erişilebilirlik seçeneklerinin geliştirilmesi belediyenin toplumsal sorumluluk anlayışını güçlendirecektir. Çok dilli içerik desteğinin artırılması ise Hatay'ın kültürel çeşitliliğini ve uluslararası önemini yansıtmakla kalmayıp, turistik ve ekonomik potansiyelin desteklenmesine de katkı sağlayacaktır.

Elde edilen bulgular, HBB'nin dijital hizmet sunumunda belirli alanlarda kayda değer ilerlemeler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Toplu taşıma hizmetlerindeki dijital içeriklerin işlevselliği, Türkiye'deki diğer büyükşehir belediyeleriyle karşılaştırıldığında ortalamanın üzerinde bulunmuştur. Ancak, erişilebilirlik ve sosyal kapsayıcılık alanlarındaki eksiklikler, dijital hizmetlerde eşit erişim sorunlarının Hatay örneğinde de mevcut olduğunu göstermektedir. Afet yönetimi, sağlık ve çevre yönetimi gibi kritik hizmet alanlarında dijitalleşme yetersizlikleri ise Türkiye genelindeki dijital belediyecilikte gözlemlenen yapısal sorunlarla paralellik arz etmektedir.

HBB web sitesi, temel işlevlerini yerine getirmesine karşın içerik ve kullanıcı deneyimi açısından daha fazla iyileştirme potansiyeli barındırmaktadır. Özellikle vatandaş odaklı dijital etkileşim araçlarının geliştirilmesiyle platformun etkinliği ve kullanıcı memnuniyetinin artırılması mümkündür. Sürekli gelişim, belediyenin çağdaş, şeffaf ve erişilebilir yönetim anlayışını sürdürebilmesi için kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları ve ortaya koyduğu bulgular ışığında, gelecekteki araştırmalar için çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle, Türkiye'deki diğer büyükşehir belediyeleriyle karşılaştırmalı analizler yapılması, dijital yönetişimdeki farklılıkların, ortak zorlukların ve başarılı uygulamaların sistematik biçimde ortaya konmasına olanak sağlayacaktır. Böylece, yerel yönetimlerin dijital dönüşüm süreçlerine dair daha kapsamlı politika önerileri geliştirilebilir. Ayrıca, kullanıcı deneyimini temel alan saha çalışmaları; anket ve derinlemesine mülakatlarla vatandaş memnuniyetinin ve dijital hizmetlere erişimin ölçülmesi, platform etkinliğine ilişkin somut veriler sunacaktır. Erişilebilirlik kriterlerinin genişletilmesi ve engelli bireylerin dijital hizmetlere uyumluluğunun araştırılması da öncelikli araştırma alanları arasında yer almalıdır. Çok dilli içeriklerin ve chatbot gibi dijital etkileşim araçlarının uzun dönemli etkilerinin incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, HBB'nin dijitalleşme alanındaki ilerlemeleri belirli hizmetlerde örnek teşkil etmekle birlikte, kapsam ve kapsayıcılık açısından geliştirilmesi gereken yönler bulunmaktadır. Çalışma, yerel yönetimlerin dijital dönüşüm süreçlerinde yalnızca hizmet içeriğine değil, erişilebilirlik ve sosyal kapsayıcılık boyutlarına da odaklanması gerektiğine işaret etmekte ve literatürde yeterince ele alınmamış Hatay özelinde kapsamlı bir alan değerlendirmesi sunarak önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Dijital hizmetlerde sosyal kapsayıcılığın artırılması ve dijital uçurumun azaltılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesine odaklanan multidisipliner çalışmalar, kamu yönetimi, bilişim teknolojileri ve sosyal bilimler alanlarının entegrasyonuyla daha verimli sonuçlar doğurabilir.

KAYNAKÇA

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı AFAD. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Raporu. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. Erişim adresi: https://www.afad.gov.tr/

Bayona, S. ve Morales, V. (2017). E-government development models for municipalities. *Journal of Computational Methods in Sciences and Engineering,* 17 (1), 47-59.

Beard, M. (2001). *Running a public relations department*, London: Kogan Page.

Bojang, M. B.S. ve Bwando, W. (2018, April 3rd-4th). E-municipality applications in local government: Prospects and Challenges. *4th International Student Conference*, (s.60-67), Manisa: Turkey.

Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde e-belediye uygulamaları: İçişleri Bakanlığı e-belediye bilgi sistemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 551-566.

Hart-Teeter. (2003). *The new e-government equation: Ease, engagement, privacy and protection*. Prepared by Hart-Teeter for the Council for Excellence in Government. April 2003. http://www.excelgov.org. [31.07.2007]

HATSU Arıza ve Şikayetler. Erişim adresi: https://www.hatsu.gov.tr/index.php?sayfa=alo185

HATSU Genel Müdürlüğü Görme Engelliler Web Sitesi. Erişim adresi: https://www.hatsu.gov.tr/gorme_engelli/

HATSU Resmi Web Sitesi Ana Sayfası. Erişim adresi: https://www.hatsu.gov.tr/

HBB 2025 Yılı Mali Performans Programı. (2024). Erişim adresi: https://api-test.hatay.bel.tr/storage/gallery-media/December2024/I1fZk16KNY1YLggLbxEK.pdf

HBB Faaliyet Raporu (2015-2023). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB Haberler. Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/kategori/haberler

HBB Hatay Kart Resmi Web Sitesi Ana Sayfası. Erişim adresi: https://www.hataykart.com/wheremybus

HBB Hızlı Menü İçerikler Sekmesi. Erişim adresi https://hatay.bel.tr/search?q=geri%20d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm

HBB Hızlı Menü İçerikler Sekmesi. Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/icerik/hbb-elektrikli-sukuter-icin-calismalara-basladi 30/01/2025

HBB Hızlı Menü İçerikler Sekmesi. Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/icerik/hbb-bisiklet-yolu-projesinde-calismalarini-surduruyor 14/10/2021

HBB İç Kontrol Uyum Eylem Planı (2019-2024). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB İhtisas Komisyonu Raporları. Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu (2019-2024). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB Online Hizmetler. Erişim adresi: https://ebelediye.hatay.bel.tr/

HBB Online Hizmetler. Erişim adresi: https://ebelediye.hatay.bel.tr/BilgiIstegi/Basvuru

HBB Performans Programı (2016-2025). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB Raporlar Sayfası (Stratejik Plan, Faaliyet Raporu, Performans Programı, Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, İç Kontrol Uyum Eylem Planı). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB Rehber (Parsel-Adres Bilgileri) Resmi Web Sitesi Ana Sayfası. Erişim adresi: https://rehber.hatay.bel.tr/

HBB Resmi Web Sitesi Ana Sayfası. Erişim adresi:

https://hatay.bel.tr/

HBB Resmi Web Sitesi Arama Motoru (afet). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/search?q=afet

HBB Resmi Web Sitesi Eğitim Rehberi. Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/egitim-rehber

HBB Stratejik Planı (2015-2029). Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/raporlar

HBB Toplu Taşıma Bilgileri. Erişim adresi: https://hatay.bel.tr/sayfa/toplu-tasima

Henden, H. B. (2004). Katılımcı yerel yönetim anlayışında e-belediyeciliğin yeri ve önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1) https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/114/114

Hill, L. N. ve Whitea, C. (2000). Public relations practitioners perception of the world wide web as a communications tool. *Public Relations Review*, 26(1), 31-51. https://doi.org/10.1016/S0363-8111(00)00029-1.

Ho, A. T. K. (2002). Reinventing local governments and the e-government ınitiative. *Public Administration Review*, 62(4): 434-444.

Ilgın, H. O. ve Ulupınar, Ş. C. (2020). Bir tanıtım aracı olarak web sitelerinin etkinliği; büyükşehir belediyelerinin sosyal hizmet ve sosyal sorumluluk uygulamaları. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(2), 108-120.

İncekara, G., ve Bozkurt, Ö. Ç. (2024). Belediyelerde Dijital Dönüşüm Süreçlerinin ve E-Belediyecilik Uygulamalarının Örnek Olay Kapsamında Değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 33(4), 101-142..

Karaca, Y. ve Öztürk, N. K. (2019). Yeni nesil belediyecilik: Dijital belediye uygulamaları. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 528-537. https://doi.org/10.33712/mana.649557

Kıraç, S., ve Boyalı, H. (2024). E-Belediyecilik ve Yerel Demokrasi Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(2), 395-408.

Kotler, Philip. ve Lee, Nancy. (2007). *Kamu sektöründe pazarlama - Kamu kuruluşlarının performansını geliştirmek için bir yol haritası*. Zeynep Kökkaya Chalar (Çev.), İstanbul: MediaCat.

Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An ıntroduction to ıts methodology*. United Kingdom: Sage Publications.

Manoharan, A. P. ve Ingrams, A. (2018). Conceptualizing e-government from local government perspectives, *State and Local Government Review*, 50(1), 56-66.

Moon, M. J. (2002). The evolution of e-government among municipalities: rhetoric or reality? *Public Administration Review*, 62 (4), 424-433.

Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. USA: Sage Publications.

Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*, USA: Pearson Education Limited.

New Jersey State University-Rutgers, Sungkyunkwan University (2003). *Digital governance in municipalities worldwide - An assessment of municipal web sites throughout the world*. New Jersey: United Nations Publication.

OECD. (2022). *Digital government review of Türkiye: towards the digital transformation of the public sector*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264314136-en

Pina, V., Torres, L., ve Royo, S. (2007). Are ICTs improving transparency and accountability in the EU regional and local governments? An empirical study. *Public Administration*, 85(2), 449-472.

Şen, E. (2023). Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm ve Akıllı Kent Uygulamaları: Eleştirel

Bir Bakış. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(2-1), 141-165. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/81607/1385894

Torres, L., Pina, V., ve Acerete, B. (2006). E-government developments on delivering public services among EU cities. *Government Information Quarterly*, 23(1), 108-128.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Web Sitesi. (2023). Bakandan haberler sekmesi. Erişim adresi: https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-soylu-hataydaki-afet-koordinasyon-merkezinden-yapilan-trt-haber-canli-yayininda-depremlere-iliskin-aciklamalarda-bulundu (22/02/2023)

Utlu, E., ve Er, A. (2021). Yerel katılım bağlamında dijital dönüşümden dijital yönetişime belediyeler: Uygulamalar, imkânlar ve öneriler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(41), 97-110. https://dx.doi.org/10.35343/kosbed.864042

Varnalı, T. (2025). Türkiye'de e-belediyecilik uygulamalarının performans analizi: Kırklareli ve Tekirdağ örneği. *İstanbul Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 33-58.

White, C. ve Raman, N. (1999). The World Wide Web as a Public Relations Medium: The Use Of Resarch, Planning, and Evaluation in Web Site Development. *Public Relations Review*, 25(4), 405-419. https://doi.org/10.1016/S0363-8111(99)00027-2

Yüksek Seçim Kurulu Açık Veri Portalı. Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları Verileri, Erişim adresi: https://acikveri.ysk.gov.tr/secim-sonuc-istatistik/secim-sonuc

2560 sayılı İstanbul Su Ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun (20/11/1981), Resmi Gazete (17523). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2560&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (10/7/2004), Resmî Gazete (25531). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf

6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (12/11/2012), Resmî Gazete (Sayı: 28489). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf

6447 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (12/11/2012), Resmî Gazete (Sayı: 28489). Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360-20130314.pdf

TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARININ İNŞASI: ANKARA'DA KADINLARIN KUAFÖRE GİTME ALIŞKANLIĞI VE TOPLUMSAL BEDEN ALGISI

THE CONSTRUCTION OF GENDER NORMS: WOMEN'S HAIR SALON PRACTICES AND SOCIAL BODY PERCEPTIONS IN ANKARA

Sevda TAŞTEKİN, Burak ŞAHİN

98

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1712-1729
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1585719

Geliş Recieved: **15.11.2024**
Kabul Accepted: **21.09.2025**

TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARININ İNŞASI: ANKARA'DA KADINLARIN KUAFÖRE GİTME ALIŞKANLIĞI VE TOPLUMSAL BEDEN ALGISI

THE CONSTRUCTION OF GENDER NORMS: WOMEN'S HAIR SALON PRACTICES AND SOCIAL BODY PERCEPTIONS IN ANKARA

Sevda TAŞTEKİN [1], Burak ŞAHİN [2]

Anahtar Kelimeler:
Toplumsal Cinsiyet,
Toplumsal Beden,
Kadın,
Kuaför.

Keywords:
Gender,
Social Body,
Woman,
Hairdresser.

[1] Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Saç ve Güzellik Hizmetleri Bölümü, sevdatastekin@ardahan.edu.tr, ORCID: 0009-0006-3947-2541.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, buraksahin@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9051-6841.

Alıntılamak için/Cite as: Taştekin S. ve Şahin B. (2025) Toplumsal Cinsiyet Normlarının İnşası: Ankara'da Kadınların Kuaföre Gitme Alışkanlığı ve Toplumsal Beden Algısı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1712-1729

ÖZ

Bu çalışmada, kuaföre gitme tutumunun toplumsal cinsiyet normlarının inşasındaki rolünü ortaya koymak amaçlanmaktadır. Kuaför salonları, kadınların bireysel ve toplumsal pratiklerinin gerçekleştirildiği, sürdürüldüğü ve yeniden üretildiği mekânlardır. Kuaförler, güzellik algısı, gündelik hayat performansları ve toplumsal onayın alınması bakımından merkezi bir göreve sahiptir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, Ankara'da kuaförleri ziyaret eden 25 kadınla derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmış ve elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Veriler, MAXQDA 2020 programının da yardımıyla 2 ana temaya ve çeşitli alt temalara tasnif edilmiştir. Önemli alıntılara yer verilmiş ve bu alıntıların ardından literatürden de yararlanılarak birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, katılımcılar sosyal çevrenin ve medyanın dayattığı güzellik algısını içselleştirmiştir. Kuaföre gitmenin öz güven, mutluluk, yenilenme ve güzelleşme duygusu sağladığını belirtmişlerdir. Kuaför ziyaretleri, toplumsal statüye erişmek, modayı takip etmek ve sosyal çevreyle rekabette geride kalmamak gibi nedenlerle tekrarlanmaktadır. Ancak tüm katılımcılar, bu normların kişinin bedeninden utanmasına da neden olabilecek bir baskı yarattığını dile getirmişlerdir.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the role of attitudes towards visiting hair salons in the construction of gender norms. Hair salons are spaces where many individual and social practices of women are carried out, maintained, and reproduced. Hairdressers play a central role in shaping perceptions of beauty, performing everyday performances, and the attainment of social approval. In line with the aim of the study, in-depth interviews were conducted with 25 women who visited hair salons in Ankara. A semi-structured interview form was applied, and the data obtained were analysed through content analysis. With the help of the MAXQDA 2020, the data were classified into 2 main themes and various sub-themes. Key quotations were included, and following these quotations, several evaluations were made with reference to the relevant literature. According to the findings of the study, the participants internalized the perception of beauty imposed by the social environment and the media. They stated that going to the hair salons provides a sense of self-confidence, happiness, renewal and enhanced beauty. Hair salon visits were frequently repeated to achieve social status, keep up with fashion, and avoid falling behind in competition with peers. However, all participants also emphasized that these norms exert pressure on women, potentially causing them to feel ashamed of their own bodies.

GİRİŞ

Mekanlar, toplumların psikolojik, sosyolojik, iktisadi, politik ve kültürel anlamlarını içine alan bir yapıdadır. Gündelik yaşamın geçtiği bu alanların ruhu ve hafızası bulunmaktadır (Karakaş, 2019, s. 17). Mekanlar, toplum tarafından şekillendirilmekte ve dönüştürülmektedir. Ayrıca mekânın anlamlandırılması ile birlikte bireyler kendilerini tanımlamakta ve değiştirmektedir (Akıllı, 2017, s. 30).

Toplumsal cinsiyet normları, bireylerin cinsiyetlerine göre nasıl davranmaları, görünmeleri ve hissetmeleri gerektiğine dair kültürel beklentilerdir (Connell, 2009). Bu normlar, beden algısı, bakım pratikleri ve görünüş tercihlerini de şekillendirmektedir. Kadın bedeni; medya, estetik idealler ve toplumsal denetim yoluyla sürekli biçimlendirilmektedir (Gill & Elias, 2014). Kuaför salonları, bu normların yeniden üretildiği mekânlardır; hem bireysel bakımın yapıldığı hem de toplumsal kadınlık rollerinin deneyimlendiği alanlardır (Black & Sharma, 2001).

Feminist literatür, güzellik pratiklerini hem güçlenme hem de denetim aracı olarak tartışmaktadır. Bazı araştırmacılar için bu pratikler öz ifade biçimi sunarken (Black, 2004), bazıları için neoliberal sistemin bir gereği hâline gelmektedir (McRobbie, 2015). Kuaföre gitmek bu bağlamda yalnızca bireysel bir estetik tercih değil, toplumsal cinsiyetin performatif biçimde ifadesidir (Fahs, 2013).

Kuaförler, kadınlara güzellik ve bakım hizmeti sunan yerler olmanın yanı sıra, sosyolojik ve psikolojik açıdan da önemli mekanlardır. Kuaför salonlarında moda ve güzellik trendleri yakından takip edilmektedir. Bu salonlar, kadınların kendilerini ifade ettikleri, rahatladıkları ve sosyal etkileşimde bulundukları alanlardır. Böylece kuaförler, kadınların "toplumsal beden"lerinin en fazla işlev kazandığı yerlerden biri olarak tanımlanabilir. Güzel olmak, çevrenin takdirini kazanmak, çalışma hayatındaki statüyü korumak, trendleri takip etmek ve akranlarla rekabette güçlü bir konuma gelmek gibi nedenlerle ziyaret edilen kuaförler, bu açıdan kadınların beden politikalarının odak noktası haline gelebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Ankara'da yaşayan kadınların kuaföre gitme pratikleri aracılığıyla, kadın bedeni üzerindeki toplumsal denetimin, güzellik normlarının ve modern kadın kimliğinin nasıl yeniden üretildiğini; bu süreçlerin toplumsal cinsiyet normlarının inşasına ve kadınların toplumsal beden algılarının şekillenmesine nasıl bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma literatür taraması, yöntem, bulgular ve sonuç biçiminde bölümlenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin cinsiyetlerine göre toplumdan gördükleri davranış, görünüm ve konum beklentilerini tanımlamaktadır (Diekman & Goodfriend, 2006). Bu roller, bireylerin yaşam tercihlerini, meslek seçimlerini ve aile içindeki konumlarını şekillendirmektedir. Normatif beklentiler, bu rollerin içselleştirilmesini sağlayan kültürel düzenlemeler olarak işlemektedir. Söz gelimi, kadınlar toplumsal rollerle uyumlu mesleklere yönelme eğiliminde olabilmektedir (Beckmann, 2021). Bu bakımdan, bireyler çoğu zaman bu normlara uyum sağlama baskısı altındadır (McNaughton Reyes ve diğerleri, 2016).

Toplumsal cinsiyet, yalnızca davranış kalıplarını değil, bedenin biçimlendirilmesini ve temsilini de içermektedir. Beden, toplumsal normların taşıyıcısıdır; kültürel ve politik anlamlarla yüklüdür. Bedenselleşme (embodiment) yaklaşımları, bireyin beden aracılığıyla bu normları içselleştirme sürecini açıklamaktadır (Howson, 2004). Foucault'ya (2012) göre iktidar, beden üzerinde işleyen mikro düzeyde kontrol biçimlerinde kendini göstermektedir. Bu anlamda beden, sadece bireyin değil, toplumsal düzenin de bir ürünüdür (Adelman & Ruggi, 2016; Clark, 2016). Kadın bedeni kamusal alanda hem denetlenmekte hem de anlam yüklemeleriyle şekillendirilmektedir. Medya dünyası ve kent mekânları, kadın bedeninin görünürlüğünü kontrol altına alabilmektedir (Woodward, 2015).

Kadınların bakımlı ve çekici olma gibi rollerine uygun şekilde fiziksel görünümlerini düzenlemeleri, toplumdaki kadınlık normlarını pekiştirebilmektedir (Murnen & Don, 2012). Estetik normlara uymayan kadınlar ise hem ekonomik hem de sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir (Afful & Ricciardelli, 2015). Kadınlar, toplumsal beğeniye hitap etmek için ideal bedenlere

ulaşmaya çalışırken, aynı zamanda bu normlara karşı bireysel direniş yolları da geliştirebilmektedir (Jackson & Lyons, 2012). Ancak bireyler görünüm baskısına direnç göstermeye çalışsa da toplumların genelinde güzellik normlarının içselleştirildiği ve tüketim kültürünün yoğunluğunu yaşayan kadınların sosyal kabul için bedenlerini bir performans alanı olarak görebildikleri anlaşılmaktadır (Small, 2022).

Kadınların güzellik ürünlerine ilgisi, 20. yüzyılın başlarında kadın tüketicinin bilinçli bir özne olarak inşa edilmesiyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Dergiler ve reklamlar, kadınları markalı ürünler ve alışveriş dünyasına yönlendirirken, mağazalar, kadınsı tüketim cennetleri olarak sunulmaktadır (Peiss, 1998). Güzellik endüstrisi tarihsel olarak kadın bedenini düzenleyen ve metalaştıran bir sistem inşa etmiştir (Black & Sharma, 2001). 19. yüzyıl ortalarında temelleri atılan güzellik salonları, zamanla profesyonelleşmiş ve 1920'lerden itibaren ticarileşerek kitlesel bir endüstri hâline gelmiştir (Black, 2004). Günümüzde güzellik standartları, medya ve sosyal medya etkisiyle şekillenmekte; kozmetik kullanımı özgüven ve sosyal kabul ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum, vücut imajı, tüketim kültürü ve toplumsal normlar arasındaki güçlü bağı gözler önüne sermektedir (Ricciardelli & White, 2011).

Bedensel estetik tüketimi, standartlaştırılmış ve grup odaklı sembolik bir eylemdir. Bu eylem, kişisel görünüme yönelik bir kaygıya yol açmaktadır (Zhang, 2022). Güzellik standartlarına uyma baskısı, özellikle medya tasvirleri nedeniyle sosyal kaygıya ve olumsuz benlik algısına daha yatkın olan kadınlar arasında önemli psikolojik sıkıntılara neden olabilmektedir (Zhang ve diğerleri, 2024).

Sosyal medyada idealize edilmiş güzellik vurgusu, genç kadınlar arasında estetik müdahale arzusunu ve güzellik standartlarıyla beslenen tüketicilik döngüsünü daha da pekiştirebilmektedir (Walker ve diğerleri, 2021). Bireylerin algıladıkları beden imajı ile endüstrileşmiş beden arasındaki farklar, sosyal medyaya maruz kalma nedeniyle olumsuz duygusal sonuçları doğurabilmektedir (Sharifi ve diğerleri, 2016).

Kuaför salonları ve güzellik merkezleri, imaj kültürünün üretildiği ve şekillendirildiği alanlar olarak, modern çağın vazgeçilmez uğrak yerleri haline gelmiştir. İmaj sahibi olmak, kentli bireyin sosyalleşme biçimleri arasında önemli bir yere sahiptir (Geçgin, 2018, s. 231). Kuaför salonları, kadın ve erkeklerin bir araya geldiği, karma birlikteliklerin yaşandığı bir mekândır. Bu salonları farklı kılan, kadınların güzellik ve bakım ihtiyaçlarını evin özel alanının dışına taşıyarak, erkeklerle ortak bir mekanda gerçekleştirmeleridir (Akıllı, 2017, s. 31). Kuaförlerin, kadınların imajlarını şekillendirme, sosyalleşme, psikolojik destek alma ve kendilerini güçlü hissetmeleri gibi olumlu katkılar sunduğunu; ancak aynı zamanda, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden ürettiğini ve görüntünün piyasalaşması açısından olumsuz işlevlere de neden olabildiğini söylemek mümkündür. Kadınlar arasında güzellik imajı üzerine yoğunlaşan rekabet, bir "güzellik sosyalleşmesi" doğurmaktadır. Bu rekabet ortamında, tüm aktörlerin belirli biçimsel uygulamaları sergilemesi ve asgari ortak noktalarda buluşması, sürekli olarak yenilenen ve genişleyen bir "güzellik sözleşmesi"ni ortaya çıkarmaktadır (Geçgin, 2018).

Genç erkekler de belirli bir "görünümü" elde etmek ve sürdürmek için artan bir baskı altındadır. Ancak günlük rutinde erkekler, erkeksi görünmek için vücutlarını boyamaları, nemlendirmeleri, kokularını gidermeleri ve tüylerini almaları konusunda büyük bir baskıyla karşılaşmamaktadır. Ancak bu aktiviteler, kadınların günlük rutinlerinin bir parçasıdır (Holland ve diğerleri, 1994). Ayrıca, güzellik rutin olarak ahlak, sosyallik, nezaket ve diğer olumlu özelliklerle ilişkilendirilmektedir (Black & Sharma, 2001, s. 104).

YÖNTEM

Bu araştırma, kadınların kuaför ziyaretleri bağlamında bedenleriyle kurdukları ilişkiyi, güzellik anlayışlarını ve bu pratikler aracılığıyla toplumsal cinsiyet normlarının nasıl pekiştirildiğini anlamayı amaçlamaktadır. Ankara'da yaşayan kadınların kuaföre gitme alışkanlıkları üzerinden yürütülen çalışmada, bireysel bakım davranışlarının toplumsal denetim mekanizmalarıyla nasıl iç içe geçtiği, kadınlık deneyiminin bu tür gündelik pratikler aracılığıyla nasıl yeniden üretildiği incelenmiştir. Buradan hareketle çalışmada, Ankara örneğinde cinsiyet, beden algısı, güzellik standartları kapsamında kuaförün kadınlar için anlamını ve önemini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu amaç ve hedef doğrultusunda amaçlı örneklem tekniğine dayanarak Ankara'nın Abidinpaşa, Batıkent ve Çukurambar semtlerindeki kuaförleri ziyaret eden 25 kadınla ve bu semtlerde yer alan kuaförlerle yüz yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Meslek	Eğitim Durumu	Medeni Hal
K1	34	Avukat	Lisans	Evli
K2	22	Üniversite Öğrencisi	Lise	Bekâr
K3	27	Emlakçı	Lisans	Bekâr
K4	21	Üniversite Öğrencisi	Lise	Bekâr
K5	29	Psikolog	Lisans	Evli
K6	27	Satış Temsilcisi	Lisans	Bekâr
K7	24	Öğretmen	Lisans	Bekâr
K8	36	Diş Hekimi	Lisans	Evli
K9	28	Ev Hanımı	Lise	Evli
K10	20	Üniversite Öğrencisi	Lise	Bekâr
K11	30	Polis Memuru	Yüksek Lisans	Evli
K12	23	Öğretmen	Lisans	Bekâr
K13	19	Üniversite Öğrencisi	Lise	Bekâr
K14	25	Diş Hekimi	Lisans	Bekâr
K15	22	Satış Temsilcisi	Lisans	Bekâr
K16	24	Mimar	Lisans	Evli
K17	29	Tıbbi Sekreter	Lisans	Evli
K18	29	İletişim Danışmanı	Lisans	Bekâr
K19	28	Diş Hekimi	Lisans	Bekâr
K20	24	Diş Hekimi Asistanı	Ön Lisans	Bekâr
K21	34	Stajyer Mali Müşavir	Yüksek Lisans	Evli
K22	30	Doktor	Lisans	Evli
K23	26	Güzellik Uzmanı	Ön Lisans	Bekâr
K24	36	İşletmeci	Yüksek Lisans	Evli
K25	27	Hemşire	Lisans	Evli

Tüm görüşmeler ses kaydına alınmış ve daha sonra deşifre edilerek metne aktarılmıştır. Her bir görüşme yaklaşık olarak 30 dakika sürmüş, toplam görüşme süresi katılımcıların yanıtlarının kapsamına göre küçük farklılıklar göstermiştir. Görüşmenin daha planlı gerçekleşmesi için katılımcılara 20 soru içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yapılandırılmış görüşme tekniğine göre daha esnek bir yapıdadır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmeyi yapan kişi önceden belirlediği bir soru setine sahip olsa da görüşmenin akışına uygun bir biçimde ek sorular sorarak veya alt başlıklara inerek esneklik sağlamaktadır (Türnüklü, 2000, s. 547).

Görüşme formu, kadınların kuaför salonu deneyimlerini bireysel, toplumsal ve kültürel bağlamlarda anlamayı amaçlayan açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Sorular; bireylerin kuaföre gitme motivasyonlarını, bu deneyimin duygusal ve psikolojik yansımalarını, toplumsal normlar ve güzellik algılarıyla kurulan ilişkiyi, toplumsal cinsiyet rolleriyle kuaför deneyimi arasındaki bağlantıları sorgulamaktadır. Katılımcılara yöneltilen sorular; kuaföre gitmenin bireysel anlamı, güzellik ve güç arasındaki ilişki, kuaför salonlarının sosyal işlevi (örneğin, dertleşme ya da sosyal paylaşım ortamı oluşu), kuaför tercihlerinin sosyal çevreyle paylaşımı gibi kişisel deneyim alanlarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte sorular, toplumun kadın bedenine yönelik güzellik normlarının kuaföre gitme

alışkanlıklarına etkisi, beden memnuniyeti, toplumsal cinsiyet rolleri ve medyada sunulan beden imgelerinin bireysel algılar üzerindeki etkisi gibi daha yapısal ve kültürel boyutları da kapsamaktadır. Görüşmeler ilerledikçe katılımcıların benzer temaları dile getirmeye başladığı ve yeni bilgi üretiminin azaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, nitel araştırmalarda veri doygunluğuna ulaşıldığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle güzellik algısı, toplumsal onay ihtiyacı, öz güven duygusu ve bedensel memnuniyetsizlik gibi başlıklar, farklı katılımcılar tarafından tekrar tekrar vurgulanmıştır. Bu nedenle, 25 katılımcıyla gerçekleştirilen görüşmelerin çalışmanın amacına uygun ve yeterli veri sağladığı kanaatine varılmıştır.

Çalışmanın verileri içerik analizi yoluyla yorumlanacaktır. İçerik analizi, nitel araştırmalarda verilerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanması için kullanılan bir tekniktir. Bu teknik, elde edilen verilerin belirli temalar ya da kategoriler altında kodlanması ve bu kodlar üzerinden anlam çıkarılması sürecini içermektedir. Bilgin (2006) ile Tavşancıl ve Aslan (2001) tarafından tanımlandığı gibi, kodlama aşamasında veriler parçalara ayrılmakta ve her bir parça belirli bir kod ile etiketlenmektedir. Daha sonra, bu kodlar arasında ilişkiler kurularak verilerin derinlemesine analizi yapılmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre içerik analizi, verilerin anlamlandırılması ve araştırmacının çalıştığı konuya dair daha geniş bir kavrayış elde etmesine olanak tanımaktadır. Bu analiz türü, özellikle büyük ve karmaşık veri setlerinin düzenlenmesi ve yorumlanması açısından önemlidir. Bu bağlamda veriler "kuaföre gitme" ve "toplumsal normlar" adıyla iki ayrı ana koda, bu ana kodlar da alt kodlara bölünmektedir. Analizler bu ana kodlar ve alt kodlar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin kodlanabilmesi maksadıyla çalışmada MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Bu program aracılığıyla, tekrarlanan kodların sıklığı tablolar halinde gösterilmiştir. Önemli alıntılara yer verilmiş ve bu alıntıların ardından değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma 01.02.2024 ile 15.02.2024 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Çalışma Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 24.01.2024 tarihli ve 2023-2ÖNP-0122 numaralı onay kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların rızası ile gerçekleşmiş, kişisel bilgilerin gizli tutulacağı taahhüt edilmiş ve katılımcıların onamları alınmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Kuaföre Gitme Nedenleri

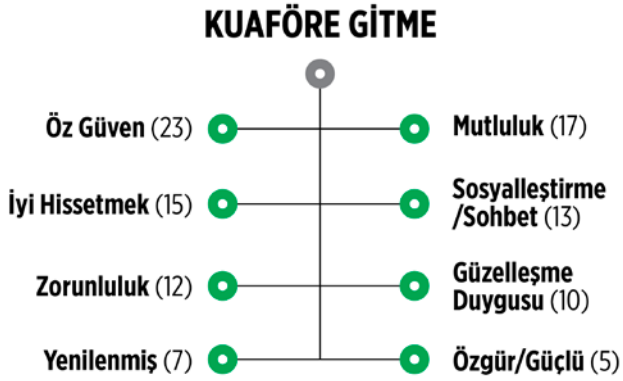

Şekil 1. Katılımcıların "Kuaföre Gitme" Konusu Hakkındaki Görüşlerinin Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Öz Güven, Mutluluk ve İyi Hissetmek

Katılımcılar, beğenilmenin ve eksik görülmemenin özgüvenlerini artırdığına değinmişlerdir. Kötü hissetmek ve kişinin kendi görüntüsünden sıkılması, yenilik arayışına neden olmaktadır. Onlara göre, kuaför ziyaretleri daha güçlü ve öz güveni yüksek hissetmeyi sağlamaktadır.

*"*İnsanların beğendiklerini gösteren bir bakış görmek bana özgüven katıyor. Bende bir eksik görmediklerini düşünürüm böylece*" (K1, 34, Avukat).*

"Ne zaman daha çirkin hissetsem, görüntümden sıkılsam, yenilik arıyorsam, genelde hep o zaman gidiyorum" (K2, 22, Üniversite Öğrencisi).

"Daha öz güvenli ve daha güçlü hissederim. Kendimi iyi hissetmediğim zamanlarda, dışarı çıkıp sosyal hayatımda çok fazla aktif olamıyorum" (K17, 29, Tıbbi Sekreter).

"Bence saç kadının aksesuarı olduğu için tabii ki bir özgüven meselesi. Bu yüzden gayet iyi hissederim, daha motive ve enerjik hissederim. Güne daha hazır hissederim" (K3, 27, Emlakçı).

Kalın kaşlar çocukluk yıllarından itibaren öz güven üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Bir katılımcı, liseye başladığında kaşlarını aldırmaya

başlamasını unutmamıştır.

"Çocukken kaşları çok kalın bir çocuktum. Çok delirirdim, yolardım onları. Sonrasında liseye başladığımda, hatta sekizinci sınıfın balosunda, annem artık kaşlarımı aldırmama izin verdi. O günden sonra gerçekten sırtımda bir yük gibi taşıdığım kaş problemi gitmişti. Çok daha iyi hissettim kendimi. Kaşım hala çok çıktığında ondan başka bir şeye odaklanamıyorum. Travmatik bir durum. Güvenimi ciddi anlamda sarsmıştır" (K6, 27, Satış Temsilcisi).

Çalışmanın bulgularına göre, kadınlar kuaförden çıktığında mutlu hissetmektedir. Kuaförde gösterilen ilgiye özel bir önem atfetmektedirler. Kuaför sonrası yüzün daha parlak ve canlı göründüğünü hissettiklerini belirtmişlerdir. Kuaför, sihirli değneğe sahip "sıradan insanların" mekânıdır.

"Kendimi beğenerek ve mutlu çıkıyorum. Yani o anki ruh halim kesinlikle yükseliyor. Herkes çok da ilgi gösteriyor. Bir izzetüikram var orada. Senin gibi insanlar senin mutlu olman için çabalıyor" (K10, 20, Üniversite Öğrencisi).

"Yani bazı dönemlerde, işte sınav haftalarında falan gidemediğim zamanlarda, saçımın dibi geldiğinde, kaşlarım geldiğinde, kendimi kötü hissediyorum. O dönemlerde aynaya daha az bakıyorum. Ama kuaföre gittikten sonra yüzümün daha parladığını, yüzüme renk geldiğini hissediyorum. Kendimi güzel bulduğumda da kendimi iyi hissediyorum, mutlu hissediyorum" (K4, 21, Üniversite Öğrencisi).

Mutsuzluğun ve stresin panzehri olarak kuaför ziyareti görülmektedir. Kuaförde gösterilen ilgi ve hizmet bir annenin bebeğine gösterdiği ilgiye benzetilmektedir.

"İnsan kötü hissettiğinde, daha fazla kuaföre gidiyor. Bir annenin bebeğine bakması gibi, burada da bebek gibi hissettiriliyorsun. Dolayısıyla bu bir bağımlılığa dönüşüyor. Yani eşinle tartıştın, kuaföre gidiyorsun. Onlar zaten hizmet verdiği için iyi olmak zorunda. İşini hakkıyla yapmak zorunda. Dolayısıyla sen de özel hissediyorsun ve oraya gitmeyi seçiyorsun" (K5, 29, Psikolog).

Modern toplumda kadınlar, farklı niyetlerden yola çıkarak kuaförlere ve güzellik salonlarına gitmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Kuaföre gitmek, güzel görünmenin, iyi hissetmenin ve kendine bakmanın bir çaba gerektirdiği fikrinin bir yansımasıdır. Kendine saygı duymak, daha sağlıklı görünmek, vücudun kusurlarını kapatmak, aile ve iş hayatında, sosyal çevrede daha beğenilen ve saygı duyulan biri olmak için kuaförlere gidilmektedir. Kuaförler, kadının hayat sahnesinin rasyonelleştirilmiş, mercek altına alınmış ve kısıtlamaya uğratılmış düzeninden bir süreliğine kaçıp sığındıkları bir yerdir (Odabaş, 2005, s. 161-162). Güzellik salonları kadınsı mükemmellik imajını yansıtmaktadır. Müşteriler, salonda "tepeden tırnağa" model gibi kadınlar bulmadıkları için memnuniyet duymaktadırlar. Salonları ziyaret ettiklerinde hem müşterilerin hem de personelin aslında "sıradan" olduğunu görmeleri rahatlamaya neden olabilmektedir (Black, 2004, s. 31). Kuaförlerdeki ilgi, müşterileri iyi hissettirecek profesyonel bir ekibin varlığı ve değerlilik duygusunu temin eden bir habitat, kuaför ziyaretlerine farklı anlamlar katmaktadır. Sürekli hizmet etmekle yükümlü olan çalışanların kuaför salonlarında içecek ikramında bulunması bile müşterilerin kendini ayrıcalıklı hissetmesini sağlayabilmektedir (Akıllı, 2017, s. 57-58).

Sosyalleştirme/Sohbet

Kadınlar kuaför salonlarını hem sosyal bir ortam hem de duygusal bir destek merkezi olarak görebilmektedir. Katılımcılar, kuaförleri ile dertleştiklerini, kuaför salonlarında terapi görmüş gibi hissettiklerini ve birçok zor dönemi bu ortamda atlattıklarını dile getirmişlerdir. Kuaföre giden kadınlar arasında ortak bir anlayış ve bağ bulunmaktadır; bu salonlar, sadece kişisel bakım değil, aynı zamanda sosyalleşme ve dayanışma ortamı sunmaktadır. Hatta salon dışında bile saç bakımı hakkında konuşmaların, yardımlaşmaların gerçekleştiği ve kuaförün kadınlar arasında bir tür "sosyalleşme hinterlandı" da sağladığı anlaşılmaktadır.

"Kuaförümle dertleşirim. Her konuda sohbet edebilirim. Terapistlerin terapistidir kuaförüm. Erkek kuaförler bizimle daha ilgili bence" (K4, 21, Üniversite Öğrencisi).

Berberlere kıyasla kuaförlerin bir müşteriyle geçirdikleri zaman çok daha uzun, yaptıkları işlemler daha karmaşık ve hizmet verdikleri müşterilerin beklentileri daha çeşitlidir. Ustaların büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu ele alınacak olursa; fiziksel temas içeren bu mesleğin icrasında, müşteriyle kurulacak meşru ve profesyonel ilişkinin sınırlarının ne olduğu sorusuyla ahlaki, dini ve ticari açıdan

titizlik göstermek gerekmektedir. Meslekte başarının püf noktası ise, saçlara yapılan teknik uygulamaların ustalığı kadar, müşterilerin salonda keyifle vakit geçirmelerini sağlayan bu stratejilerde gizlidir (Akıllı, 2017, s. 60).

"Bir de birçok sancılı dönemi burada geçirdiğim için, dertlerimi paylaştığımız için yükümüzün de bir parçasını bırakıp gidiyoruz" (K17, 29, Tıbbi Sekreter).

"Kuaföre giden kadınlar yine kuaföre giden kadınlarla herhalde daha iyi anlaşıyorlardır. Hem kuaför salonunda zaman geçirme açısından hem de aynı önceliklere sahip olma açısından öyle bir bağ kurmuş olabilirler. Altın günü gibi" (K2, 22, Üniversite Öğrencisi).

"Sosyal ortamda hiç tanımadığım biri bile olsa, hiç sohbetin olmadığı biri bile olsa, saçını nerde boyattınız gibi tanışmalar ve konuşmalar olabiliyor. Sosyalleşmeye neden olabiliyor" (K10, 20, Üniversite Öğrencisi).

"Yakın arkadaşlarımıza tavsiye ediyoruz gittiğimiz yerleri. Arkadaşımla alışveriş merkezinde dolaşırken bir kız gelip saçımın rengini sormuştu, kuaförün numarasını istemişti. Yani dışarda da bu tarz yardımlaşmalar, dayanışmalar olabiliyor" (K4, 21, Üniversite Öğrencisi).

Kuaför salonları, yalnızca kadın bedeninin güzellik normlarına göre biçimlendiği yerler değil; aynı zamanda kadınların sosyalleştiği, gündelik yaşam deneyimlerini paylaştığı, benlik ve beden algılarını yeniden değerlendirdikleri mekânlardır (Odabaş, 2005). Aynı mahallede yaşayan kadınların burada tanışması, samimi ilişkilerin gelişmesini sağlamakta; kuaför salonları bir anlamda ev içi sıcaklığını taşıyan kamusal alanlar hâline gelmektedir (Akıllı, 2017). Bu mekânlar, kadınların yalnızca estetik hizmet aldığı yerler değil, aynı zamanda kadınlık kültürünün paylaşıldığı, dedikodunun, tariflerin, kahve sohbetlerinin yapıldığı, toplumsal rollerden kısa süreli de olsa uzaklaşıldığı sosyal alanlardır. Güzellik arayışı, modern beden kültürüyle yüzleşmeyi, kendini yenilemeyi ve toplumsal çevreye "hazır" dönmeyi de içermektedir. Kuaför salonları böylece özel ve kamusal alan ayrımını aşan, mahremiyet ile toplumsallığı buluşturan çok katmanlı kadın mekânlarına dönüşmektedir (Akıllı, 2017; Odabaş, 2005).

Zorunluluk

Kuafördeki bazı işlemler (örn. ağda), bir zorunluluk olarak görülürken; tırnak bakımı veya makyaj gibi hizmetlerin keyfi olduğu belirtilmiştir. Yaptırılan işleme göre kuaför ziyareti zorunlu olan ve olmayan şeklinde ayrılmaktadır. Bununla birlikte, ziyaretin gerekçesine bakılmaksızın kuaföre gitmek bir zorunluluk olarak görülebilmektedir.

"Bazen ağda gibi işlemler için mecburda hissediyorum. Açıkçası zorunlu olarak. Tırnak bakımı, kalıcı oje gibi uygulamalar için de severek gittiğim, yaptırmak istediğim bir şey. Yaptırdığım işleme göre değişiyor yani" (K6, 27, Satış Temsilcisi).

"Mecburi olarak görmüyorum, ama şu an lazer epilasyon işlemi için geliyorum. Bunu biraz mecburiyet olarak görüyorum ama kuaförde saç kestirmekmiş, makyaj yaptırmakmış, tırnak yaptırmakmış bunlar zevk için olan şeyler. Ama şu an gittiğim işlem için bunu zaruri bir işlem olarak görüyorum. Yani yaptırdığım işleme göre keyfi ya da zaruri olduğunu söyleyebilirim" (K7, 24, Öğretmen).

"Ben hasta da olsam, olmasam da kuaföre gitmek benim için bir diş fırçalamak, çay içmek, kahvaltı etmek gibi bir şey. İyi hissettiğimde ya da sadece kötü hissettiğimde geldiğim bir yer değil" (K8, 36, Diş Hekimi).

Güzellik baskısı, kadın bedeninin belirli estetik standartlara göre şekillendirilmesini talep eden, cinsiyet temelli bir toplumsal denetim mekanizmasıdır (Murnen & Don, 2012). Bu normlar, kadınlardan "bakımlı", "ince" ve "çekici" olmalarını bekleyerek fiziksel görünümü sosyal bir görev hâline getirebilmektedir. Kültürel olarak kadınlıkla özdeşleşen narinlik ve estetik zarafet gibi nitelikler, medya, aile ve eğitim aracılığıyla erken yaşlardan itibaren aktarılmaktadır (Frederick ve diğerleri, 2015). Katılımcıların kuaföre gitme deneyimleri, bu baskının içselleştirildiğini göstermektedir. Bazı kadınlar kuaförü "zorunluluk", bazıları ise "keyif" olarak tanımlasa da, çoğu uygulama toplumsal beklentilere uyumun bir parçasıdır. Lazer epilasyon ve ağda gibi işlemler zaruri görülürken; makyaj veya tırnak bakımı keyfi görünmekle birlikte, tüm pratikler normatif kadınlık rollerine uyumun ifadesi niteliğindedir.

Güzelleşmiş, Yenilenmiş ve Güçlü

Çalışmanın katılımcıları, saçlarını kestirdiklerinde ya da başka bir işlem yaptırdıklarında, sadece fiziksel olarak değil, duygusal olarak da kendilerini daha güzel ve yenilenmiş hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca profesyonel birinden hizmet alındığında kendi görünüşlerine daha çok güvenmektedirler.

"Saçlarımı yaptırdığımda kendimi daha güzel hissediyorum, sanki zayıflamış bile hissediyorum" (K9, 28, Ev Hanımı).

"Güzel hissederim, yenilenmiş hissederim. Kendim yapabileceğim işleri profesyonel birine yaptırınca daha güzel oluyor ve kendim için yeni bir şey yapmış gibi hissediyorum. Bu yüzden daha güzel hissediyorum" (K2, 22, Üniversite Öğrencisi).

"Temizlenme hissi, burada kalıp birkaç saatliğine hayattan biraz uzaklaşmaktan kaynaklı iyi bir his" (K10, 20, Üniversite Öğrencisi).

Güzellik endüstrisi kadına atfedilen rollerin pekişmesine katkı sağlamaktadır. Güzellik salonlarına gitmeyi tercih etmeyen kadınlar için bile güzellik sistemi her yeri kuşatmaya devam etmektedir (Skeggs, 1997). Kuaföre gitmek iyi hissetmenin ve daha güzel görünmenin bir aracıdır. Katılımcılar güzel ve bakımlı görünmenin kendilerini daha güçlü hissettirdiğini belirtmişlerdir.

"Kendimi daha güzel bulmak ya da aynaya baktığımda daha iyi hissetmek için giderim. Bunu hissettiğim zaman kendimi daha güçlü bulurum" (K7, 24, Öğretmen).

"Evet, aynaya baktığımda kendimi beğenirsem güçlü hissediyorum, etkileyici hissediyorum. Beğenilmek insanı güçlü hissettirir diye düşünüyorum zaten" (K5, 29, Psikolog).

Güzellik tedavisi, kozmetikten cilt bakımına, diyet ve estetik cerrahiden spa ve kuaför hizmetlerine uzanan çok uluslu bir endüstrinin parçasıdır (Black, 2004). Bu sektör, reklamlarla desteklenen geniş bir tüketim ağı oluşturmaktadır. Kuaförler, bu sistem içinde kadın imajını şekillendiren veya destekleyen aktörlerdir (Geçgin, 2018). "Her şeye sahip olma" vaadi, kariyer, özgürlük ve kadınsı görünüm arasında kurulan bir dengeyle sunulurken, kadınlara her alanda başarılı olma baskısı yüklenebilmektedir. Güzellik pratikleri ise bu sistemde, arzu edilen kadınlığa ulaşmanın bir aracı olarak meşrulaştırılabilmektedir. Böylece kadınlar, başarıyı ve sosyal onayı satın alabileceklerine ikna edilerek güzellik endüstrisinin sürekli müşterileri hâline gelebilmektedir (Black, 2004).

İmaj, yalnızca bireyin kendini estetik olarak ifade etme biçimi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları tarafından şekillendirilen "makbul kadınlık" görünümüdür. Kadınlardan beklenen bakımlı, güzel, genç ve estetik görünüme sahip olma hali; toplumsal cinsiyetin görünür biçimde temsil edilmesini sağlayan ve aynı zamanda bu normları yeniden üreten bir imaj türüdür (Gill, 2007; Elias, Gill & Scharff, 2017). Kuaför salonları da bu kadınlık imajının oluşturulduğu ve dolaşıma sokulduğu başlıca mekânlardan biridir. Kadınların kuaföre gitme pratikleri, toplumsal olarak tanımlanmış bu "kadınlık imajı"na erişme çabasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda kuaförlük pratikleri, bireysel estetik tercihlerden öte, toplumsal cinsiyetin kültürel olarak üretilmiş beklentilerine uyum gösterme süreci olarak değerlendirilmelidir.

Kuaföre Gitmeye İlişkin Toplumsal Normlar

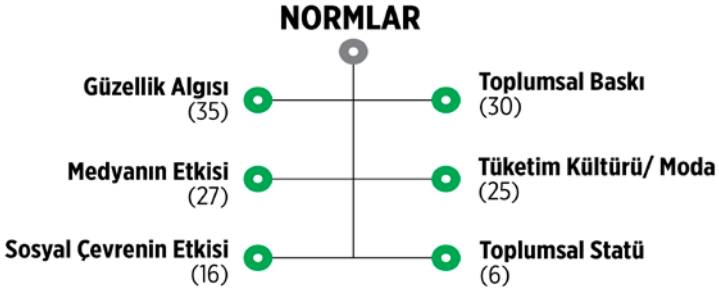

Şekil 2. Katılımcıların "Normlar" Konusu Hakkındaki Görüşlerinin Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Güzellik Algısı

Güzel görünme rolünü üstlenmek ve toplumsal beklentileri karşılayabilmek birtakım yükümlülükleri beraberinde getirmektedir. Kadınlar, kuaförde sadece fiziksel bakım için değil, aynı zamanda kabul görmek ve onaylanmak için de bulunmaktadırlar. Katılımcılara göre, toplum iyi görünen kişiyi mutlu ve başarılı kabul ederken, bakımsız görünen

kadınları dışlamaktadır.

"Kadına yönelik yüklenmiş bir güzellik algısı var zaten toplum tarafından. Yani kadınların çoğu da bunu karşılayabilmek için, kendini kabul ettirebilmek için kuaföre gidiyor" (K1, 34, Avukat).

"Kadınlara bir güzel olma rolü yüklendiği için tabii ki onları kuaföre gitmeye zorluyor yani. Sosyal ortamlarda karşı cinsler bunlara yorumlar yapar; mesela sadece saç ile alakalı değil de güzellik işlemleri, hani kaş vesaire gibi işlemlere. Onlar direkt konuşma esnasında baktıkları için fark edildiğini anlıyorsunuz" (K11, 30, Polis Memuru).

*"*Şu *an konuşurken de fark ediyorum ki iyi görünen kişi mutludur gibi bir algı verilmiş bize. Reklamların, dizilerin, internet fenomenlerinin etkisi büyük bu konuda" (K5, 29, Psikolog).*

"Bakımsız kadın, güzel kadın, çirkin kadın toplumumuzda çok ayrıştırılıyor" (K4, 21, Üniversite Öğrencisi).

Yapılan görüşmelerde, kadınlar normların ve güzellik algısının toplum tarafından şekillendirildiğini; iyi hissetmenin bu normlara uymaktan geçtiğini ve güzellik standartlarının tarafsız ve nesnel tanımlanamayacağını ifade etmişlerdir.

"Bence aslında bu bize toplumun dayattığı bir norm olarak görüyorum bunu. Kadınların daha güzel, bakımlı, saçlarının bakımlı olması, diplerinin gelmemesi. Aslında bu normlardan dolayı kendimizi daha iyi hissediyoruz" (K12, 23, Öğretmen).

"Kadınların daha az kılsız olması gerekliliği, doğduğumuzdan beri böyle görmemiz. Bazı kabilelerde görülüyor mesela, herkes kıllı. Doğuştan bizim etrafımızdaki insanlar da hep öyle olsaydı bu bize normal gelecekti belki de. Bununla ilgili objektif bakamıyorum bu anlamda" (K8, 36, Diş Hekimi).

Tüketicilerin idealize edilmiş imgelere ilişkin algıları vücut imajına yönelik tüketici tercihlerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır (Yu ve diğerleri, 2011). Bu durum, özellikle güzellik standartları bağlamında önemlidir; burada ideal güzelliğin tasviri, kişinin görünümünü iyileştirmeyi vaadeden ürünlere ilgisinin artmasına yol açabilmektedir (Yu ve diğerleri, 2015). Medyanın vücut imajı üzerindeki etkisi nedeniyle, bireylerin davranışları önemli ölçüde şekillenebilmektedir (Kaur ve diğerleri, 2022). Sosyal medya platformları, genç kadınlar arasında vücut imajı algılarını oluşturmada etkilidir. Sosyal medyayla artan etkileşim, estetik cerrahi düşünme olasılığını artırabilmekte ve bu platformlarda sıkça karşılaşılan görüntüler, vücut memnuniyetsizliğini ve özgüven sorunlarını pekiştirebilmektedir (Chen ve diğerleri, 2019). Güzellik standartları ile tüketiciliğin kesişimi, kozmetik klinikleri ve güzellik markaları tarafından kullanılan pazarlama stratejilerinde de belirgindir. Kozmetik pazarlamasında sunulan güzellik idealleri bireylerin kendilerine yönelik algılarını olumsuz etkileyebilmektedir (Hermans, 2023). Böylece tüketiciler uymak zorunda hissettikleri gerçekçi olmayan güzellik standartlarını sürdürebilmektedir (Tsawaab, 2023).

"Kendini daha güzel hisseden bayanlar daha sık kuaföre gidiyor. Benim bir iş arkadaşım var mesela, güzel bir bayan kendisi ve her hafta gider mutlaka. Saçına fönünü çektirir iki üç kere. Yani o güzel hissettikçe, o güzellik hissini arar hala geliyor bence kadın. Bu bir döngü haline geliyor, sonra kadın başka işlemler yaptırıyor. Mesela kaşına 'microblading' yaptırıyor. Bugün beğenilince bu sefer aynı kuaföre 'eyeliner' yaptırmaya ya da ipek kirpik taktırmaya gidebiliyor" (K14, 25, Diş Hekimi).

"Kadın için var olan ve kabul edilen belli bir güzellik standardı var ve bu standartların hepsine evde kendi elimizle ulaşabilmemiz mümkün olmayabiliyor. O yüzden bir kuaför yardımıyla alınabilecek, işte ne bileyim, bunun estetiksel kaş, göz olsun, ağda veya epilasyon işlemleri olsun, bunlar için muhakkak gidiyoruz" (K15, 22, Satış Temsilcisi).

Kadın bedenine yönelik tüketim pratikleri – spor, diyet, bakım ürünleri – toplumsal olarak dayatılan estetik standartların içselleştirilmesiyle yakından ilişkilidir. Bu pratikler, hem bedensel ideallere ulaşma hem de "kadınlık" performansını sürdürme işlevi taşımaktadır (Francombe, 2014). Saç, kadınlığın en belirgin sembollerinden biri olarak değer görürken; vücut kılları genellikle "gereksiz" ya da "kadınsı olmayan" şeklinde dışlanmaktadır (Lesnik-Oberstein, 2006). Kılların alınması, yalnızca estetik değil, aynı zamanda cinsiyet farkını görünür kılma ve

kadın cinselliğini denetim altına alma aracı olarak da işlev görebilmektedir (Basow, 1991). Görüşmelerde de belirtildiği gibi, kadınlar saçlarını şekillendirme, kirpiklerini uzatma gibi işlemleri tercih ederken; diğer kılları ise almayı norm haline getirmiştir. Böylece kadın bedeninin "istenen" ve "istenmeyen" tüy haritası, kültürel güzellik normlarına göre sürekli yeniden düzenlenmektedir.

Sosyal Çevrenin Etkisi ve Toplumsal Baskı

Bakımlı olmak ve güzel görünmek sosyal çevrenin iltifat etmesini sağlamaktadır. Çalışma hayatındaki kadınların görünüşlerine daha fazla önem verdikleri tespit edilmektedir.

"Bakımlı olduğun zaman yanımdaki insanlar da sorabiliyor. Saçını nerede kestirdin, güzel olmuş, ben de gideyim gibi. Bakımlı olduğun zaman insanlar bunu fark ediyor ve zaten sana verdikleri değer de değişiyor. Kadın kadına da olsa erkek olarak da olsa. Daha saygılı davranıyor insanlar. Bence insanların aklından şu geçiyor. Bu insan kendine değer veriyor ki bakımına özen göstermiş, saçlarını yaptırmış, kaşlarını aldırmış. Biz de ona değer vermeliyiz gibi hissediliyor" (K1, 34, Avukat).

"Çalışma hayatında daha sosyal bir ortam içinde olduğumuzdan kuaföre gitmemiz daha elzem hale gelebiliyor bence. Ev hanımı olsaydım daha az güzelleşme ihtiyacı duyardım" (K16, 24, Mimar).

"İyi göründüğümü duymak çok mutlu ediyor insanı. Nereye gittin, çok güzel olmuş, yüzün gözün açılmış falan. Bunu duymak insanı çok mutlu ediyor. Bu yüzden buradan çıktığımda ilk eşime ve arkadaşlarıma göstermeyi isterim. Bir şeyler yapmadığın zaman hasta mısın, depresyonda mısın diye soruyorlar. Bence etkiliyor" (K14, 25, Diş Hekimi).

"Görünme ihtiyacımızdan kaynaklı, yani evli olduğum için tek erkek için aslında süslenir insan, ama bence zaten kadınlar diğer kadınlar için süsleniyor" (K5, 29, Psikolog).

Güzellik, bireyin kendini beğenme arzusu kadar toplumsal onay arzusuyla da ilişkilidir. Kadınlar, kamusal alanda fiziksel görünümleri üzerinden değer görmeyi bekler; bu beklenti aile, medya, eğitim ve çevre aracılığıyla erken yaşlardan itibaren inşa edilmektedir (Suiçmez, 2018). Kent yaşamında birçok kadın, saçlarını düzenli boyatmadığında ya da kuaföre gitmediğinde olumsuz algılanacağından endişe duymakta; benzer şekilde, bu bakım pratiklerini ihmal eden kadınları da yargılayabilmektedir (Akıllı, 2017). İnce beden, pürüzsüz ten gibi kadınlıkla ilişkilendirilen fiziksel özellikler, kültürel olarak idealize edilerek kadınlar için normatif zorunluluk hâline gelebilmektedir (Murnen & Don, 2012). Bu normlar, beden memnuniyetsizliğine, yetersizlik hissine ve düşük özsaygıya neden olabilmektedir (Faragó ve diğerleri, 2022). Özellikle ergenlik döneneminde, fiziksel görünümle toplumsal cinsiyet rolleri iç içe geçmekte; kadın bedeni sürekli biçimlendirilen ve denetlenen bir alana dönüşmektedir (Spencer ve diğerleri, 2015).

"Okuldayken kızın kaşları birleşik diye dalga geçiyorlar. Çocuk büyüdüğü zaman hemen kaşlarını aldırıyor. Doğal olarak toplumsal baskıdan etkilenmiş oluyor" (K20, 24, Diş Hekimi Asistanı).

"Bakımsız olduğun zaman 'tırnaklara bak', 'ellere bak', 'kaşlara bak' gibi kadın kadına yapıyor bunu. Öyle şeylerle karşılaşıyorum özellikle iş yaşamımda. Kadının kadına yaptığı bir baskı var. Bu duygunun adı rekabet de olabilir, kıskançlık da kötü niyetli olmak da. Kaşın çıkmaya başladığında, 'aaa kaşların çıkmış, gitmedi herhalde' kuaföre gibi yorumlar geliyor" (K1, 34, Avukat).

"Kendine bakmayan, kendine değer vermeyen insanların geri planda kaldıklarını düşünüyorum" (K22, 30, Doktor).

Kadının görünümüne dair tüm ögeler bir mücadele alanına dönebilmektedir. Görüntünün beklenen ilkelere uygun bir biçimde sürekli "tımar edilmesi" gerekmektedir. Kadınlar saçlarını; kötü, zor, sorun çıkartan, ehlîleştirilmesi gereken şeklinde tanımlayabilmektedir. Bu tanımlar, kadınların kendilerine yönelik bakışlarının toplumsal etkisini ortaya koymaktadır (Rocha ve diğerleri, 2020).

"Kadının işte dip boyası geldiğinde, kaşı, bıyığı geldiğinde; bakımsız kadın, pasaklı kadın, kendini salmış, önemsemiyor, boş veriyor damgasına maruz kalabiliyor. İşte bu tarz lakaplar ve ithamlarda bulunulduğu için bence insan bir tık daha kendini mecbur ve zorunda hissediyor. Baskı oluşturuyor insanın üzerinde" (K4, 21, Üniversite Öğrencisi).

"Kadınlar fiziksel olarak daha çok yüceltildiği için hep kusursuz ve dört dörtlük görünmesi bekleniyor. O

yüzden de kadınların dış görünüşü toplum tarafından çok fazla eleştirilmektedir. Bence çoğu insan kuaföre bu yüzden geliyordur. Düşünün, kaşımı aldırmadığımda sosyalleşemiyorum bile. Çok kötü bir çocukluk geçirdim. Kaşlarım birleşikti ve bu yüzden de lise ikiye kadar da almamıştım. Çok hoşlandığım bir çocuk vardı, onunla konuşuyordum. Beni görmek istediği zamanda yanımdaki en güzel kız arkadaşımı da götürüyordum. O kadar kötü bir ergenlik geçirdim yani. Şöyle düşünün, engelli bir bireye çocuklar nasıl bir zorbalık yapıyorsa kıl ve tüyde o şekilde yargılayabiliyor. Zor bir ergenlik geçirdim bu yüzden" (K17, 29, Tıbbi Sekreter).

Bedene müdahale bireyin kendi iç dünyasından gelebileceği gibi, dış dünyadan da gelebilmektedir. Bu dayatmalar, kıyafet gibi metalarla olabileceği gibi bedene yönelik şablonlarla da gerçekleşmektedir. Beden; sosyal etkileşimde, siyasi ilişkilerde, günlük yaşamda, sınıfsal ilişkiler gibi pek çok alanda etkili olmaktadır (Okumuş, 2016, s. 47). Simmel'e (2009, s. 319) göre, modern hayatın en temel sorunları; bireyin baskıcı toplumsal güçler, yaşam tarzı, kültürün etkisi ve tarihsel koşullar içerisinde kendi bireyselliğini ve özerkliğini koruma isteğinden doğmaktadır. Bu çalışmadan da katılımcıların Simmel'in belirttiği dikotomiye benzer bir denge kurmaya çabaladıkları anlaşılmaktadır. Toplumsal kabulün bileşenleri, kadınlar üzerinde bir tür ablukaya dönüşmekte; küçük yaşlardan itibaren, onların kendileriyle çatışmalarına yol açacak bir görünüş baskısıyla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Kendi kararlarını alabilecek yaşa geldiklerinde bir tür uzlaşmaya girmektedirler. Kuaförde yapılacak işlemler kişisel tercihlerine göre belirlense de toplumsal beden anlayışının gerekliklerini benimsedikleri görülmektedir.

*"Özgüveni etkileyen birçok şey olduğunu düşünüyorum. Ama bu da toplumsal algının altında yatması ile ilgili. Çok kiloluydum. 3*0 kg verdim*, ama bununla beraber bakımım da arttı. Boya sıklığım arttı falan gibi, hepsi bir bütün olarak özgüven etkiliyor. Bu da toplumun algısı diye düşünüyorum, özgüvenle bağlantılı olduğunu düşünüyorum" (K5, 29, Psikolog).*

Kadınlar, güzellik ideolojisi çerçevesinde kimliklerini ve beden algılarını şekillendirebilmektedir. Fiziksel benlik, öz anlayışın merkezine yerleşmekte; bu durum, yaşam boyu süren bir estetik özdeşim üretmektedir (Tseelon, 1993). Kadınların kuaför salonlarına yönelmesinde toplumsal konumları, bedenlerine dair kültürel beklentiler ve yaşam döngüsü içindeki arzuları belirleyici rol oynamaktadır (Odabaş, 2005). Güzellik uygulamaları sadece bireysel tercihler değil, aynı zamanda sınıfsal, ekonomik ve kültürel koşulların şekillendirdiği sosyal pratiklerdir. Öte yandan, beden algısı medya görüntüleri ve mesajlarından etkilenmeye açık olup; ideal beden imgeleri, hem bedensel kaygı hem de kendini nesneleştirme eğilimini artırabilir. Ancak birçok kadın, bedenini ünlülerden ziyade sosyal çevresindeki kadınlarla kıyaslayarak değerlendirmektedir. Bu durum, beden algısının toplumsal etkileşimle ne denli ilişkili olduğunu göstermektedir (Gürler, 2018). Kadınların beden algısında çevresiyle etkileşiminin güçlü bir ölçüt olduğu anlaşılmaktadır.

Medyanın Etkisi ve Tüketim Kültürü/Moda

Medyada sürekli karşılaşılan belirli beden yapısına sahip insanlar, zamanla beden algısını da tayin edebilmektedir. Katılımcılar, estetik ameliyatların medya aracılığıyla yönlendirildiğini ve insanların sosyal medyada gördükleri popüler saç kesimlerine yöneldiğini belirtmektedir. Dönemsel olarak değişen güzellik standartlarına (örn. sarı saç veya ombre) atıfta bulunarak, bu değişimlerin bireylerin algılarını etkilediğini düşünmektedirler. Ayrıca güzellik standartlarına uyum sağlama çabasının da bir bağımlılık haline geldiğini ifade etmişlerdir.

"Medyada sürekli gördüğüm beden yapısına sahip insanları bir süre sonra daha güzel algılamaya başlıyorum. Şu an için estetik ameliyatlar bile medyayla yönlendirilebiliyor. Yani ben kendi tercihlerimi kendim yapıyorum, ama medyada olan popüler olan saç kesimini yaptırmaya giden de birçok insan olduğunu düşünüyorum" (K1, 34, Avukat).

"Bu sosyal medyada hepimizin gördüğü belli bir algı var. Bir dönem sarı saç moda oluyor, bir dönem omre modaydı mesela. Yani etkilenmiyorum diyen bile bence etkileniyordur" (K4, 21, Üniversite Öğrencisi).

"1990'larda sıfır beden algısı varken şu an daha kıvrımlı bir vücut, daha çıkık yanaklar, daha uzun çene var.

Sürekli değişiyor. Bundan dolayı ister istemez algımızla oynuyorlar. Bir şey bana eskiden güzel gelirken artık çirkin gelmeye başlıyor" (K6, 27, Satış Temsilcisi).

"Herkes belli kalıpta güzel olabileceğini düşünüyor medya yüzünden. Ben çok sık ipek kirpik yaptırıyordum. Artık o görüntüye o kadar çok alışmıştım ki, onlar bittiğinde dünyanın en çirkin insanıymışım gibi görüyordum artık. Bağımlılık olmuştu bu bende. Önceden ipek kirpiklerimi çıkardığım zaman depresyona giriyordum. Kendimi kel görüyordum. Çok kötü bir döneme girdim. Hemen lifting yaptırdım, bakım yaptırdım" (K17, 29, Tıbbi Sekreter).

Dönemin tekrar eden moda ürünleri, medyada uzun reklam araları ile verilmektedir. Diğer deyişle, medyada reklamlar sadece başka reklamlarla kesintiye uğramaktadır (Baudrillard, 2023). Böylece herkesi uyumlu olmaya sevk eden ve düşünmeden tüketmeye razı eden kitle kültürü, kitle iletişim araçlarıyla inşa edilen kültürel etkileşimin bir neticesi olarak karşımıza çıkmıştır (Bauman, 2021, s. 353).

"Karşımızda ünlü markalarla işbirliği yapan reklamlar var. Onların hepsinin ortalama bir görünüşü var. Badem göz, çekik göz, yüz hatları olarak daha böyle kemikli. Tek tip diyemem buna tabii, ama ortalamanın birbirine benzediğini ve bu durumunda bence herkesi yavaş yavaş etkilediğini düşünüyorum" (K21, 34, Mali Müşavir).

İmaj, çağdaş toplumda rekabetin sermayesine dönüşmekte; bireyler, özgünlük ve yenilik arayışıyla farklı görünmeye çalışsa da bu durum, benzer davranış kalıplarının tekrarına yol açmaktadır (Geçgin, 2018). Kuaför salonları bu çabanın somutlaştığı alanlardır: Kadınlar farklı görünmek istese de çoğu, benzer güzellik ideallerine yönelmektedir (Geçgin, 2018). Featherstone'a (1996) göre, tüketim kültürü içindeki ürün çeşitliliği sınıfsal sınırları belirsizleştirirken, alt sınıfların üst sınıflara öykünmesi modayı sürekli yenileyen bir döngü yaratmaktadır. Bu süreçte bireyler, toplumsal aidiyetlerini imaj üzerinden kurma eğilimindedir.

"Çoğumuz sosyal medya kullanıyoruz ve gördüğümüz kadarıyla bakımlı tırnaklar, bakımlı saçlar ya da cilt bakımı olsun, bunları görür görmez insanda buna karşı bir istek oluşmaktadır" (K7, 24, Öğretmen).

"Bu kuaförün sayfasını takip ediyorum. Yaptıkları işlemleri paylaştığında dikkatimi çeken oluyor. Bunu gördükten sonra ben de detaylı bir bilgi sormuştum; fiyatıdır, kalıcılığıdır. Aklımda yokken onu almak ve yaptırmak istedim" (K18, 29, İletişim Danışmanı).

Modern toplumda beden denetim altında tutulabilen, düzenlenen ve toplumsal statüyü bildiren müdahale alanı olarak düşünülmektedir. Kitle iletişim araçlarında beden, televizyon programları, reklamlar, filmler gibi platformlarda idealleştirilerek izleyiciye sunulmaktadır (Karaboğa, 2022, s. 305). Bu ticarileşme, idealize edilmiş bedenlerin sergilenmesi ve güzellik ürünlerinin pazarlanması için bir sahne işlevi gören sosyal medyanın yükselişiyle daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Bu platformlar, gerçek dışı standartları sürdürerek tüketim döngüsünü beslemektedir (Gerrard & Farrugia, 2015; Zhang, 2022).

"Sanki bana da çok yakışacakmış gibi ben de çok istiyormuşum gibi bir his oluşturduğu için zihnin gerilerinde onu yaptırma, o trende uyma ihtiyacı hissediyorum. Özellikle çok uç bir trend değilse yani" (K11, 30, Polis Memuru).

"Bir moda oluşuyor. Atıyorum, omre. Her yerde yayılıyor, herkes onu yaptırıyor. İnsanlar da fotoğraflarla kuaföre geliyor. Bunu yaptırmak istiyor" (K2, 22, Üniversite Öğrencisi).

"Saçtan tutun, tırnağa kadar. Tırnak deseni popüler oluyor, bir bakıyorsunuz herkeste tırnak deseni var. Ondan sonra başka bir tanesi moda oluyor, herkes onu yaptırıyor. Bir yerden sonra orijinal de durmuyor, herkes aynı olmaya başlıyor. Söz gelimi, bakır tonları ünlü oluyor, herkes bakır tonu yaptırıyor. İnci tozu ünlü oluyor, herkes inci tozu yaptırıyor" (K1, 34, Avukat).

"En basitinden bir kesim viral oluyor ve herkes o kesimi yaptırıyor. Yahut bir renk viral oluyor, herkes aynı rengi yaptırıyor" (K3, 27, Emlakçı).

"Fabrikadan çıkma gibi aynı saç kesimi, saç boyası. Sarının yüz tonu. Bu tamamen toplumsal dayatma. Modern, kibar, zarif, hoş, alımlı, havalı olma gerekçesiyle. Bunlara dayanak yaptırıyorsunuz, yoksa hiç kimse yaptırmadan önce bakır saçın nasıl duracağını bilmiyor. Tamamen onu takip ediyorsun yani. Çıkan modayı, trendi takip ediyorsun" (K15, 22, Satış Temsilcisi).

Reklamcılık, güzellik ideallerinin sürdürülmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Reklam görselleri, genç kadınların kendilerini değerlendirmeleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Chan ve diğerleri, 2012). Reklam endüstrisindeki sömürücü mekanizmalar açığa çıkmakta ve tüketicilik ile kâr güdüleri, ulaşılamaz güzellik standartlarının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır (Paudel, 2023). Ünlülerin gerçekte olduğundan daha güzel ve çekici gösterilmesi, cinselleştirmeye dayalı reklamlar ve tüketicilerin taklit etmeye itildiği güzellik idealleri, kadınların beden algısını moda ile kaynaştırmaktadır (Carvalho & Azevedo, 2018).

Toplumsal Statü

Katılımcılar çalışma hayatının kuaföre gitme sıklığını artırdığını ve statüyü korumak için sürekli bakımlı olma gereği hissettiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, bakımlı olmak toplumsal statüyle ilişkilendirilmekte; bakımlı kadınlara daha fazla saygı gösterildiğini ve sosyal ortamlarda daha olumlu yaklaşıldığını düşünmektedirler.

"Mesleğim gereği sık gidiyorum. Ev hanımı çok sık gitmiyor. Annemden örnek verirsem, kim görür zaten diyor. Ama herhangi iş yapan biri insan içine çıktığı için mecburen gitme gereği hissediyor" (K19, 28, Diş Hekimi).

"Çalışma hayatının çok büyük etkisi var. Çünkü bir ortama giriyorsun, bir itibarın var. Onu korumak için hep kendine bakma ihtiyacı hissediyorsun. Çalışma durumum olmasaydı kuaföre gitme durumumu daha öteleyebilirdim. Aza indirmiş olurdum" (K1, 34, Avukat).

"İyi görünümlü insanlar çevrede daha çok saygı görüyorlar gibi geliyor bana. Mesela bir AVM'de makyajlı ve alımlı bir kadına konuşma ve yaklaşma tarzları, daha kendine bakmayan bir kadına göre değişkenlik gösteriyor. Sanki bakım sosyal statü gibi görünüyor" (K17, 29, Tıbbi Sekreter).

Güzel olmanın birtakım avantajlar sağlaması, bireylerin güzellik yoluyla toplumsal statü elde etmesi tartışmalı bir konudur. Bazı çalışmalar, güzel görünümlü insanların, sosyal ortamlarda daha rahat, daha özgüvenli olma eğiliminde olduğunu ve başkalarından olumsuz tepkiler alma korkusunu daha az yaşadıklarını ileri sürmektedir. Böylece sosyal statü, güzel insanlara atfettiğimiz değerli bir ayrıcalık haline gelmektedir (Webster & Driskell, 1983).

İnsanlar güzel görünen kişilerin olumlu tüm özelliklere daha fazla sahip olduklarını, bu konuda daha başarılı olduklarını ve daha çok keyif aldıklarını varsaymaktadırlar. "Hale etkisi" (halo effect) varsayımına da paralel olarak bazı araştırmalar, güzel görünüşe sahip öğrencilerin daha iyi notlar alabildiğini göstermektedir (Clifford & Walster, 1972). Popüler tüketim kültürüne yönelik uygulamalarda huzura, bireysel yeterliliğe, genç kalan ve hep dinamik olan beden mitine yapılan dikkat çekici vurgular; fit olan bedenlerin başarı, toplumsal statü, genç olma ve toplum tarafından onaylanmayla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır (Köse, 2011, s. 78). Bu çalışmanın katılımcıları da kuaför gitmek, güzelleşmek ve statü elde etmek arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünmektedir. Güzelliğin bir "yatırım" aracı olarak kullanılması, kadınların kimliklerini kurma, kendilerini gerçekleştirme ve statü kazanma süreçlerinin merkezinde yer alabilmektedir. Güzellik burada sadece bir dışsal özellik değil, bir performans ve toplumsal kabule giden bir yoldur (Nikson & Cojocaru, 2025). Kadın güzelliğinin idealize edildiği bir sistemde, güzellik yalnızca bireysel bir özellik değil, aynı zamanda ideolojik bir yapı hâline gelmektedir. Bu durum, güzellik ile statü arasındaki ilişkiyi daha da karmaşıklaştırmakta ve statü elde etmek güzelliğe ilişkin beden politikasıyla bir paralellik taşımaktadır (Frevert & Walker, 2014).

SONUÇ

Kuaför salonları kadınların destek, topluluk olma bilinci ve dayanışma temin ettikleri bir ağ kurmaktadır. Çalışmanın katılımcıları, güzellik standartlarının yarattığı toplumsal baskıyı kabul etmişlerdir. Toplumsal normların güzellik algısını dayattığını düşünmektedirler. Bu normların inşasında iki temel "aktör" bulunmaktadır. Sosyal çevre, kadınların kuaföre gitme alışkanlığında güçlü bir role sahiptir. Kuaföre gitme ödül ve ceza sisteminin bir parçasıdır. Kuaföre gitmenin ödülü toplumsal onay ve iltifattır. Ayrıca kişinin kendisine saygı duymasının koşullarından biri olarak görülmektedir. Kuaföre gitmeyi aksatmak ise bazı olumsuz tepkilere neden olmaktadır. Kadınların "bakımsız" oluşu, kişinin kendisine değer

vermemesi olarak yorumlanabilmektedir. Bu bakış açısı nedeniyle kadınlar, dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalabilmektedir. Diğer aktör ise medyadır. Özellikle sosyal medya, kadınların imaj yenilemesini bir var olma ve var olmama meselesine dönüştürmüştür. Moda, medya kanalları aracılığıyla yayılmaktadır. Medya, kadınların bedenlerinin biçimlendirilmesinde yönlendiricidir.

Kadınların kuaföre gitme nedenleri arasında, güzellik ve bakım ihtiyaçlarının ötesinde toplumsal baskılar ve beden algısının önemli bir yeri vardır. Modern toplumlarda kadınlar, medyanın ve sosyal normların dayattığı belirli güzellik standartlarına uyma konusunda yoğun bir baskı altındadır. Bu baskı, saçın, yüzün ve vücudun belirli bir şekilde görünmesi gerektiği algısını yaratmaktadır. Kadınlar "bakımlı" ve "güzel" kabul edilmek adına kuaför ziyaretlerine daha çok yönelmektedirler. Bu durum, kendilerini kabul edilmiş hissetmelerini sağlarken aynı zamanda özgüvenlerini artırmayı amaçlamaktadır. Kuaföre gitme eylemi, bir yönüyle bu baskıcı beden algısına uyum sağlama çabasıdır.

Kuaförü sıklıkla ziyaret eden müşteriler kadınlara yönelik normlarla bazen uzlaşı, bazen ise çatışma içine girebilmektedirler. Modaya uymanın ve dış görünüşe profesyonel müdahalede bulunulmasının "kazanımlarını" talep etmektedirler. Fakat toplumun güzellik baskısı bireyleri strese sürüklemektedir. Güzellik standartları, kişinin bedeninden utanmasına neden olacak (body shaming) bir zorbalığa neden olabilmektedir. Bu standartlara uyulmadığı anda birtakım yaptırımlarla karşılacaklarının farkında olan kadınlar, beden inşasının tarihsel, toplumsal ve kültürel değişkenliğini dile getirmişlerdir.

Kuaför müşterisi olan kadınlar, güzellik endüstrisinin bedenleri ve güzellik algıları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu kabul etmektedirler. Bu baskının toplumsal ayrışma, damgalama ve kaygı gibi sonuçlara yol açtığını belirtmişlerdir. Kadınların kuaföre gitme alışkanlıklarının, iyi hissetme, mutluluk ve statü arayışı üzerine kurulu olduğu; bu nedenle, kuaföre "güzellik terapisi" amacıyla gitmeye devam edecekleri anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, kentsel bir bağlamda kadınların kuaföre gitme pratiklerini ve bu pratiklerin toplumsal cinsiyet normlarıyla ilişkisi Ankara açısından incelemiştir. Ancak güzellik algılarının, beden politikalarının ve toplumsal onay mekanizmalarının daha küçük yerleşim yerlerinde nasıl şekillendiği konusu ayrı bir araştırma alanı olarak önem taşımaktadır. Taşrada kuaförlük hizmetlerine erişim, toplumsal denetim biçimleri, mahremiyet algısı ve kadınların gündelik yaşam pratikleri, büyükşehirlerden farklılaşabilmektedir. Bu nedenle, ileride yapılacak araştırmalarda kırsal-kentsel farklılıkların karşılaştırmalı olarak ele alınması, toplumsal cinsiyet normlarının mekânsal bağlamda nasıl çeşitlendiğini ortaya koyma açısından önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKLAR

Adelman, M. ve Ruggi L. (2016). The Sociology of the body. *Current Sociology, 64*(6), 907–930. https://doi.org/10.1177/0011392115596561

Afful, AA ve Ricciardelli, R. (2015). Shaping the online fat acceptance movement: Talking about body image and beauty standards. *Journal of Gender Studies, 24*(4), 453–472. https://doi.org/10.1080/09589236.2015.1028523

Akıllı, YŞ (2017). Ankara'da kuaför salonları: Kişisel bakımın modern mekanları ve karma bir aradalık. F. Ş. Cantek (Yay. Haz). Aynanın önünde cımbızın ucunda: Kuaför kitabı (s. 29-67). İletişim Yayınları.

Basow, SA (1991). The hairless ideal: Women and their body hair. *Psychology of Women Quarterly, 15*(1), 83–96. https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1991.tb00479.x

Baudrillard, J. (2023). *Tüketim toplumu: S*öylenceleri*/yapıları* (Çev. N. Tutal ve F. Keskin). Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2021). *Kültür teorisinde eskizler* (Çev. A. E. Pilgir). Ayrıntı Yayınları.

Beckmann, J. (2021). Gendered career expectations in context: The relevance of normative and comparative reference groups. *British Journal of Sociology of Education, 42*(7), 968–988. https://doi.org/10.1080/01425692.2021.1914547

Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.

Black, P. ve Sharma, U. (2001). 'Men are real, Women are "made up": Beauty therapy and the construction of femininity. *The Sociological Review, 49* (1)*,* 100–116. https://doi.org/10.1111/1467-954X.00246

Black, P. (2004). *The beauty industry*. Routledge.

Carvalho, CP ve Azevedo, A. (2018). Do glamour, self-sexualisation and scopophilia influence celebrity endorsement? *EuroMed Journal of Business, 13*(1), 86-101. https://doi.org/10.1108/EMJB-01-2017-0003

Chan, KKW, Ng, YL ve Williams, R. (2012). What do adolescent girls learn about gender roles from advertising images? *Young Consumers, 13*(4), 357-366. https://doi.org/10.1108/17473611211282608

Chen, J., Ishii, M., Bater, KL, Darrach, ve ark. (2019). Association between the use of social media and photograph editing applications, self-esteem, and cosmetic surgery acceptance. *JAMA Facial Plastic Surgery, 21*(5), 361-367. https://doi.org/10.1001/jamafacial.2019.0328

Clark, J. (2016). *Selves, bodies and the grammar of social worlds- Reimagining social change*. Palgrave Macmillan.

Clifford, MM ve Walster, E. (1972). Research note: the effect of physical attractiveness on teacher expectations. *Sociology of Education, 46*(2), 248–258.

Connell, R. (2009). *Gender: In world perspective*. Polity Press.

Diekman, AB ve Goodfriend, W. (2006). Rolling with the changes: A role congruity perspective on social norms. *Psychology of Women Quarterly, 30*(4), 369−383.

Fahs, B. (2013). Shaving it all off: Examining social norms of body hair among college men in a women's studies course. *Women's Studies, 42*(7), 559–577. https://doi.org/10.1080/00497878.2013.794058

Faragó, F., Savoy, S., Sanchez, EA ve diğerleri. (2022). Gender typicality, pressure to conform to gender norms, and anti-fat and appearance stereotypes in girls. *Archives of Sexual Behavior, 51*, 2183–2198. https://doi.org/10.1007/s10508-021-02252-w

Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (Çev. M. Küçük). Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü & Seçme yazıları 4*. (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.

Francombe, J. (2014). Learning to leisure: Femininity and practices of the body. *Leisure Studies, 33*(6), 580-597. https://doi.org/10.1080/02614367.2013.833970

Frederick, D., Forbes, M., Jenkins, B., Reynolds, T., ve Walters, T. (2015). Beauty standards. P. Whelehan ve A. Bolin (Eds.), The international encyclopedia of human sexuality Vol. 1 (s. 113-196). John Wiley & Sons.

Frevert, TK ve Walker, LS (2014). Physical attractiveness and social status. *Sociology Compass, 8(3)*, 313–323. https://doi.org/10.1111/soc4.12132

Geçgin, E. (2018). Kuaförde inşa edilen güzellik sözleşmesi: Ankara örneği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 12*(25)*,* 230-253. https://doi.org/10.12981/mahder.489519

Gerrard, J. ve Farrugia, D. (2015). The 'lamentable sight' of homelessness and the society of the spectacle. *Urban Studies, 52*(12), 2219-2233. https://doi.org/10.1177/0042098014542135

Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies, 10*(2), 147-166. https://doi.org/10.1177/1367549407075898

Gill, R. ve Elias, AS. (2014). 'Awaken your incredible': Love your body discourses and postfeminist contradictions.

International Journal of Media and Cultural Politics, *10*(2), 179-188. https://doi.org/10.1386/macp.10.2.179_1

Gürler, G. (2018). Estetik cerrahi müdahale görmüş bireyler üzerine bir alan araştırması. *Sosyoloji Dergisi, 38*, 141-172.

Hermans, A. (2023). Watermelons, syringes, and regulation: instagram marketing by cosmetic clinics in the UK and the Netherlands. *Aesthetic Plastic Surgery, 47*(5), 2179-2189. https://doi.org/10.1007/s00266-023-03420-0

Holland, J., Ramazanoglu, C., Sharpe, S. ve Thomson, R., (1994). Power and desire: The embodiment of female sexuality. *Feminist Review, 46(1)*, 21-38. https://doi.org/10.1057/fr.1994.2

Howson, A. (2004). *The body in Society: An Introduction*. Polity Press.

Jackson J. ve Lyons TC (2012). The perfect body: Men and women negotiate spaces of resistance against beauty and gender ideologies. *Women's Studies Journal, 26,* 25–33.

Karaboğa, MT (2022). Ergenlikte beden algısı ve medya. M. Kale (Ed.). Beden algısı (s. 305-326). Nobel Yayıncılık.

Karakaş, M. (2019). Kent, mekân ve toplum: Mekân sosyolojisine giriş. M. Karakaş (Yay. haz). Kent, mekan ve toplum (s. 15-42). Tezkire Yayıncılık.

Kaur, N., Sulaiman, SS, Ghazali, N., Radzi, AHM ve Sani, YSA (2022). The extent of media influence on the body image of Malaysian emerging adults. *International Journal of Asian Social Science, 12* (1), 43-54. https://doi.org/10.18488/5007.v12i1.4408

Köse, H. (2011). Tüketim toplumunda bir "sosyal beden" kurgusu olarak kadın. *Selçuk İletişim, 6*(4), 76-89.

Lesnik-Oberstein, K. (2006). The last taboo: Women, body hair and ferninism. K. Lesnik-Oberstein (Der.), The last taboo: Women and body hair (s. 1-17). Manchester University Press. https://doi.org/10.7228/manchester/9780719075001.003.0001

McNaughton Reyes, HL, Foshee, VA, Niolon, PH, Reidy, DE ve Hall, JE. (2016). Gender role attitudes and male adolescent dating violence perpetration: Normative beliefs as moderators. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(2), 350–360. https://doi.org/10.1007/s10964-015-0278-0

McRobbie, A. (2015). *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*. SAGE.

Murnen, SK ve Don, BP (2012). Body image and gender roles. T. F. Cash (Eds.), Encyclopedia of body image and human appearance Vol. 1 (s. 128–134). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384925-0.00019-5

Nikson, S., & Cojocaru, S. (2025). Beauty as an investment: The relationship between physical appearance, social status, and mental well-being. *Revista de Cercetare şi Interventie Sociala, 88,* 117–133. https://doi.org/10.33788/rcis.88.8

Odabaş, S. (2005). Modern beden kültüründe güzellik salonlarının yeri: Ankara örneği. *Toplum ve Bilim, 104*, 153-181.

Okumuş, E. (2016). Bedene müdahalenin sosyolojisi. Kadir Canatan (Ed.). Beden sosyolojisi (s. 45-66). Açılım Kitap.

Paudel, J. R. (2023). Female body's in advertisements: A Foucauldian analysis. *Chaturbhujeshwar Academic Journal, 1*(1), 85-96. https://doi.org/10.3126/caj.v1i1.63136

Peiss, K. (1998). *Hope in a jar: The making of America's beauty culture*. Metropolitan Books.

Ricciardelli, R. ve White, P. (2011). Modifying the body: Canadian men's perspectives on appearance and cosmetic surgery. *The Qualitative Report*, *16*(4), 949-970. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2011.1115

Rocha, AR, Campos, RD, Casotti, LM ve Nascimento, TC (2020). Producing beauty 'the hard way': Involuntary prosumption in a stigmatising context. *Journal of Marketing Management*, *36*(13-14), 1223-1251. https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.1795430

Sharifi, SM, Omidi, A. ve Marzban, B. (2016). The impact of instagram use on body image concerns among Iranian university female students: A phenomenological approach. *International Journal of Academic Research in Psychology*, *3(1)*, 26-36. http://dx.doi.org/10.6007/IJARP/v3-i1/2280

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları.

Skeggs, B. (1997). *Formations of class and gender: Becoming respectable*. Sage.

Small, J. (2022). The sustainability of gender norms: Women over 30 and their physical appearance on holiday. *Journal of Sustainable Tourism, 30*(7), 1682–1698. https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1874396

Spencer, RA, Rehman, L. ve Kirk, SF (2015). Understanding gender norms, nutrition, and physical activity in adolescent girls: A scoping review. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity, 12(1)*, 1-10. https://doi.org/10.1186/s12966-015-0166-8

Suiçmez, M. (2018). Medyada kadın bedeninin ötekileştirilmesi: Victoria's Secret modeli. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, *3*(2), 67-84.

Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi.

Tsawaab, AH (2023). The impact of body positivity in fashion advertising on customer perceptions and purchase intentions. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research, 4*(8), 2769-2784.

Tseelon, E. (1993). The ideology of beauty. H.J. Stam, L.P. Mos, W. Thorngate, B. Kaplan (Ed.) Recent trends in theoretical psychology (s. 319-323). Springer-Verlag.

Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, *24*, 543-559.

Walker, CE, Krumhuber, E., Dayan, S. ve Furnham, A. (2021). Effects of social media use on desire for cosmetic surgery among young women. *Current Psychology, 40*(7), 3355-3364. https://doi.org/10.1007/s12144-019-00282-1

Webster, M. ve Driskell, JE (1983). Beauty as status. *American Journal of Sociology, 89*(1), 140-165.

Woodward, K. (2015). *The politics of in/Visibility*. Palgrave Macmillan.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

Yu, S., Park, E., & Sung, M. (2015). Cosmetics advertisements in women's magazines: A cross-cultural analysis of China and Korea. *Social Behavior and Personality: An International Journal, 43*(4), 685-704. https://doi.org/10.2224/sbp.2015.43.4.685

Yu, U., Damhorst, ML ve Russell, DW (2011). The impact of body image on consumers' perceptions of idealized advertising images and brand attitudes. *Family and Consumer Sciences Research Journal, 40*(1), 58-73. https://doi.org/10.1111/j.1552-3934.2011.02088.x

Zhang, J. (2022). "Body beauty" in the group communication era- Based on the perspective of consumerism. *Proceedings of the 2022 5th International Conference on Humanities Education and Social Sciences (ICHESS 2022)*, 415-421.

Zhang, M., ve ark. (2024). Explosion of research on psychopathology and social media use after Covid-19: A scientometric study. *World Journal of Psychiatry, 14(5)*, 742-759. https://doi.org/10.5498/wjp.v14.i5.742

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Çalışma Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 24.01.2024 tarihli ve 2023-2ÖNP-0122 numaralı onay kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların rızası ile gerçekleşmiş, kişisel bilgilerin gizli tutulacağı taahhüt edilmiş ve katılımcıların onamları alınmıştır.

TÜRKİYE'DEKİ TURİZM ŞOKLARININ ETKİLERİ: HARCAMA KALEMLERİ ÜZERİNE BİRİM KÖK TESTLERİ İLE DEĞERLENDİRME

THE EFFECTS OF TOURISM SHOCKS IN TURKIYE: AN EVALUATION OF EXPENDITURE ITEMS THROUGH UNIT ROOT TESTS

Asiye TÜTÜNCÜ

99

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1730-1747
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1590954

Geliş Recieved: **25.11.2024**
Kabul Accepted: **21.09.2025**

TÜRKİYE'DEKİ TURİZM ŞOKLARININ ETKİLERİ: HARCAMA KALEMLERİ ÜZERİNE BİRİM KÖK TESTLERİ İLE DEĞERLENDİRME

THE EFFECTS OF TOURISM SHOCKS IN TURKIYE: AN EVALUATION OF EXPENDITURE ITEMS THROUGH UNIT ROOT TESTS

Asiye TÜTÜNCÜ [1]

Anahtar Kelimeler:
Turizm Harcamaları,
FADF Birim Kök Testi,
RALS-ADF Birim Kök Testi,
Türkiye.

Keywords:
Tourism Expenditure,
FADF Unit Root Test,
RALS-ADF Unit Root Test,
Turkiye.

ÖZ

Turizm faaliyetleri, ev sahibi ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik göstergelerini dolaylı ve/veya doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki turizm faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin ve bu gelirlerin alt kalemlerine yönelik şokların etkilerinin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu birim kök testleri yardımıyla incelemektir. Bu doğrultuda, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2012:1-2024:2 dönemine ilişkin yayımlanan turizm harcamaları veri setinden yararlanılmıştır. Ampirik analiz sonucunda elde edilen bulguların güvenirliliğinin sağlanması için DF yöntemine dayanan geleneksel birim kök testlerinin yanı sıra, yapısal değişimleri dikkate alan ve RALS prosedürüne dayanan birim kök testleri kullanılmıştır. Bulgular, paket tur, sağlık harcamaları ve tur hizmetleri değişkenlerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini, şokların etkisinin geçici olduğunu ve ilgili değişkenlerin kısa sürede yeniden ortalamaya döndüğünü göstermektedir. Diğer harcama kalemlerinde ise, şokların etkisinin kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Türkiye'de turizm sektörünün belirli harcama türlerinde şoklara karşı daha dirençli olduğunu, ancak genel olarak sektörde yapısal ve kalıcı etkiler yaratan şokların baskın olduğunu ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Tourism activities directly and/or indirectly influence the social, cultural and economic indicators of host countries. The aim of this study is to examine whether the effects of shocks in tourism revenues and their subcomponentsin Turkey and their subcategories are permanent or temporary, by employing unit root tests. In this context, the tourism expenditure dataset published by the Turkish Statistical Institute (TÜİK) for the period 2012:1-2024:2 has been utilized. To ensure the robustness of the empirical findings, traditional unit root tests relying on the Dickey-Fuller (DF) approach and unit root tests that account for structural breaks and employ the RALS procedure were applied. The findings indicate that the null hypothesis was rejected in the variables of package tours, health expenditures, and tour services, showing that the effects of shocks are temporary and that the relevant variables return to their mean in the short run. In other expenditure variables, it has been determined that the effects of shocks were found to be permanent. The findings suggest that while the Turkish tourism sector exhibits greater resilience to shocks in certain expenditure types, shocks with structural and lasting impacts are generally more prevalent across the sector.

[1] Doçent, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, atutuncu@kastamonu.edu.tr; ttncasiye@gmail.com, Orcid No. 0000-0001-9473-9401

Alıntılamak için/Cite as: Tütüncü A. (2025) Türkiye'deki Turizm Şoklarının Etkileri: Harcama Kalemleri Üzerine Birim Kök Testleri İle Değerlendirme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1730-1747

GİRİŞ

Turizm endüstrisi, seyahat acentesi hizmetlerinden konaklama ve turistik faaliyetlerin organizasyonuna kadar geniş bir yelpazede hizmet sunan sektörlerden biri olarak dikkat çekmektedir (Chu vd., 2014). Özellikle son yarım yüzyılda dünyada en hızlı büyüyen sektörler arasında yer alan turizm, uluslararası ekonomik sistemde giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Dünya Turizm Örgütü (2024) verilerine göre, 2019 yılının son çeyreğinde etkisini göstermeye başlayan COVID-19 pandemisinin ardından gelen ekonomik daralmaya rağmen, turizm sektörü 2024 itibarıyla pandemi öncesi düzeyine yaklaşma eğilimi göstermektedir. 2024 yılının ilk yarısında turist sayısında bir önceki yıla göre %11'lik bir artış görülmüş, ancak 2019 yılına kıyasla %4'lük bir gerileme söz konusu olmuştur. Bu durum, turizmin küresel ekonomik toparlanmada oynadığı kritik rolü gözler önüne sermektedir.

Turizm, hizmet sektörünün dinamik bir parçası olarak sürekli gelişim göstermekte ve iş hacmini artırarak diğer sektörlere kıyasla öne çıkmaktadır. Gelir getirici bir faaliyet olması sebebiyle, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada büyük bir öneme sahiptir (Ağır ve Özbek, 2021; Baig ve Hussain, 2020). Bunun yanı sıra, turizm sektörü doğrudan ve dolaylı olarak inşaat, ulaşım, perakende, eğlence, bankacılık, sağlık ve iletişim gibi birçok sektöre katkıda bulunmakta, bu da ekonominin geniş bir yelpazede canlanmasını sağlamaktadır. Bu durum turistlerin satın aldıkları mal ve hizmetlerin ev sahibi ülkeye döviz girdisi sağlayarak, dış ticaret açıklarının kapatılmasına ve ödemeler dengesinin iyileştirilmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır. Ayrıca turistlerin yapmış olduğu harcamalar, çarpan etkisi ile vergi gelirlerini artırmakta ve kamu maliyesine destek olmaktadır (Payne ve Nazlioglu, 2023). Ekonomik katkılarının yanı sıra, turizm sektörü emek yoğun bir yapı sergilemektedir. Talep artışları, düşük eğitimli ya da vasıfsız işgücüne yönelik istihdam olanaklarını artırarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır (Hepsag, 2016). Bunun ötesinde, turizm, yerel ve uluslararası toplumlar arasında sosyal ve kültürel etkileşimleri destekleyen bir araç olarak da değerlendirilmektedir (Kızılkaya, 2021). Ancak, turizm endüstrisi küresel ve ulusal şoklara karşı oldukça kırılgan bir yapı sergilemekte, bu da sektördeki sürdürülebilirliği tehdit edebilmektedir (Narayan, 2006; Kurniawati ve Ridderstaat, 2022).

Uluslararası hareketlilik, turizm faaliyetlerinin temelini oluştururken, bu durum aynı zamanda sektörü hem ev sahibi hem de kaynak ülkelerde meydana gelen ekonomik, politik ve çevresel şoklara karşı savunmasız hale getirmektedir. Örneğin, COVID-19 pandemisi süresince uygulanan sokağa çıkma yasakları ve seyahat kısıtlamaları, küresel turist varışlarında dramatik bir düşüşe neden olmuş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm harcamaları üzerinde derin etkiler yaratmıştır (Kurniawati ve Ridderstaat, 2022). Benzer şekilde, Körfez Savaşı (1990-1991), Büyük Durgunluk (2008) gibi küresel krizlerin yanı sıra terör saldırıları, doğal felaketler ve politik istikrarsızlık gibi olaylar da turizm sektörünün kırılganlığını artırmıştır (Albaladejo vd., 2020; Husein, 2023). Bu şokların etkilerini değerlendirmek için literatürde sıklıkla birim kök testleri kullanılmaktadır. Bir zaman serisinin birim kök içermesi, o seride meydana gelen şokların kalıcı olduğunu, durağan olması ise şokların etkisinin geçici olduğunu ifade etmektedir. Şayet şokların etkisi kalıcı ise, turizm faaliyetleri yeni bir denge seviyesine kaymakta ve bu durum, politika yapıcıların hızlı ve etkin müdahaleler geliştirmesini gerektirmektedir. Buna karşın, şokların etkisi geçici olduğunda, sektör zamanla eski dengesine dönebilmekte ve acil müdahalelere duyulan ihtiyaç azalmaktadır (Chu vd., 2014; Payne ve Nazlioglu, 2023).

Literatürde, cazip turizm merkezlerinde meydana gelen şokların etkisinin genellikle geçici olduğu öne sürülmektedir (Balli vd., 2019; Akadiri vd., 2020). Dünya Turizm Örgütü her yıl, en fazla uluslararası turist çeken ve yüksek turizm gelirine sahip ülkelerin listesini düzenli olarak yayınlamaktadır. Bu sıralamalarda gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, genellikle ilk 10 içinde yer alsa da, ekonomik kırılganlıkları nedeniyle bu şoklardan gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla etkilenmesi beklenmektedir (Ağır ve Özbek, 2021; Konat ve Han, 2023). COVID-19 salgını sonrası, dünya genelinde turizm sektörünün karşılaştığı durgunluğa rağmen, Türkiye, her mevsim tatil yapmaya uygun destinasyonları sayesinde popülerliğini korumaya devam etmektedir. Ayrıca,

1982 yılında yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kanunu ile sağlanan çeşitli imtiyazlar ve teşvikler, ülkedeki turizm faaliyetlerinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Damar vd., 2021; Selim vd., 2022). Ancak turizm sektörü, diğer sektörlere kıyasla ulusal ve uluslararası risklere ve gerginliklere karşı daha kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu durum, uluslararası turist sayısını, turizm ithalatını, geceleme sürelerini ve turizmle bağlantılı diğer sektörleri önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Akadiri vd., 2020). Türkiye'nin komşu ülkelerinde yaşanan iç savaşlar (örneğin, Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı), İsrail ile yaşanan Mavi Marmara krizi, Rusya ile yaşanan uçak krizi ve Yunanistan ile devam eden kıta sahanlığı sorunu gibi olaylar, ülkede sürekli bir belirsizlik ortamı yaratmaktadır (Perles-Ribes vd., 2016; Mansour-Ichrakieh ve Zeaite, 2019; Kyriazis ve Economou, 2021). Bu tür koşullar göz önünde bulundurulduğunda, cazip bir turizm merkezi olan Türkiye'de meydana gelen şokların etkilerinin incelenmesi, politika yapıcılar için önemli bir bilgi kaynağı olacaktır. Bu analizler, alınacak kararların etkinliğini artırmak ve sektördeki istikrarı sağlamak açısından kritik bir rol oynayabilir.

Literatür incelendiğinde, Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda genellikle uluslararası gelen turist sayısının kullanıldığı görülmektedir (Murat vd., 2013; Bozkurt ve Bahar, 2015; Dedeoğlu, 2016; Alper ve Demiral, 2017; Gündüz vd., 2017; Yalçınkaya ve Yazgan, 2020; Kızılkaya, 2021; Pehlivan vd., 2023). Ancak, turizm harcamaları çarpan etkisi ile yalnızca turizm sektörüne değil, ülkenin diğer sektörlerinin de gelişimine katkıda bulunan temel bir faktördür. Bu bağlamda, bu çalışmanın literatüre en önemli katkısı, turizm harcamalarını dikkate alarak yapılan önceki çalışmaların (Bozkurt ve Bahar, 2015; Fendoğlu ve Canpolat Gökçe, 2019; Damar vd., 2021; Konat ve Han, 2023) ötesine geçerek, turizm harcamalarının alt kalemler itibarıyla incelemesidir. Bu sayede, alt kalemler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulabilecektir. Bir diğer katkı ise, bu karşılaştırmada farklı yapısal durumları dikkate alan birim kök testlerinin kullanılarak elde edilen sonuçların sağlamlığının test edilmesidir. Ayrıca, 1982 yılından itibaren uluslararası turist gelişlerini desteklemek amacıyla uygulanan politikalar ile cazip turizm merkezleri arasında gösterilen Türkiye'nin bu politikalarının ülkeye gelir sağlama potansiyelini ne ölçüde geliştirdiği değerlendirilecektir.

Bu çalışma toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Turizm ile ilgili konu ve kapsamın yer aldığı giriş bölümünü takiben günümüze kadar yapılan çalışmaların özetlendiği literatür bölümü, çalışmada kullanılan farklı yapısal formları içeren ekonometrik yöntemlerin tanıtıldığı metodoloji bölümü, kullanılan veri setinin tanımlandığı aynı zamanda ekonometrik yöntemlerin sonuçlarının yer aldığı veri seti bölümü ile ampirik bulgular bölümü ve son olarak ele alınan konunu özetlenip, bulguların tartışıldığı sonuç bölümünü içermektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Turizm faaliyetleri ülkeler arası etkileşim sağlamanın yanı sıra, ev sahibi ülkenin ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Literatürde konu ile ilgili ilk çalışmalar ekonomik büyüme ve diğer değişkenler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Ancak politika yapıcılarının bir değişken hakkında geleceğe yönelik karar alabilmesi için öncelikle, zaman içerisinde yaşadığı şoklara nasıl tepki verdiği incelenmelidir (Tiwari vd., 2016). Narayan (2006), literatürde bu konuyu ilk ele alan çalışmalar arasındadır. İlerleyen dönemde turizm şokları oldukça sık tartışılan bu konu haline gelmiştir.

Türkiye'ye odaklanan literatür taramasında, genel olarak en fazla turizm faaliyeti gerçekleştiren ülkelerden gelen turist sayısının dikkate alındığı görülmektedir. Bu çalışmalar, turistlerin geldikleri ülkeye göre şokların etkisinin kalıcı ya da geçici olduğunu belirlemektedir. Bunlardan Abbott vd. (2012), 1996-2009 dönemine yönelik yaptıkları çalışmada, çeşitli geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanarak şokların etkisinin geçici olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Dedeoğlu (2016), 1996-2014 döneminde Türkiye'ye en fazla turist gönderen ilk 15 ülkenin verilerini analiz etmiş ve şokların etkisinin geçici olduğunu tespit etmiştir. Kızılkaya (2021) da 1995-2019 dönemine ilişkin Panel Fourier KPSS birim kök testi sonuçlarıyla bu bulguları desteklemiştir. Ancak, şokların etkisinin kalıcı olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan Türkiye'nin de içerisinde olduğu Kırılgan 8'li ülke grubunu inceleyen Gündüz vd. (2017), 1995-2014 dönemi için CADF birim kök testleri ile değişkenlerin

birim kök içerdiğini ve şokların etkisinin kalıcı olduğunu tespit etmiştir. Benzer bulgular, Ceyhan vd. (2021) tarafından Vogelsang-Perron birim kök testi kullanılarak ve Türkiye'nin üç ili üzerinde yapılan bir çalışmada da ortaya konulmuştur. Ayrıca, Murat vd. (2013), 1996-2012 döneminde ADF ve Kapetanios birim kök testlerini kullanarak sonuçların ülkelere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Benzer sonuçlar, Türkiye için 1996-2014 dönemini mevsimsel etkileri dikkate alan birim kök testi ile ele alan Hepsag (2016), en fazla ziyaret eden ilk 14 ülke için 1996-2015 dönemini panel Fourier KPSS birim kök testi ile dikkate alan Alper ve Demiral (2017), en fazla ziyaret eden ilk 15 ülke için 1996-2020 dönemini ADF ve Fourier ADF birim kök testleri ile ele alan Ağır ve Özbek (2021) ve en fazla ziyaret eden ilk 8 ülke için 2000-2020 dönemini Furuoka birim kök testi ile ele alan Pehlivan vd. (2023) da tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde, şokların etkilerinin turizm harcamaları ve turist sayıları gibi farklı göstergeler kullanıldığında çeşitlilik gösterebileceği belirlenmiştir. Bozkurt ve Bahar (2015), 1995-2009 döneminde Türkiye'yi en fazla ziyaret eden ilk 9 ülkeyi analiz etmiş ve turizm harcamalarının durağan olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Fendoğlu ve Canpolat Gökçe (2019) Fourier KPSS birim kök testi, Damar vd. (2021) ise çeşitli yapısal kırılmalı birim kök testleri ile bu bulguları desteklemiştir. Konat ve Han (2023), Türkiye'nin de içinde bulunduğu MINT ülkelerinde Panel TAR birim kök testi uygulayarak benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bu durum, turizm harcamalarının şoklara karşı genellikle geçici bir tepki verdiğini göstermektedir.

Uluslararası literatür incelendiğinde, özellikle Asya-Pasifik ülkeleri (Avustralya, Endonezya, Hindistan, Singapur, Malezya, Tayland) üzerine yapılan çalışmaların bulguları, bu ülkelerde turizme uygulanan şokların etkisinin genellikle geçici olduğunu göstermektedir (Bhattacharya ve Narayan, 2005; Narayan ve Prasad, 2008; Lean ve Smyth, 2009; Smyth vd., 2009; Saleh vd., 2010; Verma vd., 2011; Tan ve Tan, 2014; Xie vd., 2018; Min vd., 2019; Kurniawati ve Ridderstaat, 2022). Bu durum, söz konusu ülkelerin coğrafi avantajları ve yıl boyunca turist çekebilme kapasitesi ile açıklanmaktadır. Güney Afrika (Solarin, 2014), İspanya (Perles-Ribes vd., 2016) ve Yunanistan (Katrakilidis vd., 2017) gibi cazip turizm merkezleri üzerine yapılan araştırmalar da benzer sonuçlar sunmaktadır.

Türkiye'ye ilişkin literatür ise genellikle gelen turist sayısına odaklanmakta, ancak turizm gelirlerini detaylı alt kalemler itibarıyla inceleyen çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Bu durum, literatürde önemli bir boşluk yaratmaktadır. Ayrıca, kullanılan birim kök testlerinin türüne göre (geleneksel ya da yapısal kırılmalı) sonuçların farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, bu eksikliği gidermek amacıyla turizm harcamalarını oluşturan alt kalemlerin farklı yapısal kırılma testleri kullanılarak incelenmesi ve bu yolla literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. Sonuç olarak, bu çalışmanın literatüre katkısı iki yönlüdür: İlk olarak, turizm harcamalarını alt kalemler bazında inceleyerek, bu harcamaların şoklara karşı duyarlılığını analiz etmektedir. İkinci olarak, farklı yapısal kırılmaları dikkate alarak birim kök testlerini uygulamakta ve elde edilen sonuçların sağlamlığını test etmektedir. Bu analizler, hem literatüre özgün bir katkı sunmakta hem de politika yapıcıların turizm sektöründe uzun vadeli stratejiler geliştirmesine ışık tutmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacını oluşturan turizm harcamalarına uygulanan şokların kalıcı mı geçici mi olduğu Dickey-Fuller (DF) testine dayanan geleneksel, yapısal değişimi dikkate alan ve RALS tabanlı birim kök testleri ile incelenmiştir. Böylece yapısal farklılıklar değiştiğinde birim kök sonuçlarının da nasıl etkilendiği belirlenerek, karşılaştırma yapılması hedeflenmektedir.

Geleneksel birim kök testlerinden ADF ve DF-GLS birim kök testlerinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testi Dickey ve Fuller (1981) tarafından, Dickey ve Fuller (1979) çalışması ile literatüre kazandırılan DF birim kök testinin otokorelasyon durumunda yeterli olmadığı eleştirisi üzerinde geliştirilmiştir. Dickey ve Fuller (1981) çalışmasında bu sorunu gidermek amacıyla, gecikmeli bağımlı değişkeni her üç modele de (sabiti, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz) bağımsız değişken olarak eklemiştir. DF-GLS birim kök testi ise, Elliott vd. (1996) çalışması ile literatüre kazandırılmıştır. Bu test temel olarak, serilerin trend içermesi durumunda ADF testinin

gücünün azalacağı varsayımına dayanmakta ve yeni bir bakış açısı sunmaktadır. ADF birim kök testinden farklı olarak sabitli ve sabitli ve trendli olmak üzere iki model için çalışmaktadır.

Yapısal değişimi dikkate alan birim kök testleri arasından kırılmaları sert ve yumuşak geçişli olarak ele alan sırasıyla Zivot—Andrews (ZA) ve Fourier ADF (FADF) ve Kesirli Fourier ADF (KFADF) birim kök testleri kullanılmıştır. ZA birim kök testi, Zivot ve Andrews (1992) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu test temel olarak, Perron (1989) çalışmasında birim kök sürecini kırılmanın dışsal olarak belirlenmesi ile araştırılmasını eleştirip, kırılmanın içsel olarak belirlenmesi gerektiğin ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, Zivot ve Andrews (1992) kırılmayı içsel olarak belirleyen ve bir kırılmaya izin veren birim kök testini literatüre kazandırmıştır. ZA birim kök testi, Model A – sabitte, Model B – eğimde ve Model C – sabitte ve eğimde birlikte yapısal kırılmaya izin veren farklı modeller ile durağanlık sürecinin incelenmesine izin vermektedir. Söz konusu modeller A, B ve C sırasıyla aşağıdaki denklemler ile ifade edilmektedir.

$$y_t = \mu + \beta t + \theta_1 DU_t(\lambda) + \alpha_{11} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} c_i \, \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta t + \theta_2 DT_t(\lambda) + \alpha_{21} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} c_i \, \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta t + \theta_3 DU_t(\lambda) + DT_t(\lambda) + \alpha_{31} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} c_i \, \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Denklemlerde yer alan λ kırılmayı ifade etmekte olup, t $>T_B$ şeklinde hesaplanmaktadır. DU sabitte, DT trende kırılmayı göstermekte olup sırasıylab DU_t (λ)=1 ise, t $>T_B$, DT_t (λ)=1 ise, t $>T_B$ şeklinde belirlenmektedir. α_{ij} katsayısı Zivot ve Andrews (1992) tablo kritik değeri ile karşılaştırılır ve sıfır hipotezinin içsel kırılma altında birim kökün varlığını incelediği ifade etmektedir (Zivot ve Andrews, 1992:27).

Zivot ve Andrews (1992) gibi yapısal değişim dikkate alan birim kök testleri kırılmanın ani meydana geldiğini veya bu durumun ortalama ve/veya eğimde ani değişikliklere neden olduğunu varsaymaktadır. Ancak özellikle makroekonomik değişkenlerde şokların etkisi daha yavaş (smooth) gerçekleşmektedir. Bu smooth etkinin trigonometrik terimleri içeren Fourier yaklaşımlar ile araştırılması önerilmektedir (Enders and Lee, 2012). Fourier yaklaşımı, kırılmaların sayısı, tarihleri ve biçimleri hakkında ön bilgi gerektirmez ve az sayıda düşük frekanslı bileşen kullanarak kademeli bir süreç olarak yapısal değişimleri yakalar (Banerjee vd, 2017). Enders ve Lee (2012) Fourier açılımını şu şekilde tanımlamıştır.

$$a(t) = a_0 + \sum_{k=1}^{n} a_k \, sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^{n} \beta_k \, cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), n \leq T/2$$

Bu denklemde k, frekans sayısını; T örnek hacmini; *t*, trendi gösterirken, π = 3,14416 değerine sahiptir. Ayrıca *k*, kalıntı kareleri toplamını minimize eden 1 ile 5 arasında bir değer almaktadır. Eğer $a_1 = \beta_1 = \cdots = a_n = \beta_n = 0$ ise süreç doğrusaldır ve geleneksel birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Ancak bu durum geçerli değil ise, bir kırılma veya doğrusal olmayan bir eğim vardır ve veri üretme sürecinde en az bir Fourier frekansı bulunmalıdır (Enders ve Lee, 2012:197).

Christopoulos ve Leo´n-Ledesma (2010:1080) çalışmasında k değerinin tamsayı frekanslarının yapısal kırılmaların etkisinin geçici olduğunu, kesirli frekansların ise kalıcı kırılmaları temsil ettiğini belirlemiştir. Bu durumda frekansların biçimleri, yapısal kırılmaların değişkenler üzerindeki etkilerinin geçici olup olmadığına dair fikir verdiği söylenebilir. Omay (2015) FADF birim kök testini kullanarak frekans sayısının 0.1 – 2 arasında tahmin edilebilmesine imkan veren KFADF birim kök testini geliştirmiştir. Bozoklu vd. (2020) ise frekans aralığını 0 – 5 olarak genişletmiştir. Her iki test için de, birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezinin sınanması için kritik değerler, frekans değerine ve örneklem büyüklüğüne bağlıdır, burada Fourier fonksiyonunun katsayıları ve diğer deterministik terimler asimptotik dağılımı etkilememektedir.

Kalıntıların gerçek dağılımı bilindiğinde, uygun yoğunluk fonksiyonu kullanılarak maksimum olabilirlik tahmincileri elde edilebilmektedir. Ancak, normal dağılıma sahip olmayan kalıntıların gerçek yoğunluk fonksiyonu genellikle bilinememektedir. Ayrıca yanlış yoğunluk fonksiyonun kullanılması da sonuçlarda bozulmalara neden olmaktadır (Im vd., 2014). Im vd. (2014) çalışmasında bu durumu

dikkate alarak, normal dağılmayan kalıntılar altında birim kökün varlığını inceleyen, RALS (Residual Augmented Least Squares) prosedürünü geliştirilmiştir. Im vd. (2014) çalışmasında RALS prosedürünü ADF birim kök testi için kullanarak aşağıda yer alan denklemle RALS-ADF birim kök testini literatüre kazandırmıştır.

$$\Delta y_t = a + \vartheta y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \delta_i \Delta y_{t-1} + \widehat{w}_t' \gamma + \varepsilon_t$$

Denklemde değeri RALS terimini[2] göstermektedir. Birim kök olduğunu ileri süren sıfır hipotezinin geçerliliğine test istatistiği ile Im vd. (2014) tarafından türetilen tablo kritik değerler karşılaştırılarak karar verilir.

VERİ SETİ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de turizm faaliyetlerinde gerçekleşen harcamalarının ve alt kalemlerine yönelik şokların geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu tespit etmektir. Bu doğrultuda, TÜİK tarafından 2012:1 – 2024:2 dönemi için yayımlanan, harcama türlerine göre sınıflandırılmış turizm harcamaları veri setinden yararlanılmıştır[3]. Bu veri setinde harcama türleri turizm harcamaları (TG), kişisel harcamalar (KH), paket tur harcamaları (ülkemize kalan pay-PH), yeme içme (YI), konaklama (KONAK), sağlık harcamaları (SH), ulaştırma (Türkiye içi-UH), spor, eğitim, kültür (SEK), tur hizmetleri (TH), yerli uluslararası ulaştırma (ULASIM), diğer mal ve hizmetler (DMH), giyecek ve ayakkabı (GA), hediyelik eşya (HEDİYE) ve diğer harcamalar (DH) olarak sınıflandırılmaktadır. Değişkenler mevsimsel olarak yayınlandıklarından dolayı, öncelikle mevsimsellikten arındırılmış olup, tanısal istatistiklerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1'de yer alan tanısal istatistiksel incelediğinde, paket tur, konaklama, ulaştırma, yerli uluslararası ulaştırma, diğer mal ve hizmetler, hediyelik eşya ve diğer harcamaların sola çarpık, diğer değişkenlerin sağa çarpık bir asimetriye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca basıklık katsayısı incelendiğinde, diğer harcamalar hariç tüm değişkenlerin basıklığının sivri olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Jarque-Bera istatistiği dikkate alındığında paket tur, yeme içme, sağlık harcamaları, ulaştırma, spor-eğitim-kültür,

2 Detaylı bilgi için bakınız: Im vd. (2014).

3 Koronavirüs pandemisi (COVID-19) nedeni ile sınır kapılarında anket yapılamadığından 2020 yılı 2. çeyreğe ilişkin verilerini TÜİK Bankalararası Kart Merkezi'nden temin etmiştir.

Tablo 1. Tanısal İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Eğiklik	Basıklık	Jarque-Bera
TG	9518939	9532230	18343879	863540,3	3257667	0,16	3,94	2,06
KH	7196143	7208963	12943373	876074,3	2291319,	0,13	4,05	2,47
PT	2296832	2257926	4787141	-1195601	1100763	-0,48	4,27	5,28[c]
YI	1893106	1867444	3537186	273730,1	578147,5	0,27	4,60	5,97[c]
KONAK	1023575	1031145	1894579	50908,4	359331,3	-0,10	3,61	0,86
SH	361352,3	255531,4	947309,8	107787,3	233552,6	1,45	3,88	19,20[a]
UH	592923,5	583817,8	877221,5	44204,97	160943,7	-0,70	4,72	10,27[a]
SEK	98159,53	86776,2	322016,2	19871,34	65283,57	1,74	6,22	46,86[a]
TH	46370,1	41395,89	165621,8	-35609,8	38366,06	1,33	5,58	28,48[a]
ULASIM	1208239	1207057	2017996	-122157	412042,2	-0,46	4,50	6,46[b]
DMH	1939443	2021226	3009683	344523,6	558328,5	-0,57	3,47	3,13
GA	1026491	997563,4	1876113	62389,95	340252,9	0,13	3,78	1,40
HEDIYE	419576,8	431993,9	642863,9	11393,52	136369,2	-0,73	3,29	4,62
DH	501984,2	513052	811883,7	131527,2	164312,8	-0,20	2,58	0,71

Not: a, b, c sırasıyla %1, %5, %10 istatistiksel anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

tur hizmetleri, yerli uluslararası ulaştırma ve diğer mal ve hizmetler değişkenlerin normal dağılıma uymadığı diğer değişkenlerin uyduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin turizm harcamaları içerisinde yıllar itibariyle nasıl dağılım gösterdiği Şekil 1 ile gösterilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde, en fazla gelir sağlayan harcama türünün kişisel harcamalar, en azının ise tur harcamaları olduğu görülmektedir.

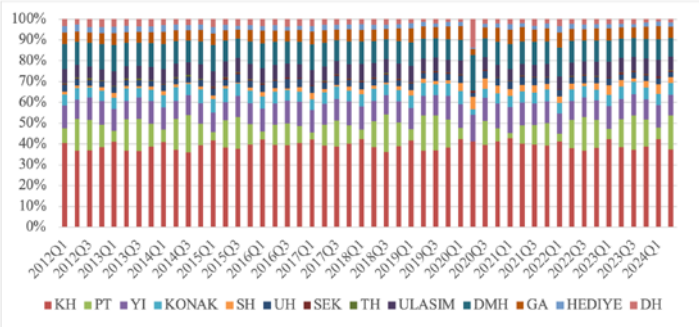

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))[4]

ARAŞTIRMA BULGULARI

Turizm harcamaları ve alt kalemlerine uygulanan şoklar birim kök testleri ile incelenebilmektedir. Bu durumun nedeni, birim kök testlerinin bir seride yaşanan dışsal şoklar sonrasında ortalamaya dönüşü hakkında bilgi vermesidir. İncelenilen değişken birim kök içeriyorsa şokların etkisinin kalıcı, içermiyorsa geçici olduğu ifade edilir (Tiwari vd., 2016). Literatürde farklı yapısal süreçleri dikkate alan birçok birim kök testi bulunmaktadır. Bu durum ele alınan değişken, dönem ve/veya birim kök testinin değişmesi analiz sonuçlarını etkilemesine neden olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada DF yöntemine dayanan geleneksel, yapısal değişimi dikkate alan ve RALS metoduna dayanan farklı birim kök testleri kullanılarak sonuçların karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada uygulanan birim kök testlerinin tamamında maksimum gecikme Schwert (1987) kriteri kullanılarak belirlenmiş olup Schwarz bilgi kriteri ile de optimal gecikme uzunluğuna karar verilmiştir. Aynı zamanda trendin istatistiksel olarak anlamlılığı sınanmış ve SH, SEK, TH değişkenleri için trendin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu değişkenlerin birim kök süreci incelenmesi sürecinde sabitli+trendli model tercih edilirken; diğer değişkenler için sabitli model tercih edilmiştir. İlk olarak, geleneksel birim kök testleri arasında yer alan ADF ve DF-GLS birim kök testlerine ait sonuçlar Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2'de yer alan sonuçlar incelendiğinde, paket tur, sağlık harcamaları, ve tur hizmetlerinde değişkenin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiş ve meydana gelen şokların her iki birim kök testine göre şokların etkisi geçici iken, daha geniş bir kapsama sahip olan diğer mal ve hizmetler, hediyelik eşya ve diğer harcamalar kalemlerinde sadece DF-GLS birim kök testinde şokların etkisinin geçici olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda diğer değişkenlerde her iki test istatistiğinin de birim kökün varlığını öne süren sıfır hipotezinin reddedilememesinden dolayı şokların etkisinin kalıcı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Geleneksel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	DF-GLS Test İstatistiği
TG	-1,18	-1,12
KH	-1,56	-1,40
PT	-2,71[c]	-2,77[a]
YI	-1,43	-1,39
KONAK	-1,76	-1,58
SH	-4,49[c]	-4,56[a]
UH	-2,47	-2,24
SEK	-2,48	-2,64
TH	-4,27[c]	-4,18[c]
ULASIM	-1,60	-1,51
DMH	-1,82	-1,70[a]
GA	-1,70	-1,49
HEDIYE	-2,21	-2,24[b]
DH	-1,85	-1,85[c]

Not: a, b, c sırasıyla %1, %5, %10 istatistiksel anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Değişkenlerin yapısal değişim içermesi durumunda geleneksel birim kök testleri doğru sonuçlar sunmayabilir. Bu durumda yapısal değişimleri dikkate alan birim kök testlerinin kullanılması daha sağlıklı sonuçlar elde

4 Değişkenlerin her birine ait detaylı şekillere Ek'de yer verilmiştir.

edilmesini sağlamaktadır (Zivot ve Andrews, 1992; Enders ve Lee, 2012). Bu doğrultuda yapısal değişimin sert ve yumuşak gerçekleştiği varsayımına dayanan sırasıyla ZA ve FADF ve KFADF birim kök testleri kullanılmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. ZA birim kök testi sonucuna göre, geleneksel birim kök test sonuçlarına benzer şekilde sağlık harcamaları, tur harcamaları, diğer mal ve hizmetler ve diğer harcamalar kalemlerinde meydana gelen şokların etkisinin geçici, diğer kalemlerde meydana gelen şokların etkisinin kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enders ve Lee (2012) çalışmalarında makroekonomik değişkenlerde meydana gelen değişimlerin yumuşak gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bu nedenle bu çalışmada yumuşak değişim FADF ve KFADF birim kök testleri ile de incelenmiştir. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre her iki birim kök testine göre, sağlık harcamaları ve spor, eğitim, kültür harcamalarında yapısal değişimin yumuşak gerçekleştiği belirlenmiş olup, aynı zamanda sağlık harcamaları serisinde şokların etkisinin geçici olduğu belirlenmiştir. Yapısal değişimin anlamlı olmadığı diğer değişkenler için ise, ADF birim kök testinin sonuçları geçerlidir.

Im vd. (2014) çalışmalarında değişkenlere ait kalıntıların normal dağılıma sahip olmaması durumunda gerçek olasılık yoğunluk fonksiyonun bilinemediğini ve yanlış olasılık yoğunluk fonksiyonlarının kullanımının sonuçlarda bozulmalara neden olabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda kalıntılara dayanan RALS birim kök testlerinin uygulanmasını önermektedir. Bundan hareketle bu çalışmada değişkenlere RALS-ADF birim kök testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlara Tablo 4'de yer verilmiştir. Diğer birim kök testlerinden elde edilen sonuçlara benzer şekilde, paket tur, sağlık harcamaları ve tur harcamaları değişkenleri için sıfır hipotezi reddedilmiş, diğer değişkenlerde reddedilememiştir. Bu kapsamda söz konusu değişkenler için meydana gelen şokun etkisinin geçici, diğer değişkenlerde kalıcı olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Yapısal Değişimi Dikkate Alan Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişkenler	ZA Birim Kök Testi	FADF Birim Kök Testi		KFADF Birim Kök Testi	
	Test İstatistiği	F Kısıt Testi	FADF Test İst.	F Kısıt Testi	KFADF Test İst.
TG	-3,37[2021:3]	1,14[1,0]		4,41[0,1,1]	
KH	-4,03[2021:3]	2,54[1,1]		4,36[0,1,1]	
PT	-3,16[2022:2]	3,62[3,3]		5,31[2,7,2]	
YI	-3,62[2021:3]	2,68[1,1]		5,39[0,1,1]	
KONAK	-3,62[2021:3]	1,02[1,0]		3,60[0,1,1]	
SH	-5,7[2021:3,b]	13,83[1,1,a]	-6,43[a]	16,57[0,6,1,a]	-6,91[a]
UH	-3,97[2021:3]	1,33[3,0]		1,33[3,2,1]	
SEK	-2,13[2022:3]	6,54[1,2,c]	-1,98	8,95[0,1,3,c]	-2,93
TH	-5,05[2015:2,b]	1,60[1,0]		1,85[0,7,1]	
ULASIM	-3,33[2021:3]	2,41[3,1]		2,83[2,7,1]	
DMH	-5,2[2021:3,b]	3,14[1,1]		3,86[0,1,1]	
GA	-4,16[2021:3]	1,68[1,0]		4,40[0,1,1]	
HEDIYE	-4,47[2021:3]	3,42[1,1]		3,29[0,1,1]	
DH	-6,59[2021:3,a]	3,23[1,2]		3,23[1,2]	

Not: Üst indisler ZA birim kök testi için kırılma tarihlerini, FADF ve KFAD için sırasıyla, optimal frekans sayısını, optimal gecikme uzunluğunu ve anlamlılık seviyesini göstermektedir. Anlamlılık seviyeleri ise sırasıyla a, b, c sırasıyla %1, %5, %10 istatistiksel anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 4. RALS-ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	p2	Test İstatistiği	Optimal Gecikme
TG	0,61	-1,40	1
KH	0,60	-1,56	1
PT	0,95	-2,86[b]	1
YI	0,53	-1,68	1
KONAK	0,62	-1,73	1
SH	0,73	-3,13[b]	1
UH	0,47	-2,65	1
SEK	0,38	-1,72	1
TH	0,90	-4,56[a]	1
ULASIM	0,67	-1,98	1
DMH	0,56	-1,86	1
GA	0,50	-1,72	1
HEDIYE	0,77	-2,33	1
DH	0,49	-2,09	1

Not: a, b, c sırasıyla %1, %5, %10 istatistiksel anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Bu çalışmada kullanılan geleneksel, yapısal değişimi dikkate alan ve RALS prosedürüne dayanan birim kök testlerinin sonuçları incelendiğinde, paket tur, sağlık harcamaları ve tur harcamaları değişkenlerinde birim kök içerdiğini savunan sıfır hipotezinin reddedildiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede yapılan analizler söz konusu değişkenlerde meydana gelen şokun etkisinin geçici olduğunu, kısa sürede yeniden ortalamaya döneceğine işaret etmektedir. Diğer değişkenler de ise, sıfır hipotezi genel olarak reddedilememiş olduğundan meydana gelen şokun etkisinin kalıcı olduğu ve bununla beraber yeni bir dengeye doğru kayma eğilimi gösterdiği ifade edilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'deki turizm harcamalarının ve alt kalemlerine yönelik şokların kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu DF yöntemine dayanan geleneksel, yapısal değişimleri dikkate alan ve RALS prosedürüne dayalı birim kök testleri kullanılarak incelenmiştir. Ampirik analiz sonuçları, paket tur, sağlık harcamaları ve tur hizmetleri değişkenlerinde şokların etkisinin geçici olduğunu ve bu harcama türlerinin kısa sürede eski denge seviyelerine döndüğünü ortaya koymaktadır. Diğer yandan, genel turizm harcamaları, yeme-içme, konaklama ve ulaştırma gibi kalemlerde sıfır hipotezi reddedilemediği için şokların etkisinin kalıcı olduğu ve bu durumun uzun vadeli yapısal değişikliklere yol açabileceği tespit edilmiştir.

Birim kök testlerinden elde edilen bulgular, literatürdeki diğer araştırmalarla uyumlu ve karşılaştırılabilir niteliktedir. Bunlardan turizm harcamalarını dikkate alan Bozkurt ve Bahar (2015), Fendoğlu ve Canpolat Gökçe (2019), Konat ve Han (2023), Payne ve Nazlioglu (2023) tarafından yapılan çalışmalarda, turizm gelirlerinin genellikle şoklara geçici, Damar vd. (2021) tarafından yapılan çalışmalarda ise kalıcı bir tepki verdiği ifade edilmiştir. Ancak, bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, turizm harcamalarının alt kalemleri incelenerek değişkenler arasında önemli farklılıklar bulunduğunu ve bazı harcamalarda şokların etkisinin kalıcı olabileceğini ortaya koyarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin farklı alt kalemlerde daha kırılgan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuç, Türkiye'nin ekonomik yapısındaki kırılganlıkların ve turizm gelirlerinin farklı yapısal dinamiklere sahip olmasının etkisini yansıtmaktadır. Diğer yandan harcama kalemlerinden sağlık harcamaları, tur harcamaları ve paket tur değişkenlerinde genel olarak şokların etkisinin geçici olduğunun belirlenmesinin temel nedeni, Türkiye de gelişmiş ülkelere kıyasla sağlık sektörünün daha az maliyetli olmasına bağlı olarak sağlık turizmin oldukça gelişmiş olmasıdır (Biri, 2022). Aynı zamanda, tur harcamaları ve paket tur ödemelerinin turizm faaliyeti gerçekleşmeden yapılmasından dolayı şoklardan diğer değişkenlere kıyasla daha bağımsız hareket etmekte olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada yararlanılan birim kök testlerinden elde edilen bulgulardan yola çıkarak birkaç politika önerisinde bulunulabilir. Sağlık harcamaları ve tur hizmetleri gibi alt kalemlerin şoklara daha dirençli olduğu görülürken, yeme-içme ve konaklama gibi kalemlerde yapısal dayanıklılığın artırılması için yatırım yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin turizm sektöründe sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilmesi ve ilgili diğer sektörlerin de gelişiminin devam edebilmesi için, özellikle şokların kalıcı olduğu alanlarda daha etkili politikalar geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca, Türkiye her ne kadar cazip

turizm merkezleri arasında gösterilse de, uluslararası gelen turist sayısını ve harcamalarının devamlılığının sağlanabilmesi için turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve sektörel kriz yönetimi mekanizmalarının güçlendirilmesi ile şokların etkisini azaltma sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'nin turizm sektörüne yönelik şokların etkisini alt kalemler düzeyinde ele alarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında, çalışmamızın bulguları hem teorik hem de uygulamalı düzeyde politika yapıcılar için etkili sonuçlar sağladığı ifade edilebilir. Öte yandan bu çalışmanın bir takım kısıtları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dönem kısıtıdır. Çalışmada mümkün en uzun dönem aralığı kullanılmıştır. Ancak özellikle COVID-19 pandemisinden sonra veri yayınlanma sürecinde sıkıntılar olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, harcamaların aynı zamanda şehir ve/veya bölgeler bazında da yayınlanması ile bölgesel kalkınma yönünde önemli bir gelişim göstermesi sağlanabilir. Gelecekteki araştırmalar, turizm şoklarının bölgesel bazda ve daha uzun zaman dilimlerinde analiz edilmesiyle, sektörel dayanıklılığın artırılmasına yönelik daha kapsamlı stratejiler geliştirilmesine katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Abbott, A., De Vita, G., & Altinay, L. (2012). Revisiting the convergence hypothesis for tourism markets: Evidence from Turkey using the pairwise approach. *Tourism Management, 33*(3), 537-544. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.06.003

Ağır, H., & Özbek S. (2021). *Türkiye'nin turizm piyasalarında yakınsama hipotezinin yeniden gözden geçirilmesi: Birim kök testlerinden kanıtlar*. S. Bayrakcı, Z. Yetiş ve S. Yücel Güleç (Edsç). Ekonomik Kalkınma ve Turizm (1. Baskı, s. 140-153). NEU Yayınları.

Akadiri, S.S., Alola, A.A., & Uzuner, G. (2020). Economic policy uncertainty and tourism: evidence from the heterogeneous panel. *Current Issues in Tourism, 23*(20), 2507-2514. https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1687662

Albaladejo, I.P., González-Martínez, M.I., & Martínez-García, M.P. (2020). A double life cycle in tourism arrivals to Spain: Unit root tests with gradual change analysis. *Journal of Destination Marketing & Management, 18*, 100497. https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100497

Alper, A.E., & Demiral, M. (2017). Türkiye'nin turizm piyasaları için yakınsama hipotezinin testi: Fourier durağanlık analizi bulguları. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(4), 205-213. https://doi.org/10.25287/ohuiibf.334736

Baig, S., & Hussain, H. (2020). Do shocks have permanent or transitory effects on tourist inflow? An application of stationarity test with structural breaks: Evidence reexamined for Gilgit-Baltistan, Pakistan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research, 25*(2), 120-130. https://doi.org/10.1080/10941665.2019.1684961

Balli, F., Uddin, G.S., & Shahzad, S.J.H. (2019). Geopolitical risk and tourism demand in emerging economies. *Tourism Economics, 25*(6), 997-1005. https://doi.org/10.1177/1354816619831824

Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling, 67*, 114-124. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.11.004

Bhattacharya, M., & Narayan, P.K. (2005). Testing for the random walk hypothesis in the case of visitor arrivals: Evidence from Indian tourism. *Applied Economics, 37*(13), 1485-1490. https://doi.org/10.1080/00036840500109332

Biri, G. (2022). Türkiye'nin sağlık turizmi gelirini etkileyen faktörlerin eşbütünleşme analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22*(2), 39-58. https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.907290

Bozkurt, K., & Bahar, O. (2015). Turizm gelirlerine yönelik bir yakınsama analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 8*(15), 157-178. https://doi.org/10.18092/ijeas.14404

Bozoklu, S., Yilanci, V., & Gorus, M.S. (2020). Persistence in per capita energy consumption: a fractional integration approach with a Fourier function. *Energy economics, 91,* 104926. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104926

Ceyhan, M.S., Kamacı, A., & Peçe, M.A. (2021). Covid 19 pandemisinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri: Yapısal kırılmalı birim kök analizi. *Econder International Academic Journal, 5*(2), 204-222. https://doi.org/10.35342/econder.1014540

Chu, H.P., Yeh, M.L., & Chang, T.Y. (2014). Are visitor arrivals to China stationary? An empirical note, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, *19*(2), 248-256. https://doi.org/10.1080/10941665.2012.739188

Christopoulos, D.K., & Leo´n-Ledesma, M.A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance, 29*, 1076–1093. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2010.02.003

Damar, E., Özcan, C.C., & Özmen, İ. (2021). Analysis of tourism shocks by unit root test with structural breaks: The case of Turkey. *Journal of Turkish Tourism Research, 5*(1), 660-677. https://tutad.org/index.php/tutad/article/view/439/435

Dedeoğlu, M. (2016). Are shocks to Turkey's tourist arrivals permanent?. *Istanbul University Econometrics and Statistics E-Journal*, (24), 30-39. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/268725

Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1979). Distribution of estimators of autoregressive timeseries with a unit root. *Journal of the American Statistical Association, 74*, 427–431.

Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica, 49,* 1057-1072. https://doi.org/10.2307/1912517

Dünya Turizm Örgütü (2024). UN tourism dashboard. https://www.unwto.org/tourism-data/un-tourism-tourism-dashboard

Elliott, G., Rothenberg, T.J., & Stock, J.H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica, 64* (4), 813-836. https://doi.org/10.3386/t0130

Enders, W. & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form

and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters, 117*(1), 196-199. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081

Fendoğlu, E., & Canpolat Gökce, E. (2019). Türkiye'nin turizm geliri serisinin durağanlığı: Fourier KPSS durağanlık testi. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics, 31*, 17–28. https://doi.org/10.26650/ekoist.2019.31.0020

Gündüz, H.İ., Tıraşoğlu, M., &Esenyel, N.M. (2017). Turizm Sektöründe rassal yürüyüş hipotezi kırılgan ekonomiler için geçerli mi. *Social Sciences Research Journal, 3,* 22-29.

Hepsag, A. (2016). Testing convergence of tourism markets: Evidence from seasonal unit roots test. *Anatolia, 27*(2), 177-188. https://doi.org/10.1080/13032917.2015.1075892

Husein, J. (2023). Tourism in ASEAN-5: A novel panel unit-root test for shocks persistence with gradual structural breaks and common factors. *International Journal of Tourism Research, 26*(1), e2602. https://doi.org/10.1002/jtr.2602

Im, K. S., Lee, J., & Tieslau, MA (2014). *More powerful unit root tests with non-normal errors.* In Festschrift in Honor of Peter Schmidt (ss. 315-342), Springer, New York.

Katrakilidis, C., Konteos, G., Sariannidis, N., & Manolidou, C. (2017). Investigation of convergence in the tourist markets of Greece. *European Research Studies Journal, 20*(4A), 707-729. https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/32962

Kızılkaya, F. (2021). Turist gelişleri durağan mı? En çok ziyaret edilen 10 ülke için Fourier panel durağanlık testi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 56-62. https://doi.org/10.47130/bitlissos.936430

Konat, G., & Han, A. (2023). MINT ülkeleri için turizm gelirlerinin yakınsaması: Doğrusal olmayan panel birim kök testi bulguları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2*(1), 53-65. https://doi.org/10.30976/susead.877921

Kurniawati, R., & Ridderstaat, J. (2022). Shock effects on tourism demand cycles to Bali. *ASEAN Journal on Hospitality and Tourism, 20*(2), 38-52.

Kyriazis, N.A., Economou, E.M. (2021). The impacts of geopolitical uncertainty on Turkish Lira during the Erdoğan administration. *Defence and Peace Economics, 33*(6), 731-750. https://doi.org/10.1080/10242694.2021.1904200

Lean, H.H., & Smyth, R. (2009). Asian financial crisis, avian flu and terrorist threats: Are shocks to Malaysian tourist arrivals permanent or transitory?, *Asia Pacific Journal of Tourism Research, 14*(3), 301-321. https://doi.org/10.1080/10941660903024034

Mansour-Ichrakieh, L., & Zeaiter, H. (2019). The role of geopolitical risks on the Turkish economy opportunity or threat. *The North American Journal of Economics and Finance, 50*, 101000. https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101000

Min, J.C., Kung, H.H., & Chang, T. (2019). Testing the structural break of Taiwan inbound tourism markets. *Romanian Journal of Economic Forecasting, 22*(2), 117-130. https://ipe.ro/rjef/rjef2_19/rjef2_2019p117-130.pdf

Murat, S., Şener, S., & Yılancı, V. (2013). İktisadi krizler, doğal afetler, terör faaliyetleri Türkiye'ye gelen turistler üzerinde etkili mi?. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 63(1), 1-15. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/8860

Narayan, P.K. (2006). Are Australia's tourism markets converging?. *Applied Economics, 38*(10), 1153-1162. https://doi.org/10.1080/00036840500391377

Narayan, P.K., & Prasad, A. (2008). Examining the behaviour of visitor arrivals to Australia from twenty different countries: An application of panel unit root tests. *Economic Papers: A journal of applied economics and policy, 27*(3), 265-271. https://doi.org/10.1111/j.1759-3441.2008.tb01042.x

Omay, T. (2015). Fractional Frequency Flexible Fourier Form to approximate smooth breaks in unit root testing. *Economics Letters, 134*, 123–126. http://dx.doi.org/10.1016/j.econlet.2015.07.010

Payne, J.E.., & Nazlioglu, S. (2023). The permanent or transitory nature of shocks to tourism expenditures and receipts: Evidence from new panel stationarity tests with breaks and factors. *Tourism Economics, 29*(6), 1518-1532. https://doi.org/10.1177/13548166221110988

Pehlivan, C., Konat, G., Han, A., & Özbay F. (2023). Is tourism convergence valid in Turkey? Evidence from Furuoka unit root test. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 209-229. https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1163938

Perles-Ribes, J.S., Ramón-Rodríguez, A.B., Izquierdo, L.M., & Martí, M.T.T. (2016). Winners and losers in the Arab uprisings: A Mediterranean tourism perspective. *Current Issues in Tourism, 21*(16), 1810-1829. https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1225697

Saleh, A.S.., Verma, R., & Ihalanayake, R. (2010). Are external shocks permanent or transitory? An analysis of visitor arrivals to Thailand, 1-12.

Schwert, G.W. (1987). Effects of model specification on tests for unit roots in macroeconomic data. *Journal of Monetary*

Economics, 20(1), 73-103. https://doi.org/10.1016/0304-3932(87)90059-6

Selim, S., Çelenk, A., & Van, MH (2022). Türkiye'de turizm sektörüne sağlanan teşviklerin turizm talebi üzerindeki etkisi: Yapısal kırılmalı bir analiz. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 29*(4), 759-784. https://doi.org/10.18657/yonveek.1065066

Smyth, R., Nielsen, I., & Mishra, V. (2009) 'I've been to Bali too' (and I will be going back): are terrorist shocks to Bali's tourist arrivals permanent or transitory?. *Applied Economics, 41*(11), 1367-1378. https://doi.org/10.1080/00036840601019356

Solarin, S.A. (2014). Revisiting the convergence hypothesis of tourism markets: Evidence from South Africa. *Margin: The Journal of Applied Economic Research, 8*(1), 77-92. https://doi.org/10.1177/0973801013506403

Tan, S.H., & Tan, S.K. (2014). Are shocks to Singapore's tourist arrivals permanent or transitory? An application of stationarity test with structural breaks. *Current Issues in Tourism, 17*(6), 480-486. https://doi.org/10.1080/13683500.2013.822854

Tiwari, A.K., Kyophilavong, P., & Albulescu, C.T. (2016). Testing the stationarity of CO2 emissions series in Sub-Saharan African countries by incorporating nonlinearity and smooth breaks. *Research in International Business and Finance, 37,* 527-540. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2016.01.005

Türkiye İstatistik Kurumu (2024). Harcama türlerine göre turizm gideri. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1

Xie, H., Tiwari, A.K., & Chang, T., (2018). Investigating stationarity in tourist arrivals to India using panel KPSS with sharp drifts and smooth breaks. *Applied Economics, 5*(46), 4985-4998. https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1466988

Yalçınkaya, Ö., & Yazgan, Ş. (2020). Türkiye'nin turizm piyasalarının yakınsama analizi: Fourier birim kök testlerinden kanıtlar. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1), 93-110. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.01.1276

Verma, R., Saleh, A.S., & Ihalanayake, R. (2011). Do external shocks have a permanent or a transitory effect on Thailand's tourism industry? 2011, 483-491.

Zivot, E., & Andrews, D.W.K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics, 20*(1), 25-44. https://doi.org/10.1198/073500102753410372

EKLER

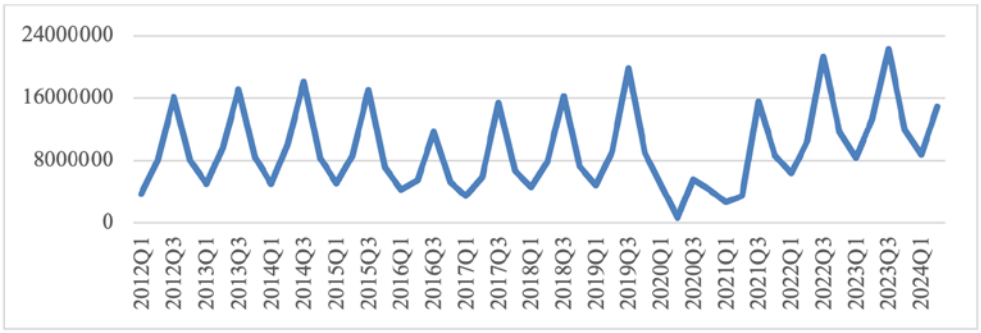

Şekil 2. Turizm Gelirlerinin Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

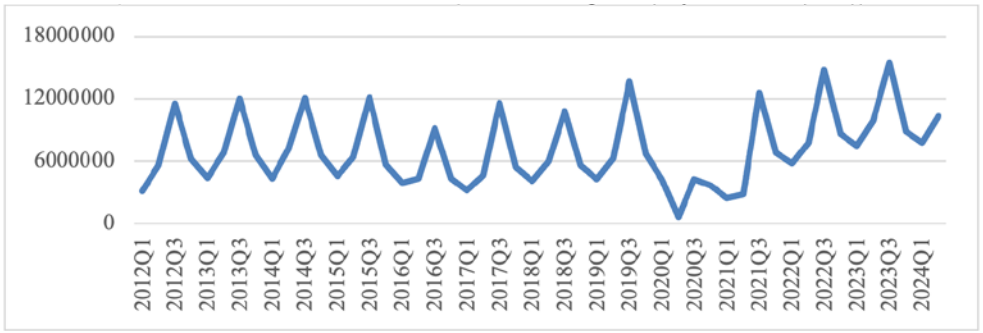

Şekil 3. Kişisel Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

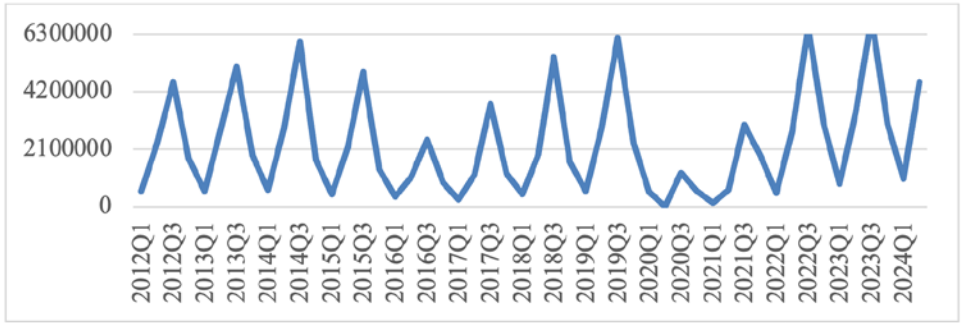

Şekil 4. Paket Tur Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

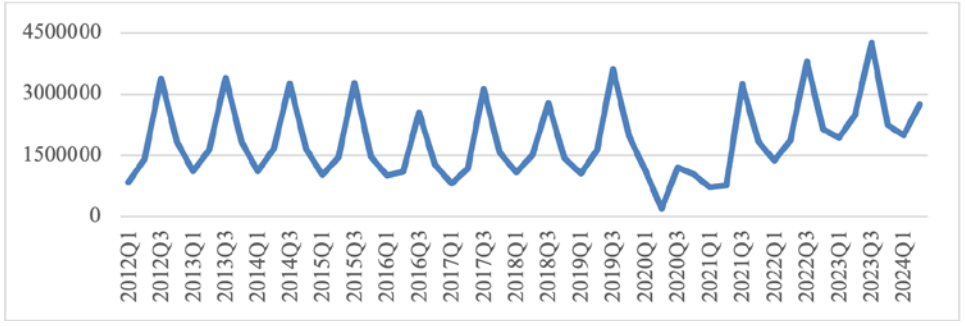

Şekil 5. Yeme-İçme Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

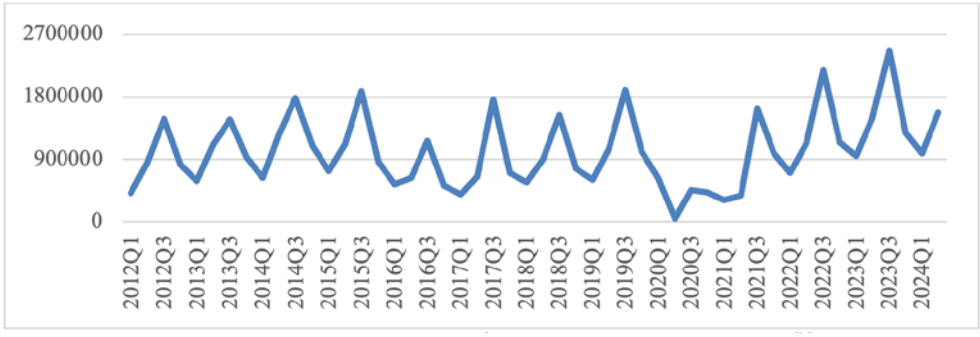

Şekil 6. Konaklama Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

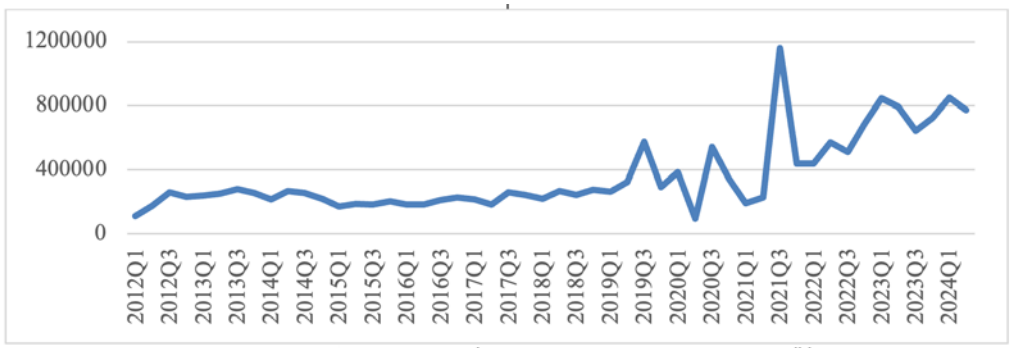

Şekil 7. Sağlık Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

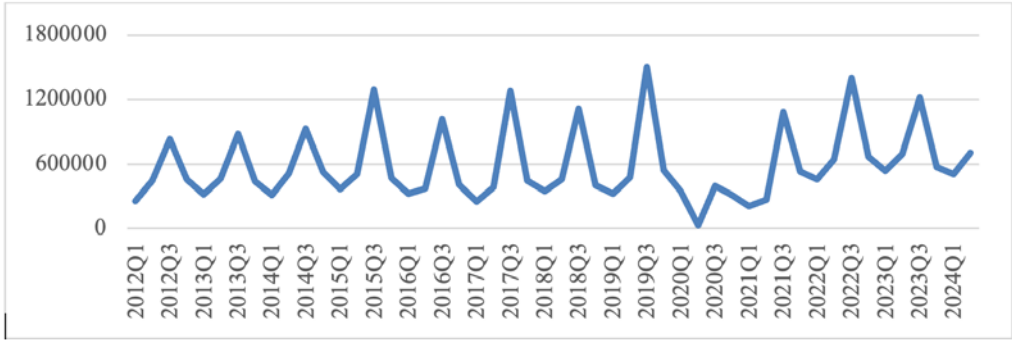

Şekil 8. Ulaştırma Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

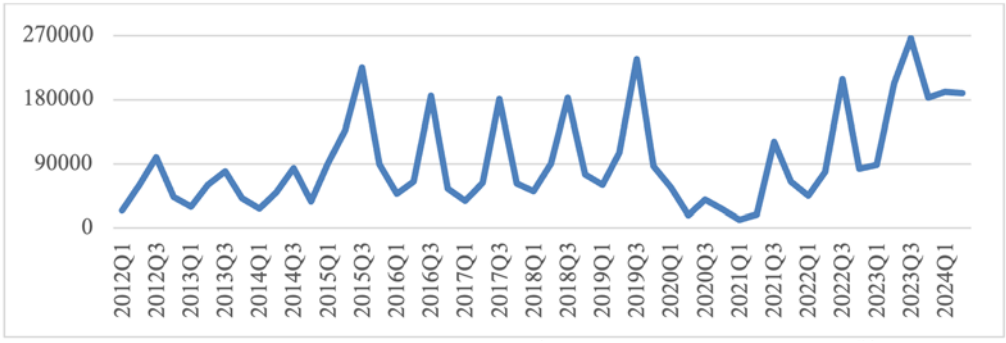

Şekil 9. Spor, Eğitim, Kültür Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

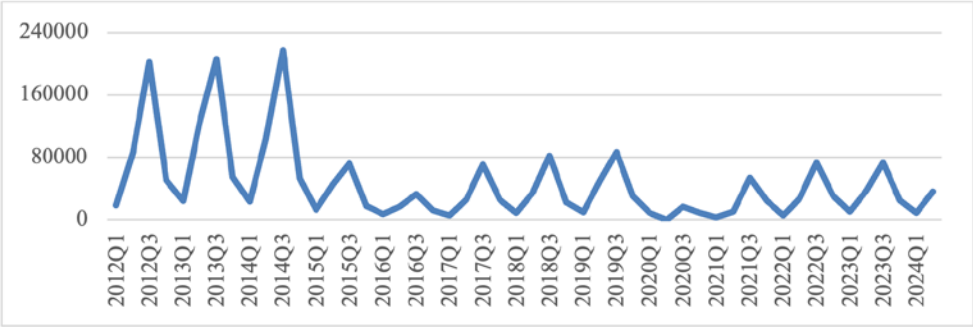

Şekil 10. Tur Hizmetlerinin Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

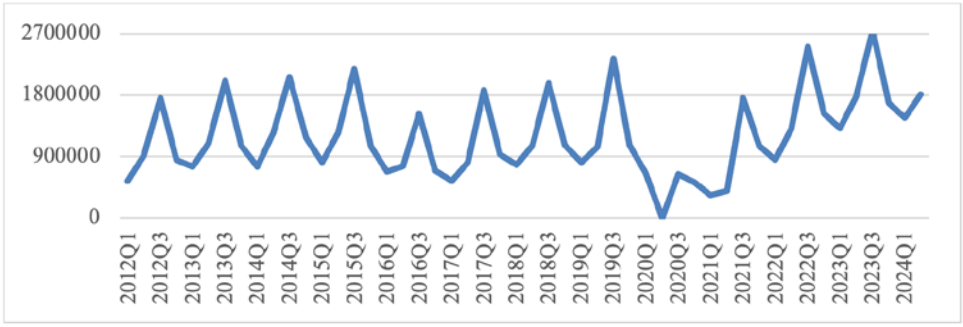

Şekil 11. Yerli Uluslararası Ulaştırma Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

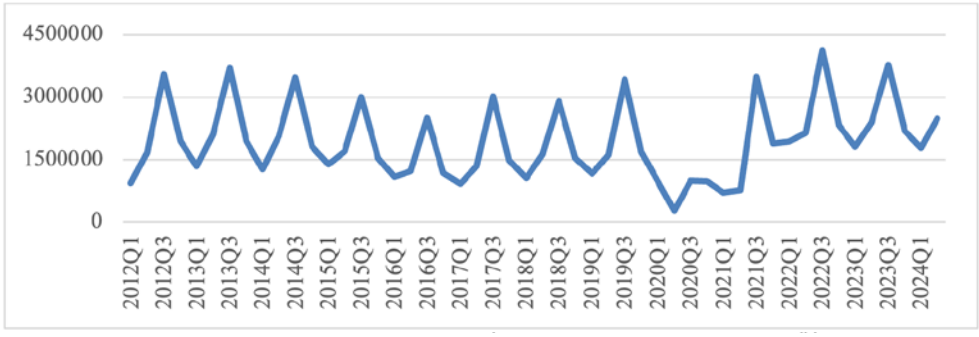

Şekil 12. Diğer Mal ve Hizmetlerinin Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

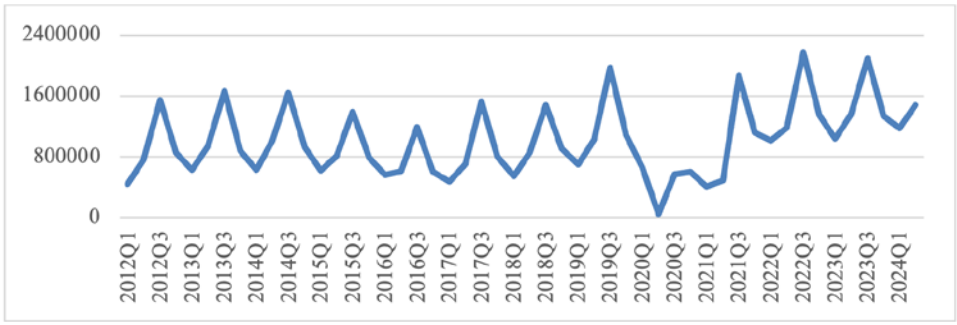

Şekil 13. Giyecek ve Ayakkabı Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

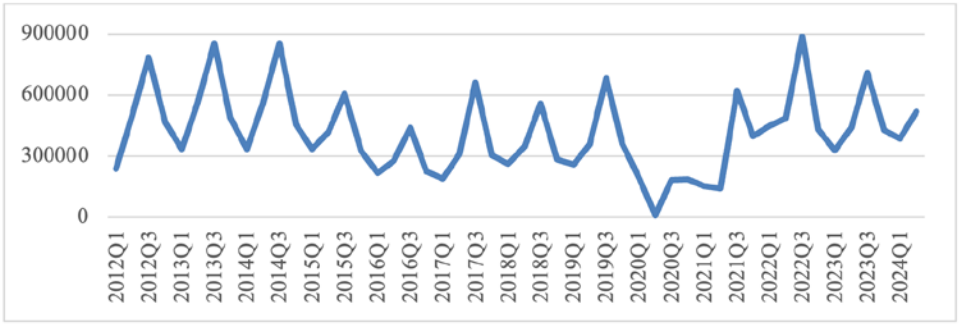

Şekil 14. Hediye Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

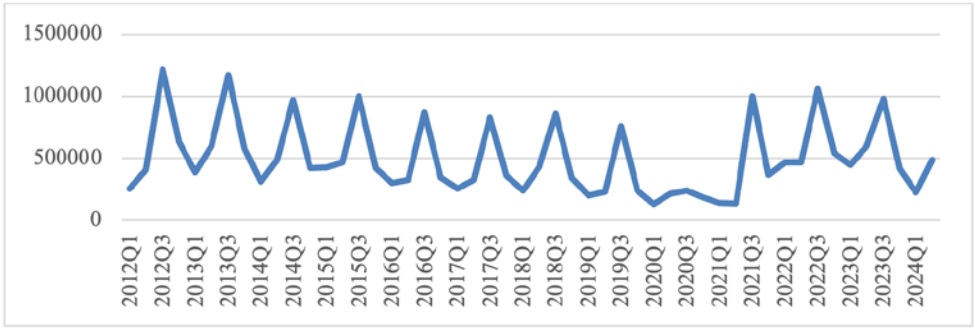

Şekil 15. Diğer Harcamalarının Zaman İçerisindeki Dağılımı (Kaynak: TÜİK (2024))

ANALYZING THE REACTIONS OF SAUDI ARABIA AND TÜRKİYE TO THE TURKISH SUPER CUP FINAL IN THE LIGHT OF HATE SPEECH

SUUDİ ARABİSTAN VE TÜRKİYE'NİN TÜRKİYE SÜPER KUPASI FİNALİ TEPKİLERİNİN NEFRET SÖYLEMİ IŞIĞINDA ANALİZİ

Meltem ÖZEL

100

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1748-1761
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1660135

Geliş Recieved: **18.03.2025**
Kabul Accepted: **21.09.2025**

ANALYZING THE REACTIONS OF SAUDI ARABIA AND TÜRKİYE TO THE TURKISH SUPER CUP FINAL IN THE LIGHT OF HATE SPEECH

SUUDİ ARABİSTAN VE TÜRKİYE'NİN TÜRKİYE SÜPER KUPASI FİNALİ TEPKİLERİNİN NEFRET SÖYLEMİ IŞIĞINDA ANALİZİ

Meltem ÖZEL [1]

Keywords:
Hate Speech
Football
Saudi Arabia,
Super Cup
Türkiye

Anahtar Kelimeler:
Nefret Söylemi,
Futbol
Süper Kupa
Suudi Arabistan
Türkiye

ABSTRACT

It was planned that the Al-Awwal Park Stadium in Riyadh would host the Super Cup final, scheduled to be played on December 29, 2023, between Galatasaray and Fenerbahçe, two of Turkey's leading football clubs.. However, due to disagreements between Saudi and Turkish authorities on the day of the match, the match was cancelled and the Turkish teams returned to their home country. Following this development, the stakeholders of the organization—Riyadh Season, the Turkish Football Federation, Fenerbahçe Sports Club, and Galatasaray Sports Club—issued press releases on social media. This study examines hate speech in the comments made by Turkish, Saudi and other citizens under these press releases. Of the stakeholders, only the press release shared by Riyadh Season on the social media platform X (formerly Twitter) was included in the analysis because it was open to comments. A total of 305 tweets and replies were evaluated under four main hate speech categories within the scope of the study: Exaggeration/Attribution/Distortion, Insult/Insult/Degradation, Hostility/War Rhetoric, and Symbolization. The findings show that both groups used hate speech most frequently in the Insult/Profanity/Degradation category. Although some tweets expressed support for sports diplomacy, it was determined that the number of comments without hate speech remained relatively limited.

ÖZ

Riyad'daki Al-Awwal Park Stadyumu'nun, 29 Aralık 2023 tarihinde Türkiye'nin önde gelen futbol kulüpleri Galatasaray ve Fenerbahçe arasında oynanması planlanan Süper Kupa maçına ev sahipliği yapması planlanmıştı. Ancak, maç günü Suudi ve Türk yetkililer arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle müsabaka iptal edilmiş ve Türk takımları ülkelerine dönmüştür. Bu gelişmenin ardından organizasyonun paydaşları—Riyadh Season, Türkiye Futbol Federasyonu, Fenerbahçe Spor Kulübü ve Galatasaray Spor Kulübü—sosyal medya üzerinden basın bültenleri yayımlamıştır. Bu çalışma, söz konusu basın bültenleri altına Türk, Suudi ve diğer ülke vatandaşları tarafından yapılan yorumlarda yer alan nefret söylemini incelemektedir. Paydaşlardan yalnızca Riyadh Season tarafından sosyal medya platformu X'te (eski adıyla Twitter) paylaşılan basın bülteni yorumlara açık olduğu için analiz kapsamına alınmıştır. Çalışma kapsamında toplam 305 tweet ve yanıt, dört temel nefret söylemi kategorisi altında değerlendirilmiştir: Abartma/Atıf/Çarpıtma, Hakaret/Küfür/Aşağılama, Düşmanlık/Savaş Retoriği ve Simgeleştirme. Elde edilen bulgular, her iki grubun da en sık Hakaret/Küfür/Aşağılama kategorisinde nefret söylemi kullandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bazı tweetlerin spor diplomasisini desteklediği görülmekle birlikte, nefret içermeyen yorumların sayısının görece düşük kaldığı tespit edilmiştir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, SBMYO, meltemozel@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4037-7393

Alıntılamak için/Cite as: Özel M. (2025) Analyzing The Reactions Of Saudi Arabia And Türkiye To The Turkish Super Cup Final In The Light Of Hate Speech, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1748-1761

INTRODUCTION

Prejudices, racism, xenophobia or antagonism, partiality, discrimination, sexism, homophobia, and other forms of hate speech lie at the root of it. Hate speech is influenced by cultural identities and group traits. Rising nationalism and intolerance of differences lead to increased usage of hate speech (Alğan & Şensever, 2010, s. 15). Hate speech is a form of communication that expresses intolerance, prejudice, and discrimination toward individuals or groups. Social media platforms, through perceived anonymity and freedom of expression, have amplified the visibility and intensity of hate speech (Demir & Talimciler, 2014). In particular, events involving mass participation, such as football matches, have become prominent arenas for the dissemination of hate speech (Özsoy & Yıldız, 2013; Erdem, 2018; Sönmez, 2025). According to Evren (2022), discourse among football fans on Twitter often includes not only expressions of opinion but also elements of polarization and discrimination.

While a considerable body of literature addresses hate speech on social media, most studies focus on political contexts or general social platforms (Sellars, 2016; ElSherief et al., 2018; Del Vigna et al., 2017). Research focusing on hate speech in sports remains relatively limited, though it is growing steadily. Miranda et al. (2024), for instance, analyzed hate speech posted by Portuguese football fans on Facebook. Vujičić Stanković and Mladenović (2023) proposed an automated classification model for detecting hate speech in the sports domain on social media. Kearns et al. (2023), in their scoping review, highlighted the fragmented nature of existing research on online hate in sport and emphasized the need for more systematic approaches.

In the Turkish context, case studies on digital hate speech related to football have recently begun to emerge. Yücetürk and Akyol (2019) analyzed hate speech surrounding the Mesut Özil case, while Sönmez (2025) explored Twitter-based hate speech targeting the Beşiktaş football club. Ishac, Javani, and Youssef (2024) explored sentiment dynamics around the 2022 FIFA World Cup in the Arab world, while Kearns et al. (2022) emphasized the need for more systematic research on online hate in the context of sports. This study contributes to both international and national literature by addressing a highly visible sports conflict through the lens of hate speech.

The uniqueness of this research lies in its analysis of reciprocal hate speech expressed by Turkish, Saudi and other citizens on social media, following the cancellation of the Turkish Super Cup Final that was scheduled to take place in Saudi Arabia. The study aims to show how football—a sport with universal potential to unite—can be transformed into a site of divisive and discriminatory discourse. Furthermore, it explores how such expressions of hate speech on social media may affect public perception and digital diplomacy between nations.

This study examines hate speech in statements made by Turkish and Saudi nationals under the press release on the official X (formerly Twitter) page of the Riyadh Season in the context of four hate speech categories (Exaggeration/Attribution/Distortion, Insult/Profanity/Degradation, Hostility/War Rhetoric, Symbolization) created within the scope of the 'Monitoring Hate Speech in the Media' project, which the International Hrant Dink Foundation has been carrying out since 2009.

HATE SPEECH

Hatred is aimed at a person or a group. It is the hatred of an individual or group that you consider to be wicked. These individuals are those you believe pose a threat to you or your community. Hate speech or advocacy against a protected group, individual, or organization is defined as "any content that advocates violence, directly assaults, or issues threats against individuals, according to their sexual orientation, gender, gender identity, age, handicap, race, ethnicity, country of origin, caste, religion, or serious illness" on Twitter (X).

Hate speech is defined as any expression that transmits, incites, supports, or legitimizes racist hatred, xenophobia, anti-Semitism, or any other kind of intolerance-based hatred, according to Recommendation No. R (97) 20 of the Council of Europe Committee of Ministers. Although the Court has not provided a specific explanation, this term appears throughout European case law. Furthermore, the European Parliament, in particular, in its resolution

on freedom of expression and the right to respect for religious beliefs adopted on February 16, 2006, emphasizes the following: “Freedom of expression must always be exercised within the limits of the law and subject to liability and human rights, regardless of whether it is Islam, Christianity, Judaism, or any other religion. It should coexist with respect for religious ideas and beliefs, regardless of how they are related.” General Comment No. 10, adopted by the Human Rights Committee on June 29, 1983, Article 19 (4) in the 3rd paragraph, it is stated that the exercise of the right to freedom of expression carries with it special duties and responsibilities, and therefore the protection of other people or a whole group of people. It clearly highlights that the right in question may be subject to specific constraints in circumstances involving the interests of society. According to Article 20 of the Convention, it is illegal to use war propaganda or to support hatred toward any country, race, or religion that encourages prejudice, animosity, or violence. As per the Committee's assessment, the proposed restrictions align perfectly with Article 19's guarantee of freedom of expression, which entails certain obligations and liabilities when utilized. Paragraph 1 prohibits all types of propaganda that threaten aggression, result in aggression, or violate the terms of peace in violation of the United Nations Charter, whilst paragraph 2 prohibits all forms of national, racist, encouraging discrimination, enmity, or violence. It is aimed at advocating religious hatred; it makes no difference whether the propaganda or advocacy serves internal or exterior interests for the relevant state (Weber, 2009).

As per the UN Strategy and Plan of Action on Hate Speech, hate speech is defined as any form of communication, whether it be verbal, written, or behavioral, that targets or employs derogatory or prejudiced language against an individual or a group based on their identity, such as their religion, ethnicity, nationality, race, color, descent, gender, or any other factor that contributes to their identity. However, international human rights law does not yet have a consensus definition of hate speech. The idea is still being debated, particularly in light of equality, nondiscrimination, and freedom of speech. Three key characteristics of hate speech make it illegal under international human rights law: (1) Hate speech can be spread both offline and online and can take many different forms, such as pictures, cartoons, memes, objects, gestures, and symbols. (2) Hate speech can be classified as either ‘pejorative’ or ‘discriminatory’, meaning it denigrates or is biased toward a certain person or group. (3) Hate speech targets actual or perceived ‘identity factors’ of a person or a group, such as language, economic or social origin, disability, health status, or sexual orientation, among many other traits. These ‘identity factors’ can include “religion, ethnicity, nationality, race, color, descent, gender,” among others. The United Nations further emphasizes that hate speech may only be directed at individuals or groups of people. It specifies that it does not cover communications concerning states and their authority, their symbols, public figures, religious leaders, or fundamentals of faith, however this is not a clear-cut declaration (United Nations).

Sellars (2016) does not intend to construct a theory for what hate speech does to a society; rather, he attempts to build out a framework within which the concept of hate speech. According to Richard Delgado's definition in his seminal article “Words that Wound” (1982) hate speech is any racist remark that is meant to denigrate people because of their race. In particular, Delgado (1982)'s proposed tort for racist speech requires the plaintiff to demonstrate three things: (1) that the defendant addressed them in a way that was intended to denigrate them based on their race; (2) that the plaintiff understood the speech to be derogatory due to its reference to race; and (3) that a reasonable person would regard the speech as offensive to their race. Speech meant to disparage someone based on their race is what Richard Delgado (1982) describes it as, emphasizing objective perception, impact, and intention. Mari J. Matsuda (1989) goes further with this, highlighting the prosecutorial and demeaning aspects of the speech as well as messages of racial inferiority aimed at historically marginalized populations. Calvin Massey (1990) treats all forms of racist speech similarly, concentrating on the negative effects of hate speech, such as social subordination and loss of self-worth. It can include covert and coded discourse that is meant to incite hatred against marginalized people, according to Mayo Moran (1994)'s definition. Kenneth Ward (1990) highlights speech that has no redeeming

qualities by combining aspects of outright vilification and incitement to hatred. Susan Benesch (2016) identifies "dangerous speech" that incites mass violence, focusing on contextual factors like the influence of the speaker and the receptiveness of the audience (2016, p. 15-18). According to ElSherief et al. (2018), hate speech intended towards a specific individual or object is referred to as directed hate; hate speech directed towards a large group of persons who share a protected characteristic, such as sexual orientation or ethnicity, is referred to as generalized hate.

According to Yong (2011), hate speech can be divided into four main categories: (1) targeted vilification; (2) diffuse vilification; (3) organized political advocacy for policies that exclude or marginalize specific racial or religious groups; and (4) other factual or value-based statements that are seen as disparaging an identifiable racial or religious group. Vilification is a type of hate speech that primarily aims to hurt, offend, or threaten the listener and is driven by animosity or disdain for the listener's race or religion. Targeted vilification is when someone or a small group of people is the target of vilifying remarks. Therefore, this category includes both in-person interactions and instances where there is no direct physical contact but where derogatory speech is nonetheless directed precisely and narrowly, such when someone's front door is spray-painted with racist epithets. The main distinction between diffuse and targeted vilification is that the former is aimed at a broad and ambiguous audience, while the latter is partially directed at a select few or particular members of the public. Similar to intentional defamation, the main goal of this type of speech is to harm, humiliate, or threaten somebody because of their race or religion; but, in this case, the people being harmed might not even be in the direct line of sight but rather could be bystanders. Exclusionary policies are those that deprive specific identified racial or religious groups of their civil and political rights, or subject them to other forms of systemic, state-sanctioned discrimination, so preventing them from achieving full and equal citizenship. The goal of eliminationist policies is to drive out particular racial or religious groups from society by violent ethnic cleansing or forced repatriation. Factual claims and evaluative statements are typically considered protected speech. Factual claims are covered by the arguments from truth discovery, democracy, and audience autonomy, whereas all free speech defenses address evaluative opinions. As a result, even in cases when statements of fact and value amount to negative assessments and attacks on certain ethnic or religious groups, the free speech interests and rights involved will typically be significant.

Throughout history, hate speech has been a social concern, and its expression has changed dramatically. Hate speech was mostly spread through print media, public events, and traditional media channels prior to the emergence of online social media (Rawat et al., 2024). The rapid growth of social media platforms like Twitter has allowed users to express themselves freely and anonymously, which has led to the spread of hate speech. Users have the ability to express their ideas on a wide range of subjects using these venues. But some people abuse this freedom by using offensive language, inciting violence, and spreading hate (Jahan & Oussalah, 2021; Mullah & Zainon, 2021). Twitter, a social network platform based on volunteerism, prioritizing identity sharing and freedom of expression, low cost, and open to interaction and dialogue, has gained acceptance as a new media product with a large number of producers (Bilgili and Şener, 2013, p. 6). Given that sporting events are among the most popular topics on Twitter, it is apparent that Twitter is a platform for fans to communicate their thoughts (Highfield, 2016, p. 339).

Although there are several ways to define hate speech, one commonality is the use of words that incite or target violence toward particular groups who have particular characteristics (Mansur et al., 2023). Homophobic, transphobic, heterosexist, sexist, xenophobic, racist, ethnic nationalist, and discriminatory hate speech, which is produced in discursive practices in daily life in the new media environment and circulated in traditional media texts, is caused by new media features such as digitality, interactivity, hypertextuality, diffusion and virtuality, and multimedia formality. It spreads much more quickly and enters circulation after becoming commonplace (Binark, 2010, p. 11-26; Demir and Talimciler, 2014, p. 257).

Social media and the internet provide people a sense of independence, but this freedom can also create a space where people can freely express their hate, rage,

and racist ideas toward other people and groups—what we call 'others' in an uncontrolled manner (Demir and Talimciler, 2014, p. 257). Hate speech is always discussed in conjunction with freedom of expression, which is one of several human rights. As a result, all efforts addressing hate speech must be closely evaluated to see whether and to what extent they may influence someone's freedom of speech, and whether this is justifiable in particular cases in order to protect someone else's dignity and freedom from damage (Talalaev, Hate Speech – SALTO, participationpool.eu). The demands of free speech must be weighed against other moral commitments, such as the security, dignity, or social equality of historically underprivileged persons (Howard, 2019).

Academics have pointed out that ambiguous speech policies on digital platforms might have a lot of negative effects (Sellars, 2016). In the age of the internet's ever-increasing volume and complexity, millions of users have uncontrolled access to large volumes of content, allowing for privileges previously imagined, such as instant access to knowledge bases or the most recent news. However, due to the internet's non-restrictive nature and, in some countries, legal protection of free speech, which includes hate speech, some users abuse the medium to promote offensive and hateful language, degrading the experience of regular users, affecting the business of online companies, and potentially having serious real-life consequences. Numerous corporations, such as Yahoo, Facebook, and YouTube, have taken steps to lessen the negative impact of hate speech on their platforms. They have also implemented algorithmic solutions to identify hateful content on their websites. Unfortunately, the process is difficult due to its size and complexity, and hate speech is still an issue in online user comments (Djuric, et al., 2015). Edwin (2008) argues that hate speech, which new legislation aim to ban, contributes to racist or genocidal practices. Supporting the restriction's effectiveness in dealing with particularly relevant racist comments will be significantly more difficult than demonstrating correlation or causality. Alternatively, the account could be compelling in another way, such as demonstrating that the symbolism implied in the speech prohibitions is successful in eliminating racism, which is a tough assertion to establish with certainty. Many of the countries that have seen the most racist violence have had such bans in place, yet they have failed to prevent racist or genocidal acts.

Hate Speech in Football

Critcher (quoted in Bennett, Evren, 2022) claims that football, which was formerly the game of the people, was gradually taken away from the people and transformed into an entertainment product that was made available to the public through the media during the time when the internet was not a thing. The media still has a significant influence on people's opinions nowadays on football.

One of the most essential qualities of societies is their ability to pass down its historical and cultural heritage from generation to generation, as well as transfer some prejudices and hostility from the past to a new audience, both in everyday life and in school textbooks. Social memory can be passed down from generation to generation through the usage of symbols and metaphors that have been embedded in the language. Metaphors can inadvertently shape our beliefs about that field, our worldview, or our perceptions of certain people, nations, or faiths. Under the effect of the problem at hand and the current scenario, thought patterns and coded language are pulled from the warehouse and modified to the event (Talimciler, 2015). Blain and Boyle write in their writings that sports have evolved into a source of knowledge regarding cultural habits, thoughts, and beliefs. The feeling of belonging to a common and national identity (the sense of we) and being aware of the existence of countries underpins the entire belief system (Talimciler, 2015). "The contribution of football media to the building of national identities is indisputable. The media repeatedly shapes and instills national culture. According to David Rowe, every nation must develop a semiotically effective national culture. The international sports media complex is the most powerful cultural force that can bring a nation's image together. Identity is re-formed by cultural activities in everyday life, such as sports. Language is the major factor here. Man creates and rediscovers his own universe via language. Social identities are expressed, enacted, and negotiated." (Crolley & Hand, 2002, s. 8–15). Sports/football not only generates a consumer base, but it also allows people

to form communities and engage with one another. He accomplishes this through the language and discourse he employs in his work. While the media serves as a medium for spreading passion for football, it also implicitly imparts ideological components to the populace through the language it uses. Sports appear to be a domain susceptible to nationalist manipulations by the media worldwide, as they offer an appropriate setting for the formation of national identities (Talimciler, 2015).

The most significant influence of football, with its vast number of viewers, is that it has the potential to create a global public debate area. As a result, football has evolved more of a social phenomenon than a sport or game. The audience for this entertainment product also backs it by taking sides. As a result of this fandom, hate speech is frequently directed at the opponent and their supporters. Being a fan inevitably fosters the phenomenon of us versus others in the social realm. While the discourse may be produced by club managers, football players, and technical staff, the media and fans are also involved. With increased internet access, fans have expedited the production and spread of football-related hate speech on social media. Furthermore, these terms, utilized on the internet with traditional media information, shape the user's mental meaning maps for football. These contents and expressions help to develop existing football schemes in the thoughts of supporters, as well as to establish new ones. Furthermore, it contributes to a rise in social tensions, particularly in football, by framing our side and the opposing team as binary opposites (Talimciler, 2014). Football is an expression of nationalism around the world. Football matches clearly represent the nationalist ‘us and them’ divide. Anthems, banners, flags that exalt one's own team and disparage the other team, and customs that embodie nationalism on a regular basis can all be found in fan culture (Bora, 2001, p. 559).

The language and discourse used by the mass media to convey sports and football to the masses contain similar word structures, stereotypes, metaphors, nationalist elements (and, on occasion, fascist elements) required by ideological transfer, and a number of rituals, symbolizations, and myths that emphasize social unity. Football pages in newspapers, football programs on television, comments on social media, and internet broadcasting expressions all contribute to the mental meaning of our newspaper maps (Clarke & Clarke, 1985, s. 65).

In incidents of violence on sports fields, traditional and new media have an intensifying influence on the tension between the parties or a reproductive effect by repeating the violence that occurred. Words involving ethnic or sexual insults can be found in reader comments on news websites. Aside from that, it is a known fact that hate speech-related messages are spread among the younger generation via social media platforms such as Facebook, Twitter, and YouTube, particularly through comments on postings. Sports media has a crucial obligation to ensure that children do not develop bad attitudes toward sports, which are really about camaraderie and harmony. Newspaper editors and authors, television pundits, and website editors should use calm terms while communicating sports-related developments to readers (Özsoy & Yılmaz, 2013).

Those with the authority to use and manage fan reactions can sometimes use it to control or steer political power. For a sports club that hosts millions of people, this mass represents pure fans, whereas for a political party, the same mass represents a voter base. The approach to reach this audience is through club management, who have the ability to influence fans. Thus, football power and political power can collaborate in the setting of shared interests. For example, Türkiye has many municipal football clubs. Municipalities and sponsors provide financial support to these clubs. On match days, spectators are given free public transportation to the stadium, and merchandise such as food, shirts, and footballs are distributed in the stands. However, given that football has evolved into an enterprise rather than a sport, financial aid and tax exemptions from political power are critical for both club survival and the maintenance of club managers' influence. Furthermore, both clubs and the capital provide food for fan group leaders who assist club managers. At this point, we must state that who has the authority to manage and direct the fans, but this authority is frequently exercised by club managers. Few fans have a personal stake in the illusio-based connection between fan organization leaders, clubs, and sponsors. In the context of football, it is usually the rest

of the system, rather than the supporters, who generate, and conduct hate speech and crimes. Fans receive, embrace, and share it. What matters is that the supporters accept this. The fans are the socializers of this habitual setting, whereas the others are a minority group. As a result, hate speech becomes a social issue among its followers (Evren, 2022).

In the digital era, this complex network of influence between clubs, sponsors, and political authorities gained awareness and amplification via social media platforms. Fan speech is no longer limited to stadiums or local communities; it now spans the globe, with hashtags, memes, and emotionally charged tweets reinforcing ideological statements. Platforms like X (previously Twitter), YouTube, and Instagram have become battlegrounds for disseminating organized narratives, often merging football identities with political rhetoric and nationalist undertones (Vujičić Stanković & Mladenović, 2023; Miranda et al., 2024). Social media allows for both top-down manipulation—in which political actors or club managers implant narratives—and bottom-up mobilization, in which supporters distribute these messages organically within echo chambers. According to Kearns et al. (2023), the rising link between online hate and sport necessitates further investigation, especially when hate speech that was formerly limited to the stands now reaches millions with a single tweet.

METHODOLOGY

On 29 December, 2023, a Super Cup match between Türkiye's two rival Istanbul teams, Galatasaray and Fenerbahçe, was scheduled to take place Al-Afreewwal Park Stadium in Riyadh. On the day of the game, there was a disagreement that resulted to the cancellation of this match, and the Turkish teams went back to their own countries. The disagreement developed when players sought to wear t-shirts featuring the image of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of modern Türkiye, and the teams also expressed their intention to display a banner featuring Mustafa Kemal Atatürk's iconic slogan, "Peace at Home, Peace in the World" (Özel, 2024, p. 292). This slogan, a hallmark of Turkey's emphasis on diplomacy and peace, has often been showcased in national match commemorating the Republic of Türkiye's 100th anniversary. Saudi officials did not vote on the T-shirts worn during the game or the banner hoisted in support of it. Saudi officials claimed they had not been alerted of the situation and that it was not included in the agreement. Football club representatives reacted to the limits on Atatürk, a revered icon in Türkiye. The stadium crowd reacted as well. The viewers who were waiting for the match to begin on their TVs also shared their thoughts on social media. The organization's stakeholders, Riyadh Season and the Turkish Football Federation, Fenerbahçe Sports Club, and Galatasaray Sports Club, then issued press releases via their official social media pages. This study examines the remarks made by Saudi, Turkish and other citizens under the press release in terms of hate speech. Since the Turkish Football Federation, Fenerbahçe Sports Club, and Galatasaray Sports Club's joint press release was shared with closed comments, the remarks on the Riyadh Season's official Twitter (X) page were studied (Image 1).

Press Release

In reference to the super Football match of Türkiye between Fenerbahçe and Galatasaray, scheduled to be held at Al-Awwal Park Stadium in the capital, Riyadh.

At the outset, we would like to emphasize our pride in the close relationship with the brotherly Republic of Türkiye in various fields, including the sports field.

We had been looking forward to holding the match on time and in accordance with the international football rules and regulations; which require presenting the sport without any slogans outside its scope, especially since this was discussed with the Football Federation of Türkiye within the framework of the match's preparatory meetings, and the need to adhere to what is required by the regulations pertaining to this match, in accordance with the international rules and regulations, was emphasized.

It was also agreed that the national anthem of the Republic of Türkiye will be played, along with the display of the Türkiye flag inside the stadium and in the stands, due to the appreciation we hold for the Republic of Türkiye .

Despite this consensus, it was unfortunate that the two teams did not adhere to what had been agreed upon, which led to the match not being held.

Image 1. Press Release on the Turkish Super Cup in Saudi Arabia's Capital Riyadh (Source: Riyadh Season X Page)

The primary methodological approach for this study was qualitative content analysis. Content analysis is a systematic, rule-based process for identifying, classifying, and interpreting patterns and meanings in textual data (Krippendorff, 2004). In this context, tweets and tweet responses were analyzed to reveal the underlying structure of hate speech entrenched in the digital discourse surrounding the Turkish Super Cup final. Each item was coded using a set of predetermined categories derived from

the Hrant Dink Foundation's Media Watch on Hate Speech Project. These categories were adapted to the cultural and linguistic characteristics of the Turkish and Arab context, providing a flexible but conceptually grounded analytical framework.

Research Design

This study is based on a qualitative research design, utilizing content analysis to examine user comments on social media. The main objective is to identify patterns of hate speech in Turkish, Saudi and other citizens' reactions following the cancellation of the Turkish Super Cup Final.

Data Collection Process

The Super Cup Final, originally scheduled for December 29, 2023, in Riyadh between Galatasaray and Fenerbahçe, was canceled due to a diplomatic disagreement on the match day. After the cancellation, stakeholders—Riyadh Season, the Turkish Football Federation, Fenerbahçe, and Galatasaray—issued press releases on social media. However, only the post shared by Riyadh Season on the social media platform X (formerly Twitter) allowed public comments and was therefore included in this analysis.

The dataset consists of tweets and replies collected from Riyadh Season's official X account on February 27, 2024. A total of 548 posts were examined, of which 305 were identified as containing hate speech and included in the analysis.

Scope and Coding Criteria

Each post was evaluated based on four hate speech categories developed by the Hrant Dink Foundation in its "Media Watch on Hate Speech" Project.

Table 1 lists the four general categories of hate speech utilized in the analysis:

Table 1. Four general categories of hate speech (Hrant Dink Foundation, 2010)

Category	Description of category
Exaggeration/ Attribution/Distortion	Statements that contain negative generalizations, distortions, exaggerations, or negative attributions towards a community based on an individual or an event (e.g., 'Syrians are unbearable').
Insult/Profanity/ Degradation	Statements that directly include insults, degradation, or profanity about a community (e.g., terms like 'traitor', 'treacherous', 'immoral').
Hostility/War Rhetoric	Statements that include hostile or warlike expressions about a community (e.g., 'Greek barbarism').
Symbolization	Statements where a natural identity element is used as a symbol of hatred or degradation (e.g., in a negative sense, 'Are we going to be represented by a Jew in Eurovision?').

Definitions of hate speech were derived from international institutions such as the United Nations and the Council of Europe, as well as scholarly works (Yong, 2011; Delgado, 1982; Benesch, 2016). Tweets were analyzed regardless of language (Turkish, Arabic, English) and translated using Google Translate without interpretive alterations.

Exclusion Criteria

Only tweets containing hate speech were included in the analysis. Neutral or positive tweets were excluded as the study specifically focuses on identifying patterns of hate speech. Nevertheless, selected examples of positive discourse are discussed in the conclusion for contextual contrast.

FINDINGS

A total of 548 user comments and replies were retrieved from the official X account of Riyadh Season. Out of these, 305 posts were identified as containing hate speech and were included in the analysis. Of the 305 posts, 157 were made by Saudi supporters, and 148 by Turkish supporters.

Table 2: Tweet analysis on Riyadh Season official Twitter (X) page (@RiyadhSeason)

Tweet	Press Release on the Turkish Super Cup in Saudi Arabia's capital Riyadh
Reply	243
Retweet	305
Like	690
Saved	57
Views	237.7K

Date of Access: 27.02.2024

Distribution of Hate Speech

Table 3: Hate Speech in Saudi Accounts and other Foreign Accounts

Category	Number of Posts	Percentage (%)
Exaggeration/Attribution/ Distortion	31	19,7
Insult/Profanity/Degradation	52	33,1
Hostility/War Rhetoric	56	35,7
Symbolization	18	11,5
Total	**157**	100

Table 4: Hate speech in Turkish Accounts

Category	Number of Posts	Percentage (%)
Exaggeration/ Attribution/Distortion	42	28,4
Insult/Profanity/ Degradation	92	62,1
Hostility/War Rhetoric	6	4,0
Symbolization	10	6,7
Total	**148**	**100**

Category-Based Commentary

1. Insult / Profanity / Degradation

This was the most dominant category among both groups. Examples include:

"Atatürk is a filthy garbage bag" (Saudi user)

"Desert rats drinking camel urine" (Turkish user)

Such expressions reflect deeply rooted hostilities and foster animosity.

2. Hostility / War Rhetoric

This category was particularly evident among Saudi users, targeting Turkish historical figures and national identity with warlike rhetoric.

For example: "Turks are barbaric and should never have been invited."

Turkish examples were fewer but still included:

"One day we will destroy all Arabs."

3. Exaggeration / Attribution / Distortion

Comments in this category often involved generalizations or historical misinformation:

"Atatürk was a Western puppet who lost every war."

"Arabs always betrayed Turks in history."

These comments distort facts and perpetuate prejudice.

4. Symbolization

Symbolic hate included derogatory references to Atatürk, the Ottoman Empire, or Arab cultural symbols (e.g., camel, desert).

These are often subtle but culturally offensive expressions.

Positive and Constructive Discourse

Although excluded from the main data set, several positive comments stood out, emphasizing the unifying potential of sports.

"Sport has always been a powerful tool for building bridges between nations. It is through such events that we can create lasting friendships."

These examples remind us of the constructive role digital platforms can play when used responsibly.

CONCLUSION

Football is used all across the world to represent national identity. Football matches exemplify the nationalist 'we and them' division. Fan culture includes anthems, banners, and flags that exalt one's own team while disparaging the opposing team, as well as practices that embody nationalism on a regular basis (Bora, 2001, s. 559). Sports appear to be a domain susceptible to nationalist manipulations by the media worldwide, as they offer an appropriate setting for the formation of national identities. Following the cancelation of the Super Cup match in Riyadh, there was a clear separation between Saudi, Turkish and other citizens.

This study looked at how Turkish and Saudi individuals used social media to spread hate speech in response to the canceled Turkish Super Cup final. Hate speech was found to be frequent in both groups, with the Insult/Profanity/Degradation category leading the way. While Saudi users were more likely to use aggressive and war-related vocabulary, Turkish users used racialized and derogatory language more frequently.

The total number of tweets and comments by Saudi accounts and other national accounts analyzed is 157. The breakdown shows that Hostility/War Rhetoric is the most significant issue, followed by Insult/Profanity/Degradation, Exaggeration/Attribution/Distortion, and Symbolization. The findings reveals a highly charged and often hostile environment within the analyzed content, with significant levels of both direct and indirect hate speech. The total number of tweets and comments by Turkish accounts analyzed is 148. Given the breakdown, it is clear that Insult/Profanity/Degradation dominates the discourse, followed by Exaggeration/Attribution/Distortion. The findings provides insights into the nature of the conversation, highlighting a significant issue with the quality of dialogue, primarily due to the high level of insults and degrading language.

The results show that a wide range of Insult/Profanity/Degradation category of hate speech used by both nationals was found in the majority of the tweets and comments, including four categories identified by Hrant Dink Foundation. Following the cancellation of this international organization, people from both nations have been observed emphasizing nationalism and war-mongering on Twitter by using hyperbolic rhetoric. Although there were also some really encouraging and helpful tweets and tweet replies that captured the essence of the goal of sport diplomacy, which is to bridge national gaps, such as “Sport has always been a powerful tool for building bridges between nations, transcending cultural and geographical boundaries. It is through events like these that we can celebrate the universal language of football and create lasting friendships between our sporting communities.”, the number of tweets and tweet replies is incredibly low. Positive and constructive tweets, though in the minority, provide an important contrast to the overwhelming hostility. They demonstrate how sports may act as a cultural bridge, transcending geographical and political divides. These words can help to de-escalate tensions by demonstrating a sense of respect and friendship. Furthermore, they emphasize the necessity of boosting constructive perspectives and cultivating sports diplomacy, implying that platforms and stakeholders may do more to promote such narratives in order to constructively affect the digital sphere.

One of the most essential qualities of societies is their ability to pass down its historical and cultural heritage from generation to generation, as well as transfer some prejudices and hostility from the past to a new audience, both in everyday life and in school textbooks. Social memory can be passed down from generation to generation through the usage of symbols and metaphors that have been embedded in the language. Metaphors can inadvertently shape our beliefs about that field, our worldview, or our perceptions of certain people, nations, or faiths. Under the effect of the problem at hand and the current scenario, thought patterns and coded language are pulled from the warehouse and modified to the event (Talimciler, 2015).

These findings highlight how, instead of promoting unity, football can serve as a tool for division and polarization when mediated through social media platforms. Similar results were found in Yücetürk and Akyol's (2019) study of hate speech in the Mesut Özil case, where national identity, football, and digital discourse intersected. Likewise, Ishac et al. (2024) documented emotionally charged discourse

across the Arab world during the 2022 FIFA World Cup, reinforcing the notion of regional digital nationalism.

The use of symbols such as Atatürk, the Ottoman legacy, or Arab cultural elements as tools of hate speech aligns with Yong's (2011) definition of "targeted vilification." These symbolic attacks show how hate speech often relies on cultural identity markers to intensify hostility.

Despite the dominance of hate speech, a few positive and constructive comments emphasized the unifying potential of sports diplomacy. These examples demonstrate how sports can foster peace and dialogue when framed responsibly. Media outlets, sports institutions, and social platforms thus bear significant responsibility in amplifying such voices.

Recommendations

- Sports institutions should establish digital media teams to monitor social media during crisis events.
- Social media platforms must implement AI-based hate speech detection systems tailored to sports-related discourse.
- Football clubs and federations should actively promote sports diplomacy through positive messaging and awareness campaigns.
- Future academic studies must ensure intercoder reliability in content analysis and provide transparent coding protocols.

This study contributes to the growing body of literature at the intersection of sports, diplomacy, and digital media, offering insights for scholars, policymakers, and practitioners alike.

REFERENCES

Alğan, C. & Şensever, L. (2010). *Ulusal Basında Nefret Suçları: 10 Yıl 10 Örnek*. Sosyal Değişim Derneği. İstanbul.

Benesch, S. (2016). Dangerous Speech: A Practical Guide. Dangerous Speech Project. https://dangerousspeech.org/

Bilgili, C. & Şener, G. (2013). *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu: Kitle İletişiminde Yaşanan Değişimler*. Grafik Tasarım Yayıncılık.

Bora, T. (2001). Türkiye'de Futbol ve Milliyetçilik, In T. Bora (Ed.), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, (pp. 559-581). İletişim Yayınları.

Clarke, A., & Clarke, J. (1985). Highlights and action replays: Ideology, sport and media. In J. Hargreaves (Ed.), *Sport, culture and ideology* (pp. 62–87). Routledge.

Crolley, L., & Hand, D. (2002). *Football, Europe and the press*. Frank Cass Publishers

Delgado, R. (1982). Words that wound: A tort action for racial insults, epithets, and name-calling. Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review, 17(1), 133–181.

Del Vigna, F., Cimino, A., Dell'Orletta, F., Petrocchi, M., & Tesconi, M. (2017). *Hate me, hate me not: Hate speech detection on facebook*. In Proceedings of the first Italian conference on cybersecurity (ITASEC17) (pp. 86-95).

Demir, M. & Talimciler, A., (2014). Sosyal Medyada Futbol ve Nefret Söylemi. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (5), 249.

Djuric, N., Zhou, J., Morris, R., Grbovic, M., Radosavljevic, V., & Bhamidipati, N. (2015, May). *Hate speech detection with comment embeddings.* In Proceedings of the 24th international conference on world wide web (pp. 29-30).

Edwin, B. C. (2008). *Hate Speech. All Faculty Scholarship. 198*. https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/198

ElSherief, M., Kulkarni, V., Nguyen, D., Wang, W. Y., & Belding, E. M. (2018). Hate lingo: A target-based linguistic analysis of hate speech in social media. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, *12*(1), 42–51.

Erdem, Ç. O. (2018). Sosyal medyada futbol üzerinden gerçekleşen nefret söyleminin örneklerle incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Evren, F. (2022). Yeni Medyada Nefret Söylemi ve Türkiye'deki Futbol Kültürü. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları,* 1(1), 1-22.

ElSherief, M., Kulkarni, V., Nguyen, D., Wang, W. Y., & Belding, E. (2018, June). *Hate lingo: A target-based linguistic analysis of hate speech in social media*. In Proceedings of the international AAAI conference on web and social media (Vol. 12, No. 1).

Howard, J. W. (2019). Free speech and hate speech. *Annual Review of Political Science*, 22(1), 93-109.

Hrant Dink Foundation. (2010). *Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi*. https://hrantdink.org/tr/asulis/faaliyetler/projeler/medyada-nefret-soylemi/256-medyada-nefret-soyleminin-izlenmesi

Highfield, T. (2016). Sarı formayı takip etmek: Fransa Turunu tweetlemek. In K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, & C. Puschmann (Eds.), E. Erbatur (Trans.), *Twitter ve toplum* (pp. 339–353). Kafka.

Ishac, W., Javani, V., & Youssef, D. (2024). Leveraging sentiment analysis of Arabic tweets for the 2022 FIFA World Cup insights, incorporating the Gulf region. *Managing Sport and Leisure*, 1–17. https://doi.org/10.1080/23750472.2024.2321916

Jahan, M. S., & Oussalah, M. (2021). *A systematic review of hate speech automatic detection using natural language processing*. http://arxiv.org/abs/2106.00742

Kearns, C., Sinclair, G., Black, J., Doidge, M., Fletcher, T., Kilvington, D., Liston, K., Lynn, T., & Rosati, P. (2023). A scoping review of research on online hate and sport. *Communication & Sport*, 11(2), 402–430.

Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (2nd ed.). Sage Publications.

Mansur, Z., Omar, N., & Tiun, S. (2023). Twitter hate speech detection: A systematic review of methods, taxonomy analysis, challenges, and opportunities. *IEEE Access*, 11, 16226–16249. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3239375

Massey, C. (1990). The First Amendment and the exclusion of racist speech: A comment on Delgado. *Northwestern University Law Review*, 84(3), 1081–1095.

Matsuda, M. J. (1989). Public response to racist speech: Considering the victim's story. *Michigan Law Review*, 87(8), 2320–2381.

Miranda, S., Gouveia, C., Di Fátima, B., & Antunes, A. C. (2024). Hate speech on social media: Behaviour of Portuguese football fans on Facebook. *Soccer & Society*, 25(1), 76–91.

Moran, M. (1994). Talking about hate speech: A rhetorical

analysis of American and Canadian approaches to the regulation of hate speech. Wis. L. REv., 1425.

Mullah, N. S., & Zainon, W. M. N. W. (2021). Advances in machine learning algorithms for hate speech detection in social media: A review. *IEEE Access*, 9, 88364–88376. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3089515

Özel, M. (2024). Between headlines and diplomacy: Crisis communication analysis of the Fenerbahçe-Galatasaray super cup final repercussions. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi (KİAD)*, (13), 288-307. DOI: 10.56676/kiad.1443150

Özsoy, S., & Yıldız, K. (2013). Türkiye'deki Spor Basınında Nefret Söylemi. *International Journal of Social Science Research,* 2(2), 46-60.

Rawat, A., Kumar, S., & Samant, S. S. (2024). Hate speech detection in social media: Techniques, recent trends, and future challenges. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics*, 16(2), e1648.

Sellars, Andrew F. (2016). Defining Hate Speech. *Berkman Klein Center Research Publication* No. 2016-20. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2882244

Sönmez, H. N. (2025). Sosyal medyadaki nefret söylemleri: X platformunda Beşiktaş Spor Kulübüne yapılan nefret söylemlerine yönelik bir araştırma. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları*, 3(11), 61–73.

Talalaev, H. SALTO. *Hate Speech*. https://participationpool.eu/resource-category/information-critical-thinking/mil-human-rights-education/hate-speech/

Talimciler, A. (2015). Ötekine Yönelik Nefretin Fark Edilmediği ya da Kanıksandığı Alan: Türkiye Futbol Medyası. *Sosyal Bilimler.* https://www.sosyalbilimler.org/otekine-yonelik-nefretin-fark-edilmedigi-ya-da-kaniksandigi-alan-turkiye-futbol-medyasi/

Talimciler, A. (2014). *Türkiye'de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi*. Bağlam Yayıncılık.

United Nations. *What is hate speech?* https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech

Vujičić Stanković, S., & Mladenović, M. (2023). An approach to automatic classification of hate speech in sports domain on social media. *Journal of Big Data*, 10(1), 109.

Ward, K. D. (1990). The case for regulating racist speech on campus. Kansas Law Review, 38(3), 407–423.

Weber, A. (2009). *Nefret söylemi el kitabı*. Avrupa Konseyi. Strazburg.

Yong, C. (2011). Does freedom of speech include hate speech?. *Res Publica*, 17(4), 385-403. https://doi.org/10.1007/s11158-011-9158-y

Yücetürk, C., & Akyol, O. (2019). Sosyal medya ortamında futbol ve nefret söylemi: Mesut Özil örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 1106–1129.

ÇAĞDAŞ SANATTA ZANAAT ÖGELERİNİN YORUMLANMASI: ÖRME TEKNİĞİNİN SERAMİK ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

THE INTERPRETATION OF CRAFT ELEMENTS IN CONTEMPORARY ART: AN EXAMINATION OF THE KNITTING TECHNIQUE THROUGH CERAMICS

Canan GÜNEŞ, Nazan OSKAY

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1762-1774
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1687006

Geliş Recieved: **29.04.2024**
Kabul Accepted: **26.09.2025**

ÇAĞDAŞ SANATTA ZANAAT ÖGELERİNİN YORUMLANMASI: ÖRME TEKNİĞİNİN SERAMİK ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

THE INTERPRETATION OF CRAFT ELEMENTS IN CONTEMPORARY ART: AN EXAMINATION OF THE KNITTING TECHNIQUE THROUGH CERAMICS

Canan GÜNEŞ [1], **Nazan OSKAY** [2]

Anahtar Kelimeler:
Örme, Seramik, Disiplinlerarası Sanat

Keywords:
Knitting, Ceramics, Interdisciplinary Art

ÖZ

Bu çalışma, çağdaş seramik sanatında tekstil unsurlarından biri olan örme tekniğinin kullanımını disiplinlerarası bir bağlamda incelemektedir. Bu çerçevede, seramik yüzeylerde örme tekniğinin uygulanma biçimleri analiz edilmiş ve söz konusu tekniğin sunduğu estetik ifade olanakları değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel hipotezi, seramik ile örme tekniğin birleşiminin geleneksel seramik sanatının ifade olanaklarını genişleterek çağdaş sanat bağlamında özgün bir estetik dil ortaya koyduğu yönündedir. Araştırma kapsamında Liz Crain, Lisa Belsky, Caroline Andrin ve Helen Martin gibi çağdaş seramik sanatçılarının eserleri örneklem yöntemiyle sistematik biçimde analiz edilmiştir. Eser analizleri ve literatür taraması yoluyla elde edilen bulgular, örme tekniğinin seramik yüzeylerde kullanılmasıyla malzemenin fiziksel sınırlarının ötesine geçilerek yeni form ve dokuların geliştirilmesine olanak sağladığını ortaya koymaktadır. Bu disiplinlerarası yaklaşımın, geleneksel el sanatlarının çağdaş sanattaki konumuna ilişkin yeni bir perspektif sunduğu ve kültürel miras ile yenilikçi ifade biçimleri arasında anlamlı bir köprü oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, seramik sanatında örme tekniğinin kullanımını sistemli bir biçimde ele alan az sayıdaki çalışmalardan biri olması nedeniyle literatüre özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Araştırma, konuyla ilgili akademik çalışmalardan yararlanmak amacıyla kapsamlı bir literatür taraması ve görsel analiz ile gerçekleştirilmiştir.

ABSTRACT

This study examines the use of knitting techniques, one of the textile elements, within a contemporary ceramic art context from an interdisciplinary perspective. In this framework, the methods of applying knitting techniques to ceramic surfaces have been analyzed, and the aesthetic expression possibilities offered by this technique have been evaluated. The primary hypothesis of the study is that the combination of ceramics and knitting expands the expressive possibilities of traditional ceramic art and creates an original aesthetic language within the context of contemporary art. Within the scope of the research, the works by contemporary ceramic artists such as Liz Crain, Lisa Belsky, Caroline Andrin, and Helen Martin were systematically analyzed using a sampling method. Findings obtained through artwork analyses and literature review reveal that the use of the knitting technique on ceramic surfaces allows the material to transcend its physical boundaries, enabling the development of new forms and textures. It is concluded that this interdisciplinary approach offers a new perspective on the position of traditional handicrafts in contemporary art and forms a meaningful bridge between cultural heritage and innovative forms of expression. Since this research is one of the few studies systematically addressing the use of knitting technique in ceramic art, the study is expected to make a original contribution to the literature. The research was conducted through a comprehensive literature review and visual analysis of relevant artworks.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, canan.gunes@dpu.edu.tr, 0000-0002-9360-9629

[2] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, nazanoskay@yyu.edu.tr, 0000-0002-3704-5945

Alıntılamak için/Cite as: Güneş C. ve Oskay N.. (2025) Çağdaş Sanatta Zanaat Ögelerinin Yorumlanması: Örme Tekniğinin Seramik Üzerinden İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1762-1774

GİRİŞ

Günümüzde sanat alanında ortaya çıkan disiplinlerarası yaklaşımlar, geleneksel teknik ve malzemelerin yenilikçi biçimlerde yeniden yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren farklı sanat dalları arasındaki sınırların bulanıklaşmasıyla birlikte kadim zanaat gelenekleri çağdaş sanatta yeni anlamlar kazanmıştır. Bell vd. diğerlerinin (2019, s. 1) belirttiği gibi, *zanaat* kavramı, iş süreçleri ve organizasyonların yapısal ve işlevsel dinamiklerini anlamada merkezi bir öneme sahiptir. Kapitalizm ve küreselleşmenin zanaat değerlerini aşındırmasına dair yorumlar, klasik örgüt teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda seramik ve tekstil gibi köklü sanatların kesişim noktaları çağdaş sanatın estetik, kültürel ve teknik zenginliğini artıran verimli bir araştırma alanı olarak dikkat çekmektedir.

Zanaatın 21. yüzyıldaki yaygın canlanışı, dönemin ruhunu yansıtan önemli bir göstergedir. Bell vd. (2019, s. 6), bu canlanmanın özellikle işin doğası ve anlamının temelden değiştiğine dair kültürel kaygılarla ilişkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Zanaat söylemleri, özellikle hızlı toplumsal ve teknolojik dönüşüm dönemlerinde, endüstriyel kapitalizmin üretim ve değer sistemlerinin sorgulanmasıyla yakından ilişkilidir. Bu söylemsel etkileşimin temelinde, seramik malzemenin doğasında taşıdığı dönüşüm potansiyeli ve maddesel ifadenin eleştirel bir araca dönüşebilme kapasitesi yer almaktadır. Miller'ın (2023, s. 8) belirttiği gibi, *"Seramik sanatında, diğer malzemelerin taklidi uzun zamandır merkezi bir rol oynamaktadır. Kilin plastikliği, neredeyse her şekli alabilen yapısı, ve şaşırtıcı yüzey çeşitliliği, seramiği trompe l'oeil (göz yanılsaması) sanatının birincil medyumu haline getirmektedir."*

Richard Sennett'in Zanaatkâr (The Craftsman, 2008) adlı çalışması, modern üretim süreçlerinde değeri giderek azalan zanaatkârlık kavramını etik, estetik ve ontolojik boyutları ile yeniden düşünmeye çağırmaktadır. Sennett'e (2009) göre zanaatkârlık, yalnızca teknik beceriye dayalı bir üretim biçimi değil, aynı zamanda "iyi iş yapma arzusu" ile şekillenen bir karakter formudur. Zanaatkâr, yaptığı işe yalnızca işlevsel bir nesne yaratma amacıyla değil, aynı zamanda o nesneye anlam ve değer katma arzusuyla yaklaşmaktadır. Bu bağlamda, zanaat sevgi ve özenle gerçekleştirilen bir çalışma olup, süreç odaklı olmasının yanı sıra sabır ve dikkat gerektirmektedir. Bu durum, "duygusal emek" ve "etik bağlılık" kavramları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Zanaatkâr, materyalle kurduğu ilişkiyi bir mücadeleden ziyade diyalog olarak görmektedir. Bu yaklaşım, çağdaş sanat bağlamında zanaat pratiklerinin yeniden değer kazanmasını sağlamakla kalmamakla birlikte seri üretimin ve endüstriyel kapitalizmin tek tipleştirici etkilerine karşı bireysel ifade biçimlerinin, kültürel sürekliliğin ve emeğe dayalı özgünlüğün önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, seramik gibi doğası gereği dönüşüme açık bir malzeme ile kurulan ilişki teknik ile birlikte düşünsel ve duyusal bir süreç de gerektirmektedir (Sennett, 2009).

Sanatla kıyaslandığında, zanaat pratikleri çoğunlukla işlevsel nesnelerin üretimiyle tanımlanmaktadır, fakat bu tanım zanaatkârlığın karmaşık doğasını tam olarak yansıtmamaktadır. Zanaat, nesnenin kullanım değeri ile birlikte üretim sürecine içkin olan emek, ustalık ve materyal ile kurulan ilişkiye de vurgu yapmaktadır. Otomatikleştirilmiş ve standartlaştırılmış endüstriyel üretim biçimlerinin aksine, zanaatkârın üretim süreci doğrudan insan eline, sezgisine ve deneyimine dayanmaktadır. Bu nedenle, zanaat ürününün nihai formu büyük ölçüde sürece bağlı olmakla birlikte tam olarak öngörülememektedir. Her bir nesne üretim anının koşullarına ve üreticinin kişisel dokunuşuna özgü nitelikler taşımaktadır. Bu belirsizlik zanaatın hem maddi hem de estetik değerini artırırken onu tektipleştirici üretim sistemlerine karşı özgün ve dirençli bir pratik hâline getirmektedir. Zhang ve Wei (2024, s. 69), seramik sanatının tarihsel gelişimini ele aldıkları çalışmalarında her dönemin kendine özgü kültürel ve manevi değerlerinin dönemin seramik tasarımlarına, yüzey dekorasyonlarına ve üretim tekniklerine doğrudan yansıdığını belirtmektedirler. Bu durum, seramiğin yalnızca işlevsel bir nesne değil, aynı zamanda kültürel belleğin ve estetik değerlerin taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çağdaş seramik sanatı ise geleneksel seramik sanatının bir evrimi olarak daha yenilikçi ve gerçekçi bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu dönüşüm potansiyeli, seramik ve tekstil birlikteliğinin teorik zeminini oluşturmaktadır. İnsanlık tarihinin en eski üretim biçimlerinden olan

seramik ve tekstil, toplumların estetik algısını ve kültürel mirasını yansıtarak zanaattan sanata evrilen bir sürecin parçalarıdır. Roche'un (2024, s. 237) vurguladığı gibi, hiçbir malzeme, seramik ve tekstil gibi insan varoluşuyla bu kadar derin bir bağa sahip olmamıştır. Çünkü her iki malzeme de insanlığın kimliğini ve kökenlerini anlamaya yönelik mitolojik anlatılarda merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda söz konusu malzemeler, işlevsel olmakla birlikte kültürel ve toplumsal bellekleri taşıyan ve insanlık tarihinin anlamlandırılmasında kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet bağlamında seramik ve örme gibi zanaat pratiklerinin tarihsel süreçte "kadın işi" olarak sınıflandırılması, bu üretim biçimlerinin yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda cinsiyet temelli toplumsal rollerle ilişkili kültürel göstergeler hâline gelmesine neden olmuştur. Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın kimliğiyle ilişkilendirilen bu pratikler, feminist hareketlerin yükselişiyle birlikte çağdaş sanatçılarca eleştirel bir biçimde ele alınmış ve sanatsal bağlamda yeniden değerlendirilmiştir.

Örme tekniğiyle biçimlendirilen seramik yüzeyler, kadın emeğinin tarihsel olarak görünmezleştirilmesine ve kırılgan doğasına göndermede bulunurken, bu emeğin kalıcılığını ve görünürlüğünü sağlamaya yönelik bir müdahale niteliği de taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, çağdaş seramik sanatında tekstil unsurlarından biri olan örme tekniğinin kullanımını analiz etmek ve bu kullanımın ortaya çıkardığı yeni estetik ifade biçimlerini, geleneksel algıların ötesinde değerlendirmektir. Bu doğrultuda yürütülen araştırma, söz konusu tekniğin seramik sanatındaki fiziksel ve kavramsal sınırları nasıl dönüştürdüğünü incelemekte ve sanat-zanaat ayrımına dair yerleşik algıları sorgulamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Araştırmanın metodolojisi, nitel araştırma yöntemlerine dayanmakta olup, Liz Crain, Lisa Belsky, Caroline Andrin ve Helen Martin gibi çağdaş seramik sanatçılarının eserleri örnek olay incelemesi yöntemiyle analiz edilmiştir. Literatür taraması ve görsel analiz yoluyla elde edilen veriler, bu sanatçıların eserlerinde örme tekniğinin seramik yüzeylerdeki uygulamalarını ve bu uygulamaların sunduğu yeni form, doku ve kavramsal açılımları değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Bu araştırma üç ana noktada literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, seramik ve tekstil sanatları arasındaki disiplinlerarası etkileşimi örme tekniği özelinde incelenmiştir. İkinci olarak, bu etkileşimin kültürel ve estetik boyutlarını çağdaş sanat bağlamında değerlendirmiş ve üçüncü olarak ise sanatçıların eserlerinden yola çıkarak geleneksel tekniklerin güncel sanattaki yenilikçi uygulamalarını belgelemektedir. Bu bağlamda çalışma hem teorik hem de pratik düzlemlerde seramik sanatında zanaat ögelerinin dönüşümünü analiz etmektedir. Ayrıca kültürel miras ve yenilikçi ifade biçimleri arasındaki diyalog üzerinden günümüz sanatı için bir perspektif sunulması hedeflenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde seramik ve tekstil sanatları arasındaki etkileşimi inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte örme tekniğinin seramik yüzeylerde kullanımını sistematik bir biçimde ele alan araştırmalar sınırlıdır. Bu çalışmanın özgün değeri, seramik ve tekstil sanatlarının disiplinlerarası bağlamda etkileşimini özellikle örme tekniği üzerinden incelemesidir. Böylece her iki zanaatın kültürel ve tarihsel birikimlerinin çağdaş sanattaki konumunu analiz ederek geleneksel el sanatlarının güncel sanattaki rolüne dair yeni bir bakış açısı sunulmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada, seramik sanatında örme tekniğinin kullanımını derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma paradigması benimsenmiştir. Çoklu örnek olay incelemesi yaklaşımı, farklı sanatçıların özgün tekniklerini ve yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak analiz etme olanağı sunması nedeniyle tercih edilmiştir. Örnek olay, deneysel (ampirik) bir incelemedir; çoklu veri kaynaklarının kullanıldığı, olay ile olayın gerçekleştiği yer arasındaki sınırların net olmadığı durumlarda, gerçek hayat içinde doğal olarak gelişen bir olayı araştırmayı amaçlamaktadır (Anderson, 1990, s. 158). Bu yöntem, sanatsal üretimlerin özgün bağlamları içinde derinlemesine incelenmesine ve çok yönlü değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Araştırmanın örneklemi, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. 2000-2023 yılları arasında üretim yapan, seramik ve tekniğinin disiplinlerarası bir yaklaşımla kullanan sanatçılar araştırmaya dahil edilmiştir. Örneklem

seçiminde sanatçıların uluslararası platformlardaki tanınırlıkları, teknik yeterlilikleri ve üretim süreçlerini belgeleme düzeyleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda Liz Crain, Lisa Belsky, Caroline Andrin ve Helen Martin'in eserleri inceleme kapsamına alınmıştır.

Veri toplama süreci iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada kapsamlı bir literatür taraması yapılarak sanatçıların kişisel web siteleri, sergi katalogları, akademik yayınlar ve sanat dergileri analiz edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise sanatçılara ait eserler, görsel analiz yöntemiyle incelenerek teknik, biçimsel ve kavramsal özellikleri sistematik bir biçimde değerlendirilmiştir.

Toplanan veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde teknik özellikler, malzeme kullanımı, form-doku ilişkileri ve kavramsal yaklaşımlar temel kategoriler olarak belirlenmiştir. Bu kategoriler altında disiplinlerarası etkileşimler, malzeme dönüşümleri ve estetik yaklaşımlar incelenmiştir. Ayrıca araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini sağlamak için veri çeşitlemesi yapılmış ve araştırma süreci detaylı şekilde belgelenmiştir.

Araştırmanın kapsamı, 2000-2023 yılları arasında üretilmiş ve örme tekniğini seramik yüzeylerde uygulayan eserlerle sınırlıdır. Bu metodolojik yaklaşım, çağdaş sanatta disiplinlerarası uygulamaların nasıl evrildiğini ve geleneksel tekniklerin güncel sanat pratiklerinde nasıl yeniden yorumlandığını anlamak açısından sistematik bir çerçeve sunmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma bulguları, örme tekniğinin seramik sanatına entegrasyonunun seramik malzemenin geleneksel sınırlarını aşarak özgün estetik ifadelerin ortaya çıkmasına olanak sağladığını göstermektedir. Liz Crain, Lisa Belsky, Caroline Andrin ve Helen Martin gibi sanatçıların seçilen eserleri üzerinden yapılan analizler, seramik yüzeylere uygulanan örme dokuların geleneksel olarak sert ve düzgün yüzeylere sahip olan seramiğe dokunsal bir nitelik ve görsel bir yumuşaklık kazandırdığını ortaya koymaktadır. Bu birleşim yapısal sağlamlığı ve tekstil benzeri esnekliği barındıran hibrit formların oluşmasına yol açmaktadır.

Araştırma ayrıca, seramikte örme tekniğinin kullanımının geleneksel zanaatla çağdaş sanat pratikleri arasında bir diyalog kurduğunu ve sanat eserlerinin anlatı ve simgesel boyutlarını zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu disiplinlerarası yaklaşım, çağdaş sanatta zanaat tekniklerine yönelik yeniden artan ilgiyi yansıttığı gibi malzeme temelli deneyselliğin yeni sanatsal ifade biçimlerinin oluşumundaki rolünü de vurgulamaktadır.

SERAMİK SANATINDA ÖRME TEKNİĞİNİN BİR ARAÇ OLARAK KULLANIMI

Zanaatten Sanata: Seramik ve Tekstilin Ortak Yolculuğuna Kısa Bir Bakış

20. yüzyılda sanat, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin yarattığı dönüşümlerle birlikte geleneksel zanaatların sanata dâhil edilmesi ve yeni anlatım biçimlerinin geliştirilmesi sürecine girmiştir (Robichaud, 2010, s. 215). Bu dönüşüm aslında çok daha derin tarihsel köklere sahiptir. Geometrik formlar, altın oran ve matematiksel güzellik anlayışının piramitler ve Parthenon gibi antik yapılarda görülen kullanımından Rönesans sanatçılarının perspektif araştırmalarına kadar uzanmaktadır. Oradan da M.C. Escher'in matematiksel çalışmalarına ve Salvador Dali'nin hiperkup gibi matematiksel temaları eserlerine dahil etmesine kadar uzanan bu etkileşim, sanatın bilimsel düşünce ile olan derin bağını ortaya koymaktadır (Robichaud, 2010, s. 245).

Bu tarihsel gelişim sürecinde seramik sanatında Hans Coper ve Peter Voulkos gibi isimler seramiğin işlevsel yönünü ikinci plana atarak onu kavramsal bir düşünce aracı olarak yeniden yorumlamışlardır. Bu sanatçılar, seramiği sosyal ve politik mesajlar iletmek için kullanarak esere derin bir kavramsal katman kazandırmışlardır (Zümrüt ve Aygün, 2022, s. 360). Tekstil de zaman içerisinde benzer bir dönüşüm geçirmiş, geleneksel bir zanaat pratiği olmanın ötesine geçerek kültürel ve estetik açıdan yeniden değerlendirilmiştir. Böylece sanatçıların duygu, düşünce ve toplumsal eleştirilerini ifade edebildikleri çağdaş bir anlatım aracına evrilmiştir (Diyarbekirli, 1972, s. 116; Tavman, 1994, s. 2-3).

Seramik ve tekstil sanatlarının etkileşimi, özellikle 1950'lerden itibaren çağdaş Türk seramik sanatçılarının Avrupalı meslektaşlarıyla eşzamanlı olarak seramiği saf

sanatsal bir ifade aracı olarak kullanmaya başlamaktadır. Bu dönemde üretilen seramik eserler, sanatçıların özgün fikirlerini yansıtan sanat eserleri haline gelmiş ve Türk seramik sanatında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur (Alp ve Kürtoğlu, 2023, s. 211). Avrupa kaynaklı bu yenilikçi yaklaşım, seramiğin işlevsel bir nesne olmaktan çıkıp sanatsal bir ifade aracı olarak kabul edilmesine katkıda bulunmuştur. Tekstil sanatının geçirdiği dönüşüm, özellikle 1970'ler ve 80'lerde Louise Bourgeois, Faith Wilding ve Rosemarie Trockel gibi sanatçıların örme ve tığ işi tekniklerini yalnızca bir malzeme olmaktan ziyade feminist bir ifade aracı olarak kullanmalarıyla belirgin bir nitelik kazanmıştır. Bu sanatçılar, geleneksel olarak "kadın işi" olarak tanımlanan el sanatlarının tarihsel olarak ev içi emekle ve ataerkil normlarla ilişkilendirilmesini eleştirmiş ve bu teknikleri kavramsal ve politik içerik taşıyan sanatsal stratejilere dönüştürmüşlerdir (Gotthardt, 2017).

Tekstilin temel tekniklerinden biri olan örme, uzun süre geleneksel bir zanaat pratiği olarak değerlendirilmiştir. Gündelik yaşam, özellikle de kadınların ev içi üretim faaliyetleriyle ilişkilendirilmiştir. Ancak günümüzde örme, geleneksel sınırlarını aşarak politik içerik taşıyan ve eleştirel söylemler üretebilen bir sanatsal ifade biçimine dönüşmüştür. "Yıkıcı örme" (subversive knitting) ve "radikal tığ işi" (radical crochet) gibi kavramlar, bir zamanlar sıradan bir ev hobisi olarak görülen bu tekniğin çağdaş sanattaki yerini nasıl dönüştürdüğünü ve malzemenin feminist, toplumsal ve kültürel eleştirilerin taşıyıcısı hâline geldiğini açıkça ortaya koymuştur. Vannier'in (2018) belirttiği gibi,

> *21. yüzyılda örme ve tığ işi, eskimiş ev içi rahatlık stereotipinden kurtularak çağdaş sanatın güçlü bir ifade aracına dönüşmüştür. Minyatürden devasa boyutlara, çok renklilikten monokroma, soyuttan gerçekçiliğe uzanan geniş bir yelpazede örme eserler, artık galeri, müze ve diğer kamusal alanlarda sergilenmektedir. İplik, tıpkı resim, heykel veya fotoğraf gibi geçerli ve çok yönlü bir sanatsal ifade aracı haline gelmiştir.*

Seramik ve tekstil sanatlarının tarihsel gelişiminde toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi dikkat çekicidir. Yılmaz'ın (2017) ifade ettiği üzere, özellikle porselen, 18. yüzyılda zarafeti, şeffaflığı ve kırılganlığıyla açık bir kadın metaforu haline gelmiştir. Bu dişil çağrışım, örme tekniğinin de tarihsel olarak kadınlarla özdeşleştirilmesiyle paralellik göstermektedir. Her iki zanaat dalının da "kadın işi" olarak kategorize edilmesi dönemin toplumsal cinsiyet algısını yansıtmaktadır. Ancak çağdaş sanatçılar tam da bu geleneksel algıyı eleştirel bir perspektifle ele alarak dönüştürmektedir. Louise Bourgeois, Faith Wilding ve Rosemarie Trockel gibi sanatçıların tekstili feminist bir ifade aracı olarak kullanması gibi seramik-tekstil birlikteliği de bu eleştirel dönüşümün bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda seramik ve örme tekniğinin birleşimi sadece estetik bir tercih olmakla birlikte toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan politik bir duruş olarak da yorumlanmaktadır.

Örme Tekniğinin Seramik Yüzeylerde Kullanımı

Sanatta örme tekniğinin seramik yüzeylerde kullanımı, kültürel mirası modern sanatta yenilikçi bir yaklaşımla yeniden yorumlamaktadır. Bu tekniklerin çağdaş seramik sanatında kullanımı ise estetik bir tercih yanında üretim sürecinin görünürlüğünü vurgulayan bilinçli bir yaklaşımdır. Japonya merkezli Cement Design'ın "Trace Face" koleksiyonunda görüldüğü gibi bazı sanatçılar seramik üretim süreçlerini göstermek yerine örme kazakların ve örülü sepetlerin dokusunu kile aktararak geleneksel el sanatlarına referans veren özgün bir dil geliştirmişlerdir (Hamilton, 2016).

Tekstil malzemesi olan lif ile seramikte kullanılan kil gibi doğadan elde edilen iki ana maddenin sanat eserinde birleşmesi sanatçılara estetik ve kültürel bir ifade zenginliği sunmaktadır. Barnuevo (2010, s.1), örme ve seramiğin birleşimini iki farklı malzemenin sanatsal ifade olanaklarını genişleten disiplinlerarası bir yöntem olarak tanımlamaktadır.

Günümüzde bu disiplinlerarası yaklaşımı destekleyen önemli bir faktör teknolojik gelişmelerdir. Miller (2023, s. 8) tarafından vurgulanan dijital devrim, seramik sanatını da etkilemekte ve özellikle elektrikli ile gazlı fırınların çoğunun artık bilgisayarlar tarafından kontrol edilmesi ve öğrenci seviyesinde bile yüzey etkilerinin hassas bir şekilde modüle edilmesine olanak tanımaktadır. Bu teknolojik olanaklar seramik ve tekstil birlikteliğinde yeni ifade biçimlerinin keşfedilmesini sağlamaktadır.

SANATÇI PERSPEKTİFİNDEN ÖRME TEKNİĞİ VE SERAMİK YÜZEYLERDEKİ ESTETİK İFADELER

Liz Crain: Örme Tekniğiyle Yeni Form Arayışları

Liz Crain, gündelik nesneleri karmaşık seramik parçalara dönüştüren yenilikçi çalışmalarıyla tanınan çağdaş bir seramik sanatçısıdır. Crain'in seramik ve örme tekniğini birleştiren çalışmaları, disiplinlerarası yaklaşımın özgün bir örneğini sunmaktadır (Crain, 2019). Barnuevo'nun (2010, s. 1) çalışmasında örme ve seramiğin birleşimini iki farklı malzemenin sanatsal ifade olanaklarını genişleten disiplinlerarası bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Sanatçı, uzun yıllar bu iki zanaatı ayrı tuttuğunu, ancak "beklenmedik nesneler örmek" fikrinin tüm yaklaşımını değiştirdiğini belirtmektedir. Crain (2019) örme eylemi "rahatlatıcı, ritmik, meditatif ve üretken bir uğraş" olarak tanımlamaktadır. Seramikle birleştiğinde, sadece dokunsal özellikleriyle dahi olsa, bu iki zanaatın birleşimi yeni olanaklar sunan bir yenilik olarak değerlendirilmektedir.

Sanatçının üretim süreci, el örgüsü veya tığ işi parçaların sıvı porselen çamuruna batırılmasıyla başlamaktadır. Crain (2019), gerçekleştirdiği eserlerin üretim sürecini, *"Pişirme süreci sırasında, orijinal kumaş yanarak yok olur ve örme kumaşın bu dönüşümü, yerini şekil almış ilmeklere bırakır. Bu dönüşüm, yeni nesnenin yapısal özelliklerini belirleyen seramik bir bileşene dönüşür"* şeklinde aktarmaktadır. Bu süreçte sanatçı, malzemenin dönüşümünü kontrollü bir deneysellikle yönetmektedir.

Görsel 1'de Pişirilmiş porselen şişe formu orijinal örme modeliyle birlikte sergilenmektedir. Bu karşılaştırmalı sunum, eserin dönüşüm sürecinin analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Örme tekniğinin karakteristik yumuşak ve esnek dokusundan porselenin pişirilmesiyle elde edilen rijit ve düzgün yüzeye geçiş, malzemenin geçirdiği fiziksel dönüşümü belgelemiştir. Sanatçı, bu dönüşüm sürecinde büyük bir özen gösterir ve her aşamanın detaylarına dikkatle yaklaşarak şunları belirtir: "*Sırlı örme porselenden yapılmış bir vazo tasarımı büyük bir özen gerektirir çünkü ilmekler arasındaki sayısız sırsız girinti her zaman görünür olacak ve bu durum vazonun sıvı tutmasını imkânsız hale getirecektir"* (Crain, 2019).

Görsel 1. Liz Crain, örme seramik obje ve orijinal örme modeli, porselen, pamuklu iplik, 2019
Liz Crain Studio. 02 Kasım 2024 tarihinde https://www.lizcrainceramics.com/ adresinden erişilmiştir.

Formun düşey konumda durabilmesini sağlayan porselen çamuru bazlı dairesel taban desteği, eserin estetik niteliklerinin yanı sıra yapısal gereksinimlerinin de sistematik bir şekilde ele alındığını ortaya koymaktadır. Bu teknik hassasiyet, sanatçının deneysel yaklaşımının kontrollü ve planlı doğasını yansıtmaktadır. Crain (2019) bu deneysel süreci şöyle tanımlamaktadır: *"Bu yaratıcı malikânede, birçok farklı katın yanı sıra bir çatı katı, bir bodrum ve hem resmi hem de gizli bahçelerin bulunduğunu hissediyorum. Görevim, denemeler yaparak bu mekanlarda dolaşmaya devam etmek; henüz kesin cevaplar aramaktan ziyade, giderek daha merak uyandırıcı sorularla dolu bir yolculuğa çıkmaktır.*"

Sanatçının çalışmalarındaki özgünlük, yalnızca teknik yeniliklerden değil, aynı zamanda otantik bir arayıştan da

kaynaklanmaktadır. Ayrıca, *"Benzersiz olmaya çalışarak başlamadım; benim için işe yarayan şey otantik olmaktı. Formun ötesinde, dağılmaya karşı duyulan bir sevgi var — entropi, mükemmel olmayan şeyler. Kendi gerçekliğimi takip ettim ve bu yol beni buraya getirdi" (Artwork Archive, 2022)* şeklindeki yaklaşımı, seramik-örme zanaatlarının birleşiminde yeni bir estetik dilin gelişmesine olanak tanıdığını ortaya koymaktadır.

Lisa Belsky: Tekstil ve Seramik Arasında Malzeme Diyaloğu

Lisa Belsky, aile geleneklerinden ilham alarak seramik-**örme** tekniklerini bir araya getirmekte; eserlerinde geleneksel ve çağdaş estetik dili harmanlamaktadır. Çalışmaları, bu iki disiplinin kesişiminde kadın deneyimini odağına alan özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Yılmaz (2017), seramiğin zarafet ve kırılganlıkla özdeşleşen yapısının tarihsel olarak kadınlıkla ilişkilendirildiğini belirtmektedir.

Sanatçı üretim sürecini şöyle açıklamaktadır: "*Her bir parça, el örgüsü veya tığ işi ile başlar. Kumaş, işlendikten ve şekillendirildikten sonra porselen çamuruna daldırılır"* (Belsky, 2024).

Belsky'in, eserlerinde dikkat çeken en önemli özellik örme dokularının seramik yüzeyde yarattığı beklenmedik dönüşümlerdir (Görsel 2). Bu dönüşümler hakkında sanatçı şunları ifade etmektedir: "*Pişirim sürecinde meydana gelen çökme, ilmeklerin açılması, katlanma ve çökelme gibi doğal hareketleri sürecin bir parçası olarak kabul etmekteyim; bu değişimleri işin önemli bir öğesi olarak memnuniyetle karşılamaktayım"* (Belsky, 2024).

Görsel 2. Lisa Belsky, tığ işi, örme seramik objeler, porselen, pamuklu iplik, 2017-2018.
The Potters Cast. 30 Kasım 2024 tarihinde https://thepotterscast.com/clay-shouldnt-do-this-lisa-belsky-episode-492/ adresinden erişilmiştir.

Seramik yüzeylerdeki bu izler, adeta üç boyutlu bir haritalandırma gibi yorumlanabilir. Her bir çukur, kabarıklık ve doku değişimi örme tekniğinin özgün yapısını korurken malzemenin doğasında var olan dönüşüm potansiyelini de gün yüzüne çıkarmaktadır. Görsel 2'deki eser özellikle form-doku ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Örme desenin tekrarları seramik yüzeyde ritmik bir hareket yaratırken, pişirim sürecinde meydana gelen renk değişimleri ve dokusal farklılıklar esere beklenmedik bir derinlik kazandırmaktadır.

Caroline Andrin: Anılar ve Bereler

Caroline Andrin, seramik ve örme malzemelerinin kesişiminde özgün bir dil geliştiren tanınmış bir seramik sanatçısıdır. Sanatçının eserlerinde, özellikle örme berelerin seramik yüzeylerde bıraktığı izler ile iki farklı zanaat geleneğinin çağdaş sanatta birleşimine güçlü bir örnek teşkil etmektedir. Seramikle tanışmasını ise şu sözlerle anlatmaktadır: "Güzel Sanatlar Akademisi'nde heykel okumak istiyordum, ancak ESAA'da Setsuko Nagasawa ve Philippe Barde'nin yönettiği seramik atölyesini keşfettim ve o zamandan beri seramikle çalışmayı bırakmadım" (Homo Faber, 2022).

Andrin'in örme tekniğini seramik üretiminde kalıp olarak kullanma yöntemi, geleneksel seramik kalıplama tekniklerini yeniden yorumlamaktadır. Elde ya da makinede örülmüş bereleri kullanarak kendine özgü bir çamur şekillendirme tekniği geliştirmiştir. Bu teknikte, örme berelerin içi sıvı seramik çamuru ile doldurulur ve çamurun gözeneklerden sızarak kalınlık kazanması ve şekil alması sağlanmaktadır (Çınar, 2024, s. 505). Bu yenilikçi yaklaşım, örme-seramik zanaatlarının teknik olanaklarını birleştirirken her iki malzemenin de özgün karakteristik özelliklerini korumaktadır.

"Bonnets-bols (Kâse Bereler)" serisinde Andrin, orijinal örme modeli ile seramik formları bir arada sergileyerek iki malzeme arasındaki dönüşüm sürecini görünür kılmaktadır (Görsel 3). Örme berelerin seramik yüzeylerde bıraktığı dokusal izler, örme zanaatının karakteristik desenlerini kalıcılaştırırken seramiğin bu desenleri nasıl yeniden yorumladığını da gözler önüne sermektedir. Her kalıbın yalnızca bir kez kullanılabilir olması, her eserin biricikliğini garantilemek ile birlikte zanaat üretiminin tekrar ve biriciklik arasındaki gerilimi de yansıtmaktadır.

Görsel 3. Caroline Andrin, seramik bereler ve orijinal örme modeli, porselen, pamuklu iplik, 2001-2003.

Académie internationale de la céramique. 30 Kasım 2024 tarihinde https://www.aic-iac.org/en/member/caroline-andrin/ adresinden erişilmiştir.

Sanatçının üretim sürecindeki deneysel yaklaşımı, kendi ifadesiyle "sanat ve tasarım arasında" konumlanan bir pratik yaratmaktadır: "*Çalışmalarım, bazen işlevi bazen ise daha geniş bağlamları göz önünde bulundurarak, her zaman bir formun başka bir formu içinde barındırdığı düşüncesiyle ilerlemektedir*" (Homo Faber, 2022).

Bu süreçte geleneksel alçı kalıplar yerine karton tüp, deri eldiven veya örme bereler gibi tekstil ve gündelik malzemeleri tercih eden sanatçı, seramik üretiminde yeni olanaklar keşfetmektedir.

Andrin'in eserlerinde başkalaşım kavramı merkezi bir rol oynamaktadır. Sanatçı, örme nesnelerinin seramik yoluyla dönüşümüne odaklanırken her iki zanaat alanının da tarihini, tekniklerini ve kültürel bağlamını sorgulamaktadır.

Bu yaklaşım seramik-örme zanaatlarının çağdaş sanattaki potansiyelini sergilerken aynı zamanda disiplinlerarası üretimin yaratıcı olanaklarını da ortaya koymaktadır.

Helen Martin: Kültürel Bellek ve Malzeme

Helen Martin, seramik ve tekstil malzemelerini çok katmanlı bir yaklaşımla birleştiren çağdaş bir sanatçıdır. Farklı teknikler ile örme ve tığ işi gibi yöntemleri çağdaş bir bakış açısıyla kullanarak seramik eserler yaratmaktadır. Martin'in çalışmaları tarihsel ve çağdaş referanslarla zenginleşmiştir. Bu nedenle, sanatçı eserlerinin yapım aşamasını şu sözlerle aktarmaktadır:

> *Tekstil benzeri seramik objeler, özellikle kâse ve tabak formlarını, aslında iki aşamada gerçekleştirdiğim eserlerdir. İlk aşamada, rahatlama modunda, saf yünden kare, dikdörtgen veya yuvarlak gibi basit formlar örüp tığ işi yapıyorum. Ardından, bu formları sır içine daldırarak sırın emmesini sağlıyorum, kurutuyor ve fırında pişiriyorum. Yün yanarak, sırda yakalanan ayrıntıları bırakır. Beni harekete geçiren ve heyecanlandıran şey, doğası gereği teknik zorluklarla birlikte gerçekleşen bu dönüşümdür (Epp, 2009).*

Sanatçının eserlerinde kullandığı farklı malzemeler ve birleşim teknikleri, nesneler arasındaki ilişkileri ve bunları tanımlamak için oluşturduğu dili keşfetmeye yönelik bir merakın ifadesidir. Görsel 4'te görülen seramik-örme birlikteliği bu karmaşık ilişkinin somut bir ifadesidir. Seramik formlar üzerindeki örme izleri iki farklı zanaatın dilini birleştirirken malzemenin fiziksel ve kavramsal sınırlarını da zorlamaktadır. Martin'in çalışmaları bazen insanların ne olduğunu ve nasıl bir araya geldiğini anlamakta zorlandığı bir yapıya sahip olsa da bu durum kamusal sergiler için alçakgönüllü bir ders niteliği taşımaktadır.

Görsel 4. Helen Martin, örme ve tığ işi seramik objeler, porselen, pamuklu iplik, 2009.
Artist of the day: Helen Martin. (2009, 22 Nisan). 04 Kasım 2024 tarihinde https://musingaboutmud.com/2009/04/22/artist-of-day-helen-martin/ adresinden erişilmiştir.

SERAMİK-ÖRME ETKİLEŞİMİNDE SANATÇI YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

İncelenen dört sanatçı çalışmaları, seramik-örme etkileşimini farklı teknik, kavramsal ve estetik yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bu bölümde sanatçıların üretim pratikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Teknik Yaklaşımlar ve Malzeme Kullanımı

Sanatçıların seramik-örme birlikteliğini gerçekleştirme yöntemleri belirgin farklılıklar göstermektedir. Liz Crain,

örme kumaşları doğrudan sıvı porselen çamuruna batırma tekniğini kullanırken Caroline Andrin örme bereleri kalıp olarak değerlendirmektedir. Lisa Belsky ise örme kumaşları önce manipüle edip şekillendirmekte ve sonrasında seramik bünyeye aktarmaktadır. Helen Martin'in yaklaşımı ise diğerlerinden farklı olarak çok malzemeli bir anlayışla örme ve seramiği bir arada kullanma yönündedir.

Pişirim süreçlerinde de farklı yaklaşımlar görülmektedir. Crain ve Belsky, organik malzemenin yanarak yok olması ve geride seramik izlerin kalmasını tercih ederken, Andrin kalıp olarak kullandığı tekstil malzemeyi korumayı tercih etmektedir. Martin ise her iki yaklaşımı da duruma göre kullanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve ve Anlatım Stratejileri

Sanatçıların kavramsal yaklaşımları incelendiğinde ortak noktaları olmakla birlikte farklı odak noktaları göze çarpmaktadır. Crain'in çalışmalarında geleneksel ve meditatif bir yaklaşım ön plandayken Belsky aile gelenekleri ve kadın deneyimini merkeze almaktadır. Andrin'in eserlerinde başkalaşım ve malzeme dönüşümü kavramları öne çıkarken Martin çağdaş bir arkeolog gibi nesneleri yeniden yorumlamaktadır.

Örme tekniğinin kullanımındaki sembolik anlamlar da farklılık göstermektedir. Belsky için örme kuşaklar arası bilgi aktarımının sembolüyken Crain için meditatif bir üretim pratiğidir. Andrin örmeyi form yaratmanın bir aracı olarak görürken Martin için çağdaş kültürün kodlarını taşıyan bir gösterge niteliğindedir.

Form ve Estetik Yaklaşımlar

Form kullanımında sanatçıların tercihleri belirgin şekilde ayrışmaktadır. Crain genellikle küçük ve orta ölçekli olan işlevsel formları tercih ederken Andrin'in bereleri insan ölçeğiyle ilişki kuran boyutlardadır. Belsky'nin formları soyut ve organik yapıdayken Martin'in eserleri çok parçalı ve karmaşık kompozisyonlar şeklindedir.

Yüzey dokularının kullanımında da farklı yaklaşımlar görülmektedir. Crain örme dokusunun düzenli ve kontrollü aktarımını tercih ederken Belsky dokusal deformasyonları eserin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Andrin kalıp kullanımıyla daha keskin ve belirgin dokular elde ederken Martin dokunun bozulması ve dönüşmesiyle ilgilenmektedir.

Değerlendirme

Bu karşılaştırmalı analiz, seramik-örme etkileşiminin çağdaş sanatta ne kadar zengin olanaklara sahip olduğunu göstermektedir. Her sanatçı kendi özgün yaklaşımıyla bu etkileşime katkıda bulunmakta, böylece alanın sınırlarını genişletmektedir. Teknik yenilikler, kavramsal derinlik ve estetik arayışlar, geleneksel zanaat pratiklerinin çağdaş sanatta nasıl dönüştüğünü göstermesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Bu araştırmada, çağdaş seramik sanatında tekstil unsurlarından özellikle örme tekniğinin kullanımı ve bu tekniğin seramik yüzeylerde yarattığı estetik etkiler incelenmiştir. Bulgular, seramik ve örmenin bir araya gelmesiyle yaratılan yeni estetik dillerin geleneksel el sanatlarının çağdaş sanat pratiklerindeki konumunu yeniden tanımlayarak bu alana özgün bir katkı sunduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında incelenen sanatçıların eserleri, seramik ve örme tekniğinin yaratıcı birlikteliğinin üç temel boyutunu ortaya koymaktadır. Teknik ve malzeme boyutunda, seramik ve örme tekniğinin birlikte kullanımı geleneksel tekniklerin sınırlarının aşılmasına olanak tanımıştır. Sanatçılar, seramik yüzeylere dokunsal zenginlik katan örme yapıları uygulayarak izleyiciye hem geleneksel hem de modern bir estetik sunmuşlardır. Bu yaklaşım malzemenin sınırlarını zorlayan yeni form ve dokuların ortaya çıkarılmasına imkân sağlamıştır.

Kavramsal boyutta, sanatçılar seramik malzemeyi yalnızca biçimsel bir araç olmaktan ziyade örme ile etkileşime geçerek kültürel ve estetik zenginliği artıran bir platform olarak değerlendirmişlerdir. Bu sayede seramiğin geleneksel işlevsellik sınırlarını aşarak yenilikçi ve kavramsal bir anlatı aracı olarak kullanılabileceğini göstermişlerdir. Kültürel boyutta ise seramik-örme birlikteliği, geleneksel zanaat tekniklerinin çağdaş sanatta yeni bir anlatım dili geliştirmesine olanak tanımıştır. Sanatçılar bu teknikleri kullanarak izleyicilere seramiği sadece bir nesne olmak yerine kültürel belleği taşıyan ve tarihsel bağları hatırlatan bir mecra olarak sunmakla birlikte izleyicilerin kendi kültürel miraslarıyla sanat yoluyla bağ kurmalarını sağlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet boyutunda her iki zanaatın da tarihsel olarak "kadın işi" olarak kategorize edilmesi dikkat çekicidir. Seramiğin ve örmenin dişil kimlikle özdeşleştirilmesi özellikle 18. yüzyıldan itibaren belirginleşen bir olgudur. İncelenen sanatçıların çalışmalarında bu tarihsel algının eleştirel bir yaklaşımla sorgulandığı ve güçlendirici bir anlatıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Örme tekniğiyle şekillenen seramik yüzeyler, kadın emeğinin görünmezliğine ve kırılganlığına işaret ederken, aynı zamanda bu emeğin kalıcılaşmasını ve görünür kılınmasını da sağlamaktadır.

Araştırmanın bulguları, seramik ve örme tekniğinin bir araya gelişinin çağdaş sanatta önemli dönüşümler yarattığını göstermektedir. Tekstil malzemelerinin seramik bünyeye dönüşümü her iki malzemenin de fiziksel sınırlarını aşan yeni form ve doku olanakları sunarken geleneksel zanaat tekniklerinin çağdaş yorumlarına da zemin hazırlamaktadır. Sanatçıların geliştirdiği özgün üretim yöntemleri (örme kumaşların porselen çamuruna batırılması, tekstil nesnelerin kalıp olarak kullanılması, örme desenlerin seramik yüzeylere aktarılması) seramik şekillendirme tekniklerine yenilikçi yaklaşımlar getirmektedir. Bu deneysel süreçler sonucunda ortaya çıkan eserler, seramik-örme birlikteliğinin teknik ve estetik açıdan zengin bir alan yarattığını kanıtlamaktadır. Örme tekniğinin seramik yüzeylerde bıraktığı izler, bir yandan malzemenin dönüşüm potansiyelini görünür kılmakla birlikte her iki zanaatın da kültürel ve tarihsel bağlamlarını yeniden yorumlama olanağı sunmaktadır. Bu birliktelik aynı zamanda kadın emeğinin ve deneyiminin görünürlüğünü artıran ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan eleştirel bir platform oluşturmaktadır. İncelenen sanatçıların her biri bu disiplinlerarası yaklaşımı kendi özgün üsluplarıyla yorumlayarak, zanaat geleneklerinin çağdaş sanattaki dönüştürücü potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, seramik ve tekstil sanatları arasındaki disiplinlerarası etkileşimi spesifik olarak örme tekniği üzerinden inceleyerek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Bu bulgu, Miller'ın (2023, s. 8) seramik sanatının dönüştürücü gücüne dair tespitleri ile örtüşmektedir: "Seramiğin taklit medyumu olarak konumu, malzemenin kendine özgü karakterini vurgulayan eşit derecede (hatta daha) karmaşık bir tarihle yan yana durmaktadır. Dünya çapında, seramik üreticileri uzun zamandır malzemenin estetik özelliklerini geliştirmekte, pişmiş kil ve sır gibi görünen form ve yüzeyleri vurgulamaktadırlar."

Bu tespit, seramik-örme birlikteliğinin yarattığı yeni estetik dilin teorik temelini güçlendirmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma seramik-örme tekniğinin disiplinlerarası sanattaki yenilikçi rolünü ortaya koyarak sanatın dönüşen sınırlarını gözler önüne sermektedir. Bu yaratıcı birliktelikler, sanatta çok yönlü ve derin bir anlatı oluşturmakla birlikte izleyicilere estetik algılarını genişletme fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda seramik ve örmenin çağdaş sanattaki rolü geleneksel formların ve tekniklerin özgün ve kavramsal sanatsal anlatılar oluşturulmasına katkıda bulunduğunu bir kez daha göstermektedir. Gelecek araştırmalarda, bu etkileşimin tarihsel örnekleri farklı tekstil teknikleriyle kombinasyonları ve dijital teknolojilerle entegrasyonu gibi konular ele alınabilir. Ayrıca seramik ve tekstil zanaatlarının toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisi, malzeme dönüşümünün felsefi boyutları ve çağdaş sanat pratiklerinde zanaat tekniklerinin yeri gibi konular daha derinlemesine incelenebilir.

KAYNAKLAR

Académie Internationale de la Céramique. (2024). *Caroline Andrin*. https://www.aic-iac.org/en/member/caroline-andrin/.

Alp, S., & Kürtoğlu, A. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nde çağdaş seramik sanatının gelişim süreci. In N. Kırcı Çevik (Ed.), *Sosyal bilimler araştırmaları - III* . Özgür Yayınları.

Artist of the day: Helen Martin. (2009). *Musing About Mud*. https://musingaboutmud.com/2009/04/22/artist-of-day-helen-martin/

Artwork Archive. (2022). *Artwork Archive featured artist: Liz Crain*.

https://www.artworkarchive.com/blog/artwork-archive-featured-artist-liz-crain

Barnuevo, G. O. (2010). *The ceramic fabric as an abstraction*. TT Architecture.

Belsky, L. (n.d.). *Process*. https://www.lisabelsky.com/process/ (Erişim tarihi: 13 Kasım 2024).

Bell, E., Toraldo, M. L., Taylor, S., & Mangia, G. (2019). Introduction: Understanding contemporary craft. In E. Bell, G. Mangia, S. Taylor, & M. L. Toraldo (Eds.), *The organization of craft: Identities, meanings and materiality* (pp. 1–19). Routledge.

Crain, L. (2019). Clay and fiber: *New work experiments*. Liz Crain Studio. https://www.lizcrainceramics.com/2019/05/clay-and-fiber-new-work-experiments/ (Erişim tarihi: 8 Eylül 2024)

Çınar, S. (2024). Çağdaş seramik sanatında tekstil ürünlerinin kullanım biçim ve yöntemleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 40*, 497-516.

Diyarbekirli, N. (1972). *Hun Sanatı.* Kültür Yayınları.

Epp, C. (2009). Artist of the day: Helen Martin. *Musing About Mud*. https://musingaboutmud.com/2009/04/22/artist-of-day-helen-martin/

Gotthardt, A. (2017). *These artists are giving knitting a place in art history.* Artsy. https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-artists-knitting-place-art-history

Hamilton, A. (2016). Spotted | *Dirt figures, knit ceramics and miniature objects. CFile - Contemporary Ceramic Art + Design*. https://cfileonline.org/spotted-dirt-knit-miniature-cfile-contemporary-ceramic-art/

Homo Faber. (2022). *Caroline Andrin*. https://www.homofaber.com/en/discover/caroline-andrin-ceramics-belgium (Erişim tarihi: 9 Kasım 2024).

Liz Crain Studio. (n.d.). *Liz Crain Studio*. https://www.lizcrainceramics.com/ (Erişim tarihi: 02 Kasım 2024)

Miller, S. (2023). Ceramic art: An introduction. In C. Fowler & I. Weinryb (Eds.), *Ceramic art* (pp. 1–19). Princeton University Press.

Robichaud, L. (2010). Visual arts and mathematics: Intertwining for a new conversation in education. In B. Sriraman & V. Freiman (Eds.), *Interdisciplinarity for the twenty-first century: Proceedings of the Third International Symposium on Mathematics and its Connections to Arts and Sciences, Moncton 2009* (pp. 227–239). Information Age Publishing.

Roche, C. (2024). *The space of clay: An investigation of contemporary clay-based art practice as a site of embodied viewer experience* (Doctoral dissertation, University of Westminster). Westminster Research. https://doi.org/10.34737/wx441

Sennett, R. (2009). *Zanaatkâr* (M. Pakdemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Tavman, M. B. (1994). *The development of flat bed machine technology and knitted fabric design* (Doctoral dissertation, The University of Manchester).

The Potters Cast. (n.d.). *Clay shouldn't do this |Lisa Belsky| Episode 492* [Podcast bölümü]. https://thepotterscast.com/clay-shouldnt-do-this-lisa-belsky-episode-492/ (Erişim tarihi: 30 Kasım 2024).

Vannier, C. (2018). *Yarn: The art of knitting & crochet*. Thames & Hudson.

Yılmaz, E. (2017). Kadın ve ten: 18. yüzyıl Batı tasavvurunda porselen çağrışımları. *Yedi*, *18*, 1–16.

Zhang, Z., & Wei, P. (2024). The beauty of clay: Exploring contemporary ceramic art as an aesthetic medium in education. *Comunicar: Revista Científica de Comunicación y Educación*, *78*, 67–81.

Zümrüt, Y., & Aygün, S. (2020). Çağdaş seramik sanatında işlev. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, *6*(24), 359–368.

Yazar Katkı Oranı

Bu çalışmanın hazırlanmasında birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂNIN ÜRETİM SÜREÇLERİNE ETKİLERİ: UZMAN GÖRÜŞLERİ, UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

THE IMPACT OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON MANUFACTURING PROCESSES: EXPERT OPINIONS, APPLICATIONS, AND FUTURE PERSPECTIVES

Sinan ÇIKMAK

102

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1775-1797
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1670749

Geliş Recieved: **06.04.2025**
Kabul Accepted: **29.09.2025**

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂNIN ÜRETİM SÜREÇLERİNE ETKİLERİ: UZMAN GÖRÜŞLERİ, UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

THE IMPACT OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON MANUFACTURING PROCESSES: EXPERT OPINIONS, APPLICATIONS, AND FUTURE PERSPECTIVES

Sinan ÇIKMAK [1]

Anahtar Kelimeler:
Dijital dönüşüm,
Üretken yapay zekâ,
Üretim süreçleri.

Keywords:
Digital Transformation,
Generative Artificial Intelligence,
Manufacturing Processes.

ÖZ

Üretken yapay zekâ, son derece güncel ve hızla gelişen bir teknolojidir ve üretim süreçlerinde önemli bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahiptir. Ancak, bu teknoloji-nin üretim operasyonlarına nasıl entegre edileceği, uygulama alanları ve uzun vadeli etkileri konusunda uygulamada ve akademik literatürde sınırlı sayıda çalışma bulun-maktadır. Bu bağlamda, yürütülen bu araştırma, üretken yapay zekânın üretim süreç-lerine etkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benim-senmiştir. Veri toplama sürecinde ise doküman analizi ve yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılmıştır. Doküman analizi kapsamında, akademik makaleler, uluslara-rası ölçekte faaliyet gösteren danışmanlık firmalarının araştırma raporları, basın bül-tenleri ve üretim işletmelerindeki pilot uygulamalara dair yayımlanmış haber içerikleri incelenmiştir. Ayrıca, üretim süreçleri ve üretken yapay zekâ teknolojileri konusunda bilgi sahibi uzmanlarla yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve üretken yapay zekânın üretim süreçlerindeki mevcut durumu ve gelecekteki potansiyeli detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Bulgular, ürün tasarımı, talep tahmini, üretim planlama, kestirimci bakım, kalite kontrol, iş gücü geliştirme, fabrika yerleşim planlaması, stok yönetimi ve süreç optimizasyonu olmak üzere belirlenen dokuz temel üretim faaliyeti altında sunulmuş-tur. Bu çalışmanın, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine entegrasyonu konusunda uygulayıcılara içgörü sağlaması ve araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir. Ayrıca, konuyla ilgili mevcut akademik boşluğun doldurulmasına katkı sunarak litera-türe değerli bir perspektif kazandırması amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

Generative artificial intelligence is an emerging and rapidly evolving technology with the potential to significantly transform manufacturing processes. However, there is a lack of extensive studies in both practical and academic literature regarding the inte-gration of this technology into manufacturing operations, its fields of application, and its long-term effects. In this regard, the present study aims to explore the effects of generative artificial intelligence on manufacturing processes. A qualitative research approach was adopted. Data were collected through document analysis and semi-structured interviews. The document analysis included a review of academic publica-tions, research reports by internationally recognized consultancy firms, press releases, and published news articles on pilot applications in manufacturing firms. Additionally, semi-structured interviews were conducted with experts who have in-depth knowledge of manufacturing processes and generative artificial intelligence technol-ogies. The collected data were analyzed using a descriptive analysis method, provid-ing a detailed overview of the current status and future potential of generative artifi-cial intelligence in manufacturing processes. The findings are presented under nine key manufacturing activities: product design, demand forecasting, production plan-ning, predictive maintenance, quality control, workforce development, factory layout planning, inventory management, and process optimization. This study aims to offer valuable insights for practitioners and guidance for researchers on integrating genera-tive artificial intelligence into manufacturing processes. Moreover, it seeks to contrib-ute to the academic literature by addressing the current research gap and to offer a valuable perspective on the subject.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi Programı, sinancikmak@duzce.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4704-3409

Alıntılamak için/Cite as: Çıkmak S. (2025) Üretken Yapay Zekânın Üretim Süreçlerine Etkileri: Uzman Görüşleri, Uygulama Örnekleri ve Gelecek Perspektifleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1775-1797

GİRİŞ

Küreselleşme, sürdürülebilirlik ve dijitalleşme gibi mega trendler, şirketleri yeni çalışma yöntemlerine ve stratejilere uyum sağlamaya zorlamaktadır. Bu dönüşüm, işletmelerin uzun vadeli rekabetçiliğini sürdürebilmesi açısından kaçınılmaz hale gelmiştir (Disselkamp ve diğerleri, 2024). Şirketler, değişen piyasa dinamiklerine ayak uydurabilmek için yenilikçi iş modelleri geliştirirken; aynı zamanda çevresel ve teknolojik dönüşümleri de stratejik planlarına entegre etme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda, Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışı üretim işletmeleri için büyük bir değişim süreci başlatmıştır. Nesnelerin İnterneti (IoT), robotik sistemler, büyük veri analitiği, bulut teknolojisi, simülasyon ve yapay zekâ gibi ileri teknolojilerin üretim süreçlerine entegrasyonu adeta zorunlu hale gelmiştir (Prajapati ve diğerleri, 2024). Bu teknolojik dönüşüm sürecinde yapay zekânın alt alanlarından biri olan üretken yapay zekâ (Generative Artificial Intelligence/Gen AI), yenilikçiliğin önemli bir itici gücü olarak öne çıkmakta ve geleneksel üretim süreçlerini kökten dönüştürme potansiyeli taşımaktadır (Haridasan & Jawale, 2024).

Üretken yapay zekâ, mevcut verilerdeki kalıpları tanıyarak metin, resim veya ses gibi yeni içerikler üretebilen bir yapay zekâ türünü ifade eder (Jide-Jegede & Omotesho, 2024; Peres ve diğerleri, 2023). Üretken yapay zekâ ile geleneksel yapay zekâ arasındaki temel fark, üretken yapay zekanın tamamen yeni içerikler üretebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Geleneksel yapay zekâ, mevcut verileri analiz ederek belirli kararlar alınmasına yardımcı olurken; üretken yapay zekâ, bu verilerden öğrenerek daha önce hiç var olmamış metinler, görseller, yazılım kodları veya tasarımlar oluşturabilir (Fosso Wamba ve diğerleri, 2024; Huang ve diğerleri, 2023). Bu yönüyle, üretken yapay zekâ yalnızca bir analiz aracı değil, aynı zamanda içerik üreten yenilikçi bir teknolojidir. Yeni gelişen bir teknoloji olarak üretken yapay zekâ, iş süreçlerinin birçok aşamasında önemli katkılar sağlayabilecek stratejik bir potansiyel taşımaktadır (Prasad Agrawal, 2023).

İşletmelerde üretim süreci yapısı, mal veya ürün üretiminde yer alan faaliyetlerin organizasyonunu ve sırasını ifade eder. Hammaddeleri veya bileşenleri bitmiş ürünlere dönüştürmek için gereken adımları ve aşamaları kapsar (Doanh ve diğerleri, 2023). Üretken yapay zekâ, veriye dayalı üretim içgörüleri sağlayarak üreticilere operasyonlarını geliştirmede önemli avantajlar sunabilir. Gerçek zamanlı veri analizi yeteneği sayesinde büyük miktarda veri hızla işlenir, eğilimler tespit edilir ve anlamlı içgörüler elde edilir. Bu sayede üreticiler, süreçlerine dair daha derinlemesine analizler yapabilir, bilinçli kararlar alabilir ve operasyonlarını daha etkin şekilde yönetebilir (Filz & Thiede, 2024). Gerçek zamanlı içgörüler, kaynakların daha etkin kullanımını sağlar, atıkları en aza indirir ve operasyonel maliyetleri düşürerek ekonomik sürdürülebilirliğe önemli katkılarda bulunur. Bunun yanı sıra, üretim süreçlerinin çevikliğini artırarak değişen piyasa koşullarına veya müşteri taleplerine hızlı bir şekilde uyum sağlanmasına olanak tanır (Ghobakhloo ve diğerleri, 2024).

Ürün ve süreçlerin giderek artan karmaşıklığı ile müşteri taleplerindeki değişkenlik, üreticilerin operasyonel başarısı, etkinlik ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını her geçen gün daha da zorlaştırmaktadır. Bu zorluklar, üreticileri yapay zekânın sunduğu gelişmiş yetenekleri keşfetmeye ve uygulamaya yöneltmektedir (Gao ve diğerleri, 2024). Özellikle yapay zekânın en güncel ve dikkat çeken uygulama alanlarından biri olan üretken yapay zekânın hem toplum hem de iş dünyası üzerinde önemli etkiler yaratması beklenmektedir. Bu teknoloji; üretkenliği artırma, süreçleri daha etkin hale getirme ve yeni tasarım ile ürün geliştirme faaliyetlerinde destekleyici bir rol üstlenme potansiyeline sahiptir (Ooi ve diğerleri, 2025). Ancak üretken yapay zekâ teknolojilerinin üretim ve tedarik zinciri yönetimi faaliyetlerinde benimsenmesi ve kullanımının daha iyi anlaşılabilmesi için hem araştırmacılara hem de uygulayıcılara yönelik içgörüler sunan akademik çalışmalara ciddi anlamda ihtiyaç duyulmaktadır (Fosso Wamba ve diğerleri, 2024). Çünkü üretim süreçlerinde devrim niteliğinde değişiklikler yaratma potansiyeline sahip olan bu teknolojinin üretim alanındaki etkilerini ele alan akademik çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır (Aromaa ve diğerleri, 2025; Doanh ve diğerleri, 2023; Ghobakhloo ve diğerleri, 2024; Haridasan & Jawale, 2024; Al-khatib ve diğerleri, 2024). Üretken yapay zekânın üretim süreçlerindeki rolü, avantajları ve uygulama alanlarına yönelik derinlemesine

ve sistematik akademik incelemeler henüz yeterince gelişmemiştir. Bu eksiklik, konunun hem akademik hem de örnek uygulamalar düzeyinde incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, üretken yapay zekanın üretim süreçlerine etkilerini ve gelecek potansiyelini inceleyen az sayıdaki araştırmalardan biri olma niteliği taşımaktadır. Çalışma kapsamında, akademik makaleler, uluslararası danışmanlık firmalarının araştırma raporları, üretken yapay zekâ araçları kullanan işletmelerin basın bültenleri ve üretim işletmelerinde yürütülen pilot uygulamalara ilişkin haber kaynakları incelenerek üretken yapay zekanın mevcut durumu ve gelecekteki gelişim alanları ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca, üretim süreçleri ve üretken yapay zekâ teknolojileri konusunda uzman kişilerle yapılan mülakatlar aracılığıyla elde edilen güncel veriler de derinlemesine analiz edilmiştir. Yürütülen bu çalışmayla, akademisyenlere, araştırmacılara ve uygulayıcılara üretken yapay zekanın üretim süreçlerine entegrasyonu konusunda değerli içgörüler sunmak amaçlanmıştır. Aynı zamanda, bu araştırmanın literatürdeki mevcut boşluğu doldurarak üretken yapay zekanın üretim süreçlerindeki etkisine dair sistematik ve bilimsel bir çerçeve sunması hedeflenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Üretken Yapay Zekâ ve Potansiyeli

Üretken yapay zekâ, geçmiş verilerle eğitilmiş modeller aracılığıyla yeni ve özgün içerikler oluşturabilen bir yapay zekâ türüdür. Temel amacı, insan benzeri üretim yeteneklerine sahip çözümler geliştirmektir. Bu sistemlerin çalışma biçimi, eğitildikleri veri türüne göre farklılık göstermektedir. Bazı modeller yalnızca tek bir veri türü (örneğin metin ya da görsel) üzerinde çalışırken, bazıları çoklu veri türlerini işleyebilecek kapasiteye sahiptir. Üretken yapay zekâ; metin, bilgisayar kodu, ses, görsel ve video gibi farklı içerik türlerini üretebilme potansiyeline sahiptir (Kusiak, 2024). Geleneksel yapay zekâ sistemleri, veri işlemek ve çıktı üretmek için belirli algoritmaları ve önceden tanımlanmış kuralları izlerken, üretken yapay zekâ yalnızca analiz yapmakla kalmaz; aynı zamanda verilerden öğrendiklerini kullanarak özgün metinler, görseller ve yazılımlar oluşturabilir (Jide-Jegede & Omotesho, 2024; Peres ve diğerleri, 2023). Özellikle doğal dil işleme (Natural Language Processing/NLP) alanında yüksek başarı gösteren üretken yapay zekâ, insan beyninin öğrenme süreçlerini taklit eden sinir ağı mimarilerini kullanarak büyük veri kümelerindeki örüntüleri analiz eder ve yapılandırılmış, anlamlı içerikler üretir (Walton & Watkins, 2024; Ooi ve diğerleri, 2025).

Amazon, Google ve Microsoft gibi büyük teknoloji şirketleri, üretken yapay zekâ alanındaki potansiyeli fark ederek bu alana önemli Ar-Ge yatırımları yapmaktadır. OpenAI tarafından geliştirilen ve Microsoft'un desteklediği ChatGPT, metin tabanlı içerik üretiminde öne çıkan araçlardan biridir (Jackson ve diğerleri, 2024). Benzer şekilde, GitHub kullanıcıların yazılım geliştirme süreçlerini otomatikleştirmektedir. Google'ın Bard (Gemini) ve Amazon'un CodeWhisperer gibi araçları da bilgi erişimi, yazılım geliştirme ve müşteri hizmetleri gibi çeşitli alanlarda üretken yapay zekânın potansiyelini ortaya koymaktadır (Ooi ve diğerleri, 2025). Bu araçların arkasında, büyük dil modelleri (Large Language Models/LLM) ve milyonlarca parametre üzerinden eğitilmiş sinir ağları yer almaktadır. Bu sistemler, veriler arasındaki ilişkileri öğrenerek üretilecek içeriği tahmin eder ve bu doğrultuda üretim yapar. Bu nedenle, üretken yapay zekâ sistemlerinin doğru ve etkili içerikler üretebilmesi için büyük miktarda veriye ihtiyaç duyduğu, bu verilerin ise genellikle internet kaynaklarından elde edildiği belirtilmektedir (Huang ve diğerleri, 2023; Webb ve diğerleri, 2023; Fosso Wamba ve diğerleri, 2024).

Tıpkı geçmişte kişisel bilgisayarların ve internetin yarattığı dönüşüm gibi, üretken yapay zekânın da günümüz iş dünyasında benzer düzeyde bir değişim yaratacağı öngörülmektedir (Kanbach ve diğerleri, 2024). Yaratıcı görevlerden öngörücü analizlere ve süreç iyileştirmelere kadar geniş bir yelpazede uygulama alanı bulan bu teknoloji, endüstriyel ve ticari alanlarda bir "oyun değiştirici" olarak konumlanmaktadır (Kar ve diğerleri, 2023). Güncel tahminler, üretken yapay zekânın 2031 yılına kadar dünya çapında trilyonlarca dolarlık ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını göstermektedir. Bu doğrultuda, üretken yapay zekâ teknolojileri ve hizmetleri için küresel pazar büyüklüğünün 2031 itibarıyla 126,5 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Fosso Wamba ve

diğerleri, 2024). Yapay zekâ dünyasında bir paradigma değişimini temsil eden üretken yapay zekâ, işletmelerin çalışma, yenilik yapma ve rekabet etme biçimlerini yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir (Şahin & Karayel, 2024). Capgemini Araştırma Enstitüsü tarafından yürütülen araştırma sonuçları da bu dönüşümün boyutlarını ortaya koymaktadır. 14 farklı ülkeden (Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, Singapur, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD) ve 11 farklı sektörden (havacılık ve savunma, otomotiv, tüketici ürünleri, enerji ve kamu hizmetleri, finansal hizmetler, yüksek teknoloji, ilaç ve sağlık, endüstriyel üretim, perakende, telekomünikasyon ve kamu sektörü) 1100 üst düzey yöneticinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmaya göre, organizasyonların %80'i, 2023 yılına kıyasla 2024 yılında üretken yapay zeka yatırımlarını artırmış, %20'si aynı seviyede tutmuş, ve en önemlisi de hiçbir organizasyon yatırımını azaltmamıştır. Büyük ölçekli işletmeler bu dönüşüme öncülük ederken, işletmelerin %24'ü üretken yapay zekâyı operasyonlarının belirli bir bölümüne veya tamamına entegre etmiş durumdadır (Capgemini, 2024). Sonuç olarak, üretken yapay zekâ'nın küresel ölçekte hızla artan benimsenme oranları ve planlanan ya da başlanan çeşitli sektörlerdeki yatırımlar, bu teknolojinin gelecekte iş dünyasında daha büyük bir rol oynayacağını göstermektedir.

Üretim Süreçlerinde Üretken Yapay Zekâ

Günümüz üretim işletmeleri, dijitalleşmenin ivme kazandığı ve rekabetin çok boyutlu hâle geldiği bir ortamda faaliyet göstermektedir. Artan teknolojik gelişmeler ve piyasa dinamikleri, işletmeleri yalnızca süreç bazlı iyileştirmeler yapmaya değil, aynı zamanda stratejik yaklaşımlarını sürekli olarak yeniden yapılandırmaya zorlamaktadır (Al-khatib ve diğerleri, 2024). Özellikle otomasyon, veri analitiği, büyük veri ve yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerin yükselişi, üretim süreçlerini ve tedarik zinciri yönetimini köklü bir şekilde dönüştürmektedir (Jackson ve diğerleri, 2024). Bu dönüşümün en güncel örneklerinden biri olan üretken yapay zekâ, üreticilere ürün tasarımından talep tahminine, kalite kontrolden kestirimci bakıma kadar birçok alanda yeni fırsatlar sunmaktadır (Haridasan & Jawale, 2024). Şirketlerin, rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri ve değişen piyasa koşullarına hızlı uyum sağlayabilmeleri için üretken yapay zekayı operasyonlarına entegre etmeleri kritik hale gelmiştir.

Üretken yapay zekanın endüstriyel ve ticari alanlardaki dönüştürücü etkisi, operasyonel süreçlerin çeşitli yönlerini iyileştirme yeteneğinden kaynaklanmaktadır (Kanbach ve diğerleri, 2024). Dolayısıyla, yapay zekâ teknolojisi geliştikçe, üretim sektöründeki rolü giderek daha önemli hale gelecektir (Nie ve diğerleri, 2024). Üretken yapay zekâ, gerçek zamanlı içgörüler sunarak ve karar alma süreçlerini hızlandırıp iyileştirerek çevik üretim kararlarını destekleyebilir. Anında veri işleme kabiliyeti, rutin görevlerin otomasyonunu kolaylaştırırken insan hatalarının azaltılmasına da katkı sağlar. Böylece operatörlerin kritik bilgilere kolay erişimi ve bu bilgileri yorumlayabilmesi mümkün hale gelir (Ghobakhloo ve diğerleri, 2024). Bunun ötesinde, üretken yapay zekâ yalnızca mevcut verileri analiz etmekle kalmaz, aynı zamanda yeni ve anlamlı veriler de oluşturabilir. Bu özellik, üretim yaşam döngüsü boyunca karar alma süreçlerini daha etkili hâle getirerek iş akışlarını iyileştirebilir (Haridasan & Jawale, 2024).

Şekil 1. Üretken Yapay Zekanın Etkilediği Üretim Faaliyetleri
(Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Günümüzde ürün tasarımı, kalite kontrol, üretim planlama ve kestirimci bakım gibi birçok temel üretim faaliyeti, üretken yapay zekânın sunduğu olanaklarla yeniden şekillenmektedir. Bu dönüşümün uygulamaya yansıyan örneklerinden biri, Mercedes-Benz'in üretim süreçlerini iyileştirmek amacıyla ChatGPT'yi MO360 platformuna entegre ettiği pilot projedir. Şirket, üretim süreçlerini iyileştirmek amacıyla üretken yapay zekâ aracı olan ChatGPT'yi, küresel araç üretim faaliyetlerini dijitalleştiren

ve optimize eden MO360 adlı veri platformuna entegre etmiştir. Bu entegrasyonla birlikte üretim çalışanlarına sesli komutlarla çalışan evrensel bir arayüz sunulmakta ve üretim verilerinin analizi daha etkin biçimde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Özellikle hata tespiti, kalite yönetimi ve süreç optimizasyonu gibi alanlarda üretken yapay zekânın katkısıyla süreçlerin daha etkin hale gelmesi amaçlanmaktadır (Mercedes-Benz Group, 2023).

Üretken yapay zekânın üretim süreçlerine tam entegrasyonu henüz erken aşamadadır. Bu teknolojinin daha yaygın ve etkili bir biçimde benimsenebilmesi için gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalar ve inovasyon çalışmaları, üretim sektörünün dönüşümüne yön verecek ve yeni fırsatlar sunacaktır (Haridasan & Jawale, 2024; Shafiee, 2025). Üretken yapay zekânın etkilediği üretim faaliyetleri, üretim yönetimi literatüründe sıklıkla vurgulanan temel fonksiyon alanları esas alınarak yapılandırılmıştır (Doanh ve diğerleri, 2023; Haridasan & Jawale, 2024; Nie ve diğerleri, 2024; Ghobakhloo ve diğerleri, 2024). Bu doğrultuda, bu çalışmada üretken yapay zekânın üretim süreçlerine sağladığı katkılar; ürün tasarımı, talep tahmini, üretim planlama, kestirimci bakım, kalite kontrol, iş gücü geliştirme, fabrika yerleşim planlaması, stok yönetimi ve süreç optimizasyonu olmak üzere dokuz temel üretim faaliyeti kapsamında ele alınmıştır. İlgili faaliyetler Şekil 1'de görselleştirilmiştir

YÖNTEM

Bu araştırmada, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine etkilerini incelemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Verilerin elde edilmesinde doküman analizi ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniklerinden yararlanılmıştır. Nitel çalışmalar, verilerin sayısal değerler olmadan araştırıldığı ve yorumsamacı bir özelliğe sahip olan araştırmalardır (Altunışık ve diğerleri, 2023: 472). Nitel araştırmalar; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına odaklanan ve kuram oluşturmayı temel alan bir araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45). Çalışma konusu oldukça güncel ve gelişim aşamasında olduğundan literatürdeki bilgi birikimi sınırlıdır. Bu nedenle bu çalışmada konunun derinlemesine incelenebilmesi ve keşfedici yaklaşıma imkân vermesi nedeniyle nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Nitel araştırmalarda birden fazla veri toplama tekniğinin kullanılması, elde edilen verilerin güvenirliğini artırarak daha derinlemesine ve çeşitli açılardan bir analiz yapılmasına olanak tanır (Altunışık ve diğerleri, 2023: 472). Bu doğrultuda, bu çalışmada doküman analizi ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu iki yöntem, araştırmanın hem mevcut literatüre dayanan bilgi birikimini anlamasına hem de uzman görüşlerinden yararlanarak güncel ve uygulamaya yönelik içgörüler elde etmesine olanak sağlamıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle veri toplama sürecine, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2025/78 sayılı kararıyla verilen etik izin sonrasında başlanmıştır.

Doküman analizi, nitel veri toplama yöntemleri arasında yer alan ve basılı veya elektronik materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi amacıyla kullanılan bir veri toplama tekniğidir (Bowen, 2004). Bu yöntem, araştırmacılara belgelerin içeriğini derinlemesine anlama, bağlamlarını değerlendirme ve belirli bir konu hakkında ayrıntılı ve bağlamsal bilgi edinme fırsatı sunar (Sak ve diğerleri, 2021). Özellikle, araştırma konusuyla ilgili farklı kaynaklardan elde edilen belgelerin karşılaştırmalı analizi, çeşitli bakış açılarının ortaya çıkarılmasına olanak tanır. Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine etkilerine dair nitelikli ve çeşitli bilgiler elde edilmiştir. İncelenen belgeler arasında akademik makaleler, uluslararası ölçekte faaliyet gösteren danışmanlık firmalarının yayımladığı araştırma raporları, internet kaynakları ve üretken yapay zekâ araçlarını kullanan işletmelerin pilot uygulamalarına dair basın bültenleri yer almaktadır. Bu dokümanlar, üretken yapay zekânın mevcut durumunu, güncel uygulama örneklerini ve gelecekteki potansiyel kullanım alanlarını anlamada önemli bir temel sağlamıştır. Doküman analizi, bu çalışma için sadece bilgi toplama aracı olarak değil, aynı zamanda mülakat verilerinin doğrulanması ve tamamlanması amacıyla da kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan bir diğer veri toplama yöntemi olan yarı yapılandırılmış mülakatlar, nitel araştırmalarda

sıklıkla tercih edilen esnek ve derinlemesine bilgi edinmeye olanak tanıyan bir tekniktir. Bu yöntem, önceden belirlenen bir soru setine dayanmakla birlikte, görüşme sürecinde katılımcıların yanıtlarına bağlı olarak yeni soruların yöneltilmesine olanak tanır (Lune & Berg, 2017: 68). Bu sayede katılımcının deneyimlerini ve düşüncelerini detaylandırmasına imkân sağlanır. Yarı yapılandırılmış mülakatlar, araştırmacılara katılımcıların tutumlarını, deneyimlerini, beklentilerini ve davranışlarını derinlemesine ve esnek biçimde inceleme fırsatı sunar (Cooper & Schindler, 2014). Bu kapsamda, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine etkilerine ilişkin bilgi ve deneyime sahip altı uzman ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Uzmanların belirlenmesinde nitel araştırmaların temel örneklem yöntemi olan "amaçlı örneklem", olasılıksız-seçkili örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırmacı sorulara en uygun yanıtları verebilecek bilgiye sahip bireyleri seçer (Altunışık ve diğerleri, 2023: 472). Bu doğrultuda, katılımcılar, üretim yönetimi, dijital dönüşüm ve yapay zekâ teknolojileri konularında uzmanlaşmış kişiler arasından özenle seçilmiştir. Görüşmeler, çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirilmiş ve her bir mülakat 40 ila 85 dakika aralığında sürmüştür. Mülakat soruları, uzmanların bilgi ve deneyimlerinden en doğru şekilde yararlanabilmek amacıyla açık uçlu ve esnek biçimde yapılandırılmıştır.

Katılımcıların belirlenmesinde LinkedIn gibi profesyonel ağlar kullanılarak konuyla ilgili uzmanlara ulaşılmış ve bu uzmanlara e-posta yoluyla mülakat davetleri gönderilmiştir. Gönderilen 20 davet e-postasından 2'si olumlu yanıtlanmış, ilk iki uzmanla yapılan görüşmelerin ardından bu uzmanlar, araştırmanın derinleştirilmesi amacıyla başka katılımcılara yönlendirmelerde bulunmuştur. Bu süreçte, literatürde kartopu örnekleme olarak adlandırılan yöntem kullanılarak katılımcı ağı genişletilmiş ve ilgili uzmanlarla bağlantı kurulmuştur. Görüşme yapılan uzmanların sektör, deneyim ve çalışma alanlarıyla ilgili detaylı bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Görüşmelerin bir kısmı yüz yüze, bir kısmı ise çevrimiçi platform üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara, üretken yapay zekânın dokuz temel üretim faaliyeti üzerindeki etkilerine ilişkin özel olarak yapılandırılmış açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Ses kaydı alınmasına izin veren uzmanlarla yapılan görüşmeler kayıt altına alınmış; izin vermeyen uzmanlarla yapılan görüşmelerde ise detaylı notlar tutulmuştur. Tüm ses kayıtları yazılı hale getirilmiştir. Elde edilen görüşme içerikleri, her bir üretim faaliyeti başlığı (örneğin kalite kontrol, üretim planlama vb.) altında sistematik biçimde sınıflandırılmış ve bu başlıklar doğrultusunda uzman görüşleri tematik olarak gruplandırılmıştır. Ancak her uzmanın, her bir üretim faaliyetine dair aynı düzeyde açıklayıcı yanıt vermediği gözlemlenmiştir. Bu nedenle bazı başlıklarda detaylı ifadeler yer alırken, bazı başlıklarda katkılar daha sınırlı kalmıştır. Bu durum analiz sürecinde dikkate alınmış ve veriler, kapsam ve yoğunluklarına göre betimsel biçimde değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Görüşme Yapılan Uzmanlarla İlgili Bilgiler ve Görüşme Süreleri

Katılımcı	Sektör	Pozisyonu	Deneyim	Görüşme Süresi	Çalışma Alanları
Uzm.1	Elektrifikasyon, Endüstriyel otomasyon ve Dijitalizasyon	Üretken Yapay Zekâ ve Gelişmiş Analitik Alan Lideri	10 Yıl	69 dk.	Dijital dönüşüm ve Nesnelerin İnterneti (IoT) dahil olmak üzere otomasyon, bulut tabanlı enerji izleme ve bina otomasyon sistemleri alanlarında 10 yıllık bir deneyime sahiptir. Özellikle son 3 yılda yapay zekâ ve analitik odaklı çalışmalar yürütmüş; bu süreçte üretken yapay zekâ ve veri analitiği projelerinde yürütücülük görevleri üstlenmiştir.
Uzm.2	Üniversite	Doç. Dr.	7 Yıl	75 dk.	Bir üniversitenin Bilgisayar Mühendisliği bölümünde akademisyen olarak görev yapmaktadır. Mobil kötücül yazılımlar, yapay zekâ ve doğal dil işleme alanlarında akademik çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda, uluslararası dergilerde yayımlanmış çok sayıda akademik makalesi bulunmaktadır.
Uzm.3	Üniversite	Prof. Dr.	22 yıl	40 dk.	Bir üniversitenin Bilgisayar Mühendisliği bölümünde akademisyen olarak görev yapmaktadır. Yapay zekâ, görüntü işleme, makine öğrenmesi, metin madenciliği ve sinir ağları alanlarında akademik araştırmalar yürütmektedir. Ayrıca, üretken yapay zekâ ile ilgili doktora tez danışmanlığı yapmakta ve ilgili alanlarda çeşitli projelerin yürütücülüğünü üstlenmiştir.
Uzm.4	Elektrifikasyon, Endüstriyel otomasyon ve Dijitalizasyon	Bilgi Teknolojileri (BT) Müdürü	28 Yıl	72 dk.	Küresel ölçekli bir şirkette BT yöneticisi olarak görev yapmaktadır. Uluslararası bir ekibe liderlik etmekte, iş analizi ve BT çözümleri alanında çalışmalar yürütmektedir. Dijitalleşme süreçlerini destekleyerek iş birimlerine uygun BT çözümleri sunmakta, üretken yapay zekanın iş süreçlerine entegrasyonuyla ilgili pilot uygulamaları koordine etmektedir.
Uzm.5	Yapay Zeka Destekli Üretim Yönetim Sistemi (MES) Çözümleri	Stratejik Satış Müdürü	5 Yıl	58 dk.	Dijital dönüşüm ve endüstriyel çözümler alanında çalışmalar yürütmektedir. Üretim verilerinin toplanması, büyük veri analitiği, yapay zekâ destekli MES platformları, enerji yönetimi ve karbon ayak izi izleme gibi konularda uzmanlaşmıştır. İş süreçlerini optimize etmek ve dijital dönüşüm stratejilerini uygulamak amacıyla sanayi işletmelerine yönelik çözümler geliştirmektedir.
Uzm.6	Üniversite	Öğr. Gör. (Uygulamalı Bilimler)	5 Yıl	85 dk.	Bir üniversitenin Bilgi İşlem Daire Başkanlığında öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Yapay zekâ, makine öğrenmesi ve bulut bilişim alanlarında akademik çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca, üretken yapay zekânın kullanıldığı çeşitli projelerde araştırmacı olarak yer almaktadır

Verilerin Analizi

Bu çalışmada, doküman analizi ve uzmanlarla gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Betimsel analiz, verilerin daha önce belirlenmiş temalar veya kavramsal çerçeve doğrultusunda düzenlenmesi, yorumlanması ve gerektiğinde doğrudan alıntılar ile desteklenmesi sürecini içerir (Altunışık ve diğerleri, 2023: 489). Betimsel analiz, nitel veri analizinde sıkça tercih edilen bir yöntemdir. Verilerin mantıklı ve anlaşılır bir biçimde organize edilmesini sağlar. Bu analiz türünde, veriler hem araştırma sorularına yanıt verecek temalar doğrultusunda hem de görüşme ve doküman analizinde kullanılan boyutlar göz önünde bulundurularak sunulabilir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 256).

Betimsel analiz sürecinde, veriler önce sistematik ve açık bir şekilde betimlenir, ardından bu betimlemeler neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde açıklanır ve yorumlanır. Böylece, elde edilen bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış biçimde sunulması mümkün hale gelir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 256). Bu yöntem, araştırmacının görüşmecilerin düşüncelerini daha etkili biçimde yansıtabilmesini sağlamak amacıyla doğrudan alıntıların kullanılmasına da imkân tanımaktadır. Bu çalışmada, doküman analizi ve uzman görüşlerinden elde edilen veriler birlikte değerlendirilmiş, bu veriler dokuz üretim süreci başlığı altında sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Bu sınıflandırma, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine etkilerini daha sistematik bir şekilde incelemeyi sağlamış ve konuyla ilgili bulguların tutarlı başlıklar altında toplanmasına olanak tanımıştır. Bu bulguların anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmesi ve çeşitli çıkarımların yapılması amacıyla, betimlemeler ayrıntılı olarak açıklanmış ve yorumlanmıştır. Bu yaklaşımla, üretken yapay zekânın üretim süreçlerindeki rolü ve potansiyel etkileri sistemli bir şekilde ortaya konulmuş, nitel verilerin derinlemesine analiz edilmesi sağlanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan doküman analizi ve uzmanlarla gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen bulgular sunulmaktadır. Literatür taraması ve nitel verilerin betimsel analiz yöntemiyle incelenmesi sonucunda, üretken yapay zekânın üretim faaliyetleri üzerindeki etkileri şu dokuz ana başlık altında sınıflandırılmıştır: Ürün tasarımı, talep tahmini, üretim planlama, kestirimci bakım, kalite kontrol, iş gücü geliştirme, fabrika yerleşim planlama, stok yönetimi ve süreç optimizasyonu. Her bir alt başlık altında üretken yapay zekânın ilgili üretim faaliyetine nasıl entegre edildiği, ne tür faydalar sağladığı/ sağlayacağı uzman görüşleri, literatürden elde edilen bulgular ve uygulama örnekleriyle birlikte ortaya konulmaktadır.

Ürün Tasarımı

Üretken yapay zekâ, ürün tasarımı süreçlerinde yalnızca hız kazandıran bir araç değil, aynı zamanda yaratıcı potansiyeli artıran bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Literatürde, üretken yapay zekanın özellikle fikirden prototipe geçiş süresini kısaltması, alternatif tasarımların hızlıca denenmesine olanak sağlaması ve mühendislik kısıtlarını erken aşamada analiz etmesiyle öne çıktığı vurgulanmaktadır (Doanh ve diğerleri, 2023; Haridasan & Jawale, 2024). Bu yönüyle üretken yapay zekâ, geleneksel deneme-yanılma odaklı tasarım yaklaşımlarını dönüştürmektedir. Uzm.1'in şu ifadesi, dönüşümün en net örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir:

> *"Arçelik'in bir kahve makinesinin tasarımında üretken yapay zekâ araçları kullanması bu örneklerden biridir. Ürün tasarımı ve Ar-Ge süreçlerini çok daha hızlandıracak yenilikçi tasarımların, konsept tasarımların geliştirilmesinde üretken yapay zekâ uygulamaları görülmeye başlanmıştır." (Uzm.1)*

Hieu (2023), üretken yapay zekânın hızlı prototipleme kabiliyetiyle, firmaların yenilikçi ürünleri pazara daha erken sunabildiğini vurgulamaktadır. Bu görüş, Uzm.6'nın aşağıdaki değerlendirmesiyle örtüşmektedir:

> *"Üretken yapay zekâ, tekrarlanan tasarım süreçlerini hızlandırabilir ve alternatif tasarım önerileri sunabilir. Örneğin, bir aracın tasarım aşamasında üretken yapay zekâ destekli simülasyonlar ile aerodinamik performans değerlendirilebilir. Tasarım ve test süreçlerinin daha verimli hale gelmesini sağlayabilir. Sanal kullanıcılar ile etkileşim sağlanarak, üretken yapay zekâ destekli tasarım süreçleri daha kullanıcı odaklı hale getirilebilir." (Uzm.6)*

Bununla birlikte, üretken yapay zekânın katkısı yalnızca hızla sınırlı değildir. Uzm.3, üretim sahasından elde edilen verilerin simülasyon ortamlarında test edilerek tasarımlarda hata payının azaltıldığını belirtmiştir. Uzm.4 ise önceki projelerden öğrenme yeteneğiyle üretken yapay zekânın yeni tasarım önerilerini otomatik geliştirebildiğine dikkat çekmektedir. Uzm.3 ve Uzm.4'ün detaylı ifadeleri aşağıda verilmiştir:

> *"Üretken yapay zekâ, ürün tasarım süreçlerinde kaliteyi artırmak amacıyla üretim sahasından elde edilen tüm parametreleri simülasyon ortamlarında test ederek hataların önceden tespit edilmesini sağlayabilir." (Uzm.3)*

> *"Üretken yapay zekâ, bir fabrikanın elektrifikasyon projesinde tasarım sürecini önemli ölçüde hızlandırabilir ve tekrarlı işleri azaltabilir. Müşteri talepleri genellikle AutoCAD çizimleri ile birlikte iletilmektedir. Bu süreçte, önceki projelerde kullanılan ortak tasarım adımlarını yapay zekâ aracılığıyla analiz edilmekte ve yeni proje için öneriler geliştirmek çok daha hızlı olmaktadır." (Uzm.4)*

Bu ifadeler, Nie ve diğerleri (2024) tarafından dile getirilen üretken yapay zekanın tasarım döngüsünün kısaltması görüşüyle paralellik göstermektedir. Geleneksel yöntemlerle birden fazla prototip oluşturmak hem zaman hem de maliyet açısından sınırlayıcı olurken, üretken yapay zekâ tasarımcılar ve mühendisler için çok sayıda alternatif tasarımı hızlı biçimde üretip değerlendirme imkânı sunmakta, böylece daha geniş bir çözüm yelpazesi keşfedilebilmektedir (Haridasan & Jawale, 2024). Bu durum, özellikle otomotiv, havacılık ve tüketici elektroniği gibi tasarım inovasyonunun kritik olduğu sektörlerde büyük avantajlar sağlamaktadır (Hieu, 2023). Üretken yapay zekâ, kod ve görsel oluşturma yeteneği sayesinde CAD (Computer-Aided Design/Bilgisayar Destekli Tasarım) ve EDA (Electronic Design Automation/Elektronik Tasarım Otomasyonu) gibi endüstriyel yazılımlarla entegre edilerek tekrarlayan tasarım süreçlerini otomatikleştirebilir. Bu otomasyon, mühendislerin başlangıç aşamasındaki manuel programlama süreçlerini atlayarak doğrudan doğrulama, optimizasyon ve üst düzey tasarım kararlarına odaklanmasını sağlar. Bu sayede tasarım süreci daha akıcı ve hedef odaklı bir yapıya kavuşurken, hata oranları azalır ve Ar-Ge süresi önemli ölçüde kısalır (Yafei ve diğerleri, 2024).

Büyük ölçekli sanayi firmaları, üretken yapay zekâ tabanlı tasarım yaklaşımlarını pilot uygulamalarla benimsemeye başlamıştır. Örneğin, Toyota Araştırma Enstitüsü, araç tasarım sürecini hızlandırmak ve süreçteki iş yükünü azaltarak daha etkin bir şekilde yönetmek amacıyla üretken yapay zekâ tabanlı yeni bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem, tasarımcıların ilk eskizlerini mühendislik kısıtlarıyla entegre etmelerine olanak tanıyarak, tasarım ve mühendislik süreçlerindeki yineleme sayısını azaltmaktadır. Özellikle elektrikli araçların aerodinamik performansını optimize etme açısından büyük avantajlar sunan bu yaklaşım, araçların hava direncini erken aşamada analiz etmek mümkün olmaktadır. Sonuç olarak, menzil kapasitesinin iyileştirilmesi gibi kritik kazanımlar elde edilebilmektedir (Toyota Media Site, 2023). Başka bir güncel uygulamada Airbus, üretken yapay zekâyı mühendislik ve tasarım süreçlerine entegre ederek hafif, aerodinamik ve daha dayanıklı uçak bileşenlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu teknoloji sayesinde, uçak parçalarının tasarımında yenilikçi yaklaşımlar benimsenerek üretim süreçleri optimize edilmektedir (Airbus, 2024). Yalnızca mühendislik alanında değil, biyoteknoloji sektöründe de üretken yapay zekânın etkisi dikkat çekicidir. Insilico Medicine adlı ilaç firması, üretken yapay zekâ teknolojisini ilaç geliştirme süreçlerine entegre ederek hem maliyetleri düşürmekte hem de süreci hızlandırmaktadır. Derin öğrenme ve üretken yapay zekâ algoritmalarıyla, belirli hastalıklara yönelik hedef proteinler belirlenmekte ve bu proteinlere bağlanabilecek yeni moleküller tasarlanarak ilaç adayları oluşturulmaktadır. Geleneksel yöntemlerle 400 milyon doları aşan ve altı yıl sürebilen ilaç geliştirme süreçleri, üretken yapay zekâ sayesinde maliyetin onda birine ve sürenin üçte birine indirilebilmektedir (Yao, 2023).

Özetle, üretken yapay zekâ ürün tasarım süreçlerinde hızı ve yaratıcılığı artırarak tasarım döngüsünü optimize etmektedir. Farklı sektörlerdeki uygulamalar, bu teknolojinin yalnızca görsel değil, mühendislik ve malzeme boyutlarında da yenilikçi çözümler sunduğunu ortaya koymaktadır.

Talep Tahmini

Talep tahmini, günümüz üretim ortamlarında kritik bir rol oynamaktadır. Doğru tahminler, yalnızca üretim süreçlerinin dengeli yürütülmesini değil, aynı zamanda stok düzeylerinin optimize edilmesini ve müşteri taleplerine zamanında yanıt verilmesini mümkün kılar (Tadayonrad & Ndiaye, 2023). Kaynak kullanımının iyileştirilmesi, ani talep değişimlerine karşı hazırlıklı olunması ve üretim kapasitesinin planlı biçimde yönetilmesi gibi çıktılar, etkili talep tahmini sistemlerinin doğrudan sonuçlarıdır (Inam, 2024). Geleneksel yöntemlerin sınırlı veri yapılarıyla çalıştığı ortamlarda, üretken yapay zekâ çok daha büyük ve karmaşık veri kümelerini analiz edebilme kapasitesiyle öne çıkmaktadır (Doanh ve diğerleri, 2023). Özellikle çok değişkenli satış dinamikleri, müşteri davranışları ve dışsal faktörlerin tahmin modellerine entegre edilmesinde üretken yapay zekânın sunduğu avantajlar belirginleşmektedir. Uygulama örnekleri de bu potansiyeli destekler niteliktedir. Örneğin Uzm.4 şu ifadeyi kullanmıştır:

> *"İşletmemizde talep tahmini süreçlerini optimize etmek amacıyla üretken yapay zekâ tabanlı bir uygulama kullanılmaktadır. Bu sistem, hangi ayda, hangi müşteriden, hangi satış temsilcisi aracılığıyla satış aktivitesi gerçekleşeceğini tahmin ederek satış süreçlerini daha öngörülebilir hale getirmektedir." (Uzm.4)*

Benzer şekilde Uzm.5, üretken yapay zekânın çok boyutlu tahmin yeteneklerini şu sözlerle açıklamaktadır:

> *"Enerji tüketim tahminleri, satış tahminleri, kestirimci bakım ve planlı bakım zamanlamaları gibi kritik operasyonel tahminler yapılabilmektedir. Sistem, geçmiş verilerdeki örüntüleri analiz eder ve kullanıcıya hangi alanlara odaklanması gerektiği konusunda öneriler sunar." (Uzm.5)*

Her iki görüş, üretken yapay zekânın yalnızca geçmişe dayalı analizlerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda karar vericilere yön gösteren öneri sistemleriyle destekleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan bazı uzmanlar, üretken yapay zekânın, doğrudan talep tahmini yapmaktan ziyade mevcut tahmin modellerini destekleyen ve karar alma süreçlerini hızlandıran bir yardımcı araç olduğunu vurgulamaktadır. Uzm.1'in ifadesi bu bakış açısını net şekilde yansıtmaktadır:

> *"Üretken yapay zekâ, doğrudan talep tahmini yapmak yerine, geleneksel yapay zekâ modelleriyle entegre çalışarak destekleyici bir rol üstlenmektedir. Makine öğrenmesi ve büyük veri analitiği gibi yöntemler talep tahmininde yaygın olarak kullanılırken, üretken yapay zekâ bu modellerin çıktılarının daha anlaşılır hale getirilmesine ve yöneticilerin karar alma süreçlerini hızlandırmasına yardımcı olmaktadır." (Uzm.1)*

Benzer şekilde, Uzm.6, üretken yapay zekânın büyük veri analiz kabiliyetiyle talep tahmin modellerini besleyerek stok yönetimi kararlarında önemli bir katkı sağladığını vurgulamaktadır:

> *"Üretken yapay zekâ büyük veri kümelerini analiz ederek tüketici davranışları ve pazar trenlerini anlamada kullanılabilir. Bu bilgileri talep tahmini modellerini besleyerek stok fazlalıklarını veya eksikliklerini azaltma konusunda büyük fayda sağlar." (Uzm.6)*

Her iki görüş, üretken yapay zekânın geleneksel tahminleme sistemlerinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olduğunu göstermektedir. Bu, özellikle büyük dil modellerinin veri yorumlama ve kullanıcıyla doğal dil üzerinden etkileşime girme yeteneği sayesinde, teknik çıktıları operasyonel kararlara dönüştürme potansiyelini ortaya koymaktadır (Inam, 2024). Ayrıca, üretken yapay zekânın müşteri geri bildirimlerini analiz etme kapasitesi, talep planlama süreçlerinde önemli bir dönüşüm alanı sunmaktadır. Anketler, çevrim içi yorumlar ve diğer müşteri içgörü kaynaklarından elde edilen verilerin işlenmesi, pazara daha iyi uyum sağlayan ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Jide-Jegede & Omotesho, 2024). Bu bağlamda, Uzm.4'ün şu değerlendirmesi dikkat çekicidir:

> *"Üretken yapay zekâ, geçmiş projeleri ve müşteri taleplerini analiz ederek gelecekteki müşteri beklentilerini tahmin edebilir. Bu yetkinlik, işletmelerin daha proaktif stratejiler geliştirmesine ve müşteri taleplerine daha hızlı yanıt vermesine olanak tanır. Ayrıca, müşteri ihtiyaçlarına yönelik öngörüler sunarak karar destek mekanizmasını güçlendirebilir." (Uzm.4)*

Bu bulgular, literatürde üretken yapay zekânın özellikle talep öngörüsü ve müşteri odaklılık boyutlarında stratejik bir avantaj sunduğuna işaret eden çalışmalarla örtüşmektedir (Doanh ve diğerleri, 2023; Inam, 2024). Ayrıca, doğal dil işleme (Natural

Language Processing/NLP) teknikleri sayesinde sosyal medya ve dijital platformlardan elde edilen veriler analiz edilerek tüketici eğilimleri, yeni trendler ve pazar duyarlılıkları tespit edilebilmektedir (Doanh ve diğerleri, 2023). Üretken yapay zekâ, bu verileri yalnızca analiz etmekle kalmayıp, stok seviyelerinin izlenmesi, otomatik tedarik emirlerinin oluşturulması, sözleşme yönetimi ve faturalandırma gibi operasyonel süreçlerde otomasyon sağlayarak çok katmanlı işlevler üstlenebilmektedir. Bu bağlamda, Microsoft'un Dynamics 365 Copilot uygulaması, planlamacıların ChatGPT benzeri bir arayüzle "farzedelim" senaryoları oluşturarak talep değişimlerini analiz etmelerine ve buna göre üretim çizelgelerini optimize etmelerine olanak tanımaktadır (Pohrebniyak, 2025). Bu özellik, yalnızca planlama esnekliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda olası arz-talep dengesizliklerine karşı öngörülü müdahalelere olanak tanır. Sistem, geçmiş verilerden öğrendiği örüntüler doğrultusunda planlamacılara öneriler sunarak, manuel müdahale ihtiyacını azaltmakta ve karar alma süreçlerini hızlandırmaktadır (Yafei ve diğerleri, 2024). Sonuç olarak, üretken yapay zekâ, talep tahmini süreçlerinde yalnızca veriye dayalı karar almayı kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda geleneksel tahmin modellerini destekleyerek tahmin doğruluğunu artırmakta ve operasyonel süreçleri hızlandırmaktadır.

Üretim Planlama

Üretim planlama ve çizelgeleme, modern üretim sistemlerinde yalnızca operasyonel değil aynı zamanda stratejik bir rol üstlenmektedir. Üretim hattındaki darboğazların giderilmesi, sipariş ve stok yönetiminin dengelenmesi, kaynakların doğru tahsisi gibi temel süreçlerin başarısı bu aşamadaki kararların doğruluğuna bağlıdır (Nie ve diğerleri, 2024). Üretken yapay zekâ, tedarik zinciri yönetiminde kritik bir rol oynayarak envanter, talep ve lojistik planlamasının daha akılcı ve uyumlu bir şekilde yürütülmesine katkı sağlayabilir. Üretken yapay zekâ, geleneksel algoritmaların ötesinde çok değişkenli ve hızlı değişen üretim ortamlarını analiz etme kapasitesiyle dikkat çekmektedir. Özellikle geçmiş veriler ile mevcut piyasa koşullarını birlikte değerlendirerek talep dalgalanmalarını öngörmekte; bu öngörülere dayalı olarak envanter düzeyleri, üretim hızı ve çizelgeleme arasında senkronizasyon sağlamaya yönelik karar önerileri sunmaktadır (Keskar, 2024; Achenbach, 2024). Uzm.6, üretim sürecinde iş yükü dağılımı ve kaynak tahsisi gibi kritik karar noktalarında üretken yapay zekânın önemli bir çözüm sağlayıcı olduğunu belirtmiştir:

> *"Üretim süreçlerinin planlanması sırasında iş yükünün dengeli bir şekilde dağıtılması, sıralamanın belirlenmesi ve kaynak tahsisi gibi konular büyük önem taşımaktadır..." (Uzm.6)*

Uzm.4 ise üretim planlamanın doğası gereği karmaşık ve dinamik olduğuna dikkat çekerek, üretken yapay zekânın bu yapıya uyum sağlayabilme yeteneğini vurgulamıştır:

> *"Üretim planlama süreçleri, birçok farklı değişkenin dikkate alınmasını gerektiren karmaşık ve dinamik faaliyetlerdir. Bu nedenle, üretken yapay zekâ, süreçlerin daha verimli ve esnek bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayabilir. Ancak, entegrasyon süreci dikkatli bir planlama ve test gerektirir." (Uzm.4)*

Bu görüşler, üretken yapay zekânın geleneksel optimizasyon algoritmalarına kıyasla daha esnek, bağlamsal ve öneri sunabilen bir sistem olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Uzm.6'nın belirttiği gibi, karmaşık iş akışlarında üretken yapay zekâ daha işlevsel bir yapı sunarken, basit ve tekrarlı süreçlerde geleneksel yapay zekâ tekniklerinin daha etkili olduğu ifade edilmiştir. Bu ayrım, teknolojilerin birbirini dışlamayan, tamamlayıcı rollerde kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Literatür verileri de uzman görüşlerini destekler niteliktedir. Nie ve diğerleri (2024), üretken yapay zekânın karar hızını artırmakla kalmayıp süreçlerdeki verimsizlikleri önceden tespit ederek öngörücü planlama yapılmasına olanak tanıdığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, Bosch tarafından yürütülen pilot uygulamalar önemli bir örnek teşkil etmektedir. Almanya'daki iki tesisinde üretken yapay zekâ, optik denetim ve planlama süreçlerinde kullanılmış, bu sayede planlama ve devreye alma sürelerinin 6–12 aydan birkaç haftaya indirilebildiği raporlanmıştır (Christmann, 2023). Bu örnek, yalnızca zaman kazanımı değil, aynı zamanda sistem esnekliği ve devreye alma maliyetlerinin azaltılması gibi boyutlarda da katkı sağlamaktadır. Özetle, üretken yapay zekâ üretim planlama süreçlerine yalnızca teknik bir destek aracı olarak değil, karar verme sürecini hızlandıran, çok değişkenli

veriler arasında bağ kurarak öneri sunan ve senaryo temelli planlamayı mümkün kılan bir sistem olarak entegre edilmektedir. Bu yönüyle hem karar kalitesini yükseltmekte hem de üretim süreçlerini daha dayanıklı ve öngörülebilir hâle getirmektedir.

Kestirimci Bakım

Üretim iş akışları, genellikle yüksek teknolojili makinelerin ve ekipmanların entegre bir şekilde çalışmasını gerektirir. Dinamik iş dünyasında, makine arızaları yaygın bir sorundur ve tüm bağlantılı süreçleri aksatarak müşteri memnuniyetsizliğine yol açmaktadır. Bu aksaklıkların önüne geçebilmek için kestirimci bakım en uygun çözüm olarak öne çıkmaktadır (Rai ve diğerleri, 2021). Kestirimci bakım, ekipmanların veya makinelerin olası arızalarını önceden tahmin eden proaktif bir bakım stratejisidir. Bu yaklaşımın temel amacı, olası sorunları önceden belirleyerek bakım faaliyetlerini ihtiyaç duyulmadan hemen önce gerçekleştirmek, böylece beklenmedik arızaları önlemek ve duruş sürelerini en aza indirmektir (Doanh ve diğerleri, 2023).

Üretken yapay zekâ, kestirimci bakım süreçlerinde veri analitiğine dayalı karar destek sistemlerini güçlendiren yenilikçi bir araç olarak değerlendirilmektedir. Sensör verilerinin anlamlandırılması, geçmiş arıza kayıtlarının analizi ve kullanım örüntülerinin çıkarımı gibi işlemler, geleneksel makine öğrenimiyle birlikte üretken yapay zekâ tarafından da üstlenilmekte ve bu sayede daha dinamik ve sezgisel bakım sistemleri geliştirilebilmektedir (Hieu, 2023). Uzm.1'in değerlendirmesi, bilgi temelli bakım sistemlerinin hız kazandırıcı etkisine dikkat çekmektedir:

> *"Üretken yapay zekâ, geçmiş bakım-onarım süreçlerinden elde edilen verileri analiz ederek benzer durumlarla karşılaşıldığında en doğru çözümleri hızlıca üretebilir. Böylece, deneme-yanılma yöntemleriyle zaman kaybetmek yerine, önceki bilgi birikiminden yararlanarak daha etkin bir bakım süreci sağlanabilir." (Uzm.1)*

Uzm.3 ve Uzm.4 ise üretken yapay zekânın süreci nasıl planlı hâle getirdiğini şöyle açıklamışlardır:

> *"Ekipmanlardan toplanan verileri işleyerek hangi makinenin ne zaman bakım gerektirdiği tahmin edilebilir, üretim hedeflerine ulaşım düzeyi analiz edilebilir ve beklenmedik arızalar önlenebilir (Uzm.3)"*

> *"Üretken yapay zekâ, bakım periyotlarının belirlenmesi, planlı bakım reçetelerinin oluşturulması ve bakım süreçlerinin otomatikleştirilmesi gibi operasyonlarda etkili bir karar destek mekanizması olarak kullanılabilir. Bu, bakım hizmetlerinin daha sistematik bir şekilde yürütülmesine katkı sağlar." (Uzm.4)*

Üretken yapay zekâ, arızaları önem ve özelliklerine göre önceliklendirerek bakım süreçlerini optimize eder. Ayrıca, ekipman kullanım verileri ve geçmiş bakım kayıtlarını analiz ederek parça değişimi, sensör kalibrasyonu, ekipman temizliği ve yazılım güncellemesi gibi uygun bakım programları önerebilir (Nie ve diğerleri, 2024). Bu yöndeki uzman ifadeleri şunlardır:

> *"Örneğin, bir elektrik motorundaki titreşimde meydana gelen hafif bir artış, geleneksel yöntemlerle fark edilmeyebilecek kadar küçük olsa bile, üretken yapay zekâ tarafından potansiyel bir sorun olarak algılanabilir. Bu yaklaşım sayesinde, en küçük değişiklikler bile değerlendirilmeye alınarak arıza riskleri erkenden öngörülür ve önleyici bakım faaliyetleri optimize edilir." (Uzm.5)*

> *"Üretken yapay zekâ, makine öğrenimi modelleri ile ekipmanlardan toplanan verileri analiz ederek arızaları Önceden tahmin edebilir. Bu planlı bakım faaliyetlerini optimize ederek ani arızaların önüne geçilmesini ve üretim kesintilerinin azaltılmasını sağlar." (Uzm.6)*

Güncel uygulamalar, üretken yapay zekânın kestirimci bakım alanındaki etkisini somut biçimde ortaya koymaktadır. Siemens tarafından geliştirilen Senseye Predictive Maintenance platformu, üretken yapay zekâ entegrasyonu sayesinde yalnızca arıza tahmini yapmakla kalmamakta, aynı zamanda bakım personelinin dikkatini doğru alana yönlendiren etkileşimli bir öneri sistemi sunmaktadır. İnsan-makine etkileşimini daha sezgisel hâle getiren bu yapı, bakım sektöründeki yetenek açığını kapatma potansiyeline de sahiptir (Siemens, 2024).

Benzer şekilde bir havacılık firması, uçak parçalarına yerleştirilen sensörlerden elde edilen verileri analiz eden üretken yapay zekâ destekli bir kestirimci bakım sistemi uygulamıştır. Bu sistem, parçaların maruz kaldığı fiziksel ve çevresel stres faktörlerini değerlendirerek olası arızaları önceden tahmin etmektedir. Bu proaktif yaklaşım sayesinde şirket, operasyonel akıcılığı artırmış; arıza kaynaklı duruş

sürelerini %30 azaltmış, parçaların kullanım ömrünü %20 uzatmış ve bakım maliyetlerini %25 düşürmüştür (Keskar, 2024). Bütüncül bir bakışla ele alındığında, bu teknolojinin, kestirimci bakım süreçlerinde yalnızca veri analizi ve arıza tahmini yapmakla kalmayıp, aynı zamanda bakım planlamasını optimize eden, önceliklendirme sağlayan ve kaynak kullanımını iyileştiren etkin bir karar destek mekanizması olarak konumlandığı söylenebilir.

Kalite Kontrol

Rekabetçi üretim ortamında ölçeği büyütürken kaliteyi korumak zordur. Üretim hatların genişletilmesini ve süreç iyileştirmelerini destekleyen üretken yapay zekâ, yenilikleri hızlandırıp operasyonel kısıtları aşma potansiyeli sunmaktadır (Haridasan & Jawale, 2024). Yapay zekanın kalite kontrol süreçlerine entegrasyonu, üretim ve imalat alanında önemli bir ilerleme sağlamaktadır. Özellikle makine öğrenimi ve görüntü işleme teknolojileriyle donatılmış sistemler, ürünleri yüksek hassasiyetle denetleyerek kusur ve tutarsızlıkları tespit edebilmekte, insan yeteneklerini aşan doğruluk ve tutarlılık seviyeleriyle kalite kontrol süreçlerini daha güvenilir hale getirmektedir (Gao ve diğerleri, 2024). Otomotiv, ilaç ve elektronik gibi kalite standartlarının yüksek olduğu sektörlerde bu katkı büyük avantaj sağlamaktadır (Hieu, 2023). Uzm.3, üretim sahasından elde edilen parametrelerin simülasyon ortamında test edilmesinin kaliteyi nasıl etkilediğini şu sözlerle ifade etmektedir:

> *"Kalite kontrol faaliyetlerinde somut verilerin kullanımı büyük önem taşımaktadır. Gerçekten iyi modellenmiş ve otomatik hale getirilmiş sistemlerde, üretim sahasından elde edilen tüm parametreler saklanarak simülasyon ortamlarında test edilebilir. Bu uygulama, hataların önceden tespit edilmesini sağlayarak hem zaman hem de maliyet tasarrufu sunar." (Uzm.3)*

Uzm.1 ve Uzm.4 ise kalite belgelerine dayalı süreçlerin üretken yapay zekâ destekli bilgi erişim sistemleriyle nasıl hızlandırılabileceğine değinmektedirler:

> *"Üretken yapay zekâ, kalite kontrol süreçlerinde bilgiye hızlı ve doğru erişim sağlayarak karar alma süreçlerini iyileştirebilir. Örneğin, QDMS (Quality Document Management System /Kalite Doküman Yönetim Sistemi) dokümanları ve şirketlerin kalite yönetim sistemi belgeleri ile ilgili planlanan bir kullanım örneği bulunmaktadır. Bu örnekte, üretken yapay zekâ destekli bir arayüz aracılığıyla kullanıcılar, kalite yönetimiyle ilgili soruları bu bilgi havuzuna yöneltebilir ve geniş, karmaşık bilgi yığınları arasından doğru cevaba hızla ulaşabilir. Bu akıllı arayüz, doğal dil işleme yeteneklerini kullanarak soruları anlamlandırır ve ilgili dokümanlardan çıkarımlar yaparak en doğru cevabı sunar. Böylece, kalite kontrol süreçlerinde karar alma hızlanırken hata payı azaltılır." (Uzm.1)*

Üretken yapay zekâ, kalite güvence sistemlerinin takibi, denetim süreçlerinin yönetimi ve güncellemelerin izlenmesi gibi kritik süreçlerde önemli bir destek sunmaktadır. Özellikle ISO 9001 başvurusu ve yenileme süreçlerinde güncellenmesi gereken dokümanların belirlenmesi, gerekli raporların oluşturulması ve dokümantasyon süreçlerinin iyileştirilmesi için üretken yapay zekâdan yararlanılmaktadır." (Uzm.4)

Ayrıca Uzm.4 üretken yapay zekanın kalite kontrol süreçlerine potansiyel etkisini şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"Kalite kontrol süreçlerinde ise testlerin yürütülmesi, örneklemlerin seçilmesi ve analizlerin gerçekleştirilmesi gibi görevlerde üretken yapay zekâ önemli avantajlar sağlayacaktır. (Uzm.4)*

Bu ifadeler, üretken yapay zekânın hem fiziksel denetim süreçlerinde hem de belge tabanlı kalite yönetiminde karar destek sistemi rolü üstlendiğini göstermektedir. Nitekim literatürde Ooi ve diğerleri (2025), üretken yapay zekânın özellikle küçük kusurların erken tespitinde klasik yöntemlerin ötesine geçebildiğini vurgulanıştır. Doanh ve diğerleri (2023) sistemlerin geçmiş hata verilerini analiz ederek sürekli öğrenme ve öngörü kapasitesi kazandığını belirtmektedir. Bu sayede, üreticiler belirli üretim aşamalarında hangi noktaların kusurlara daha yatkın olduğunu tespit edebilir ve önleyici tedbirler alarak bu sorunların oluşmasını engelleyebilir (Doanh ve diğerleri, 2023).

Üretken yapay zekâ, IoT cihazları ve sensörlerle entegre çalışarak üretim sürecinin her aşamasından veri toplayabilir, böylece üretim hattındaki anormallikleri erken aşamada belirleyerek müdahale imkânı sunar (Ghobakhloo ve diğerleri, 2024). Ayrıca ürün kalitesinin değişim

eğilimini ve olası sorunları tahmin edebilir. Örneğin, bir ürünün sertliğini, yoğunluğunu, yüzey düzgünlüğünü ve diğer temel endekslerini, işlem parametrelerine, hammadde özelliklerine, ekipman durumuna vb. göre tahmin edebilir (Nie ve diğerleri, 2024). Yapay zekâ destekli denetim sistemleri, üretim hatlarında ürünleri hızla tarayarak en küçük kusurları bile tespit edebilir ve olası arızaları henüz meydana gelmeden öngörebilir. Böylece ürün iade veya geri çağırma oranları azalırken, genel ürün kalitesi ve müşteri memnuniyeti artacaktı (Hieu, 2023).

Elektronik üretiminde, nihai ürünü oluşturan bileşenlerin kalitesi kritik bir öneme sahiptir ve montaj süreci büyük bir hassasiyet gerektirir. Bu alanda faaliyet gösteren bir şirket, üretim hattında devre kartlarını incelerken hataları tespit etmek için üretken yapay zeka destekli bir denetim sistemi kullanmıştır. Bu sistem, görüntü tanıma ve derin öğrenme tekniklerinden yararlanarak eğitilmiştir. Bu sayede devre kartları üzerindeki hatalı lehim bağlantıları veya yanlış hizalanmış bileşenler gibi kusurları doğrudan tespit edebilmiştir. Bu sayede şirket, üretim sırasında oluşan hata oranlarını %18 oranında düşürmeyi başarmış, aynı zamanda üretim hattındaki ilerleme hızını %12 oranında artırmıştır (Keskar, 2024). Üretken yapay zekanın zaman içinde kendini geliştirme yeteneği, kalite yönetiminde dinamik ve uyarlanabilir bir yaklaşım sunar. Bu teknoloji, üretim süreçlerinde kalite kontrolü daha etkin hale getirerek hataları tespit etme, kök neden analizi yapma ve kalite tahmini gibi görevleri otomatikleştirebilir veya en azından büyük ölçüde kolaylaştırabilir (Ghobakhloo ve diğerleri, 2024). Tüm bu bulgular ışığında üretken yapay zekâ, kalite kontrol faaliyetlerinde yalnızca kusurları tespit etmekle kalmayıp, kalite güvence sistemlerini destekleyen, veri odaklı analizler sunan ve süreç iyileştirmelerine rehberlik eden çok yönlü bir araç olarak öne çıkmaktadır.

İşgücü Geliştirme

Üretken yapay zekâ, üretim sektöründe iş gücü gelişimini yalnızca desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda yeniden şekillendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Literatürde, bu teknolojinin çalışanların yetkinlik haritalarının oluşturulması, kişiselleştirilmiş eğitim içeriklerinin sunulması ve beceri açığının dinamik biçimde izlenmesi gibi işlevleriyle öne çıktığı vurgulanmaktadır (Callari & Puppione, 2025; Chui ve diğerleri, 2023). Ooi ve arkadaşları (2025), üretken yapay zekâ destekli mikro öğrenme sistemlerinin çalışan etkileşimini ve öğrenme hızını önemli ölçüde artırdığını belirtmektedir. Uzman görüşleri de bu değerlendirmelerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Uzm.1, özellikle yeni başlayan çalışanların bilgiye hızlı erişimi ve öğrenme sürecinin hızlanması açısından üretken yapay zekânın işlevselliğini şöyle açıklamaktadır:

> *"Özellikle işe yeni başlayan çalışanların süreçleri daha hızlı öğrenebilmesi ve ihtiyaç duydukları bilgilere anında erişebilmesi, üretken yapay zekâ araçları sayesinde kolaylaştırabilir. Çalışanların sorularına hızlı ve doğru yanıtlar sağlayarak bilgiye erişimi hızlandırır ve öğrenme sürecinde kişilere olan bağımlılığı azaltır. Böylece, yeni çalışanların organizasyona entegrasyon süreci hızlanır, kayıp zaman minimize edilir." (Uzm.1).*

Benzer biçimde, Uzm.6'nın şu vurgusu dikkat çekicidir:

> *"Çalışan verilerinin analiz edilmesi sonrasında çalışanların hangi becerilerin geliştirilmesi gerektiği belirlenebilir ve kişiselleştirilmiş eğitim programları geliştirilebilir. Kişinin nerelerde eksikleri olduğu tespit edilebilir." (Uzm.6).*

Bu ifadeler, üretken yapay zekânın yalnızca eğitim içeriklerini sunmakla kalmadığını, aynı zamanda çalışanların bireysel gelişim ihtiyaçlarını analiz ederek, kuruma özel bir yetkinlik yönetimi aracı işlevi gördüğünü göstermektedir. Nitekim Yafei ve diğerleri (2024), bu teknolojinin kurumsal bilgi yönetimiyle entegre biçimde çalışarak deneyimlerin dijital ortama taşınmasını sağladığını, bunun da karar alma kalitesini ve süreç sürekliliğini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Simülasyonlar ve etkileşimli senaryolarla desteklenen eğitim süreçleri, mühendislik, sağlık ve bilişim gibi uygulama yoğun sektörlerde önemli avantajlar sağlayacaktır (Hieu, 2023). Üretken yapay zekâ, sadece bireysel öğrenme süreçlerini desteklemekle kalmaz, aynı zamanda kurumsal bilgi yönetimini de güçlendirir. Belgeler, mühendislik günlükleri ve operasyonel notlar entegre edilerek, çalışanların ihtiyaç duydukları bilgilere hızlı ve kolay erişmeleri sağlanır (Yafei ve diğerleri, 2024).

İşgücü gelişimini desteklemesine rağmen, üretken yapay zekânın istihdama olası olumsuz etkilerine yönelik endişeler de mevcuttur. Ancak Uzm.4'ün görüşleri, bu teknolojinin iş gücünü ortadan kaldırmaktan ziyade dönüştüreceğini ortaya koymaktadır:

> *"Yapay zekânın iş dünyasında hızla yaygınlaşması, çalışanlar arasında iş kaybı endişesi yaratmaktadır. Ancak, işlerin tamamen ortadan kalkmasından ziyade, iş yapış biçimlerinin değişeceği ve dönüşeceği unutulmamalıdır. Yapay zekâ destekli sistemlerin geliştirilmesi, uygulanması ve yönetilmesi süreçlerinde insan kaynağına duyulan ihtiyaç devam edecektir. Bu noktada, yapay zekâ teknolojilerine adapte olabilen, bu araçları iş süreçlerine entegre edebilen ve benimseyen çalışanlar, gelecekte daha geniş istihdam fırsatlarına sahip olacaktır." (Uzm.4)*

Diğer yandan üretken yapay zekânın iş gücü geliştirmedeki etkisinin yalnızca teknolojiyle sınırlı olmadığı ve iş gücünün de bu dönüşüme aktif olarak katılması gerektiği Uzm.2 tarafından vurgulanmıştır:

> *"Yapay zekâ uygulamalarının eğitimi kadar, insan kaynağının da bu sürece adapte olması kritik önem taşımaktadır. Hem yazılım geliştiricilerin hem de ilgili iş birimlerinde çalışan uzmanların kendilerini geliştirmeleri ve yapay zekâ teknolojileri konusunda yetkinlik kazanmaları gerekmektedir." (Uzm.2)*

Bu dönüşüme dair başarılı bir uygulama örneği Mercedes-Benz tarafından sunulmaktadır. Şirket, üretim süreçlerini optimize etmek ve hata tespitini hızlandırmak amacıyla, MO360 dijital üretim ekosistemine ChatGPT'yi entegre etmiştir. Microsoft'un Azure OpenAI Hizmeti aracılığıyla gerçekleştirilen bu entegrasyon, çalışanlara ses tabanlı bir ara yüz sunarak üretim süreçlerinin daha şeffaf hale gelmesini amaçlamaktadır. Kalite yönetimi gibi alanlardan elde edilen üretim verilerinin daha etkin analiz edilmesi ve karar alma süreçlerinin hızlandırılması, yapay zekâ destekli bu sistemin sunduğu en önemli avantajlardan biridir. Aynı zamanda, verilerin demokratikleşmesi ilkesi doğrultusunda, birçok çalışanın üretim süreçleriyle ilgili kritik bilgilere erişmesi amaçlanmıştır (Mercedes-Benz Group, 2023). Sonuç olarak, üretken yapay zekâ yalnızca bireysel öğrenmeyi destekleyen bir araç değil, aynı zamanda işletmelerin stratejik insan kaynağı gelişimine yön veren bir altyapı unsuru hâline gelmektedir. Uzman görüşleri ve literatür bulguları, bu teknolojinin iş gücü gelişimini hızlandırmakla kalmayıp, organizasyonel öğrenmeyi bütüncül biçimde dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Fabrika Yerleşim Planlaması

Fabrika yerleşim planlaması, üretim süreçlerinin operasyonel etkinliğini doğrudan etkileyen kritik bir faaliyettir (Wiendahl ve diğerleri, 2015). Bu süreç, yalnızca ekipmanların fiziksel konumlandırılmasından ibaret olmayıp; aynı zamanda malzeme akışı, enerji verimliliği, iş güvenliği ve bakım erişilebilirliği gibi çok sayıda değişkenin birlikte optimize edilmesini gerektirir (Wiendahl ve diğerleri, 2015; Klar ve diğerleri, 2024). Ancak söz konusu değişkenlerin genellikle birbiriyle çelişen hedefler taşıması karar sürecini oldukça karmaşık hâle getirmektedir (Şahin ve diğerleri, 2020; Amaral, 2006). Bu bağlamda, üretken yapay zekâ, fabrika yerleşim planlamasında yalnızca zamandan tasarruf sağlayan bir araç değil; aynı zamanda simülasyon, alternatif senaryo üretimi ve tasarım kararlarının optimizasyonuna katkı sunan akıllı bir destek sistemine dönüşmektedir. Filz & Thiede (2024), üretken yapay zekânın fabrika yerleşim süreçlerinde geleneksel parametrik modellere kıyasla daha fazla senaryo çeşitliliği ve karar esnekliği sunduğunu vurgulamaktadır. Uzman görüşleri de bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Uzm.4, tasarım süreçlerinde üretken yapay zekâdan nasıl yararlanıldığını şöyle açıklamaktadır:

> *"Üretken yapay zekâ, fabrikanın elektrik sistemleri projelerinde tasarım sürecini önemli ölçüde hızlandırabilir ve tekrarlı işleri azaltabilir. Müşteri talepleri genellikle AutoCAD çizimleri ile birlikte iletilmektedir. Bu süreçte, önceki projelerde kullanılan ortak tasarım adımlarını yapay zekâ aracılığıyla analiz etmek ve yeni proje için öneriler geliştirmek mümkün olacaktır." (Uzm.4)*

Benzer şekilde, Uzm.6 üretken yapay zekânın özellikle alternatif yerleşim düzenlerinin hızlı biçimde modellenmesinde etkili olduğunu belirtmektedir:

> *"Üretken yapay zekâ, fabrika yerleşim planlamasında alternatif senaryolar oluşturarak en doğru düzenin belirlenmesine katkı sağlayabilir. Örneğin, üretim hattı*

düzenlemelerinde ve iş akışı tasarımında yapay zekâ destekli simülasyonlar kullanılarak en uygun düzenin oluşturulması sağlanmaktadır." (Uzm.6)

Bu görüşler, üretken yapay zekânın yalnızca sayısal hesaplama değil, aynı zamanda geçmiş deneyimlerden öğrenme ve yaratıcı öneriler sunma yönünü de vurgulamaktadır. Özellikle sınır koşulları altında (örneğin belirli alan kısıtları veya sabit başlangıç noktaları) çalışabilmesi, üretken yapay zekayı geleneksel çözüm algoritmalarına göre daha esnek hâle getirmektedir. Olasılıksal modelleme yaklaşımları kullanarak çok sayıda kavramsal düzen senaryosu üretebilmesi, mühendislerin daha stratejik ve uzun vadeli kararlar almasına olanak tanımaktadır (Filz & Thiede, 2024). Hu ve Wu (2025)'nun hazırlamış olduğu güncel uygulamalı çalışma, üretken yapay zekâyı bilgi grafikleri, dijital ikizler ve görsel tasarım motorlarıyla entegre eden bir tesis yerleşim tasarımı (Facility Layout Design/ FLD) 4.0 mimarisi önermektedir. Bu sistem, büyük dil modellerinden elde edilen bağlamsal bilgileri, üretim alanındaki varlıkların dijital temsilleriyle birleştirerek kullanıcı taleplerine göre otomatik üç boyutlu yerleşim tasarımları oluşturabilmektedir. Uygulanan prototip, kullanıcıdan metin tabanlı girdilerden hareketle yerleşim senaryoları önermektedir. Sonuç olarak, üretken yapay zekâ, fabrika yerleşim planlamasında yalnızca zaman tasarrufu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda daha esnek, uyarlanabilir ve optimize edilmiş üretim alanlarının oluşturulmasına da olanak tanımaktadır. Farklı yerleşim senaryolarını hızla modelleyip karşılaştırabilme yeteneği sayesinde, karar vericilere stratejik avantajlar sunmakta ve üretim sistemlerinin çeviklik kazanmasına katkı sağlamaktadır.

Stok Yönetimi

Tedarik zinciri yönetimi, aksaklıklara açık bir yapıya sahiptir ve talep tahminlerindeki hatalar, aşırı stok veya stok tükenmesi gibi sorunlara yol açabilir. Üretken yapay zekâ, farklı senaryoları simüle edebilme yeteneği sayesinde talep tahminlerinin doğruluğunu artırarak envanter yönetimini optimize etmektedir (Haridasan & Jawale, 2024). Yapay zekâ destekli talep tahmini, stoksuzlukların en aza indirilmesini, üretim programlarının optimize edilmesini ve müşteri memnuniyetinin artmasını sağlayabilir (Doanh ve diğerleri, 2023). Üretken yapay zekâ destekli sistemler, hava durumu, mevsimsel talep dalgalanmaları ve ekonomik koşullar gibi değişkenleri analiz ederek üreticilere daha doğru talep tahminleri sunar. Böylece, aşırı üretim ve israf riski de azaltılmış olur (Şahin & Karayel, 2024). Örneğin, üretken yapay zekâ destekli bir model, geçmiş envanter verileri üzerinde eğitilerek stok seviyelerinin optimize edilmesine yönelik karar desteği sağlayabilir. Geçmiş satış verilerini analiz ederek gelecekteki talebi tahmin eden model, farklı ürünler için farklı zamanlarda optimum stok seviyelerini önerebilir (Fosso Wamba ve diğerleri, 2024). Bu yetenek, üreticilerin üretim ve kaynak dağıtımını daha etkin bir şekilde yönetmesine yardımcı olmaktadır (Doanh ve diğerleri, 2023). Görüşlerine başvurulan uzmanlar üretken yapay zekanın stok yönetimi konusunda sağlayacağı faydalardan şu şekilde bahsetmişlerdir:

"İşletmemizde üretken yapay zekâ tabanlı uygulamalar, özellikle yedek parça stok yönetimi süreçlerinde aktif olarak kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, stok seviyelerinin takibini optimize etmek, yedek parça ihtiyaçlarını öngörmek ve envanter yönetimini daha etkin hale getirmek amacıyla devreye alınmıştır." (Uzm.4).

"Üretken yapay zekâ büyük veri kümelerini analiz ederek tüketici davranışları ve pazar trenlerini anlamada kullanılabilir. Bu bilgileri talep tahmini modellerini besleyerek stok seviyelerini optimize etme ve stok fazlalıklarını veya eksikliklerini azaltma konusunda büyük fayda sağlar." (Uzm.6).

"Özellikle, satış fiyatlarının daha rekabetçi hale getirilmesi ve gereksiz stok maliyetlerinin önüne geçilmesi açısından üretken yapay zekâ çözümlerinin büyük bir katma değer sunduğu görülmektedir. Mevcut sistemimizi daha da geliştirerek talep tahmini doğruluğunu artırmayı ve stok yönetimi süreçlerine daha güçlü entegrasyon sağlamayı hedeflemekteyiz." (Uzm.4).

Uygulama örnekleri de bu görüşleri desteklemektedir. Örneğin bir havayolu şirketi, yalnızca gerekli yedek parçaların siparişini sağlayan üretken yapay zekâ destekli sistemler sayesinde gereksiz stoklardan kurtulmuş ve planlı bir envanter yönetimi gerçekleştirmiştir (Keskar, 2024). Benzer şekilde, bir gıda üreticisi, satış verileri, iklim

değişiklikleri ve tüketici alışveriş trendlerini analiz eden bir üretken yapay zekâ sistemiyle stok tükenme oranını %20, gereksiz stok oranını ise %15 azaltmayı başarmıştır (Keskar, 2024). Diğer yandan bazı uzmanlar üretken yapay zekânın doğrudan stok kontrol sistemlerinin yerine geçmesinden çok, mevcut modelleri destekleyici bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Uzm.1've Uzm. 6'nı şu ifadeleri bu çerçevede değerlendirilebilir:

> *"Günümüzde talep tahmini ve stok yönetimi için daha çok geleneksel yapay zekâ teknikleri, özellikle makine öğrenmesi ve büyük veri işleme yöntemleri kullanılmaktadır. Ancak, üretken yapay zekânın bu süreçlere entegrasyonu, farklı kullanım senaryolarında değerli avantajlar sunabilir. Örneğin, talep tahmin modelleri ile iletişim kurmak ve bu modellerden bilgi almak için üretken yapay zekâ destekli ara yüzler geliştirilebilir. Bu sayede, işletme yöneticileri veya karar vericiler, teknik bilgiye ihtiyaç duymadan doğal dilde sorular sorarak ihtiyaç duydukları verilere kolayca ulaşabilirler." (Uzm.1).*

> *"Üretken yapay zekâyı tek başına talep tahmini ve stok yönetimi süreçlerinin yerine geçecek bir teknoloji olarak görmek yerine, bu süreçleri destekleyen ve tamamlayan bir araç olarak düşünmek daha doğru olacaktır." (Uzm. 6)*

Bu bulgular doğrultusunda üretken yapay zekâ, stok yönetimi süreçlerinde yalnızca tahmin doğruluğunu artırmakla kalmamakta, aynı zamanda veriye dayalı karar alma süreçlerini destekleyen, çok boyutlu analiz yeteneğine sahip bir yardımcı sistem olarak değerlendirilmektedir.

Süreç Optimizasyonu

Süreç optimizasyonu, üretim faaliyetlerinin maliyet, zaman ve kalite açısından dengeli biçimde yürütülmesi için kritik öneme sahiptir. Geleneksel süreç madenciliği, iş akışlarındaki verimsizlikleri belirlemek için geçmiş verileri kullanır. Buna karşılık, üretken yapay zekâ, gerçek zamanlı darboğazları, verimsizlikleri ve uyumluluk risklerini tespit ederek bunu iyileştirir. Geleneksel yöntemlerin aksine, üretken yapay zekâ gerçek zamanlı olarak potansiyel iş akışı iyileştirmelerini tahmin edebilir ve proaktif olarak iyileştirmeler önerebilir (Schmalbach, 2025). Üretken yapay zekâ, süreçleri planlamaya, programlamaya ve optimize etmeye yardımcı olabilir (Aromaa vd., 2025). Üretim hattı performansını gerçek zamanlı olarak izleyebilir ve analiz edebilir, darboğazları belirleyebilir ve iyileştirmeler önerebilir (Jide-Jegede & Omotesho, 2024). Uzm.3, üretim ortamlarında sensörlerden toplanan büyük hacimli verilerin üretken yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla nasıl değerlendirildiğini şu sözlerle aktarmaktadır:

> *"Fabrikalarda, sensörlerden elde edilen veriler üretken yapay zekâ modelleri ile analiz edilerek sınıflandırma, tasnif ve tahmin işlemleri gerçekleştirilebilir. Bu sayede, büyük ölçekli üretim verileri anlamlandırılarak anomali tespiti, kestirimci bakım ve süreç optimizasyonu gibi kritik karar destek mekanizmaları geliştirilebilir." (Uzm.3).*

Uzm.6, özellikle çok değişkenli ve dinamik süreçlerde üretken yapay zekânın etkili bir karar destek sistemi sunduğunu vurgulamakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> *"Üretken yapay zekâ, iş süreçlerinin planlanması ve optimizasyonunda önemli faydalar sağlayabilir. Özellikle iş yükünün dağıtımı ve sıralamasının belirlenmesi gibi karmaşık süreçlerin tasarımında etkili çözümler sunabilir. Basit ve tekrarlı işlemlerde makine öğrenmesi daha başarılı olurken, çok katmanlı ve dinamik süreçlerde üretken yapay zekânın daha yüksek bir kullanılabilirliğe sahip olacağı düşünüyorum." (Uzm.6).*

Uzm.1 ise üretken yapay zekanın tamamlayıcı rolüne dikkat çekmektedir:

> *"Üretken yapay zekâ, optimizasyon süreçlerinde tamamlayıcı bir rol üstlenebilir ve dolaylı yoldan katkı sağlayabilir. Özellikle hız ve zaman avantajı sunan üretken yapay zekâ uygulamaları, diğer optimizasyon problemlerinin çözümünü hızlandırabilir. Örneğin, üretim süreçlerinde veri analizi ve tahmin modellerini destekleyerek daha etkili karar alma mekanizmalarının geliştirilmesine olanak tanır." (Uzm.1).*

Diğer yandan Uzm.2 de, teknolojinin etkin kullanılabilmesi için sürece bütüncül bir yaklaşımla entegrasyon yapılması gerektiğini belirtmektedir:

> *"Üretken yapay zekâ araçlarının kullanımında en önemli aşama, bu araçların şirket süreçlerine nasıl*

entegre edileceğinin belirlenmesidir. Bu noktada, farklı iş birimleriyle birlikte çalışarak sürecin neresinde hangi ihtiyacın üretken yapay zekâ ile çözülebileceği analiz edilmektedir." (Uzm.2)

Geleneksel otomasyon sistemlerinden farklı olarak üretken yapay zekâ, kendini sürekli geliştirebilen ve uyarlanabilir yapısıyla dikkat çeker. Yapılandırılmamış verileri analiz etme, değişen koşullara uyum sağlama ve insan iletişimine benzer içgörüler üretme yetenekleri sayesinde üretim süreçlerini daha esnek hâle getirebilir (Schmalbach, 2025). Üreticiler, üretken yapay zekâyı büyük veri analitiğiyle bütünleştirerek stratejik süreç iyileştirmelerine yönelik derinlemesine içgörüler elde edebilmektedir. Yapay zekâ, büyük hacimli üretim verilerini analiz ederek insan tarafından fark edilmesi güç olan desenleri ve anormallikleri tespit edebilir. Bu sayede darboğazlar, aşırı kaynak kullanımı ve kalite problemleri tanımlanarak üretim süreçlerinin iyileştirilmesi sağlanabilir (Ghobakhloo ve diğerleri, 2024; Hieu, 2023). Ayrıca üretken yapay zekâ, süreç keşfini manuel müdahaleye gerek kalmadan otomatik olarak gerçekleştirebilir. İş akışındaki gereksiz adımlar tespit edilerek süreç sadeleştirilir. Öngörüsel optimizasyon yetenekleri sayesinde darboğazlar henüz oluşmadan tanımlanabilir ve süreç değişiklikleri için önleyici önerilerde bulunulabilir (Schmalbach, 2025). Uygulamalı örneklerden biri olan Encord'un üretken yapay zeka destekli lojistik optimizasyon sistemi, IoT verileri ve dinamik faktörleri kullanarak taşıma güzergahlarını gerçek zamanlı biçimde optimize etmektedir. Bu sayede yakıt tüketimi azalmakta ve teslimat hızı artmaktadır. Bu uygulama, sadece üretim hattı değil, tedarik zincirinin süreç optimizasyonuna doğrudan katkı sağlamaktadır (Encord, 2024). Sonuç olarak, uzman görüşleri ve literatür bulguları birlikte değerlendirildiğinde, üretken yapay zekâ süreç optimizasyonunda yalnızca bir analiz aracı değil, öğrenen, uyarlanan ve proaktif önerilerde bulunan çok yönlü bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle üretim işletmelerine sadece mevcut süreci iyileştirme değil, süreci yeniden tasarlama kapasitesi kazandırmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine entegrasyonunu, etkilerini ve potansiyelini doküman analizi ve yarı yapılandırılmış uzman mülakatları yöntemlerini kullanarak ele almıştır. Konunun güncel ve gelişim aşamasında olması nedeniyle keşfedici bir yaklaşımla yürütülen bu araştırmanın bulguları, üretken yapay zekanın ürün tasarımı, talep tahmini, üretim planlama, kestirimci bakım, kalite kontrol, iş gücü geliştirme, fabrika yerleşim planlaması, stok yönetimi ve süreç optimizasyonu olmak üzere dokuz temel üretim faaliyetinde önemli dönüşümler yaratma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur. Konunun üretim yönetimi literatüründe henüz yeterince incelenmemiş olması, çalışmanın özgünlüğünü ve literatüre sağladığı katkıyı güçlendirmektedir.

Araştırma sonuçları, üretken yapay zekânın işletmelerde yalnızca operasyonel süreçleri iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda yenilikçilik kapasitesini destekleyerek rekabet avantajı sunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ürün tasarımı ve prototipleme süreçlerinde sağlanan hız ve yaratıcılık, talep tahminlerindeki artan doğruluk ve kestirimci bakım faaliyetlerindeki proaktif yaklaşımlar, bu teknolojinin dönüştürücü etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Uzman ifadelerinden üretken yapay zekânın sektörel bağlama göre farklılaşan ancak tamamlayıcı roller üstlendiği görülmektedir. Talep tahmini ve stok yönetiminde uzmanlar, bu teknolojinin doğrudan karar üretmekten çok, geleneksel sistemleri destekleyici ve anlama kolaylığı sağlayan bir arayüz görevi gördüğünü belirtmektedir. Bu tür bağlamsal farklılıkların dikkate alınması, teknolojinin uygulama stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir çıkarım olarak öne çıkmaktadır. Üretim planlama ve süreç optimizasyonu gibi karmaşık, çok değişkenli faaliyetlerde üretken yapay zekâ, yalnızca geçmiş verilerden öğrenen bir sistem değil, aynı zamanda senaryo üretebilen ve proaktif önerilerde bulunabilen bir yapıdadır. Benzer biçimde, kalite kontrol ve kestirimci bakım süreçlerinde üretken yapay zekâ, sensör verilerini işleyerek anormallikleri öngörebilmekte ve bakım gereksinimlerini zamanında tespit ederek üretim sürekliliğini sağlamaktadır. İşgücü geliştirme faaliyetleri kapsamında ise, bu dönüşümün yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda sosyo-organizasyonel bir yönü olduğu görülmüştür. Üretken yapay zekâ destekli eğitim platformlarının, çalışanlara kişiselleştirilmiş içerik sunarak bilgiye erişimi kolaylaştırmaktadır. Tüm bu çıkarımlar ışığında, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine

entegrasyonunun işletmelere yalnızca maliyet avantajı ve hız değil, aynı zamanda çeviklik, stratejik karar desteği ve öğrenen organizasyon yapısı gibi yüksek katma değerli fırsatlar sunmaktadır.

Gelecek perspektifi açısından bakıldığında, üretken yapay zekânın üretim faaliyetlerinde kullanımının artması beklenmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte yapay zekâ modellerinin daha ileri seviyelere taşınması, üretim süreçlerinde daha entegre ve akıllı sistemlerin oluşmasına olanak tanıyacaktır. Bu süreçte, akademik ve sektörel iş birlikleri kritik bir rol oynayacaktadır. Uygulama örneklerinin artması ve yeni araştırmaların yapılmasıyla birlikte üretken yapay zekânın üretim süreçlerine entegrasyonuna yönelik bilgi ve deneyim birikimi güçlenecektir. Özellikle otomotiv, elektronik ve ilaç gibi dijital dönüşüm açısından öncü sektörlerde, üretken yapay zekâ tabanlı uygulamaların daha yaygın ve derinlemesine benimsenmesi beklenmektedir. Üretim faaliyetlerinin farklı aşamalarında ortaya konan kullanım örnekleri, bu teknolojinin yalnızca tekil görevleri otomatikleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda üretim sistemlerini uçtan uca optimize edebilen bütünleşik yapılar sunabileceğini göstermektedir.

Ancak bu dönüşüm beraberinde bazı önemli zorlukları da getirmektedir. Uygulama düzeyinde kurumsal ölçek (Ghobakhloo, 2024), yüksek kaliteli ve güvenilir veri gereksinimi (Ooi vd., 2025), dijital altyapı olgunluğu (Gupta & Rathore, 2024), kurumsal bilgi güvenliği (Fosso Wamba vd., 2024), üretim süreçlerine özel üretken yapay zekâ modellerinin tasarlanması (Doanh vd., 2023) ve çalışanların teknolojik dönüşüme adaptasyonu (Callari & Puppione, 2025) gibi konular, teknolojinin benimsenmesinde kritik rol oynamaktadır. Ayrıca üretken yapay zekâ çözümlerinin farklı sektörlerde ve işletme ölçeklerinde eşit düzeyde etkili olmayabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak, üretken yapay zekâ, üretim süreçlerinin geleceğini şekillendirecek stratejik bir dönüşüm aracıdır. İşletmelerin bu teknolojiyi etkin biçimde benimseyebilmesi, sadece teknik yeterlilikle değil aynı zamanda stratejik vizyon, organizasyonel esneklik ve sürekli öğrenme yaklaşımının benimsenmesiyle mümkün olacaktır. Bu çalışmanın bulgularının, üretim sektörü uygulayıcıları ve araştırmacılar için hem mevcut durumu anlamada hem de geleceği yapılandırmada yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine olan etkilerini literatür taraması ve belirli sayıdaki uzman görüşmeleriyle sınırlı tutmaktadır. Araştırmanın nitel yapısı gereği bulguların genelleştirilmesi mümkün olmamakla birlikte, ulaşılan sonuçlar, çalışma kapsamında görüşülen uzmanların bilgi ve tecrübeleri ile sınırlıdır. Ayrıca, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine entegrasyonu oldukça yeni bir alan olduğundan, bu konudaki mevcut literatür ve uygulama örnekleri sınırlı sayıdadır. Çalışmada görüşlerine başvurulan uzmanların üretken yapay zekâ uygulamalarına yönelik tecrübeleri farklı seviyelerdedir ve bu uzmanlar, sektörler ile işletme ölçekleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, elde edilen sonuçların farklı sektörlerde veya farklı ölçekteki işletmelerde doğrudan uygulanabilirliğini kısıtlayabilir.

Gelecekte Yürütülebilecek Araştırmalar

Gelecekteki araştırmalar, üretken yapay zekânın üretim süreçlerine entegrasyonunu daha geniş ve farklı örneklem grupları üzerinde nicel yöntemlerle test edebilir. Ayrıca, üretken yapay zekâ araçlarının farklı sektörlerde analizlerinin yapılması veya belirli üretim faaliyetlerine odaklanan araştırmaların yürütülmesi, bu teknolojinin uygulanabilirliği ve etkinliği konusunda daha ayrıntılı bilgiler sağlayabilir. Üretken yapay zekânın benimsenmesinin önündeki teknik, kültürel ve organizasyonel engelleri tespit eden çalışmalar, teknolojinin yaygınlaşmasının önündeki zorlukların aşılması için yol gösterici olabilir.

KAYNAKLAR

Achenbach, J., Arbeiter, K., Mellors, N., & Shahani, R. (2024). *Harnessing generative AI in manufacturing and supply chains*. McKinsey. https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/operations-blog/harnessing-generative-ai-in-manufacturing-and-supply-chains, Erişim Tarihi: 22.01.2025

Airbus. (2024). *How Airbus uses generative artificial intelligence to reinvent itself.* https://www.airbus.com/en/newsroom/stories/2024-05-how-airbus-uses-generative-artificial-intelligence-to-reinvent-itself, Erişim Tarihi: 24.01.2025

Al-khatib, A. W., Moh'd Anwer, A. S., & Khattab, M. (2024). How can generative artificial intelligence improve digital supply chain performance in manufacturing firms? Analyzing the mediating role of innovation ambidexterity using hybrid analysis through CB-SEM and PLS-SEM. *Technology in Society*, *78*, 102676. https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2024.102676

Altunuşık, R., Boz, H., Gegez, A.E., Koç, E., Sığrı, Ü., Yıldız, E., & Yüksel, A. (2023). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Yeni Perspektifler*. (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık

Amaral, A. R. (2006). On the exact solution of a facility layout problem. *European Journal of operational research*, *173*(2), 508-518. https://doi.org/10.1016/j.ejor.2004.12.021

Aromaa, S., Heikkilä, P., Jurvansuu, M., Pehlivan, S., Väärä, T., & Jurmu, M. (2025). Company perspectives of generative artificial intelligence in industrial work. *Procedia Computer Science, 253*, 217–226. https://doi.org/10.1016/j.procs.2025.01.085

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Callari, T. C., & Puppione, L. (2025). Can generative artificial intelligence productivity tools support workplace learning? A qualitative study on employee perceptions in a multinational corporation. *Journal of Workplace Learning, 37*(3), 266–283. https://doi.org/10.1108/JWL-11-2024-0258

Capgemini. (2024). *Harnessing the value of generative AI: 2nd edition Top uses cases across sectors*. Capgemini Research Institute. https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2024/07/Generative-AI-in-Organizations-Refresh-1.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2025

Christmann, D. (2023). *Bosch to use generative AI in manufacturing.* Bosch. https://www.bosch-presse.de/pressportal/de/en/bosch-to-use-generative-ai-in-manufacturing-260806.html, Erişim Tarihi: 10.02.2025

Chui, M., Hazan, E., Roberts, R., Singla, A., Smaje, K., Sukharevsky, A., Yee, L., & Zemmel, R. (2023). *The economic potential of generative AI: The next productivity frontier.* McKinsey & Company. https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-economic-potential-of-generative-ai-the-next-productivity-frontier?cid=eml-web, Erişim Tarihi: 10.02.2025

Cooper, D., & Schindler, P. (2014). *Business research methods* (12. Baskı). McGraw-Hill.

Disselkamp, J.-P., Kurpick, D., Schutte, B., Hovemann, A., & Dumitrescu, R. (2024). Use Cases of Generative AI İçinde: Factory Planning: Potential and Challenges. In J. Malmqvist, M. Candi, R. J. Saemundsson, F. Bystrom, & O. Isaksson (Ed.), *DS 130: Proceedings of NordDesign 2024, Reykjavik, Iceland, 12th-14th August 2024* (ss. 196–205). NordDESIGN. https://doi.org/10.35199/NORDDESIGN2024.22

Doanh, D. C., Dufek, Z., Ejdys, J., Ginevičius, R., Korzynski, P., Mazurek, G., ... & Ziemba, E. (2023). Generative AI in the manufacturing process: theoretical considerations. *Engineering Management in Production and Services,* 15(4), 76–89. https://doi.org/10.2478/emj-2023-0029

Encord. (2024). *Real-World Use Cases of Generative AI in Manufacturing*. https://encord.com/blog/generative-ai-in-manufacturing/?utm_source=chatgpt.comi, Erişim Tarihi: 21.06.2025

Filz, M. A., & Thiede, S. (2024). Generative AI in Manufacturing Systems: Reference Framework and Use Cases. *IFAC-PapersOnLine*, 58, 238–243. https://doi.org/10.1016/j.procir.2024.10.082

Fosso Wamba, S., Guthrie, C., Queiroz, M. M., & Minner, S. (2024). ChatGPT and generative artificial intelligence: an exploratory study of key benefits and challenges in operations and supply chain management. *International Journal of Production Research*, *62*(16), 5676-5696. https://doi.org/10.1080/00207543.2023.2294116

Gao, R. X., Krüger, J., Merklein, M., Möhring, H.-C., & Váncza, J. (2024). Artificial intelligence in manufacturing: State of the art, perspectives, and future directions. *CIRP Annals, 73*(2), 723–749. https://doi.org/10.1016/j.cirp.2024.04.101

Ghobakhloo, M., Fathi, M., Iranmanesh, M., Vilkas, M., Grybauskas, A., & Amran, A. (2024). Generative artificial intelligence in manufacturing: opportunities for actualizing Industry 5.0 sustainability goals. *Journal of Manufacturing Technology Management*, *35*(9), 94-121. https://doi.

org/10.1108/JMTM-12-2023-0530

Gupta, R., & Rathore, B. (2024). Exploring the generative AI adoption in service industry: A mixed-method analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services, 81*, 103997. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103997

Haridasan, P. K., & Jawale, H. (2024) Generative AI in Manufacturing: A Review of Innovations, Challenges and Future Prospects. *J Artif Intell Mach Learn & Data Sci, 2*(2), 1418-1424. https://doi.org/10.51219/JAIMLD/praveen-haridasan/321

Hieu, H. D. (2023). Incorporating Generative AI into Quality Management Systems Enhancing Process Optimization and Product Development. *International Journal of Applied Machine Learning and Computational Intelligence*, *13*(11), 1-8. https://neuralslate.com/index.php/Machine-Learning-Computational-I/article/view/65

Hu, F., Wang, C., & Wu, X. (2025). Generative artificial intelligence-enabled facility layout design paradigm. *Applied Sciences, 15*(10), 5697. https://doi.org/10.3390/app15105697

Huang, A. H., Wang, H., & Yang, Y. (2023). FinBERT: A large language model for extracting information from financial text. *Contemporary Accounting Research*, *40*(2), 806-841. https://doi.org/10.1111/1911-3846.12832

Inam, A. (2024). *Transforming Demand Planning With Generative AI.* Forbes. https://www.forbes.com/councils/forbestechcouncil/2024/03/06/transforming-demand-planning-with-generative-ai/ Erişim Tarihi: 09.02.2025

Jackson, I., Ivanov, D., Dolgui, A., & Namdar, J. (2024). Generative artificial intelligence in supply chain and operations management: a capability-based framework for analysis and implementation. *International Journal of Production Research, 62*(17), 6120-6145. https://doi.org/10.1080/00207543.2024.2309309

Jide-Jegede, M., & Omotesho, T. (2024). *Harnessing Generative AI for Manufacturing Innovation: Applications and Opportunities.* 2024 International Conference on Artificial Intelligence in Information and Communication (ICAIIC) *içinde* (ss. 568-572). IEEE.

Kanbach, D. K., Heiduk, L., Blueher, G., Schreiter, M., & Lahmann, A. (2024). The GenAI is out of the bottle: generative artificial intelligence from a business model innovation perspective. *Review of Managerial Science, 18(*4), 1189-1220. https://doi.org/10.1007/s11846-023-00696-z

Kar, A. K., Varsha, P. S., & Rajan, S. (2023). Unravelling the impact of generative artificial intelligence (GAI) in industrial applications: A review of scientific and grey literature. *Global Journal of Flexible Systems Management*, *24*(4), 659-689. https://doi.org/10.1007/s40171-023-00356-x

Keskar, A. (2024). Driving Operational Excellence in Manufacturing through Generative AI: Transformative Approaches for Efficiency, Innovation, and Scalability. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR), 11*(1), 245–261.

Klar, M., Ruediger, P., Schuermann, M., Gören, G. T., Glatt, M., Ravani, B., & Aurich, J. C. (2024). Explainable generative design in manufacturing for reinforcement learning based factory layout planning. *Journal of Manufacturing Systems*, *72*, 74-92. https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2023.11.012

Kusiak, A. (2024). Generative artificial intelligence in smart manufacturing. *Journal of Intelligent Manufacturing, 36,* 1-3. https://doi.org/10.1007/s10845-024-02480-6

Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (9. Baskı). Pearson.

Mercedes-Benz Group. (2023). *Mercedes-Benz tests ChatGPT in intelligent vehicle production.* https://group.mercedes-benz.com/innovation/digitalisation/industry-4-0/chatgpt-in-vehicle-production.html, Erişim Tarihi: 02.02.2025

Nie, S., Li, N., & Yang, Y. (2024). Opportunities, Challenges and Countermeasures of Generative Artificial Intelligence Enabling Manufacturing-A Case Study of ChatGPT. In *2024 5th International Conference on Management Science and Engineering Management (ICMSEM 2024)* (pp. 1265-1273). Atlantis Press.

Ooi, K.-B., Tan, G. W.-H., Al-Emran, M., Al-Sharafi, M. A., Capatina, A., Chakraborty, A., Dwivedi, Y. K., Huang, T.-L., Kar, A. K., Lee, V.-H., Loh, X.-M., Micu, A., Mikalef, P., Mogaji, E., Pandey, N., Raman, R., Rana, N. P., Sarker, P., Sharma, A., … Wong, L.-W. (2025). The Potential of Generative Artificial Intelligence Across Disciplines: Perspectives and Future Directions. *Journal of Computer Information Systems, 65(*1), 76–107. https://doi.org/10.1080/08874417.2023.2261010

Peres, R., Schreier, M., Schweidel, D., & Sorescu, A. (2023). On ChatGPT and beyond: How generative artificial intelligence may affect research, teaching, and practice. *International Journal of Research in Marketing*, *40*(2), 269-275. https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2023.03.001

Pohrebniyak, I. (2025, May 23). *Generative AI in supply chain:*

How to make planning easier and more cost-effective. Master of Code. https://masterofcode.com/blog/generative-ai-in-supply-chain, Erişim Tarihi: 21.06.2025

Prajapati, D. K., Mathiyazhagan, K., Agarwal, V., Khorana, S., & Gunasekaran, A. (2024). Enabling industry 4.0: Assessing technologies and prioritization framework for agile manufacturing in India. *Journal of Cleaner Production, 447*, 141488. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141488

Prasad Agrawal, K. (2023). Towards Adoption of Generative AI in Organizational Settings. *Journal of Computer Information Systems, 64*(5), 636–651. https://doi.org/10.1080/08874417.2023.2240744

Rai, R., Tiwari, M. K., Ivanov, D., & Dolgui, A. (2021). Machine learning in manufacturing and industry 4.0 applications. *International Journal of Production Research, 59*(16), 4773–4778. https://doi.org/10.1080/00207543.2021.1956675

Şahin, O., & Karayel, D. (2024). Generative Artificial Intelligence (GenAI) in Business: A Systematic Review on the Threshold of Transformation. *Journal of Smart Systems Research*, *5*(2), 156-175. https://doi.org/10.58769/joinssr.1597110

Şahin, R., Niroomand, S., Durmaz, E. D., & Molla-Alizadeh-Zavardehi, S. (2020). Mathematical formulation and hybrid meta-heuristic solution approaches for dynamic single row facility layout problem. *Annals of Operations Research*, *295*(1), 313-336. https://doi.org/10.1007/s10479-020-03704-7

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227-256. https://doi.org/10.33400/kuje.843306

Schmalbach, A. (2025). *The Role of Generative AI in Process Optimization: Hype or Reality? Salient Process.* https://www.salientprocess.ai/blog/the-role-of-gen-ai-in-process-optimization, Erişim Tarihi: 30.03.2025

Shafiq, M., Thakre, K., Pandurangan, R., & Lalitha, R. V. S. (2025). Generative AI designs the next generation of smart materials from pixels to products. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 1-12. https://doi.org/10.1007/s00170-025-14999-w

Siemens. (2024). *Generative artificial intelligence takes Siemens' predictive maintenance solution to the next level.* https://press.siemens.com/global/en/pressrelease/generative-artificial-intelligence-takes-siemens-predictive-maintenance-solution-next, Erişim Tarihi: 23.01.2025

Tadayonrad, Y., & Ndiaye, A. B. (2023). A new key performance indicator model for demand forecasting in inventory management considering supply chain reliability and seasonality. *Supply Chain Analytics, 3*, 100026. https://doi.org/10.1016/j.sca.2023.100026

Toyota Media Site. (2023). *Toyota Research Institute develops new AI technique with potential to help speed up vehicle design*. Toyota. https://media.toyota.co.uk/toyota-research-institute-develops-new-ai-technique-with-potential-to-help-speed-up-vehicle-design/, Erişim Tarihi: 23.01.2025

Walton, R. O., & Watkins, D. V. (2024). The use of generative AI in research: a production management case study from the aviation industry. *Journal of Marketing Analytics*, 1-6. https://doi.org/10.1057/s41270-024-00317-y

Webb, T., Holyoak, K. J., & Lu, H. (2023). Emergent analogical reasoning in large language models. *Nature Human Behaviour*, *7*(9), 1526-1541. https://doi.org/10.1038/s41562-023-01659-w

Wiendahl, H.-P., Reichardt, J., & Nyhuis, P. (2015). *Handbook Factory Planning and Design* (1st Ed.). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-46391-8

Yafei, X., Wu, Y., Song, J., Gong, Y., & Lianga, P. (2024). Generative AI in Industrial Revolution: A Comprehensive Research on Transformations, Challenges, and Future Directions. *Journal of Knowledge Learning and Science Technology*, *3*(2), 11-20. https://doi.org/10.60087/jklst.vol.3n2.p20

Yao, R. (2023). *Insilico Medicine Uses Generative AI to Accelerate Drug Discovery.* NVIDIA. https://blogs.nvidia.com/blog/insilico-medicine-uses-generative-ai-to-accelerate-drug-discovery/, Erişim Tarihi: 24.01.2025

Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin Yayıncılık

Etik Kurul Onayı

Bu çalışmada kapsamında uygulanan veri toplama araçları, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 27.02.2025 tarihli ve 2025/78 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

COVID-19 KRİZİNDE HAVA YOLU ŞİRKETLERİNİN KRİZ İLETİŞİMİ: LUFTHANSA VE TÜRK HAVA YOLLARI'NIN STRATEJİK YANITLARI

CRISIS COMMUNICATION IN THE COVID-19 ERA: STRATEGIC RESPONSES OF LUFTHANSA AND TURKISH AIRLINES

Faruk YAZAR, Kader UYAR, Ayda Nur KORKMAZDAĞ

103

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1798-1816
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1657495

Geliş Recieved: **14.03.2025**
Kabul Accepted **10.06.2025**

COVID-19 KRİZİNDE HAVA YOLU ŞİRKETLERİNİN KRİZ İLETİŞİMİ: LUFTHANSA VE TÜRK HAVA YOLLARI'NIN STRATEJİK YANITLARI

CRISIS COMMUNICATION IN THE COVID-19 ERA: STRATEGIC RESPONSES OF LUFTHANSA AND TURKISH AIRLINES

Faruk YAZAR [1], **Kader UYAR** [2], **Ayda Nur KORKMAZDAĞ** [3]

Anahtar Kelimeler:
COVİD-19
Kriz iletişimi
Sosyal medya
Lufthansa
Türk Hava Yolları

Keywords:
COVID-19
Crisis Communication
Social Media
Lufthansa
Turkish Airlines

ÖZ

Havacılık sektörü, COVİD-19 krizinden en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Bu çalışma, Avrupa'nın önde gelen iki hava yolu şirketi, Türk Hava Yolları (THY) ve Lufthansa'nın kriz iletişim stratejilerini Coombs'un (2007) Durumsal Kriz İletişimi Teorisi (SCCT) çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Özellikle sosyal medya platformlarında bilgi aktarımı ve itibar yönetimi stratejilerinin nasıl kullanıldığı analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, Lufthansa ve THY'nin Ocak-Mart 2020 - Aralık 2022 döneminde sosyal medyada paylaştığı içerikler nicel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Paylaşımlar bilgilendirme ve itibar yönetimi stratejileri olarak kategorize edilmiş; etkileşim göstergeleri (beğeni, yorum, paylaşım) üzerinden etkileri analiz edilmiştir. Bulgular, Lufthansa'nın kriz sürecinde şeffaflığa ve operasyonel güncellemelere odaklanarak bilgi odaklı bir strateji izlediğini göstermektedir. Buna karşılık, THY itibar yönetimine ağırlık vererek duygusal etkileşim ve paydaş ilişkilerini ön planda tutmuştur. THY, kurumsal sürdürülebilirlik ve dayanıklılığı vurgulayan destekleyici mesajlar paylaşırken, Lufthansa operasyonel süreklilik ve politika değişikliklerini öne çıkarmıştır. Ayrıca, Lufthansa video tabanlı içerikleri tercih ederken, THY öncelikli olarak metin ve görsel odaklı paylaşımlar yapmıştır. Çalışma, kriz dönemlerinde bilgi paylaşımı ve itibar yönetiminin dengeli kullanımının önemini vurgulamakta ve sosyal medyanın kriz yönetimindeki rolüne dair değerli içgörüler sunmaktadır.

ABSTRACT

The aviation industry has been one of the sectors most affected by the COVID-19 crisis. This study comparatively examines the crisis communication strategies of two leading European airlines, Turkish Airlines (THY) and Lufthansa, within the framework of Coombs' (2007) Situational Crisis Communication Theory (SCCT). Specifically, it analyses how information dissemination and reputation management strategies were utilized on social media platforms. As part of the research, the social media content shared by Lufthansa and THY between January 2020 and December 2022 was evaluated using the quantitative content analysis method. The posts were categorized into information dissemination and reputation management strategies, and their effectiveness was assessed based on interaction metrics such as likes, comments, and shares. The findings indicate that Lufthansa adopted an information-oriented approach, prioritizing transparency and operational updates during the crisis. In contrast, THY prioritised reputation management, emphasizing emotional engagement and stakeholder relationships. While THY shared supportive messages highlighting corporate sustainability and resilience, Lufthansa underscored operational continuity and policy changes. Additionally, Lufthansa predominantly used video-based content, whereas THY relied more on text and visual-based posts. This study highlights the importance of balancing information sharing and reputation management during crises. It also provides valuable insights into the critical role of social media in effective crisis communication and management.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ORCİD: 0000-0002-1663-1371, faruk.yazar@erbakan.edu.tr

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, kaderuyar4242@gmail.com, 0009-0009-6287-9181

[3] Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, aydakorkmazdag@gmail.com, Orcid No: 0009-0004-9400-5714

Alıntılamak için/Cite as: Yazar F. Uyar K. ve Korkmazdağ A. N. (2025) Covid-19 Krizinde Hava Yolu Şirketlerinin Kriz İletişimi: Lufthansa Ve Türk Hava Yolları'nın Stratejik Yanıtları, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1798-1816

GİRİŞ

COVİD19 pandemisinin en çok etkilediği sektörler arasında havacılık sektörü bulunmaktadır (Sucu, 2021). Pandemi krizi birçok sektörü olumsuz etkilemiştir. Özellikle, hava yolu taşımacılığı durma noktasına gelerek ciddi biçimde sekteye uğramıştır. Salgın ilk altı ayda küresel bir durgunluğa neden olarak havacılık sektörünü derinden sarsmıştır. Yolcu trafiği önemli ölçüde azalmış ve dünya çapında hava yolu hatlarının yüzde 90'ı yere indirilmiştir (Scheiwiller & Zizka, 2021, s. 1). Koronavirüs 2019 yılına göre uluslararası yolcu trafiğini yüzde 80 azaltmıştır (Sotomayor-Castillo vd., 2021)particularly respiratory-related. Few (9.8%. Havacılık endüstrisi turizm ve kargo taşımacılığındaki potansiyeli ile ekonomik büyümeye katkısı olan önemli bir sektördür. Bununla birlikte havacılık endüstrisi doğal afetler, ekonomik dalgalanmalar, pandemi ve terör olayları gibi krizlere karşı da hassas bir sektördür. Havacılık endüstrisi kırılgan yapısı itibarı ile kriz yönetimi kapasitesi bakımından daha fazla güçlendirilmelidir (Dube vd., 2021, s. 1). COVİD-19 salgınına kadar, SARS, H1N1 ve H5N1 salgınları ticari havacılık sektöründe aksamalara neden olmuştur. Bu salgınlarla COVİD-19 salgını arasındaki farklar, daha kısa süreli, yerel ve salgının etkisi bakımından daha az etkili olmalarıdır (Budd vd., 2020, s. 2). Sektör salgınla mücadele etmek için uçakların dezenfekte edilmesi, HEPA filtrelerin kullanılması, sosyal mesafe kurallarına uyma gibi tedbirler almıştır. Fakat salgının yoğun ve uzun süreli yansımaları sonucunda hava yolu şirketleri ciddi finansal sorunlar yaşamış, kredi notlarının düşmesine ve bazı firmaların iflasına neden olmuştur (Dube vd., 2021, s. 1). Avrupa'daki hava yolu şirketleri krizle başa çıkabilmek için genel olarak küçülme stratejisini tercih etmişlerdir (Albers & Rundshagen, 2020, s. 2). Avrupa'nın en önemli hava yolu şirketlerinden biri olan Lufthansa, Almanya hükümeti ile 9 milyar Euro'luk bir kurtarma paketi üzerinde anlaşmış, filosunu yüzde 20 oranında küçültmüş ve yan kuruluşu olan Germanwings hava yolu firması kapatılmıştır (Albers & Rundshagen, 2020, s. 5). Türk Hava Yolları da yolcu ve uçuş trafiğinde büyük düşüşler yaşamıştır. Havacılık sektörü yabancı ziyaretçilerin destinasyonlara ulaşmasında turizm açısından çok önemli bir endüstridir. Seyahat kısıtlamaları nedeni ile Türkiye'ye yabancı ziyaretçi sayısında yüzde 72,3 oranında bir düşüş yaşanmıştır (Şenvar & Çağin, 2022, s. 334). Hava yolu sektörü, teknolojik karmaşıklık, insan faktörü, endüstrinin birbirine bağımlı yapısı vb. nedenlerle diğer sektörlere göre krizlere karşı daha savunmasız, hassas bir sektördür (Ray, 1999, s. 31). Havacılık sektöründeki krizler, diğer kurumsal krizlere göre; paydaşlar, medya, hükümet, endüstri ve halkın yoğun ilgisi ve belirsizlikler nedeni ile zorlayıcı krizlerdir (Ray, 1999, s. 9). Hava yolu sektöründe krizlerin yanlış veya yetersiz bir şekilde yönetilmesi ciddi itibar hasarlarına neden olabilmektedir. Kurumsal itibar hava yolu şirketlerinin performansı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Araştırmalar, tüketicilerin iyi bir itibara sahip olan hava yolu firmalarına daha fazla ödeme yapmaya istekli olduklarını ortaya koymuştur (Graham & Bansal, 2007, s. 189). Kriz yönetiminin temel amacı da itibarı korumaktır. COVİD-19 pandemisi küresel bir kriz olmakla birlikte hava yolu firmalarını da krize sürüklemiştir. COVİD-19 pandemisi bağlamında hava yolu şirketlerinin kriz yönetimi ve kriz iletişimi konusu literatürde çok az çalışılmıştır. Scheiwiller ve Zizka (2021) 20 Avrupa Hava yolu firmasının kriz iletişimi mesajlarını W. Timothy Coombs'un durumsal kriz iletişimi teorisi (SCCT) çerçevesinde incelemiştir. Kim ve Kusakci'ın (2023) çalışmasında, Türk Hava Yolları, Katar Hava Yolları ve Emirates'in COVİD-19 pandemisi öncesinde, sırasında ve sonrasında sosyal medya stratejilerini nasıl uyarladıklarını karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Budd ve diğerleri (2020) Avrupa havayollarının COVİD-19 pandemisine verdiği yanıtları ve yönetimini değerlendirmişlerdir. Şenvar ve Çağın (2022), COVİD-19 pandemisinin havayolları ve havalimanları üzerindeki ekonomik ve operasyonel etkilerini incelemiştir. Deveci ve diğerleri (2022), COVİD-19 pandemisinin Türk sivil havacılık endüstrisi üzerindeki sonuçlarını incelemişlerdir. Tisdall ve diğerlerinin (2021) çalışmasında COVİD-19 deneyimi üzerine hava yolu firmalarının yetkilileri ile bir araştırma gerçekleştirilmişir. Budd ve diğerleri (2020), ise çalışmalarında Avrupalı Hava yolu şirketlerinin yönetimsel stratejilerini ele almıştır. Albers ve Rundshagen (2020) Avrupalı hava yolu şirketlerinin krize karşı stratejik yanıtlarını incelemiştir. Görüldüğü gibi COVİD-19 krizinin havacılık sektörüne etkisini özellikle kriz iletişim bağlamında inceleyen çok az çalışma bulunmaktadır.

Çalışmada, COVİD-19 krizinde Avrupa'nın en büyük hava yolu şirketleri arasında yer alan Türk Hava Yolları ve Lufthansa'nın pandeminin başlangıç, gelişme ve sönümlenme dönemini kapsayacak şekilde uyguladıkları kriz iletişimi stratejilerini durumsal kriz iletişimi teorisi çerçevesinde sosyal medya iletileri üzerinden analiz edilmesi ve kriz yönetimi yaklaşımlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada rakip iki hava yolu şirketinin kriz iletişim stratejileri ve enformasyon stratejileri incelenecektir. COVİD-19 pandemisi küresel çapta sonuçlar doğuran bir kriz olması nedeniyle özellikle global markaların operasyonlarını doğrudan tehdit eden ve firmaları zor durumda bırakan önemli bir kriz olmuştur. Bu tür dışsal krizlerde markaların kriz yönetimi performansı ve dayanıklılığı, esnekliği daha önemli hale gelmektedir. Çalışma iki rakip markanın aynı krizde nasıl bir kriz yönetimi ve kriz iletişimi performansı gösterdiklerini incelemek bakımından kriz iletişimi literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda şu soruların yanıtları araştırılacaktır: Türk Hava Yolları ve Lufthansa pandemi krizinde nasıl bir kriz iletişimi stratejisi uyguladılar? Türk Hava Yolları COVİD19 krizi esnasında hangi kriz iletişimi mesaj stratejileri ve enformasyon stratejilerini uyguladı? Lufthansa COVİD19 krizi esnasında hangi kriz iletişimi mesaj stratejilerini ve enformasyon stratejilerini uyguladı?

KÜRESEL BİR KRİZ OLARAK COVİD-19'UN HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Kriz Yönetimi Enstitüsü COVİD-19 pandemisini felaket kategorisinde değerlendirmiştir. Bu kategoride deprem, sel gibi doğal afetler bulunsa da enstitü COVİD-19'u felaket kategorisinde ele almıştır. Enstitü'nün 2020 yılı raporuna göre felaket kategorisi kriz haberlerinin %37,15'ini oluşturarak en büyük paya sahip olmuştur. Bu yükselişte pandeminin büyük etkisi olmuştur. 2021 yılında felaket kategorisinin yüzde 35'ini COVİD-19 haberleri oluşturmuştur (ICM, 2020, s. 2; ICM, 2022, s. 2). Pandeminin hızlı yayılımı çeşitli sağlık ve güvenlik tedbirlerinin alınmasını zorunlu hale getirdi. COVİD-19 birçok sektörü ciddi bir şekilde etkileyerek ülkelerin ve kurumların kriz yönetimi kapasitelerini zorlayan büyük bir sınama oldu. Sınırların kapatılması, seyahat kısıtlamaları havacılık sektörünü durma noktasına getirdi. 2020 yılında birçok Avrupa hava yolu firması uçuşlarını ortalama 80 gün durdurdu (Budd vd., 2020, s. 2). Dünya yolcu trafiği 4,5 milyar yolcuya sahipken, 2020 yılında yolcu sayısı 1.2 milyara düşmüştür (Sotomayor-Castillo vd., 2021, s. 11)particularly respiratory-related. Few (9.8%. İnsan hareketliliğinin yoğun olduğu havacılık endüstrisi koronavirüsün hızlıca bulaştığı bir yayılma alanı olarak görüldü. Hava yolu firmaları filolarını yüzde 90 oranında yere indirdi. Mayıs 2020'ye kadar hava yolu firmaları piyasa değerinde yüzde 49 oranında bir kayıp yaşamıştır. Dünya genelinde hükümetler havacılık sektörüne 123,1 milyar dolar yardım sağlamıştır (Dube vd., 2021, ss. 3, 8). Hava kargo taşımacılığı yolcu trafiğine göre daha az etkilenmiştir. Küresel tedarik zincirindeki bozulmalara karşı firmalar hava yolu taşımacılığına yöneldi. Fakat filoların yere indirilmesi nedeni ile kapasite sıkıntıları yaşandı (*IATA Annual Review*, 2020, s. 14). 2020 yılı COVİD-19 pandemisinin etkilerinin en fazla hissedildiği bir yıl olmuştur. Avrupa ve Türkiye'de yolcu trafiğinde büyük düşüşler oldu. Avrupa'daki hava yolu firmaları küçülme stratejine yönelirken Germanwings gibi bazı firmalar da kapanmıştır (Albers & Rundshagen, 2020). 2021 yılında salgın bitmediği gibi daha da kötüleşti. Devletler, seyahat kısıtlamaları ve karantinalar devam etti. Havacılık endüstrisi devletlerin mali desteği ile ayakta kalmaya çalıştı. 2020, 2021 yıllarını kapsayan 20 ayda 64 hava yolu şirketinin iflas ettiği ifade edilmektedir. Pandeminin başından itibaren bu dönemde 200 milyar doları aşan bir kamu desteği söz konusu olmuştur (PwC, 2022). Avrupa'da salgından en fazla etkilenen hava yolu şirketlerinden biri de Lufthansa oldu. Nisan 2020'de Lufthansa'nın uçuşlarının yarısı iptal edilmişti. (Scheiwiller & Zizka, 2021, s. 1). Alman Federal Hükümeti Lutfhansa'nın yüzde 20 hisselerini alıp 9 milyar Euro'luk bir kurtarma paketini devreye koydu. Lufthansa CEO'su bu kurtarma operasyonu sırasında yaptığı açıklamada, "Bu krizden etkilendik, bu bizim hatamız değil. Hükümetin desteğine ihtiyacımız var" şeklinde bir açıklama yaptı. Bu esnada Lufthansa günde 1 milyon Euro kaybediyordu (Akbar & Kisilowski, 2020, s. 5). Türk Hava Yolları Avrupalı firmalara göre daha az düşüş yaşamıştır. Türkiye, Avrupa'ya göre yüzde 54 düşüşle en az etkilenen sekizinci ülke olmuştur. THY'nin 2020 yılında doluluk oranın yüzde 67 olarak gerçekleşmiştir (Şenvar & Çağin, 2022, s. 328).

Hava yolu firmaları filolarını küçültme yoluna giderken bazı şirketler kargo taşımacılığına yönelmiştir. Şirketler nakit akışını korumak için ekonomik tedbirler almış ve iş gücü maliyetlerini düşürmeye çalışmıştır (Deveci vd., 2022, s. 93). Türk Hava Yolları, krizin ilk aşamasını diğer hava yolu firmalarına göre daha iyi yönetmiştir bu dönemde kargo taşımacılığına ağırlık vererek büyüme kaydetmiş ve çalışanlarını işten çıkarmamıştır (Genc vd., 2024, ss. 104, 106, 113). THY, ayrıca uçaklarda aldığı sağlık tedbirleri ile de öne çıkmıştır. HEPA filtreleri kullanarak her 3 dakikada bir havayı yenileyen ve hava kalitesini yüksek tutan sistemler kullanmıştır (Scheiwiller & Zizka, 2021, s. 1). 2022 yılında havacılık endüstrisinin toparlama dönemine girdiği ve COVİD-19'un etkilerinden kurtulmak için önemli adımların atıldığı görülmektedir. Fakat Asya-Pasifik bölgesi diğer bölgelere göre daha yavaş toparlanmıştır (IATA, 2022, s. 12). Brand Finace'ın 2023 raporuna göre ise pandemi sonrası dünyada hava yolu endüstrisi toparlanmakta ve marka değerleri hızla artmaktadır. Hava yolu sektörü uluslararası kapasitesini yüzde 44 artırmış ve pandemi öncesi seviyelerine kıyasla yüzde 25'in üzerinde bir kapasiteye ulaşmıştır (Brand Finance, 2023, s. 12).

KRİZ YÖNETİMİ VE KRİZ İLETİŞİMİ

Krizler, insanların ve kurumların zorluklar karşısındaki dayanıklılığını ve olumsuzluklar karşısında toparlanma yetisini sınayan durumlardır. Krizler genel olarak, bir sistemde ortak stres yaratan aksaklıklar" şeklinde tanımlanmaktadır (Coombs, 2021, ss. 1, 3). Coombs (2021) krizi, paydaşlar veya kuruluş için olumsuz sonuçlar yaratabilecek belirgin paydaş beklentilerinin algılanan ihlali olarak tanımlamaktadır. Ona göre bir olayın kriz olarak tanımlanabilmesi paydaşların algılarına bağlıdır. Coombs, "kriz iletişimini, bir kriz durumuyla başa çıkmak için gerekli bilgilerin toplanması, işlenmesi ve yayılması süreci olarak" tanımlamaktadır (2010, s. 20). İletişim yönetimi kriz sürecinde mesajların doğru zamanda doğru paydaş gruplarına iletilmesinde strarejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle kriz yönetim sürecinin merkezinde kriz iletişimi bulunmaktadır. Kriz yönetim süreci aşamalı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Steven Fink (1986) kriz aşamalarını dört aşamada ele almaktadır (Akt. Coombs, 2021, s. 11):

1. *Prodromal: Krizle ilgili uyarı işaretlerinin olduğu dönem*
2. *Akut: Krizin meydana geldiği aşama*
3. *Kronik: Krizden kaynaklanan kaygıları içerebilecek kronik iyileşme dönemi*
4. *Krizin çözümü: Organizasyonun normal işleyişine dönmesidir. Coombs ise kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası olmak üzere üç aşamalı bir süreçte krizlerin incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Kriz öncesi dönemde kriz risklerinin belirlenmesi, olası krizlere yönelik yönetim kararlarının alınması ve krizle mücadele edecek kişilerin eğitilmesi gerekmektedir. Kriz esnasında, kriz ekibinin karar verebilmesi için gerekli bilgilerin toplanması, işlenmesi, hedef kamularla paylaşılacak mesajların hazırlanıp iletilmesi sağlanır. Kriz sonrasında ise kriz süreci değerlendirilir, gerekirse değişiklikler duyurulur ve ek iletişim mesajları verilir (2010, s. 20).*

Krizler paydaş beklentilerini bozduğu için itibar tehdidi oluşturur. Krizler doğru bir şekilde ele alınmadığında öngörülemez büyük bir tehdit haline dönüşebilir (2021, s. 4). Coombs, kriz yönetimi yaklaşımını durumsal kriz iletişimi teorisi çerçevesinde şekillendirmiştir. Ona göre bir kriz durumunda kurumlar öncelikli olarak paydaşları koruyacak şekilde bilgilendirici ve düzenleyici enformasyon mesajları ilerek onları krizin fiziksel ve psikolojik zararlarından koruması gerekmektedir. Ardından itibar stratejileri paylaşılabilir. Krizler bilgi ihtiyacı oluşturur ve krizin belirsizliği stres oluşturur (2007, s. 165). Durumsal kriz iletişimi teorisi bir kriz durumunda paydaşların olayın nedenlerine ilişkin sorumluluk atıfları yaparak tepki gösterdiğini belirtmektedir. Sorumluluk yüklemelerine göre paydaş tepkileri değişebilmektedir. Kuruluşun krizden sorumlu görülmesi durumunda itibar zarar görebilir (Coombs, 2007, s. 166). Durumsal Kriz İletişimi Teorisine (SCCT) göre sorumluluk yüklemesi, kriz geçmişi ve itibar geçmişi gibi faktörler itibar tehdidini belirlemektedir. Kriz tehdidini değerlendirmede ilk analiz krizin hangi türde olduğuna ilişkindir. Coombs'a göre mağdur (kurumun da krizin mağduru olarak görüldüğü durumlar), kaza (Örgütün neden olduğu ancak önlenemeyen veya kontrol dışı faktörlerden kaynaklanan

durumlar) ve kasıtlı (Örgütün doğrudan neden olduğu veya ihmali sonucu ortaya çıkan durumlar) şeklinde kriz türleri bulunmaktadır (2010, s. 39). Kriz yöneticileri ilk olarak krizin hangi türde olduğunu değerlendirmelidir. Kriz geçmişi değişkeninde kurumun daha önce benzer krizler yaşayıp yaşamadığına bakılmaktadır. Önceki itibar değişkeni de kurumun itibar performansı ile ilgilidir. Şayet kurumun itibarında sorunlar varsa sorumluluk yüklemeleri buna göre değişecektir. Olumsuz itibara sahip olan kurumlar olumlu itibara sahip olanlara göre daha fazla suçlanma eğilimi taşırlar (Coombs, 2007, s. 167). Coombs'un teorik yaklaşımına göre krizin oluşturduğu tehdit seviyesine göre uygun kriz yanıt stratejileri belirlenmelidir. Her krizde öncelikli olarak paydaşların fiziksel güvenliği ve krizle psikolojik olarak başa çıkabilmelerine destek olacak enformasyon mesajları verilmelidir. Bu etik mesajların ardından itibarın onarımına yönelik olarak şu temel stratejiler uygulanabilmektedir: İnkar, küçültme, yeniden inşa ve destekleme stratejileri (Coombs, 2010, s. 41). COVİD-19 pandemisi SCCT'ye göre mağdur kümesini ifade eden bir kriz türüdür. Hava yolu firmaları da, seyahat kısıtlamaları, yolcu trafiğinin keskin bir şekilde düşmesi, firmaların filolarını yere indirmek zorunda kalması dolayısıyla bu mağdur kümesinde değerlendirilebilmektedir. Bu kategoride sorumluluk atfı düşük olduğu için kurumlar bilgilendirici, düzenleyici enformasyon mesajlarına ve destekleme stratejilerine ağırlık verebilirler (Coombs, 2010; Scheiwiller & Zizka, 2021, s. 8).

SOSYAL MEDYA VE KRİZ İLETİŞİMİ

Krizlerin yönetilmesinde paydaşlarla etkili bir iletişim kurulması gerekmektedir. COVİD-19 salgını kurumları ve hedef kitlelerini ciddi şekilde etkilemiştir. Şirketlerin operasyonları büyük tehdit altına girmiş, insanlar sağlanamayan ürün ve hizmetlerden dolayı mağdur olmuştur. Böyle çok boyutlu bir krizde kurumların en etkili iletişim yöntemlerini stratejik olarak kullanması gerekmektedir. Sosyal medya kriz anlarında hızlı ve doğru bilgi paylaşımını mümkün kıldığı için önemli bir mecradır. Sosyal medya platformları kurumların krizleri yönetmesinde hızlı, etkileşimli ve geniş kitlelere ulaşma imkanı sağlamaktadır. Bu özellikleri ile sosyal medya krizlerin büyümesinin önlenmesi ve paydaşların sakinleştirilmesinde etkili bir araçtır (Ngai & Jin, 2016, ss. 452, 454). Sosyal medya kuruluşlar ve hedef kitleleri ile iletişimi hızlandırır ve gerçek zamanlı olarak paydaşlarla etkileşim sağlar. Bu iki yönlü iletişimsel yapı karşılıklı anlayışın oluşmasına katkı sağlayarak krizin yönetilmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Ki & Nekmat, 2014, s. 141). Ayrıca geleneksel medyaya göre etkileşimli medya kullanıcılara iletişim sürecine katılma imkanı sağlayarak aktif bir konum sağlamaktadır (Neuendorf, 2017, s. 285). Kurumlar platformlara özgü stratejiler geliştirmelidir. Örneğin, bir hava yolu şirketinin X'teki müşteri hizmetleri performansı itibarını doğrudan etkileyebilir (Tian vd., 2022, s. 2). Bunun için kurumlar doğru stratejiler belirleyerek, hedef kitleye en uygun içeriklerle hızlı, şeffaf ve doğru mesajlar paylaşmalıdır (Ngai & Jin, 2016, s. 487). Kriz anlarında bilginin paydaşlara ulaşması, krizin oluşturduğu acil durum ihtiyaçlarının anlaşılması ve karar alma süreçleri için sosyal medya önemlidir (Pohl vd., 2015, s. 3901). Sosyal medya kamuoyunun tepkilerini anlamak bakımından etkili bir araçtır. Sosyal medyada bilginin hızlı yayılımını kurumlar etkin bir şekilde kullanabilirse olumlu bir etki oluşturabilir, iletişim sürecinin doğru ve hızlı yürütülememesi durumunda da kurumlar için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin United Airlines'ın 2017'de bir yolcunun zorla uçaktan indirilmesi dolayısıyla yaşadığı kriz sosyal medya üzerinden hızla yayılarak şirketin itibarına hasar vermiştir (Tian vd., 2022, s. 2). Malezya Havayollarına ait MH370 uçak kazasında da sosyal medya öne çıkan bir mecra olmuştur. Wang ve diğerlerinin araştırmasına göre Malezyalı hedef kitlenin yüzde 80'i, Çinli hedef kitlelerin de yüzde 68'i krizle ilgili bilgileri sosyal medya mecrasından almıştır. Onlara göre, Malezya Havayolları'nın sosyal medyadaki imajı, kurumsal itibarını etkilemiştir (2017, s. 142)the flow of information experienced complexity uncertainty, and ambiguity in terms of information adequacy. The MH370 incident demonstrated an unprecedented international humanitarian response from the technology sector. The authors of this study found that this incident primarily involves attentions from audiences in Malaysia and China respectively. This study attempted to have a deep insight about online users' perceptions towards the portrait of this incident by the social media in Malaysia

and China, and it discovered significant difference of user perception of active social media in these two countries. Social networking sites such as Facebook (in Malaysia. Kriz iletişiminde bilgiye anında erişim ve kriz durumu ile ilgili bilgilerin güncellenmesi ve anlık olarak paylaşılması dolayısıyla sosyal medya kurumlar için ana iletişim kaynağı haline gelmiştir (DiStaso vd., 2015, s. 222). H1N1 salgını esnasında Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC) tarafından Facebook ve Twitter, Haiti depremi esnasında Twitter ve Kaliforniya Orman yangınları sırasında ise çeşitli web forumları ve topluluk çevrimiçi forumlar ön plana çıkmıştır (DiStaso vd., 2015, ss. 224, 225). Türkiye'de 2021 orman yangınları sırasında da Twitter (Yazar, 2023) kriz iletişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kriz yönetiminde bilginin şeffaf bir şekilde paylaşılması kurumun krizle ilgili kontrolünü, duruma ilişkin farkındalığını ve duyarlılığını ifade etmektedir. Bu çerçevede gerçek zamanlı ve doğru bir şekilde enformasyon yönetiminin gerçekleşmesi paydaşlar nezdinde güvenin inşa edilmesine katkı sağlamaktadır (DiStaso vd., 2015, s. 225). COVİD-19 pandemisinde birçok hava yolu firması paydaşlarına bilgi iletmek ve salgının olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek için stratejilerini sosyal medya aracılığıyla duyurmuştur (Kim & Kusakci, 2023, s. 69). Avrupa hava yolu firmaları en çok Facebook, X, Linkedln mecralarını kullanmaktadır. Kriz durumlarında X platformu daha çok kullanılmaktadır (Scheiwiller & Zizka, 2021, s. 6). Avrupalı hava yolu firmaları arasında Facebook baskın sosyal mecrası olarak öne çıkmaktadır. (Bühler vd., 2014, s. 9). Çalışma kapsamında Lufthansa ve Türk Hava Yolları'nın sosyal medya mecraları incelenmiştir. Lufthansa'nın Facebook hesabını 3,9 milyon, Instagram hesabını 1.4 milyon kişi takip etmektedir. Türk Hava Yolları'nın Facebook takipçisi ise 10 milyon, X hesabının takipçi sayısı 1.8 milyon ve Instagram hesabının 1.7 milyon olarak görünmektedir. Çalışmada bu şirketlerin sosyal medya kriz iletişimi yönetimleri analiz edilmiştir.

LUFTHANSA VE TÜK HAVA YOLLARI'NIN KRİZ GEÇMİŞLERİ

Paydaş algısı, bir kriz durumunda kuruluşun itibarını ve iletişim stratejilerinin etkinliğini etkileyen kritik bir faktördür. Kuruluşun önceden var olan imajı, paydaşların kriz iletişiminin etkinliğini algılamasını önemli ölçüde etkilemektedir. Kriz iletişiminin etkinliği, kuruluşun ve paydaşlarının kültürel değerlerine de bağlıdır. Farklı kültürler, krizlere farklı tepkiler verebilir ve bu nedenle iletişim stratejileri buna göre uyarlanmalıdır (Ray, 1999). Hava yolu endüstrisindeki kriz yönetimi, krizlere proaktif ve reaktif yaklaşımları içerir. Amaç, krizin fiziksel ve sembolik boyutlarını tanımak, kamu güvenini korumak ve olumsuz etkileri en aza indirmektir (Ray, 1999). Araştırma kapsamında incelenen hava yolu firmalarının kriz geçmişleri incelendiğinde öne çıkan krizler şu şekildedir: Lufthansa grubu geçmişte 1993'te 2904 sefer sayılı uçuşunda Varşova'daki Okęcie Uluslararası Havaalanı'nda pistten çıktı. Bu kazada iki kişi öldü ve 56 kişi yaralandı (Vikipedi, 2024). Germanwings'in 2015 yılında yaşadığı 9525 uçuş kazası Lufthansa ve Germanwings'in itibarını olumsuz etkilemiştir. Lufthansa ve Germanwings'in kriz iletişiminde en sık kullandığı stratejinin "mağduriyet stratejisi" olduğu belirtilmektedir (Ray, 1999). 2020 yılında COVİD-19 pandemisi nedeni ile Lufthansa 22 bin kişiyi işten çıkartmıştır. Lufthansa 2022 yılında pilotlarının grevleri, Dax endeksinden çıkarılma gibi krizler yaşamıştır. Lufthansa'nın yan kuruluşu olan Germanwings pandemi esnasında krizin etkileri nedeni ile iflas etmiştir. Türk Hava Yolları ise küresel ve bölgesel risk ve krizlerden etkilenerek operasyonel sorunlar yaşamıştır. Körfez harekâtı, 11 Eylül saldırıları gibi krizlerden etkilenmiştir. 1954-1974 arasında uçak kazaları yaşanmıştır. Bunların en büyüğü 1974 yılında Paris'ten Londra'ya gitmek için kalkış yapan uçağın kalkıştan kısa bir süre sonra düşmesiydi. Kazada 346 kişi öldü. Bu kazanın ardında THY operasyonel güvenlik tedbirlerini artırdı (tolgaozbek.com, 2022). Yakın dönemde THY'nin karşı karşıya kaldığı en büyük kriz COVİD-19 krizi olmuştur.

YÖNTEM

Çalışmada nicel içerik analizi yöntemi kullanılarak hava yolu firmalarının kriz yönetiminde uyguladıkları iletişim stratejileri araştırılmıştır. İçerik analizi, mesaj özelliklerinin sistematik, nesnel, nicel analizi olarak tanımlanmıştır (Neuendorf & Kumar, 2015, s. 1). Krippendorff'a göre içerik analizi, metinlerde kullanım bağlamlarına ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için bir araştırma tekniğidir. Ona göre içerik analizi, yeni içgörüler

sağlar, araştırmacının belirli olgulara ilişkin anlayışını artırır veya pratik eylemleri bilgilendirir (2018, s. 24). Çalışmada Coombs (2007)'un durumsal kriz iletişimi teorisi temel alınmış ve bu teoride önerilen stratejiler içerik kategorileri olarak belirlenmiştir. Enformasyon stratejilerinin alt kategorileri Sturges (1994) ve Coombs'un (2023) çalışmalarındaki bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Araştırmada hava yolu şirketlerinin en fazla kullandıkları Facebook, Instagram, X mecraları kullanılmıştır. Araştırma sürecinde kodlama cetveli oluşturulduktan sonra pilot uygulama yapılmıştır. Kodlama sürecinde iki araştırmacı yer almış ve kodlayıcılar arası uyumun sağlanması için anlayış birliği oluşturulmuştur. Kodlayıcı güvenirliğinin sağlanması amacıyla, incelenen paylaşımların hangi strateji kapsamında değerlendirildiğini açıkça ortaya koymak adına Tablo 1'de örnekleri de içerecek şekilde kodlama tablosu sunulmuştur. Ayrıca, her bir stratejinin kodlanma sürecine sistematik bir çerçeve kazandırmak amacıyla, tabloda ilgili stratejilere yönelik örneklere de yer verilmiştir. Kod cetveli alandan iki uzman araştırmacı tarafından incelenmiş ve kod kategorileri uzman görüşlerine göre son halini almıştır. Kodlanan veriler SPSS programında analiz edilerek frekans tabloları ve çapraz tablolar incelenmiştir. Frekans ve tablolara Ki-Kare testi uygulanmıştır. Kodlama cetveline göre veriler nicel olarak kodlanacaktır. Veriler SPSS programında analiz edilecektir. Frekans analizi, çapraz tablolar şeklinde veriler incelenecektir.

Örneklem

Çalışmada Avrupa'nın önde gelen iki büyük hava yolu şirketi olan Türk Hava Yolları ve Lufthansa'nın COVİD-19 pandemi krizinin patlak vermesinin ardından salgının Türkiye'de görüldüğü 11.03.2020 ve pandeminin etkilerinin azaldığı 31.12.2022 tarihleri ile COVİD-19'un Almanya'da 27.01.2020 tarihinde görüldüğü ve etkilerinin azaldığı 31.12.2022 tarihleri arasındaki dönem incelenmiştir. Coombs'a (2007) göre krizler üç evrede ele alınmaktadır. Buna göre kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrası olmak üzere ele alınmaktadır. Araştırmada hava yolu firmalarının krize tepki verdiği ve krizin etkilerinin azaldığı üç yıllık bir dönem incelenmiştir. Bu dönemde Lufthansa ve Türk Hava Yolları'nın kriz yönetiminde sosyal medya mecralarından nasıl bir kriz iletişimi stratejisi uyguladıkları incelenmiştir. Çalışmada ayrıca kriz iletişiminin farklı coğrafi bölgelerde farklılık gösterip göstermediği analiz edilecektir. Araştırmada sosyal medya mecrası Facebook, Instagram ve X iletileri analiz birimi olarak ele alınmıştır. İletilerdeki gönderi, beğeni, yorum, yeniden paylaşım gibi metrikleri de incelenmiştir. Araştırmanın örnekleminde Türk Hava Yolları ve Lufthansa şirketlerinin en yoğun olarak kullandıkları sosyal medya mecraları temel alınmıştır. Kriz iletişimi mesajları sosyal medya mecrası üzerinden derlenecektir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada markaların kriz dönemi boyunca sosyal medya hesaplarında paylaştıkları iletiler temel alınmıştır. Lufthansa'nın yoğun olarak kullandığı sosyal medya mecrası Facebook'tur. Diğer mecralarla ilgili bilgilere ulaşılamadığından Facebook mecrası incelenmiştir. THY'nin ise Facebook mecrasının yanı sıra şirket genel müdürünün yoğun olarak kullandığı ve şirketle ilgili mesajları paylaştığı Instagram hesabı ve basın danışmanının şirketle ilgili bilgileri paylaştığı X hesabındaki iletiler incelemeye dahil edilmiştir. Çalışmada şirketlerin sosyal medyada hedef kitleleri ile yoğun iletişim kurdukları hesaplar incelenmiştir. Sosyal medya iletileri İngilizce olarak yayınlanmış ve bu dil temel alınarak analiz edilmiştir.

Tablo 1. Durumsal Kriz İletişimi Teorisi (SCCT) Kriz Yanıt Stratejileri

Ana Strateji	Alt Strateji	Örnek
Bilgilendirici Enformasyon	Fiziksel Güvenlik Bilgisi	"Uçuş sırasında maske zorunludur."
	Uygulama Talimatları	"Lütfen uçuş öncesi sağlık kontrolünüzü yaptırın."
	Politika Değişiklikleri	"Bilet değişiklikleri ücretsizdir."
	İş Sürekliliği Mesajları	"Operasyonlarımızı sürdürüyoruz."
Psikolojik ve Duygusal Destek	Güven Verme	"Sizlerin güvenliği önceliğimizdir."
	Duygusal Destek	"Bu zorlu süreçte yanınızdayız."
İnkar	İnkâr	"COVİD-19 uçuşlarımızı etkilemeyecek."
	Günah Keçisi	"Hükümet kısıtlamaları nedeniyle iptaller yaşanıyor."
	Suçlayana Saldırma	"Yanlış iddialara karşı, uçuş güvenliğimiz tamdır."
Azaltma Stratejileri	Acı Çekme	"Pandemi nedeniyle büyük mali kayıplar yaşadık."
	Muaf Tutma	"Gecikmeler kontrolümüz dışındaki faktörlerden kaynaklanmaktadır."
	Mazeret	"COVİD-19 nedeniyle iptaller yaşandı, ancak niyetimiz kötü değildi."
	Gerekçelendirme	"Önlemler yolcularımızın sağlığını koruma amacıyla alındı."
Yeniden İnşa Stratejileri	Tazmin	"İptal edilen uçuşlar için ücretsiz değişiklik sunulmaktadır."
	Özür	"Yaşanan aksaklıklar için özür dileriz."
	Pişmanlık	"Beklentilerinizi karşılayamadığımız için üzgünüz."
	Düzeltme	"Hijyen protokollerimizi güçlendirdik."
Destekleme Stratejileri	Hatırlatma	"Türk Hava Yolları olarak yıllardır güvenle sizleri taşıyoruz."
	Göze Girme	"Siz değerli yolcularımız için buradayız."
	Aşkınlık	"Bu kriz yalnızca bizim değil, tüm sektörün mücadelesidir."

ARAŞTIRMA BULGULARI

Lufthansa'nın Facebook hesabının 3, 9 mn takipçisi bulunmaktadır. 2020, 2021 ve 2022 yıllarında toplam 712 gönderi bulunmaktadır. Bu gönderilerden 196'sı COVİD-19 ile ilgili iken 516'sı diğer gönderilerdir. Instagram hesapları incelendiğinde 1,5 mn takipçi olduğu görülmektedir. Markanın ayrıca, Lufthansa Group Careers, Lufthansa Cargo, Lufthansa Views, Lufthansa Technik isimli hesapları da bulunmaktadır. Lufthansa'nın CEO hesapları incelendiğinde aktif bir sosyal medya hesabı bulunamamıştır. Türk Hava Yolları'nın sosyal medya hesapları incelendiğinde, Facebook hesabında gönderiler 24 Kasım 2021 tarihinden itibaren başlamaktadır. Facebook hesabında toplamda 277 gönderi bulunmakta olup, 2 adet pandemi 275 adet diğer gönderiler bulunmaktadır. Türk Hava Yolları X hesabında 19 takip edilen, 1.654,379 takipçi ve 8.788 gönderi bulunmaktadır. Şirketin Genel Müdürü Bilal Ekşi'nin Instagram hesabında 2020-2022 arasında 375 gönderi paylaşımı yapılmış olup, 135 pandemi, 240 diğer kategorisinde gönderiler yer almıştır. Bilal Ekşi'nin X hesabından yapılan paylaşımlar incelendiğinde 212 gönderi yer almaktadır. Bunlardan 42 adet pandemi, 170 adet diğer kategorisinde bulunmaktadır. Türk Hava Yolları Basın Danışmanı Yahya Üstün'ün Instagram hesabında 2020-2022 yılları arasında 134 gönderisi yer almaktadır. 3 adet pandemi ile ilgili, 131 adet gönderi de diğer kategorsinde yer almaktadır. Üstün'ün X hesabında 27 pandemi ve 137 diğer kategorisinde bulunan gönderiler yer almaktadır. Aşağıda her iki şirketin COVİD-19 pandemisinde uyguladıkları kriz yanıt stratejilerine dair bulgular özet olarak sunulmuştur:

Tablo 2. Lufthansa ve Türk Hava Yolları Kriz Yanıt Stratejileri Frekans Analizi

Lufthansa			**THY**		
Kriz Yanıt Stratejileri	f	%	**Kriz Yanıt Stratejileri**	f	%
Enformasyon	198	88,8	Enformasyon	218	71,5
İtibar	25	11,2	İtibar	87	28,5
Toplam	223	100	Toplam	305	100
Enformasyon Stratejileri					
Bilgilendirici Strateji	f	%	**Bilgilendirci Strateji**	f	%
Fiziksel Güvenlik Bilgisi	47	34,6	Fiziksel Güvenlik Bilgisi	22	13,2
Uygulama Talimatları	17	12,5	Uygulama Talimatları	30	18
Politika Değişiklikleri	55	40,4	Politika Değişiklikleri	39	23,4
İş sürekliliği	17	12,5	İş sürekliliği	76	45,5
Toplam	136	100	Toplam	167	100
Düzeltici Strateji	f	%	**Düzeltici Strateji**	f	%
Psikolojik ve Duygusal Destek	42	67,7	Psikolojik ve Duygusal Destek	13	25,5
Güven Verme	20	32,3	Güven Verme	38	74,5
Toplam	62	100	Toplam	51	100
İtibar Stratejileri					
Olayın saldırganlığını Azaltma	f		**Olayın Saldırganlığını Azaltma**	f	
Mazeret (Niyeti reddetme)	3		Gerekçelendirme	5	
Yeniden İnşa Stratejisi	f	%	**Yeniden İnşa Stratejisi**	f	%
Tazmin	1	20	Tazmin	3	75
Özür	2	40	Düzeltme	1	25
Pişmanlık	1	20	Toplam	4	100

Düzeltme	1	20			
Toplam	5	100			
Destekleyici strateji	f	%	**Destekleyici Strateji**	f	%
Hatırlatma	3	17,6	Hatırlatma	6	7,7
Göze Girme	13	76,5	Göze Girme	35	44,9
Aşkınlık	1	5,9	Aşkınlık	37	47,4
Toplam	17	100	Toplam	78	100

Durumsal kriz iletişimi teorisine göre kriz yanıt stratejileri enformasyon ve itibar olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır (Coombs, 2021, s. 173). Coombs'a a göre bir krizde ilk önce bilgilendirici ve düzenleyici enformasyon stratejilerine başvurulmalıdır. Bu stratejiler kriz yanıtlarının da temelini oluşturmaktadır. Bilgilendirici enformasyon stratejileri insanların fiziksel olarak bir krizde ne yapmaları gerektiğini ele alır. Öncelikli olan insanların güvenliğidir. Düzenleyici enformasyon stratejileri de temelde paydaşların krizin olumsuz etkileri ile psikolojik olarak nasıl başa çıkılacağına odaklanır. Bu stratejilerin amacı belirsizliği azaltmaktır (Coombs, 2021, ss. 173, 179). Pandemi gibi dışsal krizlerde bilgilendirici ve düzenleyici enformasyon stratejileri yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Yazar, 2023, s. 254). Buna göre Türk Hava Yolları ve Lufthansa pandemi krizinde nasıl bir kriz iletişimi stratejisi uyguladıklarına bakıldığında şunlar söylenebilir: THY ve Lufthansa'nın kriz yanıt stratejilerinin frekans dağılımına bakıldığında Lufthansa'nın, THY'ye (yüzde 71,5) göre enformasyon stratejilerine (yüzde 88,8) ağırlık verdiği, THY'nin de itibar stratejilerinde (yüzde 28,5) Lufthansa'ya (yüzde 11,2) göre daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir. Buna göre THY'nin itibara, Lufthansa'nın da enformasyon stratejilerine ağırlık verdiği belirtilebilir. Türk Hava Yolları ve Lufthansa'nın COVİD-19 krizi esnasında hangi kriz iletişimi mesaj stratejileri ve enformasyon stratejilerini uyguladığı incelendiğinde şu sonuçlar dikkat çekmektedir: Enformasyon stratejilerinin her iki şirketin mesajlardaki dağılımı incelendiğinde, Lufthansa'nın bilgilendirici enformasyon stratejileri içinde "Politika Değişiklikleri" öne çıkarken, (%40,4), THY'de ise "İş Sürekliliği" (%45,5) öne çıkmaktadır. Düzeltici enformasyon stratejisi kategorisinde ise Lufthansa'nın psikolojik ve duygusal destek mesajları (%67,7) öne çıkarken, THY'nin ise güven verme stratejisi (%74,5) öne çıkmaktadır. Özetle her iki markanın enformasyon stratejilerine bakıldığında Lufthansa bilgi ve duygusal destek vermeye odaklanırken, THY'nin daha çok güven verme stratejisi ile itibar mesajlarına ağırlık verdiği görülmektedir. İtibar stratejileri çerçevesinde markaların mesajları incelendiğinde Lufthansa'nın saldırganlığı azaltma ve yeniden inşa stratejilerini sınırlı düzeyde kullandığı, THY'nin ise tazmin (yüzde 75) ve düzeltme (yüzde 25) stratejilerini daha sık kullandığı görülmektedir. Lufthansa bu kategoride özür stratejisini de kullanmıştır. Kriz iletişimi yönetiminde itibar stratejilerinin etkinliğini artırmada destekleyici stratejiler sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çerçevede, THY'nin aşkınlık (yüzde 47,4) ve göze girme (yüzde 44,9) stratejilerini daha fazla kullandığı görülmektedir. Lufthansa markası ise destekleme stratejisinde daha çok "göze girme" alt stratejini (yüzde 76,5) kullanmıştır. Buna göre Lufthansa'nın kriz yanıt stratejilerinde enformasyon stratejilerine odaklandığı, THY'nin ise itibar stratejilerinde Lufthansa'ya göre daha fazla ağırlık verdiği söylenebilir. Durumsal kriz iletişimi teorisine göre krizler türlerine göre sınıflandırılarak krizin hangi kümede olduğu belirlenmektedir (Coombs, 2015, s. 192). COVİD-19 krizi dışsal bir kriz olduğundan mağdur kümesinde (örneğin doğal felaketler, pandemiler vb.) yer almaktadır. Bu kümede kurumların sorumluluk düzeyleri düşüktür. Buna göre Şirketlerin enformasyon stratejilerine ağırlık vermeleri kriz sorumluluk atfına göre uyumludur. Lufthansa'nın bu krizde enformasyon stratejisine daha fazla ağırlık verdiği bunun yanı sıra THY'nin itibara daha çok odaklandığı görülmektedir. THY, Lufthansa'ya göre itibarı korumaya, paydaş bağlılığını güçlendirmeye daha çok ağırlık vermiştir. Kriz yanıt stratejileri tehdit seviyesine göre belirlenmektedir. Krizler sırasında verilen tepkiler ile krizin boyutu arasında denge olmalıdır (Çınarlı, 2016,

ss. 52, 53). Buna göre kriz sorumluluğunun düşük olduğu pandemi krizinde itibar stratejilerinin dengeli ve uyumlu olması gerekmektedir. Destekleme stratejilerine ağırlık veren THY, her ne kadar dışsal bir kriz dolayısıyla kriz sorumluluğu düşük olsa da itibar stratejilerini daha çok kullanmıştır.

Şirketlerin kriz yanıt mesajları çapraz tabloda incelendiğinde, bilgilendirici enformasyon stratejisinde THY'nin daha fazla paylaşım yaptığı görülürken, düzeltici enformasyon stratejilerinde Lufthansa'nın daha çok paylaşım yaptığı görülmektedir. Lufthansa'nın bilgilendirme ve operasyonel kontrole odaklandığı görülmektedir. İtibar stratejilerinde de THY'nin daha fazla mesaj verdiği görülmektedir. Yapılan çapraz analiz sonucunda Hava yolu Şirketleri ile kriz yanıt stratejileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (Ki-Kare: 0,00)

Hava yolu şirketlerinin COVİD-19 krizinin başlamasından krizin azaldığı 2022 yılına kadarki üç yıl incelendiğinde mesajların 2020 yılının mart ayından itibaren artış seyri gösterdiği dikkat çekmektedir. Buna göre 2020 yılında 207, 2021 yılında 161, 2022 yılında da toplam 64 gönderi paylaşılmıştır. Özellikle her iki markanın krizin ilk dalgasında Mart ve Temmuz 2020'de paylaşımlarının yoğunlaştığı görülmektedir. Krizin patlak verdiği ilk dönemde mesajların yoğunlaşması bilgi ihtiyacını göstermektedir. Durumsal kriz iletişimi teorisi açısından da krizin patlak verdiği dönemde mesajların yoğun olması gerektiği belirtilmektedir. Çünkü enformasyona en yoğun bu dönemde ihtiyaç duyulmaktadır. İletişim mesajlarının pandeminin etkileri ile paralel bir şekilde kademeli olarak azaldığı görülmektedir. THY'nin 2022 yılında da kriz sonrası iletişim mesajlarını sürdürdüğü görülmektedir. THY'nin kriz mesajlarına devam etmesi krizin uzun vadeli etkilerinden korunmaya çalıştığını göstermektedir.

Tablo 3. Lufthansa ve Türk Hava Yolları Kriz Yanıt Stratejileri Karşılaştırması

Hava Yolu Şirketi	Bilgilendirici Enformasyon	Düzeltici Enformasyon	Azaltma	Yeniden İnşa Etme	Destekleme	
Lufthansa	136	62	3	5	17	223
THY	167	51	5	4	78	305
Toplam	303	113	8	9	95	528

Tablo 4. Kriz Yanıt Stratejilerinin Tarihlere Göre Dağılımı

Hava yolu Şirketi		**Lufthansa**	**THY**		**Hava yolu Şirketi**		**Lufthansa**	**THY**		**Hava yolu Şirketi**		**Lufthansa**	**THY**	
Gönderi Tarihi 2020	Ocak	2		2	Gönderi Tarihi 2021	Ocak	8	6	14	Gönderi Tarihi 2022	Ocak		11	11
	Şubat	2		2		Şubat	7	5	12		Şubat		7	7
	Mart	9	23	32		Mart	8	2	10		Mart		3	3
	Nisan	14	10	24		Nisan	8	10	18		Nisan	1	4	5
	Mayıs	14	18	32		Mayıs	6	9	15		Mayıs		7	7
	Haziran	10	11	21		Haziran	6	12	18		Haziran		4	4
	Temmuz	13	6	19		Temmuz	5	12	17		Temmuz		6	6
	Ağustos	8	3	11		Ağustos	3	7	10		Ağustos		3	3
	Eylül	10	4	14		Eylül	5	13	18		Eylül	1	0	1
	Ekim	15	4	19		Ekim	2	4	6		Ekim		2	2
	Kasım	11	2	13		Kasım	3	13	16		Kasım		8	8
	Aralık	7	11	18		Aralık	2	5	7		Aralık		7	7
Toplam		115	92	207	Toplam		63	98	161	Total		2	62	64

Hava yolu şirketlerinin sosyal medya paylaşım türleri incelendiğinde Lufthansa'nın video metin formatını daha çok tercih ettiği, THY'nin ise resim ve metin ağırlıklı bir ileti türüne ağırlık verdiği söylenebilir. İleti türleri mesajın daha iyi anlaşılması ve etki oluşturması bakımından önemlidir. Bu tercihlere göre Lufthansa dinamik ve detay bilgi aktarımına ağırlık vererek krizin karmaşıklığını açıklama çabasını yansıtmakta, THY'nin ise görsel ağırlıklı içeriklerle daha anlaşılır olmaya ve paydaşlarla duygusal bağ oluşturmaya odaklandığı söylenebilir. Bu içerik tercihleri de itibarı korumaya yönelik kriz yanıt stratejileri ile uyumlu görünmektedir. Şirketlerin hedef kitlelerinin medya tercihlerini dikkate alarak bu içerikleri belirlediği söylenebilir.

Tablo 5. Mesaj Stratejisi ve İçerik Türü

Hava yolu Şirketi	Mesaj Stratejisi	Metin	Video metin	Resim Metin	Resim-metin-link	Video Metin Link	
Lufthansa	Bilgilendirici Enformasyon		49	29	33	12	123
	Düzeltici Enformasyon		5	29	6	2	42
	Azaltma		0	1	0	0	1
	Yeniden İnşa Etme		2	0	0	0	2
	Destekleme		4	5	1	2	12
	Total		60	64	40	16	180
THY	Bilgilendirici Enformasyon	15	36	109			160
	Düzeltici Enformasyon	1	19	29			49
	Azaltma	0	0	5			5
	Yeniden İnşa Etme	0	1	2			3
	Destekleme	2	10	22			34
	Toplam	18	66	167			251

Tablo 6. Kriz Yanıt Stratejilerinin Etkileşim Karşılaştırması[4]

Hava yolu Şirketi	Kriz Yanıt Stratejisi	Kriz Yanıt Alt Stratejisi	Beğeni	Yorum	Yeniden Paylaşım	Görüntüleme
Lufthansa	Bilgilendirici Enformasyon	Fiziksel Güvenlik Bilgisi	21 (0-500)	46 (0-500)	46 (0-500)	2 (2001-3000)
		Uygulama Talimatları	8 (0-500)	15 (0-500)	16 (0-500)	1 (3001-4000)
		Politika Değişiklikleri	35 (0-500)	45 (0-500)	54 (0-500)	12 (10001+)
		İş Sürekliliği	12 (0-500)	13 (0-500)	14 (0-500)	5 (10001+)
	Düzeltici Enformasyon	Psikolojik ve Duygusal Destek	17 (0-500)	40 (0-500)	42 (0-500)	8 (10001+)
		Güven Verme	8 (0-500)	14 (0-500)	16 (0-500)	5 (10001+)
	Yeniden İnşa	Tazmin	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (10001+)
		Özür	1 (0-500)	1 (501-1000)	1 (0-500)	1 (10001+)
		Pişmanlık	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (10001+)
		Düzeltme	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (10001+)
	Destekleme	Hatırlatma	2 (0-500)	2 (0-500)	2 (0-500)	1 (9001-10000)
		Göze Girme	5 (501-1000)	12 (0-500)	12 (0-500)	4 (10001+)
		Aşkınlık	1 (501-1000)	1 (0-500)	1 (0-500)	
	Azaltma	Mazeret (Niyeti reddetme)	1 (0-500)	2 (501-1000)	3 (0-500)	1 (10001+)
THY	Bilgilendirici Enformasyon	Fiziksel Güvenlik Bilgisi	10 (1001-1500)	21 (0-500)	22 (0-500)	19 (0-1000)
		Uygulama Talimatları	14 (501-1000)	28 (0-500)	28 (0-500)	25 (0-1000)
		Politika Değişiklikleri	10 (0-500)	35 (0-500)	36 (0-500)	31 (0-1000)
		İş Sürekliliği	24 (0-500)	73 (0-500)	75 (0-500)	64 (0-1000)
	Düzeltici Enformasyon	Psikolojik ve Duygusal Destek	3 (1001-1500)	12 (0-500)	13 (0-500)	9 (0-1000)
		Güven Verme	14 (0-500)	34 (0-500)	36 (0-500)	24 (0-1000)
	Yeniden İnşa	Tazmin	2 (501-1000)	3 (0-500)	3 (0-500)	2 (0-1000)
		Düzeltme	1 (1001-1500)	1 (0-500)	1 (0-500)	1 (0-1000)
	Destekleme	Hatırlatma	2 (1001-1500)	6 (0-500)	6 (0-500)	4 (0-1000)
		Göze Girme	8 (1001-1500)	32 (0-500)	34 (0-500)	25 (0-1000)
		Aşkınlık	15 (0-500)	36 (0-500)	36 (0-500)	36 (0-1000)
	İnkar	Basit İnkar	1 (501-1000)	2 (0-500)	2 (0-500)	2 (0-1000)
	Azaltma	Gerekçelendirme	3 (501-1000)	5 (0-500)	5 (0-500)	5 (0-1000)

4 Sosyal medya iletileri en yüksek erişimler dikkate alınarak karşılaştırılmıştır.

Hava yolu markalarının kriz yanıt stratejilerinin sosyal medya etkileşimleri analiz edildiğinde Lufthansa'nın paylaşımları yüksek görüntülenmeye sahipken, etkileşim oranlarının daha düşük kaldığı görülmektedir. Enformasyon stratejilerinin (politika değişikliği, fiziksel güvenlik bilgisi vb.) yüksek görüntülemeler sağlayarak geniş kitlelere ulaştığı söylenebilir. Düzeltici stratejiler arasında ise psikolojik destek ve güven verme yüksek görüntülemeye sahip alt stratejiler olarak dikkat çekmektedir. Lufthansa'nın politika değişikliği gönderiler arasında en yüksek etkileşimi almaktadır. Kriz anında şeffaflık ve hızlı bilgi sağlama krizin kontrol altına alınmasında önemli bir yere sahiptir. Öte yandan Lufthansa'nın mesajların etkileşimleri 0-500 arasında dağılarak mesajlara tepki düşük kalmaktadır. Lufthansa'nın yeniden inşa stratejisi diğerlerine göre daha düşük etkileşim almıştır. Bu da bu stratejilerin yeterince karşılık bulmadığını göstermektedir. Bu çerçevede Lufthansa'nın mesajları tek yönlü bir etki oluşturmaktadır. Mesajlara etkileşimin az olması aynı zamanda ikna edicilikte de yetersizliklere işaret edebilir.

THY'nin sosyal medya mesajları Lufthansa'ya göre daha yüksek etkileşime sahip iken görüntüleme daha düşük görünmektedir. THY'nin bilgilendirici enformasyon stratejisinin alt stratejisi iş sürekliliği (en yüksek görüntülenme ve etkileşime sahip alt strateji) ve itibar stratejisi olan desteklemede aşkınlık ve göz girme alt stratejileri daha yüksek bir etkileşime sahiptir. Buna göre THY daha az görüntülemeye rağmen özellikle iş sürekliliği destekleme stratejilerinde daha yoğun bir etkileşim sağlıyor. Düzeltici enformasyon stratejisinde ise THY'de güven verme alt stratejisi öne çıkmaktadır. İş sürekliliğinin öne çıkması kurumsal sürdürülebilirlik için güven oluşturma, belirsizliği giderme ve operasyonel istikrarı vurgulamaktadır. Etkileşimin Lufthansa'ya göre yüksek olması paydaşların mesajlara tepki vererek katılımını sağlıyor. Öte yandan görüntülemenin Lufthansa'ya göre az olması mesajların geniş bir kitleye ulaşmadığını göstermektedir. Genel olarak markaların kriz yanıt stratejileri değerlendirildiğinde, Lufthansa'nın bilgilendirme ve operasyonel sürdürülebilirliğe odaklandığı ve böylelikle şeffaf ve açık iletişimle güven yaratmaya ve krizi kontrol altına almaya çalıştığı, THY'nin ise paydaş etkileşimini dikkate alarak itibar odaklı bir strateji izlediği söylenebilir. İki şirketin farklı odaklara sahip olması kurumsal kimlik yapısı ve paydaş ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir. Lufthansa operasyonel kontrolü ve güven sağlamayı hedeflemekte, THY ise kurumsal sürdürülebilirlik çerçevesinde, duygusal bağ kurmaya çalışarak yüksek etkileşim sağlamaya çalıştığı ve uzun vadeli itibarın korunmasını hedeflediği söylenebilir.

TARTIŞMA

COVİD-19, SARS, H1N1 ve H5N1 gibi salgınlara göre küresel düzeyde daha yıkıcı ve uzun süreli bir mücadele olmuştur. Ülkeleri ve şirketleri iç içe geçmiş krizlerle mücade etmek zorunda bırakan çok boyutlu bir krizdir. Böyle bir kriz Kriz Yönetimi Enstitüsü'nün (ICM) belirttiği gibi felaket kategorisi içerisinde değerlendirilmelidir. Bu tanımlama COVİD-19 krizini kurumsal bir kriz olmanın ötesinde çok boyutlu değerlendirmek için bir çerçeve sunmaktadır. Literatürde COVİD-19'un havacılık sektörü üzerine etkilerini inceleyen çok az çalışma olmasına rağmen havacılık sektörünün kriz iletişimi yönetimi bağlamında değerlendiren çok çalışma bulunmaktadır. Scheiwiller ve Zizka'nın (2021) Avrupa hava yolu şirketlerinin COVİD-19 pandemisine stratejik yaklaşımları, Kim ve Kusakci'ın (2023) çalışmasında da COVİD-19 pandemisinde THY, Katar ve Emirates Hava Yolları'nın sosyal medya stratejileri analiz edilmiştir. Scheiwiller ve Zizka'nın (2021) çalışmasında bilgilendirici ve düzenleyici stratejilere öncelik verildiğini ve itibar stratejilerinde de destekleyici stratejilere ağırlık verildiğini belirtmektedirler (Scheiwiller & Zizka, 2021, s. 1). Kim ve Kusakci'nın araştırmasında da enformasyon stratejileri, empati ve güven verici mesajların öne çıktığı görülmektedir (2023, s. 75). Çalışmada da Lufthansa ve Türk Hava Yolları'nın kriz iletişimi mesajlarında bilgilendirici enformasyon ve düzenleyici enformasyon stratejilerinin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Durumsal kriz iletişimi teorisine göre kurumların karşılaştığı kriz kendilerinin de mağdur olduğu bir kriz ise bu durumda firmalar enformasyon stratejilerine ağırlık vermeliler (Coombs, 2007). Bulgular iki hava yolu şirketinin de bu yönde bir stratejik yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Öte yandan COVİD-19, her ne kadar firmaların da mağdur olarak değerlendirilebileceği bir kriz olsa da tüm paydaşları da etkilediği göz önüne alınarak krizin olumsuz etkilerine karşı destekleme

ve itibar stratejileri de uygulanmalıdır. Bu çerçevede Lufthansa ve THY yeniden inşa ve azaltma stratejilerini de kullanmışlardır. Bu stratejiler şirketlerin operasyonel sorunlar karşısında şirketlerin sorumlu davranarak paydaşları ile etkileşime girmesi bakımından değerlidir. Öte yandan Scheiwiller ve Zizka (2021) çalışmalarında hava yolu şirketlerinin mesajlarını Mart 2020 itibarı ile paylaştığını ifade ederek durumsal kriz iletişimi teorisi çerçevesinde bilgiyi hızlı bir şekilde ilk paylaşanın firmalar olması gerektiğini belirtmektedir. Kurumsal krizler için daha doğru olan bu yaklaşım COVİD-19 gibi küresel çapta iç içe geçen bir felaket karşısında şirketlerin görece geç cevap vermesi makul görülebilir. Lufthansa ve THY'nin mesaj paylaşımlarına bakıldığında Lufthansa Ocak 2020'de mesaj paylaşmaya başlarken, THY Mart 2020'de mesaj paylaşımına başlamıştır. Bunun nedeni Türkiye'de COVİD vakalarının Mart ayında görülmesidir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre enformasyon stratejilerinin yoğun bir şekilde kullanılması, itibar stratejilerinde de destekleme stratejilerinin ağırlıkta olması önceki çalışmalarla paralellik arz etmektedir. Bu çalışmada özellikle coğrafi olarak farklılıkların olup olmadığı da incelendiğinden Lufthansa'nın itibar stratejilerinden ziyade enformasyon stratejilerine odaklandığı, THY'nin ise enformasyon stratejileri ile birlikte itibar stratejilerine daha çok ağırlık verdiği görülmektedir.

SONUÇ

Havacılık sektörü, COVİD-19 krizinden en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Çalışmada, Avrupa'nın önde gelen rakip iki hava yolu şirketi olan Türk Hava Yolları ve Lufthansa'nın COVİD-19 gibi küresel bir krizde kriz iletişim stratejilerini nasıl uyguladıkları incelenmiştir. Bu tür markaların mağdur olduğu dışsal krizlerde kriz yönetimi performansı ve dayanıklılığı, esnekliği daha önemli hale gelmektedir. Türk Hava Yolları, kriz süresince itibarını korumaya ve paydaşlarıyla güven ilişkisi kurmaya daha fazla odaklanmıştır. Lufthansa, kriz sürecinde enformasyon stratejilerine ağırlık vererek paydaşlarını şeffaf ve sürekli bilgilendirmeye ağırlık vermiştir. Şirketin özellikle politika değişiklikleri ve operasyonel süreçlere dair paylaşımları kriz sürecinde güven oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. THY ve Lufthansa'nın kriz yanıt stratejilerinin frekans dağılımına bakıldığında Lufthansa'nın, THY'ye (yüzde 71,5) göre enformasyon stratejilerine (yüzde 88,8) ağırlık verdiği, THY'nin de itibar stratejilerinde (yüzde 28,5) Lufthansa'ya (yüzde 11,2) göre daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir. Buna göre THY'nin itibara, Lufthansa'nın da enformasyon stratejilerine odaklandığı belirtilebilir. SCCT'ye göre şirketlerin enformasyon stratejilerine ağırlık vermeleri kriz sorumluluk atfına göre uyumludur. Özellikle her iki markanın krizin ilk dalgasında Mart ve Temmuz 2020'de paylaşımlarının yoğunlaştığı görülmektedir. Krizin patlak verdiği ilk dönemde mesajların yoğunlaşması bilgi ihtiyacını göstermektedir. Her iki markanın enformasyon stratejilerine bakıldığında Lufthansa bilgi ve duygusal destek vermeye odaklanırken, THY'nin daha çok güven verme stratejisi ile itibar mesajlarına ağırlık verdiği görülmektedir. Türk Hava Yolları, krizi diğer hava yolu firmalarına göre daha iyi yönetmiştir bu dönemde kargo taşımacılığına ağırlık vererek büyüme kaydetmiş ve çalışanlarını işten çıkarmamıştır. Lufthansa, kriz yönetiminde bilgilendirme ve operasyonel sürdürülebilirliğe odaklanarak şeffaf ve açık iletişim yoluyla güven oluşturmayı ve krizi kontrol altına almayı amaçlamıştır. Türk Hava Yolları ise paydaş etkileşimini merkeze alarak itibar odaklı bir strateji benimsemiş, kurumsal sürdürülebilirlik çerçevesinde duygusal bağ kurmaya ve uzun vadeli itibarını korumaya yönelmiştir. Her iki şirketin farklı kriz yanıt stratejileri, kurumsal kimlikleri ve paydaş ilişkileri bağlamında şekillenmiştir. Her iki şirket de paydaşlarına mesajlarını iletmede sosyal medya platformlarını kullanmıştır. Hava yolu markalarının sosyal medya gönderilerinin etkileşimlerine bakıldığında, Lufthansa'nın, özellikle Facebook üzerinden video içeriklerle geniş bir izleyici kitlesine ulaşmaya çalıştığını ancak etkileşim (beğeni, yorum, paylaşım) düşük kalarak tek yönlü bir iletişim yaklaşımını yansıttığı ifade edilebilir. Mesajlara etkileşimin az olması aynı zamanda ikna edicilikte de yetersizliklere işaret edebilir. THY'nin ise, daha çok görsel içerik (resimler) ve metin tabanlı mesajlarla duygusal bağ kurmayı hedeflediği ve izleyici sayısı daha düşük olsa da etkileşim seviyesinin daha yüksek olduğu belirtilebilir. Lufthansa, kriz iletişiminde video ve metin formatını öncelikli olarak tercih ederken, Türk Hava Yolları ağırlıklı olarak resim ve metin formatına yönelmiştir. İleti türlerinin, mesajın etkili bir

şekilde aktarılması ve hedef kitle üzerinde istenen etkiyi yaratması açısından kritik bir rol oynadığı göz önünde bulundurulduğunda, Lufthansa'nın dinamik ve ayrıntılı bilgi paylaşımına odaklanarak krizin karmaşıklığını açıklamaya çalıştığı söylenebilir. Öte yandan, Türk Hava Yolları'nın daha çok görsel içerikler kullanarak mesajlarını anlaşılır kılmaya ve paydaşlarıyla duygusal bir bağ kurmaya öncelik verdiği görülmektedir. Bu içerik tercihleri de itibarı korumaya yönelik kriz yanıt stratejileri ile uyumlu görünmektedir. Şirketlerin kriz iletişiminde hem yüksek erişime hem de yüksek etkileşime dikkat etmesi sosyal medyada gerçekleştirilecek kriz iletişimi yönetiminde çok önemlidir. İletişimin çift yönlü ve paydaş katılımını olumlu şekilde etkileyecek şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, her iki hava yolu şirketinin de hedef kitlelerinin medya kullanım alışkanlıklarını dikkate alarak iletişim stratejilerini şekillendirdiği söylenebilir. Her iki şirketin stratejileri genel olarak durumsal kriz iletişimi teorisinin kriz yanıt stratejileri ile uyumlu olduğu ve kültürel ve kurumsal farklılıkların stratejik tercihlerde etkili olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Akbar, Y. H., & Kisilowski, M. (2020). To bargain or not to bargain: Airlines, legitimacy and nonmarket strategy in a COVID-19 world. *Journal of Air Transport Management*, *88*, 101867. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101867

Albers, S., & Rundshagen, V. (2020). European airlines′ strategic responses to the COVID-19 pandemic (January-May, 2020). *Journal of Air Transport Management*, *87*, 101863. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101863

Brand Finance. (2023). *Airlines 50 2023 The annual report on the most valuable and strongest Airline brands*. https://static.brandirectory.com/reports/brand-finance-airlines-50-2023-preview.pdf

Budd, L., Ison, S., & Adrienne, N. (2020). European airline response to the COVID-19 pandemic – Contraction, consolidation and future considerations for airline business and management. *Research in Transportation Business & Management*, *37*, 100578. https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2020.100578

Bühler, J., Lauritzen, M., & Bick, M. (2014). *Social Media communication in European airlines*. https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=47263140dc5ed496944f63681faf64e8cc8b3bb7

Coombs, W. T. (2007). Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory. *Corporate Reputation Review*, *10*(3), 163-176. https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550049

Coombs, W. T. (2010). Parameters for Crisis Communication. İçinde W. T. Coombs & S. J. Holladay, *The Handbook of Crisis Communication* (ss. 17-53). Blackwell Publishing.

Coombs, W. T. (2015). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding* (Fourth edition). SAGE.

Coombs, W. T. (2021). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding*. Sage publications.

Çınarlı, İ. (2016). *Kriz İletişimi*. Beta.

Deveci, M., Çiftçi, M. E., Akyurt, İ. Z., & Gonzalez, E. D. R. S. (2022). Impact of COVID-19 pandemic on the Turkish civil aviation industry. *Sustainable Operations and Computers*, *3*, 93-102. https://doi.org/10.1016/j.susoc.2021.11.002

DiStaso, M. W., Vafeiadis, M., & Amaral, C. (2015). Managing a health crisis on Facebook: How the response strategies of apology, sympathy, and information influence public relations. *Public Relations Review*, *41*(2), 222-231. https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2014.11.014

Dube, K., Nhamo, G., & Chikodzi, D. (2021). COVID-19 pandemic and prospects for recovery of the global aviation industry. *Journal of Air Transport Management*, *92*, 102022. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2021.102022

Genc, O. F., Capar, N., & Ahmed, Z. U. (2024). Turkish Airlines: A New Era After the Pandemic. *Emerging Economies Cases Journal*, *6*(2), 100-116. https://doi.org/10.1177/25166042241245515

Graham, M. E., & Bansal, P. (2007). Consumers' Willingness to Pay for Corporate Reputation: The Context of Airline Companies. *Corporate Reputation Review*, *10*(3), 189-200. https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550052

IATA. (2022). *Annual Review*. IATA International Air Transport Association. https://www.iata.org/contentassets/c81222d96c9a4e0bb4ff6ced0126f0bb/annual-review-2022.pdf

IATA Annual Review. (2020).

ICM Institute for Crisis Management. (2020). *ICM ANNUAL CRISIS REPORT 2020*. ICM Institute for Crisis Management. https://crisisconsultant.com/wp-content/uploads/2021/08/ICM-Annual-Crisis-Report-for-2020.Issued-August.3.2021.pdf

Institute for Crisis Management. (2022). *ICM ANNUAL CRISIS REPORT 2021*. ICM Institute for Crisis Management. https://crisisconsultant.com/icm-annual-crisis-report/

Ki, E.-J., & Nekmat, E. (2014). Situational crisis communication and interactivity: Usage and effectiveness of Facebook for crisis management by Fortune 500 companies. *Computers in human behavior*, *35*, 140-147.

Kim, T., & Kusakci, A. O. (2023). Adapting social media strategies: A comparative analysis of Turkish Airlines, Qatar Airways, and Emirates before, during, and after the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Business Ecosystem & Strategy (2687-2293)*, *5*(4), 67-78. https://doi.org/10.36096/ijbes.v5i4.450

Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Sage Publications.

Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*. SAGE.

Neuendorf, K. A., & Kumar, A. (2015). Content Analysis. İçinde G. Mazzoleni (Ed.), *The International Encyclopedia of Political Communication,* (ss. 1-10). John Wiley & Sons.

Ngai, C. S. B., & Jin, Y. (2016). The Effectiveness of Crisis Communication Strategies on Sina Weibo in Relation to Chinese Publics' Acceptance of These Strategies. *Journal of Business and Technical Communication*, *30*(4), 451-494.

https://doi.org/10.1177/1050651916651907

Pohl, D., Bouchachia, A., & Hellwagner, H. (2015). Social media for crisis management: Clustering approaches for sub-event detection. *Multimedia Tools and Applications*, *74*(11), 3901-3932. https://doi.org/10.1007/s11042-013-1804-2

PwC. (2022). *Aviation Industry Outlook 2022*. PwC. https://www.pwc.ie/reports/aviation-industry-outlook-2022.html

Ray, S. J. (1999). *Strategic communication in crisis management: Lessons from the airline industry*. Quorum Books.

Scheiwiller, S., & Zizka, L. (2021). Strategic responses by European airlines to the Covid-19 pandemic: A soft landing or a turbulent ride? *Journal of Air Transport Management*, *95*, 102103. https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2021.102103

Sotomayor-Castillo, C., Radford, K., Li, C., Nahidi, S., & Shaban, R. Z. (2021). Air travel in a COVID-19 world: Commercial airline passengers' health concerns and attitudes towards infection prevention and disease control measures. *Infection, Disease & Health*, *26*(2), 110-117. https://doi.org/10.1016/j.idh.2020.11.002

Şenvar, Ö., & Çağin, N. G. (2022). *Examination of Airlines and Airports in COVID-19 Pandemic: A Comparative Study of Turkey with European and Global Aviation*.

Tian, X., He, W., & Wang, F.-K. (2022). Applying sentiment analytics to examine social media crises: A case study of United Airline's crisis in 2017. *Data Technologies and Applications*, *56*(1), 1-23.

Tisdall, L., Zhang, Y., & Zhang, A. (2021). COVID-19 impacts on general aviation – Comparative experiences, governmental responses and policy imperatives. *Transport Policy*, *110*, 273-280. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2021.06.009

tolgaozbek.com. (2022). *Türk havacılığının 'en büyük' uçak kazası – Tolga Özbek*. https://tolgaozbek.com/ucus-emniyeti/turk-havaciliginin-en-buyuk-ucak-kazasi/

Vikipedi. (2024). Lufthansa'nın 2904 sefer sayılı uçuşu. İçinde *Vikipedi*. https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Lufthansa%27n%C4%B1n_2904_sefer_say%C4%B1l%C4%B1_u%C3%A7u%C5%9Fu&oldid=34433292

Wang, C., Chen, Y., & Ahmad, J. H. (2017). A Comparative Study of Social Media Users' Perception on the Malaysia Airlines Flight MH370 Incident in Mainland China and Malaysia. *International Journal of Culture and History (EJournal)*, *3*(2), 142-147. https://doi.org/10.18178/ijch.2017.3.2.091

Yazar, F. (2023). 2021 Yılında Akdeniz ve Ege Bölgesinde Gerçekleşen Orman Yangınlarının Afet Kriz İletişimi Yönetimi Bağlamında İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *50*, Article 50. https://doi.org/10.52642/susbed.1225271

Yazar katkı oranları

1. Yazar : yüzde 60
2. Yazar: yüzde 20
3. Yazar: yüzde 20

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

sosyalbilimler.cukurova.edu.tr